

Č E S K Ý
ETYMOLOGICKÝ

SLOVNÍK

JIŘÍ REJZEK

LEDA 2001

Připravujeme vydání elektronické verze slovníku na CD-ROM.

**PUBLIKACE BYLA VYDÁNA
ZA PŘÍSPĚNÍ SPOLEČNOSTI
ČEZ, a.s.**

Městská knihovna
knih. 56 odd. 1

R 7698

ex. : 27

Odborná recenze: PhDr. Eva Havlová, CSc.

Odborná jazyková spolupráce: PhDr. Sáva Heřman, CSc.,

prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc.,

doc. PhDr. Olga Schulzová, CSc.

Obálka a grafická úprava: Marek Jodas

Sazba: AMD, v.o.s., Návrší Svobody 26, 623 00 Brno

PAGE DTP, Jana Růžičky 1, 148 00 Praha 4

Tisk a vazba: Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 2, 737 01 Český Těšín

Vydalo nakladatelství Leda, spol. s r. o., 263 01 Voznice 64

<http://www.leda.cz>

Odpovědná redaktorka: PhDr. Svatava Matoušková

Vydání první. 2001

752 stran

© PhDr. Jiří Rejzek, 2001

© LEDA, spol. s r. o., 2001

ISBN 80-85927-85-3

Obsah

Předmluva	7
Přehled jazyků	9
K jazykovým změnám	21
Zkratky, vysvětlivky a značky	32
Základní literatura	38
Slovník	41

PŘEDMLUVA

Asi žádná jazykovědná disciplína se u širší veřejnosti netěší většímu zájmu než nauka o původu slov, etymologie. Hledání odpovědi na otázku, odkud se berou slova, které můžeme sledovat v dějinách lidského myšlení už od Platónova dialogu *Kratylos*, má v sobě něco fascinujícího, vždyť je to hledání kořenů naší řeči, našeho myšlení. Na druhé straně nelze popřít, že etymologie často pracuje s nedoloženým, rekonstruovaným materiálem, s některými nepravidelnými a těžko uchopitelnými procesy, a je tedy jako vědecká disciplína málo exaktní. Výhrady všech racionálních skeptiků pěkně vystihuje Voltairův bonmot, že „etymologie je věda, ve které samohláska neznamená nic a souhláska jen o trochu víc“ (můf sice na soudobou etymologii předvědeckou, ale nezasvěcený čtenář by jej jistě mohl vztáhnout i na etymologii dnešní). Neznamená to však, že by etymologie byla vědou neseriózní. Její věrohodnost je dána jen tím, do jaké míry je ono vzrušující dobrodružství hledání a rozplétání přediva lexikálních vztahů podloženo ověřenými jazykovými fakty a regulováno kritickým úsudkem.

Souhrnné poučení o původu slov podávají etymologické slovníky. Česká jazykověda má v tomto ohledu dobrou tradici a může se pochlubit hned několika etymologickými slovníky ve své době kladně přijatými a dodnes více či méně dostupnými. Možná se nabízí otázka, zda je tedy vůbec potřeba nový český etymologický slovník vydávat. Důvody pro to jsou hned tři: Žádný z dosavadních slovníků nezabíral slovní zásobu v celé její šíři – buď zahrnoval starou domácí slovní zásobu a opomíjel slova cizí (Machek, Holub – Kopečný), nebo se naopak zaměřil na slova cizí a při výkladu slov domácích byl příliš stručný a povrchní (Holub – Lyr). Dále, nový etymologický slovník zde nevyšel již více než 30 let a to je dlouhá doba i pro etymologii. Některé starší výklady je třeba korigovat, některé jsou dnes již neudržitelné. S tím nakonec souvisí i potřeba modernizace vykládané slovní zásoby a zařazení lexikálních jednotek, které se ve slovní zásobě češtiny zabydlely teprve v posledních desetiletích nebo byly v předchozích slovnících z různých důvodů vypuštěny.

Výběr slovní zásoby každého slovníku je samozřejmě klíčovým problémem a nikdy nemůže vyhovět všem čtenářům. Náš etymologický slovník je určen především širší veřejnosti. Proto se snaží postihnout zvláště běžnou slovní zásobu češtiny, včetně slov nespisovných a nově přejatých, ale uvádí i některá slova řidší, nářeční a zastaralá, pokud jsou v obecném povědomí (např. *ogar*, *hambalek* či *lajntuch*). Ve shodě s praxí většiny etymologických slovníků se nezabývá původem vlastních jmen (výjimkou jsou etnonyma *Čech* a *Slovan*).

Vzhledem k zaměření slovníku neuvádíme odkazy na jiné, pro běžného čtenáře obvykle těžko dostupné etymologické slovníky a jiné odborné práce (jejich základní přehled je v seznamu literatury). Číníme tak pouze u několika nejdůležitějších českých slovníků, pokud se na ně výslovně odvoláváme. Vedle toho jsou v heslech odkazy na slova etymologicky, případně i významově či slovtvorně související. Třetím typem odkazů jsou odkazy na úvodní textovou část, kde se pokoušíme o stručný přehled nejdůležitějších hláskoslovných a jiných změn, který má alespoň částečně usnadnit čtenáři porozumění srovnávanému jazykovému materiálu. Ze stejného důvodu je do úvodního oddílu zařazen i přehled jazyků světa se stručnou historií jazyků pro srovnávací indoevropskou jazykovědu nejdůležitějších.

Protože zpracování slovníkových hesel vyžaduje hutnost a úspornost, bude snad pro uživatele slovníku užitečné vřtstavbu hesla osvčtliť:

Pokud není slovo stylově neutrální, uvádíme jeho stylovou charakteristiku (obecně české, slangové, zastaralé, vulgární, expresivní ap.). U neplnovýznamových slovních druhů a příslovci se označuje také slovnědruhová příslušnost. U slov méně známých či významově nejednoznačných se dále stručně objasňuje základní význam, po něm následuje soupis odvozenin (pokud již souvislost není zřejmá, uvádí se i odvozenina jako samostatné heslo).

Vlastní etymologický výklad začíná uvedením případných odlišných podob či významů slova ve starší češtině. U starých domácích slov se pak udávají ekvivalenty v jiných slovanských jazycích (základními zástupci jednotlivých slovanských areálů jsou polština, ruština, chorvatština či srbsřtina a – je-li doložena – staroslověňština). Následuje rekonstruovaná praslovanská podoba a její srovnání s jinými indoevropskými jazyky a konečně rekonstrukce výchozího indoevropského kořene. V případě potřeby rekonstruujeme i vývoj významu, případně uvádíme některé další doplňující kulturně-historické informace.

U slov přejatých se uvádí cesta přejetí, v různé míře pak objasňujeme původ slova ve výchozím jazyce.

Nakonec ještě poznámku k časté nejednoznačnosti výkladů. Je známo, že uživatelé jazyka od jazykovědců vyžadují – v pravopise, tvarosloví ap. – jednoznačné řešení. Věříme, že v případě etymologického slovníku budou čtenáři shovívavější. Souvisí to s tím, co bylo řečeno v samotném úvodu. Etymologie často pracuje s jazykovou prehistorií, s nedoloženými tvary i významy. (Nemusí to však být jen tento případ – někdy se vzpírání výkladu i slovo staré jen desítky let, osudy slov jsou zkrátka nevyzpytatelné.) U některých slov musíme i dnes konstatovat původ nejasný, u mnoha jiných se nabízí více možností výkladu. V každém případě nám upozornění na nejednoznačné řešení připadá vůči čtenáři korektnější než předložení jediného výkladu, který by pak mohl být bez jakýchkoli pochyb považován za jistý. Subjektivnímu pohledu se ovšem v etymologii stejně vyhnout nelze.

Závěrem se sluší poděkovat všem, kdo jakoukoli radou či připomínkou přispěli ke zdaru tohoto díla či se zasloužili o jeho vydání. Jmenovitý dík patří především recenzentce Evě Havlové za pečlivé pročtení rukopisu a řadu cenných připomínek a korekcí, dále Heleně Kurzové za důkladnou revizi klasickofilologickou, Sávovi Heřmanovi za připomínky týkající se slovanských i jiných jazyků, Olze Schulzové za revizi citací ze slovenšřtiny, Václavu Blažkovi za připomínky k úvodnímu přehledu jazyků, lublaňským etymologům Marku Snojovi, Alence Šivic-Dularové a Metce Furlanové za dlouhodobou spolupráci a inspirativní podněty, odpovědné redaktorce Svatavě Matouškové a korektorům Jiřimu Pecharovi a Martině Husákové za pečlivost, s níž zachytili řadu formálních i věcných chyb a nedůsledností, Evě Kočendové, která se podílela na technickém zpracování textu, a v neposlední řadě i mé ženě Miladě za trpělivost, s níž snášela mou tříletou intenzivní práci na tomto slovníku.

Jiří Rejzek

PŘEHLED JAZYKŮ SVĚTA

Na celém světě existuje několik tisíc jazyků (podle různých způsobů počítání se uvádí 3000–7000). Hlavním problémem je rozlišení jazyka a dialektu (nářečí), často tu rozhodují i politická hlediska. Tak např. vzájemně nesrozumitelné čínské či arabské dialekty jsou považovány za jediný jazyk, zatímco např. chorvatština a srbština, které jsou si velmi blízké, jsou dnes dva různé jazyky.

Jazyky se obvykle třídí z hlediska své rodové příbuznosti, tj. příslušnosti k jazykovým rodinám vzniklým z jednoho společného základu. Tato příbuznost je dobře prozkoumána např. u indoevropských či semito-hamitských jazyků, naproti tomu např. u indiánských, australských, ale i kavkazských jazyků se často bere v úvahu spíše hledisko geografické a příbuznost je těžko prokazatelná.

Indoevropské jazyky

Slovanské jazyky

Slovanské jazyky se tradičně dělí na tři skupiny – západní, východní a jižní.

Západoslovanské jazyky jsou *čeština*, *slovenština* (tvoří podskupinu československou), *horní a dolní lužická srbština* (podskupina lužická), *poľština*, *kašubština* a vymřelá *polabština* (podskupina lechická).

První souvislejší české texty jsou z 13. st., velký rozmach písemnictví pak nastává ve 14. st. Toto období vývoje českého jazyka (až do konce 15. st.) nazýváme *staročeštinou*. Následující období, nazývané *střední češtinou*, vrcholí na přelomu 16. a 17. st. (tzv. zlatý věk české literatury). Jazyk této doby byl později vzat J. Dobrovským za základ spisovného jazyka a tento návrat k normě staré přes 200 let vlastně způsobil dnešní napětí mezi češtinou spisovnou a obecnou. Střední čeština pak pokračuje i v době pobělohorské, od počátků národního obrození (konec 18. st.) mluvíme o *новоčeštině*.

V českém jazyce rozeznáváme čtyři hlavní skupiny nářečí (dialektů) – česká nářečí v užším smyslu (celá oblast Čech), středomoravská (hanácká), moravskoslovenská a lašská.

Nejstarší památky psané *slovenským jazykem* jsou z 15. st. Spisovný jazyk se formuje počátkem 19. st. na základě středoslovenských nářečí, do té doby byla spisovným jazykem čeština. Blízkost obou jazyků vedla v období první republiky k politicky motivované představě jednotného jazyka československého, podle níž jsou čeština a slovenština pouze dvě různá znění jednoho jazyka.

Lužičtí Srbové jsou zbytkem rozsáhlého slovanského osídlení na území mezi Nisou a Labem. Mají dva spisovné jazyky – *hornolužický* (v oblastech kolem Budyšína/Bautzenu), který je bližší češtině, a *dolnolužický* (v okolí Chotěbuzi/Cottbusu), který je bližší polštině. Nejstarší památky jsou z konce 15. st.

Polština má nejstarší písemné doklady ze 13. st., rozmach literatury nastává v 15. st.

Kašubština, kterou se mluví v okolí Gdaňsku, je někdy považována za nářečí polského jazyka. Je to vlastně zbytek jazyka, kterým mluvili pobaltští Slované

(Pomořané). Na nejzápadnějším okraji jejich území se vyčleňuje ještě *pomořanská slovinština*, jazyk dnes prakticky mrtvý.

Polabští Slované žili na území mezi dolním tokem Labe a Odry, kde po nich zůstala četná zeměpisná jména. Jejich jazyk, vystavený silné germanizaci, zanikl do konce 18. st. Dnes známe kolem 2500 polabských slov.

Východoslovanské jazyky jsou *ruština*, *ukrajinština*, *běloruština*. V poslední době se projevují i snahy ustavit spisovnou *rusínštinu*.

Staroruský jazyk je jazyk písemnictví východních Slovanů od 11. do 14. st., který se užívá vedle církevní slovanštiny (viz níže). Po tomto období se již výrazněji projevují osobité rysy tří různých jazyků – pozdější *ruštiny*, *ukrajinštiny* a *běloruštiny*. Ukrajinský a běloruský národ se formují již koncem 16. st., svobodnější rozvoj jejich jazyků však nastává až v 19. st.

V poslední době se někdy vyčleňuje jazyk Rusínů – obyvatel Podkarpatské Rusi a přilehlých území Polska a Slovenska. Strukturně jejich jazyk vychází z ukrajinštiny, k jejímž nářečím také obvykle bývá řazen.

Jihoslovanské jazyky jsou *slovinština*, *chorvatština*, *srbština* (západní podskupina), *makedonština*, *bulharština* (východní podskupina). Jihoslovanské základy má i nejstarší dochovaný slovanský jazyk – *staroslověnština*.

Slovinština je pokračováním jazyka alpských Slovanů, kteří kdysi sídlili i na území dnešního Rakouska a v okolí Terstu. Nejstarší písemnou památkou jsou latinkou psané Frzinské zlomky z přelomu 10. a 11. st., další texty se objevují až od 16. st.

Chorvati a Srbové používali dlouho jako spisovný jazyk církevní slovanštinu (viz níže). Písemné památky v národním jazyce vznikají až v 16. st. u Chorvatů a v 18. st. u Srbů (i když někdy se za ně považují již některé chorvatské památky z konce 11. st. a srbské památky ze 14. st.). V 19. st. se spisovné standardy obou jazyků sblíží a ustavuje se jednotná *srbochorvatština*, lišící se v obou variantách jen nečetnými hláskoslovnými a lexikálními jevy (a ovšem písmem – chorvatština se píše latinkou, srbština cyrilicí). Jednotný jazyk vzal za své až při rozpadu Jugoslávie počátkem 90. let 20. st., od té doby je patrná snaha po výrazné diferenciaci (někdy i násilné) obou jazyků. Jisté odlišnosti mají i bosenská a černohorská varianta srbochorvatštiny, v případě *bosenštiny* se dnes již také dá hovořit o samostatném jazyce.

Makedonština je nejmladší ze slovanských spisovných jazyků. Ustavuje se až ve 20. st., památky v národním jazyce jsou o století starší. Do té doby se jako spisovný jazyk užívala církevní slovanština.

Také *bulharština* používala dlouho jako spisovný jazyk církevní slovanštinu (silný vliv na jazyk měla i řečtina a turečtina). Novobulharské písemnictví se rozvíjí od 18. st. pod silným vlivem ruským.

Z jazyka balkánských Slovanů vychází i nejstarší psaný slovanský jazyk – *staroslověnština*. Konstantin (Cyril), povoláný spolu s Metodějem zavést slovanskou liturgii na Velké Moravě, vzal za jeho základ bulharsko-makedonské nářečí okolí Soluně, které znal, a sestavil pro něj i vlastní písmo – hlaholici. Později – asi na přelomu 9. a 10. st. – ji vystřídala mladší cyrilice, která se stala základem

azbuky. Nejstarší staroslověnské texty jsou zachovány, dochované památky jsou z 10.–11. st. Od 12. st. se ve staroslověnině objevuje stále více národních prvků, mluví se o redakcích staroslověnského jazyka (české, ruské, chorvatské ap.) a jazyk se obvykle nazývá *církevní slovanštinou*. V pravoslavných zemích ovlivňovala církevní slovanština jako bohoslužebný jazyk písemnictví obzvlášť silně (viz výše).

Baltské jazyky

Baltské jazyky se dělí na větev východní (*litevština, lotyšština*) a západní (vymřelá *stará pruština*).

Litevština je doložena od 16. st., odedávna budí zájem lingvistů svou archaičností, především v hláskosloví. Od 16. st. má písemné památky i *lotyšština*.

Starší jazykové památky má *stará pruština*, kterou známe ze slovníku a několika textů ze 14.–16. st. Prusové byli postupně poněmčeni a jejich jazyk zanikl v 17. st. (zbyl po nich název území).

Řada shodných rysů baltských a slovanských jazyků vedla k domněnce o původní baltoslovanské jazykové jednotě. Druhý tábor jazykovědců však tyto shody vysvětluje druhotným sblížením dvou původně samostatných jazykových větví.

Germánské jazyky

Germánské jazyky se dělí na východní, severní a západní.

Nejstaršími germánskými písemnými památkami jsou runové nápisy z 2.–6. st. (tzv. *severozápadní germánština*).

Východní větev je zastoupena především *gótštinou*, nejstarším germánským literárním jazykem (překlad bible ze 4. st.). Ve 2. st. po Kr. se Gótové objevují na severním pobřeží Černého moře, kam přešli od ústí Visly (a tam z jižní Skandinávie). Jejich říše pak zaujímala značnou část východní Evropy, než byla koncem 4. st. rozvrácena Huny. Na Krymu jsou pozůstatky jejich jazyka doloženy ze 16. st., jinak jazyk Gótů, kteří se následně přesunuli do Itálie a Španělska, zanikl kolem r. 700.

Severogermánské jazyky jsou *staroislandština* (užívá se též termínu *staronordický* či *staroseverský jazyk*), dále *islandština, norština, švédština, dánština, faerština*.

Staroseverský jazyk neboli *staroislandština* je jazykem řady literárních památek 9.–14. st. Před koncem tohoto období se již jasně vyčleňují jednotlivé skandinávské jazyky – *norština, dánština, švédština*, které jsou si dost blízké, archaická *islandština* a jí blízká *faerština*.

Západogermánské jazyky jsou *horní a dolní němčina, nizozemština, frízština, angličtina*.

Německý jazyk se formoval v 5.–11. st. z různých dialektů, z nichž nejdůležitější byl *franský*, dále např. *alemanský, bavorský*. Patří k nim asi i jazyk Langobardů, kteří v 6. st. přešli do severní Itálie. Nejstarší německé písemné památky jsou z 8. st., až do 11. st. pak mluvíme o *staré horní němčině*. *Středohornoněmecké* období trvá od pol. 11. st. do pol. 14. st. *Hornoněmecké* (tj. jižní) dialekty jsou základem dnešní spisovné němčiny.

Dolnoněmecké (tj. severní) dialekty mají nejstaršího předka ve *staré saštině* (památky z 9.–12. st.). Od 13. do 15. st. mluvíme o *středodolnoněmeckém* jazyce. V dnešní době dolnoněmecké dialekty pod tlakem spisovného jazyka mizí.

Zvláštními variantami německého jazyka jsou *rakouská* a *švýcarská němčina*, na základě německého dialektu je postavena i *lucemburština*.

Osobitým jazykem je *jidiš* – jazyk židovského obyvatelstva, který vznikl ve středověku z německého základu s příměsí slovanských a hebrejských prvků a rozšířil se především ve střední a východní Evropě (Polsko, Litva, Ukrajina, Balkán).

Nizozemština (neoficiálně *holandština*) je blíže příbuzná s dolní němčinou. Nejstarší památky jsou z 12. st. (střední nizozemština). Variantou téhož jazyka je *vlámština*, jíž se mluví v Belgii, ze stejného základu pak v Jižní Africe vznikala od 17. st. tzv. *afrikánština* (s příměsí anglických a domorodých prvků).

Frízština je samostatný jazyk, jímž se mluví v severní části Nizozemí (památky od 13.–14. st.).

Stará angličtina (anglosaština) vycházela ze stejného základu jako dolní němčina a frízština (příchod Jutů, Sasů a Anglů na britské ostrovy v 5.–7. st.). Nejstarší památky jsou již ze 7. st. Na další podobu angličtiny působil vliv skandinávský a především – po dobytí Anglie Normany r. 1066 – francouzský, který vedl k romanizaci většiny slovní zásoby i značným změnám v gramatice. Dnes se rozeznávají dvě základní varianty angličtiny – britská a americká, lišící se poněkud ve výslovnosti i slovní zásobě.

V koloniální éře se stala angličtina ve zkomolené a zjednodušené podobě pomocným dorozumívacím jazykem v řadě oblastí (tzv. *pidžin*).

Keltské jazyky

Doložené keltské jazyky se dělí na podskupinu goidelskou (*irština*, *gaelština*, *manština*) a britanskou (*velština*, *kornština*, *bretonština*).

Nejlépe dochovaným keltským jazykem je *irština* se starými památkami již ze 7.–10. st. (krátké zápisy jsou již z 5.–6. st.), množství literárních památek pak je ze středoirského období (10.–15. st.). Ze stejného základu vycházejí dva později doložené jazyky – skotská *gaelština* a *manština* na ostrově Man, která zanikla až ve 20. st.

Britanská větev je zastoupena především *velštinou* (nazývá se též *kymerština* podle svého keltského jména) a *bretonštinou* (mluví se jí ve francouzské Bretani) – oba jazyky mají nejstarší památky z 9. st. Méně doložená *kornština* (užívaná na poloostrově Cornwall) zanikla kolem r. 1800.

Britanské podskupině byly blízké i jazyky kontinentálních Keltů, kteří však nezařadili žádné souvislejší písemné památky. Nejvýznamnější z nich jsou Galové, po nichž zůstala řada místních a osobních jmen, krátké zápisy a glosy. V širším slova smyslu k nim můžeme řadit i jazyk kmene Bójů, žijícího na našem území. Zmínku si zaslouží i jazyk *keltiberský* na Pyrenejském poloostrově, který měl naopak blíže k podskupině goidelské.

Italické jazyky

Tato skupina se obvykle dělí na dvě větve – oskicko-umberskou a latinsko-faliskou.

Oskičtina a *umberština* zanechaly poměrně značné množství kratších textů z posledních staletí před Kristem, než byly jako další jazyky Apeninského poloostrova pohlceny latinou.

Latinsky se mluvilo původně jen na malém území okolo Říma (tzv. Latium). Nejstarší zápisy jsou ze 7.–5. st. př. Kr. Období od 3.–1. st. př. Kr. je obdobím *staré latiny*, jazyk období od 1. st. př. Kr. do 1. st. po Kr. nazýváme *klasickou latinou*. V následujících stoletích mluvíme o *pozdní latině* a od počátku středověku o *střední* či *středověké latině*. Vedle spisovné latiny se formovala lidová varianta – tzv. *vulgární latina*, která se stala základem románských jazyků, jež se začínají utvářet ve 2. pol. 1. tisíciletí.

Románské jazyky se obvykle dělí na západní a východní.

Italština má nejstarší písemné památky z 10. st., *španělština*, *portugalština* a *katalánština* z 12. st. Za samostatný jazyk se považuje i *galicijština*, jíž se mluví na severozápadě Španělska.

Nejstarší románský text vůbec pochází z pol. 9. st. a je psán *starou francouzštinou*. Období staré francouzštiny s bohatou literaturou trvá až do 15. st., od 15. do 17. st. mluvíme o *střední francouzštině*.

Důležitým středověkým jazykem je *stará provensálština* (*okcitanština*) s doklady již od 10. st. Dnes je *provensálština* prakticky jen mluveným dialektem francouzštiny.

Ve východním Švýcarsku a severovýchodní Itálii se drží *rétorománština*, která zahrnuje několik dialektů (např. *ladinský*, *furlanský*) s různě dlouhou tradicí písemných památek.

Zvláštní postavení mezi románskými jazyky se přisuzuje *sardštině* na Sardinii (doklady od 11. st.), která zachovává některé archaické rysy. Dnes je omezena prakticky jen na mluvený dialekt.

Východní či balkánskorománské jazyky zahrnují vymřelou *dalmatštinu*, která se až do 19. st. udržovala na pobřeží dnešního Chorvatska, a *rumunštinu*, která stejně jako její varianta *moldavština* vykrytalizovala z jazykově smíšené a nepřehledné oblasti Balkánu (texty od 16. st.).

Albánský jazyk

Nejstarší albánský text pochází až z konce 15. st., což značně ztěžuje určení původu tohoto svébytného indoevropského jazyka, který prošel značnými změnami. Jeho slovní zásoba je silně romanizována, je v něm i řada řeckých a slovanských prvků. Všeobecně se soudí, že *albánština* je – alespoň částečně – pokračováním *ilyrštiny*, některé lexikální zvláštnosti ukazují na spojitost s *tráčetinou*, resp. *dáčetinou* (viz *reliktní jazyky*).

Řecký jazyk

Nejstarší řecké písemné památky pocházejí z Kréty a z Mykén z 15.–12. st. př. Kr. a jsou psány na hlíněných tabulkách slabičným, tzv. lineárním písmem A a B. Pro srovnávací filologii však má větší význam až jazyk homérských eposů z 8. st. př. Kr., zachycující i jazyk starších období. Ze tří hlavních řeckých dialektů – *aiolského, dórského a iónsko-atického* – vzešel ve 4. st. př. Kr. společný jazyk, tzv. *koiné*, který trvá až do konce starořeckého období (6. st.). Středořecká (byzantská) éra trvá od 6. do 15. st., z ní pak vyrůstá dnešní *новоřečtina*.

Arménský jazyk

Nejstarší památky ve *staroarménském jazyce* jsou z počátku 5. st., toto období trvá až do 11. st., kdy začíná období *střední arménštiny* (do 16. st.). Od počátku působil na arménštinu silný vliv perštiny i některých neindoevropských jazyků. Soudí se, že arménština má blízko k *tráctině* a zvláště *frýžštině* (viz *reliktní jazyky*).

Indoiránské jazyky

Tato větev se člení na dvě hlavní skupiny – indickou a iránskou.

Staroindickým jazykem rozumíme védštinu a sanskrt. *Védština* je jazykem bráhmanských náboženských textů, tzv. Véd, z doby okolo 1000 př. Kr. Mladším spisovným jazykem je *sanskrt*, jehož klasická forma je popsána v gramatice Pániniho již kolem r. 400 př. Kr. V 5.–12. st. byl sanskrt jazykem bohaté literatury, jako spisovný jazyk se používal i později (jeho funkci lze přirovnat k funkci latiny v Evropě).

Lidové dialekty, jež se vyvíjely vedle sanskrtu od pol. 1. tisíciletí př. Kr., se nazývají *prákrty*. Nejvýznamnější místo mezi nimi má jazyk *pálí*. Prákrty lze označit jako *středoindické jazyky*. Z nich se na přelomu 1. a 2. tisíciletí vyvíjejí moderní indické jazyky, z nichž nejdůležitější jsou *hindština* a *urdština* (jde o týž jazyk lišící se v obou variantách jen kulturními souvislostmi – prvním se mluví v Indii, druhým v Pákistánu), dále např. *bengálština*, *pandžábština*, *marátština*, *gudžarátština*, *sindhština*, *radžanštánština*, *bihárština*, *nepálština*, *sinhálština* na Srí Lance a také *romština*.

Romové odešli z Indie v několika vlnách v 1. tisíciletí př. Kr., nějaký čas žili v Íránu a v 11. st. došli na Balkánský poloostrov. Odtud se ve 13.–15. st. rozšířili dále po Evropě.

Staroiránské jazyky jsou dochovány ve východní a západní variantě. Východní představuje tzv. *avesta*, jazyk sbírky posvátných knih, z nichž část je připisována Zarathuštrovi (snad již okolo 1000 př. Kr.). Západní variantou je *stará perština*, kterou známe z textů 6.–4. st. př. Kr. Mezi staroiránské jazyky patří i jazyk Skytů, kteří zřejmě žili kolem 6. st. př. Kr. v těsném sousedství protoslovanských kmenů, nezanechali však žádné písemné památky.

Středoiránskými jazyky jsou např. *střední perština* (texty ze 3.–8. st.), *sogdijština*, *alanština*, *partština*, z moderních iránských jazyků patří mezi nejdůležitější *nová perština*, *pašto* (*afgánština*), *kurdština*, *osetština*, *balúďština*.

Zvláštní postavení mezi indickými a íránskými jazyky zauímají *dardské* a *nuristánské jazyky*, z nichž nejdůležitější je *kašmírština* v severozápadní Indii.

Tocharský jazyk

Tocharština je známa z textů ze 6.–8. st., nalezených ve východním Turkestánu v podhůří Pamíru. Jsou známy dvě varianty jazyka, které se označují A a B.

Anatolské jazyky

Anatolské (též *chetoluvijské*) jazyky, jimiž se mluvilo v Malé Asii a severní Sýrii, jsou nejstaršími doloženými indoevropskými jazyky. Nejdůležitější z nich je *chetitština*, známá z řady klínopisných textů archivu v Boghazköy v Malé Asii, pocházejících z 16.–13. st. př. Kr. Významný podíl na rozluštění jazyka a prokázání jeho indoevropského charakteru měl český badatel B. Hrozný.

Z téhož archivu je známo i několik textů v *luvijštině* a *palajštině*.

Vedle klínopisných textů existují i o něco mladší památky psané hieroglyfickým písmem – jejich jazyk se nazývá *hieroglyfická luvijština*.

Mladší vrstvu anatolských jazyků představují především *lykijština* (texty z 6.–4. st. př. Kr.), považovaná za pokračování hieroglyfické luvijštiny, a *lýdština* (texty ze 7.–5. st. př. Kr.), považovaná dnes za svébytnou větev anatolských jazyků.

Reliktní jazyky

Některé jazyky se dochovaly pouze v ojedinelých zbytcích, většinou zápisech jednotlivých slov a jmen, což neumožňuje zjistit jejich přesné místo v rámci indoevropských jazyků. Takové jazyky nazýváme reliktními.

Významné místo mezi nimi mají staré jazyky Balkánu (tzv. *paleobalkánské jazyky*) – *frýžština* (*frygická*), *tráctina*, *dáctina*, *ilyrština*, *stará makedonština*, *pelasgičtina*.

Sídla Frygů a Tráků (a jejich pozdější větve Dáků) původně zauímala větší část Balkánského poloostrova (historická sídla Frygů jsou však v Malé Asii). Lépe je dochována *tráctina*, po níž zůstalo několik nápisů a řada glos u antických i byzantských lexikografů.

Ilyrové obývali západní část Balkánského poloostrova, severně od Řecka. Za pokračování jejich jazyka se obvykle považuje albánština. *Ilyrština* je doložena v glosách a vlastních jménech.

Starou makedonštinu a *pelasgičtinu* známe pouze z několika slov zapsaných u řeckých autorů. I z nich je však vidět, že šlo o jazyky dost odlišné od řečtiny, nelze s jistotou potvrdit ani jejich indoevropský původ.

Na Apeninském poloostrově je nejvýznamějším reliktním jazykem *venetština*, kterou známe z krátkých textů z 5.–1. st. př. Kr. ze severovýchodní Itálie. Nejblíže má k italickým jazykům.

Z krátkých nápisů je zachována *mesapština*, již se mluvilo v jižní Itálii a jež se obvykle považuje za blízkou ilyrštině.

Semitohamitské (afroasijské) jazyky

Semitské jazyky se dělí na několik skupin.

Severovýchodní skupinu tvoří *akkadský (staroakkadský) jazyk*, jehož nejstarší památky, psané klínovým písmem, jsou již z 25.–22. st. př. Kr. Jeho mladší stadia jsou *babylonský jazyk* (20.–8. st. př. Kr.) a o něco mladší *asyrština*.

V severozápadní skupině jsou staré jazyky – *eblaština, kanaánština, amoritština, ugaritština* aj. – s doklady již z počátku 2. tisíciletí př. Kr., *féničtina* (14.–7. st. př. Kr.), dále *starohebrejština* (nejstarší biblické památky od 13. st. př. Kr.), která v posledních staletích př. Kr. ustoupila *aramejštině* (nejstarší památky z 10. st. př. Kr., biblické památky z 5.–2. st. př. Kr.). *Hebrejština* se dále užívala jen jako jazyk židovského náboženství, v 19. st. byla obnovena v moderní podobě zvané *ivrit*.

Středojižní skupinu tvoří *arabské jazyky*. Nejstarší předarabské nápisy jsou z 5. st. př. Kr., období klasické arabštiny se vymezuje zhruba 4.–9. st. po Kr. (nejdůležitější posvátná kniha Korán ze 7. st.). Moderní spisovná arabština s řadou variant existuje od 19. st.

Jižní skupinu tvoří *etiopské jazyky*, z nichž je nejdůležitější *amharština*. Vymřelý staroetiopský jazyk (*geez*) s texty z 1.–11. st. je dodnes jazykem etiopské církve.

Ostatní semitohamitské jazyky spadají do *hamitské větve*.

Jsou to *berbersko-lybijské jazyky* (např. *tuaregské*), *egyptština* s bohatou historií, začínající *staroegyptským jazykem* již ve 32.–22. st. př. Kr. a končící *koptským jazykem* (3.–16. st. po Kr., dnes liturgický jazyk koptské církve), dále *kušitské jazyky* ve východní Africe (zvláště *somálština* a *oromo* v Etiopii a Keni) a konečně *čadské jazyky*, z nichž je nejdůležitější *hausa* v severní Nigérii (co do počtu mluvčích třetí nejdůležitější africký jazyk po arabštině a svahilštině).

Kartvelské jazyky

Malá jazyková rodina, do níž patří část kavkazských jazyků – *gruzínština* (nejstarší texty z 9.–10. st.), dále *svanština, megrelština*, jimiž se mluví také v Gruzii, a *čanština*, jíž se mluví v sousedním Turecku. Srov. však i dále *severokavkazské jazyky*.

Uralské jazyky

Dělí se na větev *ugrofinskou* a *samojedskou*, ugrofinská se dále dělí na *finskou* a *ugrickou*.

Ve finské skupině se vyčleňuje podskupina přibaltská (především *finština* a *estonština* s texty ze 16. st., dále např. *karelština, livonština, vepština*), dále volžská (*mordvinština, marijština*), saamská (*saamština* neboli *laponština*) a permská (*udmurtština* a jazyk *komi*).

Ugriická skupina je zastoupena především *maďarštinou*, jež je doložena jednotlivými slovy již od 9. st., kdy se Maďaři usídlili v Panonské nížině (jejich původní sídla byla v oblasti Uralu), první text je z 12. st. Dále se do této skupiny řadí

i *mansijština (vogulština)* a *chantyjština (ostáčtina)*, jimiž se mluví okolo řeky Ob na západní Sibiři.

Samojedskými jazyky se mluví v oblasti Archangelska a západní Sibíře, patří mezi ně jazyky *něnecký, enecký, nganasan* aj.

Drávidské jazyky

Jsou to původní jazyky oblasti Indického poloostrova, které byly částečně vytlačeny indoevropskými (indickými) jazyky. Nejvýznamější z nich je *tamilština*, jíž se mluví v severní části Srí Lanky, na jihu Indie, v jihovýchodní Asii, ale i v jižní Africe a na Fidži (nejstarší texty z počátku naší éry), dále jazyky *telugu, kanada* či *malajalam*, jimiž se mluví v jižní Indii. Původní sídla Dravidů může naznačovat jazyk *brahui* na pomezí Pákistánu, Íránu a Afghánistánu.

Altajské jazyky

Dělí se na jazyky *turkické (turkotatarské)*, *mongolské* a *tunguzsko-mandžuské*.

Turkické (turkotatarské) jazyky mají nejstarší památky v *staroturkickém* a *staroujgurském jazyce* (2. pol. 1. tisíciletí po Kr.), v 15.–16. st. kvete písemnictví v *čugaštině*, která také bývá nazývána *starouzbeckým jazykem*.

Nejdůležitějšími současnými jazyky jsou *turečtina* (zvaná také *osmanština*, protože její moderní dějiny začínají s Osmanskou říší založenou na přelomu 13. a 14. st.), dále *ázerbajdžánština, tatarština, uzbečtina, kazaština, turkmenština, kyrgyzština, ujugurština, baškirština, jakutština, čuvaština* aj.

Mezi mongolské jazyky patří *mongolština* (nejstarší text ze 13. st.), *burjatština, kalmyčtina*, mezi tunguzsko-mandžuské např. *mandžuština, evenština*.

Do této jazykové rodiny patřila i řada kočovných kmenů, které výrazně ovlivňovaly dění ve střední a východní Evropě v 1. tisíciletí po Kr. – Hunové (i když jejich turkicko-mongolský původ není plně prokázán), Avari, Protobulhaři (asimilováni Slovany, kteří přežili jejich jméno), Chazaři, Kumáni aj.

Poznámka:

Výše uvedené jazykové rodiny bývají spojovány do tzv. *nostratické prarodiny*, u níž se předpokládá společný původ (viz oddíl K jazykovým změnám). Někteří jazykovědci se snaží tuto prarodinu rozšířit o další jazykové rodiny (především asijské). Vůbec v další klasifikaci jazyků a určování příbuznosti bývají mezi jednotlivými autory značné rozdíly.

Vymřelé jazyky Středomoří a Blízkého východu

Zájem badatelů poutá především tajemná *etruština*, z níž se dochovaly ne příliš rozluštěné kratší texty a nápisy ze 7.–1. st. př. Kr. Hledají se souvislosti s jazyky

indoevropskými, semitskými i kavkazskými, ale přesvědčivě ji s žádnou známou jazykovou rodinou nelze spojit.

Významným jazykem je i *sumerština*, nejstarší psaný jazyk na světě (památky od počátku 3. tisíciletí př. Kr.). Živým jazykem přestala být počátkem 2. tisíciletí př. Kr., ale nadále se užívala v kultu a vědě.

Mezi další jazyky této oblasti patří *iberština*, *ligurština* (snad jazyk indoevropský?), *minojština*, *chatijština*, *churitština*, *urartština* (poslední tři jazyky někteří badatelé sblížují se severokavkazskými jazyky), *elamština*.

Baskičtina

Baskičtina představuje pozoruhodný relikv jazyka předindoevropského obyvatelstva Evropy. Nelze ji spojit s žádným známým světovým jazykem, podobnosti se nejčastěji hledají v kavkazských jazycích.

Severokavkazské jazyky

Patří sem jazyky *abcházsko-adygské* (*abcházština*, *adygejština*, *čerkezština*, *abazština*), *dagestánské* (*avarština*, *lezginština*, *darginština*, *lakština*) a *nachské* (*čečenština*, *inguština*). Někdy se tyto jazyky spojují s výše uvedenými kartvelskými jazyky a označují se prostě jako *kavkazské*.

Paleoasijské jazyky

Do této skupiny se řadí *eskymácko-aleutské jazyky* (*eskymáčtina* se čtyřmi skupinami – grónskou, aljažskou, kanadskou a asijskou – a *aleutština*), *čukotsko-kamčatské jazyky* (*čukotština*, *korjáčtina*), *nivchština* (na Sachalinu a okolo řeky Amur) i téměř zaniklé *jenisejské jazyky*, někdy i *jukagirština* v Jakutsku.

Izolované asijské jazyky

Do této skupiny izolovaných, navzájem nepříbuzných jazyků lze zařadit *korejštinu* a *japonštinu* (i když někteří badatelé je řadí k altajským jazykům) s nejstaršími památkami z 8. st., dále menší jazyky *ainú* v Japonsku, *burušaski* v severní Indii aj.

Tibetočínské (sinotibetské) jazyky

Patří sem především *čínština* se svými dialekty. Severní dialekty, jimiž mluví většina Číňanů, jsou si vzájemně srozumitelné, archaičtější jižní, mezi něž patří *yüe* (*kantonština*), *wu* (*šanghajština*), *xiang*, *min* aj., jsou vzájemně odlišnější. Nejstarší čínské písemné památky jsou z konce 2. tisíciletí př. Kr.

Druhou podskupinu tvoří *tibeto-barmské jazyky*, zvláště *tibetština*, *barmština*, *karrenština*.

Thajské jazyky

Nejdůležitější jsou *thajština* a *laoština*, dále jazyky *čuang*, *li*, *mjaojao* (ten se někdy řadí k austroasijským jazykům).

Austroasijské jazyky

Rozeznává se skupina *monsko-khmérská* (*khmerština*, *monština*), *viet-muongská* (*vietnamština*), *mundská* (*santali*, *mundari* ve východní Indii), *nikobarská* a některé menší skupiny.

Austronéské jazyky

Dělí se na západní (indonéské), kam patří *malajština*, *indonéština*, *javánština*, *sundština*, *balijština*, *malgaština* či *tagalog* na Filipínách, a východní (oceánské), kam patří *fidžijština*, *samojština*, *maorština*, *havajština* či *motu* na Nové Guineji.

Papuánské jazyky

Okolo 700 malých jazyků, jejichž příbuznost je těžko prokazatelná.

Australské jazyky

Zbytky jazyků původního obyvatelstva, jimiž dnes mluví méně než 50 tisíc mluvčích.

Africké jazyky

Dělí se obvykle na tři skupiny: *kongo-kordofánskou*, *nilo-saharskou* a *khoisánskou*.

Mezi *nigero-konžskými jazyky*, které představují dominující složku kongo-kordofánských jazyků, je nejdůležitější *benue-konžská* podskupina, do níž patří jazyk *tiv* v Nigérii a *bantuské jazyky*, především *svahilština* ve střední a východní Africe (co do počtu mluvčích největší africký jazyk jižně od Sahary), dále jazyky *kongo*, *ngala* (Angola), *zulu* a *xhosa* (Jižní Afrika), *šona* (Mosambik, Zimbabwe). Další podskupiny jsou *kwa* (jazyky *yoruba*, *ibo*, *ewe* aj. v Nigérii a okolí), *západoatlantská* (jazyky *volof*, *ful* v západní Africe), *mande* (jazyky *maninka*, *bambara* aj. v západní Africe), *gur* (jazyk *mosi* v Burkina Faso a okolí).

Nilo-saharské jazyky se dělí na řadu menších podskupin (*songhai, saharská, ma-banská, fur*). Patří k nim i starobylý *nubijský jazyk* v Súdánu a jižním Egyptě s písemnými památkami od 6. st.

Khoisánskými jazyky se mluví na jihozápadě Afriky i v Tanzánii. Patří k nim jazyk *nama* (hanlivě *hotentotština*) a další menší jazyky.

Americké indiánské jazyky

Čistě geograficky se dělí na *severoamerické, středoamerické a jihoamerické*.

Severoamerické jazyky zahrnují řadu skupin – *algonkinské jazyky* (*krí, odžibvejština, čejenština, vymřelá mohykánština* aj.), *na-dene* (*navaho, apačské jazyky, tlingit* na Aljašce), *siouxské* (*dakota, crow*), *irokézské* (*cherokee, seneka*), *penutijské, hokaské* aj.

Mezi středoamerickými jazyky jsou nejdůležitější *jazyky aztécké* (zvláště *nahuatl* v Mexiku, ale patří sem např. i *šoшонština* a *komančtina* na jihu USA), dále *mayské jazyky* (*may, quiche, yucatec*) a skupina *otomange* (*mixtec, otomi, zapotec*) a dále *karibské jazyky*.

Mezi jihoamerickými jazyky vynikají počtem mluvčích jazyky *kečua* (Peru a okolní země), *guaraní* (Paraguay a okolní země), *aymara* (Bolívie, Peru), dále sem patří např. *arawacké jazyky* ve Venezuele a Brazílii (původně se jimi mluvilo v karibské oblasti), *tupi* v Paraguayi a Brazílii či *araukánské jazyky* v Chile.

K JAZYKOVÝM ZMĚNÁM

Jazyky lidstva podléhají neustálým změnám, které vycházejí jednak zevnitř jazykového systému, jednak jsou způsobovány kontaktem s jinými jazyky. Jazykové změny můžeme nejlépe pozorovat v oblasti hláskosloví. Porovnáváme-li některá slova dvou či více příbuzných jazyků, zjistíme jistá pravidla, podle nichž si hlásky v těchto jazycích odpovídají. Na základě těchto pravidel pak můžeme jednak rekonstruovat hlásky výchozího prajazyka, jednak odhalovat hláskové změny, jimiž jazyk na cestě ke své současné podobě prošel. Tak pro češtinu, polštinu, ruštinu a ostatní slovanské jazyky můžeme celkem snadno rekonstruovat společný základ, nedochovanou praslovanštinu, a popsat změny, kterými současné slovanské jazyky od období praslovanštiny prošly. Pro jazyky slovanské, baltské, germánské, latinu, řečtinu atd. zase – již s většími obtížemi – rekonstruujeme prajazyk indoevropský. V posledních desetiletích se objevily pokusy jít ještě dále do minulosti a byla formulována tzv. nostratická hypotéza, která na základě několika desítek zjištěných společných kořenů uvažuje o širším jazykovém společenství (jazyky indoevropské, uralské, semito-hamitské, kartvelské, altajské a drávidské).

Při etymologických výkladech domácích slov není třeba jít za hranice indoevropského společenství. V následujícím stručném přehledu se seznámíme s nejdůležitějšími hláskoslovnými změnami, jimiž slovanské jazyky (a okrajově i jazyky další) od rozrůznění indoevropského prajazyka prošly a na něž se při etymologických výkladech jednotlivých slov odvoláváme. Je ovšem třeba si uvědomit, že vedle pravidelných změn se v jazyce objevuje i řada změn nepravidelných, k nimž je nutno přihlížet případ od případu (v závěrečném oddíle D jsou uvedeny alespoň některé často se opakující změny psychologické povahy), a že svá úskalí má i samo určení příbuznosti slova: u některých slov imitativní, zvukomalebné (onomatopické) povahy mluvíme pouze o elementární, nikoli genetické (rodové) příbuznosti a v některých případech zase je obtížné určit, zda podobná slova jsou geneticky příbuzná, či zda jde o přejetí z jednoho jazyka do druhého.

A. Od indoevropštiny k praslovanštině

Hypotetický ie. prajazyk si dnes představujeme jako dynamický, nářečně rozrůzněný útvar. Díky migracím ie. obyvatelstva docházelo k neustálému míšení, sblížování a zase rozrůžňování dialektů. Pravlast Indoevropanů není přesně známa – obvykle se klade do širokého pásu mezi Balkánem a Kavkazem, nejčastěji do oblasti severně od Černého moře. Rovněž začátek rozrůžňování ie. dialektů se klade do různé doby – obvykle do 3. tisíciletí př. Kr. Zde uvádíme nejdůležitější hláskové změny a jevy přechodu od indoevropštiny k praslovanštině.

A1. Jazyky kentum – satem

Při porovnávání některých příbuzných slov ie. jazyků zjistíme, že si v nich odpovídají tyto hlásky:

slov.	lit.	germ.	lat.	ř.	sti.
s	š	h	c (=k)	k	ś
z	ž	k	g	g	j (=dž)
z	ž	g	h	ch	h

Příklady: a) stsl. *desętb*, lit. *dešimi*, gót. *tehun*, lat. *decem*, ř. *deka*, sti. *daša* (dále srov. *sto*, *srdce*, *osm*), b) stsl. *znati*, lit. *žinoti*, něm. *kennen*, lat. *nōscō* (původně *gnōscō*) 'znám', ř. *gignōskō*, sti. *Jānāmi* tv. (dále srov. *zrno*, *břřza*, *mlezivo*), c) stsl. *vezti*, lit. *vežti*, něm. *Wagen* 'vůz', lat. *vehere*, ř. *ochos* 'vůz', sti. *vahāmi* 'vezu' (dále srov. *zima*, *země*, *lízat*).

Na základě těchto responzí se rekonstruuji ie. tzv. palatalizované veláry (změkčené zadopatrové souhlásky) *k̄*, *ḡ* a *gh̄*, které v jedné skupině jazyků ztvrdly a splynuly s obyčejnými velárami (jazyky *kentumové* podle klasické výslovnosti lat. *centum* 'sto'), ve druhé se změnilly v sykavky (jazyky *satemové* podle stírán. *satəm* 'sto'). V 19. st. byl tomuto rozdělení přikládán značný význam (rozčlenění ie. areálu na oblast západní a východní), ale objevení nových kentumových ie. jazyků tocharštiny a chetitštiny na východě tyto představy narušilo.

A2. Přídechové souhlásky

Střednice v některých ie. jazycích ukazují na existenci speciální řady přídechových (aspirovaných) souhlásek:

slov.	lit.	germ.	lat.	ř.	sti.
b	b	b	b, f	f	bh
d	d	d	d, b, f	th	dh
g	g	g	h	ch	gh

Příklady: a) stsl. *bratrō*, lit. *brolis*, něm. *Bruder*, lat. *frāter*, ř. *frātōr*, sti. *bhrātar* (dále srov. *brát*, *nebe*), b) stsl. *děti* 'udělat', lit. *dėti* 'položiti', angl. *deed* 'čin', lat. *fēcī* 'udělal jsem', ř. *tithēmi* 'kladu', sti. *dadhāmi* tv. (dále srov. *rudý*, *dcera*, *dým*), c) stsl. *mogla* 'mlha', lit. *migla*, ř. *omichlē*, sti. *megha*- 'mrak' (dále srov. *stihnout*, *host*).

Na základě těchto responzí se rekonstruuje řada ie. znělých aspirovaných souhlásek *bh*, *dh*, *gh*, které v bsl. již někdy v 2. tisíciletí př. Kr. splynuly s normálním *b*, *d*, *g*. Srov. však poznámku v A3.

A3. Labioveláry

U některých příbuzných ie. slov najdeme tyto responze:

slov.	lit.	germ.	lat.	ř.	sti.
k	k	hw	qu	p, t, k	k
g	g	q	g(u), v	b, d, g	g
g	g	w, g	f, v, g, u	f, th, ch	gh

Příklady: a) stsl. *kōto*, lit. *kas*, sthn. *hwas*, lat. *quod*, ř. *tis*, sti. *ka-* (dále srov. *kolo*, *cena*, *pěci*), b) stsl. *živō* (viz B1), lit. *gyvas*, gót. *qius*, lat. *vīvus*, ř. *bios* 'život', sti.

ĵiva- (dále srov. *žena, hovado, žrát*), c) stsl. *sněgъ*, lit. *sniegas*, gót. *snaiws*, lat. *nix* (gen. *nivis*), *ninguit* 'sněží', ř. *nifa* (ak.) (dále srov. *hnát, hořet*).

Tyto responze ukazují, že zadopatrovým souhláskám v slov., balt., sti. někdy odpovídají retné souhlásky v germ., lat., ř. Proto se rekonstruuji ie. labioveláry *k^h*, *g^h*, *g^hh*, které si představujeme jako zadopatrové souhlásky (veláry) s vedlejší retnou (labiální) artikulací.

Poznámka: Z výše uvedených přehledů vyplývá, že systém ražených souhlásek byl v ie. značně bohatý a složitý. Byly tu tři řady ražených – znělá, neznělá, znělá vředečová a navíc tři řady zadopatrových souhlásek – normální, změkčená a labializovaná. Takto rekonstruovaný systém často budí pochybnosti – uvedené tři řady ražených jsou v konkrétních jazycích velmi neobvyklé, ze tří řad zadopatrových souhlásek jsou v jednotlivých ie. jazycích doloženy vždy nejvýše dvě atd. Rekonstruované ie. hlásky tak musíme brát spíš jako grafické symboly, jejichž přesnou fonetickou realizaci neznáme.

V této souvislosti se zmíníme ještě o tzv. laryngálách (označují se *H*). Jde o jakési hrdelní hlásky, které se mohly realizovat buď jako souhlásky, či jako samohlásky. Jejich existenci v ie. plně uznává až jazykověda 2. pol. 20. století, ohledně počtu laryngál i jejich postavení v hláskoslovném systému ie. však nepanuje jednotn. Pozůstatky laryngál jsou nejlépe patrné v chetitštině (srov. het. *paḥḥur* – ř. *pър* 'oheň'). V našich ie. rekonstrukcích s laryngálami nepracujeme.

A4. Germánské posouvání souhlásek

Někdy v 1. tisíciletí př. Kr. došlo v germ. k posunutí ie. souhláskového systému. V první pol. 1. tisíciletí po Kr. pak došlo k dalšímu obdobnému posunu v hornoněmeckých (jižních a středních) nářečích, které jsou základem spisovné němčiny:

a) ie. *bh*, *dh*, *gh* dalo (jako v slov. a balt.) *b*, *d*, *g*, v horní něm. dále *d* dalo *t*. Příklady: ie. **bheugh-* 'ohýbat', angl. *bow*, něm. *biegen*; ie. **dhē-* 'položít', angl. *deed* 'skutek', něm. *tat* tv.;

b) ie. *b*, *d*, *g* dalo v germ. *p*, *t*, *k*, v horní něm. dále *f*(*pf*), *tz*, *s*, (*z*), *ch* (*k*) (hlásky v závorkách na počátku slova). Příklady: psl. **slaba*, angl. *sleep* 'spát', něm. *schlaff* 'ochablý', psl. **do*, angl. *to*, něm. *zu*; lat. *edere*, angl. *eat*, něm. *essen*; psl. **sedēti*, angl. *sit*, něm. *sitzen*; lat. *mulgēre* 'dojit', angl. *milk*, něm. *Milch*; psl. **govēdo*, angl. *cow*, něm. *Kuh*;

c) ie. *p*, *t*, *k* dalo v germ. *f*, *th*, *h*, v závislosti na přízvuku však někdy docházelo k dalším změnám. Příklady: lat. *pater*, angl. *father*, něm. *Vater*; psl. **bratrъ*, angl. *brother*, něm. *Bruder*; lat. *septem*, germ. **sifūn*, ale do gót. *sibun*, něm. *sieben*; lat. *capere* 'uchopit', angl. *have*, něm. *haben*.

A5. Ie. s

Sykavka *s* byla jedinou třenou souhláskou v ie. souhláskovém systému, s čímž zřejmě souvisí její náchylnost k různým změnám.

a) Některé ie. kořeny mají na začátku tzv. pohyblivé *s-* (*s-mobile*), které se vyskytuje vždy jen v některých tvarech a některých jazycích. Příklady: psl. **sněgъ*, angl.

snow, lat. *nix*, ř. *nifa*; psł. **kora* i **skora* (viz *kůra*), lat. *cortex*; stir. *camb* 'křivý', ř. *skambos* tv.

b) Souhláska *s* se v ř., írán., arm. a části kelt. jazyků oslabuje na začátku slova a mezi samohláskami v *h*, v lat. a částečně v germ. se mezi samohláskami mění v *-r-* (srov. lat. *esse, posse – laudāre, audīre*, angl. *was – were*).

c) Ke změně *s* v *ch* ve slov. viz A8.

d) Do tohoto oddílu zařazujeme i jednu změnu, při níž *s* naopak vzniká – disimilací z ie. *-dt-, -tt-*. Příklady: *vést, číst, past*. Tato změna proběhla i v balt., ř. a írán., ale spíše než o starý nářeční jev jde asi o paralelní vývoj v jednotlivých jazycích.

A6. Ie. ablaut

Ablautem (méně frekventované české termíny jsou *střída* a *kmenostup*) rozumíme střídání samohlásek uvnitř kořene slova. Příčinou tohoto jevu asi bylo působení volného a pohyblivého přízvuku. Rozeznáváme tyto ablautové stupně: plný *e*-ový (základní) a plný *o*-ový, dále oslabený (redukovaný, nulový), s úplnou absencí vokálu nebo jeho redukcí, a méně častý stupeň zdložený, s *ē* či *ō*. Příklady:

<i>e</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>ē, ō</i>
ř. <i>petomai</i> 'poletuji' psł. * <i>rekti</i>	<i>eptomēn</i> 'poletoval jsem' * <i>rbkq</i>	<i>poteomai</i> 'poletuji' * <i>rokō</i> (viz řici)	<i>pōtaomai</i> 'létám'
<i>ei</i>	<i>i</i>	<i>oi</i>	<i>ē(i), ō(i)</i>
ř. <i>leipō</i> 'zanechávám' stsl. <i>cvisti</i>	<i>elipon</i> 'zanechával jsem' <i>cvbīq</i>	<i>leloipa</i> 'zanechal jsem' (perf.) <i>cvēřa</i> (viz kvést)	
<i>eu</i>	<i>u</i>	<i>ou</i>	<i>ē(u), ō(u)</i>
gót. <i>giutan</i> 'lít' stsl. <i>bljudq</i> 'dbám, dávám pozor'	<i>gutum</i> 'lili jsme' <i>bōdēti</i>	<i>gaut</i> 'lil jsem' <i>buditi</i> (viz bdít)	
<i>er</i>	<i>r</i>	<i>or</i>	<i>ēr, ōr</i>
ř. <i>derkomai</i> 'dívám se' psł. * <i>merti</i>	<i>edrakon</i> 'díval jsem se' * <i>zōmbryb</i>	<i>dedorka</i> 'podíval jsem se' (perf.) * <i>morō</i> (viz mřít)	
<i>en</i>	<i>n</i>	<i>on</i>	<i>ēn, ōn</i>
ř. <i>penthos</i> 'žal' stsl. <i>peṭi</i>	<i>epathon</i> (srov. A7) 'truchlil jsem' (impf.) <i>pybq</i>	<i>pepontha</i> 'truchlil jsem' (perf.) <i>pqto</i> (viz pnout)	

Poznámka: Hláskové změny i různé analogické procesy vedly ve slov. jazycích (a v různé míře i jinde) ke značnému přetvoření původních ie. ablautových alternací (srov. zvláště oddíly B2, B6, B7, B8).

A7. Slabičné sonanty

Pro ie. likvidy *r, l* a nosovky *m, n* někdy najdeme tyto responze:

psl.	lit.	germ.	lat.	ř.	stí.
<i>br, ðr</i>	<i>ir, ur</i>	<i>ur</i>	<i>or, ur</i>	<i>ra, ar</i>	<i>ʀ</i>
<i>bl, ðl</i>	<i>il, ul</i>	<i>ul</i>	<i>ol, ul</i>	<i>la, al</i>	<i>ʀ</i>
<i>ɛ</i>	<i>im</i>	<i>um</i>	<i>em, en</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
<i>ɛ</i>	<i>in</i>	<i>un</i>	<i>en</i>	<i>a</i>	<i>a</i>

Příklady: a) psl. **sǫrdþce*, lit. *širdis*, lat. *cor*, ř. *kardiā*, b) psl. **vlkǫ*, lit. *vilkas*, gót. *wulfs*, stí. *vrka-*, c) stsl. *desętb*, lit. *dešimt*, gót. *tafhun*, lat. *decem*, ř. *deka*, stí. *daša*, d) stsl. *pamętb*, lit. *atmintis* 'vzpomínka', gót. *gamunþs* 'památka', lat. *mēns* 'mysl', stí. *mati-* tv. Srov. i *hrdlo*, *červ*, *plný*, *devět*, *sedm*.

Tyto responze vedou k rekonstrukci slabičných sonant *ɣ, ʃ, ŋ, ŋ*, které se realizovaly asi podobně jako naše slabikotvorné *r, l* (mohlo to však být i na začátku slova). Do jednotlivých slov. jazyků se psl. *br, ðr* a *bl, ðl* vyvíjelo různě (srov. i B8). V č. máme ve většině případů slabikotvorné *r, l*, jen po *č, ž* je *er* (srov. *červený*, *žerd'*) a *ɛl* se změnilo v *lu* (*lú*) (srov. *slunce*, *dlouhý*). K *ɛ* viz B7.

A8. Slov. ch

a) Slov. *ch* vzniklo z ie. *s*, pokud předcházely hlásky *i, u, r, k* a nenásledovala souhlásková skupina. Vzhledem k tomu, že za velmi podobných podmínek došlo ke změně *s > š* v indoiránských jazycích a částečně i lit., soudí se, že *š* bylo vývojovým mezistupněm i v slov. a že změna začala zřejmě pod írán. vlivem zhruba okolo 7.–6. st. př. Kr.

b) Výše zmíněné pravidlo nemůže objasnit většinu případů slov. *ch-* na počátku slova. Proto se počítá i s různými nepravidelnými, snad expresivními změnami, např. *ch-* ze *sk-* (přes *ks-*?) (viz *chvojí*, *chrabrý*) či z *k, g* (*chlada*, *chřtán*) aj.

A9. Zánik souhlásek

Koncové souhlásky často zanikají, souhláskové skupiny uvnitř slova se zjednodušují.

a) Ve slov. (a také západogerm. jazycích) všechny koncové souhlásky zanikly (srov. stsl. *vlkǫ* proti lit. *vilkas*), v řečtině se zachovalo jen *-s, -n, -r*, ve stí. se koncové *-s* často oslabilo na *-h* ap.

b) od počátku psl. období se uplatňuje tzv. zákon otevřených slabik, tedy zjednodušují se všechny souhláskové skupiny kromě těch, které jsou obvyklé i na začátku slova. Příklady: psl. **sǫnǫ* z ie. **supno-* (viz *sen*), psl. **vymę* z ie. **ūdhmen-* (viz *vemeno*), psl. **potǫ* z ie. **pok^hto-* (viz *pot*).

c) K zjednodušování souhláskových skupin dochází i v pozdějších obdobích, srov. *selka* ze stč. *sedlka*, *šedesát* ze *šestdesát*.

B. Od praslovanštiny do rozpadu slovanské jednoty

Klasickou praslovanštinou rozumíme poměrně krátké období zhruba od 4. do 8. st., kdy došlo k řadě změn, které výrazně změnily slov. hláskoslovný systém i strukturu slova. Je to zároveň období expanze Slovanů, kteří se náhle vynořili na scéně evropských dějin. Vznik slovanského etnika je obestřen tajemstvím – většinou se dnes přijímá představa, že vykristalizovalo na jihozápadním okraji protobaltského areálu (tedy oblasti, kde žili předchůdci baltských kmenů) a na jeho genezi se podílely i jiné etnické složky – italská, iránská, trácká ap. Pravlast Slovanů – tedy místo, odkud začala v pol. 1. tisíciletí po Kr. jejich expanze – se klade obvykle severně od Karpat.

B1. Psl. palatalizace

Výraznými změnami, které zásadně změnily slov. souhláskový systém, byly tzv. palatalizace (změna zadopatrové souhlásky v předopatrovou, změkčení). Rozeznáváme tři:

a) 1. palatalizace proběhla před samohláskami *e* a *i* s těmito výsledky: *k* > *č*, *g* > *dž* > *ž*, *ch* > *š*. Příklady: stsl. *četyre* – lit. *keturi*, stsl. *živъ* – lit. *gyvas*, stsl. *ucho* – *ušī*. Po takto vzniklých tupých sykavkách a po *j* se měnilo *ē* v *a*, srov. psl. **žarъ* z **gēr-*, **šatъ* z germ. **hēiaz* ap.

b) 2. palatalizace proběhla před samohláskami *ě* a *i* vzniklými z dvojhlásek *ai*, *oi* (viz B2) s těmito výsledky: *k* > *c*, *g* > *dz* (> *z*), *ch* > *s* (v zsl. *š* jako u 1. palatalizace). Příklady: stsl. *čěna* – lit. *kaina*, stsl. *vľaci* – lit. *vilikai*, r. *seryj*, č. *šerý*. Ve vsl. a jsl. došlo k palatalizaci i ve skupinách *gv-*, *kv-*, srov. č. *květ*, r. *cvet*, č. *hvězda*, r. *zvezda*.

c) 3. palatalizace proběhla po *e*, *i*, *ъ* především v příponách, v kořeni se s ní setkáváme výjimečně. Podrobnosti tohoto procesu i jeho časové zařazení jsou dodnes sporné. Příklady: stsl. *knędzъ* – germ. **kuningaz* (viz *kněz*), stsl. *ovъca* – stl. *avikā-* (viz *ovce*).

B2. Monoftongizace diftongů

Ie. diftongy (dvojhlásky) se v psl. monoftongizovaly s těmito výsledky:

ai, *oi* > *ě* (v koncovkách také *i*)

ei > *i*

au, *ou* > *u*

eu > 'u

Příklady: stsl. *čěna* – lit. *kaina*, stsl. *iti* – lit. *eiti*, stsl. *rudъ* – lit. *raudas*, stsl. *ljudbje* – ř. *eleutheros* 'svobodný' (viz *lidě*).

K monoftongizaci diftongů v psl. muselo dojít po provedení 1. a před začátkem 2. palatalizace.

B3. Psl. souhláska + j

K palatalizaci zadopatrových souhlásek nedocházelo pouze působením předních samohlásek (B1), ale i působením neslabičného *j* (*j*) – např. stsl. *lože* < **log-jo*, stsl. *plačq* < **plak-jom*. Také skupiny *sj*, *zj* daly *š*, *ž*.

Po retnicích *b*, *p*, *m*, *v* se ve vsl. a částečně jsl. vytvořilo tzv. epentetické *l*, v zsl. dochází jen ke změkčení souhlásky: č. *země* – r. *zemi*, č. *koupím* – r. *kuplju*, č. *Boleslav* (místní jméno) – r. *Jaroslavl*.

Nejsložitější byl vývoj u skupin *tj* (stejný vývoj mají i skupiny *kt*, *gt* před *i*), *dj*, kde jsou ve slov. jazycích různé střídnice:

psl.	zsl.	vsł.	sln.	s./ch.	mak.	b., stsl.
<i>tj</i>	<i>c</i>	<i>č</i>	<i>č</i>	<i>ć</i>	<i>ć</i>	<i>št</i>
<i>dj</i>	<i>dz(z)</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>	<i>đ</i>	<i>ǵ</i>	<i>žd</i>

Příklady: *svíce*, *noc*, *moci*, *mez*.

B4. Proteze (předsouvání hlásky)

V psl. se vytvořily dvě protetické hlásky – *j* a *v*.

Protetické *j*- předstupovalo před *e*, *i*, *ę*, mladší je proteze před *a*. Příklady: lat. *est* – stsl. *jestb*, lat. *ire* – č. *jít*, lit. *imti* – stsl. *jeťi* (viz *jmout*), lat. *agnus* – stsl. *jagne* (viz *jehně*), lit. *obuolys* – č. *jablko*.

Protetické *v*- předstupovalo před *ū*, *u* (tedy pozdější *y*, *ɔ*, viz B5). Příklady: lit. *ūdra* – č. *vydra*, av. *ufyate* – stsl. *všpiti* (viz *úpět*). Uvažuje se i o některých případech psl. proteze před *o* (viz *vůně*).

Pozn. V obecné češtině dnes máme protetické *v*- před *o* (*vokno*, *vodejít*). Tento jev se vyvíjel již od konce 14. st., do spisovného jazyka však nepronikl.

B5. Změny psl. samohláskového systému

Ie. samohláskový systém prošel do konce psl. období těmito změnami:

- ie. *a*, *o* splynulo v psl. *o*, srov. lit. *ragas* – č. *roh*
- ie. *i* > psl. *ɨ*, srov. lat. *vidua* – stsl. *vbdova* (viz *vdova*)
- ie. *u* > psl. *ɔ*, srov. lit. *musai* – stsl. *mčhъ* (viz *mech*)
- ie. *ā*, *ō* splynulo v psl. *a*, srov. lit. *duoti* – stsl. *dati*
- ie. *ē* > *ě*, srov. lat. *mēnsis* – stsl. *měšęcb* (viz *měšic*)
- ie. *ī* > *i*, srov. lat. *vīvus* – č. *živý*
- ie. *ū* > *y*, srov. lit. *sūnus* – č. *syn*

Již na začátku psl. období došlo k některým změnám v samohláskové kvalitě, pokud předcházela palatalizovaná souhláska nebo *j* (*i*) (tzv. psl. přehlásky):

'*o* > *e*, srov. ie. **marjo-* – stsl. *morje* (viz *moře*)

'*ū* > *ī* > *i*, srov. lit. *siūti* – č. *šít*

'*u* > *i* > *ɨ*, srov. lat. *jugum* – stsl. *jbgo* (viz *jho*)

B6. Jery

Ke konci psl. období se z krátkého ie. *i*, *u* vytvořily tzv. jery, polosamohlásky, jejichž výslovnost si představujeme jako velmi krátké *i*, *u* (viz B5). V dalším vývoji (10.–12. st.) na většině slov. území jery ve slabé pozici (tj. liché v řadě počítáno od konce a ve slabikách, po nichž následovala slabika s plným vokálem) zanikly, v silné pozici (všechny ostatní) se vokalizovaly – v č. oba jery daly *e*. Příklady:

stsl. *šъвѣць* – č. *švec*, gen. *šъвѣца* – č. *ševce*

stsl. *мѣногѡ* – č. *mnohý*, s./ch. *mnog*

stsl. *дѣнь* – č. *den*, p. *dzień*, r. *den'*, s./ch. *dan*

stsl. *сѣнѡ* – č. *sen*, p. *sen*, r. *son*, s./ch. *san*

B7. Nosovky

V psl. období se z ie. skupin *en*, *em* a *on*, *om* a ie. *ŋ*, *ŋi* (A7) vytvořily nosové samohlásky, označované *ę*, *q*. Příklady: ř. *pente* – stsl. *пѣтъ* (viz *pět*), lit. *ranka* – stsl. *ръка* (viz *ruka*), sti. *ĵambha-* – stsl. *зѣбѡ* (viz *zub*), dále srov. *deset*, *pamět*. V dalším vývoji po rozpadu psl. jednoty byly ve všech spis. slov. jazycích kromě p. nosovky nahrazeny ústními samohláskami (na většině slov. území do konce 10. st.). V č. *ę* > *ä*, které se dále vyvíjelo jako *a* (viz C1), *q* > *u*.

Příklady:

stsl. *свѣтѡ*, č. *svatý*, p. *święty*, r. *svjatyj*, s./ch. *svet*

stsl. *пѣтъ*, č. *pět*, p. *peć*, r. *pjat'*, s./ch. *pet*

stsl. *ръка*, č., r., s./ch. *ruka*, p. *ręka*, sln. *roka*, b. *rąka*

B8. Metateze (přesmyk) likvid

Ke konci psl. období došlo k výrazným změnám ve skupinách *CorC*, *ColC*, *CerC*, *CelC*, *orC*, *olC* (*C* značí jakoukoli souhlásku).

Příklady:

psl. **korva* – č. *kráva*, s./ch. *krava*, p. *krowa*, r. *korova*

psl. **golva* – č. *hlava*, s./ch. *glava*, p. *głowa*, r. *golova*

psl. **bergъ* – č. *břeh*, s. *breg*, p. *brzeg*, r. *bereg*

psl. **melko* – č. *mléko*, s. *mleko*, p. *mleko*, r. *moloko*

psl. **ordlo* – č. *rádlo*, s./ch. *ralo*, p. *radło*, r. *ralo* (slovo mělo starou raženou intonaci, tzv. akut)

psl. **ornълѡ* – č. *rovný*, s./ch. *ravan*, p. *równy*, r. *rovnij* (slovo mělo starou taženou intonaci, tzv. cirkumflex)

psl. **olkomъ* – č. *lakomý*, s./ch. *lakom*, p. *lakomy*, r. *lakomyj* (akut)

psl. **olkъtb* – č. *loket*, s./ch. *lakat*, p. *lokiec*, r. *lokot*’ (cirkumflex)

B9. Stahování

Stahování (kontrakce) je již psl. jev, který se však výrazně projevils až po rozpadu psl. jednoty (10. st., před změnami jerů). Centrum změny bylo na západě slov. území (nejvíce se projevuje v č.), postupně na východ jí ubývá (v r. je zastoupena nejméně). Stahování podléhaly skupiny *VjV* (*V* značí samohlásku), pokud si nebyly samohlásky artikulačně příliš vzdáleny. Výsledná kvalita bývala určována druhou samohláskou.

Příklady:

psl. **grějati* – č. *hřát*, r. *grejat*’

psl. **pojasъ* – č. *pás*, r. *pojas*

psl. **mojego* – č. *mého*, r. *mojego*

psl. **stryjcbъ* – č. *strýc*, stp. *stryjec*

C. Od rozpadu psl. k češtině

V 9. a 10. st. již existovala řada hláskoslovných, tvaroslovných i lexikálních jevů, které oddělovaly jazyk našich předků, sídlících na území dnešních Čech a Moravy, od ostatních jazyků zsl. oblasti. Tomuto jazyku, který nemá až do 13. st. souvislejší písemné památky, říkáme *pračeština*, se vznikem písemných památek pak mluvíme o *staročeštině* (viz i pasáž v Přehledu jazyků).

C1. Staročeské přehlásky

Změny, které výrazně odlišily č. od ostatních slov. jazyků, jsou stč. přehlásky. Tyto změny vesměs proběhly jen na českém území v užším slova smyslu, nezasáhly ani moravská nářečí. Rozlišujeme tyto stč. přehlásky:

ʼa > ě (pokud předcházela měkká a nenásledovala tvrdá souhláska, 12.–13. st.).
Příklady: psl. **čaša* – stč. *čiešě*

ʼu > i (pokud předcházela měkká, 14. st.). Příklady: stsl., p., slk. *jutro* – č. *jitro*

ʼo > ě (pokud předcházela měkká, 14. st.; tato změna však posléze ustoupila a zůstala jen výjimečně, např. stč. *koniem* vedle *koňóm*)

C2. Změny v souhláskovém systému

g > h (12.–13. st.)

měkké *rʼ > ř* (13. st.)

Ve 14. st. se v souhláskovém systému objevuje *f* (do té doby nahrazované *b* či *p*, srov. *biřmovat*, *biskup*), zřejmě následkem toho se mění obouretné *v* v dnešní *zuboretné*.

Do 15. st. zaniká párová měkkost souhlásek, která se vytvořila už koncem psl. období podle toho, zda následovala samohláska přední (*e, ě, i, b*, souhláska se pak měkčila), či zadní (souhláska se neměkčila).

C3. Změny v souhláskových skupinách

Některé souhlásky v kontaktu s jinými souhláskami podléhají nahodilým asimilačním změnám, srov. stč. *sde* (viz *zde*), stč. *dchoř* (viz *tchoř*), dochází i k zjednodušování souhláskových skupin, srov. stč. *sedlika, šestdesát*. U některých souhláskových skupin však jde o pravidelné změny:

čř>tř či *stř* (13. st.), srov. slk. *črevo* – č. *střevo*, slk. *črieslo* – č. *třísl*

šč>šř (14.–15. st.), srov. r. *ščuka* – č. *štika*, r. *eščě* – č. *ještě*

C4. Ztráta jotace a splynutí *i-y*

Ztrátou jotace se rozumí změna *ě>e*. Po *l* došlo k této změně již v prehistorické době (tj. před vznikem písemných památek), srov. stsl. *mlěko* – stč. *mlěko*, stč. *oni valé* vedle *oni prosie*. Koncem 14. st. došlo ke ztrátě jotace po sykavkách *ř* a *j*, srov. stč. *sě, cěna, dušě, řeka, řújě, ě* zůstalo v písmu zachováno po retných souhláskách (*b, p, m, v, f*) a *d, t, n*, ale nejde tu už o původní dvojhlásku *ě* – *bě* se vyslovuje [bje], *dě* [dě].

Počátkem 15. st. splynula výslovnost *i* a *y*, rozdíl zůstal jen v písmu.

Obě tyto změny souvisejí se zánikem párové měkkosti (viz C2).

C5. Změny v samohláskovém systému ve 14.–16. st.

Od konce 14. do začátku 16. st. dochází k výrazným změnám v subsystému dlouhých samohlásek. Tyto změny jsou opět omezeny na české území v užším slova smyslu, jiný průběh mají ve středomoravských nářečích a moravskoslovenská a lašská nářečí nezasahují vůbec.

ó>uo>ů

ú>(au)>ou

ý>(aj)>ej (neproniklo do spisovného jazyka)

ě>í (proniklo do spisovného jazyka jen částečně)

ie>í

Ve stejné době probíhá i změna *aj>ej* v těžeslabičné pozici, srov. stč. *vajce*, nč. *vejce*, ale *vajec*.

D. Změny psychologické povahy

Do této skupiny řadíme některé důležité slovní změny, které nevycházejí přímo z jazykového systému, ale jsou způsobeny různými myšlenkovými pochody mluvčích.

D1. Analogie

V jazykovědě se tento termín obvykle zužuje na morfologickou analogii, tj. na vzájemné působení tvarů jednoho slova. Projevuje se ve dvou základních podobách – vyrovnávání tvarů (srov. *peču, pečou* místo *peku, pekou* podle ostatních tvarů, nom. pl. *přítelé* místo stč. *přietelé* podle ostatních tvarů v pl.) a takzvané čtyřčlenné analogii (např. k inf. *kovati* se vytvořil nový přezens *kovám*, k původnímu přezentu *kuju* se vytvořil nový inf. *koutí*).

Analogii lze pozorovat i ve slovtvorbě – např. nadbytečné *ne-* u slov jako *nesvár, neplecha, nevrlý, nehorázný*, která již bez této předpony vyjadřovala záporný význam.

D2. Lidová etymologie

Lidová etymologie spočívá v mylné etymologicky významové interpretaci slova – mluvčí slovo, které je pro něj neprůhledné, spojí s nějakým jemu známým 'silným', ve skutečnosti však nepřibuzným kořenem. Tato asociace může být nahodilá (viz např. *heřmáněk*), častěji však jde i o souvislost významovou (viz *hřbitov, rozhřešit*). Někdy se při tomto procesu nemění ani podoba slova (viz *peklo*), takové případy, odehrávající se vlastně jen v rovině jazykového povědomí, jsou však obvykle obtížně prokazatelné.

D3. Kontaminace

Kontaminace spočívá ve zkřížení dvou významově si blízkých slov, přičemž vzniká slovo nové. Formální blízkost obou slov tu není podmínkou (viz *bujary, krumpáč*), ale proces často usnadňuje (viz *blouznit*).

D4. Tabu

Tabu v jazyce vychází z primitivních představ o sepětí slova s podstatou věci samé – vyslovení 'pravého' jména obávaného zvířete, nemoci ap. mohlo podle této představy nepříjemnou skutečnost přivolat či způsobit její mstu. V sakrální oblasti zase zbytečné užívání posvátných názvů působí znevažujícím dojmem (srov. i v křesťanské tradici *Nevezmeš jméno Boží nadarmo*). Proto jsou 'pravá' jména obávaných či posvátných věcí nahrazována různými 'zastřenyými' pojmenováními. To se může dít různými jazykovými mechanismy:

a) hláskovými obměnami a přeskupenými – viz např. *blecha, hnida, čerchmant*, srov. dále i upravené kletby typu *herdek, hernajs, heršvec, safra* ap.

b) popisným pojmenováním (tabuová nápověď) – viz *medvěd, zmije, ježek, čert*, srov. i *zubatá 'smrt'* ap.

c) zmírňujícími názvy (eufemismy), vycházejícími ze snahy oslabit nepříjemnou skutečnost, ošálit zlé síly – viz *lasice*, srov. *boží posel* 'blesk', starší č. *hostec* 'revma'; někdy to vede až k užití slova zcela opačného významu (tabuová antifráze), viz *bolet*, srov. i *zlom vaz*, kde je naopak negativním způsobem vyjádřeno přání úspěchu ('aby se nezakřiklo').

ZKRATKY, VYSVĚTLIVKY A ZNAČKY

Zkratky jazyků a dialektů

afgán.	afgánský	ión.	iónský
akkad.	akkadský	ir.	irský
alb.	albánský	írán.	íránský
am.-angl.	americko-anglický	isl.	islandský
angl.	anglický	it.	italský
ar.	arabský	jap.	japonský
aram.	aramejský	jichoam.	jichoamerický
arm.	arménský	jichočin.	jichočinský
asyr.	asyrský	jihoit.	jihoitalský
av.	avestský	jssl.	jihoslovanský
ázerb.	ázerbájdžánský	kašub.	kašubský
b.	bulharský	kat.	katalánský
balt.	baltský	keIt.	keltský
bask.	baskický	korn.	kornský (kornvalský)
bav.	bavorský	krym.-tat.	krymskotatarský
br.	běloruský	kurd.	kurdský
bret.	bretonský	kyrgyz.	kyrgyzský
bsl.	baltoslovanský	langob.	langobardský
csI.	církevněslovanský	laš.	lašský
č.	český	lat.	latinský
čín.	čínský	lit.	litevský
dán.	dánský	lot.	lotyšský
dl.	dolnolužický	luž.	lužický
dněm.	dolnoněmecký	maď.	maďarský
dór.	dórský	mak.	makedonský
egypt.	egyptský	malaj.	malajský
evr.	evropský	mong.	mongolský
fin.	finský	mor.	moravský
fr.	francouzský	msl.	moravskoslovenský
fríz.	frízský	nč.	новоčeský
frk.	franský	neie.	neindoevropský
galorom.	galorománský	něm.	německý
germ.	germánský	nhn.	novohomoněmecký
gót.	gótský	niz.	nizozemský
gruz.	gruzinský	nlat.	novolatinický
han.	hanácký	nor.	norský
hebr.	hebrejský	nper.	novoperský
hl.	hornolužický	nř.	ovořecký
hněm.	hornoněmecký	oset.	osetský
ch.	chorvatský	osk.	oskický
chet.	chetitský	p.	polský
ie.	indoevropský	pč.	pračeský
íí.	indoíránský	per.	perský
ilyr.	ilyrský	pgerm.	pragermánský

polab.	polabský	stp.	staropolský
port.	portugalský	stper.	staroperský
pozdnělat.	pozdnělatinský	stport.	staroportugalský
prov.	provensálský	stpr.	staropruský
předie.	předindoevropský	stprov.	staroprovensálský
předrom.	předrománský	str.	staroruský
předsl.	před slovanský	střangl.	středoanglický
psl.	praslovanský	střbret.	středobretonský
r.	ruský	střdn.	středodolnoněmecký
rak.	rakouský	střfr.	středofrancouzský
rétorom.	rétorománský	střhn.	středohomoněmecký
román.	románský	střind.	středoindický
rum.	rumunský	střir.	středoirský
ř.	řecký	střlat.	středolatiný
s.	srbský	střniz.	středonizozemský
semit.	semitský	střper.	středoperský
severoam.	severoamerický	střf.	středofecký
severofr.	severofrancouzský	střtur.	středoturecký
severogerm.	severogermánský	střwal.	středowaleský/ středovelšský
severoit.	severoitalský	stsas.	starosaský
skand.	skandinávský	stsl.	staroslověnský
skot.	skotský	stsrb.	starosrbský
slk.	slovenský	stšvéd.	starošvédský
sln.	slovinský	svahil.	svahilský
slov.	slovanský	šp.	španělský
stangl.	staroanglický	švéd.	švédský
stbret.	starobretonský	švýc.	švýcarský
stbav.	starobavorský	tat.	tatarský
stč.	staročeský	toch.	tocharský (A či B)
stfr.	starofrancouzský	ttat.	turkotatarský
stfríz.	starofřízský	tur.	turecký
sthn.	starohomoněmecký	ukr.	ukrajinský
sti.	staroindický	umb.	umberský
stir.	staroirský	ural.	uralský
stírán.	staroiránský	uzb.	uzbecký
stísl.	staroislanský	val.	valašský
stit.	staroitalský	vlat.	vulgárnělatinský
stkorn.	starokornský	vsl.	východoslovanský
stlat.	starolatinský	všeevr.	všeevropský
stlit.	starolitevský	všesl.	všeslovanský
stlot.	starolotyšský	wal.	waleský/velšský
stluž.	starolužický	zsl.	západoslovanský

Pozn.: zkratky mohou vedle adj. označovat i přísl. či subst., tedy český, český i čeština.

Jiné zkratky

abl.	ablativ
adj.	adjektivum (přídavné jméno)
ak.	akuzativ (4. pád)
aor.	aorist
arg.	argot
citosl.	citoslovce
část.	částice
d.	dialektní, nářeční
dat.	dativ (3. pád)
dok.	dokonavý
expr.	expresivní
gen.	genitiv (2. pád)
hanl.	hanlivý
hov.	hovorový
imp.	imperativ (rozkazovací způsob)
impf.	imperfektum
inf.	infinitiv
instr.	instrumentál (7. pád)
již.	jižní
kniž.	knižní
lid.	lidový
lid. etym.	lidová etymologie
lok.	lokál (6. pád)
m.r.	mužský rod
nár.	národní
nář.	nářeční
nom.	nominativ (1. pád)
ob.	obecněčeský
odb.	odborný
onom.	onomatopoický
os.	osoba
1.os.přít.	tvar 1. osoby jednotného čísla přítomného času
perf.	perfektum
pl.	plurál (množné číslo)
po Kr.	po Kristu
pomn.	pomnožené podstatné jméno
prét.	préteritum
předl.	předložka
předp.	předpona
přech. přít.	přechodník přítomný
příč. trp.	příčestí trpné
příp.	přípona
přísl.	příslovce
přít.	přítomný čas
př. Kr.	před Kristem
resp.	respektive
sev.	severní

sg.	singulár (jednotné číslo)
slang.	slangový
sp.	spojka
spis.	spisovný
srov.	srovnej
st.	starší; století
stř.r.	střední rod
subst.	substantivum (podstatné jméno)
tv.	téhož významu
vých.	východní
zač.	začátkem
zájm.	zájmeno
záp.	západní
zast.	zastaralý
žert.	žertovný
ž.r.	ženský rod

Vysvětlení některých termínů

ablativ – pád v některých jazycích vyjadřující východisko či odluku

aorist – jednoduchý minulý čas užívaný pro jednorázový děj

asimilace – artikulační přizpůsobení hlásky či skupiny hlásek jiné předcházející či následující hláске

disimilace – rozrůznění stejných či podobných hlásek (opak *asimilace*)

expresivní – citově zabarvený, vyjadřující vedle základního významu i emocionální vztah

gerundium – v některých jazycích podstatné jméno slovesné významem blízké infinitivu

imperfektum – jednoduchý minulý čas užívaný pro neukončený či opakovaný děj

intenzivum – sloveso, které zesiluje děj vyjádřený základním slovesem

kalk – slovo utvořené přesně podle cizí předlohy, doslovný překlad

kauzativum – sloveso, jehož děj způsobuje děj vyjádřený základním slovesem (např. *trápit* – *trpět*, *budit* – *bdít*)

kolektivum – podstatné jméno vyjadřující jednotným číslem skupinu jedinců téhož druhu (např. *kamení*)

konjunktiv – slovesný způsob v některých jazycích vyjadřující vztah závislosti nebo děj, který mluvčí pojímá subjektivně

nazalizace – výslovnost původně ústní hlásky jako nosové hlásky (např. slov. *voda* – lit. *vanduo*)

onomatopoický – zvukomalebný, napodobující svou zvukovou stránkou přírodní zvuky (např. *žbluňk*, *chrochtat*)

perfektum – slovesný čas vyjadřující výsledek minulého děje (např. české *spadl jsem* původně znamenalo 'jsem spadlý', dnes vyjadřuje prostou minulost)

préteritum – prostý minulý čas

substrát – jazykové prvky, které pronikly z jazyka původního obyvatelstva do jazyka obyvatelstva nově přichozího a převládnuvšího

Význam některých značek a výslovnost méně obvyklých znaků

* není doloženo, rekonstruuje se pomocí historicko-srovnávací metody
u heslového slova znamená, že se vyskytuje pouze v ustálených spojeních (*zblo, holičky* ap.)

< vyvinulo se z

> dalo

˘ ˘ ˘ ˘ různé typy přízvuků

˘ délka

c (v semit.) hrdelní hltanová souhláska, (v arm.) přidech

ǰ (v b., rum.) jako neurčitá hláska ə

ǻ (v toch.) jako neurčitá hláska ə

q, ɛ, i (v lit.) původně nosovky, dnes dlouhé samohlásky

ć (v p., s./ch.) velmi měkké č

ǧ, ʒ, ɳ (v sti.) cerebrální výslovnost (se špičkou jazyka proti patru)

ǧ (v s./ch.) velmi měkké dž

ð (v germ. jazycích) jako angl. *th* ve slově *father*

ð (v av.) jako angl. *th* ve slově *father*

ė (v lit.) dlouhé úzké e

ë (v alb.) jako neurčitá hláska ə nebo jako otevřená e

ə (v ie., av.) neurčitá hláska, která v č. zazní např. při vyslovení souhlásek *b, d, p, t* ap.

ğ (v ar.) jako dž. (v tur.) jako slabé g

ħ (v chet.) laryngální (hrtanová) hláska, (v semit.) podobně jako *ch*

ĩ, ũ (v ie.) jako neslabičné *i, u*

j (v arm.) jako *dz*

J (v sti., av., arm.) jako *dž*

kʷ, gʷ (v ie.) viz oddíl K jazykovým změnám (A3)

ķ, ľ, ŕ (v lot.) jako *ć, lj, rj*

ś (v p., sti.) velmi měkké š

p (v germ.) jako *th* v angl. *think*

þ (v av.) jako *th* v angl. *think*

x (v av.) podobně jako *ch*

χ (v ttat.) podobně jako *ch*

γ (v av.) třené *g*

y (v lit.) dlouhé *i*, (v sti., av.) *j*

ZÁKLADNÍ LITERATURA

- Battisti, C. – Alessio, G.: *Dizionario etimologico italiano I–V*. Firenze 1968.
- Bělič, J. – Kamiš, A. – Kučera, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha 1978.
- Bezljaj, F.: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–*. Ljubljana 1977– (dosud neukončeno).
- Berneker, E.: *Slavisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Heidelberg 1908–1913.
- Brückner, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1957.
- Corominas, J.: *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Tercera edición. Madrid 1987.
- Cortelazzo, M. – Zolli, P.: *Dizionario etimologico della lingua italiana I–V*. Bologna 1978–1985.
- Dubois, J. – Mitterand, H. – Dauzat, A.: *Dictionnaire étymologique et historique du français*. Paris 1994.
- Erhart, A.: *Indoevropské jazyky*. Praha 1982.
- Erhart, A. – Večerka, R.: *Úvod do etymologie*. Praha 1981.
- Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond I–*. Pod redakcij O.N. Trubačeva. Moskva 1974– (dosud neukončeno).
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského I–*. Praha 1989– (dosud neukončeno).
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Auflage. Berlin 1993.
- Fasmer, M.: *Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka I–IV*. Pervod s nemeckogo i dopolnenija O.N. Trubačeva. Moskva 1964.
- Frisk, Hj.: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. 2. Auflage. Heidelberg 1973.
- Fraenkel, E.: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1955–1965.
- Gluhak, A.: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb 1993.
- (HK) Holub, J. – Kopečný, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952.
- (HL) Holub, J. – Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha 1968.
- (Jg) Jungmann, J.: *Slovník česko-německý I–V*. Praha 1834–1839.
- (Jgd) *Dodatky a opravy k předešlému slovníku (v V. dílu)*.
- Kluge, F.: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Auflage bearbeitet von E. Seebold. Berlin – New York 1989.
- Kopečný, F.: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena I*. Praha 1973. *II*. Praha 1980.
- Kopečný, F. a kol.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha 1981.
- van Leeuwen-Tumocová, J.: *Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch*. Berlin 1993.

- (Ma¹) Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha 1957.
- (Ma²) Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplněné vydání. Praha 1968.
- Miklosich, F.: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
- Pokorny, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1959–1969.
- Schuster-Šewc, H.: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen 1978–1989.
- Skeat, W.: The Concise Dictionary of English Etymology. Wordsworth Editions Ltd. Ware 1993.
- Skok, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb 1971–1974.
- Sławski, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952– (dosud neukončeno).
- Słownik prasłowiański (red. F. Sławski). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974– (dosud neukončeno).
- Snoj, M.: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana 1997.
- (SSJČ) Slovník spisovného jazyka českého I–VIII. 2. vyd. Praha 1989.
- Walde, A. – Hoffmann, J.B.: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Fünfte, unveränderte Auflage. Heidelberg 1982.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. Deluxe edition revised and updated. New York 1996.
- Weekley, E.: An Etymological Dictionary of Modern English. In two volumes. New York 1967.

A

a sp., část. Věsl. Spojuje se s lit. *ō* tv. a sti. *at* 'potom, i tak, dále'. Vykládá se většinou z ie. **ōd*, ablativního tvaru zájmeného kořene **e/o* s významem asi 'od toho (pak) dále' (Ma²). Nevylučuje se však ani citoslovecný původ (HK). Srov. ↓*ač*, ↓*ale*, ↓*ani*, ↓*ano*, ↓*asi*.

a-1 předp. Viz *ad-*.

a-2 předp. Z ř. *a-* (před samohláskou *an-*), označujícího zápor. Stejně jako lat. *in-* a něm. *un-* pochází z ie. **ǵ-*; plná střída je ve slov. *ne-* (↓*ne*) (A7, A6). Viz např. ↓*atom*, ↓*amorfní*, ↓*sociální*, ↓*analfabet*, ↓*anonym*.

ab- předp. Z lat. *ab* 'od'. Souvisí s něm. *ab* a ř. *apó* a také slov. *po* – vše z ie. **apo-* 'od, pryč'. Viz např. ↓*absolutní*, ↓*abiturient*, ↓*ablativ*. Někdy v podobě *abs-* (↓*abstraktní*, ↓*abstinent*).

abatyše 'představená ženského kláštera'. Ze střlat. *abbatissa* od *abbas* 'otec' z ř. *ábhas* a to z aram. *abba* tv. Srov. ↓*abbé*, ↓*opat*, ↓*jeptiška*.

abbé 'katolický duchovní bez kněžského úřadu'. Z ř. *abbé* a to z lat. *abbas* 'otec' (viz ↑*abatyše*). Srov. ↓*opat*, ↓*jeptiška* a co do významu ↓*pater*.

abdikace 'zřeknutí se úřadu (obvykle hlavy státu)', *abdikovat*. Z lat. *abdicātiō* k *abdicāre*, které je z ↑*ab-* a *dicāre* 'ohlašovat' od *dicere* 'řici'. Srov. ↓*dedikovat*, ↓*indikovat*.

abeceda, *abecední*. Utvořeno (již ve stč.) podle prvních čtyř písmen lat. abecedy. Srov. ↓*alfabeta*, ↓*zabuka*.

abiturient 'student střední školy krátce před maturitou a po ní', *abiturientský*. Z něm. *Abiturient* a to k nlat. *abiturire* 'chtít, chystat se odejít' utvořeného od lat. *abitūrus* 'mající, chtějící odejít' k *abire* 'odejít' z ↑*ab-* a *ire* 'jít'.

ablativ 'pád (např. v lat.) vyjadřující obvykle odluku či východisko', *ablativní*. Z lat. (*cāsus*) *ablātīvus* '(pád) odnímací' k *ablātus* 'odňatý, odnesený' z ↑*ab-* a *lātus*, což je přič. trp. od *ferre* 'nést'.

ablaut 'střída', *ablautový*. Z něm. *Ablaut*, složeného z *ab-* (srov. ↑*ab-*) a *Laut* 'hláska, zvuk' v přibližném významu 'obměna hlásky'.

abnormální. Přes něm. *abnormal*, *abnorm* z lat. *abnormis* tv. (viz ↑*ab-* a ↓*norma*).

abonent 'předplatitel'. Z něm. *Abonnent*, které je z fr. *abonner* 'předplatit', původně 'ohraničit (sumu)', k stfr. *bon(n)e*, *borne*, *bosne* 'hranice' asi keltského původu.

abrahámoviny 'padesáté narozeniny'. Podle starozákonního patriarchy Abraháma, který se dožil vysokého věku.

abrakadabra. Slovo užívané v mnoha jazycích jako zaklínadlo (v lat. již od 3. st.). O jeho původu lze jen spekulovat, někteří spojují s ř. *Abraxas*, pozdně antickým označením božstva.

abreviace 'zkratka, zkrácení'. Z lat. *abbreviātiō* 'zkrácení' od *abbreviāre* 'krátiť' z ↓*ad-* a *brevis* 'krátký'. Srov. ↓*breviář*.

abrupce 'odtržení'. Z lat. *abruptiō* od *abruptus*, což je přič. trp. od *abrumperē* z ↑*ab-* a *rumperē* 'trhat, rozbíjet'. Srov. ↓*korupce*.

absces 'vřed, ložisko hnisu'. Ze střlat. *abscessus* 'odchod (hnisu)' od *abscedere* z ↑*ab-* a *cedere* 'ustupovat, odcházet'. Srov. ↓*proces*.

absence, *absentér*, *absentovat*. Z lat. *absentia* od *absēns* 'nepřítomný' od

abesse 'být nepřítomen' z *†ab-* a *esse* 'být'. Srov. *↓esence*.

absint 'pelyňkový likér'. Přes fr. *absinthe* z lat. *absinthium* a to z ř. *apsinthion* 'pelyněk'.

absolutní, *absolutismus*. Z lat. *absolutus* 'úplný, naprostý' (vlastně 'oproštěný od všeho'), což je přičestí trpné od *absolvere* 'zprostit' z *†ab-* a *solvere* tv. Srov. *↓absolvovat*, *↓solventní*, *↓rezoluce*.

absolvovat 'vystudovat, odbý(va)t si', *absolvent*, *absolutorium*. Z lat. *absolvere* 'zprostit (povinností)' z *†ab-* a *solvere* 'zprostit, uvolnit'. Srov. *†absolutní*, *↓solventní*, *↓rezoluce*.

absorbovat 'vstřebat', *absorpce*. Z lat. *absorbere* z *†ab-* a *sorbere* 'vstřebat'.

abstence 'zdržení se, zdrženlivost'. Přes angl. *abstention*, fr. *abstention* od *abstēnir* 'zdržovat (se)' z lat. *abstinere* tv. Dále viz *↓abstinent*.

abstinent, *abstinence*, *abstinovat*. Z lat. *abstinēns* 'zdržující (se)' od *abstinere* 'zdržovat (se)' z *†ab-* a *tenere* 'držet'. Srov. *†abstence*.

abstraktní 'pomyslný, pojmový, nezobrazující', *abstrakce*, *abstrahovat*. Přes něm. *abstrakt* ze střlat. *abstractus* tv., vlastně 'odtažený', od lat. *abstrahere* 'odtahovat' z *†ab-* a *trahere* 'táhnout'. Srov. *↓trakce*, *↓kontrakt*, *↓trakt*.

absurdní 'nesmyslný', *absurdita*. Z lat. *absurdus* 'nesmyslný', původně vlastně 'neharmonický, sluchu nepřijemný', z *†ab-* a *surdus* 'hluchý, tupě znějící'.

aby sp. P. *aby*, str. *aby* tv., stsl. *a by* 'kdyby', chybí v jsl. jazycích. Z *†a* a *by* (viz *↓bych*).

aceton 'organické rozpouštědlo', *acetát*, *acetylen*. Novější, od lat. *acētum*

'ocet' od *acidus* 'kyselý' a to od *ācer* 'ostrý'. Srov. *↓ocet*, *↓acidofilní* i *↓ostrý*.

acidofilní 'snadno kysající'. Novější složenina z lat. *acidus* 'kyselý' a ř. základu *-fil* 'milující', tedy doslova 'milující kyselost'. Viz *†aceton*, *↓-fil*.

acypyrin. Utvořeno uměle z *acyl* (od lat. *acētum* 'ocet') a *pyrin* (od ř. *pȳr* 'oheň, žár'). Srov. *†aceton*, *†acidofilní*, *↓pyro-*.

ač, **ačkoli** sp. Jen č., slk. a pol. *acz(kolwiek)*, nepřiliš jasně. Stč. *ač*, *ače* znamenalo i 'jestliže', stejně jako sln. *če*, str. *ače*. Vykládá se z *†a* a psl. **če*, které zřejmě souvisí s lat. *-que*, ř. *te*, sti. *ča*, vše ve významu 'a' (jako příklonka) z ie. **k^he* (Ma²), případně jako varianta k **ako* z *†a* a část. **ko*.

ad- předp. Z lat. *ad* 'k, při'. Často se asimilovalo k následující souhláске a splynulo s ní (srov. *↓akumulovat*, *↓asimilovat*, *↓aglomerace*, *↓aparát*, *↓atrakce* aj.).

adamita 'příslušník sekty tzv. naháčů'. Podle biblického Adama. *Adamovo jablko* 'ohryzek v krku' (střlat. *pomum Adami*) je podle pověsti, že Adamovi v krku uvízl zbytek zapovězeného ovoce.

adaptovat 'přizpůsobit', *adaptace*, *adaptér* (přes fr.). Z lat. *adaptāre* tv. z *†ad-* a odvozeniny od *aptus* 'vhodný'.

adekvátní. Z lat. *adaequātus* 'přiměřený, vyrovnaný', což je původem přič. trp. od *adaequāre* 'vyrovnávat' z *†ad* a *aequus* 'rovný'. Srov. *↓ekvivalent*.

adept 'uchazeč'. Z lat. *adeptus* 'nabytý, dosažený', tedy 'ten, kdo dosáhl určitých znalostí', původem přič. trp. od *adipisci* 'dosáhnout' z *†ad* a *apisci* 'uchopit, osvojit si'.

adheze 'přilnavost'. Z lat. *adhaesiō* 'přilnutí' od *adhaerere* 'lpět' z *†ad*

a *haerēre* 'lpět, vězet'. Srov. ↓*koherence*.

adié 'sbohem'. Z fr. *adieu* z *a-* (z lat. ↑*ad-*) a *diu* 'bůh' (z lat. *deus*). Srov. šp. *adiós* tv.

adjektivum 'přídavné jméno', *adjektivní*. Z pozdnělat. (*nōmen*) *adiectivum* '(jméno) přídavné' od lat. *adicere* 'přidat', přič. trp. od *adicere* 'přidat' z ↑*ad-* a *iacere* 'házet'. Srov. ↓*objekt*, ↓*projekt*, ↓*trajekt*.

adjustovat 'uspořádat', *adjustace*. Z lat. *adiūstāre* tv. z ↑*ad-* a odvozeniny od *iustus* 'náležitý, správný'. Srov. ↓*justice*.

administrace 'řízení', *administrativa*, *administrativní*. Z lat. *administrātiō* od *ministrāre* 'řídít, spravovat' z ↑*ad-* a *ministrāre* 'sloužit' od lat. *minister* 'služebník'. Viz ↓*ministr*, ↓*ministrant*.

admirál, *admiralita*. Z něm. *Admiral* (příkloněním k lat. *admīrāre* 'obdivovat') z fr. *amiral* a to z ar. *amīr* 'velitel', po němž ve složeninách následuje člen *al-* (ar. *amīr-al-mā* 'velitel loďstva', *amīr-al-bahr* 'velitel vod' ap.). Srov. ↓*mír*.

adolescence 'dospívání', *adolescent*, *adolescentní*. Z lat. *adolēscēntia* od *adolēscere* 'dospívát' z ↑*ad-* a *alēscere* 'dorůstat, prospívat' od *alere* 'žít'. Srov. ↓*alimenty*, ↓*koalice*.

adonis 'krasavec'. Podle *Adonise*, mladá, kterého řecká bohyně Afrodita milovala pro jeho krásu (do ř. z fénického *adōn* 'pán').

adoptovat 'přijmout za vlastní, osvojit si', *adopce*, *adoptivní*. Z lat. *adoptāre* tv. z ↑*ad-* a *optāre* 'volit'. Srov. ↓*opce*, ↓*kooptovat*.

adorace 'zbožné uctívání'. Z lat. *adorātiō* od *adorāre* 'zbožňovat, vzdávat' z ↑*ad-* a *orāre* 'modlit se'. Srov. ↓*latorium*, ↓*orální*.

adrenalin 'hormon z nadledvinek'. Uměle z lat. *ad* (↑*ad-*) a *rēnālis* 'ledvinový' od *rēn* 'ledvina'.

adresa, *adresát*, *adresovat*. Z fr. *adresse* od *adresser* z vlat. **addirectiāre* 'směřovat, posílat správným směrem' z lat. *ad* (↑*ad-*) a *directiō* 'směr' od *dirigere* 'řídít, směřovat (činnost)' z ↓*dis-* a *regere* 'řídít, vést'. Srov. ↓*dres*, ↓*dirigent*, ↓*region*, ↓*regulovat*, ↓*korekce*, ↓*arogance*.

advent 'předvánoční doba', *adventní*. Z lat. *adventus* 'příchod' od *advenire* z ↑*ad-* a *venire* 'přicházet'. V č. již od 14. st. vedle stč. *přístie* (= 'příchod') *Páně*. Srov. ↓*konvence*, ↓*prevence*, ↓*eventuální*.

advverbium 'příslovce'. Z lat. ↑*ad-* a odvozeniny od *verbum* 'sloveso', tedy 'to, co patří ke slovesu'. Srov. ↓*verbální*.

advokát 'obhájce', *advokátní*, *advokacie*. Z lat. *advocātus* 'přivolaný' od *advocāre* 'přivolat' z ↑*ad* a *vocāre* 'volat'. Srov. ↓*provokace*, ↓*vokativ*, ↓*vokál*.

aero-1 (ve složeninách) 'vzdušný, týkající se vzduchu'. Přes lat. *aēr* z ř. *aēr* 'vzduch'. Viz ↓*aerobic*, ↓*aerodynamický*, ↓*aeroplán*, ↓*aerosol*.

aero-2 (ve složeninách) 'letecký, týkající se letadel'. Z ↓*aeroplán*. Srov. *aerolinie* (viz ↓*linie*), *aerodrom* (viz ↓*drom*).

aerobik 'druh rytmického cvičení'. Z angl. *aerobics* tv. k *aerobic* 'aerobní (dýchání)' od angl. *aerobe* (č. *aerob*) 'organismus potřebující k životu kyslík' z ř. *aēr* (srov. ↑*aero-1*) a *bíos* 'život' (srov. ↓*bio-*).

aerodynamický 'snadno překonávající odpor vzduchu', *aerodynamika* 'nauka o pohybu plynů a tělesech v nich'. Uměle z ↑*aero-1* a ř. *dýnamis* 'síla'. Srov. ↓*dynamický*, ↓*dynamo*, ↓*dynastie*.

aeroplán 'letadlo'. Z ↑*aero*-1 a ř. *plános* 'bloudící'. Srov. ↓*planeta*.

aerosol 'kapalina či tuhá látka rozptýlená ve formě malých částic v plynu', *aerosolový*. Z angl. *aerosol* a to z ↑*aero*-1 a *solution* 'rozpouštění, roztok'.

afázie 'ztráta řeči'. Novější, podle ř. *afasia* 'němota' z ↑*a*-2 a odvozeniny od *fēmí* 'mluvím'. Srov. ↓*eufemismus*, ↓*fáma*, ↓*infantilní*.

afekt 'prudké pohnutí myslí', *afektovaný* 'strojený'. Z lat. *affectus* od *afficere* 'působit, účinkovat' z ↑*ad*- a *facere* 'dělat'. Srov. ↓*fakt*, ↓*defekt*, ↓*satisfakce*, ↓*-fikace*.

aféra. Z fr. *affaire* 'záležitost, aféra, nepřijemná věc' z (*avoir*) à *faire* 'mít) co dělat (s něčím)' z à z lat. *ad* (↑*ad*-) a *faire* 'dělat' z lat. *facere* tv. Srov. ↑*afekt*, ↓*fakt*.

afix 'předpona či přípona'. Z lat. *affixus* 'připojený, připevněný' od *affigere* 'připeňovat' z ↑*ad* a *figere* 'upevňovat, přitloukat'. Srov. ↓*prefix*, ↓*krucifix*.

aforismus 'stručná a vtípná průpovídka'. Ze sřlat. *aphorismus*, a to z ř. *aforismós*, vlastně 'vymezení', od *aforizō* 'vymezuji, zmenšuji' z ↓*apo*- a *horizō* 'ohraničuji, vymezuji'. Srov. ↓*horizont*, ↓*aorist*.

afrikáta 'polosykavka'. Z lat. (*cōnsonāns*) *affricāta* 'třená (souhláska)' od *affricāre* 'třít' z ↑*ad* a *fricāre* tv. Srov. ↓*frikativa*, ↓*frikce*.

afrodiziakum 'prostředek povzbuzující pohlavní pud'. Ze sřlat. *aphrodisiacum* od ř. *afrodísiakós* 'patřící k požitku lásky' k *afrodísiázō* 'oddávám se lásce', *afrodísiós* 'milostný' (jako subst. 'požitek lásky'), odvozeného od jména řecké bohyně lásky *Afrodity*, které je asi, navzdory mýtu o zrození z mořské pěny (ř. *afrós*), ze semitských jazyků.

afta 'vrádek na ústní sliznici'. Přes lat. *aphi(h)a* z ř. *áfítha*, dále nejasné, možná od *háptomai* 'dotýkám se, zaněcuji se'.

agáve 'druh cizokrajné rostliny'. Z nlat. *agave* a to z ř. *agaué* 'vznešená, nádherná' od *agauós* 'vznešený, nádherný'.

agenda 'souhrn administrativních prací'. Z lat. *agenda* 'co má být děláno, projednáváno' od lat. *agere* 'jednat, vést, dělat', původně 'hnát'. Srov. ↓*agent*, ↓*agitovat*, ↓*akce*, ↓*pedagog*.

agent 'jednatel, zástupce; špión', *agentura*, *agenturní*. Přes něm. *Agent* z lat. *agēns* 'jednající' od *agere* (viz ↑*agenda*).

agilní 'čínorodý'. Z lat. *agilis* od *agere* (viz ↑*agenda*).

agitovat 'horlivě přesvědčovat, získávat pro nějakou myšlenku', *agitace*, *agitátor*. Z lat. *agitāre* 'pohánět' od *agere* 'hnát, vést'. Srov. ↑*agenda*, ↓*aktivní*.

aglomerace 'seskupení'. Z lat. *agglomerātiō* od *agglomerāre* 'tlačít k sobě' z ↑*ad*- a *glomerāre* 'motat do klubka' od *glomus* 'klubko'. Srov. ↓*konglomerát*, ↓*globus*.

agnosticismus 'názor, že nelze poznat podstatu věcí', *agnostik*. Z ř. *ágnōstos* 'neznámý, nepoznaný' z ↑*a*-2 a ř. *gignōskō* 'znám, poznávám'. Srov. ↓*diagnóza*, ↓*gnóma*, ↓*ignorovat*.

agonie 'chorobné bezvědomí před smrtí', *agonický*. Přes lat. *agōnia* z ř. *agōniā* 'zápasení, úzkost' od *agōn* 'zápas, úsilí' k ř. *agō* 'vedu, ženu'. Srov. ↓*antagonismus*, ↓*pedagog*.

agrární 'zemědělský'. Z lat. *agrārius* 'polní' od *ager* 'pole'. Srov. ↓*agro*-, ↓*akr*.

agregát 'seskupení, souprava strojů'. Z lat. *aggregātus*, což je původně přč. trp. od *aggregāre* 'hromadit' z ↑*ad*-

a *gregāre* 'houfovat' od lat. *grex* 'stádo, houf'. Srov. ↓*kongregace*.

agrese 'útok', *agresivní*, *agresor*. Z lat. *aggressiō* od *aggredi* 'napadat' z ↑*ad-* a lat. *gradī* 'kráčet, postupovat'. Srov. ↓*kongres*, ↓*progresivní*, ↓*degradovat*, ↓*ingredience*.

agro- (ve složeninách) 'zemědělský'. Z ř. *agrōs* 'pole, venkov' (lat. *ager*). Souvisí asi s ř. *ágō*, lat. *agō* 'ženu' ('místo, kam se vyháněl dobytek'). Srov. ↑*agrární*, ↓*akr*.

agronom 'zemědělský odborník'. Přes něm. a fr. z ř. *agronómos* 'dozorce nad městskými pozemky'. Viz ↑*agro-* a ↓*-nom*.

aha citosl. Ze stč. *haha*, *hahá* tv. onom. původu (Ma²).

ahoj citosl. Původně námořnický pozdrav, asi z angl. *a hoy* 'lodka, člun' (angl. *hoy* však znamená i 'hej, hola'). U nás rozšířeno trampingem (podle Ma² z dolní něm.).

ach citosl. Onom. Srov. *achich*, *ech*, *och*.

achát 'polodrahokam chalcedon'. Již ve střední češtině. Přes něm. *Achat* z lat. *achātēs* z ř. *achātēs*, jehož další původ není zřejmý. Souvislost se stejnojmenným názvem řeky na Sicílii není jasná.

airbag 'bezpečnostní vzduchový polštář (v autě)'. Z angl. *airbag* tv. z *air* 'vzduch' a *bag* 'pytel, vak'.

aj citosl. Z *a + jej(e)*. Srov. *ej*, ↓*ejhle*, *oj*.

ajnclík ob. 'místnost pro jednu osobu'. Z něm. *Einzel(zimmer)* tv. od *einzeln* 'jednotlivý', odvozeného od *ein* 'jeden' (viz ↓*jeden*, ↓*jiný*).

ajzboňák ob. 'železničář'. Od něm. *Eisenbahn* 'železnice' z *Eisen* 'železo', sthn. *īsa(r)n* (asi z kelt. či ilyr.), a *Bahn* 'cesta', původně asi 'lesní průsek', od ie. **bhen-* 'bít'.

akademie 'vzdělávací zařízení; nejvyšší vědecká instituce', *akademik*, *akademický*. Z lat. *Acadēmia* a to z ř. *Acadēmeia*, původně háj poblíž Atén, v němž učil Platón. Nazván podle hrdiny, poloboha *Akadéma*, jemuž byl zasvěcen.

akát 'trnovník'. Z lat. *acacia* a to z ř. *akakia*, možná egyptského původu. Původně znamenalo rostlinu mimózu, u nás pak přenášeno na jiné druhy stromů, nakonec na dnešní akát, přenesený z Ameriky (Ma²).

akce, *akční*. Z lat. *āctiō* 'činnost, jednání' od *agere* 'dělat, vést, jednat'. Srov. ↑*agenda*, ↓*akt*, ↓*aktuální*.

akcelerace 'zrychlení'. Z lat. *accelerātiō* od *accelerāre* 'urychlit' z ↑*ad-* a odvozeniny od *celer* 'rychlý'.

akcent 'přízvuk, důraz', *akcentovat*, *akcentuace*. Z lat. *accentus* tv. od *accinere* 'přizpěvovat, přízvukovat' z ↑*ad-* a *canere* 'zpívat'. Kalk z ř. *prosōdía* (↓*prozódie*). Srov. ↓*kantor*, ↓*kantáta*, ↓*šanson*.

akceptovat 'souhlasně přijímat'. Z lat. *acceptāre* od *accipere* 'přijímat' z ↓*ad-* a *capere* 'brát, pojímat'. Srov. ↓*koncepce*, ↓*recept*, ↓*kapacita*, ↓*emancipace*, ↓*princip*.

akcie 'cenný papír představující podíl na majetku', *akciový*, *akcionář*. Z něm. *Aktie* a to z hol. *aktie* (od 17. st.) z lat. *āctiō* 'činnost, ujednání, právní nárok' od *agere* 'dělat, jednat'. Srov. ↑*akce*, ↓*akt*.

aklamace 'veřejný projev souhlasu'. Z lat. *acclamātiō* '(hlasitý) projev souhlasu' od *acclamāre* 'volat, hlasitě projevovat souhlas' z ↑*ad-* a *clamāre* 'volat'. Srov. ↓*reklamovat*, ↓*deklamovat*.

aklimatizovat (se) 'přizpůsobovat (se) klimatu', *aklimatizace*. Přes něm. *akkli-*

matisieren ze střílat. *acclimatare* z ↑*ad-* a odvozeniny od *clīma* (viz ↓*klima*).

akné 'trudovitost pleti'. Z něm. *Akne* a to nejspíš z ř. *akmé* 'hrot, vyvrcholení, zralost' se záměnou *n* za *m*. Významový přechod je však trochu problematický.

akomodace 'přizpůsobení', *akomodační*. Z lat. *accommodātiō* od *accommodāre* 'přizpůsobit' z ↑*ad-* a *commodus* 'příhodný, pohodlný' z lat. *com-* (↓*kom-*) a *modus* 'způsob'. Srov. ↓*komoda*, ↓*modifikace*, ↓*moderní*.

akorát přísł. Z něm. *akkurat* 'zrovna, právě, přesně', původně adj. 'přesný' z lat. *accūrātus* tv. od *accūrāre* 'pečlivě se starat' z ↑*ad-* a *cūrāre* 'starat se' od lat. *cūra* 'starost, péče'. Srov. ↓*akurátní*, ↓*kúra*, ↓*kurýrovat*, ↓*prokurátor*.

akord 'souzvuk'. Z fr. *accord* 'souhlas, dohoda' (obměna významu asi pod vlivem fr. *corde* 'struna' z lat. *chorda* z ř. *chordé* tv.) od *accorder* 'dohodnout se' ze střílat. *accordare* z ↑*ad-* a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) 'srdce'. Srov. ↓*akordeon*, ↓*konkordát*, ↓*rekord*, ↓*kuráž*.

akordeon 'tahací harmonika'. Z fr. podoby (*accordéon*) původního něm. názvu *Akkordion* utvořeného z něm. *Akkord* (↑*akord*) podle *Orchestrion*. Vynalezen ve Vídni ve 20. letech 19. st.

akr 'polní plošná míra'. Z angl. *acre* ze stangl. *cer* 'pole', příbuzného s něm. *Acker*, lat. *ager*, ř. *agrós* tv. Srov. ↑*agro-*.

akreditovat 'pověřit, zmocnit'. Z fr. *accréditer* z *ac-* (viz ↑*ad-*) a *crédit* 'důvěra, úvěr' a to z lat. *créditum* od *crēdere* 'věřit'. Srov. ↓*credit*, ↓*credenc*.

akribie 'vědecká přesnost'. Z něm. *Akribie* a to v 19. st. z pozdnělat. *acribīa* 'pečlivost, přesnost, přísnost' z ř. *akríbeia* od *akribés* 'přesný, pečlivý'.

akrobat, *akrobatický*, *akrobacie*. Přes fr. *acrobate* (původně jen 'provazolezec') z ř. *akróbatos* 'na špičkách jdoucí' z *ákros* 'vrcholný, vysoký, krajní' a odvozeniny od *baínō* 'jdu, kráčím'. Srov. ↓*akronym(um)*, ↓*lostrý*, ↓*báze*, ↓*haf*.

akronym(um) 'iniciálové zkratkové slovo'. Z ř. *ákros* 'krajní, vysoký' a odvozeniny od *ónoma* 'jméno'. Srov. ↑*akrobat*, ↓*anonym*.

aksamit 'hedvábný samet', *aksamitový*. Již stč. Ze střílat. *examitum* z ř. *hexámítos* z *hék* 'šest' a *mítos* 'nit', tedy 'tkanina utkaná ze šesti nití' (Ma²). Srov. ↓*samet*.

akt 'čin, jednání', *akta* 'spisy', *aktovka*. Z lat. *āctus* 'čin, jednání', pl. *ācta* 'úřední spisy' (do č. již od 15. st.) z lat. *agere* 'činit, jednat, vést'. Jako malířský termín asi přes něm., kde je od 18. st. Srov. ↑*agenda*, ↓*aktuální*.

aktér 'účastník'. Z fr. *acteur* a to z lat. *āctor* 'ten, kdo jedná' od *agere* (viz ↑*akt*).

aktivní, *aktivita*, *aktivovat*, *aktivista*, *aktivum*. Z lat. *āctīvus* 'činný' od lat. *agere* (přič. trp. *actus*) 'činit, jednat'. Srov. ↑*agilní*, ↑*agenda*, ↑*akt*.

aktuální, *aktualita*, *aktualizovat*. Z pozdnělat. *āctuālis* 'činný, účinný, skutečný' od *āctus* 'čin' od *agere* (viz ↑*aktivní*). Dále srov. ↑*akt*, ↑*agenda*.

akumulovat 'hromadit', *akumulace*, *akumulátor*. Z lat. *accumulāre* z ↑*ad* a *cumulāre* od *cumulus* 'hromada'.

akurátní 'přesný'. Z lat. *accurātus* přes něm. *akkurat* tv. (dále viz ↑*akorát*).

akustika 'nauka o zvuku; zvukové vlastnosti prostoru', *akustický*. Z ř. *akoustiké* (*téchnē*) tv. od *akoustikós* 'týkající se slyšení' od ř. *akouō* 'slyším'.

akutní 'naléhavý, prudký'. Z lat. *acutus* 'ostrý, špičatý' od *acuere* 'ostřit'. Srov. ↓*ostrý*, ↑*akrobat*, ↓*ocet*.

akuzativ '4. pád'. Ze střlat. (*casus*) *accusativus* '(pád) obviňovací' od lat. *accūsāre* 'obviňovat, žalovat' z ↑*ad-* a *causa* 'příčina, důvod, soudní pře'. Srov. ↓*kauzalita*.

akvabela slang. 'závodnice v synchronizovaném plavání'. Jen č., slang. výtvar vycházející z lat. *aqua* či it. *acqua* 'voda' a lat. či it. *bella* 'krásná', tedy něco jako 'vodní kráska'.

akvadukt 'vodovod'. Přes něm. *Aquädukt* z lat. *aqueductus* z *aqua* 'voda' a *ductus* 'vedení' od *dūcere* 'vést'. Srov. ↓*viadukt*, ↓*redukce*.

akvalung 'potapěčský dýchací přístroj'. Z angl. *aqualung*, což je původem obchodní název z lat. *aqua* 'voda' (srov. ↑*akvadukt*, ↓*akvárium*) a angl. *lung* '(jedna) plíce'.

akvamarín 'světle modrý beryl'. Z lat. *aqua marīna* 'mořská voda' k *aqua* 'voda' a *mare* 'moře'. Srov. ↓*marína*.

akvarel 'obraz malovaný vodovými barvami'. Z it. *acquerella* (fr. *aquarelle*), což je asi mazlivá zdrobnělina k it. *acqua* 'voda' z lat. *aqua*. Srov. ↓*akvárium*.

akvárium, *akvarijní*. V nynějším významu nové (přes angl.), k lat. *aquārium* 'vodní nádrž' od *aquārius* 'vodní' od *aqua* 'voda'. Srov. ↑*akvadukt*, ↑*akvamarín*, ↑*akvarel*.

akvizice 'získaná věc či osoba'. Přes něm. *Aquisition* z lat. *acquisitiō* od *acquīrere* 'získat' z ↑*ad-* a *quaerere* 'hledat'. Srov. ↓*inkvizice*, ↓*rekvizita*.

alabastr 'bílý sádrovec'. Již stč. Z lat. *alabastrum* a to z ř. *alābastros*, původu snad egyptského.

alarm, *zalarmovat*. Přes něm. *Alarm* z it. *all'arme* 'do zbraně' k it. *arma* 'zbraň' z lat. *arma* tv. Srov. ↓*armáda*.

albatros 'velký mořský pták'. Z angl. *albatross*, což je zkomolenina ze šp. či port. *alcatraz* (pod vlivem lat. *albus* 'bílý'). Slovo, označující původně druh pelikána, je jistě z ar., jeho výklad však není jednoznačný.

albín 'jedinec s nedostatkem pigmentu', *albinismus*. Ze šp. či port. *albino* 'bělavý' k lat. *albus* 'bílý'. Původně užíváno pro africké černochy světlé pleti. Srov. ↓*album*.

album. Přes něm. *Album* z lat. *album* 'bílá deska oznamující důležité informace' a to od lat. *albus* 'bílý' (HK). Srov. ↑*albín*.

aldehyd. Zkratkové slovo z nlat. *alcohol dehydrogenatus* (viz ↓*alkohol*, ↓*de-*, ↓*hydro-*) – vzniká totiž z alkoholu odnětím vodíku (nlat. *hydrogenium*).

ale sp., část. Pouze zsl. Z ↑*a* a částice *-le* (viz ↓*leč*, ↓*leda*, ↓*alespoň*).

alegorie 'jinotaj'. Z lat. *allēgoria* z ř. *allēgoria* a to z ř. *állos* 'jiný' a *agoreúō* 'mluvím (veřejně)' od *agorá* 'trh, prostranství'. Srov. ↓*alergie*, ↓*kategorie*.

alej. Přes něm. *Allée* z fr. *allée* a to k fr. *aller* 'jít' z lat. *ambulāre* 'procházet se, cestovat'. Srov. ↓*alou*, ↓*ambulance*.

aleluja 'jásavý chvalozpěv (na vzkříšení Krista)'. Přes střlat. *halleluia* z hebr. *hallelu-jah* 'chvalte Hospodina' (hebr. *Jahve* 'Hospodin', doslova 'jsoucí').

alergie, *alergický*. Vytvořeno začátkem 20. st. z ř. *állos* 'jiný, cizí' a *érgon* 'působení, práce' podle ↓*energie*. Původně tedy 'reakce organismu na cizí látky v těle (např. po očkování)'. Srov. ↑*alegorie*.

alespoň část. Složeno z ↑*ale* a částic ↓*-si* a ↓*poně-* (k významu viz ↓*aspoň*). Srov. i ↓*poněvadž*, ↓*poněkud*, ↓*asi*.

alexandrin 'druh šestistopého verše'. Ze střf. (*vers*) *alexandrin* (tento verš

byl použit ve stfr. eposu o Alexandru Velikém).

alfa 'první písmeno řecké abecedy'. Z ř. *álfa* tv. a to z hebr. 'alef' 'první písmeno hebr. abecedy' a také 'býk' (písmeno znázorňuje hlavu býka). Ve starých jazycích měla často písmena své významy, srov. *↓azbuka*.

alfabeta 'řecká abeceda'. Podle prvních dvou písmen abecedy. Srov. *↑abeceda*, *↓azbuka*, *↓analfabet*.

algebra 'nauka o řešení rovnic', *algebraický*. Ze střlat. *algebra* a to z ar. *al-ğabr*, doslova 'znovuspojení oddělených částí' z ar. *gabara* 'znovu spojovat'. Poprvé užito ar. matematiky v 9. st. (srov. *↓algoritmus*).

algoritmus 'účelně volený postup výpočtu'. Ze střlat. *algorismus* (s příkloněním k ř. *arithmós* 'číslo, počet') a to od jména ar. matematika *Al-Hvarizmiho* (9. st.).

alchymie, *alchymista*. Ze střlat. *alchimia* a to přes šp. *alquimia* z ar. *al-kīmiyā* 'kámen mudrců'. Ar. slovo je asi z ř. *chymefa* 'míšení, zpracování kovů' (viz *↓chemie*).

aliance 'spojenectví, spolek'. Z fr. *alliance* od *allier* 'spojovat' z lat. *alligāre* 'svazovat' z *↑ad-* a *ligāre* 'vázat'. Srov. *↓liga*.

alias 'jinak (řečený)'. Z lat. *aliās* 'jinak' k *alius* 'jiný'. Srov. *↓alibi*, *↓alternativa*.

alibi 'důkaz, že podezřelý nebyl na místě činu'. Z lat. *alibi* 'jinde' od *alius* 'jiný' a *ibi* 'tam'. Srov. *↑alias*, *↓alternativa*.

aligátor 'americký druh krokodýla'. Z angl. *alligator* a to ze šp. *el lagarto* 'ještěrka', kde *el* je člen (z lat. *ille* 'onen') a *lagarto* z lat. *lacerta* tv. Formálně se příklonilo k lat. *alligátor*

'kdo přivazuje vinnou révu' od *alligāre* (viz *↑aliance*, *↓liga*).

alimenty 'výživné na dítě', *alimentační*. Z lat. *alimenta*, pl. od *alimentum* 'výživa' k lat. *alere* 'živit'. Srov. *↑adolescence*, *↓koalice*.

aliterace 'opakování stejných hlásek na začátku slov'. Z nlat. *alliteratio* k lat. *↑ad-* a *littera* 'písmeno'. Srov. *↓litera*, *↓literatura*.

alka 'druh mořského ptáka'. Z nor. *alka* tv.

alkalický 'zásaditý', *alkaloid*. Č. *alkálie* 'zásada' je ze střlat. *alcalia* 'potaš' a to z ar. *al-qalī*, doslova 'vylouhovaný' od *qalā* 'vařit v hrnci'. Srov. *↓cyankáli*.

alkohol, *alkoholik*, *alkoholický*, *alkoholismus*. Ze střlat. *alcohol* a to z ar. *al-kuhl* (šp.-ar. varianta *al-kuḥul*). Původní význam byl 'antimon', 'jemný antimonový prášek sloužící k černění očí', později (v alchymii) 'jakákoli látka získaná destilací či sublimací'. V 16. st. je doložen termín *alcohol vini* 'vinný extrakt', odtud dnešní rozšířený význam.

alkovna 'přístěnek bez oken'. Přes něm. *Alkoven* z fr. *alcôve* a to přes šp. *alcoba* z ar. *al-qubba* 'přístěnek, klenutá místnost'.

almanach 'ročenka'. Přes něm. *Almanach* ze střlat. *almanachus* a to asi ze šp.-ar. *al-manāḥ* 'druh kalendáře'. Dále se hledá souvislost s pozdně ř. izolovaným *almenichiaká* 'kalendáře (pl.)', souvisejícím s ř. *mēn* 'měsíc', ale celkově je etymologie slova nepřilíš jasná.

almara. Ze střlat. *almaria*, *armaria*, což je pl. tvar od lat. *armarium* k *arma* 'zbraň', tedy 'skříň na zbraně'.

almužna. Již stč., pouze v zsl. a sln. Ze střhn. *almuosen* a to z vlat. **al(i)mos(i)nu* z ř. *elēmosýne* 'soucit,

milodar' k *eleéō* 'mám soucit' (srov. *Kyrie eleison* 'Pane, smiluj se'), možná s příkloněním k lat. *alimonia* 'obživa' (srov. ↑*alimenty*).

alobal. Uměle z *al-* (↓*aluminium*) a *obal* (↓*balit*).

aloe 'cizokrajná bylina'. Přes lat. *aloē* z ř. *alōē* a tam z některého jazyka Blízkého východu.

alotria 'nezbednosti (pl.)'. Z ř. *allótria* od *allótrios* 'cizí, nepřislušný' k *allos* 'jiný'. Srov. ↑*ategie*, ↑*alergie*.

alou citosl. Asi z fr. *allons* 'pojdme' od *aller* 'jít' (Ma²). Srov. ↑*alej*.

alpaka 'umělé stříbro'. Z něm. *Alpaka* (vynalezena ve Vídni r. 1825), snad podle šp.-amer. *el paco* 'stříbro'.

alt, *altistka*. Z it. *alto* a to ze střlat. (vox) *alta* 'vysoký (hlas)' k lat. *altus* 'vysoký'. Původně 'vysoký mužský hlas', až s nástupem ženských sólistek 'hluboký ženský hlas'. Srov. ↓*altán*, ↓*oltář*.

altán, *altánek*. Přes něm. *Altan* z it. *altana* k it. *alto* 'vysoký' z lat. *altus*. Z původního významu 'vrchní část domu, střešní terasa' se vyvinul význam 'zahradní besídka'. Srov. ↑*alt*, ↓*oltář*.

alternativa 'volba ze dvou možností', *alternativní*. Z fr. *alternative* od lat. *alternāre* (viz ↑*alternovat*).

alternovat 'střídat se', *alternace*. Z lat. *alternāre* od *alternus* 'střídavý' k *alter* 'jiný, druhý' a to k lat. *alius* 'jiný'. Srov. ↓*alternativa*, ↓*altruismus*, ↑*alibi*.

altruismus 'nesobeckost'. Z fr. *altruisme* (poprvé užil fr. filozof Comte r. 1830 jako opak *egoismu*) a to k fr. *autrui* 'jiný, druhý' z lat. *alter* tv. Srov. ↑*alternovat*, ↑*alibi*.

aluminium 'hliník', *aluminiový*. Utvořeno na začátku 19. st. angl. chemikem Davym podle lat. *alūmen* 'kameneč'.

amalgám 'slitina kovu s rtuťí', *amalgámový*. Ze střlat. *amalgama*, jehož další souvislosti nejsou jasné. Původ se hledá především v ar., předloha však není jistá (*al-mulġam*, prý tv., *amal al-ġamā'a* 'provedení sloučení'?), případně i v ř. *málagma* 'změkčující prostředek' od *malássō* 'změkčuji'.

amant 'mileneč'. Z fr. *amant* z lat. *amāns* 'milující' od *amāre* 'milovat'. Srov. ↓*amor(tek)*, ↓*amatér*.

amatér, *amatérský*. Z fr. *amateur* 'milovník' z lat. *amātor* od *amāre* 'milovat'. Srov. ↑*amant* a co do významu ↓*diletant*.

amazonka 'mužatka'. Přes lat. *Amazonis* z ř. *Amazónes* 'mýtický kmen bojovných žen sídlící v Malé Asii'. Původ nejasný, výklad z řa-² a ř. *mazós* 'prs, prsní bradavka'(tedy '(ženy) bez prsou') je jen lid. etym. (D2). Na řeku *Amazonku* přeneseno šp. dobyvateli podle indiánských bojovnic vyskytujících se v oblasti.

ambasáda 'velvyslanectví'. Z fr. *ambassade*, jehož kořeny se hledají v střlat. *ambactia* 'pověření, služba'. To asi stejně jako gót. *andbahti*, sthn. *ambahti* tv. vychází z kelt. **ambactos* 'vazal, služebník', jehož první část souvisí s lat. *amb(i)* 'kolem, z obou stran'. Srov. ↓*ambice*.

ambice 'ctižádost', *ambiciózní*. Z lat. *ambitiō* 'obcházení (s žádostí ap.)' od *ambire* 'obcházet' z *amb(i)-* 'kolem, ob-' a *ire* 'jít'. Srov. ↓*ambit*, ↓*ambulance*, ↓*ob*.

ambit 'chrámový ochoz'. Z lat. *ambitus* 'obcházení' od *ambire* (viz ↑*ambice*).

ambivalentní 'mající dvojitou platnost'. Utvořeno začátkem 20. st. z lat. *amb(i)-* 'kolem, z obou stran' a *valēns* 'mocný, platný'. Srov. ↓*ekvivalentní*, ↑*ambice*, ↓*valuta*.

ambrózie 'pokrm bohů'. Z ř. *ambrosía* od *ámbrōtos* 'nesmrtelný' z řa-2 a **mrotos* 'smrtelný'. Srov. ↓*mřít*.

ambulance 'ordinace pro docházející pacienty; sanitka', *ambulanční*. Z fr. *ambulance*, původně 'polní nemocnice' od lat. *ambulāns* 'objíždějící' od *ambulāre* 'objíždět' a to od lat. *amb(i)-* 'kolem, ob-'. Srov. ↑*ambice*, ↑*alej*, ↓*ob*.

améba 'měňavka'. Ze střlat. *amoeba* z ř. *amoibé* 'změna' od *ameibō* 'měním se'.

amen citosl. Přes lat. *āmēn* a ř. *āmén* z hebr. *āmēn* 'tak se staň, opravdu' (slovo stvrzuje, co bylo řečeno předtím) (HK).

ametyst 'druh polodrahokamu'. Z lat. *amethystus* z ř. *améthystos* 'působící proti opilosti' z řa-2 a *methýō* 'jsem opilý' k ř. *méthý* 'víno, medovina' (věřilo se, že působí proti opilosti). Srov. ↓*med*.

amfiteátr 'divadlo s hledištěm do půlkruhu'. Přes lat. *amphiteātrum* z ř. *amfithēātron* z *amfi-* 'kolem, z obou stran' (srov. ↓*ob*, ↑*ambivalentní*) a *thēātron* 'divadlo' (viz ↓*teatrální*).

amfora 'starověká dvojchá nádoba'. Z lat. *amphora* a to z ř. *amforeús* tv. od *amfi-* 'kolem, z obou stran' a odvozeniny od *fērō* 'nesu'. Srov. ↑*amfiteátr*, ↓*fosfor*, ↓*metafora*.

amin 'chemická sloučenina', *aminokyselina*. K střlat. *amilon* (srov. *amid*, *amyl*) a to z ř. *amylōn* 'nemletá mouka, škrob' z řa-2 a *mylōn* 'mlýnice'. Srov. ↓*mlýn*.

amnestie 'prominutí trestu', *amnestovat*. Přes lat. *amnēstia* z ř. *amnēstia* 'zapomenutí (provinění ap.)' od *amnēstéō* 'upadám v zapomenutí' z řa-2 a *mnēstis* 'vzpomínka' od *minnēskō* 'vzpomínám si'. Srov. ↓*anamnéza*, ↓*mnít*.

amok 'šilenství'. Přes angl. *amok* z malajského *amok* 'zuřivý, šilený' (původně o kuřácích opia, kteří ve stavu šilenství ohrožovali okolí).

amoleta. Přetvořeno z ↓*omeleta*.

amoniak 'čpavek'. Ze střlat. (*sal*) *ammoniacus* 'ammonska (sůl)' podle egyptské oázy zasvěcené bohu Ammonovi, kde byla naleziště této soli.

amorální 'nemravný'. Viz řa-2 a ↓*morální*.

amor(ek). Z lat. *amor* 'láska' od *amāre* 'milovat'. Srov. ↑*amant*.

amorfní 'beztvarý'. Z ř. *ámorfos* z řa-2 a *morfē* 'tvar'. Srov. ↓*morfologie*.

amortizovat 'odepisovat (dluh)', *amortizace*. Přes něm. či fr. ze střlat. *a(d)mortizare* 'umořovat (dluh)' z řad- a lat. *mors* (gen. *mortis*) 'smrt'. Srov. ↓*mortalita*, ↓*mřít*.

ampér 'jednotka elektrického proudu'. Podle fr. fyzika A. M. *Ampère* (1775–1836).

amplion. Od angl. *ample* 'hojný, rozsáhlý' (srov. *amplifier* 'zesilovač') k lat. *amplus* 'rozsáhlý'. Zakoňčení snad podle ↓*lampion*. Srov. ↓*amplituda*.

amplituda 'největší výchylka při kmitání'. Z lat. *amplitūdō* 'rozsáhlost, velikost' z *amplus* 'rozsáhlý'. Srov. ↑*amplion*.

ampule 'baňka'. Z lat. *ampulla*, což je zdrobnělina od *ampora* (varianta k ↑*amfora*).

amputovat 'chirurgicky odejmout (část těla)'. Z lat. *amputāre* z *amb(i)-* 'kolem, ob-' a *putāre* 'čistit, ořezávat'. Srov. ↑*ambulance*, ↑*ambice*.

amulet 'ozdobný malý předmět nošený pro štěstí'. Z lat. *amulētum*, jehož další původ není jasný. Spojení s lat. *ānōliri* 'odstranit, odvracet' (HK) se zdá být lid. etym. (D2).

an- předp. Viz ↑a-2. Srov. ↓*analfabet*, ↓*anarchie*, ↓*anonym*.

ana- předp. Z ř. předl. a adv. *aná* 'na, po, nahoru, opět'. Souvisí s č. ↓*na*. Srov. ↓*analogie*, ↓*anatomie*, ↓*anoda*.

anabáze 'dlouhé obtížné tažení'. Z ř. *anábasis* 'výstup, cesta do vnitrozemí' z *aná* (↑*ana-*) a *básis* (viz ↓*báze*). Srov. ↑*akrobat*.

anabolika 'látky podporující vytváření složitějších látek v organismu'. K ř. *anabállō* 'pozvedám, vyhazuji' z *aná* (↑*an(a)-*) a *bállō* 'házím, ženu'. Srov. ↓*metabolismus*, ↓*balistika*, ↓*parabola*.

anagram 'slovo vzniklé přeskupením hlásek jiného slova'. Utvořeno k ř. *aná* (↑*ana-*) a *grámma* (↓*gram*).

anachronismus 'co nepatří do dané doby'. Z nlat. *anachronismus* a to z ř. *anachronismós* tv. z *aná* (↑*ana-*) a odvozeniny od *chrónos* 'čas'. Srov. ↓*kronika*.

anakolut 'vyšínutí z větné konstrukce'. Z ř. *anakólouthos* 'nesouvislý' z ↑*an-* a *akólouthos* 'souvislý, příslušný'.

anakonda 'hroznýšovitý had'. Původně označení jistého ceylonského hada, snad ze sinhálského *henakandayā*, doslova 'bleskový stvol'.

analfabet 'negramot'. Viz ↑*an-* a ↑*alfabeta*.

analgetikum 'lék tišící bolest'. K ř. *analgētos* 'bezbolestný' z ↑*an-* a *álgos* 'bolest'. Srov. ↓*neuralgie*.

analogie 'obdoba', *analogický*. Z ř. *analogía* 'podobnost, pravidelnost' od *análogos* 'podobný, přiměřený' z *aná* (↑*ana-*) a *lógos*, zde 'poměr, počet, platnost'. Srov. ↓*logika*, ↓*logaritmus*.

anály 'letopisy'. Z lat. (*libri*) *annālēs* 'roční (knihy)' k *annālis* 'roční' od *annus* 'rok'. Srov. ↓*biendále*, ↓*milénium*.

analýza 'rozbor', *analyzovat*, *analytický*, *analytik*. Z ř. *ánálysis* od *anályō* 'rozlučuji' z *aná* (↑*ana-*) a *lýō* 'uvolňuji, rozvazuji'. Srov. ↓*katalyzátor*, ↓*paralýza*.

anamnéza 'obraz zdravotního stavu pacienta před chorobou'. Z ř. *anámnēsis* 'vzpomínání, přiznání' z *aná* (↑*ana-*) a *mnēsis* 'pamatování'. Srov. ↑*amnestie*, ↓*mnít*.

ananas. Z port. *ananás* a to z domorodého názvu jihoamerických Indiánů (*anana*).

anarchie 'bezvláďí', *anarchismus*, *anarchista*. Přes střlat. *anarchia* z ř. *anarchía* 'bezvláďí, neposlušnost' od *ánarchos* 'bez vůdce' z ↑*an-* a *archós* 'vůdce, předák' od *árchō* 'vládnou, velím'. Jako politický směr od Velké fr. revoluce. Srov. ↓*monarchie*, ↓*archi-*, ↓*archiv*.

anatomie 'věda o stavbě organismů', *anatomický*. Ze střlat. *anatomía* z ř. *anatomé* 'rozříznutí' od *anatémnō* 'rozřezávám' z *aná* (↑*ana-*) a *témnō* 'řežu'. Srov. ↓*dichotomie*, ↓*atom*, ↓*tít*.

ančovička 'sardel obecná'. Z něm. *Anchovis* a to asi niz. či angl. prostřednictvím z fr. *anchois*, šp. *anchoa*, původu asi baskického.

anděl, *andělský*, *andílek*, *andělíček*, *andělíčkářka*. Stř. také *anjel*. Všesl., evr. kulturní slovo. Z lat. *angelus* a to z ř. *ángelos* tv., původně 'posel, zvěstovatel', jehož původ je dále nejasný. Srov. ↓*evangelium*.

android 'umělý člověk'. Uměle z ř. *anér* (gen. *andrós*) 'muž' a ↓*-oid*.

andulka. Lid. etym. (D2) z lat. názvu (*Mellopsittacus*) *undulatus* 'papoušek vlnkovaný'. Srov. ↓*ondulace*.

anekdota. Asi přes fr. *anecdote* z ř. *anékdotā*, pl. od *anékdotos* 'nevýdaný' z ↑*an-* a *ékdotos* od *ekdídōmi* 'vydávám'

z *ek-* (viz ↓*lex*) a *dídōmi* (srov. ↓*dát*). Byzantský historik Prokopius (7. st.) tak nazval sbírku historek z císařského dvora. Srov. ↓*edice*.

anektovat 'zabírat cizí území'. Z lat. *annectere* z ↑*ad-* a *nectere* 'plést, vázat'. Srov. ↓*konexe*.

anémie 'chudokrevnost'. Z nlat. *anaemia* a to z ř. *anaímía* k *anaímōs* 'bezkrvný' z ↑*an-* a (*h*)*aíma* 'krev'. Srov. ↓*hemo-*.

anestézie 'z necitlivění', *anestetikum*. Z ř. *anaisthēsía* 'necitelnost' z ↑*an-* a *áisthēsis* 'pocit, vjem'. Srov. ↓*estetika*.

anexe 'zábor cizího území'. Z lat. *annexiō* od *annectere* (viz ↑*anektovat*).

angažmá 'zaměstnání v uměleckém souboru', *angažovat*, *angažovaný*. Z fr. *engagement* 'závazek' od *engager* 'zavazovat (si), najímat za plat' z *en* (↓*in-*) a odvozeniny od *gage* 'zástava, plat' germánského původu (viz ↓*gáže*).

angína, *angínový*. Ze střlat. *angina* od *angere* 'dusit, svírat', jež je příbuzné s č. ↓*úzký*.

angora 'jemná vlna ze srsti angorských koz a králíků'. Podle jména tureckého hlavního města *Angora* (dnes *Ankara*).

angrešt. Stč. *agrest* (od 15. st.) 'vino z nezralých hroznů, nezralé hrozny'. Slk. *egreš* (přes mad.), p. *agrest*, s. *ogrozd*. Z it. *agresto* tv. z vlat. **acrestis* 'kyselý' k lat. *acer* 'ostrý'. Srov. ↓*ocet*.

ani sp., část. Z ↑*a* a ↓*ni*.

anilin 'bezbarvá kapalina k výrobě barev, léků ap.'. Uměle kolem r. 1840 od port. *anil* 'indigovník' (získával se destilací z indiga) z ar. *an-níl* (z *al-níl*) a to přes per. ze sti. *níla-* 'tmavě modrý'.

animální 'zvířecí'. Z lat. *animālis* od *animal* 'živočich' k *animus* 'dech, duch'. Srov. ↓*animovat*.

animovat 'snímat jednotlivé rozřávané obrázky', *animovaný*, *animace*, *animátor*. Přes fr. *animer* z lat. *animāre* 'oživovat' od *animus* 'dech, duch'.

animozita 'zaujatost, nepřátelství'. Z lat. *animōsitās* tv. od *animōsus* 'prudký, hrdý' k *animāre* 'oživovat'. Srov. ↑*animální* a co do významu ↓*rozčilený*.

anion(t) 'atom se záporným nábojem'. Viz ↑*an-* a ↓*ion(t)*.

anketa. Z fr. *enquête* 'výslech, vyšetřování' z vlat. **inquaesitus*, jemuž odpovídá lat. *inquīsitus*, což je původem přič. trp. od *inquirere* 'vyhledávat, pátrat' z ↓*in-* a *quaerere* 'hledat, vyšetřovat'. Srov. ↓*inkvizice*.

ano část. V č. doloženo od 15. st. Z navazovacího ↑*a* a přitakávací část. ↓*no* (Ma²). Často se však vykládá i z *a* + *ono* (↓*on*) (HK).

anoda 'kladná elektroda'. Utvořeno podle *elektroda* z ↑*ana-* a ř. (*h*)*odós* 'cesta'.

anomálie 'nepravidelnost', *anomální*. Přes střlat. *anomalía* z ř. *anōmalīā* od *anōmalos* 'nerovný' z ↑*an-* a *homalós* 'rovný, hladký'. Srov. ↓*homo-*.

anonce 'reklamní oznámení', *anoncovat*. Z fr. *annonce* od *annoncer* 'oznamovat' a to z lat. *annuntiāre* tv. z ↑*ad-* a *nuntiāre* 'dávat zprávu, hlásit' od *nuntius* 'posel'. Srov. ↓*nuncius*, ↓*denuncovat*.

anonym 'nepodepsaný původce', *anonymita*, *anonymní*. Ze střlat. *anonymus* a to z ř. *anōnymos* 'bezejmenný, neznámý' z ↑*an-* a *ónoma*, *ónyma* 'jméno'. Srov. ↓*pseudonym*, ↓*metonymie*, ↓*onomastika*.

anorganický. Z ↑*an-* a ↓*organický*.

anotace 'připojení poznámek; stručná charakteristika textu'. Z lat. *adnotātiō* 'poznámka' od *adnotāre* 'poznámkovat'

z *↑ad-* a *nota* 'poznámka'. Srov. *↓nota*, *↓notes*, *↓notorický*.

ansámbl 'soubor', *ansámblový*. Z fr. *ensemble* tv., původně adv. 'dohromady' z vlat. *insimul* 'zároveň' z lat. *↓in-* a *simul* tv. k *similis* 'podobný'. Srov. *↓simultánní*, *↓asimilovat*.

anšovička, **anšovka**. Viz *↑ančovička*.

antagonismus 'protichůdnost, protiklad', *antagonistický*. Nově utvořeno k ř. *antagōnízomai* 'bojuji proti někomu, soupeřím s někým' z *↑anti-* a *agōnízomai* 'bojovat, závodit' od *agōn* 'zápas, boj, úsilí' k *ágō* 'vedu, ženu'. Srov. *↓protagonista*, *↓agónie*.

ante- předp. Z lat. *ante* 'před, dříve'. Srov. *↓antedatovat*, *↓antika*, *↓anti-*.

antedatovat 'opatřit dřívějším datem'. Viz *↑ante-* a *↓datum*.

anténa. Ze střlat. *antenna* (lat. *antenna*), původně 'ráhno', pak 'tykadlo (hmyzu)', v dnešním významu od konce 19. st. (Marconi). Dále nejasné.

anti- předp. Z ř. *antí* 'proti', jež souvisí s lat. *↑ante-*. Srov. *↑antagonismus*, *↓antipatie*, *↓antonymum*.

antibiotikum. Nově utvořeno k *↑anti-* a ř. *biōtikós* 'životaschopný, životný' od ř. *bíos* 'život'. Tedy 'lék proti choroboplodným zárodkům'.

anticipovat 'předjímat, předvídat', *anticipace*. Z lat. *anticipāre* 'brát napřed' z *↑ante-* a *capere* 'brát'. Srov. *↓participovat*, *↓koncepce*.

antika, *antiký*. Z lat. *antīquus* 'starý, dřívější, předešlý' (pozdější forma *antīcus*) k *↑ante-*. Srov. *↓antikvariát*.

antikoncepce 'ochrana proti početí', *antikoncepční*. Nově utvořeno z *↑anti-* a lat. *conceptiō* 'pojetí, početí'. Viz *↓koncepce*.

antikvariát 'obchod se starými knihami, úisky ap.', *antikvární*, *antikvář*.

K lat. *antīquārius* 'starožitník' od *antīquus* (viz *↑antika*).

antilopa. Přes fr. *antilope* a angl. *antelope* ze střlat. *ant(h)olopus* z pozdně ř. *anthólops* (jméno bájného zvířete), jež se vykládá z ř. *ánthos* 'květ' a *óps* 'oko' (tedy 'krásnooký'), což je však možná lid. etym. (D2).

antimon 'druh křehkého kovu'. Ze střlat. *antimonium* a to nejspíš z nějakého arabského základu s členem *al-*. Srov. *↑amalgám*, *↑alkohol*.

antipasta 'výrobek z marinovaných drobných ryb a zeleniny'. Z it. *antipasto* 'předkrm' (s příkloněním k *↓pasta*) z *anti-* (viz *↑ante-*) a *pasto* 'jídlo' z lat. *pāstus* 'pastva, krmení, potrava'. Srov. *↓pastor*.

antipatie 'odpor, averze'. Přes lat. *antipathia* z ř. *antipátheia* k *↑anti-* a *páthos* 'pocit, vášně'. Srov. *↓sympatie*, *↓patos*.

antologie 'výbor z literárních děl'. Ze střlat. *anthologia* a to z ř. *ánthos* 'květ' a *logía* 'sbírka' od *légō* 'vybírám, sbírám', jinak též 'mluvím, říkám atd.'. Srov. *↓logie*, *↑analogie*, *↓chryzantéma*.

anton ob. 'policejní uzavřený vůz'. Snad podle berlínského vězení na *Antonstrasse* (Ma²), či z údajně přezdívky pražského kata (HL).

antonymum 'slovo opačného významu'. Z *↑anti-* a ř. *ónoma*, *ónyma* 'jméno'. Srov. *↑anonym*, *↓synonymum*.

antoušek 'pohodný, ras'. Údajně podle pražského pohodného Antona Schecka (Ma²).

antracit 'nejstarší a nejvýhvevnější černé uhlí'. Přes lat. *anthracitis* z ř. *ánthrax* 'žhavý uhlík'.

antropo- (ve složeninách) 'týkající se člověka'. Z ř. *ánthrópos* 'člověk', jež je dále nejasné. Srov. *↓antropologie*, *↓filantrop*.

antropologie 'nauka o vývoji a tělesných vlastnostech člověka'. Viz ↑*antropo-* a ↓*-logie*.

antuka 'povrch hříště z cihlové moučky', *antukový*. Z fr. *en tout cas* 'v každém případě' (tedy 'povrch pro každé počasí').

anulovat 'zrušit'. Z lat. *annūllāre* z ↑*ad-* a *nūllus* 'žádný'. Srov. ↓*nula*.

anýz 'aromatická bylina'. Přes střhn. *aniz*, *anis* z pozdnělat. *anīsum*, *anēsūm* a to z ř. *ánison* neznámého původu.

aorist 'jednoduchý minulý čas'. Z ř. *aoristos* 'neohraničený, neurčitý' z ↑*a-*² a (*h*)*orizō* 'ohraničuji'. Srov. ↓*horizont*.

aorta 'srdeční tepna'. Z lat. *aorta* z ř. *aorīzē* tv. od *aeirō* 'zavěšuji, zvedám', tedy původně 'co je zavěšeno'. Srov. ↓*meteor*.

apanáž 'pravidelný bezpracný příjem'. Z fr. *apanage* od *apaner* 'živit' a to ze střlat. *appanare* 'zaopatřovat (chlebem)' k lat. ↑*ad-* a *pānis* 'chléb'. Srov. ↓*kumpán*, ↓*marcipán*.

aparát, *aparátní*, *aparatura*. Z lat. *apparātus* 'náčiní, vybavení; výbava, příprava' od *apparāre* 'připravít, opatřit' z ↑*ad-* a *parāre* 'připravovat, zařizovat'. Srov. ↓*komparace*, ↓*preparát*.

apartheid 'oddělování ras'. Z niz. *apartheid*, doslova 'oddělenost'. Utvořeno příp. *-heid* (srov. něm. *-heit*) od niz. *apar* 'oddělený, zvláštní' z fr. *à part* 'stranou, zvlášť' z lat. *ad* (↑*ad-*) a *partem* (ak. od *pars* 'strana, část'). Srov. ↓*apartmá*, ↓*apartní*.

apartmá 'vícepokojový byt (v hotelu)'. Z fr. *appartement* z it. *appartamento*, doslova 'oddělení', k it. *appartare* 'oddělit' od *a parte* 'stranou, zvlášť' z lat. ↑*ad-* a *partem* (ak. od *pars* 'strana, část'). Srov. ↑*apartheid*, ↓*apartní*, ↓*partaj*.

apartní 'slušivý, zvláště elegantní'. Z něm. *apart* tv. a to z fr. *à part* 'stranou, zvlášť' z lat. ↑*ad* a *partem* od *pars* 'strana, část'. Srov. ↑*apartmá*, ↑*apartheid*.

apatie 'netečnost', *apatický*. Přes lat. *apathīa* z ř. *apátheia* z ↑*a-*² a *páthos* 'pocit, vášeň'. Srov. ↓*sympatie*, ↓*patologie*.

apatyka zast. 'lékárna'. Přes něm. *Apotheke* ze střlat. *apotheca* tv., lat. *apothēca* 'skladiště' a to z ř. *apothēkē* tv. z ↓*apo-* a *thēkē* 'schránka, skříňka'. Srov. ↓*putyka*, ↓*butik*, ↓*kartotéka*.

apel 'výzva', *apelovat*. Z fr. *appel* od *appeler* 'volat, vyzývat' z lat. *appellāre* 'volat, oslovovat' snad z ↑*ad-* a *pellere* 'dotýkat se, vrážet'. Srov. ↓*interpelace*.

appendix 'přívěsek (slepého střeva)'. Z lat. *appendix* 'přívěsek' od *appendere* 'přivěsit' z ↑*ad-* a *pendere* 'věšet'. Srov. ↓*pendlovky*, ↓*suspendovat*.

aperitív. Z fr. *apéritif* 'otvírající' ze střlat. *aperitivus* tv. k lat. *aperire* 'otvírat'. Původně v lékařství 'prostředek odvádějící z těla nečistoty', dnešní význam 'nápoj k povzbuzení chuti' asi od 19. st. Srov. ↓*ouvertura*.

apetyt, *apetýt* ob. 'chuť'. Přes něm. *Appetit* z fr. *appétit* tv. z lat. *appētītus* 'žádost' (střlat. 'chuť') od *appetere* 'žádat' z ↑*ad-* a *petere* tv. Srov. ↓*petice*, ↓*kompetence*.

aplaudovat 'tleskat', *aplaus*. Z lat. *applaudere* (přič. trp. *applausus*) z ↑*ad-* a *plaudere* 'tleskat'. Srov. ↓*exploze*.

aplikovat 'použít', *aplikace*, *aplikační*. Z lat. *applicāre* 'připojovat, připínat' z ↑*ad-* a *plicāre* 'vinout' k *plectere* 'plést'. Srov. ↓*komplikovat*, ↓*replika*, ↓*duplikát*.

apo- předp. Z ř. *apó* 'od, pryč, z'. Souvisí s lat. *ab* (↑*ab-*), něm. *ab* i č. ↓*po*. Srov. ↓*apostrof*, ↓*apokryf*, ↓*apoštol*.

apokalypsa 'zjevení sv. Jana o hrůzách konce světa', *apokalyptický*. Z ř. *apokálypsis* 'zjevení, odhalení' od *apokálypto* 'odhaluji' z ř. *apo-* a *kalýpto* 'zahaluji, skrývám'. Srov. *Jeukalypt*.

apokryf 'nepravý, podvržený spis'. Ze střlat. *apocryphus* a to z ř. *apókrýfos* 'tajný' od *apokrypto* 'zatajuji, skrývám' z ř. *apo-* a *krýpto* 'ukrývám, utajuji'. Srov. *↓krypta*, *↓kryt*.

apologie 'slovní obrana', *apologeta*, *apologetický*. Přes lat. *apologia* z ř. *apología* od *apologoumai* 'omlouvám se, hájím se' k ř. *apo-* a *lógos* 'řeč, slovo ap.'. Srov. *↓logie*.

aportovat 'přinášet (o psu)', *aport*. Od citosl. *aport* z fr. imp. *apporte!* 'přines!' a to od fr. *apporter* 'přinést' z lat. *apportare* z ř. *ad-* a *portare* 'nést'. Srov. *↓export*, *↓portmonka*.

apostrof 'odsuvník'. Z lat. *apostrophus* z ř. *apóstrofos* 'odvrácený' k *apostrophé* 'obracím, otáčím' z ř. *apo-* a *stréphō* tv. Srov. *↓strofa*, *↓katastrofa*.

apoštol, *apoštolský*. Z lat. *apostolus* z ř. *apóstolos* 'vyslanec' od *apostéllō* 'odesílám, propouštím' z ř. *apo-* a *stéllō* 'vypravuji, vysílám atd.' (apoštolové byli šířitelé Kristova učení). Srov. *↓epištola*.

apozice 'přístavek (ve větě)'. Z lat. *appositiō* k *apponere* 'přikládat' z ř. *ad-* a *ponere* 'klást'.

april, *aprilový*. Z lat. *Aprīlis (mensis)*, což byl původně 2. měsíc lat. kalendáře. Původ není jistý, uvažuje se o souvislosti s lat. *aperire* 'otvírat (zemi, přírodu)' či s ř. *ab-* ('druhý, následující měsíc'). Rčení *vyvést aprílem* asi podle něm. *in April schicken*, původ zvyku neznámý.

aprobace 'způsobilost (k vyučování)'. Z lat. *approbatiō* 'schválení, souhlas' od *approbare* 'schvalovat' z ř. *ad-* a *probare* 'zkoušet, uznávat'. Srov. *↓reprobace*, *↓prubnout*.

apsida 'polokruhovitý výstupek pro oltář'. Ze střlat. *absis*, *apsis* (gen. *apsidis*) tv. z ř. (*h)apsís* 'oblouk, kolo'.

ar 'jednotka plochy'. Z fr. *are* (vytvořeno za Velké fr. revoluce) a to podle lat. *ārea* 'prostranství'. Srov. *↓hektar*, *↓areál*.

arabeska '(arabský) ornament; krátká povídka'. Přes něm. *Arabeske*, fr. *arabesque* z it. *arabesco* 'arabský' (šlo o složité ornamenty ze stylizovaných rostlin ap.).

arak 'lihovina z rýže'. Přes fr. *arac* z ar. *araq* 'štáva z datlí, lihový nápoj'. Srov. *↓rakije*.

aranžmá 'úprava'. Z fr. *arrangement* od *arranger* (viz *↓aranžovat*).

aranžovat 'upravovat, pořádat, připravovat', *aranžér(ka)*, *naaranžovat*, *zaranžovat*. Z fr. *arranger* tv. z *a-* (ř. *ad-*) a *ranger* 'řadit, sestavovat' k *rang* 'řada' germ. původu. Srov. *↓rank*, *↓rynk*.

arašíd 'burský oříšek', *arašídový*. Z fr. *arachide* z nlat. *arachidna*, jež bylo v 18. st. utvořeno na základě ř. *aráchidna* 'druh luštěniny' od *arakos* 'hrachor'. Srov. angl. *peanut*, doslova 'hrachový ořech'.

arbitr 'rozhodčí sporu', *arbitrární*/*arbitrérní* 'libovolný', *arbitráž* (přes fr.). Z lat. *arbiter* 'rozhodčí, svědek', dále nejisté.

arci část. 'ovšem'. Z ř. *a* a rozkazovacího *rci* (viz *↓řci*); vývoj tohoto spojení k dnešnímu významu však není příliš zřejmý (Ma²).

arci- 'vele-'. Ze střlat. *arci-* z lat. -ř. *archi-* (viz *↓archi-*). Srov. *arcibiskup* (již stč.), *arcidílo*.

areál 'zastavěný pozemek; oblast výskytu'. Ze střlat. *arealis*, což je adj. k lat. *ārea* 'prostranství'. Srov. ř. *ar*, *↓arie*.

aréna 'prostor pro zápasy, představení ap.'. Přes něm. *Arena* tv. z lat. *arena*, původně 'písek' (zápasiště bylo posypáno pískem).

arest zast. ob. 'vězení', *arestovat*. Z něm. *Arrest* ze střlat. *arrestum* 'zabavení, zadržení' od *arrestāre* a to z lat. ↑*ad-* a *restāre* 'zůstat' z ↓*re-* a *stāre* 'stát'. Srov. ↓*rest*.

argon 'druh atmosférického plynu'. Utvořeno uměle (konec 19. st.) z ř. *argós* 'nečinný' k ↑*u-* a *érgon* 'dílo'. Srov. ↓*energie*, ↓*orgie*.

argot 'hantýrka kriminálních živlů'. Z fr. *argot*, jehož další původ je diskutabilní.

argument 'důvod, důkaz', *argumentovat*. Z lat. *argumentum*, doslova 'co slouží k objasnění, dokázání' od *arguere* 'objasňovat, dokazovat', vlastně 'dělat jasným', jež souvisí s lat. *argentum* 'stříbro' (z toho *Argentina*).

arch '(dvou)list papíru', *aršík*. Nejspíš přes niz. *ark* (tak i ve starší č.) z lat. *arcus* 'oblouk, luk' (podle toho, že se vyrobený papír přehýbal do oblouku). Srov. ↓*larkáda*.

archa 'biblická Noemova loď; posvátná schránka s deskami Desatera'. Přes něm. *Arche* z lat. *arca* 'skříň' od *arcere* 'zavírat'. Omezeno na biblická spojení 'archa Noemova' a 'archa úmluvy'. Srov. ↓*rakev*.

archaismus 'zastaralý jev', *archaický*, *archaizovat*. Přes něm. *Archaismus*, střlat. *archaismus* z ř. *archaismós* od *archaiṓs* 'zastarávám' k *archaios* 'starý, prapůvodní' od *arché* 'začátek, původ'. Srov. ↓*archiv*, ↓*archeologie*.

archanděl. Ze střlat. *archangelus*, viz ↓*archi-* a ↑*anděl*.

archeologie 'věda zkoumající pozůstatky minulosti', *archeolog*, *archeologický*. Přes něm. *Archäologie*

z ř. *archaiología* 'vypravování starých dějin' od *archaios* 'starý' (viz ↑*archaismus* a ↓*logie*).

archi- (ve složeninách) 'hlavní, vedoucí'. Od ř. *árchō* 'jsem první, velím'. Srov. ↑*arci*, ↑*archanděl*, ↓*architekt*, ↑*archaismus*, ↓*patriarcha*.

architekt 'navrhovatel staveb', *architektonický*, *architektura*. Přes něm. *Architekt* z lat. *architectus* a to z ř. *architéktōn* 'stavitel' z ↑*archi-* a *téktōn* 'řemeslník, umělec'. Srov. ↓*technika*, ↓*jesat*.

archiv 'sbírka písemností dokumentární povahy', *archivní*, *archivovat*, *archivář*, *archivnictví*. Ze střlat. *archivum* 'místo pro uložení dokumentů', což je varianta k lat. *archium* z ř. *archeion* 'vládní budova, úřad' od *árchō* 'vládnou, jsem první'. Srov. ↑*archaismus*, ↑*archi-*.

árie '(operní) sólová skladba pro zpěv s doprovodem'. Z it. *aria* 'píseň, melodie', dříve 'umění' (stfr. *aire*), jež souvisí s lat. *aēr* 'vzduch' (tedy 'umění přenášené vzduchem'). Srov. i angl. *air* 'vzduch' i 'árie'.

árijec 'příslušník indoevropské rasy', *árijský*. Podle vlastního označení sti. obyvatelstva *árya-* od *ar-* 'cizinec' (snad 'pohostinní k cizincům', srov. i sti. *aryá-* 'pán' a naše ↓*Hospodin*). Název zneužit nacistickou ideologií.

aristokracie 'šlechta; vláda šlechty', *aristokrat*, *aristokratický*. Z ř. *aristokratía* 'vláda nejlepších' z *áristos* 'nejlepší' a *kratō* 'vládnou'. Srov. ↓*demokracie*, ↓*byrokracie*.

aritmetika 'obor matematiky zkoumající vztahy čísel'. Přes lat. *arithmētica* z ř. *arithmētikḗ* (*téchnē*) 'počtářské umění' od *arithmētikós* 'vhodný k počítání' od *arithmō* 'počítám' k *arithmós* 'číslo'. Srov. ↓*logaritmus*.

arkáda 'podloubí'. Z fr. *arcade* z it. *arcata* od *arco* z lat. *arcus* 'oblouk, luk'. Srov. †*arch*.

arkebuza 'hákovnice'. Z něm. *Arkebuse* z fr. *arquebuse* a to z germ. jazyků (něm. *Hakenbüchse*, niz. *haakbus* 'puška s hákem'), lid. etym. (D2) k fr. *arc* 'oblouk'.

arkýř 'krytý výstupek s okny'. Stč. *arkěř*, *alkěř* (z toho p. *alkierz*). Ze střhn. *ürker* a to ze stfr. *arquiere* 'střílna' k lat. *arcus* 'oblouk'. Srov. †*arch*, †*arkáda*.

armáda, *armádní*. Ze šp. *armada* a to z lat. *armāta* 'ozbrojená (skupina lidí)' od *armāre* 'ozbrojovat' k *arma* 'zbraň'. Srov. †*almara*, †*alarm*.

armatura 'kovové součásti'. Z lat. *armātūra* 'výzbroj, výstroj' od *armātus* 'vyzbrojený' od *armāre* (viz †*armáda*).

arogance 'povýšenost', *arogantní*. Z lat. *arrogantia* od *arrogāns* 'povýšený', což je původem přech. přít. od *arrogāre* 'osobovat si' z †*ad-a rogāre* 'žádat', jež souvisí s *regere* 'říditi'. Srov. †*regulace*, †*dirigovat*.

aroma '(silná) vůně', *aromatický*, *aromatizovat*. Přes lat. *arōma* z ř. *ārōma*, jehož další původ je nejasný.

artefakt 'umělecký výtvar'. Novější, uměle z lat. *ars* (abl. *arte*) 'umění' a *factum* 'čin, skutečnost'. Srov. †*artista*, †*fakt*.

artérie 'tepna'. Z lat. *artēria* a to z ř. *artērīa* tv. k *aetērō* 'zvedám, zavěšuji'. Srov. †*aorta*.

artikl 'zboží'. Z něm. *Artikel* z lat. *articulus* 'článek, kloub', zdobněliny od *artus* 'kloub, úd'. Srov. †*artikulovat*, †*artróza* i †*artista*.

artikulovat 'vyslovovat, článkovat', *artikulace*. Z lat. *articulāre* od *articulus* (viz †*artikl*).

artilerie ^{zast.} 'dělostřelectvo'. Z něm. *Artillerie* z fr. *artillerie* od stfr. *artillier* 'vyzbrojit' a to ze stfr. *atillier* tv. (s příkloněním k stfr. *art* z lat. *ars* 'umění'), jehož další původ není jistý. Srov. †*adaptovat*.

artista 'cirkusový umělec', *artistický*. Z fr. *artiste* a to ze střlat. *artista* 'umělec' od lat. *ars* (gen. *artis*) 'umění', jež asi souvisí s *artus* 'kloub, úd'. Srov. †*artefakt*, †*artikl*.

artróza 'degenerativní onemocnění kloubu'. Z lat. *arthrōsis* k ř. *arthron* 'kloub, úd'. Srov. †*artikl*, †*neuróza*.

artyčok 'druh zeleniny'. Ze severoit. *articiocco* a to asi přes starší šp. *alcarchofa* z ar. *al-haršufa*.

arytmie 'porucha rytmu', *arytmický*. Viz †*a*-² a †*rytmus*.

arzén 'jedovatý chemický prvek'. Ze staršího *arsenik* z lat. *arsenicum* a to z ř. *arsēnikón* k *arsēnikós* 'mužný, silný', to pak lid. etym. (D2) přes syrské *zarnika* ze střper. **zarnik* tv., původně 'zlatý' (barvou se podobá zlatu).

arzenál 'zbrojnice, sklad'. Přes něm. *Arsenal* z it. *arsenale* a to z ar. *dar as-sina'a* 'loděnice, továrna' z *dar* 'dům' a *sina'a* 'řemeslo, profese'.

asanovat 'upravovat zdravotně závadný prostor'. Přes něm. *assanieren* z lat. *assanāre* z †*ad-* a *sanāre* 'léčit, napravovat'.

asertivita 'aktivní, pevné, ale klidné projevení vlastního názoru', *asertivní*. Na základě angl. *assertiveness* tv. od *assertive* 'pozitivní; příliš sebevědomý, troufalý' od (*to*) *assert* 'trvat na něčem, prohlašovat, uplatňovat nárok' a to z lat. *asserere* (přič. trp. *assertus*) 'prohlašovat, osobovat si, tvrdit' z †*ad-* a *serere* 'řadit, připojovat'. Srov. †*disertace*, †*inzerát*.

asfalt, *asfaltovat*, *asfaltka*. Ze střlat. *asphaltus* a to z ř. *ásphaltos* 'zemní pryskyřice', jež je možné vyvodit z řa-2 a *sfállō* 'kácím, srážím, viklám' (užívalo se ho jako pojicího materiálu při stavbě zdí). Řada autorů však předpokládá východní původ slova (HK).

asi část. Stč. *asi*, *as*, *asa* znamenalo totéž co *laspoň*, dnešní význam od 16. st. Vykládá se z řa a část. ↓-*si* (Ma²).

asimilovat 'připodobňovat, přizpůsobovat', *asimilace*. Z lat. *assimilāre* z řad- a *similāre* (*simulāre*) 'dělat podobným' k *similis* 'podobný'. Srov. ↓*disimilace*, ↓*simulovat*, řa*sámbl*.

asistent, *asistence*, *asistovat*. Nově z lat. *assistēns*, což je přech. pfit. od *assistere* 'pomáhat' z řad- a *sistere* 'stavět, postavit (se)'. Srov. ↓*existovat*, ↓*rezistence*.

asketa 'člověk žijící zdrženlivě a odříkavě', *asketický*, *askeze*. Z ř. *askētēs* 'atlet, vycvičený člověk' od *askō* 'cvičím, usiluji'.

asociace 'sdružení, spojení', *asociovat*. Z lat. *associātiō* od *associāre* z řad- a *sociāre* 'sdružovat' od *socius* 'druh', jež souvisí se *sequi* 'následovat'. Srov. ↓*sociální*, ↓*sekvence*.

asociální, *asociál*. Viz řa-2 a ↓*sociální*.

asonance 'zvuková shoda posledních samohlásek ve verši'. Ze střlat. *assonantia* od *assonare* 'přizvukovat' z lat. řad- a *sonāre* 'znít'. Srov. ↓*konsonant*, ↓*rezonovat*.

asparágus 'chřest'. Z lat. *asparagus* a to z ř. *aspáragos*, původu asi íránského.

aspekt 'hledisko'. Z lat. *aspectus* 'ohled, vzhled' od *aspicere* z řad- a *specere* 'dívat se, pozorovat'. Srov. ↓*respekt*, ↓*inspekce*, ↓*spektrum*.

aspik 'rosol'. Z fr. *aspic* tv., jehož původ není jasný. Spojuje se s homonymním fr. *aspic* 'zmije' z lat. *aspis* z ř. *aspis* tv., ale významové souvislosti nejsou přesvědčivě vysvětleny.

aspirin 'lék proti teplotě a bolesti'. Z něm. *Aspirin*, což má být zkratkové slovo z *acetylspirisalicacidin* (tedy 'lék z kyseliny acetosalicylové', získávané z květů tavolníku – lat. *Spiraea*). Využito formální podobnosti s ↓*aspirovat*.

aspiráta 'přidechová souhláska', *aspirace*, *aspirovaný*. Z lat. (*cōnsonāns*) *aspirāta* 'přidechnutá (souhláska)' od *aspirāre* (viz ↓*aspirovat*).

aspirovat 'ucházet se, dělat si nárok', *aspirant*, *aspirace*. Z lat. *aspirāre* 'snažit se přiblížit', doslova 'přidechovat' z řad- a *spirāre* 'dýchat'. Srov. ↓*konspirace*, ↓*špiritus*.

aspoň část. Stč. též *asa*, *usponě* (srov. řa*si*). Složeno z řa, ↓-*si* a ↓*poně-*, snad s původním významem 'a budiž po to (= do té míry)' (Ma²). Srov. řa*lespoň*, ↓*poněkud*, ↓*poněvadž*.

asteroid 'planetka'. Uměle z ř. *astēr* (viz ↓*astro-*) a ↓-*oid*.

astma 'záducha'. Přes lat. z ř. *ásthma* tv., jež etymologicky patří k ie. **an-* 'dýchat' (srov. ř. *ánemos* 'vítr, dech', lat. *animus* 'dech, duch'); původně tedy snad **ánsthma*. Srov. řa*nimovat*.

astra 'zahradní květina'. K lat. *astrum* od ř. *astēr* 'hvězda' (viz ↓*astro-*).

astrální 'hvězdný'. Ze střlat. *astralis* k lat. *astrum* 'hvězda'. Srov. ↓*astro-*, řa*stra*, ↓*konstelace*.

astro- (ve složeninách) 'týkající se hvězd'. Srov. *astrofyzika*, ↓*astrologie*, ↓*astronomie*, ↓*astronaut*. K ř. *astēr* 'hvězda', jež souvisí s lat. *stella*, něm. *Stern*, angl. *star* tv. Dále srov. řa*steroid*, řa*stra*, řa*strální*.

astrologie 'hvězdopravectví'. *astrolog*, *astrologický*. Viz *†astro-* a *↓logie* a *↓astronomie*.

astronaut 'kosmonaut', *astronautika*. Z *†astro-* a ř. *nautēs* 'plavec' z *nāō* 'plavu, plynu' (srov. *↓navigace*). Používáno spíš v angloam. prostředí k odlišení od *↓kosmonaut*.

astronomie 'věda o vesmíru', *astronom*, *astronomický*. Viz *†astro-* a *↓-nomie*. V 17. st. v souvislosti s pokrokem ve hvězdářství významově odlišeno od *†astrologie*.

asymetrie 'nesouměrnost', *asymetrický*. Viz *†a-* a *↓symetrie*.

ať část. Dnes pouze č. Z *†a* a **ti*, jež asi souvisí s lit. *te-* v tzv. *permissivu* (srov. lit. *tegyvūoju* 'ať žije') (Ma²). Možná však je -ť stejné jako v *↓byť*, *↓vždyť* ap.: původ snad je v dat. zájm. pro 2. osobu *ti* (viz *↓ty*).

atakovat 'napadat', *atak*. Z fr. *attaquer* z it. *attacare* s původním významem 'připevnit, připojit' (srov. *↓ataše*). Pozdější význam z it. konstrukcí jako 'připojit se k bitvě' ap. Vykládá se z *†ad-* a germ. základu (gót. **stakka*, angl. *stake* 'kůl'), tedy původně 'připevnit ke kůlu'.

ataman 'náčelník kozáků'. Z ukr. *atáman*, r. *atamán* nejistého, snad tur. původu.

ataše 'diplomatický přidělelec'. Z fr. *attaché*, což je příč. trp. k *attacher* 'připevňovat, připojovat' ze stejného kořene jako it. *attacare* (viz *†atakovat*).

atavismus 'dědičné znaky po vzdálených předcích', *atavistický*. Z fr. *atavisme*, utvořeno koncem 19. st. od lat. *atavus* 'prapředek' k *avus* 'děd, předek', jež souvisí s *↓ujec*.

ateismus 'bezvěrectví', *ateistický*. V 16. st. utvořeno k ř. *atheos* 'bezbožný' z *†a-* a *theós* 'bůh'. Srov. *↓teologie*.

ateliér 'umělecká dílna'. Z fr. *atelier*, stfr. *astelier* od *astele* 'tříška, dřevěný odštěpek' z lat. *astula*, což je zdvojnásobení k *asser* 'kůl, žerd'. Původně tedy 'místo s množstvím tříšek', z toho pak 'truhlářská dílna' a dnešní význam.

atentát, *atentátník*. Přes něm. *Attentat* z fr. *attentat* a to ze střlat. *attentatum* 'zločin, pokus o zločin' od lat. *attentāre* 'pokoušet se' z *ad-* a *tentāre* (vedle *temptāre*) 'zkoušet, pokoušet se'. Srov. *↓ostentativní*.

atestace 'osvědčení'. Z lat. *attestātiō* od *attestāri* 'osvědčovat' z *†ad-* a *testāri* 'svědčit' od *testis* 'svědek'. Srov. *†test*, *†testament*, *↓protest*.

atlas¹ 'soubor map, vyobrazení ap.'. Podle známého souboru map flanderského zeměpisce Mercatora (1595) s titulním vyobrazením bájného obra *Atlanta* (nom. *Atlas*) držícího na ramenou zeměkouli. Staří Řekové nazvali podle *Atlanta* pohoří v sev. Africe a pak i oceán rozprostírající se za tímto pohořím.

atlas² 'hladká látka z hedvábné příze'. Přes něm. *Atlas* z ar. *aṭlas* 'hladký'.

atlet, *atletika*. Přes lat. *āthlēta* z ř. *āthlētēs* od *athlō* (*āthleūō*) 'namáhat se, zápasit' k *athlon* 'námaha, zápas, cena'. Srov. *↓triatlon*.

atmosféra 'ovzduší'. Nově utvořeno v 17. st. k ř. *atmós* (*atmís*) 'pára, výpar' a *sphaira* 'koule'. Srov. *↓sféra*.

atol 'korálový ostrov s lagunou'. Z angl. *atoll* a tam z domorodého označení takovýchto ostrovů na Maledivách v Indickém oceánu.

atom 'nejmenší, nedělitelná část prvku', *atomový*, *atomizovat*, *atomizace*. Přes lat. *atomus* z ř. *átomos* 'nedělitelný, neřezatelný' z *†a-* a *témnō* 'řežu' (užíváno již v antické materialistické filozofii). Srov. *†anatomie*.

atrakce 'něco přitažlivého', *atraktivní*. Z lat. *tractiō* 'přitahování' od *attrahere* 'přitahovat' z *†ad-* a *trahere* 'táhnout'. Srov. *†abstrakce*, *↓kontrakt*, *↓traktor*.

atrapa 'napodobenina zboží'. Z fr. *attrape* 'past' od *attraper* 'chytit' z fr. *a-* (srov. *†ad-*) a *trappe* 'past', jež je z germ. (srov. angl. *trap*).

atribut 'přívlastek'. Z lat. *attributum* od *attribuere* 'přidělovat' z *†ad-* a *tribuere* tv. Srov. *↓tribut*, *↓tribuna*, *↓distribuce*.

atrium 'ústřední nekrytá část (římského) domu'. Z lat. *atrium*, snad etruského původu. Vyloučena není ani souvislost s lat. *āter* 'tmavý, stinný'.

atrofie 'zakřivování, hynutí'. Z ř. *atrofia* od *átrofos* 'špatně živěný' z *†a-* a *tréfō* 'živím'. Srov. *↓hypertrofie*.

atši část. Z *†at'* a *↓-si*.

audience 'slyšení'. Z lat. *audientia* od *audire* 'slyšet'. Srov. *↓audio-*, *↓auditorium*, *↓audit*.

audio- (ve složeninách) 'týkající se sluchu'. Srov. *audiovizuální* (viz *↓vizuální*) a dále *†audience*, *↓audit*, *↓auditorium*.

audit 'revize účtů', *auditor*. Z angl. *audit* tv. a to nově (od 70. let 20. st.) od lat. *auditus* 'slyšení' od *audire* 'slyšet'. Srov. *†audience*, *↓auditorium*.

auditorium 'posluchačstvo'. Z lat. *audītorium* tv. od *audītor* 'posluchač' od *audire* 'slyšet'. Srov. *†audit*, *†audience*.

augmentace 'zvětšování, rozhojňování'. Z lat. *augmentātiō* od *augmentāre* 'zvětšovat' od *augmentum* 'zvětšení' k *augēre* 'zvětšit' (viz *↓aukce*).

aukce 'dražba', *aukční*. Přes něm. *Auktion* z lat. *auctiō* tv. od *augēre* (příč. trp. *auctus*) 'zvětšovat' (při

aukci se zvětšuje cena vydražovaného předmětu). Srov. *†augmentace*, *↓autor*.

aula '(univerzitní) slavnostní síň'. Z lat. *aula* 'hala, atrium, palác' a to z ř. *aulē* 'dvůr, obydlí'.

aureola 'svatozář'. Z lat. *aureola* od *aureolus* 'zlatý' k *aurum* 'zlato' (původně zlatý kruh okolo hlavy, s nímž byli zobrazováni svatí).

aušus ob. 'zmetek'. Z něm. *Ausschuss* tv. od *ausschiessen* 'vyřadit, vystřelit' z *aus* (srov. *↓vy-*) a *schiessen* 'střílet, odpalovat'. Srov. *↓šuspajtl*, *↓aut*.

aut 'zámezi', *autový*. Z angl. *out* 'ven, vy-', jež souvisí s něm. *aus* a č. *↓vy-*. Srov. *↓outsider*, *↓knokaut*, *†aušus*.

autentický 'hodnověrný', *autenticita*. Ze střlat. *authenticus* z ř. *authenticós* od *authéntēs* 'původce, pán' (do tur. dalo *efendi* 'pán'), jehož první část má stejný původ jako *↓auto-*², druhá část je nejasná.

auto. Zkráceno z *↓automobil*.

auto-¹ 'týkající se aut'. Viz *↓automobil*. Srov. *autoškola*, *autoopravna*, *↓autobus*, *↓autokar*, *↓autodrom*, *↓autostop*, *↓autostráda*.

auto-² 'samo-'. Z ř. *autós* 'sám, svůj, vlastní'. Srov. *autoportrét*, *autosugesce*, *autobiografie*, *↓autogram*, *↓autogen*, *↓automat*.

autobus. Z *†auto-*¹ a angl. *↓bus*. Srov. *↓mikrobus*, *↓trolejbus*.

autodafé 'pálení kacířů'. Z port. *auto da fé* 'skutek víry' z vlat. *acto de fide* k lat. *actus* 'čin, jednání' a *fidēs* 'víra'. Srov. *†akt*, *↓konfident*.

autodrom 'závodní dráha pro motorová vozidla'. Z *†auto-*¹ a *↓-drom*.

autogen 'svářecí přístroj', *autogenní*. Novější, k ř. *autogenés* 'ze sebe vznikající, přirozený' z *†auto-*² a *gēnos*

'rod, pokolení, původ'. Srov. ↓geneze, ↓patogenní.

autogram 'vlastnoruční podpis'. Z ↑*auto*-2 a ↓*-gram*.

autochtonní 'vzešlý z vlastní země, praobyvatelský'. Z ř. *autóchthonos* tv. z ↑*auto*-2 a *chthón* 'země, krajina'.

autokar 'komfortní zájezdový autobus'. Z am.-angl. *autocar* 'auto' z ↑*auto*-1 a *car* 'auto'. Srov. ↓*kára*.

automat 'samočinné fungující zařízení', *automatický*, *automatizovat*, *automatizace*. Přes lat. *automatus* z ř. *automatos* 'sám ze sebe vycházející, samočinný' z ↑*auto*- a přechodníkového tvaru kořene **men-* 'myslet', tedy vlastně 'samomyšlící'. Srov. ↓*matematika*, ↓*mánie*, ↓*memento*, ↓*pamatovat*.

automobil, *automobilový*, *automobilista*. Z fr. *automobile* (1890) a to z ↑*auto*-2 a lat. *mobilis* 'pohyblivý'. Srov. ↓*mobilitní*, ↓*mobilizace*.

autonomie 'samospráva, nezávislost'. Z ř. *autonomía* tv. z ↑*auto*-2 a odvozeniny od *nómos* 'zákon, zvyk, právo'. Srov. ↓*-nomie*.

autor, *autorský*, *autorství*, *autorizovat*. Z lat. *autor*, *auctor* 'původce, tvůrce', původně vlastně 'rozmnožovatel', z lat. *augēre* (přič. trp. *auctus*) 'zvětšovat, množit'. Srov. ↓*autorita*, ↑*aukce*.

autorita 'vážnost, vliv; uznávaná osobnost', *autoritativní*, *autoritářský*. Z lat. *au(c)tōritās* 'platnost, hodnověrnost' od *auctor* (viz ↑*autor*).

autostop. Z ↑*auto*-1 a ↓*stop*. Snad podle něm. *Autostopp*.

autostráda 'dálnice'. Z it. *autostrada* z ↑*auto*-1 a it. *strada* 'silnice' z lat. (*via*) *strāta* 'dlážděná (cesta)'. Srov. angl. *street*, něm. *Strasse* a dále ↓*stratifikace*, ↓*estráda*, ↓*substrát*.

avantgarda 'předvoj'. Z fr. *avantgarde* tv. z *avant* 'vpředu, přední' a *garde* 'stráž'. Srov. ↓*garda*, ↓*garderoba*.

avantýra '(milostné) dobrodružství'. Z fr. *aventure* tv. z vlat. **adventūra* 'příhoda, událost' k lat. *adventūrus* 'co má přijít' od *advenire* z ↑*ad-* a *venire* 'přijít'. Srov. ↑*advent*.

averze 'odpor, nechuf'. Z lat. *aversiō* 'odvrácení' od *avertere* 'odvrátit' z ↑*ab-* a *vertere* 'obracet'. Srov. ↓*konverze*, ↓*kontroverze*, ↓*diverze* i *verze*.

aviatik ZAST. 'letec', *aviatika*, *aviatický*. Z fr. *aviateur* od *avion* 'letadlo' (utvořeno r. 1875 k lat. *avis* 'pták').

aviváž 'zlepšení vzhledu a vlastností látky namáčením ve speciálním přípravku', *avivážní*. Z fr. *avivage* 'oživení (barev)' od *aviver* 'oživit, osvěžit, vyleštit' z vlat. **advivāre* z lat. ↑*ad-* a *vivere* 'žít' od *vivus* 'živý' (viz ↓*živý*).

avízo 'návěští, oznámení', *avizovat*. Z něm. *Aviso*, *Avis* a to asi z fr. *à vis*, vlastně 'k vidění' z lat. *ad* (↑*ad-*) a *vīsum*, což je přič. trp. od *vidēre* 'vidět'. Srov. ↓*vízum*, ↓*vizuální*.

avokádo 'druh tropického ovoce'. Ze šp. *avocado* a to z indiánského *ahuacatl* (v jazyce nahuatl).

avšak sp. Z ↑*a* a ↓*však*.

axiom 'zásadní poučka, tvrzení'. Přes lat. *axiōma* z ř. *axiōma* od *axiōō* 'oceňuji, uznávám' od *axios* 'platný, hodný, oprávněný'.

azalka 'druh okrasného keřku'. Z lat. *Azalea*, jež utvořil botanik Linné k ř. *azaléos* 'suchý, vyprahlý' (daří se jí v suché půdě).

azbest 'vláknitý nehořlavý nerost', *azbestový*. Z ř. *ásbestos* 'neuhasitelný, nepomíjející' z ↑*a*-2 a odvozeniny od slovesa *sbénnyimi* 'hasím, dusím'.

azbuka. Podle ↑*alfabeta* z prvních dvou písmen cyrilské abecedy *azb* (znamená 'já') a *buky* ('písmeno'). K etym. souvislostem názvů písmen srov. ↓*já*, ↓*buk*.

azimut 'směrový úhel počítaný od severu'. Z fr. *azimut* a to z ar. *as-sumūt* (varianta *as-simūt*), což je plurál od *samt* 'cesta'. Srov. ↓*zenit*.

azur 'modř', *azurový*. Z fr. *azur* ze střílat. *azurum* a to zkomolením z ar. *lāzuward*, *lāzuward* 'lazurový kámen, lazurit, ultramarín'.

azyl 'útočiště', *azylový*. Přes něm. *Asyl* z lat. *asylum* a to z ř. *ásylon* od *ásylos* 'bezpečný, nevyhloupitelný' z ↑*a*-² a *sýlon*, *sýlē* 'lup, kořist, zabavení (lodí)'.

až. Z ↑*a* a zesilovací příklonky *-že* (viz ↓*že*) (Ma²).

B

ba část. Staré přísvedčovací slovo. P., ukr. *ba*. Psl. **ba* má obdobu v lit. *ba*, sti. *bā*. Souvisí s *-bo* v *↓nebo*.

bába, baba, babí, babský, babka, babička, expr. *babizna*. Všesl. – p. *baba*, r. *bába*, s./ch. *bāba*, stsl. *baba*. Psl. **baba* odpovídá lit. *bóba* tv. (B5), dále srov. něm. *Bube* 'hoch', angl. *baby* 'nemluvně' (silk. *bábätko* tv.), it. *babbo* 'otec', tur. *baba* tv. Jde o dětské žvatlavé slovo, jemuž vlastně přisuzují význam dospělí. Srov. *↓máma*, *↓táta* a dále *↓babka*, *↓babočka*, *↓bábovka*, *↓babyka*.

babka 'druh houby; chroust aj.'. Přeneseně od *babka* (↑*bába*) (hnědá barva, rozpraskaný klobouk, resp. zvrásněné krovky ap.). Rčení *koupit za babku, mít peněz jako babek* prý podle jakési drobné uherské mince, u nás neplatné (Ma², HK). Srov. *↓babyka*.

babočka 'druh motýla'. Přejato Preslem z r. *bábočka* tv., kde je to zdobnělina k *bába* (↑*baba*). Asi slovo tabuové (D4), věřilo se, že v motýlech sídlí duše zemřelých (podle jiného výkladu čarodějnice, ale to se asi týkalo spíš motýlů nočních) (Ma², HK).

bábovka 'druh pečiva'. Stč. *bába* (v č. od 15. st.), srov. ob. *semlbába*, stč. *bába žemlová*. P. *babka*, r. *bába* 'velikonoční beránek'. Výraz *bábovka* je vlastně původně 'pekáč, forma na bábu' (Jg). Vzhledem k staršímu č. *pápa* 'kaše' (Jg) je možné hledat původ v dětské řeči s příkloněním k ↑*bába* (srov. ↑*babka*) (Ma², HK).

babrat (se), *zabrat, babravý*. P. *babrač síe*, ukr. *bábraty* tv. Psl. **babrati* (*se*) je slovo onom. původu, srov. podobné útvary *↓piplat*, *↓patlat* i *↓brblat*.

babyka 'druh javoru'. Stč. *babka* pro své pokroucené dřevo (srov. ↑*babka*).

Zakončení *-yka* snad podle *↓osika* (dříve psáno *osyka*) (HK, Ma²).

bacat, bác, nabacat, bacit. R. *bácat* 'plácet', s./ch. *báčati* 'vrhat'. Psl. **bacati* nemá příliš jasné souvislosti. Otázkou je, zda je prvotní citosl. *bác* (HK) či naopak sloveso – pak by se dalo uvažovat o elementární souvislosti s fr. *battre*, it. *battere* 'bít' (Ma²). Srov. i *↓batoh*.

bacil, bacilonosič. Pojmenováno koncem 19. st. podle pozdnělat. *bacillus*, *bacillum* 'hůlka' (má tyčinkovitý tvar), což je zdobnělina k lat. *baculum* 'hůl'. Srov. *↓bakterie*.

baculatý. Varianta k *↓buclatý*.

bača 'vrchní ovčák'. Slovo karpatské pastýřské kultury (p. *bacsa*, maď. *bacsa*, rum. *baciu* ap.), dále nejasné. Srov. *↓brynza*, *↓fujara* ap.

bačkora, bačkorka, bačkorový. Z maď. *hocskor* 'střevíc' (Ma²).

bádat, bádání, badatel, badatelský, bádavý, probádat, vybádat. Převzato Jungmannem z p. *badac*, jež se obvykle vykládá z **ob-adati*, mylným rozložením předpony z něho vzniklo **o-badati* (srov. podobně *↓balii*). Základové sloveso je doloženo v stč. *jadati* 'bádat, zkoumat'. Psl. **adati* (B4) se dále spojuje s lit. *uosti* 'čichat', lat. *odor* 'čich, pach, vůně', ř. *ózo* 'čichám', vše z ie. **od-* 'čichat' (Ma²). Vývoj významu byl 'vnímat čichem' → 'vnímat, zjišťovat' → 'zkoumat'.

-bádat (nabádat, pobádat). Zdloužené iterativum (opětovací sloveso) od *↓bodat*.

badminton 'hra s opeřeným míčkem odráženým raketou', *badmintonový, badmintonista*. Z angl. *badminton* tv. a to podle místního jména *Badminton*,

sídla vévody z Beaufortu v již. Anglii, kde tato hra vznikla.

badyán 'druh koření'. Z fr. *badiane* a to z per. *bādiān* 'anýz'.

bafat, *bafnout*, *vybafnout*. Onom. původu, od citosl. *baf!*. Podobné je něm. *blaffen*, dán. *bjefje* 'štěkat'. Srov. ↓*paf*.

bafuňář slang. 'sportovní činovník'. Slovo dost mladé (od 40. let), nepřilíš jasné. Snad od angl. *buffoon* 'šasek, kašpar' (Ma²) – mohli tak být sportovci nazýváni rádooby činovníci, kteří jen parazitovali na sportovních zájezdech a jiných akcích.

bagán zast. expr. 'primitivní venkovan'. Asi z *bagoun* 'uherský vepř' a to nejspíš přes slk. *bagún* ze střlat. *baco*, *baconus* 'vepř na výkrm, šunka' (odtud přes stř. do angl. *bacon* 'slanina'), které je z germ. (viz ↓*bachyně*).

baganče 'těžká okovaná šněrovací bota'. Přes slk. *baganča* z maď. *bakancs* tv. (Ma²).

bagatelizovat 'podceňovat, zlehčovat', *bagatelizace*. Od staršího č. *bagatela* 'bezvýznamná věc, maličkost' a to přes fr. *bagatelle* z it. *bagatella* 'drobnost', což je asi zdobnělina k lat. *bāca* 'bobule, zrno vína'. Srov. ↓*pakatel*.

bagáž 'zavazadla'. Z fr. *bagage* tv., což je hromadné jméno k stř. *bague* 'zavazadlo, ranec', jehož další původ není jasný. Srov. ↓*pakáž*.

bageta 'francouzský bílý chléb úzkého a protáhlého tvaru'. Z fr. *baguette* tv. z it. *bachetta*, což je zdobnělina k *bacchio* 'hůl' z lat. *baculum* tv. Srov. ↑*bacil*.

bagl ob. 'batoh'. Snad kontaminací (D3) z ↓*batoh* a ↓*pingl*.

bago 'žvanec tabáku; zbytek doutníku; hra, při níž se hráč v kruhu snaží zasáhnout míč, který si přihrávají ostatní'. Nepřilíš jasné. První dva

významy prý z maď. *bagó* tv., původně 'sova' (podrobně Ma²), poslední význam buď nějakým přenesením, či možná z fr. lid. *bagot* 'zavazadlo' (hráč uprostřed vlastně 'překáží').

bagr, *bagrovat*, *vybagrovat*. Z niz. *bagger*(*machine*) 'stroj na odstraňování bahna' od *bagger* 'bahno' (viz i ↓*bahno*).

bahnice 'březí ovce'. Od slovesa *bahnit se*, které vzniklo mylným rozkladem **ob-agniti se*, 'stát se březí (o ovci)' (viz ↓*jehně*). Srov. podobně ↑*bádat*.

bahno, *bahýnko*, *bahenní*, *bahnitý*, *zabahnit*, *odbahnit*, *rozbahnit*, *rozbahněný*. P. *bagno*, r.d. *bagno*, chybí v jsl. Psl. **bagno* nemá zcela jasný původ. Nejspíš souvisí s něm. *Bach* 'potok', stangl. *becce* tv., angl. *beach* 'pláž', východiskem by bylo ie. **bhag-/bhāg-* (A4). Srov. ale i niz. *bagger* 'bahno', které by ukazovalo na ie. **bhagh-/bhāgh-*.

***bach** (*dávat bacha*) 'dávat pozor', *bachař* ob. 'dozorce'. Z něm. *Obacht* (*geben*) '(dávat) pozor', odvozeného od *Acht* 'pozor'.

bachor 'část žaludku přezvýkavců; zhrub. břicho'. Stč. *bachoř* 'tlusté střevo', jinak jen b. *báchor* tv., s./ch. *bāhor* 'břicho'. Psl. **bachorō* je asi expr. útvar od **bachati* onom. původu. Srov. ↓*buchta*.

báchorka, 'smyšlenka, pohádka'. Dříve též *báchora*. R.d. *bachóra* 'šprýmař, chvastoun', s./ch. *bāhoriti* 'čarovat, zaříkávat'. Psl. **bachora*, **bachoriti* jsou expresivní útvary od základu **ba-*, viz ↓*bájit*, ↓*báseň* (HK).

bachratý. Jen č., od ↑*bachor*.

bachyně 'samice vepře divokého'. Z něm. *Bache* tv. (s produktivní příp. -*yně*) a to přeneseně ze sthn. *bahho* 'hřbet, šunka, slanina', jež je příbuzné s angl. *back* 'záda' (viz ↓*bek*). Přes

stílat. *baco* a stfr. *bacon* přešlo do angl. jako *bacon* 'slanina' (srov. †*bagán*).

bájit, *báj(e)*, *bajka*, *bajkář*, *bájny*, *báječný*, *vybájit (si)*. Stč. *báti*, *baju* (z **bajati*, B9), dnešní infinitiv je novější. Vsesl. – p. *bajač*, r.d. *bájat* 'mluvit', s./ch. *bājati* 'čarovat, zaříkávat'. Psl. **bajati* souvisí se sthn. *ban* 'příkaz, zákaz', něm. *bannen* 'vyobcovat, očarovat', lat. *fāri* 'mluvit', ř. *fēmí* tv., *fōné* 'hlas', arm. *ban* 'slovo', stí. *bhánati* 'mluví', vše od ie. **bhā-* 'mluvit' (A2). Srov. †*báchorka*, †*báseň*, †*fáma* aj.

bajonet 'bodák'. Přes něm. *Bajonett* z fr. *bayonette* podle města Bayonne ve Francii, kde se bodáky začaly vyrábět.

bakalář 'nejnižší univerzitní hodnost', *bakalářský*. Ze stílat. *ba(c)alarius* tv., jež dále není příliš jasné. Podoby *bacalaureus* a *bacalaureatus* jsou pozdější, a proto oblíbený výklad z lat. *bāca* 'bobule' a *laureātus* 'ozdobený vavřínem' (viz †*laureát*), vlastně tedy 'ověnčený vavřínem s bobulí' (HK, HL), bude nejspíš žertovnou lid. etym. (D2). Stfr. *bachelor* znamenalo 'mladý aspirant rytířství', bylo i stílat. *baccalaria* 'venkovský statek'. Všechny další pokusy o přesvědčivý výklad troskotají.

bakelit 'umělá pryskyřice', *bakelitový*. Podle vynálezce, belgického chemika *Baekelanda* (zač. 20. st.).

baklažán 'lilek velkoplodý'. Z r. *baklažán* a to přes tur. *patlydžan* z arab.-per. *bādinjān*.

bakšiš 'spropitné'. Do evropských jazyků přes tur. a ar. z per. *baššiš* 'dar' od *baššiden* 'dávat'.

bakterie, *bakteriální*, *bakteriologie*. Původně *bacterium* (1838) podle ř. *baktérion*, což je zdobnělina k *báktron* 'hůl' (podle tvaru mikroorganismu). Viz i †*bacil*.

bál hov. 'ples'. Z něm. *Ball* a to z fr., stfr. *bal* od stfr. *baler* 'tancovat' z pozdnělat. *ballāre* tv., jež souvisí s ř. *bállō* 'házu, vrhám'. Srov. †*balet*, †*balada*, †*balistika*.

balada 'kratší báseň či píseň pochmurného obsahu', *baladický*. Přes něm. *Ballade* z fr. *ballade*, původně 'taneční píseň' a to ze stprov. *balada* od *balar* 'tancovat' z pozdnělat. *ballāre* tv. (viz †*bál*).

balalajka 'strunný nástroj'. Z r. *balalájka* nejasného, asi onom. původu. V *bala-* je možno vidět stejný základ jako v †*balamutit*, †*blábolit*, srov. i r. *balagür* 'šprýmař'.

balamutit, *balamucení*. P.d. *balamútiť*, r.d. *balamútit*, chybí v jsl. Psl. **balamútiiti* je nejspíš pozoruhodná stará složenina z onom. **bala-* (srov. †*balalajka*, †*blábolit*) a **mútiiti* 'kalit, míchat' (srov. †*mouiti*), vlastně tedy asi '(neustálým) povídáním kalit, mást mysl' (trochu jinak Ma²). Starší domněnka o výpůjčce z mong. *balamut* 'svévolný' (HK) není přesvědčivá.

balanc 'rovnováha', *balancovat*, *zabalancovat*. Z fr. *balance* '(rovnováha, bilance' a to přes vlat. **bilancia* z pozdnělat. *bilanx* (viz †*bilance*). Počáteční *ba-* asi vlivem stfr. *baler* 'tancovat' (viz †*bál*).

balast 'zátěž, přítěž'. Z něm. *Ballast*, původem slovo dněm. (námořní termín), kde je považováno za výpůjčku z niz. či skand. Zatímco druhá část se všeobecně ztotožňuje s něm. *Last*, niz. *last* ap. 'náklad, zátěž', první část není zcela jasná. Snad je původní tvar dochován ve švéd. *barlast*, pak by šlo spojit s něm. *bar* 'pouhý, holý', vlastně tedy 'pouhá, čistá přítěž'.

baldachýn 'ozdobná látková střecha'. Přes něm. *Baldachin* z it. *bulduccchino*, doslova '(látko) z Bagdádu' od *Baldacco*, což byl stíit. název tohoto

blízkovýchodního města, odkud byla tato látka dovážena. Srov. podobně ↓*damašek*.

baldrián 'kozlík lékařský'. Z něm. *Baldrian* a to ze střlat. *valeriana* tv., nejistého původu.

balet, *baletní*, *baletka*, *balerína*. Přes něm. *Ballett* z it. *balletto*, což je zdrobnělina k *ballo* 'tanec', později 'bál', od *ballare* 'tančit' z pozdnělat. *ballāre* tv. Srov. ↑*bál*, ↑*balada*.

balík¹, *balíček*, *balíkový*. U Jg *bal*, *balík*. Zřejmě z něm. *Ballen* tv. (základ stejný jako u ↓*balon*, ↓*balotáz*), viz však i ↓*balit*.

balík² 'hlupák, společensky neobratný člověk'. Snad z maď. *balek* 'prostý člověk, hlupák' (Ma²), srov. i podobně ↓*bulík*.

balistika 'nauka o pohybu vržených těles', *balistický*, *balistik*. Novotvar 19. st. k lat. *ballista* 'vrhač kamení, obléhací stroj' z ř. *ballistēs* tv. a to od ř. *ballizō* 'vrhám, metám' od *ballō* tv. Srov. ↓*diskobolos*, ↓*parabola*, ↓*dábel*.

balit, *balicí*, *balírna*, *sbalit*, *obalit*, *obal*, *nabalit*, *přibalit*, *přebalit*, *zabalit*, *zábal*, *ubalit*, *vybalit*, *zaobalit*. Jen č. Vykládá se mylným rozložením stč. *ob-valiti* 'obalit' (místo toho *o-b(v)aliti*) (Ma²). Vzhledem k tomu, že Jg toto sloveso nezná, je třeba přičíst jeho rozšíření působení něm. *ballen* tv. (viz i ↑*balík*¹) (HK).

balkon, *balkonový*. Přes něm. *Balkon* z fr. *balcon* z it. *balcone* a to zase z germ., asi z langob. **balko*, které odpovídá něm. *Balken* 'trám, nosník'. Srov. ↓*hambalek*.

-**ball**. Druhá část názvů míčových her, z angl. *ball* 'míč' (srov. ↓*fothal*, ↓*basketbal*, ↓*baseball*, ↓*softbal* ap.). Angl. *ball* je pokračováním germ. **balla-* (něm. *Ball*, stisl. *bqlr*), které je příbuzné s lat.

follis 'měch, míč', ř. *fallōs* 'penis' od ie. **bhel-* 'nafouknout se, být pružný' (A2).

balon, *balonek*, *balonový*. Přes něm. *Ballon* a fr. *ballon* z it. *ballone*, *pallone*, což je zveličující jméno k *balla*, *palla* 'koule, míč' a to z germ. (viz ↑*ball*).

baloňák hov. 'druh lehkého pláště'. Od ↑*balon*, vyrábí se z hedvábné látky, které se užívá k výrobě balonů.

balustráda 'sloupkové zábradlí'. Z fr. *balustrade* z it. *balaustrata* od *balaustr(r)a* 'květ granátového jablka' a to přes lat. *balaustrium* z ř. *balaustrion* tv. Podle jeho protáhlého, ztlustělého tvaru, s nímž byly sloupky srovnávány.

balvan, *balvanovitý*. Všesl. (kromě luž.) – p. *balwan* 'balvan, kláda; pohanský bůžek, ůlpas', r. *bolván* 'hlupák, pařež', s./ch. *bálvan* 'kláda, trám', b. *balván* 'balvan, trám'. Psl. asi **bal(š)vanš* i **balvanš*, slovo velmi nejasné. Vzhledem k struktuře slova se všeobecně soudí na přejímku z Východu, zdroj i původní význam však zůstávají sporné. V úvahu přichází např. ttat. *balbal* 'náhrobní kámen' či per. *pāhlivān* 'hrdina, bojovník' (do kazaštiny *palvan*, *balvan*), o vývoji významu však lze jen spekulovat.

balza 'lehké dřevo jistého jihoamerického stromu'. Ze šp. *balsa* 'vor, člun' zřejmě předrom. původu. Přeneseno na toto dřevo proto, že se jeho lehkosti a izolačních schopností využívalo ke stavbě člunů, plováků ap.

balzám 'vonná mast získávaná z rostlin', *balzamovat*. Z lat. *balsamum* z ř. *bálsamon* 'balzámový keř' a to ze semitských jazyků (srov. hebr. *bāsām*, ar. *bašām* tv.).

bambítka 'krátká ručnice'. Expr. obměnou ze staršího *bandítka*, *pandítka* (viz ↓*bandita*), podle častých uživatelů této zbraně (Ma²).

bambula 'hlupák'. Prý od maď. *bamba* 'hloupý' (Ma²), možná ale i domácí expr. útvar srovnatelný s ↓*bambule*.

bambule '(látková) koule'. Jen č., podobné však je dl. *bombolica* 'oteklina', r.d. *bambul'ka* 'kulatá náušnice'. Expr. útvary označující něco kulatého, které je možné srovnat s ↓*ubulina*, ↓*boubel* (Ma²).

bambus 'tropická rostlina s dřevnatými stěbly', *bambusový*. Přes něm. *Bambus* z niz. *bamboes*, což je pl. tvar od *bamboe* z malaj. *bambu*, *mambu* tv.

baň 'kupole; slang. vězení', *baňka*, *baňatý*, *baňský*, *baňk* (ze slk.). Všesl. – slk. *baňa* 'důl, něco baňatého', p. *bania* 'kupole, baňatá nádoba', r. *bánja* '(parní) lázeň', s./ch. *bànja* 'lázeň', stsl. *banja* tv. Psl. **ban'a* se vykládá z vlat. **ba(n)nia*, **ba(n)nea*, což je tvar pl. od lat. *bal(i)neum* 'lázně' z ř. *balaneion* tv. Původně šlo o kamennou lázeň zapuštěnou do země, odtud přeneseno u záp. Slovanů na 'důl' a konečně na základě typického oválného tvaru i na 'vyduté předměty'. Význam 'vězení' se vykládá ze stejného základu, ale přes it. *bagno* tv., údajně podle těžkého vězení z bývalých lázní v Cařihradu (Ma²).

banální 'všední, triviální', *banalita*. Přes něm. *banal* z fr. *banal* a to od stfr. *ban* 'veřejná vyhláška, klatba' původu germ. (srov. ↓*bandita*, ↑*bájit*). Původní význam fr. slova tedy byl 'daný k obecnému užívání'.

banán, *banánek*, *banánový*, *banánovník*. Přes něm. *Banane* ze šp. či port. *banana*, další původ není jistý – uvažuje se o domorodých jazycích v oblastech rovníkové Afriky (Guinea, Kongo), ale i karibské oblasti. Zarážející je i podobnost ar. *banān* 'prst', *banānu* 'prsty' (srov. ↓*datle*).

bančit ob. expr. 'bít, tlouci', *nabančit*, *zbančit*. Asi onom. původu. Srov. mor. *baňa* 'rána, pohlavek'.

banda. Přes něm. *Bande* z fr. *bande* 'vojenský oddíl' a to přes stpov. *banda* z germ. (srov. gót. *bandwō* 'znamení'). Původně tedy 'tlupa, oddíl pod jedním znamením (praporem)'.

bandaska. Nejasné. Náf. i *banda*. Snad od *baňatý* (↑*baň*), ale slovtvorná struktura je nejasná.

bandáž 'pevný ochranný obvaz', *bandážovat*, *zabandážovat*. Z fr. *bandage* tv. od *bander* 'vázat' germ. původu (srov. něm. *Band* 'obvaz').

bandita, *banditský*. Z it. *bandito* 'postavený mimo zákon', což je původem přič. trp. od *bandire* 'postavit mimo zákon', původně *bannire* z germ. **banna-* (srov. něm. *bannen* 'vyobcovat', stfr. *ban* 'klatba, veřejné vyhlášení'). Srov. ↑*banální*, ↑*bájit*.

***bandurská** (*spustit*, *zahrát bandurskou* 'hubovat, látefit'). Původně 'hlučná, řízná hudba' od *bandur*, *pandur* 'pěší voják, úředník, dráb (v Uhrách a Slavonii)' maď. původu.

banjo. Viz ↓*benďžo*.

banka, *bankovní*, *bank*, *bankéř*, *bankéřský*. Původ tohoto internacionalismu je v it. *banco*, *banca* 'lavice (peněžoměnců)', což je staré přejetí z germ. **bankiz* 'lavice' (něm. *Bank*, angl. *bench* tv.). Srov. ↓*bankrot*, ↓*bankovka*, ↓*vabank*, ↓*banket* i ↓*panchart*.

baňka. Od ↑*baň*.

banket 'slavnostní hostina'. Z fr. *banquet* z it. *banchetto* tv., původně 'stolek, lavička', od *banco* 'lavice' (viz ↑*banka*). Původně asi označení pro servírovací stolky. Srov. ↓*pankejt*.

bankovka, *bankovkový*. Původně 'papírový peníz vydávaný cedulovou (emisní) bankou', srov. starší *bankocette* z něm. *Bankzettel*. Jinak viz ↑*banka*.

bankrot 'finanční krach', (*z*)*bankrotovat*, *bankrotář*. Přes něm. *Bankrott* z it.

banca rotta, doslova 'zlomená lavice' (viz ↑*banka*). It. *rotto* je z lat. *ruptus*, což je přič. trp. od *rumpere* 'rozbít, zlomit'.

bantam slang. 'bantamová váha (v boxu do 54 kg ap.)'. Podle provincie *Bantam* (Bandung) na Jávě, kde se chovali kohouti k zápasům.

baobab 'mohutný africký strom'. Z řeči afrických domorodců, podle jiných slovo ar. původu. Do Evropy se slovo dostalo asi z Egypta.

baptista 'novokřtěnec', *baptistický*, *baptismus*. Přes lat. *baptista* z ř. *baptistés* 'kdo křtí' od *baptizō* 'křtím' (protože přijímají křest až v dospělosti).

bar¹ 'nálevní pult; noční podnik', *barový*, *barman(ka)*. Z angl. *bar* tv., původně 'přepážka, tyč. břevno', ze stfr. *barre* tv., nejistého, snad keltského původu (srov. stír. *barr* 'špička, hrot', bret. *barr* 'hrot, větev'). Srov. ↓*bariéra*, ↓*barikáda*, ↓*barák*, ↓*baráž*, ↓*embargo*.

bar² 'jednotka tlaku vzduchu'. Převzato z moderních evr. jazyků, tam uměle od ř. *háros* 'tíže'. Srov. ↓*barometr*, ↓*baryton*.

barabizna expr. 'staré sešlé stavení, chatrč'. Expr. útvar k ↓*barák*, přfp. jako v *habizna* (viz ↑*bába*). Srov. však také starší č. *baraba* 'dělník na stavbě železnice, otrhanec' z it. *baraba* 'ničema' (podle biblického *Barabáše*), jež tu mohlo působit.

barák, *baráček*, *barákový*, *baráčník*. Přes něm. *Baracke* a fr. *baraque* ze šp. *barraca*, původně 'bouda pro vojáky, primitivní venkovský domek'. K nám se dostalo za třicetileté války. Dále se spojuje se šp. *barro* 'hlína, jíl', či *barra* 'tyč, závora' (viz ↑*bar*¹), v obou případech nejistého, zřejmě předrom. původu.

baráž 'rozřadovací zápas či turnaj (obvykle o postup či sestup)', *barážový*. Z fr. (*match de*) *barrage* 'rozřadovací

zápas' (původně v šermu při stejném počtu bodů) od *barrage* 'zábrana, překážka' a to od *barre* 'závora, tyč' (viz *bar*¹).

barbar, *barbarský*, *barbarství*. Z lat. *barbarus* 'cizinec, barbar' i 'cizí, nevzdělaný, hrubý' z ř. *bárbaros* tv., onom. původu, vlastně 'mluvící nesrozumitelně, blábolící'.

barbiturát 'uspávací lék obsahující kyselinu barbiturovou'. It. chemik Grimaux (1789) tak nazval kyselinu vznikající kondenzací kyseliny malonové (vyrábí se z cukrovky, it. *barbabetola*) s močovinou (it. *urea*, srov. ↓*urologie*).

barborka 'druh květiny; třešňová větvička uříznutá na den sv. Barbory mající do Vánoc rozkvést'. Od vlastního jména *Barbora*, jež pochází z ř. *Bárbara*, vlastně 'cizinka' (viz ↑*barbar*).

bard 'básník jako mluvčí určité skupiny, lidový pěvec'. Přes něm. *Bard* a fr. *barde* z keltského *bard* 'lidový pěvec'.

barel 'železný sud'. Z angl. *barrel* tv., původně '(dřevěný) sud', ze stfr. *baril*, jehož další původ není jistý. Snad souvisí s *barre* 'tyč' (podle kovových výztuží). Viz ↑*bar*¹.

baret 'plochá čapka'. Z fr. *barrette* tv. a to přes it. *barretta* ze stílat. *ber(t)et(t)a* 'čepice', dále viz ↓*biret*.

barchet 'hrubá bavlněná látka'. Stč. *barchan*, *parchan*. Přejato z raně nhn. *Barche(n)t* (zatímco stč. podoby jsou z pozdně stíh. *barchan(t)*) a to přes stílat. *barrac(h)anus* (případně stfr. *barragan*) a dále asi šp. prostřednictvím z ar. *barrakān* 'látka z velbloudí srsti'.

bariéra 'ohrada, zábrana', *bezbariérový*. Z fr. *barrière* tv. od *barre* 'tyč, závora'. Viz ↑*bar*¹.

barikáda 'narychlo vybudovaný obranný zátaras', *barikádník*,

barikádovat, zabarikádovat (se). Přes něm. *Barrikade* z fr. *barricade* (do širšího povědomí vešlo v revolučním roce 1848), původně 'zátaras ze sudů' od fr. *barrique* 'sud', ze stejného základu jako stfr. *baril* (viz ↑*barel*). Někteří to považují za lid. etym. (D2) a vycházejí z it. *barricata* od *barricare* 'zahradit' od *barra* 'závora' (viz ↑*bar1*).

bárka 'lod'ka'. Již stč. Asi přes střhn. *barke* z pozdnělat. *barca* a to z ř. *bāris* 'vor, člun' asi z koptského *bāri* tv.

barnabítka 'členka mnišského řádu'. Podle kostela sv. *Barnabáše*, průvodce sv. Pavla, v Miláně, kde byl řád v 16. st. založen.

barok(o) 'umělecký sloh 17.–18. st.', *barokní, barokizovat*. Všeovr. kulturní slovo (něm. *Barock*, fr. *baroque*), jež se vykládá z port. *barroco* 'nepravidelná perla', jehož původ není jasný. Zcela jasná není ani historie pojmenování uměleckého slohu, zdá se však, že to bylo původně hanlivé označení fr. klasicistů (18. st.) pro předchozí, stylově tolik odlišné období (srov. podobně ↓*gotika*).

barometr 'tlakoměr'. Viz ↑*bar2* a ↓*-metr*.

baron 'šlechtický titul', *baronský, baronet, baronesa*. Přes něm. *Baron* z fr. *baron* (jako titul od 17. st.), stfr. 'vazal' z pozdnělat. *baro* (gen. *barōnis*) 'žoldněř, vazal' z germ. **baro* 'bojovník', asi ze stejného základu jako ↓*borec*.

bartrový 'směnný (obchod)'. Z angl. *barter* tv., jako sloveso i 'dohadovat se' ze stfr. *barater, bareter* 'klamát, podvádět' nejasného, zřejmě středozeemního původu. Srov. i šp. *barato* 'laciný'.

barva, barvička, barevný, barevnost, barvový, barvitý, barvírna, barvit, zbarvit (se), vybarvit (se), zabarvit, nabarvit, odbarvit, přebarvit, podbarvit, přibarvit, obarvit aj. Stč. *barva, barba*.

Výpůjčka ze střhn. *varwe*, případně sthn. *far(a)wa* (dnes *Farbe*) (ve starých výpůjčkách *f>b, C2*). Slk. *farba* je tedy mladší přejetí.

barvínek 'druh rostliny, brčál'. Z něm. *Beerwincek* z lat. *pervinca*, lid. etym. (D2) k ↑*barva* (je stále svěže zelený).

baryt 'druh nerostu'. Z fr. *baryte*, utvořeného (konec 18. st.) od ř. *barys* 'těžký'. Srov. ↓*baryum, ↓baryton, ↑bar2*.

baryton 'střední mužský hlas', *barytonový, barytonista*. Z it. *baritono*, původně adj., uměle k ř. *barytonos* 'hluboce, těžce znějící' (ve srovnání s tenorem, který byl základním hlasem) z *barys* 'těžký, hluboký' (srov. ↑*bar2, ↑baryt*) a *tónos* 'zvuk, struna'.

baryum 'alkalický prvek obsažený v barytu'. Utvořeno angl. chemikem Davym (1808) od ř. *barys* 'těžký'. Srov. ↑*baryt, ↑baryton*.

bařtipán 'nadutý, blahobytný člověk'. Nové (Jg nemá). Expr. útvar, snad v první části kontaminací ↓*bařtit* a ↓*buřt*?

bas 'hluboký mužský hlas, hluboký tón', *basový, basista*. Přes něm. *Bass* z it. *basso* tv., vlastně 'nízký', z pozdnělat. *bassus* tv. Srov. ↓*basa*.

basa 'hudební nástroj; přepravka na lahve ap.', ob. expr. 'vězení', *basový, basista*. Z něm. *Bass*, případně fr. *basse* tv., dále viz ↑*bas* a ↓*kontrabas*. Význam 'vězení' asi podle fr. *au violon*, doslova 'v houslích', odtud snad přeneseně i 'přepravka' (lahve jsou v ní 'uvězněny').

baseball 'druh pálkovací hry', *baseballový, baseballista*. Z am.-angl. *baseball* z *base* 'základna' (myslí se prostor vytyčený metami, které se obíhají) z fr. *base* (viz ↓*báze*) a ↑*-ball*.

báseň, básník, básnička, básnický, básnictví, básnit, přebásnit,

vybásnit (si). Luž. *baseň* (z č.), r. *básnja* 'bajka, báchorka', s./ch. *bàsna* 'bajka', stsl. *basno* 'báje, smyšlený příběh'. Psl. **basno* je odvozeno od **bati*, **bajati* (viz ↑*bájit*), srov. podobně i ↓*píseň*.

basketbal 'košíková', *basketbalový*, *basketbalist(k)a*, *basketbalistický*. Z angl. *basketball* z *basket* 'koš(ík)' nejasného původu a ↑*-ball*.

basreliéf 'polovypouklá plastická výzdoba'. Z fr. *bas-relief* z *bas* 'nízký' (viz ↑*bas*) a *relief* (viz ↓*relief*).

basta citosl. ob. Z it. *basta!* 'dost, stačí' od *bastare* 'stačit' z vlat. *bastāre* tv. a to z ř. *bastázō* 'nesu, zvedám'.

bastard hani. 'levoboček, kříženec, zrůda'. Z něm. *Bastard* (střhn. *basthart* aj.) ze stř. *bastart* (vedle *fiils de bast*, *fiils* = 'syn'), původ základového slova však není jasný. Spojuje se se střlat. *bastum* 'sedlo' (asi germ. původu). význam by pak byl 'zplozený v (na) sedle', jsou však i jiné výklady. Zakončení *-art*, *-ard* je z germ. osobních jmen obsahujících původní *-hart* 'tvrdý' (*Richard*, *Reinhard*, *Bernard* ap.), ve fr. zobecnělo jako příp. osobních jmen (srov. *vieillard* 'stařík'). Srov. i ↓*parchant*.

bašta 'věžovitě hradební opevnění'. Z it. *bastia* tv. od it.st. *bastire* 'stavět' z germ. **bastjan*, doslova 'plést z lýka' (srov. něm. *Bast* 'lýko').

bašta² ob. expr. 'dobré jídlo, požitek', *baštit*, *zbaštit*, *nabaštit se*. Jen č., málo jasné. Snad z it. *pasto* 'jídlo, pokrm' (Ma²), srov. ↑*antipasta*.

bát se, *bojácny*, *bázlivý*, *bázeň*. Všesl. – p. *bać się*, r. *boját'sja*, s./ch. *bòjati se*. Psl. **bojati* (*se*) (B9) je příbuzné s lit. *bijótis* tv., sti. *bháyate* 'bojí se', východiskem je ie. **bhei-* tv. Srov. ↓*běs*.

batalion zast. 'prapor (vojenská jednotka)'. Přes něm. *Bataillon* z fr. *bataillon* z it. *battaglione* od *battaglia* 'bitva', dříve i 'bitevní zástup', od

lat. *batuālia* 'šermířské cvičení' od *battuere* 'bit'. Srov. ↓*baterie*, ↓*debata*.

baterie 'dělostřelecká jednotka; skupina stejných předmětů (strojů ap.); suchý článek do elektrických spotřebičů', *bateriový*, *baterka*. Z fr. *batterie* 'dělostřelecká jednotka', stř. *baterie* 'bití, tlučení' od *batre* (fr. *battre*) 'bit' z lat. *battuere* tv. Z významu 'řada děl v bojovém postavení' se pak vyvinul význam 2, koncem 18. st. pak i význam 'akumulátor' (přes angl. *battery*). Srov. ↑*batalion*, ↓*debata*.

batik 'ruční barvení látek s využitím vosku; látka takto obarvená', *batikový*. Přes niz. *batik* z malaj. *batik* 'kropenatý' (původně jihoasijské lidové umění).

batist 'jemná bavlněná či lněná látka', *batistový*. Z fr. *batiste* a to snad podle jména výrobce *Baptiste* (žil údajně ve 13. st. v Cambrai v sev. Francii).

batoh, *batožina*. Do č. ze slk. *batoh* tv. Odlišný význam má stč. *batoh* 'důtky', p. *batog* tv., r. *batóg* 'prut, hůl', s./ch. *bätog* 'sušená ryba' (podle sušení na tyčích?), stsl. *batogō* 'bič, důtky'. Zdanlivě neslučitelné významy by se snad daly překlenout významem r.d. *badág* aj. 'váhy k nošení břemen', odtud 'břemeno, ranec (původně na tyči)'. Úvahy o přejetí č. slova z něm. (Ma², HK) neznějí věrohodně, nelze však přehlédnout maď. *batyu* 'ranec' (nabízí se i možnost jeho působení na význam původního slov. slova v slk.). Psl. **batogō* 'důtky, hůl' nemá jednoznačný výklad, obvykle se odvozuje od **batati* 'bit' onom. původu (srov. ↑*bacat*), ale často se – s poukazem na formu příp. a množství variant především v r. dialektch – uvažuje i o výpůjčce z východu.

batolit se, *batole*. Jen č. a slk. Dříve i *batla*, *batle*, *batlička* (Jg). Expr. útvar, snad srovnatelný s ↓*matlat*, ↓*patlat* ap.

batyskaf 'podmořská laboratoř pro hlubinný výzkum'. Z fr. *bathyscaphe* (1946) a to z ř. *bathýs* 'hluboký' a *skáfos* 'lodí, lodní dutina'.

bauxit 'hliníková ruda'. Podle fr. města *Les Baux*, kde byla objevena.

bavit (*se*), *pobavit* (*se*), *zbatvit* (*se*), *vybavit* (*se*), *výbava*, *zabavit* (*se*), *zábava*, *zábavný*. Všesl. – p. *bawić* (*się*), r.d. *bávit* 'sja 'otálet', s./ch. *bāviti se* 'zabývat se'. Psl. **baviti* (*se*) je formálně kauzativum k **byti* (↓*být*), srov. podobně ↓*stavit* – ↓*stát*, ↓*navit* – ↓*nýt*. Původní význam 'způsobovat bytí' je patrný v odvozeninách – např. *vybavit* (*si*) 'zpusobit, že něco je', *zbatvit se* – *zbyt se* ap. Prosté **baviti* (*se*) v uvedených významech zřejmě není pokračováním starého kauzativa, ale vzniklo odloučením předpony ze **zabaviti* (*se*). Tvarem stojí nejbliže gót. *bauan* 'pobývat, bydlet' (něm. *bauen* 'stavět') a sti. *bhāvāyati* 'přivádí na svět', ie. východisko je **bheye-/bhoje-*. Dále viz ↓*být*.

bavlna, *bavlnka*, *bavlněný*, *bavlník*, *bavlnářský*, *bavlnářství*. Přejímka (16. st.) z něm. *Baumwolle*, doslova 'stromová vlna'. První část zkomolena na *ba-*, druhá přeložena (tzv. polokalk, srov. ↓*vánoce*).

bazalka 'druh byliny'. V 16. st. v podobách *bazylika*, *bazalika* (Ma²). Přes střlat. *basilicum* z ř. *basilik*, vlastně 'královská (rostlina)', od *basileús* 'král'. Srov. ↓*bazilika*, ↓*bazilišek*.

basalt 'čedič'. Přes něm. *Basalt* z lat. *basaltēs* 'zkušební kámen', chybným psaním z *basanitēs*, jež vychází z ř. *básanos* tv., původu asi egyptského.

bazar 'orientální trh; obchod s použitým zbožím'. Asi přes něm. *Basar* (případně další evr. jazyky) z per. *bāzār* 'trh, tržiště'.

báze 'základna', *bazální*. Přes něm. *Basis* z lat. *basis*, ř. *básis* 'základ(na), stopa, chůze' od *baínō* 'kráčím'. Srov. ↑*anabáze*, ↑*akrobat*, ↑*baseball*.

bazén, *bazének*, *bazénový*. Z fr. *bassin* 'nádrž, miska, kotlina' z vlat. **baccīnum*, odvozeniny od **bacca*, **baccus* 'nádoba na vodu', zřejmě kelt. původu.

bázeň. Stč. *bázn*. Psl. **bojazny* (B9) je odvozeno od **bojati* (*se*) příp. -*zny* (dále viz ↑*bát se*).

bazilika 'typ křesťanského chrámu', *bazilikový*. Z pozdnělat. *basilica*, původně 'obchodní a soudní budova se sloupovím' a to z ř. *basilikē* (*stod*) 'královské (obydlí se sloupovím)' od *basilikós* 'královský' od *basileús* 'král'. Srov. ↑*bazalka*, ↓*bazilišek*.

bazilišek 'bájný ještěř', *baziliščí*. Již stč. Z lat. *basiliscus* z ř. *basíliscos*, což je zdrobnělina od *basileús* 'král'. Ve středověku tak byl zván bájný netvor se skvrnkou na hlavě připomínající korunku, jehož pohled byl osudný. Dnes zoologický název amerických tropických ještěřů bizarního vzhledu (Ma²).

bazírovat ob. 'přikládat něčemu zásadní význam'. Z něm. *basieren* 'zakládat se, opírat se' od *Basis* (viz ↑*báze*).

bažant, *bažantí*, *bažantnice*. Ze střhn. *fasant* (k hláskovému změnám srov. např. ↑*barva*, ↓*žok*) a to ze střlat. *fasianus* z ř. *fasianós* a to podle jména řeky *Fasis* na jižním úpatí Kavkazu, kde je domov bažantů (Ma²).

bažina, *bažinatý*. Jen č. Nejspíš odvozenina od kořene **bag-*, který je v ↑*bahno*. Zcela vyloučit nelze ani spojitost s dnes řídkým *bařina* tv. od psl. **bara* (srov. např. s./ch. *bàra* 'louže') (Ma²).

bažit, *nabažit se*. Jen č., slk. a r.d. *bážit*, ukr. *bažýty* tv. P.d. *zabağac się*, *zabažyc się* 'zachtít se' i ukr. *baháty*.

bažáty 'přát' ukazují na pravděpodobnost rekonstrukce psl. **bagati*, **bažiti* (B1), jež se srovnává se sthn. *bahhan* (něm. *backen*) 'péci', ř. *fōgō* 'opékám, smažím' z ie. **bhōg*-tv. Ve slov. vývoj 'péci, žhnout' → 'horoucně toužit', srov. ↓*prahnout* – ↓*pražit*.

bdít, *bdělý*, *bdělost*, *probdít*. Dl.st. *bžeš*, str. *bděti*, ch. *bdjěti*, stsl. *bděti*. Psl. **bděti* je stavové sloveso, k němuž je kauzativum **buditi*. Přesně mu odpovídá lit. *budėti* tv. (B6), příbuzné je i stl. *budhyātē* 'procitá, poznává' (odtud *Buddha*, vlastně 'probuzený'), východiskem je ie. **bheudh-* 'bdít, dávat pozor'. Dále viz ↓*budít*, srov. ↓*bedlivý*, ↓*bdodry*.

beat. Viz ↓*bigbít*.

beatifikace 'prohlášení za blahoslaveného', *beatifikovat*. Ze střlat. *beatificatio* z lat. *beātus* 'blažený' a *-ficatio* (viz ↓*fikace*).

bečet, *zabečet*, *bečivý*. P. *beczeć*, r.d. *becat* tv., s./ch. *běcati* 'bučet, křičet'. Onom. původu, vlastně 'dělat *bě*'.

bečka. Dříve i *bečva*, odtud *bečvář* 'kdo dělá bečky'. Všesl. (kromě luž.) – p. *beczka*, r. *bóčka*, s./ch. *hāčva* (d. *hāčka* aj.). Psl. **bāčka* je odvozenina od **bāci* (gen. **bāčьve*) (srov. csl. **bāčьvo*). Zřejmě stará výpůjčka buď z germ. (sthn. však doloženo jen *bota-hha*, jež je těžko zdrojem), či z román. (vlat. **buttia*, pozdnělat. *buttis* tv.), obojí jde k stř. *boūttis* tv. Hláskoslovně málo jasné (*tj* > č jen v části slov. jazyků (B3)). Srov. ↓*bedna*, ↓*putna*, ↓*butelka*.

běda přísl., citosl. Viz ↓*bída*.

bedekr 'knižní turistický průvodce'. Podle něm. vydavatelské rodiny *Baedekrů* (od 18. st.).

bedla 'druh jedlé houby'. Do č. zavedeno Preslem (z p. nebo z našich nářečí), doloženo jen v zsl. – hl. *bedlo* 'hubka (na stromech)', p. *bdla* 'bedla'.

Psl. **bōdla*/*bōdlo* se obvykle spojuje s lit. *budė* 'houba na stromech, tróud'. Pochybné je spojení s lat. *bōlētus*. ř. *bōlītēs* 'hřib' (tak Ma², HK).

bedlivý. Dnes jen v č., psl. asi **bōdblivo*(*jb*) (B6, B9). Dále viz ↑*bdít*.

bedna, *bedýnka*, *bednička*, *bednář*, *bednit*, *bednění*, *zabednit*, *obednit*. Všesl. (kromě luž.) – slk. *debna* (přesmyk), p.d. *bednia* 'kád', r.d. *bódnja*, s./ch. *bādanj* 'kád, sud'. Psl. **bōdna*, **bōdnja* aj. je výpůjčkou z germ. **budin-* (sthn. *butin*(*nja*) 'kád, sud', něm. *Bütte* 'putna, džber') a to přes střlat. *butina* (či vlat. **budina*) z ř. *pytínē*, *bytínē* 'dřevěná lahev'. Srov. ↓*putna*, ↓*butelka*, ↑*bečka*.

bedrník 'druh byliny'. P. *biedrzeńiec*, r. *bedreńec*, s./ch. *bēdrinac*. Odvozeno od **bedro* (↓*bedro*), vykládá se jako 'bylina s magickými účinky na plodnost' (bedra byla považována za sídlo plodivé síly) (Ma², HK). Je však i ojedinělé stsl. *bedrōnō* 'bohatý, hojný', jehož další souvislosti jsou problematické (srov. ↓*heruška*).

bedra, *bederní*. Všesl. – p. *biodra* 'boky, kyčle', r. *bedró* 'stehno', s./ch. *bēdro* 'stehno, bok' (v pl. i 'bedra'), stsl. *bedra* 'bedra, kyčle'. Psl. **bedro* nemá jasný původ. Obvykle se spojuje s lat. *femur* 'stehno', východiskem by snad mohlo být ie. **bhd-* (A2), ale hláskové nesrovnalosti lze jen těžko překonat. Spojení s arm. *porr* 'pupek, břicho, střed' (z **bodro*) je hláskoslovně lepší, ale naráží na nedostatek dalších souvislostí.

beduín 'kočovní arabský pastevec', *beduínský*. Z fr. *bédouin* a to z ar. *badawijūn* (v lid. výslovnosti *bedewīn*), což je pl. k *badawī* 'obyvatel pouště' od *badw* 'poušť'.

begonie 'ozdobná květina'. Z nlat. *begonia* a to podle fr. guvernéra

dnešního ostrova Haiti *M. Begona* (17. st.), který podporoval botaniku.

bĕhat. Viz ↓*bĕžet*.

bek slang. 'obránce (ve sportu)'. Z angl. *back* tv., vlastně 'zadní'. Srov. i ↑*bachyně*.

bekhend 'úder (v tenise, hokeji ap.) prováděný na opačné straně těla', *bekhendový*. Z angl. *backhand* z *back* 'zadní' (viz ↑*bek*) a *hand* 'ruka' (srov. ↓*handicap*, ↓*handl*), vlastně 'úder hřbetem ruky, zadní stranou rakety ap.'. Srov. ↓*forhend*.

bekyně 'členka středověké náboženské společnosti'. Z fr. *béguine* a to snad od stfriz. **beggen* 'povídat'. Údajný zakladatel společnosti *L. Begh* či *Bègue* (Luty, 12. st.) se totiž zdá být výmyslem. Název motýla přeneseně podle šedých křidel s kresbami. Srov. ↓*pikart*.

bel, *decibel* 'jednotka síly zvuku'. Podle amer. fyziologa a fyzika *A. G. Bella* († 1922), vynálezce telefonu a mikrofonu.

***bela** (*stará bela* 'nic'). Snad souvisí se str. *bela* 'peníze' (srov. dnešní *bělka* 'veverka', její kůže fungovala jako platidlo) (Ma²).

beletrie 'krásná literatura', *beletristický*, *beletrista*. Přes něm. (tam je však *Belletristik*) z fr. *belles-lettres* (17. st.) z *belles*, což je pl. ž. r. od *beau* 'krásný' z lat. *bellus* tv., a *lettres* 'písemnictví' od *lettre* 'písmeno, dopis'. Srov. ↓*belveder*, ↓*literatura*.

belhat (*se*), *belhavý*, *přibelhat* (*se*), *dobelhat* (*se*), *odbelhat* (*se*). Jen č., nejasné. Vložené -h- asi jako v ↓*kulhat*, srov. nář. *belat* 'kolébat' (Ma²).

bělmo 'bílá zevní část oka'. Od psl. **bĕlb* (↓*bílý*) vzácnou starou příp. -mo (-bmo).

belveder 'letohrádek'. Z it. *belvedere* 'krásná vyhlídka' z *bello* 'krásný' (z lat. *bellus* tv.) a *vedere* 'vidět' (z lat. *videre* tv.). Srov. ↑*beletrie*, ↓*vidět*.

beelzebub 'kníže ďáblů'. Původ ne zcela jasný. V Novém zákoně je *Beelzebub*, *Beelzebub* vrchní ďábel, s jehož pomocí podle farizejů vymítá Ježíš zlé duchy. Obvykle se ztotožňuje s *Baal-Zebúbem* (hebr. *Ba'al z'wūw* 'pán much'), starozákonním božstvem z Ekronu. Vychází se však i z podoby *Beelzebub*, druhá část se pak spojuje s hebr. *zibbēl* 'hnojit' (tedy 'ďábel' = 'pán hnoje'), interpretuje se též jako *Ba'al z'wūl* 'pán nebes'.

benďžo, *benďžový*, *benďžista*. Z am.-angl. *banjo*, což je asi černošské přetvoření angl.st. *bandore* či šp. *bandurria* z pozdnělat. *pandura* z ř. *pandoūra* 'hudební nástroj o třech strunách', asi východního původu. Srov. ↓*mandolína*. Jiný výklad předpokládá africký původ.

benediktin 'člen mnišského řádu'. Podle zakladatele, sv. *Benedikta* (6. st.). Od lat. *benedictus* 'blahověčený, požehnaný' z *bene* 'dobře' a *dictus* 'řečený' od *dicere* 'říkat'.

benefice 'umělecké představení s výtěžkem na humanitární účely', *benefiční*. Z lat. *beneficium* 'dobrodiní, přátelská služba' z *bene* 'dobře' (srov. ↓*benevolence*), druhá část k *facere* 'činit' (srov. ↓*fikace*).

benevolence 'shovívavost, blahovůle'. Z lat. *benevolentia* 'dobromyslnost, laskavost' z *bene* 'dobře' (srov. ↑*benefice*, ↓*benigní*) a *volentia* 'vůle' od *velle* (přech. přít. *volēns*) 'chtít' (srov. ↓*volit*).

bengál ob.expr. 'vřava'. Zkráceno z *bengálský oheň* (z angl. *Bengal light* 'bengálské světlo'), což je intenzivní, různě zbarvené osvětlení zapálenou hořlavou směsí, které Angličané poznali v Bengálsku.

benigní 'neškodný, nezahubný (o nádoru)'. Z lat. *benignus* 'dobrotivý, vlivný' z *bene* 'dobře' (srov. †*benefice*, †*benevolence*) a odvozeniny od slovesa *gignere* 'rodit' (srov. †*gen*), tedy vlastně 'dobře rozený'. Srov. †*maligni*.

benjamín 'nejmladší člen rodiny či skupiny'. Podle *Benjamina*, nejmladšího z 12 synů starozákonního patriarchy Jákoba.

benzin, *benzinový*, *benzen*, *benzol*. Od základu *benz-*, který se v 18. a 19. st. stal východiskem řady chemických názvů. Z lat. *benzoe* 'vonná tropická pryskyřice', což je polatinštělá podoba šp., kat. *benjuí* (15. st.) z ar. *lubān gāwī* 'vonná pryskyřice z Jávny' (*lu-* bylo v kat. přejato jako člen – tedy *lo benjuí*).

beran, *beránek*, *beránčí*, *beranice*. Takto jen č. (již stč.); jinak slk., p. *baran*, hl. *boran*, r. *barán*, s./ch. *bàran*. Psl. **baran* nemá jednoznačný výklad. Často se poukazuje na podobné alb. *herr* 'ovce', fr.d. *berri*, it.d. *bero*, *bar* 'beran', bask. *barra* tv., ale sotva jde o 'praevropský' substrát (Ma², HK), případná souvislost je nanejvýš elementární (od vábicího citoslovce). Příp. *-an* by mohla signalizovat i výpůjčku z východu, srov. per. *barra* 'jehně', sti. *urana-* 'jehně, beran' z ie. **u̯aren-* 'beran, jehně'.

bérec, *bérce* 'holeň', *bércový*. Preslem přejato z r. *bërce*, *bercó* tv. a to asi z psl. **bedroce*, což je zdrobnělina od **bedro* (†*bedro*) (srov. sln. *bédrce*, b. *bedárcé* 'stechýnko') (Ma²).

beri-beri 'nemocnění způsobené nedostatkem vitamínu B'. Ze sinhálského *beri* 'slabost'.

berla, *berlička*, *berlový*. Již stč. Přes sthn. *fer(a)la* z lat. *ferula*, původně 'prut, metla, hůl'.

bernardýn. Podle kláštera sv. Bernarda ve švýcarských Alpách, kde

byli tito psi chováni pro záchranu zbloudilých poutníků.

berně zast. 'daň', *berní*, ob. *berňák*. Od †*brát*.

beruška, *berunka*. Č.st. *bedruška*, p. *biedronka*, ukr.d. *bobrúnka*, *bédryk* aj., br. *babrunica*, *bedryk*. Původ nejasný, snad lze uvažovat o východím ie. **bhedh-* 'bodat' (viz †*bodati*) (podle charakteristických teček, bodů na krovkách), pokusy spojit s †*bedro* či †*bedrník* nejsou sémanticky přesvědčivé. V č. se přes *berunka* přiklonilo nakonec k *beruška*, vlastně 'ovečka' (od †*beran*), což byl původně název pro jiné druhy hmyzu a drobných korýšů, především svinku (Jg).

beryl 'druh drahokamu'. Z lat. *beryllus* z ř. *béryllos* asi východního původu (srov. ar.-per. *ballūr* 'křišťál'). Srov. †*brýle*, †*briliant*.

běs 'zlý duch, démon', *běsnit*, *běsnění*, *rozběsnit* (*se*). P. *bies*, r. *bes*, ch. *bijěs*, s. *běs*, stsl. *běsā*. Psl. **běsā* se obvykle srovnává s lit. *baisius* 'strašlivý' a lat. *foedus* 'ohavný', východiskem by bylo ie. **bhoid-s-* (B2.A7) (jinak by s po i dalo ch (A8)), pro něž svědčí i lit. *baidyti* 'strašit'. Souvisí s †*bāt se* a snad i †*bída*.

beseda, *besídka*, *besední*, *besedovat*, *pobesedovat*. Všesl. – p. *biesiada*, r. *beséda*, ch. *běsjeda*, stsl. *besěda* 'řeč, slovo, rozmluva'. Psl. **besěda* se obvykle vykládá od kořene *sěd-* (viz †*sedět*), nejasná je však první část. Někteří v ní vidí částici *be-*, vyjadřující durativnost (trvání), ta je však ve slov. nedoložená (běžná je v balt.). Proto se častěji soudí na předp. **bez-*, a to v jejím původním příslovečném významu 'vně, venku' (†*bez*) (Ma²), tedy 'posezení venku', problémem je však opět nedoloženost tohoto významu ve slov. Snad tedy nelze vyloučit ani interpretaci '(rozhovor) bez sezení' (HK).

besemerace 'způsob zkujňování surového železa', *besemerovat*. Podle angl. vynálezce *H. Bessemera* († 1898).

bestie 'dravé zvíře; krutý, zlý člověk', *bestiální*, *bestialita*. Z lat. *bēstia* 'zvíře, šelma'.

bestseller 'komerčně úspěšná kniha'. Z angl. *bestseller* z *best* 'nejlépe' a *sell* 'prodávat' (souvisí se ↓-slát).

bešamel 'druh omáčky', *bešamelový*. Z fr. *béchamel* podle markýze *L. de Béchamela*, gurmána při dvoře Ludvíka XIV. (konec 17. st.).

betel 'listy pepřovníku obsahující omamné látky'. Přes port. *betel* z tamilského *vetṭilei*.

betl 'žebrák (v mariáši)'. Z něm. *Bettel* k *betteln* 'žebrot', jež souvisí s *bitten* 'prosit' a asi i ↓-bída.

beton, *betonový*, *betonář*, *betonárna*, *betonárka*, *betonovat*, *vybetonovat*, *zabetonovat*. Z fr. *béton* ze stfr. *betun* 'asfalt, malta, suť' a to z lat. *bitūmen* 'zemní pryskyřice, asfalt'.

bez 'vysoký keř', *bezový*, *bezinka*, *bezinkový*. Všesl., ale s různými obměnami – p. *bez*, r. *buziná* (str. *bozō*), ch. *bāzga*, sln. *bežeg*. Původně 'černý bez', v části slov. jazyků přeneseno i na 'šeřík'. Psl. **bъzъ* (vedle **buzъ*, **bъzъgъ* aj.) nemá přesvědčivou etymologii, je jen lit. *bēzdas* tv. Spojení s lat. *sambucus* tv. (Ma², HK, prý původu 'praevropského') je neúnosné hláskoslovně, spojení s ie. názvem buku (↓*buk*) zas významově (ale v lit. znamená *būkas* 'buk' i 'bez!'). Vykládá se i z onom. základu, protože ze stvolu zbaveného charakteristické měkké dřené se dělají trubičky, píšťalky ap.

bez² předl. Všesl. Psl. **bez* odpovídá lit. *bē*, lot. *bez* tv., příbuzné je dále i sti. *bahîh* 'vně, venku', což byl asi původní význam (srov. možný pozůstatek v *být bez sebe* 'být mimo sebe') (Ma²).

Východiskem je asi ie. **b(h)e-ǵh-* (A1,A2). Srov. ↑*beseda*, ↓*bezděky*.

bezděky přísl. Stč. *bez dieky* 'mimovolně, bezmyšlenkovitě'. Kalk ze střhn. *âne danc* tv., kde *danc* je ovšem ještě v původním významu od *denken* 'myslet' (Ma²). Viz i ↓*dfk*.

bezprizorní 'opuštěný, jsoucí bez dohledu'. Dříve častěji *bezprizorný*. Z r. *hesprizornyj* tv. a to z *bez* (viz ↑*bez*) a *prizór* 'dozor' (viz ↓-řít).

běžet, *běhat*, *běh*, *běhavý*, *běhoun*, *běžný*, *běžec*, *běžecký*, *běženeč*, *běženka*, *oběhnout*, *oběh*, *oběživo*, *oběžný*, *proběhnout*, *průběh*, *průběžný*, *přiběhnout*, *přiběh*, *rozběhnout*, *rozběh*, *sběhnout* (*se*), *sběh*, *zběhnout*, *zběh*, *vyběhnout*, *vyběh*, *ubíhat*, *úběžník*, *podběhnout*, *nadběhnout* aj. P. *biec*, *biegać*, r. *bežát*, ch. *bježati*, stsl. *běžati*. Psl. **běžati*, **běgati* má nejbliže k lit. *bėgti* tv. (vzhledem k p. *biec*, r.d. *beć* se obvykle předpokládá výchozí psl. tvar také **bėgti*), dále se spojuje s ř. *fěbomai* 'prchám', hind. *bhāg-* tv., s menší jistotou i s lat. *fugiō* tv. a něm. *biegen* 'ohýbat'. Východiskem je ie. **bhegʷ-* 'běžet' (A2,A3).

běžový. Z fr. *beige*, stfr. *bege*, původně o barvě surové vlny. Další původ nejasný.

bi- 'dvoj-'. Z lat. *bi-* ze stlat. *dvi-*, jemuž odpovídá ř. *di-* (↓*di-*), av. *bi-*, sti. *dvj-* tv., vše z ie. **dui-* (dále viz ↓*dva*). Srov. ↓*biceps*, ↓*bigamie*, ↓*bienále*, ↓*biskvit*.

bianko 'nevyplněný, prázdný'. Z it. *bianco* 'bílý, prázdný' z germ. **blanka-* 'bílý'. Příbuzné je něm. *blinken* 'svítit', srov. ↓*blanket*, ↓*blankvers*, ↓*plonk*.

biatlon 'kombinovaný závod v běhu na lyžích a střelbě', *biatlonový*, *biatlonista*. Uměle utvořeno (pol. 20. st.) z lat. *bi-* (↑*bi-*) 'dvoj-' a ř. *áthlon* 'závod, zápas'. Srov. ↓*triatlon*, ↑*tatlet*.

bible, *biblický*. Stč. *biblí*, *biblé*, *biblijě*. Přes střlat. *biblia* z ř. *biblia*, což je pl. od *biblion*, *byblion* 'kniha, spis, papír', odvozeniny od *biblos*, *býblos* tv. To byl původně název pro papyrus, který se dovážel z fénického přístavu *Byblos* (dnes Džebel severně od Bejrútu) (Ma²).

bibliofil 'milovník knih', *bibliofilský*. Viz ↑*bible* a ↓*fil*.

bibliografie 'odborné zpracovávání publikovaných prací', *bibliografický*, *bibliograf*. Viz ↑*bible* a ↓*grafie*.

bibliotéka 'knihovna'. Přes lat. *bibliothēca* z ř. *bibliothékē* z *biblōn* 'kniha' (viz ↑*bible*) a *thēkē* 'schránka, skříňka' (srov. ↑*apatyka*).

bibr zast. hov. 'bradka'. Z něm. *Biber* 'bobr' (snad že tento druh vousu připomíná bobra?).

biceps 'dvojhlavý sval'. Z lat. *biceps* 'dvojhlavý' z *bi-* (↑*bi-*) a odvozeniny od *caput* 'hlava'. Srov. ↓*kapitola*, ↓*kapitán*.

bicykl 'jízdní kolo'. Z fr. *bicycle*, doslova 'dvojkoľo' z lat. *bi-* (↑*bi-*) a *cyclus* (viz ↓*cyklus*).

bič, *bičák*, *bičovat*, *zbičovat*, *vybičovat* (*se*). Všesl. – p. *bicz*, r. *bič*, s./ch. *bič*, stsl. *bičb*. Psl. **bičb* je odvozeno od **biri* (↓*bít*). Z č. je něm. *Peitsche* tv.

bída, *bídny*, *bídník*, *bídák*, *bídácký*, *zbídačit*, *zbídačelý*. Všesl. – p. *bieda*, r. *bedá*, ch. *bijéda*, stsl. *běda* 'tíseň, nutnost, nebezpečí', *běditi* 'nutit, vybízet' (srov. i r. *poběda* 'vítězství', vlastně 'přinucení, přemožení'). Psl. **běda*, **běditi* se obvykle spojuje s gót. *baidjan* 'nutit', *beidan* 'očekávat, spoléhat', lat. *fidere* 'důvěřovat' (vlastně 'být přesvědčen'), ř. *peithō* 'přemlouvám, přesvědčuji' z ie. **bheidh-* 'nutit'. Uvažuje se však i o spojení s lit. *baidyti* 'strašit' (viz ↑*běs*) či se stl. *bādhatē* 'tlačí, nutí', něm. *bitten* 'prosit' z ie. **bhedh-*, **bhēdh-* 'tlačit, naléhat'. Srov. ↓*bízet*.

bidet 'sedací umyvadlo'. Z fr. *bidet* tv. (od 18. st.), metaforou od původního významu 'koník, osel'. Od stfr. *bider* 'klusat' neznámého původu.

bidlo, *bidélko*. Již stč. Psl. **bidlo* od *biti* (↓*bít*). Původně 'to, čím se bije', pak 'dlouhá, tenká tyč'. O starobylosti tvoření svědčí podobné útvary v niz. *heitel* 'dláto', ř. *fitrós* 'břevno' (ie. **bhei-tro-*?).

-bídnout. Viz ↓*bízet*.

biedermeier 'měšťácký umělecký styl (1.pol.19.st.)'. Zpětně hanlivé pojmenování (srov. ↓*gotika*, ↑*barok(o)*) ze spojení jmen *Biedermann* a *Bummelmeier*, dvou postavíček měšťáků z jistých německých novin z 50. let 19. st.

bienále 'dvouleté výročí'. Od lat. *biennium* 'dvouletí' z ↑*bi-* a *annus* 'rok' (srov. ↑*andly*).

biflovat (se) slang. 'učit se nazpaměť'. Z něm. *büffeln*, vlastně 'dřít se jako buvol', od *Büffel* 'buvol' (Ma²).

bifokální 's dvojím ohniskem'. Nově k lat. ↑*bi-* a *focus* 'ohnisko'.

biftek, *bifeček*. Z angl. *beefsteak* z *beef* 'hovězí' (ze stfr. *buef* z lat. *bōs*, gen. *bovis*, viz ↓*hovado*) a *steak* 'řízek' skandinávského původu, souvisí se *stick* 'hůl; napíchnout', původně 'maso pečené na rožni ap.'.

bigamie 'dvojženství', *bigamista*. Ze střlat. *bigamia* tv. od *bigamus* 'dvakrát ženatý' a to záměnou násloví z ř. *dīgamos* tv. (viz ↑*bi-*) z ↓*di-* a *gámos* 'svatba, manželství'.

bigbít 'směr populární hudby (od konce 50. let)', *bigbítový*. Z angl. *big beat* z *big* 'velký' a *beat* 'tep, bubnování, tempo, důraz'.

bigotní 'přehnaně zbožný'. Z fr. *bigot*, což bylo původně hanlivé označení Normanů (doloženo též jako jméno).

Další původ ne zcela jasný. Tradiční vysvětlení ze stangl. (či jiného germ.) zaklení *bí God* 'u Boha' sice zavání lid. etym., ale může být podpořeno stfr. *goddam* 'Angličan' (podle typické angl. kletby).

bikiny 'dvoudílné plavky'. Podle atolu *Bikini* v Tichomoří, kde Američané po válce zkoušeli jaderné výbuchy, snad využito shody první slabiky s lat. †*bi-* 'dvoj-' (srov. později dotvořené *monokiny*).

bilance 'přehled výsledků činnosti', *bilanční*, *bilancovat*. Přes něm. *Bilanz* z it. *bilancio* a to z pozdnělat. *bilanx* 'váha se dvěma miskami' z lat. †*bi-* a *lanx* 'miska'. Srov. †*balanc*.

bilaterální 'dvojstranný'. Z lat. *bilaterālis* tv. z †*bi-* a *laterālis* 'boční' od *latus* 'strana, bok'. Srov. †*latentf*.

biletář(ka) 'uvaděč(ka)'. Od fr. *billet* 'lístek', stfr. *billete* 'otisk pečeti, potvrzení, úřední zpráva' vedle *bullete* tv. (snad vlivem stfr. *bille* 'koule') od stfr. *bulle* 'pečeť, listina' ze střlat. *bullā* tv., původně 'bublina, hrbol'.

billár 'kulečnk', *billárový*. Z fr. *billiard* tv., původně označení hole, s níž se hraje, z fr. *bille* 'kmen, dřevo' z vlat. **bīlia*, původu asi kelt. (srov. stír. *bile* 'kmen').

billion, *bilionový*. Z fr. *billion*, uměle utvořeného z †*bi-* a *million* (†*milion*) (má dvakrát tolik nul).

billirubin 'důležité žlučové barvivo'. Uměle (2. pol. 19. st.) z lat. *bīlis* 'žluč' a *rubeus* 'rudý, červený' (srov. †*rubín*).

bílkovina, *bílkovinný*. Vytvořil Presl od *bílek* (viz †*bílý*).

billboard 'plakátovací plocha s reklamou'. Z am.-angl. *billboard* tv. z angl. *bill* 'plakát, oznámení aj.' a *board* 'deska, tabule'.

bílý, *bělost*, *bělostný*, *bělavý*, *běloba*, *bělit*, *bělící*, *bělidlo*, *bělouš*, *běloch*, *běloška*, *bělošský*, *bělásek*, *bělíce*, *bílek*, *bílit*, *vybílit*, *nabílit*, *oblíit*, *zabílit*. Všesl. – p. *biały*, r. *bělyj*, ch. *bijel*, stsl. *bělb*. Psl. **bělō* má formou nejbliže asi ke kelt. **belos* 'světlý, zářivý' (jméno boha *Belenos* aj.), dále je příbuzné angl.d. *ball* 'kůň se světlými skvmami', ř. *falōs* 'bílý, světlý', s rozšířením kořene pak lit. *báltas* 'bílý'. Východiskem je ie. **bhel-/bhol-* 'zářit' (A2). Srov. †*bláto*.

binbat. Onom. původu (*bim bam* jako *tik tak*, *pif paf* ap.), srov. i něm. *bim bam* a *bimmeln* 'binbat, zvonit' (Ma²).

binární 'dvojelečný'. Z pozdnělat. *binārius* od lat. *binī* 'po dvou, dvojí'. Srov. †*bi-*.

binec ob. expr. 'nepořádek'. Zřejmě onom. původu, srov. *binknout* 'zarachotit, bouchnout', nář. *binovati* 'šlehat pomlázkou'.

bingo 'druh společenské hry'. Z angl. *bingo* onom. původu.

bio- 'týkající se života'. Z ř. *bíos* 'život' (viz †*žít*), srov. †*biograf*, †*biologie*, *biochemie*, *biofyzika*.

biograf 'kino; životopisec', *biografický*. Vlastně 'kdo zaznamenává život', viz †*bio-* a †*graf*.

biologie 'věda o životě organismů', *biolog*, *biologický*. Viz †*bio-* a †*-logie*.

bíret 'pokrývka hlavy jako odznak úřadu'. Ze střlat. *bir(r)etum*, *ber(r)et(t)a* 'čepice' (z druhého tvaru je †*barer*) z pozdnělat. *birrus* 'krátký přehoz s kapucí', asi kelt. původu (srov. stír. *berr*, střwal. *byrr* 'krátký').

biřic 'dráb, pochop'. Stč. i *birda*. Luž. *běric*, r.d. *birič*, sln. *birič*, csl. *birišť*. Psl. **birī*'b není zcela jasné. Nápadná je blízkost it. *birro* tv., nevysvětleno však zůstává zakončení slova (Ma² pod *birda*, HK). Proto se uvažuje

i o odvozenině z psl. *birǝ 'daň' (r. *bir*, s./ch. *bír* tv.), původ se hledá i v itat. jazycích (tat. *bijǝrǝwǝy*, tur. *bujarudžu* 'náčelník, velitel').

bírňovat 'udělovat jednu ze svátostí', *bírňování*, *bírňovanec*. Přes stĕhn. *firnen* z lat. *firmāre* 'upevňovat, utvrzovat'. Srov. *↓firma*.

biskup, *biskupský*, *biskupství*. Ze stĕhn. *bischof* (dnes *Bischof*, k nahrazení *f* viz C2) a to asi román. prostřednictvím (vlat. **biscopus*?) z pozdnělat. *episcopus* z ř. *episkopos* tv., doslova 'dohlžitel', viz *↓epi-* a *↓skop*. Přenesení na 'zadní část pečené drůbeže' snad podle podoby s biskupskou mitrou (HL).

biskvit 'sušenka, piškot'. Z fr. *biscuit* tv., doslova 'dvakrát pečený' z *bis-* (z lat. *bis* 'dvakrát', srov. *↑bi-*) a *cuit*, což je příč. trp. od *cuire* 'vařit, péci' z lat. *coquere* (příč. trp. *coctus*) tv. Srov. *↓piškot*, *↓kuchyně*.

bistro. Z fr. lid. *bistrot* 'hospoda', což je poměrně mladé slovo (19. st.) neznámého původu. Snad nějak souvisí s *bistouille* 'patok, špatná kořalka' z *bis-* 'dvakrát' (srov. *↑biskvit*) a *touiller* 'přehrabovat, přetřásat'.

bit 'jednotka množství informace'. Zkratkové slovo z angl. *b(inary)* (*dig*)it 'číslo v dvojkové soustavě' (viz *↑binární* a *↓digitální*).

bít, *bitka*, *bitva*, *bitevní*, *bijec*, *zbít*, *nabít*, *nabíječ*, *přibít*, *přebít*, *ubít*, *zabít*, *zabiják*, *rozbít*, *rozbitný*, *rozbíječ*, *sbít*, *sbíječka*, *probít* (*se*), *vybít* (*se*), *odbíjet*, *odbíjená* aj. Vĕsl. – p. *bić*, r. *bit*, s./ch. *bíti*, stsl. *biti*. Psl. **biti* má nejbližší příbuzné v kelt. (stir. *benim* 'biji', sbret. *bitat* 'štípe'), s různými rozšířeními kořene sem patří i něm. *Beil* 'sekyra', *beissen* 'kousat', angl. *bite* tv., lat. *findere* 'štípat', ř. *fírǝs* 'kůl, kláda', arm. *bir* 'klacek', vše k ie. **bhei-* 'bít' (A2, B2). Srov. *↑bić*, *↑bidlo*, *↓boj*.

bivak 'nouzový nocleh pod širým nebem', *bivakovat*. Přes něm. *Biwak* z fr. *bivouac* a to (v 17. st.) z germ. – buď z niz. *bijwacht*, či švýc.-něm. *bīwacht*, vlastně 'zvláštní, přidaná hlídka', srov. něm. *bei* 'při' a *Wacht* 'hlídka' od *wachen* 'bdít, hlídat'.

bizam 'kožešina z ondarty'. Z něm. *Bisam* tv., také 'pižmo' (viz *↓pižmo*) ze stĕlat. *bisamum* 'vonná rostlina, vůně' a to z hebr. *bāsām* (srov. *↑balzám*).

bizarní 'podivný', *bizarnost*. Z fr. *bizarre* tv. z it. *bizarro* 'rozmarňý, podivný, smělý' a to snad z it. *bizza* 'výbuch hněvu, zlost', původu asi onom.

-bízet (*nabízet*, *pobízet*, *vybízet*, *podbízet* (*se*), *podbízivý*, *nabídka*, *pobídka*). Stč. *-biezěti*. Psl. **běd'ati* (B3, C1) je iterativum (opětovací sloveso) od **běditi* 'nutit' (viz *↑bída*). V č. některé významy vlivem něm. (*(an)biēten* 'nabízet'.

bizon, *bizoní*. Z am.-angl. *bison* z lat. *bison* z ř. *bīsōn* a tam z germ. (srov. stĕhn. *wisunt*, něm. *Wisent* 'zubr'), srov. i stpr. *wisambrs* a s ním související *↓zbr*.

bižuterie. Z fr. *bijouterie* od *bijou* 'šperk, klenot' a to z kelt. (bret. *bizou* 'prsten (s kamenem)' od *biz* 'prst').

blábolit, *blábol*. Hl. *blobotać*, r. *balabóliti*. Psl. **holboliti* je tvořeno zdvojením onom. základu **bol-* (B8), srov. lit. *balbutuoti* tv., lat. *balbus* 'koktavý' i ř. *bárbaros* 'cizí' (viz *↑barbar*) a co do tvoření *↓hlahol*, *↓chlučholit*. Srov. i *↓blbý*, *↓brblat*, *↓blekotat*.

blaf 'žvást; nechutné jídlo', *blafat*, *blafovat*, *blafák* 'klička brankáři v hokeji', *oblafnout*. Zdá se, že tu formálně splynula dvě slovesa a jejich odvozeniny – jedno domácí ve významu 'hlítat' (Jgd), pak i 'žvanit', zřejmě onom. původu (srov. něm. *blaffen* 'štěkat'), druhé s významem 'klamati, lživě předstírat (především v pokeru)'

z am.-angl. *bluff* tv., snad také onom. původu.

blahovičník. Preslův překlad ř. *eukalyptós* (viz *Ěukalypt*).

bláhový, bláhovost. Jen č., těžko lze oddělit od *↓blahý*. Významový posun 'šťastný' → 'pošetilý' je dobře možný, možná tu působilo i *bláznivý* (viz *↓blázen*).

blahý, blaho, blažit, blažený, oblažovat, blahobyť, blahověřit, blahoslaviti (kalky z lat. *benedicere* či ř. *eulogeîn* tv.). P. *blōgi, s./ch. blāg, stsl. blagō* 'dobrý, milý', slabě doloženo ve vsl. Psl. **bolgō* nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s lot. *balgans* 'bělavý', lat. *flagrāre* 'planout', sti. *bhārga-* 'záře' aj. z ie. **bhel-g-* 'zářit' (srov. *↑bllý*) s předpokladem významového přechodu 'zářící' → 'milý, dobrý' (HK). Jiný výklad hledá příbuzenství v av. *barajaya-* 'vítat', *baraxōa* 'vítaný, milý' (ie. **bhelg-*?) (Ma²).

blamáž 'ostuda'. *blamovat (se)*. Z něm. *Blamage* tv. a to ve studentském slangu od *blamieren* 'zostudit' z fr. *blāmer* 'kárát, tupit' (stfr. *blasmer*) z pozdnělat. *blasphēmāre* z ř. *blasfēmōd* 'tupím, pomlouvám' (viz *↓blasfemie*).

blána, blanka, blánovitý, blaníř, blánovitý, odblaníť. P. *blona, r. boloná, sln.st. blāna*. Psl. **bolna* souvisí s lit. *balanā* 'mázdra mladých stromů' a asi i ř. *fellós* 'korek' z ie. **bhel-*, jež je asi totožné s **bhel-* 'zářit, bělat se' (viz *↑bllý*, *↓bláto*), čemuž nasvědčuje i č. *běl* 'mladší svrchní vrstva dřeva' (HK). Srov. i *↓plena*.

blanket 'nevyplněný formulář'. Z něm. *Blankett* tv. a to asi ze střlat. *blanchetus* 'bílý, čistý' z germ. Srov. *↓blankyt, ↑bianko, ↓blankvers*.

blankvers 'druh pětistopého verše'. Z angl.st. *blank verse* (16.st., Shakespeare aj.) z *blank* 'prázdný,

nerýmovaný' (viz *↑blanket, ↑bianko*) a *verse* (viz *↓verš*).

blankyt 'jasně modrá barva'. Již stč. Asi ze střlat. *blanchetus* 'bílá hmota, čistý', podrobnosti nejsou jasné. Srov. *↑blanket*.

blasfemie 'rouhání, znevažování', *blasfemický*. Přes pozdnělat. *blasphēmia* z ř. *blasfēmia* 'pomluva, rouhání', jehož první část není jasná, druhá souvisí s *fēmē* 'pověst, řeč, výrok', *fēmī* 'mluvím'. Srov. *↑blamáž, ↑hájit*.

bláto, blátivý, blatník, blata, blatouch, zablátit, rozblácený. Všesl. – p. *bloto, r. bolóto, s./ch. blāto, stsl. blato*. Psl. **bolto* je příbuzné s lit. *balā* 'bažina' i ilyr. **boltom*, jež se rekonstruuje na základě alb. *baltē* tv., rum. *baltă*, severoit. *polta*, nř. *báltos* tv. Dále se obvykle spojuje s lit. *báltas* 'bílý' (z ie. **bhel-*, viz *↑bllý*), významová paralela se vidí v p.d. *biel, r.d. bil* 'bažina' (motivací může být lesklá vodní hladina, bílé rostliny či barva uschlého bláta) (Ma²). Pak ovšem těžko připojíme i sthn. *pfuol* (něm. *Pfuhl*) 'bažina', angl. *pool* 'kaluž, rybník' (HK), které ukazují spíš na ie. **bol-*.

blázen, blážínek, bláznovský, bláznovství, bláznivý, blážínek, bláznit, zbláznit se, pobláznit, vybláznit se. P. *blazen, r.d. blázen*, sln. *blázen* 'bláznivý', stsl. *blazno* 'chyba, omyl, pokušení'. Psl. **blazno* nemá přesvědčivý výklad. Jednou z možností je spojení s lot. *blazt* 'blyštět', *blazma* 'záře' od ie. **bhel-* 'zářit' (srov. *↑blahý, ↑bllý* ap.). Výchozí význam by pak byl zřejmě 'bludné světélko', odtud pak 'svedení z cesty, omyl' a dále 'pošetilec'.

blazeovaný 'presycený požitky, znuděný'. Z fr. *blasé* tv., původně 'zmožený alkoholem', od *blaser* 'ničít alkoholem', asi z niz. *blasen* 'foukat' (srov. něm. *blasen* tv.).

blažený. Viz *↑blahý*.

blbý, *blbost*, *blb*, *blbec*, *blbeček*, *blbina*, *blbnout*, *zblbnout*, *oblbnout*, *vyblbnout se*, *přiblblý* aj. Jen č. (doloženo od Komenského). Od onom. **blb-*, srov. †*blábolit*, *blebtat* ap., tedy významový posun 'nesrozumitelné mluvící' → 'hloupý'. Srov. ještě sln. *bebáti* 'žvanit', *bébec* 'blbec'.

bledý, *bledost*, *bledule*, *blednout*, *zhlednout*, *poblednout*, *vyblednout*. Všesl. – p. *blady*, r.d. *bledój*, ch. *blijěd*, stsl. *blědъ*. Psl. **blěds* je příbuzné s lit. *blaivās* 'světlý (o obloze)', sthn. *bleizza* 'modřina', stangl. *blār* 'bledý', východiskem je ie. **bhleid-/bhloid-* 'bledý', což je rozšíření kořene **bhel-* 'zářit' (viz †*blý*, †*blýskat (se)*, †*bláto*).

blecha, *bleška*, *bleš*, *odblešit*, *zablešený*. Všesl. – p. *pchta*, r. *blochá*, ch. *bùha*, s. *bùva*. Psl. **blocha* přesně odpovídá lit. *blusà* (A8, B6). Další ie. paralely – sthn. *floh*, stangl. *flea(h)* (z **plouk-*), lat. *pūlex*, alb. *plesht*, ř. *psýlla*, arm. *lu*, sti. *plúši-* ukazují, že původní ie. slovo prošlo různými hláskovými obměnami a přestavbami (srov. i p.) tabuového původu (D4).

blejzr 'druh saka'. Z angl. *blazer* 'sako (v klubových barvách ap.)' od *bluze* 'zářit, stavět na odív', příbuzného s †*bledý*, †*blýskat (se)*.

blekotat, *blekotavý*, *zblekotat*. P. *blekotač*, r. *blekotát*, s./ch. *bléknuti*. Onom. původu, od citosl. *ble*. Srov. i něm. *blöken* 'bečet, mečet', ř. *blēcháomai* tv. a †*blábolit*.

blesk, *bleskový*, *bleskat*, *zablesknout*, *problesknout*. P. *blask* 'lesk, třpyt', r. *blesk*, s. *blésak* tv. Psl. **blěskъ* je odvozeno od **bliskati* (viz †*blýskat*).

blikat, *bliknout*, *zablikat*, *rozblikat se*. Stč. i *blíkat* 'mžourat'. Ze sthn. *blicken* 'hledět', původně 'lesknout se, být vidět', jež souvisí s †*blýskat (se)*. Srov. i †*blinkr*.

blín 'prudce jedovatá bylina'. Stč. *blén*, r. *belená*, s. *bùn*, b. *bljan*. Psl. **belno* má paralely v stangl. *belene*, *be-leone*, kelt. (galském) *belénion* tv., což svádí k domněnkám o 'praevropském' původu slova (Ma², HK). Možný je však i původ z ie. **bhel-* (viz †*blý*) podle nažloutlých květů či šedo zelených listů.

blinkat. Dětské slovo k †*blít*, srov. *spát – spinkat*.

blinkr. Z něm. *Blinker* tv. od *blinken* 'blikat, třpytit se', jež souvisí s *blicken* (†*blikat*) i *blank* 'lesklý' (srov. †*blankyr*).

blít zhrub., *poblít (se)*, *vyblít (se)*, expr. *blivajz*. Stč. *blvatí*, l. os. přít. *bl'uju* (k tomu pak přítvořen nový infinitiv). Všesl. – p. *blwač*, *bluč*, r. *blevár*, s./ch. *bljüvati*. Psl. **bl'ovati* je onom. původu, souvisí asi s lit. *bliūti* 'mečet, říčet'. Srov. i †*plivat*.

blizard 'sněhová bouře'. Z am.-angl. *blizzard*, asi nář. původu (srov. něm., niz. *blasen* 'foukat') (užíváno od konce 19. st.).

blížký, *blížkost*, *blížní*, *blíženeč*, *blížít se*, *přiblížit se*, *sblížít se*. Všesl. – p. *bliski*, r. *blížij*, s./ch. *blížak*, stsl. *blizako*. Psl. **blizako* se nejpřesvědčivěji spojuje s lot. *blaižīt* 'tlačit', lat. *fligere* 'bít' z ie. **bhleg-* 'bít'. Významová paralela je v lat. *pressus* 'tisknut' – it. *presso*, fr. *près* 'blízko' i ř. *ánchō* 'dávím, rdousím' – *ánchi* 'blízko' (HK). Srov. i †*ublížít* a †*ublizna*.

blizna 'část rostlinného květu'. Převzato Preslem z p. *blizna* 'jizva' (podle něm. *Narbe*, které má oba zmíněné významy). Stejný původ jako †*blížký*, ovšem s uchováním původního významu 'co je způsobeno bitím'.

blok 'kus hmoty; seskupení předmětů; notes', *bloček*, *blokovat*. V původním významu 'kus hmoty' převzato z něm. *Block*, původně 'kláda, špalek', jež asi

souvisí s *Balken* (viz ↑*balkon*). Význam 'blok domů ap.' se prvně objevil v angl., jinak je těžké říci, zda ten který speciální význam přišel z něm., angl. či fr. (*bloc*).

blokáda 'násilné uzavření protivníkovu prostrou (přístavů ap.)'. Z něm. *Blockade*, utvořeného román. příp. -ade k *blockieren* 'blokovat' z fr. *bloquer* tv. od *bloc* z niz. *bloc* (viz ↑*blok*).

blond, *blondýn*, *blondýn(k)a*, *blondatý*. Z fr. *blond* z vlat. *blundus* tv. a tam germ. původu (barva typická pro vlasy Germánů). Snad je v kořeni opět ie. **bhel-* 'zářit', srov. ↑*bílý*, ↑*bledý*, ↑*blinkr*, ↓*blýskat (se)*.

bloudit, *bloud*, *blud*, *bludný*, *bludař*, *bludiště*, *bludička*, *zbloudit*, *zabloudit*. Všesl. – p. *blądzic*, r.d. *bludít*, s./ch. *blúdiiti*, stsl. *blqđiti*. Psl. **blqđiti* je iterativum (opětovací sloveso) k **blęsti* (A5) (stsl. *blęsti* 'žvanit, smilnit', stč. *blęsti* 'žvanit'), odtud je i *blqđb* (ve stsl. 'smilstvo, rozmařilost'), obecnějším posunem pak význam 'sejít z cesty, bloudit'. Psl. **blęsti* se obvykle spojuje s lit. *blęsti* 'kalit se, tmít se', lot. *blenst* 'špatně vidět, říkat nesmysly' i gót. *blandan (sik)* 'plést se' a rodinou germ. **blindaz* (gót. *blinds*, něm., angl. *blind*) 'slepý', vše snad lze vztáhnout k výchozímu ie. **bhlendh-* 'nezřetelně vnímat či mluvit'. Vývoj významu ve slov. (především 'smilnit') však není zcela jasný.

bloumat, *bluma* 'budižkničemu, váhavec'. Jen č., novější. Asi expr. obměna k ↑*bloudit*, srov. i nář. *bluncat*, *blýňat* 'toulat se' (Ma²).

blouznit, *blouznivý*, *blouznivec*. Jen č., slk. a p. (*blužnič* 'rouhat se'), srov. i laš. *blužnič* 'mluvit necudně'. Asi expr. novotvary k stč. *blúdiiti* (↑*bloudit*) (srov. ještě stč. *blúzenie* 'bloudění, poblouzení'), vzhledem k -u- by p. slovo muselo být z č. (Ma²).

blud. Viz ↑*bloudit*.

blues, *bluesový*. Z am.-angl. *blues* a to zkrácením z *blue devils*, doslova 'modří démoni', což je metaforický název pro depresi, melancholii.

bluf, *blufovat*. Viz ↑*blaf*.

bluma 'druh slívy'. Ze střdn. *plūme* 'slíva' (něm. *Pflaume*) a to přes vlat. **prūmum* z lat. *prūnum* tv. z ř. *proūmnon* tv.

blůza, *blůzka*, *blůzička*. Přes něm. *Bluse* z fr. *blouse* tv., původně (od 18. st.) '(modrá) dělnická halena'. Další původ sporný. Snad ze střlat. *pelusia* podle egypt. kraje *Pelusium*, kde vyráběli indigem obarvené tuniky, které si křižáci oblékali přes zbroj.

blýskat (se), *blýskavý*, *blýskavice*, *zablýsknout (se)*. P. *blýskač (sie)*, r. *blisát*, s./ch. *blískati*, stsl. *bliskati*. Psl. **bliskati* aj. (**blyskati* je zsl. inovací) souvisí s lit. *blizgėti* tv., střhn. *blichen*, stangl. *blīcan* 'lesknout se', vše z ie. **bhlei-ǵ-* 'lesknout se' (A1) od **bhel-* 'zářit'. Srov. ↑*blesk*, ↓*blýštět se*, ↑*blíkat*, ↑*bílý*.

blýštět se, *blýštivý*. Stč. *blýščeti se* (-ščě- < -skě-) (B1,C3), dále viz ↑*blýskat (se)*.

boa 'hroznýš; kožišina kolem krku'. Z lat. *boa* 'vodní had', jehož původ – zřejmě cizí – není znám.

bob 'luštěnina', *bobek* 'plod vavřínu, něco malého, kulatého', *bobový*, *bobkový*. Všesl. – p. *bōb*, r. *bob*, s./ch. *bōb*. Psl. **bobō* je příbuzné se stpr. *babo*, lat. *faba* tv., východiskem je ie. **bhabhō-*, **bhabhā-*, což je zřejmě zdvojený expr. základ označující nabobtnalé, napučené plody (srov. ↓*bobule*, ↓*bobmat*). Stejný základ je asi i v něm. *Bohne*, angl. *bean* 'fazole'.

bob² 'druh říditelných sání', *bobový*, *bobovat*. Z angl. *bob-(sleigh)* tv. z *bob* 'trhaně, houpavě se pohybovat' a *sleigh* 'sáně'.

bóbr, bohří. Všesl. – p. *bóbr*, r. *bobr* (str. *bebrō*), s./ch. *dābar* (rozrůzněním *b-b>d-b*). Psl. **bobra/*bebrā/*bbbrā* je příbuzné s lit. *bābras, bēbras*, něm. *Biber*, stangl. *beofor* (angl. *beaver*), korn. *befer*, lat. *fiber*, av. *bawra* tv. Ie. **bhehhr-/*bhobhr-* se dále srovnává se stí. *babhrí-* 'hnědý', což je zdvojení ie. **bher-* 'hnědý', které je např. i v germ. označení medvěda (↓*medvěd*).

bobtnat, nabobtnat. Původní je zřejmě varianta *botnat*, srov. r. st. *botét* 'tloustnout, nabývat na objemu', snad onom. původu. Podoby s *bobt-* vlivem slov jako ↑*bobl*, ↓*bobule*.

bobule, bobulka, bobulovitý. Podle Jg ze slk., asi příponové tvoření od ↑*bobl*.

bod, bodový, bodovat, zabodovat, obodovat. Takto jen č. a slk. Od ↓*bodat*, snad kalk podle pozdnělat. *pūnctum* 'bod, tečka' z lat. *pungere* 'bodat'.

bodat, bodnout, bodák, hodec, bodný, bodavý, bodlák, bodláč, bodlina, bodlo, nabodnout, zabodnout, probodnout, zbodnout, vybodnout (se). Typ *bodati*, *bodnouti* nahradil stč. *bōsti*, 1. os. přít. *bodu*, které je všesl. – p. *bōsć*, str. *bustī*, s./ch. *bōstī*, stsl. *bosti*. Psl. **bosti* (z **bodti* (A5)) je příbuzné s lit. *bēsti*, *budyti* 'píchat', lat. *fodere* 'bodat, kopat' a dále i něm. *Bett*, angl. *bed* 'postel', původně vlastně 'vyhloubené místo'. Východiskem je ie. **bhedh-* (A2, A6) 'bodat, kopat'. Srov. ↑*bod*, ↑*bádat*.

bodejť, bodejž část., citosl. Ze stč. spojení *bóh daj* 'bůh dej' (stč. i *bódaj*, *bodaj*) a zesilovací část. *-f*, resp. *-ž* (Ma²).

bodrý 'dobromyslný, veselý', *bodrost*. Převzato – asi díky Hankovi – z r. *bódryj* 'čilý, svěží' a to z psl. **bōdrb*, jež přesně odpovídá lit. *budrius* 'bdělý' (viz ↑*bdít*, ↓*budit*). Změna významu v č. vlivem něm. *bieder* 'bodrý, rozšafný', možná i ↓*dobrý*.

bodyček 'zastavení soupeře tělem (v hokeji)', *bodyčekovat*. Z angl. *body-check* tv. z *body* 'tělo' a *check* 'napadat', jež je přeneseno z šachové hry (*check* = 'šach'). Srov. ↓*krosček*.

bohatý, bohatství, boháč, bohatnout, zbohatnout, zbohatlák, obohatit. Všesl. – p. *bogaty*, r. *bogátyj*, s./ch. *bogat*, stsl. *bogatŏ*. Psl. **bogato* je odvozeno od *boga* (viz ↓*bůh*) v jeho původním významu 'podíl, štěstí, dostatek' (Ma², HK). Srov. i ↓*zboží*.

bohatýr, bohatýrský. Přejato za nář. obrození z r. *bogatyř* a to přes mong. *bagatur*, ttat. **baγatur* z per. *bahadur* 'udatný'.

bohém 'nespořádaně žijící člověk, především umělec', *bohémský*. Z fr. *bohème* tv. (v Paříži od 19. st.), původně 'cikán' a to od *Bohême* 'Čechy' – o Čechách se totiž soudilo, že jsou domovinou cikánů příšlých ve středověku do záp. Evropy. Srov. ↓*bohemista*.

bohemista 'odborník v českém jazyce', *bohemistický, bohemistika*. Z lat. názvu Čech *Bohemia* z dřívějšího *Boiohemia* – v první části je jméno kelt. kmene *Bojů* (u nás žijících v 3.–2. st. př. Kr.), v druhé germ. **haima-* 'domov, sídlo' (srov. něm. *Heim* tv.).

bochník, bochníček, bochánek. Stč. i *bochnec* ze stíh. *vochenz(e)* 'bílý, chléb, druh koláče' a to z lat. *focūtia* od *focus* 'pec, krb'. Srov. ↓*fokus*.

boj, bojový, bojůvka, bojiště, bojovat, bojovný, bojovník, zabojovat, vybojovat, probojovat se. Všesl. Psl. **boj* je odvozeno od **biti* (↑*bít*) (střednice **bhei-/*bhoi-* (A6, B2)).

bojar 'ruský šlechtic'. Z r. *bojárin* nejistého, snad ttat. původu.

bóje 'výstražný plovák', *bójka*. Z něm. *Boje* a to ze stíh. *bo(e)ve* tv., také

'pouto', ze stfr. *boie*, *buie* 'pouto' asi kelt. původu.

bojínek 'druh pícniny'. Snad podle něm. *Timotheusgras*. č.lid. *timotejka* (podle prvního pěstitele *Timothea Hansena* v 18. st.) mylným spojením jména *Timotheus* s lat. *timēō* 'bojím se' místo s ř. *tīmāō* (*theón*) 'uctívám (boha)' (HL).

bojkot 'odmítání výrobků či styků s cílem izolovat protivníka', *bojkotovat*. Podle angl. statkáře *Ch. Boycotta*, proti němuž kvůli jeho tvrdosti takto poprvé postupovala irská zemská liga (1880).

bojler 'ohříváč vody'. Z angl. *boiler* od *boil* 'vařit' ze stfr. *bouiller* tv. z lat. *bullire* 'vřít, bublat' od *bullā* 'bublina'. Srov. ↓*bujon*, ↓*bula*.

bok, *bůček*, *boční*, *bočnice*, *odbočit*, *vybočit*, *zabočit*. Všesl. – p., r. *bok*, s./ch. *bök*. Psl. **boka* nemá jasné souvislosti. Spojení s angl. *back* 'záda' (Ma²) nevyhovuje zcela hláskoslovně (A4), spojuje se i se stír. *bacc* 'hák', ř. *bákrton* 'hůl' (HK), s původním významem 'něco zakřiveného'.

bolen 'kaprovitá ryba'. Již stč. Slk. *bolen*, p. *boleń*, sln. *bólen*, ch. *bolèn*, jinde chybí. Psl. **bolenē* nemá jasný původ. Lze uvažovat o odvození z ie. **bhel-/bhol-* 'bílý' (srov. p. *bielec*, něm. *Weisslachs* tv.) (Ma²) či od psl. **bol'bjb* 'větší' (je větší než jiné kaprovité ryby). Vzhledem k této jeho charakteristice i k územnímu rozšíření názvu se objevila i myšlenka o přejetí z lat. *balaena* 'velryba'.

bolero 'španělský lidový tanec; krátká ženská vesta'. Ze šp. *bolero* tv., původně 'tanečník', nejistého původu. Snad souvisí s *bola* 'koule, míč' z lat. *bullā* 'bublina' (srov. ↓*bula*).

bolet, *bol*, *bolavý*, *bolák*, *bolest*, *bolestný*, *bolístka*, *zabolet*, *rozbolet*, *přebolet*, *pobolívat*. Všesl. – p. *holeč*, r. *bolēt*, ch. *bóljeti*, stsl. *bolěti*. Psl.

**bolěti* nemá přesvědčivý výklad. Tradičně se spojuje s gót. *balwjan* 'trápit', sthn. *balō* 'neštěstí, zlá událost', stkom. *bal* 'nemoc', snad z ie. **bhel-/bhol-*. Zajímavá je myšlenka vyjít z psl. **bol'bjb* 'větší' (srov. sti. *bála*- 'síla', *bálijan* 'silnější', ř. *beliōn* 'lepší'), tedy z původního významu 'síliti' – šlo by pak o tabuovou náhražku k oklamání zlých sil (D4).

bolševik 'komunista leninského typu', *bolševický*, *bolševismus*, *bolševizace*. Původně stoupenec většinyho proudu (r. *ból'sij* 'větší') uvnitř ruské soc.-dem. strany (1903).

bolševník 'druh byliny'. Preslem převzato z r., tam je však jen řídké *borščevník*. Snad nář. příklonění k základu *bol's-*, jde totiž o velmi hojnou bylinu vysokého vzrůstu. Dále viz ↓*boršč*.

boltec. Vytvořeno Preslem, neví se však přesně podle jaké předlohy. Snad od r. *boltat* 'ušámi' 'plandat ušima (o psu)' onom. původu (Ma²).

bomba, *bombička*, *bombový*. Přes něm. *Bombe*, fr. *bombe* z it. *bomba* tv. a to z lat. *bombus* 'dunění, hukot, šum' z ř. *bómbos* tv., onom. původu. Srov. ↑*bimbat*, ↓*boom*, ↓*bum*.

bombardon 'basový dechový nástroj'. Z fr. *bombardon*, původně *bombarde* (viz ↓*bombardovat*).

bombardovat, *bombardér*. Z fr. *bombarder* tv. od *bombarde* 'kanón, vrhač bomb' od *bombe* (viz ↑*bomba*).

bombastický 'okázalý, přepjatý'. Přes něm. *Bombast* z angl. *bombast* (dříve *bombace*) 'slohová nabubřelost', původně 'vata, vycpávka', a to ze střlat. *bombax*, *bombyx*, *bambax* 'bavlna' z ř. *bámbax*, *bambákion* ze střper. *pambak* tv.

bon 'poukázka'. Přes něm. *Bon* z fr. *bon* tv., substantivizovaného adj. *bon* 'dobrý' z lat. *bonus* tv. Tedy vlastně

'co má člověk k dobru, dobropis'. Srov. ↓*bonbon*, ↓*bonmot*, ↓*bonita*, ↓*bonviván*, ↓*bonton*.

bonbon, *bonbonek*, *bonboniéra*. Přes něm. *Bonbon* z fr. *bonbon*, což je z dětské řeči, z expr. zdvojení adj. *bon* 'dobrý'. Srov. *ňamňam* a ↑*bon*.

bonifikace 'připsání k dobru, zvýhodnění'. Ze střlat. *bonificatio*, viz ↑*bon* a ↓*fikace*.

bonita 'jakost půdy'. Z lat. *bonitās* 'dobrota' od *bonus* 'dobrý' (srov. ↑*bon*, ↑*bonbon*, ↑*bonifikace*).

bonmot 'vtipná průpovídka'. Přes něm. *Bonmot* z fr. *bon mot* 'vtíp', doslova 'dobré slovo', z *bon* 'dobrý' (srov. ↑*bon*) a *mot* 'slovo' (viz ↓*motto*).

bonsaj 'vypěstovaný zakrnělý stromek'. Z jap. *bonsai* z *bon* 'miska, hrnec' a *sai* 'pěstovat', tedy '(stromek) pěstovaný v hrnci'.

bonton 'společensky dobré chování'. Z fr. *bon ton* z *bon* 'dobrý' (viz ↑*bon*) a *ton* 'tón, hlas, odstín' (viz ↓*tón*).

bonviván 'požitkář'. Z fr. *bon vivant*, doslova 'dobře si žijící', z *bon* 'dobrý' (srov. ↑*bon*) a *vivant* 'žijící' od *vivre* 'žít' z lat. *vivere* tv. (viz ↓*živý*).

bonzovat slang. 'donášet', *bonzák*. Původně zřejmě argotické slovo vycházející z hanl. *bonz* '(na prospěch hledící) politický předák, placený funkcionář ap.' z něm. *Bonze* tv., dříve (19. st.) prostě hanl. označení představeného, hodnostáře, a to přes fr. *bonze* a port. *bonzo* z jap. *bonsō* 'buddhistický mnich'.

bookmaker 'osoba vypisující a přijímající sázky'. Z angl. *bookmaker* z *book* 'zapsat, zaknihovat' (viz ↓*buk*) a *maker*, což je činitelské jméno od *make* 'dělat' (srov. ↓*machr*).

boom 'rozmach'. Módní slovo z am.-angl. *boom* tv. (tam kolem

r. 1900), angl. také 'dunění, třesk' onom. původu. Srov. ↓*bum*, ↑*bomba*.

bor 'borový les', *borový*, *borovice*, *borovička*, *borovicový*. Č.nář. 'borovice'. Všesl. – p. *bór* 'jehličnatý les', r. *bor* tv., s./ch. *bôr* 'borovice'. Psl. **borz* má paralely v germ. – stangl. *bearu* 'les', stisl. *bqrr* 'strom', dále však nejisté. V slk.d. a p.d. znamená též 'močál', proto se někdy spojuje s psl. **bara* tv. (Ma²). Spíše však k ie. **bhar*- 'hrot, štětina', původně tedy 'jehličnatý strom'. Srov. ↓*borůvka*, ↓*brada*.

bór 'nekovový prvek'. Z něm. *Bor*, což je zkráceno z *Borax* (↓*borax*).

borax 'tetraboritan sodný'. Přes něm. *Borax* ze střlat. *borax* a to z ar. *būraq* z per. *būrah* tv.

bordel vulg. 'nevěstinec'; expr. 'nepořádek', *bordelář*, *bordelářský*. Z něm. *Bordell* tv. ze stfr. *bordel*, původně 'bouda z prken', což je zdrobnělina od *borde* tv. z vlat. **bordum* (pl. **borda*) 'prkno' germ. původu (srov. ↓*bort*, ↓*snowboard*).

borďó 'rudý'. Podle známého vína z fr. města *Bordeaux*.

borcec. Převzato z r. *boréc* (Hanka?) od *borót'sja* 'bojovat', srov. i slk.d. *boriř sa* tv. (v č. dochováno v osobních jménech *Bořivoj*, *Ctibor*, *Dalibor* ap.). Psl. **bori* (*sq*) souvisí s lit. *bàrti* 'nadávat', sthn. *berjan* 'bít', lat. *ferire* tv., ř. *fáros* 'pluh', sti. *bhṛṇāti* 'vyhrožuje, spílá', vše od ie. *bher-* 'bít, řezat; ostrý'. Srov. ↓*brána*, ↓*brúnit*.

borovice. Viz ↑*bor*.

borrelióza 'infekční onemocnění přenášené klišťem'. Z nlat. *borreliosis* od názvu rodu bakterií *Borrelia* a to podle fr. lékaře A. *Borrela* (†1936).

boršč 'ruská polévka s masem a zeleninou'. Z r. *boršč*. původně název rostliny, z níž se polévka vařila (viz

†*bolševník*), srov. i č.st. *brši* 'bolševník', p. *barszcz* tv. Psl. **bōrščb* asi souvisí s něm. *Borste* 'štetina', stl. *bhrštf-* 'ostří' (podle ostrých listů) k ie. **bher-* 'ostrý'.

bort slang. 'bok lodi'. Z něm. *Bord*, *Bort* tv., také 'paluba', původně 'prkno' (srov. angl. *board* 'prkno, paluba' a dále †*bordel*). Východiskem je ie. **bher-* 'řezat', slovotvorně se zdá být blízko †*brdo*.

bortit (se), *zhortit (se)*, *zborcený*. Nejstarší doklady užití ukazují na souvislost s †*hort* 'postranice, okraj, příčné prkno', význam byl zřejmě 'křivit se, padat na stranu (o dřevě)' (Jg). Od začátku ovšem silně působil i význam †*bořit*.

borůvka, *borůvčí*, *borůvkový*. Ve stč. nedoloženo. Ve slov. jazycích značí různé lesní plody (p. *borůvka* 'brusinka', sln. *borovnica* 'borůvka'). Odvozeno od †*hor*, podle místa výskytu.

bořit, *bořitel*, *zbořit*, *pobořit*, *rozbořit*, *probořit (se)*, *zabořit (se)*. Jen č. (již stč.) a slk. Pč. **boriti* vzniklo mylnou dekompozicí z **ob-oriti*, dále viz †*lobořit se*.

bosorka nář. 'čarodějnice'. Z maď. *boszorkány* tv., původně 'duch zemřelých', ttat. původu (Ma²).

boss 'šéf, vedoucí'. Z am.-angl. *boss* a to z niz. *baas* 'patron, šéf', původně 'strýc' (srov. střhn. *base* 'teta') nejistého původu.

bosý, *bos*. Všesl. – p. *bosy*, r. *bos/bosój*, s./ch. *bōs*, stsl. *bosъ*. Psl. **bosъ* odpovídá lit. *bāsaš* tv., germ. **baza-* 'holý' (něm. *barfuß*, angl. *barefoot* 'bosý'), s jinou příp. sem patří arm. *bok* 'bosý'. Východiskem je ie. **bhoso-*, původně asi 'holý, nezakrytý'.

bota, *botka*, *botička*, *botový*, *botník*. Přejato asi ve 14. st. z fr. *botte* či střlat. *bota* nejistého původu. Původní význam byl 'vysoká bota' (proti †*střevíc*; srov. podobně i angl. *boot* proti *shoe* 'bota').

Udělat botu je prý podle něm. *einen Stiefel reden* 'řici botu', kde *Stiefel* je prý příjmení jistého faráře (Ma²).

botanika 'nauka o rostlinách', *botanický*, *botanik*. Přes něm. *Botanik*, střlat. *botanica* k ř. *botaniké* (*téchné*) tv. od *botanikós* 'týkající se rostlin' od *botánē* 'tráva, rostlina'.

botel 'hotel na kotvící lodi'. Z angl. *hotel*, úmyslným zkřížením *boat* 'člun' s †*hotel*. Srov. †*motel*.

botulismus 'otrava potravinovým jedem'. Od lat. *botulus* 'klobása', podle první popsané otravy (konec 19. st.) způsobené právě klobásou.

boubel 'uher, výrůstek', *boubelary* 'buclatý'. P. *bqbel* 'boubel, bublina, puchýř'. Od psl. onom. základu **bqb-* (B7), který má paralely v lit. *buñbulas* 'bublina, uzel', ř. *bombulś* 'bublina'. Dále viz †*bublina*, srov. †*bambule*, †*bobl*.

bouda, *budka*, *boudička*, *budník*. Jen slk. *búda*, luž. a p. *buda* (odtud do r. a ukr.). Vzhledem k tomuto výskytu, který je omezenější než u přibuzenstva něm. *Bude* (střhn. *buode*, stisl. *būō*, švéd. *bod*), je pravděpodobnější přejetí z něm. do slov. než naopak (tak Ma², HK). Z č. *bouda* však bude něm. *Baude* 'horská chata'. Souvisí s *bauen* 'stavět'. Význam 'léčka' je z argotu.

bouchat. Všesl., onom. od citosl. *buch*. Srov. i lot. *haugāt* 'klepat', dále †*bušit*.

boule, *bulka*, *boulička*, *boulovarý*, *vyboulit*. Takto jen č. P. *bula* 'hrouda, chuchvalec', sln. *búla* 'nádor, opuchlina'. Velmi blízko stojí něm. *Beule* tv. (sthn. *būll(l)a*), ale vývoj obou slov byl asi paralelní. Srov. i gót. *uf-báuljan* 'nadmout', lat. *hulla* 'bublina'. Všechno jsou to útvary od ie. **bheu-* 'nadouvat se, růst'. Srov. †*bulva*, †*poulit*.

bourat, *houračka*, *žbourat*, *nahourat*, *odbourat*, *pobourat*, *probourat*, *rozbourat*. Jen č. a slk., pravidelné iterativum (opětovací sloveso) k ↓*bouřit*.

bourec. Odvozeno od *boura*, což je 'zevní vrstva zámotku bource' z pozdnělat. *burra* 'hrubá vlna'.

bouřit, *bouře*, *bouřka*, *bouřlivý*, *bouřlivák*, *bouřník*, *vzbouřit (se)*, *po-bouřit (se)*, *vybouřit (se)*, *rozbouřit (se)*, *zabouřit*. Všesl. – p. *burzyć* 'bouřit, bourat, ničit', r.st. *buritisja* 'bouřit se (o moři)', s./ch. *búriti se* tv., stsl. *burja* 'bouře'. Psl. **buriti*, **bur'a* nejspíš souvisí s lot. *baūruōi* 'bučet (o volecch)', nor. *bura* tv. a možná i stir. *būre* 'zufivost', lat. *furere* 'běsnit', základ je asi onom. (ie. **bheu-r-?*). Srov. ↑*bourat*, ↓*buráčet*, ↓*burcovat*, ↓*buřinka*.

bovden 'ocelové lanko k přenášení síly a pohybu'. Podle angl. vynálezce Fr. Bowdena (pol. 20. st.).

bowle 'alkoholický nápoj s ovocem'. Z angl. *bowl* 'mísa, pohár' ze stangl. *balle* tv., které bylo ovlivněno fr. *boule* (viz ↓*bowling*).

bowling 'americké kuželky'. Z am.-angl. *bowling* od *bowl* ('dřevěná koule' z fr. *boule* tv. z lat. *bullā* 'bublina'. Srov. ↓*bullā*, ↑*biliár*).

box¹ 'oddělení'. Z angl. *box* 'krabice, bedna ap.', původně název dřeva i keře zimostrázu, z něhož se bedny vyráběly. Přes stílat. *boxis* z ř. *pyxís* 'zimostřád'. Srov. ↓*piksla*, ↓*busola*, ↓*puška*.

box² 'rohování', *boxovat*, *boxer*, *boxerský*, *boxerky*. Z angl. *box* nejistého, asi skand. původu. Základ je zřejmě onom. (srov. dán. *bask* 'plácnout' i naše *buch*).

brada, *bradka*, *bradatý*. Všesl. – p. *broda*, r. *borodá*, s./ch. *bráda*, stsl. *brada* 'vousy'. Psl. **borda* (B8) je příbuzné s lit. *barzdà* 'vousy', něm. *Bart*, angl. *beard*, lat. *barba* tv., vše z ie.

**bhardh-* tv. (A2), asi od **bhar-* 'hrot, štětina'. Srov. ↓*bradatice*, ↓*bradavice*, ↑*bor*.

bradatice, *bradatka* 'tesařská sekyra s širokou čepelí'. Nepochybně souvisí s ↑*brada*, není však jisté, zda jde o domácí tvoření, či vliv němčiny (srov. *Barte*, *Bartaxt* tv.). Je i stsl. *brady* (gen. *bradove*) tv., které svým zakončením germ. původ naznačuje. Motivací je metaforické přenesení 'brada' → 'prodloužené ostří'. Srov. ↓*halapartma*.

bradavice, *bradavka*, *bradavičnatý*. P. *brodawka*, r.d. *borodavica*, s./ch. *bradávica*. Psl. **bordavica*, **bordavška* je odvozeno od **borda* (↑*brada*) v jeho původním významu 'vousy'. Původně tedy asi něco jako 'vousatice' (na bradavicích často rostou chlupy).

bradla 'tělocvičné nářadí'. Zavedl Tyrš podle stč. *bradlo* 'útes, hradba, zábradlí' (jen č. a slk.), které se vykládá z psl. **bordlo* (B8) od **boriti* (viz ↑*borec*), původně tedy vlastně 'co slouží k obraně'. Srov. ↓*brána*.

bráhman 'příslušník kněžské kasty v Indii'. Přes angl. ze stí. *bráhmana* tv. od *brahman* 'modlitba'.

brach, *brácha*. Expr. k ↓*bratr* příp. -ch. Srov. *kmotr-kmoch*, *Petr-Pech*.

brajgl ob. expr. 'nepořádek, vřava'. Prý podle niz. malíře P. Breughela, který maloval rušné lidové scény (HK).

brak 'podřadné, nehodnotné zboží', *brakovat* 'drancovat, plinit'. Z něm. *Brack* tv., jež souvisí s ↓*rak*. Sloveso *brakovati* původně znamenalo 'tříditi, vyřazovat podřadné kusy', z toho expr. dnešní význam.

brambor(a), *brambůrek*, *bramborový*, *bramborák*, *bramboračka*, *brambořiště*, *bramborářský*. Jen č. Vykládá se jako 'plodina z Branibor' (srov. luž. *Brambor* 'Branibor'), pro což svědčí i č.nář. *branibor*, *brantbor*, rum.d.

brandraberca 'brambor', slk.d. *švábku* tv. (tedy 'plodina ze Švábska'). K nám se tedy brambory zřejmě dostaly přes sev. Německo (asi za třicetileté války). Něm. původu jsou i některé nářeční podoby – *erteple* (z něm. *Erdapfel* 'zemní jablko'), *krumpír*, *krumple* ap. (z něm. *Grundbirne* 'zemní hruška', *Grundapfel* 'zemní jablko'), podle nich i domácí *zemák* (Ma², HK).

brambořík 'druh okrasné byliny'. Od ↑*brambor*, asi podle hlízovité rozšířeného oddenku.

brána, *branka*, *brankový*, *brankoviště*, *brankář*, *brankářský*. Ve významu 'vrata' jen č., slk. a sln.d. (*brána*). P. *brama* tv. (odtud do br. a ukr.) asi bude z č. Psl. **borna* (B8) je odvozeno od **borniti* (↓*bránit*), tedy původně 'to, co brání ve vstupu'. Srov. ↑*bradla*, ↓*brány*.

brandy 'pálenka podobná koňaku, vínovice'. Z angl. *brandy*, zkráceného z *brand(e)wine*, *brandy wine* 'pálené víno' z niz. *brandewijn* tv.

bránice, *bránicový*. Jen č., podobné je sln. *brána* (dříve i *bránica*) 'blána, bránice'. Nejpfirozenější je výklad od ↓*bránit*, tedy 'blána chránící vnitřní orgány' (HK, Jg). Souvislost s ř. *frēn* tv. (z ie. **bhrōn*?) (Ma²) není pravděpodobná.

bránit, *branný*, *branec*, *ubránit*, *zabránit*, *zábranu*, *obrana*, *obranný*, *obránce*. Všesl. – p. *bronič*, r.st. *boroniti*, s./ch. *brániti*, stsl. *braniiti*. Psl. **borniti* (B8) je odvozeno od **bornb* (srov. stč. *bran*, *brañ* 'obrana, odpor, zbraň' a ↓*zbrañ*) a to příp. -nb od **horti* (viz ↑*borec*). Stejně je tvořeno lit. *barnis* 'spor'.

brány 'polní nářadí'. Všesl. – p. *brona*, r. *boronā*, s./ch. *brána*. Psl. **borna* je odvozeno asi přímo od ie. **bher-* 'ostrý; řezat' (není tedy etymologicky totožné s ↑*brána*, ač s ním souvisí). Z příbuzných slov srov. především něm. *bohren*

'vrtat', lat. *forāre* tv., ř. *fāros* 'pluh' i ↓*brāzda*. Další souvislosti u ↑*borec*.

branze 'obor'. Z fr. *branche* 'větve' a to z pozdnělat. *branca* 'tlapa', asi kelt. původu.

brašna, *brašnička*. Jen č., r.d. *borošnja* a sln. *brášnja*. Nepřfliš jasně. Asi od psl. **boršbno* (r.d. *bórošnó* 'žitná') mouka', sln. *brášno* 'jídlo (na cestu)', stsl. *brašbno* 'pokrm'), jež souvisí s gót. *barizeins* 'ječný' (srov. angl. *barley* 'ječmen'), lat. *farīna* 'mouka', vše z ie. **bhar(e)s-* 'ječmen' (A2) od **bhar-* 'štětina, hrot' (srov. ↑*bor*, ↑*brada*). Vývoj významu by byl 'rozemletý ječmen jako jídlo na cestu' → 'jídlo na cestu' → 'schránka na jídlo' (HK). Na utváření významu mohla působit i slova ↓*mošna* a ↓*brát* ('co se bere na cestu').

brát, *sebrat*, *sbírat*, *sběr*, *sběrný*, *šborový*, *nabrat*, *obrat*, *odebrat* (*se*), *odběr*, *pobrat*, *odebrat*, *probrat* (*se*), *zabrat*, *záběr*, *rozebrat*, *rozbor*, *vybrat*, *výběr*, *výběrový*, *výbor* aj. Všesl. – p. *brač*, r. *brat*, s./ch. *brāiti*, stsl. *bratiti*. Psl. **bratiti* se všeobecně spojuje s gót. *bafran* 'nést, rodit', angl. *bear* tv., lat. *ferre* 'nést', ř. *fērō*, arm. *berem*, av. *haraiti*, sti. *bhāratiti* tv., vše z ie. **bher-* 'nést'. Ve slov. posun 'nést, odnášet' → 'brát'. Srov. ↓*břímě*, ↓*březí*.

bratr, *bratříček*, *bratrský*, *bratrství*, *bratrstvo*, *bratranec*, *bratřit se*, *sbratřit se*, *pobratřit se*. Všesl. – p., r. *brat*, s./ch. *brāt*, stsl. *bratrā*. Psl. **brat(r)ъ* je příbuzné s lit. *brólis* (ze zdobnělého *broterēlis*), něm. *Bruder*, angl. *brother*, lat. *frāter*, stír. *bráth(a)ir*, ř. *frātēr* 'člen rodového příbuzenstva', arm. *elbair*, toch. A *pracar*, av. *brātar*, sti. *bhrātar-*, vše z ie. **bhrā-ter-* 'bratr' (A2), jež dále není průhledné (srov. ↓*matka*, ↓*otec*, ↓*dcera*).

brav 'menší dobytek (vepří, kozy, ovce)'. Všesl. – slk. *brav(ec)* '(kastrovaný) vepř', p.d. *browek*, r. *bórov* tv.,

s./ch. *bráv* 'dobyteč, vepř, skopec', stsl. *bravъ* '(drobné) dobytče'. Psl. **borvъ* se obvykle spojuje s něm.d. *Barch*, *Borch* 'vykastrovaný vepř', angl. *barrow*, stisl. *borgr* tv., vše z ie. **bhor-u-* 'kastrováný vepř (či jiné domácí zvíře)' od **bher-* 'řezat'. Srov. †*horec*, †*brány*.

bravo citosl. 'výborně, znamenitě', *bravura*, *bravurní*. Z it. *bravo*, původně 'výborný, statečný' přes vlat. **brabus* z lat. *barbarus* 'divoký, krutý, cizozemský' (viz †*barbar*). Posun 'divoký, hrubý' → 'statečný'.

brázda, *brázdit*, *zbrázdit*, *rozbrázdit*. Všesl. – p. *bruzda*, r. *borozdá*, s./ch. *brázda*, stsl. *brazda*. Psl. **borzda* (B8) není zcela jasné především slovtvorně (příp. *-zda* či *-da?*), jinak má blízko k **borna* (viz †*brány*). Srov. ještě lit. *biržis* tv. (ukazovalo by na ie. **bher-g-* (A1)), ř. *farādō* 'orám', vše k ie. **bher-* 'ostrý; řezat'.

brblat hov. expr. Onom. původu, srov. †*breptat*, †*mrlmat*.

brčál 'polokeř se stále zelenými listy', *brčálový*. Do č. zavedl asi Presl z jsl., kde je sln. *brščěl* 'břečtan' (Ma²), s. *břčanova tráva* 'brčál', dále nejasné. Srov. †*brslen*, †*břečtan* i †*boršč*.

brčko. Zdrobnělina od *brko* (†*brk*).

brdo 'hřeben tkalcovského stavu'. Dnes jen ve spojení *na jedno brdo* 'stejně'. Přeneseně 'hřbet hory' (srov. *Brdy*). Všesl. – p. *bardo*, r. *běrdο*, s./ch. *břdo*. Podle Ma² původně 'dřevěný mečík vsouvaný mezi osnovné nitě'. Psl. **brdo* má nejbližší k lot. *birde* 'tkalcovský stav', slovtvorně odpovídá i něm. *Bort*, angl. *board* (viz †*bort*), vše nejspíš k ie. **bher-dh-* od **bher-* 'řezat; ostrý'.

brebentit. Onom. původu, srov. lot. *berbelēt* 'rychle, nesrozumitelně mluvit' i †*brblat*, †*breptat*.

breberka expr. 'veš či jiný podobný hmyz'. U Jg *bebelka* 'veš'. Snad z dětské řeči (Ma²).

bréca vulg. '(nepřijemná) žena'. Asi onom. původu, srov. †*brečet*.

brečet, *brek*, *obrečet*, *pobrečet si*, *vybrečet (se)*, *zabrečet (si)*, *rozbrečet (se)*, *probrečet*, *ubřečený*. Stč. *břečeti* 'zvučet, hlučet', p. *brzeczec* tv., r.d. *brjačat* 'křičet, hlasitě mluvit', sln.st. *brécati* 'křičet, řvát, plakat'. Psl. **brécati* je onom. původu, souvisí s †*brinkat*.

brejk 'únik, rychlý protiútok'. Z angl. *break* 'rozbití, průlom ap.' od slovesa (*to*) *break* 'zlomit, rozbit' (něm. *brechen* tv.), jež souvisí s lat. *frangere* tv. (ie. **bhreg-* od **bher-* 'bít, řezat').

brejlovec 'druh kobry s kresbou podobnou brýlím'. Viz †*brýle*.

breptat, *brept*, *brepta*, *vybreptat*. Onom., srov. †*brblat*, †*brebentit*.

breviář 'modlitební kniha pro kněze'. Z lat. *breviarium*, původně 'výtah, sumář' od *brevis* 'krátký'. Srov. †*bršfink*.

brhlík 'druh zpěvného ptáka'. Stč. *brhel*, *brhlec*. P. *bargiel*, r.d. *bergléz*, sln. *břglez* tv. Psl. **brgaléza* se obvykle vykládá z **brzъ* 'rychlý' (viz †*brzký*) a **lézii* (viz †*lézit*), tedy 'rychle lezoucí', pro jeho obratnost při šplhání po stromech. Hláskoslovným problémem je však -g- místo -z-.

bridž 'karetní hra'. Z angl. *bridge* a *to* – zřejmě přikloněním k *bridge* 'most' – ze staršího *biritch* (19. st.) neznámého, údajně ruského původu.

bršfink 'informativní schůzka'. Z angl. *briefing* od (*to*) *brief* '(krátce) instruovat, informovat' od *brief* 'krátký' ze stfr. *brief*, *bref* z lat. *brevis* tv. Srov. †*breviář*.

brigáda 'vojenský či pracovní útvar; dobrovolná krátkodobá práce'.

brigádník, brigádnický. Přes něm. *Brigade*, fr. *brigade* z it. *brigata* 'tlupa, bojová skupina' od *briga* 'boj, potyčka'. Ve významu 'pracovní skupina' a 'dobrovolná veřejně prospěšná činnost' po válce z r.

brigantina 'druh plachetní lodi', *briga*. Z angl. *brigantine* (zkráceně *brig*) z it. *brigantino* 'lehká pirátská loď' od *brigante* 'lupič, loupežný voják' od *briga* 'boj, potyčka' (srov. †*brigáda*).

briketa 'cihla lisovaného uhelného prachu'. Z it. *briquette*, což je zdobnělina od *brique* 'cihla' ze stříz. *bricke* (srov. angl. *brick* tv.), jež souvisí s něm. *brechen*, angl. *break* 'rozbít' (srov. †*brejck*).

brilantní 'skvělý, znamenitý'. Přes něm. *brillant* z fr. *brillant* (viz †*briliant*).

briliant, brilantový. Přes něm. *Brillant* z fr. *brillant* tv., doslova 'třpytící se', od *briller* 'třpytit se' z it. *brillare* tv., původně asi 'třpytící se jako beryl', viz †*brýle*, †*beryl*.

brioška 'druh jemného pečiva'. Z fr. *brioche* od *brier* (vedle *broyer*) 'drtit, mačkat' z germ. **brekan* (srov. něm. *brechen* 'rozbít, zlomit').

bríza 'teplý mořský vítr'. Z něm. *Brise* či angl. *breeze* (dříve *hrize*) z fr. *brise*, nejasného původu.

brk 'tuhá osa ptačího pera, ptačí pero', *brko, brčko*. Takto jen č. a slk., jinak r.d. *bork* 'stéblo, stvol', sln., s./ch. *břk* 'knír'. Psl. **borka* nemá spolehlivé ie. paralely. Původní význam snad byl 'ostrý výrůstek (na těle)' od ie. **bher-* 'ostrý'. Srov. něm. *Borste* 'štetina' a †*boršč*.

brkat 'zakopávat', *brknout*. Stč. *brkati* 'létat, poletovat'. Hl. *borkač* 'bručet', r.d. *borkát* 'házet', s./ch. *břkati* 'škrabat, tlouci, uvádět v nepořádek'. Psl. **břkati* má asi onom. původ, srovnává se s lit. *burkuoti* 'vrkat'.

brlení 'zábradlí'. U Jg též *brdlení*. Významově souhlasí s *bradlo* (†*bradla*), ale hláskoslovně je vztah málo jasný.

brloh 'doupě'. P. *bartlóg* 'postel ze slámy, doupě', r. *berlóga* 'zimní doupě medvěda', s./ch. *břlog* 'svinský pelech'. Psl. **břloga*/**břloga* není příliš jasně. První část slova se spojuje s s./ch. *břljati* 'špinit', slk. *břlat sa* 'hrabat se' (psl. **břl'ati* onom. původu). Vzhledem k tomu, že příp. *-og-* je nezvyklá, je třeba připustit možnost zkrácení z **břro-log-*, kde druhá část souvisí s †*lože* (Ma²). Blízkost něm. *Bärenloch* 'medvědí doupě' je zřejmě jen náhodná.

brnění 'kovový ochranný oděv'. Stč. *brňi, brně*, slk. *broňi*, r. *bronjá*, b. *bränja*, stsl. *brönje*. Psl. **brön'a* je výpůjčka z germ., nejspíš ze sthn. *brunja* tv. a tam asi z kelt. (srov. ir. *bruinne* 'prsá', šlo tedy původně asi o 'prsni pancíř'). Srov. †*obrnit*.

brnět, brňavka, zabrnět. Stč. *brněti* 'temně zvučet, řinčet', r.d. *breniti*, sln. *brněti* tv. V nové češtině pokleslo na pouhé 'trnout, chvět'. Psl. **brněti* je onom. původu, srov. †*brnkat*, †*břinkat* ap.

brnkat, brnkání, zabrnkat, vybrnkat. Onom., srov. †*brnět*, †*břinkat*.

brod, brodivý, brodit se, přebrodit. Všesl. – p. *bród*, r. *brod*, s./ch. *bród*. Psl. **broda* je odvozeno od **bresti*, l.os.přít. **bredq*, (stč. *břísti, brdu* i *bředu* 'brodit se', r. *brestí* 'pomalu jít', sln. *brėsti* 'brodit se'), kterému odpovídá lit. *břísti*, l.os.přít. *brendū* tv. Jiné ie. souvislosti nejisté. Staré sloveso bylo všude nahrazeno sekundárním **broditi (se)*.

brojit 'horlivě vystupovat proti něčemu'. Takto jen č. a slk. Stč. *brojiti se* 'hemžit se, rojit se' (snad příkloněním k *rojiti se*), p. *broić* 'činit zle, vyvádět', r.d. *broiit* 'hýbat se', s./ch. *bròjiti* 'počítat', *brój* 'číslo'. Východiskem je

asi psl. **briti* 'holit, řezat' (srov. r. *brit* tv. a *ḫbritva*) z ie. **bhrei-*, což je rozšíření kořene **bher-* 'řezat' (viz např. †*borec*). Od **briti* je **brojō* (srov. *ḫbroj*) (podobně †*bít* – †*boj*) a od toho **brojiti*. Jsl. význam 'počítat' je přeneseně z 'dělat zářezy' (HK).

brojler 'jatečné kuře vhodné k pečení'. Z angl. *broiler* tv. od (*to*) *broil* 'pečí, grilovat' ze stfr. *brusler* tv., nejistého původu.

brok, *brokový*, *brokavnice*. Z něm. *Brocken* 'drobek, úlomek, kousek', jež souvisí s *brechen* 'zlomit, rozbít' (germ. **brekan* tv.). Srov. †*brejk*, †*briketa*.

brokát 'látka protkaná kovovými nitěmi', *brokátový*. Z něm. *Brokat* a to z it. *broccato* tv., což je vlastně přič. trp. od *broccare* 'prošívat (zlatem či stříbrem)' od galorom. **brocca* 'jehlice'. Srov. *ḫbrož*, *ḫbrožura*, *ḫbrokolice*.

brokolice 'druh zeleniny podobný kvěťáku'. Z it. *broccoli*, což je pl. od *broccolo* tv. od *brocco* 'výhonek' galorom. původu (viz †*brokát*).

brom 'kapalný prvek', *bromový*. Z něm. *Brom*, fr. *brome*, utvořeného (1826) od ř. *brōmos* 'zápach' podle jeho charakteristické vlastnosti.

bronchitida 'zánět průdušek'. Z lat. *bronchitis*, což je moderní útvar od pozdnělat. *bronchus* 'průduška' z ř. *brónchos* 'hrdlo, průduška'.

brontosaurus. Uměle z ř. *brontē* 'hrom, bouře, ohromení' a *saūros* 'ještěř(ka)', tedy vlastně 'ohromný ještěř'.

bronz, *bronzový*. Přes něm. *Bronze* z it. *bronzo* tv. Dále nejisté, možná z per. *pirinğ*, *birinğ* 'měď'.

broskev, *broskvička*, *broskovový*, *broskvoň*. Stč. *břeskev* (jako i sln. *břeskev* aj.) je přejato ze stflat. (*prunus*) *pers(ica)*, vlastně 'perská (švestka)' (srov. něm. *Pfirsich* i mladší r. *pěrsik*

tv.). V č. se sblížilo s *broskev* 'zeli' z lat. *brassica* a potlačilo jeho původní význam, z forem *břeskev/broskev* (Jg) se pak prosadila ta druhá (Ma²).

brouk, *brouček*. Stč. *brúk*. Jen č. a luž. (*bruk*). Asi onom. původu od *ḫbroukat*, *ḫbručet* (srov. stč. *chrúst* tv.) (HK), nápadná však je i blízkost stflat. *brucus* 'vývojové stadium sarančete', přejetí však je méně pravděpodobné.

broukat, *zabroukat*, *pobroukovat*. Onom. Psl. **brōk-* (B7) je o-ovou variantou k **brēk-*, která je v †*brečēt*, srov. i *ḫbručet*, †*brouk*.

brousit, *brus*, *brousek*, *bruska*, *brusný*, *brusič*, *brusírna*, *zbrousit*, *nabrousit*, *přibrousit*, *vybrousit*, *obrousit*, *přebrousit*. Všesl. – p. *brusíc*, r.d. *brusít* 'sbírat listí; blouznit aj.', s./ch. *brúšiti*. Psl. **brusiti*, původně asi 'drhnout', nejspíš souvisí s lit. *braūkti* 'otírat' (ie. dvojtvar **brauk-*/**brauk-* (A1, B2)). Přibuzné je i psl. **brōsati* (r. *brosát*) 'vrhat'. srov. i lit. *brūkti* 'vrazit'). Jiné ie. souvislosti nejsou zřejmé. Srov. *ḫbrusinka*, *ḫbrusle*.

brouzdat (se), *brouzdaliště*. Jen č., asi novější (u Jg není). Zřejmě nějaké expr. přetvoření *brodit (se)* (viz †*brod*).

brovnink 'plochá automatická pistole'. Z angl. *browning* podle vynálezce J. M. *Browninga* (kolem r. 1900).

brož 'ozdobný špendlík na šaty'. Z fr. *broche* a to z vlat. (galorom.) **brocca* 'jehlice'. Srov. *ḫbrožura*, †*brokát*, †*brokolice*.

brožura 'sešitá či spleená knížka', *brožovat*, *brožovaný*. Z ř. *brochure* (přes něm. *Broschüre*) od *brocher* 'sešít, stehovat' od *broche* (viz †*brož*).

brslen 'druh keře'. Stč. i *brsněl*. Slovo ve slov. jazycích formálně i významově různorodé – slk. *bršlen*, p. *przmiel*, ukr. *bruslyna*, r. *beresklet* aj., ale sln. *bršlján*, ch. *břšljan* znamená 'břečtan'. Nejasné.

původní souvislosti zcela zastřeny (jinak však Ma², HK). Srov. †*brēčtan*, †*brčál*.

brtník 'medvěd hnědý'. Jen č. Od stč. *brt*, *brt* 'hnízdo divokých včel ve stromě' (p. *barc*, r. *bori*, v jsl. chybí). Psl. **borta*/**bortb* není zcela jasné, obvykle se vykládá z ie. **bher-* 'ostrý; řezat', srov. lat. *forāre* 'vrtat', †*brázda* aj., tedy 'vyvrtaná dutina'.

bručet, *bručoun*, *bručivý*, *zabučet*. Onom., srov. †*broukat*, †*mručet*.

brukev 'kedlubna'. Přejato za nár. obrození z p. *brukiew* a to z dněm. *Wru(c)ke*, *Brucke* tv. nejistého původu (Ma²).

brumlat. Onom. původu, srov. něm. *brummen* 'bručet, bzučet' a dále †*bručet*, †*brundibár*, †*brblat*, †*mrlmat*, †*mumlat*.

brunátný 'tmavě rudý (o obličejí)', (z)*brunátně*. Od stč. *brunát* 'sukno tmavé, červenohnědé barvy' a to ze stíh. *brūnāt* tv. od *brūn* (dnes *braun*) 'hnědý' z ie. **bher-* tv. Srov. †*brunet* i †*bobr*.

brundibár 'čmelák, bručoun'. Nář. i *brundibál*, *brumbár*. Nejspíš podle něm. *Brunmbär* 'bručoun', první část onom. (srov. †*brumlat*, †*bručet*), v druhé je *Bär* 'medvěd'.

brunet, *brunet(k)a*. Z fr. *brunet* od *brun* 'hnědý' z germ. **brūn-* tv. (viz †*brunátný*).

brusinka, *brusinkový*. Dříve *brusnice*, místy znamená i 'borůvka' (Ma²). Věsl. – p. *brusznica*, r. *brusníka*, s./ch. *brūsница* 'brusinka' i 'borůvka'. Psl. **brusznica* se spojuje s lit. *brūknė*. lot. *bruklene* tv., tato paralela dále ukazuje na souvislost s psl. **brusiti* (†*brousit*), resp. lit. *braūkii* 'odřít, drhnout' – podle toho, že plody se češou, odírají najednou ve větším množství (např. při češání hřebenem).

brusle, *bruslař(ku)*, *bruslařský*, *bruslit*, *bruslení*, *zabruslit si*, *vybruslit*, *přibruslit*, *nabruslit si*. Jen č. (slk. *korčuľa*, p. *łyżwa* atd.), běžné od Jg. Nejspíš od †*brousit* podle něm., kde *schleifen* znamená jednak 'brousit', jednak 'smýkat, bruslit' (Ma²).

brutální 'surový', *brutalita*. Ze stílat. *brutalis* 'zvřecí, nerozumný' k lat. *brūtus* 'těžký, hloupý'. Srov. †*brutto*.

brutto 'hrubý (příjem, váha ap.)'. Z it. *brutto*, vlastně 'nečistý, sprostý', od lat. *brūtus* (viz †*brutální*).

brva 'oční řasa'. P. *brew*, r. *brov*, s./ch. *ďbrva*, stsl. *brǫvb*, vše 'obočí'. V č. slovo vyhynulo a do jazyka bylo opět uvedeno za nár. obrození Hankou, ujalo se však ve významu 'oční řasa' (Ma²). Psl. **bry* (gen. *brove*) je příbuzné s lit. *bruvis*, něm. *Braue*, angl. *brow*, ř. *ofrýs*, av. *brvat-*, sti. *hhrū-*, vše 'obočí' z ie. **bhrū-* tv. (A2).

bryčka 'lehčí nekrytý povoz'. Z p. *bryczka* a to nejspíš přes něm.d. *Birutsche* z it. *biroccio* ze stílat. **birotium*, vlastně 'dvoukolák', z †*bi-* a lat. *rota* 'kolo'. Srov. †*rotace*.

brykule 'vrtochy'. Z fr. *bricole* 'uskočení, vzpínání se (koně)' od *bricoler* 'uskakovat, kutit aj.' nejistého původu.

brýle, *brejle*, *brejličky*, *brýlatý*, *obrýlený*. Z něm. *Brille*, stíh. *b(e)rille*, dále viz †*beryl*. Z tohoto polodrahokamu byla kolem r. 1300 v sev. Itálii zhotovena první oční skla. Srov. i †*briliant*.

bryndat, *brynda*, *bryndák*, *bryndáček*, *pobryndat*, *vybryndat*, *nabryndat*. Jen č., není jisté, zda prvotní je sloveso či subst., více starších dokladů je na subst. (Jg). Pak by mohlo jít o tvoření expr. příp. *-nda* (srov. †*sranda*, †*hžunda*) od něm. *Brühe* 'brynda, břečka, vývar' (HK).

brynza 'ovčí sýr'. Z rum. *brinză*. Staré karpatské pastýřské slovo (p. *bryndza*, *brędza*, ukr. *brȳn(d)za*), srov. †*bača*.

bryskní 'příkrý, ostrý'. Z fr. *brusque* 'ostrý, upký (o víně)' z it. *brusco* tv., asi kelt. původu.

brzda, *brzdový*, *brzdný*, *brzdit*, *zabrzdit*, *zbrzdit*, *ubrzdít*, *příbrzdit*, *odbrzdit*. Takto jen č. a slk., dále je sln. *brzda* 'uzda' a str. a stsl. *brōzda* 'část koňského stroje'. Do č. zavedeno Šafaříkem v pol. 19. st. jako ekvivalent něm. *Bremse* (Ma²). Psl. **brōzda* (pokud to není až stsl. novotvar!) souvisí s lit. *bruzdiaklis* 'roubík, uzda'; další uváděné paralely, stsl. *broddr* 'ostří, kraj', stír. *brot* 'bodec', vše z ie. **bhr(u)zd-* od **bher-* 'ostrý; řezat', nepřesvědčující příliš významově.

brzký, *brzy*, *brzičko*, *brzo*. Stč. i *brzy* 'rychlý'. Všesl. – stp. *barzy* tv. (p. *bardzo* 'velmi'), r.st. *bōrzyj* 'rychlý', s./ch. *břz*, stsl. *brōzō* tv. Psl. **brōzō* nemá jednoznačný výklad. Obvykle se spojuje s lit. *burzdūs* 'rychlý, živý', vyjít lze z ie. **bhr̥s-* od **bhers-* 'spěchat' (A6), k němuž se řadí i lat. *festināre* tv. (A2). Jiný výklad spojuje s lat. *brevis* 'krátký' a ř. *brachys* tv., východiskem by bylo ie. **br̥ghu-* (A1, A3, A7).

brzlík 'žláza s vnitřní sekrecí uložená v hrudníku'. Zavedeno Preslem, asi pod vlivem něm. *Briesel* tv., vedle *Bries* tv., jež asi souvisí s *Brust* 'prsa'. Srov. však i slk. *brzica* 'vepřový lalok, podkrčí' a nepřiliš jasně stč. *brzicě* (Klaret, 14. st.), jež mohl Presl znát (Ma², HK).

břečka. Hl. *brěčka*, p. *brzecza*, sln. *bręca*, ch. *brěče* (ve vsl. a zbytku jsl. chybí) znamená 'sladká šťáva ze stromu (zvláště břízy), mladé pivo ap.'. Psl. **bręca*/**bręčka* není příliš jasně, ale asi má kelt. kořeny (srov. stír. *braich* 'slad', wal. *brag* tv., odtud pak i stílat. *braces* tv.).

břečfan, *břečfanový*. P.d. *brzeszczan*, ukr. *brocetan*, sln. *bršljan*, ch. *bršljan*. Psl. podobu nelze pro rozmanitost forem stanovit, překrývá se i s názvem pro †*brslen*. Nejasné. Srov. ještě †*brčál*.

-břednout (*zabřednout*, *vybřednout*, *rozbředlý*). Ve starší č. *břednouti*, *břednu* bylo totéž co *brodit* (†*brod*), tedy *zabřednouti*, *zabřísti* znamenalo 'zajít hluboko do vody, bláta ap.'. Zpětným oddělením předp. pak asi i význam 'tát, řídnout'.

břeh, *pobřeží*, *pobřežní*, *břehule*. Stč. *břěh* také 'kopec, sráz'. Všesl. – p. *brzeg*, r. *béreg*, ch. *brijěg*, s. *bręg*, stsl. *bręgъ*. Psl. **bergъ* (B8) je příbuzné s něm. *Berg* 'hora', wal., bret. *bre* 'vyvýšenina', arm. *berj* 'vysoký', av. *bərəz-*, chet. *parkuš* tv., toch. AB *pärk-* 'tyčit se', vše z ie. **bhergh-* 'vyvýšenina, tyčit se' (A1, A3). Ve slov. je g místo očekávaného z, ale není třeba proto předpokládat přejetí z germ. (tak HK).

břemeno. Novotvar k †*břimě* (gen. *břemene*) (D1).

břeskný 'pronikavě znející'. Onom. původu, srov. †*řesknout*, †*řískat* (dříve i *brískat*), †*brínkat*.

břevno. P. *bierwiono*, r. *brevnó*, s./ch. *brvno*, stsl. *brvno*. Psl. **brvno* je odvozeno od **brvno* 'kláda, látka (přes vodu)' (stč. *břev* tv.), které se spojuje se stisl. *brū* 'most', něm. *Brücke* i gal. *briva* tv. Je možné, že východisko je nakonec stejné jako u †*brva* (ie. **bhrū-*) ('obočí' = 'mústek'), ač k rozdvojení obou slov by bylo muselo dojít už dávno.

březan, *březnový*. Odvozeno od †*břiza* (měsíc rašení bříz). Stsl. *bręzno* však znamená 'čtvrtý měsíc'.

břeží 'oploďný (o samicích savců)'. R.d. *berěžaja*, sln. *bręja*, s./ch. *bręda* csl. *bręzda*. Psl. **berd'a* je stará

odvozenina od ie. **bher-* 'nést' (ještě před slov. změnou významu v 'brát'). Srov. i lat. *forda* tv. od *ferre* 'nést'. Viz †*brát*, srov. †*břímě*.

břídil 'packal, neobratný neoborník'. Od řidššího slovesa *bříditi* 'kazit, packat', u Jg *břiditi*, jež je asi od *břidky* 'ohavný, znečištěný' (viz †*břítiky*) (Ma²).

břidlice, *břidlicový*. Jen č. a slk., novější (od Presla). Nepříliš jasně. Nář. a v starší č. i *břidla*, *skřidla*, *skřidlice*. Vzhledem k sln. *skriřl*, ch. *škrilja*, *škriljavac* tv. je asi třeba vycházet z psl. **skridl-* od ie. **skreid-*, z něhož je i gót. *dis-skreitan* 'roztrhat', bav. *schrizen* tv. (srov. †*lopuka*) od ie. **sker-* 'řezat, krájet'. Změna násloví v č. je asi podle č.st. *břidky* 'ostrý, drsný' (viz †*břítiky*, †*břítva*) (HK).

břicho, *bříško*, *břichatý*, *břicháč*, *břichatět*. Stč. *břuch(o)*, p. *brzuch(o)*, r. *brjūcho*, chybí v jsl. Psl. **br'ucho* není zcela jasně. Srovnáváno se stir. *brū* tv. i něm. *Brust*, angl. *breast* 'prsá'. Výchoziskem by bylo ie. **bhreu-s-* (A8, B2), rozšíření kořene **bhreu-* 'nadýmat se'.

břímě, *břemeno*. Všesl. – p. *brzemie*, r.st. *berémja*, s./ch. *brěme*, stsl. *brěmę*. Psl. **bermę* (B8) je pokračováním ie. **bher-men-*, odvozeného od **bher-* 'nést' (o starobylosti odvozeniny svědčí, že je tu zachován původní význam 'nést', viz †*brát*). Srovnatelné útvary jsou ř. *férma* 'plod (v lůně matky)' a sti. *bhárman-* 'péče, udržování' (HK).

břinkat, *zabřinkat*, *břinkavý*. Onom., srov. r. *brenčát'*, sln. *brenčáti* tv., které jsou pokračováním psl. **bręčati* (se sekundárním -n-). Srov. †*brečēt* a dále †*brnkat*, †*řinčet*.

břit 'ostří'. Novější výtvar podle †*břítiky*, †*břítva*.

břítky 'ostrý'. Stč. *břidky* 'ostrý, odporný, ohavný', p. *brzydki* 'ošklivý', r.d. *bridkój* 'ostrý, studený', s./ch. *břidak*

'ostrý', stsl. *bridkō* 'ostrý, drsný'. Psl. **bridkō* se obvykle odvozuje od **britti* 'holit, řezat', vycházejícího z ie. **bher-* (viz †*břítva*, †*brojit*). Pro zsl. musíme předpokládat vývoj 'ostrý' → 'odporný, ošklivý' (asi nejprve o chuti ap.), proto někteří autoři (Ma², HK) vycházejí z přesmyknuté podoby **bidrkō* 'ostrý, hořký, odporné chuti', srovnatelné s něm., angl. *bitter* 'hořký'. V každém případě v nové češtině došlo ještě ke změně *břidky* > *břítiky* vlivem †*břítva*.

břítva. Všesl. – p. *brzytwa*, r. *brítva*, s./ch. *břítva*, stsl. *brítva*. Psl. **brítva* je odvozeno příp. -*tva* od slovesa **britti* 'holit, řezat', které spolu se sti. *bhrināti* 'zraňuje, poškozuj' a snad i tráckým *brilōn* 'holič' vychází z ie. **bhrei-*, což je rozšíření kořene **bher-* 'řezat; ostrý'. Srov. †*brojit*, †*břítiky*, †*borec*, †*brány*.

bříza, *břízka*, *březový*. Všesl. – p. *brzoza*, r. *beręza*, s./ch. *bręza*. Psl. **berza* (B8) je přibuzné s lit. *bėrzas*, stpr. *berse*, něm. *Birke*, angl. *birch* tv., sti. *bhūrjā-* 'druh břízy' a snad i lat. *fraxinus* 'jasan'. Výchoziskem je ie. **bherǵ-* 'bílý, světlý' (srov. sti. *bhrājate* 'svítí'). motivací je typická barva kůry (HK).

bubák. Od onom. *bubu*, jímž se straší malé děti (spojení retně souhlásky a temné samohlásky), srov. slk. *bobo*, r. *húka*, sln. *bavbáv*, něm. *Popanz*, *Bobo*, angl. *bugaboo*, maď. *mumus* ap. (Ma²).

buben, *bubínek*, *hubnový*, *bubínkový*, *bubeník*, *bubenický*, *bubnovat*, *zabubnovat*, *vybubnovat*. Všesl. – p. *bęben*, r. *búben*, s./ch. *búbanj*. Psl. **bqbwnš* je odvozeno od ie. onom. základu **bomb-*, který najdeme i v stisl. *bumla* tv. či lat. *bombus*, ř. *bómbos* 'dunění' (viz †*bomba*).

bublat, *zabublat*, *vybublat*, *bublanina*. Viz †*bublina*.

bublina, *bublínka*, *bublinový*. P. *bqbel*, s./ch. *bubúljica*. Od psl. **bqb-*

onom. původu (srov. †*houbel*, †*bobule*, †*lubřet*), srov. i lit. *buřbulas*, angl. *bubble* tv. (Ma²).

bubřet, *nabubřet*, *nabubřelý*. Jen č., od stejného onom. základu **bqb-* jako †*bublina*.

bucatý, *bucfík*. U Jg i *bucatý*, p. *pu-colowaty* tv. Asi od slabě dochovaného *bucar* (citosl. *buc*) 'bouchat', podobně jako †*ducatý*, tedy vlastně 'nabouchaný' (Ma²). Srov. i †*baculatý*.

buček. Zdrobnělina od †*bok*.

bučet, *bučivý*, *zabučet*. Všesl., onom. od citosl. *bú*. Psl. **bučati* je variantou k **bukati* (srov. †*bukač* i †*býk*).

bud(to) sp. Původně rozkazovací způsob od †*budu*. Jen č., slk. a p. (*bqdž*).

buddhismus, *buddhista*, *buddhistický*. Od sti. myslitele *Buddhy* (6.–5. st. př. Kr.) (viz †*bdít*).

budit, *budík*, *budíček*, *buditel*, *buditelský*, *buditelství*. Všesl. – p. *budzić*, r. *buditi*, s./ch. *búditii* tv. Psl. **buditi* je tzv. kauzativum (způsobovací sloveso) k **boděti*, vlastně 'způsobovat, že někdo bdí' (viz †*bdít*). Srov. ještě lit. *būdinti*, sti. *bodháyati* tv.

budoár 'dámský pokojík (zvláště v době rokoka)'. Z fr. *boudoir*, vlastně 'trucovna', od *bouder* 'trucovat'.

budovat, *budova*, *budovatel*, *budovatelský*, *vybudovat*, *přebudovat*, *zbudovat*, *zabudovat*. Stč. *budovati* sě 'stavět stany, tábořit', p. *budowac* 'stavět, budovat'. Jen zsl., což ukazuje na souvislost s †*houda*, ale vztah není zcela jasný.

budu, *budoucí*, *budoucnost*. Všesl. – p. *będzię*, r. *búdu*, s./ch. *bôm*, *bôdem*, stsl. **bqđq*. Psl. **bqđq* 'stanu se, budu' funguje jako budoucí čas slovesa **byti* (z ie. **bhū-*, viz †*být*). S ním bývá také nejčastěji spojováno, ale hláskové nesrovnalosti se vysvětlují různým

způsobem. Srovnává se s lat. *-bundus* v útvarech jako *moribundus* 'kdo je na umření' od *morī* 'zemřít', srov. †*vagabund* (HK).

bufa ob. expr. 'velká, těžká bota'. Zřejmě nějak vychází z fr. *bouffer* 'nadouvat se', srov. p. *bufa* 'zvon u rukávu', r.d. *buf* 'velký záhyb (na zácloně ap.)'.

bufet, *bufetový*, *bufetářka*. Z fr. *buffet*, původně 'stolek (s vystaveným zbožím)', další původ nejasný.

bugr ob. expr. 'výtržnost, rámus'. Nejasné. Snad nějak souvisí s fr. *bougre* 'hrome, sakra', *bougrement* 'strašně' ze stfr. *hogre* 'kacíř, sodomita' stejného původu jako †*buzerant*.

bůh, *bůžek*, *boží*, *božský*, *božství*, *božstvo*, *zbožný*, *zbožnost*, *zbožňovat*. Všesl. – p. *bóg*, r. *bog*, s./ch. *bóg*, stsl. *boga*. Psl. **boga* znamenající jednak 'bohatství, štěstí, podíl' (viz †*bohatý*, †*zbožň*), jednak 'bůh' odpovídá stavu v ú. jazycích, kde je sti. *bhaga-* 'bohatství, podíl, štěstí' i 'udělovatel, dárcé' (sti. *bhájati* 'rozděluje'), stper. *baga-* 'bůh'. Názory na míru frán. vlivu na vývoj významu 'bůh' ve slov. se různí (Ma²). Východiskem slov. a íf. slov je ie. **bhag-* 'udělovat', které je ještě v ř. *fagein* 'pojist', toč. A *pāk* 'díl, část' (A2). Původní ie. název pro nejvyšší božstvo je zřejmě dochován v lit. *diėvas*, lat. *deus* (viz †*div*).

buchar 'strojní kladivo'. Z něm. *Pochhammer* z *pochen* 'bouchat' a *hammer* 'kladivo' s příkloněním k č. †*bouchat*.

buchta, *buchtíčka*. Takto je č. a p. Od základu *buch-/puch-* asi onom. původu. Srov. sln. *bühniti*, *bühtati* 'otěci, napuchnout' a dále †*puchnout*, †*bucatý*. Význam 'rána do zad' od †*bouchat* žertovným přichýlením k názvu 'pečiva' (Ma², HK).

bujarý. Jen č. a slk., asi až od nár. obrození (Rukopisy). Vysvětluje se kontaminací (D3) ↓*bujný* a ↓*jarý*, stč. bylo *jarobujný* tv.

bujný, *bujnost*, *bujet*, *rozbujet se*, *přebujelý*. Všesl. – p. *bujny*, r. *buinyj*, s./ch. *bujan*. Psl. **bujnъ* je odvozeno od **bujb* (str. *bui* 'smělý', stsl. *bui* 'pošetilý'). Východisko se hledá v ie. **bheu-* 'nabývat, růst', vývojový význam asi byl 'rychle rostoucí, nabývající na síle' → 'silný, smělý' → 'zrupný, nevázaný'. Přesně ie. paralely chybějí.

bujon 'hovězí vývar'. Z fr. *bouillon* tv. od *bouillir* 'vřít' z lat. *bullire* 'vřít, bublat' od *bulla* 'bublina'. Srov. ↑*bojler*, ↓*bula*.

buk, *bouček*, *bukový*, *bukvice*. Všesl. – p., r. *buk*, s./ch. *būk*, stsl. *buko*. Psl. **buko* je nejspíš výpůjčkou z germ. **bōkō-* (něm. *Buche*, stangl. *bōk*, *bēce*, stisl. *bōk*, odtud pak i germ. slovo pro 'knihu', protože první runy byly asi psány na bukovou kůru, srov. ↑*bookmaker*). Přibuzné je lat. *fāgus* tv. a ř. *fēgós* 'dub', vše z ie. **bhāgo-* 'buk' (A2). Slovem se často argumentovalo při určování slov. a ie. pravlasti – buk totiž neroste východně přibližně od spojnice vých. pobřeží Baltu a ústí Dunaje. Z neexistence původního slov. výrazu pro tento strom se tedy soudilo, že původní sídla Slovanů byla na východ od této hranice (Ma²). Podobné 'botanické' či 'zoologické' argumenty je však třeba brát opatrně.

bukač 'druh brodivého ptáka'. Od onom. *bukat* podle jeho hlasu, srov. lit. *būkas* tv. a dále ↑*bučet* a ↓*býk*.

bukanýr 'pirát'. Přes něm. *Bukanier* z fr. *boucanier* tv., původně 'lovec, dobrodruh (na Karibských ostrovech)' od *boucan* 'dřevěný rošt na opékání masa' domorodého, karibského původu.

buket 'vůně vína'. Z fr. *bouquet* tv., přeneseně z významu 'kytice' (viz ↓*puget*), srov. i ↓*buš*.

buklé 'koberec s hrubším plastickým povrchem'. Z fr. *bouclé* 'kadeřavý' od *boucle* 'přezka, smyčka, klička, kadeř' a to přeneseně z lat. *buccula*, což je zdobnělina od *bucca* 'tvář'.

bukolický 'pastýřský'. Z lat. *bucolicos* z ř. *boukolikos* tv. od *boukólos* 'pastýř' z *boūs* 'dobytek' a *kéllō* 'ženu, strkám'.

bula ('papežská) listina s kovovou pečetí'. Z lat. *bulla* 'bublina', přeneseně 'vypouklá pečeť' a ve střlat. 'listina s pečetí'. Srov. ↓*bulletin*, ↑*biletář(ka)* i ↑*bujon*, ↑*bojler*, ↑*boule*.

buldok, *buldočf*. Z angl. *bulldog*, doslova 'býčí pes', z *bull* 'býk' (srov. ↓*buldozer*, ↓*buly*) a *dog* 'pes' (srov. ↓*dog*).

buldozer, *buldozerista*. Z am.-angl. *bulldozer* od *buldoze*, jež je v 19. st. známo v slang. významu 'silou zastrašovat (původně černochoy)'. Interpretuje se jako 'dát býčí dávku' z *bull* 'býk' a *dose* 'dávka', ale to může být lid. etym. (D2). Ve 20. st. přeneseno na název stroje.

bulík 'hlupák', *bulíkovat*, *nabulíkovat*. Původně 'mladý vůl' z něm. *Bulle* 'býk, vůl' (srov. ↑*buldok*).

bulimie 'chorobný hlad'. Přes lat. z ř. *boulīmīā* tv. od *boūs* 'býk' (srov. ↑*bukolický*) a *līmós* 'hlad', tedy vlastně 'býčí hlad'.

bulit 'brečet', *ubulený*. Onom. původu. od citosl. *bú*.

bulizník 'druh křemene'. Z r. *bulýžnik* tv. od *bulýga* 'kámen, křemen, sukovitá hůl', jež souvisí s ↑*boule*.

bulka. Zdobnělina od ↑*boule*.

bulletin 'věstník, (úřední) zpráva'. Z fr. *bulletin* tv. a to (podle it. *bolletino*, což je dvojnásobná zdobnělina od

bolla 'listina, pečeť') od stfr. *bulle* tv., obojí ze střlat. *bullā* tv. (viz ↑*bula*).

bulva 'oční koule; hlíza'. Přejato Jg z p. *bulwa* 'hlíza, brambořík' (odtud je i lit. *būlvė* 'brambor'). V p. buď výpůjčka z lat. *bulbus* 'cibule, hlíza', nebo slovo domácí, příbuzné s ↑*boule* (srov. č.d. *bul'avý* 'tlustý, nadutý', s./ch. *būļjav* 'vypoulený').

bulvár 'široká třída', *bulvární*. Z fr. *boulevard* tv., původně 'roubený val', ze stfniz. *bollwerc* tv. (srov. něm. *Bollwerk* tv. z *Bohle* 'fošna' a *Werk* 'dílo, práce'), po demolicích pařížského opevnění v 18. a 19. st. přeneseno na promenády postavené na jeho místě.

buly 'vhazování při hokeji'. Z angl. *bully* tv. Původní význam byl 'brach, kamarád', pak 'rváč, tyran' (asi vlivem *bull* 'býk', srov. ↑*buldok*, ↑*buldozer*) a konečně 'rvačka, mela'.

bum citosl. Onom., srov. ↑*bomba*, ↑*buben*.

bumbat. Onom. původu, z dětské řeči. Srov. ↓*bumbrlíček*.

bumbrlíček. Utvořeno od citosl. *bumbu* a *brmbr* napodobujících pití (srov. ↑*bumbat*).

bumerang. Z angl. *boomerang* a to z jazyka australských domorodců (původní forma se uvádí různě, nejčastěji *womur-rang*).

bunda, *bundička*, *bundový*. Z maď. *bunda* 'druh kožichu', odkud se rozšířilo do všech okolních jazyků.

bungalov 'lehké obydlí (původně v tropech)'. Z angl. *bungalow* a to z hind. *baṅgā*, vlastně 'bengálský (domek)', srov. *Bangladěš*, doslova 'bengálská země'.

buničina. Viz ↓*buňka*.

buňka, *buněčný*, *buničina*, *buničitý*. Jen č. a slk. (*bunka*), původně pouze

'komůrka včelího plástu'. Ne zcela jasně. P.d. *buňka* 'hliněná nádoba', sln. *būnka* 'opuchlina, úder'. b.d. *būnka* 'hrudka' ukazují, že psl. **bunska* (zdrobnělina od **bun'a*) by mohlo vycházet z ie. **bheu-* 'růst, nabývat na objemu'. Srov. ↑*boule*. ↑*bujný*.

bunkr '(vojenská) pevnůstka'. Přes něm. *Bunker* z angl. *bunker* tv. (užívá se od 1. světové války). Předtím ve významu 'skladiště, zásobník uhlí' a 'umělá písečná jáma (na golfovém hřišti)'. Původ nejasný.

buntovat se. Viz ↓*pun(k)tovat (se)*.

bůr ob. 'pětikoruna'. Dříve též v podobách *būra*, *burek*, *bora*, *borek*. Z argotu, nepřilíží jasně. Vychází se z nejistého něm. *arg. bor* 'hotové peníze' z něm. *Bargeld* tv. z *bar* 'holý, obnažený' (srov. ↑*bosý*) a *Geld* 'peníze'.

buráčet, *burácivý*, *zaburáčet*. Až nč. expr. útvar od ↑*bouřit*, podle ↓*kymáčet*, ↓*trmáčet* (Ma²).

burák¹ hov. 'arašíd'. Univerbizací ze spojení *burský oříšek*, jenž je nazván po *Búrech*, potomcích holandských osadníků v již. Africe (souvisí s něm. *Bauer* 'sedlák', srov. ↓*buran*). V době tzv. búrské války (s Angličany) na přelomu století se k nám arašidy začaly ve větší míře dovážet.

burák² 'krmná řepa'. Přejato Preslem z p. *burak*, jež nemá přesvědčivý výklad.

buran ob. hanl. 'venkovan', *buranský*. Základem pojmenování je již stč. *būr* 'potupná přezdívká sedlákům' ze stfn. *būr(e)* 'soused, sedlák, hrubý člověk' (něm. *Bauer* 'sedlák'), jež souvisí s něm. *bauen* 'stavět' z ie. **bheu-* (viz ↓*být*). Srov. i ↑*burák*¹.

burcovat, *vyburcovat*, *zburcovat*. Stč. *burcovati* 'lomcovat, smýkat, srážet' je asi převzato ze stfn. *burzen* 'porazit, zřítit se'. V nč. dostává význam 'dělat hřmot' (Jg) vlivem ↑*bouřit* a ↑*buráčet*.

burčák 'mladé, nevykvašené víno'. Asi od mor. *burka* 'bouřit' (viz ↑*bouřit*, ↑*burcovat*) (Ma²).

burleska 'fraška', *hurleskni*. Přes něm. *Burleske* od it. *burlesco* 'směšný' od *burla* 'vtip', jež se dále vykládá z pozdnelat. **bu(r)ula*, což je zdobnělina od *burra* 'hrubá vlna' (srov. ↑*bourec*).

burnus 'beduínský plášť'. Přes něm. *Burnus* z fr. *burnous* z ar. *burnus* a to přes ř. *bírrhos* z lat. *birrus* (viz ↑*biret*).

burský. Viz ↑*burák*¹.

burza 'středisko obchodu s cennými papíry; místo směnného obchodu', *burzovní*, *burzján*. Východiskem je střlat. *bursa* '(kožený) váček (na peníze)' (srov. angl. *purse* 'peněženka') z ř. *býrsa* 'stažená kůže'. Základ dnešního významu se zrodil v belgických Bruggách v 16. st., kde bylo náměstí nazývané *beurs*, *borse* podle domu jisté kupecké rodiny, která měla ve znaku tři váčky (střniz. *borse*, niz. *beurs*) a u níž obchodovali benátská kupci. Ti pak přenesli název na obchodní středisko v Antverpách (1531).

buržoazie, *buržoazní*. Z fr. *bourgeoisie*, původně vlastně 'měšťanský stav (ve feudální společnosti)', od *bourgeois* 'měšťan' od *bourg* 'město' z germ. **burg-*, jež souvisí s *Berg* 'hora' (srov. ↑*běh*, ↓*purkmistr*).

buřič, *buřičský*, *buřičství*. Od ↑*bouřit*.

buřinka 'pánský klobouk s vyztuženým dýnkem', řidčeji *bouřka*. Prý kalk z něm. slang. *Gewitter(tulpe)*, doslova 'bouřkový (tulipán)' (podle tvaru), protože poskytuje ochranu před deštěm (Ma²).

buřt, exp. *buřtík*. Z něm. *Wurst*, které vychází z ie. **uer-* 'kroutit, otáčet', srov. ↓*vrstva*, ↓*vrátit*.

bus 'autobus'. Z angl. *bus* tv., které vzniklo zkrácením z ↓*omnibus* a bylo

dále využito k tvoření podobných slov (srov. ↑*autobus*, ↓*trolejbus*, ↓*mikrobus*).

busola 'druh kompasu'. Z it. *bussola*, vlastně 'krabička', od střlat. *buxida*, *buxis* 'krabice, schránka' z lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxís* 'krabice (ze zimostrázu)' od *pyxos* 'zimostráz'. Srov. ↓*piksla*, ↓*puška*, ↑*box*¹.

busta. Viz ↓*bysta*.

buš 'tropický křovinatý porost'. Z angl. *bush* 'křoví' a to asi ze skand. (dán. *busk*, švéd. *buske*). Srov. ↓*puget*.

bušit, *zabušit*, *zbušit*. Onom. původu, srov. ↑*bouchat*.

butan 'druh uhlovodíku', *butanový*. Utvořeno od základu, který je v lat. *būtýrum* 'máslo' (butan je odvozen od kyseliny máselné) z ř. *buūtýron* tv. z *boūs* 'dobytek, kráva' (srov. ↑*bulimie*, ↑*bukolický*) a *týrós* 'sýr'.

butelka, *butylka* 'láhev'. Z fr. *bouteille* tv. (druhá podoba přes r. *butýlka*) a to z pozdnelat. *but(t)icula*, což je zdobnělina od *but(t)is* 'sud, bečka' (viz ↑*bečka*, ↓*putna*).

butik 'obchod s módním zbožím'. Z fr. *boutique* 'krám(ek), konfekční prodejna, dílna' a to přes prov. *botica* z ř. *apothékē* (střl. výslovnost s -i-) 'sklad', dále viz ↑*patyka*, ↓*putyka*.

buton 'kulatá náušnice'. Z fr. *bouton* 'knoflík, tlačítko, pupen' od *bouter* 'tlačit, položit'.

buvol, *buvolí*. Stč. i *bubal*, *buval*, *byvol*. Z lat. *būbalus* z ř. *buūbalos* 'buvol, antilopa', zřejmě od *boūs* 'dobytek'. V č. druhá část slova přikloněna k stč. *vól* (↓*vůl*).

buzar 'strk o mantinel (v kulečnicku)'. Z fr. *pousser* 'strkat' z lat. *pulsāre* 'tepat, pudit' (srov. ↓*puls*).

buzerant vulg. 'homosexuál', *buzerovat* ob. 'trápit nemístnými

požadavky', *buzerace*. Přes něm. *Buserant* tv. ze *severoit. buzarada* 'sodomita', jež je odvozeno od pozdnělat. *būgeru(m)*, *bulgaru(m)* 'Bulhar, příslušník hnutí bogomilů' (náboženské hnutí rozšířené v 10.–15. st. mezi již. Slovany) na základě běžné představy 'kacíř' = 'smilník, sodomita'. Sloveso je pak zřejmě novější, u nás z vojenského slangu.

bužírka 'umělohmotný obal k izolaci vodičů'. Asi od *bužie* 'pryžová rourka k zavádění do trubicových ústrojí' a to z fr. *bougie* tv., původně (i dnes) 'svíčka', podle alžírského města *Bougie* (ar. *Bujāyah*), centra voskařského průmyslu.

bydlet, *bydliště*, *zabydlet*, *obydlet*, *obydlí*. Jen č. a slk. Odvozeno od stč. *bydlo* 'příbytek, obydlí, bydliště' a to příp. *-dlo* od psl. **byti* (↓*být*). Srov. ↓*byt*.

bych. Původně tvar aoristu slovesa *býti* (↓*být*), tedy 'byl jsem'. Tvarově odpovídá ř. *éfyša* (z **ebhū-s-ŋ*) (A2,A8). Spojení s *l*-ovým přičestím (např. *dal bych*) mělo původně význam předminulého času ('byl jsem dal'), ale brzy začalo fungovat jako podmiňovací způsob, zatímco pro předminulý čas se ustálilo spojení *l*-ového přičestí s tvarem imperfekta slovesa *býti* (*biech dal*) (HK).

býk, *býčí*, *býček*, ob. *hejkovec*, *bejčit* 'vyvíjet velké fyzické nasazení'. Všesl. – p., r. *byk*, s./ch. *bík*. Psl. *byka* slovtvorně odpovídá lit. *būkas* 'bukač' (B5,A7) (viz ↑*bukač*), obojí je tvořeno od onom. slovesa (psl. **bukati*, srov. ↑*bučet*). Tedy původně 'bučící (zvíře)'.

bylina, *bylinný*, *bylinka*, *bylinkový*, *býlí*, *býložravý*. Všesl. – p. *bylina*, r. *bylínka*, s./ch. *bíljka*, stsl. *bylb* tv. Psl. **byl-* je odvozeno *l*-ovou příp. od ie. **bhū-*, **bheu-* 'růst, nabývat' (B2,B5), podobně tvořeno je ř. *fýlon* 'plémě, rod', významově je bližší jiné ř. slovo

od stejného základu – *fytón* 'rostlina'. Dále viz ↓*být*.

byrokracie 'vláda úřednického aparátu', *byrokrat*, *byrokratický*. Z fr. *bureaucratie* (od pol. 18. st.) z *bureau* 'úřad(ovna), psací stůl', původně 'hrubá látka (pokrývající stůl)' z lat. *burra* (viz ↑*bourec*, ↑*burleska*). Druhá část z ř. *-kratía* 'vláda', srov. ↓*demokracie*.

bysta 'socha hlavy a části prsou'. Z fr. *buste* tv. z it. *busto* a to asi z lat. *bustum* 'hrob, žároviště', přijmeme-li domněnku, že původně šlo o jakýsi figurální pomník na hrobě.

bystrý, *bystrost*, *bystřina*, *bystřit*, *zbystřit*. Všesl. – p. *bystrý*, r. *býstrýj*, s./ch. *bistar*, stsl. *bystrō*. Psl. **bystrō* se obvykle srovnává se stisl. *bysia* 'prudce vyrazit', dán. *buse* tv., friz. *būsterig* 'bouřlivý' (HK) i sti. *bhūšati* 'je čilý' (Ma2) (z ie. **bhūs-*). Možné je však vyjít i z předsl. **būd-iro-* (A5,B5) 'bdělý, čilý', jež vychází z ie. **bheudh-* (viz ↑*bdít*, ↑*budit*).

byt, *bytový*, *bytná*, *obytný*, *ubytovat*, *ubytovna*. Od ↓*být*, původně abstraktní význam 'bytí, jsoučno', pak 'pobytí' a 'obydlí'.

být, *bytí*, *bytost*, *bytostný*, *bytelný*, *bývat*, *bývalý*, *nabývat*, *pobývat*, *pobyt*, *přebývat*, *přebytek*, *přibývat*, *přibytek*, *zbývat*, *zbytek*, *ubývat*, *úbytek*, *odbývat*, *dobývat*, *dobyvatel*, *obývat*, *obývací*, *zabývat se* aj. Všesl. – p. *byč*, r. *byt'*, s./ch. *bíti*, stsl. *byti*. Psl. **byti* je příbuzné s lit. *būti*, angl. *be* tv., sthn. *buan* 'žít, bydlet', stír. *buath* 'být', lat. *fuī* 'byl jsem', ř. *fýomai* 'rostu, vznikám', sti. *bhávati* 'vzniká, stává se', *bhūti-* 'byti', vše z ie. **bheu-* 'růst, vznikat' (ale významový posun k 'být' je společný všem ie. větším). Srov. ↑*bych*, ↑*budu*, ↑*baviti*, ↑*bydlet*, ↑*byt*, ↓*dobytek*, ↑*bylina*.

byť sp. Z *by* (viz ↑*bych*) a zdůrazňovací částice *-i*.

bývalý. Od *bývat* (viz ↑*být*).

byznys 'obchod'. Z angl. *business* tv. od *busy* 'zaneprázdněný, pilný' nejistého původu.

bzdít nář. 'pšoukat'. Stč. *bzdieti*, *pezdieti*, p. *bźdieć*, r. *bzdet'*, sln. *pezděti*. Psl. **pbzděti*, **bbzděti* má dále paralely v lit. *bezdėti*, lat. *pēdere* 'prdět', ř. *bdēō* 'prdím', něm. *Fist* 'prd', vše z ie. **pezd-*, které bylo podle všeho 'tišší' variantou onom. **perd-* (viz ↓*prdět*) (Ma²).

bzikat, *bzikavka*. Stejně je p. *bzikać*, sln. *bzikati* tv. Tvořeno od onom. *bz*, stejně jako ↓*bzučet*.

bzučet, *bzukot*, *bzučivý*, *bzučák*. Onom., od citosl. *bz*. Srov. ↑*bzikat* i ↑*bručet*, ↑*bučet*, ↓*vrčet* ap.

bžunda ob. expr. 'legrace'. Dříve (ještě SSJČ) 'nezdar, brynda', prý z hornictví, kde bylo takto označováno plané vyfouknutí nálože (onom. *bžun!*) (Ma², HL). Význam 'legrace' asi podle ↓*junda*, ↓*sranda*, ↓*švanda*.

C

cácorcka nář. 'konipas', expr. 'drobná, svižná dívka'. Od expr. *cácat* 'houpat' (dnes jen ve slk.) příp. *-or(k)a* asi jako *↳sýkor(k)a*. Podle charakteristického pohybu ocásku (srov. *↳řasořitka*).

cachtat se. Expr. varianta k *↳cákat*. Srov i *↳čvachtat*.

cajk 'pevná bavlněná látka', slang. 'náčini, nářadí', *cajkový*. Z něm. *Zeug* 'veteš, látka, náčini' asi od *ziehen* 'táhnout'. Srov. *↳vercajk*.

cákat, *cáknout*, *cákanec*. Onom. původu (citosl. *cák*), jen č. Srov. *↳cachtat se*, *↳čvachtat*, *↳camrat*, *↳cancať*.

cálovat ob. 'platit'. Z něm. *zahlen* tv., jež souvisí s angl. *tell* 'vyprávět, říci' (srov. něm. *erzählen* tv.).

calvados 'pálenka z jablečného moštu'. Podle departementu *Calvados* v severozápadní Francii (okolo města Caen).

camping. Viz *↳kempink*.

camrat expr. 'žvanit', *nacamrat se* expr. 'opít se'. Od stejného onom. *ca-*, které je v *↳cákat*. Podobně je *↳cancať*.

cancať expr. 'žvanit', *pocancať se* 'potřísnit se'. Viz *↳camrat*.

cancour ob. 'útržek látky, cár'. Dříve též *cancor*, *kancour* (Jg), *cancár* (Ma²). Útvary nejasné. Snad je východiskem *cancár*, disimilací z **car-car* (viz *↳cár*). Pozoruhodné jsou podobné útvary mimo slov. jazyky – dněm. *Zanzer*, lot. *kankars* tv., střř. *tsántsálon* 'hadr' (Ma²).

candát 'dravá sladkovodní ryba'. Stč. též *cendát*, p. *sandacz*, ukr., r. *sudák*. Nejasné. Něm. *Zander*, střřdn. *sandāt* atd. jsou většinou považovány za výpůjčky ze slov. – domovem té ryby má být oblast Labe, Odry a Visly (Ma²). Uvažuje se o předie. substrátu.

capart hov. expr. 'malé dítě'. Dříve 'útržek, maličkost, nepatrná věc', stč. *capart*, *tapart*, *tabard* 'plášť s dlouhým pruhem vzadu' (ze střřlat. *tabardum* 'akademický či vojenský plášť'), z toho pak 'chatrný žebrácký oděv'. Změna *t>c* i obměny významu možná vlivem *capit* 'trhat' (Jg), nový význam 'dítě' snad vlivem *↳capat*.

capat 'jít drobnými krůčky', *capavý*, *cápota*, ob. expr. *cápek* 'nezkušený mladík'. Onom. původu (původně asi o chůzi v mokru), asi stejné *ca-* jako u *↳cákat*. Srov. *↳cupat*, *↳šapat*.

car, *carevna*, *carevič*, *carský*, *carismus*. Z r. *car* ze str. *csarab*, což je varianta psl. tvaru, z něhož vzniklo naše *↳císarš*.

cár. Snad ze střřhn. *zar* 'roztržení, trhlina' od *zerren* '(roz)trhat', jež souvisí s *↳drát*¹. Méně pravděpodobné je zkrácení z *cancár* (Ma²) (viz *↳cancour*). Srov. však i *↳courat*.

causa. Viz *↳kauza*.

causerie 'zábavná, duchaplná črta'. Z fr. *causerie* od *causer* 'povídat' z lat. *causārī* 'uvádět za příčinu, předstírat'. Srov. *↳kauza*.

cavyky 'okolky'. Dříve 'hašteření, povyk' (Jg). Asi kontaminací (D3) z *cáry* 'hluky, okolky' (Jg) a *↳povyk*.

cecek ob. 'struk', zhrub. 'prs'. Od staršího č. *cecati* 'sát' onom. původu, jež je variantou k *↳cucat*.

cedit, *cedník*, *vycedit*, *ucedit*, *přecedit*, *scedit* aj. Všesl. – p. *cedzić*, r. *cediť*, ch. *cijěditi*, s. *céditi*, stsl. (is)*cěditi*. Psl. **cěditi* má nejbliže k lit. *skáidyti* 'oddělovat, třídit', východiskem je ie. **skei-d-/*skoi-d-* 'oddělovat, odřezávat' (B1, B2). Srov. *↳čistý*, *↳cesta*, *↳cedule*.

cedr 'vzácný jehličnatý strom rostoucí ve Středomoří'. Z lat. *cedrus* z ř. *kédros* tv., původně 'jalovec'.

cedule hov., *cedulka, cedulový*. Již ve střední č. Ze střlat. *cedula* z pozdnělat. *schedula*, což je zdobnělina od lat. *scheda, scida* 'list, proužek (papíru)', asi z ř. *schidē, schfza* 'odřezek, tříška' od *schizō* 'štípám, odtrhávám'. Srov. ↓*schizma*, ↑*cedit*.

cech '(feudální) organizace mistrů a tovaryšů téhož řemesla', *cechovní*. Ze střhn. *zeche* tv. k sthn. *zehōn* 'vybavit, dát do pořádku'.

cejch 'úřední znamení, značka', *cejchovat*. Z něm. *Zeichen* tv. (souvisí s angl. *token* 'znamení, symbol').

cejcha ob. expr. 'velké břicho'. Metaforicky z ↓*cícha*.

cejn 'druh sladkovodní ryby'. Z něm. *Zinnfisch* tv., a to podle stříbřité barvy šupin (viz ↓*cin*).

ceknout 'hlesnout'. Stč. též *cknúti*. Onom. původu. Srov. ↓*štěkat*.

cela 'kobka'. Z lat. *cella* 'komora, kobka'. Souvisí s něm. *Halle*, angl. *hall* (viz ↓*hala*). Srov. i ↓*celofán*, ↓*celulóza*.

celebrovat 'sloužit mši', *celebrita* 'slavná osobnost'. Z lat. *celebrāre* 'oslavovat, hojně navštěvovat' od *celeber* 'slavný, hojně navštěvovaný'.

celer, *celerový*. Z rak.-něm. *Zeller* (spisovně *Sellerie*) ze severoit. *selleri*, což je varianta k it. *selano* z lat. *selīnon* z ř. *selīnon* tv.

celibát 'bezženství (zvláště katolických kněží)'. Z lat. *caelibātus* od *caelebs* 'svobodný, neženatý'.

cello 'smyčcový hudební nástroj', *cellista*. Zkráceno v 19. st. z it. *violoncello*, což je zdobnělina od *violone* 'velké basové housle', to naopak zvětšující

slovo k ↓*viola*. Kuriózní je, že samotné *cello* je pouze zdobňující přípona.

celní, celnice. Viz ↓*clo*.

celofán 'průhledná balicí hmota z celulózy', *celofánový*. Z fr. *cellophane* a to uměle z fr. *cellulose* (viz ↓*celulóza*) a ř. (*dialfanēs* 'průhledný, jasný' od *fainō* 'vyjevují, ukazují'. Srov. ↓*fenomén*).

celovat zast. 'líbat', *pocelovat*. Původně 'zdravit' (stsl. *cělovati* tv.). Dále viz ↓*celý*.

celta 'stanový dílec', *celtový, celtovina*. Z něm. *Zelt* 'stan', jehož další původ je nejistý.

celuloid 'lehká, pružná plastická hmota', *celuloidový*. Z am.-angl. *celluloid*, uměle utvořeného v 70. letech 19. st. Viz ↓*celulóza* a ↓*-oid*.

celulóza 'buničina', *celulózový*. Přes něm. z fr. *cellulose* od *cellule* 'klášterní cela', pak i 'buňka (v plástu)', z lat. *cellula*, což je zdobnělina k *cella* (viz ↑*cela*). Srov. ↑*celofán*, ↑*celuloid*.

celý, celek, celkový, celkem, zacelit, scelit. Všesl. – p. *cahy*, r. *cělyj*, s./ch. *čio, čjel*, stsl. *cělъ*. Psl. **cělъ*, původně 'neporušený, zdravý' (srov. ↑*celovat, zacelit*), souvisí se stpr. *kailūstiskan* (ak.) 'zdraví', gót. *hails* 'zdravý', něm. *heil* tv. (srov. *pozdrav heil!*), angl. *whole* 'celý' a *heal* 'hojit (se), zacelit (se)' a asi i stír. *cěl* 'šťastné znamení', vše k ie. **kailo-/kailu-* 'zdravý, neporušený' (B1, B2, A4).

cembalo 'strunný hudební nástroj s klávesnicí', *cembalový*. Zkráceno z it. *clavicemballo* z lat. *clāvis* 'klíč' (viz ↓*klávesa*) a *cymbalum* (viz ↓*cimbál*).

cement, cementový, cementárna, cementovat. Přimo, či prostřednictvím něm. a stfr. z lat. *caementum* 'lámaný kámen' od *caedere* 'tlouci, tesat, lámat'. Cement se původně dělал z drceného kamene s přísadou vápna. Srov. ↓*cézura*.

cemr ob. 'hřbet, záda'. Z něm. *Ziemer* 'hřbet (zvěřiny)' nejasného původu.

cena, *cenový*, *cenný*, *cennost*, *cenina*, *ceník*, *cenit*, *ocenit*, *podcenit*, *přecenit*, *docenit* ap. Všesl. – p. *cenu*, *r. cená*, ch. *cijěna*, stsl. *cěna*. Psl. **cěna* má blízké příbuzné v lit. *káina* tv., ř. *poinė* 'náhrada, pomsta, trest', av. *kaēnā* tv., vše z ie. **k^hoi-nā* 'pokuta, odplata' od **k^hei-* 'dbát, dávat pozor', druhotně i 'trestat ap.' (A3, B1, B2). Původně tedy 'pokuta, náhrada (za zabití ap.)', pak 'cena, hodnota vůbec'. Srov. ↓*kát se*, ↓*číst*.

cenit (zuby), *vycenit*, *zacenit (se)*. Jen č., nepřilíš jasně. Snad expr. varianta k stč. *čěřiti*, *ščěřiti* tv. asi k ie. **sker-* (Ma², HK). Srov. ↓*šěrčina*.

cent¹ 'váha 100 kg'. Ze staršího *centnéř* (něm. *Zentner*) z lat. *centēnārius* 'váha 100 liber' k *centum* 'sto'. Srov. ↓*cent²*, ↓*centi-*, ↓*procento* i ↓*cetka*, ↓*sto*.

cent² 'setina amerického dolaru'. Zkráceno z lat. *centēsimus* 'stý (díl)', srov. fr. *centime* 'setina franku' a ↑*cent¹*, ↓*centi-*.

centi- (ve složeninách) 'stý díl' (srov. *centimetr*, *centilitr*, *centigram*). Z fr. *centi-*, které bylo koncem 18. st. utvořeno k lat. *centum* 'sto'. Srov. ↑*cent¹*, ↑*cent²* i ↓*deci-*.

centr slang. 'příhrávka z křídla před branku; střední útočník', *centrovat*, *odcentrovat*, *zacentrovat*. Z angl. *centre* tv. z lat. *centrum*, druhý význam zkrácením z *centre-forward*. Viz ↓*centrum* a ↓*forvard*.

centrifuga 'odstředivka', *centrifugální*. Z fr. novotvaru *centrifuge* k lat. *centrum* (viz ↓*centrum*) a *fugere* 'prchat' (viz ↓*fuga*).

centrum, *centrální*, *centrála*, *centralizovat*, *centralizace*, *centralismus*, *centralistický*. Z lat. *centrum* z ř. *kéntron* 'bodec, osten, bod ve středu kruhu' od

kentēō 'bodám'. Srov. ↓*koncentrace*, ↑*excentrický*.

cenzura 'kontrola tisku a jiných materiálů určených k zveřejnění', *cenurní*, *cenurovat*, *cenzor*, *cenzus*. Z lat. *cēnsūra* 'kontrola, posouzení' od *cēnsēre* 'cenit, odhadovat, posuzovat'. Srov. ↓*recenze*, ↓*činže*.

cep, *cepovat* hov. expr. 'přísně cvičit'. Všesl. – p., r. *cep*, ch. *cějep*. Psl. **cěpъ* je od slovesa **cěpiti*, jež se vyvozuje z ie. (s)koip- (B1, B2), varianty k *(s)kep-, z něhož je ↓*štipat*.

cepenět 'hynout, tuhnout', *zcepenět*. R. *cepeněi* 'stávat se nehybným', sln. *cepeněti* 'tvrdnout'. Souvisí asi s ↓*chcípát*, *scípát*. Příbuznost se hledá v lit. *kaipiti* 'chřadnout', *keipiti* 'hynout' (B1, B2) (Ma²).

cepín 'horolezecká hůl'. Přes sln. *cepín* z it. *zappone* od *zappa* 'motyka' ze střlat. *sappa* nejistého původu. Srov. ↓*sapér*.

cereálie 'obilniny, obilné vločky'. Z lat. *cereālia* 'obilná zrna' od jména římské bohyně úrody *Cerēs* (dnešní užívání přes angl. *cereals*).

cerebrální 'mozkový'. Z lat. *cerebrālis* od *cerebrum* 'mozek'. Souvisí s ř. *kārā* 'hlava'. Srov. ↓*koryfej*.

ceremoniál 'ustálený pořádek úkonů slavnostního obřadu', *ceremoniální*, *ceremonie*, *ceremoniál(ka)*. Z fr. *cérémonial* z pozdnělat. *caerimōniālis*, adj. od lat. *caerimōnia*, *caeremōnia* 'uctívání, slavnost' nejistého původu.

certifikát 'osvědčení', *certifikační*, *certifikovat*. Ze střlat. *certificatum* od *certificare* 'osvědčovat' z lat. *certus* 'jistý' od *cernere* 'rozlišovat, vnímat' a *-ficāre* (viz ↓*fikace*).

cesium 'měkký alkalický kov'. Od lat. *caesius* 'modrošedý'.

cesmína 'keř s bodlinatými listy'. Ze s./ch. *česmina*, snad od kořene *kes- (srov. ↓*česat*).

cesta, *cestovat*, *cestovní*, *cestovně*, *cestující*, *cestovatel(ka)*, *cestovatelský*, *cestář*, *scestný*, *pocestný*, *rozcestí* ap. Jen p.d. *cesta*, sln. *césta*, s./ch. *čěsta* a csl. *čěsta*. Nejspíš od slovesa *čěstiti 'čistit, klestit' (csl. *čěstiti* tv.). Výchozí psl. adj. *čěstā* by přesně odpovídalo lit. *skáistas* 'jasný, čistý' z ie. *(s)kaid-t- (A5, B1, B2). Srov. ↓*čistý*.

-cet (*dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*). Z psl. *desęti, původem nom. pl. od *desętb (viz ↑*deset*). Srov. např. *tri desęti 'tři desítky', stč. *třidsęti*, *třidęti*, jež se dále zkrátilo. Srov. ↓*desát*, ↓*náct*.

cetka 'levná ozdůbka'. P. *čęta* 'skvrnka, znamení', r.st. *cāta* 'ozdoba ikon', stsrb. *čęta* 'drobná mince', stsl. *čęta*. Psl. *čęta 'peníz, mince' je stará, již psl. výpůjčka, jejíž původ je však sporný. Nejspíš z lat., buď prostřednictvím gót. *kintus* 'drobný peníz' (byl by to však jediný doklad 2. palatalizace před -ę (B1)), nebo přímo, lat. zdroj však není jistý – ani vlat. *quintus*, ani lat. *centus (srov. ↑cent) nejsou přesvědčivými východisky.

céva, *cévka*, *cévní*, *cývka*, *cívkový*. Všesl. – p. *cewa*, r. *cévka*, ch. *cijěv*, s. *cěv*. Psl. *cěva, původně 'dutý stvol', odtud významy 'cívka' a 'céva' (jen č., slk., sln.). Nejbliže mu stojí lit. *šeivà* (nář. *šaiivà*) 'cívka, trubel', přestože je tu v násloví rozdíl původního slov. k- (B1, B2) proti balt. k (A1). Další ie. souvislosti nejsou jisté.

cézura 'přerývka (ve verši)'. Z lat. *caesūra* od *caedere* 'řezat, bít'. Srov. ↑*cement*, ↓*genocida*.

cibetka 'pestře zbarvená kunovitá šelma'. Z it. *zibetto* k střlat. *zibethum* 'pižmo (z cibetky)' z ar. *zabād* 'pěna'.

cibule, *cibulka*, *cibulový*, *cibulovitý*. Ze střhn. *zibolle* (dnes *Zwiebel*) z pozdnělat. *cēpula*, zdobněliny od *cēpa* tv.

čítit, *vycítit*. Stč. *cúdit* 'čistit' (C1), p. *czuzić* 'čistit koně, cvičit, bít'. Nejasné. Výklady mylnou dekompozicí z *ot-juditi (HK) či *ot-suditi (Ma²) nemají zdaleka tak přesvědčivý základ jako u ↓*čítit*, protože předpokládané *juditi ani *suditi nemá spolehlivé přibuzenstvo. Srov. ↓*čudný*.

cifra 'číslice', *ciferník*. Z něm. *Ziffer* a to přes střlat. *cifra* z ar. *šifr* 'nula', původně 'prázdný' (nula byla zavedena až s ar. číselným systémem). Srov. ↓*šifra*.

cigareta, *cigaretový*. Přes něm. *Zigarette* z fr. *cigarette*, což je zdobnělina k *cigare* ze šp. *cigarro*. To buď z indiánštiny, nebo metaforou (podle tvaru) ze šp. *cigarra* 'cikáda' (viz ↓*cikáda*).

cihla, *cihlový*, *cihelna*, *cihlář*. Ze střhn. *ziegel* z lat. *tēgula* (přímo z lat. je slk. *tehla*) a to od *tegere* 'krýt'. Srov. ↓*tóga*.

cícha 'povlak na peřinu'. Ze střhn. *ziech(e)* a to ze střlat. *theca* 'pokrývka' z ř. *ihékē* 'schránka, skříňka'. Srov. ↓*hypotéka*.

cikáda 'blanokřídý hmyz, známý pronikavým cvrkotem samečků'. Přes něm. *Zikade* z lat. *cicāda*. Asi onom. původu.

cikán, *cikánka*, *cikánský*, *cikánština*. V Evropě rozšířeno, původ však nejasný. Poprvé se objevuje v Byzanci jako (*a*)*singanoi*, což připomíná jméno jakési heretické sekty *Athnnganoi*; spojení však není jisté (Ma²). Jde o jméno dané zvenčí, sami Cikáni se označují jménem *Rom*.

cikcak. Z něm. *zickzack*, asi od *Zacke(n)* 'zub, zářez'. Srov. podobné útvary ↓*mišmaš*, ↓*cimprcampr*, *tiktak* (↓*tikat*).

cikorka 'přísada do kávy'. Z něm. *Zichorie* a to ze střln. *cichorea*, lat. *cichorium* z ř. *kichōrion* 'čekanka'. Srov. ↓*čekanka*.

cíl, cílový, cílit, docílit, cílevědomý. Stejně jako p. *cel* (odtud r. *cel'*), sln., ch. *cílj* přejato ze střhn. *zil* tv. Souvisí s angl. *till* '(až) do'.

cimbál, cimbálový, cimbálista. Z lat. *cymbalum* a to z ř. *kýmbalon*, původně cosi jako činely. Srov. ↑*cemballo*.

cimbuří 'zubovité zakončení hradních věží ap.'. Asi přesmykem z něm. *Burgzinne* z *Burg* 'hrad' (srov. ↓*purkrabí*) a *Zinne* 'cimbuří', jež souvisí s *Zahn* 'zub' (srov. ↓*dáseň*) (Ma²).

cimprcampř ob. expr. (na *cimprcampř* 'na kousičky'). Expr. tvoření zdvojením a obměnou základu (srov. ↓*mišmaš*). Snad souvisí s ↓*cimprlich*.

cimprlich ob. expr. 'choulostivý, nedůtklivý'. Z něm. *zimperlich* tv., dřívě nář. i *zimper, zimpher* 'zdobený, jemný ap.'. Dále nejasné.

cimra ob. 'místnost'. Z něm. *Zimmer* tv. ze sthn. *zimbar* 'stavební dříví, stavení, místnost', jež asi souvisí s ↓*dům* (A4).

cín, cínový. Stč. i *cajn*. Stejně jako p. *cyna*, sln. *cín*, s./ch. *cín* přejato ze střhn. *zin* (dnes *Zinn*, angl. *tin*). Další původ nejistý.

cingrlátko ob. '(cinkavá) ozdůbka'. Novější, nejasné. Souvislost s ↓*cinkat* může být až druhotná.

cínie 'druh zahradní byliny'. Podle něm. botanika *Zinna*.

cink slang. 'znamení (na kartách)', *cinknutý* 'poznačený'. Asi z něm. *Zinke* 'zub, vroubek'. Srov. ↓*zinek*.

cinkat, cinkot, cinkavý, zacinkat. Onom. původu (citosl. *cink*). Srov. ↓*klinkat*, ↑*břinkat*.

cintat, pocintat se, cintáček. Asi expr. varianta k ↓*slintat*.

cíp, cípek. Ze střhn. *zipf* (dnes *Zipfel*) tv. Souvisí s angl. *tip* 'špička' (srov. ↓*tiptop*) a asi i ↓*cop*.

ciráty ob. expr. 'okolky'. Dřívě též 'ozdoba' z něm. *Zierat, Zier* tv.

círka 'asi, přibližně'. Z lat. *circā* 'kolem'. Srov. ↓*cirkus*.

církev, církevní. Stč. *crkev, cierkev*. Všesl. – p. *cerkiew*, r. *cérkov'*, s./ch. *cřkva*, stsl. *crky* i *cirkvy*. Pozdně psl. **corky* je výpůjčkou z ř. *kýri(a)kón* 'dům páně, chrám' (od *kýrios* 'pán'), názory na detaily přejetí se však různí. Většinou se předpokládá germ. prostřednictvím – gót. **kirikō* či **kirkō*, sthn. *kirihha* aj. (B2) (srov. něm. *Kirche*, angl. *church*). Uvažuje se i o regionálně a časově různých přejetích ze dvou různých zdrojů.

cirkulovat 'kroužit', *cirkulace, cirkulář, cirkulárka.* Z lat. *circulāre* 'tvořit kruh' od *circulus*, zdrobnělina od *circus* tv. (viz ↓*cirkus*).

cirkumflex 'tažený přízvuk', *cirkumflexový.* Z pozdnělat. *circumflexus* 'otočený, zahnutý' z *circum* 'kolem' (srov. ↓*cirkus*) a *flexus* od *flectere* 'ohýbat' (srov. ↓*flexe*).

cirkus, cirkusový, ob. cirkusák, cirkusácký. Přes něm. *Zirkus* z lat. *circus* 'kruh, závodní dráha do kruhu' a to z ř. *kirkos* (vedle staršího *krikos*) 'kruh, obruč, náramek'.

círok. Viz ↓*čirok*.

círoza 'svraštění (jater)'. Z nlat. *cirhosis* k ř. *kirrhós* 'žlutý' (podle žluté barvy jaterní tkáně při této chorobě).

císař, císařovna, císařský, císařství. Stč. *ciesar'*. Všesl. – p. *cesarz*, r. *cézar'* (jen o římském císaři), s./ch. *česar, čezar.* Z lat. jména *Caesar*, nejspíš prostřednictvím gót. *kaisar* (B1, B2).

podle jiných z lat. adj. *caesarius* (Ma²). Srov. ↑*car* i ↓*král*.

cisterciák 'člen mnišského řádu'. Podle fr. kláštera *Cîteaux* (lat. *Cistercium*), kde byl řád založen (1098).

cisterna, cisternový. Z lat. *cisterna* 'nádržka na dešťovou vodu' od *cista* 'schránka' z ř. *kístě* 'skříň, truhlice'. Srov. ↓*kysna*.

citadela 'tvrz uvnitř města či opevněného místa'. Přes něm. *Zitadelle*, fr. *citadelle* z it. *ciudadella*, což je zdrobnělina od stit. *ciidade* (dnes *ciittà*) 'město' z lat. *civitas* (gen. *civitātis*) 'město, obec, stát, občanství' od *civis* 'občan'. Srov. angl. *city* '(velko)město' a ↓*civilní*.

citera 'drnkací strunný nástroj'. Přes něm. *Zither* z lat. *cithara*, ř. *kithára*. Srov. ↓*kytara*.

cítit, cit, citový, citlivý, citlivost, citelný, pocítit, pocit, procítit, vycítit, soucit, necita ap. Stč. *cúiti*. Všesl. – p. *cucić* 'budit', r. *očutiť'sja* 'ocitnout se', *oščutiť* 'pocítit', s./ch. *čútjeti* 'cítit', stsl. *oštutiiti* tv. Vykládá se mylnou dekompozicí z psl. **ot-jutiiti* (do pč. **ocútiiti* (B3), *o-* odpojeno jako předpona). Samotné psl. **jutiiti* nemáme doloženo, dobrá paralela je však v lit. *ar-jaūsti* 'cítit', *jauriūs* 'citlivý'. Od tohoto základu je i psl. **jutro* (viz ↓*jitro*), vlastně 'doba procitnutí'. K blízkosti významů 'cítit' a 'bdít' srov. i stč. *počietii* 'pocítit' (Ma², HK).

citovat 'doslovně uvádět cizí výrok', *citace, citát, citátový*. Z lat. *citāre* (příč. trp. *citātum*) 'dávat do pohybu, vyvolávat, oživovat' od *ciēre* 'oživovat, povzbuzovat'. Srov. ↓*excitace, ↓recitace*.

citron, citronový, citronáda, citroník, citrus. Z něm. *Zitrone* z it. *citrone* od lat. *citrus* 'citroník', jež souvisí

s ř. *kédros* 'cedr' (obojí asi přejato z nějakého předie. jazyka). Srov. ↑*cedr*.

civět. Jen č. (doloženo od 17. st., u Jg též *ceveněti*), slk. *civieť* 'tupě hledět, chřadnout', p.d. *cywic, cewiec* 'hubnout, hynout'. Původně asi **čevěti*, jež souvisí s lit. *káivinti* 'vysilovat, vyčerpávat' (B1, B2) (Ma²). V č. významový přechod 'ztrácet sílu' → 'tupě zírat'.

civilní 'občanský; nevojenský', *civil, civilista, civilizovat, civilizace, civilizační*. Přes něm. *zivil*, fr. *civil* z lat. *civilis* 'občanský' od *civis* 'občan'. Srov. ↑*citadela*.

cívka. Viz ↑*céva*.

cizelovat 'umělecky zdobit kov tepáním; tříbit', *cizelér*. Z fr. *ciseler* od stfr. *cisel* 'dláto, sekáček' a to přes vlat. k lat. *caedere* (příč. trp. *caesum*) 'tesat, tlouci'. Srov. ↑*cement, ↑čezura*.

cizí, cizák, cizácký, cizina, cizinec, cizinka, cizinecký, cizota, odcizit, zcizit aj. Stč. *cuží* (C1). Všesl. – p. *cuđzy, r. čužój, s./ch. tūd, stsl. štuždb, tuždb*. Psl. **iudb, *tudb* (B3) se spojuje s lit. *tautà* 'národ', gót. *þiuda* tv. (sem patří i něm. adj. *deutsch* ze sthn. *diutisk*, vlastně 'patřící k národu'), stír. *tiath* tv., osk. *touto* 'obec', vše z ie. **teutā, *toutā* 'národ, země'. Kvůli slov. *d* místo očekávaného *t* se někdy uvažuje o výpůjčce z germ. s tím, že psl. slovo označovalo nejdřív jen lid germánský (HK). Pro posun 'obecní, národní' → 'cizí' (v protikladu k 'rodinný') jsou dobré doklady v p. *obcy, sln.d. ljūdski* a br.d. *ljudski* ve významu 'cizí' (Ma²).

cizrna 'druh luštěniny', *cizrnový*. Z něm. (řídkého) *Zisern* z lat. *cicer* 'hrách' (od toho vlastní jméno *Cicero*). Srov. ↓*čičorka*.

clavichord 'dřívější klávesový nástroj'. Z lat. *clāvis* 'klíč' a *chorda* 'struna' z ř. *chordě* tv. Srov. ↓*klávesa, ↑cembalo, ↑akord*.

clearing 'způsob vyúčtování pohledávek', *clearingový*. Z angl. *clearing* 'vyrovnání, zaplacení', vlastně 'vyjasnění', od *clear* 'jasný, čistý' a to přes stfr. z lat. *clārus* tv. Srov. *↓deklarace*.

clo, *celní, celník, celnice, clít, proclít*. Jen v zsl. Ze střhn. *zol* (dnes *Zoll*) a to z vlat. *tolōnēum*, lat. *telōnēum*, ř. *telōnion* od *tēlos* 'dávka, daň, lhůta, konec, účel'. Srov. *↓teleologie*.

clonit, *clona, záclona, zaclánět, odclonit* aj. Stč. i (za)sloniti. Všesl. – p. (za)slonít, r. (pri)slonít', s./ch. sloniti. Psl. *sloniti původně znamenalo 'naklánět, opírat', z toho pak 'zakrývat' (stč. c- se vykládá mylnou dekompozicí z ot-sloniti, srov. *↑cítit*) (Ma²). Souvisí s lit. *šliēti* 'opřít (se), naklonit (se)', stangl. *hleonian* (angl. *lean*, něm. *lehnen*) tv., lat. *clīnāre* 'klonit (se)', ř. *klīnō* tv., sti. *sráyati* 'opírá (se), pokládá (se)' z ie. *klei-n- 'klonit, opírat' (A1). Variantou je asi *↓klonit*. Srov. i *↓slon*.

cloumat, zacloumat. Jen č., málo jasné. Doloženo od Jg, kde je i zřejmě původní význam 'mlaskat' (významový přechod není příliš jasný). Snad expr. varianta k *↓cumlat*.

cmrmdat ob. expr. 'bryndat'. Onom.-expr.

cmunda nář. 'bramborák'. Expr. k staršímu *smouditi* 'kouřit, dýmat'. Srov. *↓čmoudit, ↓čoudit*.

co zájm. Stč. *čso* (ke změně *čs>c* srov. *↓čest*). Stejně jako slk. *čo*, p., dl. *co*, polab. *cū* je pokračováním psl. *česo, *čbso, což je starý gen. od zájmena *čb (rozšířením o zesilovací -to vznikly jiné slovy. tvary jako r. *čto*, s./ch. *štō, štū*, stsl. *čbto*; samotné *čb přežívá v ch.d. *čū* a ve spřežkách jako *proč, nač, zač, oč*). Psl. *čb je pokračováním ie. *k'id 'co' (A3, B1, A9), odpovídá mu stir. *cid*,

lat. *quid*, ř. *tí*, sti. *čid*, chet. *kuit*. Srov. *↓kdo, ↓čí*.

coca-cola. Podle názvu rostlin *coca* (viz *↓koka, ↓kokain*) a *cola* 'druh tropického ořechu s drogovými účinky'.

computer 'počítač', *computerový*. Z angl. *computer* od *compute* 'vypočítat', a to přes fr. z lat. *computāre* tv. z *com-* (*↓kom-*) a *putāre* 'počítat'. Srov. *↓deputace, ↑amputovat*.

cop, *copánek, copatý*. Jen č. (od Jg). Z něm. *Zopf* 'cop; vršek (kmene)'. Souvisí s angl. *top* 'špička, vrchol'. Srov. *↑cíp, ↓tiptop*.

copyright 'autorské právo'. Z angl. *copyright* tv. z *copy* (z lat. *cōpia*, viz *↓kopie*) a *right* 'právo' (srov. *↓rektor, ↓rychtář*).

coul 'palec (délková míra)', *coulový*. Zsl. přejetí z něm. *Zoll* tv., dříve též 'čep, špalík', jež asi souvisí s naším *↓dlaha* (A4, B8).

courat, coura, ob. *courák*. Ve starší češtině i *cárati* tv. (Jg). Původ onom., není vyloučena souvislost s *↑cár*.

couvat, couvnout, zacouvat, vycouvat. Zsl. přejetí (srov. p. *cofač* (*się*) tv.) z něm. nář. (bav.) *zaufen* tv.

cpát, nacpat, ucpat, zacpat, vecpat, procpat, přecpat aj. Jen v luž. a p.d. (slk. *pchať*). Asi onom. původu (HK), srov. starší č. *capati* tv. (Jg) (vedle významu *↑capat*). Podle jiného, méně pravděpodobného výkladu přesmykem *st>ts* ze *stipati, jež by odpovídalo lat. *stīpāre* tv. (Ma²).

crčēt, crčívý. Onom. Srov. *↓čurat*.

ctít, ctítel(ka), ctnost, ctnostný, poctít, uctít, pocta, úcta. Ze stč. *čstíti* (*čs>c*) z psl. *čbstiti (viz *↓čest*).

cucat, cucnout, cucavý, ob. hanl. *cucák, nacucat se, ucucnout, vycucnout, zhrub. cucflek* aj. Onom. Srov. *↑cecek, ↓cumlat*.

cucek, *cuckovat*, *cuckovitý*. Snad expr. výtvar od ↓*cuchat*. může však být i přes významové obtíže od ↑*cucat*.

cudný 'mavně čistý, stýdlivý', *cudnost*, *necludný*, *necluda*. Ve stě. bylo *cludně*, *cludně* 'divně, podivuhodně, opatrně, tajně' a *cludný* 'pěkný, hezký'. Spolu s p. *cludný* 'divukrásný, znamenitý' lze vyjít z psl. **čudo*, **čudb* 'div', které je všesl. kromě č. (srov. slk. *čudný* 'divný'); počáteční c- je snad vlivem p. (tzv. 'mazufení'). Vývoj významu v č. by byl: 'podivuhodný' → 'krásný' → 'mavně čistý'. *Cudný* by mohlo být i od *cúditii* (↑*čedit*). Obě slova by pak zřejmě splývala (u Jg *cudný* 'hezký, stýdlivý', *coudný* 'čistý').

cuchat, *pocuchat*, *rozcuchat*, *cuchta* aj. Expr. útvar, jehož východiško však není zřejmé. Snad lze pomýšlet na *culiti* (viz ↓*culík*).

cukat, *cuknout*, *cuknutí*, *zacukat*, *ucuknout* aj. Z něm. *zucken* tv., jež souvisí s *ziehen* 'táhnout'. Srov. ↑*cajk*.

cukerín 'umělé sladidlo'. Od ↓*cukr* podle ↓*sacharin*.

cuketa, **cukina** 'druh tykve'. Z it. *zuccheta*, *zucchina*, což jsou zdrobněliny od it. *zucca* 'tykev'. Další původ nejistý, myslí se na přejetí z nějakého neznámého středomořského jazyka. Viz i ↓*tykev*.

cukr, *cukrový*, *cukrář(ka)*, *cukrářský*, *cukrářství*, *cukrárna*, *cukřenka*, *cukroví*, *cukrovinka*, *cukrovka*, *cukernatý*, *cukernatět*, *cukrovat*, *cukrovar* aj. Ze střhn. *zucker* z it. *zucchero*, tam z ar. *sukkar*, to pak ze střind. (páli) *sakkharā* tv. (srov. sti. *šarkarā* 'pískový cukr', původně 'štěrk, písek, krupice'). Z ar. je i fr. *sucre*, z toho angl. *sugar*, zatímco r. *sáchar* šlo přes ř. *sákcharon* (srov. ↓*sacharin*).

cukrkandl zast. 'krystalovaný cukr'. Z něm. *Zuckerkandel* ze střlat. *succurcandi*. Viz ↑*cukr* a ↓*kandovaný*.

cukrovat (o hrdličce), ob. expr. *cukrouš*. Od citosl. *kukrú* příkloněním k ↑*cukr* (hrdlička jako symbol sladké něhy).

culík hov. 'pramen vlasů stažený gumičkou či stužkou'. Asi od staršho *culiti* 'zaplétat, žmolit' (Jg), další souvislosti nejisté.

culit se hov. expr. 'usmívat se', *uculovat se*, *zaculit se*. Snad expr. varianta k ↓*ulit se* (Ma²).

cumlat 'cucat', *cumel*. Expr. útvar k ↑*cucat*, srov. i ↓*umlat*.

cupat, *cupitat*. Onom. původu, srov. ↑*capat*, ↓*dupat*.

cupovat 'třepit na nitě', *cupanina*, *rozcupovat*. Z něm. *zupfen* tv., snad souvisí s ↑*cop*.

curaçao 'likér modré barvy ze slupek plodů citronku'. Podle ostrova *Curaçao* u venezuelského pobřeží.

cvakat, *cvaknout*, *zcvaknout*, *procvaknout*. Onom. původu (citosl. *cvak*). Srov. něm. *zwacken* tv. i ↓*cvok*, ↓*cvikr*.

cválat, *cvál*. Jen č. a p. Původně přechodné (*cválat koně*). Z něm. náf. (bav.) *zwalen* 'trýznit, zbit' (Ma²).

cvalik expr. 'tloušťk'. Z něm. *Zwalch* 'nemluvně, malé dítě'.

cvičit, *cvik*, *cvičný*, *cvičitel*, *cvičiště*, *cvičební*, *cvičebnice*, *cvičenec*, *cvičky*, *rozcvička*, *výcvik*, *nácvik*, *procvičit*, *zavcičit* aj. V č. až od konce 15. st., kdy se vyvinulo nejspíš ze *svykati* 'osvojovat si, cvičit se'. *svyčenie* 'osvojení si' (viz ↓*zvyk*). Něm. *zwicken* 'štipnout', náf. i 'prásknout bičem, zkrotit', s nímž také bývá spojováno (Ma²), se mohlo podílet na změně podoby slova, významový rozdíl a množství odvozenin však svědčí proti výpůjčce z něm.

cvik 'karetní hra'. Z něm. *Zwick* od *zwicken* 'štípat'. Srov. †*cvakat*, †*cvok*, †*cvikr*.

cvikr 'skřípec'. Z něm. *Zwicker*, původně *Nasenzwicker*, překladem z fr. *pince-nez* 'co svírá nos' k *zwicken* 'štípat'. Srov. †*cvik*.

cvok 'krátký hřebík se širší hlavičkou; blázen', *cvoček*, *zcvoknout se*. Stč. i *cvek*. Ze střhn. *zweck* 'hřebík', od toho je *zwicken* (srov. †*cvik*). Význam 'blázen' ze rčení *mít cvek v hlavě* 'být potrhlý' (Jg).

cvrček¹ 'druh hmyzu', *cvrčet*, *cvrkat*, *cvrkot*. Onom. podle vydávaného zvuku (srov. †*crčet*, †*cvrlikat*).

cvrček² *expr.* 'dítě, drobný člověk'. Z něm. *Zwerg* 'trpaslík' s formálním příkloněním k †*cvrček¹* (Ma²). Odtud i †*scvrknout se*.

cvrlikat. Onom. Srov. †*cvrček¹*.

cvrnkat, *cvrnknout*. Onom. od citosl. *cvrnk*. Srov. †*vrnknout*.

cyankáli 'kyanid draselný'. Z lat. *cyan-* z ř. *kýanos* (viz †*kyanid*) a střlat. *calium* 'draslík' z ar. *qali* 'draslo'. Srov. †*talkalický*.

cyklista, *cyklistika*, *cyklistický*. Z fr. *cycliste* od *cycle* 'kolo, kruh' z lat. *cyclus* tv. (viz †*cyklus*).

cyklokros 'terénní cyklistický závod'. Viz †*cyklista* a †*kros*.

cyklon 'větelná smršť'. Z angl. *cyclone*, jež bylo utvořeno v 19. st. k ř. *kyklō*

'kroužím, pohybuji se v kruhu'. Srov. †*cyklus*.

cyklostyl 'přístroj na rozmnožování písemností', *cyklostylovat*. Viz †*cyklus* a †*styl*.

cyklus 'soubor na sebe navazujících jednotek, oběh', *cyklický*. Z lat. *cyclus* z ř. *kýklos* 'kruh, kolo, oběh'. Srov. †*encyklika*, †*kyklop*, †*recyklovat*.

cyldr 'válec, skleněný kryt lampy, tvrdý pánský klobouk'. Přes něm. *Zylinder* z lat. *cylindrus* 'válec' a to z ř. *kýlindros* od *kylindō* 'válím (se), zmítám'.

cynik 'otrlý, necitlivý člověk', *cynický*, *cynismus*. Přes lat. *cynicus* z ř. *kynikós* 'psí' od *kýōn* 'pes' (srov. †*kynologie*). Původně filozofická škola (4. st. př. Kr.) odmítající morálku doby (z toho dnešní význam) i uspokojování svých potřeb.

cypřiš 'jižní jehličnatý strom', *cypřišový*. Z lat. *cypressus*, *cyparissus* z ř. *kypárisos* a to z neznámého jazyka oblasti Středomoří.

cyrilice 'slovanské písmo vytvořené z řeckých velkých písmen'. Podle věro-zvěsta *Cyrila*, jemuž bylo připisováno.

cysta 'váček, chorobná dutina v tkáni'. Přes lat. z ř. *kýstis* 'měchýř'.

cyto- 'týkající se buňky'. Přes lat. k ř. *kýtos* 'dutina'. Srov. *cytoplazma* (viz †*plazma*), †*cytostatikum*.

cytostatikum 'látka tlumící růst buněk (hlavně nádorových)'. Novější, viz †*cyto-* a †*statický*.

Č

-č (*nač, proč, zač* ap.). Viz ↑*co*.

čabajka 'druh klobásy'. Z maď. *csabai* 'čabajský' podle města *Csaba* (dnes *Békéscsaba*), kde se vyráběla.

čabraka 'ozdobná pokrývka na koně'. Dříve též *čaprak* (Jg). Z maď. *csábrág*, *csáprág* z tur. *čaprak* tv.

čacký kniž. 'statečný'. Stč. i *čadský*, od *čád*, *čad* 'dítě (chlapec)' a to z psl. **čędo* 'dítě' (b. *čędo*, r.st. *čędo*), které se vykládá z psl. **čęti* (↓*čít*) 'začínat', případně (zvláště dříve) jako stará výpůjčka z germ. **kinþa* (srov. něm. *Kind* tv.) (B1, B7). K posunu významu srov. stč. *dětečský* 'statečný' ('mladý' = 'hrdinný') (Ma², HK).

čača 'společenský tanec kubánského původu'. Ze šp. *cha-cha* onom. původu.

čadit, *očadit*, *začadit*. Všesl. – p. *czadzić*, r. *čaditi*, sln. *čaditi*. Souvisí s **kadiiti* (viz ↓*kadiadlo*); nejspíš to bude jeho expresivní varianta (čá- < *kja*-) (B3) (Ma²). Srov. ↓*čoudit*.

čahoun, *čahounský*. Dříve též *čahán*, *sahán* (Jg). Útvar od expr. *čahati* 'sahat'. Srov. i ↓*čouhat*.

čachrovat 'nepoctivě, pokoutně obchodovat či jednat', *čachry*. Z něm. *schachern* 'obchodovat, smlouvat' z jidiš *sachern*, *sochern* z hebr. *sāhar* tv.

čaj, *čajček*, *čajový*, *čajovna*, *čajovník*, *čajník*, *čajovat*. V č. od 20. let 19. st. Z r. *čaj* a to – asi přes ttat. jazyky, perštinu a mong. – ze severočin. *čhā*, zatímco v záp. Evropě (něm. *Tee*, angl. *tea*, fr. *thé*) zdomácnělo jihočin. znění názvu této rostliny *tē*.

čajznout ob. expr. 'ukrást'. Asi expr. přetvoření *čísnout* (viz ↓*rozčísnout* 'rozštípnout'). K významu srov. *štípnout* 'ukrást' (Ma² pod *česnutí*)

čáka 'naděje'. Od ↓*čekat* (stč. i *čakati*).

čakan 'okovaná hůl se sekyrkou'. Dříve i *čekan*. Všesl. přejetí z tur. *čakan* 'bojová sekyra', možná maď. prostřednictvím.

čalamáda 'zeleninová směs naložená v octě'. Z maď. *csalamádé* tv.

čaloun 'dekorativní tkanina k pokrývání stěn či nábytku', *čalouník*, *čalounický*, *čalounictví*, *čalounit*, *čalounění*, *čalouněný*. Stč. *čalún* je ze střhn. *schalüne* podle fr. města *Châlons sur Marne*, kde se tato tkanina vyráběla. Dnes jen č.

čamara 'kabát zapínaný na šňůrky'. V 19. st. přejato z p. *czamara* a to ze šp. *zamarra* 'krátký ovčí kožich', asi basck. původu.

čamrda 'otáčivý knoflík s hřídelkou uprostřed, káča'. Stč. *šamrha*. Slovo jistě expr., proto také málo průhledné. Pozdější změna podoby asi příkloněním k *mrdati* 'vrtět' (↓*mrdat*).

čáp, *čápoovitý*. Jen č. (srov. slk. *bocian*), jinde a ve stč. jsou podobné názvy pro 'volavku' – stč. *čěpě*, p. *czapla*, r. *căplja*, s.lch. *čăplja* z psl. **čapja*. Spojuje se většinou se starším a nář. *čápat* 'neohrabaně chodit' (srov. ↑*capat*) či *čapa?i* 'chytat' (viz ↓*čapnout*).

čapka. P. *czapka*, r. *šápka*. Přes střhn. (*tschapel* ze stfr. *chapel*) (srov. fr. *chapeau* 'klobouk') a to z pozdnělat. *cappa* 'druh pokrývky hlavy' nejspíšeho původu. Srov. ↓*čepice*, ↓*kápě*, ↓*kapuce*.

čapnout, *načapat*. R. *čápat* 'chytat', sln. *čápati* tv., ale často i významy jiné. Asi sem patří i *čapnout*, *přičapnout* 'dřepnout si' a nář. *čápat* (viz ↑*čáp*). Srov. i ↑*capat*, ↓*chápat*. Všechno je to z expr. a onom. základů.

čára, *čárka*, *čárat*, *čárkovat*, *vyčárkovat*, *začárkovat*. Omezeno na č., slk. a luž. Lákavé je spojení s *čáry*, ↓*čarovat* – dřívější význam byl 'hraniční linie', mohlo jít tedy např. i o linii vymežující tzv. čarodějny kruh (Ma²). Blízkým se však jeví i ie. kořen **ker-* 'řezat' (viz ↓*čerta*); konečně, není vyloučeno již staré splývání obou kořenů – 'dělat čáry (tj. linie)' = 'čarovat'.

čardáš, *čardášový*. Z maď. *csárdás* od *csarda* 'krčma'.

čarovat, *čáry (máry)*, *čarovný*, *čarovat*, *začarovat*, *odčarovat*, *přičarovat*, *rozčarovat*, *očarovat*, *učarovat*. Všesl. – p. *czarować*, ukr. *čaruváty*, s./ch., sln. *čarati*. Psl. **čarovati*, **čarati* má nejbliže k lit. *kerėti* 'očarovat' (B1), dále souvisí s av. *čārā-* '(pomocný) prostředek', sti. *karōti* 'dělá', vše z ie. **k^her-* 'dělat' (A3, B1). Srov. i ↑*čára*.

čas, *časový*, *časný*, *časovat*, *načasovat*, *vyčasovat*, *vyčasit se*, *nadčasový*, *přesčas*, *dočasný*, *včas*. Všesl. – p. *czas*, r. *čas*, s./ch. *čas*, stsl. *časō*. Psl. **časō* se spojuje se stpr. *kīsmān* (ak.) a alb. *kohë* (< **kēsā*) tv. (B1), v hledání ie. východiska však vládne značná nejednota.

časopis, *časopisecký*. Kalk podle něm. *Zeitschrift* tv. z *Zeit* 'čas' a *Schrift* 'písmo, spis'.

část, *částka*, *částečka*, *částice*, *částecný*, *účast*. Všesl. – p. *część*, r. *časť*, s./ch. *časť*, stsl. *časť*. Psl. **časť* nemá jednoznačnou etymologii. Nejspíš lze přijmout jako východisko ie. **k^hadtis* 'kus, něco ukousnutého' (A5, A7, B1, B7); pak souvisí s lit. *kāndu* 'kousám' (inf. *kąsti*) a psl. **qasō* (viz ↓*kus*), rozdíl je v příponě a stupni ablautu (A6). Srov. ↓*štití*.

častovat 'hostit, zahrnovat', *počastovat*. Převzato ze stp. *czestować* 'hostit', vlastně 'vzdávat čest' (viz ↓*čest*), asi kontaminací s ↓*častý*, *často*.

častý, *často*, *častokrát*. Všesl. – p. *czesty*, r. *častyj*, s./ch. *časť*, psl. *časť*. Psl. **časť* znamenalo původně 'hustý' (tak i ve stč. a dnes v jsl. vsl., k významu srov. č. *zhusta*, sln. *pagosto* 'často'). Spojuje se s lit. *kimštas* 'namačkaný, nacpaný' (B1, B7), k možnému významovému posunu srov. ↓*frekvence*. Další ie. souvislosti jsou problematické.

čatni 'ostrá směs z ovoce, koření a bylinek'. Přes angl. *chutnee*, *chutney* z hind. *chamī*.

čau citosl. Z it. *ciao* a to z benátského *sc(h)iao* z it. *schiavo* 'sluha, služebník'. Srov. ↓*servus* a starší č. *služebník* jako pozdrav.

ččetka 'drobný zpěvný pták'. P. *czeczotka*, r. *čečítka*. Onom. název podle zvuku, který vydává.

čedar 'tvrdý sýr výrazné chuti'. Podle vesnice *Cheddar* v hrabství Somerset v jihozápadní Anglii.

čedič 'tmavá vyvřelá hornina', *čedičový*. Původně nář. slovo pro 'černý, tvrdý kámen', v národním obrození přijato jako termín za *bazalt* (Jg, Ma²). Asi k ↑*čadit* (u Jg *čaditi* i *čediti*), tedy kámen jakoby 'očazený'.

čehý citosl. 'vlevo (jako pokyn pro tažná zvířata)'. Staré, těžko lze dále etymologizovat. Srov. ↓*hot*.

Čech, *český*, *Česko*, *českost*, *češství*, *čeština*, *češtinář*. Toto staré etnonymum, označující původně pouze jeden kmen sídlící v centru dnešních Čech, se pokouší objasnit množství výkladů. Za nejpřijatelnější považujeme výklad ze základu **čel-*, který je v ↓*čeled*, ↓*čelověk*, s expresivní obměnou *l* → *ch* (srov. ↓*hoch*) (příslušníci kmene sami sebe často nazývají 'lidé', srov. i *Deutsch* u ↑*cziz*), další dobrá možnost je odvození od **čechati*, **česati* 'česat, drhnout', ale i 'bit', pak by *Čech* znamenalo 'bojovník'. Nejasný je vztah k sln. *čēh*

'pastevec, chlapec'. významově je však lze spojit s oběma výklady.

čechrat, *načechrat*, *čechratka*. P. *czochrac*, s./ch. *čěsrati*. Expr. varianta k ↓*česat*. Srov. ↑*čuchat*.

čejka. Stejného významu je p. *czajka*, ukr. *čajka* (C1), zatímco slk. *čajka* a r. *čajka* znamená 'racek' (to byl asi význam původní). Zřejmě onom. původu, podobně jako třeba ↓*kavka*.

čekanka 'rostlina, z jejíhož kořene se vyrábí cikorka', *čekankový*. Z lat. *cichorium* příkloněním k ↓*čekat*, snad proto, že roste na okrajích cest (srov. i něm. *Wegwarte*). Dále viz ↑*cikorka*.

čekat, *čekací*, *čekárna*, *čekatel*, *čekaná*, *načekat se*, *počkat*, *dočkat (se)*, *přečkat*, *vyčkat*, *posečkat*. Stč. i *čakati*. Všesl. (kromě r.) – p. *czekać*, hl. *čakać*, ukr. *čekáty*, s./ch. *čĕkati*, b. *čákam*, stsl. *čekati*. Psl. **čekati*, **čakati* má asi stejný základ jako **čajati* tv. (s./ch. *čĕjati*, r. *čajat'*), jež se obvykle spojuje se sti. *čĕjati* 'pozoruje, obává se' z ie. **k^hej-* (A3, B1). Varianta **čekati* se pak vysvětluje disimilací (rozrůzněním) dvou stejných samohlásek. Srov. ↑*čáka*.

čeled', *čeládka*, *čeledín*. Všesl. – p. *czeladz*, r. *čĕljad*, s./ch. *čĕljäd*, stsl. *čeljadb*. Psl. **čel'adb* s původním významem 'členové rodu se služebnictvem' se obvykle interpretuje jako odvozené příponou *-jadb* od základu, který je i v ↓*člověk*. Dále sporné. Spojovalo se se sti. *kula-* 'zástup, rod' a ř. *tĕlos* 'vojenský oddíl' (z ie. **k^hel-* 'rod' (A3)), dnes se však pro obě slova hledají etymologie jiné. O něco nadějnější je spojení s lit. *kiltis* 'původ, rod', jež ovšem zase těžko oddělíme od *kĕlti(s)* 'zvedat (se)'. Srov. ↑*Čech*, ↓*čelo*.

čelist, *čelistní*, *čelistový*. Všesl. – p. *czelusć*, r. *čĕljust*, s./ch. *čĕljüst*, stsl. *čeljustb*. Psl. **čel'ustb* nemá jednoznačný výklad. První část se spojuje nejčastěji s ↓*čelo*, druhá pak

s ↓*ústa* nebo se v ní vidí přípona; první část je však možno vykládat i jinak (viz např. HK).

čelo, *čelní*, *čelný*, *čelit*, *čelenka*, *náčelník*, *průčelí*. Všesl. – p. *czolo*, r. *čĕló*, s./ch. *čĕlo*, stsl. *čĕlo*. Psl. **čĕlo* se obvykle spojuje s lit. *kĕlti* 'zvedat', lat. *-cellere* tv., *celsus* 'vysoký', angl. *hill* 'pahorek' aj., vše k ie. **kel-* 'čnit, zvedat se'. Méně pravděpodobné je spojení s germ. slovy označujícími 'holou hlavu, lebku', např. stisl. *skalli*, angl. *scull* (Ma²). Srov. ↓*úcel*, ↑*čelist*.

čemeřice 'jedovatá bylina s velkými bílými květy'. Všesl. – p. *czemerzyca*, r. *čĕmerica*, s./ch. *čĕmĕrika*, vše od psl. **čemerš* tv., odtud pak i další přenesené významy (srov. č.st. 'nechutenství, uherská nemoc' (Jg)). Přfbuzné je sthn. *hemera* tv. a lit. *kĕmeras* 'konopáč', asi tedy balto-slovansko-germánská izoglosa (Ma²).

čenichat, *čenich*, *vyčenichat*, *začeni-*
chat, *pročenichat*, *očenichat*. Jen č. Stč. *čeňuchati* (C1) se skládá ze zesilovací předpony *če-* (srov. ↓*ko-*) a *ňuchati* (p. *niuchać*, r. *njúchat*, sln. *njúhati*). Psl. **n'uchati* 'čichat, vdechovat' je asi onom. původu. Srov. ↓*čmuchtat*.

čep, *čepovat*, *načepovat*, *dočepovat*, *výčep*, *výčepní*. Všesl. – slk. *čap*, p. *czop*, r.d. *čop*, s./ch. *čĕp*, *čĕp*. Psl. **čepь*, **čapь* 'zátka sudu' je asi onom. původu, stejně jako něm. *Zapfen* tv. (srov. ↓*tampon*), s nímž bývalo dříve spojováno (zvláště jako výpůjčka), elementárně asi souvisí i s ↑*čapnout*. Význam slovesa je původně 'opatřit čepem'; význam 'točit, nalévat' je jen č., novější (snad příkloněním k *čerpat*?). *Čepobití*, dříve 'vojenská večerka', je vlastně 'zatloukání čepu do sudu', tj. 'konec večerního pití' (HK, Ma²). Srov. ↓*čĕpek*.

čepec, *čepěček*. Všesl. – p. *czepiec*, r. *čĕpĕc*, s./ch. *čĕpac*. Psl. **čepьць* se

často (leč ne zcela přesvědčivě) spojuje s lit. *kėpūrė* 'čepice' a ř. *skėpė* 'kryt, ochranná příkrývka' (Ma², HK). Kvůli -e- uvnitř slova se odděluje od ↑*čapka*, ↓*čepice*, významová a formální blízkost slov je však zarážející. Zcela není vyloučena ani souvislost s ↑*čep*, ačkoli to přináší těžkosti významové.

čepel, *čepelka*. V jiných slov. jazycích doloženo řídce (např. ukr. *čepél'* 'nůž s ulomeným koncem'). Nepřilíší jasné. Snad odvozeno od onom. základu **čep-*, k němuž patří i ↑*čep*.

čepice, *čepička*, *čepičář*. Stč. *čepicē*, slk. *čapica* (C1). Stejně jako ↑*čapka*, rozdíl je jen v příponě.

čepýřit (se), *načepýřit (se)*, *rozčepýřit (se)*. Slk. *čeperiť (sa)*, p. *czapieryć (się)*, sln. *čepėriti (se)*, *čepiriti (se)*. Od psl. **pyriti se* (viz ↓*pýřit*) zesilovací předp. **če-* (srov. ↑*čenichat*) (Ma²).

čerchmant ob. 'čert; filuta'. Expr. (tabuistická (D4)) obměna slova ↓*čert* podle něm. *Schwarzmann* 'černý muž, čert'.

čerchovaný 'skládající se střídavě z čárek a teček', *vyčerchovat*. Od *čerchovat*, dříve *čerchat*, *čerkat* 'čmárat' k stč. *črcha*, *čerka* 'čára' od stejného základu, který je v ↓*črta* a snad i ↑*čára*.

čermák 'rehek zahradní'. Jen č. a slk. Od psl. **čьrmbъnъ* 'červený' (č.st. *čermnyj*, Jg), jež souvisí s ↓*červený* a tím s ↓*červ*. Psl. **čьrmbъ* asi bylo variantou k častějšímu **čьrmbъ*, srov. lit. *kirmis* 'červ' (Ma²).

černobýl 'druh pelyňku'. Viz ↓*černý* a ↑*býl*. Není tu však asi myšlena barva, ale jeho magické účinky. Srov. ↓*černokněžník*.

černokněžník. Jen č., slk., p. Druhá část nesouvisí s *kněz*, nýbrž s *kniha*. Starší č. *černokniha* (Jg) bylo ekvivalentem k něm. *Schwarzkunst* (doslova 'černé umění') a střlat. *nigromantia*,

jehož přiklonění k *niger* 'černý' je ovšem lid. etym. (D2), původně bylo *nekromantia* z ř. *nekromantela* 'věštění z mrtvol' (HL, Jg).

černý, *černě*, *černidlo*, *černoč*, *černošský*, *černat*, *zčernat*, *černit*, *očernit*, *načernit*, *začernit*. Stč. *črný*. Všesl. – p. *czarny*, r. *čěrnjy*, s./ch. *чѣн*, stsl. *чѣрнѣ*. Psl. **čьrmbъ* se spojuje se stpr. *kirsnan* a stl. *kršna-* tv. (ie. **kršno-*) (A7, B1); další analýza nejistá, někteří rekonstruují jako základ ie. **ker-* 'tmavý'. Přenesené významy 'nelegální, tajný' (*černý trh*, *fond*, *pasazér* ap.) mají základ v tom, že podobné aktivity se prováděly hlavně v noci (Ma²).

čerpat, *čerpací*, *čerpadlo*, *čerpadlový*, *načerpat*, *vyčerpat*, *přečerpat*, *odčerpat*. Všesl. – p. *czerpac*, r. *čѣрпат'*, s./ch. *чѣпати*, stsl. *чѣрпати*. Psl. **čьrpati* (od původnějšího **čьrpti*, z něhož je stč. *čřieti*, slk. *čriet*) se spojuje s psl. **čьрѣ* 'střep, hliněná nádoba', lit. *kiřpti* 'řezat, stříhat', lat. *carpere* 'trhat', stisl. *hrifa* 'uchopit', vše z ie. *(s)*kerp-* 'řezat, sekát'. Ve slov. došlo k inovaci významu, původně asi 'nabírat nádobou (střepem)' (viz ↓*střep*).

čerstvý, *zčerstva*, *občerstvit*, *občerstvení*. Všesl. – p. *czerstwy* 'čilý, hbitý; tvrdý (o pečivu)', r. *čѣрствыj* 'tvrdý, okoralý', s./ch. *čьрств* 'pevný, hutný', stsl. *чѣрствѣ* 'pevný'. Významová rozrůzněnost, jež někde vede až k opozici významu (č. 'právě upečený' proti p., ukr., r. 'tvrdý, okoralý') se dá vyložit ze základu 'pevný, silný'. Psl. **čьrствѣ* však nemá přesvědčivou etymologii, i když tradičně se spojuje se stl. *krtsna-* 'plný, úplný' i lat. *crātis* 'pletivo, proutí', něm. *Hürde* 'proutěná ohrada' aj., vše z ie. **kert-* 'plést, kroutit'.

čert, *čertovský*, *čertovina*, *čertit se*, *rozčertit se*. Stč. *črt*, p. *czart*, r. *чѣрт*, chybí v jsl. Nejasné. V křesťanství tabuistická náhražka (D4) slova

däbel, ale zřejmě je to výtvor již předkřesťanský (psl. *čьrbъ).

červ, *červík*, *červíček*, *červivý/červavý*, *červivět/červavět*. Všesl. – p. *czerw*, r. *červ*¹, s./ch. *čřv*, stsl. *čрѡв*. Psl. *čьrbъ vytlačilo asi původnější *čьrbъ (viz *čermák*), jež je příbuzné s lit. *kirmis*, stir. *cruim*, per. *kirm*, stl. *křmi-* z ie. *k^hřmi- (A3,A7,B1); s jiným náslovím sem potom patří i něm. *Wurm*, angl. *worm*, lat. *vermis* z ie. *m^hřmi-, vše ve významu 'červ'. Srov. *ččervený*.

červen, *červenec*, *červnový*, *červencový*. Motivace názvů těchto měsíců není zcela jistá; někteří je spojují s červy v ovoci či se sběrem červce, z něhož se získávalo barvivo, přece jen se však zdá být nejpřijatelnější spojení s barvou, která je v té době pro přírodu (dozrávající plody) typická (Ma²). Viz *ččervený*.

červený, *červeň*, *červenka*, *červánky*, *červenat*, *zčervenat*, *začervenat se*. Stč. *črvený*. Všesl. – p. *czerwony*, r.st. *červljěnyj*, s./ch. *чрѡвн*, stsl. *чрѡвлѣнѡ*. Psl. *čьrv(j)enъ je původem příč. trp. od *čьrviti 'barvit červcem' – červené (purpurové) barvivo se totiž běžně získávalo ze speciálního druhu červů. Z významu 'obarvený na červenou' pak bylo přeneseno na červenou barvu vůbec. Srov. *ččerv*, *ččerven*.

čeřen 'rybářská síť na tyči'. Tento význam je jen v č., slk. a dl. Starší a nář. č. (Jg) má i další významy: 'horní část pece', 'vrchní plocha hory' a 'část vinařského lisu' (v ostatních slov. jazycích slovo označuje nejčastěji různá místa nad ohništěm či přímo ohniště). Obtížné pokusy rekonstruovat společné sémantické východisko vedou k významu 'mříž nad ohništěm' (Ma²), pak ovšem lze těžko přijmout časté spojení psl. *čьrěnъ s něm. *Herd* 'krb, ohniště' z ie. *ker- 'pálit'. Nejasné.

čeřit, *zčeřit*, *rozčeřit*. Dříve též 'čechrat, ježit', také v podobě *ččeřiti*. Ta bývá považována za prvotní (Ma²) a spojována s lot. *cecers* 'kučeravý' i slovy jako *↓kokořk*, *↓kučera*. Slovo je však pouze č. a slk. a jeho psl. stáří je pochybné. Může to být i pozdější expr. inovace, možná onom. původu.

česat, *česáč*, *česačka*, *učesat*, *účes*, *očesat*, *sčesat*, *rozčesat*, *pročesat*, *vyčesat*, *načesat*, *pačesy*, *rozčísnout* aj. Všesl. – p. *czesat*, r. *česát*¹, s./ch. *česati*, stsl. *чesати*. Psl. *česati mělo asi původní význam 'škrábat, třít'. Příbuzné je lit. *kąsti* 'rýt', *kasyti* 'škrábat', dále něm. *Hede* 'koudel', ř. *késkeon* tv.. ř. *ksalnō* 'češu' i chet. *kišša-* tv. aj., vše ze široce zastoupeného ie. *kes- 'škrábat aj.' (B1). Srov. *ččechrat*, *ččesnek*, *čkosmarý*, *čkosa*, *ččajznout* i *ččech*.

česnek, *česnekový*, *česnečka*. Všesl. – slk. *cesnak*, p. *czosnek*, r. *česnók*, s./ch. *česan*. Psl. *česnōko je odvozeno od *česno a to od *česti, *česati (↑česat). Podle toho, že hlavička česneku je 'rozčísnutá' na stroužky.

česno 'vstupní otvor do úlu'. Též *česlo*. Asi souvisí s *ččesat* stejným způsobem jako *ččesnek*, jde o něco 'rozčísnutého'.

čest, *čestný*, *počestný*, *ctný*, *ctmost*, *ctít*, *poctít*, *pocta*, *poctivý*, *uctít*, *ucta*. Stč. *čest*, gen. *čstii* (ke změně *čs>c* srov. *čco*). Všesl. – p. *cześć*, r. *čest*¹, s./ch. *čast*, stsl. *частъ*. Psl. *častъ je stejně jako *ččíst* odvozeno od ie. základu *k^hei-t- 'hledět na něco, mít zřetel' (A3,A6,B1). Formou mu odpovídá stl. *čitti* 'myšlení, chápání', av. *čisti-* tv. (A5). Srov. *ččastovat*.

češka 'pohyblivá kost v přední části kolena'. Jen č. Stč. *čieška*, *čěška* znamená vedle toho i 'malou čiši' (viz *ččíše*). Myslí se tedy na metaforické přenesení podle vyhloubené podoby (HK). Existuje však i stč. *čěcha*, *čiecha*, jež by pak muselo být zpětně utvořeno

od *čěška, čieška*. Hledají se i souvislosti mimo slov. jazyky – podobné je zvláště lit. *kisškā* 'stehno, kyčel' (Ma²).

četa, četař, četařský, četník, četnický, četnictvo. Přejato v době nár. obrození asi ze s./ch. *čęta* 'oddíl, (vojenská) skupina'. Pouze v jsl. a částečně vsl. jazycích. Psl. *četu souvisí s *čęst*, *čpočet* ap., původně tedy zřejmě 'skupina o určitém počtu lidí'. Srov. i stč. *čet* 'počet'.

četný, četnost. Stč. ve významu 'počtový, početní', v dnešním významu 'početný' použil poprvé Hanka v rukopise Královédvorském (Ma²). Viz *čpočet, čęst, řčeta*.

čevapčiči 'opečené šišky ze sekaného masa'. Ze s./ch. *čęvapčęci*, což je zdobnělina od *čęvap* z tur. *kebap* tv., to pak z ar. *kabāb*, vlastně 'pečený'.

či sp. Všesl. Původně částice tázací. Příbuzné je stangl. *hwī* (angl. *why*) 'jak, proč', lat. *quī* tv., av. *čī* 'jak', vše z ie. *k^hī- (A3, B1), což je nejspíš ustrnulý instrumentál od ie. zájmena *k^ho-/ *k^he-, z něhož je naše *čco*.

čī zájm. Všesl. – p. *czyj*, r. *čej*, s./ch. *čiji*, stsl. *čii*. Psl. *čębj se vykládá buď z psl. *kč (viz *čkdo*) rozšířeného přivlastňovací příp. -*bj* (B1, B9) (srov. *vlk – vlčf*), nebo – pokud je už ie. stáří – z ie. *k^hei-jo- (základem je lokál zájmena, z něhož je psl. *kč), slovo-*tvorně* se pak shoduje s lat. *cuius* tv.

čibuk 'kratší dýmka, lulka'. P. *cybuch*, r. *čubúk*, s./ch. *čibuk*. Převzato z tur. *čybuk* tv., asi jsl. prostřednictvím.

čičorka 'druh luční květiny'. Z it. *cicerchia* z vlat. **cicercula*, což je zdobnělina od lat. *cicer* 'hrách'. Srov. *čizrna*.

čidlo. Novější. Viz *ččti*.

čihat, počihat si, vyčihat, očihnout, čihadlo, čizba. Jen č. a slk. (*čihat*), z č.

do p. a odtud do ukr. Stč. *čúhati, čhati* (i *čuzba, čizba* ap.) byly předešlým plátnické termíny související s chytáním ptactva, starý je ale i význam 'okounět, lelkovat' (Ma²). Snad rozšířením od *čúti* (*ččti*). Srov. *ččouhat*.

čich, čichový, čichat, začichat, načichat se, očichat, přičichnout, vyčichnout aj. V ob. češtině *ččuch, čuchat* ap. Stč. *čuch, čich* 'tělesný smysl', pak zúženo na 'smysl k vnímání vůně a zápachu'. Odvozeno od *čúti* (*ččti*). Srov. *ččišet*.

čili. Viz *řči* a *čli*.

čilimník 'keč či polokeř se žlutými listy'. Převzato Preslem údajně z ruštiny, ale pramen přejetí není znám (Ma²).

čilý, čilost. Slk. *čulý* tv., p. *czuły* 'citlivý' by svědčilo pro odvození od *čuti (*ččti*), avšak hl. *čily* 'čilý, silný', s./ch. *čio, čil*, sln. *čfl* tv. hovoří pro nedochované *čiti, jež se spojuje většinou se základem, který je v *čodpočinout*. V slk., p. pak asi došlo ke křížení s *čuti.

čisman 'chytrák'. Nejasné.

čincila 'jihoamerický hlodavec'. Z am.-šp. *chinchilla*, což je zdobnělina od *chinche* 'tchoř', původně 'štěnice', z lat. *cimex* tv.

činely 'hudební nástroj ze dvou kovových poklic'. Z it. *cinelle* a to možná zkrácením z *bacinelle* 'okrouhlé misky' od *bacina* 'mísa, lavor' asi kelt. původu.

činit, čin, činný, činnost, činitel, činitelský, činovník, činovnícký, učinit, účinek, účinný, vyčiniti, odčinit, přičinit (se), přičina, zapřičinit, přechin, náčinit aj. Všesl. – p. *czynić*, r. *činiti*, s./ch. *činiti*, stsl. *činiti*. Psl. *činiti je odvozeno od *čęnč, původní významy jsou – jak dokládá i stsl. – 'pořádat', resp. 'postavení, pořádek, způsob' (srov. i stč. *čęn* 'skutek; způsob'). Spojuje se se sti. *čęnóti* 'sbírá, skládá'

a ř. *poiēō* 'dělám' (srov. ↓*poezie*), vše z ie. **k^hei-* 'klást, pořádat' (A3, B1, B2).

činka. Ve starší č. i *činek* 'laška na tkalcovském stavu'. Přejato ze střhn. *schin* tv., dnes *Schiene* 'kolejnice, dlážka'. Počáteční č- možná podle ↑*činit*. Dnešní tělocvičný význam od Tyrše.

činže, činžovní, činžák. Stč. *činž(ě)*, *cinž(ě)* 'daň, poplatek'. Ze sthn. nebo střhn. *zins* a to z lat. *census* od *censere* 'cenit, odhadovat'. Srov. ↑*cenzura*.

čip 'mikroprocesorová destička'. Z angl. *chip* tv., původně 'odštěpek, úlomek, lupínek, kousek', jež asi souvisí s *chop* 'řezat'.

čipek. Zdrobnělina od ↑*čep*.

čiperný, čipera, čiperka. Starší podoby též *čiprný, čeprný, čuprný* (Jg). P. *czupurny* 'urputný' a ukr. *čepurnyj* 'hezký, hrdý' ukazují na příbuznost s ↑*čepýřit* (*se*). Obměny počátečního če- jsou asi expresivní, možná i odrazejí různost kořenné samohlásky v této skupině příbuzných, ale hláskově i významově variantních slov.

čírka 'druh kachny'. R. *čirók*. Onom., podle jejího hlasu. 'čirikání'.

čírok 'druh pícniny'. Též *cirok*. Z maď. *cirok* a to z jsl. (sln. *sírek*, s./ch. *šrak*), tam pak z lat. **syricum* (*grānum*) 'syrské (zrno)'.

čírůvka 'druh houby'. Spojuje se s r. *čřej* 'vřed, oteklina', s./ch. *čř* tv. z psl. základu **čir-*, pro nějž se nepřesvědčivě hledá příbuzenství v ř. *skīros* 'mozol, opuchlina' (Ma²). Spíše od stejného základu jako ↑*činit* s významem 'co se tvoří, nabírá'.

čírý, čirost. Ve stč. 'širý, pouhý'. Jen č. a slk. (*čřry*), dále je příbuzné p. *szczerzy* 'ryzí, pravý' (*szczerze pole* 'rovné pole'), r. *ščřryj* tv. Psl. **ščirō* souvisí s gót. *skeirs* 'jasný' (něm. *schier* 'čistý', angl.

sheer 'pouhý, čirý'), stír. *cír* 'čistý' z ie. **skeir-* (B1, B2). Srov. ↓*široký*.

číslo, číselný, číslíce, číslícový, číslíková, číslíkovat, očíslíkovat, přečíslíkovat, vyčíslit, neschíslíny. Stč. i 'počet', stejně jako v dalších slov. jazycích. Všesl. – stp. *czysło*, r. *číslo*, s./ch.st. *číslo*, stsl. *číslo*. Psl. **číslo* je odvozeno od základu **čir-* (viz ↓*číst*) nejspíš příp. -*slo* (srov. ↓*veslo*, ↓*máslo*).

číst, čivý, čtenář, čítanka, čítat, počítat, sčítat, odčítat, vyčítat, pročítat, předčítat, načítat, počet, součet, výčet aj. Stč. *čísti* 'číst, počítat, považovat'. Stp. *czysć*, s./ch.st. *čísti*, stsl. *čísti*, jinak všesl. je **čítati*. Psl. **čísti* (z **čir-ti*, A5) je příbuzné s lit. *skaityti* 'číst, počítat' a sti. *čétati* 'pozoruje, dbá' z ie. *(*s*)*k^hei-t-*, rozšířeného z **k^hei-* 'pozorovat, hodnotit' (A3, B1, B2). Původní význam psl. slova asi byl 'rozeznávat', z toho pak jednak 'považovat, vzdávat úctu' (srov. ↑*čest*), jednak 'počítat' a pak i 'číst'. Srov. ↑*číslo* a dále i ↑*cenu*, ↓*kát se*.

čistý, čistota, čistotný, čistírna, čistě, čistit, vyčistit, pročistit, znečistit, očistit, očistec, očistný, čistka aj. Všesl. – p. *czysty*, r. *čístyj*, s./ch. *číst*, stsl. *čístō*. Psl. **čístō* souvisí se stpr. *skīstan* tv., lit. *skýstas* 'tekutý' a vyvozuje se z ie. *(*s*)*kīd-to-* 'ořezaný, oddělený' (A5, B1), přič. trpného od *(*s*)*kēi-d-* 'řezat, oddělovat', k němuž patří i lit. *skīesti* 'oddělovat', lat. *scindere* 'štípat', ř. *schīzō* tv., sti. *čhináti* 'řeže, štípe' a asi i něm. vulg. *scheissen* 'srát'. Srov. ↑*česta*, ↑*cedit*.

čiše, čiška, číšník. Stč. *čiešě*. Všesl. – p. *czasza*, r. *čáša*, s./ch. *čáša*, stsl. *čaša*. Psl. **čaša* (C1) bývá vysvětlováno jako přejetí z írán., z nedochovaného slova, z něhož se vykládá i sti. *čášaka-* a arm. *čašak* tv. Někteří však věří v jeho domácí původ a spojují je s ↑*česat* (s významem 'něco vyřezaného'). Srov. ↑*čéška*.

čičet. Souvisí s *čichat* (viz ↑*čich*), srov. podobný význam ve *vyčichnout*, *načichnout*.

čít zast. 'vnímat, věřit, tušit' (ob. *čuju*, *čul* ap.). *čidlo*, *čitelný* (významově přelož k ↑*číst*). Stč. *čúti*. Všesl. – p. *czuć*, r. *čújar*, s./ch. *čúti* 'slyšet, cítit', stsl. *čuti*. Psl. **čuti* se vykládá z ie. *(s)keu- 'vnímat smysly' (B1, B2), k němuž patří i lat. *cavēre* 'mít se na pozoru', ř. *koëō* 'hledím', sti. *kavf-* 'jasnovidec', něm. *schaufen* 'dívat se' (A5) a asi i naše *čkoumat*. Srov. ↑*čich*, ↓*čiva*.

čít (zacht, počít, načít), začínat, počínat, načínat, začátek, začátečník, počátek. Všesl. – p. *cząc*, r. *-čát*, s./ch. *-čęti*, stsl. *-čęti*. Psl. **-čęti*, l.os.přít. **-čьnq*, vychází z ie. *ken- 'rodit se, začínat, silít' (B1, B7). Spojuje se se střír. *cinim* 'vznikám', lat. *re-cēns* 'nový, čerstvý', ř. *kainós* 'nový', sti. *kanína-* 'mladý', problematické je spojení s něm. *be-ginnen*, angl. *be-gin*. Srov. ↓*konec*, ↓*konat*, ↑*čacký*.

čítat. Viz ↑*číst*.

čiva kniž. 'nerv'. Jen č. a slk. (*čuv*). Novější, u Jg nedoloženo. Odvozeno od ↑*čít*.

čížba zast. 'chytání ptáků'. Viz ↑*čřhat*.

čřzek. Dříve též *čřž*. Všesl. – p. *czyż*, r.st. *čřžik*, *čřž*, s./ch. *čřžak*. Psl. **čřžb(ko)* je slovo onom. původu, podle hlasu onoho ptáčka.

čížma nář. 'vysoká bota', *čížmář*. Přes maď. *csizma* z tur. *čizme* tv.

článek. *článekový*, *článekovat*. Asi stará zdobnělina od ↓*člen*, některé detaily však nejsou jasné.

člen. *členský*, *členství*, *členstvo*, *členit*, *členitý*, *členovec*, *rozčlenit*, *vyčlenit*, *zúčlenit*, *včlenit*. P. *człon*, s./ch. *člân*, stsl. *člěnъ*, ve vsl. doloženo jen okrajově. Psl. **čelna*, původně asi 'kloub, úd', není etymologicky příliš jasné. Obvykle se

spojuje s ↓*koleno*, lit. *kēlis* tv., ř. *kōlon* 'kloub, člen' (B1), jako východisko však připadá v úvahu několik ie. kofenů – *(s)kel- 'ohýbat', *k^uel- 'otáčet' či *kel- 'vypínat se'; často se však uvažuje o jejich kontaminaci.

člověk. *člověčí*, *člověčina*, *člověčenství*. Všesl. – p. *człowiek*, r. *čelovek*, s./ch. *čovek*, stsl. *člověko*. Psl. **čeloveko* (ztráta první slabiky v zsl. a jsl. asi rychlou a častou výslovností) se chápe jako stará složenina, jejíž první část **čelo-* je příbuzná s ↑*čeled*; druhá pak s lit. *vaikas* 'dítě, chlapec', psl. *vėko* (↓*vėk*). Původní význam se pak vykládá jako 'dítě rodu' (s řadou i neie. paralel), ale – vzhledem k původnímu významu ie. **geik-* 'síla, bojovat' – též jako 'bojovník rodu'. Jsou však i výklady jiné. Srov. i ↑*Čech*.

člun. *člunek*, *člunový*. Všesl. – p.d. *czótn*, r. *čėln*, s./ch. *čűn*. Psl. **čьlnъ* byla původně 'lodka vydlabaná z jednoho kusu dřeva'. Za příbuzné je možné pokládat lit. *kėlmas* 'kmen' (a také řídce *kėlnas* 'rybářský člun') od *kėlti* 'zvedat se' z ie. *kel- tv.

čmárat. *čmáranice*, *načmárat*, *zачmárat*, *počmárat*, *přečmárat*. Jen č. a slk. Expr. k ↑*čára*.

čmelák. *čmelík*. Stč. *čmel*, *ščmel*. P. *czmiel*, *trzmiel*, r. *šmel*, sln. *čmėlj*, na jihovýchodě slov. území chybí. Psl. **čьmelb* se vykládá z onom. základu **kem-/kom-* (B1), k němuž patří i ↓*komár*. Za příbuzné se považují lit. *kamānė* 'druh čmeláka', stpr. *camus* 'čmelák' a něm. *Hummel*, angl. *humble-bee* tv. (A4). Zajímavá je podobnost s fin. *kimalainen* 'včela, čmelák'.

čmoudit. *čmoud*. Expr. obměna (asi podle ↑*čadit*) staršího *smouditi* 'kouřit, udit', jež je zastoupeno v zsl. a jsl. jako varianta k psl. **svūditi*, k němuž viz ↓*udit*. Srov. ↓*čoudit*, ↑*cmunda*.

čmouha. Viz ↓*šmouha*.

čmuchar, *čmuchar*, *vyčmuchar*. Expr. k obecně č. *čuchar*, viz ↑*čich*, ↑*čtít*.

čmýra zast. 'menstruace'. Jen č., málo jasné. Snad od *čemer* 'nevolnost, nechutenství ap.' (Ma²). Dále viz ↑*čemeříce*.

čnět, *čnělka*, *vyčnívat*, *přečnívat*. Jen č. a slk., nejasné. Vzhledem k starší variantě *čměti* (Jg) a dochovanému (ovšem až po Jg) *třměti* nelze vyloučit komplikovaný vývoj ze synonymního *strměti* (viz ↓*strmý*) (Ma²).

čočka, *čočkový*, *čočkovitý*, *čočovice*. Stč. *soččevič*, *soččovic*. Všesl. – slk. *šošovica*, hl. *sok*, p. *soczewica*, r. *čečevica*, s./ch. *sōčivo*, stsl. *sočivo*. Psl. **sočevica*, **sočivo* souvisí se *sok* 'šťáva' (z ie. **sokʷo-* tv., příbuzné je lit. *sakaĩ* 'pryskyřice', ř. *opós* 'šťáva' a asi i lat. *sūcus* tv.), významovým mezistupněm je nedochované **sokati* 'vařit' (vlastně 'způsobovat štavnatost'), od něhož je sln.st., ch.st. *sokač* 'kuchař', r.st. *sokal* 'kuchyň'. Původní význam tedy asi 'to, co je určeno k vaření'. V č. došlo k asimilaci první slabiky a pak i zkrácení. *Čočka* v optice metaforicky podle podoby (podle záp. vzoru).

čokl ob. expr. 'pes'. Jako argotické slovo (též *žukl*, *čukl*, *džukel*) přešlo z romštiny (Ma²).

čokoláda, *čokoládový*, *čokoládovna*. V č. již od konce 17. st. Ples it. *cioccolata* ze šp. *chocolate* a tam z aztéckého *chocolatl* z *choco* 'kakao' a *latl* 'mléko'. Původně nápoj z kakaových bobů.

čolek 'drobný obojživelník'. Zavedeno Preslem z p.st. *czolg* 'had' od *czolgać się* 'plazit se'.

čoudit, *čoud*, *čoudivý*. Expr., asi křížením ↑*čadit* a ↑*čmoudit*.

čouhat. Ze stč. *čúhati*, z něhož je i ↑*čšhat*. Podoba bez přehlásky (C1) byla expr., vývoj významu byl asi 'číhat' → 'lelkovat' → 'vyčnívat'. Srov. i ↓*čumět*.

čpavek. Viz ↓*čpět*.

čpět, *čpavý*, *vyčpět*, *načpět*. Stč. *ščpieti*, *čpieti* vychází ze stejného základu, který je v ↓*šřipat* (stč. *ščřipati*).

črta, *črtat*, *načrtnout*, *náčrtek*. Stč. ojediněle *črta*, obnoveno v 19. st. podle r. *čertá* (u Jg není); jinak v zsl. chybí. s./ch. *čřta*, stsl. *črbita*. Psl. **čьrta* je odvozeno od **čьrsti* (str. *čьrsti*) 'dělat rýhu, brázdu ap.', jež je příbuzné s lit. *kiřsti* 'sekat', sti. *kártati* 'řeže' z ie. **ker-t-* 'řezat' (B1). Srov. ↑*čerchovaný*; ↓*krátký*; ↓*tříslo*.

čtrnáct. Viz ↓*čtyři* (s oslabením samohlásek) a ↓*náct*.

čtverák, *čtverácký*, *čtveráctví*, *čtveračit*. Ve starším jazyce s negativním významem (jmenování ve spojitosti s *hráči*, *frejři*, *lichváři*, *kejklři* ap.). Motivace není jasná. Myslí se na spojitost se *čtverem* karetních barev (Jg), podle jiných 'znalec čtvera umění' (HL, Ma²). Ještě jiný výklad vychází z toho, že udavači dostávali čtvrtinu konfiskovaného majetku (viz též doklad u Jg). Dále viz ↓*čtyři*.

čtverylka 'společenský tanec pro čtyři páry'. Podle fr. *quadrille* a to ze šp. *cuadrilla*, původně 'jízdni vojsko ve čtyřech skupinách' od *cuadro* 'čtverhran' z lat. *quadrus* 'čtyřhranný'. Srov. ↓*čtyři*, ↓*kvadrát*, ↓*kadr*.

čtvrtý, *čtvrti*, *čtvrť* (srov. ↓*kvartýr*), *čtvrtina*, *čtvrtek*, *čtvrka*, *čtvrtil*, *rozčtvrtil*. Všesl. Psl. **čьtvьrto* vychází z ie. **kʷet̥rto* (B1), srov. i lit. *kerviřtas*, sthn. *fiordo*, lat. *quārtus*, ř. *téartos*, sti. *čaturhá-* tv. Dále viz ↓*čtyři*.

čtyři, *čtyřka*, *čtyř-*. Všesl. – p. *cztery*, r. *četyře*, sln. *štírje*, s./ch. *čētiri*, stsl. *četyre*, *četyri*. Psl. **četyre*, *četyri* (v zsl. došlo k redukcí v první slabice) vychází z ie. **kʷet̥ur-* (A3, B1, B5), zatímco původnější **kʷet̥er-* má pokračování v psl. **čьtver-* (*čtvero*, *čtverec* ap.).

Příbuzné je lit. *keturi*, lot. *četri*, gót. *fidwōr* (něm. *vier*, angl. *four*), stír. *ce-thír*, lat. *quattuor*, alb. *katër*, ř. *tëttares*, arm. *čork'*, toch. A *štwar*, sti. *čatvárah*.

čuba ob. 'fena', *čubka* 'děvka', *čubčít*, *čubička*. Ze střhn. *zúpe* (dnes *Zaupe*) 'fena' (Ma², Jg).

čubrnět ob. expr. Asi expr. varianta k *čumět* (již u Jg).

čučet. Dříve i 'sedět (tiše, skrytě), dřepět', což významově odpovídá sln. *čúčati*, mak. *čuči* 'sedět na bobku', vedle sln. *kúčati*, stp. *kuczeć* tv. Příbuzné se zdá být lit. *kiüksóti*, něm. *hocken* tv., což ukazuje na ie. **keu-k-*, **keu-g-* 'ohnutý' (B1, B2).

čufy (mn.) 'opékané šišky z mletého masa v rajske omáčce'. Ze s./ch. *čufte* a to z tur. *köfte* z per. *kúfte* od *kúften* 'semlít, roztlouci'.

čuchat. Viz *čich*.

čumět ob. expr., *čumák*, *čumil*, *očumovat*, *čumenda*. U Jg též 'vyčínávat, koukat ven', což připomíná *čmětí* (↑*čnět*). Spojitost se sln.d. *čuměti* 'ležet, sedět na bobku' má zase obdobu u ↑*čučet*. V každém případě jde o nějaký expr. útvar. Srov. ↑*čubrnět*.

čundr ob. 'toulka, výlet do přírody', *čundrák*, *čundračka*, *čundrovat*. Z něm.d. (*t*)*schundern*, původně 'klouzat se', jež je příbuzné se *schünden* 'spěchat'.

čuně ob. (expr.), *čuník*, *čuňátko*, *čunče*, *čuňák*. U Jg též *čuna*, dále jen sln.d. *čúna* tv. Nejspíš z vábicího citoslovce *ču!* (je i v p.d., dl. a slk.) a nabízecího *na* (srov. *koza na*) (Ma²). S maď. *csunya* 'ošklivý' (HK) nebude mít nic společného.

čupr zast. ob. expr. 'hezky'. Módní slovo ze začátku 20. st. (*čupr holka* ap.), snad z nář. *čuprný* (viz ↑*čiperný*) (Ma²).

čupřina 'kadeř, chomáč vlasů'. Dříve *čupryna* (Jg). Přejato z p. *czupryna* či r. *čupřina*. Souvisí s nář. *čub* 'chochol', *čupek* 'drdol', srov. r. *čub* 'kštica, chochol', s./ch. *čúpa* 'kadeř'. Srovnává se s něm. *Schopf* tv., *Schaub* 'snop slámy'. Asi slova expr., takže prošla nepravidelným hláskovým vývojem.

čurat, *čúrek*, *počurat se*, *vyčurat se*, *načurat*, vulg. *čurák*. Všesl. – p. *ciurkać* 'hlasitě téci', ukr. *čúrkati*, *čuriti* 'téci', s./ch. *čúriti* tv. Onom. původu, podobné je lit. *čiuřénti* 'crčet' i švýc.-něm. *tschuren* tv. (Ma²). Srov. i sln.d. *cúra* 'penis', lit. *čiuškai* tv. Dále srov. ↑*crčet*, ↓*zurčet*.

čurbes ob. expr. 'nepořádek'. Nejasné.

čutat hov. 'hrát kopanou, kopat', *čutmout*, *načutnout*, *čutaná*. V dobách počátku kopané u nás převzato z angl. *shoot* 'střílet' (srov. *střílet góly*). Souvisí s něm. *schieszen* tv. a snad i naším ↓*kydat*.

čutora 'polní láhev'. Přišlo z Balkánu, cesta přejetí však není zcela jasná. Asi přes slk. z maď. *csutora* a to z rum. *ciutura* (Ma²), méně pravděpodobné je přejetí přes s./ch. *čutura*. Ani další původ není jasný – uvažuje se o román., ř. i tur. zdroji.

čuvač 'druh psa'. Snad ze s./ch. a b. nář. *čuvati* 'hlídat' (Ma²).

čúza vulg. 'nepříjemná žena'. Z něm. arg. *Tschutsi* 'prsa, cecky' z romského *čúčin* tv.

čvachtat, *čvachtanice*, *čváchat*. Onom.-expr. Srov. ↑*čachtat*, ↑*čákat*.

D

důbel, důbelský. Z lat. *diabolus* z ř. *diabolos*, vlastně 'rozkočník, pomlouvač', od *diaballo* 'rozdvouji, pomlouvám, klamu' z *dia-* a *bállō* 'házím, střílím, zasazuji'. Srov. *↓das*, *↓diblík*, *↓diabolka*, *↓parabola*.

dabing 'přemluvení filmu do jiné řeči', *dabovat*. Z angl. *dubbing* tv. od *dub* a to asi slang. z *double* 'zdvojit', střídá roli, zaskakovat' od *double* 'dvojitý' (viz *↓debl*, *↓dublovat*).

dacan ob. expr. 'nevychovanec, lump'. Údajně z příjmení jistého proslaveného darebáka (Ma²).

dada(ismus) 'umělecký směr vyznačující se rozbitím obsahu a formy', *dadaista*, *dadaistický*. Založen r. 1916 ve Švýcarsku. Od fr. *dada* 'koník' (v dětské řeči), pak i 'koníček, hobby'.

dáchnout si ob. expr. 'odpočinout si'. Expr. přetvoření k *oddechnout si* (viz *↓dech*, *↓dýchat*).

daktyl 'druh veršové stopy', *dakrylský*. Přes lat. z ř. *dáktylos*, doslova 'prst'. Snad proto, že jeho tři slabiky připomínají články prstu. Srov. *↓daktyloskopie*, *↓datle*.

daktyloskopie 'zjišťování totožnosti podle otisku prstů', *dakryloskopický*. Z ř. *dáktylos* 'prst' a *skopō* 'pozorují'. Srov. *↑daktyl*, *↓horoskop*.

dalajláma 'tibetský duchovní vůdce'. Z mong. *dalaj*, doslova 'oceán, moře' (jako symbol neomezené moci), a tibetského *lama* (viz *↓láma*).

dalamánek 'menší pečivo z chlebového těsta'. Z fr. (*pain*) *d'Allemand* 'německý (chléb)' z *de* 'z' (srov. *↓de-*) a *Allemand* 'Němec' (podle germ. kmene *Alamanů*). Již u Jg ve významu 'bílý chléb'.

daleký, dálka, dálkový, dálný, dálnice, dálava, oddálit, vzdálit, vzdálenost, opodál, zpozvdálit, dalekohled, dálnopis aj. Všesl. – p. *daleki*, r. *dalěki*, s./ch. *dàlek*, stsl. *dalekъ*. Psl. **dal'ekъ* je odvozeno od **dalb* (č. *dál*) příp. *-okъ* (srov. *↓hluboký*, *↓široký*) (B5). Spojuje se s lit. *tolì* 'daleko' i ř. *těle* tv. (i přes rozdíl znělosti *t/d*) (srov. *↓tele-*), problematická je souvislost s *↓dělka*, protože předpokládané výchozí ie. **del-* 'dlouhý; roztahovat se' nemá dostatečnou materiálovou oporu. Srov. ještě *↓dalsí*, *↓otálet*.

dalsí. Vlastně komparativ od *↑daleký*, tedy původně 'vzdálenější' (jako dnešní p. *dalszy*), pak 'následující'.

dáma 'paní', *dámička, dámský*. Přes něm. *Dame* z fr. *dame* a to z lat. *domina* tv. k *dominus* 'pán' od *domus* 'dům'. Srov. *↓madona*, *↓doména*, *↓dominovat*, *↓dům*.

dáma² 'stolní hra'. Z něm. *Dame(spiel)* z fr. *jeu de dames* 'hra dam'. Snad v protikladu k šachům jako 'hře králů'. Asi tu však jde o lid. etym.: východiskem je šp. *ajedrez de la dama* 'dámské šachy', což je asi zkomolené ar. *aš-šitang attām* 'šachová hra'. Srov. *↑dáma*l.

damašek 'látka s vetkaným lesklým vzorem', *damaškový*. Asi přes it. *damasco* z lat. jména syrského města *Damascus* (ar. *Dimašq*).

daň, daňový, zdanit, zdaňovat. Všesl. – p. *dań*, r. *dan*, s./ch.st. *dan*, stsl. *danъ*. Psl. **danъ* je odvozeno příp. *-nъ* od **dati* (viz *↓dát*, *↓dar*). Podobné útvary i jinde (lit. *duonis*, lat. *dōnum* 'dar').

daněk 'druh jelena'. Stč. *daněl, daňhel*. Přejato z některého záp. jazyka (fr. *daim, daine*, it. *daino*, střhn. *dame, damme*, vše z lat. *damma* a tam asi

z kelt.) a přichýleno k osobnímu jménu *Daniel* (domácky *Daněk*). P. též *daniel*.

dar, *dárek*, *dárkový*, *dárce*, *dárkyně*, *dárcovský*, *dárcovství*, *darovat*, *obdarovat*, *podarovat*. Všesl. Psl. **darə* je stará odvozenina od slovesa (viz ↓*dát*), odpovídá mu ř. *dōron* tv. Srov. ↓*darmo*.

darda slang. 'porážka, výprask'. Též název jisté karetní hry. Původ nejasný.

darebák, *darebu*, *darebácký*, *darebáctví*. Od *darebný* a to změnou *mn > bn* z *daremný* 'neúčitečný, nicotný', pak 'ničemný' od ↓*darmo*.

darmo přísl., *zadarmo*, *nadarmo*, *daremný*, *zdarma*, *darmožrout* aj. Odvozeno od ↑*dar*, původně vlastně 'darem, za nic', pak 'marně, pro nic'. Srov. ↑*darebák*.

darit se, *vydarit se*, *podarit se*, *zdarit se*, *zdar*, *nazdarbůh* aj. Jen č., slk. a p. Asi nesouvisí s psl. **dariti* od **darə* (srov. *obdarit*), nýbrž s lit. *dorinti* 'činit zdárným', *derėiti* 'darit se' (Ma²).

dās. Stč. též *dēs*. Tabuová obměna (D4) k ↑*dábel* (podle ↑*bēs*).

dáseň, *dásňový*. Všesl. – p. *dziąsło*, r. *desná*, s./ch. *dēsna*. Psl. **dęsno*, **dęsna* (případně **dęslo*) je odvozeno příp. -*sno/-sna* od **dent-* (A9, B7), jež souvisí s lit. *dantis*, gót. *tunþus* (něm. *Zahn*, angl. *tooth*), lat. *dēns*, ř. *odōn*, sti. *dán*, vše 'zub' z ie. *(e)*dent-*, *(e)*dont-* tv., jež se spojuje s kořenem **ed-* 'jíst' (srov. chet. *adant-* 'jedoucí'). Původní význam tedy byl 'zubní maso', srov. něm. *Zahnfleisch*, sln.d. *zobina* tv.

dát, *dávat*, *dávka*, *prodat*, *udat*, *vydat*, *nadat*, *vzdát*, *odevzdat*, *vdát se*, *vdavky*, *přítat*, *přídavek*, *datat*, *datatek*, *zadat*, *zdatný*, *vydatný*, *údat*, *výdaj*, *výdej*, *prodej*, *nadání* aj. Všesl. – p. *dać*, r. *dat'*, s./ch. *dāti*, stsl. *dati*. Psl. **dati* je příbuzné s lit. *dūoti*, lat. *dare*, ř. *didōmi*, sti. *dādāmi* tv., vše z ie. **dō-* (B5). Srov. také ↑*daň*, ↑*dar*.

datel. Všesl. – p. *dzięciot*, r. *djátel*, ch. *djétao*, s. *détao*. Psl. **dętelb* (z **dętelbʰ*?) je odvozeno činitelskou příp. -*telb*. Slovesný základ však je sporný. Většinou se soudí, že **dę-* vzniklo z **delb-* (viz ↓*dlobuat*, ↓*dlabat*) disimilací *l* (**deltel-* > **dentel-* (A9, B7)), uvažuje se i o spojitosti s lot. *dimt* 'drnčet, dunět'.

dativ '3. pád', *dativní*. Z lat. (*cāsus*) *dativus* 'pád) dávající' od lat. *dare* (příč. trp. *datum*). Srov. ↓*datum*, ↑*dát*.

datle, *datlovník*. Z něm. *Dattel* a to přes pozdnělat. *dactylus* z ř. *dáktylos* tv., také 'prst' (srov. ↑*daktyloskopie*). Slovo je nejspíš semitského původu (ar. *daqal*); v ř. se přiklonilo k *dáktylos* 'prst' (podle tvaru plodů či listů datlovníku).

datum, *datovat*, *datace*. Z lat. *datum*, což je příč. trp. od *dare* 'dát'. Tedy 'dáno' (tj. toho a toho dne). Srov. ↑*dát*, ↑*dativ*.

dav, *davový*. Jen č. a slk. Stč. ve významu 'tlačení, nával, útlak', od střední doby 'hustý zástup'. Odvozeno od *dáviti* (↓*dáviti*).

dávít, *dávivý*, *dávidlo*, *zadávít*, *udávít (se)*. Všesl. – p. *dāwic*, r. *davít'*, s./ch. *dáviti*, stsl. *daviti*. Psl. **daviti* (z ie. **dhāu-* 'rdousit, tisknout') souvisí s gót. *daupus* 'smrt' (angl. *death*, něm. *Tod* tv.) a asi i lat. *fūnus* 'pohřeb' (z ie. **dheu-* 'slábnout, umírat') (A2). Srov. ↑*dav*.

dávňý, *dávno*. Všesl. – p. *dawny*, r. *dávňij*, s./ch. *dávan*. Psl. **dāvňę* je odvozeno od přísl. **davě* 'před časem', to pak z předsl. **dōu-* k ie. **deu-*, **dū-* (A6) 'vzdalovat se' i 'jistý časový úsek'. Souvisí s lat. *dūdum* 'už dlouho' a ř. *dēn* tv.

dbát, *dbalý*, *nedbalky*, *zanedbat*. Jen zsl., ukr. a br. Stč. *tbáti* (*tba* 'starost, péče'), p. *dbać*, ukr. *dbáti*. Nejasné. Žádná z dosud uvažovaných souvislostí (mj. s ↓*doba*, či lat. *dubitāre*

'pochybovat' (Ma²) není přesvědčivá. Zajímavé je stč. *tb*.

dcera, *dcerka*, *dceruška*, *dceřiný*. Stč. *dci*, gen. *dceře*. Všesl. – p. *cór(k)a*, r. *doč'*, s./ch. *kčí*, stsl. *dčiti*. Psl. **dčiti*, gen. *dčtere* (B3) prošlo na cestě do jednotlivých slov. jazyků různými formálními změnami, v č. přešlo k typu *žena* (ale srov. dat. *dceři*). Příbuzné je lit. *duktė*, gót. *daihtar* (něm. *Tochter*, angl. *daughter*), ř. *thygátēr*, arm. *dustr*, stí. *duhitar*, toch. B *ikācer*, vše z ie. **dhug(h)ater* tv. (A3) (k příponě *-ter*-srov. ↑*bratr*, ↓*matka*, ↓*otec*, o významu základu lze pouze spekulovat).

dě- předp. Z lat. *dē* 'od, z'. Srov. ↓*deficit*, ↓*degenerace*, ↓*dekadence*, ↓*delirium*, ↓*demonstrovat*, ↓*destilovat*. Často s významem opaku (*centralizace* – *decentralizace*, podobně *demilitarizovat*, *demobilizace* ap.). Z lat. je fr. *dé-* (↓*depeše*, ↓*debut*, ↓*debakl*).

dealer 'obchodní zprostředkovatel'. Z angl. *dealer* od *deal* 'jednat, obchodovat, rozdělovat, zabývat se', jež souvisí s něm. *Teil* 'díl' (viz ↑*díl*).

debakl 'naprostá porážka'. Z fr. *débâcle* tv., doslova 'prolomení (ledu)', od *débâcler* 'prolomit, uvolnit' z *dé-* (viz ↑*dé-*) a *bâcler* 'zavřít, blokovat'; to asi z vlat. **bacculāre*, vlastně 'uzavřít závorou, holí' od lat. *baculum* 'hůl'. Srov. ↑*hucil*, ↓*imbecil*. Dnešní význam zejména díky Zolovu románu *La débâcle*.

debata, *debamí*, *debatovat*, *debatér*. Přes něm. *Debatte* z fr. *débat* od *débatre* 'diskutovat', doslova 'bít (se)' (tj. 'přebíjet se slovy'), z *dé-* (viz ↑*dé-*) a *battre* od lat. *battuere* 'bít'. Srov. ↑*baterie*, ↑*batalion*.

debil, *debilní*, *debilita*. Z lat. *dēbilis* '(tělesně) slabý'. K první části viz ↑*dé-*, druhá však nemá jednoznačný výklad. Někteří tu vidí **dē-hibilis* od *hibilis* 'schopný, aktivní' (srov.

↓*habilitovat se*), jiní spojují lat. *-bil-* s ie. **bel-* 'silný'.

debl 'čtyřhra (v tenise)', *deblový*, *deblista*. Z angl. *double* 'dvojitý, zdvojený' a to přes fr. z lat. *duplus* tv. Srov. také slang. *deblkanoe*, *deblkajak* a dále ↓*dubleta*, ↑*dabovat*.

debrecínka 'druh uzeniny', *debrecínský*. Podle maď. města *Debrecínu*.

debut 'první veřejné vystoupení', *debutovat*, *debutant*. Z fr. *début* od *débuter* 'začínat, mít první úder, hod ap.' od *but* 'cíl' (srov. angl. *butt* tv.), asi germ. původu.

debužirovat *expr.* 'dobře jíst a pít'. Z fr. *se débaucher* 'hýřit', *débauche* 'zhýralý život, obžerství'. Další původ nejistý.

decentní 'slušný', *decentnost*. Přes něm. *dezent*, fr. *décent* z lat. *decēns*, což je přech. přít. od *decēre* 'slušet (se)' k *decus* 'ozdoba, půvab'.

deci. Zkráceno z *decilitr* (viz ↓*deci-*).

deci- 'desetina' (srov. *decibel*, *decilitr*, *decimetr*). Z fr. *déci-* a to z lat. *decimus* 'desátý' od *decem* 'deset'. Viz ↓*deset*, srov. ↑*centi-*.

decimálka *ob.* Ze spojení *decimální váha* – zjištěná váha se zde násobí deseti. Od lat. *decimus* 'desátý'. Srov. ↓*decimovat*.

decimovat 'ničit, vyhlazovat', *decimace*. Z lat. *decimāre* 'popravit každého desátého' (užíváno především při vzpourách ve vojsku) od *decimus* 'desátý'. Srov. ↑*deci-*, ↑*decimálka*.

děcko. Spodobou z **dětsko*, což je původně jmenný tvar adj. (srov. *mužský* ve významu 'muž'). Ve starší č. bylo i adj. *děcký*. Dále viz ↓*dítě*.

děd, *děda*, *dědek*, *dědeček*. Všesl. – p. *dziad*, r. *ded*, ch. *djěd*, stsl. *dědъ*, psl. **dědъ*. Řadí se k dětským žvatlavým slovům jako ↑*bába*, ↓*máma*, ↓*táta*, liší se

však kvalitou samohlásky i neúplným zdvojením. Podobně je r. *djádja* 'strýc', lit. *dėdė* tv., ř. *fēthe* 'babička', angl. *daddy* 'táta'. Od toho ↓*dědit*, ↓*dědic*.

dědic, *dědička*, *dědický*, *dědictví*, *dědičný*, *dědičnost*. Slk. *dedič*, p. *dziedzic*, sln. *dėdič*, jinde se běžně neužívá. Utvořeno příp. *-itjь* (B3) od *dėdь* (↑*dėd*) s významem 'nástupce děda' (jako vládce rodiny).

dědit, *zdědit*, *vydědit*, *podědit*. Od ↑*dėd*. K rozšíření i významu viz ↑*dědic*. Sem patří i nář. *dědina*, vlastně 'rodová ves, jíž vládne děd'.

dedikace 'věnování', *dedikovat*. Z lat. *dēdicātiō* tv. od *dēdicāre* z *dē* (↑*dē*-) a *dicāre* 'věnovat, ohlašovat' od *dicere* 'řici'. Srov. ↑*abdikace*. ↓*indikovat*.

dedukovat 'vyvozovat', *dedukce*, *deduktivní*. Z lat. *dēducere* tv. z *dē*- (↑*dē*-) a *ducere* 'vést, táhnout'. Srov. ↓*indukce*, ↓*redukce*.

defekt 'porucha', *defektní*. Přes něm. *Defekt* tv. z lat. *dēfectus* 'vada, úbytek' k *dēficere* 'ubývat, chybět' z *dē*- (↑*dē*-) a *facere* 'dělat'. Srov. ↓*deficit*.

defenestrace 'svržení z okna'. Ze střlat. *defenestratio* od *defenestrare* z ↑*dē*- a lat. *fenestra* 'okno'.

defenziva 'obrana', *defenzivní*. Přes něm. ze střlat. *defensivus* od lat. *dēfendere* 'hájit, bránit' z *dē*- (↑*dē*-) a **fendere* 'tlouci'. Srov. ↓*ofenziva*.

defétista 'poraženec', *defétismus*, *defétistický*. Z fr. *défaitiste* od *défaite* 'porážka' od *défaire* 'zničit, uvolnit' z *dé*- (viz ↑*dē*-) a *faire* 'dělat' z lat. *facere*. Srov. ↑*defekt*, ↓*deficit*.

deficit 'schodek', *deficitní*. Z lat. *dēficit* 'chybí' od *dēficere* 'chybět' (viz ↑*defekt*, srov. ↑*defétista*). K zpodstatnění slovesného tvaru srov. např. ↓*referát*.

defilé 'slavnostní přehlídka', *defilovat*. Z fr. *défilé* od *défiler* 'jít v řadě' z *dé*-

(viz ↑*dē*-) a *file* 'řada' z lat. *filum* 'nit, vlákno'. Srov. ↓*filé*.

definice 'vymezení pojmu', *definovat*, *definitivní* 'konečný', *definitiva*. Z lat. *dēfīniō* 'vymezení, určení' od *dēfinire* z *dē*- (↑*dē*-) a *finire* 'omezit, určit, končit' od *finis* 'konec'. Srov. ↓*infinitiv*, ↓*finiš*, ↓*finále*.

deflorace 'zbavení panenství', *deflorovat*. Z pozdnělat. *dēflōrātiō* od *dēflōrāre*, doslova 'zbavit květu', z *dē*- (↑*dē*-) a lat. *flōs* (gen. *flōris*) 'květ'. Srov. ↓*floskule*, ↓*flóra*.

deformace, *deformovat*, *deformita*. Viz ↑*dē*- a ↓*forma*.

defraudovat 'zpronevěřit', *defraudace*, *defraudant*. Z lat. *dēfraudāre* 'podvést, oklamat' z *dē*- (↑*dē*-) a *fraudāre* tv. od *fraus* (gen. *fraudis*) 'podvod, klam'.

degenerovat 'upadat (ve vývoji)', *degenerace*. Z lat. *dēgenerāre* 'odrodit se, odchylovat se' z *dē*- (↑*dē*-) a *generāre* 'plodit, rodit' od *genus* 'rod'. Srov. ↓*generace*.

degradovat 'snížit hodnotu', *degradace*. Z pozdnělat. *dēgradāre* z *dē*- (↑*dē*-) a *gradus* 'krok, stupeň'. Viz ↓*grád*.

degustace 'ochutnávání', *degustovat*, *degustér*. Novější. K lat. *dēgustāre* z *dē*- (↑*dē*-) a *gustus* 'chuť'. Srov. ↓*gusto*.

dehet, *dehtový*. Stč. *dehet*, p. *dziegiec*, r. *dėgot*, chybí v jsl. Psl. **degarō* odpovídá lit. *degutas* tv. od *dėgri* 'pálit', jinak se kořen **deg-* ve slov. asimiloval v **geg-* (srov. ↓*žhnout*). Původně se dehet páлил z březové kůry v mlířích (Ma²).

dehydratace 'vysychání, zbavení se vody'. Uměle k ↑*dē*- a ř. *hýdōr* 'voda' (srov. ↓*hydrō-*, ↓*hydrant*).

dech, *dechový*, *nádech*, *výdech*, *vzdech*, *nadechnout*, *nadchnout*, *vy-*

dechnout, prodchnout, zdechlina aj. Psl. **dǫchъ* (od **dǫchnoti*) má pokračování jen v č. (v slk. je *dych*) a jsl. – **dǫch-* je oslabený kořen k **dych-* (B5). Dále viz *↓dýchat*, srov. *↓duch*, *↓duše*, *↓tchoř*.

děj. *dějový, dějství, dějiště, dějiny, dějepis, zloděj.* Od psl. **dějati* 'činit'. Viz *↓dít se*.

deka 'přikrývka', *dečka*, ob. *dekovat se* 'klidit se (skrytě)'. Z něm. *Decke* tv. od *decken* 'krýt', jež souvisí s *↓tóga*. Dále srov. *↓dekl*, *↓došek*, *↑cihla*.

dekáda 'období deseti dnů; desítka'. Z fr. *décade* a to přes lat. *decas* z ř. *dekás* (gen. *dekádos*) 'desítka'. Srov. *↓dekagram*.

dekadence 'úpadek', *dekadentní*. Z fr. *décadence* a to ze střlat. *decadenitia* tv. od lat. *dēcadere* z *dē-* (↑*de-*) a *cadere* 'padat'. Srov. *↓kadence*, *↓kaskáda*.

dekagram '10 gramů'. Přes fr. z ř. *déka* 'deset' a dále viz *↓gram*. Srov. *↑deci-*, *↓deset*.

děkan 'hlava fakulty; církevní hodnostář'. *děkanský, děkanát, děkanství*. Z lat. *decānus*, doslova 'zástupce deseti (mužů)', od lat. *decem* 'deset'. Srov. *↓deset*.

dekl ob. 'poklop, víko'. Z něm. *Deckel* tv. od *decken* (viz *↑deka*).

deklamovat 'procítěně recitovat', *deklamace, deklamátor*. Z lat. *dēclāmāre* 'hlasitě řečnit, přednášet' z *dē-* (↑*de-*) a *clāmāre* 'volat'. Srov. *↓proklamovat*, *↓reklamovat*.

deklarovat 'vyhlásit', *deklarace*. Z lat. *dēclārāre* z *dē-* (↑*de-*) a *clārāre* 'učinit zřetelným' od *clārus* 'jasný, světlý'. Srov. *↓klarinet*.

deklasovat 'vyloučit ze společnosti, snížit', *deklasovaný*. Z fr. *déclasser* z *dé-* (viz *↑de-*) a *classe* 'třída'. Srov. *↓klasický*.

deklinace 'skloňování', *deklinační, deklinovat*. Z lat. *dēclīnātiō* od *dēclīnāre* 'odklonit' z *dē-* (↑*de-*) a *clīnāre* 'klonit'. Srov. *↓inklinovat*, *↓klinika*.

deko hov. Zkráceno z *↑dekagram*.

dekolt 'výstřih', *dekoltáž*. Z fr. *décolleté* od *décolleter* 'obnažovat krk' z *dé-* (viz *↑de-*) a *collet* 'límeček' od *col* 'krk' z lat. *collum* tv. Srov. *↓kolárek*.

dekorovat 'zdobit', *dekorace, dekoratér, dekorativní*. Z lat. *decorāre* tv. od *decus* (gen. *decoris*) 'ozdoba, půvab'. Srov. *↑decentní*.

děkovat, děkovný. Jen č., slk. *ďakovať* a p. *dziękować*. Odvozeno od *↓děk*.

dekret 'rozhodnutí, výnos'. Přes něm. *Dekret* z lat. *dēcrētum* tv., což je původem příč. trp. od *dēcernere* 'rozhodnout' z *dē-* (↑*de-*) a *cernere* 'rozlišovat, vnímat, chápat'. Srov. *↓diskrétní*, *↓koncern*.

dělat, dělník, dělnice, dělný, udělat, přidělat, vydělat, oddělat aj. Všesl. (ale slk. *robiť*). Od psl. **dělo* (viz *↓dílo*).

delegace 'skupina zmocněných zástupců', *delegovat, delegát*. Z lat. *dēlēgātiō* od *dēlēgāre* z *dē-* (↑*de-*) a *lēgāre* 'odkazovat, vysílat s poselstvím' od *lēx* (gen. *lēgis*) 'zákon'. Srov. *↓legát*, *↓kolega*.

delfin. Přes něm. *Delphin* z lat. *dēlphīnus* a to z ř. *dēlphis*, *dēlfin* od *dēlfýs* 'děloha'. Motivací tohoto pojmenování je, že jde o 'živočicha s dělohou' (tedy nikoli o rybu), případně o 'živočicha tvarem podobného děloze'.

delikátní 'jemný, choulostivý', *delikatesa* 'lahůdka'. Z fr. *délicat* z lat. *dēlicānus* 'vábny, jemný' od *dēliciae* 'lákadlo, ozdobička'.

delikt 'provinění, přestupek', *delikvent*. Přes něm. *Delikt* z lat. *dēlicium* tv., původně příč. trp. od *dēlinquere*

'provinít se, chybovat' z *dē-* (↑*de-*) a *linquere* 'zanechat'. Srov. ↓*relikvie*.

delimitovat 'vymezit, určit'.
delimitace. Ze střlat. *delimitare* z ↑*de-* a lat. *līmitāre* tv. od *līmes* 'hranice'. Srov. ↓*limit*.

delirium 'blouznění (při horečce, otravě ap.)'. Přes něm. *Delirium* z lat. *dēlīrium* od *dēlīrāre* 'bláznit', doslova 'vyšinout se z brázdy', z *dē-* (↑*de-*) a *līra* 'brázda'. Srov. ↓*lícha*.

dělit, *dělba*, *dělitel*, *dělitelný*, *dělítko*, *podělit*, *rozdělit*, *oddělit*, *udělit*, *přidělit*, *příděl*, *předěl*, *nadělit*, *nadílka* aj. Všesl. Většinou se považuje za odvozené od **dělb* (viz ↓*díl*). Příbuzné je lit. *dailyti*, gót. *dailjan* (něm. *teilen*) a dále ř. *dalomai* a sti. *dáyatē*, vše z ie. **dai-* 'dělit' (B2). Problémem je germ. *d-* místo očekávaného *t-* (A4), proto se někdy uvažuje o výpůjčce ze slov.

dělka, *delší*, *poděl*, *podélný*, *naděl*, *obdélník*. Odvozeno od stč. *děl*, *dle* tv. z psl. **dbl-* (srov. r. *dliná* tv.); slk. *dĺžka*, p. *długosc*, sln. *dolgost* jsou od rozšířeného **dblg-*, **dølg-* (viz ↓*dlouhý*). Srov. ještě ↓*podle*, ↓*vedle*, ↑*daleký*, ↓*dlít*.

dělo, *dělový*, *dělostřelec*, *dělostřelba*. Jen č., slk. a p. (*dziąło*). Z psl. **dělo* stejně jako ↓*dílo* (tam i etymologie). Rozlišení *dělky* bylo využito k rozlišení významu. Původně 'stroj, nástroj (obléhačí)', pak 'těžká střelná zbraň'.

děloha, *děložní*. Pouze č. Uvažuje se o psl. složenině **dě(to)-loga* (první část k ↓*dítě*, druhá k ↓*ležet*) (Ma², HK). Poprvé v Klaretových slovnících (14. st.) – možná tedy jde o jeho výtvar.

delta 'vidlicovité ústí řeky'. Z ř. *délta* '4. písmeno ř. abecedy', protože jeho tvar rozdvojené ústí připomínal (nejprve užíváno o ústí Nilu). Slovo je asi semitského původu.

demagog 'kdo působí na city lidí záměrným překrucováním skutečností',

demagogie, *demagogický*. Přes něm. *Demagoge* z ř. *dēmāgōgós*, původně 'vůdce lidu' z *dēmos* 'lid' a *ágō* 'vedu'. Srov. ↓*demokracie*, ↓*pedagog*.

démant. Varianta k staršímu ↓*diamant* (přes něm. a fr.).

demarkace 'vytyčení hranice', *demarkační*. Z fr. *démarcation*, šp. *demarcación* od *demarcar* 'vytyčit hranici' z *de-* (srov. ↑*de-*) a odvozeniny od germ. **markō* 'hranice'. Srov. ↓*marka*, ↓*markrabě*.

demarše 'diplomatický zákrok'. Z fr. *démarche* od *démarcher* 'zakročovat' z *dé-* (viz ↑*de-*) a *marcher* 'pochodovat, kráčet'. Srov. ↓*marš*.

demaskovat 'odhalit, zbavit masky'. Z fr. *démasquer* z *dé-* (viz ↑*de-*) a *masquer* 'maskovat' od *masque* 'maska'. Viz ↓*maska*.

demence 'slaboduchost', *dementní*, ob. hanl. *dement*. Z lat. *dēmentia* 'šiflenství' od *dēmēns* 'šiflený' z *dē-* (↑*de-*) a *mēns* 'mysl, duch'. Srov. ↓*dementi*, ↓*mentalita*.

dementi 'úřední popření', *dementovat*. Z fr. *démenti*, což je původem přič. trp. od *démentir* 'popírat (lež)' z *dé-* (viz ↑*de-*) a *mentir* 'lhát' z lat. *mentīrī* tv., vlastně 'vymýšlet', od *mēns* (gen. *mentis*) 'mysl'. Srov. ↑*demence*, ↓*mentalita*.

deminutivum 'zdrobnělina'. Z lat. (*nōmen*) *dēminūtivum* '(slovo) zmenšovací' od *dēminuere* 'zmenšovat' z *dē-* (↑*de-*) a *minuere* tv. Srov. ↓*minus*, ↓*minorita*, ↓*menší*.

demise 'odstoupení (z úřadu)'. Z fr. *démision* tv. z lat. *dīmissiō* 'propuštění' od *dīmittere* 'propustit, rozpustit' z ↓*dis-* a *mittere* 'poslat'. Vedle toho je i lat. *dēmīssiō* 'spuštění, seslání' od *dēmītere* (viz ↑*de-*).

demiurg 'tvůrce světa'. Přes střlat. z ř. *dēmīourgós* 'řemeslník, umělec,

tvůrce'. doslova 'pracující pro lid'. Srov. †*demagog*, †*chirurg*.

demizoň 'velká baňatá (opletená) láhev'. Z angl. *demijohn*, a to přetvořením z fr. *dame-jeanne*, doslova 'paní-Jana' (srov. it. *damigiana*, šp. *damajuana*). Bud' žertovnou metaforou, či lid. etym. (D2) z ar. *damagān* 'druh nádoby'.

demografie 'věda zkoumající počet, složení ap. obyvatelstva', *demografický*, *demograf*. Viz †*demokracie*, †*grafie*.

demokracie 'vláda lidu, princip vlády většiny nad menšinou', *demokratický*, *demokrat*. Z ř. *dēmokratía* tv. z *dēmos* 'lid' a *kratēō* 'vládnú'. Srov. †*demagog*, †*демиург*, †*demografie*, †*byrokracie*, †*aristokracie*.

demolovat 'ničit, bořit', *demolice*, *demoliční*. Podle něm. *demolieren* z lat. *dēmōliri* tv. z *dē-* (†*de-*) a *mōliri* 'hýbat množstvím hmoty' od *mōlēs* 'ohromná hmota, masa'. Srov. †*molo*, †*molekula*.

démon 'zlý duch', *démonický*, *démonizovat*. Z lat. *daemōn* z ř. *daímōn* 'božstvo, zlý osud, duch, čert', zřejmě od *daíomai* 'dělím, přiděluji' (srov. †*děliti*). Motivace není příliš jasná – snad 'přidělovač osudu' (srov. †*bůh*).

demonstrovat 'veřejně a hromadně projevit smýšlení; názorně ukázat', *demonstrace*, *demonstrativní*, *demonstrant*, *demonstrátor*. Z lat. *dēmōnstrāre* 'ukazovat, dokazovat' z *dē-* (†*de-*) a *mōnstrāre* 'ukazovat' od *mōnstrum* 'úkaz, (zlé) znamení' od *monēre* 'připomínat, napomínat'. Srov. †*monstrum*, †*monstrance*, †*mustir*.

den, *denní*, *deník*, *rozednit se*. Všesl. – p. *dzień*, r. *den'*, s./ch. *dān*, stsl. *дѣнь* (B6). Psl. **dnъ* souvisí s lit. *dienà*, sti. *dina-* tv. i s druhou částí gót. *sinteins* 'každodenní', lat. *nūn-dinus* 'devítidenní', vše z **dei-n*, **din-*, rozšířeného ie. kořene **dei-* 'svítit, zářit' (srov. lat. *diēs* 'den'). Původně tedy jen 'světlá

část dne'. Srov. †*dnes*, †*tyden*, †*nádeník* †*všední* i †*div*, †*dieta*², †*žurnál*.

denár 'stříbrná mince'. Z lat. *dēnārius* od *dēni* 'po deseti' od *decem* 'deset' (platil 10 asů). Srov. †*dinár*, †*deset*.

denaturovaný 'znehodnocený přísadami', *denaturovat*, *denaturace*. Od fr. *dénaturer* 'zbavit přírodních vlastností' z *dē-* (viz †*de-*) a *nature* 'příroda'. Srov. †*natura*, †*natalita*.

dentální 'zubní', *dentista*. Z nlat. *dentalis* od lat. *dēns* 'zub'. Souvisí s †*dáseň*. Srov. †*paradentóza*.

denuncovat 'udávat, donášet', *denunciace*, *denunciant*. Podle něm. *denunzieren* tv. z lat. *dēnūntiāre* 'oznamovat, hlásit' z *dē-* (†*de-*) a *nūntiāre* tv. od *nūntius* 'posel, prostředník' (srov. †*nuncius*). Hanlivý význam až od 19. st.

deodorant 'prostředek zbavující zápachu'. Z angl. *deodorant*, jež je uměle utvořeno od †*de-* a lat. *odōrāre* 'páchnout, vonět' od *odor* 'zápach, vůně'. Srov. †*odér*.

depeše 'rychlá písemná zpráva'. Z fr. *dépêche* tv. od *dépêcher* 'rychle poslat', vlastně 'zbavit překážek' (srov. †*dispešer*), jež je opakem (srov. †*dis-*) k *empêcher* 'překážet' z vlat. *impedicāre* z †*in-* a lat. *pedica* 'pouto na noze' od *pēs* 'noha'. Srov. †*expedice*.

depilace 'zbavení chlupů', *depilovat*, *depilátor*. Ze stílat. *depilatio* od lat. *dēpilāre* 'zbavit chlupů' z *dē-* (†*de-*) a *pilus* 'chlup'. Srov. †*pilulka*, †*plst*.

depo 'místo pro údržbu a opravu vozidel; skladiště'. Z fr. *dépôt* tv. z lat. *dēpositum* 'to, co je uloženo', původem přič. trp. od *dēpōnere* (viz †*deponovat*).

deponovat 'uložit', *depozice*, *depozitní*. Z lat. *dēpōnere* (přič. trp. *dēpositus*) 'odložit, uschovat' z *dē-* (†*de-*) a *pōnere* 'položít'. Srov. †*depo*, †*pozice*.

deportovat 'nuceně vystěhovat', *deportace*. Z lat. *dēportāre* 'odnést, odvézt' z *dē-* (↑*de-*) a *portāre* 'nést'. Srov. ↓*export*.

depozice. Viz ↑*deponovat*.

deprese 'sklíčenost', *depressivní*. Z lat. *dēpressiō* od *dēprimere* (příč. trp. *dēpressus*) 'stlačovat, stíšňovat' z *dē-* (↑*de-*) a *primere* 'tisknout, tlačit'. Srov. ↓*express*, ↓*kompresor*, ↓*pres*.

deprivace 'strádání z nedostatku podnětů (mateřské lásky ap.)', *deprivovat*, *deprivant*. Ze stílat. *deprivatio* od *deprivare* 'zbavit něčeho' z lat. *dē-* (↑*de-*) a *privāre* tv. od *privus* 'vlastní'. Srov. ↓*privát*.

deplat '(psychicky) ničit', *zdeplat*. Dříve 'šlapat, tisknout nohou', asi převzato z pol. *deplac* tv. Psl. **dōpłati* by bylo variantou k **tōpłati* (r. *topłat* 'šlapat', sln. *teptāti*, hl. *deplac* tv.). Onom. původu. Srov. ↓*dupat*.

deputace 'vyslání zástupci (k jednání)'. Ze stílat. *deputatio* tv. z lat. *dēputāre* 'odhadovat, určovat', v pozdní lat. 'určit něhoho, pověřit' z *dē-* (↑*de-*) a *putāre* 'počítat, ořezávat'. Srov. ↑*computer*, ↑*amputace*.

deratizace 'hubení krys'. Z fr. *dératization* z *dé-* (srov. ↑*de-*) a odvozeniny od *rat* 'krysa' (srov. angl. *rat*, něm. *Ratte*), jehož další původ není jistý.

derby 'velké dostihy; utkání tradičních místních soupeřů'. Podle zakladatele nejvýznamnějšího dostihu v Anglii (v Epsomu), lorda *Derbyho*.

derivace 'odvození, odchýlení', *derivací*, *derivovat*, *derivát*. Z lat. *dērivatiō* od *dērivāre* 'odvozovat', doslova 'odvádět vodní tok', z *dē-* (↑*de-*) a *rīvus* 'potok, kanál'. Srov. ↓*riviéra*.

dermatologie 'kožní lékařství', *dermatolog*, *dermatologický*. Z ř. *dérma*

(gen. *dérmatos*) 'kůže (stažená)' od *dérō* 'dřu, stahuji kůži' a ↓*logie*. Srov. ↓*dřít*.

derniéra 'poslední představení'. Z fr. *dernière* tv. od *dernier* 'poslední'. Srov. ↓*premiéra*.

děs. Viz ↓*děsit*.

-desát (*padesát*, *šedesát* atd.). Z psl. **desętb*, původem gen. pl. od **desętb* (viz ↓*deset*). Srov. např. **peřtb desętb* 'pět desítek', stč. *patdesát* (B7,C1). Dále srov. ↑*cet*, ↓*náct*.

deset, *desetník*, *desetina*, *desátý*, *desátek*, *desátník*, *desatero*. Všesl. – p. *dziesięć*, r. *désjat*, s./ch. *děsět*, stsl. *desętb*. Psl. **desętb* odpovídá lit. *dėšimt*, dále je přibuzné gót. *taihun* (něm. *zehn*, angl. *ten*), stir. *deich*, lat. *decem*, ř. *déka*, alb. *djetë*, arm. *tasni*, sti. *dása*, toch. A *sák*, vše z ie. **dekṃ-* (A1,A4,B7). Srov. ↓*sto*.

design 'výtvarný návrh, vzhled (výrobku)', *designér*. Z angl. *design* tv. od slovesa (*to*) *design* 'navrhnout, určit' z fr. *designer* z lat. *dēsignāre* 'stanovit, označit, načrtnout' z *dē-* (↑*de-*) a *signāre* 'označovat, pečetit' od *signum* 'značka, znamení'. Srov. ↓*insignie*, ↓*signál*.

designovat 'určit (jako kandidáta na funkci)', *designovaný*, *designace*. Z lat. *dēsignāre* (viz ↑*design*).

děsit, *děs*, *děsný*, *děsivý*, *vyděsit*, *zděsit se*, *poděsit*, ob. *poděs*. Jen č. (odtud do slk.). Souvisí s ↓*žasnout*. Ve stč. bylo též *žesiti* 'lekat' (C1). Ve spojení s předp. z- došlo v násloví k této změně: zž-*zdž*-*ždž*-*žd* (srov. ↓*ždímat*), z toho pak *zděsiti* a po odloučení předpony nové *děsiti*.

deska, *destička*, *deskový*, *deskovitý*. Všesl. – p. *deska*, r. *doská*, s./ch. *daska*, stsl. *daska*. Psl. **daska* je nejspíš přejatím z lat. *discus* '(plochá) mísa' (z ř. *dískos* 'disk, kotouč'), možná germ. prostřednictvím (srov. něm. *Tisch* 'stůl', angl. *dish* 'mísa, jídlo'); má však ň

místo očekávaného *b* a ž. rod. Stč. *dška* (dnešní *e* je vkladné (B6)). Srov. ↓*disk*.

deskriptivní 'popisný', *deskriptiva*, *deskripce*. Přes něm. *deskriptiv* ze střlat. *descriptivus* od lat. *dēscribere* (přič. trp. *dēscripius*) 'popisovat' z *dē-* (↑*de-*) a *scribere* 'psát'. Srov. ↓*skripta*, ↓*transkripce*.

despekt 'pohrdání'. Z lat. *dēspectus* tv. od *dēspicere* (přič. trp. *dēspectus*) 'pohrdat', vlastně 'shlížet svrchu', z *dē-* (↑*de-*) a *specere* 'pozorovat, dívat se'. Srov. ↑*aspekt*, ↓*respekt*, ↓*inspekce*, ↓*konsept*.

desperát 'zoufalec, psanec'. Z lat. *dēspērātus*, což je původně přič. trp. od *dēspērāre* 'zoufat, nemít naději' z *dē-* (↑*de-*) a *spērāre* 'doufat' od *spēs* 'naděje'.

despota 'tyran', *despotický*, *despotismus*, *despocie*. Z ř. *despótēs* 'pán, vládce', doslova asi 'pán domu' (srov. sti. *dámpati-* tv.). První část souvisí s ř. *dómos* (viz ↓*dům*), druhá je z ie. **poti-* 'pán' (srov. ↓*potence*, ↓*hospodář*). Dnešní negativní význam od pol. 18. st. (Francie).

destilovat 'čistit kapalinu odpařením a opětným zkapalněním', *destilace*, *destilační*, *destilát*. Z lat. *dēstillāre* 'skapávat' z *dē-* (↑*de-*) a *stillāre* 'kapat' od *stillā* 'kapka'.

destinace 'určení'. Z lat. *dēstinātiō* od *dēstināre* 'upevňovat, určovat' z *dē-* (↑*de-*) a rozšířeného kofene *sta-n* od *stāre* 'stát' (srov. ↓*stanovit*).

destrukce 'rozvrat, rozklad', *destrukтивní*. Z lat. *dēstrūctiō* od *dēstruere* (přič. trp. *dēstrūctus*) 'ničit, rozvracet' z *dē-* (↑*de-*) a *struere* 'skládat, stavět'. Srov. ↓*konstrukce*, ↓*struktura*, ↓*obstrukce*.

dešifrovat 'rozluštit'. Z fr. *déchiffrer* (viz ↑*de-* a ↓*šifra*).

děšť, *dešťový*, *dešťivý*, *dešťný*, *dešťník*, *dešťovka*. Věsl. – slk. *dážď*, p. *deszcz*, r. *dožd'*, s./ch. *dždž*, stsl. *doždь*. Psl. **doždь* nemá jednoznačnou etymologii. Nejčastěji se přijímá výklad z ie. složeniny **dus-dju-* 'špatný den, nepohoda' (viz ↓*dys-* a ↑*den*, srov. ř. *eudia* 'jasné, klidné počasí, pohoda', viz ↓*eu-*), nadějně je i spojení s lit. *dūzgėti*, *dūzgėnti* 'hučet, dunět, klepat' onom. původu (B1). Ani některé jiné výklady nelze zcela odmítnout.

detail 'podrobnost', *detailní*, *detailista*. Z fr. *détail*, vlastně 'odřezek', od *détailler* 'odřezávat' z *dé-* (srov. ↑*de-*) a *tailler* 'řezat' z lat. *taliāre* 'štipat'. Srov. ↓*talíř*.

detašovaný 'oddělený, vyčleněný', *detašovat*. Z fr. *détacher* 'odpojovat, oddělovat' z *dé-* (srov. ↑*de-*) a kořene **tach-* germ. původu. Viz ↑*tataš* a ↑*takovat*.

detektiv 'tajný policista provádějící pátrání', *detektivní*, *detektivka*, *detekce*, *detekční*, *detektor*. Z angl. *detective* tv. od (*to*) *detect* 'odhalovat' z lat. *dētēctus*, což je přič. trp. od *dētēgere* tv. z *dē-* (↑*de-*) a *tegere* 'krýt'. Srov. ↓*protekce*, ↓*lóga*, ↑*cihla*.

determinovat 'vymezovat, určovat', *determinace*, *determinační*, *determinismus*. Z lat. *dētermināre* tv. z *dē-* (↑*de-*) a *termināre* 'omezovat, končit' od *terminus* 'mezník, hranice, konec'. Srov. ↓*termín*.

děti, *dětský*, *dětství*, *dětina*, *dětinský*, *dětinství*, *dětinstět*. Základem je psl. kolektivum **děty* 'dětí, potomstvo', z toho pl. **děti* (p. *dzieci*, r. *děti*, stsl. *děni*, jinak v jsl. útvary jiné). Souvisí s ↓*dojit*, dále s lot. *dēt* 'sát', gót. *daddjan* 'kojit', lat. *fēlāre* 'sát', ř. *thēlē* 'prs', sti. *dhāyati* 'saje', vše od ie. **dhē-* 'sát, kojiti' (A2). Původně tedy asi 'kojenectvo'. Srov. ↓*děva*, ↓*dlítě*.

detonace 'výbuch', *detonační*. Z fr. *détonation* od *détoner* 'vybuchovat' z lat. *dētonāre* 'hřmít' z *dē-* (↑*dē-*) a *tonāre* tv., onom. původu. Srov. něm. *donnern* tv., naše ↓*dunět*.

deuterium 'těžký vodík'. Od ř. *deuteros* 'druhý', tedy vlastně 'druhý vodík'.

děva, *děvče*, *děvečka*, *děvenka*. Všesl. (většinou však zast. a nār.) – p. *dziewa*, r. *déva*, ch. *djéva*, s. *déva*, stsl. *děva*. Psl. **děva* je od ie. **dhē-* 'kojit, sát', tedy asi 'kojící, schopná kojit'. Srov. lat. *fēmina* 'žena' a *fēlāre* 'sát' (dále viz ↑*děti*). Srov. ↓*děvka*, ↓*dívka*.

devalvovat 'snížit hodnotu (peněz)', *devalvace*. Podle angl. *devaluate* (případně fr. *dévaluer*) a to z *dē-* (↑*dē-*) a angl. *value* 'cena, hodnota' z fr. *value*, což je příč. trp. ž.r. od *valoir* 'mít cenu' z lat. *valēre* 'být silný, platit'. Srov. ↓*valence*, ↓*validita*.

devastovat 'pustošit', *devastace*, (z)*devastovaný*. Z lat. *dēvastāre* tv. z *dē-* (↑*dē-*) a *vastāre* tv. od *vastus* 'pustý'.

devět, *devátý*, *devatenáct*, *devadesát*, *devítina*, *devatero*, *devítka*. Všesl. – p. *dziewięć*, r. *dévjat'*, s./ch. *děvet*, stsl. *devętb*. Psl. *devętb* je příbuzné s lit. *devyni*, stpr. *newīnts*, něm. *neun*, angl. *nine*, stír. *nōi(n)*, lat. *novem*, ř. *ennéa*, alb. *nandë*, arm. *inn*, stš. *náva*, toch. *nu*, vše z ie. **neug-* tv. (A7). Slov. a lit. *d-* se vykládá vlivem čís. 'deset'.

devětsil 'druh léčivé byliny'. Podle léčivé moci této byliny (magické číslo '9'). Srov. něm. *Neunkraft* (*neun* 'devět', *Kraft* 'síla').

deviace 'úchylka', *deviant*. Z lat. *dēviātiō* 'vybočení (z cesty)' od *dēviāre* 'vybočit (z cesty)' z *dē-* (↑*dē-*) a *via* 'cesta'. Srov. ↓*viadukt*.

deviza 'cizí měna', *devizový*. Význam přejat z něm., tam z fr. (zač. 20. st.), původně zřejmě 'příkaz (k platbě)'. Původ má stejný jako ↓*devíza*.

devíza 'heslo, zásada, hodnota'. Z fr. *devise*, původně 'oddělené pole erbu', pak 'heslo (ve znaku)' od *deviser* 'dělit, sdělovat, přikazovat' z vlat. **dēvisāre*, **dīvisāre* od lat. *dīvidere* (příč. trp. *dīvisum*) 'dělit'. Srov. ↓*divíze*, ↓*dividenda*.

děvka hanl., *děvkař*, *děvkařský*. Významově odlišeno (pomocí různé kvantity samohlásky) od ↓*dívka*.

devon 'čtvrtý útvar prvohor'. Podle angl. hrabství *Devon*, kde se hojně vyskytuje.

devotní 'přehnaně oddaný, podlízavý', *devotnost*. Přes něm. *devot* tv. z lat. *dēvōtus* 'zaslíbený (bohu), věrně oddaný', což je příč. trp. od *dēvovēre* 'věnovat (jako smírou obět), zaslíbit' z *dē-* (↑*dē-*) a *vovēre* 'zaslíbit'. Srov. ↓*devotivní*.

dezert 'zákusek', *dezertní*. Z fr. *dessert* od *desservir* 'sklízet ze stolu' (tedy 'poslední chod') z *des-* (viz ↓*dis-*) a *servir* z lat. *servīre* 'sloužit' od *servus* 'otrok, služebník'. Srov. ↓*servis*, ↓*rezervovat*.

dezertovat 'zběhnout', *dezerce*, *dezertér*. Z fr. *désertier* z pozdnělat. *dēsertāre* 'opouštět' od lat. *dēsērere* (příč. trp. *dēsertum*) 'opouštět, vydávat všanc' z *dē-* (↑*dē-*) a *serere* 'připojovat, řadit'. Srov. ↓*disertace*, ↓*serie*.

deziluze 'rozčarování'. Z fr. *désillusion* z *dés-* (viz ↓*dis-*) a *illusion* (viz ↓*iluze*).

dezinfekce 'odstranění choroboplodných zárodků', *dezinfekční*, *dezinfikovat*. Z fr. *désinfection* (viz ↓*dis-* a ↓*infekce*).

dezinformace 'nesprávná informace'. Z fr. *désinformation* (viz ↓*dis-* a ↓*informovat*).

dezintegrace 'rozpad'. Z fr. *désintégration* (viz ↓*dis-* a ↓*integrace*).

dezodorant. Viz ↑*deodorant*. S využitím fr. předp. *dés-* (viz ↓*dis-*).

dezolátní 'žalostný, neutěšený'. Přes něm. *desolat* tv. z lat. *dēsōlātus* 'opuštěný, pustý', což je přič. trp. od *dēsōlāre* 'opustit' z *dē-* (↑*de-*) a *sōlus* 'sám, pouhý'. Srov. ↓*sólo*.

dezorientovat 'zbavit orientace, (z)mást', *dezorientovaný*, *dezorientace*. Z fr. *désorienter* (viz ↑*dis-* a ↓*orientovat (se)*).

di-1 'dvoj-' (ve složeninách ř. původu). Srov. ↓*diftong*, ↓*diglosie*, ↓*dilema*. Odpovídá lat. ↑*bi-*, sti. *dví-*, vše z ie. **dūi-*. Srov. ↓*dva*.

di-2. Viz ↓*dis-*.

dia- předp. Z ř. předl. a adv. *diá* 'skrz, přes, na všechny strany'. Srov. ↓*dialog*, ↓*diagnóza*, ↓*diabetik*, ↑*dábel*. Srov. ↓*dis-*.

diabetik 'osoba trpící cukrovkou', *diabetický*. Z nlat. *diabetes (mellitus)* 'cukrovka' z ř. *diabētēs* 'močová úplavice' od *diabatō* 'procházím skrz' (= moč) z ↑*dia-* a *batnō* 'jdu, kráčím'. Srov. ↑*akrobat*, ↑*báze*.

diabol(k)a 'náboj do vzduchovky'. Podle tvaru připomínajícího dřívější hračku *diabolo* (cosi jako ↓*káča* či ↑*čamrda*), doslova 'čert' (z it.). Viz ↑*dábel*.

diadém 'královská čelenka'. Přes lat. z ř. *diádēma* tv. od *diadēō* 'o(b)vazují' z ↑*dia-* a *dēō* 'vážu, poutám'.

diafilm. Viz ↓*diapozitiv* a ↓*film*.

diagnóza 'rozpoznání, určení choroby', *diagnostický*. Z ř. *diagnōsis* 'rozhodnutí, poznání' od *diagignōskō* 'rozeznávám, rozhoduji' z ↑*dia-* a *gignōskō* 'rozeznávám'. Srov. ↓*prognóza*, ↓*gnoseologie*.

diagonála 'úhlopříčka'. Přes něm. *Diagonale* ze střlat. *diagonalis* od ř. *diagōnios* 'vedoucí od rohu do rohu' z ↑*dia-* a *gōnía* 'roh, úhel'. Srov. ↓*trigonometrie*.

diagram 'graf, nákres'. Přes něm. *Diagramm* z ř. *diagramma* 'kresba, obrazec' od *diagráfō* 'kreslím, přepisuji' z ↑*dia-* a *gráfō* 'píšu'. Srov. ↓*graf*, ↓*gram*.

diachronní 'týkající se časového vývoje (jazyka)', *diachronie*. Uměle vytvořeno zač. 19. st. (jazykovědec de Saussure) k ↑*dia-* a ř. *chrónos* 'čas'. Srov. ↓*synchronní*.

diákon. Viz ↓*jáhen*.

diakritický 'rozlišovací'. Přes něm. *diakritisch* z ř. *diakritikós* od *diakrínō* 'rozlišuji, posuzuji' z ↑*dia-* a *krínō* 'odděluji, třídím, posuzuji'. Srov. ↓*kritika*, ↓*krize*.

dialekt 'nářečí', *dialektický*. Přes něm. *Dialekt* tv. z ř. *diáлектos* 'rozmluva, nářečí' od *dialégomai* 'rozmlouvám, projednávám' z ↑*dia-* a *légō* 'mluvím, čtu, počítám'. Srov. ↓*dialektika*, ↓*dialog*, ↓*idiolekt*, ↓*lekce*.

dialektika 'metoda zkoumání pojmů a vyhledávání definic', *dialektický*, *dialektik*. Přes něm. *Dialektik*, lat. *dialectica* z ř. *dialektikḗ (téchnē)* 'umění vést rozmluvu' od *diáлектos* 'rozmluva' (dále viz ↑*dialekt*).

dialog 'rozhovor', *dialogický*. Přes lat. *dialogus* z ř. *diálogos* tv. od *dialégomai* 'rozmlouvám' (viz ↑*dialekt*). Srov. ↓*monolog*.

dialýza 'pročištění krve pomocí umělé ledviny', *dialýzační*. Přes moderní evr. jazyky z ř. *dialýsis* 'rozpuštění, oddělení' od *dialýō* 'rozlučuji, dělím' z ↑*dia-* a *lýō* 'uvolňuji, rozvazuji'.

diamant, *diamantový*. Přes něm. ze stfr. *diamant* ze střlat. a pozdnělat. *diamas* (gen. *diamantis*), to pak přes lat. *adamās* z ř. *adámās* 'ocel, diamant', doslova 'nepřekonatelný' (pro svou tvrdost), z ↑*a-* a *damāō*, *damázō* 'krotím, přemáhám' (srov. angl. *tame* tv.). Pozdější *dia-* je vlivem ř. *diafanēs* 'průhledný, jasný'.

diameterální 'opačný, protilehlý'. Přes něm. *diameteral* z pozdnělat. *diameterālis* od lat. *diameteros*, *diameterus* 'průměr (kruhu)' z ř. *diāmetros* tv. z *diá* (↑*dia-*) a *métron* 'míra'. Srov. ↓*metr*.

dianetika 'teorie o možnosti zvyšování duševního potenciálu na základě ovlivňování vlastního vědomí', *dianetický*. Z am.-angl. *dianetics* tv. a to podle ř. *dianoētikós* 'týkající se myšlení' od *diánoia* 'myšlení, rozum, duše' z ↑*dia-* a *noéō* 'pozoruji, myslím'. Srov. ↓*noetika*.

diapozitiv 'pozitivní obraz na průhledném podkladě'. Uměle vytvořeno (kolem r. 1900) z ↑*dia-* a *pozitiv*. Viz ↓*pozitivní*.

diář 'deník'. Z lat. *diārium* tv. od *diēs* 'den'. Srov. ↓*dieta*², ↓*žurnál*, ↑*den*.

diaspora 'rozptýlení (národa)'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *diasporá* 'rozptýlení, vyhnanství' od *diaspeirō* 'rozptyluji (se)' z ↑*dia-* a *speirō* 'seji, sypu, trousím'. Srov. ↓*sperma*, ↓*sporadický*.

diastola 'roztažení srdečního svalu', *diastolický*. Přes moderní evr. jazyky z ř. *diastolē* 'oddělení, roztažení' od *diastéllō* 'rozdělují, roztahují' z ↑*dia-* a *stéllō* 'strojím, pořádám'. Srov. ↓*systema*, ↑*apoštol*.

diatermie 'léčebné prohřívání'. Uměle k ↑*dia-* a ř. *thérmē* 'teplo, horko'. Srov. ↓*termo-*, ↓*termální*.

díblík expr. 'čipera, čertík (o dětech či dívkách)'. Dříve též *díblík* (Jg). Z nedoloženého **dieblík* (BI), což je zdobnělina k ↑*dábel*.

didaktika 'obor pedagogiky zabývající se vyučováním', *didaktický*, *didaktik*. Přes něm. *Didaktik* z ř. *didaktikḗ* (*téchnē*) 'umění vyučování' od *didáskō* 'učím'. Souvisí s lat. *discere* 'učit se'. Srov. ↓*disciplína*.

diecéze 'biskupství'. Ze střlat. *diocesis* z ř. *diolkēsis* 'správa, zařízení' z ↑*dia-* a *oikos* 'dům, přibytěk, domácnost'. Srov. ↓*ekumenismus*, ↓*ekonomie*.

diesel 'naftový motor', *dieselový*. Podle něm. vynálezce R. Diesela.

dieta¹ 'léčebná výživa', *dietní*, *dietetika*. Přes něm. *Diät*, lat. *diaeta* z ř. *diaita* 'způsob života, strava, živobytí'.

dieta² 'náhrada výloh při služební cestě'. Ze střlat. *dieta*, původně 'denní mzda', od lat. *diēs* 'den'. Srov. ↑*diář*, ↑*den*.

diference 'rozdíl', *diferenční*, *diferencovat*, *diferenciace*, *diferenciál*. Z lat. *differentia* od *differre* 'lišit se, roznášet' z ↓*dis-* a *ferre* 'nést'. Srov. ↓*indiferentní*, ↓*konference*, ↓*referovat*.

diftong 'dvojhláska'. Přes lat. *diphthongus* z ř. *dífhongos*, vlastně 'dvojzvuk', z ↑*di-* a *fhóngos* 'hlas, řeč, zvuk'.

difúze 'samovolné prolínání', *difúzní*, *difundovat*. Z lat. *diffusiō* od *diffundere* (přič. trp. *diffusus*) 'rozlévat, šířit (se)' z ↓*dis-* a *fundere* 'lít, vypouštět'. Srov. ↓*infúze*, ↓*transfúze*.

digestoř 'skříň k odsávání plynů'. Od lat. *digestus* 'strávený', což je původně přič. trp. od *digerere* 'rozvádět, trávit, zažívat' z ↓*dis-* a *gerere* 'nést, vést'. Srov. ↓*sugerovat*, ↓*gesto*.

digitální 'číslicový, číselný'. Z angl. *digital* tv. od *digit* 'číslice', a to z lat. *digitus* 'prst' (od počítání na prstech). Srov. ↑*bit*.

diglosie 'výskyt dvou jazyků v jedné oblasti'. Nově utvořeno z ↑*di-* a ř. *glōssa* 'jazyk, řeč'. Srov. ↓*glosa*, ↓*zoglosa*.

digrese 'odbočení (od tématu)'. Z lat. *digressiō* od *digredi* (přič. trp. *digressus*) 'rozcházet se' z ↓*dis-* a *gradi*

'kráčet, jít'. Srov. ↑*agrese*, ↓*regrese*, ↓*kongres*, ↓*grád*.

dichotomie 'dělení na dvě části'. Novotvar k ř. *dichotomēō* 'dělím na dvě části' z *dícha* 've dvě, rozdvojeně' (souvisí s ↑*di-*) a *tómos* 'díl' od *témnō* 'řežu, dělím'. Srov. ↑*atom*, ↑*anatomie*.

dítk. Stč. *diek*. Jen č., slk. a pol. (srov. ↑*děkovat*). Přejato ze sthn. *denke* 'díky' (něm. *Dank* 'díků') (B7), jež bezprostředně souvisí s něm. *denken* 'myslet'. Původně tedy 'myšlenka (na prokázané dobrodiní)', odtud 'vděčnost' (Ma²). Srov. i angl. *thank* 'díků', *think* 'myslet'. Původní význam je ještě dochován v ↑*bezděky*, ↓*mimoděk*.

díkce 'způsob vyjadřování'. Z lat. *dictiō* tv. od *dicere* (příč. trp. *dictum*) 'říkat'. Srov. ↓*jurisdíkce*, ↓*verdikt*, ↓*diktát*, ↓*indikovat*.

díkobraz 'hlodavec s dlouhými ostny'. Přejato Preslem z r. *dikobráz* z *dík(ij)* 'divoký' a *obráz* 'podobá'. Tedy '(tvor) divokého vzhledu'.

diktafon 'diktovací přístroj'. Z angl. *dictaphone* (viz ↓*diktát* a ↓*fon*).

diktát, *diktovat*, *diktátor*, *diktátorský*, *diktatura*. Přes něm. *Diktat* z lat. *dictātum*, což je zpodstatnělé příč. trp. od *dictāre* 'předříkávat, nařizovat' od *dicere* (příč. trp. *dictus*) 'říkat'. Srov. ↑*díkce*, ↓*verdikt*.

díl, *dílek*, *dílec*, *dílčí*. Stč. *diel*. Všesl. – p. *dzial*, r.st. *del*, ch. *дио*, s. *део*, stsl. *дѣло*. Psl. **dělo* odpovídá gót. *dails*, něm. *Teil* tv., další souvislosti u ↑*dělit*.

dilatace 'zvětšení, roztahování'. Z lat. *dilatatiō* od *dilatāre* 'rozšiřovat' z ↓*dis-* a *lātus* 'široký'.

dilema 'nutnost volby mezi dvěma možnostmi'. Přes lat. *dilēmma* z ř. *dilēmma* z ↑*di-* a *lēmma* 'nabytí, prospěch' od *lambánō* 'beru, uchopuji'. Srov. ↓*pilepsie*.

diletant 'neodborník, nedouk'. *diletantský*, *diletantství*. Přes něm. *Dilettant* z it. *dilettante* '(laický) milovník umění' od *dilettare* z lat. *dēlectāre* 'bavit, těšit' od *dēlicere* 'obveselovat' z *dē-* (↑*de-*) a *lacere* 'lákat, vábit'. Srov. ↑*delikátní*, ↓*laso*.

dílo. Stč. *dielo*. Všesl. – p. *dzielo*, r. *дѣло*, ch. *дѣло*, s. *дѣло*, stsl. *дѣло*. Psl. **dělo* je odvozeno od **děti* z ie. *dhē-* (viz ↓*dít se*). Spojuje se i s lit. *dailė* 'umění, řemeslo, výrobek', stpr. *dīlas* 'práce, dílo' i stisl. *daell* 'snadný' (v balt. slovech však je nutno v kořeni vycházet z dvojhlásky). Srov. ↑*dělat*, ↑*dělo*.

diluvium 'starší období čtvrtohor', *diluvialní*. Z lat. *diluvium* 'potopa' (do té doby se klade 'potopa světa') od *dīluere* 'rozmočit, rozpustit' z ↓*dis-* a *luere* 'mýt'. Srov. ↓*lavor*, ↓*latrina*.

dimenze 'rozměr'. *dimenzovat*, *předimenzovaný*. Z lat. *dīmēnsiō* tv. od *dīmētirī* (příč. trp. *dīmēnsus*) 'rozměřit' z ↓*dis-* a *mētirī* 'měřit'. Srov. ↓*měřit*, ↓*meditovat*.

dinár 'měnová jednotka některých států'. Původně zlatá mince islámských středověkých států. Z lat. *dēnārius* (viz ↑*denár*).

dingo 'divoký australský pes'. Z řeči australských domorodců.

dinosaurus 'vyhynulý veleještěř'. Polatinštlá podoba z ř. *deinós* 'hrozný, strašný, mocný' a *saūros* 'ještěř(ka)'. Srov. ↑*brontosaurus*.

dioda 'elektroda se dvěma elektronkami'. Uměle z ↑*di-* a (*elektr*)*oda* (viz ↑*anoda*).

dioptrie 'jednotka pro optickou mohutnost čočky', *dioptrický*. Uměle k ř. *dióptra* 'optický přístroj' z ↑*dia-* a základu **op-*, který souvisí s ↓*oko*. Srov. ↓*optika*, ↓*panoptikum*.

diplom 'písemné osvědčení', *diplomový, diplomní, diplomovaný*. Přes něm. *Diplom* z lat. *diplōma* z ř. *diplōma* 'doporučující, pověřující list', doslova 'dvojitý, nadvakrát složený' (důležité listiny se skládaly a pečetily), z *diplōos, diplōūs* 'dvojitý'. Srov. lat. *duplex* tv. (od toho *↓duplikát* a *↑debl*) a dále *↑di-* a *↓diplomat*.

diplomat 'pověřený zástupce svého státu; obratný vyjednavatel', *diplomatický, diplomacie*. Z fr. *diplomate* od adj. *diplomatique* 'týkající se (úředních) listin'. Dále viz *↑diplom*.

diptych 'dvoudílný umělecký výtvar'. Ze střlat. *diptychon* z ř. *diptychos* 'dvojice, dvouvrstvý' z *↑di-* a *ptyché* 'záhyb, vrstva'. Srov. *↓triptych*.

díra, dírka, děravý, děrovat, děrný, proděravět. Všesl., ale s různou kořenou samohláskou – stč. *diera*, hl. *džěra* (-ě-), br. *dziřa*, stsl. *dira* (-i-), p. *dziura*, ob. č. *↓doura* (-'u-), r. *dyrá* (-y-). Stč. *diera* je od **-dērati* a to od **đbrati* (viz *↓drát?*, srov. např. stč. *proderati* – *prodrati*). Srov. i *↓dřít*.

dírekt 'přímý úder (v boxu)'. Z angl. *direct* tv. z lat. *dīrēctus* 'přímý' od *dīrēgere* (přič. trp. *dīrēctus*) (viz *↓dirigent*).

dírektiva 'směrnice, nařízení', *directive*. Z angl. či fr. *directive* tv. od fr. *directif* 'řídící' ze střlat. *directivus* tv. od *dirigere* (viz *↑direkt, ↓dirigent*).

diraktor hov. expr. 'ředitel', *direktorský*. Přes něm. z pozdnělat. *dīrēctor*, což je činitelské jméno k *dīrēgere* (viz *↓dirigent, ↑direkt*).

dirigent, dirigentský, dirigovat. Přes něm. *Dirigent* z lat. *dirigēns* (gen. *-entis*) 'vedoucí, řídící', což je přech. přít. od *dirigere* 'řídít, zaměřovat k něčemu' z *↓dis-* a *regere* 'řídít'. Srov. *↑direktor, ↓regent, ↓rektor, ↓korigovat*.

dis-. Lat. předp., nejčastěji s významem 'roz-' (*↓dislokovat, ↓disident,*

↓distribuce, ↓disponovat), někdy s významem záporu (*↓disharmonie, ↓disproporce*) či zeslení (*↑dirigent*). Často se mění v *di-* (*↑dimenze, ↑digrese, ↑dirigent, ↓diverze*), někdy splývá s následující souhláskou (*↑diference*). Odtud fr. *dés-* (*↑deziluze, ↑dezorientovat*). Stejně jako *↑dia-* snad souvisí s číslovkou *↓dva* (srov. *↑di-, ↑bi-*) a označuje původně 'rozdvojení'.

disciplína 'kázeň; vědní či sportovní obor', *disciplinární*. Z lat. *disciplīna* 'výchova, vyučování, nauka, obor, kázeň' od *discipulus* 'žák' od *discere* 'učit se'.

disent 'opozice vůči režimu'. Z angl. *dissent* 'nesouhlas, rozdíl v názorech, nonkonformismus' a to z lat. *dissēnsus* tv., což je původně přič. trp. od *dissentīre* 'být rozdílného názoru' z *↑dis-* a *sentīre* 'cítit, vnímat, myslet'. Srov. *↓sentence, ↓senzace*.

disertace 'doktorská práce', *disertační*. Z lat. *dissertātiō* 'výklad, vědecké pojednání' od *dissertāre* 'vykládat, rozprávět, probírat' od *disserere* (přič. trp. *dissertus*) tv. z *↑dis-* a *serere* 'řadit, spojovat'. Srov. *↑dezertovat, ↓série, ↓inzerát*.

disgustovat 'znechucovat'. Viz *↑dis-* a *↓gusto*.

disharmonie 'nesoulad', *disharmonický*. Viz *↑dis-* a *↓harmonie*.

disident 'odpadlík, jinověrec', *disidentský*. Původně v náboženském, dnes především v politickém smyslu. Z lat. *dissidēns* tv., což je původně přech. přít. od *dissidēre* 'být odloučen, jinak smýšlet', doslova 'sedět rozděleně', z *↑dis-* a *sedēre* 'sedět'. Srov. *↓prezident, ↓rezident, ↓sedět*.

disimilace 'rozrůznění', *disimilační, disimilovat*. Z lat. *dissimilātiō* od *dissimilāre* od *dissimilis* 'nepodobný,

odlišný' z ↑*dis-* a *similis* 'podobný'. Srov. ↑*asimilovat*, ↓*simulovat*.

disjunkce 'rozpojení, rozluka'. Z lat. *disiunctiō* tv. od *disiungere* 'rozpojovat' z ↑*dis-* a *iungere* 'spojovat'. Srov. ↓*konjunkce*.

disk 'plochý kotouč (k házení)'. *diskař*, *diskařský*. Z lat. *discus* z ř. *dískos* tv. Novější významy z angl. *disk*, *disc* 'kotouč, talíř, gramofonová deska'. Srov. ↑*deska*, ↓*disketa*, ↓*diskotéka*, ↓*diskžokej*.

diskant zast. 'vysoký chlapecký hlas'. Přes něm. ze střlat. *discantus*, vlastně 'protizpěv' z ↑*dis-* a *cantus* 'zpěv' od *canere* 'zpívat' (původně protihlas k tzv. *cantus firmus*). Srov. ↓*kantor*, ↓*kantáta*.

disketa 'magnetický kotouč k ukládání počítačových dat'. Z angl. *diskette* (vedle *floppy disk*), což je zdrobnělina od *disk* (viz ↑*disk*)

diskotéka 'sbírka gramofonových desek; taneční večer s jejich přehráváním'. Z angl. a fr. *discothèque*, což je novotvar z *disc* (viz ↑*disk*) a ř. *thékē* 'schránka, skříňka'. Srov. ↓*kartotéka*, ↓*hypotéka*, ↑*apatyka*.

diskreditovat 'připravit o důvěru', *diskreditace*. Z fr. *discréditer* tv. z ↑*dis-* a *créditer* 'důvěřovat' od *crédit* 'důvěra' (viz ↓*kredit*).

diskrepance 'neshoda, nepoměr'. Přes něm. *Diskrepanz* z lat. *discrepantia* tv. od *discrepāre* 'nesouhlasit, různě znít' z ↑*dis-* a *crepāre* '(hlučně) znít'.

diskrétní 'taktní, ohleduplný', *diskrétnost*. Z fr. *discret* tv. a to přes střlat. a pozdnělat. význam 'schopný rozlišovat' z lat. *discrētus* 'rozlišený', což je příč. trp. od *discernere* 'rozlišovat, rozeznávat' z ↑*dis-* a *cernere* 'vnímat, vidět, rozlišovat'. Srov. ↓*indiskrétní*, ↓*dliško*, ↓*konkrétní*.

diskriminovat 'přiznávat méně práv či výhod, omezovat někoho', *diskriminace*. Z lat. *discrimināre* 'oddělovat, rozlišovat' od *discrīmen* 'rozlišení' z ↑*dis-* a *crīmen* 'posouzení, obvinění, vina'. Souvisí s *discernere* (viz ↑*diskrétní*). Dále srov. ↓*inkriminovaný*, ↓*kriminál*.

diskurs 'rozhovor, rozmluva'. Z lat. *discursus*, což je příč. trp. od *discurrere* 'rozbíhat (se)', později 'sdělovat, přetřásat', z ↑*dis-* a *currere* 'běžet'. Srov. ↓*konkurs*, ↓*kurs*.

diskuse 'výměna názorů, rozprava', *diskusní*, *diskutovat*, *diskutér*, *diskutabilní*. Z lat. *discussiō* od *discutere* (příč. trp. *discussus*) 'rozbijet, přetřásat', v pozdní lat. 'rozprávět, zkoumat' z ↑*dis-* a *quaterere* 'třást, tlouci'.

diskvalifikovat 'vyřadit, prohlásit nezpůsobilým', *diskvalifikace*. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *disqualificare* tv. Viz ↑*dis-* a ↓*kvalifikovat*.

diskžokej 'konferenciér hudby z desek'. Z angl. *disc-jockey* (viz ↑*disk* a ↓*žokej*).

dislokovat 'rozmístit', *dislokace*. Ze střlat. *dislocare* z ↑*dis-* a lat. *locāre* 'umístit' od *locus* 'místo'. Srov. ↓*lokál*.

disonance 'nesouzvuk'. Ze střlat. *dissonantia* od lat. *dissonāre* 'nesouzvučet' z ↑*dis-* a *sonāre* 'zvučet' od *sonus* 'zvuk'. Srov. ↓*rezonance*, ↓*konsonant*, ↓*sonet*.

disparátní 'různorodý'. Z lat. *disparātus* tv. od *disparāre* 'rozdělovat, oddělovat' z ↑*dis-* a *parāre* 'dělat stejným' od *pār* 'stejný'. Srov. ↓*parita*, ↓*pár*.

dispečeř 'pracovník řídící chod provozu', *dispečeřink*. Z angl. *dispatcher* tv. z *dispatch* 'odesílat, odbavovat' a to ze šp. *despachar* tv. asi stejného původu jako fr. *dépêcher* (viz ↑*depeše*).

dispens 'zproštění povinnosti'. Ze střlat. *dispensa* 'osvobození od církevního zákona' od lat. *dispēnsāre* 'přísně zvažovat, přidělovat' od *dispēdere* 'rozvažovat, odvažovat' z *dis-* a *pendere* 'vážit'. Srov. *↓kompenzovat*.

displej 'zařízení pro zobrazení nějaké hodnoty'. Z angl. *display* od slovesa (*to*) *display* 'vystavit, ukázat' ze střt. *despleier* z lat. *displicāre* 'rozvinout' z *dis-* a *plicāre* 'plést'. Srov. *↓komplikovat*, *↓explicitní*.

disponovat 'volně nakládat'. *disponēt*, *dispozice*, *dispoziční*. Z lat. *dispōnere* (přič. trp. *dispositus*) 'uspořádat, rozkládat, rozdělovat' z *dis-* a *pōnere* 'klást'. Srov. *↑deponovat*, *↓komponovat*, *↓oponovat*.

disproporce 'nepoměr', *disproporční*. Viz *↑dis-* a *↓proporce*.

disputace 'učená hádka, vědecká rozprava', *disputovat*. Z lat. *disputātiō* od *disputāre* 'uvažovat, debatovat', vlastně 'rozřezávat (problém)', z *dis-* a *putāre* 'řezat, počítat'. Srov. *↑amputovat*, *↑deputace*, *↓reputace*.

distance 'vzdálenost', *distancovat* 'zastavit někomu činnost', *distancovat se* 'zřít se'. Přes něm. *Distanz* z lat. *distantiā* tv. od *distāre* 'být vzdálený, odlišovat se' z *dis-* a *stāre* 'stát'. Srov. *↓instance*, *↓substance*, *↓konstaniní*.

distichon 'dvojverší'. Z lat. *distichon* tv. z ř. *distichos* 'dvouveršový, dvouřadý' z *di-* a *stichos* 'řada, řádka, verš'.

disting(v)ovaný 'uhlazený, jemný'. Z fr. *distingué* od *distinguer* 'vyznačovat se (mravy)' z lat. *distinguere* 'odlišovat, vyzdobovat' z *dis-* a *tinguere* 'barvit'. Srov. *↓distinkce*.

distinkce 'odznak hodnosti'. Z lat. *distīnctiō* 'rozlišení, vyzdobení' od *distinguere* (přič. trp. *distīnctus*) (viz *↑disting(v)ovaný*).

distorze 'podvrtnutí, zkroucení'. Z lat. *distorsiō* od *distorquere* (přič. trp. *distorsus* i *distortus*) 'točit, kroutit' z *dis-* a *torquere* tv. Srov. *↓tortura*, *↓dort*.

distribuce 'rozdělování', *distribuční*, *distribubovat*. Z lat. *distribūtiō* tv. od *distribuere* 'rozdělovat, třídit' z *dis-* a *tribuere* 'udělovat, přidělovat'. Srov. *↓tribut*, *↓tribuna*, *↓kontribuce*.

distrikt 'správní okrsek, obvod'. Ze střlat. *districtus* 'soudní okrsek', což je původem přič. trp. od lat. *distringere* 'rozprostírat, roztahovat' z *dis-* a *stringere* 'stahovat, svírat'. Srov. *↓striktní*.

disko, dýško ob. 'spropitné'. Z hov. *diskrece* z *diskrece* (viz *↑diskrétní*). Původně tedy 'odměna za diskretnost', případně z fr. *à discrétion* 'podle libosti'.

dišputát zast. ob. 'rozmluva'. Z lat. *disputātus* od *disputāre* (viz *↑disputace*).

dít zast. 'říkat'. Stč. *diēti*, 1.os. přít. *děju* i *diem*. Ve slov. jazycích dnes v tomto významu řídké (hl. *džec*, sln. *dejáti*). Psl. **děl(j)ati* vychází z ie. **dhē-* 'položil, stavět', pak 'dělat' a od toho 'říkat'. Starobylost tohoto významového posunu dosvědčuje chet. *te-* 'klást' i 'mluvit'. Dále viz *↓dít se*, srov. *↓předzívka*.

dít se. Stč. *diēti*, 1.os. prez. *děju* 'dělat, pokládat'. Všesl. – p. *dziać się* 'dít se', r. *dei* 'strčit, založit', *dēi'sja* 'podít se', ch. *djēti* 'klást', stsl. *děti*, *dējati* 'dělat, položit'. Psl. **dēti*, **dējati* souvisí s lit. *dēti* 'klást aj.', něm. *tun*, angl. *do* 'dělat', lat. *fēcī* 'udělal jsem', ř. *iithēmi* 'kladu', sti. *dādhami* tv. – vše z ie. **dhē-* 'klást, stavět' (A2) (srov. *↑dít*). Dále srov. *↑děj*, *↑dřlo*, *↓nadít se*, *↓odít se*, *↓podít se*, *↓udát se*, *↓zdát se*, *↓soud*, *↓úd* aj.

dítě. Stč. *diētě*. Všesl. – p. *dziecię*, r. *ditjā*, ch. *dijēte*, s. *dète*. Psl. **dětę* (B7) je utvořeno příponou *-ę* (charakteristickou pro mláďata) nejspíš od kolektiva **dětō* (viz *↑dětí*).

div, *divný*, *divit se*, *podívat se*, *udivit*. P. *dziw*, r.d. *div*, stsl. *diva*, *chybí* v jsl. (srov. však s./ch. *divan*, sln. *diven* 'nádherný'). Pro psl. **diva* lze vyjít z ie. **deivos* (B2), které je v lit. *diēvas* 'bůh', lat. *divus* 'božský', sti. *dēvā-* 'bůh', od ie. **dei-* 'zářit' (srov. *ŕden*). Významový posun by byl 'bůh, božský' → 'úžas(ný), zázrak'. Jsou však nejasnosti ve vztahu k *↓divat se* i *↓divý*.

diva 'slavná filmová či jevištní umělkyně'. Z it. *diva* 'božská' z lat. *diva* tv. od *divus* 'božský'. Srov. *↑div*.

divan 'pohovka'. Přes fr. a tur. z per. *dīvān*, původně 'sbírka básní, dokumentů', pak 'úřední místnost', 'přijímací místnost (opatřená poduškami)' a konečně 'pohovka'.

divat se, *divák*, *divácký*, *divadlo*, *divadelní*, *divadelnictví*, *podívat se*, *vynadívat se*, *zadívat se*, *podívaná*. Stč. *dívati se* 'divat se' i 'divit se'. Dále jen v slk. a luž. To by svědčilo pro zsl. inovaci – obměnu psl. **diviti se* (viz *↓divit se*). Pro starobylost slova naopak hovoří spojení s lit.d. *deivōni* 'hledět', sti. *dhi-* 'pozorovat, myslet' z ie. **dhei-* 'vidět, hledět'.

divergence 'rozbíhání, odklon', *divergentní*. Z lat. *dīvergentia* od *dīvergere* 'rozbíhat se' z *↑dis-* a *vergere* 'klonit se'. Srov. *↓konvergence*.

diverze 'záškodnictví', *diverzní*, *diverzant*. Přes r. *diversija* či přes něm. z pozdnělat. *diversiō* 'odbočení, odvrácení' od lat. *divertere* (přič. trp. *diversus*) 'rozcházet se, odchylovat se' z *↑dis-* a *vertere* 'obracet, kroutit'. Srov. *↓konverze*, *↑averze*, *↓traverza*, *↓verš*.

dividenda 'podíl z čistého zisku akciových společností'. Z něm. *Dividende* a to (asi přes angl.) z lat. *dividendum* 'to, co má být rozděleno' od *dividere* 'rozdělit' z *↑dis-* a kořenu **vid-*, který je zřejmě v *↓dova*. Srov. *↓divize*, *↑devíza*, *↓individuum*.

divis 'spojovník'. Od lat. *divisus* 'rozdělený' (viz *↓divize*).

divize 'vyšší jednotka vojska; nižší mistrovská soutěž', *divizní*. Z fr. *division* z lat. *divisiō* 'rozdělení' od *dividere* (přič. trp. *divisus*) 'rozdělit' (viz *↑dividenda*).

divizna 'vysoká bylina se žlutými květy'. Všesl., ale s formálními rozdíly – p. *dziewanna*, r.d. *divina*, *divena*, sln. *divin*, s./ch. *divizna*, b. *divizna*. Slovo málo průhledné. Většinou se spojuje s *↑div*, tedy 'divotvorná bylina', což by odpovídalo jejím léčebným účinkům.

divka, *divčít*, *divčina*. Stč. *dievka*, *děvka* (s pozdějším rozlišením významu, viz *↑děvka*). Zdrobnělina od *↑děva*.

divý, *divoch*, *divoký*, *divokost*, *divočák*, *divočina*, *divočít*, *divoženka*. Všesl. – p. *dziwy*, r.d. *dívij*, s./ch. *divlji*, stsl. *divii*. Psl. **diva* 'divoký' lze těžko oddělit od **dika* tv. (srov. p. *džiki*, r. *dikij*, *↑dikobraz*), jež se spojuje s lit. *dýkas* 'nečinný, prázdný'. Na druhé straně jsou i dobré důvody pro spojení s *↑div* – významový posun by byl 'boží' → 'volně žijící' → 'divoký'. Argumentuje se především lot. *divs* 'bůh', *diva zuosis* 'divoké husy'.

dixieland 'klasický typ džezové hudby'. Původně 'zaslíbená země amerických černochů', původ slova *Dixie* nepřiliš jasný, snad z vlastního jména.

díže 'nádoba na mísení těsta'. Stč. *diežě*. Všesl. – p. *dzieża*, r. *deža*, s./ch. *džža*. Psl. **děža* (< *děz-ja*) se vyvozuje z ie. **dhoiǵh-ja* (A1,A2,B2,B3) od **dheiǵh-* 'mísit, hníst'. Souvisí s něm. *Teig*, angl. *dough* 'těsto' i lat. *figūra* (vlastně 'výtvar vzniklý hnětením'). Srov. *↓lady*, *↓zed*.

dlabat, *vydlabat*, *nadlábnout se*. Z psl. **dolbati* (B8), které má pokračování jen v č., slk., b. a mak. Jinde tvary z psl. **dǫlbati* (viz *↓dloubat*). Srov.

také ↓*dláto*, ↓*kadlub*. Není jisté, zda sem patří i zhrub. *dlabat* 'jíst' (podle Ma² od *lábat* 'pít velkými doušky').

dlaha 'dřevěná deska na zlomeninu'. Jen č., slk., s./ch.d. (*dlaga*) a b.d. (*dlága*). Psl. **dolga* (B8) asi souvisí se stír. *dluigim* 'štipu', něm. *Zelge* 'odříznutá větev', vše k ie. **del-* 'řezat'. Srov. ↓*dluh*, ↓*dlážditi*, ↓*podlaha*.

dlañ, *dlañový*, *dlanitý*. Všesl. – p. *dloñ*, r.d. *dolón'*, s./ch. *dlän*, stsl. *dlanb*. Psl. **dolnb* (B8) souvisí s lit. *dėlna(s)* tv. Další souvislosti nejisté. Uvažuje se o ř. *thėnar*, sthn. *tenar* tv. (z ie. **dhen-* 'ploché místo') či psl. **dolb* (viz ↓*důl*) – pak by se vycházelo z významu 'miskovitě prohloubená část ruky'.

dlask 'zpevný pták se silným zobákem'. Slk. *glezg*, p. *kľesk*, s./ch. *dlaska*. Onom. původu. Srov. ↓*mlaskat*, ↓*tleskat*.

dláto, *dlátko*. P. *dluto*, r. *dolotó*, b. *dlaró*. Z psl. **dolbro* (A9, B8). Dále viz ↑*dlabat*, ↓*dloubat*.

dlážditi, *dlážděný*, *dláždění*, *dláždice*, *dláždíčka*, *dláždíč*, *dlážba*, *vydlážditi*. Stč. *dlážiti*, *dlážiti* (ještě u Jg rovnocenné s *dlážditi*). Jen č. a slk. (řidké doklady i v s./ch. a sln.). Psl. **dolžiti* je odvozeno od **dolga* (viz ↑*dlaha*).

dle. Souvisí s ↑*dělka*. Srov. ↓*podle*, ↓*vedle*.

dlít, *prodlévat*, *prodlení*. Viz ↑*dělka*.

dloubat, *dloubák*, *dloubanec*, *vydloubnout*. Všesl. – p. *dlubač*, r. *dolbít'*, sln.d. *dólbat*, s./ch. *dúpst*, vše ve významu 'dlabat'. Psl. **dlbati*, **dlbiti*, **dolbati* (viz ↑*dlabat*) ap. souvisí s lit. *dálba* 'sochor', sthn. *bi-telban* 'zahrabávat', stangl. *delfan* 'kopat, hrabat' – vše z ie. **dheibh-* 'hloubit, hrabat' (A2, A4).

dlouhý, *dlouhán*, *dlouhatánský*, *dlouhit*, *prodloužit*, *zdloužit*, *dlouhoo-*. Všesl. – p. *dlugi*, r. *dólgij*, s./ch. *düg*.

stsl. *dlǫga*. Psl. **dbǫgъ* (**dbǫgъ*) se vyvozuje z ie. **dǫghó*, přibližně je ř. *dolichós*, sti. *dīrghá-*, chet. *daluki-* a s problematickým odsunutím *d-* snad i lit. *ilgas* tv., dále (rovněž bez *d-*) asi i něm. *lang*, angl. *long*, lat. *longus*. Komparativ *delší* je z nerozšířeného **dbl-* (viz ↑*dělka*).

dluh, *dlužní*, *dlužník*, *dlužnický*, *dlužit*, *zadlužit*, *dluhopis*. Všesl. – p. *dtug*, r. *dolg*, s./ch. *düg*, stsl. *dlǫgъ*. Psl. **dbǫgъ* se považuje za příbuzné se stír. *dliged* 'povinnost', gót. *dulgs* 'dluh' (to je však pro svou izolovanost asi výpůjčka ze slov.). Přijatelný je výklad z ie. **del-* 'řezat, rubat' (srov. ↑*dlaha*) s posunem 'zářez, vrub' → 'dluh' (srov. *máš u mě vroubek*), méně pravděpodobná je spojitost s ↑*dlouhý* (*dluh* = 'lhůta, dlouhá doba čekání').

dmout (se), *dmuť*, *vzedmout (se)*, *nadmout (se)*. Novotvar k *dúti* (↓*dout*) analogií podle prezéntního *dmu*, *dmeš* atd. (D1). Srov. ↓*dmýchat*.

dmýchat, *rozmýchat*, *dmychadlo*. Č.st. i *dmuchati*, p. *dmuchač*. Expr. odvozenina od ↓*dout* (1.os.přít. *dmu*). Č. -ý- asi podle ↓*dýchat*.

dna 'onemocnění kloubů, artritida'. Stč. *dna* 'střevní kolika', podobné významy i v dalších slov. jazycích včetně stsl. Psl. **dbna* nejspíš souvisí s **dbno* (↓*dno*) 'spodní část něčeho', asi též 'vnitřnosti', jak svědčí např. str. *dna* 'děloha' i české nář. *dena* 'vepřový žaludek'.

dnes, *dnešní*, *dnešek*. Všesl. – p. *dziś*, str. *dnes* (nyní *segódnja*), s./ch. *danas*. Psl. **dbnъsb* (B6) je z **dbnъ* (↑*den*) a zájmena **sb* 'tento'. Srov. ↓*jetos*, ↓*zde*.

dno. Všesl. – p., r. *dno*, s./ch. *dnò*, stsl. *dbno*. Psl. **db(b)no* se nejčastěji spojuje s lit. *dūgnas* (< *dubnas*), lot. *dubens* tv., jež souvisí s lit. *dubus*, něm. *tief*, angl. *deep* 'hluboký' z ie. **dht(e)ub-* tv. (A4). Jiný výklad počítá

s přesmykem **bhudh*->**dhubh*-. Z ie. **bhudh*- vychází něm. *Boden*, lat. *fundus* (srov. ↓*fond*), ř. *pythmēn*, arm. *bun*, sti. *budhná*- - vše 'dno, základ'. Srov. ↑*dna*, ↓*dýnko*.

do předl. Všesl. Psl. **do* je z ie. zájmenného kořene **do/dō/de* a souvisí s částicí *-da* (srov. ↓*Jeda*), něm. *zu*, angl. *to* 'k' (A4) i ř. *éndon* 'uvnitř' (viz ↓*endo*-).

doa, *dobový*, *období*. Všesl. - p. *do*a, r.d. *dó*a, s./ch. *dō*a. Psl. **do*a vychází nejspíš z ie. **dhabh*- 'vhodný' a souvisí s lit. *dabà* 'povaha, vlastnost', *dabař* 'nyní', gót. *gadaban* 'hodit se'. Původně tedy asi 'vhodná doba', pak 'doba vůbec' (k tomu srov. ↓*hod*). Patří sem i odvozeniny ↓*podoba*, ↓*obdoba*, ↓*zdobit* aj., k nimž stojí významově blízko lit. *dabà* (viz výše) i *dabinti* 'zdobit'. Srov. ↓*dobry*.

dobat, *podobat*, *podobaný*, *vydobat*. Expr. Snad zkřížením ↓*zobat* a ↓*dubat*.

dobrman 'plemeno psů'. Podle chovatele Němce *Dobermanna*, který plemeno vyvinul křížením pinče a ovčáckého psa.

dobrodiní, *dobrodinec*. K druhé části složeniny viz ↑*dít se*.

dobrodruh, *dobrodružný*, *dobrodružství*. Stč. *dobrodruh* 'statečný druh', *dobrodružství* 'hrdinství, dobrotá', pozdějším přehodnocením významu se stává ekvivalentem fr. *aventure* (srov. ↑*avantýra*).

dobrý, *dobrák*, *dobráčka*, *dobrácký*, *dobráctví*, *dobrota*, *dobrotivý*, *dobrotivost*, *udobřit (se)*. Všesl. - p. *dobry*, r. *dōbryj*, s./ch. *dōbar*, stsl. *dobra*. Psl. **dobr̥* je utvořeno příponou *-ro* od ie. **dhabh*- 'vhodný'. Nejbliže mu je lat. *faber* 'řemeslník, kovář', 'dovedný' (další souvislosti pod ↑*doba*). K posunu 'vhodný' → 'dobrý' srov. ↓*hodný*.

dobytek, *dobytče*, *dobyččí*, *dobytkářství*. Všesl. - p. *do*bytek

'dobytek, jmění', str. *do*bytkō 'majetek, jmění', s./ch. *do*bítak 'zisk, výhra', b. *do*bítok 'dobytek'. Psl. **do*bytkō je odvozeno od **do*byti 'získat, nabýt'. Původní význam byl zřejmě 'majetek, nabyté jmění' (je i ve stč.), z toho pak 'domácí skot' (dnes v č., slk., p., b., mak. a ukr.d.). Svědčí to o tom, že dobytek tvořil hlavní součást jmění (srov. i lat. *pecus* 'dobytek' - *pecunia* 'peníze' a ↓*skot*).

docent 'titul vysokoškolského učitele', *docentství*, *docentura*. Z lat. *docēns* (gen. *docentis*) 'učící', původně přech. přít. od *docēre* 'učit'. Srov. ↓*doktor*, ↓*dokument*.

doga 'psí plemeno'. Z angl. *dog* 'pes', jehož další původ není jasný.

dogma 'základní teze nepřipouštějící námitky', *dogmatik*, *dogmatický*, *dogmatismus*. Přes lat. *dogma* z ř. *dōgma* 'mínění, poučka, příkázání' od *do*kēō 'míním', jež souvisí s lat. *docēre* (viz ↑*docent*).

dohoda, *dohodnout (se)*. Novější (u Jg není). Nejspíš od staršího *dohoditi* 'zprostředkovat, opatřit' (viz ↓*hodit*).

dojit, *dojení*, *dojička*, *dojný*, *dojnice*, *dojivost*. Všesl. - p. *doič*, r. *dojč*, s./ch. *dōjiti*, stsl. *doiti*. V s./ch., sln. a stsl. je doložen původní kauzativní význam 'nechat sát, kojit' (srov. i stč. *dojka* 'kojná'). Psl. **dojiti* souvisí s ie. kořenem *dhē(i)*- 'sát' (A6) (srov. např. ↓*hojit* - ↓*žít*). Viz ↑*děti*, ↑*děva*.

dok 'přístavní zařízení k stavbě a opravě lodí'. Z angl. *dock*, jež má paralely v germ. jazycích, avšak jeho další původ není jasný.

dokavad. Z *do*- (viz ↑*do*), *-ka*- (viz ↓*kdo*) a spojení částic *-va*- a *-de*. Srov. ↓*dokud*, ↓*poněvadž*.

dokonalý, *dokonalost*. Od *dokonati*; vlastně tedy 'dokončený, úplný', z toho 'bezvadný'.

dokořán. Expr. obměna stč. *do kořen* 'do základů, zcela'. Viz ↓*kořen*.

doktor, *doktorka*, *doktorský*, *doktorát*, *doktorund*. Z lat. *doctor* 'učitel' od *docēre* 'učit'. Srov. ↑*docent*, ↓*doktrína*, ↓*dokument*, ↑*dogma*.

doktrína 'soustava zásad; učení', *doktrinář*. Přes něm. z lat. *doctrína* tv. od *docēre* 'učit'. Srov. ↑*doktor*.

dokud. Stč. i *dokad*, *dokž*. Viz ↑*dokavad*. Ve slov. jazycích různé podobné formy (srov. slk. *dokiaľ*).

dokument '(písemný) doklad, svědectví', *dokumentovat*, *dokumentace*, *dokumentační*, *dokumentární*. Z lat. *documentum* 'důkaz, svědectví', vlastně 'co slouží k poučení', od *docēre* 'učit'. Srov. ↑*doktor*.

dolar 'druh cizí měny', *dolarový*. Z angl. *dollar* a to z něm. *Taler* (viz ↓*tolar*).

-dolat (*odolat*, *udolat*, *zdolat*, *odolný*, *nezdolný*, *neodolatelný*). Souvisí se stč. *dole* 'zdar, moc, síla' (srov. stsl. *odolěti* 'zvítězit'), jež se vyvozuje z psl. **doľu* 'úděl, osud'. To je příbuzné s lit. *dalià* tv., sti. *dalam* 'díl, úděl', vše snad od ie. **del-* 'řezat, sekát'. Uvažuje se i o souvislosti s ↑*dělit*.

dole. Ustrnulý tvar lokálu psl. **doľ* (viz ↓*důl*).

doličný 'dokazující spáchání trestného činu'. Od staršího č. (Jg) *doličiti* 'dokázat, dotvrdit'. Viz ↓*lčítí*!

dolmen 'keltský náhrobní či obětní kámen'. Z bret. *tol* 'stůl' a *men* 'kámen'.

dolomit 'druh vápence'. Podle fr. geologa D. G. de *Dolomieau* († 1801).

dolů. Stč. *dolův* (viz ↓*důl*). Asi podle ↓*domů*.

dóm 'hlavní městský chrám'. Přes něm. *Dom*, fr. *dôme* a it. *duomo* z lat.

domus 'dům' (myslí se 'dům Boží', příp. 'dům biskupův'). Viz ↓*dům*.

doma, *domáci*, *domácnost*, *zdomácnět*. Starý ustrnulý pád, jehož učení však není jednoduché. Snad z ie. lokálu **domō(u)* (dále viz ↓*dům*).

doména 'hlavní obor působnosti'. Přes něm. *Domäne* z fr. *domaine*, a to z lat. *dominium* 'panství' od *dominus* 'pán' k *domus* 'dům'. Srov. ↓*dominovat*, ↓*domino*, ↑*dáma*, ↓*dům*.

domestikace 'zdomácnění, ochočení', *domestikovat*. Z angl. *domestication* od *domesticate* 'zdomácnovat' ze střlat. *domesticare* tv. od lat. *domesticus* 'patřící k domu' od *domus* 'dům'. Srov. ↓*dům*, ↓*dominovat*.

dominikán 'člen mnišského řádu'. Podle zakladatele sv. *Dominika* (13. st.). Jméno je z lat. *dominicus* 'patřící Pánu'. Srov. ↓*dominovat*.

domino 'hra s obdélníkovými kameny'. Asi z fr. Nejspíš souvisí s lat. *dominus* 'pán', ale podstata přenesení není jasná.

dominovat 'vévodit, vynikat', *dominanta*, *dominantní*. Z lat. *domināri* 'vládnout' od *dominus* 'pán' od *domus* 'dům'. Srov. ↑*doména*, ↑*domino*.

domnívat se, *domněnka*, *domnělý*. Viz ↓*mníti*.

domov, *domovina*, *domovský*, *bezdomovec*. Zpodstatnělé krátké adj., pouze č. a slk. Srov. p. *domowy*, r. *domóvyj*, s./ch. *dómov*, psl. **domovъ* – vše ve významu 'domovní'. Dále viz ↓*dům*.

domů. Stč. *domův* (C5), r. *domój*, sln. *domów*, stsl. *domovi* (ale např. p. *do domu*). Psl. **domovъ* je se vši pravděpodobností ustrnulý dativ z původního **domovi* (srov. stsl. tvar). Dále viz ↓*dům*, srov. ↑*doma*.

don 'španělský šlechtický titul'. Z lat. *dominus* 'pán'. Srov. ↑*dáma*.

donace 'veřejné darování', *donátor*. Z lat. *dōnātiō* 'darování' od *dōnāre* 'darovat' od *dōnum* 'dar'. Srov. ↓*dotace*, ↑*dar*, ↑*dát*.

donchuán 'záletník'. Podle legendární, umělecky mnohokrát zpracované postavy záletníka *Dona Juana* (srov. ↑*don*, šp. *Juan* = *Jan*).

donkichot 'pošetilý snílek usilující o nemožné', *donkichotský*. Podle *Dona Quijota*, hrdiny románu M. de Cervantese († 1616). Srov. ↑*don*.

dopovat 'užívat nedovolené povzbuzující prostředky (ve sportu)', *dopink(-g)*, *dopingový*. Z angl. *dope* 'podat drogu, omámit (se) drogou' asi z hol. *doopen* 'namočit, ponořit' (souvisí s angl. *dip* tv., něm. *taufen* 'křtít').

dorota zast. hanl. 'nepořádnice, běhna'. Z osobního jména *Dorota* (z ř. *Dōrothéa* 'bohyně darů', častěji však interpretováno jako 'dar boží'), častého u venkovských dívek přicházejících do města. Srov. ↓*důra*.

dort, *dortový*. V č. od 16. st., všude jinde s *t-* (slk. *torta*). Z něm. *Torte* a to (přes fr.) ze střlat. *torta* 'druh (krouceného) pečiva' od lat. *torquēre* (příč. trp. *tortus*) 'kroutit'. Někteří však kvůli dlouhému *-ō-* v pozdnělat. *tōrta* tuto etymologii zpochybňují. Srov. ↓*tortura*.

dorzální 'hřbetní'. Ze střlat. *dorsalis* tv. od lat. *dorsum* 'hřbet'.

dosavad, *dosavadní*. Viz ↑*dokavad*, *-s(a)-* je od starého ukazovacího zájmena **sō* 'tento'. Srov. ↑*dokud*, ↓*dosud*, ↓*kde*, ↓*zde* i ↑*dnes*.

dospělý, *dospělost*, *dospět*, *dospívat*. Jen č. Ve stč. 'dokonalý, hotový, zralý'. Dále viz ↓*spět*.

dostatek, *dostatečný* aj. Od *dostat* (viz ↓*stát²*), ale významem spojováno s nesouvisejícím ↓*dost(i)*.

dost(i). Všesl. – p. *dosyč*, r.d. *dosyt¹*, s./ch. *dōsta* tv. ukazují na psl. **do syti*, **do syta* (srov. č. *dosyta*), s případným oslabením samohlásek (u příslovčí běžným). Dále viz ↑*do* a ↓*syř*.

dosud. Srov. ↑*dokavad*, ↑*dosavad*, ↑*dokud*.

došek 'slaměná otýpka k pokrývání střechy', *doškový*, *doškář*. Stč. *doch*. Ze střhn. *dach* 'střecha, pokrytí', jež souvisí s lat. *tegere* 'krýt' (srov. ↓*toga*, ↑*cihla*), ř. (*s)tégos* 'střecha' i naším ↓*stoh* (A4, A5, A6). U nás došlo k metonymickému posunu části za celek jako v angl. *thatch* 'došek'.

dotace 'pravidelný příděl prostředků'. *dotacní*, *dotovat*. Z lat. *dōtātiō* od *dōtāre* 'vybavit darem (věnem)' od *dōs* (gen. *dōtis*) 'věno, dar' od *dare* 'dát'. Srov. ↑*donace*, ↑*dát*, ↓*doze*.

doubat. Expr. Snad k ↑*dobat* a ↑*dloubat*. Srov. i ↓*dubka*.

doubrava 'listnatý, zvláště dubový les'. Všesl. – p. *dqbrowa*, r. *dubrāva*, s./ch. *dūbrava*, stsl. *dqbrawa* 'háj, listnatý les'. Psl. **dqbrawa* zřejmě souvisí s **dqbō* (↓*dub*), je však i dost odpůrců tohoto spojení (mj. Ma², HK), kteří vycházejí z toho, že původní význam byl 'háj, lesík' obecně. Lze pomýšlet i na kontaminaci (D3) psl. **dqbō* a **dsbrō* 'rokle' od ie. **dh(e)ub-* 'hluboký' (srov. ↑*dno*).

doufat. Stč. *doufati* vzniklo z *do-* a *úfati* 'doufat, spoléhat se, důvěřovat' (p. *ufac*, sln. *úpati* tv.), to pak spodobou z pč. **upvāti* z psl. **p̣vāti* '(pevně) důvěřovat' (viz ↓*pevný*). Srov. ↓*zoufat*.

doupě. Stč. *dúpě* ž.r. (jako *duše*). Všesl. – p. *dupa* 'zadnice', *dziupla* 'dutina v stromě', r. *duplō*, s./ch. *dúplja* tv. Psl. **dupa*, **dup'a*, **dupl'a* se vykládá z ie. **dheup-*, varianty k **dheub-* 'hluboký' (viz ↑*dno*, ↑*doubrava*). Souvislost se hledá v lot.

dupis, duplis 'dřevěná nádoba', stangl. *dyfan* (angl. *dive*) 'ponořit, potopit (se)'.

doura. Expr. k ↑*díra*.

doušek. Vlastně zdrobnělina od ↓*duch*, v původním významu 'dech'. Tedy 'co se vypije na jedno nadechnutí'.

douška 'připisek'. U Jg ještě není. Výklad ze spojení *do úška* (tedy 'důvěrný dodatek') (HL, Ma²) je asi lid. etym. (D2); motivace bude asi podobná jako u ↑*doušek* (HK), je to vlastně zdrobnělina od ↓*duše*. Srov. ↓*mateřídouška*.

dout, zadout, nadouvat (se), vzdouvat. Stč. *dúti*, 1.os.přít. *dmu*, pak analogií (D1) nový přezens *duji* (srov. ↑*dmout*). Všesl. – p. *dąć*, r. *dui'*, s./ch. *dūiti*, stsl. *dqti*. Psl. **dqti* souvisí především s lit. *dūmti* 'foukat' a sti. *dhāmati* 'fouká' z ie. **dhem-* tv. Zdá se však, že bylo i psl. **duti* z ie. **dheu-* (viz ↓*duch*), s nímž se **dqti* křížilo. Srov. ↓*dury*, ↑*dmýchat*, ↓*dým*, ↓*duřet*.

doutnat, doutnák, doutník, doutníkovitý. Jen č., ne zcela jasně. Dříve též 'tlít, trouchnivět'. Spojení s *doutnatý* (Jg), stč. *doupnatý* 'dutý' by ukazovalo na původní význam 'trouchnivět (v dutině stromu)' (viz ↑*doupěť*), z toho pak 'trouchnivě hořet' (srov. HK, jinak Ma²).

doyen 'nejstarší člen sboru'. Z fr. *doyen* a to z lat. *decānus* (viz ↑*děkan*).

dóza 'ozdobná schránka s víčkem'. Z něm. *Dose*, a to z hol. *doos* 'krabička'. Další původ není zcela jistý, ale asi je stejný jako u ↓*doze* (metonymický posun 'dávka (léku ap.)' → 'schránka (na lék)').

doze 'dávka'. Přes stílat. *dosis* z ř. *dósis* 'dávka, dar' od *dídōmi* 'dávám'. Srov. ↑*dóza*, ↑*dát*, ↑*dotace*.

dóže 'hlava bývalé benátské a janovské republiky'. *dóžeť*. Ze

severoit. *doge* z lat. *dux* (gen. *ducis*) 'vůdce' od *dūcere* 'vést'. Srov. ↓*dukát* a Mussoliniho titul *duce*.

dráb 'biřic'. Stč. '(najatý) voják'. Asi zkrácením z *drabant*, *trabant* 'pěší voják, člen osobní stráže' z něm.st. *drabant*, *trabant*, snad od něm. *traben* 'klusat'.

drabař 'velbloud dvouhrbý'. Z něm. *Traber* od *traben* 'klusat'. Srov. ↑*dráb*.

draft 'systém výběru hráčů do profesionálních týmů (v hokeji ap.)', *draftovat*. Z angl. *draft* tv., vlastně 'výběr, tah, záťah, odvod ap.', od (*to*) *draw* 'táhnout, nabrat, získat'.

dragoun 'jízdni voják', *dragounský*. Z fr. *dragon* z lat. *dracō* 'drak'. Fr. *dragon* přeneseně znamenalo i 'druh střelné zbraně' a 'vojenská standarta' – na to, který z těchto významů byl pro motivaci našeho slova rozhodující, se názory různí. Srov. ↓*drak*.

dráha, drážka, dráhový, nádraží, nádražní. Všesl. (kromě b., mak.) – p. *droga*, r. *doróga* tv., s./ch. *drąga* 'údolí, soutěska'. Psl. **dorga* (B8) souvisí s ↓*drhnout* a spolu s ním s ↓*drát*². Původně 'cesta mezi poli, kudy se vyháněl dobytek' (tak i stč.), tedy 'vydrhnutá (dobytkem)'. V nové době použito pro 'železnici'.

drahný kniž. 'dlouhý, značný, velký'. Jen č. Nabízí se spojitost buď s ↑*dráha* či s ↓*drahý*, ale vývoj významu není jasný.

drahý, drahota, drahoušek, druho- Všesl. – p. *drogi*, r. *dorogój*, s./ch. *drąg*, stsl. *draga*. Psl. **dorgě* (B8) nemá spolehlivé ie. paralely kromě lot. *dārgs*, které se zdá být výpůjčkou ze slov. Snad psl. novotvar od kořene **dergh-*, který je v ↓*držet*, i když významová stránka není příliš jasná ('co stojí za držení'?).

drachma 'jednotka řecké měny'. Z ř. *drachmé*, původně 'hrst', od *drássomai* 'uchopuji, nabírám'.

drajv 'útočný úder (v tenise, stolním tenise)'. Z angl. *drive* 'hnát, odrážet' (srov. něm. *treiben* tv.). Souvisí s ↑*draft* a vzdáleněji asi i s naším ↓*droždí*.

drak, *drakovitý*. Z lat. *dracō* (gen. *dracōnis*) z ř. *drákōn* a to asi od *dérkomai* 'hledím', tedy snad 'tvor s hroživým zrakem'. Srov. ↑*dragoun*.

drama, *dramatický*, *dramatičnost*, *dramatik*, *dramatizovat*, *dramatizace*. Přes něm. *Drama* ze střlat. *drama* z ř. *drāma* 'jednání, divadelní hra' od *dráō* 'jednám, konám'. Srov. ↓*drastický*.

dramaturg 'kdo vybírá a sestavuje repertoár', *dramaturgie*, *dramaturgický*. Viz ↑*drama* a k druhé části ↓*chirurg*.

drancovat, *vydrancovat*, *nadranc*. Jen č. Odvozuje se od *dranec* (HK) či *dranice* (Ma²) (od ↓*drát*²), ale je to tvoření značně neobvyklé.

drandit ob. expr. 'rychle jet (na něčem)'. Asi onom. Srov. ↓*drnět*.

dranzírovat 'rozřezávat (na porce)', slang. *dranzírák* 'nůž na porcování'. Z něm. *tranchieren* z fr. *trancher* 'rozřezávat', další původ nejistý.

drápat, *dráp*, *drápek*, *drápanec*, *drápák*, *drápvavý*, *rozdrápat*, *vydrápat (se)*. Všesl. Psl. **drapati* je starým rozšířením kořene, který je v ↓*drát*². Souvisí asi s ř. *drépō* 'trhám, škubu'. Srov. ↓*drásat*.

draperie 'dekorativní závěs'. Z fr. *draperie* od *drap* 'sukno', původu asi germ.

drásat, *drásavý*, *rozdrásat*. Sln. *drásati* 'rozložit, oddělit', podobné je b. *drásna* 'škrábnout', pol. *drasnąć* tv. Asi z **drap-sati* (Ma²) (viz ↑*drápat*).

draslo 'uhličitán draselný', *draslík*, *draselný*. Vytvořeno Preslem (pradlenám drásá ruce).

drastický 'krutý, tvrdý, silně působící'. Přes něm. *drastisch*, fr.

drastique tv. z ř. *drastikós* 'účinný' od *dráō* 'jednám, konám'. Srov. ↑*drama*.

drát¹, *drátek*, *drátový*, *bezdrátový*, *drátěný*, *drátěnka*, *dráteník*, *drátovat*, *zadržátovat*, *přidrátovat*, *drátkovat*. Slk. *drôt*. Z něm. *Draht* tv. (srov. angl. *thread* 'nit') od *drehen* 'točit, kroutit' (podle toho, že se navíjí).

drát², *prodrat (se)*, *rozdrat*, *odrat*, *prodírat (se)*, *rozdírat* aj. (srov. ↓*dřít*). Všesl. – stp. *drač*, r. *drat'*, s./ch. *drāti*, stsl. *dbrati*. Psl. **dbrati* je variantou k **derti* (viz ↓*dřít*) a souvisí s lit.d. *diřti* tv., něm. *zerren*, angl. *tear* 'trhat', ř. *dérō*, arm. *terem* 'dřu, stahuji kůži' z ie. **der-* tv. Srov. ↓*dravý*, ↑*drápat*, ↑*drancovat*, ↓*drhnout*, ↓*drbat*, ↓*ndador* aj.

dravý, *dravost*, *dravec*. Jen č. a slk. Od ↑*drát*².

dráždit, *dráždivý*, *dráždivost*, *dráždidlo*, *podráždit*, *rozdráždit*, *vydráždit*. Stč. i *drážiti*, *drážniti*. Všesl. – p. *dražnić*, r. *draznít'*, sln. *drážiti*, s./ch. *dražniti*, *drážiti*. Psl. **dražiti* a **drazniti* se možná sblížily až druhotně. Prvnímu se zdá být blízké stangl. *dreccan* 'trápit, dráždit', sti. *drāghate* 'souží, trápi' od ie. **dhrāgh-* (A2), druhému spíš útvary od ↑*drát*² (srov. ↑*drásat*).

dražé 'oblá, hladká pilulka či cukrovinka'. Z fr. *dragée* a to z ř. *tragémata* 'pamlsky' od *trōgō* 'pojidám'.

dražit, *dražba*, *dražební*, *zdražit*, *vydražit*, *podražiti*, *prodražit se*. Od ↑*drahý*.

drbat, *drb*, *drbna*, *podrbat (se)*, *vydrbat*, *zdrbat*, *prodrbat*. Jen č. a slk. (ojedinělé doklady v sln. a vsl. dialektech). Nepochybně útvary související s ↑*drát*² (psl. **dbrbati*); ie. paralely však jsou – i vzhledem k malému počtu slov. dokladů – pochybné.

drcat, *drnout*, *drc*. Onom. původu. Srov. ↓*drkat*, ↓*trkat*, ↓*drnět*.

drdol. Jen č. (doklady od 17. st.). Asi od staršího č. *drdati* 'škubat' a to od ↑*drát*² (srov. ↑*drbat*).

drek vulg. 'lejno'. Z něm. *Dreck* tv., jež souvisí s lat. *stercus*, ř. *stergános* 'hnůj' (A4,A5). Srov. ↓*pendrek*.

drenáž 'odvodňování', *drén*. Přes fr. z angl. *drainage* od *drain* 'odvodnit, odčerpát' ze stangl. *dreahnian* 'sušit' (srov. angl. *dry* 'suchý').

dres 'sportovní úbor'. Z angl. *dress* 'oblečení, šaty', (*to dress* 'obléci, upravit' z fr. *dresser* 'upravit, připravit, napřímít' z vlat. **dīrēctiāre* tv. od lat. *dīrēctus* (viz ↑*direkt*). Srov. ↓*dresink*, ↓*drezura*.

dresink 'ochucená majonéza do salátu'. Z angl. *dressing* od *dress* 'upravit, ozdobit, obléci' (viz ↑*dres*).

drezína 'služební železniční vozík'. Z něm. *Draisine* podle vynálezce K. F. von *Draise* (19. st.).

drezura 'přísný výcvik (zvířat)', *drezér*. Z něm. *Dressur* tv. a to od fr. *dresser* 'připravit, napřímít' z vlat. **dīrēctiāre* tv. od *dīrēctus* 'přímý' (viz ↑*direkt*). Srov. ↑*dres*, ↑*dresink*.

drhnout, *zadržnout*, *zádrhel*, hanl. *odrhovačka*. Všesl. – p. *dziergać*, r. *dęrgać*, sln.d. *dřgniti*. Psl. **dbrgnōti*, **dbrgati* souvisí s **drati* (↑*drát*²). Příbuzné je lit. *dīrginti* 'dráždit', stangl. *tergan* 'tahat, škubat', něm. *zergen* 'táhnout, mnout', což svědčí o stáří tohoto útvaru (ie. **dergh*).

drchat zast. ob. 'cuchat, muchlat'. Expr. k ↑*drát*². Srov. ↑*drbat*, ↑*drhnout*.

driblovat 'individuálně postupovat s míčem', *driblink*, *driblér*. Z angl. *dribble* tv., původně 'odkapávat' od staršího *drib* tv. (souvisí s *drop* 'kapka', srov. ↓*drops*).

dril 'bezduché, mechanické cvičení', *drilovat*. Z něm. *Drill* tv. od *drillen* 'cepovat, vřít, kroutit', jež souvisí s *drehen* 'točit, kroutit'.

drink 'alkoholický nápoj'. Z angl. *drink* 'nápoj', (*to drink* 'pít'). Srov. něm. *Trunk* (z toho ↓*trůnk*) a *trinken* tv. Mimo germ. jazyky nemá jisté paralely.

drkotat, *drkotavý*, *zadržkotat*, *přidrkat*. Odvozeno od *drkat* 'vrážet, štouchat'. Asi onom. původu (srov. ↑*drcat*, ↓*drncat*, ↓*drnkat*); na druhé straně má poměrně blízko k ↑*drhnout*, ↑*drbat* ap.

drmolit, *drmolivý*, *oddrmolit*, *zadržmolit*. Dříve 'mačkat, drobit, drtit' (Jg). Odvozeno od nedoloženého **drmati* (slk. *drmat* 'tahat, škubat'). Nelze oddělit od významově i formálně blízkých slov jako ↑*drhnout*, ↑*drbat*; jde tedy o útvar od ↑*drát*².

drn, *drnový*. Všesl. – p. *darni*, r. *děrn*, sln. *dm*, s./ch. *dm* 'skála v moři'. Psl. **dbrnə* je stará odvozenina od slovesného kořene **der-* (viz ↑*drát*², ↓*dřít*), tedy 'co je rozrušené dřevím'.

drncat, *drncavý*, *zadržncat*. Zesílená varianta k ↑*drcat*, *drkat* (↑*drkotat*).

drnět, *drnětí*, *zadržnět*, *rozdrnět se*. Asi onom. původu, srov. ↓*drnkat*.

drndat 'žvanit', *drndavý*, *vydrndat*. Spíše onom. původu (expr. k ↑*drcat*, *drkat*) než expr. varianta k ↑*drbat* (tak HL). Srov. sln.d. *dřndrati* tv.

drnkat, *drnkací*, *drnkavý*, *zadržnkat*. Onom. původu. Asi zesílená varianta k *drkat* (↑*drkotat*), ale významově souhlasí s ↑*brnkat*.

drobit, *drobek*, *drobeček*, *drobet*, *drobný*, *drobnost*, *podrobný*, *drobivý*, *drobení*, *drobenka*, *drobotina*, *nadrobit*, *rozdrobit*. Všesl. – p. *drobić*, r. *drobit'*, s./ch. *dròbiti*, stsl. *drobiti*. Psl. **drobiti* se spojuje s gót. *gadaban*

'vysekávat, vyřezávat', stisl. *drafna* 'rozpadnout se' z ie. **dhrebh-*. Z balt. slov je asi příbuzné lit. *drebėzna* 'úloemek', zatímco spojení s lot. *drupt*, lit. *trupėti* 'drobit' (HK) či *drebėti* 'trást se' (Ma²) nevyhovují hláskově, resp. významově. Srov. ↓*drolit*, ↓*droby*, ↓*drůbež*.

droby 'vnitřnosti zabitých zvířat', *drůbky*. P. *dróbkí*, sln., s./ch. *drób*, chybí ve vsl. Souvisí s ↑*drobit* (HK); spojení s ↓*útroba* (Ma²) je málo přesvědčivé.

droga. *drogový*, *drogovat*. Přes něm. *Droge* z fr. *drogue* 'koření, lékárnické zboží, chemikálie' (srov. ↓*drogerie*) a tam asi ze středn. či stáří. *droge* 'suchý' (koření ap. se sušilo). Méně pravděpodobný je ar. původ slova (HL).

drogerie, *drogista*, *drogistický*. Přes něm. *Drogerie* z fr. *droguerie* od *drogue* (viz ↑*droga*).

drolit, *drolivý*, *oddrolit (se)*, *rozdrolit (se)*, *vydrolit (se)*. Jen č. Dříve bylo (nář.) i *drlit* tv., *drlý* 'rychlý, čilý'. K ↑*drát*, ↓*dřít*, asi s významovým příkloněním k ↑*drobit*. Vedle *drolit* – *dřít* srov. i starší *troliti* tv. k ↓*dřít* (Jg).

-drom. Viz ↑*autodrom*, ↓*kosmodrom*, ↓*velodrom*. Z ř. *drómos* 'závodní dráha, cvičiště'. Srov. ↓*dromedár*.

dromedár 'velbloud jednohřbý'. Z pozdnělat. *dromedarius* tv. od ř. *dromás* 'běžec, běžící'. Srov. ↓*drop*, ↓*velodrom*.

drop 'rychlý stepní pták'. Stč. *droptva*. Všel. – p. *drop*, r. *drofá*, s./ch. *dròplja*. Psl. **dropoty* (gen. **dropotove*) je starou složeninou, v jejíž první části je ie. **dr-*, **der-* 'běžet' (srov. ↑*dromedár*), ke druhé viz ↓*koroptev*.

drops 'tvrdý cucavý bonbon'. Z angl. *drops*, což je pl. od *drop* tv., vlastně 'kapka'. Souvisí s ↑*driblovat*.

drozd. Všel. – p., r. *drozd*, s./ch. *dròzd*. Psl. **drozdb*, asi z dřívějšího **trozdb*, má obdobu v stpr. *treste*, lit. *strāzdas*, něm. *Drossel*, angl. *thrush*, lat. *turdus*, střir. *truit*; ie. základ *(s)*trozdos*, **tzdos* se tradičně vykládá jako onom. (podle typického drozdího křiku). Existuje i zajímavý novější výklad slova jako staré složeniny ((s)*tro-zdo*) s významem 'kdo sedí na trávě' (srov. ↓*hnízdo*).

droždí, *droždívý*. Stč. *drozdie*. Všel. – p. *droždze*, r. *dróžzi*, sln. *drožj*, stisl. *drozdije*. Psl. podoba má více příponových variant vycházejících ze základu **drozg-* (B1). Ten se spojuje se stpr. *dragios*, stisl. *dregg* tv., angl. *dregs* 'usazenina', dále i s ř. *trygia* 'nevykvašené víno, sedlina' (Ma²) a lat. *fracēs* (pl.) 'usazenina v oleji'. Ie. **dher-gh-* může být jako starý vinařský termín přejatím z neznámého jazyka.

drožka, *drožkář*, *drožkářský*. Do č. (19. st.) přes p.d. *drožka* z r. *dróžki* (pl.) 'lehký vozík', což je zdrobnělina od *drógi* 'pracovní vozík' (spojený jen osami kol a podélnými žerděmi) od *dróga* 'žerd' spojující přední osu se zadní' nejasného původu.

drsný, ob. *drsnák*, *drsnět*, *zdrsnovat*. Jen č. a slk. Stč. *drstný*. Ne zcela jasné, ale asi patří k psl. **dr-* (↑*drát*²). Srov. ↑*drásat*, ↓*dršťka*.

dršťka 'část žaludku přežvýkavců'. Jen č., nepřilíš jasné. Asi od ↑*drsný*.

drtit, *drť*, *drcený*, *drtivý*, *drtič(ka)*, *rozdrtit*, *zdrtit*. Sloveso je novější, ve stč. jen subst. *drť* 'drť, zdrcení' (dále jen r. *derť* 'produkt při hrubém mletí zrna'). Odvozeno od **dr-* (↑*drát*²) podobně jako ↑*drn*; tedy 'co je rozedřeno'.

drůbež, *drůbeží*, *drůbežárna*, *drůbežářství*. Stč. *dróbež* 'drobné ryby', s./ch. *dróbež* 'drobnosti'. Původně tedy 'něco drobného'. Utvořeno příp. *-ežb* od **drobiti* (↑*drobit*).

drůbky, drůbkový. Zdrobnělina od ↑*droby*.

druh¹ 'společník, přítel', *družka, družička, družba, družina, družice, družstvo, družstevní, družný, družít se, sdružení, přidružit se, podruh, soudruh*. Všesl. – stp., r. *drug, s./ch. drüg, stsl. drugo*. Psl. **drugo* přesně odpovídá lit. *draugas*, dále je příbuzné gót. *ga-drauhits* 'spolubojovník', *driugan* 'táhnout do války', stisl. *draugr* 'muž', *drōt* 'družina' a asi i ir. *drong* 'vojenská družina'. Ie. **dhrougho-* tedy asi znamenalo 'člen (vojenské) družiny', snad od **dher-* 'pevně držet'. Srov. ↓*druh²*, ↓*druhý*, ↓*držet*.

druh² 'sorta', *druhový*. Jen č. Tento nový význam se vyvinul až ve střední době ze spojení jako *toho druh, ten nůž je mého druh* (= takový jako můj) (Jg, Ma²), tedy jistá věc je 'druhem' ostatním věcem podobným. Dále viz ↑*druh¹*.

druhý, druhotný, podruhé, druhdy. Všesl. – p. *drugi, r. drugój, s./ch. drūgi*, stsl. *drugō*. Psl. adj. **drugō* se vyvinulo ze subst. **drugō* (↑*druh¹*) díky konstrukcím jako *drugō druga* 'jeden druhého'. Nejdřív tedy má význam 'jiný', pak vytlačuje i řadovou číslovku **vstora* (srov. ↓*úterý*) 'druhý (v pořadí)' (dnes je tento význam základní v č., slk., p. a sln.).

druid 'keltský kněz'. Z lat. *druidēs* (pl.) a tam z nějakého kelt. jazyka (stir. *drai* tv.). Vyládá se z **dru-uid*, kde první část odpovídá něm. *treu* 'věrný' či angl. *true* 'pravdivý' (viz ↓*dřevo*), k druhé viz ↓*vidět*, ↓*vědět*. Tedy něco jako 'jistě vědoucí, pravdivě vidící'.

drovoštěp. Stará složenina, viz ↓*dřevo* a ↓*štipat*. Dnes nář. *drvo* (stč. pl. *drva* a 'dříví') je z oslabeného ie. kořene **dru(y)*.

dryáda 'lesní víla'. Z ř. *dryás* (gen. *dryádos*) tv. od *dryš* 'dřevo' (srov. ↓*dřevo*, ↑*drovoštěp*).

dryák 'pochybný lék', *dryáčník, dryáčnice, dryáčnický, dryáčnictví*. Přes sřítal. *tiriaca*, lat. *thēriaca* z ř. *thēriakós* 'lék (ze zvířecích jedů) podávaný jako protijed' od *thēr* 'zvíře'. Srov. ↓*zvíře*.

drzý, drzost, drzoun, přidrží. Všesl. – p. *dziarski, r. dérkij, s./ch. džak*, stsl. *drzō*. Psl. **dbrzō* se spojuje se stpr. *dyrsos* 'zdatný', lit. *drąsūs* 'smělý', gót. *ga-dairsan* 'odvážit se', ř. *thrasūs* 'smělý, drzý', sti. *dhřšnú-* tv., vše z ie. **dher-* 'smělý'.

držet, držák, držadlo, držátko, držitel, država, dodržet, obdržet, podržet, vydržet, zadržet, zdržet, nádrž(ka), výdrž, zdrženlivý aj. Všesl. – stp. *dzierzec, r. deržár, s./ch. džzati*, stsl. *drōzati*. Psl. **dbřzati* má nejbliž k av. *dražuite* 'drží' (ie. oslabený kořen **dhřgh-* (A7,B1)). Příbuzné je i lit. *dīržas* 'řemen', sti. *dřhyati* 'je pevný' (s koncovním -*gh*), dále lat. *firmus* 'pevný' aj. Základem je ie. **dher-* 'být pevný' (A2). Srov. ↑*druh¹*.

dřeň 'vnitřní hmota kostí, zubů, dužniny plodů ap.'. P. (*zdrzeň*, hl. *drjen*. Nepochybně ze stč. *střen, stržen* 'vnitřek stromu, nitro', i když změna *st->d-* je málo jasná (srov. i ↓*držez*). R. *stéržen'*, sln. *stržěn* tv. Psl. **stržēns* souvisí se stpr. *strigeno* 'mozek', švéd. *streke* 'dřeň', další souvislosti nejisté.

dřepět, dřep, podřep, podřepnout. Jen č. a slk. (*dřepiet'*), asi expr., bez uspokojivé etymologie.

dřevní. Viz ↓*dřívě*.

dřevo, dřívko, dříví, dřevěný, dřevěnět, dřevnatý, dřevnatět, dřevina, dřevák, dřevař, dřevařský, dřevařina, dřevník, dřevce aj. Všesl. – p. *drzewo, r. dērevo, stsl. drěvo* 'dřevo, strom' (význam 'dřevo' převládá v zsl.,

'strom' v jsl. a r.). Psl. **dervo* souvisí s lit. *dervà* 'smůla', něm. *Teer* 'dehet', angl. *tree* 'strom', wal. *derwen* 'dub', ř. *déndreon* 'strom', sti. *dáru-* 'dřevo', chet. *taru-* tv., vše z ie. **deru-*, **doru-*, **dr̥(e)u-* 'dřevo, strom'. Srov. ↓*dřívě*, ↓*zdravý*, ↑*drvoštěp*.

dřez 'škopek (na mytí nádobí)'. Jen č., dřívě též *sřez*, *zřez*, *třez* (Jg). Východiskem bude asi *sřez* (srov. ↑*dřeň*), dále málo jasné. Vychází se ze *sřez* (Jg, Ma²) (že vypadá, jako by vysoká nádoba byla sřezána na nízkou), ale to zavání lid. etym. (D2).

dřík kniž. 'hlavní část kmenu, sloupu ap.'. Jen č. a slk. (*driek*), jinak sln.d. *drēk* 'tučnost, plnost', s./ch.d. *drēčan* 'mocný, zdravý'. Spojuje se s lit. *draikas* 'urostlý, košatý', dále nejasné.

dřimat, *dřímota*, *zdřímnout si*, *podřimovat*. Všesl. – p. *drzemać*, r. *dremát*, ch. *drijémati*, s. *drémati*, stsl. *drēmati*. Psl. **drēmati* se spojuje s lat. *dormire* 'spát', sti. *drāti* tv. a vychází z ie. **drē-m* tv. Nepatří sem však asi angl. *dream* (angl. *d* = ie. *dh*).

dřín 'keř se žlutými kvítky a jedlými plody'. Všesl. – stp. *drzon*, r. *dëren*, s./ch. *drèn*. Psl. **derno* (B8) nemá jasnou etymologii. Někteří spojují s **derti* (↓*dřít*), nápadná je blízkost se sthn. *tyrn*, *dirn* tv., která se vysvětluje přejetím z nějakého předie. jazyka (Ma²).

dřístál 'ostnitý keř se žlutými kvítky a červenými bobulemi'. Jen č., stč. *dřistel*, *dřiščel*. Vzhledem k nář. *dráč* je pravděpodobná souvislost s ↓*dřít*, bližší rozbor formální stránky je však obtížný.

dřít, *dřina*, *dřlč*, *sedřít*, *odřít*, *vydřít*, *nadřít (se)*, *odřenina* aj. P. *drzeć*, ch. *drijėti*, s. *drėti*. Psl. **derti* je variantou k **dbrati* (viz ↑*drát*²).

dřívě, *dřívější*, *nejdřívě*, *dřevní*. Stč. *dřeve*, p. *drzewiej*, sln. *drévi* 'dnes večer', stsl. *drevlje*, jinde jen adj.: r.

drévnij 'dávny', s./ch. *drevân* tv. aj. Psl. **drevje* nemá jednoznačnou etymologii. Často se spojuje s něm. *treu* 'věrný', lit. *drútas* 'silný', sti. *dhruvá-* 'pevný' od ie. **dreu-* (viz ↑*dřevo*) (sti. tvar však předpokládá *dh-*) s vývojem významu 'dřevo' → 'silný, pevný' → 'starý, dávny' (srov. ↓*zdravý* i ↓*stary*). Jiný výklad spojuje s ie. **dreu-* 'běžet' (sti. *drávati* 'běží') ('uběhlé' = 'dávne').

dřítít kniž. Stsl. *držditi* 'přšet'. Dále viz ↑*děší* (B6).

dtto 'totéž, rovněž'. Zkratka z it. *detto* 'řečeno', což je přřč. trp. k *dire* 'řici' z lat. *dīcere* tv. Srov. ↑*dikce*, ↑*diktát*.

dů-. Dlouhá varianta předpony *do-* (↑*do*), např. stč. *dóvod* (od *dovoditi*), *dóvtip*, *dómyslný*, *dóchod* (C5). Srov. ↓*důstojný*, ↓*důtka*.

duál 'dvojně číslo', *duálový*, *dualismus*, *dualistický*. Z lat. *duālis* 'dvojný' od *duo* 'dva'. Srov. ↓*duel*.

dub, *dubový*, *duběnka*, *duben*, *dubina*, (*pod*)*dubák*, *doubí*, *dubisko*. Všesl. – p. *dqb*, r. *dub*, s./ch. *dúb*, stsl. *dqbъ*. Psl. **dqbъ* není uspokojivě vysvětleno. Jde o psl. inovaci, asi z důvodů tabu (D4) (dub byl posvátný). Starší výklady spojují s angl. *timber* 'stavební dříví, kmen, kláda', sthn. *zimbar* 'stavební dříví, budova, pokoj', ř. *démō* 'stavím' od ie. **dem-* tv. (srov. ↓*dům*). Nověji se různé motivace pro tabuovou náhražku hledají v ie. **dheu-bh-* 'tmavý', **dheu-b-* 'hluboký' (srov. ↑*doubrava*) či **dhamb(h)* 'bít'. Ještě jinak, jako praevropské, vykládají Ma² a HK.

duben, *dubnový*. Vlastně 'měsíc, kdy raší duby'. Viz ↑*dub*.

důbka ob. 'jamka' (dřívě též *dupka*), *dubkatý*. Zřejmá je souvislost s ↑*doubat*, ale vzhledem k podobě s *-p-* je třeba myslet i na starší *dupa* (Jg) (viz ↑*doupě*). Snad zkřížení obou.

dubiózní 'pochybný'. Z lat. *dubiōsus* tv. od *dubius* 'pochybující' k lat. *duo* 'dva' (vlastně 'kolísající na dvě strany'). Srov. ↓*duel*.

doubleta 'dvojtvar'. Přes něm. *Doublette* z fr. *doublet* od *double* 'dvojitý' z lat. *duplus* tv. od *duo* 'dva'. Srov. ↑*debl*, ↓*dublovat*.

doblovat 'zastupovat herce'. Z angl. *double* 'zdvojovat'. Dále viz ↑*dabing* a ↑*debl*.

ducat, *duc*, *ducnout*. Onom. Srov. ↓*ducaty*.

ducatý, *naducaný*. Od ↑*ducat*, tedy vlastně 'nabouchaný'. Srov. ↑*buclaty*.

dudek. Stč. *dedek*, *vdedek*. P. *dudek*, hl. *hupak*, r. *udód*, sln. *vdab*. Všechno to jsou zvukomalebná slova napodobující dudkův hlas.

dudlík. Od slovesa *dudlat* 'sát', jež je onom.-expr. povahy (srov. ↓*dumlat*, ↑*cumlat*).

dudy, *dudák*, *dudat*, *zadudat*. Hl. *duda*, sln. *dúde*, r. *dudá* 'trubička, dětská píšťalka'. Staré zvukomalebné slovo (srov. lit. *daudytė* 'píšťala'). Srov. však ↓*gajdy*, které ve významu 'dudy' na většině slov. území převládá.

duel 'souboj'. Přes fr. *duel* ze střlat. *duellum* tv. k *duo* 'dva'. Je to vlastně obnovení starého lat. **duellum* 'válka', které se změnilo v *bellum*. Srov. ↑*bi-*, ↓*rebel*, ↑*duál*.

duet 'dvojzpěv'. Z it. *duetto*, což je vlastně zdrobnělina k *duo* tv., původně 'dva'. Viz ↓*duo*, srov. ↑*duel*, ↑*duál*.

***duh** (*jít k duhu*). Jen č. Viz ↓*neduh*. Srov. ↓*duž(n)ina*.

duha, *duhový*, *duhovka*. Všesl. – p. *dęga*, r. *duǵa*, s./ch. *dúga*, stsl. *dęga*. Význam 'duha' je ve stsl., dnes však převládá jen v č., slk., s./ch., b. Jinde 'oblouk, část koňského stroje

ve tvaru oblouku' (vsl.). 'část stěny sudu' (jsl., p., č.st., slk.) ap. Společný význam je 'oblouk, něco klenutého'. Psl. **dęga* se spojuje s lit. *dangùs* 'nebe', spr. *dangus* tv. (těž 'patro v ústech'), lit. *deņgi* 'pokrýt', další souvislosti nejsou jisté. Řčení *pije jako duha* prý podle lid. představy, že duha svými konci na zemi pije vodu (Ma²).

duch, *duchovní*, *duchovenstvo*, ob. *duchař*, *duchařina*. Všesl. – p., r. *duch*, s./ch. *dŭh*, stsl. *duchъ*. Původní význam 'dech, závan' je doložen ve vsl. a části jsl. (srov. ↓*vzduch*). Psl. **duchъ* lze srovnat s lit. *daũsos* (pl.) 'vzduch', gót. *dius* 'živočich' (něm. *Tier* 'zvíře') a snad i ř. *theós* 'bůh', vše z ie. **dhouso-*, **dheuso-* (A8,B2) od **dheu-* 'vanout, dýchat'. Srov. ↓*duše*, ↓*dýchat*, ↑*dech*, ↓*choř*.

duchna 'velká, těžká peřina'. Jen č., slk. a p. Asi k ↑*duch* ve významu 'nadýchaná peřina'.

dukát. Z it. *ducato* ze střlat. *ducatus* 'vévodství' (toto slovo bylo obsaženo v nápisu na minci apulského vévody ve 12. st. a přeneseno na název mince), to od lat. *dux* 'vůdce' od *ducere* 'vést'. Srov. ↑*dóže*.

důkladný. Novější. Asi 'dobře doložený', 'podepřený důkazy (či prostředky)', příp. 'nákladný', jak lze soudit z významů subst. *důklad* (Jg).

důl, *dolík*, *dolovat*, *dolní*, *údolí*, *údolní*. Stč. *dól*. Všesl. – p. *dól*, r. *dol*, ch. *dól*, s. *dô*, stsl. *dolъ*. Psl. **dolъ* má nejbližší (a jediné spolehlivé) příbuzné v gót. *dal* 'údolí', stsl. *dalr*, něm. *Tal*, wal. *dol* tv., vše z ie. **dholo-* tv.

důležitý, *důležitost*. Viz ↑*dů-* a ↓*ležet*, tedy vlastně 'co doléhá'. Srov. ↓*náležitý*, ↓*záležet*.

dům, *domek*, *domeček*, *domovní*, *domovník*, *podomní*. Stč. *dóm*. Všesl. – p., r. *dom*, s./ch. *dôm*, stsl. *domъ*.

Psl. *domǫ přesně odpovídá lat. *domus* (z ie. *domu-), blízké je i ř. *dómos*, sti. *dáma-* a se změnou *d>n* i lit. *nāmas* (z ie. *domo-) tv., s příp. -ro sem patří něm. *Zimmer* 'místnost'; vše k ie. *dem- 'stavět'. Srov. ↑*doma*, ↑*domů*, ↑*domov*, ↑*dóm*, ↑*despota*, ↑*dub*.

dumat, *vydumat*, *zadumanyj*, *zadumčivj*, *duma* (r.). Převzato z r. či p. (Jg). P.st. *dumač*, r. *dumat'*, s./ch. *dumatí* (v jsl. i význam 'mluvit'). Málo jasné. Stará domněnka o výpůjčce z gót. *dōms* 'mínění, soud' (HK) je dnes na ústupu. Problematický je výklad pomocí přesmyku **dheum-* < **meudh-* (Ma²) (srov. ↓*myslet*, ↓*mýtus*). Ani pokusy spojovat slovo s ↑*duch*, ↑*dmut* ap. (srov. p. *duma* 'hrdost') nejsou příliš přesvědčivé.

dumdum 'druh trhavé střely'. Podle místního názvu *Damdama* (angl. *Dumdum*) poblíž Kalkaty, kde sídlilo velitelství bengálského dělostřelectva a kde se tato střela poprvé vyráběla.

dumlat. Onom.-expr. Srov. ↑*cumlat*, ↑*dudlík*.

dumping 'prodej zboží za nižší než výrobní cenu', *dumpingový*. Z angl. *dumping* tv. od *dump* 'shodit, (těžce) spadnout' onom. původu.

duna 'písečný přesyp', *dunový*. Snad z hol. *duin* tv., zatímco z něm. *Düne* je starší č. *dýna* (Jg). Původ germ. slov není jistý, často se spojuje s kelt. **dūno-* 'pahorek'.

dunět, *dunivj*, *zadunět*. P. *dudniec*. Onom. původu., srov. lit. *dundėti* 'hučet, hřmít', lot. *dunēt* tv. Z obdobného onom. základu je i něm. *Donner* 'hrom', angl. *thunder* tv. či lat. *tonāre* 'hřmít' (srov. ↑*detonace*).

duo 'umělecká dvojice; skladba pro dvě osoby'. Z it. *duo* tv. z *duo* 'dva' z lat. *duo* tv. Srov. ↑*duet*, ↓*dva*.

dupat, *dupy dup*, *dupák*, *dupačky*, *zadupat*, *rozdupat*, *udupat*, *vydupat*, ob. *dupárna*. Onom. původu, podobné je sln. *dúpati* 'bít', s./ch. *dūpiti* 'udeřit'. Srov. ↓*dusat*, ↑*deptat*, ↑*ducat*, ↑*cupat*.

duplikát 'druhý exemplář, náhrada originálu'. Přes něm. *Duplikat* tv. z lat. *duplicātus* 'zdvojený' od *duplicāre* 'zdvojovat' k *duplex* 'dvojitý' od *duo* 'dva'; k druhé části srov. ↓*perplex*, ↓*komplex*, ↓*komplikovat*, ↑*aplikovat*. Dále srov. ↑*debl*, ↓*duplovanj*.

dur 'tvrdá stupnice či tónina'. Z lat. *dūrus* 'tvrdý' (opak je ↓*moll* z lat. *mollis* 'měkký'). Tato metafora vychází asi ze zvyklostí notových zápisů raného středověku, kdy druhý celý tón *b* byl označován hranatým znaménkem (tzv. *b durum*, dnešní *h*), zatímco jeho půltónové snížení znaménkem zaobleným (*b molle*, dnešní *b*). Podle jiného výkladu podle toho, že mollová stupnice (s malou tercií) prostě působí 'měkčeji' než stupnice s velkou tercií.

důra 'protivná, hloupá žena'. Z osobního jména *Dora* (viz ↑*dorota*), srov. však i starší č. *dur* 'hlupák' (Jg) (viz ↓*durdit se*, ↓*duřet*).

dural 'slitina hliníku, mědi, manganu a hořčíku', *duralový*. Zkratkové slovo z lat. *dūrus* 'tvrdý' a *aluminium* 'hliník'. Srov. ↑*dur* a ↑*aluminium*.

durativní 'trvací (sloveso)'. Z nlat. *durativus* od *dūrāre* 'trvat'.

durdit se 'hněvat se', *rozdurdit se*. Jen č. Souvisí asi s ↓*duřet*, se slk. *durnj* 'hloupý, nadurděný', p. *durny* 'hloupý, pyšný', r. *durit'* 'dělat hlouposti', *durák* 'hlupák', sln. *dúr* 'plachý'. Příbuzné může být lat. *furere* 'zuřit, šilet', pokud je z **dhur-* (A2) (srov. ↓*furie*, ↓*furore*). Dále viz ↓*duřet*.

durch ob. 'skrz', slang. 'způsob hry v mariáši'. Z něm. *durch* 'skrz' (angl. *through*). Souvisí s ↓*trans-*.

durman 'druh jedovaté byliny'. Přejato Preslem z r. *durmán*. Asi r. novotvar k *dur* 'hloupost, bláznovství' (po jeho požití člověk 'blázní'). Srov. i r. *durmánit* 'opájet, zatemňovat'.

duřet 'opuchávat, otékat', *zduřet*, *zduřelý*, *naduřelý*. U Jg uvedený význam 'blázniti se' je z p.: stejné je r. *durét*, sln.d. *durėti* 'tupě hledět' (srov. *durdit se*). Psl. **durěti se* vykládá ze stejného základu (ie. **dheu-* 'vanout') jako *↑duch*, *↑dout* (pokud jde o význam 'nadutý' = 'hloupý'). Otázkou je stáří č. slova – ve stč. není doloženo a jeho význam je ve slov. jazycích izolovaný.

dušat, *udusat*. Jen č. Onom. původu, snad zesilovací k *↑dupat*, tedy z **dup-sati*.

dušik, *dusičnan*, *dusičný*, *dusitý*. Zavedeno Preslem jako kalk z něm. *Stickstoff* tv. (protože tento plyn dusí plamen).

dusit, *dusítko*, *podusit*, *přidusit*, *udusit*, *zadusit*. Všesl. – p. *dusic*, r. *dušít*, s./ch. *dúšiti*. Zsl. podoby se -s- jsou asi inovacemi k psl. **dušiti* (snad kvůli rozlišení od významu 'páchnout', který je i ve starším č. *dušiti* (Jg)). Souvisí s *↑duch* a *↓dýchat*; původní význam je vlastně 'způsobovat, že někdo těžce dýchá, lapá po dechu' (srov. *záducha*). Ve významu 'dusit maso ap.' kalk z něm. *dämpfen*. Srov. *↓rdousit*.

důstojný, *důstojnost*, *důstojník*, *důstojnický*, *důstojnicvo*. Všesl. Psl. **dostojnъ* je od **dostati*, srov. stč. *dostáti* 'vydržet, být hoden, zasloužit si'. Viz *↑do* (*↑dů-*), *↓stát*.

duše, *dušička*, *duševní*, *oduševnělý*, *dušovat se*, *zádušní*. Všesl. – p. *duša*, r. *duša*, s./ch. *dúša*, stsl. *duša*. Psl. **duša* úzce souvisí s **ducho* (*↑duch*) – buď je od něj odvozeno (psl. **duch-ja*), či – pokud je již ie. (**dhous-ǵā*) – obě jsou od stejného slovesa. Stejnou příponu, ale jiný stupeň kořene má lit. *dvasià* 'duch'.

***datat**. Viz *↓nedutat*.

důtka, *důtklivý*, *nedůtklivý*. Od *dotknout se* (tedy 'kářavé dotknutí se někoho slovy'), viz *↑do* (*↑dů-*) a *↓řkat se*. Srov. *↓výtká*.

důtky 'karabáč z řemínků'. Jen č. Přestože existují i podoby *dučky*, *dudky* (Jg), sotva je lze považovat za starší a etymologicky oddělit toto slovo od *↑důtka* (Ma?).

duť, *duťina*, *duťinka*. P. *dety*, r. *dútyj* 'duť, nafouklý'. Původně trpné přičestí od *↑dout* ('nafouklý' = 'uvnitř prázdný').

duž(n)ina, *dužnatý*, *dužnatět*. Jen č. Od staršího *duží*, *dužný* 'velký, silný, masitý' k *duh* (viz *↓neduh*). Srov. p. *dužo* 'velmi, mnoho'.

dva, **dvě**, *dvojit*, *dvojka*, *dvojice*, *dvojitý*, *zdvojit*, *rozdvojit*. Všesl. – p. *dwa*, *dwie*, r. *dva*, *dve*, s./ch. *dvá*, *dvě/dvíje*, stsl. *dъva*, *dъvě*. Psl. **dъva*, **dъvě* odpovídá lit. *dù*, *dvi*, gót. *twai*, *twōs*, *twa* (něm. *zwei*, angl. *two*), stir. *dāu*, *dā*, *dā*, lat. *duo*, *duae*, ř. *dýō*, alb. *dy*, sti. *d(u)vā(u)*, *d(u)ve* – vše z ie. **d(u)wō*, **d(u)wai*.

dvanáct(er)ník 'první díl tenkého střeva'. Kalk ze střlat. *duodenum* a to podle ř. *dōdekadákrylos* 'dvanácti-prstník', jak jej nazval alexandrijský lékař Hérofilos (3. st. př. Kr.) (vlastně 'dvanáct prstů dlouhý').

dvěře, *dveřní*, *dveřník*. Stč. *dveři*, *dřvi*. Všesl. – hl. *durje*, p. *drzwi*, r. *dver*, *dvěri*, sln. *duri*, s./ch. *dvěri* 'brána', stsl. *dъvri*. Psl. **dъvьrь*, **dъvri* je příbuzné s lit. *dūrys*, gót. *daúr*, něm. *Tür* 'dveře', *Tor* 'brána', angl. *door*, wal. *dor*, lat. *forēs*, ř. *thýra*, alb. *derë*, arm. *dur-k*, toch. B *twere*, sti. *dvārah* – vše z ie. **dhyr-*, **dhyer-*, **dhyor-* 'dveře' (A2, A6). Souvisí s *↓dvůr*.

dvůr, *dvorec*, *dvorek*, *dvoreček*, *dvorní*, *dvorný*, *dvořan*, *dvořit se*,

zdvořilý, nezdvoraák, dvorana (ze s./ch.). Stč. *dvór*. Věsl. – p. *dwór*, r. *dvor*, s./ch. *dvór*, stsl. *dvorъ*. Souvisí se slovy uvedenými pod *↑dveře* a snad i s lat. *forum* 'dvůr, náměstí, tržiště'. Významovou souvislost *dveře* – *dvůr* je asi třeba hledat v 'uzavírání (prostranství)': *dveře* je 'to, čím se zavírá', *dvůr* 'to, co je uzavřeno'.

dyftýn 'silná bavlněná látka'. Z fr. *duvetine* od *duvet* 'lehké peří'.

dýha 'tenké prkýnko k obkládání', *dýhovat*. V č. až od konce 19. st., přesto původ málo jasný. Nějak asi souvisí s *duha*, *dužina* 'dřevěná deska tvořící část stěny sudu' (srov. *↑duha*).

dýchat, *dýchání*, *dýchací*, *dýchánek*, *dýchavičný*, *nedýchatelný*, *zadýchat* (*se*), *nadýchat* (*se*), *vzdýchat*, *vydýchat* (*se*), *neprodyšný* aj. Věsl. – p. *dychac*, ukr. *dýchaty*, s./ch. *díhati*, stsl. *dychati*. Psl. **dychati* patří stejně jako *↑duch*, *↑duše*, *↑dech* k odvozeninám od ie. kořene **dheu-* 'dýchat, vanout'; kromě souvislostí uvedených tam srov. ještě lit. *dúsauti* 'vzdýchat' a *dvěšti* 'vydechnout (duši)', lot. *dvésti* 'dýchat' (A5).

dychtít, *dychtivý*, *dychtivost*, *rozdychtělý*. V ostatních slov. jazycích doloženo slabě a s významem 'těžce dýchat' (tak i stč. *dychtíti*). Do ně. změnilo význam na 'silně žádat' (vzrušení, toužebné očekávání je doprovázeno těžkým, zrychleným dechem). Psl. **dychati* je odvozeno od **dychati* expr. příponou *-stěti*.

dýka. Stč. *déka* (C5). Přejato ze stíh. *degen* z fr. *dague* tv., jehož původ není jasný.

dým, *dýmový*, *dýmat*, *dýmka*, *dýmkový*, *dýmovnice*, *dymlík*. Věsl. – p., r. *dym*, s./ch. *dīm*, stsl. *dymъ*. Psl. **dymъ* je příbuzné s lit. *dūmai* (pl.), lat. *fūmus*, sti. *dhūma-*, vše z ie. **dhūmo-* tv. (A2) od **dheu-* 'dýchat, vanout'. Srov. *↑duch*, *↑duše*, *↑dýchat*, *↑dech*, *↑dout*, *↓tymián*.

dýměj zast. 'otok mízních uzlin', *dýmějový*. Stč. *dým*, *dýmě*, p. *dymię*, sln. *dīmłje*. Psl. **dymę* je odvozeno od **dymati* 'dmout' (viz *↑dmout*), srov. *nadýmat* – *nadmout*).

dymián. Viz *↓tymián*.

dynamický 'projevující sílu, pohyb, vývoj', *dynamika*, *dynamičnost*. Podle něm. *dynamisch*, fr. *dynamique* z ř. *dynamikós* 'silný, účinný' od *dýnaxis* 'síla, moc'. Srov. *↓dynamit*, *↓dynamo*, *↓dynastie*.

dynamit, *dynamitový*. Utvořeno jeho švédským vynálezcem A. Nobelem (1867) od ř. *dýnaxis* 'síla' pro jeho silný třaskavý účinek.

dynamo 'zařízení na výrobu elektřiny'. Z angl. *dynamo*, zkrácením něm. *dynamoelektrische Maschine*, případně *Dynamo-Maschine*, jak zařízení nazval jeho vynálezce Siemens (1867). Srov. *↑dynamit*, *↑dynamický*.

dynastie 'panovnický rod', *dynastický*. Přes něm. *Dynastie* z ř. *dynastela* 'vladařská moc, vláda' od *dýnamai* 'jsem mocný, znamenám'. Srov. *↑dynamický*.

dýně 'tykev', *dýňovitý*. Věsl. – p. *dynia*, r. *dýnja*, s./ch. *dinja*. Původ nepřilíši jasný. Protože názvy všech podobných plodů jsou přejetí (srov. *↓rykev*, *↓kdoule*, *↓meloun*, *↓okurka*), výklad z psl. **dúti* (*↑dout*) není příliš přesvědčivý (HK). Je možné, že *dýně* má stejné východisko jako *↓kdoule* (psl. **dyn'ù* < **dünja* < **kdünja* < ř. *kydônia* (*māla*) 'kydonská (jablka)').

dýnko. Zdrobnělina k *↑dno*.

dys- předp. Z ř. *dys-* označujícího něco negativního, špatného (opak k *↓eu-*). Srov. *↓dysfemismus*, *↓dysfunkce*, *↓dysgrafie*, *↓dyslexie*, *↓dyspepsie* i *↑děšit*.

dysfemismus 'použití hrubšího výrazu místo výrazu jemnějšího či neutrálního'. Viz *↑dys-* a *↓eufemismus*.

dysfunkce 'porušená funkce'.
dysfunkční. Viz ↑*dys-* a ↓*funkce*.

dysgrafie 'porucha schopnosti psát'.
dysgrafik, *dysgrafický*. Viz ↑*dys-*
a ↓*grafie*.

dyslexie 'porucha schopnosti číst'.
dyslektik, *dyslektický*. K ↑*dys-* a ř. *léxis*
'mluvení' od *légō* 'čtu, mluvím'. Srov.
↓*lexikon*.

dyspepsie 'porucha trávení'. Z ↑*dys-*
a ř. *pépsis* 'trávení' od *péptō* (*péntō*,
péssō) 'vařím, trávím'. Srov. ↓*pepsin*.

dýza slang. 'tryska'. Z něm. *Düse* tv.
a to asi z it. *doccia* či stíflat. *duza*, *duzza*
'roura' od *dūcere* 'vést'. Srov. ↑*dóže*,
↓*indukce*.

džajv 'rychlý moderní tanec'.
džajvový. Z angl. *jive* tv., také 'žargon,
hantýrka', nejasného původu.

džbán, *džbánek*, *džbánovitý*. Stč.
čbán. Věsl. (kromě sln. a luž.) – p.
dzban, r. *žban*, s./ch. *žbàn*, stsl. *čbvanъ*.
Psl. **čbbanъ* je odvozeno příp. *-anъ* od
stejného základu jako **čbbbrъ* (↓*džber*).

džber. Stč. *čber*, p. *ceber*, sln. *čebèr*,
s./ch. *čàbar*, chybí ve vsl. Psl. **čbbbrъ*
souvisí s lit. *kibiras* 'vědro' (*B1, B6*)
od *kibiti* 'uvíznout, zůstat viset', *kibėti*
'viset', tedy 'nádoba na zavěšení
(s uchy)'. Ještě sem patří lot. *ciba* 'kulatá
dřevěná nádoba'; další ie. souvislosti
jsou nepřesvědčivé. Srov. ↑*džbán*.

džem, *džemový*. Z angl. *jam* tv.
od slovesa (*to*) *jam* 'mačkat, tlačit',
původem asi z námořnického slangu.

džentlmen, *džentlmenický*. Z angl.
gentleman z *gentle* 'jemný, mírný'
a *man* 'muž' (srov. ↓*muž*). Přes stfr.
gentil 'urozený' z lat. *gentilis* 'paříci

ke stejnému rodu' od *gēns* (gen. *gentis*)
'rod'. Srov. ↓*generace*.

džez. Viz ↓*jazz*.

džin¹ 'jalovcová'. Z angl. *gin*, zkrá-
cením z *geneva*, jež je přetvořením fr.
genièvre 'jalovec' a to z lat. *iūniperus* tv.

džin² 'duch v orientálních pohádkách'.
Z ar. *jinn* tv.

džín(s)y, *džín(s)ový*. Z am.-angl.
(*blue*) *jeans* '(modré) džíny' z angl. *jean*
(dřívě i *jenes*, *geanes*) 'druh bavlněné
látky' a to podle přístavu Janova (z fr.
podoby *Gênes*), odkud tato látka do
Anglie přicházela.

džíp 'terénní vojenské osobní auto'.
Z am.-angl. *jeep* ze zkratky *g.p.* [*džf pí*]
za *general-purpose (truck)* 'univerzální
(vozidlo)'. Rozšířeno během 2. světové
války.

džiu-džitsu 'japonský způsob zápasu'.
Z angl. *jiu-jitsu* z jap. *jūjutsu* 'umění
být pružným'. Srov. ↓*judo*.

džob ob. '(přfležitostná) práce,
pracovní místo'. Z angl. *job* tv., dřívě
též psáno *gob* 'kus, kousek (práce)'
keltského původu.

džudo. Viz ↓*judo*.

džungle. Z angl. *jungle* a to z hind.
jaṅgal 'les, divoká země' ze stl. *jaṅgala*
'vyprahlý, pustý'.

džunka 'východoasijská lehká
plachetnice'. Z angl. *junk* z malajského
djong a to asi z jihočínských dialektů.

džus, *džusový*. Z angl. *juice* z fr. *jus*
'šťáva, vývar' a to z lat. *iūs* 'vývar,
polévka'. Srov. ↓*šťka*.

džuveč 'balkánské jídlo z vepřového
masa, rýže a zeleniny'. Ze s./ch. *dùveč*
z tur. *güveç* 'hliněný pekáč'.

E

eben 'druh tvrdého černého dřeva', *ebenový*. Z lat. *ebenus* z ř. *ébenos* původu egyptského.

ebonit 'černý vulkanizovaný kaučuk', *ebonitový*. Od angl. *ebony* z lat. *ebenus* (viz ↑*eben*).

ecu 'evropská jednotka měny'. Zkratka z angl. *European currency unit*, ovšem s využitím názvu staré francouzské mince *écu*.

edém 'otok'. Ze střlat. *oedema* z ř. *oidēma* od *oidāō* 'otékám, bobtnám'.

eden 'ráj'. Podle jiných evr. jazyků (něm., angl. *Eden*) z hebr. 'ēdhen 'blaženost, rozkoš'.

edice 'vydání díla'. Z lat. *ēditiō* od *ēdere* 'vydat' z ↓*ex-* a *dare* 'dát'. Srov. ↑*anekdoia*, ↓*radice*.

edikt 'úřední výnos'. Z lat. *ēdictum* od *ēdicere* (přič. trp. *ēdictus*) 'oznámit, vyhlásit' z ↓*ex-* a *dicere* 'říci'. Srov. ↓*verdict*, ↓*interdikt*.

efekt 'účinek; působivý prostředek', *efektivní* 'účinný', *efektní* 'působivý'. Z lat. *effectus* 'provedení, účinek, výsledek', což je původně přič. trp. od *efficere* 'působit' z ↓*ex-* a *facere* (přič. trp. *factus*) 'dělat'. Srov. ↑*defekt*, ↑*afekt*, ↓*fakt*.

efemérní 'pomíjivý'. Přes něm. *ephemer* z ř. *efēmeros* 'pomíjející, den trvající' (srov. *eféméra* 'jepice') z ↓*epi-* a *hēmērā* 'den, čas, život'.

efervescent 'šumivý nápoj'. Z lat. *effervescēns* od *effervescere* 'šumět, kypět' z ↓*ex-* a *servescere* od *servere* 'vřít'. Srov. ↓*ferment*.

egalizace 'vyrovnávání, nivelizace', *egalizovat*. Z fr. *égalisation* od *égaliser* 'vyrovnávat' od *égal* 'stejný' a to z lat.

aequālis 'rovný' od *aequus* tv. Srov. ↓*ekvivalentní*, ↓*adekvátní*, ↓*ekvátor*.

egoismus 'sobectví', *egoista*. Z fr. *égoïsme* (od 18. st.) a to k lat. *ego* 'já'.

ech citosl. Srov. ↑*ach*, ↓*och*.

echo 'ozvěna'. Z lat. *ēchō* a to z ř. *ēchō* tv. k *ēchē* 'zvuk, hluk'.

eidam 'druh sýra'. Podle nizozemského města *Edam* (vyslov *ej-*), kde se vyrábí.

ejakulace 'vystřiknutí'. Z lat. *ēiaculātiō* od *ēiaculārī* 'vyhazovat, vystřikovat' od *ēicere* 'vyhodit, vyhrnout se' z ↓*ex-* a *iacere* 'házet'. Srov. ↑*adjektivum*.

ejhle citosl. Složeno z *ej* a ↓*hle*.

eklektický 'názorově smíšený, bez rozmyslu převzatý', *eklektik*, *eklekti(c)ismus*. Přes něm. *eklektisch* (18. st.) z ř. *eklektikós* 'vybraný' od *eklégō* 'vybíráám' z *ek-* (viz ↓*ex-*) a *légō* 'sbírám, vybírám, mluvím aj.'. Srov. ↓*ekloga*, ↑*dialekt*.

ekliptika 'zdánlivá dráha Slunce kolem Země'. Ze střlat. (*linea*) *ecliptica* 'čára zatmění' z ř. *ekleiptikós* 'týkající se zatmění' od *ekleipō* 'opouštím, mizím, zatmívám se' z *ek-* (viz ↓*ex-*) a *leipō* 'nechávám, ustupuji'. Srov. ↓*elipsa*.

ekloga 'idyllická skladba o pastýřském životě'. Přes lat. *ecloga* z ř. *eklogé* 'výběr, vypravování' od *eklégō* (viz ↑*eklektický*).

ekologie 'nauka o vztahu organismu k prostředí', *ekolog*, *ekologický*. V 19. st. utvořeno k ř. *oikos* 'dům, obydlí, domácnost' a ↓*-logie*. Srov. ↓*ekonomie*.

ekonomie 'věda o zákonech výroby a hospodaření', *ekonom*, *ekonomika*, *ekonomický*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Ökonomie*, fr. *économie*, angl.

economy) z ř. *oikonomiā* 'hospodaření, správa, rozdělení' od *oikonómos* 'hospodář, správce' z *oikos* 'dům, obydlí, domácnost' a *némō* 'mám v držení, řídím, spravuji'. Srov. ↓*-nomie*, ↑*ekologie*, ↓*ekumenismus*.

ekrazit 'druh trhaviny'. Od fr. *écraiser* 'drtit' a to ze střangl. *crase* tv. (z toho dnes *craze*, přeneseně 'pobláznit') skand. původu (souvisí s angl. *crack*, *crash* tv.).

ekumenismus 'hnutí za jednotu křesťanů', *ekumenický*. Utvořeno od střlat. *oecūmenē* 'obydlená země' z ř. *oikouménē*, což je přič. trp. od *oikēō* 'obývám, bydlím'. Srov. ↑*ekonomie*, ↑*ekologie*.

ekvátor 'rovník'. Ze střlat. *aequator* k lat. *aequāre* 'vyrovnávat' k *aequus* 'rovný'. Z toho jméno země Ekvádor (přes šp.). Srov. ↓*ekvivalentní*, ↑*adekvátní*.

ekvilibratika 'artistické umění náročné na rovnováhu', *ekvilibrista*, *ekvilibristický*. Od fr. *équilibriste* 'ekvilibrista' od *équilibre* 'rovnováha' z lat. *aequilibrium* tv. z *aequus* 'rovný' a *libra* 'váha'. Srov. ↓*libra*, ↓*ekvivalentní*.

ekvivalentní 'rovnocenný', *ekvivalent*, *ekvivalentnost*. Z pozdnělat. *aequivalēns* z lat. *aequus* 'rovný' a *valēns* 'silný, platný' od *valēre* 'být silný, mít cenu'. Srov. ↑*ekvilibratika*, ↑*ambivalentní*.

ekzém 'lišej'. Přes něm. *Ekzem* z ř. *ekzema* 'vyrážka, opar' od *ekzēō* 'vyvřu, vzrušuji' z *ek-* (viz ↓*ex-*) a *zēō* 'kypím, vřu'.

elaborát 'vypracovaný úkol ap.'. Přes něm. *Elaborat* z lat. *ēlabōrātum* tv. od *ēlabōrāre* 'vypracovat' z ↓*ex-* a *labōrāre* 'pracovat'. Srov. ↓*laboratoř*, ↓*kolaborant*.

elán 'nadšení'. Z fr. *élan* od *élancer* 'vymrštit', složeného z *é-* (lat. ↓*ex-*)

a *lancer* 'mrštit', jež je ze střlat. *lanceare* od *lancea* 'kopi', původu asi keltského.

elastický 'pružný'. Z nlat. *elasticus* k ř. *elastós* 'hybný, rozpínavý' od *elaúnō* 'poháním, vrážím aj.'.

eldorado expr. 'báječná, zaslíbená země'. Ze šp. *el dorado* (*país*) 'zlatá (země)' z členu *el* (z lat. *illum*) a *dorado*, což je přič. trp. od *dorar* 'zlatit, pozlatit' z lat. *deaurāre* tv. k *aurum* 'zlato'. Srov. ↑*aureola*.

elegán 'švihák'. Z fr. *élegant* 'vkusný' z lat. *élegāns* 'vybraný' od *ēligere* 'vybírat' z ↓*ex-* a *legere* 'sbírat, číst' (souvisí s ř. *légō* tv.). Srov. ↓*elegance*, ↓*elita*, ↓*legie*, ↑*ekloga*, ↑*eklektický*.

elegance, *elegantní*. Z lat. *ēlegantia* 'vkus, vybranost' od *ēlegāns* (viz ↑*elegán*).

elegie 'žalozpěv', *elegik*, *elegický*. Z lat. *elegia* a to z ř. *elegeiá* od *élegos* 'žalozpěv'.

elektro- (ve složeninách) 'související s elektrinou'. Srov. *elektroměr*, *elektroléčba*, *elektroda* (viz ↑*anoda*, ↓*katoda*), *elektrifikace* (viz ↓*fikace*). Dále viz ↓*elektřina*.

elektron 'část atomu s negativním nábojem', *elektronka*, *elektronika*, *elektronický*. Z angl. *electron*, což je novotvar k *electric* 'elektrický' podle ↓*ion(t)*, ↑*union(t)* ap. Viz ↓*elektřina*.

elektřina, *elektrika*, *elektrický*, *elektrizovat*. Ve starší podobě *električina* (Jg). Stejně jako další evr. názvy elektřiny odvozeno z ř. *ēlektron* 'jantar' (na něm byly elektrické jevy poprvé pozorovány).

element 'prvek, živel', *elementární*. Z lat. *elementum* 'základ', jehož další souvislosti nejsou zřejmé.

elév 'pracovník přijatý na zkušební lhůtu, začátečník'. Z fr. *élève* 'žák' od *élever* 'vychovat, povznášet'.

v základním významu 'vyzdvihovat' z *é-* (z lat. *↓ex-*) a *lever* 'zdvihat' z lat. *levāre* od *levis* 'lehký'. Srov. *↓elevatione*, *↓irrelevantní*.

elevatione 'zdvihání'. Z lat. *ēlevatiō* od *ēlevāre* 'zdvihat' z *↓ex-* a *levāre* 'zdvihat' (viz *↑elév*).

elf 'skřítek'. Z angl. *elf* (do dalších jazyků se rozšířilo hlavně s překlady Shakespeara a Miltona) ze stangl. *ælf*, jehož původ nabízí více výkladů. Srov. jméno *Alfréd*, doslova 'elfova rada'.

eliminovat 'vyučovat'. Z lat. *ēlimināre*, doslova 'vyhánět přes práh', z *↓ex-* a *limen* 'práh', jež souvisí s *limes* 'hranice'. Srov. *↓limit*.

elipsa 'druh kuželosečky; výpustka', *eliptický*. Ze střlat. *ellipsis* a to z ř. *ēlleipsis* 'nedostatek, vynechání' z *↓en-* a *leipō* 'nechávám, opomím'. Srov. *↑ekliptika*.

elita 'výkvět, vybraná společnost'. Z fr. *élite* od *élire* 'vybírat' z lat. *ēligere* z *↓ex-* a *legere* 'sbírat, číst'. Srov. *↑elegance*, *↓selektce*, *↓legie*.

elixír 'záračný nápoj'. Ze střlat. *elixir* a to z ar. *al-iksīr* 'kámen mudrců, droga' z členu *al-* a ř. *xērīon* 'suchý prášek (jako lék)' od *xērós* 'suchý'.

elokvence 'výmluvnost'. Z lat. *ēloquentia* od *ēloquī* 'vyslovovat, přednášet' z *↓ex-* a *loquī* 'mluvit'. Srov. *↓kolokvium*.

email 'smalt, druh nátěrové hmoty'. Z fr. *email* a to přes starší *esmail* z germ. **smalt* (viz *↓smalt*).

emanace 'vyzařování'. Z lat. *ēmānātiō* z *ēmānāre* 'řinout se, vytrysknout' z *↓ex-* a *mānāre* 'kapat, tryskat'.

emancipace 'vymanění, zrovnoprávnění', *emancipovat*, *emancipovaný*. Z lat. *ēmancipātiō* od *ēmancipāre* 'propustit, prohlásit svobodným', doslova 'dostat z područí'. z *↓ex-* a *mancipāre*

'dát do područí', jež je složeno z *manus* 'ruka' a *capere* 'chytat, brát, chopit se'. Srov. *↓manuální*, *↑anticipovat*, *↓princip*.

embargo 'zákaz obchodování'. Přes něm. *Embargo* ze šp. *embargo* od *embargar* 'zabavit, přerušit, ochromit' z vlat. **imbarricāre* 'zatarasit' z *↓in-* a odvozeniny od vlat. **barra* 'zátaras, zábrana', původu asi keltského. Srov. *↑bar!*, *↑barikáda*.

emblém 'znak'. Z fr. *emblème* a to z lat. *emblēma* z ř. *ēmblēma* 'vykládaná práce' z *embállō* 'vhazuji, vrhám, vkládám' z *↓en-* a *bállō* 'házím, zasazuji aj.'. Srov. *↓embolie*, *↓symbol*.

embolie 'ucpání cévy vmetkem (krevní sraženinou ap.)'. Vytvořeno v 19. st. k ř. *embolē* 'vpád, vrhnutí, vmetnutí' od *embállō* (viz *↑emblém*).

embryo 'zárodek'. Přes lat. *embryo* z ř. *ēmbryon* 'nezrozený plod' z *↓en-* a *brýō* 'bujně rostu, raším'.

ementál 'druh sýra'. Podle švýcarského údolí *Emmental*, kde se především vyrábí.

emeritní 'vysloužilý'. Z lat. *emeritus* z *emerēre* 'vysloužit (si)' z *↓ex-* a *merēre* 'zasluhovat'. Srov. *↓meritum*, *↓merenda*.

emfáze 'důraz, vzrušení (v řeči)', *emfatický*. Z lat. *emphasis* z ř. *ēmfasis*, doslova 'ukázání, zviditelnění', od *emfaínō* 'ukazují, objevují' z *↓en-* a *faínō* 'dávám najevo, ukazují'. Srov. *↓fenomén*, *↓fáze*.

emigrant 'vystěhovalec', *emigrantský*, *emigrovat*, *emigrace*. Přes něm. *Emigrant* z lat. *ēmigrāns*, což je přech. přít. od *ēmigrāre* 'vystěhovat (se)' z *↓ex-* a *migrāre* 'stěhovat (se)'. Srov. *↓migrace*, *↓imigrace*.

Eminence 'titul kardinálů'. Z lat. *ēminentia* od *ēminēre* 'vynikat' z *↓ex-* a *minae* (pl.) 'výčnělky', jež souvisí s lat. *mōns* 'hora'. Spojení *šedá eminence*

'rozhodující osoba v pozadí' údajně podle rádce intrikánského kardinála Richelieua (17. st.), kapucínského mnicha P. Josefa. Srov. ↓*prominent*.

eminentní 'mimořádný, výrazný'. Od lat. *ēminēns*, což je přech. přít. k *ēminēre* (viz ↑*Eminence*).

emír 'arabský princ, kníže, velitel ap.'. *emirát* 'knížectví'. Přes moderní evr. jazyky z ar. *amír* 'velitel'. Srov. ↑*admirál*.

emisar '(tajný) vyslanec'. Z lat. *ēmīssārius* 'vyslanec' od *ēmītere* (viz ↓*emise*).

emise 'vysílání, vydávání', *emisi*. Z lat. *ēmīssiō* od *ēmītere* 'vysílat' z ↓*ex-* a *mītere* 'posílat'. Srov. ↑*emisar*, ↑*emise*, ↓*komise*, ↓*mise*, ↓*misie*.

emoce 'vzrušení', *emocionální* 'citově zabarvený', *emotivní* 'citově působivý'. Z fr. *émotion*, stfr. *esmotion* od stfr. *esmouvoir* 'pohnout, vzrušit' z lat. *exmovēre*, druhotvaru k častějšímu *ēmōvēre* (přič. trp. *ēmōtus*) 'odstranit, otfást' z ↓*ex-* a *movēre* 'hýbat'. Srov. ↓*promoce*, ↓*motor*.

empír 'výtvarný sloh Napoleonovy doby'. Z fr. *empire* 'císařství' z lat. *imperium* (viz ↓*impérium*).

empirický 'založený na zkušenosti', *empirik*, *empirie*, *empirismus*. Přes něm. *empirisch*, lat. *empīricus* z ř. *empeirikós* 'zkušený' od *ēmpeiros* tv. z ↓*en-* a *peīra* 'pokus, zkušenost'. Srov. ↓*pirát*, ↓*expert*.

emu 'australský pštrosovitý pták'. Přes moderní evr. jazyky z port. *ema* 'pštros', přeneseného na druh podobného vzhledu. Původem asi z jihovýchodní Asie.

emulze 'směs jemně rozptýlených kapalin'. Nově utvořeno k lat. *ēmūlsum*, což je přič. trp. k *ēmūlgēre* 'vydojit'

z ↓*ex-* a *mulgēre* 'dojit' (podle mléčného vzhledu těchto směsí). Srov. ↓*mleziivo*.

en- předp. Z ř. *en* 'v, uvnitř', jež souvisí s lat. ↓*in-*, angl., něm. *in* i naším ↓*v*. Před *b*, *p* se mění v *em-*. Srov. ↓*energie*, ↓*enzym*, ↑*embolie*, ↑*empirický*.

encefalitida 'zánět mozku'. V polatinštlé podobě utvořeno od ř. *enkéfalos* 'mozek' z ↑*en-* a *kefalé* 'hlava'.

encián 'hořec'. Z něm. *Enzian* a to z lat. *gentiāna*, údajně podle illyrského krále jménem *Gentius*.

encyklika 'papežský oběžník'. Nově utvořeno k střlat. *encyklios* 'okružní' z ř. *enkýklios* 'okružní, všeobecný' z ↑*en-* a *kýklos* 'kruh, kolo'. Srov. ↑*cyklus*, ↓*encyklopedie*.

encyklopedie 'naučný slovník', *encyklopedický*. Z fr. *encyclopédie* z nlat. *encyclopaedia* z ř. *enkyklopaideia*, což je složenina z *enkýklios* 'okružní, všeobecný' (viz ↑*encyklika*) a *paideia* 'výchova, vzdělání' (srov. ↓*pedagog*).

endo- 'vnitro-'. Z ř. *éndon* 'uvnitř', jež souvisí s ↑*en-*. Srov. *endoprotéza*, ↓*endokrinologie* i ↓*exo-* a ↑*do*.

endokrinologie 'nauka o žlázách s vnitřní sekrecí', *endokrinní* 'vnitřně vyměšující'. Nově utvořeno z ř. základů ↑*endo-*, *krínō* 'odděluji, třídím, vybírám' a ↓*-logie*.

energetika 'obor zabývající se výrobou a využitím energie (zvláště elektrické)', *energetik*, *energetický*. Podle jiných evr. jazyků od ř. *energētikós* 'týkající se činnosti, síly' z *enérgeia* (viz ↓*energie*).

energie, *energický*. Přes fr. a lat. z ř. *enérgeia* 'síla, působnost' od *energēs*, *energós* 'činný, pracující, výkonný' z ↑*en-* a *érgon* 'práce, dílo, čin'. Srov. ↑*alergie*, ↓*letargie*, ↓*orgie*, ↓*chirurg*.

enkláva 'uzavřené území v cizím prostředí'. Z fr. *enclave* od *enclaver* 'uzavřít, obklíčit' z vlat. **inclāvare* z \downarrow *in*-¹ a *clāvis* 'klíč'. Srov. \downarrow *konkláve*, \downarrow *klávesa*, \downarrow *exkluzivní*.

enormní 'nesmírný, ohromný'. Přes něm. *enorm* tv. z lat. *ēnōrmis*, doslova 'přesahující normu, pravidlo' z \downarrow *ex*- a *nōrma* 'pravidlo'. Srov. \downarrow *norma*, \uparrow *abnormální*.

entita 'podstata věci, jsoucnost'. Ze střlat. *entitas* k *ēns* (gen. *entis*), což je pozdější přech. přít. k lat. *esse* 'být'. Srov. \downarrow *esence*, \uparrow *absence*.

entomologie 'nauka o hmyzu', *entomolog*. Z ř. *éntomon* 'hmyz' od *éntomos* 'zaříznutý, vříznutý' z \uparrow *en*- a *témnō* 'řežu' (podle toho, že hmyz má tělo členěné zářezy, srov. i lat. *kalk ínsectum*, z toho něm. *Insekt*, angl. *insect*, doslova 'co je vsekuté') a \downarrow *logie*. Dále srov. \uparrow *anatomie*, \uparrow *atom*.

entropie 'míra neuspořádanosti systému'. Novější (19. st.), od ř. *entropé* 'obrácení' od *entrépō* 'obracím' z \uparrow *en*- a *trépō* tv.

entuziasmus 'nadšení', *entuziasta*, *entuziastický*. Přes něm. *Enthusiasmus* z ř. *enthousiasmós* 'nadšení, vzrušení' od *enthousiázō* 'jsem roznícen, vzrušen (bohem)' od *énthous* (vedle *énteos*) 'bohem roznícený' z \uparrow *en*- a *theós* 'bůh'. Srov. \uparrow *ateismus*, \downarrow *teologie*.

enumerace 'výčet'. Z lat. *ēnumerātiō* od *ēnumerāre* 'vypočítávat' z \downarrow *ex*- a *numerāre* 'počítat'. Srov. \downarrow *numero*.

enzym 'látka urychlující chemické pochody v těle'. Nově utvořeno z \uparrow *en*- a ř. *zýmē* 'kvas' od *zýō* 'kypím, vřu'. Srov. \uparrow *ekzém*.

epenteze 'vkládání hlásky', *epentetický*. Z ř. *epenthésis* od *epentíthēmi* 'vkládám' z \downarrow *epi*-, \uparrow *en*- a *títhēmi* 'kladu'. Srov. \downarrow *teze*, \downarrow *proteze*.

epi- předp. Z ř. *epí* 'nad, při, na'. Srov. \downarrow *epicentrum*, \downarrow *epidemie*, \downarrow *epizoda*, \downarrow *epocha*.

epicentrum 'místo na Zemi ležící nad (pod) ohniskem zemětřesení či jaderného výbuchu'. Z \uparrow *epi*- a \uparrow *centrum*.

epický. Viz \downarrow *epos*.

epidemie 'hromadné rozšíření nakažlivé nemoci', *epidemický*. Přes střlat. *epidemia* z ř. *epidēmia* od *epidēmios* 'v kraji (lidu) rozšířený' z \uparrow *epi*- a *dēmos* 'lid, kraj'. Srov. \downarrow *pandemie*, \downarrow *demokracie*.

epifýza 'část mezimozku, šišinka'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *epifýsis* 'přírůstek' od *epifýomai* 'dorůstám, vystupuji' z \uparrow *epi*- a *fýomai* 'rostu'. Srov. \downarrow *fyzika*.

epigon 'následovník, napodobitel'. Přes něm. *Epigon* z ř. *epígonos* 'pozdějí zrozený, potomek' z \uparrow *epi*- a *gónos* 'potomek, syn' od *génos* 'rod, plémě, potomek'. Srov. \downarrow *genocida*, \downarrow *geneze*.

epigram 'krátká satirická báseň'. Přes lat. z ř. *epígramma* 'nápis, nadpis' z \uparrow *epi*- a *grámma* 'písmeno, psaní' (viz \downarrow *gram*).

epilepsie 'padoucnice', *epileptik*, *epileptický*. Přes lat. z ř. *epílēpsis* 'postižení, záchvat' od *epilambánō* 'zachvacuji, napadám' z \uparrow *epi*- a *lambánō* 'chytám, беру, uchvacuji'. Srov. \downarrow *dilema*.

epilog 'závěr, doslov'. Přes lat. *epilogus* z ř. *epílogos* 'závěr, uvázení' z \uparrow *epi*- a *lógos* 'řeč, slovo'. Srov. \downarrow *prolog*, \downarrow *logie*.

episkopální 'biskupský'. Ze střlat. *episcopalis* od *episcopus* (viz \uparrow *biskup*).

epištola 'nabádavý list (apoštola k věřícím)'. Z lat. *epistola*, *epistula* z ř. *epistolé* 'poselství, dopis' od *epistállō* 'posílám, oznamuji, nařizuji' z \uparrow *epi*- a *stállō* 'vypravuji, vysílám, strojím'. Srov. \uparrow *apoštol*.

epitaf 'náhrobní nápis'. Přes stílat. *epitaphium* z ř. *epitáfios* 'pohřební' z řepi- a *táfos* 'pohřeb'.

epitel 'buněčná tkáň, výstelka'. Ze stílat. *epithelium*, vlastně 'pokožka prsu', z řepi- a *thēlē* 'prs' z ie. základu **dhe-*. Srov. ↑*dojit*, ↑*dítě*.

epiteton 'básnický přívlastek'. Z ř. *epítheton*, doslova 'co je připojeno', z *epitíthēmi* 'přikládám' z řepi- a *títhēmi* 'kladu'. Srov. ↓*teze*.

epizoda 'drobný vedlejší příběh'. Přes fr. *épisode* z ř. *episódion* 'dialog vložený mezi dva chóry', doslova 'co k něčemu vchází, vstupuje' z řepi- a *épsodos* 'vchod, přístup, uvedení' z *eis* (z **ens*, srov. ↑*en-*) 'do, v' a (*hýdos* 'cesta, chůze'. Srov. ↓*metoda*, ↓*perioda*.

epocha 'významný časový úsek v dějinách; období', *epochální*. Přes něm. *Epoche* z ř. *epochē* 'pevný časový bod', doslova 'zastavení', od *epéchō* 'zastavuji, opírám, zadržuji' z řepi- a *échéō* 'mám, držím'. Srov. ↓*unuch*.

epoleta 'nárameník'. Z fr. *épaulette*, doslova 'ramínko', od *épaule* 'rameno' a to z lat. *spatula* 'lopatka', což je zase zdobnělina k lat. *spatha* 'lopata, široký meč' z ř. *spáthē* tv. Srov. ↓*spachtle*.

epopej 'velká výpravná báseň'. Z ř. *epopoia* 'epika, výpravná báseň' z *épos* (viz ↓*epos*) a *poiéō* 'dělám, tvořím'. Srov. ↓*poezie*, ↓*onomatopoický*.

epos 'výpravná báseň', *epika*, *epik*, *epický*. Z ř. *épos* 'slovo, řeč, báseň, pověst'. Srov. ↑*epopej*.

éra 'období'. Ze stílat. *aera* tv., původně 'stanovená doba placení', z ještě dřívějšího významu 'jednotlivé položky sumy (účtu)', což je pl. k *aes* 'měď, kov, peníz'. Srov. ↓*erár*.

erár 'státní pokladna', *erární*. Z něm. *Ärär* z lat. *aerarium* tv. od *aes* 'měď, kov, peníz'. Srov. ↑*éra*.

erb '(rodový) znak'. Z něm. *Erbe* 'dědic, dědictví' z ie. **orbh-* 'sírotek', z něhož je i naše ↓*rab*, r. *reběnok* 'dítě'.

erekce 'ztopoření'. Z lat. *ērēctiō* 'vzpřímení' od *erigere* 'vzpřímit, zdvihat' z řex- a *regere* 'řídít, vést'. Srov. ↓*korigovat*, ↓*rekce*.

erg 'fyzikální jednotka práce'. Nově od ř. *érgon* 'čin, práce'. Srov. *ergometr* a dále ↑*energie*, ↓*orgie*.

eror slang. 'chyba'. Z angl. *error* z lat. *error* tv. od *errāre* 'chybovat, bloudit'. Srov. ↓*errata*.

erotický 'smyslný, sexuálně dráždivý', *erotika*. Přes fr. z ř. *erōtikós* 'milostný, žádostivý' od *érōs* (gen. *érōtos*) 'láska, chtíč'. Srov. ↓*erotománie*.

erotománie 'nadměrná pohlavní touha', *erotoman(ka)*. Viz ↑*erotický* a ↓*mánie*.

eroze 'vymílání, rozrušování zemského povrchu', *erodovat*. Z lat. *ērōsiō* od *ērōdere* 'vyhlodávat' z řex- a *rōdere* 'hlodat'. Srov. ↓*korozie*.

errata 'soutpis chyb'. Z lat. *errāta* 'chyby' (k *errātum* 'chyba, poklesek') z *errāre* 'chybovat, bloudit'. Srov. ↑*eror*.

erteple nář. 'brambory'. Z něm. *Erdäpfel* tv., doslova 'zemní jablko', podle fr. *pommes de terre* tv. (srov. *zemáky* tv.).

erudice 'vzdělání, zběhlost'. Z lat. *ēruditō* od *ēruditre* 'vzdělávat, vychovávat' z řex- a *rudis* 'hrubý, nevzdělaný', tedy vlastně 'vyvést z nevzdělanosti'. Srov. ↓*rudimentární*.

erupce 'výbuch', *erupční*, *eruptivní*. Z lat. *ērūptiō* od *ērumpere* 'vybuchovat, vypuknout' z řex- a *rumpere* 'lámat, rozbítet'. Srov. ↓*korupce*, ↓*interrupce*, ↑*bankrot*.

erytém 'chorobné zrudnutí'. Z ř. *erýthēma* 'červeně, stud' od *erýthros* 'červený, rudý'. Souvisí s ↓*rudy*.

esej 'umělecky zpracovaná úvaha o odborném tématu', *esejista, esejistický*. Z angl. *essay* ze sfr. *essai* 'pokus' a to z lat. *exāgium* 'vážení, zvažování' k *exigere* (přič. trp. *exactus*) 'požadovat, posuzovat' z \downarrow ex- a *agere* 'jednat, konat'. V dnešním významu podle názvu díla fr. renesančního myslitele Montaigna (16. st.) *Essais*. Srov. \downarrow exaktní, \downarrow examinátor.

esence 'trest'. Z lat. *essentia* 'podstata, bytí' (později jako alchymistický termín) od *esse* 'být'. Utvořeno podle ř. *ousiā* tv. Srov. \downarrow kvintesence, \uparrow entita.

esesák 'příslušník nacistických oddílů SS', *esesácky*. Zkratka z něm. *Schutzstaffel* 'ochranný oddíl'.

eschatologie 'nauka o posledních věcech člověka'. Od ř. *éschatos* 'nejkrajnější, poslední' a \downarrow -logie.

eskadra 'bojový oddíl (lodí, letadel)'. Z fr. *escadre* ze šp. *esquadra* a to z vlat. **exquadra* 'čtverhran (vojska)' z \downarrow ex- a *quattuor* 'čtyři'. Srov. \downarrow eskadrona.

eskadrona 'jezdecký oddíl'. Z fr. *escadron* z it. *squadrone*, což je zveličelé jméno od *squadra* z vlat. **exquadra* (viz \uparrow eskadra).

eskalace 'stupňování (napětí, konfliktu ap.)'. Z angl. *escalation* od *escalate* 'stupňovat' a to podle *escalator* (viz \downarrow eskalátor) z dřívějšího *escalade* 'přelézat, zlézat (hradby)' z fr. *escalader* ze střlat. *scalare* tv. od lat. *scālae* 'žebřík'. Srov. \downarrow škála.

eskalátor 'pohyblivé schody'. Z am.-angl. *escalator*, utvořené ho asi k *escalade* (viz \uparrow eskalace) podle *elevator* 'výtah'.

eskamotáž 'kejkliřství, obratný kousek k oklamání diváků', *eskamotér*. Z fr. *escamotage* tv. od *escamoter* '(obratně) odstraňovat, zasunovat, zakrývat' a to ze stprov. **escamotar*, **escamar* 'odlupovat' od lat. *squāma* 'šupina'.

eskapáda 'nerozvázný kousek'. Z fr. *escapade* ze šp. *escapada* 'únik, odskočení' (či it. *scappata* tv.), nejspíš z vlat. **excupāre*, doslova 'odhodit plášť (při útěku)', z \downarrow ex- a pozdnělat. *cappa* 'plášť s kapucí, kápě' (viz \downarrow kápě).

eskorta 'ozbrojený doprovod', *eskortovat*. Z fr. *escorte* a to z it. *scorta* tv. od *scorgere* 'doprovázet, pozorovat' z vlat. **excorrigere* z \downarrow ex- a *corrigerere* 'napravit' z *con-* (viz \downarrow kom-) a *regere* 'říditi'. Srov. \downarrow korigovat.

eso. Ze střhn. *esse* 'jednička na hrací kostce' (stejný význam mělo i stč. *es, eš*) a to přes fr. z lat. *as, assis* 'čtverhranná mince nejnižší hodnoty'. Z hry v kostky záhy přeneseno na karetní hru ('jednička na kartě' a pak vůbec 'nejvyšší karta'). Dnes i další přenesené významy 'vynikající jedinec' či slang. 'bod přímo z podání v tenise'.

esoterický 'přístupný jen zasvěcencům'. Podle moderních evr. jazyků z ř. *esōterikós* 'vnitřní' od *éisō, esō* 'uvnitř', jež souvisí s \uparrow en-.

esperanto 'umělý mezinárodní jazyk'. Utvořeno jeho zakladatelem L. Zamenhoffem (1900) v naději, že se všeobecně ujme (znamená to 'doufající', srov. šp. *esperando*, fr. *espérant* tv.). Srov. \uparrow desperát.

espresso 'přístroj na rychlé vaření kávy; káva v něm uvařená'. Z it. *espresso* z lat. *expressus*, což je přič. trp. od *exprimere* 'vytlačiti' z \downarrow ex- a *premere* 'tisknout'. Srov. \downarrow expres, \downarrow pres.

esprit 'duchaplnost'. Z fr. *esprit* 'duch' z lat. *spiritus* tv. Srov. \downarrow spiritismus, \downarrow špiritus.

estakáda 'mostní konstrukce vedoucí komunikaci nad úrovní terénu'. Z fr. *estacade*, původně 'hráz z kúlů', z it. *steccata* tv. od *stecca* 'kúl' a to asi z langob. **stikka* (srov. něm. *Stecken*, angl. *stick* tv.). Srov. \uparrow atakovat.

estét '(snobský) milovník krásy a umění', *estétský*. Z fr. *esthète* od *esthétique* (dále viz *↓estetika*).

estetika 'věda o kráse', *estetický*, *estetik*. Utvořeno v 18. st. k ř. *aisthētikós*, *aisthētós* 'vnímatelný' od *aisthánomai* 'vnímám, cítím', jež asi souvisí s lat. *audire* a naším *↓ucho*. Srov. *↑estét*, *↑anestézie*.

estráda 'představení s pestrým zábavným programem', *estrádní*. Z fr. *estrade* 'vyvýšené pódium' ze šp. *estrado* tv. a to z lat. *strātus* 'rozprostřený, rozložený' od *sternere* 'prostírat'. Srov. *↑autostráda*, *↓stratifikace*.

estrogen 'ženský pohlavní hormon'. Uměle (pol. 20. st.) od střlat. *oestrus* z ř. *oīstros* 'střeček, bodec', přeneseně 'záchvat touhy, zuřivosti ap.'. K druhé části viz *↓gen*.

ešus ob. 'jídelní miska'. Ze staršího *esšálek* tv. a to z něm. *Esschale* tv. od *essen* 'jíst' a *Schale* 'miska' (viz *↓šálek*).

etamín 'tenká průhledná látka'. Z fr. *étamine*, stfr. *estamine* z lat. *stāmineus* 'vláknitý' od *stāmen* 'vlákno, osnova' od *stāre* 'stát'. Srov. *↓stabilní*.

etan 'druh uhlovodíku'. Viz *↓éter*.

etapa 'úsek, období, stupeň (vývoje)', *etapový*. Přes něm. z fr. *étape* a to ze střniz. *stapel* 'sklad'. Vývoj významu tohoto původně vojenského termínu byl 'sklad' → 'zásobovací stanice' → 'úsek mezi dvěma zásobovacími stanicemi'. Srov. *↓štafl*, *↓štafeta*, *↓stopa*.

etáž 'podlaží', *etážový*. Z fr. *étage* a to asi z vlat. **staticum* 'stanoviště, místo pobytu ap.' od *stāre* 'stát'. Srov. *↓statický*, *↓stáž*.

éter 'druh prchavého alkoholu; vesmírný prostor', *éterický* 'prchavý, nadzemský'. Přes lat. *aethēr* z ř. *aithēr* 'nejvyšší vrstva vzduchu, obloha' od *aitḥō* 'pálím, hořím' (podle představ, že

tato vrstva je 'jasná, planoucí'). Jako chemický termín od 18. st. – od toho pak *↑etan*, *↓etyl*, *etylen* ap.

eternit 'azbestová střešní krytina', *eternitový*. Uměle od lat. *aeternus* 'věčný'.

etika 'mravnost; nauka o mravnosti', *etik*, *etický*. Přes něm. *Ethik*, lat. *ethica* z ř. *ēthikē* od *ēthikós* 'mravní, mravný' od *ēthos* 'zvyk, mrav'.

etiketa 'nálepka; pravidla společenského chování'. Z fr. *étiquette* tv. ze stfr. *estiquette* od *estiquer*, *estequier* 'zastřít, připíchnout' asi ze střniz. *stēken* tv. (srov. něm. *stechen* 'píchnout', *stecken* 'zastřít'). Původní význam 'nálepka, štítek' se ve fr. již koncem středověku rozšířil na 'vývěska s pořadem dvorního ceremonielu', od 17. st. pak dnešní význam. Srov. *↓tiket*.

etiologie 'nauka o původu a příčinách nemocí'. Z lat. *aetiologia* k ř. *aitiā* 'příčina, důvod' Viz též *↓logie*.

etnický 'národnostní, národní'. Z ř. *ethnikós* 'lidový, národní' od *ēthnos* 'národ, kmen, zástup'. Srov. *↓etno-*.

etno- (ve složeninách) 'vztahující se k lidu, národu'. Z ř. *ēthnos* (viz *↑etnický*). Srov. *etnologie*, *etnografie* 'národopis' (viz *↓logie*, *↓grafie*), *etnogeneze* (viz *↓geneze*).

étos 'mravní základ'. Z ř. *ēthos* 'zvyk, mrav'. Srov. *↑etika*.

etuda 'cvičná hudební skladba'. Z fr. *étude* ze stfr. *estudié* z lat. *studium* (viz *↓studium*).

etuje 'pouzdro'. Z fr. *étui* ze stfr. *estui* od *estuier*, *estoier* 'dávat do pouzdra, šetřit, ukryvat', jež se přes značné významové rozdíly dává do souvislosti s lat. *↓studium*. Srov. *↑etuda*.

etyl, **etylen** 'druhy uhlovodíků'. Utvořeno od *↑éter* podle *↓meryl*.

etymologie 'nauka o původu slov'. Přes lat. *etymologia* z ř. *etymología* od *étymos* 'správný, pravdivý' (viz též ↓-logie). Zavedeno starořeckými filozofy, kteří zkoumali, zda slova 'pravdivě' odpovídají označovaným věcem.

eu- (ve složeninách) 'dobrý, příznivý'. Z ř. *eu*, *eū* tv. (srov. ↓*eufemismus*, ↓*euforie*, ↓*eutanazie*, ↓*evangelium*). Viz i ↓*s-*.

eufemismus 'použití jemnějšího výrazu místo výrazu hrubého či nepřijemného', *eufemistický*. Z ř. *eufēmismós* od ↑*eu-* a *fēmē* 'výrok, řeč, hlas'. Srov. ↑*dysfemismus*, ↑*blasfemie*, ↓*fáma*.

eufonie 'libozvuk', *eufonický*. Z pozdnělat. *euphonia* z ↑*eu-* a ř. *fōnē* 'zvuk, hlas'. Srov. ↓*fonologie*, ↓*foném*.

euforie 'příjemné duševní rozpoložení'. Z ř. *euforia* od *eúforos* 'lehký, lehce (se) nesoucí' z ↑*eu-* a *fērō* 'nesu' (srov. i ř. *eū férō* 'dař se mi'). Dále srov. ↓*metafora*, ↓*fosfor*.

eugenika 'nauka o zlepšování dědičného základu a vývoje'. Od ř. *eugenēs* 'vznešený, ušlechtilý' z ↑*eu-* a *génos* 'rod, plémě'. Srov. ↓*genetika*.

eucharistie 'svátost oltářní'. Přes lat. z ř. *eucharistía* 'vzdávání díků, vděčnost' z ↑*eu-* a *charízomai* 'zavdčuji se, prokazují milost' od *cháris* 'milost, dík'. Srov. ↓*charisma*, ↓*charita*.

eukalypt 'blahovičník'. Utvořeno v 18. st. z ↑*eu-* a ř. *kalyptós* 'zahalený, obalený' od *kalýptō* 'zahaluji, zakrývám' asi podle toho, že okvětní lístky tohoto stromu zůstávají i po dobu květu zavřeny.

eunuch 'kleštěnec'. Přes lat. z ř. *eunouchos* 'komorník, strážce ložnice' z *eunē* 'postel, manželské lože' a odvozeniny od *échō* 'držím, spravuji' (kleštěnci sloužili jako strážci harému). Srov. ↑*epocha*.

eutanazie 'usmrcení nevyléčitelně nemocného s jeho souhlasem'. Z ř. *euthanasía* 'lehká, dobrá smrt' z ↑*eu-* a *thánatos* 'smrt'. Srov. ↓*smrt*.

evakuovat 'vystěhovat (z ohrožené oblasti ap.)', *evakuace*. Z lat. *ēvacuāre* 'vyprázdnit' z ↓*ex-* a odvozeniny od *vacuus* 'prázdný'. Srov. ↓*vakuum*.

evangelium 'část bible líčící Kristův život a jeho skutky', *evangelista*, *evangelizace*, *evangelík*, *evangelický*. Ze střlat. *euangelium* z ř. *euangéliōn*, doslova 'dobré poselství', z ↑*eu-* a odvozeniny od *angéllō* 'zvěstují, oznamují'. Srov. ↑*anděl*.

eventualita 'možnost', *eventuální*. Z fr. *éventualité* od *éventuel* 'možný' k lat. *eventus* '(možný) případ, událost' od *ēvenīre* 'nastávat, vycházet' z ↓*ex-* a *venīre* 'přicházet'. Srov. ↑*advent*, ↑*avantýra*.

evidence 'vedení záznamů, přehled', *evidentní*, *evidovat*. Z lat. *ēvidentia* z *ēvidēns* 'zřejmý, očividný', což je původem přech. příst. od *ēvidēre* z ↓*ex-* a *vidēre* 'vidět'. Srov. ↓*revidovat*.

evokovat 'vyvolávat', *evokace*. Z lat. *ēvocāre* tv. z ↓*ex-* a *vocāre* 'volat'. Srov. ↓*provokovat*, ↓*vokativ*, ↓*vokál*.

evoluce 'vývoj'. Z lat. *ēvolūtiō* od *ēvolvere* 'vyvíjet' z ↓*ex-* a *volvere* 'vinout'. Jako protiklad k ↓*revoluce* vešlo do užívání především v souvislosti s Darwinovou teorií.

ex příst. 'na jeden doušek, do dna' (ve spojení *vyplít (na) ex*). Z lat. *ex* (viz ↓*ex-*).

ex- předp. 'vy-, z(e)-'. Z lat. *ex* tv., jež odpovídá ř. *ek (ex)* tv. i našemu ↓*z* (r. *iz*). Srov. ↓*excelovat*, ↓*exhibice*, ↓*existence*, ↓*expedice*. Někdy bývá jen *e-* (↑*edice*, ↑*elaborát*, ↑*emigrant*, ↑*erupce*). Ve spojení s označením osob ve významu 'bývalý' (*exministr*, *expresident*). Srov. ještě ↓*extra*.

exaktní 'vědecky přesný'. Přes něm. *exakt* z lat. *exāctus*, což je přič. trp. od *exigere* 'vyžadovat, zvažovat, naplňovat' z řex- a *agere* 'jednat, konat, vést'. Srov. řesej, řexaminátor, řagenda.

exaltovaný 'přepjatý, vzrušený'. Z lat. *exaltārus*, což je přič. trp. od *exaltāre* 'vyvyšovat, zvyšovat' z řex- a *altāre* od *altus* 'vysoký'. Srov. řalt, řoltář.

examinátor 'zkoušející'. Z lat. *exāminātor* od *exāmināre* 'zkoušet, zvažovat, zkoumat' od *exāmen* (z **exagmen*) 'zkouška', původně 'jazýček vah, vážení', k *exigere* 'zvažovat, vyžadovat' (dále viz řexaktní a řesej).

Excelence 'čestný titul, zvláště v diplomatickém styku'. Z lat. *excellētia* 'vznešenost' (dále viz řexcelentní).

excelentní 'vynikající', *excelovat*. Přes něm. *exzellent* z lat. *excellēns* od *excellere* 'vynikat' z řex- a lat. kořene z ie. **kel-*, z něhož vychází mj. i naše řčelo a angl. *hill* 'kopec'. Srov. také řkulminovat.

excentrický 'výstřední'. Ze střlat. *excentricus* z řex- a lat. *centrum* 'střed'. Srov. řcentrum, řkoncentrace.

excerpovat 'vypisovat', *excerpce*, *excerpění*. Z lat. *excerpere* z řex- a *carpere* 'trhat'.

exces 'výstřelek'. Přes něm. *Exzess* z lat. *excessus* od *excēdere* 'vystupovat, vybočovat' z řex- a *cēdere* 'jít, ustupovat'. Srov. řproces, řrecese.

excitace 'neklid, dráždivost'. Z lat. *excitātiō* od *excitāre* 'vyburcovat, vyvolat' z řex- a *citāre* 'dělat živým'. Srov. řcitovat.

exegeze 'výklad textu (zvláště biblického)'. Přes lat. z ř. *exēgēsis* od *exēgéomai* 'vykládám, uvádím' z ř. *ex-* (srov. řex-) a *hēgéomai* 'vedu'. Srov. řhegemonie.

exekuce 'výkon (soudního) rozhodnutí', *exekutor*. Z lat. *ex(s)ecutiō* od *exsequi* 'vykonávat, pronásledovat' z řex- a *sequi* 'sleduji'. Srov. řexekutiva, řperzekuce, řsekvence.

exekutiva 'výkonná moc'. Přes něm. z fr. *exécutif* 'výkonný' od *exécuter* 'vykonávat' od lat. *execūtus* (přič. trp. od *exsequi*). Viz řexekuce.

exemplář 'jeden kus z více stejnorodých předmětů', *exemplární* 'příkladný'. Přes něm. *Exemplar* tv. z lat. *exemplar* 'opis, vzor, příklad' od *exemplum* 'příklad' od *eximere* 'vyjímat' (přič. trp. *exemptus*) z řex- a *emere* 'brát, kupovat'. Srov. řpromptní, řpresumpce.

exercicie (pl.) 'duchovní cvičení'. Z lat. *exercitium* 'cvičení' od *exercēre* 'cvičit, uvádět v pohyb, zaměstnávat' z řex- a *arcēre* 'bránit v pohybu, omezovat'. Srov. řarcha.

exhalace 'vypouštění průmyslových zplodin do ovzduší: tyto zplodiny', *exhalát*. Z lat. *exhālātiō* od *exhālāre* 'vydechovat' z řex- a *hālāre* 'dýchat, vypařovat'. Srov. řinhalace.

exhibice 'nesoutěžní ukázka sportovního umění', *exhibiční*, *exhibicionismus* 'okázalé vystupování; sexuální úchylnka projevující se obnažováním na veřejnosti', *exhibicionista*, *exhibovat*. Z lat. *exhibitiō* od *exhibēre* 'vystavovat (na odív)' z řex- a *habēre* 'mít'. Srov. řprohibice, řhábit.

exhumace 'vykopání mrtvol z hrobu', *exhumovat*. Ze střlat. *exhumatio* od *exhumare* z řex- a lat. *humus* 'země'. Srov. řhumus, řhumanita.

exil 'vyhnanství', *exilový*. Z lat. *ex(s)ilium* od *ex(s)ul* 'vyhnanec' z řex- a asi odvozeniny od *solum* 'půda' (srov. však i řkonzul, řkonzilium). Dále srov. řexulant, řžula.

existovat, *existence*, *existenční*, *existencialismus*, *existenciální*. Z lat.

ex(s)istere, doslova 'vystupovat, vycházet najevo', z řex- a *sistere* 'zastavit, stavět'. Srov. řasistent, řrezistence, řtranzistor.

exit(us) 'smrt'. Z lat. *exitus* 'odchod' od *exire* 'odejít' z řex- a *ire* 'jít'. Srov. řtranzit, řinicie i řjít.

exkavátor 'rypadlo'. Nově od lat. *excavāre* 'vyhlubovat' z řex- a *cavāre* 'hloubit' od *cavus* 'dutý, vyhloubený'. Srov. řkonkávni.

exklamace '(básnické) zvolání'. Z lat. *exclāmātiō* od *exclāmāre* 'zvolat' z řex- a *clāmāre* 'volat'. Srov. řdeklamovat, řreklamovat.

exkluzivní 'výlučný', *exkluzivita*. Přes něm. *exklusiv*, angl. *exclusive* ze střlat. *exclusivus* od lat. *excludere* 'vylučovat, vydělovat' z řex- a *cludere* 'zavírat'. Srov. řklauzule, řokluziva.

exkomunikovat 'vyobcovat (z církve)', *exkomunikace*. Z lat. *excommunīcāre* z řex- a *communīcāre* 'obcovat, spojovat'. Srov. řkomunikace.

exkrement 'výkal'. Z lat. *excrēmentum* od *excernere* 'vylučovat' z řex- a *cernere* 'třídít'. Srov. řsekrece.

exkurs 'odbočení od tématu'. Z lat. *excursus* od *excurrere* 'vyběhnout, vycestovat' z řex- a *currere* 'běžet'. Srov. řkonkurs, řkurs.

exkurze '(studijní) výlet'. Z lat. *excursiō* od *excurrere* (viz řexkurs).

exlibris 'umělecky provedená značka vlastníka knihy'. Zpodstatnělé lat. *ex libris* 'z knih' (k *liber* 'knihá'). Srov. řex- a řlibreto.

exo- (ve složeninách) 'vně, mimo'. Z ř. *éxō* tv. od *ex-*, *ek-* (srov. řex-). Srov. i řendo-.

exodus 'hromadný odchod'. Přes lat. z ř. *éxodos* 'odchod' z *ex-* (viz řex-) a *hodós* 'cesta, chůze'. Původně tak byl

označen odchod Židů z Egypta (2. kniha Mojžíšova). Srov. řmetoda.

exorcismus 'vymítání dábla'. Ze střlat. *exorcismus* 'zaklínání, zařikávání' z ř. *exorkismós* od *exorkizō* 'zapřísahám, zaklínám' z *ex-* (viz řex-) a *hōrkos* 'přísaha'.

exotický 'cizokrajný, neobvyklý', *exotika*, *exot*. Přes něm. *exotisch* tv. a střlat. *exoticus* z ř. *exōtikós* od *éxō* 'vně, mimo' (viz řexo-).

expanze 'rozpínání', *expanzivní*, *expandovat*. Z lat. *expānsiō* od *expandere* 'roztahovat' z řex- a *pandere* tv., což je kauzativum k *patēre* 'prostřít se'.

expedice 'výprava', *expediční*, *expedovat*. Z lat. *expediitiō* od *expedire* 'vypravovat, vyprošťovat', doslova 'zbavit pout (na nohou)', z řex- a **pedis* (vedle *pedica*) 'pouto na noze' od *pēs* (gen. *pedis*) 'noha'. Srov. řšpeditéř, řpedál.

experiment 'pokus', *experimentovat*, *experimentální*. Z lat. *experimentum* od *experiri* 'zkoušet' z řex- a *periri* tv. Srov. řexpert, řempirický.

expert 'znalec', *expertiza* 'znalecký posudek'. Přes něm. *Expert* tv. z lat. *expertus* 'zkušený' od *experiri* (viz řexperiment).

explicitní 'výslovný, jasně řečený', *explicitnost*. Z lat. *explicitus*, což je přič. trp. (vedle *explicāus*) od *explicāre* 'vyložit, vysvětlit, rozvinout', doslova 'rozplétat', z řex- a *plicāre* 'plést'. Srov. řimplicitní, řreplika, řaplikovat, řkomplex.

explikace 'výklad'. Z lat. *explicātiō* od *explicāre* (viz řexplicitní).

exploatace 'využívání, vykořisťování', *exploatovat*. Z fr. *exploitation* od *exploiter* a to z vlat. **explicitāre* '(silně) rozvinout' od lat. *explicāre* (viz řexplicitní).

exploze 'výbuch', *explodovat*, *explozivní*, *explozíva*. Z lat. *explōsiō* od *explōdere* 'vybuchnout' z *↑ex-* a *plōdere* (vedle *plaudere*) 'plácát, tlouci'. Srov. *↑aplus*.

exponát 'vystavovaný předmět'. Z něm. *Exponat*, což je novotvar k lat. *expōnere* 'vystavovat' z *↑ex-* a *pōnere* 'klást'. Srov. *↓expoze*, *↑disponovat*, *↓imponovat*, *↓oponovat* ap.

exponent '(vlivný) představitel; mocnitel'. Jako matematický termín vytvořeno v 16. st. k lat. *expōnēns*, což je přech. příč. od *expōnere* (viz *↑exponát*).

export 'vývoz', *exportovat*. Z angl. *export* a to od lat. *exportāre* 'vyvážet, odnášet' z *↑ex-* a *portāre* 'nést, přepravovat'. Srov. *↓import*, *↓transport*, *↓deportovat*.

expozé 'informativní výklad'. Z fr. *exposé* 'vyložení' od *exposer* 'vykládat' od lat. *expōnere* (příč. trp. *expositus*) (viz *↑exponát*).

expoze 'soubor vystavovaných předmětů'. Z lat. *expositiō* od *expōnere* (viz *↑exponát*).

expres 'spěšný vlak, dopis'; přísl. 'spěšně', *expresní*. Z fr. *expres* a to z lat. *expressus* 'výrazný, vytlačený' od *exprimere* 'vyrazit, vytlačit' z *↑ex-* a *premere* 'tisknout'. Srov. *↑espresso*, *↓pres*.

expressionismus 'umělecký směr zdůrazňující výrazovou stránku'. Od fr. *expression* 'výraz' z lat. *expressiō* od *exprimere* (viz *↑expres*).

expresivní 'citově zabarvený', *expresivita*. Z fr. *expressif* od *expression* 'výraz' (viz *↑expresionismus* a *↑expres*).

extáze 'stav vypjatého vzrušení', *extatický*. Přes střlat. *extasis* z ř. *ékstasis* 'úžas, vytržení' od *existēmi* 'odstupuji, pozbývám smyslů' z *ex-* (viz *↑ex-*) a *hístēmi* 'stavím, kladu'. Srov. *↓metastáza*, *↑existence*.

extempore 'nečekaný, nepřipravený čin či projev'. Z lat. *ex tempore* 'hned, bez přípravy', doslova 'mimo čas', z *ex* (viz *↑ex-*) a *tempus* 'čas'. Srov. *↓tempo*.

extenzivní 'zaměřený na rozsah', *extenze*, *extenzita*. Z lat. *extēnsivus* od *extendere* 'natahovat, šřit' z *↑ex-* a *tendere* 'natahovat, napínat'. Srov. *↓intenzivní*, *↓enze*, *↓tendence*.

exteriér 'vnějšek, venkovní část'. Z fr. *extérieur* 'vnějšek' z lat. *exterior* 'vnější' od *extrā* (viz *↓extra*).

externí 'vnější', *externista*. Z lat. *externus* od *exter* 'vnější' (srov. *↓extra*).

extra přísl. 'mimo, zvlášť'; adj. 'zvláštní, mimořádný'. Z lat. *extrā*, což je původně lok. od *exterus*, *exter* 'vnější' od *ex* (viz *↑ex-*).

extrakt 'výtažek', *extrahovat*, *extrakce*. Z lat. *extractum* od *extrahere* 'vytahovat' z *↑ex-* a *trahere* 'táhnout'. Srov. *↓kontrakce*, *↑abstraktní*.

extravagantní 'výstřední', *extravagance*. Z fr. *extravagant* ze střlat. *extravagans* z *extrā* (viz *↑extra*) a přech. příč. od lat. *vagāri* 'potulovat se' od *vagus* 'potulující se, nestálý'. Srov. *↓vagabund*.

extrém 'krajnost', *extrémní*, *extremista*, *extremismus*, *extremistický*. Z něm. *Extrem*, fr. *extrême* a to z lat. *extrēmus*, což je 3. stupeň k *exter* (viz *↑extra*).

extrovert 'osoba obracející se svými city, myšlenkami ap. k svému okolí', *extrovertní*, *extroverze*. Nově utvořeno k lat. *extrā* (viz *↑extra*) a *vertere* 'obracet (se)'. Srov. *↓introvert*, *↑averze*, *↓konverze*.

exulant 'vyhnanec'. Z lat. *ex(s)ulāns* 'odcházející z vlasti', přech. příč. od *ex(s)ulāre* 'být vyhnancem' od *ex(s)ul* 'vyhnanec' (viz *↑exil*).

F

fábor 'stuha'. Pouze č. Ze stfr. *favor* 'přízeň', pak i 'stužka dávaná dámou rytíři na důkaz přízně', z lat. *favor* od *favere* 'být přízniv', jež souvisí s naším *hovět*. Srov. *favorit*.

fabrika ob. 'továrna'. Přes něm. *Fabrik* tv. z lat. *fabrica* 'dřlna' od *faber* 'řemeslník'. Srov. *fabrikát*.

fabrikát '(továrenský) výrobek'. Z něm. *Fabrikat* z lat. *fabricātum* od *fabricāre* 'vyrábět' (viz *fabrica*). Srov. *prefabrikát*.

fabule 'dějová linie uměleckého díla', *fabulovat*, *fabulace*. Z lat. *fābula* 'vyprávění, bajka' od *fārī* 'mluvit'. Srov. *fáma*.

facka hov., *fackovat*. Jen č. Asi z it. *fazza* 'tvář, obličej' z lat. *faciēs* tv. (HK). Mor. nář. slovesa *facnūt*, *facit* by však mohla ukazovat na onom. původ.

fáč 'obvaz', *fačovat*. Asi ze střhn. *fasc* (něm. *Fasche*) a to z lat. *fascia* od *fascis* 'svazek'. Srov. *fascikl*, *fascismus*.

fádní 'nudný, nevýrazný', *fádnost*. Z fr. *fade*, které se vyvozuje z vlat. **fatidus* od lat. *fatuus* 'pošetilý, hloupý'.

fagocyt 'buňka schopná pohlcovat cizorodé částice'. Uměle k ř. *fagein* 'jíst, požírat' (srov. *bakteriofág*, *sarkofág*) a -cyt (viz *cyto-*) z ř. *kýtos* 'dutina'.

fagot 'druh dřevěného hudebního nástroje'. Přes něm. *Fagott* z it. *fagotto*, jehož původ není jasný.

facha ob. 'práce', *fachčit*. Asi z něm. *Fach* 'obor' (viz *fachman*).

fachman ob. 'odborník'. Z něm. *Fachmann* od *Fach* 'obor, oddíl' (viz i *foch*), jež souvisí s lat. *pāgus* 'venkovský okres' (viz *pohan*) i naším *pažení*, *pražičit*.

fajáns 'druh keramiky'. Z fr. *faïence* podle it. města *Faenza*, proslulého touto keramikou.

fajfka ob. 'dýmka', *odfajfkovat* 'označit znaménkem ve tvaru fajfky'. Z něm. *Pfeife* a to z vlat. **pīpa* 'trubice, píšťala'. Srov. *pípa*.

fajn adj. i přísl. ob., *fajnový*, *fajnovka* 'choulostivý, vybíravý člověk'. Z něm. *fein* 'jemný, hezký' ze stfr. *fin* 'jemný, výborný' od lat. *finis* 'konec, hranice' ('krajní' = 'nejvyšší kvality'). Srov. *finesa*, *rafinovaný*.

fajrovat ob. 'silně topit'. Z něm. *feuern* 'topit' od *Feuer* 'oheň', jež souvisí s ř. *pūr* tv. (srov. *pyroman*) a naším *pyřit* se.

fakan vulg. 'dítě'. Jen č. a slk., původ nejasný. Snad od staršího *fákati* 'kálet, špinit' (Jg, Ma²).

fakír 'indický asketa'. Z ar. *faqīr* 'chudák, chudý' (původně tak byli označováni mohamedánští žebraví mniši).

faksimile 'věrná napodobenina tiskem'. Z lat. *fac simile* 'udělej podobné' k *facere* 'dělat' a *similis* 'podobný'. Srov. *fax*, *fakt*, *asimilovat*.

fakt 'skutečnost', část. 'opravdu', *faktický*. Z lat. *factum* 'čin', doslova 'udělané', původem přič. trp. od *facere* 'dělat'. Srov. *faktor*, *faktura*, *fikace*.

faktor 'činitel'. Přes něm. *Faktor* z lat. *factor*, což je činitelské jméno k *facere* 'dělat'. Srov. *fakt*, *faktura*.

faktura 'účet', *fakturovat*. Přes něm. *Faktur*, *Faktura* ze střlat. *factura*, vlastně 'dělání, výroba', od *facere* 'dělat'. Srov. *fakt*, *faktor*.

fakule 'pochodeň'. Z lat. *facula*, což je zdrobnělina k *fax* (gen. *facis*) 'pochodeň, světlo'.

fakulta 'složka vysoké školy', *fakultativní* 'volitelný'. Ze střlat. *facultas* 'vědní obor', jež vychází z lat. *facultās* 'možnost, schopnost' (tedy vlastně 'možnost zvolit si obor'), jež souvisí s lat. *facilis* 'snadný, přístupný' od *facere* 'dělat'. Srov. ↑*fakt*.

falanga 'vojenský šik'. Z ř. *fálanx* (gen. *fálangos*) 'šik, oddíl, kmen (stromu)'.

fald 'záhyb (na látce)'. Ze stíh. *valde* (něm. *Falte*), jež asi souvisí s naším ↓*plést*.

faleš 'klam, přetvářka, nepoctivost', *falešný, falešník, falšovat*. Ze stíh. *vals(ch)* (nyní *falsch*) 'klamný, nepravý' a to přes stř. *fals* z lat. *falsus* od *fallere* 'klamat'. Srov. ↓*falzum*, ↓*falzet*, ↓*falzifikát*.

falický 'týkající se penisu (jako symbolu plodivé síly)'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *fallikós* od *fallós* 'kůl, penis'.

falírovat ob. zast. 'chybět, být v ne pořádku'. Z it. *fallire* 'chybit, chybět' z lat. *fallere* 'klamat'. Srov. ↑*faleš*.

falzet 'hlavový hlas, fistule'. Z it. *falsetto* od *falso* 'falešný' z lat. *falsus* (viz ↑*faleš*). Jeho 'falešnost' spočívá v tom, že není přirozený jako prsní hlas; muži s ním mohou dosáhnout ženských výšek.

falzifikovat 'falšovat', *falzifikace, falzifikát*. Z lat. *falsificāre*, viz ↓*falzum* a ↓*-fikace*.

falzum 'padělek'. Z lat. *falsum*, doslova 'falešné, klamné', původem přič. trp. od *fallere* (viz ↑*faleš*).

fāma 'pochybná, ústně šířená zpráva'. Z lat. *fāma* 'pověst, povídání, sláva' od *fārī* 'mluvit'. Srov. ↓*fámózní*, ↑*fabule*, ↑*teufemismus*.

famfárum. Viz ↓*fanfarón*.

familiární 'domácký, nenucený'. Přes něm. *familiär* z lat. *familiāris* 'příslušející domácnosti' od *familia* (viz ↓*famílie*).

famílie ob. expr. 'rodina'. Z lat. *familia* od *famulus* 'sluha'. Původně tedy 'služebnictvo', pak celé 'společensví jedné domácnosti' (tedy svobodní i otroci), pak v souvislosti se společenskými změnami dnešní význam.

fámózní 'znamenitý, proslulý'. Přes něm. *famos* z lat. *fāmōsus* od *fāma* (viz ↑*fāma*).

fámulus zast. 'pomocník, sluha'. Z lat. *famulus* 'sluha'. Srov. ↑*famílie*.

fanatik 'slepě oddaný přívrželec (idey ap.)', *fanatický, fanatismus*. Přes něm. *Fanatiker* tv. z lat. *fānāticus* 'nábožensky blouznivý', doslova 'příslušející kultu, svatyni', od *fānum* 'svatyně, bohu zasvěcené místo'. Srov. ↓*fanoušek*.

fanda. Expr. k ↓*fanoušek*.

fanfára 'slavnostní hudební motiv pro žesťové nástroje'. Z něm. *Fanfare* z fr. *fanfare*, které je asi onom. původu. Srov. ↓*fanfarón*.

fanfarón 'chvastoun, větroplach'. Z fr. *fanfaron* ze šp. *fanfarrón*. Asi stejného původu jako ↑*fanfára* – ar. *farfār* tv. by pak bylo útvarem nikoli výchozím, nýbrž jen paralelním.

fangle ob. expr. 'prapor'. Z něm.d. *Fahndel*, což je zdobnělina od *Fahne* 'prapor', jež souvisí s lat. *pānnus* 'sukno, kus látky'. Srov. ↓*fant*.

fanka slang. 'zednická lžice'. Z něm. *Pfanne* 'pánev' a to z pozdnělat. *panna* z lat. *patina* 'mísa'. Srov. ↓*pánev*, ↓*paténa*.

fanoušek 'náruživý přívrželec (sportu, mužstva, zpěváka ap.)'. Expr. novotvar podle angl. *fan* tv. z *fanatic* (viz ↑*fanatik*) s žertovným přikloněním

k domáckým podobám jména *František* (viz †*funda*, †*fanyňka*).

fant ob. 'zástava'. Ze střhn. *pfant* tv., jež může být z lat. *pānnus* (viz †*fangle*), jsou však i jiné možnosti výkladu.

fantaz ob. 'třeštění, blouznění'.
Z †*fantazmagorie*.

fantazie 'obrazotvornost, představa', *fantastický*, *fantasta*, *fantazírovat* (přes něm.). Z lat. *phantasia* z ř. *fantasiā* tv. od *fantazómai* 'objevuji se, ukazuji se' k *faínomai* 'jsem viditelný, vystupuji'. Srov. †*fantazmagorie*, †*fenoméń*, †*emfáze*.

fantazmagorie 'vidina, předud'. Z fr. *fantasmagorie*, utvořeného počátkem 19. st. z ř. *fantasma* 'zjevení' od *fantazómai* (viz †*fantazie*) a *agoreúo* 'mluvím (veřejně)' od *agorá* 'náměstí'. Srov. †*magor*, †*alegorie*, †*fantom*.

fantom 'přízrak'. Z fr. *fantôme* ze stř. *fantosme* a to nepříliš jasným hláskovým vývojem z ř. *fantasma* (viz †*fantazmagorie*).

fanyňka. Viz †*fanoušek*.

fara 'bydliště a úřad duchovního', *farní*, *farnost*, *farář*. Již stč. Ze střhn. *pharre* (dnes *Pfarre*) a to z pozdnělat. *par(r)ochia* (ze staršího *paroecia*) z ř. *paroiklā* od *paraikos* 'soused, cizinec', doslova 'vedle bydlicí', z †*paru* a *oikos* 'dům'. Srov. †*diecéze*, †*ekonomie*.

farad 'jednotka elektrické kapacity'. Podle angl. fyzika *M. Faradaye* († 1867).

farao, faraon 'egyptský panovník'. Přes něm. *Pharaon* z lat. *pharaō* (gen. *pharaōnis*) a to přes ř. *faraō* z hebr. *par'ō* z egypt. *per'ō*, doslova 'velký dům'.

fárat 'sjíždět do dolu'. Z něm. *fahren* 'jet'. Srov. †*fáro*, †*fúra*.

farizej 'pokrytec; člen starožidovské strany'. *farizejský*. Přes lat. z ř.

farisaïos a to z aram. *ḥrīšajjā*, doslova 'straníci se, oddělení' (farizejové úzkostlivě – a někdy pokrytecky – lpěli na Mojžišových zákonech a stranili se ostatních).

farma 'hospodářská usedlost', *farmář*, *farmářský*. Z angl. *farm* ze stř. *ferme*, původně 'nájem, nájemní smlouva', od *fermer* 'stanovit, uzavřít smlouvu' z lat. *firmāre* 'upevnit, ujednat' od *firmus* 'pevný'. Srov. †*firma*.

farmacie 'lékárnictví', *farmaceut*, *farmaceutický*. Přes střlat. *pharmacia* z ř. *farmakeiā* 'léčitelství, lékařství, travičství' od *fármakon* 'léčivý prostředek, jed'. Srov. †*farmako-*.

farmako- 'týkající se léčiv'. Z ř. *fármakon* 'léčivý prostředek, jed'. Srov. †*farmacie*, *farmakolog* (viz †*-log*).

fáro ob. '(dobré) auto'. Nejspíš od něm. *fahren* 'jet'. Srov. †*forman*, †*fúra*.

faryngitida 'zánět hltanu'. Od ř. *fárynx* (gen. *fáryngos*) 'hltan'.

fasáda 'vnější stěna domu, průčelí'. Z něm. *Fassade* z fr. *façade* a to z it. *facciata* 'přední (obličejová) část' od *faccia* 'obličej' z lat. *faciēs* tv. od *facere* 'dělat'. Srov. †*facka*, †*faseta*.

fascikl 'svazek listin'. Z něm. *Faszikel* z lat. *fasciculus*, což je zdrobnělina k *fascis* 'svazek'. Srov. †*fáč*, †*fašismus*.

fascinovat 'uchvátit, plně zaujmout', *fascinace*. Z lat. *fascināre* 'okouzlit' od *fascinum* 'kouzlo, zaříkadlo'.

faseta 'broušená ploška'. Z fr. *facette*, což je zdrobnělina k *face* 'tvář' z lat. *faciēs* tv. Srov. †*fasáda*, †*facka*.

fasovat ob. 'dostávat jako příděl'. Z něm. *fassen* 'dostávat, pojmout, uchopit'. Srov. †*fasuněk*.

fasuněk, fasuňk ob. 'bedněná korba vozu'. Z něm. *Fassung* 'obruba,

zarámování' od *fassen* 'uchopit, zarámovat'. Srov. †*fasovat*.

fašank, fašang náf. 'masopust'. Slk. *fašiang* tv. Ze střhn. *vaschanc*, v jehož první části je *vast* 'půst', v druhé *buč schanc* 'výčep' (tedy 'výčep nápojů před začátkem postu') či *-ganc*, *-gang* od *gangen* 'jít' (střdn. *vastgank* 'začátek postu'). Srov. †*půst*, †*šenk*.

fašírka 'sekaná (pečeně)'. Od něm. *faschieren* 'mlít strojkem na maso' a to přes fr. z lat. *farctire* 'nadívat'. Srov. †*infarkt*.

fašismus 'ultrapracovní, šovinistická a rasistická ideologie'. *fašista*, *fašistický*. Z it. *fascismo* od *fascio* 'svazek' z lat. *fascis* tv. Myslí se tím svazek prutů jako symbol starořímské státní moci, o jejímž obnovení zakladatel fašismu Mussolini snil. Srov. †*fascikl*, †*fáč*.

fatální 'osudný', *fatalista*. Přes něm. *fatal* z lat. *fātālis* od *fātum* 'osud', jež je od *fārī* 'mluvit'. Srov. †*preface*, †*fáma*.

fata morgána 'vzdušný přelud'. Z it. *fata morgana* z *fata Morgana* 'víla Morgana' (jméno kouzelnice z artušovských pověstí – it. *fata* je z lat. *fātum* – viz †*fatální*). Této víle byly přičítány atmosférické jevy pozorované nejprve v messinském průlivu, pak zvláště na poušti.

faul 'nedovolený zákrok', *faulovat*. Z angl. *foul* tv., původně 'nečistý, špatný'. Souvisí s něm. *faul* 'líný', lat. *putēre* 'páchnout', ř. *pyos* 'hnis'.

faun 'satyr; smyslný člověk'. Z lat. *Faunus* 'bůh plodivé síly a ochránce stád' (ř. *Pan*). Srov. †*fauna*.

fauna 'zvířena'. Utvořeno přírodovědcem *Linném* (18. st.) jako ženský protějšek k *Faunus* (viz †*faun*).

favorit 'oblíbenec; předpokládaný vítěz', *favorizovat*. Z fr. *favori*, *favorite* tv. z it. *favorito* 'oblíbený' od *favorire*

'projevovat přízeň' od *favore* 'přízeň' z lat. *favor* tv. Srov. †*fábor*.

fax 'přístroj na dálkový přenos dokumentů; takto poslaný dokument'. Z angl. *fax*, což je původem slang. výraz pro *facsimile* (viz †*faksimile*).

fáze 'časový úsek; stupeň vývoje', *fázový*, *fázovat*. Z něm. *Phase* a to z ř. *fásis* 'sdělení, ukázání (se)' od *fáinmai* 'ukazují se, jsem viditelný' (původně v astronomickém smyslu o jednotlivých stupních osvětlení Měsíce). Srov. †*fenomén*, †*emfáze*, †*fantazie*.

fazole, *fazolka*, *fazolový*. Z něm. *Fasole* a to z lat. *phaseolus* z ř. *fásēlos* tv., pravděpodobně předřeckého původu.

fazona 'náležitý tvar'. Z fr. *façon* a to z lat. *factiō* 'utváření, dělání' od *facere* 'dělat'. Srov. †*fakt*, †*fasáda*.

federace 'svaz; spojení více států s ústřední vládou', *federální*, *federativní*, *federalismus*. Z lat. *foederatio* od *foederare* 'spojit smlouvou' od *foedus* 'smlouva', jež souvisí s *fidere* 'důvěřovat'. Srov. †*konfederace*, †*konfident*.

fedrovat ob. zast. 'podporovat'. Z něm. *fördern* tv. od *vordere* 'přední' od *vor* 'před'. Srov. †*fortel*, †*fór*.

féerie 'pohádková hra'. Z fr. *féerie* od *fée* 'víla' z lat. *fāta* (*Fāta* 'bohyň osudu') od *fātum* 'osud'. Srov. †*fata morgána*.

fejeton 'vtipná novinová stať na pozezi žurnalistiky a beletrie', *fejetonista*. Z fr. *feuilleton*, což je zdobnělina k *feuille* 'list' ze střílat. *folia* tv. Od r. 1800 pravidelná součást pařížského *Journal de Débats*. Srov. †*folie*.

fekálie 'výkaly'. Z něm. *Fäkalien* z fr. *fécals* k lat. *faex* (gen. *faecis*) 'usazenina, kal'.

felčar ob. 'ranhojič, lékař'. Z něm. *Feldscher* (dříve *Feldscherer*) 'vojenský ranhojič' z *Feld* 'pole' a *scheren* 'stříhat

(nůžkami) 'holiči dřive ve vojsku sloužili i jako ranhojiči).

femininum 'ženský rod'. Z lat. (*genus*) *fēmininum* od *fēmina* 'žena'. Srov. ↓*feminismus*, ↓*fena*.

feminismus 'hnutí za zrovnoprávnění žen', *feministka*, *feministický*, *feminizace*, *feminizovat*. Z fr. *féminisme* (1. pol. 19. st.) od lat. *fēmina* 'žena'. Srov. ↑*femininum*.

fén 'teplý vítr z hor; vysoušeč vlasů'. Z něm. *Föhn* (z alpské oblasti) a to asi přes vlat. **faōnius* z lat. (*ventus*) *favōnius* 'vlahý západní vítr' asi od lat. *fovēre* 'oteplovat'.

fena 'psice'. Jen č. (od 17. st.). Asi z fr.d. *fenne* tv. a to z lat. *fēmina* 'žena' (Ma²).

fenik 'setina marky'. Z něm. *Pfennig*, jež souvisí s naším ↓*peníz*. Srov. i angl. *penny*.

fenix 'bájný pták vstávající z popela'. Ze střlat. *phoenix* z ř. *foinix* tv., vedle toho i 'nachově rudý' (ale je i *Foinix* 'Féniččan' – souvislost všech tří významů nejasná).

fenol 'kyselina karbolová'. Z fr. *phénol* a to uměle od ř. *faínō* 'osvětlují, ukazují'. Srov. ↓*fenomén*.

fenomén 'výjimečný člověk; jev', *fenomenální*. Z něm. *Phänomen* a to přes lat. *phaenomenon* z ř. *faínómenon* 'úkaz, jev' od *faínomai* 'ukazují se, jsem viditelný'. Srov. ↑*fantazie*, ↑*fáze*.

fenykl 'aromatická bylina'. Z lat. *fēniculum* tv., což je zdrobnělina k *fēnum*, *faenum* 'seno'.

fenyl-. Od stejného základu jako ↑*fenol*.

fér adj. 'čestný, slušný' i přísl., *férový*. Z angl. *fair* tv., vlastně 'čistý, neposkvrněný' (viz opačný význam u ↑*faul*), původně 'krásný'.

ferbl 'barvička; druh hazardní karetní hry'. Z něm. lid. *Färbel*, což je zdrobnělina k *Farbe* 'barva'.

ferina expr. 'šibal, lišák'. Snad od lat. *ferīna* 'zvěř, zvěřina', *ferīnus* 'zvířecí, divoký'; vývoj významu je však nejasný. Srov. ↓*zvíře*.

ferment 'enzym'. Z lat. *fermentum* od *fervere* 'vřít, kypět'. Srov. ↑*fervescent*.

fermež 'ochranná nátěrová látka', *fermežový*. Již stč. *Ze střhn. verniz, vernes* z fr. *vernis* a to asi ze střlat. *veronice* z ř. *beronikē*, což byl název jisté pryskyřice, již se používalo k natírání, a to podle jména libyjského města *Berenikē* (dnes *Bengházf*). Srov. ↓*vernisáž*.

fernet 'hořký bylinný likér'. Původně firemní název (z it.), původ nejasný.

fero- (ve složeninách) 'železo-'. Z lat. *ferrum* 'železo'.

fertilita 'plodnost', *fertilní*. Z lat. *fertilitās* od *fertilis* 'plodný', vlastně 'nesoucí (plody, úrodu)', od *ferre* 'nést'. Srov. ↓*ofertorium*, ↓*konference*.

fěrtoch zast. a nář. 'zástěra'. Z pozdně střhn. *vortuoch* (nyní *Fürtuch*) tv. z *vor-* 'před' a *tuoch* (dnes *Tuch*) 'sukno; šátek'. Srov. ↓*lajntuch*, ↓*šnuprychl*.

fest přísl. ob. 'pevně, pořádně'. Z něm. *fest* 'pevný, stálý; pořádně' (srov. i angl. *fast* 'pevný, rychlý').

festival '(soutěžní) přehlídka uměleckých výkonů', *festivalový*. Z angl. *festival*, původně 'svátek, slavnost; slavnostní', ze střf. *festival* od lat. *fēstīvus* 'slavnostní' k *fēstum* 'slavnost, svátek'.

fešný 'elegantní, pěkný', hov. expr. *fešák, fešanda*. Z něm. *fes*ch, jež bylo v 19. st. přejato a zkráceno z angl. *fashionable* 'módní, elegantní' od *fashion* 'móda' z fr. *façon* (viz ↑*fazona*).

fetiš 'modla, zbožňovaná věc', *fetišismus, fetišista*. Z fr. *fétiche* z port. *fetiço* 'umělý výrob. napodobenina' z lat. *facticius* 'napodobující, uměle dělaný' od *facere* 'dělat'. Srov. †*fakt*.

fetovat hov. 'brát drogu', *zfetovat se, feták, fetácký*. Rozšířeno od 60. let, z brněnského argotu. Odvozeno od *fet* 'drogy', původně 'alkohol', z něm. arg. *fett* 'opilý, namazaný', spis. 'mastný, tučný'.

feudalismus 'společenský řád spojený s obdobím středověku', *feudální, feudál*. Z něm. *Feudalismus* a tam od střlat. *feudum, feodum* 'lenní statek' od *fe(v)um* 'léno', v jehož základě je germ. **fehu* 'dobytek'. *Feudum, feodum* asi podle významově blízkého střlat. *alodum* 'svobodný statek'.

fez 'orientální pokrývka hlavy'. Podle marockého města *Fez* (dnes *Fás*), kde se původně vyráběly.

fiakr zast. 'nájemný kočár'. Z fr. *fiacre* a to údajně podle jisté pařížské budovy s obrazem sv. *Fiacria*, kde tyto kočáry stávaly.

fiála, fiálka, fialový. Stč. *fiola*. Přes něm. z lat. *viola*, jež souvisí s ř. *ion* tv. Název barvy je podle květiny, ne naopak.

fiála 'štíhlá gotická věžička'. Z něm. *Fiale* 'sklenička s dlouhým, úzkým krkem' a to přes lat. z ř. *fiálē* 'miska'.

fiasko 'naprostý nezdar, neúspěch'. Z it. (*far*) *fiasco*, doslova '(udělat) láhev' (srov. †*flaška*). Zřejmě slang. původu, ovšem významová souvislost není jasná.

fičet. Onom. původu. Srov. †*fučet*.

fidlat 'vrzat (na housle)', *fidlátko* zast. 'obuvnické hladítko', z toho ob. 'nářadí, věci vůbec', *fidlovačka* 'staropražská jarní slavnost obuvnického cechu'. Z něm. *fiedel* tv. od *Fiedel* 'housle'. Sthn. *fidula* zřejmě souvisí se střlat.

vitula 'strunný nástroj', ale vzájemný vztah je nejasný. Srov. †*viola*.

fiflena ob. 'fintivá žena'. Od staršího č. *ffiliti, fířlovati se* 'parádit se, fířnit se', což je expr. obměna k stč. *fířlovati se* tv. jež asi souvisí s †*figl*.

fifty fifty přisl. ob. 'nerozhodně, napolovic'. Z angl. *fifty fifty* 'padesát (na) padesát'.

figl 'trik, úskok'. Ve starší č. též 'zábava, kratochvíle'. Výklady různé. Snad přes něm. a pol. z lat. *vigiliae* 'noční bdění při modlitbách', pak i 'rozpuštělé noční průvody' (viz †*vigilie*); jiný možný výklad vychází ze zkomolení *figurovati* na **figlovati* 'dělat figury, obrazce (falešně), strojiti něco' (srov. stč. *fířlovati* – viz †*fiflena*), od toho subst. *figl*.

figura 'postava, napodobenina postavy; obrazec', *figurovat, figurální, figurant*. Z lat. *figūra* 'obraz, tvar, podoba' od *ingere* 'vytvářet, předstřát'. Srov. †*fikce, řingovat, řinta, řídže*.

figurína. Z it. *figurina*, což je zdobnělina k *figura* (viz †*figura*).

řik, řikovník. Z lat. *ficus*, zatímco slk., pol. *figa*, r. *figa* atd. je přes něm. a it. Již v lat. též jako posměšné gesto (palec mezi ukazovákem a prostředníkem), jehož původní smysl není zřejmý.

-řikace. Ve složeninách značí 'provádění, dělání'. Z lat. *-ficiatō* od *-ficāre* a to od *facere* 'dělat'. Srov. †*kvalifikace, řmodifikace, řidentifikace, řklasifikace* ap., dále †*magnificence, řkoeficient*.

řikaný ob. expr. 'prohnaný, vychytralý'. Nepřilíhí jasné. Srov. něm. *pfiffig* tv., ale i řadu našich slov na *ři-* souvisejících s 'prohnaností' (†*řigl, řilip, řilistín, řiluta, řiřkus* ap.).

řikce 'smyšlenka, zdání', *řiktivní*. Z lat. *fictiō* od *ingere* (přič. trp. *fictus*)

'vytvářet, předstírat'. Srov. ↓*fiktivní*, ↑*figura*, ↓*figovat*.

fíknout hov. 'rychle říznout', *ufíknout*, *přefíknout*. Asi elementárně příbuzné s něm. *ficken*, původně 'třít, pohybovat se rychle sem tam', z toho vulg. 'souložit' (srov. stejný význam u *přefíknout*).

fíkus 'druh fíkovníku'. Z lat. *ficus* (viz ↑*fík*).

-fil (ve složeninách) 'kdo něco (někoho) miluje'. Z ř. *-filos* od *filō* 'miluji'. Srov. ↓*pedofil*, ↑*acidofilní*, ↓*fil(o)-*.

filantrop 'lidumil'. Z ř. *filánthrōpos* 'lidumilný, lidu prospěšný' z ↓*fil(o)-* a *ánthrōpos* 'člověk'. Srov. ↑*antropo-*.

filatelie 'sbírání známek', *filatelista*. Z fr. *philatélie*, z ↓*fil(o)-* a ř. *atēleia* 'osvobození od poplatků', později 'známka', z ↑*a-2* a *tēlos* 'konec, účel; daň'. Srov. ↓*tele-*, ↓*teleologie*, ↑*clo*.

filc hov. 'plst', *filcový*. Z něm. *Filz*, jež souvisí s ř. *pīlos* tv. Dále viz ↓*plst*.

filcka ob. 'druh vši'. Z něm. *Filzlaus* z *Filz* (viz ↑*filc*) a *Laus* 'veš'.

filé 'plátek vykostěného rybiho či jiného masa'. Z ř. *filet*, což je zdrobnělina k *fil* 'vlákno' od lat. *filum* tv. Srov. ↓*profil*, ↑*defilé*, ↓*filigránský*.

filek 'svršek (v kartách)'. Zkráceno z *pamfilek* (p. *pamfil*) k *Pamphilus*, postavě středověkých komedií.

filharmonie 'velký symfonický orchestr', *filharmonický*, *filharmonik*. Utvořeno v 19. st. k ↓*fil(o)* a ř. *harmonia* (viz ↓*harmonie*).

filialka 'pobočka', *filialní*. Přes něm. *Filiale* ze střlat. *filialis* k *filius* 'syn', *filia* 'dcera'.

-filie. Ve složeninách vyjadřuje oblibu něčeho, lásku k něčemu (viz ↑*-fil*).

filigránský 'jemně provedený'. Od *filigrán* 'jemný drátek z drahého kovu; ozdoba z tohoto drátku' z něm. *Filigran* a to z it. *filigrana* z *filo* 'vlákno' (z lat. *filum* tv.) a *grana* 'zrno, zrnitá struktura' (z lat. *grānum* 'zrno'). Srov. ↓*profil*, ↑*filé*, ↑*defilé*.

***filip**, hov. expr. *mít filipa* 'být důvtipný'. Prý podle apoštola *Filipa*, který pohotově vysvětlil mouřeninovi text proroka Izaiáše (HL), srov. však i další slova na *fi-* vyjadřující chytrost a důvtip (↓*filistiín*, ↓*filuta*, ↓*fiškus*, ↓*fištrón*).

filipika 'bojovná řeč'. Z ř. *filippiká*, což bylo označení plamenných řečí slavného ř. řečníka Démosthena proti Filipu Makedonskému (†336).

filistiín expr. 'chytrák, filuta'. Ze jména biblických *Filistiínů*, nepřátel Židů, zřejmě pouze na základě počátečního *fi-* (srov. ↓*filuta*, ↑*filip*, ↓*fiškus*).

film, *filmový*, *filmovat*, *filmař*. Z angl. *film*, původně 'blána', pak 'celuloidová páska s tenkou vrstvou citlivou na světlo'. Souvisí s lat. *pellis* 'kůže' a naším ↓*plena*.

fil(o)- (ve složeninách) 'kdo něco (někoho) miluje'. Srov. ↑*filantrop*, ↓*filozof*, ↑*filatelie*, ↓*filologie*. Dále viz ↑*-fil*.

filodendron 'druh pokojové popínavé rostliny'. Z ↑*fil(o)-* a ř. *déndron* 'strom'.

filologie 'věda zabývající se jazykem a literaturou', *filolog*, *filologický*. Z ř. *filologíā* 'láska k (učení) řeči, literatuře' z ↑*fil(o)-* a ř. *lógos* 'slovo, řeč'. Srov. ↓*-logie*.

filozofie, *filozof*, *filozofovat*, *filozofický*. Z ř. *filosofíā* 'láska k moudrosti (vědění)' z ↑*fil(o)-* a *sofiā* 'moudrost, vědění'. Srov. ↓*sofistika*.

fíltr 'zařízení k zadržení určité látky ze směsi', *fíltrovat*, *fíltrace*, *fíltrační*. Z něm. *Filter* ze střlat. *filtrum* 'cedidlo

z plsti' z germ. *filt- 'plst' (viz †*filc*).
Srov. †*infiltrovat*.

filumenie 'sbírání nálepek od zápalek',
filumenista. Uměle z †*fil(o)*- a lat. *lūmen*
'světlo'. Srov. †*iluminace*.

filuta 'šibal, chytrák'. Z fr. *filou*
'šejdř, darebák' a to asi z angl. *fellow*
'druh, chlapík'.

fimóza 'zúžení předkožky'. Z ř. *fimōsis*
'ucpání, sevření' od *fimō* 'ucpávám,
umlčuji'.

finále 'závěr; závěrečný zápas
vylučovací soutěže', *finalista*, *finální*.
Z něm. *Finale*, it. *finale* a to z lat. *finālis*
'konečný, závěrečný' od *finis* 'konec'.
Srov. †*finiš*, †*definice*, †*infinitiv*.

finance 'peněžní prostředky', *finanční*,
finančník, *finančnictví*, *financovat*.
Z něm. *Finanzen* z fr. *finances* tv. od
stfr. *finer* 'dovést ke konci, vyřídit
(placení)' k lat. *finis* 'konec, hranice'.
Srov. †*finiš*, †*finále*, †*definice*.

fináry (pl.) zast. ob. 'chytráctví; peníze'.
Expr. zkomolení z †*finesa*. Význam
'peníze' zkrácením s †*finance*.

finesa 'zchytralost; jemný detail'. Z fr.
finesse (asi přes něm. *Finesse*) a to od *fin*
'jemný'. Dále viz †*fajn* a †*rafinovaný*.

fingerovat 'předstírat'. Podle něm. *fin-*
gieren tv. z lat. *ingere* 'tvořit, vymýšlet,
předstírat'. Srov. †*fikce*, †*finta*, †*figura*.

finiš 'závěr závodu charakterizovaný
maximálním úsilím závodníků',
finišovat, *finišman*. Z angl. *finish* tv.
(též 'konec, závěr') a to ze stfr. základu
finiss- od *finir* 'končit' z lat. *finire*
'končit, ohraničovat'. Srov. †*finále*,
†*definice*, †*fajn*.

finta 'úskok, oklamání'. Z it. *finta* (asi
přes něm. *Finte*) a to od *ingere* (přič.
trp. *finto*) 'předstírat' z lat. *ingere* tv.
Srov. †*fingerovat*, †*fikce*, †*figura*.

fitit (se) expr. 'parádit (se), strojit (se)'.
fitil. Jen č. Asi od †*finta*.

firma 'podnik; vývěsní štít', *firemní*.
Z it. *firma* 'podpis', vlastně 'stvrzení
úmluvy podpisem', od *firmare* 'potvrdit,
upevnit' z lat. *firmāre* tv. od *firmus*
'pevný'. Srov. †*konfirmace*, †*farma*,
†*biřmovat*.

firm 'ztvrdlý, zledovatělý sněh'.
Z jihoněm. *Firm* 'loňský sněh' z *firm*
'loňský', jež souvisí s lit. *pėrnai* tv.
a něm. *fern* 'vzdálený'.

fiskální 'týkající se státní pokladny'.
Z lat. *fiscālis* od *fiscus* 'císařská
pokladna', původně 'koš (na peníze)'.
Srov. †*konfiskovat*.

fistule 'vysoký hlasový rejstřík, falzet'.
Z lat. *fistula* 'píšťala'. Starší č. význam
byl 'vřed, píštěl' (Jg). Srov. †*píšťala*.

fiší, fiží 'krajková ozdoba'. Z fr. *fichu*,
doslova 'co je upevněno (pod krkem)',
od *ficher* 'upevňovat' z lat. *figere* tv.
Srov. †*fixovat*.

fiškus expr. 'chytrák, filuta'. Asi
posunem významu z lat. *physicus*
'přírodovědec, lékař', snad pod vlivem
silné skupiny slov na *fi-* označujících
zchytralost (viz †*filištin*). Srov. však
i štít. *fisicare* 'zchytrale mluvit' a něm.
žertovně *Pfiffikus* (viz †*fikaný*).

fištrón ob. expr. 'důvtip', dříve 'rybí
tuk'. Z něm. *Fischtran* 'rybí tuk'.
Význam 'důvtip' snad podle jeho
posilujících účinků, srov. však i †*fiškus*,
†*filištin*.

fit 'svěží, v kondici' (ve spojení *být fit*),
fitnesscentrum. Z angl. *fit* 'způsobilý,
vhodný', jehož původ není zcela jasný –
nejspíš jde přes fr. k lat. *factus* 'hotový,
udělaný'. Srov. †*fakt*, †*profit*.

fitink 'spojka ocelových trubek'.
Z angl. *fitting*, původně adj. 'hodící se,
jdoucí k sobě', od *fit* 'hodit se,
přizpůsobit, namontovat'. Srov. †*fit*.

fix citosl. Zkráceno z ↓*krucifix*.

fix(a) 'tužka s tušovou náplní'. Zkráceno z *fixační tužka* (viz ↓*fixovat*).

fixlovat ob. 'podvádět (v kartách)'. Z něm. *füchseln* tv. od *Fuchs* 'liška', tedy 'hrát jako liška, chytračit'.

fixovat 'upevňovat', *fixní*, *fixace*, *fixační*. Ze střlat. *fixare* od lat. *fixus* 'pevný', což je původem přič. trp. od *figere* 'připevňovat, přibíjet'. Srov. ↑*fix(a)*, ↓*krucifix*, ↓*prefix*, ↑*fiš*.

fižl ob. 'tajný policista, konfident'. Z něm. náf. a arg. *Fiesel* 'penis, chlap, nesympatický člověk, pasák, zrádce ap.' ze střhn. *visel* 'penis'.

fiží. Viz ↑*fiš*.

fjord 'úzký dlouhý záliv'. Z nor. *fjord* tv., jež souvisí s něm. *fuhren* 'jet', něm. *Furt*, angl. *ford* 'brod' i lat. *portus* 'přístav'.

fládr 'žilkování dřeva; jádrovité dřevo'. Z něm. *Fluder*, jehož původ není jistý.

flagrantní 'do očí bijící'. Z lat. *flagrāns* 'oslnující, planoucí' od *flagrāre* 'planout, hořet'. Jež souvisí s lat. *flamma* (viz ↓*plamen*). Srov. ↑*flagrantní* 'při činu', doslova 'při (ještě) planoucím (činu)'.

flákat se ob. expr. 'vyhýbat se práci, ledabyle pracovat', *flákač*, *flákárna*, *proflákat*, *posflakovat se*, *odfláknout*, *vyfláknout se*. Asi z onom. *flákat*, ↓*fláknout*. Srov. ↓*flinkat se*.

fláknout ob. expr. 'uhodit, mrštit', *flák* 'velký kus', *naflákat*, *zflákat*, *zaflákat* 'ušpinit, zamazat'. Od citosl. *flák* onom. původu. Srov. ↑*flákat se*, ↓*flinkat se*.

flaksa 'šlachovité maso'. Z něm. *Fleisch* 'šlachy', jehož původ není přesvědčivě vyložen.

flambovat 'upravovat jídlo tak, že se polije alkoholem a před podáváním

zapálí', *flambovaný*. Z fr. *flamber* 'opalovat, ožehovat, plápolat' od stfr. *flamb(l)e* 'plamínek' z lat. *flammula* tv. od *flamma* 'plamen'.

flámovat 'hýřit, chodit za zábavou pozdě do noci', *flám*, *fláma*, *flamendr*. Východisko je v něm. *Flame*, *Flamänder* 'Vlám', od toho by bylo sloveso a zpětně pak subst. *flám* (srov. i *pije jako holendr*, tj. 'Holandan'). Není zcela jasné, zda si toto jméno vysloužili spíš vlámští žoldnéři, či kupci.

flanděra ob. expr. 'láhev'. Přetvořeno z ↓*fláška*.

flanel 'druh teplé látky', *flanelový*. Přes něm. *Flanell* z angl. *flannel* a to nejspíš z kelt. (srov. wal. *gwlan* 'vlna'). Srov. i ↓*vlna*.

flastr ob. 'náplast'. Z něm. *Pflaster* ze střlat. *plastrum* tv. z lat. *emplastrum* z ř. *émplastron* 'náplast, nanášená mast' od *emplássō* 'vmazávám, vtláčuji' z ř. *en-* a *plássō* 'tvořím, hnětu'. Srov. ↓*plast* i ↓*náplast*.

flašinet 'hrací kolovrátek', *flašinetář*. Jen č. Z něm. *Flaschinett* (dnes nepoužívaného), jež je přetvořením fr. *flageolet* (viz ↓*flažolet*).

fláška ob. 'láhev'. Již stč. (*flašě*). Ze střhn. *vasche* (dnes *Flasche*), jež se někdy spojuje s něm. *flechten* 'plést' (původně tedy 'pletená nádoba'); germ. původ slova však je dost sporný.

flauš 'druh vlněné látky', *flaušový*. Z něm. *Flaus(ch)* ze střdn. *vūs(ch)* 'ovčí kůže', jež souvisí s lat. *plūma* 'peří'.

flauta zast. 'flétna'. Z it. *flauta* od lat. *fāre* (viz ↓*flétna*).

flažolet 'druh flétny; tón flétnového zabarvení'. Z fr. *flageolet* a to asi od lat. *fāre* 'foukat'. Srov. ↑*flašinet*, ↓*flétna*, ↓*inflace*.

flegmatik 'klidný až netečný typ člověka', *flegmatický*. Z pozdnělat.

phlegmaticus z ř. *flegmatikós* 'hlenovitý' od *flégma* 'hlen, záněť, hnis, plamen' od *flégō* 'pálím, rozněcuji'. Staří Řekové věřili, že příčinou těžkopádnosti a ne-tečnosti je pomalé proudění tělesných šťáv způsobené jejich hlenovitým charakterem. Srov. ↓*choleric*.

flek ob. 'skvrna, místo; těstovinové jídlo (pl.); kontra v kartách', *flekarý*, *flíček*. Z něm. *Fleck* 'skvrna, místo, záplata, příštipek'. Název jídla snad metaforicky z významu 'příštipek' (srov. i něm. *Kuttelflecke* 'drážky'), poslední význam nepřilíš jasný. Srov. ↓*flikovat*.

flektivní 'ohebný'. Viz ↓*flexe*.

fleret 'lehká bodná sportovní zbraň, končír'. Z fr. *fleuret*, což je zdobnělina k *fleur* 'květ' (špička byla chráněna knoflíkem připomínajícím květ) a to z lat. *flōs* (gen. *flōris*) tv. Srov. ↓*flóra*.

flétna, *flémist(k)a*, *flémový*. Z něm. *Flöte* a to ze stfr. *fleute*, jež asi souvisí s lat. *flāre* 'foukat' onom. původu. Srov. ↑*flauta*, ↑*flažolet*, ↓*inflace*.

flexe 'ohýbání', *flektivní*, *flexibilní* 'pružný, přízpůsobivý'. Z lat. *flexiō* od *flectere* 'ohýbat'. Srov. ↓*reflex*, ↓*reflektor*.

flúghorna ob. 'křídlovka'. Z něm. *Flügelhorn* z *Flügel* 'křídlo' a *Horn* 'roh' (její signály řídily při honech křídelní řady honců).

flikovat ob. 'látat, neodborně opravovat'. Z něm. *flicken* 'spravovat, záplatovat' od *Fleck* 'záplata, místo, skvrna' (viz ↑*flek*).

flinkat se 'zahálet, vyhybat se práci', *flink*, *odflinknout*. Lze předpokládat vý-rov významu z onom. *flinknout* 'udeřit' (srov. ↑*fláknout* – ↑*flákat se*, ↓*plácát* – *plácát se*). Méně pravděpodobně ze švýc.-něm. *flinkə* tv. (Ma²).

flinta hov. 'puška'. Z něm. *Flinte* tv., jež je zkráceno z *Flintbüchse*, vlastně

'puška s křesadlem', z *Flint* 'pazourek' a *Büchse* 'puška'. Srov. ↓*puška*, ↓*piksla*.

flirt 'nezávazný milostný zájem', *flirtovat*. Z angl. *flirt* 'pohrávat si, pole-tovat, cuknout' onom.-expr. původu.

flísna slang. 'obkládačka'. Z něm. *Fliese* tv., bez evidentních paralel v jiných ie. větvích.

flitr 'třpytivý plíšek'. Z něm. *Flitter* tv. K něm. *flittern* 'třpytit se', jež souvisí s *flattern* 'třepetat se', obojí onom.-expr. původu.

flok 'dřevěný nýtek'. Z něm. *Pflock* tv., nejasného původu. Rčení *nemít ani floka* však asi vychází z názvu jakési drobné mince v 15. st. *flútek* (nč. *floutek*), přiklonilo se k *flok*.

flór¹ 'průsvitná tkanina'. Z něm. *Flor* z niz. *floers* z fr. *velours* (viz ↓*velur*).

***flór²**, hov. expr. *být ve flóru* 'být v oblibě, módě, rozkvětu'. Z lat. *in flōre* 'v květu' od *flōs* (gen. *flōris*) 'květ'. Srov. ↓*in-1*, ↓*flóra*.

flóra 'květena'. Podle lat. *Flōra* 'bohyně rostlinstva' od *flōs* (gen. *flōris*) 'květ'. Srov. ↑*defflorace*, ↑*fleret*, ↓*floskule*.

floskule 'květnatá, ale prázdná fráze'. Z lat. *flōsculus*, což je zdobnělina k *flōs* 'květ' (viz ↑*flóra*).

flotila 'oddíl lodí'. Přes něm. *Flotille* ze šp. *flotilla*, což je zdobnělina k *flota* 'loďstvo', to pak je přes stfr. přejato z germ. jazyků (souvisí s něm. *fliessen* 'téci'). Srov. ↓*plout*.

floutek 'hejssek'. Asi z něm. *flott* 'bujný, veselý', původně 'plovoucí, lehký', jež souvisí s *fliessen* (viz ↑*flotila*). Změna významu je ze studentské mluvy.

fluidum 'domnělá neviditelná látka vyzářující energii'. Utvořeno k lat. *fluidus* 'plynný, tekutý' od *fluere* 'plynout'. Srov. ↓*fluktuace*.

fluktuace 'kolísání; častá změna zaměstnání'. *fluktuovat, fluktuant, fluktuaceň*. Z lat. *fluctuātiō* od *fluctuāre* 'vlnit se, kolísat' od *fluctus* 'proud, vlnění' od *fluere* 'téci'. Srov. ↑*fluidum*, ↓*fluór*.

flundra 'běhna'. Dříve těž *flandra* (Jg). Původně asi 'žena příšlá s flanderskými vojáky'. Srov. i starší č. *flandera* 'špatné vrchní roucho', něm. nář. *Flander*, *Flunder* 'cár', jež se také vyvozují ze stejného základu. Srov. i ↑*flámovat*.

fluor 'plynný prvek', *fluoreskovat* 'světélkovat', *fluorescence*. Z lat. *fluor* 'to, co plyne' (je silně těkavý) od *fluere* 'téci, plynout'. Srov. ↑*fluktuace*, ↑*fluidum*.

flusat 'plivat', *flus, flusanec*. K stč. *flus* 'výtok chorobných výměšků (hlenů, hnisu)' z něm. *Fluss* 'proud, tok' od *fließen* 'téci, plynout'. Srov. ↑*flotila*, ↑*floutek*.

flukat. Onom.-expr. Srov. ↓*kňučet*.

fobie 'chorobný strach'. Nově k ř. *fóbos* 'strach' od *fébmōi* 'prchám (strachy)', jež souvisí s naším ↑*běžet*. Srov. ↓*klaustrofobie*, ↓*xenofobie*.

fofr ob. expr. 'spěch, shon', *fofrovat*. Ve starší č. *fofr, fochr* 'fukar, přístroj na vyfukování plev' ze staršího něm. *Focher, Föcher* (dnes *Fächer*) tv. z *fochen* 'rozfoukávat oheň' ze střlat. *focare* 'zapalovat, rozněcovat' od lat. *focus* 'ohniště'. Srov. ↓*fukar*, ↓*fokus*.

foch ob. 'přihrádka; obor' (druhý význam jen ve spojení *být od fochu*). Z něm. *Fach* tv. (viz ↑*fachman*).

fokus 'ohnisko', *fokální*. Z lat. *focus* 'ohniště'. Srov. ↑*fofr*, ↓*foyer*, ↑*bochník*.

foliant 'kniha velkého formátu'. Z něm. *Foliant* od *Folio* 'půlarchový formát', jež je zkráceno z lat. *in foliō* 'v (jednom) listě' od *folium* 'list' (srov. ↓*lin*). Dále srov. ↓*fólie*, ↑*fjeton*.

fólie 'tenký kovový či umělohmotný list'. Ze střlat. *folia* 'list', což je původně pl. k lat. *folium* tv. Srov. ↑*foliant*, ↑*fjeton*.

folk 'druh hudby napodobující hudbu lidovou', *folkový, folkař*. Z angl. *folk (music)* 'lidová (hudba)'. Srov. ↓*folklor*.

folklor 'lidová kultura', *folklovní, folklorista, folkloristický*. Z angl. *folklore* (od pol. 19. st.) z *folk* 'lid' a *lore* 'věda, nauka'. Srov. ↑*folk*, ↓*pluk*.

-fon (ve složeninách) 'týkající se reprodukce zvuku'. K ř. *fōnē* 'hlas, zvuk, tón', *fōnēd* 'vydávám hlas, mluvím'. Srov. ↓*telefon*, ↓*gramofon*, ↑*diktafon*, ↓*magnetofon* ap. a ↓*fonetika*, ↓*fonologie*.

fond 'soubor určitých prostředků, nadace'. Z něm. *Fond* z fr. *fond* a to z lat. *fundus* 'základ, půda'. Srov. ↓*fundovaný*, ↓*fundamentální*.

fondán 'směs cukru a sirupu do bonbonů', *fondánový*. Z fr. *fondant*, což je přech. přít. k *fondre* 'rozplývat se' a to z lat. *fundere* tv. Srov. ↓*fundue*, ↓*fúze*, ↓*transfúze*.

fondue 'horký pokrm z roztaveného sýra a bílého vína'. Z fr. *fondue* (jde o švýcarskou specialitu), což je přič. trp. ž.r. k *fondre* (viz ↑*fondán*).

foném 'základní jednotka fonologického systému'. Utvořeno ve 20. st. na základě ř. *fōnēma*, jež znamená totéž co *fōnē* (viz ↑*fon*).

fonetika 'věda o zvukové stránce řeči', *fonetický*. Přes moderní evr. jazyky a tam na základě ř. *fōnētikós* 'týkající se tónů, zvuků' od *fōnē* (viz ↑*fon*).

foniatrie 'nauka o léčení poruch hlasu'. Novodobá složenina z ř. *fōnē* 'hlas, zvuk' a *iātreiā* 'léčení' k *iātrós* 'lékař'. Srov. ↑*fon*, ↓*psychiatr*.

fonologie 'nauka o zvukových prostředcích jazyka'. Novodobá složenina

z ř. *fōné* 'hlas, zvuk, tón' a ↓-logie. Srov. ↑-fon. ↑foném, ↑fonetika.

fontána 'kašna s vodotryskem'. Podle něm. *Fontäne* tv. z pozdnělat. *fontāna*, což je původem adj. v ž.r. od lat. *fōns* (gen. *fontis*) 'pramen'.

fór ob. expr. 'vtip, trik; drahoty (pl.); náskok'. Většinou se vykládá z něm. sloves s předponou *vor-* 'před'. Jasně je to u *dát fóra* 'dát náskok' z něm. *vorgeben* (k *geben* 'dát'), podobně by bylo *dělat fóry* z *vormachen* 'předstírat, balamutit' (k *machen* 'dělat'), z toho snad i ostatní významy. Působilo tu samostatné postavení *vor* ve větech jako *machen Sie uns nichts vor* 'nic nám nepředstírejte, nenamlouvejte'. Srov. ↓fórový.

forbes 'hrací automat'. Podle jména výrobce.

forčeking 'aktivní napadání soupeře vysunutými hráči (zvláště v hokeji)', *forčekovat*. Z angl. *forechecking* od *forecheck* z *fore* 'vpředu' a *check* 'zastavit, zadržet'. Srov. ↑bodyček, ↓krosček, ↓forhend.

forhend 'úder přední stranou rakety (v tenise ap.)', *forhendový*. Z angl. *forehand* tv. z *fore* 'přední; vpředu' a *hand* 'ruka'. Srov. ↑bekhend, ↓forhont, ↑forčeking.

forhont slang. 'vynášení karty; ten, kdo vynáší'. Z něm. *Vorhand* 'přednost' z *vor* 'před' a *Hand* 'ruka'. Srov. ↑forhend, ↓fortel, ↑fór.

forint 'jednotka maďarské měny'. Z něm. *Florint* a to podle it. města *Florence*, kde se razil známý florentský dukát.

forma 'vnější tvar, podoba, způsob', *formovat*, *formace*, *formální*, *formalismus*, *formalista*. Z lat. *forma* tv. Význam 'kondice, výkonnost' přes angl. Srov. ↓formalita, ↓formát, ↑deformovat, ↓informovat, ↓reforma.

formaldehyd 'plyn ostré vůně užívaný k výrobě umělých hmot'. První část je od lat. *formica* 'mravenec' (je v něm kyselina mravenčí). dále viz ↑aldehyd.

formalin 'roztok formaldehydu'. Zkrácením z ↑formaldehyd + příp. -in (srov. ↑anilin).

formalita 'ustálená forma úředního či společenského aktu'. Ze střlat. *formalitas* od lat. *forma* (viz ↑forma).

forman zast. 'vozka'. Z něm. *Fuhrmann* z *Fuhre* 'povoz, náklad' a *Mann* 'muž'. Dále viz ↓fúra.

formát 'velikost, rozměr'. Z lat. *formātus*, což je přič. trp. od *formāre* 'tvořit, formovat' od *forma* (viz ↑forma).

formulář 'tiskopis k vyplnění různých údajů'. Z lat. *formulārius* 'týkající se (právních) formulí' (dále viz ↓formule).

formule 'ustálené znění, vzorec; jednosadadlový sportovní vůz', *formulovat*, *formulace*. Z lat. *formula* 'podoba, pravidlo, předpis, právnická formule', což je zdobnělina k *forma* (viz ↑forma a ↑formulář).

forota ob. 'zásoba'. Z něm. *Vorrat* tv. z *vor* 'před' a *Rat* 'rada'. Srov. ↓fortel, ↓rada.

fórový ob. 'chatrný, nepevný'. Zřejmě od ↑fór, tedy vlastně 'předstírající (pevnost)'.

forsírovat ob. 'upřednostňovat, zdůrazňovat'. Z něm. *forcieren* a to z ř. *forcer* 'nutit' (stfr. *forcier*) k pozdnělat. *fortia* 'síla' od lat. *fortis* 'silný'. Srov. ↓forte.

foršus ob. 'záloha (na plat)'. Z něm. *Vorschuss* tv. z *vor* 'před, napřed' a *Schuss* 'rána, vymrštění' od *schieszen* 'střílet'. Srov. ↑forota, ↓fortel.

forte 'silně (v hudbě)', *fortissimo* (superlativ od *forte*). Z it. *forte* 'silný' z lat. *fortis* tv. Srov. ↓piano.

fortel ob. 'dovednost, zručnost', *fortelný* 'dobře udělaný, bytelný'. Stč. též 'lest, úskok'. Ze střhn. *vorteil* (dnes *Vorteil*) 'výhoda, zisk' z *vor* 'před' a *teil* 'část, díl' (souvisí s ↑*díl*). Srov. ↑*forhoni*, ↑*forota*, ↑*foršus*.

fortifikace 'opevnění'. Z lat. *fortificātiō* z *fortis* 'silný' a *-ficātiō* (viz ↑*-fikace*). Srov. ↑*forte*, ↑*forsírovat*.

fortna zast. 'brána'. Z něm. *Pforte* a to z lat. *porta* 'brána, vrata'. Srov. ↓*portál*, ↓*portýr*.

fortuna 'štěstí'. Z lat. *fortūna* 'štěstí, náhoda, osud' od *fors* 'šťastná náhoda' k *ferre* 'nést, přinášet'.

forum 'veřejnost, veřejné místo'. Z lat. *forum* 'tržiště'. Srov. ↑*dvůr*.

forward slang. 'útočník, místo v útoku (ve sportu)'. Z angl. *forward* tv. z *fore* 'přední' a *ward* 'stráž'. Srov. ↑*forhend*, ↑*forčeking*, ↓*stevard*.

forzýtie 'zlatý děš'. Podle angl. botanika W. *Forsytha* (†1804).

fořt zast. ob. 'lesník'. Z něm. *Forstmeister* k *Forst* 'les' (srov. i ↓*mistr*).

fosfát 'fosforečné hnojivo'. Z fr. *phosphate* (viz ↓*fosfor*).

fosfor 'světélkující nekovový prvek', *fosforeskovat*. Přes něm. z ř. *fōsfóros* 'světlonosný' z *fōs* 'světlo' a *-fóros* od *fērō* 'nesu'. Srov. ↓*foto-*, ↓*semafor*, ↓*lucifer*.

fosgen 'druh jedovatého plynu'. Uměle z ř. *fōs* 'světlo' a základu *gen-* 'rodit (se)' (srov. ↓*gen*). Vzniká působením chlóru na kysličník uhelnatý za denního světla.

fosilie 'zkamenělina', *fosilní*. Od lat. *fossilis* 'vykopaný' od *fodere* (přič. trp. *fossum*) 'kopat'.

fošna 'silné prkno'. Z něm. *Pfosten* 'sloup, kůl, fošna' a to z lat. *postis* 'veřeje, sloup'.

foťbal, *foťbalový*, *foťbalista*. Z angl. *football* z *foot* 'noha' (srov. něm. *Fuss*) a *ball* 'míč' (srov. ↑*-bal*).

foťel ob. 'křeslo, lenoška'. Z fr. *fauteuil*, stř. *faudestoel* a to z frk. **faldistōl*, doslova 'skládací stolice' (srov. ↑*fald*, ↓*stůl*).

foto-¹ (ve složeninách) 'týkající se světla'. Z ř. *fōs* (gen. *fōtós*) 'světlo'. Srov. ↑*fosfor* a ↓*fotografie*, ↓*fotosyntéza*, ↓*fotobuňka*.

foto-² (ve složeninách) 'týkající se fotografie'. Zkráceno z ↓*fotografie*. Srov. *fotoaparát*, *fotokopie*, *fotomontáž*, ↓*fotogenický*.

fotobuňka 'článek měnící světelné podněty na elektrické'. Z ↑*foto-¹* a ↑*buňka*.

fotogenický 'vhodný k fotografování'. Uměle z ↑*foto²* a základu *gen-* 'rodit (se)'. Srov. ↑*fosgen*.

fotografie, *fotografický*, *fotograf*, *fotografovat*, hov. *foto*, *foťka*, *foťit*, *focení*. Z ↑*foto-¹* a ↓*-grafie*.

fotosyntéza 'přeměna kysličníku uhličitého v rostlinách v organické látky působením světla'. Z ↑*foto-¹* a ↓*syntéza*.

foťr zhrub. 'otec'. Z něm. *Vater* tv. Srov. ↓*páter*.

foťkat, *nafouknout*, *náfuka*, *sfouknout*, *vyfouknout*. Vřesl., onom. původu. Srov. ↓*fuk*, ↓*fučet*, ↓*podfouknout*.

foňna ob. expr. 'nadutec'. Od ↓*funět* onom. původu.

fous. Viz ↓*vous*.

foťteriér 'plemeno psa'. Z angl. *foxterrier* z *fox* 'liška' (něm. *Fuchs*) a *terrier* (viz ↑*teriér*) (byl využíván při lovu lišek). Srov. ↓*foťtrot*, ↑*fixlovat*.

foťtrot 'druh tance'. Z angl. *foťtrot*, doslova 'liščí klus', z *fox* 'liška' a *trot*

'klus, rychlý pohyb'. Srov. †*foxteriér*, †*troll*.

foyer 'předsálí v divadle ap.'. Z fr. *foyer* tv., původně 'místnost s krbem sloužící k ohřátí', ze stfr. *foier* 'krb' z pozdnělat. *focārius* 'týkající se krbu, ohniště' od lat. *focus* 'ohniště'. Srov. †*fokus*, †*fukar*, †*fofr*.

fracek zhrub. '(drzé) dítě'. Z něm. *Fratz* tv., dříve též 'ošklivý, špatný člověk', jež je asi z it. *frasca* (viz †*fraška*).

fragment 'zlomek', *fragmentární*. Z lat. *fragmentum* od *frangere* 'lámat'. Srov. †*fraktura*, †*frakce*.

fraj přísl. zast. ob. 'volno, volně'. Z něm. *frei* 'volný, svobodný', jež souvisí s *Freund* 'přítel'. Dále srov. †*frujer*.

frajer ob. expr. 'mileneček: vyzývavý mladík', *frajírek*, *frajeřit*, *frajeřina*. Z něm. *Freier* 'nápadník, záletník' (stč. *frejjeř*) od *freien* 'chodit za dívkou', jež souvisí s naším †*přát*, †*přítel*. Srov. i †*fraj*.

frajle ob. hanl. 'slečna'. Z něm. *Fräulein* tv., což je zdobnělina k *Frau* 'paní'.

frak 'slavnostní pánský oděv'. Z něm. *Frack* z angl. *frock*, původně 'kutna, sutana', ze stfr. *froc* tv. a to asi původu germ.

frakce 'skupina odštěpená od celku', *frakční*. Z lat. *fractiō* 'odštěpení, odlovení' od *frangere* (příč. trp. *fractus*) 'lámat'. Srov. †*fraktura*, †*fragment*.

fraktura 'zlomenina'. Z lat. *fractūra* 'zlomení' od *frangere* (příč. trp. *fractus*) 'lámat'. Srov. †*frakce*, †*fragment*.

francovka 'masážní přípravek z alkoholu, mentolu aj.'. Z něm. *Franzbranntwein* 'francouzská pálenka'.

frank 'peněžní jednotka'. Z fr. *franc* a to z původního nápisu na minci *Francorum rex* 'král Franků'; jméno germ. kmenc, po němž je nazvána

Francie, značí 'volný, svobodný'. Srov. něm. *frank* tv.

franko přísl. 'vyplaceně', (*o*)*frankovat*. Z it. *franco* (*di porto*) 'osvobozeno (od poštovního)' z it. *franco* 'svobodný' a to z germ. Srov. †*frank*.

františek 'kuželík vonně pryskyřice vydávající vonný dým'. Z angl. *frankincense* 'kadidlo' ze stfr. *franc encens* 'čisté kadidlo' (srov. †*frank*) z lat. *incensum* 'to, co je zapálené' od *incendere* 'zapálit' z †*in-* a *candere* 'být žhavý, zářit'. Zvuková podoba se v č. přiklonila k osobnímu jménu *František*. Srov. †*kandelábr*, †*kandidát*, †*františkán*.

františkán 'člen mnišského řádu', *františkánský*. Podle zakladatele, sv. *Františka* z Assisi (it. *Francesco*, doslova 'Francouzek', protože jeho matka byla Francouzka). Srov. †*frank*.

frapantní 'nápadný, do očí bijící'. Z fr. *frappant* 'bijící' od *frapper* 'bít'.

fraška 'obhroublá veselohra; expr. nedůstojné, tragikomické dění', *fraškovitý*. Z it. *frasca* 'suché větve, veteš, nicotné věci, šprýmy', což je pl. k *frasca* 'listnatá větev (sloužící k označení výčepu)', pak též 'lehkomyslný člověk' (srov. †*fracek*). Dále nejasné. Jen do č. (a odtud do slk. a pol.).

fráter 'mnich bez kněžského svěcení'. Z lat. *frāter* 'bratr' (viz †*bratr*). Srov. †*páter*.

fráze 'ustálené spojení slov; otřelé vyjádření', *frázovitý*, *frázovat*. Přes něm. *Phrase* z lat. *phrasis* a to z ř. *frásis* 'výraz, mluvení' od *frázō* 'říkám, ukazují, naznačují'.

frazeologie 'nauka o ustálených slovních spojeních'. Viz †*fráze* a †*logie*.

frc ob. 'zastavárna'. Z něm. spojení *in Versatz* (*geben*) 'dát do zástavy' (v č. se užívá prakticky jen takto

s předl.); *ver-* souvisí s naším ↓*pře-*, *Satz* je od *setzen* 'posadit' (viz ↓*sedět*).

frčet. Onom. k citosl. *fr* vyjadřujícím prudký let. Srov. ↓*frčka*, ↓*frknout*.

frčka slang. 'cvoček či hvězdička jako odznak vojenské hodnosti'. Původně 'knoflík', tedy asi něco jako ↑*čamrda* – knoflík, který se roztočí a 'frčí'. Srov. ↑*frčet*.

fregata 'druh válečné lodi', *fregatní*. Z it. *fregata* (snad přes něm. *Fregatte*) tv., jehož další původ je nejistý.

frekvence 'provoz; častost výskytu; kmitočet', *frekvenční*, *frekventovaný*, *frekventant*. Z lat. *frequentia* tv. od *frequēns* 'častý, hojně navštěvovaný', jež asi souvisí s *farcire* 'cpát'.

fretetický 'bouflivý, nadšený'. Z lat. *phrenēticus* z ř. *frenētikos* 'šílený' k *frēn* 'bránice', ale i 'duše, rozum, rozvaha' (staří Řekové věřili, že pod srdcem sídlí duše, rozum atd.).

freska 'nástěnná malba do mokré omítky'. Z it. (*dipingere*) a *fresco* '(malovat) na čerstvotu (omítku)'; *fresco* 'čerstvý' je z germ. **frisc* (srov. něm. *frisch*) tv.

fretka 'bílá forma tchoře'. Z něm. *Frett(chen)* a to přes fr. *furet* z vlat. **fūrītus* 'fretka, tchoř' k lat. *fūr* 'zloděj'.

fréza 'obráběcí stroj', *frézař*, *frézovat*, *frézka*. Přes něm. *Fräse* z fr. *fraise* tv. od *fraiser* 'frézovat', dříve 'vrásnit, zvětšovat otvor', asi z frk. **frisi* 'obruba, kadeření'.

frigidní 'chladný, sexuálně nevzrušivý', *frigidita*. Z lat. *frigidus* 'chladný' od *frīgēre* 'být chladný, mrznout' k *frīgus* 'chlad, mráz'.

frikativa 'třená souhláska'. Z moderních evr. jazyků a tam ze střlat. *fricativus* od lat. *fricāre* 'třít'. Srov. ↑*afrikáta*, ↓*frikce*.

frikce 'tření'. Z lat. *frictiō* tv. od *fricāre* (příč. trp. *frictus*, *fricātus*) 'třít'. Srov. ↑*frikativa*, ↓*froté*.

fritovat 'smažit v rozpáleném tuku', *fritovací*. K fr. *frit*, což je příč. trp. od *frire* 'péci' z lat. *frīgere* tv. Srov. ↓*pomfrity*.

frivolní 'rozpuštělý, nestydatý'. Z fr. *frivole* 'lehkovážný, nicotný' z lat. *frīvolus* 'nicotný, rozbitý, drobnivý' od *frīare* 'roztlírat, drobit' (souvisí s *fricāre* – viz ↑*frikce*).

frizúra ob. expr. 'účes'. Přes něm. *Frisur* z fr. *frisure* od *friser* 'kadeřit, kudrnatí', jehož další původ není jasný.

frkat. Onom. (vydával zvuk *fr*). Srov. ↑*frčet*, ↓*frknout*.

frmol hov. expr. 'šon, zmatek'. Asi expr. přetvoření (k slovům jako ↑*frčet*?) z *chrmol* (tak u Jg), což je ojedinělá varianta k *chomol* 'bouře, bouflivý vítr' (viz též Jg), jež souvisí s ↓*chumel*.

frňák ob. zhrub. 'nos', *ofrňovat se*. Od *frnět*, což je obměna ↑*frkat*. Srov. také rýmové ↓*chrnět*.

frknout expr. 'uletět'. Onom. od citosl. *frnk*. Srov. ↑*frčet*.

fronta 'bojiště; seskupení organizací či stran; řada čekajících lidí; rozhraní vzduchových vrstev', *frontový*, *frontální*. Přes něm. *Front(e)* z fr. *front* či it. *fronte* a to z lat. *frōns* (gen. *frontis*) 'čelo, přední strana'. Význam 'řada čekajících lidí' je – pokud víme – jen v č.

frontispis 'stránka tvořící protějšek titulního listu knihy'. Z fr. *frontispice* ze střlat. *frontispicium* 'průčelí (budovy)' z *frōns* 'čelo' (srov. ↑*fronta*) a *-spicere* k *specere* 'hledět' (srov. ↑*aspekt*, ↓*inspekce*).

froté 'bavlněná tkanina se smyčkovým povrchem'. Z fr. *frotté*, což je příč. trp. k *frotter* 'otírat (ručníkem)', jež se asi

nepravidelně vyvinulo (přes stfr. *froter*, *freter*) z lat. *fricāre* 'třít'. Srov. †*frikce*.

frřan ob. expr. 'odlivka alkoholu'. Nejasné.

fruktóza 'ovocný cukr'. K lat. *fructus* 'plod'.

frustrace 'rozčarování, nenaplnění očekávaného', *frustrovat*. Z lat. *frustrātiō* od *frustrāre* 'zklamat v očekávání' od přísl. *frūstrā* 'marně, zbytečně'. Souvisí s *fruidāre* 'klamat' (srov. †*defraudace*).

fuč přísl. ob. 'prýč'. Z něm. *futsch* tv., jež je nejspš onom. původu. Srov. †*fušovat*.

fučet. Onom. Srov. †*foukat*, †*fičet*.

fuga 'skladba, v níž téma postupně přebírají různé nástroje či hlasy'. Z lat. *fuga* 'útěk' od *fugere* 'utíkat, prchat', jež souvisí s †*běžet* a †*fobie*.

fuchsie 'druh ozdobné květiny'. Podle něm. botanika L. *Fuchse* (†1566).

fuj citosl. Onom. vyjádření znechucení – podobné je něm. *pfui*, angl. *fie*, fr. *fi*, lat. *fū*.

fujara 'pastýřská píšťala'. P. *fujarka*, ukr. *fujára*, *flojára*, sJch. *frilla*, dále rum. *fluer*, maď. *furulya*, alb. *flojere*. Slovo karpatské pastýřské kultury (srov. †*bača*, †*brynza* ap.), původu neznámého. Na č. podobu zřejmě působilo nář. *fujat* 'foukat'.

fujavice 'vánice'. Z nář. *fujat* onom. původu (citosl. *fu-*) stejně jako †*foukat*, †*fučet*. Srov. i †*fujara*.

fuk¹ 'fouknutí'. Od †*foukat*.

fuk² přísl. (ve spojeních *to je fuk*, *to máš fuk*) ob. expr. '(to je) jedno, lhostejno'. Expr. varianta k †*fik* s příkloněním k †*fuk*¹.

fukar 'stroj na provívání obilí, metání slámy ap.'. Příkloněním k †*foukat* z

staršího *fofr*, *fochr* z něm. *Focher*, *Föcher* (dále viz †*fofr*).

fukýř, **fukéř** expr. 'silný vítr'. K †*fučet*, †*foukat*.

fundamentální 'základní, podstatný', *fundamentalismus*, *fundamentalista*. Z pozdnělat. *fundamentālis* (asi přes něm. *fundamental*) k lat. *fundamentum* 'základ' od *fundāre* (viz †*fundovaný*).

fundovaný '(argumenty) podložený, podpořený'. Od *fundovat* 'podporovat, zajišťovat' z lat. *fundāre* 'zakládat, upevňovat' od *fundus* 'základ, půda'. Srov. †*fond*, †*fundamentální*.

funerbrák ob. 'pohřební zřízeníec'. Od lat. *funeris* 'pohřební' k *funus* (gen. *funeris*) 'pohřeb' (srov. †*funus*).

funět. Onom. Srov. †*fučet*, †*fujavice* i †*fouňa*.

fungl(nový) ob. expr. 'zcela (nový)'. Z něm. *funkel(nagel)neu* tv., doslova 'nový jak třpytivý hřebík' k *funkeln* 'třpytit se'.

fungovat, *funkce*, *funkční*, *funkcionář*, *funkcionářský*, *funkcionalismus*, *funkcionalista*. Z lat. *fungi* (příč. trp. *functus*) 'vykonávat, zastávat'.

funkl. Viz †*fungl(nový)*.

funus ob. 'pohřeb'. Již od 16. st. šířeno přes kostelní latinu (z lat. *funus*). Srov. †*funerbrák*.

fúra 'těžký náklad'; ob. expr. 'velké množství'. Z něm. *Fuhre* 'povoz, náklad na voze', jež souvisí s *fahren* 'jet' a *führen* 'vést, vézt'. Srov. †*forman*, †*fáro*, †*fárat*.

furiant expr. 'umíněný, pyšný člověk'. Z lat. *furiāns* (možná přes něm. *Furiant*), což je přech. přít. k *furiāre* 'uvádět v šílenost, rozzuřit (se)', tedy asi 'zuřící, řádící'. Srov. †*fúrie*, †*furóre*.

fúrie expr. 'zuřivá žena'. Z lat. *Furia* 'Lítice, bohyně pomsty' z *furia*

'zběsilost, zuřivost' od *furere* 'zuřit, běsnit'. Srov. †*furiant*, †*furóre*.

furóre hov. zast. 'rozhnutí'. Z it. *furore* 'pohnutí myslí, zuřivost' z lat. *furor* tv. k *furere* 'zuřit'. Srov. †*furie*, †*furiant*.

furt přisl. ob. 'pořád'. Z něm. *fort* 'dále, pryč' (in *einem fort* 'neustále') od *vor* 'před'. Srov. i naše †*před*.

furunkl 'nežit'. Z něm. *Furunkel* a to z lat. *fūrunculus* tv., což je asi zdrobnělina k *fūr* 'zloděj' (nežit jakoby 'krade' krev a tělní tekutiny). Srov. †*fretka*.

fusekle ob. 'ponožka'. Z něm. *Fußsockel* z *Fuß* 'noha' a zdrobnělina od *Socke* 'ponožka' z lat. *soccus* 'nízký, lehký střevíc' a to z ř.

fušovat 'neodborně a špatně něco dělat', *fušer*, *fuška*, *fušeřina*. Z něm. *pfuschen* tv., jež se vykládá od citosl. *futsch*, oblastně též *pfu(t)sch*, vyjadřujícího splasknutí, zasyčení ap. Srov. †*fuč*.

futrál ob. 'pouzdřo'. Z něm. *Futteral* ze střlat. *foirale*, *fotrum*, jež je ovšem zase ze střhn. *vuoter* 'podšívka, pochva na meč'. Srov. †*futro*.

futro ob. 'dveřní rám'. Z něm. *Futter* 'podšívka; dveřní rám', dále viz †*futrál*.

futrovat (se) ob. 'krmit (se), cpát (se)'. Od něm. *Futter* 'krmivo', *füttern* 'krmit', jež asi souvisí s †*pást (se)*.

futurum 'budoucí čas', *futurismus* 'umělecký směr ze zač. 20. st.', *futuristický*. K lat. *futūrus* 'budoucí', stejný kořen je i v lat. perfektu *fuī* 'byl jsem', našem †*být* i ř. *fýsis* 'příroda', vše z ie. **bheu-*, **bhū-* 'růst'.

fúze 'splynutí', *fúzovat*. Z lat. *fūsiō* od *fundere* (příč. trp. *fūsus*) 'lít, rozpouštět'. Srov. †*transfúze*, †*fundán*, †*fundue*.

fyto- (ve složeninách) 'týkající se rostlin'. Z ř. *fytón* 'rostlina' a to od stejného základu jako †*fyzika*. Srov. *fytoгенеze* 'vývoj rostlinstva' (viz †*geneze*).

fyzika 'věda o vlastnostech a pohybu hmoty', *fyzik*, *fyzický*, *fyzikální*. Z lat. *physica*, ř. *fysikē* (*těchnē*) 'nauka o přírodě' od *fysikós* 'týkající se přírody' k *fýsis* 'příroda', jež souvisí s naším †*být*. Srov. i †*fyto-*, †*fýškus*, †*futurum*.

fyziognomie 'výraz obličeje'. Přes něm. a lat. z ř. *fysiognómia* 'určování povahy z rysů obličeje' k *fýsis* 'příroda, tělesná povaha' a *gnómē* 'poznání, smýšlení'. Srov. †*fyzika*, †*gnóma*.

fyziologie 'nauka o dějích v organismu', *fyziolog*, *fyziologický*. Z ř. *fýsis* 'příroda' a †*logie*.

G

gabardén 'druh tkaniny'. Přes něm. z fr. *gabardine* ze šp. *gabardina* a to asi zkřížením *gabán* 'svrchník, plášť s kapucí' (zřejmě z ar.) a *tabardina* od *tabardo* 'hazuka, selský kabátek'. Srov. †*capart*.

gábl(ík) ob. zast. 'přesnídávka, jídlo'. Z něm. *Gabel(frühstück)* '(snídaně) na vidličku' od *Gabel* 'vidlička' a to z keltštiny (srov. stír. *gabul* 'vidlice', bret. *gavl*, *gaol*).

gabro 'druh vyvřelé hominy'. Podle it. obce *Gabbro*.

gag 'komický nápad (ve filmu ap.)'. Z angl. *gag* tv. Asi ze slang. *gag* 'vymýšlet si', jež souvisí s něm. *Geck* 'floutek', dřive 'dvorní blázen'.

gajdy nář. 'dudy', *gajdoš*. Ve slov. jazycích (chybí v r., luž. i na západě č. území) výpůjčka z tur. *gajda* tv., původ je však nejspíš iberský (špan. *gaita* tv.). Další souvislost se hledá v gót. *gaitis* 'koza' – z kůže tohoto zvířete se měchy k dudám dělaly.

gala hov. 'slavnostní vystrojení'; adj. 'slavnostní'. Přes něm. a fr. ze šp. *gala* a to asi ze stfr. *gale* 'potěšení, zábava' od *galer* 'bavit se, vést veselý život'. Další původ nejasný. Srov. †*galán*, †*galantní*, †*galanterie*.

galán nář. 'milenec', *galánka*. Přes něm. *Galan* ze šp. *galán* 'milovník, elegantní muž' ze stfr. *galant*, což je přech. přít. k *galer* (viz †*gala*).

galanterie 'drobné ozdobné zboží'. Přes něm. *Galanterie* z fr. *galanterie* 'dvornost', později 'drobné ozdobné dárky' od *galant* (viz †*galantní*).

galantní 'dvorný'. Přes něm. z fr. *galant* tv., stfr. 'živý, veselý' od *galer* 'bavit se' (viz †*gala*, †*galán*).

galaxie 'soustava miliard hvězd', *galaktický*. Ze střlat. *galaxia* 'mléčná dráha' z lat. *galaxias* a ř. *galaxias* od *gála* (gen. *gállaktos*) 'mléko'.

galeje (pomn.) 'nucené veslování na válečných lodích'; expr. 'dřina', *galejník*. Stř. *galejě*, *gallé* aj. (sg.) 'veslařská válečná loď' je ze střlat. *galea* ze střř. *galéa* z ř. *galéē*, jež označovalo lasičku, ale také jistě žralokovité ryby, s jejichž pohybem byl pohyb loď srovnáván.

galéra 'veslová loď'. Z it. *galera* a to ze střlat. *galea* (viz †*galeje*).

galerie 'ochoz, chodba; sbírka umění'. Z it. *galleria* 'sloupová chodba' ze střlat. *galeria*, jehož původ není jistý. Snad ze střlat. *galilaea* 'předsálí kostela' – tak bylo metaforicky (podle jména biblické palestínské provincie) nazváno místo, kde se shromažďovaly zástupy laiků.

galimatyáš 'zmatenina'. Přes něm. *Galimathias* z fr. *galimatias*, jehož výklad většinou vychází z osobních jmen *Gallus* a *Mathias*, nebo z fiktivního místního jména – těžko rozlišit, co je skutečná a co jen lidová etymologie. V druhé části také může být ř. *-mathiā* 'vědění, učení' (srov. †*chrestomatie*).

galon 'anglická dutá míra'. Z angl. *gallon* ze stfr. *galon* 'velká nádoba'. Další původ nejasný.

galoše 'gumová přezůvka'. Přes něm. *Galosche* z fr. *galoche* 'přezůvka, dřevák' a to buď k ř. *kālōpous* 'ševcovské kopyto, dřevák' z *kālon* 'dřevo' a *poūs* 'noha', nebo z lat. *gallicula* 'sandálek' od *gallica* '(galský) sandál'. Jsou i výklady jiné.

galvanický 'přeměňující chemickou energii v elektrickou' (g. *proud*, g. *článek*), *galvanizovat*, *galvanizace*. Podle it. fyzika L. *Galvaniho* († 1798).

gamba 'druh violy'. Z it. *viola da gamba* (viz ↓*viola*) ke *gamba* 'noha' (hráč si nástroj přidržuje nohama) z pozdnělat. *gamba* tv. asi z ř. *kampé* 'ohyb, kloub'.

gambit 'zahájení šachové partie s obětí pěšce'. Ze šp. *gambito* z it. *gambitto*, *gambetto*, doslova 'nastavení nohy, stolička', od *gamba* 'noha' (viz ↑*gamba*).

game 'hra v tenise'. Z angl. *game* 'hra', ale i 'milostná hra, lovná zvěř ap.', původně 'radost, potěšení'. Jen v angl. a skand. jazycích.

gang 'zločinecká tlupa', *gangster*. Z angl. *gang* tv. Stangl. *gang* znamená 'chození, cesta', dnešní význam možná přes skand. jazyky. Souvisí s angl. *go* 'jít', něm. *gehen* tv.

ganglie 'nervová uzlina'. Přes lat. z ř. *ganglion* 'nádor, uzlina'.

gangréna 'sněť'. Přes střlat. *gangraena* z ř. *gángraina* 'vřed, rakovina'.

gangster, *gangsterský*. Viz ↑*gang*.

garance 'záruka', *garantovat*, *garant*. Přes něm. *Garantie* z fr. *garantie* tv. od *garant* 'ručitel, ručící' ze stř. *guarant*, *warant*, jež je převzato z germ. (srov. něm. *Gewähr* 'záruka', *wahren* 'opatrovat' ap.). Srov. ↓*garáž*.

garáž, *garážovat*. Z fr. *garage*, doslova 'odstavení, vybočení', od *garer* 'dát na bezpečné místo' ze stř. *varer* 'chránit (se)' a to z germ. **war-* (srov. něm. *wahren* 'opatrovat'). Srov. ↑*garance*, ↓*garda*.

garda 'stráž, družina', *gardový*, *gardista*. Z fr. *garde* tv. od *garder* 'hlídat, opatrovat, uschovávat' a to z germ. **ward-* (srov. něm. *Warte* 'strážní věž', *warten* 'čekat'). Srov. i ↓*varta*, ↑*garáž*.

garde 'ohrožení dámy v šachu'. Z fr. *gardez-vous* 'dejte si pozor' (viz ↑*garda*).

garde(dáma) 'průvodkyně dívky'. Od fr. *garder* 'hlídat' (viz ↑*garda* a ↓*dáma*).

garden party 'zahradní slavnost'. Z angl. *garden* 'zahrada' (souvisí s ↓*hrad*) a *party* (viz ↓*party*).

garderoba 'šatstvo, šatna'. Z fr. *garde-robe* tv., doslova 'uschování šatstva' (viz ↑*garde* a ↓*roba*).

garnát 'mořský ráček'. Z něm. *Garnat* ze staršího niz. *germaet*. Další původ nejasný.

garnitura 'souprava; skupina osob podobných profesionálních kvalit'. Přes něm. *Garnitur* z fr. *garniture* 'vybavení, sortiment' od *garnir* 'vybavit', stř. též 'varovat, jistit' z germ. **warn-* (srov. něm. *warnen* 'varovat'). Srov. i ↑*garance*, ↑*garda*.

garsoniéra, hov. *garsonka* 'samostatná místnost s příslušenstvím'. Z fr. *garçonnière* od *garçon* 'chlapec, (starý) mládenec', původu nejasného.

gastronomie 'nauka o kuchařském umění', *gastronom*, *gastronomický*. Z fr. *gastronomie* k ř. *gastér* 'břicho, žaludek' a ↓*nomie*.

gatě ob. 'kalhoty'. Všesl. – p. *gacie*, r. *gáči*, s./ch. *gáče*. Stč. *hacě*, *hácě* 'krátké (spodní) kalhoty' zaniklo; nové slovo je výpůjčkou z maď. *gatyá* (tam ze slov.), případně z pol. Etymologie nejasná. Nejčastěji se spojuje s ie. **gā-* 'jít', tedy 'oděv na chození' (Ma² pod *hace*). Srov. ↓*hať*, ↑*gang*.

gauč 'spací pohovka'. Z angl. *couch* z fr. *couche* 'lehátko' od *coucher* 'lehat' z lat. *collocāre* 'ukládat' z *con-* (viz ↓*kon-*) a *locāre* 'umístit' od *locus* 'místo'. Srov. ↓*kuš*, ↑*distlokovat*.

gaučo 'jihoamerický pasák dobytka'. Z am.-šp. *gaucho* a to z arawackého *cachu* 'druh'.

gaudium hov. expr. 'veselí'. Z lat. *gaudium* od *gaudēre* 'veselit se'.

gauner ob. 'darebák, lump'. Z něm. *Gauner* a to ze staršího *Joner* 'falešný hráč'. Slovo je z argotu, původem asi z jidiš *jowen* 'Řek' (Řekům byla přisuzována zvláštní obratnost při falešné hře v karty).

gavota 'starý francouzský tanec'. Z fr. *gavotte* z prov. *gavoto* od *gavot* 'horal, hrubec' (původně tanec alpských horalů).

gáz 'řidká průsvitná tkanina'. **gáza** 'jemný obvazový materiál'. Z fr. *gaze* a to buď podle palestinského místního jména *Gaza*, *Ghasa*, nebo přes šp. z ar. *qazz* 'surové hedvábí' z per. *kāz*.

gazda nář. 'hospodář'. Z maď. *gazda*, což je zase přejetí ze slov. **gospoda* 'pán, hospodář'. Viz ↓*hospoda*, ↓*hospodář*.

gazela 'druh stepní antilopy'. Přes fr. *gazelle* a šp. *gacela* z ar. *gāzāla* tv.

gáže 'služné'. Z fr. *gage* 'zástava', ze stfr. *gāge*, *wage* tv. (srov. angl. *wage* 'mzda') z germ. **wadja*-tv. Srov. ↑*angažovat*.

gejša 'japonská tanečnice'. Z jap. *geiša* z *gei* 'tanec' a *ša* 'osoba'.

gejzír 'horký tryskající pramen'. Podle jména starého islandského zřídla *Geysir* z isl. *geysa* 'vyvěrat, prýstit' (souvisí s něm. *giessen* 'lít').

gel 'rosolovitá hmota'. Zkráceno z nlat. *gelatina* tv., což je novotvar k lat. *gelāre* 'zmrznout, ztuhnout, zmrazit' od *gelū* 'led, mráz'. Srov. ↓*želatina*, ↓*želé*, ↓*glazura*, ↓*chladný*.

geminace 'zdvojení'. Z lat. *geminātiō* od *gemināre* 'zdvojevat' od *geminus* 'dvojitý'.

gen 'faktor dědičnosti uložený v buňce'. Nově vytvořeno k ř. *génos* 'rod, pokolení'. Srov. ↓*genetika*, ↑*eugenika*, ↓*geneze*.

genealogie 'rodopis; věda zabývající se studiem rodokmenů'. Z ř. *génos* 'rod' a ↓*logie*. Srov. ↑*gen*, ↓*geneze*.

generace 'pokolení'. Z lat. *generātiō* 'plodivá síla', později 'potomstvo', z *generāre* 'plodit, rodit' od *genus* (gen. *generis*) 'rod, druh'. Srov. ↓*generátor*, ↑*degenerovat*.

generál, *generálský*, *generalita*. K lat. *generālis* 'všeobecný', doslova 'patřící všem druhům'. Ve vojenské oblasti nejprve ve fr. jako adj. (*capitain général*, 14. st.), pak přes něm. Srov. ↓*generální*.

generální 'všeobecný, celkový, hlavní', *generalizovat*. Z lat. *generālis* 'všeobecný' od *genus* 'rod, druh'. Srov. ↑*generál*, ↑*generace*, ↓*génius*.

generátor 'zařízení přeměňující jednu energii v jinou', *generovat*. Z lat. *generātor* 'tvůrce, výrobce' od *generāre* (viz ↑*generace*).

genetika 'věda o zákonech dědičnosti', *genetický*, *genetik*. Nově vytvořeno ve 20. st. k ř. *génesis* (viz ↓*geneze*).

geneze 'vznik, zrod'. Podle fr. *genèse* z lat. *genesis* z ř. *génesis* tv. od *gígnomai* 'rodím se, vznikám'. Srov. ↑*gen*, ↑*genealogie*, ↑*genetika*.

geniální. Viz ↓*génius*.

genitál, *genitálie* 'pohlavní ústrojí'. Z lat. *genitāle* (sg.), *genitālia* (pl.) od *genitālis* 'plodící' od *gignere* (příč. trp. *genitus*) 'rodit, plodit'. Srov. ↑*generace*, ↓*génius*, ↓*genitiv*, ↓*pregnantní*.

genitiv 'druhý pád'. Z lat. (*cāsus*) *genitīvus*, *genitīvus* '(pád) vyjadřující zrod, původ' k *gignere* (příč. up. *genitus*) (viz ↑*genitál*).

génius 'člověk s neobyčejným tvůrčím nadáním', *geniální*, *genialita*. Z lat. *genius*, původně 'ochranné božstvo provázející člověka od jeho narození', pak 'síla, energie v člověku' a konečně

pozdnělat. 'tvůrčí nadání'. Od *gignere* (viz ↑*genitál*).

genocida 'vyhlazení celé skupiny obyvatelstva, rasy či národa'. Utvořeno z lat. *genus* 'rod, druh' a *-cidere* (z *cuedere*) 'zabít, vraždit'. Srov. ↑*generace*, ↓*pesticid*.

geo- (ve složeninách) 'země-'. Od ř. *gē* tv. Srov. ↓*geografie*, ↓*geologie*, ↓*geodézie*.

geodezie 'zeměměřičství'. *geodet*, *geodetický*. Z ř. *géodésie* z ř. *geōdaisiā* z ↑*geo-* a *datomai* 'dělím' (srov. ↑*díl*).

geografie 'zeměpis', *geograf*, *geografický*. Z ř. *geōgrafā* 'popis země'. Viz ↑*geo-* a ↓*grafie*.

geologie 'nauka o složení země', *geolog*, *geologický*. Novější, z ↑*geo-* a ↓*logie*.

geometrie 'obor matematiky zkoumající rovinné a prostorové útvary', *geometrický*. Z ř. *geōmetría* 'zeměměřičství' z ↑*geo-* a *metrō* 'měřím' (srov. ↓*metr*).

gепard 'druh kočkovité šelmy'. Přes něm. *Gepard*, fr. *guépard* z it. *gattopardo* z *gatto* 'kočka' (k pozdnělat. *cattus* tv.) a *pardo* 'pardál' (viz ↓*leopard*, ↓*pardál*).

gerila 'drobná záškodnická válka', *gerilový*. Ze šp. *guerilla*, což je zdobnělina k *guerra* 'válka' z germ. **werra* (srov. i angl. *war* tv.).

germanismus 'německý jazykový prvek přejatý do jiného jazyka', *germanista*, *germanistika*, *germanizace*. Podle jména kmene *Germanů* (tak je označovali Římané a Keltové, nikoli oni sebe); v širším smyslu vztaženo na celou germ. jazykovou oblast, v užším pouze na Němce.

gerontologie 'nauka o stárnutí lidí'. Z ř. *gērōn* (gen. *gerontos*) 'stařec' a ↓*logie*.

gestapo 'tajná policie v nacistickém Německu', *gestapák*. Zkratkové slovo z *Geheime Staatspolizei* 'tajná státní policie'. Srov. ↓*stát*, ↓*policie*.

gestikulovat 'posunkovat, pohybovat rukama při řeči'. Z lat. *gesticulārī* tv. od *gesticulus*, což je zdobnělina k *gestus* (viz ↓*gesto*).

gesto 'posunek; (vnějškový) vstřícný projev'. Přes it. *gestio* z lat. *gestus* 'držení těla, posunek' od *gerere* (příč. trp. *gestus*) 'nést, vést, konat', ve zvrtné podobě 'chovat se'. Srov. ↑*gestikulovat*.

ghetto 'uzavřená městská čtvrť (původně pro Židy)'. Ne zcela jasně. Z it. *ghetto*, které jistě souvisí se jménem ostrova *Get(t)o Nuovo* v Benátkách, kde byli Židé prvně separováni (od 16. st.) – to snad od it. *gettare* 'lít (kov) do formy', neboť na ostrově byly ve středověku slévárny. Lid. etym. (D2) pak asi spojeno s hebr. *gēṭ* 'odloučení'.

gibbon 'opice blízka lidoopům'. Prvně se objevuje ve fr. (pol. 18. st.), tam údajně z nějakého domorodého jazyka.

gigant 'obr', *gigantický*. Přes lat. z ř. *Gigās* (gen. *Gigantos*). V řecké mytologii se tak nazýval s bohy spřízněný rod obrovitých lidí.

gigolo 'muž nechávající se vydržovat od žen'. Z fr. *gigolo*, mužské formy k *gigole(tte)* 'profesionální tanečnice v tanečnách' k *giguer* 'hopsat' od *gigue* 'noha', ale také 'housle' (z germ., srov. něm. *Geige*). Snad tedy vývoj 'housle' → 'hopsat' a od toho zpětně 'noha'?

gilovina 'stínací popravčí nástroj'. Z fr. *guillotine* podle lékaře *J. Guillotina*, který ji doporučil k užívání za fr. revoluce (1789).

gin. Viz ↑*džin*!

girlanda 'obloukovitá výzdoba z květín ap.'. Z fr. *guirlande* či it. *ghirlanda* tv. Nejasné. První

část připomíná některá germ. slova (srov. angl. *wire* 'drát', sthn. *wiara* '(spirálovitá) zlatá ozdoba').

glaciál 'doba ledová', *glaciální*. K lat. *glaciālis* 'ledový' od *glaciēs* 'led'. Srov. ↓*glazé*, ↓*glazura*, ↑*gel*.

gladiátor 'starořímský zápasník', *gladiátorský*. Z lat. *gladiátor* od *gladius* 'meč'. Srov. ↓*gladiola*.

gladiola bot. 'mečík'. Z lat. *gladiolus*, což je zdrobnělina od *gladius* 'meč'. Srov. ↑*gladiátor*.

glajcha slang. 'dovedení stavby až pod střechu'. Z něm. *Gleiche* 'rovnost' od *gleich* 'rovný'.

glanc ob. 'lesk'. Z něm. *Glanz* tv. od *glänzen* 'lesknout se'. Srov. ↓*hledět*.

glazé adj. 'vyrobený z hlazené kůže'. Z fr. *glacé*, což je příč. trp. k *glacer* 'zmrazit, dát ledový vzhled' od *glace* 'led' z lat. *glaciēs* tv. Srov. ↑*glaciál*, ↑*gel*.

glazura 'sklovitý povlak keramických výrobků, poleva'. Z něm. *Glaser* od *Glas* 'sklo' – fr. *glazure* je pak z něm. a ne od *glace* 'led' (viz ↑*glazé*). Někteří autoři však soudí naopak.

glejt 'ochranný průvodní list'. Z něm. *Geleit* 'doprovod' od *leiten* 'vést'. Srov. ↓*leitmotiv*, ↓*leader*.

globální 'souhrnný, celkový'. Z fr. *global* tv., dále viz ↓*glóbus*.

globulín 'druh bílkoviny'. Od lat. *globulus*, což je zdrobnělina k *globus* (viz ↓*glóbus*).

glóbus 'model zeměkoule'. Nový význam (od konce 15. st.) lat. *globus* 'koule, chumáč'. Srov. ↑*globální*, ↑*globulín*, ↓*konglomerát*.

glorifikace 'oslavování', *glorifikovat*. Z lat. *glōria* 'sláva' a ↑*-fikace*.

gloriola 'svatozář'. Z lat. *glōriola*, což je zdrobnělina k *glōria* 'sláva'. Vzniklo asi v malířství. Srov. ↑*glorifikace*.

glosa 'poznámka, vysvětlivka', *glosovat*, *glosátor*, *glosář*. Z lat. *glōssa* tv. z ř. *glōssa* 'jazyk, řeč'. Srov. ↓*polyglot*, ↑*diglosie*.

glukóza 'hroznový cukr'. Přes něm. *Glukose* z fr. *glucose* k ř. *glykós* 'sladký'. Srov. ↓*glycerin*, ↓*lékořice*.

glycerin 'olejovitý trojsytný alkohol'. Z fr. *glycérine* od ř. *glykerós* 'sladký' (vedle *glykós* tv.). Srov. ↑*glukóza*.

glykemie 'hladina cukru v krvi'. Uměle z ř. *glykós* 'sladký' a (*h)aima* 'krev' (střlat. *haema*). Srov. ↑*glukóza*, ↑*anémie*.

gnóm 'skřítek'. Z nlat. novotvaru (16. st.) *gnomus*, snad z nedoloženého ř. **gēnómos* 'žijící v zemi' z *gē* 'země' a *nomós* 'obydlí, pobyt'. Srov. ↑*geo-*.

gnóma 'připověď, sentence', *gnómický*. Z ř. *gnōma* 'mínění, důkaz' od *gignōskō* 'vím, znám'. Srov. ↑*fyzionomie*, ↓*gnozeologie*.

gnozeologie 'teorie poznání', *gnozeologický*. Uměle k ř. *gnōsis* 'poznání, náhled' a ↓*-logie*. Srov. ↑*gnóma*, ↓*prognóza*, ↑*diagnóza*.

gobelín 'nástěnný koberec'. Z fr. *gobelin* podle názvu továrny (*les*) *Gobelins* založené barvířem *Gobelinem* v 15. st.

gój 'Nežid'. Z hebr. *gōi* 'nevěřící, pohan'.

gól 'branka', *gólový*, *gólman*. Z angl. *goal* 'branka, cíl'. Další souvislosti nejisté.

golem 'umělý člověk vytvořený z hlíny'. Z pražské židovské hantýrky, původ nejasný.

golf 'hra s míčkem odráženým holemí', *golfový*, *golfky*. Z angl. *golf*

tv., souvisí s nĕm. *Kolben* 'palice', niz. *kolf* tv.

golf? 'široký mořský záliv', *golfský*. Přes nĕm. *Golf* z it. *golfo* a to přes pozdnĕlat. *colpus*, *colfus* z ř. *kólpos* tv.

goliáš expr. 'obr. hromotluk'. Podle biblického obra *Goliáše*.

gombík náf. 'knoflík'. Z maď. *gomb* a to snad z ř. *kómpos* tv. (Ma²).

gondola 'benátská loďka', *gondoliér*. Z it. *gondola*, jehož původ je sporný. Možná obměna z onom. *dondolare* 'houpat, kolébat', uvažuje se i o ř. *kóndy* 'nádobá' se zdobňující it. příp. *-ola*.

gong 'kovový bicí nástroj kruhového tvaru'. Přes angl. *gong* z malajštiny, kde je asi onom. původu.

goniometrie 'nauka o funkcích úhlů', *goniometrický*. Z ř. *gōniā* 'úhel, roh' (souvisí s ř. *góny* 'koleno, klín') a *metrēō* 'měřím'. Srov. ↑*geometrie*, ↑*diagonála*.

gordický (ve spojení *gordický uzel* 'spletitá, těžko řešitelná otázka'). Podle nerozvatelného uzlu v městĕ *Gordion* v dnešním Turecku, který Alexandr Veliký 'rozvázal' tak, že jej rozřal mečem.

gorila 'největš lidoop'. Z ř. *Gorillai* (pl.), což je jméno jakýchsi divokých, chlupatých bytosť žijících v záp. Africe, o nichž zpravuje kartaginský mořeplavec Hanno (5. st. př. Kr.). V pol. 19. st. převzato am. biologem Savagem pro daný druh lidoopa.

gotes 'plátýnko (hazardní karetní hra)'. Z nĕm. *Gottesegen* 'Boží požehnání' z *Gott* 'Bůh' a *Segen* 'požehnání'. Srov. ↓*hergot*, ↓*žehnat*.

gotika 'středověký umĕlecký sloh', *gotický*. Východiskem je pozdnĕlat. adj. *gothicus* 'gótský' (týkající se germ. kmene *Góti*) – z toho it. *gotico*, fr. *gotique*, angl. *gothic* atd. V renesanci se vyvinul pohrdlivý význam 'barbarský.

hrubý, středověce temný', kterým byl pak v 17. st. označen celý styl předchozí epochy (srov. podobně ↑*barok(o)*).

grácie 'půvab'; expr. 'půvabná dívka', *graciézní* (přes fr.), *graciózní*. Z lat. *grātia* 'půvab, milost, dík' od *grātus* 'půvabný, milý'.

grád ob. 'stupeň'. Přes nĕm. *Grad* z lat. *gradus* 'krok, schod, hodnost' k *gradī* 'kráčet'. Srov. ↓*gradace*, ↓*graduovat*, ↑*degradovat*, ↑*agrese*, ↓*retrográdní*.

gradace 'stupňování', *graduovat*. Z lat. *gradātiō* tv. od *gradus* (viz ↑*grád*).

graduovat 'získat akademickou hodnost', *graduovaný*. Ze sřlat. *graduare* tv. od *gradus* 'hodnost, stupeň'. Srov. ↑*grád*.

graf 'kresba zobrazující určité údaje'. K ř. *grafē* 'obrys, malba, znak' od *gráfō* 'píšu, škrábu, kreslím'. Srov. ↓*graf*, ↓*grafika*, ↓*gram*.

-graf (ve složeninách) '-pisec'. Z ř. *-gráfōs*, což je ve složeninách činitelské jméno ke *gráfō* 'píšu, škrábu, kreslím'. Srov. ↓*telegraf*, ↑*biograf* i ↑*graf*, ↓*grafie*.

grafém 'grafický znak, písmeno'. Umĕle k ř. *gráfō* (viz ↑*graf*) podle ↑*foném*.

grafitti 'barevné obrazy či texty na zdech'. Z it. *graffiti*, což je přič. trp. (pl.) od *graffiare* 'škrabat'. Srov. ↑*graf*.

-grafie (ve složeninách) '-pis'. Z ř. *-grafiā*, což je dějové jméno ke *gráfō* (srov. ↑*graf*). Srov. ↑*biografie*, ↑*geografie*, ↓*monografie*.

grafika, *grafik*, *grafický*. Novotvar podle ř. *grafiké* (*téchnē*) '(umĕní) psaní, kreslení' od *gráfō* (viz ↑*graf*).

grafit 'tuha'. Utvořeno koncem 18. st. k ř. *gráfō* (viz ↑*graf*).

grafo- (ve složeninách) 'týkající se písma, psaní'. Od ř. *gráfō* 'píšu,

kreslím'. Srov. *grafologie* (viz ↓-logie), *grafoman* (viz ↓-man) i ↑-graf.

grál 'legendární zázračná miska s Kristovou krví'. Ze stfr. *grāl*, o jehož původu jsou různé domněnky.

gram 'váhová jednotka'. Utvořeno podle ř. *gramma* 'znaménko, písmeno', ale také 'váha 1/24 unce'. Jako normalizovaná jednotka od konce 19. st. Srov. ↓-gram.

-gram (ve složeninách) 'něco napsaného'. Srov. ↓*telegram*, ↓*monogram*, ↓*program*, ↑*autogram*. K ř. *gramma* 'písmeno, psaní, nápis, mluvnice' od *grāfo* 'píšu'. Srov. ↑*graf*, ↑-graf, ↓*gramatika*.

gramatika 'mluvnice', *gramatik*, *gramatický*. Z lat. (*ars*) *grammatica* z ř. *grammatikē* (*téchnē*) 'umění číst a psát', později 'nauka o jazyce'. Od ř. *gramma* 'písmeno, čtení a psaní ap.'. Srov. ↑-gram, ↓*negramotný*.

gramofon 'přístroj reprodukcující zvuk zachycený na deskách', *gramofonový*. Uměle k ř. *gramma* 'psaní, nápis ap.' (srov. ↑-gram) a ↑-fon.

granát¹ 'tmavě červený drahokam', *granátový*. Přes střhn. *grānāt* ze střlat. *granatus* 'zrnitý' k lat. *grānum* 'zrno'. Na drahokam přeneseno zřejmě z granátového jablka (lat. *mālum grānātum*) – spojuje je barva i zrnitost. Srov. ↓*granát*², *granit*.

granát² 'lířstivá střela', *granátový*, *granátník*. Utvořeno metaforicky podle granátového jablka, jemuž se podobá tvarem i strukturou (uvnitř připomíná zrna jaderníku). Srov. ↑*granát*¹.

grand hov. 'velkorysý člověk'. Původně 'příslušník staré šp. šlechty' ze šp. *grande* 'velký' z lat. *grandis* tv. Srov. ↓*grandiózní*.

grandiózní 'velkolepý'. Z it. *grandioso* od *grande* (viz ↑*grand*).

granit 'žula', *granitový*. Z it. *granito*, vlastně 'zrnitý', od *granire* 'zrnit' od *grano* 'zrno' z lat. *grānum* tv. Srov. i střlat. *granitum marmor* 'zrnitý mramor'. Dále srov. ↑*granát*¹, ↓*granule*.

grant 'dotace na (vědecký) projekt', *grantový*. Z angl. *grant* tv. od slovesa (*to*) *grant* 'poskytnout, udělit' ze stfr. *grānter*, *graunter*, dříve *creanter* 'zajistit, zaručit' a to přes vlat. od *crēdēns* (gen. *crēdentis*), což je přech. přít. od lat. *crēdere* 'důvěřovat'. Srov. ↓*kredenc*.

granule 'přípravek ve tvaru zrna', *granulovat*, *granulovaný*. Z pozdnělat. *grānulum* 'zrno' od lat. *grānum* 'zrno'. Srov. ↑*granit*, ↑*granát*¹.

grapefruit 'druh tropického ovoce', *grapefruitový*. Z angl. *grapefruit* z *grape* 'hrozen' (přes stfr. z germ., původní význam byl 'hák') a *fruit* 'ovoce' z lat. *fructus* 'plod' (srov. ↑*fruktóza*). Název nejspíš podle hroznovitého květenství dřeviny.

gratis ob. 'zdarma'. Z lat. *grātīs* tv., což je ablativní tvar (pl.) od *grātia* 'přízeň, vděk' (tedy 'zdarma' = 'z přízně, za pouhý vděk'). Srov. ↑*grácie*, ↓*gratulovat*.

gratulovat 'blahopřát', *gratulace*, *gratulant*. Z lat. *grātulārī* od *grātus* 'milý'. Srov. ↑*grácie*, ↑*gratis*.

gravidita 'těhotenství', *gravidní*. Z lat. *graviditās* tv. od *gravidus* 'obtěžkaný' od *gravis* 'těžký'. Srov. ↓*gravitace*.

gravitace 'zemská přitažlivost', *gravitační*. Přes fr. a angl. *gravitation* (jako fyzikální termín od 17. st.) z lat. *gravitās* 'tíže' od *gravis* 'těžký'. Srov. ↑*gravidita*.

grázl ob. hanl. 'lump', *grázlovský*. Podle loupežného vraha J. J. *Grasla*, který byl počátkem 19. st. postrachem jižní Moravy.

gregoriánský. Od jména *Řehoř* (lat. *Gregorius*) – g. chorál podle papeže *Řehoře I.* († 604), g. kalendář podle papeže *Řehoře VIII.* († 1585).

grémium 'správní sbor'. Přes něm. *Gremium* z lat. *gremium* 'klín', později 'náruč, svazek'. Souvisí s lat. *grex* 'stádo'. Srov. ↓*kongregace*.

grenadina 'sodovka s ovocnou šťávou'. Z fr. *grenadine*, vlastně 'šťáva z granátových jablek', od *grenade* 'granátové jablko'. Srov. ↑*granát*¹.

grop. Zkráceno z ↑*grapefruit*.

grešle 'stará drobná mince'. Z něm. *Gröschel*, což je zdobnělina od *Groschen* 'groš'. Viz ↓*groš*.

grif ob. 'hmat, obratný přístup'. Z něm. *Griff* 'hmat, držadlo, finta' od *greifen* 'chytit, sáhnout' (srov. angl. *grip* tv.).

gril 'rožeň', *grilovat*, *grilovaný*. Z angl. *grill* z fr. *grille* a to z lat. *crāticulum*, *crāticula*, což je zdobnělina ke *crātis* 'pletivo, mřížovi'.

griliáš 'pálený cukr s mandlemi a oříšky', *griliášový*. Ze staršího *griláž*, *grilidáž* z fr. *grillage* 'pražení' od *griller* 'pražit, rožnit' (viz ↑*gril*).

grimasa 'škleb, stažení obličeje'. Přes něm. *Grimasse* z fr. *grimace* a to z germ. (srov. sthn. *grimo* a stangl. *grima* 'maska').

griotka 'višňový likér'. Z fr. *griotte* z prov. *agriota* k lat. *acer* 'kyselý, ostrý'. Srov. ↓*ocet*, ↑*acetát*.

grizzly 'velký severoamerický medvěd'. Z am.-angl. *grizzly* od angl. *grizzle* 'šedý' ze stangl. *grisel* 'šedovlasý muž' od fr. *gris* 'šedý'. Srov. však i angl. *grisly* 'hrozný, strašlivý' a lat. název *Ursus horribilis*, doslova 'medvěd strašlivý'.

gró hov. 'většina, jádro'. Z fr. *gros* tv. z adj. *gros* 'tlustý, značný' z lat. *grossus* tv. Srov. ↓*groš*.

grobíán hov. expr. 'hrubec', *grobíánský*. Z něm. *Grobian* tv. z *grob* 'hrubý' a lat. přípony *-iān(us)* (u jmen jako *Killian*, *Damian*, *Cyprian*). Srov. ↓*hrubián*.

gróf zast. nár. 'hrabě'. Z něm. *Graf* (viz ↓*hrabě*).

grog 'nápoj z rumu, horké vody a cukru'. Z angl. *grog* tv., původně přezdívká admirála Vermona, který vydal nařízení (1740), aby se námořníkům rum ředil vodou. Přezdívká je z angl. *grogram* 'těžká hrubovlnná látka' z fr. *gros grain* tv., doslova 'hrubé zrnó' (srov. ↑*gró* a ↑*granule*) (admirál s oblibou nosil plášť z této látky).

groggy hov. expr. 'zcela vyčerpán'. Z angl. *groggy* 'nepevný, vrávoravý', dříve 'opilý'. Odvozeno od ↑*grog*.

gróš 'starý stříbrný peníz'. Stč. též *kroš*. Ze stílat. (*denarius*) *grossus* 'tlustý (peníz)' (na rozdíl od dřívějších plíškových). U nás se razily kolem r. 1300 a měly dobrý zvuk – z č. je něm. *Groschen*. Srov. ↑*gró*, ↑*grešle*. Nesouvisí s něm. *gross* 'velký'.

groteska 'umělecký útvar se směšným a nelogickým dějem', *groteskní*, *grotesknost*. Z it. (*pittura*) *grotesca*, doslova 'jeskynní (obraz)', z *grotta* 'jeskyně' z lat. *crypta* 'podzemní klenba, hrobka'. V renesanci tak byly pojmenovány bizarní nástěnné malby objevené v podzemí starořímských paláců. Odtud se rozšířilo do jiných sfér umění. Srov. ↓*krýpta*, ↓*krýť*.

grunt ob. 'základ, podstata', zast. 'statek', *gruntovat* 'důkladně uklízet'. Z něm. *Grund* 'základ, půda, pozemek', jež nemá jasné paralely mimo germ. jazyky.

grupa hov. 'skupina'. Z něm. *Gruppe* a to z fr. *groupe* z it. *gruppo* tv. Další

původ nejistý – snad z germ. **kroppa*- (srov. stangl. *cropp* 'chomáč, poupě', něm. *Kropf* 'vole, boule').

gubernátor 'místodržící', *gubernie*. Z lat. *gubernator* 'vůdce', doslova 'kormidelník', od *gubernāre* 'řídít, vést, kormidlovat', jež souvisí s ř. *kybernáo* tv. Srov. ↓*gubernér*, ↓*kybernetika*.

guláš, *gulášový*. Přes rak.-něm. *Gulasch* z mad. *gul(y)as* (*hús*), doslova '(maso) pasáků hovězího dobytka' (= jimi připravované), z *gul(y)as* 'pasák hovězího dobytka' od *gulya*, *gula* 'hovězí dobytek'.

guma, *gumový*, *gumák*, *gumárna*, *gumárenský*, *gumovat*, *vygumovat*. Z lat. *gummi*, dřívě *cummi*, z ř. *kómmi* a to nejspíš z egypt. Původně 'pryskyřice, lepkavá šťáva'.

gurmán 'labužník'. Z fr. *gourmand* nejistého původu. Bývá spojováno s fr. *gourmet* 'znalec vína, labužník' ze stfr. *gromet* 'chlapec, sluha' (srov. angl. *groom* tv.). Od zúženého významu 'pomocník obchodníka s vínem' přes 'koštér, obchodník s vínem' k významu dnešnímu.

gusto hov. 'chuť, vkus'. Z it. *gusto* z lat. *gustus* 'chutnání, chuť'. Srov. ↑*degustace*, ↓*koštovat*.

gutaperča 'druh pryskyřice podobný kaučuku'. Z angl. *gutta percha*

z malajského *getah* 'guma' a *percha* 'gumovník'.

gutturální 'hrdelní', *gutturála*. Z nlat. *gutturalis* od lat. *guttur* 'hrdlo'.

gubernantka 'vychovatelka dětí'. Z fr. *gouvernante* od *gouvernant* 'řídící' od *gouverner* 'řídít' z lat. *gubernāre* (viz ↑*gubernátor*).

gubernér 'vysoký správní úředník', *gubernérský*. Z fr. *gouverneur* tv. z lat. *gubernátor* (viz ↑*gubernátor*).

gymnastika 'tělesné cvičení', *gymnast(k)a*, *gymnastický*. Z ř. *gymnastiké* (*téchnē*) '(umění) tělesného cvičení' od *gymnastés* 'cvičitel' od *gymnázō* 'cvičím (nahý)' k *gymnós* ' nahý'. Srov. ↓*gymnázium*.

gymnázium 'výběrová střední škola', *gymnazista*, *gymnaziální*, *gymnazijní*. Přes střlat. *gymnasium* z ř. *gymnásion* 'cvičiště, škola', původně otevřené prostranství, kde řečtí mladíci prováděli tělesná cvičení, od *gymnázō* (viz ↑*gymnastika*).

gynekologie 'ženské lékařství', *gynekolog*, *gynekologický*. Novotvar z ř. *gynḗ* (gen. *gynaikós*) 'žena' a ↓*-logie*. Srov. ↓*žena*.

gyps ob. 'sádra'. Již ve střední č. (kolem r. 1600). Přes něm. *Gips*, či přímo z lat. *gypsum* a to z ř. *gýpsos* tv., nejspíš semitského původu.

H

habaděj přísl. ob. 'mnoho, nadbytek'. Vykládá se ze spojení *hanba dieti* (viz ↓*hanba*, ↑*dít*). Srov. *má toho až hanba mluvit* (Ma²).

habán ob. expr. 'dlouhán'. Původně příslušníci sekty novokřtěnců něm. původu, kteří se usadili na jižní Moravě a zabývali se zejména hrnčerstvím. Jméno se proto vykládá z něm.d. *Habaner* 'hrnčič' (něm. *Hafner*). Vynikali vysokou postavou, odtud dnešní význam (Ma², HL).

habilitovat se 'dosáhnout docentury', *habilitace*, *habilitační*. Ze stílat. *habilitare* 'dělat způsobilým' od lat. *habilis* 'vhodný, schopný' a to od *habēre* 'mít'. Srov. ↓*rehabilitovat*, ↓*hábit*.

hábit '(řeholní) šat', expr. '(dlouhé) šaty'. Z lat. *habitus* 'zevnějšek, oděv, tělesný vzhled, stav' od *habēre* 'mít'. Srov. ↑*habilitovat se*.

habr, *habrový*. Všesl. – slk. *hrab*, p., r. *grab*, s./ch. *grāb*, *grābar*, b. *gābār*. Psl. **grab(r)ā*. v č. došlo k disimilačnímu zániku prvního *r* (dá se uvažovat i o přesmyku), jinde druhého (srov. ↑*bratr*). Spojuje se s lit. *skrōblas* a lat. *carpinus* tv. jako slovo 'praeevropské' (Ma², HK), příbuznost kvůli velkým hláskovým rozdílům nepřipadá v úvahu. Jsou však i pokusy objasnit slovo jako domácí z psl. **grebti* 'hrabat' (viz ↓*hrabat*, ↓*pohřbít*): listů a výhonky byly česány jako krmivo dobytka, podobně by lat. *carpinus* bylo od *carpere* 'trhat'.

hacienda 'jihoamerický velkostatek'. Ze šp. *hacienda* a to z lat. *facienda* 'co má být uděláno' z *facere* 'dělat'. Srov. ↑*fakt*, ↑*faktura*.

hačat. Dětské slovo, jež nelze etymologizovat. Srov. ↓*hajut*.

háček. Zdrobnělina od ↓*háč*.

háčkovat. Podle něm. *häkeln* tv. od *Häkel(nudel)* 'háček (na háčkování)' od *Haken* 'háček'. Srov. ↓*háč*.

had, *hadí*, *háďátko*, *hadovírý*, *hadovka*, *hadice* (metaforické přenesení). Všesl. – p., r. *gad* 'plaz', s./ch. *gād* 'hnus, neřád, havěť', stsl. *gadъ* 'plaz, had, havěť'. Psl. **gadъ* je zřejmě tabuový název (D4) s původním významem 'něco odporného'. Spojuje se s lit. *gėda* 'hanba', něm. *Kot* 'bláto, výkaly', střhn. *quāt* 'zlý, odporný', stangl. *cwēad* 'hnůj', vše z ie. **gʷōdh-/gʷēdh-* 'něco odporného, bláto, výkal'. Srov. i ↓*hyzdít*.

hádat, *hádanka*, *záhada*, *pohádka*, *uhádnout*, *odhadnout*, *dohad*, *hádko*, *hádat se*, *pohádat se*, *hádatý* (význam 'přít se' je jen č., snad i vlivem něm. *hadern* tv.). Všesl. – p. *gadač*, r. *gadár*, sln.d. *gādati*, stsl. *gadati*. Psl. **gadati* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje se sti. *gādati* 'mluví' (srov. i č. nář. 'mluvit, žvanit' a ↓*pohádka*). Nadějně však je i spojení s angl. *guess* 'hádat', stisl. *gāta* 'hádanka' a dále angl. *get* 'dostat', gót. *bi-gitan* 'najít', lat. *prae-hendere* 'uchopovat', ř. *chandánō* tv. z ie. **ghe(n)d-* 'uchopit' s významovým posunem 'uchopovat (myslí)' → 'hádat' (srov. Ma², HK).

hadr, *hadřík*, *hadrový*, *hadrář*, *hadrník*, *hadrárna*. Z něm. *Hader* tv.; nář. a slk. *handra* se zesilovacím *-n-*.

hafan, *hafat*. Expr., onom.

hagiografie, *hagiograf* 'literatura o životě svatých'. Z ř. *hāgios* 'svatý' a ↑*-grafie*.

háj. P. *gaj*, r.d. *gaj*, s./ch. *gāj*. Původně asi 'posvátný, chráněný les'. Dále viz ↓*hájit*, od něhož je odvozeno.

hajjat, *hajinkat*. Dětské slovo, etymologie tedy nemožná. Je i v slk. a hl., srov. i lot. *aijāt* 'kolébat'.

hajdalák, *hajdalácký*. Z *hajdamák*, což byl původně ukrajinský povstalec proti polské šlechtě vzbouřené proti Rusku. Z tur. *hajdamak* 'lupič' (Ma²).

hajduk 'bývalý uherský žoldněř'. U Jg též *hejduk*. Z maď. *hajdú* tv. (pl. *hajdúk*). Nabylo různých dalších významů: 'bojovník proti Turkům' (jsl.), 'lehký pěšák', 'ozbrojený osobní či úřední sluha' aj.

hajdy citosl. Slovo je rozšířeno na širokém území stř. a jihových. Evropy: p. *hajdy*, *hajda*, r. (g) *ajdá*, sln. *hàjdi*, s./ch. *hàjde*, tur., maď. *hajde*, rum. (h) *aida*, ale i něm. *heidi*, *heda*. Těžko soudit, zda je slovo všeobecným výrazem radosti, pobídky ap. pro uvedený areál (Ma²), či zda se rozšířilo z tur. (alespoň pro Balkán je pravděpodobnější druhá možnost).

hájít, *hajný*, *hájovna*, *hájemství*, *obhájít*, *obhájce*, *obhajoba*, *zahájít*. Vřesl. (kromě b. a mak.) – p. *gajit* 'sázet les, krášlit zelení', str. *gajiti* 'ohrazovat, bránit', s./ch. *gájiti* 'chovat, pěstovat, pečovat'. Psl. **gajiti* se dá dobře vysvětlit odvozením od **gojiti* (↓*hojit*) (zdloužením kořenové samohlásky (B5)). Původní význam 'nechat žít' se změnil v 'pěstovat, chovat' a dále 'chránit'. Viz i ↑*háj*, ↓*zahájít*.

hajlovat 'zdravit fašistickým pozdravem'. Od něm. *heil!* 'sláva, zdar' (viz ↑*celý*), používaného něm. fašisty.

hajtra ob. zast. 'špatný, sešlý kůň'. Nejasné.

hajzl vulg. 'záchod; špatný člověk', *hajzlík*. Z něm. *Häusel*, což je zdobnělina od *Haus* 'dům' ('záchod' = 'domeček'). Ohledně přeneseného významu srov. ↓*prevít*.

hák, *háček*, *hákový*, *hákovat*, *zahákovat*, *zaháknout*, *vyháknout*. Ze

střhn. *hāke(n)* tv. (dnes *Haken*, srov. angl. *hook*). Srov. ↓*haše*.

háklivý, *háklivost*. Z rak.-něm. *haklich* tv. (něm. *heikel*).

hákovnice 'druh středověké střelné zbraně'. Podle něm. *Hakenbüchse*, vlastně 'puška s hákem' (připínala se hákem) (Ma²). Srov. ↑*arkebuza*, ↑*hák*.

haksna vulg. 'noha'. Z něm. *Hachse* tv. ze sthn. *hāhs(e)na*, jež asi souvisí s něm. *hängen* 'viset' a *Sehne* 'šlacha'.

hala, *halový*. Z něm. *Halle* (srov. angl. *hall*); fr. *halle* je z germ. Srovnává se s lat. *cella* (↑*cela*), vyvozuje se z ie. **kel-* 'zakrývat'.

halabala přisl. ob. Stč. *chalabala*, *chalybaly*. Spojení typu *čary máry*, v němž je druhá část rýmovou ozvěnou prvního. Podobné je r.d. *chalabalá*, *chalachalá* 'uspěchaný, povrchní člověk', srov. i r.d. *chaloumnyj* 'pošetilý'. Snad lze spojit i se s./ch. *hāla* 'nečistota, špína', b. *chāla* 'obluda způsobující vítr, bouři ap.', ale etymologické východisko je temné. Č. a r. slova ukazují spíš na onom. tvoření. Srov. *halí belí* (v říkance), dále ↓*haraburdí*, ↓*halekat*.

halali 'lovecké fanfáry'. Přejato (asi přes něm.) z fr. *hallali* asi onom. původu (srov. ř. *alalá* 'válečný pokřik, výskání').

halama ob. expr. 'neotesaný člověk'. Asi expr. obměna k ↓*holomek*.

halapartna, *halapartník*. Z něm. *Hellebarde* ze střhn. *helmbarte* a to z *helm* 'rukojeť' a *barte* 'sekyra'. Srov. ↑*bradatice*.

halas, *halasit*, *halasný*. P. *hatas*, *hatasić* (výpůjčka z č. či naopak?). Asi expr. obměna k ↓*hlas*, srov. ↓*halekat*, ↓*harašit*.

halda 'hromada'. Z něm. *Halde*, jehož další původ je nejistý.

halekat, *halekání*. Slk.d. *helekať*. Od citosl. jako ↓*haló*, ↓*hola*, ↓*hele*. Srov. i ↓*hejkat*.

halena, *halenka*. Převzato asi ze s./ch. *háljina* 'volný' oděv' od *hálja* tv. a to asi z tur. *chali* 'koberec' (srov. i sln. *hálja* 'halena, plášť', b. *chalina* 'dlouhý svrchní oděv' (s./ch. a sln. *h = ch*). V č. a slk. se přiklonilo k ↓*halit*, původní význam byl 'lidový svrchní oděv z bílého hrubého sukna' (Ma²).

halěr, **halíř**, *halěrový*. Ze střhn. *haller*, *heller* (dnes *Heller*) podle něm. města *Schwäbisch-Hall*, kde se razil. Původně (od 13. st.) drobná stříbrná mince v ceně jednoho feniku, platila v různých oblastech až do 19. st. (v Rakousku do r. 1924), dnes jen v Česku a na Slovensku.

halit, *odhalit*, *zahalit*, *rozhalit*, *rozhalenka*. Samotné *halit* je nové, ve starší č. pouze s předponami. Tak obyčejně i jinde: sln. *zagáliti* 'zahalit', sln., s./ch. *razgáliti* 'odhalit', s./ch. *razgáliti se* 'rozjasnit se', r.d. *progáliti* 'očistit (od křoví)', ukr. *prohályna* 'světlé místo'. Nejspíš lze vyjít ze zdloužené varianty kořene **gol-*, který je v ↓*holý*; výchozí by pak byly tvary s předp. *raz-*, *od-* ap. s významem 'obnažit, učinit holým, nahým', z toho pak po odsunutí předp. nový, převrácený význam. Srov. ↓*haluz*.

halma 'druh společenské hry'. Z ř. *hálma* 'skákání, skok' (při hře se přeskakují figurky). Souvisí se ↓*salto*.

halo 'světelný kruh kolem slunce, měsíce ap.'. Z lat. *halōs* z ř. *hálōs*, *hálōn* tv. V astronomii od 16. st.

haló citosl. Asi z angl. *hallo*, *hello*, srov. fr. *holá*, šp. *hola*, sthn. *hala* s podobným užitím, dále ↓*hola* a ↑*halali*, vše od stejného citosl. základu.

halogen 'reaktivní prvek, snadno slučitelný s kovem', *halogenový*. Z ř. *hális* (gen. *halós*) 'sůl' a základu *gen-*

'rodit, tvořit' (viz ↑*gen*, srov. ↑*fosgen*, ↑*autogen*, ↑*strogen*). Podle toho, že tyto prvky tvoří soli.

halt citosl. zast. 'stát'. Z něm. *halt!* 'stůj, zadrž' od *halten* 'držet' (angl. *hold*).

halucinace 'smyslový klam', *halucinační*, *halucinovat*. Z lat. (*h*)*allūcinātiō* 'blouznění' od (*h*)*allūcināri* 'blouznit' od ř. *alýō* 'bloudím, jsem bez sebe'.

halušky 'druh jídel z těsta'. Užívá se hlavně na Moravě. Z pol. *galuszka*, což je zdrobnělina k *galka* 'kulička'.

haluz. P. *galqz*, ukr. *halúza*, chybí v r. a jsl. Psl. **galqza*, **galqzb* se nejčastěji odvozuje od psl. **galb* (r.d. *gályj* 'holý, nezalesněný'), původní význam by byl 'holá větev'. Přípony *-qza*, *-qzb* jsou však dost nezvyklé. Dále srov. ↓*holý*, ↑*halit*, ↓*haluzna*.

haluzna zast. 'velká neútulná místnost či stavení'. Vyvozuje se od ↑*haluz* jako 'stavba z haluzí' (Ma²), nelze však vyloučit přejetí ze střhn. *hallhūs*, srov. ↑*hala* a něm. *Haus* 'dům'.

hambalek 'vodorovný trám ve střeše; hřada ap.'. Z něm. *Hahnenbalken* 'kohoutí hřada' z *Hahn* 'kohout' a *Balken* 'trám' (srov. v mor. lid. písní *jak ten holúbek po hambalkách*). Srov. ↓*hampejz*, ↑*balkon*.

hamburger 'zemle s karbanátkem z hovězího masa'. Z angl. *hamburger*, vlastně 'hamburský řízek' (podobně jako *frankfurter* 'párek' ap.). Později využito shody začátku slova s angl. *ham* 'šunka' a podle vzoru angl. *ham sandwich*, *cheese sandwich* ap. tvořeny 'složeniny' jako *cheeseburger* 'sýrový hamburger' aj.

hamižný, *hamižnost*, *hamižntk*. Stč. *hamišný*, *hemišný* 'lstivý, zákeřný' ze střhn. *hemisch*, *hamisch* tv. U Jg *hamišný* 'hanebný'. Změna (úžení) významu v dnešní 'chamtivý' asi vlivem ↓*hamounit*.

hamounit, *hamoun*. Dříve *hamonit(i)*. Ve slov. jazycích je nejbližší s./ch.d. *gaman* '(zisku)chtivý', *vgamiti* 'bažit'. Další souvislosti však málo jasné.

hampejz *zast.* 'nevěstinec, bordel'. Stě. *hampajz*, *hanpajz*. Vykládá se ze střhn. *han(en)biz* 'kohoutí kousnutí' (paralela je ve střlat. *gallimordium* tv.) podle toho, že na nevěstincích býval obraz kohouta na slepici (Ma²). Srov. něm. *Hahn* 'kohout' (srov. †*hambalek*) a *Biss* 'kousnutí' (srov. angl. *bit* 'kousek').

hamr 'těžké kladivo'; *zast.* (pl.) 'hutní závod'. Z něm. *Hammer* 'kladivo', jež souvisí s *↓kámen*.

hana, **hanba**. Viz *↓hanět*.

handicap 'nevýhoda, ztížení podmínek (zvláště ve sportu)', *handicapovat*, *handicapovaný*. Z angl. *handicap*, původně 'znevýhodnění silnějších koní v dostizích', ze spojení *hand in cap*, doslova 'ruka v čepici', jehož motivace není zcela jasná (snad odkaz na losování před dostihem). Původně prý název jisté loterijní hry.

handlovat *ob.* 'obchodovat, vyměňovat', *handl*, *handlíř*, *vyhandlovat*. Z něm. *handeln* tv. a to od *Hand* 'ruka', původně tedy 'brát do ruky'.

handrkovat se *ob.*, *handrkování*. Dříve též *hadrkovati*, *hadrovati* (Jg). Z něm. *hadern* 'hádat se', srov. †*hádat se*.

hanět, **hanit**, *hana*, *pohana*, *hanba*, *hanebný*, *hanbit (se)*, *zahanbit*, *zahanbující*, *ohanbí*. P. *ganić*, ukr. *hányty*; r.d. *gániti*, sln. *pogániti*, s./ch. *pòganiti* 'špinit, hanobit'. Psl. **ganiti* je sporné. Poukazuje se na blízkost stsl. *gaditi* 'tupit' od *gadъ* (†*had*) (Ma¹), v souvislosti s jsl. slovy však má své oprávnění i domněnka o vzniku **ganiti* mylnou dekompozicí (oddělením domněle předpony) z **poganiti* od **poganъ* (↓*pohan*) (srov. r. *pogányj* 'nečistý', s./ch. *pògan* tv.).

hangár 'hala pro letadla'. Z fr. *hangar*, původně 'přístřešek', nejspíš ze střlat. *angarium* 'kovářenská stáj (pro poštovní koně)' a to z ř. *ánguros* 'jízdní posel'.

hantýrka 'mluva určité společenské skupiny'. Od něm. *hantieren* 'provozovat obchod' a to z fr. *hanter* 'chodit sem a tam, často navštěvovat'.

hapat. Dětské slovo citosl. původu. Srov. *↓hop*.

happening 'umělecká činnost využívající netradičních a provokujících prostředků'. Z angl. *happening* tv. od *happen* 'udát se, stát se'.

happy end 'šťastný konec (filmu ap.)'. Z angl. *happy* 'šťastný', jež souvisí s *happen* (viz †*happening*), a *end* 'konec' (souvisí s †*ante-* a †*anti-* z ie. **ant-* 'přední strana, konec'). Srov. *↓víkend*.

haprovat *ob.* 'váznout, mít závadu'. Z něm. *hapern* a to asi ze střhn. *håperen* 'zadržávat, koktat' původu asi onom.

hapták *zast. slang.* 'postoj v pozoru'. Z něm. vojenského *habt Acht* 'pozor!', doslova 'mějte pozor'. Srov. †*bacha*.

haraburdí *hov.* Dříve i *haraburda* (Jg). Ukr. *halaburda* 'rámus, zmatek', podobně je i č.d. *charabura* 'slabý člověk'. Nepochybně expr. tvoření, první část je asi citosl. původu (srov. †*halabala*, †*halekat*, †*harašit*), druhá připomíná stě. *burda* 'břemeno; bouře, svár' (Ma²), ale ta podobnost může být u expr. slova náhodná. Srov. *↓harampádí*.

harakiri 'sebevražda rozpáráním břicha (u Japonců)'. Z jap. *hara* 'břicho' a *kiri* 'řezat'.

harampádí. Dříve též *harampátí*, *harapátí*, *hamparátí* (Jg). Stejně jako †*haraburdí*, druhá část slova neprůhledná.

harant *ob. zhrub.* 'dítě'. Poprvé v Jgd ve významu 'těkavý člověk, chlapec'. Nepřiliš jasné. Podle všeho

bezprostředně nesouvisí se stč. osobním jménem *Harant* z něm. *Herrand*, bude spíš novější od *háрати* 'prudce, skokem jít či jet' (Jg). Není však vyloučeno, že formou bylo k zmíněnému jménu přikloněno.

harašit, *harašení*. Asi z citosl. základu (srov. stč. *hara* 'ach, ouvej'), který je i v †*haraburdí*, †*halabala*, †*hartusit* aj.

hárat kniž. 'planout, bouřlivě se projevovat', *rozháraný* 'neuspořádaný'. Jinak jen slk. *hárat* (tv. a s./ch. *gáratí* 'zapalovat oheň'. Psl. **garati* souvisí s **gorěti* (†*hořet*), jde o tzv. opětovací sloveso s prodlouženou kořenovou samohláskou (B5). Srov. †*oharek*.

harcovat (se) 'potloukat se, putovat', *harcovník*. Stč. *harcovati* 'najíždět k útoku, dorážet' je od *harc* '(bojová) pútká, šarvátká' a to z maď. *harc* 'boj, bitva'.

hardware 'základní technické vybavení počítače', *hardwarový*. Z angl. *hardware* (tv., v základním významu vlastně 'železářské zboží' z *hard* 'tvrdý' a *ware* 'zboží, výrobky'. Srov. †*software*.

harém. Přes tur. *harem* z ar. *ḥarām* 'zakázaný; zakázané místo'.

harfa, *harfeník*, *harfenice*, *harfenista*, *harfenistka*. Všesl. přejímka (r. *árfa*) z něm. *Harfe* (srov. angl. *harp*, stangl. *hearpe*), jež souvisí s lat. *corbis* 'koš', ř. *kárfos* 'suché stéblo, tříska', vše k ie. *(s)*kerb(h)* 'kroutit, ohýbat', motivací je tedy zakřivený tvar nástroje. Srov. †*harpuna*.

harlekýn 'šašek ve staré it. komedii', *harlekýnský*. Z něm. *Harlekin* a to přes fr. z it. *arlecchino*, to pak ze stfr. *mesnie Hellequin* 'veselá čertova čeládka', jehož další původ není jistý. Snad ze stfrangl. *Herla king* 'král Herla'.

harmonie, *harmonický*, *harmonizovat*. Přes střlat. *harmonia* z ř. *harmonía*

'spolek, soulad' od *harmózō* 'spojuji, slučuji'. Srov. †*harmonika*, †*harmonium*.

harmonika, *harmonikář*, *harmonikářský*. Z angl. (*h*)*armonica* (sestrojil B. Franklin r. 1762) od lat. *harmonicus* 'souladný' (viz †*harmonie*).

harmonium 'klávesový nástroj připomínající zvukem varhany'. Poprvé sestrojeno r. 1840 ve Francii, k motivaci pojmenování viz †*harmonie*, †*harmonika*.

harpuna 'oštěp na laně užívaný k lovu velryb', *harpunář*, *harpunářský*. Z něm. *Harpune* a to (stejně jako angl. *harpoon*) ze střniz. *harpoen* ze stfr. *harpon* 'železný hák' od *harpe* 'hák'. To je asi germ. původu, ze stejného kořene jako †*harfa*.

harpyje 'druh jihoamerického dravce'. Z ř. *hárpvia*, což byl název démonických bytostí, napůl žen a napůl ptáků, jež unášely lidi. Od *harpázō* 'uchvacuji, plení'.

hartusit, *hartusivý*. U Jg též *harušiti*, slk. *harusit*. Asi citosl. původu jako †*harašit*.

hasák 'nástroj k šroubování, přidržení trubek ap.'. Původně 'páčidlo, zdvihadlo na klády' (Jg). Málo jasné. Snad z něm. *Haspe* 'zdvihák'.

hasit, *hasicí*, *hasič*, *hasičský*, *uhasit*, *hasnout*, *uhasnout*, *pohasnout*, *dohasnout*, *vyhasnout*, †*hasnout*, †*zhášet*. Všesl. – p. *gasić*, *gasnqć*, r. *gasít*, *gásnut*, s./ch. *gásiti*, *gásnuti*. Psl. **gasiti*, **gasnqti* je příbuzné s lit. *gèsti* 'hasnout', *gesinti* 'hasit, zhášet', ř. *sbénnými* 'hasím' z ie. *(s)*g^hes-/g^hōs-* (tv. (A3,A5)). Srov. †*azbest*.

hasit si ob. expr. 'rychle jet'. Neputří zřejmě k †*hasit*, ale k staršímu č. *hasati* 'rejdit' (Jg. Ma²). jehož původ není jasný.

hasnout. Viz †*hasit*.

hastman ob. 'vodník'. Stč. *vastman* 'jakýsi vodní tvor' ze střhn. *wazerman*, doslova 'vodní muž' (srov. †*voda* a †*muž*). Počáteční *h-* možná podle †*hastroš* (HK), ale směr vzájemného působení mohl být i opačný.

hastroš. Původně 'strašák v poli'. Nepřilíš jasně. Někteří soudí na expr. přetvoření něm. *Hasenschreck* 'plašidlo na zajíce' (z *Hase* 'zajíc' a *Schreck* 'strašák'). Stejný začátek jako ve slově †*hastman* svědčí o vzájemném ovlivnění obou forem.

haše 'kašovitý pokrm z mletého masa'. Z fr. *haché* 'sekané (maso)' od *hacher* 'sekat, krájet' od *hache* 'sekera' (srov. angl. *hatchet* tv.), původu germ.

hašíš 'omamná látka z ind. konopí', *hašíšový*. Z ar. *hašiš* 'suchá tráva', pak i 'indické konopí'.

hašlerka 'bonbon proti kašli'. Podle populárního kabaretního písničkáře Karla *Hašlera* (1879–1941).

hašteřit se, hašteřivý. Málo jasně. Snad z maď. *házsártos* 'hašteřivý' (Ma²).

hať 'stezka přes močál z větví ap.; svazek proutí k zpevňování břehů, svahů ap.', *hatit, zhatit*. Všesl. (kromě b., mak.) – p. *gač*, r. *gat*, s./ch. *gāt* 'hráz, jez'. Psl. **gatu*/**gato* nejspíš souvisí s lit.d. *gōti* 'jit', lit. *gātvė* 'ulice', sti. *gāri-*, *gātū-* 'cesta', *jīgāti* 'jde' a dále i gót. *qīman* (něm. *kommen*, angl. *come*) 'přicházet', lat. *venīre* tv., ř. *baīnō* 'kráčím', toch. A *kām* 'přicházet', vše z ie. **g^hā-*, **g^hen-*, **g^hen-* 'jit' (A3). Srov. např. †*advent*, †*háze*. *Hatit* znamenalo tedy 'přehrazovat (močál ap.)', z toho přeneseně 'přehrazovat, kazit (plány ap.)' (HK, trochu jinak Ma²).

hatmatilka 'nesrozumitelná řeč'. Z expr. *hať mat*, která je obdobné povahy jako např. *hatla patla* či †*halabala*.

hattrick 'vstřelení tři branek za sebou jedním hráčem'. Z angl. *hat-trick* tv., doslova 'kloboukový trik'. Srov. †*rik*.

haur (*dělat haura*) ob. expr. 'okázale rozhazovačný člověk'. Z něm. *Hauer* 'havíř', v arg. také 'zloděj, podomní obchodník'. V č. arg. 'udavač, pozér'. Viz †*havří*.

háv kniž. 'šat'. Jen č. (poprvé u Klareta ve 14. st. ve významu 'rytířské odění, brnění'), nepřilíš jasně. Uvažuje se o spojitosti se starším č. *háb(y)* 'šaty' (podle Ma² ar. původu, ale může být i z †*hábit*), či střhn. *habe* 'majetek' (HK).

havana 'druh doutníků'. Podle *Havany*, hlavního města Kuby.

havárie 'nehoda', *havarijní, havarovat*. Přes něm. *Havarie* z fr. *avarie* a to z it. *avaría*. Východiskem je asi ar. *awāriya* 'zboží poškozené mořskou vodou' od *awār* 'chyba, vada'. Rozšíření na různé druhy nehod až ve 20. st.

havelok 'druh pláště'. Z angl. *havelock* podle angl. generála *H. Havelocka* († 1857).

havěť. Dříve i *havěť* (Jg). Všesl. (kromě sln. a luž.) – p. *gawiedz* 'chátra, havěť', r.d. *gāveda, gāved* 'havěť (zvláště hadi, žáby ap.)', s./ch. *gāvēd* 'divoká zvěř'. Psl. **gavēdb*, **gavēds*, **gavēda* se spojuje s †*ohavný*, nemá však prokazatelné ie. souvislosti. Významově by se dobře hodilo k ie. **g^hēd-* (viz †*had*, †*hyzdit*), ale hláskoslovně z něj nelze vyvodit.

havíř, havířský. Dříve i *havěť*. Ze staršího něm. *hawer* tv. (dnes *Hauer*, srov. †*haur*) od *hauen* (střhn. *houwen*) 'sekat, dobývat (uhlí)', jež je příbuzné s †*kovat*.

havran, havraní. Všesl. – p. *gawron*, r.d. *gājvoron*, s./ch. *gāvran*. Psl. **gavornъ* (B8) je znelou variantou k **kavornъ* (asi z **kavo-vornъ*), jak o tom

svědčí sln. *kávran*, s./ch. *kavran*, ukr. *kávoron* i přibližně lit. *kóvarnis* tv. První část slova lze spojit s *↓kavka*, druhou s *↓vrána*, obě jsou zřejmě onom. původu. Zvukomalebný základ je i v státn. *hraefn* (angl. *raven*), sthn. (*h*)*raban* (něm. *Rabe*), lat. *corvus* či ř. *kórax*.

hazard 'hra založená jen na náhodě, riskantní čin', *hazardní*, *hazardér*, *hazardovat*, *prohazardovat*, *zahazardovat* si. Stč. *hazart* 'druh hry v kostky'. Přes něm. ze stfr. *hasart* ze šp. *azar* a to z ar. *az-zahr* 'hra v kostky'. Nynější významy se vyvinuly ve starší fr. a přišly k nám opět přes něm.

házet, *házená*, *házenkář(ka)*, *házenkářský*, *naházet*, *proházet*, *přeházet*, *vyhazovat*, *zahazovat* aj. Z psl. **gad-ja-ti* (B3, C1), dále viz *↓hodit*.

hazuka 'delší svrchní oděv'. Ze střhn. *husecke*, *hosecke* a to asi ze stfr. *housse* 'houně, pokrývka'.

hbitý, *hbitost*. Jen č. (p. *gibki*, r. *gíbkij* ap.). Z psl. **gōbitŏ(jb)* (B6, B9) od **gōbnŏti* (viz *↓hnout*), tedy 'ohobný, pohyblivý'. Srov. *↓hebký*. *↓hýbat* (*se*).

hebký, *hebkost*, *heboučký*. Ve staré č. 'ohobný, mrštný', pak 'poddajný, jemný na dotek'. Jen č., z psl. **gōbōka(jb)* (B6, B9) od **gōbnŏti* (viz *↓hnout*, srov. *↑hbitý*, *↓hýbat se*).

hecovat 'dráždit, vybuzovat', *hec*, *vyhecovat*, *nahecovat*. Z něm. *hetzen* 'štvát', jež souvisí s *hassen* 'nenávidět' (angl. *hate* tv.).

heč citosl. Vyjadřuje chlubení. Vykládá se obměnou z *hled* či *hledž(e)* (Ma²), ale snad ani nemusí být takto motivováno.

hédonický 'požitkářský', *hédonik*, *hédonismus*. Od ř. *hēdoné* 'rozkoš, radost' od *hēdýs* 'sladký, chutný, příjemný'.

hedvábí, *hedvábný*. Slk. *hodváb*, p. *jedwab* asi budou z č. Vykládá se ze

sthn. *gota-webbi* 'drahocenná tkanina' (doslova 'boží tkanina', srov. něm. *Gott* 'bůh', *weben* 'tkát', možná spíš 'tkanina sloužící k bohoslužebným účelům'), na cestě z germ. do č. však musíme předpokládat nepravidelné hláskové změny.

hegemonie 'nadvláda', *hegemonický*, *hegemon*. Z ř. *hēgemoniā* 'velitelství, velení, vláda' od *hēgemōn* 'velitel, vládce' k *hēgēomai* 'jsem vůdcem, vedu'.

hej citosl. Zvolání, jež má obdoby v jiných evr. jazycích (něm. *he!*, angl. *hey!* aj.). Srov. i *↓hoj*.

hejkat, *hejkání*, *hejkal*, *zuhejkat*. Srov. *↑hej* a *↓hýkat*.

hejl, *hýl* 'zpěvný pták s červenou spodní částí těla'. P. *gil*, r.d. *gil*': Psl. **gylb* by snad mohlo mít souvislost se s./ch.d. *gǫljati* 'chodit po blátě, skákat na jedné noze' a r. *guljár* 'procházet se' (srov. něm. *Gimpel* 'hýl' od střhn. *gumpen* 'skákat'). Domněnky o předie. původu slova (Ma², HK) nejsou přesvědčivé. *Hejl na nose* ve významu 'mrzecem zrudlý nos' podle charakteristického zbarvení ptáka.

hejno. Jen č., slk. zast. *hajno*, p.d. *gajno* tv., r.d. *gajno* (C5) 'hnízdo, chlév'. Psl. **gajno* je asi od **gajiti* (*↑hájit*), tedy 'to, co je chráněno, chováno' (původně jen o domácím zvířectvu).

hejsek 'rozmařilý mladík'. Dříve též *hýsek*, *hěsek* (Jg). Od slovesa *hejsati* 'bujně si věst' (hl. *hejsač* tv.) asi od citosl. *hej(sa)* (srov. *↑hej*). Bylo i stč. *hesovati* 'rozmařile žít'.

hejtman 'vojenský vůdce; správní úředník'. Stč. *hajman*, *hautman*, *hauptman* aj. Z něm. *Hauptmann* (střhn. *houbetman*) 'velitel, náčelník' z *Haupt* 'hlava' (souvisí s angl. *head* a lat. *caput* tv., srov. *↓kapuce*) a *Mann* 'muž' (srov. *↓muž*).

hekat, *hekání*, *heknout*. Onom., vlastně 'říkat *he*'. Srov. *↑hejkat*.

hekatomba 'hromadná oběť'. Z ř. *hekatombē* 'oběť sta volů' z *hekatón* 'sto' (srov. ↓*sto*, ↓*hektar*) a *boiis* 'vůl, býk' (srov. ↓*hovado*).

hektar 'sto arů'. Z fr. *hectare* a to uměle z ř. *hekatón* 'sto' (srov. ↓*sto*, ↓*hektolitr*) a fr. *are* (viz ↑*ar*).

hektický 'horečný, vzrušený, kvapný'. Přes něm. *hektisch*, fr. *hectique* z ř. *hektikós* 'tuberkulózní, horečnatý', vlastně 'trvalý, nepřestávající', od *héxis* 'chování, stav, zvyk' od *écho* 'mám, držím, chovám se'.

hektolitr 'sto litrů'. Z *hecto-* (srov. ↑*hektar*, ↓*sto*) a ↓*litr*.

hele(d). Asi od *hled'* (viz ↓*hledět*), pod vlivem citosl. útvarů, jež jsou v ↑*halekat*, ↓*hola*, ↑*harušit* ap. Srov. i ↑*halas*.

helikon 'basový žesťový nástroj'. *helikonka* 'druh tahací harmoniky'. Od ř. *hélíx* 'točítý, zakřivený' podle tvaru nástroje. Srov. ↓*helikoptéra*.

helikoptéra 'vrtulník'. Z fr. *hélicoptère* a to uměle z fr. *hélíce* 'vrtule' z ř. *hélíx* 'točítý' (srov. ↑*helikon*) a *pterón* 'péro, let, pták' (srov. ↓*pták*).

heliocentrismus 'názor, že Slunce je středem vesmíru', *heliocentrický*. Utvořeno z ř. *hélios* 'slunce' (viz ↓*slunce*, ↓*helium*) a lat. *centrum* (viz ↑*centrum*).

helium 'vzácný plyn', *heliový*. Polatinštělá podoba ř. *hélios* 'slunce, sluneční svit' (srov. ↓*slunce*, ↑*heliocentrismus*); plyn byl poprvé zjištěn ve slunečním spektru (1868), až pak na Zemi (1895).

helma 'přilba', *helmice*. Přejato ze střhn. *helm*, jež asi vzdáleně souvisí s ↑*hala* (od ie. **kel-* 'zakrývat').

helvet, helvít 'reformovaný evangelík'. Podle lat. názvu Švýcarska *Helvetia*, odkud pocházel zakladatel tohoto směru protestantství Kalvín.

hematologie 'lékařský obor zabývající se krví', *hematolog*, *hematologický*. Uměle k ř. *haíma* (gen. *haímatos*, polatinštělá podoba *haema*) 'krev' a ↓*logie*. Srov. ↓*hemo-*.

hemeroidy. Viz ↓*hemoroidy*.

hemisféra 'polokoule'. Z ř. *hēmi-* 'polo-' (srov. ↓*semi-*) a *sfaíra* 'koule' (srov. ↓*sféra*).

hemo- (ve složeninách) 'týkající se krve'. Z ř. *haíma* 'krev' (viz ↑*hematologie*). Srov. ↓*hemoglobin*, ↓*hemoroidy*.

hemoglobin 'červené krevní barvivo'. Z ↑*hemo-* a lat. *globus* 'koule' (↑*glóbus*).

hemoroidy 'chorobné rozšíření žil konečníku'. Přes lat. *haemorrhoidae* z ř. *haimorhoídes* (pl.) '(chorobné) krvácení' z *haíma* 'krev' (srov. ↑*hemo-*) a *rhéō* 'teču' (srov. ↓*revma*, ↓*reostat*).

hemžit se, hemžení, hemživý, zahemžit se. Stč. *hemzati* 'hemžit se, lézt'. Všesl. – p. *giemzić* 'svědit, svrbět, zneklidňovat', str. *gomžiti* 'hýbat se, zachvívat se', s./ch. *gãmziti* 'lézt, plazit se'. Psl. **gomžiti (se)* nemá jistý výklad. Nepochybně k témuž základu patří ↓*hmyz*, ale další souvislosti, např. s ↓*hmota*, či dokonce se slovy jiných ie. jazyků jsou značně problematické.

hena 'červené barvivo na vlasy'. Z fr. *henné* a to z ar. *hinnā* tv.

hepatitida 'zánět jater'. Přes nlat. *hepatitis* od ř. *hēpar* (gen. *hēpatos*) 'játra'.

hepta- (ve složeninách) 'sedmi-'. Z ř. *heptá* 'sedm'. Viz ↓*sedn*.

heraldika 'nauka o znacích (erbecch)', *heraldický, heraldik*. Z nlat. (*ars*) *heraldica*, vlastně 'umění heroldů', protože heroldi při turnajích ohlašovali své pány a kontrolovali erby. Dále viz ↓*herold*.

herbář 'sbírka sušených rostlin'. Ze střlat. *herbarium* od lat. *herba* 'bylina, rostlina'.

herberk ob. hanl. 'noclehárna, útulek, nepořádek'. Původně 'cechovní hospoda'. Z něm. *Herberge*, původně 'přístřešek pro vojsko', srov. něm. *Heer* 'vojsko' a *bergen* 'ukrývat'. Srov. *herold*.

herbicid 'chemikálie ničící plevel'. Srov. †*herbář* a †*genocida*.

herda ob. expr. 'rána do zad'. Nejasné.

herdek citosl. Z maď. *ördög* 'čert' příkloněním k *hergot* a jeho obměnám.

herec, *herečka*, *herecký*, *herectví*. Novější. Odvozeno málo obvyklým způsobem od *hra* (↓*hrát*).

heredita 'dědičnost'. Z lat. *hērēditās* 'dědictví' od *hērēs* 'dědic'.

hereze 'kacířství', *heretik*, *heretický*. Ze stílat. *haeresis* z ř. *haíresis* 'volba, sklon k něčemu, sekta, odchylné učení' od *hairéomai* 'volím, dávám přednost'. Souvisí s lat. *haerere* 'lpět', srov. †*adheze*, ↓*koherence*.

hergot citosl. Z něm. *Herr Gott* 'pane Bože'. Jako zaklení používající 'jména Božího' často podléhá tabuově motivovaným obměnám (D4), srov. *heršvec*, *hernajs* i †*herdek*.

herka 'sešlý kůň'. V č. již od střední doby. Ze stíhn. *gurre*, *gorre* tv., jehož další původ je nejistý.

herkules 'silák'. Podle mytického hrdiny *Herkula* (ř. *Hēraklēs*), proslulého silou. V první části je jméno bohyně *Héry*, ve druhé ř. *kléos* 'sláva'.

hermafrodit 'oboupohlavní tvor'. Z ř. *Hermafróditos*, což byl v řecké mytologii syn boha *Herma* a bohyně *Afrody* navěky spojený s nymfou v jednu bytost – napůl muže, napůl ženu.

hermelín 'kožešina z hranostaje'. Z něm. *Hermelin* tv., také 'hranostaj', což je vlastně zdrobnělina k stíh. *harmono* tv. Příbuzné je lit. *hermuo* a rétorom.

carmin tv., základem je ie. **ker-*, **ker-* 'šedivý, špinavý, bělavý ap.'. Srov. i ↓*hranostaj*.

hermeneutika 'výklad starých textů', *hermeneutický*. Od ř. *hermēneutēs* 'vykladač, tlumočnick' od *hermēneúō* 'vykládám, tlumočím'. Souvisí s lat. *sermō* 'rozhovor, rozprava'.

hermetický 'vzduchotěsný'. Od ř. *Hermēs Trismégistos*, doslova 'Hermes třikrát největší', což byl titul egypt. božstva Thóta, jakéhosi bájného zakladatele alchymie a okultních věd, který prý mj. dokázal zvláštní pečeti neprodyšně uzavřít skleněné nádoby.

heroický 'hrdinský', *heroismus*. Z lat. *hērōicus* z ř. *hērōikós* od *hērōs* 'hrdina'. Původně 'ochránce', souvisí s lat. *servus* 'sluha, otrok'. Srov. ↓*servus*, ↓*servis*.

heroin 'silná droga bílé barvy'. Uměle utvořeno (přelom 19. a 20. st.) příp. -in od základu, který je v †*heroický* (naznačení její velké síly).

herold 'středověký šlechtický obřadník'. Stč. *herolt*. Přejato přes stíhn. *heralt* ze stířf. *heraut*, *hiraut*, to pak je z germ. (frk.) **heriwald*, doslova 'vládce vojska' (srov. něm. *Heer* 'vojsko' a *walten* 'vládnout'). Stejnou motivaci mají i jména *Harold*, *Harald*. Srov. †*heraldický*.

heryn(e)k 'slaneček'. Stč. *heryňk*. Ze stíhn. *haerinc* (dnes *Hering*), jehož původ není jasný.

heřmáněk, *heřmánkový*. Stejně jako slk. *harmanček*, *rumanček*, p. *rumianek*, r. *romáška* tv. pochází z lat. *chamaemellum romanum*, vlastně 'heřmáněk římský' a to z ř. *chamaímelon*, doslova 'jablko na zemi' (*mēlon* 'jablko', *chamaí* 'na zemi'). Základem slov. slov se stala druhá část lat. podoby (srov. i ↓*rmén*), ovšem značně pozměňovaná lid. etym. (D2). Asi tu působil i kontaminace (D3) s částí první – tak se alespoň soudí

u něm. nář. podob *Hermel, Hermlan, Hermandel*, které zřejmě českou podobu ohlivaly. Výsledkem je slovo jakoby odvozené od osobního jména *Heřman*.

heslo, heslový, heslář. Již stč., jen č., odtud do pol. (*hasło*) a dále do ukr. a r. (*гасло*). Málo jasné. Vzhledem k pol. *godło* tv. lze myslet na psl. **god-slo* (A9, B6), v němž by **god-* bylo oslabenou variantou kořene **god-* (viz ↓*hodit se*), význam by byl 'to, co se hodí, co je dohodnuté' (HK). Méně pravděpodobné je spojení s ↓*hlesnout* a ojedinelým nář. *hesnouti* tv. s domnělými sti. paralelami (Ma²).

hetero- (ve složeninách) 'jino-'. Z ř. *héteros* 'jiný, rozdílný'. Srov. ↓*heterogenní*, ↓*heterosexuál* a s opačným významem ↓*homo-*.

heterogenní 'různorodý'. Viz ↑*hetero-* a ↑*gen*. Srov. ↓*homogenní*.

heterosexuál 'jedinec se sexuální orientací na opačné pohlaví', *heterosexuální, heterosexualita*. Viz ↑*hetero-* a ↓*sex*. Srov. ↓*homosexuál*.

heuristika 'postup nalézání nových vědeckých poznatků', *heuristický*. Od ř. *heurískō* 'nalézám'. Odtud i okřídlené *heúrēka* 'nalezl jsem' (perfektum), údajný výrok Archimeda, když objevil zákon o váze těles v kapalně.

hever 'zvedák'. Již u Jg. Z něm. *Heber* tv. od *heben* 'zvedat'.

hexa- (ve složeninách) 'šesti-'. Z ř. *héx* 'šest' (viz ↓*šest*). Srov. ↓*hexametr*.

hexametr 'šestistopý verš'. Viz ↑*hexa-* a ↓*metr*.

hex(e)nšus ob. 'bederní ústřel'. Z něm. *Hexenschuss* tv., doslova 'střela čarodějky' z *Hexe* 'čarodějnice' a *Schuss* 'střela'. Srov. podobně motivované angl. *elf-arrow* tv., doslova 'skřítkův šíp'.

hezký, hezoučký, hezoun. Jen č. Vykládá se z psl. **gōd-jb-kō(jb)*

(B3, B6, B9), tedy od oslabené varianty kořene **god-*, který je v ↓*hodit se* (srov. i ↑*heslo*). Původně tedy asi 'vhodný', srovnává se s r. *prigōžij* 'vhodný, hezký'.

hiát 'sousedství dvou samohlásek na rozhraní slov či slabik', *hiátový*. Z lat. *hiātus* 'zející otvor, rozsedlina' od *hiāre* 'zet'. Srov. ↓*zet*.

hie ob. 'horko'. Z něm. *Hitze* tv. od *heiss* 'horký'. Srov. ↓*hotdog*.

hierarchie 'posloupnost podle hodnot, důležitosti; církevní hodnostáři', *hierarchický, hierarchizovat, hierarchizace*. Ze střlat. *hierarchia* 'posloupnost církevních hodností' z ř. *hierarchía* 'svatá vláda' z *hierós* 'svatý' a *árchō* 'vládnou'. Srov. ↓*hieroglyf*, ↓*patriarcha*.

hieroglyf 'znak obrázkového staroegyptského písma'. Z fr. *hiéroglyphe*, jež vychází z ř. *hieroglyfos* 'kdo vytesává (svaté) znaky' z *hierós* 'svatý, božský' a *glýfō* 'vytesávám, vydlabávám'. Srov. ↑*hierarchie*.

híhňat se, híhňavý. Onom. od citosl. *hihi*. Srov. ↓*huhňat*.

hiphip(hurá). Z angl. *hip-hip-hurrah* onom. původu, srov. ↓*hurá*.

hipodrom '(ve starověku) dráha pro závody spřežení; jízďárna'. Z ř. *hippódromos* 'dráha pro koňské závody' z *híppos* 'kůň' a *drómōs* 'běh, závodní dráha' (↑*-drom*).

hippie 'příslušník úníkového hnutí mládeže 60. a 70. let', ob. *hipík, hipfák*. Z am.-angl. *hippie* od *hip* 'jdoucí s dobou, moderní, zasvěcený', jehož původ není jasný.

histologie 'věda o tělesných tkáních', *histologický, histolog*. Z ř. *histós* 'tkanina, osnova, tkalcovský stav' a ↓*-logie*.

historie, historický, historik, historička, historka. Z lat. *historia* z ř. *historía* 'pátrání, poznání, věda' od *hístōr* 'znalec', jež je utvořeno příp. *-tōr*

od základu **gid-* (*dt>st* jako ve slov. (A5)), což je oslabená varianta ie. **ueid-* 'vědět'. Srov. ↓*polyhistor*, ↓*idea*, ↓*vědět*.

hit 'úspěšná píšeň, něco úspěšného vůbec'. Z angl. *hit* 'trefa, úspěch, výhra' od slovesa (*to*) *hit* 'udeřit, zasáhnout' skand. původu.

hlad, *hladový*, *hladovec*, *hladovka*, *hladovět*, *vyhladovět*, *vyhládlý*. Všesl. – p. *glód*, r. *gólod*, s./ch. *glád*, stsl. *gladъ*. Psl. **goldъ* (B8) souvisí s psl. *žlbděti* 'toužit po něčem', proto se tradičně spojuje se stl. *gřdhyati* 'je chtivý' (Ma²). Novější výklad vychází z původního významu 'bodavá, svíravá bolest' (srov. lit. *bãdas* 'hlad') a spojuje slovo s ie. **g^uel-* 'píchat', lit. *gėlti* 'píchat, působit bolest', dále viz ↓*žal*, ↓*želet*.

hladký, *hladkost*, *hladina*, *hladit*, *pohladit*, *vyhladit*, *uhladit*, *uhlazený*. Všesl. – p. *gludki*, r. *gládkij*, s./ch. *glădak*, stsl. *gladъkъ*. Psl. **gladъkъ* souvisí s lit. *glodius* tv. (*glósti* 'hladit'), něm. *glatt* tv., angl. *glad* 'veselý', lat. *glaber* 'hladký', vše z ie. **ghlādh-*, **ghladh-* (A2). Původně asi 'zářící', pak by souviselo s ↓*hledět*.

hladomor 'hromadné umírání hladem'. Viz ↑*hlad* a ↓*mor*.

hlahol, *hlaholit*, *zahlaholit*. Ve významu 'halas, veselá směsice hlasů' jen č., ve stč. 'hlas, jazyk'. Stsl. *glagolъ* 'slovo, řeč' bylo nověji přejato do r. a s./ch. ve významu 'sloveso', jinak doloženo jen v b. a mak. *glagol* 'hlas, slovo, řeč'. Psl. **golgol-* (B8) je zdvojením ie. onom. kořene **gal-* (srov. stl. *gargara* 'jakýsi hudební nástroj'). Srov. ↓*hlaholice*, ↓*hlas*.

hlaholice 'nejstarší slovanské písmo'. Od stsl. *glagolъ* (viz ↑*hlahol*).

hlas, *hlasový*, *hlasitý*, *hláska*, *hláskový*, *hláskovat*, *hlasivka*, *hlasivkový*, *hlásat*, *hlasatel*, *hlásit*, *hlásič*, *rozhlásit*, *rozhlas*, *prohlásit*, *vyhlásit*, *vyhláska*, *ohlásit*,

ohlas, *ohlášky*, *hlasovat* aj. Všesl. – p. *glos*, r. *gólos*, s./ch. *glás*, stsl. *glasъ*. Psl. **golso* (B8) je příbuzné s lit. *galsas* 'ozvěna' a zřejmě i angl. *call* 'volat', vše z ie. **gal-so-* od **gal-* onom. původu. Srov. ↑*hlahol*.

hlava, *hlávka*, *hlavička*, *hlavový*, *hlavní*, *úhlavní*, *hlavatý*, *hlavatka*, *ohlávka*, *pohlavek*, *záhlavec*, *podhlavník*, *nadhlavník* aj. Všesl. – p. *glowa*, r. *gólová*, s./ch. *gláva*, stsl. *glava*. Psl. **golva* (B8) přesně odpovídá lit. *galvā*, dále ne zcela jasně. Obvykle se spojuje i se sthn. *calua* 'lysiná', lat. *calva* 'lebka', *calvus* 'holý' (neznělá varianta kořene) a na základě této paralely s ↓*holý* (původně tedy 'holá hlava, lebka', možná z tabuových důvodů (D4)). Vylučuje se tím ovšem dost pravděpodobná příbuznost s arm. *glukh* 'hlava' (z ie. **ghōlu-*).

hlaveň 'roura střelné zbraně'. Dříve (i v podobě *hlavně*) též 'čepel nože, meče' i 'ohořelé či hořící poleno' (Jg). V posledním významu všesl. – p. *glownia*, r. *golovnjá*, s./ch. *glávnja*, stsl. *glavbnja*. Psl. **golvbn'a* je asi odvozeno od **golva* (↑*hlava*) s významem 'hlavová část (polena ap.)'. Jsou však i výklady jiné, snažící se spojit slovo s ie. výrazy pro 'hořet'.

hle citosl. Z imperativu *hled!* od ↓*hledět*. Srov. ↑*ejhle*, ↑*tele* a také *tenhle*, *hnedle* ap.

hledat, *hledáč*, *hledáček*, *vyhledat*, *dohledat*, *ohledat*, *prohledat*, *pohledat*, *pohledávka*, *shledat* (*se*), *na shledanou*. V tomto významu jen č., vlastně varianta k ↓*hledět* (ve stč. *hledati/hlédati* i *hleděti* mohlo znamenat obojí, významová blízkost je zřejmá). Srov. i ↓*hlídat*.

hledět, *hledí*, *hledišťe*, *hledisko*, *pohledět*, *zahledět se*, *dohlédnout*, *nahlédnout*, *ohlédnout se*, *ohled*, *pohlédnout*, *pohled*, *prohlédnout*, *prohlídka*, *přihledný*, *přehlednout*, *přehled*, *přehlidka*, *vzhled*,

nevzhledný, úhledný, dohlížet, nahlízet aj. Všesl. – stp. *gledziec*, r. *gljaděi*, s./ch. *glědati*, stsl. *ględati*. Psl. **ględati*, **ględęti* je přfbuzné se střhn. *glinzen* 'lesknout se, třpytit se', něm. *Glanz* 'lesk' (patří sem i angl. *glaunce* 'rychle pohlédnout, zatřpytit se', pokud není z fr.), ir. *inglennat* 'hledají', *glése* 'lesk, třpyt', vše k ie. **ghlend(h)* 'lesknout se, třpytit se'. Srov. †*hledat*, †*hlídat* a pokud jde o význam †*žře* a †*žřít*.

hledík 'druh zahradní byliny'. Prý z původního *hled* (*namne*) (tak na Valašsku), protože se nosila jako ochrana proti hadům (Ma²).

hlemýžď, *hlemýžďi*, *hlemýžďovitý*. Ve stč. též 'želva', nář. *hlemejžd(ě)* 'dešťovka'. Útvar málo jasný (rekonstruuje se výchozí psl. **glēmýždžb*, **glēmýščb*, ale i **glēmęzdō* aj.). Ve slov. jazycích nemá jednoznačné souvislosti (snad jen sln. *glemāv* 'ospalý', vlastně 'mající sliz v oku'), zato jsou přfbuzná slova v balt. a ř.: lit. *glēmės*, *glēmęzius* 'sliz', lot. *glēmezis* 'hlemýžď', ř. (g)lēmē 'sliz (v oku)' ukazují na ie. **glēm-* 'sliz'. Souvisí asi i s †*hlen*, †*hlína*, †*hlíst*.

hlen, *hlenový*, *hlenovitý*, *zahlenit*, *zahleněný*, *odhlenit*. P. *glan*, *glon*, str. *glěns*, sln. *glēn* (slabě doloženo ve vsl. a kromě sln. i jsl.). Psl. **glěns* je přfbuzné s †*hlína* (střídání ie. *oi* – *ei* (A6, B2)), výchozí význam je 'něco mazlavého, slizkého'. Srov. i †*hlíst*, †*hlíva*.

hlesnout, *hles* (*bez hlesu*). Jen č. Zřejmě od †*hlas*, i když -e- místo -a- není jasné. Jinak soudí Ma² (viz †*heslo*).

hlezo zast. 'kotník', *hlezní*. Stč. *hlezen*, stp. *glozn*, ukr.st. *hlězna*, s./ch. *glězanj*, stsl. *glęz(b)na* (slabě doloženo ve vsl.). Psl. **glęz(b)na/ -no/ -nō* snad souvisí s r. *glaz* 'oko'. Vyvozuje se z ie. **gle-ǵ(h)* od **gel-* 'kulatý, zaoblený' a srovnává se mj. s něm. *Klüngel* 'klubko', ř. *gēlgis* 'hlavička česneku'

i sti. *gláha-* 'hrací kostka (původně z hlezenní kosti)' (Ma²).

hlídat, *hlídač*, *hlídka*, *hlídkový*, *hlídkovat*, *ohlídat*, *pohlídat*, *uhlídat*. Stč. *hlédati*, *hledati* 'hledět, vidět, hlídat i hledat' (viz †*hledět*, †*hledati*). Pro různé podoby se pak ustálily rozdílné významy.

hlína, *hlinka*, *hliněný*, *hlinitý*. Všesl. – p. *glina*, r. *glína*, s./ch. *glína*. Psl. **glina* má nejbliže k ř. *glínē* 'kliih' (srov. †*kliih*), dále je přfbuzné stisl. *klina* 'natírat', něm. *Klei* 'jíl', angl. *clay* tv., stir. *glenim* 'lepím', s jiným rozšířením kořene pak např. i něm. *kleben* 'lepit', lat. *glūten* 'lep, kliš', lit. *glītas* 'sliz, hlen', vše k ie. **glei-* 'mazat, lepit'. Srov. †*hlen*, †*hlíva*, †*hlíst*, †*hlemýžď*.

hliník, *hliníkový*. Utvořeno Preslem. podle toho, že se hojně nachází v hlině (Ma²). Dále viz †*hlína*.

hlíst(a) 'cizopasný červ'. Všesl. – p. *glīsta*, r. *glīst(á)*, s./ch. *glīsta*, *glīst*. Psl. **glīsta*, **glīstō* se spojuje s lit. *glītūs* 'lepkavý, kluzký', lat. *glītūs* 'lepkavý', ř. *glīton* 'kliš', východiskem by bylo ie. **gl(e)it-* 'slizký, lepkavý' (A5, B2). Dále viz †*hlína*, srov. †*hlemýžď*.

hlíva 'druh houby rostoucí na kmenech stromů'. Dl. *glīwk* 'smůla (na stromě)', str. *glīva* 'sliz, jíl', r.d. *glīva* 'druh hrušek', ukr. *hlīva* 'druh houby', s./ch. *glīva* tv. Psl. **glīva* souvisí s lit. *glėivos* (pl.) 'sliz', lot. *glīve* 'zelený sliz na vodě'; stejný kořen je v †*hlína*, kde jsou i další souvislosti.

hlíza 'zdužnatělý kořen či oddenek; nádor', *hlízový*, *hlíznatý*, *hlízovitý*. Slk. *hlūza*, s./ch. *glīza* 'struma', sln. *glīza* 'žláza', b.d. *gljūza* 'hrudka těsta v chlebu, kaši ap.'. Stč. ojedinele i *hlāza*. Psl. **glīza* (-u- se většinou považuje za sekundární) nejspíš souvisí se stsl. *žby*, *žely* 'vřed', č.st. *žluna* 'koňský neduh', ř. *ganglīon* 'vřed. nádor' z ie. **gel-* 'chumel, něco kulatého'. Snad sem patří

i ↓*zláza*. Spojení s lit. *gleižūs* 'slizký' (z ie. **glei-gh-*, A1, B2) neodpovídá příliš významově, ale koneckonců i ie. **glei-* 'mazat, lepit' (srov. ↑*hlína*) se odvozuje ze zmíněného **gel-*.

hlo dat, *hlodák*, *hlo davý*, *hlo davec*, *nahlo dat*, *ohlo dat*, *vyhlo dat*. Všesl. – p.st. *glo dač*, r. *glo dáí*, s./ch. *glò dati*. Psl. **glodati* nemá přesvědčivou etymologii. Snad je základem onom. kořen **gel-* 'polykat, jíst', který je i v ↓*hltat*, ↓*žaludek*.

hloh, *hloží*, *hlohový*. Všesl. – p. *glóg*, r. *glog*, s./ch. *glög*. Psl. **glogō* se obvykle spojuje s ř. *glōchís* 'hrot, ostří' (souvisí s *glōssa*, *glōta* 'jazyk') z ie. **glogh-/glōgh-* 'trn, hrot', věrohodnost této rekonstrukce však oslabuje nedostatek dalších spolehlivých paralel.

hlomozit. Viz ↓*lomozit*.

hloubat. Viz ↓*hluboký*.

hloupý, *hloupost*, *hlupák*, *hlupácký*, *hlupec*, *hloupnout*, *zhloupnout*, *prohloupit*. Všesl. – p. *ghupi*, r. *glúpyj*, s./ch. *gláp*, stsl. *glupъ*. Psl. **glupъ* se často vyvozuje z ie. **ghleu-* 'veselit se, žertovat' (srov. stangl. *gléo* 'radost, veselí'), pak však lze sotva spojit s ↓*hluchý*, k němuž má významově velmi blízko (srov. sln.st. *gláp* 'hloupý' i 'hluchý', něm. *dumm* 'hloupý', angl. *dumb* 'němý' ap.: významový posun je 'nedoslýchavý' → 'nechápvavý' → 'hloupý'), proto se spíš kloníme k názoru, že psl. **glupъ* je expresivní útvar odvozený od **gluchō* (HK).

hltat, *hlt*, *hltan*, *hltavý*, *zhltnout*, *pohlítit*, *zahltit*. Všesl. – p.d. *glutač*, r. *glotátí*, s./ch. *gūtati*. Psl. **glōtati* se srovnává především s lat. *glūtīre* 'pohlcovat, polykat', *gula* 'jícen, hrdlo', stír. *gelid* 'jí, žere', východiskem je ie. **gl̥-t-* od **gel-* 'polykat, požírat', asi onom. původu. Srov. ↓*žaludek*.

hluboký, *hlubina*, *hlubinný*, *hloubka*, *hloubkový*, *hloubit*, *prohloubit*, *vyhloubit*, *hloubat*, *hloubavý* aj. Všesl. – slk. *hlboký*, p. *glęboki*, r. *glubókij*, ukr. *hlybókij*, sln. *globòk*, stsl. *glqbokō* ukazují na psl. **glqbokō*, ale i **glqbokō* (slk.) a **glqbokō* (ukr.). Výklad obtížný. Spojuje se s ř. *glýfō* 'vydlabávám, řežu', lat. *glūbere* 'loupat', sthn. *klioban* 'rozsekávat, štípat' z ie. **gleubh-* 'dlabat, řezat ap.' (původní význam by tedy byl 'vydlabaný'). Jiné výklady se pokoušejí spojit s ↓*žlab* (HK). V obou případech nutno počítat s vloženým nosovým prvkem u nejfrekventovanější psl. podoby (z **glumbh-*?). Druhý komponent -*okō* (u adj. označujících prostorové vztahy, srov. ↓*vyznamý*, ↓*široký*) asi souvisí s ↓*oko*, význam by byl 'vypadající, mající vzhled'.

hluchý, *hluchota*, *ohluchnout*, *nahluchlý*, *hluchavka*, *hlušina*. Všesl. – p. *gluchy*, r. *gluchój*, s./ch. *glūh*, stsl. *gluchō*. Psl. **gluchō* se obvykle spojuje s lit. *gliūšas* 'hloupý', *glusnūs* 'poslušný', *klausyri* 'slyšet' a tedy i psl. **slyšati* (↓*slyšet*) (pro slovo, to ovšem předpokládá záměnu *g-* a *k-*). Významová souvislost se objasní buď vývojem 'usilovně poslouchající' → 'nahluchlý, hluchý', nebo jako tzv. tabuová antifráze či eufemismus (D4). Srov. ↑*hloupý*.

hluk, *hlouček*, *hlučný*, *hlučet*, *zahlučet*, *shluk*, *shlukovat se*. Stč. *hluk* 'hřmot' i 'shluk, zástup' (tento přenesný význam je jen č.). V současných slov. jazycích slaběji doloženo – stp. *gieth*, r.d. *golk*, b. *glāk*, stsl. *glbka*. Psl. **galka* je onom.-expr. původu, blížké je lit. *gūlkščioja* 'povídá se' i lot. *gulkstēr* 'křičet (o ptácích)'.

hmatat, *hmat*, *hmatový*, *hmatník*, *nahmatat*, *ohmatat*, *prohmataat*, *nahmátnout*, *přehmátnout*, *přehmat*, *vyhmátnout*, *nadhmát*, *podhmát*. Jen č. (již stč.), málo jasně. *H-* se někdy vykládá jako zesilovací (srov. ↓*chmatat*,

↓*šmatat*), spojuje se s ↓*makat* (Ma²). Jiný výklad spojuje s ↓*hmota* (HK). Srov. ↓*namátkou*.

hmitat, *hmit*, *hmitnout*, *zahmítat*. Jen č. Varianta ke ↓*kmítat* (Jg), význam později zúžen jen na pohyb paží.

hmota, *hmotný*, *hmotnost*, *zhmotnit se*. Stč. též *homota* 'látka, hmota', ale i 'vlhkost v těle'. Příbuzné je sln. *gomóta* 'hmota, masa', *gomōti* 'tlačení, změť, zmatek' a asi i ukr.d. *hómot* 'šum, dunění'. Snad lze vyjít z kořene **gom-*, který je i v ↓*homole*. Srovnává se s ř. *gémō* 'jsem naplněn'.

hmoždít. Původně ↓*moždít*, začáteční *h-* vlivem ↓*hmoždit se* (D2).

hmoždit se, *pohmoždit (si)*, *pohmožděný*, *pohmožděnina*, *zmožděnina*, *hmoždinka*. Nepřiliš jasně. Spojuje se s r. *izmoždennyj* 'vyčerpaný, unavený', sln. *izmōzgan* tv., *mōzgat* 'lámat si hlavu, přemýšlet', které by mohlo ukazovat na souvislost s ↓*mozek*. Méně jasný je vztah k r. *možžít* 'drtit, roztloukat' či csl. *mōžditi* 'oslabovat'. *H-* v č. je asi zesilovací. Další vývoje problematické.

hmyz, *hmyzí*, *odhmyzovat*, *zahmyzený*. Stč. i *hmez*, *hemza* 'hmyz, hadi, štíři ap.'. S./ch. *gmáz* 'plaz', *gmíz* 'plazi; vši', sln.d. *gomáz* 'hmyz, červi, hadi', str. *g(ō)myžb* 'hmyz', r.d. *gmýza*, *gomoz* 'množství'. Psl. **gomyzō*, *gōmōzō* aj., původně 'to, co se hemží', dále viz ↑*hemžit se*.

hňáca, **hňápa**. Expr. útvary nejspíš od ↓*hnát*¹, *hňácát* však má blíže k ↓*hníst*. Srov. i ↓*chňapat*.

hnát¹ 'dlouhá kost'; zhrub. 'ruka, noha'. P. *gnat* 'kost', s./ch. *gnjāt* 'holeň, kost'. Málo jasně. Sblížení s ním. *Knoten* 'uzel, uzlina' (Ma²) či lat. *genū*, ř. *góny* 'koleno' (HK) jsou pochybná, přesvědčivé není ani spojení s ↓*hníst* ('to, čím se hněte').

hnát², *hnací*, *dohnat*, *nahnat*, *předehnat*, *popohnat*, *ohnat se*, *vyhnat*, *vyhnanc*, *zahnat*, *rozehnat*, *sehnat*, *přehnat*, *přehánět*, *přehánka*, *shánět*, *shánka*, *shon*, *ohánka*, *vyhánět*, *výhonek*, *pohánět*, *pohon* aj. Všesl. – p. *gnac*, r. *gnat*¹, s./ch. *gnāti*, stsl. *gōnati*. Psl. **gōnati*. I.os.přít. **ženq* (B1), má nejblíže k lit. *giñti*, *genū* tv., dále je příbuzné stsl. *gunnr* 'boj', stír. *gonim* 'zabíjím', lat. *dē-fendere* 'bránit', ř. *theinō* 'biju', sti. *hánti* 'bije, zabíjí', chet. *ku-en-zi* 'zabíjí', vše k ie. **g^hhen-* 'bít' (A2,A3). Vývoj významu byl asi 'bít' → '(bítím) hnát zvířata'. Srov. ↓*honit*, ↓*žnout*.

hned. Mylnou dekompozicí z ↓*ihned* (jako *i* + *hned*).

hnědý, *hnědavý*, (z)hnědnout, *hnědák*, *hnědel*. P. *gniadý*, r. *gnedój*, s./ch. *gnjěd* (asi z r., jinak v jsl. chybí), původně (též v stč.) označovalo jen barvu koně či krávy. Psl. **gnědō* nemá přesvědčivou etymologii. Nabízí se souvislost se ↓*snědý* (Ma²), ale jejich vzájemný vztah je málo jasný. Snad lze vycházet z psl. **gnětiti* (↓*nítiti*) 'zapalovat, zažítat', *hnědý* by pak znamenalo 'mající barvu něčeho opáleného, ohořelého' (srov. *opálený*, *osmahlý*), *-d* se vysvětluje podle ↑*bledý*.

hněv, *hněvivý*, *hněvat (se)*, *pohněvat (se)*, *rozhněvat (se)*. Všesl. – p. *gniew*, r. *gnev*, ch. *gnjěv*, s. *gněv*, stsl. *gněvō*. Psl. **gněvō* nemá jednoznačný výklad. Jednou z významově přijatelných možností je souvislost s psl. **gnětiti* (↓*nítiti*) (tedy 'zapálení, roznícení myslí'), druhou pak s psl. **gniti* (↓*nítiti*) (s posunem 'hnis, jed v těle' → 'hněv'), v obou případech tu však jsou problémy slovtvorné. Proto snad lze vyjít přímo od ie. **g^hneī-* 'třit, roztírat', z něhož se jak **gnětiti*, tak **gniti* vyvozují.

hnida 'vajíčko vši'; expr. 'něco malicherného', *hnidopich*. Všesl. – p. *gnida*, r. *gnída*, s./ch. *gnjída*. Psl. **gnida*

významově odpovídá lit. *glinda*, lot. *gnīda*, stangl. *hniu* (angl. *nit*), něm. *Niss*, ir. *sned*, lat. *lens* (pl. *lendēs*), ř. *konis* (pl. *konides*). Tyto vzájemně podobné tvary, k nimž však nelze rekonstruovat jednotné ie. východisko, dokazují, jakým změnám podléhají slova označující nepříjemné všední skutečnosti (srov. †*blecha* (D4)). Alespoň pro bsl. a většinu germ. tvarů lze vyjít z ie. **ghnēid-* 'třít, roztrítat', srov. †*hnít*.

hnilička 'přezralá měkká hruška'. Viz †*hnít*.

hnípat zhrub. 'spát'. Podobné útvary jsou v stangl. *hnappian* (angl. *nap*) 'dřímát' či něm. *nippen* tv., vzhledem k zřejmému onom.-expr. původu těchto slov však jde asi jen o elementární příbuznost.

hnis, *hnisavý*, (z)*hnisat*. Jak ukazuje stč. *hnis*, *hñus*, *hnus* (C1), jde o expr. změkčenou variantu k †*hnus*.

hníst 'mačkáním zpracovávat'. Všesl. – p. *gniešč*, r. *gnesti*, s./ch. *gnjēsti*, stsl. *gnesti*. Psl. **gnesti* (z **gnet-t* (A5)) má nejbližší příbuzné v germ. jazycích – něm. *kneten*, angl. *knead* tv. aj., dále sem patří str. *gnode* 'díže'. Východiskem je ie. **gnet-* (A4) od kořene **gen-* 'mačkat, stlačovat', doloženého hojně v germ. jazycích. Srov. †*knedlĭk*.

hnít, *hniloba*, *hnilička*, *shnít*, *shnilý*, *vyhnít*, *zahnívat*, *nahníly*, *prohníly*. Všesl. – p. *gnic*, r. *gnit*, s./ch. *gnjiti*, stsl. *gniti*. Psl. **gniti* souvisí se stangl. *gnidan* 'drobit, rozemílat', sthn. *gnítan* 'drtit' i ojedinelým ř. *chníei* 'rozpadá se na kousky' z ie. **ghnēi-* 'třít, roztrítat' (B2). Významově posun by byl 'třít' → 'rozpadat se (v prach)' → 'hnít'. Srov. †*hnus*, †*hnida*, †*hněv*, †*hnít*.

hnízdo, *hnízdečko*, *hnízdiště*, *hnízdit*, *uhnízdit* (se), *zahnízdit* (se). Všesl. – p. *gniazdo*, r. *gnezdó*, ch. *gnijězdo*, s. *gnězdo*, stsl. *gnězdo*. Psl. **gnězdo* souvisí s lit. *lizdas*, něm. *Nest*, angl. *nest*.

lat. *nidus*, sti. *nídá*, vše z ie. **ni-zdo-* tv., jež se dále rozkládá na **ni-* 'dole' (srov. †*nízký*) a **zd-* jako nulový stupeň od **sed-* (†*sedět*). Psl. a balt. tvary jsou v násloví pozměněny – slov. g- se obvykle vysvětluje kontaminací (D3) s **gnesti* (†*hníst*) či **gnojb* (†*hnůj*).

hnout, *nahnout*, *ohnout*, *přehnout*, *uhnout*, *zahnout*, *sehnout* (se), *pohnout*, *pohnutka* aj. Vlastně dokonavý protějšek k †*hýbat* z psl. **gōbnqti* (A7, B6).

hnůj, *hnojit*, *hnojivo*, *hnojiště*, *zahnojit*, *pohnojit*, *přihnojit*. Stč. *hněj* 'hnůj, hnis'. Všesl. – p. *gnój*, r. *gnoj*, s./ch. *gnój*, stsl. *gnoi*. Psl. **gnojb* je odvozeno od **gniti* (†*hnít*), srov. i *bít* – *boj*, *pít* – *nápoj*.

hňup. V č. od konce 16. st. (*hňupec*), nejspíš silně expr. obměna kořene *hlup-* (viz †*hlupák*).

hnus, *hnusný*, (z)*hnusit se/si*, ob. expr. *hnusák*. Všesl. – p.st. *gnus* 'lenoch', r.d. *gnus* 'škodlivý hmyz', s./ch. *gnūs* 'špína, hnus', stsl. *gnōsō* 'špína, hnis', *gnusōnō* 'hnusný, ošklivý'. Psl. **gnusō*, **gnōsō* asi souvisí s †*hnít*, ale bližší podrobnosti vztahu nejsou jasné. Asi útvar expresivní, srov. i †*hnis*.

hobby 'záliba, koníček'. Z angl. *hobby* tv. z *hobby-horse* 'dětský koník, kůň na kolotoči', přeneseně 'oblíbené téma, utkvělá myšlenka'. Srov. i †*dadasmus*.

hoblík, *hoblina*, *hoblovat*, *ohoblovat*, *přihoblovat* aj. Z něm. *Hobel* tv. Odtud i *dát hobla*, vlastně 'smýkat někým jako hoblíkem'.

hoboj 'dřevěný dechový nástroj', *hobojový*. Přes něm. *Oboe* (dříve i *Hoboe*) z fr. *hautbois* z *haut* 'vysoký' z lat. *altus* (srov. †*alt*) a *bois* 'dřevo' (srov. †*buš*), tedy vlastně 'vysoko znějící dřevo'.

hod 'hlavní církevní svátek', *hody*, *hodovat*, *hodovník*. Všesl. – p. *gody* 'hody', r. *god* 'rok', s./ch. *gōd* 'svátek, rok, jmeniny', stsl. *godō* 'vhodná, určitá

doba', ojedinele i 'rok' a 'svátek'. Psl. **godъ* je odvozeno od **goditi (se)* (či naopak), vývoj významu byl 'vhodná doba (k slavení ap.)' → 'velký svátek' → 'doba, jež uplyne mezi těmito svátky (= rok)'. Srov. ↓*hodina*, ↓*hodit se*.

hodina, *hodinka*, *hodinový*, *hodiny*, *hodinky*, *hodinář*, *hodinářský*, *hodinářství*. Všesl. – p. *godzina*, r. *godina* 'osudná chvíle', s./ch. *gōdina* 'rok', stsl. *godina* 'určitá chvíle, hodina'. Psl. **godina* je odvozeno od **godъ* (↑*hod*), výchozí význam je 'určitá chvíle', srov. *těžká hodina*, *propustit na hodinu* ap., dále k významům srov. ↑*hod*.

hodit, *hod*, *dohodit*, *nahodit*, *náhoda*, *přihodit se*, *prohodit*, *obhodit*, *zahodit*, *přehodit*, *odhodit*, *vyhodit*, *uhodit*, *úhoz*, *prohoz*, *přehoz*; aj. V tomto významu jen č. a p. (*ugodzić* 'uhodit'), etymologicky patří k ↓*hodit se*. Významový posun pochopíme ze stč. *hoditi* 'jednat vhod; mřít k něčemu; zasáhnout, trefit', starší význam je např. v *dohoditi* 'obstarat'.

hodit se, *vhodný*, *příhodný*, *shodný*, *shodovat se*, *shoda*, *dohoda*, *dohodnout se*, *rozhodnout (se)*, *výhoda*, *pohoda*, *pohodlí*, *pohodlný*, *nehoda* aj. Všesl. – p. *godzić się*, r. *goditi'sja*, s./ch. *gōditi* 'hovět', stsl. *goditi* tv. Psl. **goditi (se)* je příbuzné s lot. *gadīt* 'zasahovat, získávat', *guoda* 'čest, hostina', střdn. *gaden* 'vyhovovat, líbit se', něm. *gut* a angl. *good* 'dobrý' i sti. *gádh-* 'pevně přidržet', vše se vyvozuje z ie. **ghedh-/ghodh-* 'spojit, být spjat'. Srov. ↑*hodit*, ↑*hod*, ↓*hodlat*, ↑*hezký*, ↑*heslo*, ↓*hned*.

hodlat, *odhodlat se*, *odhodlaný*. Jen č. Nepochybně souvisí s ↑*hodit*, ↑*hodit se* (srov. stč. *hoditi* 'mřít k něčemu'), ale -l- je nejasné.

hodný, *hodně*, *hodnota*, *hodnotný*, *hodnost*, *hodnostář*, *hodnostářský*. Stč. 'vhodný, způsobilý', což byl i původní

význam (srov. stsl. *godbnъ* 'vhodný, příjemný'). Dále viz ↑*hodit se*.

hofmistr 'správce dvora'. Z něm. *Hofmeister* z *Hof* 'dvůr' a *Meister* (viz ↓*mistr*).

hoch, *hošík*, expr. *hošan*, *hošánek*. Původem domácké slovo od *holobrádek*, *holec*, ↓*holeček* ap. (viz ↓*holý*) s expr. příp. -ch (srov. ↑*brach*, ↑*Čech*). Srov. i ↓*holka*.

hochštapler 'podvodník s uhlazeným chováním', *hochštaplerský*. Z něm. *Hochstapler* tv. a to z *hoch* 'vysoký, vysoko' a jidiš *stapeln*, *stappeln* 'žebrat', tedy původem z argotu.

hoj citosl. Spojuje se s psl. **gojъ* 'hojnost' (stč. *hoj* tv., srov. ↓*hojný*) (Ma², HK), ale spíš je to jen přirozený projev emocí jako v ↑*hej*, *oj* ap.

hojit (se), *hojivý*, *zhojit (se)*, *zahojit (se)*, *vyhojit (se)*. Všesl. – p. *goić się*, str. *gajiti* 'živit', s./ch. *gōjiti (se)* 'krmit (se)'. Psl. **gajiti (se)* je tzv. kauzativum k **žiti* (↓*žít*), což je dobře vidět na vsl. a jsl. významech. Z ie. **g^hoi-*, příbuzné je lit. *gajūs* 'veselý, živý' (ne však angl. *gay* tv.), av. *gaya-* 'život'. Srov. ↓*hojný*, jinak viz ↓*žít*.

hojný, *hojnost*. Stč. *hoj* 'hojnost' z psl. **gojъ* tv. Dále viz ↑*hojit (se)* a ↓*žít*, srov. i ↓*záhy*.

hokej, *hokejový*, *hokejista*, *hokejka*. Z angl. *hockey*, jehož původ není zcela jasný. Zřejmě v nějakém vztahu k angl. *hook* 'hák' (srov. ↑*hák*), buď přes tvar *hookey* (adj.), či ze střf. *hoquet* 'zahnutá hůl', jež s *hook* souvisí.

hokuspokus. Asi přes něm. *Hokuspokus* ze střlat. kejkliřské formule, jejíž nejasný původ se nejčastěji hledá v rouhavém přetvoření meštní formule *hoc est corpus (meum)* 'toto je (moje) tělo' (Ma²). V češtině se významově přiklonilo k *pokus*.

hokynář 'drobný obchodník se smíšeným zbožím'. *hokynářka*, *hokynářský*, *hokynářství*. Z střhn. *hockener*, *huckener* (něm. *Höcker*), asi k něm. *Hucke* od *hocken* 'nosit náklad na zádech (u podomních obchodníků)'.
hola citosl. Srov. †*haló*, †*hele*, †*halali*.

holba zast. 'půl mázu (asi 0,7 l)'. Z něm. *halb* 'půl' (srov. angl. *half* tv.), jež souvisí s lat. *scalpere* 'škrábat, řezat' (srov. †*skalpel*). Původně tedy 'co je rozštěpeno' od ie. *(s)kel- 'řezat, štěpit'.

hold 'projev úcty', *holdovat*. Stč. *hold* 'slib poddanosti, výkupné'. Ze střhn. *hulde* tv., srov. i *holde* 'sluha', *hold* 'ochotný, přiznivý'.

holeček (jen ve vokativu *holečku*, *holenku*). Vlastně 'chlapec, holobrádek', viz †*holý*, †*hoch*.

holedbat se, *holedbavý*. Poprvé v Rukopise královédvorském, takže zřejmě Hankův novotvar. Snad podle r. *golyd' bá* 'chudá pýcha' (Ma², Jg), další spojení jsou silně spekulativní.

holeň, *holenní*, *holníka*. P. *golení*, r. *gólen*, s. *gölen*, ch. *gölijen*, stsl. *golěnb*. Psl. **golěnb* je asi odvozeno od **golb* (†*holý*), motivace se hledá buď ve významu 'holá kost (tj. nekrytá svalovinou)' či 'oděvem nezakrytá část nohy'.

holička (ve rčení *být (nechat, zůstat) na holičkách* 'být v koncích'). Výklady se různí: jedna možnost vychází ze staršího *holičky* 'nezralé ovoce (třešně, fíky ap.)' (Jg), tedy *zůstat na h.* = 'zůstat u nezralého ovoce', jiný výklad interpretuje *holičky* jako 'holou zadnici' (HK, HL), či snad jde o zdromnělinu od 'žebračká hůl'? (Ma²).

holka, *holčička*, *holčina*, *holčičí*, *holkař*. Jen č. Ženský protějšek k *holec* (viz †*hoch*).

holocaust 'hromadné vraždění Židů za 2. světové války'. Z angl. *holocaust*

'naprosté zničení, masakr' a to přes stfr. z lat. *holocaustum* 'zápalná oběť' z ř. *holokautōma* z *hólos* 'celý, úplný' a *kaíō* 'spalují'. Srov. †*hologram*.

holocén 'nejmladší období čtvrtohor'. Uměle z ř. *hólos* 'celý, úplný' a *kainós* (v polatinštělé podobě *caen-*) 'nový, obnovený', protože v tomto období vzniklo zcela nové rostlinstvo (HL).

hologram 'plastické zobrazení dvou- rozměrného obrazu pomocí speciální techniky'. Viz †*holocén* a †*-gram*.

holomek expr. 'darebák, pacholek'. Stč. 'mladík, svobodný muž, sluha'. Nejspíš zkráceno z hanl. stč. *holomúdec*, vlastně 'kdo má holé (neochlupené) přirození' (viz †*holý*, †*moudří*), tedy 'nedospělý' (Ma²). Pozdější hanlivý význam snad přes 'katův pomocník'. Srov. †*hoch*.

holota hunl. 'sebranka'. Stč. 'psovod, chlapec opatrující psy', motivace je tu stejná jako u †*hoch*, *holec*, †*holomek*. Později chápáno jako 'holý, chudý člověk' a posléze kolektivum 'lůza, cháttra'.

holport (*na holport*) zast. ob. 'na polovic'. Z něm. *halbpart* tv. z *halb* 'půl' a *Part* 'část' (srov. †*holba*, †*partaj*).

holt ob. 'tedy'. Z něm. *halt* 'inu, zrovna' ze střhn., sthn. *halt* 'víc, spíš', jehož původ není jasný.

holub, *holubí*, *holubice*, *holubičí*, *holubník*, *holubinka*. Všesl. – p. *golqb*, r. *gólub*, s/ch. *gòlub*, stsl. *golqbb*. Psl. **golqbb* nemá přesvědčivý výklad. Nápadná je blízkost lat. *columbus*, *columba* tv., (pouze rozdíl znělosti v násloví a jiné zakončení (B7)); obě slova se proto někdy vykládají jako přejetí z předie. substrátu (Ma²). Názory o domácím původu slova vycházejí z ie. kořene **ghel-*, **ghel-* (A6) označujících různé barvy (srov. †*zelený*, †*žlutý*) (HK), okrajově též 'šedý, modrý'. Spojitost ptačích jmen s názvy barev je velmi častá, srov. i r. *golubój* 'modrý'.

holý, *holit*, *holicí*, *holič(ka)*, *holičský*, *holičství*, *oholit*, *vyholit*. Věsl. – p. *goły*, r. *gólyj*, ch. *gól*, s. *gô*, stsl. *golb*. Psl. **golb* souvisí se sthn. *kalo* (něm. *kahl*) tv., stangl. *calu* (angl. *callow* 'neopeřený, holý'), lit. *gáldyti* 'dřít, drhnout' a asi i lat. *calvus* a stí. *kulva-* 'holý, lysý' (srov. †*hlava*). Ie. východisko pro bsl. a germ. je **gal-* (B5), příbuznost s lat. a stí. slovem předpokládá záměnu *g – k*. Srov. †*hoch*, †*holka*, †*holomek*, †*holota*, †*holička*, †*holeň*.

homeopatie 'lčení léky vyvolávajícími u zdravého člověka příznaky léčené choroby'. *homeopatický*, *homeopat*. Koncem 18. st. utvořeno od ř. *hómoios* 'podobný, stejný' (srov. †*homo-*) a *páthos* 'bolest, nemoc, vášeň' (srov. †*apatie*).

homérský (*smích*). Podle Homérovy Iliady, kde se v 1. zpěvu líčí hlučný smích blažených bohů na Olympu.

homilie 'kázání', *homiletika*, *homiletický*. Ze střílat. *homilia* z ř. *homília* 'společnost, rozmlouvání, vyučování' od *homilēō* 'stýkám se, projednávám'.

homo- (ve složeninách) 'stejno-'. Z ř. *homós* 'stejný, rovný'. Srov. †*homogenní*, †*homonymum*, †*homosexuál* a s opačným významem †*hetero-*.

homogenní 'stejnorodý'. Viz †*homo-* a †*gen*, srov. †*heterogenní*.

homole 'kuželovitý útvar nahoře zaoblený', *homolka*, *homolovitý*. P. *gomola* 'hrouda', str. *gomola*. s./ch. *gòmola* tv. Psl. **gomola* má nejbližší příbuzné v lit. *gāmalas* 'hrouda, (sněhová) koule', *gomulỹs* 'hrouda, kousek'. Souvisí s †*hmota* a †*komoľy*, za hranicemi bsl. se ne zcela přesvědčivě srovnává především s ř. *gémō* 'jsem naplněn' (Ma²) od ie. **gem-* 'mačkat' (srov. †*ždímat*). Přesvědčivě však nezní ani výklad o onom. původu bsl. *kofene*.

homonymum 'slovo stejné formy, ale jiného významu a původu', *homonymie*, *homonymní*. Z †*homo-* a ř. *ónoma*, *ónyma* 'jméno'. Srov. †*synonymum*, †*anonym*, †*onomastika*.

homosexuál 'jedinec s pohlavní náklonností k osobám téhož pohlaví', *homosexuální*, *homosexualita*. Viz †*homo-* a †*sex*, srov. †*heterosexuál*.

homunkulus 'uměle vyrobený člověk'. Z lat. *homunculus*, což je zdobnělina k *homo* (gen. *hominis*) 'člověk' (podle představ alchymistů člověk, kterého je možné vyrobit v laboratoři). Srov. †*humanismus*.

honit, *honicí*, *hon*, *honák*, *honec*, *honba*, *honička*, *honitba*, *dohonit*, *uhonit*, *honem* aj. Věsl., staré iterativum (opětovací sloveso) k †*hndát*.

honorece 'panstvo'. Z něm. *Honoratioren* (pl.) 'vážení (obyvatelé)' z lat. *honōrātīōrēs* 'váženější' k *honōrātus* 'vážený, ctěný' od *honōrāre* 'ctít' od *honor*, *honōs* (gen. *honōris*) 'čest'. Srov. †*honorář*.

honorář 'odměna za práci uměleckého či intelektuálního rázu', *honorovat*. Z lat. *honōrārium* 'odměna, pocta za odvedenou práci' od *honor*, *honōs* 'čest, pocta'. Srov. †*honorece*.

honosit se, *honosný*. Jen č. Vykládá se z pč. **gorě-nositi* 'nosit nahoře', tj. 'vyvyšovat, velebit' (ještě u Jg i bez zvrtného *se* v tomto významu), druhá slabika později utracena při rychlé řeči (Ma²). Je i slk. *horenosný* 'pyšný'.

hop čitosl., *hopsa(sa)*, *hopsat*, *hopkat*. Věsl. a všeevr., srov. něm. *hopsen* 'poskakovat', angl. *hop* tv., šp. *upa!* 'hop!' ap.

hora, *hůrka*, *horní*, *horský*, *hornatý*, *horník*, *hornina*, *horal* (z p.), *pohoří*, *podhůří*, *pahorek*, *nahoru*, *vzhůru*, *shůry*, *horem*. Věsl. – p. *góra*, r. *gorá*, s./ch. *góra*, stsl. *gora*. V jsl. a slk. dosud

i ve významu 'les' (tehdejší 'hora' = 'zalesněná hora'). Psl. *gora souvisí s lit. *giria* 'les', sti. *giri-* 'hora' a snad i alb. *gur* 'kámen', východiskem je ie. *g^her- 'hora, les'.

horda 'skupina kočovných nájezdníků; tlupa'. Asi přes něm. *Horde* či p. *horda* z ttat. (nejspíš kumánského) *orda* 'vojenský tábor'. Slovo hojně rozšířené v ttat. jazycích pronikalo do evr. jazyků s nájezdy středověkých kočovníků.

horentní 'neobyčejně veliký, strašný'. Přes něm. *horrend* tv. z lat. *horrendus* 'strašný, děsivý' od *horrere* 'děsit'. Srov. ↓*horor*.

horizont 'obzor', *horizontální*. Přes něm. *Horizont* z lat. *horizōn* z ř. *horizōn* (gen. *horizontus*) 'ohraničující' od *horizō* 'ohraničuji' od *hóros* 'hranice'. Srov. ↑*afortismus*, ↑*aorist*.

horký, *horko*, *horkost*, *horečka*, *horečný*, *horečnary*. Jen č., jinde doloženo slabě jen v dialektech, protože formálně splyývá s ↓*hořký*. Z psl. *gorakōjb (*B6, B9*). Dále viz ↓*hořet*.

horlit, *horlivý*, *horlivost*, *horlivec*. Jen zsl. – p. *gorlić*, hl. *gorliwić*. Výchozí je psl. adj. *gorblivъ 'horoucí, hořící' (srov. stč. *oběť horlivá* 'zápalná oběť'), z toho pak v zsl. sloveso a přenesení významu. Dále viz ↓*hořet*, srov. ↓*žárlit*.

hormon 'látka ovlivňující fyziologické pochody v organismu', *hormonální*. Z angl. *hormone*, uměle utvořeného (zač. 20. st.) z ř. *hormōn* 'pohánějící' od *hormáo* 'ženu, poháním'.

horna slang. 'lesní roh'. Z něm. (*Wald*)*horn* 'lesní roh' (srov. ↓*valdhorna*) k *Horn* 'roh', jež souvisí s lat. *cornū* tv. Srov. ↓*kornout*.

horník, *hornický*, *hornictví*. Od ↑*hora* ve významu 'důl' (podle významu něm. *Berg*). Srov. *Kutná Hora* a ↓*permoník*.

horor 'hrůzný příběh', *hororový*. Z angl. *horror* a to z lat. *horror* 'hrůza, děs' od *horrere* 'děsit'. Srov. ↑*horentní*.

horoskop 'předpověď osudu podle postavení planet'. Ze střlat. *horoscopus* a to z ř. *hōroskōpos* 'pozorovatel času' z *hōra* 'čas, hodina, období' a ↓*-skop*.

horovat 'projevovat pro něco nadšení'. U Jg *horovati* 'být nahoře, mít převahu' z pol. *górować* 'čnět, vynikat' (viz ↑*hora*), též *horováni* 'vznášení se lyrické', přes podobné významy se pak přiklonilo k *horouci*, ↑*horlit* ap.

horší, *hůř(e)*, *zhoršit*, *zhoršovat*, *pohoršit*, *pohoršovat*. Stč. *hoří*. Všesl. – p. *gorczy*, str. *goršii*, s./ch. *gōři*, stsl. *gor'ii*. Psl. *gor'bjb se obvykle považuje za komparativ (2. stupeň) k *gorbkō (↓*hořký*) s významovým posunem 'horčejší, palčivější' → 'horší'. Méně pravděpodobně je sblížení s ř. *cheitrōn* tv. z ie. *gher- (Ma2).

hortenzie 'druh ozdobné rostliny'. Nazvána fr. botanikem Commersonem podle ženského křestního jména (snad jeho přítelkyně, či snad jen pro spojení s lat. *hortus* 'zahradá').

hořčice, *hořčičný*. Všesl. – p. *gorczyca*, r. *gorčica* tv., s./ch. *gōřica* 'druh hořce'. Od ↓*hořký*, podle chuti jejích semen.

hořčík 'lehký kovový prvek, magnezium', *hořčíkový*. Utvořeno Preslem, podle HL prý k ↓*hořet*, protože na vzduchu hoří jasným plamenem. Slovotvorně však spíš od ↓*hořký* (jeho soli mají hořkou chuť).

hoře kníž. 'bol, zármutek', *hořekovat*, *zahořekovat*. Stp. *gorze*, r. *góre*, sln. *gorjé*, stsl. *gorje* (chybí v ostatních jsl. jazycích a slk.). Psl. *gor'e je utvořeno od stejného základu jako ↓*hořet*, významový posun 'hořet, pálit' → 'bol, zármutek' je běžný (srov. ↓*péci* a r. *pečál* 'smutek, zármutek').

hořec 'horská bylina s modrým květem, encián'. S./ch.d. *górac* tv., b. *górec* 'chmel'. Od ↓*hořký*, srov. ↑*hořčice*.

hořet, *hořák*, *hořlavý*, *horoucí*, *shořet*, *ohořet*, *zahořet*, *vyhořet*, *rozhořet se*, *ohořet*, *přihořívat* aj. Všesl. – p. *gorzec*, *gorec*, r. *gorét*, s. *gòreti*, ch. *gòrjeti*, stsl. *gorěti*. Psl. **gorěti* má nejbliže k lit.d. *garėti* tv., *gāras* 'dým, pára', dále je příbuzné něm., angl. *warm* 'teplý', stír. *guirim* 'ohřívát', lat. *formus* 'horký', ř. *thermos* tv., *théros* 'horko, letní žár', arm. *jer* 'tepló', sti. *háras* 'žár', *gharmá*-tv., vše z ie. **ǵʰer-* 'horký' (A3, A6). Srov. ↑*horký*, ↓*hořký*, ↑*hořší*, ↑*hoře*, ↓*žár*, ↑*háruť*, ↓*hřát*, ↓*hrec*, ↓*řevavý*.

hořký, *hořkost*, *zhořknout*, *zahořknout*, *zahořklý*, *nahořklý*. Všesl. – slk. *horký*, p. *gorzki*, r. *gór'kij*, s./ch. *górak*, stsl. *gorokā*. Psl. **gorokā* souvisí s ↑*hořet*, formálně srov. především ↑*horký*. Významový posun byl 'pálivý, palčivý' → 'hořký, štiplavé chuti'. Srov. ještě ↑*hoře*, ↑*hořec*.

hosana citosl. Vyjadřuje oslavu, velebení. Přes střlat. *hosanna*, *hosianna* a ř. *hōsanná* z hebr. *hōšāʿā nnā*, v jehož první části je imperativ 'spas, pomoz', ve druhé prosící částice.

hospic 'pečovatelský dům pro nevléčitelně nemocné'. Dříve 'útlek pro pocestné'. Z něm. *Hospitz* 'útlek. (křesťanská) noclehárna ap.' a to z lat. *hospitium* 'pohostinství, přátelské přijetí, hostinec' od *hospes* (gen. *hospitis*) 'host'. Srov. ↓*hospitalizovat*, ↓*hotel*, ↓*hospitovat* i ↓*hospoda*.

hospitalizovat 'umístit do nemocnice', *hospitalizace*. Od něm. *Hospital* 'nemocnice' z pozdnělat. *hospitāle* tv. (dále viz ↓*špitál*).

hospitovat 'být přítomen při vyučování jako host', *hospitace*. Z lat. *hospitāri* 'být hostem' od *hospes* (gen. *hospitis*) 'host, hostitel'. Srov. ↓*Hospodin*, ↓*host*, ↓*hotel*.

hospoda, *hospůdka*, *hospodský*. Stč. *hospoda* 'pán, paní, panovník' i 'hostinec, pohostinství, útlek'. V dnešním významu jen zsl. Podnět k posunu významu asi vyšel z oslovení *hospodo!*, jímž hosté titulovali pána domu, to se pak přeneslo na celý dům a speciálně na domy poskytující pohostinství za peníze. Srov. ještě i dnešní řídké *hospodo*, *platím!* ap. (Ma²). Dále viz ↓*Hospodin*.

Hospodin, *hospodář*, *hospodyně*, *hospodářský*, *hospodářství*, *hospodárit*, *hospodárný*. Stč. *Hospodin* 'Pán (Bůh)' *hospod* 'pán'. Všesl. – p. *gospodzin*, r. *gospód*, *gospodin*, s./ch. *gōspōd*, *gōspōdin*, stsl. *gospōb*, *gospōdinā*, všude ve významu 'pán' či 'Hospodin'. Psl. **gospōb*/**gospōdinā* je starobylá složenina, v jejíž první části je ie. **ǵhosti-* (viz ↓*host*), ve druhé ie. označení pro 'pána' **pot-* (srov. lat. *potis* 'mocný', sti. *pāti-* 'pán, manžel', ve složeninách lit. *višpats* 'pán, vládce' a ↑*despota*). Nejbliže stojí lat. *hospes* (gen. *hospitis*) 'host, hostitel', tvořené ze stejných ie. základů. Původní význam se interpretuje jako 'pán hostů', tj. 'pán domu, hostitel'. Srov. ↑*hospoda*.

host, *hostina*, *hostinec*, *hostinský*, *hostit*, *pohostit*, *pohostinství*, *vyhostit*, *zhostit se*, *hostovat*. Všesl. – p. *gošć*, r. *gost*, s./ch. *gōst*, stsl. *gostb*. Psl. **gostb* odpovídá germ. **gastiz* (něm. *Gast*, angl. *guest*) tv. a lat. *hostis* 'cizinec, nepřítel' z ie. **ǵhosti-*. Rozdílný význam vysvětlíme rozdělením z původního 'cizinec, příchozí' na 'vítaný příchozí (= host)' a 'nevítaný příchozí (= nepřítel)'. Srov. ↑*hospoda*, ↑*Hospodin*, ↓*hosteska*.

hosteska 'průvodkyně a informatorka na mezinárodních akcích ap.'. Z angl. *hostess* tv., vlastně 'hostitelka', od *host* 'hostitel' a to ze stř. (*h*)*oste* z lat. *hospes* (gen. *hospitis*). Srov. ↓*hotel*, ↑*hospitovat*, ↑*Hospodin*.

hostie 'mešní chléb, oplatka'. Z lat. *hostia*, původně 'obětí, obětní zvíře' jako připomínka Kristovy oběti na kříži.

hot citosl. 'vpravo! (při volání na tažná zvířata)'. Hl. *hót*, něm. *hott*, fr. *hue*, maď. *hí* tv. svědčí o jistě elementární přibuznosti, méně pravděpodobný je převr., předie. původ (HK). Srov. †*čehý*.

hotdog 'uzenka v housce'. Z am.-angl. *hot dog* tv., též jako adj. *hot-dog* 'vynikající, prima'. Typická ukázka metaforičnosti angl. (doslova 'horký pes', srov. †*dog*), ale motiv přenesení není znám.

hotel, *horýlek*, *hotelový*, *hoteliér*. Přes něm. *Hotel* z fr. *hôtel*, stfr. (*h*)*ostel* a to ze stflat. *hospitale* 'místnost pro hosty' od lat. *hospitālis* 'pohostinný' od *hospes* (gen. *hospitiis*) 'host'. Srov. †*spitál*, †*motel*, †*hospitovat*, †*Hospodin*.

hotentot expr. 'hloupě či nesrozumitelně mluvící člověk'. Podle afrického kmene, který byl holandskými Búry posměšně nazván *hot en tot* 'koptaví', onom. původu.

hotový, *hotovo*, *hotovost*, *hotovostní*, *pohotový*, *pohotovost*, *přihotovit*, *vyhotovit*, *zhotovit*, ob. *hotovka*. Všesl. – p. *gotowy*, r. *gotovýj*, s./ch. *gotov*, stsl. *gotov*. Psl. **gotovъ* není příliš jasné. Blízké je pouze alb. *gat* tv., pokud to není přejetí ze slov. Jinak lze vyjít z ie. **g^hā-jít* (je tu však rozdíl *ā* – *a*, viz †*haí*) a z významu 'připravený k chůzi', což má oporu v něm. *fertig* od *fahren* 'jet' a *bereit* od *reiten* 'jet (na koni ap.)'. obojí dnes ve významu 'hotový, připravený'.

houb, *hubka*, *houbička*, *houbový*, *houbovitý*, *houbař*, *houbařský*. P. *huba* (asi z ukr.), r.d. *gubá*, s./ch. *gūba*, stsl. *gōba*. Psl. **gōba* má jistý protějšek v lit. *gūmbas* 'výrůstek, nádor'. Hláskově obtížné, ale často přijímané (Ma², HK) je spojení se sthn. *swamb* (něm. *Schwamm*), lat. *fungus*, ř. *spóngos*, *sfóngos* 'houb', jež někde předpokládá

přesmyk souhlásek. Rekonstrukce výchozího ie. *(*s*)*g^hombho-* (A2,A3,A5) je však značně nejistá. Srov. †*huba*.

houf, *houfný*, *houfovat se*. Stč. *húf*, *hauf*. Ze střhn. *húfe* (dnes *Haufe(n)*), jež souvisí s †*kupa*. Srov. †*houfnice*.

houfnice 'dělo s kratší hlavní'. Stč. *haufnicē*. Původně 'válečný prak, jímž se houfně metalo kamení', pak 'druh děla' (Ma²). Do něm. dalo *Haubitze*.

houkat, *houkání*, *houkačka*, *zahoukat*, *odhoukat*. Onom. původu od citosl. *hú*, *hou*.

houně 'pokrývka z hrubého sukna'. Všesl. – slk. *huňa*, p. *gunia*, r.d. *gūnja*, s./ch. *gūnja*. Psl. **gun'a* a jeho ekvivalenty v řadě evr. jazyků ukazují na starobylé kulturní slovo neznámého původu. Srov. wal. *gwn* 'druh kabátu' (odtud či z lat. angl. *gown* 'róba, talár'), stflat. *gunna* 'plášť', stř. *gūn(n)a* tv., maď. *gunya* 'pokrývka' aj.

houpat, *houpavý*, *houpačka*, *zahoupat*, *rozhoupat*, *pohoupat*, *pohupovat*, *zhoupnout*, *vyhoupnout (se)*, *přehoupnout (se)*. Vychází z onom. základu. Srov. citosl. †*hop*, †*hup*, *hou*.

housenka, *housenkovitý*. Stč. *húsěnicē*, *húsenka*. Všesl. – p. *gqsienica*, r. *gúsenica* (str. *usēnica*, *jusenica*), s./ch. *gūsenica*, sln. *gosēnica*, *vosēnica*, stsl. *gqsienica*. Psl. **gqsēnica* není zcela jasné. Obvykle se vychází z **vqsēnica* (viz †*vous*) podle nápadné chlupeposti některých druhů, ale počáteční *g-* činí potíže. Stejnou změnu však lze vidět v †*houžev* či ukr. *horobéc* 'vrabec'.

houser. P. *gqsior*, sln. *gosér*, zcela chybí ve vsl. Tvořeno starobylou příp. -*er* od *gqsъ* (†*husa*) (srov. lat. *anser* tv.). Význam 'bederní ústřel' snad podle bodavé bolesti (srov. *cítit v zádech housery*).

houska, *houstička*, *houskový*. Stč. a slk. *húska*. Vlastně zdobnělina od

↓*husa*, protože podlouhlý tvar pečiva připomínal sedící husu (srov. i starší *huska vánoční* 'vánočka').

housle, *houslový*, *houslista*, *houslař*, *houslařský*. Všesl. – p. *gešl*, r. *gúsli*, s./ch. *güsle*, stsl. *gqsli* (ve většině slov. jazyků však označuje primitivnější strunný nástroj). Psl. **gqslb*, **gqslj* je odvozeno od **gqsti* 'hrát na strunný nástroj' (viz ↓*housti*, srov. ↓*hudba*). Původně tedy z **gqd-sl-* či **gqd-tl-* (A9, B7).

housti zast. 'hrát (na hudební nástroj)', *hudec*. Stč. *hústi*, l.os.přít. *hudu*. Stp. *gešć*, str. *gustí*, sln. *gósti*, stsl. *gqsti* (jinak např. s. *gúdeti*, hl. *hudzić* tv.). Psl. **gqsti* (z **gqd-ti*, (A5, B7)) má nejbliže k lit. **gaūsti* 'temně znít' z onom. **gou-d-*, další souvislosti u ↓*hovor*.

houstí. Stč. *húšć*, *húšćě* (C3, C5). Viz ↓*hustý*.

houzev 'zkroucený prut, kořen, větev ap., provaz', *houzvička*, *houzevnatý*. Stč. *húže*, *húž*, *húžev*. Všesl. – p. *gqžva*, r.d. *gúžvá*, s./ch. *gúžva*. Psl. **gqžbva* je odvozeno od **gqžb*, které se většinou spojuje s ↓*vázat* (střídání (v)qz- – vez-, srov. ↓*uzel*). Počáteční *g-* je ovšem nepravidelné jako u ↑*housenka*.

hovado 'kus dobytka', *hovádko*. Hl. *howjado*, r.d. *govjádo*, s./ch. *gòvedo*, stsl. jen odvozenina *goveždb* (viz ↓*hovězí*). Tvoření psl. **goveđo* (B7) není příliš jasné, základ **gov-* však odpovídá lot. *guovs*, něm. *Kuh*, angl. *cow*, stir. *bó*, lat. *bōs*, ř. *boūs*, arm. *kov*, stí. *gáu-*, toch. A *ko*, vše 'hovězí dobytek, kráva' z ie. **g^hou-* (A3) původu asi onom. (napodobení bučení). Srov. ↓*humno*, ↓*hovno*. K významu 'ovád' viz ↓*ovád*.

hovět, *vyhovět*, *pohovět* (si), *pohovka*, *poshovět*, *shovívavý*. Hl. *gowić*, r. *govét* 'připravovat se postem k přijetí svátosti', ch. *gòvjeti* 'zahrnovat úctou', stsl. *gověti* 'bohobojně žít'. Psl. **gověti* dokonale odpovídá lat. *favēre* 'hovět,

být nakloněn, zachovávat (mlčení), být zbožný' z ie. **g^hou-*. Předpokládaný základní význam by byl 'zachovávat klid', zdá se, že jde o výlučnou slov.-lat. příbuznost.

hovězí, *hovězina*. Z psl. adj. **gověđ*'b (B3, B7), viz ↑*hovado*.

hovno vulg., *hovínko*. Všesl. – p. *gówno*, r. *gównó*, s./ch. *gówno*. Psl. **govbno* se většinou vykládá jako odvozenina (původně adjektivní) od základu, který je v ↑*hovado*, tedy vlastně 'kraví (lejno)', zobecněním pak dnešní význam. Srov. ↓*humno*.

hovor, *hovorný*, *hovorový*, *hovorovost*, *hovořit*, *pohovořit*, *rozhovor*. Všesl. – p.d. *gowor*, r. *gówor*, s./ch. *gówor*, stsl. *govorǫ* 'povyk'. Psl. **govorǫ* souvisí s lit. *gaūsti* 'zvučet', gót. *kaum* 'řev', ř. *gós* 'nářek', stí. *gávate* 'zní', vše od onom. kořene **gou-*. Srov. i ↓*hudba*.

hra, *herní*, *herna*, *hrát*, *hravý*, *zahrát*, *prohrát*, *vyhrát*, *výhra*, *přihrát*, *odehrát* (se), *hráč(ka)*, *hračka*, *hříčka*, *hřiště*, *hráky* aj. Stč. též *jhra*. Všesl. – p. *gra*, r. *igrá*, s./ch. *igra*, stsl. *igra* 'tanec, hra, zábava'. Psl. **jǫgra* nemá přesvědčivou etymologii, jasně je jen tvoření příp. *-ra*. Uvažuje se o přibuzenství se stí. *vájati* 'uctívá (oběti ap.)', ř. *hágios* 'svatý' (z ie. **jag-/*ig-*) s tím, že šlo o starý rituální termín (srov. str. *igry* 'pohanské rituální tance se zpěvy'), jiní spojují se stí. *éjati* 'hýbá se' (z ie. **aig-*) (HK) či stí. *íngati* tv. (Ma2).

hrabat, *hrabavý*, *hrábě*, *hrablo*, *hraboš*, *nahrabat*, *rozhrabat*, *uhrabat*, *odhrabat*, *prohrábnout*, *pohrabáč*. P. *grabać*, r.d. *grabat'*, s./ch.st. *grabati* 'rýt, kopat'. Psl. **grabati* je opětovací sloveso (iterativum) k **grebti* (srov. ↓*pohřbíti*), příbuzné je lit. *grėbti* 'hrabat', lot. *grebi* 'rýt, kopat', gót. *graban* (něm. *graben*) tv., stí. *grǫhñáti* 'uchopí', základem je ie. **ghrebh-* 'uchopit, shrábnout; škrabat, kopat'.

Významově se sem hodí i ř. *gráfō* 'škrabu, píšu', které však předpokládá počáteční *gr-*. Srov. †*hrob*, †*hřeбен*.

hrabě, *hraběnka*, *hraběcí*, *hrabství*. Stč. *hrabie*. Ze sthn. *grāvo* (dnes *Graf*), jehož původ není jistý – snad je to z ř. *grafeús* 'písař' (přes střlat. *grafio*, *grauio* 'správce, daňový úředník' doložené z doby francké říše). Slk. *gróf* je z maď. *gróf* a to ze střhn.

hrábě. Všesl. – p. *grabie*, r. *grábli*, s./ch. *gräblje*. Příbuzné je lit. *grėblỹs*, stisl. *gref* tv. Dále viz †*hrabat*.

hrabivý, *hrabivost*. Od slovesa *hrabiti* (v č. jen v dialektech), srov. p. *grabic*, r. *grábit*, s./ch. *grābiti*, stsl. *grabiti*, vše ve významu 'uchvacovat, loupit'. Nepochybně od stejného základu jako †*hrabat*, ač někteří oddělují (Ma²).

hrad, *hrádek*, *hradní*, *hradiště*, *hradba*, *hradební*, *hradlo*, *hradit*, *hrazení*, *ohradit*, *ohrada*, *přehradit*, *přehrada*, *zahradit*, *zahrada*, *vyhradit*, *výhrada*, *nahradit*, *náhrada*, *náhradník*, *příhradka* aj. Všesl. – p. *gród*, r. *górod*, s./ch. *grād*, stsl. *gradъ*. Psl. **gordъ* 'ohrazené sídliště', odtud 'hrad' v zsl., 'město' ve vsl.; v jsl. je obojí význam. Příbuzné je lit. *gardas* 'ohrada pro dobytek', gót. *gardas* 'dům, dvůr' (něm. *Garten* 'zahrada', angl. *yard* 'dvůr'), alb. *garth* 'ohrada', sti. *grhā-* 'dům' a snad i chet. *gurtā-* 'pevnost, hrad', vše k ie. **ghordho-* 'ohrazené místo' (A2), blízké je i lat. *hortus* 'zahrada', ř. *chortis* 'ohrada, dvůr' (ie. **ghorto-*).

hradit 'platiť'. Novější. Deprefixací (oddělením předpony) od *nahraditi*, *uhraditi* a to přeneseně od *hraditi* 'opevňovat, ohrazovat' (viz †*hrad*).

hrách, *hrášek*, *hrachový*, *hrachovina*. Všesl. – p. *groch*, r. *goróch*, s./ch. *gräch*. Psl. **gorchъ* (B8) nemá jistou etymologii. Blízké se zdá být lit. *garšas*, *garšvā*, lot. *gārša*, sthn. *gers*, nhn. *Giersch* (A8) znamenající různé druhy

polních trav. Vzhledem k tomu, že jde o název staré kulturní rostliny, je možný jeho původ z předie. substrátu (kořen *gar-* mají i některé román. názvy luštěnin, Ma²), méně pravděpodobná je genetická příbuznost se sti. *ghāršati* 'tře'.

hrachor 'druh luční či zahradní byliny'. Převzato Preslem z jsl. jazyků, kde slovo většinou znamená různé druhy vikve. Dále viz †*hrách*.

hrana¹, *hranarý*, *hranol*, *hranit*, *zahranit*, *vyhranit* (*se*), *hranice*, *hraniční*, *zahraniční*, *pohraniční*, *pohraničník*. Všesl. – p. *grań*, r. *gran* tv., s./ch. *grána* 'větev', stsl. jen odvozené *granica* tv. Psl. **granb*, **grana*, původně asi 'větev, výrůstek', se vykládá z ie. **ghrō-n-* od **ghrē-* 'vyrážet (o rostlině), vyčnívat', příbuzná slova jsou hlavně v germ. jazycích – něm. *Granne* 'osina', *grün* 'zelený', *Gras* 'tráva', angl. *grow* 'růst'. Z významu 'ostrý výčnělek, větev' jednak 'kupa dříví' (č. *hranice*, nář. *hraň*), jednak 'roh, hrana' a konečně 'mez, dělicí čára'. Pokusy etymologicky oddělit tyto významy (Ma² má dokonce pro každý uvedený význam jiný původ!) jsou nepřesvědčivé. Srov. †*hrozen*, †*hrot*.

hrana², **hrany** (pl.) 'vyzvánění za zemřelého'. Mimo č. a slk. jen v hl. *hrono* 'věta, pauza, tep', dl. *grono* 'řeční, řeč', *feč*, *pověst* a stsl. *granъ* 'verš'. Psl. **gornъ* je asi starý rituální termín, související s lit. *girti* 'chválit, oslavovat', sthn. *queran* 'vzdychat', sti. *grñāti* 'vzývá, chválí, zpívá' a asi i lat. *grātēs*, *grātiās* 'díky' (srov. šp. *gracias*, it. *grazie* tv.) z ie. **g^{er}-* 'chválit, velebit'. Srov. †*uhranout*.

hranostaj. P. *gronostaj*, r. *gornostāj* (str. *gornostal*'), sln. *grānoselj*, v ostatních jsl. jazycích a luž. chybí. Nejasné i pokud jde o rekonstrukci psl. tvaru (**gornostalb*, **gornostajb*?). První část připomíná lit. *šarmuō*, sthn. *harmo*, rétorom. *carmun* z ie. **kor-men-*

(viz ↑*hermelín*), ale jsou tu problémy hláskové, druhá část nejasná. Za úvahu stojí výklad ze stsas. **harmenes-tail-*, vlastně 'ocas hranostaje' (srov. angl. *tail* 'ocas'), slabinou je hlavně nedoloženost stsas. slova.

hrát. Viz ↑*hra*.

hráz. Všesl. – p. *grodza*, r.d. *goróža*, sln. *grája* 'ohrada', stsl. *grāzdb* 'stáj'. Psl. **gord'w*/**gord'a* (B3,B8), dále viz ↑*hrad*.

hrazda, hrazdový. Dříve *hrázda* 'bidlo, rovná tyč' (Jg), jen č. Odvozeno od staršího *hráz*, *hráže* 'tyč, lať, to, čím se zahrazuje' (viz ↑*hrad*, ↑*hráz*). Využito Tyršem jako název tělocvičného náradí.

hrb, hrbáč, hrbatý, hrbol, hrbolatý, hrbít se, nahrbit (se), shrbit (se), vyhrbit (se), pahrbek. Všesl. – p. *garb*, r. *gorb*, s./ch. *gʻba*, stsl. *grōba*. Psl. **gōrba* bývá spojováno se stpr. *garbis* 'hora' (možná výpůjčka z p.), ir. *gerbach* 'svraštelý', isl. *korpa* 'vráska' z ie. **ger-b-* 'ohýbat se, vinout'. Srov. ↓*hrbet*.

hrčēt. Onom. Srov. ↓*hrkat*.

hrdina. Jen č. a slk. Viz ↓*hrdý*.

hrdlička, hrdličkovat se. Stp. *gar(d)lica*, r. *górlica*, s./ch. *gʻlica*, stsl. *grōlica*. Evidentní souvislost s ↓*hrdlo* lze brát jako prvotní ('pták s hrdelním hlasem'), či jako druhotnou (vliv lid. etym., (D2)). Pro druhou možnost (psl. **gōrlica* z onom. **gur-*) svědčí sln. *grlíti*, *grúliiti* 'vrkat' i lat. *turtur* 'hrdlička', něm. *Turteltaube*, angl. *turtle-dove* tv. z onom. **tur-*.

hrdlo, hrdelní, hrdlořez. Všesl. – p. *gardlo*, r. *górlo*, s./ch. *gʻlo*. Psl. **gōrdlo* má nejbliže k lit. *gurklỹs* 'vole, ohryzek (v krku)', stpr. *gurcle* 'hrdlo', vše z ie. **gʻr-tlo-*, podobný útvar je ř. *báráthron* 'propast, doupe' (A3,A7). Východiskem je ie. **gʻer-* 'požírat, pohlcovat', k němuž viz ↓*žrát*.

hrdý, hrdost, hrdina, hrdinka, hrdinný, hrdinský, hrdinství, pohrdat, pohrdavý. Všesl. – p.d. *gardy* 'vybíravý, hrdý', r. *górdyj* 'hrdý', s./ch. *gʻd* 'ošklivý, obrovský', stsl. *grōdъ* 'hrdý, hrozný'. Těžko slučitelné významy psl. **gōrdō* činí potíže. Nejsnáž lze vyjít z ie. **gʻer-d-* 'těžký' a spojit s lit. *gurdūs* 'unavený, malátný', lat. *gurdus* 'tupý, hloupý', ř. *bradỹs* 'těžký, pomalý'. Vývoj významu od 'těžký, pomalý ap.' jednak k 'hrdý, pyšný', jednak přes 'obrovský, hrozný' k 'zlý, ošklivý' pak je přijatelný a má i paralely v jiných jazycích.

hrkat, hrkot, hrknout, vyhrknout. Onom. Srov. ↑*hrčēt*.

hrma 'kožní vyklenutí před stydkou sponou u žen (Venušin pahorek)'. Jen č., málo jasné. Asi souvisí s nř. *hrmulec*, *grmol* 'boule', to pak se s./ch. *grām*, *grūm* 'kousek, hrouda', r.d. *grum* 'hrouda' i lit. *grūmulas* 'chuchvalec, klk'.

hrnec, hrnek, hrneček, hrněř, hrněřství. Všesl. – p. *garniec*, str. *gornecb*, s./ch.d. *gʻnac*, stsl. jen odvozené *grōnbčarb*. Psl. **gōrnecb* je vlastně zdobnělina od **gōrnō* 'pec', jemuž stojí nejbliže lat. *funus*, *forñax* tv., sti. *ghñá-* 'žár' z ie. **gʻhñ-no-* (A3,A7) od **gʻher-* 'hořet' (viz ↑*hořet*). Odvozeno od názvu pece proto, že obojí bylo z hlíny, hrnec mohl pec tvarově i funkčně (např. uchováváním žhavého dřevěného uhlí) připomínat (Ma²).

hrnout, nahrnout, odhrnout, zahrnout, přihnout, rozhrnout, ohrnovat, shrnovat, úhrn, souhrn aj. P. *garnqč*, r.d. *gornút*, s./ch. *gʻnuti*. Psl. **gōrʻ(n)qti* z **ggt-* je rozšířením ie. **ger-* 'sbírat', přibližně je lit. *žeřti* 'hrabat', lat. *grex* 'stádo' (srov. ↑*agregát*), ř. *ageřrō* 'sbírák' (srov. *agorá* 'shromáždění, tržiště'). Srov. ↓*hrst*, ↓*hromada*.

hrob, hrobový, hrobka, náhrobní, náhrobek, hrobník, hrobař, hrobařik. Všesl. – p. *grób*, r. *grob*, s./ch. *grōb*,

stsl. *grobъ*. Psl. **grobъ* je odvozeno od **grebtī* (viz †*hrabat*, †*pohřbít*), stejně je něm. *Grab*, angl. *grave* tv. od něm. *graben*, angl. (*to*) *grave* 'kopat, rýt', srov. i †*rov* od †*rýt*.

hroch. Utvořeno Preslem, není však zcela jisté, zda od staršího *roch*, *hroch* 'válečný slon (věž) v šachu' (srov. †*rošáda*) (Ma²), či pouze z onom. *hrochati* 'bouchat, chrochlat' (HK).

hrom, *hromový*, *hromovat*. Od †*hřmít*.

hromada, *hromadný*, *hromadit*, *shromáždít*. Všesl. – p.d. *gromada*, r. *gromáda*, s./ch. *gròmada*, *gromáda*, stsl. *gramada*, *gromada*. Psl. **gramada*/**gromada* nemá jasné tvoření. Nejblíže mu stojí lit. *grāmatas* tv., dále je příbuzné angl. *cram* 'cpát', sthn. *krimman* 'tisknout', lat. *gremium* 'správní sbor', původně 'klín, lůno', sti. *gráma*- 'hromada, shromáždění', vše z ie. **gr-em-* od **ger-* 'sbírat'. Srov. †*hrouout*.

Hromnice 'katolický svátek slavený 2. února'. Světily se na něj svíce, které měly chránit proti hromu, tzv. *hromnice*.

hrot, *hrotový*, *hrotitý*. Jen slk. *hrot* tv. a p. *grot* 'hrot, kopí, úder'. Psl. **grotъ* má nejblíže k střhn. *grāt* (dnes *Grāte*) 'rybí kost, osina' z ie. **ghro-t-* od **ghrē-* 'vyrůstat, vyčnívat'. Srov. †*hrana*.

hrouda, *hroudka*. Všesl. – p. *gruda*, r. *grúda*, s./ch. *grúda*, stsl. *gruda*. Psl. **gruda* souvisí s lit. *grūsti* 'roztloukat', *grūdas* 'zmo', něm. *Griess* 'drobný písek, štěrk', angl. *grit* 'kamínek, štěrk', něm. *Grütze*, angl. *grits* 'krupice' a snad i lat. *rudus* 'štěrk', vše z ie. **ghreu-d-* 'rozemnout, rozdrolit'.

hroutit se, *zhroutit se*, *zhroucení*. Jen č., je však i sln. *zgrúditī se* tv. Lze spojit s lit. *griauti* 'ničit, strhnout' a lat. *in-gruere* 'vrazit, vtřhnout'. Na druhé straně však je nápadná blízkost staršího č. *routitī (se)* 'bořit, řítit (se)'

(Jg), které souvisí s †*řítit se* jako např. †*pohroužit* s †*pohřítit*, *h-* v *hroutit se* se pak vysvětluje různě (Ma² pod *řítit se*, HK). Nejasné, snad mušení více různých kořenů.

hroužit (se). Viz †*pohroužit se*.

hrozen, *hroznový*, *hroznovitý*. Stč. *hrozn*, náf. *hrozn*, *hrozna*. Stp. *grozno*, r. *grozd'* (str. *groznъ* 'vinohrad'), s./ch. *grôzd*, stsl. *grozdb*, *groznъ* i *greznъ*. Psl. **groznъ*/**grozno*, **grozdb*/**grozdb* aj. 'vinný hrozen' nemá bezpečné příbuzenstvo; obvykle se spojuje s psl. **granz*/**grana* 'větev' (viz †*hrana*!), něm. *Gras*, angl. *grass* 'tráva' aj. (ie. **ghrō-* 'vyrážet, vyčnívat'), pro výklad i rekonstrukci přípony je několik možností.

hrozinka. Z původního †*rozinka* lid. etym. (D2) k †*hrozen*.

hrozit, *hrozný*, *hroznýš*. Viz †*hrůza*.

hrst, *hrstka*. Všesl. – p. *garśc*, r. *gorst'*, s./ch.d. *grst*, stsl. *grastb*. Psl. **gorstb* (z **gort-t-* (A5)) je odvozeno od **gortati* od ie. **ger-* 'sbírat', tedy původně 'to, čím se sbírá, shrnuje'. Dále viz †*hrouout*.

hrtan, *hrtanový*. P. *krtani*, r. *gortán'*, sln.d. *grtān* 'hrdlo', stsl. *grtānb*, *grtānb* tv. Psl. **gortānb*, **gortānb* není slovotvorně zcela jasné, jeho základem však zřejmě je – stejně jako u †*hrdlo* – oslabený stupeň ie. kořene **g^her-* 'požírat, pohlcovat' (viz †*žrát*). Nepravděpodobnosti v některých slov. jazycích (p.) mohou být expresivního původu (srov. †*chřtán*).

hrubián, *hrubiánský*, *hrubiánství*. Podle něm. *Grobian* (srov. i č. *grobíán*, *krobíán*), jež je humanistickým výtvorem k něm. *grob* 'hrubý'. I přes hláskovou blízkost není něm. *grob* s naším †*hrubý* příbuzné, souvisí však s †*krupice*.

hrubý, *hrubost*, *hrubec*, *zhrubět*, *zhrubělý*. Všesl. – p. *gruby* (p.d.

gręby), r. *grúbyj*, s./ch. *grúb*, stsl. *grqbъ*. Psl. **grqbъ*, **grubъ* (B7) má nejbližší příbuzné v lit. *grūbti* (1.os. přít. *grumbū*) 'tuhnout, drsnět', lot. *grumbt* 'vráskovatět', u nichž je patrný vložený nosový element, který se předpokládá i u psl. slova. Vyvozuje se z ie. **ghreu-bh-* od **gher-* 'silně třít, rozdírat', původně tedy 'rozedřený, zdrsněný'. Srov. †*hrouda*, †*hrubián*.

hrud' *hrudní, hrudník, pohrudnice*. Všesl. – stp. *grędzi*, r. *grud'*, s./ch. *grúdi*. Psl. **grqbъ* je slov. inovací, proto nemá bezpečné příbuzenstvo. Snad lze spojit s lit. *grandà* 'hrubě přitesaný trám či prkno na podlahu', lat. *grunda* 'střecha, krov' z ie. **ghrondh-*, s jinou samohláskou pak stisl. *grind* 'rám, mřížka, ohrádka' (srov. †*hřada*). Snad tedy 'to, co kryje, orámovává srdce a jiné orgány'.

hruška, hrušeň, hruškový, hruškovitý, hruškovice. Všesl. – hl. *krušva*, p. *grusza*, r. *grúša*, s./ch. *kriúška*, sln. *hrúška* (čti *chr-*). Vzhledem ke kolísání počáteční souhlásky a k blízkosti lit. *kriáušē*, lot. *krausis* tv. se bsl. slova obvykle považují za výpůjčku z nějakého neznámého jazyka (Ma², HK). Méně věrohodný je domácí původ od psl. **grušiti*, **krušiti* 'rozrušovat, drobit' (podle měkké, krupičnaté struktury dužiny).

hrůza, hrůzný, hrozný, hroznýš, hrozivý, hrozit, pohrozit, zahrozit, vyhrožovat, výhrůžka, ohrozit, ohrožení, expr. *hrozitánský*. Všesl. – p. *groza*, r. *grozà* 'bouřka', s./ch. *gróza*, *gròza*, stsl. *groza*. Psl. **groza* má blízko k lit. *grazóti* 'hrozit', lot. *gręzuót* tv. i lit. *grasà* 'hrůza, hrozba', vztahy však nejsou zcela jasné. Dále se srovnává s ř. *gorgós* 'hrozný, strašný'. stír. *garg* 'drsný, divoký' aj. Snad vše z ie. **garǵ*, **gorǵ*, **groǵ* (A1) onom. původu (zvuk bouře ap.), pak by šlo o elementární příbuznost.

hryzat, hryzení, hryzec, přehryzat, ohryzat, ohryzek. Stč. *hrýzti*. Všesl. – p. *gryzć*, r. *gryzi'*, s./ch. *grįsti, grįzati*, stsl. *grysti, gryzati*. Psl. **gryzti*, **gryzati* má nejbližší příbuzné v lit. *gráužti*, lot. *grauži* tv., lit. *grūžtis* 'bolest v břiše' a ř. *brýčhō* 'skřípu zuby', východiskem je ie. **g^hrūǵh-*, **g^hreuǵh-* (A1,A3,B5).

hřad(a) 'bidlo, kde nocuje drůbež'. *hřadovat*. Dříve též 'trám, žerď' (Jg). Všesl. – p. *gręda*, str. *gręda* (pl.), s./ch. *gręda*, *gręda*, **grędъ* (B7) souvisí s lit. *grindà* 'prkno či trám na podlahu', *grįsti* 'pokládat podlahu' (z ie. **ghrendh-*), další souvislosti u †*hrud'*. Srov i †*hřidel*.

hřát, hřejivý, nahřát, prohřát, zahřát, rozehřát, ohřát, ohřev, vyhřát, výhřevný aj. Všesl. – p. *grzac'*, r. *gret'*, s./ch. *gręjati, grįjati*, stsl. *gręjati, gręti*. Psl. **gręjati*, **gręti* je pokračováním ie. **g^hhr-ē-* (srov. lot. *grēmens* 'žáha'), což je nulový stupeň ie. **g^hher-* 'horký'. Dále viz †*hořet*.

hřbet, hřbetní. Stč. i *chřbet*. Všesl. – slk. *chrbát*, p. *grzbiet*, r. *chrebét*, s./ch. *hřbat*, stsl. *chrbbōts*. Vztah mezi psl. **grbbōts* a **chrbbōts* je nejasný (jsou i zsl. nář. podoby s *k-* a dokonce *sk-!*). Vzhledem k potížím se slov. počátečním *ch-* (A8) je logičtější považovat za původní podobu s *g-* (srov. vztah *hrtan* – *chřtán*), i když je jen v č. a p., na druhé straně tam může jít o vliv slova †*hrb*. Další etymologie nejasná. Příbuznost s †*hrb* (Ma²) naráží na hláskoslovné obtíže, za úvahu stojí spojení s †*hřeben* (podobu kostry hřbetu i shoda v přenesených významech). Srov. ještě †*chřib*.

hřbitov, hřbitovní. Stč. *brítov, brítov*, což je výpůjčka ze sthn. *frīthof* z *frīten* 'hájit, skrývat' a *hof* 'dvůr', vlastně to byl původně prostor u kostela, kde platilo právo azylu. V č. lid. etym. (D2) přikloněno k *hřbít* (viz †*pohřbít*), v něm. zase k *Friede* 'mír, pokoj', tedy jakoby 'dvůr pokoje'.

hřeb. Viz ↓*hřebík*.

hřebec, hřebeček, hřebčín. Viz ↓*hřibě*.

hřebelec 'kovový kartáč na čištění srsti (koní ap.)', *hřebelcovat*. Stč. *hřebelce*. Odvozeno od psl. **grebti* 'hrabat, škrábat aj.' (viz ↑*hrabat*). Srov. i psl. (všesl.) **greblo* (č.st. *hřeblo* 'pohrabáč, hřebelec', stč. i 'hrábě') a ↓*hřeben*.

hřeben, hřebínek, hřebenový, hřebenovitý. Všesl. – p. *grzebień, r. grében, s./ch. grëben*. Psl. **greby* (gen. **grebene*) je odvozeno od **grebti* 'hrabat, škrábat' (viz ↑*hrabat*). Srov. ↑*hřebelec, †hřebet*.

hřebíček 'druh koření', *hřebíčkový*. Již stč. pomn. *hřebičky*, podle podoby sušených pupat hřebíčkovce kořeného. Dále viz ↓*hřebík*.

hřebík, hřeb, hřebíček, hřebíkový, hřebíkárna. Stč. *hřebí* 'hřebík, los' (ke změně formy srov. ↓*žebřík, †řepík, †klíh*). Ve významu 'hřebík' jen č. a sln.d. *žrébelj* (slk. *linec*, p. *gwoźdź* ap.), jinak např. v slk. *žreb*, ukr. *žéreb*, sln. *žréb*, stsl. *žrebjǫb* 'los'. Psl. **žerba, *žerbjǫb* 'los' (B8) je příbuzné s něm. *kerben* 'dělat vroubky', ř. *gráfō* 'škrábu, píšu' z ie. **gerbh-* 'škrábat' (snad souvisí s **ghreb-*, viz ↑*hrabat*) – losy totiž byly původně hůlky, do nichž byly vryty značky osob podrobených losu (Ma²). Ke změně *žř->hř-* v č. srov. ↓*hřibě*.

hřešit. Viz ↓*hřích*.

hřib, hřibek, hřibovitý. P. *grzyb, r. grib*, sln. *grīb*. (v jsl. kromě sln. slabě doloženo). Psl. **gribǫ* 'jedlá houba' není zcela jasná. Některé významy v r. dialektch ('hřeben země vzniklý při orání', 'vyvýšenina na cestě' ap.) ukazují na souvislost s ↑*hřeben, †hrabat* ap. Motivace pro 'houbu' ale není zcela jasná – snad 'vyvýšenina, kupka' či snad 'to, co se vyhrabává, vyrývá?' (srov. s./ch.d. *gribati* 'rýt, hrabat').

hřibě, hřibátko, hřiběcí, hřebec, hřebčín. Všesl. – slk. *žriebä, p. žrebie, r. žerebėnok, s. ždrėbe, ch. ždrijebe*, stsl. *žrěbę*. Psl. **žerbę* (B8, B7) asi souvisí s ř. *brėfos* 'zárodek, mládě' a sti. *gárbhu-* 'děloha, mládě' z ie. **g^herbh-* 'děloha, mládě' (A3). Č. počáteční *h-* vzniklo disimilací *žř-* na *hř-* (srov. ↑*hřebík*).

hřidel, hřidelový. Dříve 'osa, dřevo, na němž se něco točí' (Jg). P. *grzgdziel, grzėdziel, r. grjádil', s./ch. grėdelj* ukazují na původní význam 'hřidel u pluhu', tj. 'dřevo, které spojuje zadní část pluhu s přední'. Psl. *grėdelb* se nápadně shoduje se sthn. *grintil, grindil* tv. Dříve se proto slov. slovo považovalo za výpůjčku z něm.; vzhledem k jeho prokazatelným domácím souvislostem (viz ↑*hřada*) je však pravděpodobnější opačně přejetí, případně genetická příbuznost obou slov.

hřích, hříšek, hříšný, hříšník, hříšnice, hřešit, zhřešit, prohřešit (se), prohřešek. Všesl. – p. *grzech, r. grech, s. grėh, ch. grijėh*, stsl. *grėchǫ*. Psl. **grėchǫ* je výraz již předkřesťanský, původní význam asi byl 'chyba, sejítí (z cesty) ap.' (srov. ↓*pohřešit*). Nejpřijatelnější je spojení s lit. *graižūs* 'šikmý', lot. *greiz* 'křivý' z bsl. **groi-* rozšířeného ve slov. o -*so-* (A8, B2) či přímo expr. -*ch-*. Další ie. souvislosti jsou nepřesvědčivé.

hřímat. Iterativum (opětovací sloveso) k ↓*hřmít*.

hřivna. Všesl. – p. *grzywā, r. gríva, s./ch. gríva*. Pro psl. **gríva* 'dlouhá srst na krku zvířat' se předpokládá původní význam 'krk, šíje'. Příbuzné je sti. *grivǫ* 'krk, šíje', av. *grivā* tv., lot. *gríva* 'ústí řeky, delta', vše z ie. **g^hrīva* 'krk' utvořeného od oslabeného stupně kořene **g^her-* 'požírat, polykat' (srov. ↑*hradlo, †žrát*). Srov. také ↓*hřivna*.

hřivna 'stará váhová a mincovní jednotka'. Všesl. – p. *grzywna, r.d. grívna, s./ch. grívna* 'náramek', stsl.

grivbna 'náhrdelník, náramek'. Psl. **grivbna* je odvozeno od **griva* (viz ↑*hřívá*), původně tedy znamenalo 'náhrdelník'. Odtud pak jsl. 'náramek' a zsl., vsl. 'peněžní či váhová jednotka (stříbra, zlata)'. Přenesený význam 'talent' jen v č. a slk.

hřmět, hřmít, hřmění, hřmot, zahřmít. Všesl. – p. *grzmieć*, r. *gremét*, s. *gřmeti*, stsl. *grbměti*. Psl. **grbměti* souvisí s lit. *grumėnti*, *grumėti* 'temně dunět', lot. *gremt* 'mručet' i něm. *gram* 'zlý', angl. *grim* 'ponurý, hrozivý, vzteklý', av. *gram-* 'rozllobit se' od ie. **ghrem-* 'temně znít, zlobit se'. Srov. ↓*ohromný*.

huba, hubice, hubička, hubatý, hubovat, vyhubovat, náhubek. Všesl. – p. *gęba*, r. *gubá*, s./ch. *gübica*. Psl. **gqba* 'ústa, tlama' se obvykle spojuje s homonymním **gqba* (↑*houba*) (HK) na základě určitých shodných významových rysů ('něco měkkého, napuchlého ap.'). Řada jiných autorů (Ma²) však odděluje a spojuje s ř. *gamfa* (pl.) 'čelisti' (z ie. **ghambh-*).

hubený, hubnout, zhubnout, pohublý, vyhublý, expr. hubeňour. Stč. *hubený* 'ubohý, chudý, bídný', z toho 'tenký, vyzáblý'. Jen č., od ↓*hubit*.

hubertus 'plášť z látky s dlouhým vlasem (původně myslivecký)'. Podle patrona myslivců, biskupa sv. *Huberta* (↑728).

hubit, hubení, hubitel, vyhubit, zahubit, záhuba. Všesl. – p. *gubić*, r. *gubít*, s./ch. *gübiti*, stsl. *gubiti*. Psl. **gubiti* je tzv. kauzativum (srov. ↓*trápit*, ↑*bavit*) k **gybnqti* (viz ↓*hynout*).

hučet, hučení, hukot, hučivý, zahučet, prohučet, přihučet. P. *huczeć*, str. *gučati*, sln. *gučáti*. Onom., srov. ↑*houkat*.

hučka ob. expr. 'klobouk'. Asi expr. přetvoření něm. *Hut* tv.

hudba, hudební, hudebnost, hudebník, hudebnina. Stč. *hudba*, původně jen

'smyčcová hudba, smyčcový nástroj'. Jen č. a slk. (sln. *gódba* je asi z č.). Od psl. **gqsti* (viz ↑*housti*, 1. os. přít. *hudu*).

hudlařit zast. hanl. 'nepořádně něco dělat', *hudlař*. Z něm. *hudeln* tv. od *Hudel* 'hadr'.

hudrovat, zahudrovat. Z citosl. *hudry* *hudry* označujícího křik krocana, onom. původu.

hugenot 'francouzský kalvinista', *hugenotský*. Nejprve v podobách *aygenot* aj. z něm. (švýc.) *Eidgenosse* 'spříšezenec' (něm. *Eid* 'přísaha', *Genosse* 'soudruh'), jak se nazývali přívrženci švýc. konfederace. V politickém smyslu poprvé užito o Ženevanech, kteří se ke konfederaci připojili (1518). Jméno se pak přiklonilo k fr. *Hugues* 'Hugo', snad podle jednoho z vůdců *Huguese Besançon*.

huhlat, huhňat. Zdvojení onom. základu *hu-*.

hukot. Viz ↑*hučet*.

hůl, hůlka, hůlkový. Stč. *hól*. Ve významu 'tyč s rukojetí' jen č. Sln. *gól* 'kmen mladého stromu bez větvi', r.d. *gol'já* 'větve' ukazují na psl. **golb* související s **gola* (↑*holý*). Původně tedy 'holá větve, holý krmínek'.

hulákat. Onom. z citosl. *hulá*, varianty k *hola* ap., srov. i ↑*halekat*.

hulán hist. 'jízdni voják'. Přes p. *ulan* snad z mong. *ulan* 'červený' (mong. jízda měla červené kabáty) (Ma²).

hulit expr. 'kouřit', *nahulit, vyhulit, zahulit*. Jen č., nepřiliší jasné. Snad z něm. *hüllen* 'zahalovat, zakrývat' (tedy 'zahalovat dýmem') (HK). U Jg *huliti, houliti* znamená naopak 'jasnit', *vyhulit se* 'vyjasnit se' (k tomu Ma²), srov. i ↑*halit*.

hulvát 'sprosták, hrubián', *hulvátský*. Jen č., nejasné. Jako příjmení doloženo již koncem 14. st. (Ma²). Výklad od

†*hulákat* (HK) neuspojuje. Upozorňujeme i na střhn. *hulwen* 'pošpinit', i když případné přejetí naráží také na značné potíže, především slovtvorné.

humanismus 'evr. kulturní hnutí obracející pozornost k antice a k člověku (14.–16. st.)', *humanistický*, *humanista*, *humanita*, *humánní*, *humánnost*. K lat. *hūmānus* 'lidský', *hūmānitās* 'lidství' od *homō* 'člověk'. Srov. †*homunkulus*, †*humus*.

humbuk 'reklamní balamucení, podvod'. Z angl. *humbug* tv. a tam snad nějakou málo jasnou metaforou z *hum* 'bzuchet' a *bug* 'brouk'.

humidita 'vlhkost'. Z lat. *hūmiditās* od *hūmidus* 'vlhký'. Srov. †*humor*.

humno 'pozemek za stodolou'. Všesl. – p. *gumno*, r. *gumnó*, s./ch. *gúmno*, stsl. *gumьno*, vše ve významu 'upěchované místo k mlácení obilí' (též ve starší č.). Psl. **gumьno* je jen slov. a nepřilíš průhledné. Obvykle se přijímá výklad, že je to složenina z ie. **g^hou-* 'hovězí dobytek' (viz †*hovado*) a **men-* 'mačkat, šlapat' (viz †*mnout*); bylo to tedy místo, kde dobytek vyšlapával zrní z klasů, což je způsob mlácení obilí doložený u starých Slovanů (HK, Ma²).

humor, *humorný*, *humorista*, *humoristický*, *humoreska* (podle †*groteska* ap.). Přes něm. *Humor* z angl. *humour* 'humor, nálada, povaha; vlhkost, mok' a to přes fr. z lat. *hūmor* 'vlhkost, tekutina' (srov. †*humidita*). Ve starověku i středověku se věřilo, že temperament, nálada ap. jsou výsledkem proudění tělesných šťáv (srov. †*flegmatik*, †*choleric* atd.).

humpolácký expr. 'neforemný, nemotorný'. Snad z něm. *Humpeler* 'břídil' (přikloněním ke jménu města *Humpolce*) (Ma²).

humr 'velký mořský rak', *humrový*, *humří*. Z něm. *Hummer* a to ze stisl.

humarr tv. To asi nějak souvisí s ř. *kámmaros* tv., ale další určení souvislostí je obtížné.

humus 'úrodná prst', *humusový*, *humusovitý*. Z lat. *humus* 'země, prst', jež souvisí s †*země*. Srov. také příbuzné lat. *homō* 'člověk', vlastně 'pozemšťan' (srov. †*homunkulus*, †*humanismus*).

huňatý, *huňáč*. Jen č. a slk. Od †*houně*.

hunt (*být na huntě*) ob. 'být na mizině'. (z)*huntovat* '(z)ničit'. Podle něm. *auf den Hund kommen* 'přijít na mizinu', doslova 'přijít na psa'. *Pes* je často využíván pro podobné negativní příměry – srov. *pod psa*, *ve psí*, *psí život* ap. K něm. *Hund* viz †*pes*.

hup citosl., *hup(s)nout*. Onom. původu, srov. †*hop*.

hurá citosl. Do č. i ostatních slov. jazyků (srov. r. *urá*) asi z něm. *hurra*, jež bývá vyvozováno z *hurren* 'rychle se pohybovat' (srov. angl. *hurry* 'spěchat'). Uvádí se však i tur. *urá* 'bij' (Ma², HK).

hurikán. Z angl. *hurrican* ze šp. *huracán* a tam z řeči karibských domorodců. Jinými cestami ze stejného základu vzešlo †*uragán*, †*lorkán*.

huriska '(muslimská) milostnice'. Z per. *húri* z ar. *hurí* 'černooký'.

hurónský (řev). Podle severoamerického indiánského kmene *Huronů*.

hurtem. Viz †*zhurta*.

hůř(e). Z psl. **gor-je* (C2, C5). Viz †*horší*.

husa, *husička*, *husí*, *house*, *housátko*, *husák*. Stč. *hus*. Všesl. – p. *geš*, r. *gus'*, s./ch. *gúška*, stsl. *gqsъ* jen v přeneseném významu 'část lisu na ovoce'. Psl. **gqsъ* odpovídá lit. *žqsis*, lot. *zuooss*, něm. *Gans*, angl. *goose*, lat. *ānser*, ř. *chén*, sti. *hamsá-* vše z ie. **ǵhans-* (A1, A2), ve slov. je však *g-* místo očekávané

střednice za *g-*. Původ asi onom., podle husího křiku *ga-ga*.

husar 'jízdní voják', *husarský*. Z maď. *huszár*, původně 'lehký jízdní voják v regionálním kroji' (2. pol. 15. st.). Další původ není jistý. Snad přes jsl. jazyky ze stř. *koursários* (střlat. *cursorius*) 'lupič, zbojník' (srov. *↓korzár*).

huspenina. Stč. *uspenina, uspena*. Jen č. Vykládá se z něm. *Eisbein* 'ovarové kolínko', vlastně 'studené jídlo z vepřových nožiček' (z něm. *Eis* 'led' a *Bein* 'noha'), ale zvláště *u-* za *ei-* je divné (Ma²). Možná kontaminace s jinými slovními základy (HK).

hustý, *hustota, hustit, zahustit, nahustit, přehustit, hustilka, houstnout, zhoustnout, houštit, houšтина*. Všesl. – p. *gęsty*, r. *gustój, s./ch. gúst, stsl. gęstb*. Původ psl. **gęstb* není jistý. Srovnání se stlit. *gánstus* 'bohatý, zámožný', lot. *guosts* 'množství, masa' příliš neuspokojuje významově, s ie. **gem-* 'mačkat' (viz *↓ždímat*) zase slohotvorně. Řešení nenabízí ani často přijímané spojení s *↓hutný* (Ma², HK).

huť, *hutní, hutník, hutnický, hutnicví*. Ze střhn. *hütte* 'domek, stan, budova pro tavení rudy' (dnes *Hütte* 'chata, huť'). Souvisí s *↓kutat*.

hutný, *hutnost*. Jen č. a slk., r.d. *gut* 'houšтина'. Spojováno s *↑hustý* (z psl. **gęt-t-*, A5, B7) (HK, Ma²), adj. *hutný* by pak bylo starobylejší. Potíž je v tom, že je tak okrajově doloženo a první č. doklady jsou až u Jg. Další přesvědčivé příbuzenstvo beztak chybí.

hvězda, *hvězdička, hvězdný, hvězdnarý, hvězďář, hvězďárský, hvězďářství, hvězďárna, hvězďice*. Všesl. – p. *gwiazda*, r. *zvezdá, s. zvezda, ch. zvizjeda*. Psl. **gwězda* prodělalo v jsl. a vsl. druhou palatalizaci (B1) (srov. i *↓květ*, s nímž možná vzdáleně souvisí). Příbuzné je lit. *žvaigždė*, lot. *zvaigzne* tv., stpr. *swaigstan* 'záře, svit' a snad

i ř. *foiřos* 'svítící' z ie. **ghyoig^h-* 'svítit, záře' (A1, A3, B2). Ve slov. je ovšem g-místo očekávané střednice za *g-*. V druhé části bsl. slov se většinou hledá ie. **stā-* 'stát', dohromady tedy 'stojící záře' (na rozdíl od slunce či měsíce), stejný kořen je i v něm. *Stern*, angl. *star*, lat. *stella*, ř. *astér* aj. tv.

hvízdát, *hvízdnout, hvízd, hvízdavý, zahvízdát, pohvízdovat (si)*. Onom. původu, srov. *↓svist*.

hvozd kniž. 'velký, hustý les'. Hl. *gòzd*, stp. *gozd*, sln. *gòzd*, jinde chybí. Psl. **gvozd* 'les' se obvykle spojuje s **gvozd* 'dřevěný' hřebík' (srov. *↓hvozdík*), ač jejich původ ani výchozí význam nejsou zcela zřejmé. Snad lze vyjít z původního významu 'větev, špička stromu'. Příbuzné je asi střhn. *queste, quast* 'chomáč listí, koště' (dnes *Quaste* 'střapec'), východiskem je ie. **gues-d-* s nejistým významem.

hvozdík 'druh květiny'. Přejato Preslem z p. *gwoździk*, vlastně 'hřebíček' (srov. p. *gwóźdz, r. gvozd* 'hřebík'), protože připomíná květ hřebíčekovce (viz *↑hřebíček*). Dále viz *↑hvozd*.

hyacint 'druh zahradní či pokojové květiny'. Přes lat. *hyacinthus* z ř. *hyákinthos* neznámého původu.

hýbat (se), *hybný, shýbat (se), ohýbat, ohyb, uhybat, úhybný, zahýbat, rozhybat, vyhybat (se), vyhybavý, výhybka, pohybovat (se), pohyb, pohyblivý aj.* Všesl. – stp. *gibač, r. -gibati*, s./ch. *gibati*, stsl. *pręgybati*. Psl. **gybati* a **gabnqti* (viz *↑hnout*) souvisí s lit. *gaūbti* 'klenout se', lot. *gubt* 'sklánět se', stangl. *geap* 'zahnutý' z ie. **gheub(h)-* 'ohýbat, pohybovat'. Srov. *↓hynout, ↑hbitý, ↑hebký*.

hybrid 'kříženec', *hybridní, hybridizace*. Z lat. *hybrida* 'míšenec' a to nejspíš z ř. *hýbris* 'zpučnost, svévole' (tedy 'svévole vůči přírodě při křížení biologických druhů').

hýčkat, *zhýčkaný*. Má blízko k něm. *hätscheln* tv. a *hutschen* 'houpat', což jsou expr. slova nejasného původu. Snad jde stejně jako u *↑hačat* o expr. slova z dětské řeči.

hydra 'mnohohlavá vodní saň'. Z ř. *hýdra* tv. k *hýdōr* 'voda' (viz *↓voda*). Srov. *↓hydrant*, *↓hydro-*. Souvisí s *↓vydra*.

hydrant 'zařízení pro odběr vody z potrubí'. Z angl. *hydrant*, uměle utvořeného k ř. *hýdōr* 'voda'. Srov. *↓hydro-*.

hydrát 'sloučenina obsahující v molekule či krystalu molekuly vody'. Uměle utvořeno k ř. *hýdōr* 'voda'. Srov. *↓hydro-*.

hydraulický 'využívající energie kapalin', *hydraulika*. Přes moderní evr. jazyky z ř. *hydraulikōs* 'týkající se vodní píšťaly' od *hýdraulis* 'vodní píšťala' z *hýdōr* 'voda' a *aulōs* 'píšťala, trubice'. Srov. *↓hydro-*.

hydro- (ve složeninách) 'týkající se vody'. Z ř. *hýdōr* 'voda', jež souvisí s *↓voda*. Srov. *hydrometeorologie*, *hydroelektrárna*, *↓hydrolyza*, *↓hydroplán*, *↓hydroxid*, *↑hydraulický*, *↑hydra*.

hydrolyza 'rozklad sloučenin vodou'. Uměle z *↑hydro-* a ř. *lysis* 'odloučení, rozvázání' od *lýō* 'rozvazuji, uvolňuji'. Srov. *↑analýza*.

hydroplán 'letadlo startující a přistávající na vodě'. Uměle z *↑hydro-* a ř. *plános* 'bloudící' podle *↑aeroplán*.

hydroxid 'sloučenina kyslíčnicku kovu s vodou'. Viz *↑hydro* a *↓oxid*.

hyena, *hyenovitý*. Přes lat. *hyaena* z ř. *hýaina*, jež je utvořeno od *hýs* 'svině' na základě jisté podobnosti obou zvířat. Srov. *↓svině*.

hygiena 'obor zabývající se ochranou zdraví', *hygienický*, *hygienik*, *hygienička*. Přes něm. *Hygiene* z ř. *hygiēne* a to z ř. *hygieinōs* 'zdravý, léčivý' od *hygiēs* 'zdravý, čerstvý'.

hygroskopický 'schopný zadržovat vlhkost'. Uměle z ř. *hygrōs* 'vlhký, vlhkost' a *skapēō* 'pozoruji' (srov. *↓-skop*).

hyje citosl. Staré, těžko etymologizovatelné. Srov. *↑čehý*.

hýkat, *hýkání*. Onom., srov. *↑hekat*, *↑hejkal*.

hýl. Viz *↑hejl*.

hymen 'panenská blána'. Z ř. *hymén* 'membrána, (panenská) blána', jež asi vychází z ie **sǵū-* 'šít, vázat' (viz *↓šít*). Srov. *↓hymna*.

hymna, *hymnus*, *hymnický*. Přes lat. *hymnus* z ř. *hýmnos* 'zpěv, píseň, chvalo zpěv'. Možná souvisí s *↑hymen*; původní význam by pak byl 'píseň, jež spojuje (části obřadu)'.

hynout, *nehynoucí*, *zahynout*, *vyhynout*, *uhynout*, *úhyn*. Všesl. – p. *gináč*, r. *gǐbnut'*, s./ch. *gǐnuti*, stsl. *gybnŭti*. Psl. **gybnŭti* býval obvykle spojováno s **gybati*, **gǐbnŭti* (*↑hýbat*, *↑hnout*), předpokládá se vývoj významu 'uhýbat, ohýbat se (stářím ap.)' → 'hynout' (HK). Je však i lit. *geĩbti* 'slábnout, chřadnout' a lot. *geĩbt* 'umřít'. Snad tedy jde o kontaminaci více kofenů. Srov. *↑hubit*, *↓zhebnout*.

hyper- předp. 'nad-, pře-'. Z ř. *hypér* 'nad, za, přes', jež souvisí s lat. *super* tv. (*↓super-*), něm. *über*, angl. *over* tv. Srov. *hypermoderní*, *↓hyperbola*, *↓hypermangan*, *↓hypertenze*, *↓hypertrofie*. Opak *↓hypo-*.

hyperbola 'druh geometrické křivky; zveličení, nadsázka', *hyperbolický*. Z ř. *hyperbolē* 'přebytek, zveličení' od *hyperbállō* 'přehazuji, překypuji' (viz *↑hyper-*, *↑balistika*). Jako název jedné z kuželoseček vlastně opak ke slovu *↑elipsa*. Srov. i *↓parabola*.

hypermangan 'manganistan draselný (užívaný jako dezinfekční prostředek)'. Viz *↑hyper* a *↓mangan*.

hypertenze 'zvýšený krevní tlak'. Viz ↑*hyper* a ↓*tenze*.

hypertrofie 'nadměrné zvětšení'. Viz ↑*hyper* a ↑*trofie*.

hypnóza 'stav podobný spánku vyvolaný jinou osobou', *hypnotický*, *hypnotizovat*, *hypnotizér*, *hypnotikum*. Od ř. *hypnos* 'spánek, ospalost', jež souvisí se ↓*sen*, ↓*spát*.

hypo- předp. 'pod-'. Z ř. *hypó* 'pod, dole aj.', jež souvisí s lat. *sub* (↓*sub-*). Srov. ↓*hypotéka*, ↓*hypochondrie*, ↓*hypotéza*, ↓*hypofýza*. Opak ↑*hyper-*.

hypofýza 'podvěsek mozkový'. Z nlat. *hypophysis* a to k ↑*hypo-* (podle uložení na spodině mozku) a ř. *fýsis* 'vzrůst, přírodní síla ap.'. Vytváří hormony, které řídí činnost dalších žláz s vnitřní sekrecí.

hypochondrie 'sklon zveličovat či sugerovat si nemoc', *hypochondr*, *hypochondrický*. Z ř. *hypochondria* 'těžkomyslnost' z ↑*hypo-* a ř. *chóndros* '(prsni) chrupavka'. Podle představ antických lékařů vycházela sklíčenost z oblasti břicha, především ze sleziny. Srov. ↓*splín*, ↓*melancholie*.

hypokoristikon 'domácká podoba rodného jména', *hypokoristický*. Z ř. *hypokorizomai* 'zdrobňuji, chovám se dětsky' k ↑*hypo-* a ř. *kóros* 'hoch', *kórē* 'dívka'.

hypotaxe 'podřadnost (v souvětí)'. Z ř. *hypótaxis* 'podřízení' od *hypotássō* 'podřizují, podrobují' z ↑*hypo-* a *tássō* 'řadím'. Srov. ↓*parataxe*, ↓*taktika*.

hypotéka 'zástava nemovitosti'. Přes lat. z ř. *hypothékē* 'záruka' od *hypotithēmi* 'podkládám, kladu pod něco' z ↑*hypo-* a *tithēmi* 'kladu'. Srov. ↑*apatyka*, ↑*diskotéka*, ↓*hypotéza*.

hypotéza 'domněnka, předpoklad', *hypotetický*. Z ř. *hypóthesis* tv. od

hypotithēmi 'předpokládám' (viz ↑*hypotéka*). Srov. ↓*zeze*, ↓*protéza*.

hýřit, *hýřivý*, *hýřil*, *prohýřit*. Stč. *hýřiti* 'přestupovat příkázání, bloudit, hřešit', vedle toho bylo i *ohýřati* 'ztratit stud, zpustnout'. Jen č. Snad ze stfnh. *irren* 'bloudit, mýlit se' s předsunutím *h-* před nezvyklé počáteční *i-* (HK, Ma²). Zúžení významu na 'utrácet, žít rozmařile' možná i vlivem slovesa *hýsati*, *hejsati* (viz ↑*hejsk*).

hysterie 'neuróza projevující se prudkými citovými reakcemi a sklonem k dramatizaci', *hysterický*, *hysterik*, *hysterka*. Přes lat. k ř. adj. *hysterikós* 'týkající se dělohy' od *hystéra* 'děloha'. Od antických dob až do 19. st. se lékaři domnívali, že příčinou duševních obtíží žen jsou chorobné změny na děloze.

hytlák slang. 'krytý nákladní vagon'. Z něm. *Hütte(wagon)* od *Hütte* 'bouda, chata' (viz ↑*hut*).

hyzdit, *zohyzdit*, *ohyzdný*, *ohyzda*. Stč. *hyzditi* 'hanět, zavrňovat', *ohyzditi* 'zošklivit, zhanobit'. P.d. *gyzdic* 'špinit, hanobit', ale sln., s./ch. *gýzdati* znamená 'zdobit, strojit' (snad ironie?, Ma²). Psl. **gyzditi* z **gyd-diti* (A5). Příbuzné je mor. a slk. *hyd* 'drůbež, hmyz', *hydina* 'drůbež', r. *gúdkij* 'hnusný' a zřejmě i str. a stsl. *guditi* 'tupit, hanět'. Jako výchozí ie. tvar se předpokládá **gūd-*, jež lze s jistými hláskovými obtížemi spojit s **g^oōd-* (viz ↑*had*).

hýždě, *hýžděvý*. Stč. i *hýžě*, dl. *gižlu* 'stehno', p.d. *giža* 'kýta, stehenní kloub'. Jen zsl., z psl. **gyz-ja*. Souvisí se s./ch. *gúza* 'zadnice', sln. *gúza*, *góza*, r.d. *guz* tv., příbuzné je lot. *gūza* 'kyčel, bedro', lit. *gúžis* 'hlávka (zeli)', stpr. *gunsix* 'boule', ř. *gongýlos* 'okrouhlý', vše asi k ie. **gong-*, **goug-* tv. (A1).

CH

chabrus hov. 'slabý, nemocný'. Původní význam slova byl 'spolčení pro obchodní či politické machinace', původem arg. slovo se k nám dostalo přes něm. z hebr. (Ma²). V současné češtině starý význam zanikl a slovo se významově přiklonilo k ↓*chabý*.

chabý, *ochabnout*, *ochablý*. Jako adj. jen č. a slk., dále sem patří sln. *habéti* 'slábnout', p. *chabanina* 'špatné maso', r. *pochábnyj* 'neslušný' aj. Psl. **chabǫj* a jeho odvozeniny jsou etymologicky nejasné (A8), srov. ↓*chobot*.

chachar hanl. 'obyvatel Ostravska'. Původně právě v tamním nářečí 'ničema, trhan' (od konce 19. st.). Původ není jasný, uvažuje se o obměně jmen *Machar* či *Zachar* (Ma², HL) (srov. např. ↑*dacan*).

chajda. Expr. obměna ↓*chata*.

chalcedon 'druh polodrahokamu'. Přes lat. *chalcedonius* z ř. *chalkēdōn* podle maloasijského města *Chalcedonu* (dnešní Kadiköy na východním pobřeží Bosporu).

chaluha 'mořská řasa'. Výpůjčka z jsl.: sJch. *hǫluga* 'naplavené proutí', sln. *halōga* 'vodní řasy', stsl. *chaloga* 'živý plot'. Psl. **chaloga* nemá žádný přesvědčivý výklad. Jednou z možností je spojení s ↑*thaluz* (Ma¹, HL).

chalupa, *chaloupka*, *chalupář*, *chalupník*. Hl. *khalupa*, p. *chatupa*, v jsl. a vsl. doloženo jen okrajově. Psl. **chalupa* se podobá ř. *kalǫbē* 'chýše, chatrč' (viz ↓*koliba*), předpokládá se přejetí prostřednictvím nějakého germ. jazyka (A4).

chám¹ zast. hanl. 'sedlák, nevolník'. Podle biblického *Chámu*, zlořečeného syna Noemova, jehož syn Kenaan se měl stát 'nejbídnějším otrokem svých bratří'.

chám² 'sperma', *chámovod*. Nejspíš přenesením z ↑*chám*¹, údajně podle něm. slang. *kalter Bauer* 'sperma ejakulované při přerušované souloži', doslova 'studený sedlák', a to asi omylem či lid. etym. z nějakého neznámého základu (Ma²).

chameleon 'malý ještěř měnící barvu těla podle prostředí', *chameleonský*. Přes lat. z ř. *chamailēōn*, doslova 'pozemní lev' z *chamai* 'na zemi' a *lēōn* 'lev'. Srov. ↑*heřmáněk*.

chamrad 'bezenné věci, chátra, havěť, plevel'. Stč. *chamrad*, *chomrad*, *chamradie*, *chamrdie* 'roští, chrastí, bodláčf'. Jen č. a slk., vedle toho je p. *chaberdzie* 'chrastí' i ukr.d. *chámorod* 'stín, temné místo'. Slova zcela nejasná. Vše nasvědčuje tomu, že zde došlo k míšení různých základů.

chamtivý, *chamtivost*, *chamtivec*. Od méně častého *chamuit*, v mor. nářečích *chamat*, *chamtat* 'dychtivě brát, chtivě jíst', přfbuzné je sln. *hāmati* 'jíst', b. *chāmam* tv. Asi onom. původu, srov. ↓*chramstnout* a citosl. *ham*.

chán hist. 'mongolský či turecký kmenový vládce', *chanát*. Z tur. *khān* 'vládce, pán'.

chaos 'zmatek', *chaotický*. Z ř. *cháos* 'směsice, prázdný prostor'. Využito bruselským chemikem Van Helmontem (17. st.) při vytvoření termínu *gas* 'plyn', který přešel do většiny evr. jazyků.

chápat, *chápatý*, *chapadlo*. Viz ↓*chopit*.

charakter 'povaha', *charakterní*, *charakterový*, *charakteristika*, *charakteristický*. Přes něm. a lat. z ř. *charaktēr* 'vryté znamení, vlastnost, rys' od *charássō* 'zahrocuji, ryji, škrábu'.

chargé d'affaires 'pověřený zástupce (vel)vyslance'. Složeno z fr. *chargé* 'naložený, pověřený' (viz ↓*šarže*), *de* (viz ↑*de*-) a *affaires* (pl.) (viz ↑*aféra*).

charisma 'silné kouzlo osobnosti', *charismatický*. Z ř. *chárisma* 'dar z milosti', v křesťanském pojetí 'zvláštní dar Ducha svatého'. Od *charízomai* 'prokazují milost' od *cháris* 'radost, přízeň, milost'. Srov. ↓*charita*.

charita 'dobročinnost, křesťanská láska', *charitativní*. Z lat. *cāritās* 'láska, úcta' od *cārus* 'drahý, milý'. Počáteční *ch-* asi podle angl. *charity*, fr. *charité* a tam pravidelným vývojem z lat.

charleston 'společenský tanec amer. původu'. Podle města *Charleston* ve státě Jižní Karolina na východním pobřeží USA.

charta 'základní listina stanovující určitá práva, zásady ap.'. Z lat. *charta* 'list papíru, spis' z ř. *chárītēs* tv. Srov. ↓*kuria*.

chasa 'banda, vesnická mládež', *cháska*, *chasník*. Již stč., jen zsl. Asi ze sthn. *hansa* 'zástup, skupina', později 'středověký obchodní spolek severoněmeckých měst', nejistého původu.

chata, *chatka*, *chatička*, *chatový*, *chatař*, *chatařský*, *chatařit*. Novější přejímka z vsl. *cháta* (slovo se vyskytuje především v ukr. a br.) a tam z írán. *kata*- 'dům, sklep, jáma', zřejmě po změně *k-* > *ch-* v některých írán. jazycích. Srov. ↓*kotec*, ↓*chatrč*.

chátrat, *chátra*, *chatrný*, *zchátrat*, *zchátralý*. Stč. *chaterný*, *chatrný* 'chatrný, nuzný, nízký'. Jen č. a slk., nejasné. Srovnání s lit. *katėti* 'vadnout, chřadnout' či lit.d. *skototi* 'mít nedostatek' nepřesvědčuje.

chatrč. Stč. *katrčě* (často pl.). Jen č. Jistě souvisí se slk. *katřčka* tv. (Jg), jež je od *koterec*, *kotrec* 'bouda, kotec'

a to od psl. **kotъ* (viz ↓*kotec*). Těžko vysvětlitelné je však *ka-* místo *ko-*.

-cházet. Viz ↓*chodit*.

chcát vulg. 'močit', *chcanky*, *nachcat*, *pochcat*, *přechcat*, *vychcat* (*se*), *vychcaný*, *uchcávat*. Disimilací ze *scát*, jež odpovídá p. *szezac*, r.d. *scat*, sln. *scáti*, stsl. *sčaciti*. Psl. **sčaciti* souvisí s něm. *seichen* 'cedit', stl. *siñčati* 'líje, polévá' z ie. **sik^h*- 'trousit, cedit, vylévat'. Změna významu ve slov. možná z tabuových důvodů. Souvisí se ↓*sít*.

chcípát vulg. 'mřít', *chcípnout*, *chcípák*, *pochcípát*, *chcíplostina*. Ze *scípát* (jako ↑*chcát* ze *scát*), srov. s./ch.d. *scipati se* 'tuhnout mrazem'. Souvisí s ↑*cepenět*.

chechtat se, *chechtavý*, *chechtot*, *zachechtat se*, *rozchechtat se*, *uchechtnout se*. Onom., srov. r. *chochotát*, lat. *cachināre*, ř. *kacházō* tv.

chemie, *chemický*, *chemik*, *chemikálie*, *chemo-*. Přes něm. *Chemie* ze stílat. *chemia*, *chymia* a to z ř. *chēmeía*, *chýmeía* 'míšení, zpracování kovů', jehož původ není jasný. Srov. ↑*alchymie*.

cherubín 'druh anděla'. Přes lat. *cherubin*, *cherubim* z ř. *cheroubim* z hebr. *kerūbim*, což je pl. k *kerūb* tv., jehož další původ není jasný.

chichotat se. Onom. Srov. ↑*chechtat se*.

chiliasmus 'blouznivá víra v příchod tisícileté říše Kristovy na zemi'. Od ř. *chilíás* 'tisícovka' od *chílioi* 'tisíc'.

chiméra 'vidina, iluze', *chimérický*. Přes něm. *Chimäre*, lat. *chimaera* z ř. *chimaíra*, původně 'koza', pak v mytologii 'nestvůra chrlící oheň, se lví hlavou, kozím tělem a hadím ocasem'.

chinin 'alkaloid obsažený v kůře chinovníku (lék proti malárii)'. Přes něm. *Chinin* a it. *china*, *chinina* ze

šp. *quino* a to z kečuánštiny, jazyka peruánských Indiánů.

chiromantie 'hádání z ruky'. Z ř. *cheír* 'ruka' a *manteía* 'věštění'. Srov. ↓*chirurg*.

chirurg 'lékař operatér', *chirurgka*, *chirurgie*, *chirurgický*. Přes lat. *chirurgus* z ř. *cheirourgós* ('obratně') pracující rukama' z *cheír* 'ruka' a činitelského jména ke slovesům *ergázomai*, *érdō* 'dělám'. Srov. ↑*energie*, ↓*orgie* ap.

chitín 'organická látka zpevňující kryt těla členovců'. Z fr. *chitine* a to podle ř. *chitón* 'kabátec, oděv, ochrana'.

chlad, *chladný*, *chladivý*, *chladit*, *chladicí*, *chladíč*, *chladírna*, *chladnička*, *ochladit*, *nachladit se*, *nachlazení*, *prochladnout*, *zchladnout*. Věsl. – p. *chtód*, r. *chólod*, sJch. *chlád*, stsl. *chladъ*. Psl. **choldъ* (B8) má zřejmě nejbliže ke gót. *kalds* 'studený' (něm. *kalt*, angl. *cold* tv.) z ie. **gol-dho-* od **gel-* (patří sem i lat. *gelidus* tv.). Na druhé straně je lit. *šáltas* tv., které ukazuje na ie. **kol-to-* od **kel-* tv. (ie. **gel-* i **kel-* asi budou varianty téhož kořene). Pro slov. je pravděpodobnější vyložení *ch-* z *g-* (srov. ↑*hřbet*, ↓*chřtán*), i když příčiny změny jsou sporné (A8).

chlácholít, *chlácholivý*, *uchlácholit*. Ve stč. i s významem 'lichotit'. Jen č. Expr. zdvojení kořene **chol-chol-* (B8), který je v r. *chólit* 'pečlivě se starat'.

chlap expr., *chlapík*, *chlapec*, *chlapeček*, *chlapský*, *chlapecký*, *pochlapit se*, *chlápek*, *chlapák*. Stč. *chlap* 'neurozený člověk, poddaný, sedlák', p. *chlop* 'sedlák, vesničan', str. *chólop* 'nevolník, sluha', s./ch.st. *hlǫp* 'sluha, otrok', stsl. *chlapъ* tv. Psl. **cholpъ* (B8) není příliš jasná. Možná je souvislost s ↓*pachole* (k významovému spojení 'sluha' – 'dítě' srov. ↓*otrok*, ↓*rub* – ↓*robě*) od psl. **choliti*, málo obvyklá je však příp. -pъ.

chlastat zhrub., *prochlastat*, *vychlastat*, *zchlastat se*, *ochlasta*. Nářečně (mor.) i 'bít' a 'žvanit'. P. *chlastac* 'pleskat, tlouci, žvanit', sln. *hlastáti* 'chňapat, hltavě jíst', b. *chláskam* 'tlouci'. Expr. slovo onom. původu, srov. ↓*chramstnout*, ↓*chlemtat* ap.

chléb, *chlebiček*, *chlebový*, *chlebník*, *chlebovník*, zhrub. *chleběrna*. Věsl. – p., r. *chleb*, s. *hlěb*, ch. *hljěb*, stsl. *chlěbъ*. Psl. **chlěbъ* je starou výpůjčkou z germ. **hlaibu-* tv. (B2), z něhož vychází gót. *hlaifs* i něm. *Laib*, angl. *loaf* (dnes ve významu 'bochník'). Srov. i ↓*lord*.

chlemtat, **chlemtat**. Onom., srov. ↑*chlastat*.

chlév, *chlívek*, *chlévkový*, ob. expr. *chlívák* 'nemravný člověk'. Věsl. – p. *chlew*, r. *chlev*, s. *hlěv*, ch. *hljjev*, stsl. *chlěvъ*. Psl. **chlěvъ* lze nejsnáze vyvodit z gót. *hlaiw* 'hrob' (B2) i přes určité významové problémy. Ty odpadají, rekonstruujeme-li původní význam germ. slova jako 'zemljanka, podzemní místnost'.

chlipný, *chlipnost*, *chlipník*. Jen č. Stč. je i *chlipniti* 'smilnit' a *chlipati* 'bujně, zpupně se chovat', příbuzně je ch.st. *hlipjeti* 'toužit', sln. *hlipati* 'těžce dýchat' (k významovému posunu srov. ↑*dychtiti*), r.d. *chlipat* 'plakat, vzlykat', vše onom. původu, srov. i č.st. *chlápati* 'hltavě jíst či pít'.

chlopeč, *chlopečovitý*. Asi přejato ze slk. *chlopča* 'poklop, příklopka' Přeslem jako odborný termín. Původ slova je onom. (HK), srov. starší č. *chlopati* 'mlaskat', r. *chlopát* 'plácet, práskat', sln. *hlópati* 'chňapnout, udeřit'. Srov. i ↓*chlopit*.

chlór 'dusivý plynný prvek', *chlórový*, *chlórovat*, *chlórováný*, *chlorid*. Z ř. *chlōrós* 'žlutozelený, žlutavý, svěže zelený' (podle barvy).

chloroform 'bezbarvá látka užívaná k narkóze'. Z †chlór a †formalin.

chlorofyl 'zelené barvivo rostlin'. Z fr. *chlorophylle* a to k ř. *chlōros* (viz †chlór) a ř. *fyllon* 'list'.

chlubit se, *chlouba*, *chlubivý*, *pochlubit se*, *vychloubat se*, *vychloubačný*. Jen č., slk. a p. *chelpić się*, *chlubić się* tv. Psl. **chǔlbiti se* se srovnávalo s lit. *gulbinti* 'chválit' (Ma²), ale vzhledem k existenci b.d. *chālbam* 'hltavě jíst, dou', s./ch. *hūpiti* 'hltavě jíst', r.d. *cholpít* 'tíše vanout' je pravděpodobnější onom. původ slova (srov. ↓*chvástat se* i *nadouvat se* od †*dout*).

chlum '(zalesněný) kopec'. Hl. *cholm*, r. *cholm*, s./ch. *hūm*, stsl. *chlōmā*. Psl. **chōlmā* jistě nějak souvisí se stsl. *holm* 'ostrov', *holmi* 'výšina', něm. *Holm* 'chlum, (polo)ostrov', angl. *holm* 'ostrůvek v řece'. Většinou se předpokládá přejetí z germ. **hulma-*, někteří však uvažují o příbuznosti slov. a germ. slov spolu s lat. *culmen* 'vrchol', *collis* 'pahorek', lit. *kālnas* tv., vše od ie. **kel-* 'čnít' (A4), problémem je jako vždy počáteční *ch-* (A8).

chlup, *chloupek*, *chlupatý*, *chlupáč*, *chlupatěť*, *ochlupení*. Jen č., slk. *chlíp* a p.d. *chlupy* (pl.) tv., dále srov. hl. *khōlp* 'vrcholek, špička', r. *chlōpōk* 'bavlna'. Psl. **chłpō*, **chłpō* je nejasné. Jde zřejmě o slovo expresivní, ale s onom. nář. *chlupěti* 'padat' lze významově spojit těžko (podle Ma) označuje onom. *chlup-* 'náhle nebo prudké vytrysknutí, stříknutí ap.', snad tedy jediné 'něco, co náhle vyrašilo?'). Spojení s lit. *plaiūkas* tv. (Ma²) zase nutí uznat přesmyk souhlásek a expr. záměnu *ch* za *k*.

chmatat, *chmatať*. Expr. obměna k †*hmatat*.

chmel, *chmelový*, *chmelnice*, *chmelař*, *chmelařský*, *nachmelit se*, *ochmelka*. Všešl. – p. *chmiel*, r. *chmel'*, s./ch. *hmělj*. Psl. **chōmelb* je přejetí

z východu, ovšem cesta výrazu ani jeho zdroj nejsou jisté – srov. lat. *humulus*, nř. *chumēli*, stisl. *humli*, fin. *humala*, dále maď. *komló* a tat. výrazy jako čuvašské *χāmla*, tat. *χomlak* (Ma²). V poslední době se uvažuje o írán. původu slova.

chmura, *chmurný*, *pochmurný*, *zachmuřit se*, *zachmuřený*. P., hl. *chmura* 'mrak', r. *chmúryj* 'zachmuřený, ponurý'. Souvisí s ↓*pošmourný* a snad i ↓*mourovatý*, vzhledem k tomu se *ch-* vysvětluje jako expresivní, zesilovací (Ma², HK) k jakémusi původnímu **mur-*, jež by souviselo s ř. *amauros* 'temný'.

chňapat, *chňapnout*, *chňapka*. Expr. obměna k *chápat* (↓*chopit*), snad i vlivem něm. *schnappen* tv. (HK). Srov. ↓*šnaps*.

chobot, *chobotmatec*, *chobotnice*. V dnešním významu převzato Preslem z r.; stp. *chobot*, str. *chobots* i stsl. *chobots* znamená 'ocas'. Psl. **chobots* je nejasné, někteří srovnávají s lit. *kabėti* 'viset' (HK, Ma²) i s †*chabý*. *Chobot* by tedy byl 'visící, ochablá část těla'.

chodit, *chod*, *chodba*, *chodník*, *chodidlo*, *chodec*, *chodecký*, *vcházet*, *vchod*, *vycházet*, *východ*, *východní*, *přicházet*, *přechod*, *přichozí*, *obcházet*, *obchod*, *obchodní*, *obchodník*, *zacházet*, *záchod*, *procházka*, *uchazeč*, *ochoz*, *chůze*, *chůz* aj. Všešl. – p. *chodzić*, r. *chodit'*, s./ch. *hōditi*, stsl. *choditi*. Psl. **choditi* se obvykle spojuje s ř. *hodós* 'cesta' a sti. *ā-sad-* 'dojít, blížít se' z ie. **sed-* 'jít'. Počáteční *ch-* se vysvětluje z předponových spojení jako *pri-chod-*, *u-chod-*, kde bylo pravidelné (A8), odtud analogií (D1) jinam (podpořit ji mohla i snaha odlišit výraz od homonymního **sed-* 'sedět').

chochol, *chocholka*, *chocholatý*, *chocholouš*, *chocholík*. P. *chochol*, r. *chochól*, chybí v jsl. Psl. **chocholb* je

nejasné, zřejmě expresivní. Snad lze vyjít z podob dochovaných v starším č. *čechule* 'květ jetele', r.d. *čachól* 'chochol' i lot. *cekuls* tv. (snad ze slov.), tedy z původního **čecholb* od **čechati*, **česati* (viz *↑česat*), k tomu varianta **kocholb* (A6, B1), expresivně či asimilací pozměněná na **chocholb*.

cholera 'těžké střevní onemocnění'. Přes něm. *Cholera* a lat. *cholera* z ř. *choléra*, původně jakási 'žaludeční nemoc se zvracením a průjmy' od *cholē* 'žluč'. Začátkem 19. st. přeneseno na těžkou infekční nemoc šířící se z Asie. Srov. *↓cholerik*.

cholerik 'prudký, vznětlivý typ člověka', *cholerický*. Od ř. *cholē* 'žluč, hněv, vztek' (antičtí lékaři věřili, že hněv je způsoben rozlitím žluči). Srov. *↓melancholik*, *↑flegmatik*, *↓sangvinik* a *↑cholera*.

cholesterol 'organická látka tukové povahy obsažená v tkáních a krvi'. Z ř. *cholē* 'žluč' a *stereós* 'pevný, tvrdý'.

chomáč, *chomáček*. Jen č. Asi expr. obměna psl. základu **kom-*, který je v r. *kom* 'hrouda, chomáč'. Srov. *↓chumáč*, *↓chumel*, *↓chundelatý*.

chomout 'část postroje navlékaná na šiji tažným zvířatům'. Všesl. – p. *chomato*, r. *chomút*, s./ch. *hõmút*. Psl. **chomotō* snad souvisí s lit. *kāmanos* 'kožená uzdička', něm.d. *Hamen* 'chomout', hol. *haam* tv. z ie. **(s)kom-* 'svírat, stahovat'. Nelze však pominout ani možnost přejetí z východu (srov. tat. *komyt*, mong. *khom* tv. aj.), odkud se chomout ke Slovanům dostal (Ma²).

chopit (se), *pochopit*, *pochopt*, *uchopit*, *úchop*, *vzchopit se*, *schopit se*, *schopný*. P.d. *chopíc*, r.d. *chópit*, stsl. jen *ochopiti (se)*. Psl. **chopiti*, **chapati* vychází z onom. základu **chap-*, což je expresivní varianta ke **kap-*, které je např. v lit. *kápti* 'chňap!', lat. *capere* 'chytat', ř.

káptō 'chňapám, lapám' i něm. *haben* a angl. *have* 'mít'. Srov. *↑chňapat*.

chór 'sbor zpěváků', *chórový*. Přes lat. *chorus* z ř. *chorós* 'sborový tanec, sbor pěvců a tanečníků'. Srov. *↓chorál*, *↓choreograf*.

chorál 'druh liturgického zpěvu; slavnostní sborová píseň', *chorální*. Ze střlat. *choralis* 'sborový' od *chorus* (viz *↑chór*).

choreograf 'tvůrce tanečního či baletního vystoupení', *choreografie*, *choreografický*. Uměle k ř. *choreia* 'tanec' (srov. *↑chór*) a *↑graf*.

choroba. Viz *↓chorý*.

choroš 'tvrdá houba rostoucí na kmenech stromů'. Asi přejato z p. či r. (Jg), ale dále nejisté. P. varianta *chroszcz* vedle *chorosz* by ukazovala na příbuznost s *↓chrasť* (Ma²), může ale být i od psl. **(s)kora* 'kůra' (A8).

chorý, *choroba*, *chorobný*, *ochožet*. Stč. i *chvorý* 'hubený, churavý'. P. *chory*, r. *chvóryj*, v jsl. chybí. Psl. **chvorōjs* se obvykle spojuje s něm. *schwären* 'hnisat, podebírat se', angl. *sore* 'bolavý, nemocný', av. *x'ara* 'rána' z ie. **gʷer-* 'hnisat, bolet', slov. záměna *chv-* za *sv-* se vysvětluje negativním významem slova. Ma² však spojuje s toch. B *kwär* 'stárnout, být chorý' a lit. *iš-gvėrsti* 'zeslábnout' z ie. **gʷer-* (A8).

choť. Stč. *chor* 'manžel, manželka, ženich, nevěsta', str., stsl. *chotb* 'touha. žádost, milenka, milenec', sln.st. *hot* 'souložnice'. Psl. **chotb* je od **chotěti* (viz *↓chťít*), vlastně 'chtěná, žádaná osoba' (HK). Srov. *↓chuí*.

choulit se, *schoulit se*, *schoulený*. Ve starší č. 'shýbat se, ostýchat se'. Slk. *chúliť sa*, s./ch.st., sln.st. *huliti se* 'ohýbat se'. Psl. **chuliti (se)* je variantou k **chyliti (se)* (viz *↓chýlit (se)*, srov. *↓choulostivý*).

choulostivý, choulostivost, choulostivět. Stč. *chūlostivý, skūlostivý* 'ostýchavý, slabý, choulostivý' je od *chūlost* 'ostych' a to od *chūliti (se)* (viz ↑*choulit se*).

choutka. Viz ↓*chut*.

chovat, chování, chov, chovný, chovatel, chovatelský, chovatelsví, chůva, vychovat, výchova, výchovný, zachovat, zachovalý, uchovat, dochovat, pochovat, přechovat, schovat. P. *chować, r.d. chováť* 'chránit, schovávat'. Psl. **chovati* nemá jistou etymologii. Obvykle se vyvozuje ze **skovati* (A8) s původním významem 'pozorně sledovat'. Příbuzné by bylo něm. *schauen* 'dívat se', angl. *show* 'ukazovat', lat. *cavēre* 'opatrovat, chránit (se)', ř. *koéō* 'hledím' z ie. *(s)keu- (A5). Srov. ↓*zkoumat* a ↑*čít*.

chrabřý, chrabrost. Do nové č. z r. *chrábřij* (tam ze stsl.). P. *chrobry, r.d. choróbryj, s./ch. hrábar, stsl. chrabrō.* Psl. **chorbrō* má různé výklady, nejspíš lze spojit s lot. *skarbs* 'ostrý, surový', stisl. *skarpr*, něm. *scharf*, angl. *sharp* tv. a snad i střir. *cerb* tv. z ie. *(s)korbh- od *(s)ker- 'řezat, krájet'. K významu srov. lat. *acer* 'ostrý' i 'rázný, mocný, při sfile ap.'

chrám, chrámový. Dl. *chrom* 'dům, obydlí', str. *choromā* tv., sln.d. *hrām* 'obydlí, hospodářská místnost ap.', s./ch. *hrām* 'kostel, chrám', stsl. *chramō* 'budova, obydlí'. Psl. **chormō* (B8) nemá jednoznačný výklad. Bývá spojováno se sthn. *skirm, skern* (něm. *Schirm*) 'štít, ochrana' i csl. *črēmō* 'stan' z ie. *(s)kermō- (A8,A5,A6,B1) (HK) od *(s)ker- 'řezat' (původně 'sroubené stavení?'), dále se sti. *harmyá-* 'hrad, pevný dům, zásobárna', chet. *karimmi-* 'chrám, svatyně' (Ma²) (problémem je slov. *ch-* z ie. *gh-*), hláskoslovné problémy jsou i u výkladů dalších. Srov. ↓*krám*.

chramstnout, schramstnout. Onom., srov. ↑*chlastat, ↑chamivý*.

chránit, chránící, chránič, chráněný, chránělec, ochránit, ochrana, ochranný, zachránit, záchrana, záchranný, záchranař, uchránit, schraňovat, schránka. P. *chronić, r. choronit', sln. hrániti* 'šetřit, opatrovat, živit', s./ch. *hrániti* 'živit, krmit', stsl. *chraniti* 'chránit'. Psl. **chorniti* (B8) je nejspíš odvozeno od **chorna* 'strava, jídlo' (dnes v jsl. a p.d.), jež se nápadně podobá av. *xvarəna* tv. z ír. kořene *xvar-* 'jíst, krmit'. Jde tedy asi o výpůjčku z írán. Vývoj významu byl 'živit, krmit' → 'opatrovat' → 'chránit'.

chrápat, chrapot, chraptět, chraptivý. Všesl. onom. základ, jehož obměny jsou v ↓*chroptět, ↓chrupat, ↓chřipka, ↓křupat, ↓křápat* ap.

chrást 'listí zeleniny, řepy ap.', *chrastí* 'roští, klestí'. Všesl. – p. *chrusti* 'chrastí, houští', r. *chvórost* 'chrastí', s./ch. *hrást* 'dub'. Psl. **chvorstō* (B8) je nejasné. Zdá se, že nějak souvisí se sthn. *hurst* 'křoví, houští' (dnes *Horst*), angl. *hurst* 'zalesněný vršek' a snad i wal. *prys* 'lesík, houští', ie. východiskem by bylo **kurs-to-*, **kurs-to-* 'houští, křoví'. Slov. *ch-* bychom vysvětlili vlivem onom. slov, srov. ↓*chrastit, ↓chřestit*.

chrastavec 'luční bylina s fialovým květenstvím'. Od stč. *chrast, krast* 'strupy, svrab' (květenství se podobá strupu) z psl. **korsta* (B8). Příbuzné je asi ↓*kůra*.

chrastit, chrastivý, chrastítko, zachrastit. Z psl. onom. základu **chrest-* (B7,C1). Srov. ↓*chřestit, ↓chroustat*.

chrčēt, chrčívý, zachrčēt. Onom., srov. ↓*chrchlat*.

chrestomatie 'výbor četby'. Přes lat. *chrestomathia* z ř. *chrēstomátheia* z *chrēstós* 'potřebný, užitečný' a *-mátheia* 'učení'. Srov. ↓*matematika*.

chrchlat, *chrchel*, *zachrchlat*, *odchrchlat*. Onom., srov. †*chrčret*.

chrlit, *chrlič*, *vychrlit*. Stč. *chrleti* 'házet, vrhat, metat'. Z psl. **chvǫrliti*, jak svědčí b. *chvǫrljam* tv. Onom.

chrnět ob. zhrub., *vychrnět se*, *prochrnět*. Expr. obměna onom. základů †*chrápat*, †*chrupat* ap.

chrobák 'černý brouk živící se trusem savců'. Slk. *chrobák* 'brouk', p. *robak* 'červ, hmyz'. Od psl. **chrobati* onom. původu. K významu srov. †*brouk*, †*chroust*.

chrochtat, *chrochtavý*, *zachrochtat*. Onom. Srov. †*rochně*.

chrom 'stříbrobílý kovový prvek', *chromový*, *chromovat*, *chromovaný*. Od ř. *chrōma* 'barva, pleť, líčidlo' k *chrīō* 'natírám, barvím' (nazváno fr. chemikem Vauquelinem (1797) kvůli barevnosti jeho sloučenin). Srov. †*chromatika*, †*chromozom*.

chromatika 'půltónová stupnice; hov. půltónová foukací harmonika', *chromatický*. K ř. *chrōmatikós* 'týkající se barev, odstínů' (přeneseno na hudbu). Dále viz †*chrom*.

chromozom 'část buněčného jádra obsahující geny', *chromozomový*. Uměle z ř. *chrōma* 'barva' a *sōma* 'tělo' podle toho, že se charakteristicky barví. Srov. †*chrom*, †*chromatika*.

chromý, *ochromit*, *zchromnout*, expr. *chromák*, *chromajz!*. Všesl. – p. *chromy*, r. *chromój*, s./ch. *hròm*, stsl. *chromo*. Psl. **chromo* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje se sti. *srāmā*- tv. (potíže působí jako obvykle počáteční *ch-* (A8)), jiné výklady vycházejí z ie. *(s)*kr-om-* od *(s)*ker-* 'řezat' (srov. něm. *Schranne* 'šrám', p. *poskromić* 'zkrotit', původně 'podřezat křídla'?), či homonymního *(s)*ker-* 'ohýbat, křivit'. Srov. †*pochroumat*, †*ochrnout*.

chronický 'vleklý, stálý'. Z lat. *chronicus* (původně o vleklých nemocích) z ř. *chronikós* od *chrónos* 'čas'. Srov. †*kronika*, †*chronometr*.

chronologie 'určování časové posloupnosti', *chronologický*. Z ř. *chrónos* 'čas' a †*-logie*. Srov. †*kronika*, †*chronický*.

chronometr 'časoměr'. Z ř. *chrónos* 'čas' a †*metr*.

chroptět, *chroptivý*, *zachroptět*. Onom., srov. †*chrápat*.

chroští. Zkřížením *chrastí* (†*chrást*) a †*roští*.

chroupat, *chroupavý*. Onom., srov. †*chrupat*, †*křupat*.

chroust 'velký hnědý brouk pojídající listí'. Stč. *chrúst* 'brouk', r. *chrušč* 'chroust', s./ch. *hrúšt* tv., stsl. *chrostb* 'saranče'. Onom. původu, srov. †*chrastit*, †*chřestit* a co do významu †*brouk*, †*chrobák*.

chroustat. Onom., srov. †*chroust*, †*chroupat*, †*chrastit*.

chrpa, *chrpový*. Stč. a nář. i *charpa*. P. *haber*, s./ch.st. *hrbut* tv. Původ i psl. východisko nejasné.

chrstnout, *vchrstnout*, *vychrstnout*. Onom., srov. †*chlastat*.

chrt, *chrtí*, *vychrtlý*. Všesl. – p. *chart*, r. *chort*, s./ch. *hřt*. Psl. **chortb* je nejasné, uvádíme dvě z možností: souvislost s lit. *sařtas* 'světle hnědý (o koni)' z ie. *ser-* 'červenavý' (k motivaci podle barvy srov. něm. *Rüde* 'ohař' od *rot* 'červený'), či přejetí z nedoloženého írán. slova od homonymního ie. **ser-* 'rychle se pohybovat' (ie. s- > ír. x-), srov. sti. *sárat* 'teče, honí, pronásleduje' (k motivaci srov. r. *borzája sobáka* 'chrt', doslova 'rychlý pes').

chrupat, *chrupavý, chrup, chrupavka, chrupka*. Onom., srov. †*chroupat, †křupat*.

chryzantéma 'zahradní rostlina s velkými květy'. Přes lat. z ř. *chrysanthemon* z *chrysós* 'zlato' a *ánthemon* 'květina' od *ánthos* 'květ' (podle barvy květů). Srov. †*antologie*.

chřadnout. Jen č. a slk. (*chradnutí*), příbuzné je r.d. *chradět* tv. Psl. **chřed-* asi souvisí s lit. *skręsti*, l.os.prét. *skrendaũ* 'tvrdnout, ošoupávat se', sthn. *scrintan* 'praskat, loupat se', nor.d. *skranta* 'hubnout' z ie. **skrend-* 'hubnout, schnout, okorávat' asi od *(*s*)*ker-* 'ohýbat se' (A8).

chřástal 'bahenní pták vydávající nápadné volání'. Stč. *chřístel, chřástel*. P. *chrósciel*, r. *korostél*, sln. *krastir* tv. ukazují na psl. onom. **korst-*, **chorst-*, č. podoby spíš na **chřest-*. Srov. †*chrastit, †chřestit* i †*chroust*.

chřest 'asparagus', *chřestový*. Stč. *chřest*, původně asi *nechřest*. Spolu s netřeskem (srov. †*netřesk*) a pelyňkem černobýlem byl nazýván 'hromové koření', tj. byl pokládán za bylinu chránící proti úderu blesku (Ma², HK).

chřestit, *chřestivý, chřestivýš, zachřestit*. Srov. †*chrastit*.

chřípí. Stč. pomn. *chřiepě*. Souvisí se stč. *chřípěti* 'chraptět, sípat' i †*chrápat*, vše onom. původu. Srov. i †*chřipka*.

chřipka, *chřipkový*. Od stč. *chřípěti* 'chraptět, sípat' onom. původu. R. podoba téhož onom. základu (*chrip-*) byla přejata od něm. a fr. jako *grippe* 'chřipka' a odtud zpět do r. jako *gripp*, do p. *grypa* tv.

chřtán. Expr. obměna k †*hrtan*. Srov. p.st. *krztań* tv.

chtít, *chtěný, chtivý, chtič, zachtít se*. Všesl. – p. *chcieć*, r. *chotět*, r.d. *chtet*, ch. *hõtjeti, hýtjeti*, stsl. *chotěti*. Psl.

**chotěti*, **chtiěti* nemá přesvědčivý výklad. Vysvětlení z původního **chvořěti*, příbuzného s †*chváitat* a †*chytat*, naráží na slabé doložení předpokládaného **chvot-* (jen r.d. *ochvota* 'chut'), uspokojivé není ani spojení s lit. *ketěti* 'zamýšlet' či ř. *chatéō* 'žádám' (Ma², HK). Srov. †*choi*, †*chui*.

chudý, *chudák, chudás, chuděra, chudina, chudoba, chudobný, chudobka, chudnout, zchudnout*. Všesl. – p. *chudy* 'hubený, chudý', r. *chudój* 'hubený, špatný', s.lch. *húd* 'špatný', stsl. *chudъ* 'nuzný, nepatrný'. Psl. **chudъ* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se se stí. *kšudra-* 'malý, drobný', *kšodati* 'tluče, drtí' z ie. **kseud-* (A8), dále se stí. *kšódhuka-* 'hladový' (Ma²), či lit. *skaudūs* 'bolestivý, křehký' i *skurdūs* 'ubohý, nuzný' (z ie. **skoud-*). Hledají se i způsoby, jak tyto výklady spojit (např. přesmyk *ks->sk-* v lit.).

chůdy. Stč. *chódy* 'domácí střevice' (C5). Viz †*chodit*.

chuchvalec, *chuchvalcovitý*. Dříve též *chuchval* a *chuchel*. Expr. útvar, asi od †*chumel*. Expr. zdvojení jako v †*čucek* tv.

chuj nář. vulg. 'hajzl, bíbec'. Z p. *chuj* 'penis', dále nejisté. Snad souvisí s psl. **chvojs* 'větev (jehličnanu)' (viz †*chvojít*), příbuzné by bylo alb. *hu* 'kůl, penis'.

chuligán, *chuligánský*. Z r. *chuligán* a to z angl. *hooligan* tv., podle jména jisté londýnské problémové rodiny ir. původu.

chumáč. Viz †*chomáč*, srov. †*chumel, †chuchvalec, †chundelatý*.

chumel, *chumelit, chumelenice, chumlat, zachumlat se*. Expr., srov. †*chumáč, †chomáč, †chuchvalec, †chundelatý*.

chundel, *chundelatý, chundeláč*. Expr. slovo vycházející ze stejného základu

jako ↑*chumel*, *chuchel*, možná zkřížení s ↓*koudel* (HL).

churavý, *churavost*, *churavět*. Jen č. Od staršího, slabě doloženého *churý*, jež je variantou k *chvorý* (viz ↑*chorý*).

chuť, *chuťový*, *chuťovka*, *chutný*, *nechutný*, *nechutit*, *chutnat*, *zachutnat*, *vychutnat*, *ochutnat*, *ochutnávká*, *pochutnat si*, *pochoutka*, *přichuť*, *pachuť*. Slk. *chuť*, p. *cheć* je z **chqtb*, jinde bez nosovky – str. *choťb*, ukr. *chit'*, stsl. *choťb* 'touha, přání' (srov. ↑*choť*) od psl. **chotěri*, **chotěti* (viz ↑*chtít*).

chůva. Viz ↑*chovat*.

chvála, *chválit*, *pochválit*, *pochvala*, *pochvalný*, *vy(na)chválit*, *schválit*, *schválení*, *chvalitebný*. Všesl. – p. *chwala*, r. *chvalá*, s./ch., sln. *hwála*, stsl. *chwala*. Psl. **chwala* je málo jasné. Výklady spojující se slovy onom. původu jako sti. *sváratí* 'zní, zvučí' (z ie. **swel-/swer-*, ze stejného základu by pak mělo být i významově opačné **chula* 'pohana'), či se stisl. *skvala* 'volat' jsou málo přesvědčivé. Možné je přejetí z frán. *xvar-* (srov. av. *xvaranah-* 'sláva') se změnou *r>l* v jazyce Skytů či Alanů, jejichž prostřednictvím slovo do slov. jazyků přišlo (jako termín související s náboženskou úctou).

chvástat se, *chvástavý*, *chvastoun*. R. *chwástat*, s./ch. *hwástati*, sln. *hvasťati* tv. Psl. **chwastati* je útvar onom. původu jako ↑*chlastat*, ↓*čvástat* ap., případně expr. obměna k *chvaliti* (viz ↑*chvála*).

chvátat, *chvat*, *chvatný*, *přichvátat*, *odchvátat*. Všesl. – p.st. *chwatać*, r. *chvatát'*, s./ch. *hwátati*, stsl. *chwatati*. Význam 'spěchat' je jen v č., slk., luž. a r.d., jinde 'chytat, uchopovat' (dále viz ↓*chvátit* a ↓*chytit*, kde je i o vývoji významu).

-chvátit, *chvat*, *schvátit*, *uchvátit*, *úchvatit*, *zachvátit*, *záchvat*, *obchvat*. Všesl. – p.d. *chwacić*, r. *chvatít'*, s./ch.

chvátiti, stsl. *izbchvatiti*, *pochvatiti*. Psl. **chwatiti*, **chwataiti* je úzce spojeno s **chytati*, **chytiti* (střídání v kořeni je stejné jako např. u ↓*kasati* – ↓*kysati*). Další etymologické souvislosti jsou méně jasné, může jít o slova onom. původu jako u ↑*chopit*, *chápat* tv. Srov. i ↑*chtít*.

chvět se, *chvění*, *zachvět se*, *rozechvět*, *rozechvělý*. Hl. *chwieć*, p. *chwiać*, ukr. *chwjatyjsja*. Psl. **chwějati* (*se*) lze nejspíš spojit s angl. *sway* 'houpat se, kymáčet se', střdn. *swājen* 'pohybovat se (větre)', niz. *zwaaijen* 'trást se, kolísat' z ie. **swēi-* 'houpat se, ohýbat se' (počáteční *ch-* by bylo expresivní (A8)).

chvíle, *chvilka*, *chvilkový*, *dochvilný*. Luž., p. *chwila* (jen zsl.). Přejato ze sthn. *hwila* (dnes něm. *Weile*, angl. *while*), jež vychází z ie. **k^wei-*, **k^wi-* 'odpočívati' (A3) (srov. ↓*odpočinout*, ↓*pokoj*, ↓*rekreiv*). Ze stejného základu je psl. **čila*, stč. *čila*, *čsla*, jež formálně i významově přesně odpovídá germ. slovům (B1). Srov. ještě ↓*věil*.

chvojj 'ulámané větve jehličnatých stromů', *chvojka*. P. *choja* 'smrk', r. *chwója* 'jehličí', sln. *hōja* 'jedle', s./ch. *chwója* 'větev, sosna'. Psl. **chwojb*, **chwoju* se obvykle spojuje s lit. *skujà* 'jehličí, větvička (borovice ap.)' z bsl. **skuj(o)j-* (A8). Další souvislosti méně jasné. Srov. ↑*chuj*.

chvost. P.d. *chwoſt*, r. *chwost*, sln.st. *hwôſt* 'chvost' i '(obraný) hrozen vína'. Č. nář. *chvoš'*, r., b. *chvošě* znamená 'přeslička'. Psl. **chwostō* nemá jistý původ. Vzhledem k sln. *hōsta* 'les, houština' lze uvažovat o neznělé variantě k ↑*hvozd* (tím se vyřeší i vztah k podobnému něm. *Quast* 'střapec'). Lze však vyjít i ze slovesa **chwostati* (č.st. *chwostati* 'šlehat ocasem, metlou, bičem ap.', r. *chwostát'* tv.) onom. původu jako ↑*chlastat*, ↑*chvástat* či č. nář. *chwístat* 'hvízdat, střekat', *chwost*

by pak asi původně znamenalo 'metla' (Ma²) (srov. ↓*koště*).

chyba. *chybička, chybný, chybět, chybit, chybovat, pochybovat, pochyba, pochybný, pochybovačný.* Stč. *chyba* 'pochybnost', p.st. *chyba* 'chyba', dnes 'snad, asi; ledaže', ukr. *chyba* 'nedostatek', r.d. *chyba* 'nerozhodný člověk', sln. *hüba* 'chyba'. Psl. **chyba* je od **chybati* (stč. *chybati* 'pochybovat, kolísat', p. *chybać* 'houpat, kolébat' aj.), jež se obvykle spojuje se sti. *kšúbhjati* 'třese se, kolísá' z ie. **kseubh-* (A8) a za předpokladu přesmyku *ks->sk-* (či naopak) i s lit. *skubėti* 'spěchat', *skubūs* 'rychlý' (srov. p. *chybki* tv.). P. *szybki* tv. a r. *ošíbka* 'chyba' naznačují, že příbuzné je i č. nář. *šibati* 'švihat' (viz ↓*šibal*).

chýlit (se), schýlit, nachýlit, náchylný, vychýlit, výchyška, uchýlit (se), úchylný, úchylný, odchylný, odchýlit (se), odchýlný, příchýlný. Všesl. – p. *chylic*. r. *chilit'*, sln. *hiliti*. Psl. **chyliti (se)* nemá přesvědčivý výklad. Nápadná je významová blízkost dalších sloves na *chy-*, např. ukr. *chybati, chyljati* i *chytati* znamená 'houpat, kymáčet' (srov. ↑*chyba*, ↓*chytat*). Že by tedy vše bylo od jednoho (onom.) základu?

chystat (se), přichystat, nachystat, uchystat. Ve významu 'připravit (se)' jen č. a slk., jinak p.d. *chystac*, r.d. *chistar'*, br. *chystac* 'houpat, kolébat'. Psl. **chystati* je patrně *-st-ové*

intenzivum od **chybati* (viz ↑*chyba*), u č. slova lze uvažovat i o **chyliti* (↑*chýlit*). Významový posun u č. slova má paralelu v lit. *reñgtis* 'naklánět se' i 'chystat se'.

chýše. Všesl. – p.d. *chyša*, r.d. *chšza*, sln. *hšša*, stsl. *chyžo*. Psl. **chyžo, *chyša, *chyža* aj. jsou výpůjčkou z germ. **hūs(a)- 'dům'* (B5) (srov. něm. *Haus*, angl. *house*), č. slovo je z **chys-ja* (B3, C1).

chytat, chyti, chyták, chytavý, nachytat, pochytat, schytat, vychytat, podchytit, přichytit, zachytit, uchytit, úchyt. Všesl. – hl. *chytać* 'házet', p. *chwytać* 'chytat', ukr. *chytati* 'houpat', sln. *hütati* 'chytat, házet', s./ch. *hítati* 'spěchat, chytat', b. *chýtam* 'spěchat'. Spojeno s ↑*chvátat*, ↑-*chvátit*. Význam lze vyložit ze základního 'dělat rychlý pohyb', vsl. formy s významem 'houpat' se obvykle vykládají jinak (z **chybati*, viz ↑*chyba*), ale i je lze přiřadit (srov. např. č. nář. *chybat* 'házet' a jsou i jiné paralely). Vztahy velmi složité, snad je vše onom. původu (srov. ↑*chýlit*). Srov. i ↓*chytrý*.

chytrý, chytrost, chytrák, chytrácký, chytráctví, chytračit, vychytralý. Všesl. – p. *chytry*, r. *chítrij*, s./ch. *hítar*, stsl. *chytrō*. Psl. **chytrō* je odvozeno od **chytati* (↑*chytat*), původně 'rychlý v pohybu' (tak v slk., jsl. i jinde), z toho 'rychlý v chápání, chytrý'.

I

i sp. Všesl. Původ nejistý. Nejspíš z ie. *ei, což je lok. sg. zájmenného kořene *e/o (srov. ř. ei 'jestliže, třebaš i', gót. ei 'aby'). Možný je i citoslovecný původ spojky (HK); uvažuje se i o souvislosti s lit. iř, lot. ir 'a' (Ma²). Srov. ↓inu, ↑a.

ibis 'tropický čápovitý pták'. Z ř. *ibis* a to z egyptštiny.

ibisek 'léčivý druh proskurníku'. Z lat. (*h*)*ibiscum*, (*h*)*ibiscus* z ř. *ibiskos*. Další původ nejasný. Č. lid. *ajbiš* je z něm. *Eibisch*.

idea 'myšlenka, představa', *ideový*. Z lat. *idea* z ř. *idéu* 'pravzor, podoba, postava, mínění' od *idein* 'spatřit, poznat' (inf. aor.), jež souvisí s ↓*vědět*. Srov. ↓*ideál*, ↓*idol*, ↓*idyla* i ↑*historie*.

ideál 'vznešený cíl, vzor, předmět touhy', *ideální*, *idealismus*, *idealista*, *idealistický*, *idealizovat*. Z pozdnělat. *ideális* 'odpovídající pravzoru' od lat. *idea* (viz ↑*idea*). Odráží původní význam slova, užívaný v platónské filozofii.

identifikace 'určení totožnosti', *identifikační*, *identifikovat*. Viz ↓*identita* a ↑*fikace*.

identita 'totožnost', *identický*. Z pozdnělat. *identitās* od lat. *idem* 'totéž' ze zájmena *id* 'to' a zesilovacího *-em*.

ideologie 'soustava názorů vyjadřujících zájmy určité společenské vrstvy'. Utvořeno koncem 18. st. ve Francii. Viz ↑*idea* a ↓*-logie*.

idio- (ve složeninách) 'vlastní, zvláštní, sebe-'. Z ř. *idios* 'vlastní, osobní, zvláštní'. Srov. ↓*idioletk*, ↓*idiosynkrazie* i ↓*idiom*, ↓*idiot*.

idioletk 'osobitý jazyk jedince'. Z angl. *idiolect* podle *dialect*. Viz ↑*idio-* a ↑*dialekt*.

idiom 'ustálené, zpravidla nepřeložitelné spojení slov určitého jazyka', *idiomatický*. Z ř. *idiōma* 'zvláštnost' z *idios* 'zvláštní, vlastní'. Později v lat. a střlat. též 'jednotlivý jazyk, nářečí'. Srov. ↑*idio-*, ↓*idiot*.

idiosynkrazie 'pudový odpor; přecitlivělost'. Z ↑*idio-* a ř. *sýnkrāsīs* 'smíšení' ze *sýn* 's-' (viz ↓*syn-*) a *krāsīs* 'míšení' od *keránnymi* 'mísím'. Ř. význam byl tedy 'zvláštní míšení (tělesných šťáv)'. Srov. ↓*kráter* a co do významu ↑*humor*.

idiot 'slabomyslný člověk', zhrub. 'blbec', *idiotský*, *idiotismus*. Z lat. *idiōta*, *idiōtēs* 'nevědomec, laik' z ř. *idiōtēs* 'soukromá osoba, laik, nevědomec' od *idios* 'zvláštní, osobní'. Význam 'slabomyslný' nejprve v angl., odtud do jiných jazyků. Srov. ↑*idio-*, ↑*idiom*.

ido 'umělý mezinárodní jazyk'. Z esperantské příp. *-ido*, značící 'potomek', neboť jazyk vznikl přepracováním esperanta.

idol 'modla, předmět zbožnění'. Z lat. *idōlum* z ř. *eidōlon* 'obraz, podoba, přízrak, modla' k *idein* 'spatřit' (viz ↑*idea*).

idyla 'selanka, klidný spokojený život', *idylický*. Přes něm. *Idylle* z lat. *idyllium* z ř. *eidýllion* 'obrázek, krátká báseň (z venkovského či pastýřského života)', zdobnělina od *eidos* 'podoba, tvářnost, obraz' od *idein* 'spatřit' (viz ↑*idea*).

igelit, *igelitový*, hov. *igelitka*. Uměle podle něm. chemického koncernu *IG-Farben* (HL).

iglú 'eskymácké obydlí ze sněhových kvádrů'. Přes angl. *igloo* z eskymáckého *iglu* tv.

ignorovat 'úmyslně opomíjet', *ignorance*, *ignorant*, *ignorantský*. Z lat.

ignōrāre 'neznat' od *ignārus* 'neznalý' (ō asi kontaminací s *ignōtus* tv.) z *↓in-2* a *gnārus* 'znalý, zběhlý'. Souvisí s lat. *nōscere* 'poznávat' i *↓znát*. Srov. *↓nota*, *↑agnosticismus*.

ihned přísł. Jen č. Přesmykem ze stč. *ihned* a to z **inōgads*, což je nejspíš tvar složený z psł. **inō* 'jeden' a oslabené varianty kořene **god-* 'čas' (viz *↓jiný*, *↑hod*), tedy doslova '(v) jeden čas (okamžik)'. Srov. *↑hned*.

ichtyologie 'nauka o rybách'. Z ř. *ichthys* 'ryba' a *↓logie*.

ikebana 'japonský způsob úpravy okrasných rostlin'. Z jap. *ike* 'živoucí' a *bana* 'květina'.

ikona 'obraz Krista či svatých (v pravoslavné církvi)'. Přes r. ze stsl. *ikona*, *ikuna* ze střř. *eikōna* z ř. *eikōn* 'obraz, podoba'.

ikonoklasmus 'obrazoborectví'. Z *↑ikona* a ř. *klásis* 'zlomení, lámání' od *kláō* 'lámu'.

ikonostas 'stěna s ikonami před oltářem'. Z *↑ikona* a ř. *stásis* 'postavení od *hístēmi* 'stavím, kladu'. Srov. *↑extáze*, *↓metastáza*.

ilegální 'nezákonný', *ilegalita*. Ze střřlat. *illegalis* z *↓in-2* a lat. *lēgālis* (viz *↓legální*).

iluminace 'osvětlení; barevná výzdoba ve středověkých rukopisech', *ilumináční*. Z pozdnělat. *illūminatiō* od lat. *illūmināre* 'osvětlit' z *↑in-1* a *lūmināre* od *lūmen* 'světlo'. Srov. *↓lumen*, *↓lux*¹, *↓ilustrovat*.

ilustrovat 'doprovázet text obrázky; znázorňovat', *ilustrace*, *ilustrátor*. Z lat. *illūstrāre* z *↓in-1* a *lūstrāre* 'vysvětlovat' k *lūx* 'světlo'. Srov. *↓lustr*, *↑iluminace*.

iluze 'klamná představa', *iluzorní*, *iluzivní*, *iluzionista*. Z lat. *illūsiō* 'posměch, ironie, klamání' od *illūdere*

(přřč. trp. *illūsus*) z *↓in-1* a *lūdere* 'hrát (si), klamat'. Srov. *↓preludovat*.

image 'obraz člověka na veřejnosti'. Z angl. *image* tv. z fr. *image* z lat. *imāgō* 'obraz'. Srov. *↓imaginace*.

imaginace 'představitost', *imagináční*, *imaginární*. Z lat. *imāginatiō* 'představa' od *imāgināri* 'představovat si' od *imāgō* 'obraz'. Srov. *↑image*, *↓imitovat*.

imám 'muslimský duchovní'. Z ar. *imām* 'vůdce'.

imanentní 'vyplyvající z vlastní vnitřní podstaty'. Přes něm. *immanent* z pozdnělat. *immanēns*, přech. přít. od *immanēre* 'tkvět' z *↓in-1* a *manēre* 'trvat, zůstávat'. Srov. *↓permanentní*.

imatrikulace 'zápis do matriky', *imatrikuláční*, *imatrikulovat*. Ze střřlat. *immatriculatio* od *immatriculare* 'zapisovat do matriky' z *↓in-1* a lat. *mātrīcula*, což je zdobnělina od *mātrīx* (viz *↓matrika*).

imbecil 'slabomyslný člověk', *imbecilní*, *imbecilita*. Z lat. *imbēcillus* 'slabý, bez síly, vratký'. Starý výklad z *↓in-2* a *bacillus* 'hůl', tedy jakoby 'bez hole, postrádající oporu', vypadá jako lid. etym. (D2), pro nedostatek lepších výkladů je však mnoha autory přijímán. Srov. *↑bacil*.

imigrace 'přistěhování'. Z lat. *immigratiō* od *immigrāre* z *↓in-1* a *migrāre* 'stěhovat se'. Srov. *↑emigrant*, *↓migrace*.

imitovat 'napodobovat', *imitace*, *imitáční*, *imitátor*. Z lat. *imitāri* tv., souvisejícího s *imāgō* 'obraz'. Srov. *↑imaginace*.

imortelka 'slaměnka'. Z fr. *immortelle* 'nesmrtelná' (usušená rostlina neuvadá) z *↓in-2* a lat. *mortālis* 'smrtelný' (viz *↓mortalita*).

imperativ 'rozkazovací způsob', *imperativní*. Z lat. (*modus imperātivus* '(způsob) rozkazovací' od *imperāre* 'rozkazovat' (viz ↓*impérium*).

imperfektum 'nedokonavý minulý čas'. Z lat. *imperfectum* z ↓*in*-2 a *perfectum* (viz ↓*perfektum*).

impérium 'říše, císařství', *imperátor*, *imperiální*, *imperialismus*, *imperialistický*. Z lat. *imperium* 'vrchní velení, panství, říše' od *imperāre* 'rozkazovat' z ↓*in*-1 a *parāre* 'připravovat'. Srov. ↑*imperativ*, ↑*empír*.

impertinentní 'drzý, nevhodný', *impertinence*. Přes něm. *impertinent* z pozdnělat. *impertinēns* 'nepřislušející' od *impertinēre* z ↓*in*-2 a *pertinēre* 'přislušet, vztahovat se' z ↓*per*- a *tenēre* 'držet, mít'. Srov. ↓*kontinent*, ↓*tenor*.

implantace 'vsazení (tkáň, orgánu ap.) do těla', *implantovat*, *implantát*. Nově k lat. *implantāre* 'vsadit' z ↓*in*-1 a *plantāre* 'sázet'. Srov. ↓*transplantace*, ↓*plantáž*.

implicitní 'v něčem obsažený, ale výslovně nevyjádřený'. Z lat. *implicitus*, doslova 'vpletený, nerozvinutý', od *implicāre* 'vplétat, ovíjet, uvádět ve zmatek' z ↓*in*-1 a *plīcāre* 'plést'. Srov. ↑*explicitní*.

implikovat 'nést v sobě, zahrnovat', *implikace*. Z lat. *implicāre* (viz ↑*implicitní*). Srov. ↓*komplikovat*.

imponovat 'vzbuzovat obdiv'. Vlastně polatinštěním fr. *imposer* (viz ↓*impozantní*). Srov. ↑*expoze*, ↓*transponovat*.

import 'dovoz', *importovat*, *importér*. Z angl. *import* 'dovoz' i 'dovážet' z lat. *importāre* z ↓*in*-1 a *portāre* 'nést, přepravovat'. Srov. ↑*export*, ↓*transport*.

impotence 'nemohoucnost, neschopnost pohlavního styku', *impotentní*, *impotent*. Z lat. *impotentia*

tv. od *impotēns* z ↓*in*-2 a *potēns* 'mocný, schopný' (viz ↓*potence*).

impozantní 'velkolepý'. Z fr. *imposant* od *imposer* 'působit (silným) dojmem', dříve 'uložit, vynutit (si)', a to nepravdivě z lat. *impōnere* (příč. trp. *impositus*) 'vložit' z ↓*in*-1 a *pōnere* 'klást'. Srov. ↑*imponovat*.

impregnovat 'napouštět ochrannou látkou', *impregnace*. Z pozdnělat. *impraegnāre* 'obtěžkat' z ↓*in*-1 a *praegnāns* 'těhotný' (viz ↓*pregnantní*). Z přeneseného významu 'napustit, nasytit' dnešní technický význam (konec 17. st.).

impresárió 'divadelní či koncertní podnikatel'. Z it. *impresario* od *impresa* 'podnik' od *impredere* 'podnikat' z ↓*in*- a *prendere* 'brát, uchopit' z lat. *prehendere* tv. Srov. ↓*repríza*, ↓*represálie*.

impresionismus 'umělecký směr zachycující okamžitý smyslový vjem', *impresionista*, *impresionistický*. Z fr. *impressionnisme* od *impression* 'dojem, vjem' z lat. *impressiō* od *imprimere* (příč. trp. *impressum*) z ↓*in*-1 a *premere* 'tisknout'. Srov. ↑*expresionismus*, ↑*deprese*, ↓*pres*.

imprimatur 'schválení k tisku'. Z lat. konjunktivu *imprimātur* 'ať je tištěno' od *imprimere* '(v)tisknout' (viz ↑*impresionismus*).

improvizovat 'tvořit bez přípravy', *improvizovaný*, *improvizace*, *improvizační*. Z it. *improvvisare* od *improvviso* 'nečekaný, nepředvídaný' z lat. *imprōvisus* z ↓*in*-2 a *prōvidēre* (příč. trp. *prōvisus*) 'předvídat' z ↑*pro*- a *vidēre* 'vidět'. Srov. ↓*provize*.

impuls 'podnět, popud', *impulsivní*. Přes něm. *Impuls* z lat. *impulsus* tv., původně příč. trp. od *impellere* 'udeřit, podněcovat' z ↓*in*-1 a *pellere* 'pohánět,

vrážet'. Srov. ↓*puls*, ↓*interpelace*, ↑*apelovat*.

imunita 'odolnost; vynětí jistých osob z moci zákona', *imunní*, *imunitní*. Z lat. *immunitās* 'osvobození od dávek, výhoda' a *immūnis* 'zbavený povinností, svobodný' z ↓*in*-2 a *mūnus* 'povinnost, služba'. Význam 'odolnost proti nemocem' až v 19. st. Srov. ↓*komunita*.

in-1 předp. Z lat. *in* 'v, do', jež souvisí s ř. *en* (viz ↑*en*-), něm., angl. *in* i naším ↓*v*. Srov. ↓*index*, ↓*informovat*, ↓*injekce*, ↓*inkvizice* atd. Někdy se asimiluje k následující souhláске – úplně (např. ↑*ilustrovat*, ↑*imatrikulace*) či částečně (↑*import*, ↑*impuls*). Srov. ještě ↓*infra*-, ↓*inter*-.

in-2 předp. Z lat. záporky *in*-, jež souvisí s něm. *un*-, ř. *a*- (viz ↑*a*-2) i naším ↓*ne*. Srov. ↓*incest*, ↓*indispozice*, ↓*integrace* atd. Asimiluje se podobně jako ↑*in*-1 (např. ↑*ilegální*, ↑*imunita*, ↓*iracionální*, ↑*impertinentní*).

inaugurovat 'slavnostně uvádět do úřadu', *inaugurace*, *inaugurační*. Z lat. *inaugurāre* 'světit (kněze ap.)' z ↑*in*-1 a *augurāre* od *augur* 'starořímský ptakopravec, věštec' asi od *avis* 'pták', druhá část není jasná.

incest 'pohlavní styk mezi blízkými příbuznými'. Z lat. *incestum* tv. od *incestus* 'nečistý' z *in*-2 a *castus* 'čistý, bezúhonný'. Srov. ↓*kasta*.

incident 'rušivá příhoda, drobný konflikt ap.'. Přes něm. *Inzident* z lat. *incidēns*, což je přech. přít. od *incidere* 'vpadnout' z ↑*in*-1 a *cadere* 'padat'. Srov. ↑*dekadence*, ↓*recidiva*.

index 'rejstřík, ukazatel; vysokoškolský doklad se záznamy o studiu'. Z lat. *index* (gen. *indicis*) od *indicāre* 'ukazovat' (viz ↓*indikovat*).

indiánek 'zákusek s čokoládovou polevou'. Asi podle barvy polevy (již od konce 19. st.).

indicie 'příznak, navštěvující okolnost'. Z lat. *indicium* 'udání, důkaz, svědectví' od *indicāre* 'udávat, ukazovat' (viz ↓*indikovat*).

indiferentní 'lhostejný'. Přes něm. *indifferent*, fr. *indifférent* z lat. *indifferēns* 'nelišící se, lhostejný' z ↑*in*-2 a *differēns*, přech. přít. od *differre* (viz ↑*diference*).

indigo 'modré barvivo', *indigový*. Ve starší č. *indych* (přes něm.). Z ř. *indikón* 'indické' (pochází z vých. Indie) přes lat. *indicum* a dále přes šp. či it. *indico*, *indigo*.

indikativ 'oznamovací způsob'. Z lat. (*modus*) *indicātīvus* od *indicāre* (viz ↓*indikovat*).

indikovat 'určovat, ukazovat', *indikace*, *indikátor*. Z lat. *indicāre* 'ukazovat, udávat' od *indicere* 'oznamovat, ohlašovat' z ↑*in*-1 a *dicere* 'říkat'. Srov. ↑*index*, ↑*indicie*, ↑*abdikace*, ↑*aktát*.

indiskrétní 'porušující tajemství, netaktní', *indiskrece*. Z lat. *indiscrētus* 'nerozlišený', později 'nesoudný, nerozvážný', z ↑*in*-2 a *discrētus* (viz ↑*diskrétní*).

indispozice 'dočasná neschopnost výkonu', *indisponovaný*. Z ↑*in*-2 a lat. *dispositiō* od *dispōnere* (viz ↑*disponovat*).

individuum 'jedinec', často hanl. 'člověk', *individuální*, *individualita*, *individualismus*, *individualista*, *individualistický*. Z lat. *individuum* 'nejmenší část hmoty', doslova 'nedělitelné' (odpovídá ř. *átomos*, srov. ↑*atom*), pak ve sřlat. 'jednotlivá věc', později 'jednotlivec'. Od lat. *indivīduus* 'nedělitelný' z ↑*in*-2 a *dīvidere* 'dělit' (viz ↑*dividenda*).

indukce 'vyvození obecného z jednotlivosti', *induktivní*, *indukční*. Z lat. *inductiō* 'uvádění' z *indūcere* 'uvádět, zavádět' z ↑*in*-1 a *dūcere* 'vést'. Srov. ↑*dedukce*, ↓*redukce*.

industriální 'průmyslový', *industrializovat, industrializace*. Z fr. *industrial* od *industrie* 'strojní výroba', původně 'pracovní píle', z lat. *industria* 'píle, pracovitost', asi z rozšířeného $\uparrow in-$ (srov. $\uparrow endo-$) a lat. *struere* 'strojit, stavět'. Dnešní souhrnný význam asi z angl. (19. st.). Srov. $\downarrow instrument$, $\downarrow konstrukce$, $\uparrow destrukce$.

infant 'španělský korunní princ'. Ze šp. *infante* z lat. *īnfāns* 'malé dítě', vlastně 'nemluvně' z $\uparrow in-$ a přech. přít. od *fāri* 'mluvit'. Srov. $\downarrow infanterie$, $\downarrow infantilní$, $\uparrow fáma$.

infanterie zast. 'pěchota'. Přes něm. z it. *infanteria* od *infante* 'pěšák' z původního 'chlapec' (viz $\uparrow infant$). K podobnému významovému posunu srov. $\downarrow otrok$.

infantilní 'dětinský', *infantilismus*. Přes něm. *infantil* z lat. *īnfāntilis* 'dětinský, dětinský' od *īnfāns* (viz $\uparrow infant$).

infarkt 'odumření tkáně způsobené náhlým uzavřením tepny', *infarktový*. Přes něm. *Infarkt* z nlat. *infarctus* od lat. *īnfarcire* 'ucpat' z $\uparrow in-$ a *farcire* (příč. trp. *fartus*). Srov. $\uparrow fušírka$.

infekce 'nákaza', *infekční, infikovat*. Z lat. *īnfectiō* od *īnficere* (příč. trp. *īnfectus*) 'nakazit, napustit' z $\uparrow in-$ a *facere* 'dělat'. Srov. $\downarrow konfekce$, $\uparrow defekt$.

infiltrovat 'vnikat, prosakovat', *infiltrace*. Ze stflať. *infiltrare* z $\uparrow in-$ a lat. *filtrāre* (viz $\uparrow filtr$).

infinitiv 'neurčitý způsob', *infinitivní*. Z lat. (*modus*) *īnfīnītīvus* tv. od *īnfīnītus* 'neomezený, neurčený' z *in-* a *fīnīre* 'určovat, ohraničovat' od *fīnis* 'konec, hranice'. Srov. $\uparrow finiš$.

inflace 'znehodnocování peněz zvyšováním jejich množství v oběhu', *inflační*. Z lat. *īnflātīō* 'nafouknutí se' z *īnflāre* 'nafouknout' z $\uparrow in-$ a *flāre* 'foukat'. Dnešní význam z am.-angl. *inflation* (19. st.). Srov. $\uparrow fléma$.

in flagranti. Viz $\uparrow flagrantní$.

informovat, *informovaný, informovanost, informace, informační, informativní, informátor, informatika*. Z lat. *īnformāre* 'zpravovat, utvářet (mysl)' z $\uparrow in-$ a *formāre* 'tvořit'. Srov. $\uparrow forma$, $\uparrow deformovat$.

infra- předp. Z lat. *īnfrā* 'pod, dole, vespod'. Srov. *infrastruktura, infračervený*. Souvisí s $\uparrow in-$.

infúze 'přívod tekutin do organismu', *infúzní*. Z lat. *īnfusīō* 'nalévání, vsřikování' od *īnfundere* (příč. trp. *īnfusus*) 'nalévat' z $\uparrow in-$ a *fundere* 'lít, vypouštět'. Srov. $\downarrow transfúze$, $\uparrow fúze$.

ingot 'odlitek'. Z angl. *ingot* tv., původně 'forma, do níž se lije kov'. Asi ze stangl. *in* 'v' (srov. *in-*) a *gēotan* 'lít' (srov. něm. *Einguss* 'vlít').

ingredience 'přísada'. Z lat. *ingredientia* od *īngredī* 'vcházet, vstupovat' z $\uparrow in-$ a *gradī* 'kráčet, stoupat'. Srov. $\uparrow grád$, $\uparrow agrese$.

inhalovat 'vdechovat', *inhalace, inhalační, inhalátor*. Z lat. *īnhālāre* tv. z $\uparrow in-$ a *hālāre* 'dýchat, vypařovat'. Srov. $\uparrow exhalace$.

inherentní 'v něčem obsažený', *inherence*. Přes něm. *īnhārent* z lat. *īnhaerēns*, což je příč. trp. od *īnhaerēre* 'vězet' z $\uparrow in-$ a *haerēre* 'lpět, vězet'. Srov. $\uparrow adheze$, $\downarrow koherence$.

iniciála 'počáteční velké písmeno', *iniciální, iniciálový*. Z lat. *Initiale* od lat. *īnītiālis* 'začáteční' od *īnītiūm* 'začátek' od *īnīre* (příč. trp. *īnītiūm*) 'vejít, začít' z $\uparrow in-$ a *īre* 'jít'. Srov. $\downarrow iniciativa$, $\downarrow iniciovat$, $\downarrow jít$, $\downarrow tranzit$.

iniciativa 'podnět k činnosti', *iniciativní, iniciátor, iniciovat, iniciace*. Z fr. *initiative* tv. z *īnītiēre* 'zasvětit, uvést, začít' a to z lat. *īnītiāre* tv. od *īnītiūm* 'začátek' (viz $\uparrow iniciála$).

injekce 'vstříknutí látky do těla', *injekční*. Z lat. *injectionē*, doslova 'vhození', od *inicare* (příč. trp. *inictus*) 'vhodit' z *in-* a *iacere* 'hodit'. Srov. *↓projekt*, *↓trajekt*, *↑jakulace*.

inkarnace 'vtělení', *inkarnovat*. Z lat. *incarnātiō* od *incarnare* 'vtělit se' z *in-* a *caro* (gen. *carnis*) 'maso'. Srov. *↓karneval*.

inkaso 'poplatky; vybírání peněz', *inkasovat*. Z it. *incasso* od *incassare* 'vybírat (do pokladny)' z *in-* (srov. *in-*) a *cassa* (viz *↓kasa*).

inklinovat 'mít sklon k něčemu', *inklinace*. Z lat. *inclinare* 'klonit se' z *in-* a *clinare* tv. Srov. *↑deklinace*, *↓klinika*.

inkognito 'utajení vlastního jména'; přisl. 'pod cizím jménem'. Z it. *incognito* z lat. *incognitus* 'nepoznaný' z *in-* a *cognoscere* (příč. trp. *cognitus*) 'poznat' z *co-* (*↓ko-*) a (*g*)*noscere* tv. Srov. *↓rekognoskace*, *↑kognitivní*.

inkoust, *inkoustový*. Ze stíflat. *incaustum* z ř. *énkaustos*, doslova 'vpalovaný', z *ten-* a *kaifō* (příč. trp. *kaustós*) 'pálím'. Původně zřejmě tmavě červený inkoust používaný římskými císaři a nanášený horkým nástrojem. Srov. angl. *ink*. Ze slov. jazyků jen v č.

inkriminovaný 'takový, pro nějž je někdo obviňován, vyslýchán ap.'. Od *inkriminovat* 'obvinít' ze stíflat. *incriminare* tv. z *in-* a odvozenin od *crimen* 'obvinění, provinění'. Srov. *↓kriminální*.

inkubace 'doba mezi nálezou a propuknutím nemoci', *inkubační*, *inkubátor* 'zařízení pro nedonošené děti'. Nově přenesené k lat. *incubātiō* 'sedění na vejcích' od *incubare* 'sedět na vejcích', vlastně 'ležet na něčem' z *in-* a *cubare* 'ležet'. Srov. *↓konkubína*.

inkvizice 'středověká církevní instituce pro potírání kacířství', *inkviziční*, *inkvizitor*. Z lat. *inquisitiō*

'vyhledávání, vyšetřování' od *inquirere* (příč. trp. *inquisitus*) 'vyhledávat, zkoumat' z *in-* a *quaerere* 'hledat'. Srov. *↑akvizice*, *↓rekvizita*, *↑anketa*.

inovace 'zavedení něčeho nového; novinka', *inovační*, *inovovat*. Z lat. *innovātiō* od *innovare* 'obnovit' z *in-* a *novus* 'nový'. Srov. *↓novum*, *↓novic*.

inscenovat 'uvést na scénu; zosnovat', *inscenace*, *inscenační*. Nové, viz *in-* a *↓scéna*.

insekticid 'prostředek k hubení hmyzu'. Uměle k lat. *insectum* 'hmyz' (kalk z ř. *éntomon* – viz *↑entomologie*) z *insecare* (příč. trp. *insectus*) 'vřezávat' z *in-* a *secare* 'sekat, řezat', druhá část k lat. *-cidere* od *caedere* 'zabíjet'. Srov. *↓sekce*, *↑genocida*.

inseminace 'umělé oplodnění'. Z lat. *insēminātiō* od *insēminare* 'zasévat' z *in-* a *sēminare* 'sít' od *sēmen* 'semeno'. Srov. *↓semeno*, *↓seminář*.

insignie 'odznaky moci'. Z lat. *insignia* (pl.) od *insignis* 'odznaky' odlišný, vynikající' z *in-* a *signum* 'znak'. Srov. *↓signál*.

inspekce 'úřední dozor, kontrola', *inspekční*, *inspektor*, *inspektorát*. Z lat. *inspectiō* od *inspicere* 'nahlížet dovnitř, zkoumat' z *in-* a *specere* 'hledět'. Srov. *↓inspicient*, *↑aspekt*, *↓spektrum*.

inspicient 'pomocník režiséra'. Přes něm. *Inspizient* tv. z lat. *inspicieñs* 'dohlížející', což je původně přech. přít. od *inspicere* (viz *↑inspekce*).

inspirovat 'podněcovat', *inspirace*, *inspirační*, *inspirátor*. Z lat. *inspirāre* 'vdechovat' z *in-* a *spirāre* 'dýchat'. Srov. *↑aspirovat*, *↓spiritismus*.

instalovat 'umístovat, zavádět, vestavět', *instalace*, *instalační*, *instalátér* (přes fr.), *instalátérský*. Zobecněním významu stíflat. *installare* 'dosazovat do úřadu' z *in-* a *stallum*, *stallus*

'stolice, křeslo' z germ. (srov. něm. *Stuhl* 'židle'). Srov. ↓*pedestal*, ↓*stůl*.

instance 'příslušný úřad; stupeň soudního řízení'. Z lat. *instantia* 'přítomnost, naléhavost' od *instāre* 'stát na něčem, naléhat' z ↑*in-* a *stāre* 'stát'. Srov. ↓*substance*, ↓*konstanta*.

instantní 'ihned použitelný, předvařený, práškový (o jídle či nápoji)'. Z angl. *instant* tv., vlastně 'okamžitý', a to přes fr. z lat. *instāns* 'přítomný, naléhavý' od *instāre* (viz ↑*instance*).

instinkt 'pud', *instinktivní*. Z lat. *instinctus* 'podnět, popud' od *instinguere* 'podněcovat' z ↑*in-* a **stinguere* 'bodat'. Srov. ↓*stimul*, ↓*stigma*.

instituce 'zařízení, organizace', *institucionální*, *institut*. Z lat. *institutio* 'zařízení, vyučování' od *instituere* 'zřídít, ustanovit, vzdělávat' z ↑*in-* a *statuere* 'stanovit' od *stāre* 'stát'. Srov. ↓*restituce*, ↓*prostituce*, ↓*statut*.

instrukce 'návod, směrnice', *instruovat*, *instruktor*, *instruktorský*, *instruktivní*, *instruktáž* (přes r.). Z lat. *instructio* od *instruere* 'sestavit, poučit' z ↑*in-* a *struere* (příč. trp. *structus*) 'skládat, stavět'. Srov. ↓*instrument*, ↓*konstrukce*, ↓*struktura*.

instrument 'nástroj', *instrumentální*, *instrumentář(ka)*, *instrumentace*. Z lat. *instrumentum* 'nářadí, nástroj, prostředek' od *instruere* (viz ↑*instrukce*).

instrumentál '7. pád', *instrumentálový*. Ze střlat. (*cāsus*) *instrumentālis* '(pád) nástrojový' (srov. *píšu perem*). Viz ↑*instrument*.

intarzie 'ozdobné vykládání dřevem'. Z it. *intarsio* od *intarsiare* 'vykládat dřevem' z *in-* (srov. *in-*) a *tarsia* 'dřevěný vykládání' z ar. *tarsī* 'vkládání, spára'

integrovat 'sjednocovat, scelovat', *integrace*, *integrační*, *integrál*, *integrální*, *integra. Z lat. integrāre*

'doplňovat, obnovovat' od *integer* 'neporušený, plný', doslova 'netknutý'. z ↑*in-* a *tangere* 'dotýkat se'. Srov. ↓*tangens*, ↓*kontingent*.

intelekt 'rozumové schopnosti', *intelektuální*, *intelektuál(ka)*, *intelektuálský*. Z lat. *intellēctus* 'rozum, pochopení' od *intellegere* 'rozumět, chápat', doslova 'vybírat si (mezi možnostmi)', z ↓*inter-* a *legere* 'sbírat, vybírat; číst'. Srov. ↓*intelligence*, ↓*selekce*, ↑*lita*.

intelligence 'rozumové nadání; vrstva duševně pracujících', *inteligentní*, *inteligent*, *inteligentní*. Z lat. *intelligentia* od *intelligere*, novější varianty k *intellegere* (viz ↑*intelekt*).

intence 'záměr'. Z lat. *intentiō* 'úsilí, záměr, pozornost' od *intendere* 'usilovat, napnout (pozornost)' z ↑*in-* a *tendere* 'napínat'. Srov. ↓*intendant*, ↓*intenzita*, ↓*pretendent*, ↓*tendence*.

intendant 'vrchní správce (v divadle ap.)', *intendance*. Přes něm. *Intendant* z fr. *intendant* z lat. *intendēns*, což je přech. přít. od *intendere* (viz ↑*intence*).

intenzita 'síla, stupeň síly', *intenzivní*. Z nlat. *intensitas* od lat. *intēnsus* (vedle *intentus*) 'silný, napjatý' od *intendere* (viz ↑*intence*).

inter-1 předp. 'mezi-'. Z lat. *inter* 'mezi' z ↑*in-* a *-ter* (srov. ↓*intro-*, ↑*extra*). Souvisí s něm. *unter* 'pod' i naším ↓*vnitřek*, ↓*játra*. Dále srov. ↓*interní*, ↓*interference*, ↓*interpretovat*, ↓*intervenoovat*.

inter-2. Zkráceno z ↓*internacionální*. Srov. *interhotel*, *interliga*, *interbrigáda*.

interakce 'vzájemné působení'. Viz ↑*inter-*1 a ↑*akce*.

interdikt 'církevní zákaz bohoslužeb'. Z lat. *interdictum* 'zákaz' od *interdicere* 'zapovědět' z ↑*inter-*1 a *dicere* 'říci'. Srov. ↓*verdikt*.

interes hov. 'zájem', *interesovat*, *interesantní*. Přes fr. ze střlat. *interesse* 'náhrada škody', tedy z jedné strany 'placení, činže', z druhé 'zisk, užitek' z lat. *interesse* 'být mezi', neosobní *interest* 'je rozdíl, záleží na něčem', z †*inter*-1 a *esse* 'být'. Význam 'zisk' dal do starší č. 'úrok' (Jg), přes fr. přišel rozšířený význam 'zájem'.

interference 'křížení (vlivů)'. Z angl. *interference* od *interfere* 'zasahovat, plést se', původně 'narážet kopyty o sebe (o koni při běhu)', ze stfr. *interferir* z †*inter*-1 a lat. *ferire* 'bít, tlouci'.

interiér 'vnitřek (budovy, bytu)'. Z fr. *intérieur* a to z lat. *interior* 'vnitřní', vlastně komparativu (2. stupně) od **interus* (k †*inter*-1) tv. Srov. †*exteriér*, †*interní*, †*intimní*.

interjekce 'citoslovce'. Z lat. *interiectiō*, vlastně 'vhazení (mezi)', z *intericere* 'hodit mezi' z †*inter*-1 a *iacere* 'hodit'. Srov. †*injekce*, †*adjektivum*.

intermezzo 'mezihra, (dějová) vsuvka'. Z it. *intermezzo* z *inter*- (z †*inter*-1) a *mezzo* 'prostředek' z lat. *medius* 'prostřední'. Srov. †*médium*.

interna hov. 'vnitřní lékařství', *internista*. Viz †*interní*.

internacionální 'mezinárodní', *internacionál*, *internacionála*. Z fr. *international* (viz †*inter*-1 a †*nacionální*).

internát 'společné ubytovací, stravovací a výchovné zařízení pro mládež', *internátní*. Přes něm. *Internat* z fr. *internat* od *interne* 'vnitřní' z lat. *internus* tv. Viz †*interní*.

interní 'vnitřní'. Z lat. *internus* tv. od *inter* (viz †*inter*-1). Srov. †*externí*, †*interna*, †*internát*, †*internovat*.

internovat 'držet někoho na určitém místě s omezenou svobodou pohybu',

internace. Z fr. *interner* tv. od *interne* 'vnitřní' z lat. *internus* (viz †*interní*).

interpelovat 'oficiálně se dotazovat ministra v parlamentě', *interpelace*. Z lat. *interpellāre* 'přerušovat', doslova 'vrážet (mezi)', z †*inter*-1 a **pellāre* od *pellere* 'hnát'. Srov. †*apel*.

interpretovat 'vykládat, podávat (umělecké dílo)', *interpret*, *interpretace*. Z lat. *interpretārī* tv. od *interpres* 'zprostředkovatel, vykladač, tlumočnick'. Srov. †*inter*-1, druhá část nejasná.

interpunkce 'psaní rozdělovacích znamének', *interpunkční*. Z lat. *interpunctiō* od *interpungere* (přič. trp. -*punctus*) 'dávat tečku mezi slova' z †*inter*-1 a *pungere* 'bodat'. Srov. slk. *bodka* 'tečka', dále †*punkce*, †*punc*.

interrupce 'přerušení (těhotenství)', *interrupční*. Z lat. *interruptiō* 'přerušení' od *interrumpere* (přič. trp. -*ruptus*) 'přerušit' z †*inter*-1 a *rumpere* 'zlomit, rozbít'. Srov. †*korupce*, †*rupce*.

interval 'časový úsek, mezera'. Z lat. *intervallum* 'mezera, vzdálenost', původně 'mezera mezi opevňovacími body', z †*inter*-1 a *vallum* 'val, násep'. Srov. †*val*.

intervence 'zásah v něčí prospěch, násilné vměšování do záležitostí jiného státu', *intervenovat*, *intervent*. Z lat. *interventiō* od *intervenire* 'vstoupit mezi' z †*inter*-1 a *venire* 'přicházet'. Srov. †*prevence*, †*konvence*.

interview 'rozhovor se známou osobou pro veřejnost'. Z angl. *interview* tv. z fr. *entrevue* 'schůzka' od *entrevoir* z *entre-* (viz *inter*-1) a *voir* 'vidět' z lat. *vidēre* tv. Srov. †*revue*.

intimní 'důvěrný, soukromý', *intimnost*. Z lat. *intimus* 'nejvnitřnější', což je 3. stupeň k *interior* (viz †*interiér*).

intonovat 'nasazovat tón', *intonace*. Asi smíšený dvou kořenů: na jedné

straně lat. *intonāre* 'zahřmít, zazníť' z $\uparrow in$ -1 a *tonāre* 'hřmít', na druhé lze sotva oddělit od *tonus* (viz $\downarrow tōn$), jehož původ je jiný.

intoxikace 'otrava', *intoxikovat*. Ze střlat. *intoxicatio* od *intoxicare* z $\uparrow in$ -1 a lat. *toxicāre* 'otrávit' od *toxicum* 'jed' (viz $\downarrow toxic\acute{y}$).

intráda 'uvítací fanfára'. Přes něm. *Intrade* z it. *entrata* 'vstup' od *entrare* z lat. *intrāre* 'vniknout'. Srov. $\downarrow intro$ -.

intrika 'pleticha', *intrikovat*, *intrikán*, *intrikánský*. Z fr. *intrigue* tv. od *intriguer* z it. *intrigare* z lat. *intrīcāre* 'zaplétat, mást' z $\uparrow in$ -1 a *tricae* (pl.) 'hlouposti, pletichy'. Srov. $\downarrow trik$, $\downarrow triko$.

intro- předp. 'vnitro-'. Z lat. *intrō* 'dovnitř'. Srov. $\downarrow introspekce$, $\downarrow introvert$ i $\uparrow inter$ -1.

introspekce 'pozorování vlastních psychických jevů', *introspektivní*. K lat. *intrōspectiō* od *intrōspicere* 'nahlížet dovnitř' z $\uparrow intro$ - a *specere* 'hledět'. Srov. $\downarrow retrospekce$.

introvert 'člověk pohroužený do sebe, svých pocitů', *introvertní*, *introverze*. Nově k $\uparrow intro$ - a *vertere* 'obracet', tedy 'dovnitř obrácený'. Srov. $\uparrow extrovert$.

intuice 'poznání něčeho instinktem, bez logické úvahy', *intuitivní*. Ze střlat. *intuitio* 'bezprostřední poznání', lat. 'objevení obrazu v zrcadle' od lat. *intuēri* 'hledět, prohlížet' z $\uparrow in$ -1 a *tuēri* 'dívat se'.

inu část., citosl. Složeno z $\uparrow i$ a $\downarrow nu$. Srov. $\downarrow nuže$.

invalida 'člověk nezpůsobitý k práci pro tělesnou vadu', *invalidní*, *invalidita*. Původně 'voják neschopný služby pro válečné zranění'. Přes fr. *invalid* tv. z lat. *invalidus* 'slabý, nemocný, neschopný' z $\uparrow in$ -2 a *validus* 'silný, mocný'. Srov. $\downarrow validita$, $\downarrow rekonvalescence$.

invaze 'vpád', *invazní*. Z pozdnělat. *invāsiō* od lat. *invādere* 'vpadnout, vniknout' z $\uparrow in$ -1 a *vādere* 'jít, směřovat'. Srov. $\downarrow vabank$.

inektivita 'slovní výpad'. Z fr. *invective* z pozdnělat. *invectivus*, doslova 'navážející se', od lat. *invehī* (příč. trp. *-vectus*) 'vézt se, napadat (slovy)' z $\uparrow in$ -1 a *vehī* 'vézt se, jet'. Srov. $\downarrow vektor$, $\downarrow vehikl$.

invence 'vynalézavost', *invenční*. Z lat. *inventiō* 'vynález' od *invenire* (příč. trp. *inventum*) 'vynalézt, přijít na něco' z $\uparrow in$ -1 a *venire* 'přijít'. Srov. $\downarrow inventář$, $\downarrow inventura$, $\downarrow prevence$.

inventář 'soupis majetku', *inventární*, *inventarizovat*, *inventarizace*, *inventarizační*. Z lat. *inventārium* od *invenire* 'přijít na něco, objevit' (viz $\uparrow invence$).

inventura 'zjišťování stavu hospodářských prostředků', *inventurní*. Ze střlat. *inventura* od lat. *invenire* (viz $\uparrow invence$, $\uparrow inventář$).

inverze 'převrácení (teploty, slovosledu aj.)', *inverzní*. Z lat. *inversio* tv. od *invertere* (příč. trp. *inversus*) z $\uparrow in$ -1 a *vertere* 'obracet'. Srov. $\downarrow konverze$, $\uparrow averze$, $\uparrow diverze$.

investovat 'vložit peníze do nějakého podniku', *investice*, *investiční*, *investor*. Původně lat. *investire* 'obléci' z $\uparrow in$ -1 a *vestire* od *vestis* 'oděv, šat', střlat. 'dosadit do úřadu (zvláště biskupa)' (z toho *investitura*). Dnešní význam se vyvinul v it. ve 14. st., odtud do angl. a přes ni zřejmě do dalších jazyků. Srov. $\downarrow vesta$.

inzerát 'placené oznámení v tisku', *inzerce*, *inzerční*, *inzerovat*. Z něm. *Inserat* a to asi z lat. konjunktivu *īnserātur* 'ať je vložen' od *īnserere* 'vkládat' z $\uparrow in$ -1 a *serere* 'připojovat, vázat'. Srov. $\uparrow dezertovat$, $\uparrow disertace$, $\downarrow série$.

inzulin 'lék proti cukrovce', *inzulinový*. Z fr. *insuline* od lat. *īnsula*

'ostrov' (je to hormon vyměšovaný Langerhansovými ostrůvky ve slinivce břišní). Srov. ↓*zolace*.

inzultovat 'napadnout, urazit', *inzultace*. Z lat. *insultāre* 'naskočit, skákat po něčem, posmívat se' z ↑*in*-1 a *saltāre* 'skákat'. Srov. ↓*valto*.

inženýr, *inženýrský*, *inženýrství*. Z fr. *ingénieur*, původně 'stavitel válečných strojů', od stfr. *engin* 'přístroj, válečný stroj, vynálezavost' z lat. *ingenium* 'nadání, vrozené umění' (střlat. též 'válečný stroj') z ↑*in*-1 a *gignere* 'rodit'. Srov. ↑*génius*, ↑*gen*.

ion(t) 'elektricky nabitá částice', *iontový*, *ionizovat*, *ionizace*. Převzato angl. fyzikem Faradayem (19. st.) z ř. *ión* (gen. *ióntos*) 'jdoucí' od *eími* (inf. *iémai*) 'jdu'. Srov. ↑*anion(t)*, ↓*jít*.

iracionální 'vymykající se rozumu', *iracionalita*. Z pozdnělat. *irrationālis* 'nerozumný' z ↑*in*-2 a *ratiōnālis* (viz ↓*racionální*).

irelevantní. Viz ↑*in*-2 a ↓*relevantní*.

iridium 'tvrdý a odolný kovový prvek'. Z lat. *iris* (gen. *iridis*) 'duha' z ř. *iris* tv. Podle jeho proměnlivé barvy.

iritovat 'rozčilovat, dráždit', *iritace*. Z lat. *irritāre* z ↑*in*-1 a *rītāre* 'rozčilovat'.

ironie 'posměch', *ironický*, *ironizovat*, *ironik*. Z lat. *īrōnia* z ř. *eirōneia* 'předstírání, výsměch, výtáčka' od *eírōn* 'chytrák, pokrytec, potutelný' asi od *eírō* 'říkám, vypravuji'.

ischemie 'nedokrevnost tkáně', *ischemický*. Ze střlat. *ischemia* z ř. *ischō* 'zadržuji' a (*h)aima* 'krev'. Srov. ↑*hemo-*, ↑*anémie*.

ischias 'bolest v kříži vystřelující do nohou'. Přes lat. *ischias* z ř. *ischíads* od *ischíon* 'kyčel, bok'.

islám 'muslimské náboženství'. Z ar. *islām* 'odevzdání se (Bohu)'. Souvisí s ↓*muslim*.

itinerář 'cestovní plán'. Z lat. *itinerārium* od *iter* (gen. *itineris*) 'cesta, pochod' od *ire* 'jít'. Srov. ↑*exit(us)*, ↓*jít*.

izo- (ve složeninách) 'stejno-'. Z ř. *isos* 'stejný, rovný'. Srov. ↓*zobara*, ↓*izoglosa*, ↓*izotop*.

izobara 'čára spojující místa se stejným tlakem vzduchu'. Viz ↑*izo-* a ↑*bar*², ↑*barometr*.

izoglosa 'čára ohraničující území, v němž se vyskytuje jistý jazykový jev'. Viz ↑*izo-* a ↑*glosa*.

izolovat 'oddělit, odloučit', *izolace*, *izolační*, *izolátor*, *izolacionismus*. Z fr. *isoler* z it. *isolare*, doslova 'udělat ostrov', od *isola* 'ostrov' z lat. *īnsula* tv. Srov. ↑*inzulin*.

izomorfní 'mající stejný tvar'. Viz ↑*izo-* a ↓*morfologie*, ↑*amorfní*.

izoterma 'čára spojující místa stejné teploty'. Viz ↑*izo-* a ↓*termo-*.

izotop 'atom téhož prvku lišící se počtem neutronů'. Z ↑*izo-* a ř. *tópos* 'místo'. Srov. ↓*topografie*, ↓*utopie*.

J

já zájm. Stč. *jáz*. P., r. *ja*, sln. *jāz*, s./ch. *jā*, stsl. *azъ*. Psl. **azъ* souvisí s lit. *aš*, gót. *ik* (něm. *ich*, angl. *I*), lat. *ego*, ř. *egô*, arm. *es*, sti. *aham*, vše z ie. **eǵ(h)om*, **eǵō-* (A1, A4, B4), ve slov. je třeba počítat s náslovnou změnou *e-* > *a-*. Ztráta koncového *-z* ve většině moderních slov. jazyků je asi podle zájmena pro 2. os. *ty*.

jablko, *jablíčko*, *jablečný*, *jablkový*, *jabloň*, *jabloňový*. Všesl. – p. *jablko*, r. *jábloko*, s./ch. *jābuka*. Psl. **ablko* (B4) je tvořeno příp. *-ko* od základu, z něhož je název stromu (psl. **ablomb*) a který evidentně souvisí s lit. *obuolys* 'jablko', *obelis* 'jabloň', něm. *Apfel*, angl. *appel* 'jablko' a stir. *aball*, *ubull* tv. Nelze rekonstruovat jednotnou ie. podobu (**abel-*, **ābel-*, **ābōl-* aj.), proto se většinou uvažuje o 'praevropském' původu slova. Zajímavé i tím, že je to jediný starý případ, kdy je název stromu odlišen od názvu ovoce (Ma²).

jádro, *jadérko*, *jádrový*, *jaderný*, *jadrný*, *jádrinec*, *vyjádřit (se)*, *vyjádření*. Všesl. – p. *jadro*, r. *jadró*, s./ch. *jédro*. Psl. **jedro* nemá zcela jasné přibuzenské vztahy. Zdá se, že lze rozložit na **en-dr-*, kde *en-* znamená 'v, uvnitř', a spojit se slovy *↓játra*, *↓útroby*. Přibuzné je lot. *idrs* tv.

jaguár 'jihoamerická kočkovitá šelma'. Přes západoevr. jazyky z port. *jaguara* a to z jihoam. jazyka tupi.

jáhen 'duchovní s nižším svěcením', *jáhenský*, *jáhenství*. Asi přes stíh. *dīāken* z lat. *dīāconus* z ř. *diākonos* 'sluha, pomocník' (k č. změně *dj->j-* srov. *↓jetel*). Jinou cestou z téhož zdroje *↓žák*.

jáhla 'loupané zrno prosa', *jáhlový*, *jáhelník*. P. *jaǵla*, str. *jaǵls*, s./ch. *jāgla*. Psl. **jaǵla*, **jaǵls* je dosti temné. Na základě r.d. *jaǵlaja zemlja* 'úrodná

zem. černozem' snad lze spojit s lit. *jėgà* 'síla', ř. *hēbē* 'mladistvá síla' z ie. **jēǵ^u*-. Jáhlová kaše bývala kdysi hlavní součástí jídelníčku, ekvivalentem pozdějšího chleba.

jahoda, *juhůdka*, *jahodový*, *jahodník*. Všesl. – p. *jaǵoda*, r. *jāgoda*, s./ch. *jāgoda*, stsl. *agoda*. Psl. **agoda* (B4), původně 'bobule, lesní plod vůbec', je odvozeno od nedoloženého **aga*, jež přesně odpovídá lit. *uoga*, lot. *uoga* 'bobule, jahoda' z ie. **ōg-*. Další souvislosti méně jisté.

jachta 'sportovní či rekreační plachetnice', *jachtink*, *jachtař*, *jachtařský*. Z angl. *yacht* a to z niz. *jacht* z původního *jagtschip*, vlastně 'honící loď', srov. něm. *jagen* 'honit, lovit'.

jak1 přísl., *jako*, *jaksi*, *jakkoli*, *jakže*. Stč. *kak*, *kako*. Všesl. – slk. *ako*, p. *jak*, r. *kak*, s./ch. *kāko*, stsl. *kako*. Stč. podoba vychází z psl. tázacích zájmen **kakō* 'jaký', **kako* 'jak', v č., slk., p., br. a ukr. jejich funkci převzalo zájmeno vztažné (viz *↓jaký*). Přibuzné je lit. *kóks* 'jaký', v první části slova je ie. **k^uo-* (srov. *↓kdo*, *↓který*), k druhé srov. *↓jaký*, *↓tak*.

jak2 'tibetský tur s dlouhou srstí'. Z tibetského *gyak* tv.

jakmile sp. Jen č., novější (až u Jg). Původně expr. zesílení *↑jak*1 příslovcem *mile* (srov. *jaktěživ*).

jakobín 'člen revolučně demokratického klubu (za Velké fr. revoluce)', *jakobínský*. Podle sídla klubu ve zrušeném klášteře sv. Jakuba (fr. *Jacob*) v Paříži.

jaký zájm., *jakost*, *jakostní*. Slk. *aký*, p. *jaki*, r.d. *jakój*, stsl. *jakō*, chybí v jsl. Psl. **jakō* je původně jen zájmeno vztažné (viz *↑jak*1), odpovídá mu lit. *jóks* 'nějaký'. Základem je ie. **ǵo-*

(srov. ↓jenš), v objasňující druhé části, která je stejná jako v ↑jak, ↓tak, se názory poněkud různí.

jalovec, *jalovcový*, *jalovcová*. P. *jalowiec*, r.d. *jálovec*, chybí v jsl. Psl. *(j)alovceb je odvozeno od *jalovø (↓jalový), jde totiž o dvoudomou rostlinu, která často zůstává bez plodů (srov. i lat. název *iuniperus* od lat. *iunix* 'jalovice'). Srov. ↑džin'.

jalový, *jalovost*, *jalovice* 'neotelená kráva'. Všesl. – p. *jalowy*, r. *jálovyy*, s./ch. *jällov*. Psl. *(j)alovø nemá zcela jasné etym. souvislosti. Příbuzné je zřejmě lot. *älava* 'jalovice' (bsl. *äl-, B4), pokud to není výpůjčka ze slov. Druhou možností je spojení s lot. *jēls* 'syrový, nezralý', lit. *jėlas* 'neslaný, syrový' (bsl. *jėl-, B1). Další ie. souvislosti velmi nejisté.

jáma, *jámový*, *jamka*, *jamkovitý*. Všesl. – p. *jama*, r. *jáma*, s./ch. *jäma*, stsl. *jama*. Psl. *(j)ama nemá přesvědčivý výklad. Obvykle se spojuje buď s ř. *ex-amáo* 'rozkopávám', *amárá* 'přikop, kanál' (z ie. *am-, *ám-) (HK, Ma²), či se stir. *huam* 'dutina, doupě', případně ř. *eunē* 'lože, doupě, hrob', av. *unā* 'díra' (z ie. *ōumā- (B5), ve slov. zánik -u-). Odvození významově blízkého *jímka* od ↓jímát nás nutí uvažovat i o spojení psl. *jama s *jeti (viz ↓jmout), způsob tvoření však je neobvyklý.

jamb 'druh veršové stopy', *jambický*. Přes lat. *iambus* z ř. *iambos* tv. (též 'hanlivá báseň'), asi od *iáptō* 'zasahují, zraňují, tupím' (užíval se zvláště v satirické poezii).

jančit. Viz ↓janek.

janek expr. 'zmatený, ztřeštěný, paličatý člověk', *jankovitý*, *jankovatě*, *jančit*. Zdrobnělina od *Jan*, nejobvyklejšího vesnického mužského jména. Srov. ↑dorota, ↓káča, ↓kuba'.

janovec 'žlutě kvetoucí metlovitý keř'. Ve stč. řada forem (*janofit*, *janobit*, *janovít*, *janosít*), nář. i *zanovec*. P.d. *janowiec*, *sianowiec*, *zanowiec* aj., r.d. *zanovec*, *zanovat*, ch.d. *zanovijet* (Ma²). Zdá se, že slovo je ze střhn. *ganeister* (něm. *Ginster*) z lat. *genista* tv. (HK), s mnoha úpravami díky lid. etym. (D2) (u nás ke jménu *Jan*, formy se z- snad podle toho, že se měl sbírat 'za nového měsíce') (Ma²).

jantar 'zkamenělá pryskyřice třetihorních jehličnatých stromů'. *jantarový*. Převzato Preslem z r. *jantár*', to pak z nějaké nář. podoby lit. *giñtaras* tv. Slovo je zřejmě původu ugrofinského, jak svědčí i mad. *gyánta* 'pryskyřice, jantar'.

jarmark ob. zast. 'výroční trh', *jarmareční*. Z něm. *Jahrmarkt* tv., složeného z *Jahr* 'rok' (srov. ↓jaro) a *Markt* 'trh' (srov. ↓marketing).

jaro, *jarní*, *jař*, *jařina*, *předjaří*. Slk. *jar*, p. *jar*, ukr. *jar*', str. *jara*, sln. jen adj. *jār* 'na jaře zasety, mladý'. Psl. *jaro, *jara, *jara, *jara souvisí s gót. *jēr* (něm. *Jahr*, angl. *year*) 'rok', lat. *hōra* 'určitá doba, hodina', ř. *hōra* 'doba, rok, (teplé) roční období', av. *yār* 'rok' z ie. *jēro-, *jōro- 'rok, teplé roční období' (asi původně 'sluneční cyklus' od ie. *ei-* 'jit'). K významům srov. i ↑hod, ↓vesna, dále srov. ↓jary'.

jarý kníž. 'mladě svěží, bujný', *rozjařený*. P. zast. *jarý* tv., r. *járjy* 'zuřivý, horlivý', s./ch.st. *jār* 'prudký, divoký', s.d. *jāri* 'svěží, čilý', stsl. *jarō* 'prudký, prchlivý, přísný'. Psl. *jarō lze i přes jisté významové obtíže (negativní významy 'zuřivý, přísný ap.') jen těžko oddělit od ↑jaro. Významová pojítka vidíme např. v b.d. jar 'teplé, letní žár', s./ch. *jāra* 'velký žár', r.d. *jār* 'žár, zápal'. Srov. ↑bujury'.

járku přísl. Z ↑já a řku 'řkám' (viz ↓řící).

jařmo 'jho'. *jařmový, ujařmit*. Všesl. – p. *jarzmo*, r. *jarmó*, s./ch. *járam*, stsl. *jarǫmb*. Psl. **arǫmo*, **arǫmb* (B4) se spojuje s lat. *arma* 'nářadí, zbraně', ř. *harmós* 'spojení, kloub', *hářma* 'vůz, spřežení', arm. *y-arem* 'spojuji'. sti. *arpáyati* 'upevňuje', vše od ie. **ar-* 'připojovat'. Příbuzné je asi i ↓*rameno*.

jasan, *jasanový*. Všesl. – p. *jesion*, r. *jásen*, s./ch. *jásěn*. Psl. **aseny*/*asenyb* má nejbliže k lat. *ornus* 'habr, jasan' (z ie. **ōseno-*), dále je příbuzné lit. *úosis* 'jasan', stpr. *woasis*. něm. *Esche*, angl. *ash-tree*, wal. *onnen* tv., alb. *ah* 'buk', vše k ie. *ōs-*, jež může být předie. původu.

jasat, *jasavý, jásot, zajásat, rozjásat*. Stč. *jasovati*, hl. *jaskač* tv., sln.d. *jáskati* 'hlasitě kokrhat, úpět'. Nejspíš onom. původu (Ma²), souvislost s ↓*jasný* (HK) je méně přesvědčivá.

jasmín, *jasmínový*. Asi z něm. *Jasmin* ze šp. *jazmín* a to z per. *yásamín*, původu údajně čínského.

jasný, *jasnost, jas, jasnět, projasnit, rozjasnit, vyjasnit, zjasnit*. Všesl. – p. *jasny*, r. *jásnyj*, s./ch. *jāsan*, stsl. *jasnǫ*. Obvykle přijímané přibuzenství s lit. *aiškus* 'jasný, zřetelný' vede k rekonstrukci psl. **ěsknǫ* z ie. **aisk-* (B2,A9) 'jasný, světlý' (srov. i ↓*jiskra*). Další ie. souvislosti nejisté.

jaspis 'druh polodrahokamu', *jaspisový*. Přes lat. z ř. *iaspis* a tam asi z nějakého semitského jazyka (srov. hebr. *yāšpeh* tv.).

jaterník 'jarní hájová bylina, podleška'. Odvar z této byliny se používal při nemocech jater (viz ↓*játra*).

jatky, jatka (pomn.), *jateční*. Stč. *jatka* 'chaloupka, chatrč, jeskyně', p. *jatka* (sg.) 'jatka', sln.st. *jata* 'chýšce, jeskyně'. Psl. **jata*, **jatǫka* je nejasné, nemá uspokojivý výklad. V č. vývoj významu 'chatrč, bouda' → 'krám,

kde se prodává maso, vejce ap.' → 'místo, kde se poráží dobytek' (Jg).

játra, jaterní, játrový, játrovka, jaternice. Hl. *jatru*, str. *jatru* 'játra, vnitřnosti', s. *jětra* (sg.), ch. *jětra* (pl.), stsl. jen odvozenina *jetrǫce* 'nitro'. Psl. **ętro* (B4,B7) je příbuzné s ř. *éteron* 'střevo, vnitřnosti', sti. *antrám* 'vnitřnosti' z ie. **en-ṭ(e)ro-* 'vnitřní, vnitřek'. Srov. †*inter-*, †*jádro*, ↓*útroby*, ↓*vnitřek* i ↓*ádro*.

javor, javorový. Všesl. – p. *jawor*, r. *jávör*, s./ch. *jävör*, stsl. jen adj. *avorovǫ* 'platanový'. Psl. **avorǫ* (B4) se podobá něm. *Ahorn* tv., proto se považuje za výpůjčku ze sthn. *āhorn* 'javor, jasan, platan', konkrétně ze stbav. *āhor* (-v- by bylo vsuvné podobně jako např. v ↓*pavouk*). To je asi příbuzné s lat. *ācer* a ř. *ákastos*, snad od ie. *ak-* 'ostrý' (podle tvaru listů) (A1). Jinou možností (Ma²) je považovat všechna slova za 'praevropská', tedy přejatá z předie. substrátu.

jazyk, jazykový, jazyček, jazyčkový, jazykovitý. Všesl. – p. *język*, r. *jazyk*, s./ch. *jězik*, stsl. *językǫ*. Psl. **językǫ* má nejbliže k stpr. *insuwis*, ie. východisko lze rekonstruovat jako **ǵ-ǵhū-* (A1,A7,B4,B5), první část se vykládá jako předpona. Druhý element, jehož význam není zcela jasný, je i v dalších ie. jazycích – stlat. *dingua*, stir. *teng*, gót. *tuggo* (něm. *Zunge*, angl. *tongue*) (*d-* v násloví se vykládá různě), lit. *liežūvis*, lat. *lingua*, arm. *lezu* (zde se počítá s vlivem kořene, který je v ↓*lízat*) i sti. *jihvā*, av. *hizū*, které se obvykle vysvětluje zdvojením zmíněného kořene. Změny v násloví mohou být způsobeny i tabu (D4).

jazz, jazzový, jazzman. Z am.-angl. *jazz* nejistého původu (druh hudby i slovo vznikly v New Orleansu zač. 20. st.). Jeden z výkladů počítá s kreolským přetvořením angl. (*to*)

chase 'honit, stíhat' (pro jazz je typický výrazný synkopický rytmus).

jebat vulg. 'souložit; peskovat někoho; kašlat na něco, kazit něco ap.'. P. *jebací*, r. *jebát*, s./ch. *jěbati*. Psl. **jebati* souvisí se sti. *vábhati* 'souložit', ř. *offō* tv., z ie. **oibh-*, *jobh-* (A2). Již ve stč. též jako vulgární náhražkové sloveso (např. *jebte se mi z řeky*) (Ma²) právě jako dnes např. ve vojenském slangu.

ječět. *jek*, *jekot*. Všesl. – p. *ječecē*, str. *jačati*, s./ch. *jěčati*. Psl. **ęčati* je onom., srov. *ļjektat*, *ļvyjeknout*, *ļzajikat se*.

ječmen. *ječmenový*, *ječný*. Všesl. – p. *ječmieni*, r. *jačmén*, s./ch. *jěčum*. Psl. **ęčbmy* (gen. *-mene*) je odvozeno příp. *-men-* od psl. kořene **ęk-* (B1, B4, B7), který vychází z ie. **ank-* 'ohýbat' (srov. např. stavn. *angul* 'trn, rybářský háček' i *ļpavouk*). Motivace pojmenování se vidí v tom, že ječmen má klasy nejprve vzpřímené, při dozrávání se však ohýbají k zemi (Ma²).

jed, *jedový*, *jedovatý*. Všesl. – p., r. *jad*, s./ch. *žd* 'zármutek, žal', stsl. *jada*. Psl. **ędō* je nejspíš od **ęsti* (*ļjíst*) z ie. **ęd-* (tedy vlastně 'otrávené jídlo', srov. i *ļtráva* a *ļtrávit*, fr. *poison* 'jed' a lat. *pōtiō* 'nápoj') (Ma¹, HK). Druhá možnost spojuje s nĕm. *Eiter* 'hnis', ř. *oidos* 'otok' z ie. **oid-* 'otékat, hnisat' (Ma², HK).

jeden, *jediný*, *jedinec*, *jednou*, *jednička*, *jedničkový*, *jedničkář*, *jednota*, *jednotivý*, *sjednotit*, *jednotka*, *jednotlivý*, *jednotlivost*, *jednotlivec*. Všesl. – p. *jeden*, r. *odín*, s./ch. *jědan*, stsl. *jedinō*. Psl. **ędinō*, **ędbnō* (B4) se skládá ze dvou částí – v **ęd-* se obvykle vidí ukazovací zájmeno či zdůrazňovací částice, **inō* (z něhož dnes máme *ļjiny*) pak odpovídá lit. *vienas* 'jeden' (rovněž s druhým elementem v násloví), gót. *ains* (něm. *ein*, angl. *one*), stír. *óen*, stlat. *oinos* (lat. *ūnus*) tv., ř. *oinē* 'jednička (na

hrací kostce)', vše z ie. **einos*/**oinos* 'jeden'. Srov. *ļjednat*, *ļjen(om)*.

jedle, *jedlička*, *jedlový*. Stč. i *jedl*. Všesl. – p. *jodla*, r. *jel*, s./ch. *jéla*. Psl. **edla*, **edlb* (B4) má nejbližší příbuzné v balt. jazycích – strp. *addle*, lit. *ėglė*, lot. *egle* tv. Spojuje se i s lat. *ebulus* 'černý bez', vychází se z ie. **edh-l-* od **edh-* 'ostrý' (A2).

jednat, *jednání*, *jednací*, *jednatel*, *projednat*, *objednat*, *objednávka*, *dojednat*, *ujednat*, *sjednat*, *vyjednat*, *zjednat*. P. *jednać* (jen zsl.). Původně vlastně 'snažit se najít jednotu (v názorech)' (viz *ļjeden*), i když již ve stč. převládá význam 'konat, uskutečňovat' (Ma² u *jeden*).

jégrovky 'teplé spodní kalhoty'. Podle něm. lékaře a přírodovědce G. *Jäger* († 1916).

jehla, *jehlička*, *jehlový*, *jehlovitý*, *jehlice*, *jehličí*, *jehličnan*, *jehličnatý*, *jehlan*. Všesl. – slk. *ihla*, p. *igla*, r. *iglá*, s./ch. *igla*. Psl. **jbgl* je nejspíš odvozeno od **jbgo* (*ļjho*), jak o tom svědčí slk. *ihlica* 'část jha' i starší významy č. *jehla* 'kolík spojující jisté části žebříňáku' či 'menší kůl' (Jg). Slovtovorně podobné je ř. *zēglē* 'jho' od *zygón* tv. (podrobně viz Ma²).

jehně, *jehňátko*, *jehněčí*. Všesl. – p. *jagniē*, r. *jagnēnok*, s./ch. *jānje*, stsl. *agnę*. Psl. **agnę* (B4, B7, C1) se spojuje se stangl. *ēanian* (angl. *yeen*) 'vrhnout jehňata', stír. *ūan* 'jehně', lat. *agnus*, ř. *amnōs* tv., vše z ie. **ag(h)no-* tv. (ve slov. zdloužení *a-*) (B5)).

jehněda 'druh květenství s hustě přisedlými kvítky'. Vedle č. jen v s./ch. *jāgnēd* 'černý topol' a sln. *jāgned* tv. Spojitost s *ļjehně* na základě oblého tvaru a hustých jemných chloupků je jasná, ne zcela jasně je tvoření slova.

jeho zájm. Původně gen. osobního zájmena (viz *ļjenž*, srov. *ļjeji*).

jektat. Onom., srov. ↑*ječet*, ↓*zajikat se*, ↓*vyjeknout*.

její zájm. Stč. *jejie* (původně nesklonné). Z gen. osobního zájmena ž.r. *jie* (dnes *jí*), k němuž přistoupilo *je-* podle ↑*jeho* (viz ↑*ljenž*, srov. ↑*jejich*).

jejich zájm. Stejný proces jako u ↑*její*.

jelen, jelánek, jelení, jelenice, jelenicový. Všesl. – p. *jelení*, r. *olén*, s./ch. *jèlen*, stsl. *jelenb*. Psl. **elens* je příbuzné s lit. *élnis*, *álnis* tv., stír. *elit* 'srnec', wal. *elain* 'laň', ř. *élafo-* 'jelen', arm. *etn* 'laň', vše od ie. **el-n-*, **ol-n-* (srov. ↓*laň*), jež se většinou spojuje s názvem barvy (ie. **el-* 'žlutohnědý aj.'). Příbuzné je i ↓*los*.

jelikož sp. Stč. i *jelik(ž)*, *jeliko* 'kolik, jak velice', potom 'pokud, jakožto' a z toho dnešní přičinný význam. Skládá se ze zájmeného základu **j-* (viz ↑*jenž*) a z částic *-li-ko-že*. Je ve vztahu k ↓*kolik*, ↑*tolik* podobně jako *jak – kak* (viz ↑*jak*) – ↓*tak*.

jelimánek expr. 'hlupák, naiva'. Novější, ne zcela jasně. Asi od ↓*jelito* (srov. již u Jg *trefný jsi co jelito*) křížením s jiným slovem (snad *milánek* či snad *tatman* a z toho nejprve *jeliman*?).

jelito, jelátko, jelitový. P. *jelito*, ukr. *jalyty* 'vnitřnosti', s./ch.d. *jelito* 'druh klobásy', *olito* 'střevo'. Psl. **elito* nemá přesvědčivý výklad. Vzhledem k r.d. *litócha* 'střevo', *litónja* 'část žaludku přežvýkavců' lze členit na **e-lito*, druhá část by mohla souviset se stpr. *laitian* 'klobása' a ř. *lītós* 'hladký' od ie. **lei-* 'slizký, hladký'.

-jem (*dojem, nájem, ohjem, průjem, zájem* ap.). Viz ↓*jmout*.

jémine citosl. Z lat. *Jesu Domine* 'Ježíši pane', též *jémináčku* (jakoby zdrobnělina) a *jéminkote* (kontaminací (D3) s něm. *mein Gott* 'můj Bože').

jemný, jemnost, jemňoučký, zjemnit. Stč. *jemný* 'jímavý, příjemný, milý', p.d. *jemny* 'měkký, příjemný', r.d. *imnyj* 'ochočený, klidný', mak. *emen* 'krotký, tichý'. Od ↓*jmout*, původně 'co lze dobře a snadno jímat, brát' (srov. ↓*příjemný*).

jen(om) psl. Ze stč. *jedno* tv. (srov. *jedině*) zánikem koncového *-o* (jako u ↓*tam* ap.) a zjednodušením skupiny *-dn-* v rychlé řeči. P., luž. *jeno* tv. Tvar *jenom* asi zkřížením se spojením v *jednom* (*kuse*) (Ma2).

jenž zájm. Stč. i *jen* (též ve významu 'on, ten'). Toto zájmeno (v dnešním významu *jen* č.) je pokračováním psl. **jb*, **ja*. **je* (rozšíření o *-n* jako např. v ↑*ten* a částici *-že*), které fungovalo jako všesl. zájmeno pro 3. osobu (dnes mimo 1. pád – *jeho, jemu* atd.). Samotný základ **jb* zůstal jen po předložkách se 4. p. *naň, proň, zaň* ap. (z **na-n- jb*, *n-* se rozšířilo od předložek **vbn*, **sbn* – viz ↓*v*, ↓*s* – i k předložkám ostatním). Stejný základ máme i ve složených adj. – např. *živý* z **živbjb* (B9). V psl. **jb* splynula dvě ie. zájmena – ukazovací **is* (lit. *jis*, gót. *is*, něm. *er*, lat. *is*) 'ten, on' (B4) a od něj odvozené vztahné **jios* (ř. *hós*, sti. *yás*). Srov. ↑*jeho*, ↑*jelikož*.

jepice, jepičí. Jen č. Poprvé u slovníků Klareta (14. st.), možná jde o jeho výtvor podle ř. *empis, eppis* 'komár'.

jeptiška, jeptišský. Stč. i *jebtiška*, *jebtička*. Ze sthn. *abtiissine* (B4,C1) a to ze stílat. *abbatisa* (viz ↑*abarýše*).

jer 'starobylá redukovaná slovanská hláska a písmeno (ь, ъ)'. Ze stsl. *jerb*, *jerb* tv.

jeřáb! 'strom či keř s červenými bobulovitými plody', *jeřabina, jeřabinový*. P. *jarzqb*, r. *rjabina*, sln. *jerebika*. Psl. **erębs* (podle některých **arębs*) (B4,B7) nemá jasné souvislosti. Často se spojuje s r. *rjabój* 'pestrý', lit. *raibas*, ir. *rtabach* tv. z ie. **roibh-* tv., málo jasné je *e-*, případně *a-* v násloví.

Příbuzné je asi něm. *Eber-esche* 'jeřáb' – přesmýk *r-b* vysvětlíme spíš lid. etym. (D2) k *Eber* 'kanec' (jakoby 'kančí jasan') než 'praevropským' původem slova (Ma²). Srov. ↓*jeřábek*.

jeřáb² 'velký pták s vysokýma nohama', přeneseně 'stroj ke zdvihání těžkých břemen', *jeřábník*, *jeřábnice*, *jeřábnický*. Stč. *řeřáb*. Všesl. – slk. *žerjav*, p. *zórav*, r. *žurávl'*, s./ch. *žэрav*, stsl. *žeravъ*. Psl. **žeravъ* je příbuzné s lit. *gėrvė*, něm. *Kranich*, angl. *crane*, w. *garan*, lat. *grūs*, ř. *geranus*, arm. *krunk* tv., vše z ie. **ger-*, **gr-* onom. původu. Pč. změna *ž-* v *ř-* je stejná jako u ↓*řeřavý*; jeho náhrada hláskou *j-* vlivem ↑*jeřábí* a zejména ↓*jeřábek* spadá do střední doby (asi 16. st.). Přenesení na 'stroj' je i v jiných evr. jazycích.

jeřábek 'lesní kurovitý pták'. P. *jarzabek*, r. *rjábčik*, s./ch. *jarėbica* 'koropectev'. Psl. **erėbъ* či **arėbъ* obvykle bývá etymologicky ztotožňováno s psl. východiskem pro ↑*jeřábí*. Příbuzné je lot. *irbe* 'koropectev', něm. *Reb-huhn* tv.

jesen kniž. 'podzim'. Obrozenecké přejetí ze slk. *jesen* či p. *jesien*, dále je r. *osen*', s./ch. *jęsєn*, stsl. *jesenъ*. Psl. **esєnъ*, **osєnъ* souvisí se str. *assanis* tv., gót. *asans* 'doba žni' (něm. *Ernte* 'žně') i arm. *ašun* 'podzim', vše z ie. **es-en-*, **os-en-*, další etymologizace je sporná.

jeseter, *jeseteř*. Všesl. – p. *jesiotr*, r. *osєtr*, s./ch.d. *jęsetar*. Psl. **esєtrъ* má blízko k lit. *erškėtras*, str. *esketres*, podobné je i něm. *Stör* tv., jež ovšem může být výpůjčkou ze slov. Stejně tak mohou být všechna tato slova přejata z jakéhosi neznámého jazyka kaspické oblasti. Na druhé straně se někdy spojuje s ↓*ostrý* (srov. p.d. *jesiora* 'rybí kost' ze stejného základu, či r.d. *šip*, ukr. *šyp* 'jeseter' – motivací by byl charakteristický ostrý tvar těla) (HK).

jeskyně, *jeskyněka*, *jeskynní*, *jeskyněář*. Pouze slk. *jaskynja*, p. *jaskinia* a ukr.d. *jaskynja* tv., vedle toho je i slk.st. *jask* 'tunel', sln.d. *jašek* 'jáma s vodou'. Psl. **ěsk-yni* či **ask-yni* je temné. Někteří spojují s ↓*jizva*, nadějnější ie. paralely zcela chybí.

jesle, *jesličky*. Všesl. – p. *jasta*, r. *jásli*, s. *jāsli*, ch. *jāsle*, stsl. *jasli*. Psl. **ě(d)slī* (pl.), **ě(d)slō*, **ě(d)slō* (sg.) (A9, B4) je odvozeno od ie. kořene **ēd-* 'jíst' (viz ↓*jíst*, ke způsobu tvoření srov. ↑*housle*), tedy 'místo, kam se dává potrava pro zvířata'. Od stejného základu je i lit. *ėdžios* a gót. *uz-ēta* tv.

jestliže sp. Ze slovesného tvaru *jest* (viz ↓*jsem*) a částic ↓*li* a ↓*že*.

jestřáb, *jestřábí*. Všesl. – p. *jastrzqb*, r. *jástreb*, s./ch. *jąstrėb*, stsl. *jastrebъ*. Psl. **astrėbъ* (B4) je málo průhledné. Počátek slova se obvykle vyvozuje z ie. **ōk-* (A1, B5) 'rychlý' (ř. *okýs* 'rychlý', lat. *ocior* 'rychlejší'), v zakončení se vidí příp. *-eb-* (podobná je i v ↑*jeřáb* a ↑*holub*), ale výklady jsou různé a málo přesvědčivé. Uvažuje se zvláště o příbuznosti s lat. formami *astur* a *accipiter* tv. Neprůhlednost slova lze asi přičíst působení tabu (D4).

ješitný, *ješitnost*, *ješita*. Stč. *jęšutný* 'marný, marnivý, nicotný', *jęšut* 'marnost atd.' (C1). Kromě č. je jen stsl. *ašutъ* 'nadarmo, zbytečně' a ojedinelé b.d. *ašut* tv. (B4). Slovo se jednomyslně člení na *a-šutъ*, druhá část je však sporná – spojuje se s nejasným r. *šúika* 'žert' či psl. **šutъ* 'bezrohý', případně s psl. **sujbъ* 'zbytečný, marný' z ie. **kou-*; **šu-t-* by bylo z **keu-* (A1, B2), původně 'dutý, prázdny' (srov. ↓*konkávni*).

ještě přísl. Všesl. – p. *jeszcze*, r. *eščė*, s./ch. *jęš*, stsl. *ješte*. Psl. **eščę* (B4, C3) lze nejspíš spojit se sti. *áččhā* '(až) k, (až) do', ř. *ěste* 'až k, dokud' a částečně i lat. *usque* 'pořád, až po' (srov. *quo usque tandem* 'jak dlouho ještě') z ie.

**es-k^he* (A3), kde *es-* by bylo z ie. předl. **en* 'v, k' + *s*, **k^he* pak je ie. částice s významem 'a' (srov. ↑*ač*) (Ma²). Někteří vidí v první části ie. **ei* (+*s*). rovněž s významem 'a, dále' (srov. lat. *et* tv.).

ještěř, *ještěři*, *ještěřka*, *ještěřčí*. P.d. *jaszczercz* 'drak', r.d. *jáščar*, s./ch.st. *jäster* 'ještěřka', stsl. *ašterō* tv. Psl. **aščerō* (B4, C3) je nejasné. Spojuje se buď s rovněž temným ↑*jeskyně* (tedy 'jeskynní živočich'), či ř. *skafrō*, *askarizō* 'skáču' z ie. *(*s*)*ker-* tv. (srov. ↓*skoro*), konečně, uvažuje se i o výpůjčce z írán. jazyků (srov. per. *aždar*(*hā*) 'drak').

jet, *přijet*, *vjet*, *vyjet*, *projet*, *ujet*, *sjet*, *objet*, *zajet* aj. Vedle č. dnes jen v hl. *jěč* a dl. *jěš* tv., jinde odvozeniny s *-cha-*: p. *jechač*, r. *jéchat*, s./ch. *jähati*, stsl. *jachati*. Psl. **ja(cha)ti*, 1.os.přít. **jadq*, je příbuzné s lit. *jóti* tv., sti. *yáti* 'jde, jede', točh. A *yā-* 'jít' a dále i lat. *iānuā* 'brána', východiskem je ie. **jiā-*, jež souvisí s **ei-* (viz ↓*jít*). Srov. ↓*jezdít*.

jetel, *jetelový*, *jetelina*. Stč. *dětel*. Všesl. – p. *dzięcielina*, r.d. *djáltévina*, s./ch. *djěteline*. Psl. východisko **dętelb* (B7) je stejné jako u ↑*darel*, proto jsou v ostatních slov. jazycích odvozeniny. V č. jsou oba tvary odlišeny přehláskou (C1), navíc došlo ke změně *d-* v *j-* (srov. ↑*jáhen*). Psl. shoda je však asi náhodná, v první části našeho slova se vidí ie. **dhem-* 'dout' (viz ↑*dout*), dohromady tedy 'ten, co nadýmá' – mladý jetel totiž nebezpečně nadýmá dobytek (Ma²).

jevit (*se*), *jev*, *jevový*, *jeviště*, *jevištní*, *projevit*, *projev*, *zjevit*, *zjev*, *zjevný*, *zjevení*, *objevit*, *objev*, *objevitel*, *vyjevit*, *výjev*, *najevo*. Všesl. – p. *jawić*, r. *javit*, s./ch. *jáviti*, stsl. *aviti*, *javiti*. Psl. **aviti* (*se*) (B4) se spojuje s lit.st. *ovytiš* 'zjevovat se' (není však jasné, zda nejde o výpůjčku ze slov.), ř. *alō* 'vnímám', sti., av. *aviš* 'zjevně' i lat. *audire* 'slyšet' z ie. **au-* 'vnímat'.

jez, *jezový*. Všesl. – p. *jaz*, str. *ěžō*, s./ch. *jāz*. Psl. **ěžō* (B4) je příbuzné s lit. *ežē* 'mez', lot. *eža*, strp. *azy* tv. i arm. *ežr* 'břeh, kraj, hranice' z ie. **eğh-* 'mez, předěl' (A1). Srov. ↓*jezero*.

jezdit, *jízda*, *jízdní*, *jezdec*, *jezdyně*, *jezdecký*, *jezdeckví*, *projíždět*, *průjezd*, *objíždět*, *objíždka*, *zájezd*, *zájezdní*, *sjezd* aj. Psl. **jazditi* je iterativum (opětovací sloveso) k **jati* (↑*jet*), většínou se soudí, že je odvozeno od **jazda* z **ja-zda* (srov. ↑*brázda*, ↑*brzda*).

jezevec, *jezevčí*, *jezevčík*. P. *jaźwiec*, s./ch. *jāzwac*, slaběji doloženo ve vsl. (r.d. *jazvéc*). Psl. **ěžvcbč* se odvozuje od **ěžva* (viz ↓*ježva*), tedy 'zvře žijící v noře, díře'.

jezero, *jezíčko*, *jezerní*, *jezernatý*. Všesl. – p. *jezioro*, r. *ózero*, s./ch. *jěžero*, stsl. *jezero*. Psl. **ezero* má nejbliže k lit. *ežerus*, lot. *ezers*, strp. *assaran* tv., někdy se sem přiřazuje i ř. jméno řek (mj. řeky v podsvětí) *Achérōn* z ie. **eğh-ero-*, jež se vyvozuje z **eğh-* (↑*jez*), původně to tedy asi byla vodní plocha s hrází, nikoli přírodní.

jezinka 'zlá lesní žínka'. Odvozeno od stč. *jěžē* 'čarodějnice, jezinka'. Všesl. – p. *jędza*, r. (*bāba-*)*jagá*, sln. *jéza* 'hněv', s./ch. *jéza* 'hrůza', stsl. *je(d)za* 'nemoc'. Psl. **ędza*, **ęga* (první podoba vznikla z druhé asi 3. palatalizací (B1, B4, B7)) se spojuje s lit. *ęngti* 'tísnit, trápit, dusit', lot. *igr* 'chřadnout', stsl. *ekki* 'bolest, starost' i stangl. *inca* 'bolest, hádka' z ie. **ing-* (A4) 'bolest, nemoc', v zsl. a vsl. personifikováno jako 'zosobněné zlo'. Srov. ↓*ježibaba*.

jezuita 'člen řádu Tovaryšstva Ježíšova'. Podle lat. jména řádu (*Societas Jesu*). Srov. ↓*jezulátko*, ↓*ježíšek*.

jezulátko. Ze střlat. *Jesulus*, zdobněliny k *Jesus* (srov. ↓*ježíšek*).

ježdík 'malá dravá ryбка'. P. *jażdż*. Psl. **ěždžb* má paralely v lit. *ežgys* tv.

i stpr. *assegis* 'okoun' (B1). Asi lze spojit s *lježek* (ježdík je okounovitá ryba s tmy na ploutvích).

ježek, *ježčí*, *ježaty*, *ježura*, *ježit* (*se*), *naježit* (*se*), *zježit* (*se*), *rozježený*. V náf. i *jež*. Všesl. – p. *jež*, r. *jěž*, s./ch. *jěž*. Psl. **ežb* (B4) souvisí s lit. *ežys*, sthn. *igil* (něm. *Igel*), ř. *echinos*, arm. *ozni* tv., vše se odvozuje od ie. **eǵhi-* (A1.A2) 'had, zmije' (srov. ř. *échis* 'zmije', varianta **ang^h(i)-* je v *↓užovka*, *↓úhoř*). Jde tedy zřejmě o tabuový název zvířete, které zabíjí hady.

ježibaba. Souvisí s r. *bába-jagá* a *↑jezinka*, kde jsou další souvislosti. Podoby jako *jedubaba* ap. vlivem slova *↑jed*.

ježíšek. Od jména *Ježíš* (stč. *Ježíš*) z lat. *Jesus* a to přes ř. z hebr. *Jašua'*, zkrácením z *Johōšúa* 'Bůh je spása'. Srov. *↑jezulátka*.

ježto sp. Z původního **je-že-to*. Srov. *↑jenž*.

jho 'část dobytčího stroje'. Všesl. – p. *jugo*, r. *igo*, s./ch. *igo*, *igo*, stsl. *igo*. Psl. **jgo* (z **jgo*) (B5) je příbuzné s lit. *jūngas*, gót. *juk* (něm. *Joch*, angl. *yoke*), bret. *ieo*, lat. *iugum*, ř. *zygón*, stl. *yugá-*, het. *iuga-*, vše z ie. **ju-g-óm* tv. od **jeu-g-* 'spojovat, zapřahat'.

jícen, *jícnový*. Jen č., vlastně 'to, co jí'. Souvisí s č. náf. *jícny* 'jedlý, chutný' z psl. **ěstnōn* (v č. změna -*stn-* > -*cn-*) od **ěsti* (viz *↓jíst*).

jidáš 'zaprodanec; druh velikonočního pečiva'. Podle jména zrádného apoštola *Jidáše* (stč. *Judáš*), jež vychází z častého hebr. jména *Jhūdāhā* 'bude veleben' (srov. *↓žid* a *↓jidáš*).

jidiš 'jazyk Židů především ve východní Evropě' (něm. s hebr. a slov. prvky). Z něm. *jiddisch* a to zkomolením adj. *jüdisch* 'židovský' (dále viz *↓žid*).

jih, *jižní*, *jižan*, *jihnout*, *zjihnout*. Všesl. – p.d. *jug* 'obleva', r. *jug*, s./ch. *jüg*, stsl. *jugō* 'jih, jižní vítr'. Psl. **jugō* nemá přesvědčivou etymologii. Zdá se, že původní význam byl 'jižní vítr'.

jlkavec 'druh pěnkavy'. Onom. název podle jejího křiku *jik jik*.

jikra, *jikrový*, *jik(e)rnáč*, *jik(e)rnatý*. Všesl. – p. *ikra*, r. *ikrá*, s./ch. *ŷkra*. Psl. **jkra* je příbuzné s ir. *iuchair* tv., dále snad lze spojit s lat. *iecur*, stl. *yákr̥t* ap. 'játra' z ie. **jek^hr-* tv. Lit. *ikrai* je asi ze slov.

jíl, *jílový*, *jílovitý*, *jíloviště*. Všesl. – p. *il*, r. *il*, s./ch. *ilovača*. Psl. **ilō* se obvykle spojuje s ř. *ilšs* 'bahno, bláto' a lot. *ils* 'velmi tmavý' z ie. **il-u-* 'bahno; špinavý, černý'.

jilec, *jilec* 'rukojeť (meče ap.)'. Ze střhn. *ge-hilze* (*ge-* = *je-*) tv., stažením pak *jilce*, původně zřejmě pomnožné (Ma²).

jilm, *jilmový*. Stp. *ilm(a)*, r. *il'm*, stsl. *ilbmō*, jinak v jsl. chybí. Psl. **jelbmō* jistě nějak souvisí se sthn. *elm(o)*, *ilme* aj., angl. *elm*, lat. *ulmus* a asi i wal. *llwyf* tv., ale přibuzenství s nimi naráží na hláskoslovné problémy (vychází se obvykle z ie. **el-*, **ol-* 'žlutohnědý aj.', srov. i *↓olše*). Proto se uvažuje i o přejetí ze sthn. *ilme*.

jímat, *jímka*, *zajímat*, *přijímat*, *objímat*, *výjimka* aj. Viz *↓jmout*.

jinan 'nahosemenný strom (původem z Číny)'. Z jap. *ginkgo* a to údajně z čín. *jining*, doslova 'stříbrná meruňka' (do Evropy se dostal až v 18. st.). V č. asi přikloněno k *↓jiný*, srov. slk. *ginkyo*.

jíní, *jinovatka*, *ojíněný*. Slk. *inovatka*, r. *inej*, s./ch. *inje*, stsl. *inii*. Psl. **injb* má protějšek v lit. *ynis* tv. (může jít o přejetí ze slov.), jinak je izolované. Někdy se spojuje s něm. *Eis* 'led', angl. *ice* tv., av. *is-* 'ledový' z ie. **īs-*, východiskem

pro psl. by pak bylo asi *išnijo se ztrátou -s-, ale jsou to jen spekulace.

jinoch, *jinošský*, *jinošství*. Stč. *junoch*, jinak p. *junosza*, r. *junoša*, s./ch. *jūnoša*, stsl. *junoša*. Všechny tyto podoby jsou odvozeny od psl. *junъ 'mladý', jež přesně odpovídá lit. *jūnas* tv. z ie. *jou-no-, dále je příbuzné něm. *jung*, angl. *young*, lat. *iuvenis*, sti. *yuvan* tv. z ie. *juŋen- tv. Srov. ↓*junák*.

jiný, *jinak*, *jinačí*, *jinam*, *jindy*, *jinudy*, *odjinud*. Všesl. – p. *inny*, r. *inój*, s./ch. zast. *in*, *ini*, stsl. *inъ* 'jiný, některý'. Psl. *inъ je pokračováním ie. výrazu pro 'jeden' (viz ↑*jeden*), jehož stopy jsou ještě v stsl. významu 'některý' či ↑*ihned*. Významový posun lze pochopit z takových spojení jako stsl. *inъ – inъ* 'jeden – druhý'.

jinovatka. Viz ↑*jiní*.

jircha 'jemně vyčinená kůže', *jirchář*. Ze střhn. *irch* 'kozel', (kozi) kůže' a to z lat. *hircus*, *ircus* 'kozel'. K významu srov. ↓*kůže*.

jirovec '(koňský) kaštan'. Jen hl. *jęrowc*, dl. *jarow*, *jęrow*, *jerow*. Pro luž. slova lze vyjít z *jęry* (viz ↑*jarý*) s významem 'hořký' (Ma²), který v č. není, snad tedy výpůjčka z luž.

jiříčka 'druh vlaštovky'. Onom. původu, podle jejího 'štiřikání', přikloněno ke jménu *Jiří*.

jiřina 'vysoká zahradní bylina s velkými květy', *jiřinka*. Počeštěná podoba něm. *Georgina* podle petrohradského botanika *Georgiho* (Ma²).

jiskra, *jiskřička*, *jiskrný*, *jiskřivý*, *jiskřit*, *zajiskřit*. Všesl. – p. *iskra*, r. *ískra*, s./ch. *ískra*, stsl. *iskra*. Psl. *jbskra se většinou vykládá z oslabeného stupně (*isk-r-) ie. kořene *aisk- 'jasný, světlý, zářivý', příbuzné je tedy ↑*jasný*, lit. *aiškus* 'jasný, zřetelný', stisl. *eiskra* 'vzplanout vztekem'.

jíst, *jedlý*, *jedlík*, *jídlo*, *sníst*, *pojíst*, *najíst se*, *přejíst se*, *ujídat*, *vyjídat*, *zajídat (se)* aj. Všesl. – p. *ješć*, *r. jest'*, s./ch. *jęsti*, stsl. *jasti*. Psl. *ęsti, 1.os.přít. *ě(d)mb* (A5,A7) je příbuzné s lit. *ęsti*, něm. *essen*, angl. *eat*, lat. *edere*, ř. (homér.) *édmenui* tv., sti. *ádmi* 'jím', chet. *e-it-mi* tv., vše z ie. *ed-, *ēd- 'jíst'. Srov. ↓*loběd*, ↓*snídat*, ↓*medvěd*, ↑*jed*.

jistý, *jistota*, *jistina*, *jistit*, *jistí*, *zjistit*, *zajistit*, *pojistit*, *pojištění*, *pojišťovna*, *pojistný*, *ujistit*, *odjistit*. Všesl. – p. *istny*, r. *istryj*, s./ch. *ištij*, stsl. *istъ* 'skutečný, jistý'. Psl. *istъ má nejbliže k lot. *īsts*, *īstens* 'skutečný, pravý' (někteří považují za výpůjčku ze slov.), dále je více možností. Přijatelné je spojení s něm. *eigen* 'vlastní', angl. *own* tv., sti. *iše* '(on) vlastní, ovládá' z ie. *ēik- 'vlastnit' (bsl. *īk-to-, A1,A6) (k posunu 'vlastní' → 'skutečný' srov. *vlastně*). Jiný výklad spojuje s lit. *iščias*, *aiškus* 'jasný, zřetelný' z ie. *aisk- (viz ↑*jasný*).

jiška, *jiškový*. Stč. *júška* 'omáčka' od *júcha* 'polévka, omáčka, šťáva'. P. *jucha*, r. *uchá* 'rybí polévka', s./ch. *júha* 'polévka'. Psl. *jucha souvisí s lit. *júšė* 'rybí polévka', stpr. *iuse* 'masová polévka', lat. *iūs* 'polévka, omáčka' (srov. ↑*džus*), sti. *yūs-* tv. z ie. *jou-s-, *jū-s- (A8,B2), dále sem patří i wal. *iot* 'kaše', ř. *zōmós* 'omáčka' (srov. i ↑*enzym*), vše k *jeu- 'míchat'.

jit, *příjit*, *vejít*, *vyjít*, *zajít*, *projít*, *přejít*, *ujít*, *obejít*, *sejít*, *dojít*, *pojít*, *najít*. Všesl. – slk. *isť*, p. *išč*, r. *idť*, s./ch. *iči*, stsl. *iti*. Psl. *iti je příbuzné s lit. *eiti*, lat. *ire*, wal. *wyf* 'jdu', ř. *eimi* tv., sti. *éti* 'jde', toch. B *yam* tv., chet. *pa-a-i-mi* 'odcházím' i gót. *iddja* 'šel jsem', vše z ie. *ei- 'jit'. Ve slov. se doplňuje s kořenem *sed- (viz ↑*chodit*, ↓*šel*), srov. i ↑*jet*.

jitrnice, *jaternice*, *jitrička*, *jitrníkový*, *jaterníkový*. Stč. *jiernicē*. Od ↑*játra*, protože důležitou součástí jsou játra a jiné vnitřnosti. Srov. něm. *Leberwurst* tv. od něm. *Leber* 'játra'.

jitro¹ 'ráno', *jitřní, jitřenka*. Všesl. – p. *jutro*, r. *útro*, s./ch. *jütro*, stsl. *utro*. Původ psl. **jutro* není zcela jasný. Podoby jako stsl. *u* *ustrá* 'zítra' či stp. *justrzenka* 'jitřenka' dovolují spojit s lit. *aušrà* 'záře', sti. *usrà-* 'jitřní', dále něm. *Osten* 'východ', angl. *east* tv., lat. *aurora* 'jitřenka', ř. *eòs*, vše od ie. **au(e)s-* 'svítit, zářit' (B2), obtíže však činí vysvětlení ztráty -s- ve slov. (Ma²). Jiný výklad spojuje s lit. *jaũsti* 'cítit', lot. *jautrs* 'čilý, svěží' (srov. ↑*cítit*), *jitro* by pak bylo 'doba procitnutí' (Ma¹). Uvažuje se i o kontaminaci (D3) obou kořenů.

jitro² 'stará polní míra (asi 0,6 ha)'. P. *jutrzyna*, s./ch. *jütro*. I přes pochyby některých badatelů (Ma²) asi kalk z něm. *Morgen* tv., tedy 'to, co oráč zorá za jitro, resp. od jitra do večera' (srov. i stflát. *dies* tv., původně 'den').

jitrocel, *jitrocelový*. Jen č. Asi 'rostlina, která hojí játra, vnitřnosti'. viz ↑*játra*, ↓*jitřit* a ↑*celý*. Lid. etym. asi vztaženo k ↑*jitro*¹, srov. i slk. *skorocel* tv.

jitřit, *jitřivý*. Ze staršho *jitřiti*, jež odpovídá p. *jatrzyc*, ukr. *játryry*, s./ch.d. *jeřiti*. Psl. **jeřiti* (B4, B7, C1, C5) je od **etro* (viz ↑*játra*), zde asi v širším významu 'vnitřnosti, vnitřek'. Roznícení, zapálení rány bylo chápáno jako projev vnitřního procesu.

jíva, *jívový*. Všesl. – p. *iwa*, r. *iva*, s./ch. *íva*. Psl. **iva* se obvykle spojuje s lit. *ievà* 'střemcha', sthn. *íwa* (něm. *Eibe*) 'tis', angl. *yew* tv., wal. *ywen* tv., ř. *oř* 'jeřáb', vše z ie. **ei-uā*, **ei-uo-* od **ei-* 'červenavý' (HK). Z významového hlediska však stojí za úvahu i výklad z ie. **uei-* 'vít', k němuž patří něm. *Weide* 'vrba', ř. *ñéa* tv., ve slov. by došlo k zániku počátečního *u-* (Ma²).

jizba, *jizbička*, *jizbový*. Všesl. – p. *izba*, r. *izbá*, s./ch. *izba*, stsl. *istba*, *izba*. Psl. **jbstba* či **istba* je slovo přejaté.

Za zdroj se často považovalo sthn. *stuba* 'vytápěná místnost, lázeň' (srov. něm. *Stube* 'světnice', angl. *stove* 'kamna, pec') (HK), jež je přejato z román. Pro slov. je pravděpodobnější přejetí přímo z román., vzhledem k počátečnímu *jb-* (*i-*), které může odrážet *e-* v některých román. jazycích – srov. it. *stufa*, stfr. *estuve*, a zvláště prov. *estuba* 'parní lázeň, koupelna' (Ma²) asi z lat. **extūpa* od **extūpāre* 'vypařovat se'.

jízda. Z psl. **jazda* (C1, C5), viz ↑*jezditi*.

jízlivý, *jízlivost*. Jen č., původně 'jedovatý, zlý'. Ne zcela jasně. Spojuje se s ↑*jed* (psl. **jěd-jb-livb*, B3, C5) (Ma²), méně pravděpodobné je spojení s ↑*jezinka* a původní význam 'bolestivý, zlý' (HK).

jizva, *jizvička*, *jizvený*, *zajizvit (se)*. Stč. *jiezva*, slk. *jazva*, r. *jázva*, s./ch. *jâzva*, stsl. *jazva*. Psl. **ězva* má nejbližše k stpr. *eyswo* 'rána', příbuzné je i lit. *áiža* 'trhlina', lot. *aiza* tv. a snad i chet. *igā(i)-* 'pukat, prskat', vše z ie. **aig-* 'pukat, prskat'. Srov. ↑*jezevec*.

již přisl. Stč. *juž(e)* (C1). Všesl. – p. *juž*, r. *užé*, s./ch.d. *jür(e)*, stsl. *juže*. Psl. **juže* je spojením příslovce **ju* a částice **že* (viz ↓*že*); **ju* je pokračováním ie. **jou-* stejně jako lit. *jaũ*, lot. *jau* tv., z **ju-* je gót. a sthn. *ju* tv. Jde o rozšíření zájmeného kořene, který je v ↑*jenž* ap., srov. ještě něm. *ja* a lat. *iam* 'již'. Srov. ↓*už*.

jmelí. Stč. *jmelé*. Všesl. – p. *jemiola*, r. *oméla*, s./ch. *mèla*, *imela*. Pro psl. musíme počítat s více podobami – **emela*, **omela*, **imela* aj., č. tvar je asi z **jemelbe* s redukcí v první slabice. Příbuzné je lit. *āmalas*, *ēmalas* tv., vše je to asi od ie. slovesného základu **em-* 'brát, chytat' (viz ↓*jmout*), motivací může být parazitický způsob života rostliny či fakt, že z jejích bobulí se dělal lep na ptáky (HK).

jmění. Stč. *jmënie*, p. *imienie*, str. *imenije*, stsl. *imënije*. Psl. **jmënije* je podstatné jméno slovesné od *jmëti* (viz *jmít*).

jméno, jmenný, jmenovitý, jmenovka, jmenovec, jmeniny, jmenovatel, jmenovat, pojmenovat, přejmenovat, vyjmenovat, zájmeno. Stč. *jmě*. Všesl. – p. *imię*, r. *імја*, s./ch. *ime*, stsl. *imę*. Psl. **jmę*, gen. **jmene*, se obvykle spojuje se stpr. *emmens*, *emnes*, něm. *Name*, angl. *name*, stír. *ainm*, lat. *nōmen*, ř. *ónoma*, alb. *emën*, arm. *anun*, sti. *nāma*, toch. A *ñom*, chet. *la-a-man* tv., nelze však rekonstruovat jednotný ie. tvar. Pro slov. se většinou vychází z **ymen-*, které dalo **inmen*, a první *-n-* pak z výslovnostních důvodů zaniklo (B4,B7) (Ma²).

jmout, dojmout, najmout, zajmout, obejmout, přijmout, pojmout, sejmout, odejmout, přejmout, vyjmout, dojem, pojem, zájem, objekt, pojetí, ponětí, zajímat, odnímat aj. Stč. *jiēti*. 1.os.přít. *jmū*, dnešní infinitiv je analogicky (D1) podle tvarů přít. času. Všesl. – p. *jqć*, str. *jati*, s./ch. *jěti*, stsl. *jęti*. Psl. **jęti*, 1.os.přít. **jmęq*, je přibuzné s lit. *iñti* 'brát', lat. *emere* 'brát, kupovat' z ie. **em-* 'brát, chytat' (B4,B7) (Ma²). Srov. ↑*jemný*, ↑*jmělí*, ↓*mít*, ↓*vzít*, ↓*rukojeť* a pokud jde o podoby *-něti*, *-nímat* ap. ↑*jenž*.

jo, jó částl., citosl. V přitakávacím významu vlivem něm. *ja* 'ano', jinak onom.

jód 'nekovový prvek šedočerné barvy', *jódový, jodid*. Nazván fr. chemikem Gay-Lussakem (1812) podle ř. *ioeidés* 'fialkově zbarvený' (při zahřívání vydává modrofialovou páru).

jódlovat 'zpívat s rychlým střídáním hlasových poloh'. Z něm. *jodeln* od základní 'jódlovací' slabiky *jo*, možná s příkloněním k *dudeln* 'hrát na dudy'.

jóga, jógový, jogistický, jogín. Z hind. *yoga* a to ze sti. *yóga* 'zapřažení, sepětí, duševní soustředění' od ie. **ǵeu-* 'spojit, zapřáhnout'. Srov. ↑*jho*.

jogurt, jogurtový. Novější přejímka z tur. *yoğurt* 'zkvašené mléko' od *yoğun* 'hustý', přejato do většiny evr. jazyků.

jola 'lehká otevřená loďka'. Z něm. *Jolle*, stír. *jolle* a tam snad z nor. *kjøll* 'loď, bárka'.

jonák. Varianta k ↓*junák*.

jota 'název písmene i'. Z ř. *iōta* a to z hebr. *jod*.

joule 'jednotka práce a energie'. Podle angl. fyzika *J. P. Joula* († 1889).

jsem, jsi, je(st), jsoucnó, jsoucnost. Všesl. – slk. *som*, stp. *ješm* (p. *jestem*), str. *jesmb*, s./ch. *jěsam*, *sam*, stsl. *jesmb*. Psl. tvary **esmb*, **esi*, **estb*, **esmb*, **este*, **sqtb* odpovídají příslušným tvarům jiných ie. jazyků – srov. pro 1.os.sg. stlit. *esmi*, gót. *im*, angl., stír. *am*, lat. *sum*, ř. *eimí*, alb. *jam*, arm. *em*, sti. *ásmi*, toch. A *šem*, chet. *ešmi* z ie. **esmi*, pro 3.os.sg. stlit. *ēst(i)*, něm. *ist*, angl., stír. *is*, lat. *est*, ř. *estí*, alb. *ēštē*, arm. *ē*, sti. *ásti*, toch. B *ste*, chet. *ešzi* z ie. **esti* ap. Vše je z ie. **es-* 'být', které se v tomto významu ve slov. doplňuje se slovesy, z nichž je ↑*být* a ↑*budu*. Srov. ↓*není*.

jubiléum 'význačné výročí', *jubilovat, jubilant*. Ze stílat. *iubilaeum* 'radostné výročí, oslava památného dne' v němž splynulo lat. *iūbilāre* 'jásat, plesat' (asi onom. původu) a ř. *iōbēlaios* z hebr. *jōbēl* 'beran, beraní roh' – podle Mojžíšových zákonů byly jednou za 50 let promíjeny daně a tento rok se vyhlášoval troubením na beraní roh.

judikát 'soudní rozhodnutí', *judikatura*. Z lat. *iūdicātum* tv. od *iūdicāre* 'soudit' z *iūs* 'právo' a *dīcere* 'říkat'. Srov. ↓*jurisdikce*.

judo 'sportovní forma japonského zápasu džiu-džitsu', *judista, judistický*. Přes angl. z jap. *jūdō* z *jū* 'pružný' a *dō* 'cesta'.

juchat 'výskat'. Od citosl. *juch*.

juchta 'nepromokavá obuvnická useň'. Přes něm. *Juchten* z r. *jucht*, *juft* tv., dále asi přes ttat. jazyky z írán., srov. per. *juft* 'pár', av. *yuxta-* 'spřežení' (protože kůže se vydělávaly po dvou).

juka 'druh cizokrajné dřeviny', *jukový*. Ze šp. *yucca* (doloženo již koncem 15. st.) a to z domorodého jazyka z oblasti Haiti.

jukat expr. 'vykukovat', *juknout, vyjukaný*. Asi onom. původu od citosl. *juk*.

junák, junácký, junáctví. Převzato ze s.lch. *jùnák*, dále viz *†jinoch*.

junda ob. expr. 'legrace'. Asi od něm. *Jux* 'žert' příponou *-nda* podle *↓švanda*, srov. i *†bžunda, ↓sranda*.

junior 'mladší ze dvou osob téhož jména; sportovec mladší věkové kategorie'. Z lat. *iūnior* 'mladší' k *iuvenis* 'mladý'. Dále srov. *†jinoch*, lat. *iūnior* má k slov. slovům tvarově blíže než základové *iuvenis*.

junker 'příslušník pruské statkářské šlechty', *junkerský*. Z něm. *Junker* ze střhn. *junchēre*, doslova 'mladý pán' (= dnešní *junger Herr*). Srov. *†jinoch, †hergot*.

junta 'uchvatitelská vláda (zvláště v latinskoamerickém prostředí)'. Ze šp. *junta* 'shromáždění, výbor, rada' od

junto 'spojený' z lat. *iunctus* tv. od *iungere* 'spojit'. Srov. *†jho*.

jura 'jeden z geologických útvarů druhohor', *jurský*. Podle pohoří Jura ve Švýcarsku a Německu.

jurisdikce 'úřední (soudní) pravomoc'. Z lat. *iūrisdictiō* tv. z *iūs* (gen. *iūris*) 'právo, pravomoc' a *dictiō* 'mluvení, obhajoba, výraz'. Srov. *†judikát, †dikce*.

jurta 'okrouhlý stan asijských kočovníků'. Z r. *júrta* a to z ttat. (srov. tur. *yurt* 'dům, sídlo, vlast').

jury 'sbor rozhodčích'. Z fr. *jury* z angl. *jury* 'porota', to pak ze stfr. *juree* 'přisahající, přísaha' od *juror* 'přisahat' z lat. *iūrāre* tv. od *iūs* 'právo' (srov. *†jurisdikce*). Členové poroty v původním významu byli vlastně spíše svědkové obeznámení s prostředím ap.

just přísl. ob. expr. 'schválně, zrovna, právě'. Z něm. *just* tv. a to stejně jako angl. *just* 'právě' z fr. *juste* 'správný, spravedlivý' z lat. *iūstus* tv. od *iūs* 'právo'. Srov. *†jurisdikce, †jury, ↓justice*.

justice 'soudnictví, výkon soudní spravedlnosti', *justiční*. Z lat. *iūstitia* 'spravedlnost' od *iūstus* 'spravedlivý' (viz *†just*).

juta 'vlákna tropického stromu', *jutový*. Přes angl. *jute* z bengálského *jhōto, jhuto* tv.

juvenilie 'díla z autorova mládí'. Z lat. *iuvenilia* tv. od *iuvenilis* 'mladický' od *iuvenis* 'mladý'. Srov. *†junior, †jinoch*.

juxtapozice 'položení vedle sebe'. Z lat. *iuxtā* 'vedle, blízko' a *↓pozice*.

blízko smrti' asi znamenalo 'mít málo paliva, dohořivat'.

kachel, *kachlík*, *kachlový*, *kachlíkový*, *kachlíkovat*, *vykachlíkovat*. Z něm. *Kachel* ze sthn. *kahhala* 'hliněný hrnec' z vlat. **cacculus*, varianty k lat. *caccabus* 'pánev na smažení' z ř. *kákkabos* tv. Srov. ↓*kakabus*.

kachna, *kachní*, *kachnička*. Jen č. Onom. podle kachního křiku *kach kach*. Psl. název **qṛy* (r. *úka*) příbuzný s lit. *ántis*, něm. *Ente*, lat. *anas* tv. se v č. nezachoval. *Novinářská kachna* podle fr. *canard* 'kachna' i 'falešná zpráva', způsob přenesení tam není zcela jasný.

kajak, *kajakový*, *kajakář*. Z eskymáckého *qajaq* 'jednomístný člun'.

kajcíný, *kajcínost*. Viz ↓*kát se*.

kajman 'druh jihoamerického krokodýla'. Ze šp. *caiman* a to z řeči karibských domorodců.

kajuta 'malá místnost na lodi ap.'. *kajutní*, *kajutový*. Z něm. *Kajüte* a to ze stfniz. *kayhute* (dnes *kajuit*), jehož další původ není jistý.

kakabus 'mrzout, zamračený člověk'. Z lat. *cac(c)abus* 'pánev, hrnec' (viz ↑*kachel*), snad s významovým příkloněním ke ↑*kabonit* (*se*).

kakadu 'velký chocholatý papoušek'. Z něm. *Kakadu* z niz. *kakatoe* a to z malajského *kakatūwa* z onom. *kaka* 'papoušek' a *tūwa* 'starý'.

kakao, *kakaový*, *kakaovník*. Ze šp. *cacao* z mexického indiánského *cacaualt* 'kakaovník'. Srov. ↑*čokoláda*.

kakat, *pokakat* (*se*), *vykakat* (*se*), *nakakat*. Všesl. Dětské slovo zřejmě již ie. stáří, jak svědčí lit. *kakóti*, něm. *kacken*, lat. *cacāre*, ř. *kakkāō* tv., tvořené zdvojením zadopatrového *k* (snad naznačuje 'tlačení' u dětí) s nejjednodušší samohláskou *a*. Srov. ↓*papat*, ↓*máma*.

kakofonie 'nelibozvuk', *kakofonický*. Z ř. *kakofōniā* z *kakós* 'špatný, ošklivý' a *fōnē* 'zvuk' (srov. ↑*fon*).

kakost 'bylina s nápadnými květy, čapí nůsek'. Zavedl Presl, který použil ojedinělého stč. slova nejistého významu (Ma², Jg).

kaktus, *kaktusový*. Z lat. *cactus* z ř. *káktos* 'nějaká bodlinatá rostlina', jehož původ je nejasný.

kal, *kalný*, *kalit*, *kalič*, *žkalit*, *žakalit*, *kálet*, *pokálet*, *výkal*, *žákal*. Všesl. – p. *kal*, r. *kal*, s./ch. *kál*, *kāo*, stsl. *kaľb*. Psl. **kaľb* nemá spolehlivé ie. souvislosti. Lze vyjít buď z ie. **kāl-o-* (pak se hledá příbuzenství v sti. *kāla-* 'tmavomodrý, černý') (HK), nebo **k*āl-o-* (pak se spojuje s nejasným ř. *pělós* 'hlína, bláto' a lat. *squālidus* 'špinavý' (A3, A5)) (Ma²). Srov. ↓*kalina*, ↓*kalit*, ↓*kaluž*.

kalafuna 'čištěná pryskyřice'. Lid. název za původní *kolofonia* (Jg) z it. *colofonia* a to podle ř. města *Kolofónu* v Malé Asii, tedy místa svého původu.

kalamajka 'druh lidového kolového tance'. Přes p. *kolomejka* z ukr. *kolomyjka* podle města *Kolomyje* v Haliči.

kalamář 'nádobka na inkoust'. Z lat. *calamārium*, původně 'schránka na psací náčiní', od *calamus* 'stéblo rákosu, psací pero' (nejstarší pera byla z třtiny rákosu). Srov. ↓*kalumet*.

kalambúr 'slovní hříčka'. Z fr. *calembour*, ve fr. poprvé u Diderota, původ však nejasný.

kalamita 'pohroma'. Z lat. *calamitās* 'pohroma, neštěstí, záhuba', jehož další souvislosti nejsou zřejmé, příbuzné snad je *incolumitās* 'neporušenost, zachovalost, dobré zdraví' (viz *in*⁻²).

kalanetika 'druh tělesného cvičení založený na opakování malých pohybů'. Podle tvárkyne metody, Američanky Callan Pinckneyové.

kalcium 'vápník'. Z lat. *calcium* od *calx* (gen. *calcis*) 'vápenec, vápno' z ř. *chális* 'vápno, malta' a to dále z východu (srov. babylonské *kalakku* tv.).

kaleidoskop 'optická hračka, v níž se přesouvají obrazy z barevných sklíček', *kaleidoskopický*. Uměle z ř. *kalós* 'krásný' (srov. ↓*kaligrafie*) a *eidos* 'podoba' (srov. ↑*idea*) a ↓*-skop*.

kalendář, *kalendářní*, *kalendářový*. Převzato (asi v 16. st.) z něm. *Kalender* a to ze střlat. *calendarium* od lat. *calendae* 'první den v měsíci' (stč. *kalendy* tv.) a to asi od *calāre* 'svolávat, vyvolávat'. Srov. ↓*koleda*.

kálet. Viz ↑*kal*.

kalhoty, *kalhotky*, *kalhotový*. Ve staré č. i *kali(h)oty*, *galoty*. Jen č. Tento nový módní prvek k nám pronikl asi v 16. st. ze západu a nahradil dřívější typ kalhot zvaný *nohavice* či *hacě*. Východisko se hledá v it. *caligotte* od lat. *caliga* 'bota' (asi z *calx* 'pata' a *ligāre* 'vázat'). Byly to tedy asi těsné kamaše vybiňující z vysokých bot (Ma²).

kalibr 'ráže, měrka'. Přes něm. *Kaliber*, fr. *calibre* a asi it. či střlat. prostřednictvím z ar. *qālib* 'forma, ševcovské kopyto' a to z ř. *kālópódiōn*, *kālópous* 'ševcovské kopyto', doslova 'dřevená noha', z ř. *kālon* 'dřevo' a *poūs* (gen. *podós*) 'noha' (srov. ↓*pódiūm*).

kalif 'duchovní i světská hlava muslimů'. Z ar. *chalifa* 'nástupce' (myslí se 'nástupce Mohamedův').

kaligrafie 'krasopis', *kaligrafický*. Z ř. *kalós* 'krásný' a ↑*-grafie*. Srov. ↑*kaleidoskop*.

kalich, *kalíšek*, *kalichovitý*, *kališní*, *kališník*, *kališnický*, *kališnictví*. Stč. ojedinele i *kelich*, p. *kielich*, sln. *kelih*. Ze střhn. *kelich* (dnes *Kelch*) a to z lat. *calix*, gen. *calicis* tv.

kaliko 'druh bavlněné tkaniny', *kalikový*. Z fr. *calicot* a to z angl. *calicut* (dnes *calico*) podle *Calicut*, angl. jména indické Kalkaty, odkud se látka dovážela.

kalina 'keř s bílými květy'. Všesl. Psl. **kalina* je odvozeno od **kaľ* (↑*kal*), původně snad název vlhkého, bažinatého místa, pak keře, který v těchto místech roste.

kalit. Viz ↑*kal*. Patří sem i starý metalurgický termín *kalit* (*kov*), tj. ochladit ho ponořením do vody, do roztoku hlíny. Vymyšlet pro tento význam speciální etymologii (Ma²) není potřeba.

kalium 'draslík'. Uměle od ar. *qali* 'potaš', srov. ↑*kalický*.

kalk 'slovo utvořené přímým napodobením cizí předlohy', *kalkovat*. Z fr. *calque* 'otisk, kopie' a to z lat. *calx* 'pata, otisk paty'.

kalkulovat 'počítat', *kalkulace*, *kalkulačka*, *kalkul*, *vykalkulovat*, *prokalkulovat*. Z pozdnělat. *calculāre* tv. od lat. *calculus* '(vápenecový) kamínek, jímž se počítalo', což je zdrobnělina od *calx* 'vápenec, vápno' (srov. ↑*kalcium*).

kalon 'létavý savec příbuzný netopýru'. Z angl. *kalong* z indonéského *kalong* tv.

kalorie 'jednotka tepelné energie', *kalorický*. Z fr. *calorie* (utvořeno v 19. st.) od lat. *calor* 'teplo'.

kaloun 'tkanice', *kalounek*. Z fr. *galon* 'prýmek' a to k fr. *gala* (viz ↑*gala*) – prýmky patřily k slavnostnímu vystrojení.

kalous 'druh sovy'. Jen č. Asi od ↑*kal*, i když motivace není zcela zřejmá. Snad proto, že byl pokládán za 'nečistého' ptáka, jehož hlas věštil smrt (Ma², HK).

kalumet 'indiánská dýmka'. Ze severofr. *calumet* 'trubička' a to od lat.

calamus 'rákos, třtina' (srov. †*kalamát*).
Přivezeno do sev. Ameriky fr. osadníky.

kalup ob. 'spěch'. Z něm. *Galopp* 'cval' z it. *galoppo* a to ze stfr. *galop*, *walop* od *galoper*, *waloper* 'cválat' z frk. **wala hlaupan*, doslova 'dobře běžet' (srov. něm. *laufen* 'běžet').

kaluž, *kalužka*, *kalužina*. P. *kaluža*, r. d. *kaljúžá*, s./ch. *kàljuža*, *kàljuga*. Je i starší č. *kaluha* (Jg). Psl. **kaluža*, **kaluga* nemá zcela zřetelnou strukturu. Nejspíš je odvozeno od **kalb* (†*kal*) příponami *-uga*, *-ug-ja* (B3), méně pravděpodobný je předpoklad původního spojení **kalo-luža* (viz †*louže*) (Ma², HK).

kalvárie 'velké utrpení'. Přenesené podle lat. názvu vrchu u Jeruzaléma, na němž byl ukřižován Kristus. Lat. *Calvaria* (*calvāria*, *calva* = 'lebka') je kalkem (doslovným překladem) aramejského *Gulgathā* (v počítěné verzi *Golgota*), asi podle vzhledu pahorku.

kalvinismus 'jedno z učení evangelické reformace', *kalvinista*, *kalvínský*. Podle zakladatele, ženevského kněze *J. Calvina* († 1564).

kam přísl., *kampak*, *kamkoli*. Stp. *kam(o)*, str. *kamo*, *kamb*, *kamu*, s./ch. *kāmo*, stsl. *kamo*. Psl. **kamo* je odvozeno příponou *-mo* (srov. †*tam*, †*sem*) od základu, v němž se nejčastěji vidí pokračování ie. **k'o*, což je instr. tázacího zájmeného tvaru, jenž je i v †*kdo*, †*kolik*, †*který*.

kamarád, *kamarádka*, *kamarádký*, *kamarádství*, (s) *kamarádit se*. Asi přímo z fr. *camarade* (do něm. *Kamerad*) a to ze šp. *camarada*, původně 'skupina vojáků spících a stravujících se společně' od *cámara* 'komora, místnost' z lat. *camera*, *camera* (viz †*kamera*, †*komora*). K nám se dostalo možná už za třicetileté války (Ma²).

kamarila 'vlivná skupina osob'. Ze šp. *camarilla*, původně 'královská

rada', vlastně zdrobnělina od *cámara* 'komora, sněmovna'. Srov. †*kamarád*.

kamaše 'pletené teplé kalhoty'. Dříve 'chrániče spodní části nohy proti zimě'. Z něm. *Gamasche* z fr. *gamache* 'kožené návleky na kotníky' a to ze šp. *guadamecí* z ar. (*ǧild*) *ǧadāmasī* '(kůže) z Ghadamesu', což je libyjské město, kde se tento artikl vyráběl.

kambala 'druh platýsa'. Přes r. z fin. *kampala* tv.

kamej 'drahý kámen s reliéfní řezbou'. Z fr. *camée* ze stfr. *camaheu*, dále nejasné, snad z ar.

kamélie 'druh cizokrajného keře'. Nazvána na počest brněnského botanika, jezuity *J. J. Kámela* (v polatinštělé podobě *Camel(li)us*, † 1706), který se zabýval východoasijskými rostlinami.

kamelot 'pouliční prodáváč novin'. Z fr. *camelot* z argotického *coesmelot*, zdrobnělina od *coesme* 'kolportér, prodáváč' nejasného původu.

kámen, *kamínek*, *kamenný*, *kamenitý*, *kameník*, *kamenický*, *kamenictví*, *kamenec*, *kamenina*, *kameninový*, **kamenět*, *kamenovat*, *ukamenovat*. Všel. – p. *kamień*, r. *kámen*, s./ch. *kāmen*, stsl. *kamy*. Psl. **kamy*, gen. *kamene*, souvisí s lit. *aknuō* tv., něm. *Hammer* 'kladivo', ř. *ákmon* 'kovadlina', sti. *ásman*- 'kámen, skála' z ie. **ak-mōn/men*, případně *-mer*, jež se obvykle dále vyzvojuje od **ak-* 'ostrý' (srov. †*ostrý*). Pro slov. by však byl očekávaný výsledek **osmen* (A1, B5), musí se tedy počítat s výraznými změnami – jednak ztvrdnutí *k-* na *k-* (společně s balt.), jednak s přesmykem a prodloužením kořeně samohlásky *ak->kā-*.

kamera 'filmovací přístroj', *kamerový*, *kameraman(ka)*. Přes západoevr. jazyky (něm. *Kamera*, angl. *camera*) z lat. *camera* (*obscura*)

'(temná) komora', odtud přeneseno na 'fotografický či filmový přístroj'. Lat. slovo je z ř. *kamára* 'klenutá místnost'. Srov. ↓*komora*.

kamikadze. Z jap. *kami* 'bůh' a *kaze* 'vítr', tedy 'božský vítr'. Označení japonských pilotů, kteří za 2. světové války podnikali sebevražedné nálety na am. válečné lodě.

kamion, *kamionový*. Z fr. *camion*, původně 'vůz', původu neznámého.

kamizola 'krátký kabát', *kamizolka*. Z fr. *camisole* a to z prov. *camisola* od pozdnělat. *camisia* 'košile'. Srov. ↓*komže*.

kamna, *kamínka*, *kamnový*, *kamnář*. Jen č. Asi přes it. *camino* 'krb' z lat. *camīnus* 'pec, krb' a to z ř. *kāmīnos* 'pec, cihelna'. V č. nejprve totéž co 'pec', pak přeneseno na nové topičí zařízení. Srov. ↓*komín*, ↓*komnata*.

kamp. Viz ↓*kemp*.

kampaň 'veřejný boj za něco či proti něčemu'. Z fr. *campagne* 'pole, pláň', pak 'válečné tažení' (vojska byla 'v poli' vlastně celý rok kromě zimy) z pozdnělat. *campānia* 'pláň' od lat. *campus* 'pole'. Srov. ↓*kampion*, ↓*kemp*.

kampanila 'zvonice (v italském prostředí)'. Z it. *campanile* od *campana* 'zvon' z lat. *campāna* tv.

kampelička 'spořitelni venkovské družstvo'. Podle zakladatele, mor. lékaře F. C. *Kampelka* († 1892).

kamřík ob. 'komůrka, malá místnost'. Z něm. *Kammerlein*, což je zdobnělina ke *Kammer* 'komora' z lat. *camera* (srov. ↓*komora*).

kamuflovat 'maskovat, zastírat', *kamufláž*. Z fr. *camoufleur* argotického původu, stejně je it. *camuffare* tv., nejasné.

kamzík, *kamzíčí*. Stč. i *gemsík*. Ze střhn. *gamz*, *gemeze* (dnes *Gemse*) a to z pozdnělat. *camox* (srov. fr. *chamois*, it. *camozza*), což je staré alpské slovo.

kanady slang. '(vojenské) vysoké šněrovací boty'. Podle *Kanady*, kde se původně nosily.

kanafas 'druh hrubší bavlněné látky'. Přes něm. *Kanafas* z fr. *canevas* od stfr. *caneve* 'konopí' z lat. *cannabis* tv. Srov. ↓*kanava*, ↓*konopí*.

kanál, *kanálek*, *kanálový*, *kanalizace*, *kanalizovat*. Z lat. *canālis* 'trouba, stoka, žlab' od *canna* 'trubička, rákos, třtina' z ř. *kánna* 'roura' z asyrsko-babylonského *ganū* tv. ze sumersko-akkadského *gin* tv. Srov. ↓*kanon*, ↓*kánon*, ↓*kaňon*.

kanálie vulg. zast. 'mrcha, čubka'. Z fr. *canaille* z it. *canaglia* 'psí čeládka' od *cane* 'pes' z lat. *canis* tv.

kanape, *kanapíčko*. Přes něm. *Kanapee* z fr. *canapé* a to ze střlat. *canapeum* z ř. *kōnōpeion* 'lůžko se síti proti komárům', prý od ř. *kōnōps* 'komár' (může to však být i lid. etym. (D2), původ slova se někdy hledá v egyptštině).

kanár, *kanárek*. Ze šp. *canario*, vlastně 'pták z Kanárských ostrovů' (odamtud je Španěle exportovali do Evropy). Samotný název ostrovů je odvozen od lat. *canis* 'pes' podle zvláštního druhu místních psů, na něž první výpravy narazily.

kanasta 'druh karetní hry'. Ze šp. *canasta*, doslova 'košík', z lat. *canistrum* tv. z ř. *kánastron* tv. Metaforický název podle toho, že ve hře se sbírají karty těžce hodnoty.

kanava 'řídka tkanina k vyšívání'. Z fr. *canevas*, viz ↑*kanafas*.

kancelář, *kancelářský*. Ze střlat. *cancellarium* od lat. *cancelli* (mn.) 'mřížoví, přepážka', což je zdobnělina

od *cancer* z *carcer* 'ohrazení, žalář'. Srov. ↓*karcer*.

kancléř 'vysoký státní úředník'. Z něm. *Kanzler* a to z lat. *cancellarius* 'vedoucí kanceláře'. Dále viz ↑*kancelář*.

kancerogenní 'rakovinotvorný'. Od lat. *cancer* 'rak, rakovina' (srov. ↓*karcinom*). Srov. i ↑*gen*.

kancionál 'sborník církevních písní'. Ze střlat. *cantionalis* 'týkající se zpěvu' od *cantio* 'zpěv' od lat. *canere* 'zpívat'. Srov. ↓*kantáta*, ↓*kantiléna*.

kandelábr ob. 'stožan pouliční svítelný'. Z něm. *Kandelaber* z fr. *candélabre* a to z lat. *candēlabrum* 'svícen' od *candēla* 'svíčka' od *candēre* 'skvít se, být do běla rozpálený'. Srov. ↓*kandidát*.

kandidát 'uchazeč o funkci', *kandidátský*, *kandidátka*, *kandidovat*, *kandidatura*. Z lat. *candidātus* tv., doslova 'oděný v bílém' (starořímský uchazeči o funkci předstupovali v bílé túze), od *candidus* 'bílý' od *candēre* 'skvít se' (srov. ↑*kandelábr*).

kandovaný 'konzervovaný cukrem'. Od slovesa *kandovat* a to přes it. z ar. *qand* 'třtinový cukr' ze stl. *khaṇḍaka* 'krystalizovaný cukr'. Srov. přes něm. i zast. ↑*cukrkancl*.

kaně. Všesl. – p. *kania*, r.d. *kánjá* (r. *kanjúk*), s./ch. *känja*. Psl. **kan'a* je asi onom. původu (srov. ↓*kavka*). Srovnání s podobnými útvary v jiných ie. jazycích – lat. *ciçonia* 'čáp' nejasného původu či gót. *hano* (něm. *Hahn*) 'kohout' (souvisí s lat. *canere* 'zpívat') nejsou přesvědčivá.

kanec, *kančf*. Jen č. a slk., ne zcela jasně. Někteří vycházejí z maď. *kan* 'samec' (HK), jiní hledají souvislost s r., ukr. *kabán*, přejatým z ttat. jazyků (Ma²). Srov. ↓*kňour*.

kanibal 'lidojed', *kanibalský*, *kanibalismus*. Ze šp. *canibal* a to

podle obyvatel Karibských ostrovů, kteří se nazývali *caribe*, *cariba*, *caniba* 'silný, chytrý'. Slovo přivezl Kolumbus, který se s kanibalismem setkal na svých výpravách v karibské oblasti.

kanička. Viz ↓*tkanička*.

kanimúra expr. 'hlupák, nešika'. Prý podle jap. admirála *Kanimury* z rusko-japonské války 1904–1905.

kaňka, *kaňkat*, *pokaňkat*, *pokaňhat*. Expr. ke ↓*kanout*, ↓*kapat*.

kankán 'výstřední rychlý tanec fr. původu'. Z fr. *cancan*, což je asi zdvojení fr. *cane* 'kachna', původně jako dětské slovo, pak přeneseno na tanec vzniklý v Paříži kolem r. 1830 – snad podle kachního kolébání?

kanoe, *kanoista*, *kanoistika*, *kanoistický*. Z angl. *canoe* ze šp. *canoa* a to z řeči karibských domorodců (již od Kolumba).

kanon hov. 'dělo', *kanonáda*, *kanonýr*. Přes něm. *Kanone*, fr. *canon* z it. *cannone*, což je zvětčené jméno ke *canna* 'roura' z lat. *canna* 'třtina, rákos, trubička'. Srov. ↓*kánon*, ↑*kanál*, ↓*kaňon*.

kánon 'soubor zásad, pravidel; skladba, v níž hlasy s různými nástupy zpívají tutéž melodii', *kanonický*, *kanonizace*. Z lat. *canōn* 'pravidlo, řád, církevní zákon' z ř. *kanōn* 'rovná hůlka, pravidlo, zákon', jež se většinou odvozuje od *kánna* 'rákosová hůlka, třtina, trubice'. Srov. ↓*kanovněk*, ↑*kanál*, ↑*kanon*.

kaňon 'úzké hluboké údolí'. Ze šp. *cañon*, původně 'roura, trubice', od *caño* tv. z lat. *canna* 'rákos, trubice'. Srov. ↑*kanon*, ↑*kanál*.

kanout kniž. 'kapat, stékat', *skanout*. R. *kánut*, s./ch. *kánuti*, stsl. *kanŭti*, vše 'kápnout'. Z psl. **kapnŭti* (A7) (viz ↓*ka-*

pat). V č. dostalo nedokonavý význam, ke *kapat* se vytvořilo nové *kápnout*.

kanovník 'vyšší katolický duchovní (člen kapituly)', *kanovnícký*. Počeštěním střlat. *canonicus* tv. od lat. *canōn* 'církevní zákon, pravidlo, řád'. Srov. ↑*kánon*, ↑*kanon*.

kantáta 'oslavná hudební skladba pro sbor, sóla a orchestr'. Z it. *cantata* od *cantare* 'zpívat' z lat. *cantāre* tv. od *canere* tv. Srov. ↓*kantiléna*, ↓*kantor*.

kantiléna 'zpevná melodie'. Z it. *cantilena* z lat. *cantilēna* 'písníčka' od *cantāre* 'zpívat'. Srov. ↑*kantáta*, ↓*kantor*.

kanton 'územní jednotka (ve Francii a Švýcarsku)'. Z fr. *canton* z it. *cantone*, což je zveličující odvozenina od *canto* 'kout, roh'. Srov. ↓*kanýna*.

kantor hov. 'učitel', *kantorka*, *kantor-ský*, *kantořina*. Z lat. *cantor* 'zpěvák' (dříve učitel zároveň řídil kostelní zpěv) od *cantāre* 'zpívat' od *canere* tv. Srov. ↑*kantáta*, ↑*kantiléna*, ↑*kancionál*.

kanýna hov. 'jidelna, výčep', *kanýnský*, *kanýnská*. Přes něm. z fr. *cantine* z it. *cantina* 'sklípek, výčep' a to snad od *canto* 'kout, roh'. Srov. ↑*kanton*.

kanýstr 'nádoba na benzin ap. s uzávěrem'. Dnešní význam z angl. *canister*, tam asi asočiáci k *can* 'plechovka, kovová nádoba' z lat. *canistrum* 'košík' z ř. *kánastron* tv. Srov. ↑*kanasta*.

kaolin 'hlína pro keramický průmysl', *kaolínový*. Přes fr. *kaolin* z čín. *Kao-ling*, doslova 'vysoký kopec', podle místa, kde se původně těžil.

kapacita 'schopnost něco pojmout; vynikající odborník', *kapacitní*. Z lat. *capacitās* od *capāx* 'schopný (pojmout), chápavý' a to od *capere* 'jímat, brát, uchopit'. Srov. ↑*anticipovat*, ↑*akceptovat*, ↓*kapsa*.

kapary 'pochutina z poupat jistého středozezemského keře'. Ze střlat. *capparis* a to z ř. *kápparis* neznámého původu.

kapat, *kapání*, *kapátko*, *kapačka*, *kapavka*, *kapka*, *kapkovitý*, *kapalný*, *kapalněti*, *žkapaliti*, *kapalina*, *kapalínový*, *kapánek*, *pokapat*, *nakapat*, *ukápnout*, *překapovaný* aj. Všesl. – slk. *kvapkať*, p. *kapuč*, r. *kápat*, s./ch. *kāpati*, stsl. *kapati*. Psl. **kapati* je nejspíš onom. původu, srov. citosl. *kap kap*. Nejblíže mu stojí lit. *kapnóti* 'krápat', variantu s *kvap-* (slk.) lze srov. s něm. *schwappen* 'šplíchat'. Srov. i ↓*krápat*.

kápě 'kapuce, kukla'. Z pozdnělat. *cappa* tv. neznámého původu, snad v nějaké souvislosti s lat. *caput* 'hlava'. Odtud i angl. *cap* tv.

kapela 'sbor hudebníků', *kapelový*, *kapelník*. Z it. *capella* tv. z původního významu 'kaple' (viz ↓*kaple*). Původně skupina hudebníků hrajících v zámeckých kaplích.

kapie 'druh nepálivé papriky', *kapiový*. Z b. *kapija* tv. od *kapi* (mn.) 'papriky, lusky' a to z tur. *kap* 'obal, pouzdro'.

kapilára 'vlásečnice', *kapilárový*. Z něm. *Kapillare* tv. od adj. *kapillar* 'tenký jako vlas, vláskový' z lat. *capillāris* tv. od *capillus* 'vlas, vous' a to ke *caput* 'hlava'. Srov. ↓*kapitola*, ↓*kapitál*.

kapírovat zast. ob. 'chápat'. Z něm. *kapieren* tv. z lat. *capere* 'uchopit, brát'. Srov. ↑*kapacita*, ↑*chápat*.

kapitál 'nahromaděné jmění, množství peněz', *kapitálový*, *kapitalismus*, *kapitalista*, *kapitalistický*. Z něm. *Kapital* z it. *capitale* 'jmění, základní suma' z lat. *capitālis* 'hlavní' od *caput* 'hlava'. Srov. ↓*kapitola*, ↓*kapitula*, ↓*kapitán*.

kapitán, *kapitánský*. Stč. 'zástupce krále'. Ze střhn. *kapitān* ze střlat. *capitaneus* 'náčelník, hejtman' a to

od lat. *caput* 'hlava'. Srov. ↑*kapitál*, ↓*kapitola*, ↓*kapitula*, ↓*kaprál*.

kapitola 'oddíl knihy'. Z lat. *capitulum*, což je zdobnělina od *caput* 'hlava' (srov. i č. *hlava* tv., *záhlaví* ap.). Rozlišení *kapitola* a ↓*kapitula* je až pozdější, ve stč. se obě formy používaly s oběma významy. Srov. ↓*kapitulovat*.

kapitula 'sbor kanovníků', *kapitulní*. Z lat. *capitulum*, zdobněliny od *caput* 'hlava' (podle vysokého postavení členů tohoto sboru). Srov. ↑*kapitola*, ↑*kapitán*.

kapitulovat 'vzdát se', *kapitulace*, *kapitulační*, *kapitulant*. Přes fr. *capituler* ze střlat. *capitulare* 'sepsat smlouvu (podle jednotlivých bodů)' od *capitulum* 'kapitola, hlavička'. Srov. ↑*kapitola*.

kaple, *kaplička*, *kaplan*. Přes něm. *Kapelle* ze střlat. *capella*, což je vlastně zdobnělina od *cappa* 'kapuce, plášť s kapucí'. Původně (kolem r. 660) se tak označovalo místo v Tours uchováající jako relikvii plášť sv. Martina, u něhož franští králové zřídili menší modlitebni místnost, odtud přeneseno na jiné podobné stavby. Srov. ↑*kapela*, ↑*kápě*.

kápo ob. 'vůdce'. Z it. *capo* 'hlava' z lat. *caput* tv. Srov. ↑*kapitán*, ↓*kaprál*.

kapota 'kryt motoru'. Z fr. *capote* od *cape* 'plášť (s kapucí)' od lat. *cappa* 'kapuce, plášť s kapucí'. Srov. ↑*kápě*, ↑*kaple*.

kapoun 'vykleštěný kohout'. Stč. *kapūn* ze střhn. *kappūn* ze stfr. *capon* a to z lat. *cāpo*, *cāpus* tv.

kapr, *kapřík*, *kapří*. Věsl. – p. *karp*, r. *karp* (r.d. *kórop*). s./ch. *kráp*. Psl., ne zcela jistě **korъ* (B8) dalo očekávané výsledky jen v jsl. a částečně vsl., zatímco jinde jde asi o výpůjčky z něm. *Karpfen*. V č. došlo k přesmyku souhlásek *-rp>-pr*. Z germ. je i střlat. *carpa*, odtud se pak slovo šířilo dále (angl. *carp*, fr. *carpe*). Slovo asi pochází z nějakého neznámého jazyka

alpské a dunajské oblasti, kde je kapr domovem.

kapradl, *kapradí*, *kapradina*, *kapradinový*. Věsl. – slk. *paprad'*, p. *paproč'*, r.d. *páporot'*, s./ch. *páprát*. Psl. **paporъ* (B8) (v č. došlo k disimilaci *pap->kap-*) má nejbliže k lit. *papartis* tv., *pa-* je zřejmě předp. (viz ↓*pa-*). Dále je příbuzné ↓*pero*, něm. *Farn* 'kapradí', lit. *spařnas* 'křídlo', sti. *parnā* 'list', vše od ie. **per-* 'letět'. Jde tedy o rostlinu s křídlatými listy (HK).

kaprál zast. 'desátník'. Z fr. *caporal* z it. *caporale* od *capo* 'hlava' z lat. *caput* tv. Srov. ↑*kápo*, ↑*kapitán*.

kapric hov. 'vrtoch'. Přes něm. *Kaprice* z fr. *caprice* a to z it. *capriccio* tv. asi ze staršího *caporiccio* 'přání, vůle' od *capo* 'hlava' z lat. *caput* tv. Srov. ↑*kaprál*.

kapsa, *kapsička*, *kapesní*, *kapesník*, *kapsář*. Z lat. *capsa* 'pouzdro, schránka' od *capere* 'jimat, brát'. Srov. ↓*kapsle*, ↓*kasa*, ↑*kapacita*.

kapsle 'pouzderko s výbušninou; obal na léčiva', *kapslík*, *kapslíkový*. Z něm. *Kapsel* a to z lat. *capsula*, což je zdobnělina od *capsa* (viz ↑*kapsa*).

kapuce. Z něm. *Kapuze* z it. *cappuccio* ze střlat. *caputium*. Asi od lat. *cappa* tv. (viz ↑*kápě*), ale lid. etym. (D2) přikloněno k lat. *caput* 'hlava'.

kapusta, *kapustička*, *kapustový*. Asi přes střhn. *kappuz*, *kappūs* ze střlat. **caputia* 'hlávkva' od lat. *caput* 'hlava' (srov. ↑*kapuce*). Vzhledem k zakončení je pravděpodobná kontaminace (D3) ze střlat. *compos(i)ta* 'kyselý zelí', vlastně 'něco složeného' (Ma², HK). Srov. ↓*kompot*, ↓*kompoust*.

kaput ob. 'zničený'. Z něm. *kaputt* z fr. *capot*, což byl původně karetní výraz nejistého původu, snad od prov. *cap* 'hlava'. Ze spojení jako *être capot* 'nemít ani štych' či *faire capot* 'překotit, porazit' pak vzešel dnešní význam.

kar 'ledovcový kotel'. Z něm. *Kar* ze sthn. *kar* 'nádoba' z germ. **kaza-*. Další původ není jistý. srov. ↓*kastlík*.

kára. Stč. zpravidla *káry* (mn.). Ze stfhn. *karre* 'kára, trakař' z lat. *carrus* 'vůz' původu keltského. Srov. z téhož zdroje i angl. *car* 'auto, vůz'.

karabáč. Slk. *korbáč*, p. *korbacz*, r.d. *karbáč*, sln. *korobáč*, b. *gārbač*. Východiskem je tur. *kyrbač* tv., cesty přejetí a příčiny rozrůznění forem nejsou známy. Slk. a p. podoba jsou z maď. *korbács*.

karabina 'kulovnice s krátkou hlavní; očko k zavěšování', *karabinka*, *karabinový*, *karabiník*. Z fr. *carabine* tv., jehož další původ není jistý. Původně (kolem r. 1600) jméno vlámských jezdců (Ma²).

karafa 'široká lahev s úzkým hrdlem'. Z it. *caraffa* a to z ar. *garrafa* tv. od *garafa* 'nabírat, čerpat'.

karafiát, *karafiátový*. Ve starší č. *karioffilat*. Z it. *gariofilata* a to z ř. *karyóphyllon*, doslova 'ořechový list', z *káryon* 'ořech' a *phyllon* 'list', což však může být lid. etym. z nějakého slova přejatého z východu.

karambol 'náraz kulečnickové koule na dvě ostatní; srážka', *karambolový*. Přes fr. *carambole* ze šp. *carambola* 'červená koule v kulečnicku' podle stejnojmenného stromu a jeho plodu podobného pomeranči, jehož název do šp. přišel přes port. z jihových. Asie.

karamel 'pálený cukr', *karamela*, *karamelový*. Z fr. *caramel* ze šp. *caramelo* tv. Východiskem jsou střlat. formy *canamella*, *calamella*, *canna mellis* aj. 'cukrová řitina', které ukazují na kontaminaci (D3) dvou základů – jeden vychází z lat. *calamus* (zdrobnělina *calamellus*) 'rákos, stéblo' (srov. ↑*kalamádř*), druhý ze spojení lat. *canna* 'řitina' a *mel* 'med' (srov. ↑*kanál*, ↑*kanon*).

karanténa 'dočasná izolace (při infekční nemoci)', *karanténní*. Z fr. *quarantaine* 'čtyřicítka (dní)' od *quarante* 'čtyřicet'. Délka izolace byla stanovena původně na 40 dní (snad podle čtyřicetidenního pobytu Krista na poušti).

karas 'druh sladkovodní ryby'. Všesl. – p. *karas*, r. *karás*, s./ch. *kārās*. Psl. **karasъ* nemá jasný původ. Něm. *Karausche* tv. je ze slov., odtud dále nlat. *carassius*. Uvažuje se o 'praevropském' původu (Ma², HK), podobná slova však jsou v některých uralských (udmurtské *karaka*) i altajských jazycích (tat. *kārākā*).

karát 'jednotka ryzosti zlata'. Přes něm. *Karat*, fr. *carat* z it. *carato* a to z ar. *qirāt* z ř. *kerātion* 'svatojánský chléb' od *kéras* 'roh'. Jader z luskovitých plodů stromu rohovníku (svatojánský chléb) se užívalo k jemnému odvažování zlata a jiných drahých kovů; strom je nazván podle rohovitěho tvaru lusků.

kárat, *kárný*, *káravý*, *karatel*, *karatelský*, *pokárat*. Všesl. – p. *karac*, r. *karát*, s./ch. *kárati*. Psl. **karati* je odvozeno od **koriti* (↓*kořit*) obvyklým zdloužením v kořeni (B5). Srov. např. ↑*hárat* – ↑*hořet*.

karate 'způsob sebeobranu užívající úderů a kopů', *karatist(k)a*, *karatistický*. Z jap. *karate* z *kara* 'prázdný' a *te* 'ruce'.

karavan 'obytný vůz, auto s obytným přívěsem'. Z angl. *caravan* tv. a to přeneseně z *caravan* 'karavana' (viz ↓*karavana*).

karavana 'výprava cestujících na poušti', *karavanový*. Přes it. *caravana* z per. *kārwān* tv., jež snad vychází ze stí. *karabhāh* '(mladý) velbloud'.

karavela 'lehčí plachetnice bez vesel'. Z it. *caravela* ze šp. *carabela*, což je zdrobnělina z pozdnělat. *carabus* z ř. *kárabos* 'koráb'. Srov. ↓*koráb*.

karban 'náruživé hraní karet', *karbaník, karbanický, karbanit, prokarbanit*. Jen č. Ze střlat. *corbona, corbanum* 'schránka na chrámové peníze' asi z hebr. *korbān* 'obětní dar'. V 16. st. byla *korbona* 'nádoba na losy' při loteriích, které se pořádaly na tržištích – odtud se slovo stalo označením hazardní hry vůbec (Ma²).

karbanátek, *karbanátkový*. Z něm. nář. *Karbenatl, Karbonade* ap. z fr. *carbonnade* z it. *carbonata*, vlastně 'maso pečené na uhlí', od it. *carbone* 'uhlí' od lat. *carbō*. Srov. ↓*karbon*, ↓*karburátor*.

karbid 'sloučenina uhlíku s jiným prvkem'. Uměle k lat. *carbō* 'uhlí' (srov. ↓*karbon*, ↓*karbol*).

karbol 'roztok kyseliny karbolové', *karbolový*. Uměle k lat. *carbō* 'uhlí' (srov. ↑*karbid*, ↓*karbon*).

karbon 'útvár prvohor; usazenina z tuhých paliv'. Uměle od lat. *carbō* (gen. *carbōnis*) 'uhlí' (srov. ↑*karbol*, ↑*karbanátek*).

karborundum 'tvrdý karbid křemíku'. Spojením lat. *carbō* 'uhlí, uhel' (srov. ↑*karbon*) a *corundum* (viz ↓*korund*).

karburátor 'zařízení pro vytváření zápalné směsi ve spalovacích motorech'. Z fr. *carbureteur* od *carbure* 'uhlovodík' a to k lat. *carbō* 'uhel, uhlí'. Srov. ↑*karbon*, ↑*karbanátek*.

karcer 'uzavření žáka ve škole jako trest (na dřívějších školách)'. Z lat. *carcer* 'vězení'. Srov. ↑*kancelář*.

karcinom 'zhoubný nádor'. Přes lat. z ř. *karkínōma* od *karkínos* 'rak, rakovina'. Srov. ↑*kancerogenní*.

kardan 'kloubové spojení hřidelů', *kardanový*. Podle vynálezce, it. přírodovědce *Cardana* (†1576).

kardiak 'osoba trpící srdeční chorobou'. Z lat. *cardiacus* tv. z ř.

kardiakós od *kardía* 'srdce, útroby'. Srov. ↓*kardio-*.

kardinál 'člen sboru nejvyšších katolických duchovních', *kardinálský*. Z lat. *cardinālis* 'hlavní, základní (biskup)'. Viz ↓*kardinální*.

kardinální 'základní, stěžejní'. Z lat. *cardinālis* tv. od *cardō* 'čep u dveří, stězej, osa'. Srov. ↑*kardinál*.

kardió- (ve složeninách) 'týkající se srdce'. Z ř. *kardía* 'srdce'. Srov. *kardiolog, kardiograf, kardiogram* (viz ↓*log*, ↑*graf*, ↑*-gram*).

karfiol 'květák', *karfiolový*. Přes něm. *Karfiol* z it. *cavolfiore* a to z *cavolo* 'zelí' (z lat. *caulis, caulis* tv. z ř. *kaulós* 'lodyha, košťál') a *fiore* 'květ' z lat. *flōs* (gen. *flōris*) tv. Srov. ↑*flóra*.

kargo 'lodní náklad'. Ze šp. *cargo* od *cargar* 'nakládat' z vlat. **carricare* od lat. *carrus* 'vůz', původu keltského. Srov. ↑*kára*.

kari 'indická směs mletého koření'. Z angl. *curry* a to z tamijského *kari* 'koření, přísada'.

kariéra, *kariérista, kariéristický*. Z fr. *carrière* z it. *carriera* 'dráha, cesta' ze střlat. (*via*) *carraria* '(cesta) pro vozy' od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. ↑*kára*, ↑*kargo*.

karikatura 'zkratovitá kresba', *karikaturista, karikovat, zkarikovat*. Z it. *caricatura*, doslova 'přehánění, přehnané nakládání', od *caricare* 'nakládat, přetěžovat' z vlat. **carricare* od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. ↑*kargo*, ↑*kára*.

karkule 'čepec, pokrývka hlavy', *karkulka*. Jen č. Ze střlat. *caracalla* tv. (Ma², HK), v první části je ř. *kārā* 'hlava'.

karma 'průtokový ohříváč vody'. Zkratkové slovo podle výrobce *Karla Macháčka*.

karmelitán 'člen mnišského řádu', *karmelitka*, *karmelitánský*. Podle hory a pohoří *Karmel* v Palestině, kde byl vybudován již v 6. st. klášter.

karmín 'sytě červené barvivo', *karmínový*. Přes něm. *Karmin* z fr. *carmin* ze střlat. *carminium* a to kontaminací (D3) lat. *minium* 'rumělká' s ar. *qirmizī* 'temně červený' od *qirmiz* 'červenec nopálový' a to ze sti. *křmi-* tv. Srov. ↑*červ.* ↑*červený*.

karneval 'masopustní slavnosti; maškarní ples'. Z it. *carnevale*, jež se obvykle vykládá ze staršího it. i střlat. *carnelevare* z lat. *carō* (gen. *carnis*) 'maso' a *levāre* 'odejmout' (srov. ↓*masopust*). Výklad z *carne vale* 'maso, sbohem' (srov. ↓*vale*) je jen lid. etym. (D2).

káro 'kostka na látce; kosočtverec v kartách', *károvaný*. Přes něm. *Karo* z fr. *carreau* 'čtverec' a to přes vlat. **quadrellum* z lat. *quadrum* tv. Srov. ↑*kádr*.

karoserie 'svrchní část vozidla'. Z fr. *carrosserie* od *carrosse* 'přepychový vůz' z it. *carrozza* 'kočár' a to asi od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. ↑*kára*.

karotka 'druh mrkve', *karotkový*. Přes něm. *Karotte* z fr. *carotte* z lat. *carōta* a to z ř. *karōtón*, asi ke *kārā* 'hlava'.

karta, *kartička*, *karetní*, *kartářka*. Již stč. Ke Slovanům přišlo z román. jazyků (fr. *carte*, it. *carta*) a tam z lat. *charta*, původně 'tuhý list papýru' (viz ↑*charta*). Hrací karty se objevily nejprve v Itálii (přišly z východu), odtud již ve 14. st. k nám (HK). Srov. ↓*karton*.

kartáč, *kartáček*, *kartáčový*, *kartáčovat*, *vykartáčovat*, *okartáčovat*, *překartáčovat*. Z něm. *Kardätsche* od *kardätschen* 'česat vlnu' z it. *cardeggi-are* tv. od *cardo* 'soukenická štetka' z lat. *carduus* 'bodlák' (ke zdrsnění sukna se používal jistý druh bodláku).

kartel 'forma monopolu', *kartelový*. Z něm. *Kartell*, původně 'písemná dohoda (o podmínkách boje ap.)', a to přes fr. *cartel* z it. *cartella* 'vyhláška, výzva', což je zdrobnělina ke *carta* (viz ↑*karta*).

kartezián 'stoupenec fr. filozofa Descarta', *karteziánský*. Podle lat. podoby jeho jména *Cartesius*.

kartografie 'věda o zhotovování map', *kartograf*, *kartografický*. Viz ↑*karta* a ↑*grafie*.

karton 'tuhý papír', *kartonový*. Přes něm. z fr. *carton* z it. *cartone*, což je zveličelé jméno ke *carta* (dále viz ↑*karta*).

kartotéka 'soubor lístků k systematické evidenci', *kartotékový*, *kartotéční*. Uměle utvořeno koncem 19. st., viz ↑*karta* a ↑*diskotéka*.

kartoun 'druh bavlněné látky', *kartounový*. Z něm. nář. *Kartun* (dnes *Kattun*) a to přes niz. *kattoen* z ar. *quṭūn* 'bavlna' (srov. angl. *cotton* tv.).

kartuzián 'člen mnišského řádu', *kartuziánský*. Podle kláštera založeného ve fr. údolí Chartreuse (lat. *Cartusium*) severně od Grenoblu.

karusel zast. 'jezdecká slavnost, kolotoč', *karuselový*. Z fr. *carroussel* z it. *carosello* 'druh jisté jezdecké hry', jehož další původ není jistý.

karyatida 'ženská socha podpírající nějakou stavební konstrukci'. Od ř. *Karyátides* (mn.), vlastně 'karyjské', což byl přídomek kněžek bohyně Artemis v *Karyi* na Peloponésu. Protože prý stranily Peršanům, byly prodány do otroctví a znázorňovány jako podpěry ve stavitelství.

kasa ob. 'pokladna', *kasovní*, *kasař*, *kasírovat*. Přes něm. *Kasse* z it. *cassa* a to z lat. *capsa* 'schránka' (viz ↑*kapsa*, srov. ↑*inkaso*).

kasárna, kasárny, kasárenský, *kasárnický*. Přes něm. *Kaserne* z fr. *caserne*, původně 'strážní domek', ze stpov. *cazerna* 'místnost pro (čtyři) strážné' a to z vlat. **quaderna* 'čtveřice, skupina čtyř' od lat. *quater* 'čtyřikrát' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. ↑*kádr*, ↑*čtyři*.

kasat (se) 'vyhrnovat', *vykasat (si), podkasat (si)*. P.st. *kasac*, r. *kasát'sja* 'dotýkat se', stsl. *kasati se* tv. Psl. **kasati (se)* 'dotýkat se' patří k ie. kořeni **kes-* 'škrábat, česat' (A6) (srov. ↑*česat*). Významový posun lze vysvětlit z protikladných předponových tvarů 'vetknout (oděv za pás)' – 'vykasat (oděv zpoza pasu)'.

kasematy, kasemata 'chodby a sklepení v hradbách pevnosti'. Přes něm. *Kasematte* a fr. *casemate* z it. *casamatta*, na jehož původ jsou různé názory.

kasino 'podnik provozující hazardní hry'. Původně 'hostinský podnik pro uzavřenou společnost' z it. *casino* 'společenský dům', což je zdrobnělina ke *casa* 'dům' z lat. *casa* tv.

kaskáda 'stupňovitý vodopád', *kaskádový, kaskádovitý*. Z fr. *cascade* z it. *cascata* 'vodopád' od *cascare* 'padat' z vlat. **cāsicāre* od lat. *cadere* (přič. trp. *casus*) tv. Srov. ↑*kudence*.

kaskadér, kaskadérský. Z fr. *cascadeur*, nejprve ve významu 'větroplach', pak 'skokan – akrobat' a dnešní význam. Dále viz ↑*kaskáda*.

kasta 'uzavřená společenská skupina', *kastovní, kastovnictví*. Přes něm. *Kaste*, fr. *caste* z port. *casta* '(čistá) rasa, rod' (portugalští mořeplavci tak v 16. st. označili skupiny v přísně rozdělené hinduistické společnosti) a to z lat. *castus* '(mravně) čistý, posvátný'.

kastaněty 'drobný rytmický nástroj'. Ze šp. *castañeta*, což je zdrobnělina ke *caستاña* 'kaštan' (podle podoby). Dále viz ↓*kaštan*.

kastelán 'správce hradu', *kastelánský*. Ze stílat. *castellanus* tv., původně adj. 'patřící k hradu', od lat. *castellum* 'hrad, tvrz'. Srov. ↓*kostel*.

kastlík ob. 'skříňka, schránka (na dopisy)'. Z něm. *Kastel, Käslein*, což je zdrobnělina od *Kasten* 'skříň'. Původ není zcela jasný, snad z germ. **kaza-* 'nádoba' (viz ↑*kar*). Srov. ↓*kašna*.

kastrace 'vykleštění', *kastrovat, kastrát*. Z lat. *castrātīō* tv. od *castrāre* 'vyklestit'.

kastról 'nízká nádoba na vaření', *kastrólek/kastrúlek, kastrólový*. Z fr. *casseroles*, což je zdrobnělina od *casse* 'mísa' z vlat. *cattia* tv. k lat. *catinus* 'mísa, talíř'.

kaše, kašička, kašovitý. Všesl. – p. *kasza*, r. *káša*, s./ch. *káša*, stsl. doložena zdrobnělina *kašica*. Psl. **kaša* (z **kas-ja* (B3)) má více výkladů – bývá spojována s lit. *kóšti* 'cedit' (Ma²), s ↓*kvasit*, ↓*ky-sat*, či s rozšířeným ie. kofenem **kes-* 'sekát, tlouci, škrábat aj.' (srov. např. ↑*česat*, ↓*kosa*). Vzhledem k nejstaršímu způsobu přípravy tohoto pokrmu (drcení obilovin bez další úpravy) se zdá být nejpřesvědčivější výklad poslední.

kašel, kašlat, zakašlat, odkašlat (si), prokašlat, vykašlat (se), nakašlat, pokašlávat. P. *kaszel*, r. *kášel*'), s./ch. *kášalj*. Psl. **kašalb* (z **kās-l-jo-*) souvisí s lit. *kósti* 'kašlat', *kosulys* 'kašel', sthn. *hwuosto* (něm. *Husten*) tv., alb. *kollë* i stl. *kāsa-* tv., vše z ie. **kʰās-* (A3) onom. původu.

kaširovaný 'napodobený (z lepenky či jiné hmoty)'. Od *kaširovat* 'napodobovat, polepovat (lepenkou)' z něm. *kaschieren* 'tajit, schovávat' z fr. *cachier* tv. z vlat. **coācticare* 'stlačit' k lat. *cōgere* (přič. trp. *coāctus*) 'shromážďovat, tísnit' (viz ↓*ko-* a ↑*agenda*).

kašmír 'jemná vlněná látka', *kašmírový*. Podle *Kašmíru*, území

v severní Indii, kde se chová zvláštní druh dlouhosrsté kozy.

kašna, *kašnový*. Ve starším jazyce též 'truhlice na obilí ap.'. Z něm. (*Wasser*)*kasten*, vlastně 'vodní schránka, nádrž'. Dále viz ↑*kaslík*.

kašpárek, *kašpar*, *kašpárkovský*, *kašpařina*. Podle něm. *Kasper(le)*, což byla oblíbená komická figurka na vídeňských lidových divadlech, jméno podle jednoho ze Tří králů.

kaštan, *kaštanek*, *kaštanový*. Z lat. *castanea* a to z ř. *kástuna* (pl.), jehož další původ je nejasný. Spojuje se s ř. místními jmény *Kastanis*, *Kastanea*, ale tam jde nejspíš o pojmenování podle stromu.

kat, *katovský*, *katyně*, *rozkatit se*. Jen zsl. (slk., hl., p. *kat*), málo jasné. Nejčastěji se odvozuje od psl. **katati* (srov. r. *katát* 'jezdít, válet, točit, dělat z vervou'), které je však dnes jen vsl. (srov. příbuzné ↑*káčet*, ↓*kotit*). Významová paralela se hledá v lat. *torquere* 'točit, kroutit, valit, mučit', *tortor* 'mučitel, kat'.

kát se, *pokání*, *kajfcný*, *kajfcník*. Všesl. – p. *kajac se*, r. *kájat'sja*, s./ch. *kájati se*, stsl. *kajati se*. Psl. **kajati* (*se*) (B9) souvisí s av. *kāy-* 'splácet, pykat', sti. *čayate* 'trestá, mstí' (dále srov. ↑*cena*) z ie. **k^hei-/k^hoi-* 'pykat', jež je zřejmě totožné s týmž kořenem s významem 'dbát, pozorovat' (srov. ↑*číst*). Srov. i ↓*kázeň*.

kata- předp. Z ř. *katá* 'dolů, s(e), pod, proti, zcela'. Srov. ↓*katastrofa*, ↓*katolog*, ↓*katedra*, ↓*kategorie*.

katafalk 'podstavec na vystavení rakve'. Přes něm. *Katafalk* a fr. *catafalque* z it. *catafalco* a to z vlat. **catafalcum*, jehož původ je nejistý. Snad z ř. *katá* (↑*kata-*) a lat. *fala* '(vysoké) lešení'.

katakomy 'podzemní chodby, podzemní pohřebiště'. Z it. *catacombe*

z pozdnělat. *catacumbae* tv. a to snad z ř. *katá* (↑*kata-*) a *kýmbē* 'nádoba, vyhloubení'. Původně (kolem r. 400) se tak označoval jen hřbitov sv. Sebastiana na římské Via Appia.

katalog 'seznam', *katologový*, *katologizovat*, *katologizace*. Přes lat. *catalogus* z ř. *katálogos* tv. z *katá* (↑*kata-*) a *légō* 'čtu, sbírám' (srov. ↓*log*).

katalýza 'urychlení chemické reakce', *katalyzační*, *katalyzátor*. Z angl. *catalysis* a to podle ř. *katálysis* 'rozpuštění, zrušení, ukončení' z *katá* (↑*kata-*) a *lýō* 'uvoľňuji'. Srov. ↑*analýza*.

katamaran 'plavidlo se dvěma trupy'. Z angl. *catamaran* a to z tamilského *katṭa* 'vázat' a *maram* 'kmen, dřevo'.

katan, *katanský*. Obvykle se odvozuje od ↑*kat* (HK), ale vzhledem k dochovanému nář. významu 'voják' není vyloučeno přejetí z maď. *katona* tv. (Ma2) a následné sblížení se slovem *kat*.

katapult 'vrhací stroj', *katapultovat (se)*. Z lat. *catapulta* z ř. *katapeltēs* tv. od *katapállō* 'metám' z *katá* (↑*kata-*) a *pállō* 'pohybují, mávám, vrhám'.

katar 'zánět sliznice'. Z lat. *catarrhus* z ř. *katárrhous* 'rýma, odtékání' od *katarrhēō* 'odtékám' z *katá* (↑*kata-*) a *rhēō* 'teču'. Srov. ↓*rýma*.

katarze 'vnitřní duševní očista', *katarzní*. Z ř. *kátharsis* 'očistění, osvobození' od *kathatrō* 'očisťuji, zbavuji viny' od *katharós* 'čistý, zdravý, volný'.

katastr 'soupis pozemků', *katastrální*. Z něm. *Kataster* a to z it. *catasto* '(daňový) rejstřík', jež pochází nejspíš z byzantsko-ř. *katástichon* 'rejstřík, seznam'; srov. ↑*kata-* a ř. *stíchos* 'řádka'.

katastrofa, *katastrofický*. Z ř. *katastréfē* 'převrat, konec, pád, záhuba' z *katastréfō* 'převracím, strhávám' z *katá-* (↑*kata-*) a *stréfō* 'otáčím, obracím'. Srov. ↓*strofa*, ↑*apostrofof*.

kařata expr. Viz ↑*gaře*.

katedra 'uãitelský stůl; základní pracoviřtø vysoké řkoly', *katedrový*. Z lat. *cathedra* z ř. *kathédra* 'sedadlo, stolice' z *katá* (↑*kata-*) a *hédra* 'sedadlo, místo' od *hézomai* 'sedím'. Srov. ↓*katedrála*, ↓*sedět*.

katedrála 'gotický chrám, hlavní biskupský kostel', *katedrální*. Ze střlat. (*ecclesia*) *cathedralis* '(kostel) sídelní' od lat. *cathedra* 'stolice, sídlo' (viz ↑*katedra*).

kategorie 'pojmová skupina, třída; základní pojem', *kategorizovat*, *kategoriální*, *kategorický* 'rozhodný'. Z lat. *catēgoria* z ř. *katēgoría* 'výpověď, obřaloba' (ve filozofickém významu zavedeno Aristotelem) od *katēgoréō* 'obviňuji, vypovídám' z *katá* (↑*kata-*) a *agoreúō* 'mluvím (veřejně)' od *agorá* 'náměstí, shromáždění' od *ageirō* 'shromažďuji'. Srov. ↑*alergie*, ↑*fantazmagorie*.

katechismus 'základní uãebnice náboženství', *katecheta*, *katecheze*. Ze střlat. *catechismus*. jeř vychází z ř. *katēchízō* 'vyučuji' od *katēchēō* 'vyučuji, znám (kolem dokola)' z *katá* (↑*kata-*) a *ēchēō* 'zním'. Srov. ↑*echo*.

katétr 'cívka (k vyprazdňování mēchýře ap.)'. Z ř. *katetér* tv. od *kathēmi* 'sesílám, odvádím' z *katá* (↑*kata-*) a *hīēmi* 'posílám, vylévám'.

kation(t) 'ion(t) s kladným nábojem'. Viz ↑*kata-* a ↑*ion(t)*, srov. ↑*anion(t)*.

katoda 'záporná elektroda', *katodový*. Z angl. *cathode* (pojmenoval angl. fyzik Faraday r. 1834) podle ř. *káthodos* 'cesta zpátky' z *katá* (↑*kata-*) a *hodós* 'cesta'. Srov. ↑*anoda*, ↑*elektroda*, ↓*metoda*.

katolický, *katolík*, *katolicví*, *katolicismus*, *katolizovat*, *katolizace*. Z pozdnělat. *catholicus* '(vše)obecný' z ř. *katholikós* tv. od *kathólou* 'vcelku,

vůbec. (vše)obecně' z *katá* (↑*kata-*) a *hólos* 'celý'. Srov. ↑*holocaust*, ↑*hologram*.

katr ob. 'mřířové dveře', slang. 'rámová pila; prohazovačka'. Z něm. *Gatter* 'mříř', jeř asi vychází z ie. **ghedh-/ghodh-* 'spojit' (srov. ↑*hodit se*).

kauce 'záruka', *kauční*. Z lat. *cautiō* 'opatrnost, záruka' od *cavēre* (přič. trp. *cautus*) 'mít se na pozor'. Srov. ↑*čítí*.

kaučuk 'surovina k výrobě gumy', *kaučukový*, *kaučukovník*. Přes fr. *caoutchouc* a řp. *cauchuc* z řeči amerických Indiánů rovníkové oblasti (snad Peru).

kauza '(právní) případ', *kauzální* 'přičinný', *kauzalita*. Z lat. *causa* 'přičina, důvod, právní záležitost'.

káva, *kávový*, *kávovník*, *kávovina*, *kavárna*, *kavárenský*, *kavárník*. Z tur. *kahve* z ar. *qahwa*, snad podle habeřského kraje *Kaffa*, kde kávovník divoce rořtí. V nár. obrození se tato podoba (přeřatá snad přes p. či s./ch.) prosadila, protože působila 'slovanřtěji' neř podoba s -f- (srov. ↑*kafe*) (Ma²).

kavalec 'prosté lůřko z prken'. Asi přes něm. *Kavallent* z it. *cavalletto* 'podstavec, (dřevěná) koza', což je zdrobnělina od *cavallo* 'kůň' z lat. *caballus* tv. Srov. ↓*kavalerie*.

kavalerie zastl. 'jezdeckto'. Z fr. *cavalerie* z it. *cavaleria* tv. od *cavallo* 'kůň' z lat. *caballus* tv. Srov. ↓*kaválr*, ↓*kobyła*.

kaválr 'ušlechtilý a dvorný muž, rytíř'. Přes něm. *Kavalier* z fr. *cavalier* z it. *cavaliere* 'jezdec, rytíř' od *cavallo* 'kůň' (viz ↑*kavalerie*).

kaviár 'konzervované jeseteři jikry', *kaviárový*. Přes něm. a fr. z it. *caviario*, *caviale*, jeř je asi přeřato z tur. *hāvyar*. Do Evropy se kaviár dostal v pozdním středověku obchodními styky s Levantou.

kavka, *kavčí*. P. *kawka*, r.d. *kávka*, ch. *kávka*. Psl. **kavka* je onom. původu. srov. lit. *kóvas* 'havran' i *kiáukė* 'kavka', dále i ↑*havran* a ↑*kánė*.

kazajka 'lehký krátký kabát'. Asi z něm. *Kasack* 'tříčtvrteční blůza nošená přes sukni' z fr. *casaque* 'druh blůzy' vedle *casquin* tv., vše asi z per. *kazagand* tv.

kázat, *kázání*, *kazatel*, *kazatelský*, *kazatelna*, *ukázat*, *nakázat*, *dokázat*, *důkaz*, *zakázat*, *zákaz*, *rozkázat*, *rozkaz*, *příkazat*, *příkázání*, *poukázat*, *poukázka*, *výkaz*, *vzkaz* aj. Všesl. – p. *kazač*, r. *kazát* '(s)ja' 'ukazovat (se)', s./ch. *kázati* 'řici', stsl. *kazati* 'ukazovat, poučovat, příkazovat'. Psl. **kazati* není přesvědčivě vyloženo. Nejčastěji se spojuje se sti. *kášate* 'zjevuje se, svítí', av. *ākasat* 'uviděl' z ie. **k^hek-* 'jevit se' (A3,A1), nejasné je však -z- místo -s-. Vývoj významu by byl 'ukazovat' → 'hlásat, poroučet'. Srov. ↓*kázeň*.

kázeň, *kázeňský*, *káznice*, *ukáznit*, *ukázněný*. Stč. i *kazn*, *kazň*, *kázen*, *těž* ve významu 'pokárání, trest', stp. *kazñ*, str. *kaznb*, sln. *kázen*, stsl. *kaznb* tv. Psl. **kaznb* se obvykle vykládá z **kazati* (viz ↑*kázat*, srov. r. *nakazát* 'potrestat'), vývoj významu by byl 'ukazovat, poroučet' → 'napomínat, trestat'. Spojení s ↑*kát* se (příp. -znb jako v ↑*bázeň*) vyhovuje významově lépe, ale jsou tu problémy hláskoslovné (B9).

kazeta '(ozdobná) skříňka, krabička'. Z it. *cassetta*, což je zdrobnělina od *cassa* (viz ↑*kasa*).

kazit, *kaz*, *kazivý*, *pokazit*, *překazit*, *překážet*, *překážka*, *zkazit*, *žkaza*, *nakazit*, *nakazlivý*, *nákaza*. P. *kazič*, r.d. *kazít*, sln. *kaziti*, stsl. *kaziti*. Psl. **kaziti* nemá přesvědčivě souvislosti. Spojuje se s psl. **čeznqti* 'mizet, zanikat', příbuzná slova se hledají i v lit. *kežėti* 'kysnout' (Ma¹, HK) či *gōžti*, *gožėti* 'kazit se (o pivu)' (Ma²).

každý zájm., *každíčký*. P. *každy*, r. *káždyj*, stsl. *kožbdo*. Psl. **kožbdo* se skládá ze zájmena **kž* (viz ↓*kdo*), které se původně skloňovalo, a nesklonného -*žbdo*, které se obvykle vykládá ze spojení částic ↓*že* a -*de/-do* (viz ↓*kde*), ale také od psl. **ždati* 'očekávat' (srov. lat. *quilibet* 'kdokoli' z *qui libet*, vlastně 'kdo je libo') (Ma²). V novějších slov. jazycích se ohýbání přesunulo na konec slova, následně *ka-* je buď tvar ž.r., nebo analogie (D1) podle ↑*kam*, *kak* (↑*jak*).

kbelík, *kbelíček*. Stč. *kbel*, *kbelec*, p.st. *gbel*, r.st. *kobel*, s./ch. *kàbao*. Psl. **kbbbl* je výpůjčkou ze sthn. **kubil* (doloženo ve formě *miluhkubilo* 'vědro na dojení') a to ze střlat. *cubellum*, *cupellum*, což je zdrobnělina od lat. *cūpa* 'sud, džber'. Srov. ↓*kybl*, ↓*kupole*, ↓*koflík*.

kdákat, *kdákání*, *zákádat*. Onom.

kde přisl. Všesl. – p. *gdzie*, r. *gde*, sln. *kje*, ch. *gdjě*, stsl. *kōde*. Psl. **kōde* vychází z ie. tázacího zájmeného kmene **k^hu-* (srov. ↓*kdy*, ↓*kdo*) a místní částice **-d(h)e* (srov. ↓*zde*). Stejně tvoření je např. v av. *kudā*, lat. *ubi* tv. (A2), s jiným rozšířením v lit. *kuř* tv.

kdo zájm. Všesl. – hl. *što*, p., r. *kto*, s./ch. *tkž*, stsl. *kōto*. Psl. **kōto* je rozšířeno zdůrazňovací částicí -*to* (srov. ↑*co*) (v č. je -*do* podle ↑*kde*, ↓*kdy*). Původní nerozšířené **kž* je vidět v pádových tvarech (*koho*, *komu* ap.). Východiskem je ie. tázací zájmený kmen **k^ho-* (A3), který je např. i v lit. *kàs* 'kdo, co', gót. *hwaz* 'kdo', lat. *qui* (ze stlat. *quoi*) 'který', sti. *kāh* 'kdo'. Srov. i ↓*který*, ↓*kolik*, ↑*každý*, ↓*kěž*, ↓*kyženy*.

kdoule 'dýně'. Všesl. – slk. *dula*, p.d. (g)*dula*, str. *gdunja*, s./ch. *dūnja*. Psl. **kōdun'a* (se zsl. variantou **kōdul'a*) je výpůjčka z ř. (viz ↑*dýně*).

kdy přisl., *když*. Všesl. – slk. *kedy*, p. *kiedy*, *gdj*, r. *kogdā*, sln. *kdāj*, s./ch. *kād*, *kāda*, stsl. *kogda*, *kōgda*. Psl. **kogda*,

**kɔ(g)da*, **kɔ(g)dy* má v první části stejné **kɔ* jako ↑*kdo*, ↑*kde*. k výkladu druhé části viz ↓*tehdy*. Příbuzné útvary jsou lit. *kadū*, sti. *kadā* tv.

kebule zhrub. 'hlava'. Slk. *gebuľa*. Snad z něm. arg. *Köpel* tv. od *Kopf* 'hlava'.

kecat, *kec*, *kecal*, *kecnout*, *nakecat*, *pokecat* (*se*), *zakecat* (*se*), *ukecat*, *ukecaný*, *vykecat* (*se*), *prokecnout*. Jen č. Snad z nář. *kycati* 'házet, upustit', jež je z **kyd-sati* (viz ↓*kydat*) (Ma²).

kecky (mn.) 'plátěné šněrovací boty s gumovou podrážkou'. Podle am. firmy *Keds*, která je původně vyráběla.

kečup, *kečupový*. Z angl. *ketchup* a to z čín. *kětsiap* 'rybí omáčka', případně z indonéského *ketjap* 'sójová omáčka'.

kedluben, *kedlubna*, *kedlubnový*. Z něm. nář. *Kellrūben* z něm. *Kohlrübe* 'tuřín', *Kohlrabi* 'kedluben' (srov. slk. *kaleráb* přes mař.), obojí z it. *cavolo rapa* tv. z lat. *caulus* 'zelí' (viz ↑*karfiol*) a *rāpa* (viz ↓*rēpa*).

kefir 'kysané mléko', *kefirový*. Z b. či r. *kefir* a tam přejato z nějakého jazyka kavkazské oblasti, přesný zdroj neznámý (srov. megrelské *kipuri*, oset. *kæpy* tv.).

kejhat, ob. *kejhák* 'krk'. Onom., podle husího křiku.

kejklat hov. 'viklat'. Též v podobách *kýklat* (*se*), *kynklat* (*se*) ap. Stejně jako ↓*kejkle* asi přejetí z něm. *gaukeln* 'těkat, poletovat', lze však myslet i na kontaminaci (D3) domácích slov ↓*kyvat* a ↓*viklat*.

kejkle 'kouzelnické kousky, triky'. *kejklář*, *kejklářský*, *kejklářství*. Stč. *kajklář*, *kauklář*. Z něm. *gaukeln* 'těkat, provádět kouzelnické kousky' nejasného původu. Srov. ↑*kejklat*.

keks 'sušenka'. Z angl. *cakes*, což je pl. od *cake* 'druh sladkého pečiva'.

jež je příbuzné s něm. *Kuchen* 'koláč, zákusek'. Další etym. souvislosti nejsou zřejmé.

kel 'vyčnívající zub některých savců'. P. *kiel*, r. *klyk*, sln. *kel*, s./ch. *kàljak*. Psl. **kɔls* je odvozeno od **kolti* (viz ↓*kláti*).

kelímek, *kelímkový*. Převzato Preslem z p. *kielimka* 'rendlík' (nejprve ve významu 'nádobu chemičná' (Jg)). Další stopy ukazují na polské přejetí z východu (tur.), ale výchozí slovo není jisté.

kemp 'tábořiště', *kempink*, *kempovat*. Z angl. *camp* 'tábor' a to z lat. *campus* 'pole'. Srov. ↑*kampaň*.

kentaur 'mytologická bytost, napůl člověk, napůl kůň'. Z ř. *kéntaurus* tv., jehož další původ není jasný.

kepr 'druh tkaniny se zvláštní vazbou', *keprový*. Přes něm. z niz. *keper* 'křížování'.

keramika, *keramický*, *keramik*. Z fr. *céramique* a to z ř. *keramiké* (*téchnē*) 'hrnčářské (umění)' od *keramikós* 'hliněný, hrnčářský' od *kéramos* 'hrnčářská hlína, nádoba' a to od *keránnymi* 'mísím, slévám'.

keř, *keřka*, *keřiček*, *keřový*, *keřovitý*, *křoví*, *křovinatý*, *zákeřný*. P. *kierz*, str. *korb*, *kərb*. Psl. **kɔrb* souvisí s ↓*kořen* (**kor-s* oslabilo v **kər-*), původní význam byl asi 'odnož, postranní výhonek' (Ma²).

keser 'malá rybářská síť'. Z dněm. *Kesser* a to zřejmě (přes dán. *ketser*) z angl. *catcher* tv. od *catch* 'chytat'.

keson 'potápěcí zvon'. Z fr. *caisson* od *caisse* 'bedna, schránka' z lat. *capsa*. Srov. ↑*kapsa*, ↑*kasa*.

kešů 'druh tropického oříšku'. Z angl. *cashew*, fr. *cajou* z port. *acajou* z jazyka brazilských Indiánů.

kečas zast. 'šmelinář'. Z něm. *Ketten(händler)* 'řetězový obchodník' od *Kette* 'řetěz' z lat. *catēna* tv.

kěž část. Složeno ze zájm. *ké* a část. *ž*. *Ké* je tvar stř. rodu zájm. *ký* 'který, jaký' z psl. **kōjō* (srov. ↑*kdo*), který ustrnul nejprve v tázací přísl. s významem 'což(pak)' a pak dokonce v částici vyjadřující přání (podrobně Ma²). Srov. ↓*kýženy*.

khaki 'olivově zelený'. Z angl. *khaki*, jež bylo v 19. st. přežato z urdštiny, tam z per. *khākī* 'vypadající) jako prach, země' od *khāk* 'prach, země'.

kibic ob. 'kdo přihlíží a radí při hře v karty', *kibicovat*. Z něm. *Kiebitz* tv., původně 'čejka' (argotická metafora asi na základě varovného křiku, podle něhož je v něm. čejka pojmenována).

kiks ob. 'selhání, výpadek', *kiksnout*. Zdá se, že nejprve se objevilo v hudbě ve významu 'vydat nepodařený tón' z něm. *gicksen* 'vydat lehký výkřik', potom v kopané asociací s angl. *kick* 'kopnout' ve významu 'ukopnout se', odtud pak i do dalších oblastí.

kilo, *kilový*, *kilovka*. Zkráceno z *kilogram* (viz ↓*kilo*).

kilo- (ve složeninách) 'tisíc'. Z ř. *chilioi* tv., r. 1790 zavedeno do metrického systému. Srov. *kilogram*, *kilometr*, *kilohertz*, *kilowatt* ap.

kimono '(japonský) volný oděv se širokými rukávy', *kimonový*. Z jap. *kimono* 'oděv' z *ki-ru* 'obléci' a *mono* 'věc'.

kinematografie 'filmové umění', *kinematografický*. Od fr. *cinématographe* 'biograf', což je novotvar bratří Lumièrů z ř. *kíněma* (gen. *kínématos*) 'pohyb' od *kíněō* 'pohybují se' a *gráfō* 'píšu' (viz ↑*graf*). Srov. ↓*kino*, ↓*kinetický*.

kinetický 'pohybový', *kinetika*. Z ř. *kīnētikós* 'pohyblivý' od *kíněō* 'pohybují se'. Srov. ↑*kinematografie*.

kino. Zkráceno z *kinematograf* (viz ↑*kinematografie*). Srov. něm. *Kino*, fr. *cinéma*, angl. *cinema*, šp. *cine*.

kinžál 'zakřivená dýka'. Z r. *kinžál* a to z ital. jazyků (srov. tur. *xanžār*, tal. *kandžar*).

kiosk 'stánek', *kioskový*. Přes něm. *Kiosk* z fr. *kiosque* a to přes it. *chiosco* z tur. *kyōşk* 'zahradní pavilon' z per. *gōše* 'roh, kout'.

kisna. Viz ↓*kysna*.

kivi 'novozélandský nelétavý pták'. Z maorského *kiwi* onom. původu.

kiwi 'druh tropického ovoce'. Stejného původu jako ↑*kivi*, asi proto, že ovoce tvarem připomíná vejce uvedeného ptáka.

klábosit expr., *klábosení*, *poklábosit*. Jen č., ale asi staré (psl. **kolbositi*, B8), protože existují překvapivě blízká slova v lit. – *kalbėti* 'mluvit' a dokonce nř. *kalbāsyti* 'bavit se' (Ma²). Původ asi onom., srov. např. ↑*blábolit*.

klacek, *klacfk*, *klacíček*, *klackovitý*. Z něm. *Klotz* 'špalek', přeneseně i 'nemehlo, neotesanec'.

kláda, *kládový*, *kladina*. Vřesl. – p. *kloda*, r. *kolóda*, s./ch. *klūda*, stsl. *kladu*. Psl. **kolda* (B8) je odvozeno od **kolti* (viz ↓*klátí*), *d*-ové rozšíření mají i něm. *Holz* 'dřevo', stisl. *holt* 'lesík' (A4), střir. *caill* 'les' (z **kald-*), ř. *kládos* 'větev'.

kladivo, *kladívko*, *kladivový*, *kladívkový*, *kladivoun*. Slk., str. *kladivo* (jinak v zsl. i vsl. chybl), sln. *kládivo*. Psl. **kladivo* (vyloučit nelze ani rekonstrukci **koldivo*) není příliš jasně. Spojuje se jak s ↓*klást*, *kladu*, tak s ↓*klát* (srov. ↑*kláda*).

kladka, *kladkový*. Nejspíš od ↑*kláda*, původně to byla 'závora (u dveří, na voze ap.)'(Jg), pak i 'zdvhací stroj' (jako jednoduchá kladka asi nejprve sloužil ohlazený kmínek).

kladný, *klad*. Od ↓*klást*. Srov. ↓*pozitivní*.

klaka 'lidé najatí k organizovanému potlesku či vypískání'. Z fr. *claque* tv. od *claquer* 'klapat, tleskat' onom. původu (odtud i č. *klak* 'skládací cylinder'). Srov. ↓*klíka*².

klakson 'houkačka'. Z angl. *klaxon* a to podle firmy *Klaxon* (os. jméno), která toto zařízení první vyráběla.

klamat, *klam*, *klamný*, *klamavý*, *zklamat*, *zklamání*, *oklamat*. P. *klamac*, s./ch.d. *klāmati* 'klamat, houpat', sln. *klamāti* 'chodit jako omámený, zmateně mluvit', jinak v jsl. a vsl. chybí. Psl. **klamati* se spojuje s ↓*klímat* a ↓*klonit* (s jiným rozšířením), významový posun 'naklánět' → 'houpat' → 'klamat, lhát' lze přijmout (srov. č. ob. expr. *houpat něhoho* 'balamutit').

klan 'rod, semknuté společenství'. Z angl. *clan* a to z kelt. (gaelského) *clann* 'potomek, dítě', jež souvisí s lat. *planta* 'sazenice, rostlina'.

klandr ob. 'zábradlí'. Z něm. *Geländer*, což je hromadné jméno k *Länder* 'tyčkový plot', asi od *Linde* 'lípa'.

klanět se. Z psl. **klan'ati* (*se*), všesl. Iterativum (opětovací sloveso) od **kloniti* (↓*klonit*).

klání 'utkání, turnaj'. Viz ↓*kláti*.

klapat, *klapot*, *klapnout*, *sklapnout*, *zaklapnout*. Všesl., onom. původu, srov. ↓*klepat* i něm. *klappern*, angl. *clap* tv.

klapka, *klapkový*. Jako technický termín přejato z něm. *Klappe*, které je ovšem ze stejného onom. základu jako ↑*klapat*.

klaret 'druh bílého vína'. Ze stfr. *claret* a to z lat. *clārus* 'jasný'.

klarinet, *klarinetový*, *klarinetista*. Z it. *clarinetto*, což je zdrobnělina od *clarino* 'sólová trubka', doslova 'jasně znějící', od *claro* 'jasný' z lat. *clārus* tv. Srov. ↑*klaret*, ↑*deklarace*.

klas, *klásek*, *klasový*, *poklasný*. Všesl. – p. *klos*, r. *kólos*, s./ch. *klās*, stsl. *klāst*, Psl. **kolso* (B8) je příbuzné s alb. *kall* tv. i sthn. *huls* (něm. *Hulst*, angl. *holly*) 'cesmína' z ie. **kolso-* od **kel-* 'tlouci, bodat, řezat' (viz ↓*kláti*). Původní význam je asi 'to, co bodá, píchá' (srov. ↓*osina*), méně pravděpodobně 'to, co se mlátí' (HK).

klasa ob. zast. 'třída'. Z něm. *Klasse* (srov. ↓*klasický*).

klasicismus 'umělecký směr 18. a 19. st. vycházející z antiky', *klasicistický*. Viz ↓*klasický*.

klasický 'antický; mající trvalou hodnotu; osvědčený, typický', *klasik*, *klasika*. Podle něm. *klassisch*, fr. *classique* z lat. *classicus* 'patřící k římské třídě', přeneseně pak 'vzorový', od *classis* 'vojenská a občanská třída'.

klasifikace '(u)třídění, (o)hodnocení', *klasifikovat*. Z fr. *classification*, dále viz ↑*klasický* a ↑*fikace*.

klást, *nakládat*, *náklad*, *nákladný*, *zakládat*, *základ*, *základní*, *základna*, *dokládat*, *doklad*, *důkladný*, *vykládat*, *výklad*, *výkladový*, *přikládat*, *příklad*, *příkladný*, *skládat*, *sklad*, *skladovat*, *skladník*, *vkládat*, *vklad*, *ukládat*, *úklad*, *úkladný*, *podklad*, *pokládat*, *odkládat*, *překládat*, *rozklad* aj. Všesl. – p. *klašč*, r. *klást'*, s./ch.st. *klāsti*, stsl. *klāsti*. Psl. **klāsti* (z **klad-ti* (B5)) se spojuje s lit. *klōdas* 'vrstva', *klōti* 'rozkládat, rozprostírat' a gót. *hlapan* (A4), něm. *laden*, angl. *load* (stangl. *hladan*) 'nakládat', vše z ie. **klā-* 'rozkládat'.

klášter, *klášterní*. Ze stíh. *kloster* ze sth. *kloster* a to z lat. *claustrum* tv., původně 'závora, zámek', od *claudere* 'zavírat, zamykat'. Srov. ↓*klaustrofobie*, ↓*klauzura*, ↓*klauzule*, ↓*klíč*.

klatba 'církvní prokletí'. Stč. *klatva*, *klátva*, *kletva*, *klérva*, *kladba* aj. s pozdějším rozlišením významu 'církvní prokletí' a 'prokletí, zaklení' (↓*kletba*). Z psl. **klęta* (B7), viz ↓*klít*.

kláti zast. 'bodát, zabíjet, štípat', *klání*, *sklát*, *skolit*, *proklát*, *rozeklát*, *rozeklaný*, *rozkol*. Všesl. – p. *kluč*, r. *kolót*, s./ch. *klāti*, stsl. *klati*. Psl. **kolti* (B8) má nejbliže k lit. *kalti* 'bušit, kovat' (B5), dále souvisí s lat. *clādēs* 'porážka', ř. *klāō* 'lámu', alb. *rë-kuall* 'bodlák', východiskem je ie. **kel-* 'tlouci, bodat'. Srov. ↑*kláda*, ↑*klas*, ↑*kel*, ↓*klíček*, ↓*kolmý*, ↓*kol*, ↓*kolohnát*.

klátit (se), *klátivý*, *sklátit*. Všesl. – p. *klácič*, r. *kolorit*, s./ch. *klátiti*, stsl. *klatiti*. Psl. **koliti* (B8) nejspíš vychází z **kolto* 'useknutý kus dřeva' (srov. č. nář. *klát* 'kus dřeva zavěšovaný na krk dobytku, špalek') a to od **kolti* (viz ↑*kláti*). Původně tedy asi 'pracovat s klátem' (srov. *klátit ořechy*), pak 'kývat se jako klát'.

klaun, *klaunovský*, *klauniáda*. Z angl. *clown*, jež dále není zcela jasné – spojuje se s isl. *klunni* 'křupan, neotesanec', švéd.d. *klunn* a dán. *klunt* 'kláda', ale také lat. *colōnus* 'sedlák'.

klaustrofobie 'strach z uzavřeného prostoru', *klaustrofobní*. Novější, z lat. *claustrum* 'uzavřený prostor, závora' (viz ↑*klášter*) a ↑*fobie*.

klauzule 'doložka k listině'. Z lat. *clausula* 'závěrečná formule, konec' od *claudere* (příč. trp. *clausus*) 'zavírat'. Srov. ↓*klauzura*.

klauzura 'uzavřené místo v klášteře; druh písemné zkoušky', *klauzurní*. Z pozdnělat. *clausūra* 'uzavřeni' od

claudere (příč. trp. *clausus*) 'zavírat'. Srov. ↑*klauzule*, ↑*klášter*.

klávesa, *klávesový*, *klávesnice*, *klaviatura*. Z lat. *clāvēs* (pl.) od *clāvis* 'klíč', jež souvisí s *claudere* 'zavírat' (srov. ↑*klauzura*). Původně mechanismus k zavírání píšťal u varhan, pak i k vydání příslušného tónu (HK). Srov. ↓*klavír*.

klavichord 'starší klávesový hudební nástroj'. Z lat. *clāvis* (viz ↑*klávesa*) a *chorda* 'struna' (srov. ↑*akord*).

klavír, *klavírní*, *klavírista*. Z něm. *Klavier* z fr. *clavier* 'klávesnice' a to k lat. *clāvis* 'klíč' (viz ↑*klávesa*).

klec, *klícka*, *klecni*, *klecový*. Ze stč. *kletč*. Všesl. – slk. *klietka*, p. *klatka*, r. *klet* 'komora', s. *klēt*, ch. *kljjet*, stsl. *klętb* tv. Psl. **klętb* má nejbliže k lit. *klętis* 'špýchar, komora', obojí se pak nejčastěji vykládá z ie. **klei-/klei-* 'sklánět, ohýbat' (srov. ↓*klonit*), k němuž se přifazuje i gót. *hleipra* 'chata, stan' (něm. *Leiter*, angl. *ladder* 'žebřík'), ř. *klisā* 'chýše, stan'. Původní význam by byl 'přístřešek z větví či latí' (HK).

kleč 'kosodřevina'. Ve starší č. je i výchozí význam 'křivé dřevo' (Jg), srov. p. *klek* tv., sln. *klek* 'túje', s./ch. *klęka* 'jalovec', b. *klek* 'kleč', dále je ve slov. jazycích řada dalších odvozených významů (č. zast. *kleč* 'držadlo u pluhu'). Psl. **klęčb*, **klęča*, **klękō*, **klęka* 'něco zkřiveného' souvisí s **klęčati*, **klękati* (viz ↓*klečet*).

klečet, *klekat*, *kleknout*, *klek*, *klekátko*, *pokleknout*, *příkleknout*, *zakleknout*. P. *kleczec*, s./ch. *klęčati*, stsl. *klęčati*, chybí ve vsl. Psl. **klęčati* (B7) je nejspíš příbuzné s lit. *klėnkri* 'rychle jít', lot. *klencēt* 'kulhat', něm. *Gelenk* 'kloub', lat. *clingere* 'obklopit, uzavřít', vše z ie. **klenk-*, **kleng-* 'ohýbat, kroutit' ('klečet' = 'ohýbat kolena'). Vyloučena není ani příbuznost s ↓*klonit*. Srov. ↑*kleč*.

klekánice 'strašidelná bytost chytající venku děti po klekání'. Od *klekání* 'zvonění k večerní modlitbě', dále viz ↑*klečet*.

klematis 'zahradní rostlina s velkými květy'. Z ř. *klématís*, *klēma* 'výhonek, křoví'.

klempírovat ob. zast. 'postonávat'. Z něm. *krepiere* 'chcípát, prskat' z it. *crepare* tv. z lat. *crepāre* 'chřestit, prskat'.

klempíř, *klempířský*, *klempířství*. Z něm. *Klempner* od *klempern* 'tepat plech', jež souvisí s *Klammer* 'svorka, skoba'.

klen 'druh javoru'. Všesl. – p. *klon*, r. *klĕn*, s. *klĕn*. Psl. **klenn* je příbuzné s něm. *Lehne*, stangl. *hlyn* i lit. *klėvas* (s jinou příp.) tv. Další původ není zcela jasný, ale možná je souvislost s ie. **kel-* 'tlouci, bodat' (viz ↑*kláti*), nejspíš podle rozeklaných, ostře vyřezávaných listů (srov. ↑*klas*).

klencák slang. 'vojenský cvik leh – vzytk'. Z něm. *Gelenks(übungen)* 'cvičení kloubů' (srov. ↑*klečet*).

klenot, *klenotnice*, *klenotník*, *klenotnický*, *klenotnicví*. Stč. *klĕnot*, *klejnot*. Ze střhn. *kleinōt* (dnes *Kleinod*) tv. od sthn. *kleini* 'lesklý, čistý, půvabný, malý' (z toho dnes *klein* 'malý').

klenout, *klenutí*, *klenutý*, *klenba*, *klenbový*, *klenák*, *překlenout*. Takto jen č. Z psl. **kle(p)ntii* (A7), příbuzné je dále p. *sklepiac* tv. (srov. ↓*sklep*), r. *klepát* 'nýtovat', sln. *sklenítii* 'uzavřít, sepnout', *sklépati* 'uzavírat, spinat', stsl. *zaklenqti* 'zavřít'. Asi souvisí s onom. ↓*klepat*, ↑*klapat*, jak svědčí něm. *klappen* 'klapat' – *zuklappen* 'sklopit, uzavřít'. Viz i ↓*klopit*.

klepat, *klepnout*, *klepání*, *klepna*, *zklepat*, *poklepat*, *vyklepat*, *oklepat* (se), *rozklepat* (se). Všesl. Psl. **klepati* 'tlouci, klapat' je onom. původu,

elementárně příbuzné je lit. *klabėti*, něm. *klappern* tv., k přenesenému významu 'tlachat, pomlouvat' srov. např. angl. *clap* 'klepat, tleskat' i 'brebentit'. Srov. ↑*klapat*, ↓*klopit*.

klepeto, *klepítko*. Jen č. Nejspíš snad lze vysvětlit z psl. **kle(p)ntii* 'uzavřít, sklapnout' (viz ↑*klenout*) (HK). Přípona jako v ↓*řešeto*.

kleptomanie 'chorobný sklon krás', *kleptoman(ka)*, *kleptomanský*. Novotvar (19. st.) z ř. *klēptō* 'kradu' a ↓*manie*.

klérus 'duchovenstvo', *klerik*, *klerikál*, *klerikální*, *klerikalismus*, *klerika*. Z lat. *clĕrus* tv. a to z ř. *klĕros* 'úředl, los, podíl' (kněžské povolání je 'úředl od Boha').

klesat, *klesnout*, *klesavý*, *poklesnout*, *pokles*, *poklesek*, *pokleslý*, *podklesávat*, *skleslý*, *zaklesnout*. Slk. *klesat*, p. *klęsnac* tv., sln.st. *klęsniti* 'klopýtnout', jinde chybí. Psl. **klęsati* (B7) je asi variantou ke **klękati* (viz ↑*klečet*).

klestí 'osekané větve, chrastí'. Od ↓*klestit*.

klestit 'osekávat, ořezávat, prorážet (cestu)', *proklestit*, *oklestit*, *kleštit* 'kastrovat', *vykleštit*, *kleštnec*. P. *klešćić*, r.d. *kleštít* 'hňist, svírat', sln. *klęstiti* 'osekávat, tlouci', stsl. (s) *klęstiti* 'sevřít'. Psl. **klęstiti* se obvykle spojuje s lit. *klišės* '(račf) klepeta', stl. *klīšnāti* 'svírá, trápi' z ie. **kleik-* 'tisknout, mačkat' (A1). Srov. ↓*klešř*, ↓*klīšř*.

klešř, *klešřičky*, *klīšřky*. Všesl. – p. *kleszce*, r. *klęšći*, s. *klęšta*, ch. *kljĕšta*, stsl. *klęstę*. Psl. **klęšća* (mn. **klęšćii*) je zřejmě odvozeno od **klęstiti* (↑*klestiti*), i když detaily tohoto odvození (**klęst-ja?*) jsou sporné. Srov. ↓*klīšř*.

kletba. Viz ↓*klít*, ↑*klatba*.

kleveta, *klevetit*. R. *klevetá*, s./ch. *klĕveta*, stsl. *kleveta*. Psl. **kleveta* od **klevetati* není příliš jasně. Často se spojuje s ↓*klavat* (-*etati* je stejné jako

u ↓*řepetat*), podle jiných jde o expr. obměnu ↑*klepat* (tam viz i o posunu významu).

klíč, *klíček*, *klíčový*, *klíčeni*, *klíčník*, *sklíčit*, *obklíčit*. Stč. *kl'uč* 'klíč, hák'. Všesl. – p. *klucz*, r. *ključ*, s./ch. *ključ*, stsl. *ključb*. Psl. **kl'učb* souvisí s lit. *kliūtis* 'překážka', stir. *cló* 'hřeb', lat. *clāvis* 'klíč, závora', ř. *kleis* tv., vše z ie. **klēu-*, **klāu-* 'hák; zavírat (hákem)', příbuzné je zřejmě i něm. *schliessen* 'zavírat, zamykat' (z ie. (s) *kleu-d-* (A5,A4)). Primitivní klíče měly tvar háku či kliky (podle této podoby též *klíčni kost* – již ve staré ř.). Srov. ↓*klíka*, ↓*sklíčit*, ↑*klášter*.

klíčit, *klíček*, *vyklíčit*, *naklíčit*, *vzklíčit*. Od stč. *klí* (později *klík*, *klíč*, k tomu srov. ↑*hřebík*, ↓*klíh*) 'klíček, zárodek rostliny' z psl. **kǫlbj* (B6,B9) (tato odvozenina doložena jen v č.), základem je psl. **kǫlb* (srov. p. *kietek*, sln. *kál* tv.). Dále viz ↑*kel*, jehož původ je tožný. *Klíček* je vlastně 'to, co se probíjí, prodírá ven (ze semene, ze země ap.)'.

klíčka, *klíčkovat*. Od ↓*klíka*¹ patří sem i přenesené významy 'něco stočeného, prudké uhnutí v běhu ap.'

klid, *klidný*, *uklidnit*, *zklidnit*, *klidit* (*se*), *uklidit*, *úklid*, *úklidový*, *sklidit*, *sklízet*, *sklizeň*, *poklidit*, *vyklidit*. Stč. *klud* tv., *kl'uditi* 'pořádat, tišit; odklízet, čistit'. Hl. *kludžic* 'uklízet, čistit', r.d. *kljud* 'pořádek, slušnost', zcela chybí v jsl. Psl. **kl'udb*, **kl'uditi* má nejbliže ke germ. slovům – gót. *hlūtrs* 'čistý', sthn. *hlūtтар* (něm. *lauter*) 'čistý, jasný' (z ie. **klūd-*, **kleud-* (A4,B2)). Srov. ↓*kloudný*.

klíent 'zákazník (advokáta, peněžního ústavu ap.)', *klientela*. Přes něm. *Klient* tv. z lat. *cliēns* (gen. *clientis*) 'svěřenec, chráněnc (římského patricije)', jehož další původ není jistý – někteří spojují s lat. *cluēre* 'poslouchat' (srov.

↓*slout*), jiní s -*clīnāre* 'klonit se'. Srov. ↑*deklínace*, ↓*klíma*.

klíh 'lepídlo živočišného původu', *klíhový*, *klížit*, *klížka*, *příklížít*, *rozklížít*. Stč. *klí* (pozdějším přetvořením *klíh*, *klíh* podobně jako *klík* u ↑*sklížit*, ↓*žebřík*). P., r. *klej* tv., b. *klej* 'smůla'. Psl. **kljbj* je zřejmě variantou ke **gljbj* (p., r.d. *glej* 'jíl, hlinitá země', s./ch. *glēj* 'druh hlíny'), jež souvisí s něm. *Klei*, angl. *clay* 'jíl', ř. *glá* 'lep' z ie. **glēi-*. Srov. ↑*hlína*, ↑*hlíva*.

klíka¹, *klížka*, *klíkový*, *klíkatý*, *klíkatit se*. Všesl. – p.d. *kluka*, r. *kljúka*, s./ch. *kljúka*. Psl. **kl'uka* je utvořeno příp. -*ka* od ie. **klēu-* 'hák', dále viz ↑*klíč*.

klíka² 'skupina vzájemně se podporujících lidí'. Z fr. *clique* onom. původu. Srov. ↑*klaka*.

klíka³ ob. 'štěstí', *klíkař*. Z něm. *Glück* tv. nejasného původu (srov. i angl. *luck* tv.).

klíkva 'keřík s červenými plody rostoucí na rašelinistích', *klíkuvový*. Přejato Preslem z r. *kljúkva*, jež asi souvisí s r. *ključevína* 'bláto', celkově však nejisté.

klíma 'podnebí', *klímatický*, *klímatizace*. Přes něm. *Klima* a pozděňlat. *clíma* tv. z ř. *klíma* 'sklon Země (od rovníku k pólům), nebeská oblast, zóna' od *klínō* 'nakláním'. Srov. ↓*klímakterium*, ↓*klínika*, ↑*inklinovat*.

klímakterium 'přechod (u ženy)', *klímakterický*. Z ř. *klímaktēr* 'přechodný rok, nebezpečné období lidského života' (podle antických lékařů každý 7. rok života), doslova 'stupeň žebříku' od ř. *klímax* 'žebřík, stupňování' od *klínō* 'kloním se' (srov. ↑*klíma*).

klímat, *poklímat*. Kromě č. jen v jsl. – s./ch. *klímati* 'pohupovat (hlavou)', b. *klímam* tv. Psl. **klímati* se spojuje s ie. kořenem **klem-/klo-* od **kel-* 'sklánět, opírat' (srov. sti. *klām(y)ati*

'je unavený'. †*klamati* a dále i †*klomit*, †*klima*, †*deklinace* aj.).

klimpr hov. expr. 'klavír'. Z něm. *Klimper*(*kusten*) tv. onom. původu.

klín, *klínek*, *klínový*, *vklnít*, *zaklnít*. Všesl. – p., r. *klin*, s./ch. *klín*, stsl. *klínъ*. Psl. **k(š)linъ* je nejspíš odvozeno od **kōlati* (viz †*kláti*), původní význam byl 'zašpičatělý plochý kus dřeva, kovu ap. sloužící k rozstřpnutí', další významy – např. 'místo mezi dolní částí trupu a stehny sedící osoby' – vznikly na základě podobnosti.

klínč 'zaklínění soupeřů v boxu'. Z angl. *clinch* 'sevtit, držet', což je kauzativum (srov. †*trápati* – †*trpět*) ke *cling* 'lpět, držet se'.

klínika 'nemocnice při lékařské fakultě', *klinický*. Přes něm. *Klinik*, fr. *clinique* tv. z ř. *klíniké* (*téchně*) 'umění uzdravovat nemocné na lůžku' od *klíně* 'lůžko, lehátko' od *klínō* 'nakláním, pokládám'. Srov. †*klima*, †*deklinace*.

klínkat, *zaklínkat*. Onom. původu. Srov. hl. *klínkač*, něm. *klingen*, angl. *clink*. Srov. i †*činkat*.

klíp 'dramatický vizuální doprovod písně, reklamy ap.'. Z angl. *clip* 'střih, výstřižek' a to ze skandinávských jazyků, původ asi onom.

klíps(n)a 'ozdobná stiskací spona či náušnice; řemínek na pedálu kola k upevnění nohy'. Z angl. *clip* (pl. *clips*) 'svorka, spona, příchytka', původ asi stejný jako u †*klíp*.

klísná 'kobyła', *klisnička*. Jen č., přitvořeno k stč. *kl'úsě* 'hřibě, dobytče' (C1). Stp. *klusie*, str. *kljusja* 'tažné zvíře', s./ch. *kljuse* 'sešlý kůň', stsl. *kljusę*, 'tažné zvíře'. Psl. **kl'usę*, je odvozeno od **kl'usati* (viz †*klusat*).

klíšě 'ustálený slovní obrat'. Z fr. *cliché*, původně 'tisková deska určená ke knihtisku', vlastně příc. trp.

od *clicher* 'odlévat tiskovou desku pomocí matrice' onom. původu (podle mlaskavého zvuku, který zařízení vydává). K významu srov. †*stereotyp*.

klíšě, *klíšiový*. Č.st. *klíšti*, slk. *klieši*, p. *kleszcz*, r. *klešč*, sln. *klěšč*. Psl. **klěščь* (C3, C5) úzce souvisí s **klěščь* (viz †*klešě*).

klít, *kletba*, *proklínat*, *prokletý*, *prokletí*, *zaklínat*, *zakletý*. Všesl. – p. *klác*, r. *kljast*, s./ch. *klěti*, stsl. *klęti* 'proklínat', *klęti se* 'přisahat'. Psl. **klęti* (*se*) (B7) nemá jisté ie. paralely. Původ lze objasnit dvojím způsobem – jednak spojením s †*klonit* (člověk se při kletbě či přísaze skláněl, případně dotýkal země), jednak spojením se stangl. *hlynnan* 'zvučet, hlučet' (A4), sti. *krándati* tv. z ie. **kel-* tv.; jako významovou paralelu lze uvést něm. *schwören* 'přisahat', angl. *swear*, gót. *swaran* tv. a sti. *svárati* 'zní, zvučí'.

klitoris 'poštěváček'. Z ř. *kleitoris*, doslova 'hrbolek', a to asi od *klínō* 'skláním', srov. *kljrys* 'kopec, svah'. Srov. †*klinika*.

klívie 'pokojová rostlina s oranžově růžovými květy'. Nazvána asi na počest Charlotte Florentie, rozené Clivc, vévodkyně z Northumberlandu († 1866).

klížka 'klišovitá vrstva v mase'. Od †*kljih*.

klk 'chuchvalec, sraženina'. P. *klak* 'koudel, chundel', r. *klók* 'chomáč', sln. *kólke* (pl.) 'koudel, pazdeří'. Psl. **klakъ* není příliš jasné, snad souvisí s lit. *pláukas* 'vlasy', něm. *Flocke* 'vločka, chuchvalec' (viz †*vločka*), předpokládá to ale dálkovou asimilaci p-k na k-k.

klnout. Viz †*klít*. Stč. *klęti* mělo přit. čas *klnu*, *klneš* atd., k tomu se vytvořil analogií (D1) nový infinitiv. Srov. †*pnout*, †*jmout*.

kloaka 'společné ústí trávicí trubice, močových a pohlavních orgánů

(u ptáků); stoka'. Z lat. *cloāca, cluāca* 'stoka, kanál' ze stlat. *cluere* 'čistit' ze stejného ie. kořene jako ↑*klid*.

klobása, *klobásový*. P. *kielbasa*, r. *kolbasá*, sln. *klobása*, b. *kobasica*. Psl. **kalbasa* (různé nepravdivosti ve slov. jazycích jsou asi druhotné) bylo většinou považováno za výpůjčku nejistého původu (Ma², HK), dnes se uvažuje i o domácím původu slova vzhledem k r.d. *kólbik* 'domácí klobása', *ke' bŭchik* 'střeva', ukr.d. *kovb, kóvbik* 'zvířecí žaludek', r.d. *kolbát* 'neuměle šít', i když ani původ těchto slov není jasný.

klobouk, *klobouček, kloboukový, kloboučník, kloboučnicví*. Všesl. – p. *klobuk*, r. *klobúk*, s./ch. *klòbuk*, stsl. *klobukà* 'pokrývka hlavy'. Psl. **klobuka* je nejspíš přejetí z nějakého tat. jazyka (srov. tur. *kalpak* 'druh čepice', jako východisko se však obvykle rekonstruuje nedoložené **kalbuk*). Přesná doba přejetí ani okolnosti přesmyku *kalb->klob-* (nejde tu o změnu uvedenou v B8!) nejsou známy.

klofat, *klofnout, klofanec*. Expr. ke ↓*klovat*.

klohnit ob. expr. 'neuměle vařit'. Expr. obměna ke *klektat* 'míchat (něco tekutého)' (Jg). Srov. ↓*klokotat*.

klokan, *klokaní*. Asi Preslův výtvar podle *skokan*, počáteční *k-* se snad opírá o něm. *Känguruh*, jež je stejně jako většina ostatních evr. názvů klokanů převzato z řeči australských domorodců.

klokoč 'keř s velkými tobolkami s kulovitými semeny', *klokočí*. P. *klókoc'zka*, s./ch. *klòkòč*. Psl. **klokočb* je onom. původu (srov. ↓*klokotat*) – potřásáme-li zralou tobolkou, semena v ní chřestí (Ma²).

klokotat, *klokot, klokotavý*. R. *klokotár*, s./ch. *klokòtati* 'bublat, chrastit', stsl. *klokotati* 'prudce vařit'. Onom. původu, podobné útvary jsou

v lit. *klàkti* 'buch!', isl. *hlakka* 'křičet'. Srov. ↓*klokotat*.

kloktat, *kloktadlo, vykloktat (si)*. R.d. *kloktár*, s./ch. *klòk'itati*. Stč. bylo i *klektati* 'klepat, míchat, kvedlat'. Srov. ↑*klokotat*.

klon 'potomstvo vzniklé nepohlavní cestou z jednoho jedince', *klonový, klonovat, naklonovat*. Z angl. *clone* tv. a tam zač. 20. st. z ř. *klón* 'ratolest, výhonek'.

klonit (se), *sklonit (se), sklon, skloňovat, poklonit se, poklona, naklonit (se), náklon, přiklonit se, přsklon, přiklonka, předklonit (se), předklon, zaklonit (se), záklon, uklonit se, úklona, vyklonit (se), sklánět (se)* aj. Všesl. – p. *klónic (się)*, r. *klonít (sja)*, s./ch. *klòniti (se)*, stsl. *kloniti se*. Psl. **kloniti (se)* se vyvozuje z ie. **kl-on-* od ie. **kel-/kel-* 'sklánět, opírat', k němuž patří např. lit. *šallis* 'strana', stisl. *halla* 'sklánět', něm. *Halde* 'svah' aj. Očekávanou variantou (z převládajícího ie. **kel-* (A1)) je psl. **sloniti* 'opírat'. Viz ↑*clonit*, kde jsou i další ie. souvislosti.

klopa 'přeložená část kabátu na prsou; záklopka přes otvor kapsy'. Od ↓*klopit*.

klopit, *klopený, sklopit, vyklopit, obklopit, překlopit, přiklopit, přiklop, poklop, poklopec, záklopka*. Takto bohatě zastoupení odvozenin je jen v č. Psl. **klopiti* je onom. původu (srov. ↑*klapat*, ↑*klepat*, ↓*klopotit se*), časem se však u něho z pouhé imitace zvuku vyvinuly významy 'obracet, zavírat ap.'. Srov. ↑*klenout*.

klopotit se, *klopotný, klopotá*. Novější, stč. *klopotati* 'spěchat, řítit se'. P. *klopotac* 'působit starost', str. *klopotati* 'šumět, hřmít, klepat', s./ch. *klopòtati* 'hřmít, klepat, tlouci', stsl. *klopors* 'rachot, hřmot'. Psl. **klopotati* je onom. původu, srov. ↑*klopit*, ↑*klepat*, ↑*klapat* a mimo slov. jazyky lot. *klapstēi* 'klapat', lit. *klàpterėti* 'silně

plesknout, klepat' i něm. *klopfen* 'klepat'. K č. významu 'těžce pracovat' srov. †*rachotit* – *rachota*. Srov. ještě †*klopýtati*, †*klopouti se*.

klopýtat, *klopýtnout*, *klopýtavý*. Jen č., varianta k stč. *klopouti* (viz †*klopouti se*). Podobné útvary jsou lit. *klūpti* a lot. *klupt* tv., rovněž onom. původu. Srov. i †*klusat*.

klot 'druh bavlněné látky (na pracovní pláště ap.)', *klotový*. Z angl. *cloth* 'tkanina, sukno', další původ nejasný.

kloub, *kloubový*, *kloubní*, *kloubovitý*, *skloubit*, *vykloubit*. Jen č. a slk. (*kĺb*), jinak hl.st. *ktuba* 'bedro, ramenní kloub', p. *klqb* 'kyčel, bedro, ohbí krku', ukr., br. *klub* 'bedro'. Psl. **klqba*, **klqba* (slk. však ukazuje na **kǎlbā*, pro č. možno vyjít z obou kořenů) je totéž jako v †*klubko*.

kloudný 'pořádný'. Z nedoloženého stč. **klúdny*, v němž ztvrdlo původní měkké *l'*. Dále viz †*klid*.

klouzat, *klouzavý*, *klouzek*, *kluzký*, *kluziště*, *kluzák*, *sklouznout (se)*, *skluz*, *skluznice*, *vyklouznout*, *vkouznout*, *uklouznout*, *podkluzovat*. Slk. *kľzat*, p.st. *kietzác*, r. *skolzít*, sln. *sklízati*, s./ch. *klízati se*. Zřejmě expr. slovo, u něhož je nutno vycházet z více psl. podob (**kǎlz-*, **skǎlz-*, **kliz-*, **skliz-*), dále viz †*slizký*.

klovat, *klounout*, *vyklovat*, *uklovat*, *proklovat (se)*, *oklovat*. Stč. *klvati*, l.os.přít. *kl'uju*. Všesl. – p. *kluč*, r. *klevát*, s./ch. *kljivati*. Psl. **klbvati* nemá příliš jasné ie. přibuzenstvo. Možné je spojení s lit. *klūiti* 'uváznout, zachytit (se)' a s ie. **klēu-* 'zaháknout ap.' (srov. †*klíč*).

klovatina 'druh lepidla'. Od adj. *klouvatý* ze staršího *klejovatý*, *kljovatý* (Jg), jež je odvozeno od stč. *klif* (viz †*klíh*).

klouzet 'splachovací záchod', *klouzetový*. Zkráceno z angl. *water-closet* (odtud WC) z *water* 'voda' a *closet*

'komůrka, soukromá místnost' ze stfr. *closet* tv., což je zdrobnělina od *clos* 'uzavřené místo, obora' z lat. *clausus* 'uzavřený' od *claudere* 'zavírat'. Srov. †*klauzura*, †*klášter*.

klub, *klubový*, *klubovna*, *klubovka*, *klubismus*. Z angl. *club*, původně 'kyj, palice', zřejmě ze skand. (stisl. *klubba* tv.). Spojení významů 'spolek' a 'palice' se někdy vysvětluje klubovými rituály (posilání palice členům klubu, HL), ale pravděpodobnější je vyjít ze společného významu 'chumáč, masa (hmoty i lidí)', který je i v příbuzném angl. *clump*. Srov. †*klubko*.

klubat se, *vyklubat se*. Asi totéž co †*klouvat* (HK, Jg), i když jiní považují sblížení obou slov za druhotné (Ma²).

klubko, *klubíčko*. P. *klqb*, r. *klub*, *klubók*, s./ch. *klūpko*, stisl. *klqbaka* 'kamenná hrací kostka'. Psl. **klqba* (a jeho zdrobnělina) není zcela jasně. Nejspíš lze spojit s něm. *Klumpen* 'chomáč, hrouda', angl. *clump* tv., lat. *glomus* 'klubko' a *globus* 'koule, kotouč' z rozšířeného ie. kořene **gel-* 'balit, kupit; koule' (A4). Pro slov. je však třeba počítat s počáteční ztrátou znělosti (*g>k*), která je asi i v lot. *klambars* 'hrouda, chomáč'. Srov. †*kloub*, †*klonglomerát*, †*klub*.

klůček zast. 'hadřík, zbytek látky'. Zdrobnělina od staršího *kloc* z nějakého něm. nář. tvaru odpovídajícího střdn. *klatte* tv. (Ma²).

klučit zast. 'mýtit, kácet les a dobývat pařezy'. Z psl. **kǎčiti*, jež je asi variantou ke **kǎrčiti*, srov. p. *karczować*, r. *korčevát*, s./ch. *krčiti* tv. i stč. *krč* 'pařež'. Snad souvisí s †*krčít* i †*kořen*.

kluk, *klouček*, *klučina*, *klukovský*, *klukovina*. Stč. *kluk* znamenalo '(opeřený) šíp' (hl. *klok*, dl. *klek* tv.), ve střední č. pak spojení *kluk nepeřený* dostalo význam 'budižkničemu, lenoch', odtud pak ztrátou negativních konotací dnešní

význam (Jg, Ma²). Stč. *kluk* dále není příliš jasné, nelze vyloučit onom. původ (srov. mak. *kluka* 'klepat, bít, bodat').

klusat, *klus*, *klusák*, *klusácký*, *přiklusat*, *odklusat*, *vyklusávat*, *poklus*. P.st. *klusac*. r.d. *klusát* 'jet oklikou', sln. *kljúsati* 'klopýtat'. Psl. **klusati*/**klusati* (z předpokládaného **kl'up-sati*, **klup-sati*) se spojuje s lit. *klūpti* 'klopýtat', něm. *laufen* 'běžet' (ze sthn. (*h*)*loufan* (A4)) z ie. **kleup-/k'loup-* (Ma²), jež bude asi onom. původu. Srov. i ř. *kálpē* 'klus' a †*klopýtat*.

klýstýr 'nálev k vyprázdnění střev', *klýstýrový*. Z něm. *Klistier* a to přes lat. *clýstēr(ium)* z ř. *klýstēr* 'stříkačka' od *klýzō* 'vymývám'.

kmán zast. 'prostý člověk (zvláště voják)'. Z něm. *gemein* 'prostý, obyčejný', jež souvisí s lat. *commūnis* 'společný' (srov. †*komunismus*).

kmen, *kmínek*, *kmenový*. Jen č., slk. *kmeň* tv., dl. *kmjeň* 'větev, suk, stvol', vedle toho p.st. *kieň* 'kmen'. Psl. **kōmenb* je asi z **kōn-men-*, kde *-men-* je příp. jako u †*plamen*, †*pramen*, první část pak je uchována v p. slově a je dobře srovnatelná s lit. *kūnas* 'tělo' (B6).

kment 'jemné lněné plátno', *kmentový*. Asi ze střhn. *gewant* 'oděv, látka' a to od *wenden* 'točit, vinout', vlastně 'to, co je svinuté'.

kmet kniž. 'stařec'. Stč. též 'přední člen obyvatelestva, vladýka, sedlák'. Všesl. – p. *kmiec* 'sedlák, stařec', str. *kmet* 'zkušený voják, družiník', s./ch. *kmět* 'sedlák, starosta', stsl. **kōmetb* 'vesnický předák'. Psl. **kōmetb* je nejspíš přejetí z lat. *comes* (gen. *comitis*) 'průvodce, družiník, dvořan', význam 'vysoký úředník, vážený stařec' asi postupně poklesl na 'předák poddaných, sedlák'. Podrobně viz Ma². Srov. †*komtesa*.

kmihat, *kmih*, *předkmih*, *zákmih*. Novější (u Jg ještě není), asi až od Tyrše, kontaminací (D3) †*komihat* a †*kmítat*.

kmín, *kmínový*, *kmínovat*, *pokmínovat*. Asi přímo z lat. *cumīnum*, *cymīnum* a to z ř. *kýmīnon*, původu semit. (ar. *kammūn*, hebr. *kammōn*).

kmítat, *kmítavý*, *kmít*, *zakmítat*. Jen č. Asi přesmykem ze stč. *mkytati sě* 'kmítat se, mihat se', *mketnúti sě* 'kmítnout se' z psl. oslabeného stupně **mōk-*, jinak srov. hl. *mikac* 'mihat se', sln. *mikati* 'mihat' z psl. **mikati*. Příbuzné je lat. *micāre* tv. (z ie. **meik-*). Znělé zakončení je v †*mihat se*, †*mžit*.

kmotr, *kmotra*, *kmotřenec*, *kmotřenka*, *kmotrovský*, *kmotrovství*, *rozkmotřit se*. P., r.d. *kmotr*, stsl. jen *kmotra*. Prvotní je psl. **kōmotra* z lat. *commāter*, doslova 'spolumatka' (viz †*kom-* a †*matka*), k němuž se záhy vytvořil mužský protějšek **kōmotrō* (namísto lat. *comater*).

knajpa slang. 'krčma, hospůdka'. Z něm. *Kneipe* tv. a to asi od *kneipen*, *kneifen* 'šťípat, mačkat (se)', příbuzného s angl. *knife* 'nůž'.

knajpovat 'otužovat se studenou vodou'. Podle vodoléčebné metody něm. kněze S. *Kneippa* († 1897).

knap přisl. zast. ob. 'těsně, taktak'. Z něm. *knapp* 'stěží; těsný, malý', jež asi souvisí s *kneipen* 'mačkat, šťípat' (viz †*knajpa*).

knedlík, *knedlíček*, *knedlíkový*, *knedlíčkový*. Z pozdně střhn. *knōdel*, což je zdobnělina k střhn. *knote*, *knode* (viz †*knot*). Převzato namísto stč. *šiška* (což kritizoval Hus ve svém známém kázání) (Ma²).

kněz, *kněžský*, *kněžství*, *kněžka*, *kněžna*. Stč. *kněz* 'kníže, kněz'. Všesl. – p. *ksiądz*, r. *knjaz*, s. *knjâz*, ch. *kněz*, stsl. *kōnědzb*. Psl. **kōnědzb* je raná výpůjčka z germ. **kuningaz* 'vůdce rodu, král' (srov. něm. *König*, angl. *king* 'král')

od **kunja-* 'rod, pokolení', jež souvisí s lat. *genus* tv. (A4) (srov. ↑*gen*). V zsl. jazycích došlo k významovému posunu 'světský hodnostář, kníže' → 'církvní hodnostář, kněz'. Srov. ↓*kníže*.

kníčet. Onom., srov. ↓*kňučet*.

kníha, knížka, knížečka, knížní, knížnice, knihař, knihovna, knihovní, knihovník, knihovnice, knihovnický, knihovnictví, (za)knihovat. Všesl. – p. *księga*, r. *kníga*, s.Jch. *knjiga*, stsl. *kn'igý* (pomn.) 'kniha, učenost, listina, písmena'. Psl. **kǫniga* je staré kulturní slovo přejaté nejspíš z východu (ze stejného zdroje je zřejmě i maď. *könyv* tv.), přesné cesty přejetí ani poslední pramen však nejsou jisté. Jeden z možných výkladů vychází z asyrského *kunukku* 'pečeť' (přes arm. *knik'* tv. a dále tur. prostřednictvím), druhý až z čín. *king*, jež by do slov. přišlo rovněž tur. či protobulharským prostřednictvím (Ma²).

knír, knírek, kníratý, knírkatý, knírač. Jen č., původu asi expr. (u Jg i *kňoury*), snad je tu souvislost s něm. *Schnurrbart* tv.

kníže, knížecí, knížectví. Stč. *kniežě*, vlastně 'knížecí syn', od *kněz* 'kníže' (viz ↑*kněz*). Když došlo v č. k přehodnocení významu slova *kněz* na 'duchovní', převzala odvozenina původní význam 'panovník'.

knoflík, knoflíček, knoflíkový, knoflíkovitý. Ze střhn. *knöpfel*, což je zdobnělina od *knopf* 'knoflík, suk, poupě, něco kulatého'.

knokaut 'sražení soupeře k zemi (v boxu)', *knokautovat*. Z angl. *knock-out* z *knock* 'udeřit' onom. původu a *out* 'ven'. Srov. ↑*aut*.

knot, knotový. Ze střhn. *knote* 'svázání, ztluštění, uzel' (něm. *Knote* 'uzel'). Souvisí s ↑*knedlík* a ↓*knuta*.

kňour '(divoký) kanec'. Asi z p. či ukr. *knur* (s expr. změkčením), což je nejspíš zkrácení delší formy, která je v ukr. *knóroz*, p. *kiernoz*, hl. *kundroz* aj. Další původ je nejasný.

kňourat, kňourání, kňouravý, kňoural. Onom. původu, podobné je lit. *kniūrti* tv. a něm. *knurren* 'vrčet, bručet'. Srov. ↑*knír*, ↓*kňučet*.

kňučet, kňučení. Onom. původu, podobné útvary jsou v lit. *kniaūkti* 'mňoukat', něm.d. *kniautschen* (Ma²). Srov. ↑*kňourat*.

knuta 'karabáč'. Z r. *knut* a to nejspíš ze stisl. *knútr* 'uzel, suk' (srov. ↑*knot*). Původně tedy 'uzlovatý bič'.

ko-¹. Expr. zesilovací předp., srov. ↓*kodrcat*, ↓*komíhat*, ↓*kolébat* aj. (její varianty jsou např. ve ↓*skomírat* a ↑*čenichat*), souvisí s lit., lot. *ka-* a snad i gót. *ga-*, něm. *ge-* (srov. ↑*druh*, ↑*kmán*) a lat. *co-* (viz ↓*ko-²*).

ko-². Z lat. *co-* z původního *com-* (viz ↓*kom-*) před samohláskou (srov. ↓*koalice*, ↓*koeficient*, ↓*koordinace*).

koalice 'seskupení, spolenectví (politických stran ap.)', *koaliční, koalovat*. V tomto významu poprvé v 18. st. v angl.; střlat. *coalitio* znamenalo 'klášterní konvent' od lat. *coalēscere* (přič. trp. *coalitus*) 'srůstat, slučovat se, vzmáhat se' z *co-* (↑*ko-²*) a *alēscere* 'prospívat, vzrůstat' od *alere* 'živit, posilovat'. Srov. ↑*alimenty*, ↑*adolescence*.

kobalt 'kovový prvek podobný niklu', *kobaltový*. Z něm. *Kobalt*, což je saská varianta ke *Kobold* 'důlní či domovní skřítek' (podle představ horníků jim podstrkoval tuto rudu místo cennějšího stříbra). V první části slova je něm. *Koben* 'chlívek, kotec' (viz ↓*kobka*), v druhé buď *hold* 'nakloněný, příznivý' (srov. ↑*hold*), či *walten* 'vládnout'.

koberec, *kobereček*, *kobercový*. Stř. *kobeřec* (gen. *koberce*) tv. vedle *kober* 'lehký plášť', p. *kobierzec*, r. *kovër*. Nepřilíš jasně. Nejspíš výpůjčka z nějakého román. tvaru, který vychází z lat. *cooperire* 'pokrývat, přikrývat', (srov. prov. *cobert* 'přikrývka', fr. *couvert* 'prostírání, příbor', angl. *cover* 'pokrývat') z *co-* (↑*ko-*) a *operire* 'pokrývat' (Ma², HK).

kobka 'malá tmavá místnost'. Ze střhn. *kobe* 'chlívek, klec, dutina' (dnes *Koben* 'chlívek, bedněň'). Příbuzné je asi ↓*župa*.

kobra 'druh jedovatého hada, brejlovec'. Z port. *cobra* (*de capelo*) 'had (s kapucí)' z vlat. **colobra* z lat. *colubra* 'had'.

kobyła, *kobylka*, *kobyli*, *kobylinec*. Vseslov. – p. *kobyła*, r. *kobyła*, s./ch. *kòbyła*, stsl. *kobyła*. Psl. **kobyła* není jasně. Obvykle se spojuje s lat. *caballus* 'kůň, kobyla' a ř. *kabállēs* 'tažný kůň', ale původní zdroj není znám. Nejčastěji se uvažuje o maloasijském původu slova, které by se do slov. dostalo tráckým, ilyrským či skytským prostřednictvím. Přenesené významy: *kobylka lučň* – podle jisté podobnosti její hlavy s koňskou hlavou, *kobylka* (u houslí ap.) na stejném principu jako *koza* (na řezání dříví) (podrobněji Ma²).

kocábka expr. 'loďka'. V č. od Komenského, původ nejasný. Dříve též 'důlní vozík' (Jg). Vzhledem k slovům jako ↓*kodreat*, ↓*kolébat* lze uvažovat o expr. ↑*ko-*), Jg uvádí i *cába* 'něco dutého, zvláště nádoba na házení kostek', ale to spojení je nejisté. Jméno *Kocába* (potok u Prahy) je až druhotné, z původního *Chocava*.

kocour, *kocourek*, *kocouř*. Zsl. – slk. *kocúr*, hl. *kocor*, p.d. *kocur*. Psl. **ko'urō*/**ko'erō* (B3) je odvozeno od **korō* tv. (srov. č.nář., p., r. *kor*), jež souvisí s lit. *katē*, něm. *Kater* tv..

Katze 'kočka', angl., stir. *cat* tv., střř. *kátta*. Všechna tato evr. slova nejspíš vycházejí z pozdnělat. *cattus*, *catta*, které bývá považováno za výpůjčku z nubijského *kadīs* – kočka totiž byla ochočena v Egyptě a ze sev. Afriky se lat. či kelt. prostřednictvím dostala do Evropy. Srov. ↓*kočka*, ↓*kočē*, ↓*kocovina*.

kocovina 'stav po (alkoholickém) opojení'. Nejprve toto slovo znamenalo 'výtržnost' (žertovnou obměnou z *kočičina* podle mladoboleslavského hejtmana *Kotze*, proti němuž se konaly výtržnosti v revolučním roce 1848) (Ma², HK), dnešní význam slovo získalo ve 2. pol. 19. st. podle něm. *Kater* 'kocour' i 'kocovina' (ve studentském slangu snad narážkou na *Katarrh*, srov. ↑*katar*). Žertovně přiklonění ke 'kocour' mělo v něm. oporu ve starším *Katzenjammer* tv., doslova 'kočičí nářek'. K použití zvřecích jmen pro podobné stavy srov. *opice* 'opilost' (něm. *Affe* tv.).

kočár, *kočárek*, *kočárkárna*. Odvozeno od ↓*kočē*, způsob tvoření však není zcela jasný.

kočī, *kočtrovat*. Z maď. *kocsi*, adj. ke *Kocs*, což je jméno vesnice nedaleko Komárna, kde byla významná přepřahací stanice na cestě z Vídně do Pešti (již od 15. st.). V č. původně adj. (*kočī vůz*), pak zpodstatnělo na 'vůz, kočár', jen v č. pak změna významu na 'vozka'. Z maď. se rozšířilo do většiny evr. jazyků – srov. p. *kocz*, s./ch. *kòčija*, něm. *Kutsche*, angl. *coach*, fr., šp. *coche*. vše 'kočár, vůz'.

kočka, *kočičí*, *kočička*, *kočkovitý*, *kočkovat se*. Hl. *kóčka*, dl. *kócka*, p. *kočka* (nář. i *koczka*), r. *kóška*, v jsl. a slk. převládá *mačka* (srov. ↓*macek*), ale b. *kóčka*. Psl. **korōka* je odvozeno od **korō* (viz ↑*kocour*), výše uvedené slov. tvary s různými sykavkami namísto -r- však nemají uspokojivé vysvětlení. *Kočičky* 'jehnědy' podle hebkého

povrchu připomínajícího kočičí srst.
Srov. ↓*koť*, ↓*kovta*.

kočkodan. Přejato Preslem z p. *koczkodan* a tam asi z rum. *coşcodan* 'svišť; opice' nejasného původu, příkloněním ke ↑*kočka* (Ma²).

kočovat, *kočovný,* *kočovník,* *kočovnický.* Přejato za obrození z p. *koçzować* či r. *kočevát'*, tam z ttat. *kōč* 'putování, přesídlení'.

kód 'systém znaků pro přenos informací, dešifrovací klíč', *kódový,* *kódovat,* *zakódovat.* Z angl. *code* z fr. *code* z lat. *cōdex* (viz ↓*kodex*).

kodein 'alkaloid opia'. Z fr. *codéine* a to uměle od ř. *kōdeia* 'makovice'.

kodex 'zákoník; starobylá kniha rukopisů'. Z lat. *cōdex* 'spis, kniha, seznam', původně 'dřevěné desky na psaní, kmen (stromu)', od *cūdere* 'tlouci, bušit'. Srov. ↑*kód,* ↓*kodifikace*.

kodifikace 'uzákonění', *kodifikovat,* *kodifikační.* Viz ↑*kodex* a ↑*fikace*.

kodrcat, *kodrcavý,* *přikodrcat.* Expr. z ↑*ko-1* a ↑*drcat*.

koedukace 'společná výchova chlapců a dívek', *koedukovaný,* *koedukační.* Ze střlat. *coeducatio* z *co-* (↑*ko-2*) a lat. *ēducātiō* 'výchova' od *ēducāre* z ↑*ex-* a *dūcere* 'vést'. Srov. ↑*dedukovat*.

koeficient 'součinitel'. Ze střlat. *coefficientis* (gen. *-entis*) 'spolupůsobící', což je původně přech. příst. od *coefficientere* z *co-* (↑*ko-2*) a lat. *efficere* 'působit' (viz ↑*efekt*).

koexistence 'spolužití', *koexistovat.* Viz ↑*ko-2* a ↑*existovat*.

kofein 'alkaloid obsažený zvláště v kávě a čaji', *kofeinový.* Nejprve nazván něm. objevitelem Rungem *Caffein* (1821), na přelomu století pak změněno podle angl. vzoru na *Coffein*. Viz ↑*káva,* ↑*kafe,* srov. ↑*kodein*.

koflík 'šálek'. Ze střhn. *kopfel,* zdrobnělina od *kopf* 'pohár, nádoba na pití' (dnes přeneseně *Kopf* 'hlava') z pozdnělat. *cuppa* tv. (srov. angl. *cup* tv.) z lat. *cūpa* 'sud, džber'. Srov. ↑*kbelík,* ↓*kupole*.

kognitivní 'poznávací, sdělný'. Z angl. *cognitive* tv. od *cognition* 'pozná(vá)ní' z lat. *cōgnitiō* tv. od *cōgnōscere* (příč. trp. *cōgnitus*) 'poznávat' z *co-* (↑*ko-2*) a (*g*)*nōscere* 'poznávat, znát'. Srov. ↑*inkognito*.

koherence 'spojitost, soudržnost', *koherentní,* *koheze.* Z lat. *cohaerentia* tv. od *cohaerere* (příč. trp. *cohaesus*) 'souviset, držet se' z *co-* (↑*ko-2*) a *haerere* 'vězet, lpět'. Srov. ↑*adheze*.

kohout, *kohoutí,* *kohoutek,* *kohoutkový,* *kohoutový,* *kohoutit se.* Slk. *kohút,* p. *kogut,* r.d. *kógut.* Psl. **kogutō* je odvozeno od onom. základu *ko-* stejně jako rozšířenější **kokorō* (srov. ↓*kokot*) (asi je to jeho expr. obměna). Názvy kohouta se zdvojeným *k-k* jsou např. i v angl. *cock,* fr. *coq,* ř. *kikkōs,* stl. *kukkuta-*.

kochat se, *pokochat se,* *rozkoš,* *rozkošný.* Stč. *kochati* 'obveselovat, laskat, milovat', p. *kochać* 'milovat', r.d. *kochát* tv., chybí v jsl. i luž. Psl. **kochati* se nejčastěji vykládá jako expr. varianta nedoloženého **kos(a)ti,* jež souvisí s **kasati* (viz ↑*kasat (se)*), **kosnōti* (r. *kosnūt'sja* 'dotknout se') i ↑*česati* (HK). Původní význam by byl '(lehece) přejet rukou', z toho pak 'laskat, hladit' a 'milovat'.

koitus 'soulož'. Z lat. *coitus* tv. od *coire* (příč. trp. *coitus*) 'sejít se, spojit se' z *co-* (↑*ko-2*) a *ire* 'jít'. Srov. ↑*jít*.

kóje '(lodní) kabina'. Přes něm. *Koje* z niz. *kooi,* střniz. *cooye* a to z lat. *cavea* 'ohrada, klec'.

kojit (se), *kojná,* *kojenec,* *kojenecký,* *nakojit,* *odkojit,* *ukojit,* *ukájet (se).*

HL., p. *kojíc* 'chlácholit, uklidňovat', ukr. *koity* 'dělat, tvořit', s./ch.d. *kòjiti* 'vychovávat'. Psl. **kojiti* znamenalo původně asi 'uklidňovat, ukládat', dále viz ↓*pokoj*.

kojot. Přes angl. *coyote* ze šp. *coyote* a to z mexického *coyotl*.

koka 'jihoamerický keř obsahující kokain'. Přes šp. *coca* z indiánského *coca*, *cuca*. Srov. ↓*kokain*, ↑*coca-cola*.

kokakola. Viz ↑*coca-cola*.

kokain 'alkaloid obsažený v rostlině koka', *kokainový*. Utvořeno od ↑*koka*, srov. např. ↑*kodein*, ↑*kofein*.

kokarda 'svinutá stužka jako ozdoba či odznak'. Přes něm. *Kokarde* z fr. *cocard*, poprvé u Rabelaise ve spojení (*bonnet*) à la *cocard* '(čepice) na způsob kohoutího hřebenu', ze stfr. *coc* 'kohout' z pozdnělat. *coccus* tv. Srov. ↑*kohout*, ↓*koketa*.

koketa, *koketní*, *koketovat*, *koketerie*. Z fr. *coquette* od *coquet* 'marnivý, koketní', vlastně 'chovající se jako kohout', od *coq* 'kohout'. Srov. ↑*kohout*, ↑*kokarda*.

kokila 'kovová odlévací forma'. Z fr. *coquille* tv. z vlat. *conchyli* (pl.) z ř. *konchylion* 'lastura' křížením s fr. *coque* 'skořápka'.

kokon 'zámotek'. Z fr. *cocon* a to z lat. *coccum* 'červec nachový, jádro' z ř. *kókkos* tv. Odtud i fr. *coque* (srov. ↑*kokila*).

kofořík 'hájová bylina s bílými květy'. Vlastně 'kučeravá bylina' (podle bujných, vzhůru trčících listů), srov. s./ch.d. *kokòrav* 'kučeravý'. Srov. i ↓*kučera*.

kokos, *kokosový*, *kokoska*. Přes něm. *Kokos(nuss)* z port. *coco*, jež se spojuje s fr. *coque* 'skořápka' z lat. *coccum* (srov. ↑*kokon*). Podle jiného výkladu jde o dětské slovo označující 'ošklivou

tvář' (ochlupená skořápka ořechu připomíná mužskou či opičí hlavu).

kokot vulg. slang. 'penis; nepřijemný člověk'. stč., luž., stp. *kokot*, r.d. *kókot*, s./ch. *kòkòt*, stsl. *kokorò*, vše 'kohout' z psl. **kokorò* onom. původu (dále viz ↑*kohout*). Význam 'penis' je již stč., v novější době ze slk. (vojenský slang), stejný posun je např. u angl. *cock* 'kohout' i 'penis'.

kokpit 'sedadlový prostor závodního vozu, pilotní kabina'. Z angl. *cockpit* tv., původně 'prohlubeň pro kohoutí zápas', z *cock* 'kohout' a *pit* 'jáma, dolík'. Srov. ↓*koktejl*, ↓*pitbul*.

kokrhat, *kokrháč*, *kokrhavý*, *zakokrhat*. P. *kokorykač*, r. *kukarékut*, s. *kukurékati* ap. Onom. původu.

kokrhel 'druh byliny', hanl. 'ženský klobouk'. Ze střhn. *gügerel* 'ozdoba hlavy (u koní)' (asi souvisí s ↓*kučka*), s lid. příkloněním ke ↑*kokrhat*. Název rostliny podle zvláštního tvaru její koruny (Ma²).

kokršpaněl 'druh psa'. Z angl. *cocker spaniel*, doslova 'španělský slukař' (byl trénován pro lov sluk) od (*wood*)-*cock* 'sluka' a *spaniel* přes stfr. *espagneul* z lat. *Hispaniolus* (dnes angl. *Spanish*).

koks, *koksový*, *koksárna*, *koksárenský*. Z něm. *Koks* a to z angl. *coke*, pl. od *coke* tv., což je nář. slovo nejistého původu.

koktat, *oktavý*, *kokta*, *zakoktat*, *vykoktat*. Onom., jen č., jinde slovesa od základu, který je v ↓*zajikat se*.

koktejl, *koktajl* 'míchaný nápoj; odpolední společenská schůzka s občerstvením'. Z angl. *cocktail*, doslova 'kohoutí ocas', z *cock* 'kohout' a *tail* 'ocas'. Metafora však není příliš jasná, vysvětlení 'nápoj pestrý jako kohoutí ocas' (HL) asi není správné. V angl. to bylo i označení neplnokrevných koní s přistřiženým

ocasem, odtud se tedy možná význam 'bastard, kříženec' přenesl na mícháné nápoje (kolem r. 1800 v USA).

kolaborovat 'spolupracovat s nepřítelem', *kolaborace, kolaborant*. Z lat. *collaborāre* 'spolupracovat' z *com-* (↓*kom-*) a *labōrāre* 'pracovat' (srov. ↓*laboratoř*). Dnešní význam ve fr. za 2. svět. války.

koláč, *koláček, koláčový*. Odvozeno od ↓*kolo* (podle tvaru).

kolaps 'náhlé selhání (orgánů ap.)', (z)*kolabovat*. Z lat. *collapsus* 'zhroutil' od *collābi* 'klesat, hroutit se' z *com-* (↓*kom-*) a *lābi* 'smekat se, upadat'. Srov. ↓*labilní*.

kolárek 'bílý kněžský límeč'. Z lat. *collarium, collāre* 'límeč' od *collum* 'krk'.

kolaudovat 'schvalovat (stavbu)', *kolaudace*. Z lat. *collaudāre* 'schválit' z *com-* (↓*kom-*) a *laudāre* 'chválit'.

koláž 'obraz vzniklý kombinací různých výstřížků'. Z fr. *collage* od *colle* 'lep' z vlat. **colla* z ř. *kóllo* 'lep, kliš'.

kolbiště kniž. 'zápasiště'. Od *kolba* 'rytířské klání' a to od ↑*kláti*.

kolčava 'druh lasičky'. Nář. i *končava*. Nejasné.

kolébat (se), *kolébavý, kolébka, ukolébat, ukolébavka, zakolébat (se), příkolébat (se), odkolébat (se)*. Všesl. – slk. *kolebat' (sa)*, p.st. *kolebač' (sie)*, ukr. *kolyváry (sja)*, r. *kolebát' (sja)*, s. *kolébati (se)*, stsl. *kolébatī*. Psl. **kolébatī* má řadu variant (srov. slk. a ukr. podobu a také ↓*kolísat*) a jeho výklad není jednoznačný. Většinou se člení na expr. předp. *ko-* (↑*ko-*) a psl. **lěb-*, jež může být buď z ie. **loib-* (Ma²) (srovnává se s lit. *láiabas* 'útlý, tenký', jež má blízko k významu 'nepevný, rozkolísaný'), nebo z ie. **lēb-* (srovnává se s lat. *labāre* 'viklat se, kolísat', srov. ↓*labilní*).

koleda, *koledník, koledovat (si), vykoledovat (si)*. Všesl. – p. *koleda*, r. *koljadá, s.Jch. kōleda*, stsl. *koleda*. Psl. **koleda* je přejetí z lat. *calendae* (pl.) 'první den v měsíci' (srov. ↑*kalendář*), u pohanských Slovanů byly tímto slovem označovány jakési slavnosti spojené se zimním slunovratem, v křesťanství pak byl termín přenesen na Vánoce a následující svátky (Ma²).

kolega, *kolegyně, kolegiální, kolegium*. Z lat. *collēga* 'druh v úřadě, spoluúředník' z *com-* (↓*kom-*) a *lēgāre* 'vysílat, pověřit' od *lēx* (gen. *lēgis*) 'ustanovení, zákon, právo'. Srov. ↓*legát, koleje*².

kolej 'stopa po kolech; kolejnice', *kolejový, kolejnice, kolejiště*. Odvozeno od ↓*kolo*.

koleje² 'ubytovací zařízení vysokoškolských studentů; středověká univerzita'. Z lat. *collēgium* 'sbor, spolek', viz ↑*kolega*.

kolek, *kolkový, kolkovné, kolkovaný, kolkovat, okolkovat*. Vlastně zdrobnělina od ↓*kůl* – primitivním razidlem byl dřevěný váleček s vyrytým vzorem.

kolekce 'soubor, sbírka'. Z lat. *collēctiō* tv. od *colligere* (přič. trp. *collēctus*) 'sbírat' z *com-* (↓*kom-*) a *legere* 'sbírat, číst'. Srov. ↓*kolektiv, lekke*.

kolektiv, *kolektivní, kolektivismus, kolektivizovat, kolektivizace*. Z lat. *collēctivus* 'sebraný' (dále viz ↑*ko-lekke*). Význam 'pracovní či zájmová skupina' se rozšířil z ruštiny po r. 1945.

kolem předl., přisl. Ustrnulý pád (instr.) subst. ↓*kolo*.

koleno, *kolínko, kolenní, podkolenka, nákolenska*. Všesl. – p. *kolano*, r. *koléno*, ch. *kōljeno*, stsl. *kolěno*. Psl. **kolěno* se spojuje s lit. *kelėnas, kelys* tv. a ř. *kōlon* 'kloub, článek', další etymologické souvislosti však jsou nejisté (viz ↑*člen*). Význam

'pokolení, generace' (je i v jiných ie. jazycích) se vysvětluje různě, snad jde jen o metaforu (připodobnění sociální struktury k lidskému tělu je běžné), složitější výklad (zvyk pokládání novorozence otci na kolena) u Ma².

koleso 'velké kolo', *kolesový*. Za obrození odvozeno od ↓*kolo* s využitím starého psł. gen. *kolese* (srov. podobně ↓*slovesa*, ↓*řěleso*). Původní *s*-kmen přetrvál ve stč. *kolosa* (pl.) 'vozik' (srov. i ↓*nebe*, *nebesa*).

-koli. Zesilovací nebo zobecňovací částice, stč. samostatně i jako přísl. 'někdy, kdysi', srov. str., stsl. *koli* 'kdy'. Dále viz ↓*kolik*.

koliba 'dřevěná bouda pro pastevce'. Slovo karpatské pastýřské kultury (srov. ukr. *kolýba*, s./ch. *kòleba*, *kòliba*, maď. *kaliba*, rum. *colibă*), nejspíš přejetí z ř. *kalýbē* 'chýše, chatrč'. Srov. ↑*chalupa*.

kolibřík 'drobný americký ptáček', *kolibrí*. Z fr. *colibri* a to asi z jazyka domorodců na francouzských Antilách.

kolidovat 'křítit se, střetat se', *kolize*, *kolizní*. Z lat. *collidere* (příč. trp. *collisus*) 'srážet (se)' z *com-* (↓*kom-*) a *laedere* 'narazit, poškodit'.

kolie 'druh psa (skotský ovčák)'. Z angl. *collie* a to asi ze skotského vlastního jména *Colin* (*Colle* jako jméno psa se objevuje v Chaucerových povídkách).

kolík přísl., *kolikátý*, *několik*, *kolikrát*. Všesl. – p. *kilka*, r. *skól'ko*, s./ch. *kòliko* aj., stsl. *koliko*. Psł. **koliko* je složeno ze zájm. základu *ko-* (z ie. **k^ho-*, viz ↑*kdo*) a částic *-li* a *-ko*. Srov. ↓*tolik*, ↑*-koli*, ↑*jelikož*. Podobné útvary jsou v lit. *kelī* tv., *kòl(ei)* 'jak dlouho', lat. *quālis* 'jaký'.

kolík, *kolíček*. Zdrobnělina od ↓*kůl*.

kolika 'křečovitě bolesti'. *kolikový*. Ze střlat. *colica* a to z ř. adj. *kòlikós*, odvozeného od *kòlon* 'úd, člen, střeva'.

kolísat, *kolísavý*, *zakolísat*, *rozkolísaný*. P. *kolysac*, r. *kolychái*. Těžko oddělit od ↑*kolébat*. Podoby se *-s-* a *-ch-* se většinou vysvětlují jako tzv. intenziva, např. *kolísat* by bylo z **ko-lib-sai* (A9). Příbuznost se hledá v lat. *librāre* 'vyvažovat, rozkývat' (Ma²).

kolize. Viz ↑*kolidovat*.

koljuška 'drobná ryba s ostny'. Z r. *kóljuška* od *koljúčij* 'ostnatý, trnitý' a to od *kolóti* 'bodat' (viz ↑*kláti*).

kolmo přísl., *kolmý*, *kolmice*. Od ↑*kláti* 'sekát, bodat'. Původně 'přímo dolů nebo vzhůru' (Jg), tedy vlastně 've směru, jak se seká dříví'.

kolna. Viz ↓*kůlna*.

kolo, *kolečko*, *kolový*, *kolář*, *kolářský*, *kolářství*, *kolovat*, *kolová*, *soukolí*. Všesl. – p. *kolo*, r. *kolésó*, s./ch. *kòlo*, *kolèso*, stsl. *kolo*. Psł. **kolo* (gen. *kolese*) souvisí se stpr. *kelan* tv., angl. *wheel*, ř. *kýklos* (srov. ↑*cyklus*) 'kolo, kruh', vše k ie. **k^hel-* 'pohybovat se, otáčet se' (A3). Srov. ↑*koloso*, ↑*koleji*, ↓*kolomaz*, ↓*vůkol*, ↓*kůlna*.

koloděj 'druh hříbu'. Původně 'kolář', viz ↑*kolo* a ↑*dít se* (srov. ↓*loděj*). Na houbu přeneseno asi podle hnědého klobouku připomínajícího kolářskou koženou zástěru (HK).

kolohnát 'hromotluk'. Jen č. a slk. Expr. útvar, jehož první část není zcela jasná. Spojení s ↓*kolo* či ↓*kláti* nejsou významově ani slovtvorně dostatečně přesvědčivá.

kolokvium 'druh vysokoškolské ústní zkoušky; seminář'. Z lat. *colloquium* 'rozmluva, rozhovor' od *colloqui* 'rozmlouvat' z *com-* (↓*kom-*) a *loqui* 'mluvit'.

kolomaz. Stč. *kolomast*, p. *kolomaž*, r.d. *kólomaz*’, s./ch. *kòlomāz*. Psł. **kolomaz(t)b*, vlastně ‘to, čím se mažou kola’, viz ↑*kolo* a ↓*mazat*.

kolona ‘řada, pochodový proud’, *kolonka* ‘sloupec’. Z fr. *colonne* a to z lat. *columna* ‘sloup, řada’.

kolonáda ‘otevřená chodba se sloupovím’. Z fr. *colonnade* a to od *colonne* podle it. *colonnato* (viz ↑*kolona*).

kolonie ‘osada či území v cizím národním prostředí’, *koloniální*, *kolonista*, *kolonizovat*, *kolonizační*, *kolonialismus*. Z lat. *colōnia* ‘osada’ od *colōnus* ‘rolník, nájemce pole’ od *colere* ‘obdělávat, pěstovat, obývat’.

kolorit ‘barvitost, charakter’. Z it. *colorito* od *colorire* (vedle *colorare*) ‘barvit’ (srov. ↓*kolorovat*).

kolorovat ‘barvit’. Z lat. *colorāre* tv. od *color* ‘barva’.

kolos ‘obrovská stavba, věc’, *kolosální*. Z lat. *colossus* z ř. *kolossós* ‘ohromný sloup či socha’, jehož původ není znám. Užíváno především v souvislosti s obří sochou zasvěcenou Apollónovi na ostrově Rhodos.

kolotat ‘kroužit, vířit’. Od ↑*kolo*, asi se zesilujícím *-ot-*, jako je např. ↓*míhotat* od ↓*míhat*, původní sloveso nedoloženo (Ma²).

kolouch, *koloušek*. Jen č., málo jasně. Významově se hodí výklad z **komoluch* od **komolb* ‘bezrohý’ (↓*komolý*), srov. r.d. *komlják* ‘sobí mládě’ (Ma²), je však třeba připustit vypuštění slabiky. Podle jiného výkladu od ↑*kláti* (HK).

kolovrat, *kolovrátek*, *kolovrátkový*, *kolovrátkář*. P. *kolovrót*, r. *kolovorót*, s./ch. *kòlovrāt*. Psł. složenina **kolovortb* (B8) znamenala různé přístroje užívající kola, k etymologii viz ↑*kolo* a ↓*vrát*, ↓*vrátit*.

kolportovat ‘roznášet tiskoviny’, *kolportáž*, *kolportér*. Z fr. *colporteur* ze staršího *comporter*, vlastně ‘nosit s sebou’, z lat. *comportāre* z *com-* (↓*kom-*) a *portāre* ‘nosit’. Srov. ↓*reportáž*, ↑*export*.

kolt ‘několikaranný revolver’. Podle amerického výrobce *S. Colta* (patent r. 1832).

kom- předp. Z lat. *com-*, jež vychází z předl. *cum* ‘s’. Podoba *com-* se drží před *b*, *p*, *m* (↓*kombinovat*, ↓*kompromis*, ↓*komisař*), před *r* a *l* dochází ke spodobě (↑*kolaborovat*, ↓*korigovat*), před samohláskou *-m* mizí (viz ↑*ko-*), všude jinde je *com-* (↓*koncepce*, ↓*kondenzovat*, ↓*konference*, ↓*kongres*, ↓*konvence* ap.).

kóma ‘hluboké bezvědomí’, *komatózní*. Z ř. *kōma* ‘tvrdý spánek’.

komando ‘bojůvka, malý oddíl se speciálními úkoly’. Z něm. *Kommando* tv., původně ‘rozkaz, příkaz’, z it. *comando* tv. (viz ↓*komandovat*).

komandovat hov. ‘poroučet’. Z fr. *commander* z lat. *commandāre*, *commendāre* ‘pověřovat’ z *com-* (↑*kom-*) a *mandāre* ‘svěřit, odevzdat’. Srov. ↑*komando*, ↓*mandát*.

komár, *komář*. Všesl. – p. *komar*, r. *komár*, s./ch. *kōmār*. Psł. **komarb* je tvořeno od ie. onom. kořene **kem-/kom-* ‘bzučet, bučet’, od něhož je i strp. *camus* ‘čmelák’, lit. *kamānė*, něm. *Hummel* tv., *humara* ‘bzučet’ (viz i ↑*čmelák*) i sti. *čamara* ‘jak (horský tur)’.

kombajn, *kombajnový*, *kombajnist*. Přes r. *kombajn* z angl. *combine* tv., původně vlastně ‘kombinace, spojení’, ze slovesa *to combine* ‘kombinovat, spojit’ z lat. *combīnāre* (viz ↓*kombinovat*). *Kombajn* je vlastně kombinací žacího stroje a mlátičky.

kombi, ob. *kombik*. Z něm. *Kombi(wagen)*, což je zkráceno

z *kombinierter Wagen* 'kombinovaný vůz' (myslí se vůz na přepravu osob i zboží) od *kombinieren* 'kombinovat' (dále viz ↓*kombinovat*).

kombinačky 'kombinované kleště'.
Dále viz ↓*kombinovat*.

kombinát 'spojení závodů různých výrobních odvětví', *kombinátový*.
Z r. *kombinát* a to z lat. *combinātus* 'spojený', což je přič. trp. od *combināre* (viz ↓*kombinovat*).

kombiné 'druh dámského spodního prádla'. Z fr. *combiné* 'kombinovaný', což je přič. trp. od *combineur* z lat. *combināre* (viz ↓*kombinovat*).

kombinéza 'pracovní či sportovní ochranný oblek v celku'. Z fr. *combinaison* tv. z lat. *combinātiō* 'kombinace' (viz ↓*kombinovat*).

kombinovat, *kombinace*, *kombinační*, *kombinatorní*. Z lat. *combināre* tv. z *com-* (↑*kom-*) a *bīnī* 'po dvou, dvojí'. Srov. ↑*kombinačky*, ↑*kombi*, ↑*kombiné*, ↑*kombinát*, ↑*kombinéza*, ↑*kombajn*.

komedie, *komediální*, *komediant*, *komediantský*, *komediantství*. Z lat. *comœdia* z ř. *kōmōdía* tv. od *kōmōdōs* 'komediální herec', původně 'pěvec při Dionýsových slavnostech' od *kōmos* 'veselá píseň, veselý průvod, hostina (k počtě boha Dionýsa)' a *ōdōs* 'zpěvák'. Srov. ↓*komický* a ↓*óda*.

komentovat 'slovně provázet, vykládat', *komentář*, *komentátor*, *komentátorský*. Z lat. *commentārī* 'přemýšlet, psát pojednání' z *com-* (↑*kom-*) a *odvozeniny od mens* (gen. *mentis*) 'mysl, rozum'. Srov. ↓*mentalita*.

komerce 'zaměření na obchod (zvláště ve sportu a kultuře)', *komerční*, *komercializovat*, *komercializace*. Z fr. *commerce* 'obchod' z lat. *commercium* tv. z *com-* (↑*kom-*) a *odvozeniny od merx* (gen. *mercis*) 'zboží'. Srov. ↓*markytánka*.

kometa, *kometový*. Z lat. *comēta* z ř. *komētēs* 'mající dlouhé vlasy' od *kómē* '(dlouhé) vlasy'.

komfort 'přepych, pohodlí', *komfortní*. Z angl. *comfort* tv. ze stfr. *confort* 'posílení' od *conforter* 'posílit' z lat. *confortāre* tv. z *con-* (↑*kom-*) a *odvozeniny od fortis* 'silný'. Srov. ↑*fortifikace*.

komický 'vzbuzující veselost', *komik*, *komika*, *komičnost*. Z lat. *cōmicus* z ř. *kōmikós* tv. od *kōmos* (viz ↑*komedie*).

komihat, *komihavý*. Jen č. Z ↑*ko-* a ↓*mihat*. Srov. i ↑*knihat*.

komiks 'kreslený humoristický či akční seriál', *komiksový*. Z angl. *comics* (pl.) z *comic strips* tv., doslova 'žertovně kreslené seriály', z *comic* 'žertovný' a *strip* 'kreslený seriál', původně 'pruh, pás'.

komín, *komínek*, *komínový*, *komíník*, *komíníček*, *komínický*, *komínictví*. Stč. *komín* 'pec, otvor pro odvádění kouře' je přežato ze stejného zdroje jako ↑*kamna*, pouze cesta přejetí je jiná – asi přes střhn. *kamīn* 'krb, komín' z lat. *camīnus* 'pec, krb' z ř. *kāmīnos* 'pec, cihelna'. Význam slova se postupně zúžil z 'pec' na 'dymník (otvor k odvádění kouře)' až na pozdější 'trouby k odvádění kouře' (Ma²).

komise, *komisní*, *komisionální*, *komisař*, *komisařský*, *komisařství*, *komisariát*. Z lat. *commissiō* 'spojení, zmocnění' od *committere* (přič. trp. *commissus*) 'spojovat, svěřit' z *com-* (↑*kom-*) a *mittere* 'posílat'. Srov. ↑*demise*, ↑*emise*.

komité(t) kniž. 'výbor'. Z fr. *comité* z angl. *committee* tv., původně vlastně 'pověřenec', od *commit* 'svěřit' a to z lat. *committere* tv. (viz ↑*komise*).

komnata. Stč. *komňata*. Převzato asi něm. prostřednictvím (střhn. *kem(e)nāte*, *kamenāde*) z it. či střlat.

caminata ' (místnost) opatřená krbem' od lat. *camīnus* 'pec, krb'. Srov. ↑*kumna*, ↑*komín*.

komoda 'nižší prádelník'. Z fr. *commode* (možná přes něm. *Kommode*) tv., doslova 'pohodlná (skříň)', od lat. *commodus* (viz ↓*komodita*).

komodita 'druh zboží, výrobky určitého oboru'. Z angl. *commodity* tv., vlastně 'to, co je užitečné, náležité', od lat. *commodus* 'přiměřený, náležitý, pohodlný' z *com-* (↑*kom-*) a *modus* 'míra, způsob'. Srov. ↑*komoda*.

komolit, *zkomolit*, *zkomolený*. Původně 'činit tupým, kusým' (viz ↓*komolý*), pak přeneseno na 'znetvořování' v intelektuální sféře, především v jazyce.

komolý 'tupý, bez špičky'. R. *komólyj* 'bezrohý', sln.d. *komōl* tv. Psl. **komolъ* je asi odvozeno od **komъ* 'hrouda, chomáč' (srov. ↑*chomáč*), znělá varianta je v ↑*homole*. Příbuzně bude i přes rozdíl znělosti lit. *gamulā* 'bezrohý skot' a snad i sthn. *hamal* 'zmrzačený' z ie. **kem-/kom-* 'bezrohý' (A4), problematičtější je spojení s lit. *šmūlas* 'bezrohý, komolý', sti. *sáma-* tv., které předpokládají ie. **kem-* (A1).

komoň zast. 'kůň'. Stsl. *komonъ* b. Psl. **komonъ* je málo jasné. Často se spojuje s rovněž nejasným ↓*kůň*, případně i ↑*kobyta*, ale přesvědčivé důvody pro to nejsou (Ma²). Lepší je spojení s lit. *kāmanas* 'udidlo, uzda' z ie. **kem-* 'mačkat aj.', význam by pak byl 'svíraný uzdu'.

komora, *komůrka*, *komorní*, *komorový*, *komorná*, *komorník*, *komornický*, *komořtí*. Staré přejetí (B5) z lat. *camara*, *camera* (snad přes sthn. *kamara*) 'komora, klenutá místnost' z ř. *kamára* tv. Srov. ↑*kamera*, ↑*kamarád*, ↑*kamrlík*, ↑*kamarila*.

kompaktáta 'úmluva (mezi českými kališníky a basilejským koncilem)'. Ze

střlat. *compactata* (pl.) od *compactare* 'uzavírat smlouvu' od lat. *compactiscī* (příč. trp. *compactus*) tv. z *com-* (↑*kom-*) a *paciscī* 'dohodnout se', jež souvisí s *pāx* (gen. *pācis*) 'mír'. Srov. ↓*pakt*.

kompaktní 'celistvý, pevný'. Z lat. *compactus* tv., což je původem příč. trp. od *compingere* 'srazet, spojit' z *com-* (↑*kom-*) a *pangere* 'zarážet, tlouci'.

kompanie zast. 'vojenská jednotka'. Z něm. *Kompanie* z fr. *compagnie* z vlat. **compānia*. dále viz ↓*kumpán*.

komparace 'srovnávání', *komparativ* 'druhý stupeň přídavných jmen', *komparativní*, *komparatista*, *komparatistika*. Z lat. *comparātiō* 'srovnání' od *comparāre* 'srovnávat, stavět po dvou' z *com-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *pār* 'dvojice; stejný'. Srov. ↓*pár*.

kompars 'sbor statistů'. Přes něm. *Kompars*, fr. *compars* z it. *comparsa*, což je zpodstatnělé příč. trp. (ž.r.) od *comparire* 'objevit se, ukázat se' z lat. *compārēre* tv. z *com-* (↑*kom-*) a *pārēre* tv.

kompas, *kompasový*. Přes něm. *Kompass* z it. *compasso* tv. od *compassare* 'odměřovat, jít dokola' z vlat. **compassāre* 'odměřovat kroky' z *com-* (↑*kom-*) a *passus* 'krok, dvojkrok (jako míra)'. Srov. ↓*pasť*.

kompéndium 'souhrn poznatků vědního oboru'. Z lat. *compendium* 'výtěžek, zkrácení' (střlat. 'příručka, shrnutí') od řídce doložného *compendere* z *com-* (↑*kom-*) a *pendere* 'vážit, posuzovat'. Srov. ↓*stipendium*.

kompenzovat 'vyvážit, vyrovnávat', *kompenzace*, *kompenzační*. Z lat. *compēnsāre* tv. z *com-* (↑*kom-*) a *pēnsāre* tv. od *pendere* (příč. trp. *pēnsus*) 'vážit, věšet'. Srov. ↑*kompéndium*, ↓*penze*, ↓*suspendovat*.

kompetence 'pravomoc', *kompetentní*, *kompetenční*. Ze střlat. *competentia*

'příslušnost, náležitost' od lat. *competēns* 'vhodný, příslušný', což je původem přech. příč. od *competere* 'společně žádat, shodovat se, hodit se' z *com-* (↑*kom-*) a *petere* 'žádat, směřovat'. Srov. ↓*petice*.

kompilace 'odborná práce vzniklá sestavením různých cizích poznatků', *kompilát, kompilační*. Z lat. *compilātiō* 'loupež, vykořisťení' (střlat. 'literární dílo z cizích výňatků') od *compilāre* 'oloupit' z *com-* (↑*kom-*) a *pilāre* 'loupit' asi od *pilum* 'kopí'.

komplementární 'doplňkový'. Z fr. *complémentaire* k lat. *complēmentum* 'doplněk' od *complēre* 'naplnit' z *com-* (↑*kom-*) a *plēre* 'plnit'. Srov. ↓*kompletní, plénium*.

kompletní 'úplný'. *komplet, kompletovat, kompletace*. Přes něm. *komplett* z fr. *complet* a to z lat. *complētus* 'úplný, naplněný', což je původem příč. trp. od *complēre* 'naplnit' (viz ↑*komplementární*).

komplex 'souborný celek; soubor znepokojivých pocitů a představ', *komplexní*. Z lat. *complexus* 'objetí, sepětí' (střlat. 'soubor'), což je původně příč. trp. od *complexī* 'oplétat, objímat, obsáhnout' z *com-* (↑*kom-*) a *plectere* 'plést', jež souvisí s *plicāre* 'svinovat, skládat'. Srov. ↓*komplikovat, perplex*.

komplíc 'spolupachatel'. Z něm. *Komplize, Komplize* z fr. *complice* a to ze střlat. *complex* tv., lat. *complex* (gen. *complicis*) 'spojený' od lat. *complexī* (viz ↑*komplex*).

komplikovat, komplikovaný, komplikace. Z lat. *complicāre* 'svinout, splétat' z *com-* (↑*kom-*) a *plicāre* 'svíjet, skládat'. Srov. ↑*komplex, komplíc, implikovat, replika, duplikát*.

kompliment 'lichotka, poklona'. Přes něm. *Kompliment, fr. compliment* ze šp. *complimiento* (dnes *cumplimiento*),

vlastně 'naplnění (dvorních zvyklostí)', od *cumplir* 'naplnit' z lat. *complēre* tv. (viz ↑*komplementární, srov. kompletní*).

komplot 'spiknutí'. Přes něm. *Komplot* z fr. *complot* tv., stř. 'tlačeniště, změř'. V první části je jistě pokračování lat. *com-* (↑*kom-*), druhá je snad odvozena od fr. *pelote* 'míč' od lat. *pila* tv., tedy vlastně 'změtení do klubka, do koule'.

komponent 'složka, součást'. Přes něm. *Komponente* z lat. *compōnēns*, což je přech. příč. od *compōnere* 'skládat' (viz ↓*komponovat*).

komponovat 'skládat', *kompozice, kompoziční, kompozitum, komponista*. Z lat. *compōnere* (příč. trp. *compositus*) tv. z *com-* (↑*kom-*) a *pōnere* 'pokládat'. Srov. ↓*kompost, kompot, disponovat, oponovat, pozice*.

kompost, kompostový, kompostovat. Přes něm. *Kompost, fr. compost* z angl. *compost* 'směs hnojiva', to pak je ze stř. *compost* 'směs, složenina' z vlat. **compos(i)tus* 'složený', což je původně příč. trp. od lat. *compōnere* 'skládat' (viz ↑*komponovat*). Srov. ↓*kompot, kapusta*.

kompot, kompotový, kompotovat. Přes něm. *Kompoit* z fr. *compote*, stř. *composte* z vlat. **compos(i)ta* (ž.r.) 'směs, složená (věc)', dále viz ↑*kompost, komponovat*.

kompozice. Z lat. *compositiō* 'skládání' (viz ↑*komponovat*).

komprese 'stlačení', *kompresní, kompresor*. Z lat. *compressiō* tv. od *comprimere* 'stisknout, stlačit' z *com-* (↑*kom-*) a *primere* (příč. trp. *compressus*) 'tlačit'. Srov. ↑*deprese, represe*.

kompromis 'dohoda se vzájemnými ústupky', *kompromisní*. Z lat. *comprōmissum* 'vzájemná dohoda' od *comprōmittere* (příč. trp. *-missus*)

'vzájemně si slíbit' z *com-* (↑*kom-*) a *prōmittere* 'slíbovat, pouštět vpřed' z *prō-* (↓*pro*) a *mittere* 'posílat'. Srov. ↓*kompromitovat*, ↑*komise*.

kompromitovat (se) 'uškodit (si) na dobré pověsti'. Zpětným polatinštěním fr. *compromettre* 'kompromitovat, ohrozit pověst', jež se vyvinulo ze střlat. právníckého výrazu *compromittere* 'svěřit spor (někomu třetímu)' z lat. *comprōmittere* (viz ↑*kompromis*).

komtesa 'hraběcí dcera'. Z fr. *comtesse* 'hraběnka' od *comte* 'hrabě' z lat. *comēs* (gen. *comitis*) 'družiník, dvorní úředník'. Srov. ↑*kmet*.

komtur 'hodnostář rytířského řádu', *komturský*. Z něm. *Komtur* ze střhn. *komentiur* ze stfr. *commendeor* z lat. *commendātor* 'doporučitel, přímluvce' od *commendāre* 'svěfovat, doporučovat' z *com-* (↑*kom-*) a *mandāre* 'svěřit, ukládat (za úkol)'. Srov. ↑*komandovat*.

komuna 'sdružení lidí se společným vlastnictvím'. Přes něm. *Kommune* z lat. *commūne* 'obec, obecná věc' od *commūnis* 'společný, obecný' z *com-* (↑*kom-*) a základu, který je v lat. *mūnus* '(veřejná) povinnost, úřad'. Srov. ↓*komunální*, ↓*komunikovat*, ↓*komunismus*, ↑*imunní*.

komunální 'obecní'. Přes něm. *kommunal* z lat. *commūnālis* tv. od *commūne* 'obec' (viz ↑*komuna*).

komunikace, *komunikovat*, *komunikační*, *komunikativní*. Z lat. *commūnicātiō* 'sdělení, sdílení' od *commūnicāre* 'sdílet, svěfovat, stykat se' od *commūnis* 'společný, obecný' (viz ↑*komuna*). Význam rozšířen na různé druhy spojení (*dopravní komunikace* ap.).

komuniké 'úřední sdělení'. Z fr. *communiqué* tv., což je původně přič. trp. od *communiquer* 'sdělovat' z lat. *commūnicāre* (viz ↑*komunikace*).

komunismus, *komunista*, *komunistický*. Z něm. *Kommunismus* vytvořeného v 19. st. od lat. *commūnis* 'společný, obecný' (viz ↑*komuna*). Základní představou je beztrždní společnost se společným vlastnictvím výrobních prostředků.

komže 'ministrantský oděv'. Ze střlat. *camisia* 'košile, spodní lněný šat'. Srov. ↑*kamizola*.

kon- předp. Viz ↑*kom-*.

koňadra 'druh sýkory'. Vedle této podoby existuje řada náf. podob, souvisí se stč. *konědra* 'ras', vlastně 'kdo dere koně' (viz ↓*kůň*, ↑*drát*). Přeneseně prý podle dravosti této sýkory (Ma²).

koňak, *koňakový*. Podle fr. města *Cognac* v jihozápadní Francii (poblíž Bordeaux), kde se začal vyrábět.

konat, *dokonat*, *skonat*, *skon*, *překonat (se)*, *vykonat*, *výkon*, *výkonný*, *výkonnost*, *výkonnostní*, *příkon*, *úkon*. P. *konac* 'dokonávat, umírat', str. *konati* 'dovádět do konce', sln.st. *konāti* 'završovat'. Psl. **konati* je odvozeno od **konъ* (stsl. *konъ* 'začátek, kraj', stč. *kon* 'konec'), to pak patří k **-četi* z ie. **ken-* 'rodit se, začínat' (*A6, B1*) (viz ↑*-čít*). Psl. **konъ* znamenalo 'kraj z obou stran, začátek i konec', původní význam slovesa byl 'dovádět do konce', z toho pak č. 'jednat'. Srov. ↓*konec*, ↓*zákon*.

koncentrovat (se) 'soustředit (se)', *koncentrovaný*, *koncentrace*, *koncentrační*, *koncentrát*. Z fr. *concentrer* z *con-* a *centre* 'střed'. Viz ↑*kom-* a ↑*centrum*.

koncepce 'pojetí', *koncepční*, *koncipovat*. Z lat. *conceptiō* tv. od *concipere* (přič. trp. *conceptus*) 'sebrat, pojmut, vyjadřovat' z *con-* (↑*kom-*) a *capere* 'brát, chytat'. Srov. ↓*koncipient*, ↓*recepce*.

koncept 'náčrtek, předběžný plán', *konceptní*. Z lat. *conceptum* 'co je pojato, sepsáno', což je přič. trp. (stř.r.)

od *concipere* (viz ↑*koncepce*). Srov. ↓*recept*, ↑*akceptovat*.

koncern 'sružení podniků', *koncernový*. Z angl. *concern* tv., původně 'vztah, účast, podíl' od slovesa (to) *concern* 'týkat se' z fr., stř. *concerner* tv., z pozdnělat. *concernere* 'smíchávat' z lat. *con-* (↑*kom-*) a *cernere* 'rozlišovat, pozorovat'. Srov. ↑*diskrétní*.

koncert, *koncertní*, *koncertovat*. Přes něm. *Konzert* z it. *concerto* tv., původně 'úmluva, souzvuk', od *concertare* 'společně smluvit' z lat. *concertare* 'utkat se, zápasit' z *con-* (↑*kom-*) a *certare* tv.

koncese 'oprávnění k činnosti', *koncesionář*, *koncesionářský*. Z lat. *concessiō* 'dovolení, připuštění' od *concedere* (příč. trp. *concessus*) 'ustupovat, povolit' z *con-* (↑*kom-*) a *cēdere* 'kráčet, ustupovat'. Srov. ↓*recese*, ↓*secese*, ↓*proces*.

koncil 'církvní sněm', *koncilní*. Z lat. *concilium* 'shromáždění, sněm' z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *calāre* 'svolávat, vyhlášovat'. Srov. ↑*kalendář*.

konciplient 'kandidát advokacie či notářství', *konciplientský*. Z lat. *concipliēns* (gen. *-entiis*), což je přech. přít. od *concipere* 'pojmout, sebrat, navrhovat' (viz ↑*koncepce*).

koncizní 'stručný, zhuštěný'. Z lat. *concīsus* 'zkrácený, úsečný', což je původem příč. trp. od *concidere* 'rozsekat, rozbít' z *con-* (↑*kom-*) a *caedere* 'bít, tlouci'. Srov. ↓*precizní*.

končetina, *končetinový*. Obrozenecký výtvar (Presl) od ↓*konec*, případně stč. *končatý* 'špičatý', srov. i ↓*končina*.

končina. Od ↓*konec*, *končit*. Původně 'konec něčeho' (např. *končiny těla*, srov. ↑*končetina*). Pak především '(odlehlá) krajina', k tomu srov. ↓*kraj*.

končíř 'fleret, lehká bodná sportovní zbraň'. P. *koncerz*, r. *končár*. Přejato

z ttat. jazyků (tur. *hançer*, tat. *kandžar* 'dlouhá dýka') a lid. etym. (D2) přikloněno ke ↓*konec*, srov. stč. *končity* 'špičatý'.

kondenzovat 'zhušťovat', *kondenzace*, *kondenzační*, *kondenzátor*. Z lat. *condēnsāre* tv. z *con-* (↑*kom-*) a *dēnsāre* tv. od *dēnsus* 'hustý'.

kondice '(zdravotní) stav; soukromá hodina', *kondiční*. Z lat. *condiciō* 'podmínka, stav, úmluva' od *condicere* 'smluvit' z *con-* (↑*kom-*) a *dīcere* 'říkat'. Srov. ↓*kondicionál*, ↑*dikce*.

kondicionál 'podmiňovací způsob', *kondicionální*. Z lat. (*modus*) *condicionālis* tv. od *condiciō* 'podmínka' (viz ↑*kondice*).

kondolovat 'projevovat soustrast', *kondolence*, *kondolenční*. Z lat. *condolēre* 'mít soustrast' z *con-* (↑*kom-*) a *dolēre* 'cítit bolest, litovat'.

kondom 'prezervativ'. Přes něm. *Kondom* z angl. *condom* původu nejistého. Snad podle jména angl. lékaře, který údajně tento prostředek v 18. st. vynalezl.

kondor 'velký jihoamerický dravec'. Ze šp. *condor* a to z peruánského jazyka kečua, kde se pták jmenuje *cuntur*.

konec, *koncový*, *koncovka*, *koncovkový*, *konečný*, *konečník*, *konečníkový*, *končit*, *dokončit*, *skončit*, *ukončit*, *zakončit*, *skoncovat*, *dokonce*. Všesl. – p. *koniec*; r. *konéc*, s./ch. *kònac*, stsl. *коньць*. Psl. **коньць* je odvozeno od **konǫ* 'začátek, kraj, konec', v odvozenině se prosadil poslední význam. Dále viz ↑*konat*.

konejšit, *konejšivý*. Jen č. Dříve i *konoušiti* (Jg), stč. *konušěti* 'houpat, kolébat'. Složeno z ↑*ko-* a nedoloženého **nýchati*, **nýšati*, jež je dosvědčeno v sln. *nīhati*, ch. *nīhati* 'kolébat se', mak. *niša* 'kolébá'. Východiskem je psl. **nychati*, intenzivní

rozšíření (srov. ↓*máchat*) ie. kořene **neu-*, který je např. v ř. *neuō* 'hýbám, kývám', sti. *nauti* 'pohybuje se'.

konev, *konývka*, *konvička*. Stp. *konew*, str. *konova*, sln.st. *kōnva*. Psl. **kony* (gen. **konǫve*) je přejatí ze sthn. *channa* (dnes *Kanne*) a to asi z lat. *canna* 'roura' (viz ↑*kanál*, ↑*kanystr*).

konexe 'vlivná známost, spojení'. Z lat. *cōnexiō* 'spojení, vazba' z *cōnectere* (příč. trp. *cōnexus*) 'spojovat, splétat' z *con-* (↑*kom-*) a *nectere* 'plést, vázat'. Srov. ↑*nektovat*.

konfekce 'hromadné vyrábění oděvů; takto vyrobené oděvy', *konfekční*. Přes něm. *Konfektion* z fr. *confection* tv. a to z lat. *cōnfectiō* 'zhotovení, dokončení' od *cōnficere* (příč. trp. *cōnfectus*) 'dokončit, dodělat' z *con-* (↑*kom-*) a *facere* 'dělat'. Srov. ↑*infekce*, ↑*defekti*, ↓*konfety*.

konference 'porada', *konferenční*, *konferovat*. Ze střlat. *conferentia* 'zasedání, sněm', vlastně 'usnášení', od lat. *cōnferre* 'snášet dohromady, slučovat' z *con-* (↑*kom-*) a *ferre* 'nést'. Srov. ↑*diference*, ↓*preferovat*, ↓*referovat*.

konferenciér 'kdo uvádí jednotlivá čísla zábavního programu'. Z fr. *conférencier* 'přednášející, řečník' od *conférence* 'porada, přednáška' (viz ↑*konference*).

konfese 'vyznání', *konfesní*. Z lat. *cōnfessiō* tv. od *cōnfitēri* 'vyznat, přiznat' z *con-* (↑*kom-*) a *fatēri* tv. Srov. ↓*profese*.

konfety (mn.) 'pestrobarevné papírky rozházané při slavnostech'. Z it. *confetti* (pl.) od *confetto* 'bonbon' a to z lat. *cōnfectus* 'dokončený', což je původně příč. trp. od *cōnficere* (viz ↑*konfekce*). Tyto '(dodělané) bonbony' byly při karnevalech házeny mezi lidí, později byly nahrazeny papírky.

konfident 'důvěrník policie, donašeč', *konfidentský*. Z lat. *cōnfidēns*

'důvěřující', což je původem přech. přít. od *cōnfidere* 'důvěřovat' z *con-* (↑*kom-*) a *fidere* 'věřit, důvěřovat'.

konfigurace 'seskupení', *konfigurační*. Z lat. *cōnfigurātiō* od *cōnfigurāre*. Viz ↑*kon-* a ↑*figura*.

konfiskovat 'úředně zabavit', *konfiskace*, *konfiskát*. Z lat. *cōnfirmāre* z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *fiscus* 'státní pokladna'. Srov. ↑*fiskální*.

konflikt 'rozpor, střetnutí', *konfliktní*. Z lat. *cōnfliktus* 'srážka' od *cōnfligere* 'srazit se, narážet' z *con-* (↑*kom-*) a *fligere* 'udeřit'. Srov. ↑*blížky*.

konformní 'přizpůsobený něčemu', *konformita*, *konformista*. Přes něm. *konform* z pozdnělat. *cōnformis* 'shodný, stejnorodý' z *con-* (↑*kom-*) a *forma* (viz ↑*forma*).

konfrontovat 'srovnávat (tváří v tvář)', *konfrontace*, *konfrontační*. Ze střlat. *confrontare* z lat. *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny z *frōns* (gen. *frontis*) 'čelo, přední strana'. Srov. ↑*fronta*.

konfuzní 'zmatený', *konfuze*. Z lat. *cōnfusus* tv., což je původně příč. trp. od *cōnfundere* 'slévat, směšovat' z *con-* (↑*kom-*) a *fundere* 'lít'. Srov. ↑*fúze*, ↓*transfuze*.

konglomerát 'směs nesourodých prvků'. Nově utvořeno k lat. *conglomerātus*, což je příč. trp. od *conglomerāre* 'svinout, stěsnat' z *con-* (↑*kom-*) a *glomerāre* 'svinout do klubka' od *glomus* 'klubko'. Srov. ↑*aglomerace*, ↑*klubko*, ↑*glóbus*.

kongregace 'církve sbor; druh řeholní instituce', *kongregační*. Z lat. *congregātiō* 'sdružování' od *congregāre* 'sdružovat' z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *grex* (gen. *gregis*) 'stádo, dav'. Srov. ↑*agregát*.

kongres 'sjezd', *kongresový*. Z lat. *congressus* 'setkání, schůze' od *con-*

gredi (příč. trp. *congressus*) 'setkat se, sejít se' z *con-* (↑*kom-*) a *gredi* 'kráčet, jít'. Srov. ↑*agrese*, ↓*regrese*, ↑*grád*.

kongruence 'gramatická shoda'. Z lat. *congruentia* 'shoda, souměrnost' od *congruere* 'shodovat se' (viz ↑*kom-*, druhá část je nejasná).

kónický 'kuželovitý'. Z fr. *conique* od lat. *cōnus*, ř. *kōnos* 'kužel, šiška'.

koníček. Viz ↓*kůň*. Ve významu 'záliba' asi podle něm. *Steckenpferd* tv., vlastně 'koníček na holi (jako hračka)'. Viz i ↑*hobby*.

konílec 'bylina s fialovými zvonkovitými květy'. Lid. etym. (D2) ze stč. *poniklec*, vlastně 'bylina s povislými květy', od *poniknutí* 'sklonit se, zeslábnout' od stejného základu, který je v *zanikat*, *unikat*, *vznikat* (viz ↓*nikat*).

konipas, *konipásek*. Vlastně 'ten, kdo pase koně' – žertovný název podle toho, že se rád zdržuje v blízkosti stád (Ma²).

konjugace 'časování', *konjugační*, *konjugovat*. Z pozdnělat. *coniugātiō* tv., doslova 'sprázení, spojení' (myslí se asi sdružení více slovesných tvarů), od lat. *coniugāre* 'spojit (ve jho)' z *con-* (↑*kom-*) a *iugāre* 'spojit, svázat' od *iugum* 'jho'. Srov. ↑*jho*, ↓*konjunkce*.

konjunkce 'zdánlivé setkání dvou nebeských těles'. Z lat. *coniunctiō* 'spojení, sloučení' od *coniungere* (příč. trp. *-iunctus*) 'spojovat' z *con-* (↑*kom-*) a *iungere* tv., jež souvisí s *iugāre* tv. (viz ↑*konjugace*). Srov. ↓*konjunktura*, ↑*adjunkt*.

konjunktiv 'slovesný způsob vyjadřující závislost či subjektivně pojatý děj (v lat., šp. ap.)', *konjunktivní*. Z lat. (*modus*) *coniunctivus* '(způsob) spojovací' od *coniungere* (viz ↑*konjunkce*).

konjunktura 'příznivé podmínky (vývoje ap.)', *konjunkturální*. Přes

něm. *Konjunktur* ze střlat. *coniunctura* 'spojení', odvozeniny od lat. *coniunctus*. příč. trp. od *coniungere* (viz ↑*konjunkce*). Původně astrologický termín pro 'konstelaci souhvězdí ve zvěrokruhu', odtud pak v 18. st. v řeči obchodníků 'příznivý stav obchodu' a dále až k dnešnímu významu.

konkávní 'vydutý'. Z lat. *concavus* tv. z *con-* (↑*kom-*) a *cavus* 'dutý, vyhloubený'.

konkláve 'shromáždění kardinálů k volbě papeže'. Ze střlat. *conclave* 'pokoj (na klíč)' z lat. *con-* (↑*kom-*) a *clāvis* 'klíč'. Kardinálové jsou při volbě papeže uzavřeni ve volební místnosti a téměř zcela odděleni od okolního světa. Srov. ↑*enkláva*.

konkordát 'úmluva o vztazích mezi státem a církví'. Ze střlat. *concordatum* tv., což je vlastně příč. trp. od lat. *concordāre* 'souhlasit, shodovat se' z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) 'srdce'. Srov. ↑*akord*.

konkrétní 'určitý, skutečný', *konkretizovat*, *konkretizace*. Z lat. *concretus* 'srostlý, zhuštěný', což je původem příč. trp. od *concrēscere* 'srůst, ztuhnout' z *con-* (↑*kom-*) a *crēscere* 'růst'. Ve středověké filozofii (12. st.) vzato jako protiklad k ↑*abstraktní* s významem 'smysly vnímatelný, skutečný'.

konkubína 'souložnice'. Z lat. *concupina* tv. z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *cubāre* 'ležet, spát'. Srov. ↑*inkubace*, ↓*kuběna*.

konkurence 'soutěžení; soupeřící firma ap.', *konkurenční*, *konkurovat*, *konkurent*. Ze střlat. *concurrentia* 'setkání, souběh' od lat. *concurrere* 'sbíhat se, utkat se' z *con-* (↑*kom-*) a *currere* 'běžet'. Srov. ↓*konkurs*, ↓*kurs*, ↓*koridor*.

konkurs 'soutěž o místo; exekuční likvidace dlužící firmy', *konkursní*.

Z lat. *concursum* 'souběh, sročení', což je původem přič. trp. od *concurrere* (viz ↑*konkurence*).

konopí, *konopný*. Všesl. – p. *konopie*, r. *konopljá*, s./ch. *könoplja*. Psl. **konop'a* je přejato stejně jako germ. **hanapa* (něm. *Hanf*, angl. *hemp*, stisl. *hampr* (A4)), lat. *cannabis* a ř. *kánnabis* z neznámého východního zdroje, u Slovanů nejspíš tráckým či skytským prostřednictvím. Srov. ↑*kanafas*, ↑*kanava*.

konotace 'druhotné složky významu', *konotační*. Z angl. *connotation* od *connote* 'mít vedlejší význam, implikovat' ze střlat. *connotare* 'spoluo značovat' z lat. *con-* (↑*kom-*) a *notāre* 'označovat'. Srov. ↓*nota*.

konsekvence 'důsledek, důslednost'. Z lat. *cōnsequētia* 'důsledek' z *cōnsequēns*, což je přech. přít. od *cōnsequī* 'následovat' z *con-* (↑*kom-*) a *sequī* 'sledovat'. Srov. ↓*sekvence*, ↓*persekuce*.

konsens(us) '(všeobecný) souhlas', *konsensuální*. Z lat. *cōnsēnsus* 'souhlas, jednomyslnost', což je původem přič. trp. od *cōnsentiire* 'souhlasit, shodovat se' z *con-* (↑*kom-*) a *sentīre* 'vnímat smysly, cítit'. Srov. ↓*nonsens*, ↓*sentence*, ↓*senzace*.

konsolidovat 'ustálit, upevnit', *konsolidace*, *konsolidační*. Z lat. *cōnsolidāre* 'zpevnit' z *con-* (↑*kom-*) a *solidāre* tv. od *solidus* 'pevný'. Srov. ↓*solidní*, ↓*solidární*.

konsonant 'souhláska', *konsonantický*, *konsonantismus*. Z lat. *cōnsonāns*, což je přech. přít. od *cōnsonāre* 'spoluzvučet' z *con-* (↑*kom-*) a *sonāre* 'zvučet, znít'. Srov. ↓*rezonovat*, ↓*sonáta*.

konsorcium 'sdružení (na společný účet)'. Z lat. *cōnsortium* 'společenství, účastenství' od *cōnsors* 'společník,

druh' z *con-* (↑*kom-*) a *sors* 'úděl, los'. Srov. ↓*sorta*.

konспект 'stručný zhuštěný přehled'. Z lat. *cōnspectus* 'pohled, pozorování, úvaha', což je původem přič. trp. od *cōnspicere* 'pohlížet, dívat se' z *con-* (↑*kom-*) a *specere* tv. Srov. ↑*spekt*, ↓*respekt*.

konspirace 'spiknutí', *konspirační*, *konspirativní*, *konspirovat*. Z lat. *cōnspīrātiō* 'spiknutí, jednota, souhlas' od *cōnspīrāre* 'být jedné mysli, jednat svorně' z *con-* (↑*kom-*) a *spīrāre* 'dýchat'. Srov. ↑*aspirovat*, ↓*spiritismus*.

konstantní 'stálý, neměnný', *konstanta*. Přes něm. *konstant* z lat. *cōnstantis* tv., což je původem přech. přít. od *cōnstāre* '(pevně) stát, trvat' z *con-* (↑*kom-*) a *stāre* 'stát'. Srov. ↓*konstatovat*, ↓*kontrast*, ↓*substance*.

konstatovat 'shled(áv)at', *konstatování*. Z fr. *constater* z lat. *cōnstat* 'je známo' (v tomto významu jen ve 3. os. sg.) od *cōnstāre* '(pevně) stát' (viz ↑*konstantní*).

konstelace 'postavení hvězd'. Z pozdnělat. *cōnstēllātiō* z lat. *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *stēlla* 'hvězda', jež souvisí s něm. *Stern*, angl. *star*, ř. *astér* (srov. ↑*astro*).

konsternovat 'zarazit, nepřijemně překvapit', *konsternace*. Z lat. *cōnsternāre* 'děsit, pobouřit' z *con-* (↑*kom-*) a *sternere* 'porazit, prostřát'. Srov. ↓*stratifikace*.

konstituace 'ústava; tělesná konstrukce', *konstituční*, *konstituovat*. Z lat. *cōnstitūtiō* 'postavení, ustanovení, stavba' od *cōnstituere* 'postavit, zřídit' z *con-* (↑*kom-*) a *statuere* tv. Srov. ↑*instituce*, ↓*restituce*, ↓*statut*.

konstrukce 'sestrojení, stavba', *konstrukční*, *konstruktivní*, *konstruovat*, *konstruktér*, *konstruktérský*. Z lat. *cōnstrūctiō* 'sestrojení, složení' od

cōnstruere 'sestrojit, nakupit' z *con-* (↑*kom-*) a *struere* 'skládat, kupit'. Srov. ↑*destrukce*, ↑*instrukce*.

konšel 'radní (za feudalismu)', *konšelský*. Z román. základu (srov. *střítat. consul tv., fr. conseil* 'rada'), ale přesná cesta není známa (Ma²). Srov. ↓*konzul*, ↓*konzilium*.

kontakt 'styk', *kontaktní, kontaktovat*. Z lat. *contāctus* 'styk, dotyk, náказа', což je původem přič. trp. od *contingere* 'dotýkat se' z *con-* (↑*kom-*) a *tangere* tv. Srov. ↓*kontingent*, ↓*kontaminace*, ↓*takt*.

kontaminovat 'znečišťovat, směřovat', *kontaminace, kontaminační*. Z lat. *contāmināre* 'poskvřít, pokálet' z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od nedoloženého **tāmen* z **tag-men*, jež souvisí s *tangere* (viz ↑*kontakt*). Srov. i lat. *contāgiō* 'náказа, dotyk'.

kontejner 'přepravní skříň (pro zboží, odpadky ap.)'. Z angl. *container* tv. od (to) *contain* 'obsahovat' ze stfr. *contenir* tv. a to přes vlat. **contenire* z lat. *continēre* 'držet pohromadě, spojovat, obsahovat' z *con-* (↑*kom-*) a *tenēre* 'držet'. Srov. ↓*kontinent*, ↓*kontinuita*, ↓*tenor*.

kontemplovat 'rozjímat', *kontemplace, kontemplativní*. Z lat. *contemplāri* 'pozorovat, rozjímat' z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *templum* 'svatyně, chrám'. Srov. ↓*templář*.

kontext 'významová souvislost; soubor dějových souvislostí', *kontextový*. Z lat. *contextus* 'spojitost, souvislost', což je původem přič. trp. od *contexere* 'splétat, spojovat, pokračovat' z *con-* (↑*kom-*) a *texere* 'plést, tesat, stavět'. Srov. ↓*text*, ↓*tesat*.

kontinent '(souvislá) pevnina, světa-díl', *kontinentální*. Přes něm. *Kontinent* z lat. (terra) *continēns* 'souvislá (země)' od *continēre* 'držet pohromadě,

spojovat' z *con-* (↑*kom-*) a *tenere* 'držet'. Srov. ↓*kontinuita*, ↑*kontejner*.

kontingent 'pevně stanovené množství'. Přes něm. *Kontingent* z fr. *contingent* 'příslušný (díl)' z lat. *contingēns*, což je přech. přít. od *contingere* 'týkat se' z *con-* (↑*kom-*) a *tangere* tv. (srov. ↑*kontakt*).

kontinuita 'souvislost, nepřetržitě trvání', *kontinuální, kontinuum, kontinuace*. Z lat. *continuitās* od *continuāre* 'spojovat, pokračovat', to pak od *continuus* 'spojitý, ustavičný' od *continēre* 'držet pohromadě, spojovat' (viz ↑*kontejner*, ↑*kontinent*).

konto 'účet'. Z it. *conto* tv. a to z pozdnělat. *computus* tv. od lat. *computāre* 'počítat' z *com-* (↑*kom-*) a *putāre* 'domnívat se, soudit'. Srov. ↑*computer*, ↑*amputovat*, ↓*reputace*.

kontra předl., předp. Z lat. *contrā* 'proti' a to z *con-* (↑*kom-*) a příp., která je i v ↑*extra*, ↓*ultra* a v obměněné podobě v ↑*inter*, ↓*retro*. Srov. ↓*kontradikce*, ↓*kontrast*, ↓*kontrapunkt*, ↓*kontroverze*.

kontraband 'pašované zboží'. Z it. *contrabbando* tv. z *contra* (↑*kontra*) a *bando* 'nařízení' germ. původu (viz ↑*bandální*, ↑*bandita*). Vlastně tedy 'co je proti nařízení'.

kontrabas 'basa (největší smyčcový nástroj)', *kontrabasový*. Přes něm. *Kontrabass* z it. *contrabasso* (viz ↑*kontra* a ↑*bas*).

kontradikce 'rozpor, protiklad'. Z lat. *contrādictiō* 'mluvení proti, odporování' od *contrādicere* z *contrā* (↑*kontra*) a *dicere* 'říkat, mluvit'. Srov. ↑*dikce*, ↑*kondice*.

kontrakce 'smrštění, zmenšení objemu', *kontrahovat*. Z lat. *contractiō* tv. od *contrahere* (přič. trp. *contractus*) 'stahovat, smršťovat' z *con-* (↑*kom-*) a *trahere* 'táhnout'. Srov. ↓*kontrakt*, ↑*atrakce*, ↓*trakt*.

kontrakt 'smlouva', *kontraktace*. Z pozdnělat. *contractus* 'smlouva, stažení', což je původně přič. trp. od *contrahere* 'stahovat, táhnout spolu' (viz ↑*kontrakce*).

kontrapunkt 'vedení několika samostatných hudebních linií', *kontrapunkt*. Ze sřlat. *contrapunctum*, původně z *punctus contra punctum* 'nota proti notě' (viz ↑*kontra* a ↓*punktík*).

kontrast 'protiklad, opak', *kontrastní*, *kontrastovat*. Přes něm. *Kontrast* z it. *contrasto* od *contrastare* 'stát proti sobě' z lat. *contrā* (↑*kontra*) a *stāre* 'stát'. Srov. ↓*status*, ↑*konstatovat*.

kontribuce 'nucený příspěvek, daň', *kontribuční*. Z lat. *contribūtiō* od *contribuere* 'přispívat, připojit' z *con-* (↑*kom-*) a *tribuere* 'rozdělovat, prokazovat' od *tribus*, což byl původně 'jeden ze tří oddílů římského národa'. Dále viz ↓*tribut*, ↓*tribuna*.

kontrola, *kontrolní*, *kontrolovat*, *kontrolor(ka)*, *zkontrolovat*, *překontrolovat*. Přes něm. *Kontrolle* z fr. *contrôle* ze střfr. *contrerôle*, vlastně 'protiseznam', z *contre-* z lat. *contrā-* (↑*kontra*) a *rōle* 'svitek, seznam' (viz ↓*role*¹).

kontroverze 'spor', *kontroverzní*. Z lat. *contrōversia* tv. od *contrōversus* 'proti sobě otočený' z *contrō-* (jiný tvar od *contrā*, viz ↑*kontra*) a *versus*, což je původně přič. trp. od *vertere* 'otáčet, obracet'. Srov. ↑*averze*, ↑*diverze*, ↓*verš*.

kontryhel 'bylina s okrouhlými zubatými listy'. Asi z něm. *Gunderheil* 'popenec (druh poléhavé byliny)', z názvu této rostliny (Jg) pak přeneseno (asi Preslem) na jinou.

kontumace 'výsledek stanovený v neprospěch nedostavivší se strany (ve sportu)', *kontumační*, *kontumovat*. Z lat. (*iūdicāre*) in *contumāciam* '(odsoudit) v nepřítomnosti' (vlastně 've vzdoru') od *contumācia* 'zatvrzelost, vzdor'

z *con-* (↑*kom-*) a odvozeniny od *tumēre* 'dmout se'.

kontura 'obrys'. Přes něm. *Kontur* z fr. *contour* od fr. *contourner* 'obehnat, zkroutit' vlivem it. *contorno* od *contornare* 'ohraničovat, dělat obrys' z vlat. **contornāre* z *con-* (↑*kom-*) a lat. *turnāre* 'točit, soustružit'.

kontušovka 'druh kořalky'. Z polštiny, srov. p. *kontuszowy* 'týkající se p. zvyků v 17. a 18. st.' od *kontusz* 'součást polského kroje', původně 'šlechtický kabát se šosy a rozstříženými rukávy'.

konvalinka, *konvalinkový*. Ve starší č. *konva(l)ilium*. Z lat. (*lilium*) *convallium* '(lilie) údolí' od *convallis* 'údolí, úval' z *con-* (↑*kom-*) a *vallis* tv.

konvence 'úmluva, zvyklost', *konvenční*. Z lat. *conventiō* 'dohoda, úmluva, schůze' od *convenire* (přič. trp. *conventus*) 'scházet se, shodnout se, hodit se' z *con-* (↑*kom-*) a *venire* 'přicházet'. Srov. ↓*konvent*, ↓*prevence*, ↑*invence*.

konvent 'sbor řeholníků'. Z lat. *conventus* 'schůze, shromáždění', což je původně přič. trp. od *convenire* (viz ↑*konvence*).

konvergence 'sbíhání, sblížování', *konvergentní*. Z nlat. *convergentia* od pozdnělat. *convergere* 'směřovat k sobě' z *con-* (↓*kom-*) a lat. *vergere* 'chýlit se, směřovat'.

konvertovat 'změnit (např. víru, elektrický proud ap.)', *konverze*, *konvertita*, *konvertor*. Z lat. *convertere* 'obracet, změnit' z *con-* (↑*kom-*) a *vertere* 'obracet, točit'. Srov. ↑*kontroverze*, ↑*averze*.

konverzace 'rozmluva', *konverzovat*, *konverzační*. Přes fr. *conversation* z lat. *conversātiō* '(společenský) styk' od *conversāri* 'otáčet se, meškat' od *conversus*, což je přič. trp. od *convertere* (viz ↑*konvertovat*).

konvexní 'vypouklý'. Z lat. *convexus* 'klenutý, svedený dohromady' od *convehere* 'svázet' z *con-* (↑*kom-*) a *vehere* 'vézt'. Srov. ↓*vehíhl*.

konvice. Viz ↑*konev*.

konvoj 'řada dopravních prostředků (s ozbrojeným doprovodem)'. Z fr., stfr. *convoi* ze stfr. *convoyer* z vlat. **conviäre* z *con-* (↑*kom-*) a lat. *viäre* 'cestovat' od *via* 'cesta'. Srov. ↓*viadukt*.

konzerva. Viz ↓*konzervovat*.

konzervativní 'lpící na tom, co je vžité, staré', *konzervativec*, *konzervatismus*. V politickém smyslu přes něm. *konservativ* z angl. *conservative* a to ze stflat. *conservativus* 'ochraňující, udržující (staré zvyky)' od lat. *conserväre* (viz ↓*konzervovat*).

konzervatoř 'střední odborná hudební a taneční škola', *konzervatorní*, *konzervatorist(k)a*. Z it. *conservatorio* 'hudební škola', původně 'výchovní ústav, sirotčinec', od *conservare* 'uchovávat, chránit' (viz ↓*konzervovat*). První výchovní hudební zařízení totiž vznikala při sirotčincích ap. (16. st.).

konzervovat 'uchovávat, chránit (před zkázou)', *konzervace*, *konzervační*, *konzerva*, *konzervátor*. Z lat. *cōserväre* 'zachovat, uchránit' z *con-* (↑*kom-*) a *serväre* 'hlídat, chránit'. Srov. ↓*rezervovat*, ↓*servis*.

konzílium 'poradní sbor (lékařů)'. Z lat. *cōnsilium* 'rada, porada' od *cōsulere* 'radit se, rokovat' (viz ↓*konzul*).

konzistence 'soudržnost, pevnost', *konzistentní*. Z lat. *cōnsistentia* '(pevné) složení' od *cōnsistere* 'postavit se, zakládat se' z *con-* (↑*kom-*) a *sistere* 'stavět'. Srov. ↓*konzistoř*, ↓*rezistence*, ↑*asistovat*.

konzistoř 'církvní poradní sbor'. Ze stflat. *consistorium* tv. z lat. *cōnsistorium* 'shromaždiště, císařská

rada' od *cōnsistere* 'společně (se) stavět, postavit se' (viz ↑*konzistence*).

konzola, **konzole** 'nosník, podpora záclonových tyčí', *konzolka*. Přes něm. *Konsole* z fr. *console* tv. a to snad zkrácením ze stfr. *consolateur* 'učitel, podpůrce', přeneseně 'podpůrný pilíř', od *consoler* 'těšit'. Z lat. *cōnsōlārī* tv. z *con-* (↑*kom-*) a *sōlārī* tv. Může to však být i lid. etym. (D2), snad spíš souvisí s fr. *sole* 'podkladní deska, pražec'.

konzul 'diplomatický úředník; jeden ze dvou nejvyšších úředníků volených ve starém Římě', *konzulát*, *konzulární*. Z lat. *cōsul* od *cōsulere* 'radit se, rokovat', původně 'shromáždit (senát)', z *con-* (↑*kom-*) a snad odvozeniny od ie. **sel-* 'vzít, uchopit'. Srov. však i lat. *exsul* 'vyhnanec' (↑*exil*). Dále srov. ↓*konzultovat*, ↑*konzilium*, ↑*konšel*.

konzultovat 'radit se (u odborníka)', *konzultace*, *konzultační*, *konzultant*. Z lat. *cōnsultäre* 'radit se, ptát se na radu' od *cōsulere* (přč. trp. *consultus*) tv. (viz ↑*konzul*).

konzumovat 'spotřebovávat', *konzumace*, *konzumační*, *konzum*, *konzumní*, *konzument*, *konzumentský*. Z lat. *cōnsūmere* tv. z *con-* (↑*kom-*) a *sūmere* 'vzít, požit' ze ↓*sub-* a *emere* 'brát, kupovat'. Srov. ↓*presumpce*, ↓*resumé*, ↓*promptní*.

kooperovat 'spolupracovat', *kooperace*, *kooperační*, *kooperativní*. Viz ↑*ko-*² a ↓*operovat*.

koopťovat 'přibrat (dalšího člena do voleného sboru)', *koopťace*. Z lat. *cooptäre* 'volbou doplňovat' z *co-* (↑*ko-*²) a *optäre* 'vybrat si, vyvolit'. Srov. ↓*opce*, ↑*adoptovat*.

koordinovat 'uvádět v soulad', *koordinace*, *koordinaceční*, *koordinátor*. Ze stflat. *coordinare* 'seřazovat' z *co-* (↑*ko-*²) a *ordinäre* 'řadit, pořádat' (viz ↓*ordinovat*).

kopa¹ 'šedesát kusů, hromada (sena ap.)'. Všesl. – p., str. *kopa* (tv., s./ch. *kōpa* 'kupa (sena)'). Psl. **kopa* je zřejmě odvozeno od **kopati* (↓*kopat*), příbuzné je asi lit. *kopà* 'písečná duna, masa', *kāpas* 'mohyla'. Původní význam tedy byl asi 'hromada nakopané země', pak 'hromada, kupa vůbec' a odtud 'početní jednotka (60 kusů)' jako pozůstatek starého šedesátkového počítacího systému. Nejasný je vztah ke ↓*kupa* – i přes velkou blízkost jde asi až o druhotné sblížení. Srov. ↓*kopec*.

kopa² (*veselá kopa*) 'veselý člověk'. Asi ze sthn. *kompān* 'druh' žertovným příkloněním ke ↑*kopa*¹ (Ma² pod *kumpān*). Dále viz ↓*kumpān*.

kopat, *kopnout*, *kop*, *kopáč*, *kopanec*, *kopaná*, *kopačka*, *kopanina*, *kopanice*, *kopaničář*, *nakopat*, *rozkopat*, *zkopat*, *vykopat*, *výkop*, *zakopat*, *zákop*, *zákopový*, *okopat*, *okop*, *překopat*, *pokopat*, *prokopat*, *přukopník*, *příkop*, *odkopnout*, *odkop*, *ukopnout* aj. Všesl. – p. *kopač*, r. *kopát*, s./ch. *kōpati*, stsl. *kopati*. Psl. **kopati* je příbuzné s lit. *kapóti* 'sekat', stpr. *enkopts* 'zakopaný', ř. *skáptō* 'kopu, okopávám' i *kópiō* 'tluču, strkám' (srov. ↓*synkopa*), arm. *kop'em* 'tluču, sekám' z ie. *(s)*kop-* (a jeho variant) 'obdělávat ostrým nástrojem'. Ve slov. původně 'obdělávat půdu', v zsl. pak i 'tlouci nohou'. Vzhledem k řečtině (viz výše) mají někteří za to, že rozlišení těchto významů je již ie. (Ma²). Srov. ↓*kopí*, ↑*kopa*¹. ↓*štípat*.

kopec, *kopeček*, *kopcovitý*. Odvozenina od stč. *kop* 'hora', což je mužský tvar ke ↑*kopa*¹. Srov. ↓*kopěčák*.

kopejka 'setina rublu'. Z r. *kopějka* a to asi od *kop'jó* (viz ↓*kopí*), protože na ní byl původně vyobrazen car držící kopí (15. st.).

kopí, *kopinatý*, *kopiník*. Všesl. – p. *kopia*, r. *kop'jó*, s./ch. *kōplje*, stsl. *kopije*. Psl. **kopje* je odvozeno od

**kopati* (↑*kopat*), původně to byl asi 'ostrý (pracovní) nástroj', pak 'bodná zbraň'. Podobné útvary jsou v lit. *kaplys* 'sekyra', sthn. *heppa* aj. (dnes *Hippe*) 'zahnutá dýka', ř. *kopis* 'sekera, nůž, šavle'. Srov. ↓*oštep*.

kopie 'napodobenina, další exemplář'. Ze stílat. *copia* 'opis' z lat. *cōpia* 'hojnost, zásoba, množství' z *co-* (↑*ko-*) a odvozeniny od *ops* 'moc, síla, bohatství'. Srov. ↓*kopírovat*, ↓*optimální*.

kopinatý 'připomínající tvarem kopí'. Viz ↑*kopí*.

kopírovat, *kopírovač*, *kopírka*, *okopírovat*, *překopírovat*, *zkopírovat*. Z něm. *kopieren* tv. a to ze stílat. *copiare* 'opisovat' (viz ↑*kopie*).

kopist 'dřevěný nástroj na mísení těsta'. P.d. *kopyšc*. r.d. *kopysí*, s./ch.d. *kōpīst* 'holeň'. Psl. **kopystb* je asi odvozeno od **kopati* (↑*kopat*), i když příp. *-ystb* je velmi nezvyklá. Snad i proto došlo v č. ke změně *y>i* (podle ↓*list*, ↓*kořist* ap.).

kopr, *koprový*, *koprovka*. Všesl. – p. *kopr*, str. *koprō* (r. *ukrōp*), s./ch. *kōpar*, stsl. *koprō*. Psl. **koprō* není příliš jasné. Snad je lze vyvodit z ie. **kuopro-* odvozeného od **kuēp-* 'vydávat vůni či zápach', od něhož je i lit. *kvėpti* 'vdechnout', *kvāpas* 'dech, vůně, aroma'. Pojmenování vy odrazilo aromatické vlastnosti rostliny. Srov. ↓*kopřiva*, ↓*koprnět*, ↓*kypět*.

kopra 'bílá hmota z jádra kokosových ořechů'. Z port. *copra* a to z malajského *kopparah* 'kokos'.

kopretina, *kopretinový*. U Jg *kopřetina*. Preslův výtvar, jeho motivaci však neznáme. Snad ke ↑*kopr*.

koprnět 'trnout, dřevěnět', *zkoprnělý*. Nář. i 'neupřelivě čekat'. Příbuzné je jen sln. *koprněti* 'bažit, silně toužit' a asi i b.d. *kōprja se* 'chystat se'. Snad odvozeno od **koprō* (↑*kopr*) v původ-

ním významu 'pára, vůně, zápach', vývoj významu slovesa by mohl být 'vydechovat' → 'silně toužit' (srov. ↑*dychiti*) → 'dřevěnět (tužbou, úžasem ap.)', snad v č. i s vlivem slovesa ↑*brmēt*.

koprodukce 'společná produkce', *koprodukční*. Z angl. *co-production* z *co-* označujícího 'sdílení něčeho' (srov. *co-pilot* 'druhý pilot', *co-holder* 'spoludržitel') z lat. *co-* (↑*ko*-²) (v lat. jen před samohláskou), dále viz ↓*produkce*.

kopřiva, *kopřivový*, *kopřivka*. Všesl. – p. *pokrzywa*, r. *krapiva*, s./ch. *kopriva*. Psl. asi **kopriva*, i když se rekonstruuje i **kropiva* (Ma², HK) a spojuje se s ↓*kropiti* v původním významu 'přelévát vroucí vodou', protože takto se kopřivy před upotřebením upraveny (srov. ↓*loukrop*). Foneticky se však zdá věrohodnější přesmyk *kopr-* > *krop-* (v p. *pokr-*) než naopak, slovo se pak dá dobře odvodit od **koprā* (i tam došlo ve vsl. k přesmyku, viz ↑*kopr*). Obě rostliny byly v kuchyni i léčitelství hojně užívány, ale přesná motivace jejich spojení není jistá.

koptít. Viz ↓*koptěný*.

kopulace 'pohlavní spojení', *kopulovat*. Z lat. *cōpulatiō* 'spojení, svazek' od *cōpulāre* 'spoutávat, spojovat' od *cōpula* 'pouto, pojítka' z *co-* (↑*ko*-²) a **apula* od **apere* 'připojovat', doloženého jen v příč. trp. *aptus* 'připojený, připevněný'. Srov. ↑*adaptovat*, ↓*kuplíř*.

kopule 'klenba ve tvaru polokoule', *kopulovitý*. Přesmykem samohlásek z *kupole* a to z it. *cupola* tv. z pozdnělat. *cūpola*, což je vlastně zdobnělina od *cūpa* 'sud, bečka'. Srov. ↑*kbelík*, ↑*koflík*.

kopyto, *kopytko*, *kopytník*, *kopytnatý*. Všesl. – p. *kopyto*, r. *kopyto*, s./ch. *kōpito*. Psl. **kopyto* se vykládá buď od ↑*kopat* (HK), tedy 'to, čím se kope', nebo z ie. názvu kopyta **kop-*, který je v něm. *Huf*, angl. *hoof* (A4) a sti.

šaphá- (A1) (ve slov. by byla 'tvrďá' varianta s *k-*) (Ma²). V obou případech je třeba počítat rovněž s neobvyklou příp. *-yto* (stejná je snad v ↓*koryto*).

kor, **kór** přísl. zast. ob. 'obzvlášť'. Z něm. *gar* 'velice, docela, příliš' od adj. *gar* 'hotový, dovařený, dodělaný' z germ. **garwa* 'hotový, připravený', jehož původ není jistý.

koráb, *korábový*. Všesl. (kromě sln.) – p. *korab*, r. *korábl'*, s./ch.st. *kōrab*, stsl. *korabl'b*. Psl. **korab* & **korabā* je málo jasné. Snad jde o domácí útvar související s psl. **korbb* 'koš' (viz ↓*krabice*), srov. i č. nář. *koráb* 'vykotlaný kmen'. Původní význam snad lze rekonstruovat jako 'něco spleteného (ve tvaru koryta ap.)'. Genetické spojení s f. *kárabos*, *karábion* 'loď' (Ma²) naráží na pozdní doložení a zjevnou sekundárnost tohoto významu v f. (původní význam je 'langusta, rak'), lze však připustit možnost výpůjčky z f.

korán 'základní náboženská kniha islámu'. Z ar. *qur'ān*, doslova 'čtení od *qara'a* 'číst, recitovat'.

korba 'ohrazený vršek vozu'; ob. expr. 'urostlý, podsaditý člověk'. Z it. *corba* 'koš' (možná přes něm. *Korb* tv.) z lat. *corbis* tv. Přenesený expr. význam asi na základě představy 'hranatosti' (srov. *hrana* v téměř významu). Srov. ↓*korveta*, ↓*korbel*, ↓*krabice*.

korbel 'dřevěná nádoba na pivo', *korbtěk*. Ze stítn. *kōrbel*, což je zdobnělina od *corp*, sthn. *korb* 'pletená nádoba' z lat. *corbis* (viz ↑*korba*). Původně asi 'opletená láhev (na víno)' (HK).

kord 'bodná zbraň'. P. *kord*, r. *kórdu*, sln. *kordec*. Východiskem je per. *kārd* 'nůž', k nám asi přes maď. *kard* (Ma²).

kordon 'ochranný řetězec bezpečnostních složek'. Z fr. *cordon* 'šňůra, tkanice' od *corde* 'provaz' z lat.

chorda 'struna' z ř. *chordé* tv. Srov. †*klavichord*.

korec 'stará dutá a plošná míra'. Stč. *kořec* tv. i 'nádoba'. Všesl. – p. *korzec*, r.d. *koréc*, s./ch.d. *kòrac*, stsl. *korěcb*. Psl. **korěcb* je nejspíš odvozeno od **kora* (↓*kūra*), původně tedy asi '(větší) nádoba z kůry', odtud pak vymezení nádoby určité velikosti jako duté míry (kolem 100 litrů) a konečně i plošné míry (plocha osetá tímto množstvím obilí).

korek, *korkový*. Z něm. *Kork* ze šp.st. *alcorque* 'boty s korkovou podrážkou' z ar.-šp. *al-qurq* tv. (*al-* je člen) a to nejspíš z lat. *cortex* 'kůra, lýko, korek'. Srov. ↓*kūra*.

korekce 'oprava', *korektní* 'správný, slušný', *korektor(ka)*, *korektorský*, *korektura*, *korigovat*, *zkorigovat*. Z lat. *corrēctiō* 'oprava, napravení' od *corrigerē* (příč. trp. *corrēctius*) 'opravovat, rovnat' z *com-* (†*kom-*) a *regere* 'řídít, spravovat'. Srov. †*dirigovat*, ↓*rekce*.

korelace 'souvztažnost', *korelační*. Z lat. *correlātiō* 'vzájemný vztah, souvislost' z *com-* (†*kom-*) a *relātiō* 'vztah' (viz ↓*relace*).

korepetice 'nacvičování či opakování pěveckých a baletních úloh', *korepetitor*, *korpetovat*. Ze střlat. *correpetitio* od *correpetere* 'opakovat (s někým)' z lat. *com-* (†*kom-*) a *repetere* 'znovu směřovat, opakovat' (viz ↓*repetice*).

korespondovat 'dopisovat si; být v souladu', *korespondence*, *korespondenční*, *korespondent(ka)*. Ze střlat. *correspondere* (možná přes fr. *correspondre*) z lat. *com-* (†*kom-*) a *respondēre* 'odpovídat, vzájemně slíbit' z ↓*re-* a *spondēre* '(slavně) slíbit'. Srov. ↓*respondent*, ↓*sponzor*.

koriandr 'druh koření'. Z lat. *coriandrum* z ř. *koriannon* neznámého původu.

korida 'býčí zápasy'. Ze šp. *corrída* (*de toros*) 'běh, závod (býků)' od *correr* 'běžet' z lat. *currere* tv. (viz ↓*koridor*).

koridor 'chodba, průchod'. Přes něm. *Korridor* z it. *corridore* tv., původně 'běžec', od *correre* 'běžet' z lat. *currere* tv. Srov. †*korida*, †*exkurze*, †*konkurence*.

korigovat 'opravovat'. Viz †*korekce*.

kormidlo, *kormidelník*, *kormidelnický*, *kormidlovat*, *zakormidlovat*. Přejato za obrození z r. *kormálo* tv. odvozeného od *kormá* 'zad' lodi' (s./ch. *kíma*, stsl. *krōma* tv., v zsl. chybí). Psl. **korma* je nejspíš příbuzné s ř. *kormós* 'osekaný kmen, tyč', východiskem je ie. *(s)ker- 'řezat'. Původně tedy šlo asi o primitivní veslo, jímž se ze zádi lodi řídil směr plavby. Srov. ↓*kūra*.

kormorán 'velký vodní pták'. Z fr. *cormoran* a to z *corp* 'havran' z lat. *corvus* tv. a střř. **marenc* 'mořský' odvozeného od lat. *mare* germ. příp. -*ing*. Srov. stejně tvořené lat. *corvus marinus* tv.

kormoutit, *zkormoucený*. Viz †*ko-* a ↓*rmoutit*.

kornatět 'tvrdnout na povrchu (o cévách ap.)', *kornatění*. Od adj. *kornatý* 'ztvrdlý, jakoby pokrytý kůrou', viz ↓*kūra*.

kornet¹ 'nižší jezdecký důstojník (v 16.–18. st.)'. Z fr. *cornette* 'jezdecký praporec' od *corne* 'roh' (podle tvaru) z lat. *cornū* tv. Srov. ↓*kornet*².

kornet² 'druh žesťového nástroje'. Z it. *cornetto*, což je zdrobnělina od *cornò* 'roh' z lat. *cornū* tv. Srov. †*horna*, †*kornet*¹, ↓*kornout*.

kornout, *kornoutek*. Stč. *kornút*. Asi z lat. *cornūtus* 'rohatý' od *cornū* 'roh'. Srov. i fr. *cornet* 'kornout'. Srov. †*kornet*².

korodovat. Viz ↓*koroze*.

koronární 'věnčitý (o tepně); zabývající se léčením akutních srdečních příhod'. Ze střlat. *coronarius* od lat. *corōna* 'věnec' z ř. *korónē* 'kruh (u dveří ap.)'. Viz ↓*koruna*.

koroptev, *koroptvička*. Stč. *kuroptva*, p. *kuropatwa*, r. *kuropátka*, s./ch.st. *kuroptva*. Psl. **kuropŕty*, gen. *kuropŕtve*, je stará složenina, jejíž první část odpovídá našemu ↓*kur*, druhá pak je odvozena od stejného základu jako ↓*pták*. Spojení první části s lit. *kūrti* 'běžet', lat. *currere* tv. (Ma²) se obvykle nepřijímá, i když slovtvorná paralela je v ↑*drop*.

korouhev, *korouhvička*. Stč. *korúhev*, *korúhva*. Všesl. – p. *chorągiew*, r. *chorúgv*, s./ch.st. *horugva*, stsl. *chorągy*. Psl. **chorągy* je výpůjčka, jejíž původ není jistý. Většina autorů dosud dávala přednost výkladu z mong. *oronyo* 'prapor', nadějnější se však (vzhledem k typickému zakončení na -y, srov. ↑*církev*, ↑*konev*) zdá přejetí z germ. **hrungō*, srov. gót. *hrugga* 'tyč'.

koroze, *koroz(iv)ní*, *korodovat*, *zkorodovat*. Z pozdnělat. *corrōsiō* od lat. *corrōdere* 'vyhlodat, rozežrat' z *com-* (↑*kom-*) a *rōdere* 'hlodat'. Srov. ↑*eroze*.

korporace 'sdružení, spolek', *korporační*. Ze střlat. *corporatio* od *corporare* 'sdružovat' od lat. *corpus* 'tělo'. Srov. ↓*korpuletní*.

korpuletní 'tělnatý', *korpuvence*. Z lat. *corpulentus* tv. od *corpus* 'tělo'. Srov. ↑*korporace*, ↓*korpus*.

korpus 'hlavní část (dortu, hudebního nástroje ap.); ucelený soubor jevů', *korpusový*. Z lat. *corpus* 'tělo, těleso, soubor'. Srov. ↑*korporace*, ↑*korpuletní*, ↓*korzet*.

korumpovat. Viz ↓*korupce*.

koruna, *korunka*, *korunní*, *korunový*, *korunovat*, *korunovace*, *korunovační*. Z lat. *corōna* 'věnec, královská ozdoba

hlavy' z ř. *korónē* 'kruh (u dveří ap.)' od *korōnos* 'zahnutý'. Původně věnec z ratolestí či květů jako ozdoba při slavnostech či cena vítězů, pak odznak moci. Význam 'peněžní jednotka' je ze starých rakouských mincí, na nichž byla panovnická koruna. Další přenesené významy 'vyvrcholení', 'rozvětvená část stromu' ap. jsou metafory.

korund 'tvrdý nerost'. Přes něm. *Korund* z angl. *corundum* a to z tamilského *kurandam* 'rubín'.

korupce 'úplatkářství', *korupční*, *korumpovat*, *zkorumpovaný*. Z lat. *corruptiō* 'zkažení, podplacení' od *corrumpere* (přič. trp. *corruptus*) 'zmařit, zkazit, upláct' z *com-* (↑*kom-*) a *rumpere* 'zlomit, zrušit'. Srov. ↑*erupce*, ↑*bankrot*.

korveta 'menší válečná loď', *korvetní*. Přes něm. *Korvette* z fr. *corvette* a to buď z lat. *corbūta* 'nákladní loď' či střniz. *corver* 'rybářský člun'. V obou případech nakonec dojdeme k lat. *corbis* 'koš', šlo tedy původně o loď krytou košatinou (viz i ↑*korba*).

koryfej 'přední osobnost (vědy ap.)'. Z lat. *coryphaeus* 'přední osobnost, náčelník' z ř. *koryfaios* 'vrchní; vůdce, hlava' od *koryfē* 'temeno, vrchol'.

koryš. Preslův výtvor podle nlat. *crustaceum* od lat. *crūsta* 'kůra, skořápka'. Srov. ↓*krusta*, ↓*kůra*.

koryto, *korytko*. Všesl. – p. *koryto*, r. *korýto*, s./ch. *kòrito*, stsl. *koryto*. Psl. **koryto* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s psl. **kora*, **korьcb* (viz ↑*korzec*, ↓*kůra*) (HK) či přímo s výchozím ie. *(s)ker- 'řezat' – původní význam by pak byl 'předmět vydlabaný z neloupané klády (s kůrou)' (slovtvorně srov. ↑*kopyto*). Méně pravděpodobné je členění na *ko-ryto* z ↑*ko-* a odvozeniny od **ryti* (↓*ryt*), s motivací 'to, co je vyryto, vydlabáno' (srov. podobně ↑*kadlub*).

korzár 'námořní lupič', *korzářský*, *korzářství*. Přes něm. *Korsar* z it. *corsaro* tv. a to ze střlat. *corsarius* od lat. *cursus* 'běh, jízda, plavba' od *currere* 'běžet'. Srov. ↓*korzo*, ↓*kurs*, ↓*kurýr*.

korzet 'šněrovačka'. Z fr. *corset*, což je zdrobnělina k střf. *cors* (dnes *corps*) 'tělo' z lat. *corpus* tv. Srov. ↑*korpus*, ↑*korpulentní*, co do významu srov. i naše *živůtek*.

korzo 'promenáda', *korzovat*. Z it. *corso* 'široká městská třída, původně 'běh, jízda na koni', z lat. *cursus* tv. Srov. ↓*kurs*, ↑*korzár*.

kořalka, *kořalkový*, ob. hanl. *kořala*. Z p. *gorzałka* od *gorzec* (viz ↑*hořet*) (Ma², HK).

kořen, *kořínek*, *kořenový*, *kořenový*, *kořenatý*, *kořenáč*, *kořenářka*, *kořenářský*, *kořenářství*, *kořenit*, *zakořenit*, *vykořenit*. Všesl. – p. *korzeń*, r. *kóřen*¹, ch. *kõrijen*, stsl. *korenb*. Psl. **korenb* má zřejmě nejbliže k lit. *kēras* 'pařez, lodyha, stonek', *kerėti* 'roznústat se, větvit se', stpr. *kirno* 'keř' a ovšem i psl. **kǫrǫ* (↑*keř*). Další souvislosti nejisté, dosud přehlížená je možnost spojení s ie. *(s)ker- 'kroutit, ohýbat' (stejná motivace je u stč. *krč* 'pařez', srov. ↓*krčma*). Ob. expr. význam 'člověk, který za jiné platí' je prý kalk za něm. *Wurzen* tv. (Ma²). Srov. i ↓*koření*.

koření, *kořenit*, *kořeněný*, *okořenit*. Vlastně původně 'sušené kořinky', podobně je blízko něm. *Wurzel* 'kořen' a *Würze* 'koření'.

kořist, *kořistník*, *kořistnický*, *kořistnictví*, *kořistit*, *ukořistit*, *vykořistovat*, *vykořistovatel*. Všesl. (kromě luž.) – p. *korzyśc*, r. *korýst*¹, s./ch. *kõrist*, stsl. *koristb*. Psl. **koristb* má více výkladů, nejpřijatelnější se zdá vyjít od slovesa **ko-ristati* z ↑*ko*-1 a **ristati*, srov. r.st. *ristát* 'běžet', stsl. *ristati* 'obíhat'. Snad původně 'obíhat, shánět (dohromady)'.

kořit, *pokořit*, *pokořitel*, *pokora*, *pokorný*. Všesl. – p. *korzyć*, r. *korít*¹, s./ch. *kõriti*, stsl. *koriti*. Psl. **koriti* nejspíš souvisí s lot. *karināt* 'dráždit', sthn. *harawēn* 'vysmívat se', lat. *carināre* tv., ir. *caire* 'pohana' i ř. *kárnē* 'trest', vše od ie. **kar-* 'hanit, kárat' (viz i ↑*kárat*).

kos, *kosice*, expr. *kosák*. Všesl. – p., r.d. *kos*, s./ch. *kôs*. Psl. **kosb* se obvykle spojuje s ř. *kópsichos* tv. (bylo by tedy z **kop-s-*) (Ma², HK), základ obou slov možná bude onom. původu. Význam 'smělý, chytrý chlapík' podle jeho nebojácnosti.

kosa, *kosičtě*, *kosit*, *pokosit*, *nakosit*, *skosit*. Všesl. – p. *kosa*, r. *kosá*, s./ch. *kõsa*, stsl. *kosa*. Psl. **kosa* se obvykle spojuje s lat. *castrāre* 'klestit' (viz ↑*kastrovat*), střf. *cess* 'kopí', ř. *kežzõ* 'štipu, rozsekávám', sti. *sásati* 'řeže', vše z ie. **kes-* 'řezat' (ve slov. se ztvrdnutím počátečního k- (A1)) (Ma²), časté je však i spojování s ie. **kes-* 'škrábat aj.' (viz ↑*česar*) (HK). Srov. ↓*kosý*.

kosatec. Od ↑*kosa* (podle podoby jeho listů).

kosatka 'úzká trojúhelníková plachta; dravý kytovec'. Dřívější je zřejmě název kytovce (již u Jg). Slovtvorně vychází z č.st. *kosatý* 'podobající se kose' (viz ↑*kosa*), jde tu o podobu charakteristické hřbetní ploutve tohoto savce, stejná motivace je i u plachty.

kosinus. Uměle z ↑*ko*-2 a ↓*sinus*.

kosman 'drobná jihoamerická opice'. Od č.st. *kosma* 'chomáč vlasů či chlupů' (podle prodloužených chvostků na boltcích). Viz ↓*kosmatý*.

kosmatý 'chlupatý, zarostlý'. Všesl. – p. *kosmaty*, r. *kosmátyj*, s./ch. *kõsmat*, stsl. *kosmatb*. Psl. **kosmatb* je odvozeno od **kosmā*/**kosma* 'vlasy, srst', jež souvisí s **kosa* 'kštica' od ie. **kes-* (viz ↑*česar*).

kosmetika 'péče o vzhled pleti, vlasů ap.', *kosmetický, kosmetička*. Z fr. *cosmétique* a to z ř. *kosmētikē (téchnē)* '(umění) zdobení' od *kosmēō* 'pořádám, zdobím'. Srov. ↓*kosmos*.

kosmo- 'týkající se vesmíru'. Srov. ↓*kosmologie*, ↓*kosmonaut*. ↓*kosmodrom*. Viz ↓*kosmos*.

kosmodrom 'základna pro start raket do vesmíru'. Viz ↑*kosmo-* a ↑*drom*.

kosmologie 'nauka o vesmíru'. Viz ↑*kosmo-* a ↓*logie*.

kosmonaut, kosmonautka, kosmonautický. Z ↑*kosmo-* a ř. *naútēs* 'plavec' od *náō* 'plynu, teču'. Viz i ↑*astronaut*.

kosmopolitismus 'světobčanství', *kosmopolita, kosmopolitický*. Z fr. *cosmopolite* 'světobčanský, žijící v různých zemích' od ř. *kosmopolitēs*, doslova 'občan světa', z *kósmos* (↓*kosmos*) a *politēs* 'občan' (viz ↓*politika*).

kosmos 'vesmír', *kosmický*. Z ř. *kósmos* 'řád, úprava, vesmír, svět'. Srov. ↑*kosmetika*, ↑*kosmopolitismus*, ↑*kosmo-*.

kosodřevina. Z p. *kosodrzewina*, *kosodrzew* a to asi podle něm. *Krummholz* tv. (z *krumm* 'křivý' a *Holz* 'dřevo') (Ma²). Srov. ↓*kosy*.

kost, kůstka, kostička, kostní, kostěný, kostnatý, zkostnatělý, kostice, kosticový, kostnice, kostlivec, vykostiit. Věsl. – p. *košć*, r. *koś*, s./ch. *kōst*, stsl. *koŝt*. Psl. **koŝb* se obvykle spojuje s lat. *os*, alb. *asht*, ř. *ostéon*, sti. *ásthi-*, chet. *haštāi-* tv., vše z ie. **ost(i)-* (Ma², HK), problematické je ovšem vysvětlení psl. *k-* (podobným příkladem je ↓*koza*). Nejspíš lze uvažovat o kontaminaci (D4) – v úvahu přichází ie. základ, z něhož vzešlo lat. *costa* 'žebro', či kořen **kes-* (viz ↑*česat*, ↑*kosa*). Srov. ↓*kostka*, ↓*kostrč*, ↓*kostival*, ↓*kostra*, ↓*košťál*, ↓*osten*.

kostel, kostelík, kostelíček, kostelní, kostelník, kostelnice, kostelnický. Z č. do slk. a pol. (*kościół*), odtud i do vsl. Přejato (snad přes sthn. *kastel*) z pozdnělat. *castellu(m)* 'pevnost, tvrz, hrad', což je zdrobnělina od lat. *castrum* tv. Kostel původně býval součástí hradního komplexu a také vzhledem (věž, ohrazení zdí) se hradu do jisté míry podobal. Srov. ↑*kastelán*.

kostival 'druh léčivé byliny'. Jen č., slk. a hl. Asi polokalk podle něm. *Beinwell* (*Bein* 'kost', druhá část se vysvětluje z *wallen* 'srústat') (HK), podobný je ř. název byliny *sýmfyton*, doslova 'srústání' (používalo se jí na zlomeniny i na otevřené rány). Vyloučeno není ani čisté domácí tvoření od slovesa *valiti* (↓*valit*) (Ma²).

kostka, kostička, kostkový, kostkovaný, kostkovat. Slk. *kocka* (s přesmykem *st-ts*), p. *kostka*, r. (*igrál* 'naja') *koŝt'*, s./ch. *kōčka*. Psl. **koŝtraka* je zdrobnělina ke **koŝb* (↑*koŝt*) – jako hrací kostky totiž původně sloužily hlezenní kosti (srov. ↑*hlezno*). Odtud pak přeneseno na kostku, krychli vůbec.

kostra, kosterní, kostrový, kostroun. Ve významu 'skelet' jen č. a slk., vytvořil Presl ke ↑*koŝt*. Významy v jiných slov. jazycích (r.d. 'druh trávy, druh ryby' i r. *koštěr* 'hromada dřeva ap.') svědčí o jiné motivaci, nejspíš od kořene **kes-* 'česat, škrabat' (srov. ↑*koŝt*, ↓*kostrč*, ↓*koŝtrbatí*).

koŝtrbatý. Původně 'vlasatý, rozčuchaný' (Jg), srov. i č.st. a slk.st. *koŝtrba, koŝtruba* 'rozčuchanec', r.d. *kōŝtrub* tv. Psl. asi **koŝtrōba*, **koŝtrōba* je odvozeno od **koŝtra* (↑*koŝtra*) s jasně převládající motivací od kořene **kes-* (srov. ↑*koŝt*, ↓*kostrč*, ↓*koŝtrba*, ↑*česat*).

kostrč 'poslední obratle páteře'. Stč. *koŝtręc*, slk. *koŝtrč* tv., r. *koŝtręc* 'spodní část křížové kosti', vedle toho však v r.d. i 'nesvázaný snop', 'druh trávy', 'žebro

koně' aj. Psl. **kostrъcb* je odvozeno od **kostra* (↑*kostra*), na významech je dobře vidět dvojitý motivace útvarů od psl. **kostr-*: jednak od **kostb* (↑*kost*), jednak od kořene **kes-*. V č. a slk. je navíc pravděpodobná kontaminace (D3) s ↓*trčet* (viz i ↓*kostrč*).

kostým, *kostýmový*, *kostýmní*, *kostýmovaný*, *kostýmář(ka)*. Přes něm. *Kostüm* z fr. *costume* a to z it. *costume* '(dobový) oděv, kroj', původně 'zvyk, obyčej' od lat. *cōnsuetūdinem*, což je ak. od *cōnsuetūdo* tv. od *cōnsuēcere* 'zvykat si' z con- (↑*kom-*) a *suēscere* tv.

kosý, *koso-*, *úkos*. Všesl. – p. *kosy*, r. *kosój*, s./ch. *kōs*, *kōs*. Psl. **kosъ* souvisí s **kosa* (↑*kosa*), původní význam je 'seříznutý, skosený'.

koš, *košík*, *košíček*, *košatý*, *košatěti*, *košatina*. Všesl. – p. *kosz*, r.d. *koš*, s./ch. *kōš*, stsl. *košъ*. Psl. **košъ* se tradičně vyvozuje z ie. **k^has-jo-* (A3, B3), z něhož je příp. -(s)lo- odvozeno i lat. *quālum* tv., zdrobněle *quasillum* (Ma², HK). Podle jiných výkladů od ie. **kes-* 'česat, škrabat ap.' (viz ↑*česat*) s významem 'pletená nádoba k česání plodů'.

košer adj. 'předpisově připravený, nezávadný (původně o mase u Židů)'. Z jidiš *koscher* a to z hebr. *kāšer* 'způsobit, podle předpisů'. Širší význam 'jsoucí v pořádku, náležitý' ze studentské řeči.

košíková, *košíkář(ka)*, *košíkářský*. Podle angl. *basketball* (viz ↑*basketbal* a ↑*koš*).

košile, *košílka*, *košílový*, *košílarý*. Stč. *košule* (C1). Všesl. – p. *koszula*, r.d. *košulja*, s./ch. *kōšulja*. Psl. **košul'a* je výpůjčkou z lat. *casula* 'plášť s kapucí' (asi severoit. prostřednictvím), význam 'svrchní oděv' je doložen ještě v r.d.

košťál, *košťálový*. Jen č.: slk. *košťal* znamená 'hrubá kost', což je význam

původnější. Expr. tvoření příp. -'ál od ↑*kost* (Ma², HK).

koště, *košíátko*. Jen č. Zkrácením z *košíště* ze stč. *koščišče*, *choščišče*, *chvoščišče*, *chvostišče* aj., odvozenin od ↑*chvost*.

koštovat zast. ob. 'ochutnávat', *okoštovat*, *košťýř*. Z něm. *kosten* tv., jež souvisí s lat. *gustāre* (viz ↑*gusto*) i naším ↓*kusit*.

kóta 'nadmořská výška bodu (na mapě); označení hodnoty akcie na burze', *kótovaný*, *kótovat*. Z fr. *cote* a to z lat. *quota* (*pars*) 'kolikátá (část)' od *quotus* 'kolikátý'. Srov. ↓*kvóta*, ↓*kvocient*.

koťe, *koťátko*. P. *kocię*, r. *koťenok*, s./ch.st. *koče*. Psl. **koťe* je odvozeno od **korъ* (viz ↑*kocour*, ↑*kočka*).

kotec 'menší chlívek ap.'. Stč. *kotec* 'budka, kupecký stánek', p. *kojec* (ze st. *kocięc*), r.d. *koťec*, s./ch. *kōtac*. Psl. **koťecъ* je zdrobnělina od **korъ* (stč. *koť* 'bouda pro trhovce'), jehož další souvislosti nejsou zcela jasné. Asi přibuzné s av. *kaia-* 'mítnost, komora' (vykládá se i jako přejetí z írán.) (HK), nápadně blízká slova jsou i v germ. jazycích (angl. *cot* 'kůlna, stáj', *cote* 'kurník, kotec'), jejich vztah k slov. slovům však není jasný (Ma²). Někteří spojují i s lat. *casa* 'chatrč, bouda' a ir. *cathir* 'město' od ie. **kat-* 'plést'. Srov. ↑*chata*, ↑*chatrč*.

kotel, *kotlík*, *kotelní*, *kotelna*, *kotlář*, *kotlářna*, *kotlina*. Všesl. – p. *kociol*, r. *koťel*, s./ch. *kōtao*, stsl. *koťelъ*. Psl. **koťelъ* je stará výpůjčka z germ., nejspíš z gót. **kaitils* (doložen gen. pl. *kaitilē*, srov. i něm. *Kessel*, angl. *kettle* tv.), což je zase přejetí z lat. *catillus*, zdrobnělina od *catinus* 'mísa, talíř'.

-kotit (*překotit*). Stč. *koťiti* 'kácet', p.d. *kocić*, r. *katít* tv. Psl. **koťiti* nemá snadný výklad. Snad lze spojit s ir. *cathid* 'vrhá, metá', lat. *catēia*

'druh kopí', možná i ř. *katá* 'dolů' – vše by bylo od ie. **kat-* 'vrhat, rychle pohybovat (dolů)'. Mohlo by sem patřit i psl. **kotiti* 'vrhat mláďata' (v č. dnes jen o kočkách, ale dřív i o jiných mláďatech), vztah tohoto slova ke **koř* (↑*kocour*) však zůstává otázkou. Srov. ↑*káčet*, ↓*kotouč*, ↓*kotoul*, ↓*katálet*.

kotník, *kotníkový*, *kotníčkový*. Ve starší č. i *kot*, *kotek*, *kůtek* (Jg). Málo jasné. Je i č. nář. *kostka*, *kustka* vedle p. *kostka*, r.d. *kostók* tv. To nás nutí uvažovat o vypadnutí -s- v č. (jako v ↓*kotř*, ↓*kotrba*), které je však zde hůře vysvětlitelné. Snad jde tedy spíš o přejetí ze střdn. *kote* 'kost, kostka' (dnes *Köte* 'zadní část nohy koně či dobytka') (Ma²).

kotouč, *kotouček*, *kotoučový*. Jen č. a slk. (*kotůč*), úzce spojeno s ↓*kotoul*, přesný způsob tvoření však není jasný.

kotoul. Jen č. Od slovesa *katoulet* (viz ↓*katálet*). Dřívě též ve stejném významu jako ↑*kotouč* (u Jg však ještě není). Srov. ↓*kotrmelec*.

kotrba ob. zhrub. 'hlava'. Z původního *kostrba* 'rozčuchaná hlava' (Ma²), viz ↑*kostrbatý*. Srov. i ↓*kotř*.

kotř 'druh houby'. Stč. *kořec*, *kořtec*. Stejného původu jako ↑*kostrč*, srov. i nář. významy 'rozsocha', 'chrastí, trs', 'jednoduché kormidlo', které mají společný základ 'něco trčíciho, roztrpeného' (Ma²), proto došlo ke kontaminaci s ↓*trčet*.

kotrmelec. Základ je jistě stejný jako v ↑*kotoul*, v další části došlo k různým expr. přetvořením a kontaminacím, srov. nář. *kotelec*, *kotrlec*, *kotrbelec* (ke ↑*kotrba*?) či dokonce *koprdelec* (k ↓*prdel*) (Ma²).

kotva, *kotevní*, *korviště*, *kovit*, *zakotvit*. P. *korwa*, ukr. *kítva*, s.Jch. *kđtva*, stsl. *korška*. Psl. **koty* (gen. *koťove*) je odvozeno od **koř* (↑*kocour*,

↑*kočka*) s metaforickým přenesením (na základě podobnosti s kočičími drápy). Otázkou je, zda tato metafora vznikla u Slovanů samostatně, či zda je to kalk z něm. (srov. něm. *Katz-anker* tv.).

kouč 'trenér (v některých kolektivních hrách)', *koučovat*, *koučování*. Z angl. *coach* tv., původně 'kočár, dostavník, autobus' (viz ↑*koči*). Odtud ve studentském slangu 'soukromý učitel, doučovatel' a následně 'instruktor, trenér'.

koudel 'vyčesaná vlákna při zpracování lnu, konopí ap.', *koudelevý*, *koudelník*. Všsl. – p. *kądział*, r. *kudél'*, ch. *küdjelja*, s. *küdelja*. Psl. **kǫděl*, **kǫděl* se obvykle spojuje s **kǫdrǫ* aj. (viz ↓*kudrna*), podrobnosti však nejsou jasné. Mimo slov. nemá přesvědčivé souvislosti. Srov. i ↑*chundel*, ↑*kadeř*.

koukat, *kouknout*, *kukadla*, *kukátka*, *kukuč*, *rozkoukat se*, *zakoukat se*, *odkoukat*, *okoukat (se)*, *okouknout*, *prokouknout*, *vykouknout*, *vykuk*. Jen v č., slk. a luž., nejspíš přejetí z něm. *gucken*, *kucken* nejasného, snad onom. původu. Srov. citosl. *kuk*.

koukol 'druh plevelu'. Všsl. – p. *kąkol*, r. *kúkol'*, s.Jch. *kúkolj*. Psl. **kąkolb* je disimilovaná podoba zdvojeného onom. základu **kol-kol-*, který je např. v r. *kolokól* 'zvon' (rostlina má zvonkovité květy). Velmi blízká slova jsou lit. *kañkulis* tv., *kañkalas* 'zvon', u nichž však je podezření na přejetí ze slov.

koule, *kule*, *kulka*, *kulička*, *kuličkový*, *kulový*, *kulovnice*, *kulatý*, *kulatina*, *kulečník*, *koulař(ka)*, *koulet*, *přikoulet*, *odkoulet*, *skoulet*, *kulit*, *vykulit*, *překulit (se)*, *odkulit (se)*, *přikulit (se)*, *koulovat (se)* aj. Stč. *kule*, *kúle*, slk. *guľa*, p., luž. *kula* jsou výpůjčky ze střhn. *küle* (v nestaženě podobě *kugel(e)*), dnes *Kugel* tv.), u pak vychází z ie. **geu-* 'ohýbat, klenout'.

koumat, *koumák*, *zkoumat*, *vy(z)koumat*, *výzkum*, *pro(z)koumat*, *průzkum*, *přezkoumat*. Slk. *skúmať*, *ukr. skumaty*. Podobné útvary jsou lot. *gaumēt* 'pozorovat', gót. *gaumjan* tv., stíh. *goumen* 'dávat pozor' (Ma²), ale vztah k nim není jasný. Na druhé straně, jde-li o slovo staré (což není zcela jisté), lze vycházet z ie. *(s)keu- 'vnímat smysly' (viz ↑čítí). V každém případě se zdá, že původní podoba byla se s- (v č. zaměněno za z-), mylným odpojením domnělé předpony pak vzniklo *koumat* aj.

koupat (se), *koupací*, *koupaliště*, *koupeľ*, *koupeľna*, *vykoupat (se)*, *zkoupat*. Všesl. – p. *kąpać* (*się*), r. *kupát(sja)*, s./ch. *kúpati (se)*, stsl. *pokopati sę*. Psl. **kopati* je málo jasné. Snad lze přijmout výklad spojující slovo s psl. názvem ↑*konopí* (Ma², HK). Podle této domněnky se v parní lázni konopí sušilo, případně se jeho semena sypala na rozpálená kamna, což mělo omamné účinky (doloženo u sousedních Skytů). Soudí se tedy, že tento termín neznamenal pouhé 'koupání ve vodě', ale že šlo o rituální očistu. Po ztrátě etymologických souvislostí došlo k redukci **konop-* > **konp-* > **kqp-*.

koupit. Viz ↓*kupovat*.

kouřit, *kouření*, *kouř*, *kouřový*, *kuřák*, *kuřácký*, *kuřáctví*, *kuřárna*, *kuřivo*, *vykouřit*, *zakouřit si*, *pokuřovat*, *podkuřovat*. Všesl. – p. *kurzyć*, r. *kurít'*, s./ch. *kúriti* 'topit' (tak i slk. *kúrit'*), stsl. *kuriti sę*. Psl. **kuriti* se obvykle spojuje s lit. *kūrti* 'topit, rozdělovat oheň', gót. *hauri* 'uhlí', stisl. *hyrr* 'oheň', rekonstrukce ie. kořene je však problematická (**kour-*, **kur-*, **k^uer?*).

kousat, *kousavý*, *kousnout*, *zakousnout*, *prokousnout*, *ukousnout*, *překousnout*, *skousnout*, *skus*, *pokousat*, *vykousat*, *předkus*, *kusadlo*, *zákusek* aj. Všesl. – p. *kąsać*, r. *kusát'*, s./ch. *kúsati*. Psl. **kqsati* má nejbliže k lit.

kąsti (z **kand-ti*, 1. os. přít. *kandū*) tv. a vykládá se jako s-ové intenzivum z **konđ-sati* (A7,B5,B7) (Ma², HK). Možná jde o bsl. inovaci, další přibuzenství (sti. *khádati* 'jí, žvýká') není jisté. Srov. ↓*kus*, ↓*kusy*, ↑*část*.

kout¹, *koutek*, *zákoutí*, *pokoutní*. Všesl. – p. *kat*, r. *kut*, s./ch. *kūt*. Psl. **kqtō* je nejspíš ze stejného základu jako lit. *kaĩpas* tv., ř. *kampė* 'ohyb, zakřivení' i lat. *campus* 'pole, prostranství', původně 'zátoka, záhyb', z ie. **kamp-to-* (A9,B7) od **kam-p-* 'ohýbat'. Jiný výklad spojuje s ř. *kanthós* 'oční koutek', což rovněž nelze vyloučit (HK, Ma²). Srov. ↑*kanton*, ↑*kantýna*.

kout². Analogicky (D1) vytvořený infinitiv ke *kuju*, *kuješ*, viz ↓*kovat*.

kouzlo, *kouzelný*, *kouzlit*, *kouzelník*, *kouzelnický*, *kouzelnictví*, *vykouzlit*, *okouzlit*, *okouzlující*. Stě., slk. *kúzlo*, hl. *kuzlo*, těžko oddělit i p. *gusta* (mn.) 'kouzla'. Jen zsl., málo jasné. Snad totožné s r.d. *kúzló* 'kovářské řemeslo' souvisejícím s ↑*kovati* – možnost takového přenesení dosvědčuje stsl. *kovō* 'zlé rozhodnutí, úklady, spiknutí' od téhož základu, srov. i č. *kout pikle*. Původně tedy jen ve významu negativním.

kovat, *kování*, *kovaný*, *kov*, *kovový*, *kovář*, *kovářský*, *kovářství*, *kovárna*, *kovadlina*, *okovat*, *okov*, *přikovat*, *ukovat*, *vykovat*, *podkova*, *kujný*, *okuje*. Všesl. – p. *kuć* (p.d. *kowac'*), r. *kovát'*, s./ch. *kòvati*, stsl. *kovati*. Psl. **kovati* (1. os. přít. **kujq*) je přibuzné s lit. *káuti* (1. os. přít. *káuju*) '(za)bít', sth. *houwan* (něm. *hauen*) 'bít, kácet, sekat' (srov. ↑*havíř*). dále i lat. *cūdere* 'tlouci, kovat', ir. *cuad* 'bít', toch. B *kau-* 'zabíjet', vše od ie. **kou-*, **kāu-* 'bít' (B1) (Ma², HK). Srov. ↑*kouzlo*, ↓*kjy*.

kovboj 'americký pasák dobytka', *kovbojský*, *kovbojka*. Z am.-angl.

cowboy z *cow* 'kráva' (viz ↑*hovado*) a *boy* 'chlapec' nejistého původu.

koza, *kozí*, *kozel*, *kozlí*, *kozlík*, *kůzle*, *kozinka*. Všesl. – p. *koza*, r. *kozá*, s./ch. *kōza*, stsl. *koza*. Obvykle se spojuje s lit. *ožṽs* 'kozel', *ožk̃a* 'koza', stper. *azak*, sti. *ajā-*, *ajikā-* tv. z ie. **aǵ-*, **āǵ-* tv. (A1), problémy však dělá objasnění slov. náslovného *k-* (srov. podobný problém u ↑*kost*, Ma², HK). Proto se uvažuje o přejetí ie. slov z ttat. jazyků, kde se objevují formy jako *áčkü*, *káčü*, *kāzā* (formy s *k-* jsou druhotné, vzniklé přesmykem). Zeměpisné rozšíření zmíněných ie. slov této domněnce vyhovuje. Srov. ↓*kūže*, ↓*kozlík*.

kozák 'druh houby'. Asi přenesením z *kozák* 'pasák koz', k označením hub podle lidských profesí srov. ↑*koloděj*, *kovář* ap.

kozák² 'člen jihoruských jízdnic oddílů, jejich potomek; ostřílený člověk', *kozákčý*. Z ukr. *kozák*, r. *kazák* a to z ttat. *kazak* 'svobodný, nezávislý člověk, dobrodruh' (odtud i jméno země *Kazachstán*) (Ma², HK). Sem patří i název tance *kozáček* a název vysokých bot *kozačky*.

kozelec 'poloha, při níž jsou dolní končetiny svázány s horními'. Obměna nář. podob *kotelec*, *kotrlec* (viz ↑*kotrmelec*) s příkloněním ke *kozel* (viz ↑*koza*).

kozlík 'druh léčivé byliny'. Přeneseně podle zápachu, který vydává (viz ↑*koza*). *Kozlík* na kočáře asi podle něm. *Kutscherbock* (*Kutsche* 'kočár', *Bock* 'kozel'), původně sedátko za vozem pro sloužící (HK).

kozoroh, **kozorožec**. Stará složenina (již csl. *kozorožecъ*), kalk za lat. *capricornus* tv. (*capru* 'koza' a *cornū* 'roh'). Viz ↑*koza* a ↓*roh*.

koželuh 'zpracovatel surových kůží', *koželušský*. Vlastně 'ten, kdo louhuje kůže', viz ↓*kūže* a ↓*louh*. K podobnému

typu činitelských jmen srov. ↑*drvoštěp*, ↑*koloděj*.

kožich, *kožíšek*, *kožešník*, *kožešnictví*, *kožešina*. Všesl. – p. *kožuch*, r. *kožúch*, s./ch. *kōžuch*. Psl. **kožuchъ* je odvozeno příp. *-uchъ* od **koža* (viz ↓*kūže*).

kra. Ve stč. 'kus horniny'. P. *kra*, ukr. *ikra*, r.d. *ikrá*. Psl. asi **ʸkra*, totožné s ↑*ʸjakra*, pč. **ʸkra* se zánikem pobočné slabiky (srov. ↓*mít*). Původní společný význam by mohl být 'hrouda, chuchvalec'.

krab, *krabí*. Z něm. (původně dněm.) *Krabbe* tv., jež se nápadně podobá ř. *kárabos*, lat. *carabus* tv. (srov. ↑*karavela*, ↑*koráb*). Uvažuje se však i o domácím původu něm. slova z ie. **gerbh-* 'řezat, škrabat', srov. něm. *kerben* 'dělat vruby'. Příbuzné je jistě něm. *Krebs* 'rak'.

krabatý 'hrbolatý, vrásčitý', *krabatit*. Od č.st. a nář. *krabiti* 'vraštit, křivit', r. *koróbit*', ukr. *koróbyty* tv. Psl. **korbiti* 'křivit, ohýbat' je odvozeno od stejného základu jako ↓*krabice*.

krabice, *krabička*, *krabicový*, *krabicovitý*. Str. *korobica*, sln.st. *krabica*, stsl. *krabica* 'schránka, košík'. Psl. **korbica* (B8) je odvozeno od **korba*, **korba* 'koš', jež má velmi blízko k lat. *corbis* tv. Vykládá se buď jako přejetí z lat. (odtud je i něm. *Korb* tv.), nebo – vzhledem k příbuzným slovům ve slov. (viz ↑*krabatý*, ↓*škraboška*) – jako paralelní vývoj z ie. *(s)*korbh-*, *(s)*kerbh-* 'křivit, ohýbat'. Srov. i ↑*korbu*.

kráčet. Iterativum (opětovací sloveso) ke *kročit* (viz ↓*krok*) s náležitým dloužením (B5), srov. např. ↓*máčet* – ↓*močit*.

krádež. Viz ↓*krást*.

krahujec 'druh dravého ptáka'. P. *krogulec*, s./ch. *kràgüj*, stsl. *kragui* (chybí ve vsl.). Psl. **korǵujь* je zřejmě výpůjčka z ttat. jazyků, srov. stštur.

qyrqaj 'sokol vycvičený k lovu', kumánské *korqaj* 'druh jestřába' aj.

krach 'úpadek, bankrot'. Z něm. *Krach* tv. od *krachen* 'praskat, třeskat' onom. původu.

kraj, *krajní*, *krajnost*, *krajový*, *krajský*, *krajan*, *krajánek*, *krajanský*, *okraj*, *okrajový*, *krajina*, *krajinný*, *krajinka*, *krajínář*. Všesl. – p., r. *kraj*, s./ch. *kráj*, stsl. *krai*. Psl. **krajb* je odvozeno od **krojiti*, případně **krajati* (↓*krojiti*, ↓*krájeti*), původní význam byl vlastně 'to, co se okrajuje, konec ukrojeného', z toho pak 'hranice, lem' a konečně i '(vzdálená) země, území' (k tomu srov. ↑*končina* či r. *straná* 'země') (Ma², HK). Dále srov. ↓*krajáč*, ↓*krajíc*, ↓*krajka*.

krajáč 'velký široký hrnec na mléko'. Podle nápadných širokých okrajů (aby se z něj dala dobře sbírat smetana) (Ma²). Viz ↑*kraj*.

krájet, *kráječ*, *nakrájet*, *pokrájet* aj. Iterativum (opětovací sloveso) od ↓*krojiti*.

krajíc, *krajíček*. Asi zdĺoužením z původního *krajec* (tak i v slk.) z **krajьcb* (B6). Význam nejspíš 'z kraje uříznutý kus chleba' (Ma²).

krajina. Viz ↑*kraj*.

krajka, *kraječka*, *krajkový*, *krajkářka*. Od ↑*kraj*, vlastně 'ozdoba okraje šatů'.

krajta 'velký had škrtič'. Jen č., novější, nejasné.

krákat¹ 'vydávat zvuk *krá*', *krákorat*. Všesl., onom., podobné útvary jsou i v jiných ie. jazycích – lit. *krōkti* 'chroptět', lat. *crōcāre*, *crōcīre* 'krákat' aj.

krákat² 'tahat za vlasy'. Původně *krákat* a to od *křák* 'keř, trs' (srov. u Jg *bujný křák vlasův*) od ↑*keř* (Ma²).

krakorec 'nosný dřevěný trám s ozdobným zakončením'. Dříve *krakolec*, *krakolec*. Z něm. *Kragholz* tv. z *Kragen* 'krk' a *Holz* 'dřevo' (vlastně nese ozdobnou hlavu trámu).

kraksna ob. 'starý opotřebený stroj ap.'. Z něm. nř. *Kraxe* 'núše', přeneseně (asi pod vlivem onom. slova typu *krachen* 'praskat') i 'starý rozviklaný stroj', 'zchátralý dům', 'stará žena' ap. Něm. slovo je ze slov., viz ↓*krosna*.

král, *královský*, *království*, *královna*, *králevic*, *královat*. Všesl. – p. *król*, r. *koról*, s./ch. *kráľ*, stsl. *kral'ь*. Slov. **korl'ь* bylo přejato v samotném konci psl. období (přelom 8. a 9. st.) z franckého *Kar(a)l* (B8), jména nejmocnějšího vladaře epochy Karla Velikého. Srov. podobně i ↑*čisař*.

králíček 'druh ptáka'. Podle lat. *rēgulus*, což je zdobnělina od *rēx* 'král' (viz ↑*král*) (má na hlavě jakousi korunku) (Ma²).

králík, *králíček*, *králíkárna*, *králíčina*. Kalk podle střhn. *küniclin* tv. (dnes něm. *Kaninchen*), jež bylo lid. etym. (D2) chápáno jako zdobnělina od *künic* 'král' (dnes *König*, srov. ↑*kněz*), i když je to přejetí z lat. *cuniculus* 'králík' neznámého, možná neie. původu.

krám hov. 'obchod; stará bezcenná věc', *krámek*, *kramář*, *kramářský*. Ze střhn. *Kram* 'prodejní bouda, prodejní zboží, vystavené sukno', jež nemá jasný původ.

kramflek ob. 'podpatek'. Asi z něm. *Krampe* 'kovová skoba (ve tvaru U)' a *Fleck* 'záplata, příštípek, místo aj.'.

kramle ob. 'tesařská skoba'. Z něm. *Klammer* tv. od *klemmen* 'svírat'.

krápat. Iterativum (opětovací sloveso) od ↑*kropit* s náležitým zdĺoužením v kořeni. Srov. ↓*krapet*.

krapet subst., přísl. Jen č., stč. *krapet* 'kapka'. Od psł. **krapati* (↑*krápat*).

krápník, *krápníkový*. Novější (Presl), od ↑*krápat* (vzniká odpařováním ze skapávající vody obsahující vápenec).

kras 'vápencové území s jeskyněmi, krápníky ap.', *krasový*. Z názvu jisté vápencové oblasti v dnešním Slovinsku (*Kras*), jenž je asi původu ilyrského. Něm. *Karst* je přes polatinštělé *carsus*.

krása, *krásný*, *kráska*, *krasavec*, *krasavice*, *kraslice*, *krášlit*, *zkrášlit*, *okrášlit*, *okrasa*, *okrasný*, *přikrášlit*. Stč. *krása* 'lesk, krásá, červeň'. Všesl. – p. *krasa* 'krása, barva (zvláště červená)', r. *krasá* 'krása' (ale *krásnyj* 'červený'), s./ch. *krasôta*, stsl. *krasa* tv. Psł. **krasa* znamenalo původně asi 'lesk, červeň, barva ohně' a v tomto smyslu se dá nejspíš spojit s psł. **kresati* (↓*křesat*). Méně pravděpodobná je příbuznost s lat. *crassus* 'tlustý, silný' či lit. *grōžis* tv. (Ma², HK).

krást, *krádež*, *kradný*, *ukrást*, *vykrást*, *nakrást*, *okrást*, *přikrást se*, *rozkrádat*, *vkrádat se* aj. Všesl. – p. *krášć*, r. *krasti*, s./ch. *krásti*, stsl. *krastii*. Psł. **krastii* (z **krad-ii* (A5)) nemá jasné ie. souvislosti. Obvykle se spojuje s lot. *krāt* 'sbírat, hromadit', lit. *krātu* 'hromadit, nakládat' z ie. **krā(u)-* 'pokládat na sebe, skrývat aj.' (srov. i ↓*krýti*) (HK).

krášlit. Viz ↑*krása*, ale *-i-* není příliš jasné. Stč. bylo *krášliti* i *krásiti* 'zdobit, krášlit' (srov. *kraslice* 'malované velikonoční vejce').

-krát (ve spojení s číslovkou) přísl. P. *kroc*, s./ch.st. *krāt*, stsl. *kratъ*, *kraty*. Psł. **kortъ* (B8) odpovídá lit. *kaĩtas* tv., blízkce příbuzné je psł. **kortokъ* (↓*krátký*). Výchozím ie. kořenem je *(*s)ker-t-* 'sekat'. Původní význam 'něco odděleného, oddílného' je stejný i v synonymním **razъ*, srov. slk. *dva razy*, r. *dva rāza* (viz ↓*ráz*, ↓*řezat*).

kráter 'jícen sopky; velká jáma'. Z lat. *crāter* z ř. *krātēr* tv., původně 'měsidlo, džbán' (podle podoby), od *keránnyimi* 'mísím'. Srov. ↑*keramika*.

krátký, *kratičký*, *krátkost*, *krátit*, *zkrátit*, *ukrátit*, *krátko-*. Všesl. – p. *krátki*, r. *korótkij*, s./ch. *krátak*, stsl. *kratokъ*. Psł. **kortokъ* (B8) (doslova 'uříznutý') souvisí s lit. *kiĩsti* 'sekat, řezat', *kartiũs* 'hořký (= řezavý)', lat. *curtus* 'krátký' (z toho něm. *kurz* tv.), ir. *cert* 'malý, drobný', vše z ie. *(*s)ker-t-* 'řezat'. Srov. ↑*řta*, ↑*-krát*, ↓*kůra*.

kraul 'druh plaveckého stylu', *kraulovat*, *kraulař*, *kraulařský*. Z angl. *crawl* tv., původně 'plazit se, lézt', skandinávského původu (stisl. *krāfla* tv.).

kráva, *kravička*, *kraví*, *kravský*, *kravín*, *kravinec*, *kravina*. Všesl. – p. *krowa*, r. *koróva*, s./ch. *kráva*, stsl. jen adj. *kravii*. Psł. **korva* má nejbliže k lit. *kārvė* tv., dále je asi příbuzné stpr. *curwis* 'vůl', *sirwis* 'srnec', lat. *cervus* 'jelen', wal. *carw* tv., vzdáleněji i něm. *Hirsch* tv., ř. *keras* 'rohatý' aj., vše od ie. **ker-* 'roh, výběžek na těle' (A1), původní význam tedy byl 'rohaté zvíře'. Psł. *k-* místo náležitého *s-* (k tomu srov. ↓*srna*) se vysvětluje keltským vlivem. Možné však je i spojení se stí. *čarvati* 'přežvykuje' (Ma²).

kravál ob. 'hluk, povyk'. Z něm. *Krawall* nejistého původu. Snad ze stílat. *charavallium* (vedle *chalvaricum*, *charavaria*) 'kočičina, nelibozvučná směsice zvuků' (srov. fr. *charivari* tv.) z pozdnělat. *caribaria* z ř. *karēbaria* 'těžkost, bolest hlavy' (označuje vlastně následek hluku) z *kārē* 'hlava' a *barýs* 'těžký' (srov. ↑*baryton*).

kravata, *kravatový*. Přes něm. *Kravatte* z fr. *cravate* a to podle fr. jména Chorvatů *Croate*, dříve *Cravate*. Chorvatští žoldnéři ve fr. službách nosili v 17. st. šátek uvázaný kolem krku, tuto

módu převzali fr. důstojníci a v 18. st. se kravata stala součástí pánského oděvu. Samotné jméno slovanského etnika (psl. **Chorvata*) je nejspíš fránského původu.

krb, *krbový*. Jen č., ale zřejmě staré (psl. **kərbā*?). Obvykle se spojuje s lat. *carbō* 'uhlí', významově nejbliže je něm. *Herd* 'krb, ohniště', angl. *hearth* tv., vše od ie. **ker-* 'hořet, pálit'. Srov. †*karbanátek*, †*křesat*.

krkálek expr. 'malá místnost'. Dříve v širším použití 'chatrný domek', 'malý, špatný mlýn', 'nevýnosný statek' ap. (Jg). Zdá se, že význam 'špatný mlýn' byl původní a že slovo je onom. původu, napodobující hrkání mlýnského kola (Ma²).

krčít, *pokrčít*, *přikrčít*, *skrčít*, *skrček*, *skrčenic*. P. *kurczyk*, r. *kórčiti*, sln. *křčiti*. Psl. **kərčiti* vychází z ie. *(*s*)*ker-k-* 'krčit, kroutit, ohýbat', kam patří i lat. *circus* 'kruh', ř. *kirkos* 'obruč, kroužící pták' (srov. †*circus*). Dále viz †*křeč*, †*krk*.

krčma. Všesl. – p. *karczma*, r.st. *korčma*, s./ch. *křčma*, stsl. *kráčьmica*. Psl. **kərčьma* nemá jednoznačný výklad, snad lze odvodit od **kərčiti* 'klučit les' (srov. místní jméno *Krč*), to pak od **kərčьb* 'pařez' stejného původu jako †*krčít*. Původní význam by pak byl 'stavba na vykloučeném místě'.

kreace 'výtvar. tvoření', *kreativní*, *kreativita*. Z lat. *creātiō* od *creāre* 'tvořit, rodit'. Srov. †*kreatura*.

kreatura hanl. 'stvára, stvoření'. Ze střlat. *creātūra* tv. od lat. *creāre* 'tvořit, rodit' (srov. †*kreace*).

kredenc. Přes něm. *Kredenz* z it. *credenza* tv., původně 'ochutnávka jídla předem', vlastně 'důvěra', z vlat. **crēdentia* tv. od lat. *crēdere* 'věřit'. Původně tedy 'ochutnávka jídla na důkaz, že není otrávené' (srov. stč. *kredencovati* tv.), potom 'servírovací

stolek' a konečně 'skříň na potraviny'. Srov. †*kredit*.

kredit 'úvěr', *kreditní*. Přes něm. *Kredit* z it. *credito* 'půjčka' z lat. *crēditum*, což je původně přič. trp. od *crēdere* 'důvěřovat, půjčovat'. Srov. †*kredenc*, †*krédo*, †*akreditovat*.

krédo 'přesvědčení, vyznání'. Přeneseně z *Krédo*, což je modlitba vyznání víry (Věřím v Boha) a část mše. Podle prvního slova modlitby *crēdō* 'věřím' od *crēdere* 'věřit'. Srov. †*kredenc*, †*kredit*.

krejcar. Z něm. *Kreuzer*, což je odvozenina od *Kreuz* 'kříž' (původně mince, na které byl vyražen kříž). Srov. †*kříž*.

krejčl, *krejčová*, *krejčovský*, *krejčovství*. Stč. *krajčji* od *krájěti* 'krájet, stříhat' (†*krájjet*), srov. i p. *krawiec*, s./ch. *krōjáč* tv. Původně šlo o obchodníky se sukem, kteří sukno stříhali, případně z něj i šili (Ma²).

krejzl, zast. ob. 'široký nabíraný límeček', *krejzlík*. Z něm. *Kräusel*, což je zdromnělina od *Krause* tv. od *kraus* 'kudrnatý, řasnatý' z ie. **greus-* od **ger-* 'kroutit, vinout'.

krém, *krémový*, *krémovat*, *nakrémovat*. Z fr. *crème* ze stř. *creme*, které vzniklo kontaminací (D3) dvou slov různého původu – vlat. *crāma* 'smetana' původu keltského a ř.-lat. *chrīisma* 'mast' (viz †*křizmo*).

kremace 'zpopelňování mrtvol, pohřeb žehem', *krematorium*. Z lat. *cremātiō* 'spálení' od *cremāre* 'spalovat' od ie. **ker-* 'pálit', srov. †*krb*, †*křesat*.

krempa ob. 'okraj klobouku'. Z něm. *Krempe*, což je druhotvar ke *Krampe* 'skoba, hák', tedy vlastně 'zahnutý okraj klobouku'. Ve slově vězí týž ie. kořen **ger-* jako u †*krejzl*.

kremrole 'trubička plněná šlehačkou'. Z něm. *Kremrolle* z *Krem* (viz †*krém*) a *Rolle* (viz †*role*).

kreol 'potomek prvních šp. a port. přistěhovalců v Lat. Americe, starousedlý mišeneček'. Přes fr. *créole* a šp. *criollo* z port. *crioulo* tv., původně 'otrok narozený v domě svého pána', od *criar* 'roditi' z lat. *creāre* 'roditi, tvořit' (srov. ↑*kreace*).

krep 'látko se zvlněným povrchem', *krepový*. Z fr. *crêpe* tv. a to přes stfr. *crespe* z lat. *crispus* 'kudrnatý'. Srov. ↓*krepdešín*, ↓*krepšilon*.

krepdešín 'velmi jemná hedvábná látka', *krepdešínový*. Z fr. *crêpe de Chine*, vlastně 'čínský krep', viz ↑*krep*.

krepšilon 'zvlněný (kadeřený) silon', *krepšilonový*. Viz ↑*krep* a ↓*šilon*.

kreslit, *kreslený, kreslení, kreslicí, kreslič, kresliř, kreslárna, kresba, nakreslit, nákreš, vykreslit, výkres, prokreslit, zkreslit, zakreslit, pokreslit, obkreslit*. Přejato za obrození z p. *kreslič* tv. od *kresa* 'čára, čerta' a to z něm. *Kreis* 'kružnice, obvod'.

kretén 'blbec', *kreténský, kreténismus*. Z fr. *crétin* tv., což je původem nář. pokračování (Savojsko a jiné alpské oblasti) stfr. *crestien* 'křesťan' (fr. *chrétien*) z lat. *chrīstiānus* tv. (viz ↓*křesťan*). Náznaky na významový posun se poněkud liší, ale nejspíš šlo nejprve o eufemistické označení slabomyslných ('nemocný, chudák' = 'křesťan, člověk'), které pak bylo negativně přehodnoceno (srov. např. i ↑*idiot*, ↓*kripl*, ↑*debil* ap.).

krev, *krevní, krevnatý, krvavý, krvinka, krváčet, krvácivý, vykřváčet, zakrvácený, prokrvit, odkrvit, překrvit, zkrvavit, zakrvavit*. Všesl. – slk. *krv*, p. *krew*, r. *krov*', s./ch. *křv*, stsl. *krāvъ*. Psl. **kry/*krāvъ* souvisí s lit. *kraūjas*, stpr. *krawian* tv., stfr. *crú*, lat. *cruor* tv., f. *kréas* 'maso', av. *xrū-* 'syrové maso', sti. *kraviš-* tv., vše z ie. **krū-/*kreu-* 'krev, syrové maso'.

krevel 'červená železná ruda'. Přeslův překlad lat. *haematitus* (viz ↑*hematologie*) (podle červené barvy).

kreveta 'drobný mořský korýš', *krevetový*. Z fr. *crevette*, což je severofr. obměna slova *chevrette*, doslova 'kozička', od *chèvre* 'koza' z lat. *capra* tv.

krhavý 'mokvající (o očích)'. Paralela je pouze v sln. *křgav* tv., nepřiliš jasně.

krchov ob. 'hřbitov'. Z něm. *Kirchhof* tv., doslova 'kostelní dvůr', z *Kirche* 'kostel' a *Hof* 'dvůr'. Srov. ↑*hřbitov*, ↑*čirkev*.

kriket 'anglická pálkovací hra', *kriketový*. Z angl. *cricket* a to ze stfr. *criquet* 'kolík sloužící jako cíl nadhozů' z niz. *krick* 'hůl'. Podle jiného výkladu původně hra podobná hokeji a slovo odvozeno přímo ze stangl. *cricc* '(zahnutá) hůl'. Srov. ↓*kroket*.

kriminál, *kriminální, kriminálník, kriminalita, kriminalista, kriminalistický, kriminalistika, kriminálka, kriminalizovat*. Z něm. *Kriminal* tv. a to z lat. *crimīnālis* 'trestní' od *crīmen* 'zločin', původně 'obvinění, žaloba', tvořeného příp. *-men-* od ie. **krī-*, **ker-* 'křičet' onom. původu.

krinolína 'široká vyztužená sukně'. Přes fr. *crinoline* z it. *crinolina* tv. z *crino* 'žíně, vlas' a *lino* 'len'. Původně název tkaniny zpevněné žíněmi.

kripl ob. 'mrzák, idiot', *kriplovský*. Z něm. *Krippel* původu dněm. (srov. angl. *cripple* tv.), v základě vězí ie. kořen **ger-* 'kroutit, ohýbat'. Srov. ↑*krejzl*, ↑*krempa*.

kristiánka 'zatočení smykem při jízdě na lyžích'. Podle *Kristianie*, dřívějšího názvu norského města Oslo (Norsko je kolébku lyžování).

kritérium 'měřítko, hledisko pro srovnávání'. Z lat. *critērium* z ř. *kritērion*

'rozlišovací znamení' od *kritěs* 'soudce, posuzovatel'. Srov. ↓*kritický*, ↓*krize*.

kritický 'přísně hodnotící; vážný, rozhodný', *kritika*, *kritik*, *kritizovat*. Přes něm. *kritisch* z pozdnělat. *criticus* z ř. *kritikós* 'schopný úsudku, rozhodný' od *krínō* 'třídím, volím, soudím'. Srov. ↓*krize*, ↑*kritérium*.

krize 'těžká situace; rozhodný, vážný okamžik', *krizový*, *kritický*. Přes něm. *Krise* ze střlat. *crisis* z ř. *crisis* 'rozhodnutí, spor, zápas' od *krínō* (viz ↑*kritický*).

krk, *krček*, *krční*, *krkavice*, *krkovice*, *krkovička*. P. *kark*, s./ch.d. *křk*. Psl. **karkō* souvisí se sti. *křkāta*- tv. i galorom. *cricon* 'hrdlo', východiskem je ie. **křko-* 'krk' od *(s)*ker-k-* 'točit, kroutit' (srov. i ↑*krčít*, ↓*křeč*). Podobná motivace je i u jiných ie. názvů krku – srov. s./ch., sln. *vrāt* (srov. ↓*vrětř*) či něm. *Hals*, lat. *collum* z ie. **k^hel-* 'točit, kroutit'.

krkat ob. 'řihat', *krknout* (si). Všesl., onom. původu (srov. r. *kárkat* 'krákat', stsl. *krāknoti* 'hlesnout' i ↑*krákat*, ↓*krkavec*). V č. významově přikloněno ke ↑*krk*.

krkavec, *krkavčí*. Od onom. základu, viz ↑*krákat* a ↑*krkat*.

krmit, *krmení*, *krmě*, *krmný*, *krmič(ka)*, *krnivo*, *krmítko*, *krmelec*, *nakrmít*, *vykrmit*, *překrmít*, *přikrmít*, *pokrm*. Všesl. – p. *krmič*, r. *kormít*, s./ch. *křmíti*, stsl. *krēmīti*. Psl. **křmīti* od **křma* 'potrava, píče' nemá jednoznačný výklad. Snad z ie. *(s)*ker-m-* od *(s)*ker-* 'řezat' ve významu 'uříznutý kus jídla', případně 'posekaná píče'. Přesvědčivé ie. paralely však chybějí.

krnět, *zakrnět*, *zakrnělý*. R.d. *kornět*, sln. *krněti* tv., csl. *okřniti* 'zohavit'. Psl. **křněti* vychází z adj. **křnō*, jež je asi příbuzné s lot. *kuřns* 'hluchý', sti. *křnāti* 'zraňuje, zabíjí', vše z ie. **kř-no-*

'zmrzačený, pořezaný' od *(s)*ker-* 'řezat'. Srov. ↑*chromý*.

krubián. Viz ↑*grobián*.

crocan. Jen č. (slk. *moriak*), formální vztah ke ↓*krůta* není zcela jasný, stejně tak ani vliv něm. *Truthahn* tv. (HK, Ma²). Ve starší č. *indyán*, protože jeho domovem je Amerika (= 'Západní Indie'). V Evropě znám od 16. st.

kročej kniž. 'krok'. Stč. *kročěj* od *kročiti* (viz ↓*krok*).

croj, *crojový*, *crojovaný*. Stč. *croj* 'střih (šatů ap.)' (viz ↓*crojit*), potom 'šaty vůbec' a konečně 'charakteristický dobový či krajový oděv'. Srov. ↑*kostým*, kde byl vývoj víceméně opačný.

-**crojit**, *crojiti*, *nakrojiti*, *odcrojit*, *rozcroit*, *přecroit*, *vycrojit*, *zacrojit*. Psl. **crojiti* vychází z ie. *(s)*krei-* 'řezat, oddělovat, tříditi', k němuž patří i lit. *krijas* 'sítu', stangl. *hrider* tv., něm. *rein* (sthn. *hreini*) 'čistý', lat. *cernere* 'rozlišovat, rozeznávat' (srov. ↑*diskrémít*), ř. *krínō* 'třídím, volím' (srov. ↑*kritický*), vše pak je od hojně rozšířeného ie. kořene *(s)*ker-* 'řezat' (srov. ↑*kraj*, ↓*kůra*, ↑*koryto*, ↑*krmit*, ↑*krnět*, ↑*chromý* aj.)

krok, *krůček*, *crokovat*, *vcročit*, *vycročit*, *zacročit*, *zácrok*, *přecročit*, *přicročit*, *rozcroit* se, *rozcrok*, *rozcročný*, *pcročit*, *pcrok*, *pcrokový*, *nakročiti*, *ucročit*, *úcrok*. P. *crok*, r.d. *kórok* 'stehno, kýta', s./ch. *krāk* 'noha', *kōrāk* 'krok', nář. i *krāk* 'dlouhý' *crok*', csl. *krakō* 'holeň'. Slov. tvary (zvláště jsl.!) ukazují, že musíme počítat s psl. **korkō* (B8), **korakō* i **crokō*, toto rozruznění snad lze přičíst expresivitě slova. Příbuzné je asi lit. *kárka* 'část prasečí nohy' a snad i alb. *krāhē* 'ruka', vše nejspíš z ie. *(s)*ker-* 'kroutit, ohýbat'. Význam vývoje ve slov. by tedy byl 'ohěbná část těla' → 'noha' → 'krok'. Srov. ↑*krk*.

krokot 'hra, při níž se dřevěnou paličkou prohánějí koule mezi brankami'. Z angl. *croquet, croquet* a to asi ze stfr. *croquet*, zdobněji od *croc* 'hák' germ. původu. Srov. ↑*kriket*.

kroketa 'smažené tělísko z těsta ap.'. Z fr. *croquette* od *croquer* 'prskat, křupat' onom. původu.

krokev 'trám v krovu podírající nosnou konstrukci krytiny'. P. *krókiew*, r.d. *krókvá*, sln. *krókvá*. Psl. **kroky*, gen. **krokove* se zdá být nejspíš příbuzné s ↑*krok* (HK) – trámy do písmene A připomínají rozkročené nohy.

krokodýl, *krókodýl*. Přes lat. *crocodilus* z ř. *krókodílos* tv., jež se vykládá z *króké* 'oblázek, písek' a *drílos* 'červ', tedy vlastně 'písečný červ'. Původně asi 'ještěrka', později přeneseno na nilského krokodýla (srov. podobně i ↑*aligátor*).

krokus 'šafařán'. Z lat. *crocus* z ř. *krókos* tv., což je výpůjčka ze semitských jazyků (srov. ar. *kurkum*, hebr. *karkôm*), případně spolu s nimi převzala ř. toto slovo z nějakého maloasijského jazyka.

kromě přísl. předl. P.st. *krom*, *kromia*, r. *króme*, stsl. *kromě* 'daleko, mimo, bez', jinak v jsl. chybí. Psl. **kromě* se považuje za ustrnulý lokál sg. subst. **kroma* 'okraj, hrana' (srov. hl. *kroma*, r.d. *krómá* tv.). Příbuzné je lit. *kriūsti* 'hryzat, kousat', střhn. *schramme* 'skalní puklina' (něm. *Schramme* 'šrám, jízva'), střir. *screm* 'povrch, kůže', vše z ie. *(s)*krem*/*(s)*krom*- od *(s)*ker*- 'řezat'. Srov. ↑*kraj*, ↓*soukromý*, ↑*chromý*.

kronika, *kronikář*, *kronikářský*. Z lat. *chronica* (pl.) z ř. *chroniká* (*biblia*) '(knihy) dějin' od adj. *chronikós* 'týkající se času' od *chrónos* 'čas'. Srov. ↑*chronický*.

kropenatý. Od ↓*kropit*, vlastně 'pokropený (skvrnami)'.
kropit, *kropicí*, *kropenka*, *pokropit*, *skropit*, *zkropit*, *vykropit*. Věsl. – p. *kropič*, r. *kropít*, s./ch. *kròpiti*, stsl. *kropiti*. Psl. **kropiti* je nejspíš onom. původu (srov. ↑*kapat*), ze stejného základu (ie. **ker-p-*) je např. lat. *crepāre* 'chřestit, šumět', stl. *křpate* 'běduje, naříká'. Kvůli csl. **kropě* 'vodová polévka' (srov. i ↓*oukrop*) se někdy soudí, že původní význam byl 'polévat horkou vodou' (HK), argument to však není zcela přesvědčivý.

kros 'terénní závod', *krosový*. Z angl. *cross-(country)* 'přespolní závod (v běhu ap.)' z *cross* 'kříž, křížem' a *country* 'krajina'. Srov. ↑*cyklokros*, ↓*motokros*.

krosna 'vysoký batoh s kovovou konstrukcí; nůše'. Stč. *krósna*, *krósně* 'nůše'. Slk. *króšňa*, p. *króšna*, sln. *króšnja* tv., s./ch. *króšnja* a r.d. *króšnja* znamená 'koš'. Východiskem většiny tvarů je psl. **kosn'a*, č. podoba je však z původního **kosno* (pl. **kosna*), jež znamená ve slov. jazycích vesměs 'tkalcovský stav či jeho část' (tak i č. nář. *kosna*). Další výklad závisí na rekonstrukci původního významu – je možné vyjít z **krod-sno* (srov. stsl. *krada* 'hranice dříví') a původního významu 'dřevěná konstrukce' či z **krot-sno* (ie. **kret*- 'kroutit, vázat') a významu 'navíječ osnovy (na stavu)' (tak např. v b., s./ch.d.). Souvisí asi s ↓*křeslo*.

krotit, *krotký*, *krotitel*, *krotitelský*, *zkrotit*, *zkrotnout*. Dl. *chrošís* 'kastrovat', r.d. *krotít*, s./ch. *kròtiti*, stsl. *krotiti*. Psl. **krotiti* se většinou významově spojuje s prvotním způsobem krocení zvířat – kastrováním. Další výklady se různí vzhledem k různým způsobům kastrace – buď od ie. **kret*- 'tlouci', či **sker-t-* 'řezat', případně **kret*- 'kroutit' (podvazování varlat).

krouhat 'krájet na (kruhovitě) plátky', *nakrouhat*, *zkrouhnout*. Asi kontaminací (D3) *kroužit* (viz ↓*kruh*) a ↓*strouhat*.

kroupa (většinou v pl.) 'zrno zbavené slupky; kousek ledu jako forma srážek', *kroupový, krupka, krupice*. Všesl. – p. *krupa*, r. *krupá*, s./ch. *krúpa*. Psl. **krupa* je nejspíš příbuzné s lit. *kraupūs* 'hrubý, drsný', lat. *scrūpus* 'ostrý kámen', alb. *kripë, krypë* 'sůl', vše od ie. **krou-*, **kru-* 'dřít, bit'. Viz i ↓*krušný*.

kroutit, kroucený, kroutivý, zkroutit, zakroutit, vykroutit, výkrut, vykrucovat (se), odkroutit, překroutit, překrucovat, ukroutit aj. P. *kręcić*, r. *krutít*, s./ch. *krūtiti* 'škrubit, dělat tvrdým'. Psl. **krūtiti* nemá spolehlivé ie. protějšky. Jisté je jen, že souvisí s ↓*krutý* a pravidelným ablautovým střídáním (A6) s psl. **krętati* (csl. *krętati* 'ohýbat', č.st. *křátnout* 'vymknout, vyvrtnout' (Jg)). Prapůvodním východiskem asi bude ie. *(s)*ker-* 'kroutit, ohýbat'. Srov. ↑*kroutit*, ↑*krosna*.

kroužit. Viz ↓*kruh*.

krov, přikrov, krovky, podkroví. R.st. *krov*, s./ch. *króv*, stsl. *krōvъ*. Psl. **krovъ* z ie. **kroy-* je střídáním hlásek spojeno s **kryti* (↓*kryti*) z ie. **krū-* (B5), tedy 'to, co kryje'. Srov. ↓*rov* – ↓*ryt*.

krpál ob. '(strmý) kopec'. Původem slovo náf. od č.st. a náf. *krpěti* 'trčet, strmět', p. *karpić* 'dřepět, vysedávat', r. *corpét* tv. Ke stejnému základu snad patří i č.st. *krpatý* 'zakrslý', ie. souvislosti psl. **krp-* jsou však nejisté.

krtek, krtina, krtonožka 'druh hmyzu'. Stč. *krt*. Všesl. – p. *kret*, r. *krot*, s./ch. *křt*. Psl. **krto* nejspíš souvisí s lit. *kertūs, kertūkas, kirstūkas* 'rejsek' a vychází z ie. *(s)*ker-t-* 'řezat, dlabat ap.' (srov. psl. **čersti* 'sekát, dělat rýhy', viz ↑*črta*), tedy 'zvíře, které ryje v zemi', stejný základ je asi i v lit. *kūrmis* 'krtek'.

krucifix 'kříž se soškou ukřižovaného Krista'. Ze stílat. *crucifixus* tv. z pozdnělat. *crucifixus* 'přibitý na kříž' z lat. *crux* (gen. *crucis*) 'kříž' a *figere* (příč. trp. *fixus*) 'přibít, připravit'. Jako

zaklení podléhá tabuovým obměnám (D4) – *kruci, krucinál, krucipísek, krutibrko* ap. Srov. ↓*kříž* a ↑*řfoxovat*.

kručet, zakručet. Onom. původu, srov. ↓*škrundat*, ↑*krkat*.

kruh, kruhový, kruhovitý, kroužek, kroužkový, kroužkovat, kružnice, kružítka, krouživý, kroužit, zakroužit, obkroužit, okruh. Všesl. – p. *krug*, r. *krug*, s./ch. *krúg*, stsl. *krōgъ*. Psl. **krōgъ* má nejbliže k sthn. (h)*ring* (něm. *Ring*), stisl. *hringr* tv., dále je příbuzné umberské *cring-atro* 'řemen', vše z ie. **krengh-/krongh-* (A4, A6, B7) od *(s)*ker-* 'točit, ohýbat' Srov. i ↑*krčit*, ↓*ring*.

kruchta 'kostelní kůr'. Ze stíh. *gruft*, *krufi* 'hrobka, krytá chodba, (podzemní) klenba' (něm. *Gruft*), jež splynuly, ač jsou rozdílného původu – první abstraktum od *graben* 'kopat', druhé z vlat. *crupta* (dále viz ↓*krypta*). V č. nejprve 'hrobka', pak 'krytý ochoz, loubí' (Jg) a konečně 'kůr' (HK, Ma²).

krumpáč. Asi kontaminací (D3) z něm. *Krummhacke* tv. (*krumm* 'křivý, zahnutý', *Hacke* 'motyka') a *kopáč* (viz ↑*kopat*).

krunýř. Stč. *kruněř*. Nějak asi vychází ze sthn. *brunna* 'prsni pancíř' (viz ↑*brnění*), ale *k-* je nejasné (Ma²).

krupěj. Stč. *krópě, krópěje*, viz ↑*kropot*.

krupice, krupicový, krupička, krupičný. Zdrobnělina od ↑*kroupa, kroupy*.

krupiér 'zaměstnanec herny přijímačecí sázky'. Z fr. *croupier*, původně 'kdo se ke hře spojuje s jiným hráčem' a ještě původněji 'kdo sedí na koni vzadu', od *croupe* ' zadek, kříž koně' z germ. **kruppa* (srov. něm. *Kruppe* tv.).

krusta 'kůra, povlak'. Přes něm. *Kruste* z lat. *crūsta* tv., jež asi souvisí s lat. *cruor* '(sedlá) krev' (viz ↑*krv*).

krušný, *krušit*, *zkrušit*. Od *krušiti* 'trápit, sužovat', dříve 'drtit, rozmáčkávat' z psl. **krušiti* a to od (může to však být i opačně) psl. **kruchō* 'kousek, úlomek' (č.st. *kruch* tv., *kruchý* 'křehký', v sln. a s./ch. *krūh* je inovovaný význam 'chléb' – ten se lámal a drobil). Příbuzné je lit. *krūšti*, *kriaušyti* 'drtit, rozbít', ř. *krouō* 'biju, tluču', vše z ie. **krou-s-/kru-s-* 'drtit, bít'. Srov. ↓*křehký*.

krůta, *krůti*. Prý z něm. nář. *Grutte* tv. (Ma²), jež je od *Truthahn* 'krocan', *Truthenne* 'krůta' (*trut* se obvykle vysvětluje jako citosl., které krůta vydává, *Hahn* je 'kohout', *Henne* 'slepice'). Srov. ↑*krocan*.

krutý, *krutost*, *ukrutný*, *ukrutník*. Všesl. – p. *kręty* 'točítý, kroucený', r. *krutój* 'přikrý, krutý', s./ch. *krūt* 'krutý, tuhý'. Psl. **krqtō* je od **krqtiti* (↑*kroutiti*), původní význam byl 'zkroucený, kroucením ztvrdlý', z toho 'surový, krutý'.

krychle, *krychlička*, *krychlový*. Jen č., již stč. ve významu '(hrací) kostka'. Snad nějakou nahodilou změnou (*kr-* za *kn-*) ze stfhn. *knūchlin* od *knuchel*, *knochel* 'kotník, kostka' (srov. ↑*kostka*) (Ma²).

krypta 'hrobka pod kostelem'. Z lat. *crypta* 'hrobka, klenutí, krytá chodba' z ř. *kryptē* tv. od *krýptō* 'kryji, tajím'. Srov. ↑*kruchta*, ↓*krýt*.

kryptogram 'text se skrytým údajem v některých písmenech'. Viz ↑*krypta* a ↑*-gram*.

krysa, *krysí*, *krysař*. Přejato za obrození (Jg) z r. *krýsa* tv. Původ nejistý. Obvykle se vykládá jako expr., neznělá varianta k psl. **gryz-*, které je v ↑*hryzat* (HK), ale přesvědčivé to není.

krystal, *krystalek*, *krystalický*, *krystalizovat*, *krystalizace*. Z lat. *crystallus*

z ř. *krýstallo* 'led, průhledný kámen' a to od *krýos* 'mráz, led'. Srov. ↓*křišťál*.

krýt, *krytí*, *kryt*, *krytý*, *krytina*, *krytka*, *skrýt*, *skrýš*, *ukrýt*, *úkrýt*, *odkrýt*, *zakrýt*, *zákryt*, *pokryt*, *pokryvač*, *překrytí*, *přikrýt*, *přikryvka*, *vykrytí* aj. Všesl. – p. *krýc*, r. *kryt*, s./ch. *krīti*, stsl. *kryti*. Psl. **kryti* souvisí s lit. *kráuti* 'klást na sebe, hromadit', stir. *cráu*, *cró* 'chata, stáj, přepážka', ř. *krýptō* 'kryji, tajím', východiskem je ie. **krāu-/krū-* 'pokládat na sebe, přikrývat, skrývat'. Srov. ↑*krrov*, ↑*krást*, ↑*krýpta*, ↓*pokrytec*.

křáp, *křápat*, *křaplavý*. Onom. původu.

křeč, *křečový*, *křečovitý*. Všesl. – slk. *křč*, p. *karcz*, r. *kórči* (pl.), s./ch. *gřč*. Psl. **krčb* (v s./ch. s expr. změnou v g-) pro čestinu nevyhovuje, očekávali bychom z něho *krč* (tak v nář.). Snad křížení s kořenem **krę-* 'kroutit, ohýbat' (B7), který je v č.st. *křátmout* (viz ↑*kroutiti*), srov. i p. *kręcz* 'strnutí, závrat' (Ma²). Psl. **krčb* vychází z ie. **krk-* od *(s)*ker-k-* 'kroutit, ohýbat', dále viz ↑*krčti*, ↑*krk*.

křeček, *křečkovat*. Jen č. (stp. *krzeczek*). Onom. původu, podle jeho hlasu. Srov. i lat. název *Cricetus*.

křehký, *křehkost*, *křehnout*, *zkřehlý*, *prokřehlý*, *křehotinka*. P. *krewki* (p.st. *krechki*), ukr. *krychkýj*, s./ch. *křhak*, b. *kréčhák*. Je třeba vycházet z více psl. podob – **krachbō*, **krechbō* a pro č. **krębō*, ale spíš šlo v č. o nějakou sekundární změnu *ch>h* (asi podle *lehký*, *víhký*, protože nemáme adj. na *-chký*). Výchází psl. formu je jistě **krachbō*, které souvisí s **kruchō* 'kus, úlomek' (viz ↑*krušný*) – 'křehký' = 'lámavý'.

křemen, *křemínek*, *křemenec*, *křemeňák* (podle tvrdosti houby). Všesl. – p. *krzemień*, r. *kremén*, s./ch. *krēmēn*, csl. *kremy*. Psl. **kremy* má více výkladů. Jasně je, že jde o odvození ie. příp. *-men-*, kořen však lze interpretovat

dvojím způsobem: jako **ker-*, **kre-* 'hořet' (srov. †*kremace*, †*křesat*), či *(*s*)*ker-*, *(*s*)*kre-* 'řezat, sekat', souvisí s funkcí křemene jako křesadla a materiálu pro výrobu nástrojů.

křemík 'nekovový prvek', *křemičitý*, *křemičitan*. Přesl. přejal asi z p. *krzemyk* 'křemínek, pazourek', případně utvořil příp. -*ik* od †*křemen*.

křen, *křenový*, *křenit se*. Stč. *chřěn*. Všesl. – p. *chrzan*, r. *chren*, s./ch. *hrèn*, csl. *chrěna*. Psl. **chrěna* je stará výpůjčka z neznámého jazyka, v této souvislosti se často uvádí ojedinelé ř. *keráin* 'ředkev' rovněž neznámého původu. Uvažuje se i o přejetí z čuvaštiny (Ma²). Ze slov. pokračovalo dále – lit. *kriėnas*, něm. *Kren* ap. *Křenit se* asi znamenalo 'tvářit se, šklebit se jako při požití křenu (čichnutí ke křenu) ap.'. *Dělat křena* je zkráceno z *kořena* (viz †*kořen*).

křepčit. Viz †*křepký*.

křepelka. Všesl. – p. *przepiórka*, r. *pérepel*, s./ch. *prěpelica*. Psl. **perpelə*, **perpelica* vychází z onom. základu **per-pel-* napodobujícího křepelčí volání (srov. lidové *pět peněz*). V č. došlo k disimilaci prvního *p-* na *k-* (srov. podobně †*kaprad*) a k obměně příp. Podobné onom. názvy jsou i jinde – např. lit. *pūpelė*, sthn. *wahtala* (něm. *Wachtel*).

křepký 'čilý, svižný', *křepčit*. Všesl. (kromě luž.) – p. *krzepki*, r. *krěpkij* 'pevný, silný', s./ch. *krěpak*, stsl. *krěpoko*. Psl. **krěpoko* nemá bezpečně ie. příbuzenstvo, obvykle se spojuje se stsl. *hraeŕa* 'trpět, snést' a wal. *craff* 'silný' z ie. **krēp-* 'silný'. Vývoj významu 'silný' → 'čilý, svižný' je stejný jako u †*čerstvý*.

křesat, *křesadlo*, *vykřesat*. P. *krzosać*, r. *kresát*, s./ch. *křesati*. Psl. **kresati* nemá jednoznačný výklad. Přijmeme-li možnou souvislost s †*křisit* a †*křása*, je

třeba vycházet z původního významu 'zapalovat, rozdělávat oheň', význam 'tlouci' (srov. č. *křisnout* 'udeřit') je pak druhotný. Pak je východiskem ie. **ker-s-* od **ker-* 'hořet' (srov. lit. *kárštas* 'horký'). Je však možné, že význam 'tlouci' je prvotní; pak je východiskem ie. *(*s*)*ker-* 'řezat, sekat'. Srov. †*křemen*.

křeslo, *křesílko*. P. *krzesło*, r. *kréslo*, b. *kresló*. Psl. **kreslo* je asi z **kret-slo-*, kde **kret-* je z ie. *(*s*)*ker-t-* 'kroutit, vázat', tedy 'něco upleteného, svázaného'. Srov. i č. nář. (laš.) *křeslo* 'čihadlo na ptáky' a slk. *kreslo* 'korba' (Ma²). Nejasný je vztah k lit. *krėslas*, *krāsė* 'křeslo, židle' (příbuznost či přejetí ze slov.?). Srov. dále †*krosna*, †*kroutit*.

křest, *křestní*. Všesl. – p. *chrzest*, r. *krest* 'kříž', ch. *křst*, stsl. *krōstō* 'kříž'. Převzato asi ze sthn. jména Krista – *Krist*, *Crist*, *Christ*, to pak je přes lat. *Christus* z ř. *Chrīstōs*, původně 'pomazaný (o vládci)' (srov. †*mesiaš*). Zcela jasný není vztah ke slovesu (viz †*křítit*). Význam 'kříž' se drží v pravoslaví (vsl., s., mak., b.) a vychází asi z iniciálního ř. *X (Ch)* jako symbolu ukřižovaného Krista. Srov. †*křestan*.

křestan, *křestanský*, *křestanství*. Asi přes sthn. *christ(j)āni* z lat. *Christiānus* 'křestan, křestanský', vlastně 'patřící Kristu', od *Christus* (dále viz †*křest*, †*křítit*).

křičet, *křik*, *křiklavý*, *křikloun*, *zukřičet*, *překřičet*, *vykřiknout*, *okřiknout*, *pokřikovat* aj. Všesl. – p. *krzycać*, r. *kričát*, s./ch. *křičati*, stsl. *kričati*. Psl. **kričati* je onom. původu, východiskem je asi již ie. onom. kořen **ker-*, **kr-*, který je např. i v †*krkat*, †*krákat*. Nejbliže stojí lit. *krỹkšti* 'všeštět'.

křída, *křídový*, *křídovat*. Ze sthn. *krīda* a to přes vlat. **crēda* z lat. *crēta* tv. z (*terra*) *crēta* 'prosetá (země)' od

cernere (příč. trp. *crētus*) 'rozlišovat, třídit'. Srov. †*diskrētíní*, †*kritický*.

křídlo, *křídélko*, *křidelní*, *křídlový*, *křídlovka*, *křídlatý*, *křídlatka*, *okřídlený*. Všesl. – p. *skrzydło*, r. *kryłó*, s./ch. *krílo*, stsl. *krilo*. Psl. *(s)křidlo je nejspíš odvozeno od nedochovaného slovesa *(s)křiti 'létat', jež má paralelu v lit. *skriēsti* 'kroužit, létat'. Původní význam tedy byl 'to, čím se létá'. Dále sem patří i něm. *schreiten* (sthn. *scrīdan*) 'kráčet', vše z ie. *(s)krei- od (s)ker- 'otáčet se, ohýbat se'. Srov. †*kruh*, †*křivý*, †*kroutit*.

křísit, *vzkřísit*, *vzkříšení*. Stp. *krzesić*, r. *voskresját*, s./ch. *uskrsáti*. Psl. **kresiti*/**křésiti* je asi příbuzné s **kresati* (†*křesat*), význam lze vyložit přeneseně jako 'zapalovat v někom oheň (života), probouzet k životu'. Sem patří i odvozené *vykřesat se* (z *nemoci* ap.).

křísnout 'udeřit'. Viz †*křesat*.

křísť 'druh hříbu'. Zavedl Presl nejspíš na základě nějakého lidového názvu houby. Srov. stč. *chřúšč* 'jistá houba' (C1,C3). Původ je onom., vlastně 'křupavá houba' (Ma²). Srov. †*chroustat*, †*křupat*.

křísťál, *křísťálový*. Již stč. Starší výpůjčka z lat. *crystallus* (dále viz †*krystal*).

křivý, *křivka*, *křivkový*, *křivice*, *křivule*, *křivítko*, *pokřivit*, *pokřivený*, *zkřivit*, *zakřivit*, *křivda*, *křivdit*, *ukřivdit*. Všesl. – p. *krzywý*, r. *krivój*, s./ch. *krīv*, stsl. *krivъ* 'křivý, špatný, nesprávný'. Psl. **krivъ* je nejbliže příbuzné s lit. *kreivas* tv., dále s lat. *curvus* 'zakřivený, zahnutý', f. *kyrtós* 'křivý, klenutý', vše z ie. *(s)krei-/*(s)ker- 'kroutit, ohýbat'. Srov. †*křídlo*, †*křeč*, †*kruh*.

kříž, *křížek*, *křížový*, *křížkový*, *křížovka*, *křížovat*, *křížovaika*, *ukřížovat*, *pokřížovat se*, *křížiti*, *kříženeč*, *zkřížiti*, *překřížiti*. P. *krzyż*, ch. *kříž*, stsl. *křížb*. Předpokládá se, že slovo bylo přejato

(asi v podobě **krūži* (B5) do západních jsl. dialektů (sln., ch.) z nějakých severoit. pokračování vlat. *cruce(m)*, což je původem ak. lat. *crux* tv. Odtud se (asi po jsl. splynutí *i*, *y>i*) misiemi šířilo dále k sev. Slovanům. Lat. slovo původně znamenalo 'zakřivené břevno' (sloužící k ukřívání jako způsobu poprav) a je asi příbuzné s naším †*krk*, †*křivý* ap. Řčení *mít šest křížků* ap. podle římské číslice X '10'. Viz i †*křížák*, †*křížník* a také †*křest*.

křížák 'účastník křížových výprav', *křížácký*. Podle znaku kříže jako symbolu křesťanství, pod nímž křijáci bojovali proti pohanům a kacířům. Viz †*kříž*.

křízala 'kousek sušeného ovoce, zpravidla jablka'. Stč. i *křížěl*, *křížela*, jen č. R.d. *čakryžiti* 'užezávat', s./ch. *kržíati* 'žezat, krájet'. Nejspíš od **křizati*, ve kterém splynulo sloveso od ie. kořene *(s)krei- (viz †*krájet*) se slovesem odvozeným od †*kříž* (HK, Ma²).

křížem krážem. Odvozeno od †*kříž* podle složenin typu *cikcak*, *cimpcampir* ap. Viz †*kříž*.

křízmo 'svěcený olej'. Ze sthn. *chrismo* a to přes lat. *c(h)risma* z ř. *chrisma* tv., původně 'olej, tuk', od *chrío* 'natírám, barvím'. Srov. †*křest*, †*chrom*.

křížník 'velká válečná loď'. Podle něm. *Kreuzer* tv., původně 'loď křijující pobřežní vody na ochranu před nepřítelem'. Viz †*kříž*.

křroupat. Onom. Srov. †*chroupat*, †*křupat*.

křoví, *křovisko*, *křovinatý*. Viz †*keř*.

křtít, *křtiny*, *křtěneč*, *křtitelnice*, *pokřtít*, *překřtít*. Stč. i *křtítiti*, *křstítiti*. Všesl. přejetí asi ze sthn. **kristjan* 'pokřtít, učinit křesťanem' (doloženo je až stíhn. *kristen(en)*) a to od sthn.

kristáni, christ(j)áni 'křesťan' z lat. *Christiānus* tv. Viz ↑*křestan*, ↑*křest*.

křupat, *křupavý, křupky, křupan, zakřupat*. Onom., srov. ↑*chroupat*, ↑*chrupat*, ↑*křoupat*.

ksicht ob. zhrub. 'obličej'. Z něm. *Gesicht* od *sehen* 'vidět' (srov. č.st. *vid* 'podobá, vzhled').

ksindl ob. zhrub. 'sebranka, luža'. Z něm. *Gesindel* tv. od *Gesinde* 'čeled, služebnictvo' a to k sthn. *sind* 'cesta, směr' (něm. *senden* 'posílat'). Původně tedy 'služebnictvo jako cestovní doprovod'.

kšaft zast. 'závěř'. Z něm. nář. *gschaft* tv. (spisovně *Geschäft*, viz ↓*kšeft*).

kšanda ob. Nejasné. Snad nějakým způsobem od ↓*kšíry* (expr. příp. *-anda?*).

kšeft ob. 'obchod', *kšeftík, kšeftovat, kšeftsman*. Z něm. *Geschäft* 'obchod, živnost, záležitost' od *schaffen* 'dělat, opatřit' (souvisí s angl. *shape* 'tvar, forma'). Srov. ↑*kšaft*.

kšilt ob. 'štitěk čepice'. Z něm. *Geschild* od *Schild* 'štit, štitěk', srov. ↓*štit*.

kšíry ob. 'popruhy'. Z něm. *Geschirr* '(koňský)stroj, ruční nářadí' od *scheren* 'stříhat', původně vlastně 'co je řádně nastříháno, nařezáno'.

kštice 'husté vlasy (zvláší nad čelem)'. Stč. *kšticě, kšicě, kšticě, kšicě* aj. Jen č. a slk. (*štica*). Výchozím tvarem je *kšicě* z psl. **kščica*, což je odvozenina od **koka* (srov. sln.st. *kēka* tv.), varianty jsou **kuka* (viz ↓*kučera*), **kyka* (stsl. *kyka* 'vlas'), vše k ie. **keu-k-* 'ohýbat, křivit'.

který zájm. P. *który, r. kotóryj*, sln. *katéri*, stsl. *kotoryi, koteryi*. Psl. **koterǫb, *koterǫb, *kotorǫb* aj. je příbuzné s lit. *katràs*, sthn. *hwedar* (z toho něm. *weder – noch* 'ani – ani'), ř. *póteros*, sti. *katarád-*, vše ve významu

'který (ze dvou)' z ie. zájm. základu **k^ho-* (viz ↑*kdo*) a příp. *-tero-/toro-*.

kuba 'hlupák'. Z osobního jména *Kuba* od *Jakub*, což bylo časté venkovské jméno. Srov. ↑*janek*, ↑*dorota*, ↓*matěj*.

kuba² 'jídlo z krup a sušených hub'. Vzhledem k nář. *hubník* snad od téhož základu přichýlením ke jménu *Kuba* (Ma²).

kubatura 'krychlový objem'. Z něm. *Kubatur* a to k lat. *cubus* (viz ↓*kubický*).

kuběna zast. 'souložnice'. Lidovým zkomolením lat. *concupina* tv. (viz ↑*konkubína*).

kubický 'krychlový', *kubík*. Ze střlat. *cubicus* tv. od lat. *cubus* 'krychle' z ř. *kýbos* 'kostka'. Srov. ↑*kubatura*.

kubismus 'umělecký směr zač. 20. st. převádějící skutečnost do geometrických obrazců', *kubista, kubistický*. Uměle k lat. *cubus* (viz ↑*kubický*).

kuckat. Onom. z citosl. *kuc*.

kuča ob. hanl. 'malá primitivní chata'. Ze s./ch. *kùca* 'dům' a to z psl. **kqt-ja* (viz ↑*kout*).

kučera, kučeravý, kučeravět. R.d. *kučerjá*. Psl. **kučera* je odvozeno od **kuka* (B1) (srov. i lit. *kaukaras* 'vyvýšenina, vrcholek'), to pak s variantami **kyka, *koka* od ie. **keu-k-/k^hou-k-* 'ohýbat, zahrnout'. Srov. ↑*kštice*.

-kud (*odkud, pokud, poněkud, dokud*). Viz ↓*kudy*.

kudla hov., *kudlat, okudlat*. Z fr. *couteau* 'velký nůž, tesák' (vedle *couteau* 'nůž') z lat. *cultellus* 'nožík, nůž', což je zdrobnělina od *culter* 'nůž'.

kudlanka 'druh dravého hmyzu podobného kobylce'. Utvořil Presl, motivace však není zcela jasná. Snad pro podobnost předních noh hmyzu se zavíracím nožem (Ma²). Viz ↑*kudla*.

kudrna, kudrnatý, kudrlinka, kudrnatět. Od č.st. *kudra*, jež má obdobu v p. *keďzior*, r. *küdri* (pl.), s./ch. *küdra*, vše 'kadeř, lokna'. Psl. **kqdrb*/**kqdra* nemá mimoslovanské paralely. Zřejmě souvisí s **kaderb* (↑*kadeř*) a snad i s **kqđēlb* (↑*koudel*), ale etymologie není jasná. Jeden z možných výkladů vidí v prvních dvou slovech zájmenný element ↑*ko-* (ve variantách *ka-* a *kq-*) a odvozeninu od **dbrati* (↑*drát*²).

kudy přísl. P. *keđy*, r. *kudá*, s./ch. *küđ*, *küđä*, stsl. *kqdu*. Psl. **kqd-* s různým zakončením 'kudy, kam' je tvořeno od tvaru (možná ak. sg. ž.r.) zájmenného základu **kō* (viz ↑*kdo*) přidáním *d*-ové částice. Srov. stč. *kady*, slk. *kade* tv., dále pak ↑*kde*, ↑*kdy*, ↑*dokud*.

kufř, kufřík, kufříkový. Z něm.st. *Kuffer* (dnes *Koffer*) a to z fr. *coffre*, původně 'truhla, bedna', z lat. *cophinus* 'koš' z ř. *kófinos* tv.

kuchat, vykuchat. Ze stejného základu jako ↓*kuchyň*, srov. sln. *kúhati*, ch. *kúhati* 'vařit'. V č. asi úžení významu 'vařit' → 'připravit k vaření' → 'nožem otvírat zvířata a vyjímat vnitřnosti'.

kuchyň, kuchyně, kuchyňka, kuchyňský, kuchař(ka), kuchařský, kuchtit. Přejato ze sthn. *kuhhina* a to přes vlat. *cucīna, cocīna* z lat. *coquīna* tv. od *coquere* 'vařit' (srov. ↓*pečí*). Z tohoto názvu kuchyně asi bylo vyabstrahováno sloveso *kuchati* (↑*kuchat*), k tomu pak přitvořeno *kuchař* aj.

kujný. Viz ↑*kovat*.

kujón ob. expr. 'prohnaný chytrák', *kujónský*. Přes něm. *Kujon* z fr. *couillon* 'rošťák, hajzlík, zbabelce' z it. *coglion* tv., původně 'varle', z vlat. **cōleo* tv. a to k lat. *cōleus* 'šourek'.

kukačka, kukat, zakukat, kukání. Onom. původu (nápodoba hlasu). Srov. něm. *Kuckuck*, lat. *cucūlus*, maď. *kakuk* aj.

kukaň 'umělé hnízdo pro kvočnu; malý oddělený prostor'. Původ nejasný.

kukla, zakuklit (se), zakuklený, zakuklenec. P. *kukla*, r. *küklü* 'loutka, panenka' (ale zdobnělina *kükolka* i v našem významu). Staré přejetí ze střlat. *cuculla* 'kapuce' asi keltského původu.

kukuřice, kukuřičný. P. *kukurudza*, r. *kukurúza*, s./ch. *kükürüz*. Nepřiliš jasně. Vzhledem k tomu, že tuto plodinu původem z Ameriky přinesli v 17. st. na Balkán Turci (srov. č. nář. *turkyňě, Ma*²), zdá se být východiskem slov. forem tur. *kokoroz* tv. nejistého původu. Uvažuje se však i o domácím původu slova, srov. sln. *kukúrjav* 'kudrnatý' (*Ma*²).

kůl, kolík, kolíček, kolíkovat, vykolíkovat. Všesl. – p. *kól*, r. *kol*, ch.st. *kol*, stsl. *kolb* (C5). Psl. **kolb* se spojuje s **kolti* (↑*kláti*) 'štipat, sekat', původně tedy asi 'osekaný kus dřeva'. Nejblíže mu stojí lit. *kuólas* tv., dále je asi příbuzné ř. *kólos* 'bezrohý, komolý', alb. *hell* 'kopi', sti. *kalá-* 'kousek', vše od ie. **kel-* 'bít, sekat' (HK).

kulak 'bohatý sedlák', *kulacký*. Z r. *kulák* tv. Vedle toho i význam 'pěst' (metafora?). Slovo je jen vsl., snad výpůjčka z tat. jazyků.

kulantní 'slušný, přjemný'. Z fr. *coulant* tv., doslova 'plynoucí, tekoucí', od *couler* 'téci, plynout' z lat. *cōlāre* 'cedit, prosívat' od *cōlum* 'sítko, cedník'. Srov. ↓*kuloár*, ↓*kulisa*.

kulatý. Viz ↑*koule*.

kulhat, kulhavý, kulhavka. P. *kuleč*, r.d. *kul'gár*, s./ch.d. *kúlati* 'pomalu jít'. Psl. **kul'ati* (vložené *-h-*, respektive *-g-* je expr., srov. ↑*belhat*) je nejspíš příbuzné s ř. *kyllós* 'křivý, zmrzačený', východiskem je asi ie. **keu-l-* od **keu-* 'křivit, ohýbat'.

kuliferda 'čtverák'. Asi souvisí s val., slk. *kulifaj* s různými hanlivými významy (Ma²). Původ nejasný.

kulich 'zimní čepice', *kulišek*. Asi přenesené podle názvu sýčka *kulich*, to pak je onom. podle zvuku, který vydává (srov. slk. *kuvik*).

kulinární 'týkající se kuchařského umění'. Přes něm. *kulinarisch* z lat. *culinarius* 'týkající se kuchyně' od *culīna* 'kuchyně, jídlo'.

kulisá, *kulisní*, *kulisák*, *zákulisí*, *zákulisní*. Z fr. *coulisse* tv., vlastně 'drážka, kolejnička, pojízdné sedátko ap.', od *couler* 'téci, plynout, sunout'. Dále viz ↑*kulantní*, ↓*kuloár*.

kulít. Viz ↑*koule*.

kulma 'želízko na kadeření vlasů', *kulmovat*. Dříve též 'pájka'. Z nějakého nář. tvaru něm. *Kolben* 'píst, pájka'.

kulminovat 'vrcholit', *kulminace*, *kulminační*. Z lat. *culminare* tv. od *culmen* 'vrchol'. Srov. ↑*chlum*, ↑*excelentní*.

kúlna, *kúlnička*. Též *kolna*. Jen zsl. Odvozeno spíš od psl. **kolb* (↑*kúl*) (tedy 'stavení z kúlů', případně 'na kúlech') než od **kolo* (↑*kolo*) s původním významem 'přístřeš pro kola' (takto Ma², HK).

kuloár 'poboční chodba reprezentačních budov', *kuloárový*. Z fr. *couloir* 'chodba' od *couler* 'plynout, téci'. Dále viz ↑*kulantní*, ↑*kulisá*.

kulomet, *kulometný*, *kulometník*. Podle r. *pulemět*, jinak viz ↑*koule* a ↓*metat*.

kult 'náboženské uctívání', *kultovní*. Z lat. *cultus* 'pěstování, péče, uctívání od *colere* (příč. trp. *cultus*) 'vzdělávat (půdu), pěstovat, ctít'. Srov. ↑*kolonie*, ↓*kultura*, ↓*kultivovat*.

kultivovat 'pěstovat, zušlechťovat', *kultivovaný*, *kultivace*, *kultivační*. Ze

střlat. *cultivare* tv. od předpokládaného pozdnělat. **cultivus* od lat. *colere* (příč. trp. *cultus*). Viz ↑*kult*, ↓*kultura*.

kultura, *kulturní*, *kulturistika*, *kulturista*, *kulturistický*. Z lat. *cultūra* 'pěstování, vzdělávání, zušlechťování' a to od *colere* (příč. trp. *cultus*), viz ↑*kult*. Dnešní základní význam slova se formoval ve filozofii konce 18. st. (Herder, Kant aj.).

kumbál hov. 'malá (nevhledná) místnost'. U Jg *kumbálek*. Nejasné. Myslí se na přejetí z nějaké nář. podoby něm. *Kammer* (Ma²). Srov. ↑*kamrlík*.

kumpán hov. '(veselý) společník'. Z něm. *Kumpen* tv. a to z pozdnělat. *compānio* 'druh, spolustolovník'. Dále viz ↑*kompanie*.

kumšt hov. 'umění', *kumštýř* 'umělec', *kumštýřský*. Z něm. *Kunst* tv., jež souvisí s *können* 'umět' (viz i ↓*znát*).

kumulovat 'hromadit', *kumulace*, *kumulační*, *kumulativní*, *kumulus*, 'kupovitý mrak'. Z lat. *cumulare* tv. od *cumulus* 'hromada'. Srov. ↑*akumulovat*.

kúň, *koník*, *koníček*, *koňský*, *konina*, *konína*. Všesl. – p. *koň*, r. *kon'*, s./ch. *kōnj*, stsl. *kon'ь*. Psl. **kon'ь* nemá jasnou etymologii. Často se spojuje s ↑*komoň*, případně i s ↑*kobyła*, ale původ toho není jasný (úvaha o přejetí z předie. substrátu je vždy jen východiskem z nouze) (Ma², HK). Zajímavý, i když také nejistý, je názor o přejetí z kelt. **konko-/kanko-* tv., rekonstruovaného jen na základě vlastních jmen, z ie. **ka(n)k-* 'skákat' (srov. i něm. *Hengst* 'hřebec') (A1). Slovo by bylo přežato v podobě **konьko* a jako domnělá zdrobnělina upraveno na **kon'ь*. Je známo, že kult koně byl u Keltů velmi silný.

kuna, *kunovitý*. P. *kuna*, r. *kuníca*, s./ch. *kúna*. Psl. **kuna* je blíže příbuzné s lit. *kiūnė*, lot. *caūna* tv..

další původ však není jistý. Snad ie. adj. **kou-no-* 'zlatavý, žlutavý', které se skrývá i v něm. *Honig* 'med'.

kunčoft zast. ob. 'zákazník'. Z něm. *Kundschaft* 'zákaznictvo' od *Kunde* 'zákazník', původně vlastně 'známý'. Souvisí s *können* 'umět', *kennen* 'znát'. Srov. ↑*kumšt*, ↓*ndt*.

kunda vulg. 'ženské pohlavní ústrojí'. Asi přes střhn. *kunt* (srov. angl. *cunt* tv.) z lat. *cunnus* tv. Je i sln. *kúna*, *kúnda* a r.d. *kuná*, *kúnka* tv. (tam už je však lat. původ slova spornější).

kuňkat, *kuňka*, *kuňkavý*. Onom. (citosl. *kuň(k)*).

kupa, *kupka*, *kupovitý*, *kupit*, *nakupit*, *seskupit*, *seskupení*, *přeskupit*, *skupina*, *skupinový*, *skupenství*. P. *kupa*, r.d. *kúpa*, s./ch. *kúpa*. Psl. **kupa* je příbuzné s lit. *kaūpas*, sthn. *houf* (něm. *Haufe*) tv. (srov. ↑*houf*), stper. *kaufa-* 'hora', vše z ie. **kou-p-* 'kupa, hromada' od **keu-* 'ohýbat, klenout'. Příbuzné je i lat. *cūpa* 'sud' (srov. ↑*kopule*, ↑*kbelík*), sti. *kúpa* 'jáma'.

kupé. Z fr. *coupé*, původně 'uzavřený dvousedadlový vůz', od *couper* 'odříznout, oddělit' a to od *coup* 'rána, seknutí, říznutí' z lat. *colaphus* 'úder pěstí, políček' z ř. *kólafos* tv. Srov. ↓*kupon*.

kuplet 'kabaretní píseň'. Z fr. *couplet* 'písnička', vlastně 'dvojička (veršů)', od *couple* 'pár, dvojice' z lat. *cōpula* 'pouto, svazek'. Srov. ↑*kopulace*, ↓*kuplíř*.

kuplíř 'kdo zprostředkovává nemanželský pohlavní styk', *kuplířský*, *kuplířství*. Z něm. *Kuppler* tv. od *kuppeln* 'spojovat, dohazovat' ze stfr. *cople*, *coupler* z lat. *cōpulāre* 'spojovat, zasnubovat'. Srov. ↑*kopulace*, ↑*kuplet*.

kupole. Viz ↑*kopule*.

kupon 'ústrižek, poukázka'. *kuponový*. Z fr. *coupon* tv. od *couper* 'odstříhávat, oddělit' (dále viz ↑*kupé*).

kupovat, *koupit*, *kupní*, *kupec*, *kupecký*, *koupě*, *nakupovat*, *nákup*, *nákupní*, *skupovat*, *vykupovat*, *vykupitel*, *přikupovat*, *odkoupit*, *překupník* aj. Všesl. – p. *kupic*, *kupowac*, r. *kupít*, *pokupát*, s./ch. *kúpiti*, *kupovati*, stsl. *kupiti*, *kupovati*. Psl. **kupiti* (od toho pak **kupovati*) je starou výpůjčkou z germ. **kaupjan* (něm. *kaufen*) 'obchodovat', které vychází z lat. *caupō* '(drobný) obchodník' nejistého původu. Ke Germánům se dostalo asi od římských vojáků na Rýně někdy kolem r. 100 po Kr.

kur 'druh drůbeže', *kuří*, *kurník*, *kurovitý*. Všesl. – p., r.d. *kur*, s./ch. *kūr*, stsl. *kurō* 'kohout'. Psl. **kurō* je asi onom. původu (srov. např. ukr. *kukurikaty* 'kokrhát'). Méně pravděpodobné je spojení s lit. *kūrti* 'běžet', lat. *currere* tv. (kurovití ptáci špatně létají) (Ma²).

kūr 'vyvýšený prostor v kostele pro varhany a zpěváky', *kůrový*. Stč. *kór*. Z lat. *chorus* 'sbor' a to z ř. *chorós* (viz ↑*chór*).

kúra 'soustavná léčba'. Z lat. *cūra* 'léčení, péče' ke *cūrāre* 'pečovat, léčit'. Srov. ↓*kurýrovat*, ↓*kurie*, ↓*kuratela*, ↓*kuriózní*, ↑*akorát*.

kůra, *kůrka*, *kůrový*, *kůrovec*, *okorat*, *okoralý*. Všesl. – p. *kora*, r. *korá*, s./ch. *kōra*, stsl. *kora*. Psl. **kora* souvisí se stisl. *hqrund* 'kůže, maso', lat. *corium* 'kůže', *cortex* 'kůra', alb. *kōre* 'kůra' (pokud není ze slov.), arm. *k'orem* 'škrábu', vše z ie. *(s)kor- od *(s)ker- 'řezat, sekát aj.' (A5, A6). Srov. ↑*kornatět*, ↑*koryto*, ↓*skořice*, ↓*kára*.

kurare 'prudký rostlinný jed'. Z řeči domorodců karibské oblasti (Guyana).

kurát 'vojenský kněz'. Z něm. (rak.) *Kurat* tv. a to ze střlat. *curatus*

'pomocný duchovní' od *cūrāre* 'pečovat, léčit'. Srov. †*kúra*, †*kurátor*.

kuratela 'opatrovnictví'. Ze stflat. *curatela* tv. a to asi kontaminací (*D3*) lat. *cūrātiō* 'pečování, opatrování' (viz †*kúra*) a *tūtēla* 'opatrování, dohled' od *tūtāri* 'hlídat, opatrovat'.

kurátor 'správce, opatrovník'. Z lat. *cūrātor* tv. od *cūrāre* (viz †*kúra*).

kuráž hov. 'odvaha', *kurážný*. Z fr. *courage* tv. (stfr. *corage*), což je stará odvozenina od stfr. *cor* 'srdce' z lat. *cor* tv. (srov. *srdatý*). Dále srov. †*akord*, †*konkordát*.

kurděje 'choroba z nedostatku vitamínu C'. Již v 15. st. o vřídku na jazyce koní (*Ma2*) (p.d. *kurdziej* tv.). Slovo dále nejasné. Snad od †*kur*, srov. *kuř oko* 'mozol (na prstech u nohy)'.

kurfiřt 'kníže oprávněný volit císaře (v něm. říši)'. Ze střhn. *kurviirste* z *kur* (dnes *Kür*) 'volba' a *vürste* (dnes *Fürst*) 'kníže', doslova 'nejpřednější', jež souvisí s angl. *first* 'první'.

kurie 'soubor vatikánských úřadů'. Z lat. *cūria* 'sdružení rodů, shromaždiště, rada, dvůr'. Od *cūra* (viz †*kúra*).

kurikulum 'životopis'. Z lat. *curriculum (vitae)* 'běh (života)' a to od *currere* 'běžet'. Srov. †*kurs*, †*konkurence*, †*koridor*.

kuriozní 'zvláštní, neobvyklý', *kuriozita*. Přes něm. *curios* tv. z lat. *cūriōsus* 'pečlivý, horlivý, zvědavý' od *cūra* 'péče' (viz †*kúra*). Vývoj významu byl: 'horlivý' → 'zvědavý' → 'zvědavost vzbuzující' → 'neobvyklý'.

kurník. Od †*kur*. Zaklení *kurník* (*šopa*) je z vých. Moravy, místo vulg. †*kurva* (*šopa* je nř. 'kůlna' z něm. nř. *Schoppen* tv.).

kuropění 'ranní kokrhání kohoutů'. Viz †*kur* a †*pět*?

kurs 'běh; směr; hodnota peněz a cených papírů', *kursovní, kurzor*. Z lat. *cursus* 'běh, dráha' od *currere* 'běžet'. Srov. †*kurziva*, †*kurikulum*, †*kurýr*.

kurt 'tenisový dvorec'. Z angl. *court* 'dvorec' ze stfr. *court* tv. a to z lat. *cohors* (gen. *cohortis*) 'ohrazené místo'. Srov. †*kurtizána*.

kurtizána 'milostnice, nevěstka (vyšších vrstev)'. Z fr. *courtisane* a to podle it. *cortigiana* 'dvořanka' od *corte* 'dvůr' (viz †*kurt*).

kurva vulg. 'prostitutka', *kurevský, kurevník, kurvit, zkurvený*. Všesl. – p. *kurwa*, r. *kúrva*, s./ch. *kūrva*. Psl. asi **kury* (gen. *kurōve*), souvisí nepochybně s **kurō* (†*kur*). K přeneseným významům v této sféře srov. s./ch. *kūrac* 'penis', dále †*kokot*, †*koketa*.

kurýr 'spěšný posel', *kurýrní*. Přes něm. *Kurier* ze stfr. *courier* (fr. *courrier*) od *courir* 'běžet' z lat. *currere* 'běžet'. Srov. †*kurs*, †*koridor*, †*korzo*.

kurýrovat ob. 'léčit'. Z něm. *kurieren* a to z lat. *cūrāre* 'léčit, pečovat'. Srov. †*kúra*, †*kuratela*.

kurziva 'tiskové ležaté písmo', *kurzivní*. Ze stflat. (*scriptura*) *curсивa* 'běžné (písmo)' od *curсивus* 'běžný' od lat. *currere* (příc. trp. *curсивus*) 'běžet'. Srov. †*kurs*, †*exkurze*.

kuře, kuřátko, kuřecí. Z psl. **kurē*, které je odvozeno od **kurō* (†*kur*) charakteristickou příp. pro mláďata. P. *kurczątko*, ale r. *cyplėnok*, s./ch. *pile* tv. mají původ onom.

kus, kousek, kousíček, kusý, kusový, kusanec, kouskovat, rozkouskovat. Všesl. – p. *kęs*, r. *kus(ók)*, s./ch. *kūs*. Psl. **kqsъ* je odvozeno od **kqsati* (†*kousati*), původně tedy vlastně 'ukousnutý díl'. Srov. i angl. *bit* 'kousek' od *bite* 'kousat'.

-kusit (*okusit, zkusit, zakusit, pokusit se*), **-koušet**. Všesl. (kromě luž.), většíinou pouze s předp. Psl. **kusiti*, **kušati* se všeobecně vykládá jako staré přejetí z gót. *kausjan* 'zkoušet, ochutnávat' (B2, B3). Srov. ↓*zkusit*, ↓*pokusit se* a dále ↑*košťovat*.

kustod 'správce'. Z lat. *custōs* (gen. *custōdis*) 'strážce, hlídač, ochránce'.

kuš citosl. 'ticho!', *kušovat*. Přes něm. *kusch* z fr. *couche* 'lehni' (původně myslivecký povel pro psa) od *coucher* 'ležet' (srov. ↑*gauc*).

kuše 'středověký samostřil'. Jen č., slk. (*kuša*) a p. (*kusza*), původ nejasný.

kušna ob. 'huba', *kušnit*. Z něm.d. *Gusche* tv. (Ma²).

kušálet. Ze staršího *kušáleti* (asi podle *kuliti*, viz ↑*koule*), to pak s dalšími podobnými útvary (srov. č.nář. *kotouleti*, slk. *kušálat*, sln. *kotaliti*, ch. *kušarati* ap.) od psl. **kušiti* (viz ↑*kušiti*), srov. ↑*kušout*, ↑*kušout*.

kušálka hov. 'pochodující dechová kapela'. Snad od něm. *Gut heil!* 'nazdar!' (doslova 'dobré zdraví'), pozdravu něm. turnerů (HL).

kušat, *vykušat, prokušat, rozkušat*. Jen č. a slk. Souvisí s ↓*kušiti*, význam 'dobývat ze země' je vlivem něm. *kutten* tv.

kušě (*jít na kušě*). Nejasné, podle Ma² souvisí s ↑*kušiti*.

kušit, *kušit, ukušit*. Hl. *kušit* 'dělat', r. *kušiti* 'hýřit', sln.d. *kušiti se* 'skrývat se', csl. *kušiti* 'strojit, chystat'. Psl. **kušiti* není příliš jasné, především vzhledem k rozrůzněnosti významu. Snad z ie. **kuš-t-* od **kuš-* 'ohýbat'. Srov. ↑*kušat*, ↓*skutek*, ↓*pokuta*.

kušloch ob. 'brloh, pelech'. Asi z původního *kušlof* 'jataka, místo, kde se zabíjí dobytek' (Jg) z něm. *Kuttelhof* (*Kutteln* 'vnitřnosti, drštiny', *Hof* 'dvůr'). To se pak přiklonilo k něm.

Loch 'díra' (srov. ↑*brloh*) formou i významem.

kušna 'mnišský oděv'. Z něm. *Kutte* a to ze střlat. *cotta* tv., jež je původu germ.

kuštr 'druh plachetního člunu'. Přes něm. *Kutter* z angl. *cutter* tv. od *cut* 'řezat' (řeže vlny). Podle jiných však z port. *catur*, což je název jistého domorodého plavidla v jihových. Asii.

kušle, *kušlák*. Stč. *košle*. Všesl., psl. **kušle*. Viz ↑*kuš*.

kuže, *kuška, kušička, kušený*. Všesl. – p. *kuža*, r. *kuža*, s./ch. *kuža*, stsl. *kuža*. Psl. **kuža* je z **kuž-ja*, původně vlastně adj. 'kozí (kuže)', které se substantivizovalo a rozšířilo význam. Viz ↑*kuža*.

kužel, *kuželový, kuželovitý, kuželka, kuželkář, kuželkářský, kuželník*. Význam 'geometrické těleso' jen v č., slk. a b.d., jinde znamená 'hlava přeslice' (č.st. *kužel*, p. *kužel*, sln. *kuželj* aj.) či 'svazek vláken, koudel ap.' (s./ch.d. *kuželj*, r.d. *kužel* aj.). Málo jasné. Původní význam byl asi '(kuželovitá) hlava přeslice'. Psl. podoba vychází **kužel*/**kužel*, p. *kužel-* asi bude druhotné (srov. ↑*kužel*), v jiných jazycích je patrné mateření s **kužel* (↑*kušel*). Přejetí z něm. (Ma², HK) je málo pravděpodobné.

kuščit 'spěchat', *přikuščit*. Původně 'připínat hákem' od č.st. *kuška* 'hák' (srov. hl. *kuška* 'hák, klika (u dveří)', s./ch. *kuška* tv.) z psl. **kuška*, jež vychází z ie. **kuš-k-*, což je varianta kořene **kuš-k-* z ie. **kuš-* 'ohýbat, křivit' (srov. ↑*kušera*, ↑*kušice*). V č. se nejprve obměnil význam odvozeného *přikuščiti* na 'přikvapit, přepadnout' (vlivem ↓*kušiti*), odpojením předp. pak vzniklo nové *kuščit*.

kvádr 'druh čtverhranu', *kvádrový*. Z něm. *Quader* tv. z lat. *quadrus* 'čtyřhranný' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. ↓*kvádrát*, ↑*kádr*.

kvadrant 'čtvrtina kruhu'. Z lat. *quadrāns*, což je zpodstatnělý přech. příl. od *quadrāre* (viz ↓*kvadrát*).

kvadrát 'čtverec; druhá mocnina'. *kvadratický*, *kvadratura*. Z lat. *quadrātus* 'čtyřhranný, čtvercový' od *quadrāre* 'dělat čtyřhranným, čtvercovým' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. ↑*kvádr*, ↑*kvadrant*.

kvádro ob. 'pánský oblek'. Asi zkomolením fr. *garde-robe* 'šatník, šatstvo' (viz ↑*garderóba*), z divadelního slangu? (Ma²).

kvákat. Všesl., onom. původu.

kvalifikovat 'činit způsobilým; (odborně) posuzovat', *kvalifikovaný*, *kvalifikace*, *kvalifikační*. Ze střlat. *qualificare* 'blíže určovat' z lat. *quālis* 'jaký' a *facere* 'činit' (viz ↑*-fikace*). Srov. ↓*kvalita*.

kvalita 'jakost', *kvalitní*, *kvalitativní*, *zkvalitnit*. Z lat. *quālitās* tv. od *quālis* 'jaký' (viz ↑*-koli*, srov. ↑*kvalifikovat*).

kvált ob. 'spěch', *kválovat*. Stč. 'násilí, výtržnost'. Z něm. *Gewalt* 'násilí, moc' od *walten* 'vládnout' (viz ↓*vláda*). Novočeský význam snad vlivem ↑*kvačít*, ↓*kvapit*.

kvantita 'množství', *kvantitativní*, *kvantum*, *kvantový*. Z lat. *quantitās* tv. od *quantus* 'jak veliký, jak mnohý', *quantum* 'jak mnoho, kolik'. K základu *qua-* srov. ↑*kvalita*, ↑*kolik*, ↑*kdo* ap.

kvapit, *kvapný*, *nakvap*, *ukvapit se*, *ukvapený*. P. *kwapić się*, ukr. *kvápyty*, sln.d. *kvapiti* 'kapat'. Psl. **kvapiti* je střídáním v kořeni (ie. **kyōp-*) spojeno s **kypěti* (↓*kypět*), srov. lit. *kvāpas* 'duch, zápach' (k podobnému střídání srov. ↓*kvas* – ↓*kyselý* i ↑*kvačít*). Významový posun byl 'kypět' → 'rychle téci, rychle se pohybovat'.

kvarta 'čtvrtá třída osmiletého gymnázia; čtvrtý tón v stupnici'.

kvartový. Z lat. *quārta*, což je ž.r. od *quārtus* 'čtvrtý' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. ↓*kvartál*, ↓*kvartýr*, ↓*kvarteto*.

kvartál 'čtvrtletí', *kvartální*. Ze střlat. *quartale* tv., vlastně 'čtvrtina', od lat. *quārtus* 'čtvrtý' (srov. ↑*kvarta*, ↓*kvarteto*).

kvartet 'skladba pro čtyři nástroje či hlasy', **kvarteto** 'soubor čtyř (hudebníků ap.)'. Z it. *quartetto* od *quarto* 'čtvrtý' z lat. *quārtus* (viz ↑*kvarta*).

kvartýr ob. 'byt', *nakvartýrovat se*. Přes něm. *Quartier* tv. z fr. *quartier* 'čtvrťka, čtvrť, ubytování' ze střlat. *quarterium* 'čtvrtina, (městská) čtvrť' od lat. *quārtus* 'čtvrtý' (viz ↑*kvarta*).

kvas, *kvásek*, *kvasinka*, *kvasnice*, *kvasit*, *vykvasit*, *zkvasit*. Všesl. – p. *kwas*, r. *kvas*, s./ch. *kvás*, stsl. *kvasā*. Psl. **kvasō* (z ie. **kyāt-so-*) souvisí s gót. *hwapo* 'pěna', lat. *cāseus* (odtud něm. *Käse*, angl. *cheese*), sti. *kváthati* 'vařit', vše vychází z ie. **kyat-/kyāt-* 'kvasit, kysat'. Střídáním v kořeni spojeno s **kysati* (viz ↓*kyselý*), srov. podobné střídání u ↑*kvapit*, ↓*kypět*.

kvaš 'druh krycí vodové barvy'. Z fr. *gouache* tv. z it.d. *guazzo* 'vodová barva' z pozdnělat. *aquatiō* 'zalévání, zavlažování' od lat. *aqua* 'voda'. Srov. ↑*kvarel*.

kvazar 'druh nebeského tělesa'. Z angl. *quasar* zkrácením z *quasi-stellar* tv. (viz ↓*kvazi-*) k *stellar* 'hvězdný' od lat. *stella* 'hvězda' (srov. ↑*astro-*).

kvazi-. První část složenin s významem 'zdánlivý, jakoby' (např. *kvazi-struktura*), z lat. *quasi* 'jakoby, jako, asi' a to z *quam* 'jako' a *si* 'kdyby, jestliže'. Srov. ↑*kvazar*.

kvedlat, *kvedlačka*. Disimilací z původnějšího *kverlat* z něm. *quirlen*, *querlen* 'míchat, kvedlat'.

kvelb zast. ob. '(klenutá) komora, spížárna'. Z něm. *Gewölbe* 'klenba, klenutí' od *wölben* 'klenout'.

kvér zast. ob. 'puška'. Z něm. *Gewehr* tv. od *Wehr* 'ochrana, obrana, zbraň', *wehren* 'bránit', jež souvisí s ↓*vřít*.

kverulant 'kdo si stále stěžuje, vyhledává malicherné spory'. Z něm. *Querulant* tv. z *pozdnělat. querulāns*, což je přech. přít. od *querulāre* 'naříkat, bědovat' od lat. *queri* tv., *querulus* 'naříkavý'.

kvést, *květ*, *kvítek*, *kvítka*, *květovaný*, *kvěťmatý*, *květina*, *květináč*, *květinářka*, *květinářství*, *květena*, *květenství*, *květen*, *vykvést*, *odkvést*, *rozkvést*, *rozkvět*, *vzkvětat* aj. Stp. *kwiśc* (p. *kwinac*), r. *cvestí*, s./ch. *cvāsti*, stsl. *cvisti*. Psl. **kvisti* (o podobách s *cv-* viz ↑*hvězda*) se spojuje se **světěti*, **světō* (↓*svítit*, ↓*svět*), výchoiskem je ie. **kwej-t-* 'zářit' (A1, B2) (počítá se buď s ie. variantou na **k-*, nebo se ztvrnutím počátečního *k-*). Příbuzné je lot. *kvitēt* 'lesknout se, zářit', germ. **hwīta* (něm. *weiss*, angl. *white*) 'bílý' (A4), ve slov. došlo k významovému posunu 'zářit' → 'kvést'.

kvestor 'vedoucí správní úředník vysoké školy', *kvestura*. Z lat. *quaestor* 'finanční či soudní úředník' od *quaerere* (příč. trp. *quaestus*) 'hledat, zkoumat'. Srov. ↑*inkvizice*, ↓*kviz*, ↓*rekvizita*.

květák, *květákový*. Podle ↑*karfol*, jí se jeho zdužnatělé květenství. Viz ↑*kvést*.

kvíčet, *kvikat*, *kvikot*, *kviknout*, *vykviknout*, *zakvíčet*. Onom. původu.

kvílet, *kvílení*, *kvílivý*, *zakvílet*. P. *kwilić*, str. *cviliti*, s./ch. *cvíleti*. Psl. **kviliti* (o podobách s *cv-* viz ↑*hvězda*) je onom. původu.

kvinde zast. ob. 'odmítnutí'. Asi z něm. *Gewinde*, původně 'vinutí (šroubu)' od *winden* 'vinout', pak 'věneček, kylice'

jako symbol odmítnutí nápadníka (srov. *dostat košem*) (Ma²).

kvinta 'pátá třída osmiletého gymnázia; pátý tón v stupnici', *kvintový*. Z lat. *quīnta*, což je ž.r. od *quīntus* 'pátý' od *quīnque* 'pět'. Viz ↓*pět*, srov. ↓*kvintesence*, ↓*kvintet*.

kvintesence 'tresť, zhuštěná podstata něčeho'. Ze střlat. *quinta essentia*, doslova 'pátá podstata' (viz ↑*kvinta*, ↑*esence*). Původně se tak nazýval éter (pátý živel vedle země, vzduchu, vody a ohně), pak domnělá 'substance nebeských těles', jejíž získání destilací bylo jedním z cílů středověké alchymie. Z toho přenesením dnešní význam.

kvintet 'skladba pro pět nástrojů či hlasů', **kvinteto** 'soubor pěti (hráčů ap.)'. Z it. *quintetto* tv. od *quinto* 'pátý' od lat. *quīntus* (viz ↑*kvinta*).

kvít (*být si kvít*) přísl. hov. 'vyrovnán'. Z něm. *quitt* tv. z fr. *quitte* 'prostý, zbavený (dluhů)' z lat. *quīētus* 'klidný, pokojný' od *quīēs* 'klid, pokoj, odpočinek'. Srov. ↓*rekviem*, ↓*pokoj*.

kvitance 'potvrzení o přijetí (peněz ap.)'. Z fr. *quittance* tv. od *quitte* (viz ↑*kvít*).

kvitovat 'brát na vědomí, přijímat; potvrdit příjem'. Přes něm. *quittieren* tv. z fr. *quitter* 'opouštět, zanechat, odpouštět' z *quitte* (viz ↑*kvít*). Přijetím peněz se dluh 'opouští'.

kviz 'hra otázek a odpovědí'. Z am.-angl. *quiz* tv., původně 'vtip, šprým', další původ nejistý.

kvocient 'poměr dvou hodnot jako ukazatel nějakého jevu'. Z lat. *quotiēs*, *quotiēns* 'kolikrát' od *quot* 'kolik'. Srov. ↓*kvóta*.

kvočna, **kvokat**. Onom. původu.

kvóta 'poměrný díl, počet'. Ze střlat. *quota (pars)* 'kolikátá (část)' od

quotus 'kolikátý' od *quot* 'kolik'. Srov. †*kvociem*, †*kóta*.

ký zájm. zast. 'který'. V č. i některých jiných zsl. a vsl. jazycích dnes v ustálených expr. obratech (č. *kýho* výra). P.st. *ki*, r. *kaj*, s./ch. *kôji*, stsl. *kyi*. Psl. **kajb* (B9). Od zájmeného základu **kō* (viz †*kdo*, srov. †*kěž*, †*kýženy*).

kyanid 'druh jedu'. Od ř. *kýanos* 'modrý kámen, modré barvivo'. Srov. †*cyankáli*.

kybernetika 'věda zabývající se řízením a přenosem informací', *kybernetický*, *kybernetik*. Z angl. *cybernetics* utvořeného v pol. 20. st. od ř. *kybernetikós* 'týkající se kormidla, řízení' od *kybernáo* 'kormidluji, řídím'.

kýbl ob., *kyblík*, *kybliček*. Z něm. *Kübel* ze sthn. *kubilo* (dále viz starší přejetí †*kbelík*).

kýč 'líbivý, umělecky bezcenný výtvor', *kýčovitý*. Z něm. *Kitsch* tv., další původ nejistý. Asi půjde o expr. tvoření onom. původu, srov. něm. *klatschen*, *klitschen* 'plácát, pleskat'.

kyčel, *kyčelní*. Jen č. P. *giczal*, *giczel* 'holeň', hl. *gižla* tv., ukr. *hyčál* 'stéblo, tlusté žebro listu'. Tvary s počátečním *g-* (srov. i č. nář. *hyča* 'stehenní kost') a zvláště hl. *gižla* ukazují na příbuznost s †*hýžď*. Různost tvarů je možná dána expr. charakterem výrazu.

kydat, *kydnout*, *nakydat*, *vykydat*, *rozkydat*. Všesl. – p.d. *kidač*, r. *kidát*, s./ch. *kidati*. Psl. **kydati* vychází z ie. **kūd-* (B5) od *(*s*)*keud-* 'vrhat, střílet', příbuzné je sthn. *skiozun* (něm. *schissen*) 'střílet', stl. *skūndate* 'skáče, spěchá'.

kýchat, *kýchnout*, *kýchačí*, *kýchavý*, *rozkýchat se*. Všesl. – p. *kichač*, r.d. *kíchar* 'silně se smát', s./ch. *kíchati*. Psl. **kychati* je onom. původu.

kyj, *kyjovitý*, *kyjovka*. Všesl. – p., r.d. *kij*, s./ch.st. *kij*. Psl. **kyjb* souvisí s **kovati* (†*kovat*) (středění **kū-* (B5) a **kou-* v kořeni). Původně tedy 'kovaná tyč' (HK). Nejbliže příbuzné je lit. *kájis* 'kovářské kladivo'.

kýl 'osová výztuž ve dně plavidla', *kýlový*. Z něm. *Kiel* tv., jehož další původ není jistý.

kýla, *kýlní*. Všesl. – p. *kila*, r. *kilá*, s./ch. *kíla*. Psl. **kyla* odpovídá lit. *kúla* 'vyrůstek, boule, nádor' (B5), *kúlas* 'druh kýly', dále se srovnává se sthn. *hōla* (A4), ř. *kělē* tv., výchozí ie. podoba však není jistá.

kymáčet (se), *kymácivý*, *zakymáčet* (se), *rozkydáčet* (se). Jen č., novější (doklady až od konce 19. st.). Asi expr. varianta ke †*kývat*, srov. č.d. *kýmat se na berlách*, s./ch. *kýmati* 'houpat se, kývat' (Ma2).

kynologie 'nauka o psech', *kynolog*, *kynologický*. Od ř. *kýōn*, gen. *kynós* 'pes', dále viz †*-logie*.

kynout¹ 'nabývat na objemu'. Z psl. **kypnqti* (A9, B7), dále viz †*kypět*. Srov. i †*kynout*².

kynout² 'dávat znamení rukou či hlavou'. Z psl. **kyvnqti* (ke stejnému formálnímu vývoji srov. †*kynout*¹, †*kanout*), dále viz †*kývat*.

kypět, *vzkypět*, *vykypět*, *překypovat*, *nákyt*. Všesl. – p. *kipieč*, r. *kipét*, ch. *kipjeti*, stsl. *kypěti*. Psl. **kypěti* souvisí s lit. *kūpėti* 'vrít, přetéci, překypovat', lat. *cupere* 'žádat, toužit', stl. *kūpyati* 'dostává se do varu, zlobí se', čet. *kappilahlh-* 'zuřit', vše z ie. **kūp-/kēup-* 'vrít, vařit, kouřit'. Srov. †*kyprý*, †*kynout*¹.

kyprý, *kyprít*, *kyprící*, *kyprivý*, *nakypřit*. Stč. 'čilý, snaživý'. Hl. *kipry* 'slabý, choulostivý', r.-csl. *kyprjy* 'dírkovaný', b. *kípr* 'krásný'. Psl. **kypra* je stará odvozenina od **kypěti* (†*kypět*) se

značně rozrůzněným vývojem významu v jednotlivých jazycích.

kyrys 'plátové ochranné odění', *kyrysník, kyrysar*. Z něm.st. *Küriss* (dnes jen *Kürass*) tv. ze stfr. *curasse* a to z vlat. **cor(i)ācea* 'kožené brnění' od lat. *corium* 'kůže'.

kyselý, *kyselka, kyselina, kysat, zkysat, zakysat, okyselit, přikyselit, překyselit*. Všesl. – p.st. *kisly*; r. *kislyj, s./ch. kīseo*, stsl. *kysělo*. Psl. **kysělo*, **kysati* ap. jsou z ie. **kūt-s-*, což je varianta kořene, o němž viz ↑*kvas*. Srov. ↓*kyslík*.

kyslík, *kyslíkový, kysličník, okysličit*. Podle lat. názvu *oxygenium* vycházejícího z ř. *oxys* 'kyselý, ostrý, hořký' (srov. ↓*oxid*).

kysna ob. 'bedna'. Z něm. *Kiste* tv. a to z lat. *cista* 'skříňka, schránka'. Srov. ↑*cisterna*.

kyt 'tmel', *kytovat, zakytovat*. Z něm. *Kitt* tv., jež asi souvisí s lat. *bitūmen* 'zemní pryskyřice' (srov. ↑*beton*) z ie. **g^het-*.

kyta. Stč. *kyta* 'hrozen, svazek, kytrice', p., str. *kita* 'chumáč, svazek', s./ch. *kīta* tv. Psl. **kyta* se vykládá z původního významu 'co se houpe, kývá' (v č. speciální význam 'stehno zadní končetiny u zvířat'), to by pak bylo od

psl. **kyti*, doloženého jen v rozšířené podobě **kyvati* (↓*kývat*). Srov. ↓*kytice*.

kytara, *kytarový, kytarista*. Z ř. *kīthārā* 'loutna, lyra, kytara'. Srov. ↑*citera*.

kytice, *kytička, kytká*. Od stč. *kyta* (viz ↑*kyta*).

kytlíce zast. 'prostý hrubý oděv'. Z něm. *Kittel* tv. a to asi z ar. *qutun* 'bavlna'.

kytovec. Od staršího názvu velryby *kyt* (Jg), přejatého Preslem z r. *kīt* tv. z ř. *kētos* 'mořská obluda, velryba'.

kývat, *kývavý, kývnout, kyvadlo, kyvadlový, odkývat, zakývat, rozkývat, přikyvovat, výkyv* aj. P. *kiwač*, r. *kivát*, b. *kývam*. Nepříliš jasné. Pokud je psl. **kyvati* opravdu odvozeno od **kyti* (viz ↑*kyta*, srov. ↓*mávat*), může být východiskem ie. **kū-*, varianta ke **keu-* 'ohýbat' (významový vztah 'ohýbat' – 'houpat, kývat' je velmi úzký). Srov. ↑*kynout*², ↑*kymáacet*, ↑*kutit*.

kyz 'sírník kovového vzhledu'. Z něm. *Kies* 'hrubý písek', jehož další původ není jistý.

kýžený 'vytoužený, žádoucí'. Novější (u Jg není), od *kýž*, což je lidová varianta ke ↑*kéž*.

L

labiální 'retný'. Z nlat. *labialis* přitvořeného k lat. *labium* 'ret'.

labilní 'nepevný, vratký', *labilita*. Z pozdnělat. *lābilis* 'lehce klouzající, padající' od lat. *lābī* 'sunout se, klouzat, padat'. Srov. ↑*kolaps*, ↓*lapsus*.

laboratoř, *laboratorní*, *laborant(ka)*, *laborantský*. Ze střlat. *laboratorium* tv. od lat. *labōrāre* 'pracovat, namáhat se' od *labor* 'práce'. Srov. ↓*laborovat*, ↑*kolaborovat*, ↑*elaborát*.

laborovat 'potýkat se s něčím (zdravotně)'. Z lat. *labōrāre* 'pracovat, namáhat se, soužit se, strádat, stonat' (srov. ↑*laboratoř*).

labuť, *labuť*. Věsl. – p. *labędź*, r. *lébed*, s./ch. *lābūd*. Psl. **olbqdb*, **elbqdb* (B7, B8) má nejbliže k sthn. *albiz*, *elbiz*, stisl. *elpir*, *qlpt* tv.. východiskem je ie. **albh-* 'bílý', které je ještě např. v lat. *albus* tv. (srov. ↑*albatros*, ↑*album*) i v názvu řeky *Labe*.

labužník, *labužnický*, *labužnicví*. Od stč. *labužiti* 'kochat se, žít v nadbytku', jež souvisí s r. *lebezít* 'lísat se', stsl. *lobzati* 'libat'. Vše vychází z onom.-expr. kořene **lab-* (srov. č. nář. *lábatí* 'pít velkými doušky'), podobné útvary mimo slov. jsou v stangl. *lapian* 'pít, hltat', sthn. *laffan* 'lízat', lat. *lambere* tv.

labyrint 'bludiště'. Z lat. *labyrinthus* z ř. *labýrinthos*. Původně název známého sídla krále Mínoa na Krétě. Asi v nějaké spojitosti s ř. *lábrys* 'dvojbřítá sekýra' (dochováno na stěnách jako královské znamení). Obě slova jsou zřejmě přejata z nějakého předřeckého středomořského jazyka.

laciný, *láce*. Již stč. vedle *lacný* 'lehký', dále je p. *lacny* tv., r.d. *láča* 'úspěch'. Psl. **lat'bnjъ* (B3, B9) není

příliš jasné. Příbuzné se zdá být lot. *lētš* 'laciný, lehký' (Ma², HK), možná by pak byla i souvislost s ↓*letět*. V č. (a v lot.) by pak došlo k významovému vývoji 'schopný létat' → 'lehký' → 'lehce získatelný, levný'.

lacl zast. ob. 'náprsní část zástěry', *laclový*. Z něm. *Latzel*, což je zdobnělina od *Latz* tv. ze střl. *laz* 'tkanička, pouto' z vlat. **laceus* od lat. *laqueus* 'smyčka'. Srov. ↓*laso*.

láčkovec 'bezobratlý měkký živočich'. Od *láčka* 'vakovitá tělní dutina' od stč. *láka* 'soudek, nádoba' ze sthn. *lāge* (viz ↓*láhev*).

lačný, *lačnit*. R.d. *álčnyj*, sln. *lāčen*, csl. *lačьно*. Psl. **olčьno* (B8) je od **olkati* 'lačnit', dále viz ↓*lakomý*.

ladit, *lad*, *ladný*, *ladič*, *ladička*, *naladit*, *nálada*, *sladit*, *soulad*, *vyladit*, *rozladit*, *přeladit*. P.d. *ladzić*, str. *laditi*. Psl. **laditi* nemá spolehlivou etymologii. Často se poukazuje na blízké **lagoditi* (↓*lahodit*). Jeden z výkladů uvažuje o zkrácení **laditi* z **lagoditi* (Ma²), jiný vychází z rekonstrukce **ladъ* < **lā-dho-* ze zájmeného elementu **la-* a redukované podoby ie. kořene **dhē-* 'klást, stavět' (srov. ↓*úd*, ↓*příd*, ↓*soud*).

lado (*ležet ladem*) 'neobdělaná půda'. Hl. *lado*, str. *ljado*, s./ch. *lédina*, b. *ljadína*. Psl. **lědo*, **lěda* souvisí se stpr. *lindan* (ak.) 'dolina', něm. *Land* 'země', stisl. *lundr* 'les', stir. *land* 'volné místo', bret. *lann* 'pustina, step', vše z ie. **lendh-* 'neobdělaná země'.

ládovat 'cpát (do kamen, do pusy), nabíjet', *naládovat (se)*. Z něm. *laden* 'nakládat, nabíjet'. Srov. ↑*klást*.

lady 'dáma'. Z angl. *lady* a to přes střangl. *levedy* ze stangl. *hlēfdige* 'hospodyně', doslova 'která hněte chléb',

z *hlāf* 'chléb' (viz ↑*chléb*) a slovesného základu **dig-* (viz ↑*džje*). Srov. ↓*lord*.

lafeta 'podstavec děla'. Z něm. *Lafette* a to z fr. *l'affût* tv. (*l'* je člen), složeného z *af-* (viz ↑*ad-*) a *fût* 'kmen, stojan, pažba' z lat. *fūstis* 'kyj, klacek'.

lágr ob. '(koncentrační) tábor'. Z něm. *Lager* 'tábor, ležení' od *liegen* 'ležet' (viz ↓*ležet*, srov. ↓*lōgr*).

laguna 'mělká pobřežní zátoka'. Z it. *laguna* a to z lat. *lacūna* 'močál, louže, prohlubeň' od *lacus* 'jezero'.

láhev, *lahvička*, *lahvový*, *lahvovat*. Stč. *lahvicě*, *láhvicě*. P. *lagiew* 'dřevěný pohár', r.d. *lagev* 'soudek, malá kád', s./ch.d. *lāgav* tv. Psl. **lāgy* (gen. **lāgove*) je starou výpůjčkou ze sthn. *lāge* 'nádoba'. Srov. ↑*lāčkovec*.

lahodit, *lahoda*, *lahůdka*, *lahodný*, *zalahodit*. P. *lagodzić* 'mírnit, uklidňovat', str. *lagoditi* 'milovat, projevovat měkkost', s./ch. *lāgoditi* 'vyhovovat, projevovat něžnost'. Psl. **lagoditi* lze vyložit ze zájmeného elementu **la-* (srov. ↑*laditi*) a slovesa **goditi* (↑*hoditi*), k němuž má významově blízko. Jinou možností je spojení s lot. *lāga* 'pořádek, vrstva', *lāgs* 'pořádný, vhodný', jež zřejmě souvisí s **ložiti* (viz ↓*ležet*), nezvyklá je ovšem příp. -*od-* (Ma²).

lachtan. U Jg v podobě *lachták*. Preslovo přejetí z r.d. *lachták*, *lafták*, *lavták* 'velký tuleň; tulení kůže', jehož původ se hledá v jazycích severovýchodního cípu Sibíře, předloha je však neznámá.

laik 'neodborník; nekněz', *laický*. Ze střlat. *laicus* 'lidový' z ř. *lāikós* tv. od *lāōs* 'lid, zástup'.

lajdat ob., *lajdák*, *lajdácký*, *lajdáctví*. Expr. výraz (Jg nezná), asi od *landat* 'toulat se', *landák* od něm. *Landstreicher* 'tulák' (HK).

lajna hov. 'čára (na hřišti)', *lajnovat*, *lajnovačka*, *nalajnovat*. Z angl. *line* tv. z lat. *līnea* (viz ↓*linie*).

lajntuch zast. ob. 'prostěradlo'. Z něm. *Leintuch*, složeného z *Lein* 'len' (viz ↓*len*) a *Tuch* 'sukno' (srov. ↑*šerťoch*).

lajsna ob. 'lat'. Z něm. *Leiste* (viz ↓*lišta*).

lajs(t)nout si ob. 'dovolit si (udělat)'. Z něm. *leisten* 'vykonat', *leisten sich* 'dopřát si'.

lajtnant zast. ob. 'poručík'. Z něm. *Leutnant* z fr. *lieutenant*, doslova 'zastupující, místodržící', z *lieu* 'místo' (z lat. *locus* tv., srov. ↓*lokální*) a *tenant* 'držíc' (přech. přít. od *tenir* z lat. *tenēre* 'držet', srov. ↓*tenor*).

lak, *lakový*, *lakovat*, ↓*lakýrník*, *lakýrnický*, *lakýrnictví*, *lakýrky*, *nalakovat*, *přelakovat*. Z něm. *Lack* z it. *lacca* a to přes ar. *lakk*, per. *lāk* ze střind. (pálí) *lākhā*, jež se vyvinulo ze sti. *lākšā* tv. Srov. ↓*lakmus*.

lák 'konzervační roztok'. Z něm. *Lake* tv. dněm. původu (rozšířilo se v souvislosti s konzervováním slanečků). Souvisí s něm. *Lache* 'louže', jež je možná přejato z lat. *lacus* 'jezero' (srov. angl. *lake* tv. a ↑*laguna*).

lákát, *lákavý*, *lákadlo*, *nalákat*, *přilákat*, *odlákat*, *zlákat*, *vylákat*, *vlákat*. Stč. *lákati* 'činit nástrahy', hl. *takać* 'číhat', vedle toho stsl. *lajati* tv. Psl. **lakati* vedle **lajati* připomíná dvojici **čakati*, **čajati* (viz ↑*čekat*) podobného významu, původ však není jistý. Obvykle se spojuje s lat. *latēre* 'být skryt' z ie. **lā-* tv. Jiný výklad spojuje s lit. *lāginti* 'vábít', něm. *locken* 'lákát, vábít', lat. *lacere* tv. (Ma²). A konečně, oddělíme-li naše slovo od stsl. *lajati*, lze dobře vyjít od kořene **lęk-* (viz ↓*lěčiř*) (HK).

lakmus 'barvivo z lišejníků', *lakmusový*. Z něm. *Lackmus* ze střniz.

le(e)cmoes tv. (pod vlivem něm. *Lack*, viz ↑*lak*), složeného asi ze střniz. *lecken* 'kapat, stékat' a *moes* 'kaše' (barvivo se získávalo z lišejníků rozdrčených na kaši).

lakomý, *lakomec*, *lakota*, *lakotný*, *lakotit*. Všesl. – p. *lakomy*, r. *lákomyj*, s./ch. *lăkom*, stsl. *lakomb*. Psl. **olkomb* (B8) je odvozeno od slovesa **olkati* 'lačnět, hladovět' (srov. ↑*lačný*). Spolehlivé příbuzenstvo je jen v balt. jazycích – lit. *álkti*, lot. *alkt* 'hladovět, dychtit', strp. *alkins* 'střízlivý', tedy bsl. **alk-* (B5).

lakonický 'velmi stručný'. Z lat. *lacōnicus* z ř. *lakōnikós* 'lakónský'. Obyvatelé *Lakónie* (Spartané) byli známi svou stručností a málomluvností.

laktace 'vyměšování mléka'. Z lat. *lactātiō* tv. od *lactāre* 'kojit, sát mléko' od *lac* (gen. *lactis*) 'mléko'.

lakýrník, *lakýrnický*, *lakýrnicví*. Z něm. *Lackierer* tv. (viz ↑*lak*).

lalok, *lalůček*, *laločnatý*. P. *talok*, str. *laloky* (pl.) 'dásen, patro', s./ch.d. *lăloka* 'čelist', stsl. *laloka* 'měkké patro, ústa'. Psl. **lalok/*luloka* se obvykle spojuje s ↓*lokati*, *la-* se vysvětluje buď jako expr. předp., nebo jako reduplikace (zdvojení) kořene (Ma², HK).

lama 'jihoamerický přezývavec'. Ze šp. *llama* a to z jazyka peruánských Indiánů (kečua).

láma 'tibetský mnich', *lámaismus*. Přes záp. jazyky z tibetského (*blama* 'učitel, vůdce'.

lámat. Viz ↓*lomit*.

lamela 'destička či plátek jako technická součástka', *lamelový*. Z fr. *lamelle* a to z lat. *lāmella*, což je zdrobnělina od *lāmīna* 'tenký plátek kovu, plíšek'. Srov. ↓*laminát*, ↓*omeleta*.

lamentovat hov. expr. 'bědovat, hubovat', *lamentace*. Z lat. *lamentāri*

'naříkat, bědovat' a to od onom. ie. kořene **la-* (srov. ↓*lát*).

laminát 'vrstvená plastická hmota zpevněná vlákny', *laminátový*, *laminovat*, *laminovaný*. Od lat. *lāmīna* (viz ↑*lamela*).

lampa, *lampička*, *lampový*, *lampář*. Přes něm. *Lampe* z fr. *lampe* a to z lat. *lampas* 'svítlna, světlo' z ř. *lampás* tv. od *lāmpō* 'svítím, zářím'. Srov. ↓*lampion*, ↓*laterna*.

lampas 'široký pruh na švu kalhot uniformy', slang. *lampasák* 'vyšší důstojník'. Přes něm. *Lampas* z fr. *lampas* 'orientální hedvábná tkanina' nejasného původu.

lampion 'barevná papírová svítlna'. Přes něm. *Lampion* a fr. *lampion* z it. *lampione*, což je vlastně zvětšovací odvozenina od *lampa* (↑*lampa*) (původně slovo označovalo různé druhy svítlen, nejen papírové).

lán. Z něm.d. *lein* ze střhn. *lēhen*, *lēn*, původně 'propůjčená země' (viz ↓*léno*), pak jen 'plošná výměra pozemků' (Ma²).

laň, *laňka*. Stč. *laní*, p. *tania*, r. *lan'*, stsl. *lanii*, jinak v jsl. chybí. Psl. **olni*, **olniji* (B8) je odvozeno starobylou přechylovací příp. -ii od kořene **oln-*, **eln-* (dále viz ↑*jelen*).

lanceta 'dvojbřitý chirurgický nožík'. Z fr. *lancette*, což je zdrobnělina od *lance* 'kopí' z lat. *lancea* 'kopí'.

lančmít 'mleté kořeněné maso v konzervě'. Z angl. *lunch(eon) meat*, složeného z *lunch(eon)* 'oběd' a *meat* 'maso'.

langoš 'druh slané pečiva'. Z maď. *lángos* od *láng* 'plamen', srov. něm. *Flammenkuchen* tv.

langusta 'velký mořský korýš'. Přes něm. *Languste* z fr. *langouste* ze stpov. *langosta* a to – s přidáním nosového

elementu – z lat. *lōcusta* 'kobyłka' i 'mořský krab'.

lano, *lanko*, *lanový*, *lankový*, *lanovka*, *lanovkový*. Asi ze střhn. *lanne* 'řetěz', dále nejasné.

lanolin 'tuk z ovčí vlny', *lanolinový*. Uměle z lat. *lāna* '(ovčí) vlna' a *oleum* 'olej'.

lanýž 'druh aromatické houby'. Původně asi *lanýš*. Jen č. Asi odvozeno od *laň*, pro což by hovořil jiný název této houby *jelenka* (snad proto, že ji jelení zvěř vyhrabává ze země) (Ma²).

lapálie 'bezvýznamná maličkost' (významově se však často směřuje s ↓*patálie*). Z něm. *Lappalie*, což je hybridní slovo ze studentského slangu z *Lappen* 'hadr, onuce' a lat. příp. (pl.) -*álie*.

laparoskop 'přístroj k vyšetření břišní dutiny', *laparoskopie*, *laparoskopický*. Od ř. *lapáré* 'slabina, bok' a ↓-*skop*.

lapat, *lapit*, *lapač*, *lapačka*, *lapka*, *zapatat*, *polapit*, ob. *lapák* 'vězeň'. Všesl. – p. *lapač*, r. *lápat*, s./ch.d. *lápati*. Psl. **lapati* je expr. sloveso onom. původu, srov. ↑*chňapat*, ↑*capat* ap.

lapidárium 'sbírka kamenné plastiky a stavebních fragmentů'. Z pozdnělat. *lapidarium* od lat. *lapis* (gen. *lapidis*) 'kámen'. Srov. ↓*lapidární*.

lapidární 'úsečný, ale výstižný'. Z lat. (*stilus*) *lapidarius*, doslova '(styl) kamenných náhrobků' (vyznačoval se věcností a úsečností) od *lapis* 'kámen' (srov. ↑*lapidárium*).

lapsus 'omyl, pochybení'. Z lat. *lāpsus* 'smeknutí, pochybení' od *lābī* 'smekat se, padat'. Srov. ↑*labilní*.

largo přísl. '(v hudbě) široce, pomalu'. Z it. *largo* 'široký, štědrý' z lat. *largus* 'hojný, štědrý'.

larva, *larvička*, *larvální*. Převzato (asi přes něm. *Larve* tv.) z lat. *lārva*, původně 'duch zemřelého, strašidlo' (souvisí s lat. *Lār* 'ochranné domácí božstvo'), pak 'škraboška, maska' (duchové a démoni byli na divadle představováni maskami). Přenesený zoologický význam pochází z 18. st. (švéd. zoolog Linné) – larva je vlastně zakuklený, maskovaný hmyz (Ma²).

laryfáry citosl. Z něm. *Larifari*, označujícího plané, nesmyslné mluvení. Asi podle solmizačních slabik *la re fa re*.

laryngální 'hrtanový', *laryngála*, *laryngitida*. Z lat. *laryngālis* tv. od *larynx* (gen. *laryngis*) 'hrtan, hrdlo' z ř. *larynx* 'hrdlo, jícen'.

lascivní 'opzlý', *lascivita*, *lascivnost*. Z lat. *lāscivus* 'bujný, rozpustilý, nevázaný'.

laser, *laserový*. Z angl. *laser*, což je zkratkové slovo (pol. 20. st.) z *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* 'světelné zesílení stimulovanou emisí záření'. Srov. ↓*radar*.

lasice, *lasička*. Č. nář. i *laska*. Všesl. – p. *lasica*, r.d. *lasica* (r. *láska*), s./ch. *lāsica*. Psl. **laska*, **lasica* nemá jednoznačný výklad. Tradičně se spojuje s lot. *luöss* 'žlutavý' (HK), pozornost však zasluží i výklad ztotožňující etymologicky toto slovo s ↓*láska* – šlo by pak o tabuový název (D4) pro tuto krvežíznivou a obávanou šelmu.

láska, *laskat*, *laskavý*, *laskavost*, *polaskat*. Všesl. – p. *laska*, r. *láska*, s./ch. *lāska*, stsl. *laskati* 'lichotit'. Psl. **laska*, **laskati* je nejspř. příbuzné s lit. *lókšnus* 'něžný', stír. *lainn* 'žádostivý', lat. *lāscivus* 'nevázaný, chlípny', ř. *lilaťom* 'toužím, dychtím', sti. *laťati* 'žádá si', vše z ie. **las-* 'být žádostivý, chlípny'.

laskomina (obvykle v pl. *laskominy*). Stč. i *loskomina*, *luskomina*. P.

(o)skom(in)a, r. osk6mina 'trnutí zubů', ch. sk6mina 'chuť (k jídlu)'. Původní význam nejspíš byl 'trnutí zubů, sblhání slin' (stč. *zubi laskominy jměli*). Vycházet musíme asi z psl. *skom(in)a od *skomati 'svírat' (srov. r. *ščemít* tv.) od ie. *(s)kem- tv. V č. (možná již v psl.) pak došlo k druhotnému sblhění se základem *lask- (viz ↑láská), je možné uvažovat i o expr. předp. la- (srov. ↑lahodit).

laso. Přes něm. *Lasso* ze šp. *lazo* či port. *laço* a to přes vlat. *laceus z lat. *laqueus* 'smyčka'. Srov. ↑lacl.

lastura 'skořápka mlžů, mušle'. Preslovo přejetí ze s./ch. *ljuštura* tv., jež souvisí s ↓lusk (srov. ještě s./ch. *ljúščiti* 'loupat (kůru), zbavovat kůže, skořápky ap.'). Hlásková obměna při přejetí se vysvětluje přepsáním (Ma²), možná ale jde o úmysl (naše domněnka: disimilace u-u v a-u, případně – třeba i bezděčná – asociace s *lazur* 'blankyt').

laškovat, laškovný, zalaškovat si. Jen č. a slk. Snad nějak souvisí s ↑láská (-š- je však nejasné). Srov. č.st. *laskovati* 'milovat, lísat se' (Jg), p. *laszyć* 'hladit, mazlit se'.

lát 'spílat, hubovat'. Všesl. – p. *lajać*, r. *lajat* 'štěkat', s./ch. *lajati* 'štěkat, křičet', stsl. *lajati* 'lát, štěkat'. Psl. **lajati* (B9) vychází z ie. onom. základu *lā-, který najdeme i v lit. *lōti* tv., stisl. *lómri* 'křik, nářek', lat. *lātrāre* 'štěkat, lát' (srov. i ↑lamentovat), ř. *lērēō* 'tlachám', arm. *lam* 'pláču', sti. *řayati* 'štěká'.

lať, laťka, laťový, laťkový. Z něm. *Latte* (sthn. *latta*) tv., další původ neznámý.

lata 'druh květenství'. Stč. *vlat* 'klas', p. *włoc* 'druh polní rostliny', r. *vólort* 'klas', sln. *lāt*, s./ch. *vlāt* tv. Psl. **volto* (B8) odpovídá dobře lit. *váltis* '(ovesný) klas', další souvislosti méně zřejmé. V č. (i v slk., sln.) počáteční v- odpadlo.

látat, látací, zalátat, slátat, slátanina. P. *latać*, r. *latát*. Psl. **latati* není zcela jasné. Snad z původního **lap-tati* (A7), jež by souviselo s lit. *l6pyti* tv., *l6pas* 'hadr, záplata' (Ma²). Srov. ↓látká, ↓záplata.

latén 'období doby železné'. Podle naleziště *La Tène* ve Švýcarsku.

latentní 'skrytý'. Přejato (možná přes něm. *latent*) z lat. *latēns* tv., což je původem přech. přít. od *latēre* 'být skryt, tajit se'.

laterální 'boční, postranní'. Z lat. *laterālis* tv. od *latus* (gen. *lateris*) 'bok'.

laterna 'svítilna' (obvykle ve spojení *laterna magica* 'kouzelná svítilna'). Z lat. *lāterna*, *lanterna* tv. a to z ř. *lampiēr* 'svícen, světlo, lampa' od *lāmpō* 'svítím' (srov. ↑lampa).

láteřit, láteřivý. Od č.st. *lātro* 'sáh (dříví)' (Jg) ze sthn. *klāfter* tv. Z toho byla zaklení *lātro hromů* a *tisic láter*, z čehož pak vzniklo naše sloveso (jistě i vlivem ↑lát) (Ma²).

latex 'emulze syntetické pryskyřice k výrobě nátěrových hmot', *latexový*. Z lat. *latex* 'tekutina, mok'.

latifundie (pl.) 'velký komplex pozemků', *latifundista*, *latifundistický*. Z lat. *latifundium* 'velkostatek', což je složenina z *lātus* 'rozsáhlý, prostranný' a *fundus* 'půda, pozemek, statek'. Srov. ↑fond.

látká, látkový. P. *latka* 'záplata', r. *látka* tv. Psl. **latoka* je zdobnělina od **lata* tv. (je i ve starší č., srov. Jg), zobecněly význam 'tkanina' a pak i 'materiál, hmota' je jen č. (od střední doby) (Ma²). Dále viz ↑látat.

latřina 'primitivní záchod'. Přes něm. *Latrine* z lat. *lātrīna* ze staršího *lavātrīna*, vlastně 'umývárna', od *lavāre* 'mýt se'. Po zatemnění etymologické souvislosti přeneseno na 'záchod'.

lauf ob. 'hlaveň: běh, (rychlý) chod' (ve spojení *dostat se do laufu* ap.). Z něm. *Lauf* tv. od *laufen* 'běžet' ze sthn. (*hlouf* od (*h*)*loufan* tv. Souvisí s angl. *leap* 'skákat'.

laureát 'umělec či vědec poctěný cenou', *laureátka*, *laureátský*. Z lat. *laureātus* 'ověččený vavřínem' (na znamení uznání) od *laurea* 'vítězný vavříň, vítězství' od *laurus* 'vavříň'. Srov. ↓*vavříň*.

láva, *lávový*. Přes něm. *lava* z it. *lava* a to z lat. *lābēs* 'pád, zřícení, zkáza' od *lābī* 'sunout se, padat'. Srov. ↓*lavina*, ↑*labilní*, ↑*kolaps*.

lavice, *lávka*, *lavička*. P. *lawica*, r. *lávka*, b. *lávica*. Psl. **lavica*, **lavvka* jsou zdobněliny od **lava* (srov. csl. i č. náf. *lava* 'lavice'). Příbuzné je lit. *lōva* 'postel, pryčna', lot. *lāva* 'pryčna (v lázni)', další příbuzenstvo nejisté. Snad od ie. **leu-* 'odřezávat'. Rčení *chyba lávky* znamená 'minutí lávky', tedy 'sejít z cesty, omyl' (Ma² pod *chyba*).

lavina, *lavinový*, *lavinovitý*. Z něm. *Lawine*, jež bylo přejato v alpské oblasti románským prostřednictvím z pozdnělat. *lābīna* 'sesuv země, zřícení kamení ap.' od lat. *lābī* 'sunout se, padat'. Srov. ↑*láva*, ↑*labilní*, ↑*kolaps*.

lavírovat 'manévrovat, kolísat'. Z něm. *lavieren* tv. ze střdn. *lavēren* 'křížovat lodí proti větru' a to přes střniz. ze střfr. *lovier* tv. od střfr. (normanského) *lof* 'větrná strana', jež je zase přejato z niz. (srov. i něm. *Luv* tv.).

lávka. Viz ↑*lavice*.

lavor ob. 'umyvadlo'. Přes jihoněm. *Lavo(i)r* tv. z fr. *lavoir* 'prádelna, prací nádrž' od *laver* 'mýt' z lat. *lavāre* tv. Srov. ↑*latrína*, ↓*levandule*.

laxní 'nedbající povinností, uvolněný, vlažný', *laxnost*. Přes něm. *lax* z lat. *laxus* 'volný, roztažený, nevázaný'.

lazar 'nemocný, zubožený člověk'. Podle dvou novozákonních *Lazarů* – obecně se spojuje s *Lazarem*, kterého Kristus vzkřísil po čtyřech dnech z mrtvých (Jan 11), ale jde spíš o žebráka vystupujícího v podobenství o chudákovi a boháči (Lukáš 16, 20).

lazaret 'polní vojenská nemocnice'. Přes něm. *Lazarett* z it. *lazzaretto* 'nemocnice (zvláště pro malomocné)' z benátského *lazareto*, *nazareto*. To je podle karanténní nemocnice na Benátském ostrůvku *Santa Maria di Nazaret* s přichýlením k it. podobě jména *Lazar* *Lazzaro* – biblický *Lazar* (viz ↑*lazar*) byl patronem malomocných.

lazebník zast. 'lázeňský zřízenec (s funkcí holiče, ranhojiče ap.)'. Od staršího adj. *lazební*, *lazebný* od ↓*lázeň*.

lázeň, *lázeňský*. Stč. i *lāzn*, *lāzna*, *lāzně*, p. *laźnia*, str. *laźnja*, v jsl. chybí. Psl. **laznъ*, **laznъa* se obvykle spojuje se slovesem **laziti* (srov. č. náf. *lazit* 'lézt', jinak viz ↓*lézt*), což se vysvětluje buď jako 'zařízení, do kterého se leze' (primitivní parní lázeň byla zřejmě v zemlance), případně 'zařízení, po němž se leze (do vody)', srov. význam v r.d. 'stupeň žebříku, stupátko' (HK).

lážo (**plážo**) ob. expr. přisl. 'nedbale, lenošivě'. Asi od něm. *latsch* 'chabý, mdlý' a podobného (ale nepřibuzného!) fr. *lâche* 'volný, nenapjatý, mdlý' (souvisí s ↑*laxní*). Druhá část sousloví je rýmovou ozvěnou prvního (s asociací na ↓*pláž*) (Ma²).

leasing 'nájem jisté věci s možností její pozdější koupě'. Z angl. *leasing* tv. od *lease* 'pronajmout' ze stfr. *laisser* 'nechat, zůstat' z vlat. **laxiare* od lat. *laxāre* 'uvolňovat' od *laxus* 'volný, otevřený'. Srov. ↑*laxní*.

lebeda 'rumištní bylina'. Všesl. – p. *lebioda*, r. *lebedá*, s.lch. *lobòda*. Psl. **lebeda*, **loboda* nemá přesvědčivou

etymologii. Vzhledem k lit. *balánda* tv., které se spojuje s *báltas* 'bílý' (podle typických šedavých listů), vyzvojuje se i slov. slovo někdy z ie. **elbh-*, **albh-* 'bílý' (srov. †*labuř*). Někteří ho mají za 'praevropské' a připojují k bsl. slovům i něm. *Melde* tv. (HK, Ma²).

lebedit si hov. expr., *ulebedit se*. Jen č., u Jg jen *lebedit* 'jasnit'. Málo jasné. Zdá se, že souvisí s *labužit* (viz †*labužník*, srov. tam uvedené r. *lebezít'*), ale -*d-* je nejasné. Snad příkloněním k †*lebeda* (HK), ale v tom případě je to příklonění čistě mechanické, bez jakýchkoli významových spojitostí.

lebka, *lebeční*, *lebečnatý*. Stč. *leb*, p. *leb*, r. *lob* 'čelo', sln.st. *leb* (obvykle *lobánja*), ch. *lūbanja*, stsl. *лѣбѣ* (adj.). Psl. *лѣбѣ* 'lebka' (B6) není etymologicky příliš jasné. Vzhledem k některým jsl. podobám se spojuje s **lub̥* 'kůra, nádoba z kůry' (viz †*lub*) (k podobným metaforám srov. např. *makovice*, fr. *tête* 'hlava' z lat. *testa* 'střep') (Ma², HK), ale může jít i o druhotné sblížení. Srovnání s ř. *lófos* 'zátylek, krk, chochol' i toch. A *lap* 'lebka, hlava' však také hláskoslovně nepřesvědčují.

lec-. První část složených zájmen s významem zdůrazněné neurčitosti (*leckdo*, *lecjaký* ap.). Jen č. Stč. *leci-*. Snad z †*leč* a †*si* (HK).

leč sp. 'ale, ledaže'. Stč. *leč* 'ledaže, jestliže aj.', p. *lecž* 'ale'. Ze spojení částic **le-* (srov. †*ale*, †*leda*) a -*č* z **č* (viz †*ač*) (Ma²).

leč 'způsob lovu'. Viz †*léčka*, †*lčít*².

lčít. Viz †*lč*.

lččka. Viz †*lčít*².

lečo 'jídlo z dušených rajčat, paprik aj.'. Z mad. *lecsó* tv.

led, *lední*, *ledový*, *ledovec*, *leden*, *lednice*, *lednička*, *ledovatý*, *ledovatět*, *zledovatělý*, *ledovat*, *ledoborec*. Všesl.

– p. *lód*, r. *lěd*, s./ch. *lěd*, stsl. *ledъ*. Psl. **leđь* má blízké příbuzné jen v balt. jazycích – lit. *lėdas*, *ledūs*, lot. *ledus*, str. *ladis*, další souvislosti nejisté.

leda sp. Také první část složených zájmen s významem neurčitosti (*ledajaký*, *ledacos* ap.). Z částic **le* (srov. †*lec-*, †*leč*, †*ale*) a **da* (srov. †*zda* a také †*kde*, r. *da* 'ano' aj.).

ledabylý, *ledabylost*. Viz †*leda* a †*být*.

ledek 'dusíkaté hnojivo'. Zdrobnělina od †*led* (podle podoby povrchu). Dříve 'kamenec', dnešní význam od Jg.

lednáček. Podle něm. *Eisvogel*, vlastně 'lední pták', což je však jen lid. etym. (asi podle toho, že klade vejce již brzy na jaře). Původní sthn. název je *isa(r)nfogal*, doslova 'železný pták' (podle kovového lesku jeho křídla) (Ma²).

ledvina, *ledvinka*, *ledvinový*. Jen č., slk. a luž., odvozeno od psl. **lędvjē*/**lędvja*, z něhož je stč. *ledvie* 'bedra, ledviny, vnitřnosti', p. *lędźwie* 'bedra', r.st. *ljádvjeja* tv., s./ch. *lěda* 'záda', stsl. *lędviję* 'ledviny, nitro'. Příbuzné je něm. *Lende* 'bedro', stisl. *lend*, lat. *lumbus* tv., vše z ie. **lendh-ǵ-*, **londh-ǵ-* 'bedro, ledvina'.

legální 'zákonný', *legalita*, *legalizovat*. Z lat. *lęgális* tv. od *lęx* (gen. *lęgis*) 'zákon, právo'. Srov. †*legitimní*, †*legislativa*, †*legální*.

legát 'zplnomocněný vyslanec papeže'. Z lat. *lęgātus* 'vyslanec, posel' od *lęgāre* 'odkázat, vysílat s poselstvím' od *lęx* 'zákon, právo'. Srov. †*delegace*, †*kolega*, †*legální*.

legato '(v hudbě) vázaně'. Z it. *legato* od *legare* 'vázat' z lat. *ligāre* tv. Srov. †*liga*.

legenda 'vyprávění o životě svatých; pověst; vysvětlující text', *legendární*, *legendista*. Ze střlat. *legenda*, což je

vlastně pl. od *legendum* 'co je k čtení' od lat. *legere* 'číst, sbírat'. Srov. ↓*lekce*, ↓*legie*.

legie 'římská vojenská jednotka; dobrovolný vojenský útvar', *legionář*, *legionářský*. Z lat. *legiō* 'legie, vojsko, výběr' od *legere* 'sbírat, vybírat'. Srov. ↑*intelekt*, ↑*kolekce*.

legislativa 'zákonodárství', *legislativní*. V záp. jazycích odvozeno od pozdnělat. *lĕgislatiō* 'navržení zákona', stĕlat. *legislator* 'navrhovatel zákona' a podobných složenin, které vycházejí z lat. *lĕgem ferre* 'navrhnout zákon' z *lĕx* (ak. *lĕgem*) 'zákon' a *ferre* (přkč. trp. *lātus*) 'nést'. Srov. ↑*legální*, ↑*konference*.

legitimace 'průkaz, oprávnění', *legitimovat*, *legitimní*. Ze stĕlat. *legitimatō* (přes něm. a fr.) tv. od *legitimare* 'opravňovat' od lat. *lĕgitimus* 'zákonný, právní' od *lĕx* (gen. *lĕgis*) 'zákon, právo'. Srov. ↑*legální*, ↑*legislativa*.

legovat 'přidávat příměsi do tavených kovů', *legovaný*. Z it. *legare* 'spojovat' z lat. *ligāre* tv. Srov. ↑*legato*, ↓*liga*.

legrace, *legrácky*, *legrační*. Disimilací (rozrůzněním) ze staršího č. *rekrací* z lat. *recreātiō* (viz ↓*rekreace*), což byl mj. oficiální název školní přestávky (Ma², HK).

leguán 'druh ještěra'. Z něm. *Leguan* a to ze šp. (*la*) *iguana* (*la* je člen), jež odráží karibský domorodý název *iwana*.

lehnout (sí). Viz ↓*ležet*.

lehký, *lehkost*, *zlehčovat*, *nadlehčovat*, *odlehčovat*, *vylehčit*, *ulehčit*, *polehčující* aj. Věsl. – sík. *lahký*, p. *lekkij*, r. *lĕgkij*, s./ch. *lūk*, stsl. *lǫgǫko*. Psl. **lǫgǫko* je přibližně s lit. *leñgvas*, něm. *leicht*, angl. *light*, lat. *levis* tv., ř. *elachýs* 'malý', sti. *laghú*- 'lehký, rychlý'. východiskem je ie. **leg^h*- 'lehký, malý' (A2,A3).

lech 'vladyka'. Na základě jediné stĕ. zmínky tohoto slova u Dalimila (v *těj zemi bieše lech, zemužo jmě bieše Čech*). Všude jinde jen ve významu Polák – p. *Lach* (z r.), r. *ljach*, s./ch. *Lĕh*, stsl. *Lĕchǫ*. Psl. **lĕchǫ* se vykládá jako odvozené expr. příponou *-chǫ* (srov. ↑*Čech*) od **lĕdo* (viz ↑*lado*).

lechtat, *lechťivý*. Jen č. a p. (*lechtač*), jinak p. i *laskotač*, r.d. *loskotát*. Jednotnou psl. podobu nelze stanovit, in vině je jistě i expr. povaha slova (srov. i č. variantu *lochiar*). Podoby s *-ch-* by mohly být ze *-sk-* (A8), srov. p.d. *lesktač*. Dále nejasné, možná onom. (HK).

leí 'rumunské platidlo'. Pl. od rum. *leu* 'lev' z lat. *leo* tv. Srov. ↓*leva*, ↓*lev*.

leitmotiv 'vůdčí motiv'. Z něm. *Leitmotiv* tv. (utvořil skladatel R. Wagner) od *leiten* 'vést' (srov. ↓*lídr*) a *Motiv* (viz ↓*motiv*).

lejno. P. *tajno*, str. *lajno*, sln.st. *lájno*. Psl. **lajno* se spojuje se stpr. *laydis* 'hlína', něm. *Leim* 'lepidlo, kliš', lat. *linō* 'natírám, mažu', sti. *láyate* 'tisknout se', vše od ie. **lei-* 'mazlavý' (HK), podle jiného výkladu od ie. **lei-*, **lĕi-* 'lít' (viz ↓*lít*, ↓*láj*) (Ma²), je však pravděpodobné, že oba ie. kořeny jsou etymologicky totožné.

lejsek 'drobný hmyzožravý pták'. Prý podle bílé 'lysinky' na hlavě (Ma²), ale tu pták lejsek (*Muscicapa*) nemá. Nejspíš tedy tento název původně označoval rehka zahradního, čermáka (Jg) (který má výraznou bílou skvrnu na přední části hlavy), pak přeneseno na rod *Muscicapa*.

lejstro hov. 'listina'. Ze stĕlat. *registrum* 'seznam, soupis' (disimilace *r-r>l-r*, srov. ↑*legrace*), k vývoji *-gi->-j-* srov. ↓*rejstřík*, ↓*orloj*, ↑*kolej*².

lék, *lékař*, *lékařský*, *lékařství*, *lékárna*, *lékárenský*, *lékárník*, *lékárnický*, *lĕčit*, *lĕčivý*, *lĕčivo*, *lĕčitel*, *lĕčitelný*, *lĕčitel-*

sví, léčba, léčebna, léčebný, vyléčit aj. Všesl. – p. r.d. *lek*, ch. *lījek*, stsl. *lěko*. Psl. **lěko* se většinou považuje za výpůjčku z germ., kde však jsou pouze odvozeniny od předpokládaného **lēka*- 'lék' (gót. *lēkinōn* 'léčit', *lēkeis* 'lékař', sthn. *lahhi* tv.), germ. slova jsou pak asi z kelt. (srov. střir. *līaig* 'lékař') (HK).

lekat¹ 'strašit', *leknout se, lekový, polekat, vylekat, zuleknout se, uleknout se, úlek*. P. *lekač* (się), r.d. *lĵakāt'sja*, s./ch. *lēcati se*, stsl. *lēcati* 'klást léčky'. Psl. **lękati* (tvary s -c- jsou výsledkem 3. palatalizace (B1)) prošlo ve většině slov. jazyků změnou významu 'klást léčky' > 'lekat, strašit', či vzhledem k původnímu významu možná spíš 'hnout (se)' → 'leknout (se)', dále viz *līcīt*.

lekat² 'hynout (o rybách)', *leknout, leklý*. Jen č., málo jasné. Stč. *leklý* 'ohromený', p. *lęklý* 'lekový' patří k *lękat*¹, ale specifický význam našeho slova nás nutí uvažovat spíš o příbuznosti se *zalknout (se)* ap. (viz *lĵkāt*) (Jg). Srov. však i málo jasné stč. *usleknūti* 'zahynout, pojit'.

lekece, lekciónář. Z lat. *lēcitiō* 'četba, přednáška; výběr' od *legere* (přič. trp. *lēcitus*) 'číst, sbírat'. Srov. *lęktor*, *lęgenda*.

leklý. Viz *lękat*².

leknín, leknínový. Stč. a slk. *leknio* tv. Psl. asi **lękno*, blízko mu stojí lit. *lūknė* 'stulík'. Další původ nejistý. Lit. slovo se spojuje s lot. *lukns* 'ohobný' od ie. **lenk-* 'ohýbat' (Ma²), na druhé straně se hledá souvislost se sln. *lōkvanj*, s./ch. *lōkvanj* tv., které je bezesporu odvozeno od *lōkva*, resp. *lōkva* 'kaluž, vodní nádrž' (psl. **loky*), jež souvisí s lat. *lacus* 'jezero', ir. *loch* tv. (HK).

lekořice, lekořicový. Z pozdnělat. *li-quiritia* (lid. etym. (D2) k *lĵek* a *lĵkořen*) a to – rovněž nejspíš lid. etym. k lat. *liquor* 'mok, šťáva', *liquidus* 'tekutý' –

z ř. *glykorrhiza*, doslova 'sladký kořen', z *glykys* 'sladký' a *rhiza* 'kořen'.

lektor '(vysokoškolský) učitel cizích jazyků; posuzovatel psaných děl'. Z lat. *lēcior* 'čtenář, předčítatel' od *legere* (přič. trp. *lēcitus*) 'číst, sbírat'. Srov. *lękece*, *lęgenda*.

lektvar. Stč. *lektvař, letkvař, lekvař* 'léčivá kašovitá směs s medem ap.'. Ze střlat. *electuarium*, doslova 'výběr (léčivých látek)', od lat. *ēlēctus* 'vybraný' (viz *lĵelita*, *lęselekece*). Lid. etym. (D2) spojeno s *lĵek* a *lĵvařit*. Srov. sthn. *larwārje*, střr. *lectuaire* tv. (HK, Ma²).

lelek 'noční pták se širokým zobákem', *lelkovat* 'okounět'. P. *lelek*, str. *leleko* tv. Psl. **leleko* má blízko k lit. *lėlėys* tv., základ je jistě onom., jen není jisté, zda je to podle vrčivého hlasu (srov. s./ch. *lelekati* 'nařikat') či houpavého letu (srov. str. *lelęjati* 'houpat').

lem, lemovat, lemovaný. Jen č., málo jasné. Pokud je slovo staré, lze podle našeho názoru psl. **lēmā* spojit s lat. *limes* 'mez, hranice', stisl. *limr* 'tenká větev', vše od ie. **lei-m-* od **lei-* 'ohýbat'. Vzhledem k omezenému výskytu však je přijatelnější hledat příbuzenství jen na slov. půdě – zde přichází v úvahu hl. *lemic* 'lámat', *lemjenje* 'lámání, zlom' (jinak viz *lĵomit*). K významové stránce srov. *lĵkraj* a *lĵkrájet*. Srov. i *lĵlmece*.

lempi ob. banl. 'nešika, mamlas'. Snad z nějaké nářeční podoby něm. *Lümmel* 'klacek, hulvát, mamlas' (k disimilaci *mm* → *mp* srov. *lĵkumbál*).

lemur 'druh poloopice'. Z lat. *lemurēs* (jen v pl.) 'duchové zemřelých' podle jejich bizarního vzhledu a nočního způsobu života.

len, lněný. Všesl. – p. *len*, r. *lěn*, s./ch. *lān*, stsl. *lōnō*. Psl. **lōnō* souvisí s lit. *linai* (pl.), lat. *linum* (z toho je sthn. *līn*, něm. *Lein* ap.), ř. *līnon*, vše z ie. **lino-*, **lino-* 'len', možná předie. původu.

léno 'pozemky, výsady ap. propůjčované vlastníkem za určitých podmínek'. *lenni, lenik, Ze sthn. (h)lėhen, lėn, jež souvisí s něm. leihen 'půjčit' (srov. i angl. lend tv.). Srov. †lán.*

lenoch¹ 'líný člověk'. Viz †líný.

lenoch² 'opěradlo u židle', *lenoška*. Z něm. *Lehne* tv. (žertovným příkloněním k †lenoch¹) ze sthn. (h)lina od (h)linėn 'opírat', jež souvisí s †klonit.

lenochod 'jihoamerický stromový savec pomalých pohybů'. Viz †líný a †chodit.

lenora ob. expr. 'lenost'. Žertovným příkloněním k domáckému osobnímu jménu *Lenora* (od *Eleonora*).

lento '(v hudbě) zvolna'. Z it. *lento* tv. z lat. *lentus* 'klidný, pohodlný', původně 'ohebný'.

leopard. Z lat. *leopardus* z *leō* 'lev' a *pardus* 'levhart'. Srov. †levhart, †pardál, †lev, †gopard.

lepít, *lep*, *lepídlo*, *lepící*, *lepenka*, *lepivý*, *lepkavý*, *lepič*, *lepička*, *slepít*, *slepenec*, *nalepit*, *nálepka*, *polepit*, *vylepit*, *zalepit*, *přilepit*, *přelepit*, *odlepit*, *podlepit*, *vlepit*, *rozlepit* aj. Všesl. – p. *lepič*, r. *lepít*, ch. *lijėpiti*, s. *lėpiti*, stsl. (pri)lėpiti. Psl. *lėpiti má formálně nejbliže k sti. *lėpayati* 'maže' a něm. *bleiben* (ze sthn. *biliban*) 'zůstávat', angl. *leave* 'zanechat' (s posunem 'lepít (se)' → 'zůstávat'), vše z ie. *leip-/*loip- 'pomazat tukem, lepít' (B2,A4) od *lei- 'mazlavý'. Další souvislosti u †lpět, srov. i †lnout, †lejno.

leporelo 'rozkládací obrázková knížka'. Podle *Leporella*, sluhy Dona Juana, který opatroval album pánových milenek.

lepra 'malomocenství'. Z lat. *lepra* tv. z ř. *lėprā* 'vyrážka'.

lepší, *lepšit (se)*, *zlepšit (se)*, *zlepšovatel*, *zlepšovatelský*, *polepšit (se)*,

polepšovna, *vylepšit (se)*, *přilepšit (si)*. Komparativ (2. stupeň) k psl. *lėpě (viz †lepý), který však v zsl. a většinou i vsl. (kromě spis. r.) slouží jako komparativ k †dobrý.

leptat 'rozrušovat (povrchovou vrstvu ap.)', *lept*, *rozleptat*, *vyleptat*. Jen č. Původně 'žrát, vyžírat, chlemtat' (Jg), srov. p.d. *leptač* tv., r. *lepetár* 'nejasně mluvit', s./ch. *lėptati* 'vydávat šum (o křídlech)', vše z psl. *lėpətati/*lėpetati onom. původu.

lepý kniž., *lepost*. Hl. *lepy*, r.d. *lėpyj*, ch. *lijėp*, s. *lėp*, stsl. *lėpə*. V zsl. a vsl. doloženo okrajově, žije tam však komparativ (viz †lepšít). Psl. *lėpě se obvykle spojuje s *lėpiti (†lepít), významový posun se však vykládá různě. Snad tedy 'přilepený, přiléhající' → 'vhodný, pěkný' (HK). Méně pravděpodobné je spojení s lat. *lepōs* 'jemnost, půvab' (Ma²).

les, *lesk*, *lesní*, *lesník*, *lesnický*, *lesnictví*, *lesák*, *lesnatý*, *zalesnit*. Všesl. – p. *las*, r. *les* 'les, dříví', ch. *lijės*, s. *lės* tv., stsl. *lėsə* 'les'. Psl. *lėsə nemá jednoznačný výklad. Nejčastěji bývá spojováno se stangl. *lās* 'pastvina, louka', stsas. *laes* 'údolí' (Ma¹). Obě možné rekonstrukce – ie. *lēs- i *lois- (B2,B5) – však narážejí na fonetické potíže – první ohledně přízvuku, druhá ohledně zachování s po i (A8). Jiné výklady však nejsou přesvědčivější. Srov. †lešení, †liska¹.

lesbický 'homosexuální (u žen)', ob. *lesba*. Podle řeckého ostrova *Lésbos*, kde žila básnička Sappfó (kolem r. 600 př. Kr.), která ve svých básních vášnivě opěvovala krásu členek dívčího kroužku, jehož úkolem bylo uctívat Múzy a bohyni Afroditu.

lesk, *lesklý*, *lesknout se*, *zalesknout se*, *odlesk*. Stč. *lesk*, *lsknúti se*, *lščieti se*, r. *losk*, sln. *lėska*. Psl. *lōska se asi vyvinulo z ie. *luk-sko- (A9,B6), v jehož

základě je ie. *leuk- 'svítit' (Ma²). Podoby ve slov. jazycích byly ovlivněny kontaminací (D3) s *blesk*, ↑*blyškat se*. Viz ↓*luna*, ↓*louč*, ↓*leukémie*.

lest, *lstivý*, *lstivost*, *přelstít*, *obelstít*, *bezelsmý*. Všesl. – stp. *lešč*, r. *lest'* 'lichocení', s./ch.st. *lšč*, stsl. *lbstb*. Psl. **lbstb* je staré přejetí z germ. (nejspíš z gót. *lists* tv., srov. něm. *List* tv.), původní význam byl 'vědění, chytrost', srov. gót. *lais* 'vím', příbuzné je i něm. *lehren* 'učit'.

lešení, *lešenář*, *lešenářský*. Původem vlastně podst. jm. slovesné od nedoloženého slovesa **lesit* (srov. *nosit-nošení*) od ↑*les*, zde ve stč. významu '(stavební) dříví' (Ma²). Tedy 'to, co je postaveno z dříví'.

leštít, *leštidlo*, *leštič*, *leštička*, *vyleštít*, *naleštít*, *přeštit*. Ně. tvoření k ↑*lesk*.

leták, *letáček*. Nápodobou am.-angl. *flyer* či něm. *Flugblatt* tv. – letáky se obvykle hromadně rozazují. Dále viz ↓*letě*.

letargie 'spavost, lhostejnost, otupělost'. Přes pozdnělat. *lēthargia* z ř. *lēthargiā* 'spavost' od *lēthargos* 'zapomnětlivý, spavý', což je složenina z *lēthē* 'zapomnění' a *argós* 'nečinný' z ↑*a-2* a *ergon* 'dílo, čin'. Srov. ↑*energie*.

letět, *létat*, *let*, *letový*, *letec*, *letecký*, *leteciví*, *letiště*, *letištní*, *letadlo*, *letadlový*, *leták*, *letáček*, *letka*, *letoun*, *letmý*, *letenka*, *letuška*, *létavice*, *odletět*, *odlet*, *přiletět*, *přílet*, *vletět*, *rozletět se*, *nálet*, *úlet*, *slet* aj. Všesl. – p. *lecieč*, r. *letéi'*, ch. *lèjeti*, stsl. *letěti*. Psl. **letěti* souvisí s lit. *lėkti* tv., lot. *lėkt* 'poskakovat', dále asi i se sthfn. *lecken* 'vyhazovat, vyskakovat', ř. *laktázō* 'kopu' aj., vše od ie. **lek-* 'skákat, (o)hýbat se'. Vzhledem k vývoji *kt>t* (A9) je asi prvotní opětovací sloveso (iterativum) **lėk-tati* (> *lėtati*), k tomu pak přitvořeno **letěti* (Ma²).

léto, *letní*, *letovisko*, *letnice*; *letitý*, *zletitý*, *letorost*, *letopis*. Všesl. – p. *lato*, r. *léto*, ch. *ljęto*, stsl. *lěto*. Psl. **lěto* je slov. inovace, která nemá přesvědčivou etymologii. Uvádíme alespoň dva z možných výkladů: spojení s lit. *lėtas* 'mírný, klidný' (tedy 'mírné roční období' v protikladu k zimě) a spojení se stír. *laithe* 'den', případně švéd.d. *lāding* 'jaro' z ie. **lēto-* 'teplé období' (HK, jinak Ma²). Významový posun 'léto' → 'rok' je ve většině slov. jazyků, srov. i ↑*jaro*.

letora 'povaha'. Výtvar slovníkáře Klareta (14. st.), který se vykládá jako neumělý překlad lat. *temperamentum* (viz ↓*temperament*) jakoby od *tempus* 'čas, období', tedy i 'léto' (Ma²).

letos, *letošní*. P. *latoš*, r. *lėtos'*, s. *lėtōs*. Psl. **lěto se* je spojením **lěto* (↑*lěto*) a ukazovacího zájmena **so* (ve stír. r. **se*) 'tento'. Srov. ↑*dněs*, ↓*zde*.

letovat 'pájet'. Z něm. *lōten* tv. od sthfn. *lōt* 'olovo, odlévatelný kov' (srov. angl. *lead* 'olovo'), jež souvisí se stír. *luaide* tv.

leukémie 'zhoubné onemocnění krve s nadměrnou tvorbou bílých krvinek'. V 19. st. vytvořeno z ř. *leukós* 'bílý, světlý, jasný' a *haĩma* 'krev'. Srov. ↓*luna*, ↑*hemo-*.

leukocyt 'bílá krvinka'. Utvořeno v 19. st. z ř. *leukós* 'bílý' (viz ↑*leukémie*) a *kýtos* 'dutina' (viz ↑*cyto-*).

leukoplast 'lepivá náplast (vespod bílá)'. Z něm. *Leukoplast* a to utvořeno kolem r. 1900 z ř. *leukós* (viz ↑*leukémie*) a *ēmplaston* 'náplast, nanesená mast' (viz ↑*fastr*).

lev, *lví*, *lvíce*, *lvíče*, *lvíček*. Všesl. – p. *lew*, r. *lev*, s./ch. *lǎv*, stsl. *lǎva*. Psl. **lvno* je převzato z germ. (nejspíš ze sthfn. *lewo*), tam pak přes lat. *leō* z ř. *lėōn*, což je asi z nějakého semitského jazyka (srov. hebr. *lābī'*, egypt. *labu* tv.).

leva 'jednotka bulharské měny'. Viz ↑lev, srov. ↑lei.

levandule 'jihoevropský vonný polokeř'. Přesmykem samohlásek ze střílat. *lavendula* a to od lat. *lavāre* 'mýt' (přidávala se jako vonná přísada do koupele). Srov. ↑*lavor*.

levhart. Ze stříhn. *lewehart* a to z lat. *leopardus* (-hart asi podle složených mužských jmen jako *Leonhart*, *Richard*, *Bernhart* ve významu 'tvrdý, silný'). Dále viz ↑*leopard*.

-levit (*polevit*, *ulevit*, *úleva*, *slevit*, *sleva*, *levný*, *zlevněný*, *obleva*). Dobře doloženo jen v č., jinak jen ukr.d. *livýry* 'povolovat, slábnout', s.d. *léviti* 'lenošit'. Psl. **léviti* asi souvisí s lit. *liáuti(s)* 'přestávat', lot. *laūt(ies)* 'dovolovat, nechat se', gót. *lēwjan* 'vydat, prozradit', stangl. *læwan* tv., vše z ie. **lēu-* 'povolit, nechat' (Ma²).

levitovat 'vznášet se', *levitace*. Z lat. *levitāre* tv. od *levāre* 'nadnášet, pozvedávat' od *levis* 'lehký' (viz ↑*lehký*).

levity (*číst levity* 'kárát'). Podle něm. *die Leviten lesen* tv. a to podle příslušníků židovského kmene *Levi*, kterému bylo původně svěřeno kněžství, později tak byli zvaní pomocní kněží a strážci chrámu. Levité měli pravidelně čítat v 3. knize Mojžíšově (*Leviticus*), obsahující kulturní předpisy a příkazy a tresty přestupníkům.

levný. Původně 'lehký, mírný' (Jg), dále viz ↑*levit*.

levý, *levák*, *levačka*, *levice*, *levička*, *levička*, *levičácký*, *levičáctví*, *vlevo*, *doleva*, *zleva*. Všesl. – p. *lewy*, r. *lęwy*, ch. *l'jėvi*, stsl. *lěvo*. Psl. **lěvo* odpovídá lat. *laevus* a ř. *laiōs* tv., východiskem je asi ie. **lei-/lėi-* 'ohýbat' (srov. i lit. *išlaiuoti* 'křivit') – význam 'levý' totiž často odpovídá významu 'křivý'. zatímco 'pravý' = 'přímý, rovný' (srov. ↓*pravý*)

lexikální 'týkající se slovní zásoby'. Ze střílat. *lexicālis* tv. a to od pozdně ř. *lexikōn* 'slovník' od ř. *lėxīs* 'mluva, sloh' a to od *lėgō* 'mluvím, čtu'. Srov. ↓*lexikon*, ↓*-logie*.

lexikografie 'slovníkářství', *lexikograf*, *lexikografický*. Viz ↑*lexikální* a ↑*-grafie*.

lexikologie 'nauka o slovní zásobě', *lexikologický*, *lexikolog*. Viz ↑*lexikální* a ↓*-logie*.

lexikon '(naučný) slovník'. Viz ↑*lexikální*.

lézt, *lezavý*, *-lezec*, *-lezecký*, *-lezectví*, *vylézt*, *prolézt*, *přilézt*, *vlézt*, *podlézt*, *podlézat*, *podlézavý*, *přelézt*, *slézt*, *zlézt*, *rozlézt se*, *olezlý*, *lanalézt*. Všesl. – p. *lezc*, r. *lezt*, s.st. *lęsti*. Psl. **lęzti* souvisí s lit. *lėkštias* 'plochý, rovný', lot. *lėzens* tv., stpr. *līse* 'leze' i stisl. *lāgr* 'nízký', angl. *low* tv., vše z ie. **lėgh-* 'nízký; lézt', který je asi variantou kořene **legh-* 'ležet' (viz ↓*ležet*).

lež, *leživý*. Z psl. **lęzъ* od **lęgati* (B1, B6), dále viz ↓*hát*.

ležerní 'nenucený, nedbalý', *ležernost*. Přes něm. *leger* tv. z fr. *léger* 'lehký, lehkomyšlný' a to z vlat. **leviārius*, jež vychází z lat. *levis* 'lehký' (srov. ↑*lehký*).

ležet, *ležení*, *ležatý*, *ležák*, *lehnout (si)*, *leh*, *lehátko*, *lehátkový*, *přeležet*, *uležet*, *odležet*, *proležet*, *proleženina*, *vyležet (se)*, *rozležet se*, *nalehnout*, *zalehnout*, *slehnout*, *přilehnout*, *přilehat*, *přilehlý*, *přilehavý*, *rozlehlý*, *naléhat*, *doléhat* aj. Všesl. – p. *ležeć*, r. *ležár*, s./ch. *lęzati*, stsl. *ležati*. Psl. **lęzati*, **lęgi* je příbuzné s gót. *ligan*, sthn. *liggen* (něm. *liegen*), angl. *lie* tv., stír. *lige* 'postel', lat. *lectus* 'lože, lehátko', ř. *lėchos* tv., *lėchomai* 'uléhám', toch. B *leke* 'tábor, ležení', chet. *lagari* 'leží' aj., vše z ie. **legh-* (A2, B1) 'ležet'. Dále viz i ↓*ložit*.

↓spolehnout se, ↓lhnout se, ↓záležet, ↓náležet, ↑důležitý, ↓lože, ↑lézt.

lhát, *lhář(ka)*, *zalhat*, *vyihat (se)*, *obelhat*, *nahat*, *selhat*, *prolhaný*. Všesl. (kromě ukr.) – p. *lgač*, r. *lgar'*, s./ch. *lągati*, stsl. *lągati*. Psl. **lągati* má nejbližší příbuzné v germ. – got. *liugan*, sthn. *liogan* (něm. *lügen*), stangl. *lēogan* (angl. *lie*) tv., patří sem asi i lot. *lūgt* 'prosit'. Východiskem je ie. **leugh-* 'lhát'.

lhostejný, *lhostejnost*. Stč. *lhostajný* též ve významu 'lehkomyslný, bezstarostný'. Jen č. a slk. (*l'uhostajný*). Z psl. **lgo-* (viz ↑*lehký*) a **stajbъ* (viz ↓*státí*, ↓*stejný*), dohromady tedy 'lehce stojící', 'mající lehké bytí' (Ma²).

lhůta. Stč. *lhota*, *lhóta* 'ulehčení, výsada, osvobození od poplatků' (čtení časté místní jméno *Lhota* pro osady s těmito výsadami), slk. *lehota*. Přes význam 'poshovění s placením na určitou dobu' pak dnešní význam 'termín, doba stanovená ke splnění jisté povinnosti'. Od stejného základu jako ↑*lehký*, srov. i ↑*lhostejný* (Ma²).

-li sp. Všesl. – p., r., s./ch., stsl. *li*. Psl. **li* není jasné, obvykle se spojuje s psl. **lě/*le* (viz ↑*ale*, ↑*leda*, ↑*leč*). Za příbuznou se považuje lit. zesilovací část. *-li* v *nūli*, *nūle* 'teď' a lot. *-lei* v *nulei*, *nu* tv. (Ma², HK). Srov. ↑*jestliže*, ↑*jetliž*, ↓*libo*.

liána 'tropická popínavá rostlina'. Z fr. *liane* (dřve *lienne*), které přišlo z Antil. Zdrojem je asi fr.d. *lien(n)je* 'divoké víno, svlačec ap.', které jde přes stfr. *lien*, *loien* 'svazek, pouto, provaz' k lat. *ligāmen* tv. od *ligāre* 'vázat'. Srov. ↓*liga*, ↑*aliance*.

libat, *libánky*, *zlbat*, *slibat*, *zlibat*, *olbat*, *polibat*, *polibek*. Jen č. Souvisí s psl. *lubiti* (r. *ljubít*) 'milovat', viz ↓*libit se*, podobný posun je v ř. *filéō* 'miluji' i 'libám'. Dále viz ↓*libý*.

libeček 'léčivá bylina (též jako koření)'. Ze sthn. *lubisteck*, případně střhn. *libestecke* (dnes *Liebstockel*) a to přes stflát. *lubisticum*, *livisticum* z lat. *ligusticum*, vlastně 'ligurská rostlina'. Lid. etym. (D2) přikloněno k ↓*libý* (Ma²).

libela 'vodováha'. Z lat. *libella* tv., což je vlastně zdobnělina od *libra* 'váha'. Srov. ↓*libra*, ↑*ekvilibristika*.

liberální 'svobodomyšlný, snášenlivý', *liberál*, *liberalismus*, *liberalistický*. Z lat. *liberalis* 'týkající se svobodného člověka, šlechtitný, štědrý' od *liber* 'svobodný, volný'. Viz i ↓*lid*.

libezný. Viz ↓*libý*.

libido 'pohlavní pud'. Z něm. *Libido*, jež Freud převzal z lat. *libido* 'chuť, touha, chtíč'. Souvisí s lat. *libet* (viz ↓*libý*).

libit se, *libivý*, *libivost*, *zalibit se*, *oblíbit si*. Všesl. – slk. *l'ubit*, p. *lubić*, r. *ljubít'*, s./ch. *ljubiti*, stsl. *ljubiti*, vše 'milovat', v č. specifický význam a zvrtnost. Dále viz ↓*libý*, srov. ↓*slíbit*.

libo (*jak je libo*), *libovolný*, *libozvučný* ap. Viz ↓*libý*.

libový. P.d. *lebawy*, *libowy*, r.d. *ljubávyj*, *ljúbóvyj* (kontaminací s kořenem, který je v ↓*libý*), s./ch. *libiv* 'masitý', stsl. *liběviti* 'dělat hubeným, oslabovat'. Původní význam adj. byl 'netučný (o mase)', východiskem všech odvozenin je psl. **liba* 'slabý, hubený', jež stejně jako lit. *láiabas* 'hubený', *liebas* 'slabý, tenký', stangl. *lēf* 'slabý' vychází z ie. **leibho-* 'slabý'.

libra 'váhová a měnová jednotka', *librový*. Z lat. *libra* 'váha, jednotka váhy (původně okolo 300 g)'. Srov. ↓*litr*, ↓*lira*, ↑*libela*.

libreto 'text pro hudební či jiné dílo', *libretista*. Z it. *libretto*, vlastně 'knížezka', což je zdobnělina od *libro*

'kniha' z lat. *liber* 'kniha, svitek'. Srov. †*exlibris*.

libý kniž. 'milý, příjemný'. *libost*, *libovat si*, *libezný*. P. *luby*, r.d. *ljúbvj*, ch. *ljúb*, stsl. *ljuba*. Psl. **l'uba* přesně odpovídá germ. protějškům – gót. *liufs*, stangl. *lēof*, sthn. *liob* (něm. *lieb*), dále je příbuzné lat. *libet* (stlat. *lubet*) 'líbí se, je libo', sti. *lubhyate* 'je dychtivý, žádostivý', vše z ie. **leubh-* (B2,A2). Srov. †*líbat*, †*líbit se*, †*libido*.

líc 'opak rubu', *lícový*, *lícovat*. Ze stejného základu jako †*líc(e)*.

líc(e) 'tvář', *líčko*, *lícni*, *lícit*, *zalicit*. Všesl. – p. *lico*, r. *licó*, s./ch. *lice*, stsl. *lice*. Psl. **lice* se obvykle považuje za odvozeninu z **liko*, **lika* (3. palatalizace (B1)), jehož další příbuznost není jasná. Spojuje se se stpr. *laygnan* 'tvář', stír. *lecco* tv. (Ma²), dále s ř. *alinkios* 'podobný', nápadná je i blízkost germ. slov (gót. *leik* 'tělo', sthn. *liþ* 'tělo, vnější vzhled', angl. *like* 'podobný'), jež ovšem musí být z **liġ-* (A4). Všechna tato slova dohromady spojit nelze (tak HK). Je možné i spojení s †*lit*, význam by byl vlastně 'odlitek (podoby)', srov. lit. *lytis* 'podoba, vzhled' či †*lváf* od †*lvofit*. Srov. ještě †*obličej*, †*lícit*, †*licoměrný*, †*slíčný*, †*poliček*.

licence 'oprávnění', *licenční*. Z lat. *licentia* 'volnost, vůle' od *licet* 'je dovoleno', což je zvláštní význam 3. os. sg. od *licēre* 'být na prodej' (viz †*licitovat*).

licitovat 'vydražovat', *licitace*, *licitátor*. Z lat. *licitāri* 'podávat (při dražbě), nabízet' od *licēre* 'být na prodej' (srov. †*licence*).

licoměrný, *licoměrník*. R. *licémér*, ch. *licemjer*, s. *licēmer*, stsl. *liceměrb*, vše 'licoměrník'. Motivace složeniny (o níž se někdy soudí, že je to výtvar věrozvěsta Cyrila) není příliš jasná. Řada autorů se domnívá, že původně bylo **lice-měnb* 'kdo mění obličej'

(viz †*měnit*), přesný protějšek je v lit. *veid-mainys* tv. (Ma²), jiní se pokoušejí vyložit jako 'kdo měří (upravuje) obličej' (HK), 'kdo měří (soudí) podle obličejce' ap. Dále viz †*líc(e)* a †*měřit*.

licousy. Novější (u Jg nedoloženo), podle něm. *Backenbart* (*Backe* 'líce, tvář' a *Bart* 'vousy'). Asi tzv. haplogií, tj. vynecháním skupiny hlásek, z **licouvousy* – skupina *-ovou-* je k takovému zkrácení v rychlejší řeči přímo předurčena.

lícit' 'upravovat obličej; popisovat', *lícení*, *lícidlo*, *nalícit*, *odlícit*, *vylícit*, *přelícení*. Viz †*lice*. Přenesený význam je starý; původně vlastně 'dávat tvářmost něčemu' (Ma² pod *lice*). Srov. †*dolíčný*.

lícit? 'klást léčky', *poličit*, *nalícit*, *lěčka*. Stč. *léceti*, ještě u Jg jen *líceti*, *léceti*, již od stč. však existoval i prez. *lěču*, *lěčeš*, odtud zřejmě -č- i do inf. Dl.st. *lěcaš* tv., str. *lēcati* 'rozhazovat sítě', stsl. *lęcati* 'klást léčky'. Psl. **lęcati* (viz i †*lekati*) souvisí s lit. *leñti* 'ohýbat', *lankùs* 'ohébný' z ie. **lenk-* 'ohýbat' ('klást léčky' = 'ohýbat větvičky, natahovat oka ap.'). Viz i †*luk*.

líčko. Viz †*líc(e)*.

lid, *lidé*, *lidičky*, *lidský*, *zlidstit*, *odlidstit*, *polidštěný*, *lidstvo*, *lidství*, *lidový*, *lidovost*, *zlidovět*, *lidární*, *zalidnit*, *vylidnit*, *přelidněný* aj. Všesl. – p. *lud*, *ludzie*, r. *ljud*, *ljúdi*, s./ch. *ljúdi*, stsl. *ljudije*. Psl. **l'udb*, *l'udbje* (**l'udb* je asi až druhotné) má přesně protějšky v lit. *liáudis*, sthn. *liut* (něm. *Leute* 'lidé'), stangl. *lēod*, stisl. *ljódr*. Další srovnání s lat. *liber* 'svobodný', ř. *eleútheros* tv. ukazuje, že ie. **leudh-* (A2,B2) znamenalo ('svobodní) lidé' (v protikladu k otrokům). O dalších významových souvislostech tohoto důležitého sociálního termínu se jen spekuluje.

lido 'pobřežní hráz'. Z it. *lido* tv. z lat. *litus* '(mořský) břeh, pobřeží'.

lídř 'vůdčí osobnost; klub či závodník ve vedoucím postavení'. Z angl. *leader* tv. od *lead* 'vést'.

lifrovat ob. expr. 'dopravovat, expedovat'. Z něm. *liefern* 'dodávat (zboží)' z fr. *livrer* tv. (srov. ↓*livrej*) a to přes stflat. význam 'posílat (pryč)' z lat. *liberāre* 'uvolňovat, zprošťovat'. viz ↑*liberální* a ↑*lid*.

liga 'spolek; sezonní sportovní soutěž', *ligový*, *ligista*. Přes něm. *Liga* asi ze šp. *liga* od *ligar* 'svázat, spojit' z lat. *ligāre* 'vázat'. Srov. ↓*ligatura*, ↑*liána*, ↑*taliance*.

ligatura 'spojení dvou not stejné výšky; spřežka písmen'. Z lat. *ligātūra* tv. od *ligāre* 'vázat'. Srov. ↑*liga*.

lignit 'podřadné hnědé uhlí'. Uměle od lat. *lignum* 'dřevo' (struktura dřeva je na něm ještě patrná).

lih, *lihový*, *lihovina*, *lihovinový*. Vlastně 'pospisovnělé' *lejh* z něm.d. (zvláště dněm.) tvarů *Lauge*, *Laiche*, *Leich*, což jsou varianty spis. *Lauge* 'louh' (viz ↓*louh*) (Ma², HK). Významový posun není zcela jasný.

lihnout se, *líheň*, *vylihnout se*. Jen zsl. – hl. *lahnýć* (*so*), p.d. *legnać się*. Psl. **legnqti* (*se*) je odvozeno od **legti* (*se*) (ch.d. *léci*, sln. *léči* 'sedět na vejcích'), to pak je inovace psl. **legti* (viz ↑*ležet*) ve speciálním významu 'rodit (se) (z vajec)' (HK).

lichometník 'lichotník, podlézavec', *lichometný*. Nepříliš jasný útvar, asi kontaminací (D3) z *lichotník* a *lichoměrný* 'pochlebný, neupřímný' (Jg). To má velice blízko k ↑*licoměrný*, ale další podrobnosti nejasné. Jinak viz ↓*lichý*, ↓*lichotit*.

lichotit, *lichotka*, *lichotivý*, *lichotný*, *lichotník*, *zalichotit*, *polichotit*, *vlichotit se*. Takto jen č. (stp. *lichocić* 'přivádět na mizinu', r.d. *lichótić* 'být špatně, nevolno'). Odvozeno od stč.

lichota 'klam, faleš, úskok', jež patří k ↓*lichý* (HK).

lichva 'půjčování peněz za nepřiměřený úrok', *lichvář(ka)*, *lichvářský*, *lichvářství*. Všesl. – p. *lichwa*, r. *lichvá*, ch.d. *liħva*, stsl. *lichva*. Psl. **lichva* má dva dobře možné výklady – přejetí z gót. **leihwa*, které se rekonstruuje na základě slovesa *leihwan* 'půjčovat' (něm. *leihen* tv.) (HK), nebo domácí odvozenina od psl. **lichъ* 'přílišný, nadměrný' (Ma²) (viz ↓*lichý*).

lichý, *lichoběžník*, *lichokopytník*. Stč. *lichý* 'podvodný, zlý, prázdný' (viz i ↑*lichotit*). Všesl. – p. *lichy* 'špatný, ničemný', str. *lichoj* 'přílišný, zlý', r. *lichój* 'smělý, obratný', ch. *liħ* 'nepárový', stsl. *lichъ* 'nadměrný, hojný'. Psl. **lichъ* se obvykle vyvozuje z ie. **leik^v-so-* 'nadměrný, zbývající' (A3,A8,B2) a spojuje se s lit. *likti* 'nechávat, zbývat', gót. *leihwan* 'půjčovat' (něm. *leihen* tv.), lat. *linquere* 'zanechat', ř. *leipō* 'nechávám', vše z ie. **leik^v-* 'nechávat, zbývat'. Velký významový rozptýl ve slov. jazycích vede některé autory k úvahám o homonymním **lichъ²* 'zlý, špatný' souvisejícím s lit. *lietas* 'hubený' (Ma², HK). Tento předpoklad není nutný – přebytečnost, lichost byla vždy považována za něco podivného, špatného, srov. angl. *odd* 'lichý' i 'divný'. Srov. ↓*lišit* (*se*), ↓*příliš*.

liják. Viz ↓*lít*.

likér 'slazená lihovina s přísadami', *likérový*. Přes něm. *Likör* z fr. *liqueur*, původně vlastně 'tekutina, (vinný) mok', z lat. *liquor* tv. od *liquēre* 'být čistý, průhledný'. Srov. ↓*likvidovat*.

liknavý, *liknavost*. Stč. *liknovati se* 'zdráhat se, váhat, štitit se, vyhýbat se'. Jen č., málo jasné. Snad může jít o starý útvar z ie. **leik^v-* (viz ↑*lichý*) (HK).

likvidovat 'vyřizovat, odstraňovat', *likvidace*, *likvidační*, *likvidátor*. Z it.

liquidare 'dát do pořádku, objasnit' z pozdnělat. *liquidare* 'zkapalnit, zprůhlednit' od lat. *liquidus* 'tekutý, plynutý, jasný, čistý'. Srov. ↑*líkér*.

lila 'fialový'. Přes něm. *lila* z fr. *lilas* (dříve *lilac*) 'šeffk, šeffíkový' z ar. *lilák* tv. a to přes per. ze sti. *níla-* '(tmavě) modrý'. Srov. ↑*anilin*.

lilek 'bylina přibuzná bramboru'. Stč. *lulek*. Přes střhn. *lulich, lulch* z lat. *lōlium*, jež označovalo různé užitkové, ale i jedovaté byliny (viz i ↓*ruřík*) (Ma²).

lilie, *liliový*. Z lat. *lilium* (pl. *lilia*) a to z ř. *lefrion* tv., jež pochází z egypt. či jiného starého jazyka té oblasti.

lilipután 'trpaslík', *liliputánský*. Z angl. *Lilliput*, což je jméno země trpaslíků ve slavném románu angl. spisovatele J. Swifta *Gulliverovy cesty* (18. st.).

límeč, *límeček, límečový*. Stč. *lémeč* od ↑*lem*.

límit 'stanovená hranice, mez výkonu', *limíta, limimí, limitovat*. Z fr. *limite* (ve sportovním významu z angl. *limit*) z lat. *limes* (gen. *limitis*) 'mez, hranice'. Srov. ↑*eliminovat*.

limonáda, *limonádový*. Přes něm. *Limonade* z fr. *limonade* tv. od *limon* 'citron' z it. *limone* a to asi ar. prostřednictvím z per. *limūn* tv.

limuzína 'větší čtyřdveřové osobní auto'. Z fr. *limousine* tv., původně 'velký kabát z hrubé vlny', podle fr. kraje *Limousin* (okolo města Limoges). Pojmenování tohoto kabátu, který nosili povozníci, přeneseno na uzavřený vůz.

lín 'druh ryby podobné kapru'. R. *lin'*, s./ch. *línj, línj*. Psl. **linb* souvisí s **lin'ati* (↓*línat*) – podle sliznatých buněk na povrchu této ryby, které se na suchu odlupují (Ma²).

línat 'ztrácet srst'. P. *linieč, r. línját'*, s./ch. *línjati se*. Psl. **lin'ati* (se) asi sou-

visí s lat. *linere* 'mazat, potírat', ř. *alínō* tv., sti. *línjati* 'tiskne se, přiléhá' z ie. **lei-* 'slizký; hladit, mazat' – při línání jako by se srst hladce stírala. Srov. ↑*lín*.

lingvistika 'jazykověda', *lingvistický, lingvista*. Utvořeno v 18. st. od lat. *lingua* 'jazyk' (viz ↑*jazyk*).

linie 'čára, směr', *lineární*. Přes něm. *Linie* z lat. *linea* 'čára, provázek, lněná nit' od *linum* 'len, nit'. Srov. ↑*lajna, ↓linka, ↑len*.

linka, *linkovat, nalinkovat*. Odvozeno od ↑*linie*, s některými speciálními významy – 'spoj, vedení' a 'zařízení uspořádané podle sledu pracovního postupu' (*kuchyňská, montážní linka*).

lino(leum), *linoleový*. Utvořeno Angličanem Waltonem (1863) z lat. *linum* 'len' a *oleum* 'olej' (viz ↑*len, ↓olej*), protože se napouštělo lněným olejem.

linout se. P.st. *linac'* '(vy)chrstnout, vylít se', r.d. *línut* 'vylít', s./ch. *línuti* '(jednou) nalít, vlít ap.'. Psl. **linoti* je stará odvozenina od **liti* (viz ↓*lít*).

líný, lenost, lenivý, lenivět, zlenivět, lenoch, lenošit. Stč. *léný, léní, p. leniwý, r. len'vyj* (r.d. *lennój*), ch. *lijěn, s. lěn, stsl. lěnb*. Psl. **lěnb* se spojuje především s lit. *lėnas* 'klidný, pomalý', lat. *lėnis* 'pomalý, mírný' z ie. **lě-no-* 'pomalý, klidný', s jiným rozšířením sem patří lit. *lėtas* 'mírný, krotký', *lėisti* 'nechávat', gót. *lėtan* tv. (něm. *lassen*, angl. *let* tv.), *lats* 'líný', lat. *lassus* 'ochablý, unavený', ř. *lědēō* 'jsem unavený, líný', vše k ie. **lē(i)-* 'polevovat, nechávat'.

lípa, lipový. Všesl. – p. *lipa*, r. *lípa*, s./ch. *lípa*. Psl. **lipa* má jasné protějšky jen v balt. – lit. *liepa*, lot. *liēpa*, str. *līpe*. Dále se spojuje s ie. **leip-* (viz ↑*lepiti*) – motivací by mohlo být lepkavé lýko, které se využívalo při výrobě obuvi, mošen ap.

lipan 'druh ryby'. P. *lipień*, r.d. *lipen'*, s. *lipen*. Psl. **lipanъ*/**lipenъ*/**lipenъ* aj. není etymologicky příliš jasně. Možná od **lipa* (†*lipa*), je však pravda, že lipa voní dost jinak než mateřídouška, s níž bývá vůně čerstvého lipana srovnávána – srov. stč. *květovoň* i lat. název *Thymallus*, který vychází z lat. pojmenování mateřídoušky (srov. †*tymian*) (Ma²).

lipat, *lipnout*, *přilipnout*, *odlipnout*, *nalipat*. Viz †*lepit*.

lipidy 'skupina látek odvozená od vyšších mastných kyselin'. Uměle od ř. *lipos* 'tuk, olej'.

lira 'italská peněžní jednotka'. It. *lira* z lat. *libra* (viz †*libra*).

lis, *lisovat*, *lisovací*, *slisovat*, *prolisovat*, *vylisovat*, *vylisek*. Stč. i *liscič*. Totožné se stp. *lis*, *lisica*, r. *lisica*, stsl. *lisъ*, vše 'liška' (viz †*liška*), přeneseno na základě představy, že přístroj tiskne, tlačí něco jako liška kořist. Jen č.

lišat se, *lišavý*, *úlišný*. Jen č. Vzhledem k r.d. *lišit'*, sln. *lišiti* 'lichotit, lstivě jednat' asi vše odvozeno od psl. **lišъ*, **liša* (viz †*liška*), vlastně 'chovat se jako liška' (liška byla již odedávna symbolem prohanosti a lstivosti) (HK).

liška 'vysoký keř dávající oříšky', *liškový*, *liškovka*. Stč. *léska*, p. *leszczyna*, r. *leščina*, ch. *lijéska*, s. *léska*. Psl. **lěska* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje s **lěšъ* (†*les*) s možným výkladem '(užitkový) keř rostoucí v lese' (někteří však naopak vyvozují název lesa od názvu keře, HK). Jiný výklad spojuje s ir. *flesc* 'prut', sti. *bleška*- 'lovecké oko' a vychází z ie. **ulois-k-* od **uel-* 'kroutit, vinout'. Srov. †*liška*², †*podlěška*.

liška² 'nízká bedýnka z latí'. Zdrobnělina ze stč. *lésa* 'deska z proutí nebo latí s okrajem ap.', stp. *lasa*, str. *lésa*, s./ch. *ljěsa* tv. Psl. **lěsa* asi souvisí

s **lěska* (†*liška*¹) (k pletení podobných věcí se používalo lískového proutí).

list, *lístek*, *lísteček*, *listový*, *listovní*, *lístkový*, *listnatý*, *listnáč*, *listina*, *listinný*. Všesl. – p., r. *list*, s./ch. *list*, stsl. *lisъ*. Psl. **lišrъ* zřejmě nějak souvisí s lit. *laiškas* tv., i když jednotnou výchozí podobu nelze stanovit. Asi tvořeno různými formanty od ie. *lei-* 'klíčit, vyhánět listy'.

lišaj 'druh nočního motýla'. Převzato Jungmannem ze slk. Etymologicky totožné s †*lišej*, obojí od **lichъ* 'špatný, zlý' (viz †*lichý*) – noční motýli (zvláště *lišaj smrtihlav*) působili jako zlověstná znamení (Ma²).

lišej 'zánětlivé onemocnění kůže', *lišejník*. P. *liszaj*, r. *lišáj*, s./ch. *lišáj*. Psl. **lišajъ* (C1) je nejspíš odvozeno od **lichъ* 'špatný, zlý' (†*lichý*), i když často se poukazuje i na podobné ř. *leichén* 'lišej' (Ma², HK). Název *lišejník* podle podoby s kožním lišejem.

lišit (se), *odlišit*, *odlišný*, *rozlišit*. Dříve i 'zbavovat, činit lichým ap.'. Od **lichъ* (†*lichý*), v č. s významovým posunem 'stát se lichým' → 'být jiný, rozdílný' (nezvratné *lišit* by pak bylo druhotné).

liška, *lišnička*, *liščí*, *lišák*. Takto jen zsl. (slk. *liška*, luž. *liška*, p.st. *liszka*), způsob odvození od psl. **liša*, **lišъ* se vykládá různě (možná tabuové příklonění k **lichъ*, viz †*lichý*, †*lišaj*). P. *lis*, r. *lis*, *lisá*, *lisica*, s./ch. *lisica*, stsl. *lisъ*. Psl. **lišъ* aj. nemá jistou etymologii. Obvykle se spojuje s lit. *lāpė*, lot. *lapsa*, ir. *lois(e)*, lat. *vulpēs*, ř. *alōpēx*, arm. *aluēs* tv., sti. *lopāša*- 'druh šakala'. Dále nejasně, všeobecně se uznává, že značná rozkolísanost ie. názvů lišky byla způsobena tabu (D4). Název houby je podle barvy. Viz i †*lis*.

lišta, *lišťový*, *lišťovat*, *olišťovat*. Ze střhn. *lište* (něm. *Leiste*), mimo germ. bez spolehlivých paralel.

lít, *liják, lijavec, polít, polévat, polévka, nalít, nálev, odlít, odlítek, odliv, odlivka, zalít, záliv, zálivka, přilít, přiliv, přelít, přeliv, slít, slitina, slévač, slévárna, slivky, vylít, výlevka, rozlít, prolít* aj. Všesl. – p. *lač*, r. *lit*’, s./ch. *liti*, stsl. *lijati*. Psl. **liti*, **ljati* má nejbliže k lit. *lieti* tv., *lyti* ‘pršet’, dále je asi příbuzné sthn. *lith* ‘ovocné víno’, wal. *lli* ‘záplava, moře’, lat. *litus* ‘břeh’, sti. *vi-lināti* ‘roztéká se’, vše z ie. **lei-* ‘lít, téci’. Srov. ↑*linout se*, ↓*litina*, ↓*lívavec*.

litanie ‘druh modlitby’. Z pozdnělat. *litania* a to z ř. *litaneia* ‘prosba’ od *litaneūō* ‘(úspěšně) prosím’.

litera ‘písmeno’. Viz ↓*literatura*.

literatura, *literární, literát, litera*. Z lat. *literātūra* ‘písemnictví’ od *litera* ‘písmeno’. Srov. ↑*literace*, ↑*beteltrie*.

lítěce. Viz ↓*lítěy*.

litina ‘slitina železa s uhlíkem, vhodná k lití do formy’. Od ↑*lit*.

lito. Viz ↓*litovat*.

litografie ‘technika tisku z kamene, kamenotisk’, *litografický*. Uměle (kolem r. 1800) z ř. *lithos* ‘kámen’ a ↑*-grafie*.

litovat, *lítost, lítostivý, lito, slitovat se, slitovný, zalitovat, politovat*. V tomto významu jen zsl. (slk. *lutovať*, p. *litować, lutować*), r. *ljutovat’* naopak znamená ‘být lítěy, dělat zvěrstva’, stsl. *ljutost* ‘krutost, drsnost’ (viz ↓*lítěy*). Přechod k opačnému významu není zcela jasný – snad tabuová antifráze (D4), nebo možná spíš přes konstrukce typu *je mi lito*, původně asi ‘je mi kruté, bolestně’.

litr, *litrový*. Přes něm. *Liter* z fr. *litre* a to z ř. *litra* ‘libra’ (srov. ↑*libra*). Jako jednotka duté míry od konce 18. st. (Francie).

liturgie ‘bohoslužba’, *liturgický*. Z církevně lat. *liturgia* a to z ř. *leitourgia* tv., vlastně ‘služba lidu (obci)’, z ř.

leitós ‘prostý, lidový’ od *leós*, *lāós* ‘lid’ a odvozeniny od *ergon* ‘práce’. Srov. ↑*chirurg*, ↑*demiurg*, ↑*energie*, ↓*orgie*.

lítěy, *lítěce, rozlítit se, rozlícený*. P.st. *luty*, r. *ljutyj*, s./ch. *ljūt*, stsl. *ljutō*. Psl. **ljutō* nemá přesvědčivou etymologii. Starší výklady je spojovaly s wal. *llid* ‘hněv’, dnes někteří hledají východisko v ie. **leu-* ‘odřezávat, oddělovat’ (srov. ř. *lýō* ‘odlučuji’, *laion* ‘srp’) s předpokládaným významovým posunem ‘ostrý, příkrý’ > ‘divoký, zlý’.

lívavec, *lívaneček, lívanečnk*. Od ↑*lit*, vlastně ‘moučnk z litého těsta’.

livrej ‘stejnokroj šlechtických sluhů, hotelového personálu ap.’. Přes něm. *Livree* (dřívě i *Livrei, Liverei*) z fr. *livrée* tv., vlastně ‘oděv dodaný od pána’, od *livrer* ‘dodávat’ (viz ↑*lifrovat*).

lízat, *líznout (si), lízátko, liz, vylízat, olízat, olíznout (se), slíznout*. Všesl. – p. *lizač*, r. *lízát*’, s./ch. *lízati*, stsl. *lizati*. Psl. **lizati* je příbuzné s lit. *ližti*, sthn. *lecchōn* (něm. *lecken*), stangl. *liccian* (angl. *lick*) tv., stir. *ligim* ‘lížu’, lat. *lingere* ‘lízat’, ř. *leičō* ‘lížu’, arm. *lizum* tv., sti. *lédhi, lihati* ‘líže’, vše z ie. **leigh-* tv. (A1,A2,A4,B2). Srov. ↓*polizance*.

lkát kniž., *lkavý, zalkat*. Jen č., asi onom. původu. Psl. **lkati*, zdložený kořen *-lyk-* (B5) je v ↓*polykat*, ↓*vzlykat*, ↓*zalykat se*. Souvisí asi i s ↓*lokot*. Podobné útvary jsou v něm. *schluchzen* ‘vzlykat, štkát’, *schlucken* ‘polykat, škytat’, ř. *lýžō* ‘vzlykám’ (Ma², HK).

lnout, *přilnout, přilnavý, prolnout, prolínat, vzlínat*. R. *lnut*’ tv. Psl. **lnqti se* vysvětluje z **lnqti* (A9), jež souvisí s **lěpiti* (↑*lepiti*), srov. i ↓*lěp* (A6).

loajální ‘oddaný vládě, respektující zájmy nadřazených institucí ap.’, *loajalita*. Z fr. *loyal* ‘zákonný’ od *loi*

'zákon' z lat. *lĕx* (gen. *lĕgis*) tv. Srov. †*legální*, †*legislativa*.

lob 'zahrání míče obloukem přes soupeře (v tenise, odbíjené ap.)'. Z angl. *lob* tv., asi onom. původu.

lobby 'nátlaková skupina prosazující zákulisními machinacemi své zájmy', *lobbovat*, *lobbismus*. Z angl. *lobby*, původně 'předsíň, chodba, kuloáry', a to ze střlat. *lobium*, *lobia* 'přístřešek před vchodem' z germ. **laubjō* tv. (viz †*loubf*). Dnešní význam se vyvinul v am.-angl. Srov. †*lože*, †*lodžie*.

loď, *loďka*, *lodička*, *loďstvo*, *lodní*, *lodník*, *lodnický*, *lodař*, *loděnice*. Stč. *lodí*, *lodie*. Věsl. – p. *lódž*, r.d. *lad'já*, s.lch. *lādja*, stsl. *ladii*, *aldii*. Psl. **oldbji*/**oldbja* (B8, B9) je příbuzné s lit. *aldijā*, *eldijā* 'člun (vydlabaný z kmene)', dán. *olde* 'velké necky vydlabané z jednoho kmene', stangl. *aldot*, *aldaht* 'necky', *ealdop* 'koryto' a snad i s toč. B *olvi* 'loď', vše z ie. **oldh-* 'nádobá vydlabaná z jednoho kmene', odtud pak bsl. 'loď, člun' (Ma²).

lodyha 'nedřevnatý listnatý stoněk bylin', *lodyhový*, *lodyžní*. Přejato (Presl) z p. *lodyga* tv.; r. *lodyga* i ukr. *lodyha* znamená 'kotník'. Málo jasně, někdy se spojuje s †*loď*, jediným spojujícím rysem by ovšem byla 'dutost' (Ma²).

lodžie 'krytý nevyčnívající balkon; síň se sloupovím přiléhající k budově'. Z it. *loggia* a to z germ. **laubjō* 'přístřešek porostlý listovím ap.' (viz †*loubf*). Srov. †*lože*, †*lobby*.

-log (ve složeninách) 'vědec (v příslušném oboru)'. Z ř. *-lōgos*, což je ve složeninách činitelské jméno k *légō* 'sbírám, čtu, mluvím'. Srov. †*logie* i †*logika*, †*logopedie*, †*dialog*, †*prolog* aj.

logarítmus 'exponent, jímž je nutno umocnit základ, abychom dostali dané číslo', *logaritmický*, *logaritmovat*.

Utvořeno skotským matematikem Napierem (1614) z ř. *lōgos* 'počet, slovo' a *arithmós* 'číslo, počet', vlastně tedy 'číslo počtu'.

-logie (ve složeninách) 'věda'. Z ř. *-logia*, jež ve složeninách znamená dějové jméno k *légō* (viz †*log*). Srov. †*biologie*, †*etymologie*, †*astrologie* ap., dále i †*analogie*, †*trilogie*.

logika 'věda o zákonech správného usuzování', *logický*, *logičnost*, *logik*. Přes lat. *logica* z ř. *logiké* (*téchnē*) tv. od *logikós* 'rozumový, rozumný, logický' od *lōgos* 'rozum, slovo, mysl, počet aj.'. Srov. †*log*, †*logie*, †*logopedie*.

logo 'emblém firmy'. Z angl. *logo*, což je zkráceno z *logotype* tv., původně 'slitek dvou písmen', z *logo-* od ř. *lōgos* 'slovo, výraz aj.' (srov. †*logopedie*, †*logika*, †*log*) a *type* (viz †*typ*).

logopedie 'náprava vad řeči a výslovnosti', *logoped*, *logopedický*. Uměle z ř. *lōgos* 'slovo, řeč, výraz aj.' (srov. †*logika*, †*logo*, †*log*) a *paideiā* 'výchova, vyučování' (srov. †*pedagog*, †*pediatr*).

lógr 'kávová sedlina'. Z něm. *Lager* 'ležení, ložisko' (či *Ablagerung* 'sedlina, usazenina') od *liegen* 'ležet' (viz †*ležet*, srov. †*lágr*).

loch slang. 'vězení'. Z něm. *Loch* 'díra, doupeř', již od sthn. i ve významu 'vězení'. Souvisí s angl. *lock* 'zámek, uzávěr'. Srov. †*lokna*.

lochtat. Viz †*lechtat*.

lokace 'umístění'. Z lat. *locātiō* od *locāre* 'umístit' od *locus* 'místo'. Srov. †*lokální*, †*distlokace*.

lokaj 'sluha, přísluhovač', *lokajský*. Přes něm. *Lakai* z fr. *laquais* tv. a to asi přes šp. (*a*)*lacayo* ze stř. *oulákēs* z tur. *ulak* 'pěší posel'.

lokál 'hostinská místnost'. Z něm. *Lokal* tv. a to z fr. *local* 'místnost', což

je zpodstatnělé adj. *local* 'místní' (viz ↓*lokální*).

lokál² 'šestý pád', *lokálový*. Z něm. *Lokal*, *Lokalis*, jež bylo utvořeno něm. gramatiky 19. st. k lat. (*cāsus*) *locālis* 'místní (pád)' (viz ↓*lokální*). Vedle toho též *lokativ* podle ostatních názvů pádů (srov. ↑*genitiv*, ↑*dativ* ap.).

lokální 'místní', *lokálka*, *lokalizovat*, *lokalizace*, *lokalita*. Přes něm. *lokal* a fr. *local* z lat. *locālis* tv. od *locus* 'místo'. Srov. ↑*lokace*, ↑*lokál*, ↑*lokál²*.

lokat, *loknout si*, *lok*, *nalokat se*. Slk. *lokať*, *logať*, r. *lakát*, s./ch. *lòkati*. Psl. **lokati* souvisí s lit. *làkti* 'lízat, chlemtat', arm. *lakem* 'lížu', východiskem je ie. onom. základ **lak-*. Možná souvisí i s ↑*lkrát*, ↓*polykat* ap.

loket, *loketní*. Všesl. – p. *lokíec*, r. *lòkot*, s./ch. *lòkat*, stsl. *lakòb*. Psl. **olkòb* (B8, B6) má nejbližší příbuzné v lit. *uòlektis*, lot. *uòlektis*, stpr. *woaltis* tv., stejný základ, ie. *ol-(e)k-*, je i v arm. *olok* 'holeň'. Dále je příbuzné gót. *aleina* 'loket', něm. *Elle*, wal. *elin*, lat. *ulna*, ř. *òléně* tv., vše od ie. **el-*, **ol-* (A6) 'ohýbat' (srov. i lot. *elks* 'ohbí, úhel', stír. *uilenn* 'úhel' aj.).

lokna 'pramen vlasů na konci stočený'. Z něm. *Locke* tv. a to z ie. **leug-* 'ohýbat'. Souvisí s ↑*loch*.

lokomotiva, *lokomotivní*. Z angl. *locomotive* (*steam engine*) 'z místa se pohybující (parní stroj)', jež vychází z nlat. *locomotivus* utvořeného z lat. *locus* 'místo' (srov. ↑*lokální*) a pozdnělat. *mōtīvus* 'hybný' (viz ↓*motiv*). Srov. i pozdnělat. *locō mōtīva* 'pohybující se z místa na místo'.

loktuše zast. 'velký šátek, plachetka'. Již stč. *loktušě*, původně však zřejmě **loktuch*. Přejato z něm., asi ze střhn. **lachentuch* z *lachen* 'plachta, prostěradlo' a *tuch* 'látka, tkanina' (Ma², HK). Srov. ↑*lajtuch*.

lomcovat, *zalomcovat*. Odvozeno od ↓*lomit*, které mělo ve stč. i význam 'třást něčím'.

lomikámen 'luční bylina s bílými květy'. Kalk (doslovný překlad) lat. *Saxifraga* ze *saxum* 'kámen, balvan' a *frangere* 'lámat' (srov. i něm. *Steinbrech* tv.). Nazvána tak nikoli proto, že roste na skále (HL), ale proto, že jejich cibulek bylo v lidovém lékařství užíváno k rozpouštění močových kamenů.

lomit, *lomený*, *lom*, *lomenice*, *lomítka*, *lomivý*, *lomný*, *zlomit*, *zlom*, *zlomek*, *zlomkový*, *ulomit*, *úlomek*, *přelomit*, *přelom*, *prolomit*, *prùlom*, *nalomit*, *odlomit*, *rozlomit*, *podlomit*. Všesl. – p. *lomić*, r. *lomít*, s./ch. *lòmiti*, stsl. *lomiti*. Psl. **lomiti* se spojuje s lit. *limti* 'lámat se', stpr. *limtwey* 'lámat', stisl. *lemia* 'rozbítet', stangl. *lemian* 'ochromit, zkrotit', něm. *lahm* 'chromý' z ie. **lem-* 'lámat (se)' (A6). Srov. ↑*látat*, ↑*lomcovat*, ↓*lomožit*, ↑*lem*, ↑*lomikámen*.

lomožit, *lomoz*. Stč. *lomoziti* 'lomcovat, lámat, trhat, trápit'. Odvozeno od ↑*lomit*. Na stč. a pozdějších dokladech (Jg) lze sledovat vývoj významu 'lámat, lomcovat' → 'vydávat lámavý zvuk, potýkat se' → 'hlučet, hřmotit'. Expr. přistavení *h-* (*hlomožit*) snad podle uvedených synonymních slov, srov. i ↑*hmoždit se*.

loni, *loňský*. Všesl. – p.d. *toni*, r.d. *lóní*, *laní* aj., ch. *láni*, s. *láne*, stsl. *lani*. Psl. **olni* (B8) se vyvozuje z ie. **ol-nei*, lok. od **ol-no-*, které se hledá i v stlat. *ollí* 'tehdy', *ollus* 'onen' (z toho je změnou lat. *ille* a z toho členy v románských jazycích). Základem je ie. zájmenný kořen **al-/ol-* ukazující na něco časově či prostorově vzdálenějšího.

looping 'letecký přemet'. Z angl. *looping* tv. od slovesa (*to*) *loop* 'udělat smyčku, kroužit' od *loop* 'smyčka, klička, zákrut'.

lopata, *lopátka*, *lopaticčka*, *lopátový*, *lopátkový*. Všesl. – p. *lopata*, r. *lopáta*, s./ch. *lopáta*, stsl. *lopata*. Psl. **lopata* má nejbližše k lit. *lópeta* tv., stpr. *lopto* ‘rýč’. Je to asi odvozenina od nedoloženého **lopə*, jež odpovídá lit. *lāpas* ‘list’, tedy vlastně ‘nástroj podobný listu’. Východiskem je ie. **lēp-*, **lōp-*, **lōp-* ‘něco plochého’, s nímž lze spojit i r. *lāpa* ‘tlapa’, lit. *lōpa* (pokud nejsou onom. původu, srov. ↑*lapat*), gót. *lofa* ‘dlaň’, sthn. *lappo* ‘dlaň, lopatka vesla’ (HK).

lopotit (se) ‘těžce, namáhavě pracovat’, *lopota*, *lopotný*. Takto jen č. a slk., jinak ukr. *lopotítý* ‘plácát, mluvit nejasně’. r.d. *lop(o)tít’ sja* ‘rvát se, těžce se někam dostávat’, s./ch. *lōptiti* ‘tryskat, kapat’, stsl. *lopotivъ* ‘mumlavý’. Psl. **lopotiti* je sloveso onom. původu (srov. ↑*leprat*), označující různé pleskavé zvuky. V č. došlo k splývání s podobným onom. základem *klop-* (viz ↑*klopiti se*) a k vytvoření zvláštního významu.

lopuch ‘bylina s velkými listy’, *lopuchový*. Všesl. – p. *lopuch*, r. *lopúch*, s./ch. *lōpuch*. Psl. **lopuchō* je asi odvozenina od nedoloženého psl. **lopə*, jež odpovídá lit. *lāpas* ‘list’ (dále viz ↑*lopata*).

lord ‘příslušník angl. šlechty’. Z angl. *lord* tv. a to ze stangl. *hlāford*, *hlāfweard* ‘hospodář’, doslova ‘strážce chleba’, z *hlāf* ‘chléb’ (viz ↑*chléb* a ↑*lady*) a *-weard* ‘strážce’ (srov. ↓*steward*).

lori¹ ‘druh indické poloopice’. Přes fr. z niz. *loer*, původně ‘klaun’ (pro její směšný vzhled).

lori² ‘druh australského papouška’. Z angl. *lori* a to z malajského *nori*.

lorňon ‘brýle s rukojetí’. Z fr. *lorgnon* od *lorgnier* ‘pošilhávat, dívat se po očku’ z frk. **lurni* ‘čihat’.

los¹ ‘savec příbuzný jelenu’, *losí*. Všesl. (kromě luž.) – p. *los*, r. *los*, s./ch. *lōs* (jsl. tvary jsou asi z r.). Psl. **olsb* (B8) souvisí s ním. *Elch*, angl. *elk*, lat. *alcēs* (možná z germ.) tv., sti. *řšu-* ‘samec antilopy’, vše z ie. **el-k-*, **ol-k-* (A1, A6), stejný kořen je i v ↑*jelen* a ↑*laň*.

los² ‘prostředek k náhodnému rozhodnutí něčeho; poukázka loterie’, *losovat*, *slosovat*, *vylosovat*, *rozlosovat*. Z něm. *Los* tv. (gót. *hlauts*, angl. *lot* tv.), jehož další původ není zcela jasný. Srov. ↓*loterie*.

losos, *lososí*, *lososový*. P. *losos*, r. *losós*, s./ch. *lōsos* (z r., losos se totiž vyskytuje jen v sev. mořích a řekách do nich ústících). Psl. **lososb* je příbuzné s lit. *lāšis*, lot. *lasis*, něm. *Lachs*, stisl. *lax* tv. i toč. B *laks* ‘ryba’ (z toho se někdy usuzuje, že původní sídla Tocharů sousedila s kmeny bsl. a germ.), příbuzné však je asi i oset. *laxæg* tv. Východiskem je ie. **lakš-* ‘losos’ (A1), jehož další výklad je sporný.

loterie, *loterijní*. Z něm. *Lotterie* a to asi z niz. *loterij* (16. st.) od *lot* (viz ↑*los*²) (Ma²).

loto, *lotynka*. Přes něm. *Lotto* z it. *lotto* a to od stfr. *lot* z frk. *(h)lot (viz ↑*los*², srov. ↑*loterie*).

lotos ‘tropický druh leknínu’, *lotosový*. Z ř. *lōtós*, což je středomořské slovo nejistého původu.

lotr, *lotrovský*, *lotrovina*, *zlotřilý*, *zlotřilec*. Z něm. *Lotter(bube)* tv. ze střhn. *lot(t)er* ‘nevázaný chlapík, budižkničemu’ od *loter* ‘lehkomyslný, nevázaný’ (k *Bube* viz ↑*bába*).

loubí ‘zahradní stavba porostlá rostlinami, besídka’, *podloubí*. Ze střhn. *loube* (dnes *Laube*) tv., také ‘podloubí’, původně ‘přístřešek tvořený větvemi a listovím’, od sthn. *loub* ‘listoví’ (srov. něm. *Laub* tv., angl. *leaf* ‘list’). Srov. i ↑*lobby*.

louč 'pochodeň'. Stč. *lúč* tv., slk. *lúč* 'paprsek' r. *luč*, s./ch. *lúča* tv., *lúč* 'louč', stsl. *luča* 'paprsek'. Psl. **lučь*/**luča* je odvozeno -i-ovou příp. od ie. kořene **leuk-/*louk-* 'svítit, zářit' (B1, B2, A6), který je dále v stpr. *luckis* 'poleno', něm. *Licht* 'světlo', angl. *light*, lat. *lux* tv., *lūcere* 'svítit', stír. *lóch* 'světly', ř. *leukós* 'bílý', sti. *roçate* 'svítí'. Srov. ↓*luna*, ↓*lucerna*, ↑*leukémie*.

loučit (se), *loučení*, *sloučít*, *vyloučít*, *vyluka*, *odloučít*, *odluka*, *rozloučít*, *rozlučka*. Všesl. – p. *łuczyc* (*się*), r.d. *lučiti* (*sja*), s./ch. *lúčiti* (*se*), stsl. *lqčiti* (*se*). Psl. **lqčiti* (*se*) znamenalo asi původně 'ohýbat (se)' (Jg), spojením s předponami pak vznikly významy 'spojovat' a 'oddělovat', které pak pronikly i k slovesu bez předp. Příbuzné je lit. *lankóti* 'ohýbat' i *lankýti* 'navštěvovat', vlastně 'zahýbat' k někomu' (Ma²), od ie. **lenk-* 'ohýbat' (A6, B1, B7). Srov. ↓*luk*, ↑*lčít*.

loudat se, *louda*, *loudavý*, *přiloudat se*. Jen č., málo jasné. Vzhledem k msl. *lundat se* a han. *londat se* tv. (Ma²) by snad mohlo jít o expr. obměnu *lundat (se)* 'toulat se, loudat se' z něm. *landern* 'toulat se' (srov. i významy u Jg).

loudit, *loudil*, *loudivý*, *odloudit*, *vyloudit*, *vloudit se*, *obluzovat*, *podloudný*, *přelud*. Stč. *lúdit* i 'klamat, mámit', p. *ludzić*, r.d. *ludít* tv., s./ch. *lúdit* se 'bláznit'. Psl. **luditi* se spojuje s lit. *liūdnas* 'smutný', gót. *liuts* 'pokrytecký', *liutai* (pl.) 'kejklíř', stangl. *lot* 'podvod', vše od ie. **leud-* snad s původním významem 'hrbit se'. Lákavé spojení s lat. *ludere* 'hrát si, žertovat, klamat' neobstojí hláskoslovně – lat. *ū* je zřejmě z *oi* (stlat. *loidos* 'hra').

louh, *louhovitý*, *louhovat*, *vylouhovat*. Stč. *lúh*. Ze sthn. *louga* či stíhnn. *louge* tv., jež souvisí s lat. *lavare* 'mýt'. Srov. ↑*láh*.

louka, *luka*, *luční*, *lučina*, *lučinatý*. Všesl. – p. *łąka*, r. *luká* 'záhyb (řeky)', s./ch. *lúka* 'přístav, travnatá plocha u řeky', stsl. *lōka* 'záliv, bažina'. Psl. **lōka* vychází stejně jako lit. *lankà* 'niva, údolí řeky' z ie. **lenk-* 'ohýbat' (A6, B7). Vývoj významu byl 'ohyb (řeky)' → 'travnaté místo v ohybu řeky' → 'travnaté místo vůbec'. Srov. ↓*prolákline*, ↓*luk* i ↓*luh*.

loukof 'část dřevěného kola vozu'. Stč. a slk. *lúkof*. Psl. **lōkof* je odvozeno od ie. **lenk-* 'ohýbat' (je to zahrnuté dřevo). Dále viz ↓*luk*, ↓*blouk*.

loupat, *loupák*, *loupavý*, *oloupat*, *slounnout*, *slupka*, *odlounnout*, *rozlounnout*, *vylounnout*, *vylupek*. Všesl. – p. *łupać*, *lupić*, r. *lupít*, s./ch. *lúpiti*. Psl. **lupati*, **lupiti* má nejbliže k lit. *lūpti* tv. (z ie. **leu-p-*), s jiným rozštěpením kořene sem patří asi něm. *Laub* 'listoví', angl. *leaf* 'list', lat. *liber* 'lýko', alb. *labë* 'kůra', vše od ie. **leu-* 'oddělovat'. Viz i ↓*loupit*, ↓*lub*, ↓*louskat*, ale i ↓*lupat*.

loupit, *loupež*, *loupežník*, *loupežnický*, *loupeživý*, *lup*, *lupič*, *lupičský*, *oloupit*, *vyloupit*, *uloupit*. P. *lupić* tv. Psl. **lupiti* je totožné s předchozím slovesem (↑*loupat*), k podobnému přenesení významu došlo i v lot. *laupīt* tv., sti. *lumpāti* 'rozbíjí, poškozují, plení'.

louskat, *louskáček*, *rozlousknout*, *zá-lusk*. P. *luskać*, r. *lúzgat*, jinak viz ↓*lusk*. Psl. **luskati* lze těžko oddělit od ↑*loupat* (sk-ové intenzivum *lup-skati*, Ma²) od ie. **leu-* 'oddělovat, odstraňovat' (srov. ř. *lýō* 'odstraňuji, uvolňuji', sti. *lunāti* 'řeže, odstraňuje'), na druhé straně nelze nevidět onom. charakter blízkého ↓*luskat* (HK), k tomu srov. i ↑*loupat* – ↓*lupat*. V tomto ohledu nejasné.

loutka, *loutkový*, *loutkář(k)a*, *loutkářství*. P.st. *lqtka*, s./ch. *lūtkà* tv. Psl. **lōtka* je odvozeno od **lōtō* 'lipové lýko' (r. *lut* tv.). *loutky* se totiž původně vyráběly z lýka. Příbuzné

je lit. *lentā* 'deska', něm. *Linde* 'lípa', něm.d. *Lind* 'lýko', lat. *lentus* 'ohebný, pružný', vše z ie. **lent-* tv.

loutna, *loutnový*. Stč. *lútna*. Ze střhn. *lute* (dnes *Laute*) a to asi přes šp. (*a*)*laúd* z ar. *al-'úd* tv., kde *al-* je člen a *'úd* znamená 'dřevo', tedy 'dřevěný (hudební nástroj)'.
louže, *loužička*. Stč. *lúžě*, luž. *luža*, r. *lůža*, s./ch. *lůža*. Psl. **luža* se srovnává s lit. *liūg(n)as* 'louže, bažina' a ilyr. **luga(s)* 'bažina' (alb. *ligátë* 'bažinatá louka') z ie. **leug-* 'bažina, louže'.

lovit, *lov*, *lovec*, *lovecký*, *lovectví*, *loviště*, *ulovit*, *úlovek*, *vylovit*, *výlov*, *zalovit*. Všesl. – p. *lowić*, r. *lovít'*, s./ch. *lòviti*, stsl. *loviti*. Psl. **loviti* asi souvisí s lit. *lavùs* 'dovedný, obratný' (srov. r. *lòvkij* tv.), gót. *láu*n 'mzda, odměna', něm. *Lohn*, stir. *lóg* tv., lat. *lucrum* 'zisk', ř. *leiā* 'kořist', sti. *lóta-* tv., vše od ie. **lāu-* 'získat, ukořistit'.

lože, *lůžko*, *ložní*, *ložnice*, *ložnicový*. Všesl. – p. *lože*, r. *lóže*, s./ch. *lóža*, stsl. *lože*. Psl. **lože* z předsl. **log-ja-* (B1, B5) je odvozeno od ie. **legh-* 'ležet' (viz ↑*ležet*). Srov. ↓*lino*.

lože. Přes něm. *Loge* z fr. *loge* tv., ve stfr. 'tribuna, strážní budka ap.' z germ. z frk. **laubja* (viz ↑*loubí*, srov. ↑*lodžie*).

-ložit, *položít*, *uložit*, *složít*, *vyložít*, *naložit*, *přiložit*, *proložit*, *založit*, *podložit*, *podložka*, *předložit*, *předložka* aj. Vlastně kauzativum k ↑*ležet*.

lpět, *ulpět*. Csl. *lpěti*, *lpnqti*. Oslabený stupeň ie. kořene **leip-* (A6), který je i v lit. *lipti* tv., ř. *lípōs* 'tuk', sti. *limpāti* 'maže'. Další souvislosti u ↑*lepiti*.

lstivý. Viz ↑*lest*.

lub 'tenké dřevo k výrobě hudebních nástrojů, nábytku ap.'. Všesl. – p. *hub*, r. *lub*, s./ch. *lúb*, vše 'kůra, lýko'. Psl. **lubō* souvisí s lit. *luōbas* tv..

lat. *liber* 'lýko', alb. *labë* 'kůra' z ie. **leubh-*, dále viz ↑*loupat*. Ve starší č. též 'dřevěný kryt mlýnských kamenů', odtud prý rčení *mít za lubem* (schováno trochu mouky do zásoby) (Ma²).

lucerna, *lucernička*. Z lat. *lucerna* 'svítidla, lampa' (možná přes něm. **Luzerne*) a to od *lūcēre* 'svítit'. Viz ↑*louč*, ↓*luna*.

lucifer 'dábel, satan'. Z lat. *lūcifer*, doslova 'světloňoš', z *lūx* (gen. *lūcis*) 'světlo' a *ferre* 'nést', což je kalk ř. *fōsfōros*. V ř. tak byla nazývána jitřenka, ve středověku lat. jméno přeneseno na vůdce padlých andělů.

lučavka 'roztok k rozpouštění kovů'. Od *loučiti* ve významu 'rozpojovat, oddělovat' (viz ↑*loučit*). Srov. i starší č. *lučba* 'chemie'.

lučina. Viz ↑*louka*.

lues 'syfilis'. Z lat. *luēs* 'nákaza, pohroma' od *luere* 'zbavit, vytrpět', původně 'uvolnit' (srov. ř. *lýō* tv.). Srov. ↓*luxace*.

luft ob. 'vzduch', *luftovat* 'větrat', *lufták* 'letní host'. Z něm. *Luft* tv., jehož další původ není jistý.

luh kniž. 'louka (podél řeky)', *lužní*. Stč. *luh* 'les, háj'. Všesl. – p. *lag*, *teg* 'bahnitě pole či louka, porost na takové louce', r. *lug* 'louka, palouk', s./ch. *lūg* 'háj, bažina', stsl. *lqgō* 'háj, les'. Významy v jednotlivých slov. jazycích ukazují podobný vývoj jako u slova ↑*louka*: '(bažinaté) místo v ohybu řeky' → '(podmáčená) louka u řeky' → 'les, háj na takové louce'. Psl. **lqgō* pak lze vyvodit z bsl. **leng-* (A6, B7) (srov. ještě r.d. *ljāga* 'močál', lit. *lėngė* 'dolinka mezi pahorky'), které by bylo znělou variantou k **lenk-* (viz ↑*louka*) (Ma²). Je možné uvažovat i o kontaminaci (D3) s kořenem **leug-* 'bažina' (viz ↑*louže*), pro niž by svědčilo p.d. *lug* bez nosovky.

lůj, *lojový*. Všesl. – p. *loj*, r.d. *loj*, s./ch. *lój*, stsl. *loi*. Psl. **lojb* je nejspíš o-stupňová odvozenina od ie. kořene **lei-/*lēi-* (A6, B2), který je v *↑lít*, tedy 'to, co se lije' (lily se z něj mj. svíce) (Ma¹).

luk, *lukový*, *lučišťa*, *lučištník*, *lukostřelec*. Všesl. (kromě luž.) – p. *łęk*, r. *luk*, s./ch. *lūk*, stsl. *lqka*. Psl. **lqka*, totožné s lit. *laukas* '(dřevěná) obruč, oblouk', je odvozeno od ie. **lenk-* 'ohýbat' (A6, B7), k němuž viz i *↑lícit*, *↓oblouk*, *↑louka*. Srov. i něm. *Bogen* 'luk, oblouk' a *biegen* 'ohýbat'.

lukrativní 'výnosný', *lukrativnost*. Z lat. *lucrātīvus* tv. od *lucrum* 'zisk' (viz *↑lovit*).

lukulský 'bohatý (o jídle)'. Podle římského boháče *Lūculla* (1. st. př. Kr.).

lulat. Dětské slovo onom. původu, vlastně 'dělat lu lu'. Srov. něm. *lullen* tv. Srov. *↑kakati*.

lulka 'krátká dýmka', *lulkový*. P. *lulka*, r.d. *ljul'ka*. Z tur. *lülä* 'trubka, troubel' a to snad z per.

lumek 'druh blanokřídleho hmyzu', *lumčfík*. Prslův výtvar podle nejasných pramenů (Ma²).

lumen hov. expr. 'výjimečně inteligentní člověk'. Přenesě z lat. *lūmen* 'světlo, lesk, okrasa', jež vychází z ie. **leuk-* 'svítit' (viz *↓luna*, *↑louč*, *↓lux²*), srov. *↓luminiscence*.

lumpf 'druh severských hlodavců'. Převzato Preslem přes něm. *Lemming* z laponského *luomek* tv.

luminiscence 'světelné záření látek, světélkování', *luminiscenční*. Ze střlat. *luminescentia* od lat. *lūmen* (viz *↑lumen*).

lump, *lumpárna*. Z něm. *Lump* tv., původně 'otrhanec', což je vlastně zkrácení z *Lumpen* 'hadry, cáry'.

luna 'měsíc (na nebi)'. Všesl. (kromě luž.) – p. *luna* 'záře, světlo', r. *luná* 'měsíc', s./ch. *lūna*, stsl. *luna* tv. Psl. **luna* má nejbliže k lat. *lūna* tv. Nejde o přejetí, ale o shodný hláskový (i významový) vývoj (A9) z ie. **louk-(s)nāl/*louk-(s)no-* 'svítící (těleso)', k němuž patří i stpr. *lauxnos* 'souhvězdí', stír. *lúan* 'světlo, luna', ř. *lychnos* 'svítlna, světlo', av. *raoxšna* 'osvětlující'. Základem je ie. **leuk-* 'svítit' (k tomu viz *↑louč*, *↑lesknout se*, *↑lumen* aj.). Srov. *↓lunární*, *↓luňák*.

luňák 'druh dravých ptáků'. Slk. *luniak*, r. *lun'*, s./ch. *lúnj*, *lúnja*. Psl. **lun'* nemá jasný původ. Jeden z možných výkladů vychází z ie. **louk-(s)ni-* 'svítící' (viz *↑luna*) podle bílošedého zbarvení hlavy a krku.

lunární 'měsíční'. Z lat. *lūnāris* tv. od *lūna* 'měsíc' (viz *↑luna*, srov. *↓luneta*).

luneta 'výseč v klenbě v podobě půlměsíce'. Z fr. *lunette*, což je zdobnělina od *lune* z lat. *lūna* (viz *↑luna*).

lúno kniž. 'vnitřní rodidla, klín, nitro'. Stč. *lóno* (C5), p. *tono*, r.st. *lóno*, s./ch.st. *lóno*, *lóno*, stsl. *lono*. Psl. **lono* má nápadně blízko k stsl. *ložesno* tv. z psl. **ložesno* z ie. **logh-es-no-* (B1); **lono* by pak mohlo být jeho variantou **logh-s-no-* s následným zjednodušením souhlásek jako u *↑luna*. Jsou to útvary od ie. **legh-* 'ležet' (A6), viz *↑ležet*, *↑lože*.

lunt (*hubený jak lunt*) zast. 'doutnák'. Z něm. *Lunte* tv., nejasného původu.

lup 'šupinka odlupující se pokožky ve vlasech'. Od *↑loupat*.

lupa 'zvětšovací sklo'. Přes něm. *Lupe* z fr. *loupe* tv., původně 'kruhová podlžina', jehož další původ není jistý.

lupat, *lupnout*, *slupnout*, *zalupat*. Onom. původu, otázkou je vztah k *↑loupat*, srov. *↑louskat* – *↓luskat*.

lupen 'velký) rostlinný list; tenký plátek', *lupení, lupínek, lupenatý*. Jen č. Souvisí s †*loupat*, srov. něm. *Laub* 'list'.

lupenka 'tenké prkénko k vyřezávání; velmi jemná pilka; kožní nemoc, při níž se odlupují šupiny kůže', *lupenkový*. Viz †*lupen*, †*loupat*.

lupina 'vlčí bob'. Přes něm. *Lupine* z lat. (*faba*) *lupīna* 'vlčí (bob)' od *lupus* 'vlk' (je to divoce rostoucí plodina, srov. *vlčí mák*) (Ma²).

lupnout. Viz †*lupat*.

lusk. P. *luska* 'šupina, skořápka', r.d. *luská* 'šupina, pleva', sln. *lúska* tv. Psl. **luska*/**luskō* souvisí s lit. *luskà* 'stará veteš', *lusnà* 'šupina', dále viz †*louskat*, které je asi prvotní. Srov. †*luštěnína*, †*luštit*.

luskat. Zjevně onom. původu, srov. †*lupat*, ale viz i †*louskat*.

lustr 'stropní svítidlo', *lustrový*. Z rak.-něm. *Luster* a to z fr. *lustre* 'lesk, lesklý povlak, lustr' z it. *lustrò* 'lesk' od *lustrare* 'osvětlovat, osvěcovat' z lat. *lūstrāre* 'osvěcovat, očišťovat, zkoumat'. Srov. †*lustrace*.

lustrace 'prověření zaměstnance, že nebyl veden jako spolupracovník Státní bezpečnosti', *lustrační, lustrovat*. Z lat. *lūstrātiō* 'očišťování, kontrola, prohlídka' od *lūstrāre* 'očišťovat, zkoumat' od *lūstrum* 'očišťování, výpis (ze seznamu)'.

luštěnína, luštininový. Novější (v Jgd *luskovina*). Srov. stč. *luščina, luština* 'slupka lusku' od †*lusk* (B1,C3).

luštit, luštitel, rozluštit, vyluštit. U Jg *louštiti* 'louskat, vybírat hrách ap. z lusků'. P. *luszczyć, r. luščit'*, s./ch. *ljuštiti*. Psl. **luščiti* je odvozeno od **luska*/**luska* (B1,C3). V č. nověji (u Jg ještě není) přenesený význam 'snažit se dobrat něčeho nejasného', srov. *rozlousknout (záhadu ap.)*.

luterán 'člen jedné z protestantských církví', *luteránský, luteránství*. Podle něm. náboženského reformátora *M. Luthera* († 1546).

lux¹ 'vysavač', *luxovat, vyluxovat*. Zkratka firemní značky prvních vysavačů *Electrolux*, srov. †*lux²*.

lux² 'jednotka osvětlení'. Z lat. *lūx* 'světlo'. Viz †*louč*.

luxace 'vykloubení, vymknutí'. Z lat. *luxātiō* tv. od *luxus* 'uvolněný, vymknutý' od *luere* 'uvolnit' (srov. †*lues*). Souvisí s †*luxus*.

luxus 'přepych', *luxusní*. Přes něm. *Luxus* z lat. *luxus* 'bujnost, rozmařilost, přepych', původně vlastně 'nevázanost' (viz †*luxace*).

lůza, luza 'spodina, chátra'. U Jg i podoby *louza, hlůza, hluza*. Nepřilíš jasně. Snad přejetí ze střhn. *lōs* 'volný, holý, zbavený všeho, svévolný' (C5), jež vychází z ie. **leu-* 'oddělit, uvolnit' (srov. †*luxace*, †*analýza* i †*loupat*).

luzný kníž. 'vnadný, krásný'. Stč. doloženo *luznost* 'vábnost', obnoveno Hankou. Souvisí s †*loudit*, původně tedy asi 'mámivý, klamný' (srov. *obloudit, obluzovat*).

lůžko. Viz †*lože*.

lvoun 'druh lachtana'. Od †*lev*, podle krátké hřívy na šji.

lyceum 'druh střední školy'. Dříve 'vyšší dívčí škola', v humanistické latině znamenalo *Lyceum* i univerzitu. Lat. *Lycēum* je z ř. *Lýkeion*, což byl název gymnasia, na němž učil Aristoteles. Nazván podle nedalekého chrámu *Apóllōna Lýkeia*. Apollonův přívlastek *Lýkeios* se vykládá buď od *lýkos* 'vlk' či od města *Lykia*.

lýko 'pletivo pod kůrou stromů', *lýčt, lýčený, lýkový, lýkožrout*. Všesl. – p. *lyko, r. lýko, s./ch. lýko*. Psl. **lyko* má příbuzenství jen v balt. – lit. *lūnkas, lot.*

lüks, stpr. *lunkan*. Východiskem je ie. **leu-k-* od **leu-* 'oddělovat, odlučovat'. Srov. †*lub*, †*loupai* i †*lūza*.

lymfá 'míza', *lymfatický*. Z lat. *lymphá* 'tkáňový mok, čistá voda, vodní víla' a to rozrůzněním z *nymphá* 'vodní víla' (viz †*nymfa*).

lyně 'nezákonné ztýrání či usmrcení domnělého viníka davem', *lynčovat*, *lynčování*. Z am.-angl. *lynch*, u něhož je jasné jen to, že pochází z nějakého vlastního jména *Lynch*. Spojení s konkrétní osobou jsou pouhé domněnky, dokonce se uvažuje i o místním jméně *Lynch's Creek*, kde se příznivci podobných metod scházeli. Jisté je, že termín vznikl na jihu dnešních USA (Virginie, J. Karolína) někdy v 18. st.

lyra 'starověký strunný nástroj', *lyrický*, *lyrika*, *lyrik*. Z lat. *lyra* 'lyra, lyrická báseň' z ř. *lŷrā* 'lyra'.

lysý, *lysina*, *lyska*, *lysec*. Všesl. – p. *hysy*, r. *lŷsyj*, s./ch. *lŷsa* 'lysina'. Psl. **lŷsø* se vykládá z ie. **leuk-* 'svítit' (A1, B2, B5), což by byl druhotvar k **leuk-* tv. (viz †*louc*, srov. †*luňák*). Tato varianta kořene je např. v sti. *rŷsant-* 'světlý, bílý', významově zase výborně odpovídá lit. *laũkas* 'mající bílou skvrnu na čele' (to je ovšem z **leuk-*). Vývoj významu tedy byl: 'světlý, svítící' → 'mající světlou

skvrnu (na hlavě)' → 'holý'. Srov. ještě †*rys*.

lýtko, *lýtkový*. P. *tydka*, *tyda*, *tytka*, r. *lŷyka*, sln.d. *lŷtka*, s./ch. *lŷst* tv. Nemá přesvědčivou etymologií, problémem je i rekonstrukce psl. podoby (či podob).

lyzol 'silný dezinfekční prostředek'. Uměle z ř. *lŷsis* 'roztok' (od *lŷō* 'rozpouštím', srov. †*analŷza*, †*lŷes*) a lat. *oleum* 'olej' (viz †*olej*).

lyže, *lyžař*, *lyžařský*, *lyžovat*, *lyžování*, *zalyžovat si*. Přejato koncem 19. st. z r. *lŷza* tv. a to asi z r.d. *lŷzgat* 'klouzat', jehož další souvislosti nejsou jasné.

lze přisl. P.st. (*nie*)*lza*, r. *nel'zjá*, stsl. *lŷzě*. Psl. **lŷga* (díky 3. palatalizaci (B1) *lŷdza*) je původem subst. tvořené od stejného kořene jako **lŷgøkø* (†*lehký*) (stsl. *lŷzě* je asi ustrnulý dat. či lok., v č. to může být i nom. (C1)). Vývoj pochopíme ze sti. dokladů jako *skrŷtí se bude nelzě* 'skrýt se bude nelehko, nemožno', *u boha všeccko lzě jest* 'u boha všechno je možno' (vlastně 'všechno je lehkost, snadnost') (Ma², HK).

lžice, *lžička*, *lžicový*, *lžicovitý*. Všesl. – slk. *lyžica*, p. *lŷzka*, r. *lŷzka*, ch. *lŷica*, s. *lŷzica*. Psl. **lŷzica* nemá jednoznačný výklad. Nejblíže mu stojí asi alb. *lugë* tv. Jako ie. východisko přichází v úvahu **leug-* 'ohýbat, křivit'.

Magnificence 'titul rektora vysoké školy'. Ze střlat. *Magnificentia* tv. z lat. *magnificentia* 'vznešenost, nádherná' od *magnificus* 'velkolepý, nádherný' z *magnus* 'velký' (srov. ↑*magnát*) a odvozeniny od *facere* 'dělat' (srov. ↑*fkace*).

magnolie 'cizokrajný ozdobný keř či strom'. Z nlat. *magnolia* podle fr. botanika P. *Magnola*.

magor ob. 'blázen', *magorit*, *zmagorit*, *magorina*. Jen č. Mylným rozkladem slova ↑*fantazmagorie*, srov. i ↑*fantaz*.

mahagon 'cenné tropické hnědočervené dřevo'. Z něm. *Mahagoni* z angl. *mahogany*, původně (17. st.) *mohogeney*, z jakéhosi neznámého karibského slova.

mahárádža 'indický vládce'. Z angl. *maharaja* z hind. *mahārāja* a to ze sti. *mahārāja*- 'velký král' z *mahá*- 'velký' (srov. ↓*mohutný*) a *rāja*- 'král' (souvisí s lat. *rēx* tv., viz ↓*roajalista*).

máchat, *zmáchat*, *vymáchat*, *promáchnout*, *přemáchnout*, *rozoměchnout se*, *rozmach*. Všesl. – p. *machač*, r. *machát*, s./ch. *máhati*. Psl. **machati* 'kývat, mávat' je útvar od základu **ma-*, který je i v ↓*mávat*. Za předpokladu, že *-ch-* je ze *-s-* (analogií jako po *i*, u (A8) nebo expresivní obměnou) mu odpovídá lit. *mosuoti* tv. Někteří oddělují č. a slk. význam 'pohybovat něčím ponořeným' a vycházejí pro něj z obměny slovesa **mákat*, příbuzného s *máčet*, ↓*močít* (Ma², HK), ale spíš tu jde o specifikaci původního významu.

machinace 'podvodné jednání, pletichy'. Ze střlat. *machinatio* tv. od lat. *māchinārī* 'strojit, osnovat' od *māchina* 'stroj, lest' (srov. ↓*mašina*).

machna ob. 'tlustá žena'. Z osobního jména *Machna*, což je jedna ze starších domáckých podob jména *Magdalená*. Podobně i *Manda* a *manda* tv. (srov.

↓*panimanda*). Dále srov. i ↑*macek²*, ↑*důra*.

machorka 'hrubý ruský tabák'. Vykládá se ze jména niz. města *Amersfoortu* (odkud se tabák dovážel), které se lid. etym. (D3) přiklonilo k r. *mochór* 'tráseň, cár' od *moch* 'mech'.

machr ob. 'odborník, šikovný člověk'. Z něm. *Macher* 'šikovný chlapík, taškář' od *machen* 'dělat'. Srov. ↑*bookmaker*.

máj, *májový*, *májka*. Z lat. (*mēnsis*) *Māius*, což je měsíc zasvěcený římské bohyni země a růstu (*Maia*) (Ma²). Jméno se dále spojuje se sti. *mahí* 'Země', vlastně 'velká' (srov. ↑*mahárádža*).

maják, *majáček*. Přejato Preslem z r. *maják* tv. od *májat* 'kývat' (viz ↑*máchat*, ↓*mávat*), původně tedy asi jakýsi ukazatel, znamení, kývající se ve větru (Ma²).

majáles 'jarní studentská slavnost'. Z lat. *Maiales* 'majové (slavnosti)' k *Maiālis* 'májový' od *Māia*, *Māius* (viz ↑*máj*).

majestát 'vznešenost, panovnická moc, Veličenstvo', *majestátní*. Z lat. *maiestās* (gen. *maiestātis*) tv. od *maius*, což je tvar stř.r. od *maior*, 2. stupně adj. *magnus* 'velký'. Srov. ↑*Magnificence*, ↓*major*.

majetek, *majetný*, *majetnický*. Od kmene přech. přít. **jbmajet-* slovesa **jbměti* (↓*mít*). Srov. i ↓*majitel*.

majitel, *majitelský*. Stč. *jmějitel*, *jmětel*. Přehláska (C1) byla zrušena analogií (D1) podle jiných tvarů od kmene přít., zůstal pouze delší tvar. Jinak viz ↓*mít* a srov. ↑*majetek*.

majlant ob. expr. 'množství peněz, bohatství'. Ze staršího českého názvu it. města Milána *Majland*, *Majlant* z něm. *Mailand*. S bohatstvím

a blahobytem ho ztotožnili č. vojáci za rakousko-italských válek v 19. století.

majolika 'jemná keramika s barevnou glazurou'. Z it. *maiolica*, původně *maiorica*, podle jména baleárského ostrova *Mallorca*, kde se vyráběla (kořeny této keramiky však jsou arabské) (Ma²).

majonéza, *majonézový*. Z fr. *mayonnaise*, původně *mahonnaise*, vlastně 'mahonská (omáčka)', podle města *Mahón* na ostrově Menorca na Baleárech.

major 'vyšší důstojník', *majorka*, *majorský*. Přes něm. *Major* ze šp. *mayor* tv. a to z lat. *maior* 'větší', 2. stupně od *magnus* 'velký'. Srov. ↓*majordomus*, ↓*majorita*, ↑*majestát*, ↑*magnát*.

majoránka 'drobná aromatická bylina užívaná jako koření', *majoránkový*. Asi přes něm. *Majoran* ze střlat. *maiorana*, to pak asi příkloněním k *maior* (viz ↑*major*) z lat. *amāracus* z ř. *amárakos* tv. Slovo pochází jistě z nějakého neznámého vých. zdroje (srov. i sti. *maruva(ka)*- tv.) (Ma²).

majordomus 'správce (velkého) domu; někdejší dvorský hodnostář'. Ze střlat. *maiordomus* z lat. *maior domūs*, vlastně '(nej)vyšší v domě', dále viz ↑*major*, ↑*dům*.

majorita 'většina', *majoritní*. Z lat. *maioritās* tv. od *maior* 'větší' (viz ↑*major*).

majuskule 'velké písmeno'. Z lat. *maiuscula* (*littera*) tv., což je vlastně zdrobnělina od *maius*, *maior* 'větší', viz ↑*majestát*, ↑*major* a ↓*minuskule*.

majzlík hov. 'sekáč'. Z něm. *Meissel* 'sekáč, dláto', jež souvisí s gót. *maitan* 'sekat, řezat' z ie. **mai-* tv. Srov. ↓*majznout*.

majznout ob. Snad expr. obměna *máznout* (↓*mazat*), jistě však i vlivem něm. *meisseln* 'otesávat' (viz ↑*majzlík*).

mák, *makový*, *makovice*, *makovička*. Všesl. – p., r. *mak*, s.čh. *māk*. Psl. **mākō* souvisí se sthn. *māho* (dnes *Mohn*) a ř. *mēkōn* tv. Doložení starého pěstování máku (Sumerové) a nejjisté další ie. souvislosti mluví pro ie. přejetí slova z nějakého jazyka středomořské oblasti (Ma²).

makadam 'šterkovina užívaná jako podklad vozovky'. Z angl. *macadam* podle jména skotského inženýra *J. L. McAdama* († 1836).

makak 'druh opice'. Z port. *macaco* a to z domorodého názvu z oblasti Konga.

makarony 'druh těstovin'. Z it.d. *macaroni* (spis. a v sg. *maccherone*) 'druh nudlí'. Slovo původně jihoit., vykládá se z pozdně ř. *makaria* 'ječná polévka (podávaná při pohřbech)' z ř. *makaria* 'blaženost' od *makários* 'blažený'.

makat 'sahat, hmatat; ob. pracovat, vyvíjet úsilí', *máknout* (*si*), *omakat*, *omak*, *vymakat*, *namakat* (*se*), *namakaný*, *domáknout se*, *zmáknout*. Jen zsl. (stč. *makati*, hl., p.d. *makač*). Psl. **makati* jistě souvisí s **macati* tv. (viz ↑*macaty*), jejich vztah však není zcela jasný. Vzhledem k tomu, že **macati* je rozšířenější (je i ve vsl.), je možné, že je prvotní (z **mat-s-ati*, srov. ↑*hmatat*) (Ma²). Význam 'pracovat ap.' se v č. vyvinul vlivem něm. *machen* 'dělat'.

maketa 'model'. Z fr. *maquette* tv. z it. *macchieta* 'náčrtek, obrázek', doslova 'skvrnka', od *macchia* 'skvrna' z lat. *macula* tv. Srov. ↓*makulatura*.

make-up 'líčidlo; kosmetická úprava obličejů líčidlem'. Z angl. *make-up* tv. (pol. 20. st.) od slovesa (*to*) *make up* 'nalíčit', původně 'upravit, připravit aj.' z *make* 'dělat' a adverbiální částice *up*, původně 'nahoru' (srov. něm. *auf* 'na').

maklér 'obchodní zprostředkovatel', *makléřský*. Z něm. *Makler* a to ze stříz.

mākelāre tv. od *makelen* 'zprostředkovávat', jež asi souvisí s něm. *machen* 'dělat' (niz. *maken* tv.). Srov. †*machr*.

makrela 'druh mořské ryby'. Z něm. *Makrelle* ze střniz. *makerēl*, *macrēl*, jehož původ není jistý. Zajímavé však je, že stfr. *maquerel* znamená 'makrela' i 'dohazovač, kuplíř', přičemž druhý význam je ze střniz. *mākelāre* (viz †*makléř*). Z toho se někdy usuzuje na přenesení tohoto významu na zmíněnou rybu na základě lid. představy, že makrela doprovází hejna sledů a zprostředkovává styk samečků a samic.

makro- 'velko-, vele-'. Z ř. *makrós* 'velký, dlouhý', jež souvisí s něm. *mager* 'hubený', lat. *macer* tv. Původně tedy 'dlouhý a tenký' (ie. **mak-*). Dále viz †*makrobiotika*, †*makroekonomika*, †*makrokosmos*, srov. †*mikro-*.

makrobiotika 'nauka o prodloužení života', *makrobiotický*. Od ř. *makróbios* 'dlouhožijící, dlouhověký', dále viz †*makro-* a †*bio-*.

makroekonomika 'jevy a vztahy v rámci celé národní ekonomiky', *makroekonomický*. Viz †*makro-* a †*ekonomie*.

makrokosmos 'vesmír, svět jako celek'. Viz †*makro-* a †*kosmos*.

makulatura 'odpadový popsaný či potíštěný papír'. Z něm. *Makulatur* z nlat. *maculatura* tv. (od 16. st.) k lat. *maculāre* 'poskvřit, zhanobit' od *macula* 'skvrna'. Srov. †*maketa*.

malachit 'zelený nerost', *malachitový*. Uměle od ř. *maláchē* 'sléz', podle shodné barvy.

malárie 'bahenní zimnice', *malarický*. Z it. *malaria* z *mala aria*, doslova 'špatný vzduch' (myslí se v zduch tropických bažinatých oblastí, který byl považován za příčinu nemoci). Srov. †*malér*, †*malátný*, †*maligní* a †*aero-*.

malátný, *malátnost*. Stč. *malátný* 'malomocný'. Ze střhn. *malát* 'malomocný' z it. *malato* 'nemocný' (srov. fr. *malade* tv.) a to z lat. *male habitus*, doslova 'špatně živený, ve špatném stavu' z *male* 'špatně' (srov. †*malárie*, †*maligní*) a *habitus* 'živený; vzhled, stav' (srov. †*hábit*). Srov. i †*malomocný*.

málem přísl. Viz †*malý*.

malér hov. 'nepříjemnost, nehoda'. Z fr. *malheur* tv. z *mal* 'špatný' (z lat. *malus* tv., srov. †*malárie*, †*maligní*) a *heur* 'štěstí' (ze stfr. *eür* tv. z vlat. **agurium* z lat. *augurium* 'věštba, znamení').

maligní 'zhoubný'. Z lat. *malignus* 'zlý, zhoubný' z *male* 'špatně, zle' (srov. †*malátný*) a odvozeniny od *gignere* 'rodit', tedy doslova 'špatně zrozený'. Viz i †*benigní*.

malicherný, *malichernost*. Stč. *malicherný*, *malichný* byly expr. odvozeniny od †*malý* s významem 'maličký' (srov. u Jg i *maličkerný*). Později se vyvinul zvláštní význam 'ulpívající na maličkostech'.

malina, *maliní*, *maliník*, *malinový*, *malinovka*. Všesl. – p. *malina*, r. *malína*, s./ch. *màlina*. Psl. **malina* se obvykle spojuje s lit. *mėlynas* 'modrý', lot. *mēļš* 'fialový', sthn. *māl* 'skvrna', lat. *mulleus* 'purpurový', ř. *mélas* 'černý', sti. *maliná-* 'umazaný, černý', vše z ie. **mel-* 'tmavý, černý', tedy původně 'plod tmavé barvy'. Z hláskoslovných důvodů je nepřesvědčivé spojení s lat. *mōrum* 'moruše, ostružina', ř. *móron* 'moruše', něm. *Maulbeere* tv. (tak Ma², HK), srov. †*moruše*.

malomocný 'nemocný leprou', *malomocenství*. Jen č., stsl. *malomošť* znamená 'nemocný'. Význam v č. asi pod vlivem slova †*malátný*, s nímž vlastně došlo k výměně významů (Ma²).

malovat, *malíř*, *malířský*, *malířství*, *malba*, *malebný*, *malůvka*, *namalovat*,

pomalovat, zmalovat, vymalovat, přimalovat, přemalovat, zamalovat, omalovat, omalovánky. Z něm. *malen*, jež vychází ze sthn. *māl* 'skvrna, znamení' (srov. i gót. *mēljan* 'psát') a to k ie. **mel-*, o němž viz ↑*malina*.

malta, *maltový*. Z it. *malta* tv. a to přes lat. *maltha* z ř. *málthē* 'směs vosku a smůly užívaná při vyplňování spár v lodi', jež souvisí s *malthakós, malakós* 'měkký'.

malťezský (*řád malťezských rytířů, malťezský kříž*). Z it. *maltese* 'maltský', podle ostrova *Malty*, pozdějšího (od 16. st.) sídla řádu.

malvaz 'silné sladké víno; silné pivo'. Z it. *malvasia* podle it. názvu města na jihu Peloponésu (dnes *Monemvasia*), odkud toto víno pocházelo.

malvice 'dužnatý plod s jádřincem (jablko, hruška ap.)'. Přesl převzal z jakéhosi starého lékařského rukopisu, v jiných exemplářích jsou podoby *makvice, mrkvice*, takže asi jde o písařskou chybu (Jg, Ma²).

malý, *malost, maličký, maličkost, málo, málem, malík, malíček*. Všesl. – p. *mały*, r. *máłyj*, s./ch. *màlo*, stsl. *malò*. Psl. **malò* se spojuje s gót. *smals*, angl. *small* tv. (Ma²), dále i s lat. *malus* 'špatný', ř. *mělon* 'drobný dobytek', stír. *mīl* tv., vše z ie. *(s)mělo- 'malý'. Přijatelné je však i spojení s psl. **meliti* (↓*milit*), snad lze oba výklady spojit (HK). Srov. ↑*malicherný*, ↑*malomocný*.

máma, *maminka, mamina*. Všesl. Psl. **mama* souvisí s lit. *mamà*, angl. *mum, mummy*, wal., bret. *mam*, lat. *mamma*, ř. *mámma*, alb. *mëmë*, nper. *māmā*. Vychází ie. **māmā*, **mamā* je dětské žvatlavé slovo vzniklé zdvojením jedné ze základních slabik dětské řeči. Srov. i ř. *mā* a sti. *mā* tv. bez tohoto zdvojení (viz i ↓*matka*), dále gruz. *mama* 'otec' i ↑*bába*, ↓*ráta*, ↑*děd* ap.

mameluk expr. 'hlupák, mamlas'. Původně 'člen egyptských vojenských oddílů' z fr. *mamelouk* z ar. *mamlūk* '(bílý) otrok'. V č. se významově přiklonilo k ↓*mamlas* (Ma²).

mámít, mámení, mámivý, omámit, omamný, zmámit, vymámit. P. *mamić, s./ch. mámiti*, chybí ve vsl. Psl. **mamiti* se považuje za odvozeninu od **mamə*, což je asi útvar od kořene **ma-* (psl. **mati*?) 'kývat, dávat znamení' (srov. lit. *móti*, lot. *māt* tv.), odtud pak význam 'dávat falešné znamení, klamat'. Spojuje se i s ř. *mīmos* 'herec, napodobitel', původně 'iluze' (HK). Viz i ↓*mávat*, ↓*maně*, ↑*máchat*, ↑*maják*.

mamlas ob. expr. 'hlupák, nešika'. Od staršího slovesa *mamlati* 'cucat, žmoulat, žvýkat' onom. původu. Srov. p. *mamlac* 'nesrozumitelně mluvit' a ↓*mmlat* (Ma²).

mamograf 'přístroj k vyšetřování ženského prsu'. Z lat. *mamma* 'prs' (souvisí s ↑*máma*) a ↑*-graf*.

mamon 'bohatství, majetek', *mamonář, mamonářský, mamonářství*. Přes něm. *Mammon* a pozdnělat. *mam(m)ōna* z ř. *mamōnās* a to z aram. *māmōnā* 'jmění, majetek'.

mamut, mamutí. Z něm. *Mammut* a to z r. *māmunt* (dříve i *māmūt, māmmut*). Přesná předloha r. slova není známa, vzhledem k prvním nálezům mamuta na Sibíři se však původ hledá v místních jazycích (jakutštině, tunguzštině). Snad tedy od jakutského *mamma* 'země' (věřili, že mamut žije pod zemí) (Ma²).

manzel zast. 'slečna'. Z fr. *mademoiselle* tv. z *ma* 'má' (srov. ↑*madam*) a *demoiselle* z vlat. **dominicella*, což je zdrobněna od lat. *domina* 'paní' (srov. ↑*dominovat*).

man 'vazal', *manský, podmanit, podmanivý, vymanit*. Ze sthn. *man* 'muž, válečník, sluha, vazal' (něm.

Mann 'muž, manžel' i 'vazal', srov. i stč. *člověk* 'člověk, poddaný, nevolník'. Dále viz *↓muž*.

mana 'pokrm seslaný Bohem Izraelcům na poušti'. Přes něm. *Manna* a pozdnělat. *manna* z ř. *mánna* a to z hebr. *man*. To je asi stará výpůjčka z aram., původní význam však není jistý, snad 'dar'.

maňásek 'loutka navlečená na ruku; úzká, vratká loďka', *maňáskový*. Stč. *maňas* 'panák, figura, socha, modla'. Původ nejistý, zdá se však možné vyjít z domácího jména *Máňa*, jež bylo za husitství pejorativně přeneseno na sošku P. Marie a dále pak s příp. *-as* dostalo zmíněný význam (HK). Podobný vývoj je i u fr. *marionette* (*↓marioneta*). Význam 'loďka' není příliš jasný.

manažer 'obchodní ředitel, vedoucí', *manažerský*. Z angl. *manager* od (*to*) *manage* 'řídít, vést, zvládnout' a to z it. *maneggiare* 'zacházet, ovládat' od *mano* 'ruka'. Původně o koních (srov. *↓manéž*). Pozdější význam byl ovlivněn stfr. *menage* 'směr, řízení' od *mener* 'vést, řídit'.

mančaft slang. 'mužstvo'. Z něm. *Mannschaft* 'mužstvo, družstvo, posádka' od *Mann* 'muž' (viz *↓muž*, srov. *↓maník*).

mandant 'příkazce, kdo někoho pověřil'. Přes něm. *Mandant*, fr. *mandant* z lat. *mandāns* (gen. *mandantis*), což je přech. přít. od *mandāre* 'svěřit, ukládat, nařizovat'. Srov. *↓mandát*.

mandarín 'feudální čínský hodnostář', *mandarínský*. Přes něm. *Mandarin* z port. *mandarim*, jež vychází z malajského *mantari*, sti. *mantrín* 'rádce, ministr' od sti. *mántra* 'řeč, myšlenka, rada' s příkloněním k port. *mandar* 'přikazovat' (z lat. *mandāre* tv., srov. *↑mandant*). Srov. *↓mandarinka*.

mandarinka, *mandarinkový*. Z něm. *Mandarine*, dále srov. angl. *mandarine orange*, šp. *naranja mandarina*, doslova 'mandarínský pomeranč' (viz *↑mandarín*). Mandarinka pochází z jihových. Asie, motivací pojmenování může být i barva shodná s oranžovými rouchy mandarínů.

mandát 'pověření'. Přes něm. *Mandat* z lat. *mandātum* tv. od *mandāre* (viz *↑mandant*).

mandelinka 'druh brouka (škůdce)'. Utvořil Presl asi od *mandel* 'patnáct kusů (zvláště snopů)' z něm. *Mandel* tv. nejistého původu. Srov. název ptáka *mandelík* podle toho, že sedává na mandelích snopů. Nejnámější druh tohoto hmyzu, mandelinka bramborová, se u nás objevil až v r. 1945.

mandl 'stroj k uhlazování tkanin', *mandlovat*. Z něm. *Mangel* tv. (ve starší č. i *mangl*) a to ze střlat. *manga*, *mangana* '(vrhací) stroj' z ř. *márganon* 'válec v kladkostroji, svorník'.

mandle, *mundlička*, *mandlový*, *mandloň*. Z něm. *Mandel* a to z pozdnělat. *amandula* z ř. *amygdálē*, což je v ř. výpůjčka neznámého původu. Na lymfatickou tkáň (*krční mandle* ap.) přeneseno pro její tvar (Ma²).

mandolína 'strunný trsací nástroj'. Přes něm. *Mandoline*, fr. *mandoline* z it. *mandolino* tv., což je zdrobnělina od *mandola*, to pak jde přes *mandora* a střlat. *mandura* k lat. *pandūra* z ř. *pandoūra* 'hudební nástroj o třech strunách' (srov. *↑bendžo*).

mandragora 'jihoevropská bylina'. Z lat. *mandragoras* z ř. *mandragorās*. Další původ není jasný, podobné je (možná jde o původ ze společného neznámého základu) per. *merdum gijā* tv., doslova 'lidská rostlina', podle toho, že její kořen připomíná scvrklé lidské tělo. Proto také byla ve středověku považována za čarovnou (Ma², HK).

mandril 'druh opice'. Z angl. *mandrill* z *man* 'člověk' a *drill* 'druh opice', druhá část je asi afrického původu.

maňe přísl. kniž. 'bezděky, mimovolně'. Jen č., stč. též *maňi*. Asi ustrnulý pád od subst. **manā* (v č. nedoloženého), které souvisí s p.d. *man* 'pomatení smyslů', r. *obmán* 'klam, iluze' ap. a je tvarovou obměnou psl. **mamā* (viz ↑*mámit*). Původní význam tedy asi byl 'v (náhlém) mámení smyslů, mylně' (HK). Srov. ↓*zamanout si*, ↓*namanout se*.

manekýn, *manekýnka*. Přes něm. *Mannequin* z fr. *mannequin*, původně 'figura, krejčovská panna', a to ze střížn. *mannekīn*, což je zdrobnělna od *man* 'člověk, muž'. Srov. ↑*man*, ↓*muž*.

manévr 'taktický postup či úkon; větší vojenské cvičení', *manévrovat*, *manévrovací*, *vymanévrovat*, *vmanévrovat*. Přes něm. *Manöver* z fr. *manœuvre* a to z vlat. či střížn. *manuopera* 'práce rukou' z lat. *manus* 'ruka' a *opera* 'dílo'. Srov. ↓*manuskript* a ↓*opera*.

maňež 'kruhovitě místo pro cirkusové produkce', *maňežní*. Z fr. *manège* 'jízdárna, výcvik koní' z it. *maneggio* tv., původně 'zacházení, ovládní', od *maneggiare* 'zacházet, ovládat, užívat' od *mano* 'ruka' z lat. *manus* tv. Srov. ↑*manažer*, ↓*manipulace*.

mangan 'kovový prvek', *manganový*, *manganistý*, *manganistan*. Z něm. *Mangan* z it. *manganese* a to asi zkomolením základu, který je v ↑*magnet*, ↑*magnezium*.

mango 'tropické ovoce'. Přes něm. *Mango* z port. *manga* z indonéského *mangga* a to z tamílského *mangay* tv.

maňie 'chorobná vášeň k něčemu', *maniak*, *maniacký*. Z lat. *mania* z ř. *manīā* 'šílenost, zuřivost, nadšení' od *maīnomai* 'šílím, zuřím, jsem roznícen'. Srov. ↑*kleptomanie*, ↑*erotomanie*.

manifest 'veřejné slavnostní programové prohlášení', *manifestovat*, *manifestace*, *manifestační*, *manifestant*. Přes něm. *Manifest* ze střížn. *manifestum* tv. od lat. *manifestus* 'zjevný, patrný; dokázaný, usvědčený', v jehož první části je lat. *manus* 'ruka', druhá není uspokojivě vysvětlena. Srov. ↓*manuskript*.

maňik ob. 'muž, chlapík; řadový voják'. Od něm. *Mann* 'muž, člověk', srov. ↑*man*, ↑*manekýn*.

manikúra 'pěstění rukou'. Z fr. *manicure*, *manucure*, což je novotvar (konec 19. st.) k staršímu *pédicure* (↓*pedikúra*) z lat. *manus* 'ruka' a *cūra* 'péče'. Srov. ↓*manipulovat*, ↑*manifest*, ↑*kúra*.

maňiok 'škrob z hlízy tropické rostliny manihot'. Přes fr. *manioc* ze šp. *manioca* a to z domorodého brazilského jazyka tupi.

manipulovat 'zacházet s něčím, ovlivňovat', *manipulace*, *manipulační*, *manipulanti*, *zmanipulovat*. Z fr. *manipuler* tv. od střížn. *manipule* 'hrst, sevřená ruka' z lat. *manipulus* 'hrst, náruč, otýpka' z *manus* 'ruka' a odvozeniny od *plēre* 'plnit, naplnit'. Srov. ↑*manikúra* a ↓*plénium*.

manko 'schodek; co schází oproti předpokládanému stavu'. Z it. *manco* tv. od *mancare* 'chybět' od lat. *mancus* 'slabý, neúplný'.

manometr 'přístroj k měření tlaku plynu'. Z fr. *manomètre* a to uměle (zač. 18. st.) z ř. *mānós* 'řidký, volný' a *métron* (viz ↓*metr*).

mansarda 'podkrovní místnost'. Z fr. *mansarde* a to podle fr. stavitele *Fr. Mansarda* († 1666).

maňsaft. Viz ↑*maňcaft*.

maňestr 'vroubkovaná tkanina'. Podle angl. města *Manchester*, v angl.

samotné ovšem *corduroy* nejistého původu.

mantinel 'zvýšený okraj hřiště'. Z it. *mantinello*, další původ nejistý.

mantisa 'desetinná část logaritmu'. Z lat. *mantissa* 'dovažek, protiváha', snad etruského původu.

manuál 'příručka; ruční klávesnice varhan'. První význam přes angl. *manual* z lat. *manuāle* tv., druhý přes něm. *Manual* a to osamostatněním lat. adj. *manuālis* 'ruční' (srov. podobně *pedál*) od *manus* 'ruka'.

manuální 'ruční'. Z lat. *manuālis* 'ruční' od *manus* 'ruka'. Srov. *↑manuál*, *↓manufaktura*, *↓manuskript*.

manufaktura 'velká řemesnická dílna', *manufakturní*. Přes něm. *Manufaktur* (fr., angl. *manufacture*) ze střlat. *manufactura* 'ruční výroba' z lat. *manus* 'ruka' a *factūra* 'výroba, dílo' od *facere* 'dělat'. Srov. *↑manuální*, *↑faktura*.

manuskript 'rukopis'. Ze střlat. *manuscriptum* z lat. *manū scriptus* 'rukou psaný' z *manus* 'ruka' a *scriptus* (přfč. trp. od *scribere* 'psát'). Srov. *↑manufaktura*, *↑manuální*, *↓skripta*.

manýra 'ustálený způsob tvorby; chování', *manýrismus*. Z něm. *Manier* a to ze stfr. *maniere* (fr. *manière*) 'druh, způsob, chování' od adj. *manier* 'udělaný ručně, zručný, způsobilý' z lat. *manuārius* 'týkající se rukou' od *manus* 'ruka'. Srov. *↑manuální*, *↑manufaktura*.

manžel, *manželka*, *manželský*, *manželsví*. Přesmykem ze stč. *malžen*, *malženka*, dnes žije jen v zsl. (slk. *manžel*, hl. *mandžel*, p. *malzonek*). Psl. **malžena* (csl. *malžena*) byl duálový tvar znamenající 'muž a žena' (podobně jako znl. *bratřestra* 'bratr a sestra'), v jednotlivých slov. jazycích však dalo význam pouze 'manželka' (podle *žena*), k tomu pak zpětně přitvořen mužský protějšek. Výklad je nesnadný.

Tradičně se objasňuje jako polokalk ze sthn. složeniny *māl-wip* s ponecháním *māl-* (srov. něm. *Gemahl* 'manžel') a přeložením *-wip* (něm. *Weib* 'žena') (HK, Ma¹). Výklady hledající v první části psl. **mǫžb*, germ. *man-* či něco jiného (Ma²) nejsou přesvědčivé.

manžeta 'zakončení rukávu', *manžetový*. Přes něm. *Manschette* z fr. *manchette* tv., což je zdrobnělina od *manche* 'rukáv' a to z lat. *manica* tv. od *manus* 'ruka'. Srov. *↑manuální*, *↑manýra*.

mapa, *mapka*, *mapový*, *mapovat*, *zmapovat*. Z něm. *Mappe* a to ze střlat. *mappa mundi* 'mapa světa' přeneseně z lat. *mappa* 'látka k utírání, ubrousek'. Původně tedy 'na látce nakreslená mapa světa'.

marabu 'africký druh čápa'. Z fr. *marabout* a to přeneseně z ar. *murābit* 'poustevník' podle jeho jisté vznešenosti i osamělého způsobu života.

marakuja 'druh tropického ovoce'. Z port. *maracujá* a to z nějakého indiánského jazyka.

marasmus 'sešlost, zchátralost'. Původně lékařský termín (fr. *marasme*, 16. st.) z ř. *marasmós* tv. od *marainomai* 'chátrám. chřadnu'.

marast 'bahno'. Z něm. *Morast*, které je ze střdn. *mōras* či střniz. *maras*, *marasch*, to pak ze stfr. *marais*, stfr. *mareis* 'bažina, močál', jež vychází z germ. (frk.) **marisk-* tv. (srov. něm. *Marsch* 'pobřežní půda', angl. *marsh* 'močál').

maraton 'závod v běhu na 42,195 km', *maratonský*, *maratonec*. Podle ř. města *Marathonu* (od ř. *márrathon* 'fenykl'), odkud běžel posel se zprávou o vítězství nad Peršany (490 př. Kr.); po předání zprávy vysílením zemřel.

marcipán 'jemný perník; mandlová hmota', *marcipánový*. Z něm. *Marzipan*

z it. *marzapane* (druhá část lid. etym. spojena s lat. *pānis* 'chléb'). Další původ se hledá v ar., ale výklady jsou různé a předpokládají složitý vývoj významu.

margarin 'ztužený rostlinný tuk', *margarinový*. Z fr. *margarine* tv. od (*acide*) *margarique* '(kyselina) margarinová' a to od ř. *márgaron* 'perla' podle charakteristického zabarvení kyseliny. Od stejného základu je jméno *Margareta* (č. *Markéta*).

marginální 'okrajový', *marginálie*. Z lat. *marginālis* tv. od *margō* (gen. *marginis*) 'okraj'. Srov. ↓*marka*.

mariáš 'druh karetní hry', *mariášový*, *mariášník*. Z fr. *mariage* 'manželství, sňatek', protože dvojice král – dáma (v našich, tj. původem něm. kartách, dvojice král – svršek) má zvláštní hodnotu (Ma²). Fr. slovo je od *marier* 'ženit, vdávat' z lat. *marītāre* tv. od *marītus* 'manžel' od *mās* (gen. *maris*) 'muž, samec'.

marihuana 'druh omamné látky', *marihuanový*. Z am.-angl. *marihuana*, *marijuana* a to ze šp. *marijuana*, *marijuana*, snad podle jména bahamského ostrova *Mariguana*.

marína 'námořnictvo'. Z něm. *Marine* z fr. *marine* tv., což je zpodstatnělé adj. (ž.r.) *marin* 'mořský, námořní' z lat. *marīnus* 'týkající se moře' od *mare* 'moře' (viz ↓*moře*).

marináda 'kořeněný nálev k nakládání ryb a masa', *marinovat*, *marinovaný*. Z fr. *marinade* tv. od *mariner* 'naložit (maso)', vlastně 'naložit do mořské vody', od *marine* 'mořská voda', dále viz ↑*marína*.

maringotka 'obytný vůz pro sezonní pracovníky'. Z fr. *maringote* neznámého původu, snad z nějakého vlastního jména.

marioneta 'loutka'. Přes něm. *Marionette* z fr. *marionnette* od *Marion*, což je domácí varianta jména *Marie*. Původní význam fr. slova byl 'soška či obrázek P. Marie'. Přejchod k dnešnímu významu lze nejspíš vidět v hrách pozdního středověku, v nichž se používaly figurky P. Marie. Z nich se pak asi vyvinuly loutky v dnešním slova smyslu. Srov. ↑*maňásek*.

marka 'měnová jednotka; středověké pohraniční území', *markový*. Z něm. *Mark* tv., původně '(hraniční) znamení', odtud jednak 'pohraniční území', jednak 'znamení vyražené na zlatých a stříbrných prutech' a z toho 'platidlo'. Spojuje se s lat. *margō* 'okraj' (srov. ↑*marginální* a dále ↓*markantní*, ↓*markovat*, ↓*markýrovat*).

markantní 'výrazný, nápadný'. Přes něm. *markant* z fr. *marquant*, přech. přít. od *marquer* 'označovat, vyznačovat', původu germ. (asi skand.). Srov. ↑*marka*, ↓*markovat*, ↓*markýrovat*.

marketing 'výzkum trhu pro potřeby výroby a obchodu', *marketingový*. Z angl. *marketing* tv. od slovesa (*to*) *market* 'dát na trh' od *market* 'trh' z vlat. **marcātus* z lat. *mercātus* 'obchod, trh' od *merx* 'zboží'. Srov. ↑*komerce*, ↓*markytánka*, ↑*jarmark*.

markovat hov. 'dělat záznam o prodaném zboží', *namarkovat*. Z fr. *marquer* 'zaznamenat, označit' (viz ↑*markantní*).

markrabě 'zástupce panovníka v marce', *markrabský*, *markrabství*. Ze stíh. *marcgrāve*, dále viz ↑*marka* a ↑*hrabě*.

markýrovat ob. 'předstírat, naznačovat'. Z něm. *markieren* tv., původně 'značkovat', z fr. *marquer* (viz ↑*markovat*, ↑*markantní*).

markytánka 'někdejší prodavačka zboží ve vojsku', *markytán*. Z něm. *Marketender* z it. *mercantante* od *mercato* 'obchod, trh' z lat. *mercātus*

tv. od *merx* 'zboží' (Ma²). Srov. ↑*marketing*, ↑*komerce*, ↑*jarmark*.

markýz 'príslušník vyšší šlechty', *markýza*. Z fr. *marquis* a to od *marche* z germ. **markō* (viz ↑*marka*). Původně tedy 'šlechtic v marce'. Srov. ↑*markrabě*.

marmeláda, *marmeládový*. Přes něm. *Marmelade* a fr. *marmelade* z port. *marmelada*, vlastně 'kaše z kdoule', od *marmelo* 'kdoule' a to z lat. *melimēlum* z ř. *melimēlon* tv., doslova 'medové jablko', z *méli* 'med' a *mēlon* 'jablko'. Srov. ↓*meloun*.

márnice 'místnost pro ukládání mrtvol'. Původně 'místnost na hřbitově, kde se ukládaly máry' (viz ↓*máry*).

marný, *marnost*, *marnit*, *marnivý*, *promarnit*. Jen zsl. (luž., p. *marny*) a sln.st. *máren* 'nicotný'. Psl. **marǫnǫ* je nejspíš odvozeno od **mara* (p. *mara*, r. *mará* 'přízrak, vidění'), původní význam by tedy byl 'klamný, neskutečný'. Dále viz ↓*mařit*.

marod hov. 'nemocný', *marodka*, *marodit*, *omarodit*, *promarodit*. Z rak.-něm. *marod* tv. (vedle něm. *marode* 'vysílený, unavený') a to za třicetileté války z fr. *maraud* 'darebák' (srov. i *maraude* 'plenění', *maraudeur* 'záškodník, polní zloděj') nejistého původu. Nemocní a unavení vojáci totiž zaostávali za svou jednotkou a pak se živili pleněním a krádežemi.

marokánka 'placička z kandovaného ovoce máčená v čokoládě'. Podle staršího *Marokánka* 'obyvatelka Maroka'. Srov. ↑*indiánek*.

marš zast. ob. 'pochod'; citosl. 'prýč, alou'. Přes něm. *Marsch*, *marsch!* z fr. *marche*, *marche!* tv. od *marcher* 'kráčet' a to nejspíš z germ. (příbuzné ↑*marka*, ↑*markovat*), vlastně tedy 'zanechávat stopy, značit'. Viz i ↓*mašírovat*.

maršál 'nejvyšší vojenská hodnost', *maršálek*, *maršálský*. Z něm. *Marschall* ze střhn. *marschal* (odtud *maršálek* 'titul vysokého dvorského úředníka') ze sthn. *marahscal* 'podkoní' z *marah* 'kůň' (srov. ↓*mrcha*, ↓*maštal*) a *scal* 'sluha, pacholek'. Postupně se stává titulem vyšším.

martyrium 'utrpení, mučednictví'. Ze střlat. *martyrium* tv. z ř. *martyrion* 'svědectví, důkaz', vlastně tedy 'důkaz věrnosti Kristovu učení', od *mártys*, *mártýros* 'svědek, mučedník', jež možná souvisí s lat. *memor* 'mající na paměti' (srov. ↓*memento*, ↓*memorovat*).

máry 'pohřební nosítka'. Stč. *páry* z něm. *Bahre* tv. (souvisí s ↑*brát*). V novější č. přikloněno k ↓*mařit*. Srov. ↑*márnice*.

marže 'rozdíl mezi nákupní a prodejní cenou, zisk'. Z fr. *marge* tv., vlastně 'manévrovací prostor, rozmezí', původně 'okraj, horní hranice' z lat. *margō* 'okraj'. Srov. ↑*marginální*, ↑*marka*.

mařit, *zmařit*, *zmar*. Ve významu 'kazit (plány ap.)' i nář. 'usmrcovat' jen č. P. *marzyc* 'snít', ukr. *máryty* tv. je od psl. **mara* 'vidění, přízrak' (srov. ↑*marný*), které se většinou vykládá ze stejného **ma-*, které je v ↑*mámit*, ↑*maně*. Spojit č. *mařit* s touto skupinou je možné (HK), významově bližší je však spojení s ↓*mořit* (Ma²). Vzhledem k izolovanosti č. významu nelze vyloučit ani vliv sthn. *marrjan*, střhn. *marren*, *merren* 'překážet, bránit'.

masa 'hmota; množství lidí', *masový*. Přes něm. *Masse* z lat. *massa* 'tvárná hmota, těsto, množství lidí' z ř. *máza* 'ječná kaše, ječný chléb', jež souvisí s *mássō* 'hnětu, mísím'. Srov. ↓*masiv*, ↓*mazat*.

masák 'jedlý druh muchomůrky'. Podle barvy připomínající maso (viz ↓*maso*).

masakr 'hromadné krveprolití'. *masakrovat, zmasakrovat*. Přes něm. *Massaker* z fr. *massacre* tv., stfr. *macecre* od *macecrer* 'zabíjet, porážet (dobytek)', jež dále není příliš jasné (snad z **mace-col* 'tlouci do krku'?).

masáž, *masážní, masér, masérka, masérský, masírovat, namasírovat, promasírovat, rozmásírovat*. Přes něm. *Massage* z fr. *massage* od *masser* 'masírovat' (do něm. *massieren*) a to nejspíš z ar. *massa* 'dotýkat se' (do Evropy přišly tyto praktiky z Asie), i když se uvažuje i o spojitosti s lat. *massa* a ř. *mássō* 'hnětu' (viz ↑*masa*).

masiv 'mohutný celek', *masivní*. Přes něm. *Massiv* z fr. *massif* 'nosné zdivo, horstvo, pílň', což je zpodstatnělé adj. *massif* 'mohutný, těžký, důkladný' od *masse* 'hmota, množství' z lat. *massa* (viz ↑*masa*).

maska, *maskér, maskérka, maskérna, maskovat, namaskovat, odmaskovat, zamaskovat*. Přes něm. *Maske* z fr. *masque* tv. a to asi z it. *maschera*, jehož výklad není jistý. Snad z ar. *mašhara* 'žert, maškaráda'. Viz i ↓*maškara*.

maskot 'talisman'. Z fr. *mascotte* z prov. *mascoto* 'čarodějnictví; co nosí štěstí' od *masco* 'čarodějka', jež asi souvisí s ↑*maska*.

maskulinum 'podstatné jméno mužského rodu'. Z lat. *masculinum* (*genus*) 'mužský (rod)' od *masculus*, což je zdobnělina k *mās* 'muž, samec'. Srov. ↓*masturbace*, ↑*mariáš*.

máslo, *máslový, máselný, máslovka, máselnice, podmáslí*. Všesl. – p. *maslo*, r. *máslo* 'máslo, olej, tuk', s./ch. *màslo*, stsl. *maslo* 'olej'. Psl. **maslo* je odvozeno od **mazati* (nejspíš z **maz-slo*, i když proti podobě příp. jsou výhrady), vlastně tedy 'to, co slouží k mazání'. Srov. ↓*mast*, ↓*mazat*.

masmédia 'hromadné sdělovací prostředky'. Z angl. *mass media*, dále viz ↑*masa* a ↓*médium*.

maso, *masový, masný, masařka*. Všesl. – p. *mięso*, r. *mjásno*, s./ch. *měso*, stsl. *męso*. Psl. **męso* je nejbliže příbuzné s gót. *mimz*, arm. *mis*, sti. *mānsá*-tv. (z ie. **mēmso-*), dále je příbuzné lot. *miesa* (lit. *mėsà* je asi výpůjčka ze slov.), stpr. *mensā*, alb. *mish*, toch. B *misa* a vzdáleněji i stfr. *mír* 'sousto, kousek', lat. *membrum* 'člen, úd', ř. *mērós* 'kýta, stehno' (Ma²). Viz i ↑*masák*, ↓*masopust*, ↓*mázdra*, ↓*membrána*.

masochismus 'pohlavní úchylna projevující se potřebou být trýzněn', *masochistický, masochist(k)a*. Podle rak. spisovatele L. von *Sachera-Masocha* († 1895), který ve svých románech podobné projevy popisuje.

masopust, *masopustní*. Všesl. – p. *mięsopust*, r. *mjasopúst*, s./ch. *měsopust*, csl. *męsopusta*. Slovo má ve slov. jazycích různé významové nuance, původní význam asi byl 'večer před začátkem postní doby'. Lid. etym. (D2) se spojuje s ↓*půst*, ale csl. podoba ukazuje na souvislost s ↓*pustit* (srov. u Jg 'den, kdy se maso pouští'). Je to nejspíš kalk z rom. jazyků (srov. it. *carnevale* z *carne leva*, doslova 'maso odlož', viz ↑*karneval*).

mast, *mastička, mastičkář, mastný, mastnota, mastit, omastit, omastek, zamastit, namastit, odmastit, přimastit, promastit*. Všesl. – p. *maśc*, *maźc*, r. *mast* 'barva srsti', s./ch. *mást* 'omastek' (stejný význam i u slk. *masť*). Psl. **masť* (*мазь*) je odvozeno příp. -ťb od **mazati* (↓*mazat*). Srov. ↑*máslo*.

mást, *zmást, zmatený, zmatek, znět, pomást se, pomatený*. Slk. *miasť*, r.d. *mjastí*, s./ch. *městi* 'míchat, tlouci (máslo)', stsl. *męsti*. Psl. **męsti* (1.os.přít. *mętq*) (A5) souvisí s lit. *męsti* 'míchat', sti. *mánthati* 'míchá' z ie.

**ment-* 'míchat, krouživě pohybovat'. Viz i ↓*motat*, ↓*matný*, ↓*mést*, ↓*smetana*, ↓*smutný*, ↓*rmoutit*.

mastek 'měkký mastný nerost'. Původně (u Presla) *mastnek*, podle toho, že je na dotek měkký, jakoby mastný (Ma²).

mastitida 'zánět prsu'. Z nlat. *mastitis* a to od ř. *mastós* 'prsa, prsní bradavka'. Srov. ↓*mastodont*.

mastodont 'vymřelý savec podobný slonu'. Z fr. *mastodonte*, jež utvořil zač. 19. st. fr. zoolog Cuvier z ř. *mastós* 'prsní bradavka' a *odóús* (gen. *odóntos*) 'zub' – měl totiž zvláštní výrůstky podobné bradavkám na stoličkách. Srov. ↑*mastitida*.

masturovat 'onanovat', *masturbace*. Z lat. *māsturbāre*, jehož druhá část obsahuje *turbāre* 'vzrušovat, pobuňovat, porušovat', v první části se hledá lat. *manus* 'ruka' ('rukou vzrušovat') či *mās* 'muž, samec', tedy vlastně 'vzrušovat (či porušovat) mužství' (HL), ale tvarově ani jedno neodpovídá.

mašina, *mašinka*, *mašinerie*. Přes něm. *Maschine* z fr. *machine* z lat. *māchina* 'stroj' a to z ř. (dór.) *māchanā* 'prostředek, stroj, umělé zařízení' vedle ř. (ión.) *mēchanē* tv., od něhož je ↓*mechanický*. Srov. i ↑*machinace*.

maširovat zast. ob. 'pochodovat'. Z něm. *marschieren* tv. z fr. *marcher* (dále viz ↑*marš*).

maškara 'směšně přestrojená osoba', *maškarní*, *maškaráda*. Ze severoit. *mascara* (it. *maschera*) 'žert, maska' (dále viz ↑*maska*).

mašle, *mašlička*. Z něm. *Maschel*, což je zdrobnělina k *Masche* 'stuha, očko'.

mašlovačka 'peroutka na potírání pečiva vejcem či omastkem'. Od slovesa *mašlovat*, které je zřejmě od staršího

másliti (Jg) podobně jako *přemýšlovati* – *mysliti* ap. Dále viz ↑*máslo*.

maštal 'stáj, konírna'. Stč. *marštal(e)* ze střhn. *marstal* z *mar* 'kůň' a *stal* 'stáj'. Srov. ↑*maršál* a ↓*stáj*.

mat 'konec šachové hry', *matový*. Přes něm. *Matt* a it. *matto* tv. z per. *šāh māt*, doslova 'král (je) mrtev' (viz i ↓*šach*).

máta 'léčivá bylina', *mátový*. Všesl. – p. *mięta*, r. *mjáta*, s./ch. *měta*, stsl. *męta*. Psl. **męta* je převzato z lat. *mentha*, které je stejně jako ř. *mínthē* převzato z neznámého středomořského jazyka. Srov. ↓*mentol*, ↓*peppermint*.

matador expr. 'ostřílený borec'. Původně 'zápasník s býky (který je nakonec zabíjí)' ze šp. *matador* tv., vlastně 'zabiják, zabíječ', od *matar* 'zabíjet' z lat. *mactāre* 'zabíjet, obětovat'.

maté 'jihoamerický čaj'. Ze šp. *maté* indiánského původu.

matěj ob. expr. 'popleta'. Podle častého venkovského jména (snad i vlivem ↑*mást*, *mate*). Srov. ↑*kuba*, ↑*janek*.

matematika, *matematický*, *matematik*, *matematicka*. Ze střlat. (*ars*) *mathematica* z ř. *mathēmatikē* (téchnē) 'matematická (věda)' od *máthēma* 'učení, poznání, nauka' od *manthánō* 'vštěpuji si v paměť, rozumím, poznávám'. Srov. ↑*automat*.

materiál, *materiálový*, *materiální*, *materiálistus*, *materiálista*, *materiálistický*, *materiálovat*, *materiálovat*. Přes něm. *Material* tv. z pozdnělat. *māteriālis* 'hmotný' od lat. *māteria* 'látka, hmota', původně 'stavební dříví; kmen a výhonky ovocných stromů', a to od *māter* 'matka' (strom je tu metaforyicky brán jako 'matka', protože rodí ovoce). Srov. ↓*matka*, ↓*matrice*, ↓*matrika*.

mateřídouška 'vonná luční bylina'. Stč. *mateřie dúška*, podobné útvary jsou i v jiných slov. jazycích (r.st.

máikina dúška ap.). Vzniklo na základě lidové pověsti (srov. Erbenova Kytice) o převtělení předčasně zesnulé matky do tohoto kvítku (viz ↓*matka* a ↑*douška*). O starobylosti pověsti by mohlo svědčit i doložené střlat. (7. st.) *matris animula*, jež slov. jménům takřka přesně odpovídá (Ma²).

matice 'matka (šroubu); soustava čísel (prvků); kulturní organizace'. Vše přeneseně od **mati* (viz ↓*matka*), první význam pod vlivem něm. *Schraubenmutter*.

matiné 'dopolední slavnost'. Z fr. *matinée* od *matin* 'ráno, dopoledne' z lat. *mātūtinum* (*tempus*) 'ranní (čas)', jež souvisí s *mātūrus* 'zralý, vyspělý' (srov. ↓*maturita*).

matjes 'nasolený mladý sled'. Z niz. *maatjes* (*haring*) ze střniz. *mēdykens hēring*, doslova 'panenský sled', tj. 'mladý, nezkažený' (souvisí s něm. *Mädchen* 'dívka').

matka, *máti*, *matička*, *mateřský*, *mateřství*, *mateřština*. Vlastně zdobnělina od stč. *máti* (gen. *mateře*), které je všesl. – stp. *mac*, r. *mat*, s./ch. *māti*, stsl. *mati*. Psl. **mati* (gen. *matere*) odpovídá lot. *māte*, něm. *Mutter*, angl. *mother*, stir. *māthir*, lat. *māter*, ř. *mētēr*, arm. *mayr*, stl. *mātār*-tv., vedle toho i lit. *motė* 'manželka', alb. *motër* 'sestra', vše z ic. **māter*- 'matka', to pak zřejmě z **ma*- téhož původu jako v ↑*máma* a příp. -*ter*- (srov. ↑*bratr*, ↑*dceru*, ↓*otec*). Dále srov. ↑*matice*, ↓*matrice*, ↑*materiál*, ↓*matrona*, ↓*metro*.

matlat expr., *matlanina*, *zamatlat*, *namatlat*, *umatlat*. Expr. útvar (srov. ↓*patlat*), snad v etymologické souvislosti s ↑*mást* (Ma²).

matný, *matnice*, *matový*. Stč. *matný* 'chatrný, špatný, hloupý' ze střhn. *mat* 'chabý, mdlý' (něm. *mat* dostalo i význam 'bez lesku', odtud dnešní č. význam) ze stfr. *mat* tv. a to z lat.

matius 'sklíčený, plačtivý', což je vlastně zredukované **maditus*, přič. trp. od *madēre* 'být vlhký, mokrý, opilý'.

mátoha 'přízrak, zesláblý člověk', *mátožný*. Je i p., sln. *matoga* 'jakési strašidlo', tedy asi již psl. **matoga* od **matati*, které je v č. náf. *mátat* 'mást, strašit', p. *matací* 'zamatávat, klamat'. Základem bude asi stejné **ma*- jako v ↑*mámit*, ↑*maně* (Ma²), snad tu působil i vliv slovesa ↓*matat*.

matrace. Z něm. *Matratze* 'žíněnka, spací podložka' z it.st. *materazzo* a to z ar. *maṭraḥ* 'koberec (na spaní)'.

matriarchát 'rodové zřízení, v němž má vedoucí úlohu matka', *matriarchální*. Utvořeno v 19. st. z lat. *māter* 'matka' a ř. *árchō* 'vládnou' podle staršího ↓*patriarchát*.

matrice 'forma, tiskařský negativ'. Z něm. *Matrize* z fr. *matrice* z lat. *mātrix* '(zvířecí) matka, děloha' od *māter* (viz ↑*matka*).

matrika 'úřední kniha zaznamenávající narození, sňatky, úmrtí ap.'. Z lat. *mātrícula* 'soupis, seznam', což je zdobnělina od *mātrix* (viz ↑*matrice*).

matrona expr. 'starší žena silnější postavy'. Z lat. *mātrōna* '(důstojná) paní, manželka' od *māter* (viz ↑*matka*).

maturita, *maturitní*, *maturant(ka)*, *maturovat*, *odmaturovat*. Z něm. *Maturitätsexamen* podle střlat. *examen maturitatis* 'zkouška dospělosti' od lat. *mātūritās* 'zralost, dospělost' od *mātūrus* 'zralý, včasný, dospělý'. Srov. ↑*matiné*.

mauzoleum 'monumentální hrobka'. Z lat. *mausōleum* z ř. *Mausōleion*, jak se nazývala hrobka krále *Mausola* v Halikarnassu v Malé Asii (4. st. př. Kr.), považovaná v antice za jeden ze sedmi divů světa.

mávat, *mávnout, mávátko, zamávat*. Dl. *mawaš*, r.d. *mavat* tv., csl. *pomavati* 'kývat na někoho', jinak psl. jazyky dávají přednost formám z psl. **majati*, **machati* (viz ↑*máják*, ↑*máchat*). Všechno jsou to rozšíření psl. **mati*, které má protějšek jen v balt. – lit. *móti*, l.os.přít. *móju* 'mávat, kynout', lot. *māt*, *māju* tv. Srov. i ↑*mámit*, ↑*mátoha*.

maxi- (ve složeninách) 'velký, maximální'. Srov. *maxisukně* a s opačným významem ↓*mini-*. Jinak viz ↓*maximum*.

maximum 'nejvyšší míra možného', *maximální, maximalismus, maximalista, maximalistický*. Z lat. *maximum*, což je zpodstatnělé adj. (stř.r.) *maximus* 'největší', 3. stupeň adj. *magnus* 'velký'. Srov. ↑*magnát*, ↑*major*, ↓*minimum*.

máz 'stará objemová míra (asi 1,4l)'. Z pozdně stíh. (bav.-rak.) *māz* tv. (něm. *Mass* 'míra'). Srov. i něm. *messen* 'měřit' (viz ↓*míra*).

mazat, *mazání, mazaný, maz, mazlavý, mazadlo, mazanec, mazanice, mazal, namazat, umazat, smazat, zamazat, přemazat, vymazat, zmazat, rozmazat, podmazat, odmazat* aj. Všesl. – p. *mazać*, r. *mázat**, s./ch. *māzati*, stsl. *mazati*. Psl. **mazati* souvisí s něm. *machen*, angl. *make* 'dělat' (původně asi 'lepit z hlíny'), bret. *meza* 'hníst', ř. *mássō* 'hnětu, zadělávám (těsto)', *mágma* 'uhnětená masa', vše od ie. **mag-* 'hníst, lepit' (A1). Srov. ↑*mast*, ↑*máslo*, ↑*magma*.

mázdra 'blána, tenký povlak (na mase)'. Všesl. – p. *miazdra*, r. *mezdrá*, s. *mézdra*, csl. *mězdra*. Psl. **mězdra* je pokračováním ie. **mēms-rā* (B7), odvozeného od **mēmso-* (viz ↑*maso*). Nejbliže mu stojí lat. *membrum* 'úd' (vlastně 'masitá část (těla)') a významově blízké *membrána* (viz ↓*membrána*) (Ma²). Co do tvoření srov. ↓*nozdra*.

mazlit se, *mazlivý, mazlíček, mazel, pomazlit se, rozmazlit, rozmazlený*. Jen č. a slk. Od staršího *mazati* se tv. (srov. *mazánek*), dále viz ↑*mazat*.

mazurka 'druh tance'. Z p. *mazurek*, vlastně 'mazurský tanec', podle kmene v severových. Polsku. Srov. ↓*polka*.

mazut 'odpad při destilaci nafty', *mazutový*. Z r. *mazút* a to prý přes ttat. jazyky z ar. *makhzulat* 'odpadky'.

mdlý, *mdloba, omdlít, umdlévat, zemdlévat, zemdlený*. P. *mdly*, sln. *médel*, csl. *mědlo* tv., patří sem i r. *mědlennyj* 'pomalý'. Psl. **mědlo* nemá jednoznačný výklad. Lze vyjít od slovesa **měděti* (csl. *izměděti* 'slábnout', r.d. *modět* 'tlít'), které však nemá spolehlivé protějšky – snad je příbuzné lot. *mudēr* 'plesnivět' či lit. *maūsti* 'tupě bolet'. Východiskem by mohlo být ie. **mau-* 'slabý, matný' (srov. ř. (a)*maurós* 'tmavý, slabý').

mě zájm. Gen., ak. zájm. *já*. Všesl. – p. *mię*, str. *mja*, s./ch. *me*, stsl. *mę*. Psl. **mę* odpovídá stpr. *mien*, alb. *mua* i sti. *mām*, vše z ie. ak. **mēm* (z varianty bez koncového *-m* pak jsou lat. *mē*, ř. *emé*, sti. *mā*). Druhý č. tvar gen., ak. tohoto zájmena *mne* je z psl. **mene* a to disimilací z ie. gen. **meme*, z něhož je i lit. *manė*, av. *mana*, sti. *māna*. Z tohoto tvaru se *-n-* šířilo i do dalších pádů (psl. dat. **meně*, instr. **menojq*). Viz i ↓*mi*, ↓*můj*.

meandr 'zákrut (řeky)'. Z ř. *méandre* z lat. *maeander* a to z ř. *Maiandros*, jména jedné klikaté řeky v Malé Asii.

mecenáš 'podporovatel umění a věd', *mecenášský*. Podle římského boháče *Maecenata* (nom. *Maecenas*, †8 př. Kr.), který podporoval družinu básníků.

meč, *mečík, mečový, mečoun, mečíř*. Všesl. – p. *miecz*, r. *meč*, s./ch. *měč*, stsl. *měčb*, *měčb*. Psl. **měčb*, *měčb* je v nějakém vztahu s gót. *mēki*.

stsas. *māki*, stangl. *mēce* tv. Vzhledem k rozdílnému vokalizmu však zřejmě nejde o vzájemné přejetí, ale o výpůjčku z nějakého jiného jazyka. Původ se většinou hledá na východě (kavkazské *mača* 'šavle' aj., Ma², HK), ale vzhledem ke kulturním souvislostem doby železné nelze vyloučit jako zdroj kelt. **mecc-* 'svítit, blýskat se'.

mečbol 'rozhodující podání zápasu (v tenise, volejbale ap.)'. Z angl. *match ball*, doslova 'míč zápasu' (dnes spíše *match point* 'bod zápasu') z *match* (viz ↑*mač*) a *ball* (viz ↑*-ball*). Srov. ↓*setbol*.

mečet, *mečivý*, *zamečet*. Hl. *mječec*, s./ch. *měčati*. Psl. **mečati* je od **mekati* (↓*mekat*) onom. původu.

med, *medový*, *medovina*, *medovinový*. Všesl. – p. *miöd*, r. *měd*, s./ch. *měd*, stsl. *medъ*. Psl. **medъ* přesně odpovídá lit. *medūs* tv., sthn. *metu*, stír. *mid*, ř. *měthy*, sti. *mádhu-* však znamená 'medovina, opojný nápoj', vše je z ie. **medhu-* 'med, medovina'. Problematická je přibuznost lat. *mel*, ř. *méli* 'med'. Podobné názvy jsou i mimo ie. jazyky – fin. *mete*, maď. *méz* (asi převzato z ie.), čín. *mí* (Ma², HK).

měd, *měděný*, *měděnka*, *pomědit*. Všesl. – p. *miedz*, r. *med'*, ch. *mjěd*, s. *měd*, stsl. *mědb*. Psl. **mědb* nemá žádné ie. paralely, jeho výklad je nejistý. Nejvíce podpory má domněnka o spojitosti se jménem starověké země *Médie*, k jejímuž území patřila nejdůležitější starověká naleziště mědi v Zakavkazí (od 7. st. př. Kr.). Podobně lat. název mědi *cuprum* je od ostrova Kypru (Ma²).

medaile, *medailový*, *medailon*, *medailonek*. Přes něm. *Medaille* z fr. *médaille* z it. *medaglia* a to nejspíš z vlat. **metallia* (*monēta*) 'kovová (mince)' od lat. *metallum* 'kov' (srov. ↓*metál*).

mediální. Viz ↓*medium*.

medicína, *medik*, *medický*. Z lat. *medicína* 'lékařství, lék' od *medicus* 'lékař' a to od *medēri* 'léčit, hojit'. Srov. ↓*medikament*.

medikament 'lék'. Přes něm. *Medikament* z lat. *medicāmentum* 'lék, kouzelný prostředek' od *medicārī* 'léčit' od *medicus* (viz ↑*medicína*).

meditovat 'rozjímat', *meditace*, *meditativní*. Z lat. *meditārī* 'přemýšlet, cvičit se', jež asi souvisí s *medēri* (viz ↑*medicína*) a vzdáleně snad i ↓*měřit*.

médium 'prostředník (při spiritistické seanci ap.); sdělovací prostředek'. Přes něm. *Medium* (u druhého významu přes angl. *medium*) z lat. *medium* 'prostředek, střed, veřejnost', jež souvisí s ↓*mez*, ↓*mezi*. Srov. i ↑*masmédia*.

medle přisl. zast. Stč. *mnedle*, *medle* 'tedy, pak' z *mne dle*, tedy asi 'pokud jde o mne, podle mne' (Ma²).

meduňka 'druh silně aromatické byliny'. Kalk podle lat. *Melissa* z ř. *melissóphyllon*, doslova 'včelí rostlina', od *melissa* 'včela' od ř. *méli* 'med' (viz ↑*med*).

medúza 'mořský láčkovec'. Z it. *medusa* či fr. *méduse* tv. a to podle mytologické nestvůry *Medusy* (ř. *Médousa*), která měla hady místo vlasů.

medvěd, *medvědice*, *medvidek*, *medvědí*. Všesl. – p. *niedzwiadz*, r. *medvéd'*, ch. *medvjed*, s. *mědved*. Psl. **medvědb* (z **medu-ěd-*, doslova 'jedlík medu', viz ↑*med* a ↑*jist*) je tabuová náhražka (*D4*) za původní ie. slovo dochované v lat. *ursus*, ř. *árktos*, sti. *řkša-* aj. tv. Tabuový opis je také v germ. (něm. *Bär*, angl. *bear*, vlastně 'hnědý', srov. ↑*hobr*) i balt. (lit. *lokys*, které má více výkladů).

mega- 'velko-; milion'. K prvnímu významu viz ↓*megalomanie*, ↓*megafon*, k druhému *megawatt*, *megabit* (označuje jednotku milionkrát větší). Z ř. *mégas* (ž. r. *megálē*) 'velký, mocný', jež souvisí

s lat. *magnus* tv., *magis* 'více' (srov. ↑*magnát*, ↑*magistr*).

megafon 'zesilovač zvuku'. Viz ↑*mega-* a ↑*-fon*.

megalomanie 'velikášství', *megalomanský*, *megaloman(ka)*. Viz ↑*mega-* a ↑*manie*.

megera 'zuřivá, zlá žena'. Z lat. *megaera* z ř. *Megaira*, což bylo jméno jedné z Erinýí, bohyň pomsty.

mech, *mechový*. Všesl. – slk. *mach*, p. *mech*, r. *moch*, s./ch. *mäch*. Psl. **məchə* (B6) je příbuzné s lit. *mūsos*, *mūsaĩ* (pl.) 'plíseň', něm. *Moos* 'mech', angl. *moss*, lat. *muscus* tv., vše z ie. **meus-*, **mus-* tv. (A8) od **meu-* 'vlhký, mokrý'. Srov. ↓*lomšely*, ↓*mýt*.

měch 'zařízení na vhánění vzduchu; vak', *měchyř*, *měchyřek*, *měchuřina*, *měšec*. Všesl. – p. *miech*, r. *mech*, ch. *mijěh*, s. *měh*, stsl. *měchə*. Psl. **měchə* má odpovídající protějšky v balt. – lit. *maišas*, lot. *máiss*, stpr. *moasis* tv., dále se spojuje se stisl. *meiss* 'torba, nůše' a sti. *měšá-* 'beran', *měš-* 'ovce, ovčí kůže', vše z ie. **moiso-* či **maiso-* 'ovce, ovčí kůže' (A8, B2).

měchačka. Viz ↓*míchat*.

mechanika 'nauka o rovnováze a pohybu těles', *mechanický*, *mechanik*, *mechanismus*, *mechanizovat*, *mechanizace*, *mechanizační*. Z pozdnělat. *mēchanica* z ř. *mēchaniké* (*téchnē*) tv. od *mēchanikós* 'týkající se strojů, zařízení' (pak i 'vynalézavý, chytrý') a to od *mēchané* 'umělé zařízení, stroj, prostředek, pomoc' od *mēchos* 'pomoc, ochrana'. Srov. ↑*mašina*, ↑*machinace*.

mejdan hov. 'družná, většinou v bytě pořádaná zábava'. Ze s./ch. *mějdān* 'trh', což je turcismus (ar.-tur. *maidan*, *mejdan* tv.) per. původu.

mekat, *meknout*. P.d. *miekač*, r. *mekat'*, s./ch. *mekat'*. Psl. **mekati* je

onom. původu, od citosl. *me*. Obdobné útvary jsou i jinde – lit. *mekėnti*, ř. *mėkdėmai* tv.

měkký, *měkoučký*, *měkkost*, *měkkota*, *měkkýš*, *měkčit*, *měkčení*, *změkčit*, *obměkčit*, *měknout*, *měknuť*, *změkcnout*, *rozměknout*. Všesl. – p. *miękki*, r. *mjággij*, sln. *mėhek*, s./ch. *měk*, stsl. *měkəkə*. Psl. **měkəkə* souvisí s lit. *minkštas* tv., *minkyti* 'hníst (těsto)', něm. *mengen* 'mísit', sti. *máčate*, *maičate* 'drobí, tlačí', vše k ie. **menk-* 'hníst, mačkat', asi od **men-* tv. Srov. ↓*mnout*, ↑*mačkat*, ↓*mč*, ↓*mouka*.

mektat, *mektavý*, *zamektat*. Onom. Od ↑*mekat*.

mela hov. 'zmatek, rvačka'. Od ↓*mlít*.

melancholie 'trudnomyslnost, záдумčivost', *melancholický*, *melancholik*. Přes lat. *melancholia* z ř. *melancholía* tv. od *meláncholos* 'mající černou žluč' a to z *mélās* 'černý' a *cholé* 'žluč'. Ve starověku se věřilo, že trudnomyslnost je způsobena černou žlučí, srov. ↑*cholerik*, ↑*flegmatik*, ↓*sangvinik*, ↑*humor*.

melasa 'cukerný sirup'. Z fr. *méla.sse* z pozdnělat. *mellācium* 'vařením zhoustlý mošt' a to od *mel* 'med' (viz ↑*med*).

meliorace 'zlepšování (půdy)', *meliorační*, *meliorovat*. Z pozdnělat. *meliorātiō* 'zlepšování' od *melior* 'lepší', což je 2. stupeň k *bonus* 'dobrý' (srov. ↑*bonita*).

melírovaný 'různobarevný, kropenatý', *melír*. Z něm. *meliert* 'smíchaný, kropenatý' z fr. *mélé* tv. od *mélér* 'smíchat', stfr. *mesler* ze stfla. *misculare* od lat. *miscēre* tv. (viz ↓*mísit*). Srov. i ↓*pelmel*.

mělký, *mělkost*, *mělčina*. P. *miatki*, r. *mělkij*, s.st. *mioki*. Psl. **mělbə* je odvozeno nejspíš od **mělb* (č.st. *měl* 'poběžní písčina; něco rozmělněného', r. *mel* 'křída', sln. *měl* 'drobný písek'),

které se spojuje s lit. *smělŷs* 'píseček', sthn. *melm* 'prach, píseček' z ie. **mel-* 'drobit, mlít' (viz ↓*mlít*) (Ma²). Srov. ↓*mělnit*.

mělnit, *rozmělnit*. Od *měl* a k tomu viz ↑*mělký*.

melodie, *melodika*, *melodický*, *melodičnost*. Z pozdnělat. *melōdia* z ř. *melōdía* 'nápěv' z *mēlos* 'nápěv, píseň' a odvozeniny od *ōdē* 'zpěv, báseň'. Srov. ↓*loda*, ↓*melodram*, ↓*parodie*.

melodram '(dramatická) báseň přednášená za doprovodu hudby', *melodramatický*. Uměle (18. st.) z ř. *mēlos* (viz ↑*melodie*) a *drāma* (viz ↑*drama*).

melouch hov. 'pokoutní práce', *melouchář*, *melouchařit*. Z něm. arg. *Melouche* a to z jidiš *melōche*, *melocho* tv.

meloun, *melounový*. Stč. *melún*, *melaun* ukazuje nejspíš na přejetí přes středn. *melūne*, *melaune*, střniz. *meloen*, fr. *melon* z it. *mel(l)one* (z toho je přímo sln. *melōna*, něm. *Melone*, z toho p. *melon* ap.). It. slovo vychází z pozdnělat. *mēlo* (ak. *mēlōnem*), což je zkrácení ř. *mēlopēpōn* tv., doslova 'zralé (měkké) jablko', z *mēlon* 'jablko' a *pēpōn* 'zralý, měkký'. Srov. ↑*marmeláda*.

melta 'náhražka kávy'. Výrobní značka utvořená asi pod vlivem ↓*mlít*, *melu*.

meluzína 'skučivý vítr'. Podle pověsti jméno jisté víly, která venku opuštěná lká (k nám pověst přišla asi přes Německo z Francie – fr. *Mélusine*).

membrána 'pružná tenká blána'. Z lat. *membrāna* 'blána', o němž viz dále u ↑*mázdra*.

memento 'připomínka, varování'. Z lat. *mementō* 'pamatuj, buď pamětliv' od *meminī* 'pamatuji'. Srov. ↓*memorovat*, ↓*reminiscence* i ↓*paměť*.

memoáry '(literární) paměti'. Z fr. *mémoires* (pl.) od *mémoire* 'paměť,

vzpomínka' z lat. *memoria* tv. od *memor* 'pamětlivý' od *meminī* 'jsem pamětliv'. Srov. ↑*memento*, ↓*memoriál*.

memorandum 'pamětní spis, listina, diplomatické prohlášení'. Z lat. *memorandum*, což je původem tzv. gerundivum od *memorāre* 'připomínat, vykládat', tedy vlastně 'co má být připomínáno, vykládáno'. Srov. ↓*memorovat*, ↑*memoáry*.

memoriál 'závod či turnaj na památku významné osobnosti'. Přes angl. *memorial* 'památník' ze střlat. *memorialis* 'pamětní' (viz ↑*memoáry*).

memorovat 'učit se nazpaměť'. Podle něm. *memorieren* tv., které je buď z lat. *memorāre* 'připomínat', či – vzhledem k významu – utvořeno k lat. *memor* 'mající na paměti, pamatující se'. Srov. ↑*memoáry*.

měna, *měnový*, *měňavý*, *měňavka*, *měníč*, *měnit*, *změnit*, *změna*, *obměnit*, *obměna*, *vyměnit*, *výměna*, *zaměnit*, *záměna*, *směnit*, *směna*, *směnka*, *proměnit*, *proměna*, *přeměnit*, *přeměna*, *odměnit*, *odměna*, *rozměnit* aj. Všesl. – p. (vy)miana, r. *ména*, ch. *mijéna*, s. *ména*, stsl. *měna*, vse 'výměna'. význam 'peněžní soustava' je jen č. a slk. Psl. **měna* má nejbližší k lit. *maĩnas* 'výměna', *mainýiti* 'měnit', dále je příbuzné gót. *gamains* 'společný', něm. *gemein*, lat. *communis* tv. i *mūnus* 'povinnost, služba, dar', stír. *móin*, *máin* 'drahocennost' (stejný význam je i ve stč!), vše z ie. **moi-n-* od **mei-* 'měnit', odtud pak další významy – 'společný' (vlastně 'vzájemně zaměnitelný', odtud i '(vzájemná) služba, povinnost'), 'drahocennost' ('co se dobře směňuje'), srov. i *odměna* 'co se dává výměnou za práci, službu ap.' (Ma²). Srov. ↑*imunní*, ↑*komuna*.

menáz 'vojenská strava'. Z fr. *ménage* 'hospodářství, domácnost, byt' od střr. *maneir* 'bydlet' z lat. *manēre* tv.

mendík 'středověký žebavý student'. Z lat. *mendicus*, původně 'mrzák', od *mendum* 'tělesná vada'.

méně. Viz ↓*menší*.

menhir 'prehistorický vztyčený balvan'. Přes fr. z bret. *men* 'kámen' a *hir* 'dlouhý'.

meningitida 'zánět mozkových blan'. Z nlat. *meningitis* od ř. *mēnix* '(mozková) blána'.

meniskus 'chrupavčitá destička kolenního kloubu'. Z nlat. *meniscus* z ř. *mēnikos* 'měsíček' (podle tvaru), což je zdobnělina od *mēn* 'měsíc' (viz ↓*měsíc*).

měnit. Viz ↑*měna*.

menopauza 'zánik menstruace, klimakterium'. Novotvar přejatý z moderních evr. jazyků (něm. *Menopause* ap.), utvořený z ř. *mēn* 'měsíc' a ↓*pauza*.

menstruace 'měsíční ženské krvácení, měsíčky', *menstruační*, *menstruovat*. Z pozdnělat. *mēnstruatiō* od *mēnstruāre* 'mít měsíční krvácení' od lat. *mēnstruus* 'měsíční' od *mēnsis* 'měsíc'.

menší, *menšina*, *menšinový*, *menšitel*, *menšenec*, *zmenšit*, *zmenšený*, *pomenšit*. Všesl. – p. *mniejszy*, r. *mēn'sij*, s./ch. *mānji*, stsl. *mōnii*. Psl. **mьn'obj*, **mьn'bši* je příbuzné s gót. *minniza*, sthn. *minniro* (něm. *minder*) tv., lat. *minor* 'menší', *minus* 'méně', *minuō* 'zmenšuji', ř. *minýthō* tv., stl. *minóti* 'zmenšuje', vše z ie. **min-* od **mei-* 'zmenšovat' (Ma²). Srov. ↓*minus*, ↓*minimum*, ↓*ministr*, ↓*mindrák*.

mentalita 'způsob myšlení', *mentální*. Přes něm. *Mentalität* a fr. *mentalité* z angl. *mentality* tv. od *mental* 'myšlenkový, rozumový' z lat. *mentālis* tv. od *mēns* (gen. *mentis*) 'mysl, duše, rozum'. Srov. ↑*demence*, ↑*komentovat*.

mentol 'silice z máty peprné', *mentolový*. Z něm. *Menthol* a to uměle

(19. st.) z lat. *mentha* 'máta' (viz ↑*máta*) a *ol(eum)* 'olej' (viz ↓*olej*).

mentor 'mravokárce', *mentorský*, *mentorovat*. Z ř. *Méntōr*, což je v Homérově *Odyseji* jméno Odyseova věrného přítele, v jehož podobě bohyně Aténa doprovází Odyseova syna Telemacha. Význam 'duchovní vůdce' se rozvinul koncem 17. st. ve fr. na základě jistého románu o Telemachových dobrodružstvích.

menu 'jídelní lístek; pevně stanovený sled pokrmů'. Z fr. *menu* 'drobný, tenký, malý', tedy vlastně 'podrobný (výčet jídel)', a to z lat. *minūtus* 'zmenšený, nepatrný' od *minuere* 'zmenšit'. Srov. ↓*menuet*, ↓*minuta*, ↑*menší*.

menuet 'druh tance'. Z fr. *menuet*, vlastně 'tanec drobnými kroky', od adj. *menuet*, zdobněliny k *menu* (viz ↑*menu*).

menza 'studentská jídelna'. Z lat. *mēnsa* 'stůl, jídelna'. Srov. ↓*mísa*.

merčit ob. 'pozorovat', *zmerčit*. Z něm. *merken* '(z)pozorovat', původně (sthn.) 'označovat, ohraničovat' (viz ↑*marka*).

merenda zast. 'veselice'. Z it. *merenda* 'svačina v přírodě' z pozdnělat. *merenda* tv., původně asi 'výslužka', od lat. *merēre* 'zasluhovat' (Ma²). Srov. ↓*meritum*.

mergle zast. ob. 'peníze'. Z něm. *Märkel*, což je zdobnělina od *Mark* (viz ↑*marka*).

meridián 'poledník'. Z lat. *merīdiānus* 'poledník' od *merīdiēs* 'poledne' a to (s disimilací *d-d* > *r-d*) z *medius* 'střední, jsoucí uprostřed' (srov. ↑*médium*) a *diēs* 'den' (viz ↑*den*).

meritum 'podstata, jádro', *meritorní*. Z lat. *meritum*, vlastně 'zásluha; co zasluhuje pozornost', od *merēre* 'zasluhovat'. Srov. ↑*merenda*.

mermo(mocí) přisl. 'všemožně, za každou cenu'. Od ↓*mřít*, jako je např. *letmo* od *letět*, tedy vlastně 'úsilím až na umření'.

meruňka, meruňkový. Zkomolením z lat. (*prunus*) *armeniaca*, doslova 'arménská (švestika)' (srov. podobně ↑*broskev*). Jiné zsl. podoby (slk. *marhuľa*, p. *morela*, luž. *marhla*) i sln. *marêlica* jsou z něm. náf. *Marelle*, *Marrille* a to přes it. ze stejného zdroje jako *meruňka*. Zast. expr. *meruna* 'kopací míč' vzniklo ve slangu podle podoby.

měřit. Viz ↓*mřa*.

mesianismus 'víra ve vlastní vykupitelské poslání', *mesianistický*. Od sřlat. *Messias* 'mesiáš', tj. Kristus, a to z aram. *mšihā* 'pomazaný'. Srov. ↑*křično*.

měsíc, měsíček, měsíční, měsíčník, měsíčnívý, náměsíčný, náměsíčník. Všesl. – p. *miesiac*, r. *mesjac*, ch. *mjěsęc*, s. *měsęc*, stsl. *měsęc*. Psl. **měšęc* souvisí s lit. *mėnuo* 'luna', *mėnesis* 'měsíc (kalendářní)', sthn. *māno* (něm. *Mond*), angl. *moon* 'luna', sthn. *manōd* (něm. *Monat*), angl. *month* 'měsíc', stír. *mí*, lat. *mēnsis*, alb. *muai*, ř. *měn* (vedle toho i *meš*, *mės*), arm. *amis*, toch. A *mañ*, sti. *mās* tv., vše z ie. **mēn-*, **mēs-* (je i možné, že **mēs-* je z *mens-*), nejspíš od **mē-* 'měřit' (měsíční cykly sloužily k měření času). Struktura psl. slova je asi **mēs-en-ko-*, je to tedy zdobnělina stejně jako ↓*slunce*. Srov. ↑*meniskus*, ↑*menstruace*, ↑*měřit*.

mést, zamést, zametat, vymetat, smést, smetí, smeták, ometat, vymetat, umetat, namést aj. Všesl. – p. *miesć*, r. *mestí*, s./ch. *městi*, stsl. *městi*. Psl. **mesti* (z **met-ti* (A5)) má spolehlivé paralely jen v balt. – lit. *mėsti*, l. os. *přít*. *metū* 'vrhat, házet', lot. *mest*, *metu* tv. Výchozí ie. **met-* 'krouživě pohybovat, vřít' je asi variantou k **ment-* (viz ↑*mást*). Srov. i ↓*netat*, ↓*metla*, ↓*omítka*, ↓*zmetek*.

mestic 'mšenec bělocha s indiánem'. Ze řp. *mestizo* a to z pozdnělat. **mixticius* 'smššený' od lat. *mixtus* tv. od *miscēre* 'mšchat'. Srov. ↓*mšsit*, ↑*melřovaný*.

město, městečko, městský, měšťan, měšťanský, měšťanstvo, měšťák, měšťácký, měšťáctví, předměstí, předměstský, náměstí. V tomto významu dnes jen zsl. (slk. *mesto*, p. *miasto*), sln. *město*, jinak r. *gorod*, s./ch. *grād*, b. *grad*. Z psl. **město* (viz ↓*místo*), v ř. rozlišením významu pomocí délky samohlásky (srov. ↑*dívka* – ↑*děvka*, ↑*dílo* – ↑*dělo*). Význam se zřejmě specifikoval nějakým adj. ('trhové místo' ap.), které pak bylo vypoušřeno (Ma² pod *místo*). Srov. ↓*městys*.

městys 'obec větší než vesnice a menší než město'. U Jg i *městis*, původně nesklonné (v *každém městys*). Nejspíš z *městice*, *městice*, což je zdobnělina od ↑*město*, redukci koncovky (*městic*) a záměnou c-s.

měšec. Stará zdobnělina od ↑*měch*.

mešita 'muslimská modlitebna'. Asi přes nějakou raně nhn. podobu (*Meschit*, *Mesquita* v 16. st.) ze řp. *mezquita* ři stit. *mešchita* a to v době křřžových výprav z ar. *masřid* 'modlitebna'.

meškat, promeškat, zmeškat, zameškat, omeškat se. Stř. *meškatí* 'otálet, zanedbávat', p. *mieszkać* 'bydlet', str. *měšřkati* tv., r. *meškat* 'otálet, váhat', chybí v jsl. Psl. **měšřkati*, **mešřkati* není příliš jasné. Asi jde o rozšřření slovesa **měšati* 'mšchat, plést, překážet' (srov. s./ch. *měšřkati* 'vřtět se'), z toho pak 'zdržovat se na jednom místě, otálet'. Jinak viz ↓*mšchat*, ↓*mšsit*.

mešní. Viz ↓*mše*.

mešuge, mišuge expr. 'potrhlý (řlověk)'. Přes něm. *meschugge* z jidiš *meschuggo* (hebr. *mšřuga*) tv.

meta 'cíl, značka'. Novější (Jg), z lat. *mēta* 'cíl, hranice' (asi i vzhledem k p. *meta* 'cíl'), jež souvisí s *mētīrī* 'měřit' (viz *↓míra*).

meta- předp. Z ř. *metá* 'za, po, mezi, s, přes aj.', jež asi souvisí s něm. *mit* 's'. Před samohláskou a *-h* jen *met-*. Srov. *↓metafora*, *↓metateze*, *↓meteor*, *↓metoda*, *↓metonymie*.

metabolismus 'látková přeměna', *metabolický*. Utvořeno v 19. st. od ř. *metabolé* 'výměna, změna, převrat' z *metá* (*↑meta-*) a *bolé* 'vrh' od *hállō* 'házet, vrhat se'. Srov. *↓parabola*, *↑balistika*.

metafora 'přenesení pojmenování na základě podobnosti', *metaforický*, *metaforika*. Z ř. *metaforá* tv., původně 'přenesení', z *metá* (*↑meta-*) a *forá* 'nesení' od *fērō* 'nesu'. Srov. *↓semafor*, *↓periferie*.

metafyzika 'nauka o podstatě věcí nedostupné smyslovému vnímání', *metafyzický*, *metafyzik*. Ze sřlat. *metaphysica* a to z ř. *tá metá tá fysiká*, doslova 'to po fyzice' (viz *↑meta-* a *↑fyzika*). Pod tímto označením byly v 1. st. př. Kr. shrnuty Aristotelovy spisy o prvotních příčinách bytí (následovaly po jeho poznatcích o přírodních vědách).

metál hov. 'vyznamenání'. Z fr. *médaille* či it. *medaglia* (viz *↑medaile*) s příkloněním k něm. *Metall* 'kov'.

metalurgie 'hutnictví, zpracování kovů'. Nověji utvořeno z ř. *métallon* 'důl, lom', později 'kov', nejistého původu a odvozeniny od *érgon* 'dílo, práce'. Srov. *↑chirurg*.

metamorfóza 'proměna, přetvoření'. Z ř. *metamórfōsis* tv. od *metamorfō* 'přetvořuji (se)' z *metá* (*↑meta-*) a *morfāō* 'tvořím, беру podobu' od *morfē* 'tvar'. Srov. *↓morfologie*, *↑amorfní*.

metan 'druh plynu, nejjednodušší uhlovodík'. Utvořeno v nové době

od *↓metyl* stejnou příp. jako *↑etan*, *↑butan* ap.

metastáza 'rakovinný nádor vzniklý rozšířením z prvotního ložiska do jiného orgánu'. Přes soudobé evr. jazyky (něm. *Metastase* ap.) z ř. *metástasis* 'přestavení, přestěhování' z *metá* (*↑meta-*) a *stásis* 'postavení, poloha'. Srov. *↑extáze*, *↓stát²*.

metat. *rozmetat*, *přemet*, *podmet*. Věsl. – p. *miotač*, r. *metát*, s./ch. *mětati*, stsl. *metati*. Úzce souvisí s *↑mést*, kde jsou další podrobnosti.

metateze 'přesmyk hlásek'. V moderní jazykovědě zavedeno na základě ř. *metáthesis* 'přestavění, změna' z *metá* (*↑meta-*) a *thésis* 'uložení, poloha' (viz *↑teze*).

metelit 'spěchat, uhanět', *metelice* 'vánice'. Od *↑mést*, *↑metat*.

meteor 'kosmické tělísko, které shoří při vniknutí do atmosféry', *meteorit*. Přes něm. *Meteor* ze sřlat. *meteorum* (pl. *meteoru*) z ř. *metéōra* 'nebeské jevy' od *metéōros* 'jsoucí vysoko ve vzduchu, na nebi ap.' z *metá* (*↑meta-*) a *aēr* (gen. *aéros*) 'vzduch, oblak, povětrí'. Srov. *↓meteorologie*, *↑aero-*.

meteorologie 'věda o počasí a zemské atmosféře'. Z ř. *meteōrología* 'nauka o nebeských úkazech', viz *↑meteor* a *↑-logie*.

metér 'sazeč lámající sloupce sazby do stránek'. Z fr. *metteur* od *mettre* 'pokládat, sázet, stavět' z lat. *mittere* 'posílat, metat'. Srov. *↓mise*.

metla, *metlička*, *pometlo*. Věsl. – hl. *mjetto*, p. *miotta*, r. *metlá*, s. *mèla*, csl. *metla*, *metbla*. Od **mesti* (*↑mést*), poněkud problematická je rekonstrukce příp. (*-bla*, *-la*, *-blo*, *-lo*?).

metoda 'vědecký postup', *metodický*, *metodik*, *metodologie* (viz *↑-logie*). Přes něm. *Methode* a lat. *methodus* z ř.

méthodos 'postup zkoumání' z *metá* (↑*meta-*) a *hodós* 'cesta'. Srov. ↑*katoda*, ↑*chodit*.

metonymie 'přenesení pojmenování na základě věcné souvislosti'. *metonymický*. Přes moderní evr. jazyky a pozdnělat. *metōnymia* z ř. *metōnymía* 'přejmenování' z *metá* (↑*meta-*) a *ónoma* 'jméno, slovo'. Srov. ↑*anonym*, ↓*onomastika*.

metr 'délková míra', *metrový*, *metráž*, *metrický*. Z fr. *mètre* (zavedeno r. 1790 jako základní délková jednotka) a to z ř. *métron* 'míra, měřidlo'. Srov. ↓*-metr* i ↓*míra*.

-metr '-měřicí přístroj'. Srov. ↑*barometr*, ↓*tachometr* i ↑*geometrie*. Z moderních evr. jazyků (něm., angl. *-meter*, fr. *mètre*) a tam od ř. *métron* 'míra, měřidlo' (viz ↑*metr*).

metrnice expr. 'přísna, zlá žena'. Asi z fr. *maîtresse* 'paní, velitelka, rázná žena' s příkloněním ke jménu obávaného rakouského ministra *Metternicha* (kancléř 1821–1848).

metro. Z fr. *méto*, zkrácením z *métropolitain* 'týkající se hlavního města' (konec 19. st.), přesněji z *chemin de fer métropolitain* 'železnice hlavního města' od *métropole* (viz ↓*metropole*).

metronom 'přístroj k stanovení tempa hudby, taktoměr'. Z fr. *métronome* (místo staršího *métronomie*) a to z ř. *métron* 'míra' (viz ↑*metr*) a odvozeniny od *némō* 'řídím, mám v držení' (srov. ↑*ekonomie*, ↓*-nomie*).

metropole 'hlavní město', *metropolita* 'arcibiskup v hlavním městě církevní provincie', *metropolitní*. Přes něm. *Metropole* z lat. *mētopolis* z ř. *mētrópolis* tv., doslova 'mateřské město', z *mētēr* 'matka' (viz ↑*matka*) a *pólis* 'město' (srov. ↓*politiklnika*, ↓*policie*).

metrum 'veršový rozměr', *metrický*, *metrika*. Z lat. *metrum* z ř. *métron* 'míra' (viz ↑*metr*).

metyl 'jednomocná skupina odvozená od metanu', *metylén*. Přes něm. *Methyl*, fr. *méthyle* a to uměle z ř. *méthý* 'opojný nápoj' (viz ↑*med*) a *hýlē* 'dřevo' (metylalkohol totiž snadno získáme z dřeva). Srov. ↑*metan*, ↑*etyl*.

mez, *mezní*, *mezník*, *pomezí*, *pomezní*, *zámezí*, *zamezit*, *omezit*, *vymezit*. Všesl. – p. *miedz*, r. *mežá*, sln. *mėja*, s./ch. *měda*, stsl. *mežda*. Psl. **med'a* souvisí s gót. *midjis*, angl. *mid*, lat. *medius*, ř. *més(s)os*, sti. *mádhya-*, vše z ie. adj. **medhjo-* 'střední'. Ve slov. toto adj. zpodstatnělo ve významu 'mez, hraniče', srov. i posun v lit. *mėdis* 'strom, dřevo', stpr. *median* 'les' (stromy a lesíky byly přirozenými mezníky) (Ma², HK). Srov. ↓*mezi*, ↓*mezera*.

mezanin 'mezipatro'. Přes fr. *mezzanine* z it. *mezzanino*, což je zdrobnělina od *mezzano* tv. od *mezzo* 'střední' z lat. *medius* (viz ↑*mez*).

mezek, *mezkovitý*. Stč. *mez*, *mezk*, str. *maska*, doloženo hlavně v jsl. – sln. *mežeg*, s./ch. *mážag*, *mážga*, b.d. *máská*. Psl. **məzǵə*, **məsko* je dost nejasné. Rozkolísanost forem i silný výskyt v jsl. by mohly hovořit pro výpůjčku z ilyrštiny (na základě alb. *mushkë*, rum.st. *mușcoiu* tv.), podle jiného výkladu vycházejí alb. i slov. slova spolu s ř. *mychlós* 'plemenný osel' z ie. **musko-*, jehož varianta **mukslo-* je pak v lat. *mūlus*, *mūla* (viz ↓*muř*).

mezera, *mezírka*, *mezerník*. Od ↑*mez*. Jen č. a slk., ale vzhledem k příp. *-era* zřejmě dost starobylé.

mezi předl. Všesl., odvozeno od ↑*mez*. V č. ustrnulý lok. sg. (stejně jako p. *między*, str. *meži*), jinde lok. duálu (r. *měždu*, s./ch. *među*, stsl. *meždu*) (HK). Snad příbuzné i něm. *mit* 's'.

mezulán 'hlupák', *mezulánský*. Ze staršího *mezulán* 'druh laciné bavlněné tkaniny' z něm. *Mesulan* z it. *mezzolana*, doslova 'polovina' (srov. *mezzosoprán*, *vlna*), s významovým příkloněním k *mezek*.

mezzosoprán 'střední ženský hlas'. Z it. *mezzosoprano* z *mezzo* 'střední' z lat. *medius* (srov. *mezanin*) a *soprano* (viz *soprán*).

mha. Zjednodušením původně jednoslabičného *mlha*.

mhouřit, *přimhouřit*, *zamhouřit*. Stč. *mhuřati* 'mžourat'. Jen č. Stejně jako expr. varianta *zmžourat* odvozeno příp. -ur- od psl. kořene **mǫg-*, k němuž viz *zmžít*, *zmžítat*.

mi zájm. Dat. zájm. *íjá*. P., s./ch., stsl. *mi*, v r. jen delší tvar *mne*. Psl. **mi* je pokračováním ie. **moi*, z něhož je i lit. st. -*mi*, stlat. *mī* (lat. *mihī*), ř. (*e*)*moī*, sti. *mē*. Srov. *ímě*, *ímůj*.

míca expr. 'kočka'. Z vábicího citosl. *mic*, srov. *ímacek*¹ (Ma²).

míč, *míček*, *míčový*, *míčovna*, expr. *míčuda*. Stč. *mieč*, dnes pouze č. a vsl. (r. *mjač*), jinak srov. slk. *lopta*, p. *piłka*, sln. *žoga* tv. Psl. **męčb* je odvozeno od **męk-* (viz *íměkký*), původně tedy 'měkká hadrová koule sloužící ke hře'.

migrace 'změna sídliště, stěhování', *migrační*, *migrovat*. Z lat. *migrātiō* tv. od *migrāre* 'stěhovat se', jež souvisí s *iminout*, *ímimo* (ie. **mei-*). Srov. *ímigrant*, *ímigrace*.

migréna 'prudké bolesti hlavy'. Přes něm. *Migräne* z fr. *migraine* a to z pozdnělat. *hēmīcrānia* z ř. *hēmīkrānīa* 'bolest v pólce hlavy' z *hēmī-* 'pól' (srov. *ímīsiféra*) a *krānton* 'lebka'.

míhat (se), *mihnout se*, *míhavý*, *míhotat se*, *míhotavý*, *míhule*. Všesl. – p. *migač*, r. *mígát*, s./ch. *mígati*. Psl. **migati* (*se*) souvisí s lit. *miegóti* 'spát'

(pokud jde o význam, srov. *ímhouřit*, *ímžourat*, *ímžítky*), východiskem je ie. **meigh-*. Variantní kořen **meik-* je v lat. *micāre* 'míhat, škubat' i v č. nář. *mikat se* 'míhat se'. Původní význam byl 'kmitat, rychle se pohybovat', odtud pak i 'mít mžítky před očima, zavírat oči'. Srov. *íkomíhat*, *ímžik*, *ímžet*, *ímžít*, *ímíha*.

mícha, *míšní*. Stč. *miecha* i *micha*, u Jg *micha*. Jen č. a slk., nejasné. Snad mylným čtením stč. *miecha* (viz *ímíza*) (HL), jiný případ mylného čtení předpokládá Ma².

míchat, *míchaný*, *míchačka*, *míchanice*, *zamíchat*, *namíchat*, *smíchat*, *pomíchat*, *přímíchat*, *promíchat*, *roz míchat*, *vmíchat*. Stč. *miechati*, r.d. *mechát*, sln.d. *méhati*. Expr. přetvoření slovesa **měšati*, které je v ostatních slov. jazycích. Viz *ímšít*.

míjet, *pomíjet*, *ímíjivý*, *ímíjet*. Jen č. a p. (*mijač*), jinde tvary od *min-* (srov. stč. *minovati*, r. *minovát*). Dále viz *ímínout*.

mikádo 'krátce střižené ženské vlasy'. Podle titulu jap. císaře *mikado*, doslova 'vznešené dveře', z *mi* 'vznešený' a *kado* 'dveře' (nosil podobný účes).

mikina. Původně (od konce 50. let) 'blůza z počesaného polyamidového vlákna', utvořeno od obchodního označení jisté takové blůzy či pulovru *MIKI* (asi od jména *Michael*).

mikro- 'malo-, drobno-'. Z ř. *mikrós* 'malý, krátký'. Srov. *ímikrob*, *ímikrofon*, *ímikroskop*, *ímikrob^{us}*, *mikroorganismus*, *mikroprocesor*, *mikrosvět* i *ímakro-*.

mikrob 'nejmenší organismus', *mikrobiální*. Z fr. *microbe*, které bylo utvořeno koncem 19. st. od ř. *mikrós* 'malý' a *bíos* 'život'.

mikrob^{us} 'malý autobus'. Viz *ímikro-* a *ím^{us}*.

mikrofiš 'okénko mikrofilmu'. Z fr. *microfiche* a to v 60. letech 20. st. z *micro-* (↑*mikro-*) a *fiche* 'karta, lístek' od *ficher* 'zaznamenávat (na lístek), zatloukat, zarážet' z lat. *figere* 'upevňovat, přibíjet'. Srov. ↑*fixovat*.

mikrofon, *mikrofonní*, *mikrofonový*. Viz ↑*mikro-* a ↓*-fon*.

mikroskop 'drobnohled', *mikroskopický*. Viz ↑*mikro* a ↓*-skop*.

míle, *mílový*, *milník*. Ze stfhn. *mīl(e)* tv. a to z lat. *mīlia passuum*, což je pl. k *mīlle passuum* 'tisíc (dvoj)kroků' (římská délková míra).

milénium 'tisíciletí, tisící výročí'. Z lat. *mīllēnium* a to z *mīlle* 'tisíc' a *annus* (pl. *anni*) 'rok'. Srov. ↑*bienále*, ↑*anály*.

mili- 'tisícina'. Z fr. *milli-* a to od lat. *mīlle* 'tisíc' podobně jako ↑*centi-*, ↑*déci-*. Srov. *milimetr*, *miligram*, *milibar*.

miliarda 'tisíc milionů'. Přes něm. *Milliarde* z fr. *milliard* a to nejspíš změnou přípony od *million* (viz ↓*milion*).

milice 'bezpečnostní sbor', *milicionář*, *milicionářský*. Přes něm. *Miliz* z lat. *mīlītia* 'vojsko, vojenská služba' k lat. *mīles* 'voják'. Srov. ↓*militarismus*.

milion, *milionový*, *milionář*, *milionářský*. Přes něm. *Million* a fr. *million* z it. *millione*, jež je odvozeno zvětčující příp. *-one* od lat. *mīlle* 'tisíc', tedy vlastně 'velký tisíc'. Srov. ↑*miliarda*, ↑*bilion*.

miliskovat se. Ze staršího *milítovati se* od *milítý* 'miloučký' od ↓*milý*.

militarismus 'nadměrné zdůrazňování vojensví v státní soustavě', *militarista*, *militaristický*, *militarizovat*, *militarizace*. Z něm. *Militarismus*, fr. *militarisme* od *militaire* 'vojenský, týkající se vojska' od lat. *mīlītāris* tv. od *mīles* 'voják'. Srov. ↑*milice*.

mílius expr. 'úlisný člověk'. Expr. útvar od ↓*milý*, utvořený latinizující příp. *-us* (srov. *věddátor*).

milník. Od ↑*míle*.

milost, *milostný*, *milostivý*, *omilostnit*, *milostpán*, *milostpaní*. Od ↓*milý* s menším významovým posunem 'láska' (srov. p. *milošć* tv.) → 'přízeň, slítování'.

milý, *miléný*, *milénec*, *milénka*, *miláček*, *roz(to)milý*, *milovat*, *milovník*, *zamílovat (se)*, *pomilovat*, *promilovat*, *smilovat se*, *smilování*. Všesl. – p. *miły*, r. *milyj*, s./ch. *mīo*, stsl. *mīlъ*. Psl. **mīlō* má blízké paralely v balt. – lit. *miélas*, lot. *mīš* tv., lit. *myléti* 'milovat', východiskem je ie. **mei-l-* od **mei-* 'milý, příjemný'. Příbuzné je stí. *máyas-* 'radost, veselí' a s jinou příp. asi i lat. *mītis* 'vlídný, mírný' a ↓*mír*. Srov. ↑*milost*, ↑*jakmile*.

mim 'herec (v pantomimě)', *mimika*, *mimický*. Přes lat. *mīmus* z ř. *mīmos* 'herec, napodobitel'. Srov. ↓*pantomima*, ↓*mimikry*, ↓*mimóza*, ↑*mámiť*.

mimikry 'ochranné zbarvení živočichů'. Přes něm. *Mimikry* z angl. *mimicry*, vlastně 'napodobení', od *mimic* 'napodobující, předstíraný' z lat. *mīmicus* (viz ↑*mim*).

miminko. Expr. útvar od *mimi*, dětského slova tvořeného zdvojením jedné ze základních slabik dětské řeči. Viz i ↑*máma*, ↑*baba*.

mimo přísl., předl. Všesl. Utvořeno příp. *-mo* (srov. ↑*mermo*, *letmo*) od základu *mī-*, který je v ↓*minout*, ↑*míjet*.

mimóza 'druh tropického keře, citlivka'. Z nlat. *Mimosa*, které je utvořeno od lat. *mīmus*, ř. *mīmos* (viz ↑*mim*), asi podle toho, že rostlina výrazně reaguje na dotyk (jako herec – mim).

mina 'výbušná nálož', *minový*, *minomet*, *podminovat*, *odminovat*.

zaminovat. Z něm. *Mine* tv., původně 'důl, podkop', z fr., stfr. *mine* tv. a to asi z kelt. (srov. stír. *mian*, wal. *mwyn* 'ruda'). Srov. ↓*minerál*.

minaret 'věž mešity'. Přes něm. *Minarett* z fr. *minaret* a to z tur. *mināre* z ar. *manāra* tv., vlastně 'maják', od *nār* 'ohněň'.

mince, *mincovní*, *mincovna*, *mincovnictví*. Z něm. *Münze* a to přes sthn. *munizza* z lat. *monēta* ze spojení *Monētae officina* 'Junonina dílna' (*Monēta* bylo jedno z přívisek římské bohyně Juno, v jejímž chrámu byla starořímská mincovna).

mincář 'závěsné zařízení k vážení'. Přes slk. *mincier* z maď. *mincér* tv. a to asi z něm. (zřejmě souvisí s ↑*mince*) (HK, Ma²).

mindrák hov. 'komplex méněcennosti', *zamindrákovaný*. Z něm. *Minderwertigkeitskomplex* tv. od *minder* 'menší' (viz ↑*menší*).

minerál 'nerost', *minerální*, *minerálka*. Přes něm. *Mineral* ze střlat. (*aes*) *minerale* tv., doslova 'nerostná (ruda)', a to od střlat. *minarium* 'důl' kelt. původu (srov. ↑*mina*).

mini- (ve složeninách) 'malý, minimální'. Srov. *minigolf*, *minisukně*, ↓*minimax*, ↓*ministr* i ↑*maxi-*. Jinak viz ↓*minimum*.

miniatura 'drobnomalba, zmenšenina', *miniaturní*. Z it. *miniatura* (asi přes něm. *Miniatur*) ze střlat. *miniatura* od lat. *miniāre* (přič. trp. *miniātus*) 'obarvovat suřfkem' od *minium* (viz ↓*minium*). Původně užíváno o iniciálkách starých rukopisů, které byly takto obarvovány, pak přeneseno na 'umělecké dílo malých rozměrů' vlivem lat. *minor* 'menší', *minus* 'nejmenší' (srov. ↑*mini-*, ↑*menší*).

minimax hov. 'ruční hasicí přístroj'. Z firemního názvu *Minimax*, který se

objevuje již ve 20. letech v Německu (chce asi vyjádřit 'malý hasicí přístroj s velkým výkonem', viz ↓*minimum*, ↑*maximum*).

minimum 'nejmenší (možné) množství', *minimální*, *minimalizovat*, *minimalizace*. Z lat. *minimum*, což je zpodstatnělý tvar stř.r. adj. *minus* 'nejmenší', 3. stupně adj. *parvus* 'malý'. Srov. ↓*minus*, ↑*mini-*, ↓*ministr*, ↑*menšf*.

ministr 'člen vlády', *ministryně*, *ministrský*, *ministerstvo*. Přes něm. *Minister*, fr. *ministre* tv. z lat. *minister* 'pomocník, sluha' a to od lat. *minus* 'méně' (viz ↓*minus* a ↑*magistr*). Přes význam 'správce, pomocník vladaře' až k dnešnímu významu.

ministrant 'přisluhující při bohoslužbě'. Přes něm. *Ministrant* z lat. *ministrāns* (gen. *ministrantis*), což je přech. přít. od *ministrāre* 'přisluhovat'. Viz ↑*ministr*, ↑*administrace*.

minít, *minění*, *zmínit (se)*, *zmínka*, *vymínit si*, *umínit si*, *podmínit*, *podmíněný*, *podmínka*, *podmínkový*. Všesl. – p. *mienić*, str. *měnni*, ch. *mijěnniti*, s. *měnniti*, stsl. *měnniti*. Psl. **měnniti* má nejbliže k něm. *meinen*, angl. *mean* tv., dále sem patří stír. *mian* 'přání', vše z ie. **meino-*, **moino-* 'minění, přání'. Významově i formálně blízké je ie. **men-* (↓*měnniti*), ale rozdíl v samohláskové složce kořene obou slov je těžko vysvětlitelný (Ma², HK).

minium 'suřfk'. Z lat. *minium* neznámého původu. Srov. ↑*miniatura*.

miňonka 'druh oplatky v čokoládě'. Od fr. *mignon* 'roztomilý, hezounký' asi onom. původu.

minorita¹ 'menšina', *minoritní*. Podle něm. *Minorität*, fr. *minorité*, angl. *minority* ap. ze střlat. *minoritas* od lat. *minor* 'menší', 2. stupně od *parvus* 'malý'. Srov. ↓*minus*, ↑*minimum*, ↑*majorita*.

minorita² 'františkán, člen řádu menších bratří', *minoritský*. Od lat. *frātrēs minōrēs* 'menší bratří' (jedna ze tří větví františkánského řádu) od *minor* 'menší, skromnější, nepatrnější' (viz ↑*minorita*¹).

minout, *minulý, minulost, prominout, pomínout, pomínutý*. Všesl. – p. *minqć*, r. *minút*, s./ch. *minuti*, stsl. *minqti*. Psl. **minqti* je odvozeno slovotvornou příp. -*nq-* od ie. **mei-* 'jít, putovat' (srov. ↑*mjet*, ↑*mimo*), od něhož je i střwal. *mynet* 'chodit', lat. *meāre* tv. a s rozšířením lat. *migrāre* (viz ↑*migrace*). Výchozí ie. kořen je možná totožný s kořenem **mei-* 'měnit' ('chodit, putovat' = 'měnit sídla') (Ma², HK).

minuciózní kniž. 'velmi podrobný'. Z nlat. *minutiosus* od lat. *minūsus* 'malý, nepatrný' (viz ↓*minuta*).

minus přísl. 'méně; označení záporné veličiny'; subst. hov. 'znaménko pro odčítání; nedostatek, chyba'. Z lat. *minus* 'méně', což je 2. stupeň adv. *parum* 'málo'. Srov. ↓*minuskule*, ↑*ministr*, ↑*minimum*.

minuskule 'malé písmeno'. Z lat. (*littera*) *minuscula* tv. od *minusculus* 'malíčký', což je vlastně zdobnělina od *minus* (viz ↑*minus* a ↑*majuskule*).

minuta, *minutka, minutový*. Přes něm. *Minute* z pozdnělat. (*pars*) *minūta* (*prima*), doslova '(první) zmenšený (díl)' (srov. ↓*sekunda* jako druhá zmenšená jednotka) od *minūsus*, což je příč. trp. od *minuere* 'zmenšovat'. Srov. ↑*minus*, ↑*minuciózní*, ↑*menší*.

mír, *mírový, mírný, mírnit, zmírnit, umírnit (se), (u)smířit (se), smír, smírný, příměří*. Všesl. – stp., r. *mír*, s./ch. *mír*, stsl. *mirā*. Psl. **mirō* je nejspíš odvozeno příp. -*ro-* od ie. **mei-* (viz ↑*míly*), stejná příp. je v alb. *mirë* 'dobrý'; stlit. *mieras* a lot. *miers* tv. jsou asi ze slov. Původně asi 'přátelské soužití', z toho pak v r. i význam 'občina, svět' (srov. ↓*vesmír*).

míra, *měrný, měrový, měrice, měřit, měřicí, měřidlo, měřič, měřičský, měřičství, změřit, nezměrný, poměřit, poměr, poměrný, vyměřit, výměr, rozměr, rozměrný, odměřit, odměrka, přeměřit, proměřit, průměr, průměrný, úměra, úměrný, naměřit, zaměřit*. Všesl. – p. *miara*, r. *méra*, ch. *mjěra*, s. *měra*, stsl. *měra*. Psl. **měra* je odvozeno od ie. **mē-* 'měřit', které je i v lat. *mētīri* tv., ř. *métron* 'míra' (viz ↑*metr*), sti. *máti* 'měří', toch. A *me-* tv., dále je příbuzné lit. *mėtas* 'čas', *matuoti* 'měřit', něm. *messen* tv., gót. *mēl* 'doba' (sem patří i něm. *ein-mal* 'jednou', *Mahl* 'jídlo', angl. *meal* tv.), lat. *meditāri* 'přemítat', chet. *mēhur* 'čas' aj. Srov. i ↓*mřít*, ↓*řeměř*, ↑*měsíc*.

mirabelka 'drobná žlutá slíva'. Přes něm. *Mirabelle*, fr. *mirabelle*, z it. *mirabella*, přetvořeného z *mirabolano* z ř. *myrobálanos* tv., doslova 'vonný žalud', z *myron* 'vonný olej' a *bálanos* 'žalud, datle'.

mirakulum 'středověká náboženská hra (zvláště o zázracích světců)'. Z lat. *mirāculum* 'zázrak, div' od *mirāri* 'divit se'.

-mírat (*umírat, zmírat, vymírat*). Viz ↓*mřít*.

mírný. Viz ↑*mír*.

mířít, *miřidlo, zamřít, záměr, namřít, náměr, směr, (na)směrovat, směřovat, směrnice, usměřňovat*. Jen č., slk. a p. (*mierzyc*). Druhotvar k ↑*měřit* (viz ↑*míra*), podobně jako ↓*místo* – ↑*město*, ↑*dílo* – ↑*dělo*. Významová souvislost je dobře vidět např. v *zaměřit* – *zamířít*.

mísa, *miska*. P. *misa*, r. *miska*, stsl. *misa*. Z vlat. **mēsa* z lat. *mēnsa* 'stůl, jídlo'. Srov. ↑*menza*.

misál 'mešní kniha'. Ze střlat. (*liber*) *missalis* 'mešní (kniha)' od lat. *missa* 'mše' (viz ↓*mše*).

mise 'poslání, poselstvo'. Z lat. *missio* tv. od *mittere* 'poslat'. Srov. ↓*misie*, ↑*emise*, ↑*komise*, ↑*demise*, ↓*nše*.

misie 'hlásání křesťanství mezi pohany', *misionář*, *misionářský*, *misionářství*. Ze střlat. *missio* tv., téhož původu jako ↑*mise*.

mísit (se), *mísič*, *mišenec*, *smísit*, *smíšeny*, *směs*, *směsice*, *promísit*, *přímísit*, *příměs*, *vmísit (se)*, *vyměšovat*, *rozmiška* aj. Věsl. – p. *miesić*, r. *mesít*, ch. *mijésiti*, s. *mésiti*, stsl. *měsiti*. Psl. **měsiti (se)* je příbuzné s lit. *maišyti*, lot. *maisīt* tv., sti. *mekšāyati* 'mísí', lat. *miscere* 'mísit' (odtud něm. *mischen*, angl. *mix* tv.), ř. *mígnymi* 'mísím', vše od ie. **meik-* tv. Srov. ↑*míchat*.

miss 'titul královny krásy; slečna'. Z angl. *miss*, jež je zkráceno z *mistress* 'paní', to pak je ze stfr. *maistresse* tv. od *maistre* 'pán' z lat. *magister*. Viz ↑*magister*, ↓*mistr*, ↑*metrnice*.

místo, *místečko*, *místní*, *nemístný*, *umístit*, *přemístit*, *rozumístit*, *náměstek*. Věsl. – p. *miasto*, r. *město*, ch. *mjěsto*, s. *město*, stsl. *město*. Psl. **město* nemá jednoznačný výklad. Jednou možností je vyjit z ie. **moit-to-* 'vykolikované místo' od **moit-* 'kůl' doloženého v lit. *miētas*, lot. *miets* tv., arm. *moif* 'sloup' a snad i lat. *mēta* 'kuželovitý sloup', pak i 'cíl' (↑*meta*) (HK), jiný výklad dává přednost spojení s lit. *maistas* 'obživa', lot. *mist* 'bydlet', av. *maēθanəm* 'bydliště, dům' (Ma²). Viz i ↑*město*.

mistr, *mistryně*, *mistrný*, *mistrovský*, *mistrovství*. Z lat. *magister* (viz ↑*magister*) redukci v l. slabice (časté u titulů, srov. ↓*slečna*). Slk. *majster* přes něm. *Meister*.

mistral 'severní vítr v jižní Francii'. Z fr. *mistral* ze stprov. *maestral* a to z lat. (*ventus*) *magistrālis* 'hlavní (vítr)' od lat. *magister* 'nadřízený, učitel ap.'. Viz ↑*magistr*, ↑*magistrála*.

míšeň 'míšeňský porcelán'. Podle něm. města *Míšeň* (něm. *Meissen*, nedaleko Drážďan), kde se vyráběl.

mišenec, *mišenka*, *mišenecký*. Od ↑*mísit*.

míšmaš hov. expr. 'směsice'. Z něm. *Mischmasch*, což je expr. útvar od *mischen* 'mísit' (viz ↑*mísit*). K tvoření srov. ↑*křížem krážem*, *cickak*.

míšpule 'strom či keř příbuzný hrušce'. Stč. *mišpule*, *nyšpule* z lat. *mespilus* z ř. *méspilon* tv., neznámého původu.

míšuge. Viz ↑*mešuge*.

míšuňk zast. hov. 'míchance'. Z něm. *Mischung* od *mischen* 'míchat, mísit'. Viz ↑*mísit*, srov. ↑*míšmaš*.

mít, *mívat*. Stč. *jmieti*. Věsl. – p. *miec*, r. *imět*, s./ch. *imati*, stsl. *iměti*. Psl. **jměti* (1. os. přít. *jmamь*) je stará odvozenina od ie. slovesa, jež dalo psl. **jeti* (↑*jmout*), asi od tvaru perfekta ('vzal jsem' = 'mám') (HK, Ma²). Srov. ↑*jmění*, ↑*majetek*, ↓*přimět*.

-**mítat** (*namítat*, *odmítat*, *omítat*, *promítat*, *přemítat*, *vymítat*, *zmítat*, *zamítat*). Viz ↑*mést*, ↑*metat*.

mítink 'veřejné shromáždění; (lehkoatletické) závody'. Z angl. *meeting* tv., vlastně 'setkání', od *meet* 'potkat, setkat se', jež nemá mimo germ. spolehlivé příbuzenství.

mítra 'vysoká biskupská čepice'. Přes lat. *mitra* z ř. *míttra* '(vinutá) pokrývka hlavy, turban' od *mítos* 'klička, nit'. Dnešní význam je z nejstaršího řeckého překladu Starého zákona, kde je slova použito k označení čepice židovských velekněží.

mix 'směs', slang. 'druh lyžařského vosku; smíšená čtyřhra', *mixovat*, *mixér*. Z angl. *mix* 'směs' (případně *mixed* 'smíšený') a to z lat. *miscere* (příč. trp. *mixtus*) 'míchat' (viz ↑*mísit*).

míza, *mízní*. Stč. *miezha*, slk., p. *miazga*, r. *mezgá*, s./ch. *mězga*. Psl. **mězga* se spojuje s ie. **meiǵh-* 'pouštět vodu, močit' (A1, A2, B2) (srov. sln. *mezéti* 'kapat, téci úzkým pramínkem'), k němuž dále patří s./ch. *mížati*, lot. *mízi*, stangl. *mīgan*, lat. *mingere*, ř. *omíchēd*, arm. *mizem*, sti. *méhati*, vše ve významu 'močit' (HK).

mizantrop 'člověk, který nemá rád lidi', *mizantropický*. Z fr. *misanthrope* (do povědomí vešlo v 17. st. zásluhou stejnojmenné Molièrovy komedie) a to z ř. *mīsánthrōpos* 'nenávidějící lidí' z *mīsēd* 'nenávidím' a *ánthrōpos* 'člověk'. Srov. †*filantrop*.

mizera hov. hanl. 'bídák, darebák', *mizerný*, *mizérie*. Již stč. Od lat. *miser* 'bídny, ubohý' i 'ubožák, chudák', k posunu významu srov. *bidák* od †*bida*.

mizet, *zmizet*, *vymizet*, *mizivý*. Stč. *mizěti* i *mizati*. Jen č. a slk., spojuje se s †*mīhat* ('zmizet' = 'mihnout se a nebýt') (Ma², HK); pokud je **mizati* z **migati*, muselo by jít nejspíš o progresivní palatalizaci (B1). Srov. †*mizina*.

***mizina** (ve spojeních *přijít na mizinu*, *přivést na mizinu*, *být na mizině*). U Jg 'bida, zkáza', asi souvisí s †*mizet* ('stav, kdy zmizí majetek ap.'), těžko lze přijmout spojení s *mizérie* (tak Ma², viz †*mizera*), nanejvýš jde o druhotné působení na význam slova.

-mknout (*odemknout*, *zamknout*, *vymknout*, *semknout*, *přimknout*). Viz †*mkykat*.

mladý, *mladičký*, *mladost*, *mládl*, *mládě*, *mládátko*, *mladík*, *mladice*, *mladický*, *mladistvý*, *mládenec*, *mláde-necký*, *mládež*, *mládežník*, *mládežnický*, *mládek*, *mladina*, *mládnout*, *omládnout*, *omladit*, *omladina*. Všesl. – p. *młody*, r. *molodój*, s./ch. *mład*, stsl. *mladъ*. Psl. **moldъ* (B8) souvisí se stpr. *mal dai* 'děti', *maldian* (ak.) 'hřibě', dále se stangl. *mel tan* (angl. *melt*)

'tát, měknout', wal. *blydd* 'měkký, něžný', lat. *mollis* 'měkký', ř. *mēldomai* 'rozpouštím', sti. *mǫdú-* 'měkký, něžný', vše z ie. **meld-* 'měkký, něžný, slabý' od **mel-* 'tát, drobit, mlít' (viz †*mlít*). K významovému posunu 'slabý' → 'mladý' srov. †*starý*. Původní psl. slovo pro 'mladý' bylo **junъ* (viz †*junák*).

mláka nář. 'kaluž'. Slk. *mláka*, br.d. *móloka*, s./ch. *mlāka*, b. *mlāka*. Psl. **molka* asi souvisí s lit. *mal̃kas* 'doušek', lot. *māls* 'pití', gót. *milhma* 'mrak', ř. *mēlkion* 'pramen, vřídlo' z ie. **melk-* 'vláha, mokrost'. Sem patří asi i starší č. *mlklý* 'vlhkostí zkažený' (Jg).

mlaskat, *mlasknout*, *mlaskavý*, *zamlaskat*, *pomlaskávat*. P. *mlaskač*, s./ch. *mlāskati*, chybí ve vsl. Od onom. základu **mlas-*, který snad je i v stír. *mlas* 'chuť' (Ma²). Srov. †*mlisat*, †*mamlas*.

mlat 'část stodoly k mlácení obilí', *mlátit*, *mlátička*, *zmlátit*, *namlátit*, *umlátit*, *vymlátit*, *pomlátit*, *omlátit*, *rozmlátit*. Všesl. – p. *młot*, r. *mólot*, s./ch. *młat*, stsl. *mlatъ*, vše 'kladivo' (č. význam je druhotný). Psl. **moltъ* se obvykle spojuje se stisl. *mjqllnir* 'kladivo boha Thora', wal. *melli* 'blesk' (srov. r. *mólnija* tv.), lat. *malleus* 'kladivo', vše od ie. **mel-* 'drobit, mlít' (viz †*mlít*).

mláto 'zbytek pivovarského sladu užívaný jako krmivo'. P.st. *młoto*, ukr. *mólot*, sln. *mláto*. Psl. **molto* je nejspíš přejetím z germ. **malta-* 'slad' (něm. *Malz*, angl. *mal* tv.), které se spojuje s **melt-* 'tát, měkčit, rozpouštět' z ie. **meld-* (viz †*mladý*).

mlází 'mladý lesní porost'. Od †*mladý*.

mlčet, *mlčenlivý*, *mlčenlivost*, *umlčet*, *zamlčet*, *zámlka*, *pomlčet*, *pomlka*, *promlčet*, *odmlčet se*, *odmlka*. Všesl. – p. *miłczeć*, r. *mólčati*, s./ch. *múčati*, stsl. *mlčati*. Psl. **mlčati* se obvykle spojuje s lit. *mūl̃kis* 'hlupák', ir. *malcaim*

'hniji, trouchnivím'. ř. *malakós* 'měkký, slabý', arm. *melk* 'slabý', východiskem by bylo ie. **melk*- 'slabý, měkký' od **mel*- 'drobit, mlít' (viz ↓*mlít*). Původní význam slovesa by tedy byl 'být slabý, hloupý, neumět či nesmět mluvit'.

mléko, *mléčný*, *mlékař(ka)*, *mlékárna*, *mlékárenský*. Všesl. – p. *mleko*, r. *molokó*, ch. *mlijéko*, s. *mléko*, stsl. *mlěko*. Psl. **melko* se tradičně vysvětlovalo jako výpůjčka z germ. **meluk*, **miluk* (něm. *Milch*, angl. *milk*), což přináší jisté hláskové obtíže (Ma²). Souvislost je nesporná, může však jít i o variantu ie. kořene – **melk*- (pro slov.) vedle **melg*-, z něhož je germ. slovo (A4) (viz i ↓*mlezivo*). V jiných ie. jazycích jsou názvy různé – lit. *pienas*, lat. *lac*, ř. *gála* atd. Srov. ↓*mlíčí*.

mlezivo 'první mateřské mléko'. P. *mtodziwo*, r. *molóziwo*, sln. *mlézivo*. Psl. **mlezivo* je odvozeno od slovesa **melzti* (srov. stč. *mlzati* 'sát'), které souvisí s lit. *mélzti* 'dojit', sthn. *melkan*, střir. *bligim* (z **mligim*), lat. *mulgēre*, ř. *amélgō* tv., vše z ie. **melg*- tv., jehož další etymologické souvislosti nejsou jisté. Viz i ↑*mléko*.

mlha, *mlžný*, *mlhový*, *mlhavý*, *mlhovky*, *mlhovina*, *mlžit*, *zamlžit*. Stč. *mhla* (do nové č. přesmyk). Všesl. – slk. *hmla*, p. *mgla*, r. *mgla*, s./ch. *màgla*, stsl. *mbgla*. Psl. **mbgla* odpovídá lit. *miglà*, lot. *migla* tv. (B6), dále je příbuzné niz. *miggelen* 'mžít', alb. *mjegull* 'mlha', ř. *omíchlē* tv., arm. *meg* 'mrak', sti. *mēghá*- tv., mih- 'mlha', vše z ie. **mighlā*, **meigho*- 'mlha, mrak' z ie. **meigh*- 'míhat se, mžít, močit'. Srov. ↓*mžít*, ↑*míza*, ↑*míhat*.

mlíčí 'rybí sperma; rostlina ronicí mléčné bílou šťávu', *mličňák*. Odvozeno od ↑*mléko* (podle podoby).

mlít, *mleci*, *mletý*, *semlít*, *umlít*, *podemlít*, *rozemlít*, *omílat*, *vymílat*. Všesl. – p. *mlec*, r. *molóti*, ch. *mljěti*,

s. *mlěti*, stsl. *mlěti*. Psl. **melti* (B8) je příbuzné s lit. *málti*, sthn. *malan* (něm. *mahlen*), stír. *melim*, lat. *molere* tv., ř. *mýllō* 'drtím', arm. *malem* tv., chet. *mallai* 'rozeemele', vše z ie. **mel*- 'drtit, mlít, drobit'. Srov. ↓*mlýn*, ↓*námel*, ↓*výmol*, ↑*mlat*, ↑*mładý*, ↑*mlčēt*.

mlok. Vytvořil Presl podle něm. *Molch* tv. nejistého původu (Ma²).

mlsat, *mlsný*, *mls*, *pamlsek*, *mlsoun*, *namsat se*, *smlsnout si*, *zmlsaný*. Jen č. a slk., jinde není bezpečně doloženo. Vzhledem k r.d. *molsát* 'sát' by mohlo jít o variantu k stč. *mlzati* tv. (psl. **mlsati* vedle **mlzati*), dále viz ↑*mlezivo*. Vyloučen není ani onom. původ (srov. ↑*mlaskat*) (HK).

mluvit, *mluvení*, *mluvicí*, *mluvný*, *mluvní*, *mluva*, *mluvka*, *mluvěf*, *mluvnice*, *mluvnický*, *mluvidla*, *mluvítko*, *domluvit (se)*, *omluvit (se)*, *omluva*, *smluvit (se)*, *smlouva*, *přemluvit*, *promluvit*, *přimluvit se*, *přímluva*, *přímluvce*, *zamluvit*, *namluvit si*, *odmlouvat*, *vymlouvat se*, *pomluvat*, *pomluva*, *pomlouvačný* aj. P. *mówić*, r.st. *mólvit*, sln. *mólviti* 'vrkat', b. *mǎlvja*, stsl. *mlōviti* 'šumět, hlučet', *mlōva* 'povyk, hádka'. Původní význam je dochován v stsl., původ je zřejmě onom., srov. ↓*mumlat*, ↓*mrmlat*, ↓*mručet*. V zsl. a částečně vsl. se pak vytvořil význam 'hovořit'.

mlýn, *mlýnek*, *mlýnský*, *mlýnář(ka)*, *mlýnářský*. P. *mtyn*, r.d. *mlin*. s./ch. *mlin*. Psl. **mlōinō* je přejato přes sthn. *mulin* z pozdnělat. *molīna*, *molīnum* tv. od lat. *molere* 'mlít' (viz ↑*mlít*). Mlýny na vodu a na vítr k nám přišly z románské oblasti, předtím byly v sev. Evropě známy jen ruční mlýnky (viz ↓*žernov*). Slovo se přiklonilo k ↑*mlít*, -y- v zsl. není jasné.

mlž 'druh měkkýše'. Presl převzal z p. *malž* 'slimák', další původ není jasný.

mne, **mně**, **mnou**. Viz ↑*mě*.

mnemotechnický 'podporující paměť pomocnými představami'. Novější, uměle z ř. *mnēmē* 'paměť' (srov. ↓*paměť*) a *technický* (↓*technika*).

mnich, *mníšský*. P., r.d. *mnich*, sln. *menih*. Ze sthn. *munih* (něm. *Mönch*) a to ze stílat. *monicus* z lat. *monachus* z ř. *monachós* 'poustevník', doslova 'jediný, samotný', od *mónos* 'sám, jediný' (srov. ↓*mono*).

mník 'druh ryby'. Hl. *mjeńk*, r.d. *meněk*, sln. *meněk*. Psl. **mьnъkъ* je odvozeno od **mьnъ* (stč. *meń*, s./ch. *mānj*), původ není zcela jasný. Spojuje se s lit. *menėk* 'druh mořské tresky' (mník je sladkovodní treskovitá ryba), dále i se sthn. *munīwa*, angl. *minnow* 'střevle' i ř. *mańē* 'jistá ryba'. Některá z těchto slov lze vyložit z ie. **minu-* či **men-* 'malý'. Vzhledem k podobným slovům v ugrofin. jazycích (fin. *monni* 'sumec', maď. *meny-hal* 'mník') se uvažuje i o ugrofin. původu slova (Ma²).

mníška 'noční motýl (lesní škůdce)'. Od ↑*mnich* podle šedého zabarvení křídla (srov. ↑*bekyně*).

mnítí zast. 'mínit, myslet', *pomníti*, *domnívat se*, *domněnka*, *domnělý*. Stp. *mnieć*, r.st. *mnit*, sln.st. *mnėti*, s./ch. *mnīti*, stsl. *mьněti*. Psl. **mьněti* odpovídá lit. *minėti* 'zmínit, pamatovat si', dále je příbuzné lat. *meminisse* 'pamatovat si', ř. *mémona* 'míním', sti. *mányate* 'myslí', vše z ie. **men-* 'myslet'. Srov. ↓*pomník*, ↓*paměť*, ↓*pomínat*, ↑*mínit*.

mnohý, *mnohost*, *množný*, *množství*, *množstevní*, *množina*, *množit* (se), *namnožit*, *rozumnožit* (se), *přemnožit* (se). P.st. *mnogi*, r. *mńogije* (pl.), s./ch. *mńog*, stsl. *mьnogъ*. Psl. **mьnogъ* je příbuzné s gót. *manags* 'mnoho' (angl. *many* tv., něm. *Menge* 'množství'), stír. *menicc* 'častý, početný' z ie. **monogho-* 'mnohý'.

mňoukat, *zamňoukat*. P. *miauczeć*, r. *mjaúkat*, s./ch. *maúkati* tv. (k č. mň-

srov. výslovnost *město*). Podobné útvary i jinde – něm. *miauen*, fr. *miauler*, vše onom. od citosl. vyjadřujícího mňoukání (Ma²).

mnout, *promnout*, *zamnout*, *rozemnout*. Stč. *mieti*, *muu* (nový infinitiv analogií (D1) podle tvarů přít. času, srov. ↑*jmout*, ↓*pnout*), p. *miqć*, r. *mjat*, sln. *mėti*. Psl. **męti* (B7) odpovídá lit. *minti* 'udupávat, šlapat', dále je příbuzné stír. *men* 'mouka, prach', sti. *čarma-mnā-* 'koželuh', vše od ie. **men-* 'mnout, tlouci, šlapat'. Srov. ↑*měkký*, ↓*mouka*, ↑*humno*.

mobilizovat 'uvádět do (válečné) pohotovosti', *mobilizace*, *mobilizační*. Z fr. *mobiliser* (v tomto významu od 30. let 19. st.) a to od fr. *mobile* z lat. *mobilis* 'pohyblivý, nestálý'. Srov. ↓*mobilní*.

mobilní 'pohyblivý, přenosný'. Přes něm. *mobil*, fr. *mobile* z lat. *mobilis* 'pohyblivý, nestálý' z **novibilis* od *mověre* 'hybat se'. Srov. ↑*mobilizovat*, ↑*automobil*, ↓*motiv*, ↓*movitý*.

moc subst. přísl., *mocný*, *mocnost*, *mocnář*, *mocnářství*, *mocnina*, *odmocnina*, *mocněnec*, *mocnitel*. Všesl. – p. *moc*, r. *moć*, s./ch. *mōci*, stsl. *moštъ*. Psl. **mogtъ* (B3) má přesné protějšky v germ. – gót. *machts*, něm. *Macht*, angl. *might* tv., vše z ie. **maghti-*, abstrakta od **magh-* 'moci' (viz ↓*moci*). Poklesnutí na přísl. (*moc lidí*) je jen č. a p. Srov. ↓*nemoc*.

moci, *přemoci*, *pomoci*, *pomoc*, *pomocný*, *vzmoci se*, *zmoci*. Všesl. – p. *móc*, r. *moć*, s./ch. *mōci*, stsl. *mošti*. Psl. **mogti* (B3) vychází z ie. **magh-* 'moci, být schopný', které je i v gót. *magan* tv., něm. *mögen* 'moci, chtít', angl. *may* 'smět', sti. *maghá-* 'moc, síla, bohatství' a snad i lit. *māgulas* 'početný, mnohý' a ř. *měchos* 'prostředek, pomoc' (viz i ↑*mechanika*, ↑*mašina*). Srov. ↑*moc*, ↓*velmož*, ↓*mohutný*.

močál, *močálovitý*. Takto jen č., jinak slk. *močiar*, p. *moczar(a)*, sln. *močvırje*,

s./ch. *möčvār* tv., vše od psl. *moč-, k němuž viz ↓močit, ↓mokrý.

močit, *moč*, *močový*, *močovina*, *močůvka*, *namočít*, *promočít*, *smočit*, *pomočít*, *odmočít*, *vymočít*, *rozmočít*, *omočít*, *zmáčet*. Všesl. – p. *moczyc*, r. *močiti*, s./ch. *möčiti*, stsl. *močiti*. Psl. *močiti 'močit, namáčet' souvisí s lit. *makõnë* 'louže', alb. *makë* 'blána na tekutinu', lat. *macerare* 'měkčit, namáčet', arm. *mōr* 'bahno, kal', vše z ie. *mak-, *māk- 'mokrý; vlhčit'. Srov. ↓mokrý, ↓mokvat, ↑močál, ↓omáčka.

móda, *módní*. Přes něm. *Mode* z fr. *mode* tv., vlastně 'způsob (oblékání)', a to z lat. *modus* 'míra, způsob'. Srov. ↓modální, ↓moderní, ↓model.

modální 'způsobový', *modalita*. Ze stílat. *modalis* tv. od lat. *modus* 'způsob'. Srov. ↑móda, ↓model.

model 'vzor, předloha; zmenšenina', *modelový*, *modelka*, *modelář*, *modelářský*, *modelářství*. Přes něm. *Modell* z fr. *modèle* z it. *modello* z vlat. **modellus*, což je zdrobnělina k lat. *modus* 'míra, způsob'. Srov. ↑móda, ↓moderní.

modem 'zařízení na přenos údajů po telefonní síti'. Z angl. *modem* tv. a to z *mo(dulator)* 'přístroj na přenášení informací o malém kmitočtu na vyšší kmitočtet' a *dem(odulator)* 'přístroj, který odděluje elektrické kmity vysokého kmitočtu od nízkého (aby mohly být normálně slyšeny)'. Srov. ↓modulace.

moderátor 'kdo řídí diskusi', *moderovat*. Přes něm. *Moderator* z lat. *moderātor* 'řidič, usměrňovatel' od *moderārī* 'mírnit, řídit, krotit' od *modus* '(pravá) míra, mez, způsob'. Srov. ↓moderní, ↑móda.

moderní, *modernost*, *moderna*, *modernizovat*, *modernizace*, *modernizační*. Přes moderní evr. jazyky (něm., angl. *modern*, fr. *moderne*)

z pozdnělat. *modernus* 'nový, dnešní' od lat. *modo* 'pouze, nedávno, právě teď, hned', což je původem ablativ lat. *modus* 'míra, mez, způsob'. Srov. ↑móda, ↑moderátor, ↑model.

modifikovat 'obměnit, přizpůsobit', *modifikace*, *modifikační*. Z lat. *modificāre* z *modus* 'míra, způsob' (srov. ↑móda, ↑model) a odvozeniny od *facere* 'dělat' (viz ↓fikace).

modla 'podoba pohanského boha; předmět zbožňování'. Stará odvozenina od **modliti* (↓*modlit se*), srov. p. *modły* (pl.) 'modlitba' i stpr. *maddla* tv. (pokud není z p.).

modlit se, *modlitba*, *modlitební*, *modlitebna*, *pomodlit se*, *vymodlit si*. Všesl. – p. *modlić* (*się*), r. *molít* (*сья*), s./ch. *mōliti* (*se*), stsl. *moliti* (*se*), vše 'prosit' (bez zvrtné část.) i 'modlit se' (zvrtné). Psl. **modliti* (*se*) je přesmykem z **modliti*, které odpovídá lit. *maldyti* tv., což je opětovací sloveso od *melsti* tv. Příbuzné je ještě něm. *melden* 'hlásit', arm. *malth'em* 'proším', chet. *maltai* 'prosi', vše od ie. **melhdh-*, asi ve významu 'obracet se hlasem (k bohu)'.
modrý, *modravý*, *modř*, *modřina*, *modřenec*, *modrat*, *zmodrat*. Hl. *módry*, s./ch. *mōdar*, chybí ve vsl. Psl. **modra* nemá jistý výklad. Spojuje se s lat. *madere* 'být mokrý'. ř. *maddō* 'pouštím vláhu, taji', stl. *mādu-* 'opojný nápoj' z ie. **mad-* 'mokrý; stékat' – slov. slovo odvozené příp. -*ro-* (srov. ↓mokrý) by pak znamenalo asi 'mající barvu vody' (trochu jinak HK). Za úvahu stojí i spojení s lot. *madara*, sthn. *matara*, angl. *madder* 'mořena barvířská', což je název rostliny, z níž se získává barvivo (i když červené). Srov. ↓modřín.

modřín, *modřínový*. Od ↑*modrý* podle nafialovělého jádra dřeva.

modulace 'obměňování, odstínování (hlasu ap.); přechod do jiné tóniny ap.', *modulovat*. Přes moderní jazyky

z pozdnělat. *modulātiō* 'rytmus, harmonie, hraní' od lat. *modulārī* 'odměřovat podle taktu, hrát, vyluzovat' od *modulus* 'měřítko, takt'. zdobněliny od *modus* 'míra, způsob'. Srov. ↑*model*, ↑*modem*.

mohamedán 'muslim'. Podle něm. *Mohammedaner* od jména proroka *Mohameda* (6.–7. st. po Kr.), zakladatele islámu.

mohér 'tkanina ze srsti angorských koz', *mohérový*. Z angl. *mohair* z ar. *muḡaḡar* tv. (s příkloněním k angl. *hair* 'vlasy'), doslova 'výběr' od *ḡaḡara* 'vybírat'.

mohutný, *mohutnost*, (z)mohutnět. Od základu přech. přít. (**mog-qt-*) slovesa **mogti* (↑*moci*), který je i v r. *mogúćij*, sln. *mogóćen* tv., vlastně 'mohoucí, mající moc'.

mohykán 'poslední pozůstalý'. Podle Cooperova románu *Poslední Mohykán* (*Mohykáni* byli indiánský kmen sídlící na kanadsko-amer. pomezí).

mohyla, *mohylový*. Všesl. – p. *mogila*, r. *mogila*, s./ch. *gòmila* (přesmykem souhlásek), csl. *mogyla*. Psl. **mogyla* není uspokojivě objasněno. Zřejmě souvisí s alb. *magulë* 'pahorek', rum. *măgură* tv. Vzhledem k těmto souvislostem i k charakteru slova je pravděpodobná výpůjčka z jakéhosi předsl. (možná i předie.) substrátového jazyka (Ma²).

mochna 'druh byliny'. Preslovo přejeti z ukr. *mochna*, kde odvozeno od *moch* 'mech' podle plstnatých listů (Ma²).

mok 'tekutina, nápoj'. Viz ↑*močit*, ↓*mokry*.

moka 'silná černá káva'. Z něm. *Mokka* tv. podle ar. města *Mokka* (ar. *Muhā*) na břehu Rudého moře.

mokasin 'druh střevíce'. Z angl. *moccasin* a to z jazyka severoamer.

indiánů, kde slovo *mokasin* označovalo 'lehký kožený střevíc'.

moknout, *moknout*, *promoknout*. P. *moknać*, r. *móknuť*. Psl. **moknqti* je odvozeno od kořene **mok-* (viz ↓*mokry*, ↑*močit*).

mokry, *mokro*, *mokřina*, *mokřit*, *umokřit*, *zamokřit*, *namokřit*. Všesl. – p. *mokry*, r. *mókryj*, s./ch. *mòkar*, stsl. *mokrǫ*. Psl. **mokrǫ* je odvozeno starou příp. -r- od ie. **mak-* (viz ↑*močit*), možná, že útvar **makro-* je již ie. (vychází z něj asi i arm. *mòr* 'bláto, kal').

mokvat, *mokvavý*. Asi od **mokva*, doloženého v slk.d. *mokva* 'tekutina', p.d. *mokwa* 'mokrost', r.d. *mókva* tv. a to od téhož základu jako ↑*mokry*, ↑*močit* (Ma², HK).

mol 'drobný škodlivý motýlek'. Všesl. – p. *mól*, r. *mol'*, s./ch. *mòljac*, stsl. *mol'ь*. Psl. **mol'ь* je nejspíš odvozeno od ie. **mel-* 'drobit, mlít' (↑*mlít*) (vlastně 'ten, kdo rozrušuje, drolí věci'), k němuž patří i gót. *malō*, švéd. *mal*, něm. *Milbe* tv. i stl. *malūka* 'druh červa'.

***mol²** (*být namol*). Ve starší č. *molek* 'opilec'. Ne zcela jasné. Snad přeneseně z *molek* 'malý mol' ve spojení *vinný molek*, *пивní molek* (Jg) (srov. *knihomol*). Podle jiného výkladu z něm. arg. *Molum* 'opilost', *molum* 'opilý' z jidiš *mole* 'plný' (hebr. *mālē* tv.).

mol³ 'grammolekula'. Zkráceno z ↓*molekula*.

***moldánky** (*natahovat moldánky* 'nabírat k pláči'). Původně 'primitivní pastýřská písňala' (u Jg i slk. *mulitánky*), odvozeno od rumunské provincie *Multany*, rum. *Moldova* (dnes *Moldavsko*).

molekula 'nejmenší částice látky', *molekulový*, *molekulární*. Z fr. *molécule* a to uměle (17. st.) od lat. *mōlēs* 'hmota, masa' zdobňující příp. (srov. ↑*minuskule*).

moll 'měkká tónina či stupnice'. *mollový*. Z lat. *molle* od *mollis* 'měkký'. dále viz ↑*dur*.

molo 'přístavní hráz'. Z it. *molo* tv. a to z lat. *mōlēs* 'hmota, hráz'. Srov. ↑*molekula*.

moloch 'obrovitý netvor (často symbol mašinerie ničící člověka)'. Z pozdnělat. *Moloch* z ř. *Molóch* a to z hebr. *mōlek* od *melek* 'král'. Jméno semitského boha, jehož modle byly přinášeny lidské (dětské) oběti.

molybden 'kovový prvek', *molybdenový*. Z fr. *molybdène* a to z lat. *molybdaena* 'stříbrná žíla v olovu' z ř. *molybdaina* 'olovnice' od *molybdos* 'olovo'.

moment 'okamžik', *momentální*, *momentika*. Přes něm. *Moment* z lat. *mōmentum* 'hybná síla, pohnutka, okamžik' z **movimentum* od *movēre* 'hýbat, pohánět'. Srov. ↑*mobilní*, ↓*motiv*.

monarchie, *monarcha*, *monarchista*, *monarchistický*. Přes něm. *Monarchie*, pozdnělat. *monarchia* z ř. *monarchia* 'samovláda' z *mónos* 'sám' (viz ↓*mono-*) a *árchō* 'vládnou' (srov. ↓*l oligarchie*, ↑*anarchie*).

mondénní 'světácký'. Z fr. *mondain* od *monde* 'svět' z lat. *mundus* tv.

monetární 'mincovní, peněžní'. Přes moderní evr. jazyky z lat. *monētārius* tv. od *monēta* 'mince' (viz ↑*mince*).

monitor 'zařízení ke kontrole vyslaných signálů', *monitorovat*. Z angl. *monitor* (*screen*) tv. a to z lat. *monitor* 'připomínatel, usměřovatel' od *monēre* 'upomínat, připomínat'. Srov. ↓*monument*.

mono- (ve složeninách) 'jedno-'. Z ř. *mónos* 'jediný, sám'. Srov. *monočlánek*, ↓*monolog*, ↓*monogram*, ↓*monopol*, ↓*mononukleóza*, ↓*monopost*, ↓*monotónní*, ↑*monarchie*, ↑*mnich*.

monoftong 'jednoduchá samohláska', *monoftongizace*. Novější, viz ↑*mono-* a ↑*diftong*.

monogamie 'jednoženství', *monogamní*. Z lat. *monogamia*, dále viz ↑*mono-* a ↑*bigamie*.

monografie 'vědecká práce věnovaná jednomu tématu', *monografický*. Novější, viz ↑*mono-* a ↑*grafie*.

monogram 'zkratka osobního jména začátečními písmeny'. Z pozdnělat. *monogramma*, *monogramnum* tv., vlastně 'spojení více písmen v jeden celek', dále viz ↑*mono-* a ↑*-gram*.

monokl 'sklíčko na jedno oko'. Přes něm. *Monokel* z fr. *monocle* a to z pozdnělat. *monoculus* 'jednooký' z ↑*mono-* a lat. *oculus* 'oko'. Srov. ↓*lokulár*.

monokultura 'delší pěstování jedné rostliny na jednom místě'. Viz ↑*mono-* a ↑*kultura*.

monolit 'monumentální sloup z jednoho kusu kamene'. Z lat. *monolithus* 'z jednoho kusu kamene' z ↑*mono-* a ř. *lithos* 'kámen'. Srov. ↑*litografie*.

monolog 'promluva jednoho mluvčího, samomluva'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Monolog*, fr., angl. *monologue*), kde bylo utvořeno podle vzoru ř. *diálogos* (viz ↑*mono-* a ↑*dialog*).

mononukleóza 'druh infekčního onemocnění'. Viz ↑*mono-* a ↓*nukleus*. Nemoc se totiž projevuje abnormálním množstvím mononukleárních (tj. majících jedno buněčné jádro) bílých krvinek v krvi.

monopol 'výhradní právo na výrobu a prodej něčeho; typ sdružení podniků', *monopolní*, *monopolizace*, *monopolizovat*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Monopol*, fr. *monopole*) z lat. *monopólium*, ř. *monopólion*

'výhradní právo na obchod' a to z ↑*mono-* a *pōlēō* 'prodávám'.

monopost 'jednomístný závodní vůz'. Z angl. *monopost* tv. z ↑*mono-* a *post* 'stanoviště, (příkázané) místo' (viz ↓*post*).

monotónní 'jednotvárný'. Přes něm. *monoton*, fr. *monotone* z pozdnělat. *monotonus* z ř. *monótonos* 'mající jeden tón'. Viz ↑*mono-* a ↓*tón*.

monsignore 'čestný titul katolických duchovních'. Z it. *monsignore*, doslova 'můj pán', a to ze stit. *mon* 'můj' z lat. *meus* tv. a *signore* 'pán' z lat. *senior* 'starší'. Srov. ↑*madam*, ↑*madona*, ↓*sir*.

monstr- (ve složeninách) '(okázale) ohromný'. Srov. *monstrproces*, *monstrpodnik*. Z fr. *monstre* 'ohromný, nestvůrný' od *monstre* 'monstrum, nestvůra' (viz ↓*monstrum*).

monstrance 'zdobená schránka na vystavování hostie'. Ze střlat. *monstrantia* od lat. *mōnstrāre* 'ukazovat'. Srov. ↑*demonstrovat*, ↓*monstrum*.

monstrózní 'ohromný, obludný'. Z lat. *mōnstruōsus*, *mōnstrōsus* 'nestvůrný, obludný' od *mōnstrum* (viz ↓*monstrum*).

monstrum 'něco nestvůrně neobvyklého velikostí či tvarem'. Přes něm. *Monstrum* tv. z lat. *mōnstrum* 'nadpřirozený úkaz, zjev, obluda, nestvůra' od *mōnstrāre* 'ukazovat'. Srov. ↑*monstrance*.

montovat 'sestavovat, mechanicky připojovat', *montovaný*, *montáž*, *montér*, *montérky*. Podle něm. *montieren* tv. z fr. *monter* 'stoupat, vytáhnout, dopravit nahoru, sestavit, uspořádat' (dnešní význam tedy z původního 'stavět do výšky, umísťovat nahoře') a to z vlat. **montāre* 'stoupat' od lat. *mōns* (gen. *montis*) 'hora'.

monument 'velký pomník', *monumentální*. Z lat. *monumentum*

(vedle *monimentum*) 'památka, pomník' od *monēre* 'připomínat, upomínat'. Srov. ↑*monitor*.

monzun 'občasný vítr vanoucí v jihových. Asii', *monzunový*. Přes něm. *Monsun*, případně angl. *monsoon*, it. *monsone* z port. *monçāo* (dříve *mouçāo*) a to z ar. *mausim* 'roční doba', z toho 'pravidelný vítr příznivý pro cestu do Indie' (monzun vane od května do září od jihozápadu, zbytek roku naopak).

mop 'smeták s třásněmi napuštěnými olejem'. Z angl. *mop*, dříve *mapp(e)* tv. Původem námořnické slovo ne zcela jasného původu, souvisí se střangl. *moppe* 'hadrová panenka'. Snad z lat. *mappa* 'látka k utírání' (viz ↑*mapa*).

moped 'lehké motorové kolo'. V 50. letech v něm. prostředí vzniklé zkratkové slovo, viz ↓*motor* a ↓*velociped*, ↓*pedál*.

mopslík 'druh malého psa'. Z něm. *Mops* a to z niz. *mops*, *mop* od *moppen* 'být mrzutý, bručet' podle dojmu, který dělá výraz jeho tváře.

mor, *morový*. Všesl. – p. *mór*, r. *mor*, s./ch. *môr*, stsl. *morō*. Psl. **morō* je stará odvozenina od ie. **mer-* (viz ↓*mřít*, ↓*mořit*) (A6).

morální 'mravní, mravný'. *morálka*, *moralista*, *moralizovat*. Z lat. *mōrālis* (eventuálně přes něm. *moralisch*) a to od *mōs* (gen. *mōris*) 'mrav, zvyk'. Srov. ↓*moresy*, ↓*morous*.

moratorium 'odklad, zastavení, zmrazení něčeho'. Od střlat. právního termínu *moratorius* 'prodlužující, oddalující' od lat. *morāri* 'prodlévat, zdržet, zadržet' od *mora* 'prodlení, zdržení, překážka'.

morbidní 'chorobný, úpadkově nezdravý'. Z fr. *morbide* z lat. *morbidus* 'nemocný, chorobný' od *morbus* 'nemoc, choroba'.

morče. U Jg i *morka*. Nejspíš od *moře*, *mořský* podle něm. *Meerschwein(chen)* tv., doslova '(zá)mořské prasátko' (přišlo z jižní Ameriky a kviká jako sele) (Ma², HK).

mord zast. ob. 'vražda', *mordovat (se)*, *zamordovat*. Z něm. *Mord* tv., jež vychází ze stejného kořene jako ↓*mrtvý*.

morda 'čumák'. Převzato Preslem z p. *morda* či vsl. *mórda* nejistého původu, snad z frán. (srov. av. *ka-moraða* 'hlava'). Uvažuje se i o spojení s ↓*mrdat*, vlastně 'to, čím se vrtí, kývá'.

mordí(je, mordyjé) citosl. Z fr. *mon Dieu* 'můj bože' (srov. ↑*hergot*) z *mon* 'můj' a *Dieu* 'bůh' z lat. *deus* tv. Srov. ↑*monsignore*. ↑*madam*.

morek 'hmota vyplňující duté kosti', *morkový*. Převzato z něm. *Mark* tv., jež souvisí s ↓*mozek*.

moréna 'nános vytvořený ledovcem', *morénový*. Přes něm. *Moräne* z fr. *moraine* tv., původně nářeční slovo ze savojské oblasti asi předrom. původu.

morexy hov. expr. 'mravy'. Z lat. *mōrēs* tv., pl. od *mōs* (gen. *mōris*) 'mrv'. Srov. ↑*morální*, ↓*morous*.

morfém 'nejmenší, mluvnický nedělitelná část slova', *morfémový*, *morfematický*. Od ř. *morfě* 'tvar, podoba', systematické zakončení podle ↑*foném*. Srov. ↓*morfologie*, ↑*amorfní*.

morfium 'alkaloid opia užívaný jako utišující a omamný prostředek', *morfiový*. Podle ř. boha spánku *Morfea* (zakončení podle ↓*opium*), jehož jméno souvisí s ř. *morfě* 'tvar, (krásná) podoba' (podle toho, že prý vytváří snové postavy). Srov. ↑*morfém*, ↓*morfologie*.

morfologie 'tvarosloví; nauka o tvarech vůbec', *morfologický*, *morfolog*. Viz ↑*morfém* a ↑*-logie*.

mormon 'příslušník americké náboženské sekty', *mormonský*, *mormonství*.

Podle domnělého proroka *Mormona* (4. st. po Kr.), jehož 'zjevení' sepsal zakladatel sekty J. Smith († 1844).

morous 'mrzout, nevrlý člověk', *morouský*. Počeštující příp. -ous z lat. *mōrōsus* 'mající zvláštní zvyky; mrzutý' od *mōrēs* 'zvyky', *mōs* 'zvyk'. Srov. ↑*morexy*, ↑*morální*.

morseovka 'telegrafická abeceda'. Podle vynálezce, am. malíře a fyzika S. F. B. *Morsea* († 1872).

mortadela 'druh salámu'. Z it. *mortadella* 'salám s myrtovými bobulemi' z vlat. **murtatēla* od lat. *murtātum* (*farcimen*) 'myrtová (nádivka)' od *murtum* 'plod myrty' (viz ↓*myrta*).

mortalita 'úmrtnost'. Z lat. *mortālītās* 'smrtelnost, smrt' od *mortālis* 'smrtelný' od *mors* (gen. *mortis*) 'smrt' od *morī* 'zemřít'. Srov. ↓*mřít*, ↑*mor*, ↑*mord*.

moruše 'plod podobný ostružině', *morušovník*. Již ve střední č. Z lat. *mōrus* 'morušovník', *mōrum* 'moruše, ostružina' z ř. *móron* tv. asi předie. původu.

morytát 'jarmareční písnička o vraždě'. Z něm. *Moritat* ne zcela jasného původu. Asi z *Mordtat* 'vražedný skutek' z *Mord* 'vražda' (viz ↑*mord*) a *Tat* 'čin, skutek', ale v úvahu přichází i střlat. *moritas* (gen. *moritatis*) 'kázání o morálce' (viz ↑*morálka*, ↑*morexy*).

moře, mořský, námořní, námořník, námořnický, zámoří, zámořský, přimořský, nadmořský, podmořský. Všesl. – p. *morze*. r. *móre*, s./ch. *môre*, stsl. *morje*. Psl. **mor'e* (z **morjo-*) je rozšířením ie. **mori-*, **mōri-* 'moře, jezero', které je v lit. *mārē* 'moře, (Kurský) záliv', gót. *marei* 'moře', stangl. *mere* 'moře, jezero, močál', něm. *Moor* 'močál'. *Meer* 'moře', stír. *muir*, lat. *mare* tv., další ie. paralely chybí, jsou však zřejmé i paralely neie. – fin. *meri* 'moře' (možná z ie.), kavkazské (megrelské)

mere 'jezero', mong. *möre* '(velká) řeka', tedy asi slovo nostratického stáří (HK, Ma²). Srov. †*morče*, †*marína*.

mořit 'hubit, trápit', *umořit*, *úmor*, *úmorňý*, *zamořit*. Všesl. – p. *morzyc*, *r. morit*, s./ch. *möriti*. Psl. **moriti* je kauzativum k **merti* (viz †*mřit*), má tedy význam 'způsobovat mření, umírání', ke střídě samohlásky srov. †*mor*. Podobné útvary jsou lit. *marinti* tv. a sti. *māráyati* 'moří'. Dále viz †*smrt*, †*mařit*, †*mūra*.

mořit² 'napouštět něco speciální látkou', *mořený*, *mořidlo*, *namořit*. Jen slk. *morit*, r. *morit* tv. Psl. **moriti* souvisí střídáním samohlásek (A6) s **marati* 'špinit' (p. *maruč*, r. *marát* tv.), příbuzné je asi ř. *morýssö* 'špiním, černím' a snad i lit. *morai* (pl.) 'plíseň' z ie. **mer-/mor-* 'černit, špinit; špinavá skvrna'. Srov. i †*mourovatý*.

mosaz, *mosazný*. Jen zsl. – slk. *mosadz*, hl. *mosaz*, p. *mosiqdz*. Tyto formy ukazují na již psl. **mosędz*, asi ze sthn. **massing* tv. (B7, B1, srov. †*kněž*), doloženého až od sthn. *messinc*, *möschinc* aj. (nejstarším germ. dokladem je stangl. *mæstling* tv). Původ ne zcela jasný. Vyvozuje se ze jména maloasijského kmene *Mosynoiků* (ř. *Mossýnoikoi*), odkud měla tato slitina ke Germánům přijít (Ma²), podle jiných je východiskem lat. *massa* '(tvárná) hmota' (HK).

moskýt 'tropický komár', *moskytiéra*. Přes něm. *Moskito* ze šp. *mosquito* tv., což je zdobnělina od *mosca* 'moucha' z lat. *musca* tv. Dále viz †*moucha*, srov. †*mušketa*.

most, *můstek*, *mostní*, *mostový*, *přemostit*, *předmostí*. Všesl. – p., r. *most*, s./ch. *möst*, stsl. *mostъ*. Psl. **mostъ* se spojuje s něm. *Mast* 'sloop, stožár', střir. *maide* 'hůl', lat. *mālus* 'stěžeň, pilř' z ie. **mazdo-* 'tyč', slov. slovo se vykládá z **mazd-to-*,

vlastně 'udělaný z tyčí' (primitivní látka byla několik rovnoběžných klád) (HK). Zavrhnout nelze ani výklad z **mot-to-* (A5, A6) od **mesti* 'hodit' (†*metat*, †*mést*), význam by byl 'co je (pře)hženo' (opět se tu myslí primitivní můstek z několika klád) (Ma²).

mošna 'brašna, kabela', *mošnička*. Všesl. – p. *moszna*, r. *mošná*, s./ch. *möšnja*, stsl. *mošъna*. Psl. **mošъna* není zcela jasné. Obvykle se vychází z předsl. **mak-s-inā* (A8, B1, B5) od ie. **mak-* '(kožený) měšec', k němuž se řadí i lit. *mākas* 'měšec na peníze či tabák', lot. *maks* 'peněženka, váček', něm. *Magen* 'žaludek', wal. *megin* 'měch' (HK).

mošt, *moštový*, *moštárna*. Z něm. *Most* tv. a to z lat. *mustum* (*vīnum*) 'mladé víno, mošt' od *mustus* 'mladý, čerstvý'.

motat, *motanice*, *moták*, *zamotat*, *zámotek*, *rozmotat*, *namotat*, *smotat*, *smotek*, *vynotat*, *přimotat*, *omotat*, *obmotat*, *odmotat*, *pomotat*. Všesl. – p. *motac*, r. *motát*, s./ch. *mõtati*. Psl. **motati* odpovídá lit. *matoti* 'motat, kroutit' a dále je příbuzné s **mesti* (viz †*mést*), výchozí význam je 'krouživě pohybovat'. Srov. i významově blízké †*mást* a dále †*matouz*, †*motovidlo*, †*motýl*.

motel 'hotel pro motoristy'. Z am.-angl. *motel* (od 50. let) a to uměle z †*hotel* s příkloněním k základu, který je v †*motor* ap. Srov. podobně i †*hotel*.

moteto 'několikahlasá drobná skladba'. Z it. *mottetto*, což je zdobnělina k *motto* (viz †*moto*).

motiv 'pohnutka; tematický prvek', *motivovat*, *motivace*, *motivační*. Přes něm. *Motiv* ze střlat. *motivus* 'pohnutka' z lat. *mōtivus* 'hybný, hýbající' od *mōtus* 'pohyb, hnutí', původem přřč. trp. od *movēre* 'hýbat'. Srov. †*motor*, †*moment*, †*mobilní*, †*movitý*.

moto 'heslo, citát vztahující se k základní myšlence díla'. Z it. *motto* tv. a to – možná s vlivem fr. *mot* 'slovo' – z pozdnělat. *muttum* 'mumlání' od lat. *muttīre* 'mumlat, polohlasně mluvit'.

moto- (ve složeninách) 'motorový, motocyklový; motoristický'. Srov. ↓*motocykl*, ↓*motorest*, ↓*motokros*, ↓*motokára*, *motostřelecký*. Zkráceno z ↓*motor*.

motocykl, *motocyklový*, *motocyklista*, *motocyklistický*. Z fr. *motocycle* (od zač. 20. st.), dále viz ↑*moto-* a ↑*cyklista*.

motokára 'závodní motorové vozítko'. Původem ze slangu, z ↑*moto-* a ↑*kára*.

motokros 'terénní motocyklový závod', *motokrosový*. Z angl. *moto-cross*, viz ↑*moto-* a ↑*kros*.

motolice 'nemoc ovcí ap. způsobená cizopasným červem; závrť'. Ve starší č. i *mořilice*. Dále viz ↑*motat* a ↓*motýl* – věřilo se, že tato nemoc je způsobena duchy či čarodějnicemi proměněnými v motýly.

motor, *motorek*, *motorový*, *motorák*, *motorický*, *motorismus*, *motorista*, *motoristický*, *motorizovat*, *motorizovaný*. Přes něm. *Motor* z lat. *mōtor* 'hybatel' od *mōtus* 'pohyb, hnutí', původem přič. trp. od *movēre* 'hýbat'. Srov. ↑*motiv*, ↑*moto-*, ↑*moment*, ↑*mobilitá*.

motorest 'motoristická restaurace s parkovištěm, umývárnamí ap.'. Jen č., utvořeno nejspíš z ↑*moto-* a ↓*restaurace*, srov. však i angl. *rest* 'místo pro odpočinek, hostinec, motel'.

motouz. P. *motowaz*, r.d. *motovjáz*, *motouž*, sln. *motvôz*. Psl. **motovqzъ* je složenina ze dvou základů – první je odvozen od **motati* (↑*motat*), druhý od **vęsti*, **vęzati* (viz ↓*vázat*, ↓*uzel*). Původně tedy snad 'co je smotáno a určeno k vázání'.

motovidlo ob. expr. 'nemotora, nešika'. Původně 'část kolovratu na navijení příže'. Všesl. – p. *motowidlo*, r.d. *motovilo*, s./ch. *motòvilo*. Psl. **motovidlo* je odvozeno příp. -*dlo* od **motoviti* 'navíjet příži' (r.d. *motovít* tv.), k první části viz ↑*motiat*, ↑*motouz*, k druhé ↓*vít*, ↓*vidle*.

motyka, *motyčka*. Všesl. – p. *motyka*, r. *motýga*, s./ch. *mòtika*, stsl. *motyka*. Psl. **motyka* je odvozeno příp. -*yka* (srov. ↓*vладыka*) od ie. **mat-* tv., které je i v sthn. *madera* 'pluh', lat. *mateola* 'nástroj ke kopání' (z vlat. **mattiuca* je angl. *mattock* 'krumpáč', rum. *măciucă* 'kyj, obušek', fr. *massue* tv.), sti. *matyá-* 'brány'. jde tedy o starý nástroj k překopávání půdy, předchůdce pluhu.

motýl, *motýlek*, *motýlovitý*. Všesl. – p. *motyl*, r. *motylěk*, sln. *metúlj*, s./ch. *mètilj* 'motolice'. Psl. **motyl'ь*, **metyl'ь*, **metul'ь* jsou zřejmě odvozeniny od **mesti*, **motati* (↑*mést*, ↑*motat*) 'krouživě (se) pohybovat', motivací pojmenování je třepotavý let motýla.

moudí zast. 'šourek s varlaty'. Stč. *múdie*, hl. *mud*, r.d. *mudó*, s./ch. *múdo*, csl. *mądo*. Psl. **mądo* nemá jasné etymologické souvislosti. Srovnání s lat. *mentulus* 'mužský úd' či ř. *médea* 'varlata' (Ma²) nepřesvědčují.

moudrý, *moudrost*, *zmoudřet*, *přemoudřelý*. Všesl. – p. *mądry*, r. *múdryj*, s./ch. *múdar*, stsl. **mądro*. Psl. **mądro* odpovídá lit. *mañdras*, *mandrùs* 'čilý, živý, vychytralý' a něm. *munter* 'čilý, probuzený' z ie. **mondh-ro-* 'přemýšlivý, duševně čilý', jež je odvozeno od **mendh-*, doslova 'položít mysl', k němuž patří gót. *mundan* 'snažit se', ř. *manthánō* 'učím se' (srov. ↑*matematika*), sti. *mandhatar-* 'myslivý, zbožný', z **men-* 'myslet' (srov. ↑*mnít*, ↓*paměť*) a *dhē-* 'klást' (srov. ↑*dít se*). Srov. ještě ↓*mudrc*.

moucha, *muška*, *muší*. Všesl. – p. *mucha*, r. *múcha*, ch. *mùha*, s. *mùva*, stsl. *mucha*. Psl. **mucha* je pokračováním ie. **mousā* (A8,B2). příbuzné je lit. *musė*, lot. *mūsa*, *muša* tv., stisl. *mý* 'komár', něm. *Mücke* tv., lat. *musca* 'moucha', alb. *mizë*, ř. *myia* tv., arm. *mun* 'ovád'. Srov. ↓*mšice*, ↑*moskyt*.

mouka, *moučka*, *moučný*, *moučník*, *moučníkový*, *moučnatý*. P. *měka*, r. *muká*, sln. *móka*, stsl. *mōka*. Psl. **mōka* je odvozeno od ie. **menk-* 'hníst, tlouci, tlačit', které je v lit. *minkyti* 'hníst', něm. *mengen* tv., ř. *mássō* 'tlačím, hnětu', sti. *máčate* 'drobí, tlačí', viz i ↑*měkký*. Původně 'rozdrcené, rozemleté (obilí)'. Srov. ↓*muka*.

moula ob. 'hlupák'. Asi z něm. *Maul* 'mul, mezek' (viz ↓*mul*), případně z homonymního *Maul* 'tlama, huba', srov. např. *Maulaffe* 'člověk zírající s otevřenou pusou' (Ma²).

mour 'uhelný prach'. Jen slk. *múr* tv., dále asi r.d. *mur* 'plíseň'. Psl. **murō* odpovídá lit. *máuras* 'kal, usazenina' (B2), dále sem patří lit. *mūras* 'špína, nečistota', stfir. *mūr* 'kal', arm. *mōr* 'špína, bahno', východiskem je ie. **meu-r-* 'nečistota, usazenina'. Stejný základ **meu-* je asi i v ↓*mýt*, ↑*mech*. Srov. i ↓*mourovatý*.

mourovatý 'zbarvený do černa či s černými pruhy a skvrnami', *mourek*. Dříve též *morovatý*, *moratý*. S jinou příp. sem patří p. *morag* 'tmavý pruh, žhané zvíře', r. *murárij* 'skvrnitý, (tmavě) pruhovaný', sln. *maróga* 'skvrna, pruh'. Souvisí s ↑*mořit*², kde jsou další souvislosti. Č. *mourovatý* vzniklo příkloněním (D2) k ↑*mour*.

mouřenín *zast.* '(africký) černoč'. Stě. *mūřēnīn*, *mūřīn*. Z lat. *Maurus* 'Maur, severoafrický černoč', případně přes stfhn. *mōr(e)* či it. *moro* tv. Sem patří i *pracovat*, *plazit jak mourovatý* – snad

s žertovným smíšením obou slov (viz význam ↑*mourovatý*).

movitý 'zámožný; přemístitelný, mobilní', *movitost*. Z psl. **ǰbmovitō* od **ǰbměti* (↑*mít*), původně 'mající jmění, zámožný', musí se s *mohovitý* tv. od základu, který je v ↑*moci*, ↑*mohutný*. Již od 15. st. též jako právnícký termín pro přemístitelný majetek, snad pod vlivem lat. *movēre* 'hýbat', *mōbilis* 'pohyblivý'.

mozaika 'plošná výzdoba z barevných střípků, kamínků ap.', *mozaikový*, *mozaikovitý*. Přes něm. *Mosaik*, fr. *mosaïque* a it. *mosaico* ze stfhat. *musaicum* tv. a to od pozdnělat. (*opus*) *mūsēum* tv., doslova '(dílo) věnované Múzám'. dále viz ↓*muzeum*.

mozek, *mozeček*, *mozkový*, *mozečkový*. Stě. *mozk*, *mozg* 'mozek, morek, mícha'. Všesl. – p., r. *mozg*, s./ch. *mōzgak*, csl. *mozgō*. Psl. **mozgō* je příbuzné se stpr. *mužgeno* 'morek', něm. *Mark* tv. (ze sthn. *marg* z germ. **mazga-*), av. *mazga-* 'morek, mozek', vše z ie. **mozg(h)ō-* tv. Srov. ↑*morek*.

mozol, *mozolnatý*. Všesl. – p. *mozól*, r. *mozól*, s./ch. *mōzolzj* 'vřídek, pupínek'. Psl. **mozolb* nemá dostatečně přesvědčivý výklad. Spojuje se se sthn. *masar*, *masur* 'sukovitý výrůstek na stromě' (něm. *Maser* 'žilka, jizva (na stromě)') a vzhledem k r.d. *mozgól* 'mozol' i s lit. *māzgas* 'hrbolek na stromě, uzel'.

moždír, **hmoždír** 'kovová nádoba na roztlučení koření ap.'. Ze stfhn. *morsre*, *morsel* (něm. *Mörser*) tv. a to z lat. *mortarium* tv. od ie. **mer-* 'třit, dřít'. V č. lid. etym. (D2) příkloněno k ↑*hmoždit se*.

možný. Od ↑*moci*.

mrak, *mráček*, *mračný*, *mračno*, *mrákota*, *soumrak*, *smrákat se*, *mračit se*, *zamračit se*, *omráčit*, *podmračený*. Všesl. – p. *mrok* 'soumrak', r.d. *mórok* 'tma, mrak'.

s./ch. *mrák*, stsl. *mrakъ* 'tma'. Psl. **morkъ* (B8) 'setmění, mrak' je příbuzné s lit. *mérkti* 'zavírat oči, mrkat' (viz *↓mrkat*), gót. *maúrǵins* 'ráno', něm. *Morgen*, angl. *morning* tv., vše od ie. **merk-* 'míhat se, zatmívat se' od **mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. i *↓mrholit*.

mrakodrap. Kalk podle am.-angl. *skyscraper* tv. ze *sky* 'obloha, nebe' a *scraper* 'škrabač' od *scrape* 'škrabat, dřít'.

mramor, mramorový. Z lat. *marmor* (možná ještě přes něm. *Marmor*) z ř. *mármaros* '(bílý) kámen, kamenný blok' a to asi od ie. **mer-* 'drobit, třít'. Srov. *↑moždít*.

mrav, mravný, mravnost, nemravný, nemravnost, nemrava. Stč. i *nrav*, p.d. *narow* 'zlozvyk (u koně)', r.d. *nórov* 'zvyk, umíněnost', s./ch. *nárav* 'povaha, příroda', stsl. *nravъ* 'povaha, obyčej, zvyk'. Psl. **norvъ* (B8) (změny v násloví v různých slov. jazycích vyvolány nezvyklou počáteční skupinou *nr-*) asi souvisí s lit. *nóras* 'vůle' a *norėiti* 'chtít', obojí se dále vyvozuje z ie. **ner-* 'životní síla, možnost, muž', k němuž patří i wal. *nerth* 'síla, moc', alb. *njerf* 'muž', ř. *anér*, sti. *nár-* tv. (HK).

mravenec, mravenček, mravenčí, mravenčín, mravenčení. Všesl., ale různé odvozeniny – slk. *mravec*, p. *mróvka*, r. *muravěj*, sln. *mrávlja*, s./ch. *mráv*, stsl. *mravii*. Psl. základ **morv-* je příbuzný se stisl. *maurr*, stíř. *moirb*, lat. *formica*, ř. *mýřměx*, av. *maorī-*, sti. *vamří-*, *vamrá-* tv., východiskem je ie. **morvo-*, **morvi*, často však s přesmykem hlásek asi tabuového původu (D4).

mráz, mrazový, mrazit, mrazič, mrazení, mražený, mrazivý, mrazička, mraziřna, zmrazit, odmrazit, přimrazit, rozmrazit, zamrazit. Všesl. – p. *mróz*, r. *moróz*, s./ch. *mrāz*, stsl. *mrazъ*. Psl. **morzъ* je nejspíš příbuzné se sthn. *murc* 'zpráchnivělý', stír. *meirc* 'rez', alb.

mardhē 'mráz', vše z ie. **merg-*, **morg-* 'trouchnivět, rozpadat se (mrazem)' od **mer-* 'drobit, třít'. Srov. *↓mrznout*, *↓mrva*.

mrdat vulg. 'souložit', *zamrdat si, promrdat, zmrd*. Vulg. specifikace významu staršího č. a stč. *mrdati* 'hýbat, kývat, vrtět' (Jg). Sln. *mřdati* 'vrtět tlamou nebo zadkem', s./ch. *mřdati* 'míhat, pohybovat', asi sem patří i str. *mordati* 'dělat grimasy', r. *mórda* (viz *↑morda*). Psl. **mřdati* 'míhat, vrtět, pohybovat' vychází z ie. **merdh-* (A6) od **mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. *↑mrak*, *↓mrholit*.

mrhat 'plýtvat, marnit', *promrhat*. Již stč., do p. *marhač*. Jen č., nepřiliš jasně. Formálně se zdá souviset se slovy uvedenými u *↓mrholit*, ale významová souvislost je těžko přijatelná.

mrholit, mrholení. Stejně jako sln. *mrholėti* 'hemžit se, mihotat se' je to expr. odvozenina od psl. **morgati* 'mihotat se' (r. *morgát* 'mrkat'), které dále souvisí s lit. *mirgėti* 'mihotat se, blýskat se', lot. *mirdzēt* tv., stisl. *myrkr* 'mračný' z ie. **merg-* od **mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. *↑mrak*, *↓mrkat*.

mrcha 'zdechlina', *mršina, mrchožrout*, ob. *zmřít*. Ve stč. i 'mrtvola', jako nadávka již ve střední č. Stp. *marcha*, stluž. *morcha*, sln. *mřha*. Asi expr. příponou *-cha* ke kořenu **mr-*, viz *↓mřít* (Ma2).

mrkat, mrknout, mrknutí, mrkací, zamrkat, pomrkvát, omrknout. Takto jen č. a slk., jinak např. r. *mérknut* 'zhasínat', s./ch. *mřknuti* 'setmít se' (psl. **mřkati*, **mřknqti*). K dalším souvislostem viz *↑mrak*, srov. zvláště lit. *mérkti* 'zavírat oči, mrkat'.

mrkev, mrkvový, mrkvovitý. Všesl. – p. *marchew*, r. *morkov'*, s./ch. *mřkva*. Psl. **morky* je příbuzné se sthn. *mor(a)ha* (něm. *Möhre*), stangl. *moru*, *more* (uvazuje se i o starém přejetí germ. slov ze slov.) a snad i lot. *burkāns* tv.

a ř. *brákana* 'divoce rostoucí zelenina', vše asi z ie. **mŕk-/mŕk-* '(jedlý) kořen'.

mrmlat. Onom. původu, srov. \downarrow *ummlat*, \uparrow *brumlat*.

mrně expr., *mrňavý*, *mrňous*. Nejspíš od staršího *mrněti* 'vznět, mrmlat' onom. původu (HK).

mrož, *mroží*. Za nár. obrození přejato z r. *morž* a to z laponského *morša* (fin. *mursu*) onom. původu (napodobuje mroží hlas) (Ma²). Ze stejného zdroje je i fr. a angl. *morse* tv.

mrskat, *mrsknout*, *vymrskat*, *zamrskat* (*se*), *smrsknout se*. Hl. *morskač*. Psl. **mǫrskati* je iterativum (opětovací sloveso) k **mǫrščiti* (viz \downarrow *mrštit*).

mršina. Viz \uparrow *mrcha*.

mrštit, *mrštný*, *mrštnost*, *vymrštit* (*se*), *odmrštit*, *smrštit* (*se*), *přemrštný*. Význam jen č. a slk., jinak všesl. – p. *marszczyc*, r. *morščiti*, s./ch. *mŕšiti* (*se*), vše 'vraštit, chmuřit'. Psl. **mǫrščiti* je od **mǫrskati*, což bude asi odvozenina (sk-ově intenzivum) od ie. **mer-* 'míhat, blikat', odkud lze pochopit jak význam 'prudce hodit', tak 'vraštit (obličej)', srov. \uparrow *mrdat*, \uparrow *mrkat* i \uparrow *mrholit*.

mrť 'odumřelé tlející listí a jehličí'. Z psl. **mǫrtb* od **merti* (\downarrow *mřít*). Spojení *do mrťe* znamená vlastně 'do poslední nejmenší částičky' (Ma²).

mrťvý, *mrťvice*, *mrťvičný*, *mrťvola*, *mrťvolný*, *umřvit*, *zmrťvít*. Všesl. – p. *martwy*, r. *měrtvyj*, s./ch. *mŕtav*, stsl. *mŕtǫv*. Psl. **mǫrtvb* odpovídá lat. *mortuus* tv., obojí z ie. **mŕtuo-* (-*u-* je tu asi vlivem adj. opačného významu, o němž viz \downarrow *živý*), dále sem patří něm. *Mord* 'vražda', ř. *brotós* 'smrtnelný', arm. *mard* 'člověk', sti. *mŕtá-* 'mrťvý' z ie. **mŕto-* (A7), což je vlastně příc. trp. od **mer-* 'mřít' (viz \downarrow *mřít*).

mručet, *mručení*, *mručivý*. Onom. původu, srov. \uparrow *bručet*.

mrva 'hnůj', *mrvit* zhrub. 'kazit'. Všesl. – p. *mierzwa*, r.d. *mervá* 'zbytky při zpracovávání lnu, pazdří', sln. *mŕva* 'seno, smetl', s./ch. *mŕva* 'drobek' (srov. i slk. *omrvinka* tv.). Psl. **mǫrva* je odvozeno od ie. **mer-* 'drobit, třít', původní význam slov. slova tedy byl asi 'rozdrobené zbytky slámy'.

mrzák, *mrzačit*, *zmrzačit*. Vlastně 'ošklivý, odporný člověk', srov. stč. *mrzaty* 'ošklivý', dále viz \downarrow *mrzet*.

mrzet, *mrzký*, *mrzutý*, *mrzutost*, *mrzout*, *zamrzet*, *omrzet*, *rozmrzely*. Stč. *mržeti* 'hnusit se, být protivný, nemilý'. Všesl. – p. *mierzyc*, r. *merzić*, s./ch. *mŕziti* 'nenávidět, nemít rád', stsl. *mŕzěti*. Psl. **mǫrziti*/**mǫržeti* nejspíš přeneseně souvisí s \downarrow *mrznout*, \uparrow *mráz* – původní význam asi byl 'mrazit' = 'být protivný, nepřijemný', podobný významový přechod vidíme v \downarrow *stud* a \downarrow *studený*.

mrznout, *zmrznout*, *zmrzlina*, *zmrzlinový*, *zamrznout*, *namrznout*, *námraza*, *omrznout*, *omrzlina*, *pomrznout*, *promrznout*, *přimrznout*, *rozmrznout*, *vymrznout*. Všesl. – p. *marznąc*, r. *mėrznui*, s./ch. *mŕznuti*. Psl. **mǫrznuti* je tvořeno od stejného základu jako **morz* (\uparrow *mráz*), srov. i \uparrow *mrzet*.

mrzutý. Viz \uparrow *mrzet*.

mřenka 'druh ryby'. V jiných slov. jazycích (slk. *mrena*, p. *brzona*, ukr.d. *meréna*, sln. *mŕéna*) slovo označuje parmu i jiné příbuzné druhy. Psl. **merna* (B8) nemá jistý původ. Je možné je vyvodit z ie. **mer-* 'tmavý; špinavá skvrna' (srov. \uparrow *mourovaň*), nelze vyloučit ani souvislost s \downarrow *murěna*, zvláště když s./ch. *mŕéna* má i tento význam.

mřít, *zemřít*, *umřít*, *úmrtí*, *úmrtíní*, *odumřít*, *pomřít*, *vymřít*. Všesl. – p. *mrzec*, r. *merét*, ch. *mrijéti*, s. *mřéti*, stsl. *mŕěti*. Psl. **merti* je příbuzné s lit. *miŕti*, lat. *morī* tv., arm. *meranim* 'umírám', sti. *márate* 'umírá', chet.

mirzi tv., vše od ie. **mer-* tv., jež je asi totožné s **mer-* 'drobit, rozrušovat' (srov. ↑*mrva*). Srov. ↑*mořit*!, ↑*mor*, ↑*mrtyvý*, ↓*smrt*, ↑*mrcha*, ↓*múra*, ↑*mord*.

mříž, *mřížka*, *mřížoví*, *mřížový*, *mřížkovaný*, *zamřížovat*. Stč. *mřížež*, slk. *mřeža*, p.d. *mrzeža*, r.d. *merěža*, s./ch. *mřeža*, stsl. *mřeža*. Psl. **merža* (B8) je asi příbuzné s lot. *merga* 'zábradlí', stír. *braig* 'řetěz', ř. *bráchos* 'provaz, smyčka' z ie. **mergh-* od *(*s*)*mer-* 'vázat'. Původní význam ve slov. je tedy 'síť' (tak i dnes v jsl. a vsl.).

msta, *mstít* (*se*), *mstivý*, *mstitel*, *pomstít* (*se*), *pomsta*, *vymstít se*. P. *pomsta*, *zemsta*, r. *mesť*!, b. *mđst*. Psl. **mstā***mstb* se vykládá z ie. **mit-* (A5, B6) 'vzájemná odplata', příbuzné je stsl. *mirb* 'střídavě', lot. *mīt* 'měnit', gót. *missō* 'navzájem', lat. *mūtius* 'vzájemný', sti. *mithá-* 'vzájemně se střídající' z ie. **meit-* 'střídát' (Ma², HK). Snad souvisí i s ↓*mzda*, srov. mak. *odmazda* 'msta'.

mše, *mešná*. Slk. *omša*, p. *msza*, r.d. *mša*, sln. *máša*, ch.d. *máša* (neužívá se v pravoslaví). Slovo **mšā* je přejato (asi přes sthn. *missa*) z lat. *missa* tv. a to z poslední knězovy věty bohoslužby *ite, missa est*, doslova 'jděte, rozpuštěna (poslána, propuštěna) je' (k čemu se vztahuje tato věta však není zcela jisté, nejspíš ke shromáždění, ale možná i k posvěcenému chlebu a vínu, které se v raných dobách křesťanství posílaly k sousedním křesťanským společenstvím). *Missa* je tvar přič. *trp.* od *mittere* 'poslat, propustit, rozpustit'. Srov. ↑*mise*, ↑*misie*.

mšice. Stč. *mšičě* 'komár', p. *mszyca*. Psl. **mšica* je zdrobnělina od **mšcha*, s redukovanou podobou kořeně samohlásky. jaká je i v lit. *mušė* 'moucha'. Jinak viz ↑*moucha*.

mučit, *mučení*, *mučivý*, *mučedník*, *mučednický*, *mučitel*, *umučit*, *zmučit*.

Všesl. – p. *męczyć*, r. *múčiti*!, s./ch. *múčiti*, stsl. *mōčiti*. Psl. **mōčiti* (B7) je od *mōka* (viz ↓*muka*).

mudrc. Stč. *mudřec* (gen. *mudrce*, dat. *mudrci* atd., odtud pak i do nom.). Od téhož základu s jakoby lat. příp. *mudrlant*. Dále viz ↑*moudrý*.

muflon 'druh divoké ovce'. Z fr. *mouflon* z it.d. *muflone* (korsické *muffolo*) z pozdnělat. *mufrō*. Původem předie. substrátové slovo (*mufloni* původně žili jen na Korsice a Sardinii).

muchlat hov., *zmuchlat*, *pomuchlat*, *muchlovat*. Asi přesmykem z *chumlat* (viz ↑*chumel*) (Ma², HK).

muchomůrka. U Jg i *muchomor*, *muchomorka*. Vlastně 'co moří mouchy', viz ↑*moucha*, ↑*mořit*.

můj, *moje*. Stč. *mój*, *mojě*, *moje*. Všesl. – p. *mój*, r. *moj*, s./ch. *mōj*, stsl. *mojb*. Psl. **mojb*, *moja*, *moje* má nejbližší k stpr. *mais* tv. (ie. **mojo-*), dále sem patří lat. *meus* (z **mejo-*), něm. *mein*, angl. *my* (z **mei-no-*). Základem je asi původně tvar gen. osobního zájmena **me-*, který je v sti. *ma* 'můj', původně 'mé (gen.)'. Ke vzniku přivlastňovacích zájmen z gen. tvaru zájmen osobních srov. ↑*její*, ↑*jeho*.

muka. Všesl. (kromě luž.) – p. *męka*, r. *mūka*, s./ch. *mūka*, stsl. *mōka*. Psl. **mōka* je vlastně etymologicky totožné s **mōka* (↑*mouka*). Původní význam asi byl 'drcení, mačkání', z toho přeneseně 'trápení'. Srov. lit. *mánkyti* 'mačkat, muchlat', k dalším souvislostem viz ↑*mouka*, ↑*měkký* a ↑*mučit*.

muknout, *mukat*. Od citosl. *muk*, z onom. základu **mu-*, možná z něm. Srov. něm. *mucksen* tv., vedle *mucken* 'mluvit s polootevřenou pusou, mumlat' (HK, Ma²). Srov. ↑*ceknout*.

mul! 'kříženec osla a kobyly'. Z it. *mulo* či přímo z lat. *mūlus* (z **muklo-*?),

jež možná souvisí s ↑*mezek*. Srov. ↓*mulat*, ↑*moula*.

mul² 'řidká tkanina, gáza'. Z něm. *Mull* z angl. *mull* a to z hind. *malmal* (v angl. psaní *mulmull*) 'druh mušelínu', doslova 'velmi měkký'.

mulat 'mísenec bílé a černé rasy'. Přes něm. *Mulatte* ze šp. *mulato* a to nejspíš od *mulo* (viz ↑*mul*). Původně označovalo mísence vůbec, zřejmě označení hanlivé.

mulda hov. 'terénní prohlubeň'. Z něm. *Mulde* 'koryto; kotlina' a to z lat. *mulctra* 'nádoba na dojení' od *mulgēre* 'dojit'. Srov. ↑*mlezivo*.

multi- (ve složeninách) 'mnoho-'. Srov. *multimilionář*, *multimediální*, *multilaterální* 'mnohostranný' (viz ↑*laterální*). Z lat. *multi-* od *multus* 'mnohý'.

mumie, *mumifikace* (viz ↑*-fikace*). Přes něm. *Mumie*, it. *mumia* ze střlat. *mumtia* a to z ar.-per. *mūmiyā* od per. *mūm* 'vosk (na balzamování mrtvol)'.

mumlat, *mumlání*, *zamumlat*. Onom. původu, podobné je hl. *mumlić*, r.d. *múmlit*, s. *mùmlati* i něm. *mumme(l)n* tv. (Ma²). Srov. ↑*mrmlat*, ↑*brumlat*.

mumraj 'shon, ruch, maškarní rej'. Z něm. *Mummerei* z fr. *momerie* 'maškaráda' od střfr. *mome* 'maska' ze šp. *momó* (asi původně dětské slovo).

mundúr ob. '(vojenská) uniforma'. Z něm. *Montur* tv. a to z fr. *monture* 'výstroj, výbava' od *monter* 'nasednout (na koně), vystoupit aj.', viz ↑*montovat*.

munice 'střelivo', *muniční*. Z něm. *Munition* tv. a to přes střfr. *munition* 'vojenské potřeby (zbraně, střelivo, proviant ap.)' z lat. *mūnitiō* 'opevnění, hradba' od *mūnire* 'opevňovat'.

můra, *můří*, *muří*. Hl. *murawa*, p.d. *mora*, r. *kikimora*, sln. *móra*, s./ch. *mōra*. Význam 'noční motýl' je i v sln., jinde původní význam 'noční strašidlo,

noční můra', v původních představách 'zlá bytost, jejíž duše za noci obchází a tlačí spící na prsou' (ke spojení motýlů a zlých duchů, čarodějnic srov. i ↑*motolice*, ↑*lišaj*, ↑*babočka*). Psl. **mora* je příbuzné se sthn. *mara* (něm. *Mahr*), angl. *nightmare* tv. i stir. *mor(r)ŕgáin* 'královna duchů'. Východiskem je nejspíš ie. **mer-* 'tlačit, drobit, třit', přeneseně i 'umřít' (Ma², HK). Srov. ↑*mřít*, ↑*mrva*, ↑*mořit*¹ aj.

muréna 'druh mořské úhořovité ryby'. Z lat. *muraena* a to z ř. (*s*)*mŕraina*. Srov. ↑*mřenka*.

muset, **musit**, ob. *mus*. Jen zsl. (hl. *musyc*, p. *musieć*), sln. *mōrati* tv. je od *móre* 'může', inf. *mōči* (podobně ch. *mōrati*), v r. konstrukce *dólžen byt*'. Převzato ze sthn. *muozan* 'moci, smět' (dnes *müssen* 'muset', srov. i angl. *must*), které asi vychází z ie. **med-* 'měřit' (A4) (srov. ↑*měřit*).

muskulární 'svalový', *muskulatura*. Ze střlat. *muscularis* od lat. *mūsculus* 'sval', doslova 'myška', což je zdrobnělina od *mūs* 'myš' (viz ↓*muš*). Na základě srovnání napínaného svalů s běžící myškou (nejprve asi u svalů paží). Srov. ↓*mušle*.

muslim, *muslimský*. Z ar. *muslim*, doslova 'předaný (bohu)', což je vlastně přč. trp. od *aslama* 'předat se (bohu)'. Srov. ↑*islám*.

mustang 'americký divoký kůň'. Z am.-angl. *mustang* ze šp.st. *mestengo*, *mostrenco*, původně 'zbloudilý kůň šp. dobyvatelů', jehož původ není jistý.

mustr ob. 'vzor'. Z něm. *Muster* tv. a to z it. *mostra* 'ukázka, značka' z vlat. *mōstra* od lat. *mōnstrāre* 'ukazovat'. Srov. ↑*demonstrovat*, ↑*monstrum*.

mušelín 'druh jemné látky', *mušelinový*. Z něm. *Musselin* z fr. *mousseline* z it. *mussolina*, *mussolino* a to od jména

dnešního iráckého města *Mausilu* (it. st. *Mussolo*), kde se látka vyráběla.

muškát 'druh koření', *muškátový*. Z něm. *Muskat* (či střhn. *muscāt*) a to – snad přes fr. – ze střlat. (*nux*) *muscata* 'muškátový ořech', doslova 'ořech zavánějící pižmem' od pozdnělat. *mūscus* 'pižmo, mošus' a to přes ř. *mōschos* z per. *mošk* tv.

mušketa 'stará, zepředu nabíjená puška', *mušketýr*, *mušketýrský*. Přes něm. *Muskete* a fr. *mousquet* z it. *moschetto* tv., dříve 'samostříl', což je zdobnělina od *mosca* 'moucha' z lat. *musca* tv. (viz ↑*moucha*). Pojmenování na základě srovnání střely a rychle letící, bzučící mouchy.

mušle, *mušlička*. Z něm. *Muschel* ze sthn. *muscula* a to z vlat. **muscula* z lat. *mūsculus*, což je zdobnělina od *mūs* 'myš' (viz ↓*myš*). Srovnání asi na základě oválného tvaru, srov. i ↑*muskulární*.

mutace 'obměna, změna (hlasu v dospívání, vlastností organismu aj.)', *mutační*, *mutovat*. Z lat. *mūtātiō* 'změna, přeměna' od *mūtāre* 'měnit, změnit'. Srov. ↑*msta*.

múza 'umělecká inspirace, schopnost', *múzický*. Převzato – možná přes něm. *Muse* – z lat. *Mūsa*, ř. *Moūsa* 'bohyně umění', jehož původ není jistý. Srov. ↓*muzeum*, ↓*muzika*, ↑*mozaika*.

muzeum, *muzejní*, *muzeální*. Přes něm. *Museum* z lat. *mūseūm* 'místo zasvěcené múzám, škola hudby a umění' z ř. *mouseion* tv. od *Moūsa* (viz ↑*múza*).

muzika hov., *muzikální*, *muzikant(ka)*, *muzikantský*. Přes něm. *Musik* z lat. *mūsica* tv., z ř. *mousiké* (*téchnē*) 'hudba a básnictví', vlastně 'múzické umění', od *mousikós* 'týkající se múz' od *Moūsa* (viz ↑*múza*).

muzikál 'hudební hra', *muzikálový*. Z am.-angl. *musical* za angl. *musical*

comedy 'hudební komedie', dále viz ↑*muzika*.

muž, *mužík*, *mužiček*, *mužský*, *mužství*, *mužstvo*, *mužný*, *mužnost*, *mužatka*, *mužnět*, *zmužnět*, *vzmužit se*. Všesl. – p. *mž.* r. *muž* 'manžel' (jinak spíš *mužčina*), s./ch. *můž*, stsl. *mžb*. Psl. **mžb* je pokračováním ie. **mangjo-* (B1, B7), jež je odvozeninou příbuznou s **manu-*, které je v gót. *manna*, něm. *Mann*, angl. *man* i sti. *mánu* 'muž, člověk'. Další etymologizace ne zcela jistá, obvykle se spojuje s **men-* 'myslet', tedy 'myslící bytost'.

my zájm. Všesl. – p., r. *my*, s./ch. *mí*, stsl. *my*. Psl. **my* asi vychází z ie. **mes*, z něhož je i lit. *mēs*, stpr. *mes*, arm. *mek'*, zakončení je však ve slov. změněno (asi podle ↓vy). Alternativní kořen **me(i)s* je v germ. (gót. *weis*, angl. *we*) a chet. *weš*. Tvary ostatních pádů (gen. *nasə*, dat. *namə*, ak. *ny*, srov. píseň *Hospodine, pomiluj ny*, atd.) jsou od dalšího kořene, který se uplatňuje např. v lat. *nōs* (ak., odtud i do nom.), alb. *na*, sti. *naḥ*, chet. *-naš* (vše ak.) a v stpr. *nouson* (gen. odpovídající našemu *nasə*). Je třeba tu počítat s vyrovnáváním tvarů a jinými analogickými změnami (D1) (Ma²). Srov. ↓*náš*.

mýdlo, *mýdlový*, *mydlit*, *mydlinka*, *mydlárna*, *namydlit*, *zmydlit*. Psl. **mydlo* je tvořeno příp. *-dlo* od **myti*, viz ↓*mýt*.

mykat 'urovnávat vlákna přediva', *mykaný*, *odmykat*, *zamykat*, *přimykát (se)*, *vymykát (se)*, *výmyk*, *smýkat*, *smyk*, *nedomykat*, *nedomykavý*. Stě. *mykati* 'pohybovat, dávat znamení', slk. *mykat* 'trhat, škubat', p. (*za*)*mykač* 'zamykat' jsou z **mykati*, zdložené podoby psl. kořene **māk-* označujícího rychlý pohyb, který je v ↑*mknout*, p. *mknqč* 'rychle se pohybovat, utíkat', sln. *maknūti* 'pohnout (se)', s./ch. *māknuti*, csl. *māknqti* tv. Příbuzné je lit. *mūkti* 'utíkat', něm. *schmiegen* 'přivinout se', stangl. *smūgan* 'klouzat', sti. *mu(ā)čāti*

'pouští, nechává jít', vše z ie. *(s)meuk- 'udělat rychlý pohyb' (Ma²).

mykologie 'nauka o houbách'. Z ř. *mýkēs* 'hřib' a ↑-logie.

mýlit (se), *mylný*, *mýlka*, *zmýlit se*, *pomyšlit (se)*, *omyl*, *omylný*. Dl. *moliš se*, p. *mylic*, r. *mýlit*, chybí v jsl. Psl. **myliti (se)* není příliš jasné. Spojuje se s lit. *meluoti* 'lhát', lot. *meluot* tv., ale -y- je nejasné (snad vliv **chybiti*) (Ma², HK). Dále by bylo příbuzné střir. *mell* 'omyl, chyba', ř. *méleos* 'bezstarostný, pošetilý, nešťastný', arm. *mel* 'hřích', av. *mayria-* 'podvodnický, padoušský', vše od ie. **mel-* 'chybovat, klamat'.

myokard 'srdeční sval'. Novější, z ř. *mýs* (gen. *myós*) 'sval' (původně 'myš', viz ↑*muskulární*) a *kurdia* 'srdce' (viz ↑*srdce*).

myrha 'vonná tropická pryskyřice'. Stč. *myrra*, *myrha*. Převzato přes lat. *myrrha* z ř. *mýrrha* a tam z nějakého semitského jazyka (srov. aram. *mūrā*, hebr. *mōr*, ar. *murr* tv.).

myriáda 'nesčíslné množství'. Obvykle v pl., přes něm. *Myriaden*, angl. *myriads* tv. z ř. *mýriás* (gen. *mýriádos*) 'deset tisíc'.

myrta 'středomořský stále zelený keř', *myrtový*. Přes něm. *Myrte* z lat. *myrtus*, *murtus* z ř. *mýrtos* tv. a to nejspíš z nějaké semitské předlohy.

mys Jungmannem převzato z r. *mys* tv., srov. i br. *mys* 'roh (stolu)', původ nejasný.

mysl, *myslet*, *myslitel*, *myslitelský*, *myšlenka*, *myšlenkový*, *pomyšlet*, *vymyslet*, *výmysl*, *promyslet*, *zamyslet se*, *rozmyslet si*, *usmyslet si*, *přimyslet si*, *odmyslet si*, *domyslet si*, *důmyslný*, *přemýšlet*, *přemýšlivý*, *domýšlivý*, *smýšlet*, *smysl* aj. Všesl. – p. *myśl*, r. *mysl'*, s./ch. *misaō*, stsl. *myslb*, všude 'myšlenka'. Psl. **myslb* se vyvinulo z ie. **mūdh-sl-* (A9,B5), odvozeniny

od ie. **meudh-* 'myslet, dbát', které je i v lit. *maūsti* 'dychtit, toužit', gót. *maudjan* 'pamatovat si', ř. *mýthos* 'slovo, řeč, vypravování, myšlenka'. Srov. ↓*myslivec*, ↓*průmysl*, ↓*mýtus*.

myslivec, *myslivecký*, *myslivost*. Jen č. a p. *myśliwiec* tv. Od adj. *myslivý*, srov. stč. v *loviech* ... *mysliv bieše*, doslova 'v lovech byl důmyslný, přemýšlivý', vztahuje se jistě na staré způsoby lovu lesní zvěře, tedy kladení důmyslných pastí, ok, návnad ap. (Ma²).

mystérium 'hluboké tajemství'. Přes lat. *mystērium* z ř. *mystērion* 'tajemství' od *mýstēs* 'zasvěcenec' od *mýō* 'zavírám se'. Srov. ↓*mystika*.

mystifikace 'úmyslné oklamání zdánlivě pravdivou zprávou', *mystifikovat*. Novější, z ř. základu, který je v ↓*mystika*, ↑*mystérium* a ↑-fikace.

mystika 'náboženský směr poznání usilující o splnutí s Bohem, pocit bezprostředního poznání Boha', *mystický*, *mystik*. Ze střilat. *mystica* tv. od *mysticus* 'týkající se mystérií, tajemný' z ř. *mystikós* tv. Dále viz ↑*mystérium*.

myš, *myška*, *myší*, *myšina*. Všesl. – p. *mysz*, r. *myš'*, s./ch. *mīš*, stsl. *myšb*. Psl. **myšb* odpovídá sthn. *mūs* (něm. *Maus*), angl. *mouse*, lat. *mūs*, alb. *mi*, ř. *mýs*, stl. *mūš-*, vše z ie. **mūs-* tv., které se dále spojuje s **meus-* 'rychle se pohybovat, krást'.

mýt, *mycí*, *mytí*, *mýdlo*, *myčka*, *umýt*, *umyvadlo*, *umývárna*, *smýt*, *omýt*, *obmývat*, *vymývat*. Všesl. – p. *myc*, r. *myt'*, s./ch. *mīti*, stsl. *myti*. Psl. **myti* souvisí s lot. *maūt* 'potopit se, plavat', lit. *maudyti* 'koupat (se)', sthn. *muzzan* 'čistit', ř.d. *mylásamai* 'myji se', vše od ie. **meu-* 'mokřý; mýt' i 'špinavá tekutina'. Srov. ↑*mour*, ↑*mech*.

mýtina, *mýtit*, *vymýtit*. U Jg i *mejt*, *mejí*, *mýf*, *myf*. Jen č., nepřilíš jasné. Snad souvisí s r., ukr. *myt'* 'obměna

kůže, línání' (společným významovým prvkem je 'odstranění něčeho'), které je považováno za výpůjčku z germ. (středn. *mūt*, dán. *mute* tv.) či vlat. **mūta* tv. (Ma²). Ještě méně přesvědčivý je výklad od ↓*mýto* (HK).

mýto 'poplatek za používání cest', *mýmé*. Stč. i 'mzda, odměna'. Věsl. – p. *myto*, r. *mýto*, s./ch. *míto*, stsl. *myto*. Slov. **myto* je výpůjčkou z germ., nejspíš ze sthn. *mūta* 'clo' (z toho dnes bav.-rak. *Maut* tv.), které bylo zase přejato – údajně kolem 6. st. v horním Podunají – z gót. *mōta* tv. (pozdně gót. **mūta*?) od *mītan* 'měřit' (viz ↑*mīra*). Původně tedy 'vyměřený poplatek' (HK).

mýtus 'smyšlené vyprávění ideologického rázu, báje', *mytický*, *mytologie*, *mytologický* (srov. ↑*logie*). Přes lat. *mýthus* z ř. *mýthos* 'řeč, vypravování, myšlenka, dějiny'. Dále viz ↑*mysl*.

mýval 'druh amerického medvídká'. Nazváno Preslem podle něm. *Waschbär* (*waschen* 'mýt', *Bär* 'medvěd') a to podle jeho zvyku namáčet potravu do vody a jakoby ji umývat (Ma²).

mzda, *mzdový*, *námezdní*. Hl. *mzda*, r.st. *mzdá*, s./ch. *māzda*, stsl. *mъzda*. Psl. **mъzda* (B6) je příbuzné s gót. *mizdō* tv., něm. *Miete* 'nájem, činže', ř. *mishós* 'mzda, nájem, odplata', av. *mīzda-* 'mzda', sti. *mīdhā-* 'cena za vítězství v závodě', vše z ie. **mizdho-*, **mizdhā-* 'mzda'.

mžik, *mžikat*, *mžiknout*, *mžiknutí*, *zamžikat*. Sln. *mežik*, *mežikati* tv. Psl. **mъžikъ* je odvozeno od **mъžiti* (viz ↓*mžít*). Srov. ↓*mžitka*.

mžít 'drobně přšet'. P. *mžyc*, r.st. *mžit* 'mhouřit oči', sln.d. *mežāti* tv. Psl. **mъžiti*, **mъžati* (z **mig-ē-*, B1, B5) úzce souvisí s **migati* (viz ↑*mihat*). K těsnému vztahu mezi kmitáním víček a míháním se před očima (drobného deště ap.) srov. ještě ↓*mžitka*, ↑*mžik*, ↑*mliha*, ↓*mžourat*.

mžitka 'světelná skvrna kmitající před očima'. Od ↑*mžít*.

mžourat, *mžouravý*, *zamžourat*. Expr. varianta k staršímu *mhourati*, viz ↑*mhouřit*.

N

-ň (*naň, proň, oň, zaň*). Viz ↑*jenž*.

na¹ předl. Všesl. – p., r., s./ch., stsl. *na*. Psl. **na* odpovídá stpr. *no*, na tv., lit. *nuō* 'od' z ie. **nō*, což je varianta k ie. **anō*, **an*, které je v gót. *ana* 'na, nad(to)', něm. *an*, angl. *on* 'na', ř. *aná* 'na, nahoru' (srov. ↑*ana-*), av. *ana* 'přes'. Srov. ↓*nad*.

na² citosl. (vybízí adresáta k převzetí něčeho). K tomu přitvořeno *nate* (jakoby 2.os.pl.imp.). Všesl. Psl. **na* souvisí s lit. *nà* tv., lat. a ř. *nē* 'ano, zajisté', původ je asi zájmenný (srov. ↓*on*). Souvisí i s ↓*no*, ↓*nu*.

nabádat, nabádavý. Viz ↑*bádat*.

nabíledni přisl. zast. 'očividné, samozřejmé'. Složeno z *na* *bíle* *dni*, doslova 'na bílém dni' se jmenným tvarem adj. *bílý*.

nabízet, nabídnout, nabídka, nabídkový. Viz ↑*bízet*.

nabob '(pyšný) boháč'. Z angl.st. *nabob* tv., zvláště 'Evropan, který získal jmění v Indii', původně 'správce provincie v Indii' z hind. *nabab* a to z ar. *nawwāb* (pl.) 'místodržící, zástupce'.

náboj 'střed kola'. Jen č., vzhledem k tomu spíš přejetí z něm. *Nabe* tv. než s ním příbuzné. Něm. slovu odpovídá i stpr. *nabis*, sti. *nábhi-* tv. V č. přikloněno k *náboj* od *nabít*, viz ↑*bít*.

nábor, náborový. Od *nabrat*, *nabírat*, viz ↑*brát*.

nábytek, nábytkový, nábytkář, nábytkářský. Stč. *nábytek* '(movitý) majetek', p. *nabytek* 'získaná věc'. Původně 'to, co bylo nabyto' od *nabýti* (viz ↑*být*). Ně. zúžení významu snad vlivem ↑*byt*. Srov. i ↓*dobytek*.

náček hov. hant. 'nacista', zast. ob. expr. 'břicho, žaludek' (*naprát si nácka* ap.).

Východiskem je asi v obou případech domácká podoba jména *Ignác*. Význam 'nacista' slovní hříčkou (viz ↓*nacismus*), přenesení na břicho nepřilíhí jasné (Ma²).

nacionále 'osobní údaje, listina s osobními údaji'. Od lat. *nātiō* (gen. *nātiōnis*) 'narození, rod' a to od *nāscī* (příč. trp. *nātus*) 'narodit se'. Srov. ↓*nacionální*, ↓*nacismus*.

nacionální 'národní', *nacionalismus* 'ideologie zdůrazňující jednostranné význam národa', *nacionalista*, *nacionalistický*. Podle něm. *national*, fr. *national* od lat. *nātiō* (gen. *nātiōnis*) 'rod, národ, kmen' (viz ↑*nacionále*).

nacismus 'nacionální socialismus (něm. forma fašismu)', *nacista*, *nacistický*. Z něm. *Nazismus*, jež je zkráceno z *Nationalsozialismus* 'národní socialismus', dále viz ↑*národní* a ↓*socialismus*.

-náct. Stč. *-nádsěte, -nádcěte, -nádste, -nádcte, -nácťe* aj. Všesl. – p. *-naść*, r. *-nadcat*, s./ch. *-naest*. Psl. **na desęte* (viz ↑*na¹* a ↑*deset*) s postupnou redukcí samohlásek při rychlé řeči.

náčelník, náčelnice, náčelnický, náčelnictví. Přejato za obrození asi z p. *naczetnik*, vlastně 'kdo je na čele'. Viz ↑*čelo*.

náčíní. Jen č. a p. *naczynie*. Od ↑*číniti*, čin (srov. stč. *čin* 'způsob' a k tomu i ↓*nádoba*, ↓*nářadí*).

načít, načítat. Viz ↑*čít*.

nad předl. Všesl. – p., r., s./ch. *nad*, stsl. *nadb*. Psl. **nadō* je utvořeno z **na* (↑*na¹*), v druhé části je možná odvozenina od ie. **dhē-* 'položiti' (viz ↑*dít se*). Srov. ↓*pod*, ↓*před*, ↓*záda* i ↓*soud*, ↓*úd*.

nadace 'majetek věnovaný na nějaký obecně užitečný účel', *nadační*. Stč.

nadánie tv. (viz ↑*dát*), asi zkříženo s ↑*donace* (Ma²).

nadávat, *nádávka*. Jen č., již stč. Vlastně 'dávat (hanlivá jména)'.

naděje, *nadějný*. Od ↓*nadít se*.

nádeník, *nádenický*. Vlastně 'kdo je najímán na den, za denní mzdu', srov. něm. *Tagelöhner* z *Tag* 'den' a *Lohn* 'mzda'.

nádhera, *nádherný*. Polokalk ze střhn. *über-hēre* 'zpučnost, pýcha', první část byla přeložena, druhá převzata (Ma²). Srov. ↓*Vánoce*.

nadchnout, *nadšený*, *nadšení*. Viz ↑*dech*.

nadir 'bod v nebeské sféře kolmo pod pozorovatelem'. Z ar. *nadir* (*ez-zemt*) 'protilehlý (k zenitu)' Srov. ↓*zenit*.

nadít se. Od ↑*dít se*, srov. ↑*naděje*.

nadívat, *nádivka*, *nádivkový*. Od *nadít* 'nacpat', stč. *nadieti* od *dieti* 'dělat, činit'. Viz ↑*dít se*.

nádoba, *nádobka*, *nádobí*, *nádobíčko*. Jen č. Původně asi 'co je vhodné (k použití)' (srov. podobně i ↓*náradí*, ↑*náčin*). K dalším souvislostem viz ↑*doba*, srov. i odvozené ↓*podoba*, ↓*zdobit* a stč. *nádobný* 'pěkný, krásný' (Ma²).

nádor, *nádorový*. Již stč. Odvozeno od *nadrati* či *nadřítí* (viz ↑*drát*², ↑*drít*), jako např. *nábor* od *nubrat* či *nápor* od *napřít*.

nádraží, *nádražní*. Viz ↑*na* a ↑*dráha*.

ňadro, *záňadří*. Stč. *nadro*. Všesl. – p.st. *nadra* (pl.), r. *nědra* (pl.) 'luno, hlubiny', ch. *nědra*, s. *nědra*, stsl. *nědra* (pl.). Snad již psl. **nědra* (kolektivum od **nědro*) vzniklo nejspíš mylnou dekompozicí z předl. spojení *vъn ědra* 'v ědra' > *vъ nědra* (k tomu srov. ↑*jenž* a ↓*vъ*). Psl. **ědra* (srov. i stsl. *jadra* 'prsa') asi vychází z ie. **oid-*

'nadouvat se, napuchnout' (B2), z něhož je i něm. *Eiter* 'vřed', ř. *oiddō* 'bobtnám, opuchnu'. Sporná je souvislost s ↑*jádro*.

naďšení. Viz ↑*nadchnout*.

nadýmat se. Viz ↑*dmout se*.

ňafat expr. Onom.-expr. původu, srov. ↑*hafat*.

nafta, *naftový*, *naftař*, *naftařský*, *naftalín*. Přes něm. *Naphtha* z lat. *naphtha* z ř. *náfitha* tv. a to z per. *naft* 'zemní olej'.

náhlý, *unáhlit se*, *znenáhla*. Všesl. – p. *nagly*, r. *náglyj* 'drzí, opovážlivý', s./ch. *nágao*, stsl. *naglb*. Psl. **naglb* nemá přesvědčivý výklad. Snad lze spojit s lot. *naguot* 'spěchat, rychle jít' (Ma²), případně i lit. *nogėtis* 'chtít, snažit se' a naším ↓*snaha*.

náhoda, *náhodný*, *nahodilý*, *nahodilost*. Od *nahodit se*, viz ↑*hodit se*.

náhrada, *náhradní*, *náhradník*, *náhražka*. P. *nagroda* 'cena', r. *nagrada*, s./ch. *năgrada* tv. Od *nahradit*, dále viz ↑*hradit*.

nahý, *nahota*, *nahotinka*, *obnažit*. P. *nagi*, r. *nagój*, s./ch. *năg*, stsl. *nagb*. Psl. **nagb* odpovídá lit. *nūogas*, lot. *nuōgs*, dále je příbuzné gót. *naqaps* (něm. *nackt*, angl. *naked*), stír. *nocht*, lat. *nūdus*, sti. *nagná-*, chet. *nekumant-* a s přesmykem asi i ř. *gymnós* tv., východiskem je ie. **nog^ho- / *nōg^ho-* tv. (A3). Srov. ↓*nažka*.

nach kniž. 'purpur, šarlat', *nachový*, *znachovět*. Jen č., málo jasné. Snad metonymií ze střlat. *naccus*, *nachus* '(šarlatová) příkrývka na koně' (Ma²).

nachomýtnout se. U Jg *nakomít-nout se*, *nachomít-nout se*, *nachomejt-nout se* (od poslední podoby pak zpětně -y- jako např. *mejto* – *mýto*). Utvořeno od ↑*mést*, ↑*metat se* zesilovací předp. *ko-* (*cho-*), tedy 'připlést se někam' = 'být někam vmeten'. Srov. i ↓*vymítat*.

naivní 'prostoduchý, dětinský'.
naivita, naivka. Přes něm. *naiv* z fr. *naïf* tv., původně 'přirozený, opravdový', z lat. *nāivus* 'přirozený' od *nātus*, což je přič. trp. od *nāscī* 'rodit se'. Srov. †*nacionále*.

najáda 'vodní víla (u pramene řeky)'. Z fr. *naïade* a to z ř. *nāiás* (gen. *nāiádos*) tv., jež souvisí s *nāō* 'plynu, teču'. Srov. †*astronaut*.

nájem, nájemný, nájemní, nájemník. Staré, již csl. *naimě*. Viz †*jmout*.

najít. Všesl. – p. *najśc*, r. *najiti*, s./ch. *náci*, stsl. *naiti*. Vlastně '(při)jít na něco', srov. lat. *invenire* tv. z †*in-* a *venire* 'přijít', jinak viz †*jít*.

námaha, namáhavý. Od *namáhat (se)*, viz †*na* a †*moci*, srov. †*pomáhat*.

námel 'načernalý útvar vzniklý na obilí působením cizopasně houby'. Od *namlít* (viz †*mlít*), protože námellová zrna jsou větší než zdravá a namele se z nich víc mouky (Ma²).

náměstek. Vlastně 'kdo zastupuje na místě někoho', viz †*místo*.

náměstí. Jen č. (srov. p. *rynek*, r. *plóščad'*, s./ch. *itg*). Z předložkového spojení *na městě* (střed města byl ztotožňován s celým městem, srov. i dnešní *jdu do města* a †*náves*).

námět, námětový. Od †*namítat*, asi kalk podle něm. *Anwurf, Aufwurf* 'návrh, námět' (*an, auf* 'na', *werfen* 'vrhat, metat'). Srov. i †*podomět, †předmět*.

namítat, namítnout, námitka, námitkový. U Jg i ve významu 'navrhovat' (srov. †*námět*), dnešní význam podle něm. *einwerfen* (dnes spíš *einwenden*) tv., doslova 'vhodit' (*ein-* 'v-' a *werfen* 'vrhat, metat'), v č. †*na* a †*metat*.

namol. Viz †*mol*².

nandat. Viz †*ndat*.

nandu 'jihoamerický druh pštrosa'. Z jazyka jihoam. Indiánů (guaraní *nandu*).

nanuk, nanukový. Obchodní název podle jména Eskymáka v jistém známém filmu, původní význam je 'lední medvěd'.

napalm 'druh bojového zápalného prostředku', *napalmový*. Z am.-angl. *napalm* a to nejspíš z *naphthene (acid)* '(kyselina) naftenová' a *palmit (acid)* '(kyselina) palmitová' – jde o směs hliníkových solí některých organických kyselin s benzínem.

naparovat se. Jen č. Od †*pára*, vlastně 'nadechovat se', srov. †*nadýmat se*.

napařit expr. 'postihnout něčím nepřijemným'. Prý původně 'nabít napařenou metlou' (Ma² pod *pára*).

náplast. Přetvoření lat. *emplastrum* tv. (viz †*lastr*) asi s částečným překladem ř.-lat. předp. *em-* (viz †*en-*), druhá část víceméně ponechána, snad přikloněno k †*plásti* (Ma²).

napojit, nápoj, nápojový. Kauzativum k †*pít*, srov. podobnou dvojici †*hojit* – †*žít*, pro *pít* – *nápoj* srov. např. *bít* – *náboj, vít* – *závoj*.

napomínat, napomenout. Viz †*pomínat*.

nápor. Od *napřít*, viz †*přít se*.

napospas (*vydat, nechat napospas* 'vystavit nebezpečí, obětovat'). Z it. *postpasto* 'zákusek' (srov. †*antipasta*). V dnešní podobě poprvé u Kollára (... *když se dokonaly kvasy, ... předložil hlavy našich knížat na pospasy*), odtud do spisovného jazyka, ale s interpretačním posunem 'předložil hlavy knížat nechaných bez pomoci (obětovaných) ap.'. snad i vlivem †*spasit* (Ma²).

narafičit ob. 'nastražit'. Již u Jg. Snad od zast. *rafika* (zdrobnělina *rafička*) 'ručička u hodin, písátka, hůlka', což

je varianta k ↓*rafije*. Motivace ale není příliš jasná.

náramek, *náramkový*. Ve stč. totéž co *nárameník*, pro pochopení dnešního významu je třeba si uvědomit, že stč. *rámě* neznamenal jen 'rameno', ale i 'paži' (srov. ↓*rámě*).

náramný 'velký, nesmírný, znamenitý'. P. *naremny*, r.st. *ramjányj*, sln.st. *rámen* tv. Psl. **raměnb* (či **orměnb* (B8)) nemá příliš jistý původ. Spojuje se jednak se stisl. *ram(m)r* 'silný, ostrý' (Ma²), ř. *rhómē* 'síla, mužnost, moc', jednak s lit. *eřmas* 'obluda, hrůza', sthn. *irmin* (*deot*) 'silný', alb. *jerm* 'přelud', ř. *órmenos* 'vzmáhající se', arm. *arman* 'div'. Snad souvisí i s ↓*rámě*.

narativní 'vyprávěcí'. Z lat. *narrātīvus* tv. od lat. *narrare* 'vyprávět', jež souvisí s *nōscere* 'vědět'.

narcis 'ozdobná zahradní květina'. Přes něm. *Narzisse* z lat. *narcissus* a to z ř. *nárkissos*, ne zcela jistého původu. Viz i ↓*narcis(is)mus*.

narcis(is)mus 'zamilování (muže) do sebe samého, do svého vzhledu'. Do psychologie zavedl Freud. Podle mladíka *Narkissa*, který se podle řecké báje zamiloval do vlastního obrazu na vodní hladině, utrápil se a proměnil ve stejnojmennou květinu (jméno květiny je prvotní, viz ↑*narcis*).

narkomanie 'závislost na omamných látkách', *narkoman(ka)*, *narkomanský*. Novější, viz ↓*narkóza* a ↑*mánie*.

narkóza 'umělé usnutí pomocí omamných látek', *narkotikum*, *narkotický*, *narkotizovat*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Narkose*, fr. *narcose*) z ř. *nárkōsis* 'strnutí, zdřevěnění' od *narkōō* 'trnu, dřevěním'. Srov. ↑*narkomanie*.

národ, *národní*, *národnost*, *núrodnostní*. Původně 'vše, co se narodilo, urodilo' (ještě ve stč.). Zúžení

významu jako v lat. *nātiō* 'narození, rod, národ' (Ma²). Jinak viz ↓*rod*.

nárok, *náročný*, *nárokovat* (*si*). Od ↓*řci*, srov. ↓*vřrok*, ↓*rok*.

nárt, *nártový*. Hl. *narc*, sln. *nárt*. Stč. i *nártie*. Psl. **narǫb*, **narǫbje* (B6, B9) je zřejmě starý obuvnický výraz, odvozený od psl. *rařb* (↓*ret*), jež původně znamenalo 'špička, vršek (nohy)', tedy 'část na vrchu nohy (obuvi)'.

náruživý 'vášnivý, silně zaujatý', *náruživost*. Jen č. Souvisí s č.st. *oružī* 'zbroj, zbraň, náčiní' (všesl.). Psl. kořen **-rǫg-* (B1, B7) nejspíš souvisí s lit. *įrangūs* 'prudký' (HK), *rángtis* 'spěchat', *reñgtis* 'chystat se', *rangà* 'přístroj, nástroj', dále asi se stfhn. *ranc* 'rychlý, vířivý pohyb', něm. *renken* 'pohybovat se krouživě sem tam', angl. *wrench* 'trhnout, vykrotit', vše by to bylo od ie. **ǵrēng-* 'krotit, ohýbat' a vzdáleně přibuzně by bylo ↓*rhat*.

narval 'druh kytovce'. Přes něm. *Narwal* ze švéd. *narval* či dán. *narhval* tv., jehož druhá část souvisí s něm. *Wal*, angl. *whale* 'velryba' (srov. i ↓*velryba*), první není zcela jasná.

náradí, *náradový*. P. *narzędzie*. Od ↓*řád*, vlastně 'řádná výstroj, řádné vybavení', srov. podobnou motivaci u ↑*náčiní*, *nádobí* (↑*nádoba*).

nářečí, *nářečn.* Převzal Dobrovský z r. *naréčije*, jinak viz ↓*řeč*.

naschvál. Stč. *navszchvále*, *naschvále*, *naschvále* i *vzchvále* tv., původně vlastně 'pro chválu, kvůli chvále', z toho již v starší č. 'úmyslně' a v nč. pak i 'navzdory'.

násobit, *-násob.*, *-násobný*, *násobek*, *násobilka*, *násobitel*, *násobenec*, *vynásobit*, *znásobit*. Stč. *násob* 'krát, násobeno' z původního *na sobě*; *trojnásobný* je vlastně 'trojí na sobě' (Ma²).

nastražit, *nástraha*. Souvisí se ↓*stráž* a ↓*sřežit*, vlastně 'sřežit, co je poličeno'.

nasupit se, *nasupený*. Zřejmě od ↓*sup* (vypadá, jako by měl stažené čelo), srov. ↓*posupný*, ale také ↓*supět* (dříve i *supiti*).

náš zájm. V šesl. Psl. **našb* je utvořeno od tvaru gen. zájm. pro 1.os.pl. *našb* příp. -*jo-*, která je i v ↑*můj*, ↓*tvůj* i ↓*váš*. Srov. lat. *noster* tv., strp. *nusa* 'naše', jinak viz ↑*my*. K těsnému vztahu zájm. přivlastňovacích a gen. osobních zájm. srov. ještě ↑*jeho*, ↑*jejich*.

nač, *naťový*. P. *nač*, r.d. *načina*, sln. *nāt*. Psl. **nats* či **nati* nemá jistý výklad. Spojuje se s lit. *nōterė* 'kopřiva', strp. *noatis* tv., něm. *Nessel*, nor. *nata* tv., vše z ie. **ned-*, **net-* 'vázat', jiný výklad vychází z **nākti* (A9) a spojuje s lit. *nokti* 'zrát'.

natalita 'porodnost'. Od lat. *nātālis* 'týkající se narození' od *nātus* 'narozený', což je původem přič. trp. od *nāscī* 'narodit se'. Srov. ↑*nacionále*, ↑*naivnl*.

naťož přísl. Z ↑*na*¹, zájm. *to* (viz ↓*ten*) a ↓*že*.

natrium 'sodík'. Z nlat. *natrium* a to od fr. *natron* 'hydroxid sodný' z ar. (*a*)*natrūn* z egypt. *ntr(j)* tv. Srov. ↓*nitro-*.

nátura hov. 'povaha'. Přes něm. *Natur* 'příroda, přirozenost, povaha' či přímo z lat. *nātūra* 'narození, přirozená povaha' od *nātus*, což je původem přič. trp. od *nāscī* 'narodit se'. Srov. ↑*natalita*, ↑*nacionále*, ↓*naturálie*, ↓*naturel*.

naturálie 'zemědělské plodiny a jiné věci (poskytované jako část mzdy)', *naturální*. Z lat. *nātūrālia*, což je zpodstatnělý pl. stř. rodu adj. *nātūrālis* 'přirozený, přírodní' od *nātūra* (viz ↑*nátura*).

naturalismus 'umělecký směr zachycující dokumentárně drsnou skutečnost', *naturalista*, *naturalistický*. Z fr. *naturalisme* od lat. *nātūra* (viz ↑*nátura*).

naturalizovat 'udělit státní občanství cizinci', *naturalizovaný*. Z fr. *naturaliser* tv., vlastně 'přizpůsobit prostředí', od *naturel* 'přirozený, přírodní' od *nature* 'příroda, přirozenost' z lat. *nātūra* (viz ↑*nátura*).

naturel 'přirozená povaha'. Z fr. *naturel* tv. od *nature* 'přirozenost, příroda' (viz ↑*naturalizovat*, ↑*nátura*).

náves 'prostranství uprostřed vsí'. Srov. ↑*náměstí*.

návěští 'znamení, signál'. Dříve i *návěstí*. Utvořeno k psl. **vēstb* 'zpráva' z **vēd-t-* (A5) (srov. ↓*pověst*, ↓*zvěst*, ↓*věděti*), tedy 'co se dává na vědomí'. Srov. ještě ↓*navštívit*.

navigace 'vedení lodí, letadel i vozidel po určené dráze; upravený běh řeky', *navigační*, *navigovat*, *navigátor*. Z lat. *nāvigātiō* 'plavba' od *nāvigāre* 'plout' a to z *navis* 'loď' (souvisí s ř. *naūs* tv., srov. ↑*astronaut*, ↑*najáda*) a *agere* 'hnát, vést' (srov. ↑*agenda*, ↑*akt*).

navinulý 'nakyslý'. Stč. *navinūti sě* 'zkyznout'. U Jg i *navilý*. Zřejmě od ↓*vinout* (*se*), srov. stč. *vyvinūti sě* 'odbočit, uchýlit se', tedy snad 'odchýlený (od původní chuti)'. Lid. etym. spojováno s ↓*víno* (Ma²).

návladní 'státní zástupce (u soudu)'. Kalk z něm. (*Rechts*)*anwalt* tv., z *an* 'na' (↑*na*¹) a odvozeniny od *walten* 'vládnout', původně vlastně 'kdo má nad někým moc'.

navštívit, *navštěva*, *navštěvní*, *navštěvnost*, *navštěvník*, *navštěvnícký*, *navštěvenka*. Jen č., stč. *navščeiviti*. Jisté souvisí s r. *navěščár* 'navštěvovat', vlastně 'ohlašovat, dávat znamení (příchodu)' (viz ↑*návěští*), ale tvoření v č. není příliš jasné (Ma¹).

nazála 'nosovka', *nazální*, *nazalizovat*, *nazalizace*. Přes něm. *Nasal* z nlat. *nasalis* 'nosový' od lat. *nāsus* 'nos' (viz ↓*nos*).

nazdar citosl. Novější, asi až od Tyrše. Z ↑*na*¹ a *zdar* (↓*zdarit se*). Srov. se stejnou předl. *na zdravít*, srov. i ↓*nazdarbůh*.

nazdarbůh přisl. 'bez cíle, náhodně'. Vyjadřuje, že zdar věci je ponechán Bohu, náhodě. Srov. i pozdrav *zdar Bůh*, vlastně 'Bůh dopřej zdar' (Ma²).

názor, *názorový*, *názorný*, *názornost*. Od *nazřít*, *nazřítat* (viz ↓*zřítat*).

nažka 'suchý nepukavý plod'. Od ↑*nahý*, vlastně 'obnažený plod'.

-ndat (*nandat*, *vyndat*, *sundat*, *zandat*, *přendat*, *odendat*). Asi od zástupného slovesa *ondat* (srov. ↓*uondat*), které nahrazovalo náležitě plnovýznamové sloveso. To by pak bylo od zájm. ↓*on*, ale tvoření není úplně jasné, myslí se na *ono děti* 'ono dělati' a kontaminaci s *dát* podobně jako ↓*zdát se*, ↓*udát se* (Ma² pod *on*), ale jsou i možnosti jiné.

ne část. Všesl. – p. *nie*, r., s./ch. *stsl. ne*. Psl. **ne* odpovídá lit. *ne*, sthn., gót. *ni*, lat. *ne-*, ř. *ne-*, sti. *ná*, vše z ie. **ne* tv. Původnější ie. **n̥* je v něm. *un-*, lat. *in-* (↑*n*-²) a ř. *a-* (viz ↑*a*-²) (A7). Viz i ↓*ně-*, ↓*ni*, ↓*než*.

ně- (*někdo*, *něco*, *někde*, *nějaký* ap.) předp. Všesl. – p. *nie-*, r., s./ch. *ne-*, stsl. *ně-*. Psl. **ně-* se obvykle vykládá z ie. **nē*, což je zdložená varianta zápornky **ne* (↑*ne*), známá ještě z lat. *nē-* 'ne', gót. *nē*, sti. *nā* tv. (HK). Posun 'žádný (člověk) ap.' → 'jakýsi, nějaký (člověk) ap.' budí z významového hlediska trochu rozpaky, ale podobný posun je doložen i v lit. Jiný výklad z **ne vě(dě)* (*kdo*) ap., tedy 'neví(m) (kdo)' (Ma²) je nevěrohodný z hláskoslovného hlediska.

neandrtálec 'pravěký člověk'. Podle *Neandertalu* u Düsseldorfu v Německu,

kde byly v pol. 19. st. nalezeny části kostry pravěkého člověka.

nebe, *nebeský*, *nebeštan*, *podnebí*, *podnební*. Všesl. – p. *niebo*, r. *nebo*, s./ch. *něbo*, stsl. *nebo*. Psl. **nebo* (gen. *nebes*, pl. *nebesa*) je starobylý -s- kmen (odtud ještě dnes pl. *nebesa*, v č. v sg. přešlo k typu *moře*, v jiných jazycích zůstalo -o). Příbuzné je lot. *debess* tv., lit. *debesis* 'mrak', ř. *něfos* 'mračné nebe', sti. *nábhas* 'mlha, vlhko' a het. *nepiš* 'nebe', vše z ie. **nebhos* 'mrak, mlha' od **nebh-* 'mokrý, vlhký', k němuž patří i něm. *Nebel* 'mlha', lat. *nebula* tv. Zajímavá je různá motivace ie. názvů nebe: zatímco v slov., lot. i het. je to od 'mračné oblohy', u lat. *caelum* i sti. *svargá-* se vychází z původního 'jasný, svítící' (rozdíly v klimatických podmínkách?), lit. *dan-gūs* (srov. ↑*duha*) a něm. *Himmel*, angl. *heaven* znamená původně asi 'klenba, příkrov', ř. *ouranós* 'vzvyšené místo'.

nebo sp. Jen č. (slk. *lebo*, luž. *abo*, p. *albo* tv.). Nejspíš z ↑*ne* a *bo*, které je v stč., p., r., stsl. *bo* 'neboť' a souvisí s ↑*ba*. K dalším spojkám s *ne-* srov. ↓*než*, ↓*nybřz*.

nebohý, *nebožák*, *nebožačka*, *nebožtík*, *nebožka*. P. *niebogi*, sln.st. *nebôg*, stsl. *neboga*. Původní význam je 'ten kdo nemá podíl, bohatství' (viz ↑*bůh*, ↑*bohary*), ve stč. a slk. pak i 'zesnulý'. Srov. ↓*ubohý*.

neboť sp. Z ↑*nebo* a částice -*ř*.

nebozez 'vrták na dřevo', *nebozřek*. Hl. *njeboz*, sln. *nabôzec*. Přejato z germ., forma by ukazovala až na germ. **naba-gaiza* před změnou -z->-r- (A5,B1), která už je provedena v sthn. *nabagēr* (něm. *Näber* tv.). První část germ. slova odpovídá něm. *Nabe* (viz ↑*náboj*), druhá něm.st. *Ger* z gót. **gaiza-* 'něco špičatého'.

nebožtík. Viz ↑*nebohý*.

necesér 'pouzdro s toaletními potřebami'. Z fr. *nécessaire* tv., vlastně 'nezbytná, potřebná věc', z lat. *necessarius* 'nezbytný, potřebný' z *ne-* (srov. ↑*ne*) a odvozeniny od *cedere* (příč. trp. *cessus*) 'ustupovat, odcházet, ztrácet se'. Srov. ↓*recese*, ↓*proces*.

necky. Všesl. (kromě slk., br.) – p. *niecka*, r.d. *nóčva*, s./ch. *něcve*, csl. *naštví*. Psl. podoba není jasná. Očekávali bychom jakési výchozí **nb(k)t-* (B3, B6), ale častěji se rekonstruuje **nb(k)tva* ap. (Ma², HK), aby se dalo spojit se stir. *nigid* 'pere', ř. *nízō* 'umývám', sti. *nénekti* 'pere' z ie. **neig-* 'prát', tedy původně 'kád' na práni'. Vzhledem k výše zmíněným okolnostem sporné.

neděle, nedělní. Všesl. – p. *niedziela*, r. *nedělja* 'týden', ch. *nędjelja*, stsl. *nedělja*. Slov. **neděl'a* je křesťanský název pro sedmý, nepracovní den (viz ↑*ne* a ↑*dílo*). Ve většině slov. jazyků (zvláště v pravoslaví) i ve významu 'týden'.

nedomrlý 'neduživý'. Původně vlastně 'ne zcela mrtvý', srov. stč. *mrlý* 'mrtvý, zemřelý'. Jinak viz ↑*mřít*.

neduh, neduživý. R. *nedúg*, b. *nedäg*, stsl. *nedqgō* tv. Psl. **nedqgō* je od **dqgō* (csl. *dqgō* 'tuhý, pevný', srov. ↑*duh*), které souvisí s p. *duzo* 'velmi, mnoho', r.d. *dúžij* 'silný' a dále i lit. *daug* 'mnoho', něm. *tüchtig* 'zdatný, pořádný, důkladný', *taugen* 'hodit se', vše z ie. **dheugh-* 'hodit se, být zdatný'.

nedutat. Vlastně 'neřící ani *du(t)*' od onom. základu, srov. ↑*dudek*.

negace 'popření', negovat, negativ, negativní. Z lat. *negatio* od *negare* 'popřít' utvořeného od zápornky *ne-* (viz ↑*ne*) zesílené částicí **g(i)* (srov. ↓*že*).

neglizé 'nedbalky, noční domácí oděv'. Z fr. *négligé* tv., což je původem příč. trp. od *négliger* 'zanedbat, nestarát se' z lat. *negligere, neglegere*

tv. z *nec* '(a) ne' a *legere* 'sbírat, shromažďovat, vybírat si'.

negr hanl. 'černoch'. Přes něm. *Neger*, fr. *nègre*, ze šp., port. *negro* tv., vlastně 'černý', z lat. *niger* tv. Původně označení černých otroků z Afriky.

negramotný, negramotnost, negramot. Z r. *negrámotnyj* tv. od *grámota* 'znalost čtení a psaní; úřední listina' z ř. *grámmata*, což je pl. od *grámma* 'písmeno, čtení a psaní, písemnictví'. Srov. ↑*-gram*, ↑*gramatika*.

něha, něžný, něžnost. Přejato v obrození z r. *néga*, odtud asi i ch. *njěga*, s. *něga*, b. *nega*. Psl. **něga* nemá jistý výklad. Spojuje se s lot. *naigāt* 'toužit, přát si', méně přesvědčivá je příbuznost se sti. *snihyati* 'je vlhký', *sněha-* 'přilnavost, hladkost' (A5) (Ma², HK) či odvození od ie. kořene **nei-* 'být živý, rozčilený'.

nehet, nehtk. Stč. i *nohet*. Všesl. – p.st. *nogieć*, r. *nógot'*, sln. *nōht*, s./ch. *nōkat*, stsl. *nogōbь*. Psl. **nogōbь* odpovídá lit. *nagūtis* (stpr. *nagutis*) 'nehet na ruce', což je zdobnělina od lit. *nāgas* 'nehet, pazneht'. Dále je příbuzné něm. *Nagel* 'nehet', stír. *ingen*, lat. *unguis*, ř. *ōnyx*, sti. *nakhā-* tv., vše z ie. **nogh-*, **ongh-*, **ggh-* 'nehet, pazour'. Srov. ↓*noha*, ↓*pazneht*.

nehoda, nehodový, nehodovost. Od ↑*hodit se*. významovou souvislost dobře pochopíme z některých stč. významů jako 'něco nevhodného, nenáležitost, nepravost, nepřijemnost, zlá příhoda ap.'.

nehorázný 'nadmíru velký, neslýchaný, nevhodný, nehoráznost. V č. doloženo až pozdě (Jgd). Zřejmě souvisí s r. *gorázdo* 'silně', *gorázd(yj)* 'šikovní, zkušný', což je stará výpůjčka z gót. *ga-razds* 'výmluvný, rozumný' (srov. stangl. *reord* 'hlas, jazyk'). Č. *ne-* se vykládá jako

nadbytečný zápor, který nemění význam slova (srov. ↓*nesvár*, ↓*nesvůra*).

nechat, *ponechat*, *zanechat*, *vynechat*, *přenechat*. P. *niechać* 'nechat, dovolit', ukr. *necháty* 'zanechával', sln.

něhati 'přestat, skončit', b. *nechája* 'nestarám se'. Psl. **nechati* se vykládá jako záporné sloveso, jehož základ se obvykle ztotožňuje se s./ch. *hājati* 'starat se', b. *chája* tv. (tedy **nechati* by bylo z **nechajati* 'nestarat se'). Další přibuzenství se hledá v ir. *scíth* 'unavený', ř. *askēō* 'usiluji, zdobím', toch. B *skai-* 'snažit se' z ie. **skēi-* 'snažit se, usilovat' (A8). Srov. ↓*nechtí*.

nechť část. Z *nech* (imp. od ↑*nechat*) a zesilující částice *-ť* (srov. ↑*at*). Viz i ↓*nešť*.

nej- předp. Všesl. – p., r., s./ch. *naj-*, stsl. *nai-*. Psl. **naj-* se skládá z **na-*, které je etymologicky totožné s předl. ↑*na*¹ (srov. stč. *náviece* 'nejvíc') a částice **i* (↑*i*). Významově se blíží předp. *nad-* (↑*nad*): *největší* je vlastně 'nadvětší' (Ma², HK). V jiných ie. jazycích se k tvoření superlativu (3. stupně) využívá přípon.

nejapný 'hloupý, nevhodný', *nejapnost*. Stč. *nejápný* 'nepochopitelný, netušený, neschopný' od *japati*, *jápati* 'pozorovat, hledat, zkoumat', dále srov. stč. z *nedojiepie* 'znenadání', hl. *nezjapki* 'nečekanáč', r.d. *vnezápno* tv., csl. *zajapa* 'domněnka'. I přes slabší doložení je základ **jap-* psl., srovnává se s lat. *in-opinātus* 'netušený, nečekaný' i *opināri* 'domnívat se', východiskem by bylo ie. **op-* 'tušit, domnívat se' (B4) (Ma²).

nekalý 'nepoctivý, špatný', *nekalost*. Vykládá se ze stč. *nekajilý*, původně 'nekajíný' od ↑*kát se* (Ma², HK). Srov. od stejného základu stč. *nekány* 'nepolepšitelný, zlý'.

nekňuba 'budižkničemu'. Expr. útvar s typickou expr. skupinou *kň-* (srov.

↑*kňourat*, ↑*kňučet*). Není třeba hledat jakési výchozí sloveso *kňoubat* (Ma²), v č. nedoložené, spíš je možné, že ve slově zní ozvěna lid. *kuba* 'hlupák' (HK).

nekro- (ve složeninách) 'týkající se mrtvol'. Z ř. *nekros* 'mrtvý, zemřelý', jež souvisí s lat. *necāre* 'zabítet'. Srov. ↓*nekrofilie*, ↓*nekrolog*, ↓*nekropole*.

nekrofilie 'sexuální úchylka projevující se erotickou náklonností k mrtvolám'. Viz ↑*neko-* a ↑*filie*.

nekrolog 'článek či ústní projev hodnotící zesnulého'. Viz ↑*neko-* a ↑*log*.

nekropole 'velké starověké pohřebiště'. Vlastně 'město mrtvých', z ↑*neko-* a ř. *pólis* 'město' (srov. ↑*metropole*).

nektar 'lahodný nápoj (řeckých bohů); šťáva v některých květech', *nektarinka*. Přes lat. *nectar* z ř. *néktar* 'nápoj bohů', jehož další původ není jasný.

nelzon 'zápasnický chvat'. Podle am. zápasníka *Nelsona*.

nemehlo. Nejspíš od stč. *mehnúti* 'pohnout, mihnout' od kořene **mьg-* (viz ↑*míhat*, ↑*mžít*). Tvoření od *l-*ového přičestí jako např. *táhlo* od *táhnout*. Vlastně tedy asi 'člověk nepohybující se rychle, obratně'.

nemoc, *nemocný*, *nemocnost*, *nemocenský*, *nemocnice*, *nemocniční*, *onemocnět*. P. *niemoc*, ve vsl. a jsl. v tomto významu odvozeniny od ↑*bolet*. Původně 'nemohoucnost, slabost' (tak i v stč.).

nemotorný, *nemotora*. U Jg i *motorný* 'obratný, příhodný'. R.d., ukr. *motórnyj* 'obratný, hbitý'. Srovnat lze lit. *mataruoti* 'hýbat, klinkat (se)', základem asi bude kořen **met-*, **mot-*, který je v ↑*motat*, ↑*metat*, ↑*mést*.

nemovitost 'pozemek či stavba (trvalého charakteru)'. Viz ↑*movitý*.

němý, *němota*, *oněmět*. Všesl. – p. *niemy*, r. *nemój*, ch. *nijem*, s. *nēm*, stsl. *němō*. Psl. **němō* vzniklo nejspíš disimilací *m-m > n-m* z **měmo-*, které je v lot. *mēms* tv. Kořen **mem-* je onom., napodobující neartikulované lidské zvuky (srov. ↑*mumlat*). Odtud s největší pravděpodobností *Němec* (všesl.), vlastně 'ten, kdo vydává nesrozumitelné zvuky', ve slov. jazycích tak byli označeni cizinci, s nimiž Slované nejčastěji přicházeli do styku (Ma², HK).

nenadále ^{pfisl.} Od adj. *nenadály* od *l*-ového přičestí slovesa ↑*nadít se*.

nenávidět, *nenáviděný*, *nenávisť*, *nenávisťmý*. Stč. i *náviděti* 'mít rád', ale také 'žárlit' a 'nevražít, závidět', do nč. přešlo jen v záporné podobě. P. *nienawidzieć*, r. *nenavideť*, s. *nenávideti*, stsl. *nenavistъ* (z **nenavid-tь*, A5). Původní význam kladného slovesa je dobře vidět na p.st. *nawidzieć*, csl. *náviděti* 's radostí se dívat', kde předp. *na-* vyjadřuje vstřícný vztah k předmětu. Srov. ↓*závist*, jinak viz ↓*vidět*.

není. Stč. *nenie* a to přitvořením nového, zřetelnějšího záporu k pč. **nie*, které vzniklo stažením z **neje* (B9). Srov. p. *nie jest*, s./ch. *nije*, csl. *něstb*. Dále viz ↑*ne* a ↑*jsem*.

neo- (ve složeninách) 'ново-'. Z ř. *néos* 'nový, mladý' (viz ↓*nový*). Srov. ↓*neolit*, ↓*neologismus*, *neofašismus*.

neohrabaný. Od ↑*hrabat*, ale motivace není zcela jasná. Srov. *neotesaný*.

neolit 'mladší doba kamenná', *neolitický*. Utvořeno v 19. st. z ↑*neo-* a ř. *lithos* 'kámen'. Srov. ↓*paleolit*, ↑*monolit*, ↑*litografie*.

neologismus 'nově utvořené slovo'. V 18. st. utvořeno k ↑*neo-* a ř. *lógos* 'slovo, řeč'. Srov. ↑*-logie*.

neomalený 'netaktní, hrubý'. Výchozí vazbou je nejspíš 'ne o málo žádající' (Ma², HK), dále viz ↑*malý*.

neon 'vzácný plyn; osvětlení tímto plynem', *neonový*. Z angl. *neon* a to od ř. *néos* 'nový', tedy vlastně 'nově objevený plyn' (r. 1897). Srov. ↑*neo-*.

neplecha. Od adj. *neplechý* 'nečistý, nepěkný, špatný' (Jg). Vyjít je třeba asi z **neplochý* (asimilace *e-o > e-e*) s nadbytečným zápořem (srov. ↑*neho-rázný*, ↓*nesvár*), základ pak odpovídá r. *plochój* 'špatný', p. *plochy* 'neklidný, lehkomyšlný', jež je totožné s ↓*plochý*.

nepotismus 'zneužívání vysokého postavení k protežování příbuzných a známých'. Převzato přes soudobé evr. jazyky z it. *nepotismo* (poprvé v souvislosti s praktikami některých papežů 15. a 16. st.) a to z it.st. *nepote* 'vnuk, synovec' z lat. *nepōs* 'vnuk, potomek'. Viz ↓*neteř*.

nepřičetný, *nepřičetnost*. Novější (u Jg chybí). Zřejmě '(stav), kdy nelze člověku přičítat vinu' (Ma²). Pak přeneseno i na označení člověka.

nerost, *nerostný*. Jen č., utvořil Presl k ↓*růst*.

nerudný 'hrubý, mrzutý'. Ze stč. *nerodný*, *neródný* 'svévolný, zarputilý, vzpurný' (u Jg *nerůdný* 'nepodařený, zvrhlý' snad vlivem *zrůdný*) a to od *neroditi* 'nechtít, nedbat'. Příbuzné je hl. *rodzić* 'chtít, tedbat', sln. *roditi* 'starat se', stsl. *neroditi* 'nestarat se, pohrdat'. Souvisí dále se s./ch. *ráditi* 'dělat' a zřejmě i ↓*rád*.

nerv, *nervový*, *nervní*, *nervstvo*, ob. *nervák*, *nervovat (se)*, *vynertovat*. Přes něm. *Nerv* tv. z lat. *nervus* 'sval, nerv, struna, tětíva', jež souvisí s ř. *neuron* 'šlachy, tětíva, šňůra' (srov. ↓*neurologie* a ↓*nervózní*).

nervózní, *nervozita*. Přes něm. *nervös*, fr. *nerveux* z lat. *nervōsus* 'silný, svalnatý' (viz ↑*nerv*). Dnešní význam v evr. jazycích asi od

18. st., v souvislosti s terminologickou specifikací lat. *nervus*.

neřád. Opak od *řád*, metonymií přeneseno z věcí i na označení lidí.

neřest, neřestný. Ve starší č. i ve významech 'soužení, neštěstí, bída', 'obtížný hmyz', 'trní a bodláč', 'neduh, vyrážka' (Jg). Stč. *neřest* však znamená 'tření ryb', odpovídá mu r. *nérest*, ukr. *nérest* tv., dále i p. *mrzost* 'jikry', sln. *drést*, ch. *mrijést* tv., vše z psl. **nersta/*nerstb* (B8) (změny v násloví zsl. a jsl. jazyků vyvolány počátečním **nr-*). Příbuzné je lit. *neřšti* 'klást jikry', lot. *nārsts* 'jikry'. Spojení významů je obtížné, ale možné: 'tření ryb' → 'něco nepěkného, slizkého' (vlivem mylného vydělení zápornky *ne-*) → 'nemravnost, něco nepřijemného vůbec' (HK). Svou logiku však má i spojení druhé skupiny významů s *↑neřád* (vzhledem k val. *neřasi* 'roští, chrastí') a vyjití z psl. **neręd-ŕb* (A5, B7) (Ma²). K nč. významu 'nízká vášeň' srov. p. *nierząd* 'nepořádek, prostitute'.

nesmírný. Stč. *nesmierný* i ve významu 'neumírněný, svévolný, nestřídmý'. Tyto významy vycházejí od stč. *sniera* '(pravá) míra, umírněnost', dnešní význam 'nezměřitelný' od stč. *směřiti* 'změřit' (k obojímu viz *↑míra*).

nést, přinést, přinášet, přínos, přínosný, odnést, odnášet, unést, unášet, únos, únosce, vynést, vynášet, výnos, výnosný, donést, donášet, nanést, nanášet, nános, vnést, vnášet, vnést (se), vnášet (se), přednést, přednášet, přednes, přednáška, snést, snášet, přenést, poponést, roznést, zanést, pronést, nadnášet, obnášet aj. Všesl. – p. *nieśc*, r. *neści*, s./ch. *neści*, stsl. *neści*. Psl. **nesti* má odpovídající protějšek v lit. *nešti*, lot. *nest* tv., příbuzné je dále něm. *genug*, angl. *enough* 'dost', lat. *nanciscī* 'nabýt, dosáhnout', ř. *énekon* 'přinesl jsem' (aorist k *fērō* 'nesu'), stl. *násati* 'dosahuje'. vše z ie. **(e)nek-*.

**enk-* 'dosahovat, nést' (A1). Srov. *↓nosit*, *↓nůše*.

nestor 'stařešina, nejstarší osoba v nějaké společnosti'. Podle krále *Nestora* (ř. *Néstōr*), který byl v Homérově Iliadě nejstarším a nejmoudřejším z ř. hrdinů.

nestvůra, nestvůrný. Nadbytečným zápořem od *↓stvůra*, které již samo má záporný význam (srov. *↓nesvár*, dále i *↑neplecha*, *↑nehorázný*).

nesvár. Od *↓svár* s nadbytečným zápořem (asi vlivem *nesvorný*), srov. *↑nestvůra*.

nešpory 'odpolední či podvečerní pobožnost'. Z lat. *vesperae* tv. od *vesper, vespera* 'večer' (srov. *↓večer*). Stč. i *mešpory* (záměna *v-m* možná vlivem lid. etym. k *↓mše, mešní*, další změnou *m>n*, srov. nář. *nešpu'a* 'mišpule', *nedvěd*). Srov. ještě stč. *nešpor, mešpor* 'doba uprostřed mezi polednem a večerem'.

nešř část. Nejspíš z **nech-ž-ř* se dvěma zesilujícími částicemi (dále viz *↑nechř*).

neštovice, neštovička, neštovicový. Jen č. Od *↓nežit*, srov. esl. *nežitovica* tv., v č. vypadlo *-i-* a *-žř-* dalo spodobou *-šř-*.

nešvar. Viz *↓švarný*.

netečný, netečnost. Vlastně 'koho se nic netkne', viz *↓řýkat se*.

neteř. Hankův výtvar *neti* (gen. *neteře* jako *máti, mateře*) inspirovaný esl. *netii* 'synovec' z psl. **netjъ*, jež bylo zřejmě přitvořeno k původnějšímu **neti* 'neteř' (odtud pak s./ch. *něčāk* 'synovec', *něčuka* 'neteř'). Příbuzné je stlit. *neptě* 'vnučka, neteř', stangl. *nift* 'neteř', něm. *Nichte*, wal. *nith* tv., lat. *neptis* 'vnučka' (vlat. **neptia* 'neteř', z toho přes fr. angl. *niece* tv.), sti. *napřf-* 'vnučka', vše z ie. **nepti-* 'vnučka, neteř' (A7) tv., což je přechýlený tvar od **nepot-* 'vnuk, potomek', jež se interpretuje jako **ne-pot-*, vlastně 'kdo

nemá moc', nebo naopak **neuo-pot-nový pán*' (Ma²) (k druhé části srov. †*Hospodin*). Srov. †*nepotismus*.

netopýr, *netopýří*. Všesl. – p. *nietoperz*, r.d. *netopýr'*, ch. *nětopír*, množství nřf. podob ve slov. jazycích (č. *nedopejr*, *latopyř*, *letopeř* aj.) je způsobeno lid. etym. (D2) a snad i tabu (D4). Psl. **netopyrb* se někdy pokládá též za výsledek těchto vlivů a přetvoření původního **lepetvrb* od onom. **lepetati* 'nepravidelně poletovat' (Ma², HK), ale vzhledem k motivaci např. ř. *nyktópteros* tv., doslova 'noční letoun', či lat. *vespertilio* 'večerní letoun' se příkláníme spíš k výkladu slova **netopyr'* jako staré složeniny, v jejíž první části je ie. slovo pro 'noc' (k podobě *s-e* viz †*noc*), v druhé pak asi stejný základ jako v †*pero*; slov. slovo by pak slovtvorně i etymologicky odpovídalo ř. ekvivalentu.

netřesk 'druh byliny'. Podle staré pověry, že tam kde roste, neuhodí hrom (rostl často na doškových střeších). Dále viz †*třesk*.

netto 'čistá váha'. Z it. *netto* 'čistý' a to z lat. *nitidus* 'lesklý, čistý' od *nitēre* 'lesknout se, zářit'.

netýkavka 'druh byliny'. Podle toho, že její plod na dotek puká a vymrštuje semena (viz †*rykat se*). Přeneseně i o nedůtklivém člověku (srov. †*důtklivý*).

neuralgie 'prudká bolest nervového původu', *neuralgický*. Viz †*neuro*- a †*neustalgie*.

neurastenie 'nervová slabost'. Z †*neuro*- a ř. *asthēneia* 'slabost' z †*a-* a *sthénos* 'síla'.

neuro- (ve složeninách) 'týkající se nervů, nervové soustavy'. Z ř. *neūron* 'šňůra, šlachy, nerv' (srov. †*nerv*). Viz i †*neurologie*, †*neuralgie*, †*neurastenie*.

neurologie 'obor zabývající se chorobami nervového systému', *neurologický*, *neurolog*. Viz †*neuro-* a †*logie*.

neuróza 'porucha vyšší nervové činnosti', *neurotický*, *neurotik*. Z nlat. *neurosis*, uměle utvořeného k †*neuro*- pomocí příp. *-osis* ř. původu. Srov. †*nervózní*, †*psychóza*.

neurvalý 'surový, hrubý'. Původně *urvalý* (nadbytečný zápor jako v †*nevrlý*, †*neplecha*, †*nehorázný* ap.), jež se vysvětluje jako 'ten, kdo se urval od šibenice' (HK, Jg), případně od *urvat se* ve významu 'osopit se' (Ma²).

neutrální 'nestranný', *neutralita*, *neutralizovat*, *neutralizace*, *neutralizační*, *neutrál*. Ze střlat. *neutralis* tv. od lat. *neuter* 'žádný z obou' z *ne-* (viz †*ne*) a *uter* 'jeden ze dvou'. Srov. †*utrakvista*.

neutron 'částice atomového jádra bez elektrického náboje', *neutronový*. Od lat. *neuter* (viz †*neutrum*, †*neutrální*) podle †*elektron*.

neutrum 'střední rod; jméno ve středním rodě'. Z lat. *neutrum*, což je stř.r. k *neuter* 'žádný z obou' (viz †*neutrální*).

nevalný 'malý, špatný'. Od stč. *valný* 'silný, mnohý' (srov. i *valem* 'houfně, hromadně') a to od *valiti* (*sě*) (†*valiti* (*se*)).

nevěsta, *nevěstka*, *nevěstinec*. Stč. i 'snacha, švagrová (bratřova manželka)'. Všesl. – p. *niewiasta* 'ženská', r. *nevěsta* 'nevěsta', *nevěstka* 'snacha, švagrová', ch. *něvjestā* tv., stsl. *nevěsta* 'nevěsta'. Psl. **nevěsta* není jednoznačně vyloženo. Starý, dodnes uváděný výklad vychází z **ne-uo-id-tā* (A5, B2), vlastně 'neznámá (pro rodinu ženicha)' (viz †*vděť*). Přesvědčivěji vypadá výklad z **ne(u)-uēd-tā* (A5, B5), vlastně '(žena) nově přivedená' (viz †*nový* a †*vést*) (HK). Odtud snadno pochopíme modifikaci významu 'žena bratra či syna' i zobecnění 'žena' (srov.

sti. *vadhú* tv., vlastně '(od)vedená'. Jsou i jiné výklady, většinou různě obměňující ty výše uvedené. 'Krycí' označení nevěsty se vysvětluje tabuovými důvody (D4). Hanlivé *nevěstka* se objevuje od střední češtiny, k podobnému posunu srov. †*děvka*.

nevod 'tažná rybářská síť'. P. *niewód*, r. *névod*, stsl. *nevodъ*. Psl. *(*ne*)*vodъ* nějak souvisí s lit. *vādas*, lot. *vads*, něm. *Wate*, stangl. *wadu* tv., vzájemný vztah a další původ však nejsou jisté. Vzhledem k fin. *nuotta*, est. *nõit* tv. může jít i o starou výpůjčku z neznámého substrátu (Ma²). Soudí se, že *ne-* ve slov. by mohlo být tabuovou negací (D4) k oklamání ryb, případně vodních duchů ap.

nevole, *nevolky*. Od †*vuile*.

nevražít, *nevraživý*, *nevraživost*. Ne zcela jasné. Stč. *vražiti* znamenalo 'kouzlit, čarovat', ale význam jde spíše k *vrah* 'nepřítel, vrah' (obě slova jsou nejspíše stejného původu). Přidán nadbytečný zápor podobně jako v †*neurvalý*, †*nevrlý*, †*neplecha*, †*nesvár*.

nevrlý, *nevrlost*. Od †*vrít* (srov. *umřít* – *umrlý*) s nadbytečným záporem jako †*nevražít*, †*nesvár* ap. Srov. †*zanevrít*.

newton 'jednotka síly'. Podle angl. fyzika *I. Newtona* († 1727).

nezbedný, *nezbednost*, *nezbeda*. Stč. *nesbed(1)ný* 'nezkrotný, svévolný, dotěrný', *sbedný* 'poslušný, hodný'. Asi z psl. **sbēdbnъ(jb)* (B6, B9) ze **sb-* 'dobře, úplně' (†*s-*) a základu **bēd-*, který je v †*bdít*, †*bedlivý* (srov. csl. *sbēdbnъ* 'velmi bdělý') (HK). V č. tedy asi 'dobře pozorný' → 'poslušný' a dále negací záporný význam, který se stal používanějším.

než(li) sp. Spojením částic a spojek †*ne*, †*že*, případně †*-li*. Srov. použití při srovnání – např. *je větší než já* vlastně znamená 'je větší, ne (že) já' (HK).

nežit 'vřed, vřidek'. Formálně od †*žít*, ale významově spíše ke kauzativu †*hojit* (střídání **gei* – **goi* (B1, B2)), tedy 'co se nehojí'. Srov. i nár. *nehojed* (Ma²). Ob. *nežit* příkloněním k *Žid*.

ni část. Všesl. – p., r., s./ch., stsl. *ni*. Psl. **ni* je z ie. **nei-* 'nikoli, ani' (B2) z **ne* (†*ne*) a zesilovací částice *i*. Shodné je lat. *nī*, osk. *nei* i av. *nae-* v *naēčiš* 'nikdo'.

nic, *nicotný*, *nanic*, *nanicovatý*. Viz †*ni* a †*co*. Všesl. – p. *nic*, r. *ničtо*, s./ch. *nīšta*, stsl. *ničьto*. Srov. †*ničit*, †*ničemný*.

ničemný, *ničemnost*, *ničema*. Vlastně 'kdo (co) je k ničemu'.

ničit, *ničitel*, *ničitelský*, *zničit*, *poničit*. Od †*nic*, srov. – p. *niszczycь*, *niceswiciь*, r. *uničtožat'*, s./ch. *nīštiti*.

nihilismus 'neuznávání jakýchkoli hodnot mravních, společenských ap.', *nihilistický*, *nihilista*. Od lat. *nihil* 'nic', srov. †*ni*.

nika 'výklenek ve zdi (pro sochy)'. Z it. *nicchia* tv. od *nicchio* 'mušle'.

-nikat (*zanikat*, *vznikat*, *vynikat*, *unikat*, *podnikat*, *pronikat*). Všesl. – p. *wynikać* 'vznikat', *niknąc* 'mizet, ztrácet se', r. *nīknui* 'sklánět (hlavu)', s./ch. *nīknuti* 'vyrůst, vzklíčit', †*nīknuti* 'vystoupit; sklopit (oči), sklonit (hlavu)', stsl. *ponīknŭti* 'sklonit, sklopit'. Psl. **-nikati*, **-niknŭti* je významově tak rozrůzněno, že se často uvažuje o splynutí dvou různých základů. Slovesa *ponikati* (viz †*koniklec*), *zanikati* jeví zřejmou souvislost se stč. *nic(ŭ)* 'skloněný hlavou k zemi, skleslý, pokořený'; výchozí **nīk-* se vykládá z ie. **ni-* 'dole, dolů' (srov. †*nī(zkŷ)*) a nulového stupně ie. **ok'* 'oko', tedy 'očima obrácený dolů' (srov. sti. *nīčá* 'dolů' i †*znak*² a †*opak*). K slovesům typu *zaniknout* pak bylo asi přitvořeno *vzniknout* (**vznīknŭti*) opačného

významu (HK) a pak snad i další odvozeniny, kde **-nikati*, **-nikṇoti* nabralo význam blízký '-stupovat, -stoupit'. Jiní autoři oddělují a slovesa typu *pronikat* spojují s lit. *apnikti* 'napadnout', ř. *neikēō* 'přu se, urážím' z ie. **neik-* 'napadnout' (Ma²).

nikl 'stříbrobílý kovový prvek', *niklový*, *niklák*. Přes něm. *Nickel* ze švéd. *nickel*. V r. 1754 tak nazval tento kov jeho objevitel, švédský mineralog A. F. *Cronstedt* zkrácením z *kopparnickel*, něm. *Kupfernickel*, což byl hornický název načervenalé rudy, která vypadala jako měděná, měď však neobsahovala (nikl ano). V první části je švéd. *koppar*, něm. *Kupfer* 'měď', druhá část označuje 'skřítko, čertíka' (z osobního jména *Nikolaus*). Málo cenné rudy byly označovány podobnými jmény, protože horníci věřili, že jim je podstrkují důlní skřítki (srov. ↑*kobalt*).

nikoli část. Viz ↑*ni* a ↑*koli*.

nikotin 'alkaloid obsažený v tabáku', *nikotinový*. Přes něm. *Nikotin* z fr. *nicotine*, jež bylo v 19. st. utvořeno od fr. st. *nicotiane* 'tabák' a to podle fr. vyslance v Portugalsku *J. Nicota*, jehož prostřednictvím se v 16. st. Francie s touto rostlinou seznámila.

nimbus kniž. 'svatozář; sláva'.

Z pozdnělat. *nimbus* tv., původně 'mračno, mrak, dešť', souvisí s ↑*nebe*.

nimrat se expr. 'váhavě se v něčem štourat', *nimravý*. Asi disimilací z původního *mimrat se* (Jg), expr. útvar podobný jako ↓*piplat*.

nimrod 'lovec', *nimrodský*. Podle biblického *Nimroda*, pravnuka Noemova a bájného zakladatele Babylonu, o němž se praví, že byl bohatýrským lovcem před Hospodinem (Genesis, 10, 8–12).

ničeřa zast. 'druh strunného hudebního nástroje'. Asi od onom. základu.

nirvána '(v buddhismu) stav blaženosti a poznání pravdy po vyhasnutí vlastního vědomí'. Přes moderní evr. jazyky ze sti. *nirvāna* 'zhasnutí' od *nirvāti* 'hasne' z *niḥ-* ' pryč, od' a *vāti* 'vane'.

nístěj 'otvor do pece; spodní část průmyslové pece'. Stč. *niestěje*. Jinak jen hl. *něšč*, dl. *jesće(je)*, *jěščije*, sln. *istėje*, *ostėje*, *vestėje* aj., tedy psl. dialektismus omezený na samý západ slov. území. Psl. asi **(j)ěštēja*, různé násloví je nejspíš mylnou dekompozicí z předl. pádů (**van ěštēja* → **va něštēja*, srov. ↑*hadra*). Původ málo jasný, většinou se myslí na základ **aid-t-* (A5, B2) z ie. **aidh-* 'hořet' (HK), lákavé – ač málo pravděpodobné – je i spojení s ř. *estia* 'krb, dům' (Ma²).

nit, *nitka*, *nitový*, *nitěný*, *nitkovitý*. Všesl. – p. *nić*, r. *nit*, s./ch. *nít*. Psl. **nitb* stojí nejbliže lit. *nýtis* 'hřeben tkalcovského stavu', východiskem je ie. **nīti-* 'co je předeno' od **(s)nei-* 'příst, šít', od něhož je i něm. *nähen* 'šít', *Nadel* 'jehla', angl. *needle* tv., lat. *nēre* 'příst', ř. *něthō* 'předu', sti. *snāyati* 'omotá', srov. i příbuzné ↓*snovat*.

nítit, *vznítit (se)*, *vznětlivý*, *roznítit*, *podnítit*, *podnět*, *podnětný*, *zanítit (se)*, *zánět*, *zánětlivý*. P. *niecić*, r. d. *gnetić*, sln. *nětiti*, cs. *gnětiti*. Psl. **(g)nětiti* není zcela jasné, snad souvisí se sthn. *gnītan* 'třít', stangl. *gnīdan* tv. (stará technika rozněcování ohně třením) z ie. **ghnei-* od **ghen-* 'třít' (Ma²). Pak je příbuzné i ↑*hnít*, srov. i ↓*snět*.

nitro 'vnitřek, duše', *niterný*, *nitrolebeční*, *nitrožilní* ap. (jiné je ↓*nitro-*). Zavedeno Jungmannem podle r. *nutró* tv., jinak viz ↓*vnitřek*.

nitro- (ve složeninách) 'vztahující se k dusíku'. Z něm. *Nitro-*. a to jako chemický termín z lat. *nitrum* 'soda' z ř. *nītron* tv. a to z egypt. *ntr(j)* tv. (stejný původ má i ↑*natrium*). Srov. *nitrát*

'dusičnan', *nitroglycerin* (↑*glycerin*), *nitrolak* (↑*lak*), odlišuj od *nitrožilní* ap. (viz ↑*nitro*).

niva kniž. 'louka, pole'. Všesl. – p. *níwa*, r. *níva*, s./ch. *njíva*, stsl. *níva*. Psl. **níva* (z ie. **nēi-ya* (B2)) má nejbližše k ř. *neios* 'pole, niva, úhor', dále je příbuzné lot. *nievār* 'ponižovat, přezírat', stangl. *neowol* 'nahnutý', vše z ie. **nēi-ya* od **nēi-*, **ni-* 'dole, dolů'. Původně tedy '(úrodné) pole v nížině' (HK). Srov. ↓*nížký*, ↑*nikat*.

nivelizovat 'vyrovnávat rozdíly (směrem dolů)', *nivelizace*, *nivelizační*. Podle něm. *nivellieren* z fr. *niveler* tv. od stfr. *nyval*, *nevel*, *niveau* 'úroveň', to disimilací ze stfr. *livel* a to z vlat. **libellus* z lat. *libella* 'vodováha' (viz ↑*libela*).

nívó kniž. 'úroveň'. Z fr. *niveau* tv., dále viz ↑*nivelizovat*.

nížký, *nízoučký*, *nízkost*, *níže*, *nížina*, *nížinný*, *snížít*, *ponížít*, *ponížení*. Všesl. – p. *nizki*, r. *nížkij*, s./ch. *nížak*, stsl. *nizakō*. Psl. **nizakō* je odvozeno od přísl. **nizō* 'dole, nížko', což je odvozenina od ie. **nēi-*, **ni-* tv., které je i v sti. *nī* 'dolů', arm. *ni-* 'dole' i něm. *nieder* 'nízký'. Srov. i ↑*niva*, ↑*nikat*, ↑*hnízdo*.

no část., citosl. Všesl. Psl. **no* odpovídá lit. *na* 'no, nuže', něm. *na* tv. Blízké je ↓*nu* i ↑*na²*, původ je asi v nějakém starém ukazovacím zájmeně (**eno-*, **ono-*, **no-*), srov. ↓*on*.

noblesa 'uhlazenost, vznešenost', *noblesní*. Z fr. *noblesse* tv. od *noble* 'urozený, vznešený' z lat. *nōbilis* 'známý, slavný, vznešený'. jež souvisí s *nōscere* 'poznávat'. Srov. ↓*nota*, ↑*ignorovat*.

noc, *noční*, *nočník*, *nocovat*, *přenocovat*, *ponocovat*, *ponocný*, *nocleh*, *noclehárna*. Všesl. – p. *noc*, r. *noč*, s./ch. *nōč*, stsl. *nošb*. Psl. **nošb* (B3) odpovídá lit. *naktis*, lot. *naktis*, gót.

nahts, něm. *Nacht*, angl. *night*, bret. *noz*, lat. *nox*, alb. *natë*, ř. *nýks*, sti. *nák(t)* tv. i chet. *nekuz mēhur* 'večer', doslova 'čas noci', vše z ie. **nekʷts* 'noc', gen. asi **nekʷts*. Srov. ↑*netopýr*, ↓*nocturno*.

noetika 'nauka o podstatě poznání', *noetický*. Novější, od ř. *noētós* 'poznáný, poznatelný' od *noeō* 'poznávám'.

noha, *nožka*, *nožička*, *nožní*, *nohatý*, *nohavice*, *unožit*, *přinožit*, *snožit*, *přednožit*, *roznožit*, *roznožka*, *zanožit*. Všesl. – p. *noga*, r. *nogá*, s./ch. *nōga*, stsl. *noga*. Psl. **noga* odpovídá lit. *naḡa* 'kopyto', příbuzné je i stpr. *nage* 'noha'. Původ stejný jako u ↑*nehet*, jde zřejmě o zhrubělý název nohy, který vytlačil původní ie. výraz, o němž viz ↓*pěší*. K jiným podobným názvům srov. ↓*ruka*, ↑*hlava*.

nohejbal, *nohejbalový*. Specificky český název vytvořený někdy ve 20. letech 20. st. kontaminací ↑*noha* a ↓*volejbal* (jde o hru, při níž se míč zahrává nohou přes sníženou síť podle pravidel podobných volejbalovým).

nok 'knedlíček do polévky'. Z něm. *Nocke* tv., jež souvisí s *Nuss* 'ořech', společným základem je ie. **kneu-* od **ken-* 'stlačit, chumlat'.

nocturno 'skladba vyjadřující klidnou noční náladu'. Z it. *nocturno* a to poitalštěním lat. *nocturnus* 'noční' od *nox* (gen. *noctis*) 'noc' (viz ↑*noc*).

-nom (ve složeninách) 'kdo něco ovládá, odborník'. Z ř. *-nómos*, což je činitelské jméno k *némō* 'uděluji, ovládám, řídím' (viz ↓*nomie*). Srov. ↑*agronom*, ale i ↑*metronom*.

nomád 'kočovník', *nomádský*. Z lat. *Nomades*, ř. *nomádes* (pl.) 'kočovníci' od lat. *nomas*, ř. *nomás* 'pasoucí se, kočující' a to od ř. *nomé* či *nomós* 'pastva, pastvina' od *némō* 'přiděluji, obývám, spravuji', *némomai* 'užívám, spásám'. Srov. ↓*nomie*.

nomenklatura 'závazný' soubor názvů, jmen', *nomenklaturní*. Z pozdnělat. *nōmenclātūra* 'seznam jmen, názvosloví' z *nōmen* 'jméno' a odvozeniny od *calāre* (přič. trp. *calātus*) 'vyvolávat, svolávat'.

-nomie (ve složeninách) 'vědní obor'. Z ř. *-nomía* tv. od *nēmō* 'přiděluji, spravuji, ovládám'. Na rozdíl od *-logía* (↑*-logie*) se nestalo produktivní. Srov. ↑*astronomie*, ↑*ekonomie*.

nominální 'jmenovitý, vyjádřený jménem'. Přes fr. *nominal* tv. z lat. *nōminālis* 'týkající se jmen' od *nōmen* 'jméno'. Srov. ↓*nominativ*, ↑*nomenklatura*, ↓*nominovat*, ↑*jméno*.

nominativ 'I. pád', *nominativní*. Z lat. (*cāsus*) *nōminātīvus* '(pád) jmenovací' od *nōmināre* 'jmenovat' (viz ↓*nominovat*).

nominovat 'jmenovat (do reprezentačního týmu ap.)', *nominace*, *nominaceň*. Z lat. *nōmināre* 'jmenovat, uvádět jménem' od *nōmen* 'jméno'. Srov. ↑*nominální*, ↑*nomenklatura*.

non- předp. Z lat. *nōn* 'ne, nikoli' (z **ne-ūnum*, vlastně 'ani jeden') a odtud jako předp. i do fr. a angl. Srov. ↓*nonšalantní*, ↓*nonsens*, ↓*nonstop*, ↓*nonkonformismus*.

noneto 'soubor devíti hudebníků'. Z it. *nonetto* od *nono* 'devátý' z lat. *nōnus* 'devátý'.

nonius 'stupnice (u posuvného měřítka)', *noniový*, *noniusový*. Podle port. matematika *Nonia* († 1577).

nonkonformismus 'nepřizpůsobivost (tradici, zvyklostem ap.)', *nonkonformista*, *nonkonformní*. Od angl. *nonconformist* 'nespokojenec', původně 'člen některé církve odstěpené v 17. st. od státní anglikánské církve'. Viz ↑*non-* a ↑*konformní*.

nonsens kniž. 'nesmysl'. Z angl. *nonsense* z fr. *non-sens* tv. z ↑*non-* a *sens* 'smysl' z lat. *sensus* tv. Srov. ↓*senzitivní*, ↓*senzace*.

nonstop adj., přísl. i subst. Z angl. *nonstop* 'nepřetržitý; nepřetržitě' z ↑*non-* a ↓*stop*.

nonšalantní 'nedbale povznesený', *nonšalance*. Z fr. *nonchalant* tv., což je přech. příst. od fr.st. *nonchaloir* z ↑*non-* a *chaloir* 'starat se, mít zájem' (srov. *chaleur* 'horko, zápal, nadšení') z lat. *calēre* 'být horký, planout'.

nopál 'druh kaktusu'. Ze šp. *nopal* a to z aztéckého *nopalli*.

nora. P. *nora*, r. *norá*, chybí v jsl. Viz ↓*nořit* (*se*).

nordický 'severský'. Z něm. *nordisch* tv. od *Nord* 'sever'.

norek 'hnědá vodní šelma', *norkový*. P. *nurka*, r. *nórka*. Od ↑*nora*, protože samice vrhá mláďata v noře vyhrabané na břehu potoka, ale možná je i motivace od ↓*nořit* (*se*), srov. lit. *neris* 'bobr'.

norma 'závazné pravidlo', *noremní*, *normovat*, *normativní*. Z lat. *norma* 'měřítko, pravítko, pravidlo' a to možná z ř. *gnōmōn* 'ručička (slunečních hodin); znalec' od *gignōskō* 'poznávám'. Srov. ↑*gnóma*.

normální, *normál*, *normalizovat*, *normalizace*, *normalizační*. Přes něm. *Norma* z pozdnělat. *normālis* 'pravidelný' od lat. *norma* (viz ↑*norma*).

nořit (*se*), *ponořit* (*se*), *ponor*, *ponorný*, *ponorka*, *vynořit* (*se*), *vnořit* (*se*), *zanořit* (*se*). Všesl. – p. *nuryc* (*się*), r. *nyrjái*, s./ch. *nōriti* (*se*). Psl. **noriti* (*se*) i tvary s **nur-* a **nyr-* (zdloužením z **nbr-* (A6)) jsou druhotné, původně bylo asi **neriti*, odpovídající lit. *nérti* 'potápět se, nořit se; unikat', původně asi 'mizet (pod hladinu či pod zem)'. Další souvislosti nejisté, ale patří asi

k ie. **ner-* 'spodní', od něhož je ř. *nérteros* 'dolejší, podzemní' a asi i něm. *Nord*, angl. *north* 'sever'. Srov. †*norek*, †*nora*, †*ponurý*. †*ponrava*.

nos, *nosík*, *nosánek*, *nosní*, *nosatý*, *nosatec*. Všesl. – p., r. *nos*, s./ch. *nôs*, stsl. *nosъ*. Psl. **nosъ* je příbuzné s lit. *nosisis*, něm. *Nase*, angl. *nose*, lat. *nāsus*, sti. *násá* tv., vše z ie. **nas-* tv. Srov. †*nozdra*, †*nosorožec*.

nosit, *nosný*, *nosnost*, *nosník*, *nosič*, *nositel(ka)*, *nosítka*. Všesl. – p. *nosic*, r. *nositi*, s./ch. *nôsiti*, stsl. *nositi*. Psl. **nositi* je opětovací sloveso od **nesti* (†*nést*). Srov. †*núše*.

nosorožec. Kalk podle něm. *Nashorn* tv. (*Nase* 'nos', *Horn* 'roh') a to podle lat. *rhīnocerōs* z ř. *rhīnókerōs* z *rhīs* (gen. *rhīnós*) 'nos' a *kéras* 'roh'. Jinak viz †*nos*, †*roh*.

nostalgie 'stesk (po něčem minulém)', *nostalgický*. Z nlat. *nostalgia*, jež bylo v 17. st. utvořeno z ř. *nóstos* 'nárvat' a *álgos* 'bolest, hoře' (srov. †*neuralgie*) jako lékařský termín pro 'chorobný stesk po domově' podle něm. *Heimweh* tv. (*Heim* 'domov', *Weh* 'bolest').

nostrifikace 'uznání platnosti oprávnění (vysvědčení ap.) získaného v zahraničí', *nostrifikovat*. Z lat. *noster* 'náš' a †*fikace*.

nota 'hudební značka', *notový*, *notovat (si)*, *zanotovat (si)*. Z lat. *nota* '(hudební) značka, znamení, poznámka', jež souvisí s *nōscere* 'poznávat'. Srov. †*notný*, †*notes*, †*noticka*, †*nóta*, †*notář*, †*notorický* i †*noblesa* a †*nát*.

nóta 'písemné (diplomatické) sdělení'. Z angl. či fr. *note* tv. z lat. *nota* 'poznámka, sdělení, značka' (viz †*nota*).

notabene přisl. hov. 'a k tomu navíc, mimoto, dokonce'. Z lat. *notā bene* 'dobře si poznamenej, dobře si pamatuj' (užíváno jako doušky v dopisech,

odtud dnešní význam) od *notāre* 'poznámenávat, pozorovat' (viz †*nota*).

notář 'právnick oprávněný sepisovat a ověřovat určité listiny ap.', *notářský*, *notářství*. Přes něm. *Notar* tv. z pozdnělat. *notārius* 'městský písař, kancléř', původně 'písař, rychlopisec', od *notāre* 'poznámenávat, zapisovat' (viz †*nota*).

notes 'zápisník', *notýsek*. Obecně přejatý z fr. či angl. *notes*, což je pl. od *note* 'poznámka' (viz †*nota*).

noticka 'drobná zpráva v novinách'. Od něm. *Notiz* a to přes fr. *notice* tv. z lat. *nōitiā* 'známost, představa' (asi vlivem *notātiō* 'poznámka') od *nōtus*, což je přič. trp. od *nōscere* 'poznávat' (srov. †*nota*).

notný 'vydatný, pořádný'. Původ je zřejmě ve spojení *notně zpívat* 'zpívat podle not', tedy 'pořádně, náležitě', odtud přeneseno jinam (viz †*nota*) (Ma²).

notorický 'pověstný', *notoricky*, *notorik*. Z něm. *notorisch* tv. a to z pozdnělat. *nōtōrius* 'všeobecně známý' od lat. *nōtus* 'známý, poznaný' od *nōscere* 'poznávat' (srov. †*nota*). Používáno hlavně v záporném smyslu, v č. často o nenapravitelném alkoholikovi.

ňouma ob. expr. U Jg i sloveso *ňoumati se* 'zdlouhavě činit'. Expr. útvar podobně jako †*doubat (se)* ap., srov. i †*nimrat se*.

nouze, *nouzový*, *nuzný*, *nuzota*, *nuzák*. Stř. *núžě* (C1, C4, C5). Všesl. – p. *nęžda*, r.d. *nužá*, sln. *nūja*, stsl. *nužda*, *nųžda* (odtud r. *nuždá* a s./ch. *nųžda*). Psl. **nud'a* (B3) je odvozeno od **nuditi* (viz †*nudit*).

novátor, *novátorský*. Z lat. *novātor* 'obnovitel' (s posunem k významu 'kdo zavádí něco nového') od *novus* 'nový' (viz †*nový*).

novela 'drobný prozaický útvar', *novelista*. Z it. *novella* tv., vlastně 'nové

(vyprávění)', což je zpodstatnělý tvar ž.r. adj. *novello* 'nový' z lat. *novellus*, což je zdobnělina od *novus* tv. (viz ↓*nový*).

novela² 'nová právní norma', *novelizovat*, *novelizace*. Podle pozdělat. *Novellae* (*cōstitutioēs*), což byl název nové sbírky nařízení císaře Justiniana (6. st.) a jeho nástupců, vydaných až po císařově Codexu. Od lat. *novellus* 'nový' (viz ↑*novela*).

novic 'čekatel řeholního stavu; nováček', *novicka*, *noviciát*. Z církevně lat. *novicius* tv. (lat. *novicius* 'nováček'), odvozeného od *novus* 'nový'. Srov. ↑*novela*¹, ↑*novátor*, ↓*nový*.

novum 'něco nového'. Z lat. *novum* tv., zpodstatnělého tvaru stř.r. od *novus* 'nový' (viz ↓*nový*).

nový, *novost*, *novota*, *novina*, *novinka*, *noviny*, *novinář*, *novinářský*, *novinářství*, *nováček*, *nováčkovský*, *obnovit*, *obnovitel*. Všesl. – p. *nowy*, r. *nóvyj*, s./ch. *nōv*, stsl. *novъ*. Psl. **novъ* odpovídá stlit. *navas* (dnes *naŭjas*), lat. *novus*, ř. *néos*, stl. *náva-*, vše z ie. **neyo-* tv., s dalšími formanty sem patří i gót. *niujis*, něm. *neu*, angl. *new*, wal. *newydd*, bret. *neuez*, arm. *nor*, toch. A *ñu*, het. *neya-*. Srov. ↓*nyní* i ↑*devět*.

nozdra. Všesl. – p. *nozdrze*, r. *nozdrjá*, s./ch. *nōzdrva*, *nōzdra*, stsl. *nozdrī* (pl.). Psl. **nozdra* (z ie. **nasra* s vkladným *-d-*) je příbuzné s lit. *nasrai* 'huba, tlama', podobné tvoření je i v něm. *Nüster* 'nozdra' (z germ. **nusr-*). Odvozeno od ie. **nas-* (viz ↑*nos*), k tvoření srov. ↑*mázdra*.

nu citosl., část. Všesl. Stejně je lit. *nū* tv., souvisí s ↑*no* a ↑*na*², s nimiž je spojuje vybízející funkce a zřejmý zájmenný původ.

nuance 'odstín, jemný rozdíl'. Z fr. *nuance* tv. z *nuer* 'odstiňovat' od *nue*

'oblak, mrak' a to přes vlat. **nūba* z lat. *nūbēs* 'mrak'.

nudismus 'kult nahoty', *nudista*, *nudistka*, *nudistický*. Utvořeno ve 20. st. od lat. *nūdus* 'nahý' (viz ↑*nahý*).

nudit (*se*), *nuda*, *nudný*, *unudit* (*se*), *znuděný*. P. *nudzić* (*się*), str. *nuditi* 'nutit', s./ch. *nūditi* 'nabízet', stsl. *nuditi*, *nōditi* 'nutit'. V č. poměrně nově (od Jg), podle všeho z r. (r. *núdnj* 'nudný, otravný', r.d. *nudá* 'donucení, špatné žití'). Psl. **nuditi* 'nutit, přinucovat' (jemuž v zsl. odpovídá **nutiti*, viz ↓*nutit*) je *d*-ové rozšíření ie. **nau-* 'mučit, nutit'. Viz i ↑*nouze*, dále ↓*nyř*² a ↓*navit*.

nudle, *nudlička*, *nudlový*. Z něm. *Nudel* tv. (pouze do č., srov. slk. *rezanec*), další původ nejasný. Snad souvisí s *Knödel* (viz ↑*knedlík*).

nugát 'hmota z oříšků, mandlí, cukru a tuku', *nugátový*. Z fr. *nougat* z prov. *nougat* 'koláček z oříšků a medu' a to z vlat. **nucārum* 'výrobek z oříšků' od lat. *nux* (gen. *nucis*) 'ořech'. Srov. ↓*nukleus*.

nukleus 'buněčné jádro', *nukleární* 'jaderný'. Z angl. *nucleus* tv. (19. st.) a to podle lat. *nucleus* 'jádro, ořech' od *nux* (gen. *nucis*) 'ořech'. Srov. ↑*nugát*, ↑*mononukleóza*.

nula, *nulový*, *nultý*, *vynulovat*, slang. *nulák*. Z lat. *nūlla*, což je ženský tvar adj. *nūllus* 'žádný', to pak je z lat. *ne-* a *ūlus* 'nějaký, některý'.

numero hov. expr. 'číslo', *numerický*. Z it. *numero* a to z lat. *numerus* tv.

numizmatika 'nauka o mincích', *numizmatik*, *numizmatický*. Přes něm. *Numismatik* ze střlat. *numismatica* tv. od *numisma* 'mince, peníz', původně lat. *nomisma* z ř. *nómisma* 'peníz', původně 'zvyk, zařízení', od *nómos* 'způsob, mrav, zákon'. Viz ↑*nomie*, ↑*nomád*.

nuncius 'papežský vyslanec'. Ze střlat. *nuntius* tv., původně 'posel, zpráva', k *nūntiāre* 'oznamovat'.

nůsek. Viz ↑*nos*.

nůše. Stč. *nōšē*, r. *nōša* 'břemeno', sln. *nōša* 'kroj, oděv'. Psl. **nos-ja* (B3) od **nositi* (↑*nosit*, ↑*nést*).

nutit, *nutný*, *nutnost*, *donutit*, *vynutit*, *přinutit*, *vnutit*. Jen zsl. – hl. *nucic*, p. *nucic* i *nećic*, jinde podoby s -d- (viz ↑*nudit*). Psl. **nutiti* je příbuzné se stpr. *nautins* (ak.pl.) 'nouze' a gót. *nauþs* 'nouze, tíseň', něm. *Not* tv., angl. *need* 'potřeba', vše z ie. **nau-t-* (A4, B2) od **nau-* 'mučit, tísnit'. Podle jiného výkladu vzniklo zsl. **nutiti* z **nuditi* vlivem germ. slov s -t- (sthn. *nōtagōn* 'nutit') (Ma², HK), ale vzhledem ke stpr. dokladu je existence již psl. **nutiti* vedle **nuditi* pravděpodobnější. Srov. ↓*nýt* a ↓*navít*.

nutkat, *nutkání*, *nutkavý*. Jen č., od ↑*nutit* se zesilujícím -k-.

nutrie 'druh vodního hlodavce', *nutriový*. Ze šp. *nutria* tv. z vlat. **nutria* 'vydra' a to z lat. *lutra* tv. (asi zkřížením s ř. *enydris* tv.). Dále viz ↓*vydra*.

nutzný. Viz ↑*nouze*.

nůž, *nožík*, *nůžky*, *nožíř*, *nožířský*, *nožířství*. Stč. *nōž*. Všesl. – p. *nōž*, r. *nož*, s./ch. *nōž*, stsl. *nožb* 'meč'. Psl. **nožb* je odvozeno od slovesa, které je dochováno v stč. *venznūti* 'vsadit, zasadit', r. *vonzīt* 'vbodnout, zabodnout', stsl. *vōnbznqti* tv., příbuzné je stír. *ness* 'rána' a snad i ř. *nýssō* 'bodám, vrážím', východiskem je asi ie. **negh-* 'bodat, vrážet' (A1).

nuže část., citosl. Z ↑*nu* a ↓*že*.

nýbrž sp. Stč. i *něbrž(e)*, *niebrž*. Z ↑*ne* a *brž(e)*, což je 2. stupeň od ↑*brzo*, *brzy*, vlastně 'spíš'. Ve stč. i po kladné větě, např. *blázen jest, něbrž vzteklý* (vlastně 'ne, spíše vzteklý') (HK, Ma²).

nylon 'druh umělého vlákna', *nylonový*. Am. obchodní název ze 30. let 20. st. V jeho první části se hledá angl. (vi)*nyl* (↓*vinyl*) či iniciály města *New York*, ale možné je, že žádný význam nemá. Srov. ↓*silon*.

nymfa 'víla'. Přes lat. *nympha* z ř. *nýmfe* 'víla, dívka, nevěsta'. Srov. ↓*nymfomanie*, ↑*lymfa*.

nymfomanie 'chorobná touha žen po mužích', *nymfomanka*. Viz ↑*nymfa* a ↑*mánie*.

nyní přisl., *nynější*, *nynějšek*. P. *ninie*, r. *nýne*, stsl. *nýně*, *nýnja*. Psl. **nyn-* je pokračováním ie. **nū-* tv., často rozšířeného o další -n-, srov. lit. *nūnai*, lot. *nu*, něm. *nun*, angl. *now*, lat. *nunc*, alb. *ni*, ř. *ný(n)*, *nýn*, sti. *nū*, *nūndám* tv. Souvisí zřejmě s **neuo-* 'nový' (↑*nový*) (A6), vlastně 'nově, právě teď'.

nýt¹ 'součástka ke spojování kovových částí napevno', *nýtek*, *nýtový*, *nýtovat*. Z něm. *Niet(e)* tv., asi od sthn. *bi(h)miotān* 'bít, připevňovat'.

nýt² 'roztouženě tesknit', *nyvý*, *unylý*. R. *nyr* 'tupě bolet; naříkat', stsl. *unyti* 'být malátný'. Psl. **nyti* vychází z ie. **nau-* 'mučit, tísnit', viz ↓*navít*, což je kauzativum k *nýt* (srov. stejný vztah u ↑*bavit* – ↑*být*). Srov. i ↑*nudit*, ↑*nutit*.

O

o předl. Všesl. Psl. *o souvisí s ↓ob, otázku je jen, zda je pokračováním jen ie. *op(i), či vzniklo kontaminací dvou zdrojů (D3), jako se předpokládá u ↓ob. Pak je možné, že vzniklo z *ob v pozici před souhláskou (Ma², HK).

ó citosl. Všesl., stejný elementární prvek vyjadřující údiv ap. je i v něm., angl. *oh*, lat. *o*, *oh*, ř. *ō*, *ō*. Rozšířením vzniklo *oh*, *och* ap.

oáza 'místo v poušti s vodou a vegetací'. Přes něm. *Oase* z lat. *oasis*, ř. *óasis* a to nejspíš původu egypt., srov. koptské *ouahe* 'obývané místo'.

ob předl., častěji předp. Všesl. (kromě slk., mak., b.) – p., r. *ob*, s./ch. jen předp. *ob-*, stsl. *obb*, *obb*. Psl. *obb vzniklo asi splynutím dvou ie. předložek – ie. *obhi, z něhož je sti. *abhí* 'k, přes', lat. *ob-* (viz ↓ob-), sthn. *bī* (něm. *bei*), angl. *by* 'u, při' (z oslabené varianty *bhi), s nazalizací sem patří sthn. *umbi* 'o' (něm. *um* tv.), stír. *imb-* 'okolo', lat. *amb(i)* 'ob-' (srov. ↑*amputovat*, ↑*ambulance*), ř. *amff* 'kolem, při, u' (srov. ↑*amfiteátr*), a ie. *opi, *epi, z něhož je lit. *ap-* 'o-, ob-', *apiē* 'o', ř. *epi 'na, při, k aj.' (viz ↑epi-), sti. *api* 'ještě' (HK). Srov. ↓*oba*, ↓*obec*, ↓*oblak*.

ob- předp. Z lat. *ob-* 'ob-, proti-, za-ap.'. Někdy s přechodovým -s- (viz ↓*obsceňní*, ↓*oscilovat*), někdy splývá s následující souhláskou (viz ↓*ofenziva*, ↓*okupovat*, ↓*oponovat*). K původu viz ↑ob.

oba čisl., *obojí*. Všesl. – p. *obaj*, *oba*, r. *oba*, s./ch. *ōba*, stsl. *oba*. Psl. *oba odpovídá lit. *abū* tv. (z ie. *abho-), dále je příbuzné gót. *bai*, něm. *beide*, angl. *both* (s ukazovací m zájmenem, vlastně 'oba ti'), lat. *ambō*, ř. *ámfō*, sti. *ubhau*, východiskem je asi ie. *ambho-. Zjevně

souvisí s východiskem předl. ↑ob – 'ob, okolo' = 'z obou stran'. Srov. ↑*amfora*.

obalit, *obal*, *obálka*, *obaleč*. Ze stč. *obvaliti*, viz ↑ob a ↓*valit* a dále ↑*balit*.

obapolný 'oboustranný, vzájemný'. Viz ↑*oba* a ↓*půl*.

obávat se, *obávaný*, *obava*. Viz ↑*bát se*.

občan, *občanka*, *občanský*, *občanství*. Od ↓*obec*.

obdělník, *obdělníkový*. Novější (Jg), od staršího *obdělný* a to z ↑ob a odvozeniny od č.st. *děl(e)* (viz ↑*dělka*).

obec, *obecní*, *obecný*, *obecnstvo*, *obcovat*, *občina*. Jinde jen adj. – p. *obcy* 'cizí' (tj. vlastně 'obecní, nepatřící k mé rodině'), r. *obščizj* (z csl.) 'společný', ch. *ōpčī*, stsl. *obštsv* tv. Psl. *obbi'b je odvozeno od ie. předl. *obhi (↑ob). Původní význam byl 'to, co je okolo', pak 'co je společné' (Ma²). Srov. ↑*občan*, ↓*vůbec*.

oběd, *obědvat*, *poobědvat*, *naobědvat se*. Všesl. – p. *obiud*, r. *obéd*, ch. *ōbjed*, s. *òbed*, stsl. *obědъ*. Psl. *obědъ je složeno z *ob- (↑ob) a odvozeniny od *žsti (↑jíst). Původní význam snad byl 'společné jídlo'? (HK). Srov. ↑*obec*.

obelisk 'vysoký čtyřboký kamenný sloup'. Přes něm. *Obelisk* a lat. *obeliscus* z ř. *obelískos*, což je zdobnělina od *obelós* tv., původně 'rožeň'. Řekové tak nazvali štíhlé egyptské kamenné monumenty, které se do výšky zužovaly.

oběsit, *oběšenec*. P. *obwiesić się*, sln. *obésiti (se)*, stsl. *obesiti (se)*. Z ↑ob a ↓*věsit*.

oběť, *obětní*, *obětavý*, *obětavost*, *obětavec*, *obětovat*. V našem významu jen č. a slk., vlastně 'věc slíbená (bohům ap.)'. R. *obēt* 'slib', sln. *obēt*, stsl. *oběřb*

tv. Psl. **oběra* od **obětiti* 'slíbit' je tvořeno z **ob-* (↑*ob*) a **větiti* 'hovořit'. Viz ↓*odvětít*, srov. ↓*věta*, ↓*zavět*.

obezita 'chorobná' otylost', *obězní*. Z lat. *obēsitiās* tv. od *obēsus* 'vypasený, otylý', vlastně 'obežraný' (srov. ↓*obžerství*), z ↑*ob-* a *ēsus*, což je příč. trp. od *edere* 'jíst' (viz ↑*jíst*).

obezřetný, obezřetnost. Viz ↑*ob* a ↓*zřít*.

obchod, obchodní, obchodník, obchodnický, obchodovat. Jen č. (jž stč.) a slk. (srov. p. *obchód* 'obchůzka, procesí, oslava'). Původně označovalo výdělečnou činnost, při níž se obcházely domácnosti či vsi, tedy cosi jako podomní obchodování (Ma²). Srov. i stč. *žebráním se obchodieše* 'živil se žebráním'.

obilí, obilní, obilný, obilka, obilnina, obilnářský, obilnářství. V našem významu jen č. a slk., jinak r. *obilije* 'hojnost', s./ch. *ðbilje*, stsl. *obilije* tv. Psl. **obilbje* je nejspíš odvozeno od psl. **ob(v)ilb* 'vydatný, silný' z **ob-* (↑*ob*) a odvozeniny od ie. **uei-* 'být silný' (srov. ↓*voj*) i lat. *vīs* 'síla'). Slov. jména pro 'obilí' jsou často přenesená, vyjadřují, že jde o základní, nezbytný zdroj obživy – srov. p. *zbože*, r. *chleb*, s./ch. *žit* (viz ↓*zboží*, ↑*chléb*, ↓*žito*).

obinadlo. Viz ↑*ob* a ↓*vinout*.

objekt 'předmět', *objektový, objektivní* 'shodný se skutečností; nestranný', *objektivita, objektiv* 'soustava čoček optického přístroje'. Ze stílat. *obiectum* tv., vlastně 'co je předhozeno (smyslům)', od lat. *obicere* 'předhodit, nastavit' z ↑*ob-* a *iacere* 'hodit'. Srov. ↓*subjekt* a také ↓*předmět*.

objem, objemný, objemový. Viz ↑*ob* a ↑*jmout*.

obklíčit, obklíčení. Stč. *obkl'účiti* 'obstoupit, ohradit, ovinout, obestřít ap.', dále viz ↑*klíč*, srov. ↓*sklíčit*.

oblak, obláček, oblačný, oblačnost. Všesl. – p. *oblok*, r.d. *óboloko* (r. *óblako* je ovlivněno csl.), s./ch. *ðblāk*, stsl. *oblakъ*. Psl. **ob(v)olkъ* (B8) je odvozeno od **obvelkti* 'obléci, povléci' (viz ↑*ob* a ↓*vléci*), tedy 'to, čím se povléká obloha'. Shoda s něm. *Wolke* 'mrak' bude asi náhodná (viz ↓*vláha*). Srov. i ↓*obléci* (*se*).

oblast, oblastní. R. *óblast'* (z csl.), s./ch. *ðblāst*, stsl. *oblastь*. Psl. **ob(v)olstъ* (B8), vlastně 'území ovládané jedním vládařem', od **ob(v)olsti* 'ovládat' z **ob-* (↑*ob*) a **volsti* (viz ↓*vlast*).

oblázek 'malý obly kámen'. Dřive i *oblásek*, stč. *oblátek* 'kámen, křemen'. Nejspíš od ↓*obly*.

obléci (se), obléknout (se), oblečení, oblek, obleček. Sln. *oblěči (se)*, s./ch. *obúci (se)*, stsl. *oblěšti (se)*. Psl. **ob(v)olkti (se)*, **ob(v)elkti (se)* je utvořeno z **ob-* (↑*ob*) a **velkti* (↓*vléci*) (B3). O starobylosti útvaru svědčí lit. *apvilkti*, av. *apivaræantti* tv. Srov. ještě něm. *anziehen* tv. z *an* 'na' a *ziehen* 'vléci'. Srov. i ↑*oblak*.

obleva. Viz ↑*ob* a ↑*levit*.

oblíče, oblíčeový. P. *oblicze*, sln. *oblíče* tv., stsl. *oblíčje* 'podobá' (srov. i r. *óblík* 'vzhled, zevnějšek'). Psl. **ob(b)ličbje* je utvořeno z **ob(b)* (↑*ob*) a odvozeniny od **lice* (↑*lice*).

obligace 'dluhopis', *obligátní* 'obvyklý, závazný', *obligatorní* 'povinný'. Z lat. *obligātiō* 'závazek, dlužní úpis' od *obligāre* 'zavázat, obvézat' z ↑*ob-* a *ligāre* 'vézat'. Srov. ↑*liga*, ↑*ligatura*.

obloha. Stč. *obloha, obloh* 'klenba, obloha, sféra, náklad'. Vlastně 'to, čím jsme obloženi', viz ↑*ob* a ↑*žet*.

oblouk, oblouček, obloukový, obloukovitý. Všesl. – p. *oblqk*, r.d. *óbluk*, s./ch. *ðbluk*. Psl. **oblqkъ* (B7) je odvozeno od **oblękti* 'ohnout' (srov.

lit. *apleñkti* tv.) z **ob-* (↑*ob*) a **lękti* z ie. **lenk-* 'ohýbat'. Srov. ↑*luk*, ↑*líčit*.

obluda, *obludný*. Jen č., vlastně 'přízrak, šálivý zjev'. Stč. *oblud*, *obluda* 'klam, mámení, přízrak, nestvůra' od *oblúdiiti* 'obloudit, oklamat', viz ↑*ob* a ↑*loudit*.

oblý, *oblina*. Všesl. – p. *obly*, r.d. *óblj*, s./ch. *òbao*, csl. *obľs*. Psl. **ob(v)bls* je utvořeno z **ob-* (↑*ob*) a odvozeniny od ie. **mel-* 'válet, vinout, kroutit', původně tedy asi 'oválený' = 'okrouhlý' (Ma²). Podobný vývoj významu je i u lit. *apvalius* 'oblý, okrouhlý' a stsl. *valr* tv. od téhož kořene. Srov. ↓*valit*, ↓*vlna*².

obočí. Jen č., viz ↑*ob* a ↓*oko*.

obojek. Slk. *obojok*, p.d. *obójek*. Psl. (nář.) **ob(v)ojbkā* je tvořeno z **ob-* (↑*ob*) a odvozeniny od **viti* (↓*vít*) 'vinout', vlastně 'co je ovinuto okolo krku'. Srov. ↓*závoj*.

obojetný, *obojetník*. P. *obojetny*. Vlastně 'kdo (co) může být pojímán(o) oběma způsoby', viz ↑*oba* a ↑*jmout*.

obojí, *obojaký*. Od ↑*oba*.

obol(us) '(starořecký) drobný peníz'. Přes lat. *obolus* z ř. *obolós*, asi z původního *obelós* 'rožeň' (viz ↑*obelisk*). Zřejmě připomínka doby, kdy se místo mincemi platilo kovovými pruty.

obor, *oborový*. Od *obírat se* (něčím), viz ↑*o* a ↑*brát*, srov. ↓*odbor* ap.

obora. Stč. *obora* 'ohrada, obora, celek'. Všesl. – p. *obora* 'stáj, chlév', r. *obóra* 'ohrada, plot', sln. *obóra* 'obora' (z č.), s./ch. *òbor* 'vepřinec', b. *obór* 'chlév'. Psl. **ob(v)ora/*ob(v)orā* je odvozeno od **ob(v)erti* 'ohradit', viz ↑*ob* a ↓*vřít*, srov. ↓*závora*.

obořit se. Stč. *obořiti* 'rozbořit, povalit, vrhnout se', *obořiti se* 'skácet se, vrhnout se, obořit se'. R.st. *oboriti* 'rozbořit', s./ch. *òbòriti*, stsl. *oboriti* tv. Psl. **oboriti* je utvořeno

z **ob-* (↑*ob*) a **oriti* 'bořit' (srov. stsl. *oriti* 'bořit, strhnout'). Příbuzné je lit. *irti* 'rozpadat se', další souvislosti nejisté. Východiskem je ie. **er-* 'jít od sebe, rozrušit'. Mylnou dekompozicí přitvořeno ↑*bořit*.

obout, *obutí*, *obuv*, *obuvník*, *obuvnický*, *obuvnictví*. Všesl. – p. *obuč*, r. *obúit*, s./ch. *òbuti*, stsl. *obuti*. Psl. **obuti*, **jbzuti* 'obout, zout' odpovídá lit. *apaūiti*, *išaūiti* tv. (vedle toho je i prosté *aūiti* 'obout'), lat. *induere* 'obléci', *exuere* 'svléknout'. Po oddělení předpon (srov. ↑*ob*, ↓*z*, ↑*in-*, ↑*ex-*) dostaneme ie. **eu-* 'obléci, about' (B2). Srov. i ↓*zout*, ↓*nuce*.

obr, *obří*, *obrovský*, *obrovitý*. Slk. *obor*, hl. *hobr*, p. *olbrzym* (stp. *obrym*), sln. *óber*. Původ ne zcela jasný. Obvykle se spojuje se jménem kočovného kmene *Avarů*, který v 6.–8. st. obsadil střední Podunají (srov. sln. *Ober*, csl. *ob(s)rius* 'Avar'). Pro to by hovořil i fakt, že se slova užívá u záp. Slovanů, kteří s Avary byli nejdéle ve styku, naopak nejčastější námitkou je, že nic nenasvědčuje tomu, že by Avari byli mohutnějšího vzrůstu (zmínka o tom je až ve staroruském letopise z 12. st.). Nejasný je vztah ke gót. *abrs* 'silný, mocný', málo přesvědčivé je spojení s ř. *óbrimos* 'silný, násilný' (Ma²).

obratel, *obratlovec*. Novější, asi od Jungmanna. Dále viz ↓*obrátit*.

obrátit, *obracet*, *obrátká*, *obratný*, *obratnost*, *obratník*. Všesl. Viz ↑*ob* a ↓*vrátit*, srov. ↑*obratel*, ↓*obrtlík*.

obraz, *obrázek*, *obrazový*, *obrázkový*, *obrazný*, *obraznost*, *obrazovka*, *obrazárna*. Všesl. – p. *obraz* tv., r. *óbrasz* 'podoba, obraz, ikona', s./ch. *òbrasz* 'obličej, tvář', stsl. *obrazb* 'obraz, podoba, postava'. Psl. **obrazb* je odvozeno od **obraziti*, původní význam byl 'vyřezaná podoba'. Viz ↑*ob* a ↓*ráz*, ↓*řezat*.

obrna. Od řidšého *obrněti* 'strnout, ztuhnout' (SSJČ) z ↑*o* a ↑*brnět*.

obrnit, obrněný, obrněnec. Viz ↑*o* a ↑*brnění*.

obrok 'krmivo pro koně', *obročí* 'důchod z (církve)ního úřadu'. Stč. *obrok* 'dávka požitků určená úmluvou, plat, naturální dávka odevzdávaná vrchnosti, píce' ukazuje vývoj významu – původně to byl 'smluvený důchod (plat) (často v naturáliích)', nakonec úžením 'denní dávka krmení pro koně'. Odvozeno od nedoloženého **obřeci* 'smluvit, určit' (r. *obřéc* 'odsoudit'), viz ↑*o* a ↓*řeci*, srov. ↓*úrok*.

obrtlík 'otočná uzavírací součástka'. Z ↑*o* a odvozeniny od ↓*vrtět* (srov. ↑*obrátit*).

obruč, obroučka. Všesl. – p. *obrzec*, r. *óbruč*, s./ch. *òbruč*. Psl. **obrqčs* je utvořeno z **ob-* (↑*o*) a odvozeniny od **rka* (↓*ruka*), tedy 'to, co je okolo ruky' (srov. ukr. *obručka* 'náramek', lit. *àprankis* 'manžeta'), pak přeneseno na dnešní význam.

obřad, obřadní, obřadný, obřadnost. Všesl. – p. *obrzęd*, r. *obrzjad*, s./ch. *òbręd*. Psl. **obrędš* je odvozeno od **obřediti* 'dát do řady, seřadit', původně tedy asi 'úkony prováděné v určitém pořadí'. Viz ↑*o* a ↓*řád*.

obscenní 'opzlý, neslušný', *obscénnost*. Z lat. *obscēnus, obscaenus* tv. z ↑*o*- a lat. *caenum* 'kal, bahno'.

observatoř 'stanice pro pozorování přírodních jevů'. Ze střlat. *observatorium* tv. od lat. *observāre* 'pozorovat' z ↑*o*- a *servāre* 'hlídat, pozorovat, chránit'. Srov. ↑*konzervatoř*, ↓*rezerva*.

obskurní 'podezřele nejasný, pochybný, mající špatnou pověst'. Přes něm. *obskur* tv. z lat. *obscurus* 'temný, nejasný, záhadný' z ↑*o*- a odvozeniny od ie. **skeu-* 'pokrýt, skryt'.

obstarožní 'dost starý, mající léta'. Dříve *obstarožný*, nejspíš z *obstarožimý* (Jg), viz ↑*o* a ↓*starožimý*.

obstrukce 'záměrné maření jednání', *obstrukční*. Z lat. *obstructiō* 'zamezení, zastavení, zmaření (soudního) rozhodnutí' od *obstruere* (příč. trp. *obstructus*) 'stavět do cesty, zatarasit' z ↑*o*- a *struere* 'strojit, stavět'. Srov. ↑*konstrukce*, ↑*destrukce*, ↑*instrukce*.

obušek. Dříve 'kyj, klacek', nezdrobnělé *obuch* znamenalo 'malá sekerka s dlouhým topůrkem'. Slk. *obuch* tv., p. *obuch* 'obušek, násada', r. *òbuch* 'tupá část sekery'. Původní význam psl. **obuchš* se vysvětluje různě – jako 'část sekery kolem ucha (tj. otvoru pro topůrko)' (viz ↑*o* a ↓*ucho*) (HK), jako 'dvouuchá (=dvojbrtitá) sekerka' (viz ↑*o*) (Ma²) i ve spojitosti s ↑*bouchat* jako 'nástroj, kterým se buší'.

obuv. Od stč. *obúvati*, viz ↑*obout*.

obvod, obvodový, obvodní. Z ↑*o* a odvozeniny od ↓*vést*.

obvyklý. Viz ↑*o* a ↓*vykat*. Stč. i *obyklý*, viz i ↓*obyčej*.

obyčej 'zvyk, ustálený způsob', *obyčejný*. Všesl. – p. *obyczaj*, r. *òbyčaj*, s./ch. *òbičāj*, stsl. *obyčaji*. Psl. **ob(v)y-čajš* je odvozeno od **ob(v)yknoiti* 'navyknout si', dále viz ↓*vykat*.

obzor. Z ↑*o* a odvozeniny od ↓*zřít*. Srov. ↑*názor*, ↓*zvor*.

obžerství. Od stč. *obžierati se* 'přežírat se', viz ↑*o* a ↓*žrát*. Srov. ↓*ožrat se*.

ocas, ocásek, ocasní. P.d. *ocas, očas*, s./ch.d. *očas*, csl. *očesa*. Nejasné. Pro č. se uvažuje o spojení s nář. *cásati* 'trhat, škubat, tahat' (Jg, Ma²) (slovotvorně srov. ↓*ohon* či csl. *ošiba* tv. od *šibati*), ale pro jiné slov. jazyky je to těžko přijatelné. Naproti tomu spojení s ↑*česati* vyhovuje zase jen pro csl. Snad tedy kontaminace dvou různých

slovesných základů, či lid. etym. (D2. D3)? Zcela marný není ani pokus vyložit slovo z psl. **ot-jasb* (B3), jehož základ je stejný jako v **po-jasb* (viz ↓*pás*), tedy 'to, co visí od pasu' (HK).

oceán, *oceánský*, *zaoceánský*. Přes něm. *Ozean* z lat. *Ōceanus* z ř. *Ōkeanos*, původně 'mytická řeka obtékající Zemi', od dějepisce Hérodota (5. st. př. Kr.) dnešní význam.

ocel, *ocelka*, *ocelový*, *ocelek*, *ocelárna*, *ocelář*, *ocelářský*. Hl. *wocel*, ukr. *ocil* 'křesadlo', s./ch. *òcilo* tv., *òcāl*, csl. *ocělb*. Slov. **ocelb*, **ocělb* aj. je převzato z nějakého starého severoit. nářečí (srov. stit. *acciale*, benátské *asal*, rétorom. *atšel* tv.), východiskem je vlat. **aciāle*, **aciārium* od lat. *aciēs* 'ostří, hrot' od *ācer* 'ostrý' (Ma²). Srov. ↑*takutní*, ↓*locet*.

ocelot 'menší šelma podobná jaguáru'. Z fr. *ocelot* a to z mexického *ocelotl* 'jaguár'.

ocet, *octový*, *octan*, *octárna*, *octovatěl*. P. *ocet*, ch. *òcat*, stsl. *ocbъ*. Slov. **ocbъ* je přejetí z nějaké románské předlohy, která se vyvinula z lat. *acētum* tv., jež souvisí s *acidus* 'kyselý' a zřejmě i *ācer* 'ostrý, břítký'. Srov. ↑*aceton*, ↑*acidofilní*.

oc(i)tnout se, *ocítat se*. Původně asi 'probudit se, procitnout' (srov. r. *ocnúť'sja* tv.), dále viz ↑*ctít*.

ocún 'podzimní bylina s fialovými květy'. Slk. *ocún*, sln. *ocún*. Zřejmě z psl. **ot-junb* (B3), vlastně 'zнову mladý' (srov. lit. *atjaunėti* 'stát se znovu mladým'), viz ↓*od* a ↑*junák* (Ma²). Asi podle toho, že je vlastně podzimní obdobou krokusu, který se objevuje na jaře.

očistec. Utvořeno podle pozdnělat. *pürgātōrium* tv. od lat. *pürgāre* '(o)čistit'.

očkovat, *očkování*, *očkovací*, *naočkovat*, *přeočkovat*. Od staršího *očko* 'poupě, zárodek' (srov. u Jg *očko ve vejci*, *očko na stromě*), sloveso pak znamenalo 'štěpovat (stromy)' a posléze i 'vpravovat ochranné látky' (v souvislosti s neštovicemi již u Jg). Jinak viz ↓*oko*.

od předl. Stč. *ot*, *od*. Všesl. – p. *od*, r. *ot*, s./ch. *od*, stsl. *otъ*. Psl. **otъ* (podobu s -d jsou novější, podle *nad*, *pod*, *před*) souvisí s lit. *at-*, *ati-*, *ata-* 'k, pryč, znovu, zpět', lot. *at-* 'od' a asi i gót. *af-þan* 'ale, přece', stír. *aith-*, *ad-* 'znovu, roz-, od-', lat. *at* 'ale, však, naproti tomu', sti. *āti* 'nadto, přes', vše z ie. **ato*, **ati*, které asi označovalo směr '(přes něco) pryč', ale i 'k' (z pohledu druhého mluvčího), z toho pak 'znovu' a další významy. Možná tu splynulo i více různých předložek (srov. ↑*ob*). Srov. ↓*otava*, ↓*otrok*.

óda 'oslavná báseň'. Přes něm. *Ode* z lat. *ōdē* z ř. *ōdē*, *oidé* 'zpěv, píseň, pověst' od *aeidō*, *áidō* 'zpívám'. Srov. ↑*komedie*, ↑*tragédie*, ↑*melodie*.

odbor, *odborný*, *odborník*, *odbornický*, *odborář*, *odborářský*. Novější, u Jg jen jako logický termín s významem 'lemma, pomocná věta'. Snad kontaminací z ↑*obor* a *oddl*.

oddenek 'podzemní část stonku'. Jako botanický termín od Presla, ale v jazyce už dřívě. Viz ↑*od* a ↓*дно*.

odemknout, *odemykat*. Viz ↑*od* a ↑*mykat*.

odér kniž. 'vůně'. Z fr. *odeur* z lat. *odor*, jež souvisí s *olēre* 'páchnout' (-l- druhotné). Srov. ↑*deodorant*, ↓*olej*, ↓*ozon*.

oděv, *oděvní*. Od stč. *odievati*, viz ↓*odít (se)*.

odezva. Viz ↑*od* a ↓*zvát*.

odchlípnout (se). *odchlíplý*. Asi od onom.-expr. kořene *chlíp-*, srov. *↓schlíplý*.

odít (se). *odívat, oděni, odívání, oděv, oděvní*. Stč. *odieti (sě)*, vlastně 'obložit se (tkaninami ap.)', viz *↑o* a *↑dít se*.

odkrágotvat vulg. 'odpravit, zlikvidovat'. Z něm. *abkrageln* 'odpravit, zardousit' z *ab-* 'od-' a *krageln* od *Kragen* 'límeček', hov. 'krk, hrdlo'.

odkud přísł. Viz *↑od* a *↑kudy*, srov. *↓odsud, ↓odtud*.

odolat. Viz *↑o* a *↑-dolat*.

odpočinout si, odpočívát, odpočinutí, odpočinek, odpočatý. P. *odpoczqć*, r. *počít*, s.lch. *pòčinuti*, stsl. *počiti* tv. Psl. **počiti* (v zsl. ještě s *↑od*) se skládá z **po-* (*↓po*) a **čiti* 'odpočívát' z ie. **kʰei-* tv. (*B1, B2*). Přibuzné je především lat. *quiēs* 'klid, pokoj, odpočinek' (srov. *↓rekviem*), dále i gót. *hveila* 'čas, chvíle', něm. *Weile* 'chvíle', angl. *while* tv. (*A4*). Srov. *↓spočinout, ↓pokoj, ↑čilý, ↑chvíle*.

odpor, odporný, odporovat. Viz *↑od* a *↓přít se*.

odpustit, odpuštění, odpustky. Viz *↑od* a *↓pustit*, vlastně 'pustit od sebe (něčí provinění)'.

odročit. Viz *↑od* a *↓rokovat*.

odrůda. Utvořeno Preslem z *↑od* a *↓rod, rodit*. Srov. *↓zrůda*.

odsud přísł. Tvořeno stejně jako *↑odkud, ↓odtud*, ale od zájmene **so*, které poukazuje na věci nejbliže mluvčímu, srov. *↓zde, ↑dnes*.

odtud přísł. Viz *↑od* a *↓tudy*, srov. *↑odkud, ↑odsud*.

odtušit kniž. 'odpovědět'. Původně asi 'dát odpověď naději, útěchu' (HK), jak napovídá stč. *odtušiti* 'dát naději, utěšit, odpovědět'. Dále viz *↓tušit*.

odulý. Viz *↑o* a *↑dout*.

odvaha, odvážný, odvážit se, odvážlivec. Jako subst. asi novější (snad z p. *odwaga* tv.), ale již stč. bylo *otvážiti* (čeho) 'nedbat, dát v sázku, riskovat', vlastně 'zvážit, odvážit nebezpečí'. Stejně je něm. *wagen* 'odvážit se, riskovat', související s *Waage* 'váha', viz *↓váha*.

odveta, odvetný. Dříve *odvet* (Jg), nejspíš z p. Ve starší č. bylo *veta* za *vetu* 'odplata, odveta', stč. *být s kým vet* 'vyrovnat se s někým'. Přejato z něm. (srov. *wett sein* 'být si kvít'), dále viz *↓veta*.

odvětit. R. *otvétit* tv. (srov. *privét* 'pozdrav', *sovét* 'rada, sněm'), sln. *otvétnik* 'obhájce'. Psl. **otvėtiti* 'hovořit' (stsl. *vėštati* tv. z **vėtati* (*B3*)). Přibuzné je stpr. *waitiāt* tv., lit.d. *vaitėnti* 'soudit, dokládat', další ie. souvislosti nejisté. Srov. *↓věta, ↓přivětivý, ↓vece, ↑oběť, ↓závěť*.

odyssea 'bludné putování'. Podle Homérova hrdinského eposu *Odyseia*, líčícího deset let trvající návrat ithackého krále *Odyseia* z trojské války domů.

ofenziva 'rozsáhlá útočná akce', *ofenzivní*. Přes něm. *Offensive* z fr. *offensive* a to analogicky podle *děfensive* (*↑defenziva*) od stfr. *offendre* 'narazit, urazit' z lat. *offendere* tv. z *↑ob-* a **fendere* 'bít, tlouci'. Viz *↑hnát*.

oficiální 'mající úřední ráz', *oficialita*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *offiziell*, fr. *officiel*, angl. *official*) z pozdnělat. *officiālis* 'úřední, služební' z lat. *officium* 'služba, práce, úsluha, úřad' a to z *↑ob-* a odvozeniny od *facere* 'dělat, konat'. Srov. *↑deficit, ↑benefice*.

oficír zast. ob. 'důstojník'. Z něm. *Offizier* tv. z fr. *officier* 'vysoký úředník, důstojník' a to ze střlat. *officiarius*

'úředník, služebník' od lat. *officium*
'služba, úřad' (viz ↑*oficiální*).

ořina 'vlasy do čela rovně zastřižené'.
Jen č., nejasné. Vzhledem k doloženému
mor. nř. *afina* se uvažuje o románském
původu (srov. fr. *affiner* 'rafinovat,
čistit, tříbit', it. *affinare* tv., jinak viz
↓*rafinovat*), tedy snad 'rafinovaný,
vytříbený účes'? (Ma²).

ořsajd 'postavení mimo hru',
ořsajdový. Z angl. *off-side* (původně
přisl.) z *off* ' pryč, mimo' a *side* 'strana'.
Srov. ↓*sajdkára*.

ořset 'způsob tisku', *ořsetový*. Z angl.
offset z *off* ' pryč, mimo' a *set* 'klást,
stavět, umisťovat'. Srov. ↑*ořsajd*.

ořar nř. 'kluk, chlapec'. Málo jasné.
Poukazuje se na nř. *agóřion* tv. či na
tur. *ořul* 'syn', ale cesty a doba přejetí
jsou nejasné (Ma²).

oř citosl. Srov. ↑*o*, ↑*ach*, ↑*aha* ap.

ořanbí zast. 'zevní pohlavní orgány
s okolím'. Z ↑*o* a *hanba* (viz ↑*hanět*),
ve starším významu 'pohlavní orgán'.

ořáňka. Od *ořánět* (*se*), viz ↑*o*
a ↑*honit*. Srov. ↓*ohon*.

ořarek. Viz ↑*o* a ↑*hořet*, ↑*hárat*.

ořař. P. *ořar*, sln.st. *ořar*, *ořer*, sem
snad i metaforické str. *ořarə* 'druh
člunu'. Nepochybně cizí, ale málo
jasné. Mař. *agár*, ujur. *ägär*, kyrgyz.
igär, oset. *yegar* tv. by ukazovalo na
přejetí odněkud z východu. Blízko však
stojí i s./ch. *zagär*, b. *zagär* tv., které
evidentně souvisí s alb. *zagär*, tur.
zagar, stř. *dzágaron* tv. a zřejmě i it.d.
(korsickým) *yakaru* 'pastýřský pes'
a bask. *zakur*, *txakur* 'pes'. To by pak
svědčilo pro přejetí z nějakého předie.
substrátu.

ořavný, *ořavnost*, *ořava*, *zohavit*.
Sln. *ořáben* (také *ořáven*, *ořáden*),
jinak p. *ořydny*, r. *gádkij*, s./ch. *gädan*.
Málo jasné, zřejmě je pouze souvislost

s ↑*havět*. Tvary s -d- jsou výsledkem
kontaminace s kořenem **gad-* (srov.
↑*had*), který však sotva může být
příbuzný.

ořebný, *ořebnost*, *ořbí*.
Z **ořebbn(ě)j* (B6, B9), viz ↑*hnout*,
↑*hýbat*, srov. i ↑*hebký* a ↑*hbitý*.

ořeň, *ořníček*, *ořnivý*, *ořniště*, *oř-
nisko*, *ořnice*. Vřsl. – p. *ořieř*, r. *ořón*,
s., ch. *ořanj*, stsl. *ořnb*. Psl. **ořnb* je
příbuzné s lit. *ugnis*, lat. *ignis*, sti. *agní-*
tv., vše z ie. **ořnis*, gen. asi **ořnis*,
čimž se částečně vysvětlí různé násloví
(srov. podobně ↑*noc*). Srov. ↓*výheň*.

ořon. Od *ořánět* (*se*), viz ↑*o* a ↑*hnát*,
↑*honit*. Srov. ↑*ořáňka*.

ořromný. Od *ořromit* a to z ↑*o*
a ↑*hrom*. Asi tedy 'působící tak, že
je člověk jakoby zasažen bleskem
(hromem)', případně 'působící (chůzí
ap.) hluk, hřmot', srov. *hřmotný*.

ořechule 'druh mořského savce',
hanl. 'protivná žena'. Stř. *ořechule*,
ořochule 'bájná chocholátá a okřídlená
obluda žijící ve vodě; siréna; svůdnice'.
Ve stř. překladu bible ekvivalent za lat.
Siren. Od ↑*chochol* (Ma²).

ořočít. Viz ↓*ochota*.

ořomýtat se. Viz ↑*nachomýtnout se*.

ořota, *ořotný*, *ořotník*, *ořotnický*.
P. *ořota* 'ořota, chuť, veselost', r.
ořóta 'chuť' i 'lov' (asi tabuový název
(D4)). Psl. **ořota* je nejspíš od **ořotěti*
(↑*ořtít*), srov. i ↑*ořuť* (v č. posun 'chuť'
→ 'dobrá vůle, úslužnost'). Méně jasná
je str. a r.d. varianta *ořovota* a také
stř. *ořoviti* 'rozněcovat, povzbuzovat',
které významově odpovídá p. *ořocič*.

ořrnout, *ořrnutý*. Jen č., asi
z původního **ořchromniti* redukci při
rychlé řeči. Dále viz ↑*chromý*.

-oid (ve složeninách) 'vypadající jako'.
Poprvé zřejmě v am.-angl. *celluloid*
(patentováno 1871), přípona vzata od ř.

eidos 'podoba, tvářnost, postava' (srov. †*idol*, †*idea*). -*o-* je vlastně spojovací morfém. Srov. †*celuloid*, †*asteroid*, †*steroid*.

oj 'tyč na předku vozu řídicí směr jízdy'. Hl. *wojo*, p.d. *oje*, ukr. *voje*, s./ch. *óje*. Psl. **oje* (gen. **ojese*) souvisí s ř. *oiéion* 'kormidelní veslo', sti. *išā* 'oj', chet. *hišša-* tv. (o tom, že bylo i balt. **aisā*, svědčí fin. výpůjčka *aisa* tv.), východiskem je ie. **oi-es-* a jeho varianty (chet. ukazuje na počáteční laryngálu (A3 pozn.)).

oj(oj) citosl. Srov. †*aj*, †*oh*, *joj* ap.

o.k. slang. 'v pořádku, dobře'. Z am.-angl. *o.k.*, *O.K.*, *OK* tv. a to údajně z *orl korrekt* (slangově za *all correct* 'vše správné'). Obecně rozšířeno od r. 1840, kdy tyto iniciály ve spojení *O.K. Club* využil při prezidentské kampani v USA M. Van Buren v narážce na svou přezdívku *Old Kinderhook* (podle svého rodiště).

okap, *okapový*. Viz †*o* a †*kapat*.

okapi 'africký savec příbuzný žirafě'. Z nějakého domorodého jazyka střední Afriky (objeven kolem r. 1900).

okarína 'flétnový hudební nástroj vejčitého tvaru'. Z it. *ocarina* tv. od *oca* 'husa' (podle tvaru) a to z pozdnělat. *auca* tv.

okázalý, *okázalost*. Viz †*o* a †*kázat*.

okazionalní 'příležitostný'. Ze stflat. *occasionalis* od lat. *occāsio* 'příležitost' od *occidere* (přič. trp. *occāsus*) 'padat, zapadat' z †*ob-* a *cadere* 'padat'. Srov. †*kaskáda*, †*incident*.

oklika. Stč. *okluk* 'oklika, nepřímá cesta'. Viz †*o* a †*klika*! (tvar kliky symbolizuje křivolakost), srov. †*obklíčit*.

okluze 'uzavření; (v meteorologii) uzavření sektoru teplého vzduchu při setkání s rychlejším studeným vzduchem', *okluzní*. Z lat. *occlūsio*

'uzavření' od *occlūdere* (přič. trp. *occlūsus*) z †*ob-* a *claudere* 'zavřít'. Srov. †*okluziva*, †*exkluzivní*.

okluziva 'závěrová souhláska'. Z nlat. *occlusiva* od lat. *occlūsio* (viz †*okluze*), podobně jako †*frikativa* ap.

okno, *okénko*, *okenní*, *okenice*. Všesl. – p. *okno*, ukr. *viknó*, r. *oknó*, s./ch. *òkno*, b.d. *oknó* (spis. *prozórec*). Psl. **okno* je odvozeno od **oko* (†*oko*) na základě jednoduché metafory 'okno' = 'oko (domu)'. Srov. stangl. *ēagduru* tv., doslova 'oko-dveře' i angl. *window* tv. ze stisl. *wind-auge* 'oko větru'. Ze slov. přejato do ugrofin. jazyků (fin. *akkuna*, est. *aken*) (Ma²).

oko, *očko*, *očičko*, *oční*, *očnice*, *očitý*, *okatý*, *okáč*. Všesl. – p. *oko*, r.zast. *óko* (jinak *glaz*), s./ch. *òko*, stsl. *oko*. Psl. **oko* (gen. *očese*) je příbuzné s lit. *akis*, lot. *acs*, gót. *augō*, něm. *Auge*, angl. *eye*, lat. *oculus* (zdrobnělina), alb. *sy*, ř. *òps*, arm. *akn*, sti. *ákš*, toch. A *ak*, vše z ie. **okʷ-* 'oko' (A3). Srov. †*okoun*, †*obočí*, †*okno*, †*vůči*, †*nikat*, †*znak*².

okolo přísł., *okolí*, *okolní*. Viz †*o* a †*kolo*.

okoralý. Viz †*o* a †*kára*.

okoun. Všesl. – p. *okoň*, r. *ókunʹ*, s./ch. *òkūn*. Odvozeno od †*oko*, ale motivace není zcela jistá. Snad podle toho, že je-li vytažen z větší hloubky, náhlou změnou tlaku vyboulí oči, tělo se nadme a plynový měchýř praskne (Ma²).

okounět. Stč. *okuněti* 'zevlovat, lenošit, zdráhat se, být slabý', v Jg *okouněti se* i ve významu 'stydět se'. Stp. *okunic sie*, 'lelkovat', ukr. *kunját* 'být ospalý, otálet', r.d. *kunját* 'dřímat', s./ch. *kunjati* tv. Blízká paralela (zvláště vzhledem k českým významům) je v lot. (*ap*)*kaunēties* '(za)stydět se', ale jinak málo jasné. Spojení s lat. *cunciārī* 'váhat, otálet' (Ma²) je málo přesvědčivé. Posun významu v č. a stp.

způsoben lid. etymologickým spojením (D2) s *↑oko*, *↑okoun*.

okov 'nádobu k vytahování vody ze studny', *okovy* 'pouta'. Viz *↑o* a *↑kovat*.

okr 'žlutohnědá barva', *okrový*. Z něm. *Ocker* tv. a to přes lat. *ochra* z ř. *ochra* 'žlutá hlínka' od *ochros* 'bledý, žlutavý'.

okres, *okresní*. Přejato za obrození z p. *okres* 'hranice, mez, oblast', *kres* 'konec, hraniční čára' a to asi z něm. *Kreis* 'kružnice, obvod, kraj'. Viz i *↓okrsek*, srov. *↑kreslit*.

okrsek, *okrskový*, hov. *okrskář*. Stč. *okrslek*, *okršlek* i *okrsl*, *okršl*, *okrzel* 'okrsek, oblast, kruh, obvod', sln.st. *okrešelj* ne zcela jasného, ale evidentně podobného významu, oddělit asi nelze ani r. *okréstnost* 'okolí', stsl. *okrsyb* 'kolem', polab. *vuokársi* 'kruh'. Nepřiliš jasně. Č. výrazy lze těžko etymologicky oddělit od *↑okres* (HK), na druhé straně jsou pokusy spojit r. *okrést* 'okolo' s *krest* 'kříž' (významově nepřesvědčivé) a upozorňuje se i na lit. *apskritis* 'okres, obvod' od *apskrėti* 'opisovat kruh' od *skrėti* 'kroužit, letět' (Ma²) (srov. *↑křídlo*).

okrát, *okřivat*, *pookřát*. Hl. *wokřewic* tv., ukr. *krijáry* 'uzdravit se, zesílit', sln. *(o)krévati* 'okřát, uzdravit se', csl. *krévati* 'odpočívát'. Nepřiliš jasně. Možná stejného původu jako *↑křtsit*, tedy od ie. **ker-* 'hořet'.

okřín zast. 'mělká dřevěná mísa'. Hl. *křina* 'koryto', p. *krzynów*, r.d. *krinka* 'hrnec', sln. *krinja* 'nádobu na mouku', csl. *krinā*, *krina*, *okrinā* 'měrka (na obilí)'. Nejspíš od ie. **(s)ker-* 'řezat', příbuzné je i lat. *scrinium* 'krabice, skříň' (viz *↓skřítí*).

oktan 'nasyčený uhlovodík řady mastné', *oktanový*. Uměle od lat. *octō* 'osm' (obsahuje osm uhlíků). Srov. *↓oktáva*, *↓okteto*.

oktáva 'osmá třída gymnázia; osmý tón v stupnici'. Z lat. *octāva* 'osmá' od *octō* 'osm' (viz *↓osm*). Srov. *↑oktan*, *↓okteto*.

okteto 'soubor osmi hudebníků; skladba pro osm hudebníků'. Z polatinštělé podoby it. *ottetto* tv. od *otto* 'osm' z lat. *octō* tv. Srov. *↑oktan*, *↑oktáva*.

oktrojovat kniž. 'bez souhlasu (parlamentu ap.) vnucovat'. Z něm. *oktrojieren* tv. z fr. *octroyer* 'udělovat, poskytovat' a to ze střlat. *auctorizare* 'potvrdit, dát souhlas' (dále viz *↑autor*).

okuje 'šupiny odlétající při zpracovávání žhavého kovu'. Viz *↑o* a *↑kout*, *↑kovat*.

okulár 'oku bližší strana optické soustavy přístroje'. Z něm. *Okular* a to od pozdnělat. *oculāris* 'oční' od *oculus* 'oko' (viz *↑oko*).

okultní 'tajný, tajemný, týkající se tajemných sil a jevů', *okultismus*. Z lat. *occultus* 'skrytý, tajný' od *occulere* 'skrývat, tajit' z *↑ob-* a *cēlāre* tv.

okupovat 'obsadit', *okupace*, *okupační*, *okupant*, *okupantský*. Z lat. *occupāre* 'obsadit, uchvátit, napadnout' z *↑ob-* a *capere* 'brát, dobýt, uchopit'. Srov. *↑kapacita*, *↑emancipace*.

okurka, *okurkový*. Slk. *uhorka*, p. *ogórek*, r. *oguréc*, ch.d. *ūgorak*. Slov. podoby ukazují na výchozí **ogur-* (B7) i **ogur-*. Zdrojem prvního je stř. *āngouran* tv., druhé je asi přímo ze stř. *āgouros* s původním významem 'zelený, nezralý' z ř. *āōros* 'nezralý, předčasný' (okurka se jí nezralá).

olbřím kniž. 'obr', *olbřímí*. Za obrození z p. *olbrzym*, dřívě *obrzym*, dále viz *↑obr*.

oleandr 'cizokrajný okrasný keř'. Přes něm. *Oleander* a it. *oleandro* z pozdnělat. *lorandrum* (vlivem lat. *olea* 'olivovník') a to asi zkomolením

ř. *rhododéndron* (↓*rododendron*), tentokrát asi vlivem lat. *laurus* 'vavřín'.

olej. *olejový, olejný, olejnátý, olejovitý, olejovka, olejnice, olejnička, olejovat, naolejovat.* P. *olej*, r.d. *olěj*, s./ch. *ólje*, stsl. *olějb.* Z lat. *oleum*, prostřednictvím buď románským, či něm. (sthn. *olei*). Lat. slovo je z ř. *élaion*, starší podoba *élaïon*, a to z nějakého neznámého středomořského jazyka.

oligarchie 'vláda skupiny lidí'. Z ř. *oligarchía* tv. z *olígos* 'několik, malý, nepatrný' a odvozeniny od *árchō* 'vládnou, jsem první'. Srov. ↑*monarchie*, ↑*anarchie*, ↑*archanděl*.

oligofrenie 'slabomyslnost', *oligofrenní*. Novější, utvořeno z ř. *olígos* 'malý, nepatrný, slabý' a *frén* 'bránice, srdce, duše, mysl'. Srov. ↑*oligarchie* a ↑*frenetický*.

oliva, olivový, olivovník. Přes něm. *Olive* z lat. *olīva* a to z ř. **elaiya*, což je starší forma ř. *elafa* 'oliva'. Odvozeno od ř. *élaï(μ)on* 'olej' (viz ↑*olej*) (olej se lisoval z oliv).

olovo, olověný, olovnatý, olovnice. Všesl. – p. *olów*; r. *ólovo* 'cín', s./ch. *đlovo*, stsl. *olovo*. Psl. **olovo* je nejasné. Blízko stojí jen lit. *álvas*, lot. *alvs*, strp. *alvis*, ale to mohou být výpůjčky ze slov. Hledá se souvislost s názvy barev (sthn. *ēlo* 'žlutý', lat. *albus* 'bílý', ř. *alfós* tv.) (HK), jiní věří v předie., 'praeuropský' původ (Ma²).

olše, olšový. Všesl. – slk. *jelša*, p. *olcha, olsza*, r. *ol'chá*, sln. *jélša*, s./ch. *jóha*, b. *elšá*, stsl. *jelbcha*. Psl. **elbcha*/**olbcha* souvisí s lit. *alksnis*, sthn. *elira* (něm. Erle), lat. *alnus* tv. Ie. východisko **elis-*, **alis-* (A8) se obvykle vykládá z ie. **el-* 'žlutohnědý, načervenalý', které je asi i v názvech ↑*jilm* a ↑*jelen* (označuje barvu dřeva).

oltář, oltářní. Všesl. přejetí z pozdnělat. *altāre* (asi přes sthn. *altāri*)

a to z lat. *altāria* tv. od *altus* 'vysoký', tedy původně 'vyvýšené místo'.

olympiáda, olympijský, olympionik, olympionička. Zavedeno koncem 19. st. obnovením ř. *olympiás* (gen. *olympiádōs*) 'olympijské hry', odvozeného z ř. místního jména *Olympia*, kde se od r. 776 do r. 394 př. Kr. konaly každé čtyři roky antické hry. Slovo *olympionik* je z ř. *olympioníkēs* 'vítěz olympijských her' (od *níkē* 'vítězství').

omáčka. Viz ↑*o* a ↑*máčet*, původně asi 'to, v čem se jídlo máčí'.

ombudsman 'osoba pověřená hájit práva občanů při sporu se státními institucemi'. Ze švéd. *ombudsman* tv. z *ombud* 'zástupce, zastánce' a *man* 'muž'.

omdlít. Viz ↑*o* a ↑*mdlý*.

omega 'poslední písmeno řecké abecedy'. Z ř. *ō méga*, doslova 'velké, dlouhé o'. Srov. ↑*mega-*

oměj 'vysoká jedovatá bylina'. Stp. *omięg*, r. *ómeg* 'bolehlav', sln. *omej*, csl. *oměgō*. Psl. **oměgō* není zcela jasné, shoda panuje jen v tom, že *o-* je předp. Spojuje se se stč. *omiežditi* 'omámit, očarovat' (Ma²), s psl. **migati* (↑*míhat*) i se základem, který je v ↑*mámit* (HK).

omeleta, omeletový. Z fr. *omelette*, které je výsledkem řady nepravidelných formálních změn. Východiskem je stfr. *lemelle, lumelle* 'tenký plech, čepel ap.' z lat. *lāmella* tv. (viz ↑*lamela*). To se pak změnilo na *alumelle* a ve 14. st. tak byl metaforicky nazván tenký vaječný svitek pečený na pánvi. Obměnou přípony pak vzniklo *alumette* a přesmykem *amelette, amolette* (16. st., snad s lid. etym. oporou ve fr. *mol* 'měkký') (srov. ↑*amoleta*) a konečně *omelette* (16. st., opět s lid. etym. vlivem fr. *af* 'vejce', srov. doložené stfr. *afmolette*).

omítka. Od *omítat*, viz ↑*o* a ↑*mést*, ↑*metat*, srov. ↓*vyμίtat*, ↑*namítat*.

omnibus 'povoz pro hromadnou přepravu osob'. Z fr. (*voiture*) *omnibus* (30. léta 19. st.), doslova '(vůz) všem, pro všechny', kde lat. *omnibus* je dat. pl. od *omnis* 'všechn'. Osamostatněním části koncovky vzniklo v angl. *bus* a odtud pak ↑*autobus*, ↓*trolejbus* ap.

omráčit. Viz ↑*o* a ↑*mrak*, srov. *být* v *mrákotách*.

omšelý. Od ↑*mech*, vlastně 'obrostlý mechem'.

on zájm. Věsl. – luž. *wón*, p., r. *on*, ukr. *vin*, s./ch. *ón*, stsl. *onb*. Psl. **onb*, **ona*, **ono*, původně zájmeno ukazující na vzdálenější předmět (srov. ↓*onen*), nahradilo v nom. osobního zájmena pro 3. osobu nevýrazně **jb*, **ja*, **je*, od něhož jsou tvořeny ostatní pády (viz ↑*jeho*, ↑*jenž*). Shoduje se s lit. *anàs* 'onen', dále je příbuzně av. *ana* 'ten', chet. *anni-* 'onen', ř. *énē* 'pozítí' (vlastně 'onoho dne') a snad i lat. *enim* 'totiž, věru' a něm. *jener* 'onen'. Východiskem je ie. zájmenný základ označující vzdálenější předměty a osoby **eno-*, **ono-*, **no-*. Srov. ↓*onikat*, ↑*na*², ↑*no*, ↑*ndat*.

onanie 'sebeukájení', *onanovat*. Podle biblického *Ónana*, který kdykoli vcházel k ženě svého zemřelého bezdětného bratra, vypouštěl semeno na zem, protože nechtěl bratrovi zplodit potomstvo (Genesis, 38, 9). Tato praktika byla v 17. st. mylně označena za masturbaci, ačkoli jde zjevně o přerušovanou soulož.

ondatra 'vodní hlodavec s jemnou srstí', *ondatří*. Z jazyka domorodých Huronů v sev. Americe (Ma²). U nás byly první ondatri vypuštěny až v r. 1905 na Dobříšsku, dnes jsou díky velké množivosti běžné téměř po celé Evropě.

ondulace 'umělé zvlnění vlasů', *ondulovat*, *naondulovat*. Z fr. *ondulation* 'zvlnění, vlnitost' od pozdnělat. *undula*,

což je zdrobnělina k lat. *unda* 'vlna, voda, vlnění', jež do fr. dalo *onde* tv.

onehdy. Viz ↑*on* a ↓*tehdy*.

onen zájm. Rozšíření zájmena **onb* (↑*on*) v jeho původním významu. Rozšíření je stejné jako u ↓*ten*, srov. i další odvozeniny *onam*, *onde*, *onehdy*, *onak* ap., které strukturou odpovídají podobám ↑*kam*, ↓*iam*, ↑*kde*, ↓*tehdy*, ↓*tak* ap. Srov. ↓*zaonačit*.

onikat. Vlastně 'řikat oni'. Srov. ↓*rykat*, ↓*vykat* a ↑*on*.

onkologie 'lékařský obor zabývající se nádory', *onkologický*, *onkolog*. Nové, z ř. *ónkos* 'hromada, objem, nadutost' a ↑*-logie*.

onomastika 'nauka o vlastních jménech', *onomastický*, *onomastik*. Novější odvozenina od ř. *onomastikós* 'týkající se jmen' od *ónoma* 'jméno'. Srov. ↓*onomatopoický*, ↑*anonym*, ↓*synonymum*.

onomatopoický 'zvukomalebný'. Od vlat. *onomatopoeia*, vlastně 'tvoření jmen', z ř. *ónoma* (gen. *ónomatos*) 'jméno' a *poiëō* 'dělám, tvořím'. Srov. ↑*onomastika*, ↓*poezie*.

ontogeneze 'vývoj jedince od zárodku až do zániku'. Viz ↓*ontologie* a ↑*geneze*.

ontologie 'nauka o jsoucnu', *ontologický*. Od ř. *ón* (gen. *óntos*) 'jsoucí' (přech. příf. od *eínai* 'být') a ↑*-logie*.

onuce 'kus látky k ovinutí chodidla'. P. *onuca*, r., sln. *onuča*, stsl. *onušta* 'sandál'. Psl. **onuta* se člení na **on-u-ta*, kde **on-* je starobylé pokračování buď ie. předl. **an(a)* 'na' (viz ↑*na*¹), či – pravděpodobněji – ie. **on* 'v' (viz ↓*v*), další část pak skrývá ie. kořen **eu-* 'obout, obléci' (viz ↑*about*) a odvozovací příp. Příbuzně je lit. *aūtas* tv. Jde vlastně o nejstarší druh obutí.

onyx 'druh polodrahokamu'. Přes lat. *onyx* z ř. *ónyx* tv., původně 'nehet, dráp'

(přeneseno na základě průhledného zabarvení nerostu).

opak, *naopak*, *opačný*, *opáčit*, *opakovat*, *opakování*, *opakovací*, *opakovačka*. Stč. adv. *opak* 'obráceně, dozadu, na zádech', p. na *opak*, r.d. *ópak(o)*, s./ch.st. *òpāk* 'opačný', dnes 'zlý, zvrhlý', stsl. *opaky* 'zpět, obráceně'. Psl. **opakъ* je příbuzné se sthn. *abuh* 'obrácený', sti. *ápāka-* 'vzdálený, vzadu', *ápañč-* 'obráceně' a s jistými hláskoslovnými ústupky i s lit. *apačią* 'spodek'. Východiskem je nejspíše ie. **apo* 'od, stranou, dozadu' (srov. ↑*apo-*, ↓*po*) a **ok^h* 'oko', tedy vlastně 'očima obrácený stranou, dozadu' (viz i ↑*nikat*, ↓*znak²*). Srov. ↓*pak*, ↓*páčit*, ↓*rozpaky*, ↓*zpěčovat se*.

opál 'duhově zařící polodrahokam', *opálový*, *opalizovat*. Z lat. *opalus* (případně přes něm. *Opal*) z ř. *opállios* tv. a to ze sti. *úpala-* 'kámen'.

opánek 'lehká obuv s řemínky přes nárt'. Do č. asi ze slk. *opánky* (ž.r.), tam přes maď. (srov. ↓*topánky*) ze s./ch. *òpanak* tv., což je pokračování psl. **opъnъkъ* od **opeti* (1.os.přít. **opъnъq*) 'obeprnout' (viz ↓*pnout*).

opar. Od *opařit (se)*, viz ↓*pára*.

opat 'představený kláštera', *opatský*. Ze sthn. *abbāt* (ve sbav. variantě **appāt*, dnes něm. *Abt*) a tam z lat. *abbās* (gen. *abbātis*) tv. z ř. *abbā*, *ábbas* 'otec', převzatého z aram. *abbā* tv., což je původem dětské slovo. Srov. ↑*abbé*, ↑*abatyšé* a také ↓*papá*, ↑*bába* ap.

opatrný. Viz ↓*patřit*.

opce 'možnost volby, výběr', *opční*. Z lat. *optiō* 'volba, svobodný výběr' k *optāre* 'vybrat si, vyvolit'. Srov. ↑*kooptovat*, ↑*adoptovat*, ↓*optativ*.

opera, *operní*. Z it. *opera* tv. (17. st.), zúžením významu lat. *opera* 'dílo, činnost' a to od *opus* (gen. *operis*) tv. Srov. ↓*opereta*, ↓*opus*, ↓*operovat*.

opereta 'hra se zpěvy a tanci', *operetní*. Z it. *operetta*, což je zdrobnělina k *opera* (↑*opera*).

operovat 'provádět chirurgický zákrok; provádět (bojovou) činnost; manipulovat', *operace*, *operační*, *operatér*, *operátor*, *operativní*. Z něm. *operieren* tv. (v lékařském významu od zač. 18. st.) a tam z lat. *operāri* 'pracovat, zaměstnávat se' od *opus*, případně *opera* (viz ↓*opus*, ↑*opera*).

opět, *opětný*, *opětovat*, *opětovný*, *opětovaný*. P.st. *opieč*, r. *opjāt*, s./ch. *òpēt*. Psl. **opęts* je příbuzné s lit.d. *apėnt*, stlit. *atpent* tv. Obvykle se vykládá od základu **pęt-*, který je v ↓*pata* (B7), význam předp. **o-* (↑*o*) (HK) však zde příliš nesedí. Vzhledem k stlit. podobě se zdá lepší rekonstruovat původní **ot(ð)pęts* (viz ↑*od*), původní význam by pak byl 'od paty (zpět)'. Srov. ↓*zpět*.

opice, *opičí*, *opička*, *opičák*, *opičárna*, *op*, *opičit se*. P.d. *opica*, sln. *òpica*, csl. *opica*. Psl. **opica* je odvozeno příp. *-ica* od **opъ*, které zjevně souvisí se sthn. *affo* (něm. *Affe*), angl. *ape*, stisl. *api*, není však jasné, zda jde o vzájemnou výpůjčku (z germ. do slov., či naopak), nebo o nezávislé přejetí z nějakého neznámého jazyka. Jako o prvotním zdroji se uvažuje o sti. *kapí-* i o per. *abuzine* tv. (odtud je r. *obez'jána*), ale to je velmi nejisté. Ob. *opice* 'opilost' zjevně využívá hláskové podobnosti s *opít se*, *opilost*, ale stejná metafora je i v román. jazycích (šp. *mona* 'opice' i 'opilost'), takže jde zřejmě o souvislost hlubší (Ma²).

opium 'omamná látka', *opiový*, *opiát*. Z lat. *opium* tv., původně 'maková šťáva', z ř. *òpion* tv. od *opós* ('bílá fíková) šťáva' (opium se získává ze sušené bílé šťávy z nezralých makovic).

oplatka, *oplatek*, *oplatkový*. Stsl. *oplatъ(kъ)* v Kyjevských listech je

bohemismus, ze stsl. je i r.st. *oplatok* 'hostie'. Do č. přes stbav. **oplāta* z pozdnělat. *oblāta* 'hostie', vlastně 'nabízená, obětovaná', od lat. *offerre* 'nabízet, nést vstříc' z ↑*ob-* a *ferre* (příč. trp. *lātus*) 'nést'. Ve střední č. rozšířeno z úzkého církevního významu na druh pečiva (jakýsi tenký koláč, srov. Jg), v moderní době pak další posun.

opzlý, opzlost. Stč. i *plzký*. Odvozeno od stč. *opzlati se* 'chovat se necudně' a to od *plzati* 'plazit se, lézt' (viz ↓*plazit se*).

opona. Viz ↑*o* a ↓*pnout*, srov. ↓*předpona*, ↓*spona*.

oponovat 'stavět se proti nějakému názoru', *oponent(ka)*, *oponentský*, *oponentura*. Z lat. *oppōnere* 'stavět proti' z ↑*ob-* a *pōnere* 'klást, stavět'. Viz i ↓*opozice*, srov. ↑*imponovat*, ↑*exponát*, ↓*propozice*.

oportunismus 'bezzásadové přizpůsobování se daným poměrům', *oportunistický*, *oportunista*. Z fr. *opportunisme* (jako politický termín od 19. st.) a to od lat. *opportūnus* 'příhodný, vhodný', původně 'příhodný k plavbě (o větru)' z ↑*ob-* a odvozeniny od *portus* 'přístav'.

opozice 'nesouhlas s vládnoucím názorem; část instituce (parlamentu ap.) stojící v odporu k druhé, vládnoucí části'. Z lat. *oppositiō* 'protiklad' od *oppōnere* (příč. trp. *oppositus*) (viz ↑*oponovat*).

opovázit se, opovázlivý, opovázlivost, opovázlivec. Viz ↓*vázat* a ↑*odvaha*.

opovrhovat, opovržen. Viz ↑*o*, ↓*po* a ↓*vrhat*.

oppidum 'mohutné opevněné keltské sídliště'. Z lat. *oppidum* 'opevněné místo, pevnost, městečko' z ↑*ob-* a odvozeniny od *pēs* (gen. *pedis*) 'noha', vlastně 'ochoz; co lze obejít pěšky'.

oprať, oprátka. Mimo č. jen slk. *oprata* a sln.d. *oprati* (pl.), dříve *opřta, opřt*. Nepřilíší jasně. Sln. slovo by ukazovalo na souvislost s jsl. **prtiti* 'přivázat (náklad na hřbet)', srov. i s./ch.d. *prāca* 'provaz na přivázání nákladu, třmen'. To se dále vykládá z ie. *(s)*per-* 'vinout, plést' (srov. stlit. *spartas* 'druh popruhu'). Souvislost s r.d. *óbrót* 'uzda' (Ma²) nelze z hláskoslovných důvodů přijmout.

oprudit se, opruzený, opruzenina. Od staršího *pruditi* 'pálit, nítit' (srov. p. *prędanie* 'hoření', r. *prudit' sja* 'hřát se'). Psl. **prōditi* (*sę*) asi souvisí s ↓*proud*, ↓*prudký*, i když významový posun není zcela jasný (snad 'teple proudit' → 'hřát, pálit').

optativ 'přací slovesný způsob'. Od lat. *optāre* 'vybrat si, přát si'. Srov. ↑*opce*.

optika 'obor fyziky zabývající se světlem', *optický*, *optik*. Přes střlat. *optica* tv. z ř. *optiké* (*téchnē*) 'nauka o vidění' od *optikós* 'týkající se vidění' od *óps* 'oko, zrak'. Viz ↑*oko*, srov. ↑*dioptrie*, ↓*panoptikum*.

optimální 'relativně nejlepší, nejprůhodnější'. Přes něm. *optimal* z nlat. *optimālis*, utvořeného od lat. *optimus* 'nejlepší' (3. stupeň k *bonus* 'dobrý'), které souvisí s *ops* 'moc, síla, bohatství'. Srov. ↓*optimismus*.

optimismus 'sklon vidět skutečnosti, vyhlídky ap. z lepší stránky', *optimistický*, *optimista*, *optimistka*. Přes něm. *Optimismus* z fr. *optimisme*, jež bylo v 18. st. utvořeno od lat. *optimus* (viz ↑*optimální*). Původně označení názoru něm. filozofa Leibnize († 1710), který považoval tento svět za 'nejlepší ze všech světů'. Srov. ↓*pesimismus*.

opuka 'světlá pukající hornina', *opukový*. Od ↓*pukat*.

opulentní kniž. 'hojný, oplývající bohatstvím'. Z lat. *opulēns* (gen. *opulētis*) 'bohatý, hojný' od *ops* (gen. *opulis*) 'moc, bohatství'. Srov. †*optimální*.

opus 'dílo'. Z lat. *opus* tv. Srov. †*opera*, †*operovat*.

orální 'ústní'. Přes moderní evr. jazyky (angl., fr. *oral*) z pozdnělat. *ōrālis* tv. od lat. *ōs* (gen. *ōris*) 'ústa'. Srov. †*oratorium*, †*adorace*.

orangutan 'velký zrzavý lidoop'. Přes moderní evr. jazyky z malaj. *orangutan* tv., vlastně 'lesní muž', z *orang* 'muž, člověk' a *hutan* 'les'.

oranžový, *oranžáda*. Přejato (případně přes něm. *orange*) z fr. *orangé* tv., vlastně 'pomerančové barvy', od *orange* 'pomeranč' a to asi přes prov. *arange*, it. *arancia*, *arancio* a ar. *nāraṅg(a)* z per. *nāraṅg* tv. (srov. šp. *naranja* tv.) Srov. i †*pomeranč*.

orat, *orný*, *ornice*, *oráč*, *orba*, *vyorat*, *zaorat*, *rozorat*, *zorat*, *přeorat*. Věsl. – p. *orac*, r.d. *orát*, s./ch. *ōrati*, stsl. *orati*. Psl. **orati* je příbuzné s lit. *ārti*, góti. *arjan*, sthn. *erran*, lat. *arāre* tv., stír. *airim* 'ořu', ř. *arōō* tv., arm. *araur* 'pluh', toch. AB *āre* tv., vše z ie. **ur-orat*. Srov. †*radlice*, †*rolník*, †*ratejna*.

oratorium 'rozsáhlá vokální skladba na náboženské motivy'. Z nlat. *oratorium* (it. *oratorio*) tv., které vychází z pozdnělat. *ōrātōrium* 'modlitebna, kaple' (odtud také do č. *oratoř* tv.) od lat. *ōrāre* 'mluvit, modlit se' od *ōs* (gen. *ōris*) 'ústa'. Srov. †*orální*, †*adorace*.

orbitální 'jsoucí na oběžné dráze'. Z moderních evr. jazyků (angl. *orbital*, r. *orbítal'nyj*), kde utvořeno od lat. *orbita* 'dráha, kolej' od *orbis* 'kruh, kolo, země'.

ordinace 'místnost k lékařskému vyšetření', *ordinační*, *ordinovat*, *naordinovat*. Z lat. *ordinātiō* 'vyšetření nemocného', původně 'uspořádání,

pořadí, řada', od *ordināre* 'pořadat, určovat' od *ordō* (gen. *ordinis*) 'řád, řada'. Srov. †*ordinérní*, †*ordinář*.

ordinář 'představený kraje církevní jurisdikce, diecézní biskup'. Z pozdnělat. *ordinārius* tv., dále viz †*ordinérní*, †*ordinace*.

ordinérní hov. 'všední, nízký, sprostý'. Přes něm. *ordinär* z fr. *ordinaire* tv. z lat. *ordinārius* 'řádný, pravidelný' od *ordō* (gen. *ordinis*) 'řada, řád'. Srov. †*ordinář*, †*ordinace*, †*řád*.

orel, *orlí*, *orlice*. Věsl. – p. *orzel*, r. *orël*, s./ch. *ōrao*, stsl. *orbla*. Psl. **orbla* je příbuzné s lit. *erēlis*, gót. *ara*, něm. *Aar* (běžnější *Adler* je ze sthn. *Adel-ar* 'vznešený orel'), stír. *irar* tv., ř. *órnis* 'pták', arm. *oror* 'racek, luňák', chet. *ħara-* 'orel', vše z ie. **or-* 'velký pták, orel'.

orgán 'část živočišného těla s určitou funkcí; složka řídicího aparátu', *organický*, *organismus*. Přes něm. *Organ* tv. z pozdnělat. *organum* 'nástroj, smyslové ústrojí, orgán' z ř. *órganon* 'nástroj, nářadí, dílo' od *érgon* 'dílo, práce'. Srov. †*organizovat*, †*energie*, †*varhany*.

organizovat '(účelně) pořádat', *organizovaný*, *organizace*, *organizační*, *organizátor*, *organizátorský*. Z něm. *organisieren*, fr. *organiser* tv. od *organe* 'orgán' z pozdnělat. *organum* (viz †*orgán*).

orgasmus 'vrcholné pohlavní vzrušení', *orgastický*. Přes moderní evr. jazyky (angl. *orgasm*, něm. *Orgasmus* tv.) z ř. *orgasmós* 'prudké vzrušení' od *orgáo* 'kypím, vášnivě žádám' a to od *orgé* 'puď, sklon, náruživost'.

orgie 'bezuzdné hýření'. Přes něm. *Orgie* tv. z lat. *orgia* 'tajný noční obřad na počest boha Bakcha' z ř. *órgia* tv., pl. od *órgion*, původně 'obřad, bohoslužba'. Souvisí nejspíš s ř. *érgon* 'dílo, práce'. srov. †*orgán*.

orchestr, *orchestrální*, *orchestrión*. Přes něm. *Orchester* z fr. *orchestre* tv. z lat. *orchēstra* 'část divadla se sedadly pro senátory' z ř. *orchēstrā* 'místo pro tanec, pro divadelní sbor' od *orchéomai* 'tančím'.

orchidej. Z fr. *orchidée* (případně přes něm. *Orchidee* tv.), což je moderní odvozenina (18. st.) od lat. *orchis* 'varle' z ř. *orchis* tv. (nazváno podle podoby hlízy).

orientální 'východní', *orientalistika*, *orientalista*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *orientālis* tv. od *oriēns* (gen. *orientis*) 'východ', vlastně 'vycházející', původně přech. pft. od *orīrī* 'povstávat, vznikat'. Srov. ↓*orientovat* (se), *originál*.

orientovat (se) 'určovat (svou) polohu, zaměřovat (se)', *orientace*, *orientační*. Z fr. *orienter* (případně ještě přes něm. *orientieren* tv.), vlastně 'určovat východ', od fr. *orient* 'východ'. Srov. ↑*orientální*.

originál 'původní exemplář', *originální*, *originalita*. Přes něm. *Original* tv. z lat. *originālis* 'původní' od *origō* (gen. *originis*) 'původ, počátek' a to od *orīrī* 'povstat, vzniknout'. Srov. ↑*orientální*.

orkán 'větrná smršť'. Přes něm. *Orkan* z niz. *orkaan* a to přes šp. *huracán* z karibského jazyka taino (*huracan*). Jinými cestami přišlo ↑*hurikán* a ↓*uragán*.

orloj. Přejato (případně přes střhn. *ōrlei*) z lat. *hōrologium* '(sluneční či vodní) hodiny' z ř. *hōrōlogion* tv. z *hōra* 'doba, čas, období' a odvozeniny od *légō* 'říkám, oznamuji'. Srov. ↑*horoskop*, ↑*-logie*.

ornament 'ozdobný stylizovaný prvek', *ornamentální*. Z lat. *ornāmentum* 'ozdoba, okrasa, výstroj' od *ornāre* 'vystrojit, vyzbrojit, ozdobit' a to z **ord(i)nāre* 'uspořádat' (viz ↑*ordinace*).

ornát 'mešní roucho'. Z pozdnělat. *ornātus* tv., původně 'výstroj, šat, ozdoba', od *ornāre* 'vystrojit, ozdobit' (viz ↑*ornament*).

ornitologie 'obor zoologie zabývající se ptactvem'. Uměle utvořeno z ř. *órnis* (gen. *órnoithos*) 'pták' a ↑*-logie*.

oro- (ve složeninách) 'týkající se hor'. Z ř. *óros* 'hora, pohoří'. Srov. *orononym* (↑*homonymum*), *orografie* (↑*-grafie*).

orobínek 'vysoká bahenní bylina s hnědými doutníkovými palicemi kvítků'. Převzato Preslem z r.d. *orobínek* tv., jehož další původ není jasný. Poukazuje se na lat. *orobus*, ř. *órobos* 'druh hrachu'.

orodovat 'prosit, přimlouvat se za někoho', *orodovník*, *orodovnice*. Stč. *orodovati* i *orudovati*, p. *orędować* tv. Původně asi 'činit, zacházet s něčím', jak svědčí r. *orúduvat* 'zacházet, vládnout'. Sloveso je odvozeno od subst., které je doloženo v stč. *orodie*, *orudie* 'nástroj, nářadí, vybavení', r. *orúdiye*, sln. *oródje*, csl. *orędiye* tv. Psl. **orędъje* se obvykle spojuje s **rędъ* (↓*řád*), i když podrobnosti nejsou zcela jasné. Změna významu slovesa v č. a p. vlivem lat. slovesa *orāre* 'modlit se, prosit' (v litaních se za lat. *ora pro nobis* říká *oroduj za nás*) (Ma²).

orfej 'jarní hájová bylina se žlutými kvítky'. Doloženo již ve střední č., odtud převzal Jg. Původ nejasný.

ortel 'rozsudek'. Převzato ze střhn. *urtel*, *urteil* (dnes *Urteil* tv.), jež je odvozeno od slovesa *erteilen* 'rozsuzovat, dávat příkaz', vlastně 'udíllet (příkaz ap.)' z předp. *er-* a *teilen* 'dělit' (srov. ↑*díl*).

orto- (ve složeninách) 'přímou, pravo-'. Z ř. *orthós* 'přímý, jistý, pravý, zdárný'. Srov. ↓*ortodoxní*, ↓*ortografie*, ↓*ortopedie*, ↓*ortopeie*.

ortodoxní 'pravověrný'. Z pozdnělat. *orthodoxus* 'pravověrný'. ve střlat. i 'pravoslavný', z ř. *orthós* (↑*orto-*) a *dóxa* 'zdání, mínění, sláva'. Srov. ↓*paradox*.

ortopeie 'nauka o správné výslovnosti'. Uměle utvořeno (19. st.) z ř. *orthós* (↑*orto-*) a odvozeniny od ř. *épos* 'slovo, řeč, výmluvnost'. Srov. ↑*epos*.

ortografie 'pravopis'. Z lat. *orthografia* a tam z ř. (viz ↑*orto-* a ↑*grafie*).

ortopedie 'obor zabývající se chorobami pohybového ústrojí', *ortopedický*, *ortoped*. Uměle utvořeno (18. st.) z ř. *orthós* (↑*orto-*) a odvozeniny od ř. *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě' (srov. ↓*pedagog*), později vztaheno k lat. *pēs* (gen. *pedis*) 'noha' (srov. ↓*pedikúra*) jako by 'lékařský obor napravující nohy'.

oř zast. 'kůň'. Stp. *orz*, r.d. *or'*, csl. *orb*. V češtině lze mít za přejetí ze střhn. *ors*, *ros* tv. (něm. *Ross*, angl. *horse*) (Ma², HK) (ke změně *rs>ř* srov. např. *třtina* < *trstina*), ale to neplatí hláskoslovně ani časově pro tvary *r*. a csl. Uvažuje se tedy i o zpětném tvoření k slovesu **orati* (↑*orat*) (srov. lit. *arklỹs* 'kůň' s touž motivací) i o možnostech jiných.

ořech, *oříšek*, *ořechový*, *oříškový*, *ořešák*, *ořeš*. Všesl. – p. *orzech*, r. *oréčh*, s./ch. *órah*, csl. *orěčh*. Psl. **orěčh* je příbuzné s lit. *riešutas* (za starší *riešas*), lot. *rieksts* tv., společný bsl. prátvar lze rekonstruovat jako *(*a*)*rōiso-* (A8, B2). Nerozšířený kořen **ur-* by pak byl v alb. *arrë* 'ořech', ř. *árya* 'ořechy'.

osa, *osička*. Všesl. – p. *os*, r. *os*, s./ch. *ós*, csl. *osb*. Psl. **osb* je příbuzné s lit. *ašis*, sthn. *ahsa* (něm. *Achse*), střir. *ais*, lat. *axis*, ř. *áxōn*, sti. *ákša-* tv., východiskem je nejspíš ie. **ag̥s-*, **ak̥s-* tv., možná od **ag̥-* 'hnát' (srov. ↑*agenda*).

osada, *osádka*, *osadník*, *osazenstvo*. Původně 'osídlení okolo kostela' od

osaditi 'osídlit, zaujmout místo', dále viz ↓*sadit*, ↓*sedět*.

oscilovat 'kmitat, kolísat', *oscilace*, *oscilační*, *oscilátor*. Z lat. *oscillāre* 'kolísat, houpat se' od *oscillum* 'houpačka'.

osel, *oslí*, *oslík*, *oslíce*, *oslátko*. Všesl. – p. *osiol*, r. *osěl*, s./ch. *òsao*, stsl. *osblō*. Psl. **osblō* je převzato z gót. *asilus* či západogerm. **asila-* (z toho něm. *Esel*) (B5, B6), to pak je z lat. *asinus* tv. a to spolu s ř. *ónos* a arm. *ēš* převzato z nějakého neznámého jazyka Přední Asie či Středomoří (Ma²).

osidlo 'nástraha, léčka'. P. *sidlo*, r. *siló*, stsl. *silo*, srov. i stč. *sídliti* 'chytat do osidel'. Psl. **sidlo* je tvořeno příp. -*dlo* (nástroj) od stejného základu, který je v ↓*sít*, slovtvorná paralela je v lot. *saiklis* 'tkanička', srov. ještě stč. *sietky* 'osidla'.

osika. Všesl. – p. *osika*, r. *osína*, s./ch. *jásika*. Psl. **osika*. je odvozeno od **osa* (z **opsa* (A9)), které souvisí s lit.d. *apušē*, lot. *apse*, sthn. *apsu* (něm. *Espe*), ie. východisko je **apsā*. Podobné názvy stromu jsou i v některých ttat. jazycích (tur. *apsak* aj.). soudí se, že jsou to výpůjčky z ie. jazyků, ale vykládá se i jako 'praevropské' (Ma²).

osina 'dlouhý tuhý výrůstek v klasu'. Sln. *osína* tv. Psl. **osina* je odvozeno od ie. **ak̥i-* 'něco ostrého', od něhož je např. i něm. *Ecke* 'roh', lat. *aciēs* 'ostří, hrot', ř. *akís* 'bodec, žihadlo', arm. *aseñ* 'jehla'. Viz i ↓*ostrý*, ↓*osten*.

oslnit, *oslnivý*. Nověji přitvořené kauzativum k stč. *oslnúiti* 'oslepnout' z psl. **oslbnuti* (A9) se zúženým významem 'dočasně oslepit prudkým světlem; uchvátit', zatímco pro základní význam byla přitvořena dvojice *oslepit* – *oslepnout*. Srov. podobně např. ↑*kynout*², ↑*kanout*.

osm, *osmý*, *osma*, *osmička*, *osmina*, *osminka*, *osminový*. Všesl. – p. *osiem*,

r. *vósem*, s./ch. *ðsam*, stsl. *osmь*. Psl. **osmb* je příbuzné s lit. *aštuoni*, gót. *ahtau*, něm. *acht*, angl. *eight*, stír. *ocht*, lat. *octō*, alb. *tetë*, ř. *októ*, arm. *uť*, sti. *ašťa*, *ašťaú*, toch. A *okt*, vše z ie. **oktō*-tv. (-*mb* ve slov. je podle řadové čís. *osmь*, srov. lit. *āšmas* tv., jistě působil i vliv čís. ↓*sedm*). Zakončení ie. podoby ukazuje na starý duál, proto se tato číslovka někdy interpretuje jako 'dvě čtyřky' (snad z primitivního počítání na prstech bez palce) (podrobněji Ma²). Srov. i ↑*devět*.

osmahlý. Viz ↓*smahnout*.

osmium 'kovový prvek'. Utvořeno zač. 19. st. od ř. *osmě* 'zápach, vůně' (jeho kyslíčník vydává zvláštní vůni).

osmóza 'prolínání kapalin', *osmotický*. Převzato z moderních evr. jazyků, utvořeno v 19. st. od ř. *ðsmós* 'tlak', odvozeného od slovesa *ðthēō* 'tisknu, tlačím'.

osnova. Viz ↓*snovat*.

osoba, osůbka, osobní, osobnost, osobnostní, osobitý, osobovat si. Všesl. – p. *osoba*, r. *osóba*, s./ch. *ðsoba* tv. Z předložkového spojení *o sobě*, vlastně 'kdo je sám o sobě, jednotlivec' (srov. stč. *osobě* 'osobně, zvlášť', *osobný* 'osamělý', stsl. *osobь* 'odloučeně, samostatně'). Srov. ↓*se*.

osopit se. Viz ↓*sápat se*.

ostatní, ostatně, ostatek. Od slovesa *ostati*, odvozeného od *státi* (1.os.přít. *stanu*), viz ↓*stát se*.

osten, ostnatý. P. *ošcień* 'hůl s bodcem k pohánění dobytka: vidlice k lovu ryb', r.st. *ostén* 'tm, bodec', sln.st. *osten* 'hůl s bodcem k pohánění dobytka', stsl. *ostnъ* 'bodec'. Psl. **ostnъ* vedle **ostъ* (č.st. *ost*, *ost* 'něco špičatého, osina, rybí kost', p. *ośc* 'rybí kost', r. *ost* 'osina' ap.) je odvozeno od ie. **aksti-* a to od **ak-* 'ostrý'. Příbuzné je lit.

akstis 'rožeň, hůl s bodcem', *ākstinas* 'bodec, žihadlo'.

ostentativní 'okázalý, nápadný', *ostentativnost*. Z něm. *ostentativ*, utvořeného až kolem r. 1900 k staršímu *Ostentation* 'okázalost, stavění na odív' z lat. *ostentātio* tv. od *ostentāre* 'ukazovat, stavět na odív' z ↑*ob-* a *tendere* 'napínat, natahovat'.

osteo- (ve složeninách) 'týkající se kostí'. Z ř. *ostéon* 'kost'. Srov. ↓*osteoporóza*.

osteoporóza 'řidnutí kostí'. Z ↑*osteo-* a ř. *pōrōsis* 'ztvrdnutí, necitelnost' od *pōrōō* 'tvrdnu, stávám se tupým' od *pōros* 'vápenec'.

ostouzet, ostuda, ostudný. Viz ↓*stud*.

ostrakismus 'starořecké střepinové hlasování lidu o vypovězení nebezpečné osoby'. Z ř. *ostrakismós* od *ostrakon* 'hliněná střepina' (jméno toho, kdo měl být vyhoštěn, se psalo na hliněné střepiny).

ostroh 'příkrý skalní výběžek'. P. *ostróg* 'palisáda z naostřených kůlů', ukr. *ostrih* 'pletený plot se střechou', r. *ostróg* 'pevnost, vězení', sln. *ostrog* 'palisádou opevněné místo', stsl. *ostrogъ* 'kůl, palisáda'. Psl. **ostrogъ* znamenalo původně nejspíš '(naostřený) kůl', odvozeno od **ostrъ* (↓*ostrý*). Nynější č. význam je asi dost mladý (u Jg je jen význam 'kůly ohrazené místo'). Srov. ↓*ostruha*.

ostrov, ostrůvek, ostrovní, ostrovan. P.st. *ostrów*, r. *óstrov*, s. *östro*, stsl. *ostrovъ*. Psl. **ostrovъ* je tvořeno z **o(b)-* a odvozeniny od ie. **sreu-* 'téci' (ve slov. vkladné -t-), srov. r. *strujá* 'proud' a dále lit. *sravà* 'tok', sti. *srávati* 'teče'. Původně tedy 'co je obtékáno' (soudí se, že tedy původně šlo o ostrovy říční), co do tvoření srov. ch. *òtok* tv. Srov. také ↓*strouha*.

ostruha. Stč. *ostroha* (dnešní tvar asi disimilací dvou *o*), p. *ostroga*, r. *ostrogá* 'harpuna', s./ch. *ostruga*. Psl. **ostrga* je tvořeno příp. -*oga* od **ostrǫ* (↓*ostry*), srov. ↑*ostroh*.

ostružina, ostružinový, ostružiní, ostružiník. P. *ostręga*, sln. *ostróżnica*, s./ch. *ostruga*. Psl. **ostrga* je odvozeno od **ostrǫ* (má trny), k tvoření srov. i ↑*ostruha*, ↑*ostroh*.

ostrý, ostrost, ostrí, ostrice, ostřit, naostřit, vyostřit, zaostřit. Všesl. – p. *ostry*, r. *óstryj*, s./ch. *đštar*, stsl. *ostrǫ*. Psl. **ostrǫ* je příbuzné s lit. *aštrūs*, lat. *acer* tv., ř. *ákros* 'vysoký, strmý, krajní', stí. *ásri-* 'roh, kraj, ostří', východí ie. **akro-*, **akri-* (A1) (ve slovy. a balt. vkladné *i*) je odvozeno od **ak-* 'ostrý'. Srov. ↑*ostroh*, ↑*ostruha*, ↑*ostružina*, ↓*ostříž*, ↑*osina*, ↑*osten* i ↑*jeseter*, ↑*krobat*, ↑*akutní*.

ostříž, ostříží. Od ↑*ostry* ('plák s ostrým zrakem'). Stejná odvozenina je i v sln. *ostriž*, kde je to ovšem název jistých ryb s trny na hřbetní ploutvi.

ostýchat se, ostých, ostýchavý, ostýchavost. Expr. obměnou ze stč. *ostýdati se* tv., jinak viz ↓*srydět se*. K expr. tvoření pomocí -*ch* srov. ↑*máchat*, ↑*míchat*, ↑*brach* aj.

osud, osudný, osudový, osudovost. Od stč. *osúdití* 'přisoudit, odsoudit', tedy 'co je člověku prisouzeno'. Srov. r. *sud'**bá* tv., dále viz ↓*soud*.

osudí 'otáčivý buben či jiná nádoba k losování'. Stč. *osudie* 'nádoba (sud, džbán ap.), nářadí' naznačuje, že slovo etymologicky patří k ↓*sud* (Ma² pod *sud*), posun významu je způsoben lid. etym. spojením s ↑*osud* (D2).

osvojit si, osvojení, osvojitel. Od ↓*svůj*.

ošatka. Stč. *ošitka*. Podle toho, že byla obšitá lýkem (viz ↓*šít*) (Ma²). Změna formy vlivem slova *košatka* (↑*koš*) podobného významu (Jg).

ošemetný, ošemetnost. Stč. *ošemet, ošemetnost* 'faleš, licoměrnost, klam'. Lze srovnat s r.d. *šemetát* 'zahálet' a také s naším ↑*tochomýřat se*. Stejně jako v těchto případech jde nejspíš o útvar ze základu **met-* (viz ↑*mést*, ↑*metat*, ↑*motat*), *še-* je expr. předp., další předp. *o-* má stejný význam jako např. v ↓*ošidný, ošálit* (↓*šálit*) ap.

ošidný. Od *ošidit* (↓*šidit*).

ošívat se. Spojuje se se stč. *ošiti líce* 'zpolíčkovat, udeřit do tváře', csl. *ošiti se*, 'odbjít od sebe', odvozenými od psl. **ši(b)ti* (A7), variantě k **šibati* 'vrhat, bít' (k tomu viz ↓*šibal*, ↓*šibenice*). V č. záhy splynulo se ↓*šit* (Ma² pod *šibati*).

ošklivý, ošklivost, ošklivec, ošklivit si. Původně zřejmě 'odporný, vzbuzující nevolnost' (srov. stč. *pokrmu tělesného nakrmí se do ošklivosti*). Východiskem č. slova bude asi **o-rosklivǫ* (bez předp. mu odpovídá p. *ckliwy* 'nechutný, odporný') s poněkud nepravidelným hláskovým vývojem (ztráta *t* a změna *sk>šk*). Dále viz ↓*teskný*. K významové souvislosti 'stesk' – 'nevolnost' srov. např. p. *nudno mi* 'je mi nevolno; nudím se, stýská se mi'. Výklady u Ma¹, Ma² a HK jsou nepřesvědčivé.

ošlejš 'druh česneku'. Z něm. *Aschlauch* tv. a to ze střlat. *ascalonium* podle palestinského města *Askalonu*, odkud ho přivezli křižáci.

oštěp, oštěpař. Stč. *oščep, oščiep* (C3), p. *oszczep*, r.st. *oskęp* tv. Viz ↑*o* a ↓*šítat*, vlastně 'osekaný kus dřeva'.

ošulit ob. expr. 'podvést, obalamutit'. Viz ↓*šulit*.

ošuntělý ob. expr. 'obnošený, opotřebovaný'. Asi expr. obměna řidšho *ošumělý* tv. (s příkloněním k ↓*šunt*), dále ne zcela jasně. Snad nějakou metaforou od ↓*šumět*, podle jiného názoru obměnou od ↓*šoupat* (Ma²).

otálet, *otálení*. Jen č., ne zcela jasné. Nejspíš z pč. **otdálati* (C1) (viz ↑*od* a ↑*dálka*), srov. r. *otdaljät'* 'oddalovat, odkládat'.

otava 'tráva narostlá po prvním kosení'. Všesl. – p.d. *otawa*, r. *otáva*, s./ch. *otava*. Psl. **otava* má více výkladů. Nejspíš lze vyjít ze slovesa **otaviti* (*se*) 'zotavit se, vzmoci se' (viz ↓*zotavit se*), tedy 'tráva, která se zotavuje' (Ma²), možná je ovšem i rekonstrukce slovesa **ot-aviti* z předl. **otv* ve starém významu 'znovu' (viz ↑*od*, ↑*ocún*) a **aviti* (↑*jevít*), tedy 'tráva, která se znovu objevuje' (Ma¹, HK).

otčím. P. *ojczym*, r. *otčim*, csl. *otčimъ*. Psl. **otčimъ* je odvozeno od **otčiti* 'učinit otcem' od **otъcъ* (↓*otec*), podobně jako s./ch. *pòbratim* 'důvěrný přítel (jako bratr)' od **pobratiiti* (viz ↑*bratr*).

otec, *otcovský*, *otcovství*, *otčina*. Všesl. – p. *ojciec*, r. *otéc*, s./ch. *otac*, stsl. *otъcъ*. Psl. **otъcъ* je zdobnělina od **otv*, což je původem dětské žvatlavé slovo (srov. ↓*táta*) odpovídající gót. *atta* (srov. germ. jméno hunského válečníka *Attila*, doslova 'tatiček'), lat. *atta*, ř. *átta*, het. *atta-* tv., ale i tur. *ata*, maď. *atya*, bask. *aita* tv. Toto dětské slovo nahradilo původní ie. výraz pro otce, o němž viz ↓*páter*.

otep 'svazek slámy, roští ap.', *otýpka*. Od slovesa ↓*tepat*, vlastně 'svazek vymlácené slámy'.

otevřít, *otevřený*, *otvor*. Z psl. **otъverti* (B8), předp. *ot-* (↑*od*) se zde udržela v původní podobě. Dále viz ↓*-vřít*.

otěž 'řemen na řízení tažného či jízdního zvířete'. Stč. *otěže*, luž. *wotěžka*. Od ↓*tdhnout*, kůň se jimi řídí ('odtahuje') na tu či onu stranu (Ma²).

otka 'náčiní na odstraňování hlíny z pluhu'. Z **o(t)-tōka* od **o(t)tōknqti*

'odetknout, odstranit'. Viz ↓*tykat se*, srov. ↓*zátka*, ↑*důtka*.

otoman 'pohovka bez opěradla na jedné straně vyvýšená'. Z fr. *ottomane* (od 18. st.), vlastně 'osmanská (turecká) pohovka' od ar. *Othmán* (v tur. výslovnosti *Osman*, jména zakladatele osmanské říše zač. 14. st.

otorinolaryngologie 'obor lékařství zkoumající choroby ušní, nosní a krční'. Uměle z ř. *oūs* (gen. *ōtós*) 'ucho' (srov. ↓*ucho*), *rhīs* (gen. *rhīnós*) 'nos' a *lárynx* 'hrdlo, jícen' (viz ↑*laryngitida*) a ↑*-logie*.

otrapa 'pobuda'. Stč. jen ve významu 'útrapa, omráčení' (viz ↓*trápit*). Posun k významu 'kdo trápí jiné' má obdobu např. v *otrava* 'otravný člověk', srov. i *ochlasta* ap.

otrlý, *otrlost*. Vlastně 'otřelý, protřelý' od *otřít* (↓*řít*) podobně jako je ↑*nevrlý* od (ne)vřít, umrlý od umřít.

otrok, *otrocký*, *otroctví*, *otrokář*, *otrokářský*, *otrokářství*, *otročit*, *zotročit*. Hl. *wotročk* 'pacholek', r.st. *ótrok* 'chlapec', sln. *ótrok* 'dítě', stsl. *otrokъ* 'dítě, chlapec, sluha'. Psl. **otrokъ* se obvykle vykládá z *ot-* (↑*od*) a odvozeniny od slovesa **rekti* (↓*řici*), tedy 'kdo je mimo mluvení', ať už proto, že mluvit neumí (dítě), či nesmí (otrok). Podobně je motivováno lat. *infāns* 'dítě', původně 'nemluvící, neumějící mluvit' (viz ↑*infant*) (Ma², HK). Srov. i ↓*prorok*.

otruby 'odpad při mletí obilí'. P. *otręby*, r. *ótrubi*, sln. *otrôbi*, csl. *otrъbi*. Psl. **otrъbi*/**otrъby* je odvozeno od **otrъbiti* 'odsekat, odtlouci' z **ot-* (↑*od*) a **rъbiti* (viz ↓*rubat*).

otrušák zast. 'arzenik'. Asi od ↓*utrejch* tv. (srov. slk.d. *otruch*), možná s příkloněním k stč. *otrúšiti* 'otrávit'.

otvírat. Viz ↑*otevřít*, ↓*-vřít*.

otylý, *otyllost*. Viz ↓*řít*.

ouha citosl. Z citoslovcí *ou* a *ha*. Srov. *↓ouvej*.

ouklej 'stříbřitá povrchová ryбка'. P. *ukleja*, r. *uklějka*, s./ch. *ùklijja*. Psl. **uklěja* je příbuzné s lit. *aukšlė* tv., jinak jsou obě slova nejasná.

oukrop 'vodová polévka s česnekem'. Stč. *úkrop*, slk. *úkrop* 'polévka s ovčím sýrem', hl. *krop*, p. *ukrop* 'vroucí voda', r. *ukróp*, stsl. *ukropъ* tv. Odvozeno od **kropiti* (†*kropiti*).

outsider 'závodník, s nímž se nepočítá na vítězství'. Z angl. *outsider* tv. od *outside* 'vně, mimo' z *out* 'venku' (†*aut*) a *side* 'strana'. Původně o koních, kteří byli mimo okruh favoritů.

ouvej citosl. Z *ou* a *vej*, porovnává se se stíh. *ouwē*, *ōwē* tv. (dnes *weh*, z toho subst. *Weh* 'bolest, žal') i s lat. *vae* 'ach, běda', sti. *uvē* tv. Může jít o staré, již ie. citosl.

ouvertura 'předehra'. Z fr. *ouverture*, vlastně 'otevření', a to přes vlat. **oper-tūra* z lat. *apertūra* od *aperire* (příč. trp. *apertus*) 'otevřít' a to z †*ab-* a ie. kořene **ver-*, který je i v †*vřít*. Srov. †*aperitiv*.

ovace 'veřejná nadšená pocta'. Z lat. *ovatiō* 'malý triumf, slavnost', což byla římská slavnost, při níž vítězný vojevůdce vcházel či vjížděl na koni do města. Od *ovāre* 'jásat, slavit' asi onom. původu. Srov. †*triumf*.

ovád. P. *owad*, r. *óvod*, s./ch. *òbād*. Psl. **ovadъ* či **ob(v)udъ* nemá jednoznačný výklad. Pokud vyjdeme z první podoby, lze vyložit jako starou složeninu z ie. **ou(i)-* 'ovce' a **ōdo-*, odvozeniny od ie. **ēd-* 'jít' (A6), tedy 'ten, kdo hryže ovce'. Od stejného kořene je asi i lit. *úodas* 'komár'. Proti se někdy namítá, že *ovád* obtěžuje především hovězí dobytek (srov. i lid. názvy *hovado*, *hovád* ap.). Snad by se dalo vyjít i z **ob-ōd-* (†*ob*), tedy 'kdo ožírá (dobytěk)'. Jiný výklad vyděluje

předp. **ob-* a kořen slova spojuje se sti. *vadhati* 'bije' či †*vadit* (HK), tedy 'kdo vadí (dobytku)'.

ovál 'uzavřená vejčitá křivka', *oválný*. Přes něm. *oval* z pozdnělat. *ōvālis* tv. a to od *ōvum* 'vejce'. Srov. †*ovulace* a †*vejce*.

ovar. Od *ovařit*, viz †*vařit*.

ovce, *ovečka*, *ověč*, *ověčák*, *ověčáky*, *ověčín*. Všesl. – p. *owca*, r. *ovcá*, s./ch. *ovca*, stsl. *ovbca*. Psl. **ovbca* je z ie. **ouikā* (srov. sti. *avikā* tv.), což je zdobnělina od **oui-* 'ovce', dochovaného v lit. *avis*, sthn. *ouwi*, stir. *oi*, lat. *ovis*, ř. *óis*, sti. *ávi-* tv.

overal '(ochranná) kombinéza'. Z angl. *overall(s)* tv. z *over* 'přes' (srov. †*hyper-*) a *all* 'všechno', tedy 'co se navléká přes všechno ostatní'. Srov. †*pulovr*.

oves, *ovesný*. Všesl. – p. *owies*, r. *ovēs*, s./ch. *ōvas*, csl. *ovbsā*. Psl. **ovbsā* je příbuzné s lit. *avišos*, lot. *auzas*, lat. *avēna* (snad z **avigna*), východiskem je ie. **auig-* tv. (A1), ve slov. by pak došlo ke ztrátě znělosti.

ovívat. Viz †*vát*.

ovoce, *ovocný*, *ovocnář*, *ovocnářský*, *ovocnářství*. P. *owoc* 'plod', *owoce*, r. *óvošči* 'zelenina' (vzhledem k -šč- asi z csl.), s./ch. *vōče* 'ovoce', stsl. *ovoštъ*, *ovoštije* 'ovoce, plody'. Psl. *(*o*)*vo*'*e* je asi z **ouog-ti-* (B3) od ie. kořene **aug-*, **uōg-*, **aug-* 'zvětšovat (se), růst', od něhož je např. lit. *augti* 'růst', lot. *augt*, něm. *wachsen* tv., lat. *augēre* 'zvětšovat'. Původní význam tedy asi 'co roste' (srov. lot. *auglis* 'plod, ovoce' od téhož základu) (Ma²). Podobnost s něm. *Obst*, střdn. *ōvest*, sthn. *obaz* tv. je asi náhodná, něm. slova se vysvětlují z **uba-ētas* 'co je k jídlu' (k druhé části srov. †*jíst*).

ovšem část. Stč. *ovšem* 'zcela, vůbec, jako celek, obzvlášť, vždy a všude,

samožřejmě, natožpak ap.'. Z ↑*o* a všem (viz ↓*vše*chen).

ovulace 'periodické uvolňování zralého vajíčka z vaječniku', *ovulační*. Z nlat. *ovulatio*, utvořeného nově od lat. *ōvulum* 'vajíčko', zdrobněliny od *ōvum* 'vejce'. Srov. ↑*ová*l, ↓*vejce*.

oxid 'kyslíčník', *oxidovat*, *oxidace*. Přes něm. *Oxid* z fr. *oxyde*, kde bylo utvořeno v 18. st. od ř. *oxys* 'ostrý, trpký, kyselý, prudký'. Srov. ↓*oxymoron*.

oxymoron 'přívlastek, který je ve zdánlivém rozporu s významem

podstatného jména'. V 18. st. utvořeno z ř. *oxys* 'ostrý, prudký' (srov. ↑*oxid*) a *mōros* 'bláznivý, hloupý, ztřeštěný'.

ozon 'vzduch zvláštní vůně, bohatý kyslíkem'. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Ozon*, fr., angl. *ozone*), kde v 20. st. zavedeno na základě ř. *ōzōn* 'vydávající vůni' od *ōzō* 'voním, páchnu'.

ožrat se zhrub. 'opít se', *ožralý*, *ožrala*, *ožralost*. Viz ↓*žrát*; ukazuje se zde původní význam 'hltat, polykat' (je jedno, zda jídlo, či pití).

P

pa- předp. Všesl. – p. *pa-*, r. *pá-*, s./ch. *pä*, stsl. *pa-* (skutečně produktivní ale jen v č. a sln.). Psl. **pa-* dávající základnímu slovu význam 'nepravý, podřadný, menší ap.' je vlastně varianta k **po-* (↓*po*) vzniklá dloužením z **pō-* (B5) (srov. dvojice *pořezat* – ↓*pařez*, *posekat* – ↓*paseka*). Nový význam se vytvořil z původních místních a časových významů předp. **po-* ('přýč, od, později' ap.) a předpona se osamostatnila. Srov. ↓*paběrek*, ↓*paklíč*, ↓*paroh*, ↓*pastorek*, ↓*pahorek*, ↓*palouk* i *pavěda*, *pabl* ap.

paběrek 'co zbude na poli po sklizni', *paběrkovat*. Sln. *páberek*, b. *báberki*. Psl. **paběrkō* je odvozeno od **pobbrati* ve významu 'sbírat později (po hlavní sklizni)' (viz ↑*pa* a ↑*brát*).

pac 'podání tlapky, dětské ruky ap.', *packa*, *pacička*, *pacinka*. Obdobná slova jsou v něm. *Patsch(hand)* 'podání ruky, pac', fr. *patte* 'tlapa', vše je onom. původu a příbuznost asi jen elementární, i když vliv něm. slova lze připustit. Srov. ↑*bacat*.

***pác** (ob. *mít něco v pácu* 'zamýšlet něco, mít něco vyhlédnutého'). Starší č. význam je 'mořidlo' z něm. *Beize* tv. Původně tedy koželužské rčení 'mít něco v mořidle' (Ma²). Srov. ↓*pajcovat*.

pacient, *pacientka*, *patientský*. Z lat. *patiēns* (gen. *patientis*), původně 'snášejší, trpící, trpělivý', vlastně přech. příit. od *pati* 'snášet, trpět'. Srov. ↓*pasíáns*, ↓*pasivní*, ↓*pašije*.

pacifikace 'zjednání míru, uklidnění', *pacifikovat*. Z lat. *pācificātiō* tv. od *pācificāre* 'zjednávat mír, uklidňovat' z *pāx* (gen. *pācis*) 'mír' a *-ficāre* (viz ↑*-fikace*).

pacifismus 'směr hlásající zachování míru za každou cenu', *pacifista*,

pacifistický. Přes něm. *Pazifismus* z fr. *pacifisme*, utvořeného (19. st.) na základě lat. *pācificus* 'mír činící, mírumilovný'. Dále viz ↑*pacifikace*, srov. i ↓*pakt*.

packa. Viz ↑*pac*.

packat ob. expr. 'kazit, babrat'. Souvisí se slk. *packat* 'hudlařit', r. *páčkat* 'mazat', sln. *pác(k)ati* tv., vše je onom. původu od citosl. *pac* (srov. ↑*pac*). Č. význam pod vlivem něm. *patzen* 'břdit, packat'.

pačesy hov. '(neupravené, rozčuchané) vlasy'. Původně 'odpadky lnu po druhém pročesání' od **počesati* (viz ↑*pa-* a ↑*česati*), motivace stejná jako u ↑*paběrek*.

páčiti, *páčidlo*, *vypáčiti*. P. *paczyć* tv. i 'překrucovat', sln., s./ch. *páčiti* 'komolit, překrucovat, kazit'. Psl. **pačiti* vzniklo asi mylnou deprexfiací (oddělením domnělé předp.) z původního **opačiti* od **opakō* (↑*opak*) (Ma²). Původně tedy asi něco jako 'obracet, působit proti ap.'. Dále srov. i ↓*páka*, ↓*pak*, ↓*zpěčovat se*, ↓*rozpaky*.

padat, *padnout*, *padací*, *pád*, *pádný*, *padák*, *padávka*, *zapadat*, *západ*, *západní*, *odpadat*, *odpad*, *odpadní*, *napadat*, *nápad*, *propadat*, *propad*, *připadat*, *případ*, *případný*, *spadat*, *spad*, *spád*, *rozpadat se*, *rozpad*, *upadat*, *úpadek*, *vypadat*, *vypadnout*, *výpad*, *přepadnout*, *přepadení*, *vpadnout*, *vpád* aj. Místo *padnout* bylo stč. *pásti*, 1.os.přít. *padu*, podobné tvary i v jiných slov. jazycích. Všesl. – p. *padać*, r. *pádat*, s./ch. *pādati*, stsl. *padati*. Psl. **padati* a **pasti* (z **pad-ti* (A5)) je příbuzné se sthn. *gi-fezzan* tv. a sti. *pádyatē* 'padá, hrouť se' od ie. **ped-* 'padat', které je možná totožné s **ped-* 'noha' (viz ↓*pěšf*). Slovo tvar je možná i výsledkem

kontaminace (D3) s ie. kořenem *pōl-tv., který je v lit. *pūlti* a něm. *fallen* tv. (Ma²). Srov. ↓*past*, ↓*padouch*, ↓*padoucnice*. ↓*propast*, ↓*pádít*.

padělat, *padělaný*, *padělek*, *padělatel*, *padělatelský*. Viz ↑*pa-* a ↑*dělat*.

padesát. Viz ↓*pět* a ↑*desát*.

padišáh 'nejvyšší titul někdejších muslimských vládců persko-indické oblasti'. Z per. *pādšāh* z *pād* 'ochránce' a *šāh* 'král'. Srov. ↓*šach*, ↓*šejk*, ↓*paša*.

pádít. Jen č. Asi od ↑*padat* (srov. *tak já padám, běžím, letím ap.*).

pádlo, *pádlovat*. Přes něm. *Paddel* z angl. *paddle* tv. a tam asi z fr. *pale* 'lopatka, list (pádla, vrtule ap.)' z lat. *pāla* 'lopatá'.

padoucnice 'epilepsie'. Od ↑*padat* (stč. *padúci nemoc*), protože postižený při záchvatu padá na zem.

padouch, *padoušský*. Stč. *padúch* 'padouch, louz, lupič'. Zjevně od ↑*padat*, ale motivace není zcela jistá. Snad prostě 'kdo mravně padl' či 'kdo odpadl od šibenice', srov. ↑*neurvalý*.

padour hov. hanl. 'maloměřták, pohodlný víkendový turista'. Asi expr. přetvoření od *padavka*, původ bude v trempském slangu.

***padrtí** (*na padrtí* 'na drobné kousičky, úplně'). Viz ↑*pa-* a ↑*drtit*.

pař citosl., adj. Z něm. *paß* v obou významech (srov. něm. *paß sein* 'zůstat pař, být zaražen').

paginace 'označování stránek'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Pagination*, fr., angl. *pagination*) a tam od lat. *pāgina* 'stránka'.

pagoda 'orientální věžovitá chrámová stavba'. Přes něm. *Pagode*, fr. *pagode* z port. *pagode*, přejatého z nějakého jazyka indické oblasti, přesný zdroj je však sporný.

pahorek, *pahorkatý*, *pahorkatina*. Viz ↑*pa-* a ↑*hora*.

pahýl, *pahýlovitý*. Jen č. (až od Jg, kde je v podobě *pahejl*), nejasné.

páchat, *pachatel(ka)*, *spáchat*, *napáchat*. P.st. *pachať* tv., r. *pachát* 'orat'. Psl. **pachati* snad znamenalo původně 'konat těžkou práci', původ by mohl být onom. od citosl. základu **pach-* 'těžce oddychovat' (HK). V tom případě je asi etymologicky totožné s ↓*páchnout*. Srov. ještě ↓*pachtit se*, ↓*prostopášný*.

páchnout, *pach*, *zapáchat*, *zápach*. P. *pachnōc* 'vonět', r. *páchnut* tv. Psl. **pachnōti* 'vydávat vůni či zápach' je asi onom. původu (srov. i sln. *páhati* 'vát, foukat'), původní význam asi 'vydechovat' (srov. ↑*páchat*). Poměrně blízko stojí i útvary na **psych-*, **psych-* (srov. ↓*puch*, ↓*pýcha*, ↓*pýchavka*, ↓*puchnout ap.*), které však mají širší příbuzenstvo.

pachole, *pacholátko*, *pacholík*, *pacholek*. P. *pacholę*, r. *pácholok*. Utvořeno nejspíš z **pa-* (↑*pa-*) a základu **chol-*, který je v r. *chólit* 'pečlivě se starat', jehož další původ není jistý (srov. ↑*chlácholiti*). K významovému vztahu 'dítě' – 'sluha' srov. ↓*rab*, ↑*otrok*.

pacht zast. 'nájem pozemku k hospodářské činnosti', *pachtovně*, *propachtovat*. Z něm. *Pacht* tv. a to z lat. *pactum* 'smlouva, ujednání' (viz ↓*pakt*).

pachtit se. Stč. *pachtiti* 'hýbat, házet (rukama ap.)'. Jen č. Přitvořeno k ↑*páchat* podobně jako ↑*dychtit* k ↑*dýchat* (HK).

pajdat ob. expr., *pajda*, *pajdavý*, *upajdaný*. Expr. útvar rýmující se se ↓*šmajdat*, ↓*trajdat*, výchozí slovo – je-li nějaké – lze těžko určit (podle HK ↑*padat*?).

pájet 'letovat', *pájecí*, *páječka*, *pájka*. Výpůjčka z r. *paját* tv., což je

pravidelný zdložený tvar od *pojiti (viz ↓pojít) (B5).

pajšl ob. zhrub. 'plíce, žaludek'. Z něm.d. (bav.-rak.) *Beuschel* 'plíčky, jídlo ze zvířecích vnitřností', jež asi souvisí s něm. *Bauch* 'břicho'.

pajzl ob. hanl. 'krčma, putyka'. Z rak.-něm. *Beis(e)l* tv., což je zdobně-lina jidiš *bajis* 'dům' z hebr. *bajit, bēt* tv.

pak pffsl., *pakliže*. Hl. *pak* 'však, zase', r.d. *páki* 'opět, ještě', s./ch. *pa, pāk, pák* 'ale, vždyť, pak', stsl. *paky* 'zase, zpět, pak'. Psl. **pakō*, **paky* vzniklo mylnou deprefixací z **opakō*, **opaky* (↑*opak*) (k tomu srov. ↑*páciit*). Vývoj významu byl asi 'zpět' → 'znovu, zase' → 'později, potom' (Ma²). Viz také ↓*pakostnice*, srov. ↓*pako*.

páka, páčka, pákový. Jen č., přitvořeno k ↑*páciit*, srov. i ↑*pak*.

pakatel hov. 'nepatrná finanční částka'. Něm. výslovnost z fr. *bagatelle* 'malíčkost, hloupost' (viz ↑*bagatelizovat*).

pakáž hanl. 'sebranka'. Přes něm. *Bagage* tv. (asi kontaminací s *Pack* tv.), původně 'zavazadlo', z fr. *bagage* (viz ↑*bagáž*). Hanlivý význam je z vojenského slangu – bojové jednotky tak nazývaly mužstvo zabezpečující přepravu zavazadel, proviantu ap.

pakl ob. 'balík, balíček (karet ap.)', *paklík*. Z něm. *Packel*, což je zdobně-lina od *Pack* 'balík'. Srov. ↓*pakovat*.

paklíč. Viz ↑*pa-* a ↑*klíč*.

pako ob. hanl. 'hlupák, blázen', *pakárna* 'ubíjející práce; blázinec'. Snad od něm. *Pack* 'sebranka, holota' (viz ↑*pakáž*), jiný výklad spojuje se starším *pakost* 'škoda, neduh, zlo', původně vlastně 'co je naopak' (viz ↓*pakostnice*).

pakostnice zast. 'vleklé kloubní onemocnění (dna, revmatismus)'. Od stč. *pakost* 'neduh, zlo, svízel' a to

od přísl. ↑*pak* (vlastně 'co je opačné, protivné'). Lid. etym. spojováno s ↑*kosz*.

pakovat 'balit'. Z něm. *packen* tv. od *Pack* 'balík, ranec'. Srov. ↑*pakl*.

pakt 'smlouva', *paktovat se*. Z lat. *pactum* (případně přes něm. *Pakt*) tv., což je původně přič. trp. od *pacisci* 'ujednat, smluvit' a to od ie. **pak-* 'upevnit, přizpůsobit se'. Od stejného kořene je lat. *pāx* '(smluvný) mír', srov. ↑*pacifikace* i ↑*pacht*.

palác, palácový. Z it. *palazzo* tv. a to z lat. *palātium* 'císařský dvůr, palác' podle jména jednoho z římských pahorků *Palātium*, kde sídlili římscí císaři.

paláčinka. Přes slk. z maď. *palacsinta* 'paláčinka, lívanec' a to nejspíš přes rum. *plăcintă* z lat. *placenta* 'koláč' (viz ↓*placenta*).

palanda 'jednoduché (poschodové) lůžko'. V lid. řeči od nár. *palác* 'palanda, vyvýšená dřevěná plošina pod stropem', přeneseně od ↑*palác*. Podobně je r. *poláti* (pl.) tv., to *pak* je od *poláta, paláta* 'komora, pokoj' (srov. *palátka* 'přístřešek, stan') a to nejspíš přes stsl. *polata* 'palác, pokoj, přístřešek' ze stří. *palātium* opět z lat. *palātium* (viz ↑*palác*).

paláš 'těžký jezdecký meč'. Stejně jako p. *palasz* či r. *paláš* přejato z maď. *pallos* tv. a tam možná z tur. *pala* 'meč'.

palatála 'měkká, předopatrová souhláska', *palatální, palatalizovat, palatalizace*. Utvořeno v moderní době od lat. *palātum* '(přední) patro, klenba'.

palcát. Přejato husity z maď., kde ovšem *palcát* je tvar ak. sg. od *pálca* 'hůl' převzatého ze slk. *palica* tv. (viz ↓*palice*).

palčivý. Od ↓*pálit*.

palec, paleček, palcový, palčák. Všesl. – p. *palec* 'prst' (*palec wielki* 'palec'), r. *pálec* tv., s./ch. *pàlac* 'palec'. Psl.

**palcb* má nejbliže k lat. *pollex* 'palec'. Dále se spojuje s lat. *pollēre* 'být silný, mohutný' (Ma²) či b.st. *pālam* 'hledám', sthn. *fuolen* (něm. *fühlen*) 'cítit', per. *pālidan* 'hledat, stopovat' (výchozí význam asi 'ohmatávat') (HK). Výchozím ie. tvarem je v obou případech **pōlo-/polo-* (B5), ale základní významy 'tlustý, mohutný' a 'ohmatávat, hledat' lze těžko spojit.

paleo- (ve složeninách) 'starodávný'. Z ř. *palaiós* 'dávný, starobylý'. Srov. *↓paleografie*, *↓paleolit*, *↓paleontologie*.

paleografie 'nauka o starých písmech'. Viz *↑paleo* a *↑grafie*.

paleolit 'starší doba kamenná', *paleolitický*. Z *↑paleo-* a ř. *lithos* 'kámen'. Srov. *↑neolit*, *↑monolit*, *↑litografie*.

paleontologie 'věda o organismech v minulých geologických dobách'. Viz *↑paleo-* a *↑ontologie*.

paleta¹ 'malířská deska k roztírání a míchání barev; police (obvykle na kolečkách) k skladování a přemísťování zboží'. Z fr. *palette* či it. *paletta* (případně přes něm. *Palette*) tv., což jsou zdobné předměty od fr. *pale*, resp. it. *pala* 'lopatka, list (vrtule)' z lat. *pāla* 'rýč, lopata'. Srov. *↑pádl*.

paleta² hov. 'vysoký účet'. Dříve 'úřední potvrzení, lístek'. Z it. *boletta* 'potvrzenka o zaplacení daně', což je zdobné předměty od *bolla* 'listina' z lat. *bullā* (viz *↑bula*).

paleto 'polodlouhý dámský plášť'. Přes něm. *Paletot* 'tříčtvrteční pánský plášť' z fr. *paletot* tv. (do módy přišel kolem r. 1840) a tam ze střfr. *palletoc*, *paltoc* 'druh krátkého pláště', jehož původ je nejistý. Souvislost s lat. *palla* 'říza', *pallium* 'plášť' je sporná.

palice, *palička*, *paličkovat*, *paličutý*, *paličatost*, *paličák*. Všesl. – p. *palica* 'velká hůl, kyj', r.st. *pālica* 'hůl, klacek', s./ch. *pālica* 'hůl', stsl. *palica*

tv. Psl. **palica* nemá jednoznačný výklad. Přijmeme-li starobylost slovesa uvedeného pod *↓pálit*², zdá se tato souvislost nejpřirozenější (srov. *↓pálka*). Podle jiných souvisí s *↓páliti*¹ – hole bývaly opalovány nad ohněm, aby získaly pěknou barvu i trvanlivost (Ma², HK). Byl-li původní význam 'tlustá hůl, kyj', lze vyjít i z **palcb*, jež by bylo pokračováním ie. **pōlo-* 'tlustý, mohutný' (srov. *↑palec*). Metaforický zhrub. význam 'hlava' je jen č. (na základě významu 'hůl s hlavicí', který jinde není), odtud *paličarý* ap.

palisáda 'hradba z kůlů'. Přes něm. *Palisade* z fr. *palissade*, stprov. *palisada*, což je kolektivum od *palissa* tv. od *pal* 'hradební kůl' z lat. *pālus* 'kůl'.

palisandr 'druh tropického dřeva', *palisandrový*. Z fr. *palissandre* z niz. *palissander* a to z nějakého jazyka jihoamerické Guyany.

pálit¹ 'žhnout', *pálený*, *pálenka*, *pálivý*, *palčivý*, *palíč*, *paličský*, *palba*, *palební*, *palebný*, *spálit*, *spáleníště*, *spála*, *spalnicíky*, *opálit se*, *zapálit*, *vypálit*, *připálit*, *upálit*, *úpal*, *připálit*, *podpálit*, *napálit*, *dopálit*, *popálit se*, *propálit*, *přepálit* aj. Všesl. – p. *palič*, r. *pálit*, s./ch. *pāliti*, stsl. *pāliti*. Psl. **pāliti* je vlastně kauzativum k slovesu dochovanému v stsl. *polēti* 'hořet', tedy původně 'způsobovat, že něco hoří'. Ie. kořen **pel-/pol-* je ve významu 'pálit, hořet' dochován jen v slov., k dalšímu přibuzenství viz *↓plamen*, *↓plát*², *↓popel*, *↓poleno*. Význam 'střílet' je ze starého způsobu střelby zapálením doutnáku, roznětíky ap., jiné je asi 'odbijet míč' (viz *↓pálit*², *pálka*). Metaforické přenesení je i v *dopálit* či *napálit* 'obelstít'.

pálit² 'odbijet míč ap.'. Novější, zřejmě deprefixací z běžnějšího *napálit* 'udeřit', *odpálit* 'odrazit', *vpálit* 'vrazit' ap. Někdy se vykládá přeneseně od významu 'střílet' (viz *↑páliti*¹), ale

nářeční doklady v br. *otpalicé*, *zapalicé* 'udeřit', r. *zapatiti*, sln. a ch. *opáliti* tv. svéděčí spíš pro starobylost významu a souvislost psl. **paliti* s lat. *pellere* 'odhánět, porážet, tlouci' a snad i se sti. *sphaláyati* 'naráží, tlučé', východiskem by bylo ie. **(s)pel-* 'tlouci' (Ma²) (A5,A6). Ve slov. zřejmě splynulo se slovesem *†páliti*¹, ale zcela vyloučit nelze ani společný původ obou slov – *páliti*¹ by pak odráželo primitivní způsob rozdělávání ohně tlučením (křesáním) či třením dřev ap. (HK). Srov. *†palice*, *↓pálka*.

pálka. Novější, od *†páliti*², srov. i r. *pálka* 'palice' (viz *†palice*).

palma, *palmový*. Z lat. *palma* tv., původně 'dlaň' (podle tvaru listů, které připomínají prsty rozevřené ruky). Srov. *↓palmáre*.

palmáre 'odměna advokátovi'. Ze střlat. *palmaris*, *palmarium* tv. 'odměna advokátovi za vyhraný proces' odvozeného od lat. *palma* (viz *†palma*), přeneseně 'vítězství' (palmové listy symbolizují vítězství).

palouk, *palouček*. Viz *†pa-* a *†louka*.

paluba, *palubní, palubový, palubka*. Převzato z r. *páluba* 'střecha lodi či vozu' (srov. i p. *paľuba* 'krytý vůz') a to od slovesa **polubiti* 'pokryt tenkým dřevem' (viz *†pa-* a *†lub*). Odtud také *palubka* 'úzké prkno na podlahu'.

pamatovat (si), zapamatovat (si), upamatovat (se), vzpamatovat (se). Viz *↓paměť*.

paměť, pamětní, pamětník, paměťový, pamětlivý, památný, památník, památka, památkový, památkář, památkářský. Všesl. – p. *pamięć* 'paměť, vzpomínka', r. *pámjat'* tv., s./ch. *pāmēt* 'rozum, mysl', stsl. *pamętb* 'paměť, památka'. Psl. **pamętb* je utvořeno z **pa-*, zde nejspíš ve významu 'pozdější, vzdálenější' (*†pa-*) a **mętb* (B7), které

odpovídá lit. *mintis* 'myšlenka', lat. *mēns* (gen. *mentis*) 'mysl, rozum, myšlenka', sti. *muti-* 'mysl, myšlenka', vše z ie. **menti-*, **męti-* 'myšlenka' (A7) od **men-* 'myslet'. Původní význam psl. **pamętb* tedy nejspíš byl 'pozdější myšlenka' (= 'vzpomínka, památka'). Srov. *†mníti*, *↓pomník*.

pamflet 'hanopis'. Z angl. *pamphlet* (nynější význam asi od 18. st.) z (anglo)střlat. *panfletus* (14. st.) 'spisek, sešitek' a to ze střf. *Pamphilet*, zkráceného názvu oblíbeného střlat. milostného románu *Pamphilus seu de amore* (12. st.).

pamlsek. Viz *†pa-* a *†lmsat*.

pampa 'jihoamerická step'. Ze šp. *pampa* a to z jazyka kečua, kde slovo znamená 'rovina'.

pampeliška, pampeliškový. Jen č., ne zcela jasně. Dříve a náf. také *pampeluška, pampuliška, pampliška, pamprléška* aj., je jasně, že slovo podléhalo různým nepravidelným změnám. Zřejmá je souvislost s něm.d. podobami *Pampelblume, Pompelblume*, což jsou varianty dněm. *Pappenblume, Pappenstein*, něm. *Pfaffenplatte, Pfaffenstiel* aj., kde v první části je hněm. *Pfaffe*, dněm. *Pappe* 'kněz' (srov. *↓papež, ↓pop*). Může to být lid. etym. (srov. totiž lat. *pappus* 'chmýří'), na druhou stranu je nesporná řada lid. názvů srovnávající holé okvěti po opadání chmýří s hlavou duchovních s vyholenou tonzurou (srov. střlat. *caput monachi* 'mnichova hlava', něm. *Mönchskopf*, p. *popowa główka* i naše *pléška*) (Ma²). Celkově slovo budí dojem, jako kdyby došlo ke křížení něm. náf. podob právě s domácím *pléška*.

pan 'označení muže ve spojení se jménem, titulem, povoláním ap.'. Zkrácením z *↓pán* při rychlém mluvení a časté frekvenci, srov. např. *↓slučna*.

pan- (ve složeninách) 'vše'. Z ř: *pās* (ve složeninách *pan-*, gen. *pantós*)

'všechn, úplný'. Srov. ↓*pansofie*, ↓*panoráma*, ↓*panteon*, ↓*panoptikum*, ↓*pandemie* i *panamerický*, *panslavismus*. Viz i ↓*panto-*.

pán, *paní*, *panský*, *panstvo*, *panic*, *panictví*, *panna*, *panenka*, *panenský*, *panenství*, *panák*, *panáček*, *panáčkovat*, *panovník*, *panovat*, *opanovat*, *panoš*. Stč. i *hpán*, *luž.*, *p. pan*, v *jsl.* a *vsł.* jsou ekvivalenty jiné (viz ↑*Hospodin*). *Zsl.* **gapanš* (či **panš*) nemá jistý původ. Klíčovou otázkou pro rekonstrukci slova je, zda stč. *h-* je etymologické, či pouze protetické (B4). Podoby stč. předložek ve spojeních *se (h)pánem*, *ode (h)pána* svědčí spíš pro **gapanš*, jež se obvykle vykládá jako oslabená varianta k **županš* (↓*župa*) (**gup-* × **geup-* (B1, B2, B6)). Nepříliš pravděpodobný je výklad považující za prvotní *psl.* **panbji* 'paní', domněle příbuzné s ř. *pótnia*, stí. *pátni* tv., k tomu by pak bylo přitvořeno **panš* (Ma²).

pañáca. Asi přes něm. *Bajazzo* 'šprýmař' z it.d. *pajazzo*, it. *pagliaccio* 'pierot, šašek', doslova 'slaměná figura', od *paglia* 'sláma', příkloněno k *panák* (viz ↑*pán*). Srov. *p. pajac*, sln. *pajác*.

pancíf, *pancéřový*, *pancéřovka*. Stč. *pancieř*. Ze střhn. *panzier*, *panzer* 'brnění chránící trup' ze stfr. *pancier(e)* tv. od *pance* 'břicho' z lat. *pantex* tv. Srov. ↓*panděro*.

pančovat 'ředit vodou, slévat (pivo, víno ap.)'. Z rak.-něm. *pantschen* tv. onom. původu (původně 'pleskat, plácát').

panda 'asijský medvídek'. Z angl. *panda* a to z nějakého nepálského jazyka.

panán 'doplňující protějšek (uměleckého díla)'. Z fr. *pendant* 'přívěsek, protějšek, doplněk', původem vlastně přech. příit. od *pendre* 'věšet, viset, být nerozhodnutý' z lat. *pendere* 'věšet, vážit'. Srov. ↓*penze*, ↓*stipendium*.

pandemie 'obrovské rozšíření nakažlivé choroby'. Přitvořeno v 18. st. k ↑*epidemie*, viz ↑*pan-*.

panděro *expr.* 'břicho'. Dříve i *pandero*. Původ ne zcela jasný. Uvažuje se o přímém přejetí ze šp. *pandero* 'buben' českými vojáky v rak. armádě za válek o španělské dědictví v 17., 18. st. (v román. jazycích jsou i poměrně podobná slova pro 'břicho' – šp. *pancho*, it. *pancia* z lat. *pantex*). Je však i ukr. *bandjuch* 'břicho', r. *péntjuch* 'tlustoch', maď. *bandö* 'břicho' aj. (Ma²).

panel, *panelový*, *panelárna*, *panelák*. Z něm. *Paneel* tv. a to ze střdn. *pan(n)el* 'sedlová poduška, dřevěné obložení' ze stfr. *panel* 'kus látky, destička, obroubená plocha', což je vlastně zdrobnělina z *pan* z lat. *pannus* 'kus látky'. *Panelová diskuse* ap. je z angl., kde *panel* znamená také 'porota' (původně seznam porotců na destičce).

pánev, *pánvička*, *pánevní*. Stejně jako *p. panev*, sln. *pónev* přejato ze sthn. *pfanna* tv. a to z vlat. *panna* (z **patna*) z lat. *patina* 'mísa, pánev' z ř. *patané* tv. Srov. ↓*patina*, ↓*paténa*.

pangejt *ob.* 'přikop'. Dříve i *panket*, *banket*, původně 'okrajový pás silnice'. Z fr. *banquette* 'ochranný násep, lavička', což je zdrobnělina od *banc* 'lavice' (viz ↑*banka*, ↑*banket*, srov. ↓*panchart*).

panchart *zhrub.* 'dítě'. Ze střhn. *banchart* 'nemanželské dítě', vlastně 'dítě zplozené na lavici (nikoli v manželské posteli)', od střhn. *banc* 'lavice' (srov. ↑*banka*). Druhá část je posměšně vzata z něm. osobních jmen jako *Reinhart*, *Gerhard*, *Bernhard*, kde *-hart*, *-hard* znamená 'tvrdý, silný'. Srov. i ↑*bastard*.

paní, *panička*. Tak i stč. Z pč. **panbji* (B9) vedle staršího **panbja*, dále viz ↑*pán*.

panika 'nepřiměřené zděšení působící zmatek', *panický*. Z něm. *Panik*, fr. *panique* tv. a to od ř. *deïma panikón* 'panický strach, strach z Pana' od jména řeckého boha plodnosti a stád *Pana*, protože se věřilo, že iracionální hromadný strach (zvláště u vojáků či zvířat) je způsoben jeho nenadálým objevením (býval zobrazován s kozlími rohy a paznehty).

panímanda zast. expr. 'zadnice'. Ze žertovného spojení *paní Manda* (jedno z domácích jmen *Magdaleny*) užívá-ného o tlusté ženě (srov. ↑*machna*).

pank 'hudební a životní styl části mládeže, vznikající po r. 1975', *pankový*, *pankáč*. Z angl. *punk* 'mladý povaleč, výtržník, pitomec'.

pankreas 'slinivka břišní'. Z ř. *pan-kréas* tv., doslova 'celé maso', z ↑*pan-* a ř. *kréas* ('syrové) maso'. Srov. ↑*krev*.

panoptikum 'sbírka různých zvláštních předmětů (např. voskových figur) k pobavení diváků', *panoptikální*. Přes něm. *Panoptikum* z angl. *panopticon*, jež bylo vytvořeno v 18. st. z ↑*pan-* a ř. *optikós* 'týkající se vidění' (viz ↑*optika*). Původně název pro ideální kruhové vězení, v němž by byli vězni stále na očích.

panoráma 'široký celkový pohled', *panoramatický*. Přes něm. *Panorama* z angl. *panorama*, utvořeného a patentovaného koncem 18. st. Irem Bakerem pro kruhový obraz krajiny. Z ↑*pan-* a ř. *hórāma* 'podívaná, pohled' od *horáō* 'vidím, hledím', tedy 'veškerá, celková podívaná'.

panoš zast. Odvozeno od ↑*pán*.

pansofie 'souhrn všeho vědění, vševěda'. Utvořeno z ↑*pan-* a ř. *sofia* 'moudrost, vědomost' (srov. ↑*filozofie*). Srov. i ř. *pánsofos* 'velmi moudrý'.

pant hov. 'dveřní či okenní závěs'. Z něm. *Band* tv., vedle toho i 'páska,

tkanice, vaz', od *binden* 'vázat' z ie. **bhendh-* tv. Srov. ↑*bandáž*, ↓*pentle*.

panteismus 'filozofický výklad světa ztotožňující boha s přírodou, se světem', *panteistický*, *panteista*. Viz ↑*pan-* a ↓*teismus*, srov. ↓*panteon*.

panteon 'antický chrám zasvěcený všem bohům; místo k posmrtnému uctívání slavných příslušníků národa'. Z ř. *pántheion* z ↑*pan-* a odvozeniny od *theós* 'bůh'. Srov. ↑*panteismus*.

panter 'levhart'. Přes něm. *Panther* z lat. *panthēr(a)* z ř. *pánthēr* a to z nějaké neznámé východní předlohy. Ze stejného zdroje je asi i sti. *puñdarika*- 'tygr'.

panto- (ve složeninách). Z ř. *pañtós*, gen. od *pās* 'všechn' (viz ↑*pan-*). Srov. ↓*pantomima*, ↓*pantofel*, ↓*pantograf*.

pantofel, *pantoflíček*. Z něm. *Pantoffel* a to z it. *pantofola* tv., jehož původ není jistý. Starý populární výklad z nedoloženého stří. **pañtófello*s, doslova 'celý z korku' (srov. ↑*panto-* a ř. *fellós* 'korek'), zavání lid. etym. (D2) (takové boty v jižnějších oblastech však opravdu často mívaly korkovou podrážku).

pantograf 'sběrač elektrického proudu u elektrických vozidel'. Přeneseně podle podoby z původního významu 'přístroj k překreslování plánů ap.' z ↑*panto-* a ↑*-graf*.

pantomima, *pantomimický*. Přes něm. *Pantomime* tv. z lat. *pantomimus* 'mim' z ř. *pañtómimos* tv. (viz ↑*panto-* a ↑*mim*), vlastně 'kdo vše napodobuje'.

panychida 'smuteční slavnost, tryzna'. Z ř. *pañnychís* '(celo)noční slavnost' z ↑*pan-* a odvozeniny od *nýchios* 'noční' od *ných* 'noc' (viz ↑*noc*).

papá zast. 'tatínek', *papínek*. Z fr. *papa* (případně přes něm. *Papa*). Srov. i r. *pápa* tv. Dětské žvatlavé slovo jako ↑*máma*, ↓*táta* i ↓*papat*.

papacha 'vysoká čepice'. Z r. *papácha* a tam z ttat. jazyků (snad ázerb. *papax* tv.).

papat, *papání*, *spapat*, *napapat se*. Dětské žvatlavé slovo založené na jedné ze základních slabik dětské řeči. Podobně i jinde – např. sln. *pāpati*, lat. *pappāre* tv., něm. *Pappe* 'dětská kaše', nř. *pappa* 'nějaké jídlo'. Odtud ↓*papula*, srov. i ↑*bábovka*.

pápěří 'prachové peří, chmýří', *pápěrka*. Dříve v podobě *pápeří*. Z ↑*pa* a *peří* (↓*pero*), původně asi 'odpadky peří po draní' podobně jako ↑*pačesy*, ↑*baběrek*.

papež, *papežský*. Stejně jako sln. *pápež*, stsl. *papežb* přejato ze sthn. *bābes* tv. (dnes *Papsi*) a to ze stfr. varianty *papes* (vedle běžnějšího *pape*) z lat. *pāpa* 'otec', později 'biskup' a 'papež', z ř. *pāppas* 'otec, tatíček'. Původem dětské žvatlavé slovo, srov. ↑*papá*, ↑*máma*, ↓*táta*. Ze stejného zdroje i ↓*pop*.

papila 'bradavka'. Z lat. *papilla* 'prsni bradavka, prs'. Původem asi dětské slovo, srov. ↑*papat*.

papír, *papírek*, *papírový*, *papírna*, *papírenský*, *papírenství*, *papírmictví*, hov. *papírovat*, *papírování*. Stč. *papier*. Ze střhn. *papier* a to přes stfr. *papier* z lat. *papýrus*, *papýrum* 'papyrus' z ř. *pápýros* tv. Původ slova je asi egypt., protože z Egypta pochází i tento keř, jehož listy se upravovaly k psaní. Ve středověku pak bylo jméno přeneseno i na papír dnešní výroby.

papoušek, *papouščí*, *papouškovat*. Stč. i *papúch*. Starší přejetí z nějakého evr. jazyka (pozdně střhn. *papagey*, stfr. *papegai*, šp. *papagayo*) s úpravou koncovky. Novější přejetí z něm. jsou např. v slk. *papagáj*, sln. *papagáj*, ze 16. st. je r. *popugáj*. Do evr. jazyků se dostalo asi z ar. *babbagā*, další původ nejasný.

páprda ob. hanl. 'starý, pohodlný člověk'. Novější expr. útvar, asi utvořeno podle *pápěr(k)a* 'slabý, neduživý člověk' příkloněním k ↓*prdět*.

paprika, *paprikový*, *paprikovat*. Převzato přes slovenské trhovce z maď. *paprika* a to ze s./ch. *pāprika* tv. od *pāpar* 'pepř' (Ma²). Papriku přivezli do Evropy z Ameriky Španělé, k souvislosti s názvem již dříve známého pepře srov. šp. *pimentón* 'paprika', *pimiento* 'pepř' a také ↑*seferonka*.

paprsek, *paprskovitý*. Stč. *paprsek*, *papršlek*, *popršlek*. Jen č. Zřejmě od **poprskati* (viz ↑*pa-* a ↓*prskati*), lze snad interpretovat jako 'to, co je vidět po prsknutí ohně' (např. když kovář buší do rozžhaveného železa), pak další přenášení (Ma²).

papuče. Asi prostřednictvím maď. *papucs* z tur. *papuč* 'střevíc' (srov. i p. *papuč*, s./ch. *pāpuča* tv.) a to z per. *pāpūš*, vlastně 'pokrývka nohou', z *pā* 'noha' a *pūšidān* 'pokrývat'.

papula ob. expr. 'pusa'. Nejspíš od stejného základu jako ↑*papat*, srov. však i lat. *papula* 'puchýř' a podobnou motivaci u ↑*huba*.

papundekl ob. 'tuhý lepený a lisovaný papír'. Z něm. *Pappendeckel* tv. z *Pappe* 'kaše' (nář. *Papp* 'škrobový maz') a *Deckel* 'desky (knihy), víko' (srov. ↑*dekl*).

papyrus. Viz ↑*papír*.

pár, *párek*, *páreček*, *párový*, *párovat*, *spárovat*. Z něm. *Paar* tv. a to z lat. *pār* 'stejný, rovný; partner, dvojice'. Srov. ↓*parita*, ↓*pářit se*.

para 'druh ořechu'. Podle brazilského státu *Pará*, odkud pochází.

pára, *parný*, *parník*, *pařit (se)*, *pařák*, *pařeníště*, *opařit (se)*, *opar*, *vypařit (se)*, *výpar*, *odpařit (se)*, *rozpařit (se)*, *napařit (se)*, *sparařit (se)*. Vřesl. – p. *para*.

r. *par*, s./ch. *pāra*. Psl. **para/*parō* je odvozeno od **pariti* 'pařit, pálit', jež souvisí s p. *prēc* 'zapařovat se', r. *pret* 'potit se, zahřívát'. Dále je asi přibuzné ř. *préthō* 'foukám, zapaluji, srším', chet. *parāi-* 'foukat, supět', východiskem je ie. **per-*, **prē-* 'foukat, sršet, prskat'.

para- (ve složeninách) 'podle, vedle, při aj.'. Z ř. *pará* tv., jež souvisí s ↓*při*. Srov. ↓*parabola*, ↓*paradox*, ↓*paragraf*, ↓*paralela*, ↓*parametr*, ↓*parazit*, ↓*parodie*.

parabola 'druh kuželosečky; podobenství'. Z ř. *parabolē* 'odbočení z cesty; srovnání, podobenství' od *parabállō* 'přihazuji, stavím stranou, srovnávám' z *pará* (↑*para-*) a *bállō* 'háším'. Srov. ↑*hyperbola*, ↑*balistika*.

paráda hov. 'nádhera, okrasa', *parádní*, *parádnice*, *parádit (se)*, *naparádit (se)*, *vyparádit (se)*. Přes něm. *Parade* 'paráda, okázalost, slavnostní přehlídka' z fr. *parade* '(slavnostní) přehlídka' (srov. *de parade* 'parádní, okázalý, sváteční') ze šp. *parada* 'zastavení, přestávka, přehlídka' od *parar* 'zastavit (se)' z lat. *parāre* 'připravovat'. Posun významu ve fr. vlivem slovesa *parer* 'zdobit, připravovat' ze stejného lat. zdroje.

paradentóza, parodontóza 'chronické nezánettivé onemocnění tkání v okolí zubu'. Nová složenina z ↑*para-* a odvozeniny od lat. *dēns* (gen. *dentis*) 'zub' resp. ř. *odoús* (gen. *odóntos*) tv.

paradesantní 'výsadkový'. Z r. *paradesántnyj*, v jehož první části je r. *parašjút(nyj)* (viz ↓*parašutista*), druhá je z fr. *déscente* 'sestup, seskok, spuštění' od *descendre* 'sestoupit' z lat. *dēscendere* tv. (srov. ↓*transcendentní*).

paradigma 'soubor tvarů slova, vzor'. Ze střlat. *paradigma* a to z ř. *parádeigma* 'vzor, nákras, příklad' od *paradeiknými* 'ukazují (vedle sebe)' z *pará* (↑*para-*) a *deiknými* 'ukazují'.

paradox '(zdánlivě) protismyslné tvrzení, nelogický jev', *paradoxní*. Přes lat. *paradoxus* tv. z ř. *parádoxos* 'nepodobný, podivný, neočekávaný' z *pará* (↑*para-*, zde ve významu 'proti') a *dóxa* 'mínění'. Srov. ↑*ortodoxní*, ↑*dogma*.

parafa 'podpisová značka', *parafovat*. Přes něm. *Paraphe* z fr. *paraphe* tv. a to ze střlat. *paraphus* 'znaménko za odstavcem', zkrácením z *paragraphus* (viz ↓*paragraf*).

parafín 'druh vosku', *parafínový*. Z něm. *Paraffin* a to uměle (r. 1830) z lat. *parum* 'málo' a *affinis* 'pomezní, příbuzný', tedy vlastně 'málo příbuzný (jiným druhům vosku)'.

parafráze 'vyjádření téhož obsahu jiným způsobem', *parafrázovat*. Přes střlat. *paraphrasis* z ř. *paráfrasis* 'vysvětlivka' z *pará* (↑*para-*) a *frásis* 'výraz, mluvení' (viz ↑*fráze*).

paragon 'pokladní blok'. Podle jména německého výrobce.

paragraf. Z pozdnělat. *paragraphus* 'znaménko označující odstavec' z ř. *parágrafos* 'připsaný' (viz ↑*para-* a ↑*graf*). Srov. ↑*parafa*.

paralela 'obdoba', *paralelní, paralelismus*. Přes pozdnělat. *parallēla* 'rovnoběžka, průměr', *parallēlus* 'rovnoběžný, úměrný' z ř. *parállēlos* 'souběžný, vedle sebe položený, přirovnaný' z *pará* (↑*para-*) a odvozeniny od *allēlōn* 'navzájem, vespolek'.

paralýza 'ochrnutí', *paralyzovat*. Přes lat. *paralýsis* z ř. *parálýsis* tv. od *paralýō* 'odnímám, oslabuji, ochromuji' z *pará* (↑*para-*) a *lýō* 'uvolňuji, zbavuji, ochabuji' (srov. ↑*analýza*).

parametr 'veličina charakterizující nějakou základní vlastnost (mechanismu ap.)'. Nové, viz ↑*para-* a ↑*metr*.

paranoia 'psychóza vyznačující se zejména vztahovčností, žárlivostí či

velikášstvím', *paranoik*, *paranoický*. Zavedeno v 19. st. (něm. lékař Vogel) na základě ř. *paránoia* 'šilenství' od *paránous* 'šilený' z *pará* (↑*para-*) a *noūs*, *nóos* 'mysl, rozum' (srov. ↑*noetika*).

parapet 'deska kryjící podokenní zeď'. Dříve i 'přední násep (ve vojenství)'. Z fr. *parapet* 'předprseň' z it. *parapetto* tv., vlastně 'co chrání prsa', z *parare* 'chránit' z lat. *parāre* 'připravovat' (srov. ↓*paraple*, ↓*paraván*) a *petto* 'prsa' z lat. *pectus* tv.

paraple hov. 'deštník'. Z fr. *parapluie* tv., vlastně 'co chrání proti dešti' (od *pluie* 'dešť' z lat. *pluvius* tv.), podle fr. *parasol* 'slunečník' z it. *parasole* tv. z *parare* 'chránit, bránit' a *sole* 'slunce' z lat. *sōl* (srov. ↑*parapet*, ↓*paraván*, ↓*solární*).

paraplegie 'oboustranné ochrnutí (dolních) končetin', *paraplegik*. Z moderních evr. jazyků, utvořeno v 16. st. z ↑*para-* a ř. *plēgē* 'úder, zranění, bití'.

parašutista, *parašutistický*. Z fr. *parachutiste* od *parachute* 'padák', jež bylo vytvořeno v 18. st. z *para-* 'chránící, zastavující' (viz ↑*paraple*, ↑*parapet*) a *chute* 'pád, dopad' od *choir* 'padat' z lat. *cadere* 'padat' (srov. ↑*kadence*). Srov. ↑*paradesantní*.

párat, *párátko*, *rozpárat*, *rozparek*, *odpárat*, *vypárat*. Sln. *párati*, *s.jch. páрати* tv. Psl. **parati* je iterativum (opětovací sloveso) od **porti*, doloženého v p. *pruč*, r. *poróti* tv. Ie. souvislosti nejsou jisté – lze uvažovat o stisl. *spiqr* 'hadr, odtržený kus', ř. *sparássō* 'trhám', arm. *p̄errē* 'odtržený kus' z ie. *(s)p(h)er- 'trhat'. Expr. přenesením *párat se* 'piplat se' (srov. i ↓*párátko*).

parataxe 'souřadnost', *parataktický*. Zavedeno na přelomu 19. a 20. st. na základě ř. *parátaxis* 'postavení, bitevní šik' od *paratássō* 'řadit vedle sebe' z *pará-* (↑*para-*) a *tássō* 'řadím'. Srov. ↑*hypotaxe*.

párátko. Od ↑*párat*, ve starší č. totiž mělo i význam 'drápat, drbat' (Jg).

paraván 'zástěna, plenta'. Z fr. *paravent* tv. z it. *paravento*, vlastně 'co chrání před větrem', z it. *parare* 'chránit, bránit' (srov. ↑*paraple*, ↑*parapet*, ↑*parašutista*) a *vento* 'vítr' z lat. *ventus* tv. (srov. ↓*ventil*).

parazit 'cizopasník, příživník'. Přes moderní evr. jazyky z lat. *parasitus* z ř. *parásitos* 'spolustolovník', vlastně 'vedle někoho stolující', z *pará* (↑*para-*) a odvozeniny od *sitéomai* 'jím, stoluji'.

parcela 'vymezený pozemek (většinou ke stavbě)', *parcelovat*, *parcelace*. Z fr. *parcelle* tv., vlastně 'částička, díl(ek)', z vlat. **particella* a to z lat. *particula*, což je zdobnělina od *pars* (gen. *partis*) 'část'. Srov. ↓*parciální*, ↓*part*, ↓*partie*.

parciální 'částechý'. Přes něm., fr. *partial* z pozdnělat. *partiālis* tv. od *pars* 'část'. Srov. ↑*parcela*, ↓*part*.

pardál 'levhart'. Přes lat. *pardalis* z ř. *párdalis*, stč. *pard(us)* asi přímo z ř. *párdos* tv. Podobně je per. *pārs* tv., obojí je výpůjčka z nějakého neznámého blízkovýchodního jazyka. Srov. ↑*leopard*.

pardon, *pardonovat*. Z fr. *pardon* od *pardonner* 'promíjet' z pozdnělat. *perdōnāre* 'prokázat, poskytnout' z lat. ↓*per-* a *dōnāre* 'dávat'.

párek. Od ↑*pár* (prodávají se spojené po dvou).

parenteze 'vsuvka'. Ze stílat. *parenthesis* z ř. *parénthesis*, vlastně 'co je vloženo vedle', viz ↑*para-*, ↑*en-* a ↓*teze*.

parfém 'voňavka', *parfémovat*. Z fr. *parfum* od *parfumer* 'napouštět voňavkou' z vlat. **perfumāre* z lat. ↓*per-* a *fūmāre* 'kouřit' (srov. ↑*dým*), tedy původně 'nakuřovat (vonným dýmem)'.

parfumerie. Z fr. *parfumerie*, dále viz ↑*parfém*.

parchant. Přesmykem z ↑*panchart*.
parita 'rovnost', *paritní*. Z pozdnělat. *paritās* tv. od *pār* 'stejný, rovný' (viz ↑*pār*).

park, parčík, parkový. Z fr. *parc* (případně přes něm. *Park*) tv., původně 'obora, ohraničený prostor', nejspíš z pozdnělat. *parricus* 'ohrada', jež se považuje za odvozeninu z předrom., iberského **parra*, doloženého ve šp. *parra* 'révoví, loubí', prov. *purran* 'zahrada'. Srov. ↓*parkovat*, ↓*parket*.

parkán 'hradební příkop, prostor mezi vnitřním a vnějším opevněním'. Ze stíhln. *parchān*, *parkan*, stílat. *parcanus* stejného původu jako ↑*park*.

parket 'plocha určená pro tanec'. Z fr. *parquet* tv., vlastně 'ohrazený prostor', zdrobnělina od *parc* (viz ↑*park*).

parketa, parketový. Z fr. *parquet* 'parketa, parketová podlaha', etymologicky totožné s ↑*parket*.

parkovat, parkování, parkoviště, zaparkovat. Z am.-angl. (*to*) *park* tv. (20. léta 20. st.), původně v angl. 'seřadit, uložit (zásoby, vojenskou techniku)' od *park* 'shromaždiště, seřadiště (zásob, techniky)' vedle 'park, obora' z fr. *parc* (viz ↑*park*).

parkúr 'jezdecká dráha s překážkami pro soutěž ve skocích', *parkúrový*. Z fr. *parcours* 'projížďka, trať, dráha' od *parcourir* 'projížďet, probíhat' z *par* (viz ↓*per-*) a *courir* 'běžet, jet, závodit'. Srov. ↑*kurs*.

parlament, parlamentní. Z fr. *parlement* (případně přes něm. *Parlament*) tv., stfr. 'soudní dvůr, rozmluva, rada' od *parler, parler* 'mluvit' z vlat. **paraulare*, pozdnělat. *parabolāre* tv., odvozeného od pozdnělat. *parabola* 'vyprávění, podobenství' (viz ↑*parabola*). V moderním významu poprvé užíváno v angl. (13. st.), kde je také z fr.

parma 'druh ryby'. Z něm. *Barme, Barbe* z lat. *barbus* tv. od *barba* 'vous' (podle charakteristických vousků).

parmezán 'druh sýra'. Z fr. *parmesan* 'parmský' podle severoit. města *Parma*, kde se vyráběl.

parodie 'posměšné napodobení', *parodický, parodovat*. Přes něm. *Parodie*, fr. *parodie* a lat. *parōdia* z ř. *parōdiū* tv., doslova 'vedlejší zpěv', viz ↑*para-* a ↑*ōda*, ↑*melodie*.

paroh, parůžek, paroží, parohatý, paroháč. Viz ↑*pa-* a ↓*roh*.

part 'notový zápis jednoho hlasu skladby'. Přes něm. *Part* tv. z fr. *part* 'část, strana' a to z lat. *pars* (gen. *partis*) tv. Srov. ↓*partitura*, ↓*partes*, ↓*parta*, ↓*partaj*, ↑*parcela*.

parta '(zájmová) skupina'. Slang. přejetí z něm. *Partei* (viz ↓*partaj*).

partaj ob. zast. '(politická) strana; nájemník'. Z něm. *Partei* tv. z fr. *partie* '(právníká) strana; díl; partie' (viz ↓*partie*).

parte 'úmrtí oznámení'. Z rak.-něm. *Parte* tv. a to z it. (*far*) *parte* 'písemně oznámit', doslova 'udělat účast', od *parte* 'část, strana' (viz ↑*part*, ↓*partie*).

parter 'přízemí (divadla)'. Z fr. *parterre* tv. z *par* (viz ↓*per-*) a *terre* 'země' z lat. *terra* tv. (srov. ↓*terén*).

***partes** (jako z *partesu* 'bezchybně, výborně'). Starší č. *partes* (častěji pl. *partesy*) znamenalo totéž co ↑*part*, východiskem je lat. *partēs*, pl. od *pars* 'část, díl'. K podobnému přejetí pl. srov. ↑*móresy*, ↑*notes*.

participium 'příčestí'. Z lat. *participium* tv. od *particeps* 'účastný' (podle toho, že vyjadřuje účast osoby či věci na slovesném ději) a to z *pars* 'část' a odvozeniny od *capere* 'brát'. (viz i ↓*participovat*).

participovat 'účastnit se', *participace*. Z lat. *participāre* 'mít účast, sdílet', jež je utvořeno z příslušného tvaru subst. *pars* (gen. *partis*) 'část' a slovesa *capere* 'brát, jímat'. Srov. ↑*anticipovat*.

partie 'část (knihy, těla ap.); jedna hra v karty, šachy ap.; výhodný sňatek'. Přes něm. *Partie* tv. z fr. *partie* 'část, hra, úloha ap.', což je původem přič. trp. ž.r. od stfr., stfr. *partir* 'dělit' z lat. *partīrī* tv. od *pars* (gen. *partis*) 'část'. Srov. ↑*part*, ↑*partaj*, ↑*participovat*.

partikulární 'částecný'. Přes něm. *particular* z pozdnělat. *particulāris* tv. od *particula* (viz ↓*partikule*).

partikule 'částice'. Z lat. *particula*, což je zdobnělina k *pars* (gen. *partis*) 'část'. Srov. ↑*part*, ↑*partie*, ↑*participovat*.

partiový 'vadný, podřadný'. Od *partie* v odborném významu 'stanovené množství výrobků stejného druhu', jinak viz ↑*partie*.

partitura 'notový zápis vícehlasé skladby'. Z it. *partitura* tv. od *partire* 'dělit' z lat. *partīre*, *partīrī* tv. od *pars* 'část, strana'. Srov. ↑*part*, ↑*partes*, ↑*partie*.

partner, *partnerka*, *partnerský*, *partnerství*. Z angl. *partner* tv. a to vlivem angl. *part* 'část' ze stfrangl. *parcener* 'účastník' ze stfr. *parcener*, *parconier* ze střlat. *partitionarius* 'společník, účastník' od lat. *partītiō* 'dělení, rozdělení' od *partīre*, *partīrī* 'dělit' od *pars* 'část'. Srov. ↑*participovat*, ↑*part*, ↑*partie*.

party 'večírek, dýchánek'. Z angl. *party* tv. a to z fr. *partie*, mj. i 'zábava, výlet' (viz ↑*partie*).

partyzán 'člen bojové organizace působící na území obsazeném nepřitelem', *partyzánský*. V novém smyslu od 2. svět. války, zřejmě přes r. *partizán*, to pak z fr. *partisan* 'člen malého, samostatně

působícího vojenského oddílu', původně 'přivrželec, straník', z it. *partigiano* tv. od *parte* 'strana, část' z lat. *pars* tv. Srov. ↑*partaj*, ↑*partie*, ↑*partner*.

paruka. Z it. *parrucca*, *perruca*, jehož původ není jistý (srov. i fr. *perruque* a z něj něm. *Perücke* tv.).

pařát 'dráp'. Jen č., málo jasné. Asi souvisí se ↓*pař*.

pařez. Stč. *pařez*, jen č., ale staré. Viz ↑*pa-* a ↓*řezat*, vlastně 'co zbuđe po řezání'. Staré zdloužení **po-* > **pō-* > *pa-* (B5) je stejné jako např. v ↓*paseka*, ↓*pažit*.

pařit (se). Viz ↑*pára*.

pařit se. Od ↑*pár*.

pas¹ 'cestovní doklad', *pasový*. Z něm. *Pass*, jež je zkráceno z raně nhn. *passport* ze stfr. *passe-port* tv. z *passe*, tvaru imper. od *passer* 'projít, přejít' a *port* 'přístav', stfr. i '(horský) průsmyk, hranice' z lat. *portus* 'přístav, vjezd'. Srov. ↓*pas²*, ↓*pas³*.

pas² 'dlouhá přihrávka vpřed ve fotbale nebo v ledním hokeji'. Z angl. *pass* tv. od slovesa (*to*) *pass* 'projít, přejít, podat, přihrát' z fr. *passer* 'projít, přejít' z vlat. **passare* od *passus* 'krok'. Srov. ↑*pas¹*, ↓*pas³*, ↓*pasáz*.

pas³ přísl. 'neúčastním se hry (v kartách)'. Z fr. (*je*) *passé* tv., vlastně 'procházím, míjím', od *passer* 'projít, přejít, pominout' (viz ↑*pas²*).

pás, *pásek*, *pásový*, *pásovec*, *opásat*, *opasek*, *přepásat*. Všesl. – p. *pas*, r. *pójas*, sln. *pás*, s.Jch. *pōjās*, stsl. *pojasъ*. Psl. **pojasъ* (B9) je odvozeno od slovesa **pojasati* 'přepásat, převázat' z **po-* (↓*po*) a **jasati* odpovídajícího lit. *júosti* 'opásat', dále je přibuzné i ř. *zónnými* 'opásám' (srov. ↓*zóna*) a sti. *yāh-* 'pás', vše je od ie. **jōs-* 'opásat'. Původní význam subst. tedy byl 'to, čím se přepásává', z toho pak jednak

'část lidského těla nad boky', jednak přeneseně 'pruh'. Srov. ↓*pasovat*¹.

pasát 'pravidelný (sub)tropický vítr'. Přes něm. *Passat* z niz. *passaat* (*wind*), jehož původ není zcela jasný. Starší psaní *passade* (*wind*) by mohlo ukazovat na šp. *pasada* 'průchod, projítí' od *pasar* 'projít, minout' z vlat. **passare* od lat. *passus* 'krok', tedy 'vítr umožňující plavbu, proplutí'. Srov. ↑*pas*².

pasáž 'průchod; úsek (uměleckého díla ap.)'. Z fr. *passage* tv. od *passer* 'projít, ubíhat, přecházet' (viz ↑*pas*²).

pasážér 'cestující', *pasážérský*. Z fr. *passager* tv. od *passage* 'přechod, přejezd, cesta aj.' (viz ↑*pasáž*).

pasé hov. 'minulý, odbytý'. Z fr. *passé* tv., původně přič. trp. od *passer* '(pro)jít, uplynout, pomínout'. Srov. ↑*pas*², ↑*pasáž*.

pašek. Viz ↑*pás*.

paseka. Viz ↑*pa-* a ↓*sekat*, k podobným útvarům viz ↑*pařeč*, ↓*pažit*.

pasíáns 'karetní hra pro jednu osobu'. Z fr. *patience* tv., vlastně 'trpělivost, vytrvalost', z lat. *patientia* tv. (viz ↑*pacient*).

pasionál 'sbírka životopisů svatých mučedníků'. Ze střílat. *passionalis* (*liber*) '(kniha) o utrpení' od pozdnělat. *passiō* 'utrpení, mučení' od lat. *pati* (přič. trp. *passus sum*) 'trpět, snášet'. Srov. ↓*pasivní*, ↑*pacient*.

pasírovat 'protlačovat (strojkem ap.)'. Z něm. *passieren* tv., vedle 'projít, přihodit se', z fr. *passer* (viz ↑*pas*², ↑*pasáž*).

pasíř 'kdo vyrábí ozdobné kovové předměty'. Od ↑*pás*, původně 'kdo vyrábí (ozdobné) pásy'.

pasivní 'trpný, nečinný', *pasivita*. Přes něm. *passiv*, fr. *passif* z lat. *passivus* tv.

od lat. *pati* (přič. trp. *passus sum*) 'trpět, snášet'. Srov. ↑*pacient*, ↑*pasionál*.

pasivum 'trpný slovesný rod'. Z lat. *passivum* tv., viz ↑*pasivní*.

paskvil 'nepodařená věc; výsměch'. Ze stit. *pasquillo* podle zmrzačené antické sochy v Římě zvané *Pasquino*, *Pasquillo*, na niž se asi od 15. st. připevňovaly pamflety a satirické skládkanky. Jméno je údajně od jistého posměváčka *Pasquina* bydlícího nedaleko.

pásmo, *pásmový*. Ve starší č. 'jistý počet nití na motovidle'. Věsl. – p. *pasmo*, r. *pásmo* 'smotek příze', s./ch. *pásmo* 'přadeno'. Psl. **pasmo* asi souvisí s lot. *puosms* 'špetka lnu; oddělení plotu mezi dvěma kůly' a sthn. *fasa*, *faso* 'vlákno', něm. *Faser* tv., snad z ic. **pes-*, **pēs-* 'vlát, vanout'. V č. posun významu vlivem ↑*pás*.

pasovat¹ 'přijímat mezi rytíře'. Vlastně 'obdarovat rytířským pásem', viz ↑*pás*.

pasovat² 'padnout, hodit se'. Z něm. *passen* tv. a to přes sřniz. *passen* z fr. *passer* 'jít, procházet aj.' (viz ↑*pas*², ↑*pasáž*).

pasovat se zast. 'zápasit'. Vlastně 'držet se za pás', srov. ↓*zápas*.

pasparta 'lepenková obruba obrazu'. Z fr. *passe-partout* tv., doslova 'co jde ke všemu', z tvaru slovesa *passer* 'jít' a *partout* 'všude' z *par* 'skrz, pro' (viz ↓*per-*) a *tout* 'vše' z lat. *tōtus* 'celý, všecken'.

past, *pastička*. P. *pašć*, r.d. *past'*, sln. *pást*. Psl. **pastb* je stará odvozenina od **pasti* 'padnout' (viz ↑*padat*) (A5). Původní význam tedy byl 'vykopaná jáma, do níž má spadnout lovená zvěř'.

pást, *pastýř*, *pastýřský*, *pasák*, *pasáček*, *pastva*, *pastvina*, *pastevec*, *pastouška*, *napást se*, *popást se*, *spást*, *vypást*. Stč. *pásti* 'hlídat, žít'. Věsl. – p. *pašć*, r. *pasti*, s./ch. *pásti*. Psl.

**pasti* je příbuzné s lat. *pāscere* tv., *pāstor* 'pastýř', toč. A *pās-* 'opatrovat, chránit' z ie. **pā-s-* 'chránit, pást'. S jinou příp. (ie. **pā-t-*) sem patří gót. *fōdjan* 'živit', angl. *food* 'jídlo' i ř. *patéomai* 'jím a piju'.

pasta 'polotuhá těstovitá hmota', *pastový*, *pastovat*, *napastovat*. Přes něm. *Paste* tv. z it. *pasta* 'těsto' a to přes pozdnělat. *pasta* 'těsto, kaše' z ř. *pástē* tv. (srov. i *pastá* 'ječná kaše') a to od *pássō* 'sypu'. Asi to odráží nejstarší způsob přípravy obilných kaší (viz ↑*kaše*). Srov. ↓*pastel*, ↓*pastilka*, ↓*paštika*.

pastel 'barevná malířská křída; obraz vytvořený touto technikou', *pastelový*, *pastelka*. Přes něm. *Pastell* a fr. *pastel* z it. *pastello* 'malířská tužka z křídly, hlíny, barviv a pojiva' od *pastu* 'těsto' (viz ↑*pasta*).

pasterizovat 'konzervovat mléko ap. krátkodobým zahřátím pod bod varu', *pasterizace*. Podle fr. bakteriologa L. *Pasteura* († 1895).

pastilka 'tabletky'. Přes něm. *Pastille* a fr. *pastille* z lat. *pāstillus* 'chlebiček, koláček, tabletky', což je zdrobnělina k *pānis* 'chléb' (z **past-nis*).

pastor 'evangelický duchovní', *pastorace*. Z lat. *pāstor* 'pastýř' od *pāscere* 'pást' (↑*pásti*). Na základě novozákonního obrazu Krista jako dobrého pastýře.

pastorální 'mající pastýřské motivy'. Z lat. *pāstorālis* 'pastýřský' od *pāstor* 'pastýř' (viz ↑*pastor*, ↑*pásti*).

pastorek zast. 'nevlastní dítě', *pastorkyně*. Sln. *pāstorek*, s./ch. *pāstōrak*, cs. *pastorčko*, *pastorčka*. Z dvojice psl. slov **pastorčko*, **pastorčka* je asi prvotní subst. ženského rodu, které se dá vyložit z **pa-děktor-čka*, kde **pa-* označuje něco nevlastního, nepravého (viz ↑*pa-*) a **děktor-* je ve složeninách

náležitá podoba slova, z něhož máme ↑*dčera*, tedy 'nevlastní dcera'. Skupina *-děkt-* se zjednodušila na *-dt-*, dále došlo k disimilaci na *-st-* (A5) (Ma²). Oporou pro tento výklad jsou útvary jako r.d. *púdočka* tv. (z *pa-* a *dóčka* 'dcera'), lit. *pódukra*, *póduktė* tv. (k *duktė* 'dcera'). Subst. mužského rodu je až druhotné podobně jako u ↑*knotr*, ↑*manžel*. *Pastorek* znamená i 'ozubené převodní kolečko s menším počtem zubů', motivace přenesení není jistá.

pastouška. Původně 'obydlí obecního pastýře nebo sluhu', viz ↑*pást*.

paša 'vysoký turecký hodnostář'. Z tur. *paša* a to z per. *pādišāh* (viz ↑*padišáh*).

pašák expr. Původ ne zcela jistý. Snad se dá vyjít z ↓*pašovat*, ↓*pašerák*, tato činnost byla dříve spíše obdivovaná než zavržovaná.

pašerák, *pašerácký*, *pašeráctví*. Dříve i *pašer*. Z něm. *Pascher* tv. od *paschen* 'pašovat'. Zřejmě slovo z jihoněm. argotu, kde je od 18. st. doloženo *passen*, *bāschen* 'kupovat'. Původ ne zcela jasný, uvažuje se o romském *pāš* 'díl', původně tedy vlastně 'dělit (zboží)'. Srov. ↑*pašák*.

pašije 'čtená či zhudebněná část evangelia o Kristově umučení', *pašijový*. Z pozdnělat. *passiō* 'utrpení' od *paŕi* (přič. trp. *passus*) 'trpět, snášet'. Srov. ↑*pasionál*, ↑*pacient*.

pašík 'čuník'. Od vábicího citosl. *paš*, *paš* (Ma²), srov. ↑*čuně*.

paškál 'velká velikonoční svíce'. Ze stílat. *paschalis* 'velikonoční' od *pascha* 'Velikonoce' z ř. *pāscha* tv. a to z hebr. *pēsah* 'přechod, přejít'. Židovská jarní slavnost připomínající přechod Rudého moře a vysvobození z egyptského otroctví. V křesťanství dostal svátek nový obsah – připomíná se Kristova smrt a vzkříšení. Hov. *vzít si někoho na paškál* 'domluvit někomu, pokárat

někoho' prý podle toho, že k této svíci byli lidé voděni k přísaze (Ma²).

pašovat, *propašovat*, *vpašovat*. Viz ↑*pašerák*.

paštika. Dříve i *paštyka*, mor. *paštéka*. Nejspíš úpravou z něm. *Pastete*, stfhn. *pastēde*, *pastēte*, to pak asi ze stfl. **pastatum*, **pastata* (srov. i fr. *pâte* tv.) od lat. *pasta* 'těsto' (viz ↑*pasta*). Původně 'pečivo z těsta plněné jemným masem aj.'

pat 'nerozhodné zakončení šachové hry, kdy hráč nemůže táhnout žádnou figurou a jeho král přitom není v šachu', *patový*. Přes něm. *Patt*, fr. *pat* z it. *patta* 'remíza' ve spojeních jako *essere patta* 'být kvit, být nerozhodný (ve hře)' a to od *patto* 'smlouva, smír, narovnání' z lat. *pacium* 'smlouva' (viz ↑*pakt*).

pata, *patní*, *podpatek*, *úpatí*. Všesl. – p. *pięta*, r. *pjata*, s./ch. *péta*, stsl. *peťa*. Psl. **peťa* je přibuzné s lit. *pėntis* 'tupá část sekery či kosy, pata', afgán. *pūnda* 'pata', východiskem je buď ie. **pent-* 'jít' (viz ↓*pouť*), nebo **(s)pen-* 'napínat' (viz ↓*pnout*), významová paralela by byla v něm. *Spann* 'nárt', *spannen* 'napínat', tedy 'napínaná část nohy'. Dále srov. ↑*opět*, ↓*zpět*, ↓*vzápětí*.

patálie expr. 'potíž, nesnáze'. Dříve 'vojna, bitva' z it. *battaglia* 'bitva' z pozdnělat. *battuallia* 'sermování' od *battuere* 'bít'. Srov. ↑*batalion*, ↑*baterie*.

pátek, *páteční*. Od *pátý*, viz ↓*pět*.

patěna 'miska na hostie'. Ze stfl. *patena*, varianty k lat. *patina* 'mísa, pánev' z ř. *patānē* 'mísa'.

patent 'výlučné právo k využití vynálezu; právní norma vydaná panovníkem', *patentový*, *patentní*, *patenika*, *patentovat*. Z něm. *Patent* tv. a to přes fr. (*lettre*) *patente* ze stfl. *littera patens* 'panovníkův výnos udělující nějaké právo, privilegium ap.', doslova 'otevřený dopis, dopis přístupný všem'

z *littera* 'dopis, psaní' (viz ↑*littera*) a lat. *patēns* 'otevřený, přístupný, jasný' od *patēre* 'být otevřený'.

páter 'katolický kněz'. Z lat. *pater* 'otec', jež je stejně jako něm. *Vater*, angl. *father*, stir. *athir*, ř. *patēr*, toch. A *pācar*, sti. *pitār-* pokračováním starého ie. názvu pro otce **pātēr*. Srov. ↓*patron*, ↓*paternita*, ↓*patriot*, ↓*páteř*, ale i ↑*otec* a ↑*abbé*.

paternita 'otcovství'. Z pozdnělat. *paternitās* tv. od *pater* (↑*páter*).

pátermoster 'výtah s nepřetržitým pohybem, oběžný výtah'. Z něm. *Paternoster*(*aufzug*) tv. od *Paternoster* 'růženec' (kabinky výtahu jdou dokola jedna za druhou jako kuličky růžence) a to podle prvních slov lat. verze modlitby *Otčenáš* (*Pater noster*). Srov. ↓*páteř*.

páteř, *páteřní*, *bezpáteřný*. Ve stč. znamenalo 'otčenáš, modlitba vůbec, růženec' od lat. *pater noster* (viz ↑*pátermoster*). Poté přeneseno na další věci, které se podobají spojeným kuličkám růžence (perly na niti, řada vůbec ap.), především pak na hřbetní část kostry složenou z obratlů.

patetický. Viz ↓*patos*.

patina 'jemný povlak na kovu působící dojem starobylosti'. Z it. *patina* tv., původně '(ochranný) nátěr', a to metonymií z lat. *patina* 'mísa, pánev' (na starých mísách byl povlak dobre patrný). Dále viz ↑*patěna*, ↑*pánev*.

patison 'druh tykve'. Z fr. *pâtisson* od *pâtisser* 'pečí, vypracovat (těsto)' od *pâte* 'těsto, kaše, hmota' z lat. *pasta* 'těsto' (↑*pasta*).

patka¹ 'skrojek chleba'. Metaforicky od ↑*pata*.

patka² 'vlasy sčesané do čela'. Nejasné, snad přenesené od ↓*patka*³ (zakrývá čelo).

patka³ 'klopa, kousek látky zakrývající kapsu'. Přes něm. *Patte* z fr. *patte* tv., vlastně 'tlapa, nožička, sponka aj.' onom. původu. Srov. ↑*pac*.

patlat, *patlavý*, *zapatlat*, *rozpatlat*, *vypatlat*, *upatlat*. Expr. útvar na renici a *r/l* jako *matlat*, *piplat*, *babrat* (Ma²).

patnáct. Viz ↓*pět* a ↑*náct*.

patník. Od ↑*pata*, srov. u Jg i *patka* 'násypek u domu'.

patoky hanl. 'zvětralé pivo či jiný špatný nápoj'. R. *pátoka* 'melasa, sirup', sln. *pátoka* 'špatné pivo, víno', b. *pátoka* 'poslední odvar při pálení rakije'. Z ↑*pa-* a *téci*, původní význam je asi 'dodatečný (poslední) produkt při výrobě alkoholického nápoje', srov. podobně ↑*paběrek*, ↑*pačesy*.

patologie 'nauka o chorobných procesech v organismu', *patologický*, *patolog*. Viz ↓*patos* a ↑*logie*.

patos 'vzrušení, vzletné nadšení', *patetický*, *patetik*. Přes něm. *Pathos* tv. z ř. *páthos* 'útrapa, nemoc, vášně, duševní stav', od toho adj. *pathētikós* 'vnímavý k utrpení, vášnivý, upíci'. Srov. ↑*patologie*.

pátrat, *pátrací*, *pátravý*, *pátrač*, *vypátrat*, *propátrat*. Viz ↓*pařit*, k významu srov. ↑*hledět* – ↑*hledat*.

patriarcha 'nejstarší člen rodu, kmet; hlava pravoslavné církve', *patriarchální*, *patriarchát* 'rodové zřízení, v němž má vládnoucí postavení muž'. Přes pozdnělat. *patriarcha* 'praotec' z ř. *patriárchēs* tv. z *patriā* 'otcovský původ, rod' od *patēr* 'otec, praotec' a *árchē* 'jsem první, vládnou, začínám'. Srov. ↑*páter*, ↑*matriarchát*, ↑*anarchie*.

patricij 'bohatý měšťan', *patricijský*, *patriciát*. Z lat. *patricius* 'římský šlechtic', původně adj. značící 'urozený, šlechtický', vlastně 'mající urozeného otce' od *pater* 'otec' (viz ↑*páter*).

patriot 'vlastenec', *patriotka*, *patriotický*, *patriotismus*. Přes něm. *Patriot* a fr. *patriote* z pozdnělat. *patriōta* tv. z ř. *patriōtēs* 'rodák, krajan' od *pátrios* 'rodný, rodový, po otci zděděný' od *patēr* 'otec'. Srov. ↑*páter*, ↑*patriarchát*.

patrný. Od ↓*pařit*.

patro, *patrový*. P. *piętro*, r.d. *pjatró*, sln.d. *pétro* 'strop (z trámů)', csl. *peτρο* tv. Psl. **pętro*, původně asi 'stropní trám, strop z trámů', nemá jasný původ. Obvykle se spojuje s ie. **pent-* 'jít' (co do významu srov. lat. *pōns* 'most', viz ↓*pouť*), či **(s)pen-* 'pnout' (viz ↓*pnout*).

patrola 'hlídka', *patrolovat*. Z něm. *Patrolle*, *Patrol* vedle *Patrouille* z fr. *patrouille* tv. od *patrouiller* 'být na obhlídce, brouzdat se', mladší varianty fr. *patouiller* 'brouzdat se, čvachtat' od *patte* 'tlapa, noha' onom. původu. Srov. ↑*patka*³, ↑*pac*.

patron 'ochránce', *patronka*, *patronace*, *patronát*. Přes něm. *Patron* z lat. *patrōnus* 'ochránce, obhájce' od *pater* 'otec'. Srov. ↓*patrona*, ↑*patricij*.

patrona 'náboj střelné zbraně'. Z něm. *Patrone* 'nábojnice' z fr. *patron* 'šablona, forma, model' a to metaforicky z významu 'patron' (dále viz ↑*patron*). K významu srov. ↑*matrice*.

pařit, *patrný*, *pařitčný*, *spatřit*, *popařit*, *opařit*, *opatrovat*, *opatrný*, *zopařit*, *nedopatřen*. Jen č., slk. a p. (*patrzyć*), dále ukr. *pátraty* 'šetřit' (srov. ↑*pátrat*). Psl.d. **patriti*, **patrati* nemá jasný původ. Snad by mohlo jít o starou odvozeninu od ie. **pā-tro-* 'potrava, krmení' (srov. sthn. *fuotar*, něm. *Futter* tv., arm. *hauran* 'stádo') od **pā-*, k němuž patří i ↑*pást*. K posunu významu 'živit, chovat' → 'dbát, opatrovat' → 'hledět' (či opačně) srov. např. ↑*chovat*, ↓*šetřit*. Další význam 'přislušet, náležet' se dá vysvětlit z 'hledět k něčemu' či možná spíš

'ležet v dohledu', srov. podobný posun u *příslušet* (viz ↓*slušet*).

paušál 'předem stanovená částka k úhradě výloh', *paušální*, *paušalizovat* '(povrchně) zevšeobecňovat'. Z něm. *Pauschale* a to z nlat. (rak.-něm.) *pauschalis* 'úhrnný, nediferencovaný' od něm. spojení *im Bausch* (oblastně i *Pausch*) und *Bogen* 'úhrnem, se vším všudy', které není etymologicky uspokojivě vyloženo.

pausa 'přestávka', ob. *pauzírovat*. Přes něm. *Pause* z lat. *pausa* a to z ř. *paūsis* tv. od *paūō* 'zastavuji, zdržuji, přestávám'.

pauzovat 'rozmožovat obkreslením na průsvitný papír', *pauzovací*, *pauzák*. Z něm. *pausen* (vedle *bausen*, *pauschen*, *bauschen*) a to asi kontaminací (D3) fr. *ébaucher* 'načrtávat, tvarovat' a *poncer* 'vyhladit pemzou' od *ponce* 'pemza' z vlat. *pōmex* (viz ↓*pemza*).

páv, *paví*, *pávice*. Ze střhn. *pāwe* či z nějaké neznámé román. předlohy, obojí pak z lat. *pāvō* tv., jež je asi stejně jako ř. *taōs* tv. převzato z nějakého neznámého východního jazyka.

pavéza 'druh štítu'. Z it. *pavese*, vlastně 'pavijský (štít)' podle severoit. města *Pavia*, kde se tyto štíty vyráběly.

pavián 'velká africká opice s protáhlymi čelistmi'. Z něm. *Pavian* z niz. *baviān* a to obměnou koncovky z fr., střfr. *babouin* tv. od onom. základu *bab-* (srov. fr. *habiller* 'žvanit').

pavilon 'budova ke speciálnímu účelu'. Přes něm. *Pavillon* z fr. *pavillon* 'besídka, pavilon', střfr. *paveillon* 'stan' z lat. *pāpiliō* 'motýl', v pozdní lat. i 'stan' (snad metaforicky podle vchodu do stanu, kde vyhrnuté konce mohou připomínat motýla).

pavlač 'venkovní chodba v poschodí', *pavlačový*. Jen č. a slk., z č. je p. *pawlacz*. Ve starší č. i *pavlaka*, jinak

stč. *pavlač*, *pavlaka*, *pavlak* znamená 'rouška, přikrývka', srov. i p. *powłoka*, r. *pávoloka* tv., stsl. *pavłaka* 'střecha, kryt'. Vše je to od psl. **povelkti* 'povléci' (B8) (viz ↑*pa-* a ↓*vléci*), dnešní význam (v č. od Komenského) asi metaforou (pavlač jakoby povléká zdi domu). Srov. ↓*povlak*, ↑*oblak*.

pavouk, *pavouček*, *pavoučí*, *pavučina*. Všesl. – p. *pajqk*, r. *paúk*, s./ch. *päük*. Psl. **paqka* (B7) (v č. mezi dvěma samohláskami vzniklo tzv. hiátové v) se skládá z předpony **pa-* (↑*pa-*) a odvozeniny od ie. kořene **ank-*, **onk-* 'ohýbat', který je např. v lit.d. *anka* 'smyčka, oko, osidlo', sthn. *ango* 'trn, háček', lat. *uncus* 'hákovitý, zakřivený', ř. *ónkos* 'zakřivení, háček', stí. *aňčati* 'ohýbá, křiví'. Významová motivace není zcela jasná – myslí se na nápadně dlouhé a zakřivené nohy pavouka (Ma², HK), vzhledem k lit. významu lze uvažovat i o významu 'kdo chytá do osidel, do sítě' a vyjdeme-li od základního významu 'roh, kout' (srov. ř. *ónkē* tv. a ↓*úhel*, kde je znělá varianta kořene **ang-*), pak i o významu 'kdo žije v koutech' (srov. č.st. *koutník* 'pavouk').

pazdeří 'dřevnaté úlomky stonku lnu, které se při tření odstraňují'. Všesl. – p. *paździerze*, r.d. *pázder*, s./ch. *pòzder*, csl. *pazderbje*. Psl. **pazderbje* je kolektivum od **pazderō* a to pak z **paz-* (srov. ↓*pazneht*, ↓*pozdě*) a odvozeniny od **derti* (↑*dřít*). Původní význam tedy je 'co zbude při tření lnu', srov. podobně ↑*pačesy* s předp. ↑*pa-*.

pazneht 'kopyto sudokopytníků'. P. *paznogiec*, r.d. *páznogt*, stsl. *paznogōb*, *paznegōb*. Psl. **paznogōb*, **paznegōb* je tvořeno z **paz-* (srov. ↑*pazdeří*, ↓*pozdě*) a **nogōb*, **negōb* (↑*nehet*), původní význam je asi 'to, co je pod nehtem, za nehtem'.

pazour, zhrub. *pazoura*, *pazourek*. P. *pazur*, r. *pazúr*. Nepřilíší jasné, snad

je psl. **pazurь* expr. obměnou psl. **paзнogь* (↑*pazneht*).

pažba. Původně totéž co ↓*pažení*, vlastně 'dřevěné obložení', pak 'dřevěná část ručních palných zbraní'.

paže, *pažní, podpaží(d)í, podpažní, upažit, vzpažit, předpažit, rozpažit, zapažit, připažit.* Jen č. a slk., luž. *paža*, nejasné. Vzhledem k rozšíření slova lze nejspíš uvažovat o psl.d. **paз-ja* (B3) utvořeném obměnou příp. z všesl. **paз-ucha* 'podpaží' (stsl. *paзyча* tv. atd.), které však také nemá jasné souvislosti. Vzhledem k podobě sln. *pážduha*, ch.d. *pážduha* a především lot. *paduse* tv. se obvykle vychází z **paз-* (srov. ↑*pazneht*, ↓*pozdě*) a *-*duch-*, které je pokračováním ie. **dous-* 'paže', doloženého v stir. *doē* a sti. *dōš* tv. (tedy 'co je pod paží'). Nejasný je ale vztah k dalším tvarově i významově nápadně blízkým slovům jako hl. *podpacha* 'podpaží', p. *pacha*, r. *pach* tv., lit. *pažastis* tv. (zde se základ jednoznačně spojuje se sti. *hāsta-*, av. *zasta* 'ruka') a konečkonců i ↑*paзour*.

paže 'mladý šlechtic konající drobné služby u dvora', *pážecí.* Z fr. *page* (srov. it. *paggio*, stlhat. *pagius*), jehož původ je nejasný. Snad přes vlat. zde zkomoleného ř. *paidion*, což je zdrobnělina od *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě, chlapec' (srov. ↓*pedagog*).

pažení 'přepážka; dřevěné obložení'. Od slovesa *pažiti* 'přepážovat', srov. r. *pażi* 'dělat žlábek do desky', sln. *pażiti* 'přepážovat'. Východiskem je psl. **paзь* 'žlábek, drážka' (č.st., r. *paз*, sln.d. *páz* tv.) z ie. **paǵ-*, **paǵ-* 'přípevnit', z něhož je např. i něm. *Fach* 'přihrádka' (viz ↑*foch*) a *Fuge* 'drážka, mezera', lat. *pangere* 'přípevnit, přitlouci', srov. i ↑*pakti*, ↓*propaganda*.

pažit 'trávník', *pažitka, pažitkový.* R. *pážit'*, stsl. *pažitь* 'lučina, pastvina'. Psl. **pažitь* je asi odvozeno od **požit*

(viz ↑*pa-* a ↓*žit*, srov. i ↓*žit*o), tedy původně snad 'pastvina po spasení dobyt看em, s ještě nedorostlou trávou'. Srov. i ↑*paběrek*, ↑*paсеka*, ↑*pařez*.

pecen. Ze spojení *pecen chléb*, jehož první část je jmenným tvarem adj. *pecny* 'pečený v peci'. dále viz ↓*pečci*.

pečci, *pečený, pec, pekáč, pekař, pekařka, pekařský, pekařství, pekárna, pečivo, pečivárna, pečeně, pečínka, upéci, opéci, rozpéci, zapéci, připéci, propéci, spéci, vypéci, výpečky* aj. Všesl. – p. *piec*, r. *peč'*, s./ch. *pěci*, stsl. *pešti*. Psl. **pekti* (B3) je příbuzné s lit. *kėpti* (přesmyk souhlásek), lat. *coquere* (srov. ↑*tkuchyř*) tv., alb. *pjek* 'peču', ř. *pěssō* tv., sti. *páčati* 'peče, vaří', vše z ie. **pekʷ-* 'pečci' (A3). Srov. ↑*pecen*, ↓*pěče*, ↓*pečel*, ↓*pečárka*.

pecka, *pecička, peckový, peckovitý, peckovice.* P. *peřka* (-st- přesmykem z -ts- = -c-), ukr.d. *póčka*, sln. *pečkā*, csl. *peřtka* 'kamínek'. Psl. **peřtka* (B3, B6), původně asi 'vejce, jádro ap.'. je zdrobnělina od **peřtʰ*, jež vychází z ie. **peřt-jo-*, které je příbuzné s lit. *paūtas* 'vejce, varle' (na základě podobného tvaru), dále i ir. *uth* 'vemeno' (srov. i příbuzné br. *poika* 'penis'). Základem je ie. **pū-* 'puchnout, nadouvat se', které je i v ↓*puchnout*, ↓*pýcha*, ↓*pysk* ap.

pečárka 'žampion'. P. *pieczarka*, r. *pečerica, pečúra*, s./ch. *pěčūrka*. Nejspíš od **pekti* (↑*pečci*), tedy 'houba, která se jí pečená'.

pečě, *pečovat, pečovatel(ka), pečovatelský, pečlivý, pečlivost, bezpečí, nebezpečí.* P. *piecza*, r. *peča* tv., sln. *peča* 'starost, trápení', vedle toho srov. r. *pečál* 'smutek, zármutek', stsl. *pečalb* 'zármutek, starost, útrapa'. Psl. **peča* (z **pek-ja* (B3)) 'starost, trápení' je od **pekti* (↑*pečci*), k podobnému posunu srov. ↑*hoře*.

pečel, *pečetní, pečeti, pečetadlo, zapečetit, rozpečetit, zpečetit.* Všesl. –

p. *pieczęć*, r. *peczęć*, s./ch. *pęczęć*, stsl. *pečatъ*. Psl. **pečatъ* je nejspíš odvozeno od **pěkti* (↑*pěci*), původně se totiž pečtilo rozžhaveným kovem. Dost neobvyklá je však příp., srov. i nejasnou nosovku v p. Podle jiného výkladu z východu, odkud pečetení pochází (srov. gruz. *bečedi* 'pečet') (Ma²). Něm. *Petschaft* tv. je staré přejetí z č. nebo sln.

pedagog, *pedagogika*, *pedagogický*. Z lat. *paedagōgus* z ř. *paidagōgōs* 'vychovatel, opatrovník dětí' z *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě' a odvozeniny od *agō* 'vedu'. Srov. ↓*pedofil*, ↓*pedant*, ↑*demagog*.

pedál, *pedálový*. Přes něm. *Pedal* z it. *pedale* tv. (původně jen u hudebních nástrojů) a to substantivizací z lat. *pedālis* 'nožní' od *pēs* (gen. *pedis*) 'noha'. Srov. ↓*pedikúra*, ↑*moped*.

pedant 'puntičkář', *pedantský*. Přes něm. *Pedant*, fr. *pédant*, it. *pedante* asi ze střlat. **paedans* (gen. **paedantis*), přech. přít. od **paedare* 'vychovávat', což by bylo polatinštělé ř. *paideuō* 'vychovávám, poučuji' od *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě'. Srov. ↑*pedagog*.

pedel 'zaměstnanec vysoké školy doprovázející s insigniemi rektora při slavnostních příležitostech', *pedelský*. Ze střlat. *pedellus*, *bedellus* 'univerzitní školník' a to z germ. základu, který je v sthn. *bitil*, stangl. *bidul* 'kdo přednáší výzvy, prosby ap., mluvčí' od slovesa, které je dnes v něm. *bitten* 'prosit'.

pederast 'homosexuální pedofil'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *paidērastēs* 'milovník chlapců' z *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě, chlapec' a *erastēs* 'mileneček, ctitel' od *eráo* 'miluji, toužím'. Srov. ↓*pedofil*, ↑*erotika*.

pediatr 'dětský lékař', *pediatrie*, *pediatrický*. Z něm. *Pädiater* a to uměle z ř. *paīs* (gen. *paidós*) 'dítě' a *iātēr*, *iātrós* 'lékař'. Srov. ↑*pedagog*, ↓*psychiatr*.

pedikúra 'odborné ošetření nohou'. Přes něm. *Pediküre* z fr. *pédicure*, což je novotvar z lat. *pēs* (gen. *pedis*) 'noha' a *cūra* 'péče'. Srov. ↑*manikúra*, ↑*pedál*.

pedofil 'osoba trpící chorobnou sexuální náklonností k dětem', *pedofilie*, *pedofilní*. Novější, viz ↑*pederast*, ↑*pedagog* a ↑*fil*.

pedologie 'půdoznalství'. Z ř. *pédon* 'půda, země' a ↑*-logie*.

pech ob. 'smůla'. Z něm. *Pech* tv., dále viz ↓*peklo* a ↓*smůla*.

pěchota. Příp -ota od ↓*pěší*. U Jg i ve významu 'pěší chůze'.

pěchovat, *napěchovat*, *upěchovat*. Asi od ↓*píchat*, srov. slk. *pchat* 'cpát' (z oslabeného **pchati*) a dále i ↓*ptst*.

pejorativní 'hanlivý'. Jako odborný termín kolem r. 1900 na základě pozdnělát. *peiōrāre* 'zhoršovat' od lat. *peior* 'horší', 2. stupně k lat. *malus* 'špatný, zlý'.

pejzy 'dlouhé vlasy na skráních (u židů)'. Z hebr. *peies* 'skráně, spánky' (podle starozákonních příkazů se vlasy kolem hlavy neměly stříhat).

peklo, *pekelný*, *pekelník*. Všesl. – p. *piekło*, r. *пéкло*, s./ch. *pàkao* tv., stsl. *pekъlo* 'smůla, dehet'. Psl. **pekъlo*/**pekъlo* 'smůla, dehet' souvisí s lat. *pix* 'smůla' (z toho sthn. *peh* tv., srov. ↑*pech*), ř. *píssa* tv., vše z ie. **pik-* tv., není však zcela jasné, zda jde o genetickou příbuznost, či nějakou výpůjčku. Význam 'peklo' se po vzoru střhn. *pech* 'smůla' i 'peklo' vytvořil na základě představy, že hříšníci v pekle trpí ve vroucí smůle. Lid. etym. (D2) dnes spojuje s ↑*pěci*.

pěkný. Slk. *pekný*, p. *piękny*, jinde chybí. Nejasné. Uznáme-li starobylost slova (což je pro omezený výskyt sporné), lze spojit se sthn. *fēhen* 'krášlit, zdobit', *fēh* 'pestrý', ř. *poikilos* 'pestrý'.

pestrě zdobení, skvostný' z ie. **peik-*, **poik-* 'pestrý, barevný' (B2) (nosovka v p. by byla druhotná). Srov. i stsl. *pěgō* 'pestrý' ze znělé varianty **poig-* a dále ↓*psát*, ↓*pestrý*.

pektin 'rosolotvorná látka rostlinného původu'. Novotvar (19. st.) k ř. *pēktós* 'pevný, pevně složený' od *pēgnymi* 'upevňuji, dělám tvrdým'.

pektorální 'prsni, hrudní'. Z lat. *pectorālis* tv. od *pectus* (gen. *pectoris*) 'prsa, hrud'. Srov. ↑*parapat*.

pelargonie 'druh okrasné rostliny'. Z nlat. *pelargonium* (případně přes něm. *Pelargonie*) a to od ř. *pelārgós* 'čáp'. Plody té rostliny totiž připomínají ptací hlavu s dlouhým zobákem, srov. i lid. název *čapí nůsek* pro rostlinu kakost (↑*kakost*).

pelášit. Novější, zřejmě expr. útvar (doloženo až u Jgd) od ↓*pelech*, možná na základě zvrátého *pelešit se* 'běhat se' (= 'projevovat pud k páření (u samic)').

pelech, *pelšek*, *pelešit se*. Stč. *pelúch*, *pelušě* 'pelech', *peleš(ě)* 'jeskyňka, doupě, komůrka'. Jen zsl. – p. *pielesz* (přeneseně i 'rodinný dům'), stluž. *peleš*, nejasné. Příp. ukazuje na expr. tvoření.

pelérina 'pláštěnka s prostříženými otvory pro ruce'. Z fr. *pelerine* 'poutnický plášť' od *pelerin* 'poutník' z pozdnělat. *pelegrinus* tv. z lat. *peregrinus* 'přespolní, cizí' a to z *per-* (↓*per-*) a odvozeniny od *ager* 'pole, pozemek'.

pelest 'čelní či postranní prkno postele'. Slk. *pel'asf*. Snad z něm. *Bettleiste* tv. z *Bett* 'postel' a *Leiste* (viz ↑*lišta*) (HK).

pelichat, *vypelichaný*. Jen č. Souvisí se sln. *pelíha* 'piha, červená skvrna na tváři' a dále p.d. *pielasy*, r. *pelěsyj* 'skvrnitý', stsl. *pelěsb* 'potřísněný'. Psl. základ **pel-* 'skvrna' je příbuzný s lit. *pelėšiai* 'plíseň' (viz ↓*plíseň*),

něm. *fahl* 'bledý', ř. *poliós*, *pelitnós* 'šedý', vše od ie. **pel-* 'šedý, bledý, strakatý'. K souvislosti 'skvrna' – 'lysina, vypelichané místo' srov. ↑*lysý*.

pelikán. Přes něm. *Pelikan* ze střlat. *pelicanus* a to z ř. *pelekán* tv. od *pélekys* 'sekyra' (podle podoby zobáku).

pel-mel 'nesourodá směsice'. Z fr. *pêle-mêle* tv., sfr. *pesle-mesle*, varianta k *mesle-mesle*, což je zdvojená podoba sfr. *mesler* 'míchat' (dnes *mêler*) z vlat. **misculāre* od lat. *miscēre* tv. Srov. ↑*mišmaš*, ↑*misit*.

peloton 'hlavní skupina pohromadě jedoucích cyklistických závodníků'. Z fr. *peloton* 'skupina, hlouček, klubčko, četa', což je zdrobnělina od *pelote* 'klubko, koule' a to z vlat. **pilotta* od lat. *pila* 'míč'.

polyněk, *polyňkový*. Nář. *pelyň*, *peluň*, *polynek* aj. P. *piotun*, r. *polyn*, s./ch. *pělin*, csl. *pelynb*, *pelynb*. Psl. **pelynb*, **polynb* je nejspíš od **pel-*, **pol-*, které je v ↑*pálit*, ↓*plamen* ap. Motivací pojmenování je asi výrazně hořká chuť, k vztahu 'pálivý' – 'hořký' viz ↑*hořký* (jinak Ma²).

pemza 'lehká sopečná vyvělina'. Z něm. *Bims*, případně již střhn. *pumz*, *bimz* či střdn. *pemesse*, to pak z lat. *pūmex* (gen. *pūmicis*) tv., jež souvisí s lat. *spūma* 'pěna' (viz ↓*pěna*). Srov. i ↑*pauzovat*.

peň kniž. 'kmen'. Všesl. – p. *pień*, r. *pen*, s./ch.st. *pānj*, csl. *рѣнь*. Psl. **рѣнь* (B6) je příbuzné se střdn. *vīne* 'hromada dřeva', ř. *pinax* 'deska', sti. *pināka* 'palice, kyj' z ie. **pin-* 'kus dřeva'.

pěna, *pěnový*, *pěnivý*, *pěnit*, *vypěnit*, *napěnit*, *zpěnit*. Všesl. – p. *piana*, r. *pěna*, ch. *pějna*, s. *pěna*, stsl. *pěna*. Psl. **pěna* je příbuzné s lit. *spāinë* 'pěna na mořských vlnách', stpr. *spoayno* 'pěna na vařeném pivu', něm. *Feim* 'pěna', angl. *foam*, lat. *spūma*, sti. *phéna* tv..

vše z ie. variant *(s)poi-n- a *(s)poi-m- (A5,B2).

penál 'pouzdru na psací potřeby'. Z něm. *Pennal* ze střílat. *pennale* tv. a to substantivizací tvaru stř.r. adj. *pennalis* 'týkající se pera' od lat. *penna* 'pero'.

penále 'pokuta za nedodržení smlouvy', *penalizovat*. Z fr. *pénal* (ž.r. *penale*) 'trestní' z lat. *poenālis* tv. od *poena* 'pokuta, trest' (viz ↑*cena*, srov. ↓*penalta*).

penalta 'pokutový kop (ve fotbale)', *penaltový*. Z angl. *penalty* (*kick*) tv. od *penalty* 'pokuta, trest' a to přes fr. *pénalité* tv. k lat. *poenālis* 'trestní' (viz ↑*penále*).

pence 'drobná britská mince'. Nepravdělný pl. od *penny*, stangl. *pennig*, jemuž odpovídá něm. *Pfennig*. Dále viz ↓*penť*.

pendlovat ob. 'chodit, jezdit sem a tam', *pendlovky*. Z něm. *pendeln* tv. od *Pendel* 'kyvadlo' z lat. *pendulum* 'kyvadlo, závaží' od *pendēre* 'viset'. Srov. ↑*apendix*, ↑*pendán*.

pendrek 'obušek; cukrářský výrobek z lékořice'. Z rak.-něm. *Bürendreck*, doslova 'medvědí lejno', z něm. *Bär* 'medvěd' a *Dreck* 'lejno, hovno'. Původní je tedy žertovný název lékořicového výrobku, odtud pak v č. další přenesení na černý gumový policejní obušek.

pěníce 'druh ptáka'. R. *pénka* 'králíček (pták)', sln. *pénica* 'pěníce'. Nejspíš stejný původ jako ↓*pěnkava*, možná ale také od ↓*pět*?

penicilin 'základní antibiotikum získávané z některých plísní', *penicilinový*. Z něm. *Penicillin*, angl. *penicillin* od lat. názvu plísně *Penicillium notatum*, z níž se lék získává. Název vychází z lat. *pēnicillus* 'štětec' (podle podoby výtrusnice), to je vlastně zdrobnělina

od *pēniculus* 'ocásek', což je další zdrobnělina od *pēnis* (viz ↓*penis*).

penis 'mužský pohlavní úd'. Z lat. *pēnis* tv. (z **pesnis*), jež je příbuzné se sthn. *fasel*, střhn. *visel* (srov. ↑*fízl*), ř. *péos*, stí. *pāsas-* tv., vše z ie. **pes-* tv. Srov. ↑*penicilin*.

peníz, *penízek*, *peněžní*, *peněžník*, *peněžnický*, *peněžnictví*, *peněžní*, *peněžanka*. Všesl. – p. *pieniqdz*, str. *penjazb*, ch.st. *pjěněz*, stsl. *pěnědzb*. Psl. **pěnědzb* (B7,B1) je stará výpůjčka z germ., nejspíš ze sthn. *phenning* 'druh mince' (z toho dnes *Pfennig*, srov. i ↑*pence*). Původ není jasný. Vzhledem k nejstaršímu sthn. dokladu *phendi(n)g* se uvažuje o výpůjčce z lat. *pondus* 'váha' (odtud např. angl. *pound* 'libra'), *pendere* 'vážit (kov), platit'.

pěnkava, *pěnkavovitý*. Nář. *pinkava*, slk. *pinka*, *penkava*, sln. *pinóža* tv. Původ je v onom. **pink-* (napodobení hlasu pěnkavy), který je i v něm. *Fink*, it. *pincione*, ř. *spingos*, bret. *pint* či maď. *pinty* tv. Srov. ↑*pěníce*.

penta- (ve složeninách) 'pěti-'. Z ř. *penta-* (ve složeninách) od *pēnte* 'pět'. Srov. ↓*pentalogie* a také zast. *pentagon* 'pětiúhelník' (odtud *Pentagon* 'ministerstvo obrany USA' podle půdorysu jeho budovy, k druhé části viz ↑*goniometrie*).

pentalogie 'umělecké dílo o pěti samostatných částech'. Viz ↑*penta-* a ↑*-logie*, srov. ↓*trilogie*, ↓*tetralogie*.

pentle 'stužka', *pentlička*. Z něm. *Bändel*, což je zdrobnělina k *Band* 'stuha, pásek' od *binden* 'vázat'. Srov. ↑*pant*, ↓*pingl*, ↑*bandáž*.

penze 'důchod; denní poplatek za stravu v hotelu', *penzijní*, *penzist(k)a*, *penzionovat*. Přes něm. *Pension* tv. z fr. *pension* 'penze, penzion, roční důchod' z lat. *pēnsiō* 'splátka, plat' od *pendere* (přič. trp. *pēnsus*) 'vážit,

platit', původně 'věšet'. Srov. ↓*penzion*, ↓*penzum*, ↑*pendlovat*.

penzion 'druh pohostinského zařízení', *penzionát*. Z fr. *pension* 'penzion' i 'denní poplatek za ubytování a stravu', dále viz ↑*penze*.

penzum 'stanovené množství (práce)'. Z lat. *pēnsūm* 'denní úkol, práce', vlastně 'co je odvážené', od *pendere* 'vážit'. Srov. ↑*penze*.

peon 'zemědělský dělník v Lat. Americe'. Ze šp. *peón* 'nádeník, chodec, pěšec', původ stejný jako ↓*pion*.

pepita 'drobně kostkovaná tkanina'. Ze šp. *pepita* podle jména šp. tanečnice *Pepita del Ortega*.

peprmint 'mentol', *peprmintový*. Z angl. *peppermint* 'máta peprná, mentol' z *pepper* 'pepř' a *mint* 'máta' (viz ↓*pepř* a ↑*máta*).

pepř, *peprný*, *pepřenka*, *pepřit*, *opepřit*, *přípepřit*. P. *pieprz*, r. *pérec*, s./ch. *päpar*, sl. *pepr̂*. Psl. **pepr̂* je převzato z lat. *pipera* a to přes ř. *péperi* ze stí. *pippalī* tv. nejistého, možná neic. původu. Srov. ↑*paprika*, ↑*peprmint*, ↓*perník*.

pepsin 'enzym obsažený v žaludeční šťávě'. Novotvar k ř. *pépsis* 'trávení' od *péssō*, *pépiō* 'vařím, trávím' (srov. ↑*dyspepsie*).

per- předp. Z lat. *per* 'skrz, přes, po', které je příbuzné s ↓*pře-*, ↓*přes* i ↓*peri-*. Srov. ↓*percepcie*, ↓*perfektní*, ↓*permanentní*, ↓*persona*, ↓*perzekuce*.

percepcie 'vnímání'. Z lat. *perceptiō* 'vnímání, chápání' od *percipere* 'uchopit, chytit, sklízet' z ↑*per-* a *capere* 'brát, uchopit'. Srov. ↓*recepce*, ↑*koncepcie*, ↑*akceptovat*.

perena 'trvalka'. Od lat. *perennis* 'celoroční, trvalý' z ↑*per-* a odvozeniny od *annus* 'rok'.

perfektní 'dokonalý'. Přes něm. *perfekt* z lat. *perfectus* 'hotový, dokonalý', což je původem přič. trp. od *perficere* 'udělat, dokončit' z ↑*per-* a *facere* 'dělat'. Srov. ↓*perfektní*, ↑*afekt*, ↑*defekt*.

perfektní 'minulý čas s významem výsledku děje', *perfektivní*. Z lat. *perfectum* tv. od *perfectus* (viz ↑*perfektní*).

perforovat 'dírkovat, propichovat', *perforovaný*, *perforace*. Z lat. *perforāre* 'provrtat, prorazit' z ↑*per-* a *forāre* 'vrtat'. Srov. ↑*brány*.

pergamen 'zvířecí kůže upravená k psaní'. Ze střlat. *pergamenum* z pozdnělat. (*charta*) *pergamēna*, doslova 'pergamský (papír)', podle maloasijského města Pergamon, kde jeho výrobu ve 2. st. př. Kr. vyvinuli jako náhražku papyru.

pergola 'lehké zahradní loubí'. Z it. *pergola* z lat. *pergula* tv., snad od *pergere* 'pokračovat v cestě, spěchat', srov. však i ↓*práh*.

peri- předp. Z ř. *perī* 'kolem, o, ob', jež souvisí s naším ↓*pře-*. Srov. ↓*periferie*, ↓*perioda*, ↓*peripetie*, ↓*periskop*.

periferie 'okrajová část, okraj', *periferní*. Přes něm. *Peripherie* tv. z lat. *peripheria* 'kružnice, obvod' z ř. *perifēreia* 'oběh, okruh' od *perifērō* 'nosit kolem, otáčet se, obíhat' z *perī* (↑*peri-*) a *fērō* 'nesu'. Srov. ↓*semafor*, ↑*metafora*.

perifrāze 'opis', *perifrastický*. Přes lat. *periphrasis* z ř. *perifrasīs*. Viz ↑*peri-* a ↑*frāze*.

perioda 'období, opakující se časový úsek', *periodický*, *periodizovat*, *periodizace*, *periodikum*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Period*, fr. *periode*, angl. *period*) z ř. *períodos* 'obcházení, oběh, návrat, obvod' z *perī* (↑*peri-*) a *hodós* 'cesta'. Srov. ↑*metoda*, ↑*epizoda* i ↑*chodit*.

peripetie 'náhlý zvrat (v událostech)'. Přes fr. *péripétie* 'náhlý obrat, rozuzlení' z ř. *peripéteia* 'nečekaný obrat (v dramatu)' z *peri* (↑*peri-*) a odvozeniny od *pétomai* 'letím, padám, pádím' (srov. *peripetéés* 'upadlý, převrácený').

periskop 'optický přístroj umožňující pozorování s vertikálně posunutou osou pohledu'. Novější, viz ↑*peri-* a ↓*-skop*.

perkelt 'maďarský vepřový guláš'. Z maď. *pörkölt* tv., doslova 'pražený', od *pörkölni* 'pražit'.

perkuse 'poklep; rytmické nástroje', *perkusní*. Z lat. *percussio* 'úder, uhození' (druhý význam přes angl. *percussion* 'bicí nástroje') od *percutere* (přič. trp. *percussus*) 'udeřit, prorazit, dotknout se' z ↑*per-* a *quater* 'třást, bít'. Srov. ↑*diskuse*.

perla, *perlička*, *perlový*, *perlivý*, *perlit* (*se*), *zaperlit* (*se*), *perleť*, *perleťový*. Z něm. *Perle*, sthn. *perula*, *perala* a to přes vlat. zřejmě z lat. *perna* 'stehno, kýta', přeneseně podle tvaru i 'mušle'. Vlat. podoba není jasná – snad obměněné **perla* či **perula* (asimilace -*m*->-*rl-* ?) či zdobnělé **pernula*.

perlík 'kovářské kladivo'. V č. od 16. st., p.d. *perlik*, *pyrlík* 'hornické kladivo', hl. *pyrla* 'perlík'. Podle Ma² z něm.st. *perel* tv.

perlustrace 'úřední prohlídka'. Z lat. *perlustratio* 'prohlídka', viz ↑*per-* a ↑*lustrace*.

perm 'nejmladší útvar prvohor'. Podle ruského města *Permu* nedaleko Uralu, kde se útvar hojně vyskytuje.

permanentní 'trvalý, stálý', *permanence*, *permanentka*. Přes něm. *permanent*, fr. *permanent* z lat. *permanēns* (gen. *permanentis*), což je přech. přít. od *permanēre* 'vytrvat, vydržet' z ↑*per-* a *manēre* 'trvat'. Srov. ↑*imanentní*.

permoník 'důlní skřítek'. Zdobnělina od *permon* z něm. *Bergmann*, vlastně 'důlní muž', z *Berg* 'hora, důl' a *Mann* 'muž'.

permutace 'obměna pořadí prvků v matematické množině'. Z lat. *permutatio* 'proměna, výměna', viz ↑*per-* a ↑*mutace*.

perník, *perníček*, *perníkový*. Zjednodušením souhláskové skupiny (A9) z původního **peprník* (viz ↑*pepř*), šlo o pečivo z mouky, medu a pepře (Ma², Jg). Srov. ↓*perný*.

perný 'krušný, těžký'. U Jg ve významu 'čpavý, štiplavý, ostrý, pepřený', vedle toho má i spojení *perná práce*, *perná zima* odpovídající dnešnímu významu. Z *perpný* (viz ↑*pepř*), na změně významu se mohla podílet i asociace s ↓*prát* (*se*), *peru* (*se*).

pero, **péro**, *pérko*, *pírko*, *pérový*, *pernatý*, *peří*, *opeřený*, *opeřenec*, *pérový*, *peřina*, *peřinka*, *pérovat*, *pérování*, *zapérovat*, *odpérovat*, *vypérovat*. Všesl. – p. *pióro*, r. *peró*, s./ch. *péro*, stsl. *pero*. Psl. **pero* lze nejsnáze spojit s lit. *spařnas* 'křídlo', něm. *Farn* 'kaprad' (srov. ↑*kaprad*), sti. *parná-* 'křídlo, pero, list', toch. B *parwa* 'pera (pl.)' od ie. **per-* 'letět'. Nejasný je vztah k ie. **pet-* tv., k němuž dále patří něm. *Feder* 'pero', lat. *penna*, ř. *pterón*, sti. *pátra* tv. Vývoj významu 'brk' → 'psací náčíní' je jasný, význam 'pružina' asi podle pružnosti a elasticity ptačího pera (Jg). Srov. ↓*perut*.

peron hov. '(železniční) nástupiště'. Přes rak.-něm.st. *Perron* z fr. *perron* 'vnější schodiště; podjezd (před dveřmi)' ze stfr. *perron* 'velký kus kamene' od *pierre* 'kámen' z lat. *petra* 'skála, kámen' z ř. *pétrā* tv. Srov. ↓*petrolej*.

peroxid 'kysličník s vyšším obsahem kyslíku'. Viz ↑*per-* a ↑*oxid*.

perpetuum mobile 'utopický stroj pohybující se neustále bez dodávání energie'. Ze střílat. *perpetuum mobile*. doslova 'ustavičně pohyblivé', z lat. *perpetuus* 'ustavičný, věčný' z ↑*per-* a odvozeniny od *petere* 'směřovat, hnát se' a tvaru stf. rodu lat. *mōbilis* 'pohyblivý, nestálý'. Srov. ↓*petice*, ↑*mobilitní*.

perplex hov. 'zmatený, popletený'. Přes něm. *perplex* z fr. *perplexe* či přímo lat. *perplexus* tv. z ↑*per-* a lat. *plectere* (příč. trp. *plexus*) 'plést'. Srov. ↑*komplex*.

persona zast. ob. 'osoba, osobnost, postava'. Z lat. *persōna* 'osoba', původně 'škraboška, divadelní postava', původu snad etruského, i když jsou i pokusy vyložit slovo jako lat.

personál 'zaměstnanci (jako celek)', *personální* 'osobní', *personálníe* 'osobní data'. Přes něm. *Personal* ze střílat. *personale* 'k sobě patřící osoby stejného postavení, služebnictvo' od *personalis* 'osobní', ale i 'služebný' (střílat. *persona* znamená i 'služebník'), pozdnělat. *persōnālis* 'osobní' od *persōna* 'osoba' (↑*persona*).

personifikace 'druh metafory založený na zosobnění neživého', *personifikovat*. Viz ↑*persona* a ↑*fikace*.

perspektiva 'zorný úhel; výhled (do budoucna)', *perspektivní*. Přes něm. *Perspektive*, fr. *perspective* ze střílat. (*ars*) *perspectiva* '(nauka) o lámání světla', doslova '(umění) dívat se skrz', z pozdnělat. *perspectivus* 'dívajícím se skrz' od lat. *perspectus*, což je příč. trp. od *perspicere* 'prohlížet, prozkoumávat' z ↑*per-* a *specere* 'dívat se, pozorovat'. Srov. ↑*konspekt*, ↓*prospekt*.

perspirace 'kožní dýchání'. Z lat. *perspirātiō* od *perspirāre*, doslova 'dýchat skrz', z ↑*per-* a *spirāre* 'vanout, dýchat'. Srov. ↑*aspirovat*, ↑*konspirace*, ↓*spiritismus*.

persvazivní 'přesvědčující, přesvědčivý'. Přes moderní evr. jazyky (angl. *persuasive*, fr. *persuasif*) z pozdnělat. *persuāsivus* tv. od lat. *persuāsio* 'přesvědčení' od *persuādere* (příč. trp. *persuāsus*) 'přemlouvat, přesvědčovat' z ↑*per-* a *suādere* 'radit, vybízet'.

peruť kniž. 'ptačí křídlo'. Psl. **perqtb*, starou příp. **qtb* od **pero* (↑*pero*).

perverze 'zvrácenost', *perverzní*, *perverznost*, *perverzita*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Perversion*, fr. *perversion*) z lat. *perversiō* tv. od *perversus* 'zvrácený, křivý', což je původem příč. trp. od *pervertere* 'převrátit, zvrátit, zahubit' z ↑*per-* a *vertere* 'obracet, točit'. Srov. ↑*diverze*, ↑*averze*, ↑*konverze*, ↓*verze*.

perzekuce '(politické ap.) pronásledování', *perzekvovat*. Z lat. *persecutiō* 'pronásledování, stíhání' od *persequi* 'pronásledovat, stíhat' z ↑*per-* a *sequi* 'následovat'. Srov. ↑*exekuce*, ↓*sekvence*.

perzián 'kožešina z jehňat karakulské ovce', *perziánový*. Z něm. *Persianer* tv. a to podle *Persie*, dnešního Íránu, odkud se kožešina vyvážela.

perzifláž 'posměšné napodobení'. Z fr. *persiflage* tv. od *persifler* 'zesměšňovat' z *per-* (↑*per-*) a *siffler* 'pískat, syčet' z vlat. **sifilāre* 'pískat' z lat. *sibilāre* tv.

perzistence kniž. 'vytrvalost, stálost'. Z lat. *persistentia* tv. od *persistere* 'vytrávat' z ↑*per-* a *sistere* 'stavět, zastavit'. Srov. ↓*rezistence*, ↑*asistent*.

peřej. Jen č. (odtud slk. *perej*) a p. *pierzeja*. Nejspíš příbuzné s ↑*prárat* (srov. i ↓*pramen*), pokud jde o tvoření, srov. ↓*veřej*.

peří. Viz ↑*pero*.

pes, *psí*, *pejsk*, *pejssek*, *psisko*, *psovský*, *psovitý*. Věsl. – p. *pies*, r.st. *pēs*, s./ch. *pās*, stsl. *psob*. Psl. **psbš* je slov. inovace za ie. název psa **k̑on-*,

dochovaný např. v lit. *šuō*, něm. *Hund*, lat. *canis*, ř. *kýōn*. Vykládá se různě, nepřijatelnější se zdá vyjít od vábícího citoslovce *ps!*, doloženého i v č. nářečích (Ma²). Stejný původ má rum. *pisică* 'kočka', od podobného citosl. *pr* se vykládá šp. *perro* 'pes', dále srov. i ↑*macek*¹ a ↑*pašík*. Jiné výklady, spojující slovo např. s ↓*pestrý* či s lat. *pecus* 'dobytek', jsou méně věrohodné. Srov. ↓*psota*, ↓*peskovat*.

pesar 'ochranné (antikoncepční) tělíško'. Ze střlat. *peccarium* 'vločka' z ř. *peccos* 'kostka, kamínek'.

peseta 'španělská měnová jednotka'. Ze šp. *peseta*, což je zdrobnělina k *pesa*, *peso* 'váha' od *pesar* 'vážit' z lat. *pēsāre* 'odvažovat, platit'. Srov. ↑*penze*.

pesimismus 'škarohlídství'. Z něm. *Pessimismus*, fr. *pessimisme* od lat. *pessimus* 'nejhorší', 3. stupně od *malus* 'špatný'. Vytvořeno zhruba v pol. 18. st. jako protiklad k ↑*optimismus*.

peskovat 'kárat, stíhat výtkami'. Od staršího č. *peský* 'psí, bídný, mrzký', viz ↑*pes*, srov. ↓*psota*.

pěst, *pěstička*, *pěstní*, *zápěstí*, *zápěstní*. Věsl. – p. *pieśc*, r. *pjast*, s./ch. *pěst*, stsl. *pešt*. Psl. **pešt* (B7) se srovnává se sthn. *fūst* (něm. *Faust*), angl. *fist* tv., s přesmykem se sem řadí i lit. *kūmstė* tv., východisko se vidí v ie. **pnk²sti-* tv. (A7), jež lze vyložit z ie. **penk²e* 'pět' (↓*pět*¹) a odvozeniny od kořene **stā-* 'stát' (↓*stát*), původní význam by tedy byl 'stav pěti (prstů dohromady)' (HK). Germ. slova (na rozdíl od slov.) však lze spojit i s lat. *pūgnus*, ř. *pygmē* 'pěst', takže celý výklad není příliš jistý.

pesticid 'látka používaná k hubení škodlivých organismů (v zemědělství ap.)'. Uměle utvořeno z lat. *pestis* 'nákaza, mor, zhouba' a odvozeniny od *caedere* 'zabít'. Srov. ↑*genocida*.

pestík. Presl převzal z r. *pěstik*, což je zdrobnělina od *pest* (viz ↓*píst*).

pěstovat, *pěstít*, *pěstěny*, *pěstitel*, *pěstitelský*, *pěstitelství*, *pěstoun*, *pěstounka*, *pěstounský*, *vypěstovat*. Stč. *pěstovati* 'nosit v rukou, hýčkat', p. *piastować* 'chovat (dítě na rukou), starat se o něco', r.d. *péstovat* 'chovat, opatrovat', sln. *pěstovati* 'nosit na rukou'. Psl. **pěstovati*, **pěstiti* (srov. p. *pieścic* 'laskat, mazlit se') se obvykle spojuje s **pitati* (viz ↓*píce*, ↓*pitomý*), což však slovotvorně ani významově není zcela přesvědčivé. Lze spojit i s lit. *páisyti* 'dávat pozor' (B2), ale ani to není jednoznačná paralela.

pestrý, *pestrost*, *peštěc*. P. *pstry*, r. *pěstryj*, sln. *péster*, csl. *pŕstrŕ*. Psl. **pŕstrŕ* je zřejmě pokračováním ie. **pikro-* (A1, B5) od kořene **pič-*, který je i v ↓*pšát* (srov. sln. *pŕsan* 'pestrý'). Příbuzné je lit. *paĩšas* 'skvrna (od sazí)', sthn. *fēh* 'pestrý, rozličný', ř. *poikilos* 'pestrý, zdobený', av. *paēsa* 'barva, podoba', východiskem je ie. **peig-*, **peik-*, **peik-* 'pestrý' (A6). Srov. ↓*psruh*, ↓*pšát*, ↑*pěkný*, ↓*piha*.

pěší, *pěšky*, *pěšec*, *pěšák*, *pěšácký*, *pěšina*, *pěšinka*. Věsl. – p. *pieszy*, r. *pěšij*, ch.d. *pjěšě* (přisl.), stsl. *pěšb*. Psl. **pěšb* odpovídá lit. *pěščias* tv., východiskem je ie. **pědsio-*, asi odvozenina od lok. pl. *pęd-si* 'na nohách, po nohách'. Ie. **pēd-* 'noha', doložené např. v něm. *Fuss*, angl. *foot*, lat. *pēs* (gen. *pedis*), ř. *poús* (gen. *podós*), stl. *pad-* tv., jinak bylo v slov. i balt. vytlačeno jinými názvy. Srov. ↑*pěchota*, ↑*pedál*.

pešuněk zast. ob. 'násep, svah železniční trati či silnice'. Z něm. *Böschung* tv., původně 'zdi opevnění porostlé travou a křovinami', od *Bösch*, *Bosch*, oblastních variant něm. *Busch* 'keř, křoví'. Srov. ↑*buš*.

pět¹, *pětka*, *pětkař*, *pětice*, *pětník*, *pátý*, *patero*. Věsl. – p. *pieć*, r. *pjat*¹, s./ch.

pět, stsl. *peŕb*. Psl. **peŕb* má základní tvar podle řadové číslovky **peŕb* (B7, C1), srov. lit. *peñktas*, sthn. *fimfto*, lat. *quintus* 'pátý', vše z ie. **penkʷto-* tv. Základní ie. podoba číslovky je **penkʷe* (A3, A4), z toho je lit. *penki*, gót., sthn. *fimf* (druhé *f* podle prvního), bret. *pemp*, lat. *quīnque* (první *qu-* asimilací k druhému), alb. *pesë*, ř. *pēnte*, arm. *hing*, sti. *pāñča* tv. Srov. ↑*pěst*, ↓*punč*.

pět² kníž. 'zpívat', *pění*, *pěvec*, *pěvecký*, *nápěv*, *zpěv*, *popěvek*, *opěvovat*. Věsl. – p. *piac*, r. *pej*, ch. *pjěvati*, s. *pěvati*, stsl. *pěti*. Psl. **pěti* nemá spolehlivé přibuzenstvo. Srovnává se s ř. *paiān* 'slavnostní sborová píseň; zachránce, lékař', které však je odvozeno od ř. *paŕo* 'biju, tluču'. Nepochybně jde o starý rituální termín – v této souvislosti stojí za pozornost výklad spojující slovo s ↓*pít*. Zpěv při pohanských obřadech byl totiž doprovázen obětním poléváním ohně, slovo **pěti* pak lze vyložit jako 'napájeti (ohně)'. Srov. ↓*zpívat*, ↓*píseň*, ↑*pěnice*.

petarda 'malá ruční bomba, dělbuch'. Přes rak.-něm. *Petarde* z fr. *pétard* tv. od *péter* 'prdět, prskat' z lat. *pēdere* 'prdět' (viz ↑*bzdit*).

-pětí (*napětí*, *vypětí*, *rozpětí*, *vzepětí* ap.). Viz ↓*pnout*.

petice 'mnoha podpisy opatřená žádost k veřejným orgánům', *petiční*. Přes něm. *Petition* z lat. *petitiō* 'žádost, písemná prosba; útok' od *petere* 'směřovat, napadat, žádat'. Srov. ↓*repetice*, ↑*kompetentní*.

petit 'drobnější tiskové písmo'. Z fr. *petit* 'malý' z vlat. **pittittus*, původu asi expr. Srov. ↓*pikola*.

petlice. Věsl. – p. *peŕla*, *peŕlica*, r. *pětlja* 'smyčka, oprátka, pant', *petlca* 'poutko, knoflíková dírka', s./ch. *pětlja* 'smyčka, klička'. Psl. **petlʷa* či **petlʷa* nemá jednoznačný výklad. Zásadní otázkou je, zda nosovka v p. je původní

nebo druhotná. V prvním případě lze přijmout odvození od **pěti* (viz ↓*pnout*), ve druhém by byla pravděpodobnější domněnka o přejetí z germ. **fetil-* (srov. sthn. *fezzil* 'provaz, pouta', stangl. *fetil* 'pás'). Původně šlo o jednoduchou smyčku z provazu či řemenu na dveřích, která se přehodila přes vedlejší sloupek (Ma²).

petrklíč. V č. od J. V. Pohla (18. st.), kalk podle stílat. *clavis sancti Petri* 'klíč sv. Petra' (srov. i něm. *Petersschlüssel* tv.) (Ma²).

petrografie 'obor geologie zabývající se hominami'. Z ř. *pétros* 'kámen, skála' a ↑*grafie*.

petrochemie 'průmysl zpracovávající ropu a zemní plyn'. Viz ↓*petrolej* a ↑*chemie*.

petrolej, *petrolejový*, *petrolejka*. Z něm. *Petroleum*, vlastně 'zemní, skalní olej', uměle z ř. *pétra*, *pétros* 'skála, kámen' (srov. ↑*petrochemie*, ↑*petrografie*) a lat. *oleum* (viz ↑*olej*).

petžel, *petželka*, *petželový*. Přes stíhn. *petersil* ze stílat. *petrosilium* z ř. *petrosélinon*, doslova 'skalní celer'. z *pétra*, *pétros* 'skála, kámen' (srov. ↑*petrolej*) a *sélinon* 'celer' (srov. ↑*celer*).

petting 'sexuální dráždění (bez přímého pohlavního styku)'. Z am.-angl. *petting*, doslova 'laskání, mazlení', od angl. (to) *pet* 'mazlit se, muckat se', jehož původ není jistý.

petúnie 'okrasná rostlina přibuzná tabáku'. Z nlat. *petunia* a to podle domorodého jihoam. názvu (jazyk tupi) *petyma*, *petyn* 'tabáková (rostlina)'.

pevný, *pevnost*, *pevnostní*, *pevnůstka*, *pevnina*, *pevninský*, *upevnit*, *zpevnit*, *přípevnit*, *opevnit (se)*. Jen č., slk. a p. (*pewny*), jinde jen sloveso – r.st. *upováti*, sln. *ūpati*, s./ch. *ūfati*, stsl. *upřvati*, vše 'doufat' (viz ↑*doufat*). Psl.

**(u)ρρνvati* nemá přesvědčivý výklad, žádné z dosavadních srovnání (např. s lit. *pūti* (1.os.přít. *pūvū*) 'hnít, upadat' či sti. *pávātē* 'očištuje') není věrohodné.

piano, *pianino*, *pianista*, *pianistka*. Přes něm. *Piano*, fr. *piano* z it. *piano* tv., původně *pianoforte*, vlastně 'nástroj, na který se dá hrát tiše i hlasitě' (na rozdíl od jeho předchůdců), z it. *piano* 'potichu, pomalu' z lat. *plānus* 'rovný, plochý, zřetelný' a *forte* (viz ↑*forte*).

piarista 'člen školského duchovního řádu', *piaristický*. Od střlat. *ordo piarum scholarum* 'řád zbožných škol' k lat. *pius* 'zbožný'. Srov. ↓*pieta*.

piastr 'turecká a egyptská peněžní jednotka'. Přes fr. *piastre* z it. *piastra* 'destička (kovu)' ze střlat. *plastrum* 'náplast' (viz ↑*flastr*).

píce, *pícnina*. P. *pica*, r. *пи́чка* 'pokrm, strava', s./ch. *пи́ца* 'píce', stsl. *пи́ща* 'jídlo', Psl. **pīta* (B3) je odvozeno od **pitati* 'krmit', které souvisí s lit. *piētūs* 'oběd, jih', stir. *it̃h* 'obilí', sti. *pitū-* 'jídlo, pítí', vše z ie. **pei-tu-*, **pī-tu-* 'strava, pítí' od **pei-* 'být tučný, plný'. Srov. ↓*pitomý*, ↑*pěstovat*.

píča vulg. 'zevní ženské pohlavní ústrojí'. P. *piczka*, s./ch. *пи́чка*, b. *pička*, chybí ve vsl. Vedle toho je sln. *piček* 'penis', podobné tvoření je i v lot. *pincis* 'penis', něm. *pinken* 'čurat', angl. *pizzle* 'zvřecí penis', jhoit. *pizza* 'penis' (srov. i dětské *pipina* 'vulva', *pindík*, ↓*pindour* 'penis'). Zdá se tedy, že jde o jakýsi onom. základ **pi-* napodobující močení a označující i pohlavní orgány. Srov. ↓*pizda*.

píď 'stará délková míra (asi 20 cm)', *pidimužtk*. Všesl. – p. *piędź*, r. *пядь*, s./ch. *pěd*, stsl. *пѣдб*. Psl. **pědb* je z ie. **(s)pen-d-* 'napínat' (jde o vzdálenost mezi napnutým palcem a ukazovákem), odtud i něm. *Spanne* tv.. s formantem -d- srov. ještě stlit. *spándyti* 'napínat',

lat. *pendere* 'věšet'. Dále srov. ↓*pnout*, ↑*pata*.

pídalka 'housenka drobného motýla'. Podle jejího pohybu, který připomíná měření roztaženými prsty (roztážení, přisunutí atd.), viz ↑*píd*.

pídit se 'usilovně pátrat'. Nejspíš od ↑*píd*, vlastně 'pátrat píď za píďi'.

piedestal 'podstavec (pod sochu)'. Přes fr. *piédestal* z it. *piedestallo* tv. a to z *piede* 'noha' (z lat. *pēs*, gen. *pedis* tv.) a *stallo* 'stojan, podstavec' z germ. základu. Srov. ↑*pěši*, ↑*instalovat*.

pierot 'šašek ve fr. divadle'. Z fr. *pierrot*, což je zdrobnělina od *Pierre* 'Petr' podle vzoru it. komedií, kde vystupoval šašek *Pedrolino*.

pieta 'zbožná úcta', *pietní*. Z lat. *pietās* 'mravnost, zbožnost, oddanost' od *pius* 'spravedlivý, zbožný, oddaný'. Srov. ↑*piarista*.

***pifka** (*mít pifku na někoho* 'mít na někoho spadeno'). Nepříliš jasné. Již u Jgd, kde je i varianta *pivka*, která jinak znamená 'podnapilost'. Snad od onom. *pif*, označujícího výstřel? (HK).

piglovat zast. ob. 'žehlit'. Z něm. *bügeln* tv. od *Bug* 'záhyb' (srov. ↓*puk*) a to od *biegen* 'ohýbat'.

pigment 'barvivo živočišného těla', *pigmentový*. Přes něm. *Pigment* z lat. *pigmentum* 'barvivo, barva' od *pingere* 'malovat, obarvovat'. Srov. ↓*piha*.

piha, *pih(ov)atý*. Stč. *pieha*, p. *piega*, sln. *péga*, ch. *пјѣга* tv., stsl. adj. *пѣгб* 'strakatý, skvrnitý'. Psl. **pěga* vychází z ie. kořene **peig-* 'malovat, barvit' (A6,B2), od něhož je lat. *pingere* tv. (srov. ↑*pigment*), toch. A *pik-* 'psát, malovat'. Od variantního kořene **peik-* je ↑*pestrý* a ↓*psát*.

píchat, *píchnout*, *pichlavý*, *popíchat*, *opíchat*, *vypíchnout*, *zapíchnout*, *napíchnout*, *spíchnout* aj. Na jedné straně

stojí blízko č.st. *píkati*, sln. *píkati*, ch. *píkati* tv. (srov. ↓*píka*), na druhé straně p. *pchač* 'cpát, strkat', r. *pichát*', sln. *pháti*, stsl. *pchati* tv. z psl. **pchati*, **pichati*, přibuzného s lit. *paisýti* 'mlátit (obilí)', lat. *pīnsere* 'tlouci, drobit', ř. *ptissō* 'tluču, melu', sti. *pinášti* 'tluče, mele' od ie. **peis-* 'tlouci, dřit' (A8). Srov. ↓*píst*, ↑*pěchovat*, ↓*pšenice*.

pijavice. Viz ↓*pít*.

píka 'stará bodná zbraň s dlouhou násadou'. Přes něm. *Pike* z fr. *pique* od *piquer* 'bodat, pichat' od starého onom. základu **pik-*. Srov. ↓*pikantní*, ↓*piky*, ↑*pichat*.

pikantní 'chuťově výrazný, dráždivý'. Přes něm. *pikant* z fr. *piquant* tv., vlastně 'bodavý, pichlavý', od *piquer* 'bodat' (viz ↑*píka*).

pikart 'člen středověké laické náboženské společnosti ve Francii: kacíř'. Stč. *pikhart*, *bekhart*, *begart* tv. Z fr. *bégard* z niz. *beggaert* 'zebravý mnich' (dále viz ↑*bekyně*). Spojení se severofr. oblastí *Picardie* je zřejmě lid. etym.

pikat (se) 'zaříkávat se (v dětských hrách)'. Zřejmě onom. původu (citosl. *pik* 'tuk, pích ap.'). srov. *piky piky na hlavu* atd.

pikle (pl.) 'pletichy, úklady'. Ve starší č. i sg. *pikel*. Jen č., málo jasné. Snad souvisí s řřgl. Srov. ↓*spiknout se*.

pikník 'svačina v přírodě', *piknikovat*. Přejato (případně přes něm. *Picknick*) z angl. *picnic* z fr. *pique-nique*, původně (17. st.) 'společné jídlo, při němž každý přinese jídlo pro sebe', z *piquer* (viz ↑*píka*), zde ve významu 'dobat, klovat' a *nique* 'nic, bezcenná věc' (dohromady užito jistě kvůli rýmu).

píkola 'malá flétna'. Z it. *piccolo* tv., doslova 'malý', zřejmě onom.-expr. původu. Srov. ↓*pikolík*.

pikolík 'číšnický učeň'. Dříve i *pikolo*, z it. *piccolo* 'malý' (viz ↑*píkola*).

píksla ob. '(kovová) krabička'. Z něm.d. (bav.) *Püchsel* 'konzerva', což je zdrobnělina od *Püchse*, něm. *Büchse* 'krabice, plechovka, konzerva' a to ze střlat. *buxis* 'krabice', lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxís* 'krabice (ze zimostrázu)' od *pýxos* 'zimostráz'. Srov. ↑*boxl*, ↑*busola*, ↓*puška*.

piktogram 'obrázkový znak'. Z lat. *pictus* 'namalovaný', což je původem přič. trp. od *pingere* (viz ↑*piha*) a ↑*-gram*.

piky (pl.) 'barva v kartách'. Přes něm. *Pik* z fr. *pique* (dále viz ↑*píka*) – barva totiž představuje stylizovaný hrot pky.

píla, *pílka*, *pilový*, *pilník*, *pilníček*, *pilina*, *pilinový*, *piloun*, *pilovat*, *přepilovat*, *upilovat*, *vypilovat*. Všesl. – p. *píla*, r. *píla*, s./ch. *píla*, stsl. *pila*. Psl. **pila* je nejspíš stará výpůjčka ze sthn. *fila* (něm. *Feile*, angl. *file* 'pilník'), jehož původ není jistý. Vzhledem k tomu i vzhledem k blízkému lit. *peilis* 'nůž' je lákavý pokus rekonstruovat balt.-slov.-germ. **pei-l-* (A4,B2), obvykle se však tento výklad odmítá. Srov. ↓*pilous*, ↓*pítva*.

pílař 'dušené skopové s rýží'. Z tur. *pilāv* a to z per. *pilāv* tv.

píliř. Z fr. *pilier* či it. *piliere* tv. z vlat. **pīlāre* (odtud i něm. *Pfeiler* tv.) od lat. *pīla* 'sloup, pilíř'. Srov. ↓*pilot*².

pílný, *píle*, *pílit* zast. '(horlivě) spěchat'. Luž., p. *pílny*, r.d. *píl'nyj* 'horlivý, snaživý'. Nejasné.

pilot¹ 'řidič letadla, kosmické lodi, závodního automobilu ap.', *pilotní*, *pilotovat*. Přes něm. *Pilot*, fr. *pilote* z it. *piloto*, *pilota*, původně 'kormidelník', ve starší it. i *pedotta*, *pedot(t)o* ze střř. **pēdōtēs* tv. od ř. *pēdōn* 'veslo, veslová lopatka' od *poús* (gen. *podós*) 'noha' (srov. ↑*pěší*).

pilot² 'zpevňovací kůl zarážený do země'. Přes něm. *Pilote* z fr. *pilot* tv. od *pile* 'mostní pilíř' z lat. *pila* 'sloup'. Srov. ↑*pilíř*.

pilous 'drobný brouček škodící v uskladněném obilí'. Stč. *pilvús*. Složeno z *pilo-* (viz ↑*pila*) a (*vjús* (viz ↓*vous*)) – jeho protáhlý rypáček totiž připomíná pilu.

pilulka. Přes něm. *Pillule* ze střlat. *pillula*, lat. *pilula* 'pilulka, kulička', vlastně zdrobnělina od *pila* 'koule, míč'.

pimprle zast. 'loutka', *pimprlový*. Z rak.-něm. *Pumpernickel*, něm. *Pumpernickel*, původně žertovné označení pro druh černého chleba, pak i hanlivá přezdívka hrubého člověka ap. V první části je asi regionální výraz pro 'prd', ve druhé domácká podoba jména *Nikolaus* (srov. ↑*nikl*), dohromady tedy asi něco jako 'prdoch, prdola'.

pinč(l) 'plemeno malých psů'. Z něm. *Pinscher*, *Pintscher*, jehož původ není zcela jasný. Obvykle se vykládá z angl. *pinch* '(u)štípnout', protože těmto psům se uštípovala část ocasu a uší. Potíž je v tom, že v samotné angl. je název plemena jiný (*terrier*).

pinďour ob. expr. 'penis', *pindík*, *pinda* 'malý člověk'. Expr. útvar připomínající něm. *Pimmel* 'penis' (souvisí s *bimmeln* 'bimbat', srov. i č. *bimbas*), srov. však i onom. **pi-* napodobující močení v něm. *Pipi machen* 'čurat' a také v ↑*píča*.

ping-pong, *pingpongový*. Z angl. *ping-pong*, což je onom. zdvojení typu *bim bam*, *pif paf* od angl. *ping* 'zabzučet, plesknout'. K nám přišlo po I. světové válce.

pingl ob. 'ranec'. hanl. 'číšník'. Z něm. *Bündel* 'svazek, ranec', což je zdrobnělina od *Bund* 'svazek, otep' od *binden* 'vázat'. Význam 'číšník' nejasný. Srov. ↑*pant*, ↑*pentle*, ↑*bandáž*.

pinie 'druh borovice'. Z nlat. *pineae*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. od lat. adj. *pīneus* 'borový' od *pīnus* 'borovice', jehož základ souvisí s lat. *pīx* 'smůla' (viz ↑*peklo*).

pinkat 'volně hrát volejbal, stolní tenis ap.'. Onom., od citosl. *pink*. Srov. ↑*ping-pong*.

pinta 'stará dutá míra'. Přes něm.d. (bav.) *Pinte* z fr. *pinte* a to snad z vlat. **pincta* 'namalovaná (značka)' od *pingere* 'malovat'. Srov. ↑*piktogram*, ↑*piha*.

pinzeta 'jemné pružné klíšťky'. Přes něm. *Pinzette* z fr. *pincette* od *pincer* 'štípat' z vlat. **pinctiāre*, vzniklého asi křížením **punctiāre* od lat. *punctum* 'bodnutí' a **piccāre* 'píchat' (srov. ↑*píka*).

peon slang. 'pěšec (v šachu)'. Z fr. *peon*, střf. *peon* z vlat. *pedone* 'pěšec' z lat. *pedō* (gen. *pedōnis*) tv. od *pēs* (gen. *pedis*) 'noha'. Srov. ↓*pionýr*, ↑*peon*, ↑*pěší*.

pionýr 'průkopník', *pionýrský*. Přes něm. *Pionier* z fr. *pionnier* tv., střf. *peonier* 'pěšák' od *peon* (viz ↑*peon*).

pípa. Přes něm.d. (bav.) *Pipe* tv. z it. *pipa* 'pípa, dýmka, píšťala' z vlat. **pīpa* 'trubička, píšťala'. původu zřejmě onom. Srov. ↑*fajfka*.

pípat, *pípnout*, *pípání*, *pípavý*, *zapípat*. Onom., od zdvojeného *pi-pi* napodobujícího hlas ptáků. Srov. něm. *piepen*, lat. *pīp(i)āre* tv., ř. *pīpos* 'ptáče'.

piplat (se) expr., *piplavý*, *vypiplat*. P. *pyplac* 'pomalu dělat', r.d. *pýplit* tv., sln. *pípati* 'drápat, párat, dotýkat se', csl. *pipati* 'dotýkat se'. Expr. útvary ze zdvojeného kořene **pi-p-* onom. původu. Srov. podobně ↑*babrat (se)*, ↑*nimrat (se)*.

piraňa 'jihoamerická dravá říční ryba'. Z port. *piranha* a to z *piraya*

tv. (v jihoamer. jazyce tupi), doslova 'klepeto', podle tvaru její tlamy.

pirát, *pirátský*, *pirátství*. Přes něm. *Pirat* z it. *pirata*, případně stfr. *pirate*, to pak z lat. *pīrāta* z ř. *peiratēs* tv. od *peirāō* 'zkuším, podnikám, napadám', to dále od *peīra* 'pokus, odvážný podnik, přepadení'. Srov. ↑*empirie*.

-**pirát** (*opírat*, *zapírat*, *vzpírat*, *popírat*, *odpírat* aj.). Viz ↓*přít*.

piroh 'pečivo se slanou (někdy i sladkou) náplní', *pirožek*. Z r. *piróg* tv., které má více výkladů. Nejspíš od str. *pirō* 'hostina' a to od psl. **piti* (↓*pít*). Původně tedy asi 'pečivo, které se jí na hostinách'.

pirueta 'rychlé otáčení na špičce nohy'. Z fr. *pirouette*, stfr. *pirouelle* 'káča, vlk', snad kontaminací (D3) galorom. kořenu **pir-* 'kolík, nýtek' (srov. fr.d. *piron* 'pant') a fr. *rouelle*, což je zdrobnělina od *roue* 'kolo'.

pišek, *piškovný*, *pišečný*, *piščíry*, *piščina*, *piškovna*, *piškovnišče*, *piškovec*, *piškovcový*. Všesl. – p. *piasek*, r. *pesók*, ch. *pijésak*, stsl. *пѣсокъ*. Psl. **пѣсокъ* má spolehlivé přibuzenstvo jen v sti. *pāmsū-*, *pāmsuká-* 'pišek, prach', av. *pāsnu-* tv., východiskem je ie. **pēs-*, **pēns-* tv.

pišeň, *pišeňový*, *pišnička*, *pišničkář*. Všesl. – p. *pieśń*, r. *pieśnja*, ch. *pijėsma*, stsl. *пѣснь*. Psl. **пѣснь* je odvozeno od **pēti* (↑*pěti*). Srov. ↑*baseň*.

piškat, *pišknout*, *piškání*, *piškot*, *pišklavý*, *piškle*, *zapískat*, *odpískat*, *vypískat*. Všesl. – p. *piškač*, r. *piškat*, ch. *piškati*, stsl. *piškati*. Psl. **piškati* je zřejmě *sk-*ové rozšíření onom. kořene **pi-*, který je v ↑*pipat*, podobně je lot. *pikštēt* tv. Srov. ↓*pištět*, ↓*pištala*.

piškoř 'druh ryby'. P. *piskorz*, r. *peskár*, sln. *piškúr*. Psl. **piskor* 'b je odvozeno od **piškati* (↑*piškati*), podle

schopnosti této ryby vydávat pišklavé tóny.

pišmeno, *pišmenko*, *pišmenný*. Stsl. *pišmę* 'psaní, písmo'. Z psl. **pišmę* (gen. **pišmene*) od **pisati*, **p̄sati* (↓*psát*). Srov. ↓*psísmo*.

pišmo, *pišemný*, *pišemnost*, *pišmák*. Všesl. – p. *pismo*, r. *pis'mó* 'dopis', s./ch. *písmo*. Psl. **pišmo* je stará odvozenina od **pisati* (viz ↓*psát*, srov. ↑*pišmeno*).

pišoár 'pánský veřejný záchodek'. Z fr. *pissoir* tv. od vulg. lid. *pisser* 'močit, chcát'. původu onom.

pišt, *pištový*. P. *piasta*, r. *pest*, sln. *pésta*. Psl. **pěsto*, **pěsta* 'tlukadlo' je příbuzné s lit. *piestà* 'stoupa', dále i lat. *pistus* 'rozemletý, rozdrčený' (přič. trp. od *pinsere*), sti. *pištá-* tv., vše od ie. **peis-* 'tlouci, drtit' (A6,B2). Viz i ↑*píchat*, srov. ↑*pestík*, ↑*pěchovat*.

pištácie 'zelené olejnaté semeno jistého středomořského stromu', *pištáciový*. Z lat. *piستacium* z ř. *piستacikon* tv. a to z nějakého neznámého východního jazyka (odtud i nper. *pista* tv.).

pistole, *pistolka*, *pistolník*, *pistolnický*. Přes něm. *Pistole* z fr. *pistole* tv. (k nám od konce 16. st.), tam naopak přes něm. ze stč. *piščala*, *pištala* – husité tak nazývali jistý druh lehčí zbraně s tenkou hlavní a vydávající jasnější zvuk; od nich se název rozšířil do záp. Evropy, kde byla zbraň zdokonalena do nám známé podoby.

pišingr 'oplatkový dort, řez'. Z rak.-něm. *Pischinger(torte)* podle jména původního rakouského výrobce.

pišišvor expr. 'malý, komický, nešikovný člověk'. Nejasné, zřejmě expr. výtvar bez etymologie.

piškot, *piškotový*. Z rak.-něm. *Piskotte* z it. *biscotto* tv. a to z lat. *biscoctus*,

doslova 'dvakrát pečený'. Dále viz ↑*biskvit*.

píšťala, *píšťalka*, *píšťalový*. Stč. *píščala* (C3) z psl. **piščala* (*-šča- z předsl. *-skē- (B1)) od **piskati* (↑*piskat*).

píštěl 'kanálek, jímž ústí chorobné ložisko na povrch'. Podle něm. *Fistel* z lat. *fistula* tv., původně 'pišťala, rourka', onom. původu.

píštět, *pištivý*, *zapištět*. P. *piszczeć*, r. *piścić*, ch. *pištati*. Psl. **piščati* (C1, C3) je od **piskati* (↑*piskat*). Srov. ↑*píšťala*.

pít, *pití*, *pitný*, *pitka*, *pitko*, *piják*, *pijan*, *pijácký*, *pijáctví*, *pijavice*, *napít se*, *nápoj*, *nápojový*, *vypít*, *upít*, *připít*, *připítek*, *popít*, *propít*, *opít (se)*, *opilý*, *opilost*, *opilec*, *zpít (se)*. Všesl. – p. *pić*, r. *pit'*, s./ch. *piiti*, stsl. *piti*. Psl. **piti* je příbuzné se stpr. *poutwei* tv., stír. *ibid* 'pije', lat. *bibere* 'pít' (z **pibere*), *pōtus* 'nápoj', alb. *pi* 'piju', ř. *piño* tv., sti. *pāti*, *pibati* 'pije', vše od ie. **pō(i)-*, **pi-* (se zdvojením **pi-bō-*) 'pít'. Srov. ↑*nápoj*, ↓*-pojit*, ↓*pivo*, ↑*piroh*.

pitbul 'plemeno psa'. Zkráceno z am.-angl. *pit bull terrier*, což je americký druh bulteriéra vyšlechtěný původně pro zápasy. Z angl. *pit* 'jáma, aréna pro zvířecí zápasy' a *bull-terrier* 'kříženec buldoka a teriéra' (viz ↑*buldok* a ↓*teriér*).

pitomý, *pitomost*, *pitomec*, *pitomina*. Stč. *pitomý* 'krotký, ochočený, krmený' od psl. **pitati* 'krmit' (viz ↑*piće*), přeneseně pak 'tupý, hloupý'.

pitoreskní 'barvitý, malebný'. Z fr. *pittoresque* z it. *pittoresco* tv. od *pitto* 'malíř' z lat. *pictor* tv. od *pingere* (přič. trp. *pictus*) 'malovat'. Srov. ↑*piktogram*, ↓*psát*, ↑*piha*.

pitvat, *pitva*, *pitevní*, *pitevna*, *rozpitvat*. Původně 'kuchat (zvláště rybu)'. Jen zsl., p. *pitwać* 'nemotorně krájet'. Nejasně, šlo by odvodit od sporného ie. **pei-* 'řezat' (viz ↑*pila*) (Ma²), pak by

psl. **pitva* bylo odvozeno jako *bitva* od ↑*bít* a sloveso by bylo druhotné.

pitvořit se 'dělat směšné grimasy'. *pitvorný*, *pitvornost*, *pitvořit se*. Zřejmě disimilací z **pri-tvoriti (se)* (ztráta prvního ze dvou r), vlastně 'připodobňovat se' (srov. slk.d. *prítvorit sa* 'dělat se něčím', r. *prítvorjásja* 'přetvařovat se'), viz ↑*vořit*. Srov. ↓*potvora*.

pivo, *пивní*, *пивnice*, *pivovar*, *pivovarnický*, *pivovarnictví*. Všesl. Psl. **pivo* je odvozeno od **piti* (↑*pít*), původně vlastně 'co slouží k pití' (jako *krmivo*, *topivo* ap.), pak zúžení významu.

pivoňka. Asi přes fr. *pivoine* ze střlat. *pionia* z lat. *paedonia* a to z ř. *paiōnia*, doslova 'léčivá', od *paiān*, *paiōn* 'lékař, zachránce' (srov. ↑*pěř*).

pivot(man) 'střední útočník v košíkové či házené'. Z angl. *pivot* tv., doslova 'čep, obrtlík, střed, člověk, kolem něhož se vše točí', z fr. *pivot* tv. ne zcela jasného původu.

pizda vulg. 'ošklivá, nepřijemná žena'. Stč. *pizda* 'řít'. Všesl. – p. *pizda* 'vulva', r. *pizdá*, s./ch. *pizda* tv. Psl. **pizda* je příbuzné se stpr. *peisda* 'řít', alb. *pidh* 'vulva', další výklady se různí. Zdá se, že kořen **pi-* by mohl být stejný jako u ↑*piča*, -zda by pak byla příp. jako např. u ↑*brázda*, ↑*brzda*.

pizdit ob. expr. 'hyzdit, znetvořovat'. Od ↑*pizda*, zřejmě s významovým příkloněním k ↑*hyzdit*.

pizza, *pizzový*, *pizzerie*. Z it. *pizza*, které v nářečích označuje různé druhy slaných koláčů. Další původ není jistý, uvažuje se o přejetí z langob. či sthn. *bizzo*, *pizzo* 'sousto, kus (koláče), druh chleba', jež souvisí s něm. *beissen*, angl. *bite* 'kousat'.

pižlat hov. expr. 'neuměle řezat'. Expr. útvar srovnatelný s ↑*piplat (se)*, ↑*patlat*, ↓*žžlat* ap., možná expr. obměna ↑*pitvat*.

pižmo 'páchnoucí výměšek žláz některých živočichů'. Ze sthn. *bisamo* tv. ze stflat. *bisamum* 'vůně, vonná rostlina' (z pižma se vyráběla voňavka) a to z hebr. *bāsām* 'balzám, vonný keř'. Srov. ↑*balzám*, ↑*bizam*.

plac ob. 'místo'. Z něm. *Platz* a to přes stfr. *place* 'místo, otevřený prostor, náměstí' z lat. *platēa* '(široká) ulice, silnice' z ř. *plateia* tv. od *platýs* 'plochý, rovný, široký'. Srov. ↓*platýs*, ↓*platforma*.

plácát, *plácnout*, *plácnutí*, *plácačka*, *poplácát*, *oplácát*, *naplácát*, *vyplácát*, *splácát*, *přepřácát*, *zuplácát*, *uplácát*, *rozplácnout*. Jen č. a slk. Onom. varianta k ↓*pleskat* (asi s vlivem něm. *platzen* 'praskat'), srov. citosl. *plác* jako *bác*. Srov. ještě ↓*plandat* a ↓*placatý*, ↓*placka*.

placatý. Jen č., k významové souvislosti ↑*plácát* – *placatý* srov. ↓*pleskat* – ↓*ploský*, ↓*plochý*. Srov. i ↓*placka*.

placenta 'plodový koláč'. Z lat. *placenta* tv., původně '(obětní) koláč'. Srov. ↑*palačinka*.

placírka slang. 'vnitřní plochá část nohy; kop touto částí nohy'. Od něm. *plazieren* 'umístit (míč ap.)' od *Platz* (viz ↑*plac*).

placka, *placička*. Jen zsl. (p. *placek* 'placka, koláč, buchta'). Nejspíš z něm.d. *Platz*, *Plätzchen* tv., i když vyloučit nelze ani opačný směr výpůjčky. Něm. slovo se vykládá z onom. *platzen* (viz ↑*plácát*) nebo modifikací významu *Platz* 'rovná, otevřená plocha' (viz ↑*plac*). U č. slova však lze vyjít i od ↑*plácát* (srov. ↑*placatý*) (Ma²).

pláč. Viz ↓*plakat*.

plagiát 'literární krádež, nepřiznané napodobení či doslovné přejetí díla', *plagiátor*, *plagiátorský*, *plagiátorství*. Z něm. *Plagiat*, fr. *plagiar* a to přeneseně k lat. *plagiarius*, pozdnělat. *plagiator* 'kdo krade lidi (a prodává do otroctví)'

a to asi od lat. *plaga* '(lovecká) síť'. vedle toho i 'krajina, končina' (srov. ↓*pláž*). Podle jiných od ř. *plágios* 'šikmý, příčný'.

plahočit se. Slk.d. *plahočiť sa*, *pluhačiť sa* ukazuje na pravděpodobné expr. přetvoření základu, který je v č. ↓*plouhat* (*se*).

pláchnout, *upláchnout*. Jen č., snad od ↓*plachý*, ↓*plášit*.

-pláchnout (*spláchnout*, *vypláchnout*, *opláchnout*, *propláchnout*). Ve starší č. i -*pláknout*, *plákat*. P. *plokač*, r. *poloskár* 'máchat, oplachovat', ch. -*pláknuti* (ch.d. i -*pláhnuti*), stsl. *plakati* 'prat'. Psl. **pol(s)knqti*, **polkati* (A8, B8) je nejspíš odvozeno od **politi* 'šplíchat, třást, čistit' (sln. *pláti* 'vlnit se, tepat', hl. *plóć* 'čistit obilí od plev', srov. i odvozené č.st. *páláti* tv.) od ie. **pel-* 'lít, téci, třást aj.'. Příbuzné je lit. *pilti* 'lít, tlouci', ř. *pállö* 'mávám, třesu', arm. *helum* 'vylévám'. Pochybná je souvislost s ↓*plakat*.

plachta, *plachetka*, *plachtoví*, *plachetní*, *plachetnice*, *plachtit*, *plachtění*, *plachtař*, *plachtařský*. Všesl. (kromě mak., b.) – p. *plachta*, r. *plácha* 'plátěný pytel, šátek', s./ch. *pláhta* 'ubrus, plachta'. Psl. **plachsta* 'široký kus látky' je nejspíš odvozeno od **placha* 'něco plochého a širokého', jež souvisí s **plocha*, **ploskō* (↓*plochý*, ↓*ploský*). Méně pravděpodobná je domněnka, že jde o přejetí ze sthn. *blaha* 'hrubé plátno (na krytí vozů)' (Ma², HK). Srov. i ↓*plášit*.

plachý, *plachost*. P. *plochy*, sln. *pláh*, mak. *plach* (jinak viz ↓*plášit*). Psl. **polchō* (B8) je asi tvořeno příp. -*chō* (srov. ↓*strach*) od ie. základu **pol-* 'strach, zneklidnění' od **pel-* 'zneklidňovat, vyrušovat', k němuž patří stisl. *fæla* 'vylekat', gót. *us-filma* 'vylekaný'. Snad je příbuzné i lat. *pellere* 'hnát, odhánět'.

plakat, *pláč*, *plačtivý*, *plačtivost*, *oplakat*, *zaplakat*, *proplakat*, *poplakat* (*si*), *rozplakat* (*se*), *vyplakat*, *zplakat*, *uplakaný*. Všesl. – p. *plakać*, r. *plákat* (*sja*), s./ch. *plākati*, stsl. *plakati* sę. Psl. **plakati sę* znamenalo původně 'bít se (v prsa na znamení zármutku)', stejný vývoj je v příbuzném lat. *plangere* 'tepat, bít se v prsa, nařikat', dále je příbuzně lit. *plākti* 'tlouci', angl. *flaw* 'roztrhnout, rozštípnout', *flay* 'zbit', ř. *pléssō* 'tluču', vše z ie. **plāk-* 'tlouci'.

plakát, *plakátovat*. Z něm. *Plakat* a to přes střniz. *plackae(r)t* ze stíftr. *placard* 'listina, veřejně vyvěšené oznámení' od *plaquer* 'nalepit, připevnit' a to ze střniz. *placken* 'lepit, mazat, dělat kaňky' nejspíš onom. původu. Srov. ↓*plaketa*.

plaketa 'pamětní kovová destička s reliéfem'. Přes něm. *Plakette* z fr. *plaque*, což je zdobnělina od *plaquer* '(kovová) destička' od *plaquer* (viz ↑*plakát*).

plamen, *plamének*, *plamenný*. Všesl. – p. *plomień*, r. *plámja*, s./ch. *plāmēn*, stsl. *plamy* (gen. *plamene*). Psl. **polmy* (gen. **polmene*) je odvozeno od **polti* (viz ↓*plát*²). Srov. ↓*poleno*, ↓*plápolat*, ↑*pálii*.

plameňák 'druh růžového tropického ptáka'. Kalk podle něm. *Flamingo* ze šp. *flamenco* tv. jakoby od lat. *flamma* 'plamen'. Slovo však je asi z niz. *flaming* 'vlámský' a ve šp. označovalo původně člověka se zarudlou pleť (jejich prototypem byli Vlámové). Odtud zřejmě přeneseno na vysokého růžového ptáka a přes vývoj významu 'růžolící, půvabný' → 'provokativního vzhledu, cikánský' i na druh písně.

plán, *plánek*, *plánovat*, *plánování*, *plánovitý*, *naplánovat*, *rozplánovat*. Přes něm. *Plan* z fr. *plan* 'náčrt' (v 15. st. psáno *plant*) a to pod vlivem it. *pianta* 'púdorys, obsazené místo, podpatek' (z lat. *planta* 'podpatek') a kontaminací

s *plan* 'plochý, plošný' od *planter* 'sázet, stavět' z lat. *plantāre* 'sázet'. Srov. ↓*planitáž*.

-plán (ve složeninách) 'letoun'. Podle ↑*aeroplán*, odtud pak novější *hydroplán*, *deltaplán* ap. Srov. i ↓*planeta*.

pláň, *planina*. Stč. i *pláně*, sln. *plánja*, jinak p.d. *plonina*, ukr. *polonýna*, s./ch. *planina* 'pohoří, hora'. Psl. **poln'a*, **polnina* (B8) jsou odvozeny od psl. **polnō* 'rovný, neporostlý stromy' (srov. sln. *plán* tv.) z ie. **pol-no-*, **plā-no-*, z něhož je i lit. *plōnas* 'tenký', lat. *plānus* 'plochý, rovný', od ie. **pel-*, **plā-* 'plochý, široký'. Srov. ↓*pole*, ↓*planý* i ↓*plást*. Někteří myslí u č. *pláň* na výpůjčku ze střhn. *plan(e)* 'volné místo, rovina, luh' (Ma²) (přes fr. k výše zmíněnému lat. *plānus*), ale domácí původ slova je pravděpodobnější.

plandat hov., *plandavý*. Asi expr. útvar od ↑*plácát*, ↓*pleskat*.

planeta, *planetka*, *planetární*, *planetárium*. Podle něm. *Planet*, fr. *planète* z pozdnělat. *planēta* tv. a to z ř. *plānēs* (gen. *plānētas*) 'kolem bloudící, obíhající' od *planāomai* 'bloudím, kolísám'. Srov. ↑*aeroplán*.

planimetrie 'geometrie rovinných útvarů', *planimetrický*. Z lat. *plānus* 'rovný, plochý' a ↑*-metrie*.

plaňka 'lať, tyčka plotu'. Z něm. *Planke* či střhn. *planke* 'tlusté prkno' a to z pozdnělat. *planca* tv. a to asi přes vlat. **palanca* z lat. *phalanga* 'kmen, kláda' z ř. *fālanx* (gen. *fālangos*) tv.

plankton 'drobounké rostliny a živočichové vznášející se ve vodě'. Z něm. *Plankton*, vytvořeného koncem 19. st. podle ř. *planktón* 'bloudící, zmatený', což je původem stř.r. slovesného adj. od *plāzomai* 'bloudím'.

planout, *planoucí*. P. *plonac*, csl. *planqti*. Psl. **polnqti* (B8) je odvozeno od **polti* (viz ↓*plát*).

plantáž 'velká plocha osázená užitkovou rostlinou', *plantážový*, *plantážník*, *plantážnický*. Z fr. *plantage* od *planier* 'sázet' z lat. *plantāre* tv. Srov. ↓*transplantace*.

planý, *planost*, *zplanět*. Takto jen č., slk. a p. (*plonny*). Z psl. **polnъ* 'rovný, neporostlý stromy' (viz ↑*pláň*). Vývoj významu k 'neúrodný, nešlechtěný' lze vysvětlit tak, že původně šlo o rovnou, bezlesou, nevzdělanou zemi (Ma²).

planýřovat hov. 'urovnávat (půdu)'. Z něm. *planieren* a to z fr., stfr. *planer*, nebo přímo z lat. *plānāre* tv. od *plānus* 'rovný, plochý'. Srov. ↑*pláň*.

plápolat, *plápolavý*. Sln. *plapolāti*, csl. *plapolati*. Psl. **polpolati* (B8) vzniklo zdvojením kořene **pol-*, který je v základním slovese **politi* (↓*plát?*). Srov. podobně ↑*chlácholit*, ↑*hlahol*, ↑*hlábolit*.

plast 'umělá hmota'. Moderní novotvar (něm. *Plast*, angl. *plast*) podle ř. *plastós* 'vytvořený, vymyšlený' (dále viz ↓*plastický*).

plást, *plástev* 'tenká vrstva; spojené vrstvy voskových buněk (v úlu)'. Hl.st. *plást*, r. *plasti*, s./ch. *plást*. Psl. **plastъ*, původně asi 'něco širokého a tenkého', je nejspíš pokračováním ie. **plāt-to-* (A5) od **plāt-* 'plochý, široký', od něhož je i lit. *plótas* 'plocha', *plātūs* 'široký', něm. *Fladen* 'druh tenkého plochého pečiva', ř. *platýs* 'plochý, rovný', stí. *prthū-* 'široký, prostranný'. Srov. ↑*plac*, ↓*platýs* i ↑*pláň*, ↓*plochý* ap. (ie. **plāt-* je rozšířením **pel-*, **plā-* tv.).

plastelína 'hmota k modelování'. Z něm. *Plastilin*, což je od konce 19. st. obchodní název modelovací hmoty ze zinku, hlíny, kaolinu, vosku a oleje. Dále viz ↓*plastický*.

plastický 'provedený prostorově; názorný; tvárný, poddajný', *plastičnost*, *plastika*. Přes něm. *plastisch*, fr.

plastique a lat. *plasticus* z ř. *plastikós* 'týkající se výtvarného umění, vhodný k výtvarnému napodobování ap.' (k *plastiké* 'výtvarné umění') od *plastós* (srov. ↑*plast*), což je původem přič. trp. od *plássō* 'tvořím, vymýšlím, přetvářím'. Srov. ↓*plazma*, ↑*flastr*.

plašit, *splašit*, *vyplašit*, *zplašit*, *poplašit*, *poplach*, *poplachový*, *poplašný*. Všesl. – p. *plaszyc*, r. *pološit*, s./ch. *plášiti*. Psl. **polšiti* je odvozeno od **polchъ*, viz ↑*plachý*.

plášť, *plášťový*, *plášťík*, *plášťěnka*. Všesl. – p. *plaszcz*, r. *pláč*, s./ch. *plášť*, stsl. *plaštъ*. Psl. **plaščъ* není etymologicky příliš jasné. Snad lze vyjít z **plask-jo-* (B3), jež má nejbliž k našemu ↓*ploský* (srov. p. *plaski* tv.). Motivace by byla podobná jako u ↑*plachta* – šlo by o plochý, volný, ne těsně přiléhavý druh oděvu.

plát? 'kovová deska; souvislá tenčí vrstva něčeho', *plátek*, *plátkový*. P. *blat* 'plát, deska, tabule'. Z něm. *Platte* 'deska, kotouč', případně ze stfrh. *platte*, *blatte* tv. ze stfla. *platta* tv. a to od vlat. **plattus* 'plochý, rovný', přejatého z ř. *platýs* tv. Srov. ↓*plotna*, ↑*plást*, ↑*plac*.

plát? 'planout'. Sln.d. *plāti*, jinak např. stsl. *polěti* 'hořet'. Psl. **politi*, **polěti* (B8) je odvozeno od ie. **pel-*, **pol-* 'hořet, být teplý', které je doloženo ještě asi v lit. *pelenai* 'popel' a stisl. *flōr* 'teplý'. Dále srov. ↑*pálit*, ↑*plápolat*, ↓*popel*, ↓*poleno*.

platan 'mohutný cizokrajný strom', *platanový*. Přes něm. *Platane* a lat. *platanus* z ř. *plátanos* tv., jehož další původ není jistý. Může jít o odvozeninu od ř. *platýs* 'široký, plochý, rovný' (pro jeho rozložitou korunu?), nebo výpůjčku z nějakého neznámého východního jazyka.

plátek hanl. 'špatný časopis'. Od něm. *Blatt* 'list, noviny', přeneseně od 'list

(rostliny)', jež je příbuzné s lat. *folium* (srov. *ťfólie*), ř. *fjillon* tv. (ie. **bhel-*).

platforma '(názorová) základna'. Přes něm. *Plattform* z fr. *plate-forme* 'základna, plošina' z *plat* 'plochý' (z vlat. **platus* tv., viz ↑*plát!*) a *forme* (viz ↑*forma*). Srov. ↓*plató*.

platina, platinový. Ze šp. *platina*, *platino*, což je vlastně zdrodnělina od *plata* 'stříbro' z vlat. **platta* '(kovová) destička' (viz ↑*plát!*). První název vzácného bělavého kovu, objeveného v písku peruánské řeky Pinto, totiž byl 'platina del Pinto', doslova 'malé stříbro z Pinto'.

platit, placený, plat, platový, platný, platnost, platba, platební, plátce, platidlo, zaplatit, splatit, splátka, vyplatit, výplata, výplatní, uplatit, úplatek, úplata, proplatit, připlatit, přříplatek, odplatit, odplata, oplatit, podplatit, předplatit, předplatné, poplatek, doplatek, přeplatek aj. Všesl. – p. *placić*, r. *platić*, s./ch. *plátiti*, stsl. *platiiti*. Psl. **platiiti* je asi odvozeno od psl. **plarō* 'kus látky' (srov. p. *plat*, r. *plat* tv., stsl. *plarō* 'hadr, halena' i ↓*záplata*); to, že staří Slované používali látky jako platidla, je známo. Další původ nejistý. Obvykle se spojuje s ↓*plátno*, ale to přináší značné hláskoslovné obtuže (psl. **polъno*) (B8), přitom právě plátina se jako platidla užívalo nejvíc. Snad jsou **pol-* a **plā-* jen dvě varianty téhož ie. kořene, srov. podobně ↑*plāñ* a ↑*plást*. Jiné vysvětlení u Ma².

plátno, plátnový, plátěný, plátěnka. Všesl. – p. *plótno*, r. *polotnó*, s./ch. *plátno*, stsl. *platiъno*. Psl. **polъno* (B8) je odvozeno od ie. **polto-*, doloženého ještě v sti. *paṭa-* 'látka, ubrus'. Výchozí je kořenem je **pel-* 'obléci, pokrýt; kůže, oblek', které je v něm. *Fell* 'srst, kůže', lat. *pellis* tv., ř. *péllās* (ak. pl.) 'kůže'. Srov. ↓*plena*, ↑*platiit*.

plató '(náhorní) plošina; podnos'. Z fr. *plateau* tv. od *plat* 'rovný, plochý' (viz ↑*platforma*, ↑*plát!*).

platonický 'prosty smyslnosti, netělesný; formální, neúčinný'. Od ř. filozofa *Platóna* (4. st. př. Kr.), podle jehož učení existují nehmotné, smysly nepoznatelné a věčné ideje. Původně a nejčastěji ve spojení *platonická láska* (od renaissance, nejprve asi v 17. st. v Anglii).

plátýs, platejs 'druh ploché mořské ryby'. Z něm. *Platteise* a to přes román. jazyky ze střlat. *plataessa* od vlat. **platus* 'plochý, široký'. Srov. ↑*plát!*.

plavat, plavání, plavec, plavecký, plavčák, plavky, plavný, plavba, plavební, odplavat, zaplavat (si), vyplavat, uplavat, připlavat, podplavat, proplovat, rozplavba, plavit, vyplavit, přeplavit (se), splav, průplav aj. R. *plávati*, sln. *plávati*, stsl. *plavati*. Psl. infinitiv **plavati* vedle **plovati* (↓*plovat*) vznikl analogií (D1) podle tvarů přít. času **plovq*, **ploveš* atd., původní infinitiv byl **pluti* (viz ↓*plout*). Srov. podobně ↑*kovat* – ↑*koť*.

plavý, plavovlasý. Všesl. – p. *plowy*, r. *polovýj* (jen o koních), s./ch. *plāv*, stsl. **plavъ*. Psl. **polvъ* (B8) je příbuzné s lit. *paūvas* 'bledý', sthn. *falo* (něm. *fahl*) 'plavý, bledý', vše je z ie. **polu-* tv. a to od **pel-* 'bledý, sivý', od něhož je i lat. *pallidus* 'bledý', ř. *pelíós* 'popelavý, tmavý'. Srov. ↓*plíseň*, ↓*plch*.

playback 'zvuk z předem pořízeného záznamu doprovázející aktuální obraz nebo živé vystoupení umělce'. Z angl. *playback* z *play* 'hrát' a *back* 'zpět'. Srov. ↓*plejboj*, ↑*bek*.

plazit se, plazivý, plaz, plazí, připlazit se, odplazit se, proplazit se. P. *peṭzac*, r. *pólzat*, *polziti*, s./ch. *plūziti se*, *púziti*. Psl. **polziti* (*se*), **pelz(a)iti*, **polziti* (B8) jsou asi odvozeniny od ie. **pel-g(h)* (A1) od **pel-* 'pohybovat se (sem a tam), téci, plavat aj.' (srov. i sln.

peljāti 'vézt'). Významově nejbliže je ř. *pelō* 'pohybují se', *pelāzomai* 'přibližují se'. S jinými formanty sem asi patří ↓*plout*, ↑*plachý*. Srov. ↓*plž*, ↑*oplzly*, ↓*plouhat* (*se*).

plazma 'tekutá složka krve; základní hmota buňky'. V 19. st. utvořeno na základě pozdnělat. *plasma*, ř. *plásma* 'tvoření, obraz, výtvor' od *plássō* 'tvořím, vymýšlím' (srov. ↑*plastický*). Původně ve spojení *Plasmacellula*, tedy doslova 'buněčný obraz, buněčné dílo'.

pláž, *plážový*. Z fr. *plage* tv. z it. *piaggia* 'úbočí, břeh' z pozdnělat. *plagia* tv. a to asi z ř. *plágios* 'příčný, šikmý'. Srov. ↑*plagiát*.

plebejec 'příslušník lidových vrstev', *plebejský*. Přes něm. *Plebejer* z lat. *plēbēius* tv., původně adj. 'lidový', od *plēbs* 'lid, dav, množství', jež souvisí s ř. *plēthos* tv. a vzdáleněji i s naším ↓*plný*. Srov. ↓*plebiscit*.

plebiscit 'hlasování lidu'. Převzato (případně přes něm. *Plebiscit*) z lat. *plēbiscitum* 'usnesení plebejského shromáždění', což je složenina z *plēbs* (gen. *plēbis*) 'lid, dav' (viz ↑*plebejec*) a *scītum* 'usnesení, rozhodnutí', což je původem příč. trp. od *scīscere* 'usnášet se; rozhodovat se'.

plec 'část zad nad lopatkou', *plecko*. Všesl. – p. *plece*, r. *plečō*, s./ch. *plēće*, stsl. *plešte*. Psl. **plet'e* (B3) je příbuzné s lot. *plecs* tv., střir. *leithe* 'rameno, lopatka' a snad i chet. *paltana-* 'plec obětního zvířete', východiskem je nejspíš ie. **plet-* 'plochý a široký' od ie. **pel-* tv. Srov. ↑*plást*, ↑*pláš* aj.

pléd 'velký vlněný šátek'. Z angl. *plaid* tv. ze skot. *plaide* (srov. ir. *plaid* 'přikrývka, oděv') a to od ie. **pel-* 'obléci, přikrýt', o němž viz ↑*plátno*.

plédovat kniž. 'přimlouvat se za něco, obhajovat'. Z fr. *plaidier* 'obhajovat (u soudu)' od střir. *plaid* 'úmluva,

smlouva' z lat. *placitum* 'zásada, úřední výnos' od *placēre* 'líbit se, být vhodně'.

plech, *plšek*, *plechový*, *plechovka*, *plechovkový*, *plecháč*. Stejně jako p. *blach(a)*, sln. *pleh* přejato ze střhn. *blech* tv., původně 'to, co se leskne', příbuzné je střhn. *blicken* (viz ↑*blikat*).

plejáda 'skupina významných osob (umělců, sportovců ap.)'. Podle souhvězdí *Plejády*, nesoucího jméno sedmi dcer obra Atlanta (ř. *Pleiades*), které byly podle ř. mytologie proměněny v holubice a pak ve hvězdy.

plejboj 'světák, muž žijící jen pro zábavu'. Z angl. *playboy* tv. z *play* 'hrát' (souvisí s něm. *pflegen* 'zabývat se něčím, opatrovat') a *boy* 'chlapec' nejistého původu. Srov. ↑*playback*, ↑*kovboj*.

plejtvák 'druh velryby'. Obrozenecký výtvor (Presl) od staršího č. *plýva*, *plejva* 'ploutve' podle výrazné hřbetní ploutve. Viz ↓*ploutve*.

plemeno, **plémě**, *plemenný*, *plemeník*, *plemenářský*, *plemenářství*, *plemenit* (*se*). Všesl. (kromě luž.) – p. *plemię*, r. *plémja*, s./ch. *plēme*, stsl. *plemę*. Psl. **plemę* (gen. **plemene*) se obvykle vykládá z **pled-men-* (A9), jehož základ souvisí s ↓*plod*, tedy 'to, co se plodí'. Jsou však možné i výklady jiné.

plen, *plenění*, *plenit*, *vyplenit*, *poplenit*. Všesl. – p. *plon* 'sklizeň, úroda', r. *plen* (z csl., domácí je zast. *polón*) 'zajetí', ch. *plijēn* 'kořist', stsl. *plēnъ* tv. Psl. **pelnъ* (B8) má nejbližší příbuzné v lit. *peľnas* 'mzda, výdělek', lot. *pelna* 'výdělek, výtěžek', ve slov. došlo ve většině jazyků k posunu 'výnos, výtěžek' → '(válečná) kořist'. Východiskem je ie. **pel-* 'vysloužit si, prodat', k němuž patří i sthn. *fāli* (něm. *feil*) 'prodejný', ř. *pōlēō* 'prodávám' a snad i sti. *paṇa* 'ujednaná mzda'.

plena, *plenka*. R. *plěnka* 'tenký povlak, blanka', *pelená* 'pokrývka, závoj',

sln. *plenica* (sln.d. *pléna*) 'plena', s./ch. *pělena*, stsl. *pelena* tv. (srov. ještě p. *pielucha* tv.). Psl. **plěna*, **pelena*, původně 'tenká kůžička, tenká tkanina', má nejbliže k lit. *plēnē* 'kůžička, blanka', str. *pleynis* 'mozková blána', dále je příbuzné něm. *Fell* 'kůže, srst', lat. *pellis* tv., vše od ie. **pel-* 'obléci, pokrýt; kůže'. Srov. ↑*plámo*, ↑*pléd*.

plenární. Viz ↓*plénium*.

plenér 'volná příroda (v malířství)'. Z fr. *plein air*, doslova 'plný vzduch' (srov. ↓*plénium* a ↑*aero-*).

plenta 'zástěna'. Z něm. *Blende* 'clona, zástěna', jež souvisí s *blind* 'slepý' (srov. i ↑*bloudit*).

plénium 'valné shromáždění', *plenární*. Z lat. *plēnum* (*cōnsilium*), doslova 'úplná (porada)', od *plēnus* 'plný' (viz ↓*plný*). Srov. ↑*plenér*, ↑*kompletní*.

pleonasmus 'hromadění souznačných slov'. Přes lat. *pleonasmus* z ř. *pleonasmós* od *pleonázō* 'zvětšuji, přeháním, mám nadbytek' od *pléon* 'více', *pléos* 'plný, hojný'.

plesat kniž. 'radovat se, jásat', *plesání*, *ples*, *plesový*, *zaplesat*. Ve starší č. 'tančit, křepčit'. P.st. *pląsac*, r. *pljasát*, s./ch. *plésati*, stsl. *plęsati*. Psl. **plęsati* 'tančit' je příbuzné s lit.d. *plęšti* tv. (stilit. *plęšti*), další souvislosti nejasné.

pleskat, *plesknout*, *pleskot*, *pleskavý*. Všesl. – p. *plaskač*, r. *pleskát*, s./ch. *pljěskati*, stsl. *pleskati*. Psl. **pleskati* má blízko k lit. *plėškėti* 'praskat, luskat', *pląskúoti* 'tleskat'. Svým charakterem jde zjevně o slovo onom. (srov. ↓*tleskat*, ↓*praskat*), na druhé straně nelze přehlédnout vztah k slovům jako ↓*ploský*, ↓*plochy*, srov. především p. *plaski* 'plochy', *plaskac* 'padat naplocho'. K podobnému problému srov. ↑*louskat*, dále srov. i ↑*plácát*, ↑*placatý*.

plesnivý. Viz ↓*plíseň*.

pleso 'horské jezírko'. Převzato ze slk., jinak nár. 'tůň, hluboké místo v potoce ap.'. Ukr. *plěso*, r. *plěso* 'rozšířené místo řeky'. Psl. **plěso* nemá jasný původ. Snad lze pomýšlet na ie. **plet-* 'široký, plochy' od **pel-* tv. Srov. ↑*plec*, ↑*plást*.

plést, *pletení*, *pletací*, *pletenec*, *pletěnina*, *pletivo*, *pletka*, *splést* (*se*), *splei*, *poplést*, *popleta*, *zaplést* (*se*), *proplést*, *propletenec*, *uplést*, *úplet*, *příplést se*, *rozplést*, *vplést*. Všesl. – p. *plešć*, r. *plešti*, s./ch. *plěsti*, stsl. *plesti*. Psl. **plesti* je pokračováním ie. **plekt-* (A1), od něhož je i sthn. *flehtan* (něm. *flechten*), lat. *plectere* tv., z nerozšířeného **plek-* je lat. *plicāre* 'svíjet, skládat' (srov. ↑*komplikovat*) a ř. *plėkō* 'pletu, motám'. Srov. ↓*pleticha*, ↓*plot*.

pleš, *plešatý*, *plešatost*, *plešatět*. Všesl. – p. *plesz*, r. *pleš*, ch.st. *pljěša*, csl. *plěšb*. Psl. **plěšb* je odvozeno příp. -jo (B3) od **plěchb* (oslabený stupeň je ve stč. *oplchat* 'olysat'), to je pokračováním ie. **plōiks-* (A8,B2). Příbuzné je lit. *pleikė* 'pleš', *plikas* 'plešatý', nor.d. *flein* 'holý'. Východiskem je ie. **plē-* 'holý'.

pleť, *pleťový*. Všesl. – p. *pleć*, r. *plor* 'tělo', s./ch. *pūt*, stsl. *plōrb* 'maso, tělo'. Psl. **plōrb* je příbuzné s lit. *plūtā* 'kūrka', lot. *pluta* 'maso, kůžička', dále ne zcela jisté. Asi od ie. **pel-* 'kůže; obléci, pokrýt', k němuž viz ↑*plena*, ↑*plámo*.

pleticha, *pletichář*, *pletichařit*. Expr. útvar od ↑*plést*.

pleva 'odpad při čištění obilí'. Všesl. – p. *plewa*, r. *polóva*, ch. *pljěva*, stsl. *plěva*. Psl. **plěva* (B8) je příbuzné se str. *pelwo*, lit. *pėlūs* (pl.), lat. *palea*, sti. *palávas* (pl.) tv., vše jsou to odvozeniny od ie. **pel-* 'prach, mouka', z něhož je např. i ř. *pālě* 'prach, mouka', sti. *pálala-* 'rozdrcená zrna, kaše, špína'. Srov. i ↓*popel*.

plevel, *plevelný*, *zapevelený*. Str. *polovelb*, stsl. *plěvelb*. Psl. **pelvelb*

(B8) je odvozenina od *pelti (1.os.přít. *pelvq) 'plít' (viz ↓plít).

plexisklo 'umělé netřítivé sklo'. Podle něm. *Plexiglass* a to od lat. *plexus* 'pletený' (na základě struktury molekul) od *plectere* 'plést' (viz ↑plést).

plézír hov. 'radost, zábava'. Přes něm. *Pläsier* z fr. *plaisir* tv., což je substantivizovaný inf. stfr. *plaisir* 'líbit se' z lat. *placere* tv. Srov. ↑plédovat.

plch 'druh hlodavce'. P. *pilch*, s./ch. *püh*, csl. *plъchъ* (přibuzné je ještě r. *polčók*). Psl. **plъchъ* je přibuzné s lit. *pelė* 'myš', lot. *pele* tv., formálně blízko je i lit. *plikas* 'šedý'. Východiskem je ie. **pel-* 'sivý, bílý', dále viz ↑plavý, ↓pliseň. Něm. *Bilch*(*maus*) 'plch' je přežato ze slov., nikoli naopak.

plíce, *plíčky*, *plicník*. P. *pluca*, str. *pljuče*, s./ch. *plúca*, stsl. *pl(j)ušta*. Psl. **pl'ut'a* (B3.C1) je přibuzné s lit. *plaučiai*, str. *plauti* tv., vše je z ie. **pleu-tjo-*. Jinou příp. od téhož základu je tvořeno lat. *pulmō*, ř. *pleumōn* (*pneumōn*) tv. (ie. **pleu-mon-*). Společný základ **pleu-* je tentýž co v ↑plout (k tomu srov. významově r. *lęgie*, angl. *lights* tv. od kořene, který je v ↑lehký).

plihnout, *zplihnout*, *zplihlý*. Od *plihat*, což je změkčená varianta k ↓plouhat. Srov. i ↓plížit se.

plichta 'nerozhodný výsledek', *plichtii* ob. expr. 'dávat pracně dohromady', *zplichtit*. Asi ze střhn. *plihht(e)* 'péče, spojení, účast', *plihhten* 'účastnit se, spojovat, zavazovat, pečovat' (možná prostřednictvím jidiš), jež souvisí s *pflegen* 'opatrovat, zabývat se'.

pliseň, *plíšňový*, *plesnivý*, *plesnivina*, *plesnivět*, *zplesnivět*. Všesl. – p. *plesň*, r. *plésen'*, ch. *plijěsan*, csl. *plěsnb*. Psl. **plēs(b)nb* souvisí s lit. *pelėšiai* (pl.) tv., *pelėti* 'plesnivět', východiskem je ie. **pel-* 'sivý, bílý', od něhož je např. i lat. *pullēre* 'blednout', ř. *pelios* 'tmavý

popelavý', sti. *palitá-* 'stařecky šedý', dále viz i ↑plavý, ↑plch, ↑pelichat.

plískanice 'děší se sněhem za větrného počasí'. Od slovesa *plískat*, které odpovídá p. *pluskać*, br. *pljuščéc*; s./ch. *pljuskati*, vše vesměs o pleskání deště ap. Psl. **pl'uskati* má blízko k lit. *pliaušķėti* 'tlachat, tleskat', srov. i lat. *plaudere* 'tleskat'. Původ zřejmě onom., srov. ↑pleskat.

plísknit 'kárat, hubovat'. U Jg doložen i význam 'kálet'. Jen č., nepřilíh jasně. Snad souvisí s *plískati* 'stříkat, tlachat' (viz ↑plískanice).

plisovaný 'mající natrvalo sežehlené pravidelné záhyby (o tkanině)'. Od fr. *plissé* 'zřásněný, skládaný' od *plisser* 'řásnit, dělat záhyby' od *plier* 'skládat, vrásnit' a to z lat. *plicāre* 'skládat, svíjet'. Srov. ↑plést, ↑komplikovat.

plít 'odstraňovat plevel', *pletí*, *plečka*, *vyplít/vyplet*. Stč. *plěti* (1.os.přít. *plevu*). Všesl. – p. *pleć*, r. *polót'*, ch. *plijéviti*, stsl. *plěti*. Psl. **pelti* (1.os.přít. **pelvq*) (B8) je asi přibuzné s lit. *plėšti* 'trhat, škubat', lot. *spaiļa* 'peří, srst', něm. *spalten* 'štěpit', sti. *sphaṭati* 'trhá', *phálati* 'pučí, klíčí', východiskem je ie. *(s)p(h)el- 'štěpit, odtrhávat'. Srov. ↑plevel, ↓plůl.

plivat, *plivnout*, *plivátko*, *plivanec*, *po- plivat*, *naplivat*, *zaplivat*, *odplivnout si*, *uplívnout si*, *vyplívnout*. Všesl. – p. *pluć*, r. *plevát'*, s./ch. *pljívati*, stsl. *pl'bvati*. Psl. **pl'bvati* (1.os.přít. **pl'ujq*) souvisí s lit. *spiáuti*, lot. *splaut*, gót. *speiwan*, něm. *speien*, lat. *spuere* tv., ř. *prýō* 'plivu', sti. *šṭhívati* 'plive', ie. kořen by byl *(s)piēu-, nepochybně onom. původu. Vložené -l- se vysvětluje jako tzv. epentetické (srov. ↓země (B3)), ale vzhledem k tomu, že by to byl v zsl. ojedinělý případ. lze uvažovat o vlivu blízkého **bl'bvati* (↑blít) (Ma2).

plivník 'domácí skřítek dávající hojnost'. Asi od nář. (mor.) *plivný*

'hojný, vydatný', variantě k *plenný* tv. To je odvozeno od ↑*plen*, ovšem zachovává původní význam slova.

plížit se, *plížení*, *plíživý*, *příplížit se*, *propplížit se*, *odplížit se*, *vplížit se*. Měkká varianta k ↓*ploužit se* (stč. *plúžiti se* 'plazit se, vinout se' (C1, C5)), dále viz ↓*plouhat (se)*.

plný, *plnost*, *plnit*, *plnicí*, *plněný*, *naplnit*, *náplň*, *splnit*, *vyplnit*, *zaplnit*, *přeplnit*. Všesl. – p. *peľny*, r. *pólnyj*, s./ch. *pùn*, stsl. *plnъ*. Psl. **plnъ* je příbuzné s lit. *pilnas*, něm. *voll*, angl. *full*, stir. *lân*, lat. *plēnus*, sti. *pūrńá-*, vše od ie. **pľno-*, **plēno-*, což je původem přič. trp. od slovesa doloženého např. v lit. *pilti* 'lít', lat. *plēre* 'plnit' (tedy vlastně 'nalitý, naplněný'). Základem je ie. **pel-* 'lít, téci, plnit, plout aj.' Srov. ↓*plout*, ↑*pláchnout*.

plod, *plůdek*, *plodový*, *plodný*, *plodivý*, *plodina*, *plodnice*, *plodit*, *zplodit*, *zplodina*, *vyplodit*, *výplod*, *oplodit*, *oploďnění*. Všesl. – p. *plód*, r. *plod*, s./ch. *plód*, stsl. *plodъ*. Psl. **plodъ* nemá spolehlivě ie. příbuzenstvo. Srovnává se se stir. *loth* 'hřibě', wal. *llwdn* 'mládě'. Vyloučeno není odvození od ie. **pel-* 'lít, plnit' – tedy 'to, co se zraním plní, nalévá'. Srov. ↑*plémě*.

plochý, *plocha*, *ploška*, *plošný*, *plošina*. I přes poměrně pozdní doložení v č. (konec 16. st.) není pravděpodobné, že jde o výpůjčku z něm. *flach* tv. (takto Ma²). Sln.d. *plōh* tv., hl. *plocha* 'plocha, rovina' a snad i r. *plochój* 'špatný' ukazují na starý domácí původ. Psl. **plochъ* je asi stará varianta k **plorskъ* tv. (ie. **plok-s-* (A8)), viz ↓*plaský*.

plomba 'ochranná kovová pečeť; zubní vložka', *plombovat*, *zaplombovat*. Z něm. *Plombe* tv. a to od *plombieren* 'plombovat' z fr. *plomber* tv., vlastně 'zalévat olovem', od *plomb* 'olovo' z lat. *plumbum* tv.

plonk ob. 'bez peněz', *plonkovej* 'samotný, přebývající'. Z něm. hov. *blank sein* 'být bez peněz' od *blank* 'holý, čirý, lesklý' a to od *blinken* 'svítit, lesknout se'. Srov. ↑*blinkr*, ↑*blanket*.

plaský, *plaska*, *zploštit*. Všesl. – p. *plaski*, r. *plóskij*, s./ch. *plōsan*, stsl. *plaska*. Psl. **plaska* se zdá mít nejbližší k lit. *plóškčias* tv., struktura obou slov však není příliš zřejmá. Pro slov. slovo lze vycházet z **plak-sko-* (A9), pak je příbuzné lot. *plakans*, lat. *placidus* tv., ř. *plāx* 'plocha, deska', znělá varianta **plag-* je v něm. *flach* 'plochý'; vyloučena není ani rekonstrukce **plat-sko-* a přiřazení k příbuzenstvu, k němuž viz ↑*plást*. Srov. ↑*plochý*, ↑*pleskat*, ↑*pláň*, ↑*plachta*, ↓*splasknout*.

ploštica 'druh hmyzu'. Od ↑*plaský*, podle zploštělého tvaru (srov. r. *ploščica* 'veš').

plot, *plůtek*, *plotní*, *oplotit*, *oplocení*. Všesl. – p. *plot*, r. *plot*, s./ch. *plôt*, stsl. *plotъ*. Psl. **plotъ* je odvozeno od **plesti* (↑*plést*), tedy 'co je spleteno' (původně šlo o ploty z proutí).

plotice 'druh ryby'. P. *plotica*, r. *plotvá*, *plot(v)ýca*. Asi od psl. základu **plot-*, který odpovídá lit. *platus* 'široký', ř. *platýs* 'plochý, široký', tedy 'ryba se zploštělým tělem'. Srov. ↑*platýs*. Ze zsl. je něm. *Plötze* tv.

plotna, *plotýnka*, *plotnový*. Z něm. *Platte* 'deska', viz ↑*plát*'.

plouhat (se) zast. 'vláčet (se)'. Sloveso jen č., jinak slk. *pluhavý* 'špatný, mizerný', p. *plugawy* 'špinavý, mrzký', r. *pljugávý* tv., původně tedy asi 'vláčet (se) blátem, špinou'. Psl. **plugati* (v č. ztráta měkkosti, zřejmě expr., srov. ↑*čouhat*) asi vychází z ie. **pleu-g(h)-* (B2), příbuzné je ↑*plazit se* (stojí nejbližší významově, srov. i ↑*optlý*) a ↓*plout* (stojí nejbližší formálně). Srov. ↑*plížit se*, ↑*plihnout*, ↓*ploužit se*, ↑*plahočit se*.

plout, *obeplout, připlout, odplovat, vplout, vyplovat, proplovat*. Dl. *plěš*, r. *plýt*, sln. *plúti*, stsl. *pluti*. Psl. **pluti*, 1.os.přít. *plovq* (k tomu nový inf. **plovati*, **plavati*), sekundárně **plujq*, je příbuzné s lit. *pláuti* 'omývat, práť', angl. *flow* 'téci', lat. *pluere* 'pršet', ř. *plěō* 'plavu, pluju', sti. *plávate* 'plave', vše od ie. **pleu-* 'plout, téci' a to od **pel-* 'téci, lít, pohybovat se'. Srov. †*plavat*, †*plovat*, †*plynout*, †*plytký*, †*plývat*, †*plíce*, †*plouhat se*, †*plazit se*, †*plí*.

ploutev, *ploutevní*. Stč. *plúva*, *plýtva*, viz †*plout*.

ploužit (se), *odploužit se, připloužit se*. Viz †*plouhat se*, †*plížit se*.

plovat, *plovací, plovoucí, plovárna, plovák*. Z psl. **plovati*, původnější varianty k **plavati* (†*plavat*), obojí sekundárně k **pluti* (†*plout*).

plst' 'netkaná slisovaná látka z vlasů, srsti, vlny ap.', *plstěný, plstmarý*. Všesl. – p. *plšć*, r. *plst'*, ch. *płst*. Psl. **plstb* je příbuzné s něm. *Filz*, angl. *felt* tv., lat. *pilleus* '(plstěný) klobouk', ř. *piłos* 'plst', vše asi z ie. **piles-*, **pilo-* 'vlas, chlup' (A4,B5) (srov. lat. *pilus* tv.).

plf zast. 'vor'. Stč. *plet* (gen. *plti*), p. *plet*, r. *plot*. Psl. **plbtb*, **plbrb* je příbuzné s lot. *pluts*, něm. *Floss* tv., výchozí ie. **plu-t-* je odvozenina od oslabeného stupně ie. **pleu-* (A6) (viz †*plout*).

plůdek. Zdrobnělina od †*plod*.

pluh, *pluhový, plužit, zaplužit, připlužit (si)*. Všesl. – p. *plug*, r. *plug*, s./ch. *plüg*. Psl. **plugb* je v nejistém vztahu k pgerm. **plōgaz*, ze kterého je něm. *Pflug*, angl. *plough*, stisl. *plōgr*. Obě slova nemohou být příbuzná (A4), jde tedy o výpůjčku z germ. do slov., či naopak. Dříve se upřednostňovala první možnost, dnes se vzhledem k izolovanosti germ. slova uvažuje

o starém přejetí ze slov., kde by slovo mohlo souviset s †*plouhat (se)*, †*ploužit (se)*, srov. podobnou motivaci u slova *vlačíha* 'dřevěný smyk užívaný k dopravě pluhu' od *vlačet* (Maž, HK).

plucha 'listový útvar zahalující kvítek trav'. R. *pljuská* 'kalich květiny, čiška žaludu, skořápka', b. *pljúska* 'bublina, puchýř', csl. *pljuska* 'slupka'. Psl. **plúska*, **plucha* (A8) se srovnává s lit. *plauskà* 'tríska, louč', lot. *plaũksta* 'dlaň', další původ nejistý. Význam slov. slovo by mohl ukazovat na ie. **pel-*, **plē-* 'pokrývat, zahalovat; kůže' (ie. **plēu-sk-*), od něhož je i †*plena* či sln. *pléva* 'oční víčko', pak by ovšem neplatila příbuznost s balt. slovy.

pluk, *plukovní, plukovník, podplukovník, plukovnícký*. Stč. *pluk* 'zástup, sbor, vojenský oddíl, rod'. Všesl. – p. *pułk*, r. *polk*, s./ch. *pūk* 'lid, zástup, pluk', stsl. *plōkō* 'vojsko, bitevní šik'. Psl. **plōkō* je přejetí z germ. **fulkaz* 'množství lidu, vojsko', z něhož je sthn. *folc* 'lid, zástup, vojsko' (něm. *Volk* 'národ, lid'), angl. *folk* 'lid'. To vychází z ie. **pel-* 'plnit, lít' (viz †*plný*), podobný významový posun je i u lat. *plēbs* (†*plebejec*).

plundrovat expr. 'plenit, ničit', *zplundrovat*. Z něm. *plündern*, jež je z dněm. a niz. nářečí. Původ nejasný.

plurál 'množné číslo', *plurálový, pluralita, pluralitní*. Z lat. *plūrālis* (*numerus*) tv., kde *plūrālis* 'množný' je odvozenina od *plūs* (gen. *plūris*) 'více' (viz †*plus*).

plus přisl., subst., *plusový*. Z lat. *plūs* 'více', vlastně 2. stupeň k *multum* 'mnoho'. Východiskem je ie. **pel-* 'plnit, lít', k němuž viz †*plný*. Srov. †*plurál*, †*pleonasmus*, †*pluk*.

plusquamperfektum 'předminulý čas'. Z lat. *plūsquamperfectum* tv., doslova 'více než perfektum', viz †*plus*, †*perfektum*.

plutokracie 'vláda nejbohatší vrstvy'. Z ř. *ploutokratia* tv. z *ploutos* 'bohatství, blahobyť' a odvozeniny od *kratēō* 'vládnout'. Srov. ↑*aristokracie*, ↑*byrokracie*, ↑*demokracie*.

plutonium 'radioaktivní prvek'. Podle antického boha podsvětí *Plútóna* (vyroben uměle v r. 1940). Srov. ↓*uran*.

pluviál 'kněžský obřadní plášť'. Z lat. *pluviālis* 'deštivý' (tedy vlastně 'plášť do deště') od *pluvia* 'děšť' od *pluere* 'pršet' (viz ↑*plout*).

plyn, *plynný*, *plynový*, *plynatý*, *plynatost*, *plynárna*, *plynárenský*, *zplynovat*, *zaplynovat*, *odplynovat*, *odplynit*. Novější, Preslovo přejetí z p. *plūn* 'tekutina, kapalina'. Sln. a s./ch. *plīn* je z č. Dále viz ↓*plynout*.

plynout, *plynulý*, *plynulost*, *plynný*, *vyplynout*, *splynout*, *uplynout*, *rozplynout (se)*, *odplynout*. P. *plūnāc*, s./ch. *plīnuti* 'zalít'. Psl. **plynqti* je odvozeno od **plyti*, které je např. v r. *plyt*, s./ch. *plīti* 'plout'. Psl. **ply-* vzniklo asi zdloužením oslabeného stupně **plō-*, který je v ↑*plí*, plný stupeň je v ↑*plout* (A6). Srov. ↑*plyn*, ↓*plytký*, ↓*plývat*.

plyš 'tkanina s delším vlasem', *plyšový*. Z něm. *Plüsch* a to z fr. *peluche* tv. od stfr. *pelucher* 'škrabat, obírat' z pozdělat. **pilū(c)āre* od lat. *pilāre* 'zbarovat chlupů' od *pilus* 'vlas, chlup'. Srov. ↑*plsi*.

plytký 'povrchní, jalový', *plytkost*. U Jg 'mělký' (tak i dnes nář.), 'tenký a plochý'. P. *plūtki* 'mělký, povrchní', sln. *plītek*, s./ch. *plītak* tv. Psl. **plytka* je odvozeno od **plyti* (viz ↑*plynout*, ↑*plout*), původní význam byl asi 'plynoutý', z toho pak 'lehký, plovoucí na povrchu' a konečně 'mělký, povrchní'. Srov. ↓*plývat*.

plývat, *plývání*, *vyplývat*. Jen č. Ve starší č. ve významu 'téci, plynout' (Jg), z toho pak asi přeneseně 'nechat

plynout, marnit'. Asi od pč. **plýva* (ve stč. doloženo jen ve významu 'ploutev'), což by bylo dějové jméno od **plyti* 'téci, plout' (srov. např. *bít* – *bítva*). Dále viz ↑*plynout*, ↑*plout*, ↑*plytký*.

-plývat (*vyplývat*, *oplývat*, *splývat*, *rozplývat se*). Od psl. **plyti*, 1.os.přít. *plyvq*, dále viz ↑*plynout* a ↑*plout* – ↑*plovat*.

plž 'druh měkkýše'. Sln. *pólž*, s./ch. *pūž*. Souvisí se stč. *plžeti* 'být slizký, mokvat', *plžký* 'slizký', k tomu pak viz ↑*plazit se*, ↑*optžlý*.

pneumatický 'vzduchový', *pneumatika*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *pneumaticus* z ř. *pneumatikōs* tv. od *pneūma* 'vání, vítr, dech' a to od *pnéō* 'dýchám, vanu'. Srov. ↓*pneumotorax*.

pneumotorax 'přítomnost vzduchu v pohrudniční dutině'. Z ř. *pneūma* 'vání, vítr, dech' (viz ↑*pneumatický*) a *thōrāx* 'brnění, trup, hrud'.

pnout (se), *pnutí*, *napnout*, *napínavý*, *napětí*, *obepnout*, *odepnout*, *popínavý*, *propnout*, *přepnout*, *přípnout*, *rozepnout*, *rozpětí*, *sepnout*, *sepětí*, *spínač*, *upnout (se)*, *vypnout*, *vypětí*, *vypínač*, *zapnout* aj. Stč. *pieti*, 1.os.přít. *pnu* (odtud analogií (D1) nový inf. *pnouti*). Všesl. – p. *piāc* *się*, r. *pnut*, s./ch. – *pēti*. Psl. **peti* (1.os.přít. **pnq*) (B7,A6) je příbuzné s lit. *pinti* 'plést', něm. *spinnen* 'přísti', angl. *spin* tv., ř. *pénomai* 'namáhám se', arm. *hanum* 'tkám', vše od ie. *(*s*)*pen-* 'napínat, přísti'. Srov. ↑*opona*, ↓*spona*, ↓*pouto*, ↓*puďit*, ↑*pid*, ↑*patro*, ↑*petlice*.

po předl. Všesl., množství významů. V psl. **po* asi splynulo více ie. základů. Nejbližší významy jsou v balt. jazycích – lit. *pō* odpovídá většině slov. významů (*po obědě*, *po ulici*, *po pěti* i jako předp. např. v *poradit*), podobně lot. *pa*. Obvykle se dále vychází z ie. *(*a*)*po-* 'od, pryč' (viz ↑*apo-*, ↑*ab-*, ↑*opak*), případně i z **upo-* 'pod, přes' (viz ↑*hypo-*, ↓*sub-*).

Část významů se vyvozuje z ie. **pos* 'k, za' (snad nějaký pádový tvar původně zájmeného základu **apo-*), z něhož je i lit. *pàs* 'u, k, při', lat. *post* 'po', alb. *pas* 'po, za', sti. *paścá* 'dozadu, později' (srov. ↓*pozdě*). Přesné určení dnes už nemožné. Srov. ↑*pa-*, ↓*pod*.

pobízet. Viz ↑*bízet*.

pobožný. Viz ↑*bůh*.

pobuda 'tulák, otrapa'. Asi z *nepobuda* 'kdo nikde nepobude' (tak u Jg), podobně jako *neposeda*. Viz ↑*být*, ↑*budu*.

pocivý, pociivost. Stč. i *počstivý* 'počestný, ctěný, pociivý'. Příp. *-ivý* ukazuje na odvození od slovesa *pocítii*, *počstii* (dále viz ↑*čest*). Vývoj významu byl asi 'prokazující poctu' → 'mající poctu, počestný' → 'řádný, svědomitý' (Ma²).

počasí. Stč. *počesie, počasie* znamenalo i 'vhodná doba, příležitost', k tomu srov. r. *pogóda* 'počasí' a ↑*hodit se*. Jinak viz ↑*čas*.

počátek, počáteční. Od *počít* (viz ↑*čít*).

počet, početný, početní, početnice. Od *počítat* a to od *čísti*, ve stč. 'číst' i 'počítat'. Viz ↑*číst*.

počitek. Od ↑*čít*.

počkat. Ze staršího *počekati, počakati* (tak ve stč.), viz ↑*čekat*.

pod předl. Všesl. Psl. **podb* je tvořeno z **po-* (viz ↑*po*) a zřejmě odvozeniny od ie. **dhē-* 'položít' (k tomu viz ↑*dít se*, srov. ↑*nad*, ↓*před*, ↓*půda*, ↓*soud*). Nejblíže stojí lit. *pō* tv., jinak se významově zdá být nejblíže ie. **upo* 'pod' (srov. ↑*hypo-*, ↓*sub-*), ale viz ↑*po*. Srov. ještě ↓*spodni*.

podagra 'dna'. Přes lat. *podagra* tv. z ř. *podágra*, doslova 'smyčka, pouto na nohách', z *poús* (gen. *podós*) 'noha' a *ágra* 'lov, kořist'.

podběl 'druh byliny'. Všesl. – p. *podbial*, r. *podbél*, ch. *podbijel*. Psl. **pod(b)běls*, vlastně 'mající bílý spodek', podle listů, které jsou zesponu bělavě plstnaté. Viz ↑*pod* a ↑*bílý*.

podél předl., *podélný*. Viz ↑*po* a ↑*délka*.

podšev. Ve starší č. i *podšev*, p. *podeszwa*, r. *podóšva*. Psl. **podššvz* (*B6*), tedy 'to, co je podšito', viz ↑*pod* a ↓*šít*, ↓*šev*.

podezřelý. P. *podejrzany*, r. *podozritel'nyj*. Viz ↑*pod* a ↓*řít*. Vypadá jako kalk lat. *suspectus* tv. od *suspiciere* 'podezírat' ze *sub-* (↓*sub-*) a *specere* 'dívat se, pohlížet', vlastně tedy 'prohlížet někoho zesponu'.

podium 'vyvýšené místo pro veřejné vystoupení', *podíiový*. Přes něm. *Podium* z lat. *podium* tv. a to z ř. *podion*, což je vlastně zdrobnělina od *poús* (gen. *podós*) 'noha'. Srov. ↑*podagra*.

podlaha, podlážka, podlahový, podlahovina, podlaží, podlažní. P. *podloga* tv., sln. *podlága* 'podklad, podložka, základ'. Výklad je možný dvojitý (HK): p. tvar hovoří pro psl. **podolga* (viz ↑*po* a ↑*dlaha*), tedy 'co je pokryto dlahami' (Ma² pod *dláha*). Věrohodnější se však zdá výklad z **podlaga* od **podlugati* 'podkládat', což je opětovací sloveso k **podložiti* (viz ↑*pod* a ↑*ložít*). Srov. ↓*půda*.

podle předl. Stč. *podlé*, stp. *podla* tv., p. *podle* 'vedle', r. *pódle* tv. Viz ↑*po* a ↑*délka*. Původně 'po délce, vedle, podél', pak přeneseně 'v souladu s'. Srov. ↓*vedle*, ↑*podél*, ↓*podlý*.

podléška 'druh květiny'. U Jg i *podlíška, podléska, podleška*. Ukazuje to na nedoložené stč. **podléška*, zdrobnělina **podléščka*, '(bylina) rostoucí pod lískou' (viz ↑*pod*, ↑*líška*).

podloudný 'nekalý, pašerácký', *podloudník, podloudnický, podloudnictví*. Viz ↑*pod* a ↑*loudit*.

podlý, *podlost*. P. *podlý*, r. *pódlýj*, sln. *pódel* (z r. či zsl.). V č. novější, za obrození přejato z p. či r. Slovtvorně ne zcela jasné. Obvykle se spojuje s ↑*podle*, původní význam by pak byl 'vedlejší, méně hodnotný' (Ma², HK). Významově se hodí spíš výklad od psl. **podš* 'dno, podklad', pak by byl původní význam 'nízký', slovtvorně je však tento výklad problematičtější.

podmanit, *podmanivý*. Již stč. Viz ↑*pod* a ↑*man*. Srov. ↓*vymanit*.

podmět, *podmětný*, *podmětový*. Obrozeneký kalk podle lat. *subiectum* tv. (viz ↓*subjekt*). Viz ↑*pod* a ↑*metat*, ↑*měst*, srov. ↓*předmět*.

podmínka, *podmínkový*, *podmínečný*. Jen č., obrozeneký výtvor (u Jg ještě není). Viz ↑*pod* a ↑*mínit*.

podnebí, *podnebný*. Stč. *podnebie* 'prostor pod nebem, atmosféra'. Dnešní význam od obrození. Viz ↑*pod*, ↑*nebe*.

podnět, *podnětný*, *podněcovatel*. Viz ↑*pod* a ↑*nítit*.

podnikat, *podnikání*, *podnik*, *podnikavý*, *podnikatel*, *podnikatelský*, *podnikavec*. Ve stč. významově odstíny: *podnikati* 'podléhat, být podroben' (má blízko k slovesům jako *zanikat*, *ponikati*, viz ↑*nikat*), vedle toho *podniknúti* 'podstoupit, vzít na sebe' (významově patří k slovesům jako *pronikat*, *vynikat*, viz také ↑*nikat*). Novější vývoj významu: 'podstupovat' → 'uskutečňovat, konat' → 'provozovat (hospodářskou) činnost'.

podoba, *podobný*, *podobenka*, *podobizna*, *podobensví*, *podobat se*, *napodobit*, *připodobnit*, *zpodobnit*, *vypodobnit*. Původně asi 'vhodnost, náležitost', jak svědčí stč. *podobati se* 'hodit se, slušet', *podobný* 'náležitý, vhodný, hezký'. K tomu viz ↑*do*, srov. ↑*nádoba*, ↓*zdobit*, s předp. *po-* (↑*po*) i ↓*pohoda*, ↑*počusí*.

podolek 'dolní část košile'. Viz ↑*po* a ↑*dole*, ↑*důl*.

podomek 'domovní sluha, přísluhovač'. Viz ↑*po* a ↑*dům*.

podpora, *podpůrný*, *podporovat*, *podporovatel*. Viz ↑*pod* a ↓*přít*.

podrážka. Od *podrazit*, viz ↑*pod* a ↓*razit*.

podrobit. Již stč. Z ↑*pod* a staršího č. *rob* 'otrok, nevolník' (viz ↓*rab*, ↓*robit*, ↓*robot*). Srov. podobně ↑*podmanit* a také ↓*poroba*.

podrobný, *podrobnost*. Z ↑*po* a *drobný* (↑*drobit*).

podroušený. Podle *podnapilý* od něm. *Rausch* 'opilst', *berauscht* 'opilý', původu onom. (něm. *rauschen* 'šumět, hučet').

podružný, *podružnost*. Ještě u Jg jen ve významu 'jsoucí v podruží', tj. 'bydlící v (pod)nájmu u svého zaměstnavatele, závislý, poddaný' (srov. starší č. *podruh*). Dnes 'vedlejší, méně důležitý', dále viz ↑*druhý*.

podsebití 'krytý obranný ochoz na větší zdi pod střešinou'. Nejspíš podle toho, že odtud obránci 'bili pod sebe'.

podstata, *podstatný*. Starý, již stč. kalk z lat. *substantia* tv. (viz ↓*substance*), jinak viz ↑*pod* a ↓*stát*².

poduška 'menší polštář pod hlavu'. P. *poduszka*, r. *podúška*. Psl. **poduška* se vykládá jako 'to, co se dává pod ucho' (viz ↑*pod* a ↓*ucho*). Podle jiných je tento výklad jen lid. etym. (D2) a slovo je třeba členit **po-duška* (souvisí s ↑*duchna*).

podvádět, *podvést*, *podvod*, *podvodný*, *podvodník*, *podvodnice*. Viz ↑*pod* a ↓*vést*, předp. *pod-* tu vyjadřuje něco nízkého, nekalého, srov. např. *podfouknout*, *podplatit*, *podloudný*. Již stč., možná kalk z lat. *subducere* tv.

podzim, *podzimní*. Viz ↑*pod* a ↓*zima*. Jen č. (k slov. ekvivalentům viz ↑*jesení*). Stč. *podzimie*, srov. i *podletie* 'jaro'.

poema 'rozsáhlejší báseň'. Z lat. *poëma* z ř. *poëma* 'báseň, dílo, výtvor' od *poiëō* 'dělám, tvořím, skládám'. Srov. ↓*poezie*. ↓*poeta*.

poeta 'básník', *poetický*, *poetika*, *poetizovat*, *poetizace*, *poetismus*. Z lat. *poëta* tv. z ř. *poiëtēs* 'tvůrce, básník' od *poiëō* 'dělám, tvořím, skládám'. Srov. ↑*poema*, ↓*poezie*.

poezie 'básnictví'. Přes něm. *Poesie* z fr. *poésie* a to z lat. *poësis* tv. z ř. *poësis* 'konání, tvoření, básnění' od *poiëō* 'dělám, tvořím, skládám'. Srov. ↑*poema*, ↑*poeta* a také ↑*činit*.

pofidérní ob. 'podivný, podezřelý'. Zdá se, že se rozšířilo z laš. *pofidérny* (Ma²), původ nejasný.

pogrom 'hromadná násilná akce proti skupině obyvatelstva'. Z r. *pogrom* tv., vlastně 'rozbíjení, pustošení', od *pogromit* 'pustošit, rozbít' a to od *grom* 'hrom, hřmot'. Objevilo se na přelomu 19. a 20. st. v souvislosti s akcemi carské vlády proti Židům. Viz ↑*hřmět*, ↓*pohroma*.

pohádka, *pohádkový*, *pohádkář*. Ve stč. ve významu 'hádanka, podobenství; hádka, spor; smyšlenka, nepravda'. Dnešní význam od obrození, asi vlivem p. (Jg uvádí p. *pogadka* 'povídání'). Viz ↑*hádat*.

pohan, *pohan*, *pohanský*, *pohanství*. P. *poganin*, sln. *pagān*, s./ch. *pōganin*, stsl. *poganinъ*, *poganъ*. Převzato z vlat. **pagānus* tv. z lat. *pāgānus* 'venkovan, sedlák', původně adj. od lat. *pāgus* 'župa, kraj, vesnice' (křesťanství se šířilo na venkově pomaleji než ve městech).

pohanka 'bylina se srdčitými listy pěstovaná pro plody', *pohankový*. Od ↑*pohan*, protože k nám byla rozšířena v 15. st. pohanskými Tatary. Srov.

nář. *tatararka* a něm. *Heidekorn* (*Heide* 'pohan', *Korn* 'zrní').

pohár, *pohárek*, *pohárový*. Ze slk. *pohár* (ještě u Jg doklady jen ze slk. prostředí) z maď. *pohár* tv., to pak nejspíš přes sthn. *behhari* (srov. něm. *Becher* tv.) z vlat. **bicārium* tv., jež dále ukazuje na ř. *bikos* 'nádob, džbán' (asi přes střh. zdrobnělinu **bikāriōn*).

pohlavár 'náčelník rodu; vedoucí činitele'. Převzato za obrození (Hanka) ze s. *poglavār* tv. od *gláva* (↑*hlava*).

pohlaví, *pohlavní*, *bezpohlavní*. Stč. *pohlavie* 'jednotlivec, osoba, hlava' (viz ↑*hlava*), pak 'rod, pohlaví' (vlastně 'rozdílení osoby podle rodu'), nověji přeneseno i na 'vnější pohlavní ústrojí'.

pohoda, *pohodový*, *pohodlný*, *pohodlnost*, *pohodlnět*. Stč. *pohoda* 'pohodlí', *pohodlé* 'vhodná věc, dobro, prospěch, pohodlí'. Viz ↑*hodit se*, slovtvorně a významově srov. i ↑*podoba*, ↑*počasí*.

pohodný '(dřívě) osoba odstraňující zdechlá a nemocná zvířata'. Motivace slova není zcela jasná. V 17. a 18. st. je doloženo i *pohodlný* tv.. Ve stč. i střední č. je *pohodlný* 'vhodný, příhodný, užitečný' (slovo se vyslovovalo tříslabičně), snad tedy eufemistické označení pohodného jako 'užitečný, vhodný (člověk)'.

pohovka. Od *pohovět* (*si*) (viz ↑*hovět*).

pohroma. Stč. *pohrom*, *pohroma* 'neštěstí, dopuštění; hřmot; napadení'. Viz ↑*pogrom*, ↑*hřmět*.

pohroužit se 'ponořit se, zahloubat se'. Stč. *pohrúžiti* (*sě*) 'ponořit, potopit (se)' (-ž- je od přič. trp. *pohrúžen*), p. *pograzýv* (*się*), r. *pogruzit* (*sja*) tv., *grjáznut* 'zabředat', s./ch. *grěznuti* 'potápět', csl. *pogrežnŏti* 'potopit'. Psl. **gręznŏti*. **grŏziti* je příbuzné s lit. *grimžti* 'zabředat, potápět se', lot. *grimti* tv. a asi i gót. *grammipa* 'vláha', alb. *kreth* 'utápím', východiskem je ie.

**grem-* 'být vlhký, potápět se'. Srov. ↓*pohřzít se*.

pohřbit, *pohřeb*, *pohřební*, *pohřebně*. Stč. *pohřbieti*, sekundárně za původní *pohřesti* (1.os.přít. *pohřebu*) od *hřesti*, *hřebo* 'pohřbívat', kterému odpovídá r. *grestí* 'hrabat', sln. *grébsti* 'rýt, hrabat', csl. *greti* tv. Psl. **grebti*, dále viz ↑*hrabat*, ↑*hrob*.

pohřešovat 'pociťovat ztrátu, nepřítomnost', *pohřešovaný*. Viz ↑*hřích*, původně 'opomenutí, pochybení'. Snad se lze k dnešnímu významu pracovat přes stč. přísl. (brzy pokleslé v pouhou část.) *pohřeichu* 'bohužel, naneštěstí, běda', tedy 'zjišťovat, že pohřichu něco chybí' (Ma² pod *hřích*).

pohřzít se. Viz ↑*pohroužit se*. Ve stč. byly totiž i varianty *pohřúziti se*, *pohřieziti se* (C1,C5).

pohůnek hanl. 'popoháněč, přísluhovač'. Původně 'mladší čeledín (vodící koňský potah)' od *poháněti*; viz ↑*po-* a ↑*hnát*².

pochlebovat 'snažit se získat přízeň neupřímnými lichotkami', *pochlebník*. Již stč. Nejprůrozanější výklad je od ↑*chléb*, asi tedy něco jako 'jít (úlisně) za chlebem, za prospěchem' (HK), srov. i stč. *chlebiti* 'žít na něčí náklady, na něčím chlebě'.

pochodeň. Od ↑*chodit*, vlastně 'pochodní světlo' (užívalo se při nočních pochůzkách).

pochroumat, *pochroumaný*. Expr. k **pochromiti*, viz ↑*chromý*.

pochva, *poševní*. Dříve i *pošva* (ve starší době převládalo). P. *pochwa*, *poszwa*, ukr. *póchva*, *píchva* tv., vedle toho je i č. *pochvy* 'přechodný řemen (u koně)', r. *pachvá*, sln. *pohvine* tv. (všude zast.). Nejasné. Lze vyložit z původního **pošva*, pak by to znamenalo '(kožené) obšití pouzdra pro čepel zbraně', srov. kašub. *poszwa* 'povlak na

peřiny', r.d. *óšva* 'prkenné obložení', vše od *šit* (srov. ještě ↑*podešev*). Ale převahu podob s -*ch-* lze těžko vysvětlit (uvažuje se o vlivu např. (*s*)*chovati*, ale příliš věrohodné to není) (Ma²).

pointa 'hlavní, překvapivá myšlenka v závěru anekdoty, básně ap.', *vypointovat*. Z fr. *pointe* tv., vlastně 'špička, vyostření, nápad', z pozdnělat. *pūncta* 'bodnutí, píchnutí' od lat. *pungere* 'bodat, píchat'.

pojit, *pojivý*, *pojivo*, *pojitko*, *napojit*, *odpojit*, *propojit*, *přepojit*, *připojit*, *přípojka*, *rozpojit*, *spojit*, *spojení*, *spoj*, *spojka*, *vypojit*, *zapojit*. Jinde většinou jen s předp. – p. (*s*)*poič*, s./ch. *spōjiti*, csl. *spojiti*, v r. jen *spaját* 'svařit, sletovat' (viz ↑*pájet*). Zdá se, že dnešní význam je přenesen právě z původního významu 'svařovat, pájet kov' (technika známá již v antice). Psl. *(*sa*)*pojiti* je pak totožné s **pojiti* 'napájet', kauzativem k **piti* (viz ↑*pít*), obrazně se tím myslí 'napájení kovu jiným roztaveným kovem'. Významová paralela je v ugrofin. jazycích – např. fin. *juoda* 'pít', k tomu kauzativem *juottaa* 'pájet'.

pokání. Od ↑*kát se*.

pokavad sp., přísl. Viz ↑*dokavad*, ↓*pokud*.

poker 'hazardní karetní hra', *pokerový*. Z am.-angl. *poker* nejspíšeho původu. Snad nějak souvisí s angl. *poke* 'štlouchnout, strčit, štourat'.

poklad, *pokladna*, *pokladní*, *pokladník*, *pokladnice*. V tomto významu jen č., původně 'co je položeno, uloženo'. Srov. i sln. *zaklād* tv.

poklice, *poklička*. Původně *puklice* 'něco vypouklého ze dřeva či z kovu' (Jg), srov. stč. *pukla* 'vypouklá ozdoba' (dále viz ↓*pukat*). Dnešní podoba kontaminací se slovy na *po-* (*pokryti*, *poklopiti* ap.), srov. p. *pokrywka*, r. *pokryška*, s./ch. *pòklopac* tv.

pokoj, *pokojík*, *pokojný*, *pokojový*, *pokojská*. Všesl. – p. *pokój*, r. *pokój* 'klid, pokoj', s./ch. *pòkój*, stsl. *pokoi* tv. Psl. **pokojь* 'klid, odpočinek' je odvozeno od **počiti* 'odpočinout' (A6, B2, B1) (dále viz ↑*odpočinout*), ke střídání *-o-* a *-i-* srov. např. ↑*boj* – ↑*bít*. Význam 'místnost, komnata' (jen č., p., br. a ukr.) je metonymický, vlastně '(oddělená) klidná místnost (k odpočinutí)'.

pokolení 'generace; rod'. Všesl. – p. *pokolenie*, r. *koléno*, ch. *pokoljénje*. Nelze oddělovat od ↑*koleno*, prý podle pradávného zvyku, kdy stařešina rodu bral novorozeně na kolena a tím je uznal za příslušníka rodu (Ma²). V ie. jsou si skutečně názvy pro 'koleno' a 'rod, rodit' velmi podobné (srov. lat. *genus* 'rod', *genū* 'koleno'), ale oba kořeny se obvykle považují za homonymní.

pokora, *pokorný*. Od *pokořit* (*se*), viz ↑*kořit* (*se*).

pokoutní 'tajný, nedovolený'. Z ↑*po* a ↑*kout*.

pokrytec, *pokrytecký*, *pokrytectví*. Vlivem bible z lat. *hypocritu* z ř. *hypokrités* 'herec, pokrytec' od *hypokrínomai* 'odpovídám, hraju, přetvařuji se' z *hypó* (↑*hypo-*) a *kρίνω* 'třídím, zkoumám, pokládám, věřím'; lid. etym. (D2) přikloněno k *pokryt* ('kdo se pokrývá přetvářkou').

pokud přísl. sp. Viz ↑*po* a ↑*kudy*, srov. ↑*odkud*, ↑*dokud*, ↓*posud*.

pokusit se, *pokus*, *pokusný*. Viz ↑*-kusiti*.

pokuta, *pokutový*, *pokutovat*. Stč. i 'trest, potrestání', jen zsl. Asi souvisí s ↑*kutit*, srov. ↓*skutek*. Celá slovní čeleď však málo jasná.

pól, *polární*, *polárnisk*, *polarita*, *polarizovat*, *polarizace*. Přes něm. *Pol* z lat. *polus* 'pól, nebeská klenba' z ř. *pólos* tv. a to od *pélō* 'pohybuji se, stávám se'. V 18. a 19. st. přeneseno do

fyziky na magnetické, resp. elektrické jevy. Srov. ↓*polárka*.

polárka 'zmrazený mléčný krém', *polárkový*. Obchodní název podle hvězdy *Polárky* (*Severky*) označující na nebi přibližně sever. z lat. *stella poláris* 'polární hvězda' (dále viz ↑*pól*).

pole, *poličko*, *polní*, *polnost*, *přespolní*. Všesl. – p. *pole*, r. *póle*, s./ch. *pòlje*, stsl. *polje*. Psl. **pol'e* z ie. **pol-jo-* je odvozenina od ie. kořene **pel-*, **plā-* 'plochý, rovný, široký', z něhož je např. stšvéd. *fala* 'rovina', arm. *hoť* 'země, půda'. S jinými příp. sem patří ↑*plán* a také něm. *Feld*, angl. *field* 'pole' (A4).

poledne, *polední*, *poledník*, *polednice*. Všesl. – p. *południe*, r. *pólden'*, s./ch. *pódne*, stsl. *poludnye*. Psl. **pol'dnye* (B6), doslova 'polovina dne', viz ↓*půl* a ↑*den*.

polemika 'útočně vyhocený názorový spor', *polemický*, *polemik*, *polemizovat*. Přes něm. *Polemik* z fr. *polémique* tv., což je zpodstatnělé adj. *polémique* 'polemický' z ř. *polemikós* 'válečný, bojovný' od *pólemos* 'válka, boj, spor'.

poleno, *polínko*. P. *polano*, r. *poléno*, sln. *poléno*, csl. *polěno*. Psl. **polěno* je původem asi zpodstatnělé příč. trp. slovesa **polěti* 'hořet' (stsl. *polěti* tv.), tedy 'co hoří, je páleno'. Dále viz ↑*páliti*, ↑*plátí*². Jiný možný výklad spojuje s ↓*půl*, původní význam by pak byl 'rozštípnutý kus dřeva'.

polévka, *polévkový*. Od stč. *polévati* 'polévat, zalévat'. Asi původně ten druh polévky, kdy se přísady připravené na talíři zalijí včelou vodou, vývarem ap.

polevit. Viz ↑*-levit*.

policajt ob. Od něm. *Polizei* 'policie', ke koncovému *-t* srov. ↓*sajrajt*, ↓*prejt*. Jinak viz ↓*policie*.

police, *polička*, *policový*. Všesl. – p.d. *polica* (spis. *polka*), r.d. *polica* (spis.

pólka), s./ch. *pòlica*, csl. *polica*. Psl. **polica* je odvozeno od **polb* 'deska' (srov. r. *pol* tv.). Významově je blízko stisl. *ffql* 'prkno', sti. *phátaka-* 'deska, prkno', vše od ie. *(s)*p(h)el-* 'štípat, oddělit' (A5, A4), původně tedy 'odštěpený kus dřeva'. Srov. ↑*poleno*, ↓*půl*.

policie, *policejní*, *policista*, *policistka*. Převzato (případně přes něm. *Polizei*) ze střlat. *politia*, *policia* 'státní správa, úřad' a to přes pozdnělat. *politiā* z ř. *politeiā* 'občanství, správa, stát' od *pólis* 'město, obec, stát'. Srov. ↓*politika*, ↓*poliklinika*.

políček, *zpolicíkovat*. Vlastně 'rána po líci', viz ↑*po* a ↑*líce*.

poliklinika 'městské zdravotnické zařízení s odbornými odděleními'. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Poliklinik*, fr. *policlinique*), kde je to novodobá složenina z ř. *pólis* 'město, obec, stát' (srov. ↑*policie*, ↓*politika*), k druhé části viz ↑*klinika*.

polír zast. 'dozorce na stavbě'. Z něm. *Polier* tv. z raně nhn. *parlier* ze střf. *parlier* 'mluvčí' od *parler* 'mluvit' (srov. ↑*parlament*). Do stč. *parléř* 'stavbyvedoucí, stavitel' (odtud *Petr Parléř*, stavitel Karla IV.).

politika, *politik*, *politický*, *politizovat*, *politizace*. Přes něm. *Politik*, fr. *politique* ze střlat. *politica* (*scientia*) z ř. *polítiké* (*téchnē*) '(věda) o státních a občanských záležitostech' od adj. *polítikós* 'občanský, státní, veřejný' od *polítēs* 'občan, krajan', *pólis* 'město, obec, stát'. Srov. ↑*policie*, ↑*poliklinika*.

politura 'hladká lesklá vrstva bezbarvého laku'. Přes něm. *Politur* tv. z lat. *polītūra* od *polīre* 'hladit, leštit'. Srov. ↓*pulťovat*.

polízanice ob. expr. 'něco nepřijemného, malér'. Dříve i *polízaná*, *polízačka*. Asi v souvislosti se zvykem zví-

řat lízat si rány, srov. *vylízat se* (ze *zranění*, z *maléru ap.*).

polka 'druh tance', *polkový*. Český lidový tanec vzniklý v 1. pol. 19. st., v r. 1831 poprvé tančen v Praze a pojmenován na počest Poláků, jejichž potlačené povstání proti carské nadvládě (1830–31) mělo značný ohlas. Z češtiny přešlo do jiných evropských jazyků. Srov. i ↓*polonéza*.

polknout. Viz ↓*polykat*.

polnice 'vojenská trubka'. Od ↑*pole* ve významu 'vojenské pole'.

pólo 'míčová hra na koních', *pólista*. Z angl. *polo* tv. z kašmířského jazyka baltí, v němž *polo* znamená 'míč' (srov. tibetské *pu* tv.). Hra má svůj původ v Indii. Později přeneseno na *vodní pólo*.

polonéza 'slavnostní tanec v třičtvrtěčným taktu'. Z fr. (*danse*) *polonaise*, vlastně 'polský (tanec)' (srov. fr. *Pologne*, lat. *Polonia* 'Polsko'). O tom, že jde o původní polský lidový tanec, se někdy pochybuje. Srov. i ↑*polka*.

polonium 'chemický radioaktivní prvek'. Jeho objevitelé Marie a Pierre Curieovi (1898) jej nazvali na počest Mariiny vlasti, Polska (lat. *Polonia*).

polovina. Viz ↓*půl*.

polstrovat 'vycpávat (čalouněné části nábytku, vozidel ap.)'. Z něm. *polstern*, vlastně 'polštářovat', viz ↓*polštář*.

polštář, *polštářek*, *polštářovat*, *polštářovaný*, *vypolštářovat*. Ze střhn. *polster*, *bolster* tv. (srov. angl. *bolster* 'podhlavník'), jež souvisí s ↑*balon*, ↑*ball*.

poluce 'samovolný výron mužského semene'. Ze střlat. *pollutio*, vlastně 'znečištění, pokálení', od lat. *polluere* 'pokálet, znečistit, zhanobit', jehož druhá část asi souvisí s lat. *lutum* 'bláto, bahno', *lustrum* 'močál'.

poly- (ve složeninách) 'mnoho-'. Z ř. *poly-* od *polýs* 'mnohý, četný, hojný', jež souvisí s ř. *pléos* 'plný, hojný' (viz ↑*pleonasmus*), lat. *plūs* 'více' (↑*plus*) a vzdáleněji i s naším ↑*plný*. Srov. ↓*polyester*, ↓*polygamie*, ↓*polyglot*, ↓*polymer*, ↓*polysémie*, ↓*polystyren*.

polyester 'plastická hmota k výrobě syntetických vláken a laků', *polyesterový*. Z ↑*poly-* (viz ↓*polymer*) a *ester*, což je název látky vytvořený v 19. st. v něm. z původního *Essigäther*, vlastně 'éter octový'.

polyetylen 'plastická hmota častá v obalové technice', *polyetylenový*. Viz ↑*poly-*, ↓*polymer* a ↑*etyl*, *etylen*.

polyfonie 'mnohohlasost', *polyfonní*. Viz ↑*poly-* a ↑*fon*.

polygamie 'mnohoženství', *polygamní*. K ř. *polygamos* 'mnohokrát ženatý' z ↑*poly-* a ř. *gámos* 'sňatek, manželství'. Srov. ↑*bigamie*, ↑*monogamie*.

polyglot 'znalec mnoha jazyků'. Z ↑*poly-* a ř. *glōna* 'jazyk, řeč' (vedle *glōssa*, viz ↑*glosa*).

polygrafie 'tiskárenský průmysl', *polygrafický*. Viz ↑*poly-* a ↑*grafie*.

polyhistor 'znalec mnoha vědních oborů'. Z ř. *polyhístōr* 'mnoho znající' z ↑*poly-* a (*h*)*hístōr* 'znalec' (viz ↑*historie*).

polykat, *polykačí*. Jen č. a p. *polykač*. Z ↑*po-* a *-lykati*, což je zdložená podoba kořene, který je v **lykati* (dále viz ↑*lkát*).

polymer 'makromolekulární látka', *polymer(iz)ace*. Nově k ř. *polymerēs* 'mnohodílný' z ↑*poly-* a *méros* 'díl, část, počet'.

polyp 'nezhoubný novotvar na sliznici; druh lácovce či hlavonožce'. Z ř. *polýpous*, vlastně 'mnohonohý', z ↑*poly-* a ř. *poús* 'noha'. Ze jména živočicha přeneseno (již v antickém

lékařství) na stopkaté výrůstky především na nosní sliznici.

polysémie 'mnohoznačnost', *polysémický*. Utvořeno koncem 19. st. k ↑*poly-* a ř. *sēma* 'znamení, heslo' (srov. ↓*sémantika*, ↓*semafor*).

polystyren 'plastická hmota užívaná k izolování ap.', *polystyrenový*. Z ↑*poly-* (viz ↑*polymer*) a *styren* 'druh nenasyčeného uhlovodíku' od ř. *stýrax* 'keř s vonnou pryskyřicí'.

polytechnický 'související s různými technickými obory'. Viz ↑*poly-* a ↓*technika*.

pomáda 'mast na vlasy'. Z něm. *Pomade* a to přes fr. *pommade* z it. *pomata* tv. od *pomo* 'jablko' z lat. *pōmum* 'jablko, ovoce'. Při přípravě této masti se původně používala jablka.

pomáhat. Všesl. – p. *pomagač*, r. *pomogát*, s./ch. *pomagáti*, stsl. *pomagati*. Psl. **pomagati* je nedokonavý protějšek k **pomogti* (viz ↑*po* a ↑*moci*). Původní význam je vlastně 'přispět někomu, aby něco mohl'.

pomatený. Viz ↑*po* a ↑*mást*.

-pomenout. Stč. *-pomanúti* z psl. **pomęnqti* (B7). Viz ↓*-pomínat*.

pomeranč, *pomerančový*. Dříve i *pomoranč*, *pomaranč*. Posledním zdrojem je asi rak.-něm. (vídeňské) *Pomerantsche* (spisovně je *Pomeranze*) (Ma²). Druhé tvary jsou asi ze stálat. *pomorancium*, případně it. *pomarancia*, které je i pramenem něm. slova. It. *pomarancia* se skládá z *pomo* 'jablko, ovoce' a *arancia* 'pomeranč' a to přes ar. z per. (k tomu viz ↑*oranžový*). Srov. i ↑*pomáda*, ↓*pomologie*.

pomět se. Viz ↑*po* a ↑*mít se*.

pomfrity 'smažené brambory, hranolky'. Z fr. *pommes frites* tv. V první části je fr. *pommes de terre* 'brambory', doslova 'zemní jablka'

(srov. †*brambor*), od *pomme* 'jablko' z lat. *pōmum* 'ovoce' (srov. †*pomologie*, †*pomeranč*), ve druhé části je pl. od *frit* 'smažený', což je původem přč. trp. od *frire* 'smažit' (srov. †*fritovat*).

-pomínat (zapomínat, vzpomínat, upomínat, napomínat, připomínat). Všesl. – p. *-pomínač*, r. *-pomínát'*, s./ch. *-pòmínjati*. Psl. **pomínati* (srov. r.st. *pomínát'* 'vzpomínat') tvoří nedokonavý protějšek k **pomeŋqti* (srov. r.st. *pojmanúti* 'vzpomenout si', †*z-pomenout*), dále je příbuzné **potmьněti*, **potmьniti* (č.st. *potniti* 'pamatovat, vzpomenout si'). Viz †*po* a †*mnít*, původní význam je asi 'pomyšlit, později mít na mysli', k tomu viz i †*pamět*.

pomínutý 'šilený'. Od *pominout se*, viz †*minout*.

pomlázka. Od †*mladý*. Pošlehání má magicky přenést jarní sílu na lidi, má je pomladit, omladit. Nejprve zřejmě název zvyku, pak nástroje a konečně vykoledované odměny (Ma²).

pomněnka 'menší rostlina s drobnými modrými kvítky', *pomněnkový*. Od *potniti* 'pamatovat, vzpomenout si' (viz †*pomínat*). Preslův výtvar podle r. *nezabúdka* či něm. *Vergissmeinnicht*, srov. dále fr. *ne m'oubliez pas*, angl. *forget-me-not*, p. *niezapominajka*, slk. *nezabúdka*. Odedávna symbol lásky dávaný na památku.

pomník, *pomníček*. Od *potniti* 'pamatovat si, vzpomenout si'. Viz †*pomínat*, †*pamět*.

pomoc, *pomůcka*, *pomocný*, *pomocník*, *pomocnice*. Všesl. – p. *pomoc*, r. *pómošč*, s./ch. *pòmōšč*, stsl. *pomošt*. Psl. **potmogt* je odvozeno od slovesa **potmogti* 'pomoci' (B3). Dále viz †*potmáhat*, †*moci*, †*moc*.

pomologie 'nauka o ovocných druzích a odrudách', *pomolog*, *pomologický*.

Z lat. *pōmum* 'plod, ovoce' (srov. †*pomeranč*, †*potmáda*) a †*-logie*.

pompa 'okázalost, honosná nádhera', *pompézni*. Z lat. *pompa* 'slavnostní průvod, nádhera, obřadnost' (asi přes fr. *pompe* a něm. *Pomp*) a to z ř. *pompé* 'výprava, slavnostní průvod' od *pémpō* 'vyslat, vypravit průvod'.

pončo '(jihoamerický) přehoz bez rukávů'. Ze šp. *poncho* a to z jihoam. jazyka skupiny arawak, kde slovo znamená 'vlíněná tkanina'.

pondělí, *pondělní*, *pondělek*. Všesl. – p. *poniedziatek*, r. *poneděl'nik*, ch. *ponědjeljak*, stsl. *ponedělnikъ*. Č. tvar je z původního **poneděltje* (B9,C5), *-e-* v dlouhém slově vypadlo. Motivace je všude stejná – 'den po neděli'.

poněkud přísl. Ze stč. *poně* 'asi, snad, zdali' a *-kud*, které je v †*dokud*, †*kudy*. *Poně* se vykládá z †*po* a tvaru akuz. sg. stf. r. osobního zájmena pro 3. osobu, tedy je, po předložce *ne*, význam by byl '(až) po to, po určitou míru'. Srov. †*poněvadž*, †*aspoň*.

ponětí 'základní představa, vědomost'. Asi za obrození z r. *ponjatie* 'pojem, představa' od *ponjati* 'pochopit, porozumět', jinak odpovídá našemu *pojetí* od *pojout*, viz †*jmout*.

poněvadž sp. R.st., b. *poněže* tv., srov. i stsl. *zaneže* tv. Psl. **pon'e*, **zan'e* se tu interpretuje jako *proto* (srov. r. *potomú*, s./ch. *zătō* tv., jinak viz †*poněkud*). V č. je navíc *-vad-* jako v †*dokavad*, †*pokavad*, srov. i str. *poneva* 'od té doby' (k významu srov. angl. *since* 'od té doby' i 'protože').

poník 'krátkonohý kůň'. Z angl. *pony* ze skot. *pown(e)y*, jehož další původ není jistý.

ponoukat 'podněcovat'. Stč. *ponúkati* tv., slk. *ponúkat* 'nabízet', p. *nukać* 'pobízet', r. *ponukát'*, s./ch. *nükati*

tv. Od citosl. ↑*nu*, vlastně 'řikat *nu*' (= 'pobízet'). Srov. ↓*nuuknout*.

ponrava 'larva chrousta'. P.st. *pandrowie* 'hmyz, červi', str. *ponorovs* 'zemní červ'. Psl. **ponorv-* (B8) souvisí s ↑*nořit* (*se*), srov. i csl. *pon(d)rěti* 'ponořit', příbuzné je asi lit. *narvà* 'buňka ve včelím plástu'. Původně označení pro hmyzi larvy ap., které žijí pod zemí, v dutinách ap.

pontifikát 'úřad papeže a doba jeho trvání', *pontifikální*. Z pozdnělat. *pontificātus* tv. od *pontifex* 'nejvyšší kněz, papež'. Ve starém Římě se tak původně nazývali členové kněžského kolegia spravujícího všechny kult, původně strážci mostu přes řeku Tiberu obětující bohu řeky. Odtud i jméno – z lat. *pōns* (gen. *pontis*) 'most' (srov. ↓*ponton*, ↓*pouť*) a odvozeniny od *facere* 'dělat' (srov. ↑*fikace*).

ponton 'ploché plavidlo k převážení vojska a stavění mostů', *pontonový*. Přes něm. *Ponton* z fr. *ponton* a to z lat. *pontō* (gen. *pontōnis*) 'lodní most, přívoz' od *pōns* (gen. *pontis*) 'most'. Viz ↓*pout*.

ponurý, *ponurost*. Převzato za obrození z p. *ponury*, srov. i r. *ponúryj* tv. Souvisí s ↑*nořit* (*se*), vlastně 'ponořený (do tmy, do sebe ap.)'.

pop 'pravoslavný kněz'. Všesl. – p., r. *pop*, s.lch. *pǫp*, stsl. *popъ*. Převzato germ. prostřednictvím (nejspíš přes sthn. *pfaffo* 'kněz') ze stř. *páp(p)as* 'nižší duchovní', což je původem dětské slovo pro otce (srov. r. *pápa* 'táta'). Jinou cestou ze stejného zdroje ↑*papež*.

pop(-music) 'druh hudby'. Z angl. *pop-music* z *pop(ular) music*, viz ↓*populární* a ↑*muzika*.

popel, *popelavý*, *popelník*, *popelnice*, *popelář*, *popelářský*, *popelec*, *popeleční*, *popelit se*. Všesl. – p. *popiól*, r. *pépel*, s.lch. *pěpeo*, stsl. *popelъ*, *pepelъ*. Psl. **popelъ*, **pepelъ* je příbuzné se stpr.

pelanne, lit. *pelenai* tv. Výklad je dvojitý: jednak se vychází z ie. **pel-* 'hořet' (viz ↑*pálit*, ↑*plát*², ↑*poleno*), s předp. ↑*po-* by pak význam byl 'to, co zbude po hoření'; druhý výklad spojuje dále s lat. *pollen* 'prach, mouka', ř. *pálē* tv., sti. *pálala-* 'kaše, prach, špína' z ie. **pel-* 'prach, mouka'. Srov. ↑*pleva*.

popelín 'jemná hustá látka', *popelňový*. Přes něm. *Popeline* z fr. *popeline* a to nejspíš přes angl. *poplin* ze jména vlámského města *Poperinge*, kde se tato látka vyráběla.

popkorn 'mírně pražená kukuřice', *popkornový*. Z am.-angl. *popcorn* tv. z angl. *pop* 'prskat, mírně explodovat' a am.-angl. *corn* 'kukuřice' (při pražení totiž kukuřice puká).

popouzet. Viz ↓*puďit*.

popravit, *poprava*, *popravní*, *popravčí*, *popraviště*. Zúžením významu ze stč. *popraviti* 'napravit, učinit po právu, ztrestat', dále viz ↓*právo*. Podobně tvořeno je něm. *hinrichten* tv. od *richten* 'rovnat, soudit' od *Recht* 'právo'.

popruh. Jen č. a p. (*popręg*), viz ↓*pruh* a ↓*přáhnout*.

populace 'obyvatelstvo', *populační*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Population*, fr., angl. *population*) z pozdnělat. *populatiō* tv. od *populus* 'lid, lidstvo'. Srov. ↓*populární*, ↓*publikum*.

populární 've veřejnosti oblíbený; obecně srozumitelný', *popularita*, *popularizovat*, *popularizace*, *popularizační*, *popularizátor(ka)*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *populāris* 'lidový, lidu milý' od *populus* 'lid'. Srov. ↑*populace*, ↑*pop(-music)*.

pór 'druh zeleniny', *pórek*, *pórkový*. Přes střhn. *porre*, *phorre* z lat. *porrum* tv., jež souvisí s ř. *práson* tv. Dále nejasné.

pór² 'drobný průduch (na povrchu těla ap.)', *pórovitý, porézní*. Přes něm. *Pore* z lat. *porus* tv. a to z ř. *póros* 'cesta, průchod, brod' od *peráō* 'pronikám, přecházím, procházím'. Srov. ↓*prám*.

porce 'dávka', *porcovat, porcovaný, naporcovat*. Přes něm. *Portion* z lat. *portiō* 'díl, podíl, poměr', jež souvisí s lat. *pars* 'část, díl'. Srov. i ↓*proporce*.

porcelán, porcelánový, porcelánka. Přes něm. *Porzellan* z it. *porcellana* tv., původně 'druh plže' (jeho lastura připomíná porcelán), to pak další metaforou z it.st. *porcellana, porcella* 'vulva', původně vlastně (další metafora!) 'prasnička, sviňka', zdrobnělina od *porco* 'prase', *porca* 'prasnice' (viz ↓*prase*). Porcelán je v Evropě znám od 13. st., kdy ho z Číny přivezl Marco Polo.

porfyr 'druh vyřelé horniny', *porfyrický*. Ze střílat. *porphyrium* a to k ř. *porfyriēs* od *porfýra* 'purpur, nachová barva' (ve starověku byl znám v hnědavé či narudlé podobě).

pornografie 'literární, fotografické nebo výtvarné dílo zdůrazňující sex vybočující z konvenční morálky', *pornografický, pornograf*. Z fr. *pornographie* od *pornographe* 'autor obscénních článků', doslova 'kdo píše o prostitutkách' (18. st.), z ř. *pórnē* 'nevěstka' a ↑*graf*.

poroba, porobit, porobený. Od staršího č. *rob* 'otrok, nevolník', srov. ↑*podrobit*, ↓*rab*.

porota, porotní, porotce, porotkyně. Psl. **porota* 'sbor soudců zavázaných přísahou' je odvozeno od **rota* 'přísaha' (stč. *rota*, r. *rotá*, sln.st. *róta* tv., stsl. *rotiti se* 'zaklínat se'). Příbuzné je nejspíš ř. *rhētós* 'vyřčený, smluvený' (srov. ↓*rétorika*), sti. *vratá-* 'příkaz, slib' z ie. **urotā-*, což je vlastně přič. trp. slovesa od ie. kořene **uer-* '(slavnostně) říkat'.

porouchat, porucha, poruchový, poruchovost. Od *porušit*, viz ↓*rušit*.

portál 'architektonické nebo plastické orámování dveří nebo vrat'. Přes něm. *Portal* ze střílat. *portale*, zpodstatnělého adj. *portalis* 'vchodový, dveřní' od lat. *porta* 'brána, vchod'. Srov. ↑*fortna*, ↓*portýr*.

portfej 'obor působnosti ministra'. Z fr. *portefeuille* 'ministrské křeslo' a to přenesením z původního významu 'aktovka, taška na listiny' z tvaru slovesa *porter* 'nést' a *feuille* 'listina, list' z lat. *folium* 'list'. Srov. ↓*portfolio*, ↓*portmonka*, ↑*folie*.

portfolio 'zásoba cenných papírů (v majetku společnosti)'. Z angl. *portfolio* tv., původně 'desky na listiny, složka', dříve *porto folio* z it. *portafoglio*, které přesně odpovídá fr. *portefeuille* (viz ↑*portfej*).

portiéra kniž. 'závěs na dveřích'. Z fr. *portière* tv. od *porte* 'dveře, brána' z lat. *porta* tv. Srov. ↑*portál*.

portmonka zast. ob. 'peněženka'. Z fr. *porte-monnaie* tv. z tvaru slovesa *porter* 'nést' a *monnaie* 'peníz, mince' z lat. *monēta* 'mince'. Srov. ↑*portfej*.

porto 'poštovné'. Z it. *porto* 'poplatek za donesení', doslova '(do)nesení', od *portare* 'nést' z lat. *portāre* tv. Srov. ↓*portýr*.

portrét, portrétní, portrétista, portrétovat. Přes něm. *Porträt* z fr. *portrait* tv., což je původem přič. trp. stfr. slovesa *portraire* 'vypodobnit' z lat. *prōtrahere* 'přivést na světlo, odkryt', doslova 'vytáhnout (před)', z *prō-* 'před' a *trahere* 'táhnout'.

portýr zast. ob. 'vrátný'. Přes něm. *Portier* z fr. *portier* tv. a to z pozdnělat. *portarius* 'dveřník, strážce dveří' od lat. *porta* 'brána, vchod'. Srov. ↑*portál*, ↑*portiéra*.

poručík, *poručice*, *poručický*, *nadporučík*, *podporučík*. Z r. *porúčík* a to přes p. *porucznik* tv. z č. *poručník* 'zástupce, zmocněnec', což je vlastně kalk fr. *lieutenant*, doslova 'místodržící', z pozdnělat. *locumtenēns* tv. z *locus* 'místo' a přech. příst. od *tenēre* 'držet'. Dále viz ↓*poručit*.

poručit, *poroučet*, *poručník*, *poručnický*. Viz ↑*po* a ↓*ručit*. Stč. význam byl 'přenechat, odkázat, odevzdat, dát do ochrany', z významů 'vzkázat, odkázat' se pak vyvinulo silnější 'rozkázat'. Viz i ↑*poručík*.

pořád přísl. Viz ↑*po* a ↓*řád*. Stč. význam byl 'po sobě, po pořádku, jeden po druhém', z toho pak 'neustále'.

posel, *poslíček*, *poselství*. Psl. **posělb* od **poselati* (B6), viz ↑*po* a ↓*slat*.

posesivní 'přivlastňovací'. Z lat. *possessivus* tv. od *possidere* (příč. trp. *possessus*) 'mít v držení, vlastnit' z **pos-* 'moc' (srov. ↓*potence*, ↑*Hospodin*) a *sedere* 'sedět' (srov. ↓*sedět*).

poschodí, *poschodový*. Viz ↑*po* a ↓*schod*. Vlastně 'kam se chodí po schodech'.

poslat, *posláni*, *poslanec*, *poslankyně*, *poslanecký*. Viz ↑*po* a ↓*slat*.

poslední, *naposledy*. P. *posledni* 'zadní, horší, všední', r. *poslednij*, ch. *posljednij*, stsl. *poslědnny*. Psl. **poslědnny* je odvozeno od spojení **po sledě* 'na konci', původně 'po řadě', viz ↑*po* a ↓*sledovat*, srov. i stč. *sled* 'stopa, pořádek, postup věcí' a ↓*posléze*.

posléze přísl. 'potom, konečně, nakonec'. Stč. i *poslé*, *posled*, *poslez*. Viz ↑*poslední*.

poslouchat, *poslušný*, *poslušnost*, *posluchač*, *posluchačský*, *posluchárna*, *poslech*, *poslechový*. Viz ↑*po* a ↓*slyšet*.

posloupnost. Jen č., nepřiliší jasné. Stč. *poslúpnost* 'dědické právo'. Vzhledem

k stč. *postúpenství* i p. *postępstwo* tv. se myslí na původní **postúpnost*, ale záměna *t-l* není jasná.

posouvat, *posuvný*, *posuv*. Viz ↑*po* a ↓*sunout*.

pospas. Viz ↑*napospas*.

pospolitý, *pospolitost*. Od *pospolu*, viz ↑*po* a ↓*spolu*.

post 'místo, funkce, postavení'. Z it. *posto* či fr. *poste* 'místo, postavení' (případně přes něm. *Posten* 'stanoviště stráže, hlídkující voják', tentýž význam je ve starší č.) a to z lat. *positus* 'místo, postavení', od *pōnere* (příč. trp. *positus*) 'položít, postavit'. Srov. ↓*pozice*.

post- předp. 'po-'. Z lat. *post* 'po' (viz ↑*po-*, ↓*pozdě*). Srov. ↓*postgraduální*, ↓*posthumní*, ↓*postila*.

postava, *postavička*. Viz ↑*po* a ↓*stavit*, význam 'vzrůst, tělesná konstituce' je již psl.

poste restante 'způsob posílání zásilek, při němž si příjemce zásilku vyzvedá na poště'. Z fr. *poste restante* z *poste* (viz ↓*pošta*) a *restante* 'zůstávající', slovesného adj. od *rester* 'zůstat' z lat. *restāre* tv. (viz ↓*rest*).

postel, *postýlka*, *postelový*. Všesl. – p. *pościel*, r. *postél'*, ch. *pōstelja*, stsl. *postelja*. Psl. **postel'b*, **postel'a* jsou odvozeniny od **postelati* (viz ↑*po* a ↓*slát*). Původní význam byl 'to, čím je lože postláno (sláma, houně, peřiny ap.)', pak metonymií celá konstrukce.

postgraduální 'následující po absolvování vysoké školy', *postgraduál*, *postgraduanti*. Z ↑*post-* a odvozeniny od ↑*graduovat*.

posthumní 'vydaný posmrtně'. Z lat. *postumus* 'poslední, nejmladší, po smrti narozený', což je vlastně 3. stupeň k *posterus* 'následující, příští' od *post* 'po' (↑*post-*). Podoba *posthumus* se ob-

jevuje v pozdní lat. lidovou etym. (D2) k lat. *humus* 'země', *humāre* 'pohřbít'.

postila 'sbírka kázání na texty Nového zákona'. Z lat. spojení *post illa* (*verbu*), doslova 'po oněch (slovech)' (tj. po čtení či evangeliu), k *post* viz ↑*post-*, k *ille* 'onen' srov. ↑*toni*.

postit se. Viz ↓*püst*.

postskriptum 'dodatek v dopise'. Z pozdnělat. *postscriptum* tv., viz ↑*post-* a ↓*skripta*.

postulát 'požadavek', *postulovat*. Z lat. *postulātum* tv., což je vlastně přič. trp. od *postulāre* 'žádat, vyžadovat' a to od *poscere* 'žádat, dožadovat se'.

posud přísl. Viz ↑*pokud*, ↑*dosud*.

posunek, *posunkový*. Viz ↑*po* a ↓*sunout*.

posupný 'nevlídný, pohrdlivý'. Nejspíš od ↓*sup*, srov. p. *sep* tv. a *sepný* 'pochmurný, posupný', r. *nasúpit'sja* 'zachmuřit se' (viz ↑*nasupit se*).

posvěcení 'tradiční výroční slavnost'. Stč. *posviecenie* i *posvëcenie*, původně 'výroční slavnost s hody na památku posvěcení místního kostela'. K rozlišení významu pomocí délky srov. ↑*město* – ↑*místo*, ↑*děvka* – ↑*dívka* ap.

pošetilý, *pošetilost*. Jen č., nejasné. Snad souvisí s ↑*ješitný* a r. *šut* 'šásek', *šútka* 'žert'.

pošmourný. Expr. varianta k *pochmurný*, viz ↑*chmura*.

pošramotit expr. 'poškodit, pokazit'. Původně *pošramovat* 'nadělat šrámů', pak asi expr. obměna slova podle onom. ↓*šramotit* (Jg).

pošta, *poštovní*, *pošták*, *poštačka*, *poštácký*. Přes něm. *Post* z it. *posta* tv., vlastně 'určená, umístěná (zastávka)', z lat. *posita* tv., což je přič. trp. v ž.r. od *pōnere* 'klást, umístit, určovat'. Slovo tedy původně označovalo místo,

kde se v začátcích jízdní pošty (v Itálii od 16. st.) měnili koně a kurýři. Srov. ↑*post*, ↓*pozice*.

poštěváček 'topořivá část ženského pohlavního ústrojí'. U Jg *poštiváček* tv., vedle původního významu 'kdo poštívá, dráždí', od *poštívát*, viz ↑*po* a ↓*štívát*.

poštolka. Ve starší č. i *postolka*. P. *pustulka*, r. *pustel'gá*, sln. *postólka*, s./ch. *pöstólka*. Výchozí psl. podoba nejistá, nejspíš **postolbka*. To pak by mohlo být od **postojati* (viz ↑*po* a ↓*tár?*) podle toho, že poštolka při lovu visí ve vzduchu, ale tvoření je dost podivné.

pošuk ob. expr. 'potřeštěný člověk'. Od ↓*šukat* ve starším významu 'tékat, běhat sem a tam'.

pošušňat si ob. expr. 'pochutnat si', *pošušňáníčko*. Zřejmě expr. útvar od *pochutnat si* s expr. skupinou -*šuš-*, srov. např. i fr. *chouchou* 'zlatíčko' a ↓*žužu*, ↓*žúžo*.

pot, *potní*, *potítko*, *potit se*, *zpotit se*, *zpoceny*, *propotit*, *vypotit (se)*, *zapotit se*. Všesl. – p., r. *pot*, s./ch. *pôt*, stsl. *potō*. Psl. **potō* je z ie. **pok'to-* (A6,A9), což je odvozenina od kořene **pek'* - 'péci' (↑*péci*). Původně tedy asi něco jako 'co je vypečeno, co vzniká horkem'.

potáčet se, *potácivý*. Souvisí s ↓*téci*, ↓*točit*, asi expr. Srov. i slk.st. *potákati se* tv. (Jg), p. *taczac się* 'otáčet se, vrávorat'.

potas 'draselná sůl k výrobě mýdla, skla ap.'. Z něm. *Pottasche* a to ze střniz. *potasch* (dnes niz. *potas*), v první části je (střniz. *pot* 'hrnec' (srov. i něm.d. *Pott*, fr., angl. *pot*) neznámého, asi substrátového původu, ve druhé střniz. *asch* 'popel' (srov. něm. *Asche*). Tato sůl se totiž získávala z dřevěného popela pářením v hrnci.

potence 'schopnost (plodit), síla, moc', *potentní*. Z lat. *potentia* 'moc, síla,

vláda' od *potēns* (gen. *potentis*) 'mocný, schopný', což je původem přech. přít. od nedoloženého **potēre* 'moci, být schopen' (místo toho je lat. *posse* tv.). Srov. ↓*potenciál*, ↓*potentát*, ↑*posesivní*.

potenciální 'možný', *potenciál* 'souhrn schopností a možností k určitému výkonu'. Podle něm. *potentiell*, fr. *potentiel* z lat. *potentiālis* tv., dále viz ↑*potence*.

potentát hov. expr. 'vysoký hodnostář'. Přes něm. *Potentat* 'vladař' z fr. *potentat* tv., původně 'svrchovanost, nejvyšší moc', ze střlat. *potentatus* tv. od lat. *potēns* (viz ↑*potence*).

potěr 'právě vyflhlé ryby či obojživelníci'. Viz ↑*po* a ↓*třít*, vlastně 'co vznikne po tření ryb ap.'. Přeneseně i 'drobotina, mládež'.

potkan. Jen č. a slk. *potkan*, sln. *podgána*. Do č. nověji přes slk. (ještě Jg uvádí jen jako mor. a slk.) z maď. *patkány* a to (přes sln.?) ze severoit. *pantegàna*, *pategàna*, *pantegàn*, jež nejspíš vychází z lat. *Ponticus* 'pontský'. *Pont(us)* bylo historické území při jižním pobřeží Černého moře, odkud se tyto hlodavci po lodích dostali do sev. Itálie a dále do Evropy.

potkat (se). Viz ↑*po* a ↓*-tkat*.

potlach hov. expr. 'družná zábava, popovídání (při táboráku)'. Z angl. *potla(t)ch* 'slavnost severoam. Indiánů (rozdílení darů)' a to z indiánštiny (v jazyce chinook *potlatš* znamená 'dar'). V č. žertovně přiklonění k ↓*tlachat* a obměna významu.

potměchuť 'popínavý polokeř s červenými jedovatými bobulemi'. Původně nářeční jméno, jehož motivace není zcela jasná; jistě je tu však spojitost s chutí bobulí, které nejprve chutnají hořce a pak sladce (srov. slk. *ľutok sladkohorký*, něm. *Bittersüß*, lat. *dulcamara*). Spojitost s tmou, nocí je

i v jiném něm. jménu *Nachtschatten*, doslova 'noční stín' (viz i ↓*potměšilý*). Vychází ze spojení *po chuti nechutí* (Ma², HK) se nezdá věrohodné.

potměšilý, *potměšilost*. Z přezdívkového *potměšil* 'kdo tajně, potmě na někoho něco chystá, šije' (srov. např. *všudybyl*). Podobné útvary jsou slk. *potmehúd*, vlastně 'kdo potmě hude, hraje', a nepřfliš jasně mor. nář. *potmělúch*. Srov. i ↑*potměchuť*.

potok, *potůček*, *potoční*. Viz ↑*po* a ↓*téci*.

potomek, *potomstvo*. Všesl. – p. *potomek*, r. *potómok*, s./ch. *potómak*. Odvozeno od spojení **po tomě* (viz ↑*po* a ↓*ten*), vlastně 'kdo přijde po tom(to) (pokolení)'.

potouchlý, *potouchlost*. U Jg *potouchlý* (expr. změkčení). Podobné je sln. *potúhnnjen* tv. od *potúhnniti* 'přetvařovat se' a to od *potúha* 'zatajování, zpronevěra'. Základ je stejný jako v ↓*tuchnout*, vývoj původního významu 'hasnout, tišit se' však v tomto případě není zcela jasný, snad '(naoko) utišený, pohaslý' → 'přetvařující se, potměšilý'. Srov. významově blízké ↓*potutelný*.

potrava, *potraviny*, *potravinový*. Viz ↓*trávit*, ↓*tráva*.

potřeba, *potřebný*, *potřebovat*, *opotřebovat*, *spotřebovat*, *spotřebitel*, *spotřebitelský*, *upotřebit*. Viz ↑*po-* a ↓*třeba*.

potud. Viz ↑*dotud*, ↑*pokud*.

potutelný. Od ↓*tutlat*, vlastně 'kdo něco tultá, zatajuje', srov. ↑*potouchlý*.

potvora, *potvůrka*, *potvorný*, *zpotvořit*. Viz ↑*po* a ↓*vořit*, srov. ↓*stvůra*.

pouhý, *pouze*. Stč. *púhý*, *púhly* 'pouhý, prostý, čistý, zjevný'. Jen č., málo jasně. Vzhledem k izolovanosti č. slova nelze vyloučit pč. přesmyk *hlúpý*

→ *púhlý* (Ma², HK), ale nelze brát jako spolehlivé.

poulit, *vypoulit*. Neznělá varianta k *boulit* (viz ↑*boule*).

poupě, *poupátko*. Viz ↓*pupen*.

poustevník, *poustevnícký*, *poustevná*. Stč. *pústenník*, *pústevník*, vlastně 'kdo žije na pustém místě' (viz ↓*pustý*).

poušť, *pouštní*. Stč. *púšč(ě)*, p. *puszcza*, jinak r. *pustýnja*, s./ch. *pústinja*, vše od psl. **pustь* (↓*pustý*).

pouštět. Z psl. **pust-ja-ti* (C3), viz ↓*pustit*, ↓*pustý*.

pouť, *poutní*, *poutník*, *poutnický*, *putovat*, *putování*, *putovní*. Všesl. – p.d. *pqć*, r. *put'*, s./ch. *pút*, stsl. *pqtb*. Psl. **pqtb* (B7) je příbuzné se stpr. *pintis* tv., lat. *pōns* 'most' (původně asi 'hat'), ř. *pátos* 'stezka', *póntos* 'moře' (původně asi 'mořská cesta'), arm. *hun* 'přechod, cesta', sti. *púnhā-* 'cesta', vše z ie. **pont-*, **pnt-* 'cesta, přechod' (A6,A7) od **pent-* 'jít, přejít'. Srov. ↑*pata*, ↑*ponton*.

pouto, *poutko*, *poutat*, *poutač*, *upoutat*, *spoutat*, *připoutat*, *odpoutat*, *rozpoutat*. Všesl. – p. *pęta* (pl.), r. *púty* (pl.), s./ch. *püto*, stsl. *pqto*. Psl. **pqto* je odvozeno od slovesa **pęti* 'pnout' (viz ↑*pnout*) (A6,B7).

pouzdro, *zapouzdit*. Stč. *púzdro*, p. *puzdro* 'pouzdro, břichatá nádoba'. Dále nelze oddělit od r.d. *púzdró* 'část břicha pod pupkem', s./ch.d. *púzdra* 'zvířecí penis' a také r. *púzo* 'břicho', *puzýr* 'bublina, puchýř'. Výchozím významem je 'něco napuchlého', srov. ↓*puchnout*, ↓*puchýř*, ↓*pyj* od ie. **pēu-*, **pū-* 'nadouvat'. Vzhledem k takto rozšířenému přibuzenství lze sotva přijmout výklad č. slova z germ. **fōdra-* 'pouzdro' (viz ↑*fituro*) (Ma²), i když význam dobře souhlasí.

povaha, *povahový*. Jen č. Od ↓*váha*, stč. *váha* může znamenat i 'rozvaha, povaha', povaha člověka se vlastně jeví v tom, jak zvládá určitou situaci. Srov. i ↑*odvaha*.

pověst, *pověstný*. P. *powieść* 'vyprávění, román', r. *póvest'* tv., ch. *pövíjest* 'historie', stsl. *pověstь* 'pověst, historie'. Psl. **pověstь* (A5) je odvozeno od **povědati* či **pověděti* (viz ↓*povídat*).

povídat, *povídavý*, *povídka*, *povídkový*, *vypovídat*, *výpověď*, *zpovídat (se)*, *zpověď*, *popovídat si*, *rozpovídat se*, *upovídaný*. Stč. *poviedati* (C5), slk. *povedať* (dok.), p. *powiadziać*, sln. *povědati* (dok.), stsl. *povědati* (vedle toho *pověděti*, p. *powiedzić*, stsl. *pověděti*). Psl. **povědati*, **pověděti* je z **po-* (↑*po*) a **věděti* (↓*věděti*), původní význam je 'říkat, co jsem se dověděl', případně 'dát někomu vědět, způsobit, že ví'.

povídla, *povídlový*. Jen č., do p. *powidła*, do něm. nřf. *Powid(e)l*. Nejspíš od ↓*vít*, ve významu 'točit, plést, míchat', tedy vlastně 'co vzniká mícháním vařené ovocné šťávy'. K příp. srov. ↑*motovidlo*, ↓*vidle*.

povinný, *povinnost*. P. *powinny*. Význam lze vyložit na základě stč. *poviniti* 'uznat vinným', *být povinen* je pak 'být uznán vinným, být nucen něco udělat (jako trest) atd.'.

povít kniž. 'porodit'. Vlastně 'ovínout (novorozené plenkami)', viz ↓*vít*.

póvl ob. hanl. 'nehodnotná věc, nehodnotný člověk'. Z rak.-něm. *Pofel* 'nehodnotná věc', což je varianta k něm. *Bafel* z hebr. (talmudského) *babel*, *bafel* tv.

povlak. Od *povléci*, viz ↑*po* a ↓*vléci*.

povlovný 'pozdvolný, mírný'. Stč. *povlovný* 'mírný, příjemný, vlidný', *být povloven* 'být po vůli, být srozuměn'. Jen č. Značná významová blízkost slova

povolný (viz ↓*povolit*) nutí k úvaze o přetvoření tohoto slova.

povolit, *povolení*, *povolný*, *povolnost*. Vlastně 'být po vůli někomu', viz ↓*vůle*. Srov. i ↑*povolný*.

povřísko 'svazek slámy k vázání snopů'. Všesl. – p. *powrósto*, r. *perevájslo*, ch. *povrijěslo*, csl. *povrěslo*. Psl. **poverslo* (B8) je odvozeno od **poverziti* 'vázat' (doloženo v stsl. *povrěsti* tv.). R. podoba se přiklonila k *vjazát*, k tomu srov. ↓*provaz*. Příbuzné je lit. *vežžiti* 'utahovat, zužovat', *viržėti* 'vázat', stisl. *virgill* 'provaz', vše od ie. **uer-gh-* 'obtěžet, zužovat, vázat' od **uer-* 'otáčet, kroutit'.

povyk, *povykovat*. Od psl. **vykati* 'křičet, výskat' (srov. sln. *vikati* tv.), viz ↓*výt*. ↓*výskat*.

póza 'postoj', *pózoval*, *zapózoval*, *pozéra*. Přes něm. *Pose* z fr. *pose* tv. od *poser* 'postavit, položit' a to z pozdnělat. *pausāre* 'zastavit se, odpočívat' od lat. *pausa* (viz ↑*pauza*).

pozdě, *pozdější*, *pozdní*, *zpozdit se*, *zpozditíly*, *opozdit se*, *opozdilec*. Všesl. – p. *póžno*, r. *pózdno*, s./ch. *pòzno*, stsl. *pozdě*. Psl. **pozdě* (sekundárně **pozděbno*) má v první části pokračování ie. **pos* 'za, po' (viz ↑*po*), ve druhé pak nejspíš odvozeninu od ie. **dhē-* 'položit' (srov. ↓*soud*, ↓*záda*, ↓*před* ap.). Původní význam tedy je asi 'v položení po (určitém čase)'.

pozice 'postavení', *poziční*. Z lat. *positiō* tv. od *pōnere* (přič. trp. *positus*) 'postavit, položit'. Srov. ↓*pozitivní*, ↑*pošta*, ↑*opozice*, ↑*expoze*.

pozitivní 'kladný; bezpečně zjištěný, jistý', *pozitiv*, *pozitivismus*. Přes něm. *positiv* tv. z pozdnělat. *positivus* 'daný, postavený' od lat. *positus* tv. (viz ↑*pozice*).

pozitron 'elementární částice s kladným nábojem'. Umělý výtvor, viz ↑*pozitivní* a ↑*elektron*, ↑*neutron*.

pozor, *pozorný*, *pozornost*, *pozorovat*, *pozorování*, *pozorovatel(ka)*, *pozorovatelský*, *pozorovatelná*, *zpozorovat*, *vyzpozorovat*, *odpozorovat*. Z ↑*po* a ↓*žít*.

pozoun 'druh žesťového nástroje'. Z něm. *Posaune* tv. ze stfhn. *busüne* a to přes stfr. *bu(i)sine* z lat. *būcina* '(pastýřský) roh; polnice', jež je složeno z *bōs* 'býk, vůl' a odvozeniny od *canere* 'zpívat'. Srov. ↑*bukolický*.

pozřít, *požírat*. Stč. i *požřieti*, *požřieti*, skupina *žř* se disimilovala na *zř*, srov. ↓*žídlo*. Souvisí s ↓*žrát* jako ↑*dřít* s ↑*drát*?, ↓-*přít* s ↓*prát*.

požár, *požární*, *požárník*, *požárnický*. Všesl. – p. *požar*, r. *požár*, s./ch. *pōžār*, csl. *požarō*. Psl. **požarō* je odvozeno od **požariti* 'způsobit, že je žár', dále viz ↑*po* a ↓*žár*.

pra- předp. Všesl. Původní význam je 'před-' ve významu časovém (srov. *praděd*, *pradávný*), jemuž odpovídá lat. *prō-* např. ve slově *prōavus* 'praděd, předek' (srov. ↓*pro-*) či ř. *prō-* v *prōēn* 'nedávno, předevčírem'. Odtud pak význam prostě zesilující, srov. *prapodivný*, *pranic*, lidových matení s *prach* potom *prachsprosť* ap. Vlastně zdloužená varianta k ↓*pro*: je mezi nimi stejný vztah jako mezi ↑*pa-* a ↑*po*.

pracant hov. expr. Již u Jg. Vykládá se z it. *bracciante* 'dělník, nádeník' (od *braccio* 'rameno, ruka'), které se lid. etym. přiklonilo k ↓*práce* (HK), ale možná jde prostě jen o hybridní složeninu z *práce* a cizí příp. *-ant*.

práce, *pracný*, *pracovat*, *pracující*, *pracovní*, *pracovník*, *pracovnice*, *pracovitý*, *pracovna*, *pracoviště*, *dopracovat (se)*, *opracovat*, *odpracovat*, *propracovat*, *přepracovaný*, *rozpracovat*, *vypracovat*, *zpracovat*,

zpracovat. Stč. *pracě* 'námaha, těžkost; zaměstnání, služba'. Jen zsl. (stp. *proca*, ale dnešní *praca* je z č.), nemá jednoznačný výklad. Psl. **port'a* (B3, B8) je nejspíš odvozeno od **portiti*, z něhož je sln. *prátiti* 'provázet', nř. i 'dělat', s./ch. *prätiti* 'provázet, posílat', b. *prátja* 'poslat'. Významový vztah 'poslat' – 'služba, práce' je dobře vidět na s./ch. *pôsao* 'práce, dílo' a do jisté míry i na č. *poslání*. Psl. (jsl.) **portiti* 'poslat' se vykládá jako kauzativum k slovesům (ve slov. nedoloženým) od ie. **per-* 'pronikat, jít, přenášet' (vlastně 'způsobit, že cestuje'), srov. něm. *fahren* 'jet', lat. *portāre* 'nést'. Viz i ↓*prám*, ↑*práz*.

pracka. Přes něm. *Pratze* tv. z it. *braccio* 'paže, rameno' z lat. *bra(c)hium* tv. Srov. ↓*prečlák*.

prádlo, prádélko, prádelní, prádelník, prádelna, pradelna. Jen č. Od ↓*prát* (*se*), vlastně 'co se pere'.

pragmatický 'dbající užitečnosti', *pragmatik, pragmatika, pragmatismus*. Podle moderních evropských jazyků (něm. *pragmatisch*, fr. *pragmatique*) z lat. *prāgmaticus* z ř. *prāgmaticós* 'účelný, zdatný, zkušený ve státnických záležitostech' od *prāgma* (gen. *prāgmatos*) 'jednání, zaměstnání, záležitost, úspěch' od *prāssō* 'konám, prosazuji, dosahuji'. Srov. ↓*praktický*, ↓*praxe*.

práh, pražec, zápraží. Všesl. – p. *próg*, r. *poróg*, s./ch. *prüg*, stsl. *pragō*. Psl. **porgō* (B8) se spojuje s lit. *pérgas* 'rybářský člun (z jednoho kmene)', stisl. *forkr* 'kúl, hůl' a s pochybnostmi i s lat. *pergula* 'loubí, přístavek, výstupek ve zdi' (srov. ↑*pergola*), vše asi z ie. **perg-* '(otesaný) kmen, kůl'.

prahnout, vyprahlý. Stč. *prahnúti* 'schnout, trpět žízni', přeneseně pak 'dychtit, toužit', jinak jen p. *prugnác* 'žíznit, toužit'. Původně vlastně 'být vystaven pražení'. viz ↓*pražit*.

prach, prášek, prachový, prachovka, prашný, práškový, práškovat, prášit, oprášit, poprášit, rozprášit, vyprášit, zaprášit (se). Všesl. – p. *proch*, r. *póroch*, s./ch. *prâh*, stsl. *prachъ*. Psl. **porchъ* je pokračováním ie. **porso-* (A8, B8), což je odvozenina od **pers-* 'prášit, přšet, stříkat'. Z ie. přibuzenstva je nejbliže lot. *pārsla* 'vločka (sněhu, popela ap.)', jinak viz ↓*pršet*, ↓*prskat*, ↓*prst*, srov. ↓*práchnivý* i ↓*prašivý*. Ob. *prachy* 'peníze', *prachatý, pracháč* je původně z argotu, stejná metafora je u něm. *Staub* 'prach' i 'peníze'.

práchnivý, práchnivět, zpráchnivělý. Od stč. *práchno, práchně* 'něco práchnivého, trouď', vlastně 'co je rozpadlé na prach' (viz ↑*prach*).

prak. Luž. *prok*, str. *porokō* 'obláčací stroj'. Psl. **porka* (vedle **port'a*, z něhož je p. *proca*, ch. *prăca*, stsl. *prašta* tv.) (B8) je nejspíš odvozeno od **perti* (viz ↓-*přít*, ↓*prát* (*se*)), vlastně 'to čím se bije, proráží'.

praktický, praktičnost, praktik, praktika, praktikovat, praktikant(ka), practicismus. Podle moderních evropských jazyků (něm. *praktisch* ap.) převzato z pozdnělat. *practicus* z ř. *praktikós* 'schopný, činný, zběhlý' a to od *prāssō* 'činím, obstarávám, prosazuji'. Srov. ↓*praxe*, ↑*pragmatický*.

pralinka 'druh bonbonů'. Přes něm. *Praline* z fr. *praline* a to podle fr. *maršála du Plessis-Praslina* (17. st.), jehož kuchař s tímto druhem bonbonů přišel.

prám, pramice, pramička. P. *prom*, r. *paróm*, *poróm*, s./ch. *prâm*. Psl. **poromō* (B8) odpovídá sthn. *farm* 'člun', stisl. *furm* '(lodní) náklad', východiskem je ie. **pormo-*, což je odvozenina od **per-* 'převážet, přejít, pronikat', od něhož je např. i něm. *fahren* 'jet', ř. *perōd* 'pronikám'. Srov. ↑*práce*.

pramen, pramínek, pramenit, pramenitý. Stč. *pramen* 'potůček, zdroj, odnož'.

provazec', p. *promień* 'paprsek, pramen (vlasů)', s./ch. *prämēn* 'pramen (vlasů, vláken)', stsl. *pramēnъ* 'nit'. Psl. **pormy* (gen. **pormene*) (B8) je asi odvozeno od **porti* 'trhat, párat', o němž viz ↑*párat*. Uvedené slov. významy totiž ukazují na původní význam 'něco odtrženého, proužek (vlasů, vláken ap.)', odtud pak metaforicky 'proužek vody', 'voda vyvěrající na povrch', což je význam pouze č. a slk. Dalším přenesením pak 'zdroj vůbec'.

pranostika 'lidová průpověď týkající se předpovědi počasí'. Ze stílat. *prognostica* 'předpověď' od lat. *prognōsis* z ř. *prōgnōsis* 'předurčení, předpověď' (viz ↓*prognóza*).

pranýř 'místo, kde byli provinilci vystavováni veřejné potupě', *pranýřovat*. Stč. *praněř* ze stíhln. *pranger* tv. (hlásková podoba je však stídn.), to pak od slovesa doloženého v stíhln. *phrengen*, stídn. *prangen* 'tisknout, vázat'.

prapor, *praporek*, *praporečnick*, *praporčtk* (přes r.), *praporčice*. P. *proporzec*, r.st. *prápor* (z csl.), s./ch. *prāporac* 'rolnička', csl. *praporъ*. Psl. **porporъ* '(vojenský) prapor' (B8) je tvořeno zdvojením kořene **por-*, což je o-ový stupeň ie. kořene **per-* 'letět' (A6), který je v ↑*pero*. Tedy 'to, co vlaje, létá ve vzduchu'.

prase, *prasátko*, *prasečf*, *prasnice*. expr. *prasák*, *prasečinka*, *prasečkář*, *prasiat*, *zprasit*, *zapasit*. Všesl. – p. *prosię*, r. *porosěnok*, s./ch. *prāse*, csl. *praseę*. Psl. **porseę*, původně 'mladé prase, sele' (B8), je zřejmě odvozenina od nedoloženého **porso*, jež odpovídá lit. *pařšas* '(mladé) prase, vykleštěný vepř', stíhln. *far(a)h* 'mladé prase'. stíhř. *orc* tv., lat. *porcus* 'prase', kurd. *purs* tv., vše z ie. **porko-* 'prase' (A1).

praskat, *prasknout*, *praskot*, *praskavý*, *prasklina*, *popraskat*, *rozpraskat*.

Onom. útvar se zesilující příp. -sk-, srov. ↑*pleskat*, ↓*prskat*, ↑*luskat* ap.

práskat, *prásknout*, *prásknutí*, *napráskat*, *vypráskat*, *zpráskat*. ob. expr. *práskač*. Jen č., slk., hl. Asi stejného onom. původu jako ↑*prskat*, vykládá se však také jako sk-ové intenzivum k ↓*prát* (se), srov. ↓*řískat* (Ma²).

prašek. Viz ↑*prach*. V medicíně významu původně 'lék v prášku', pak i 'tableta, pilulka'.

prašivý, *prašivost*, *prašivina*, *prašivka*. P. *parszivy*, r. *paršívij* (asi z p.), b. *pāršív*. Č. podoba ukazuje na psl. **poršivъ* (jinde **porš-*) (B8); jsou to odvozeniny od **porchъ*, **pārchъ* 'svrab, prašivina' (srov. p. *parchy*, br. *póršy* tv. i r. *pérchot* 'lupy'). Další souvislosti u ↑*prach* a ↓*pršet*, srov. ještě stč. *pršeti* 'vypadávat (o zubech ap.)'.

praštět. Varianta k ↑*prskat*, rozdíl je jen v kmenotvorné příp. – sk-a- × sk-ě- (B1, C3).

praštit, *prašitěný*. Varianta k ↑*práskat*, srov. ↑*praštět*.

prát (se), *praní*, *prací*, *pručka*, *pranice*, *oprat*, *proprat*, *přeprat*, *seprat*, *vyprat*, *zaprat*, *naprat se*, *poprat se*. Všesl. – p. *prac*, r.d. *prat*', s./ch. *prāti*, stsl. *pъrati*. Psl. **pъrati* (1.os.přít. *perq*) 'prát, bít' (význam 'čistit prádlo' vychází ze starého způsobu praní, kdy se do prádla ve vodě bušilo plácačkami) je příbuzné s lit. *peřti* 'šlehat (při koupeli); bít', lat. *premere* 'tlačit', alb. *pres* 'řežu, sekám', sti. *přt-* 'boj', vše od ie. **per-* 'bít'. Od stejného kořene je původnější psl. **perti* (viz ↓*přít* (se)), vztah je stejný jako mezi ↑*drát*² a ↑*drít*. Srov. i ↑*prádlo*.

pravda, *pravdivý*, *pravdivost*. Od ↓*pravý* jako *křivda* od ↑*křivý*. Původně asi 'spravedlnost, správný postup'.

pravít kniž. 'říci', *rozprávět*, *rozprava*, *rozprávka*, *vyprávět*, *vyprávění*. P. *prawić*, r.st. *právit'sja* 'klít, přísahat'.

sln. *právití*, csl. *praviti*. Psl. **praviti* je odvozeno od **pravъ* (↓*pravý*) ve významu 'řikat pravdu, uvádět na pravou míru'. Srov. ↓*-pravít*.

-pravít (*dopravit, doprava, dopravní, dopravce, napravit, náprava, nápravný, opravit, oprava, opravný, odpravit, přepravit, přeprava, připravit, příprava, přípravný, spravit, správa, správní, správce, upravit, úprava, úpravný, vypravit, výprava, výpravný, výpravčí, zpravit, zpráva, průprava, souprava* aj.). Všesl. Psl. **praviti* 'spravovat, řídit', vlastně 'dělat správně, vést správným směrem', je odvozeno od **pravъ* (↓*pravý*). Srov. ↑*pravít*, ↑*poprava*.

právo, právní, právník, právníčka, právnícký, bezprávní, svéprávný. Od ↓*pravý* (vlastně ustrnulý jmenný tvar adj. ve stř.r.), srov. podobně něm. *Recht* a *recht*, angl. *right* a *right*, fr. *droit* a *droit* ap., vše 'právo' a 'pravý'.

pravoslavný, pravoslaví. Přes r. či s. z csl. *pravoslavъnъ*, což je kalk nř. *orthodoxos* od *orthodoxía*, jež může znamenat 'pravá víra' i 'pravá oslava (Boha)' (viz ↑*ortodoxní*).

pravý, pravice, pravička, pravivý, pravičák, pravák, pravidlo, pravidelný, pravičko. Všesl. – p. *prawy*, r. *právyj*, s./ch. *právi*, stsl. *pravъ*. Psl. **pravъ* je nejspíš z ie. **prō-uo-*, kde **prō-* je etymologicky totožné s předp. ↑*pra-*, *pro-* (↓*pro*). Původní význam je asi 'vpředu (dopředu) jdoucí' (srov. ↓*prvý*), tedy 'přímý' (tento význam dodnes v jsl., viz i ↓*přímý*), odtud pak v mravním smyslu 'správný, spravedlivý' a konečně 'opačný než levý' (v jsl. chybí) podle toho, že většina lidí používá pravou ruku k hlavním činnostem, tato strana je tedy 'správná'. Srov. ↑*-pravít*, ↑*pravít*, ↑*pravda*, ↑*právo*.

praxe. Přes něm. *Praxis*, lat. *prāxis* z ř. *prāxis* 'konání, jednání, zběhlost

ap.' od *prāssō* 'činím, dosahuji'. Srov. ↑*praktický*, ↑*pragmatický*.

prázdný, prázdno, prázdnota, prázdniny, prázdninový, vyprázdnit. Všesl. – p. *prōzny*, r. *porōžnij*, s./ch. *prāzan*, stsl. *prazdnъ*. Psl. **porzdnъ* je etymologicky nejasné. Vyjít je třeba zřejmě z **porzъ* (B8), jak ukazuje csl. *neprazda* 'březi'. To pak lze spojit s hl. *prōzdnik* 'mládě, tele', str. *porozъ* 'kozel, beran', csl. *prazъ* 'beran' z psl. **porzъ* ('mladé) domácí zvíře', jež se stejně jako něm. *Färse* 'jalovice', *Farre*, stisl. *farri* 'býček' vyvozuje od ie. **per-* 'rodit' (srov. i ↓*záprtek*). Psl. **porzda* by tedy znamenalo 'mající mládě' (= 'ne už březi', tedy 'prázdná'). Komplikované, ale jiné výklady jsou ještě méně přesvědčivé.

pražec. Viz ↑*práh*.

pražit, pražený, pražírna, upražit, zpražit. Všesl. – p. *prazić*, r. *prjáziti*, s./ch. *pržiti*. Psl. **pržiti* má nejbliže k lit. *spragėti* 'pukat (horkem či zimou)', *spirginti* 'smažit', východiskem je ie. onom. základ *(*s*)*p(h)eræg-*, *(*s*)*p(h)ræg-* aj. 'praskat', od něhož je např. i ř. *sfaragėmai* 'praskám, kypím', sti. *sphúrjati* 'praská', a asi i něm. *sprechen* 'mluvit'. Srov. ↑*prahnout*.

prcat vulg. 'souložit; peskovat někoho', *proprcat*, *zpcat*, *zaprcat si*. U Jg jen *prcati se* 'jít drobným krokem' (hodnoceno jako nízké), *prc* 'prd'. Expr. slovo onom. původu, srov. ↓*prča*.

preck hov. expr. U Jg ještě nedoloženo, snad od *prcati (se)* ve významu 'jít drobným krokem'.

prča oh. expr. 'legrace'. Původem z Moravy, od slovesa *prčiti se* 'pátit se (o kozách)' (srov. *zprčiti (robu)* 'pobláznit (dívku)') (Ma2). Přibuzné je p. *parkocić się*, ukr. *pérčytysja*, s./ch. *přcati se* tv. Psl. asi **prckati se*, nejspíš onom. původu, s různými expr. obměnami. Srov. ↑*prcat*.

prděť vulg., *prdnout si, prd, prdel, prdelka, prdelatý, proprděť, uprdnout se, zaprděť, vyprděť se, sprdnout, naprdnout, vyprdnout se.* Všesl. – p. *pierdzieć*, r. *perdět*, ch. *prđjeti*. Psl. **prděti* je příbuzné s lit. *pėrdziu* 'prdím', *piřdis* 'prd', sthn. *ferzan* 'prděť', angl. *fart* tv., wal. *rhech* 'prd', alb. *pjerth* 'prdím', ř. *pėrdomai* tv., sti. *pārdatē* 'prdí', vše z ie. onom. kořene **perd-* 'prděť'. Viz i ↑*bdít*.

pre- předp. Z lat. *prae* 'před, pro', které je blíže příbuzné s naším ↓*při*. Srov. ↓*preference*, ↓*prémie*, ↓*preparát*, ↓*prepozice*, ↓*prevence*, ↓*prezervativ*, ↓*prezident*.

***pré** (mít *pré* 'mít volnost, zvlíli'). Z něm. (*ein*) *Prä haben* 'mít přednost' (původně výraz z karetního slangu) asi z fr. *avoir (la) préférence* tv. (viz ↓*preferovat*), substantivizací lat. předp. *prae-* 'před-'. K tomu srov. podobně ↑*fór*.

preambule 'úvodní zásadní část nějakého dokumentu'. Z lat. *praeambulus* 'předcházející' z *prae-* (↑*pre-*) a odvozeniny od *ambulāre* 'chodit, procházet se' (viz ↑*ambulance*).

prebenda 'výnosný úřad, hmotná výhoda'. Ze střlat. *praebenda* 'obročí (důchod z církevního úřadu)', doslova 'co má být poskytnuto', od lat. *praebēre* 'poskytovat, nastavovat' z *prae-* (↑*pre-*) a *habēre* 'mít, držet'. Srov. ↓*proviant*.

precedens 'předchozí případ (podle kterého se řídí další)'. Z lat. *praecēdēns*, což je přech. příč. od lat. *praecēdere* 'kráčet napřed, předcházet' z *prae-* (↑*pre-*) a *cēdere* 'kráčet, stoupat' (srov. ↓*proces*, ↓*procedura*). Jako právní termín vzniklo asi v angl. (15. st.).

precizní 'přesný', *preciznost*. Přes něm. *präzis* a fr. *précis* z lat. *praecīsus* tv., přeneseně z 'vpředu useknutý, strmý, příkrý', což je příč. trp. od *praecīdere* 'zřpředu useknout' z *prae-*

(↑*pre-*) a *caedere* 'bít, řezat' (srov. ↑*koncizní*, ↑*cézura*).

preclík, *preclíkový*. Stč. přejetí ze střhn. *prēzel, brēzel* a to z román. jazyků, z nějaké zdrobněliny od lat. *bra(c)chia* 'paže, ruce (pl.)' (srov. it. *bracciatello* 'preclík'). Pečivo je tak nazváno proto, že připomíná propletené paže.

predestinace 'předurčení'. Z lat. *praedēstinātiō* tv., viz ↑*pre-* a ↑*destinace*.

predikát 'přísudek; šlechtický přídomek', *predikace*. Z lat. *praedicātum* tv., což je původem příč. trp. od *praedicāre* 'vypovídat, prohlášovat' z *prae-* (↑*pre-*) a *dicāre* '(slavnostně) ohlásit, přikázat' (srov. ↑*abdikace*, ↑*dedikace*).

prefabrikát 'předem vyráběný stavební díl', *prefabrikace, prefabrikovaný*. Novější, viz ↑*pre-* a ↑*fabrikát*.

preface 'úvodní část eucharistické modlitby (při mši)'. Z lat. *praefātīō* 'úvodní slova, předmluva, proslov' od *praefāri* 'napřed pronášet, předříkávat' z *prae-* (↑*pre-*) a *fāri* 'mluvit, říci' (srov. ↑*fáma*, ↑*fátální*).

prefekt 'přednosta správného úřadu (ve Francii); vysoký římský úředník', *prefektura*. Z lat. *praefectus* 'představený, správce, velitel' od *praeficere* 'postavit v čelo, ustanovit velitelem' z *prae-* (↑*pre-*) a *facere* 'dělat' (srov. ↑*efekt*, ↑*defekt*, ↑*afekt*).

preferovat 'dávat přednost', *preference, preferenční*. Přes moderní evr. jazyky (fr. *préférer*, angl. *prefer*) z lat. *praeferre* 'dávat přednost, napřed nést, jevit' z *prae-* (↑*pre-*) a *ferre* 'nést'.

prefix 'předpona'. Z lat. *praefixum* tv., což je původem příč. trp. od *praefigere* 'vpředu připevnit' z *prae-* (↑*pre-*) a *figere* 'upevňovat' (srov. ↓*suffix*, ↑*afix*, ↑*krucifix*).

pregnantní 'výstižný, hutný'. Přes něm. *prägnant* a fr. *prégnant* tv.

z pozdnělat. *praegnā(n)s* 'přeplněný, plný', lat. 'těhotný, březí', a to z *prae-* (↑*pre-*) a **gnā-*, což je odvozenina od ie. kořene **ǵen-* 'rodit' (srov. ↑*gen*, ↑*geneze* i ↑*nacionále*, ↑*natalita* ap. s odpadnutím počátečního *g-*). Dále srov. ↑*impregnovat*.

prehistorie 'pravěk, období před vznikem písemných pramenů', *prehistorický*. Viz ↑*pre-* a ↑*historie*.

prejt 'náplň do jitrnic a jelit'. Z něm. *Brei* 'kaše' (původně asi 'várka, co je uvařeno', souvisí s *brühen* 'spařit' a *Brot* 'chléb'), přidání *-t* jako v ↑*policajt*, ↓*sajrajt*.

prejz 'oblá (vypouklá nebo vydutá) taška na střechu', *prejzový*. Z něm. nář. (bav.) *preis*, *breis* (Ma²).

prekérní 'nepřijemný, choulostivý'. Přes něm. *prekär* tv. z fr. *précaire* 'nejistý, nestálý; zrušitelný' a to z lat. *precārius* 'nejistý; vyprošený' od *precārī* 'prosít, modlit se' (viz ↓*prosit*).

prelát 'církvní hodnostář'. Již stč. Ze střlat. *praelatus* tv. z lat. *praelātus* 'představený', což je původem příč. trp. od *praeferre* 'dávat přednost; napřed nést' (viz ↑*preferovat*, srov. ↑*ablativ*, ↓*relace*).

preludovat 'improvizovat (na klávesovém nástroji)', *preludium* 'menší skladba pro klávesové nástroje'. Z lat. *praelūdere* 'předem hrát' z *prae-* (↑*pre-*) a *lūdere* 'hrát'.

premiant 'vynikající žák', *premiatika*, *premiantský*. Z lat. *praemiāns*, což je přech. přít. od *praemiāre* 'odměnit' od *praemium* (viz ↓*prémie*). Nejlepší žáci byli dříve odměňováni knihami ap.

prémie '(mimořádná) odměna', *prémiový*. Převzato (případně přes něm. *Prämie*) z lat. *praemia*, což je pl. od *praemium* 'kořist, odměna, vyzname-

nání' z *prae-* (↑*pre-*) a odvozeniny od *emere* 'brát, kupovat' (srov. ↑*premiant*).

premiér 'předseda vlády', *premiérský*. Z fr. *premier (ministre)* 'první, nejpřednější (ministr)' z lat. *prīmārius* od *prīmus* 'první, nejpřednější'. Srov. ↓*primář*, ↓*primas*, ↓*primátor*.

premiéra 'první představení'. Z fr. *première* (případně přes něm. *Premiere*), což je tvar ž. r. fr. *premier* 'první' (viz ↑*premiér*).

premise 'předpoklad, tvrzení, z kterého něco vyvozujeme'. Ze střlat. *praemissa (sententia)* 'předem vyslovený (soud)', což je původem ž. r. příč. trp. od lat. *praemittere* 'předesílat' z *prae-* (↑*pre-*) a *mittere* 'posílat' (srov. ↑*mise*, ↑*mše*, ↑*mise*).

premonstrát 'člen jednoho z katolických řeholních řádů'. *premonstrátský*. Z *Praemonstratum*, což je polatinštělý název městečka *Prémontré* v severových. Francii, kde měl řád původní sídlo.

prenatální 'týkající se doby před narozením'. Novější, uměle z ↑*pre-* a lat. *nātālis* 'týkající se narození' (srov. ↑*natalita*). Srov. i ↑*pregnanční*.

preparát 'přípravek; preparovaný předmět'. Přes něm. *Präparat* tv. z lat. *praeparātum*, vlastně 'co je (předem) připraveno', původem příč. trp. od *praeparāre* 'předem připravit' (viz ↓*preparovat*).

preparovat 'konzervovat (pro vědecké účely)', *preparace*, *preparační*, *vypreparovat*, *odpreparovat*. Přes něm. *präparieren* tv. z lat. *praeparāre* 'předem připravit' z *prae-* (↑*pre-*) a *parāre* 'připravovat, chystat' (srov. ↑*aparát*, ↓*separovat*).

prepozice 'předložka'. Z lat. *praepositiō* tv. od *praepōnere* (příč. trp. *praepositus*) 'klást napřed' z *prae-*

(↑*pre-*) a *pōnere* 'klást' (srov. ↑*pozice*, ↑*expozice*, ↑*opozice*).

prérie 'severoamerická step', *prérijní*. Přes něm. *Prärie* z am.-angl. *prairie* tv. a to prostřednictvím fr. přistěhovalců z fr. *prairie* 'louka' od fr., stfr. *pré* z lat. *prātum* tv.

pres ob. 'tlak; lis', *presovat*, *napresovat*. Z něm. *Presse* a to (případně přes fr. *presse*) ze střlat. *pressa* 'vinný lis' od lat. *premere* (příč. trp. *pressus*) 'tlačit, tisknout' (srov. ↑*komprese*, ↑*deprese*).

presbytář 'kněžiště, prostor u hlavního oltáře'. Ze střlat. *presbyterium* tv. od pozdnělat. *presbyter* 'starší; kněz' z ř. *présbys*, *presbýtēs* 'stařec', *presbýteroi* 'starší, představení, soudcové', jehož první část souvisí s ř. *páros* 'před, dříve, dávno'.

prestíž 'vážnost, význam, vliv', *prestíží*. Z fr. *prestige* 'kouzlo, sláva, vliv' a to z pozdnělat. *praestīgium*, *praestīgia* 'mámení, klam' a to asi disimilací od *praestringere* (příč. trp. *praerictus*) 'vpředu zavázat, oslepit, otupit' z *prae-* (↑*pre-*) a *stringere* 'svírat, stahovat' (srov. ↓*striktní*, ↓*restrikce*).

presumpce 'předpoklad, domněnka'. Z lat. *praesūptiō* 'předběžné mínění, domněnka' od *praesumere* 'napřed brát, předem posuzovat' z *prae-* (↑*pre-*) a *sūmere* 'brát, vybrat si, vynaložit' a to ze ↓*sub-* a *emere* 'brát, kupovat' (srov. ↓*resumé*, ↑*konzum*, ↑*prémie*).

pretendent kníž. 'uchazeč'. Z lat. *praetendēns*, což je přech. přít. od *praetendere* 'dopředu napínat, napřáhat' z *prae-* (↑*pre-*) a *tendere* 'napínat, vztahovat'.

préteritum 'slovesný čas minulý'. Z lat. *praeteritum* (*tempus*) tv. od *praeterire* 'minout, jít mimo, přejít' z *praeter* 'mimo, vedle' od *prae* (↑*pre-*) (srov. podobně ↑*inter-*) a *ire* 'jít' (srov. ↑*tambit*, ↑*exit(us)*).

prevence 'předcházení něčemu, ochrana před něčím', *preventivní*, *prevenční*. Ze střlat. *praeventio* od lat. *praeventire* 'předejít, zabránit' z *prae-* (↑*pre-*) a *venire* 'přicházet' (srov. ↑*konvence*, ↓*subvence*).

prevít hov. 'neřád'. Stč. *prevét* 'záchod' (srov. podobný významový posun u ↑*hajzl*) z román. jazyků (fr. *privé*, it. *privato* tv.) a to k lat. *privātus* (*locus*) 'soukromé (místo)' (viz ↓*privátní*).

prezence 'přítomnost, účast', *prezenční*. Z lat. *praesentia* tv. od *praesēns* 'přítomný' (viz ↓*prézens*).

prézens 'slovesný čas přítomný', *prézentní*. Z lat. *praesēns* (*tempus*) tv. od *praesēns* 'přítomný, současný, nynější', což je původem přech. přít. od *praeesse* 'být vpředu, být přítomen' z *prae-* (↑*pre-*) a *esse* 'být' (srov. ↓*reprezentovat*, ↑*absence*, ↑*esence*).

prezentovat 'předkládat, ukazovat', *prezentace*, zast. ob. *prezent* 'dárek'. Z pozdnělat. *praesentāre* 'odevzdat, poskytovat, ukazovat' od lat. *praesēns* 'přítomný, nynější' (viz ↑*prézens*).

prezervativ '(mužský) antikoncepční prostředek'. Z fr. *préservatif* tv., což je zpodstatnělé adj. *préservatif* 'ochranný' od *préserver* 'chránit' z pozdnělat. *praeservare* tv. z *prae-* (↑*pre-*) a lat. *servāre* 'hlídat, pozorovat, chránit' (srov. ↑*konzerva*, ↑*observatoř*).

prezident, *prezidentka*, *prezidentský*, *prezidentství*, *prezidium*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Präsident*, fr. *président*) z lat. *praesidēns* 'předseda', což je původem přech. přít. od *praesidēre* 'sedět vpředu, velet' z *prae-* (↑*pre-*) a *sedēre* 'sedět' (viz ↓*sedět*).

prha 'podhorská bylina se žlutými kvítky'. Asi Preslovo libovolné přejetí ze stč. *prha* 'mouka z nedozrálých klasů, šrotovaná mouka' (srov. str. *perga* 'pražená zrna obilí', sln. *prga*

'mouka z praženého zrní'), jež souvisí s ↑*prazit* (Ma²).

prchat, *prchnout*, *prchavý*, *prchlivý*, *prchlivost*, *uprchnout*, *uprchlík*, *rozprchnout se*, *vyrchat*. Věsl. – p. *piezchać*, r. *porchát* 'poletovat', s./ch. *přhati* 'třepetat (se)'. Psl. **prchati* lze vysvětlit několika způsoby: jako etymologicky totožné s **prch-*, které je v ↓*pršet*, jako -s-ové intenzivum k **prati* 'letět' (srov. r. *perét*), csl. *prati* tv. a také ↑*pero*, ↑*prám*) a konečně i jako výraz onom. povahy. Není vyloučeno ani splynutí dvou z těchto základů.

prím 'první housle; vedoucí úloha'. Přes něm. *Prim*, *Prima* tv. z it. (*viola prima* tv. od lat. *prīmus* 'nejpřednější, první', což je 3. stupeň k *prior* 'přední, přednější' (2. stupeň). Základem je ie. kořen **per-*, od něhož je i ↑*pre-*, ↓*první*, ↓*před* aj. Srov. i ↓*prima*, ↓*primáš*, ↓*priorita*.

prima¹ 'první třída osmiletého gymnázia; první stupeň v hudební stupnici'. Z lat. *prima* 'první' (ž.r.) (viz ↑*prim*).

prima² 'dobrý, výborný'. Přes něm. *prima* tv. z it. *prima* 'první' (ve spojeních jako *prima sorte* 'první třída', *prima qualità*) od *primo* 'první' (m.r.) z lat. *prīmus* tv. (viz ↑*prim*).

primadona 'první pěvkyně operního souboru; nafoukaný umělec či sportovec'. Z it. *prima donna*, doslova 'první dáma', z *prima* 'první' (viz ↑*prima*², ↑*prim*) a *donna* 'dáma' z lat. *domina* 'paní' (srov. ↑*dáma*¹, ↑*madona*).

primární 'prvotní, základní, původní', *primárnost*, *primárky*. Podle něm. *primár*, fr. *primaire* tv. z lat. *prīmārius* od *prīmus* 'první, nejpřednější' (viz ↑*prim*, srov. ↓*primář*).

primář 'přednosta odborného oddělení ve zdravotnickém zařízení', *primářka*, *primářský*, *primariát*. Z lat.

prīmārius 'jeden z prvních, výborný, přední' od *prīmus* 'první, nejpřednější' (viz ↑*prim*, srov. ↑*premiér*, ↑*primární*, ↓*primas*).

primas 'první (hlavní) arcibiskup země'. Ze střlat. *primas* tv., pozdnělat. *primās* 'předák, první po králi (knížeti)' od *prīmus* 'první, nejpřednější' (viz ↑*prim*, srov. ↓*primáš*, ↑*primář*, ↑*premiér*, ↓*princ*).

primáš 'první houslista lidové kapely'. Z maď. *primás* a to asi odvozeno od něm. *Prim*, *Prime* či it. (*viola prima* 'první housle' (viz ↑*prim*, srov. ↑*primas*, ↑*primář*)).

primát¹ 'savec, který je na nejvyšším stupni ve vývojové řadě živočichů'. Z nlat. *Primates* (Linné, 18. st.) od lat. *prīmātus* 'první místo, přednost' od *primās* 'předák' (viz ↑*primas*).

primát² 'prvenství'. Z lat. *prīmātus* 'první místo' (viz ↑*primát*¹).

primátor 'starosta velkého města', *primátorka*, *primátorský*. Ze střlat. *primator* 'první z konšelů, starosta' od lat. *primās* 'předák' (viz ↑*primas*).

primice 'první mše vysvěceného kněze'. Z lat. *primitiae* 'prvotiny' od *prīmus* 'první' (viz ↑*prim*).

primitivní 'jsoucí na nejnižší úrovni, jednoduchý', *primitivnost*, *primitiv*, *primitivismus*. Přes něm. *primitiv*, fr. *primitif* tv. z lat. *prīmītīvus* 'prvotní, první svého druhu' od *prīmus* 'první' (viz ↑*prim*).

primus 'nejlepší žák ve třídě'. Z lat. *prīmus* 'první' (viz ↑*prim*, srov. ↑*primas*, ↑*primář*).

princ. Přes něm. *Prinz* z fr., stfr. *prince* tv. a to z lat. *prīnceps* 'předák, náčelník, panovník' z původního **prīmo-caps*, vlastně 'zaujímající první místo', z lat. *prīmus* 'první' (viz ↑*prim*) a odvozeniny

od *capere* 'brát, jímat, uchopit' (viz †*chopit*). Srov. †*princip*, †*participovat*.

princezna. Přes něm. *Prinzessin* z fr. *princesse*, což je přechýlený tvar od *prince* (viz †*princ*).

princip 'obecný zákon; základní zásada, způsob', *principiální*. Převzato (případně přes něm. *Prinzip*) z lat. *principium* 'počátek, původ; zásada, pravidlo' z **primo-capiom*, vlastně 'co zaujímá první místo, co je hlavní', viz †*princ*.

principál 'majitel kočovného divadla či cirkusu'. Přes něm. *Prinzipal* tv. z lat. *prīncipālis* 'první, hlavní, přední' od *prīnceps* tv. (viz †*princ* a †*princip*).

priorita '(časová) přednost, přednostní nárok', *prioritní*. Ze střlat. *prioritas* (případně přes něm. a fr.) a to od lat. *prior* 'přednější, přední, významnější', což je vlastně 2. stupeň k stlat. *prī* 'vpředu' (3. stupeň v *prīmus*, viz †*prim*). Srov. †*převor*.

privátní 'soukromý', *privát*, *privatizovat*, *privatizace*, *privatizační*. Přes něm. *privat* z lat. *privātus* tv., původně 'zbavený (moci, úřadu ap.)', což je původem přič. trp. od *privāre* 'zbavovat, zprostit' od *prīvus* 'sám o sobě stojící, zvláštní'. Srov. †*privilegium*.

privilegium 'výsada', *privilegovat*, *privilegovaný*. Z lat. *privīlēgium* tv., vlastně 'zvláštní zákon', z *prīvus* 'zvláštní' (viz †*privátní*) a odvozeniny od *lēx* (gen. *lēgis*) 'zákon' (srov. †*legální*).

prizma 'hranol (rozkládající světelné paprsky)'. Přes něm. *Prisma*, pozdnělat. *prisma* z ř. *prisma* 'trojhran, tříhranný sloup', původně 'co je odřezáno', od *prío* 'řežu'.

prkno, *prkýnko*, *prkenný*. Jen č., nejasné. Stč. *prknový*, *prknář*. Lid. expr. *prkenice* 'peněženka' znamenalo

původně asi 'dřevěné desky na písemnosti' (Ma²).

prkotina ob. expr. 'nepodstatná věc, hloupá maličkost'. Dříve 'plané mlučení, žvást'. Nejspíš od mor. nář. *prk* 'koží zápach' (viz †*prča*), srov. podobně *volovina*, *kravina*.

pro předl. Slk. *pre*, hl. *pře*, r. *pro*, v jsl. a p. jen jako předp. Psl. **pro* (v zsl. kromě č. míšení s **per*, viz †*pře*-) odpovídá lit. *pra-* 'pro-', gót. *fra-* 'pro-, z-, pryč', stír. *ro-* 'mnoho, pře-', lat. *pro*, *prō* 'před, pro', ř. *prō* 'před, proti, za' (viz †*pro*-), sti. *pra* 'dále, velmi', vše z ie. **pro-*, *prō-* 'vpřed, před', což je nějaký tvar ie. kořene **per-* 'přenést, přejít', od něhož je i †*pře-*, †*při* a dále jmenné odvozeniny jako †*prám*, †*prvý*, †*pravý* aj. Přibuzné je mj. i angl. *for* 'pro', něm. *für* tv., *vor* 'před', srov. i †*pra-*.

pro¹ 'před-, pro-'. Z lat. *prō* 'před, pro, za' či ř. *prō* 'před, proti, za' (dále viz †*pro*). Srov. †*problém*, †*proces*, †*produkce*, †*profese*, †*program*, †*proklamovat*, †*promoce*, †*propaganda*, †*proteckce*.

pro² 'místo-'. Z lat. *pro* 'za, pro' (viz †*pro*, †*pro*-) ve spojeních jako *prō cōnsule* 'v zastoupení konzula, za konzula', odtud *prōcōnsul*. Srov. *prorektor*, *proděkan*, †*prokurátor*.

probendit ob. expr. 'prohýřit'. Nejasné, poprvé u Jgd.

problém, *problémový*, *problematický*, *problematika*. Přes něm. *Problem* a lat. *problēma* z ř. *prōblēma* 'sporná věc, záhada, překážka', doslova 'co je hozeno před někoho', od *probāllō* 'házím vpřed, předkládám' z *prō* 'před, proti' (†*pro*-) a *bāllō* 'házím, zasazuji' (srov. †*emblém*, †*balistika*).

probošt 'představený kapituly'. Přes sthn. *probost* (dnes *Propost*) ze střlat. *propositus*, *praepositus* tv. z lat.

praepositus 'představený, velitel', což je zpodstatnělé přič. trp. od *praepōnere* 'klást napřed, dávat přednost' (vedle *prōpōnere* 'klást vpřed'). Srov. ↑*prepozice*, ↓*propozice*.

procedura '(složitéjší) postup', *procedurální*. Přes něm. *Prozedur* z fr. *procédure* tv. od fr. *procéder*, stfr. *proceder* z lat. *prōcēdere* 'postupovat, táhnout vpřed' (viz ↓*proces*).

procento 'setina celku', *procentuální*. Podle něm. *Prozent*, it. *per cento* z nlat. *pro cento* (16. st.) 'na sto, pro sto' z lat. *prō* (viz ↑*pro-1*) a *centum* 'sto' (viz ↓*sto*).

proces 'soudní řízení; postup, vývoj'. Přes něm. *Prozess* z lat. *prōcessus* tv. od *prōcēdere* 'postupovat, táhnout vpřed' z *prō-* (↑*pro-1*) a *cēdere* 'kráčet, stoupat' (srov. ↑*precedens*, ↑*texes*). Viz i ↑*procedura*, ↓*procesí*.

procesí '(prosebný) průvod'. Již stč. *proces(s)í*, *proces(s)ie* je přejato ze stflát. *processio* 'průvod', lat. *prōcessiō* 'postup, průběh (soudu)' od *prōcēdere* 'postupovat' (viz ↑*proces*).

proč přísl. Ze spojení **pro čb* (viz ↑*pro* a ↑*co*). Srov. p. *dlaczego*, r. *počemu*, s./ch. *žšto* i třeba fr. *pourquoi*, vše vlastně 'pro co'. *Pročež* je z **pročbžb* (srov. *což, jakož*).

prodat, *prodávat*, *prodavač(ka)*, *prodej*, *prodejní*, *prodejní*, *prodejna*, *prodejce*. Všesl. – p. *prodáca*, r. *prodát*, s./ch. *prodati*, stsl. *prodati*. Psl. *prodati* znamenalo vlastně 'dát za (něco)' (viz ↑*pro* a ↑*dát*).

prodlévat. Jen č. Viz ↑*pro* a ↑*dlít*.

produkce 'výroba, vytváření; předvádění uměleckých výkonů', *produkovat*, *produkční*, *producent*, *produkt*, *produktivní*, *produktivita*, *vyprodukovat*. Podle něm. *Produktion*, fr. *production* z lat. *prōductiō* 'předvedení, prodloužení' od *prōducere*

'předvádět, vyvádět, prodloužovat' z *prō-* (↑*pro-1*) a *dūcere* 'vést' (srov. ↓*redukce*, ↑*indukce*).

profanovat 'znesvěcovat, znevažovat', *profanace*, *zprofanovaný*. Z lat. *prōfānāre* tv. od *prōfānus* 'světský, znesvěčený, nečistý', vlastně 'jsoucí před svatyní, mimo posvátné místo', z *prō-* (↑*pro-1*) a *fānum* 'posvátné místo, svatyně' (srov. ↑*fanatik*).

profese 'povolání', *profesní*, *profesionál(ka)*, *profesionální*, *profesionalita*. Z lat. *prōfessiō* 'živnost, zaměstnání' vedle původnějšího '(veřejné) prohlášení' (vlastně 'přihlášení se k živnosti') od *prōfiteri* (přič. trp. *professus sum*) '(veřejně) vyznávat, prohlašovat' z *pro-* (↑*pro-1*) a *fātēri* 'prohlašovat, vyznávat' od *fāri* 'mluvit'. Srov. ↓*profesor*, ↑*konfese* i ↑*bájit*.

profesor, *profesorka*, *profesorský*, *profesura*. Přes něm. *Professor* z lat. *professor* '(veřejný) učitel' od *prōfiteri* '(veřejně) prohlašovat, vyznávat' (viz ↑*profese*). Jako titul vysokoškolského učitele se šířilo od 16. st.

profil 'boční obrys obličeje; obrys příčné řezu (terénem ap.); typ, charakter'. Přes něm. *Profil*, fr. *profil* z it. *profilo* tv. od *profilare* 'nakreslit obrys', původně vlastně 'obšít', z *pro-* (↑*pro-1*) a odvozeniny od *filo* 'nit' z lat. *filum* tv. (srov. ↑*defilovat*, ↑*filé*).

profit 'zisk, prospěch', *profitovat*. Přes něm. *Profit* a střiz. *profit* z fr., stfr. *profit* tv. z lat. *prōfectus* 'prospěch, pokrok, zdar' od *prōficere* 'dostat se kupředu, mít úspěch, zisk' z *prō-* (↑*pro-1*) a *facere* 'dělat'. Srov. ↑*benefice*, ↑*fit*, ↑*efekt*, ↑*defekt*.

profylaxe 'předběžná ochrana proti nemoci', *profylaktický*. Neoklasický výtvor k ř. *prōfylássō* 'jsem na (přední) stráž', *prōfylássomai* 'chráním se, dělám opatření' z ř. *prō* (↑*pro-1*) a *fylássō* 'hlídám, chráním' k *fylax* 'stráž'.

prognóza 'odhad vývoje, předpověď', *prognostika, prognostik, prognostický*. Přes něm. *Prognose* z ř. *prōgnōsis* 'předběžné poznání, předurčení' od *progignōskō* 'předem poznávám' z *prō* (↑*pro*-1) a *gignōskō* 'poznávám' od *ie. *ǵnō-* (viz ↓*znát*). Srov. ↑*pranostika*, ↑*diagnóza*.

program, *programový, programátor, programátorský, programovat, naprogramovat*. Přes něm. *Programm* a lat. *programma* z ř. *prōgramma* 'vyhláška, denní pořad', doslova 'co je předem napsáno', od *progrāfō* 'předem píšu, (písemně) předvolávám' (viz ↑*pro*-1 a ↑*-gram*).

progresivní 'pokrokový, vzestupný', *progresivita*. Přes něm. *progressiv*, fr. *progressif* tv. z pozdnělat. *prōgressivus* 'postupný, pokročilý' od lat. *prōgressus* 'postup, pokrok', což je zpodstatnělé přič. trp. od *prōgredi* 'kráčet kupředu, postupovat' z *prō-* (↑*pro*-1) a *gradī* 'kráčet, jít' (srov. ↑*agrese*, ↓*grese*, ↑*grad*).

prohibice 'zákaz výroby, dovozu a prodeje alkoholu ap.', *prohibiční*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *prohibitō* 'zabránění, zákaz' od *prohibēre* 'zdržovat, zabraňovat, zakazovat' z ↑*pro*-1 a *habēre* 'mít, držet' (srov. ↑*exhibice*, ↑*prebenda*).

prohnaný expr. 'mazaný, vychytralý', *prohnanost*. Kalk podle něm. *durchtrieben* tv. z *durch* 'skrz' a *treiben* 'hnát', jehož přič. trp. znamenalo ve střhn. i 'zručný, zkušený'. Jinak viz ↑*pro* a ↑*hnát*².

projekt 'návrh, plán', *projektový, projekce, projekční, projektor, projektant(ka), projektovat*. Z něm. *Projekt* a to podle fr. *projet* tv. od lat. *prōicere* (přič. trp. *prōiecius*) 'předhodit' z *prō-* (↑*pro*-1) a *iacere* 'házet, vrhat' (srov. ↓*projektil*, ↑*objekt*, ↓*subjekt*).

projektil 'střela'. Přes něm. *Projektil*, fr. *projectile* z nlat. *projectilis* tv. od lat. *prōicere* 'předhodit, mrštit, střílet' (viz ↑*projekt*).

proklamovat '(veřejně) prohlašovat, vyhlášovat', *proklamace*. Podle něm. *proklamieren*, fr. *proclamer* tv. z lat. *prōclāmāre* 'hlasitě volat, prohlašovat' z *prō-* (↑*pro*-1) a *clāmāre* 'volat' (srov. ↑*deklamovat*, ↓*reklamovat*).

proklatý. Náležitý tvar k *proklít* (viz ↑*pro*- a ↑*klít*) (B7.C1), vedle toho i analogií vzniklý tvar *prokletý* (D1).

prokurátor 'státní zástupce v soudním řízení', *prokurátorka, prokuratura*. Přes něm. *Prokurator* tv. z lat. *prōcūrātor* 'správce, místodržitel', pak 'zplnomocněný zástupce žalující či žalované strany', ve střlat. 'právní zástupce církevních institucí'. Od lat. *prōcūrāre* 'spravovat, být místodržitelem' (viz ↑*pro*-2 a ↑*kurátor*).

prokurista 'úředník pověřený plnou mocí při provozování podniku', *prokuristka*. Z něm. *Prokurist* tv. od *Prokura* 'plná moc' z it. *procura* tv. od *procurare* 'obstarávat, spravovat' z lat. *prōcūrāre* tv. (viz ↑*prokurátor*).

proláklna. Od *prolákly*, *proláknot se* od **prolēknōti* (*se*) (B7.C1) od **lēkati* (*se*) 'ohýbat se' (viz ↑*lícit*²), tedy něco jako 'prohnuté místo'.

proletář 'příslušník nejnižší společenské třídy, chudák', *proletářka, proletářský, proletariát*. V 19. st. převzato jako politický termín (něm. *Proletarier*, fr. *prolétaire*) z lat. *prōletārius* 'občan nemající pozemky, člen nejnižší společenské třídy' od *prōlēz* 'potomstvo' (vlastně je užitečný jen svým potomstvem, nikoli majetkem) a to z ↑*prō-* (↑*pro*-1) a odvozeniny od *alere* 'živit, vychovávat' (srov. ↑*alimenty*).

prolínat. Viz ↑*pro* a ↑*lnout*.

prolog 'úvod, předmluva'. Převzato (případně přes něm. *Prolog*) z lat. *prologus* z ř. *prólogos* 'proslav, úvod dramatu' od *prológō* 'předem říkám, veřejně oznamuji' z *pró* (↑*pro-1*) a *légō* 'mluvím, říkám' (srov. ↑*-log*, ↑*dialog*, ↑*epilog*).

prolongovat 'prodloužit', *prolongace*. Z pozdnělat. *prōlongāre* tv. z *prō-* (↑*pro-1*) a odvozeniny od lat. *longus* 'dlouhý' (viz ↑*dlouhý*).

proluka. Stč. *proluka* 'průchod, štěrbina (kterou prochází světlo)', *proluky* 'souhvězdí Orion'. Dále viz ↑*pro* a ↑*louč*.

promenáda 'hromadné procházení se; místo pro ně určené', *promenádní*. Přes něm. *Promenade* z fr. *promenade* tv. od (*se*) *promener* 'procházet (*se*)' ze stfr. *porriener* 'provádět' z *por* (dnes *pour*) 'pro-' a *mener* 'vodit' z pozdnělat. *mināre* 'pohánět (dobytke)' od lat. *mināri* 'hrozit, vyčínvat' od *minae* (pl.) 'hrozby, pohružky'. Srov. ↓*prominent*.

promile 'tisícina celku'. Podle něm. *Promille*, it. *promille* z lat. *prō mille* 'na tisíc, pro tisíc'. Srov. ↑*procento*, ↑*mle*.

prominent 'čelný činitel', *prominentní*. Přes něm. *prominent* 'vynikající, význačný' z angl. *prominent* tv. a to na základě lat. *prōminēns* 'vyčínávající, trčící', přech. přít. od *prōminēre* 'vyčínvat, strmět' z *prō-* (↑*pro-1*) a **minēre* 'vyčínvat', jež souvisí s *mōns* 'hora' (srov. ↑*minentní*, ↑*promenáda*).

promiskuita 'časté střídání sexuálních partnerů', *promiskuitní*. Z fr. *promiscuité* (Rousseau, 18. st.) od lat. *prōmiscuus* 'smíšený, společný' z *prō-* (↑*pro-1*) a *miscēre* 'míchat, spojovat' (viz ↑*mlsít*).

promítat, *promítací*, *promítačka*, *promítač*. Viz ↑*pro* a ↑*mítat*.

promoce 'slavnostní udílení akademické nebo vědecké hodnosti',

promoční, *promovat*, *promotor*. Přes něm. *Promotion* tv. z pozdnělat. *prōmōtiō* 'povyšení' od lat. *prōmovēre* (příč. trp. *prōmōtus*) 'povyšovat, pohybovat kupředu' z *prō-* (↑*pro-1*) a *movēre* 'hýbat, pohybovat' (srov. ↑*emoce*, ↑*motor*).

promptní 'pohotový, okamžitý'. Přes něm. a fr. *prompt* tv. z lat. *prōmptus* 'zjevný, pohotový, přichystaný', což je původem příč. trp. od *prōmere* 'vyjímat, vyndavat (na světlo)' z *prō-* (↑*pro-1*) a *emere* 'brát' (srov. ↑*presumpce*, ↑*exemplář*).

pronikat, *pronikavý*, *průnik*. Viz ↑*pro* a ↑*nikat*.

propaganda 'veřejné šíření názorů s cílem získat masy', *propagandistický*, *propagovat*, *propagace*, *propagační*, *propagátor*. Přes něm. *Propaganda*, fr. *propagande* z lat. *prōpāganda* 'šíření', což je původem gerundium slovesa *prōpāgāre* 'rozšiřovat, rozmnožovat (původně o rostlinách)' od *prōpāgō* 'sazenice, výhonek'. Slovo se rozšířilo v 18. st. z názvu protireformační organizace *Congregatio de propaganda fide* 'Kongregace pro šíření víry', založené papežem Klementem VIII. koncem 16. st.

propaň 'druh nasyceného uhlovodíku'. Uměle utvořeno v 19. st. z ř. *pró* (↑*pro-1*) a *pīōn* 'tučný, žirný, bohatý', zakončení podle ↑*metan ap.*, srov. i ↑*butan*.

propast, *propastný*. P. *przepaść*, r. *própast'*, s./lch. *prōpast*, stsl. *propastb*. Psl. **propastb* je od **propasti* 'propadnout', viz ↑*padat*, srov. ↑*past*.

propást 'promeškat'. Historie slova není příliš jasná. Nejspíš lze vyjít od stč. *pásti* 'hlídat' (srov. *pást po něčem*, ↑*pást*) (Ma² pod *pásti*), nynější význam slova se však asi utvořil vlivem něm. *verpassen* 'propást, zmeškat' (srov. ↑*pas*¹) (HK), ještě u Jg je totiž jen význam 'pasením ztratit' (*propásti ovcí*).

propedeutický 'přůpravný, poskytující úvod do studia nějaké vědy'. *propedeutika*. Z nř. *propaideutikós* utvořeného v 19. st. z ř. *pró* (↑*pro*-1) a odvozeniny od *paideúō* 'vychovávám, poučuji' (srov. ↑*pedagog*).

proporce 'rozměry', *proporcionální*. Převzato (případně přes něm. *Proportion*) z lat. *prōportiō* 'úměrnost, poměr' a to z předložkového spojení *prō portione* 'na (odměřený) díl' z *prō* (↑*pro*-1) a *portiō* 'díl, podíl' (srov. ↑*porce*).

propozice 'rozvrh, plán, soutěžní řád'. Z lat. *prōpositiō* 'představa, téma' od *prōponere* 'předkládat, vyhlášovat' z *prō*- (↑*pro*-1) a *pōnere* 'klást' (srov. ↑*prepozice*, ↑*pozice*).

propriety 'drobné osobní potřeby'. Přes fr. *propriété* 'vlastnictví, vlastnické právo, majetek' z pozdnělat. *proprietas* tv., původně 'zvláštnost', od lat. *proprius* 'vlastní, zvláštní, výhradní', jež souvisí s *prīvus* 'zvláštní, jednotlivý' (viz ↑*privátní*).

prorok, *prorokyně*, *prorocký*, *proroc-tví*, *prorokovat*. Viz ↑*pro*- a ↓*řci*, srov. ↓*rokovat*. Všesl. kalk za ř. *prōfētēs*, pozdnělat. *prophēta* z ř. *pró* (↑*pro*-1) a odvozeniny od *fēmī* 'řikat, mluvit' (srov. ↑*blasfemie*, ↑*eufemismus*).

prosektura 'pítevní oddělení nemocnice', *prosektor*. Přitvořeno k střlat. *prosector* 'lékař provádějící pitvy' od lat. *prōsecāre* 'odřezávat, profezávat' z *prō*- (↑*pro*-1) a *secāre* 'sekat, řezat' (viz ↓*sekat*, srov. ↓*sektor*, ↓*vivisekce*).

prosinec, *prosincový*. R.st. *prōsīnec* 'leden', tak i sln. *prosīnec*, ch.st. *prōsīnac* (dnes jako u nás 'prosinec'), stsl. *prosiněcb*. Psl. **prosiněcb* nemá jednoznačný výklad. Nejpřijatelnější se zdá vycházet od slovesa **prosinqti* 'problesknout' od **sinqti*, **sijati* 'svítit, zářit, blýskat se' podle toho, že slunce probleskuje mezi mraky. Jiní autoři

myslí na souvislost se *siný* 'modravý, šedivý' (Ma², HK), které ovšem má stejný původ jako **sinqti*, **sijati* (viz ↓*sinat*); vzhledem k významu předp. *pro*- je první výklad lepší. Spojení s ↓*prosit* či dokonce ↑*prase* (stč. i *prasinec*, jde o čas zabíjaček) je nutno brát jako lid. etym. (D2).

prosit, *prosba*, *prosebný*, *prosebník*, *prosebnice*, *vyprosit*, *poprosit*, *zaprosit*, *uprosit*, *odprosit*, *doprošovat se*. Všesl. – p. *prosić*, r. *prosit'*, s./ch. *prosiiti* 'žebrot, žádat o ruku', stsl. *prosiiti* 'žádat, prosit'. Psl. **prosiiti* je příbuzné s lit. *prašyti*, lot. *prasīt* tv., gót. *frāshnan* 'ptát se', něm. *fragen* tv., lat. *precārī* 'prosit', sti. *prčchāiti* 'ptá se', vše od ie. **prek-*, **prok-* 'prosit, ptát se' (A1). Srov. ↑*prekérní*.

proskurník 'druh byliny s velkými květy'. Preslovo přejetí z r.d. *proskurnik* od *proskurā* 'pravoslavná hostie' (podle tvaru plodů) za spis. *prosforā* z ř. *prosforā* tv. od *prosfērō* 'přináším (oběť), nabízím' z *prós* 'k, pro, skrz' (srov. ↑*pro*-1) a *fērō* 'nesu' (srov. ↑*metafora*, ↑*amfora*).

proso 'druh obilniny', *prosný*. Všesl. – p. *proso*, r. *próso*, s./ch. *pršso*, csl. *proso*. Psl. **proso* nemá jasný původ. Vzhledem k etymologii slova ↓*pšeniice* snad lze uvažovat o výchozím ie. **per-* 'tlouci' (viz ↑*prát* (*se*)). v rozšířené podobě **pres-* (srov. lat. *premere* 'tlačit', přič. trp. *pressus*), šlo by tedy o rozdrčená zrna této obilniny. Problémy však činí formální stránka slova.

prospěch, *prospěchový*, *prospěšný*, *prospěšnost*, *prospěchář(ka)*, *prospěchářský*, *prospěchářství*. Od *prospēt*, vlastně 'pokročit kupředu', viz ↑*pro* a ↓*spēt*.

prospekt 'informační a propagační tiskovina'. Přes něm. *Prospekt* tv. z lat. *prōspectus* 'výhled, vyhlídka, rozhled' od *prōspicere* 'vyhlížet, hledět vpřed'

z *prō-* (↑*pro-*1) a *specere* 'dívat se, pozorovat' (srov. ↓*respekt*, ↑*spekt*, ↑*konspekt*).

prosperovat 'hospodářsky vzkvétat'. *prosperita*. Z lat. *prōsperāre* 'zdmárně se vyvíjet' od *prōsper(us)* 'zdmárný, šťastný, příznivý', v jehož první části je předp. *prō-* (↑*pro-*1), druhá část je příbuzná s lat. *spērāre* 'doufat' i stsl. *sporō* 'hojný, bohatý' (viz ↓*spory*).

prostata 'předstojná žláza'. Přes něm. *Prostata* z fr. *prostate* a to v 16. st. převzato z ř. *prostatēs* 'představený, ochránce', vlastně 'kdo stojí vpředu', od *prohístēmi* 'stavím dopředu' z *prō* (↑*pro-*1) a *hístēmi* 'stavím, kladu' (srov. ↓*statistika*, ↑*cytostatikum*).

prostěradlo. Od *prostírat*, viz ↑*pro* a ↓*střít*.

prostituce 'poskytování pohlavního styku za úplatu', *prostitutka*, *prostitut*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *prōstitūtō* tv. od *prōstituere* 'veřejně vystavovat, zaprodávat (se)' z *prō-* (↑*pro-*1) a *statuere* 'postavit, vystavět' (srov. ↑*instituce*, ↓*statut*).

prostopášný. Slovo nepřiliš jasné. Dnešní vztahování k ↓*prostý* a ↑*páchat* je zřejmě výsledkem lid. etym. (D2). U Jg je i *roztopášný* (srov. ↓*roztomilý*), také druhá část není zcela jasná (podobné tvoření od sloves typu *páchat* není obvyklé). Ma² myslí na stč. *rozpasený* 'vypasený' (u Husa je *rozpasený* v *rozkoši*).

prostor, *prostorný*, *prostorový*. Všesl. Psl. **prostorō* je odvozeno od **prosterti* 'prostřít' (A6) (viz ↓*střít*, srov. ↓*prostranný*).

prostranný, *prostranství*. Z psl. **prostornō* (B8), jež je odvozeno od **prosterti* 'prostřít' (viz ↓*střít*, srov. ↑*prostor*).

prostý, *prostota*, *prosiďček*, *prosná*, *oprostit*, *vyprostit*, *zprostit*,

prostoduchý, *prostovlasý*, *prostořeký*. Stč. *prostý* 'jednoduchý, přímý, volný, pouhý'. Všesl. – p. *prosty* 'přímý, prostý', r. *prostj*, s./ch. *prōst*, stsl. *prostō*. Psl. **prostō* nemá jednoznačný výklad. Většinou se vykládá z **pro-* (↑*pro*) a odvozeniny od ie. **stā-* (viz ↓*stár*²) (srov. lit. *atstūs* 'vzdálený', sti. *prastha-* 'horská rovina' a také ↑*prostata*), původní význam by pak byl 'vpředu stojící', ale vývoj významu není zcela jasný (snad podobně jako u ↓*přímý*). Jiný výklad spojuje s lit. *prāsti* 'zvykat si, být zvyklý', výchozí význam slov. slova by pak byl 'obvyklý, obyčejný' (Ma²). Srov. ↓*prostý*, ↑*prostopášný*.

prošustrovat ob. 'nehospodárně utratit'. Podle něm. *verschustern* tv., doslova 'proševcovat', z *ver-* 'pro-' a *schustern* od *Schuster* 'švec'.

protagonista 'přední postava, vedoucí osobnost'. Z ř. *prōtagōnistēs* 'první (přední) herec', doslova 'přední zápasník', z *prōtos* 'první, přední' (viz ↓*proto-*) a *agōnistēs* 'závodník, zápasník' od *agōnizomai* 'závodím, bojuji' od *agōn* 'závod, boj' (srov. ↑*agonie*).

protein 'jednoduchá bílkovina', *proteinový*. Uměle utvořeno k ř. *prōtos* 'první, nejdřívější' (viz ↓*proto-*).

protektce, *protektční*, *protektor*, *protektorát*, *protektorátní*. Přes moderní evr. jazyky z pozdnělat. *prōtēctiō* 'pokrytí, ochrana' od lat. *prōtegere* 'kryt, chránit' z *prō-* (↑*pro-*1) a *tegere* 'pokrývat, chránit'. Srov. ↓*protežovat*, ↑*detektor*.

protest, *protestní*, *protestovat*, *zaprotestovat*. Přes něm. *Protest* z it. *protesto* tv. od *protestare* 'protestovat' z pozdnělat. *prōtestāre* od lat. *prōtestāri* '(veřejně) dosvědčovat, tvrdit' z *prō-* (↑*pro-*1) a *testāri* 'brát za svědka, dosvědčovat' (srov. ↓*test*).

protestant 'příslušník některé z evangelických církví', *protestantský*,

protestantství, protestantismus. Od stálat. *protestans* 'protestující' (viz ↑*protest*). Podle protestu něm. luteránských stavů (1529) proti pokusu Karla V. zakázat provádění reformace na jejich panstvích.

protéza 'umělá náhrada končetin, zubů ap.'. Přes něm. *Prothese*, fr. *pro(s)thèse* tv. z ř. *prósthesis* 'přiložení, přistavení' od *prostíthēmi* 'přikládám, připojuji' z *prós* 'k, při' (srov. ↑*pro-1*) a *títhēmi* 'kladu, stavím' (srov. ↓*teze*, ↑*hypotéza*).

protěž 'druh byliny'. Jen č., nejasné.

protežovat, protěžovat 'prosazovat, chránit'. Druhá podoba mylnou asociací se slovy jako *obtěžovat, stěžovat* (D2) z původního *protežovat* z fr. *protéger* tv. z lat. *prōtegere* 'krýt, chránit' (viz ↑*protekce*).

proti předl., přísł., *protivný, protiva, protivit se, protivit se*. Stč. i *protiv, protiva*. Všesl. – p. *przeciw*, r. *protiv*, s./ch. *prōti(v)*, stsl. *protivъ*. Psl. **protivъ* je asi odvozenina od **protъ*, jež je příbuzné s lot. *pret* tv., ř. *proti* (vedle *prós*, srov. ↑*protéza*) 'proti, k, při', sti. *prāti* 'proti' a také lat. *pretium* 'cena' (vlastně 'co se dává proti zboží'), vše z ie. **proti, preti* 'proti' a to od stejného kořene jako ↑*pro*.

proto sp., přísł. Viz ↑*pro* a ↓*ten*.

proto- (ve složeninách) 'prvo-'. Z ř. *prōtos* 'první, přední, nejdřívější', jež je tvořeno jinou příponou od stejného kořene jako psl. **prvъ* (↓*prvý*). Srov. ↓*protokol*, ↓*prototyp*, ↑*protagonista*, ↓*proton*.

protokol 'zápis z úředního jednání; soubor pravidel pro styk státníků a diplomatů', *protokolární, zaprotokolovat*. Přes něm. *Protokoll* ze stálat. *protocollum* 'zápisník (o jednáních)' z pozdně ř. *prōtōkollon* 'list přilepený k papýrovému svitku

a uvádějící údaje o jeho původu', doslova 'vpředu přilepený', z *prōtos* (viz ↑*proto-*) a odvozeniny od *kollāō* 'lepít, spojovat' od *kólla* 'lep, kliš'.

proton 'částice atomového jádra s kladným nábojem', *protonový*. Z angl. *proton* a to uměle od ř. *prōtos* (viz ↑*proto-*), zakončení jako v ↑*elektron* ap.

protoplazma 'základní živá hmota'. Umělý novotvar, viz ↑*proto-* a ↑*plazma*.

prototyp 'prvotní typ, model'. Umělý novotvar, viz ↑*proto-* a ↓*typ*.

proud, proudový, proudit, proudění. P. *prūd*, r. *prud* 'rybník', s./ch. (s) *prūd* 'písčitá mělčina'. Psl. **prōdъ* je stejný jako sthn. *spranz* 'trhlina' pokračováním ie. *(s) *prondo-* (A4, B7) od slovesného kořene *(s) *prend-* 'skákat, cukat, prudce se pohybovat' (A6), od něhož je i r. *prjádai* 'skákat', stíh. *sprezen* 'kropit, stříkat'. Psl. **prōdъ* asi původně znamenalo '(mělčí) místo s rychlým tokem vody', opačný význam v r. nejspíš vychází od slovesa *zapruditi* 'zahradit (proud)' (Ma²). Srov. ↓*prudký*.

provaz, provázek, provazový, provazec, provazník, provaznický. Stč. *povraz* (lid. etym. (D2) přikloněno k ↓*vázat*). P. *powrōz*, r.d. *pávoroz* 'šňůrka pytlíku na tabák', s./ch. *pōvrāz* 'provaz, popruh'. Psl. **povorъz* (B8) je odvozeno od slovesa **poverziti* 'vázat' (viz ↑*povřísto*).

provenience 'původ'. Z něm. *Provenienz* a to v 19. st. k lat. *prōveniēre* (přech. přít. *prōveniēns*) 'přicházet vpřed, předstupovat' z *prō-* (↑*pro-1*) a *veniēre* 'přicházet' (srov. ↑*konvence*, ↑*prevence*).

proviant 'potraviný (pro vojsko, na cestu ap.)', *proviantní*. Z něm. *Proviant* tv. a to přes stír. *provende* či it. *provianda* z pozdnělat. *praebenda* tv., vlastně 'co má být poskytnuto' (viz ↑*prebenda*). Záměna předpon *prae-*

a *pro-* asi vlivem blízkého lat. *prōvidēre* 'obstarávat' (viz ↓*provize*).

provincie 'správní jednotka v některých zemích; podrobené a přičleněné území (ve starém Římě)', *provinciální*, *provinciál* 'venkovský, maloměstský', *provinciál* 'představený správní jednotky církevního řádu'. Z lat. *prōvincia* 'obor působnosti, správa', jehož další původ není jistý.

provize 'odměna za zprostředkování obchodu, služby ap.'. Přes něm. *Provision* a it. *provvisione*, *provvigione* tv. z lat. *prōvisiō* 'starost, předvídatost' od *prōvidēre* 'předvídat, pečovat, obstarávat' z *prō-* (↑*pro-*) a *vidēre* 'vidět' (srov. ↓*revize*, ↓*vize*). Viz i ↓*provizorní*.

provizorní 'dočasný, prozatímní', *provizorium*. Z něm. *provisorisch*, fr. *provisoire* tv. (vlastně 'dočasně se starající o něco') a to asi přes střlat. *provisorius* od lat. *prōvisus*, což je přič. trp. k *prōvidēre* 'předvídat, pečovat, obstarávat' (viz ↑*provize*).

provokovat, *provokace*, *provokační*, *provokativní*, *provokatér*, *provokátérský*. Z lat. *prōvocāre* 'vyzývat, podněcovat' z *prō-* (↑*pro-*) a *vocāre* 'volat' (srov. ↑*evokovat*, ↑*advokát*).

proza 'neveršovaná literární tvorba', *prozaik*, *prozaický*. Přes něm. *Prosa* z lat. (*ōrātīō*) *prōsa*, doslova '(řeč) přímá, rovná, vpřed (plynoucí)', z lat. *prōsus* 'vpřed, přímo, naprosto' ze staršího **prōvorsus*, doslova 'vpřed obrácený', z *prō-* (↑*pro-*) a odvozeniny od *vertere* 'obracet' (srov. ↓*versus*, ↑*konvertovat*).

prozódie 'nauka o zvukové výstavbě verše', *prozodický*. Přes lat. *prosōdia* z ř. *prosōdiā* 'přízvučnost, kladení přízvuku, správná výslovnost' z *prós* 'proti, k, při' a odvozeniny od *ōidē* 'zpěv, píseň, báseň' (srov. ↑*óda*).

prs, *prsa*, *prsíčka*, *prsní*, *prsatý*, *náprsní*, *náprsenka*, *poprsí*, *podprsenka*, *předprseň*. Stč. *prsi* (pl. novotvar *prsa*, k tomu v ob. č. sg. *prso*), p. *piersi*, r. *pérsi*, s./ch. *přsi*, stsl. *prəsi*. Psl. **pǫrsi* je duál od **pǫrsь* (i-kmen), příbuzné je lit. d. *piršys* 'koňská prsa', av. *parasu-* 'žebro', sti. *pársu-* tv., vše z ie. **perk-* 'žebro'.

prskat, *prskavý*, *prskavka*, *naprskat*, *poprskat*, *vyprsknout*. Věsl. – p. *parskač*, r. *pórskat*, s./ch. *přskati*. Psl. **pǫrskati* 'stříkat, prskat' souvisí s lit. *puškšti*, lot. *purkstēt* tv., východiskem je asi ie. **pers-* 'pršet, prášit, stříkat' (viz ↓*pršet*, ↑*prach*, ↑*prchat*), i když blízko jsou i některé útvary onom. jako ↑*prskat*. Srov. ještě ↓*prýskat*, ↓*prýštit* a ↑*paprsek*.

prst, *prstík*, *prstíček*, *prstový*, *záprstní*, *náprstek*. Hl. *porst*, r.st. *perst*, s./ch. *přst*, stsl. *prəstь* (ve vsl. a částečně zsl. vytačováno slovem pro ↑*pacek*). Psl. **pǫrstь* odpovídá lit. *piřštas*, lot. *pirksts* tv., dále sem snad patří i něm. *First* 'hřeben střechy, ostří', sti. *přšthá-* 'hřbet, vrch', vše se vykládá z ie. **př-sto-*, vlastně 'vpředu stojící, čnějící' z **př-* (viz ↑*pro*, ↓*pře-*) a odvozeniny od **stā-* 'stát' (↓*stát*²) (srov. i ↑*prostý*). Problematické, i když ne zcela vyloučené je spojení s ↑*prš* (srov. sti. *přšit-* 'žebro') – ať už na základě podobnosti prstů s žebry (Ma²), či na základě zvyku podávat novorozenci nejprve prst místo prsu (HK).

prst 'země, hlína'. P.st. *piersć*, r.st. *pérst*, sln. *přst*, stsl. *prəstь*. Psl. **pǫrstь* má nejbliže k lot. *pirkstis* 'žhavé jiskry v popelu'; bsl. **přsti-* 'prach, suchá země' je pak odvozenina od ie. **pers-* 'pršet, prášit'. Viz i ↑*prach*, ↓*pršet*, ↑*prskat*.

prsten, *prstýnek*, *prsteník*, *prstenec*. Věsl. – p. *piersćien*, r.st. *pérsten*, s./ch. *přstěn*, stsl. *prəstєnь*. Psl. **pǫrstenь* je stará odvozenina od **pǫrstь* (viz ↑*prst*).

pršet, *napršet*, *zapršet*, *vypršet*, *propřšet*, *rozpršet se*, *sprška*, *přeprška*, *sprcha*, *sprchový*, *sprchovat se*, *poprchávat*. P. *pieraszyc*, sln. *pršėti*, s./ch. *pršiti*. Psl. **pršati*, **pršiti* je odvozeno od **prschō* 'prach, částečka něčeho rozprášeného', jež je příbuzné s lit. *pušlai* (pl.) 'sprška, kapky', stisl. *fors* 'vodopád', sti. *přšat* - 'kapka', toh. AB *pürs* - 'kropit', chet. *papparš* - tv., vše od ie. **pers-* 'pršet, prášit, stříkat'. Srov. †*prach*, †*prchat*, †*prskat*, †*prší*.

průba ob. 'zkouška', *prubnout*, *prubovat*, *prubířský*. Z něm. *Probe* tv. z pozdnělat. *proba* od lat. *probāre* 'zkoušet, schvalovat' od *probus* 'řádný, poctivý'. Srov. †*aprobace*.

průčelí. Viz †*pro* a †*čelo*.

pruderie 'přepjatý, často falešný stud', *pruderní*. Z fr. *pruderie* tv. od *prude* 'přepjatě cudný', stfr. 'ctnostný', z pozdnělat. *prōdis* 'užitečný, schopný' od *prōde* 'užitek' z *prōde est* a to z lat. *prōdest*, což je 3.os.sg.přít. od *prodessē* 'být užitečný'.

prudit ob. expr. 'otravovat, dráždit'. Zřejmě obnovení staršího *pruditi* 'pálit, jítřit' (jinak viz †*pruditi* (se)).

prudký, *prudkost*. P. *prędki* 'rychlý, bystrý, prudký', ukr. *prudkýj* tv., sln.d. *prōdek* 'bystrý, živý (o vodě ap.)'. Psl. **prōdaks* je stejně jako **prōds* odvozeno od slovesného kořene **prēd-* (A6), viz †*proud*.

pruh, *proužek*, *pruhovaný*, *proužkovaný*. P. *pręga*, ukr. *pruh* tv., sln. *prōga* 'trať, dráha', s./ch. *prūga* 'pruh, trať'. Psl. **prōga*, **prōga* jsou odvozeniny od slovesa **pręgti* (l.os.přít. **pręgq*) (viz †*přáhnout*). Původní význam byl 'popruh, řemen (na zapřáhání)', odtud metaforicky jednak 'pruh, pás', jednak 'trať, dráha'.

pruch ob. zast. 'kýla'. Z něm. *Bruch* tv., vlastně 'zlom, průtrž', od *brechen* 'lámat, rozbíjet'.

průjem, *průjmový*. Srov. již stč. *projieti* 'způsobit průjem', vlastně 'vzít skrz' (viz †*pro* a †*jmout*).

průmysl, *průmyslový*, *průmyslník*, *průmyslnický*, *průmyslovka*. Převzato za obrození z r. *prómysel* 'řemeslo, drobná výroba' (vedle toho *promyšlennost* 'průmysl'). Vlastně 'promyšlené využití lidské práce', viz †*pro* a †*mysl*.

prut, *proutek*, *proutí*, *proutěný*, *proutkař*. Věsl. – p. *prēt*, r. *prut*, s./ch. *prūt*, stsl. *prōtō*. Psl. **prōtō* není etymologicky příliš jasné. Podobná slova jsou v germ. – něm. *Spross* 'prut, ratolest', angl. *sprout* 'výhonek, klíček', stisl. *sproti* 'ratolest, hůlka', ale spojení je obtížné – slov. tvar ukazuje na ie. **pronto-* (B7), germ. tvary na **spreudo-* (A4,A5), přesto snad lze obojí svést k výchozímu ie. *(s)per- 'stříkat, sršet, rašit'.

pružit, *pružný*, *pružnost*, *pružina*, *pružinový*, *napružit*, *zaprúžit*, *vzprúžit*, *odprúžit*. P. *prężyć*, r.d. *prúžit* 'napínat', s./ch. *prūžiti* (se) 'natahovat (se), nabízet (se)'. Psl. **prūžiti* je kauzativum k **pręgti*, **pręgnqti* (viz †*přáhnout*), původní význam tedy byl 'činit něco napjatým, napřaženým'. Srov. i †*pruh*.

prvok. Stejně jako *prvek* utvořeno Preslem od †*prvý*.

prvosenka 'petrklíč'. Preslovo přejetí z p. *pierwiosnek* k p. *pierwo-* 'prvo-' (viz †*prvý*) a *wiosna* 'jaro' (viz †*vesna*) – jde o jednu z prvních jarních květin.

prvý, *první*, *prvotní*, *prvotina*, *prvenství*, *prvo-*. Věsl. – p. *pierwszy* (přísl. *pierw*), r. *pěrvyj*, s./ch. *přvī*, stsl. *prōvō*. Psl. **prōvō* je pokračováním ie. **pr̥h₂o-*, od něhož je i sti. *pārva-* 'přední, první'. alb. *parë* 'prvý', s jinou příp. sem patří i lit. *pirmas* tv., lat. *primus*

a ř. *prōtos* tv., stejný základ je i v angl. *first* tv., něm. *Fürst* 'kníže' (původně 3. stupeň, vlastně 'nejpřednější'), vše je to od ie. **per-*, *pr-* 'převést, přepravit', viz dále i ↑*pro*, ↓*pře-*, ↓*při*, ↑*pravý*, ↑*prst*, ↑*prostý*. Srov. i ↑*prvok*.

prý část. Stč. *praj* redukci z (*on*) *praví* (viz ↑*pravit*), z toho pak pravidelně *prej* (C5) (dnes v ob. češtině) a odtud zvratnou analogií (D1) jakoby spisovně *prý*.

prýč ptisl. Stč. i *preč*, *přeč*, *příč*, slk. *preč*, p. *precz*, r. *proč*, sln. *prōč*, *prēč*, stsl. *pročb* 'dále'. Psl. **pročb* a asi **prčb* (nč. podoba s -y- ovšem není příliš jasná) je odvozeno od adj. **proka* 'vzdálený, stojící mimo' (srov. stsl. *proka* 'zbývající', stč. *prokní* 'každý, všeliký'), jež stejně jako lat. *procul* 'daleko, opodál' a ř. *prōka* 'hned' vychází z ie. **pro-ko-* '(dále) vpředu jsoucí' od ie. **pro* 'vpředu' (viz ↑*pro*). Vývoj významu k stč. *prokní* 'každý' si lze představit takto: 'stojící vpředu (mimo)' → 'zbývající' → 'všechn ostatní' → 'všechn' (Ma²). Srov. ↓*reciproční*.

prýčna 'lůžko sbité z prken'. Z něm. *Pritsche*, jež vychází ze sthn. *britissa* 'tenké prkno, lať', což je odvozenina od sthn. *bret* (něm. *Brett*) 'prkno'.

prýmek 'točená plochá šňůra (na uniformě ap.)'. Stč. *prém* 'lem, obruba, prýmek' (C5) ze sthn. *brēm* tv. (srov. angl. *brim* 'okraj, hranice'), východiskem je ie. **bher-* 'ostrý'.

prýskat zast. 'prudce odletovat, stříkat', *oprýskaný*, ob. *vodprejsknout*. Souvisí s ↑*prskat* a dalším onom. kořenem jako ↑*praskat* či r. *brýzgat* 'stříkat'. Viz i ↓*prýštit*, ↓*pryskyřice*.

pryskyřice, *pryskyřičný*. Odvozeno od staršího a nář. *pryskýř* 'puchýř, vřed' a to od *prýskati* 'prudce odletovat, stříkat', ale i 'praskat, řinout se' ap. Motivací je skutečnost, že pryskyřice vytéká z poraněné kůry stromů.

pryskyřník 'druh jedovaté byliny'. Podle toho, že dělá puchýře na kůži (viz ↑*pryskyřice*).

prýštit 'vytékat menším proudem, tryskat', *vyprýštit*. Původ stejný jako ↑*prýskat*, k střídání -*sk-*, -*šit-* srov. ↑*louskat* – ↑*luštit*, ↑*práskat* – ↑*praštit* ap. (B1, C3).

prýž 'vulkanizovaný kaučuk, guma', *prýžový*. Utvořeno v 19. st. k *pružný*, ↑*pružit*.

prznit 'hanobit, kazit', *zprznit*. Stč. *przdniti* 'špinit, hanobit, poskvřovat'. Jen č., souvisí se slk.d. *brzňit* 'bryndat, hudlařit' (Ma²), základ je zřejmě expr.-onom., srov. r. *brýzgat* 'stříkat, cákat' i ↑*prýskat*.

-práhnout (*zapráhnout*, *vypráhnout*, *rozpráhnout*, *napráhnout*, *přepřáhnout*, *spřáhnout* (*se*), *spřeženť*). Všesl. – p. *-przac*, r. *-prjác*, s./ch. *-préci*, stsl. *-prešiti*. Psl. **pregiti* (1.os.přít. **prego*, odtud nový inf. **pregneti*) (B3, B7) je příbuzné s lit. *sprengti* 'napnout (strunu), tlačit', lot. *sprangāt* 'zavázat', ř. *spargāō* 'dmu se, vzdouvám se', východiskem je asi ie. *(s)*preng-*, **spereg-* od **sper-* 'kroutit, vinout'. Srov. ↑*pruh*, ↑*pružit*, ↓*přežka*.

prát, *prať*, *prání*, *přející*, *popřát*, *dopřát*. P. *sprzjać* 'prát, být nakloněn', r.st. *priját* 'chovat se shovívavě, schvalovat', s./ch. *prijati* 'být vhod, chutnat', csl. *prajati*, stsl. *prijati* 'být nakloněn'. Psl. **prajati*, **prijati* (B9) je příbuzné s gót. *frijōn* 'mít rád', něm. *freien* 'ucházet se (o dívku)' (srov. ↑*frajer*), sti. *priyáyte* 'je přiznivý, milý', východiskem je ie. **prāo-* 'milý' od **prāi-*, **prī-* 'mít rád'. Srov. ↓*přítel*, ↓*přeženť*.

pře 'spor, hádka'. Viz ↓*přít* (*se*).

pře- předp. Všesl. – p. *prze-*, r. *pere-*, s./ch. *pre-*, stsl. *prē-*. Psl. **per-* (B8) odpovídá lit. *peř* 'skrz, přes, k', něm.

ver- 'pro-', lat. *per* 'skrz, přes' (↑*per*-). ř. *per* 'přes, více než'. Vše je z ie. **per*, původně lokálního tvaru kořene **per*-, jehož výchozí slovesný význam je 'převést, přejít'. Srov. i ↑*pro*-, ↓*při*, ↓*přes*, ↓*před*, ↑*prýč*.

přebor, *přeborník*, *přebornice*. Novější, utvořeno asi k ↑*borec*, r. *pereborót* 'přemoci, překonat', ale možná je i interpretace od *perebrát* 'přebrat, rozřídit'. U Jg pouze vlastní jméno *Přebor* (srov. *Dalibor*) od kořene, který je v *borec*.

přece sp., část. Stč. *predcě*, *predsě* ukazuje na původní význam 'před sebe' (viz ↓*před* a ↓*se*), tedy 'dále, kupředu' (srov. podobně ↓*zase*). Dnešní pokleslý význam asi z vět jako *ač mu bránili, šel před se* ('dále' → 'přesto') (Ma²).

před předl., *přední*, *přednost*, *předek*. Všesl. – p. *przed*, r. *péred*, s.lch. *pred*, stsl. *prědb*. Psl. **perdb* je odvozeno od **per* (viz ↑*pře*-) jako ↑*nad*, ↑*pod* od ↑*na*, ↑*po*. V koncovém -*db* se obvykle hledá odvozenina od ie. **dhē*- 'klást' (srov. ještě ↓*záda*, ↓*soud*).

předčit. Odvozeno od *předek* 'přední strana', viz ↑*před*.

předmět, *předmětový*, *předmětný*. Kalk podle stílat. *obiectum* (viz ↑*objekt*), jinak viz ↑*podmět*.

přednáška, *přednáškový*, *přednášející*. Viz ↑*před* a ↑*nést*, kalk podle něm. *Vortrag* tv. z *vor* 'před' a *tragen* 'nést'.

předpona. Viz ↑*před* a ↑*pnout*, srov. i ↑*prefix* a ↓*přípona*.

předseda, *předsedkyně*, *předsednický*, *předsednictví*, *předsednictvo*. Viz ↑*před* a ↓*sedět*, podle něm. *Vorsitzer* a lat. *praesidēns* (viz ↑*prezident*).

předsevzetí. Viz ↑*před*, ↓*se* a ↓*vzít*.

představit, *představení*, *představený*, *představenstvo*, *představitel*, *představa*, *představivost*. Původní význam je

'postavit před', dnešní *představit se* a *představit si* je podle něm. *sich vorstellen* tv.

přehršle. Podobné útvary i jinde – p. *przygarśc*, r. *prigoršnja*, sln. *prgšče*, s.lch. *pręgršt*, cs. *pręgršta*, původní význam je 'množství, které se nabere do obou hrstí'. Vše je odvozeno od psl. **gorstb* (↑*hrst*), předp. je **per*- (↑*pře*-) nebo **pri*- (↓*při*), zakončení různé.

překotný, *překot*. Viz ↑*pře*- a ↑*kotit*.

překvapit, *překvapení*, *překvapivý*. Stč. *prěkvapiti* 'ukvapit se, unáhlit se', v dnešním významu asi podle něm. *überraschen* tv. z *über*- 'pře-' a odvozeniny od *rasch* 'unáhlený, zbrklý'.

přemítat, *přemítavý*. Vlastně 'přehazovat myšlenky', viz ↑*pře*- a -*mítat*.

přepážka. Viz ↑*pře*- a ↑*pažení*.

přepona. Viz ↑*pře*- a ↑*pnout*. Obrozenecký výtvar, dříve též *podpona* podle ř. *hypoteinousa* tv. od *hypoteinō* 'pod něčím táhnout, přepnout' (srov. ↑*hypo*- a ↓*táhnout*).

přepych, *přepychový*. Viz ↑*pře*- a ↓*pýcha*, srov. stč. *prěpýchati* 'vyvýšit se, z pýchy někoho předčit (bohatstvím)'.

přes předl. Stč. *prěs*, slk.d. *prez*, p. *przez*, r.d. *perez*, b. *prez*. Psl. **perz(b)* (B8) je utvořeno od **per*- (↑*pře*-) zřejmě pod vlivem předložek jako **bez*, **iz*, **čerz* (viz ↓*skrz*) (opačný vliv je vidět u sln. *brez* 'bez'), samotné **per*- zůstalo jen jako předp. Neznělé zakončení je jen v č., ale srov. výslovnost [*preze*].

přeslice 'součást kolovratu', *přeslička*. Z psl. **pręslica* z **prend-sl-* (dále viz ↓*příst*). Na rostlinu přeneseno podle podoby, metaforicky i *vymřít po přeslici* 'vymřít z ženské strany' (předení je tu bráno jako charakteristická ženská činnost, srov. naopak *vymřít po meči*).

přesný, *přesnost*, *zpřesnit*, *upřesnit*. Všesl. (kromě luž.) – p. *przaśny* 'ne-

kvašený (o chlebu)', r. *prěsnyj* 'neslaný, mdlý', ch. *prijěsan* 'syrový, nekvašený, čerstvý', stsl. *prěsno* 'čerstvý, mladý'. Psl. **prěsno* 'nekvašený, čerstvý' je z **prěskna*, jež je příbuzné s lit. *prėskas* 'nekvašený, svěží' a snad i se sthn. *frisk*, něm. *frisch*, angl. *fresh* 'svěží, nový' (srov. stangl. *fersc* 'neslaný', jež se významově shoduje s r. *prěsnyj*). Další ie. souvislosti nejasné. V č. výrazný vývoj významu: 'nekvašený, čerstvý' → 'čistý, nezkažený' a dále ze spojení jako v *šestinedělství manželé mají býti přesní v zdrženlivosti nebo čistou a přesnou kázeň* (Jg) dnešní význam 'správný, souhlasící se skutečností ap.' (u Jg ještě není), možná i příklonění k *↓přísnyj*.

převor 'představený římskokatolického klášteřa'. Slk. *prior*, p. *preeor*. Staré přejetí z lat. *prior* tv., vlastně 'přednější' (viz *↑priorita*), v č. tzv. hiátové v mezi dvěma samohláskami (srov. *↑pavouk*).

přezdívat, přezdívatka. Ze stč. *prěvzdievati* z *přě-* (*↑pře-*) a *vzdievati* 'nazývat, pojmenovávat', viz *↓vz-* a *↑dít*.

přezka, přezkový. P. *sprzaczka*, r. *prjážka*, sln. *préga* tv. Od základu **preg-* (viz *↑přáhnout*), i když po formální stránce nejsou zsl. tvary zcela jasné.

přezúvatka. Od *přezout*, viz *↑pře-* a *↑about*.

při předl. Všesl. Psl. **pri* odpovídá lit. *priē* tv., stlat. *prī* 'před', vše z ie. **prei*, jež se vykládá jako dativ od kořene **per-* (viz *↑pře-*). Tvar dativu je zřejmě i v lat. *prae-* (*↑pre-*), ř. *parai* (*↑para-*), sthn. *furi* (něm. *für*) 'pro' (ie. varianta **p(e)rai-*). Dále srov. *↓přímý*, *↑pro*, *↑před*, *↑prvý*, *↑pravý*.

přibor, přiborník. Z r. *pribór* tv. od *pribrát* 'poklidit, uklidit' (viz *↑brát*).

přiboudlý 'připálený', *přiboudlina*. Novější (Jg), nepřiliš jasné. Jg má i *bouditi* 'kutit; čadit', první se zdá být od *↑bouda*, druhé k tomu snad vlivem *↑čoudit*?

přibuzný, přibuznost, přibuzenský, přibuzenství, přibuzenstvo. Stč. *prívuznyj*, jen č. Z psl. **privuzьno* 'připojený, přivázaný', kde *-vuz-* je od **vęzati* (viz *↓vázat*, *↑motouz*). Z toho se zdá, že původně šlo o přibuzenstvo získané sňatkem (Ma²), nikoli o přibuzenstvo pokrevní.

přibytek. Stč. *priebytek* od *přěbývati* (viz *↑pře-* a *↑být*).

přičestí. Obrozenecké přejetí z r. *pričástije*, což je částečný kalk lat. *participium* tv. od *participāre* 'mít účast' (srov. i Rosův výtvar *oučastonec*).

přičetný. Od *přičítat* (viz *↑číst*), vlastně 'komu lze přičítat vinu'.

přičina, přičinný, přičinnost. P. *przyczyna*, r. *pričína* tv. Vývoj významu je vidět ve stč.: původně 'co bylo připojeno, příčiněno, přídavek', pak 'vlastnost, okolnost, prostředek' a 'věc, záležitost' a konečně 'důvod, příčina'.

přičít se, přičiný, přička, přičel, napřič, vzpřičit se. P. *przeczyć* 'odporovat někomu', r. *perėčiti* tv., ch. *prijėčiti* 'hatit, překážet'. Psl. **perčiti* (*se*) je odvozeno od **perko* 'napřič, přičně, navzdory' (srov. stč. *přěk* tv., sln. *prėko* 'přes', cs. *přěko* 'proti') a to od **per-* (*↑pře-*) stejným způsobem jako **proko* (viz *↑prýč*) od **pro* (*↑pro*).

příd, přídový. Jen č., zřejmě až od obrození (u Jg ve tvaru *přída*). Tvořeno od *↑před* jako *↓zád*, *↓záda* od stč. *zad* ' zadek'.

přídomek 'přídavek k šlechtickému rodinnému jménu'. Z p. *przydomek*, viz *↑při* a *↑dům*.

přifařit (se) ob. 'připojit, přičlenit (se)'. Původně 'církevně připojit obec bez fary k obci s farou' (viz ↑fara).

přřjemný. Vlastně 'co lze přijmout' (srov. r. *prijatnyj* i něm. *angenehm* tv. od *nehmen* 'brát'), viz ↑jmout.

přřjice 'syfilis'. Obrozenecký výtvar od fiktivního jména bohyně lásky *Přře*, utvořeného Hankou podle germ. *Freia* (viz ↑přát). Srov. i ↓*venereický*.

přřkoří. Viz ↑při a ↑kořit se.

přřkrý, přřkrost. Stč. *přřkrý* 'ostrý, krutý, tuhý', p. *przycry* 'nemilý, bolestný', r.d. *přřkryj* 'protivný, trpký, obtížný', v jsl. chybí. Psl. **přřkrø* není etymologicky jasné. Spojení s ř. *pikrøs* 'ostrý, trpký, odporný, bolestný, krutý' od ie. **peik* - 'zlý, nepřátelský' (Ma², HK) sice odpovídá významově, nutí však připustit nepravidelné hláskové změny. Vývoj významu v č. byl od 'krutý, nepřřjemný, nemilý' k 'strmý, srážný' (cesta po takovém svahu byla nepřřjemná, protivná).

přřilba. Stč. *přřilbicø*, pak *přřilbice* (C5), tvar *přřilba* (ještě dnes jako druhotvar) až od obrození. Zřejmě 'co se dává přes hlavu' (viz ↑přes, ↑pře- a ↑leбка), první část slova se však ztotožňuje i s ↑před (Ma²) či ↑při (HK).

přřležitost, přřležitostný. Od stč. *přřležeti* 'ležet u něčeho, náležet, souviset' (viz ↑při a ↑ležet). Dnešní význam se vyvinul asi vlivem něm. *Gelegenheit* tv. od *gelegen* 'ležící, položený; příhodný, vhodný' (tedy vlastně 'vhodně položený') od *liegen* 'ležet'.

přřliš přisl., *přřlišný*. Stč. *přřliø*, jen č. Odvozeno od psl. **per-* (↑pře-) a **lichø* 'přebývajícím, nadbytečným' (↑lichý). Srov. i ↑lišit (se).

přřimët. Viz ↑při a ↑mít, vlastně 'mít někoho k něčemu'. V nč. nové tvary přit. času (srov. podobně *pomët se, pomëju se*).

přřímý, přřimost, přřímka, napřřímit (se), vzpřřímit (se), vzpřřímený, přřímøarý. Slk. *priany*, r. *prjamój*, sln. *prëm*, stsl. *prëmь*. Psl. **prëmь* je asi utvořeno od ie. **prai* (B2) (srov. ↑pre-, ↑při), což je dativ od **per-* (viz ↑pře-), původní význam psl. slova by byl 'vpřed směřující'. Podobně, ale od příbuzného ie. **pro* (↑pro) je tvořeno gót., stangl. *fram* 'vpřed, dále' (srov. angl. *from* 'od, z'), ř. *pròmø*s 'přední bojovník, vůdce'. Srov. ↓*upřřímý*, ↑*prosný*.

přřipona. Viz ↑při a ↑pnout, srov. ↑*předpona*, ↑*přepona*.

přřiroda, přřirodní, přřirozený, přřirozenost. Stč. *přřiroda, přřirozenie* (v obou dnes rozdílných významech), obnoveno za obrození asi podle r. *priròda*. Psl. **priròda* je odvozeno od **priròditi se*, 'rodit se, rozmnožovat se' (původně se tedy tímto slovem rozuměla jen živá přřiroda), dále viz ↓rod.

přřisaha, přřisežný, přřisahat, odpřřisáhnout, zapřřisahat se. P. *przysiega*, r. *priszàga*, sln. *prisëga*, stsl. *prisëga*. Psl. **prisëga* je odvozeno od slova **prisëgiti* (B3, B7) '(od)přřisáhnout', vlastně 'sáhnout na něco' (při přřisaze se vkládá ruka na něco posvátného). Viz ↑při a ↓sahat.

přřislovce. Viz ↑při a ↓slovo. Kalk podle lat. *adverbium* tv. (viz ↑*adverbium*).

přřisný, přřisnost, zpřřisnit, přřisnët. Stč. *přřisný* i *přřesný* 'přřkrý, tvrdý', *přřisnët* 'přřisnët, tvrdë, správnë, opravdovë'. Nepřřliš jasné.

přříst, přředivo, přřadeno, přřadlena, přřçe, přřástky, přřádat, rozpřřádat, zapřřádat, opřředený. Všesl. - p. *przàszë*, r. *prjast*, s.lch. *prësti*, stsl. *prësti*. Psl. **prësti* (1.os.přit. **prëdq*) (B7, A5) je přřibuzné s lit. *spřřesti* 'rozepnout, napnout', stangl. *sprindel* 'oko na ptáky'. vše z ie. *(s)*prend-* 'táhnout, napínat'. K významovému posunu srov.

něm. *spinnen* 'příst' vedle *spannen* 'napínat' (viz ↑*pnout*). Srov. i ↑*přeslice*.

přísudek, *přísudkový*. Od *přisouditi*, vlastně 'co se přisuzuje podmětu' (v dnešním významu od obrození), dále viz ↓*soud*.

příšera, *příšerný*, *příšernost*. Jen č. Ve starší č. ve významu 'noční obluda', viz ↑*při* a ↓*šerý*.

přístí. Jen č. Vlastně 'přicházející, přichozí' od stč. subst. *přístie* 'příchod' (p. *pryjscie* tv.) nejspíš z psl. **prišbstje* (B6, B9) od starého příč. trp. **prišbsto* z **pri-šbd-ŕo* (A5), dále viz ↓*šel*.

přístípek 'kousek kůže připevněný na botu jako záplata', *přístípkář*. Vlastně 'ušitý kousek kůže' (srov. ↓*ždibec*), viz ↓*štipat*.

přít (*se*), *pře*, *napřít*, *nápor*, *opřít*, *opora*, *opěrný*, *odepřít*, *odpor*, *odporný*, *podepřít*, *podpěra*, *podpora*, *rozepře*, *rozpor*, *rozporný*, *spor*, *sporný*, *upřít*, *úporný*, *vzepřít*, *vzpor*, *vzpírání*, *zapřít*, *zápor*, *záporný* aj. Všesl. – p. *przec* 'tlačit', r. *perét* 'valit se, táhnout', ch. -*prijeti*, stsl. -*pręti*. Psl. **perti* 'tisknout, tlačit' (B8) je odvozeno od ie. **per-* 'bít, tlačit' (srov. lat. *premere* 'tisknout, tlačit', další příbuzenstvo u blízké příbuzného ↑*prát* (*se*)).

přítakat 'přisvědčit', vlastně 'řikat *tak*' (srov. p. *tak* 'ano'), viz ↓*tak*.

přítel, *přátelský*, *přátelství*, *nepřítel*, *nepřátelský*, *nepřátelství*, *přátelit se*, *spřátelit se*, *z nepřátelit se*. Všesl. – p. *pryjaciel*, r. *prijátel*, s./ch. *prijatelj*, stsl. *prijatelj*. Psl. **prijatelj* 'b', **prbjatelj* 'b' je odvozeno činitelskou příp. -*tel*'b od slovesa **prijati*, **prbjati* (viz ↑*přát*), tedy původně 'kdo přeje dobro, kdo má rád'. PČ. **pr'át'el'* potom v různých tvarech buď podléhalo přehláске *'a>ě* (C1), či nikoli (záleželo na povaze *l* – tvrdé *l* způsobilo ztvrdnutí *l'* a neprovedení přehlásky), nakonec se

sg. vyrovnal ve prospěch převládajících přehlasovaných tvarů, v pl. tomu bylo naopak (D1).

přítomný, *přítomnost*, *duchapřítomný*. P. *przytomny* 'přítomný'; jsoucí při plném vědomí, *duchapřítomny*, srov. i stč. *přítomně* 'osobně'. Od předložkového spojení **pri tomě*, viz ↑*při* a ↓*ten*.

***přítřz** (*učinit přítřz* 'zamezit'). Stč. *přietřz* 'přetržení', viz ↑*pře-* a ↓*rhat*.

přívětivý, *přívětivost*. Stč. i *přívětivý*, srov. r. *privětlivij* tv., *privét* 'pozdřav'. Od slovesa **privětiti* (*se*), původně 'vlídně k někomu promlouvat' od **vētiti* 'mluvit'. Viz ↑*odvētit*, srov. ↓*věta*, ↑*oběť*.

přívlastek, *přívlastkový*. Vlastně 'co se přívlastňuje substantivu', novější (u Jg není). Viz ↓*vlastní*.

přivrženec. Od staršího *přivrci se*, *přivrhnutí se* 'přidat se', tedy 'kdo se k někomu přidal'. Viz ↓*rhat*.

příze. Z psl. **pręd'a* (B3, B7), dále viz ↑*příst*.

přížeň, *přížnivý*, *přížnivec*, *spřížněný*. P. *pryjaźni*, r. *prijáźn*, s./ch. *prijáźan*, stsl. *prijaznъ*. Psl. **prijaznъ*, **prbjaznъ* (B9, C1, C5) je odvozeno od **prijati*, **prbjati* (viz ↑*přát*), k příp. srov. ↑*bázeň*, ↑*kázeň*.

přízrak, *přízračný*. Asi od psl. **prizračiti* (*se*) od *zračiti* (*se*) 'vyjevit (*se*), ukázat (*se*)' (srov. ↓*zázrak*), dále viz ↓*zrak*, ↓*zřít*.

psanec 'člověk vyhoštěný ze společnosti, postavený mimo zákon'. Podle lat. *proscriptus*, vlastně 'veřejně psaný' (jména hledaných zločinců byla veřejně vypsána).

psárka 'druh luční trávy'. Od ↑*pes*, původně lidový název označující různé méně hodnotné druhy rostlin.

psát, *psaní, psací, písář(ka), písanka, písmo, písemný, písemnictví, dopis, dopisní, napsat, nápis, nadepsat, nadpis, opsat, opis, odepsat, odpis, popsat, popis, podepsat, podpis, podpisový, popisný, propisovací, přepsat, přepis, předepsat, předpis, předpisový, připsat, přípis, rozepsat, rozpis, sepsat, spis, spisovný, spisovatel(ka), spisovatelský, upsat, úpis, vypsat, výpis, zapsat, zápis* aj. Všesl. – p. *pisac, r. písár, s./ch. písati*, stsl. *psati*. Psl. **psati* (1.os.přít. *pišq*), původně 'malovat, črtat' (Praslované písmo neznali), je příbuzné s lit. *piešti* 'kreslit, črtat (uhlem)', lat. *pingere* 'malovat', sti. *pinkte* 'maluje, barví', toch. A *pek-* 'malovat, psát', vše z ie. **peik-*, *peig-* 'malovat, barvit; pestrý' (A1.B2). Viz i ↑*pestrý*, srov. ↑*piha*, ↑*pitoreskní*.

pseudo- (ve složeninách) 'falesný, nepravý'. Z ř. *pseŭdos* 'lež, nepravda, klam', které nemá spolehlivé ie. přibuzenstvo. Srov. ↓*pseudonym*, *pseudoprobém*, *pseudogotika*.

pseudonym 'krycí (umělecké) jméno'. Přes něm. *Pseudonym* tv. od ř. *pseudónymos* 'živě pojmenovaný', viz ↑*pseudo-* a ↑*anonym*.

psota 'nečas, nepohoda; nesnáze'. Od ↑*pes* – takto utvořená slova často označují něco špatného, nepřijemného, podřadného. Srov. ↓*psotník*, ↑*psárka*, spojení *psí život*, *pod psa* ap.

psotník 'křeč kojenců'. Označení špatné, nepřijemné věci, viz ↑*psota*.

pstruh, *pstruhový, pstruží*. P. *pstrag*, sln.d. *pestruga*, s jiným zakončením r.d. *pestrúcha*, sln. *postřv*, s./ch. *půstrva*. Psl. **psstrqgō* (na jihu **psstry*, gen. **psstrōve*) (B6, B7) je odvozeno od **psstrō* 'pestrý' (viz ↑*pestrý*).

psychiatr 'lékař zabývající se duševními chorobami', *psychiatrie, psychiatrický*. Z moderních evr. jazyků, kde jde o novou složeninu (19. st.) z ř.

psýché 'duše' (viz ↓*psycho-*) a *iátrōs* 'doktor' (srov. ↑*pediatr*).

psycho- (ve složeninách) 'týkající se duše'. Neoklasické výtvoř od ř. *psýché* 'duše, duch, srdce, rozum', srov. ↓*psychologie*, ↓*psychopat*, ↑*psychiatr*, *psychoanalýza*.

psychologie 'věda zabývající se duševní stránkou lidské osobnosti', *psycholog, psycholožka, psychologický*. Viz ↑*psycho-* a ↑*-logie*.

psychopat 'člověk s poruchou osobnosti', *psychopatický*. Neoklasická složenina z ř. *psýché* 'duše' (srov. ↑*psycho-*) a *páthos* 'utřpení, bolest, vášeň' (srov. ↑*apatie*, ↑*patologie*, ↑*patos*).

psychóza 'duševní choroba; duševní nerovnováha většího počtu lidí'. Moderní odvozenina (srov. něm. *Psychose*, angl. *psychosis*) od ř. *psýché* 'duše' (srov. ↑*psycho-* a ↑*neuróza*).

pšenice, *pšeničný*. Všesl. – p. *pszenica*, r. *pšenica*, s./ch. *pšénica*, stsl. *pszenica*. Psl. **pszenica* je odvozeno od **pszeno* (č.st. *pseno* 'jáhly', r. *pseno* 'kaše'), ch. *pseno* 'zrní', csl. *pszeno* ('ječmenná mouka'), původně asi 'očistěné, rozlučené obilné zmo', od **pschat* 'tlouci, tlačit' (viz ↑*píchat*, ↑*pěchovat*).

psoukat, *psouk*. Onom. původu, srov. ↑*bzdit*.

pštros, *pštroší*. Stč. *štros, štrus, stros, strus*, ještě u Jg je základní podoba *pstros* (*p-* přidáno ve střední době asi lid. etym. k *psrý, pestrý*). Ze sthn. či stfhn. *strüz* (dnes *Strauss*) tv. a to z pozdnělat. *strūthiō* z ř. *strouthiōn, strouthōs* tv.

pták, *ptáček, ptáče, ptáčátko, ptací, ptactvo, ptáčník, ptáčinec*, ob. expr. *ptákovina*. Všesl. – p. *ptak*, r. *ptica*, s./ch. *ptica, ptlč*, stsl. *ptica, ptišb*. Psl. **ptica, *ptii'b, *ptakō* jsou odvozeniny od **pta* (srov. ↑*koroptev*), jež je příbuzné s lot. *pums* tv., lit. *putė* 'slepička, kuře, pták vůbec (obvykle

v dětské řeči)' (srov. však i ↓*putička*), s'jinou příp. sem patří lit. *paūkštis* 'pták'. Dále se většinou vykládá od ie. **pōu-*, **pū-*, **pu-* 'malý; mládě, malé zvíře', k němuž patří mj. angl. *few* 'málo', lat. *paucus* 'nepočetný', *paulus* 'malý', *puer* 'chlapec', ř. *paīs* 'dítě', gót. *fula* 'hřibě' a snad i germ. **fugla-* (něm. *Vogel*) 'pták'.

ptát se, *optat se*, *poptat se*, *přeptat se*, *vypytávat se*, *zeptat se*. Všesl., všude jinde však zdloužený kořen – slk. *pýtat* (*sa*), p. *pytać* (*się*), r. *pytát* (*śja*), s./ch. *pítati*. Psl. **pytati* (*se*), **pytati* (*se*) nemá jasné ie. souvislosti. Obvykle se uvádí lat. *putāre* 'domnívat se, rozvažovat, pokládat', toč. AB *putk-* 'dělit, rozlišovat' od ie. **peu-* 'vyhledávat, rozvažovat'. Srov. ↓*pytovat*.

pteroďaktyl 'vymřelý létavý ješřter'. Uměle z ř. *pterón* 'péro, křídlo, věštný pták' a *dáktylos* 'prst'.

puberta 'pohlavní dospívání', *pubertální*, *pubescent*. Z lat. *pūbertās* 'dospělost, mužný věk' od *pūbēs* 'dospělý, mužný; dospělá mládeř', jež asi nějak souvisí s *puer* 'chlapec' (srov. ↑*pták*).

publikovat 'uveřejňovat (tiskem)', *publikace*, *publikační*, *publicista*, *publicistický*. Podle něm. *publizieren*, fr. *publier* ap. z lat. *pūblicāre* 'uveřejnit, učinit přístupným' od *pūblicus* 'obecní, veřejný' (viz ↓*publikum*).

publikum 'obecenstvo, veřejnost'. Přes něm. *Publikum* z lat. *pūblicum* 'obec, veřejnost, obecní jmění' od *pūblicus* 'obecní, veřejný', jež souvisí s *populus* 'lid, lidstvo'. Srov. ↓*republika*, ↑*populární*.

pucovat ob. zast. 'čistit', *puć*, *vypucovat*, *zpućovat*. Z něm. *putzen* tv., jehož další původ není jistý.

puć 'spiknutí, politický převrat', *pućista*, *pućistický*. Z něm. *Putsch*

tv., což je původem švýc.-něm. slovo znamenající 'úder, bouchnutí' (zřejmě onom. původu). Do něm. se dostalo ve 40. letech 19. st., kdy jím byla označena náhlá lidová povstání na různých místech německy mluvící části Švýcarska.

pućet, *vypućet*, *rozpućet se*, *rozpuć*. Varianta k ↓*pućat* (se zúžením významu na 'rašit'), srov. *syćet* – *sykat*, *mlćet* – *umlćat* ap. (B1).

pūďa, *pūďní*, *pūďorys*. Stč. *póďa* (C5), hl. *póďa*, r. *pod*, s./ch. *pōď*. Psl. **podā*, **poda* je příbuzné s lit. *pādas* 'spodní část (nohy ap.), podrážka', jde o složeninu z ie. **po* (↑*po*) a odvozeniny od kořene **dhē-* 'klást' (viz ↑*dít se*). Slovo tak etymologicky úzce souvisí s předl. ↑*pod*, k dalším podobným útvarům viz ↓*záďa*, ↑*příd*, ↓*souď*, ↓*úď*. Význam 'prostor pod střechou' je v č. (a také sln.) asi vlivem podobného, ale nepřibuzného něm. *Boden* 'pūďa, země' i 'pūďa, podkrovní'.

puďink, *puďinkový*. Z angl. *pudding* tv., původně 'klobása' (srov. *black pudding* 'jelito, tlačenka', z fr. *boudin* 'jelito' z vlat. **botellinus*, což je odvozenina od lat. *botulus* 'klobása, střevo' (srov. ↑*botulin*).

puďit, *puď*, *puďový*, *odpuďit*, *odpuďivý*, *popuďit*, *popuď*, *popuďlivý*, *vypuďit*, *zapuďit*. Všesl. – p. *pęćzić*, r.d. *puďít*, ch. *pūđiti*. Psl. **pęđiti* (B7) je příbuzné s lit. *spāndyti* 'klást léčky, natahovat (oka)', lat. *pendere* 'věšet, vážit', východiskem je ie. *(s)pend- 'táhnout, napínat', ve slov. posun 'táhnout' → 'hnát'. Srov. ↓*vzpouzet se*, ↑*pnout*.

puďl 'druh psa'. Z něm. *Pudel* ze staršho *Pudelhund* a to od něm.d. *puďeln* 'šplouchat, plácát se ve vodě'. Název odráží náklonnost této psí rasy k vodě (srov. i něm. *Wasserhund*).

puďr, *puďrový*, *puďrovat*, *puďřenka*. Přes něm. *Puder* z fr. *poudre* 'prach,

prášek' ze stfr. *puldre* a to z lat. *pulvis* (ak. *pulverem*) tv.

pugét ob. 'kytice'. Z něm. *Bukett* z fr. *bouquet* tv. a to ze stfr. *boscet* 'keřík', což je zdrobnělina od stfr. *bosc* 'strom, les' (fr. *bois* 'dřevo, les'), nejspíš germ. původu. Srov. ↑*buket*, ↑*buš*.

puch. Ve stejném významu jen p. *puch*. Souvisí s ↓*puchnout*, kde jsou další souvislosti. K posunu 'foukat, vanout' → 'zapáchat' srov. ↑*páchnout* i ↓*vonět*.

puchnout, *opuchnout*, *opuchlý*, *opuchlina*, *napuchnout*. Všesl. – p. *puchnǫc*, r. *púchnut*, s./ch. *púhnuti* 'fouknout, zavanout, zafunět'. Psl. **puchnǫti* je odvozeno od ie. onom. kořene **peus-* 'foukat, vanout' (A8, B2), k němuž patří i lit. *pūsti* 'foukat', *pūstis* 'puchnout, bobtnat' a asi i ř. *fysād* 'foukám, nadouvám'. Srov. ↑*puch*, ↓*puchýř*, ↓*puchřet*, ↓*pýcha*, ↑*buchta*.

puchřet, *zpuchřelý*. Jen č., úzce souvisí s ↑*puchnout*. Srov. starší č. *pucher*, *pucher*, *puchřec* 'něco napuchlého, oteklého' (viz i ↓*puchýř*). Sloveso tedy zřejmě původně znamenalo 'bobtnat', posunem významu pak 'trouchnivět' (trouchniví dřevo nabobtnalé, nasáklé vodou).

puchýř. Od ↑*puchnout* (srov. i ↑*puchřet*), k tvoření srov. ↑*měchýř*.

půjčit, *půjčka*, *půjčovna*, *půjčovní*, *propůjčit (se)*, *rozpůjčovat*, *vypůjčit (si)*, *vypůjčení*, *vypůjčka*, *zapůjčit*. Stč. *pójčiti*, *póžčiti*, *požičiti*, na čemž je vidět vývoj formy – původní *požičiti se* zredukovalo o -i-, následkem toho se zdloužila předchozí samohláska a dále -žč- se disimulovalo na -jč-. Jen zsl. – slk. *požičat*, p. *požyczyć* tv. Výchozím útvarem je nejspíš **požičiti* od **požičko* (stč. *požitek* 'zisk, užitek, obživa', viz ↓*žít*), tedy vlastně 'dát někomu k požívání, k užítku'.

puk¹ 'přehyb (na kalhotách)'. Z něm. *Bug* tv. od *biegen* 'ohýbat'.

puk² 'hokejový kotouč'. Z angl. *puck*, jež přišlo z Kanady kolem r. 1900. Původ nejasný – snad k angl. *poke* 'štouchnout, strčit (holí)', či snad žertovně podle homonymního *puck* 'čertík, skřítek, šotek'?

pukat, *puknout*, *puklý*, *puklina*, *vypuknout*, *propuknout*. Všesl. – p. *pękać* tv., *pukać* 'klepat, praskat', r.d. *púkat* 'pukat, prdět', s./ch. *púcati* 'pukat, střílet' (dok. *púknuti*). Psl. **pukati*, **pqkati* je onom. původu, srov. ↑*pučet*, ↑*puchnout*, r.st. *búkat* 'hlasitě tlouci', ↑*bouchat* ap.

pukrie ob. zast. '(někdejší) způsob ženského pozdravu, poděkování, vyjádřený úklonou a pokrčením kolen'. Přes nějakou rak.-něm. formu (zdrobňující příp. -le) z něm. *Buckel* 'hrb, hřbet'.

půl, *půlový*, *půle*, *půlka*, *polovina*, *poloviční*, *půlit*, *rozpůlit*. Stč. *pól* (C5). Všesl. – p. *pól*, r. *pol*, ch. *pól*, s. *pô*, stsl. *polb*. Psl. **polb* vychází z ie. *(s)p(h)el- 'štípat, oddělovat' (A5, A6), přibuzné je lat. *spolium* 'odřezaná zvířecí kůže', alb. *palë* 'strana, část', sti. *phálati* 'puká (na dva kusy)'. Srov. ↑*poladne*, ↓*spolek*, ↓*rozpoliti*, ↑*poleno*, ↑*pleva*.

pulec 'larva žáby'. Jen č., ale nář. *palohlavec*, *panohlavec*, *parohlavec* má obdobu v p. *pałgowiec*, *pałgowiec*, sln. *páglavec*, ch.d. *pulòglavac*, *puljèglavac*, s.d. *pūnoglavac* tv., srov. i něm. *Kaulkopf*, *Dickkopf*. Všechny tyto názvy jsou motivovány nápadnou kulovitou hlavou pulce. Pro vznik č. *pulec* z nějaké podobné složeniny by bylo třeba předpokládat drastické hláskové změny. Vzhledem k tomu, že poprvé se slovo objevuje u Klareta, není vyloučeno, že jde o svévolnou úpravu autora, snad podle lat. *pullus* 'mláďe, kuře'.

pulírovat ob. 'leštit', *vypulírovat*. Z něm. *polieren* z fr. *polir* tv. a to

z lat. *polire* 'leštit, hladit, tříbit'. Srov. †*politura*.

pulovr 'svetr oblékaný přes hlavu'. Z angl. *pullover* tv. a to substantivizací z *pull over* 'přetáhnout (přes hlavu)' z *pull* 'táhnout' a *over* 'přes'. Srov. †*overall*.

pulpit 'stojan na noty, stolec se sešikmenou deskou'. Viz †*pult*.

puls 'tep'. Přes něm. *Puls* z lat. *pulsus* 'tlukot, tep, náraz' od *pellere* (příč. trp. *pulsus*) 'pudit, hnát, tlouci'. Srov. †*impuls*, †*interpelace*.

pult, *pultík*, *podpultový*. Z něm. *pult* tv. a to z lat. *pulpitum* 'dřevěný stojan, katedra, kazatelna', jehož další původ není jasný. Srov. †*pulpit*.

puma¹ 'americká kočkovitá šelma'. Z indiánského jazyka kečua (oblast Peru).

puma² 'bomba', *pumový*. U Jg i *půma*. Asi z nějaké nář. podoby něm. *Bombe* (†*bomba*), srov. i onom. *bum*.

pumpa, *pumpička*, *pumpovat*, *zapumpovat*, *napumpovat*, *rozpumpovat*. Z něm. *Pumpe* a to ze střdn., sřniz. *pompe*. Jde o starý námořnický výraz (původně 'pumpa na lodi') zjevně onom. původu, jehož šíření je těžké přesně mapovat. Zdá se, že nejstarší doklad slova je ve střangl. *pump* (15. st.).

pumpky 'pánské sportovní kalhoty podkasané pod koleny'. Z něm. *Pumphose* tv. od dněm. *pump* 'nádhera, okázalost' (něm. *Pomp*, viz †*pompa*).

punc 'značka pravosti', *puncovní*, *puncovat*. Z něm. *Punz*, *Punzen* a to z it. *punzione* 'razítka, vražení' z lat. *punctiō* 'bodnutí' (viz †*punkce*).

punč 'horký aromatický nápoj'. Přes něm. *Punsch* z angl. *punch* a to z hind. *pānc* 'pět' (viz †*pět*), protože se tento nápoj připravoval z pěti ingrediencí:

araku (případně rumu), citronové šťávy, cukru, koření a vody (čaje).

punčocha, *punčoška*, *punčochový*, *punčocháče*. Ze střhn. *buntschuoeh* (dnes *Bundschuh*), což byl druh selské šněrovací boty, která se připevňovala řemínky k noze (od střhn. *binden* 'vázat' a *schuoeh* 'bota'). V č. přeneseno na hrubou pletenou punčochu, která se také připevňovala k noze tkanicemi. Srov. †*punktovat* (se).

punk. Viz †*pank*.

punkce 'nabodnutí tělní dutiny k léčebným účelům'. Z lat. *punctiō* 'bodnutí, píchnutí' od *pungere* (příč. trp. *punctus*) 'bodat, píchat'. Srov. †*punc*, †*puntík*, †*pointa*.

punktovat (se) 'tajně smlouvat, spolčovat se', *spunktovat*. Dříve *puntovat*, *buntovat*. Od něm. *Bund* 'spolek' od *binden* 'vázat', srov. †*punčocha* a *Bundesrepublik Deutschland*.

puntík, *puntíček*, *puntíkový*, *puntíkovany*, *puntíčkářka*, *puntíčkářský*, *puntíčkářství*. Dříve i *puntík*, *punkt*, *puíkt* (Jg). Přes střhn. *pun(k)t* z lat. *punctum* 'bod', což je zpodstatnělé příč. trp. od *pungere* 'bodnout, píchnout'. Srov. †*punkce*, †*punc*, †*pointa*.

pupek, *pupík*, *pupeční*. Všesl. – p. *pepek*, r. *pupók*, s./ch. *pupak*. Psl. **popęko* souvisí s lit. *paŋpti* 'nadouvat se', *pámpa* 'boule, oteklina', lat. *pampinus* 'výchonek (révy)', vše z ie. onom. kořene **pamp-* 'nadouvat se; něco naběhlého'. Znělá varianta **bamb-* je v lit. *bámba* 'pupek', srov. i †*bulina* a také †*pupen*.

pupen, *pupínek*, *poupež*, *poupátko*. Téhož původu jako †*pupek*, srov. ukr. *pupók*, sln. *pópek*, s./ch. *púp(ak)*, vše 'pupen'.

pupila 'panenka, zřítelnice'. Z lat. *pupilla* 'panenka, děvčátko, zřítelnice', což je zdrobnělina od *pūpa* 'děvčátko,

(hrací) panenka', původem asi z dětské řeči (srov. ↑*papat* ap.).

purismus 'snaha o udržení čistoty jazyka', *purista*, *puristický*. Novotvar od lat. *pūrus* 'čistý', jako jazykovědný termín nejprve ve fr. (*purisme*, 18. st.). Srov. ↓*puritán*, ↓*pyré*.

puritán 'člověk přísných mravů, někdy jen formálně dodržovaných', *puritánka*, *puritánský*, *puritánství*. Z angl. *puritan*, což byl název stoupence náboženského reformačního směru, který za vlády Alžběty I. požadoval větší přísnost učení i mravů. Od angl. *purify* 'čistota' od *pure* 'čistý' a to přes fr. *pur* z lat. *pūrus* tv. Srov. ↑*purismus*.

purkmistr '(dříve) starosta města'. Ze střhn. *burge(r)meister* tv. z *burger* 'obyvatel města' od *burc* 'město, hrad' (něm. *Burg* 'hrad') a *meister* 'mistr' z lat. *magister* (viz ↑*magistr*, ↑*mistr*). Srov. i ↓*purkrabí*.

purkrabí '(dříve) správce hradu', *purkrabství*. Ze střhn. *burcgrāve* tv. z *burc* 'hrad, město' a *grāve* 'hrabě' (viz ↑*hrabě*). Srov. ↑*purkmistr*.

purpur 'sytlé rudá barva', *purpurový*. Přes něm. *Purpur* z lat. *purpura* tv. z ř. *porfýrā* tv., vedle toho i 'tmavě červené roucho' a 'mořský plž, z něhož se tmavě červené barvivo získává', to je zřejmě přejato z nějakého neznámého středomořského jazyka.

purpura 'směs kadidla a vonných rozdrcených dřev, která při zapálení voní'. Z fr. *pot-pourri* 'směs' (s příkloněním k ↑*purpur*), doslova 'shnilý hrnec', z *pot* 'hrnec' neznámého původu (srov. ↑*potas*) a *pourri* od *pourrir* 'hnít' z vlat. *putrīre* odpovídajícího lat. *putrēscere* tv.

pusa, *pusinka*, *pusinkovat*. Novější (u Jg ještě není), z něm.d. *Buss* tv. (srov. i angl.st. *buss* tv.), původ je asi onom., srov. i slk. *bozkať* 'líbat' (Ma²).

působit, *působnost*, *působivý*, *působitiště*, *způsobit*, *zapůsobit*. Stč. *pósobiti* 'vytvářet, působit, připravovat, řadit (šiky), dělat' vychází z psl. spojení **po sobě* (viz ↑*po* a ↓*se*), tedy původně 'sestavovat, řadit za sebou'. R. *posobít* 'pomáhat', *posobije* 'pomůcka', stsl. *posobь* 'jeden za druhým', *posobije* 'vojenská společenství'. Srov. ↓*způsob*, ↑*osoba*.

půst, *postní*, *postit se*. Stč. *póst* (C5), p., r. *post*, s./ch. *póst*, *pöst*, stsl. *postь*. Věsl. přejímka ze sthn. *fastu* tv. (dnes *Fasten*) od *fastēn* 'postit se', jež souvisí se sthn. *fasto* 'pevný, jistý, úplný' (dnes přísl. *fast* 'skoro, málem') i *festi* 'pevný, tvrdý' (viz ↑*fest*). Původní význam slovesa tedy byl 'být pevný (v odříkání)'.

pustošit, *pustošivý*, *zpuštošit*. R. *pustošit*, ch. *pustošiti* od r. *pústoš*, resp. ch. *pústoš* 'pustina' (vzhledem k tomu, že v č. základové slovo není, jde možná o přejetí z r.). Psl. **pustošь* je odvozeno od **pustь* (viz ↓*pustý*).

pustit, *pouštět*, *dopustit*, *dopuštění*, *napustit*, *opustit*, *odpustit*, *odpuštění*, *propustit*, *propust*, *propustka*, *přepustit*, *připustit*, *připustka*, *připustkový*, *rozpustit*, *rozpouštědlo*, *spustit*, *spoušť*, *upustit*, *vpustit*, *vypustit*, *vypuší*, *výpustka*, *zapustit*. Věsl. – p. *pusčić*, r. *pustiti*, s./ch. *pústiti*, stsl. *pustiti*. Psl. **pustiti* je zřejmě odvozeno od **pustь* (↓*pustý*), původní význam tedy byl 'opustit, učinit pustým', z toho pak 'nechat' a dále 'dovolit, uvolnit'.

pustý, *pustina*, *pustota*, *pustnout*, *zpuštnout*. Věsl. – p. *pusty*, r. *pustoj*, s./ch. *pűst*, stsl. *pustь*. Psl. **pustь* odpovídá stpr. *pausto-* 'divoký' ve složenině *pausto-catto* 'divoká kočka', dále je příbuzné stpr. *paustre* 'pustina'. Východiskem je asi ie. **paus-* 'nechat, pustit', od něhož je i ř. *paiomai* 'přestávám, upouštím, jsem zbaven'

(srov. i ↑*pauza*). Srov. ↑*pustit*, ↑*pustošit*, ↑*poušť*, ↑*poustevník*.

puška, *puškař*, *puškařský*. Stč. *puška* 'válcovitá nádoba, schránka; dělo'. Ze střhn. *buhse* tv. a to ze střlat. *buxis* 'krabice', lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxis* 'krabice (ze zimostrázu)' od *pyxos* 'zimostráz' (srov. ↑*piksla*, ↑*box*!, ↑*buzola*). Přenesení na dělo a později ručnici asi podle válcovitého tvaru hlavně.

puškvorec 'druh vodní byliny'. Jen č. Zkomolením z něm. *Brustwurz* tv., doslova 'prsni kořen', z *Brust* 'prsa' a *Wurz(el)* 'kořen'.

puštík 'druh sovy'. Přejato z p. *puszczyk* tv. a to stejně jako p. *pójdzka*, *pučka* 'sýček' odvozeno od onom. základu napodobujícího hlas těchto sov.

putička expr. 'tichý, zakřiknutý člověk (zvláště žena)', *puška*. Zdrobnělina k nář. *puta*, *puta* 'slepice' od vábicího citosl. *put*, *puł*, *puta*.

puťka. Od *porýkat se*, viz ↓*řýkat se*.

putna, *putýnka*. Má stejný původ jako ↑*bedna*, ale je novější. Bezprostředním zdrojem přejetí je asi něm.d. (bav.) *putten* (něm. *Bütte*) 'putna, kád, džber'.

putovat, *putování*, *putovní*. Viz ↑*put*.

putyka ob. 'hospoda, kořalna'. Přes něm.d. *Budike* 'malý krám, hospůdka' z román. jazyků (it. *bottega*, it.d. i *botiga*, *buttiga*, *puteka*, fr. *boutique*, šp. *bodega* 'vinný sklep') a to přes lat. *apothēca* 'sklad, spižárna' z ř. *apothēkē* tv. (viz ↑*apatyka*). Srov. ↑*butik*.

půvab, *půvabný*. Od *povábiti*, viz ↓*vábit*.

původ, *původní*. Stč. *póvod* 'vedení, soudní řízení, popud, původce' od *pověsti* 'učinit, udělat, začít vést', dnešní význam 'příčina, počátek' možná i vlivem p. *powód* 'žalobce, vedení, příčina'.

puzzle 'skládačka (rozřezaný obrázek)'. Z angl. *puzzle* tv., vlastně 'zmatení, záhada, hádanka', jehož další původ není jistý.

pych 'krádež (polního, lesního, vodního) majetku'. Původně 'zpuštěné porušení cizího majetku' (např. svěvolná jízda cizím lesem ap.), dále viz ↓*pýcha*.

pýcha, *pyšný*. Stč. *pýcha*, *pych* 'pýcha, zpuštěný čin, okázalost'. V tomto významu jen zsl. (p. *pycha*). Přeneseně od psl. **pychati* 'dout, nadouvat (se), kypět' (r. *pýchat*) 'sálat, kypět', sln. *pihati* 'dout, foukat'), jež souvisí s ↑*puchnout* (ke vztahu *u – y* viz B5). Srov. ↑*pych*, ↓*pýchavka*, ↓*pyj*.

pýchavka 'druh houby'. Od *pýchati* ještě v původním významu 'dout, foukat' (zralé plodnice při zmáčknutí vyfouknou výtrusný prach) (Ma²).

pyj 'samčí pohlavní orgán'. Jen č. Psl. **pyj* je zřejmě odvozeno od ie. **pū-* 'nadouvat se, puchnout', od stejného základu je r.d. *pýska* (v dětské řeči), lat. **pūtos* tv. v *praepūtium* 'předkožka'. Srov. ↑*puchnout*, ↑*pýcha*, ↓*pyk*.

pykat, *odpykat (si)*. Stč. *pykati* (l.os.přít. *pyču*) 'želet, litovat, mrzet se'. Jen č., nejasné. R.d. *pýkat* znamená 'zadržávat, otálet' a vykládá se jako onom.-expr. (srov. naše ↑*piplat*).

pyknik 'robustní typ člověka se sklonem k tloustnutí', *pyknický*. Uměle k ř. *pyknós* 'pevný, mohutný, statný'.

pyl, *pylový*, *opylovat*. Presl převzal z r. *pyl* 'prach, pyl' či p. *pyl* 'prach', *pylek* 'pyl'. Psl. **pylō* 'prach' je asi odvozeno od ie. **pū-* 'dout, vanout' (viz ↑*puchnout*, k významu srov. ↑*pýchavka*, ↓*pýřf*). Druhá možnost je, že souvisí s lit. *piailas* 'shnilý strom', sthn. *fūl* 'shnilý, ztrouchnivělý' (něm. *faul* 'shnilý, líný') z ie. **pūl-* od **pū-* 'hnít'.

pylon 'věžová nástavba mostního pilíře; věžovitá stavba tvaru komolého

jehlanu'. Z ř. *pylôn* 'hlavní brána, předsiň, atrium' od *pýlos, pýlē* 'brána'.

pýr 'druh traviny (plevel)'. Všešl. – p. *perz* r. *pyrėj*, ch. *pír* 'špalda (druh pšenice)'. Psl. **pyrô* má protějšek v lit. *pūras* 'pšeničné zmo', *pūrai* (pl.) '(ozimá) pšenice', stangl. *fyrš* 'pýr', ř. *pýrôs* 'pšenice, pšeničné zmo' a snad i sti. *pūra-* 'koláč', vše z ie. **pūro-*, které asi označuje nejstaršího předchůdce dnešní pšenice.

pyramida, pyramidový. Přes něm. *Pyramide* z lat. *pýramis* z ř. *pýramís* tv., původně i 'druh pečiva z pečených pšeničných zrn a medu' od ř. *pýrôs* 'pšenice' (viz ↑*pýr*). Předpokládá se, že přenesení na egyptské pyramidy mohlo nastat metaforou podle podobného tvaru pečiva, podle jiných je sblížení obou slov až druhotné a název pro pyramidu vychází z egyptštiny.

pyré 'kaše'. Z fr. *purée*, stfr. *puree* '(hrachová) kaše; víno' od stfr. *purer* 'lisováním vytlačovat dužinu, víno ap.', vlastně 'čistit, prosívat', z vlat. *pūrāre* tv. od *pūrus* 'čistý'. Srov. ↑*puritán*.

pyřit 'sirá železná ruda'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *pyrítés*, vlastně 'ohnivý (kámen)', od *pýr* 'oheň' (viz ↓*pyro-*, ↓*pýřit se*).

pyro- (ve složeninách) 'týkající se ohně'. Z ř. *pýr* 'oheň' (viz ↓*pýřit se*). Srov. ↓*pyroman*, ↓*pyrotechnik*, ↑*pyřit*.

pyroman 'člověk s chorobnou zálibou v ohni', *pyromanský, pyromanie*. Viz ↑*pyro-* a ↑*mánie*, srov. ↑*erotoman*.

pyrotechnik 'odborník na používání a zneškodňování výbušnin', *pyrotechnický, pyrotechnika*. Viz ↑*pyro-* a ↓*technika*.

pýří 'chmýří'. Stč. *pýřie* 'chmýří, prach', p. *perz* 'prach'. Psl. **pyrô(je)* je asi odvozeno od ie. **pū-* 'dout, vanout' (viz ↑*puchnout*, ↑*pýcha*, k významu srov. ↑*pýchavka*, ↑*pyl*). Stejnou příp. má i stč. *púřiti se* 'pyšnět, nadouvat se' (srov. ↓*vzpoura*, ↑*čepýřit se*). Zdá se, že ve slov. docházelo k vzájemnému ovlivňování s podobně znějícími slovy (viz ↑*pýr*, ↓*pýřit se*).

pýřit se, zapýřit se. Příbuzné je stč. *pýř* '(žhavý) popel' (srov. však i ↑*pýří*), hl. *pyrić* 'topit', r.d. *pýrej* 'žhavý popel v kamnech', sln. *zapíriti se* 'zčervenat', *pírň* 'kraslice', vše od nedoloženého psl. **pyrô* 'oheň', jež odpovídá sthn. *fiur* (něm. *Feuer*), angl. *fire*, umbr. *pír*, ř. *pýr*, arm. *hur*, toch. A *por*, chet. *pahhur* tv., vše z ie. **peuōr*, **pūr* 'oheň'.

pysk, pyskatý, expr. pyskovat. Stč. *pysk* 'pysk, zobák, rypák, chobot', luž., p. *pysk* 'tlama, čumák', r.d. *pysk* tv. Psl. **pysko* je nejspíš odvozeno od ie. **pū-* 'nadouvat se, puchnout' (viz ↑*puchnout*, srov. ↑*pyj*). Příbuzné je asi lit. *pūškas* 'puchýř, uher'.

pyšný. Viz ↑*pýcha*.

pytel, pytlík, pytlíček, pytlový, pytlovina, pytlák, pytláček, pytláctví. Ze sthn. *biutel* (dnes *Beutel*) tv., jež souvisí s angl. *bud* 'poupě', obojí od ie. **bheu-* 'nadouvat (se)'. Srov. i ↑*boule*. *Pytlák* podle toho, že ulovenou kořist odnáší v pytlí.

pyžamo, pyžamový. Dříve psáno *pyžama, pyjama*. Přes něm. *Pyjama* z angl. *pyjamas* (pl.) tv. a to přes hind. z uršského *pāy jāma* '(volné) kalhoty', doslova 'nožní oblek', z *pāy* 'noha' a *jāma* '(volný) oblek'.

R

rab kniž. 'otrok, nevolník', *rabský*. Přejato možná z csl. *rabs* (používáno ve významu 'služebník boží'), vzhledem k pozdním dokladům (Jg) však možná až ze slk. či r. *rab*. V č. mu odpovídá starší *rob* tv. z psl. **orbŕ* tv. (B8), jež je příbuzné s gót. *arbja* 'dědic', něm. *Arbeit* 'práce', stir. *orbe* 'dědic', ř. *orfandós* 'siretek', arm. *orb* tv., sti. *árbha* 'malý, slabý; dítě', vše z ie. **orbh-* 'siretek, dětský otrok či sluha' (B3). Srov. ↓*robě*, ↓*robit*, ↓*robot*, ↑*poroba*.

rabat 'srážka z obchodní ceny poskytovaná dodavatelem obchodníkovi'. Přes něm. *Rabat* z it.st. *rabatto* tv. od *rabattere* 'srazit (cenu)', doslova 'znovu odbít', z vlat. **re-abbattere* z ↓*re-* a vlat. **abbattere* 'odbít' z ↑*ab-* a **battere* 'bít, tlouci' z lat. *battuere* tv. Srov. ↑*baterie*, ↑*batalion*.

rabiák, rabiát hanl. 'neurvalec, surovec'. *rabiácký, rabiátský*. Z něm. *rabiát* 'zuřivý, neurvalý' a to ze střlat. *rabiatus* tv., což je přič. trp. od pozdnělat. *rabiāre* 'zuřit, vztekat se' (lat. *rabere* tv.), srov. *rabiēs* 'zuřivost, vzteklost, běsnění'. Srov. ↓*ráže?*

rabín 'židovský duchovní', *rabínský*. Ze střlat. *rabbīnus* tv., což je vlastně zpodstatnělé adj. od *rabbi* z hebr. *rabbī* tv., což doslova znamená 'můj učitel, můj pane' (oslovení duchovních).

rabovat, rabování, vyrabovat. P. *rabować*. Z něm. *rauben* 'loupit'. Jež souvisí s ↓*rvár*; asi i vliv *hrabiti* tv. (viz ↑*hrabivý*). Srov. ↓*raubř*.

racek. Jen č. U Jg i *racka*. Preslovo zdobněle přejetí nejspíš ze sln. *ráca* či ch.d. *rāca* 'kachna'. To je zřejmě přejetí z furlanského *ratse*, z něhož je i něm.d. *Rätsch*, maď. *réce*, alb. *ráse* tv. Původ furlanského slova není jistý.

racionální 'založený na rozumu, rozumový; účelný, hospodárný', *racionalita, racionalismus, racionalista, racionalistický, racionalizovat, racionalizace, racionalizační*. Z lat. *rationālis* 'početní, rozumový, rozumný, účelný' od *ratio* 'počet, přehled, rozum, důkaz' od *ratŕ* 'vypočítaný, pevný, jistý', což je původem přič. trp. od *rērī* 'počítat, soudit, domnívat se'. Srov. ↓*ratifikace*.

rácit, urácit se. P. *raczyć*, r.d. *rácit* 'chtít, usilovat', s./ch. *ráciti se* 'mít chuť', stsl. *račiti* 'mít chuť, chtít'. Psl. **račiti* nejspíš souvisí s **rekti* 'řici' od ie. **rek-* 'uspořádat, počítat, řici' (viz ↓*řici*, srov. podobně ↓*vléci*, ↓*vláčet*). Podobná slova jsou v germ. – něm. *geruhen* 'rácit' (sthn. *ruohhen* 'brát ohled'), *rechnen* 'počítat' (sthn. *rehhanōn* 'pořádat, počítat'), angl. *reck* 'dbát, brát v úvahu', která se ovšem vyvozují z ie. **reg-* 'řidit, rovnat' (snad jde o dvě varianty téhož kořene?). V obou případech lze zaznamenat vývoj významu 'pořádat' → 'počítat, brát ohled' → 'chtít' → 'rácit'.

ráčkovat 'vyslovovat čípkové r'. Novější, onom., s příkloněním k *ráček* od ↓*rak*.

rád, radost, radostný, rozradostněný, radovat se, radovánky, zaradovat se. Všesl. – p., r. *rad*, ch. *rād*, stsl. *radŕ*. Příbuzné je stč. *roditi* 'chtít'. Psl. **radŕ* nemá zcela jasné ie. souvislosti. Obvykle se spojuje s lit. *rōds* 'ochotný' a stangl. *rōt* 'radostný', *ā-rētan* 'rozveselit', což odpovídá výchozímu ie. **rēd-* 'rozveselit, radostný'.

rada, radit, rádce, radní, radnice, radniční, odradit, poradit, porada, poradní, poradce, poradna, poradenský, poradenství, uradit se. Jen č. a p. *rada* (odtud do ukr.). V tomto významu výpůjčka ze sthn. *rāt* tv. (něm. *Rat*

(tv.), srov. i angl. *read* 'číst', původně 'vykládat, hádat'. Germ. slova jsou příbuzná se stsl. *raditi* 'starat se', *radi* 'kvůli', dále pak s av. *rādīy* tv., sti. *rādhyati* 'řádně dělá, uspokojuje', vše z ie. **rēdh-* od **rē-*, z něhož je např. lat. *rēri* 'počítat, domnívat se' (srov. †*racionální*). Vzhledem k významu není vyloučeno, že jiné rozšíření stejného kořene je u slov uvedených pod †*ráčít* i †*rád*.

radar 'radiolokátor'. Z angl. *radar*, což je zkratkové slovo z *rad*(io) *d*(etection) *a*(nd) *r*(anging) 'radiové zjišťování a zaměřování'.

radiace 'záření', *radiační*, *radiátor*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *radiātiō* tv. od *radiāre* 'zářit' od *radius* 'paprsek, hůlka; poloměr kruhu'. Srov. †*radiální*, †*rádius*, †*rádio*.

radiální 'jdoucí ve směru poloměru'. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *radialis* od lat. *radius* 'poloměr; paprsek' (viz †*rádius*).

radikální 'usilující o důkladné a rychlé změny od základu', *radikál*, *radikálnost*, *radikalismus*, *radikalizovat se*, *radikalizace*. Z něm. *radikal*, fr. *radical* ze střlat. *radicalis* 'jdoucí ke kořenům, zásadní' od lat. *rādīx* 'kořen'. Srov. †*ředkev*.

rádio 'rozhlas', *rádiový*, *radista* 'kdo obsluhuje rádiovou stanicí', *radistický*. Přes něm. *Radio* z am.-angl. *radio*, což je zkrácení z *radiotelegraphy*, vlastně 'přenášení zpráv elektromagnetickým zářením', jehož první část vychází z lat. *radius* 'paprsek'. Srov. †*radiace*, †*rádius*.

radio- (ve složeninách) 'týkající se rádia; týkající se (radioaktivního) záření'. K prvnímu viz †*rádio* (srov. *radiostanice*, *radioamatér*, *radiopřijímač* ap.), k druhému viz †*radiace*, †*radium* (srov. †*radioaktivní*, *radioizotop*).

radioaktivní 'schopný vysílat záření při rozpadu (u některých prvků)'. *radioaktivita*. Přes něm. *radioaktiv* z fr. *radioactif*. Poprvé užila M. Curie při objevu radia (viz †*radium*), prvního radioaktivního prvku. Od lat. *radius* 'paprsek', viz †*rádius*, †*radiace*.

rádiovka 'kulatá plochá čepice bez štítiku'. Snad proto, že se objevila v době šíření rádia a stopka uprostřed připomíná anténu.

radium 'radioaktivní prvek'. Utvořeno jeho objeviteli manželi Curieovými od lat. *radius* 'paprsek', *radiāre* 'zářit'. Srov. †*radioaktivní*, †*radiace*, †*rádius*.

rádius 'poloměr; dosah působnosti'. Z lat. *radius* 'poloměr; paprsek, hůlka', jež asi souvisí s lat. *rādīx* 'kořen', ř. *rhādīx* 'větev, hůl' (srov. †*radikální*). Srov. dále †*radiace*, †*radium*, †*rádio*.

radlice 'zaostřená část nářadí ke kypření půdy'. Od *rádlo* 'staré nářadí k orání'. Všesl. Z psl. **ordlo* (B8) odvozeného příp. *-dlo* od **orati* (†*orat*).

radon 'plynný prvek vznikající při rozpadu radia'. Uměle od †*radium*, srov. †*neon*.

radost. Viz †*rád*.

rádža 'indický panovník'. Viz †*mahárádža*.

rafat expr. 'chňapat, štekát', *porafat* (se). Z něm. *raffen* 'popadnout, chňapnout', jehož další původ není zcela jistý. Souvisí asi s †*rašple*.

ráfek 'obvodová část kola pro nasazení pneumatiky'. Z něm. *Reif* tv. z germ. **raipa-* 'obruč, pás, lano', jež nemá spolehlivé ie. příbuzenstvo.

rafije zast. 'ručička u hodin', *rafička*. Stč. *rafijě* 'ukazovátka při čtení; pisátko'. Z lat. *graphium* 'pisátko, rydlo' z ř. *grafeion* tv. od *gráfō* 'píšu, škrábu, ryji'. Srov. †*narafčít*, †*graf*.

rafinovaný 'vychytralý, prohnáný'. Přeneseně od *rafinovaný* 'vytříbený, vyčištěný', stejný význam již ve fr. *raffiné* (viz ↓*rafinovat*).

rafinovat 'podrobovat čistícímu procesu', *rafinace, rafinační*. Z fr. *raffiner* tv. z *re-* (viz ↓*re-*) a *affiner* 'čistit, tříbit', stfr. *afiner* tv. od *fin* 'jemný, čistý, ryzí, chytrý'. Srov. ↓*rafinovaný*, ↑*fajn*, ↑*finosa*.

raft 'sportovní plavidlo ke sjíždění řek', *rafting*. Z angl. *raft* 'vor' skand. původu (stisl. *raptr* 'kmen').

ragby 'druh míčové hry', *ragbyový, ragbista*. Z angl. *rugby* podle školy ve městě *Rugby* ve střední Anglii, kde hra ve 30. letech 19. st. vznikla.

raglán 'druh svrchníku'. Z angl. *raglan* podle lorda *Raglana* (†1855), anglického velitele v krymské válce, který takový svrchník nosil.

ragtime 'způsob klavírní hry s hojnými synkopami'. Z am.-angl. *ragtime* z angl. *rag* 'cár, hadr' a *time* 'čas', doslova 'roztrhaný čas'.

ragú 'pokrm z kostek masa aj. s jemnou pikantní bílou omáčkou'. Z fr. *ragoût* tv., vlastně 'pokrm povzbuzující chuť', od *ragoûter* 'vzbuzovat chuť' z ↓*re-*, ↑*a-* a odvozeniny od *goût* 'chuť' z lat. *gustus* tv. Srov. ↑*gusto*, ↑*degustace*.

ráhno 'tyč na lodním stožáru pro plachtu', *ráhnový, ráhnoví*. Z něm. *Rahe* tv. (zakončení asi podle ↑*břevno*), jež souvisí s něm. *Reck* 'hrazda', angl. *rack* 'stojan, mřížka, regál'.

ráchat se ob. expr. 'máchat se, koupat se', *vyráchat se*. Nepochybně expr. útvar onom. původu, u Jg jen *rachati* 'kvákat (o žábách) ap.'. Srov. ↓*rachot*, ↓*rašit*.

rachejtle ob. 'rakety (na ohňostroj)'. Expr. přetvoření z ↓*raketa*!. Již u Jg

v podobách *raketle, rachejtle, rachejtle*, podle zakončení lze soudit na rak.-něm. zdobňující příp. *-le*.

rachitida 'křivice', *rachitický*. Z nlat. *rachitis* utvořeného od ř. *rháchis* 'hřbet, páteř'.

rachotit, *rachot, rachtat*, expr. *rachotina*, ob. expr. *rachota* 'práce'. Onom. původu, srov. ↓*řachnout* a starší č. (*h*)*rochati* 'bouchat, třeskat, chrochtat'.

ráj, *rajský*. Všesl. – p. *raj*, r. *raj*, s./ch. *rāj*, stsl. *rai*. Psl. *rajb* je slovo již předkřesťanské, jeho původní význam a původ vůbec však nejsou jisté. Spojuje se s av. *rāy-* 'bohatství, štěstí' (mohlo by jít o vliv írán. v náboženské oblasti podobně jako u ↑*bůh* aj.), sti. *rai-* 'majetek, bohatství' (příbuzné je i lat. *rēs* 'věc', srov. ↓*republika*) (Ma2). Jiný výklad počítá s domácím tvořením a spojuje s **rojb* (viz ↓*roj*), původně 'vodní proud' (HK). Původní význam by pak byl 'sídlu mrtvých' – Praslované totiž věřili, že svět mrtvých se nachází pod vodou. Srov. ↓*rajče*, ↓*rajka*.

rajcovat ob. 'dráždit', *rajcovní, rozrajcovat*. Z něm. *reizen*, jež souvisí s *reissen* 'trhat, škubat', *ritzen* 'škrábat' i angl. *write* 'psát' (srov. ↓*rys2*).

rajče, rajčatový. Lid. název ze soust. *rajské jablko* (u Jg ještě označení pro více různých plodů) a to podle něm. *Paradiesapfel* tv. (srov. slk. *paradajka*) z *Paradies* 'ráj' z pozdnělat. *paradisus* 'zahrada, ráj' z ř. *parádeisos* tv. a *Apfel* 'jablko' (viz ↑*jablko*). Srov. ↓*rajka*.

rajda hanl. 'běhna, coura'. Snad podle *trajda* (↓*trajdat*) a dalších podobných slov (*chajda, pajda*) od ↑*rajcovat* či ↓*rajtovat*?

rajka 'druh exotického ptáka'. Preslův kalk za lat. *paradisea* (*avis*), něm. *Paradiesvogel* 'rajský pták', viz ↑*ráj* a ↑*rajče*.

rajon 'místo něčí působnosti'. *rajonový*. Z fr. *rayon* 'okruh, obvod; poloměr, paprsek' za starší *rai(s)* tv. z lat. *radius* (viz ↑*rádius*).

rajtovat ob. 'skotačit, dovádět', *zarajtovat si, rajtky* 'jezdecké kalhoty'. Z něm. *reiten* 'jezdit na koni', jež souvisí s angl. *road* 'cesta' (z ie. **reidh-* 'jet, být v pohybu'). Srov. ↓*rytíř*, ↓*rejtář*.

rak, ráček. Všesl. – p., r. *rak*, s./ch. *räk*. Psl. **rakъ* nemá jasný původ. Zdá se, že souvisí s lat. *cancer*, ř. *karkínos*, sti. *karkača-* tv., wal. *crach* 'strup, kůrka', sti. *karkara-* 'tvrdý', vše od ie. **kar(kar)-* 'tvrdý', ale hláskoslovné obtíže jsou velké (přesmyk souhlásek, ztráta iniciálního *k*?). Srov. ↓*rakovina*.

raketa¹ 'pyrotechnický náboj způsobující světelný a zvukový efekt: odpalované létací zařízení', *raketový, raketomet, raketoplán*. Z něm. *Rakete* tv. a to z it. *rocchetta*, což je zdobnělina od *rocca* 'přeslice (u kolovratu)', původu asi germ. Přeneseno na základě podoby (srov. fr. *fusée* 'vřeteno' i 'raketa').

raketa² 'pálka s pružným výpletem'. Přes. *Rakett* z fr. *raquette*, it. *racchetta* tv. a to z ar. *raḥet* 'dlaň', hov. varianty k *rāḥa* tv.

rakev, rakvička. R. *ráka* 'rakev s ostatky světce', sln. *rákev* (asi z č.), stsl. *raka* 'hrob'. Historie slova není příliš jasná. Psl. asi **orka* i **orky*, první podoba přímo z lat. *arca* 'rakev, truhla, skříň', druhá zřejmě germ. prostřednictvím. Srov. ↑*archa*.

rakije 'balkánská kořalka'. Ze s./ch. *ràkija* z tur. *raki* a to z ar. '*arraq* 'kořalka', původně 'šťáva'. Srov. ↑*arak*.

rákos, rákosí, rákosový, rákoska. Stč. i *rokosie*. Takto jen č., jinak p. *rogozie*, r. *rogóz*, s./ch. *rògòz* (srov. ↓*rohož*). Psl. **rogòz* není zcela jasné. Obvykle se odvozuje od **rogъ* (viz

↓*roh*) v původním významu 'trčící, čnějící', méně jasná je druhá část, v níž někteří vidí ie. **ozdo-* 'větev' (něm. *Ast*, ř. *ózos*, arm. *ost* tv.). Nepravdělné změny na cestě z psl. do č. také nejsou jasné, k záměně *k* za *g* došlo zjevně před změnou *g>h* (C2).

rakovina, rakovinový, rakovinový. Nověji odvozeno od ↑*rak* (ve starší č. a v jiných slov. jazycích též název pro živočicha i nemoc stejně jako v něm. *Krebs*, lat. *cancer*), metaforické přenesení již v ř. (srov. ↑*karcinom*). Na základě představy, že rak v těle užírá postiženou část.

rallye '(automobilový) hvězdicový či dálkový závod s rychlostními zkouškami ap.'. Z angl. *rallye* tv. od *rally* '(znovu) se shromáždit, sebrat se' z fr. *rallier* 'shromážďovat, sjednocovat' z *re-* (viz ↓*re-*) a *allier* 'spojovat, slučovat' (viz ↑*aliance*).

rám, rámeček, rámový, rámovat, záramovat, orámovat. Ze stíh. *ram(e)* tv. (dnes *Rahmen*) nejistého původu (snad souvisí s něm. *Rand* 'okraj').

rámě, rameno, ramínko, ramenní, ramenarý, nárameník, náramek. Všesl. – p. *ramię*, r.st. *rámo*, s./ch. *rāme*, stsl. *ramo*. Psl. **ormę*, **ormo* je příbuzné se stpr. *irmo* tv., gót. *arms* 'ruka', něm. *Arm* tv., lat. *armus* 'rameno, plece', sti. *írmá-* tv., av. *arāma* 'ruka, rameno', vše z ie. **arāmo-* 'ruka, rameno'.

rampa 'vyvýšená plošina s různým účelem'. Přes něm. *Rampe* z fr. *rampe* 'rampa, svah, nakloněná plošina' od *rampier* 'plazit se, být nakloněný' a to z frk. **hrampon* 'drápat se, lézt'.

rampouch. Stč. *ropúch*, jen č., málo jasné. Odvozuje se od *ropěti* 'kapat, téci', ale toto slovo zná pouze Kottův slovník z konce 19. st. (Ma²). Expr. příp. -*úch* jako např. v ↓*sopouch*. Formálně se *ropouch* připodobnilo

k rovněž nejasnému *rampouch* 'klenutí' (Jg) asi něm. původu. Expr. je i slk. název pro rampouch *cenciál*. Srov. *↓ropa*, *↓ropucha*.

rámus, *rámusit*. U Jg i ve významu 'škrábnout, odněti' a 'nepořádek, škoda'. Nejblíže stojí sln. *ramuš*, *ramôvš* 'hluk, rámus, lomoz', p.d. *ramot* tv., srov. i starší č. *romoniti* 'šumně hučet'. Základem bude onom. kořen **rā-* (srov. i *↑rachot*, *↓rarach*), ale tvoření č. (a také podobných sln. slov) je nejasné.

rána, *ranit*, *raněný*, *poranit*, *zranit*, *zranění*, *ranhojič*. Všesl. – p. *rana*, r. *rána*, s./ch. *rāna*, stsl. *rana*, vše 'poranění' (význam 'úder, zvuk úderu' je jen č. a slk.). Psl. **rana* z ie. **urōnā* je příbuzné s alb. *varrë* a sti. *vraná-* tv. (srov. i starší č. *vrana* 'otvor na sudu'), vše jsou to odvozeniny od ie. **uer-* 'roztrhnout, škrábnout'. Srov. i *↓vřed*.

raně '(americká) dobytkařská farma'. Z am.-angl. *ranch* ze šp. *rancho* tv., původně 'vojenský tábor, chalupa, jakékoli provizorní obydlí', a to nejspíš od slovesa *ranch(e)arse* 'ubytovat se, umístit se' z fr. *se ranger* 'usadit se, řadit se' a to z germ. (srov. frk. **hring* 'kruh'). Srov. *↓rynek*, *↓ring*.

randál ob. expr. 'hluk, rámus'. Z něm. *Randal* tv. a to asi ve studentské řeči kontaminací (*Dž*) něm.d. *Rand*, *Rant* '(hlasitý) žert, povyk' a *Skandal* (viz *↓skandál*).

rande hov. '(milostná) schůzka'. Přes něm. *Rendezvous* z fr. *rendez-vous* tv., což je vlastně zpodstatnělý imperativ 2.os.pl. slovesa *se rendre* 'dostavit se' (tedy 'dostavte se'), v nezvratné podobě *rendre* 'dopravit, posílat zpět, vracet' z lat. *reddere* 'vracet, dávat zpět' z *↓re-* a *dare* 'dát'. Srov. *↓renta*.

ranec, *raneček*. Z něm.st. *Rantz* (16. st.), dnes *Ranzen*, jehož původ je temný.

ráno, *ranní*. Jako zpodstatnělé přísl. jen v zsl. (p. *rano*, hl. *ranjo*, *ranje*), jinde ve významu 'brzy'. Psl. přísl. **rano* je utvořeno od adj. *ranš* (viz *↓raný*).

rantl ob. 'okraj'. Zřejmě z nějaké něm. nář. podoby odpovídající spis. něm. *Rändel*, což je zdobnělina od *Rand* tv.

raný 'časný'. Všesl. – p. *ranny*, r. *rannyj*, s./ch. *rân*, stsl. *ranš* 'ranní'. Psl. **ranš* nemá jednoznačný výklad. Lze vyjít z předsl. **urōdno-* (*A9*) od ie. **uerdh-*, *uredh-* 'růst, stoupat', od něhož je i ř. *órhros* '(časné) ráno, úsvit'. Viz i *↓rod*.

rap 'druh černošské hudby založený na neměnném vtíravém rytmu a rychlé, téměř mluvené intonaci', *rapový*, *raper*. Z am.-angl. *rap* (*music*) od slang. *rap* 'kecat, diskutovat', původně 'zaklepat, poklepat; vyštěknout' onom. původu. Srov. *↓rapl*.

rapidní 'rychlý, překotný'. Přes něm. *rapid* z fr. *rapide* z lat. *rapidus* 'prudký, rychlý, dravý' od *rapere* '(rychle) uchopit, hnát'. Srov. *↓uzurpovat*.

rapír 'druh bodné a sečné zbraně, končič'. Přes něm. *Rapier* z fr. *rapière* tv. a to od *râper* 'strouhat, pilovat' (srovnání s pilníkem snad na základě proděravělé rukojeti) z vlat. **raspāre* 'shrnovat, sbírat' germ. původu. Srov. *↓rašple*.

rapl ob. expr. 'potřeštěnec', *raplovský*. Z něm. *Rappel* (*kopf*) od *rappeln* 'chrastit, třeštit', jež souvisí s angl. *rap* 'klepat' (srov. *↑rap*).

raport zast. 'hlášení'. Přes něm. *Rapport* z fr. *rapport* tv. od *rapporter* 'ohlašovat, podávat zprávu' z *re-* (*↓re-*) a *apporter* 'přinášet' (srov. *↑aportovat*) z lat. *apportāre* tv. z *↑ad-* a *portāre* 'nést'.

rapsodie 'starořecká hrdinská báseň; dramatická instrumentální skladba'. Přes lat. *rhapsōdia* z ř. *rhapsōdía* '(hrdinská)

báseň' od *rhapsōdós* 'zpěvák (hrdin-
ských) písní', vlastně 'kdo připravuje
písně', z *rháptō* 'spojuji, připravuji'
a *ōdē* 'píseň, zpěv'. Srov. ↑*óda*.

rarach 'čert, ďas', *rarášek*. Asi expr.
obměna slova ↓*raroh*, které v p. a ukr.
znamená i 'obluda, démon'.

rarita 'vzácnost, zvláštnost'. Z lat.
rāritās 'řidkost, vzácnost' od *rārus*
'řidký, vzácný, ojedinelý'.

raroh 'druh dravého ptáka'. P. *raróg*,
ukr. *rárih*. Psl. **rarog* je tvořeno příp.
-ogō (srov. ↑*piroh*, ↑*ostroh*) od **rarō*
'šum' (csl. *rarō* 'zvuk, šum'), nejspíš
od onom. **rā-* 'řvát, hlučet' (srov. r.d.
rájat 'hlučet' i ↑*rámus*). Stejnou příp.
jako **rarō* má i sthn. *rēren* 'řvát', angl.
roar tv.

ras 'pohodný'; hov. expr. 'člověk
bezohledný k sobě i jiným'. Jen č., ne
zcela jasně. V něm. je *Wasenmeister* tv.
od *Wasen* 'trávník, mchovistiště'. Vedle
toho je i něm. *Rasen* 'trávník, drn' (obě
slova se někdy etymologicky spojují, ale
původ není jasný) a od toho se č. slovo
vykládá (HK). Podle jiného výkladu
přetvořením něm. *Racker* 'kat, pohodný'
(srov. podobné zakončení u ↑*ďas*) (Ma²).

rasa, *rasový*, *rasismus*, *rasista*,
rasistický. Přes něm. *Rasse* z fr. *race*, it.
razza tv.. jehož další původ se obvykle
hledá buď v lat. *ratio* 'rozum, řád,
soustava' (viz ↑*racionální*), nebo v ar.
ra's 'hlava, původ'.

rastr 'mřížka; linkovaný papír
s vyznačenými sloupci'. Z něm. *Raster*
tv. z lat. *rāstrum* 'motyka, kopáč' od
rādere 'škrabat, drásat'. Srov. ↓*razantní*.

rašelina, *rašelinový*, *rašelinistiště*. Jen
č. (od obrození), nejasné. Jg uvádí
s poznámkou, že dobré české jméno pro
rašelinu nemáme, zřejmě jde o Preslův
výtvor podle nějaké neznámé cizí před-
lohy. Lze uvažovat o sln. *rāhel* 'kypřý,
sypký, měkký', *rāšiti* 'kypřit, hrabat'.

rašit, *vyrašit*. Jen č. Souvisí asi se
sln. *rāšiti* 'kypřit, hrabat, štouchat',
ch. *narašiti* 'kypřit (podušku)'.
Významovou souvislost lze vidět na sln.
prāskati 'škrabat' a našem ↑*praskat*,
↑*pukat*, ↑*pučet*, původ je tedy onom.
(*rašit* = 'pukat'), srov. i ↑*řáchat se*,
↑*rachot*, ↑*rašelina*.

rašple, *rašplovat*. Z něm. *Raspel* tv.
od *raspeln* 'strouhat' a to ze sthn.
raspōn 'sbírat, shrnovat, trhat', jehož
další původ není jasný. Srov. ↑*rapír*.

ratan 'lehké pružné dřevo užívané
k výrobě nábytku ap.'. Z angl. *rattan*
a to z malaj. *rotan* tv. a to asi od *rout*
'odškrabat'.

ratejna ob. expr. 'velká neútluná míst-
nost'. Původně 'čeledník' od staršího č.
rataj 'oráč, čeledín' z psl. **ortajb* (B8)
od **orati* (viz ↑*orat*), srov. i ↑*radlice*.

ratifikace 'konečné schválení (mezi-
národní smlouvy)', *ratifikovat*. Ze střlat.
ratificatio od *ratificare* 'potvrdit' z *ratus*
'pevný, jistý, určitý' (viz ↑*racionální*)
a *facere* 'udělat' (viz ↑*fikace*).

ratlík 'druh psa'. Z něm. *Rattler*,
vlastně 'krysař' od *Ratte* 'krysa'. Původ
tohoto slova společného většinou germ.
a román. jazyků (angl. niz., fr. *rat*, it.
ratto, šp., port. *rata*) není jistý.

ratolest '(mladá) listnatá větvicka'.
Stč. *ratolast*, *ratorasl*, *ratoresl*, *letorast*,
letorasl, *letorostl*. Etymologicky totéž
co *lorolest*, vlastně 'co vyroste za rok'.
Vzhledem k přesmyku slabik a dalšímu
komolení slova a také vzhledem
k důslednému *ra-* na začátku, jde podle
Ma² o přejetí z csl. *lētoraslb*. Viz ↑*léto*
a ↓*řist*.

raubíř hov. expr. 'darebák, uličník'.
Z něm. *Räuber* 'loupežník, lupič' od
rauben 'loupit' (viz ↑*rabovat*).

raut 'společenský večer vybrané
společnosti'. Z angl. *rout* tv., původně
'srocení, houf, sebranka', ze stfr. *route*

'zlomek, oddělená skupina ap.' a to z lat. *rupta* (*purs*) 'zlomená, roztržená (část ap.)' od *rumpere* 'zlomit, roztrhnout'. Srov. ↓*rota*, ↑*bankrot*.

ráz 'souhrn příznačných znaků; rychlý, prudký pohyb', *rázny*, *razit*, *razení*, *razítko*, *razítkovat*, *ražba*, *ráže*, *dorazit*, *důraz*, *důrazný*, *narazit*, *náraz*, *narážka*, *orazit*, *odrazit*, *odraz*, *odrážka*, *porazit*, *porážka*, *podrazit*, *podraz*, *podrážka*, *prorazit*, *přirazit*, *přerazit*, *přirazit*, *přirážka*, *rozrazit*, *srazit*, *sraz*, *srážka*, *urazit*, *úraz*, *urážka*, *vrazit*, *vyrazit*, *výraz*, *vyrážka*, *zarazit*, *zarážka*, aj. Všesl. – p. *raz* 'jednotlivý případ, úder', r. *raz* '-krát, jednou, když', s./ch. *ráz* 'lopatka na měření obilí'. Psl. **razě* je od slovesa **raziti* 'tlouci, sekati', což je opětovací sloveso k **rězati* (↓*řezati*). Srov. i ↑*obraz*. Posun k významu 'charakter, souhrn příznaků' v č. si představíme z původního 'úder, prudký pohyb' přes 'vyražený znak' (srov. *ražba mincí*).

razantní 'prudký, průbojný', *razance*. Přes něm. *rasant* tv., vlastně 'plochý, přízemní (o dráze střely)', z fr. *rasant* tv. od *raser* 'holit', přeneseně 'jet, jít, letět těsně u něčeho', z vlat. **rāsāre* od *rādere* (příč. trp. *rāsus*) 'škrábat, drásat'. Srov. ↑*astr*.

razie 'náhlý vpád, zásah bezpečnostních orgánů'. Přes něm. *Razzia* z fr. *razzia* tv. a to z ar. *gāziya* 'loupeživý výpád (jednoho kmene proti druhému)'.

ráže¹ 'kalibr'. Viz ↑*ráz*

***ráže**² (*dostat se do ráže, být v ráži* 'rozohňit se'). Z fr. *rage* 'vzteky, zuřivost, vášně' z vlat. **rabia* odpovídajícího lat. *rabiēs* 'zuřivost, šílenství, běsnění'. Srov. ↑*rabiák*.

rdesno 'druh byliny s klasy růžových kvítků'. P. *rdes(t)*, *derdes* aj., ukr. *deres*, *drjasen*, sln. *dresen*, *r(e)desen* aj., s./ch. *dresen*, *rdesen*, *hrdeselj* aj. Slovo prošlo řadou formálních obměn (č. *rd-* snad

vlivem ↓*rdít se*), jako výchozí podoba se uvádí **nerstnō* či **nerstno* (B8) od **nerstō*, **nerstō* 'jikry, rybí potěr' (viz ↑*neřest*). Pod vodními rdesny totiž ryby rády ukládají jikry (srov. i něm. *Laichkraut* 'rdesno' z *Laich* 'rybí potěr' a *Kraut* 'zelí, nař') (Ma²).

rdít se, *zardívat se*, *uzardělý*, *zarděnky*. R. *rdei*, sln. *rděti*, csl. *roděti se*. Psl. **raděti* (*se*) odpovídá lit. *rudėti*, sthn. *rotēn*, lat. *rubēre*, vše z ie. **rudhē-* 'stávat se červeným, rudnout'. Dále viz ↓*rudý*, srov. ↓*rez*, ↓*ruměný*, ↓*ryšavý*, ↓*rusý*.

rdousit, *zardousit*. Č.st. i *hrdousiti*, slk. *hrdúsiť*, p. *krztusić*. V druhé části je ↑*dusit*, první jistě souvisí s ↑*hrdlo*, ↑*hrtan*, ale celkově slovo tvorně ne zcela jasné.

re- předp. Z lat. *re-* (před samohláskami většinou *red-*) 'znovu, opět', jež nemá jistý původ. Srov. ↓*reagovat*, ↓*recepce*, ↓*redigovat*, ↓*referát*, ↓*regrese*, ↓*rekreace*, ↓*relativní*, ↓*renesance*, ↓*represe*, ↓*respekt*, ↓*revoluce* aj.

reagovat 'odpovídat na vnější popud', *zareagovat*, *odreagovat se*. Podle vzoru něm. *reagieren*, fr. *réagir* přejato jako chemický termín z pozdnělat. *reagere* 'hnát zpět', střlat. 'působit proti něčemu', z ↑*re-* a *agere* 'hnát, konat, jednat'. Srov. ↓*reakce*, ↑*agenda*.

reakce 'odezva na vnější popud; odpor proti pokroku', *reakční*, *reakcionář(ka)*, *reaktivní*, *reaktivita*. Přes něm. *Reaktion*, fr. *réaction* ze střlat. *reactio* 'zpětná činnost, odvetné jednání' od *reagere* (viz ↑*reagovat*). V politickém významu od fr. *revoluce*. Srov. ↓*reaktor*.

reaktor 'zařízení na štěpení atomových jader'. Z am.-angl. *reactor* od angl. *react* 'působit (zpětně), reagovat' (viz ↑*reagovat*).

realie 'poznatky o životě a kultuře určitého národa v určité době'. Z lat.

reālia 'skutečnosti', což je zpodstatnělé adj. **reālis** 'skutečný' v pl. stř. rodu. Viz ↓**reálný**.

reálný 'skutečný, věcný', **realita**, **realismus**, **realista**, **realistický**, **realizovat**, **realizace**, **realizační**. Přes něm. **real** z pozdnělat. **reālis** tv. od lat. **rēs** 'věc'. Srov. ↑**reálie**, ↓**republika**, ↓**rēbus**.

rebarbora 'reveň'. Dříve též **rabarbara**, **rebarbara** (Jg). Podoba s **re**-nejspíš z raně nhn. **reubarbar** (dnes **Rhabarber**) z pozdnělat. **reubarbarum**, lat. **rhabarbarum** a to z ř. **rhā bārbaron** tv. První část je asi přejetí z per. **rāwend**, příkloněné k ř. názvu řeky Volhy **Rhā** (z té oblasti reveň do Řecka přišla), druhá část signalizuje cizí původ (viz ↑**barbar**). Srov. ↓**reveň**.

rebel 'buřič', **rebelant**, **rebelský**, **rebelie**. Přes něm. **Rebell** z lat. **rebellis** 'odbojník, vzbouřenec', vlastně 'kdo obnovuje válku', z ↑**re-** a **bellum** 'válka'.

rēbus 'hádanka naznačující slovo či větu obrázky a písmeny'. Přes něm. **Rebus** z fr. **rēbus** a to z lat. (**dē**) **rēbus** (*quae gerentur*) 'o věcech, které se stávají', což byl název žertovných kreseb v podobě rēbusů, kterými studenti v Pikardii (oblast v severových. Francii) komentovali soudobé dění (15. st.). Tvar **rēbus** je tedy ablativ pl. lat. subst. **rēs** 'věc'. Srov. ↑**reálný**, ↓**republika**.

recenze 'posudek, kritika', **recenzovat**, **recenzní**, **recenzent**. Z něm. **Rezension** tv. a to nově k lat. **recēnsiō** 'prohlídka' od **recēnsēre** 'přehlížet, posuzovat' z ↑**re-** a **cēnsēre** 'hodnotit, počítat'. Srov. ↑**cenzura**.

recepce 'oficiální přijetí hostů s pochoštěním; přijímací místnost', **recepční**. Přes něm. **Rezeption** z lat. **receptiō** 'přijetí, převzetí' od **recipere** 'přijímat, převzít' z ↑**re-** a **capere** 'brát, jímat'. Srov. ↓**recept**, ↑**koncepce**, ↑**akceptovat**.

recepis zast. ob. 'recept, stvrzanka'. Z lat. **recēpisse** (*testātur*) '(potvrzuje se), že přijal', což je vlastně minulý inf. od **recipere** 'přijmout' (viz ↓**recept**). Příkloněno k slovům jako **předpis**, **úpis**.

recept 'předpis'. Přes něm. **Rezept** ze střlat. **receptum** tv., což je zpodstatnělé přič. trp. od **recipere** 'přijmout' (viz ↑**recepce**), tedy 'přijato'. Tímto slovem lékárník potvrdil, že připravil lék podle lékařského předpisu. Význam 'kuchyňský předpis' se vyvinul druhotně.

recese 'zpomalení hospodářského vývoje; výstřední žerty'. Z lat. **recessiō** 'ústup' od **recēdere** 'ustoupit, odejít, oddělit se' z ↑**re-** a **cēdere** 'kráčet, jít'. Význam 'výstřední žerty' je asi z pozdějšího významu 'přerušení, přestávka' (srov. ↑**legrace**). Srov. ↑**koncese**, ↑**proces**.

recidiva 'návrat, opakování (choroby, trestné činnosti ap.)', **recidivista**. Od lat. **recidivus** 'zpět se vracející, obnovený' (již v lat. vesměs o trestném činu či chorobě) od **recidere** 'padnout zpět' z ↑**re-** a **cadere** 'padat'.

reciproční 'vzájemný', **reciprocita**. Ze střlat. **reciprocus** tv. z lat. **reciprocus** 'pohybující se sem a tam', vlastně 'pohybující se dozadu a dopředu', z ***recus** a ***procus**, což jsou odvozeniny od ↑**re-** a ↑**pro-**, k druhé viz i ↑**prýč**.

recitovat, **recitace**, **recitační**, **recitátor**, **recitativ**, **recitál**. Podle něm. **rezitieren** z lat. **recitāre** tv. z ↑**re-** a **citāre** 'vyvolávat, předvolávat, uvést' (viz ↑**citovat**). **Recitativ** je z it. **recitativo** a **recitál** z angl. **recital**.

recyklovat 'dát zpět do oběhu (o odpadních hmotách)'. Nové slovo, viz ↑**re-** a ↑**cyklus**.

redakce 'zpracovávání textu pro publikování; kolektiv pracovníků vykonávajících tuto činnost', **redakční**, **redaktor(ka)**. Přes něm. **Redaction**

z fr. *redaction* tv. od *rédiĝer* (viz ↓*redigovat*).

redigovat 'zpracovávat text pro publikování'. Podle něm. *redigieren* z fr. *rédiĝer* 'spisovatel, sepsat, upravovat text' z lat. *redigere* (příč. trp. *redāctus*) 'přivádět zpět, uvádět do (správného) stavu' z *red-* (↑*re-*) a *agere* 'hnát, konat, jednat'. Srov. ↑*reagovat*, ↑*agenda*.

redukcce 'omezení, snížení'. Podle něm. *Reduction* z lat. *reductiō* 'stažení, snížení' od *reducere* 'vést zpět, odtahovat' z ↑*re-* a *dūcere* 'vést'. Srov. ↑*indukce*, ↑*dedukovat*, ↑*produkce*.

redundantní 'nadbytečný', *redundance*. Z lat. *redundāns*, což je přech. přít. od *redundāre* 'být je nadbytku, přetékat, vylévat se' z *red-* (↑*re-*) a *undāre* 'vlnit se, dmout se' od *unda* 'vlna, voda'.

reduplikace 'zdvojení'. Z pozdnělat. *reduplicātiō* tv. od *reduplicāre* '(opětne) zdvojit' z ↑*re-* a lat. *duplicāre* 'zdvojit' od *duplex* 'dvojitý' z *duo* 'dva, dvě' a odvozeniny od *plectere* 'plést'. Srov. ↑*duplikát*, ↑*komplex*, ↑*perplex*.

refektář 'klášterní jídelna'. Ze stflát. *refectorium* tv. od lat. *reficere* (příč. trp. *refectus*) 'znovu činit, obnovit, osvěžit' z ↑*re-* a *facere* 'dělat'. Srov. ↑*defekt*, ↑*perfektní*.

referát '(hodnotící) zpráva; odbor, úsek působnosti', *referovat*, *referent(ka)*. Z něm. *Referat* tv. a to zpodstatněním lat. slovesného tvaru *referat* 'at podá zprávu' (obvyklá kancelářská poznámka), což je 3.os.sg. konjunktivu od *referre* 'nést zpět, oznamovat, zpravovat' z ↑*re-* a *ferre* 'nést'. Srov. ↓*referendum*, ↓*relace*.

reference 'posudek, dobrozdání, doporučení'. Přes něm. *Referenz* z fr. *référéce* 'doporučení' od *référer* 'podat zprávu' z lat. *referre* tv. (viz ↑*referát*).

referendum 'přímé hlasování občanů o zákonných opatřeních'. Z lat. *referendum* 'o čem má být podána zpráva' od *referre* 'podat zprávu' (viz ↑*referát*).

reflektor 'světlomet'. Z něm. *Reflektor* tv., původně 'zařízení odrážející paprsky určitým směrem', od *reflektieren* 'odrážet (světlo)' z lat. *reflectere* (viz ↓*reflektovat*).

reflektovat 'mít zájem, ucházet se; odrážet'. Podle něm. *reflektieren* tv. z lat. *reflectere* 'obracet, otáčet zpět' z ↑*re-* a *flectere* 'ohýbat, namířit'. Srov. ↓*reflex*, ↑*flexe*.

reflex 'reakce organismu na zevní podnět', *reflexivní*. Z něm. *Reflex*, fr. *réflexe* tv. V 19. st. přejato ze stflát. *reflexus* 'zakřivení; bezděčný pohyb', v pozdní lat. 'otočení zpět' od lat. *reflectere* (viz ↑*reflektovat*).

reflexe 'rozjímání, úvaha', *reflexivní*. Podle něm. *Reflektion*, fr. *réflexion*, angl. *reflection* tv. přeneseně z pozdnělat. *reflectiō* 'otočení zpět' od *reflectere* (viz ↑*reflektovat*).

reflexivum 'zvrtné zájmeno; zvrtné sloveso'. Z lat. (*prōnōmen*) *reflexivum* 'zvrtné (zájmeno)' od *reflectere* 'ohýbat zpět, obracet' (viz ↑*reflektovat*).

reforma 'změna, úprava směřující ke zlepšení nějakého stavu', *reformní*, *reformovat*, *reformace*, *reformáčnickí*, *reformátor*, *reformátorský*. Z fr. *réforme* tv. (případně přes něm. *Reform* tv.) a to od *réformer* 'přetvořit, zlepšit' z lat. *reformāre* tv. z ↑*re-* a *formāre* 'tvořit' (viz ↑*forma*).

refrén 'pravidelně se opakující část písně či básně'. Z fr. *refrain* tv., stfr. *refrait*, což je příč. trp. od stfr. *refraindre*, doslova '(znovu) rozbít', z vlat. **refrangere* tv. z ↑*re-* a lat. *frangere* 'rozbít'. Srov. ↑*fragment*.

refundovat 'nahradit (peněžní částku)', *refundace*. Přes moderní evr.

jazyky (angl. *refund* tv.) z lat. *refundere* 'lít zpět, proudit zpět', v pozdní lat. i 'oplatit, vynahradit', z ře- a *fundere* 'lít, vylévat'. Srov. ↑*fúze*, ↓*transfúze*.

refýž 'nástupní ostrůvek městské dopravy'. Z fr. *refuge* tv., vlastně 'útočiště, útulek', z lat. *refugium* tv. od *refugere* 'utíkat (zpět), prchat (do bezpečí)' z ře- a *fugere* 'utíkat, prchat'. Srov. ↑*fuga*.

regál 'police s přihrádkami; přihrádka'. Z něm. *Regal* tv. (v něm. od 17. st.), jehož původ není jasný. Uvažuje se o it. *riga* 'řada, pravitko, linka' germ. původu (srov. ↓*rýha*, ↓*rigol*) i lat. *rēgula* 'pravitko, měřítko, lať' (srov. ↓*regulovat*).

regata 'veslařské či plachetnicové závody'. Z it. *regata* tv. od *regatare* 'závodit (na lodích)' a to od snad z vlat. **recaptāre* 'honit se, pachtit se' z ře- a lat. *captāre* 'chytat, honit se, pachtit se'. Srov. ↑*kapsa*, ↑*kapacita*.

regenerace 'obrození, obnovení', *regenerační*, *regenerovat (se)*. Z lat. *regenerātiō* 'obrození, nové zrození' od *regenerāre* 'obrodit, znovu zrodit' z ře- a *generāre* 'rodit'. Srov. ↑*generace*, ↑*degenerovat*.

regenschori 'ředitel kůru'. Ze střlat. *regens chori* 'řídící kůru'; první část sousoví je zpodstatnělý přech. příst. od lat. *regere* 'řídít, vést' (srov. ↓*regent*, ↓*region*, ↓*regulovat*), k druhé části viz ↑*kůr*, ↑*chór*.

regent 'dočasný zástupce panovníka'. Přes něm. *Regent* z lat. *regēns* (gen. *regentis*) 'vladař, místopředseda, správce', což je zpodstatnělý přech. příst. od *regere* 'řídít, vést, ovládat'. Srov. ↑*regenschori*.

regiment zast. 'pluk'. Přes něm. *Regiment* z fr. *régiment* tv., původně 'velení', z lat. *regimentum* tv. od *regere* 'řídít, vést, ovládat'. Srov. ↑*regent*, ↓*region*.

region 'kraj', *regionální*, *regionalismus*. Přes něm. *Region* z lat.

regiō (gen. *regiōnis*) 'směr, hranice, kraj, země' od *regere* 'řídít, spravovat, ovládat'. Srov. ↑*regent*, ↓*regulovat* a pokud jde o význam ↑*oblast*.

registrovat 'zapisovat (do evidence), zaznamenávat', *registrace*, *registrační*, *registratura*. Ze střlat. *registrare* tv. od *registrum* 'seznam, soupis' a to obměnou příp. z lat. *regesta* 'záznamy, soupisy', což je zpodstatnělý pl. od *regestum*, příč. trp. od *regere* 'nést zpět, zanášet' z ře- a *gerere* 'nést'. Srov. ↓*rejstřík*, ↑*lejstro*.

regrese 'ústup', *regresivní* 'zpětný'. Z lat. *regressiō* tv. od *regredi* (příč. trp. *regressus*) 'ustupovat, vracet se' z ře- a *gradī* 'kráčet, jít'.

regulérní 'pravidelný, odpovídající pravidlům'. Z něm. *regulär* tv. z lat. *rēgulāris* 'pravidelný' od *rēgula* 'pravidlo' (viz ↓*regulovat*).

regulovat 'usměrňovat, řídít', *regulace*, *regulační*, *regulátor*. Z lat. *rēgulāre* tv. od *rēgula* 'pravidlo, měřítko', jež souvisí s *regere* 'řídít, vést'. Srov. ↑*regulérní*, ↓*řehole*, ↑*regent*.

rehabilitace 'navrácení cti, práv, společenského postavení ap.; léčebná metoda zaměřená k navrácení schopnosti ztracených úrazem ap.', *rehabilitační*, *rehabilitovat (se)*. Ze střlat. *rehabilitatio* 'uvedení do původního stavu, navrácení dřívějších práv' od *rehabilitare* 'obnovit něčí bezúhonnost' z ře- a střlat. *habilitare* 'dělat způsobilým' (dále viz ↑*habilitovat se*). Lékařský význam je až od 20. st.

rehek 'druh zpěvného ptáka'. Vzhledem k podobným názvům *řehák*, *řeháček* pro jiné druhy zpěvných ptáků (Jg), jde nejspíš o původ onom. Srov. ↓*řehat*.

recht ob. 'pravda'. Z něm. *Recht* tv., což je zpodstatnělé adj. *recht* 'pravý, správný, pravdivý'. To je stejně jako

např. lat. *rēctus*, ř. *orektós* tv. přič. trp. od ie. kořene **reg-* 'řídít, vést'. Srov. ↓*rekce*, ↑*regent*, ↑*regulovat*.

rej 'rychlé víření'. Ze střhn. *rei(e)* (dnes *Reigen*) 'druh kolového tance' a to nejspíš ze stfr. *raie*, původně 'pruh, brázda', kelt. původu. Srov. ↓*rejdit*.

rejda 'vnější část přístavu', *rejdař* 'lodář'. Z něm. *Reede* tv., což je slovo dněm. původu (srov. i niz. *rede*, angl. *roads* tv.). Označuje místo, kde jsou lodě připraveny k vyplutí, příbuzné je něm. *berreit* 'připravený' i *reiten* 'jet (na koni)', vše od ie. **reidh-* 'jet, pohybovat se' (A4). Srov. ↓*rejdovat*, ↑*rajtovat*.

rejdit, *rejdy*, *rejdiště*. Asi stejného původu jako ↓*rejdovat* s významovým příkloněním k ↑*rej*.

rejdovat 'řídít směr vozidla (ze strany na stranu)', *rejď*, *zarejdovat*. Východiskem je subst. *rejď* (původně 'otočení vozu vychýlením oje') ze střhn. *reide* 'otočení, obrát', jež zřejmě souvisí se sthn. *rītan* 'jet (na koni), pohybovat se' (viz ↑*rajtovat*), srov. i stisl. *rīða* 'pohybovat se sem a tam, kývat se, jet (na koni)'. Srov. i ↑*rejdit*, ↑*rejda*.

rejnok 'druh paryby'. V č. již od 16. st., ne zcela jasně. Nejspíš přetvoření staršího č. *nejnok* 'mihule říční' z něm. *Neunauge*, doslova 'devítiočka' (za hlavou má sedm okrouhlých žaberních otvorů). Při přenesení na rejnoka se první část slova přetvořila podle lat. *rāia* tv. neznámého původu (odtud luž., p. *raja*), původně tedy *rajnok* (C5).

rejsek 'druh drobného hmyzožravce'. Vykládá se jako žertovná zdrobnělina od ↓*rys* (Ma², HK), ale důvody přenesení (žravost, barva) nejsou přesvědčivé. Na základě slov ekvivalentů (p. *ryjówka*, r. *zemlerójka*, sln. *rōvka* od *rovāti* 'rýt') se spíš zdá, že souvisí s ↓*ryt*, ↓*rypat*. Snad až Preslův výtvor.

rejstřík. Dříve i *rejstřík*, ze střlat. *registrum* (střlat. *gi* se vyslovuje *ji*). Srov. i p. *rejestr* a ↑*lejstro*, dále viz ↑*registrovat*.

rejtář zast. 'jízdní voják'. Z něm. *Reiter* 'jezdec' od *reiten* 'jet (na koni)' (viz ↑*rajtovat*). Srov. ↓*rytíř*.

rejžák. Vlastně 'kartáč z rýžové slámy', dále viz ↓*ryže*.

rek kniž. 'hrdina'. Z něm. *Recke* (obnoveno v 18. st. v tomto významu, střhn. *recke* znamenalo i 'potulný bojovník, psanec'). Příbuzné je angl. *wretch*, u něhož se vyvinul záporný význam 'lump, darebák, ubožák'.

rekapitulovat 'stručně opakovat, shrnout'. Z pozdnělat. *recapitulāre* tv., vlastně 'zopakovat v hlavních bodech', z ↑*re-* a odvozeniny od lat. *capitulum* 'hlavička, kapitola' (viz ↑*kapitola*).

rekce 'řízenost (v jazyce)'. Z lat. *rēctiō* tv. od *regere* (přič. trp. *rēctus*) 'řídít, vést'. Srov. ↓*rektor*, ↑*korekce*, ↑*regent*.

reklama, *reklamní*, *reklamovat*, *reklamace*, *reklamační*. Z něm. *Reklame* tv. z fr. *réclame* '(písemná) reklama, inzerát', původně 'upoutávka na spodním okraji stránky', od *réclamer* 'žádat, reklamovat, vymáhat' z lat. *reclāmāre* 'hlasitě odporovat' z ↑*re-* a *clāmāre* 'volat, křičet'. Srov. ↑*aklamace*, ↑*deklamovat*.

rekognoskace 'průzkum, prohlídka (terénu ap.)'. Od lat. *recognōscere* '(znovu) poznat, zkoumat' z ↑*re-* a *cōgnōscere* 'poznávat, sledat' z *cō-* (viz ↑*ko-*) a **gnōscere* (lat. *nōscere* s odpadlým g-) 'znát'. Srov. ↑*kognitivní*, ↑*inkognito*.

rekomando 'doporučená zásilka'. Z it. *recommando*, což je přič. trp. od *recommandare* 'doporučit' z vlat. **recommandāre* z ↑*re-* a *commandāre* tv. odpovídajícího lat. *commendāre* 'svěřit, doporučit' z *com-* (↑*kom-*)

a *mandāre* 'odevzdat, svěřit'. Srov. ↑*komando*, ↑*mandát*.

rekonstrukce 'přestavba, uvedení do původního stavu', *rekonstruovat*. Viz ↑*re-* a ↑*konstrukce*.

rekonvalescence 'zotavování (po přetrvávající chorobě, úrazu)', *rekonvalescent*. Z něm. *Rekonvaleszenz* a to v 17. st. k pozděnělat. *reconvalescere* '(znovu) uzdravit se' z ↑*re-* a *convalescere* 'vzmáhat se, uzdravovat se' z *con-* (↑*kon-*) a *valēscere* 'síliti' od *valēre* 'být silný'. Srov. ↓*valence*, ↓*valorizovat*, ↑*devalvace*.

rekord 'uznaný nejlepší výkon', *rekordní*, *rekordman(ka)*. Z angl. *record* tv., vlastně 'záznam, zápis, upomínka', od slovesa (*to*) *record* 'zapsat, zaznamenat' ze stfr. *recordēre* 'upamatovat se' z lat. *recordārī* 'upamatovat se, znovu si vzpomenout', vlastně 'znovu dostat do srdce', z ↑*re-* a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) 'srdce'. Srov. ↑*akord*, ↓*srdce*.

rekreace, *rekreační*, *rekreovat se*, *rekreant*. Z lat. *recreātiō* 'zotavení, osvěžení' od *recreāre* 'obnovit, zotavit', doslova 'znovu stvořit', z ↑*re-* a *creāre* 'tvořit'. Srov. ↑*kreuce*, ↑*legrace*.

rekрут zast. 'odvedenec', *rekrutovat se* 'pocházet'. Přes něm. *Rekrut* ze stfr. *recrute*, *recrue*, původně 'přirůstek', od stfr. *recroistre* 'nově narůst' z lat. *recrēscere* tv. z ↑*re-* a *crēscere* 'růst'.

rektor 'kdo stojí v čele vysoké školy', *rektorský*, *rektorát*, *rektorátní*. Ze střlat. *rector* tv., lat. *rēctor* 'fidič, vládce, ředitel' od *regere* (příč. trp. *rēctus*) 'říditi, vésti'. Srov. ↑*rekce*, ↑*direktor*, ↑*regent*.

rekviem 'zádušní mše'. Podle prvního slova lat. modlitby za zemřelé *Requiem aeternam dona eis, Domine* 'odpočinutí věčné dej jim, Pane'. Lat. *requiem* je akuz. od *requiēs* 'klid, odpočinek' z ↑*re-* a *quiēs* tv. Srov. ↑*pokoř*.

rekvizita 'pomůcka, náčiní', *rekvizitář(ka)*. Z lat. *requīsita* 'potřeby', což je pl. od *requīsitum*, zpodstatnělého příč. trp. od slovesa *requirere* 'hledat, shánět' z ↑*re-* a *quaerere* 'hledat, zkoumat, dobývat'. Srov. ↑*inkvizice*, ↑*akvizice*, ↑*investor*.

relace 'vztah, poměr; pořad, vysílání', *relační*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *relātiō* 'odnášení; zpráva; vztah, poměr' od *referre* (příč. trp. *relātus*) 'odnášet, oznamovat, vypravovat'. Srov. ↓*relativní*, ↑*referát*, ↑*reference*.

relativní 'poměrný, podmíněný', *relativita*. Přes něm. *relativ*, fr. *relatif* z pozděnělat. *relātīvus* 'poměrný' od *relātiō* (viz ↑*relace*).

relaxovat 'uvolňovat napětí', *relaxace*, *relaxační*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *relaxāre* 'uvolnit, zotavit, ulevit' z ↑*re-* a *laxāre* 'uvolňovat, otvírat' od *laxus* 'volný, otevřený, nevázaný'. Srov. ↑*laxní*, ↓*relé*.

relé 'druh elektromagnetického spínače'. Z fr. *relais* tv., původně 'přípřež, přeprahací stanice', od stfr. *relaisser* (vedle *relaier*) 'zanechat (k zotavení), pustit' z lat. *relaxāre* 'uvolnit, zotavit' (viz ↑*relaxovat*).

relevantní 'důležitý, závažný', *relevance*. Z lat. *relevāns* (gen. *relevantis*), což je přech. přít. od *relevāre* '(znovu) vyzdvihnout, ulehčit' z ↑*re-* a *levāre* 'nadlehčovat, zmírňovat, zvedat' od *levis* 'lehký'. Srov. ↑*lehký*, ↑*levitace*, ↑*levace*, ↓*relief*.

relief 'plastika vystupující z plochy', *reliefní*. Přes něm. *Relief* z fr. *relief* tv., vlastně 'co je zvednuto, zdůrazněno', od *relever* 'zvedat, vztyčovat, zdůraznit' z lat. *relevāre* (viz ↑*relevantní*).

religiózní 'náboženský', *religiozita*, *religionistika*. Z lat. *religiōsus* 'zbožný, posvátný' od *religiō* 'náboženství', vedle toho i 'ohled,

dbalost, svědomitost', a to nejspíš od *relegere* 'znovu sebrat, znovu pročitat, promýšlet' z *†re-* a *legere* 'sbírat, číst'.

relikt kniž. 'pozušatek', *reliktní*. Z lat. *relictum*, což je zpodstatnělé přič. trp. od *relinquere* 'zanechat, opustit' z *†re-* a *linquere* tv. Srov. *↓relikvie*, *↑delikti*.

relikvie 'ostatky svatých; vzácná památka'. Z lat. *reliquiae* 'zbytky, ostatky' od *reliquus* 'zbylý' od *relinquere* (1.os.perf. *reliqui*) 'zanechat, opustit' (viz *↑relikt*).

rely. Viz *↑rallye*.

remcat ob. expr. Expr. obměna staršího *reptati* (1.os.přít. *repcu*), viz *↓reptat*.

reminiscence 'vzpomínka'. Přes něm. *Reminiszenz* (případně i fr. *réminiscence*) z pozdnělat. *reminiscentia* od lat. *reminiscī* 'vzpomenout si, rozpomenout se' z *†re-* a základu, který je v lat. *meminisse* 'pamatovat'. Srov. *↑memento*, *↑mentální*.

remíz 'křovinatý lesík v poli, sloužící k úkrytu zvěře', *remízek*. Z fr. *remise* tv., vlastně 'uložení', od *remette* '(znovu) položit, ukládat, odevzdávat' z lat. *remittere* 'poslat zpět, vydat' z *†re-* a *mittere* 'poslat'. Srov. *↓remíza*, *↑demise*, *↑emise*.

remíza 'nerozhodný výsledek', *remízovat*. Přes něm. *remis* 'nerozhodný (zvláště o šachové partii)' z fr. *remis* tv., vlastně 'odložený', což je původem přič. trp. od *remette* (viz *↑remíz*). Odtud i význam 'vozovna'.

remorkér 'motorová vlečná loď'. Z fr. *remorqueur* tv. od *remorquer* 'vléci, táhnout' a to (pod vlivem it. *rimorchiare* tv.) z pozdnělat. *remulcāre* tv. od lat. *remulcum* 'vlečné lano' a to od ř. *rhymoulkéō* 'vleču (na laně)' z *rhymós* 'lano, oj' a *helkéō* 'vleču'.

remplovat 'vrážet do protihráče (při kopané ap.)'. Z něm. *rempeln* tv., jehož další původ není znám.

remuláda 'druh pikantní majonézové omáčky'. Přes něm. *Remoulade* z fr. *remoulade* a to nejspíš z různých krajových názvů pro 'křen' (*rékola*, *ramolas*, *ra(i)molat*), které jsou přejaty z it. *ramolaccio* tv. z lat. *armoracia* tv.

rendlík 'menší kastrol'. Již stč. *rendlík*, *renlík*. Z něm. *Rändel* tv. od *Rand* 'okraj'; sloveso *rändeln* znamenalo 'lisováním vytvořit na kusu kovu hrubý okraj'. Co do významu srov. *↑krajáč*.

renegát 'odpadlík, odrodilec'. Přes něm. *Renegat* z fr. *renégat* a to podle it. *rinnegato* 'kdo zapřel svoje náboženství' od *rinnegare* 'zapřít' z vlat. **renegāre* 'zapřít, odřici se' z *†re-* a lat. *negāre* 'popírat'. Srov. *↑negace*.

renesance, *renesanční*. Z fr. *renaissance*, doslova 'znovuzrození', od *renaître*, stfr. *renaistre* 'znovu se narodit' z vlat. **renāscere* (lat. *renāscī*) tv. z *†re-* a lat. *nāscī* 'narodit se'. Srov. *↑natalita*, *↑nacionále*.

reneta 'druh jablek'. Přes něm. *Renette* z fr. *reinette* a to metaforou z *rainette* 'rosnička' (slupka tohoto druhu jablek připomíná žabi kůži), což je zdrobnělina od stfr. *raïne* z lat. *rana* 'žába'.

renomé 'dobré jméno, věhlas', *renomovaný*. Z fr. *renommée* tv. od *renommer* 'znovu jmenovat' (ve starším jazyce i 'dělat slavným') z *†re-* a *nommer* 'jmenovat' z lat. *nōmināre* tv. od *nōmen* 'jméno'. Srov. *↑jméno*, *↑nominovat*.

renonc ob. 'chyba, opominutí'. Původně 'nepřiznání barvy v kartách' z fr. *renonce* tv. od *renoncer* 'nepřiznávat barvu, odřikat, zapírat' z lat. *renuntiāre* 'ohlašovat, odřici, vypovědět' z *†re-* a *nuntiāre* 'oznamovat, ohlašovat'. Srov. *↑anonce*, *↑denuncovat*.

renovovat 'uvádět do nového stavu, obnovovat'. Z lat. *renovāre* 'obnovit' z *re-* a odvozeniny od *novus* 'nový'. Srov. *řinovace*, *řinový*.

renta 'pravidelný bezpracný důchod', *rentiér*. Přes něm. *Rente* z fr. *rente* tv. a to z vlat. **rendita*, vlastně 'co je dáváno zpět, vydáváno', od **rendere* (srov. fr. *rendre* 'vracet, vydávat, poskytovat aj.') z lat. *reddere* 'vracet, vydávat, předkládat' z *re-* a *dare* 'dát'. Srov. *řrentovat se*, *ředice*.

rentgen 'prosvěcovací přístroj', *rentgenový*, *rentgenovat*. Podle něm. fyzika W. C. *Röntgena* (1845–1923), který sám objevené záření pojmenoval *x-paprsky* (srov. angl. *x-rays*), protože nevěděl, o jaké záření jde.

rentovat se hov. 'vyplatit se', *rentabilní*. Podle něm. (*sich*) *rentieren* tv. z dřívějšího *renten* 'přinášet zisk' ze sthn. *rentōn* 'odpovídat (se)' z román. základu (dále viz *řrenta*).

reorganizace 'nové uspořádání'. Viz *řre-* a *řorganizace*.

reostat 'přístroj regulující elektrický proud měněním odporu'. Novotvar z ř. *rhéō* 'teču, proudím' a *statós* 'stojící' od *hístēmi* 'stavím'. Srov. *řtermostat*, *řprostata*, *řstatistika*.

reparace 'náhrada válečných škod', *reparační*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Reparation* tv.) z pozdnělat. *reparātiō* 'obnovení, náhrada' od lat. *reparāre* 'znovu získat, nahradit, obnovit' z *re-* a *parāre* 'připravovat, nabývat'. Srov. *řreparát*, *řaparát*, *řpreparovat*.

reparát 'opravná zkouška'. Z lat. *reparātus*, což je zpodstatnělé přič. trp. od *reparāre* 'znovu připravit, opravit, nahradit' (viz *řreparace*).

repatriovat 'vrátit zpět do vlasti', *repatriace*. Novotvar z *řre-* a odvozeniny od lat. *patria* 'vlast'. Srov. *řpatriot*.

repertoár 'souhrn provozovaných divadelních her, skladeb ap.; zásoba prostředků k výběru'. Z fr. *répertoire* '(inventární) seznam, souhrn, rejstřík' z pozdnělat. *repertōrium* 'seznam, soupis', vlastně 'místo nalezení', od *reperire* 'nalézat, objevit' z *re-* a *perire* 'hynout, zanikat' z *re-* a *ire* 'jít'. Srov. *řxii(us)*, *řambice*.

repete hov. 'opakování'. Dříve vnímáno spíš jako přísl. 'ještě jednou, znovu'. Z lat. *repete*, což je původem 2.os.imp. slovesa *repetere* 'opakovat' (viz *řrepetice*).

repetent 'žák, který opakuje třídu'. Z lat. *repetēns* (gen. *repetentis*) 'opakující', což je původem přech. přít. od *repetere* (viz *řrepetice*).

repetice 'znaménko pro opakování části skladby'. Z lat. *repetitiō* 'opakování' od *repetere* 'opakovat, znovu směřovat, vracet se' z *re-* a *petere* 'směřovat, dorážet, žádat'. Srov. *řrepete*, *řrepetent*, *řpetice*.

repetit expr. 'brebentit, rychle a nesrozumitelně mluvit'. Onom.-expr. původu, viz *řreptat*.

replika 'odpověď, promluva jednoho mluvčího v dialogu; napodobenina výtvarného díla'. Přes něm. *Replik* z fr. *réplique* tv. od *répliquer* 'odpovídat, odmlouvat' z lat. *replicāre* '(znovu) rozvinovat, namítat' z *re-* a *plicāre* 'vinout'. Srov. *řaplikovat*, *řkomplikovat*, *řduplikát*.

reportáž, *reportážní*. Z fr. *reportage* (případně přes něm. *Reportage*) tv. od *reporter* 'přenášet, převádět' z lat. *reportāre* 'převážet, přenášet, hlásit' z *re-* a *portāre* 'nést, vézt'. Srov. *řreportér*, *řdeportovat*, *řtransportovat*, *řexport*.

reportér 'zpravodaj', *reportérka*, *reportérský*. Přes něm. *Reporter* z angl. *reporter* tv., původně 'parlamentní

zapisovatel', od (to) report 'oznámit, zapsat, podat zprávu' ze stfr. reporter (viz ↑reportáž).

represálie 'odvetná opatření'. Z něm. *Repressalie* ze stílat. *repressaliae*, *repraesaliae* tv. od lat. *reprehensum* (stažením *reprēnsum*), což je přič. trp. od *reprehendere* '(znovu) uchopit, zadržet, kárat' z ↑re- a *prehendere* 'uchopit, zmocnit se' z *prae-* (↑pre-) a odvozeniny od ie. **ghend-* 'uchopit'.

represe 'potlačení, útlak', *represivní*. Z lat. *repressiō* tv. od *reprimere* (přič. trp. *repressus*) 'potlačovat, zadržovat' z ↑re- a *premere* 'tlačit, tisknout'. Srov. ↑*deprese*, ↑*pres*, ↑*expres*.

reprezentovat 'oficiálně zastupovat; představovat', *reprezentace*, *reprezentativní*, *reprezentativní*, *reprezentant(ka)*. Podle něm. *repräsentieren* z fr. *représenter* tv. z lat. *repraesentāre* '(opět) zpřítomnit, postavit před oči' z ↑re- a odvozeniny od *praesēns* 'přítomný, současný'. Viz ↑*prézens*, ↑*prezentovat*.

repríza 'opakované provedení (díla ap.)'. Z fr. *reprise* 'opětné dobytí, opakování, opětné započítí, provedení' od *repandre* (přič. trp. *repris*) 'opět brát, znovu dobytí, obnovit' z ↑re- a *prendre* 'brát, chytat, napadat' z lat. *prehendere* 'uchopit, zmocnit se' (viz ↑*represálie*).

reprobace 'neuznání zkoušky s předpokladem jejího opakování'. Z lat. *reprobātiō* 'neschválení, zavržení, odmítnutí' od *reprobāre* 'neschvalovat, zavržovat' z ↑re- a *probāre* 'zkoušet, schvalovat'. Srov. ↑*aprobace*, ↑*průba*.

reprodukovat 'podávat vlastními slovy (něco vyslechnutého ap.); přenášet (hudbu ap.) technickými prostředky; napodobovat a rozmnožovat', *reprodukce*, *reproduktor*. Přes moderní evr. jazyky ze stílat. *reproducere* '(znovu) plodit, předvádět' z ↑re- a lat. *prōducere* (viz ↑*produkce*).

reptat, *reptání*. P.d. *reptac* 'žvanit', r. *roptár* 'reptat', sln. *ropotáti* 'bouchat, drkotat', stsl. *ŗpōtati* 'mumlat'. Psl. **ŗpōtati*, **ropotati* je onom. původu, srov. podobné sti. *rápati* 'mluví, žvaní, mumlá'. Srov. ↑*repetit*, ↑*remcat*, ↑*brepiat*.

republika, *republikový*, *republikán*, *republikánský*. Z fr. *république* (případně přes něm. *Republik*) a to z lat. *rēs pūblica* 'stát, státní moc, politika', doslova 'věc veřejná', z *rēs* 'věc' (srov. ↑*rébus*, ↑*ředlný*) a *pūblicus* 'veřejný' (viz ↑*publikum*).

reputace 'dobrá pověst, vážnost'. Přes něm. *Reputation*, fr. *réputation* tv., původně 'názor na někoho v určité věci', z lat. *reputātiō* 'úvaha, rozjímání' od *reputāre* 'uvažovat, vypočítat' z ↑re- a *putāre* 'domnívat se, rozvažovat, počítat'. Srov. ↑*computer*, ↑*deputace*.

resekce 'vyříznutí části tkáně či orgánu'. Z lat. *resectiō* 'oříznutí, osekání' od *resecāre* 'ořezat, osekát' z ↑re- a *secāre* 'sekat, řezat'. Srov. ↓*sekat*, ↓*sekce*.

resort 'obor úřední působnosti', *resortní*. Přes něm. *Ressort* z fr. *ressort* tv. od *ressortir* 'příslušet' z re- (↑re-) a *sortir* 'jít ven, vzejít' z lat. *sortiri* 'losovat, určit' (vývoj významu ve fr. ne zcela jasný) od *sors* (gen. *sortis*) 'los, věštba'. Srov. ↓*sorta*.

respekt 'vážnost, úcta', *respektovat*. Přes něm. *Respekt* z fr. *respect* tv., původně 'ohled, ohlednutí', z lat. *respectus* tv., což je zpodstatnělé přič. trp. od *respicere* 'ohlížet se, mít ohled' z ↑re- a *specere* 'hledět'. Srov. ↑*aspekt*, ↑*konspekt*, ↓*spektrum*.

respektive část. 'vlastně, popřípadě'. Ze stílat. *respective* od *respectivus* 'příslušný' od *respectus* (viz ↑*respekt*).

respirátor 'ochranná pomůcka zabraňující pomocí filtru vnikání prachu, plynu ap. do plic'. Novější, k lat.

respīrāre 'vydechnout, oddechnout si' z *†re-* a *spīrāre* 'dýchat, dout'. Srov. *†inspirovat*, *†aspirovat*, *†konspirace*.

respondent 'dotazovaná osoba (při výzkumu ap.)'. Z angl. *respondent* 'kdo odpovídá' z lat. *respondēns*, což je přech. přít. od *respondēre* 'odpovídat, vzájemně slíbit' z *†re-* a *spondēre* '(slavně) slíbit'.

rest hov. 'co zbývá dodělat'. Z něm. *Rest* z it. *resto* tv. od *restare* 'zbývat, zůstávat' z lat. *restāre* tv. z *†re-* a *stāre* 'stát'. Srov. *↓stát²*, *†arest*, *†konstatovat*.

restaurovac 'hostinec', *restaurovacní*, *restaurant*. Z rak.-něm. *Restaurations* vedle něm. *Restaurant* z fr. *restaurant* tv. (ve fr. od 70. let 18. st.). To je metonymické přenesení staršího významu 'vydatné, občerstvující jídlo', původně přech. přít. od *restaurer* 'občerstvit, obnovit' z lat. *restaurāre* 'obnovit'. Dále viz *↓restaurovat*.

restaurovat 'obnovovat (umělecké dílo, svržený režim ap.)', *restaurovac*, *restaurovacní*, *restaurátor(ka)*. Podle něm. *restaurieren*, fr. *restaurer* tv. z lat. *restaurāre* 'obnovit, opět vystavět' z *†re-* a **staurāre*, odvozeniny od ie. **stau-* 'pevně stát'. Srov. *↓stavět*, *↓starý*.

restituce 'navrácení (majetku), uvedení do původního stavu', *restituvcní*, *restituvat*. Z lat. *restitūtīō* 'uvedení do původního stavu, znovuzřízení' od *restituere* 'znovu postavit, navrátit, uvést do původního stavu' z *†re-* a *statuere* 'postavit, zřídít'. Srov. *†instituce*, *†konstituce*, *↓statut*.

restovat 'dusit na tuku'. Z něm. *rösten* 'pražit, péci' nejistého původu. Srov. *↓rošt*.

restrikce 'omezení', *restrikvcní*. Z lat. *restrictiō* tv. od *restringere* 'svázat, omezit' z *†re-* a *stringere* 'svírat, stahovat, soužit'. Srov. *↓striktní*.

resumé 'stručný obsah, shrnutí'. Z fr. *résumé* tv., což je původem přič. trp. od *résumer* 'shrnout' z lat. *resumere* 'opět vzít' z *†re-* a *sumere* 'vzít' ze *↓sub-* a *emere* 'brát, kupovat'. Srov. *†konzum*, *†presumpce*.

resuscitace 'obnova základních životních funkcí', *resuscitacní*. Ze střílat. *resuscitatio* 'oživení, opětné probuzení' od *resuscitare* z *†re-* a lat. *suscitāre* 'budit, podněcovat, zvedat' ze *↓sub-* a *citāre* 'hýbat, dělat živým, vyvolávat'. Srov. *†excitace*, *†citovat*.

rešerše 'získávání informací, výzkum, hledání'. Z fr. *recherche* 'hledání, pátrání, výzkum' od *rechercher* '(znovu) hledat, vyšetřovat' z *re-* (*†re-*) a *chercher* 'hledat' z pozdnělat. *circāre* 'chodit okolo' od *circā*, *circum* 'kolem'. Srov. *†cirkus*.

ret, *retní*, *retný*, *retnice*, *rtěnka*. Hl. *ert* 'ústa', r. *rot* tv., s. *ch. řt* 'mys; temeno, vrchol', stsl. **rǫb* 'příd, špička, vrchol, zobák'. Psl. **rǫb* se často spojuje s *↓ryti* (HK), ale významově to není přesvědčivé. Proto lze přijmout spíš výklad, podle něhož jde původně o přič. trp. od ie. kořene **(e)r-eu-* 'zdvihat' (odtud např. ř. *örnými* 'zdvihám, vzbuzuji', sti. *ḡóni* 'zdvihá se, hýbe se'). Původní význam by pak byl 'co je zvednuto, vyvýšeno', odtud pak přes 'vrchol, špička, příd' k 'zobák' a konečně 'ústa, ret'. Srov. *†nárt*.

retardace 'zpomalení (vývoje, pohybu ap.)', *retardovaný*. Z lat. *retardātiō* 'zdržení, meškání' od *retardāre* 'zdržovat, meškat' z *†re-* a *tardāre* tv. od *tardus* 'zdlouhavý, pozdní'.

rétorika 'řečnictví', *rétorický*. Přes lat. *rhētorica* z ř. *rhētorikē* (*téchnē*) 'řečnické umění' od *rhētorikós* 'řečnický' od *rhētōr* 'řečník' od ie. **uer-*, od něhož je i něm. *Wort* 'slovo', lat. *verbum* tv.

retro- (ve složeninách) 'zpět, dozadu'. Z lat. *retro* tv., odvozeného od *re-* (*†re-*).

Srov. ↓*retrográdní*, ↓*retrospektiva*, k tvoření pak ↑*extra*, ↑*inter*-.

retrográdní 'zpětný; řazený zpětně (podle pořadí písmen od konce slova)'. Přes moderní evr. jazyky z lat. *retrogradus* 'zpětně jdoucí' z *retro* (↑*retro*-) a *gradī* 'kráčet' (srov. ↑*grád*, ↑*gradace*).

retrospektiva 'pohled zpět do minulosti', *retrospektivní*. Z fr. *rétrospective*, kde je to novotvar z lat. *retrō* (↑*retro*-) a kořene *spect-*, k němuž srov. ↑*perspektiva*, ↑*respekt*, ↓*spectrum*.

retušovat 'dodatečně popravovat (snímek ap.)', *retuš*. Podle něm. *retuschieren* z fr. *retoucher* tv., vlastně 'znovu se dotknout', z ↑*re*- a *toucher* 'dotýkat se' z vlat. **toccare* tv., onom. původu. Srov. ↓*tuš*².

réva, *révový*, *révoví*. Stč. *rév*. Pouze č. výpůjčka ze sthn. *reba* (dnes *Rebe*), jež se obvykle spojuje s lit. *repliōti* 'plazit se', lat. *reperere* 'plazit se, popínat'.

revanš 'odplata', *revanšovat se*, *revanšismus* 'hnutí hlásající odplatu za porážku', *revanšista*, *revanšistický*. Přes něm. *Revanche* z fr. *revanche* tv. a to od stfr. *revanher* z ↑*re*- a *vencher* 'mstít se', varianty k *venger* tv. z lat. *vindicāre* 'vymáhat, mstít, trestat'. Srov. ↓*vendeta*.

reveň, *reveňový*. Převzato Preslem z r. *revén*¹ a tam přes tur. *rävānd* z per. *rāvend* tv. Srov. ↑*rebarbora*.

reverend 'titul duchovního (v některých zemích)'. Z lat. *reverendus* 'důstojný, ctihodný', vlastně 'kdo má být ctěn', od *reverēri* 'ostýchat se, uctívat' z ↑*re*- a *verēri* 'ohlížet se, dbát, bát se'. Srov. ↓*varovat*.

revers 'závazné písemné prohlášení'. Přes něm. *Revers* tv. ze stfla. *reversum* 'odpověď' od *reversus*, což je přič. trp. od *revertere* 'obracet, otáčet' z ↑*re*- a *vertere* tv. Srov. ↓*verš*, ↑*konverze*, ↑*inverze*.

revidovat 'přezkoumávat, přehlízet'. Z lat. *revidere* tv. z ↑*re*- a *videre* 'vidět'. Srov. ↓*revize*, ↓*vidět*, ↓*vize*, ↑*evidence*, ↓*revue*.

revír 'okrsek, poleší', *revírní*. Z něm. *Revier* a to přes sthn. *rivier(e)* ze stfr. *riviere* ('říční) pobřeží, nížina, obvod honitby'. Dále viz ↓*riviéra*.

revize 'kontrola, přezkoumání', *revizní*, *revizor(ka)*, *revizorský*. Přes něm. *Revision* tv. z pozdnělat. *revisiō* 'opětná prohlídka, přezkoušení' od lat. *revisere* 'znovu spatřit' z ↑*re*- a *visere* 'hledět, prohlédnout si' od *videre* (přič. trp. *visus*) 'vidět'. Srov. ↑*revidovat*.

revma 'onemocnění svalů, kloubů a srdce', *revmatismus*, *revmatický*, *revmatik*. Přes něm. *Rheumatismus* tv., lat. *rheumatismus* z ř. *rheumatismōs* 'proudění (chorobných látek v těle)' od *rheūma* 'proudění, tok' od *rhēō* 'proudfm, teču, plynu'. Podle antických představ byla tato nemoc způsobována prouděním chorobných látek v těle.

revokovat 'odvolat, zrušit; znovu vyvolat'. Z lat. *revocāre* 'povolat zpět, znovu vyvolat, odvolat, zrušit' z ↑*re*- a *vocāre* 'volat'. Srov. ↑*revokovat*, ↑*provokovat*, ↓*vokál*.

revolta 'vzpouora', *revoltovat*. Přes něm. *Revolte* z fr. *révolte* tv. od *révolter* 'pobuřovat, popuzovat' z it. *rivoltare* 'obrátit, převrátit, otočit zpět', což je intenzivum k *rivolgere* z lat. *revolvere* (viz ↓*revoluce*).

revoluce, *revoluční*, *revolucionář(ka)*, *revolucionářský*. Přes něm. *Revolution* z pozdnělat. *revolūtiō* 'otáčení zpět, převrácení' z lat. *revolvere* 'otáčet zpět, valit zpět, navracet se' z ↑*re*- a *volvere* 'valit, otáčet'. Politický význam 'státní převrat' se objevil nejprve v it. *rivoluzione* ve 13. st., odtud pak do angl. a fr. (díky fr. revoluci se obecně rozšířil). Srov. ↑*revolta*, ↑*evoluce*.

revolver 'ruční střelná zbraň s otočným zásobníkem pro náboje'. *revolverový*. Z am.-angl. *revolver* tv. od *revolve* 'otáčet (se), kroužit' (podle otáčivého bubínku) z lat. *revolvere* (viz ↑*revoluce*).

revue 'druh časopisu s náročnějším obsahem; zábavné pásmo hudebních, tanečních ap. výstupů', *revuální*. Z fr. *revue* 'přehledka, přehled' od *revoir* (příč. trp. *revu*) 'znovu vidět, přehlédnout, revidovat' z ↑*re-* a *voir* 'vidět' z lat. *videre* tv. Srov. ↑*revidovat*, ↑*revize*.

rez, *rezavý*, *rezivý*, *rezatý*, *rezavět*, *rezivět*, *zrezivělý*. Stč. rzě. Věsl. – slk. *hrdza*, p. *rdza*, r.d. *rza*, s./ch. *řda*, stsl. *rbžda*. Psl. **rōd'a* (B3) je odvozeno od **rōds* 'červenohnědý'; podobný vztah je mezi lit. *rūdis* 'rez' a *rūdas* 'červenohnědý' i angl. *rust* a *ruddy* tv., vše od ie. **rudh-*, což je varianta k **reudh-* (viz ↑*rudý*). Srov. ještě podobné dvojice v něm. *Rost* 'rez' a *rot* 'červený' a lat. *rūbīgō* – *ruber* tv.

rezeda 'druh zahradní byliny'. Přes něm. *Resede*, *Reseda* z lat. *resēda* tv., jež se vykládá z lat. formule *resēdā morbōs* 'utiš nemoci' (již u Plinia, 1. st. po Kr.) od *resēdāre* 'uklidnit, utišit' z ↑*re-* a *sēdāre* tv. (srov. ↓*sedativum*). Může však jít o lid. etym. (D2).

rezerva 'zásoba, záloha; opatrnost, výhrada', *rezervní*, *rezervovat* (si), *rezervace*. Přes něm. *Reserve* z fr. *réservé* tv. od *réserver* 'ponechávat si, vyhrazovat si, zamlouvat si, chránit' z lat. *reservāre* 'uchovat, ponechat si, zachránit' z ↑*re-* a *servāre* 'hlídat, zachovávat, chránit'. *Rezervace* ve významu 'chráněné území' z am.-angl. *reservation* 'území vyhrazené Indiánům'. Srov. ↑*konzervovat*, ↑*observatoř*.

rezervoár 'nádržka'. Z fr. *réservoir* 'zásobárna, nádrž(ka)' od *réserver* (viz ↑*rezerva*).

rezidence 'sídelní budova (vysokého hodnostáře)', *rezidenční*, *rezident*. Přes něm. *Residenz* ze střlat. *residentia* 'sídlo' od *residere* 'usadit se, uklidnit se' z ↑*re-* a *sidere* 'usednout, usadit se'. Srov. ↓*reziduum*, ↑*prezident*.

reziduum 'zbytek, zůstatek', *reziduální*. Z lat. *residuum* tv. od *residuus* 'pozůstalý, zbylý' od *residēre* 'sedět, zůstatvat' z ↑*re-* a *sedēre* 'sedět'. Srov. ↑*rezidence*.

rezignovat 'zřikat se (funkce); trpně přijímat osud', *rezignovaný*, *rezignace*. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *resignare* 'postoupit komu (úřad, obročí ap.)', lat. *resignāre* 'odpečetiti, otevřít; zmařit' z ↑*re-* a *signāre* 'znamenat, označovat, pečetiť' od *signum* 'znamení'. Srov. ↑*designovat*, ↓*signál*.

rezistence 'odpor', *rezistentní*. Z lat. *resistentia* tv. od *resistere* 'zastavit se, postavit se na odpor' z ↑*re-* a *sistere* 'postavit, zastavit'. Srov. ↑*existence*, ↑*asistent*.

rezoluce 'zásadní usnesení', *rezolutní* 'rozhodný'. Přes něm. *Resolution* tv. z fr. *résolution* 'rozhodnutí, usnesení, rozřešení, rozpuštění' z pozdnělat. *resolūtīō* 'rozvázání, rozhodnutí' od *resolvere* 'rozvázat, uvolnit, zrušit' z ↑*re-* a *solvere* tv. Srov. ↑*absolutní*, ↓*solventní*.

rezonovat 'znít ozvukem', *rezonance*, *rezonanční*. Z lat. *resonāre* 'znovu se ozývat, znít ozvěnou' z ↑*re-* a *sonāre* 'znít' od *sonus* 'zvuk'. Srov. ↑*asonance*, ↓*sonorní*, ↓*sonáta*.

rezultát kniž. 'výsledek', *rezultovat*. Přes něm. *Resultat*, fr. *résultat* ze střlat. *resultatum* tv., což je původem příč. trp. od *resultare* 'vyplývat, vycházet', jež se jako scholastický termín vyvinulo z lat. *resultāre* 'odskakovat, odrážet se' z ↑*re-* a *saltāre* 'skákat, tančit', což je intenzivum od *salire* (příč. trp. *salvus*) tv. Srov. ↓*salto*.

rež nář. 'žito'. Slk. *raž*, p. *rza*, r. *rož'*, s./ch. *ráž*. Psl. **režb* je příbuzné s lit. *rugiai*, stisl. *rugr*, něm. *Roggen* i tráckým *brída* tv., vše z ic. **urughjo-* 'žito'.

režie 'soubor nutných nákladů; umělecké řízení', *režijní*, *režirovat*, *režisér*, *režisérský*. Z fr. *régie* (případně přes něm. *Regie*) 'správa (státních statků)', *režie* od *régir* 'spravovat, řídit' z lat. *regere* tv. Srov. ↓*režim*, ↑*regent*, ↑*region*.

režim 'způsob vlády; přesně určený rozvrh života; provoz'. Z fr. *régime* (případně přes něm. *Regime*) tv. z lat. *regimen* 'řízení, vedení, vláda' od *regere* 'vést, řídit'. Srov. ↑*režie*, ↑*regiment*, ↑*regent*.

ribstol(e) 'žebřiny'. Ze švéd. *ribbstol* tv. z *ribb(a)* 'žebřík' (souvisí s angl. *rib* 'žebro', srov. ↓*žebro*) a *stol* 'židle' (srov. ↓*stůl*).

rigidní 'ztuhlý, nehybný, strnulý', *rigidita*. Z lat. *rigidus* 'ztuhlý, tvrdý, nelítostný' od *rigēre* 'být tuhý, ztuhnout'. Srov. ↓*rigorózum*.

rigol 'strouha; prohlubeň'. Z fr. *rigole* 'stružka, žlab, rýha' a to ze stfniz. *regel* 'přímka, řádka, ulička' z lat. *rēgula* 'pravítko, měřítko' (viz ↑*regulovat*).

rigorózum 'doktorská zkouška', *rigorózní*. Ze stfla. (*examen*) *rigorosum* tv., doslova 'přísná (zkouška)', od *rigorosus* 'přísný' od lat. *rigor* 'tuhost, tvrdost, přísnost' od *rigēre* (viz ↑*rigidní*).

rikša 'lehký dvoukolový vozík tažený člověkem'. Přes něm. *Rikscha* z jap. *jinrikiša* tv. z *jin* 'člověk', *riki* 'síla' a *ša* 'vůz', tedy 'vůz tažený lidskou silou'.

ring 'zápasiště (pro box)', *ringový*. Z angl. *ring* tv., vlastně 'kruh, kroužek', a to z germ. **hrenga* tv., jež souvisí s psl. **kręgъ* (↑*kruh*).

riskovat 'odvažovat se něčeho nebezpečného, nejistého; dávat v sázku'.

risk, *riskantní*. Podle něm. *riskieren* z fr. *risquer* tv. a to snad z vlat. **risicāre* 'obeplouvat skalisko, výběžek' z lat. *resēcāre* 'ořezávat, osekávat' z ↑*re-* a *secāre* 'sekat, řezat'. Srov. ↑*resekce*, ↓*riziko*.

rituál 'ustálený, obřadně provedený úkon'. Přes něm. *Ritual* tv. z lat. *rituāle*, což je zpodstatnělý tvar stf. r. adj. *rituālis* 'obřadní' od *ritus* (viz ↓*ritus*).

ritus 'způsob obřadu (určité církve)', *rituální*. Z lat. *ritus* 'posvátný řád, obřad, obyčej'. Srov. ↑*rituál*.

rival 'soupeř, sok', *rivalita*. Přes něm. *Rival*, fr. *rivale* z lat. *rivālis* tv., původně 'spoluživatel vodního zdroje (potoka, strouhy ap.)', od *rīvus* 'potok, strouha, tok'.

riviéra '(mořské) pobřeží vhodné ke slunění a koupání'. Podle stejnojmenného pobřežního pásu mezi fr. Marseille a it. La Spezia. Z it. *riviera* 'pobřeží' (stfr. *riviere* 'území podél řeky') z vlat. **ripāria* od lat. *ripa* '(říční) břeh'. Srov. ↑*revír*.

riziko, *rizikový*. Přes něm. *Risiko* z it.st. *risico*, *risco* 'nebezpečí' asi z vlat. **resēcum* 'skalisko' (dále viz ↑*riskovat*).

rizoto. Z it. *risotto* tv. od *riso* 'rýže'. Viz ↓*ryže*.

rmen 'bylina podobná heřmánku'. P. *rumian*, sln. *rmân*. Stejného původu jako ↑*heřmánek*, jméno vychází z přívlasktu *Römānus*, *Rōmāna* 'římský, římská (bylina)'.

rmoutit (se), *zarmoutit*. Ve stč. bylo *múiti* (*sě*) tv., jež odpovídá p. *smucić* tv., r. *mutić* 'kalit, špinit', s./ch. *múiti* 'kalit, znepokojovat'. Psl. **mqtiti* je příbuzné s **męsti* (viz ↑*mást*). Podoby s *r-* se v č. objevují od 15. st., jejich původ však není jasný. Již ve stč. bylo i *kormúiti* doložené v subst. *kormút* 'kdo se kormoutí', ale zda bylo toto sloveso prvotní – a *rmúiti* pak z něho

vzniklo dekompozicí (Ma²) – rozhodně není jisté. Srov. ↓*smutný*.

rojalista 'přivrzenec království'. Z fr. *royaliste* (rozšířeno od fr. *revoluce*) od *royal* 'královský' z lat. *rēgālis* tv. od *rēx* 'král', jež souvisí s *regere* 'řídít, vést' (srov. ↑*regent*, ↑*rektor*).

róba 'slavnostní dámské šaty'. Přes něm. *Robe* z fr. *robe* tv. z frk. **rauba* 'oblek', jež asi souvisí s něm. *Raub* 'lup, kořist', původně tedy zřejmě šlo o 'ukofistěný oděv'. Srov. ↑*garderoba*.

robě kniž. 'nemluvně, dětátko'. *robátko*. Jen č., srov. však i slk. *parobok* 'mládenec', r. *reběnok* 'dítě' (r.d. *roběnek*). K původu viz ↑*rab*, k významovému vztahu 'dítě' – 'otrok, sluha' srov. i ↑*otrok*, ↑*pachole*.

robinzáda 'zárok, při němž brankář kryje míč skokem do strany'. Podle angl. fotbalového brankáře *Robinsona*, který s tímto stylem přišel (přelom 19. a 20. st.).

robit nář. 'dělat'. P. *robič*, r.d. *róbit* tv., s./ch. *rábiti* 'používat'. Psl. **orbiti* (B8), původně asi 'sloužit', je odvozeno od **orbā* (viz ↑*rab*). Srov. ↓*vyrábět*, ↑*podrobit*, ↑*poroba*, ↓*robot*, ↓*robota*, ↑*robě*.

robot, *robotizovat*, *robotizace*. Umělé slovo zavedené K. Čapkem v dramatu *R. U. R.*, rozšířilo se do většiny evropských jazyků. Srov. ↑*robit*, ↓*robota*.

robota 'povinná neplacená práce poddaného (za feudalismu)', *robotník*, *robotický*, *robotovat*. Slk., p. *robota*, r. *rabóta* 'práce', sln. *rabóta* 'robota', s./ch. *ràbota* tv., stsl. *rabota*, *robota* 'otroctví, poroba'. Psl. **orbota* 'těžká práce, otroctví' (B8) je odvozeno od **orbā* 'otrok'. Příbuzné je něm. *Arbeit* 'práce', dále viz ↑*rab* a srov. ↑*robit*, ↑*robě*.

robustní 'silný, hřmotný'. Přes něm. *robust* z lat. *rōbustus* 'pevný, silný'.

původně 'dubový', od *rōbur* 'dub; pevnost, síla'.

rock 'druh moderní hudby', *rockový*, *rocker*, *rockerský*. Z angl. *rock* tv. a to z *rock'n'roll* (viz ↓*rokenrol*).

rod, *rodový*, *rodný*, *rodina*, *rodinný*, *rodiště*, *rodák*, *rodačka*, *rodit*, *rodilý*, *rodič*, *rodička*, *rodidla*, *narodit se*, *narození*, *narozeniny*, *obrodit*, *obroda*, *obrození*, *obrozenec*, *obrozenecký*, *odrodit se*, *odrodilec*, *porodit*, *porod*, *porodní*, *porodnice*, *sourodý*, *sourozenec*, *urodit se*, *úroda*, *úrodný*, *zrodit (se)*, *zrození*, *zrod*, *zárodek*, *zárodečný* aj. Všesl. – p., r. *rod*, s./ch. *rōd*, stsl. *rodŭ*. Psl. **rodā* tv. je příbuzné s lot. *rads* 'příbuzný, pohlaví, původ' (pokud to není přejetí ze slov.) a dále asi i s lit. *rasmė* 'úroda', alb. *rit* 'roste', ř. *orthós* 'přímý, stálý, pravý', sti. *várdhati* 'narůstá', vše by bylo z ie. **uredh-*, **uerdh-* 'růst, stoupat'. Jsou však i výklady jiné, nabízí se především souvislost s ↓*růst*. Srov. ještě ↑*raný*, ↑*příroda*, ↑*národ*.

rodeo 'slavnost spojená s krocením divokých koní a býků'. Z am.-angl. *rodeo* ze šp. *rodeo* tv., původně 'sehnání dobytka', od *rodear* 'sehnat dobytek, obkroužit' z lat. *rotāre* 'kroužit, točit' od *rota* 'kolo'. Srov. ↓*rotace*.

rododendron 'ozdobný keř s tuhými neopadávajícími listy'. Přes lat. *rhododendron* z ř. *rhodódendron* 'oleandr' z *rhōdon* 'růže' a *déndron* 'strom'. Srov. ↑*oleandr*, ↓*růže*.

roh, *růžek*, *rohový*, *rohatý*, *roháč*, *rohovka*, *rohovina*, *rohovitý*, *nároží*, *nárožní*. Všesl. – p. *róg*, r. *rog*, s./ch. *rōg*, stsl. *rogŭ*. Psl. **rogŭ* má spolehlivé příbuzenstvo jen v balt.: lit. *rāgas*, lot. *rags*, str. *ragis* tv. Dále je asi příbuzné lit. *rogšóti* 'čnět' i *regėiti* 'vidět', bsl. kořen by tedy byl **reg-* 'čnět' a od toho **rog-* 'to, co ční'. Spojení s jinými ie. slovy je pochybné, např. něm. *ragen*

'čnět' (Ma²) i přes zdánlivou blízkost neodpovídá hláskoslovně (A4). Srov. ↓*rohož*.

rohlík, *rohlíček*. Nejspíš odvozeno od stč. **rohel* z psl. **rogǫlb* (srov. sln. *roglijč* 'rohlík' a *rógelj* 'roh') od **rogǫ*. jinak viz ↑*roh*.

rohovník 'boxer', *rohování*. Podle Ma² od ob. *rohnout* 'dát někomu ránu', ale lze vyjít i od ↑*roh* (rohy ringu mají v boxu důležitou úlohu). V každém případě nepřilíš vydařené slovo, které se moc neujalo.

rohož, *rohožka*, *rohožový*. Stč. *rohožě*, p. *rogoža*, r. *rogóža*, na jihu příp. jiné (sln. *rogôznica*, stsl. *rogozina*). Psl. **rogoža* 'pletivo z rákosí' je odvozeno od **rogozǫ* 'rákos' (viz ↑*rákos*).

rochně nář. 'prase', *rochnit se*. Od *rochati* 'chrochtat' onom. původu. Srov. ↑*hroch*.

roj, *rajnice*, *rojít se*, *vyrojit se*. Všesl. – p. *rój*, r. *roj*, s./ch. *rôj*, stsl. *roi* 'množství, tlačenice'. Psl. **rojǫ*, původně zřejmě 'tok', odpovídá sti. *raya-* 'tok, spěch', obojí je z ie. **rojo-* od **rei-* 'téci', k němuž viz i ↓*zdroj*, ↓*řeka*, ↓*řinout se*, ↑*ráj*.

rok, *roční*, *ročník*, *ročníkový*, *ročenska*. Stč. i 'lhůta, doba, jednání'. P., ukr. *rok* tv., r. *rok* 'osud', s./ch. *rők* 'termín', stsl. *rokǫ* tv. Psl. **rokǫ* je odvozeno od **rekti* (viz ↓*řící*), vývoj významu byl 'co je řečeno, dohodnuto' (přeneseně i 'osud') → 'lhůta, termín' → 'lhůta 12 měsíců' (lhůta jednoho roku byla i za stará dosti častá). V pl. se používalo spíše slova *lęto* (v dnešní č. po číslovkách 5 a výše). Srov. ↓*rokovat*.

rokenrol 'druh výtředního tance a moderní hudby'. Z am.-angl. *rock'n'roll* tv., doslova 'houpej se a válej', z *rock* 'houpat se, kolébat se' and 'a' a *roll* 'válet se, koulet se'. Výraz pro tento nový druh hudby zavedl

počátkem 50. let populární clevelandský diskžokej A. Freed. Srov. ↑*rock*.

rokfór 'druh sýra'. Podle obce *Roquefort* v jižní Francii, kde se vyrábí.

rokle, *roklina*. Jen č. a slk. (*rokla*). Dříve a nář. i *rochle*. Z něm. *Rachel* tv., jež souvisí s dnešním *Rachen* 'jícen, kráter' ze sthn. (*h*)*raho* tv. původu asi onom.

rokoko 'umělecký sloh vyznačující se přemírou drobných příkras'. Přes něm. *Rokoko* z fr. *rococo* a to od *rocaille* 'umělá skalka (s kamínky a mušlemi)' od *roc*, *roche* 'skála' z vlat. **rocca* předlat. původu.

rokovat, *rokování*. Odvozeno od ↑*rok* ve starším významu 'řeč, jednání' (viz ↓*řící*). Srov. ↑*dročit*, ↓*rok*.

roláda 'pokrm ze stočeného plátu těsta či masa s náplní'. Z fr. *roulade* od *rouler* 'svinovat', jež souvisí se stfr. *rol(l)e* (viz ↓*role*¹). Podoba s *ro-* místo staršího *ru-* vlivem slov jako ↓*rolovat*, ↓*role*¹.

role¹ 'svitek; úloha'. Z něm. *Rolle* ze stfr. *rol(l)e* 'papírový či pergamenový svitek, soupis' a to z lat. *rotula*, *rotulus* 'kolečko', což je zdrobnělina od *rota* 'kolo'. Ze zúženého významu 'soupis textu a poznámek pro jednoho herce' se pak ve fr. vyvinul význam '(herecká) úloha'. Srov. ↓*rolovat*, ↑*roláda*, ↑*rodeo*.

role² zast. 'pole', *rolník*, *rolnický*, *rolnictví*. Stč. *rolí* (jako ↑*paní*), p. *rola*, r.d. *rol'já*, sln.d. *râl*. Psl. **orlǫja* (B8) je odvozeno od **orati* (↑*orat*), snad od tvaru **orlb*, což by bylo *l*-ové přič. od původnějšího **orti*.

roléta. Dříve i *rolo*, *roló*. Přes něm. *Rollo*, *Rollette* z fr. *rouleau*, *roulette* tv. od *rouler* 'svinovat'. Viz ↑*roláda*, srov. ↓*ruleta*.

rolnička 'malý plechový zvoneček'. U Jg i *ronklíčka*. Jen č., ne zcela jasné.

Asi z něm. *Klingenrolle* 'zvoneček', doslova 'zvonící váleček', viz ↑*role*¹.

rolovat 'svinovat'. Přes něm. *rollen* z fr. *rouler* tv., jež souvisí se stfr. *rol(l)* (viz ↑*role*¹). Význam 'jet po letišti (o letadle)' je z angl. *roll* 'valit se, kolébat se, pojíždět' téhož původu. Srov. ↑*rokenrol*.

romadúr 'druh sýra'. Z rak.-něm. *Romadur*, jež se vykládá z fr. *romadour*, *romatour*, to však je nejasné.

román, *románek*, *románový*, *romanopisec*. Přes něm. *Roman* z fr. *roman* tv. a to ze stfr. *romanz* 'rytířský román (původně veršovaný)', doslova 'co je napsáno v národním, románském jazyce (nikoli v latině)'. Slovo je původem zpodstatnělé vlat. adv. **Römānicē* 'románsky' od lat. adj. *Römānicus* 'římský, románský'. Srov. ↓*romance*, ↓*romantický*, ↑*rmen*.

romance 'kratší lyricko-epická báseň'. Přes něm. *Romanze*, fr. *romance* ze šp. *romance*, případně ještě ze stprov. *romans* 'píseň (báseň) v národním jazyce'. Dále viz ↑*román*.

romaneto 'kratší prozaický útvar s fantastickými, ale nakonec rozumově vysvětlenými prvky'. Nerudou prosazovaný název pro tento druh prózy psaný J. Árbesem vychází z it. *romanetto*, doslova 'malý román'. Viz ↑*román*.

romantický 'silně citově působící svou nevšedností ap.', *romantika*, *romantik*, *romantismus*. Přejato přes moderní evr. jazyky (něm. *romantisch*, fr. *romantique*, angl. *romantic*). Slovo má původ v angl., kde je odvozeno od angl.st. *romant*, *romauht* 'román, dobrodružné vyprávění' ze stfr. *romanz*, *romant* (viz ↑*román*). Původní význam byl 'fantastický, smyšlený, dobrodružný' (od 17. st.), od konce 18. st. slouží k označení nového kulturního směru (jako protiklad ke *klasický*).

ronit 'po kapkách vypouštět'. *uronit*, *vyronit*, *výron*. Všesl. – p. *ronič* 'ztráčet, shazovat ze sebe', r. *ronjāt* 'pouštět, trousit', s.lch. *rōniti* 'potápět se, ronit'. Psl. **roniti*, původně nejspíš kauzativum s významem 'působit, že něco klesá, padá', lze srovnat s gót. *ur-rannjan* 'působit, že něco vychází' (srov. gót. *rinnan* 'téci', něm. *rinnen* tv.), příbuzné je snad i ř. *rhanís* 'kapka', *rhanō* 'kropím'. Výchozí ie. **ren-*, **ron-* 'působit, že teče' lze vyvodit z **er-en-* od hojně rozšířeného ie. **er-*, **or-* 'pohybovat'. Dále srov. ↓*řinout*, ↓*řeka*, ↑*roj*.

ropa 'surová nafta', *ropný*, *ropovod*. Přejato z p. *ropa* tv., vedle toho i 'hustý černý jíl, hnís'. R.d. *ropá* 'hnís, míza, lák, nafta', sln.st. *ropa* 'rašelina', je i kašub. *ropa* 'pára'. Původ nejasný, psl. **ropa* nemá mimo slov. žádné spolehlivé příbuzenstvo. Z domácích slov lze spojit s nejistým *ropěti* 'kapat' (viz ↑*rampouch*).

ropucha. Převzato z p. *ropucha*, odtud nejspíš i ukr. a r.d. *ropúcha*. Slovo zřejmě expr. (příp. *-ucha*), výklad však není jistý. Vzhledem k č. nář. *rapucha* a zvláště ukr. *korópavka*, sln. *krápavica* tv. lze p. slovo vyvodit z původního **kropucha* či **chropucha*, vše od psl. **corp-/chorp-* 'hrubý, drsný' (srov. č.d. *chrapavý* tv.). Podobně tvořeno je lit. *ripūžė* tv. od *rupūs* 'hrubý, drsný' (Ma²). Méně pravděpodobné je spojení s ↑*ropa*, *ropěti* podle toho, že ropucha vyměšuje jedovatou tekutinu.

roráty 'adventní ranní mše'. Podle začátku lat. adventního zpěvu *Rōrāte, coeli dēsuper* 'rosu dejte, nebesa (shůry)' od lat. *rōrāre* 'rosit, zavlažovat' od *rōs* (gen. *rōris*) 'rosa' (viz ↓*rosa*).

rorýs, *rorejs* 'druh ptáka s dlouhými křídly'. Jen č., mnoho nář. variant: *rorejč*, *rorejč*, *rorejč*, *rolejch*, *lorejs* aj. (Ma²). Asi z něm. *Rohrreiger* 'bukač', případně z dalších variant jako *Rohrreiser*, *Rohrreiter* od *Rohr* 'rákos, třtina'.

rosa, *rosný*, *rosit*, *orosit*, *zarosit* (*se*). Všesl. – p. *rosa*, r. *rosá*, s./ch. *ròsa*, stsl. *rosa*. Psl. **rosa* je příbuzné s lit. *rasà*, lat. *ròs* tv., sti. *rasá* 'tekutina', vše z ie. **ros-* 'téci' od **eres-* tv. (srov. sti. *áršati* 'teče'). Srov. ↑*roráty*, ↓*rozmarýna*, ↑*ronit*.

rosnička 'druh záby'. Od ↑*rosa*, snad podle toho, že klade vajíčka do vody nashromážděné ve velkých listech, dutinách stromů ap. (Ma²), či prostě podle toho, že za jasného počasí vysedává na svrchní straně listů, kde se drží i *rosa*.

rosol 'polotuhá klišovitá hmota z organických látek', *rosolovitý*, *rosolovatě*. P. *rosól* 'polévka (z masa)', r. *rassól* 'lák', s./ch. *rásól* tv., b. *razsól* 'kyselá zelí'. Psl. **orzsolb*, původně 'slaná voda, lák', je odvozeno od **orzsoliti*, viz ↓*roz-* a ↓*síl*.

rosomák 'druh severské šelmy příbuzný kuně'. Přejato Preslem z p. *rosomak* a to nejspíš z r. *rosomácha* tv. Původ slova není jistý, snad lze uvážovat o tabuovém přesmyku (D4) ze **soromacha* (je ukr.d. *soromácha* tv.) z psl. **sormacha* (B8), jež by bylo příbuzné s lit. *šarmuō* 'hranostaj' (viz ↑*hranostaj*, ↑*hermelín*).

rostbíf 'maso z hovězího hřbetu rychle upečené'. Z angl. *roast beef* tv. z *roast* 'pečený' (srov. ↓*rošt*, ↑*restovat*) a *beef* 'hovězí (maso)' (srov. ↑*biftek*).

rostlina, *rostlinný*, *rostlinstvo*, *rostlinář(ka)*. Viz ↓*růst*.

rošáda 'přesun věže a krále v šachách'. Přes něm. *Rochade* tv. (přejato s fr. výslovností) od střhn. *roch* 'věž v šachách' a to přes střf. *roc* a šp. *roque* tv. z per. *rokh* 'válečný slon'. Srov. ↑*hroch*.

rošt, *roštěná*, *roštěnka*, *roštěnec*. Z něm. *Rost* tv., jehož původ není jasný. Srov. ↑*restovat*, ↑*rostbíf*.

roští, hov. expr. *rošták*, *roštácky*, *roštáctví*, *roštárna*. Stč. *roždie*, *roščie*

je z psl. **rozdžbje* (B1) od **rozga* 'prut, větvička', jehož pokračováním je stč. *rózha* 'větvička, ratolest', p. *rózga*, r. *rózga*, s./ch. *rözga*, stsl. *rozga* tv. Obvykle se spojuje s lit. *rėgzti* (1.os.přít. *rezgù*) 'plést, vázat', sthn. *rusch* 'sítina (druh trávovité byliny)', angl. *rush* tv., lat. *restis* 'provaz', sti. *ráffsu-* tv., vše od ie. **rezg-* 'plést, vinout'. Srov. ↓*řešeto*. Expr. *rošták* a jeho odvozeniny je zřejmě novější (u Jg ještě není).

rota 'vojenská jednotka', *rotní*, *rotný*, *rotmistr*. Stč. *rota* 'družina, zástup, cháska, sekta'. Ze střhn. *rot(e)*, *rotte* '(vojenská) družina, společenství' ze střf. *rote* tv. ze střlat. *rupta* 'skupina, (loupeživý) oddíl', což je zpodstatnělé přič. trp. v ž.r. od lat. *rumpere* 'zlomit, roztrhnout'. Srov. ↑*traut*, ↑*bankrot*, ↓*rotyka*, ↑*korupce*.

rotace 'otáčivý pohyb', *rotační*, *rotovat*, *rotačka*, *rotor*. Z lat. *rotātiō* tv. od *rotāre* 'kroužit, točit se' od *rota* 'kolo, kruh'. Srov. ↓*rotunda*, ↓*runda*, ↑*role*!

rotunda 'okrouhlý románský kostelík'. Ze střlat. *rotunda* tv., což je zpodstatnělý tvar ž.r. lat. adj. *rotundus* 'kulatý, okrouhlý, uzavřený' od *rota* 'kolo, kruh'. Srov. ↑*rotace*, ↓*runda*.

rotyka ob. expr. 'povyk, pozdvižení'. Expr. útvar od ↑*rota* ve starším významu 'cháska, sběh', srov. i *rotiti se* 'shlukovat se, bouřit'.

roub 'větévka (s pupeny) přenášená na podnož', *roubovat*, *roubování*, *naroubovat*. Od ↓*rubat* 'sekat', srov. ↓*roubík*.

roubík 'předmět na ucpání úst; kolík'. Zdrobnělina od *roub* 'kolík, něco useknutého' (viz ↑*roub*, ↓*rubat*). Původně kolík, který se dával podobně jako udidlo např. vzpurným koním, telatům, aby nesála mléko na pastvě ap., pak přeneseno i na jiné prostředky k zacpání úst (Ma²).

roubit 'stavět ze dřeva', *roubený, roubení, roubit, srub, obroubit, obruba, vrubit, vrub, vroubek, zárubeň*. Stejného původu jako ↓*rubat*, posun významu 'sekat' → 'stavět z otesaných trámů' → 'stavět ze dřeva'.

rouhat se 'projevovat neúctu a posměch něčemu posvátnému', *rouhání, rouhavý*. P. *urqac*, r. *rugát'sja* 'nadávat, hádat se', s./ch. *rúgati se* 'vysmívat se, posmívat se', stsl. *rogati se* tv. Psl. **rogati se*, původně asi '(hlasitě) otvírat ústa', má stejný původ jako psl. **regnoti* (srov. csl. *regnoti* 'otvírat (ústa)', sln. *regniti* 'puknout', *regati* 'zívat' i naše ↓*rehnit se*). Příbuzné se zdá být lit. *išranguoti* 'vysmívat se', lat. *ringi* 'zívat, cenit zuby, zlobit se', výchozí ie. kořen (zřejmě onom.) však není jistý.

roucho, rouška. Stč. i *ručha* (zodtud dnešní zdrobnělina). P.st. *rucho*, r.st. *ručho*, s./ch. *rūho*. Psl. **roucho* není zcela jasné. Snad vychází ze stejného kořene jako ↓*rušit*, ↓*rouno*, ↓*rvát*, vykládá se jako '(nepřátelům) servaný či vyrvaný oděv'. Významová paralela by byla v ↑*roba*.

rouno 'ovčí vlna (s kůží)'. Všesl. – p. *runo*, r. *runó*, s./ch. *ruño*, stsl. *runo*. Psl. **runo* je odvozeno od **ruiti* 'rvát', původně tedy 'naškrabaná vlna (jedné ovce)' (vlna se původně nestříhala, ale škubala). Dále viz ↓*rvát*, srov. ↑*roucho*.

roup 'hlíst cizopasíci ve střevech'. Jistě souvisí s něm. *Raupe* 'houseska', přeneseně 'vrtoch'. Vzhledem k rozšíření slova (ve slov. jazycích jen p. *rup*, zatímco v germ. je střhn., střdn. i střínz. *rüpe*) se zdá pravděpodobnější přejetí z něm. do slov. jazyků (HK) než naopak (Ma²). *Mit roupy* 'být bujný' je rovněž nejspíš podle něm. *Raupen (in Kopf) haben* 'mit ztřeštěné nápady'.

roua, rourka. Ze střhn. *röre* (dnes *Röhre*) 'trubice' od *rör* tv., původně 'rákos, třtina' (dnes *Rohr*). Srov. ↑*rorýs*.

rousat se 'brouzdat se (mokrou travou ap.)', *urosat se*. Snad od psl. **rusti* 'hýbat se, téci', srov. r. *ruslo* 'koryto, řečiště', lit. *rusėti* 'téci'. K dalším souvislostem viz ↓*ruch*, ↓*rychlý*, ↓*rušit*.

rouška. Viz ↑*roucho*.

routa 'druh aromatické byliny'. Stč. *rúta*, převzato (případně přes střhn. *rúte*) z lat. *rúta* a to z ř. *rhýté* tv. neznámého původu.

rov kniž. 'hrob'. Všesl. – p. *rów* 'příkop', r. *rov*, s./ch. *rôv* tv., stsl. *rovъ* 'jáma'. Psl. **rovъ* je příbuzné s **ryti* (↓*rytí*), srov. stejné střídání hlásek u ↑*krýj* a ↑*krov*.

rovněž přísl. Jen č. Z *rovně* (viz ↓*rovný*) a částice *ž(e)* (↓*že*).

rovný, rovnost, rovnostářství, rovina, rovinka, rovinný, rovinný, rovnice, rovník, rovníkový, rovnátka, rovnat, narovnat, odrovnat, porovnat, přerovnat, přirovnat, přirovnání, srovnat, srovnání, urovnat, úroveň, úrovňový, vyrovnat, zarovnat, zároveň. Všesl. – p. *równy*, r. *równyj*, s./ch. *rávan*, stsl. *равноъ*. Psl. **orvnoъ* (B8) je adj. odvozené od nedoloženého předsl. **orvo-*, jež je příbuzné se stpr. *arwis* 'pravý, opravdový', něm. *Raum* 'prostor', angl. *room* 'místnost', ir. *róe* 'rovné pole', lat. *rūs* 'pole, venkov, statek' (srov. ↓*ruřální*, ↓*rustikální*), av. *ravah-* 'prostor' i chet. *aruna-* 'moře', vše je od ie. *(a)*reu-* 'otevřít, rozprostit'.

roz- předp. Všesl. – p. *roz-*, r. *raz-* (přejato z csl., původně *roz-*), s./ch. *raz-*, stsl. *raz-*. Psl. **orz-* (B8) je příbuzné s **oriti* 'rozrušit, oddělit' (srov. ↑*obofit se*), tvoření však není zcela jasné (-z se někdy vykládá analogií podle **bez*, **perzъ*, **vъzъ*). Východiskem je

ie. *er- 'oddělit, jít od sebe', od něhož je i lit. *irti* 'rozpadnout se, rozpárat se', *ardýni* 'oddělit, štěpit', sti. *árdha-* 'část, strana' i naše ↓*řádky*. Srov. ↓*různý*, ↓*rozum*, ↓*rozkoš*, ↓*rozmar* aj.

rozbřesk, *rozbřesknout se*. P. *brzask*, r. *brezg*, sln. *brěsk*, stsl. *probrězga*. Psl. **brěsko* je příbuzné s lit. *brėkšti* 'svítat' a dále asi i av. *brāzaiti* 'svítí', sti. *bhrājate* tv., vše od ie. **bhrég-* 'svítit, bílý' (A1).

rozcapít se expr. 'roztáhnout nohy, rozvalit se'. Nejspíš z ↑*roz-* a onom. základu *cap-*, který je v starším *capit* 'trhat' a ↑*capat*.

rozčlít, *rozčlít*, *rozčilený*. Asi přejato v obrození z p. *rozczulić* 'dojmout, vzbudit cit' od *czuły* 'citlivý' (viz ↑*čítí*, ↑*čily*). Původně v téměř významu jako v p. (Jg), pak posun v hodnocení na 'přivést do prudkého neklidu, rozzlubit'.

rozčísnout 'hřebemem rozdělit; rozšfípnout, rozpúlít'. Dříve *rozčesnouti* (Jg). Viz ↑*roz-* a ↑*česat*.

rozedma 'onemocnění plic ze zmenšené dýchací plochy'. Viz ↑*roz-* a ↑*dmout se*.

rozednít se, *rozednění*. Viz ↑*roz-* a ↑*den*.

rozeta 'růžice, dekorativní prvek ve tvaru růže'. Z fr. *rosette* tv. od *rose* 'růže' (viz ↓*růže*).

rozhlas, *rozhlasový*. Novotvar, který se ujal ve 20. letech 20. st. vedle cizího ↑*rádio*. Viz ↑*roz-* a ↑*hlas*.

rozhořčit se, *rozhořčený*. Viz ↑*roz-* a ↑*hořký*.

rozhrěšení 'odpuštění hříchů'. Původně pč. **rozrěšenie* od **rozrěšiti* (srov. r. *razrešít' ot grėchov* a také stč. *rozrěšiti se* 'rozpustit se'), což je kalk za lat. *absolvere* 'zprostit, rozvázat, osvobodit' (srov. ↑*absolvovat*). V č. lid. etym. (D2) přikloněno k ↑*hřích*.

rozinka, *rozinkový*. Z něm. *Rosine* a to z fr. *raisin (sec)* tv., doslova '(suchý) hrozen', z lat. *racēmus* 'zmo, hrozen'.

rozjívěný, *rozjívěnec*. U Jg ve významu 'uplakaný' a 'hloupý, otevřhuba'. Z původního **rozževěný* 'doširoka otevřený' z ↑*roz-* a **žěviti* 'otevřít, roztáhnout', jež souvisí se ↓*žívat*, ↓*zet*.

rozkol, *rozkolník*. Viz ↑*roz-* a ↑*kláti*.

rozkoš, *rozkošný*, *rozkošník*, *rozkošnický*. P. *rozkosz*, r. *róskoš'* 'nádhera, přepych', s. *ráskoš* tv. Psl. **orz(š)košb* je odvozeno od slovesa **orz(š)kochati* (srov. stč. *rozkochati* 'potěšit'), viz ↑*roz-* a ↑*kochat se*.

rozličný. P. *rozliczny*, r. *različnyj*, s./ch. *rázličan*, stsl. *različbna*. Psl. **orz(š)ličbns* je tvořeno z **orz-* (↑*roz-*) a odvozeniny od **lika*, **lika*, **lico* (viz ↑*líc(e)*). Srov. ↓*různý*.

rozmanitý, *rozmanitost*. Slk.st. *rozmajitý*, p. *rozmaity*. Nepřiliš jasné. Původnější je snad podoba s *j* (od psl. **majati?*, srov. ↑*maják*).

rozmar, *rozmarový*, *rozmařilý*, *rozmařilost*. Jen č. Stč. *rozmařěnie* 'oslabení, malátnost', *rozmařělý* 'ochablý, malátný'. Nejspíš z ↑*roz-* a základu, který je v ↑*mařit* (srov. stč. *mářeti* 'mdlít, ochabovat'). Vývoj významu u staršího *rozmařilost* byl 'ochablost, malátnost' → 'lenost' → 'marnotratnost', *rozmar* s dalším posunem významu je asi až od obrození.

rozmarýn(a) 'jihoevropský okrasný polokeř'. Přes něm. *Rosmarine* z lat. *rōs marinus* tv., doslova 'mořská rosa' (viz ↑*rosa* a ↑*moře*). Motivace této metafory není známa.

rozmělnit. Viz ↑*roz-* a ↑*mělnit*.

rozpaky, *rozpačitý*, *rozpakovat se*. Stč. *rozpak* i *rozpač*, jen č. Prvotní je zřejmě sloveso (stč. *rozpačiti* 'uvést do rozpaků, zviklat'), dále viz ↑*páčet*,

↑*opak*. Význam pochopíme ze srovnání *páčiti* 'působit proti', *rozpáčiti* 'zviklat' (srov. význam předp. ↑*roz*-).

rozplizlý 'rozbředlý, nežetelný', *rozpliznout se*. Jen č. U Jg je i *rozplzlý* tv. a *rozplíhati* 'rozbřednout', uvedené slovo patří do tohoto rozkošatělého příbuzenstva. Viz ↑*plazit se*, ↑*oplzlý*, ↑*plouhat (se)*.

rozpoltit, *rozpolecený*. Asi již psl. **orz(ə)pol(ə)iti* je odvozeno od psl. **pol(ə)tb* 'půlka' a to od **polb* (viz ↑*půl*). Pokračováním psl. **pol(ə)tb* je č.d. *polt* 'velký kus slaniny', r. *pólot* 'půlka zabitého prasete', sln. *plāt* 'strana', csl. *plati* tv.

rozptýlit, *rozptýlen*, *rozptyl*. Jen č., nepřilíží jasně. Vzhledem k p. *rozpylíč*, r. *raspylít* tv. lze vyjít z psl. **orzpyliti* (viz ↑*roz*- a ↑*pyl*), ale -*t*- je nejasné.

rozpustilý, *rozpustilost*. Stč. i *rozpúščeti se* 'být nevázaný', viz ↑*roz*- a ↑*pustit*. Srov. podobně něm. *ausgelassen* tv. z *aus* 'vy-' a *lassen* 'nechat, pustit'.

rozrazil 'druh byliny'. Viz ↑*roz*- a ↑*ráz*. Věřilo se, že čistí krev a rozráží hleny.

rozsocha 'vidlicovitě rozrostlá větev', *rozsochatý*. P. *rosocha*, ukr. *rozsócha*, sln. *rázsoha*. Psl. **orz(ə)socha* je tvořeno z **orz*- (↑*roz*-) a **socha* 'větev' (↓*socha*).

rozšafný. Nejspíš z něm. *rechtschaffen* 'poctivý, řádný', doslova 'správně dělaný' (srov. ↑*recht* a ↓*šafář*). První část něm. složeniny nahrazena předp. ↑*roz*- (asi podle *rozvážný*, *rozumný* ap.).

rozšmelcovat ob. expr. 'rozmačkat, rozdrtit, rozjezdit'. K něm. *schmelzen* 'roztavit, rozpustit', dále viz ↓*smalt*.

roztomilý. Z ↑*roz*- a ↑*milý*, se zesilující částicí -*to*-. Srov. *roztodivný* a také ↑*prostopášný*.

roztržitý, *roztržitost*. Stč. i *roztrhalý*, *roztrhaný* 'neklidný, rozervaný', viz ↑*roz*- a ↓*trhat*.

rozum, *rozumný*, *rozumový*, *rozumět*, *dorozumět se*, *dorozumění*, *porozumět*, *porozumění*, *srozumitelný*, *srozumitelnost*, *vyrozumět*, *vyrozumění*. Všesl. – p. *rozum*, r. *rázum* (z csl.), s./ch. *rázum*, stsl. *razumə*. Psl. **orzumə* je tvořeno z **orz*- (↑*roz*-) a **umə* (viz ↓*umět*). Předponou *roz*- je tu vyjádřena rozlišovací schopnost myšlení.

rozverný, *rozvernost*. U Jg i *rozvířený*, *rozveřfený*, tedy 'ten, v kom to víří', viz ↓*vír*.

rožeň. Všesl. – p. *rožen*, r. *rožón*, s./ch. *rážanj*, csl. *ražənbə*. Jednotlivé slov. podoby ukazují na psl. **oržənbə*, **oržənbə* (B8), k němuž však nelze najít spolehlivé příbuzenstvo. Spojení s **rogə* (↑*roh*) či s **raziti* (↑*ráz*) nelze zcela vyloučit, předpokládá však nepravidelné změny buď v jsl., nebo v zsl. a vsl.

rtuť, *rtuťový*, *rtuťovitý*. Slk. *ortuť*, p. *rtęć*, r. *rtút'* (str. *rotutb*), v jsl. výrazy jiné (s./ch. *řiva*). Psl. **rotqtb* je nejasné. Časté vyvozování z ar. *utārid*, tur. *utaryd* tv. (HK, Ma2) je nepřijatelné foneticky, navíc by takové přejetí asi sotva minulo jsl.

rub, *rubový*. Všesl. – p. *rqb* 'okraj, lem; rub', r.d. *rub* 'hrubý oděv, hadry, šev', s./ch. *rūb* 'okraj, obruba'. Psl. **rqbə* (B7) znamenalo původně 'co je odseknuo, odříznuto' (v č. původně 'spodní strana kůže', k významu 'okraj, lem' srov. ↑*kraj*), od **rqbiti*, **rqbati* 'sekat' (viz ↓*rubat*). Srov. ↓*rubáš*.

rubáš 'prostě splývavé roucho (pro zemřelé)'. R. *rubáška*, *rubáška* 'košile, halena', sln. *róbec* 'ručník, šátek, kapesník'. Vše je to od psl. **rqbə* 'uříznutý kus látky' (viz ↑*rub*).

rubat, *rubáč*, *narubat*, *zrubat*, *pronubat*, *odrubat*. Všesl. – p. *rqbac*,

r. *rubít'*, sln.st. *robítii* tv., s./ch. *rúbiri* 'lemovat'. Psl. **rqbati*, **rqbiti* 'sekat' (B7) (srov. †*roubit*) je příbuzné s lit. *rémbėti* 'stávat se zjizveným', *ruṁbas* 'jizva, zářez, lem' a asi i s něm. *Rumpf* 'trup, kmen' (vlastně 'něco osekaného'); východiskem by bylo ie. **remb-* 'sekat, dělat záseky'. Srov. †*rub*, †*rubáš*, †*roub*, †*roubík*.

rubín 'červený drahokam', *rubínový*. Přes něm. *Rubin* ze stfr. *rubin* ze stflat. *rubinus* tv. a to od lat. *ruber*, *rubeus* 'červený, rudý' (viz †*rudý*).

rubl 'ruská měnová jednotka'. Z r. *rubl'* tv. od *rubít'* (viz †*rubat*). Původně vlastně 'odštěpek, odřezek' – myslí se tím odštěpek od hřivny (r. *grŭvna*), která byla původní měnovou jednotkou.

rubrika 'oddíl v tiskopisu, novinách, časopisu'. Přes něm. *Rubrik* tv. z lat. *rubrica* 'červená hlínka, červeně napsaný nápis' od *ruber* 'červený' (viz †*rudý*). Původně označení červeného nadpisu jednotlivých zákonů, potom i místa, které text zákona zaujímá, odtud pak přenášeno dále.

ručit, *ručení*, *ručitel(ka)*, *zaručit se*, *záruka*, *doručit*, *doručovatelka*. Od †*ruka*, vlastně 'podáním ruky ujistit'. Srov. †*poručit*.

ruda, *rudný*. Všesl. – p. *ruda*, r. *rudá*, s./ch. *rúda*, stsl. *ruda*. Psl. **ruda* je nejspíš zpodstatnělé adj. ž.r. k **rudo* (viz †*rudý*), tedy 'hornina obsahující rudý kov' (srov. †*rez*). Sblížení s nejasným něm. *Erz* tv. (stdn. *arut*) či lat. *raudus* 'neopracovaný kus rudy' jako se slovy substrátového původu souvisejícími se sumer. *urudu* 'měď' (Ma²) je sice lákavé, ale sotva pravděpodobné.

rudimentární, **rudimentální** 'základní, elementární'. Novější odvozeniny (fr. *rudimentaire* od 19. st. ap.) od lat. *rudimentum* 'počátek, základ, první pokus' od *rudis* 'syrový, hrubý, nezkušený'.

rudý, *rudnout*, *zrudnout*, *zarudnout*, *zarudlý*, *vyrudnout*. P. *rudy*, r.d. *rudój*, s./ch. *rúd* 'načervenálý'. Psl. **rudo* je příbuzné s lit. *raūdas*, něm. *rot*, angl. *red*, lat. *ruber*, ř. *erythrós*, sti. *rudhirá*-tv., vše od ie. **reudh-* 'rudý, červený'. Srov. †*rdít se*, †*ruda*, †*rez*, †*ruměný*, †*rusý*, †*ryzč*, †*rubín*, †*rubrika*.

ruch, *ruchový*, *rušný*. P. *ruch* 'pohyb, hnutí, běh, provoz', r. *ruch* 'zmatek, shon, neklid'. Dějové subst. k **rušiti* (viz †*rušit*).

ruina 'zřícenina, troska', *ruinovat*, *zruinovat*. Přes něm. *Ruine* z lat. *ruīna* (častěji pl. *ruīnae*) 'zřícení, zkáza; trosky' a to od *ruere* 'řít se, bořit se', jež souvisí s †*ryt* a †*rvát*.

ruka, *ručka*, *ručička*, *ruční*, *ručnice*, *ručník*, *rukáv*, *rukávník*, *rukavice*, *rukavička*, *rukavičkář*, *rukavičkářství*, *ručkovat*, *přeručkovat*, *područí*, *náruč*. Všesl. – p. *reka*, r. *ruká*, s./ch. *rūka*, stsl. *rōka*. Psl. **rōka* (B7) odpovídá lit. *rankà*, lot. *ruoka*, stpr. *rancko* tv. a asi i pozdnělat. *branca* 'tlapa' (asi z galštiny, srov. †*branze*), východiskem by bylo ie. **uronkā* 'tlapa, ruka', vlastně 'to, čím se sbírá, uchopuje' od ie. **urenk-* 'sbírat' (srov. lit. *riūkti* tv.), původně asi 'kroutit, vinout', od ie. **uer-* tv. Srov. †*ručit*, †*poručit*, †*obruč*, †*rukojeť*.

rukojeť 'držadlo', **rukověť** 'příručka'. P. *rekoješť*, r. *rukóját'* tv, s./ch. *rūkověť* 'hrst, svazek', stsl. *rōkověť*, *rōkojěť* 'hrst, otep'. Psl. **rōkojěť*, **rōkověť*, vlastně 'co pojme ruka', je stará složenina z **rōka* (viz †*ruka*) a **jěti* (viz †*jmout*). V č. využito dvojtvaru k rozlišení významu (k vloženému v srov. †*pavouk*).

rukojní. P. *rekojmia* 'záruka', *rekojemca* 'rukojní, ručitel'. Původně totéž co 'ručitel'. Viz †*ruka* a †*jmout*.

rukovat 'nastupovat na vojnu'. Z něm. *einrücken* tv. z *ein-* 'v-, na-' a *rücken* 'postupovat, posunovat'.

ruksak hov. 'batoh'. Z něm. *Rucksack* (z alpských nářečí) a to k něm. *Rücken* 'záda' a *Sack* 'pytel'. Srov. ↓*sáček*, ↓*žok*, ↓*váček*.

rula 'druh horniny'. Novější, od obrození (Jg), ale nejasné. Asi vytvořeno podle ↓*ula*, ale odkud je počáteční *r-*? Uvažuje se o něm.d. *rull* (něm. *Geröll*) 'štěrk, oblázky' (Ma²), ale příliš přesvědčivé to není.

roláda. Viz ↑*roláda*.

rulanda 'druh vína', *rulandské*. Z něm. *Ruländer* a to podle obchodníka *Rulandu*, který toto víno přivezl zač. 18. st. z Burgundska do Falcka (fr. název je *pinot gris*).

ruleta 'druh sázkové hazardní hry'. Z fr. *roulette* tv., doslova 'kolečko', od stfr. *roelle* z lat. *rotella*, což je zdrobnělina od *rota* 'kolo'. Srov. ↑*roleta*, ↑*roláda*, ↓*rulička*, ↑*role*¹.

rulička. Zdrobnělina od něm. *Rouleau*, fr. *rouleau* 'svitek, stůček, váleček' od *rouler* 'svinout, stočit, válet'. Viz ↑*role*¹, ↑*roláda*, ↑*ruleta*.

ruřík 'druh byliny s jedovatými bobulemi'. Nář. (mor.) *luřík*, slk. *ľulok* (viz ↑*lilek*). V č. u jména tohoto druhu disimilace *lu-* → *ru-*.

rum¹ 'stavební odpad', *rumišť*. Nejspíš z něm. *Rummel* 'lomož, mela; haraburdí', srov. i p. *rum* 'rum, rozvaliny; lomož, rámus'. Původ onom. Srov. ↓*rumraj*.

rum² 'druh alkoholického nápoje', *rumový*. Přes něm. *Rum* z angl. *rum* a to z řeči angl. osadníků na Barbadosu (17. st.), kde bylo zkráceno z původního *rumbullion*. To znamená v angl. nář. 'pozdvížení, povyk' a je onom. původu. Snad tedy přeneseno na nový nápoj ze

zkvašeného třtinového cukru podle projevů, které jeho požívání doprovázely.

rumba 'druh latinskoamerického tance'. Z kubánsko-šp. *rumba* tv., nejspíš od šp. *rumbo* 'směr, cesta; nádhera' a to z lat. *rhombos* 'kosočtverec, čarodějnický kruh' z ř. *rhombos* tv.

ruměný, *ruměnc*, *rumělka*. Stč. *rumný*, novější *ruměný* je asi z p., *rumělka* z jsl. P. *rumiany*, r. *rumjányj*, s./ch. *ràmen* tv., sln. *ruměn* 'žlutý', stsl. *ruměnb* 'ohnivě zbarvený'. Psl. **ruměnb* 'červený, oranžový' je odvozeno asi od **rumy*, gen. **rumene*, jež odpovídá lit. *raumuō* 'sval, libové maso', obojí z ie. **roudh-mōn* 'něco (jasně) červeného' (A6, A9, B2) od **reudh-* 'rudý' (viz ↑*rudý*; srov. ↓*rusý*).

rumpál 'ruční naviják'. Nejspíš z něm. *Rollbaum* tv. z *rollen* 'válet, vinout' a *Baum* 'strom', dříve i 'kmen, tyč', případně z jiných podobných něm. složenin – *Rollbalken*, *Rundbalken*, *Rundbaum* (HK).

rumplovat ob. '(hřmotně) lomcovat'. Z něm. *rumpeln* 'rachotit' onom. původu. Srov. ↓*rumraj(ch)*, ↑*rum*¹.

rumraj(ch) zanl. ob. 'vřava, rozruch'. Asi zkřížením (D4) něm. *Rummel* 'povyk, mela' a *Mummerei* (viz ↑*mumraj*). Srov. ↑*rum*¹, ↑*rumplovat*.

runa 'litera starogermánského rytého písma', *runový*. Z něm. *Rune* tv., sthn., gót. *rīna*, stisl. *rīn* znamenalo vedle toho sekundárně i 'tajemství' (odtud něm. *raunen* '(tajemně) šeptat'). Původ nejistý, snad od ie. **reu-* 'rýt, drásat' (viz ↓*ryt*).

runda ob. 'pohoštění společnosti kolem stolu sklenkou alkoholického nápoje'. Z něm. *Runde* 'kolo, kruh; společnost u stolu' od *rund* 'kulatý' z fr. *rond* z lat. *rotundus* tv. od *rota* 'kolo'. Srov. ↑*rotunda*.

rupat, *rupnout, rupnutí*. Onom. původu (srov. ↑*lupat*, ↑*chrupat*).

rupie 'měnová jednotka některých jihoasijských států'. Přes port. *rupia* (angl. *rupee*) z hind. *rūpiya* tv. ze sti. *rūpya* '(tepané) stříbro'.

rus 'druh obtížného hmyzu'. Z p. *rus* či něm. *Russe*. Jména podobného hmyzu jsou často dáována podle národa – srov. ↓*šváb* i p. *prusak*, r. *prusák* tv.

rusalka 'vodní víla'. Z r. *rusálka* tv., nejspíš od str. *rusalija* 'pohanský svátek jara', v křesťanském přehodnocení pak 'neděle před letnicemi' (srov. i stsl. *rusalija* 'letnice') a to (případně přes stř. *rūsālia* tv.) z pozdnělat. *rosālia* 'svátek růží', původně pohanský svátek okrašlování hrobů, od *rosa* 'růže' (viz ↓*růže*). R. *rusálka* lid. etym. (D2) spojováno s *rústo* 'řečiště, strouha', u nás pak i s ↓*rusý*.

růst, *rostoucí, rostlý, rostlina, růst, růstový, dorůst, dorost, dorostenec, dorostenka, dorostenecký, narůst, nárůst, odrůst, odrostlý, porostlý, porost, prorůst, prorostlý, přerůst, přerostlý, přirůst, přirůstek, rozrůst se, srůst, srostlý, vyrůst, výrostek, vzrůst, vzrostlý, zarůst, zarostlý* aj. Věsl. – p. *rósc*, r. *rastí* (z esl.), s./ch. *rásti*, stsl. *rasti*. Psl. **orsti* nemá zcela jasný původ. Obvykle se spojuje se stír. *ard* 'vysoký', lat. *arduus* 'strmý, čnicí do výše', lat. *arbor* 'strom', jako východisko se uvádí ie. **ard(h)*- 'vysoký; růst' (A2). Ve slov. **ard-t*-> **orst-* (A5, B5). Otázkou je vztah k ↑*rod*.

rustikální kniž. 'venkovský, selský'. Přes něm. *rustikal* ze střlat. *rusticalis* od lat. *rūsticus* tv. od *rūs* 'venkov, pole, venkovský statek'.

rusý 'světle žlutý s rezavým odstínem', *rusovláška*. Věsl. – p. *rusy*, r. *rúsyj*, s./ch. *rūs*, esl. *ruso* tv., sln. *rūs* 'červenohnědý'. Psl. **ruso* je příbuzné s lit. *raūsvas* 'červenavý', lat. *russus*

'červený', východiskem je ie. **roud-s-* (A9, B2) od **reudh-* 'červený' (viz ↑*rudý*). Srov. ↓*ryšavý*, ↑*rez*, ↑*ruda*.

rušit, *rušivý, rušitel, narušit, narušitel, porušit, porucha, poruchový, přerušit, přerušení, rozrušit, rozruch, vzrušit, vzrušení, vzruch, zrušit, zrušení*. Věsl. – p. *ruszyć* 'pohnout, zdvihnout, vzrušit', r. *rúšit'sja* 'hroutit se', s./ch. *rúšiti* 'bořit, rušit', stsl. *rušiti* tv. Psl. **rušiti* je nejspíš opětovací sloveso od nedoloženého **rusti* 'rýt, kopat', které odpovídá lit. *raūsti* tv. a lot. *raust* 'hrabat', příbuzné je stisl. *ryskja* 'rvát', *rúst* 'rozvaliny', vše od ie. **reu-s-* 'rýt, rvát' od **reu-* tv. Viz dále ↓*rýt*, ↓*rvát*, srov. ↑*ruch*.

rutina 'zručnost, zběhlost', *rutinní, rutinér*. Z fr. *routine* 'zběhlost, vyšlapaná cesta, šablona' od *route* 'cesta, dráha' a to z vlat. (*via*) *rupta*, vlastně 'proražená (cesta)', od lat. *raptus*, což je přič. trp. od *rumpere* 'zlomit, roztrhat'. Srov. ↑*rota*, ↑*raut*, ↑*bankrot*.

různý, *různost, různice, různit se, rozrůznit se*. Stč. *rózný* (C5). Věsl. – p. *rózný*, r. *ráznjy* (z esl. vedle domácího *róznjy* 'oddělený, lichý'), s./ch. *rázan*, stsl. *raznō*. Psl. **orznbō* (B8) je odvozeno od **orz(ō)* (viz ↑*roz-*).

růž 'rtěnka'. Z fr. *rouge* 'červeň, červený' z lat. *rubeus* 'červený' (viz ↑*rudý*).

růže, *růžový, růžovka, růžice*. Stč. *róžě*. Věsl. přejetí ze sthn. *rōsa* z lat. *rosa* tv. To nějak souvisí (také přejetí?) s ř. *rhōdon* tv. (srov. *rododendron*), původ se hledá v Přední Asii. Srov. ↓*růženec*, ↑*rozeta*, ↑*rusalka*.

růžek. Viz ↑*roh*.

růženec 'modlitební pomůcka z kuliček na řetízku'. Od ↑*růže* podle něm. *Rosenkranz* (doslova 'růžový věnec') a střlat. *rosarium* tv. Série modliteb k Panně Marii je tu přirovnána

k věnci růží. Tento způsob modlitby se v Evropě rozšířil ze Španělska (13. st.) a spojuje se s podobnými způsoby v islámu a buddhismu.

rvát, *rvavý*, *rváč*, *rváčka*, *narvat*, *orvat*, *porvat se*, *prorvat*, *průrva*, *přervat*, *rozervat*, *rozervanec*, *servat*, *urvat*, *vyrvat*. Stč. *rváti*, 1.os.přít. *ruju*. Všesl. – p. *rwac*, r. *rvat*, s./ch. (h)řvati, stsl. *rvati*. Psl. **rvati*, 1.os.přít. *rujq*, je příbuzné s lit. *ráuti* 'vytrhávat', lot. *raut* 'rvát', lit. *ravėti* 'plet', lat. *ruere* 'řítit se, rozrývat', toch. AB *ru* 'rvát', vše od ie. **reu-* 'rýt, rvát' (B2). Viz i ↓*rýt*, srov. ↑*rouno*.

ryba, *rybka*, *rybička*, *rybí*, *rybnatý*, *rybina*, *rybář*, *rybařit*, *rybářský*, *rybářství*, *rybárna*, *rybník*, *rybníkář*, *rybníkářský*, *rybníkářství*, *porybný*. Všesl. – p. *ryba*, r. *ryba*, s./ch. *řiba*, stsl. *ryba*. Psl. **ryba* je etymologicky nepřehlednou inovací starých ie. výrazů pro rybu (z nichž je např. něm. *Fisch*, lat. *piscis*). Řada výkladů, žádný však nepřesvědčuje.

rybíz, *rybízový*. Z rak.-něm. *Ribis(el)* a to přes it. *ribes*, střlat. *ribes(ium)* z ar. *ribās* z per. *ribās* 'druh rebarbory'. Záměna významu v Evropě proběhla asi na základě kyselé chuti jak rybízové, tak rebarborové marmelády – obou se užívalo při žaludečních těžkostech.

ryčet, *ryk*, *zaryčet*. P. *ryczec*, r. *rykát*, s./ch. *řkati*, stsl. *rykati*. Psl. **rykati*, **ryčėti* vychází z onom. základu **rū-*, k němuž srov. i ↑*řičet*, ↓*řvát*, ↓*řje*.

ryha, *ryhovat*, *ryhovaný*. Ze střhn. *rihe* 'řada, čára' (dnes *Reihe*) od ie. **rei-* 'škrabat'.

rychlý, *rychlost*, *rychlík*, *rychlíkový*, *zrychlit*, *urychlit*, *rychlo-*. P. *rychty* tv., r. *rychlyj* 'kyprý'. Psl. **rychlo* souvisí s ↑*ruch*, ↑*rušit*, kromě souvislostí uvedených tam srov. lit. *rūšėti* 'být pohyblivý, hemžit se'. Vývoj významu v zsl. si snad můžeme představit takto:

'rozrušený, rozbořený' → 'hroutící se, řítící se' → 'rychle se pohybující'.

rychtář 'za feudalismu) zástupce vrchnosti ve správě obce', *rychta*, *rychtovat*. Ze střhn. *rihter* 'správce, řídící, soudce' od *rihten* 'řidit' (něm. *richten*), jež je příbuzné s lat. *regere* tv. Srov. ↑*recht*, ↑*rektor*.

rým, *rýmovat*, *rýmovačka*, *zrýmovat*. Ze střhn. *rīm* (dnes *Reim*) ze střf. *rime* tv. od *rimer* 'pořádat do řad, veršovat' a to nejspíš z frk. **rīm* 'řada, počet' od ie. *(a)*rei-* 'hodit se, být uspořádaný', od něhož je i stir. *rīm* 'počet', ř. *arithmós* 'počet, řada'. Méně pravděpodobné je, že západoevr. podoby vycházejí ze střlat. *rhythmus* 'verš' (viz ↓*rymus*).

rýma. Jen č. a p. Z fr. *rhume* tv. a to přes lat. *rheuma* z ř. *rheūma* 'tok, proudění' od *rhēō* 'teču, řinu se'. Srov. ↑*revma*, ↑*katar*, ↑*reostat*.

ryn(e)k zast. 'náměstí'. Z něm. *Ring* tv., původně 'kruh'. Srov. ↑*ring* a ↑*kruh*.

ryngle 'druh sliv'. Zkomolením něm. *Reneklude* z fr. (*prune de*) *reine-Claude*, doslova '(slíva) královny Claude' (srov. lat. *regīna* 'královna'). Pojmenována na počest manželky fr. krále Františka I. v 16. st.

rýpat, *rýpavý*, *rýpal*, *rypadlo*, *rypák*, *rozrýpat*, *vryp*. Takto jen č.; p. *rypac* 'žrát (o dobytku), běžet', r. *rypat* 'sja' 'starat se, vrhat se', b. *riřap* 'vrhám se, poskakují', s jiným vokalizmem sem patří r.d. *riřpa* 'jáma na brambory', s./ch. *riřpa* 'jáma'. Psl. **rypati* souvisí s lit. *ruõpti* 'rýt', *raupyti* tv. (vzhledem k významu v r. srov. i lit. *rũpėti* 'starat se') a asi i lat. *rumpere* 'zlomit, roztrhat', vše z ie. **reup-*, **rũp-* (B2, B5) od **reu-* 'rýt, trhat' (viz ↓*rýt*, ↑*rvát*). Č. tedy, zdá se, uchovává nejlépe ze slov. jazyků starý význam.

rys 'druh kočkovité šelmy'. Všesl. – p. *ryś*, r. *rys*, s./ch. *řiś*. Psl. **ryśb*

je příbuzné s lit. *lūšis*, lot. *lūsis*, sthn. *luhs* (něm. *Luchs*), stír. *lug*, lat. *lynx* (z ř.), ř. *lǫnx*, vše od ie. **leuk-* 'světlý, bílý' (*A1, A6, B5*) (srov. ↑*lysý*, ↑*lesk*), zřejmě podle světlého zbarvení srsti rysa. Počáteční *r-* ve slov. je zřejmě způsobeno vlivem kořenů **rus-*, **rys-* (viz ↑*rusý*, ↓*ryšavý*, srov. i č. nář. *rysý* 'ryšavý, načervenalý'), rovněž označujících barvu.

rys² 'charakteristický tah, vlastnost; výkres', *ryska*, *rysovat*, *rysovací*, *rysování*, *rysovací*, *rysovadlo*, *rysovna*, *naryšovat*, *nárys*, *obrys*. Z něm. *Riss* 'trhlina, ná-kres, ryska' od *reissen* 'rysovat, kreslit, trhat', jež souvisí s angl. *write* 'psát', východiskem je ie. **uer-* 'škrabat'.

ryšavý, *ryšavec*. Jen č. Původně asi *rysavý* (Jg), srov. p.st. *rysawy* i č.st. a nář. *rysý* tv. (srov. ↑*rys*). Stejný kořen jako v ↑*rusý*, liší se pouze délkou (*y < ů*, *B5*), příp. -avý označuje menší míru vlastnosti (srov. *modravý* ap.). Srov. ještě ↓*ryzl*.

rýt, *rýč*, *rytec*, *rytectví*, *rytina*, *podrývat*, *přerývat*, *rozrýt*, *vyrýt*, *zrýt*, *zaryt*. Věsl. – p. *ryč*, r. *ryt*, s./ch. *ríti*, stsl. *ryti*. Psl. **ryti* je příbuzné s lit. *rauti* 'vytrhávat', stisl. *rýja* 'škubat ovcím vlnu', lat. *ruere* 'bořit (se), rozrývat', toch. AB *ru-* 'rvát', vše od ie. **reu-*, **rū-* 'rýt, kopat, rvát' (*B2, B5*). Viz i ↑*rvát*, srov. ↑*rov*, ↑*rypat*, ↑*rouno*.

rytíř, *rytířský*, *rytířství*. Ze stíh. *rit(i)er* tv., vlastně 'jezdec na koni', od *reiten* 'jezdit na koni' (viz ↑*rajtovat*). Co do významu srov. ↑*kavaler*.

rytmus, *rytmický*, *rytmika*. Přes něm. *Rhythmus* z lat. *rhythmus* z ř. *rhythmos* 'rozměr, takt, básnická stopa' a to od *rhēō* 'teču, plynu'. Srov. ↑*arytmie*, ↑*revma*, ↑*ryma*.

ryzí, *ryzost*, *ryzák* 'ryšavý kůň', *ryzec* 'druh houby'. Věsl. – p. *ryžy* 'ryšavý', r. *ryžij*, s./ch. *rřd*, stsl. *ryždb* tv. Psl. **ryd'ō* 'ryšavý, rudý' (*B3*) je z ie. **rūdh-*, což je varianta k **reudh-* 'rudý' (viz ↑*rudý*, ↑*rez*, ↑*rusý*, ↑*ryšavý*). Původní význam je vidět v odvozeninách *ryzák*, *ryzec*, později se v č. ustálilo ve spojení *ryzí zlato* (prášek z čistého zlata je oranžově rudý, srov. něm. *rotes Gold*), odtud pak metaforicky 'čistý, nefalšovaný' (*Ma2*).

ryzlink 'druh vína'. Z něm. *Riesling* (poprvé v 15. st. jako *rüssling*), jehož původ není jasný.

ryže, *ryžový*. Ze stíh. *rīs* ze střlat. *risus*, *risum* a to asi románským prostřednictvím (it. *riso*) z lat. *orýza* z ř. *ōryza*, to pak je převzato z východu (srov. afghánské *vrižē*, sti. *vrihī-*), přesný zdroj však není znám. Srov. ↑*rejžák*, ↑*rizoto*.

ryžovat, *ryžoviště*, *vyrýžovat*, *naryžovat*. Od staršího č. *rajže*, *rejz(e)*, *ryže* (Jg) 'ryžoviště' (již od 16. st.) a to asi ze stíh. či raně nhn. *reise* tv. (*Ma2*). V č. docházelo ke kontaminaci (*D3*) s ↑*ryže* (snad pro podobnost zrněk zlata a ryže).

ržát, *zaržát*. Slk. *erdžat'*, p. *ržac*, r. *ržat'*, sln. *hřzati*, s./ch. *řzati*. Psl. **rožati*, **rožati* je onom. původu.

Ř

řád, řádný, řádový, obřad, obřadní, obřadný, pořádný, pořádek, pořádkový, pořádat, pořad, pořadový, úřad, úřední, úředník, úřednice, úřednický, úřadovat. Všesl. – p. *rȳd* 'řada, třída, vláda', r. *rjad* 'řada', s./ch. *rêd* 'řada, pořádek, vrstva', stsl. *ređb* 'řada, pořadí'. Psl. **ređb* (B7) je nejspíš pokračováním ie. **rȳdo-* tv. (A7) od slovesného kořene **rend-* 'řadit, pořádat'. Příbuzné je lit.st. *riñdà* 'řada' a snad i lat. *ordō* 'řád, řada' (nenazalizovaný kořen **red-*). Srov. ↓*řada*, ↓*říditi*, ↓*řádit*, ↑*náradí*, ↓*úřad*.

řada, řadový, řádek, řádka, řádkovat, řádkovač, řadit, řadící, řad, seřadit, zařadit, přiřadit, vyřadit, rozřadit, přeřadit, podřadit, podřadný, nadřadit, vřadit, souřadný. Hl. *rjada*, r.d. *rjáda* 'úmluva, dohoda', s./ch. *rêda* 'řada'. Psl. **ređa* je odvozeno od **ređb* (viz ↑*řád*).

řádit, vyřádit se, zařadit si. Etymologicky totožné s *řadit* od ↑*řada* i ↓*říditi*, expr. význam slova je vidět i na tom, že nebyla provedena přehláška (C1). Vývoj významu byl asi 'dělat (bezohledně) pořádek' → 'působit škody, vyvádět' (Ma² pod *řád*).

řachnout. Jen č., onom. původu. Srov. ↑*rachotit*, ↓*zuchnout*.

řapík 'spodní zúžená část listu'. Jako botanický termín vytvořeno v obrození od nář. *řap* 'držadlo lžíce', jemuž odpovídá p. *rȳp* 'kostrěč', sln. *rěp* 'ocas', s./ch. *rěp* tv. Psl. **reṗb* (B7) není etymologicky jasné.

řasa, řasnatý, řasit, řasení. Všesl. – p. *rȳsa* tv., r. *rjása* 'oděv kněze', *rjáska* 'třáseň', s./ch. *rêsa* 'jehněda; třáseň'. Psl. **reša* nemá spolehlivý výklad. Původní význam se zdá být 'třáseň', odtud lze vyvodit ostatní významy.

řebříček 'druh byliny'. Od stč. *řebro* (viz ↓*žebro*), podle podoby listů.

řeč, řečový, řečník, řečnický, řečnictví, řečnit. Viz ↓*řící*.

ředit, zředit, rozředit, ředitlo. Viz ↓*řídky*.

ředitel, ředitelka, ředitelský, ředitelství, ředitelna. Viz ↓*říditi*, střídání *e-í* odpovídá stč. *ě-ie* (C4, C5).

ředkev, ředkvička. P. *rȳdkiew*, r. *rêd'ka*, s./ch. *rđtkva*. Psl. **redbky* je převzato z nějaké germ. předlohy – srov. stsas. *redik*, sthn. *retih* (něm. *Rettich*), angl. *radish* tv. – ta pak je z lat. *rādīx* (ak. *rādīcem*) 'kořen', přeneseně i 'ředkev'. Srov. ↑*radikální*.

řehnit se. Onom. původu, na jedné straně spojeno s ↓*řehnat*, na druhé s ↑*rouhat se*.

řehole 'mnišský řád; soubor pravidel pro mnišský život', řeholní, řeholník, řeholnice. Ze stflat. *regula* tv., lat. *rēgula* 'pravidlo' od *regere* 'řdit, vést'. Srov. ↑*regulérní*.

řehnat, řehnatí, řehot, řehtavý, řehačka, zařehnat. P. *rechotač*, *rzechotač*, *rzegotač* 'skřehotat, kvákat', r. *regotát* 'chechtat se', s./ch. *rêga* 'vrčení'. Onom. původu, srov. ↑*řehnit se*, ↓*řihat*, ↑*řát*, ↑*řachnout*.

řeka, říčka, říční, řečiště. Všesl. – p. *rȳeka*, r. *reká*, ch. *rijéka*, s. *réka*, stsl. *rěka*. Psl. **reka* je pokračováním ie. **roi-kā* (B2) odvozeného od kořene **rei-* 'téci' (A6). Dále viz ↓*řinou se*, ↑*roj*.

řemen, řemínek, řemení. Všesl. – p. *rzemień*, r. *remén*, sln. *jérmen*, s./ch. *rēmēn*, stsl. *remenb*. Psl. **remy* (gen. **remene*) z ie. **re-men-* je asi odvozeno od ie. *(a)*re-* 'spojovat, přiléhat'; jiná varianta kořene by byla v ↑*jařmo* (tam i další souvislosti). Nejasný je vztah k významově shodnému a formálně

podobnému (stejná přísp. -men-!) něm. *Riemen* (sthn. *riomo*), jež však ukazuje na ie. kořen **reu-*.

řemeslo, *řemeslný*, *řemeslník*, *řemeslnický*. P. *rzemiosło*, r. *remesło*, stsl. *rembstvo* tv. Blízké je stlit. *remēsas* 'řemeslník', lot. *remesis* 'tesař', další souvislosti nepřiliš jasně. Spojuje se i s lit. *remti* 'podpírat', stpr. *romestue* 'sekyra', stangl. *remian* 'činit, obnovovat' a také psl. **rqbiti*, **rqbuti* (↑*rubat*); východiskem by pak bylo jakési ie. **rem-* 'tesat, roubit'.

řepa, *řepka*, *řepný*, *řepařský*. Všesl. – p. *rzepa*, r. *řepa*, s./ch. *řěpa*. Psl. **řěpa* souvisí s lit. *rópė*, sthn. *ruoba*, *rāba* (dnes *Rūbe*), lat. *rāpum*, *rāpa*, ř. *rhápys*, *rháfys* tv., zdá se, že jde o staré putující kulturní slovo přejaté z neznámého předie. jazyka.

řepík 'druh léčivé byliny', *řepíček*. Stč. *řěpík* 'lopuch', p. *rzepik*, r. *repějnik*, s./ch. *řěpüh*. Psl. **řěps*, **řěpsb*, **řěpuch* aj., původně 'lopuch', je odvozeno od **řěpiti* 'přichytit, uchopit' (srov. stč. *vřěpiti sě* 'zachytit se') – plody lopuchu opatřené štětinkami se totiž zachycují na srsti, vlasech, oděvu ap. Příbuzné je asi lit. *replės* 'kleště', lat. *rapere* 'chopit se', ř. *eréptomai* 'škusám, kousám', vše z ie. **rep-* 'škusat, chytat'. Srov. ↓*veřepý*.

řeravý 'žhavý, rozpálený do ruda'. Stč. *žeřavý*, str. *žerava*, sln. *žerāvica* 'řeravé uhlí', Psl. **žerav* je odvozeno od ie. **g^hher-* 'horký, teplý' (A3, B1), k němuž viz ↑*horký*, ↓*žár*, ↑*hřát*. V č. došlo k asimilaci ž-ř > ř-ř, srov. ↓*řeřicha* a také ↓*zerav*.

řeřicha 'druh okrasné rostliny'. Stč. *žeřucha*, slk. *žerucha*, p. *rzeżucha*. Název jistě souvisí s její palčivou chutí, základ **žer-* bude asi stejný jako v ↓*žráti* (srov. ↓*žravina*, *sžravý* ap.). Podle jiného výkladu souvisí s ↑*řeřavý*,

s nímž jej formálně spojuje i asimilace počátečního ž-.

řeřeto 'sítu'. Všesl. – p. *rzeżoto*, r. *rešetó*, s./ch. *rešetó*. Psl. **rešetó* je nejspíš příbuzné s lit. *rėgzti* 'plést', lit. d. *rėkstiis* 'koš či síť na seno', lat. *restis* 'provaz', stl. *rāffu* tv. z ie. **rezg-* 'plést, vázat'. Slov. -š- je z -ch- (B1), to pak asi ze -sk- (< -zg-) či přesmyknutého -ks- (A8).

řeřit, *řeření*, *řeřitel(ka)*, *řeřitelný*, *vyřeřit*, *rozřeřit*. Všesl. – p. *zrzeszyc* (*się*) 'spojit (se)', r. *řeřit* 'vyřeřit, rozhodnout', ch. *rijěšiti* 'rozhodnout, rozřeřit, zprostit', s. *řeřiti* tv., stsl. *řeřiti* 'uvolnit, zprostit'. Psl. **řeřiti* původně asi znamenalo 'vázat' (srov. p. význam i p. d. *řeřac* 'vázat'), opačný význam 'rozvázat, uvolnit' vznikl oddělením předp. u **orz-řeřiti* 'rozvázat'. Příbuzné by pak bylo lit. *raišyti* 'přivazovat', *rišiti* 'vázat', lot. *raisiti* 'rozvazovat' a asi i angl. *wry* 'zkřivený', ř. *rhoikós* 'křivý', vše od ie. **ureik* 'kroutit, vázat' (A1, A6) od **uer-* tv. Slov. **řeřiti* místo očekávaného **řeřiti* lze vysvětlit vlivem tvaru I.os.přít. **řeřq*, možná i vlivem slova **řeřeto* (↑*řeřeto*). Srov. ↑*rozřeření*.

řetěz, *řetězový*, *řetěz*, *řetězový*, *řetězec*, *zřetězit se*. Slk. *reťaz*, p. *wrzecjadz* (stp. *reciadjz*), r. st. *reťjaz*, v. jsl. chybí. Psl. **retędz* je podle všeho výpůjčka z germ. (srov. stisl. *rekendi*, stangl. *racente*, sthn. *rahhinza* tv.), i když přesná předloha a podrobnosti přejetí nejsou známy. K nepravidelné změně germ. -k- ve slov. -t- srov. ↓*vítěz*.

řevnivý 'žárlivý, nevraživý'. P. *rzewny* 'žalostný, plačtivý, srdečný', r. *revnivyy* 'řevnivý', s./ch. *řevan* 'horlivý', stsl. *revniviv* tv. Nejspíš souvisí s ↓*řvát* – projevy zvukové lze převést na určité citové rozpoležení: 'řvoucí' → 'rozčilený, plný emocí', odtud jak 'srdečný', tak i 'žárlivý' a 'horlivý'.

řezat, řez, řezný, řezba, řezbář, řezbářský, řezbářství, řezník, řeznický, řeznictví, řezák, řezivo, řezanka, řezáčka, řež, řezba, nařezat, nářez, ořezat, obřezat, obřízka, odříznout, odřezek, pořezat, podřezat, proříznout, průřez, přeříznout, přiříznout, rozřezat, seřezat, uříznout, vyřezat, výřez, zaříznout, zářez aj. Všesl. – p. rzezac, r. rézat', s./ch. řezati, stsl. řezati. Psl. *řezati je příbuzné s lit. *režti* 'řezat, trhat', ř. *rhégny* 'lámu, trhám, rozbíjím', *rhésö* 'trhám, narážím, dupám', alb. *rrah* 'tluču, rozbíjím', vše z ie. **yrég-* 'rozbíjet, řezat, tlouci' (A1). Srov. †*ráz*.

řeci, říkat, řečený, říkanka, říkadlo, pořekadlo, nařknout, nařkat, nářek, odřici/odřeknout, odřikat si, podřeknout se, prořeknout se, přeřeknout se, přeřeknutí, uřknout, vyřknout, vyřkat si, výrok, zřici se/zřeknout se, zařeknout se aj. Stč. řeci, p.st. rzec, r.st. rečí, s./ch. řeći, stsl. rešti. Psl. **rekti* (B3) je příbuzné s lit. *rėkti* 'křičet, ječet, řvát', toč. B *reki* 'slovo', východiskem je ie. **rek-* 'křičet, mluvit' asi – jako ve většině podobných případů – onom. původu. Srov. †*rok*, †*rokovat*, †*prorok*, †*nářečí*.

řičet. Změkčená varianta k †*ryčet*, srov. i †*řhat*.

řičný 'uřiceny'. Od †*řítit se*, s příkloněním k *řiční* (†*řeka*).

řídít, řídící, řizený, řidič(ka), řidičský, řiditelný, řidítka, pořídít, nařídít, nařizení, nadřizený, podřídít, podřizený, seřídít, vyřídít, zřídít, zřizovatel, zařídít. Stč. řiediti je náležitě odvozeno od †*řád* (C1), srov. i †*řádít* a novější *řadit* od †*řada*. Srov. také †*ředitel*.

řídký, řídkost, řídnout, prořídnout, zřídnout, ředit, ředidlo, rozředit, zředit. Stč. řiedký (C5). Všesl. – p. rzadki, r. rédkij, ch. rijedak, s. rédak, stsl. řědoko. Psl. **řědoko* je příbuzné s lot. *řěds* tv., str. *reddan* 'slabý', lit. *reitis* 'řešeto', lat. *rete* 'sít', vše od ie. **er-*, *re-*

'rozpadat se, rozrušit; řídký, uvolněný'. Srov. †*rušit*, †*rychlý*, †*obořit se*.

řihat, řihání. P. rzygac, r. rygát', s./ch. rīgati, csl. rygati. Psl. **rygati* 'řihat' (v č. a p. změkčená varianta) je příbuzné s lit. *rūgti*, *rūgėti* tv., stangl. *rocettan* 'škytat', lat. *ērūgere* 'škytat, řihat', ř. *ereúgomai* 'zvracím', vše z ie. onom. kořene **reug-* 'řihat, zvracet'.

řije 'páření zvěře provázené charakteristickými zvuky', řijet, řijen. Stč. řújě od řúiti (viz †*řvát*). Srov. i †*zářfi*.

řimsa. Ze střhn. *simz* (dnes *Gesimse*) tv. a to ze střlat. **sīmātus* 'stlačený na plochu', jež se začalo užívat jako stavební termín (srov. i lat. *sīmus* 'ploskonosý'). Počáteční ř- asi disimilací z původního ž-, jímž bylo obvykle převáděno něm. s- (srov. †*žok*, †*žumpa*, †*žalm*).

řinčet. Onom. původu, srov. †*břinkat*, †*řičet*.

řinout se, vyřinout se. R. rínut' 'rychle téci', s./ch. rīnuti 'tlačit', stsl. rīnqti 'vrhat se'. Psl. **rīnqti* 'téci' je příbuzné se sti. rīnāti tv., dále i lat. rīvus 'potok, proud', stir. rīan 'moře', vše od ie. *(e)rei- 'téci'. Dále viz i †*řeka* a †*roj*, †*zdroj*.

říše, říšský. Ze sthn. rīhhi (dnes *Reich*) tv. z germ. **riķja-*, což je výpůjčka z kelt. (srov. stīr. rīge 'království'). Základem je ie. **reg-*, které je v lat. rēx 'král', regere 'řídít, vést' (srov. †*regent*, †*regor* i †*rádža*).

řit, řitní. P. rzyć, ch. rīt, csl. rīt. Psl. **riřb* je příbuzné s lit. rīetas 'stehno', připojuje se i arm. eri 'plec (zvířat)'. Jako východisko se rekonstruuje ie. **reīto-*, **reīti-*, jehož další souvislosti nejsou jisté.

řítit se, zřítit se, zřícenina, vyřítit se, vřítit se, přiřítit se, uřítit se, uřícený. P. rzucić 'hodit, vrhnout', sln.d. rutiti 'poškozovat', b. rúřja 'zvrátit, zbořit'.

Psl. **r'utiti*, **rutiti* (C1) se obvykle odvozuje od ie. **reu-* 'kopat, rozbítet' (B2) (srov. ze stejného kořene lat. *ruere* 'řítit se, bořit se'), k němuž viz ↑*rušit*, ↑*rvít*.

říz, řízny. Od ↑*řezat*.

říza 'starobylé splývavé roucho'. R. *ríza*, s./ch. *říza*, stsl. *riza*. Psl. **riza* nemá jistý původ. S jistými hláskoslovnými těžkostmi lze spojit s ↑*řezat* – k významové souvislosti srov. ↑*rubáš*. Může však jít i o výpůjčku – jednou z možností předlohy je stř. (byzantské) *rhízai* (pl.) 'předloktí' (šlo by tedy asi o roucho sahající k předloktí).

řízek. Od ↑*řezat*, vlastně 'uříznutý kus (masa)'.

řvát, řvaní, řev, řvavý, řvoun. Stč. řvati, 1.os.přít. řevu (nový inf. analogicky (D1) jako bráti – беру). Všesl. – p.st. *rzuć*, r. *revět'*, s./ch. *rèvati*, csl. *rjuti*. Psl. **r'uti* (1.os.přít. *revq*, *rovq*) je příbuzné se střhn. *rienen* 'naříkat', stangl. *rëon* 'bédování, lkaní', lat. *rāvus* 'chraptivý', *rūmor* 'šum, křik, pověst', ř. *ōryōmai* 'řvu, vyju, naříkám', sti. *rávati*, *ráuti*, *ruvati* 'řve, křičí', vše od ie. **reu-* 'křičet, řvát' (B2) onom. původu. Srov. ↑*řje*, ↑*řčet*, ↑*řžát*.

S

s- předp. Starobylá, z hlediska současného jazyka již neodlučitelná předp. s významem 'dobrý' (viz ↓*šťěstí*, ↓*zdravý*, ↓*zboží*, ↓*smrt*). Stír. *su-*, *so-*, ř. *eu-* (viz ↑*eu-*), sti. *su-* tv., vše z ie. *(*e*)*su-* tv.

s předl. Všesl. – p. *z*, *ze*, *r*, *s*, *so*, *s./ch*. *s*, *su*, stsl. *so*. Psl. **so*, **soŋ-*, vedle toho existuje jako jmenná předp. také **sq-* (↓*sou-*) (srov. podobný poměr mezi ↑*pa-* a ↑*po*). Východiskem je ie. **som-* 'dohromady, s', z jehož redukováného stupně vzniklo psl. **soŋ-* (dochované ještě např. v ↓*šatek*, ↓*sněm*, ↓*sníst*, *s ním*), v pozicích před souhláskou pak *-n* zanikalo a jako předl. se generalizovalo **so* (srov. ↓*v*). Příbuzné je lit. *sq-*, *sam-*, *san-* ve slovech jako *sąžinė* 'svědomí', *sąmbūvis* 'soužití', *sántaika* 'soulad' a asi i *sù 's'* (odpovídající slov. **so*), dále av. *ham-*, sti. *sám* i něm. *samt* tv. Problematické je spojení s ř. *sýn* (↓*syn-*) i lat. *cum* tv. (↑*kom-*). Ie. **som-* je ablautová varianta (A6) k **sem-* 'jedno, společně v jednom, dohromady, s', k němuž viz i ↓*sám*. Význam 's, dohromady' je tedy základní, význam '(s povrchu) dolů', se vyvinul sekundárně.

sabatáž 'úmyslné poškozování či znemožňování výroby, dopravy ap.', *sabotovat*, *sabotér*, *sabotérský*, *sabatážník*. Z fr. *sabotage* tv. od *saboter* 'odbyvat práci', přeneseně z původního 'klatat dřeváky, hrát si s káčou', od *sabot* 'dřevák, kopyto, káča, kraksna' (srov. šp. *zapato* 'střevíc, bota'), jehož původ je nejistý.

sáček, *sáčkový*, *sáčkovat*. Zdrobnělina přitvořená k něm. *Sack* 'pytel' z lat. *saccus*, ř. *sákkos* tv., původu semit. (asyr. *šakku* tv.). Srov. ↓*šok*, ↓*sak*, ↓*sako*, ↓*váček*.

sad, *sadový*, *sadař*, *sadařský*. Od ↓*sadit*.

sada. Od ↓*sadit*, srov. ekvivalentní angl. *set* či něm. *Satz* tv. od stejného základu.

sadismus 'chorobná zvrácenost projevující se trýzněním druhých', *sadista*, *sadistický*. Z fr. *sadisme* (konec 19. st.) podle jména markýze *de Sade* (konec 18. st.), v jehož románech se popis sexuálních praktik s trýzněním partnera poprvé objevuje.

sadit, *sadba*, *sadbový*, *sádka*, *dosadit*, *nasadit*, *násada*, *nadsadit*, *nadsázka*, *osadit*, *osada*, *osádka*, *osazenstvo*, *obsadit*, *obsazení*, *posadit*, *posada*, *podsadit*, *pod sada*, *podsaditý*, *prosadit*, *přesadit*, *přisadit*, *rozsadit*, *usadit*, *vsadit*, *vsadit*, *výsadba*, *zasadit* aj. Všesl. – p. *sadzić*, *r. sadit'*, *s./ch. sáditi*, stsl. *saditi*. Psl. **saditi* je kauzativum od **sěšiti* (viz ↓*sedět*) s původním významem 'způsobit, že sedí'. Obdoba je v gót. *satjan* 'posadit', něm. *setzen* tv., angl. *set* 'položít, postavit', dále viz ↓*sedět*, srov. ↓*sázet*.

sádka 'nádrž k uchovávání ryb'. Od ↑*sadit*.

sádlo, *sádlový*, *sádelný*, *sádelnatý*, expr. *sádelník*. Všesl. – p. *sadlo*, *r. sálo*, *s./ch. sálo*. Psl. **sadlo* nemá jednoznačný výklad. Obvykle se spojuje se ↑*sadit* (vlastně 'co se v těle usazuje'), ale slovtvorně to není bez problémů. Druhý možný vychází z ie. **sā-* 'sytit' (srov. ↓*saturovat*) a příp. *-dlo*, výchozí význam by pak byl 'co slouží k nasycení'.

sádra, *sádrový*, *sádrovec*, *sádrovat*, *zasádrovat*. Jen č., p.d. *zědra* 'sedlina, okuje' a csl. (*r. a s.*) *sedra* 'sedlina'; sln. *sádra* a ch. *sádra* tv. je z č. Nepřítis jasně. Zřejmě souvisí se stisl. *sindr*

'struska', sthn. *sintar* 'okuje, struska' (něm. *Sinter* tv.) (staré přejetí z germ.?). Další původ není jasný.

safari 'terénní výprava v Africe; přirozený výběh pro cizokrajná zvířata'. Přes angl. *safari* ze svahil. *safari* 'cesta' z ar. *safar* tv.

safir 'druh drahokamu', *safírový*. Přes sthn. *saphir* z pozdnělat. *sapphirus*, ř. *sápfeiros* a to z hebr. *sappir* tv.

safra(porte) citosl. Tabuová obměna (D4) ↓*sakra*.

sága 'severský hrdinný epos'. Přes něm. *Sage* ze stisl. *saga* 'vyprávění, pověst', jež souvisí s něm. *sagen* 'říkat'.

ságo 'moučka z dřeně kmenů některých palm'. Přes něm. *Sago*, angl. *sago* z malaj. *sāgū* tv.

sáh 'stará délková míra'. Od ↓*sahat* (vlastně 'co se obsáhne roztaženými pažemi').

sahat, *sáhnout*, *dosáhnout*, *dosah*, *osahat*, *obsáhnout*, *obsah*, *obsažný*, *přesáhnout*, *přesah*, *rozsah*, *zasáhnout*, *zásah*, *zásahový*. Všesl. – p. *sięgać*, r.d. *sjagát*, s./ch. *sężati*, stsl. jen dok. *segnŋti*. Psl. **segati*, **segnŋti* (B7) vychází z původního **segti* (srov. stč. *sieci*, l.os.přít. *sahu*, sln. *séči*, s./ch. *séci*). Spojuje se s lit. *sėgti* 'připevnit, spenout'. lot. *segt* 'pokrývat', sti. *sañjayuti* 'připne' i *sájati* 'zavěšuje', vše z ie. **seg-* (nazalizovaná podoba **seng-*, původně jen v přéz.) 'připnout, zavěsit se, dotýkat se'. Srov. ↑*sáh*, ↓*sahat*, ↑*přísahat*.

sacharin 'druh umělého sladidla'. Z něm. *Saccharin* utvořeného koncem 19. st. na základě pozdnělat. *saccharum*, ř. *sákcharon* 'cukr' a to ze střind. (viz ↑*cukr*).

sajdkára 'postranní přívěsný vozík u motocyklu'. Z angl. *side-car* tv. ze

side 'strana' a *car* 'vůz' (srov. ↑*ofsajd*, ↓*sajtna* a ↑*kára*).

sajrajt ob. expr. 'špína, nepořádek, něco nepříjemného, páchnoucího ap.'. Z něm. *Sauerei* 'svinstvo' od *Sau* 'svině' (viz ↓*svině*). K č. koncovému -i srov. ↑*policajt*.

sajtna slang. 'postranice (nákkladního auta)'. Z něm. *Seite* 'strana, bok' (srov. ↑*sajdkára*).

sak 'sít na ryby'. Všesl. – p., r. *sak*, s./ch. *säk*. Psl. **sako* se obvykle považuje za výpůjčku z nějaké román. předlohy (it. *sacco* 'pytel'), která se vyvinula z lat. *saccus* tv. (viz ↑*sáček*). Méně pravděpodobná je souvislost s lat. *sagēna*, ř. *sagēnē* 'sít na ryby' (Ma²) nejasného původu. Srov. ↓*žok*, ↓*sako*.

saké 'japonský alkoholický nápoj z rýže'. Z jap. *sake* tv.

-**sáknout** (*nasáknout*, *prosáknout*, *vsáknout se*). P. *siękać* 'vsakovat, smrkat', r.d. *sjaknuti* 'kapat, prosakovat', stsl. *isekŋti* 'vyschnout (vsáknutím)'. Psl. **seknŋti* (B7) je příbuzné s lit. *sėkti* (1.os.přít. *senkù*) 'padat, klesat (o vodě)', *suñkti* 'nechat odtéci, vymačkat', lot. *siki* 'vyschnout' a dále i sti. *ásakra-* 'nevysychající' a stír. *sesc* 'suchý, bez mléka', vše od ie. **sek-* (nazalizovaný přez. **senk-*) 'vyschnout, klesat (o vodě)'.

sako, *sáčko*. Z něm. *Sakko* z it. *sacco* tv., doslova 'pytel', z lat. *saccus* tv. (název přenesen podle rovného stříhu). Dále viz ↑*sáček*, srov. ↑*sak*, ↓*žok*.

sakra citosl., *sakrovat*. Ze *sakrament(e)* (s mnoha tabuovými obměnami jako *sakryš*, *safra*, *sakraholt* ap.), což je vokativ od staršího *sakrament* 'svátost' ze střlat. *sacramentum* tv. od lat. *sacer* 'posvátný, svatý'. Srov. ↓*sakraální*, ↓*sakristie*.

sakraální 'posvátný, bohoslužebný'. Z něm. *sakral*, což je novotvar k lat.

sacrum 'posvátná věc, bohoslužba' od **sacer** 'posvátný, svatý'. Srov. ↑**sakra**, ↓**sакristie**.

sакristie 'vedlejší chrámová místnost pro bohoslužebné předměty'. Ze střlat. **sacristia** tv. od lat. **sacer** 'posvátný, svatý'. Srov. ↑**sакrální**, ↑**sakra**.

sakura 'japonská třešeň'. Z jap. **sakura** tv.

sakumprásk přisl. ob. expr. Obměna původnějšího **sakumpak** (vedle toho i další obměny jako **sakumpikum**, **sakumprdum**) a to z něm. (mit) **Sack und Pack** 'se vším všudy', doslova 's pytletem a balíkem'. Srov. ↑**sáček**, ↑**sak**, ↑**pakl**, ↑**pakovat**.

sál, **sálový**. Z něm. **Saal** tv. z germ. ***sal-** 'velká obytná místnost'. Srovnává se s r. **seló** 'vesnice' (to však se vykládá i ze ***sedlo**, srov. ↓**sedlák**), lit.d. **salà** tv. z ie. ***sel-** 'obytný prostor'. Srov. ↓**salon**.

salám, **salámový**. Z it. **salàme**, **salami** tv. ze střlat. **salamen** a to z pozdnělat. **salsàmen(tum)** 'nasolené maso či ryba' od **salsus** 'nasolený, slaný', což je původem přič. trp. od **sallere** 'solit' od **sāl** 'sůl'. Srov. ↓**salát**, ↓**sůl**.

salamandr 'mlok'. Přes něm. **Salamander** z lat. **salamandra** z ř. **salamáandra** tv. a to nejspíš z nějakého neznámého středomořského jazyka.

salaš 'prostá pastýřská bouda'. P. **szatas**, r., ukr. **šaldš**, maď. **szállás**. Slovo karpatské pastýřské kultury, původu ttat. (srov. tur. **salaš**, tat., ázerb. **šalaš** tv.).

salát, **salátový**. Přes něm. **Salat** z it. (in)**salata** 'v soli a octě naložená zelenina či jiné jídlo', doslova 'nasolená', od (in)**salare** '(na)solit' od it. **sale** 'sůl' z lat. **sāl** tv. Srov. ↑**salám**, ↓**sůl**. Na **hlávkový salát** přeneseno podle něm. **Kopfsalat** na základě toho, že je častou součástí salátů.

sálat, **sálový**. Jen č. a slk., nejasné. Stř. **sálanie** 'plápolání, touha', snad je příbuzné r. **sálit** 'sja' 'trápit se, namáhat se', jehož původ však také není jasný.

saldo 'zůstatek (na účtě)'. Přes něm. **Saldo** z it. **saldo** tv. od **aldare** 'porovnávat účet, počítat zůstatek, zpevňovat' od **saldo** 'pevný' a to z lat. **solidus** 'pevný, tvrdý'.

salicyl 'chemická látka s konzervačním účinkem', **salicylový**. Uměle od lat. **salix** (gen. **salicis**) 'vrba' (je obsažen ve vrbové kůře).

salmiak 'chlorid amonný'. Přes něm. **Salmiak** z lat. **sāl ammōniacus** tv. (viz ↓**sál** a ↑**amoniak**).

salmonela 'druh bakterie vyvolávající některé střevní choroby', **salmonelóza**. Podle am. bakteriologa D. E. **Salmona** († 1914), který ji objevil.

salon, **salonek**, **salonní**. Z fr. **salon** 'salon, výstavní síň, návštěvní místnost' z it. **salone**, což je zveličující jméno od **sala** 'sál' a to z germ. (langob. či frk. ***sala** 'dvorana'), dále viz ↑**sál**.

salto 'přemet ve vzduchu', **saltový**. Z it. **salto** 'skok' z lat. **saltus** tv. od **salire** (přič. trp. **saltus**) 'skákat, tančit'.

salutovat 'zdravit po vojensku přiložením prstů k čepici'. Podle něm. **salutieren** tv. z lat. **salūtāre** 'zdravit' od **salūs** (gen. **salūtis**) 'zdraví, zdar, štěstí'. Srov. ↓**salva**.

salva 'hromadný výstřel (obvykle k počtě)'. Přes něm. **Salve** z fr. či it. **salve** tv., což je zpodstatnělé lat. **salvē** 'buď zdrav', imp. 2. os. od **salvēre** 'být zdrav' od **salvus** 'zdravý' z téhož základu jako **salūs** 'zdraví, zdar'.

sám, **samý**, **samota**, **samotář**, **samotářský**, **samotný**, **osamět**, **osamělý**, **osamělost**, **osamocený**. Všesl. – p., r. **sam**, s./ch. **sám**, stsl. **samb**. Psl. ***samb** je příbuzné s angl. (the) **same** 'stejný,

týž', stisl. *samr* tv., stír. -*som* 'sám', ř. *homós* 'stejný, rovný, společný', sti. *samá-* 'stejný, týž', toch. *somo-* 'samo-', vše z ie. **somo-*, **sōmo-* 'týž, stejný' od **sem-* 'jedno, jednotný, společně' (srov. lat. *semel* 'jednou', viz i ↑s). Význam 'jediný, osamělý' je druhotný, chybí ve vsl. (r. *odín*).

samaritán 'milosrdný člověk', *samaritánka*, *samaritánský*. Podle evangelijního příběhu, v němž obyvatel města *Samaří*, které bylo s Židy v nepřátelství, ošetřil raněného Žida, kterému se jeho souvěrci vyhnuli (Lukáš 10, 29–37).

samba 'brazilský tanec rychlejšího tempa'. Z port. (brazil.) *samba* a to domorodého původu.

samec, *sameček*, *samčí*, *samice*, *samička*, *samičí*. Utvořeno od ↑*sám* (již stč.) podle toho, že samci často žijí osaměle a starost o mláďata přenechávají samicím (*samice* pak přitvořeno). Srov. i sln. *sámeč* 'živočich mužského pohlaví' i 'mládenec, neženatý člověk'.

sámeček 'prošíty záhyb na látce', *sámeček*. Zdrobnělina přitvořená k něm. *Saum* 'lem. obruba', jež vychází ze stejného ie. kořene jako ↓*šít*.

samet 'druh tkaniny', *sametový*. Z raně nhn. *Sammet* (dnes *Sami*) a to přes stfr. *samit* ze stflát. (*e)xamitum*, *samitum* ze střř. *hexámiton*, doslova 'tkanina utkaná ze šesti nití' (viz ↑*aksamit*).

samohláska, *samohláskový*. Vytvořeno jako protějšek k ↓*souhláska*, sama tvoří tón.

samostatný, *samostatnost*, *osamostatnit se*. Viz ↑*sám* a ↓*stat*².

samovar 'přístroj na vaření čaje'. Z r. *samovár*, viz ↑*sám* a ↓*vařit*.

samuraj 'japonský vojenský šlechtic'. Převzato přes moderní evr. jazyky z jap.

samurai tv., doslova 'služebník', od *samurau* 'sloužit'.

saň 'drak'. Jen č. a csl. *saně* 'had'. Spojuje se s rovněž nejasným ↓*saně*, společný význam by byl 'co se plazí, sune'.

sanace 'ozdravení, náprava (finančních poměrů podniku ap.)', *sanáční*, *sanovat*. Přes moderní evr. jazyky z lat. *sānātiō* 'vyléčení, uzdravení' od *sānāre* 'uzdravovat, napravovat' od *sānus* 'zdravý'. Srov. ↑*asanace*, ↓*sanatorium*, ↓*sanitka*.

sanatorium 'léčebný ústav pro určité choroby'. Přes něm. *Sanatorium* tv. ze stflát. *sanatorium* 'nemocnice, léčebna' od lat. *sānāre* 'uzdravovat, napravovat' (srov. ↑*sanace*).

sandál, *sandálek*. Přes něm. *Sandale* ze stflát. *sandalum* z ř. *sándalon*, jehož původ se hledá v per. či egypt.

saně, *sánky*, *sánkař(ka)*, *sánkařský*, *sánkovat*, *zasánkovat si*. Všesl. – p. *sanie*, r. *sáni*, sln. *saní*, csl. *sani*. Psl. **sani* nemá spolehlivý výklad. Spojuje se s lit. *šonas* 'strana', *šónkaulis* 'žebro' (*káulas* = 'kost'), lot. *sāns* 'bok' za předpokladu, že původní význam balt. slov byl 'žebro' (název *saní* pak přenesené podle vzhledu). Další původ však je stejně temný. Srov. ↑*saň*.

sangvinik 'živý, rozhodný, přizpůsobivý typ člověka', *sangvinický*. Podle něm. *Sanguiniker*, dříve *Sanguinikus*, utvořeného na základě stflát. *sanguineus* 'horkokrevný, temperamentní člověk' z lat. *sanguineus* 'krvavý, týkající se krve' od *sanguis* 'krev'. K antickým a středověkým představám o souvislosti povahového typu a proudění tělesných šťáv srov. i ↑*cholerik*, ↑*flegmatik*, ↑*melancholie*, ↑*humor*.

sanice 'dolní čelist'. Od ↑*saně* podle jejího klouzavého pohybu.

sanitární 'zdravotnický', *sanitář* 'pomocný pracovník v nemocnicích'. Z něm. *sanitär*, fr. *sanitaire* tv., což jsou novotvary k lat. *sānitās* 'zdraví' od *sānus* 'zdravý'. Srov. ↓*sanitka*, ↑*sanace*, ↑*sanatorium*.

sanitka. Ze slovního spojení *sanitní vůz*, dále viz ↑*sanitární*.

sankce 'trestní donucovací opatření', *sankční*, *sankcionovat*. Přes něm. *Sanktion*, fr. *sanction* z lat. *sānctiō* 'ustanovení (zákona o klatbě), donucovací předpis' od *sancīre* 'posvěcovat, potvrzovat' (srov. *sānctus* 'posvěcený, svatý', což je původem příč. trp. od předchozího slovesa) a to od stejného základu jako *sacer* 'svatý'. Srov. ↑*sakrální*, ↑*sakra*.

sanskrt 'starý spisovný indický jazyk'. Podle něm. *Sanskrit* a angl. *Sanscrit* přejato ze sti. *saṃskṛta-*, doslova 'dodělaný, sestavený', ze *sa-* 'dohromady' (srov. ↑*s*) a tvaru kořene *kar-* 'dělat'.

santal 'druh vzácného dřeva'. Z fr. *santal* ze střlat. *sandalum* a to asi přes ar. ze sti. *čandana* tv. (strom, z něhož se dřevo získává, se pěstuje v jihových. Asii).

sápat se, *rozsápat*. P. *sapać* 'supět, sípat', ukr. *sáp* 'chroptění', sln. *sápa* 'dech, vítr'. Psl. **sapati* je asi opětovací sloveso od **sopiti* '(těžce) dýchat' (viz ↓*sopiti*). Vývoj významu v č. až k 'prudce se vrhat, dorážet' (srov. i ↑*sopiti se*) není příliš jasný, snad tu byl vliv něm.st. *sappen* tv.

sapér zast. 'zákopník'. Z fr. *sapeur* tv. od *sape* 'zákop' z pozdnělat. *sappa* 'motyka'.

saponát 'syntetický čisticí prostředek', *saponátový*. Uměle k lat. *sāpō* (gen. *sāpōnis*) 'mýdlo'.

sapristi citosl. zast. Stejně jako *saprlot* a další podobné výrazy jsou to tabuové obměny zaklení s první částí vycházející

z lat. *sacer* 'svatý', *sacrāmentum* 'svátost' (viz ↑*sakra*, ↑*sufra*). *Saprlot se* vykládá z fr. *sacré lot* 'svatý úděl', *sapristi* křížením s *Kristus*.

saranče 'druh skákavého hmyzu'. Převzato Preslem z r. *sarančá* a tam z tur. *sarynča* tv. od *sary* 'žlutý'.

sardel 'drobná mořská ryбка', *sardelový*, *sardinka*. Přes něm. *Sardelle* z it. *sardella*, což je zdobnělina od *sardina*, *sarda* z it. *sardiña*, *sarda* tv., nejspíš 'sardinská (ryba)' podle ostrova *Sardinie*, kde se lovila. Srov. ↓*sardonický*.

sardonický 'jízlivý'. Přes fr. *sardonique* z lat. *sardonius*, ř. *sardónios*, doslova 'sardinský'. Prý podle jedovaté sardinské byliny (*herba Sardonía*), jejíž požití způsobovalo křečovitě škleby a následně smrt. Srov. ↑*sardel*.

sarkasmus 'kousavý výsměch, vtip', *sarkastický*. Podle něm. *Sarkasmus* ze střlat. *sarcasmus* z ř. *sarkasmós* 'ostrý výsměch' od *sarkázō* 'vysmívám se', původně asi 'odřezávám maso (od kosti)', od *sárx* (gen. *sarkós*) 'maso, tělo'. Srov. ↓*sarkofág*, ↓*sarkom*.

sarkofág 'kamenná schránka k uložení mrtvého'. Přes střlat. *sarcophagus* tv. z ř. (*líthos*) *sarkofágos*, doslova '(kámen) žeroucí maso', ze *sárx* (gen. *sarkós*) 'maso, tělo' a *fağēin* 'jíst, žrát'. Původní sarkofágy se dělaly z jistého maloasijského druhu vápence, v němž tělo brzy zetlelo. Srov. ↑*sarkasmus*, ↓*sarkom*.

sarkom 'zhoubný nádor pojivové tkáně'. Podle něm. *Sarkom* z pozdnělat. *sarcōma* z ř. *sárkōma* 'nádor (na tkáni)' od *sárx* (gen. *sarkós*) 'maso, tělo'. Srov. ↑*sarkasmus*, ↑*sarkofág*.

sasanka. Asi přejato z p. *sasanka* (u Jg ještě není), dále je s./ch. *sása žúta*, b. *sásánka*, sln.d. *času* tv. Nejasné.

Spojení s ar. *susan* 'lilie', ř. *soûson*, per. *susân* tv. (Ma²) nezni věrohodně.

sát, *sací*, *savý*, *savec*, *savčf*, *nasát*, *odsát*, *přísát* (*se*), *přísavný*, *vysát*, *vysavač*. Stč. a až do r. 1953 *ssáti*. VĚsl. – p. *ssač*, r. *sosát*, s./ch. *šsati* (dříve *sāti*), stsl. *ssati*. Psl. **ssati* se vykládá z původního **sspsati*, intenziva od ie. **seu-p-*, **seu-b-* 'sát, srkat; tekutina', od kterého je i něm. *saufen* 'chlastat, chlemtat', sthn. *souf* 'polévka' (něm. *Suppe* je zpětné přejetí přes fr.), stl. *sûpa* tv., s jiným rozšířením pak něm. *saugen* 'sát'. lat. *sûgere* tv., *sûcus* 'šťáva'.

satan, **satanáš**, *satanský*, *satanismus*. Přes lat. *satanās* z ř. *satanās* z hebr. *sātān* 'odpůrce, nepřítel' od *sātan* 'strojit úklady'.

satelit 'družice; vazalský stát podřízený jinému státu', *satelitní*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Satellit*, fr., angl. *satellite*) z lat. *satelles* (gen. *satellitibus*) 'tělesný strážce, průvodce', snad etruského původu.

satén 'druh lesklé látky', *saténový*. Z fr. *satín* a to z ar. *zaitūni*, vlastně '(látko) ze Zaitūnu', od ar. názvu čfn. města *Zitong* (dříve psáno *Tseu-tung*), odkud jej Arabové dováželi.

satira 'skladba vysmívající se negativním jevům', *satirický*. Z lat. *satira*, vedle *satura* tv., původně 'směs, všehochoť', asi ze spojení *lanx satura* 'plná mísa' (mísa přinášená každoročně bohům jako oběť) od lat. *satur* 'sytý, úrodný, plný'. V přeneseném významu šlo nejprve o dramatickou frašku, pak útočnou báseň. Srov. ↓*saturovat*.

satisfakce 'zadostiučinění'. Z lat. *satisfactiō* tv. od *satisfacere* 'učinit zadost' ze *satis* 'dost' (srov. ↓*saturovat*, ↓*sytný*) a *facere* 'dělat' (srov. ↑*fakt*, ↑*fikace*).

saturovat 'nasycovat', *saturace*. Z lat. *saturāre* tv. od *satur* 'sytý, úrodný, plný'. Srov. ↑*satira*, ↑*satisfakce*, ↓*sytný*.

satyr 'prostopásná mytologická bytost v lidské podobě se zvířecími znaky'. Přes lat. *Satyrus* z ř. *Sátýros*, původ jména nejasný.

sauna. Z fin. *sauna* tv.

savana 'tropická a subtropická step'. Přes fr. *savane* a šp. *sabana* z indiánského jazyka skupiny arawak na Haiti, kde slovo *zabana* znamená 'rozlehlá rovina'.

savec. Viz ↑*sát*.

saxofon, *saxofonista*. Z fr. *saxophone* utvořeného podle jeho vynálezce, Belgičana A. Saxe (40. léta 19. st.). K druhé části viz ↑*fon*.

saze. VĚsl. – p. *sadza*, r. *sáza*, ch.d. *sāda*, stsl. *sažda*. Psl. **sad'a* tv. (B3), vlastně 'usazenina', je utvořeno od kořene **sōd-* od ie. **sed-* 'sedět' (viz ↑*sadit*, ↓*sedět*). Od stejného základu je lit. *súodys*, angl. *soot*, stir. *súide* tv.

sázet, *sázení*, *sázený*, *sázecí*, *sazenice*, *sazba*, *sazebník*, *sazeč*, *sazečský*, *sazárna*, *sázka*, *sázkový*, *sázkař*, *sázenka*, *nasázet*, *osázet*, *posázet*, *prosázet*, *vysázet*, *zasázet* aj. R. *sažát*. Psl. **sad-ja-ti* (B3, C1), jinak viz ↑*sadit*.

sběř 'sebranka, lůza'. Viz ↑*s* a ↑*brát*. Ve stč. i bez hanlivého příděchu (*sběř andělov*).

sbor, *sborový*, *sborovna*, *sborista*, *sboristka*, *sborník*. Viz ↑*s* a ↑*brát*.

scéna 'jeviště; dramatický výstup', *scénický*, *scénář*, *scenárista*, *scenáristka*, *scénaristický*, *scenerie*. Z lat. *scēna*, *scœna* 'jeviště, divadlo' z ř. *skēnē* 'stan, ležení; jeviště, divadlo'.

science fiction 'dílo s vědecko-fantastickou tematikou'. Z angl. *science fiction*

tv. ze *science* 'věda, vědecký' a *fiction* 'beletrie, smyšlenka' (viz ↑*fikce*).

scvrknout se, *scvrklý*. Expr. útvar, jehož přesná etymologizace je obtížná. Snad nějakou obměnou ze *svraskati* (↓*vráska*) (Ma², Jg). Ize pomýšlet i na vliv něm. *Zwerg* 'trpaslík', od něhož je *cvrček* 'malé dítě, malý člověk' (↑*cvrček*²).

se zájm. P. *się*, r. *-sja*, s./ch. *se*, stsl. *sę*. Psl. **sę* je stejně jako stpr. *sien* tv. akuz. ie. zájmenného kořene **se-*, **sue-*, původně 'stranou, sám pro sebe', pak 'se'. Od stejného kořene je gót. *sik*, něm. *sich*, lat. *sē*, ř. *he*, *chet*. -*za* tv. Srov. ↓*si*, ↓*svůj*, ↑*soba*, ↑*působit*, ↓*svoboda*, ↓*sobec*, ↑*práce*, ↓*zase*.

se- předp. Z lat. *sē-* 'stranou, od-', jako předl. *sē* 'bez', stejného původu jako ↑*se*. Srov. ↓*secese*, ↓*separovat*, ↓*selekce*, ↓*segregace*.

seance '(spiritistické) sezení'. Z fr. *séance* 'sezení, zasedání' od *seoir* 'sedět' z lat. *sedēre* tv. (srov. ↓*sedět*).

secese 'umělecký směr konce 19. a začátku 20. st.'. *secesní*. Z lat. *secessiō* 'odstoupení stranou, odloučení se' od *secedere* 'odejít, vzdálit se' z *sē-* (↑*se-*) a *cedere* 'kráčet, stoupat'. Umělecký směr byl takto nazván proto, že se snažil oprostit od historizující tradice a nahradit ji novým, lineárně dekorativním stylem.

seč (ve spojeních *seč mohl*, *seč bylo v jeho silách* ap.). Z původního **sočb*, což je staré spojení předl. *s* s akuz. zájmena *co* (viz ↑*s-* a ↑*co*). K vazbě *s* + akuz. srov. *být s to*, ke spřežkám *s -č nač*, *oč*, ↑*proč*.

sedan 'čtyřveřevový uzavřený automobil s vodorovnou zadní kapotou'. Z angl. *sedan* tv., původně '(krytá) nosítka'. Snad z fr. *sedan* 'druh látky' podle fr. města *Sedan*.

sedativum 'utišující prostředek'.

Z lat. *sedātivum* tv. od *sedāre* 'usadit, uklidnit', kauzativa k *sedēre* 'sedět' (viz ↓*sedět*).

sedět, *sedat*, *sednout*, *sezení*, *sedací*, *sed*, *sedavý*, *sedáčka*, *sedátko*, *sedadlo*, *sedlina*, *sedlo*, *odsedět*, *posedět*, *prosedět*, *přisedět*, *přisedící*, *rozsedět se*, *vysedět*, *nasedat*, *poposedat*, *neposeda*, *přesedat*, *předsedat*, *předseda*, *vysedat*, *zasedat*, *odsednout (si)*, *přisednout (si)*, *rozsednout*, *sesednout (se)* aj. Všesl. – p. *siedzieć*, r. *sidět*, ch. *sjěditi*, s. *sedeti*, stsl. *seděti*. Psl. **seděti*, **seděti* odpovídá lit. *sedėti*, lot. *sedēt*, lat. *sedēre* tv., příbuzné je dále něm. *sitzen*, angl. *sit* tv., ř. *hézomai* 'sedím', sti. *sídati* 'sedí', vše od ie. **sed-* tv. Srov. ↑*sadit*, ↑*saze*, ↓*soused*, ↓*sedlák*, ↑*sedativum*.

sediment 'usazenina'. Přes něm. *Sediment* ze střlat. *sedimentum* tv. od *sedēre* 'sedět' (viz ↑*sedět*).

sedlák, *selka*, *sedlácký*, *selský*. Vlastně 'kdo má usedlost' od stč. *sedlo* 'osada, sídlo, usedlost' a to od *seděti* 'přebývat, sídlit, sedět' (viz ↑*sedět*). S./ch. *sělják* tv., jinak p. *chłop*, *kmieć*, r. *krest'jánin*, sln. *kmèr*.

sedlo, *sedlový*, *sedlář*. Všesl. Psl. **sedlo* je příbuzné s lat. *sella* 'sedadlo, stolička', gót. *sittls* tv. (zatímco něm. *Sattel*, angl. *saddle* 'sedlo' jsou asi výpůjčky ze slov. (A4)), vše je odvozeno l-ovou příp. od ie. **sed-* 'sedět'.

sedm, *sedmý*, *sedma*, *sedmička*, *sedmina*, *sedmero*. Všesl. – p. *siedem*, r. *sem'*, s./ch. *sědam*, stsl. *sedmь*. Psl. **sedmь* je odvozeno od řadové číslovky **sedmь* 'sedmý' (srov. podobně ↑*osm*, ↓*šest*), odpovídající stpr. *septimas*, lat. *septimus*, ř. *hēbdomos* tv. (ie. **sept(ə)mo-*). Základní ie. číslovka **septm̥* 'sedm' (A7) je dochována v gót. *sibun*, něm. *sieben*, angl. *seven*, stír. *secht*, lat. *septem*, ř. *hēpta*, sti. *saptá*,

toch. A *spät*, *chet*, *šipta*, od stejného základu je i lit. *septyni* a alb. *shtatë* tv.

sedmíkráska. Slk. *sedmokráska*, *stokráska*, p. *stokrotka*. Viz ↑*sedm* a ↑*krása*. Srov. něm. *Tausendschön* tv. i lat. název *Bellis*. Motivace není příliš jasná – tato květina přílišnou krásou nevykíná. K rodu *Bellis* se však dříve řadily i kopretiny (Ma²).

segment ‘úsek, část’, *segmentace*. Přes něm. *Segment* z lat. *segmentum* ‘úsek’ od *secāre* ‘sekat’. Srov. ↓*sekce*, ↓*sektor*, ↓*sekat*.

segregace ‘oddělování části obyvatelstva jako projev rasové diskriminace’, *segregovat*. Z pozdnělat. *sēgregatiō* ‘oddělování’ od *sēgregāre* ‘vylučovat (ze stáda), oddělovat’ ze *sē-* (↑*se-*) a *grex* (gen. *gregis*) ‘stádo, dav’. Srov. ↑*agregát*, ↑*kongregace*.

seizmograf ‘přístroj na zaznamenávání změtřesení’, *seizmografický*, *seizmický*, *seizmologie*. Neoklasická složenina z ř. *seismós* ‘otřes’ od *seĩō* ‘třesu’ a ↑*-graf*.

sejf ‘bezpečnostní schránka, trezor’. Z angl. *safe* tv. od *safe* ‘bezpečný’ a to přes stfr. *sauf*, *sulf* ‘neporušený, zachráněný’ z lat. *salvus* ‘zdravý, neporušený’. Srov. ↑*salva*.

sekat, *seknout*, *sekaný*, *sekaná*, *sekací*, *sekáč*, *sekačka*, *nasekat*, *osekat*, *posekat*, *prosekat*, *průsek*, *průsečík*, *přesekat*, *rozsekat*, *sesekat*, *useknout*, *úsek*, *úsečka*, *úsečný*, *vysekat*, *výsek*, *výseč*, *zasekat*, *zásek* aj. Novotvar od stč. *sieci*, *sěci*, které odpovídá p. *siec*, r. *seć*, ch. *sjěči*, s. *sěči*, stsl. *sěšti* tv. Psl. **sěkti* (B3) je příbuzné s lit. *iš-sėkti* ‘vyřezat, vysekat’, sthn. *saga* ‘pila’, lat. *secāre* ‘řezat, sekat’, stfr. *tescaid* ‘řeže’, vše od ie. **sek-* ‘řezat, sekat’. Srov. ↓*sekyra*, ↑*paseka*, ↓*socha*.

sekce ‘oddělení, odbor’, *sekční*. Přes něm. *Sektion* tv. z lat. *sectiō*, původně

‘sekání, řezání’, od *secāre* ‘sekat, řezat’. Srov. ↓*sektor*, ↓*sekta*, ↑*segment*.

sekerá. Viz ↓*sekyra*.

sekret ‘látka vyměšovaná žlázami, buňkami ap.’, *sekrece*, *sekreční*. Z lat. *sēcrētum* tv., vlastně ‘odloučení, tajemství’, původem zpodstatnělý tvar stfr. přič. trp. od *sēcernere* ‘oddělovat, odlučovat’ z *sē-* (↑*se-*) a *cernere* ‘rozlišovat, rozeznávat’. Srov. ↓*sekretář*, ↑*diskrétní*.

sekretář ‘tajemník; skříň s přihrádkami a psací deskou’, *sekretářka*, *sekretářský*, *sekretariát*. Přes něm. *Sekretär* tv. ze stflát. *secretarius* ‘tajemník’ od lat. *sēcrētum* ‘tajemství, odloučenost’ (dále viz ↑*sekret*).

sekt ‘šumivé víno’. Z něm. *Sekt* a to z fr. (*vin*) *sec* ‘suché (víno)’ z it. (*vino*) *secco* tv. z lat. *siccus* ‘suchý’. Původně označovalo druh španělského vína, posun k dnešnímu významu se připisuje něm. herci Devrientovi, který si údajně tímto slovem (citátem Shakespeara Falstaffa, v angl. *cup of sack*) objednal šampaňské (kolem r. 1825 v Berlíně).

sekta ‘náboženské nebo politické společenství odštěpené od oficiální církve nebo politického hnutí’, *sektář*, *sektářský*, *sektářství*. Přes něm. *Sekte* tv. z lat. *secta* ‘filozofický směr, politická strana’ od *secāre* (přič. trp. *sectus*) ‘sekat, řezat’, tedy původně ‘co je odděleno, odštěpeno’. Srov. ↑*sekce*, ↓*sektor*.

sektor ‘úsek, část’, *sektorový*. Z něm. *Sektor* tv., původně ‘kruhová úseč’, z pozdnělat. *sector circuli* tv., kde *sector* je činitelské jméno od *secāre* ‘sekat’, tedy vlastně ‘sekáč’. Srov. ↑*segment*, ↑*sekce*.

sekularizace ‘zesvětštění, vynětí z moci církve’, *sekularizovat*. Ze stflát. *saecularisatio* tv. od *saecularis* ‘časný, světský’ od lat. *saeculum* ‘lidský věk, století, časnost, pozemskost’.

sekunda 'vteřina; druhý tón v stupnici; druhá třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *secunda*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. adj. *secundus* 'druhý, následující' od *sequi* 'následovat'. Ve významu 'vteřina' přejato přes něm. *Sekunde* z lat. *pars minuta secunda*, doslova 'druhý zmenšený díl' (srov. ↑*minuta* i ↓*vteřina*). Dále srov. ↓*sekundární*, ↓*sekundovat*, ↓*sekvence*.

sekundant 'svědek při souboji; osoba pomáhající sportovci (v boxu, šachu ap.)'. Přes něm. *Sekundant* tv. z lat. *secundāns*, což je přech. přít. od *secundāre* 'provázet (přízní)' (viz ↓*sekundovat*).

sekundární 'druhotný, odvozený, podružný', *sekundárnost*. Přes něm. *sekundär*, fr. *secondaire* z lat. *secundarius* 'druhořadý, druhotný' od *secundus* 'druhý' (viz ↑*sekunda*).

sekundovat 'přizvukovat, pomáhat'. Přes něm. *sekundieren* tv. z lat. *secundāre* 'provázet (přízní)' od *secundus* 'druhý, následující', přeneseně 'příznivý'. Viz ↑*sekunda*, srov. ↑*sekundant*.

sekvence 'sled filmových záběrů majících společný charakter; druh veršovaného liturgického textu'. Ze střlat. *sequentia* 'pořadí, hymnus, duchovní píseň' od lat. *sequi* 'následovat, provázet'. Srov. ↑*sekunda*, ↑*sekundovat*, ↑*perzekuce*.

sekvoje 'severoamerický obří jehličnatý strom'. Z am.-angl. *sequoia* (nlat. *Sequoia*) a to podle čerokézského náčelníka jménem *Sequoiah* († 1843), který pro jazyk svého kmene vynalezl písmo.

sekýra, *sekýrka*. Všesl. – p. *siekiera*, r.st. *sekíra*, ch. *sjekira*, s. *sékira*, stsl. *sekýra*. Psl. **sekýra* (sekundárně **sékýra*) má slovtvornou paralelu v lat. *secūris* tv., obojí vychází z ie. **sekūr-* od **sek-* 'sekat, řezat' (viz ↑*sekat*).

sekýrovat ob. 'sužovat nemístnými požadavky, komandovat'. Z něm. *sekkieren* tv. z it. *seccare* 'sužovat, obtěžovat', jež snad je etymologicky totožné se *seccare* 'sušit' z lat. *siccāre* tv. od *siccus* 'suchý'. Srov. ↑*sekt*.

seladon expr. 'přehnaně uhlažený muž, švihák'. Z fr. *céladon* 'sentimentální milenec' podle jména jedné z postav románu L' Astrée fr. spisovatele Honoré d'Urfé (1610).

selanka 'idyla'. Z p. *sielanka* 'vesnická idyla' od *sioto* 'vesnice' (srov. r. *seló* tv.), k němuž viz ↑*sál*.

sele, *selátka*. Stč. *ssele*, *sselátka* 'sele, kojeneček, jakékoli sající mládě'. Jen č., zřejmě od *ssáti* (viz ↑*sát*), ale tvoření dost neobvyklé. Proto Ma² myslí na přejetí z něm.d. (rak.) *Säuele*, což je zdobnělina od něm. *Sau* 'svině', první výklad je však přirozenější.

selekcce 'výběr', *selekční*, *selektivní*. Přes něm. *Selektion* z lat. *sēlectiō* tv. od *sēligere* 'vybírat' ze *sē-* (↑*se-*) a *legere* 'sbírat'. Výraz rozšířen v souvislosti s Darwinovou teorií (angl. *natural selection* 'přirozený výběr'). Srov. ↑*kolekcce*, ↑*legie*.

selen 'chemický prvek s vlastnostmi polovodiče', *selenový*. Z nlat. *selenium* a to od ř. *selēnē* 'měsíc' od *sēlas* 'záře'. Objevitel tohoto prvku Berzelius (začátek 19. st.) jej tak nazval analogicky podle názvu podobného, dříve objeveného prvku telluru (viz ↓*tellur*).

selka. Zjednodušením souhláskové skupiny ze stč. *sedlka* (viz ↑*sedlák*).

sem přisl. Stč. *sěmo*, sln. *sēm*, str., stsl. *sěmo*. Psl. **sěmo* je tvořeno příp. -*mo* (srov. ↓*tam*, ↑*kam*) od základu **sě*, který odpovídá lit. *šē* 'zde', lot. *še* tv. Jde o pádový tvar ie. ukazovacího zájmena **kí-* 'tentó' (A1), které je dochováno v stsl. *sъ* (stč. *sen*, srov. ↑*dnes*), lit. *šis* tv., lat. *cis* 'z této strany'.

chet. *ki* 'tento', od jiné podoby téhož kořene je něm. *hier* 'sem, zde', angl. *he* 'on' ap. Srov. ↓*zde*, ↓*sice*, ↑*dosud*.

semafor. Přes rak.-něm. *Semaphor* z fr. *semaphore*, což je neoklasická složenina z ř. *sēma* 'znamení, znak' (srov. ↓*sémantika*) a *-for*, což je ve složeninách činitelské jméno od *fērō* 'nosím' (srov. ↑*fosfor*, ↑*metafora*). Původně tedy 'nositel znaku'.

sémantika 'nauka o významu slov', *sémantický*. Z moderních evr. jazyků (něm. *Semantik*, angl. *semantics*, fr. *sémantique*), kde utvořeno k ř. *sēmantikós* 'označující, týkající se znaku' od *sēma* 'znamení', *sēmainō* 'označuji'. Srov. ↑*semafor*.

semeno, semínko, semenný, semeník, semenářství, semenišť, semenec, semenit se, rozsemnit se, vysemnit se. Stč. *siemě* (gen. *sēmene*). Všesl. – p. *siemie*, r. *sēmja*, ch. *sjěme*, stsl. *sěmę*. Psl. **sēmę*, gen. *sēmene* (B7), odpovídá stpr. *semen*, něm. *Samen*, lat. *sēmen* tv., lit.st. *sėmuō* 'lněné semeno', vše od ie. **sē-men-* 'semeno' od **sē-* 'sit'. Dále viz ↓*sít*, srov. ↓*seminář*.

semestr 'pololetí (na vysokých školách)', *semestrální*. Přes něm. *Semester* tv. ze střlat. *semestre* 'pololetí', což je zpodstatnělý tvar stř.r. lat. adj. *sēmēstris* 'šestiměsíční, půlroční', ve starší podobě *sēmēnstris*, z lat. *sex* 'šest' a odvozeniny od *mēnsis* 'měsíc'. Srov. ↓*trimestr*, ↑*menstruace*.

semifinále 'předposlední kolo vyřazovací soutěže', *semifinálový, semifinalista, semifinalistka*. Z lat. *sēmi-* 'polo-' a ↑*finále*. Srov. ↑*hemisféra*.

seminář 'druh vysokoškolské výuky; ústav vychovávající kněze'. *seminární, seminarista*. Přes něm. *Seminar* ze střlat. *seminarium* tv. z lat. *sēminārium* 'semenišť, školka' od *sēmen* 'semeno' (viz ↑*semeno*).

sémiotika 'nauka o znakových systémech', *sémiotický*. Z moderních evr. jazyků (angl. *semiotics*) a tam od ř. *sēmeiōn* 'znamení, znak'. Srov. ↑*sémantika*, ↑*semafor*.

semiš 'kůže či její napodobenina s jemně drsným povrchem', *semišový*. Z něm. *Sämisch(leder)* tv. a to nejspíš z fr. *chamois* 'kamzíček, kamzičí kůže, semiš' z pozdnělat. *camox* 'kamzíček' (viz ↑*kamzíček*).

semitismus 'židovství'. Podle *Semitů*, příslušníků národnostní a jazykové skupiny v Přední Asii a sev. Africe, k níž vedle Židů patří i Arabové, historičtí Féničané, Asyřané ap. Název podle biblického *Šema (Sema)*, jednoho z Noemových synů, z jehož potomstva prý Semité pocházeli.

semknout se. Viz ↑*s-* a ↑*-mknout*, ↑*mykat*.

sen, snový, snít, snění, snivý, snílek, prosnit, vysnit (si), zasnit se. Všesl. – p. *sen*, r. *son*, s./ch. *sàn*, stsl. *sъnъ*. Psl. **sъnъ* 'sen, spánek' (A7, B6) je přfbuzné s lit. *sāpnas*, lot. *sapns* 'sen', stangl. *swefn* 'spánek, sen', stir. *súan* 'spánek', lat. *somnus* 'sen', ř. *hýpnos* 'spánek' (srov. ↑*hypnóza*), toch. B *špane* 'sen, spánek', sti. *svápna-* tv., vše z ie. **supno-*, **šuepno-* tv. od **šuep-*, **sup-* 'spát' (viz ↓*spát*).

senát 'horní komora parlamentu; sbor (soudců)', *senátor, senátorský*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Senat*) z lat. *senātus* 'nejvyšší státní rada (v Římě)', původně 'rada starších', od *senex* 'starý; stařec'. Srov. ↓*senilní*, ↓*senior*.

sendvič 'obložený chléb'. Z angl. *sandwich* a to podle přídomku angl. šlechtice Johna Montagua (4th Earl of Sandwich) († 1792), který prý jako náruživý hráč karet vymyslel tento druh občerstvení, aby nemusel vstávat od hracího stolu.

senilní 'stařecký', *senilita*. Z lat. *senilis* tv. od *senex* (gen. *senis*) 'starý'. Srov. ↑*senát*, ↓*senior*.

senior 'stařešina; starší ze dvou osob téhož jména; sportovec starší věkové třídy', *seniorka*, *seniorský*. Z lat. *senior*, což je 2. stupeň od *senex* (gen. *senis*) 'starý'. Srov. ↑*senilní*, ↑*senát*.

seno, *senný*, *seník*. Všesl. – p. *siano*, r. *séno*, ch. *sijěno*, stsl. *sěno* 'seno, tráva'. Psl. **sěno* odpovídá lit. *šiėnas*, lot. *siens* 'seno' i ojediněle doloženému ř. *koinā* 'pastva, píče', východiskem je ie. **koi-no-* 'tráva (jako krmivo)', jehož další souvislosti jsou nejasné (A1, B2).

sentence 'průpověď, výrok'. Přes něm. *Sentenz*, fr. *sentence* tv. z lat. *sententia* 'mínění, úsudek, věta, výrok' od *sentire* 'cítit, mínit, soudit'. Srov. ↓*sentimentální*, ↓*senzitivní*.

sentimentální 'přecitlivělý, příliš naplněný citem', *sentimens*, *sentimentalita*. Jako adj. od angl. spisovatele L. Sterna a jeho románu *A Sentimental Journey through France and Italy* (1768) a to od angl. *sentiment* 'cit, myšlenka' z fr. *sentiment*, jež se vyvinulo z vlat. **sentimentum* tv. od *sentire* 'cítit, mínit'. Srov. ↑*sentence*.

sentinel 'nákladní automobil poháněný parním strojem'. Původně obchodní název vycházející z angl. *sentinel* 'hlídka, stráž' z fr. *sentinelle* 'hlídka', možná z it. *sentina* 'latrína' (metaforou podle podoby záchoda a strážní budky) z lat. *sentīna* 'kalná voda, spodina'.

senzace, *senzační*. Přes něm. *Sensation*, fr. *sensation* ze střlat. *sentatio* 'smyslovost, silné citové vnímání' od lat. *sēnsus* 'počitek, vnímání, cit' od *sentire* (přč. trp. *sēnsus*) 'cítit'. Srov. ↑*sentimentální*, ↑*sentence*.

senzibilní 'citlivý, vnímavý', *senzibil*, *senzibilita*. Z pozdnělat. *sensibilis* (případně přes něm. *sensibel*, fr.

sensible) 'citelný, citlivý' od *sēnsus* 'počitek, vnímání, cit' (viz ↑*senzace*).

senzitivní 'citlivý, vnímavý'. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *sensitivus* 'citlivý' od lat. *sēnsus* (viz ↑*senzibilní*).

senzor 'elektronický prvek reagující na mechanický, optický nebo tepelný signál', *senzorický*. Nové, z angl. *sensor* tv. od *sense* 'rozum, cit, smysl' a to přes fr. *sens* z lat. *sēnsus* (viz ↑*senzace*).

separovat 'oddělit, izolovat', *separace*, *separátní*, *separatismus*, *separát* 'zvláštní otisk (článku ap.)'. Z lat. *sēparāre* 'oddělovat, odlučovat' z *sē-* (↑*se-*) a *parāre* 'připravovat, dělat'. Srov. ↑*preparovat*, ↑*separace*, ↑*aparát*.

sépie 'druh hlavonožce', *sépiový*. Z lat. *sēpia* z ř. *sēpia* tv. a to snad od *sēpō* 'hniju, tlím' (podle hnědého barviva, které vystřikuje, je-li napadena). Srov. ↓*sepe*.

sepsa 'otrava krve', *septický*. Přes něm. *Sepsis* z ř. *sēpsis* 'hnutí, tlení' od *sēpō* 'hniju, tlím'. Srov. ↑*sépie*.

septima 'sedmý tón v stupnici; sedmá třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *septima*, což je zpodstatnělý tvar ř.r. od *septimus* 'sedmý' (dále viz ↑*sedm*).

serafín 'anděl nejvyššího řádu'. Ze střlat. *seraphinus* z ř. *serāfim* a to z hebr. *serāphīm*, což je pl. od *sārāph* tv., jež je asi odvozeno od *sārāph* 'zapálit'.

serenáda 'lyrická instrumentální skladba; večerní milostná píseň'. Přes něm. *Serenade*, fr. *sérénade* z it. *serenata* od *sereno* 'jasný, čistý', *al sereno* 'pod širým nebem', z lat. *serēnus* 'jasný'. Původně tedy 'píseň, která se zpívá pod širým nebem'.

seriál, *seriálový*. Z angl. *serial* tv., původně adj. 'řadový, vycházející na pokračování', od *series* 'řada, série' (viz ↓*série*).

série, sériový. Přes něm. *Serie* z lat. *seriēs* 'řada, sled, řetěz' od *serere* 'řadit, připojovat, vázat'. Srov. †*seriál*, †*inzerát*.

seriózní 'solidní, vážný', *serióznost*. Podle něm. *seriös*, fr. *sérieux* ze střílat. *seriosus* 'vážný, rozvážný' od lat. *sērius* 'vážný'.

serpentina 'točítá, klikatá cesta (ve svahu)'. Z něm. *Serpentine* a to nově utvořeno k pozdnělat. *serpentīnus* 'hadovitý' od lat. *serpēns* (gen. *serpentis*) 'had', což je původem přech. příit. od *serpere* 'plazit se, lézt', tedy 'plazící se'.

serum 'součást krve vznikající z plazmy, používaná (po obohacení o protilátky) jako lék', *serový*. Přes něm. *Serum* z lat. *serum* 'syrovátka', později i 'krevní syrovátka'.

servilní 'podlézavý', *servilnost*. Přes něm. *servil* z lat. *servilis* 'otrocký' od *servus* 'otrok'. Srov. †*servírovat*, †*servítek*.

servírovat 'obřadně podávat (jídlo ap.); podávat (v tenise, odbíjené ap.)', *servírovací*, *servírka*. Přes něm. *servieren* tv. a to přes fr. *servir* z lat. *servīre* 'sloužit, otročit' od *servus* 'otrok'. Srov. †*servis*.

servis 'jídelní soupřava; opravářská služba; podání (v tenise ap.)'. Východiskem je lat. *servitium* 'otroctví, prokázaná služba' od lat. *servīre* 'sloužit' (viz †*servírovat*), z toho je fr. *service* a odtud angl. *service* a něm. *Service*. Vývoj a přejímání jednotlivých významů není snadné sledovat – význam 'jídelní soupřava' k nám přišel zřejmě z fr. přes něm., zbylé dva významy asi prostřednictvím angl.

servítek 'ubrousek'. Přes něm. *Serviette* z fr. *serviette* tv. a to od *servir* 'obsluhovat, sloužit' (viz †*servírovat*).

servus citosl. zast. hov. Z něm.d. (bav.) *servus* tv. z lat. *servus* 'sluha, otrok'.

Srov. podobný zastaralý pozdrav *služebník* a také †*čau*. Srov. †*servilní*.

seržant 'poddůstojník (na úrovni našeho četaře)'. Z fr. *sergent* tv., stfr. *serjant*, *serg(e)ant* 'sluha, nižší správní úředník' z pozdnělat. (vlat.) *servientem*, což je ak. od *serviēns* 'sloužící', původem přech. příit. od *servīre* 'sloužit, otročit' (srov. †*servírovat*, †*servilní*).

sesout (se), *sesuv*. Ze †*s* a zast. *souti* 'sypat', stč. *súti* (1.os.příit. *spu*) z psl. **su(p)ti* tv., v č. bylo nahrazeno opětovacím slovesem od téhož základu (†*sypat*). Nedok. tvar *sesouvat (se)* matením se slovesy *-sunout*, *-souvat* (viz †*sunout*).

sestra, sestřička, sesterský, sestřenice. Všel. – p. *siostra*, r. *sestrá*, s./ch. *sěstra*, stsl. *sestra*. Psl. **sestra* je přfbuzné se stpr. *swestro*, lit. *sesuo*, gót. *swistar*, něm. *Schwester*, angl. *sister*, stir. *siur*, lat. *soror*, ř. *éor* 'příbuzná', arm. *k'oyr*, stl. *svásar-*, toch. A *šar*, vše z ie. **šyesōr* tv. (ve slov. a germ. vkladné *-t*). Další interpretace nejistá – v první části se většinou vidí ie. **šye-* 'svůj, sám pro sebe' (viz †*še*, †*svůj*), tedy něco jako '(žena) svého rodu'? Význam 'zdravotnická pracovnice' od 20. st. podle řádových sester, které často sloužily v léčebných zařízeních.

set 'sada (v tenise, odbíjené ap.)'. Z angl. *set* 'sada, soupřava' od slovesa (*to*) *set* 'dát, postavit, zasadit' (viz †*sadit*).

setkat se, setkání. Viz †*s* a †*-tkat*.

setník. Od †*sto*. Dříve 'velitel setniny (tj. oddílu o 100 mužích)', srov. lat. *centuriō* tv.

setr 'druh stavěcího psa'. Z angl. *setter*, doslova 'stavěč', od (*to*) *set* 'postavit, zasadit' (viz †*sadit*).

sever, severní, severský, severák, seveřan. P.d. *siewierz*, r. *séver*, ch. *sjěvěr*, s. *sěvēr*, stsl. *sěverō* 'severní

vítr'. Psl. **sěverə* je příbuzné s lit. *šiaurė* 'sever', *šiaurys* 'severák', něm. *Schauer* 'liják, prudká přeháňka; hrůza, děs', angl. *shower* 'přeháňka' (druhotně 'sprcha'), lat. *caurus* 'severozápadní vítr'. Východiskem je zřejmě ie. *(s)keu-ero- 'severní vítr'(?), jehož další analýza je nejistá.

sevřít. Viz ↑s a ↓vřít.

sex 'pohlaví, pohlavní život', *sexuální*, *sexualita*, *sexy*. Přes angl. *sex* z lat. *sexus* 'pohlaví'.

sex-appeal 'pohlavní přitažlivost'. Z angl. *sex appeal* ze *sex* (viz ↑*sex*) a *appeal* 'přitažlivost, působivost' od (to) *appeal* 'dovolávat se, vyzývat' z lat. *appellāre* tv. (viz ↑*apel*).

sexta 'šestý tón v stupnici; šestá třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *sexta*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. od *sextus* 'šestý' (viz ↓*šest*).

sextant 'přístroj k určování zeměpisné polohy'. Přístroj pojmenoval Tycho de Brahe (kolem r. 1600) na základě lat. *sextāns* 'šestina' od *sextus* 'šestý' (viz ↓*šest*) – stupnice k určování polohy má totiž rozsah šestiny kruhu.

sexteto 'soubor šesti hudebníků'. Z polatinštělé podoby it. *sestetto* od *sesto* 'šestý' z lat. *sextus* tv. (viz ↓*šest*, srov. ↑*kvinteto* ap.).

sezam 'druh olejnaté rostliny', *sezamový*. Přes něm. *Sesam* z lat. *sēsamum* z ř. *sēsamon* a to z nějakého starého východního jazyka (srov. akkad. *šammaššamu* tv.).

sezona 'období (pro něco příhodné)', *sezonní*. Přes něm. *Saison* z fr. *saison* '(roční) období, sezona', dříve 'příhodný okamžik', a to z lat. *satiō* 'setba, setí' od *serere* (příč. trp. *satus*) 'sít'. Srov. ↓*sít*.

sféra 'prostor kolem Země; oblast, okruh', *sférický*. Přes lat. *sphaera*

'koule, nebeská baň' z ř. *sfaīra* 'koule, míč'. Srov. ↑*hemisféra*, ↑*atmosféra*.

sfinga '(ve starém Egyptě) socha ležícího lva s lidskou hlavou; (v ř. mytologii) okřídlená obluda kladoucím kolemjdoucím hádanky'. Z ř. *Sphinx* (gen. *sfingos*), jež se vykládá od *sfingō* 'svírám, škrtím'.

sgrafito 'umělecká výzdoba stěny vyškrabaná v omítce'. Z it. *sgraffito* tv., což je původem příč. trp. od *sgraffiare*, *graffiare* 'škrabat'. Srov. ↑*graffiti*, ↓*šrafovat*, ↑*graf*.

show '(velkolepá) podívaná, zábavný pořad s vizuálními efekty'. Z angl. *show* tv. od slovesa (to) *show* 'ukázat, předvádět', k jehož dalším souvislostem viz ↑*čtí*.

schéma 'nárys, zjednodušující konstrukce', *schematický*, *schematičnost*, *schematismus*. Podle něm. *Schema* z lat. *schēma* z ř. *schēma* 'podoba, obrazec, zevnějšek'. Srov. ↓*skica*, ↓*škeč*.

scherzo 'hudební skladba rozmarného rázu'. Z it. *scherzo* tv., vlastně 'žert', a to z germ. (srov. něm. *Scherz* tv.).

schizma '(církevní) rozkol'. Ze stílat. *schisma* z ř. *schisma* 'roztržka, trhлина' od *schízō* 'štipám, roztrhávám'. Srov. ↓*schizofrenie*, ↑*cedit*.

schizofrenie 'duševní onemocnění, při němž dochází k rozpadu osobnosti', *schizofrenický*. Utvořeno na počátku 20. st. švýc. psychiatrem E. Bleulerem od ř. *schízō* 'štipím, roztrhávám' a *frén* 'bránice, srdce, rozum, duše' (podle antických představ byla bránice centrem duševního života). Srov. ↑*frenetický*, ↑*oligofrenní*.

schlíplý. Od staršího č. *chlipiti* 'věšet' (Jg), které je onom.-expr. původu. Srov. ↑*odchlípnout*, ↑*chlapeň*.

schnout. Psl. **səchnoti*, dále viz ↓*suchý*.

schod, *schodiště*. Stč. i *vzchod*, tedy vlastně 'po čem se schází i chodí vzhůru', dále viz *†chodit*.

scholastika 'středověká církevní filozofie', *scholastický*, *scholastik*. Od lat. *scholasticus* 'školní, týkající se školy' z ř. *scholasticós* 'zabývající se vědami, mající volno' od *scholázō* 'mám volno, věnuji se něčemu' od *scholē* (viz *↓škola*).

schopný, *schopnost*. Jen č., stč. *vzchopný* 'čilý, podnikavý, pohotový'. Od *†chopit (se)*, srov. podobně angl. *capable* 'schopný' z *pozdnělat. capābilis* od *capere* 'brát, chopit se'.

schválně, *schválnost*, *naschvál*. Stč. (*na*)*vzchvále*, *naschvále* tv., původně zřejmě 'na chválu, k chválení', pak 'úmyslně'. Viz *†chvála*.

-*si* (*kdo*si, *co*si, *jaký*si, *at*si, *asi* ap.). P. -*š* (*ktos*), str. si, sln. -*si* (*bó*disi – *bó*disi 'bud' – bud'). Psl. **si* se obvykle vykládá jako 2.os.sg. starého optativu (přacího způsobu) od kořene **es-* 'být' (viz *†jsem*), který je dochován např. v lat. *sīs* 'ať jsi'. Původně tedy např. *kdo*si znamenalo přibližně 'ať jsi, kdo chceš'.

si zájm. R.st. *si*, stsl. *si*, v č. ale *asi* až od 16. st. podle *mi*, *ti*, předtím *sobě*. Psl. **si* je dat. sg. od ie. zájm. kořene **se-*, **syē-* (viz *†še*). Příbuzné je lit., stpr. *si* tv., ř. *hoi* 'sobě'.

sibérie expr. 'třeskutá zima, nepohoda'. Nejspš z ř. *Sibérie* 'Sibiř', samotný název (ř. *Sibir*) je ttat. původu.

sice přísl. sp. Stč. *sic(e)* 'sice, jinak; takto, přece', *sic* 'takový', r.d. *síce* 'takto', sln. *sicēr* 'sice', csl. *sice* 'tak'. Psl. **sice* vzniklo asi 3. palatalizací (*B1*) ze **siko* (srov. csl. *siko* 'tak'). To je odvozeno od psl. ukazovacího zájmena **sb*, ž.r. **si* (viz *†jsem*, *↓zde*) stejným způsobem jako **tako* (*↓tak*), **jako*, **kako* (*†jak*). Původně tedy 'takto, tak',

srov. větu *sice* *přišel, ale ...*, vlastně 'tak(to) *přišel, ale ...*' ap.

sidlo, *sidelní*, *sídlíště*, *sídlíštní*, *sídlit*, *osídlit*, *osídlení*, *přesídlit*, *usídlit se*, *vysídlit*. Stč. *siedlo* od *sěděti* (*†sedět*), srov. podobně *†bydlo*.

siena '(červeno)hnědá hlínka'. Podle it. města *Siena*, v jehož okolí se hlínka těžila.

siesta 'chvilé odpočinku (po obědě)'. Ze šp. *siesta* a to z lat. *sexta* (*hōra*) 'šestá (hodina)' (srov. *†sexta*), což podle román. počítání hodin odpovídá polední.

sifon 'sodovka (z tlakové lahve); zařízení zabraňující pronikání zápachu z potrubí'. Přes něm. *Siphon* z ř. *siphon* 'násoska' a to přes lat. z ř. *sífōn* 'stříkačka, rourka, stružka'.

signál, *signální*, *signalizovat*, *signalizace*, *signalizační*. Přes něm. *Signal* z ř. *signal* tv. a to z vlat. *signāle*, což je zpodstatnělý tvar stř.r. lat. *signālis* 'dávací znamení' od *signum* 'znamení, značka'. Srov. *↓signatář*, *↓signatura*, *†insignie*.

signatář 'podpisovatel (smlouvy, prohlášení ap.)'. Z ř. *signataire* tv. od *signer* 'podepsat, značkovat' z lat. *signāre* 'poznámenávat, značit, pečtit' od *signum* 'znamení, značka'. Srov. *↓signatura*, *†signál*.

signatura 'značka (pro knihu v knihovně ap.); podpis (umělec na obraze ap.)', *signovat*. Z *pozdnělat. signātūra* 'značka (knihy ap.)' od *signāre* (viz *†signatář*).

sigr ob. expr. 'lump, syčák'. Obvykle se hledá stejná motivace jako u *↓syčák*. Spojení s něm. *Sieger* 'vítěz' brání význam.

sichr zast. ob. 'jistý'. Z něm. *sicher* tv. ze sthn. *sehurr* a to z vlat. **sicūrus* z lat. *sēcūrus* 'bezstarostný, bezpečný'.

jistý' ze *sē-* (↑*se-*) a odvozeniny od *cūra* 'starost, péče' (srov. ↑*kúra*).

sila, *silový, silný, silák, silácký, sílit, násilit, násilný, násilník, násilnický, posílit, posila, přesila, úsilí, vysílit (se), zesílit*. Všesl. – p. *sila*, r. *sila*, s./ch. *sila*, stsl. *sila*. Psl. **sila* je nejspíš stejně jako lit. *siela* 'duše', str. *seilin* (ak.) 'úsilí' pokračováním bsl. **sēi-lā*, **sēi-li-* 'pnutí, síla' od ie. **sē(i)-* 'napínat, vrhat, vysílat', od něhož je i stsl. *seilask* 'natahovat se', stir. *sínim* 'roztahuji', střir. *sethar* 'silný', ř. *ithýs* 'přímý směr, úsilí'. Od téhož kořene je asi i ↓*sít*. Srov. ↓*silice*, ↓*silnice*.

-**sílat** (*posílat* atd.). Viz ↓*slat*. V č. -*f-* místo očekávaného -*y-*, srov. r. *posylát'*, stsl. *posylati*.

siláž 'konzervování zelené píce', *silážovat, silo*. Přes něm. *Silage* z fr. *ensilage* tv. od *silo* 'silo' ze šp. *silo* tv. a to asi přes lat. *sīrus* z ř. *sīrós* 'jáma (na obilí), silo'.

silice 'směs těkavých vonných látek obsažených v rostlinách'. Asi uměle od ↑*síla* (počátek 19. st.) jako ekvivalent něm. *Geist* tv., doslova 'duch' (Ma², Jg).

silikon 'organická sloučenina křemíku', *silikonový*. Přes moderní evr. jazyky, kde utvořeno (konec 19. st.) od lat. *silex* (gen. *silicis*) 'křemík'. Srov. ↓*silikóza*.

silikóza 'plicní onemocnění způsobené křemenným prachem'. Ve 20. st. utvořeno k lat. *silex* (gen. *silicis*) 'křemen'. Srov. ↑*silikon*.

silnice, *silniční, silničář, silničářský*. Univerbizací ze stč. *silná cesta*, tedy cesta zpevněná na rozdíl od obyčejné cesty polní či lesní. Viz ↑*síla*.

silon 'druh umělého vlákna', *silonový, silonka*. Obchodní název u nás vyráběné umělé hmoty, jejíž obdobou jinde je ↑*nylon*. Odtud vzat i základ názvu, zřejmě s příkloněním k ↑*síla*.

silueta 'stínový obraz'. Z fr. *silhouette* tv., původně *portrait à la silhouette*, vlastně 'rychlý, načrtnutý portrét', ironicky podle fr. ministra financí *E. de Silhouette*, který se po nástupu do úřadu r. 1759 rychle znelíbil a za několik měsíců byl odstaven. Podle jiného výkladu prý podle jeho příslovečné šetmosti.

silur 'prvohorní útvar'. Podle názvu předkeltského kmene *Silurū* sídlícího podle římských pramenů ve Walesu, kde byl tento útvar poprvé zkoumán.

silvestr 'poslední den v roce; oslava s tím spojená', *silvestrovský*. Podle svátku sv. *Silvestra*, papeže ze 4. st., který na tento den připadá.

símě. Viz ↑*semeno*.

simplifikace 'zjednodušení', *simplifikovat*. Ze střlat. *simplificatio* z lat. *simplex* (gen. *simplicis*) 'jednoduchý', jehož první část souvisí se ↑*sám*, k druhé viz ↑*komplex*, ↑*duplikát*, a lat. *-ficatio* (viz ↑*fikace*).

simulovat 'předstírat (nemoc, zranění ap.)', *simulace, simulant, simulátor*. Z lat. *simulāre* 'napodobit, předstírat, líčit' od *similis* 'podobný', jež souvisí se ↑*sám*, srov. i ↓*simultánní* a ↑*simplifikace*.

simultánní 'současně probíhající', *simultánka* 'šachová hra jednoho hráče proti několika soupeřům najednou'. Ze střlat. *simultaneus* tv. od lat. *simul* 'najednou, současně', jež souvisí se ↑*sám*, srov. ↑*simulovat*, ↑*simplifikace*.

sňh, *předstň, předstňka*. P. *siení*, r. *sěni* (pl.), str. *sěnb* 'přístřešek', s. *sěnica* 'loubí, besídka'. Psl. **sěnb* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s homonymním psl. **sěnb* 'stín' (viz ↓*stín*) a interpretuje jako 'stinný, krytý přístřešek' (původně tedy spíš něco jako 'předstň'). Podle jiného výkladu přibuzné s lit. *siena* 'stěna, hranice', lot. *siena* 'stěna' (tedy něco jako

'přístěnek') od ie. **sē(i)-* 'vázat, plést' (stěny byly původně spletené z větví), srov. ↓*sít*.

sínat 'mrtvolně blednout', *sínalý*, *zesínat*. Od knižního č. *síný* 'namodralý'. Všesl. – p. *siny* tv., r. *sínij* '(tmavo)modrý', s./ch. *sínjī* 'modrý'. Psl. **sin*'b se asi vyvinulo z ie. **skei-ni-* (A1, B2) od **skei-* 'svítit, lesknout se', od něhož je i stsl. *sijati* tv., gót. *skeirs* 'jasný', angl. *shine* 'svítit'. Původní význam psl. slova tedy asi byl 'mající barvu jasně oblohy'. Srov. ↑*prosinec*, ↓*sín*, ↓*sojka*.

singl slang. 'dvouhra (v tenise); loď pro jednu osobu (v kanoistice ap.)', *singlový*. Z angl. *single* 'jednotlivec; jednotlivý' a to přes stfr. z lat. *singulū* 'jednotliví (pl.), po jednom'. Srov. ↓*singulár*.

singulár 'jednotné číslo', *singulárový*. Z lat. *singulāris* tv., vlastně 'jednotlivý, jednotlivci náležející'. Srov. ↑*singl*.

sinus 'druh goniometrické funkce', *sinusový*, *sinusoida*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sinus*, angl. *sinus*) z lat. *sinus* 'záhyb, oblouk'. Srov. ↑*kosinus*.

sionismus 'židovské nacionalistické politické hnutí', *sionistický*, *sionista*. Od *Sion*, což bylo jméno pahorku v Jeruzalémě, na němž prý stával palác krále Davida.

sípat 'vydávat silně šelestivý hlas', *sípatý*. R. *sipét*, sln. *sipati*. Psl. **sipēti*, **sipati* je zřejmě onom. původu, ale souvislost s jinými ie. slovy není jistá. Spojuje se s lat. *sibilāre* 'syčet', ř. *sízō* 'syčím', ale i lot. *sipa* '(mořská) bouře'. Srov. ↓*šeptat*, ↓*supět*.

sir 'pán (v angl. prostředí)'. Z angl. *sir* ze stfr. *sieur* a to redukci (častou v titulech a osloveních) z lat. *seniorem*, což je ak. od *senior* (viz ↑*senior*). Srov. i fr. *seigneur*, šp. *señor*, it. *signor* 'pán'.

síra, *strový*, *sirný*, *sírka*, *sírkárna*, *sírkařský*, *síran*, *sírník*; *siřičitan*,

siřičitý, *sřít*, *odsřít*. P. *siara* 'mleziivo', *siarka* 'síra', r. *séra*, b. *sjára* tv. Psl. **sěra* nemá spolehlivou etymologii. Nepřesvědčivé je spojení s psl. **sěrb* 'šedý' (viz ↓*šerý*), s lat. *serum* 'syrovátka' i další výklady.

síreňa 'signalizační zařízení vydávající pronikavý zvuk'. Přes něm. *Sirene* z fr. *sirène* tv. a to přeneseně k lat. *Sirēnēs* 'mořské víly lákající plavce zpěvem do záhuby' z ř. *Seirēnes* tv.

sírotek, *sírotčí*, *sírotčinec*, *osiřet*, *osiřelý*. Č.st. *sirota*, p. *sierota*, r. *sírotá*, s./ch. *sírōta*, stsl. *sirota* tv. Psl. **sirota*, původně 'osamělost, osiřelost' (tak i ve starší č.), je odvozeno od **sirā* 'osamělý, osiřelý' (srov. č.st. *sirý* tv.). To se spojuje s lit. *šeirys* 'vdovec', *šeirė* 'vdova' i ojedinělým av. *saē* 'osiřelý, sírotek', což ukazuje na výchozí ie. **kei-* (A1).

sírup, *sírupový*. Přes něm. *Sirup* ze střlat. *sirup(p)us*, *sírop(p)us* a to z ar. *šarāb* 'nápoj'.

sisal 'pevná vlákna z agáve', *sisalový*. Podle jména mexického přístavu *Sisal*, odkud tato vlákna poprvé dováželi.

sít, *setí*, *sečí*, *setba*, *osít*, *osivo*, *posít*, *prosít*, *rozsít*, *rozsévač*, *zasít*. Všesl. – p. *siać*, r. *séjat*, s./ch. *sějati*, stsl. *sěti*, *sějati*. Psl. **sěti* (druhotně **sějati*) je příbuzné s lit. *sėti*, gót. *saian*, něm. *säen*, angl. *sow*, lat. *serere* (přič. trp. *satus*) tv., stl. *sīta* 'brázda', vše od ie. **sē(i)-* 'sít'. Srov. ↑*semeno*, ↓*síto* i ↑*síla*.

sít, *sítka*, *sítový*, *sítovka*, *sítina*, *sítnice*. Stč. *siet*, p. *sieć*, r. *set*, stsl. *sětb*. Psl. **sětb* je příbuzné s lit. *saitas* 'pouto, popruh', stpr. *saytan* 'řemen', něm. *Saite* 'struna', vše z ie. **soi-i-* od **sei-* 'vázat'. Srov. ↑*osidlo*.

sító, *sítka*. Všesl. – p. *sito*, r. *sító*, s./ch. *sító*. Psl. **sito* je stejně jako lit. *sietas* tv. pokračováním ie. **sēi-to-*, což je vlastně původem přič. trp. od kořene

**sěj(i)*- 'sít' (viz ↑*sít*). Jinou příp. od téhož základu je tvořeno např. něm. *Sieb* 'sítu', wal. *hidl*, ř. (*h*)*ēthmós* tv.

situace, *situacní*, *situovat*, *situovaný*. Přes něm. *Situation*, fr. *situation* ze střlat. *situatio* 'umístění, poloha' od *situare* 'umístit' od lat. *situs* 'poloha, umístění', což je zpodstatnělé přič. trp. od *sinere* 'položít, nechat'.

sivý kniž. 'šedý'. Všesl. – p. *siwy*, r. *sívyj*, s./ch. *sív*, stsl. *sivъ*. Psl. **sivъ* odpovídá lit. *šyvas* 'světle šedý', stpr. *sywan* tv., vše je z ie. **ki-uo-* odvozeného od **kei-* 'tmavý, šedý' (A1). Příbuzné je dále sti. *šyvá-* 'hnědočerný', angl. *hue* 'barva, odstín, pleť', stisl. *hārr* 'šedý, starý'.

skafandr 'hermeticky uzavřený oblek'. Z fr. *scaphandre*, utvořeného v 18. st. (původně ve významu 'záchranný pás') z ř. *skáfos* 'lodní dutina, člun' a *anēr* (gen. *andros*) 'člověk, muž', tedy vlastně 'člověk-člun'. Srov. ↑*batyskaf*.

skákat. Viz ↓*skočit*.

skála, *skáka*, *skalní*, *skalnatý*, *skalisko*, *skalnička*, *úskalí*. Všesl. – p. *skata*, r. *skalá*, s./ch. *skāla* 'skalnatá stěna'. Psl. **skala* je odvozeno od **skaliti* 'štěpit, rozbíjet' (srov. ukr. *skályry* tv.), tedy 'co je rozeklané, rozštěpené', od ie. *(*s*)*kel-* 'štěpit, řezat'. Příbuzné je lit. *skalà* 'tříška', *skėlti* 'štěpit, řezat', sthn. *scala* 'skořáпка', angl. *shell* tv., ř. *skállō* 'kopu, štípu', chet. *iškalla-* 'roztrhat, rozčísnout' aj. Srov. ↑*kláti*.

skalár 'veličina určená jen velikostí'. Uměle k lat. *scālāris* 'týkající se stupnice' od *scāla* 'stupnice' od *scandere* 'stoupat'. Srov. ↓*škála*, ↓*skandovat*.

skalice 'sírany některých kovů (mědi, olova, zinku, železa)'. Přejato v 15. st. z něm. *Galizenstein* 'sírany zinečnatý', vlastně 'kámen z Galicie', podle provincie v severozáp. Španělsku, která

je bohatá na zinkové rudy (Ma²). V č. přikloněno k ↑*škála*.

skalp 'kůže s vlasy stažená z hlavy poraženého nepřítel', *skalповat*. Z angl. *scalp* tv., původně 'lebka', a to asi ze skand. (stisl. *skalpr* 'pochva, lod'ka', dán.d. *skalp* 'skořáпка, plucha', srov. i střniz. *scelpe* 'skořáпка'), východiskem je ie. *(*s*)*kel-* 'štěpit, řezat'. Srov. ↓*šalupa* a k významu 'lebka' i ↑*lebka* a ↓*střep*.

skalpel 'chirurgický nůž'. Z lat. *scalpellum* tv., což je zdrobnělina od *scalprum* 'nůž' od *scalpere* 'škrabat, řezat' od ie. *(*s*)*kel-* tv. (srov. ↑*skalp*, ↑*škála*, ↓*skulptura*).

skandál 'veřejná ostuda', *skandální*, *skandalizovat*, *skandalizace*. Přes něm. *Skandal* tv. ze střlat. *scandallum* 'pohoršení, sklon k hříchu' z ř. *skándalon* tv.

skandovat 'provolávat s rytmickým důrazem'. Podle něm. *skandieren* tv. přejato z lat. *scandere* 'stoupat, vystupovat', tedy vlastně '(pravidelně) stoupat hlasem'. Srov. ↓*škála*, ↑*skalár*.

skanzen, **skansen** 'národopisné muzeum pod širým nebem'. Ze švéd. *skansen* 'hradby' (srov. ↓*šance*²) podle místa, kde bylo ve Stockholmu r. 1891 založeno první takové muzeum.

skartovat 'vyřazovat (dokumenty, spisy ap.)'. Z it. *scartare* tv. ze *s-* (z lat. ↑*ex-*) a *carta* 'listina' (viz ↑*karta*, ↑*charta*).

skateboard 'prkno s kolečky'. Z angl. *skateboard* ze *skate* 'brusle' a *board* 'prkno'. Srov. ↓*snowboard*.

skaut 'příslušník organizace pěstující výchovu mládeže v přírodě; hledač talentů (ve sportu ap.)', *skautka*, *skautský*. Z angl. *scout* 'zvěd, průzkumník, pozorovatel' od stfr. *escouter*, *escolter* 'poslouchat' (dnes *écouter*) a to přes vlat. z lat. *auscultāre* '(napjatě) poslouchat'.

skeč 'krátký satirický či humoristický výstup'. Z angl. *sketch* tv., vlastně 'náčrt, schéma, osnova', a to asi přes niz. *schets* z it. *schizzo* 'náčrt, nástin' (dále viz ↓*skica*).

skelet 'kostra'. Přes něm. *Skelett* tv. přejato z ř. *skéleto* (*sōma*) 'vysušené (tělo), mumie' od *skéllomai* 'vysychám'.

skepse 'pochybovačnost', *skeptický*, *skeptik*. Přes něm. *Skepsis* tv. z ř. *sképsis* 'pozorování, uvažování, zkoumání' od *sképtomai* 'pozoruji, uvažuji, zkoumám'. Srov. ↓*skop*.

sketa 'zbabělec, podlec'. Stč. i *cketa*, *tsketa*, *siketa*. Nejasné. Nejsnáze lze vyjit ze základu **rosk-*, který je v ↓*teskný* (srov. r. *tščetá* 'marnost, prázdnota', s./ch. *šřeta* 'škoda, újma'), ale vývoj významu nelze přesvědčivě vyložit. Navíc je tu i problém hláskoslovný – před *-e-* bychom čekali palatalizaci (*B1*).

skibob 'druh sjezdového sportovního náčiní'. Z angl. *ski bob* ze *ski* 'lyže' z nor. *ski* tv. ze stisl. *skīð* 'sněžnice' a *bob* (↑*bob²*).

skica 'náčrt, přípravná kresba', *skicovat*, *skicář*. Přes něm. *skizze* z it. *schizzo* tv. od *schizzare* 'nahodit, prsknout, švihnout', jež se obvykle vykládá jako onom., snad s oporou o lat. *schedium* 'spatra řečená myšlenka' z ř. *schédios* 'spěšné, spatra udělaný', vlastně 'blízko se nacházející', od ř. *schedón* 'blízko'. Srov. ↑*skeč*.

skif 'závodní loď pro jednoho veslaře', *skifař*. Z angl. *skiff* tv., původně 'malý člun', z fr. *esquif* tv. a to přes it. *schifo*, langob. **skif* z germ. **skip-* 'loď'. Srov. ↓*šif*.

skinhead 'příslušník hnutí holých lebek', *skinheads*ký. Z angl. *skinhead* ze *skin* 'pokožka, slupka' a *head* 'hlava'.

sklep, *sklípek*, *sklepní*, *sklepení*, *podsklepit*. P. *sklep* 'krám', r. *sklep* 'hrobka, krypta', sln. *sklèp* 'kloub;

závěr, rozhodnutí'. Psl. **soklepš* je odvozeno od **sokle(p)noŭi* 'uzavřít, sklenout dohromady', dále viz ↑*klenout*.

skleróza 'chorobné tvrdnutí tkáně, komatění', *sklerotický*, *sklerotik*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sklerose*, fr. *sclérose*, angl. *sclerosis*) z ř. *sklērōsis* 'tvrdnutí' od *sklērōs* 'tvrdý, suchý', které souvisí s ř. *skéllomai* 'schnu' (srov. ↑*skelet*).

sklíčit, *sklíčený*, *sklíčenost*. Jen č. Přeneseně ze stč. *skl'účiti* 'sevřít, sepnout', viz ↑*klíč*, srov. ↑*obklíčit*.

sklo, *sklíčko*, *skelný*, *sklář*, *sklářský*, *sklářství*, *sklářna*, *skleněný*, *skleník*, *skleníkový*, *sklenice*, *sklenka*, *sklenička*, *sklenář*, *sklenářský*, *sklenářství*, *sklovina*, *sklovitý*, *sklovatět*. Stč. i *sklo*, *skclo*. Všesl. – p. *szklo*, r. *stekló*, s./ch. *stàklo*, stsl. *stoklo*. Psl. **stoklo* je přejetí z nějaké germ. předlohy – nejspíš gót. *stikls*, případně západogerm. **stikla-*, 'pohár s hrotem (na zapíchnutí do země)' (srov. něm. *stechen* 'píchat'), z nádoby pak přeneseno na materiál, z něhož se nádoba vyráběla. Techniku výroby skleněných rohů na pití prý přejali Germáni od Římanů již mezi 3. a 5. st. po Kr.

skoba, *skobička*. Všesl. – p. *skobel*, r. *skobá*, s./ch. *skòba*. Psl. **s(ə)koba* je nejspíš příbuzné s lit. *sūkaba* tv., *kabė* 'klika, hák', stangl. *hōp* 'kroužek', lat. *cambiāre* 'měnit' (vlastně 'obracet, ohýbat na druhou stranu'), stir. *camb* 'křivý', ř. *skambós* tv., vše od ie. *(s)*kamb-* 'křivit, ohýbat' (v bsl. a germ. asi nenazalizovaná varianta *(s)*kab-*).

skočit, *skok*, *skokový*, *skokan(ka)*, *skokanský*, *skočná*, *doskočit*, *doskok*, *doskočiště*, *naskočit*, *náskok*, *nadskočit*, *odskočit*, *odskok*, *poskočit*, *poskok*, *podskočit*, *proskočit*, *přeskočit*, *přeskok*, *přískočit*, *přískok*, *rozskočit (se)*, *seskočit*, *seskok*, *uskočit*, *úskok*, *úskočný*, *vyskočit*, *výskok*, *zaskočit*,

záskok aj. Všesl. – p. *skoczycy*, r. *skoćić*, s./ch. *skōčiti*, stsl. *skočiti*. Psl. *(s)kočiti je nejspíš odvozeno od *(s)kokō 'skok', příbuzné je asi lit. *skūokč* 'hop', *šōkti* 'skákat' (ie. *kāk-?), sthn. *scehan* 'pospíchat', stír. *scēn* 'panika', ř. *kekēnas* 'zajíc', *kēklō* 'tryskám', výcho-diskem by bylo ie. *(s)kek- 'rychle se pohybovat' a příbuzné základy *(s)kāk-, *(s)kōk- ap., původu asi onom.

skolióza 'chorobné vychýlení páteře do strany'. Lékařský novotvar k ř. *skoliōs* 'křivý, zahnutý'.

skolit 'srazit k zemi, zabít'. Viz ↑*kláti*.

skomírat, *skomírající*. Viz ↑*ko*¹ a ↑*mřít*. Historie slova však není příliš jasná, u Jg nedoloženo. Srov. ↓*škobrtat*.

skonto 'sleva při hotovém placení'. Z it. *sconto* a to ze *s-* (z lat. ↑*ex-*) a *conto* (viz ↑*konto*).

-skop (ve složeninách) '-hled'. Z ř. *skopōs* 'kdo hlídá, pozorovatel', což je činitelské jméno od *skopēō* 'pozorují, hledím'. Srov. ↑*horoskop*, ↑*mikroskop*, ↑*kaleidoskop*, ↓*teleskop* i ↑*kepse*.

skopčák hanl. 'Němec'. Původně hanlivý název něm. obyvatle severočeského hornatého pohraničí. Ze spojení (*přicházející*) s *kopců*, ale jistě i s názvukem hanl. ↓*skopec*.

skopec 'vykastrovaný beran', *skopový*, *skopičina*. Všesl. – p. *skop*, r. *skopéc* 'eunuch', s./ch. *škōpac*, stsl. *skopьcb* 'eunuch'. Psl. **skopьcb* je odvozeno od **skopiti* 'vykleštit', příbuzné je lat. *capō* 'kapoun', dále např. ř. *skāpiō* 'kopu, osekávám'. Východiskem je ie. *(s)kep-, *(s)kap- 'obdělávat ostrým nástrojem', k dalším souvislostem viz ↑*kopat*.

skóre 'poměr bodů ve sportovním utkání', *skórovat*. Z angl. *score* tv., vlastně 'vrub, zářez, rýha', ze stisl. *skor* tv., jež je příbuzné s domácím angl. *shear* 'stříhat, prořezávat'.

skorec 'druh ptáka'. Presl převzal z nář. a slov. názvu pro špačka (č.d. a slk. *škorec*, p. *skorzec*, r. *skvoréc* ap.), který je z onom. základu **skver-*, který je i v ↓*skřivan* (Ma²).

skoro přisl. Stč. i 'brzo, rychle, blízko'. Všesl. – p. *skoro* 'rychle, hned; jakmile', r. *skóro* 'rychle, brzo; jestliže', s./ch. *skōro* 'nedávno; téměř', stsl. *skoro* 'hned'. Psl. **skoro* je odvozeno od **skorō* 'rychlý' (srov. r. *skóryj* tv.), které se spojuje s lit. *skērỹs* 'kobyłka luční', sthn. *scheren* 'spěchat', ř. *skatrō* 'skáču, tancuji', vše od ie. *(s)ker- 'skákat, krouživě se pohybovat'.

skořápka, *skořepina*, *skořepinový*. Stč. *skořipina*, *škořepina*, *škořupina* aj. I jinde jsou tvary roztodivné: slk. *škrupina*, hl. *škorpizna*, p. *skorupa*, *skartupa*, r. *skorlupá*, s./ch. *skōrupa*, stsl. *skralupa*. Východiskem je psl. **skorupa*, případně **skorlupa* (přiklonění druhé části k *lup-*, které je v ↑*loupat* ap., je možná druhotné), od **skora* 'kůže, kůra' (srov. r.st. *skorá* 'kůže', sln. *skórja* 'kůra'). Příbuzné je lit. *skarā* '(větší) šála', lot. *skara* 'hadr', něm. *Schar* 'zástup, oddíl', vše z ie. **skora* 'něco odříznutého' od ie. *(s)ker- 'řezat'. Dále viz ↑*kůra*, ↓*skořice*, ↓*škraloup*.

skořice, *skořicový*. Od staršího č. *skora* 'kůra' (viz ↑*skořápka* a ↑*kůra*), jde o sušenou kůru z větvi jednoho tropického stromu (srov. r. *korica* tv.).

skot 'hovězí dobytek'. Luž. *skót*, r. *skot* (str. *skotō* 'dobytek, majetek, peníze'), s./ch. *skōt* 'dobytče', stsl. *skotō* 'majetek, dobytek'. Psl. **skotō* je v nejasném vztahu ke germ. **skatta-*, jehož pokračováním je gót. *skatts* 'peníze', stisl. *skattr* 'daň, poklad', stfríz. *sket*, *schet* 'dobytek, peníze', něm. *Schatz* 'poklad'. Obvykle se počítá s výpůjčkou z germ. do slov., ale jsou i výklady opačné a nevylučuje se ani příbuznost germ. a slov. slov. Další

spolehlivé ie. souvislosti však chybějí. K významovému vztahu 'dobytek' – 'majetek, peníze' srov. lat. *pecū, pecus* 'dobytek', *pecūnia* 'majetek, peníze', něm. *Vieh* 'dobytek', angl. *fee* 'odměna'.

skotačit. Vlastně 'počínat si jako skoták, pasák skotu', viz ↑*skot*.

skoupý. Všesl. – p. *skapy*, r. *skupój*, s./ch. *skūp* 'drahý (cenou)', csl. *skopъ*. Psl. **skopъ* není příliš jasné. Vychází se z psl. **skoměti* (**skom-pъ*), doloženého v r.d. *skomit* 'bolet, svírat', sln.d. *skoměti* 'být otupělý, tesknit' od ie. **skem-* 'tisknout, svírat'. Jiný výklad spojuje se **skopiti* 'odřezávat' (viz ↑*skopec*).

skrání kniž. P. *skroñ*, r.d. *skoronb*, sln. *skranj* 'podbradek, čelist'. Psl. **skorn* 'b (B8) by mohlo být příbuzné s isl. *hvörn* 'kosti na rybí hlavě', gót. *hvalmeins* (gen.) 'lebka', střir. *cern* 'mísa' i toch. B *krāñi* 'jakási část hlavy', vše z ie. *(s)k^her-n- 'lebka, část hlavy'.

skrblít 'nemístně šetřit', *skrbllk*, *skrblický*. Od staršího *skrbiti* tv., příbuzného s r. *skorbēt* 'truchlit', sln. *skrbēti* 'starat se', stsl. *skrběti* 'soužit se'. Psl. **skorbēti* je příbuzné s lit. *skuřbii* 'být v bídě, trápit se' a to přeneseně z ie. *(s)kerb(h)- 'řezat, drásat', od něhož je i něm. *scharf* 'ostrý', angl. *sharp*, střir. *cerb* tv., a to od *(s)ker- 'řezat'. Srov. ↓*škrabat*, ↑*skořáпка*. Výchozí význam v bsl. byl 'být v bídě, starostech', odtud do č. '(nemístně) šetřit'.

skreč 'vzdání zápasu bez boje', *skrečovat*. Z angl. *scratch* 'vzdát závod, zápas před začátkem', doslova 'škrtnout, škrábnout', a to kontaminací staršího *scrat* a *cratch* tv.

skripta '(vysokoškolské) učební texty'. Z lat. *scripta*, což je pl. od *scriptum* 'co je napsáno', zpodstatnělého přič. trp. od *scribere* 'psát'.

skromný, skromnost. P. *skromny*, r. *skrómnij*, s./ch. *skróman* (r. a s./ch.

výrazy se obvykle považují za výpůjčky ze zsl.). Psl. (zsl.) **skromъnъ* je utvořeno ze **srъ* (↑s) a **kroma* 'okraj, hrana' (viz ↑*kromě*), význam tedy byl asi 'držící se na okraji, v mezích'. V č. doloženo až od obrození (z p.), starou domácí obměnou tohoto slova je snad ↓*skrovny*. Srov. ↓*soukromý*.

skrovný, uskrovnit se, poskrovnu. Stč. *skrovny* 'skromný, střídmý, neveliký'. Jen č., proto lze uvažovat, že je to stará domácí obměna pč. **skromny* (↑*skromny*), přejatého znovu až v obrození z p. (Ma2).

skrumáž 'shluk (několika hráčů)'. Z angl. *scrummage*, *scrimmage* tv., původně 'mlýn v ragby', ze staršího *skirmish* 'šarvátka, srážka, půtká' ze střir. *escarmouche* tv. a to asi křížením frk. **skirmjan* 'chránit se štítem' (odtud fr. *escrimer* 'šermovat', srov. i něm. *schirmen* 'chránit') a střir. (*se*) *muchier* 'skrývat (se)'.

skrupule 'pochybnosti, rozpaky', *skrupulózní, bezskrupulózní*. U Jg i sg. *skrupul*, *skrupul*. Z lat. *scripulus* 'starost, úzkost, obava', původně 'ostrý kamínek', což je zdrobnělina od *scrūpus* 'ostrý kámen'.

skrutinium 'sčítání hlasů při volbách', *skrutátor*. Z pozdnělat. *scrūtinium* tv., původně 'zkoumání, prohledávání', od *scrūtārī* 'prohledávat, zkoumat'.

skruž 'kamenná tvárnice vyztužující studnu ap.'. Stč. *skružie*, *vzkružie* tv., dále viz ↑*kruh*.

skryš. Stč. *skryšě* od *skryti* (viz ↑*kryt*), stejná příp. je v r. *krýša* 'kryt, střecha'.

skrz přísl., předl. P. *skróš*, r.d. *skroz*. s./ch. *krðz*, *skrðz*. Psl. asi *(s)k^herz-, *(s)k^hers- i *(s)k^hroz-. Zdá se, že tu došlo ke kontaminaci (D3) dvou kořenů – jednak předsl. *(s)k^herts-, z něhož je psl. *č^herz(ъ) 'přes' (A) (z toho slk. *cez*, r. *čerez*, csl. *črěza*), lit. *skersai* tv.,

skēšas, kešas 'příčný', od ie. *(s)kert- 'řezat', tedy vlastně 'řezem, napříč', a jednak psl. *skvozē, doloženého v r. skvoz', sln. skōzi, stsl. skvozež 'skrz', což je ustrnulý lok. subst. *skvoga 'díra, otvor' (srov. stsl. *skvožbnja tv.), jež se vykládá od ie. *(s)keu- 'pozorovat, dívat se' (viz ↑show, ↑čítí), tedy 'otvor k pozorování'.

skřehotat, skřehot. Onom. původu, blízko stojí p. zgrzytać 'skřípát (zuby)', r. skrežetát', csl. skrgati tv., mimo slov. jazyky lit. kregėti 'chrochtat'. Srov. dále ↓skřek i ↓skřípat, ↓skřkavka.

skřek. Onom. původu, srov. slk. škriekat', p. skrzczać 'vydávat skřeky, krákat' a mimo slov. jazyky angl. shriek 'vřískat, skučet, skřípát'. Dále srov. ↑skřehotat, ↑křičet, ↓skřípat, ↑krákat.

skřele 'ploché kosti kryjící žábry ryb'. Z p. skrzele, jež je příbuzné s ch. krělja, b. chriél i r.-csl. črel'uština tv., východiskem je asi psl. *(s)krěl'a tv. (s nepravidelnostmi v násloví) a to nejspíš od ie. *(s)krei- 'kroužit, otáčet (se)', od něhož je i ↑křídlo, srov. i stlit. skrelis 'perut'.

skřín, skřínka, skřínový. Stč. skříně, škříně. P. skrzywnia, r.d. skrinja, s./ch. škřinja, stsl. skrinija. Slov. *skrini je přejato ze sthn. scrīni (něm. Schrein) tv. a to z lat. scrinium 'pouzdro, krabice, skřín'.

skřípát, skřípět, skřípnout, skřípení, skřípání, skřípavý, skřípec. Věsl. – p. skrzypać, r. skripět', s./ch. škřípati. Psl. *skripati, *skripěti souvisí s lot. skripstēt tv., východiskem je ie. onom. základ *(s)kre(i)-, od něhož je i ↑křičet, ↑skřek, ↑skřehotat. Z onom. významu se pak v č. vyvinul význam 'svírat, mačkat' a to asi od názvu mučičího nástroje skřípec, původně vlastně 'co skřípe, vrže'. Od 19. st. i druh brýlí, vlastně 'co svírá nos'.

skřítek, skřet. Stč. škřietek, slk. škriatok. Ze sthn. scrato (dnes Schrat(t)) tv. nejistého původu.

skřivan, skřivánek, skřivánčí. Slk. škovránok, p. skowronek, r. žavoronok (r.d. skovorónok), sln. škrijánc, csl. skovranьc. Nejvíce slov. podob ukazuje na výchozí psl. *skovornā(k) (B8), ale slovo podléhalo již v psl. různým změnám. Onom. základ je zřejmě stejný jako u slov. názvu pro špačka (viz ↑skorec).

skučet. Věsl. – p.d. skuczeć, r. skučái' 'nudit se, tesknit', s./ch. skúčiti 'omezit, stísnit; tesknit'. Psl. *skučati souvisí s *kukati doloženým např. v č.st. kuk(n)ati 'skuhrat, kuňkat', sln. kúkati 'rmoutit se', b. kúkam 'jsem osamělý', příbuzné je lit. kaukti 'výt'. Původ je onom., srov. ↓skuhrat.

skuhrat, skuhravý. R.d. skúg(o)rit' 'řňukat, plakat, výt'. Asi expr. obměna ↑skučet.

skulina, skulinka. Stč. skúla. Významově stojí nejbliže sln. škúlja s./ch. škúlja tv., méně jasná je souvislost s r.d. skulá 'lící kost', r.d. i 'opuchlina, boule', sln. skúla 'vřed, bolák', b. skúla 'rána'. Psl. *skula, původně asi 'prasklina, dutina', by mohlo být příbuzné se střdn. schüle 'úkryt', stir. cúl 'kout, úkryt', f. skýlos 'kůže, skořápka', vše z ie. *(s)kū-lo-, *(s)kou-lā 'dutina, úkryt, obal' od ie. *skeu- 'ukrývat, obalovat'.

skulptura 'plastika'. Podle něm. Skulptur tv. z lat. sculptūra 'sochařství, socha, vyřezané dílo' od sculpere 'řýt, vyřezávat, dlabat', vedle scalpere tv. (viz ↑skalp, ↑skalpel).

skunk 'americký druh tchoře'. Z angl. skunk a to z indiánského segankw, segongw tv.

skutek, skutkový, skutečný, skutečnost. Od stč. skutiti 'učinit, provést, spáchat', dále viz ↑kutiti, ↑pokuta.

skútr 'jednostopé vozidlo s částečnou karoserií'. Z angl. *scooter* 'koloběžka, skútr, rychlý motorový člun' od hov. *scoot* 'mazat, letět, kalit'. Souvisí s angl. *shoot* 'střílet'.

skvělý. Stč. *stkvělý* 'krásný, nádherný', viz ↓*skvíť se*.

skvíť se kniž., *skvoucí, skvost, skvostný, zaskvíť se*. Stč. *stkvieti se, sviyeti se, kvieti se, ksvieti se*. Jen č., původní je *sviieti*, jež vzniklo přesmykem z psl. **svitěti* 'zářit, svítit'. Vložené -k- je od *kvísti, kvieti* (viz ↑*kvést*). Srov. ↑*skvělý*.

skvrna, skvrnka, skvrnitý, poskvrnit. Slk. *škvrna*, r. *skvěrna* 'skvrna, špinavost, špatnost', sln. *skrûn* (adj.) 'špinavý, nečistý', stsl. *skvrna* 'špina, skvrna, hanba'. Psl. **skvornъ, *skvorna* nemá jistý původ. Jednou z možností je vyjít od psl. **skverti*, 1.os.přít. *skvoraq*, 'škvářit, rozpouštět tuk' (viz ↓*škvářit*), původní význam adj. by tedy byl 'umaštěný, zamaštěný'.

skýtat kniž., *poskytovat, vyskytovat se, naskýtnout se*. Stč. i *skýstí* 'podávat, nabízet, nastrovat', hl. *skičić* 'nabízet', r. *skítát'sja* 'potulovat se', s./ch. *skítati se* tv., s./ch.st. *poskítiti* 'nabídnout', csl. *skytati se*, 'potulovat se'. Psl. **skytati (se)* je zřejmě příbuzné s **kutiti* (viz ↑*kutit*), ie. východisko ani vývoj významu však nejsou jisté. Lze vyjít z ie. *(s)keu- 'pokrývat, skrývat' (odtud pak 'skrývat se' → 'potulovat se') i **keu-* 'ohýbat' (srov. zvláště csl. *poděskytati* 'naklánět', odtud lze vysvětlit zsl. významy). Oba ie. kořeny se někdy ztotožňují – zvláště u jmenných odvozenin se vyskytují společné významy 'dutina, něco vyklenutého' (srov. ↑*skulina*).

skýva kniž. 'krajíc chleba'. Stejně jako luž., p. *skiba*, r.d. *skiba* tv. přejato ze sthn. *sciba* 'krajíc, kotouč' (dnes *Scheibe*), jež vychází z ie. *(s)kei- 'řezat, oddělovat'.

slabika, slabičný, slabikový, slabikář, slabikovat, přeslabikovat. Jen č., zřejmě jakási odvozenina od přetvořeného lat. *syllaba* z ř. *syllabē* tv., doslova 'sebrání', ze *syn-* (↓*syn-*) a *labein* 'brát, chytat'.

slabý, slaboučký, slabounký, slabost, slaboch, slabošský, slabošství, slabina, slábnout, zeslábnout, oslabit, oslabení. Všesl. – p. *slaby*, r. *slábyj*, s./ch. *släh*, stsl. *slabъ*. Psl. **slabъ* je příbuzné s lot. *släbs, släbans* tv., lit. *slöbti* 'zeslábnout, zemdlít', něm. *schlaff* 'povolený; ochablý, mdlý', niz. *slap* tv., angl. *sleep* 'spát' a asi i lat. *labāre* 'viklat se, kolísat', isl. *lapa* 'ochable viset', vše z ie. *(s)lēb-, (s)lāb- aj. 'být ochablý'.

slad 'surovina pro výrobu piva', *sladový, sládek, sladovna*. Všesl. – p. *stód*, r. *sólod*, s./ch. *släd*. Psl. **soldъ (B8)* je od **soldъ(kъ)* 'sladký' (↓*sladký*), protože slad obsahuje ze škrobu vzniklý cukr, který při vaření piva fermentuje v alkohol.

sladký, sladkost, sladidlo, sladit, osladit, přesladit, přisladit, sládnout, zesládnout, nasládlý, expr. sladák. Všesl. – p. *stodki*, r. *sládkij* (z csl.; r.d. *solódkij*), s./ch. *slädak*, stsl. *sladkъ*. Psl. **soldkъ* je rozšířeno z původního **soldъ*, které odpovídá lit. *saldûs*, lot. *salds* tv. Dále je možná příbuzné lat. *sallere* (ze **saldere*) 'solit', něm. *salzen* tv., vše od ie. **sal-* 'sůl' (viz ↓*sůl*). V bsl. by tedy došlo k zajímavému vývoji významu: 'slaný' → 'chutný, mající výraznou chuť' → 'sladký'. Možný však je i tradiční výklad, že východiskem je stejně jako u většiny jiných ie. jazyků (něm. *süss*, angl. *sweet*, lat. *suāvis*, ř. *hēdýs*, sti. *svādú-*) přetvořené ie. **sūd-* 'sladký'.

slalom 'závod, při němž závodník překonává trať vymezenou brankami', *slalomový, slalomář(ka), slalomářský*. Z nor. *slalām* ze *slad* '(lehce) nakloněný' a nor.d. *lōm, lām* 'stopa', původně tedy 'nakloněná stopa (lyži)'.

sláma, *slámka*, *slámový*, *slaměný*, *slaměnka*, *slámák*, *slamník*. Všesl. – p. *stoma*, r. *solóma*, s./ch. *sláma*. Psl. **solma* (B8) 'stéblo, sláma' je příbuzné se stpr. *salme*, lot. *salms*, sthn. *halm*, angl. *healm*, lat. *culmus*, ř. *kálmē* tv., vše z ie. **kálmō-*, **kálmā* tv. (A1) a to nejspíš od **kel-* 'tyč, trn, silné stéblo' (srov. lit. *šilas* 'vřes', sti. *šalá-* 'hůl', střir. *cail* 'kopf').

slang 'mluva lidí stejného zájmového či pracovního prostředí', *slangový*. Z angl. *slang* 'hovorová, obecná, substandardní řeč, slang, hantýrka' nejasného původu. Podle některých souvisí se *sling* 'střílet, vrhat, klouzat, rozhazovat'.

slanina, *slaninový*. Všesl. Psl. **solnina* tv. (B8) od **solb* (viz ↓*sůl*).

slap zast. 'peřeje'. Přejato za obrození ze sln. či s./ch. *slāp* 'vodopád, peřej' (srov. i csl. *slapъ* 'vlnění, proud', r. říční jméno *Sotopovka*). Psl. **solpъ* (B8) je příbuzné s lit. *saļpas* '(mořský) záliv', toch. B *slāpp* 'padat (na zem)', východiskem je ie. **selp-*, **slēp-* 'téci, pohybovat se dolů'.

slast, *slastný*. Do č. uvedl Hanka z r. *slast*, tam zase přejato z csl. *slastь* (stsl. *slastь*, s./ch., sln. *slāst*). Psl. **solstь* (B8) je pokračováním předsl. **sald-ti-* (A5), dále viz ↑*sladký*.

-slat (*obeslat*, *odeslat*, *poslat*, *předeslat*, *rozeslat*, *seslat*, *vyslat*, *zaslat*). Č.st. *slāti*, p.kniž. *slac*, r. *slat*, s./ch. *slāti*, stsl. *sōlati*. Psl. **sōlati* nemá jasný původ. Spojuje se s gót. *saljan* 'obětovat', angl. *sell* 'prodat', ř. *heleîn* 'vzít' od ie. **sel-* 'vzít, uchopit', předpokládá to však určitý nepravidelný hláskoslovný vývoj.

slátanina hov. Od *slátat*, viz ↑*látat*.

slatina 'bažinaté místo; zemina vzniklá rozkladem rostlin ve stojaté vodě', *slatinový*, *slatinový*. Ukr.

solótvyna 'slaná bažina', r.d. *solotína* 'bažina', s./ch. *slătina* 'slaný pramen', stsl. *slatina* 'slaná voda'. Psl. **soltina* (B8) se obvykle spojuje se **solb* 'sůl' (viz ↓*sůl*), tedy původní význam by byl 'slaná voda'. Vzhledem k rozdílným přízvukovým poměrům ve vsl. se uvažuje i o křížení odvozenin od dvou homonymních ie. kořenů – **sal-* 'sůl' a **sal-* 'špinavý, špinavě šedý' (srov. stangl. *sōl* 'špinavý, tmavý', sthn. *sal* 'špína', viz i ↓*slavík*).

sláva, *slavný*, *slavnost*, *slavnostní*, *slavit*, *oslavit*, *oslava*, *oslavný*, *oslavenec*, *proslavit* (*se*). Všesl. – p. *slawa*, r. *sláva*, s./ch. *slāva*, stsl. *slava*. Psl. **slava* je odvozeno od **slaviti*, což je kauzativum k **sluti* (viz ↓*slout*), tedy vlastně 'způsobovat, že je někdo proslulý'. Příbuzné je lit. *šlōvé* tv. Srov. ↓*slovo*, ↑*pravoslavný*.

slavík, *slaviček*, *slavičí*. Všesl. – p. *slawik*, r. *solovej*, sln. *slāvec*, s./ch. *slāvāj*, stsl. *slavii*. Psl. **solvjb* (s obměnami příp.) je odvozeno od **solvb* 'žlutošedý, žlutohnědý' (B8) (srov. r.d. *solovój* tv. (o koni)) z ie. **sal-uo-*, z něhož je i stisl. *sōlr* 'špinavý', sthn. *salo* 'špinavě šedý', niz. *zaluw* 'tmavě žlutý', wal. *salw* 'ubohý, podlý', vše od **sal-* 'špinavý, špinavě šedý'. Srov. ↑*slatina*.

slavista 'odborník v oboru slovanských jazyků a literatur', *slavistika*, *slavistický*. Podle něm. *Slawist*, *Slavist* (od 1. pol. 19. st.) od lat. názvu Slovanů *S(c)lāvī* (viz ↓*Slovan*).

slečna, *slečinka*. Zkrácením ze *šlechtična* (k podobnému zkracování v titrelech srov. ↓*vašnosta*, ↑*sir*), disimilace *š-č* na *s-č*. Původně slovo označovalo neprovdané dcery šlechtické (první doklad již z r. 1622), na měšťanské dívky přeneseno až v 70. letech 19. st. (do té doby se užívalo *panna*) a na venkovské ještě později (Ma²). Jinak viz ↓*šlechta*.

sled', *stedový*. Stejně jako p. *śledź*, r. *sel'd* přejato ze severogerm. jazyků (stisl. *síld*, *sild*, stšvéd. *sildi*).

sledovat, *sled*, *následovat*, *následný*, *následek*, *pronásledovat*, *pronásledovatel*, *vysledovat*. Prvotní je subst., stč. *sled* 'stopa, pořádek, souvislost'. Všesl. – p. *ślad* 'stopa', r. *sled* tv., ch. *slījēd* 'sled, stopa', stsl. *slědb* 'stopa'. Psl. **slědb* je příbuzné s lot. *slīede* 'kolejnice, kolej', lit. *slýsti* 'klouzat', stangl. *slīdan* tv., něm. *Schlitten* 'saně', sti. *srédhati* 'sklouzává, bloudí', vše od ie. **(s)leidh-* 'klouzat'. Původní význam psl. subst. je tedy asi 'kolejnice, sanice', z toho pak 'stopa kolejnice, kolej' a konečně 'stopa vůbec'. Do stč. potom přenesen i 'souvislost, poslušnost věcí'. Srov. *↑poslední*, *↓výsledek*, *↓slídit*.

slech. Jen č., v pl. 'bolnice zvíře a psů' a ve spojení *ani vidu ani slechu* (Jg). Asi uměle od předponových sloves na *-slechnout*, kde *-slech-* je z psl. **-sloch-*, což je redukováný stupeň kořene **sluch-*, **slūch-*, o němž viz *↓sluch*, *↓slyšet*.

slejška. Viz *↓slejška*.

slepice, *slepičtí*, *slepička*, *slípka*. Jen č. Odvozuje se od *↓slepý*, prý proto, že slepice za šera nevidí. Hanlivé označení *slepičtí prdel* 'kdo všechno vyžvaní' (vlastně 'kdo snadno vypouští') známo již Jg, odtud *vyslepičit* (Ma²).

slepý, *stepota*, *stepýš*, *stepnout*, *oslepnout*, *oslepit*, *zaslepit*. Všesl. – p. *ślepy*, r. *slépój*, ch. *slījēp*, stsl. *slěpъ*. Psl. **slěpъ* nemá jasný původ. Spojení s lit. *slėpti* 'skrýt' nevyhovuje příliš významově (ani původ lit. slova není jistý), na druhé straně spojení s lit. *šlibas* 'slabozraký', *šlibti* 'ztrácet zrak' (Ma², HK) naráží na značné nesrovnalosti hláskoslovné. *Slepé střevo* (= přeneseně 'nepravé, nadbytečné') již od Aristotela. Srov. *↑oslnit*, *↑slepice*.

slet 'sokolská slavnost', *sletový*. Viz *↑s* a *↑letět*.

sleva. Viz *↑levit*.

slěz 'druh byliny'. P. *ślaz*, ch. *sljēz*, csl. *slěza*. Psl. **slěza* se vykládá od stejného ie. základu jako *↓sliz* (květy slězu obsahují sliz, kterého se odedávna používalo v lidovém lékařství), předsl. podoba by byla **sloig-* (A1, B2).

slezina. Všesl. – p. *śledziona*, r. *selezěnka*, s./ch. *slezěna*, *slezina*. Psl. **selzina*, **selzina* (B8) je příbuzné se stir. *selg* i lat. *liēn*, ř. *splēn* (srov. *↓splín*), arm. *բայան*, av. *spərəzan*, sti. *plihán-*, asi sem patří i lit. *blužnis* tv. Ie. východisko těchto slov je těžko rekonstruovatelné, protože podoba slov byla změněna působením tabu (D4). Pro slov. lze vycházet ze **s(p)elgh-* (A1), jiné tvary ukazují na **splengh-*, **(s)plēgh-*, **splēgh-* aj.

slíbit, *slib*, *slibný*, *přislíbit*, *přislíbit*, *zaslíbit*, *zaslíbený*. Jen č., slk. a p. (*ślubować*), sln. *obljubiti*. Stč. *sl'ūbiti* i ve významu 'zalíbit si' ukazuje, že jde vlastně o dokonavý protějšek slovesa dochovaného v *↑líbit se*. Vývoj významu si můžeme představit takto 'zalíbit si' → 'zaslíbit se (někomu, něčemu z lásky)' → 'slíbit'.

slítný kniž., *slíčnost*. P. *śliczny* tv., s./ch. *slīčan* 'podobný'. Psl. **saličnъ* se obvykle vykládá ze **sъ-* 'dobrý' (viz *↑s-*) a odvozeniny od **lico* (*↑lic(e)*), význam s./ch. slova i r. *slīčft* 'porovnat' ukazují spíš na **sъ* ve významu 'dohromady, stejný' (*↑s*).

slída, *slídový*. Převzato za obrození z r. *sljudá*, které je však dále nejasné.

slídit, *slídlit*, *proslídlit*, *vyslídlit*. Stč. *sléditi* 'slídlit, potulovat se', od stejného základu jako *sledovat* (viz *↑sled*).

slimák. P. *ślimak*, r.d. *slimák*. Psl. **slimakъ* je příbuzné s lat. *limāx*, ř. *leimāx* tv., dále se stisl. *slīm* 'sliz, jíl'.

něm. *Schleim* 'sliz, hlen', *Leim* 'klich, lepidlo', ir. *slemun* 'hladký', vše od ie. *(s)lei-m- od *(s)lei- 'slizký, mazlavý'. Srov. s jiným rozšířením ↓*slina*, ↓*sliz*, ↓*slín*.

slín 'jřlovitá usazená hornina'. Jen č., doloženo od střední doby. Zřejmě souvisí se ↓*slina*, ↑*slímák*, označení slizké, lepkavé hmoty.

slina, *slinný*, *slinit*, *slinivka*, *slintat*, *slintavý*, *slintavka*, *oslintat*, *poslintat*, *uslintaný*. Všesl. – p. *slina*, r. *sljuná* (r.d. *sliná*), s./ch. *slina*, stsl. *slina*. Psl. **slina* je příbuzné s lot. *slienas* 'sliny' (pl.), lat. *linere* 'natírat, mazat', ř. *alfinō* 'namažu'. Východiskem je ie. *(s)lei- 'slizký, mazlavý', k dalším souvislostem viz ↑*slímák*, ↓*sliz*.

slípka. Viz ↑*šlevice*.

slipy 'pánské plavkové spodky'. Z angl. *slips* od slovesa (*to*) *slip* 'klouznout, rychle nasadit, rychle svléci, uvolnit aj.', jež souvisí s něm. *schlüpfen* 'vklouznout, vyklouznout' i *schleifen* 'bruslit' (srov. ↓*šlajfký*).

slíva, *slivovice*. Všesl. – p. *slíwa*, r. *slíwa*, s./ch. *šljiwa*, csl. *slíva*. Psl. **slíva* je nejspíš zpodstatnělý tvar ž.r. adj. **slivā* 'modrý, namodralý' (pozůstatek ve sln.d. *sliv* 'modravý'), jež je příbuzné s wal. *lliw* 'barva, jas', lat. *livēre* 'být modravý', *lividus* 'modravý', vše od ie. *(s)li-*yo-* tv. S jinou příp. je od téhož kořene tvořeno něm. *Schlehe* 'trnka', angl. *sloe* tv.

sliz, *slizký*, *sliznatý*, *sliznice*, *osliznout*, *oslizlý*. Všesl. – p. *sluz* (ale *sliski*), r. *sliz*, s./ch. *slúz*, b. *sliz*. Psl. **slizā*, **sluzā* ukazují na míšení dvou příbuzných ie. kořenů s významem 'slizký; klouzat' – *(s)leiǵ- (z toho stisl. *slīkr* 'hladký', něm. *schlecht* 'špatný', stir. *sligim* 'mažu') a *(s)leuǵ- (z toho lit. *šliaūžti* 'klouzat', niz. *sluik* 'rovný, splhlý'). Srov. ↑*sléz*, ↑*slina*, ↑*slímák*.

slogan '(módní) heslo, aktuální, stále opakovaná myšlenka'. Z angl. *slogan* tv. a to ze skot. *slog(g)orne*, *slughorne* 'válečný pokřik' z gaelského *sluagh-gairm* tv. ze *sluagh* 'vojsko, nepřítel' a *gairm* 'křik'. Srov. ↓*sluha*.

sloh, *slohový*. Převzato v obrození z r. *slog* 'složení', viz ↑*ležet*.

sloj 'ložisko užitkového nerostu'. Ve starší č. 'vrstva v kameni' (Jg), p. *stój* 'žilka (ve dřevě či kameni)', r. *sloj* 'vrstva', s./ch. *slôj* tv. Psl. **slojā* lze nejspíše vyložit jako odvozeninu od **słiti* (viz ↑*s* a ↑*lit*, srov. podobně *bít-boj*, *pů-nápoj* ap.), původně tedy 'co je slito dohromady'. Srov. ↓*sluj*.

sloka. Přejato Jungmannem ze sti. *šlōka* 'dvojverší' (v jeho slovníku však ještě není).

slon, *sloní*, *slonice*, *sluň*, *slonový*, *slonovina*, *slonovinový*. Všesl. – p. *slon*, r. *slon*, s./ch. *slōn*, csl. *slona*. Psl. **slonā* se často spojuje se **sloniti* 'opírat se' (viz ↑*clonit*), prý na základě staré představy, že slon si k spánku nelehá a spí vstoje opřený o strom (Ma², HK). To však bude asi jen lid. etym. (D2). Přijatelnější se zdá vykládat slovo jako přejetí z ttat. jazyků – srov. tur. *arслан* 'lev'. ázerb., kurd., krym.-tat. *aslan* tv. Záměnu těchto dvou zcela odlišných zvířat vysvětlíme tím, že šlo o zvířata exotická, o nichž Slované věděli jen z doslechu (srov. podobně ↓*velbloud*).

slota. P. *slota*, r.d. *slótu*, s./ch. *slōta*. Psl. **slota* nemá jistý původ. Podobné je nor. *slatr* 'děsí se sněhem', angl. *sleet*, něm. *Schlossen* tv., ale kvůli hláskoslovným nesrovnalostem a nejjistému původu germ. slov nelze srovnání považovat za přesvědčivé. Jiný výklad spojuje s lit. *šlapa* 'deštivé počasí', *šlāpias* 'mokrý, vlhký', stir. *cluain* 'louka', ř. *klēpas* 'vláha, mokrota'. východiskem psl. slova by pak bylo ie. **klop-tā* od **klep-* 'vlhký, mokrý'.

sloup, *sloupek*, *sloupec*, *sloupový*, *sloupoví*. Stč. *s(1)lúp*. Věsl. – slk. *slíp*, p. *stolp*, r. *stolp*, s./ch. *stúp*, stsl. *stlǫpǫ*. Psl. **stǫlpǫ* odpovídá lit. *stulpas* 'sloup, stožár, tyč', lot. *stulps* tv., vše z ie. **slǫpo-* (A7) od **stel-p-*, což je rozšířené ie. **stel-* 'postavit; sloup, kmen', od něhož je např. i stisl. *stallr* 'lešení', něm. *stellen* 'postavit', ř. *stéllō* 'stavím (do řady)', arm. *steh* 'kmen, větev', sti. *sthalati* 'stojí'. Srov. ↓*stola*, ↑*instalovat*.

slout kniž. 'nazývat se; být známý čím', *prosluý*. R. *slyt*, sln. *slúti*, stsl. *sluti*. Psl. **sluti*, **slyti* (1.os.přít. **slovo*), původně 'slyšet (na jméno)', je příbuzné s lot. *slūt* 'stát se známým', korn. *clewaf* 'slyším', lat. *clūere* 'slynout', alb. *qúhem* 'jmenovat se', dále např. i sthn. *hlūt* 'hlasitý', angl. *loud* tv., ř. *klēō* 'slavím', arm. *lu* 'známý', sti. *srutá-* 'slyšený, známý', vše od ie. **kleu-* 'slyšet'. Viz i ↓*slynout*, ↓*slyšet*, ↓*slovo*, ↑*sláva*, ↓*sluch*.

sloužit. Viz ↓*sluha*.

Slovan, *Slovanka*, *slovanský*, *slavanství*, *slavanština*. P. *Slowianin*, r. *slavjanín*, s./ch. *Slāvèn*. Psl. **sloveninǫ* nemá jistý původ. Nejstaršími spolehlivými doklady jména jsou střř. *Sklabēnoī* a *střřlat. Sclavini* (6. st.), předtím možná toto jméno zaznamenává Ptolemaios jako *Souobēnoī* (2. st.). Vzhledem k povaze přípony, která se ve slov. užívá výhradně k tvoření od místních jmen či zeměpisných termínů, hledá se původ jména v této oblasti, především v názvech vodních toků (např. lit. *Šlavė*, p. *Stawa*, r. *Sluja*, na Balkáně *Slavin*, *Slavica* aj.), což jsou pravděpodobně názvy vycházející z ie. **klōu-* 'umývat' (A1) (srov. lat. *cluere* tv.). Tradiční výklad spojuje název se skupinou slov ↓*slovo*, ↑*slout*, ↓*slyšet* a vykládá ho jako 'kdo srozumitelně mluví' či 'kdo slyší, rozumí', srov. *Němec* k ↑*němý* a alb. *shqiptár* 'Albánc', vlastně 'kdo mluví jasně'.

sloveso, *slovesný*, *slovesnost* 'umělecká jazyková tvorba'. Utvořeno Jungmannem k rozlišení lat. *verbum* 'slovo' i 'sloveso' na základě starého s-kmenového skloňování **slovo*, gen. **slovese* (viz ↓*slovo*).

slovo, *slůvko*, *slůvčiko*, *slovní*, *slovník*, *slovníkový*, *slovníkářský*, *slovníkářství*, *slůvčikařit*, *doslov*, *násloví*, *oslovit*, *oslovení*, *proslovit*, *proslov*, *úsloví*, *vyslovit*, *výslovný*. Věsl. – p. *słowō*, r. *slóvo*, sln. *slóvō* 'rozloučení, odchod', s./ch. *slǫvo* 'písmeno', stsl. *slovo* (v jsl. se ve spis. jazyce používají ve významu 'slovo' jiné výrazy – sln. *besēda*, s. *rěč*, b. *dúma*). Psl. **slovo* (gen. **slovese*) je příbuzné s ř. *klé(μ)os* 'slovo, hlas, řeč, sláva', toch. A *klyw* tv., sti. *šrávas* 'hlasitý křik, chvála', vše z ie. **kleuos* od **kleu-* 'slyšet' (A1).

slouvatný kniž. Od ↑*slout*, k tvoření srov. ↑*mohutný*.

sluha, *služka*, *slouha*, *sloužit*, *služně*, *služba*, *služební*, *služebný*, *služebná*, *služebník*, *obsloužit*, *obsluha*, *odsloužit* (si), *posloužit*, *přesluhovat*, *vysloužit* (si), *vysloužilý*, *vysloužilec*, *výslužka*, *zasloužit* (si), *zásluha*, *záslužný* aj. Věsl. – p. *stuga*, r. *slugá*, s./ch. *slúga*, stsl. *sluga*. Psl. **sluga* odpovídá lit. *slaugā* 'služba', příbuzné je lit. *slaugyti* 'ošetřovat, pomáhat, podírat', stir. *sluag* 'vojsko, tlupa', wal. *llu* 'vojsko', vše od ie. **slougā* 'pomoc, služba' (jen balt.-slov.-kelt.) (B2).

sluch, *sluchový*, *sluchátka*. Věsl. – p. *stuch*, r. *sluch*, s./ch. *slūh*, stsl. *sluchǫ*. Psl. **sluchǫ* má nejbližší k *stangl*, *hlēor* 'tvář', av. *sraoša* 'sluch' z ie. **kleuso-* od ie. **kleu-s-* 'slyšet' (viz ↓*slyšet*).

sluj kniž. 'jeskyně'. Stejného původu jako ↑*sløj*, ve starší č. (Jg) i stejné významy vedle novějšího významu dnešního. Snad z původní dlouhé varianty (*slój*>*slūj*>*sluj*).

sluka 'druh bahenního ptáka'. P.d. *sleka*, r. *slúka*, s./ch. *slúka*. Psl. **slōka* odpovídá lit. *slánka*, lot. *sluoka*, stpr. *slanke* tv. Příbuzné bude asi lit. *slánkioti* 'posouvat se, povalovat se, lenošit', *slīnkas* 'lenivý'. Sluka je tak zřejmě pojmenována proto, že většinu dne leží v lese přikrčena u země, spoléhajíc na své krycí zbarvení.

slunce, *stunko*, *sluníčko*, *slunný*, *slunečný*, *slunečník*, *slunečnice*, *slunečnicový*, *slunit se*, *prosluněný*. Všesl. – p. *stōnce*, r. *sólnce*, s./ch. *sūnce*, stsl. *slōnce*. Psl. **sōlnce* je formálně zdobnělina od **sōlns* (předsl. **suln-*). Příbuzné je lit. *saulė*, gót. *sauil*, něm. *Sonne*, angl. *sun*, wal. *haul*, lat. *sōl*, ř. *hélios*, av. *xwəng*, hvar-, stí. *súvar*, *súrya*-. Jde o starý ie. kmen střídající v zakončení *-l-*, *-n-*, výchozí ie. podobu lze rekonstruovat **sauel-*, **suēl-*, **sūl-*.

slupka. Viz ↑*loupat*.

slušet, *slušný*, *slušivý*, *přislušet*, *přislušný*, *přislušnost*, *přislušník*, *přislušensství*. Takto jen č. Stč. *slušěti* 'slyšet; slušet; přislušet, náležet'. Původní význam byl 'slyšet' (srov. r. *slúšat* 'poslouchat', jinak viz ↓*slyšet*), odtud pak podobně jako u ↑*patřit* 'přislušet, náležet' (vlastně 'ležet v doslechu') a ve zvrtné podobě 'být vhodný', konečně pak 'činit něčím zevnějšek vkusný, příjemný'. Srov. ↓*slušný*.

slušný, *slušnost*. Stč. 'vhodný, přislušný, náležitý, účelný, sličný', dále viz ↑*slušet*.

slynout kniž. P. *slynac*. V č. novější útvar (od obrození) k ↑*slout*, k tvoření srov. ↑*plout* – ↑*plynout*.

slyšet, *slyšený*, *slyšitelný*, *slyšitelnost*, *uslyšet*, *vyslyšet*, *vyslychat* aj. Všesl. – p. *shyszec*, r. *slyšat*, s./ch. *slyšati*, stsl. *slyšati*. Psl. **slyšati* (vedle **slušati*, **sluchati* 'poslouchat') je příbuzné s lit. *klausyti* 'poslouchat' (k- místo očekávaného š-), sthn. *hlosēn* tv.,

toch. B *klyaus-* 'slyšet', stí. *šróšati* 'poslouchá', vše z ie. **kleu-s-* 'slyšet, poslouchat' (A1, A8, B1). Srov. ↑*sluch*, ↑*slech*, ↑*slout*, ↑*slovo*, ↑*sláva*.

sliza, *slzička*, *slzný*, *slzet*, *zastzet*. Všesl. – p. *lza*, r. *slezá*, sln. *sólza*, s./ch. *sūza*, stsl. *slbza*. Psl. **slbza* je odvozeno od slovesa **slbzati* 'klouzat, plížit (se)' od ie. **sleig-* 'klouzat, být slizký', tedy asi 'klouzavá (kapka)'. Srov. ↑*sliz*, ↑*slina*.

smahnout, *smažit*, *osmahnout*, *osmahlý*. P. *smagty* 'tmavě hnědý', r.d. *smága* 'žár, plamen, saze', *smúgly* 'tmavý, hnědý', sln. *smága* 'sušení (lnu)', csl. *smagľ* 'snědý'. Rozdílný vokalismus v kořenech **smag-*, **smug-* (k tomu viz ↓*smouha*) lze těžko převést na společné východisko. Podobu **smag-* lze srovnat s lit. *smogóti* 'sušit', více příbuzenstva lze najít u **smug-*. U podob s *-a-* se uvažuje i o vlivu dvojice ↑*prahnout* – ↑*pražit*. Srov. ↓*smahem*.

smalt 'vrstva sklovité hmoty na kovovém podkladě', *smaltovat*, *smaltovaný*. Z it. *smalto* z germ. (langob.) **smalt* (srov. něm. *Schmelz* tv., *schmelzen* 'tavit, rozpouštět') a to asi z ie. *(s)*meld-* 'měkký'. Srov. ↑*email*, ↓*smolka*, ↑*rozšmelcovat*.

smaragd 'druh drahokamu', *smaragdový*. Z lat. *smaragdus* z ř. *smáragdos* tv. a to asi z nějaké semit. předlohy příbuzné s akkad. *baraqu*, hebr. *bárakiet* tv. od semit. *brq* 'svítit'.

smát se, *smavý*, *posmívat se*, *posměváček*, *rozesmát se*, *usmát se*, *úsměv*, *úsměvný*, *vysmívat se*, *zasmát se*. Všesl. – p. *šmiac się*, r. *smeját się*, s./ch. *smijati se*, stsl. *smijati se*. Psl. **smējati se*. I.os.přít. *smějō se*, je příbuzné s lot. *smiet(ies)*, švéd. *smila* tv., angl. *smile* 'usmívat se', ř. *meidāō* 'směju se', toch. *smi-* 'smát se', stí. *smáyate* tv., vše z ie. **smei-* 'smát se'. Viz i ↓*smích*.

smažit. Viz ↑*smahnout*.

smeč 'prudké sražení míče do pole soupeře', *smečovat*, *smečař(ka)*, *smečářský*. Z angl. *smash* 'prudký úder. rána', jež je stejně jako podobné *smack* 'prásknout, plesknout' zřejmě onom. původu.

smečka. P. *smycz*. Vlastně totéž co *↓smyčka* (k tvaru srov. *↓smeknout (se)*), původně 'úvaz na kterém myslivci vodí honicí psy' (Ma², Jg), pak 'psi na tomto úvazu' a pak vůbec 'skupina psů či vlků lovících kořist'.

smeknout (se). Viz *↓smyk* (oslabený stupeň **smbk-*).

smělý, *smělost*, *osmělit se*. Psl. **sǫmēls*, což je původem *l*-ové příčestí od **sǫmēti* (viz *↓smět*).

směr, *směrový*, *směrný*, *směrnice*, *směrovka*, *směrovat*, *směrovací*, *nasměrovat*, *směřovat*. Viz *↑s* a *↑míra*, *↑mířit*.

směštnat. Viz *↑s* a *↑místo*.

smět. Všesl. – p. *smieć* 'odvažovat se', r. *smet'* tv., ch. *smjēti*, s. *smēti*, stsl. *sǫmēti*. Psl. **sǫmēti* je etymologicky málo jasné. Starší výklady spojovaly s ř. *maíomai* 'chystám se, snažím se', lat. *mōs* 'mrav, zvyk', něm. *Mut* 'mysl, odvaha', angl. *mood* 'nálada', vše od ie. **mē-*, **mō-* 'snažit se, mít silnou vůli', ale předp. *sǫ-* u nedokonavého slovesa vzbuzuje námitky. Jiný výklad vychází z ie. **sum-* jako varianty k **sum-* 'hýbat se', k němuž patří např. stír. *do-sennaim* 'pronásleduji, ženu', vývoj významu by byl 'směřovat (proti něčemu)' → 'být smělý, odvažovat se'. Srov. *↑smělý*.

smetana, *smetanový*, *smetánka*. P. *śmietanu*, r. *smetána*, sln. *smétana*. Psl. **sǫmetana* lze interpretovat jako zpodstatnělý tvar ž.r. přič. trp. od **sǫmetati* (viz *↑s* a *↑metat*, *↑mést*), vlastně 'smetávat (z povrchu), krouživě sbírat', případně od **sǫmētati* (viz *↑s-* a *↑mást*), v původním významu

'mícháním stloukat máslo'. oba kořeny jsou přibuzné.

smetí. Viz *↑s* a *↑mést*.

smích, *směšný*, *směšnost*, *smíšek*, *posměch*, *posměšný*, *posměšek*, *výsměch*, *výsměšný*, *zesměšnit*. Všesl. – p. *śmiech*, r. *smech*, ch. *smijéh*, stsl. *směchb*. Psl. **směchb* je pokračováním ie. **smoi-so-* (A8.B2), odvozeniny od **smei-* 'smát se' (viz *↑smát se*).

smilný kniž. 'nestoudný, chlípny', *smilstvo*, *smilnit*. Csl. *smilbnoje* 'cizoložství' (možná bohémismus?), jinak slov. přibuzenstvo chybí. Podobná slova jsou však v lit. – *smilūs* 'zvědavý, mlsný, chtivý', *smilidiuti* 'mlsat'. Další souvislosti nejisté.

smír, *smírný*, *smířit se*, *smířlivý*, *usmířit se*. Viz *↑s* a *↑mír*.

smírek 'drobně zrnitý korund k broušení či hlazení', *smírkový*. Asi novější přejeti z ř. *smýris* tv. nejasného původu, zatímco obecně č. *↓smírgl* je z něm.

smlouva. Viz *↑s* a *↑mluvit*.

smog 'směs mlhy a kouřových zplodin', *smogový*. Z angl. *smog* tv., což je umělé slovo vytvořené ze *smoke* 'kouř' (srov. něm. *schmauchen* 'čoudit, kouřit') a *fog* 'mlha' (asi z dán.). Srov. *↓smoking*.

smoking 'druh pánského společenského obleku', *smokingový*. Z angl. *smoking(-jacket)*, doslova 'sako (ke kouření)', od *smoke* 'kouřit'. Po jídle totiž bylo pánským členům společnosti dovoleno odložit frak a zakouřit si 'pouze' ve *smokingu*.

smokvoň 'druh fíkovníku'. Převzato Preslem ze s./ch. *smōkva*, případně r. *smōkva* (stsl. *smoky*). Slov. **smoky* (gen. **smokove*) asi souvisí s psl. **smokb* 'štáva', jež je však dále nejasné. Druhovo možnosti je výklad z gót. *smakka* tv., jež by mohlo být z germ. **smaka-* 'chutný'

(srov. ↓šmak), vzhledem k tomu, že zdvojené -kk- však v gót. zpravidla ukazuje na výpůjčku, je možná naopak gót. slovo ze slovanštiny.

smolit expr. 'pracně, neobratně sepisovat ap.'. *sesmolit*. Viz ↓smůla.

smrad. Viz ↓smrdět.

smrákat se. Viz ↑s a ↑mrak.

smrdět hov., *smrad*, *smradlavý*, *smrdutý*, *zasmrdět*, *zasmradit*, *nasmradit*, expr. *smradoch*. Věsl. – p. *šmierdziec*, r. *smerdēt*, ch. *smřdjeti*, s. *smřdeti*, stsl. *smrōdēti*. Psl. **smrōdēti* odpovídá lit. *smirdēti* tv., dále je zřejmě příbuzné lat. *merda* 'lejno, výkal', ř. *smōrdōnes* (pl.) 'kdo smrdí', vše od ie. **smerd-* 'smrdět'.

smrk, *smrček*, *smrkový*, *smrčina*. Věsl. – slk. *smrek*, p. *świerk*, r.d., ukr. *smereka* (r.d. i 'jedle'), ch. *smřeka* (v s. 'jalovec'), csl. *smrěča* 'cedr'. Psl. **smrka*, **smrka*, **smrka* (B8) nemá jasný původ. Rozdíly ve formě i ve významu by mohly svědčit pro cizí původ, ale dosavadní výklady nepřesvědčují. To platí i o spojení s ř. *smilax* 'tis', obojí údajně z praevropského substrátu (Ma²).

smrkat, *smrknout*, *vysmrkat se*, *posmrkat*, *usmrkanec*. Věsl. – p. *smarkač*, r. *smorkát'sja* vedle *smorgát* 'hlučně popotahovat nosem', s./ch. *šmrkati*, csl. *smrōkati*. Psl. **smrōkati* je příbuzné s lit. *smirgas* 'hlen z nosu, sopol', lot. *smurgāt* 'špinit, mazat', per. *morg* 'sopol', vše z ie. **smerk-/smerg-* 'smrkat'.

smrsknout se. Viz ↑s a ↑mrskat, ↑mrštit v původním významu 'vraštit'.

smršť. Přejato za obrození z r. *smerč* tv. a zřejmě příkloněno k ↑mrštit (u Jg 'voda smršťená v sloup'). R. slovo se dobře vyloží z kofene **smrk-* (viz ↑smrákat se), zvláště přihládneme-li k str. významu 'mrak'.

smrt, *smrtka*, *smrtící*, *smrtný*, *smrtnelník*, *usmrtit*. Věsl. – p. *šmierć*, r. *smért'*, s./ch. *smřt*, stsl. *smrōrb*. Psl. **smrōrb* je příbuzné s lit. *mirtis*, lat. *mors* (gen. *mortis*), av. *mərətay-* tv., vše z ie. **mrti-* 'smrt' (A7) od **mer-* 'umřít' (viz ↑mřít). Psl. sč- nejlépe vyložíme z ie. *(e)su- 'dobrý' (viz ↑s-), původní význam tedy byl 'dobrá, přirozená smrt'.

smrž 'druh houby'. P. *smardz*, r. *smorčok*, s./ch. *smřčak*. Psl. **smrčeb*, **smrčeb* se spojuje se **smrōkati*, **smrōgati* (viz ↑smrkat), původní význam by tedy byl asi 'sliznatá houba'. Pozornost poutá i podobnost s něm. *Morchel* tv., příbuznost slov. a něm. slova (HK, Ma²) však nelze mít za přesvědčivou.

smůla, *smolný*, *smolař*, *smolařský*, *smolit*, *smůlovatý*, *smolinec*. Věsl. – p. *smola*, r. *smolá*, s./ch. *smōla*. Psl. **smola* je příbuzné s lit. *smelū* tv., **smilkti* 'slabě kouřit', niz. *smuelen* 'doutnat', střangl. *smolder* 'dým', střir. *smál*, *smól*, *smúal* 'oheň, žár, popel', vše z ie. **smel-* 'pomalu hořet, doutnat'. Přenesený význam 'nezdar, nedostatek štěstí' podle něm. *Pech* (srov. ↑pech, ↑peklo), které má také oba významy, ten druhý prý z jidiš *pechus* 'nedostatek'.

smutný, *smutek*, *smuteční*, *zesmutnět*, *posmutnět*, *rozesmutnět*. P. *smutny*, *smętny*, r. *smútnyj* 'nejasný, matný, nepokojný'. Psl. **smōtynb* 'zakalený, zmatený' je odvozeno od stejného základu jako **mōiti*, **męsti* (k tomu viz ↑mroutit a ↑mást).

smyčec, *smyčcový*. Viz ↓smýkat.

smýkat, *smýknout*, *smyk*, *smýčít*, *smyčka*, *smyčec*, *prosmýknout se*, *průsmyk*, *vysmýknout se*. P. *smykač*, r.d. *smýkat* 'trhat, tahat, stírat', sln. *smúkati se* 'ochomýtat se. motat se', *smúčati* 'lyžovat'. Psl. **smykati*, **smukati* 'dělat rychlé pohyby' je příbuzné s lit. *smūkti* 'sklouznout',

smaũkiti 'tahat, trhat', vše z ie. *(s)meuk- 'dělat rychlé pohyby', k němuž viz dále i ↑*mykat*. Srov. i ↑*smečka*.

snad přísl., *snadný*. P.st. *snadž, snadny*, luž. *snudny* 'nepatrný, drobný, útlý', r. *snádit* 'sestavovat, přizpůsobovat', str. *snadb* 'povrch', srov. i r.st. *snast* 'nářadí, náčiní'. Původ ani významový vývoj těchto slov není jasný.

snaha, *snažný, snaživý, snaživec, snažit se, vynasnažit se*. P.d. *snaga* 'čistota, péče', r.d. *snága* 'síla', s./ch. *snága* tv., sln. *snága* 'čistota, okrasa', b. *snagá* 'tělo, postava', csl. *snaga* 'úsilí, kořist, úspěch'. Psl. **snaga* 'snaha, úsilí' nemá jistý původ. Snad lze spojit s lit. *nogėtis* 'přát si, chtít', uvažuje se i o souvislosti s ↑*nėha*.

snacha. Obrozenecké přejetí ze s./ch., jinak bychom čekali -e- jako v p.d. *sneszka*. R. *snochá*, s./ch. *snàha*, stsl. *snōcha*. Psl. **snōcha* je příbuzné se sthn. *snur*, stangl. *snoru*, lat. *nurus*, ř. *nyós*, arm. *nu*, sti. *snušá-*, vše z ie. **snušā*, **snušo-* (A5,A8), jehož další motivace není jistá.

snajpr 'odstřelovač'. Z angl. *sniper* tv. od (to) *snipe* 'odstřelovat, střilet na dálku (ze zálohy)', původně zřejmě 'střilet bekasíny', od *snipe* 'bekasína, slukovitý pták'.

snátek, *snátkový*. Stč. i 'shromáždění, sbor, spojení, počátek'. Z psl. **sn̥n-(j)et-akō* (B7), viz ↑s a ↑*jmout*.

snědý, *snědost, snědnout*. Stč. *smědý* (-n- asi podle ↑*hnědý*), p. *śniady*, sln.d. *směd* 'žlutavý', s./ch. *směd* 'tmavý, hnědý', csl. *smědb* 'tmavý'. Psl. **smědb* nemá jisté etymologické souvislosti. Někteří odvozují od ie. **smē-* 'mazat, špinit' (HK), spojuje se i s lit. *smelus* 'popelavý', *smėlti* 'zatahovat se, temnět' (Ma²), jasný není vztah k ↑*hnědý* (srov. i ↓*sněť*).

sněm, *sněmovat, sněmovní*. Stč. *snem* (gen. *senmu*) z původního **sn̥n̥m̥* (B6) (tak i stsl.) ze **sn̥n-* (viz ↑s) a oslabeného stupně kořene slovesa *(j)eti (viz ↑*jmout*). P. *sejm*. Srov. ↑*snatek*.

sněť 'infekční rozpad tkáně; cizopasná houba na obilí'. P. *śnieć*, ukr. *snit'*, ch. *snijět*, s. *snět*. Psl. **sněť* je asi odvozeno od **snětiti* 'pálit', jež by bylo příbuzné s **gnětiti* (viz ↑*nítiti*).

sněžit. Viz ↓*snh*.

snídat, *snídaně, nasnídat se, posnídat, přesnídávka*. Jen č. a p. (*sníadač*). Psl. **sn̥n-ědati*, viz ↑s a ↑*jist*, srov. ↓*sníst*.

snh, *sněžný, sněžový, sněžnice, sněžěnka, sněžulák, sněžit, nasněžit, zasněžit*. Všesl. – p. *śnieg*, r. *sneg*, ch. *snijěg*, s. *sněg*, stsl. *sněgō*. Psl. **sněgō* je příbuzné s lit. *sniegas*, stpr. *snaygis*, gót. *snaiws*, něm. *Schnee*, angl. *snow*, lat. *nix*, ř. *nifa* (ak.), střind. *siñeha* tv., vše z ie. *(s)neig^{h-} tv. (B3). Původní význam možná je 'co se lepí', srov. sti. *snihyati* 'lepí se', *snihán-* 'sopel'.

snímat, *snímač, snímatelný, snímek, snímkovat, snímkování*. Viz ↑s a ↑*jmát*, ↑*jmout*.

sníst. Viz ↑s a ↑*jist*.

snít. Viz ↑*sen*.

snítka kníž. 'větévka, haluz'. Stč. *snět* 'peň, špalek'. P.st. *sniat* 'kmen stromu', ukr. *snit* 'kláda, špalek'. Psl. **sněrb* je asi z ie. **sn̥noit-* 'něco uříznutého' od **sn̥eit-* 'řezat', z něhož je i něm. *schneiden* 'řezat'.

snop 'povrchní obdivovatel vyšších vrstev a všeho módního (hlavně v umění)'. Z angl. *snob* tv., původně v 18. st. 'švec'. Další podrobnosti nejisté.

snop, *snopek*. Všesl. – p., r. *snop*, s./ch. *snōp*, stsl. *snopъ*. Psl. **snopъ* je nejspíš příbuzné se sthn. *snuaba* 'stužka', lat. *napuræ* 'povřísla', vše z ie. **sn̥p-*, **snōp-*, **sn̥p-* 'svázat', což

je asi rozšíření základu *(s)ně- 'snovat, vázat' (srov. ↓*snovat*, ↑*nit*, ↓*snoubit*).

snoubit se kniž. 'slučovat se, spojovat se', *snoubenec*, *snoubenka*, *zasnoubit se*, *zásnuby*. Stp. *snēbić* 'vdát', r.st. *snubiti* 'namloutvat (někoho)', ch. *snūbiti*, esl. *snubiti* tv. Psl. **snubiti* je příbuzné s lat. *nūbere* 'vdávat se', ř. *nýmĕ* 'nevěsta, dívka'. Východiskem je ie. kořene **sneuh-* 'vdát (se)', což je rozšíření ie. kořene **sneu-* 'vázat, vinout' (viz ↓*snovat*).

snovat kniž. 'spřádat, osnovat', *snovač*, *osnovat*, *osnova*. Všesl. – p. *snuć*, *snować*, r. *snowát*, s./ch. *snovati*. Psl. **snowati* (l.os.přít. *snujq*) je příbuzné s lot. *snaujis* 'smyčka', stisl. *snūa* 'soukat, vinout', stangl. *snēowan* 'spěchat', alb.d. *nus* 'provaz', lat. *nervus* 'tětiva, struna, provaz, nerv', ř. *neūron*, arm. *neard* tv., sti. *snāvan* 'pletenec, šlachta', vše z ie. *(s)nēu- 'soukat, vinout', což je rozšíření kořene *(s)ně- 'soukat, tkát, šít'. Srov. ↑*nit*, ↑*snop*, ↑*snoubit*.

snowboard, *snowboardový*. Z am.-angl. *snow-board* tv. ze *snow* 'sníh' (viz ↑*sníh*) a *board* 'prkno' (srov. ↑*skateboard*).

snůška. Stč. *snůška*. Viz ↑*s* a ↑*nosit*.

sob, *sobí*. V č. od střední doby, luž. a slk. *sob* možná z č. Nejasné.

sobec, *sobecký*, *sobectví*. Stč. *sobek*, slk. *sebec*, s./ch. *sěbičnjāk*. Odvozeno od nepřímých pádů zvrátého zájmena ↑*se*, vlastně 'kdo přeje jen sobě'. Srov. ↑*osoba*, ↓*způsob*.

sobol 'sibiřská šelma s jemnou kožešinou', *sobolový*. Z r. *sóbol*. Slovo snad již psl., příbuzné se sti. *šabála* 'skvrnitý'. Z r. přežato i do západoevr. jazyků – něm. *Zabel*, fr. *sable* 'soboli samice', it. *zibellino*.

sobota, *sobotní*. Stejně jako p. *sobota*, r. *subbóta*, ch. *subota*, stsl. *sobota* přežato v počátku křesťanství ze

střlat. *sabbata*, *sabbatum* a to přes ř. *sábbaton* z hebr. *šabbāth*, aram. *šabbəā* 'den odpočinku (po šesti pracovních dnech)'. srov. hebr. *šabbath* 'odpočívát'. Stejný základ (ale ve variantě *sambata*, *sambatatum*) je v něm. *Samstag*, fr. *samedi*. V křesťanství se jako den odpočinku slaví den Kristova vzkříšení, sobota označuje den předchozí.

sociální 'společenský, týkající se vztahu ke společnosti', *socializovat*, *socializace*, *socialismus*, *socialista*, *socialistický*. Přes něm. *sozial*, ř. *social* tv. z lat. *sociālis* 'družný, společenský' od *socius* 'druh, společník'. Srov. ↓*sociologie*, ↑*asociace*.

sociologie 'věda zabývající se společenskými jevy', *sociolog*, *sociologický*. Podle novějšího něm. *Soziologie*, fr. *sociologie*, angl. *sociology*, jinak viz ↑*sociální* a ↑*-logie*.

soda, *sodný*, *sodový*, *sodovka*, *sodík*, *sodíkový*. Přes něm. *soda* z it., šp. *soda* a to z ar. *suwwād*, což je název rostliny, z jejíhož popela se soda získávala.

sodomie 'pohlavní styk se zvířaty'. Podle biblického města *Sodoma*, zničeného Hospodinem pro nemravnost jeho obyvatel.

sofa zast. 'druh pohovky'. Přes něm. *Sofa* z fr. *sofa* a to z ar. *šuffa* 'lechátko, přistřešek'.

sofistika 'záměrný způsob vyvozování klamných myšlenkových závěrů', *sofista*, *sofistický*, *sofistikovaný* 'složitý, rafinovaně propracovaný' (přes angl.). Ze střlat. *sophistica* z ř. *sofistiké* od *sofistikós* 'sofistický, klamný' od *sofistēs* 'učenec, mudrc; nepravý filozof, podvodník' (původně nejednotná filozofická škola 5.–4. st. př. Kr.) od *sofíōz* 'činím moudrým, chytře uvažuji' a to od *sofiā* 'moudrost'. Srov. ↑*filozofie*.

softbal 'druh pálkovací hry', *softbalový*, *softbalista*, *softbalistka*.

Z angl. *softball* tv. ze *soft* 'měkký' a *ball* 'míč' (viz ↑*-bal*) (jde o měkký variantu baseballu).

software 'programové vybavení počítače', *softwarový*. Z angl. *software* tv. ze *soft* 'měkký' a *-ware* 'zboží, výrobky', vlastně antonymum k ↑*hardware*, doslova 'železářské zboží', z *hard* 'tvrdý' a *-ware* 'zboží'.

socha, *soška*, *sochař(ka)*, *sochařský*, *sochařství*, *sousoší*. Dnešní význam jen v č., slk. (odtud i do sln.). Stč. *socha* 'hůl, kůl, sloup, stožár'. Všesl. – p. *socha* 'rozsocha, věšák', r. *sochá* 'dřevěný pluh', s./ch. *sōha* 'kůl, rozsocha'. Psl. **socha* znamenalo původně 'rozsocha, kmínek s pahýlem po větvi', z toho pak 'rádlo', 'podpěrný sloupek' ap., dnešní č. význam se vyvozuje z toho, že podpěrné sloupy v obydlích se zdobily vyřezávanými ornamenty i figurálními motivy (Ma²). Tradiční výklad spojuje s lit *šakà* 'větev, vidlice', gót. *hōha* 'pluh', sti. *šákā* 'větev, suk', vše z ie. **kak(h)ā* 'větev (s vidlicí)', nejasné je však slov. *ch* (rekonstrukce systémového ie. **kh* a možnost, že by to byl jeden ze zdrojů psl. *ch*, se dnes nepřijímá (A8)). Jiný výklad spojuje s lat. *saxum* 'skála', sthn. *sahs* 'nůž, meč', vychází se z ie. **saksā*, **saksom*, vlastně 'co je odseknuto, rozštěpeno ap.' od ie. **sek-* 'sekat, řezat'. Srov. ↓*sochor*, ↑*rozsocha*, ↓*suk*.

sochor 'delší silná tyč sloužící jako páka'. Z psl. **sochorō* odvozeného od **sochu* (↑*socha*).

soja, *sojový*. Přes něm. *Soja* z jap. *šōyu*, *šoj*, *soj* tv.

sojka, *sojčf*. Všesl. – p. *sójka*, *sojka*, r. *sója*, ch. *šójka*. Psl. **soja* je možná pokračováním ie. **skoja* od **skei-* 'lesknout se, svítit' (viz ↑*sinat*) podle nápadného zbarvení části křídla.

sok, *sokyně*, *sočit*, *osočit*. Stč. *sok* 'protivník, nepřítel, pomlouvač,

žalobník'. p.st. *sok* 'žalobník', r. *sok* 'žalobce, vyzvědač', s./ch. *sòk* 'žalobce, svědek', csl. *sokō* 'žalobce'. Psl. **sokō* vychází z ie. **sek^h*-, původně '(pro)následovat, stopovat', z toho 'pozorovat, ukazovat' a konečně 'udávat, mluvit'. U významů slov. slov lze vyjít z celé této významové škály. Příbuzné je lit. *sekiti* '(ná)sledovat', *sakýti* 'říkat', něm. *sehen* 'vidět', *sagen* 'říkat', stir. *sechithir* 'sleduje', lat. *sequi* 'sledovat, pronásledovat', ř. *hépomai* '(pro)následuji', *enépō* 'mluvím', sti. *sáčatiē* 'následuje, provází', toch. A *šotre* 'znamení', chet. *šakāi-* 'vidět'.

sokl 'podstavec'. Přes něm. *Socket* z fr. *socle* tv. a to přes it. *zoccolo* 'dřevák' z lat. *socculus*, což je zdrobnělina od *soccus* 'střevíc'.

sokol, *sokolí*, *sokolník*, *sokolský*, *sokolovna*. Všesl. – p. *sokól*, r. *sókol*, ch. *sòkol*, s. *sòkō*. Psl. **sokolō* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se se sti. *šakunā-* '(velký) pták' i se skupinou slov nejasného původu, střílat. *sacer*, fr., šp. *sacre* 'sokol' (asi z ar. *saqr* 'raroh'), arm. *sakr* 'nějaký pták'. Není vyloučeno ani, že slovo vychází z kořene **sek^h*- (viz ↑*sok*), jeho původní význam by pak byl 'pronásledovatel'. Název ušlechtilého dravého ptáka byl využit Tyršem k pojmenování národního tělovýchovného hnutí (1862).

solární 'sluneční', *solárium*. Z lat. *sōlāris* tv. od *sōl* 'slunce' (viz ↑*slunce*).

soldateska 'vojenská lůza, zoldnění'. Přes něm. *Soldateska* a fr. *soldatesque* tv. z it. *soldatesco* 'vojenský, vojácký' od *soldato* 'voják', což je původem přič. trp. od *soldare* 'platit (žold)' od it. *soldo* 'žold, peněz' z lat. (*nummus*) *solidus* 'ryzí (mince)' od *solidus* 'pevný, tvrdý, pravý'. Srov. ↓*zold*, ↓*solidní*.

solidární 'vzájemně se podporující, vedený vědomím sounáležitosti s určitým celkem'. *solidarita*. Přes něm.

solidarisch z fr. *solidaire* a to k lat. spojení *in solidum* 'v celku, pro celek' od *solidum* 'celý, úplný' od *solidus* 'pevný, pravý' (viz ↓*solidní*). Původně právní výraz znamenající 'společně, vzájemně odpovědný (celku)'.

solidní 'spolehlivý, řádný, důkladný', *solidnost*. Přes něm. a fr. *solide* tv. z lat. *solidus* 'pevný, tvrdý, trvalý, pravý'.

solitér 'věc vyskytující se jednotlivě; velký diamant', *solitérní*. Z fr. *solitaire* 'poustevník, samotář; velký diamant', původně adj. 'osamělý, samotářský', z lat. *sōlītārius* tv. od *sōlus* 'sám, jediný'. Srov. ↓*sólo*.

solmizace 'označování jednotlivých tónů ve stupnici slabikami', *solmizační*.

sólo, *sólový*, *sólista*, *sólistka*, *sólovat*. Z it. *solo* tv., vlastně 'sám', z lat. *sōlus* tv. Srov. ↑*solitér*.

sololit 'tvrdá dřevovláknitá deska'. První část podle továrny *Solo* v Sušici, kde se vyrábí, druhá asi podle ↑*monolit* ap.

solventní 'schopný plavit'. Přes něm. *solvent* z lat. *solvēns* (gen. *solventis*) 'platicí', což je přech. příst. od *solvere* 'zprostit, uvolnit, zaplatit'. Srov. ↑*rezoluce*, ↑*absolvovat*.

somatický 'vztahující se k tělu'. Podle moderních evr. jazyků (něm. *somatisch*) z ř. *sōmatikós* 'tělesný' od *sōma* 'tělo'.

sombrero 'klobouk se širokou střechou'. Ze šp. *sombrero* tv. od *sombra* 'stín' a to obměnou lat. *umbra* tv.

somrovat ob. 'žebrot (obcházením)', *somrák*. Nejspíš ze spojení *bejt na somru*, ironicky 'být na letním bytě' (něm. *Sommerwohnung* ze *Sommer* 'léto' a *Wohnung* 'byt'), tj. 'být bezdomovcem'.

sonáta 'druh instrumentální skladby'. Z it. *sonata* od *sonare* 'znít' z lat.

sonāre tv. od *sonus* 'zvuk'. Srov. ↓*sonet*, ↓*sonorní*, ↑*konsonant*.

sonda, *sondovat*, *sondáž*, *sondážní*. Přes něm. *Sonde* z fr. *sonde* tv. Původně námořní výraz s významem 'olovnice k měření hloubky' se vykládá dvojným způsobem: jednak jako odvozenina z vlat. **subundāre* 'ponořit' (ze ↓*sub* a *unda* 'vlna, voda, moře'), jednak z germ. (stangl.) *sund* 'voda, moře' ve spojeních jako *sundllīne* 'olovnice', *sundgyrd* 'tyč k měření hloubky vody', *sundrāp* 'provaz k měření hloubky' ap.

sonet 'znělka'. Z it. *sonetto* ze stprov. *sonet*, což je vlastně zdobnělina od *son* 'zvuk, melodie' z lat. *sonus* 'zvuk'. Srov. ↑*sonáta*.

song 'píseň'. Z angl. *song* tv. od *sing* 'zpívat' (srov. něm. *singen* tv.).

sonorní 'zvučný', *sonorita*. Přes něm. *sonor*, fr. *sonore* z lat. *sonōrus* 'zvučný, znící' od *sonus* 'zvuk'. Srov. ↑*sonáta*, ↑*sonet*.

sopel zast. u nář. 'hlen z nosu'. P. *sopel* 'rampouch, krápník; sopel', r. *sopljá* 'sopel', s./lch. *sòpolj* tv. Psl. **sopelb* je nejspíš odvozeno od **sopti* 'těžce dýchat', dále viz ↓*soptit*.

sopka, *sopečný*, *sopečnatý*. Přejato Preslem z r. *sópka* 'osamělý kopec; sopka' od *sop* 'násyp' ze str. *sōpō* 'násyp, kopec', jež souvisí se ↑*sypat*. Na význam 'sopka' druhotně působilo r. sloveso *sopét* 'funět, dout', k němuž viz ↓*soptit*.

sopouch 'kouřový kanál u kamen; sopečný komín'. P.d. *sopuch(a)*, r.d. *sópucha*, sln. *sópih*. Psl. **sopuchb*, **sopychb* jsou útvary od slovesa **sopti* 'dout, těžce dýchat' (viz ↓*soptit*).

soprán 'vysoký ženský hlas', *sopránový*, *sopranistka*. Z it. *soprano* tv., doslova 'vrchní', z vlat. **sup(e)ranus* tv. od lat. *super* či *suprā* 'nahore, svrchu'.

sopitit. R. *sopét* 'funět, douř'. sln. *sópti*, *sopíhati* 'těžce dýchat, frkat', stsl. *soti*, *sopsti* 'pískat'. Psl. **sopti* '(těžce) dýchat' nemá zcela jasné souvislosti. Nejasný je vztah k *↓supět*, *↓sípat*, uvažuje se o starém onom. základě. Lze však vyjit i z ie. **suep-* 'spát', původně 'oddychovat' (?), srov. lat. *sōpire* 'uspávat', k dalším souvislostem viz *↓spát*. Srov. *↑sopouch*, *↑sopka*, *↑sopel*, *↑sápat se*, *↑osopit se*.

sorta 'druh'. Z it. *sorta* tv. a to z lat. *sors* (gen. *sortis*) 'los, věštba', z toho pak v obchodním žargonu 'jakost, kvalita, druh (zboží)'. Srov. *↓sortiment*, *↑resort*.

sortiment 'výběr zboží'. Z it. *sortimento* tv. od *sortire* 'třdit' z lat. *sortiri* 'losovati, zvoliti, rozdělovati' (viz *↑sorta*).

sos ob. 'omáčka'. Přes něm. *Sauce*, *Sosse* z fr. *sauce* tv. a to ze střlat. *salsa* 'slaná omáčka' (srov. stč. *šalšě* 'omáčka') od lat. *salsus* 'slaný' od *sāl* 'sůl' (viz *↓sál*).

sosák, *sosáček*. Novější, podle r. *sosát* 'sát' (viz *↓sát*).

sosna, *sosnový*. P. *sosna*, r. *sošná*, sln.st. *sosna*, jinak v jsl. chybí. Psl. **sosna* asi vychází z ie. **kas-no-* 'šedý' (A1), z něhož je i stpr. *sasins* 'zajíc', sthn. *hasan* 'šedý', lat. *cānus* tv., motivaci by byla našedlá barva kůry. Jiný výklad rekonstruuje předslov. **sapsnā* (A7,B5) a spojuje s lat. *sapa* 'štáva', stisl. *safi* 'míza (stromu)', tedy 'pryskyřičnatý strom' (srov. i fr. *sapin* 'jedle' z kelt. **sap-* 'jehličnatý strom'(?)). Jsou i jiné, méně pravděpodobné výklady.

sořta přisl. část. Stč. *sořně*, *setně*, nové zakončení od 17. st. podle *ledva*, *jedva* tv. Stč. *sořný* 'nesnadný' asi souvisí se stč. *sota* 'rána' a starším č. *sořiti* 'strčit; těžce se s něčím dělat' (Jg), ale původ toho všeho je nejasný.

sou- předp. Stč. *sú-*. Věsl. Psl. **sq-* je jmenná předp., pokračování ie. **som* 'dohromady, s' (dále viz *↑s*). Srov. *↓soused*, *↓soupeř*, *↓souěž*, *↓soud*, *↓sud*.

soud, *soudní*, *soudný*, *soudnictví*, *soudnička*, *souditi*, *sudička*, *sudič*, *soudce*, *soudkyně*, *soudcovský*, *soudcovati*, *odsouditi*, *odsudek*, *posouditi*, *posudek*, *předsudek*, *přisouditi*, *rozsouditi*, *rozsudek*, *usouditi*, *úsudek*, *vysouditi*. Věsl. – p. *sqd*, r. *sud*, s./ch. *sūd*, stsl. *sqđ*. Psl. **sqđ* se vyvinulo z ie. **som-dho-* 'co je dáno dohromady' ze **som-* 'dohromady, s' (viz *↑s*, *↑sou-*) a odvozeniny od **dhē-* 'položiti, dát' (viz *↑diti se*, *↓sud*, *↓áda* ap.). Podobné útvary jsou v lit. *sudėti* 'sestavit, navršiti, sečíst', *samdà* 'nájem' (vlastně 'smlouva o nájmu'), sti. *samdhā* 'dohoda, spojení'. Srov. *↑osud*, *↑přisudek*.

souhláska, *souhláskový*. Ze *↑sou-* a *↑hláska* podle lat. *cōnsonāns* tv. (viz *↑konsonant*).

souchotiny zast. 'plicní tuberkulóza'. Od *↓suchý*, vlastně 'nemoc, při které člověk schne', srov. i *↓úbyř*.

soukat, *nasoukat (se)*, *vsoukat (se)*, *vysoukat (se)*. Věsl. – stp. *sukač*, r.d. *sukát*, s./ch. *súkati*. Psl. **sukati*, **sokati* (srov. č.st. *skáti*, r. *skat*) 'soukat (nit), vinout' je příbuzné s lit. *sùkti* 'kroutiti, vinout' z ie. **seu-k-*, což je rozšíření ie. **seu-* 'ohýbat, kroutiti', od něhož je i stír. *só(a)id* 'kroutiti, obrací', sti. *suváti* 'pohybuje, podněcuje', chet. *šuyäi-* 'tisknout, udeřiti'. Srov. *↓sukno*, *↓sunout*.

soukromý, *soukromí*, *soukromník*, *soukromničit*. Jen č. Stč. *súkromný* 'odlehlý, ležící stranou', *súkromě* 'stranou, sám pro sebe'. Viz *↑sou-* a *↑kromě*, *↑skromný*.

soumar 'zvíře sloužící k nošení břemen'. Ze sthn. *soumāri* (dnes *Saumtier*) tv. od sthn. *soum* 'náklad' a to přes střlat. *sauma* 'nákladní sedlo' z ř. *ságma* tv.

soupeř, *soupeřka*, *soupeřit*. P. *sqpierz*, r. *sopérnik*, s./ch. *sùpárník*, stsl. *sqpbrb*. Psl. **sqpbrb* je tvořeno ze **sq-* (↑*sou-*) a odvozeniny od **perti* (viz ↑*přít* (*se*)).

soused, *sousedka*, *sousední*, *sousedský*, *sousedství*, *sousedit*, *sousedící*. Všesl. – p. *sqsiad*, r. *sośéd*, ch. *súsjed*, s. *súsed*, stsl. *sqśědъ*. Psl. **sqśědъ* je tvořeno ze **sq-* (viz ↑*sou-*) a odvozeniny od **śědēti* (↑*sedět*) ve významu 'sídliť, bydlet' (tak i stč.), tedy 'kdo společně s někým sídlí'.

sousto. Jen č., ještě u Rosy (17. st.) *sústo*. Ze spojení *s ústa* (*s* + akuz. jako *být s to ap.*) ve větách jako *nemám ani s ústa chleba* 'nemám chleba, ani co se vejde do úst' (HK, Ma2 pod *ústa*). Dále viz ↓*ústa*.

soustruh, *soustružník*, *soustruhovat*, *vysoustruhovat*. Již stč. *sústruh*. Viz ↑*sou-* a ↓*strouhat*.

souš. Stč. *súšě* z psl. **such-ja* (B3), viz ↓*suchý*.

soutěska 'průrva mezi skalními stěnami'. Zavedeno Šafaříkem na základě str. dokladů (HK), viz ↑*sou-* a ↓*těsný*.

soutěž, *soutěžní*, *soutěživý*, *soutěžít*, *soutěžící*, *zasoutěžít si*. Slk. *súťaž*. Novější, u Jg ještě není. Vlastně 'společné (vzájemné) činění těžkým'. Viz ↑*sou-* a ↓*těžký*, srov. ↑*soupeř*.

-souvat. Viz ↓*sunout*.

soužit, *soužení*, *sužovat*, *usoužit*. Stč. *súžiti* (dok.) 'stisnit, sklíčit, omezit'. Vlastně 'přivést do úzkých', viz ↑*s* a ↓*úzký*.

sova, *sova*, expr. *súva*. Všesl. – p. *sova*, r. *sová*, s./ch. *sóva*. Psl. **sova* se vyvinulo z ie. **kauā* (A1) od onom. kořene **keu*, **kau-* / **keu-*, **kau-*, který je i v našem ↑*kavka*, lit. *kaūkti* 'výť', *šaukti* 'křičet', sthn. *hūwo*, *hūwila* (dnes *Eule*) 'sova', angl. *howl* 'výť', owl 'sova', sbret. *couann*, lat. *cavannus*

(asi z kelt.) tv., sti. *káuti* 'křičí, vřeští', *kokā* 'sova'.

spála, *spálový*, *spalničky*. Stč. *spála*, *vzpála* 'úpal, horkost, bolest'. Od ↑*pálit* (tato nemoc je doprovázena vysokými horečkami).

spanilý, *spanilost*. Stč. *spanilý* 'nádherný, zdařilý', *vzpanilý* 'ušlechtilý, vznešený', p. *wspaniały* 'nádherný, skvělý'. Původně *vzpanilý* od ↑*pán*, podobně jako *zmužilý* od *muž*, *zbahělý* od *baba*.

spár kniž. 'dráp, pařát'. Ve starší č. i *čpár*, *špár* 'pazour, pazneht'. Hl. *spara*, dl. *špara* tv. Nejasné, asi nějak souvisí s ↑*pařát*.

spára 'štěrbina', *spárovat*. P. *szpara*. Snad souvisí s ↑*pařat*.

spárkatý 'mající kopýtko (o zvěři)'. Od *spárek* 'kopýtko' a to od ↑*spár*.

spartánský 'přísný, tvrdý'. Podle ř. města *Sparta*, jehož obyvatelé vedli přísný, střídmy život.

spása, *spásný*, *spasit*, *spasení*, *spasitel*, *spasitelský*. Stč. *spásti* 'spasit', *spas* 'spása, spasitel', r. *spastí*. Přejato z csl. *spasti*, *spasa*. Tam jsou to ekvivalenty ř. *sōzein* 'spasit, vysvobodit, zachránit' a *sōtēr* 'spasitel, zachránce' – první věrozvěstové použili při překladu výrazy z pastýřského života, viz ↑*s* a ↑*pást* (podrobněji Ma2).

spát, *spaní*, *spavý*, *spánek*, *spánkový*, *pospat si*, *prospat*, *uspat*, *vyspat se*, *zaspat*. Všesl. – p. *spac*, r. *spat*, s./ch. *spāti*, csl. *spati*. Psl. **spati* je příbuzné se stangl. *swefan* 'spát', lat. *sōpire* 'uspávat', sti. *svápiti* 'spí', chet. *supparija-* 'spát', vše z ie. **swep-*, **sup-* tv. K dalším souvislostem viz ↑*sen*, srov. i ↓*usínat*, ↑*sopnit*, ↓*supět*.

speciální 'zvláštní, zaměřený k určité věci', *specialita*, *specialista*, *specialistka*, *specializovat se*.

specializace. Podle něm. *Speziell*, fr. *spécial* tv. z pozdnělat. *speciālis* 'zvláštní' od lat. *speciēs* 'vzhled, podoba, druh', jež souvisí s pozdnělat. *specere* 'dívat se'. Srov. ↓*specifický*, ↓*spektrum*, ↓*spekulovat*, ↑*respekt*.

specifický 'příznačný, osobitý', *specifičnost*, *specifikovat*. Podle moderních evr. jazyků (něm. *spezifisch*, fr. *spécifique*, angl. *specific*) ze stílat. *specificus* 'osobitý' od *specificare* 'udělat, označit zvlášť' z lat. *speciēs* 'druh' (viz ↑*speciální*) a *facere* 'dělat' (viz ↑*-fikace*).

spěch, *spěšný*, *spěšnina*, *spěchat*, *uspěchat*, *uspěchaný*, *přispěchat*, *odspěchat*, *pospíchat*. R. *spech*, stsl. *spěchъ*. Psl. **spěchъ* je odvozeno od **spěti* 'postupovat, směřovat' (viz ↓*spěti*). Srov. ↓*uspěch*.

spektrum 'sled základních barev vzniklý rozkladem světla', *spektrální*. Z lat. *spectrum* 'obraz' od *spectāre* 'dívat se, hledět' a to od *specere* tv. V odborném významu zavedeno I. Newtonem (17. st.). Srov. ↓*spekulovat*, ↑*spekt*, ↑*speciální*.

spekulace 'promyšlené, vypočítavé jednání; uvažování', *spekulativní*, *spekulovat*, *spekulant*. Z pozdnělat. *speculātiō* 'zkoumání, slídění, spekulování' od lat. *speculārī* 'slídit, pátrat, bádat' od *specula* 'hlídka, stráž' a to od *specere* 'dívat se, pozorovat'. Srov. ↑*spektrum*, ↑*spekt*, ↑*speciální*.

speleologie 'obor zabývající se výzkumem jeskyň', *speleolog*, *speleologický*. Uměle (konec 19. st.) z lat. *spēlaeum* 'jeskyně' z ř. *spēlaion* tv. a ↑*-logie*. Srov. ↓*špeluška*.

sperma 'výměšek samčích pohlavních žláz', *spermie*. Přes lat. *sperma* z ř. *spérma* 'semeno, rod, potomek' od *spéirō* 'seju, rozšiřuji'. Srov. ↑*diaspora*, ↓*sporadický*.

spět 'směřovat, postupovat', *dospět*, *dospělý*, *dospělost*, *prospět*, *prospěch*, *prospěšný*, *přispět*, *přispěvek*, *uspět*, *úspěch*, *úspěšný*, *vyspět*, *vyspělý*. Všel. – p. *špiac* 'dohánět', r. *spet* 'dozrávat'. ch. *dōspeti* 'dospět, dozrát', stsl. *spěti* 'prospívat, postupovat'. Psl. **spěti*, původně asi 'prospívat, postupovat (k cíli)', má nejbliže k lit. *spėti* 'domýšlet se, mít čas, stačit na něco', lot. *spēti* 'moci, být s to' a sti. *sphāyati* 'tučnit, daří se', dále je příbuzné sthn. *spuon* 'dařit se', stangl. *spōwan* 'prospívat', lat. *spērāre* 'doufat' (srov. *prōsperus* 'zdrámý, šťastný'), chet. *išpāi-* 'dosyta se najíst', vše od ie. **spē-* 'prospívat, dobře růst'. Srov. ↑*spěch*, ↓*sporý*.

spiknout se, *spiknutí*, *spiklenec*, *spiklenecký*. Stč. *spiknutí se* 'umluvit se, sjednotit se', ve střední č. i *pikska* 'spiknutí'. Jen č., málo jasně. Srov. ↑*pikle*.

spíkr 'mluvčí, hlasatel'. Z angl. *speaker* 'mluvčí, hlasatel' od *speak* 'mluvit'.

spílat, *spílání*. Jen č., ne zcela jasně. Snad lze vyjít ze stč. *spileti*, *špileti* 'žertovat, tropit si žerty, mít za blázna' ze stíhn. *spilen* 'žertovat, bavit se, hrát' (něm. *spielen* 'hrát'), později i v podobě *spílati* (*potajně a utrhacně o manželkách spílat*). Z významu '(hrubě) žertovat, dělat si blázny' se mohlo vyvinout 'nadávat, láteřit'. Ve střední č. i ve spojeních jako *pravdu* (*nepravdu*) *spílati*, *Bohu klamy spílati*.

spinet 'menší druh cemballa'. Přes něm. *Spinett* z it. *spinetta* a to nejspíš k it. *spina* 'špička, trn' z lat. *spīna* tv. podle principu tvoření tónů, při němž se špičky brků dotýkaly strun. Podle jiného výkladu od jména vynálezce, G. *Spinettiho* (kolem r. 1500).

spinkat. Dětské slovo k ↑*spát*. K expr. -*ink-* srov. ↑*blinkat*, *malí(li)nkatý*.

spirála 'křivka v podobě závitů odvíjející se od osy nebo vinutá kolem osy', *spirálový*, *spirálovitý*. Z moderních

evr. jazyků (něm. *Spirale*, fr. *spirale*, angl. *spiral*) a tam zpodstatněním střílat. *spiralis* (*linea*) tv. od lat. *spīra* 'závit, spirála' přejatého z ř. *speīra* tv.

spiritismus 'víra v možnost styku s dušemi zemřelých, duchařství', *spiritistický*, *spiritista*, *spiritistka*. Přejato z moderních evr. jazyků (něm. *Spiritismus*, fr. *spiritisme*, angl. *spiritism*), utvořeno v pol. 19. st. od lat. *spīritus* 'duch' od *spīrāre* 'vanout, dýchat'. Srov. ↓*spirituál*, ↓*spiritus*, ↑*konspirace*.

spirituál 'lidová duchovní píseň severoamerických čerochů'. Z angl. *spiritual* tv., což je zpodstatnělé adj. 'duchovní, náboženský' od *spirit* 'duch' z lat. *spīritus* tv. (viz ↑*spiritismus*).

spíš(e) přísl., *nejspíš(e)*. Stč. *spieß(e)* mělo nejprve význam 'rychle, spěšně', pak začalo být pocitováno jako 2. stupeň přísl. a získalo význam 'dřívě, spíše, snáze'. Dále viz ↑*spěch*, ↑*spět*.

spíž, *spížirna*. Stč. *špižě* 'proviant, zásoby potravin'. Ze střhn. *spise* 'potrava, proviant' (pozdější přejetí je v ↓*spajz*) ze střílat. **spēsa* (srov. it. *spesa* tv.) a to ze střílat. *spensa*, *expensa* tv. z lat. *expēnsa* 'náklady, výlohy' od *expendere* 'vyplácet, odvažovat na váze' z ↑*ex-* a *pendere* 'vážit'. Srov. ↓*stipendium*, ↑*penze*.

splasknout. Stč. *spleskati* tv., p. *spłaszczyc* 'zploštit', příbuzné je ↑*ploský*, ↑*pleskat*.

splav 'pevný jez na vodním toku'. Viz ↑*s* a ↑*plavat*, ↑*plout*.

spleť, *spletitý*, *spletitost*. Viz ↑*s* a ↑*plést*.

splín 'melancholická sklíčenost'. Z angl. *spleen* tv., vedle původního 'slezina', a to přes stř. *esplen*, lat. *splēn*, z ř. *splēn* 'slezina'. Přeneseno na základě antických a středověkých představ.

že melancholie je způsobována onemocněním sleziny. Srov. ↑*slezina*.

spočinout, *spočívát*. Viz ↑*odpočinout*.

spodní, *spodek*, *spodky*, *spodina*, *spodnička*. Stč. *spodní*, *zpodní*, *zpoděk*, p. *spodni*, sln. *spōdnji*. Nejspíš od psl. **jъz-poda* či **sъpoda* tvořeného předp. **jъz-* (↓*z*) či **s-* 'dolů, s' (↑*s*) a gen. tvarem psl. **podъ* 'spodní strana, dno'. Dále viz ↑*pod*, ↑*půda*, k tvoření srov. ↓*svrchn*).

spojler 'aerodynamický štít pod nárazníkem vozu zmenšující odpor vzduchu'. Z angl. *spoiler* tv., doslova 'kdo ničí, kazí, tříští (hru)', od *spoil* 'kazit, ničit, krájet'.

spoléhát (se), *spolehnout se*, *spolehnutí*, *spolehlivý*, *spolehlivost*, hov. *spoleh*. Ve starší č. i původní nepřenesený význam 'pokládat se na něco, opírat se' (Jg, SSJČ), u Jg ještě není adj. *spolehlivý*. Viz ↑*s*, ↑*po* a ↑*ležet*.

spolek, *spolkový*, *společný*, *společnost*, *společník*, *společnice*, *společenský*, *společenství*, *společenstvo*, *spolčit se*. Od přísl. ↓*spolu*.

spolu přísl. Jen č. a p. (*spolem* jako stč. *spolem* tv.). Ze spojení **sъ polu* (gen.) a **sъ polъmъ* (instr.), viz ↑*s* a ↑*půl*. Dělat něco s někým společně vlastně znamená 'dělat napůl', pak rozšířeno i na více osob. Srov. ↑*spolek*.

spona, *sponka*. Viz ↑*s* a ↑*pnout*, srov. ↑*přítpona*, ↓*úpon*.

spontánní 'samovolný, živelný', *spontánnost*, *spontaneita*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *spontan*, fr. *spontané*) z pozdnělat. *spontāneus* 'dobrovolný, samovolný' od lat. *spōns* (gen. *spontis*) 'vůle'. Srov. ↓*sponzor*.

sponzor 'finanční podporovatel, patron', *sponzorský*, *sponzorství*. Z am.-angl. *sponsor* tv. z lat. *spōnsor* 'ručitel, rukojmí' od *spōndere* 'slavně

slíbit, zavázat se'. jež souvisí se *spōns* 'vůle' (srov. †*spontánní*).

spor. *sporný*. Viz †*s* a †*přít se*.

sporadický 'vzácný, řídký'. Podle něm. *sporadisch*, fr. *sporadique* z ř. *sporadikós* 'roztroušený' od *sporás* (gen. *sporádos*) tv. od *speirō* 'seji, roztrušuji'. Srov. †*diaspora*, †*sperma*.

sporák. Od †*spořit* podle něm. *Sparherd* tv., doslova 'úsporný krb', ze *sparen* 'spořit' a *Herd* 'krb, ohniště'.

sport. *sportovní, sportovec, sportovkyně, sportoviště, sportovat, zasportovat si, sportka*. Z angl. *sport* tv., původně 'zábava, kratochvíle', zkrácením ze staršího *disport* tv. od slovesa (*to*) *disport* 'bavit se, dovádět' ze stfr. (*soi*) *desporter* tv. ze stfla. *deportare* 'bavit, veselit', přeneseně z lat. *dēportāre* 'odvádět, odnášet' z *dē-* (†*de-*) a *portāre* 'nést'. Srov. †*deportovat*.

sporý 'nevelký, ale fyzicky zdatný; slabý, řídký'. Stč. 'vydatný; dlouhotrvající; ochotný'. Všesl. – p. *spory* 'hojný, vydatný'. r. *spóryj* 'zdrámý'. s./ch. *spōr* 'pomalý' (nář. 'trvalý, stálý'). Psl. **sporā* lze spojit s lit. *spar(t)ūs* 'rychlý', stisl. *sparr* 'skoupý, opatrný', angl. *spare* 'skrovný, skoupý, zbývající, nadbytečný', něm. *sparen* 'šetřit', sti. *sphirā-* 'mohutný, tlustý', vše se vykládá jako *r*-ové odvozeniny od ie. **spē-* 'prospívat, dařit se'. Rozmanitost, až protichůdnost významů se vykládá tak, že vydatné věci se vyskytují řídkěji (je např. méně vydatných zrn v klase), na druhé straně dlouho vydrží, šetří se. Odtud se tedy mohlo dojít k významům 'řídký, pomalý, skrovný ap.' (Ma²). Vzhledem k tomu, že význam 'slabý, řídký' je ze slov. jazyků jen v č., slk. a luž., jde asi o přímý vliv něm. (srov. *spärlich* 'skrovný, řídký'). Srov. †*spořit*.

spořit, spoření, spořivý, spořitelná, spořitelní, naspořit, uspořit, úspora, úsporný. Stč. *spořiti* 'rozhojňovat, množil, nechat prospívat', změna významu na 'šetřit' asi vlivem něm. *sparen* tv. Viz †*spory*, srov. †*sporák*.

spot 'krátký televizní snímek, zpravidla reklamní'. Z angl. *spot* tv., vlastně 'bod, skvrna, místo', jež asi souvisí s (*to*) *spit* 'plivat, chrlit, stříkat' a dále s (*to*) *spew* 'zvracet, chrlit, prýštit' a lat. *spuere* 'plivat'.

spousta. Od *spustit (se)* (viz †*pustit*), vlastně 'co se spustilo (velké množství vody, sněhu ap.)'. dříve i ve významu 'spoušť'.

spraš 'větrem navátá zemina', *sprašový*. Viz †*s* a †*prach*.

spratek. Stč. *spratek* (u Klareta) 'nedochůdce, předčasně narozené zvíře'. Obdobně je r.d. *výporotok*, ukr. *vporotok* tv. (stejný je i přenesený význam), v obojím případě je tu předp. a psl. **-portokā* (B8). To se někdy vykládá od **porti* (viz †*parat*), vlastně 'mládě vypárané, vyřezané z matčina těla'. Jinak viz †*záprtek*, od něhož nelze etymologicky oddělit.

správa, spravovat, správce ap. Viz †*-pravit*.

spravedlivý, spravedlnost, ospravedlnit. Stč. i 'správný, pravdivý, náležitý'. Vlastně 'co je s pravdou', viz †*pravda*, †*pravý*.

sprej 'rozprašovač', *sprejový, sprejovat, sprejer*. Z angl. *spray* tv. od slovesa (*to*) *spray* 'rozprašovat, stříkat', jež souvisí s něm. *sprühen* 'stříkat, sršet'.

sprcha, sprchový, sprchovat se, osprchovat se. Viz †*pršet*.

sprint 'krátký závod s maximálním vypětím po celé trati', *sprintovat, sprinter(ka), sprinterský*. Z angl. *sprint* tv. Původně nář. slovo skand. původu,

do sportu zavedeno v poslední třetině 19. st.

spropitné. Ve starší č. i *spropití* (Jg). Vlastně 'co se dává k propití' (viz ↑*pít*).

sprostý, sprostita, expr. sprosták. Stč. 'prostý, hloupý, jednoduchý, neumělý, špatný' (tak ještě u Jg i v literatuře v podstatě celého 19. st.). Dnešní zúžený význam je tedy dosti nový. Jinak viz ↑*prostý*.

sprežení. Viz ↑s a ↑*přáhnout* (C1).

spurt 'v cyklistice) zrychlená jízda s vynaložením maximálního úsilí', *spurtovat, spurtér.* Z angl. *spurt* 'finiš, rychlý běh' od slovesa (*to*) *spurt* 'vyvinout úsilí, zabrat naplno', jež je asi totožné se *spurt, spirt* '(náhle) vytrysknout'. Dále nejasné.

squash 'sportovní hra podobná tenisu, při níž se míček odráží o stěny', *squashový.* Z angl. *squash* tv. od slovesa (*to*) *squash* 'rozmačkat, nacpat se, rozplácnout se' ze stfr. *esquasser* z vlat. **exquassare* z řex- a lat. *quassare* 'otřásat, rozbít' od *quater* 'třást, bít'.

squatter 'kdo se nastěhuje do prázdného domu (bez právního nároku)'. Z angl. *squatter* tv. od *squat* 'nastěhovat se do prázdného domu, usadit se na neobsazené půdě', původně 'dřepnout si, krčit se', ze stfr. *esquatir* od *quatir* 'stlačit' a to z vlat. **coactire* tv. od lat. *cogere* (přič. trp. *coactus*) 'shromážďovat, srážet (se), tísnit' z *co-* (↑*ko-*) a *agere* 'hnát, dělat'. Srov. ↑*kaštrovaný*.

srab hov. expr. 'zbabělec, břídil; svízelná situace', *srabit.* Ze ↓*srab*, jako nadávka přikloněno k odvozeninám od ↓*srát* (srov. *sráč, srágora* podobných významů).

sranda ob., *srandovní, srandista, srandistický.* Novější, od ↓*srát* podle ↓*švanda* ap., se ztrátou etym. souvislosti ztratilo i vulg. příděch.

srát vulg., *sraní, nasrat, posrat (se), prosrat, usrat (se), vysrat (se), zasrat, zesrat.* Všesl. – p. *srači, r. srat, s./ch. srāti.* Psl. **sbrati* souvisí s r. *sor* 'špína, smetí', dále se obvykle spojuje s lot. *sārni* (pl.) 'špína, nečistota', stisl. *skarn* 'hnůj, špína', stangl. *scearn* tv., lat. *-cerda* (ze **scerda*) 'výkal' (např. *sūcerda* 'prasečí lejno'), ř. *skōr* 'lejno, výkal', chet. *šakkar* tv., vše od ie. **sker-*, **sker-* 'vykonávat velkou potřebu; výkal, hnůj' (A1). Méně pravděpodobný, i když také možný, je výklad z ie. **ser-* 'téci', srov. sti. *atisāra-* 'průjem' (Ma²). Srov. ↑*sranda*, ↓*škaredý*.

srdce, srdičko, srdcový, srdeční, srdečný, srdečnost, srdcovitý, srdčitý, srdnatý, srdnatost, srdečnice, osrdí, osrdečník. Všesl. – p. *serce, r. sērdce, s./ch. sŕce, stsl. srǫdce.* Psl. **srdboce* je původem zdobnělina od ie. kořene **kērd-*, **kerd-*, **kŕd-* tv. (A1, A7), od něhož je i lit. *širdis*, stpr. *seyr*, gót. *hairto*, angl. *heart*, něm. *Herz*, stír. *cride*, lat. *cor* (gen. *cordis*), ř. *kardfa*, arm. *sirt*, chet. *kir* (gen. *kartijaš*), přibuzné je i sti. *hárđi* tv. (s nepravidelným začátečním h-).

srkat, srkavý, usrknout. P. *sarkuč, s./ch. sŕkati, csl. srǫkati.* Psl. **sŕkati* je zřejmě onom. původu.

srna, srnka, srnec, srneček, srněč. Všesl. – p. *sarna, r. sērna, s./ch. srna, stsl. srǫna.* Psl. **sŕna* je přibuzné s lit. *stirma*, lot. *stirma* (stlot. *sirna*), další původ ne zcela jasný. Obvykle se vychází z ie. **kŕna-* (A7) od **ker-* 'hlava, roh' (A1), od něhož je i stpr. *sirwis* tv., něm. *Hirsch* 'jelen', wal. *carw*, lat. *cervus* tv. (srov. i ↑*kráva, ↓sršeň*), tedy 'rohaté zvíře', sporné je však lit. s- místo ř-. Jiný výklad vychází z ie. **ser-* 'červenavý', srov. lit. *saŕtas* 'rezavý (o koni)'.

srocení. Viz ↑s a ↑*rota*.

srp, *srpek*, *srpovitý*, *srpen*. Všesl. – p. *sierp*, r. *serp*, s./ch. *sfp*, stsl. *srǫpъ*. Psl. **sbrpъ* je příbuzné s lot. *sirpis*, ir. *serr*, ř. *hárpē* tv. i lat. *sarpere* 'orežávat', vše od ie. **serp-* 'orežávat; srp', s jiným formantem sem patří ještě stl. *sgnī* 'srp'.

srst, *srstnatý*. P. *siersć*, r. *šerst* (str. *sbrstb*, *serestb*), sln.d. *sřst*. Psl. **sbrstb* má nejbliže k sthn. *hursti* (doloženo jen v ak.pl.) 'kšůce' (z ie. **krsti-* (A7)), dále je asi příbuzné lit. *šerỹs* 'štetina', *šuurkštũs* 'hrubý', stfir. *carrach* 'strupatý, kamenitý' a možná i něm. *Haar*, angl. *hair* 'vlasy', vše z ie. **ker(s)-* 'štetina, (tvrdý) vlas; být drsný' (A1).

sršeň, *sršň*. Všesl. – p. *szerseñ*, r. *šéršen*, s./ch. *sřšljēn*, csl. *sršēnъ*. Psl. **sbršēnъ* (případně **sbršę*) má nejbliže k lit. *širšũo* (gen. *širšeñs*), lot. *sirsenis* (z ie. **krš-en-* (A7)), dále je příbuzné stpr. *sirsilis*, sthn. *hornaz* (něm. *Hornisse*), lat. *crābrō* tv., vše od ie. **ker-* 'hlava, roh, vrchní díl' (A1), tedy 'hlavatý hmyz' (srov. ↑*srna*, ↑*kráva*), ale uvažuje se i o onom. původu slova (srov. ↓*sršet*).

sršet 'jiskřit, jiskřivě létat'. Stč. *sršeti* 'hrozit se, bázlivě utíkat', u Jg hlavní význam 'bručet, bzučet, soplít'. Souvisí nejspíš se sln. *sřšiti* 'ježit (vlasy)' i č.d. *srchký* 'drsný', r.d. *sérchnut* 'ztráčet cit', *šeršávyj* 'drsný, chlupatý', což by ukazovalo na souvislost se ↑*srst*. Naše významy by snad šlo vyložit z 'ježit vlasy' → 'bát se, utíkat' a vedle toho 'paprskovitě létat na všechny strany', ale musí se, zdá se, počítat i s možností onom. původu slova.

srub. Viz ↑*s* a ↑*rubat*.

stabilní 'stálý', *stabilita*, *stabilizovat*, *stabilizace*, *stabilizační*, *stabilizátor*.

Podle něm. *stabil* z lat. *stabilis* tv., vlastně 'schopný stát', od *stāre* 'stát'. Srov. ↓*statický*, ↓*stacionární*.

staccato 'krátce, odraženě (v hudbě)'. Z it. *staccato* tv., což je původem přič.

trp. od *staccare* 'odrážet' od *stacca* 'kúl' germ. původu. Srov. ↑*takovat*.

stacionární 'nepohyblivý, setrávající na místě'. Přeš moderní evr. jazyky (fr. *stationnaire*, angl. *stationary*) ze stflat. *stationarius* tv. od lat. *statiō* (gen. *statiōnis*) 'stání, stanice, bydliště' od *stāre* 'stát'. Srov. ↑*stabilní*, ↓*statický*.

stačit, *dostačující*, *postačit*, *vystačit*. Stč. *statčiti*, p. *starzczyć*. Odvozeno od ↓*statek*, vlastně 'mít dostatek, rovnat se silou, schopnostmi ap.'.

stadion. Přeš něm. *Stadion* tv. z ř. *stádion* 'závodistiště', druhotně i 'délková míra (asi 192 m)', které se vykládá ze *spádion* tv., původně asi 'rozpínající se', od *spáō* 'rozpínám, trhám, smýkám'. změna *sp* → *st* asi vlivem *stádios* '(pevně) stojící'. Srov. ↓*stadium*.

stadium 'vývojové období, vývojový stupeň'. Z lat. *stadium* 'délková míra, závodistiště' z ř. *stádion* tv. (viz ↑*stadion*). V nlat. posun významu 'vymezený úsek (trati)' → 'časový úsek', nejprve asi v medicíně.

stádo, *stádní*. P. *stado*, r. *stádo*, s./ch. *stādo*, stsl. *stado*. Psl. **stado* je příbuzné se sthn. *stuoī* 'stádo koní', stangl. *stōd* tv. (z toho něm. *Stute* 'klisna', resp. angl. *stud* 'chovná skupina (koní); hřebec') a asi i lit.d. *stodas* 'sazenice', lot. *stāds* 'rostlina', vše od ie. **stā-* 'stát', původně asi 'stanoviště, místo stání (koní ap.)'. Srov. ↓*stáj*, ↓*státí*?, ↓*stan*.

stafáž 'doplňující součást pozadí'. Z něm. *Staffage* tv. od *staffieren* 'vyzdobit' a to přeš stfniz. *staffieren* ze stfr. *estoffer* tv. od *estoffe* 'látka, materiál', původu asi germ.

stafylokok 'mikroorganismus vyvolávající hnisavé infekce', *stafylokokový*. Utvořeno uměle z ř. *stafylē* 'hrozen' (mikrob tvoří

hroznovité shluky) a *kókkos* 'červec, jádro'. Srov. ↓*streptokok*.

stagnovat 'váznout, nepokračovat ve vývoji', *stagnace*. Podle moderních evr. jazyků (něm. *stagnieren*, fr. *stagner*) převzato z lat. *stagnāre* 'být zaplaven, tvořit stojatou vodu' od *stagnum* 'stojatá voda, kaluž', vlastně tedy 'být jako stojatá voda'.

stáj, *stájový*, *ustájit*. Všesl. – p. *stajnia*, r. *stája* 'hejno, smečka', s./ch. *stāja*, csl. *staja*. Psl. **staja* je odvozeno od **stati* 'stát', vlastně 'místo, kde stojí dobytek'. Srov. ↑*stádo*, ↓*stát*².

stalagmit 'krápník rostoucí zezdola vzhůru'. Uměle od ř. *stálagma* 'krůpěj', *stalagmós* 'kapání' a to od *stalássō* 'kapu', srov. ↓*stalaktit*.

stalaktit 'krápník rostoucí odshora'. Uměle od ř. *stalaktós* 'kapající', dále viz ↑*stalagmit*.

stálý, *stálost*, *stálice*, *ustálit*. Stč. *ssálý* od *ssátí* 'vytrvat, vydržet', viz ↑ a ↓*stát*².

stan, *stánek*, *stanovat*, *stanoviště*, *stanovit*, *stanovy*, *ustanovit*, *ustanovení*. Všesl. – p. *stan* 'stav, situace; stát', r. *stan* 'postava; tábor; stanoviště', s./ch. *stân* 'byt', stsl. *stanb* 'tvrz, ležení'. Psl. **stanb* 'co stojí, stanoviště' je stejně jako stl. *sthána* 'stav, bydliště, místo', av., stper. *stāna*- 'místo' (odtud *Afghánistán*, *Kurdistán* ap.) pokračováním ie. **stā-no-* 'původem přič. trp. od **stā-* 'stát'. Srov. ↓*stát*², ↓*stav*, ↑*stáj*.

standard 'obvyklá úroveň, ustálená podoba', *standardní*, *standardizovat*, *standardizace*. Z angl. *standard* (případně přes něm. *Standard*) tv., původně 'zástava, prapor', ze stfr. *estandard*, *estandard* tv. od *estendre* 'rozvinout' z lat. *extendere* 'roztáhnout, rozvinout' z ↑*ex-* a *tendere* 'napínat, natahovat'. Podle jiného výkladu však z frk. **standhard* 'neochvějný,

pevný' ze **standan* 'stát' a **hard* 'pevný'. Každopádně se vliv angl. *stand* 'zastávka, pozice' projevil na vývoji významu v angl. Srov. ↓*standarta*.

standarta 'praporec; transparent'. Přes něm. *Standarte* 'praporec, zástava' ze stfr. *estandard* tv. (dále viz ↑*standard*).

stanice, *staniční*. Novější, u Jg jen ve dvou nejasných dokladech asi s významem 'standarta'. Jinak viz ↑*stan*, ↓*stát*.

staniol 'tenký cínový list'. Z něm. *Stanniol* z it. *stagnolo* tv. od *stagnò* 'cín' z lat. *stagnum*, *stannum* 'cín'.

stanný (*stanné právo* 'výjimečné, přísné trestní právo'). Ve stč. 'rozhodnutí ve sporu, jestliže se protistrana nedostavila k soudu', pak asi vlivem něm. *Standrecht* 'právo vykonané na místě' (již u Jg).

stanout kniž. Od *státi* (1.os.přít. *stanu*), viz ↓*stát se*.

stanovit. Vlastně 'určit něčemu místo', viz ↑*stan*.

starat se, *starost*, *starostlivý*, *obstarat*, *postarat se*, *ustaraný*. Stč. i *starati* 'žádat, prosit'. Všesl. – p. *starac się*, r. *starát'sja*, s./ch. *stārati se*. Psl. **starati* (*se*), původně 'usilovat, trápit (se)', je asi příbuzné s lit. *starinti* 'těžce dělat', lot. *starīgs* 'snaživý, usilovný', něm. *starr* 'tuhý, strnulý', angl. *stern* 'strohý, tvrdý, vážný', lat. *strēnuus* 'zdatný, rázný, horlivý', ř. *stereós* 'tvrdý, pevný, krutý', vše z ie. **ster-*, **strē-* 'být tuhý, tvrdý'. Není vyloučeno, že vzdálené souvislí se **starō* (↓*starý*), ale bezprostřední souvislost není z významových důvodů pravděpodobná. Srov. i ↓*strádat*, ↓*strmý*.

starosta. Stč. *starosta* 'stařec, představený, náčelník'. Od ↓*starý*, srov. ↓*stařešina*.

starožitný, *starožitnost*. Viz ↓*starý* a ↓*žit*.

start, *startovní, startovné, startér, startovat, startovací, nastartovat, vystartovat*. Z angl. *start* tv. od slovesa (*to*) *start* 'vyrazit, dát se do pohybu, začít', původně 'trhnout sebou, vyskočit, vytrysknout'. Souvisí s něm. *stürzen* 'povalit, převrátit'.

starý, *staříčkový, stáří, staroba, starobní, stařec, stařecký, stařík, stařena, stařenka, stárek, stárnout, zestárnout, přestárlý, zastarat, zastaralý, obstarožní*. Všesl. – p. *stary*, r. *stáryj*, s./ch. *stār*, všsl. *starb*. Psl. **starb* je přfbuzné s lit. *stóras* 'tlustý, silný', stisl. *stōrr* 'velký, významný', vše z ie. **stā-ro-*, odvozeniny od **stā-stát*' (srov. ještě sti. *sthirá-* 'pevný, nehybný'). Vývoj významu do slov. byl asi 'stálý, pevně stojící' → 'silný, vzrostlý, mohutný' → 'starý'. Srov. ↑*starosta*, ↓*stařešina*, ↓*stár2*, ↑*starat se*.

stařešina 'rodový) náčelník; senior'. Přejato ze s./ch. *starěšina* tv., tam z psl. **starěbšina* od **starěbši*, což je druhý stupeň adj. **starb* (srov. *rada starších* ap.). Viz ↑*starý*, srov. ↑*starosta*.

stát¹, *státní, státnost, státník, státnický, státnice, zestátnit*. Podle moderních evr. jazyků (něm. *Staat*, fr. *état*, it. *stato*, angl. *state*) z pozdnělat. *status* 'stát, zřízení, poměry', lat. 'stav, poměry' (srov. *status rei publicae* 'ústava'), a to od *stāre* 'stát' (viz ↓*stár2*). Srov. ↓*status*, ↓*statut*.

stát², *stání, stoj, stojatý, stojka, stojan, dostát, obstát, obstojný, postát, prostát, přestát, ustát, vystát, nepřistojný*. Všesl. – p. *stać*, r. *stoját'*, sln. *státi*, s./ch. *stōjati*, stisl. *stojati*. Psl. **stojati* (1.os.přít. **stojq*) (B9) vychází z ie. přít. tvaru **stā-je/o-*. Přibuzné tvary jsou v lit. *stóju* 'stojím' (inf. *stóti*), sthn. *stē* 'stojí' (ze **stajj*), inf. *stēn*), osk. *stāt* tv., lat. *stō* 'stojím' (ze **stājō*, inf. *stāre*), stír. (*ad)táu* 'jsem' (ze **stājō*), av. *stāya-* 'postavit', vše jsou to útvary od ie. **stā-* 'stát', od něhož je i lat. *sistere*

'postavit', ř. *hístēmi* 'stavím', sti. *tšthati* 'stojí', av. *hištaiti* tv., toč. B *ste* 'je' aj. Viz i ↓*stát se*, srov. ↑*stan*, ↓*stav*, ↑*stáj*, ↑*stádo*, ↑*stály*, ↓*stavět*, ↓*stojný*, ↓*stál*.

stát se, stávat se, dostat, nastat, přestat, přistát, ustat, vstát, vstavač, zastat. Stč. i nezvratně *státi*, *stanu* 'stanout, postavit se; potrvat'. Všesl. – p. *stać*, r. *stat'*, s./ch. *stāti*, stisl. *stati*. Psl. **stati* (1.os.přít. **stanq*) vychází z ie. **stā-* 'stát' (viz ↑*stát2*). Podobně *n-ové* rozšíření je ve stpr. *postānai* 'stane se' (inf. *postāti*), lat. *dē-stināre* 'určovat, stanovit' (viz ↑*destinace*), ř. *histānō* 'stavím', arm. *stanam* 'nabývám'. K dalšímu přfbuzenstvu viz ↑*stár2*.

stať '(odborný) článek'. Z r. *stat'já* tv., vlastně 'postoj, stanovisko', od *stat'* 'postavit se' (viz ↑*stát se*, ↑*stár2*).

statečný, statečnost. Stč. 'udatný, silný, poctivý, dostatečný, vytrvalý'. Slk. *statočný* 'poctivý', p. *stateczny* 'usedlý, vážný, vytrvalý'. Od ↓*státek*.

statek, statkář(ka), statkářský. Stč. 'zboží, majetek, moc, podpora, užitek, zisk, podstata', p. *statek* 'stálost, dostatek, jmění, náčini' (stp. 'dobytek'), r.d. *státok* 'dostatek; skot'. Psl. **starbka* je odvozeno od **stati* (viz ↑*stát se*) podobně jako **dobvrbka* od **dobyti*. Podle Ma² byl původní význam právě 'dobytek', ale spíš lze vyjít z obecnějšího významu 'něco stálého, pevného, užitečného'. Srov. ↑*statečný*, ↑*stačit*.

statický 'nehybný, nejevící pohyb', *statičnost, statika* 'obor zabývající se rovnováhou sil v nepohybujících se tělesech', *statik*. Z ř. *statikós* 'stojící, postavený' od *státós* tv. od *hístēmi* 'postavím' (viz ↑*stát2*).

statista 'kdo vystupuje (na divadle ap.) v hromadných scénách', *statovat*. Z něm. *Statist*, utvořeného v 18.st. od lat. *status* 'stojící, postavený', což je příč. trp. od *stāre* 'stát' (viz ↑*stát2*).

statistika 'obor zabývající se číselnou charakteristikou hromadných jevů', *statistický, statistik*. Z něm. *Statistik*, případně nlat. *statistica*, původně 'nauka o státu', z něm.st. *Statist* 'státník' (it. *statista*, angl. *statist* tv.) od střlat. *status* 'stát' (viz ↑*stát*¹).

stativ 'stojan (fotoaparátu)'. Z něm. *Stativ* tv. od lat. *stativus* 'stojící, stálý' a to od *status*, což je přič. trp. od *stāre* 'stát' (viz ↑*stát*²).

statný. Z r. *státmyj* tv. od *stat* 'postavit se' (viz ↑*stát se*, ↑*stát*²). Srov. ↑*statečný*, ↑*postava*.

status 'stav, postavení'. Z lat. *status* tv. od *stāre* 'stát' (viz ↑*stát*²).

statut 'souhrn předpisů pro činnost nějaké instituce', *statutární*. Přejato (případně přes něm. *Statut* tv.) z pozdnelat. *statūrum* 'stanovy, řád, pravidla', což je zpodstatnělé přič. trp. od lat. *statuere* 'postavit, zříditi, ustanovit', jež souvisí se *stāre* 'stát' (viz ↑*stát*²).

stav, *stavový*. Stč. 'postavení, místo, stanoviště, přibytěk, síla, postava'. P. *staw* 'rybník; kloub', r.d. *stav* 'řada polen, důlní čerpadlo, rám pily', s./ch. *stāv* 'postoj, odstavec', csl. *stavъ* 'postavení'. Psl. **stavъ* od **stati* (viz ↑*stát*², ↑*stát se*).

stavět, *staviti, stavení, stavenišť, stavba, stavební, stavebnice, stavebnina, stavbař, stavař, stavitel, stavitelský, stavitelství, stavivo, stavidlo, nastavit, nástavba, nadstavba, odstavit, postaviti, přestavět, přestavba, představit (si), představa, přistavět, přistavek, přistavit, rozestavět, rozestavit, sestavit, sestava, ustavit, ústav, ústava, ústavní, vestavět, vestavba, vystavět, výstavba, vystavit, výstava, zastavět, zástavba, zástavit, zástávka aj. Všesl. – p. *stawiac* 'stavět, budovat', r. *stáviti* 'stavět, dávat', s./ch. *stāviti* 'postavit, položit'. Psl. **staviti* je kauzativum k **stojati* (↑*stát*²), znamená tedy 'způsobit, že něco stojí'. Nejbliže*

má k lit. *stōvinti* 'postavit' vedle *stovēti* 'stát', příbuzné je i angl. *stow* 'uložit, naložit, obsáhnout', něm. *stauen* 'zahradit', vše z ie. **stā-u-* od **stā-* 'stát'.

stávka, *stávkový*. Jen č. (odtud do sln.), srov. slk. *štrajk*. Od ↑*stavět*, vlastně 'zastavení práce'.

stáž 'studijní pobyt', *stážista, stážistka*. Z fr. *stage* tv. ze střlat. *stagium* tv. To bylo odvozeno od *stāre* 'stát' pod vlivem střfr. *estage* 'pobyt' (viz ↑*táž*, ↑*stát*²).

stéblo. Stč. *stblo*. Všesl. – p. *źdźbło, ździebło*, r. *stébel'*, s./ch. *stáblo*. Psl. **stoblo* je příbuzné s lit. *stiebas* tv. 'stéblo, stonek', lot. *stiebrs* tv., *stiba* 'prut, hůl' i lat. *stipula* 'stéblo, sláma', ř. *stibás* 'stelivo, sláma', sti. *stibhi-* 'lata, keřk', vše z ie. **steib(h)-*, **steip-* 'stéblo, stonek, kůl'. Srov. ↓**zblo*.

steepchase 'překážkový dostih; překážkový běh na 3000 m'. Z angl. *steepchase* tv. ze *steeple* '(kostelní) věž, zvonice' od *steep* 'příkrý, vysoký' a *chase* 'hon, honba' z fr. *chasse* tv. od *chasser* 'honit' z vlat. **capiāre* od lat. *capere* 'chopit se, zmocnit se'. Původně bývala cílem závodu zdaleka viditelná věž ap.

steh, *stehovat, nastehovat, zastehovat, přistehovat, sestehovat*. P. *ścieg*, r. *stežok* tv., *stegati* 'prošívát, štípat', csl. *ostegъ* 'oděv'. Psl. **stegъ* je příbuzné s angl. *stitch* 'steh', něm. *Stich* 'steh, píchnutí', *stechen* 'píchat', *sticken* 'vyšívát', lat. *instigare* 'popichovat', ř. *stigma* 'bodnutí', *stīzō* 'bodám, tetuji' (A4). Jako ie. kořen se uvádí **(s)teig-*, **(s)tig-* 'bodat, píchat', slov. a některé germ. formy však ukazují na **(s)teg-*, jež možná vzniklo kontaminací se **(s)teg-* 'tyč, kůl', k němuž viz ↓*stožár*, ↓*stěžeň*.

stehlík. Všesl. – p. *szczygieł*, r. *ščegól*, s./ch. *šiglic* (zřejmě zpětné přejetí z něm.). Psl. **stegōls* je útvar

onom. původu, připomíná stehlíkův zpěv, který z zpodobňuje jako *stygilit*. Něm. *Stieglitz* je spíš přejetí ze slov, než samostatně tvořený útvar z téhož onom. základu.

stehno, *stehýnko*, *stehenní*. P. *ścięgno* 'šlachy', r.st. *stegnó*, ch. *stęgno*, stsl. *stegno*. Psl. **stegno* nemá jednoznačný výklad. Snad lze spojit s lot. *stega* 'pyj', sthn. *stehho* 'klacek, kůl, tyč', lat. *tignum* 'trám, kláda', arm. *řakn* 'kyj, klacek', vše od ie. *(s)teg- 'kůl, tyč, kyj, trám' (viz *↓stožár*, *↓stěžeň*). K významu srov. např. něm. *Keule* 'kyj' i 'kýta'.

stěhovat (se), *stěhovavý*, *nastěhovat (se)*, *odstěhovat (se)*, *přestěhovat (se)*, *přistěhovat (se)*, *vystěhovat (se)*. Jen č., ve stč. i *stěžiti* 'stěhovat, dopravovat, táhnout'. Psl. **stěg-* (z ie. **stoigh-*) je asi ablautová varianta k **stig-* (ie. **steigh-*), o němž viz *↓stíhat*, *↓stezka (B6)*. Nejblíže se zdá být lot. *staigāt* 'jít, ubírat se' (srov. spojení *tautu staigāšana* 'stěhování národů') (Ma²).

stejk 'rychle pečený řízek masa'. Z angl. *steak* tv., jež je přeято ze skand., srov. stisl. *steik* tv., *steikja* 'péci na rožni'. Souvisí s angl. *stick* 'hůl, klacek', (to) *stick* 'napíchnout'.

stejný, *stejnost*. Jen č., až od 17. st. Zkrácením z *jednostejný* (stč. *jednostajný*), vlastně 'stojící jako jeden'. Srov. *↑státí²*, *↑stáj*, *↑stálý*.

stejšn 'dodávkové auto'. Z angl. *station-wagon* tv. ze *station* 'stanoviště, služební pobyt, stanice' (srov. *↓štace*) a *wagon* 'vůz, vagon' (srov. *↓vagon*).

stělka 'tělo rostlin nemajících cévní svazky (hub ap.)'. Asi od *stélé* 'soubor cévních svazků ve stonku', což je učené přejetí z ř. *stěle* 'slop, pilíř'.

stěna, *nástěnný*, *nástěnka*, *přístěnek*, *zástěna*, *ostění*. Všesl. – p. *ściana*, r. *sténá*, ch. *stijéna* 'škála, zeď', stsl.

stěna. Psl. **stěna* se obvykle spojuje s gót. *stains* 'kámen', něm. *Stein*, angl. *stone* tv., dále je asi příbuzné lit. *stingti* 'tvrdnout, mrznout', lot. *stingrs* 'tvrdý, pevný', ř. *stíu* 'kamínek', sti. *stýáyate* 'srážet se, stávat se tvrdým', vše od ie. **stei-*, **stī-* 'stávat se kompaktním, tvrdnout'. Psl. **stěna* tedy mohlo znamenat 'co je ztvrdlé', původně se totiž stěny dělaly z větví a proutí a zpevňovaly se blátem či hlínou. Srov. *↓štěnice*.

sténat, *zasténat*, *sten*. Z r. *stenát*, dále viz *↓stonat*.

steno- (ve složeninách) 'těsný, úzký'. Z ř. *stenós* tv. Srov. *↓stenografie*, *↓stentotypista*.

stenografie 'těsnopis', *stenografický*, *stenografka*. Viz *↑steno-* a *↑graf*.

stentotypista 'kdo přepisuje těsnopisný záznam na psacím stroji', *stentotypistka*. Viz *↑steno-* a *↓typografie*.

step, *stepní*. Přeято z r. *step* 'či ukr. *step*, jehož původ se vykládá různě. Slovo proniklo i do západoevr. jazyků, přičemž angl. *steppe* je doloženo už u Shakespeara.

stepovat 'vyklepávat rytmus podrážkami střeviců s plíšky': ob. 'postávat, chodit sem a tam', *step*. Z angl. *step* 'udělat krok, kráčet, tančit', jež asi souvisí s našim *↓stoupat*, *↓stopa*.

stereo- (ve složeninách) 'týkající se prostoru'. Z ř. *stereós* 'tuhý, tvrdý, pevný', pak i 'prostorový'. Srov. *↓stereofonní*, *↓stereotyp*.

stereofonní 'umožňující prostorový vjem zvuku přenosem z několika zdrojů', *stereofonie*. Viz *↑stereo-* a *↑fon*.

stereometrie 'geometrie prostorových útvarů'. Viz *↑stereo-* a *↑geometrie*.

stereotyp 'navykly, ustálený způsob konání něčeho', *stereotypní*. Přeneseně z odborného významu 'tisková deska odlitá vcelku ze sazby' přeяatého přes

něm. *Stereotyp* z fr. *stéréotype* tv., utvořeného koncem 18. st. z ř. *stereós* 'pevný, tvrdý' (viz ↑*stereo-*) a *τύπος* 'úder, ráz, forma, charakter' (viz ↓*typ*), vlastně tedy 'pevná forma'.

sterilní 'prostý choroboplodných zárodků; neplodný', *sterilita*, *sterilizovat*, *sterilizace*, *sterilizační*. Přes něm. *steril* z fr. *stérile* tv. a to z lat. *sterilis* 'jalový, neplodný'. Význam 'prostý zárodků' se vyvinul až ve 20. st.

steroid 'skupina látek vyskytujících se v živých organismech (některé vitaminy, hormony ap.)'. Od *sterol*, jež je zkráceno z ↑*cholesterol*, viz i ↑*stereo-* a ↑*-oid*.

stetoskop 'lékařský přístroj k poslechu ozev a šelestů'. Neoklasická složenina (19. st.) na základě ř. *stéthos* 'prsa, nitro' a ↑*-skop*.

steward 'kdo obsluhuje na lodi či v letadle', *stewardka*, *stewardský*. Z angl. *steward* tv., původně 'správce, majordomus, dozorce', ze stangl. *stigweard*, *stīw(e)ard* ze *stig* 'chlév, kotec' (dnes *sty* tv.) a *weard* 'strážce', tedy vlastně 'kdo dohlíží na domácí zvířata'. Srov. ↑*lord*.

stezka. P. *ścieżka*, r.st. *stezjá* (r.d. *stegá*), sln. *stezà*, s./ch. *stàza*, stsl. *stbca*. Psl. **stbca* ze **stbga* (B1) odpovídá lot. *stiga* 'průsek, stezka', dále je přibuzné stisl. *stigr* 'stezka', něm. *Steig* tv., *Stiege* 'schody', alb. *shieg* 'stezka', ř. *stíchos* 'řada, šik', vše od ie. **steigh-* 'stoupat, jít', k němuž viz dále ↓*sthat*.

stěžejní 'hlavní, základní'. Přeneseně od *stězej* 'pevná část dveřního či okenního závěsu' podobně jako ↑*kardinální*. P. na *ścież(aj)* 'dokořán', sln. *stezáj*, s./ch. *stezājica*. Psl. **stezajb* úzce souvisí se **stežerā* (viz ↓*stěžen*, ↓*stožár*), je to vlastně kůl, na němž je připevněna veřež; zakončení slova možná právě vlivem ↓*veřej* (Ma²).

stěžen. Ve starší č. i *stežeň* 'tyč uprosřed stohu'. Obměnou přípony od psl. **stežerā*, viz ↓*stožár*.

stěžovat si, *stížnost*. V tomto významu jen č. Přeneseně od ↓*tíže*, ↓*těžký*.

stigma 'stopa po ráně na Kristově těle; znamení'. Z ř. *stigma* 'bodnutí, vpálené znamení' od *stízō* 'bodám, tetuji, vpaluji znamení'. Srov. ↑*steh*.

stihnout, *stíhat*, *stíhací*, *stíhačka*, *stíhač*, *stíhatelný*, *dostihnout*, *dostih*, *postihnout*, *postih*, *postižený*, *předstihnout*, *předstih*, *přistihnout*, *vystihnout*, *výstižný*, *zastihnout*. Všesl. – p. (do)šcignáč, r. *dostignut*, *dostič*, sln.d. *stigniti*, s./ch. *stignuti*, *stíci* 'stihnout, přijet, přijít, vystačit'. Psl. **stignoti* (původně **stigiti*) (B3) 'přijít, dospět, dostihnout' je přibuzné s lot. *steigt* 'spěchat', lit. *steigti* 'založit, zřídít', gót. *steigan* 'stoupat', něm. *steigen* tv., stír. *tiagam* 'kráčím, jdu', ř. *steichō* 'stoupám, ubírám se', sti. *stighnóti* 'stoupá', vše od ie. **steigh-* 'stoupat, kráčet'. K dalším souvislostem viz ↑*stezka*, srov. i ↑*stěhovat*.

stimulovat 'povzbuzovat, podněcovat', *stimulace*, *stimul*. Z lat. *stimulāre* 'podněcovat, pobádat' od *stimulus* 'bodec, osten; pobídka', jež souvisí se *sting(u)ere* 'bodat, píchat' i *instigāre* 'popichovat' (srov. ↑*steh*).

stín, *stinný*, *stínový*, *stínůtko*, *stínit*, *nastínit*, *nástin*, *odstínit*, *odstín*, *zastínit*, *stínovat*, *stínování*, *stínovaný*. Všesl. – slk. *tieň*, dl. *señ*, p. *cień*, ukr. *tin*, r. *ten* (r.d. *sten*), sln. *sénca*, ch. *sjěna*, b. *sjánka*, stsl. *stěň*, *sěň*. Za výchozí podobu je třeba pokládat **sěns*, které lze spojit s lot. *seja* 'tvář, profil, obrys', sthn. *scīn* 'světlo' (něm. *Schein* tv.), stíh. *scheme* 'stín', alb. *hyje* tv., ř. *skiā* 'stín, přízrak', per. *sāya* 'stín', sti. *čhāyá*, toch. B *skiyō* tv., vše od ie. **skāj-*, **skī-* 'tlumené prosvítat; stín' (A1, B2). Problém je se slov. tvary na

st- a t-. Lze uvažovat o tabuových obměnách násloví (D4), snad tu mohlo působit příklonění k psl. **tyta*, *тытəнə* (↓*tit*), případně i **stěna* (↑*stěna*) (HK).

stínat. Viz ↑*s* a ↓*tít*.

stipendium 'peněžité studijní podpora', *stipendijní*, *stipendista*, *stipendistka*. Z lat. *stipendium* 'plat, daň, žold', střlat. 'peněžní podpora', z lat. *stips* 'peníz, příspěvek, výtežek' a *pendere* 'vážit, odvažovat'. Srov. ↑*penze*, ↑*spíž*.

stlát, *stelivo*, *ustlat*, *vystlat*, *vystřýlka*, *zastlat*, *nastlat*, *rozestlat*, *postel*, *přistřýlka*. P. *stač*, r. *stlat*', sln. *stláti*, stsl. *postblati*. Psl. **strolati* (1.os.přít. *stel'q*) asi souvisí s lot. *tilāt* 'být rozprostřen (k sušení)', lat. *lātus* 'široký', arm. *aša-stal* 'střecha', vše od ie. **stel-* 'prostírat'. Starý druhotvar je asi v ie. **ster-* tv. (viz ↓*střít*).

sto, *stý*, *stovka*, *sterý*. Věsl. – p., r. *sto*, s./ch. *stō*, stsl. *stō*. Psl. **stō* se vyvinulo zřejmě přes předsl. **kutom* (asi redukce při rychlém počítání, při pravidelném vývoji bychom totiž dostali psl. **stō*) z ie. *(*d*)*kūtom* (A1,A7), z něhož je i lit. *šimtas*, gót. *hund*, něm. *Hundert*, stír. *cēt*, bret. *kant*, lat. *centum*, ř. *hekatón*, av. *satəm*, sti. *šatām*, toch. B *kānte* tv. Ie. tvar se vykládá pronikavým zkrácením spojení **dekṃ dkṃtóm* 'deset desítek' (viz ↑*deset*).

stodola. Stejně jako p. *stodola* přejato ze sthn. *stadal* tv. (dnes *Stadel*). Původní význam germ. slova byl 'místo, kde se shromažďuje dobytek k dojení', jak ukazuje stisl. **stōðull* tv., východiskem je ie. **stā-*, **stā-* 'stát'. Srov. ↑*stáj*, ↑*stádo*.

stoh. Věsl. – p. *stóg*, r. *stog*, s./ch. *stōg*, stsl. *stogō*. Psl. **stogō* odpovídá stisl. *stakkr* tv., původní význam je 'vysoký kůl, kolem něhož se kupilo seno'. Dále je příbuzné angl. *stake* 'kolík, hranice (dřeva)', lat. *tignum* 'trám, kláda', arm. *řakn* 'kyj, klacek'.

vše od ie. *(*s*)*teg-*, *(*s*)*tog-* 'kůl, tyč, trám'. Viz i ↓*stožár*, ↑*stehno*, ↑*stěžen*, ↑*stěžejn*.

stoik 'stoupenec starořecké filozofické školy; klidný, vyrovnaný člověk', *stoický*. Přes moderní evr. jazyky z ř. *stoikós* 'stoupenec filozofické školy stoá'. Tato škola aténské filozofa Zenóna (přelom 4. a 3. st. př. Kr.) hlásající duševní vyrovnanost za všech okolností byla pojmenována podle sloupové síně nazývané *stoá poikilé* (ze *stoá* 'sloupovitý, sloupová síň' a *poikilos* 'pestré zdobený'), kde se její přívrženci scházeli.

stoka. Viz ↑*s* a ↓*téci*.

stolice 'židle, trůn; lidské výkaly', *stolička*. Viz ↓*stůl*. Ve významu 'lidské výkaly' podle něm. *Stuhl* tv. vedle 'stolička, židle', ze složeného *Stuhlgang* 'vyučování stolice', původně vlastně *Gang zum Stuhl* 'chůze na stoličku (tj. na záchod)'.

stomatologie 'nauka o chorobách ústní dutiny a zubů', *stomatologický*, *stomatolog*. Z moderních evr. jazyků, kde jde o novou složeninu z ř. *stóma* (gen. *stómatos*) 'ústa' a ↑*logie*.

stonat, *stonavý*, *rozstonat se*, *odstonat*, *prostonat*, *zastonat*. Stč. *stonati* 'sténat, vzdychat, nařkávat', ještě u Jg jako základní význam: až díky přejetí ↑*sténati* z r. došlo k vyhranění přeneseného významu 'být nemocný'. Hl. *stonác*, r. *stenát*', *stonát*', s./ch. *stēnjeti*, stsl. *stenati*. Psl. **stenati* (**stonati* je asi druhotné od subst. **stonō*) je příbuzné s lit. *stenėti*, lot. *stenēt*, stangl. *stēnan*, něm. *stöhnen* tv., ř. *stēnomai* 'vzdychám, nařkám', sti. *stánati* 'hřmí, rachotí', vše z ie. *(*s*)*ten-* 'hřmět, hučet, sténat'.

stonek. Stč. 'pařež', přeneseně i 'hloupý člověk'. Jen č., od psl. **stęęti* 'setnout' (viz ↑*s* a ↓*tít*), podobně jako je např. *spona* od **stęęęti* 'sepnout' (A6, B7).

stop subst., citosl., *stopovat*, *stopnout*, *stopky*, *stopař(ka)*. Z angl. *stop* 'stůj, stát' i 'zastavení, zastávka' od slovesa (to) *stop* 'zastavit, zabránit, ucpat', jež souvisí s niz. *stoppen* tv., něm. *stopfen* 'ucpat, cpát'. Germ. slova jsou asi přejata z vlat. **stuppāre* 'ucpat (koudelí)' od lat. *stuppa* 'koudel' z ř. *stýppē* tv.

stopa, *stopový*, *stopovat*, *stopař*, *stopařský*. Všesl. – p. *stopa*, r. *stopá*, s./ch. *stōpa*, stsl. *stopa*. Psl. **stopa* je příbuzné s lit. *stāpas* 'pilíř', lit.st. *stapýtis* 'zůstat stát na místě', lze jej odvodit z nedoloženého **stepti*, z něhož pak bylo odvozeno **stopiti* (↓*stoupat*). Blížkost něm. *Stapfe* 'stopa, šlépěj' nelze přeceňovat – něm. slovo stejně jako angl. *step* 'krok' musí být z ie. kořene **steb-*, zatímco slov. ze **step-* (dále viz ↓*stoupat*).

stopka 'tenká část rostlin nesoucí plod či květ'. Jen č., nejasné. Srovnává se s r. *stěbka* 'prut' od *stěbát* 'švihat', možná by pak souviselo se ↑*stěblo*.

storno 'zrušení (objednávky ap.)', *stornovat*. Z it. *storno* tv. od *stornare* 'zrušit' ze s- (z lat. ↑*ex-*) a *tornare* 'obracet' z lat. *toriāre* 'obracet, kroutit' od *tornus* 'soustruh' z ř. *tórmos* 'kružidlo, osa'. Srov. ↓*tornádo*, ↓*turnaj*, ↓*túra*.

story hov. 'historka, příběh'. Z angl. *story* tv. a to přes stfr. (normanské) *estorie*, *storie* z lat. *historia* 'historie, pověst' (viz ↑*historie*).

stoupa 'jednoduché zařízení na drčení materiálu'. Všesl. – p. *stępa*, r. *stúpa*, s./ch. *stūpa*. Psl. **stōpa* (B7) je přejato z pgerm. **stampa-* (stangl. *stampe*, něm. *Stampfe* tv.), které souvisí s ř. *stēmbō* 'dusám, tluču', obojí z ie. **stemb-* 'dusat, drtit', které souvisí s kořenem, z něhož je i ↓*stoupat*, ↑*stopa*. Srov. i ↓*štempl*.

stoupat, -*stoupit*, *stoupání*, *stoupavý*, *stoupenec*, *stupátko*, *nastoupit*, *nástup*, *nástupní*, *obstoupit*, *odstoupit*, *odstup*,

odstupné, *postoupit*, *postup*, *postupný*, *postupový*, *podstoupit*, *prostoupit*, *přestoupit*, *přestup*, *přestupní*, *přestupný*, *přestupový*, *přestupek*, *předstoupit*, *přistoupit*, *přístup*, *přístupný*, *rozestoupit se*, *sestoupit*, *sestup*, *sestupný*, *sestupový*, *ustoupit*, *ústup*, *ústupový*, *vstoupit*, *vstup*, *vstupní*, *vystoupit*, *výstup*, *výstupní*, *zastoupit*, *zástup*, *zástupný*, *zástuppe* aj. Všesl. – p. *stapać*, r. *stupát'*, s./ch. *stūpati*, stsl. *stopati*. Psl. **stopati*, **stopiti* je asi odvozeno od nedoloženého **stepti* (l.os.přít. **stępę*), od něhož je i **stopa* (↑*stopa*) a **stepen* (↓*stupeň*). Příbuzné je lit.st. *stapýtis* 'zůstat stát', *stāptelėiti* (vedle *stābtelėiti*) 'náhle se zastavit', *stīpti* (l.os.přít. *stīmpu*) 'zcepenět, ztuhnout (mrazem)', vše od ie. **ste(m)p-* 'stoupnout, zadržet, ztvrdnout, podepřít'. Další přibuzenstvo je od ie. varianty **ste(m)b-* (angl. *step* 'vstoupit, kráčet', ř. *stobēō* 'tupím' srov. i ↑*stoupa*), případně **ste(m)bh-* (lit. *stabdyti* 'zastavit', lot. *stabs* 'pilíř, sloup', sti. *stabhñati* 'podpírá, zadržuje'), všechny tyto kořeny zřejmě souvisejí s ie. **stā-* 'stát'.

stožár. Stč. *stěžér*, *stěžír*, *stěžez*. Hl. *šcežor* 'tyč ve stohu sena', r. *stožár* tv. (r.-csl. *stežer* tv.), sln. *stožer* 'jádro, střed, stěžež', stsl. *stežerō* 'opora, stěžež'. Psl. **stežerō*, **stožerō*, **stožarō* má formálně nejbližše k lit. *stāgaras* 'suchý stvol, suchá větev', jsou to útvary od ie. *(s)*teg-* 'kůl, tyč'. K tomu viz dále ↑*stoh* a srov. ↑*stěžejní*, ↑*stěžěň*, ↑*stehno*.

strádat, *strádání*, *postrádat*. Všesl. – p. *postradac* 'ztratit' (odtud č. *postrádat*), r. *stradát'*, s./ch. *strádati*, stsl. *stradati*. Psl. **stradati* je pokračováním předsl. *(s)*trōd-*, což je rozšíření ie. **ster-* 'tvrdý, tuhý', k němuž viz ↑*starat se*. Srov. ↓*strat*, ↓*strach*.

strach, *strachovat se*, *strašný*, *strašlivý*, *strašák*, *strašidlo*, *strašidelný*, *strašit*, *odstrašit*, *postrašit*, *přestrašený*,

ustrášený, vystrašit, zastrašit. Věsl. – p., r. *strach*, s./ch. *stráh*, stsl. *strachъ*. Psl. **strachъ* se obvykle vykládá z ie. **strōg-so* či **strōk-so-* (A8), původní význam by byl 'ztuhnutí, strnutí'. První podobu lze spojit s lit. *strėgiti* 'zcepenět, zmrznout', stangl. *strec* 'tuhý, strmulý, pevný', druhou s psl. **strėkti* 'ztvrdnout' (stsl. *strėkati* 'bodat, pobízet'), s nímž by mohlo být příbuzné chet. *ištark(k)ija* 'onemocnět'. V každém případě by byly oba tvary rozšířením ie. **ster-* 'tuhý, tvrdý', k němuž viz ↑*starat se*, ↑*strádat*.

straka, stračí. Věsl. – p. *sroka*, r. *soróka*, s./ch. *svrřka*, csl. *svraka*. Psl. **sorka* (B8) odpovídá lit. *šarka*, stpr. *sarke* tv., dále se srovnává se sti. *sārikā* 'indická straka'. V č. je vložené -t- a rovněž -v- v některých slovech. jazyčích se považuje za sekundární, i když někteří rekonstruují výchozí **svorka*, jemuž prý odpovídá alb. *sorrë* 'vrána'. Východiskem je asi ie. **ker-* 'černý, tmavý' (A1), lze však pomýšlet i na palatalizovanou variantu onom. kořene **ker-*, který je v lat. *corvus* 'havran', ř. *kórax* tv. i našem ↑*krákorat*. Srov. ↓*strakatý*, ↓*strakapoud*.

strakapoud. Slk. *strakopud*, *strachopud*, r. *sorokopúd*, sln. *srakopêr*, s./ch.st. *s(v)rakoper*, všude 'tuhýk'. Složenina z psl. **sorka* (↑*straka*) a **pqđiti* (↑*pađiti*), resp. v jsl. **pbrati* (↑*prát (se)*), tedy vlastně 'kdo odhání, pronásleduje straky', podle představy, že tuhýci se v době hnízdění odvažují útočit i na straky (Ma²). V č. přeneseno na datlovitého ptáka lid. etym. k ↓*strakatý* (u Jg *strakopoud* v obojím významu).

strakatý. P. *srokaty*, ukr. *sorokátj*. Od ↑*straka* podle nápadného černobílého zbarvení. Srov. ↑*strakapoud*.

stráň. Stč. *stráně* z psl. **storn-ja* od **storna* (viz ↓*strana*).

strana, stranou, stránka, stránkovat, stranový, straník, stranický, stranicví, stranit, odstranit, postranní, ústraní. Věsl. – p. *strona*, r.d. *storoná* 'země, kraj', s./ch. *strána* 'strana, cizina', stsl. *strana* 'země, kraj, strana'. Psl. **storna* (B8) je odvozeno od ie. **ster-* 'prostírat (se), šířit (se)', k němuž viz i ↓*střít*, ↑*prostor*. Původně tedy 'co se rozprostírá', srov. sthn. *stirna* 'čelo' (něm. *Stirn*), wal. *sarn* 'podlaha', ř. *stérmon* 'prsá', chet. *ištarn(a)-* 'střed'.

strast, strastný, soustrast, soustrastný. R. *strast* 'zápal, vášeň', s./ch. *strást* tv., stsl. *strastъ* 'utrpení, vášeň'. Psl. **strastъ* z předsl. **strād-ti-* (A5) vychází ze stejného základu jako **stradati* (↑*strádati*).

strašit. Viz ↑*strach*.

strategie 'umění vést válku; způsob plánování, řízení ap. směřující k dosažení cíle', *stratég.*, *strategický*. Z ř. *stratēgā* 'velení, velitelské umění' od *stratēgōs* 'velitel, vojévůdce, místodržící' a to ze *stratōs* 'tábor, vojsko, lid' a odvozeniny od *ágō* 'vedu, ženu, řídím'. Srov. ↑*demagog*, ↑*agonie*.

stratifikace 'rozvrstvení'. Ze stlat. *stratificatio* z pozdnělat. *strātum* 'vrstva' (lat. 'prostředná pokrývka, dláždění'), jež souvisí s naším ↓*střít*, a lat. *-ficātiō* od *facere* 'dělat' (viz ↑*-fikace*).

stratosféra 'vrstva zemského ovzduší'. Viz ↑*stratifikace* a ↑*sféra*.

strava, strávník, stravenka, stravitelný, stravovat se, stravovací, stravovna. Od *strávit*, viz ↑*s* a ↓*trávit*.

stráž, strážný, strážní, strážnice, strážník, strážce, strážit, nastražit, nástraha, ostraha, ostražitý, ustrážit, výstraha, výstražný. Věsl. – p. *straž* 'stráž, hlídka', *strōž* 'strážce, hlídač', r. *stórož* 'hlídač', s./ch. *stráža* 'stráž', stsl. *straužb* 'strážce', *straužu* 'stráž'. Psl. **storžb* 'strážce' (k tomu kolektivum

**storža*) (B8) je odvozeno od **stergiti* 'hlídat, čekat', dále viz ↓*střežit*.

strčit. Viz ↓*strkat*.

strdí zast. 'med'. P.st. *stredz*, str. *stredb*, *stredb*, sln. *stfd*, csl. *stradb*. Psl. **strodь*/**strodь* nemá jasný původ. Vyjdeme-li z psl. **strodь* a dále z ie. **krudi-* (A1), odpovídalo by slovo přesně pgerm. **hruti-* (A4), doloženému ve stniz. *röte*, *röte* 'plást medu'. Příbuzné by dále bylo něm. *Ross(e)*, niz. *raat* tv., další souvislosti však jsou temné (přejetí z předie. substrátu?).

streptokok 'mikroorganismus vyvolávající infekce', *streptokokový*. Uměle z ř. *streptós* 'točený, pletený; řetěz' (tvoří řetězové shluky) od *stréfo* 'otáčím, kroutím, pletu' (srov. ↓*strofa*, ↓*stroboskop*) a *kókkos* 'jádro, červc'. Srov. ↑*stafylok*.

streptomycin 'druh antibiotika'. Podle toho, že je obsažen v některých plísňích rodu *Streptomyces*, viz ↑*streptokok* a ↑*mykologie*.

stres 'soubor podnětů nadměrně zatěžujících organismus', *stresový*, *stresovat* (*se*). Z angl. *stress* tv., vlastně 'úlak, důraz, napětí', zkráceno z *distress* 'úzkost, nouze, neštěstí' a to přes stfr. *destrece* z vlat. **districtia* od lat. *distingere* 'roztaňovat, napínat, trápit' z ↑*dis-* a *stringere* (příč. trp. *strictus*) 'svírat, trápit'. Srov. ↓*striktní*.

striktní 'strohý, přísný'. Podle něm. *strikt* z lat. *strictus* 'sevěný, úsečný, přísný, přesný', což je původem příč. trp. od *stringere* 'svírat, stahovat'. Srov. ↑*stres*.

striptýz '(taneční) výstup pro diváky s postupným svlékáním oděvu', *striptér(ka)*. Z angl. *strip-tease* tv., složeného ze *strip* 'stáhnout, svléknout' a *tease* 'škádlit, dráždit'.

strkat, *strčit*, *strk*, *strkanice*, *nastrčit*, *odstrčit*, *postrčit*, *podstrčit*, *prostrčit*,

přistrčit, *vstrčit*, *vystřčit*, *zastrčit*, *zástrčka*. Stč. *strkati* i 'shazovat, srážet'. Hl. *storčić* 'udeřit', ukr. *storčáty* 'trčet', sln. *štrkati* 'bičovat, tepat'. Psl. **storkati*, **störčiti* souvisí s **rorkati*, **rörčiti* (viz ↓*trkat*, ↓*trčet*). Srov. i str. *strčkati* 'bodat' a ↓*střeček*.

strmý, *strmět*. P. *stromy*, r.d. *strěmyj* 'hbitý, drzý', s./ch. *střm*, stsl. *strmь*. Psl. **strmь* a od něj odvozené **stromь* (viz ↓*strom*) nejspíš souvisí s něm. *stramm* 'tuhý, přímý, rázný' (srov. ↓*stramák*), niz. *stram* 'ztuhlý, upjatý', ř. *steremius* 'tvrdý', vše jsou to útvary od ie. **(s)ter-* 'tuhý, tvrdý'. K významu srov. ↓*trčet*.

strnad, *vystrnadit*. P. *trznadel*, r. *strenátka*, sln. *strnád*. Psl. **strnadb* nemá jistý původ. Obvykle se vychází z onom. základu a spojuje se s lit. *stárta*, lot. *stērste* tv. *Vystrnadit* prý podle chování řevnivých samců při hníždění (Jg).

strniště, *strnisko*. P. *ściernisko*, r.d. *stern*, s./ch. *střn(j)šte*, csl. *strnь* 'strniště, stěblo'. Psl. **strnь* se spojuje s **trmь* (viz ↓*trm*) (A5), kde jsou další souvislosti.

strnulý, *strnulost*. Viz ↓*trnout*.

stroboskop 'zařízení vrhající přerušované světlo', *stroboskopie*. Nově z ř. *strobós* 'otáčení, převrácení, měnění' od *stréfo* 'otáčím, obracím, měním' (srov. ↑*streptokok*, ↓*strofa*) a ↑*skop*.

strofa 'sloka'. Přejato (případně přes něm. *Strophe*) z lat. *strophā* tv. a to z ř. *strofē* 'obrat, otáčení', zvláště 'otáčení či tanec chóru v divadle', z toho pak 'píseň zpívaná při tanci' a 'spojení veršů v jeden metrický celek', od *stréfo* 'otáčím, obracím'. Srov. ↑*apostrof*, ↑*katastrofa*, ↑*streptokok*, ↑*stroboskop*.

strohý, *strohost*. Přejato v 19. st. z r. *strógi*, které se vykládá z psl. **strogь*, jež se srovnává s něm. *stracks* 'přímou, rovnou', nor. *strak(k)* 'tuhý, přímý',

lit. *strégiti* 'zcepenět, zmrznout', vše od ie. **streg-* ze **ster-* '(být) tuhý, tvrdý'. Srov. †*strach*, †*strmý*.

stroj, *strojní*, *strojový*, *strojník*, *strojnický*, *strojnictví*, *strojovna*, *strojírna*, *strojař*, *strájce*, *strojit*, *strojený*, *nastrojit*, *nástroj*, *odstrojit*, *postroj*, *podstrojovat*, *přestrojit*, *přístroj*, *sestrojit*, *ustrojít*, *ústrojný*, *ústrojí*, *vystrojít*, *výstroj*. P. *strój* 'kroj, ladění', r. *stroj* 'zřízení; stavba; ladění; útvar', s./ch. *strǫj* 'řada, formace' (význam 'mašina' z č.), stsl. *stroj* 'správa, zařízení'. Psl. **stroj*b nemá zcela jisté příbuzenstvo. Obvykle se spojuje s lit. *strajà* 'slámou pokrytý chlív', ie. východiskem by bylo *(s)*ter-* 'prostírat se' (viz †*stříti*), od něhož je mj. i významově blízké lat. *struere* 'skládat, stavět, chystat'.

strom, *stromek*, *stroměček*, *stromový*, *stromoví*, *stromovitý*. V tomto významu jen č. Stč. spis *dřevo* (jeho ekvivalenty v tomto významu i v jiných slov. jazycích), zatímco *strom* znamenalo i 'stěžeň'. Původně 'co strmí do výšky', srov. p. *strom* 'sráz'. Jinak viz †*strmý*.

stroncium 'reaktivní prvek příbuzný vápníku'. Z nlat. *strontium* podle skotského města *Strontian*, v jehož okolí byl prvek koncem 18. st. objeven.

strop, *stropní*, *zastropit*. P.st. *strop*, r. *strop* 'půda, krov', ch. *strǫp*, stsl. *stropà*. Psl. **strop*b lze nejspíš spojit se stisl. *hrǫf* 'střecha', angl. *roof* tv., ie. východiskem by bylo **krapo-*, **krāpo-* (A1) (ve slov. vkladné -t-), další souvislosti nejasné.

strouha, *stružka*. P. *struga*, r.d. *strúga* 'hluboké místo v řece, kaluž ve vyschlé říčce', sln. *strúga*, stsl. *struga* 'vlnění, tok'. Psl. **struga* je odvozeno od ie. **sreu-* 'téci', od něhož je i lit. *srovė* 'tok', *sraumuō* 'nejrychlejší, střední tok řeky', angl. *stream* 'proud', něm. *Strom*

tv., stír. *sruuimm* 'řeka', ř. *rhēō* 'teču', stl. *srava-* 'tok'. Srov. †*strov*, †*rýma*.

strouhat, *strouhaný*, *strouhanka*, *struhadlo*, *nastrouhat*, *ostrouhat*, *rozstrouhat*, *soustruh*. Věsl. – p. *strugač*, r. *strogát* (r.d. *strugát*), sln. *střgati* 'škrabat', *strūgati* 'strouhat', s./ch. *strúgati*, stsl. *strǫgati*. Psl. **strǫgati* (l.os.přít. *strugq*, od toho nový inf. **strugati*) je příbuzné se stisl. *strǫka*, *strǫkja* 'hladit, stírat', nor. *strukk* 'hoblík', něm. *straucheln* 'klopýtat' a asi i ř. *streugomai* 'jsem utrápen', vše od ie. **streug-* 'hladit, strouhat', což je rozšíření ie. **ster-* 'pruh, rýha, střela'. Srov. †*stříhat*, †*střela*.

stroužek. Původně *strouček* (Jg) jako zdrobnělina k *struk*, o němž viz †*stručný*. Přikloněno k †*strouhat*, jakoby 'co je ustrouhnuto'.

stručný, *stručnost*, *zestručnit*. Jen č., původně 'hutný, notný, jadrný' (Jg) přeneseně z 'bohatý na struky' (*stručný hrách*) od *struk* 'lusk, stroužek (česneku ap.)'. Věsl. – p. *strǫk*, r. *stručók*, s./ch. *strúk* 'lodyha, stonek'. Psl. **strǫk*, původně 'tvrdá část rostliny', se asi vyvinulo z **strukno-*, nazalizované podoby ie. **streuk-*, z něhož je i lit. *striukas* 'krátký', varianta **streug(h)-* je v isl. *strúga* 'hrubý, ježatý', angl. *struggle* 'namáhat se, bojovat', vše od ie. *(s)*ter-* 'tvrdý, tuhý'. Srov. †*stroužek*, †*struk*.

struk 'protáhlý orgán s vývodem mléčných žláz, cecík'. Přeneseně podle tvaru od *struk* 'lusk' (viz †*stručný*).

struktura 'způsob uspořádání', *strukturní*, *strukturní*, *strukturalizovat*, *strukturalizace*, *strukturalismus*. Z lat. *structūra* 'stavba, složení' od *struere* (přič. trp. *structus*) 'skládat, stavět, kupit'. Srov. †*konstrukce*, †*destrukce*, †*stroj*.

struma 'vole, zvětšená štítná žláza'. Z lat. *strūma* tv., jež asi vzdáleně souvisí se †*struk*.

struna, *strunka*, *strunný*, *strunový*, *struník*, *strunatec*. Věsl. – p. *struna*, r. *struná*, s./ch. *strůna*, stsl. *struna*. Psl. **struna*, původně asi 'žíně, tětíva, šlachá', je snad odvozeno od ie. **streu-* (B2), což je rozšíření ie. **ster-* 'pruh, rýha, pramen, střela'. Srovnatelné je něm. *Strieme* 'pruh, proužek', *Strähne* 'pramen, chomáč (vlasů)'. Srov. ↓*střela*.

strup, *stroupek*, *strupatý*, *strupovitý*. P., r. *strup* tv., sln. *strûp* 'jed', s.d. *strûp* 'lupy', stsl. *strupъ* 'rána, strup'. Psl. **strupъ* nemá jednoznačný výklad. Nabízí se srovnání s lot. *strups* 'krátký, tupý', středn. *strûf* 'drsny, hrubý', něm. *struppig* 'rozježený', ř. *stryfnôs* 'kyselý, pevný', vše od ie. **streup-*, **streub(h)-* od **ster-* 'tuhý, tvrdý'. Druhou možností je srovnání s ř. *rhýpos* 'nečistota, špína', pak by bylo východiskem ie. **sr(o)up-* 'nečistota (na těle, strup)'.
struska 'odpad při tavení rud', *struskový*. U Jg *strůska*, vedle toho i *trůska*, *troska*, viz ↓*troska*.

strýc, *strýček*, hov. *strejda*. P. *stryj*, r.d. *stroj*, *stryj*, s./ch. *stríc*, csl. *stryi*, *stryicb*. Psl. **stryjb*, **stryjcbъ* (B9), původně 'strýc z otcovy strany' (srov. ↓*ujec*), se srovnává s lit. *strūjus* 'stařec, děd', stir. *sruith* 'starý, ctihodný', východiskem je ie. **stru-* 'starý, ctihodný'. Druhou, hláskoslovně složitější možností je vyjít z psl. **strajb* a dále z ie. **patrujo-* 'otcův' (viz ↑*páter*, skupina *pt* dává někdy ve slov. *st*), které je i v lat. *patruus* 'otcův bratr', příbuzné je dále ř. *pátrôs*, sti. *pútrvyu-* tv. i něm. *Vetter* 'bratranec' (střhn. *veter* i 'otcův bratr').

strychnin 'prudce jedovatý rostlinný alkaloid'. Z fr. *strychnine*, které bylo v 19. st. utvořeno od ř. *strychnon*, *strychnos*, což je název rozličných rostlin, mj. i jistého asijského keře, v jehož semenech je alkaloid obsažen.

strž. Od *strhnout*, viz ↓*rhat*.

střádat, *střádatel*, *střádal*, *nastřádat*. Jen č., nepříliš jasné. Vzhledem k tomu, že ve starších dokladech jsou podoby *strádati* (Jg), dá se předpokládat etym. totožnost se ↑*střádat*. Vývoj významu by pak byl 'postrádat, trpět nedostatkem' → 'šetřit něčím' → 'šetřit, spořit'. Srov. např. doklad *An chleba strádají, trunečku* (tj. 'napítí, zapítí') *přihodného ... nemají*. Změna *r>ř* je možná expr., snad lze uvažovat i o vlivu ↓*šetřit*.

střapatý, *střapec*, *střapeček*. Viz ↓*šepit*.

střeček 'moucha, jejíž larvy cizopasí v těle různých savců', *střečkovat* 'jančit (o dobytku)'. R. *strěk*, s./ch. *šťk(alj)*. Od psl. **strěkati* 'bodat' (str. *strěkati* tv.), souvisí se ↑*strkat*, ↑*trkat*.

střed, *střední*, *středový*, *středisko*, *středník*, *prostředek*, *prostřední*, *prostředí*, *ústřední*, *ústředna*, *výstřední*, *soustředít (se)*, *soustředění*, *odstředivý*, *odstředivka* aj. P. *sródek*, r. *seredína*, ch. *srijéda*, s. *sréda*, stsl. *sréda*. Psl. **serda*, **serd-* (B8, v č. vkladné -*r*-) je stejně jako lit. *šerdis* tv. odvozeno od ie. **kerd-* 'srdce, střed' (A1), k němuž viz dále ↑*srdec*. Srov. ještě od stejného základu i ir. *croidhe* 'srdce, střed', wal. *craidd* 'střed'.

středa. Věsl. Asi zavedeno až v křesťanské době podle něm. *Mittwoch*, vlastně 'střed týdne'. Dále viz ↑*střed*.

střeh. Viz ↓*střežit*.

střecha, *střiška*, *střešní*, *přístřeší*, *přístřešek*, *zastřežit*. Věsl. – p. *strzecha*, r. *střehá* 'slaměná střecha', s./ch. *strěha* tv., stsl. *střecha*. Psl. **střecha* 'slaměná střecha' se obvykle vykládá z ie. **stroig-sā* (A8, B2), jež má blízko k lit. *strięgti* 'pokrývat střechu slámou', *strięgę* 'slaměná krytina'. Budou to asi odvozeniny od ie. **ster-* 'prostírat'. Srov. ↓*střít*, ↑*stroj*.

střechýl kniž. 'rampouch'. Asi od ↑*střecha*.

střela, *střelný*, *střelba*, *střelec*, *střelkyně*, *střelecký*, *střelectví*, *střelnice*, *střelivo*, *střelka*, *střílna*, *střelit*, *střílet*, *nastřelit*, *ostřelovat*, *ostřelovač*, *ostřelený*, *postřelit*, *prostřelit*, *přestřelit*, *rozstřelit*, *ustřelit*, *vstřelit*, *vystřelit*, *výstřel*, *zastřelit* aj. Všesl. – p. *strzala*, r. *strelá*, ch. *strijéla* 'šíp, blesk', stsl. *strěla*. Psl. **strěla* odpovídá lit.d. *strėla*, lot. *strėle* 'paprsek, úzký pruh země vyběhající do moře', sthn. *strāla* 'střela, šíp', něm. *Strahl* 'paprsek', vše z ie. **strē-lā* 'střela, šíp, paprsek' od **ster-* 'pruh, rýha, střela'. Vzhledem k nápadně shodné podobě balt.-slov.-germ. slov se někdy uvažuje o vzájemných výpůjčkách, ale genetická příbuznost je pravděpodobnější.

střemhlav přísl. Z r. *stremgláv*, srov. i stsl. *strəmoglavb* 'hlavou dolů', dále viz ↑*strmý* a ↑*hlava*.

střemcha 'ozdobný strom či keř s bílými květy'. Slk. *čremcha*, p. *trzemcha*, r. *čerėmucha*, sln. *črėmha*, s./ch.d. *sremša*, *sremca* aj. Psl. **čermācha* (B8,C3) je příbuzné s lit. *šermūkšnis* 'jeřáb', lot. *sėrmūkšlis* tv., východiskem je ie. **kerm-*, **kerm-* (A1), které jinak v ie. jazycích označují česnekovité a cibulovité rostliny – r. *čeremša* 'divoký česnek', lit. *kermūše*, stangl. *hramsan* tv., stír. *crim* 'česnek', ř. *krēm(m)yon* (*króm(m)yon*) 'druh cibule'. Snad přeneseno na strom podle výrazného aroma – květy střemchy voní po hořkých mandlích.

střenka. Všesl. – p. *trzon(ek)*, r. *čerenók*, s./ch. *crėn*. Psl. **černs* (B8,C3) nemá jistý původ. Blízko stojí lit. *kriaūnos* (pl.), wal. *car*, sti. *kárnas* tv., srov. i sln.st. *křnec* 'druh nože' a č.st. *krně* 'čepel' (Jg). Ie. východisko nejisté. Srov. ↓*trėň*, ↓*trėnový*.

střep, *střěpek*, *střepina*, *střepinka*. Všesl. – slk. *črep*, p. *czerep* (z ukr.) 'střep, skořápka, lebka', r. *čėrep* 'lebka', ch. *crijėp* 'taška na střese', csl. *črėpā* 'hliněná střepina'. Psl. **čerpā* (B8,C3) je příbuzné se stpr. *kerpetis* 'střep, lebka', něm. *Scherbe* 'střep', sti. *karpara-* 'střep, lebka', vše z ie. *(s)*ker-p-* od *(s)*ker-* 'řezat, sekat'. Původní význam byl '(hliněný) střep, něco rozbitého', z toho pak 'hliněná nádoba, střešní taška' a konečně i 'lebka'. K posunu 'střep, nádoba' → 'lebka' srov. lat. *testa* 'střep, nádoba', fr. *tête* 'hlava'.

střetat se, *střet*, *střetnutí*. R. *vstřėtāt* (sja) 'potkávat (se)', s./ch. *srėtati* (se) tv. Psl. (i stsl.) původně **sřrėsti* (l.os.přít. **sřrėt'q*) ze **sř-* (↑s) a **-rėsti*. Příbuzné je lit.st. *surėsti* 'uchopit, chytit', základem obojího je ie. **urē-t-* od **uer-* 'najít, vzít', od něhož je i stír. *fiuar* 'vynalezl jsem', ř. *heuriskō* 'nacházím', arm. *gerem* 'beru, loupím'. Srov. ↓*vstřic*, ↓*střetry*.

střevíc, *střevíček*. Všesl. – p. *trzewik*, r.d. *čėrevik*, sln. *čėvelj*, s./ch.d. *črevlja*, stsl. *črėvii*. Psl. **červyb* (B8,C3) se považuje za příbuzné s **červo* (↓*střevo*), obojí je z ie. *(s)*ker-u-* 'co je odřezáno', tedy vlastně 'co je uděláno z odřezané kůže'. K významu srov. ↓*skorně*.

střevle 'drobná potoční ryba'. Slk. *čerebla*, p.d. *strzewla*. Nejspíš od ↓*střevo*, snad je správná domněnka, že slovo původně označovalo rybu hořavku (p. *szczębla*, ukr. *čėrevucha*), jejíž samičky mají v době rozmnožování dlouhé červovité kladélko, které vypadá jako visící střevo (Ma²).

střevlík 'druh brouka'. Preslův novotvar (původně *střevlec*) za lat. *Carabus*, které se ve starších pramenech objevuje též s českým ekvivalentem 'střevle, pulc'. Viz ↑*střevle*.

střevo, *střívko*, *střevní*. Všesl. – slk. *črevo*, p. *trzewo*, r.d. *čėrevo* 'břicho'

(str. *čerevo* 'břicho, kůže z břicha'), ch. *crijevo*, s. *crévo*, stsl. *črěvo* 'břicho'. Psl. **červo* (B8,C3) je pokračováním ie. *(s)ker-*yo* od *(s)ker- 'řezat, sekát', tedy původně asi 'co je vyříznuto ze zvířecího břicha' (srov. str. význam a †*střevíc*). S jinou příp. je příbuzné stpr. *kērmen* 'břicho'.

střežit, *střeh*, *postřehnout*, *postřeh*. Od staršího č. *střlci* (1.os.přít. *střehu*), srov. p. *strzec*, r. *sterěč*, ch. *strijěci*, s. *strěci*, stsl. *strěšti*. Psl. **stergiti* (B3,B8) nemá jistý původ. Významově se mu rovná lit. *sergėti*, ale vkladné -t- (vzhledem k tomu, že je i v r. tvaru, kde k němu není důvod) těžko ospravedlníme. Formálně blízké je ř. *stergō* 'miluji, mám zálibení' – i kdybychom však předpokládali společný výchozí význam 'starostlivě dohlížet, chovat', další souvislosti chybějí. Někdy se počítá s kontaminací (D3) s jiným ie. kořenem *(s)teg- 'pokrývat'. Nelze vyloučit ani výklad z ie. *(s)terg- 'být tuhý, strmulý' (vlastně 'strmule, nehybně hledět'). srov. lit. *strėgti* 'cepenět, tuhnout', něm. *stark* 'silný' i †*strach*. Dále srov. †*stráž*.

stříbro, *stříbrný*, *stříbrtý*, *stříbřit*, *postříbřit*. Všesl. – p. *srebro*, r. *srebró*, s./ch. *srěbro*, stsl. *srebro*. Psl. **srebro* souvisí s lit. *sidābras*, lot. *sidrabs*, stpr. *siraplis* a gót. *silubr*, něm. *Silber*, angl. *silver* tv. Původ slova není jasný, nelze ani rekonstruovat výchozí podobu. Nejspíš jde o prastarou balt.-slov.-germ. výpůjčku z nějakého předie. jazyka, možná přes neznámého prostředníka z asyr. *šarpu-* tv. Dostí podobné je i bask. *zilar* tv.

střída 'měkká část chleba'. Slk. *striedka*. Vlastně 'střed, prostředek', dále viz †*střed*.

střídat, *střídání*, *střídavý*, *střídnic*, *střídačka*, *vystřídat*, *prostřídat*. Slk. *striedať*, r. *čeredováť*. Odvozeno od stč. *strieda* 'třída, řád; střídání'. Všesl. – p. *trzoda* 'stádo, zástup', r. *čeredá* 'řada,

pořadí', ch.d. *črěda* 'stádo, řada', stsl. *črěda* 'řada, stádo'. Psl. **čerda* (B8, C3) odpovídá gót. *hairda* 'stádo', něm. *Herde* tv., sti. *šardha-* 'stádo, zástup', vše z ie. **kerdhā*, **kerdhā* 'řada, stádo' (A1,B1), od něhož je i lit. (*s)kerdžius* 'pastýř' a stpr. *kērdan* (ak.) 'čas' (vlastně 'řada dní, měsíců atd.'). Vývoj významu k našemu 'střídat' pochopíme ze staršího předložkového spojení *po střídě*, vlastně 'po řadě, po skupinkách' (např. chodit na stráž), odtud význam 'střídání' a nové sloveso. Viz i †*řída*.

střídmy, *střídmost*. Stč. *středmý*, *středmý* 'střední, prostřední'. Jen č. Vlastně 'umírněný, prostředně žijící'. Viz †*střed*, †*střída*.

stříhat, *stříhnout*, *stříhání*, *stříhací*, *střížený*, *stříh*, *stříhač(ku)*, *stříhárna*, *střížna*, *odstříhnout*, *odstřížek*, *prostříhnout*, *prostříh*, *přestříhnout*, *přistříhnout*, *rozstříhnout*, *sestříhat*, *sestříh*, *ustříhnout*, *ústrižek*, *vystříhnout*, *výstříh*, *výstřížek*, *vystříhovánky*, *zastříhnout*, *zástříh*, *postřížiny* aj. Stč. i *střlci*, 1.os.přít. *střihu*. Všesl. – p. *strzyc*, r. *strič*, s./ch. *střlci*, stsl. *strišti*. Psl. **strigiti* (B3) je příbuzné se stpr. *strigil* 'bodlák', něm. *streichen* 'hladit, třít, škrtnout', angl. *strike* 'udeřit', lat. *stringere* 'svírat, soužit, škrábat', vše od ie. **streig-* 'udeřit, obdělávat ostrým nástrojem' (B2). Příbuzné je †*strouhat*.

stříkat, *stříknout*, *stříkačí*, *stříkaný*, *stříkanec*, *střík*, *stříkačka*, *ostříknout*, *ostříkovač*, *postříkat*, *postřík*, *rozstříknout se*, *ustříknout*, *vystříknout*, *výstřík*. P. *strzycak*, sln. *štrkati*, s./ch. *strcati*. Psl. snad **strihati*, **strkati*, možná onom. původu, sln. výraz však naznačuje souvislost se †*strkat*. Srov. †*tryskat*.

střítet. Viz †*střela*.

-střít (*obestřít*, *prostřít*, *prostírání*, *prostěradlo*, *předestřít*, *předstřít*, *rozprostřít*, *zastřít*, *zástěra*, *zástěrka*).

P. -*strzec*, r. -*sterét*, ch. -*strijeti*, s. -*stréti*, stsl. *prostréti*. Psl. **steri* (B8) je přibližně se stír. *sernim* 'roztahují', lat. *sternere* 'prostírám, rozkládám', alb. *shtrij* tv., ř. *stórnými* 'prostírám, ustýlám', sti. *starati* 'stele', vše z ie. **ster-* 'prostírat, stlát'. Srov. †*strana*, †*prostor* i †*stlát*.

střízlík 'druh ptáka'. Ve starší č. i *stříž*, *střížek*, *střížik* aj. (Jg). P. *strzyżik*, r. *striż* 'břehule', sln. *střížek*, s. *strěž*, csl. *strižb* 'králíček'. Psl. **strižb* je přibližně s lat. *strīx* 'sova', ř. *strīnx* tv., *trīžō* 'cvrkám, praskám, pištím', vše od ie. onom. základu *(s)treig-.

střízlivý, *střízlivost*, *střízlivět*, *vystřízlivět*. Stč. *striezyvý*. Všesl. – slk. *triezvy*, p. *trzeżwy*, r.d. *terězvyj* (r. *trězvyj* z csl.), s. *trézan*, stsl. *trězvo*, *trězvoň*. Psl. **terzvo* (B8) je nejspíš pokračováním ie. **ters-ǵo-* 'suchý, nepijící, žíznivý' od **ters-* 'suchý', od něhož je i něm. *dorren* 'schnout, vyprahnout', *Durst* 'žízeň', angl. *thirst* tv., stír. *tart* 'žízeň', lat. *torrere* 'sušit', ř. *térsomai* 'suším se', sti. *tršú-* 'žádostivý, prahnoucí'. K významu srov. např. angl. *dry* 'suchý, žíznivý' i 'abstinentický'.

stud. P. *ostuda* 'nastuzení, znechucení, hanba', r. *styd* 'hanba', sln. *stúd* 'hnus', s./ch. *stúd* 'mráz, chlad', *stúd* 'hanba', stsl. *studō* 'hanba'. Psl. **studō*, **stydo* 'hanba, hnus' je přes význam 'nepříjemný pocit' přeneseno z původního 'chlad, mráz' (viz †*studený*). K podobnému posunu srov. †*mráz* a †*mrzet*. Srov. i †*stydět se*, †*stydnout*.

studený, *studenost*, *studit*, *studivý*, *nastudit se*, *zastudit*. R.d. *studěnyj* 'ledový', s./ch. *stüdan*, stsl. *studenō*. Psl. **studenō* je vlastně přič. trp. od nedochovaného slovesa, z něhož je odvozeno **studiti*. Nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s gót. *stautan* 'strčit', lat. *tundere* 'tlouci, tepat' (srov. i †*studovat*), alb. *shynj* 'tluče', sti. *tudáti* tv., vše od ie. *(s)teu-d- od

*(s)teu- 'tlouci', od něhož je s jiným formantem i ř. *stýx* 'nenávisť, chlad', *stýges* (pl.) 'ledový chlad' s podobným významovým posunem 'tlouci' → 'studit'. Srov. †*stydnout*, †*stydět se*.

studio 'místnost pro přípravu pořadů, úpravu filmů ap.'. Přes něm. *Studio* z it. *studio* 'ateliér, pracovní místnost', původně 'studium, umění', z lat. *studium* 'snaha, zájem, záliba, studium' (viz †*studovat*).

studna, *studánka*, *studnice*, *studniční*, *studnař*. Všesl. – p. *studnia*, r. *studenéc*, s./ch. *studénac*. Souvisí se †*studený*, vlastně 'zdroj studené vody'.

studovat, *studující*, *student(ka)*, *studentský*, *studentsstvo*, *studium*, *studijní*, *studie*, *studovna*. Z lat. *studēre* (přech. přít. *studēns*) 'zabývat se, snažit se, studovat', jež se vykládá z ie. *(s)teud- 'tlouci', s významovým posunem k 'zaměřit se na něco, cílit'. Srov. †*studený*.

stuha, *stužka*. Stč. *vzruha*, *stuha* 'řemínek, pás', p. *wstega* 'stuha, pásek', r.st. *stuga* 'prouzek, něco k vázání', sln. *stōgla* 'řemínek (zvláště k zavazování střeaviců)'. Psl. **stōgga*, původně 'řemínek na přitahování obuvi k noze', je odvozeno od **sōtęgnęti* 'stáhnout, přitáhnout' (viz †*s* a †*stáhnout*). Srov. †*stuhý*.

stůl, *stolec*, *stoleček*, *stolní*, *stolový*, *stolec*, *stolař*, *stolovat*, *stolování*, *nastolit*. Všesl. – p. *stól*, r. *stol*, ch. *stól*, s. *stó*, stsl. *stolb* 'stůl, stolec, trůn'. Psl. **stolb* je přibližně s lit. *stālas*, spr. *stalis* tv., lot. *stali* 'tkalcovský stav', něm. *Stuhl* 'stolice, stolička, tkalcovský stav', angl. *stool* 'stolička, stolec, podstavec', vše z ie. **stā-lo-*, **stā-lo* 'podstavec, stojan' od *stā-* 'stát'. Srov. †*stolice*, †*stát*.

stulík 'druh vodní byliny se žlutými květy'. Presl vytvořil od *stulit* (*se*) (viz †*stulit se*) podle toho, že na noc 'stulí', zavře květ.

stupeň, *stupínek*, *stupnice*, *stupňovitý*, *stupňovat*, *odstupňovat*, *vystupňovat*. P. *stopień*, r. *stępen'*, s./ch. *stúpanj*, stsl. *stepenb*. Psl. asi **stepenb* (ostatní podoby jsou druhotné) od nedoloženého **stepti* 'stoupnout (si)', k němuž viz dále ↑*stopa*, ↑*stoupati*.

stupidní 'hloupý, pitomý', *stupidnost*, *stupidita*. Z lat. *stupidus* tv. (případně přes něm. *stupid*), jež souvisí s lat. *stupēre* 'být zaražen, nehýbat se'.

stvol 'stonek'. Přejato z r. *stvol* tv., jež je příbuzné s dl. *stwól* 'planá petržel', s./ch. *cvòlika* 'rozpuk, bolehlav', csł. *stvolb* 'stonek, stéblo', *stvolije* 'kopřiva', *cvolb* 'list'. Vše je asi od psł. **stbholb*, jež souvisí se **stbblo* (viz ↑*stéblo*).

stvůra. Od *svořit*, viz ↑*s* a ↓*tvorit*. Co do významu srov. ↑*potvora* a také ↑*nestvůra*.

stydět se, *stydlivý*, *stydky*, *zastydět se*. P. *wstydzic* (*się*) 'hanbit (se)', r. *stydít'sja*, s./ch. *stídeti se*, stsl. *styděti se*. Psl. **styděti* (*se*) je asi odvozeno od **studb* (↑*stud*) (-y- je z -ū- (B5)), dále srov. ↑*studený*, ↓*strydnout*.

stydnout, *vystydnout*, *prostydnout*, *zastydnout*, *zastydlý*. Viz ↑*studený*. srov. ↑*stud* a ↑*stydět se*.

stýkat se, *styk*, *stýčný*. Viz ↑*s* a ↓*stýkat se*.

styl, *stylový*, *stylovost*, *stylista*, *stylistika*, *stylistik*, *stylistický*, *stylizovat*, *stylizovaný*, *stylizace*, *stylizační*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Stil*, fr. *style*) z lat. *stilus*, *stylus* 'psaní, způsob psaní, sloh', původně 'pisátko, rydlo'.

stýskat se. Viz ↓*teskný*. srov. ↑*stesk*.

sub- předp. Z lat. *sub* 'pod', jež souvisí s ř. *hypó* (↑*hypo-*). Někdy dochází ke spodobě -*b* s následující souhláskou. Srov. ↓*subjekt*,

↓*subordinace*, ↓*substance*, ↓*subvence*, ↓*sufix*, ↓*sugerovat*, ↓*suspendovat*.

subjekt 'jedinec, činitel; podmět', *subjektový*, *subjektivní*, *subjektivita*, *subjektivismus*. Ze střlat. *subiectum* tv., vlastně 'ležící pod, základní', což je původem přič. trp. od lat. *subicere* 'podhazovat, podkládat, podrobit' ze ↑*sub-* a *iacere* 'házet'. Srov. ↑*objekt*.

sublimovat 'přecházet z pevného skupenství v plynné', *sublimace*. Z pozdnělat. *sublimāre* 'zvedat do výše, povyšovat' (ve středověku alchymistický termín v dnešním významu) od *sublimis* 'do výše se vznášející, vysoký', jehož další původ není zcela jistý. Druhá část asi souvisí s *limen* 'práh', *limes* 'hranice, stezka', v první části je ↑*sub-*, ale výklad významu je problematický.

subordinace 'podřízenost'. Ze střlat. *subordinatio* ze ↑*sub-* a lat. *ordinātiō* 'řazení, uspořádání' od *ordināre* 'řadit, pořádat' a to od *ordō* (gen. *ordinis*) 'řada, pořádek'. Srov. ↑*ordinace*.

subreta 'operetní zpěvačka'. Z fr. *soubrette* tv. (také 'komorná, pokojská') z prov. *soubreto*, *soubret* 'afektovaný, kdo dělá drahoty' od *soubra* 'nechávat stranou, nevšímát si' z lat. *superāre* 'přecházet, převyšovat' od *super* 'nahore, shora'. Srov. ↓*super-*.

subskribovat 'zavazovat se k odběru (novin, vydané knihy ap.)', *subskripce*, *subskripční*. Z lat. *subscribere* 'podepsat, souhlasit' ze ↑*sub-* a *scribere* 'psát'. Srov. ↓*transkripce*, ↑*skripta*.

substance 'základ, podstata; látka', *substanční*. Z lat. *substantia* 'podstata, obsah', v pozdní lat. i 'materiál, látka', od *substāns*, což je přech. přít. od *substāre* 'stát pod, být základem' ze ↑*sub-* a *stāre* 'stát'. Srov. ↓*substantivum*, ↑*instance*, ↑*konstantní*.

substantivum 'podstatné jméno', *substantivní*. Z lat. *substantivum* tv. od *substantia* 'podstata' (viz ↑*substance*).

substituce 'nahrazení, zastoupení', *substituční, substituovatel*. Z lat. *substitutiō* tv. od *substituere* 'postavit pod, dosadit' ze ↑*sub-* a *statuere* 'postavit, zříditi, ustanovit' od *stare* 'stát'. Srov. ↑*restituce, konstituce, instituce, prostituce*.

substrát 'základ jako nositel určitých vlastností, podklad', *substrátový*. Přes něm. *Substrat* tv. z lat. *substratum*, což je původem příč. trp. od *substernere* 'podeslíti, podeslati' ze ↑*sub-* a *sternere* 'prostírat, rozkládat'. Srov. ↑*konsternovat*.

subtilní 'útlý, jemný', *subtilnost*. Podle něm. *subtil* z lat. *subtilis* 'tenký, jemný, přesný' ze ↑*sub-*, druhá část asi souvisí s lat. *tēla* 'tkanina, látka', tedy původně asi 'jemně tkaný'.

subvence 'podpora (z veřejných prostředků)', *subvenční, subvencovat*. Přes něm. *Subvention* tv. z pozdnělat. *subventiō* 'přícházení na pomoc, pomoc' od lat. *subvenire* 'přijít na pomoc, pomáhat' ze ↑*sub-* a *venire* 'přijít'. Srov. ↑*konvence, prevence, invence*.

sud, soudek, sudový. Všesl. – p.d. *sądek*, r. *sosúd* 'nádoba', s./ch. *sūd* 'nádoba, sud', stsl. *sasqdb* 'větší nádoba'. Psl. **sqdb, *sasqdb* (B7), původně 'co je sestaveno (z více dílů)', se vyvinulo z ie. **som-dho-* od **som-dhē-* 'složit, dát dohromady' ze **som-* 's, dohromady' (viz ↑*s, sou-*) a **dhē-* 'položiti, dělati' (viz ↑*dít se*). Srov. ↑*soud, sudý*.

sudlice 'středověká bodná zbraň s hrotem a dvěma postranními háky'. R. *sūlica* 'kopí', sln. *sūlica, s./ch. sūlica* tv. Psl. **sudlica* se vykládá od nedoloženého **sudlo* či **sudla*, což by bylo jméno nástroje (srov. *mýdlo, rydlo* ap.) od základu, který je v **sunqti, *suвати* (viz ↓*sunout*), původně 'vrážet, házet'.

sudý. Jen č. a sln. *sōd*. Psl. **sqdb* je pokračováním ie. **som-dho-* 'složený (ze dvou dílů)', odtud 'dělitelný na dvě části' (srov. sti. *samda* 'sdužený'), ze **som-* 's, dohromady' (viz ↑*s, sou-*) a **dhē-* 'položiti, dělati' (viz ↑*dít se*). Srov. ↑*sud, soud* i ↓*úd, záda, nad*.

sufix 'přípona'. Přes něm. *Suffix* tv. z lat. *suffixum*, což je původem příč. trp. od *suffigere* 'přibít, přidat' ze ↑*sub-* a *figere* 'připevňovat, přibíjet'. Srov. ↑*prefix*.

sufražetka *zast.* 'bojovnice za politická práva žen'. Z angl. *suffragette* tv. od *suffrage* 'volební hlas, volební právo' z lat. *suffrāgium* 'hlas, volební právo, soud' (*suffrāgari* 'hlasovat, přimlouvat se') ze ↑*sub-* a základu příbuzného s lat. *fragor* 'lomez, rachot', *frangere* 'lámat, rozbít, zdolat'.

sugerovat 'vnucovat někomu myšlenku působením na jeho vůli, myšlení ap., namlouvat', *sugesce, sugestivní, vsugerovat*. Z lat. *suggerere* (příč. trp. *suggestus*) 'vemlouvati, našeptávat, donášet', původně 'podnášet, podkládat, poskytovat', ze ↑*sub-* a *gerere* 'nést, mít v sobě, chovat'. Srov. ↑*gerundium, gesto*.

suchý, suchost, sušiti, sušený, sušenka, sušina, sušák, sušárna, suchar, nasušiti, osušiti, osuška, usušiti, vysušiti. Všesl. – p. *suchy, r. suchój, ch. sūh, s. sūv*, stsl. *sucha*. Psl. **suchb* odpovídá lit. *sausas*, lot. *saus, ř. haūos* z ie. **sauso-* tv. (A8, B2) od ie. **saus-* 'sušiti', od něhož je i angl. *sear* 'suchý, zvadlý', sthn. *sōrēn* 'schnout, vadnout', lat. *sūdus* 'suchý', alb. *thaj* 'suším', ř. *haūō* tv., av. *haos-* 'vysušiti', *huška-* 'suchý', sti. *šúšyati* 'suší se, vadne'.

suita. Viz ↓*svita*.

suk, souček, sukovitý, sukovice. Všesl. – p. *sęk, r. suk, ch. suk* 'poleno, tříška, kus dřeva', b. *sāk* 'pařez', stsl. *sqkb* 'tříška'. Psl. **sqkb* 'větev, pahýl'

(B7) se spojuje s lit. *ât-šanka* 'klika', wal. *cainc* 'větev', sti. *šankú-* 'ostrý kolík, klín'. vše z ie. **kank-* (A1), což by byla nazalizovaná varianta kořene **kak-*, který je v lit. *šakà* 'větev', sti. *šākhā* tv., *šākala-* 'íriska'. Srov. ↑*socha*.

sukně, *sukýnka*, *suknička*, *sukňový*, *sukničkář*, *sukničkářský*. Všesl. – p. *suknia* '(ženské) šaty', r.d. *súknja* 'šaty', sln. *súknja* 'kabát', s./ch. *sũknja* 'sukně'. Psl. **sukn'a* je odvozeno od **sukno* (↓*sukno*), původní význam byl 'ze sukna ušitý oděv'.

sukno 'vlněná tkanina s matně lesklým povrchem', *soukenný*, *soukeník*. Všesl. – p. *sukno*, r. *suknó*, s./ch. *súkno*, stsl. *sukno*. Psl. **sukno* je odvozeno od slovesného základu, který je v psl. **sukati* (viz ↑*soukat*). Původní význam byl asi 'tkanina ze soukané vlny'. Srov. ↑*sukně*.

sůl, *solný*, *slaný*, *slánka*, *solnička*, *solit*, *solený*, *nasolit*, *osolit*, *posolit*, *přesolit*, *přisolit*, *vsolit*, *vysolit*, *zasolit*. Všesl. – p. *sól*, r. *sol'*, ch. *sól*, s. *sól*, stsl. *solb*. Psl. **solb* je příbuzné s lot. *sāls*, něm. *Salz*, angl. *salt*, stír. *salann*, lat. *sāl*, ř. *hāls*, arm. *al*, toch. A *sāle* tv., sti. *salilá-* 'slaný', vše od ie. **sal-*, *sāl-* 'sůl'. Podobný kořen je i v uralských jazycích (fin. *suola*), snad jde o příbuznost v rámci tzv. nostratické prarodiny. Srov. ↑*slanina*, ↑*sladký*.

sulc hov. 'huspenina', *sulcovatý*, *sulcovatě*. Z něm. *Sulz* (také *Sulze*, *Sulze*) tv., jež souvisí stfidáním kořenné samohlásky (A6) se *Salz* (viz ↑*sůl*). Původní význam byl 'slaná voda, nálev', srov. k podobnému vývoji i ↑*rosol*.

sulfát 'síran', *sulfit* 'siřičitan', *sulfid* 'sírník'. Novodobá odvozenina od lat. *sulphur* (původně *sulpur*) 'síra', jež asi souvisí se stangl. *swefte*), něm. *Schwefel* tv. Dále nejasné.

sultán 'panovník v islámských zemích', *sultánský*, *sultanát*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sultan*) z tur.

sultan z ar. *sultān* tv., doslova 'vláda', a to z aram. *šultānā* 'moc, vládař'.

suma 'částka, součet', *sumární*. Z lat. *summa* tv. (již ve střední č.), vlastně 'hlavní věc, nejvyšší místo' (Římané sčítali odspoda nahoru). Lat. *summa* je zpodstatnělý tvar ž. r. adj. *summus* 'nejvyšší, konečný, nejdůležitější', což je 3. stupeň k *superus* 'horní, vrchní' (srov. ↓*super-*). Srov. i ↓*summit*, ↓*sumfrovat* (si).

sumec, *sumeček*. Stč. *sum*, *som*. Všesl. – p. *sum* (stp. i *som*), r. *som*, s./ch. *sòm*. Psl. **somə* odpovídá lit. *šamas*, lot. *sams* tv., dále se spojuje s ř. *kamasēn* 'jakási ryba', což ukazuje na ie. **kamo-*. Dále nejasné, spojení s ie. **kam-* 'palice, tyč, hůl' (ř. *kámax* 'tyč') lze sotva mít za přesvědčivé.

sumfrovat (si) zast. hov. 'dávat (si) dohromady'. Z něm. *summieren* 'sečíst, shrnout' ze střlat. *summare* tv. od *summa* (viz ↑*suma*).

summit 'schůzka státníků na nejvyšší úrovni'. Z angl. *summit* (*-meeting*) tv. ze *summit* 'vrchol, nejvyšší úroveň' a to z fr. *sommet* tv., což je zdrobnělina střr. *som*, *son* tv. ze zpodstatněného lat. adj. *summus* 'nejvyšší' (viz ↑*suma*).

sumka 'pouzdro na náboje'. Z r. *súmka* 'kabela, brašna, vak' a to přes p.st. *suma*, *sumka* ze střhn. *soum* 'náklad (který unese jeden soumar)' (viz ↑*soumar*).

sundat. Viz ↑*s* a ↑*ndat*.

sunout, *sun*, *nasunout*, *odsunout*, *odsun*, *odsuvný*, *posunout*, *posun*, *posunek*, *posuvný*, *podsovovat*, *přesunout*, *přesouvat*, *přisunout*, *přisun*, *sesouvat* (se), *sesuv*, *vsunout*, *vysunout*, *zasunout*, *zásuvný*, *zásuvka* aj. Všesl. – p. *sunáč*, r. *súnut* 'strčit, dát', sln. *súniiti* 'štouchnout, vrazit', s./ch. *súnuti* 'vrhnout se, nalít', csl. *sunŕti* 'hodit', *svati* 'strkat, hnát'. Psl. **sunŕti*, **svati* jsou zřejmě odvozeniny od

nedoloženého **suti*, jež se spojuje s lit. *šauti* 'střílet, vrazit, sázet do pece', lot. *šaut* (vedle *vraut*) tv., někdy se připojuje i gót. *skewjan* 'jit'. Rekonstruuje se ie. *(s)keu- 'vrhat, střílet, vrážet', jehož rozšířená varianta *(s)keud- by byla v stisl. *skjōta* 'vrážet, střílet', angl. *shoot* 'střílet', něm. *schiessen* tv. i našem ↑*kydat*. Na druhé straně stojí blízko sti. *suváti* 'střel, posune', chet. *šūai-* 'vrážet, tlačit' z ie. **seu-*. Není vyloučeno, že ve slov. oba kořeny splynuly. Srov. ↑*sudlice*.

sup, *supl.* P. *sep*, r. *sup*, ch. *süp*, csl. *sqp̃*. Psl. **sqp̃* je temné, proto se myslí na předie. původ slova.

super adj. hov. 'skvělý, senzační'. Přes něm. *super* z angl. *super* tv. a to zřejmě ze složenin, kde *super-* znamená vyšší kvalitu, větší míru ap. Srov. ↓*super-*, ↓*superman*, ↓*supermarket*.

super- (ve složeninách) 'nad-'. Z lat. *super* 'nahore, nadto, nad, přes', jež souvisí s ř. *hypér* 'nad, přes' (srov. ↑*hyper-*), gót. *ufar*, něm. *über*, angl. *over*, sti. *upári* tv. Srov. ↓*superiorita*, ↓*superlativ*, ↓*superman*, ↓*supermarket*.

superiorita kniž. 'nadřazenost'. Ze stflat. *superioritas* tv. od lat. *superior* 'vyšší, vrchnější', což je 2. stupeň k *super(us)* 'horní, vrchní'. Srov. ↑*super-* i ↑*summa*.

superlativ '3. stupeň přídavných jmen a příslovčí', *superlativní*. Z lat. (*gradus*) *superlātivus* tv. od *superlātus* 'nadnesený, přenesený', což je původem přič. trp. od *superferre* 'přenést přes, nad' ze ↑*super-* a *ferre* (přič. trp. *lātus*) 'nést'. Srov. ↑*ablativ*, ↑*latentní*.

superman 'nadčlověk'. Z angl. *superman*, které vytvořil G. B. Shaw podle něm. *Übermensch* (ze ↑*super-* a angl. *man* 'muž, člověk'). Dnes hlavně jako postava amerických filmů a komiksových seriálů.

supermarket 'velká samoobsluha'. Z angl. *supermarket* tv. ze *super-* (viz ↑*super-*, ↑*super*) a *market* 'trh' (srov. ↑*marketing*).

supět, *supění*, *zasupět*, *přisupět*, *odsupět*. Jen č. Obvykle se spojuje se slovy uvedenými pod ↑*sopit* a se ↑*sípat*. původ je asi onom.

supinum 'neurčitý slovesný tvar kladený po slovesech pohybu'. Z lat. (*verbum*) *supinum* od *supinus* 'vzhůru obrácený, ležící naznak', jež souvisí se *super* 'nahore'. Motivace názvu není příliš jasná.

suplovat 'náhradně vyučovat za jiného učitele; nahrazovat', *suplování*. Podle něm. *supplieren* tv. z lat. *supplēre* 'doplnit, znovu naplnit' ze ↑*sub-* a *plēre* 'plnit'. Srov. ↑*plénium*.

suplika zast. 'žádost, prosba'. Podle něm. *Supplik* za starší *suplikace*, *suplikací* z lat. *supplicātiō* 'prosha, modlitba' od *supplicāre* 'pokorně prosit, modlit se' ze ↑*sub-* a *plācere* 'usmířovat, konejšit', což je kauzativum k *plācere* 'líbit se'.

surový, *surovost*, *surovec*, *surovina*, *surovinový*, *surovět*, *zesurovět*. Všesl. – p. *surowy*, r. *suróvyj*, s./ch. *sūrov*, stisl. *surovə*, vše 'hrubý, přírodní' i přeneseně 'bezcitný, krutý' (v části jazyků i 'syrový, nevařený'). Psl. **surovə* vychází z ie. **sour-*, což je varianta k **sūr-*, z něhož je **syrovə* (další souvislosti u ↓*syrový*).

surrealismus 'umělecký směr snažící se zachytit podvědomé duševní pochody, sny ap.'. Z fr. *surréalisme* (20. léta 20. st.) ze *sur-* 'nad' (z lat. ↑*super-*) a *réalisme* (viz ↑*reálný*).

suřík 'druh barviva, minium'. Presl převzal z r. *súrik*, jež je z ř. *syrikón*, doslova 'syrské barvivo', podle země původu Sýrie.

suspendovat 'dočasně zbavit úřadu, zastavit činnost někomu', *suspense*. Z lat. *suspendere* 'zavěsit, nechat v nejistotě, zastavit' ze \uparrow sub- a *pendere* 'věšet, vážit'. Srov. \downarrow *suspensor*, \uparrow *dispens*.

suspensor 'chránič pohlavních orgánů v některých sportech (hokej ap.)'. Z angl. *suspensor*, původně 'kýlní pás, podpínadlo', z pozdnělat. *suspēnsōrium* tv. od *suspendere* 'pověsit, zavěsit' (dále viz \uparrow *suspendovat*).

sušit. Viz \uparrow *suchý*.

suť, *sutiny*. Stč. *ssutiny* od *ssúti* (*sě*) 'sesypat se' od *súti* 'sypat', k němuž viz \downarrow *sypat*.

sutana 'klerika, dlouhý černý šat duchovních'. Přejato (případně přes něm. *Soutane*) z fr. *soutane* z it. *sottana* tv., vlastně 'spodní šat', od it.st. *sottano* 'spodní' od *sotto* 'vespod, dole' z lat. *subtus* 'vespod' od *sub* 'pod' (srov. \uparrow sub-).

suterén 'podzemní podlaží domu', *suterénní*. Z fr. *souterrain* tv., což je zpodstatnělé adj. ze spojení (*étage*) *souterrain* 'podzemní (podlaží)' z lat. *subterrāneus* tv. ze \uparrow sub- a odvozeniny od *terra* 'země'. Srov. \downarrow *terén*.

suvenýr 'upomínkový předmět'. Z fr. *souvenir* tv. od slovesa *se souvenir* 'vzpomínat si', stfr. *sovenir* 'přijít na mysl, přijít na pomoc', z lat. *subvenire* 'přijít na pomoc, pomáhat' ze \uparrow sub- a *venire* 'přijít'. Srov. \uparrow *subvence*.

suverénní 'nezávislý, svrchovaný; dokonale; přezřavý' *suverenita*, *suverén* 'svrchovaný pán; člověk dokonale ovládající nějakou činnost'. Z fr. *souverain* (případně přes něm. *souverän*) tv. z vlat. **superanus* 'svrchovaný, nejvyšší, vrchní' od lat. *super* 'nahore, svrchu, nad'. Viz \uparrow *super-*.

sužovat. Viz \uparrow *soužit*.

svačina, *svačinka*, *svačínový*, *svačinářka*, *svačit*, *posvačit*, *nasvačit se*. Jen č., dříve jen 'jídlo mezi obědem a večeří' (Jg). Vyládá se od stč. *svak* 'švagr, příbuzný' (p.d. *swak*, r. *svoják*, s./ch. *svák*, csl. *svojakō*) z psl. **svojakō* 'příbuzný' (B9) od **svojb* 'svůj' (tedy 'svého rodu', viz \downarrow *svůj*). Původně tedy šlo asi o '(odpolední) posezení příbuzných', srov. i slk. *sváčiti sa* 'sešvagřit se' a \downarrow *svatba*. Slovo tvorně srov. *hostina* od *host*.

svah, *svažitý*. Novější (asi od obrození), od staršího *sváziti (se)* 'směřovat vlastní vahou dolů', viz \downarrow *váha*.

sval, *svalový*, *svalovina*, *svalovec*, *svalnatý*, *svalnatět*. Původně vůbec 'něco rostlého, svaleného dohromady, boule, nádor' (srov. u Jg *sva* v *stromě*, *sva* *země*, *hnoje*, *sva* *neb žláza*), pak zúženo na 'soubor vláken či buněk v těle'. Dále viz \downarrow *valit*.

svár, *svárit se*, *svárlivý*, *svárlivost*. Hl. *swar* 'nadávka', p. *swar*, r. *svára*, sln.st. *svār* 'pokárání, výtka', stsl. *svarō* 'svár, boj'. Psl. **svarō* je asi příbuzné s gót. *swaran* 'přisáhat', angl. *swear* tv., stisl. *svor* 'odpověď', stangl. *and-swaru* tv., osk. *swerrunei* (dat.) 'řečníkovi', stl. *sváratl* 'zní', vše z ie. **suer-* '(slavnostně) říkat, zvučet'. Ve slov. posun 'hlučně vyhlášení' → 'nadávka, výtka' → 'spor, boj'. Srov. \uparrow *nesvár*.

svastika 'hákový kříž'. Přes něm. *Swastika* ze stl. *svastika-* 'znak přinášející štěstí' od *svastí-* 'štěstí, zdraví' ze *su-* 'dobrý' (viz \uparrow s-) a *ásti-* 'byť' (souvisí s psl. **jestb*, viz \uparrow *jsem*). Starý náboženský symbol zejména indických národů, zneužitý v nacismu jako znak 'árijské' rasy.

svatba, *svatební*, *svatebčan(ka)*. Všel. – p.d. *swadžba* (spis. *wesele*), r. *svád'ba*, s./ch. *swádba*. Psl. **svatbā* je odvozeno od *svatō* 'příbuzný' (csl. *svatō* tv., stč. *svat* 'svatební host') a to

je pokračováním ie. **smō-to-* od kořene **smo-* 'svůj' (viz ↓*svůj*). Příbuzné je psl. **svojako* tv. (viz ↑*svačina*), lit. *svainis*, ř. *étēs*, av. *hvaētu-* tv.

svátek, *sváteční*. P. *święto*, s./ch. *świętak*. Vlastně 'svatý den' (den, kdy se slaví památka nějakého světce, nějaké významné události). Viz ↓*svatý*.

svatý, *svatost*, *svátost*, *svatyně*, *svatoušek*, *světec*, *svěťice*, *světít*, *svěcení*, *svěcený*, *posvětit*, *posvěcení*, *vysvětit*, *odsvětit*, *zasvětit*, *zasvěcený*, *znesvětit*. Všesl. – p. *święty*, r. *svjatoj*, s./ch. *svět*, stsl. *svęto*. Psl. **svęto* odpovídá lit. *šveñtas*, str. *swenta*, av. *spanta* tv., vše z ie. **k̑uen-to-* tv. od **k̑uen-* 'slavit', od něhož je asi i lot. *svinēt* 'slavit', sti. *śuná-* 'úspěch, štěstí'. Původní význam tedy byl asi 'slavný, mocný' (srov. jména *Svatopluk*, *Svatoslav*, *Svantovít*), v křesťanství modifikován význam na ekvivalent lat. *sanctus*. Srov. ↑*svátek*, ↑*posvěcení*.

svědek, *svědkyně*, *svědecký*, *svědeckví*, *svědčit*, *dosvědčit*, *osvědčit*, *osvědčení*, *odsvědčit*, *přesvědčit*, *přisvědčit*, *usvědčit*, *vysvědčení*. Od psl. **svędęti*, vlastně 'spoluvědět', viz ↑*s* a ↓*vědět*, srov. ↓*svědomí*.

svědit, *svědivý*, *zasvědit*. P. *swędzić*. Psl. **svęditi* (pol. -ę- je asi sekundární) se spojuje s lot. *sviedri* (pl.) 'pot', angl. *sweat* 'potit se', něm. *schwitzen*, lat. *sūdāre* tv., sti. *svędatę* 'potit se', vše z ie. **sueid-* 'potit se'. Srov. ↓*svetr*.

svědomí, *svědomitý*, *svědomitost*. Starý kalk podle lat. *cōscientia* tv., vlastně 'spoluvědomí, vědomí' (viz ↑*kon-* a ↑*science-fiction*). Srov. ↑*svědek*.

svěrák. Od *svřrat*, viz ↑*s* a ↓*-vrít*.

svěráz, *svěrázný*. Novější (u Jg není), viz ↓*svůj* a ↓*ráz*.

svěřepý, *svěřepost*. R. *svirępyj*, str. *sverępъ* 'divoce rostoucí, divoký, náruživý', sln. *sręp*, stsl. *sverępъ*

'planý, divoký, surový'. Psl. **sverępъ* je nejspíš z ie. **sue-rępo-* 'který se sám zachytí' složeného z ie. **sue-* 'se, svůj' (↓*svůj*) a odvozeniny od **ręp-* 'zachytit, uchopit' (viz ↑*řepík*). Srov. i název *svěřep* pro různé druhy plevele ('stoklasa, ovsíha, planý oves'). Vývoj významu 'planý, divoce rostoucí' → 'surový, urputný'.

svět, *světový*, *světský*, *světák*, *světácký*, *světáctví*, *zsvětštit*. Všesl. – p. *świat*, r. *svet*, ch. *svijęt*, s. *svět*, stsl. *svęto*. Psl. **svęto* znamenalo původně 'světlo' (tak i stč., vsl., stsl.), tedy vlastně 'co je vidět' (srov. např. *přijít na svět*). Stejný významový přechod je např. v rum. *lume* 'svět' z lat. *lumen* 'světlo'. Dále viz ↓*svítit*, ↓*světlý*.

světec. Viz ↑*svatý* (C1).

světlý, *světlost*, *světlo*, *světélko*, *světélkovat*, *světelný*, *světlice*, *světlík*, *světluška*, *osvětlit*, *osvětlení*, *prosvětlit*, *vysvětlit*, *vysvětlení*, *zsvětlit*, *zsvětlet*. Všesl. – p. *światły*, r. *svętyj*, ch. *svijętao*, s. *svętao*, stsl. *svętlъ*, *svętlo*. Psl. **svętlo* je odvozenina od **svęto* 'světlo' (viz ↑*svět*, ↓*svítit*).

světnice, *světnička*. Stč. *svętl(n)icę*, p. *świetlica*, *świemica*. Vlastně 'světlá, obytná místnost' (viz ↑*svět*, ↑*světlý*, ↓*svítit*). Lidově *sednice* lid. etym. (D2) k ↑*sedět*.

svetr, *svetřík*. Z angl. *sweater*, doslova 'co způsobuje pocení', od *sweat* 'potit se, pot'. Srov. ↑*svědit*.

svévole, *svévolný*. Viz ↓*svůj* a ↓*vůle*.

svěží, *svěžest*, *osvěžit*, *osvěžení*. P. *świeży*, r. *svężij* (jsl. tvary jsou ze zsl. či vsl.). Psl. **svężb* (z ie. **suoigh-jo-*? (B2, B3)) se srovnává s lot. *svaigs*, lit.d. *sviegas* tv. (je tu však podezření na přejetí ze slov.), dále stisl. *svęigr* 'ohobný', východiskem by bylo ie. **sueigh-* od **suei-* 'ohýbat, kroutit'. Srov. ↓*svižny*.

svíce, *svíčka*, *svíčička*, *svíčková*, *svícen*. Všesl. – p. *świeca*, r. *śvećá*, ch. *swijęca*, s. *śveća*, stsl. *śvēšta*. Psl. **svęta* je odvozeno od **svęto* 'světlo', dále viz ↑*svět* a ↓*svítit*.

svíčková 'nejjemnější část hovězího masa'. U Jg znamená *svíčka* i 'lůj okolo ledvinek'. Zřejmě z řeznického slangu, přenesením 'lůj' → 'svíčka' na blízké části masa (Ma²). Srov. i jiný název pro onen lůj *posvět*.

svída 'druh keře'. P. *świdwa*, r.d. *świdna*, ch. *świba*, csl. *świbnъ* 'májový, červenový' (období, kdy svída kvete). Psl. asi **swida*, příbuzné je stpr. *śidis* tv. Obvykle se vychází z ie. **swēid-* 'svítit' (srov. lit. *świdus* 'světlý', lat. *śidus* 'souhvězdí, nebe, okrasa') podle nápadně červené barvy mladých větví.

svídrfk 'druh ručního vrátaku'. Asi z p. *świder*, srov. i sln. *śwēder*, vedle toho r.d. *śwērdel*, s./ch. *śwřdao*, *śwřdlo*, csl. *śwřdabъ*. Psl. východisko je asi **śwōrd-*, **śwerd-*, spojuje se s něm. *Schwert* 'meč', stir. serb 'hořký', av. *xwara-* 'rána', vše od ie. **swēr-* 'řezat, bodat, hnisat'.

svině, *swinka*, *swinský*, *swinstwo*, expr. zhrub. *swinčfk*, *swinák*, *swinárna*, *swinit*, *świnit*. Všesl. – p. *świnia*, r. *świn'já*, s./ch. *świnja*, stsl. *świnija*. Psl. **swini* je ženský tvar od **świna*, což je stejně jako gót. *śwein*, něm. *Schwein* tv. zpodstatnělé adj. (srov. lot. *śwīns* 'špinavý', lat. *śuīnus* 'swinský') vzešlé z ie. **swī-ino-* 'swinský, prasečí' od **swīs* 'svině', z něhož je něm. *Sau*, lat. *śūs*, alb. *thi*, ř. *hys*, av. *hū-* (gen.) tv.

swišť. Presl přejal z p. *świszcz* onom. původu (vydává hvízdavé zvuky), dále viz ↓*swišťet*.

swišťet, *świst*. P. *świstać*, r. *świstat'*, *świstét'*, ch.st. *świzdati*. Psl. **świstati* či **świzdati* je onom. původu. Srovnat lze s ir. *śéidim*, wal. *chwythu* 'foukat' (ie. **swēizd-*), či s lit. *śwýkšti* 'pískavě

dýchat', lot. *śwīkstēt* 'swišťet', šelestit', angl. *whistle* 'hvízdát' (ie. **kwīst-*) (A1). Srov. i ↑*hwizdat*.

swita 'družina, doprovod; skladba s několika volně řazenými větami'. Z fr. *śuite* (případně přes něm. *Śuite*) tv., stfr. i *śiute*, *śieute* z vlat. **śequita*, což je tvar ž.r. přič. trp. **śequitus* (odpovídajícího lat. *śecutus*) od lat. *śequi* 'následovat'. Srov. ↑*śekvence*.

switek. Od *świt*, *świnout*, viz ↑s a ↓*świt*.

switek 'pečený pokrm z vajec, mléka, krupice ap.'. Asi stejného původu jako ↑*świtek*, původně druh pečiva (srov. *koláče smažené (śwítky)* u Komenského) (Jg).

śwítit, *świt*, *śwítivý*, *śwítlna*, *śwítldo*, *naswítit*, *oswítit*, *oswęta*, *poswítit*, *prośwítit*, *prīśwítit*, *rozśwítit*, *śwyswítit*, *zaswítit*, *śwítat*, *śwítání*, *úświt*, *śwítnout* aj. Všesl. – p. *świecić*, r. *śwētít'*, ch. *śwjętiti*, s. *śwétiti*, stsl. *śwétiti*. Psl. **śwétiti* je příbuzné s lit. *śwaityti*, *święsti* tv., gót. *hweits* 'bílý', angl. *white*, něm. *weiss* tv., sti. *śwétá-* 'bílý, světlý', vše z ie. **kwēi-t*, **kwēi-d-* 'swítit; světlý, bílý' (A1, B2, A6). Viz i ↑*kwést*, srov. ↑*śwēt*, ↑*śwíce*, ↑*śwētnice*.

śwízel 'potíž, nesnáž; druh polní byliny', *świzelný*. Z psl. **św-vez-elb* od **wezati* (↓*zát*), protože jde o plevelnou bylinu opatřenou háčky. Srov. p. *więziel*, r. *wjázel'* i druhová jména *śwízel powázka*, *śwízel přitula*. Přeneseně potom 'potíž, nesnáž', vlastně 'co člověka svazuje'.

świzný. Jen č. Vzhledem k tomu, že u Jg je *świzný*, vykládá se od ↓*świhat*, vlastně 'dobře śvihající, ohebný, hbitý' (disimilace ś-ž>s-ž). Blízké se zdá být ↑*śwēžít* (srov. i jeho předpokládaný původní význam 'ohebný'), ale možná je to sblížení až druhotné.

swlačec. Dřive i *śvlak*. Z psl. **śwolvka* (B8) od **śwolvkti* 'śvléci (dohromady)'

(viz ↑s a ↓vléci), protože se ovíjí okolo stébel a spojuje je dohromady. Srov. podobnou motivaci u ↑svízel.

svoboda, *svobodný*, *svobodárna*, *osvobodit*, *osvobození*, *vysvobodit*. Všesl. – slk. *sloboda*, p. *svoboda*, r. *svobóda*, s./ch. *slobòda*, stsl. *svoboda*. Psl. **svoboda* (v slk. a s./ch. disimilace *v-b > l-b*) je asi tvořeno příp. *-oda* (srov. ↑*jahoda*) od základu **svob-* z ie. **svobh-* 'svůj, vlastní', původní význam asi byl 'svobodní lidé' (kolektivum). Příbuzné je lot. *svabads* 'volný, svobodný', sthn. název kmene *Suābā* 'Švábové', srov. i csl. *svobŕstvo*, *sobŕstvo* 'osoba' (srov. ↑*osoba*). Jiný, hláskoslovně méně přesvědčivý výklad vychází ze složeniny **svo-pot-* ze **svo-* 'svůj' a **pot-* 'pán' (srov. ↑*Hospodin*), tedy vlastně 'kdo je svůj pán', obdoba by byla ve stl. *svápati-* 'svůj pán'. V obou případech se vychází z ie. **svo-* 'svůj' (viz ↓*svāj* a ↑*se*).

svor 'druh horniny'. U Jg uvedeno jako slk. název pro opuku vedle řady dokladů na *svor* ve významu 'co jednu věc s druhou svírá'. Původ bude asi tentýž – hornina se skládá z křemene a slídy. Dále viz ↑s a ↓*vřít*, srov. ↓*svorný*.

svorný, *svornost*, *svorník*, *svorka*. Vše od *sevřít* (srov. *otvor* – *otevřít*), viz ↑s a ↓*vřít*, srov. ↑*svor*.

svrab 'kožní choroba spojená se silným svěděním'. Psl. **svorbā* od **svorbēti*. Viz ↓*svrbět*, srov. ↑*svrab*.

svrbět, *zasvrbět*. Všesl. – p. *świerzbieć*, r. *sverbēt*, ch. *svrbjeti*, s. *svrbeti*. Psl. **svorbēti* je asi příbuzné s lit. *skveřbti* 'bodat, píchat', lot. *svārpst* 'vrták', sthn. *suerban* 'vytírat, drhnout', stisl. *sverfa* 'pilovat', wal. *chwerfan* 'přeslen (součást kolovratu pohánějící vřeteno)', vše z ie. **svurbh-* 'třít, vrtat, kroužit'.

svršek. Od *svrchní*, viz ↓*vrch*.

svůdný. Od *svádět*, viz ↓*vést*, ↓*vodit*.

svůj zjám., *osvojit si*, *osvojení*, *osvojitel*, *přisvojit si*. Všesl. – p. *swōj*, r. *svoj*, s./ch. *svōj*, stsl. *svoi*. Psl. **svojb*, *svoja* odpovídá stpr. *swais*, *swaiā* (ie. **svōjo-*), dále je příbuzné lit. *savas*, lat. *suus*, ř. (homérské) *heós*, *hós*, av. *hva-*, *hava-*, stl. *svá-* tv., vše od ie. **svō-*, **svēo-*, což je tvar (asi s přivlastňovací funkcí) od zvrtného zájmeného základu **svē-*, **svēe-* (viz ↑*se*). Srov. ↑*svoboda*, ↑*svačina*, ↑*svatba*, ↑*svěřepý*.

swing 'druh džezové hudby'. Z angl. *swing* tv., vlastně 'houpání, švih, (ostrý) rytmus', jež souvisí s něm. *schwingen* 'kývat, kmitat', srov. i ↓*svunk*.

syčák. U Jg nedoloženo. Ve starších dokladech (SSJČ) v původním významu 'žebřavý tulák, pobuda', utvořeno od ↓*syčet* (při polohlasném žebřání jsou slyšet jen sykavky).

syček. Dříve i *syč* (Jg). R., ukr. *syč*. Asi souvisí se ↓*syčet*, i když se syčkův hlas přímo syčení nepodobá. Srov. ↓*sykora*, k onom. původu názvů srov. ↑*sova*, ↑*puštitk*, ↓*vyr*.

syčet. Viz ↓*sykat*.

syfilis 'příjice, druh pohlavní choroby', *syfilinik*, *syfilitický*. Podle básně veronského lékaře Fracastora (1530), ve které vystupuje pastýř *Syphilus*, který trpí pohlavní chorobou připomínající syfilis. Postava převzata z Ovidiových *Metamorfóz*, její jméno lze interpretovat jako 'kdo má rád svině', viz ↑*svině* a ↑*fil*.

sychravý, *sychravost*. Stč. *sychřeti* 'trást se zimou'. Jen č., asi expr. útvar k ↓*svry*: ↓*svrový*.

sykat, *syčet*, *sykavý*, *sykavka*, *zasyčet*. P. *sycezc*, r.d. *sykat*, s./ch. *sikati*. Psl. **sykati* znamenalo asi 'dělat sy' (srov. ↑*bečet*, ↑*mečet*, ↑*houkat*, ↑*hýkat*). Srov. ↓*sykora*, ↑*syček*, ↓*sysel*.

sýkora, sýkorka. Luž. *sykora*, p. *síkora*. Onom. původu, podle hlasu ptáka, který se přepisuje jako *sík sík, cit cit, zig zig* ap. Přikloněno k ↑*sykat*.

syllabus 'stručný výtah, přehled'. Ze střlat. *syllabus* 'přehled, seznam' a to údajně mylným přepisem jednoho místa v Ciceronovi, kde má být tvar *sittubas* z ř. *sittýbě* 'kousek pergamenu přikládáný k listině'. Přikloněno k ř. *syllabě* 'sebrání, slabika' (viz ↑*slabika*).

symbióza 'vzájemně prospěšné soužití'. Z ř. *symbiōsis* 'soužití' od *symbios* 'spolu žijící' ze ↓*syn-* a *bios* 'život' (srov. ↑*biologie*).

symbol, symbolický, symbolika, symbolizovat, symbolismus, symbolistický. Přes něm. *Symbol* a lat. *symbolum* z ř. *symbolon* '(poznávací) znamení, odznak' od *symbállō* 'házím dohromady, spojuji (se), srážím' ze ↓*syn-* a *bállō* 'házů, zasahuji'. V antice totiž býval poznávacím znaméním předmět rozdělený na dvě části, které do sebe musely – při identifikaci příslušných osob – zapadnout.

symetrie 'soulměrnost', *symetrický*. Přes lat. *symmetria* z ř. *symmetria* tv. od *symmetros* 'soulměrný, vyměřený, přiměřený' ze ↓*syn-* a odvozeniny od *métron* 'míra' (srov. ↑*metr*).

symfonie 'orchestrální skladba (zpravidla se čtyřmi větami)', *symfonický*. Přes něm. *Sinfonie, Symphonie* z it. *sinfonia* tv. a tam přes lat. *symphonia* z ř. *symfōnia* 'souzvučnost, hudba' ze ↓*syn-* a odvozeniny od *fōnē* 'zvuk, hlas' (srov. ↑*fon*).

sympatie 'kladný citový poměr'. Přes něm. *Sympathie* tv. a lat. *sympathia* z ř. *sympátheia* 'soucít, účast' od *sympathēs* 'soucitný, spolu cítící' ze ↓*syn-* a odvozeniny od *páthos* 'útrapa, cit, vášeň' (srov. ↑*patos*).

symposium '(mezinárodní) vědecká konference'. Přes něm. *Symposium* či angl. *symposium* tv. z lat. *symposium* 'hostina' z ř. *sympōsion* 'pítka, hostina, společnost' od *sympínō* 'spolu popíjet' ze ↓*syn-* a *pínō* 'píju' (srov. ↑*pít*). Také název jednoho z Platonových dialogů, odtud zřejmě dnešní význam (vlastně 'hostina s intelektuálními debatami').

syptom 'příznak', *syptomatický*. Přes něm. *Syptom* tv., původně jen 'příznak nemoci', z ř. *symp̄tōma* 'přihoda, neštěstí' od *symp̄iptei* 'stává se, přihodí se' ze ↓*syn-* a *p̄iptein* 'padnout, připadnout, přihodit se'.

syn, synek, synáček, synovský, synovec. Všesl. – p., r. *syn, s./ch. s̄in, stsl. syn̄. Psl. *syn̄* odpovídá lit. *sūnius*, strp. *soūns*, gót. *sunus*, něm. *Sohn*, angl. *son*, av. *hūnu-*, sti. *sūnū-*, vše z ie. **sūnū-* tv. Původní význam je asi 'rozený'; jde o odvozeninu od kořene **seu-* 'rodit', od něhož je i toč. *A se 'syn', ř. hviōs* tv., stir. *suth* 'narození', sti. *šūte* 'rodí'.

syn- předp. 's-'. Z ř. *s̄yn* 's, spolu'. Někdy se koncové *-n* asimiluje k následující souhláске. Srov. ↓*synagoga*, ↓*syndrom*, ↓*synkopa*, ↓*syntax*, ↓*syntéza*, ↑*symbol*, ↑*symetrie*, ↑*sympatie*. Ř. *s̄yn* je asi z ie. **ksun*, jeho spojení se ↑*s* je tedy spíše nepravděpodobné.

synagoga 'židovská modlitebna'. Přes lat. *synagōga* z ř. *synagōgē* 'shromažďování, shromaždiště' (v textech Nového zákona 'shromaždiště Židů') od *synágō* 'svádím dohromady, shromažďuji' ze ↑*syn-* a *ágō* 'ženu, vedu'. Srov. ↑*demagog*, ↑*stratég*.

syndikát 'forma monopolního sdružení; název některých odborových organizací'. Přes něm. *Syndikat* z fr. *syndicat* tv., původně 'funkce právního poradce', od lat. *syndicus* 'právní poradce' z ř. *s̄yndikos* tv. ze ↑*syn-* a odvozeniny od *díkē* 'obyčej, soud, právo, spravedlnost'.

syndrom 'soubor charakteristických příznaků (nemoci ap.)'. Přes něm.

Syndrom z ř. *syndromé* 'sběh, sročení' od *synédramon* 'sběhl jsem se, spojil jsem se', což je aorist od slovesa *syntréchō* 'sbíhám se, shlukuji se' ze ↑*syn-* a *tréchō* 'běžím'. Srov. ↑*drom*.

synekdocha 'přenesené pojmenování na základě vztahu části a celku'. Přes lat. *synecdocha* z ř. *synekdochē* tv., vlastně 'spoluvystřídání', ze ↑*syn-* a odvozeniny od *ekdéchomai* 'vystřídám, přijímám, přibírám' z ↑*ek-* a *déchomai* 'přijímám, беру si, chytám'.

synchronní 'současný', *synchronický*, *synchronizovat*, *synchronizace*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *synchron*) z lat. *synchronus* z ř. *sýnchronos* tv. ze ↑*syn-* a *chrónos* 'čas'. Srov. ↑*chronický*.

synkopa 'přesunutí přízvuku z těžké doby na lehkou', *synkopový*, *synkopický*, *synkopovat*, *synkopovaný*. Přes něm. *Synkope* tv. z lat. *synkopa*, *synkopē* 'sražení slova (vypuštěním samohlásky či slabiky)' z ř. *synkopē* tv. ze *synkóptō* 'stloukám, sražím, sbíjím' ze ↑*syn-* a *kóptō* 'strkám, tluču'. Srov. ↑*kopat*.

synkretismus 'spojování různých názorů', *synkretický*, *synkretik*. Z nlat. *syncretismus* z ř. *synkrētismós*, doslova 'spolek Kréťanů', od *synkrētízō* 'tvořím spolek (Kréťanů)' ze ↑*syn-* a názvu ostrova Kréta. Řekové tak nazývali spojení dvou zneprátelených stran proti společnému nepříteli.

synod, **synoda** 'církvní sněm; shromáždění církvních zástupců', *synodický*. Přes lat. *synodus* z ř. *synódos* 'schůze, shromáždění, porada' ze ↑*syn-* a *hodós* 'cesta, chůze'. Srov. ↑*metoda*.

synonymum 'souznačné slovo', *synonymní*, *synonymický*, *synonymie*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Synonym*, fr. *synonyme*) z lat. *synōnymum*, ř. *synōnymon* tv. od *synōnymos* 'stejného jména' ze ↑*syn-* a odvozeniny od

ónyma 'jméno'. Srov. ↑*homonymum*, ↑*antonymum*, ↑*onomastika*.

synopse 'stručný nástin', *synoptický*. Přes lat. *synopsis* z ř. *sýnopsis* 'souhrnný přehled' (srov. co do významu ↑*konspekt*) ze ↑*syn-* a *ópsis* 'pohled, dohlédnutí, podoba' od kořene *op-*, srov. *óps* 'oko'. Srov. ↑*optika*.

syntagma 'větná skladební dvojice', *syntagmatický*. Přes něm. *Syntagma* tv. z ř. *sýntagma* 'seřazení, uspořádání' od *syntássō* 'seřazuji, pořádám, spojuji' ze ↑*syn-* a *tássō* 'řadím, srovnávám'. Srov. ↓*syntax*.

syntax 'skladba (nauka o větě)', *syntaktický*, *syntaktik*. Přes něm. *Syntax* z lat. *syntaxis* z ř. *sýntaxis* tv., vlastně 'seřazení, uspořádání, složení (spisu)', od *syntássō* 'seřazuji, pořádám, spojuji' (viz ↑*syntagma*).

syntéza 'shnutí, organické spojení', *syntetický*. Převzato (případně přes něm. *Synthese*) z lat. *synthesis* z ř. *sýnthesis* 'skládání, sečítání, věta' ze ↑*syn-* a odvozeniny od *títēmi* 'kladu, skládám'. Srov. ↑*protéza*, ↑*hypotéza*, ↓*teze*.

sypat, *sypký*, *sypný*, *sýpka*, *sypek*, *nasypat*, *násypný*, *násep*, *osypat se*, *osypky*, *obsypat*, *odsypat*, *posypat*, *posyp*, *přesypat*, *přesýpací*, *přesyp*, *přisypat*, *rozsypat*, *sesypat (se)*, *usypat*, *vsypat*, *vysypat*, *výsypa*, *zasypat*, *zásyp*. Stě. i *súti*, l.os.přít. *spu*. Věsl. – p. *sypac* i *suč*, r. *sýpat*, s./ch. *šipati*, stsl. *sypati*, *suti*. Psl. **sypati* je původem iterativum (opětovací sloveso) od **su(pl)ti*, l.os.přít. *səpə*, příbuzné je asi lit. *sūpti*, *sūpauti* 'houpat, kolébat, obalovat', lat. *supāre* 'házet', sti. *syapū-* 'koště', vše z ie. **syep-*, **sup-* 'házet, sypat, houpat', původně 'krouživě pohybovat (rukou ap.)'. Srov. ↑*sui*.

sýr, *sýrový*, *syreček*. Věsl. – p. *ser*, r. *syr*, s./ch. *šřr*, stsl. *syrā*. Psl. **syrā* je původem zpodstatnělé adj. *syrā* 'sýrový, kyselý, vlhký', obdoba je v lit. *sūris* tv.

od *súras* 'slaný', srov. i stisl. *sýra* 'kyselé mléko' vedle *súrr* 'kyselý, ostrý'. Dále viz ↓*syrový*, srov. ↓*syrovátka*.

syrovátka 'tekutina, která zbude po sražení mléka'. Všesl. – p. *serowatka*, r. *sývorotka*, ch. *širutka*. Psl. **syrovatka* je odvozeno od psl. **syrovatŕ* (srov. r. *syrovátjy* 'kyselý, vlhký') a to od **syvrŕ* tv. (viz ↑*sýr*, ↓*syrový*).

syrovinka 'druh houby'. Od ↓*syrový*, zřejmě 'houba, která se jí syrová'. Srov. sln. *sírovka* tv.

syrový, *syrovost*. Stč. i *syrv* 'nevyzrálý, hloupý', *syrově* 'chladně'. Luž. *syry* 'vlhký, syrový', r. *syrój* tv., s./ch. *širov* 'syrový, surový', stsl. *syvrŕ* 'vlhký'. Psl. **syrovŕ* je odvozeno od **syvrŕ* 'syrový, vlhký, kyselý', jež je příbuzné s lit. *súras* 'slaný', lot. *súrs* 'hořký, trpký', stisl. *súrr* 'kyselý, ostrý', angl. *sour* 'kyselý', něm. *sauer* tv., vše z ie. **sūro-*, původně asi 'vlhký', pak specifikací významu při výrobě sýra 'kyselý, slaný, hořký ap.' (B5). Viz i ↑*surový*, ↑*sýr*, ↑*syrovátka*, ↑*syrovinka*, ↑*sychravý*.

sysel, *syslí*, expr. *syslit*. P. *susel*, r. *súslik* (str. *susol*), b. *săsel*. Od onom. základu (srov. podobně ↑*svišť*), který je i v csl. *sysati* 'hvízdát, šumět', srov. i něm. *sausen* 'šumět' a ↑*sykat*. Něm. *Ziesel* je asi přejato ze stč. Srov. i stílat.

cisimus tv., lot. *susuris* 'plch' také onom. původu.

system 'soustava', *systemový*, *systemovost*, *systematický*, *systematičnost*, *systemizovat*, *systemizace*. Přes něm. *System*, lat. *systema* z ř. *sýstēma* 'soustava, celek, spojení' ze *synístēmi* 'sestavuji, spojuji' ze ↑*syn-* a *hístēmi* 'stavím, kladu'. Srov. ↑*stár?*.

ystola 'stažení srdeční svaloviny', *ystolický*. Z nlat. *systola* z ř. *systolē* 'stažení' od *systéllō* 'stahuji, omezují, uspořádávám' ze ↑*syn-* a *stéllō* 'řadím, připravuji, vysílám'. Srov. ↑*diastola*, ↓*štola*.

syť, *syťost*, *nenasyťný*, *syťit*, *nasyťit*, *přesyťit (se)*, *zasyťit*. Všesl. – p. *syry*, r. *sýryj*, s./ch. *šřt*, stsl. *syřŕ*. Psl. **syřŕ* se obvykle spojuje s lit. *sočius*, gót. *saps*, něm. *satt* tv., stír. *sāith* 'syťost', lat. *satis* 'dost', *satur* 'syťý'. tyto tvary ovšem vycházejí z ie. **sā-t-*, **sə-t-*, z nichž nelze vyložit psl. -y-. Proto se spojuje i s chet. *šu-* 'plný', sti. *sútu-* 'těhotenství', ale vzhledem k významu i rozsáhlému příbuzenstvu je přijatelnější první možnost, i když musíme počítat s nějakým nepravidelným vývojem kořeně samohlásky.

syžet 'námět, dějové schéma díla'. Z fr. *sujet* 'předmět, látka, námět' ze stílat. *subiectum* 'podmět, předmět' (viz ↑*subjekt*).

Š

šablona 'vzor, pomůcka pro výrobu či kontrolu shodných předmětů', *šablonový, šablonovitý*. Z něm. *Schablone* a to přes střniz. *schampeliouen* ze stfr. *eschantillon, eschandillon* 'cejchovní míra, vzorek' od *eschandiller* 'ověřovat míry kupců' od vlat. **scandulum* 'stupnice, měřítko' od lat. *scandere* 'stoupat'. Srov. ↑*skandovat*.

šábnout se ob. 'rozdělit se (o zisk)'. Původem z argotu, od *šáb* 'podíl z lupu, krádeže' z něm. *Schab* tv. a to asi přes jidiš *Schibbauless* 'něco plného, naplněného' z jidiš *schibholes* 'obilný klas'.

šacovat ob. 'prohledávat někomu oděv; odhadovat'. Z něm. *schätzen* 'odhadovat, ocenit' od *Schatz* 'poklad' (viz ↑*skot*). Ve významu 'prohledávat oděv' příkloněno k ↓*šat*.

šafář '(dříve) dozorce na velkostatku', *šafářský*. Ze střhn. *schaffere* tv. (něm. *Schaffner*) od *schaffen* 'dělat, být činný; nařizovat, poroučet', jež souvisí s angl. *shape* 'formovat, tvořit'.

šafrán 'druh jarní byliny'. Přes střhn. *safran* z fr. *safran*, střlat. *safranum* a to z ar. *zafarān* tv.

šáh, šach 'perský panovník'. Z per. *šāh* 'král, panovník', viz i ↓*šach*.

šach, šachový, šachovnice, šachista, šachistka, šachistický, šachovat, vyšachovat. Stě. *šach* 'šachová figurka'. Přes střhn. *schāch*, střniz. *scaec*, stfr. *eschas* z per. *šāh* 'král'. Název hry podle zvolání při napadení krále. Srov. ↓*šašek, ššek*.

šachta, šachtový, šachetní. Z něm. *Schacht* tv., původu dněm. (hornický termín z pohoří Harz). V hněm. mu odpovídá *Schaft* 'tyč, žerd', vlastně 'měřicí tyč', z toho se v hornické mluvě vyvinulo 'vyměřená plocha

stejně délky a šířky' a konečně 'tako vyměřená jáma v zemi'.

šajn ob. 'světlo; zdání', *šajnit*. Z něm. *Schein* tv. od *scheinen* 'svítit', jež souvisí se stsl. *šěno* 'stín' (viz ↑*střín*).

šajtle slang. '(ve fotbale) kop vnější části nártu'. Nějakým přenesením z něm. *Scheitel* 'pěšinka (ve vlasech), temeno, vrchol', jež souvisí se *scheiden* 'oddělit'.

šakal, šakalí. Přes něm. *Schakal*, fr. *chacal* z per. *šagāl* (asi ještě prostřednictvím tur. *çakal*) a tam ze stl. *šgğālā-* tv. Jde asi o staré migrující slovo, jehož zdroj je neznámý (srov. i podobné hebr. *šū'al* 'liška').

šál, šála, šalový. Přes něm. *Schal*, fr. *châle*, angl. *shawl* z per. *šāl* tv., které se vykládá od indického místního jména *Šáliar*.

šálek, podšálek. Z něm. *Schale*, jež stejně jako *Schale* 'skořápka, šupina' vychází z ie. *(*s*)*kel-* 'štěpit' (srov. ↑*skála*).

šálit, šálivý, šalba, šalebny, ošálit. P. *szalec* 'šilet, ztrácet smysly, hýřit', r. *šalít* 'dovádět, zlobit', s./ch. *šāliti se* 'žertovat'. Psl. **šaliti*, **šala* vychází zřejmě ze staršího **chěl-* (A1), jehož původ – jako u většiny případů s počátečním *ch-* (A8) – je nejasný. Srov. ↓*šilet*.

šalmaj 'pastýřská píšťala'. Z něm. *Schalmei* a to přes stfr. *chalemie, chalemel* 'píšťala' z pozdnělat. *calamellus*, což je zdrobnělina od *calamus* 'stéblo, rákos, píšťala'. Srov. ↑*kalamář*.

šalotka 'bylina přibuzná cibuli'. Z něm. *Schalotte* a to přes fr. *échalote*, stfr. *eschaloigne* z lat. (*cěpa*) *Ascalōnia*, doslova 'askalonská (cibule)', podle

palestinského města *Askalon*. Srov. †*ošlejch*.

šalovat slang. 'obkládat, bednit'. Z něm. *schalen* tv. od *Schale* 'skořápka, slupka'. Srov. †*šálek*.

šaltovat slang. 'řadit (rychlost u auta)', *šaltpáka*. Z něm. *schalten* tv., ve stříhn. 'postrkovat vpřed tyčí, veslovat' a to asi přes subst. *schalte* 'tyč, bidlo, veslo' od ie. *(s)kel- 'štěpit, řezat' (tedy 'odříznutý kus dřeva').

šaltr zast. ob. 'přepážka'. Z něm. *Schalter* tv., původně 'to, čím se řídí, řadí', pak 'páka, zástrčka, zarážka', dále 'okenice, posuvné okénko' až k dnešnímu významu. Dále viz †*šaltovat*.

šalupa 'menší námořní loď'. Z něm. *Schaluppe* z fr. *chaloupe*. To se dále vykládá buď jako přenesení z fr.d. *chalope* 'ořechová skořápka', což je výpůjčka z germ. (srov. †*šálek*), nebo z niz. *sloep* 'šalupa, loďka' od *sluipen* 'plížit se, vklouznout'.

šalvěj 'druh léčivé rostliny'. Ze stříhn. *salveie* (dnes *Salbei*) a to přes stílat. *salvegia* z pozdnělat. *salvia* tv. od *salvus* 'zdravý'. Srov. †*salva*, †*salutovat*.

šaman 'kouzelník primitivních kmenů'. Asi přes r. *šamán* z evenského *šaman* a tam přes střind. (pálí) *samana* '(žebřavý) buddhistický mnich' ze sti. *šramaná*-tv.

šamot 'práškovitý záruvzdorný materiál', *šamotový*, *šamotovat*. Z něm. *Schamotte* (dříve psáno i *Chamotte*, *Charmotte*), jehož další původ je nejistý.

šampaňské, *šampus*. Z fr. *champagne* ze spojení *vin de Champagne* podle fr. kraje *Champagne*, kde se vyrábí tento druh šumivého vína. Jméno kraje je z lat. *campānia*, odvozeniny od *campus* 'rovina, pole'. Hov. *šampus* je z něm. *Schampus* s žertovnou pseudolat. koncovkou. Srov. †*kampaň*, †*šampion*.

šampion 'mistr, přeborník, vítěz', *šampionka*, *šampionát*. Z fr. *champion* tv., původně 'bojovník', z pozdnělat. *campiō* (gen. *campiōnis*) tv. od lat. *campus* 'válečné pole, bojiště' (vedle původního 'pole, rovina'), srov. i odtud přejaté něm. *Kampf* 'boj' a †*kampaň*. Srov. i †*kemp*, †*šampaňské*.

šampon, *šamponový*. Přes něm. *Schampon* z angl. *shampoo*, původně 'druh masáže hlavy', z hind. *čāmpō*, což je rozkazovací způsob od *čāmpnā* 'tlačit, hnít'.

šamstr ob. 'nápadník, milence'. Asi zkrácením ze staršího něm. pozdravu (*gehör*)*samster* (*Diener*) 'nejposlušnější (služebník)', kde *gehorsamster* je 3. stupeň od *gehorsam* 'poslušný', jež souvisí s *hören* 'slyšet'.

šance 'příležitost, naděje na úspěch', *všanc*. Přes něm. *Chance* tv. z fr. *chance* '(šňastná) náhoda, štěstí' a to z vlat. *cadentia* 'padnutí' (v zúženém významu 'padnutí hracích kostek') od lat. *cadere* 'padat'. Srov. †*kadence*.

šance² zast. 'opevnění, hradby'. Z něm. *Schanze* tv., původně asi 'otep dříví, hrubý košík ap.', jak je doloženo v něm. nář. (opevnění se zpevňovalo dřívím a proutěným pletivem). Další původ nejasný. Srov. †*skanzen*.

šanon 'pořadač pro ukládání listin'. Z rak.-něm. *Shannon*, *Schannon* tv., což je zřejmě obchodní název vycházející z angl. vlastního jména.

šanovat zast. ob. 'šetřit (někoho)'. Z něm. *schonen* tv., jež souvisí se *schön* 'pěkný', vlastně původně 'přátelský, přející'.

šanson 'druh písně s výrazným přednesem (původně kabaretní)', *šansonier(ka)*. Z fr. *chanson* 'píseň' z lat. *cantiō* (gen. *cantiōnis*) tv. od *cantāre* 'zpívat', *canere* tv. Srov. †*šantán*, †*kancionál*, †*kantáta*, †*kantor*.

šantán 'kabaret', *šantánový*. Z fr. (*café*) *chantant* tv., doslova 'zpívající (kavárna)', od *chanter* 'zpívat' z lat. *cantāre* tv. Srov. †*šanson*, †*kantor*.

šapitó 'cirkusový stan'. Z fr. *chapiteau* tv., původně 'hlavice (sloupu), stropnice', z lat. *capitellum*, což je zdobnělina od *caput* 'hlava'. Srov. †*kapitola*, †*kapitula*, †*kapitál*.

šaráda 'druh slovní hádanky'. Z fr. *charade* tv. a to z fr.d. a prov. *charrado* 'povídání před spaním' od *charrà* 'povídat' původu expr. Srov. †*šarlatán*.

šar(a)mantní 'okouzlující'. Přes něm. *charmant* z fr. *charmant* tv. od *charmer* 'okouzlit', dále viz †*šarm*.

šarlat kniž. 'purpur', *šarlatový*. Ze stfhn. *scharlāt* 'rudá barva, drahá rudá látka' ze stfr. *escarlate* či stflat. *scarlatum* tv. a to přes per. *saqirlāt* 'nádherná látka' z ar. *siqillāt* 'látka zdobená vzorkem' a tam asi přes stfř. z lat. *sigillātus* 'zdobený figurkami' od *sigillum* 'soška, figurka, pečeť', což je zdobnělina od *signum* 'znamení'. Srov. †*signál*.

šarlatán 'dryáčník, nevěrohodný lékař, vědec ap.'. Přes něm. *Scharlatan*, fr. *charlatan* z it. *ciarlatano* 'dryáčník, šejdř' a to asi lid. etym. (D2) přikloněním k *ciarlare* 'tlachat' (srov. †*šaráda*) z it. *cerreto* 'dryáčník, šejdř', původně 'obyvatel *Cerreta*'. Městečko *Cerreto* v Umbrii ve střední Itálii totiž bylo známé obratnými a prohanými trhovci.

šarm 'kouzlo, půvab'. Z fr. *charme* tv., ve stfř. 'magický vliv', z lat. *carmen* 'píseň, výrok, zařikání' a to z **canmen* od *canere* 'zpívat, věštit'. Srov. †*šanson*, †*kantor*.

šarvátka 'potyčka, srážka'. V č. od konce 16. st. Asi ze stfhn. *scharwachte* 'hlídka (více osob)' ze *schar* 'zástup, oddíl' a *wachte* 'hlídka'. Je i p.

szarwark 'robota, pracovní povinnost' z něm. *Scharwerk*, doslova 'dílo davu'. V č. asi na význam působila i asociace s *rvát (se)*.

šarže 'služební hodnost'. Přes něm. *Charge* tv. z fr. *charge* 'služba, úřad, náklad' od *charger* 'nakládat' z pozdnělat. *carricāre* tv. od *carrus* 'vůz'. Srov. †*kargo*, †*karikatura*.

šasi 'podvozek vozidla s hnacím ústrojím; rám elektrického přístroje'. Z fr. *chassis* tv. od *chasse* 'skříňka, obruba' a to z lat. *capsa* 'pouzdro, schránka'. Viz †*kapsa*.

šašek, *šaškovský*, *šaškovat*. Již stč., zřejmě zdobnělina od *šach* 'šachová figura'. Snad podle šachovnicového obleku šašků či podle bizarních podob šachových figurek.

šašlik 'kořeněné kousky (skopového) masa opékané na rožni'. Z r. *šašlyk* a to z ttat. jazyků (srov. tat. *šyšlyk* od *šyš* 'kopí').

šat, *šaty*, *šatičky*, *šatstvo*, *šatový*, *šatní*, *šatník*, *šatna*, *šátek*, *šáteček*, *šatit*, *ošatit*. P. *szata*, ukr. *šáta* 'oděv, pokrývka' (chybí v jsl. a spis. r.). Psl. **šat(a)* se pokládá za staré přejetí z germ. **hēta*z (B1) tv., jež má pokračování ve sthn. *hāz* 'oděv, kabát', něm.d. *häss* tv. Další původ nejistý.

šatlava '(obecní) vězení'. Snad přes něm. *Schachtelei* tv. (s přikloněním k *Schachtel* 'krabice') z fr. argotického *châtelet* tv., doslova 'zámeček', od *château* 'zámek' z lat. *castellum* 'pevnost, hrad'. Srov. †*kostel*.

šátrat, *šátravý*, *zašátrat*. Vzhledem k tomu, že u Jg je jen *šmátrati*, je třeba je považovat za původnější. Zjednodušení *šm-* na *š-* možná i vlivem ob. *šahat* (†*šahat*). Jinak viz †*šmátrat*.

šavle, *šavlička*, *šavlový*, *šavlovitý*, *šavlovat se*. Slovo východního, asi ttat. původu (srov. kyrgyz. *sapy* 'šavle',

tur. *sap* 'jilec meče'), přesná předloha neznámá. Do č. přežato koncem 15. st. asi přes p. *szabla* z r. *sáblja* (str. *sablja*), ze slov. jazyků se dále širilo na západ (něm. *Säbel*, fr., angl. *sabre*). Ze slov. je asi i maď. *szablya*, které někdy bývalo považováno za zdroj slov. přejetí vzhledem k existenci slovesa *szabni* 'řezat'.

šedesát čisl. Zjednodušením stč. *šestdesát*, viz ↓*šest* a ↑*desát*.

šedý, šedivý, šedavý, šediny, šedivka, šednout, zešednout, šedivět, zešedivět, prošedivělý, zašedlý. Hl. *šedziwy*, p.d. *szady*, r. *sedój*, ch. *šijed*, stsl. *šědo*. Psl. **chědo* (rozdílly *š* – *s* v slov. jazycích ukazují na 2. palatalizaci (B1)) je asi přetvořeno podle **gnědo* (↑*hnědý*), **blědo* (↑*bledý*) od **chěro* tv. Dále viz ↓*šerý*.

šéf, šéfka, šéfová, šéfovský, šéfovat. Přes něm. *Chef* z fr. *chef* a to přes stfr. *chief* z galorom. *capus*, které nahradilo lat. *caput* 'hlava'. Srov. ↑*kápo*, ↑*kapitán*.

šejdř hov. expr., *šejdřka, šejdřský, šejdřství.* Ve starší č. i *šejděř, šejdýř, šidř, šajdř.* Odvozeno od *šejd* 'podvod', jež souvisí se ↓*šidit*. Srov. však i ↓*šejdit*.

šejdrem přisl. U Jg i adj. *šejdrý* 'kosý, křivý'. Málo jasné, snad souvisí se ↑*šejdř* a ↓*šidit*.

šejk 'arabský kmenový náčelník'. Přes angl. *sheik* či fr. *cheik* z ar. *šaih* tv., vlastně 'stařešina'.

šejkr 'nádoba na míchání (alkoholických) nápojů'. Z angl. *shaker* tv. od *shake* 'třást, třepat'.

šek 'druh peněžní poukázky', *šekový.* Přes něm. *Scheck* z am.-angl. *check* tv., původně 'kontrola, ověření, dozor', od slovesa (*to*) *check* 'kontrolovat, ověřovat, zadržovat', původně 'dávat

šach', a to přes stfr. *eschec* z per. *šah* 'král' (viz ↑*šach*).

šel, šla, šlo. Všesl. – p. *szedł, szła*, r. *šel, šla, s./ch. -šao, -šla*, csl. *šělb, šěla*. Psl. **šědlb, šědla* je minulé přičestí tvořené od stejného kořene jako **choditi* (↑*chodit*), ale od jeho oslabeného stupně (A6, B1). Srov. ↑*přísti*.

šelest, šelestit. P. *szelest*, r. *šélest*, sln. *šelěst* (asi z č. či r.). I č. slovo se objevuje až u Jg a je tedy asi obrozeneckou výpůjčkou z p. či r. Původ slova je onom., srov. i r.d. *šóloch* 'šum', p. *chetst* tv.

šelma, šelmovský. Stč. i 'darebák; mor, morová rána'. Ze stfrh. *schēlme* 'mor, epidemie; zdechlina' (dnes *Schelm* 'šibal, čtverák; lotr, padouch'), jež souvisí se stisl. *skelmir* 'čert', další původ však je nejistý. Slova s významem 'nákaza, zdechlina' se v č. stejně jako v něm. začalo užívat i jako nadávky (srov. podobně *mrcha*), původní negativní význam 'darebák, padouch' však byl časem zmíněn na 'čtverák, šibal'. V Husově době se navíc vyvinul i další význam 'divoké, lité zvíře' (Ma²).

šenk zast. ob. 'výčep, nálevna', *šenkýř(ka), šenkovat.* Stč. 'číšník u dvora; čepování'. Ze stfrh. *schenken* 'dávat pít, nalévat, dávat' (srov. i něm. *Schenke* 'hospůdka, krčma').

šeptat, šepot, šeptavý, zašeptat, pošeptat, vyšeptalý. Všesl. – p. *szęptać*, r. *šęptát', s./ch. šęptati*, stsl. *šępŕiati*. Psl. **šępŕiati* je slovo onom. původu, pokud vyjdeme z původního **šjup-* (B3, B5), lze spojit se ↑*šipat*. Srov. i ↓*špítat*.

šeredný, šereda. Stč. i *šeradný, šeraďný, šěřěďný.* Jen č., je však i dl. *šoradki* 'smetí'. Zřejmě přetvoření základu, který je ve ↓*škaredý*, podrobnosti však nejsou jasné. Možná přesmyk *sk->ks-* (A8, B1).

šerif '(v USA) úředník odpovědný za bezpečnost v určitém okrese', *šerifský*. Z angl. *sheriff* tv., původně 'nejvyšší úředník v hrabství', ze stangl. *scirgerēfa* ze *scīr* (angl. *shire*) 'hrabství' a *gerēfa* (angl. *reeve*) 'správce, zástupce koruny'.

šermovat, *šerm*, *šermít*, *šermířský*. Ze stíh. *schërmen*, *schirmen* 'šermovat, chránit, bránit' od *schërm*, *schirm* 'ochrana, štít' (dnes *Schirm*) od ie. *(s)ker- 'řezat'.

šerpa 'širší pruh tkaniny kolem pasu či šikmo přes prsa'. Z něm. *Schärpe* a to z fr. *écharpe*, stfr. *escharpe*, jež bylo přejato z frk. **skirpja* 'poutnická taška (přes prsa), taška ze sítiny' a to zase z lat. *scirpus* 'sítina'.

šery 'druh španělského dezertního vína'. Z angl. *sherry* (původně *sherris*) podle angl. výslovnosti šp. města *Jerez de la Frontera* ve spojení *vino de Jerez*.

šerý, *šero*, *šeřit se*, *zešeřit se*, *přššeří*. Všesl. – p. *szary*, r. *séryj*, s. *sēr* 'šedý, světlý', csl. *sěrb* 'modrošedý'. Psl. nejspíš **chěrb* (2. palatalizace (B1)), rekonstrukce tvaru i ie. přibuzenstvo jsou sporné. Ie. východiskem by mělo být **ksoi-ro-* (A8,B2), srovnat snad lze av. *xšæta* 'světlý' z **ksoi-to-*. Častá srovnání se stisl. *harr* 'šedý, starý', stíř. *ciar* 'tmavohnědý' či s gót. *skeirs* 'jasný', stangl. *scīr* tv. jsou hláskoslovně problematičtější. Srov. ↓*šeřk*, ↑*šedý*.

šeřík, *šeříkový*. Preslova úprava r. *sírén* (z lat. *syringa*) přikloněním k ↑*šerý* (má fialovošedé květy).

šest čisl., *šestý*, *šestka*, *šestice*, *šestina*, *šesták*. Všesl. – p. *sześc*, r. *šest*, s./ch. *šest*, stsl. *šestb*. Psl. **šestb* je původem abstraktním (tedy něco jako 'šestka, šestice') tvořeně stejně jako stisl. *sett* 'šestice', alb. *gjashë* 'šest', sti. *šašf*- 'šedesát' příp. -*ti* od vlastní ie. číslovky, která je v lit. *šeši*, gót. *saihs*, něm. *sechs*, stír. *sé*, wal. *chwech*,

lat. *sex*, ř. *hész*, arm. *veç*, av. *xšvaš*, sti. *šat*, toch. A *šák*. Východiskem jsou ie. podoby **s(y)ek̑s-*, **ks(y)ek̑s-*, slov. tvar ukazuje na **ksek̑s-* (A1,A8,B2). Pozoruhodná je podobnost názvu pro tutéž číslovku v semitských jazycích (akkad. *šeššet*, hebr. *šiššā*).

šešule 'druh pukavého plodu', *šešulka*. Stč. *šešelina*, *šošolina* 'chocholka, šešulka' od *šešel* 'chochol', jde o palatální (měkkou) obměnu slova ↑*chochol* (B1).

šetřit, *šetření*, *šetrný*, *šetnost*, *našetřit*, *ošetřit*, *prošetřit*, *přešetřit*, *ušetřit*, *vyšetřit*. Stč. *šetřiti* 'dbát na něco; pozorovat; mít ohled'. Jinak jen slk. *šetřit* a p.st. *szatryć* (*się*) 'dávat pozor'. Pro vysvětlení významu je třeba vyjít z 'pozorovat, hledět (si)', odtud 'dbát, ohleduplně se chovat' a dále 'šetřit, spořit'. Původ tohoto územně dost omezeného slov. slova je nejasný, spojování s lot. *skaiti* 'hledět, pozorovat', lit.d. *skatyti* 'ohlížet se, dávat pozor' přináší příliš mnoho hláskoslovných těžkostí.

šev. Z psl. **švə* od **šiti* (↓*šit*). Srov. ↑*podešev*, ↓*švec*.

ševelit, *zaševelit*. Dříve i *šebeliti* (Jg) 'trást, muchlat', asi z r. *ševelit* 'zlehka hýbat, zachvívat', vedle toho ukr. *ševelfty* 'šelestit', b. *šavam* 'hýbám'. Psl. **ševeliti* je nejspíš onom. původu, srov. ↓*ševohlit*.

šibal, *šibalský*, *šibalství*. Ve stč. 'chytřák, podvodník'. Od staršího č. *šibati* 'mrskat, bít', přeneseně i 'klamat' (r. *šibati* 'metat, bít', s./ch. *šibati* 'máchat, vrtět', stsl. *šibati* 'mrskat, švihat'). Psl. **šibati* se vyvozuje z ie. **kseib-* (A8,B1,B2) 'házet, rychle pohybovat', srovnává se se sti. *kšipāti* 'metá, vrhá', *kšiprá-* 'rychlý'. Srov. ↑*ošívat se*, ↓*šibenice*.

šibenice, *šibeniční*, *šibeničnick*. P. *szubienica*, r. *šibenica*. Nejspíš odvozeno od **šibenə*, přič. trp. od **šibiti* (z toho

pak *šibati, viz ↑ošívát se) 'mrskat, bít'. Původně tedy asi místo, kde byli zločinci mrskáni. Srov. i ↑šibal.

šibovat ob. 'posunovat', šibr 'kdo čachruje'. Z něm. *schieben* tv., jež asi souvisí se ↓š Kubat.

šibřinky 'masopustní maškarní zábava'. Vykládá se z něm. *Schabernack* 'taškařina, škodolibý žert', jehož původ není jasný.

šidit, šizený, šidítko, ošidit. Dříve i 'škádlit, týrat'. Slk. *šudít* (-u- je asi druhotné), p. *szydzić* 'vysmívat se'. Snad ze střhn. *schiden*, *schiden* vedle *scheiden* 'oddělovat, odlučovat', jež bylo také alchymistickým termínem (srov. *Scheidekunst* 'umění odlučovat (substance)'), odtud asi význam 'šidit, podvádět' a z toho pak významy další. Ze střhn. *scheide* 'odlučování', *scheider* 'kdo odlučuje' by se pak vyložilo starší č. *šejd* a ↑*šejdíř* a snad i adv. ↑*šejdrem* (HK). Expr. novotvar je šizuňk.

šídlo. Věsl. Příp. -dlo od ↓šít, vlastně 'co se užívá k šítí' (vypichují se jím otvory pro šítí v kůži). Na druh hmyzu přeneseno podle podoby (má úzký, protáhlý zadeček).

šif zast. ob. 'lod', šifař. Z něm. *Schiff* tv. (angl. *ship*) z germ. *skipa- od ie. *skei- 'řezat, oddělovat', tedy 'oddělený, vyřezaný kus kmene'. Srov. ↑skif.

šifon 'druh lehké bavlněné látky'. Z fr. *chiffon* 'hadr' od *chiffe* tv., původu asi germ. (srov. angl. *chip* 'tříška, štěpina, úlomek').

šifra 'tajná značka', šifrovat, šifrovaný, odšifrovat, rozšifrovat, zašifrovat. Přes něm. *Chiffre* tv. z fr. *chiffre* 'číslice, cifra, šifra' z it. *cifra* tv. (dále viz ↑cifra).

šichta ob. 'směna', expr. 'dřina'. Z něm. *Schicht* 'směna, vrstva' od *schichten* 'třdit, vrstvit' (srov. angl. *shift* 'směna,

posun'), jež asi vzdáleně souvisí se *Schiff* (↑šif).

šije, šijový. Věsl. – p. *szyja*, r. *šėja*, s./ch. *šija*, stsl. *šija*. Psl. *šija 'zadní část krku' nejspíš souvisí se *šiti (↓šít), srov. podobně *vaz* a ↓*vázat*.

šik¹ 'uspořádaný, semknutý útvar', šikovat, šikovatel, sešikovat. Stč. šik 'řád, způsob, pořádek'. Ze střhn. *schic* 'způsob; místo, kde je něco uspořádáno', *schicken* 'působit, pořádat, připravovat', jež je asi vzdáleně příbuzné se ↑skočit. Srov. i ↓šik², ↓šikovný, ↓šiknout se.

šik² hov. 'elegantní, módní'. Z fr. *chic* tv. (případně přes něm. *schick*) a to zase přejato přes dněm. z něm.d. *Schick* 'správnost, přiměřenost' od *schicken* (viz ↑šik¹).

šikana 'zlovolné obtěžování, týrání, pronásledování (podřízeného, slabšího ap.)', šikanovat. Přes něm. *Schikane* z fr. *chicane* 'šikanování, malicherný spor' od *chicaner* 'šikanovat, překrucovat zákon', jehož původ není jasný.

šikmý, šikmost, zešikmit. Od přísl. šikmo, jež bylo utvořeno od střhn. *schieck* 'šikmý, křivý', dále souvisí s něm. *schief* tv. K tvoření srov. ↑kolmo.

šiknout se ob. 'přijít vhod'. Již u Jg. Z něm. *sich schicken* 'hodit se, slušet se', dále viz ↑šik¹.

šikovný, šikovnost. U Jg i v širším významu 'způsobný, hodný, náležitý' od šikovat z něm. *schicken* (viz ↑šik¹, ↑šiknout se). Stejný význam má něm. *geschickt* 'obratný, šikovný'.

šilet, šílený, šílenost, šílenství, šílenec. Stč. šieliti 'zbavovat rozumu' je náležitý druhotvar k šáliti (C1), viz ↑šáliti.

šilhat, šilhavý, šilhavost. Ze střhn. *schilhen* (dnes *schielen*) tv. od ie. *(s)kel- 'ohýbat, křivit'. Srov. i p. *szylawy*, hl. *šelhać* tv.

šilink 'druh peníze'. Z něm. *Schilling* (angl. *shilling*), jež souvisí se *Schild* 'štit', původně asi 'malému štítu podobný peněz', východiskem je ie. *(s)kel- 'řezat'.

šiml hov. zast. 'bělouš'. Z něm. *Schimmel* tv., vlastně '(kůň) plísnivé barvy', k *Schimmel* 'plíseň', jehož další původ není jistý. Spojení *úřední šiml* je podle rak.-něm. *Amstschimmel* tv. a *Schimmelreiter* 'úředník pracující podle šablony' (úřednický slang), doslova 'jezdec na šimlu', kde *Schimmel* je žertovně přetvořené lat. *simile* 'příklad, vzor, obdoba' (Ma²).

šimpanz, *šimpanzí*. Přes něm. *Schimpanse* (srov. angl. *chimpanzee*, fr.st. *quimpezé*) z nějakého konžského či angolského jazyka (uvádějí se podoby *kimpenzi*, *kampenzi*, *kipenze*).

šimrat, *šimravý*. Zřejmě přes *čimrati* ze staršího *čmýrati* tv. (Jg). Jde o expr. slovo, jehož původ je těžko zjištělný, srov. †*chmýř*.

šina zast. oh. 'kolejnice'. Z něm. *Schiene* tv., původně 'lišta z kovu, dřeva ap.', od ie. *(s)kei- 'řezat'.

šindel 'úzké prkénko k pokrývání střechy', *šindelový*. Z něm. *Schindel* tv., sthn. *skintula*, a to z lat. *scindula*, *scandula* tv., jež souvisí se stsl. *skoda* 'malý, ubohý', srov. i †*šedřý*.

šinout (se), *vyšinouti*. Stč. *šinúti* 'hýbat, postrkovat', *šinúti se* 'ubírat se, směřovat' i dok. 'vrhnout se'. Jinak jen p.d. *szynąc* 'hýbat'. Vzhledem k doloženému významu 'vrhnout se' se zdá nejlepší vyjít od psl. *ši(b)ngiti, dokonavého protějšku k *šibati (viz †šibal). Zánikem souhlásky (A9) se spojením obou sloves uvolnilo a došlo k posunu významu i přehodnocení vidu podobně jako např. v †kanout, †lnout ap.

šíp, *šípoví*, *šipka*, *šipkový*. Všesl. – p.d. *szyp* 'šíp, brk', r. *šip* 'trn, osten, ozub', s./ch. *šip* 'šíp, ostří', b. *šip* 'trn, šíp'. Psl. *šipъ nemá jasný původ. Vzhledem k uvedeným významům se zdá, že musíme vycházet z původního významu 'trn, něco tenkého, špičatého' (viz i †šipek). Lze uvažovat o výchozím *skeipo- přesmykem z ie. *skeipo- (A8, B2) (odpovídalo by mu lit. *skiėpas* 'roub, štěp', srov. i †štěp), dále by bylo příbuzné angl. *shiver* 'třaska', sthn. *scivaro* tv., lat. *scīpiō* 'hůl', ř. *skīpōn* tv., vše od ie. *skeip- od *skei- 'řezat, oddělovat'. Viz i †šítpat.

šípek, *šipkový*. R. *šipovník*, s./ch. *šipak*, stsl. *šipkō* 'růže'. Psl. *šipkō je odvozeno od *šipъ 'trn, osten', dále viz †šíp.

široký, *širý*, *šř(e)*, *šřka*, *širák*, *širočina*, *šřiti*, *rozšřiti*. Všesl. – p. *szeroki*, r. *širókij*, s./ch. *širok*, stsl. *široka*. Psl. *širokъ je odvozeno od *širъ (k tvoření srov. †vysoký, †hluboký, †daleký), jež se obvykle spojuje s gót. *skeirs* 'jasný', něm. *schier* 'čistý, čirý', r.d. *šřirýj* 'pravý, otevřený', vše z ie. *skair- 'jasný, čistý'. Předpokládá to přesmyk sk->ks-na začátku slova (A8), vývoj významu 'jasný' → 'otevřený' → 'široký' je pochopitelný. Srov. i †čirý.

šišák '(dřive) kovová přilba nahoře zahrocená'. P. *szyszak*, r. *šišák* (str. *šišakō*). Slov. *šišakъ se většinou považuje za výpůjčku z maď. *sisak* tv., ale vyloučit nelze ani opačné přejetí a domácí souvislost se †šiška.

šiška, *šišatý*, *šištice*, *šišinka*, *šišatě*. Stč. i 'knedlík'. Všesl. – p. *szyszka*, r. *šiška*, s./ch. *šiška*, csl. *šiška*. Psl. *šiška je zdobnělina od *šiša (p. *szysza* tv.), srov. i r.d. *šiš* 'kupka sena', dále nejasné. Zdá se, že ve slov. označuje různé věci nepravidelného, zužujícího se tvaru, vzhledem k dvojitému š jde asi o útvar

expressivní. Zajímavá slova jsou v s./ch. – *šišati* 'stříhat', *šiškav* 'tělnatý, otlý', *šišmiš* 'netopýr', *šišťati* 'pískat, syčet' (poslední dvě jsou asi onom. původu a sem nepatří). Srov. ještě lit. *šiūkšmės* 'šterk, smetí', rovněž nejistého původu.

šišlat, *šišlavý*, *zašišlat*. Onom. původu, zdvojení souhlásky jako v *híhňat*, *chichtat* ap. Srov. sln. *šušljati* 'šeptat' a *šuškat*.

šít, *šítí*, *šicí*, *šička*, *našít*, *nášivka*, *obšít*, *podšít*, *podšívka*, *prošít*, *přešít*, *přišít*, *ušít*, *vyšít*, *vyšívání*, *vyšívka*, *zašít*. Všesl. – p. *szyc*, r. *šit'*, s./ch. *šiti*, stsl. *šiti*. Psl. **šiti* (1.os.přít. **šbjq*) je příbuzné s lit. *siūti*, gót. *siujan*, sthn. *siuwan*, angl. *sew*, lat. *suere* tv., sti. *sívyati* 'šije', vše z ie. **sjū-* 'šít' (B3, B5) (původně asi jen o šití kůže). Srov. *ššvec*, *ššvadlena*, *ššev*, *ššídlo*, *ššesit*.

škádlit, *škádlivý*, *poškádlit*. Jen č. Srovnává se s p. *skalować* 'pomlouvat, spílat' či *szczerzyć* (zeby) 'cenit (zuby)', ale zůstává bez spolehlivých souvislostí. Možná nějaké expr. přetvoření.

škála 'stupnice'. Přes něm. *Skala* tv. z it. *scala* 'schody, stupnice' z lat. *scāla* 'žebřík, schody', jež souvisí se *scandere* 'stoupat'. Srov. *šškandovat*.

škamna zast. 'školní lavice'. Prostřednictvím latinských škol z lat. *scamnum* 'lavice, stolička', ze *střlat*. zdobněliny *scumellum* je něm. *Schemel* 'podnožka, (nízká) stolička'.

škapulř 'ochranný předmět (příslušníků mnišských řádů)'. Přes něm. *Skapulier* ze *střlat*. *scapulare* od *scapulae* 'lopatky, plece'. Původně šlo o široký pruh látky splývající přes hábit (vlastně zástěra, aby si řeholníci při práci neušpínili roucho). Poté, co vznikly řády žijící mimo klášter, se škapulřem staly dva proužky látky (se zašitými svatými obrázky, bylinkami ap.) či v nové době medailonky,

kteřé měly nositeli na přímluvu církve zjednávat zvláštní ochranu.

škára 'spodní vrstva kůže'. Přesl přejal z mor. a slk. *škára* 'kus nevydělané kůže' (Jg). Jde nepochybně o variantu psl. *(s)kora (viz *šškūra*), k počátečnímu š- srov. *šškralloup*, *šškorně*.

škaredý, *škaredit se*, *škarohlíd*. P. *szkaradny*, r. *škárednyj* 'lakomý' (str. *skarędō*, *skarędō* 'ošklivý'), csll. *skarędō* 'ošklivý'. Psl. **skarędō* se obvykle spojuje se stsl. *skarn* 'špina, hnůj', stír. *sceirdim* 'vyplivují', lat. *-cerda* (ze **scerda*) 'lejno', ř. *škōr* tv., sti. *apa-skara*- 'výkaly', vše k ie. **sker-(d)*- 'špina, lejno'. Varianta **sker-* je v *ššrát*. Srov. *šššeredný*.

škarpa hov. 'přikop'. Z it. *scarpa* tv. a to asi z germ. **skrap-*, **skarp-*, ze základu, z něhož je i něm. *schroff* 'příkrý, srázný'.

škatule, *škatulka*, *škatulkovat*, *rozškatulkovat*. Jako p. *szkatuła*, r. *škatúlka* (přes p.), sln. *škátila* přejato ze *střlat*. *scatula* 'krabička, skříňka' (asi prostřednictvím lékáren). Sln. *ššatúlja* šlo přes něm. *Schatulle*.

škeble, *škeblička*. Jen č., asi z nějakého něm.d. *Schelbe* (srov. středn. *scholpe* a také angl. *shell* tv.).

škemrat, *škemravý*, *vyškemrat*. Stič. *šškebrati* 'škemrat, reptat, bědovat', p. *szemrac* 'bručet, bublat, reptat', srov. i slk. *ššmrať* 'mručet'. Expr. útvary onom. původu, srov. *ššžebnat*.

šklebit se, *škleb*, *šklebivý*, *zašklebit se*, *rozšklebit se*, *rozšklebený*, *ušklíbnot se*, *ušklebek*, *ošklíbat se*. Jen č., příbuzné je str. *oskolobenije* 'úsměv', stsl. *sklabiti se* 'usmívat se'. Psl. **skolbiti* (sę). **skelbiti* (sę) má obdobu v stisl. *skelpa* 'grimasa', dále je příbuzné stisl. *skalpr* 'lod', středn. *scholpe* 'mušle', dán. *skulpr* 'lusk', vše z ie. **skel-* 'řezat'. Metaforou přeneseno

z původního 'puklina, štěrbina, něco rozštěpeného' na 'rozevřená ústa'. Srov. ↑*škeble*, ↑*skalp*.

škobrtať, *škobrtať*, *zaškobrtnout*. U Jg *kobrtať*. Viz ↑*ko-1*, druhá část je asi obměnou slova *brkatať* tv. (viz ↑*brkat*). K obměně předp. srov. ↑*skomírat*.

škoda, *škodný*, *škodlivý*, *škodlivost*, *škodlivina*, *škůdce*, *škodit*, *poškodit*, *uškodit*, (*ne*)*zaškodit*, *záškodník*. Stejně jako p. *szkoda*, r. *škóda*, ch. *škōda* přejato ze sthn. *scado* (dnes *Schade*) tv., jež souvisí s ř. *askēthēs* 'neporušený' (viz ↑*asketa*).

škola, *školka*, *školní*, *školský*, *školsství*, *školné*, *školák*, *školačka*, *záškolák*, *záškolačka*, *školitel(ka)*, *školit*, *školení*, *doškolit*, *proškolit*, *přeškolit*, *vyškolit*, *zaškolit*. Stejně jako do jiných slov. jazyků (jen sln. *šōla* je přes sthn.) přejato z lat. *schola*, *scola* z ř. *scholē* 'odpočinek, oddech, volná chvíle; přednáška, rozhovor'. Vývoj významu je zřejmý: 'volná chvíle (ke studiu ap.)' → 'rozprava, (učení) rozhovor' → 'místo, kde se vedou učené rozhovory, škola'.

škopek. Stč. i *škop*. Ze sthn. *scaph* tv. a to přes lat. z ř. *skáfē*, *skáfos* 'lodní dutina, člun; vana, kád' od *skáptō* 'kopu, hloubím'. Stejněho původu je i r. *škap* 'skříň'. Srov. ↑*skafandr*, ↑*batyskap*.

škorně 'vysoké hrubé kožené boty'. Sln. *škōrenj*, ch.d. *škōrnja*. Psl. **skorn*'i tv. je odvozeno od **skornъ* 'kožený' od psl. **skora* 'nevydělaná kůže'. Dále viz ↑*kůra*, ↑*škára*.

škorpion 'štír'. Přes něm. *Skorpion* z lat. *scorpiō* (gen. *scorpiōnis*) a to z ř. *skorpíos*, jež je možná odvozeno od ie. *(s)*kerp-*, což je rozšířené ie. *(s)*ker-* 'řezat, obdělávat ostrým nástrojem'.

škorpit se expr. Slk. *škripiť sa*, srov. i č.d. *skřípka*, *škřípka* 'háčka' (Jg). Jsou to expr. útvary. původu asi

onom. (srov. ↑*skřípat*). Není vyloučeno druhotné přiklonění k ↑*škorpion*.

škrábat, *škrabat*, *škrábanec*, *škrabanina*, *škrabka*, *škrabadlo*, *škrabák*, *škrabal*, *naškrábat*, *oškrábat*, *poškrábat*, *rozškrábat*, *seškrábat*, *vyškrábat*. Hl. *škrabač*, p. *skrobač*, r.d. *skrobáť*, *skrábat'*, sln. *škrabljáti*. Psl. **skrabati* je iterativum (opětovací sloveso) od **skrobiti*, to pak je odvozeno od **skre(b)ti* (srov. r. *skrestí* 'škrabat, drhnout'). Příbuzné je lot. *skrabi* 'dlabat, škrabat', sthn. *schreffen* 'škrabat', angl. *scrape*, wal. *craftu* tv., vše od ie. *(s)*kreb(h)-* od *(s)*ker-* 'řezat, obdělávat ostrým nástrojem'. Srov. ↓*škrob*, ↑*škorpion*.

škraboška. Stč. *kraboška* tv. Obdobné významy jsou v ch.d. *skrabica*, *škrabica* 'larva', *krabonos* 'maskovaná osoba', sln.d. *krabúlja* 'zámotek larvy', zřejmě souvisí s ↑*krabice*.

škraloup, *škraloupek*, *škraloupovitý*. Významově nejbliže stojí sln.d. *skorlúp*, *škralúp*, *skrlúp* aj. 'smetana (na převařeném mléce)', ch.d. *skdřúp* tv., další příbuzná slova jsou uvedena pod ↑*skořáпка*. Vychází se z představy jakési 'kůry' či 'kůže' sbírané z povrchu vřelého či již ustáleného mléka.

škrkavka 'druh střevního cizopasníka'. Již u Jg vedle *škrkavice*. Nejspíš od onom. *škrkati* 'škrundat, krkat, kručet ap.', ale i 'drápat, trhat'. Srov. ↓*škrundat*, ↓*škrjat*, ↑*skřehotat* ap.

škrob, *škrbový*, *škrobnatý*, *škrobárna*, *škrobárenský*, *škrobárenství*, *škrubit*, *škrobený*, *naškrubit*, *vyškrubit*. Sln. *škrōb*, ch. *škrōb*, s. *skrōb*. Psl. **skrobъ* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s lit. *skrèhti* 'tuhnout, schnout' (Ma², HK), jež se dále vyvozuje z ie. *(s)*kerb(h)* 'ohýbat (se)', ale vzhledem k tomu, že původní význam sln. (a pravděpodobně i psl.) slova je 'kaše z (kukuřičné) mouky',

Ize uvažovat i o odvození z psl. **skre(b)ti* 'škrabat' (viz ↑*škrábat*). Původní význam by pak byl 'co je naškrabáno, namleto'. Již u Jg je *škrobený* ve významu 'strojený, upjatý', vedle toho i 'skoupý', srov. i dnešní *škrob* 'skrblík'. Tento poslední význam vznikl asi expr. přetvořením základu, který je právě v ↑*skrblík*.

škrpál ob. expr. 'stará nevzhledná bota'. Dříve *škarpál*, *škrbál* (Jg). Expr. přetvoření it. *scarpa* 'střevíc'.

škrtat, *škrat*, *odškrtat*, *proškrtat*, *přeškrtat*, *seškrtat*, *vyškrtat*, *zaškrtat*. U Jg ve významu 'vzrat, vydávat škřipavý zvuk' (*škrtači na housle, přem škrtači*), dále 'bodat, píchat' a 'špatně psát'. Příbuzné je sln. *škrtači* 'vydávat krátké, ostré zvuky', dříve i 'dělat zářezy'. Původ může být onom.-expr. (srov. ↑*škrkavka*, ↓*škrundat*), vychází se však také z ie. *(s)*kert-* od *(s)*ker-* 'řezat', pak by bylo příbuzné ↑*črtat*, co do významů srov. i ↑*škrábat*. Srov. i ↓*skrtit*.

škrtit, *škrtači*, *škrtač*, *přiškrtit*, *uškrtit*, *zaškrtit*, *záškrat*. Jen č., příbuzné však je sln. *škrť* 'skoupý', s./ch. *škrť*, mak. *škr* tv. (srov. i ob. *škrat* 'skoupý člověk'). Etymologie přichází v úvahu stejná jako u předchozího ↑*škrtat*, zde ovšem s větší pravděpodobností druhé možnosti ('škrtit' = 'zařezávat (do kůže ap.)').

škrundat ob. expr. Onom. původu, srov. ↑*škrkavka*, ↓*škrkat*.

škrubat, *škrubavý*, *škrubánky*, *oškrubat*, *uškrubnout*, *vyškrubnout*, *zaškrubat*. P. *skubač*, r.d. *skubstí*, sln. *skúbsti* 'drapat, párat'. Psl. **sku(b)ti* (1.os.přít. **skubq*, odtud nový inf. **skubati*) je příbuzné s lit. *skúbti* 'pospíchat', lot. *skubināt* 'pohánět', gót. *af-skiuban* 'odehnat', něm. *schieben* 'sunout, strkat' (srov. ↑*šibovat*), vše od ie. **skeubh-* 'dělat krátké, prudké pohyby'.

škrudlit expr. 'přepjaté šetřit, skrblit', *škrudlit*, *naškrudlit*. Příbuzné je slk. *vyškrudlý* 'vyhublý', r. *skúdnij* 'skrovný, chudý, nuzný', s./ch. *òskudan* 'chudý', csl. *skqda* tv. Psl. **skqda* se spojuje s lot. *škedēns* 'tříska', sthn. *scintan* 'drát, odlupovat', av. *sčandayeiti* 'láme', vše od ie. *(s)*ke(n)d-* 'odlupovat, odštěpovat'. Pravděpodobná je spojitost se ↓*štědry*.

škuner 'rychlá plachetní loď'. Z am.-angl. *schooner* tv., původně *scooner* (poprvé r. 1713 v Gloucesteru v am. státě Massachusetts), a to asi od angl.d. *scon*, *scoon* 'rychle klouzat'.

škvára 'spečené, pórovité kusy popela', *škvárovy*. Novější, od ↓*škvařit*. U Jg jen pl. *škváry* 'věci na nic, haraburdí'.

škvařit, *škvár*, *škvarek*, *škvarkový*, *přiškvařit* (*se*), *rozškvařit*, *seškvařit*, *uškvařit*, *vyškvařit*. Stč. *skvřieti*, *škvřieti*, hl. *škrěc*, p. *skwarzyc*, r.d. *skvára*, *škvára* 'škvarky', sln. *cvrėti*, ch. *cvrijěti*, csl. *raskvřeti* 'rozpustit' (srov. i stč. *rozeskvřieti* (*sě*) 'roztát, rozplynout se'). Psl. **skverti* (B8) nemá jasný původ, snad onom.-expr. na základě zvuku při škvaření sádla (srov. p. *skwierczec* 'pískat, syčet') i doklad z Jg *máslo škvařené škvřči*. Podobné expr. útvary jsou v ↓*škrvně*, ↑*scvrknout se*, ↓*škvor*, srov. i ↑*škvrna*.

škvíra, *škvírka*. Novější, u Jg nedoloženo. Snad od *škeřiti se* 'rozpukávat se, křivit pusy', varianty k ↓*štiřit se* tv. s příkloněním k -*vír-*, které je v *svírat*, *otvírat* ap. (↓-*vřít*).

škvor. Jen č. Asi onom. původu (k podobným názvům srov. ↑*brouk*, ↑*chrobák* ap.), srov. ↑*škvařit*, ↓*škrvně*, ↑*skřívánek*.

škrvně. Dříve i o malém prasátku. Asi od onom. základu, srov. ↑*mrně*, ↓*vrnět* a ↑*škvařit*, ↑*škvor*.

škyat, *škytmout, škytavka*. Přesmykem ze *šřkát* (nář. *šřikat*) ze stč. *šřkátí, šřikati*.

šlágr '(dočasně) velmi populární písnička, módní novinka'. Z něm. *Schlager* tv. od *schlagen* 'bít, udeřit' (příbuzné je kniž. angl. *slay* 'zabít'). Co do významu srov. *↑hit*.

šlahoun. Dříve i 'jistý řemen v postroji', 'tlustá větev, k níž se přivazují vory' a 'příčný trám' (Jg), což by mohlo ukazovat na souvislost s r.d. *sljágá, slegá* 'tenké, dlouhé břevno'. Psl. základ **sleg-* (B7) se pak spojuje s lit. *slėĩsnis* 'práh', další souvislosti jsou málo jasné. Spojení se *ššlehat* by pak bylo lid. etym. (Ma2).

šlacha, *šlachovitý*. Jen č., nejasné. Snad souvisí se *↑šlahoun*, srov. u Jg *šlachovitý* i *šlahovitý*.

šlajfka nář. 'kravata'. Z něm. *Schleife* 'smyčka, vázanka', varianty k *Schlaufe* 'smyčka'. Jiné je *šlajfky* 'brusle' od něm. *schleifen* 'smýkat, bruslit'.

šlajsna slang. 'propust, splav'. Z něm. *Schleuse* tv. a to ze střlat. *sclusa, exclusa* 'přehrada, jez' od lat. *excludere* (přič. trp. *exclusus*) 'nevpusťit, zamezit, odříznout' z *↑ex-* a *claudere* 'zavírat'. Srov. *↑exkluzivní*.

šlak ob. 'mrtvice'. Již od střední č. Z něm. *Schlag* 'rána, úder, mrtvice' od *schlagen* 'bít, udeřit'. Srov. *↑šlágr, ššlehat*.

šlamastyka hov. expr. Z rak.-něm. *Schlamastik*, něm. *Schlamassel* a to z jidiš *schlemasł, schlimasł* 'smůla, neštěstí', složeného asi z něm. *schlimm* 'špatný' a jidiš *mas(eł)* 'štěstí' z hebr. *mazzal* 'šťastná náhoda'.

šlapat, *šlapací, šlapadlo, šlapka, šlápota, došlápnout, došlap, našlapat, našlapovat, nášlapný, obšlápnout, pošlapat, prošlapat, přešlapovat, přešlap, přišlápnout, rozšlapat,*

sešlapat, ušlapat, vyšlapat, zašlapat. R. *šlépat* 'pleskat, šlapat, čvachtat', sln. *šlépati* 'luskat prsty', b. *šljápatam* 'plácám, tluču'. Původ je jistě onom., původně 'plácát', potom 'pleskavě jít'. Podobné, elementárně příbuzné útvary jsou v angl. *slap* 'plácát, pleskat', něm. *schlappern* 'mlaskat'.

šlauch ob. 'hadice'. Z něm. *Schlauch* tv., jež asi souvisí s *↑lyže*.

šle. Stč. 'koňský postroj; biskupský plášť'. P. *szła* 'popruh', *szelki* 'šle', r. *šlejá* 'popruh'. Přejato z nějakého tvaru blízkého sthn. *silo* 'řemen v postroji' (něm. *Siele*), jež dalo zsl. **sł-*. Něm. slovo vychází z ie. **sei-* 'vázat; řemen', z něhož je i *↑sít*.

šlehat, *šlehaný, šleh, šlehač, šlehačka, našlehat, ošlehat, prošlehnout, rozšlehat, sešlehat, ušlehat, vyšlehnout*. Jen č., dříve i *šlahati, šlohati* (Jg). Nejspíš přejetí ze střhn. *slahen* 'bít, tlouci, šlehat' (něm. *schlagen* tv.). Srov. *↑šlágr, ↑šlak*.

šlechta, *šlechtný, šlechtnost, šlechtic, šlechtična, šlechtický, šlechtit, šlechtitel(ka), šlechtitelský, šlechtitelství, vyšlechtit, ušlechtily*. Stč. též ve významu 'ušlechtilost, urozenost'. Stejně jako p. *szlachta* tv. přejato ze střhn. *slahie, (ge)slehte* 'rod, původ, kmen', jež souvisí se *schlagen* 'bít, tlouci' (společným významem je 'vyvíjet se určitým směrem'). V č. a p. přeneseno na rodové šlechtictví, které do té doby u Slovanů bylo neznámé.

šlejška, slejška 'šiška (ke krmení hus); tlustá nudle'. Dříve i *šlejžky, slížky* a nezdobnělé *slíž* (Jg). Od *↑sliz*.

šlem 'hlen, vazká látka, sliz'. Z něm. *Schleim* 'sliz, hlen', viz *↑slimák*.

šlendirián hov. expr. 'nepořádek'. Z něm. *Schlendrian* a to latinizující příp. *-iän(us)* od *schlenderm* 'lajdat, courat, loudat se', jež souvisí se slovy

uvedenými pod ↑*sledovat*. Původ asi ve studentském slangu.

šlápěj. Stč. i *šlápějš*. Od ↑*šlapat*.

šlichta *expr.* 'řidké, špatné jídlo'. Původně 'tkalcovské mazadlo z mouky'. Z něm. *Schlichte* tv., jež je příbuzné s něm. *schlecht* 'špatný', původně 'rovný, hladký, jednoduchý'. Souvisí se ↑*sliz*.

šlofik *ob. expr.* 'krátký (odpolední) spánek'. Z něm. *Schlaf* 'spánek' od *schlafen* 'spát'. Viz ↑*slabý*.

šlohnout *ob.* 'ukrást'. Asi od ↑*šlehat*, *srov.* *štípnout* tv. Někteří spojují s romským *lohe* 'kradené zboží'.

šlukovat *hov.* 'vtahovat kouř při kouření', *šluk*. Z něm. *schlucken* 'polknout, hltat'. Jež asi souvisí s naším ↑*lkát*.

šlupka. Viz ↑*slupka*, *expr.* š- možná podle ↓*šupina*.

šlus *ob. expr.* 'konec'. Z něm. *Schluss* tv. od *schliessen* 'uzavřít, ukončit', jež souvisí s ↑*klíč*.

šmahem *přísl. hov.* 'úplně, veskrze, najednou'. Asi od *smah*, *šmah* 'spálení, spálenina', viz ↑*smahnout*. Ze spojení jako *nepřítel všecko šmahem páčil, šmahem vyplnění, šmahem všecko hořít* ap. se přeneslo i na jiné druhy zkázy (*povodeň všecko šmahem poplenila, housenky všecko šmahem ožraly*) (Jg), až se význam generalizoval v dnešní podobě.

šmajdat *hov., šmajdavý.* U Jg jen *šmajda* a sloveso *šmajhati*, vedle *šmahati*, *šmatlati*. Varianta k ↓*šmahat*.

šmajchlovat se *ob. expr.* 'lísat se, mazlit se'. Z něm. *schmeicheln* 'lichotit, pochlebovat', jež asi souvisí se ↓*šminka*.

šmak *ob. expr.* 'chuť', *šmakovat, pošmáknout si*. Z něm. *Geschmack* 'chuť', *schmecken* 'chutnat', jež má

mimo germ. jazyky příbuzenství snad jen v lit. *smagùs* 'příjemný'.

šmatat *ob.* Již stč. *Expr.* varianta k ↑*hmatat*, *srov.* ↑*chmatat* a ↓*šmátrat*.

šmaňhat *ob. expr.* U Jg i *šmutlat* (již stč.), *šmiňhat, šmajňhat*. *Expr.* útvary, jejichž etymologizace je těžko možná. Lze srovnat s ↑*šmatat* i ↓*šmátrat*, vložené -h- mají i další slovesa označující vadnou chůzi – ↑*belhat se, kulhat*.

šmátrat *ob. expr., zašmátrat.* Někdy se spojuje s r. *smotrét* 'dívat se, hledět' (HK), ale spíš to bude *expr.* útvar srovnatelný se ↑*šmatat*, ↑*šmaňhat*, *srov.* i ↑*šátrat*.

šmejď *ob. hantl.* 'bezenná věc, brak; ničema'. Dříve 'drobné věci ze železa, mosazi ap.' (Jg). Z něm.st. *Schmeid* tv. (*srov.* *Geschmeid* 'šperk') od *schmieden* 'kovat'.

šmejdit *ob. expr.* 'čile pobíhat, slídit', *prošmejdit*. *Expr.* útvar srovnatelný se ↑*šmajdat*, lze však uvažovat i o souvislosti se ↑*šmejď*, starším č. *šmejdlít, šmejdyř* 'kdo prodává drobné, bezenné věci' (takoví obchodníci byli čilí a vtíraví). Možná, že na sebe oba základy vzájemně působily.

šmelit 'nelegálně obchodovat s nedostatkovým zbožím', *šmelina, šmelinář, šmelinářský, šmelinářství, vyšmelit, zašmelit*. Východiskem je asi něm.d. *Schmeller* 'lakomec, darebák, podvodník', jež souvisí s něm. *schmälen* 'zužovat, snižovat, kárat'.

šmidlat. *Onom.-expr.* původu, *srov.* ↑*fidlat*.

šmíknout *hov., přešmíknout, odšmíknout, ušmíknout.* Od citosl. *šmik*, jež asi souvisí s nář. *mikati se*, varianty k ↑*míhat se*. Viz i ↑*kmitat*.

šminka *hov.* 'líčidlo', *šmíknout (se)*. Z něm. *Schminke* a to asi k střhn. *schmeichen* 'hladit, natírat' od

ie. **smē(i)*- 'mazat, hladit'. Srov. i †*šmajchlovat se*, †*šmíra*.

šmíra hanl. 'špatná divadelní společnost'. Z něm. *Schmiere* tv. a to od *schmieren* 'mazat, čmárat', od toho pak 'špatně psát' a 'dávat špatně napsané hry'. K původu srov. †*šminka*.

šmirgl ob. 'smírek'. Z něm. *Schmirgel* z it. *smiriglio* a to od střř. (*byzant.*) *smerf* tv., vedle ř. *smýris*, *smiris* (viz †*smírek*).

šmírovat ob. hanl. '(potají) pozorovat, sledovat', **šmirák**. Z něm. arg. *Schmiere stehen* 'dávat pozor, hlídat' z jidiš *schmire* 'hlídání, stráž' z hebr. *šmirah* tv.

šmodrchat hov. expr., *šmodrcha*, *zašmodrchat*. Expr. útvar vzniklý snad spojením †*motat* a †*drchat*, další etymologické vývody jsou u takovýchto expr. slov nemožné.

šmolka 'modré barvivo k bělení prádla'. Z něm. *Schmalte* tv. z it. *smalto* (viz †*smalt*).

šmouha, *šmouhatý*, *šmouhovatý*. P. *smuga* 'pás, pruh', r.d. *smúga* 'temná skvrna, pruh', sln. *smúga* 'čára'. Psl. **smuga* nemá jistý původ. Je-li příbuzné r. *smúglyj* 'tmavohnědý', lze spojit se střhn. *smouch* 'kouř', angl. *smoke*, ir. *múch* tv., arm. *moyg* 'tmavý, hnědý', vše z ie. *(*s*)*meug(h)*- 'kouř'. Původní význam slov. slova by pak byl 'pruh kouře, pruh kouřové barvy'.

šmrdolit ob. expr. 'rychle a povrchně dělat'. Expr. obměna k †*mrdat*.

šmrnc ob. expr. 'švih, půvab'. Od citosl. *šmrnc*, vyjadřujícího švihnutí, plesknutí.

šmudla hov. expr. 'špinavý, nepořádný člověk', *šmudlat*, *ušmudlat*, *ušmudlaný*. Od něm. *schmuddeln* 'umazat, ušpinit', jež zřejmě souvisí se *Schmutz* 'špína'.

šmuk zast. 'šperk, ozdoba'. Z něm. *Schmuck* tv., jež souvisí se *schmiegen*

'přivínout se' (asi 'ozdoba, která těsně přiléhá'), to pak je asi příbuzné s naším †*šmýkat*.

šnaps zast. ob. 'kořalka'. Z něm. *Schnaps* tv., což je původem dněm. slovo označující 'lok, polknutí', srov. i něm. *schnappen* 'chřapat, lapat vzduch, zapadnout (o záklopce)'. Onom. původu.

šnek, *šnečí*, *šnekovitý*. Z něm. *Schnecke* tv., jež zřejmě souvisí se sthn. *snahhan* 'plazit se'. Příbuzné je angl. *snake* 'had'.

šněrovat, *šněrovací*, *šněrovačka*, *šněrovadlo*, *sešněrovat*, *zašněrovat*. Z něm. *schmieren*, případně již střhn. *snüeren*, dále viz †*šňůra*.

šnorchl slang. 'potápěčská trubice k dýchání pod vodou'. Z něm. *Schnorchel* tv., což je moderní slovo utvořené obměnou severoněm. *Schnorgel* 'nos, pusa, huba', *schnorgeln* 'hlasitě dýchat nosem'. Souvisí se *schnarchen* 'chrápat, skřípát'.

šňořit (se) expr. 'fintit se', *vyšňořit se*. Nejspíš z něm. (*ver*)*schnörkeln* '(přemrštěně) zdobit' s příkloněním k *šňora* 'šňůra, tkanice'.

šňupat 'vtahovat nosem', *šňupací*, *šňupavý*. Z něm. *schnupfen*, jež patří spolu s *schnauben* 'supět, funět', *schnaufen* tv., *schnüffeln* 'čenicchat' do skupiny germ. onom. slov. na *sn-*. Ob. *šnuptychl* 'kapesník' je z něm. *Schnupftüchel*, ve druhé části je zdobnělina od *Tuch* 'šátek'.

šňůra, *šňůrka*. Stč. *šňóra*, u Jg i *šňůra*, *šňora*, *šňora*. Ze střhn. *snuur* tv. (dnes *Schnur*) od ie. *(*s*)*ner-* 'kroutit, vinout'. Srov. †*šněrovat*, †*šňořit*.

šnytlík ob. 'pažitka'. Z něm. *Schnittling*, *Schnittlauch*, složeného ze *Schnitt* 'řez' (od *schneiden* 'řezat') a *Lauch* 'pórek'. Motivací názvu je asi to, že z jednoho trsu pažitky lze

opakovaně nařezávat potřebné množství jako přísadu do jídla. Srov. †šlejšch.

šodó 'horká pěna ze šlehaných žloutků a vína'. Z fr. *chaudeau* tv. z vlat. **caldellum* 'horká polévka' od lat. *calidus* 'horký'. Srov. †*kalorie*, †*šofér*.

šofér, *šoférka*, *šoféřský*, *šoférovat*. Přes něm. *Chauffeur* z fr. *chauffeur* tv., původně (a ještě i dnes) 'topič'. Vývoj významu 'topič' → 'řidič' vyšel ze spojení *chauffeur de locomotive* 'topič (a řidič) na lokomotivě'. Fr. slovo je odvozeno od *chauffer* 'topit' z vlat. **cal(e)fare* tv. za lat. *calefacere* 'oteplovat, zahřívát' z lat. kořene *cal-* 'teplý' (srov. †*kalorie*, †*šodó*) a *facere* 'dělat' (srov. †*fikace*).

šohaj. Viz †*šuhaj*.

šok, *šokovat*, *šokující*. Z angl. *shock* (jako lékařský termín od 19. st.) a to z fr. *choc* 'úder, srážka' (původně ve vojenském významu) od *choquer* 'vrazit' asi onom. původu.

šolichat '(lehce) hladit: povrchně dělat'. Již u Jg ve významu 'třít, hladit'. Expr. útvar nejasného původu, ve druhé části lze spatřovat základ *lich-*, který je v †*lichotit*, případně †*lichý*.

šortky. Z angl. *shorts* tv. od *short* 'krátký', vlastně 'uříznutý', jež souvisí se *shear* 'stříhat', od ie. *(*s*)*ker-* 'řezat'.

šos 'cíp kabátu', *šosatý*, *šosák*, *šosácký*. Z něm. *Schoss* 'klín, lúno, cíp, podolek'. Obvykle se spojuje se *schuessen* 'střílet, vyrážet, pučet', i když významová souvislost není bez problémů.

šošolka. Viz †*šešule*.

šot 'krátký filmový či televizní snímek'. Z angl. *shot* tv., vlastně 'střela, vrh, šleh ap.', od *shoot* 'střílet'. Srov. †*čutat*, †*šos*.

šotek 'domácí skřítek'. Dříve i *šetek* (Jg). Málo jasné. Srovnává se s †*pošetilý*, ale i to je temné.

šotolina 'drobný štěrč'. Z it. *ciotolo* 'štěrč' od něm. *Schutt* 'sut' od *schütten* 'sypat, lít'.

***šoufek** ob. expr. (*dělat si šoufsky* 'dělat si legraci'). K ob. zast. *šouftek* '(větší) naběračka' (srov. i mor. †*šufan* tv.) z něm.d. *schufen* tv., jež souvisí se *Schaufel* 'lopatá'. Původ rčení neznámý.

šoufl přisl. ob. 'špatně, nevolno'. Z jidiš *schophel* 'mizerný, špatný' (něm. *schofel* 'skoupý') a to z hebr. *šāfāl* tv.

šoulačka slang. '(při lovu) chůze pomalým, plíživým krokem'. Od *šoulat se* (již stč. *šúlati se* 'řekat, potulovat se, šourat') expr. původu. Srov. †*šourat se*, †*šoupat*, †*šoustat*.

šoulet 'vařený hrách s kroupami a masem'. Z jidiš *schollet* 'šábesová polévka'.

šoupat, *šoupnout*, *šoupátko*, *šoupálek*, *ošoupat*, *odšoupnout*, *pošoupnout*, *prošoupat*, *přešoupnout*, *přišoupnout*, *rozšoupnout se*, *vyšoupnout*, *zašoupnout*. Jen č. Patří do skupiny onom.-expr. slov označujících šoupavé pohyby, sunutí ap. (srov. †*šoustat*, †*šourat se*, †*šoulačka*). Bezprostřední souvislost s něm. *schieben* 'sunout, strkat', *Schub* 'šoupnutí, strčení' či přejetí z něm. není třeba předpokládat.

šourat se, *šouravý*, *přišourat se*, *odšourat se*. Expr. původu, srov. †*courat* i †*šoupat*, †*šoulačka*.

šourek 'kožní vak, v němž jsou uložena varlata'. U Jg *šour*, *šourek* i 'měsíc'. Jen č., málo jasné. Je i r.d. *šúra* 'vulva'.

šoustat vulg. 'souložit'. Ve starší č. 'smýkat sem a tam, drbat, třít' (k podobnému vývoji významu srov. †*mrdat*,

↓*šukat*). Onom.-expr. slovo, srov. na jedné straně ↑*šoupat*, na druhé ↓*šustit*.

šovinismus 'jednostranné přečeňování předností vlastního národa, pohlaví ap. a fanatické hájení jeho zájmů', *šovinista*, *šovinistika*, *šovinistický*. Z fr. *chauvinisme*, původně 'fanatická láska k vlasti', podle napoleonského vlasteneckého granátníka N. *Chauvina*, který se stal ústřední postavou hry bratří Cogniardů *Třibarevná kokarda* (1831).

špacír ob. zast. 'procházka', *špacírovat*. Z něm. *Spazier* tv. od *spazieren* 'procházet se' a to buď z it. *spaziare*, či přímo z lat. *spatiārī* tv. od *spatium* 'prostor, místo'.

špaček. P. *sypak*, jinde slova z původního psl. **skvorъcъ* onom. původu (viz ↑*skorec*). Asi zsl. přejetí ze střhn. *spaz*, *spatze* 'vrabec', jež souvisí s angl. *sparrow* tv. Ve významu 'dřevěný špalíček na obou stranách přírůznutý do špičky' (dětská hračka) je možná výchozí *špalíček*, které se přichýlilo ke *špaček* (při odpálení létá), sem patří i *tlouci špačky* 'podřimovat, klímat'. Metaforou pak bylo přeneseno asi i na 'nedopalek doutníku' a 'zbytek tužky' (HK, jinak Ma²).

špagát ob. 'provaz'. Z něm. *Spagat* tv. z it. *spaghetto*, což je zdrobnělina od *spago* tv., jehož původ není jistý. Srov. ↓*špagety*.

špagety. Přes něm. *Spaghetti* z it. *spaghetti*, doslova 'provázky', od *spago* 'provaz' (viz ↑*špagát*).

špachtle 'náradí k roztírání, uhlazování (barvy, sádry ap.)'. Z něm. *Spachtel* tv. z dřívějšího *Spatel* a to z lat. *spatula* '(malá) lopatka, měchačka', což je zdrobnělina od *spatha* z ř. *spáthē* 'krátký, široký meč; tkalcovská hůlka'. Srov. ↓*špalír*.

špajz ob. Z něm. *Speise* 'jídlo, pokrm'. Dále viz ↑*spíř*.

špalda 'druh pšenice'. Dříve též *špalta* (Jg). Jde zřejmě o přejetí z něm. (střhn. *spelte*, *spelze*), případně lat. (pozdnělat. *spelta*, stílat. *spelda*), ale podrobnosti přejetí ani vzájemný vztah germ. a lat. slov a jejich původ nejsou jasné.

špalek, *špalík*, *špalíček*. Jen č. (již stč.), nejasné. Snad nějak souvisí s něm. *spalten* 'štípat'.

špalír 'dvě řady lidí tvořící uličku'. Z něm. *Spalier* tv., původně 'dřevěná podpěra (pro mladé stromky a rostliny)', z it. *spalliera* 'podpěra, ramenní opěrka, řada lidí' od *spalla* 'rameno, podpěra' a to z lat. *spatula* 'malá lopatka, měchačka' (dále viz ↑*špachtle*).

špás hov. 'žert, legrace', *špásovat*, *pošpásovat si*, *zašpásovat*. Z něm. *Spass* tv. a to z it. *spasso* tv. od *spassare* 'krátiit si čas, obveselovat' z vlat. **expassāre* od lat. *expandere* (přič. trp. *expassus*) 'roztahovat, otvírat' (viz ↑*expanze*).

špatný, *špatnost*, *pošpatnět*. P. *szepny* 'ošklivý, ohavný, nemravný', ukr. *špětyry* 'hanobit, plisnit'. Málo jasné. Někteří uvažují o přejetí ze střhn. *spat* (něm. *Spat*) 'nádor na koňské noze', ale taková generalizace významu ve slov. se nezdá pravděpodobná.

špeditér ob. 'kdo stěhuje nábytek', *špeditérský*. Z něm. *Spediteur* z it. *speditore* tv. od *spedire* 'odesílat' z lat. *expedire* 'vypravit, připravit' (viz ↑*expedice*).

špehovat, *špeh*, *špehýrka*. Již stč. Ze střhn. *spehen* tv., jež stejně jako angl. *spy* tv. vychází z ie. **spek-* 'pozorovat, sledovat', od něhož je i lat. *specere* 'pozorovat' (srov. např. ↑*spektrum*) i ř. *skopēō* tv. (srov. ↑*skop*). Srov. i ↓*špion*.

špejchar zast. 'sýpka'. Z něm. *Speicher* tv. a to z pozdnělat. *spicārium* 'obilnice' od *spica* 'klas'.

špejle, *špejlička*. Dříve *špejl*, *špíl*, *špejlek*, *špílek* (Jg). Z něm. *Speil* tv., původně dněm. slova, jež vychází z ie. **spēi-* 'špičatý'. Srov. i ↓*špice*, ↓*špíz*.

špek, *špekový*, *špekáček*, expr. *špekoun*. Z něm. *Speck* tv., jehož původ není jistý. Srov. ↓*špikovat*.

špeluňka ob. 'malá, nevzhledná místnost; malá, špatná kréma'. Přes něm. *Spelunke* tv. z lat. *spelunca* 'jeskyně, doupe' z ř. *spēlynx* 'jeskyně' od *spēos* tv. Srov. ↑*speleologie*.

špenát, *špenátový*. Dříve též *špinát*, *špinák*. Z něm. *Spinat* a to přes it. *espinace*, případně šp. *espinaca*, z ar. *isfīnāḡ*, *isfānāh* z per. *ispanāh*, *aspannah* tv.

špendlík¹ 'spínací pomůcka', *špendlíkový*, *špendlit*, *příšpendlit*. Ze střhn. *spendel*, *spenel* tv. a to přes sthn. *spenula* 'jehla, špendlík' z lat. *spīnula*, což je zdrobnělina od *spīna* 'trn, bodlina; páteř'. Ma² myslí na střhn. přejetí ze stč. *spinadlo* 'spona', což je málo pravděpodobné, i když hlásková podoba k takovým domněnkám opravňuje.

špendlík² 'druh slívy'. Ze střhn. *spenelinc*, *spinlinc* tv. (dnes *Spilling*), jehož původ není jistý. Vzhledem k tomu, že něm. slovo někde označuje i 'trnku', je možné vyjít ze sthn. *spenula* 'jehla, špendlík' (podle ostrých trnů). Viz ↑*špendlík*¹.

šperhák ob. 'paklíč'. Z něm. *Sperrhaken* tv. ze *sperren* 'zavírat, zamykat' a *Haken* 'hák' (srov. ↑*hák*).

šperk, *šperkový*, *šperkovnice*. Již stč., ne zcela jistého původu. Asi ze střhn. *spurke* 'jiskra' (srov. angl. *spark* 'jiskra' i 'drobný drahokam, malé třpytivé tělísko'). Slovo je původu dněm., dále jen ve staré angl. a niz., další souvislosti nejisté, možná onom. původu (od praskání dřeva).

špetka. P. *szczypta*, r. *ščepót'* ukazuje, že pro naše slovo je třeba vycházet asi z psl. **ščpōrōka*, jež by dalo pravidelně **štpetka* (B6,C3), zjednodušením *špetka*. Málo pravděpodobný je přesmyk ze **štípka* či **štěpka* (tak HK, Ma²). V každém případě souvisí se ↓*štípat*, vlastně 'co se uštípně dvěma či více prsty'. Viz i ↓*ždíbec*.

špice, *špička*, *špičatý*, *špičkový*, *špičkovat*, *špičák*, *špičatět*, *špičatit*, *zašpičatit*. Ze střhn. *spitze* tv. od ie. *(s)pēi- 'špičatý; zašpičatéle dřevo'. *Špička* 'mírná opilost' je z něm. *Spitz* tv. (od 16. st.) stejného původu jako *Spitze* (zde asi ve významu 'začátek (opilosti)'). Srov. ↓*špicl*¹, ↓*špicl*², ↑*špejle*, ↓*špíz*.

špicl¹ hov. 'druh psa'. Oficiálně *špic* z něm. *Spitz* podle špičatého čenichu a špičatých uší. Viz ↑*špice*.

špicl² hov. 'udavač, tajný', *špiclovat*. Z rak.-něm. *Spitzel* za něm. arg. *Spitz* tv. od něm. *sich spitzen* 'nedočkavě čekat, číhat' přenesením od *spitzen* 'špičatit' (vlastně 'špičatit uší'), viz ↑*špice*.

špička. Viz ↑*špice*.

špikovat 'prokládat špekem', *prošpikovat*. Z něm. *spicken* tv. od *Speck* (viz ↑*špek*).

špína, *špinavý*, *špinavost*, *špinit*, *našpinit*, *pošpinit*, *ušpinit*, *zašpinit*. Stč. i *špina*. Jen č., nejasné. Spojení s ř. *pīnos* tv. (Ma²) ani s ↑*pěna* (HK, Jg) nejsou přesvědčivá.

špion, *špionka*, *špionský*, *špionáž*, *špionážní*. Z něm. *Spion* tv. z it. *spione* 'zvěd, pozorovatel', což je zveličelé jméno (příp. -one) od *spia* 'špeh' od *spiare* 'špehovat' a to z germ. (srov. něm. *spähen* tv. a odtud ↑*špehovat*).

špiritus ob. 'líh'. Z něm. *Spiritus* tv., vedle 'dech, duch, život', z lat. *spiritus* 'dech, duch, vzduch' (viz ↑*spiritismus*). Význam 'líh, alkohol' se vyvinul v řeči

alchymistů (od 16. st.) a označoval destilací vzniklý 'duch' kapaliny, zvláště vína (střlat. *spiritus vini* 'líh').

špitál hov. 'nemocnice'. Z něm. *Spital* tv. a to ze střlat. *hospitale* 'příbytek pro pocestné, nemocné, chudé ap. (zvláště v klášteřích)', lat. (*cubiculum*) *hospitāle* 'hostinský pokoj' od *hospes* (gen. *hospitis*) 'host'. Srov. †*hospitalizovat*, †*hotel*, †*hospic*.

špitat, *špitnout*. Za původní *špetat*, *špetnout* (již stč.), což je varianta k †*šeptat*, *šeptnout*. Jiná vokalizace jerů (B6) vychází asi z l-ového přič. **šbrpātā*, které dalo náležitě *špetl*.

špíz ob. 'kousky masa proložené cibulí ap. a upečené na rožni, ražniči'. Z něm. *Spiess* 'rožeň, kopí' od stejného základu, který je v †*špice*, †*špejle*.

šplecht ob. expr. 'povídání, brebt, kleveta'. Od staršího *šplechtat* 'žvanit, povídat' a to od *šplechat* (viz †*šplíchat*).

šplhat, *šplh*, *šplhavý*, *šplhadlo*, *sešplhat*, *vyšplhat*, expr. *šplhnout si*, *šplhoun*. Jen č. Asi expr. přetvoření základu, který je v †*plouhat*, †*plíhat*, †*plazit se*, vlastně 'lézt (vzhůru)'. K podobnému expr. š- srov. †*šplíchat*.

šplíchat, *šplouchat*, *šplíchnout*, *šplouchnout*, *vyšplíchnout*. Dřívě i *špláchat*, *šplechat*, *šplounat* (Jg). Nejspíš expr. obměna †*pláchnout*, k předsunutému š- srov. †*šplhat*.

šponovat ob. 'napínat', *špona*, *šponovky* 'dlouhé přiléhavé kalhoty (na lyže)', *našponovat*, *vyšponovat (se)*. Z něm. *spannen* tv., jež souvisí s †*pnout*.

šprajcovat se ob. 'vzpírat se', *šprajc*. Z něm. *sich spreizen* tv., jež souvisí se *spriessen* 'pučet, vyrážet' (srov. †*šprot*).

šproch zast. ob. 'řeč, povídačka'. Z něm. *Sprache* 'řeč' od *sprechen*

'mluvit' (srov. angl. *speak* tv. se ztrátou -r-) a to asi od stejného onom. kořene jako †*pražit*.

šprot 'mořská rybka příbuzná sledi'. Z něm. *Sprotte* (původu dněm.), jež zřejmě souvisí s něm. *Spross* 'výhonek, potomek' (původně o různých malých rybách, mladých sledích ap.).

šprtat (se) slang. 'učit se (nazpaměť), dřít', *šprt*, *našprtat se*. Ve starší č. 'napadat na jednu nohu' (Jg), nářečně i 'hrabat, cvrkat ap.' (Ma²). Slovo expr.-onom. původu.

šprfouchlata (pl.) ob. expr. 'legrace (z někoho druhého)'. Expr., etymologicky těžko analyzovatelný útvar. Druhá část slova jeví podobnost s †*poiouchlý*.

šprým, *šprýmař*, *šprýmařský*, *šprýmovný*, *šprýmovat*, *zašprýmovat si*. Stč. *šprýmovati* 'žertovat, nevhodně mluvit' ze střhn. *springen* 'skákat, tančit' (význam asi od subst. *springer* 'tanečník, kejklíč', z něhož je stč. *šprymýř*, srov. doklad *jeden kejklíč a šprymýř* u Jg).

špulit 'zaokrouhlovat a vysunovat dopředu rty', *našpulit*, *vyšpulit*. Dřívě i *špoulit*, asi expr. obměna †*poulit*.

špulka hov. 'cívka'. Z něm. *Spule* tv., jež souvisí se *spalten* 'štípat' (srov. †*špalek*).

špumpnádle zast. ob. expr. 'žertovné kousky'. Údajně z něm. *Spompernadeln* 'okolkování, cavyky', jež se vykládá z it. (Ma²).

špunt hov. 'zátká', ob. expr. 'malé dítě'. Stč. *špunt* 'zátká, otvor pro zátku'. Ze střhn. *spunt* (dnes *Spund*) a to asi přes it. *spunto* tv. z lat. *expūctum* 'propíchnutý (otvor)', což je původem přič. trp. od *expungere* 'propíchnout' z †*ex-* a *pungere* 'bodat, píchat'. Srov. †*punkce*, †*puntík*.

šrafovat, *šrafovaný*, *vyšrafovat*. Přes něm. *schraffieren* z it. *sgraffiare* 'škrabat, vrývat, rýsovat' (dále viz ↑*sgrafito*, ↑*graffiti*).

šrajtofle ob. expr. 'peněženka, náprsní taška'. Z něm. *Schreibtafel*, původně 'tabulka na psaní', ze *schreiben* 'psát' a *Tafel* 'tabulka' (zapisovaly se na ni výdaje).

šrám. Z něm. *Schramme* tv., jež je příbuzné s psl. **kroma* 'okraj, hrana' (viz ↑*kromě*, ↑*skromný*, ↑*chromý*).

šraml 'malý smyčcový soubor s doprovodem kytary a tahací harmoniky'. Podle vídeňského kapelníka *J. Schrammela* (†1893).

šramotit, *šramot*, *pošramotit*. Hl. *šrumíc*, *šrumotač* tv. Onom. útvar, varianta k staršímu *chramotiti*, *chramostiti* 'chrastit, šramotit' (srov. ↑*chrastit*). Přiklonění k ↑*šrám* je patrné u *pošramotit* (*pověst ap.*).

šraňky ob. 'závory'. Z něm. *Schranke* 'závora, zábradlí', jež souvisí se *schräg* 'šikmý, kosý' a také *Schrank* 'skříň'.

šrapnel 'dělová střela, která se před dopadem roztrhne'. Přes něm. *Schrapnell* z angl. *shrapnel* tv. podle vynálezce této střely, angl. generála *H. Shrapnela* (1761–1842).

šrot¹ 'nahrubo umleté zmo (jako krmivo)', *šrotovat*. Z něm. *Schrot* tv. od *schroten* 'drtit, mělnit' a to od ie. *(s)ker- 'řezat'.

šrot² 'kovový odpad', *šrotovat*. Z něm. *Schrott* tv., což je původně dolnorýnská varianta výše uvedeného *Schrot* (↑*šrot¹*).

šroub, *šroubek*, *šroubový*, *šroubovitý*, *šroubovat*, *šroubovací*, *šroubovák*, *našroubovat*, *odšroubovat*, *přišroubovat*, *rozšroubovat*, *sešroubovat*, *vyšroubovat*, *zašroubovat*. Z něm. *Schraube* (spíš než ze stíh. *schrübe*) a to z lat.

scrōpha 'svině', později (v pozdní lat.) 'vulva' a stílat. 'matka (šroubu)' (tento význam je i ve fr. *écrou* téhož původu). Zdá se tedy, že označení bylo v něm. přeneseno z matice na šroub. K významu srov. šp. *puerca* 'svině' i 'matice (šroubu)'. Přenos významu není vykládán jednoznačně, ale zdá se, že jde o starou sexuální představu šroubu a matice jako mužského a ženského elementu (srov. i samotné ↑*matice*). Méně pravděpodobně podle toho, že závitý připomínají zakroucený prasečí ocásek (takto HK).

šrůtka 'část skopového mezi krkem a bedry; větší odřezek (uzeného) masa'. Zdrobnělina od něm. *Schrot* 'šrot, drť' od *schroten* 'drtit, sekát'. Viz ↑*šrot¹*, ↑*šrot²*.

štáb 'sbor vyššího vojenského velitele; (dočasná) skupina spolupracovníků', *štábní*. Z něm. *Stab* 'hůl', od 17. st. 'sbor vyšších důstojníků (vojska)' na základě představy hole (žezla ap.) jako symbolu moci. Srov. i angl. *staff* 'hůl, žezlo' i 'štáb, personál. (učitelský) sbor'.

štabajzna ob. expr. 'pěkná žena'. Dříve i *štabák* 'chlapík, švihák', u Jg jen *štabec* 'kousek, drobet'. Expr. tvoření nejasného původu.

štace ob. expr. 'místo zastavení, působišť'. Přes něm. *Station* 'stanice, zastávka' z lat. *statiō* 'stání, stanice, místo pobytu' od *stāre* 'stát'. Viz ↑*stát²*.

štafeta 'závod či slavnostní akce, při níž členové družstva postupně absolvují určitý úsek trasy', *štafetový*. Přes něm. *Stafette* z it. *staffetta* tv., původně 'spěšný posel', což je zdrobnělina od *staffa* 'třmen' (tedy vlastně 'jezdec, který ze spěchu zůstává ve třmenech') a to asi z langob. **staffa* tv., jemuž odpovídá něm. *Stapfe* 'stopa'.

štafi slang. 'stanoviště taxiků'. Z něm. *Staffel* asi ve významu 'letka, flotila.

(sportovní) družstvo', původně (i dnes) 'stupeň (žebříku)'. Souvisí se *Stab* 'hůl' (viz ↑*štáb*).

štafle. Z něm. *Staffel* (*leiter*), doslova 'stupňový žebřík', od *Staffel* 'stupeň žebříku' a *Leiter* 'žebřík'. Srov. ↑*stafl*.

štajf ob. expr. 'strnulý, nehybný'. Z něm. *steif* 'tuhý, neohebný', jež asi vzdáleně souvisí s naším ↑*štěblo*.

štajgr slang. 'důlní dozorce'. Z něm. *Steiger* tv. od *steigen* 'stoupat, vystupovat' (viz ↑*stíhat*).

štamgast ob. 'stálý host'. Z něm. *Stammgast*, doslova 'kmenový host', ze *Stamm* 'kmen' a *Gast* 'host' (viz ↑*host*).

štamprle ob. 'sklenička, panák'. Z rak.-něm. *Stamperl* 'sklenička na alkohol bez stopky' a to asi od něm. *Stampfe* 'hmoždír, stoupa' (podle podoby), případně od něm.d. (bav.) *stampern* 'louci', jež s předchozím slovem rovněž souvisí (viz ↑*stoupa*).

štrandopede přísl. zast. expr. 'ihned, bez odkladu'. Z lat. *stante pede* tv., doslova 'stojící nohou' (ablativ), od *stans* 'stojící' (přech. přít. od *stāre* 'stát') a *pēs* 'noha'. Srov. ↑*stát* a ↑*pedál*.

štangle ob. 'tyč'. Z něm. *Stange* (rak.-něm. zdobnělina *Stängle*), jež stejně jako angl. *sting* 'žihadlo, bodec' vychází z germ. **stengan* 'bodat' z ie. **ste(n)gh-* tv.

šťárat se ob., *šťára*. Viz ↓*šťourat se*.

šťastný. Viz ↓*šťestí*.

šťáva, *šťavnatý*. Takto jen č. a slk. P.s. *szczaŭa* 'minerální voda', *szczaŭ* 'šťovík', r. *ščavél'*, sln. *ščāvje* tv., b. *štáva* 'tríslovina'. Psl. **ščava* nemá jistý původ. Původní význam asi byl 'kyselá rostlina, něco kyselého'. Vyjít by pak šlo z předsl. **skēuā*, odvozeného od ie. **skeu-* 'řezat' (od **sek-* tv.). K souvislosti významů

'ostrý' a 'kyselý' srov. lat. *acer* 'ostrý' a *acidus* 'kyselý'. Srov. ↓*šťavel*, ↓*šťovík*.

šťavel. Preslovo přejetí z r. *ščavél'* 'šťovík' (viz ↑*šťáva*).

štěbetat, *štěbetání*, *štěbetavý*. P. *szczebotać*, r. *ščebetát'*, sln. *ščebetáti*. Psl. **ščebetati* je odvozeno od **ščebeta* 'štěbet, štěbot' a to od onom. **ščeb-* napodobujícího ptačí hlas.

štědrý, *štědrot*, *uštědřit*. Stč. *ščedryj* (C3), p. *szczodry*, r. *ščědryj*, stsl. *štedrō* 'soucitný, milosrdný'. Psl. **ščedrō* se spojuje s lot. *škedēns* 'tríska, kousek dřeva', angl. *scatter* 'rozptýlit, roztrousit', f. *skedánnými* 'rozptyluji, roztrušuji' z ie. **(s)ked-* 'rozštěpovat, roztrušovat' (od ie. **sek-* 'řezat'). Původní význam tedy byl asi něco jako 'kdo se dělí, kdo rozptyluje (svůj majetek)'. S./ch. *štedřliv* 'spořivý, skoupý', p. *szczędzić* 'šetřit', r. *ščadít'* tv. ukazuje na opačný vývoj významu (asi 'kdo (opatrně) trouse (majetek ap.)'). Srov. ↑*škudlit*.

štěkat, *štěknout*, *štěk*, *rozštěkat se*, *vyštěknout*, *zaštěkat*. Stč. *ščekati*, p. *szczekać*, r. *ščekotát'* 'štěbetat'. Od onom. základu **šček-*, srov. ↑*štěbetat*, ↓*štkát*.

štelovat ob. 'seřizovat, připravovat (k použití)'. Z něm. *stellen* 'stavět (na místo)' od ie. **stel-* tv. Srov. ↓*stůla*.

štempl ob. 'razítko'. Z něm. *Stempel* tv., jež souvisí se *stampfen* 'pěchovat, dusat' (srov. ↑*stoupa*).

štěně, *štěňátko*. Stč. *ščenec*. Všesl. – p. *szczenię*, r. *ščenók*, s./ch. *štene*. csl. *štenę*. Psl. **ščeneę*, **ščeněcbō* (C3) se obvykle vyvozuje z ie. **skeno-* od **(s)ken-* 'začínat, být mladý' (B1), od něhož je wal. *cenau* 'mladý pes či vlk', střir. *cano* 'vlče', lat. *recēns* 'nový, mladý', f. *kainós* 'nový', stl. *kanína* 'mladý', *kanyā* 'děvče' (srov. i ↑*čít* a stsl. *čędo* 'dítě'). Původní širší

význam slov. slova je vidět v hl. *ščeńo* 'nejmladší dítě' i stč. *ščenec* 'zvřecí mládě'.

štěnice. Stč. i *stěnicě* (č. zast. i *stinka*). Od *†stěna*.

štěp 'ovocný strom vypěstovaný roubováním', *štěpovat*. Od *↓štipat*.

štěpit, rozštěpit, odštěpit, odštěpek, vštěpovat. Viz *↓štipat*.

štepovat 'prošívát ozdobným stehem', *štep*. Z něm. *steppen* tv., jež souvisí se *stechen* 'bodat, píchat' (srov. *†steh, ↓štych*).

šterbina, šterbinový. Všesl. – p. *szczerba*, r. *ščerbina*, s./ch. *škьba, škьbina*. Psl. **ščьrba, *ščьrbina* a **skьrba, *skьrbina (B1, C3)* odpovídá lot. *škirba* tv., východiskem je ie. **(s)kerb(h)* 'řezat, obdělávat ostrým nástrojem', viz i *†škrábat*.

šterk, šterkový. Již ve střední č. P. *szczerk*. Onom. původu (podle toho, že chrastí pod nohama), srov. *šterkat* 'chrastit'.

štěstí, štěstěna, šťastný, šťastlivec, obšťastnit, pošťastit se. Stč. *sčěstie, ščěstie*, p. *szczeście*, r. *sčast'je*, b. *štas-tie*. Psl. **sščestije (B7, C3)* je starohylá složenina ze **sš-* (viz *†s-*) a **čest-* (viz *†části*) s původním významem 'dobrý podíl, dobrý úděl'. Srov. i s./ch. *čestit* 'počestný, šťastný' (jinak s./ch. *srěca* 'štěstí', o němž viz *†šitřemout se*), dále srov. *↓zdravý, ↓zboží*.

štět 'silniční podklad z velkých kamenů a drti', *štetec, štetěček, štetka, štetina, štetinový, štetinový*. Všesl. – p. *szczeć* 'štetina', *szczołka* 'kartáč', r. *ščetka, ščetina*, s./ch. *čетка*. Psl. **ščetь (C3)* je původem asi kolektivum s významem 'štetiny, něco naježeného'. Příbuzné by mohlo být lit. *skėsti* 'rozprostřít, rozláhnout', lot. *šketere* 'smotek (srsti)', *šketerei* 'kroutit, soukat'. Další souvislosti nejasné.

štíhlý, štíhlost, zekštítlet. Jen č., ne zcela jasné. Spojuje se s p. *szczechólny* 'jednotlivý, zvláštní', r. *ščəgol* 'švihák, elegán', r.d. *ščəgol'nyj* 'ostrý, bystrý', s./ch. *cьgli* 'jediný, pouhý' (HK), ale vzhledem k významu to není přesvědčivé (přesně neodpovídá ani formální stránka). Na druhé straně je nápadná blízkost staršího *štiplý* tv. (Ma²), jež je příbuzné s p. *szczipły* 'štíhlý, hubený, skromný', r. *ščўplyj* 'slabý, zakrnělý'. Další výklady nejisté, viz však i *↓štika*.

štika, štičí. Všesl. – p. *szczyka*, r. *ščúka*, s./ch. *štúka*. Psl. **ščuka (C1, C3)* nemá jistý původ, uvažuje se o ie. **skeu-*, nejspíš ve významu 'štvát, vrhat (se)' (*B1, B2*) (viz *↓štvát*), podle její dravosti. Na druhé straně variantní názvy dl. *šćipeł*, p. *szczipak*, br. *šćupák* tv. ukazují na příbuznost s č. starším *štiplý* 'štíhlý' (viz *†štiplý*), ale souvislost těchto názvů s všesl. názvem *štiky* není jistá.

štipat, štipnout, štipací, štipaný, štipavý, štiplavý, štipačky, štipanec, nuštipat, odštipnout, poštipat, přeštipnout, rozštipat, uštipnout, vštípit, vyštipat. Všesl. – p. *szczypac*, r. *šćipát**, s./ch. *štipati*. Psl. **šćipati (C3)* je příbuzné s lit. *skiępti* 'dělat díru', *skiępyti* 'očkovat, štepovat', stisl. *skipa* 'dělit', angl. *shiver* 'třaska', lat. *scipiō* 'hůl', vše od ie. **skei-p-* 'řezat, oddělovat' (*B1, B2*) od **skei-* (a to dále od **sek-* 'řezat, sekát'). Srov. *†štěp, †oštěp, †špetka, ↓uštknout, †šíp, †cep, †čpět*.

štipec 'špetka'. Vlastně 'co se uštipne prsty', od *†štipat*. Srov. *†špetka, ↓zdibec*.

štír, štiřek. P. *szczur* 'krysa', r. *šćur* tv. (náf.) i 'deštovka' a ptáci 'břehule' a 'křivka', sln. *ščúrek* 'šváb', s./ch. *šturák* 'cvrček'. Psl. **ščurb (C1, C3)* nemá jistý původ. Pro výše uvedenou pestrou skupinu živočichů lze sotva předpokládat jednotnou etymologii. Zdá se, že názvy ptáků a cvrčka jsou

onom. původu. pro ostatní – většinou nepřijemné přizemní živočichy – snad lze uvažovat o ie. *skeu- 'řezat, škrabat, hrabat' (B1, B2).

štitit (se) nář. 'šklebit (se), zubit se'. P. *szczerzyć*, r.d. *ščerit*, s. *cęriti (se)* (je i č. nář. *ceřiti* 'cenit'). Psl. *ščeriti (se) (C3) vedle *cęriti (se) se obvykle spojuje s lit. *skirti* 'oddělovat, rozdělovat' (ve slov. tedy 'oddělovat rty, roztahovat pusy') a dalším rozsáhlým příbuzenstvem od ie. *(s)ker- 'řezat, oddělovat' (srov. ↑*kūra*, ↑*střevo* aj.). Variantní psl. začátek však ukazuje na nějaké ie. *(s)koi-r- (B1, B2), snad tedy od ie. *skei- tv.? Srov. ↑*škvira*, ↑*cenit*.

štit, *štitěk*, *štitný*, *zaštitit se*, *záštitá*. Vřesl. – p. *sczyty*, r. *ščit*, s./ch. *štit*, stsl. *štira*. Psl. *ščitřo (C3) odpovídá stír. *scath*, sbret. *scoit* tv. (z ie. *skeito-), dále je příbuzné spr. *staytan*, lat. *scūtum* tv. Východiskem je ie. *skei-t- 'řezat, oddělovat' (B1, B2) (odtud něm. *scheiden* 'oddělovat') od *skei- tv. Původně tedy 'odfyznutá kůže ap. (sloužící jako štit)'. Srov. ↓*štitit se*.

štitit se, *štitivý*. Přeneseně od ↑*štit*, původně vlastně 'chránit se štitem před něčím'.

štkát, *štkavý*. Stč. *ščkāti*, slk. *čkat* 'škytat', p. *czkać* tv. Onom. původu. srov. ↑*škytat*, ↑*štkat*.

štoček 'tisková deska s kresbou určená pro knižnísk'. Původně (v nezdrobnělé podobě *štok*) 'špalík dřeva s ručně rytou kresbou' z něm. *Stock* 'základ, kmen, pařez', původně 'kmen (stromu), silná větev', asi od ie. *(s)teu- 'strkat, bít'. Srov. ↓*štok*.

štok hov. 'chmelový keř'. Z něm. *Stock* 'keř, kmen, tyč', dále viz ↑*štoček*.

štokrle zast. ob. 'čtvercová sedačka bez opěradla'. Z rak.-něm. *Stockerl*, zdrobněliny od *Stock* 'pařez, kmen'. Srov. ↑*štok*, ↑*štoček*.

štola 'vodorovná chodba v kopci'. Z něm. *Stollen* tv., původně 'podpěra, vzpěra, sloup', jež souvisí se *stellen* 'stavět' (viz ↑*štelovat*). Srov. i ř. *stēlē* 'sloup'.

štola 'pruh látky kolem krku a ramen (součást liturgického oděvu kněze)'. Přes něm. *Stola* tv. z lat. *stola*, původně 'dlouhé dámské šaty' z ř. *stolē* 'šat, oděv, roucho' od *stēllō* 'připravuji, vystrojuji', jež odpovídá něm. *stellen* 'stavět' (srov. ↑*štola*, ↑*štelovat*). Slovo původně označovalo ozdobně lemovaný dlouhý kněžský šat, z něhož později – se zavedením tzv. alby – zůstal pouze ozdobný lem jako pruh látky kolem krku.

štolba dřive 'podkoní'. Od něm. *Stall* 'stáj, maštal' (srov. ↑*maštal*), slovtvorně nepřiliš jasné (domácí příp. -ba?). Uvažuje se i o něm. *Stallbube* (z výše uvedeného *Stall* a *Bube* 'chlapec').

štopka. Expr. obměna k ↑*stopka*.

***štorc** (ve spojení *na štorc* 'napříč, na stojato') zast. ob. Z něm. *Sturz* 'zřícení, sráz, pád' (snad z nějaké nář. podoby *Storz*) od *stürzen* 'povalit, překloupat, převrátit', jež souvisí se *starr* 'tuhý, stnulý'.

štos ob. 'sloupec, halda'. Z něm. *Stoss* tv., vlastně 'co je sraženo dohromady', od *stossen* 'strčit, vrazit' od ie. *(s)teu- 'strčit, tlouci' (srov. ↑*štoček*).

štoudev 'větší dřevěná nádoba, menší kád'. Stč. *študev*. Stejně jako p. *stągiew* tv. ze sthn. *standa* tv. (pč. přejetý asi v podobě **stqdy*, gen. **stqđve* (B7)), jež souvisí s něm. *Stand* 'stanoviště, stánek' a *stehen* 'stát' (srov. ↑*štát*²).

šfouchat hov., *šfouchnout*, *šfouchanec*, *pošfouchovat*, *prošfouchnout*, *vyšfouchnout*. Zjevně expr. slovo, asi obměna k ↓*šfouurat*. Spojuje se i s něm. *stauchen*

'strkat, mykat' (HK), ale o výpůjčku tu nepůjde, nanejvýš o kontaminaci (D3).

šfourat (se) expr., *šfouravý, šfoural, prošfourat, vyšfourat, zašfourat*.

Varianta k ↑*štárat*, expr. útvar zřejmě domácího původu, i když se poukazuje i na něm. *stören* 'rušit' (Jg, HK). Srov. ↑*štouchat*, snad i ↓*štrachat*.

šfovík. Stč. *ščěvík, ščovík*, souvisí se ↑*štáva*.

štrádovat ob. 'vykračovat si, rázovat'. Nejspíš od it. *strada* 'cesta' z lat. (*via*) *strāta* 'dlážděná (cesta)'. Srov. ↑*estráda*.

štráf ob. 'pruh'. Z něm. *Streiffen* tv. (srov. angl. *strip* tv.). Od stejného základu jako ↑*střela*, srov. i ↓*štráchy*, ↓*štrejchnout*.

štrachat (se) expr., *přištrachat se, vyštrachat (se)*. Onom.-expr. slovo, snad souvisí se ↑*šfourat*, ↑*štárat*, ↑*štouchat*.

štráchy ob. expr. 'okolky'. Nejspíš z něm. *Streich* 'rána, ráz, šelmovský kousek' od *streichen* 'pohladit, natřít, škrtnout', jež souvisí se ↑*stříhat*. Srov. ↓*štrejchnout*.

štramák ob. expr. 'fešák, zdatný člověk', *štramanda*. Od něm. *stramm* 'tuhý, přímý, rázný, švarný, statný', jež souvisí se *starr* 'tuhý, strnulý'.

štrapáce zast. ob. 'námaha, trmáčení'. Z něm. *Strapaze* tv. z it. *strapazzo* 'dřina, trápení, špatně zacházení' od *strapazzare* 'špatně zacházet, trápit, fušovat' a to snad z lat. *extrā* 'vně, mimo, mimořádně' (viz ↑*extra*) a odvozeniny od *pati* 'trpět' (srov. ↑*pacient*), tedy původně 'mimořádné utrpení'.

štras 'silné olovnaté sklo', *štrasový*. Podle jména klenotníka, který je poprvé vyrobil, jeho totožnost však není jistá. Nejčastěji se uvádí jméno *Stras(s)* a klade se do 18. st. do Paříže.

štrejchnout ob. expr. 'lehce zasáhnout, lehce přejít'. Z něm. *streichen* 'pohladit, natřít, škrtnout' (srov. ↑*štráchy*).

štreka ob. '(dlouhá) cesta, dráha'. Z něm. *Strecke* 'dráha, trať' od *strecken* 'natáhnout' (srov. angl. *stretch* tv.), jež asi souvisí s naším ↑*strohý*.

štrozok ob. zast. 'slamník'. Z něm. *Strohsack* tv. ze *Stroh* 'sláma' a *Sack* 'pytel' (srov. ↑*sáček*, ↓*žok*).

štrúdl hov. '(jablkový) závin', expr. 'dlouhý zástup'. Z rak.-něm. *Strudel* tv., vedle základního něm. významu 'vív' (původní tvar tohoto moučniku byl totiž šnekovitý, odtud pak přeneseně i 'dlouhý průvod'). Příbuzné je něm. *Strom* 'proud', stejný základ je také v ↑*trýma*, ↑*ostrov*.

štrykovat ob. 'plést'. Z něm. *stricken* tv. od *Strick* 'provaz, osidlo'. Souvisí s lat. *stringere* 'svírat, stahovat' (srov. ↑*striktní*). Srov. i ↓*triko*.

štůček 'svitek, něco stočeného'. Ze *štůček* od *stočit* (viz ↓*očít*).

štuk 'směs sádry, písku a vápna k provádění jemných omítek, ozdoba ap.', *štukový, štukatér, štukatérský, štukovat*. Přes něm. *Stuck* z it. *stucco* tv. a to z langob. **stucchi* 'kůra, škrálop', případně sthn. *stucki* tv.

štulec hov. 'štiouchanec, rýpnutí'. Stč. *ščilec*, jež by mělo dát *štílec*, nepřehlasovaná podoba s -u- (*C1, C3*) je tedy původem asi mor. (Jg). Blízké se zdá být p. *szczutek* 'úknutí, cvrknutí', r. *ščelčók* 'lusknutí prsty, cvaknutí, ťafka', původ asi bude onom.-expr., srov. ↑*štouchat*.

štulpna 'punčocha pod kolena bez chodidel jako součást sportovní výstroje'. Původně (též v podobě *štulpa*) 'vysoká bota se zahnutým horním okrajem'. Z něm. *Stulpe* tv. od *stülpen* 'ohrnout, vyhnout' ze střdn. *stulpen* 'nasadit otvorem dolů, zakrýt'.

Souvisí se střdn. *Stolpen* (pl.) 'trámy, kůly' a dále i s naším ↑*sloup*.

štopovat hov. 'zašívát, látat'. Z něm. *stopfen* 'zašívát, látat, ucpávat', jež souvisí s angl. (*to*) *stop* 'zastavit, ucpat' (viz ↑*stop*).

šturmovat hov. expr. 'překotně dokončovat na poslední chvíli'. Od něm. *stürmen* 'hnát útokem' od *Sturm* 'bouře, útok, poplach', jež souvisí se *stören* 'rušit'.

štvád, *štvavý, štváč, štvanec, štvanice, naštvat, poštvat, rozeštvát, uštvat, vyštvat*. P. *szczać*, r.d. *ščúvat*, sln. *ščúvati* (sln.st. *ščúti*). Psl. **ščúvati* (1.os.přít. **ščúju*) (C3) vychází z ie. *(s)keu- 'vrhat, střflet, štvát' (B1, B2), od jehož rozšíření *(s)keud- je něm. *schiessen* 'střflet', *hetzen* 'štvát' (A4), sti. *čódati* 'žene, tiskne' a asi i ↑*kydat*. Srov. i ↑*poštěváček, štika*.

štych ob. 'steh; zdvih (v kartách)'. Z něm. *Stich* 'píchnutí, bodnutí, steh' od *stechen* 'píchat, bodat', viz ↑*steh*.

štymovat zast. ob. 'ladit, souhlasit'. Z něm. *stimmen* tv., jehož další ie. souvislosti nejsou jisté.

šuba zast. 'kožich'. Stejně jako p. *szuba*, r. *šúba*, sln. *šúba* tv. nejspíš ze střhn. *schübe* 'dlouhý svrchní oděv' a to z it. *giubba* z ar. *ġubba* 'svrchní oděv s dlouhými rukávy'. Ze stejného zdroje je něm. *Joppe* 'kazajka, lehký kabátek' a r. *júbka* 'sukně'. Srov. i ↓*šupan*.

šufan nář. 'naběračka', *šufánek*. Z něm.d. *schufen* tv., jež souvisí se *Schaufel* 'lopata'. Srov. i ↑**šoufek*.

šuhaj nář. a expr. 'mládenec, jinoch'. Přes slk. z maď. *suhanc* 'klacek, uličník'. Zkončení v slk. podle jiných nelichotivých označení na -aj (*chumaj, lapaj* ap.) (Ma²).

šukat vulg. 'souložit', zast. 'těkat z místa na místo, běhat sem a tam'.

U Jg ve významu 'hledat' (srov. p. *szukać*, r. *šukát* tv.) a 'šouchat'.

U významu 'hledat' se myslí na vliv či přímo přejetí z něm. *suchen* (střhn. *suochen* tv.), ostatní č. významy ukazují spíš na onom.-expr. původ (srovnatelné útvary jsou ↑*šourat se, šoupat, šoustat*, srov. ještě i r. *šúkat* 'šeptat').

šulit ob. 'šidit'. Viz ↓*šulit*.

šum, *šumět, šumicí, šumivý, šumák, šuměnka, vyšumět, zašumět*. Všesl. – p. *szum*, r. *šum*, s./ch. *šúm*, stsl. *šumь*. Psl. **šumь* je nejspíš onom. původu, srov. ↓*šustit, šuškat* i něm. *summen* 'bzuchet'.

šumař 'potulný či špatný hudebník'. Asi ze střhn. *schümer* 'tulák' s příkloněním k *ošumělý* (viz ↑*ošuntělý*).

šumný nář. 'pěkný'. Z p. *szumny* 'hrdý, okázalý', vedle 'šumivý, hlučný' (jako dobové módní slovo, Ma²), dále viz ↑*šum*.

šunka, *šunkový*. Z něm.d. *Schunke* vedle spis. *Schinken* (v č. od začátku 18.st.), souvisí se *Schenkel* 'stehno' a dále *hinken* 'kulhat' (ie. *(s)keng- 'kulhat; křivý' (A4)).

šunt ob. hanl. 'bezcenná věc, šmejdl'. Z něm. *Schund* tv. od *schinden* 'stahovat kůži (ze zvířete)' (původně vlastně 'odpad při stahování kůže'), srov. i angl. *skin* 'kůže' (↑*skinhead*).

šup citosl., *šupajdit, šupa*. Viz ↑*šoupat*.

šupák ob. expr. 'trhan, pobuda'. Zřejmě od staršího *šup* '(policejní) postrk' z něm. *Schub* tv. od *schieben* 'sunout, strkat' (viz ↑*šítovat*). Odtud i *poslat někoho šupem (domů)* ap.

šupina, *šupinka, šupinatý, šupinovitý*. Z něm. *Schuppe* tv. (původně 'rybí šupina'), jež souvisí se *schaben* 'škrabat, odškrabovat', základ stejný jako u ↑*skopec*.

šuple hov. 'zásuvka', *šuplík*. Z něm. *Schublade* tv. ze *Schub* 'šoupnutí'

(srov. †šbvat, †šupák) a *Lade* 'zásuvka, skříň' od *laden* 'nakládat' (srov. †ládovat).

šus ob. expr. 'potřeštěnec, blázen'; slang. 'sjezd (na lyžích) bez brzdění'. Z něm. *Schuss* 'výstřel, prudký let, ztřeštěnec' od *schuessen* 'střílet, říti se'. Srov. †šos, †štvát.

šuspajtl ob. expr. 'potřeštěnec, blázen'. Z něm. *Schussbeutel* tv. ze *Schuss* (viz †šus) a *Beutel* 'pytel' (viz †pytel, srov. i *strašpytel*).

šustit, *šustnout se*, *šustot*, *šustivý*, *zašustit*. Jen č. Onom. původu, srov. †šoustat, †šumět.

šuškat (si). Onom. původu, vlastně 'dělat šuš'. R. *šúkat*, *šušúkat* 'šeptat', s./ch. *šúškati* tv. Srov. †šišlat, †šumět, †šeptat.

šutr ob. 'kámen', *šutrák*. Z něm. *Schotter* 'šterk, suť', jež souvisí se *Schutt* 'suť', *schütten* 'sypat'.

šváb. Z něm. *Schwabe* tv., jež se objevuje od konce 17. st. vedle původnějšího *Schabe* tv. od *schaben* 'škrabat' (srov. např. †chrobák). Příkladně k názvu jihoněm. kmene, srov. podobně †rus.

šwabach 'německé pozdně gotické písmo'. Podle něm. města *Schwabach* nedaleko Norimberka, kde se koncem 15. st. začalo tisknout.

švadlena. Stč. *švadlí* od psl. základu *šbv-, který alternuje se *šiti (viz †šít) (srov. †švec, †šev). P. *szwaczka* tv. Stejný slovtvorný typ je *pradlí* (dnes *pradlena*) od †prát (*se*).

švagr, *švagrová*. Z něm. *Schwager* tv., které nahradilo příbuzná stč. pojmenování *svekr* 'švagr, tchán', *svekra*, *svekrev*, *svekruš* aj. 'švagrová, tchyně'. Východiskem je ie. *suekrú- 'tchyně', od toho *suekuro- 'tchán' a *suekuro- 'patřící tchánovi' (odtud

právě sthn. *swāgur*, něm. *Schwager*, vlastně 'tchánův (syn)'). Jinak sem patří stsl. *svekry* 'tchyně', lit. *šėšuras* 'tchán', něm. *Schwieger(mutter)* 'tchyně', wal. *chweger*, lat. *socrus* tv., *socer* 'tchán', alb. *vjehërr*, ř. *hekyrós* tv., arm. *skesur* 'tchyně', sti. *švašrú-* tv., *švašura-* 'tchán'.

švanda hov. 'legrace'. Nepřilíší jasně. Zdá se, že prvotní bylo vlastní jméno *Švanda* – již dlouho před Tylem lidová postava dobrodruha a dudáka. Z rčení jako *Pojdme tam raději, tam bude Švanda* (uvádí Jg) se mohl vyvinout obecný význam 'legrace', možná i vlivem něm. *Schwank* 'šprým, legrace'. Jméno *Švanda* se vykládá z něm. (*Ver*)*schwender* 'marnotratník', ale jsou i jiné možnosti. K zakončení srov. †junda, †bžunda, †sranda.

švarný. Slk. *švárny*, p.st. *szwarny*. Nejasné.

švec. ševcovský. Všesl. – p. *szewc*, r.d. *švec*, s./ch. *šavac*. Psl. *šbvcb (B6), souvisí se *šiti (†šít) (srov. †šev, †švadlena). Od téhož základu je např. i lit. *siuvėjas* 'krejčí', lat. *sutor* 'švec'.

šveholit, *šveholení*. P. *šwiegotac* 'cvrlikat, štěbetat'. Onom. původu, srov. †švitořit.

švenknout slang. 'sjet, uhnout (kamerou)', *švenkovat*. Z něm. *schwenken* 'mávat, otáčet', jež souvisí s angl. *swing* 'houpat' (srov. †swing a také †švunk).

švestka, *švestkový*. Jen č. Zřejmě z lat. (*prūna*) *sebastica* (případně **sebestica*), druhotvaru k obvyklému *prunum sebastenum* 'švestka arabská'. Z č. je něm. *Zwetschke*.

švihat, *švihnout*, *švih*, *švihadlo*, *švihák*, *švihácký*, *našvihat*, *prošvihnout*, *rozšvihat*, *sešvihat*, *vyšvihnout (se)*, *zašvihnout*, *zášvih*. Hl. *šwihač*, sln. *švígati*, s./ch. *švígati* tv., je i p. *šmigac* tv. Souvislosti jako u většiny slov

podobného charakteru nejisté. Lze uvažovat o onom. původu, možný je i vliv něm. *schwingen* 'mávat, kmitat' či souvislost s n.d. *svigát* 'procházet se, spěchat', lit. *sviegti* 'hodit, udeřit', *svaigti* 'být omámen', sthn. *swihhōn* 'bloudit' z ie. **sueig-* 'kroužit, ohýbat'. Srov. ↑*svičný*.

švindl hov., *švindlovat, švindlíř*. Z něm. *Schwindel* tv., původně (i dnes) 'závrat' (přes význam 'nerozvážený obchod' k 'nekalý obchod'). Souvisí s něm. *schwinden* 'ubývat, mizet, chřadnout', dále nejisté.

švitořit, *švitorný, švitorka*. Onom. původu, srov. ↑*šveholit*, slk. *čvirikat'* i něm. *zwitchern* tv.

švorc ob. expr. 'bez peněz', *švorcový*. Z něm. *schwarz* 'černý' v arg. spojení *schwarz sein* 'nemít peníze' (doslova 'být černý'). K obdobnému významu srov. ↑*plonk*. Něm. slovo souvisí s lat. *sordēs* 'špína, nečistota'.

švunk ob. expr. 'švih'. Z něm. *Schwung* 'hybnost, kmih, vzlet' od *schwingen* 'mávat, kmitat, vyšvihnout', jež je příbuzné s angl. *swing* 'houpat (se)' (viz ↑*swing*) a něm. *schwenken* 'mávat, otočit' (viz ↑*švenknout*).

T

tabák, *tabákový*. Z něm. *Tabak* ze šp. *tabaco*, jež se považuje za přejetí z arawackého jazyka na Haiti (Evropané se s kouřením tabáku poprvé setkali při Kolumbových cestách). Jsou však i výklady jiné, přesný zdroj slova není jistý.

tabatěrka 'pouzdro na cigarety či na tabák'. Z fr. *tabatière* tv. od *tabac* (viz ↑*tabák*).

tableta, *tabletky*. Přes něm. *Tablette* z fr. *tablette* tv., původně (i dnes) 'tabulka, destička, prkénko', což je zdrobnělina od *tableau* 'tabule, deska, panel' od *table* tv. z lat. *tabula* 'prkno, deska'. Srov. ↓*tabule*, ↓*tablo*, ↑*table-tennis*.

table-tennis 'stolní tenis', *tabletennisový*. Z angl. *table-tennis* tv. z *table* 'stůl' a *tennis* (viz ↓*tenis*).

tablo 'deska s fotografiemi absolventů školy ap.'. Z fr. *tableau* 'tabule, deska, panel' (viz ↑*tableta*).

tábor, *táborový*, *táborák*, *táborník*, *tábornice*, *tábořiště*, *tábořit*, *utábořit se*. Všesl. Čeští badatelé vykládají vesměs z místního jména *Tábor*, města založeného husity a pojmenovaného podle biblické hory *Tábor* (*Thabor*) u Nazareta (doklady s obecným významem 'vojenské ležení ap.' se skutečně objevují od 15. st.). Odtud se předpokládá šíření do p., maď. a dalších jazyků (Ma², HK). Naproti tomu řada cizích autorů (srov. i Jg) zastává názor o ttat. původu slova (tur., krym.-tat. *tabur* 'prapor, vozová hradba, vojsko ve čtvercovém obranném postavení'), k nám by se dostalo přes maď.

tabu 'něco nedotknutelného, zapovězeného', *tabuový*. Z moderních evr. jazyků (angl. *taboo*, něm. *Tabu*) a tam z polynéského *tapu*,

vlastně 'označený', odtud 'posvátný, nedotknutelný'. Viz i *D4*.

tabule, *tabulka*, *tabulový*, *tabulkový*, *tabulátor*. Z lat. *tabula* 'prkno, deska', jehož původ není jistý. Srov. ↑*tableta*, ↑*tablo*.

taburet 'kruhové či čtvercové polštářované sedátko'. Z fr. *tabouret* tv. a to od stfr., stšfr. *tabour* 'buben' (fr. *tambour*) a to asi z per. *tabīr* 'kotel, tympán'. Srov. ↓*tambor*, ↓*tamburína*.

tác, *tácek*. Z bav. či rak.-něm. *Tatz(e)* 'podnos' (něm. *Tasse* 'šálek') a to přes it. *tazza* 'šálek' z ar. *ṭassa* 'šálek, mísa'.

táčky zast. 'sousedské posedění, beseda'. U Jg ve významu 'procházka s dětmi, návštěvení'. Původ ne zcela jasný. Vychází se buď ze staršího *táčka* 'kotouč, kolečko, trakař' (podle představy, že řeč se různě 'otáčí') (HK), či z nář. *táč*, *táčka* (u Jg *tač*, *tačka*) 'povijan, plátno, jímž chůva ovine dítě, aby se jí lépe neslo' (Ma²). V obou případech se vychází od slovesa ↓*točit*.

tady zájm. Viz ↓*ten* a ↑*kudy*, ↓*tudy*.

tafka ob. expr. 'lehká rána, lehký políček'. Od citosl. *taf* naznačujícího prudké uchopení, zasažení.

taft 'lesklá hedvábná látka', *taftový*. Z něm. *Taft* a to z it. *taffetà* či stšfr. *taffetas* z per. *tafta* tv.

tágo 'kulečnicková hůl'. Přes vídeňskou něm. ze šp. *taco* tv., vlastně 'hůl, tyč, kolík', nejistého původu.

táhnout, *tahat*, *tahací*, *tažený*, *tažení*, *tah*, *tahanice*, *tažný*, *tahač*, *táhlo*, *táhlý*, *tahoun*, *natáhnout*, *obtáhnout*, *odtáhnout*, *odtahový*, *potáhnout*, *potah*, *protáhnout*, *přetáhnout*, *přítáhnout*, *roztáhnout*, *stáhnout*, *stah*, *utáhnout*, *vtáhnout*, *vytáhnout*, *výtah*, *výtahový*.

vztáhnout, zatáhnout, zátah aj. Všesl. – p. *ciagnac*, r. *tjunút*, s./ch. *zatégnuti* ‘napnout, natáhnout’, stsl. *sblęgnęti* ‘svázat, stáhnout’. Psl. **tęgnęti* (B7) je příbuzné s lit. *tingùs* ‘líný, pomalý’, stisl. *þungr* ‘těžký’, něm. *Deichsel* ‘oj’, lat. *tēmō* tv., av. *ðang-* ‘táhnout, napínat luk’, vše z ie. **tengh-* ‘táhnout, napínat’ od **ren-* tv. Srov. *↓tíha*, *↓těžký*, *↓ruhý*, *↓tázat se*, *↓tětíva*.

tachograf ‘přístroj zapisující rychlost vozidla, stroje ap.’. Viz *↓tachometr* a *↑graf*.

tachometr ‘přístroj k měření rychlosti’. Novější složenina z ř. *táchos* ‘rychlost’ od *tachýs* ‘rychlý’ a *↑-metr*.

tajfun ‘jihoasijská větrná smršť’, *tajfunový*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Tajfun*, angl. *typhoon*) z čín.d. *taifung*, doslova ‘velký vítr’ (srov. čín. *da* ‘velký’ a *feng* ‘vítr’).

tajga ‘sibiřský jehličnatý les’. Z r. *tajgá* a to z altajských jazyků (srov. mong. *tajga* ‘horský les’, jakutské *tajoga* ‘prales’).

tajemník, *tajemnický*, *tajemnictví*. Podle střlat. *secretarius* tv. (*↑sekretář*) od lat. *sēcrētum* ‘tajemství’ (je to tedy zaměstnanec, který je zasvěcen do tajností svého zaměstnavatele). Dále viz *↓tajit*.

tajit, *taj*, *tajný*, *tajnost*, *tajnuštkář(ka)*, *tajnuštkářský*, *tajnuštkářství*, *tajemný*, *tajemství*, *tajenka*, *utajit*, *zatajit*, *odtajnit*. Všesl. – p. *taic*, r. *taít*, s./ch. *tájiti*, stsl. *taiti*. Psl. **tajiti* je příbuzné se stír. *tāid* ‘zloděj’ (srov. i stč. *tar* tv. dochované v místních názvech *Tatobity*, *Všetary*), ř. *tētāō* ‘oloupím’, av. *tāya-* ‘krádež’, sti. *stāyát* ‘tajně, skrytě’, chet. *tajezzi* ‘krade’, vše z ie. *(s)tāi- ‘tajit, tajně brát, krást’.

tajle zast. ob. ‘pás; linie těla’. Přes něm. *Taille* z fr. *taille* tv., vlastně ‘postava, střih, řez, sek’, od *tailler* ‘řezat, sekat,

stříhat’ z vlat. **taliāre* ‘štěpit’, asi od lat. *tālea* ‘odnož, sazenice’. Srov. *↓talíř*, *↑detail*.

tajtrlík ob. expr. ‘směšná postavička, šasek, tatman’. Expr. obměna k *↓atрман*, východiskem je asi bav. *tatterling* ‘klátivý, třesavý člověk’ či adj. *tatterlig* ‘třesavý’ (Ma²).

tak přísl., sp., část., *taký*, *takový*. Všesl. – p. r. *tak*, s./ch. *tāko*, stsl. *tako*. Psl. **tako* je odvozeno od ie. ukazovacího zájm. **to-* (*↓ten*), k tvoření srov. *↑jak*, *↓však* i *onak*, *jednak* ap. Viz i *↓také*.

také, **taky** přísl. Stč. *take(ž)*, *takěž(e)*, *tako(ž)* ‘právě tak, takovým způsobem, podobně’. Ustrnulý tvar stř. r. od adj. *taký* (viz *↑tak*) z psl. **takъ(b)*, jemuž odpovídá lit. *tóks* tv.

takový. Viz *↑tak*.

takřka přísl. kniž. Z *↑tak* a přech. přít. od slovesa *↑řci*.

takt¹ ‘rytmický celek; rytmus’, *taktový*, *taktovat*, *taktovka*. Přes něm. *Takt* tv. (dříve ‘pravidelný úder hodin, úder dávající rytmus ap.’) z lat. *tāctus* ‘dotek, hmat’ od *tangere* ‘dotýkat se’. Srov. *↓takt*², *↓tangens*, *↑integrovat*.

takt² ‘ohleduplné společenské chování’, *taktní*, *taktnost*. Přes něm. *Takt* z fr. *tact* ‘vkus, ohleduplnost, takt’, vlastně ‘cit, hmat’, z lat. *tāctus* ‘dotek, hmat’ (viz *↑takt*¹).

taktika ‘způsob vedení boje’, *taktický*, *taktik*, *taktizovat*. Přes něm. *Taktik*, fr. *tactique* z ř. *taktiké* (*téchnē*) ‘umění pořádat vojsko’, což je zpodstatnělý tvar adj. *taktikós* ‘týkající se postavení vojska, znalý vojenského řádění’ od ř. *tássō* ‘řadím, srovnávám’. Srov. *↑syntax*, *↓taxa*.

talár ‘obřadní oděv soudců, akademických hodnostářů ap.’. Přes něm. *Talar* ze střlat. *talare* tv. a to substantivizací z lat. (*tunica*) *tālāris*

aj. Z něm. *Tanz* ze stfr. *dance, danse* asi z frk. **dintjan* 'pohybovat se sem a tam'. Dále nejasné.

tangens 'jedna z goniometrických funkcí', *tangenta* 'sečna'. Koncem 16. st. utvořil dán. matematik Finck na základě lat. *tangēns* (gen. *tangentis*) 'dotýkající se', přech. přít. od *tangere* 'dotýkat se'. Srov. ↑*takt*¹, ↑*takt*².

tango 'pomalý společenský tanec'. *tangový*. Ze šp. *tango*, což je původem argentinský název černošského tance doprovázeného bubínkem. Možná onom. původu (srov. ↓*linglangl*).

tank, *tankový*, *tankista*, *tankovat*, *tankovací*, *natankovat*, *tanker*. Z angl. *tank*, původně 'nádrž (na palivo), cisterna' (pod tímto krycím názvem byla za 1. světové války na frontu zavedena nově vytvořená obrněná vozidla). Původ ne zcela jasný. Většinou se vykládá jako slovo ind. původu (v jazycích gudžarátí, marathí znamená podobné slovo 'nádrž na vodu'), podle jiných přes port. *tanque* či angl.d. *stank* 'dřevěná jímka, rybník' k lat. *stagnum* 'stojatá voda, vodní nádrž, rybník' (srov. ↑*stagnace*).

tanout (ve spojení *tanout na myslí*) 'objevovat se, vyvstávat'. Stč. *tanúiti* tv. Jen č. Souvisí s ↑*tajit*, vlastně 'krást se do myslí'.

tantiéma 'část čistého zisku společnosti vyplácená členům představenstva ap.'. Z fr. *tantième* tv., doslova 'tolikátý (díl)', od *tant* 'tolik' z lat. *tantum* tv. Srov. ↑*kvantum*.

tápat, *tápání*, *tápavý*, *zatápat*. Stč. *tápati* 'tonout, topit se', jež souvisí s ↓*topit*². Nový význam vlivem něm. *tappen* 'hmatat, tápat' onom. původu, srov. ↓*šapat*.

šapat, *šapat*, *šapavý*, *šapka*, *šapota*. Od citosl. *šap*, srov. ↑*šapat* i ↑*šápat*.

šapeta, *šapetový*, *šapetovat*, *vyšapetovat*. Z něm. *Tapete* tv. a to přes

lat. *tapēte, tapēs* 'koberec, příkrývka' z ř. *tápēs* (gen. *tápētos*), *tápis, tapís* tv. Srov. ↓*šapiserie*, ↓*šepich*.

šapír 'druh tropického lichokopytníka'. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Tapir*, fr. *tapir*) a nlat. *tapirus* z jihoam. jazyka tupi (*tapira*).

šapiserie 'tkaný nástěnný koberec'. Z fr. *tapiserie* tv. od *tápis* 'koberec' a to přes byzantskořecké *tapétion* od ř. *tápēs, tápis, tapís* tv. Srov. ↑*šapeta*, ↓*šepich*.

šarantule 'druh pavouka'. Z něm. *Tarantel, Tarantul* z it. *tarantella, tarantula*, jež se obvykle vykládá z názvu přístavu *Taranto* v jihových. Itálii, kde se měl tento pavouk hojně vyskytovat.

šarasnice 'těžší ruční protitanková zbraň'. Stč. *šarasnicě* 'druh obléhacího děla' od *šarus* 'násep, bašta, kryt' ze střhn. *šarraz, šarraz* tv. ze stfr. *terrace* 'násep' (dále viz ↓*šarasa*).

šarif 'šazba'. Přes něm. *Tarif* tv. z it. *šariffa* z ar. *šarīfa* 'ohlášení, oznámení (poplatků)' od 'šarafa' 'rozhlásit'.

šaroky 'druh karet; druh karetní hry'. Přes něm. *šarock* z it. *šarocco* tv., jehož původ není jistý.

šartan 'umělý povrch atletické dráhy; skotská kostkovaná vlněná látka', *šartanový*. Z angl. *šartan* nejistého původu. Vychází se ze střangl. a stfr. *šartarin* od *šartare* 'tatarský', což byl název jisté látky dovážené z Číny přes tatarské území, či z jiného fr. názvu tkaniny *širtaine*, jež se vykládá jako 'tkanina z Tyru' (starý fénický přístav na území dnešního Libanonu). Z tkaniny přeneseno na hmotu užívanou pro výstavbu atletických drah.

šasemnice 'druh střevního cizopasníka'. Přeslem přejato z p. *šasiemiec* tv. od *šasma* 'škanice, páska' a to z tur. *šasma* 'řemínek, stuha'.

tasit, *vytasit*. Stč. jen v odvozeninách *přetasiti* 'přeseknout', *protasiti* 'proseknout' ap., původní význam tedy byl 'seknout'. Jen č. Asi souvisí s *štesat*, i když slovtvorné podrobnosti nejsou jasné. Srov. i p. *tasak* 'tesák'.

taška, *taštička*, *taškový*. V obou významech ('kabela' i 'střešní krytina') přejato z něm. *Tasche* ze sthn. *tasca*, jehož původ je nejasný. Vyskytuje se jen v západo germ. jazycích, je také it. *tasca* tv., ale směr výpůjčky není jistý.

taškář, *taškářský*, *taškařice*. Původně vlastně 'kdo krade, řeže tašky a měšce' (Jg), viz ↑*taška*.

tát, *tání*, *rozítát*. P. *tajač*, r. *tájat*, s./ch. *tájati*. Psl. **tajati* (B9) je příbuzné s něm. *tauen*, angl. *thaw*, bret. *tuez* tv., lat. *tābere* 'mokat, mizet', ř. *těkō*, *těkō* 'rozpouštím', oset. *thayun* 'tát', vše od ie. **tā-* 'tát, rozpouštět (se)'. Srov. ↓*tavit*.

táta, *tatínek*, *taťka*, *tatík*. Původem dětské, tzv. 'žvatlavé' slovo, podobně jako ↑*bába*, ↑*máma*, ↑*papať* ap. Srov. r. *pápa*, angl. *dad*, *daddy* tv.

tatami 'judistická žíněnka'. Z jap. *tatami*, což je název slaměných rohoží, jejichž umístění určuje interiér bytu.

tatman hanl. 'komediant, šašek'. Z něm. *Tattermann*, stíh. *taterman*, původně asi 'vycpaný panák, loutka, skřítek' (Jg, Ma²). Vykládá se od *tattern* 'třást se', je však i stíh. *tateren* 'žvanit, plácát', obojí onom. původu. Srov. ↑*tajtrlík*.

tautologie 'důkaz dokazovaným, definice kruhem'. Ze stílat. *tautologia* z ř. *tauto-* 'týž, ten samý' (z určitého členu *tó* a *autós* 'sám', srov. ↑*auto-*) a ↑*-logie*.

taverna zast. 'hosпода'. Z it. *taverna* z lat. *taberna* tv., vedle toho 'kůlna, bouda, chatrč, krám'. Asi souvisí s lat. *trabs* 'kláda, trám' a něm. *Dorf* 'vesnice' (A4).

tavit, *tavicí*, *tavený*, *tavný*, *tavitelný*, *tavenina*, *tavba*, *tavič*, *tavírna*, *přetavit*, *roztavít*, *zativit*. Jen č. a slk., poměrně nově (u Jg není). Přitvořeno k ↑*tát*, *rozítávat* ap.

tavolník 'keř s drobnými kvítky v hroznech'. Preslovo přejetí z r. *távolveg* a to z ttat. jazyků (srov. tat. *tubylyg*, kyrgyz. *tabylyg*, tur. *dapylyg*).

taxa 'sazba, cena', *taxativní* 'v jednotlivých položkách uvedený'. Přes něm. *Taxe*, fr. *taxe* ze stílat. *taxa* tv. od lat. *tāxare* 'odhadovat, oceňovat', jež souvisí s *tangere* 'dotýkat se'. Srov. ↑*takr*'.

taxi, *taxík*, *taxikář(ka)*. Z něm. *Taxi* z fr., angl. *taxi* a to zkrácením z fr. *taximètre* za původní *taxamètre* (pod vlivem ř. složenin od *táxis* 'řada, postavení, třída', srov. ↑*syntax*), dále viz ↑*taxa* a ↑*-metr*.

tázát se, *tázací*, *tázavý*, *tazatel(ka)*, *dotázat se*, *dotaz*, *dotazník*, *otázat se*, *otázka*, *potázat se*, *potaz*. Jen č. Stč. nezvratné *tázati* (1.os.přít. *těžu*) 'ptát se, žádat' vychází z psl. základu **tęg-* 'táhnout' (viz ↑*táhnout*), je to původně asi trvací sloveso k *táhnúti* (vedle novějšího *tahati*), forma *tázati* možná analogií podle *vázati*, *viežu* (D1). Původní význam si představíme jako 'tahat informace z někoho', či možná spíš – vzhledem k pádové vazbě – 'směřovat někoho někam (otázkami)'.

té, **thé** zast. 'čaj, odvar z bylin'. Z něm. *Tee* a to přes niz. *thee* z jihočin. *tē* tv. Viz i ↑*čaj*.

teatrální 'vypočtený na vnější efekt, okázalý', *teatrálnost*. Podle něm. *theatralisch* tv. z lat. *theātrālis* 'divadelní' od *theātrum* 'divadlo' z ř. *theātron* tv. od *theáomai* 'dívám se, pozoruji'.

tebich ob. Viz ↓*tepich*.

téci, **téct**, *tekoucí*, *tekuť*, *tekutina*, *tok*, *otěci*, *otok*, *odtěci*, *odtok*, *protěci*,

průtok, průtokový, přetéci, přitéci, přítok, vytéci (se), roztok, stěci, stoka, výtek, výtěci, výtok, zatěci aj. Věsl. – p. *ciac*, r. *teč'*, s./ch. *těci*, stsl. *tešti*. Psl. **tekri* (B3) je příbuzné s lit. *tekėti* tv., gót. *þius* 'sluha' (původně vlastně 'běžec', sem patří i něm. *diener* 'sloužit'), stir. *techid* 'běží', alb. *ndjek* 'pronásledují', sti. *tákri* 'spěchá', vše z ie. **tek**- 'běžet, téci'. Srov. *lutíkat*, *↓ztek*, *↓útok*, *↓točit*, *↑potáčet se*.

tečka *tečkováný, vytečkovat, potečkovat*. V nár. obrození utvořeno podle r. *tóčka* 'tečka, bod' ze základu, z něhož je *↓tknout se*, *↓řýkat se*. Srov. *↓tečna*.

tečna 'přímka dotýkající se křivky'. Novější slovo za cizí *tangenta* (viz *↑tangens*), od základu, který je v *↓tknout se*. Srov. *↑tečka*, *↓tečovat*.

tečovat '(lehce) změnit směr míče, puku ap.', *tečováný, teč.* Z angl. *touch* 'dotknout se' z fr. *toucher* tv. z vlat. **tōccāre* tv., původu asi onom.-expr. (srov. *↓tuš'*). Možná i kontaminace (D3) s domácími slovy od *↓tknout se*, srov. *↑tečka*, *↑tečna* a zvláště starší č. *tečka* 'dotknutí se, zavadení o něco' (Jg).

ted' přísl. Ze stč. *tedě* tv., vedle toho stč. *ted'* 'zde, tady'. Jen č. Z psl. **rodě* z ukazovacího **ro* (viz *↓ten*) a *-dě*, které souvisí s místními a časovými částicemi *-de*, *-dy*, srov. *↓tedy*, *↓tehdy*, *↓zde*, *↑tady*, *↑tudíž ap.*

tedy sp., část. Stč. i *tdy* a také *tehdy*, *tehda*, vše ve významu 'tehdy' i 'tedy' (viz *↓tehdy*). P. *tedy* 'tedy, proto'. Podobný posun přísl. času ve sp. a část. s oslabením významu je vidět např. u *↑pak*.

teflon 'plastická hmota vynikající všestrannou odolností', *teflonový*. Z angl. *teflon*, což je zkratkové slovo z (*poly*)*te*(*tra*)*fl*(*uoretylen*) a příjp. *-on* (srov. *↑nylon ap.*).

tehdy přísl., *tehdejší*. Stč. *tehdy*, *tehda*, *tehdy* 'tehdy' i 'tedy' (viz *↑tedy*). R. *togdá*, s./ch. *tàdā*, stsl. *tōda*, *tōgda*. Psl. **tōda*, **tōdy*, **tōg(ъ)da*, **tōg(ъ)dy* je zřejmě tvořeno z ukazovacího **ro* (ie. **ro-*) (viz *↓ten*) a časové částice *-da*, *-dy* (srov. *↑kdy*). Příbuzné je lit. *tadā*, lot. *tad*, sti. *tadā* tv. Problematické je vysvětlení podob s *-gda*, *-gdy*. Vzhledem k lot. *tagad* 'ted' i ukr. *tohid* 'loni' se uvažuje o výchozím **ro gōda* (Ma² pod *ten*), doslova 'toho času' (srov. *↑ihned*), ale to je po formální stránce dost sporné. Spíš bude *-g-* druhotné, jeho zdroj není jistý. Srov. *↑ted'*, *↑tady*.

těhotný, těhotenský, těhotenství. Od staršího *těhota* (ve významu 'těhotenství' doloženo u Rosy), *tíhota* 'těžkost, tíže, břímě'. Srov. *↓tíže*, *↓tíha*, *↓těžký*, k motivaci pojmenování pak *↑gravidita*, *↑břeží*.

technika, *technický, technik, technička, technizovat, technizace*. Přes něm. *Technik* z fr. *technique* tv., též jako adj. 'technický, odborný', a to z ř. *technikós* 'umění znalý, obratný, mistrný, schopný' od *téchnē* 'řemeslo, umění', jež souvisí s ř. *téktōn* 'řemeslník, stavitel' (viz *↓tesat*). Srov. *↓technologie*.

technologie 'nauka o způsobech zpracování materiálu, výrobní postup', *technologický, technolog*. Viz *↑technika* a *↑-logie*.

techtle mechtle ob. expr. 'pletky'. Z něm. *Techtelmechtel* tv., jež se obvykle vykládá jako přetvoření it.st. *a teco meco* 'mezi čtyřma očima' z lat. *tēcum* 's tebou', *mēcum* 'se mnou'.

teismus 'filozofický směr uznávající osobní existenci Boha a jeho působení na svět', *teistický*. Z moderních evr. jazyků (poprvé doloženo angl. *theism* koncem 17. st.) a tam od ř. *theós* 'bůh', jež souvisí s *↑duch*.

tejp 'páska ke zpevňování kloubů', *tejpovat, zatejpovat*. Z angl. *tape* 'páska, stuha' ze stangl. *teppe* tv. nejistého původu. Snad souvisí s lat. *tapēs* 'koberec, přikrývka' (viz ↑*tapeta*).

těkat, těkavý, těkavost, zatěkat, roztěkaný. Stič. *těkati* 'pobíhat, rozbíhat se, toulat se', *těkač* 'běžec', *těkař* 'potulný student'. Jen č., od **těk-* (B5), zdložené varianty k **tek-*, které je v ↑*téci*. Srov. i ↓*utíkat*.

tektonický 'týkající se utváření zemské kůry'. Ve 20. st. přejato přes moderní evr. jazyky z ř. *tektonikós* 'stavitelský, znalý stavby' od *téktōn* 'řemeslník, stavitel'. Souvisí s ↓*tesat*, srov. ↑*architekt*, ↑*technika*.

tekutina. Viz ↑*téci*.

tele, telátko, telecí, teletina, telemk, telit se. Všel. – p. *cielę*, r. *telėnok* (pl. *teljāta*), s./ch. *těle*, stsl. *telcbv*. Psl. **teleę*, gen. **teleęe*, je příbuzné s lit. d. *tėliās*, lot. *telėns* tv., další souvislosti jsou méně jisté. Obvykle se spojuje s gót. *þulan* 'snášet, trpět', lat. *tollere* 'zvedat, brát na sebe', ř. *tlēnai* (aorist) 'snášet, trpět', stl. *tulā-* 'váha', toch. AB *tāl-* 'zvedat, nést', vše od ie. **tel-*, **tlē-* 'zvedat, vážit, nést; snášet'. Původně tedy asi 'co je nošeno'. K významovým souvislostem srov. gót. *baíran* 'nést', barn 'dítě', angl. *bear* 'nést' i 'rodit' a dále i ↑*březi*, ↑*těhotný*, ↑*gravidita*.

tele- (ve složeninách) 'dálkový, dálno-'. Z ř. *těle* 'daleko', jež souvisí s *tėlos* 'konec, cíl, účel' (srov. ↓*teleologie*, ↑*talisman*). Srov. ↓*televize*, ↓*telefon*, ↓*telegraf*, ↓*telegram*, ↓*telepatie*, ↓*teleskop*.

telefon, telefonní, telefonický, telefonista, telefonistka, telefonovat, obtelefonovat, prottelefonovat, vytelefonovat, zatelefonovat. Z moderních evr. jazyků (něm. *Telephon*, fr. *téléphone*, angl. *telephone*), dále viz ↑*tele-* a ↑*-fon*.

telegraf, telegrafní, telegrafický, telegrafista, telegrafistka, telegrafovat. Přes moderní evr. jazyky (poprvé fr. *télégraphe* koncem 18. st.). Viz ↑*tele-* a ↑*-graf*.

telegram. Přes moderní evr. jazyky (am.-angl. *telegram* v pol. 19. st.). Dále viz ↑*tele-* a ↑*-gram*.

telemark 'stylový doskok při skocích na lyžích s předsunutím jedné a pokrčecím druhé nohy'. Původně se tak nazýval podobně prováděný způsob změny směru jízdy v hlubokém sněhu. Podle kraje *Telemark* v jižní části Norska.

teleologie 'výklad světového dění jako výsledku sil směřujících k předem určenému cíli'. Přes moderní evr. jazyky a nlat. *teleologia* (od 18. st.), utvořeno k ř. *tėlos* 'konec, cíl, účel', *tėleos* 'dokonalý, ukončený' a ↑*-logie*.

telepatie 'přenos myšlenek, citů ap. na dálku', *telepatický*. Přes moderní evr. jazyky (angl. *telepathy* utvořeno r. 1882 z ↑*tele-* a ř. *páthos* 'cit, útrapa, duševní stav'). Srov. ↑*patos*, ↑*apatie*, ↑*sympatie*.

teleskop '(hvězdařský) dalekohled', *teleskopický*. Přes moderní evr. jazyky z nlat. *telescopium*, objevujícího se u Keplera již začátkem 17. st. Viz ↑*tele-* a ↑*-skop*.

těleso, tělísko. Obrozenecký novotvar na základě starého s-kmenového skloňování slova ↓*tělo*. Srov. ↑*sloveso*, ↑*koleso*.

televize, televizní, televizor. Přes fr. *télévision* či angl. *television* (ale v něm. kalk *Fernsehen* tv.) (počátek 20. st.) a to z ↑*tele-* a lat. *vīsio* 'vidění' (viz ↓*vize*, srov. ↓*video*).

telex 'dálnopis pro přímý styk účastníků'. Zkratkové slovo z angl. *tel(e)printer ex(change)*, doslova 'dálnopisná výměna', z *teleprinter* 'dálnopis' (z ↑*tele-* a *printer* 'tiskárna') a *exchange* 'výměna'.

tellur 'chemický prvek'. Koncem 18. st. utvořeno od lat. *tellūs*, gen. *tellūris* 'země, půda' jako protiklad k ↓*uran*.

tělo, *tělový*, *tělní*, *tělesný*, *tělesnost*, *tělnatý*, *vtělit (se)*, *ztělesnit*. Všesl. – p. *ciato*, r. *tělo*, ch. *tijělo*, s. *tělo*, stsl. *tělo*. Psl. **tělo*, gen. *tělese*, není etymologicky jasné, žádný z výkladů není přesvědčivý. Lot. *těls* 'obraz, socha', s nímž bývá srovnáváno, se obvykle považuje za výpůjčku z r. Srov. ↑*těleso*.

téma 'základní myšlenka, námět', *tematický*, *tematika*. Přes něm. *Thema* z lat. *thema* z ř. *théma* 'co je postaveno, tvrzení, výrok' od *títhēmi* 'kladu, stavím'. Srov. ↓*teze*, ↑*dát*.

témbr 'zabarvení (tónu, hlasu)'. Z fr. *timbre* tv., vlastně 'zvonění, zvonek', původně (střř.) 'bubínek', ze střř. *tým-banon* z ř. *týmpanon* tv. Srov. ↓*tympán*.

temeno, *temenní*. Stč. *témě*, *tiemě*, gen. *témene*. Všesl. – p. *ciemie*, r. *témja*, ch. *tjěme*, s. *těme*. Psl. nejspíš **těme*, gen. *témene*, nemá jistý původ. Snad od ie. **tem-* 'řezat', od něhož je i psl. **tęti* 'tít' (↓*tnout*), významová paralela by byla v něm. *Scheitel* 'temeno, pěšina', jež je od *scheiden* 'oddělit' od ie. **skei-* 'řezat, oddělovat'. Původní význam by tedy byl 'předěl, řez'.

téměř přísl. Stč. i *tějměř*, *těřměř*, *těz-měř*, také ve významu 'spíše' a 'stejně'. Výchozím tvarem je *těz-měř* (srov. i stč. *takměř* tv.), v jehož první části je stč. *těz* 'také, stejně' (↓*těz*), ve druhé nějaký ustrnulý tvar *měřiti* či *miera* (viz ↑*míra*). Původní význam tedy byl 'v téže míře', tj. 'stejně', pak posun k 'skoro, málem'.

temný. Viz ↓*tma*.

tempera 'krycí emulzní barva', *temperový*. Z it. *tempera* tv. od *temperare* ('náležitě') mísit, rozpouštět' z lat. *temperāre* tv. Viz i ↓*temperament*, ↓*temperatura*.

temperament 'lidská povaha; živost', *temperamentní*. Přes něm. *Temperament* tv. z lat. *temperāmentum* 'pravé smíšení, míra' od *temperāre* 'náležitě') mísit, rozpouštět', vlastně 'odměřovat (v náležitý čas)', od *tempus* (gen. *temporis*) 'čas'. Srov. ↑*tempera*, ↓*temperatura*. K antickým představám o spojení povahy s míšením tělesných šťáv srov. ↑*humor*, ↑*flegmatik*, ↑*choleric* ap.

temperatura 'teplota'. Přes něm. *Temperatur* tv. z pozdnělat. *temperātura* 'náležitě, pravé smíšení' (odtud pak v pozdním středověku i 'teplota, teplotní stav těla') od *temperāre* 'náležitě') mísit'. Dále viz ↑*temperament*, srov. ↑*tempera*.

templář 'člen rytířského řádu založeného na ochranu poutníků do Svaté země (zač. 12. st.)', *templářský*. Podle *Templu*, chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, z lat. *templum* 'svatyně, chrám', jež zřejmě souvisí s *tempus* 'čas' (vlastně 'vyměřený posvátný okrsek').

tempo 'stupeň rychlosti; větší rychlost; rytmický pohyb při plavání', *tempový*, *tempař*. Přes něm. *Tempo* z it. *tempo* 'čas' z lat. *tempus* tv. Srov. ↑*temperament*.

ten zájm., *ta*, *to*. Stč. i *tet*. Všesl. – p. *ten*, r. *tot*, s./ch. *táj*, stsl. *ra*. Psl. **to*, *ta*, *to* (v č. m.r. rozšířeno o -n, jinak by zůstalo pouhé **t*, srov. ↑*jenž*) se vyvinulo z ie. **to-* 'ten' (ž.r. *tā*), z něhož je i lit. *tās*, něm. *der*, angl. *that*, gót. *þata*, stír. *tō* 'ano, ovšem', ř. *tó* 'to', sti. *tád* tv., toch. A *tām* 'toto'. Původně zájm. poukazující na vzdálenější předměty, ve slov. po zániku zájmena **so* (viz ↑*sem*, ↓*zde*, ↑*dnes*) i na předměty bližší, zvláště ve spojení s dalšími elementy (v č. -*to*, -*hle*). Srov. i ↓*tyž* ↑*těměř*, ↑*tady*, ↑*tam*, ↑*tak*, ↓*tolik*, ↑*ted*, ↑*tehdy*, ↓*teprv*, ↓*totiž*, ↓*tudíž*, ↓*zatím* ap.

tenata 'osidla'. Stč. *teneto*, *tenato*, r. *teněto*, sln. *tenēt* 'zadní část nevodu'. Psl. **teneto* (příp. jako u ↑*klepeto*).

†*řešeto*) je odvozeno od ie. **ten-* 'natahovat, napínat', od něhož je i lit. *tiñklas* 'sít', něm. *dehnen* 'natahovat', stír. *tét* 'struna', lat. *tendere* 'natahovat, napínat', ř. *ténōn* 'šlacha, sval', sti. *tánti-* 'šňůra, struna'. Srov. †*tenký*.

tendence 'sklon; směr vývoje', *tendenční*. Přes něm. *Tendenz* z fr. *tendance* tv. od *tendre* 'natahovat, napínat, směřovat' z lat. *tendere* tv. Srov. †*tendr²*, †*tenata*, †*tenký*.

tendr¹ 'přívěsný vůz za parní lokomotivou (s uhlím a vodou)'. Z angl. *tender* tv. od (*to*) *tend* 'starat se, obsluhovat, doprovázet' a *to* z (*to*) *attend* 'dávat pozor, obsluhovat, být k dispozici' z fr. *attendre* 'čekat' z lat. *attendere* 'napínat, dávat pozor, pozorně naslouchat' z †*ad-* a *tendere* 'natahovat, napínat'. Srov. †*tendr²*, †*tendence*.

tendr² 'veřejné nabídkové řízení'. Z angl. *tender* tv. od (*to*) *tender* 'nabídnout', vlastně 'nabídnout někomu ruku', z fr. *tendre* 'natáhnout, směřovat' z lat. *tendere* tv. Srov. †*tendence*, †*tendr¹*.

tenis, *tenisový*, *tenista*, *tenistka*, *teniska*. Z angl. (*lawn*) *tennis* (*lawn* = 'trávník') ze střangl. *tenetz*, jež se vykládá z fr. *tenez* 'držte, mějte', což je 2.os.pl.imp. od *tenir* 'držet, mít' z lat. *tenēre* 'držet'. Tímto zvoláním upozorňoval hráč svého soupeře při svém podání.

tenkrát přisl. Sln. *takràt*, s./ch. *táj pút* tv. Viz †*ten*, †*-krát*. Lze srovnat i se slk. *teraz* 'ted', k souvislosti mezi *-krát* a *-raz* srov. †*-krát*, †*ráz*.

tenký, *tenoučký*. Věsl. – p. *cienkī*, r. *tónkij*, s./ch. *tànak*, stsl. *тѣнокъ*. Psl. **тѣнокъ* je příbuzné s angl. *thin*, něm. *dünn*, lat. *tenuis*, sti. *tanú-* tv., vše z ie. **tenu-* (vlastně 'natažený, protažený'), což je rozšíření ie. **ten-* 'natahovat, napínat'. Srov. †*tenata*.

tenor 'vysoký mužský hlas', *tenorový*, *tenorista*. Přes něm. *Tenor* z it. *tenore* tv. z lat. *tenor* 'proud, trvání, smysl, obsah' od *tenēre* 'držet, spět, trvat' (název podle toho, že drží melodii, často vede melodickou linku). Srov. †*tenis*.

tenze 'napětí'. Z pozdnělat. *tensiō* tv. od *tendere* 'napínat, natahovat' (příč. trp. *tensus* vedle původního *tentus*). Srov. †*tendence*, †*tendr²*.

teo- (ve složeninách) 'boho-, týkající se boha'. Z ř. *theós* 'bůh', jež asi souvisí s naším †*duch*. Srov. †*teologie*, †*teismus*.

teodolit 'přístroj pro měření úhlů'. Vynalezen a pojmenován asi angl. matematikem L. Diggesem (16. st.), poprvé v lat. podobě *theodelitus*. Původ nejasný, snad neumělá složenina z ř. *theáomai* 'pozorují' a *dēlos* 'zřetelný, jasný'?

teologie 'bohosloví, nauka o bohu a o náboženství', *teologický*, *teolog*. Z lat. *theologia* z ř. *theología* tv. Viz †*teo-* a †*-logie*.

teorie, *teoretický*, *teoretik*, *teoretizovat*, *teorém*. Přes něm. *Theorie*, lat. *theoria* z ř. *theōriā* 'vědecké poznání, zkoumání, pozorování' od *theōrēō* 'dívám se, zkoumám, jsem divákem na slavnosti', jež souvisí s *theáomai* 'dívám se, pozorují' (srov. †*teatrální*).

tepat, *tepaný*, *tep*, *tepot*, *vytepat*. Stě. *tepati* i *teti* (1.os.přít. *tepu*). Hl. *čepac*, r.d. *tepti*, s./ch. *těpsti*, stsl. *teti*. Psl. **te(p)iti*, 1.os.přít. **tepq*, je příbuzné s lit. *tèpti* 'mazat', lot. *tept* tv. Východiskem je asi onom. **tep-* napodobující zvuk úderu, srov. i †*tapat* a slova s podobným kořenem v uralských jazycích – fin. *tappaa* 'zabít', maď. *tap-*, *top-* 'šlapat', německé *tapa-* 'tlouci'. Srov. †*tept*, †*deptat*.

tepich zast., ob. 'koberec'. Z něm. *Teppich* ze sthn. *tep(p)iti* a *to* z lat. *tupēs*

(gen. *tapētis*) tv. Dále viz ↑*tapeta*, ↑*tapiserie*.

teplý, *teplo*, *teplný*, *teplota*, *teplotní*, *teplárna*, *teplárenský*, *tepláky*, *teplákový*, *oteplít (se)*, *proteplít*, *zateplít*. Všesl. – p. *cieply*, r. *těplyj*, s./ch. *тѣпло*, stsl. *toplѣ*. Psl. **teplъ* je původem *l*-ové přičestí nedochovaného slovesa **tepti* 'být teplý, hřát'. Příbuzné je lat. *tepidus* tv., sti. *tápati* 'hřeje', chet. *tapašša-* 'horko', vše od ie. **tep-* 'být teplý'. Viz i ↓*topit*.

tepna, *tepenný*, *nátepnička*. Od *tep* od ↑*tepat*.

teprve přisl. část. Stč. i *teprŏv*, *tepruv*, *teprvŭ* aj. P. *dopiero* tv. (do-přikloněním k předl. *do*), r. *тепѐр* 'ted', str. *topere*, *toperŏvo*, stsl. *toprŏvo* tv. Ve druhé části je psl. **prŏvŏ* (viz ↑*prvŭ*) (srov. něm. *erst* 'nejprve; teprve'), v první zřejmě tvar ukazovacího zájmena **rŏ* (viz ↑*ten*). Spojení jako *teprve přichází* tedy lze interpretovat asi jako 'to první (co dělá) je, že přichází', z toho lze pochopit jak význam 'nyní', tak naše 'ne dříve než, ne více než, až ap.'

tequila 'druh alkoholického nápoje'. Ze šp. *tequila* a to podle názvu jednoho okresu v Mexiku.

tér zast. ob. 'dehet'. Z něm. *Teer* tv., jež stejně jako angl. *tar* tv. vychází z ie. **deru-*, *drey-* 'strom, dřevo' (dehet se původně páčil z dřeva). Dále viz ↑*dřevo*, srov. i lit. *dervà* 'pryskyřice, dehet', lot. *darva* 'dehet'.

terakota 'keramická hmota z pálené hlíny', *terakotový*. Z it. *terracotta* tv. z *terra* 'země' a tvaru ž.r. od *cotto* 'pečený, pálený', což je původem příč. trp. od *cuocere* 'vařit, péci' z vlat. **cocere* tv. Srov. ↓*terén*, ↓*terasa* a ↑*kuchyně*, ↑*péci*.

terapie 'léčba', *terapeut*, *terapeutický*. Přes něm. *Therapie* z ř. *therapeia*

'služba, ošetřování, péče' od *therápōn* 'služebník, pomocník, cítel'.

terárium 'ohraňčený prostor či nádoba k chování plazů'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Terrarium*, fr. *terrarium*), kde bylo utvořeno od lat. *terra* 'země' podle nlat. *aquarium* (srov. ↑*akvárium*).

terasa 'stupeň ve svahu; plošina se zábradlím', *terasový*, *terasovitý*. Přes něm. *Terrasse* z fr. *terrasse* tv. a to ze stprov. *terrassa* 'rovná plocha ve svahu, vyvýšená zemní plošina' od *terra* 'země' z lat. *terra* tv. Srov. ↓*terén*, ↓*teritorium*.

terciární 'jsoucí třetí v pořadí, třetího stupně'. Z lat. *tertiarius* tv. od *tertius* 'třetí' (viz ↓*tercie*). Srov. ↑*primární*, ↑*sekundární*.

tercie 'třetí tón v stupnici; třetí třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *tertia*, což je zpodstatnělý tvar adj. ž.r. od *tertius* 'třetí'. Srov. ↑*terciární*, ↓*třetí*.

terč, *terčík*, *terčový*. Stč. *tarč(ě)*, *terč(ě)* (ž.r.) 'malý kruhový štít ze stěhn. *tarsche*, *tarsche* a to ze stfr. *targe* tv., které je zase z germ., srov. stisl. *targa*, stangl. *targe* tv. (odtud s fr. zdobňující příp. angl. *target* 'terč, cíl'), něm. *Zarge* 'obrubá, rám'. Význam '(kruhový) předmět jako cíl při střelbě' se vyvinul ve střední č. (změna rodu). Srov. i p. *tarca*, které si ponechává starší význam 'štít, kotouč, kruh', ve spojení *tarca szrzelnicza* znamená 'terč'.

terén 'část krajiny ve své členitosti; venkovní pracoviště k sledování určitých jevů', *terénní*. Převzato (případně přes něm. *Terrain*) z fr. *terrain* tv., jež je z lat. *terrēnum* 'půda, pozemek', což je zpodstatnělý tvar stř. r. adj. *terrēnus* od *terra* 'země, půda, krajina'. Srov. ↓*teritorium*, ↑*terasa*, ↑*terakota*, ↑*terárium*, ↓*teriér*.

teriér 'druh loveckého psa'. Z angl. *terrier* (asi přes něm. *Terrier*) a tam

ze stffr. (*chien*) *terrier*, doslova 'zemní (pes)', od *terre* 'země' z lat. *terra* tv. Název podle toho, že tyto psi jsou při lovu využíváni k vyhánění zvěře z nor a podzemních úkrytů.

teritorium 'území', *teritoriální*. Z lat. *territorium* (případně přes něm. *Territorium*) 'území (patřící k městu, osadě)' a to od *terra* 'země'. Srov. ↑*terén*, ↑*terárium*, ↑*terakota*.

termální 'vztahující se k teplu'. Z něm. *thermal* tv. od *Therme* 'horké lázně', přes lat. *thermae* (pl.) tv. z ř. *thérmē* 'teplá, horká, horký pramen' od *thermós* 'teplý, horký'. Srov. ↓*termo-*, ↓*termika*.

termika 'nauka o tepelných jevech a zákonitostech jejich vztahů'. *termický*. Zavedeno v pol. 19. st. něm. přírodovědcem A. Humboldtem pro působení teplých vzdušných proudů. Dále viz ↓*termo-*.

termín¹ 'stanovený den, lhůta', *termínový*, *termínovaný*, *termínovat*. Přes něm. *Termin* tv. z lat. *terminus* 'mezník, (časová) hranice'. Srov. ↓*termín²*, ↓*terminál*.

termín² 'odborná pojmenovací jednotka', *termínový*, *terminologie* (viz ↑*-logie*). Přes něm. *Terminus* ze střlat., pozdnělat. *terminus* tv., vlastně 'výraz s přesně ohraničeným významem', původně 'mezník, hranice' (viz ↑*termín¹*).

terminál 'letištní budova; konečná stanice, depo'. Z angl. *terminal* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem 'hraniční, konečný' z lat. *terminālis* tv. od *terminus* 'mezník, hranice, cíl'. Srov. ↑*termín¹*.

termít 'všekaz (druh hmyzu)'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Termite*, fr., angl. *termite*) a tam z pozdnělat. *termes* (gen. *termitis*), lat. *turmes* 'červotoč, hmyz požírající dřevo', jež asi vychází ze stejného základu jako naše ↓*řít*.

termo- (ve složeninách) 'teplo-, týkající se teploty'. Z ř. *thermós* 'teplý, horký', jež souvisí s naším ↑*hořet*. Srov. ↓*termostat*, ↓*termoska*, ↑*termika* a také *termodynamika*, *termojaderný*, *termonukleární*.

termoska 'teplně izolující láhev'. Od základu ↑*termo-*, zakončení snad podle ↑*bandaska*?

termostat 'zařízení k udržování stále teploty'. Novější složenina z ↑*termo-* a ř. *statós* 'stojící' od *hístēmi* 'stavím'. Srov. ↑*reostat*.

terno expr. '(nenadálý) úspěch, štěstí'. Původně 'výhra na trojici čísel (v bývalé loterii)'. Z it. *terno* 'trojice' z lat. *terni* 'troj, po třech', jež souvisí s *trēs* 'tři'. Viz ↑*ři*, ↑*tercie*.

teror 'kruté násilí', *terorista*, *teroristický*, *terorismus*, *terorizovat*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Terror*, angl. *terror* tv.) z lat. *terror* 'strach, hrůza, hrozba' od *terrēre* 'strašit, děsit', jež vzdáleně souvisí s naším ↓*řást*.

terpentýn 'pryskyřicové rozpouštědlo laků'. Z něm. *Terpentin* a to ze střlat. *terebintina* (*resina*) 'terpentýnová pryskyřice' od lat. *terebinthus* z ř. *terébinthos* vedle *terminthos* 'terpentýnovec' (tj. druh pistácie, z níž se terpentýn získává). Slovo asi přejato z nějakého neznámého středomořského jazyka.

teřich zast. expr. 'břicho'. Již stč. Je to asi obměna (zakončení *-ich* jako u *břich*) slova doloženého v starším a nář. č. *terbuch*, *třebucha* (Jg), p. *trybuch*, r. *trebuchá*, sln. *trébuch* tv., csł. *trbuchu* 'vnitřnosti'. Zdá se, že jde o příp. útvary od psł. **trbb-*, **terb-*, ale původ je nejasný.

tesat, *tesař*, *tesařský*, *tesařství*, *tesařík*, *tesák*, *otesat*, *neotesaný*, *přitesat*, *útes*, *vtesat*, *vytesat*. Vřesl. – p. *ciosac*, r. *tesát*, s./ch. *tèsati*, stsl. *tesati*. Psł. **tesati*

je příbuzné s lit. *tašyti* 'osekávat', sthn. *dehsala* 'sekyra', lat. *texere* 'plést, tesat, stavět', ř. *téktōn* 'řemeslník, stavitel, tesař', stl. *takšati* 'teše, osekává', chet. *taggašhi* 'postavím', vše z ie. **tekt-* (**tekp-*) 'plést, stavět (z proutí)', později 'stavět ze dřeva, tesat'. Srov. †*tasit*.

tesil 'pevná nemačkávatá látka z tuzemského umělého vlákna', *tesilový*, *tesilky*. Zkratkové slovo z †*textil* a †*silon*.

teskný, *tesklivý*, *tesknit*, *roztesknit (se)*, *stesk*, *postesknout si*, *zastesknout si*. P. *teşkny*, stp. *teskny* tv. (od téhož základu i *ckliwy* 'nechutný', srov. †*ošklivý*), r. *toska* 'stesk, nuda'. Psl. **task-* lze spojit s **raščb* 'prázdný' (z toho stč. *iščī* 'lačný', vedle toho *iščičē* 'skličtenost, tesklivost', p. *czczy* 'lačný, pustý, prázdný', r. *tóščij* 'hubený, prázdný', s./ch. *iščī* 'lačný, prázdný', stsl. *raštb* 'prázdný'). Příbuzné je lit. *nūščias* 'prázdný, pustý', lot. *tukšs*, stl. *tuččhyá*-tv. i lat. *tesqua* (pl.) 'pustiny, poušť', vše z ie. **teus-* 'činit prázdným'. Srov. †*stýskat si*.

těsný, *těsnost*, *těsnit*, *těsnění*, *těsnící*, *stěsnat*, *utěsnit*, *vtěsnat*, *vytěsnit*. Věsl. – p. *ciasny*, r. *těsnij*, ch. *tijésan*, s. *tésan*, stsl. *těsnō*. Psl. **těsnō* je asi z **těsknō* a to od ie. **teisk-*, **toisk-*, což je sekundární ie. kořen, z kterého vychází i †*isknout*, †*ěsto*. Původní význam psl. adj. tedy byl asi 'tisknutý, stísňený'. Srov. i †*tiseň*, †*tisnit*.

test, *testovat*. Z angl. *test* tv., původně 'prubiřský kámen, kelímek na zkoušení kovů', z fr. *test* 'hliněná nádoba, skořápka' z lat. *testum*, *testa* 'nádoba, poklice, střep'.

testament 'poslední vůle, závěť'. Z lat. *testāmentum* tv. od *testārī* 'brát za svědka, svědčit, dokazovat' od *testis* 'svědek' a to asi z ie. **tri-sto-*, vlastně 'kdo stojí jako třetí (ke dvěma protistranám)', srov. osk. *trstus* 'svědci'. Srov. †*atestuce*, †*protest*.

těsto, *těstíčko*, *těstový*, *těstovina*. Věsl. – p. *ciasto*, r. *těsto*, ch. *tijěsto*, s. *těsto*, stsl. *těsto*. Psl. **těsto* má nejbližší k wal. *toes*, bret. *toāz* tv., dále je příbuzné sthn. *theismo*, *deismo* 'kyselé těsto', *theisk*, *deisk* 'hnůj, bláto', ř. *stašs* 'pšeničná mouka s vodou', vše z ie. **rai-s-* 'mačkat, hnít' od **tā-*, *tai-* 'tát, rozpouštět (se)'. Srov. †*tisknout*, †*těsný*, †*tát*.

těšit, *potěšit*, *potěšení*, *utěšit*, *utěšený*, *útěcha*, *bezútěšný*, *natěšený*. Věsl. – p. *cieszyc*, r. *těšit*, ch. *tjěšiti*, s. *těšiti*, stsl. *utěšiti*. Psl. **těšiti* je kauzativum od základu, z něhož je i †*tichý*, původní význam tedy byl 'způsobit, že je někdo tichý, tišit, konejšit'.

teta, *teika*, *teička*. Věsl. – p. *ciotka*, r. *tětja*, s./ch. *téta*, stsl. *teroka*. Psl. **teta* má obdobu v lit. *tetā*, švéd. *titta* tv., srov. i ř. *těthē* 'babička'. Patří do skupiny dětských 'žvatlavých' slov, srov. †*táta*, †*máma*, †*bába*, †*děd*.

tetanus 'těžká infekční choroba nervové soustavy', *tetanový*. Z lat. *tetanus* a to z ř. *tétanos* tv., vlastně 'napětí', od *teínō* 'napínám'. Tato choroba se totiž projevuje křečemi svalstva a strnutím šíje.

tetelit se, *zatetelit se*. Jen č., onom.-expr. původu. Srov. něm. *tattern* 'třást se' (viz †*airman*).

tětiva. Věsl. – p. *cięciwa*, r. *tetivá*, s./ch. *tětiva*, stsl. *teřiva*. Psl. **teřiva* (B7) odpovídá lit. *temptýva* tv. od *tempti* 'napínat, táhnout', dále je příbuzné stisl. *þomb* 'tětiva, vyduté břicho', lat. *tempora* 'spánky', arm. *famb* 'sedlo', per. *tāfian* 'vinout, příst', vše z ie. **temp-* 'natahovat, napínat' od **ten-* tv. Srov. †*tenata*, †*tenký*.

tetovat, *tetování*. Přes něm. *tätowieren*, fr. *tatouer* z angl. *tattoo*, dříve *tattoo*, a to v 18. st. (kapitán Cook) z polynéského *tatau* tv.

tetra- (ve složeninách) 'čtyř-'. Z ř. *tetra-*, což je ve složeninách používaná podoba základní číslovky *téssares*, *téttares* 'čtyři' (viz ↑čtyři). Srov. ↓*tetracyklin*, ↓*tetralogie*.

tetracyklin 'širokospektrální antibiotikum'. Viz ↑*tetra-* a ↑*cyklus* (obsahuje čtyři cykly benzenových jader).

tetralogie 'umělecké dílo o čtyřech samostatných částech'. Z ř. *tetralogía* 'řada čtyř dramatických kusů'. Viz ↑*tetra-* a ↑*logie*.

teřev 'velký lesní kurovitý pták', *teřívěk*. P. *cietrzew*, r. *tétereť*, ch. *těriřeb*, s. *těřěb*. Psl. **teterěv* (B8) souvisí se stpr. *tatarwis*, lit. *těterėvinas*, lot. *teteris*, stisl. *piður* tv., střir. *tethra* 'vrána', ř. *těrax* (z toho lat. *tetrax*) 'perlička', *tetráon* 'teřev', arm. *tatrak* 'hrdlička', per. *tāđarv* 'bažant', sti. *tittirá-* 'koroptev', vše od ie. **tei(e)r-*, což je zdvojený onom. kořen napodobující ptačí hlas.

text 'jazykový projev (zvláště psaný)', *textový*, *textář*, *otextovat*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Text*, angl. *text*) z lat. *textum* 'tkanina, stavba, text', *textus* 'tkáň, pletivo, souvislost, text', což jsou zpodstatnělé tvary přič. trp. od *texere* 'plést, tkát, sesat, stavět'. Viz ↑*tesat*, srov. ↓*textil*.

textil, *textilní*, *textilie*, *textilka*. Přes něm. *Textil* (a případně fr. *textile*) z lat. *textilis* 'tkaný' od *texere* 'plést, tkát' (viz ↑*text*, ↑*tesat*).

tezaurus 'slovník zachycující veškerou slovní zásobu jazyka', *tezaurovat* 'uschovávat (peníze)', *tezaurace*. Přejato (případně přes něm. *Thesaurus* tv.) z lat. *thēsauros* 'zásobárna, poklad, pokladnice' z ř. *thēsaurós* tv., což je asi výpůjčka z nějakého neznámého předie. jazyka. Srov. ↓*trezor*.

teze 'stručně formulovaná zásadní myšlenka', *tezovitý*. Přes něm. *These*

z lat. *these* z ř. *thēsis* 'tvrzení, poloha', jež souvisí s *tithēmi* 'kladu, stavím'. Viz ↑*dát*, srov. ↑*téma*.

těž část. Ustrnulý tvar stř. r. zájm. ↓*tyž* srov. slk. *tiež* p. *też*, r. *tóże* tv. Srov. i ↓*tož* a ↑*také*.

těžít, *těžba*, *těžář*, *těžářský*, *těžní*, *těžnice*, *těžistiš*, *těžítko*, *vytěžit*, *výtěžek*. Stč. *těžeti* 'těžít, dobývat užitek, vyrábět', *těžiti* 'vydělávat peníze, získávat'. Stč. *těžář* 'obchodník, kupec' (srov. i csl. *težarъ* 'dělník, sedlák') ukazuje na původní **těžati* z **težati*, což je sloveso původně odpovídající dnešnímu *tahat* (viz ↑*táhnout*, B1) (Ma²). V č. posun významu k 'dobývat zisk' a 'dobývat nerostné bohatství'. Srov. ↓*táhnout*, ↑*tázat se*, ↓*těžký*.

těžký, *těžkost*, *těžknout*, *ztěžknout*, *obtěžkat*, *potěžkat*, *zatěžkat*, *zatěžkávací*. Všesl. – p. *ciężki*, r. *tjážkij* 'přísný, hrozný', *tjaželyj* 'těžký', s./ch. *těžak*, stsl. *težьkь*. Psl. **težьkь* je odvozeno asi od **teža* 'tíže' a to od nedochovaného **tegь* 'těžký', jemuž odpovídá lit. *tingius* 'líný', stisl. *pungr* 'těžký' (vše z ie. **teghu-* (A7)). Výchozím kořenem je ie. **tengh-* 'táhnout' (viz ↑*táhnout*), původní význam adj. je vlastně 'táhnoucí (dolů)'. Srov. i ↓*tíže*, ↓*tíha*, ↓*táhnout*, ↑*těhotný*, ↑*těžít*, ↑*stěžovat si*, ↓*tuhý*, ↓*touha*.

thriller 'napínavý film, román ap.'. Z angl. *thriller* tv. od *thrill* 'vzrušit, napnout, rozechvát', původně 'prohodnout'. Souvisí s angl. *through*, něm. *durch* 'skrz'.

tchán, *tchyně*. Jen č., doklady od střední doby (Komenský). Nahradilo stč. *test* tv., *tščě* 'tchyně', jež jsou všesl. – p. *tešč*, r. *test'*, s./ch. *täst*. Psl. **twstь* 'tchán', *twst'a* 'tchyně' (B6) je příbuzné se stpr. *tisties* 'tchán'. Dále nepřiliš jasně, možná souvisí s ↑*teta*, ř. *těta* 'tati' (-st- by bylo z -tt- (A5)). Jasně není ani pretvoření slova v č.:

změna *-s-* v *-ch-* v této pozici by ukazovala hluboko do psł. (A8), ale vzhledem k doložení slova je psł. stáří nepravděpodobné.

tchoř, *tchořf*. Všesl. – p. *tchórz*, r. *chor'* (r.-csl. *dšchorb*), sln. *dihür*, s./ch. *tvör*. Psł. **dšchor'b* je odvozeno od **dšchnqti* 'dýchnout, zavanout', ve vedlejším významu 'zavanout pachem, páchnout'. Dále viz †*dýchati*, †*duch*. V č. asimilace znělosti *dch->ich-*.

tchyně. Viz †*tchán*, produktivní přpř. *-yně*.

tiára '(dřívě) slavnostní pokrývka papežovy hlavy'. Přes lat. *tiāra* z ř. *tiārā* a to z per. (původně 'trojitá koruna perských králů').

tíha. Zřejmě až obrozenecké přitvoření k staršímu *tíž(e)* (u Jg bez starších dokladů), srov. †*tíze*, †*tíhnout*, †*táhnout*, †*těhotný*.

tíhnout. Stará varianta k †*táhnout* (stč. časování bylo *táhnū*, *tiehneš* atd. (C1), odtud míchání samohlásek i v dalších tvarech), srov. doklad u Husa *tělo tiehne k hřiechu*. Z podobných konstrukcí se pak význam specifikoval na 'mít sklon, směřovat'.

tichý, *ticho*, *tichost*, *tišina*, *tišit*, *utišit*, *ztišit*, *tichnout*, *utichnout*, *ztichnout*. Všesl. – p. *cichy*, r. *tichyj*, s./ch. *tih*, stsl. *tichs*. Psł. **tichs* nemá jistý původ. Spojuje se s lit. *teisūs* 'pravdivý, spravedlivý', *tiesà* 'pravda', str. *teisi* 'čest' (A8, B2), ale významově to není přesvědčivé. Jiný výklad vychází z ie. **teig^h-so-* od **(s)teig^h-* 'vyčkávat, zůstat v klidu', od něhož je asi lit. *srygoti* 'zůstat vězet', lot. *stigt* 'ponořit se', gót. *stiwiti* 'trpělivost', sti. *títikšate* 'snáší, trpí'.

tik 'nervová porucha projevující se záchvěvy svalů (v obličejí aj.)'. Z fr. *tic* asi onom. původu, srov. †*cukat*.

tikat, *tikání*. Onom. původu, od citosl. *tik*.

tiket 'sázenka'. Z angl. *ticket* 'lístek, stvrzenka, formulář' a to ze stfr. *e(s)tiquete* 'lístek, nálepka' (dále viz †*etiketa*).

tingtangl zast. ob. 'šantán'. Z něm. *Tingeltangel* od onom. *ting tang* napodobujícího zvuk činelů, gongu ap. Srov. angl. *ding-dong* 'bim bam' a snad i †*tango*.

tinktura '(alkoholový) roztok k dezinfekci'. Přes něm. *Tinktur* tv. z pozdnělat. *tinctūra* 'tekutý výtažek léčivých bylin', původně 'tekutina, barvení', od lat. *tingere* 'namáčet, barvit'.

tintítiko expr. 'drobný, malý člověk'. Expr. útvar, srov. †*titěrný*.

tip 'předběžné označení výsledku; doporučení, podnět', *tipovat*, *otipovat*, *vytipovat si*, *zatiptovat si*. Z angl. *tip* tv. od slovesa (*to*) *tip* 'dát sprotipné, tipovat, informovat', původně '(tajně) předat' asi z argotu. Stejně jako u dnes homonymních angl. *tip* ve významech 'špička, hrot, koneček', 'sklopit, převrhnout' a 'lehce se dotknout, ũknout' půjde asi o onom.-expr. původ.

***tipec** (ve spojení *zatnout někomu tipec* 'umlčet někoho'). Původně 'zrohovatělý povrch jazyka u drůbeže', což vychází z *típat* 'pípat, vydávat slabé vysoké zvuky' onom. původu. Srov. †*típnout*.

típlice 'druh hmyzu podobný komárovi'. Velmi blízký je lat. název tohoto hmyzu *tipula*, ale sotva půjde o starou příbuznost (tak Ma²). Spíš to bude paralelní název v obou jazycích na onom. základě (srov. †**tipec*), proti vědeckému přejetí z lat. mluví Jungmannův doklad z běžného úzu.

tůpnout ob. 'zamáčknout (cigaretu)'. Novější, snad v souvislosti s †*tipec*.

tiptop hov. 'bezvadný, prvotřídní'. Z angl. *tip-top* tv. z *tip* 'špička' a *top* 'vrchol' onom.-expr. původu. Srov. ↑*tip* a ↑*cop*.

tiráda 'mnohomluvná (oslavná) řeč'. Přes něm. *Tirade* z fr. *tirade* tv. od *tirer* 'táhnout, protahovat, roztahovat' nejasného původu. Srov. ↓*tiráž*, ↓*tíret*.

-**tírat**. Viz ↓*třit*.

tiráž 'technické údaje na konci knihy, časopisu'. Z fr. *tirage* 'náklad (knihy)', vlastně 'tahání, kopírování', od *tirer* 'tahat, obtahovat, kopírovat aj.' (srov. ↑*tiráda*, ↓*tíret*).

tíret, **tíré** 'spojovník'. Z fr. *tiret* tv. od *tirer* 'táhnout, stáhnout, přitáhnout, roztáhnout aj.' (viz i ↑*tiráda*, ↑*tiráž*).

tis 'druh jehličnatého stromu'. Všesl. – p. *cis*, r. *tis*, s./ch. *tisa* tv., csl. *tisa* 'cedr'. Psl. **tisъ*, **tisa* asi nějak souvisí s lat. *taxus* 'tis'. Psl. slovo nelze s lat. uspokojivě hláskoslovně spojit, snad je to přejetí z nějaké neznámé předlohy.

tíseň, *tísnový*. Stč. *ties(k)n*, *tiesň*. Od ↑*těsný*. Srov. ↓*tísnit*.

tisíc, *tisící*, *tisícový*, *tisícovka*, *tisícina*. Stč. *tisíc*, p. *tysięc*, r. *tysjača*, ch. *tisuća*, stsl. *tisqšti*, *tysęšti*. Psl. **tysqŕi*, **tysęŕ* (B7) má obdobu jen v balt. a germ. jazycích – stpr. *tūsimums* (pl.), lit. *tūkstantis*, gót. *þusundi*, něm. *Tausend*, angl. *thousand*. Výchozí podoby slov., balt. a germ slov jsou poněkud odlišné, předpokládá se však, že v první části je ie. **tūs-* od **tēu-*, **tū-* 'bobtnat, tučnět' (viz i ↓*týl*, ↓*tuk*, ↓*tlustý*), ve druhé zřejmě ie. základ *(*d*)*kmp-* 'sto' (↑*sto*), původní význam by byl 'silná, tučná stovka' (srov. stejný první člen i v toch. B *tumane* '10 000'). Formální obtíže působí slov. střídání *q/ę*, ale i č. podoba – *ti-* místo *ty-* a měkkost *s* před *ú* (C1).

tisknout, *tištěný*, *tisk*, *tiskový*, *tiskař*, *tiskařský*, *tiskárna*, *tiskárenský*, *dotisk*, *natisknout*, *nátisk*, *otisknout*, *otisk*.

obtisknout, *obtisk*, *potisk*, *přetisknout*, *přítisknout*, *stisknout*, *stisk*, *utiskovat*, *útsik*, *vtisknout*, *vytisknout*, *výtisk* aj. Všesl. – p. *cisqę* 'vrhat, tisknout', r. *tiskat*, s./ch. *tiskati*. Psl. **tiskati*, **tisknqti* je nejspíš tvořeno od ie. **tisk-* 'tisknout, mačkat'. což je sekundární kořen od **tā-*, **tōi-* 'tát, rozpouštět (se)'. Viz i ↑*těsto*, ↑*těsný* a ↑*tát*. Ve významu 'tiskem vyrábět' od střední doby vedle *tlačiti* (srov. slk. *tlač* 'tisk').

tísnit, *tísnivý*, *tísnit*, *tísněný*. Vlastně varianta k *těsnit*, viz ↑*těsný* i ↑*tíseň*.

tíšit. Viz ↑*tichý*.

tít. Viz ↓*tnout*.

titan 'chemický kovový prvek vhodný pro legování oceli', *titanový*. Z nlat. *titanium* podle *uranium* (Titania je jeden z měsíců Uranu), viz i ↓*títán*. Podle jiných z ř. *titanos* 'vápno, sádra', které s ↓*títán* nesouvisí.

títán 'velikán', *titánský*. Podle starořeckých bájných *Titánů*, synů boha nebes Urana, kteří byli přemoženi Diem a svrženi do podsvětí. Srov. ↑*títan*.

títěrný, *títěrnost*. U Jg *títěrný*, též s významy 'dětinský, ničemný' a 'podivný, mistrný'. Snad expr. přetvoření střhn. *tenterie* 'cetky, laciné ozdůbky' ze střfr. *tinter* 'cinkat' z pozdnělat. *tinnitäre* tv., onom. původu.

títul, *titulek*, *titulní*, *titulovat*. Z lat. *titulus* 'nápis, nadpis, pocta', jehož původ není jasný.

tíže, *tížít*, *obtěžít*, *přetížít*, *přitížít*, *vytížít*, *ztlžít*, *zatěžít*. Slk. *tiaž*, sln. *téža*, s./ch. *téža*, stsl. *teža* 'spor, problém'. Psl. **teža* je odvozeno od **teğō* 'těžký', viz ↑*těžký*.

tkanička. Viz ↓*tkát*.

-**tkat** (*potkat*, *setkat se*, *setkání*, *utkat se*, *utkání*). Jen č. Původně 'narazit na někoho', srov. stč. *potkati* 'napadnout, potkat', *utkati se* 'potkat se,

setkat se', *utknúti* 'uhodit na někoho, napadnout'. Souvisí s *↓tknout se*, *↓týkat se*, *↓tkát*. Srov. i *↑půtka*, *↑důtka*.

tkát, *tkaní*, *tkáň*, *tkanina*, *tkanice*, *tkanička*, *tkanivo*, *tkadlec*, *tkadlena*, *tkalcovský*, *tkalcovna*, *protkat*, *utkat*, *vetkat*. Všesl. – p. *tkac*, r. *tkat*, s./ch. *tkāti*, stsl. *tkati*. Psl. **tkati*, původně zřejmě 'bít, tlačit' (totiž 'přirážet útek'), je asi příbuzné s lot. *tukstēt* 'klepat', *tūcīt* 'zastřkovat, vtláčovat', sthn. *dūhen* 'tlačit', wal. *twill* 'proděravělý', ř. *týkos* 'kladivo', vše z ie. **teuk-* 'bít, tlačit', asi onom. původu (srov. *↓fukat*). Viz i *↑tkat*, *↓týkat se*, *↓tkvět*, *↓útek*.

tklivý 'dojemný, jímavý'. Původně zřejmě 'citlivý, snadný k pohnutí' (Jg), od stč. *tknúti* 'dotýkat se' (tedy 'takový, jehož se snadno něco dotkne'). Srov. *↑důtka*, viz *↓týkat se*.

tknout se, *dotknout se*, *protknout*, *vetknout*, *vytknout*, *zatknout*. Viz *↓týkat se*.

tkvět, **tkvíť** kniž. 'vézet'. Stč. *tčieti* tv., nynější slovo je zřejmě obrozeneckou výpůjčkou z p. *tkwić*. Viz *↓týkat se*, srov. *↑tknout se*.

tlačit, *tlak*, *tlakový*, *tlačěnka*, *tlačeniče*, *tlačítka*, *natlačit (se)*, *nátlak*, *otlačit*, *otlak*, *odtlačit*, *potlačit*, *protláčit*, *protlak*, *přítlačit*, *roztlačit*, *stlačit*, *utlačit*, *útlak*, *vítlačit*, *vytláčit*, *výtluč*, *vztlak*, *zatlačit* aj. P. *tloczyć*, sln. *tláčiti*, s./ch. *tláčiti* 'utlačovat, udupávat', csl. *tláčiti*. Psl. **tolčiti* je buď iterativum (opětovací sloveso) k **telkri* (viz *↓tlouci*), nebo je od subst. **tolko* 'něco stlačeného', odvozeného od téhož slovesa.

tlachat expr., *tlachání*, *tlach*, *tlachavý*, *tlachal*, *vytlachat*. Již stč. Asi expr. obměna k *tlamati*, *tlampati* (viz *↓tlama*, *↓tlampač*), vše onom. původu.

tlak. Viz *↑tlačit*.

tlama. Dříve i *tlampa* (Jg). Od *tlamati*, *tlampati* onom. původu, viz i *↓tlemit se*, *↓tlampač*, *↑tlachat*.

tlampač 'amplion'. Přehodnocením původního významu 'vesnický dohazovač, mluvkva, tlachal'. Od *tlampati* 'tlachat' onom. původu, viz i *↑tlachat*, *↑tlama*.

tlapa, *tlapka*, *tlapička*. Stč. i *dlapa*. Takto jen č., jinak p.st. *tuapa*, r. *lúpa*, sln. *lápa* tv., jež má obdobu v lit. *lôpa*, lot. *lāpa* a asi i gót. *lôfa* 'dlaň', kurdském *lapk* 'tlapa', vše z ie. **lāp-*, **lēp-*, **lap-* 'něco plochého, tlapa', asi onom.-expr. původu. Viz i *↑lopata*, *↑lopuch*, Č. *t-* je druhotné, nejspíš vzniklo zkřivením původního **lapa* s něm. *Tappe*, stfhn. *tāpe* tv. (D3).

tlemit se zhrub. 'smát se', *otlemeny*. Od *↑tlama*.

tleskat, *tlesknout*, *potlesk*, *vytleskávat*, *zatleskat*. Sln. *tlěskati*, srov. i hl. *kleskač*, p. *klaskač*, ale i angl. *clash* tv. Onom. původu, viz i *↑pleskat*.

tlít, *ztlít*. P. *tleć*, r. *tlet*, sln. *tléti* 'doutnat', stsl. *tolěti*. Psl. **tolěti* je asi odvozeno od **tolo* 'zem, půda, podlaha' (č.st. a nř. *tlo* 'strop', r.d. *tlo* 'základ, dno', sln. *tlā* (pl.) 'zem, půda', s./ch. *tlō*, stsl. *tbla* (pl.) tv.), jež je příbuzné se str. *talus* 'podlaha v místnosti', lit. *tilės* 'prkenné dno v člunu', něm. *Diele* 'prkno', stír. *talam* 'země', lat. *tellūs* tv., sti. *tála-* 'rovina', vše z ie. **tel-* 'rovná zem, podlaha, prkno', původní význam našeho slovesa by tedy byl 'měnit se v půdu, stávat se zemí'. Významově méně uspokojivé je spojení s lit. *rylėti* 'mlčet', stír. *tu(i)lid* 'spř' od jiného ie. **tel-* 'být klidný'.

tlouci, *tlukot*, *natlouci*, *otlouci*, *odtlouci*, *potlouci (se)*, *protlouci (se)*, *přítlouci*, *roztlouci*, *stlouci*, *utlouci*, *vtlouci*, *vytlouci*, *zatlouci*, *potloukat se*. Všesl. – p. *tluc*, r. *tolōč*, s./ch. *tūcī*, stsl. *tlěšiti*. Psl. **tel(k)iti* (1.os.přít.

**tblkq*, odtud nový inf. **tbl(k)ti* (B3,B8) nemá příliš spolehlivé ie. přibuzenstvo. Spojuje se s lit. *tilkti* 'být zkrocený, stát se krotkým', wal. *talch* 'oddrožený kousek, semleté zrní', jako východisko se rekonstruuje ie. **tel(e)k-* 'bít, tlačit'. Srov. †*tlačit*.

tlumit, *tlumený*, *tlumič*, *utlumit*, *útlum*, *ztlumit*. Obrozenecké přejetí z p. *tlumič* tv., jež asi souvisí s *tlum* 'tlupa, zástup', *tlumny* 'hromadný, četný' (k podobnému významovému vztahu srov. †*дав*, †*дávит*). P. *tlum* bude asi z **tblp-mb* (A9), pak souvisí s †*tlupa*.

tlumočit, *tlumočník*, *tlumočnice*, *tlumočnický*. Odvozeno od č.st. *tlumač*. Všesl. – p. *tlumacz*, r. *tolmáč*, s./ch. *tùmáč*. Psl. **tolmačb* je přejato z ttat. jazyků (srov. tur. *dilmač*, kumánské *rylmač*) a to z nějaké neznámé předlohy, jež bude možná příbuzná s churitským slovem *talami* tv., zapsaným již ve 14. st. př. Kr. Něm. *Dolmetscher* tv. je ze slov. nebo z maď. *tolmács*.

tlumok. Již stč. P. *tlumok*. Snad souvisí se stč. *telma* 'pytlík, tobolka', ale to je také nejasné (Ma²). Spojení s p. *tlum* 'tlupa, zástup', *tlumič* 'tlumit, dusit' (HK) neuspokojuje významově.

tlupa. Asi obrozenecké přejetí z r. *tolpā* 'zástup, dav', dále sln. *tólpa*, b. *tālpā*, stsl. *tlāpa*. Psl. **talpa* či **tlpa* se spojuje s lit. *tilpti* 'mít prostor', *talpā* 'prostor, objem', sti. *tālpa-* 'lože, místo k odpočinku', toch. A *tsālp* '(pře)jít, být vysvobozen', vše od ie. **telp-* 'mít prostor', **tolpā* 'místo, prostor'. Srov. †*tlumit*.

tlustý, *tloušťka*, *tloušťk*, *tlustoch*, *tloustnout*, *ztloustnout*. Všesl. – p. *tlusty*, r. *tólstij*, s./ch. *tūst*, *tūst*, csl. *tlōstā*. Psl. **tblstō* má nejbližší asi k lit. *tułŕti* 'bobtnat', lot. *tułzt* tv. (snad je to původem t-ové přič. k nedochovanému slovesu **tblstī?*) (Ma²), což jsou odvozeniny od ie. **tuł-*, **tūl-*, k němuž viz dále †*ryl*.

tma, *tmář*, *temný*, *temnota*, *potemnět*, *ztemnět*, *zatemnit*, *tmavý*, *tmavnout*, *ztmavnout*, *tmít se*, *zatemnit*, *stívat se*. Všesl. – p. *ćma*, r. *t'ma*, s./ch. *tāma*, stsl. *тъma*. Psl. **ťma* odpovídá lot. *tima* tv., dále je příbuzné lit. *tamsà* 'temnota', sthn. *demar* 'soumrak' (něm. *Dämmerung* tv.), stír. *temel* 'temnota', lat. *tenebrae* tv., sti. *tāmas-* 'tma, temnota', toch. B *tamāsse* 'temný', vše od ie. **tem-* 'temný, tmavý'.

tmel, *tmelit*, *stmelit*. V č. od obrození (Presl), snad z jsl., kde je sln. *témelj*, s./ch. *témelj* 'základ, podklad' z ř. *theméliion* tv. od *théma* (viz †*téma*). Ale přetvoření významu i vypuštění prvního -e- je nejasné.

tnout, *protnout*, *přetnout*, *rozetnout*, *setnout*, *utnout*, *vytnout*, *ztnout*. Stč. *tieti*, 1.os.přít. *tnu* (odtud nový inf.). P. *ciqč*, r.st. *tjar'*, sln.st. *téti*. Psl. **teŕi*, 1.os.přít. **ťbnq*, je příbuzné s lit. *inti* 'naklepávat (kosu)', stír. *tamnid* 'užezává', ř. *témnō* 'řežu', východiskem je ie. **tem-*, **ten-* 'řezat'. Srov. †*temeno*, †*stonek*.

toaleta 'slavnostní dámský úbor; úprava zevnějšku; klozet', *toaletní*. Z fr. *toilette* tv., což je původem zdrobnělina od fr., stfr. *toile* 'plátno, tkanina' z lat. *tēla* 'tkanina' od *texere* 'tkát'. Již ve fr. ve spojení *cabinet de toilette*, vlastně 'místnost pro oblékání, úpravu šatů', eufemisticky 'záchod'.

toast, *toust* 'topinka z bílého chleba', *toastový*. Z angl. *toast* tv. od slovesa (*to*) *toast* 'opékat' ze stfr. *toster* tv. a to od lat. *torrēre* (přič. trp. *tostus*) 'sušit, pražit, pálit'.

tobogan 'točitá skluzavka'. Přes něm. *Toboggan* z angl. *toboggan* a to asi přes kanadskou fr. (poprvé doloženo v 17. st. v podobě *tabaganne*) z nějakého severoam. indiánského jazyka skupiny algonkin.

tobolka '(menší) peněženka; suchý pukavý plod'. Již stč. P. *tobola*, r.d. *tobólec*, s./ch.d. *tòbolac* 'kožený váček na peníze'. Zřejmě slov. výpůjčka. Uvažuje se o přetvoření lat. *tabula* 'prkno, deska, listina' (k významu srov. †*šrajtafle*), či o přejetí z ttat. (tat. *tubal* 'košík z kúry').

točit, *točený*, *toč*, *točivý*, *točirý*, *točna*, *natočit*, *otočit*, *obtočit*, *odtočit*, *protočit*, *přetočit*, *přitočit*, *roztočit*, *stočit*, *vytočit*, *zatočit*. Všesl. – p. *toczyć*, r. *točiti* 'brousit, vrtat, ohlázovat', s./ch. *točiti* 'točit, brousit', stsl. *točiti* 'hnát'. Psl. **točiti* je kauzativum k **tekti*, tedy vlastně 'způsobovat, že něco teče, běží'. Dále viz †*téci*.

tóga 'dlouhé řasnaté svrchní roucho starořímského občana'. Z lat. *toga* tv., vlastně 'pokrývka, to, co kryje', od *tegere* 'krýt'.

tok. Viz †*téci*.

tokaj 'druh vína'. Podle maď. místního jména *Tokaj* (město a vrch na severových. Maďarska, kde se tato réva pěstuje).

tokat. Dříve i *tokovat* (Jg). Onom. původu, napodobení hlasu tetřeva, když je v milostném rozrušení. Srov. i †*tetřev*.

tolar 'stará evropská mince'. Z něm. *Taler* (dříve *Thaler*), zkráceného z *Joachimstaler*, doslova '(peníz) z údolí sv. Jáchyma', a to podle našeho *Jáchymova* v Krušných horách, kde se od 16. st. těžilo stříbro, z něhož se razily tyto známé peníze. Viz i †*dolar*.

tolerovat 'snášet, dovolovat', *tolerantní*, *tolerance*. Podle něm. *tolerieren*, fr. *tolérer* z lat. *tolerāre* 'snášet, vydržet', jež je příbuzné s *tollere* 'zvedat, brát na sebe' (viz i †*tele*).

tolik čís. R. *stól'ko*, s./ch. *tolikō*, stsl. *toliko*. Psl. **toliko* je složeno ze zájm. základu **to-* (viz †*ten*) a částic **li* a **ko*. Podobné útvary jsou v lit. *tōlei*

'potud', lat. *tālis* 'takový', ř. *tēlikós* 'tak starý'. Viz i †*kolik*, †*jelikož*.

toluen 'druh uhlovodíku'. Od jména kolumbijského přístavu *Tolú*, z něhož se vyvážel jistý druh tropické pryskyřice, zakončení podle *benzen* (srov. †*benzin*).

tomahavk 'indiánská válečná sekyra'. Z angl. *tomahawk* a to z nějakého severoam. indiánského jazyka skupiny algonkin.

tomatový 'rajčatový'. Od něm. *Tomate* 'rajče', fr. *tomate*, šp. *tomata* a to z meckického *tomatl* tv. (v jazyce nahuatl).

tombola 'věcná loterie při společenské zábavě'. Z it. *tombola* tv. od *tombolare* 'padnout, udělat kotrmelec' (nejspíš podle otáčení čísel v osudí), jež je asi onom. původu.

tón, *tónový*, *tónina*, *tónovat*. Přes něm. *Ton* z lat. *tonus* 'tón, zvuk' z ř. *tónos* 'struna, zvuk hlasu', původně 'napětí, natažení, síla', od *teinō* 'napínám'. Srov. †*tonus*, †*tonik*, †*intonovat* i †*tenata*, †*tenký*.

tonáž 'nosnost lodi'. Z fr. *tonnage*, angl. *tonnage* a to od fr. *tonne* 'tuna' (viz †*tuna*).

tonik 'osvěžující nápoj obsahující chinin'. Z angl. *tonic* (*water*) tv. z *tonic* 'osvěžující, posilující' a to z ř. *tonikós* 'napínající, posilující' od *tónos* 'napětí, síla'. Srov. †*tón*, †*tonus*.

tonout, *tonoucí*, *utonout*. Všesl. – p. *tonąc*, r. *tonút*, s./ch. *tònuti*, csl. *tonqti*. Psl. **to(p)nqti* (A9) je původem dokonavý protějšek k **topiti* (viz †*topit2*). Ke změně vidu srov. †*kanout*, †*kynout*.

tonus 'trvalé napětí tkáně'. Z nlat. *tonus* tv. z ř. *tónos* 'napětí, natažení, síla'. Srov. †*tón*, †*tonik*.

tonzura '(dříve) vyholený kruh vlasů na temeni jako symbol kněžství'. Ze stflat. *tonsura* tv. z lat. *tōnsūra* 'ostříhání' od *tōndēre* 'stříhat'.

top- (ve složeninách jako *topmodelka* ap.) 'špičkový, prvotřídní'. Z angl. *top* tv., vlastně 'nejhořejší, vrchní', od *top* 'vrchol, vršek, nejvyšší bod', původu asi onom.-expr. Srov. ↑*tiptop*, ↑*cop*.

topánky nár. 'druh střevců'. Z maď. *topánka*, jež je asi přejato ze slov. (viz ↑*opánek*).

topas, topaz 'průhledný žlutý polodrahokam'. Přes něm. *Topas* z lat. *topázus* z ř. *tópazos* a to asi podle ostrova *Tópazos* v Rudém moři.

topinambur 'rostlina s jedlými hlízkami, příbuzná slunečnici'. Z fr. *topinambour* a to podle stejnojmenného názvu brazilského kmene.

topinka. Viz ↓*topit*¹, vlastně 'topením opečený chléb'.

topit¹ 'udržovat oheň', *topení*, *topenář*, *topenářský*, *topný*, *topič*, *topičský*, *topivo*, *topeniště*, *protopit*, *přitopit*, *roztopit*, *vytopit*, *zатopit*. Všesl. – p. *topič* 'tavit, rozpouštět', r. *topít* 'topit, škařit, rozpouštět', s./ch. *tòpiti* 'tavit, rozpouštět', stsl. *rastopiti* 'roztavit'. Psl. **topiti* 'ohříváním rozpouštět' je původem kauzativum k nedochovanému **tepti* (viz ↑*teplý*), původní význam tedy je 'způsobovat, že je něco teplé'. Obdobné útvary jsou v av. *tápajēiti*, sti. *tápáyati* 'ohřívá'.

topit² 'ponořením do vody usmrcovat', *potopit (se)*, *potopa*, *utopit (se)*, *vytopit*, *zатopit*. Všesl. – p. *topič*, r. *topít*', s./ch. *tòpiti* 'zaplavovat', stsl. *potopiti*. Psl. **topiti* se vykládá z ie. **tap-* 'potápět, nořit', jako příbuzné však lze uvést jen arm. *fa'avam* 'potápím'. Zcela shodné tvary slov. slovo jako u ↑*topit*¹ nás nutí uvažovat o etym. totožnosti obou výrazů, předpokládá to však značný posun významu. Snad lze připustit jako přechodný význam 'nořit do (teplem) rozpuštěné látky, do teplé tekutiny'.

topografie 'popis území pomocí map', *topografický*. Novodobá složenina z ř. *tópos* 'místo, krajina, země' a ↑-*grafie*. Srov. ↓*toponomastika*.

topol. Všesl. – p. *topola*, r. *tópol*', s./ch. *tòpòla*, csl. *topolb*. Psl. **topolb* není uspokojivě objasněno. Jistě souvisí s lit. *tūopa*, nápadná je i blízkost lat. *pōpulus* tv. Většinou se soudí, že jde o výpůjčku ze stílat. (či již vlat.) *papulus*, z něhož je nejspíš i něm. *Pappel* tv., změna *p-p > t-p* v slov. a balt. se objasní disimilací.

toponomastika 'nauka o zeměpisných vlastních jménech'. Z ř. *tópos* 'místo, krajina, země' a ↑*onomastika*. Srov. ↑*topografie*.

topor 'velká silná násada', *topůrko*. Všesl. – p. *topór* 'sekyra', r. *topór* tv., s./ch. *tòpor* 'násada na sekyru'. Psl. **toporō* 'sekyra' se obvykle vykládá jako přejetí ze stírán. **tapara-* (srov. per. *teber*, kurd. *tefer*, balúdzské *tapar* tv.), odkud je i arm. *tapar* tv. (ale fin. *tappara* tv. je ze slov.). Vyloučit nelze ani domácí původ a odvození od **tepti* (viz ↑*tepat*), pak by slov. a írán. slova byla zřejmě jen elementárně příbuzná, od onom. základu **tep-*.

topořit, *ztopořit*, *toporný*, *topornost*. U Jg jen předp. *ztopořiti* 'ztužiti', *ztopořeti* 'strnout, zdřevěnět'. Jen č., zřejmě od ↑*topor*, tedy asi 'stávat se tvrdým jako topůrko, násada'.

tóra 'židovský název pro pět knih Mojžíšových'. Z hebr. *tōrah* 'předpis, zákon'.

torba 'taška přes rameno'. Přes p. *torba* z tur. *torba* tv.

toreador 'zápasník s býky'. Ze šp. *toreador* tv. od *torear* 'zápasit s býky' od *toro* 'býk' z lat. *taurus* tv. Viz i ↓*tur*.

torna '(obdélníkový) batoh'. Zkrácením staršího *tornistra* z něm. *Tornister*, jež se zase naopak považuje

za přejaté z č.st. *tanistra, tanejstra* z maď.st. *tanyistra* (doloženo r. 1510, putovalo jako vojenský termín). Původ slova se hledá v střř. *tágistron* 'pytel na oves pro koně', případně v lat. *canistrum* 'košík' z ř. *kánistron* tv. Možné je i smíšení obou slov.

tornádo 'větrná smršť'. Přes něm. *Tornado* ze šp. *tornado*, což je původem příč. trp. od *tornar* 'obracet, otáčet' z lat. *tornāre* 'obracet, kroutit' od *tornus* 'soustruh'. Viz i ↑*storno*, ↓*turnus*, ↓*turnaj*.

torpédo '(podmořská) střela s vlastním pohonem', *torpédovat*. Přes něm. *Torpedo* z angl. *torpedo* (zač. 19. st. tuto střelu vynalezl Američan Fulton) a to přeneseně z lat. *torpēdō* 'rejnok elektrický', původně 'strnulost, tupost', od *torpēre* 'trnout, být tupý'.

tortura 'mučení'. Z lat. *tortūra* tv. od *torquēre* (příč. trp. *tortus*) 'točit, kroutit, mučit'. Srov. ↑*dort*.

torzo 'neúplně zachované i nedokončené umělecké či vědecké dílo'. Z it. *torso* tv., původně 'košíál, trup', z pozdnělat. *tursus* 'stonek, stéblo' z lat. *thyrus*. ř. *thýrsos* 'hůl opletená břečtanem či révou (znamení boha Bakcha)'. Srov. ↓*trs*.

totalní 'úplný, naprostý', *totalita* 'násilím zavedená a udržovaná jednota státu', *totalitní*. Přes něm. *total*, fr. *total* ze střřlat. *totalis* 'celistvý, úplný' od lat. *tōtus* 'celý, všechen'.

totem 'kůl s reliéfem a plastikami zvířat, květů ap. znázorňující mystického předka'. Z něm. *Totem*, angl. *totem* a tam z jazyka severoam. Indiánů skupiny algonkin, v němž *ote(m)* (v prvním fr. přepisu *ooutem*) znamenalo 'rod, rodové znamení'. Počáteční *t-* se vykládá jako zakončení přivlastňovacího zájm., např. *ototeman* znamená 'jeho rod, jeho rodové znamení'.

totiž část. Jen č. Stč. *točúš, točíš* i pouhé *čúš, číš* tv. ze spojení *to čuješ* 'to tušíš, to cítíš, to víš' (viz ↑*čítí*). Přikloněno k *toí, toti, totiž* podobného významu 'hle, totiž, ovšem' ze stejného *to* (viz ↑*ten*) a částice *-í, ti* (srov. ↑*ai*), k *-ž* srov. ↓*tudíž*, ↑*až* ap.

totožný, totožnost. Obrozenecký výtvor nejspíš od *totéž*, případně r. *tot že* 'tentýž', viz ↑*ten*, ↓*ýž*.

touha, tužba, toužebný, toužit, roz-toužený, vytoužený, zatoužit. Stč. *túha* 'stesk, žal, starost'. Věsl. – p. *tęga*, r.d. *tugá, s./ch. túga* 'žal', stsl. *toga* 'tiseň, stesk'. Psl. **toga*, původně asi 'obříž, napjatý stav', souvisí s **togs* 'tvrdý, tuhý, napjatý' (↓*tuhý*), **tegs* 'těžký' (↑*těžký*), dále viz i ↑*tiže*, ↑*táhnout*.

toulat se, toulavý, toulka, tulák, tulačka, tulácký, tuláctví, zatoulat se, potulovat se, potulka. Jen č. a p. *tulać się*. Nepříliš jasné, snad souvisí s ↓*tulit se*, srov. i p. *tulać* 'koulet, točit'.

toulec 'podlouhlé pouzdro na šípy'. Stč. *túl*, p. *tuł*, r.d. *túl(o)*, s./ch. *túljac*, stsl. *tulb*. Psl. **tulb* je asi příbuzné se sti. *tūna* tv., ř. *sōlén* 'roura', východiskem by bylo poněkud problematické ie. **tūō-l-*, **tūau-l-*, **tū-l-* 'roura'. Srov. ↓*tulit se*.

touš 'puk, kotouč'. Posunem dřívějšího významu 'disk' (Jg), jež má asi stejný původ jako *touš* 'eso v kartách', vlastně 'dvojka', z něm. *Daus* ze střřn. *dūs, tūs* a to ze střř. *dous* 'dvě' (viz ↑*dvě*).

tovar kniž. 'výrobek, zboží', *továrna, tovární, továrenský, továrník*. V moderní č. ze slk., odvozeniny (kromě ↓*tovaryš*) od obrození (Jg). Věsl. – p. *towar*, r. *továr*, s./ch. *tóvar* 'náklad'. Psl. **tovarš* je přežato z tat. jazyků, srov. tur. *tavar* 'zboží, jmění, skot', ujgurské *tovar* tv., starouzbecké *tavar* 'výrobek, věc, jmění', mong. *tawar* 'věci, vlastnictví'. Srov. ↓*tovaryš*.

tovaryš '(dřívě) vyučený řemeslník pracující u mistra'. P. *towarzysz*, r. *továřiš*, sln. *továřiš*, csl. *továřištvo*. Slovo **továřiš(č)* b 'druh, společník' je zřejmě celé přejato z ttat. jazyků. Viz ↑*tovar*, k příp. srov. starouzbecké *eš, iš* 'druh'.

toxický 'jedovatý, otravný'. Od nlat. *toxicum* 'jed' z ř. *toxikón* 'jed na šípky', což je zpodstatnělé adj. *toxikós* 'týkající se střelby z luku, střelecký' od *tóxon* 'šíp, střela'. Srov. ↓*toxikomanie*, ↓*toxin*.

toxikologie 'nauka o jedech'. Viz ↑*toxický* a ↑*logie*.

toxikomanie 'chorobná závislost na droze s následnými poruchami', *toxikoman(ka)*. Viz ↑*toxický* a ↑*mánie*.

toxin 'bakteriální jed'. Příp. *-in* (srov. ↑*chinin*, ↑*penicilin*, ↑*heroin* ap.) od základu, který je v ↑*toxický*.

tož část. nář. Z *to* (↑*ten*) a *-ž* (viz ↓*že*). Srov. ↑*též*.

trable hov. expr. 'nesnáze'. Z angl. *trouble* 'nesnáz, potíže, strast' od slovesa *trouble* 'trápit, obtěžovat' a to přes fr. *troubler* 'rušit, znepokojoval' z vlat. **turbulāre*, opakovacího slovesa (frekventativa) od lat. *turbāre* 'rozházet, uvést ve zmatek, poplašit'. Srov. ↓*turbína*.

tradice 'ustálené zvyklosti', *tradiční*, *tradovat*. Přes něm. *Tradition* z lat. *trāditiō* 'předání, vypravování, ústní podání' od *trādere* 'odevzdávat, svěřovat, vypravovat' z *trā-* (viz ↓*trans-*) a *dare* 'dát'.

trafika, *trafikant*. Přes rak.-něm. *Trafik* z it. *traffico* 'obchod, obrat, doprava' (srov. angl. *traffic* 'doprava'), *trafficare* 'obchodovat', jehož další původ není jistý. Spojuje se se sport. *trašfegar* 'obchodovat i 'stáčet víno', kat. *trašegar* 'slít, míchat víno', což se vykládá z vlat. **trašfaecāre*, doslova 'stočit tak, že se oddělí sedlina', z lat. *trāns* 'přes, za' (↓*trans-*) a odvozeniny

od *faex* 'usazenina, vinná sedlina'. Jiní hledají původ v ar.

tragédie, *tragický*, *tragéd.* Přes lat. *tragoedia* z ř. *tragōdiá* 'truchlohra' od *tragōdōs* 'herec v truchlohře'. Slovo je složeno z *trágos* 'kozec' a odvozeniny od *ōdē* 'zpěv, píseň', motivace pojmenování však není zcela jasná. Dnes je nejpřijímanější výklad, že šlo původně o herce, který pěl píseň při obětování kozla na počest vítěze divadelního klání.

trachea 'průdušnice'. Ze střlat. *trachea* z ř. (*artēriá*) *tracheia* tv., doslova 'drsná (tepna)', od *trachýs* 'drsný'.

trachom 'infekční chronický zánět oční spojivky a rohovky'. Novější, z ř. *tráchōma* 'drsnost' od *trachýs* 'drsný'.

trachtace zast. ob. 'hostina, velká společenská akce'. Z lat. *tractatiō* 'zacházení, jednání' od *tractāre* 'táhnout, zabývat se, jednat' (viz ↓*traktát*, ↓*trakt*, ↓*traktor*). Srov. i něm. *traktieren* 'zacházet s někým, hostit'.

trajdat ob. expr., *trajda*. U Jg jen *trajda* 'stařena, jež si počíná po mladicku'. Původ zřejmě onom.-expr., srov. ↑*pajdat*, ↑*šmajdat*.

trajekt 'větší přívoz, plavidlo k přepravě aut, vlaků ap.', *trajektový*. Přes něm. *Traject* tv. z lat. *trāiectus* 'převoz, přeprava' od *trāicere* 'přehodit, přepravit' z *trāns* (↓*trans-*) a *iacere* 'házet, vrhat'. Srov. ↓*trachtýř*, ↑*projekt*, ↑*objekt*.

trajler 'vlečný vůz pro převážení těžkých nákladů'. Z angl. *trailer* tv. od *trail* 'vléci, táhnout se' ze střl. *trailer* tv. a to asi z vlat. **tragulāre* od lat. *tragula* 'vlečná síť' od *trahere* 'vléci'. Srov. ↓*trolej*.

trakař. Přejato z něm., v základě leží něm. *tragen* 'nést', ale přesný zdroj není znám. Nejspíš ze sthn. *tragāri* či střhn. *trager* 'nosič, držák' (dnešní *Träger*). Uvažuje se i o složenině *Tragkarre*

(Ma²), srov. dnešní něm. *Schubkarre* 'trakař' ze *Schub* 'strčení' a *Karre* 'kára, kolečko'.

trakce 'tažná síla, pohon'. Z lat. *tractiō* 'tažení, tah' od *tractus*, což je přič. trp. od *trahere* 'táhnout'. Srov. ↑*trakce*, ↓*traktor*, ↓*trakt*, ↑*extrakt*.

trakt 'křídlo budovy; ústrojí'. Z něm. *Trakt* tv., dříve 'krajina, úsek kraje', z lat. *tractus* 'tah, pohyb, oblouk', druhotně 'prostor, úsek kraje, kraj', což je zpodstatnělé přič. trp. od *trahere* 'táhnout'. Srov. ↑*trakce*, ↓*traktát*, ↓*traktor*, ↑*trachtace*.

traktát 'učené (náboženské) pojednání'. Ze střlat. *tractatus* tv., lat. *tractātus* 'jednání, zabývání se' od *tractāre* 'tahat, zabývat se, jednat' od *trahere* (přič. trp. *tractus*) 'táhnout'. Srov. ↑*trachtace*.

traktor, *traktorový*, *traktorista*, *traktoristka*. Z něm. *Traktor* a to podle fr. *tracteur* (vlastně 'tahač, kdo vleče') od *traction* 'tažná síla, pohon' (dále viz ↑*trakce*).

trám, *trámek*, *trámec*, *trámový*, *trámoví*. Zsl. přejetí ze střhn. *trām(e)*, *drām(e)* tv., jehož původ není jistý. Srov. ↓*tramvaj*.

tramín 'druh vína'. Podle jihotyrolského městečka *Tramin* (it. *Termeno*).

tramp, *trempe*, *trampský*, *trampovat*, *tramping*/*trepink*. Z angl. *tramp* 'dlouhá chůze, vandr; tulák, člověk na vandru', jako sloveso znamená 'chodit pěšky, vandrovat'. Souvisí s něm. *trampeln* 'dupat', srov. ↓*trampolína*, ↓*trap*.

trampolína. Přes něm. *Trampolin* z it. *trampolino* tv. od *trampolo* 'chůda, dřevěná noha' a to z germ. (srov. něm. *trampeln* 'dupat'). Snad podle toho, že je upevněna v rámu na čtyřech nohách.

trampota. Od ↓*trápit* s expr. zesilovacím *m*, doloženo od 17. st.

tramtárie expr. 'vzdálená, zapadlá, nepřístupná krajina'. Snad obměnou ze staršího *Tartárie* 'tatarská země', možná ale onom. útvar bez hlubšího smyslu, srov. citosl. *tramtará*.

tramvaj, *tramvajový*, *tramvajenka*, *tramvaják*, *tramvajačka*. Z angl. *tramway* z *tram* 'kolej, (důlní) vozík' nejspíš dněm. původu (střdn. *trame* 'příčný trámek, příčka (žebříku)') a *way* 'cesta'. Viz ↑*trám*, ↓*vézt*.

trans 'hypnotický, extatický stav'. Přes něm. *Trance*, angl. *trance* (tam poprvé v lékařském smyslu) z fr. *transe* 'agonie, zmrtnění, velký strach' od *transir* 'zmrtnět, strnout', původně 'zemřít', z lat. *trānsire* 'přejít (na druhou stranu), minout' z *trāns* (↓*trans-*) a *ire* 'jít'. Srov. ↓*tranzit*.

trans- předp. Z lat. *trāns* 'přes, za', jež asi souvisí s něm. *durch* 'skrz', angl. *through* tv. Ve složeninách někdy jen *trā-*. Srov. ↑*tradice*, ↑*trajekt* a ↓*transakce*, ↓*transfuze*, ↓*tranzit*, ↓*transplantace*.

transakce 'peněžní, obchodní operace'. Přes něm. *Transaktion* z lat. *trānsactiō* 'projednávání' z *trāns* (↑*trans-*) a *actiō* (viz ↑*akce*).

transcendentní 'přesahující hranici reálného bytí'. Ze střlat. *transcendens* 'překračující (aristotelské kategorie)' od lat. *trānscondere* 'překročit, přestoupit' z *trāns* (↑*trans-*) a *scandere* 'stoupat' (srov. ↑*skandovat*).

transfer 'převod (peněz); přesun (obyvatelstva); přestup (sportovce)'. Z angl. *transfer* tv. od slovesa (*to*) *transfer* 'přenést, převést, přemístit' a to přes fr. z lat. *trānsferre* tv. z *trāns* (↑*trans-*) a *ferre* 'nést' (srov. ↑*konference*).

transformovat 'proměňovat, přetvořovat', *transformace*, *transformační*, *transformátor*. Z lat. *trānsformāre* tv., viz ↑*trans-* a ↑*forma*.

transfuze 'krevní převod', *transfuzní*. Z lat. *trānsfusiō* tv. od *trānsfundere* 'přelévát' z *trāns* (↑*trans-*) a *fundere* 'lít' (srov. ↑*fúze*, ↑*fondán*).

transkribovat 'přepisovat (do jiné pravopisné soustavy)', *transkripce*, *transkripční*. Z lat. *trānscřibere* 'přepisovat, opisovat' z *trāns* (↑*trans-*) a *scribere* 'psát' (srov. ↑*skripta*, ↑*deskriptivní*).

transliterace 'přepis liter jedné grafické soustavy literami jiné soustavy'. Novodobá složenina (19. st.), viz ↑*trans-* a ↑*litera*.

transmise 'převod (hnací síly)'. Přes moderní evr. jazyky z lat. *trānsmissiō* 'přepravení, přenechání' od *trānsmittere* 'překládat, přepravovat' z *trāns* (↑*trans-*) a *mittere* 'posílat' (srov. ↑*mise*).

transparent 'pruh látky či papíru s heslem', *transparentní* 'průhledný, čitelný'. Z něm. *Transparent* tv. z fr. *transparent* 'průsvitný (obraz)' ze střlat. *transparens* 'prosvítající' od *transparere* 'prosvítat' z lat. *trāns* (↑*trans-*) a *pārēre* 'objevovat se, ukazovat se'.

transplantace 'operativní přenesení tělesného orgánu, tkáň ap.'. Přes moderní evr. jazyky (konec 19. st.) z pozdnělat. *trānsplantātiō* 'přesazení' od *trānsplantāre* 'přesadit' z *trāns* (↑*trans-*) a *plantāre* 'sázet' (srov. ↑*plantáž*).

transponovat 'převádět (do jiné tóniny, roviny ap.)', *transpozice*. Z lat. *trānspōnere* 'překládat, přemísťovat' z *trāns* (↑*trans-*) a *pōnere* 'klást' (srov. ↑*komponovat*, ↑*imponovat*, ↑*pozice*).

transport 'doprava, přeprava', *transportní*, *transportér*, *transportovat*. Přes něm. *Transport* z fr. *transport* tv. od *transporter* 'přepravovat, převážet' z lat. *trānsportāre* tv. z *trāns* (↑*trans-*)

a *portāre* 'nést, vézt, dopravovat' (srov. ↑*export*, ↑*import*).

transvestit 'osoba s pohlavní úchylnou, oblékající si šaty druhého pohlaví a napodobující způsob jeho života', *transvestiti(ti)smus*. Z moderních evr. jazyků (něm. *Transvestiti*), kde je to novodobá složenina z ↑*trans-* a lat. *vestis* 'šat, oděv' (srov. ↓*vesta*). Srov. ↓*travestie*.

tranzistor 'polovodičová zesilovací součástka; tranzistorové rádio', *tranzistorový*. Přes něm. *Transistor* z angl. *transistor*, což je zkratkové slovo z *transfer resistor*, vlastně 'součástka působící odpor při přenášení proudu v jednom směru', viz ↑*transfer* a ↑*rezistence*. Vynalezen r. 1948.

tranzit 'průjezd, přeprava přes cizí území', *tranzitní*. Přes něm. *Transit* z it. *transito* tv. z lat. *trānsitus* 'přechod, průchod' od *trānsire* 'přejít, projít' z *trāns* (↑*trans-*) a *ire* 'jít'. Srov. ↑*trans*, ↑*exit(us)*, ↑*jít*.

trap hov. 'klus, spěch', *trapem* 'klusem, rychle'. Z něm. *trapp* 'honem, rychle', *trappeln* 'cupítat', *trappen* 'dupat'. Souvisí s ↑*tramp* a ↓*treпка*, původ je onom. Existuje i r. *tórop* 'spěch' (to by ukazovalo na psl. **torp-* (B8)), ale to je asi shoda náhodná, č. slovo je novější.

trapéz 'lichoběžník; co tvarem lichoběžník připomíná', *trapézový*. Přes něm. *Trapez* z pozdnělat. *trapezium* tv. z ř. *trapézion*, což je zdrobnělina od *trápeza* 'stůl', vlastně 'čtyřmožka', z *tra-* (viz ↑*tetra-*) a *péza* 'noha, spodní konec' (srov. ↑*pěší*, ↑*pódium*).

trápit, *trápení*, *trapný*, *trapnost*, *ztrapnit*, *trapič(ka)*, *trapičský*, *potrápit*, *utrápit*, *útrapa*, *ztrápený*. P. *trapič*, r. *toropít* 'pohánět, pobízet', s./ch. *trápiti*. Psl. **torpiti* je kauzativum od **torpěti*, význam tedy je 'působit, že někdo trpí'. Dále viz ↓*trpět*.

trasa 'vytyčený směr, cesta'. Přes něm. *Trasse* tv. z fr. *tracé* tv., což je zpodstatnělé přič. trp. od *tracer* 'nakreslit, vyznačit, vytyčit' a to z vlat. **tractiāre* 'protáhnout' od lat. *tractus* 'tah, pohyb, protažení, prostor' od *trahere* 'táhnout'. Srov. ↑*trakti*, ↑*traktor*, ↑*trakce*.

trast 'monopolní sdružení podniků'. Z am.-angl. *trust* tv., vlastně 'důvěra, odpovědnost, závazek', jež souvisí s *true* 'pravda, pravdivý' a něm. *Trost* 'útěcha', *treu* 'věrný'. Základní význam 'pevný, věrný, pravdivý', východiskem je stejný kořen jako u ↑*dřevo*, srov. i ↓*zdravý*.

trať, traťový. Dříve i *trata*, původně 'pruh polností patřící k jedné osadě' (Jg). Ze střhn. *trat* 'pastvina' ze sthn. *trata* 'pastvina, (dobyččf) stezka, vydupané místo', jež souvisí s něm. *treten* 'šlapat'.

tratit, potratit, potrat, utratit, útratu, vytratit se, ztratit, ztráta, ztratit, ztracený. P. *tracić*, r. *trátiti*, s./ch. *trátiti* 'utrácet, mrhat', cs. *trátiiti* tv. Psl. **tratiti* 'utrácet, spotřebovávat', původně asi 'drobit, drolit, třít', je nejspíš příbuzné s lit. *tráiotas* 'brus', lot. *truōts* tv., gót. *þrojþjan* 'cvičit', výchozí ie. **trōt-* je odvozeno od **ter-* 'třít' (viz ↓*třít*).

tratoliště 'kaluž rozlité tekutiny (zvláště krve)'. U Jg *tratořiště*, nář. i *latoliště*, *latoviště*, *plápoliště* aj. Jen č., málo jasně. Slovo zřejmě prošlo řadou formálních změn, původní podoba nejistá – ani **mlákovišťe* (HK, Ma²) od ↑*mláka* nepřesvědčuje.

trauma '(duševní či tělesné) poranění'. *traumatický, traumatizovat*. Přes něm. *Trauma* tv. z ř. *traūma* 'rána, poškození', jež souvisí s *trōō* 'raním, bodám' a vzdáleně s naším ↓*třít*.

tráva, travička, travní, trávník, travnatý, trávník, trávníkový, travina, zatravnit. Věsl. – p. *trawa*, r. *travá*,

s./ch. *tráva*, stsl. *trava, trěva*. Psl. **trava*, původně 'potrava, něco jedlého' (tak dosud v r.d.), je odvozeno od **truti* či **traviti* (viz ↓*trávit*).

travertin 'pórovitý vápenec'. Z it. *travertino*, it.st. *tivertino* z lat. *Tiburtinus* 'tiburský (kámen, vápenec)' podle města *Tibur*, dnešního *Tivoli* nedaleko Říma, kde se těžil.

traverza 'železný nosník'. Přes něm. *Traverse* z fr. *traverse* 'traverza, příčka' od *traverser* 'přejít, projít (napříč)' z pozdnělat. *trānsversāre* tv. od *trānsversus* 'příčný' z *trāns* (↑*trans*-) a odvozeniny od *vertere* 'obrátit, pochybovat (se)' (srov. ↓*verze*, ↓*versus*).

travestie 'dílo zpracovávající vážné nebo vznešené téma zlehčujícím až karikujícím stylem'. Z fr. *travesti* 'překroucený, přestrojený, zesměšněný' od *travestir* 'přestrojit, překroutit' z it. *travestire* 'převléknout' z lat. *trāns* (↑*trans*-) a *vestire* 'obléci'. Srov. ↑*transvestit*.

trávit 'rozkládat potravu; prožívat; usmrcovat jedem', *trávení, trávicí, potrava, potravina, potravinový, strávit, strava, stravování, strávník, vytrávit, travič(ka), travičský, travičství, otrávit, otrava, otravný*. Stč. *tráviiti* 'živit se, vynakládat; otravovat', p. *trawic* 'trávit (potravu, čas); mrhat, stravovat', r. *trawit* 'otravovat, hubit, spásat, štvát', stsl. *trawiti* 'požívat'. Psl. **trawiti* je opětovací sloveso k **truti*, 1.os.přít. **trovq*, srov. stsl. *natruti* 'dát k jídlu', str. *truti* 'spotřebovávat'. Příbuzné je lit. *trunēti* 'hnít', wal. *taraw* 'tlouci', ř. *trýō* 'potírám, trápím' (srov. i ↑*trauma*), vše z ie. **treu-* 'drobit, třít' od **ter-* tv. (viz ↓*třít*). Ve slov. posun k 'spotřebovávat, požívat (zvláště o potravě)' (k tomu srov. ↑*trawiti*) a dále i 'dávat jed (do jídla)' (k tomu srov. ↑*jed*), je však možné, že tento význam se vyvinul jinými cestami. Srov. i ↓*trýzeň*.

trčet, vytrčet. P. *sterczec*, r. *torčát*, s./ch. *střčati*. Psl. *(s)trčati je odvozeno od ie. *(s)ter-k-, což je rozšíření ie. *(s)ter- 'být tuhý, strnulý'. Znělá podoba *(s)terg- je v lit. *strėgti* 'zuhnout, zmrznout', něm. *stark* 'silný', střhn. *storch* 'penis' (A4), lat. *tergus* 'záda, tvrdá kůže (na hřbetě)'. Srov. ↓*trkat*, ↑*strkat*, ↑*strach*.

trdlo hani. 'nemotorný, nedůvtipný člověk'. Původně 'nástroj k tření máku, lámání lnu ap.', vlastně 'co slouží k tření' (srov. p. *tarlo* 'struhadlo'). Psl. *trdlo utvořeno příp. -dlo od *tr-, viz ↓*třít*.

trefit (se), *trefa*, *trefný*, *natrefit (se)*, *potrefit*, *strefit (se)*. Již stč. Ze střhn. *treffen* 'zasáhnout, trefit, setkat se', jež nemá mimo germ. (srov. např. stisl. *drepa* 'bít' (A4)) spolehlivé příbuzenstvo.

tre(k)king 'vysokohorská turistika; silniční horské kolo', *tre(k)kingový*, *trek*, *trekový*. Z angl. *trekking* od (to) *trek* 'namáhavé postupovat kupředu' z afrikánského *trek* 'jet či táhnout na voze s volským potahem' z niz. *trekken* 'táhnout'.

tréma 'vnitřní rozzechvění před veřejným vystoupením ap.', *trémista*, *trémistka*, *trémovat*. Je i v jiných slov. jazycích (p., sln., s./ch.), nepochybně od slovní družiny it. *tremare* 'třást se' (srov. i ↓*tremolo*), ale přesná předloha chybí (subst. v it. či něm. není známo). Snad z divadelního slangu (Ma²).

tremolo 'mírné vibrato, chvění tónu'. Z it. *tremolo* tv., vlastně 'chvějící se', z lat. *tremulus* tv. od *tremere* 'chvět se'. Srov. ↑*tréma*.

tremp. Viz ↑*tramp*.

trenažér 'tréninkové zařízení simulující jízdu, let ap.'. Asi z r. *trenažer* tv. od fr. *trainage* 'tažení, vlečení', dále viz ↓*trénovat*.

trend 'směr vývoje'. Z angl. *trend* tv., od slovesa *trend* 'táhnout se, stáčet se, směřovat' ze stangl. *trendan* 'vinout se, otáčet se'.

trénovat, *trénink*, *tréninkový*, *trenér(ka)*, *trenérský*, *trenérství*, *trenýrky*, *natrénovat*, *zatrénovat si*, *přetrénovaný*, *vytrénovaný*. Z angl. *train* tv., doslova 'vést, táhnout, vléci', z fr. *traîner* 'táhnout, vléci' z vlat. (galorom.) **tragināre* od lat. *trahere* tv. Srov. ↑*trajler*, ↑*traktor*, ↑*trenažér*.

trepanovat 'operativně pronikat kostí', *trepanace*. Novější, od lat. *trepanum* 'vrták' z ř. *trýpanon* tv. od *trýpāō* 'vrtám'.

treperenda ob. expr. 'upovídaná osoba, drnda'. Expr. útvar od staršího *třepati* (*hubou*) 'žvanit, tlachat', viz ↓*třepat*.

treпка 'domácí střevíc'. Již stč. Ze střdn. *trippe* tv., souvisí s něm. *trippeln* 'cupkat'. Srov. ↑*trap*, ↑*tramp*.

treska, *tresčí*. Z r. *treská*, jež se spojuje se stisl. *þorsk* tv. Podle jiných etymologicky totožné s *treská* 'tříska' (↓*tříska*), motivace by byla stejná jako u něm. *Stockfisch* tv. (*Stock* 'hůl'), vlastně 'ryba sušená na dřevěné tyči'.

tresť 'tekutý výtazek'. Z p. *tresč* tv., jež je asi totožné se starším č. *tresť*, *tresť* 'třtina' (viz ↓*třtina*). Změna významu v p. není jasná, uvažuje se i o souvislosti s lit. *trėkšti* 'vytlačovat šťávu' (Ma²).

trestat, *trest*, *trestný*, *trestní*, *trestanec*, *trestankyně*, *trestanecký*, *trestnice*, *po-trestat*, *vytrestat*, *ztrestat*. Stč. *tres(k)jati* 'trestat, kárat', jinak jen csl. *tręskotati*. Asi příbuzné s ↓*třískat*, původně by tedy značilo tělesný trest, bičování ap. (HK).

tretka 'drobný bezcenný ozdobný předmět'. V č. od střední doby. Nejspíš z něm. *Trödel* (raně nhn. *dredel*) tv., jehož původ je nejasný. V č. se asi formálně přizpůsobilo podle ↑*četka*.

třetra 'speciální běžecká obuv'. Z něm. *Treter* tv. od *tretten* 'šlapat, vstoupit'. Srov. ↑*trať*, ale i ↑*řepka*, ↑*trap*, ↑*tramp*.

třezor, *trezorový*. Přes něm. *Tresor* tv. z fr. *trésor* 'poklad, pokladna' a to přes vlat. **tresaurus* z lat. *thēsauros* 'poklad' (viz ↑*tezuurus*).

trh, *tržní*, *trhový*, *trhovce*, *trhovkyně*, *tržiště*, *tržnice*, *tržit*, *stržit*, *utržit*. Všesl. – p. *targ*, r. *torg* 'obchodování, smlouvání, prodejní síť', s./ch. *třg* 'trh; náměstí', stsl. *trǫgъ* 'tržiště, náměstí'. Psl. **trǫgъ* souvisí s lit. *tuřgus* 'trh, tržiště', lot. *tirgus* tv. i alb. *tregë* 'trh', uvádějí se i severoit. místní jména *Tergeste* (dnešní *Terst*) a *Opitergium*, u nichž se předpokládá venetský původ. Není ale jasné, zda jde v těchto případech o příbuznost, či výpůjčky ze slov.; těmi jsou jistě fin. *turku* 'trh' a severogerm. slova (švéd. *torg* ap.). Další původ nejasný. Vzhledem k charakteru slova není vyloučeno přejetí z východu (upozorňuje se na asyr.-babylonské *tamgaru* 'kupec', aram. *taggārā* tv.), ale pevnější opory pro tuto domněnku není.

trhat, *trhání*, *trhaný*, *trhací*, *trh*, *trhavý*, *trhavina*, *trhák*, *trhan*, *trhanec*, *trhlina*, *natrhat*, *otrhat*, *potrhat*, *potrhlý*, *podtrhat*, *protrhnout*, *průtrž*, *přetrhat*, *roztrhat*, *roztržitý*, *sřhat*, *utrhnout*, *vtrhnout*, *vtrhat*, *zřhat* (*se*), *zatrhat*. Všesl. – p. *targać*, r.d. *torgát'*, s./ch. *třgati*, csl. *trǫgnŏti*. Psl. **trǫgati* je příbuzné s lat. *tergere* 'otírat, čistit', ř. *trǫgō* 'hryžu, škubám', arm. *furc* 'čelist', toch. AB *trask-* 'žvýkat', vše z ie. **terg-*, rozšířené varianty kořene **ter-* 'třít' (viz ↓*třít*). Srov. ↑*přitrž*, ↑*strž*.

tri- (ve složeninách) 'troj-'. Z lat. *tri-* či ř. *tri-* tv. od lat. *trēs* 'tři', resp. ř. *treīs* (viz ↓*tři*). Srov. ↓*triangl*, ↓*triatlon*, ↓*triedr*, ↓*trikolora*, ↓*trilobit*, ↓*trilogie*, ↓*triptych*, ↓*triviální*.

triangl 'kovový bicí hudební nástroj trojúhelníkového tvaru'. Přes něm. *Triangel* z lat. *triangulum* 'trojúhelník' z ↑*tri-* a *angulus* 'roh, úhel'. Srov. ↓*triangulace*.

triangulace 'určování polohy bodů v terénu pomocí trojúhelníkové sítě'. *triangulační*. Novější, od lat. *triangulum* (viz ↑*triangl*).

trias 'nejstarší útvar druhohor'. Z ř. *triás* 'trojka, trojice' (skládá se ze tří vrstev). Viz ↓*tři*, srov. ↑*tri-*.

triatlon 'závod v plavání, jízdě na kole a běhu', *triatlonový*, *triatlonista*, *triatlonistka*. Nově z ↑*tri-* a ř. *athlon* 'závod, zápas'. Srov. ↑*biatlon*, ↑*atlet*.

tribuna 'vyvýšené místo pro řečníka; stupňovité hlediště stadionu'. Z it. *tribuna* (případně ještě přes něm. *Tribüne*, fr. *tribune*) tv., což je asi vedlejší podoba k lat. *tribūnāl* tv. (viz ↓*tribunál*).

tribunál 'soud, soudní dvůr'. Přes něm. *Tribunal*, fr. *tribunal* z lat. *tribūnāl* tv., původně 'vyvýšené místo, řečníště', vlastně 'náčelnický stolec', od *tribūnus* 'tribun, náčelník' a to od *tribus* 'kmen, jeden ze tří oddílů římského národa', jež se vykládá z ie. **tri-* (↑*tri-*) a odvozeniny od **bheu-* 'být' (↑*být*). Srov. ↑*tribuna*, ↓*tribut*.

tribut 'daň, poplatek'. Z lat. *tribūtum* tv., což je původem přič. *trp.* od *tribuere* 'rozdělovat, přikrknout, vzdávat' od *tribus* 'oddíl římského národa' (viz ↑*tribunál*). Srov. ↑*atribut*, ↑*kontribuce*.

triceps 'trojhlavý sval'. Z lat. *triceps* 'trojhlavý' z ↑*tri-* a odvozeniny od *caput* (gen. *capitis*) 'hlava'. Srov. ↑*biceps*.

třiedr 'dvojitý dalekohled se systémem odrazových hranolů'. Z fr. *trièdre* tv., vlastně 'trojhran'. z ↑*tri-* a ř. *hédra* 'sedadlo, poloha, strana'. Srov. ↑*katedra*.

triga 'sousedí znázorňující trojspřeží'. Z lat. *triga* 'trojspřeží' z *†tri-* a odvozeniny od *iugare* 'spojit, spráhnout' (viz *†jho*).

trigonometrie 'geometrie řešící úlohy o trojúhelnících pomocí goniometrických funkcí'. Z nlat. *trigonometria*, viz *†tri-* a *†goniometrie*.

trichina 'svalovec (druh cizopasníka)'. Z nlat. *trichina* a to k ř. *trichinos* 'vlasový' od *thrx* 'vlas' (tedy 'červ tenký jako vlas').

trik 'zručný, lstivý kousek; filmový efekt vzbuzující iluzi skutečnosti'. *trikový*. Z angl. *trick* tv. ze severofr. *trique* (fr. *triche*) 'podvod, lest' od stfr. *trichier* (severní varianta *triquier*) 'podvádět' a to nejspíš z vlat. **triccāre* 'dělat těžkosti', pozdělat. *triccāri* tv. od lat. *trīcae* 'pletichy, těžkosti'. Srov. *†inrika*.

triko, *tričko*, *trikot*, *trikotový*. Z fr. *tricot* tv., vlastně 'pletenina, úplet', od *tricoter* 'plést' a to od *tricot*, což je zdobnělina od *trique* 'klacek, hůl', nář. varianty k *estrique* 'klacek k zarovnávaní zrní v měrné nádobě' od stfr. *estriquer* z frk. **strikan* 'třít', jež odpovídá něm. *streichen* 'hladit, třít'. Podle jiných souvisí s něm. *stricken* 'plést' (viz *†štrykovat*).

trikolora 'tříbarevná stuha'. Z fr. *tricolore* tv., vlastně 'tříbarevný', z *†tri-* a lat. *color* 'barva' (srov. *†kolorit*, *†kolorovat*).

trilion 'milion bilionů'. Nové, umělé. Viz *†tri-* a *†bilion*, *†million*.

trilobit 'vyhynulý prvohorní korýš'. Z nlat. *trilobites* z *†tri-* a odvozeniny od lat. *lobus*, ř. *lobós* 'lalok' (tělo tohoto korýše je rýhami rozděleno na tři části).

trilogie 'umělecké dílo o třech samostatných částech'. Přes lat. *trilogia* z ř. *trilogía* 'fada tří dramatických her', viz *†tri-* a *†logie*, srov. *†tetralogie*.

trimestr 'část studijního roku rozděleného na tři části'. Z moderních evr. jazyků a tam z lat. *trimestris* 'tříměsíční' z *†tri-* a odvozeniny od *mēnsis* 'měsíc'. Srov. *†semestr*.

trinitrotoluen 'druh vysoce výbušné látky'. Nové, viz *†tri-*, *†nitro-*, *†toluen*.

trio 'trojice umělců, hráčů ap.: skladba pro tři nástroje nebo hlasy'. Z it. *trio* tv. a to analogicky podle *†duo* od lat. *†tri-* (viz *†tři*).

triola 'skupina tří not hraných místo dvou not téže hodnoty'. Z it. *triola* od *trio* (*†trio*).

tripartita 'trojstrannost, trojstranné jednání'. Z fr. *tripartite* 'trojstranný, trojdílný' z lat. *tripartitus* 'trojdílný' z *†tri-* a odvozeniny od *pars* (gen. *partis*) 'díl, strana'. Srov. *†partie*, *†partaj*.

tripl ob. zast. 'kapavka'. Z něm. *Tripper* tv. od *trippen* 'kapat'.

triptych 'trojdílný umělecký výtvor'. Přes něm. *Triptychon* z ř. *tríptychos* 'třívrstvý, třikrát složený' z *†tri-* a *pyché* 'záhyb, vrstva, zátoka'.

tristní 'skličující, smutný, trapný'. Přes něm. *trist*, fr. *triste* tv. z lat. *tristis* 'smutný, žalostný, mrzutý, hanebný'.

triumf, *triumfální*, *triumfovat*. Přejato (případně přes něm. *Triumph*) z lat. *triumphus* 'vítězosláva, slavnostní vjezd vítězného vojevůdce do Říma' a to z ř. *thriambos* 'slavnostní píseň (na Dionysovu počest), slavnostní průvod'. V tom se někdy vidí složenina z nář. podoby ř. *tri-* (*†tri-*) a ř. *iambos* (viz *†jamb*). Srov. *†trumf*.

triumvirát 'vláda tří mužů'. Z lat. *triumvirātus* tv. od *triumvir* 'jeden ze tří mužů, člen trojčlenného sboru' z *trium* (gen. pl. od *trēs* 'tři') a *vir* 'muž' (srov. *†virtuos*).

triviální 'obyčejný, banální, jednoduchý'. Přes něm. *trivial*, fr.

trivial z lat. *trivialis* tv. 'týkající se tří základních nauk, základní, obyčejný' od *trivium* 'křižovátka tří cest, nižší školní vzdělání' (tj. tři základní vědy gramatika, rétorika, dialektika, v tereziánském základním školství čtení, psaní, počítání) a to z ↑*tri-* a odvozeniny od lat. *via* 'cesta'.

trkat, *trknout*, *otrkat* (*se*), *potrkat*. R.d. *torkát* 'strkat', sln. *trkati* 'vrážet, klepat', ch.d. *trkati* tv. Psl. **trkati* nelze oddělit od **storkati* (viz ↑*strkat*), srovnat lze lit.d. *tūrkerēti* 'fukat, strkat'. Východiskem asi bude ie. *(s)*ter-k-* 'být tvrdý', zde vlastně 'narážet na něco tvrdého' (viz ↑*trčet*), ale lze pomýšlet i na onom. základ, srov. ↑*drkoiat*, ↑*drcat*.

trmáčet se, *utrmácený*. Dříve i nezvratné *trmácti* 'soužit, týrat' a jednodušší (zřejmě původní) *trmati* (*se*) tv. (Jg). Příbuzné je nejspíš p. *tarmosić* (*się*) 'tahat (se), rvát (se)', r. *tormošit* 'rvát, plést'. Psl. základ **trm-* dále nemá jistý původ. Významem je celkem blízké **trngati* (viz ↑*trhat*), mohlo by tedy jít o jiné rozšíření ie. kořene **ter-* 'třit' (viz ↓*trít*).

trn, *trná*, *trnový*, *trnitý*, *trnka*, *trnkový*. Všesl. – p. *cierní*, r. *tjern*, s./ch. *tfn*, stsl. *trnъ*. Psl. **trnъ* je příbuzné s gót. *þáurnus*, angl. *thorn*, něm. *Dorn*, ř. *termax* 'stonek kaktusu či artyčoku', sti. *třna* 'stébelo, tráva', vše od ie. **ter-n-* 'pichlavá část rostliny' a to možná od *(s)*ter-* 'být tvrdý'. Srov. ↓*trnout*.

trnout, *otrnout*, *strnout*, *ustrnout*, *zatrnout*. P. *cierpnąć*, r. *terpniút*, s./ch. *trnuti* tv. Psl. **trpniuti* (A9) je zřejmě úzce příbuzné s **trpēti* (viz ↓*trpět*), liší se jen kmenotvornou příp. Východiskem je ie. *(s)*ter-p-*, rozšířená podoba kořene *(s)*ter-* 'být tuhý, strnulý'.

trnož. Z psl. **trnoža* z **trъ* (viz ↓*trí*), srov. ↓*trpaslík* a odvozeniny od **noga* (↑*noha*). Původně tedy 'trýnožka' – šlo o stoličku, která se dávala u stolu

pod nohy (doloženo ještě u Jg). Odtud pak přeneseno na příčky spojující nohy u stolu a židle.

trofej 'vítězná kořist, znamení vítězství'. Přes něm. *Trophäe*, fr. *trophée* z pozdnělat. *trophæum*, lat. *tropaeum* tv. a to z ř. *tropaion* tv., původně to byl strom ověšený kořistí na počest Dia na místě, kde byl nepřítel obrácen na útek. Je to zpodstatnělý tvar adj. *tropaĩos* 'vítězství poskytující' (přívlastek Dia) od *trope* 'obrat, útek, vítězství' od *trépo* 'obracím'. Srov. ↓*tropus*), ↓*tropy*.

trocha, *troška*, *trochu*, *trošku*. Všesl. – p. *trocha*, r.d. *trócha*, s./ch. *trõha*, csl. *trocha*. Psl. **trocha* není slovotvorně ani etymologicky příliš jasné, zdá se však, že je můžeme spojit s **troska* (↓*troska*), **trěska* (↓*trěska*), **trěskati* (↓*trěskati*). Došlo asi k přesmyku *sk>ks>ch* (A8), srov. i lit. *trekšėti* 'praskat'. K významu srov. *drobet* od ↑*drobit*.

trochej 'druh veršové stopy', *trochejský*. Přes lat. *trochaeus* z ř. *trochaĩos* tv., doslova 'běžící', od *tréchō* 'běžím, kvapím'.

trojčit expr. 'vyvádět, bláznit'. Asi novější (u Jg není), málo jasné. Snad podle čtveráčit od ↑*čtverák*, srov. u Jg uvedené *troják* 'kdo trojí nápoj pije (pivo, víno, kořalku)'.

trolej 'vodič, z něhož elektrické vozidlo odebírá proud', *trolejový*. Z angl. *trolley* 'vozik, dvoukolák, kladka' od *troll* 'vléci (za lodí), válet, kutálet' a to ze stfr. *troller* (dnes *trôler*) 'vláčet; potulovat se' z vlat. **iragul(l)äre* od lat. *trahere* 'vléci'. Srov. ↑*trajler*.

trolejbus, *trolejbusový*. Viz ↑*trolej* a ↑*bus*.

trombon 'pozoun'. Z it. *trombone* tv., což je zvětčené slovo (příp. *-one*) od *tromba* 'trouba' germ. původu. Viz i ↓*trouba*, ↓*trumpeta*.

trombóza 'chorobné ucpání cévy krevní sraženinou'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Thrombose*, fr. *thrombose*) a tam od ř. *thrómbos* 'sraženina, usazenina, chuchvalec' od *tréfo* 'živím, podporuji růst, nechávám zhoustnout'. Srov. ↑*atrofie*.

trop ob. expr. 'jsoucí v koncích, zničený'. Z fr. *trop* 'příliš (mnoho)' z frk. **throp* 'hromada, kupa' (odtud i fr. *troupeau* 'stádo, dav', angl. *troop* 'vojsko'). Do č. přišlo jako karetní výraz označující prohru přebráním karet.

tropit 'provádět, činit (něco nepřistojného)', *natropit*, *ztropit*. Stč. *stropiti* 'ztropit, provést', vedle toho ve střední č. nedok. *střápati* (vedle *tropiti*), obojí většinou v souvislosti s násilím, zradou, neklidem, smíchem ap. Málo jasné, přesvědčivé příbuzenstvo není ani v slov. jazycích. Není vyloučeno odvození od ↑*strop*, tedy původně 'stavět (střechu)', s následnou změnou vidu a významu a oddělením domnělé předp.

trop(us) 'básnická figura, přenesené pojmenování'. Přes lat. *tropus* z ř. *trópos* 'slovní obrat, řečnická figura, melodie', původně 'obrat, směr, způsob', od *trépō* 'obracím, měním'. Srov. ↓*tropy*, ↑*trofej*.

tropy, *tropický*. Z něm. *Tropen* tv., jež bylo vytvořeno zač. 19. st. na základě ř. *tropé* 'obrat, slunovrat, střídání' od *trépō* 'obracím, měním'. Pojmenováním se totiž myslí pás kolem rovníku mezi severním a jižním obratníkem. Srov. ↑*trop(us)*, ↑*trofej*.

troška, *trošečník*, *trošečnice*, *trošečnický*, *troškotat*, *ztroškotat*, *ztroškotanec*. Stč. *tróška* 'struska', *troškotati (se)* 'rozbijet (se), lámat (se)'. Stp. *troški* 'piliny', str. *troška* 'kůl, tyč; blesk', s./ch. *trǎška* 'struska'. Psl. **troška* je nejspíš hláskoslovná varianta k **trěška* (viz ↓*trřiska*, ↓*trřiskat*), původně vlastně 'co je výsledkem

trřiskání, praskání'. Srov. r. *tróškot* 'trřesk, praskání', lit. *traškėti* 'praskat'.

troška. Viz ↑*trocha*.

trotl zhrub. 'hlupák, pitomec'. Z něm. *Trottel* tv., původem rak. slovo, jehož další původ není jistý. Možná k *trotte(l)n* 'běhat sem a tam', jež souvisí s *treten* 'šlápnout'. Srov. ↑*tretra*.

trouba¹, *trubka*, *trubice*, *trubač*, *troubel*, *troubit*, *odtroubit*, *roztroubit*, *vytroubit*, *zatroubit*. Všesl. – p. *trąba*, r. *trubá*, s./ch. *trúba*, stsl. *trąba*. Psl. **trąba* je přejato ze sthn. *trumba* tv., původu asi onom. Srov. ↑*trombon*, ↓*trumpeta*.

trouba² ob. expr. 'hlupák'. Ze staršího *troup* 'hlupák, špalek' (viz ↓*trup*) příkloněním k ↑*trouba*¹. Srov. i ↓*trumbera*.

troud 'shořelý zbytek; snadno vznětlivá látka k rozdělování ohně'. R. *trut*, s./ch. *trúd*, cs. *trůdč*. Psl. **trůdč* (B7) se srovnává s lit. *trendėti* 'být rozežrán moly', *trandis* 'červotočina' a dále i wal. *trwyddo* 'vrtat', sti. *trúttí* (perf. *tatárda*) 'vrtá, štěpí'. Východiskem je ie. **terd-*, **tre(n)d-*, což je rozšíření kořene **ter-* 'trít, vrtat' (viz ↓*trít*). Srov. ↓*trudovitý*.

troufat si, *troufalý*, *troufalost*. Ve starší č. i nezvratné *troufati* 'mít naději, důvěřovat'. Přejato zřejmě z nějaké přechodné podoby mezi sthn. (*sich*) *trūwen* a nhn. (*sich*) *trauen* tv., -f- asi vlivem slovesa ↑*doufat*. Souvisí s něm. *treu* 'věrný', angl. *true* 'pravda', viz ↑*trast*.

trouchnivý, *trouchnivět*. Od staršího *trouchněti* (Jg). R. *truchnúť*, sln. *trohněti*. Psl. **trųchněti* je odvozeno od **trųchńč*, **trųcha* (r. *truchá* 'zpuchřelý zbytek dřeva', č.st. *trouch* 'humus, zetlelé listí'). Příbuzné je lit. *traūšti* 'rozbit, rozdrobit', lot. *trusls* 'shnilý, zetlelý', *trausls* 'křehký, lámavý', což ukazuje na psl. **truch-* (A8, B2), nosovka

by byla druhotná. Východiskem je ie. *treus- od *ter- 'třít, drhnout' (viz ↓třít). Srov. i ↑troud.

trousit, *trus*, roztrousit, utrousit, vytrousit, výtrus, R. *trúsiti*, s./ch. *trúsiti*, csl. *trásiti*. Psl. *trásiti je iterativum (opětovací sloveso) od *tręsti (A6,B7), viz ↓třást.

trpaslík, *trpaslice*, *trpasličí*. Stč. *trpalek*, csl. *trpěstokъ*. V základu slova je složenina z *trb- (viz ↓tři, srov. ↑trnož) a *pęstb (viz ↑pěst), tedy vlastně '(tvor) tři pěsti vysoký'.

trpět, *trpný*, *trpělivý*, *trpělivost*, *trpítel*, *trpítelka*, *trpítelský*, *potrpět si*, *protrpět*, *přetrpět*, *střpět*, *utrpět*, *útrpný*, *vytrpět*. Všesl. – p. *cierpieć*, r. *terpét*. ch. *třpjeti*, s. *třpeti*, stsl. *trǫpěti*. Psl. *trǫpěti původně asi znamenalo 'trnout, být ztuhlý, nehybný', příbuzné je lit. *tiřpti* 'trnout, rozpouštět se', lat. *torpēre* 'trnout, být ztuhlý', *stirps* 'kmen, peň', vše z ie. *(s)terp- od *(s)ter- 'být tvrdý, tuhý'. Srov. ↑trápit, ↓trpký, ↑trnout, ↑trkat, ↑trpědo.

trpký, *trpkost*, *trpknout*, *ztrpknout*, *zatrpknout*. P. *cierpki*, r. *těrpki*, s./ch. *třpak*, csl. *trǫpъkъ*. Psl. *trǫpъkъ je odvozeno od *tr(p)nqti 'trnout' (viz ↑trnout), tedy vlastně 'co způsobuje trnutí (zubů, jazyka ap.)'.

trs. Dříve 'kořen s natí, kmen, keř' (Jg). Sln. *třs* 'keř vinné révy', s./ch. *třs* tv. Vykládá se jako přejetí ze střlat. *třsus*, *třsusus* 'tyč, košťál' z ř. *thýrsos* 'tyč ověncená révou a břechtanem' (viz i ↑torzo) (Ma²). Je však možné vyjít i z psj. *trǫsǫ (z ie. *trud-so- (A9,B6)) a spojit s csl. *trǫsa*, *trǫsina* 'štetina' a dále i lot. *trusis* 'rákos', něm. *Strauss* 'kytice', *strotzen* 'kypět', vše od ie. *(s)treud- (A5,A6,A4) odvozeného od *(s)ter- 'být tvrdý, nehybný'. Srov. ↓třtina, ↑strom, ↑trčet.

trsát 'rozezvučovat struny trhavým dotykem', slang. 'tančit', *trsací*, *trsátko*.

Novější, asi onom.-expr. obměna sloves jako ↑drcat, ↑trkat, ↑trhat.

trubadúr 'středověký pěvec milostných písní'. Přes fr. *troubadour* z prov. *trobador* tv. od *trobar* 'skládat básně' a to z vlat. *tropāre tv. od *tropus* 'básnický obrat' (viz ↑trop(us)). Stejného původu je fr. *trouver*, it. *trovare* 'nacházet' (původně 'nacházet inspiraci, rým ap.').

trubec 'včelí samec'. Stč. *trúp* 'špalek, pařez; hlupák; trubec', *trupec* 'pařez; hlupák', u Jg *trubec*, *trupec*, *troup*, *troud* i *trout* 'včelí samec'. P. *trąd*, r. *trúten*, s./ch. *trút*. Psl. *trǫb (B7) je příbuzné s lit. *trānas*, lot. *trans* a dále i něm. *Drohne* tv., ř. *thrōnax* tv., vše od ie. *tren-, *dren- onom. původu. V č. zřejmě došlo ke kontaminaci (D3) s *trúp* 'špalek; hlupák' (viz ↓trup) (včelí samci byli zosobněním lenosti a přizivnictví) a později i s ↑trouba².

trubka. Viz ↑trouba.

truc hov. 'vzdor', *trucovat*, *trucovitý*. Z něm. *Trotz* tv., jehož původ není jistý.

trudný kniž. 'chmurný, těžký', *trudit se*, *trudnomyslný*. Od staršího (i stč.) *trud* 'námaha, soužení'. P. *trud* 'námaha', r. *trud* 'práce', s./ch. *trūd* tv., stsl. *trudъ* 'námaha, práce', Psl. *trudǫ je příbuzné s lot. *trāuds* 'křehký', angl. *threat* 'hrozba', sthn. *drōz* 'tíže, břímě', ir. *trot* 'spor', lat. *trūdere* 'tlačit, utiskovat', vše z ie. *treud- 'tlačit, dřít' (B2), což je rozšíření ie. *ter- 'třít' (↓třít). K významu srov. maď. *munka*, rum. *muncă* 'práce' přejeté ze slov. *mqka 'muka'.

trudovitý 'uhrovitý, mající plno zánětlivých pupínek', *trudovitost*. Stč. *trudovatý* 'malomocný', psalší č. *trud* 'lišej na tváři, uher'. P. *trąd* 'vyrážka, uhry; malomocenství', sln. *trōd* 'kolika', s./ch. *trūt* 'nežit na palci', stsl. *trǫdъ* 'průjem, úplavice'. Psl. *trǫdъ je asi etymologicky totožné

s **trōdō* uvedeným u ↑*troud*, základem je představa o spojení jistých nemocí s rozežíráním, práchnivěním ap.

truhla, *truhlice*, *truhlík*, *truhlář*, *truhlářský*, *truhlářství*, *truhlárna*. Z nějaké nář. varianty (asi bav. *truhel*) něm. *Truhe* tv., jež vychází z ie. **dreu-*, **drū-* 'strom, dřevo'. Viz ↑*dřevo*.

truchlit, *truchlivý*. Stč. *truchlivý*, *truchlý*, *truchlost* 'smutek, truchlivost', v tomto významu jen č. P. *truchlec* 'práchnivět; omdlévat, trnout', r. *truchljávet* 'práchnivět'. Kořen je stejný jako u ↑*trouchnivý*: východiskem slovesa je asi **truchlō*, podrobnosti tvoření však nejsou zcela jasné. V č. přenesení 'práchnivět' → 'truchlit, být smutný' (vlastně 'sžít se uvnitř').

trulant ob. expr. 'hlupák, moula'. Dříve i *trula*, *trulda*, srov. slk. *trul'o* tv. (k zakončení srov. *mudrlant*, *prucant*). Asi od něm. *Trulle*, *Trolle* 'nepořádná žena', střhn. *trol(le)* 'tulpas'.

trumbera ob. expr. 'hlupák, moula'. Již u Jg (vedle *trumbela*, *trumpera*, *troubera*), expr. přetvoření ↑*trouba*².

trumf 'barva (karta) přebíjející ostatní karty; pádný argument', *trumfovat*, *trumfnout*, *přetrumfnout*. Z něm. *Trumpf* tv., jež vzniklo v lid. řeči zjednodušením z *Triumph* (16. st.), dále viz ↑*triumf*.

trumpeta, *trumpetka*, *trumpetový*, *trumpetista*. Z něm. *Trompete* z fr. *trompette* tv., což je původem zdobnělina od střf. *trömpe* 'trouba' ze sthn. *trumba* či frk. **trumba*. Srov. ↑*trouba*¹, ↑*trombon*.

trůn, *trůnní*, *trůnit*. Stč. *trón* (C5). Přes střhn. *t(h)rōn* a střf. *tron(e)* z lat. *thronus* tv. a to z ř. *thrónos* 'trůn, stolec, sedadlo'.

trup. Stč. jen *trúp* 'špalek, pařez; hlupák, neurozený člověk', nynější význam asi přejat Preslem z jsl. P. *trup* 'mrtvola', r. *trup* tv., s./ch. *trúp* 'tělo, trup'. Psl. **trupō*, původně 'co se

rozpadá. práchniví', je příbuzné se str. *trupis* 'peň', lit. *trupėti* 'drobit', ř. *trypōdō* 'vrtám', vše od ie. **treup-* 'drolit se, práchnivět', což je rozšíření ie. **ter-* 'třít, drhnout' (↓*třít*). Srov. ↑*troud*, ↑*trouchnivý*.

trus. Od ↑*trousit*.

truskavec 'druh plazivé byliny s růžovými kvítky'. Základ je onom., podle toho, že při utržení vydává praskavý zvuk.

trust. Viz ↑*trast*.

trvat, *trvání*, *trvací*, *trvalý*, *trvalka*, *trvanlivý*, *potrvat*, *přetrvat*, *setrvat*, *setrvačný*, *setrvačnost*, *setrvačník*, *vytrvat*. Stč. *trvati*, p. *trwac*, vedle toho stč. *tráti*, hl. *trać*, sln. *trājati*, s./ch. *trājati*. Psl. **trajati* i **travati* jsou odvozeniny od ie. **ter-*, **trā-*, **teru-* ap. 'přecházet, překonávat, pronikat'. Příbuzné je lat. *intrāre* 'vstoupit', ř. *trānēs* 'jasný, zřetelný', sti. *travati* 'překonává', *trāyāte* 'chrání, zaštiťuje', chet. *tarhzi* 'přemáhá', u-ový základ jako v **travati* je ve sti. *túrvari* 'přemáhá, zdolává'. Původní význam slov. sloves je tedy 'přecházet, překonávat čas'.

trychtýř, *trychtýřek*. Z něm. *Trichter* a to z pozdnělat. *trāiectōrium* tv., vlastně 'náčíní k přelévání (vína)', od lat. *trāicere* 'přehodit, připravit, přenést' (dále viz ↑*trajekt*).

trylek, *trylkovat*. Z něm. *Triller* z it. *trillo* tv., původu asi onom.

trysk, *tryskat*, *vytrysknout*. Stč. *trysknūiti* 'vytrysknout'. P. *tryskać*. Zřejmě onom. původu, srov. obdobně ↑*prýskat*, ↑*prskat* i ↓*třískat*.

tryska, *tryskový*, *tryskáč*. Dříve i *tryska*, starší význam 'cívka, troubel (dýmky)' (Jg). Původem mor. obměna slova *trestka* (stč. *tréstka*), což je zdobnělina od *trest* 'třtina, rákos' (viz ↓*třtina*).

trýzeň, *trýznivý*, *trýznit*, *trýznitel*. Stč. *trýzn*, p.st. *trýznic* 'mařit (čas)'. Zdá se, že výchozí je sloveso **trýti* 'trávit' (příp. jako v †*bázeň* ap.), varianta k **truti* (viz †*trávit*), v č. asi ještě se starým významem 'potírat, hubit, stravovat někoho'.

trýzna 'smuteční slavnost na počest zemřelého'. Kvůli -y- nejspíš přes p. *trýzna* tv. ze stsl., str. *trizna* s významem 'bojová hra, cena pro vítěze'. Psl. **trizna*, původně zřejmě 'pohřební slavnost s bojovými hrami', by mohlo být odvozeno od **trizb* 'tříletý' (srov. r.-csl. *triz* tv.), odpovídajícího lit. *treigys* tv. (k základu viz †*ři*). Původní význam by pak byl 'slavnost, při níž se obětují tříletá zvířata'.

třáseň. U Jg *třásně*, *třásně* 'poslední díl osnovy, který se odřezává a třepí'. Ne zcela jasné. Přijmeme-li přibuznost se str. *teresna* tv., r.-csl. *třesna* 'střapec, třáseň', musíme vycházet z psl. **tersna* (B8). To by mohlo být z **terz-sna* od **terzati*, **tbrzati* 'rhat, škubat' (srov. stsl. *trězati*, *trbzati*, r. *terzát*), s./ch. *třzati* tv.), jež je od stejného kořene jako **torgati* (†*rhat*). V č. se přiklonilo k †*řást*.

třaskavý, *třaskavina*. Od *třaskat*, což je obměna †*řískat*, †*řesk* podle †*prskat*.

třasořitka 'konipas', expr. 'slabý, bázlivý člověk'. Viz †*řást* a †*řit*. Podobné názvy jsou i v jiných jazycích: r. *trjasogúzka*, it. *coditremolo*, něm. *Wippsterz* ap.

třást, *třes*, *třesavka*, *třaslavý*, *třasák*, *natřásat* (se), *otřásat* (se), *otřes*, *otřesný*, *potřásat*, *protřásat*, *přetřásat*, *přetřes*, *roztrásat* (se), *setřásat*, *vytrásat*, *zatřásat* (se). Všesl. – p. *trzác*, r. *trjastí*, s./ch. *třěsti*, stsl. *tręsti*. Psl. **tręsti* je tvořeno od ie. **trem-s-* tv., přibuzné je lit. *trinti* 'třást se zimou', gót. *þramstei* 'kobyłka', lat. *tremere* 'třást se', alb. *tremb* 'vylekám', ř. *trémō* 'třesu se'.

toch. A *tremi-* 'zlost, hněv'. Srov. †*trousit*, †*tremolo* i †*třepat*.

třeba přísl. část. Všesl. – p. *trzeba*, s./ch. *trěba*, stsl. *trěbě byti* 'být třeba'. Psl. **terba* 'potřeba' má dva možné výklady. Jeden toto slovo ztotožňuje s r. *trěba*, stsl. *trěba* 'oběť' od **terbiti* 'čistit, tříbit' (viz †*tříbit*) a předpokládá poněkud problematický významový přechod 'čištění, třbení' → 'oběť' → 'potřeba'. Druhý výklad zase musí počítat s jinak nedoloženým ie. **terb(h)-* (B7) jako variantou kořene **terp-*, z něhož je stpr. *enterpo* 'potřebuje', gót. *þaurban* 'potřebovat', něm. *dürfen* 'smět', ř. *térpō* 'nasycuji', sti. *tarpati* 'sytlí se'. Srov. †*potřeba*.

třemdava 'aromatická bylina s růžovými květy'. Ve starší č. i *třemdala*, *třevdava*, *třevdala*. Nepřiliš jasné. Vzhledem k výrazné aromaticčnosti byliny lze první část spojit se †*třemcha*, Ma² název vykládá jako 'dávící červy', což příliš nepřesvědčuje (srov. †*červ*, †*dávit*).

třeň 'dolní část plodnice některých hub'. P. *trzon*, ukr. *čéren* tv. Stejného původu jako †*střenka*, srov. i †*třenový*.

třenice. Viz †*řit*.

třenový (zub) 'zub mezi špičákem a stoličkou'. Stč. *třenovník*, slk. *črenový* (zub), p. *trzonovy* (zqb), ukr. *čerénnýj* (zub), r.-csl. *črěnovъnъ* (zubъ). Psl. základ **černъ* (B8, C3) je asi stejný jako v †*třeň* a †*střenka*, významové souvislosti všech tří slov však nejsou zcela jasné.

třepat, *otřepat* (se), *potřepat*, *protřepat*, *střepat*, *vytřepat*, *zatřepat*. Všesl. – p. *trzepak* 'třepat, bít', r. *trepát* 'rozevlávat, cuchat', ch.st. *trepati* 'bít'. Psl. **trepati* je přibuzné s lit. *trepsėti* 'dupat', stpr. *trapt* 'stoupat', lat. *trepidare* 'třepetat se, chvět se', sti. *trprá-* 'kvapný, nestálý', vše z ie. **trep-* 'cupitat, třepetat se'. Srov.

↓*třepetat* (*se*). ↑*trepereuda*. ↓*třepit*, jiná varianta kořene je v ↑*třást*.

třepetat, třepotat, třepetavý. *zatrřepetat* (*se*). Všesl. – p. *trzepetać*, r. *trepetać*, s./ch. *trepètati*, stsl. *trepetati*. Psl. **trepetati* je odvozeno od **trepetò* 'třepot, chvění' a to od **trepati* (viz ↑*třepat*). Viz i ↓*třpytit se*.

třepit, rozřepit. P. *strzepić*, r. *trjápka* 'hadr'. Sem patří i ↑*střápec, střapatý*. Psl. *(s)*třepiti*, základ **třep-* (B7) bude asi nazalizovanou obměnou kořene **trep-* (viz ↑*třepat*).

třes. Viz ↑*třást*.

třesk, třesknout, třeskatý. Viz ↓*třískat*.

třešeň, třešně, třešnička, třešňový. Všesl. – slk. *čerešňa*, p. *czereśnia*, r. *čerešnja*, sln. *čėšnja*, s./ch. *trėšnja*, csl. *črėšnja*. Psl. **čeršn'a* (B8, C3) je asi tvořeno analogicky podle **višn'a* od staršího **čerša* (srov. csl. *črėša*), jež bylo přejato (možná prostřednictvím nějakých román. či germ. dialektů) z vlat. *ceresia* (lat. *cerasus* tv.) (B1, B3). Ze stejného zdroje je něm. *Kirsche*, niz. *kers*, angl. *cherry*. Lat. slovo je přejato z ř. *kérasos* tv., neznámého původu. Asi z nějakého jazyka Malé Asie. odkud třešeň pochází.

třeštít 'bláznit, blouznit; vyvalovat (oči)', *třeštidlo, vytřeštít, ztřeštěný, potřeštěný*. Stč. *třeščiti* 'praskat, prašět, s třeskotem léhat', u Jg 'znepokojoovat, trápit, nechávat v nejistotě' a jako zvrtné 'házet sebou, pomíjet se smyslem'. P. *trzeszczyć* 'praskat, vřeštět', *trzeszcze* (pl.) '(vy)třeštěné) oči', r. *třeščát* 'praskat'. Psl. **třeščiti* je odvozeno od **třeškati* (viz ↓*třískat*). Srov. podobně ↑*praskat* – ↑*praštit*, ↑*louskat* – ↑*luštít* ap.

třetí. Všesl. – p. *trzeci*, r. *trėtij*, s./ch. *trėci*, stsl. *tretii*. Psl. **tretijb* je pokračováním ie. **tretijō-*, tvořeného

příp. *-(t)i)jo- od základu, který je v ↓*tři*. Srov. lit. *trėcias*, lat. *tertius* tv.

třezalka 'druh léčivé byliny'. Jen č., nejasné. Snad souvisí s *třes*.

tři, třetí, třetina, trojí, trojka, trojkový, trojité, trojice. Všesl. – p. *trzej*, *trzi*, r. *tri*, s./ch. *trī*, stsl. *trije*, *tri*. Psl. **trbje* (m.r.), **tri* (ž., stř.r.) je příbuzné s lit. *trīs*, gót. *preis*, angl. *three*, něm. *drei* (A4), stir., wal. *tri*, osk. *trīs*, lat. *trēs*, alb. *tre*, ř. *treis*, arm. *erek*, sti. *tráyah*, trī, toch. A *tre*, het. *tri-*, vše z ie. **trejes*, **trī* tv. Srov. ↑*třetí*.

třřbit, utřřbit, vytřřbit, vytřřbený. Všesl. – p. *trzebić* 'mýtit, hubit, čistit', r. *terebit* 'mnout; škuhat (len)', ch. *trijebiti* 'čistit', s. *trėbiti* tv., csl. *trėbiti* 'čistit, mýtit'. Psl. **terbiti* 'čistit, mýtit' (B8) (z ie. **terb-*) má nejbliže k stir. *trebaid* 'oře, osidluje', jiná podoba kořene (ie. **treib-*) je v ř. *trībō* 'třu, dřu, pustoším', *trībōs* '(ušlapaná) cesta', jsou to odvozeniny od ie. **ter-* 'třít' (↓*třít*).

třřda 'společenská vrstva; druh, kategorie; školní ročník; učebna', *třřdní, třřdnický, třřdnictví, třřdit, třřdicí, třřdič, třřdička, třřdírna, rozřřdit, utřřdit, vytřřdit*. Stč. *třředa* 'řada, řád, třřda, střřdání' je hláskovou variantou k *střředa* tv. (C3), dále viz ↑*střřdat*.

třřda 'široká ulice'. Stč. *třředa* 'ulice', ve střední č. i *střřda*. Vykládá se jako přejetí z it. *strada* tv. (s příkloněním k *střředa, třředa*, viz ↑*třřda*) z lat. (*via*) *strāta* 'dlážděná (cesta)'. Srov. ↑*stratifikace*.

třřmat. V obrození přejato z p. *trzymać* 'držet', dále nejasné.

třřska. Z psl. **trėska* od **trėškati* (viz ↓*třřskat*).

třřskat, třřsknout, otřřskat, rozřřskat, vytřřskat, ztřřskat. Všesl. – p. *trzaskać*, r. *trėskat*, s. *trėskati*, csl. *trėskati*. Psl. **trėskati* je příbuzné s lit. *trėškėti* 'pukat, praskat', gót. *þriskan* 'mlátit (obilí)'.

něm. *dreschen* tv., angl. *thrash*, *thresh* 'bít, mlátit', vše z ie. **tre-sk-*, jež může být onom. původem (srov. †*praskat*), případně odvozeno od **ter-* 'třít' (↓*třít*). Srov. ↓*třístit*, †*třeštit*, †*tříška*, †*troska*.

tříslo¹ 'slabina, krajina mezi podbřiškem a stehny', *tříselný*. Stč. *třiesla* 'slabiny, lúno'. P.st. *trzoslo* 'bedro', r.st. *čéreslo* tv., stsl. *črěsla* 'bedra, kyčle'. Psl. **čerslo* (B8,C3) se spojuje s lit. *kirkšnis* 'slabina, tříslo', další souvislosti nejasné. V kořeni se někdy vidí psl. **čersō* 'skrz, přes', tedy původně 'co jde (napříč) skrz tělo'. Možná etymologicky totožné s ↓*tříslo*², srov. i †*střevo*.

tříslo² 'koželužský přípravek z kůry stromů', *tříslovina*. Sln. *črěslo*, ch. *črijěslo* tv. Psl. **čerslo* (B8,C3) se obvykle vykládá z **čersti* 'řezat, dělat rýhu' (viz †*črta*), myslí se na odřezávanou kůru, z níž se přípravek získával (srov. i †*kúra*). Problémem však je, že příp. -*slo* obvykle označuje prostředek, nástroj (srov. stpr. *kersle* 'dláto, sekyrka', lit. *kešslas* 'nůž'), mohlo však dojít k přenesení významu.

třístit, *tříšit*, *tříšivý*, *roztříštit*. Zřejmě novější (u Jg slabě doloženo) odvozenina od †*tříška*, vlastně 'rozbíjet na třísky'. Dále viz †*tříškat*, †*třeštit*.

třít, *tření*, *třecí*, *třený*, *třenice*, *dotírat*, *dotírný*, *natřít*, *nátěr*, *natěrač*, *otřít*, *potřít*, *potěr*, *protřít*, *protřelý*, *pretrít*, *rozetřít*, *setřít*, *vytřít*, *výtěr*. Všesl. – p. *trzeč*, r. *terét*, s./ch. *třiti*, stsl. *třeiti*. Psl. **teri* (B8) je příbuzné s lit. *trinti*, lot. *trīt* tv., něm. *drehen* 'kroutit, vinout', angl. *throw* 'házet', lat. *terere* 'třít, odírat', alb. *tjerr* 'předu, tahám', ř. *teirō* 'třu, potřám', vše z ie. **ter-* 'třít, drhnout'. Srov. †*otrly*, †*trdlo*, †*trhat*, †*třbit*, †*tratiit*, †*trávit*, †*troud*, †*trup*.

třmen 'podpora pro nohu jezdce', *třmínek*. Stč. *střmen*, *střemen*, *třmen*, *třemen* 'lyra, hudební nástroj' (asi metafora podle tvaru). Všesl. – p.

strzemie 'třmen, poutko', r. *strémja*, s./ch. *strēmēn*. Psl. **stremę* nemá jistý původ. Snad je lze srovnat s ř. *strémma* 'zkroucení, otočení' od *strěšō* 'otáčím, krouším', v obou případech by šlo o dějové subst. tvořené příp. -*men-* od ie. **strebh-* 'vinout, kroutit' (A9).

třpytit se, *třpyt*, *třpytivý*, *třpytka*, *zatřpytit se*. Jen č., srovnatelné je p. *trzpiotac się* 'jednat lehkomyšlně'. Stará expr. obměna slova †*třepetat se*, význam zúžen na mihání světla, lesku.

třtina, *třtinový*. Stč. *trest*, *trstina* 'rákos' (k hláskovému vývoji srov. †*křtít*). Všesl. – p. *trzcina*, r.d. *trost'*, s./ch. *třst*, stsl. *trastō*. Psl. **trastb* 'rákos' je příbuzné s lit. *trušis*, lot. *truisis* tv., ř. *thryōn* 'rákosí, sítina', vše utvořeno různými formanty od ie. *(s)*ter-* 'být tuhý, tvrdý'. Viz i †*trs*.

tu příst. Všesl. – p. *tu*, r.d. *tu*, s./ch. *tū*, stsl. *tu*. Psl. **tu* 'tady, ted' je původem tvar ie. zájmenného kořene **to-* (viz †*ten*, srov. ↓*tudž*, †*potud* ap.).

tuba¹ 'válcovitá schránka', *tubička*. Přes něm. *Tube* z angl. *tube* tv. a to přes fr. *tube* 'roura' z lat. *tubus* tv. Srov. ↓*tuba*².

tuba² 'žestový hudební nástroj'. Přes něm. *Tuba* z lat. *tuba* 'trouba, polnice', jež je příbuzné s *tubus* 'roura, trubice' (viz †*tuba*¹).

tuberkulóza 'druh infekční nemoci', *tuberkulózní*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Tuberkulose*, fr. *tuberculose*), kde bylo slovo v 19. st. vytvořeno na základě lat. *tūberculum* 'hrbolek', což je zdobnělina od *tūber* 'hrbol, nádor'. Příbuzné je lat. *tumor* 'otok, nádor' (viz ↓*tumor*). Pojmenováno podle uzlíkatých výrůstků, které se objevují na buňkách postižené tkáně.

tucet, *tuctový*. Z něm.st. *Tutzet*, *Dutzet* (běžné v 16., 17. st., dnes *Dutzend*) a to přes střhn. *totzen* ze stfr. *dozaine* (dnes

douzaine) od *douze* 'dvanáct' z lat. *duodecim* tv. (viz ↑*dva* a ↑*deset*).

tučný. Viz ↑*tuk*.

tudíž sp. Stč. *tudiež* 'tamtéž, stejně, hned, zde, sem', p. *tudziez* 'rovněž, také, zároveň, kromě toho'. Nejspíš z **tu-dě-ž(e)*, viz ↑*tu*, ↑*ted*, ↓*že*. Původní je význam místní, pak časový, z toho se pak vyvinul dnešní význam důsledkový (Ma²).

tudy přísl. Srov. ↑*ten* a ↑*kudy*.

tuha, *tuhový*. Jen č. Z nějakého něm. nár. tvaru za spis. (*Eisen*)*tagel* tv. či z podob jako *duchstein* (15. st.), *Tugstein* (16. st.) ap. za spisovně *Tuffstein*, vlastně 'sopečná hornina', z it. *tufo* z lat. *tōfus* tv. a to asi z osk. (Ma²). Slovo bylo přežato z něm. nářečí v oblasti Šumavy, kde jsou světoznámá naleziště tuhy. Srov. ↓*tužka*.

tuhý, *tuhost*, *tuhnout*, *přituhnout*, *ztuhnout*. P. *tegi*, r. *tugój*, sln. *tóg*, csl. *toǵb* 'silný, pevný'. Psl. **toǵb* znamenalo původně asi 'napnutý', východiskem je ie. **tengh-* 'táhnout, napínat' (A6, B7). Viz ↑*touha*, ↑*těžký*, ↑*táhnout*, srov. ↓*tuze*, ↓*tužit se*.

tuhýk 'zpevný pták se zahnutým zobákem'. Onom. původu, podle hlasu, který vydává. Dříve název pro sýčka (u Komenského), zatímco tuhýk byl ve stč. *strakopud* (viz ↑*strakapoud*).

tuchnout, *utuchnout*, *ztuchnout*, *ztuchlina*, *zatuchnout*, *zatuchlý*. Stč. *tuchnutí* 'utchat, hasnout', *ztuchnutí* 'ztuchnout, zvlhnout; utuchnout'. P. *technqč* 'splaskávat (o opuchlině); tuchnout', r. *túchnut* 'hasnout; zahrnívat, kazit se', s./ch. *túhnutí* 'zasmrádnout', csl. *potqchnqti* 'pohasnout'. Psl. asi **technqti* (druhotná nazalizace) i **tuchnqti* za původní **rechnqti* (srov. nár. *zatchlý*, r.d. *zátechlý* 'zatuchlý'). Příbuzné je lot. *tusnīt*, *tust* 'supět, těžce dýchat' a dále slova

uvedená pod ↓*tušit*. Řada badatelů oba významy 'hasnout, utuchat' a 'zahrnívat, kazit se' etymologicky rozděluje, ale spojit se dají – ať už např. 'hasnout' → 'těžce dýchat' (viz lot.) → 'vydávat zápach' (srov. ↑*tchoř*) či 'hasnout' → 'vlhnout' (viz stč.) → 'tuchnout, kazit se'. Srov. i ↑*poťouchlý*.

túje 'cizokrajný jehličnatý strom'. Ze střlat. *thuja* z ř. *thyia* asi středomořského původu.

tuk, *tukový*, *tučný*, *tučňák*, *tučnět*, *zručnět*, *odtučnit*. P., r. *tuk*, s./ch.d. *tūk*, csl. *tukb*. Psl. **tukb* je příbuzné s lit. *táukas* 'kousek sádra', *tūkti* 'tučnět', str. *taukis* 'sádlo, omastek', sln. *dioh* 'stehno', angl. *thigh* tv. (A4), lat. *tuccētum* 'druh špekáčku', vše z ie. **teu-k-* 'tuk; tučnět' od **teu-* 'bobtnat, vzdouvat se'. Srov. ↓*řít*, ↓*řítl*.

tukan 'druh exotického ptáka'. Ze šp. *tucán* a to z brazilského jazyka guaraní.

fukat, *fuknout*, *nafukat*, *ofukat*, *vyfukat*, *zafukat*. Onom. původu (citosl. *fuk*), srov. ↑*tikat*.

tuleň, *tulení*. Presl převzal z r. *tjulén*, jež se považuje za výpůjčku z laponštiny (východolapon. *tulla*, západolapon. *dullja* tv.).

tulipán. Přes něm.st. *Tulipan* z nlat. *tulipan*, it. *tulipano*, jež bylo v 16. st. přežato z tur. *tülbend* 'turban' (viz ↓*turban*). Název podle podoby květu.

tulit se, *přitulit se*, *přitulný*, *stulit se*, *útulný*, *útelek*. P. *tulič* 'vinout k sobě, skrývat', r.d. *tulít* 'skrývat', sln. *táiliti se* 'ohýbat se, tlačit se'. Psl. **tuliti* 'vinout, ohýbat' nemá přesvědčivý výklad. Odvozuje se od **tulb* 'toulec' (↑*toulec*), ale významově to není příliš přesvědčivé. Srov. i ↑*toulat se*.

tulpas ob. expr. 'hlupák, nešika'. Nejspíš z něm. *Tolpatsch* tv. (s expr. *f-* a příp. *-as*), původně *Tolbatz* (kolem r. 1700) 'maďarský pěší voják' a to žertovně

z mad. *talpas* 'mající široká chodidla' od *talp* 'chodidlo, tlapa'. Vedle toho je i něm. *Tölpel* tv., což je obměna střhn. *dörper*, doslova 'vesničan' (srov. něm. *Dorf* 'ves').

tumor 'nádor'. Z lat. *tumor* tv. od *tumēre* 'nadouvat se, puchnout'. Srov. †*tuberkulóza* a †*týf*.

tumpachový ob. expr. 'zaražený, zmatený'. Asi ze střhn. *tumphaft*, *tumplich* 'přihloupý, hloupý' či jiné podobné složeniny s *tump-* 'hloupý'. Z toho je něm. *dumm* tv., srov. i angl. *dumb* 'němý'.

tůň, *tůňka*. Stč. *tóně*, p. *toň*, r.d. *tónja*, sln.st. *tónja*. Psl. **to(p)n'a*, původně 'hluboké, rybnaté místo (v řece)' (A9), je odvozeno od **topiti* (se) (viz †*topit*²). Srov. i †*tonout*.

tuna, *tunový*. Stč. *tuna* 'bečka, sud' je přejato ze střhn. *tunne* tv. a to ze střlat. *tunna*, *tonna* 'velká nádoba', asi kelt. původu. Původně tedy míra objemu, v 19. st. přeneseno na hmotnost. Srov. †*tonáž*, †*tunel*.

tuňák 'velká mořská ryba s chutným masem'. Přes něm. *Thunfisch* z lat. *thunnus*, *thynnus* z ř. *thýnnos* tv. a to nejspíš z nějakého semit. jazyka (srov. ar. *tinnīn* 'velká ryba', hebr. *tannīn* 'mořský pes').

tundra 'polární step'. Z r. *tundra* tv. a to nejspíš z fin. *tunturi* 'vysoká bezlesá hora' či laponského *tundar*, *tuoddar* 'hora'.

tunel, *tunelový*, *tunelář*, *tunelovat*, *vytunelovat*. Přes něm. *Tunnel* z angl. *tunnel* tv., původně 'štola, podkop, komín', a to metaforou ze střf. *tonel*, což je zdrobnělina od *tonne* 'bečka, sud'. Srov. †*tuna*.

tunika 'spodní splývavý šat jednoduchého střihu'. Z lat. *tunica* tv. a to zřejmě z nějaké semit. předlohy

příbuzné s aram. *kithuna*, hebr. *k'tonet* 'košile nosící se na holém těle'.

tupírovat 'načechrávat vlasy hřebem'. Z něm. *toupieren* tv. od *Toupet* (dříve i *Tupee*, *Toupee*, *Toppé*) 'účes vyčesaný do výšky' (odtud naše *tupě*) z fr. *toupet* 'chomáček vlasů' od střf. *top* tv., jež je přejaté z germ., asi z frk. **top* 'špička'. Viz i †*cop*, srov. †*top-*.

tupit 'hanět, ostouzet'. Nejspíš stejného původu jako †*tupý*.

tuplovaný ob. 'dvojitý', *tuplem*, *tuplák*. Od něm. *doppelt* tv. a to přes střf. *doble* z lat. *duplus* tv. od *duo* 'dvě'. Srov. †*dehl*.

tupý, *tupost*, *tupec*, *tupit*, *otupit*, *potupit*, *potupa*, *potupný*, *ztupit*, *otupět*, *otupělý*. Všesl. – p. *těpy*, r. *tupój*, s./ch. *túp*, csl. *tqṛṣ* 'tupý, tlustý'. Psl. **tqṛṣ* (B7) nemá jistý původ. Srovnává se s něm. *stumpf* tv., *stampfen* 'tlouci', jež vychází z ie. **stemb-*, od něhož je i ř. *stémbō* 'pěchuji, tupím', od varianty **ste(m)bh-* sem patří např. lit. *stambùs* 'hrubý', stl. *stambhatē* 'podpírá, zadržuje'. Pro **tqṛṣ* je třeba vycházet z ie. **stemp-*, **stomp-*, od něhož je i **stqpati* (†*stoupat*). Původní význam těchto příbuzných ie. kořenů je 'podpírat, zadržovat, tlačit, udupávat ap.', původní význam psl. **tqṛṣ* by tedy byl 'utlačený, zbavený výraznosti ap.', z čehož dobře vysvětlíme i význam slovesa 'hanobit, ničit' (v č. a p.). Jiný výklad spojuje s lit. *tampýti* 'táhnout', stsl. *pambr* 'tlustý, vzdutý', lat. *tempus* 'čas', vše od ie. **temp-* 'táhnout, napínat'.

tur 'druh přežvýkavce'. P., r. *tur*, sln. *túr*, stsl. *tura*. Psl. **turo* je příbuzné s lit. *taūras* 'buvol, tur', stpr. *tauris* 'tur', wal. *tarw* 'býk', umb. *turuf*, *toru*, lat. *taurus*, ř. *taūros* tv. Východiskem je ie. **tauro-*, jež se vykládá od **teu-* 'nadouvat se, být tlustý'. Na druhé straně lze pozorovat překvapivou podobnost se semit. slovy (ar. *twr*, aram. *tōr*, akkad. *šūru*), takže

může jít o prastarou výpůjčku ze semit. jazyků, či vůbec z východu. kde byl kult býka velmi silný.

túra, *turista*, *turistka*, *turistický*, *turistika*, *turismus*. Přes něm. *Tour* z fr. *tour* '(okružní) cesta, procházka', původně 'obrat, otočení', a to z lat. *tornus* 'soustruh, dláto' pod významovým vlivem odtud odvozeného stfr. *tourner* 'otáčet, obracet'. Lat. slovo je z ř. *tórnos* 'kružidlo, řezbářský nůž'. Srov. †*turnus*, †*turnaj*, †*tornádo*, †*storno*.

turban 'orientální pokrývka hlavy'. Přes něm. *Turban* z tur. *tülbend* z per. *dülbänd* tv. a to údajně z dil 'srdce' a *bändän* 'vázat'. Srov. †*tulipán*.

turbína 'rotační lopátkový motor', *turbínový*, *turbo-*. Přes něm. *Turbine* z fr. *turbine* tv. (takto pojmenoval svůj vynález fr. inženýr Burdin r. 1824). Název vychází z lat. *turbō* (gen. *turbinis*) 'vír, bouře, závit'. Srov. †*turbulence*.

turbulence 'nepravidelné atmosférické proudy'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Turbulenz*, fr. *turbulence*), kde bylo zač. 20. st. vytvořeno na základě pozdnělat. *turbulentia* 'neklid, zmatek', lat. *turbulentus* 'nespořádaný, bouřlivý' od *turba* 'vřava, zmatek', *turbāre* 'rozhodit, uvést ve zmatek'. Srov. †*turbína*.

turf 'dostihová dráha, dostihový sport'. Z angl. *turf* tv., původně 'trávník, drnovina'. Příbuzné je sti. *darbha-* 'trs trávy'.

turista. Viz †*túra*.

turnaj, *turnajový*. Stč. *turnaj*, *turnej*, *turnováníe*. Ze stfrh. *turnei*, *tornei* ze stfr. *tornoi* od *tornoiier*, *tornier* 'bojovat v turnaji', doslova 'obracet se, otáčet se', z lat. *tornāre* 'soustružit, kroužit' od *tornus* 'soustruh'. Viz †*túra*, †*turnus*, †*storno*.

turné 'organizovaná cesta s veřejným vystoupením v různých místech'. Z fr. *tournée* 'okružní cesta' od *tourner*

'obracet (se), otáčet (se)'. Dále viz †*turnaj*, †*túra*.

turniket 'zařízení vpouštějící návštěvníky po jednom'. Z fr. *tourniquet*, jež se obvykle vykládá od *tourner* 'otáčet (se)' (viz †*turnaj*, †*túra*). Vzhledem k významu 'bojová košile' (15. st.) se však také vychází ze staršího *turniquet*, *turniquel* od *turnicle*, *tunicle* z lat. *nunicula*, zdobnělny od *tunica* (viz †*turnika*). Vliv slovesa *tourner* na formu i význam by pak byl druhotný.

turnus 'běh, pravidelné návazné opakování nějaké akce'. Z něm. *Turnus* tv. z nedoloženého stílat. **turnus* 'změna, sled' a to z lat. *tornus* 'soustruh' zřejmě pod vlivem odtud odvozeného slovesa *tornāre* 'otáčet, obracet' a jeho kontinuantů v román. jazycích (fr. *tourner*, it. *tornare*, šp. *tornar*). Viz i †*turnaj*, †*túra*, †*storno*.

tuřín 'druh krmné řepy'. Z nř. tvarů něm.st. *Dorsche*, *Torsche* tv. Částečná podoba angl. *turnip* tv. je zřejmě náhodná, první část se spojuje s *turn* 'točit se'.

tuš¹ 'nesmazatelná (černá) barva', *tušový*. Z něm. *Tusche* tv. od *tuschen* 'nanášet černou tiskařskou barvu, malovat tuší' z fr. *toucher* tv., v základním významu 'dotýkat se', z vlat. **tōcāre* 'bít, zasahovat' asi onom. původu. Srov. †*retušovat*, †*tečovat*.

tuš² 'krátká slavnostní fanfára'. Z něm. *Tusch* tv., původem z rak. nářečí, kde slovo znamená 'úder, hlahol, ryčný zvuk'. Původ onom.

tušit, *tušení*, *vytušit*, *potucha*. Stč. *tušiti* 'mít naději'. P. *tušyc* 'doufat, slibovat', r. *tušit* 'hasit, dusit (pokrm)', s./ch. *tušiti* 'dusit (pokrm)'. Psl. **tušiti* je kauzativum k **tuchniti* (viz †*tuchnout*), původní význam tedy je 'upokojovat, hasit, tlumit'. Z toho pak v zsl. 'dávat naději, doufat' a dále v č. 'předvídat, yciťovat'. Příbuzné

je str. *tusnan* 'tichý', lit. *tausýtis* 'utichnout (o větru)', střir. *tó* 'tichý, klidný', sti. *tošáyati* 'konejší, upokojuje' (kauzativum k *túšyati* 'je spokojen'), chet. *dahušija* 'čekat, pokojně se dívat', vše z ie. **taus-* 'tichý, spokojený'.

tutlat, *ututlat*. Asi expr. útvar typu ↑*patlat*, ↑*matlat*, případně i ↑*šuškat*, ↑*šišlat* (srov. něm. *tuscheln* 'šuškat', *vertuscheln* 'tutlat'). Další spojování s ↑*tlít* (HK), či ↑*tchnout*, ↑*tušit* (srov. sln.d. *túhtati* 'dusit, skrývat, tajit') (Ma²) je tedy asi bezpředmětné.

tutový ob. 'jistý, zaručený', *tutovka*. Zřejmě k it. *tutto* 'všechno' z lat. *tōtus* 'celý, všečen'. Srov. ↑*totální*.

tuze přísl. Stč. *tužē* 'pevně, vytrvale, velmi'. Přísl. od ↑*tuhy*.

tužér hov. 'spropitné'. Přes něm. *Douceur* tv. z fr. *douceur* 'sladkost', v pl. dřívě i 'spropitné', z pozdnělat. *dulcor* 'sladkost' od lat. *dulcis* 'sladký, lahodný'.

tužit (se), *tužidlo*, *otužit*, *otužilý*, *utužit*, *vyztužit*, *výztuž*. Od ↑*tuhy*, vlastně 'dělat (se) pevným, tvrdým'.

tužka, *tužkový*, *tužkárna*. Od ↑*tuha*, Jungmannův návrh za *olávko* (Jg).

tvar, *tvarový*, *tvárný*, *tvárnost*, *tvárnice*, *tvarovat*, *vytvarovat*. Novější (doklady až od obrození) obměna slova ↓*tvář*, viz i ↓*tvořit*.

tvaroh, *tvarůžek*, *tvarohový*. P. *tvaróg*, r. *tvoróg*, b. *tvaróg*. Psl. **tvarogb* je asi odvozeno od **tvorit* (↓*tvořit*, ↓*tvář*), srov. č.st. *tvořidlo* 'forma na sýr' a fr. *fromage*, it. *formaggio* 'sýr' z vlat. *formaticum* od *formāre* 'tvořit', *forma* 'tvar, forma'. Pochyby vzbuzuje neobvyklá příp. -*ogb*, proto se někdy vykládá jako přejetí z ttat. (srov. mong. *tarak* 'sedlé mléko', starouzebecké *torak* 'sýr', maď. *túró* 'tvaroh') (Ma²). Něm. *Quark*, pozdně střhn. *twark*, je ze zsl.

tvář, *tvářička*, *tvárnost*, *tvářit se*, *zatvářit se*, *přetvarovat se*, *přetvářka*. Stč. *tvář* 'podoba, tvář, tvor'. Všesl. – p. *twarz* 'tvář, obličej', r.d. *tvar* 'tvář, tvor', s./ch. *tvār* 'látka, hmota; tvor', stsl. *tvarb* 'tvor, výtvar'. Psl. **tvarb*, původně asi 'stvoření, výtvar', je odvozeno od **tvorit* (viz ↓*tvořit*, srov. ↓*tvor*, ↑*tvar*).

tvíd 'silnější látka s uzlíky', *tvídový*. Z angl. *tweed*, jež vzniklo v 19. st. mylným čtením angl. *twilled* 'keprový, křížně tkaný' či spíše příkloněním k názvu řeky *Tweed*, jež protéká oblastí, kde se látka vyráběla. Angl. *twill* 'kepr, křížová vazba' je odvozeno od *two* 'dva', vlastně 'tkaný dvojit nití'.

tvor, *tvoreček*, *tvorstvo*. P. *tvór* 'tvor, dílo', str. *tvorb* 'vzhled, podoba', sln. *tvōr* 'vřed', csl. *tvorb* 'tvar'. Psl. **tvorb* je odvozeno od **tvorit* (viz ↓*tvořit*, srov. ↑*tvář*, ↑*tvar*).

tvořit, *tvoření*, *tvořivý*, *tvořivost*, *tvorba*, *tvárce*, *přetvářet*, *přítvářet*, *stvořit*, *stvoření*, *stvořitel*, *utvářet*, *úvar*, *znetvořit*. Všesl. – p. *tworzyc*, r. *tvoriti*, s./ch. *tvōriti*, stsl. *tvoriti*. Psl. **tvorit* je opětovací sloveso od nedoloženého **verti*, které odpovídá lit. *tvėrti* 'uchopit, chytit; oplotit', lot. *tvėrt* 'chytat, lovit', ř. *seirā* 'provoz, pouto' od ie. **twer-* 'uchopit; ohraničit, oplotit'. Ve slov. byl vývoj asi 'oplotit, ohraničit' → 'dát něčemu tvar' → 'tvořit'. Srov. ↑*tvář*, ↑*tvor*, ↑*potvora*, ↓*tvrdý*.

tvrdý, *tvrdost*, *tvrdnout*, *ztvrdnout*, *tvrdit*, *tvrzení*, *tvržený*, *potvrdit*, *stvrdit*, *utvrdit (se)*, *zatvrdit se*. Všesl. – p. *twardy*, r. *tvěrdyj*, s./ch. *tvěd*, stsl. *tvrědb*. Psl. **tvrbds* odpovídá lit. *tvirtas* 'silný, pevný', lot. *nvirts* 'kovaný, pevný', dále jsou příbuzná slova uvedená pod ↑*tvořit*. Původní význam je asi 'dobře uchopitelný, ohraničitelný'.

tvůj záj. Všesl. – p. *tvój*, r. *tvój*, s./ch. *tvōj*, stsl. *tvobj*. Psl. **tvobj* odpovídá

stpr. *twais*, obojí je z ie. **tujo-*, což je odvozenina od osobního zájm. **tu-*, **tu-* (viz ↓*ty*). Příbuzné tvary jsou v lit. *tãvas*, stir. *toí*, lat. *tuus*, ř. *sós*, sti. *tváh* tv.

twist 'druh tance'. Z angl. *twist* tv., vlastně 'kroucení, točení, křivení', od *twist* 'kroutit, točit, křivit'. Souvisí s *two* 'dva', původně asi 'dvakrát ohnutý'. Srov. ↑*tvíd*.

ty zájm. Všesl. – p., r. *ty*, s./ch. *tí*, stsl. *ty*. Psl. **ty* odpovídá stpr. *tou*, gót., stisl. *þū*, wal. *ti*, alb. *ti*, lat. *tū*, av. *tū*, vše z ie. **tú* (B5), zatímco lit. *tū*, lot. *tu*, něm. *du*, angl.st. *thou*, ř. *sý*, sti. *tuvám*, chet. *tu-k(ka)* je z krátkého **tu*. Psl. gen. **tebe* je z ie. **teu-*; -b- je podle dat. **tebē* z ie. **tebhoi* (B2), z něhož je i stpr. *tebbei*, lat. *tibi*. Srov. ↑*tváj*.

tyč, *tyčový*, *tyčka*, *tyčkový*, *tyčkař*, *tyčinka*, *tyčinkový*, *tyčinkovitý*, *tyčít se*, *vytyčít*, *vztyčít*. P. *tycz*, r. *tyčinka*. Psl. **tyčb* je odvozeno od **tykati* 'bodát, vrážet' (viz ↓*tykat se*).

tyden, *tydenní*, *tydeník*. Stč. *tyžden*, slk. *tyždeň*, p. *tydzien*, sln. *tēden*, ch. *tjědan*. Pojem až křesťanský, jen u katolických Slovanů (na východě je **neděl'a*). Vlastně 'týž den', tj. den opakující se po uplynutí sedmidenního cyklu (viz ↓*tyž* a ↑*den*).

tyf(us) 'těžké nakažlivé horečnaté onemocnění', *tyfový*. Z nlat. *typhus* tv. z ř. *tyfos* 'dým, temnota, omámení' od *tyfō* 'dýmám', *tyfōō* 'omamují, zaslepují'. Původně označení pro různá těžká onemocnění, při nichž dochází k zakalení vědomí a mrákotám.

tygr, *tygřice*, *tygří*. Přes něm. *Tiger*, fr. *tigre* z lat. *tigris* z ř. *tigris*, zřejmě východního původu. Možná souvisí se stper. *tigra-* 'ostrý', av. *tigri-* 'šíp'.

tykat, *tykání*. Vlastně 'říkat *ty*', viz ↑*ty*.

tykat se, *tknout se*, *tykadlo*, *netýkavka*, *dotýkat se*, *dotyk*, *potýkat se*, *potyčka*, *protknout*, *stýkat se*, *vetknout*, *vyřýkat*, *výtka*, *zátýkat*, *zátka*. Všesl. – p. *rykač* (*się*), r. *ты́кат* 'píchat, zarážet', s./ch. *řicati* 'dotýkat se', csl. *tykati* 'bodát'. Psl. **tykati* 'bodát, dotýkat se' je opětovací sloveso od **raknŕti* (↑*tknout se*), příbuzné je lot. *tūcīt* 'zapichovat, vtiskávat' a dále asi i lot. *tukstēt* 'bít', sthn. *dūhen* 'tlačit', ř. *tykos* 'kladivo, dvojitá sekera', vše asi od ie. *(*s*)*teuk-* od *(*s*)*teu-* 'tlouci, tlačit'. Srov. ↑*tkát*, ↑*tkvět*, ↑*dátka*, ↑*otka*.

tykev 'dýně'. P. *tykwa*, r. *ты́ква*, s./ch. *řikva*, csl. *ryky*. Psl. **ryky* (gen. **rykove*) nemá jasný původ. Obvykle se počítá s přejetím z nějakého neznámého jazyka, z něhož by bylo i ř. *sikyá* tv., *sikyós* 'okurka' a asi i *sýkon* 'řík' (srov. ↑*řík*), lat. *cucumis* 'okurka', upozorňuje se i na fr.d. (languedocké) *túko* 'tykev' i it. *zucca* tv. (srov. ↑*cketa*).

tyl 'jemná síťová látka', *tylový*. Přes něm. *Tüll* z fr. *tulle* a to podle fr. města *Tulle*, kde se tato látka vyráběla.

tyl, *tylový*, *tylní*, *zátylek*. P. *tyl*, r. *ты́л*, sln. *tylnik*, csl. *tyla*. Psl. **tyla* 'zadní část hlavy a krku' je příbuzné s lot. *tułzuns* 'oteklina', stpr. *tūlan* 'mnoho', alb. *tul* 'maso bez kostí', ř. *tylē* 'hrbol, mozol', sti. *tūla-* 'chumáč, chochol', vše od ie. **teu-l-*, což je rozšíření kořene **teu-* 'otékat, nadouvat se'. Ve slov. tedy 'tlustá zadní část krku'. Srov. ↑*tlusý*, ↓*tyt*, ↑*tuk*, ↑*tisíc*, ↑*tumor*.

tým 'sportovní družstvo; pracovní kolektiv', *týmový*. Z angl. *team* tv. ze stangl. *tēam* 'spežení' od *tēon* 'táhnout'. Příbuzné je něm. *ziehen* tv., *Zaum* 'uzda'.

tymián 'druh koření', *tymiánový*. Přes něm. *Thymian* z lat. *thymum* tv., *thymiāma* 'kadidlo' z ř. *thymīāma* tv. od *thymiāō* 'okoufuj kadidlem' od ř. *thymōs* 'dech, duch', původně 'dým'

(viz ↑*dým*). Tato rostlina byla totiž pro svou výraznou vůni užívána při zápalných obětech.

tympán 'kotel, laděný bicí nástroj'. Z lat. *tympanum* (případně přes něm. *Tympanon*) a to z ř. *týmpanon* 'ruční bubínek' od *týptō* 'tluču'. Srov. ↓*typ*, ↑*témbr*.

typ, *typový*, *typický*, *typičnost*, *typizovat*, *typizace*. Přes něm. *Typ* tv. z lat. *typus* 'obraz, figura; tisk' z ř. *týpos* 'úder, ráz, podoba, figura, obrys, vzor' od *týptō* 'tluču, tlačím, zasahuji'. Srov. ↓*typografie*, ↑*tympán*.

typografie 'sazba a knihtisk', *typograf*, *typografický*. Viz ↑*typ* a ↑*grafie*.

tyran, *tyranka*, *tyranský*, *tyranie*, *tyranizovat*. Přes něm. *Tyrann* z lat. *tyrannus* z ř. *týrannos* 'samovládce, pán, tyran' neznámého, asi maloasijského původu. Lid. etym. (D2) spojeno s ↓*týrat*.

týrat, *týraný*, *utýrat*, *ztýrat*. P. *terac* (dříve *tyrac*) 'ničit, promarňovat'.

Možná je příbuzné i r. *turít* 'pohánět', s./ch. *tūrati* 'vrhat, strkat' (středání *tū-* – *tou-* (B2, B5)), ale i tak dále nejasné. Významem by se hodilo spojení s kořenem **ter-* (viz např. ↑*třít*, ↑*trávit*, ↑*trhat*), ale hláskoslovně je to velmi problematické.

tyrkys 'modrý či zelený polodrahokam', *tyrkysový*. Přes něm. *Türkis* z fr. (střfr.) *turquoise*, doslova 'turecký (kámen)'. Podle toho, že v Turecku jsou bohatá naleziště tohoto polodrahokamu.

týt kniž. 'těžit, kořistit'. P. *tyć* 'tloustnout, tučnět', r.st. *tyr'*, s./ch. *iti* tv. Psl. **tyti* vychází z ie. **tēu-*, **tū-* 'bobtnat, tučnět' (B5), od něhož je např. sti. *nūya-* 'silný', k dalším odvozeninám viz ↑*týl*, ↑*tuk*, ↑*tumor*, srov. i ↑*tur*, ↑*tisíc*, ↓*zotavit (se)*.

týž zájm. Jen č. Stč. *týž(e)*. Z **təjb* (B9) (viz ↑*ten* a ↑*jenž*, takto přidané **jb* má obdobnou funkci jako určitý člen) a **ž(e)* (viz ↓*že*). Srov. ↑*těž*, ↑*kěž*, ↑*tyden*.

U

u předl. P., r., s./ch., stsl. *u* (v sln. jen jako předp.). Psl. **u* je příbuzné s lot. *au-* 'prýč, od', lat. *au-* tv. (srov. *aufferre* 'odnést'), sti. *ava-* 'od, dolů' a asi i chet. *u-* 'sem', vše z ie. **au-* 'od, dolů, pryč' (B2). Původní odlučovací význam je ve slov. zachován u předp. – srov. *↓utéci*, *↓ubohý*, *↑uskočit*, *↑ukrást* ap.; u předl. se vyvinul z významu směřového význam místní blízkosti.

ú- předp. Splývají tu dvě předpony – jedna je prosté zdloužení předp. *u-* (↑*u*) (např. *↓úkol*, *↓úpon*, *↓úrok*), druhá je z psl. **q-* (viz ↓*v*) (např. *↓údolí*, *↓útek*, *↓úvoz*), někdy nelze s jistotou určit, o kterou z nich jde.

ubikace 'hromadná ubytovna'. Nejspíš z it. *ubicazione* 'poloha', *ubicare* 'umístit' a to od lat. *ubi* 'kde'.

ublížít. Jen č. a p. *ublížyc*. Souvisí s ↑*blížký*; zdá se, že je zde zachován původní význam 'bít, tlačit' (srov. ↑*blízna*).

úbočí. Dříve i *úboč* (Jg). Asi z p. *ubocz* 'bok, ústraní, svah', viz ↑*ú-* a ↑*bok*.

ubohý, *ubohost*, *ubožák*, *ubožačka*, *ubožátko*. Všesl. – *ubogi*, r. *ubógij*, s./ch. *űbog*, stsl. *ubogъ*. Psl. **ubogъ* je složeno z **u-* 'od, pryč' (viz ↑*u*) a **bogъ* ve významu 'podíl, štěstí, dostatek' (viz ↑*bogatý*, ↑*bůh*), původní význam tedy je 'odloučený od podílu, dostatku'.

úbor. Z p. *ubiór* 'úbor, oděv' od *ubierać* (*się*) 'oblékat (se)', viz ↑*ú-* a ↑*brát*.

ubrus, *ubrousek*. Již stč. P. *obrus*, r. *ubrus* 'šátek na hlavu, ručník', s./ch. *űbrus* 'ručník, ubrousek, šátek', stsl. *ubrusъ* 'potná lázeň'. Psl. **ubrusъ* znamenalo původně 'utěrka, to, čím (se) otíráme, drhneme'. Viz ↑*u* a ↑*brousit*.

účast, *účastnit se*, *účastník*, *účastnice*, *zúčastnit se*. Stč. *účastek* 'část, účast, podíl'. Viz ↑*ú-* a ↑*část*.

účel, *účelný*, *účelnost*. Jen č., novější (Jg). Asi 'to, co je v čele, na předním místě', viz ↑*ú-* a ↑*čelo*.

účet, *účetní*, *účetnický*, *účetnictví*, *účtovat*, *zúčtovat*. Viz ↑*ú-* a ↑*číst*, srov. ↑*počet*.

účinek, *účinný*, *účinnost*. Viz ↑*ú-* a ↑*činit*.

učít, *učení*, *učení*, *učenec*, *učenílivý*, *učitel(ka)*, *učitelský*, *učitelství*, *učení*, *učnice*, *učňovský*, *učební*, *učebnice*, *učebna*, *učedník*, *učednice*, *učednický*, *naučit (se)*, *nauka*, *naučný*, *poučit (se)*, *poučný*, *poučka*, *přeučovat (se)*, *přiučit (se)*, *vyučit se*, *výuční*, *vyučovat*, *výuka*, *zaučit (se)*, *nedouk*, *samouk*. Všesl. – p. *uczyc*, r. *učít'*, s./ch. *učiti*, stsl. *učiti*. Psl. **učiti* je příbuzné s psl. **vyknoti* 'navyknout si' (viz ↓*vykat'*) a dále s lit. *jūnkiti* tv., stpr. *jaukinti* 'cvičit, učit se', gót. *bi-ūchts* 'obvyklý', stír. *to-ucc-* 'rozumět', arm. *usanim* 'naučím se, navyknu si', sti. *úcyati* 'je zvyklý', vše z ie. **euk-* 'navyknout si' (B1, B2).

úd. P. *udo* 'stehno, kýta', str. *udъ*, s./ch. *űd*, stsl. *udъ*. Psl. **udъ* lze nejlépe vyložit z ie. **au-dho-*, složeného z **au-* 'od, pryč' (↑*u*) a odvozeniny od **dhe-* 'položít' (viz ↑*dít se*, ↑*dít*). Původní význam by pak byl 'co je položeno stranou (od těla)'. K podobnému tvoření srov. ↓*záda*, ↑*půda*, ↑*pod*, ↑*soud*.

údaj, *údajný*. U Jg *udaj*, novější. Od *udati*, viz ↑*u* a ↑*dát*.

udát se, *událost*. P. *udać się* 'podařit se', r. *udát'sja* tv. Viz ↑*u* a ↑*dát se*, podoby s -*a-* vznikly kontaminací (D3) s ↑*dát*. Srov. ↓*dát se*.

udatný, *udatnost*. P. *udatny* 'schopný, zručný, zdařilý, úspěšný', r. *udáčnyj* 'zdařilý, úspěšný'. Původně 'schopný, zdařilý', viz ↑*u* a ↑*dát*, srov. ↓*zdatný*, *vydatný*.

udeřit, *úder*, *úderný*, *úderník*, *údernický*, *úderka*. Všesl. – p. *uderzyc*, r. *udárit*, s./ch. *udariti*, stsl. *udariti*. Psl. **udariti* je tvořeno z **u-* (↑*u*) a odvozeniny od ie. **dher-* 'dřít' (viz ↑*dřít*). Č. a p. -e- není příliš jasné, asi působení nějakých podobných tvarů (č. *deru* ap.?).

udice, *udička*, *udidlo*. Všesl. – p. *węda*, r. *udá*, *údočka*, s./ch. *ūdica*, csl. *qda*. Psl. **qda* se vykládá z **q-* 'v-' (viz ↓*v*, ↑*ú-*) a odvozeniny od ie. **dhē-* 'položít' (↑*dít se*, ↑*dít*), tedy původně 'to, co je vloženo (do vody)'. Srovnává se s lit. *eñdas* 'část rolnických saní', *iñdas* 'nádoba'. Srov. ↓*udidlo*, ↑*úd*, ↓*vnađa*.

udidlo 'kovová část uzdy'. P. *węzidło*, r. *udtlo*. Psl. **qdidlo* má stejný původ jako **qda* (viz ↑*udice*), význam je 'co se vkládá (koni do huby)'. Srov. i ↓*uzda*.

udit, *uzený*, *uzenka*, *udírna*, *proudit*, *vyudit*. P. *wędzić*, ukr. *vudyty*, sln.d. *odíti*, csl. *qđiti*. Psl. *(v)*qđiti* je střídáním kořenné samohlásky (A6) spojeno s **węd-*, které je ve ↓*vadnout*.

údol, *údolní*. Stč. *údol*, *údolé* (C5), p. *wądot* 'přikop, úvoz', r. *udól* 'nížina', csl. *qđolъ* tv. Psl. **qđolъ* se skládá z **q-* (viz ↑*ú-*) a **dolъ* (viz ↑*dál*).

uhel, *uhlový*, *uhlí*, *uhelný*, *uhlák*, *uhlř*, *uhlřský*, *uhelnatý*, *uhelnatět*, *zuhelnatělý*, *uhlík*, *uhlíkář*, *uhličitý*, *uhličitan*. Všesl. – p. *węgiel*, r. *úgol*, ch. *ūgljēn*, s. *ūgalj*, stsl. *qglb*. Psl. **qglb* (B7) odpovídá lit. *anglis*, stpr. *anglis* tv., přibuzné je i ir. *aingéal* 'světlo, oheň', per. *angišt* 'uhel', stí. *āngāra-* tv., vše od ie. **ang(li)-*, **angelo-* 'uhel, uhlí'.

úhel, *úhlový*, *úhelný*, *úhelník*. Všesl. – p. *węgiel*, r. *úgol*, s./ch. *ūgao*, stsl. *qgbla*. Psl. **qgbla* je přibuzné s něm.d. *Enkel* 'kotník', angl. *ankle* tv., lat. *angulus* 'úhel', vše z ie. **angulo-* od **ang-* 'ohýbat', od něhož je např. i stí. *ānga-* 'úd', toč. A *añcūl* 'oblouk'. Srov. i ↑*pavouk*, ↑*ječmen*.

uher, *uhrovitý*. Všesl. – p. *węgr*, *węgier*, r. *úgor*, s./ch. *ūgrk* 'hmyzí larva'. Psl. **qgrō* je přibuzné s lot. *anksteri* 'červi, larvy', sthn. *angar* 'obilní červ', něm. *Engerling* 'hmyzí larva', vše od ie. **ang(h)i-* 'had, červ'. Srov. ↓*užovka*, ↓*úhoř*.

uhodnout. Stará varianta k *uhádnout* (viz ↑*hádat*).

úhona, *bezúhonný*. Od *uhnati*, viz ↑*u* a ↑*hnát*.

úhor 'ladem ležící půda'. P. *ugor*. Psl. asi **qgorō*, i když p. podoba ukazuje spíš na **ugorō* (viz ↑*ú-*). V druhé části se spatřuje kořen, který je v ↑*hořet* (tedy 'vypálená země'), je možné uvažovat i o souvislosti s ↑*hora* (srov. r.d. *ugór* 'strmý břeh řeky').

úhoř. P. *węgorz*, r. *úgor*, s./ch. *ūgor*, csl. *qgorišb*. Psl. **qgorō* (B7) je přibuzné se stpr. *angur(g)is*, lit. *angurys*, s jinou příponou sem patří lat. *anguilla* (asi tabuová zdobnělina od *anguis* 'had') a ř. *énchelys* tv., vše od ie. **ang(h)i-* 'had, červ'. Viz i ↓*užovka*, ↑*uher*.

uhranout, *uhrančivý*. Jen č. Asi od ↑*hrana*², původně 'uřknout, zařfkávaním někomu způsobit něco zlého'.

ucho, *ouško*, *ušní*, *ušatý*, *ušanka*, *ušák*, *ušař*, *ucháč*, *náušnice*, *příušnice*. Všesl. – p. *ucho*, r. *úcho*, ch. *ūho*, s. *ūvo*, stsl. *ucho*. Psl. **ucho* je přibuzné s lit. *ausis*, sthn. *ōra*, stír. *áu*, *ó*, lat. *auris*, alb. *vesh*, ř. *oūs*, arm. *unkn*, per. *hoš*, vše z ie. **ōus-*, **aus-* 'ucho' (A8, B2). Duálový tvar psl. **uši* má obdobu v av. *uši* tv.

ujec nár. 'strýc (z matčiny strany); starší muž, soused'. Stč. *ujec* 'strýc z matčiny strany', p. *wuj*, r.d. *uj*, s./ch. *ÿjāk* tv., csl. *uika* 'teta'. Psl. **ujb* má nejbliže k stpr. *awis*, lit. *avynas* tv., stisl. *afi* 'děd', stír. (*h*)*áue* 'synovec', vše z ie. **aujo-*, jež je odvozeno od **ago-* 'děd, matčin otec' (odtud lat. *avus*, arm. *haw* a snad i chet. *huh̄ha-* tv.) s významem 'náležející (k) matčinu otci'. Příbuzné je i bret. *eontr* 'strýc z matčiny strany', něm. *Oheim* tv.

ukájet (se). Od ↑*kojit*.

úkol, *úkolový*, *úkolář(ka)*. Stč. 'předepsaná, stanovená částka, daň'. Jen č. Snad lze nejlépe vyložit z ↑*ú-* a odvozeniny od ↑*kláti* 'sekat, bodat', tedy původně 'díl, úsek (práce, povinnosti ap.)' (Ma²).

úkon. Viz ↑*ú-* a ↑*konat*.

ukoptěný expr. 'umazaný'. Od staršího č. *kopt* 'saze', p. *kopeč*, r. *kopot* tv. Psl. **kopъbъ* je nejspíš příbuzné s lit. *kvāpas* 'závan, dech', lat. *vapor* 'pára', ř. *kapnós* 'dým, pára', vše od ie. **kuǵp-*, **kuǵp-* aj. 'kouřit, kypět'. Další příbuzenstvo u ↑*kypět*.

***úkor** (*na úkor*). Stč. *úkor* 'přikoří, pohana'. Viz ↑*ú-* a ↑*kořit (se)*.

úkrop. Viz ↑*ukrop*.

ukulele 'havajský strunný nástroj'. Z havajského *ukulele*, doslova 'skákající blecha' (*uku* 'hmyz, blecha', *lele* 'skákající'), a to podle přezdívky jistého britského důstojníka, popularizátora tohoto nástroje, kterou si vysloužil pro svůj temperamentní styl hry.

úl. Stč. *úlf*. Všesl. – p. *ul*, r. *úlej*, ch.d. *ül*, csl. *ulii*. Psl. **ulbjb* 'úl (v kmeni stromu)' odpovídá lit. *aulj̄s* tv. Jsou to odvozeniny od ie. **aulo-* 'podlouhlá dutina, trubice' (B2), k němuž viz ↓*ulice*.

ulejvat se, *ulejvák*. Expr. od *ulevovat (si)*, viz ↑*levit*.

ulice, *ulička*, *uliční*, *pouliční*, *uličník*, *uličnický*, *uličnictví*. Všesl. – p. *ulica*, r. *úlica*, s./ch. *ùlica*, csl. *ulica*. Psl. **ulica* je příbuzné se stpr. *aulis* 'holeň', stisl. *jōli* 'duté stéblo', ř. *aulôn* 'úvoz, údolí, úžina', *aulós* 'pišťala, trubice', arm. *ul* 'cesta', vše od ie. **aulo-* 'podlouhlá dutina, trubice' (viz i ↑*úl*). Ve slov. tedy původně 'úzká, sveržená cesta'. *Uličník* je prý kalk z něm. *Gassenjunge*, doslova 'uliční chlapec' (Ma²).

ulita. Preslovo přejetí z r. *ulítka* 'hle-mýžd' a to zřejmě od adj. **ulitō* 'dutý' od stejného základu jako ↑*úl*, ↑*ulice*.

ultimátum 'poslední výzva spojená s hrozbou'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Ultimatum*, fr. *ultimatum*), kde bylo v 18. st. jako diplomatický termín utvořeno od střlat. *ultimatus*, lat. *ultimus* 'poslední'. Příbuzné je ↓*ultra-*.

ultra- (ve složeninách) 'krajní, nad, přes'. Z lat. *ultrā* 'na oné straně, dále, nadto, více', jehož ie. základ **ol-* je zřejmě stejný jako v ↑*loni*, k příp. *-trā* srov. ↑*extra*. Srov. ↑*ultimátum*, ↓*ultramarin*, *ultrafialový*, *ultrapravicový*, *ultrazvuk*.

ultramarin 'sytě modré barvivo'. Přes něm. *Ultramarin* ze střlat. *ultramarinus* tv. z lat. *ultrā* 'na oné straně, dále, přes' (viz ↑*ultra-*) a *marinus* 'mořský' od *mare* 'moře' (srov. ↑*moře*). Tedy vlastně 'jsoucí z druhé strany moře, dovážený přes moře' (toto barvivo se dováželo z Blízkého východu).

um, *umět*, *umění*, *umělec*, *umělecký*, *umělý*, *umělost*, *vyumělkovaný*. P., r. *um*, s./ch. *úm*, stisl. *umə*. Psl. **umə* je pokračováním ie. **au-mo-* '(smyslové) vnímání' (B2), nejbliže příbuzné je lit. *aumuō* 'rozum, chápání' (z ie. **au-men-*). Jsou to útvary od ie. **au-* 'smyslové vnímat', k němuž dále viz ↑*jevit*. Srov. i ↑*rozum*.

umakart 'hmota z vrstveného papíru napouštěného pryskyřicemi'. Obchodní název, zkratkové slovo z *umělý* a *karton*.

umolousaný expr. 'ušpiněný'. Expr. útvar nejasného původu. Možná souvisí s *umouliiti* 'zanést bahnem' (Jg), jež je zřejmě příbuzné s p. *mul* 'bláto, kal', r. *mul* 'jíl', sln. *mǫlj* 'drobný písek' a dále asi i lit. *maulióti* 'umazat se'.

úmor, úmorný. Od *umořit*, viz *tu* a *†mořit*.

umouněný expr. 'umazaný, ukoptěný', *umouněnc*. Od *umouniti* 'umazat, ukoptit' (Jg). To se vzhledem k nář. *mudín(ek)* 'ukoptěnc' spojuje s *muditi*, *smouditi* 'opalovat na povrchu' (srov. *†čmouditi*) (Ma²). Srov. však i *umouliiti* (viz *†umolousaný*).

unavit, únava, únavný. Stč. *unaviti* 'usmrtit, zahubit', z toho zmírněním významu 'zbavit sil, vyčerpát'. Jen č., kauzativum k *†nýř*?. Příbuzné je stč. *náv* 'svět zemřelých, záhrobí', str. *navb* 'mrtvola' a dále lit. *nõvyti* 'mučit, zabíjet', lot. *nāwe* 'smrt', gót. *naus* 'mrtvola', wal. *newyn* 'hladomor', vše z ie. **nau-* 'smrt, mrtvola; zabíjet, mučit'. Srov. i *†nutit*, *†nouze*.

unce 'anglická váhová jednotka'. Z něm. *Unze*, angl. *ounce* a to přes fr. *once* z lat. *uncia* 'dvanáctina libry', souvisí s *únus* 'jeden' (srov. *↓uni-*), vlastně 'jednotka'. Ze stejného zdroje je i angl. *inch* 'palec (dvanáctina stopy)'.

unfair 'nesportovní'. Z angl. *unfair* ze zápornky *un-* (viz *†ne*) a *fair* (viz *†fér*).

uni- (ve složeninách) 'jedno-'. Z lat. *ūni-* od *únus* 'jeden' (viz *†jeden*). Srov. *↓uniforma*, *↓univerzita*, *↓unisono*.

unie 'spojení organizací, států, svaz'. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Union*, fr. *union*) z pozdnělat. *ūniō* 'jednota, spojení, svaz' od lat. *únus* 'jeden' (viz *†jeden*, srov. *†uni-*, *↓unikát*).

unifikace 'sjednocování'. Novější, viz *†uni-* a *†fikace*.

uniforma, uniformovaný, uniformní, uniformita. Přes něm. *Uniforme* z fr. *uniforme* tv., což je zpodstatnělé adj. *uniforme* 'jednotný, stejného tvaru' z lat. *ūniformis* 'jednoduchý; stejného tvaru' z *ūni-* (*†uni-*) a odvozeniny od *fōrma* (*†forma*).

unikát 'jedinečný exemplář', *unikátní*. Z něm. *Unikat*, jež bylo v 19. st. utvořeno od lat. *ūnicus* 'jedinečný' podle *Duplikat* (*†duplikát*). Srov. *↓unikum*.

unikum 'jedinečný jev, předmět, případ'. Přes něm. *Unikum* z lat. *ūnicum*, což je zpodstatnělý tvar adj. *ūnicus* 'jediny, jedinečný' odvozeného od *únus* 'jeden' (viz *†jeden*, srov. *†unikát*, *†uni-*, *†unie*).

unisono přísl. 'jednohlasně'. Z it. *unisono* tv. z lat. *ūnisonus* 'jednohlasý' z *ūni-* (*†uni-*) a *sonus* 'zvuk' (srov. *†sonáta*).

univerzální 'obecný, všestranný'. Přes něm. *universal* z lat. *ūniversālis* 'povšechný, obecný' od *ūniversus* 'veškerý, všechen, úplný' (viz *↓univerzita*).

univerzita, univerzitní. Ze střlat. *universitas* tv., jež se poprvé objevuje r. 1213 ve spojení *universitas magistrorum et scholarium*, tedy zhruba 'obec učitelů a studentů', jako označení autonomního vysokého učení v Paříži. To vychází z lat. *ūniversitās* 'všeobecnost, souhrn, celek, obec' od *ūniversus* 'všechen, celý, úplný', doslova 'v jedno obrácený', z *ūni-* (*†uni-*) a *versus*, což je přč. trp. od *vertere* 'obracet, točit' (srov. *↓versus*, *↓verze*). Srov. i *†univerzální*.

únor, únorový. Jen č. Obvykle se vykládá z *†ú-* a *†nořit*, motivace však není zcela jasná, snad že led taje a noří se do vody (Ma²).

unylý. Viz *†u* a *†nyř*?

uondat ob. expr. 'unavit', *uondaný*. Viz ↑*u-*, ↑*o-* a ↑*ndat*.

upejpat se expr. 'ostýchavě se zdráhat', *upejpavý*. Expr. útvar, jenž možná souvisí s ↑*piplat (se)*.

úpět, *úpěnlivý*, *zaupět*. Stč. *úpěti*, *úpiti*, r. *vopít*, sln. *vpítii*, s./ch. *vápiti*, stsl. *vəpiti*. Psl. **vəpiti* (v- před retnicí se v č. změnilo v u-, srov. i stč. *rep*, *up* 'úpění, nářek') je příbuzné s lot. *ūpēt* 'křičet', sthn. *ūfo* 'výř', lat. *upupa* 'dudek', av. *ufyeimi* 'zavolám', východiskem je ie. **up-*, *ūp-* onom. původu.

upír, *upíří*. P. *upiór*, r. *upýr*, b. *vápír*, vedle toho s nazalizací s./ch. *vampír*. Psl. asi **opyrb* či **qpirb*, ale vzhledem k p. se rekonstruuje i **upirb* aj. Nejasné, rozmanitost forem i nejasná motivace pojmenování neumožňují přesvědčivý výklad. Srov. ↓*vampýr*.

upírat 'soustředěně zaměřovat (zrak ap.)' i 'odpírat (nárok ap.)', obojí z ↑*u* a ↑*přít (se)*.

úplavice 'průjmové infekční onemocnění'. Od staršího č. *úplav* 'silný výtok (zvláště při menstruaci)', dále viz ↑*u-* a ↑*plavit*, ↑*plout*.

úpon, *úponek*. Od *upnout*, viz ↑*u* a ↑*pnout*.

úporný. Od *upřít (síly ap.)*, viz ↑*u* a ↑*přít (se)*.

úprk, *úprkem*. Již stč., jen č. Asi expr. varianta k ↑*prchat*, ↑*prskat*, ↑*frkat* ap.

upřímny, *upřímnost*. Stč. i *upřímý*. Viz ↑*u* a ↑*přímý*.

uragán 'větrná smršť'. Z fr. *ouragan* a to přes šp. *huracán* z karibského *huracan* tv. Jinými cestami k nám přišlo ↑*hurikán*, ↑*orkán*.

uran 'radioaktivní prvek', *uranový*. Z něm. *Uran*. Nazváno koncem 18. st. podle nedlouho předtím objevené planety *Uran*, která byla pojmenována

podle ř. boha nebes (ř. *Ouranós*, vedle toho *ouranós* 'nebe'). Srov. ↑*plutonium*.

urbanismus 'obor zabývající se plánováním stavby měst', *urbanistický*. Z fr. *urbanisme* (19. st.) a to k lat. *urbānus* 'městský' od *urbs* 'město'.

urbář '(za feudalismu) soupis poddanských pozemků a z nich plynoucích výnosů vrchnosti'. Ze střlat. *urbarium* tv. a to ze střhn. *urbar*, *urbor* 'pozemek nesoucí výnos', doslova 'výnos', ze sthn. *ur* 'vy-' (srov. ↑*ortel*) a *beran* 'nést' (srov. ↑*brát*).

určit, *určení*, *určený*, *určenost*, *určitý*, *určitost*, *předurčit*. Stč. bylo *určený* 'určitý, stanovený' od *určen*, což je přič. *up*. od *uřeci* (viz ↑*u* a ↑*řici*, r před č ztvrdlo, srov. i imp. *rci*). K tomu byl v nové době přitvořen nový inf. *určiti*. Srov. ↓*úrok*.

urgovat 'naléhavě žádat o vykonání něčeho slíbeného, upomínat', *urgence*, *urgentní*. Z lat. *urgēre* 'tísnit, doléhat, dotírat', jež asi souvisí s naším ↓*vraha*.

urna, *urnový*. Z lat. *urna* 'nádoba, hrnec; popelnice; osudí', jež souvisí s lat. *urceus* 'džbán(ek)', základem asi bude ie. **uer-* 'kroutit, točit' (totiž na hrnčířském kruhu).

úrok, *úrokový*, *bezúročný*, *úrokovat*, *úročit*, *zúročit*. Od staršího *uřeci*, *uřci*, vlastně 'co je smluveno, určeno' (srov. r. *urók* 'vyučovací hodina, úkol'). Viz i ↑*určit*.

urologie 'lékařský obor zabývající se chorobami močového ústrojí', *urolog*, *urologický*. Uměle v 19. st. z ř. *ouřon* 'moč' a ↑*-logie*.

urputný, *urputnost*. Stč. i *úrputný* 'urputný, zavilý, zběsílý'. Jen č., nejasné. Snad lze uvažovat o přesmyku z **úputný* (stč. *putný* 'vzpurý, vzdorný, zpupný'), viz ↓*vzpoura* (Ma²). Spojení s ↑*repiat* (HK) je nepřesvědčivé po významové stránce.

úřad, *úřední, úředník, úřednice, úřednický, úřadovat, úřadování, úřadující, úřadovna*. Již stč. *úřad* 'úkol, posláni, úřad', *úřědník* ap. (C1, C4). P. *urząd*, s./ch. *urząd*. Psl. **urędo* od **uręditii* 'zaříditi, dát do pořádku', viz ↑*u* a ↑*řiditi*, ↑*řád*.

určiceny. Stč. *určenie* 'vrčiceni. přihnání se', viz ↑*u* a ↑*řiti* se.

úsek, *úsekový, úseč, úsečka, úsečný*. Vše od *useknout*, viz ↑*u* a ↑*sekat*, novější. Srov. ↑*úkol*.

useň 'vyčinená surová kůže'. Stč. *usně*, r.d. *usmá*, sln. *úsnyje*, ch.d. *úsanje*, s./ch. *úsmina*, csl. *usnije*, *usma*. Psl. **usma*, **usnbe* ukazují na starobylou ie. příp. *-*mō(n)* (odtud tvary s *m*), gen. *-*mnes* (odtud a z dalších pádů tvary s *n* (A7)). Kořen **us-* není jasný, myslí se na ie. **eus-* 'páliti', od něhož je lit. *usnis* 'bodlák', stisl. *usli* 'žhavý popel', lat. *ūrere* 'páliti', ř. *eūō* 'opaluji', sti. *ōšati* 'pálí'; vychází se z toho, že kůže byla vydělávána v pálivé tekutině, v louhu.

usínat. Opětovací sloveso k *usnout* a to z psl. **usępnęti* (A7, B6), viz ↑*spát*, ↑*sen*.

úspěch, *úspěšný*. R. *uspěch*, ch. *úspjeh*, s. *úspjeh*, stsl. *uspěchъ*. Vzhledem k nedostatku starších dokladů v č. možná přejetí z r. či jsl. Psl. **uspěchъ* je od **uspěti* 'uspět, prospět', viz ↑*u* a ↑*spět*.

ústa, *ústní, ústí*. Všesl. – p. *usta*, r. *ustá*, s./ch. *ústa*, stsl. *usta*. Psl. *usta* je příbuzné se stpr. *austo* tv., lit. *uostà* 'ústí řeky', lot. *uosts* 'záliv', lat. *ostium* 'vchod, ústí', sti. *ōštha-* 'ret', vše z ie. **ōust-*, **ēust-*, jež je odvozeno od **ōus-* 'ústa', z něhož je např. střir. *á*, lat. *os*, av. *āh-*, sti. *āh* tv. Srov. ↓*uzda*, ↑*čelist*.

ústav, *ústava, ústavní*. Od *ustavit*, viz ↑*u* a ↑*stavět*.

ustavičný. Stč. i *ústavný* tv., srov. ↑*stálý* a ↑*stav*.

***ústřety** (jít v *ústřety*). Dnešní podoba ze slk., u Jg *úštręta, ouštręta*. Dále viz ↑*ú-* a ↑*šřętat* se.

ústřice, *ústřicový*. Z r. *ústrica*, jež je přetvořeno z dřívějšího *ustersy* (pl.), přejatého z pl. podoby niz. *oester* tv. a to z lat. *ostrea, ostreum* z ř. *ostreion* 'ústřice, škeble'. Srov. ↑*strakismus*.

uštěpačný. Viz ↑*u* a ↑*štípat*.

uštknout, *uštknutí*. Stč. *uščnůti*, *ušnůti* z psl. **uščępnęti* od stejného základu jako ↑*štípat*, ↑*špetka* ap. (A7, C3), případně – vzhledem k pozdějšímu vloženému *k* – od varianty **uščęknęti*, která je i v p. *uszcęknęć* 'štipnout, uštknout, uškubnout', srov. i r. *ščiknút* 'uštipnout (knot ap.)'.

útek 'soustava příčných nití v tkanině'. Všesl. – p. *wętek*, r. *utók*, s./ch. *útak*, csl. *ęrokъ*. Psl. **ęrokъ* se skládá z **ę-* (↑*ú-*) a odvozeniny od **ękati* (↑*kár*).

úterý, *úterek, úterní*. Všesl. – p. *wtorek*, r. *wtórnik*, sln. *tórek*, s./ch. *útorak*. Základem těchto podob je psl. **vętorę* 'druhý', vedle toho asi i **ętera* (*vę-* i *ę-* jsou dvě varianty téže předp., viz ↓*v*), jež pro č. vyhovuje lépe a také lépe koresponduje s příbuzným lit. *añtras*, gót. *anþar*, něm. *anderer*, sti. *ántaras* (B7) tv., vše z ie. **antero-* 'druhý, jiný (ze dvou)', které se dá ještě rozložit na ukazovací částici **an* 'tam, jinde' (srov. gót. *an* 'pak', ř. *án* 'jestliže, asi, snad') a **-ter*, které je v ↑*který* a asi i v příbuzenských názvech jako ↑*bratr*, lat. *pater* (↑*otec*) ap. Srov. ↓*vteřina*.

útes. Z r. *utęs* a to k ↑*tesat*. Původně tedy 'hladká, jakoby otesaná skála'.

utíkat, *útěk*. Stč. *utiekati*, p. *uciekać*. Od *utęci*, viz ↑*u* a ↑*tęci*.

utilitarismus 'princip hodnocení z hlediska užitečnosti; prospěchářství', *utilitární, utilitaristický, utilitarista*. Z moderních evr. jazyků; utvořeno v 19. st. v angl. (*utilitarianism*) od *utility*

'užitečnost, užitek' a to přes fr. z lat. *utilitas* 'upotřebitelnost, užitečnost' od *utilis* 'upotřebitelný, vhodný' od *uti* 'užívat'. Srov. ↓*uzus*.

utkáni. Viz ↑*u* a ↑*tkat*.

útlý, útlost. P. *watly* 'slabý, chorobný', r. *útyly* 'vetchý, chatrný', sln. *vótel* 'slabý', cs. *qtib* 'dřevavý'. Psl. **qtib* nemá jednoznačný výklad. Je možné spojit s ↑*tít*, význam by pak byl 'uvnitř tlející, chátrající' (srov. ↑*ú-*) (Ma², HK), jiný výklad spojuje s **tylo* 'podlaha, dno' (jež asi s ↑*tít* souvisí) a interpretuje slovo jako 'bezedný, dřevavý' (předp. *q-* by zde měla význam zápornky, původem z ie. **q-*, viz ↑*ne* (A7,B7)).

útočiště. Vlastně 'místo, kam se utíká'. Od stč. *útok* 'útěk' a to od *utéci*, jako je např. *výtok* od *vytéci*. Viz ↑*utíkat*, ↑*téci*, ↓*útok*.

útok, útočný, útočit, útočník, zaútočit. Ve stč. 'ohlášení žaloby; útěk', od střední č. význam dnešní. Od *utéci*, které je i v stč. doloženo jen v dnešním významu, samotné *téci* však znamenalo mj. i 'útočit'. Srov. i ↓*zreč*.

utopie 'nereálná, fantastická představa', *utopický, utopista, utopistický, utopismus*. Přes něm. a fr. z angl. *Utopia*, což byl název ideálního státu ve stejnojmenném spise angl. filozofa T. Mora († 1535). Název je utvořen z ř. *ou* 'ne, nikoli' a *tópos* 'místo, krajina', tedy vlastně 'krajina, země, která neexistuje'.

utrakvista 'stoupenec vyznání podobojí', *utrakvistický, utrakvismus*. Od lat. (*sub*) *utrāque* (*speciē*) '(pod) obojí (způsobou)' (tj. přijímání nejen hostie, ale i vína také pro laiky) a to k lat. *utraque* (ž.r. *utraque*) 'oba, jeden i druhý' z *uter* 'který z obou, jeden z obou' a slučovací příklonky *-que* (srov. ↑*ač*).

utrejch 'otrušík, arsenik, jed vůbec'. Dříve i *hutrejch, utrajch*. Ze střhn. *hütterouch* (něm. *Hüttenrauch*), doslova 'hutní dým', což byl název pro arsenik usazující se v komínech hutí při tavení kovů.

útroby. Všesl. – p. *wątroba* 'vnitřnosti, játra', r. *utróba* 'lúno', s./ch. *ūtrobā* 'vnitřnosti, lúno', *ūtrobica* 'játra', cs. *qtroba* 'vnitřnosti'. Psl. **qtroba* (B7) je tvořeno příp. *-oba* od adj. **qterō* 'vnitřní', které je příbuzné s ř. *éteron* 'střevo, vnitřnost', av. *antara-* 'vnitřní', sti. *ántara-* tv., vše z ie. **entero-* 'vnitřní' (ve slov. ablautová varianta **on-*, srov. i ↓*v*) od **enter-*, **qter-* 'mezi, dovnitř', od něhož je i něm. *unter*, angl. *under* 'pod', *stir*, *eter* 'mezi', lat. *inter* (srov. ↑*inter-*), alb. *nder* tv., to je dále odvozeno od **en* 'v' (viz ↓*v*). Srov. ↓*vnitřek*, ↑*játra*.

utrum (*mít utrum, být s něčím utrum*) hov. expr. 'konec'. Ne zcela jasné. Jg a po něm i Ma² vysvětlují jako hříčku od slovesa *utřiti* (*utřiti někomu* 'vzít pryč, uklidit, pobrat' (Jg), srov. i *utřít hubu*), jemuž byla dána lat. podoba *utrum*, jež ovšem znamená 'které z obou, jedno z obou' (srov. ↑*utrakvista*).

utuchnout. Viz ↑*tuchnout*.

úvaha, uvažovat. Viz ↓*váha*.

úval 'široké ploché údolí'. Původně asi 'co vzniklo vevalením do něčeho', viz ↑*ú-* a ↓*valit*.

úvěr, úvěrový, úvěrovat. Viz ↑*ú-* a ↓*věřit*.

úvoz 'hluboká polní cesta'. P. *wqwoz*, r. *uvóz*. Psl. **qwoz* je z **q-* (↑*ú-*) a odvozeniny od **voziti* (↓*vězi*), tedy původně asi '(častým) vozením vyhloubená cesta'.

uzance '(obchodní) zvyklost'. Z fr. *usance* 'zvyklost; třicetidenní lhůta' ze střlat. *usantia* tv. od lat. *usus* 'užívání, upotřebení, praxe, zvyklost' (viz ↓*uzus*).

uzda, *uzdička*. Všesl. – p. *uzda*, r. *uzdá*, s./ch. *úzda*, stsl. *uzda*. Psl. **uzda* je nejspíš pokračováním ie. **ōus(t)-dhā*, složeného z **ōus(t)-* ‘ústa’ (viz ↑*ústa*) a odvozeniny od **dhē-* ‘položít’ (viz ↑*dli se*). Původní význam tedy byl ‘co se klade do úst’. Srov. ↑*udidlo*, ↑*udice*.

uzel, *uzlík*, *uzlíček*, *uzlový*, *uzlina*, *uzlovitý*, *uzlovat*, *zauzlovat*. Všesl. – p. *węzel*, r. *úzel*, s./ch. *úzao*, csl. *qzlb*, *vqzlb*. Psl. **vqzlb* (počáteční *v-* později odpadlo) je ablautovým střídáním spojeno s **węzati* (A6, B7) (viz ↓*vázat*).

úzký, *úzkost*, *úzkostlivý*, *úžit*, *úžení*, *úžina*, *zúžit*. Všesl. – p. *wąski*, r. *úzkij*, s./ch. *úzak*, stsl. *qzokō*. Psl. **qzokō* (B7) je odvozeno od **qzō* tv. (k takovému rozšíření starých *u-*kmenů srov. ↑*sladký*, ↑*tenký*), jež stejně jako gót. *angwus*, stisl. *qgr*, něm. *eng* tv. vychází z ie. **anǵhu-*. Příbuzné je lit. *añkštas*, stšbret. *encq*, lat. *angustus*, arm. *anjuk* tv., stí. *ámhas-* ‘tíseň, strach, nouze’, vše od ie. **anǵh-* ‘úzký, úzkost; stahovat’ (A1). Od stejného základu je asi i ↓*vázat*, ↑*uzel*.

uzuální ‘obvyklý’. Od ↓*úzus*.

uzurpovat ‘násilně ucvacovat’, *uzurpátor*, *uzurpátorský*. Z lat. *ūsurrpāre* ‘používat, přivlastňovat si, násilím zabírat’, jež se vykládá jako složenina z *ūsus* ‘užívání’ (viz ↓*úzus*) a *rapere* ‘chopit se, rychle konat’, tedy původně asi ‘rychle se chopit užívání’.

úzus ‘zvyk, obyčej’, *uzuální*. Přejato (případně přes něm. *Usus*) z lat. *ūsus* ‘užívání, upotřebení, praxe, zvyk, užitek’ od *ūī* ‘užívat, zacházet s něčím’. Srov. ↑*utilitarismus*, ↑*uzance*.

už přísl., část. Stč. *juž(e)* (viz ↑*již*). Odsunutí *j-* v č. zřejmě není staré (u Jg jako vulg., bez starších dokladů), vzhledem k tomu, že od konce 14. st. je v č. *již*, jde asi o vliv slk. *už*. Podoby bez *j-* jsou i ve vsl. a dialektech jiných slov. jazyků.

užitek, *užitkový*, *užitkovost*, *užitečný*, *užitečnost*. Od *užit*, viz ↑*u* a ↓*žít*.

užovka. Odvozeno od **už* (v č. nedoloženého), zavedeno asi až Preslem. P. *wąz* ‘had’, r. *už*, ch.d. *guž* tv. Psl. *(*v*)*qzō* (B7) je příbuzné se stpr. *angis*, lit. *angis*, lot. *uodze*, lat. *anguis* tv., stír. *esc-ung* ‘úhoř’, vše od ie. **ang^h(h)i-* ‘had’. Viz i ↑*úhoř*, ↑*uher*.

V

v předl. Všesl. – p. w(e), r. v(o), s./ch. u, va, stsl. va. Psl. *vā(n) nejspíš vzniklo z ie. *on (o- se redukovalo na krátké u- (B4)), což je ablautová varianta k *en (A6), z něhož je stpr. en, gót. in, něm., angl. in, stír. in-, lat. in, ř. en tv., z nulového stupně *y je lit. ĭ tv. Neredukované ie. *on zůstalo v ↑onuce, před souhláskou dalo psl. *q-, srov. ↑údolí, ↑útroby, ↑úvoz ap. Koncové -n předl. a předp. *vān (A7) je dochováno ve spojeních, kdy po něm následovala samohlásková (ještě před proteží (B4)), srov. jich – v nich, jimat – vnímat, odtud (srov. i ↑s) se n šířilo i k jiným předp. a předl. Ve stč. před retnicemi v dávalo u, srov. u vytržení, uprostřed.

vabank přísl. hov. 'hazardně, o všechno'. Z fr. va banque, doslova 'jde (o) bank' z va 'jde' z lat. vāditi 'jde, kráčí' (srov. ↑invaze) a fr. banque 'banka; bank' (viz ↑banka).

vábit, vábení, vábný, vábníčka, odvábit, přivábit, zvábit. Všesl. – p. wabić, r.d. vábit', s./ch. vábiti, stsl. vabiti 'přivolávat, podrobovat si'. Psl. *vabiti, původně 'vábit pejkem ptáky', je příbuzné s gót. wōþjan 'volat', angl. weep 'plakat', východiskem je ie. *wāb- 'volat' onom. původu. Srov. i ↑úpět od podobného onom. základu.

vaček, vačice, vačnatec. Již stč., přežato ze střhn. wātsac 'pytel na oděv, cestovní tlumok' (oba významy jsou i v stč.) z wāt 'oděv, výzbroj' a sac 'pytel' (viz ↑sáček, ↓žok). V č. chápano jako zdobnělina, proto se k němu zpětně utvořilo vak.

-**vádět** (dovádět, navádět, odvádět, podvádět, provádět, převádět, předvádět, přivádět, rozvádět, svádět, uvádět, vyvádět, zavádět). Viz ↓vést.

vadit, vada, vadný, bezvadný, zavadit, závada, závadný. P. wadzić, ukr. wadyty, v r. a jsl. tento význam chybí. Stč. vaditi 'znesvařovat, dráždit, škodit, být na překážku' ukazuje, že původ bude asi stejný jako ↓vadit se, vývoj významu je vidět u stč. slova.

vadit se 'hádat se', váda. P. wadzić 'znepřátelovat', wadzić się 'vadit se', r.d. vāditi' tv., s./ch. svāditi se, stsl. vaditi 'žalovat, kárat'. Psl. *vaditi se spojuje s lit. vadinti 'volat, nazývat', stl. vādati 'mluví, prozrazuje' z ie. *wed- 'mluvit', možné je však i vyvození z ie. *wedh- 'tlačit, bít', z něhož je sti. vadhati 'bije, tlačí', ř. othēō 'strkám, vrážím, tlačím'. Srov. i ↑vadit.

vadnout, povadnout, povadlý, uvadat, uvadlý, zvadnout, zvadlý. Všesl. – p. więdnąć, r. vjānut', s./ch. vēnuti, stsl. uvędati. Psl. *ve(d)nqti se spojuje se stangl. swindan 'ubývat, smršťovat se, chřadnout', něm. schwinden tv., společným východiskem by bylo ie. *(s)wendh- 'chřadnout, vadnout' (A5, B7). Jiný ablautový stupeň je v ↑udit (A6).

vaflé 'oplatka s plastickými čtverečky na povrchu'. Z něm. Waffel z niz. wafel tv., původně 'plást'. Souvisí s něm. Wabe 'plást' od weben 'tkát'.

vagabund hov. hanl. 'tulák, otrapa'. Přes něm. Vagabund a fr., střfr. vagabond z pozdnělat. vagābundus 'tulák, poběhlík' od lat. vagāri 'toulat se, pobíhat'. Srov. ↓vāgnf.

vagina 'pochva (rodidel)'. Z lat. vāginu 'pochva (na meč)' od ie. *wāg- 'pokryt, přiklopit'. Srov. ↓vanilka.

vágní 'neurčitý, nepřesný'. vágnost. Přes něm. vag(e) a fr. vague tv. z lat. vagus 'toulavý, pohyblivý, kolísavý'. Srov. ↑vagabund.

vagon, *vagoněk*, *vagonový*. Přes něm. *Waggon* z angl. *wag(g)on*, jež bylo v 16. st. přejato ze stñniz. *wāghen* (niz. *wagen*) 'vůz'. Srov. něm. *Wagen* tv., dále viz ↓*vězt*.

váha, *váhový*, *vahadlo*, *vážný*, *vážnost*, *váhat*, *váhání*, *váhavý*, *zaváhat*, *vážít*, *odvážít*, *převážít*, *převaha*, *rozvážít*, *rozvaha*, *uvážít*, *úvaha*, *vyvážít*, *zvážit*, *závaží*, *závažný*. Všesl. přejetí ze stñn. *wāga*, případně stñhn. *wāge* (dnes *Waage*), jež souvisí s něm. *bewegen* 'hýbat'. Východiskem je ie. **ueǵh-*, o němž viz ↓*vězt*. Srov. ↑*odvaha*, ↑*provaha*.

vachrlatý ob. 'nejistý, pochybný, vratký'. Přetvořeno z něm. *wack(e)lig* 'viklavý, vratký' od *wackeln* 'viklat se, vrávorat'. Srov. ↓*viklat*.

vajgl ob. expr. 'nedopalek cigarety'. Prý zkráceno a upraveno z romského *thuvalo* 'cigáro'.

vak. Viz ↑*váček*.

vakát 'prázdná stránka v knize'. Přes něm. *Vakat* tv. z lat. *vacat* 'je prázdný' od *vacāre* 'být prázdný'. Srov. ↓*vakuum*, k tvoření srov. ↑*referát*.

vaccína 'očkovací látka'. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vakzin*, fr., angl. *vaccine*) z nlat. *virus vaccinus* 'vir způsobující kravské neštovice' (*variolae vaccinae* 'kravské neštovice') z pozdnělat. *vaccinus* 'kravský' od lat. *vacca* 'kráva'. Vir této nemoci byl totiž užít poprvé jako očkovací látka proti černým neštovicím.

vakuum 'vzduchoprázdný prostor', *vakuový*. Přes něm. *Vakuum* z lat. *vacuum* 'prázdnota, prázdné místo' od lat. *vacuus* 'prázdný' k *vacāre* 'být prázdný'. Srov. ↑*evakuovat*, ↑*vakát*.

val 'ochranný násep'. Z něm. *Wall* tv. (srov. angl. *wall* 'zed') a to z lat. *vallum* 'ohrada z kůlů, násep, val' od *vallus* 'kůl'.

valach 'pastýř (na vých. Moravě); vykleštěný hřebec', *valašský*, *valaška*. Zdrojem pojmenování je jistý kelt. kmen sídlící určitou dobu v Podunají (lat. *Volcae*, germ. **Walhōs*). Germáni pak tímto názvem začali označovat Kelty vůbec (srov. angl. *Wales*) a pak jej přenesli na Romány (srov. stñn. *Wal(a)h*) 'Román', stñhn. *Walch* 'Román, Ital, Francouz', něm. *welsch* 'románský', niz. *wāls* 'valonský'). Tato pojmenování přejala i Slované, v č. se objevila jako *Vlach* 'Ital' a *Valach* 'Rumun'. Rumunští Valaši došli při kolonizaci Karpat až na vých. Moravu (odtud Valaši moravští) a místní obyvatelstvo seznámili mj. s kastrováním hřebců, odtud název vykleštěného hřebce.

valčík, *valčíkový*. Přejato a upraveno z něm. *Walzer* (možná ještě přes p. *walec*, které je zaznamenáno u Jg) a to od *walzen* 'tančit valčík', původně 'valit (se), koulet (se)'. Pro tento tanec je totiž charakteristický krouživý pohyb tanečního páru po parketu.

vale zast. hov. 'pozdrav na rozloučenou, sbohem'. Z lat. *valē* 'buď zdrav, sbohem' od *valēre* 'být zdrav, být silný'. Srov. ↓*valence*, ↓*valuta*.

valdhorna zast. ob. 'lesní roh'. Z něm. *Waldhorn* tv. z *Wald* 'les' a *Horn* 'roh' (srov. ↑*horna*).

válec, *váleček*, *válcový*, *válcovitý*, *válcovna*, *válcovat*, *převálcovat*, *rozválcovat*, *uválcovat*, *zválcovat*. Asi z něm. *Walze* tv. (Ma²), na druhé straně je však možno brát toto slovo též jako zdobnělinu od *vál* tv. odvozeného od ↓*válet* (HK). Snad se tu zkrížily oba možné zdroje, které jsou stejně prapříbuzné.

valem přisl. 'hromadně, houfně'. Od staršího *val* 'vlna, příval' od ↓*valit*.

valence 'mocenství, vazba; schopnost slov spojovat se s jinými slovy', *valenční*. Přes něm. *Valenz* z pozdnělat.

valentia 'moc, síla' od lat. *valēre* 'být mocný, být silný'. Srov. †ambivalentní, †vale, †valorizovat, †valuta, †rekonvalescence.

válenda hov. 'lůžko bez opěradla'. Od †válet (*se*), zakončení asi podle †palanda.

válenky 'vysoké plstěné boty'. Z r. *válenki* tv. od *váljanjy* 'plstěný (o obuvi)', souvisí s †válet.

válet, *vál*, *válek*, *oválet*, *poválet*, *povalovat se*, *povaleč*, *rozválet*, *uválet*, *vyválet*, *zválet*. Stč. *váleti* 'vláčet' (vedle toho i 'válčit', k tomu však viz †válka). Všesl. – p. *walač*, r. *valját*, s./ch. *váljati*, stsl. *valjati*. Psl. **valati* (C1) je opětovací sloveso od **valiti* (viz †valiti).

valcha 'deska se zvlněným povrchem na ruční praní', ob. expr. *valchovat* 'mlátit, zpracovávat někoho'. Z něm. *Walke* tv. od *walken* 'bít, hnít', sthn. *walkan* 'pohybovat sem a tam, stlačovat, hnít' (k prvnímu významu srov. angl. *walk* 'procházet se') a to od ie. **uolǵ-*, což je rozšíření kořene **uel-*, který je ve †valiti.

validita 'platnost'. Přes moderní evr. jazyky (fr. *validité*, angl. *validity*) z pozdnělat. *validitās* 'platnost, síla, pevnost' od lat. *validus* 'silný, zdravý, pevný' od *valēre* 'být silný, být zdravý'. Srov. †invalida, †valuta, †valorizovat.

valit, *valný*, *navalit (se)*, *nával*, *odvalit (se)*, *povalit*, *provalit (se)*, *převalit (se)*, *přivalit (se)*, *přival*, *rozvalit (se)*, *svalit (se)*, *uvalit*, *vyvalit (se)*, *zavalit*, *zával*, *zavalitý*. Všesl. – p. *walič*, r. *valít*, s./ch. *váliti se*, stsl. *valiti*. Psl. **valiti* vychází stejně jako *stangl*. *wēlan* 'válet, kutálet', něm. *wühlen* 'hrabat, rýt' z ie. **uōl-*, což je ablautová varianta (A6) k *uel-* 'kroutit, vinout, válet', od něhož je i lit. *vėlti* 'valchovat (vlněnou látku)', sthn. *wellan* 'koulet, válet' (s rozšířením i něm. *wälzen* tv.), stír. *fillid* 'ohýbá', lat. *volvere* 'valit, válet, otáčet'. ř. *eljō* 'valím, vinu'.

arm. *gelum* 'otáčím, vinu', sti. *válati* 'otáčím se'. Srov. †válet, †balit, †úval, †sval, †oblý, †vlna', †valcha.

válka, *válečný*, *válečník*, *válečnický*, *válečnictví*, *válčit*, *proválčit*, *vyválčit*, *zaválčit si*. Jen č. (odtud do p. a br.), odvozeno od stč. *váleti* 'válčit, bojovat'. To se obvykle spojuje se střhn. *wal* 'bojiště, bitevní pole', spíše než o příbuznost však půjde o přejetí, podpořené možná i domácím slovesem *váleti* 'vláčet, válet' (†*válet*). Něm. slovo je příbuzné se stisl. *valr* 'mrtvoly na bojišti', lot. *veli* 'duchové zemřelých' (srov. i lit. *vėlnias* 'čert'), stír. *fuil* 'krev', lat. *vellere* 'škubat, trhat', chet. *uhalmi* 'bojuji', vše se vykládá z ie. **uel-* 'trhat, škubat; rána', pak i 'zabíjet, krveprolití, mrtvola'.

valník. Od †valit. Již u Jg ('silný, malý, těžký vůz na dřeva silná, kteráž hasákem nakládají'), asi podle toho, že díky sklopným bočnicím a zadnímu čelu se na něj navalují sudy ap. Možná kalk podle něm. *Rollwagen* tv. (*rollen* 'valit', *Wagen* 'vůz').

valorizovat 'zhodnotit měnu znehodnocenou inflací', *valorizace*. Podle něm. *valorisieren* od pozdnělat. *valor* 'cena, platnost, obnos peněz', jež souvisí s *valēre* 'být mocný, být zdravý, být platný'. Srov. †valuta, †validita, †devalvace.

valoun '(zaoblený) kámen'. Z r. *valún* tv. od *valiti* (viz †valiti). Srov. i †oblý.

valuta 'cizí měna', *valutový*. Přes něm. *Valuta* z it. *valuta* tv., původně 'cena, hodnota', což je zpodstatnělý tvar ž.r. přič. trp. od *valere* 'platit, mít hodnotu' z lat. *valēre* 'být mocný, být platný'. Srov. †validita, †valorizovat, †devalvovat, †valence.

vamp 'démonická, svůdná žena vykořisťující muže'. Z angl. *vamp* tv., což je zkráceno z *vampire* 'upír' (viz †vampyr).

vampýr 'upír'. Ze s. *vampīr*, odkud je i něm. *Vampir*, fr., angl. *vampire*, rum. *vampir* ap. S. slovo, které je příbuzné s naším *↑upír*, vešlo v obecnou známost díky dvěma 'upířským' aférám v Srbsku v letech 1725 a 1731, kterých se chopil tisk. Č. -*pýr* asi podle *↑netopýr*.

vana, *vanička*, *vanový*. Ve střední č. *vanna*. Z něm. *Wanne* tv. (střhn. *wanne* 'ošatka, vana') a to z lat. *vannus* 'opálka (na obilí), ošatka'.

vandal, *vandalský*, *vandalství*, *vandalismus*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vandale*, fr. *vandale*, angl. *Vandal*), východiskem je jméno germ. kmenu *Vandalů*, kteří r. 455 vtrhli do Říma a zpusťovali jej.

vandrovat hov. expr. 'cestovat, trampovat', *vandr*, *vandrák*. Z něm. *wandern* 'putovat, cestovat', jež je příbuzné s *wandeln* 'putovat, kráčet', *sich wandeln* 'měnit se' a také *wenden* 'obracet, otáčet', vše k ie. **wendh-* 'otáčet, vinout'.

vánice. Od *↓vát*.

vanilka, *vanilkový*. Přes něm. *Vanille* z fr. *vanille* ze šp. *vainilla* tv., vlastně 'tobolka', což je zdrobnělina od *vaina* 'pochva, pouzdro, lusk' z lat. *vāgīna* 'pochva' (viz *↑vagína*).

Vánoce, *vánoční*, *vánočka*. Jen č. a slk. *Vianoce*. Jistě přejetí z něm. *Weihnachten*, ale podrobnosti nejsou jasné. Obvykle se soudí, že druhá část byla přeložena a první přizpůsobena češtině, přesná předloha však není jistá (potíže dělá č. -á-). V němčině doloženo až ve 12., 13. st. v podobách *wīhen naht*, *wīenacht*, *wīnaht*, *wīhenahten* (první část souvisí s *weihen* 'světít, posvětit', k druhé viz *↑noc*), proto se nezdá pravděpodobné, že by šlo již o předcyrilometodějskou výpůjčku ze sthn. **wīnnahten*, jež by dalo **venoc* (B7) (Ma²); muselo by k tomu totiž dojít nejpozději v 8. st.!

vanout, *vánek*, *vánice*, *ovanout*, *průvan*, *vyvanout*, *zavanout*, *závan*. Jen č., od *↓vát* (srov. *↓vinout*).

vantroky zast. a nář. 'koryto vedoucí vodu nad zemí (na mlýnské kolo)'. Asi z něm. *Wandtrog* z *Wand* 'stěna' a *Trog* 'koryto, žlab, necky'. Srov. *↓zašantročit*.

vápno, *vápenný*, *vápenec*, *vápencový*, *vápenka*, *vápník*, *vápnit*, *odvápnit*, *vápenatý*, *vápenatět*, *zvápenatět*. P. *wapno*, r.d. *vápno*, s./ch. *vápno*. Psl. **vapno* je odvozeno od **vaps* 'barvivo' (doloženo v r.-csl. *vaps* tv.), příbuzné je stpr. *woapis* 'barva', lot. *vāpe* 'glazura' (pokud to nejsou výpůjčky ze slov.). Dále nejisté, snad k ie. **wep-* '(sto)jatá voda, bažina', z něhož je stsl. *vapa* 'jezero, močál' a dále lit. *ūpė* 'řeka', sti. *vāpī-* '(pod)louhý) rybník'. Staří Slované používali vápno jen jako barvivo a ne jako stavební pojivo; k souvislosti 'bláto, močál' – '(bílá) barva' srov. *↑bláto*.

var. Viz *↓vařit*, *↓vřít*.

varan 'druh ještěra'. Z ar. *waran* 'ještěrka'.

varhany, *varhanní*, *varhanské*, *varhannický*, *varhánky*, *varhánkovitý*. Již stč. vedle *orhany*, *vorhany* (srov. slk. *organ*, p. *organy*). Ze střlat. *organa* (pl.) tv. od *organum* '(hudební) nástroj, ústrojí' z ř. *órganon* 'nástroj, dílo' (viz *↑orgán*).

vari citosl. zast. 'prýč, z cesty'. U Jg i *vary*, *varyte*, *varite*, *var*, *varte*. Vypadá to jako imper. jakéhosi **variti*, které je snad doloženo v nář. (*volal na něj, ať varí* na Litomyšlsku, Ma²). V č. bychom ovšem čekali **vařiti*. Jistě souvisí s *↓varovat* (*se*).

variabilní 'proměnlivý', *variabilnost*. Podle moderních evr. jazyků (něm. *variabel*, fr., angl. *variable*) z pozdnělat. *variabilis* tv. od *variāre* 'činit rozmanitým, obměňovat (*se*)'. Srov. *↓variac*, *↓varianta*.

variace 'obměna', *variační*. Podle něm. *Variation* z lat. *variātiō* 'rozmanitost, obměna' od *variāre* 'činit pestrým, obměňovat (se)' od *varius* 'pestrý, rozmanitý, nestejný'. Srov. †*variabilní*, †*varianta*.

varianta 'obměněná podoba', *variantní*. Přes něm. *Variante* z fr. *variante*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. přech. přít. od *varier* 'střídat se, měnit se' z lat. *variāre* 'činit pestrým, obměňovat (se)' (viz †*variace*).

variété 'divadlo s kratšími artistickými (i pěveckými ap.) výstupy'. Z fr. (*spectacle de*) *variétés*, vlastně 'divadlo rozmanitostí' z *variété* 'rozmanitost, pestrost' z lat. *variētās* tv. k *varius* 'pestrý, rozmanitý'. Srov. †*varianta*, †*variace*, †*variabilní*.

várka. Od †*vařit*, vlastně 'množství najednou uvařené, vyrobené' (původně o pivu).

varle. Jen č., nejasné. Ma² vykládá z p. *warchlę*, *warchlak* 'mladý kanec, podsvinče', jež je asi příbuzné s lit. *veřšis* 'tele', lat. *verrēs* 'kanec', sti. *vřšana-* 'varlata', vše z ie. **uřs-*, **uřs-* 'mužský, samčí'.

varovat, *varování*, *varovný*, *vyvarovat se*. P. *warować*, r.d. *varovat'*, sln. *varováti*. Slov. **varovati* je nejspíš přejato ze sthn. *warōn* 'dávat pozor' (něm. *wahren* 'opatrovat', *sich wahren* 'varovat se', vedle toho s rozšířením sthn. *warnōn*, něm. *warnen* 'varovat'), jež je příbuzné se stangl. *warian* 'dávat pozor, varovat' a dále lat. *verēri* 'ohlížet se, dbát', ř. *horāō* 'hledím, dávám pozor, varuji se', vše od ie. **uř-* 'hledět, dávat pozor'.

varta zast. ob. 'strážní služba, hlídka'. Z něm. *Warte* tv., jež souvisí s *wahren* 'dávat pozor' (viz †*varovat*).

vařit, *vaření*, *vařený*, *vařící*, *var*, *varný*, *varna*, *várnice*, *vařič*, *vařečka*,

ovařit, *ovar*, *povařit*, *převařit*, *předvařit*, *rozvařit*, *svařit*, *svařený*, *svářet*, *svářče*, *svářčeský*, *uvařit*, *uvařit*, *vývařit*, *vývar*, *zavařit*, *zavářka*. Věsl. – p.st. *warzyc*, r. *varit'*, s./ch. *vāriti*, stsl. *variti*. Psl. **variti* je asi kauzativum k **vbrēti*, znamenalo tedy 'způsobovat, že něco vře'. Příbuzné je gót. *warmjan* 'hřát', něm., angl. *warm* 'teplý', arm. *vařem* 'pálím', chet. *uā-* 'hořet', vše od ie. **uē-* 'pálit, hořet'. Viz i †*vřít*.

váš zájm. Věsl. – p. *wasz*, r. *vaš*, s./ch. *vāš*, stsl. *vašb*. Psl. **vašb* je odvozeno příp. *-*jo-* od téhož základu jako **vasb*, což je gen. os. zájm. **vy* (†*vy*). Srov. †*náš*.

vášeň, *vášnivý*, *vášnivost*, *vášnivec*. Stč. *vášně* 'návyk, zvyk, náklonnost, záliba dobrá i špatná, choutka', hl. *wašnje* 'temperament, nálada', p. *wašni* 'hádky, spor, hněv', str. *vasnb* 'drzost', v jsl. chybí. Psl. **vasnb* lze spojit s ř. *hekōn* 'dobrovolný, rád', av. *vasō* 'podle přání', chet. *uēk-* 'chtít, požadovat', vše z ie. **uēk-* – 'chtít, přát si' (A1). Jiný výklad vychází z **vad-sn-* a spojuje s †*vadit*.

vašnosta zast. expr. 'dobře situovaný, zpravidla domýšlivý muž'. Od oslovení *vašnosti*, jež vzniklo zkrácením v rychlé řeči z *vaše milosti*, případně *vaše jasnosti*.

vát, *navát*, *odvát*, *přívát*, *svát*, *vyvát*, *vývěva*, *zavát*, *zavěj*. Věsl. – p. *wiac*, r. *vėjat*, s./ch.st. *vėjati*, stsl. *vėjati*. Psl. **vėjati* (B9), I.os.přít. **vějō*, je příbuzné s lit. *vėjās* 'vít', gót. *waiān* 'vát', něm. *wehen* tv., sti. *vāti* 'vane', vše od ie. **uē-* 'vát'. Srov. †*vanout*, †*vějřf*, †*vřřf*.

vata, *vatový*, *vatovaný*. Z něm. *Watte* a to asi přes niz. *watten*. fr. *ouate*, it. *ovatta*, vedle toho je i střítal. (angl.) *wadda* tv. Zdroj ne zcela jistý, obvykle se hledá v ar., srov. ar. *baṭāna* 'vločka do oděvu'.

vatra 'velký oheň'. V č. ze slk., i ostatní doklady (p. *watra*, ukr. *vátra*, s./ch. *vátra* a dále rum. *vatră*, alb. *vatrë*, maď. *vatra*) ukazují, že jde o slovo karpatské pastýřské kultury. Nápadná je blízkost av. *atar-* 'oheň', jež se stejně jako arm. *airem* 'zapalují' vykládá z ie. **āt(e)r-* 'oheň', ale souvislost nejasná. Uvažuje se o rozšíření slova prostřednictvím romštiny (tam je *vátro* 'ohnišť'), která by si je přinesla z íráňštiny (Ma², HK), možné je také, že se příbuzné slovo zachovalo v některém ze zaniklých balkánských ie. jazyků a jako substrátové slovo se rozšířilo v karpatské oblasti.

vavřín 'jihoevropský keř s tuhými listy; věnec z něj udělovaný vítězům', *vavřínový*. Presl přejal z p. *wawrzyn*, jež vychází z pozdnělat. *laurinus* od lat. *laurus* tv. Z toho je např. r. *lavr* a také stč. *laurový* 'vavřínový'. Srov. ↑*laureát*.

vaz 'zadní část krku'. Od ↓*vázat*, srov. ↑*šije*.

váza, *vázička*. Přes něm. *Vase* z fr. *vase* tv. a to z lat. *vās* 'nádobu, váza' nejasného původu.

vazal 'kdo má propůjčeno léno; osoba či instituce na někom závislá a přinucená k poslušnosti', *vazalský*, *vazalství*. Z něm. *Vasall*, střhn. *vassal* a to přes stfr. *vassal* ze střlat. *vassallus* 'leník, man' od *vassus* 'sluha' kelt. původu (srov. střir. *foss* 'sluha').

vázat, *vázání*, *vázaný*, *vaz*, *vazba*, *vazební*, *vazebný*, *vazač(ka)*, *vazivo*, *navázat*, *navazný*, *ovázat*, *obvázat*, *obvaz*, *odvázat*, *podvázat*, *podvazek*, *provázat*, *převázati*, *převaz*, *přivázat*, *rozvázat*, *svázat*, *svaz*, *svazek*, *uvázat*, *úvazek*, *vyvázat*, *zavázat*, *závazný*, *závazek*. Všesl. – p. *wiązać*, r. *vjazát'*, s./ch. *vézati*, stsl. *vezati*. Psl. **vezati* je nejspíš odvozeno od ie. **anǵh-* 'úzký, zužovat, stahovat (šňůrou ap.)' (A1, A6, B7), k příbuznosti viz ↑*úzký*.

Počáteční *v-* se vysvětluje kontaminací (D3) s **verzti* (viz ↑*povříslo*), případně **viti* (viz ↑*vít*). Srov. ↓*váznout*, ↓*vězet*, ↑*svízel*, ↑*uzel*, ↑*motouz*, ↑*příbuzný*.

vazelína 'mazací hmota z minerálních olejů'. Z am.-angl. *vaseline*, jež bylo v 70. letech 19. st. uměle utvořeno z něm. *Wasser* 'voda' a ř. *élaion* 'olej', k zakončení srov. *plastelína*, *formelína*, *modelína*.

vazký 'vlhký a k sobě lnoucí', *vazkost*. U Jg *vazký* 'tuhý' a *vasko* 'syrovo', r. *vjázkij* 'mazlavý, lepkavý, bažinatý'. Zdá se, že spojení s ↑*vázat* je lid. etym. (D2) a že původní význam byl 'vlhký, mokrý'. Psl. **vasko* by pak bylo příbuzné se sthn. *waso* 'trávník, hrouda země', *wasal* 'déšť', angl. *ooze* 'bahno, močál' a snad i sti. *vásá* 'slanina, sádlo, omastek', vše od ie. **wes-* 'vlhký, mokrý' (HK).

vážnout, *uvážnout* (*uvíznout*), *vyvážnout*. Již stč. *vážnúiti* tv., od ↑*vázat*. Srov. i ↓*vězet*.

vážít. Viz ↑*váha*.

vážka 'druh dravého hmyzu'. Preslovo přejetí z p. *wažka*; je to kalk lat. názvu *libellula* tv., což je zdrobnělina od lat. *libella* 'váha' (srov. ↑*libela*).

vážný. Stč. 'mnoho vážící, těžký, platný', jinak viz ↑*váha*.

včela, *včelička*, *včelí*, *včelstvo*, *včelař*, *včelařský*, *včelařství*, *včelín*. Všesl. – p. *pszczola*, r. *pčelá*, sln. *čebēla*, s./ch. *pčēla*, stsl. *бѣчѣла*, *бѣчѣла*. Psl. **bččela* by zřejmě vycházelo z onom. **bčč-* napodobujícího bzucení (srov. ↑*bučet*, ↑*bzučet*). Pokud je však původní varianta **bččela*, jde spíš o odvození od ie. **bhei-* 'včela', od něhož je i lit. *bitė*, lot. *bite*, angl. *bee*, něm. *Biene*, stir. *bech* tv. K výslovnostní (a pak i formální) změně *pc̣>fc̣* v č. srov. *pták*, lid. *fidk*.

včera, *včerejší*, *včerejšek*. Všesl. – p. *wczoraj*, r. *včera*, ch. *jüčēr*, stsl. *včera*.

Psl. **včera* vzniklo redukcí z **večera*, jež se vykládá jako starý instr. od **večerǫ* (↓*večer*). Srov. ↓*žitra*.

včil přísl. nář. 'teď, nyní'. Odpovídá stč. v *čile*, *včilé* tv. z ↑*v* a stč. *čila*, *čila* 'chvíle', jež přesně odpovídá něm. *Weile*, angl. *while* tv. Dále viz ↑*chvíle* a ↑*čít*.

vdát se, vdaná, vdávání, vdavky, provdat, provdaná. Slk. *vydat sa*, p. *wydać się*, s./ch. *ūdati se*. Viz ↑*dát*.

vdolek, vdoleček. Stč. *vdolček*. Jen č., ne zcela jasné. Jistě souvisí s bav. a rak. *Dalken, Talken* tv., otázkou je směr výpůjčky. Domácí výklad slova vychází ze spojení v *dólek* (podle toho, že těsto se lije do důlků v plechu, srov. u Jg *vdolek litý* 'livanec'), což však může být i lid. etym. (D2). Pokud je původní něm. slovo, bylo by zřejmě od stíh. *talgen* 'hníst'.

vdova, vdovský, vdovec, vdovecký, vdovství. Všesl. – p. *wdowa*, r. *vdová*, ch. *udōva*, stsl. *vdova*. Psl. **vdova* je příbuzné se str. *widdewu*, gót. *widuwō*, angl. *widow*, něm. *Witwe*, stir. *fedb*, lat. *vidua*, sti. *vidhávā*, vže z ie. **uidheya* 'vdova', doslova 'odloučená', od ie. **uidh-* 'oddělit, odloučit', od něhož je např. i lat. *dīvidere* 'rozdělit' (srov. ↑*divize*). Mužský protějšek přítvořen až mnohem později, patriarchální zřízení v ie. pravěku pojem mužského vdovství neznalo (Ma²).

věc, věcička, věcný, věcnost. Luž. *wjec*, r. *vešč* (z csl.), b. *vešt*, stsl. *vešto*. Psl. **vektb*, **věktb* (B3) je příbuzné s gót. *waifts* tv., stíh. *wiht* 'věc, bytost, démon' (něm. *Wicht* 'trpaslík, skřítek'), stangl. *wiht* tv., ukazovalo by to na ie. **uek-ti-* či **uek^h-ti-* 'věc'. Další souvislostí nejasné.

vece zast. 'praví, říká'. Ustrnulý tvar (původně aorist 3.os.sg.) od stč. *vecēti* 'říkat', které je už ve stč. doloženo pouze ve tvarech aoristu. Psl. **vēt'ati*

(B3, C1) je opětovací sloveso od **vētiti*, k němuž viz ↑*odvětit*.

večer, večerní, večírek, večerka, večerník, večernice, večěře, večěřadlo, večěřet, navečěřet se, povečěřet. Všesl. – p. *wieczór*, r. *věčer*, ch. *věčēr*, s. *věčē*, stsl. *večera*. Psl. **večera* je příbuzné s lit. *vākaras*, lat. *vesper*, ř. *hesperos* tv. Ie. rekonstrukce je obtížná kvůli střídání *k-sp*. Jednou z možností je rekonstrukce **uek^hspero-* jako složeniny z **ue-* '(dolů) k' a odvozeniny od **k^hsep-* 'noc', které je zachováno v sti. *kšáp-*, *chet*, *išpant-* tv., skupina *-k^hsp-* by se pak realizovala buď jako *k*, či jako *sp* (ve slov. to ale stejně předpokládá nějaký nepravidelný vývoj (A9)). Z příbuzných východisek je i wal. *ucher* 'večer' a arm. *gišer* 'noc'.

věcný, věcnost. Od ↓*věk*.

vědět, vědění, věda, vědní, vědec, vědecký, vědeckost, vědomí, vědomý, vědomost, dovědět se, zvědět, zvěd, vyzvědět, zvědavý, zvědavost. P. *wiedzieć*, sln. *védeti*, stsl. *věděti*, ve vsl. je příbuzné r. *védat* 'říditi, spravovat'. Psl. **věděti* (1.os.přít. **vě(d)mb*) vychází ze starobylého tvaru **vědě* 'vím' (doloženo ve stsl. i stč. *vědě* tv.), což je původem perfektum od ie. **ueid-* 'vidět' (viz ↓*vidět*). Z téhož tvaru je i str. *waist* 'věděti', gót. *wait* 'vím', něm. (*ich*) *weiss* tv., lat. *vidi* 'viděl jsem', ř. *oída* 'vím', arm. *gitem*, sti. *véda* tv. Původní význam psl. **vědě* a uvedených příbuzných slov je tedy 'viděl jsem, mám viděno' (tedy 'vím'). Srov. ↑*svědek*, ↑*povědět*, ↓*zvěst*, ↓*světit*.

vedle, vedlejší. Stč. *vedlé* z **vo dble* (B6), doslova 'v délce' (viz ↑*v* a ↑*dělka*). Z významu 'podél' pak '(těsně) blízko' i 'mimo'. Srov. ↑*podle*, ↑*dle*.

vědma kniž. 'věštkyně, čarodějnice'. Stč. i *věd*, gen. *vědi* tv., p. *wiedźma*, r. *wéd'ma*. Psl. **vědbma* je odvozeno od **věděti* (↑*věděti*).

vedro. P.d. *wiodro* 'počasí', r. *vědro* 'slunečné počasí', s./ch. *vědro* 'jasno', stsl. *vedro* 'jasné počasí'. Psl. **vedro* 'jasné, pěkné počasí' vychází stejně jako stisl. *veďr* 'vítr, vzduch, počasí', angl. *weather*, něm. *Wetter* 'počasí' z ie. **uedhro-* tv., což je odvozenina od **uē-* 'vát, dout'. Viz i ↑*vát*, ↓*vítr*.

vědro. Všesl. (kromě luž.) – p. *wiadro*, r. *vedró*, ch. *vjědro*. stsl. *vědro* (ve většině jazyků též jako dutá míra). Psl. **vědro* se vyvinulo z ie. **uēdro-* (B5), odvozeného od ie. **uēdōr* 'voda' (viz ↓*voda*). Stejná motivace je u ř. *hydría* 'vědro'.

veduta 'topograficky přesný pohled na město nebo krajinu'. Z it. *veduta* 'pohled' a to od *vedere* 'vidět' z lat. *videre* tv. (viz ↓*vidět*).

vegetace 'rostlinstvo, růst (rostlin)', *vegetační, vegetativní*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vegetation*, fr. *végétation* tv.) ze stflat. *vegetatio* '(vz)růst, síla' od pozdnělat. *vegetāre* 'žít, růst' od lat. *vegetus* 'hbitý, živý, svěží' k *ve-gēre* 'být živý, čilý'. Srov. ↓*vegetovat*, ↓*vegetarián*.

vegetarián, vegetariánka, vegetariánský, vegetariánství. Z angl. *vegetarian* utvořeného v pol. 19. st. k *vegetable* 'zelenina', *vegetation* 'rostlinstvo', tedy 'kdo se živí rostlinnou stravou'. Viz ↑*vegetace*.

vegetovat 'živořit, přežívat'. Z fr. *végéter* tv., vlastně 'žít jako rostlina', z pozdnělat. *vegetāre* 'žít (o rostlině), růst'. Viz ↑*vegetace*.

vehementní 'rázný, prudký, silný', *vehemence*. Přes něm. *vehement* z lat. *vehemēns* tv., vlastně '(rychle) přijíždějící', což je původem přech. přít. od *vehere* 'vézt, jet, dopravovat se'. Podobné je sti. *váhamāna-* 'prudce se přemísťující'. Viz ↓*vézt*, srov. ↓*vehikl*, ↓*vektor*, ↓*veterinář*.

vehikl hov. expr. 'staré, chatrné vozidlo'. Z něm. *Vehikel* tv. z lat. *vehiculum* 'vozidlo, vůz' od *vehere* 'vézt, jet' (lat. příp. -*culum* odpovídá našemu -*dlo*). Viz ↓*vézt*, srov. ↑*vehementní*, ↓*veterinář*.

věhlas, věhlasný. Stč. i 'moudrost, obezřetnost', str. *vęgolosō* 'zkušený, znalý', stsl. *vęglasō* tv. Psl. **vęgolsō* (B8) se interpretuje jako složenina z **vęstō* '(on) ví, zná' (viz ↑*vědět*) a **golsō* (viz ↑*hlas*), tedy doslova 'kdo zná hlas', tj. 'kdo rozumí něčemu'.

věchet 'svazek slámy k čištění ap.', *věchýtek*. P. *wiecheć*, r. *wéchet*'. Psl. **vęchōtō* je odvozeno od **vęchō*, viz ↓*vích*.

vejce, vajčko, vaječný, vaječník, vejčítý. Všesl. – p. *jaje*, r. *jajcō*, s./ch. *jájce*, stsl. *ajbce*. Psl. **ajbce* (B4) (protické v- jen v č. a slk.) je zdobnělina od **aje* (srov. p.), jež je příbuzné s něm. *Ei*, stisl. *egg* (odtud angl. *egg*), wal. *wy*, lat. *ovum*, f. *oïón*, arm. *ju*, stper. *xāya*, vše z ie. **ō(u)jō-* 'vejce', jež se spojuje s ie. **auēi-* 'pták' (srov. lat. *avis* tv.).

vějčicka 'proutky namazané lepem k chytání ptáků'. Zřejmě zdobnělina od psl. **vęja* 'větev' (dochováno v stsl. *vęja*, sln. *vęja* tv.), příbuzné je stír. *fę* 'prut', sti. *vuyá* 'větev', východiskem je ie. **uēi-* 'vít, ohýbat'. V č. nahrazeno příbuzným slovem ↓*větev*.

vějřf, vějřfek, vějřovitý. Z r. *vęjer* tv. a to nejspíš z něm. *Fächer* tv. příkloněním k *vęjat* 'vát' (D2) (↑*vát*). K něm. slovu viz ↑*sofr*.

věk, věkový, věkovitý, věčný, věčnost, zvěčnit, pravěk, pravěký, odvěký. Všesl. – p. *wiek*, r. *vek*, ch. *vijěk*, s. *věk*, stsl. *vękō*. Psl. **vękō* 'doba žítí' znamenalo původně asi 'životní síla' (srov. sln.st. *vęk* 'síla'). Příbuzné je lit. *viękas* '(životní) síla', *veikti* 'dělat' a dále gót. *weihan* 'bojovat', sthn. *wig* 'boj', stír. *fichid* 'bojuje', lat. *vincere* 'přemáhat'.

vše od ie. **weik-* 'energický projev síly, boj'.

-věk *část. zast.* Ve spojení *nikolivěk*, v jiných případech zůstalo jako *-v* (*cokoliv, kdokoliv, ačkoliv*, srov. p. *aczkolwiek*). Snad lze spojit s ie. *vā* 'nebo, ba i, asi', lat. *-ve* (např. *sive* 'nebo', *ceu* 'jako') z ie. **we-*, **we-* 'nebo, onen ap.', možná však prostě z ↑*věk*.

veka. Z něm. *Weck(e)*, *Wecken* 'podlouhlý chléb' ze sthn. *weggi* 'klín' (později 'pečivo se dvěma zašpičatělými konci'), jež je příbuzné s angl. *wedge* tv. a dále s lit. *vāgis* 'hák, klín', východiskem je ie. **woǵhjo-* tv. Příbuzné je i lat. *vōmis* 'radlice'.

veksl ob. 'ilegální směna peněz, výměna vůbec', *vekslovat*, *vekslák*. Z něm. *Wechsel* 'výměna, změna', jež souvisí s lat. *vicis* (gen.) 'střídání' (viz ↓*vice-*).

vektor 'veličina určená velikostí, směrem a smyslem', *vektorový*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vektor*, fr. *vecteur* tv.) z lat. *vector* 'nosič, cestující, jezdec' od *vehere* (příč. trp. *vectus*) 'vézt, jet'. Viz ↓*vézt*, srov. ↓*veterinář*, ↑*vehementní*.

velbloud, *velbloudí*. P. *wielbląd*, r. *verbljud*, sln. *velblōd* (asi z č.), stsl. *velbbqdb*, *velblqdb*. Psl. **velbbqdb* (B7) (původně asi **velbqdb*, slovo se lid. etym. přichýlilo k ↓*vell(e)*), ↓*velký* a pak i ↑*bloudit* (D2)) je přejato z gót. *ulbandus* tv. a to z lat. *elephantus* 'slon' z ř. *elēfas* tv., původu asi egypt. Záměna slona za velblouda u Germánů a Slovanů není zas tak překvapivá – v obou případech šlo o velké zvíře, s nímž neměli osobní zkušenost. Ještě ve stč. cestopisech se objevuje *velblúd* také ve významu 'slon'.

vel(e)- (*velmoc*, *velmistr*, *veledílo*, *veletrh*, *veletoč* ap.). Viz ↓*velký*.

velebit, *velebný*, *velebnost*, *zvelebit*, *uvelebit se*. Jen č. a p. (*wielebny*).

Základem je subst. **veleba*, které bylo utvořeno příp. *-oba* (jako *staroba*, *chudoba*, *zloba* ap.) od psl. **velb(jb)* 'velký' (stč. *velí*) (B5). *Velebiti* tedy původně znamenalo 'činit velkým, rozmnožovat' (tak ještě v stč.). Jinak viz ↓*velký*.

velet, *velení*, *velící*, *velitel(ka)*, *velitel-ský*, *velitelství*. Stč. *veleti* 'přikazovat, radit, chtít'. R. *velét*, sln. *velēti* 'přikázat, říci', s./ch. *vèlim* 'říkám' (jen v prez. a imperfektu), stsl. *velēti* 'chtít, přikazovat'. Psl. **velēti* 'chtít' je příbuzné s lit. *pavėlti*, gót. *wiljan*, angl.st. *will*, něm. *wollen*, lat. *velle* tv., ř. *leōd* 'chci', sti. *vgnóti* 'volí, má rád', vše z ie. **we-* 'chtít'. Viz i ↓*vále*, ↓*volit*.

Velikonoce, *velikonoční*. Stč. *veliká noc*, *velikonoc*, *velkonoc* (srov. i o *velcenoci*). P. *Wielkanoc*, sln. *velka nōč*, csl. *velika nošts*, naopak ukr. *Velyk den*, r.st. *velikden*, což je kalk ř. *megálē hēméra* 'velikonoce', doslova 'velký den'. Myslí se 'den (případně noc), kdy se slaví Kristovo vzkříšení'. Nč. plurál vlivem ↑*Vánoce*. Dále viz ↓*velký* a ↑*noc*.

velký, **veliký**, *velice*, *velikost*, *velikostní*, *veličina*, *veličenstvo*, *velikán*, *velikánský*, *velikášský*, *velikášství*, *zveličit*. Všesl. – p. *wielki*, r. *velkij*, s./ch. *vèlik*, stsl. *velikā*. Psl. **velikā* je odvozeno od **velb* (srov. i stč. *velí* tv. z **veljō*), jehož další souvislosti nejsou jisté. Spojuje se s wal. *gwala* 'množství, dost', lat. *volgus*, *vulgus* 'lid, dav', ř. *hālis* 'hromadně, bohatě, dost', toch. B *walke* 'dlouho, daleko', *wāltis* 'tisíc', vše od ie. **we-* s původním významem 'tisknout, tlačit, směštnávat'. Srov. ↓*velmi*, ↑*velebit*, ↓*větší*.

velmi přísl. Stč. *velmě*, p. *wielmi*, r.st. *vel'mí*, stsl. *velbmi*. Asi ustrnulý tvar instr. pl. od **velb* (viz ↑*velký*).

velmož. Asi přejato v obrození z jiných slov. jazyků. P. *wielmoża*, r. *vel'móža*, s./ch. *vèlmoža*, stsl. *velbmoža* 'vladař,

velmož'. Psl. **velmoža* je složeno z **velb* (↑*velký*) a odvozeniny od **mogti* (↑*moci*), tedy vlastně 'kdo má velkou moc'.

velociped zast. 'jízdní kolo'. Z fr. *vélocipède* tv., jež bylo zač. 19. st. utvořeno z lat. *vēlōx* (gen. *vēlōcis*) 'rychlý' a lat. *pēs* (gen. *pedis*) 'noha' (tedy doslova 'rychlonožec') podle staršího *bipède* 'dvounohý, dvounožec' z lat. *bipēs* tv. Srov. ↓*velodrom*, ↑*pedál*.

velodrom 'cyklistický stadion'. Z fr. *vélodrome* (konec 19. st.), dále viz ↑*velociped* a ↑*-drom*.

velryba, *velrybí*, *velrybář*, *velrybářský*. Stč. i *velryb*. Asi podle střhn. *walvisch* (něm. *Walfisch*) tv. s příkloněním první části k ↑*vel-* a překladem druhé části. Sama první část něm. slova znamená 'velryba, kytovec' (srov. angl. *whale*, stisl. *hvalr*).

velter 'váhová kategorie v boxu a zápase', *velterový*. Z angl. *welter-weight* tv., původně 'jezdec těžké váhy (v jezdeckví)' a to asi z *welter* 'válet se, valit se, nořit se', jež souvisí s něm. *walzen* 'valit se', srov. ↑*válec*.

veltlín 'sorta vinné révy'. *veltlínský*. Podle horského údolí *Valtellina* v sev. Itálii.

velur 'vlněná látka s hustým vlasem; semiš', *velurový*. Z fr. *velours* ze stfr. *velous*, *velos*, stprov. *velos* 'samet' a to z lat. *villōsus* 'chlupatý' od *villus* 'chlup, vlas'.

vemeno. Stč. *výmě*. gen. *vymene*. Všesl. – p. *wymię*, r. *wynja*, s./ch. *vimе*. Psl. **vymę*. gen. **vymene*. je pokračováním ie. **ūdhmen-* (B4, A7, B7), jež je příbuzné s ie. **ūdhŕ-*, z něhož je angl. *udder*, něm. *Euter*, lat. *uber*, ř. *outhar*, sti. *úthar* tv. Obě ie. slova vycházejí z kořene **eudh-* 'otékat, nadouvat se', jež je doloženo v r.st. *ūdit* 'nalévat se (o zmu)'.

ven, *venek*, *venku*, *zvenku*, *zvenčí*, *navenek*, *venkov*, *venkovní*, *venkovský*, *venkovan(ka)*, *venčit*, *vyvenčit*. Výesl. – p. *won* (stp. *wen*), r. *von*, s./ch. *vān*, stsl. *vъnъ*. Psl. **vъnъ* a **vъně* vypadají jako akuz. a lok. nějakého subst. Obvykle se spojuje se stpr. *wins* 'vzduch', *winna* 'venku' (vlastně 'na vzduchu'), předpokládá to ovšem původní psl. **vъnъ*. Poukazuje se také na sti. *vānam* 'do lesa', *vānē* 'v lese', srov. č. nář. (laš.) *do poľa* 'ven'. Z adv. *ven* bylo v č. vytvořeno subst. *venek*, jehož ustrnulý lok. *venku* začal fungovat jako místní protějšek k směrovému *ven* (Ma²).

vendeta 'krevní msta'. Z it. *vendetta* 'msta' z lat. *vindicta* 'vysvobození, pomsta, trest' od *vindicāre* 'činit si nárok, vymáhat, mstít' a to z *vim dicāre*, což je akuz. od *vīs* 'síla, násilí' a *dicāre* 'ohlásit, přikázat'. Srov. ↑*revanš*.

věnec, *věneček*, *věničtý*, *věnit*, *ověnit*. Všesl. – p. *wieniec*, r. *веніок* (r.st. *venéc*), ch. *vijénac*, s. *vénac*, stsl. *вѣнѣць*. Psl. **vѣнѣць* odpovídá lit. *vainikas* tv., obojí jsou zdobněliny od ie. **uoino-*, vlastně 'co je uvito', od **uei-* 'vít' (viz ↓*vít*).

venerický 'pohlavní (o chorobách)', *venerologický*. V medicíně utvořeno k lat. *venerius*, což je adj. k *Venus*, gen. *Veneris*, jménu římské bohyně lásky.

věno. P. *wiano*, r. *véno*. Psl. **věno*, původně 'částka, již platil ženich tchánovi za nevěstu' (tak ve stfr.), se spojuje se stangl. *weotuma*, *wituma*, střhn. *wideme*, *widem* 'svatební dar', ř. *édnon* tv. (myslí se dar ženicha tchánovi i otce nevěstě) z ie. **ued-mno-* 'cena, dar (za nevěstu)' (A7) od **ued-* 'vést, přivádět si (ženu)' (viz ↓*vést*, ↑*nevěsta*). Jiný, méně věrohodný výklad vychází z ie. **ues-no-*, z něhož je lat. *vēnum* 'prodej', ř. *ōnos* 'koupě, kupní cena', sti. *vasná-* 'kupní cena'. V obou případech však není jasné slov. -ě-, které předpokládá ie. -ē-.

věnovat, *věnování*. Od ↑*věno*, srov. něm. *widmen* 'věnovat'.

ventil, *ventilek*, *ventilovat*, *ventilace*, *ventilační*, *ventilátor*. Přes něm. *Ventil* ze střlat. *ventile* 'propustí' (na vodním kanálu), větrný mlyn' od lat. *ventilāre* 'větrat' od *ventus* 'vítr'. Srov. ↓*vít*.

vepř, *vepřový*, *vepřín*, *vepřovice*. Všesl. – p. *wieprz*, r. *vepr*, s.lch. *věpar*, stsl. *veprb*. Psl. **veprb* 'kanec' je příbuzné s lot. *vepris* 'vykleštěný vepř' (pokud není ze slov.), stangl. *eoſor*, něm. *Eber* 'kanec', lat. *aper* tv. Rekonstrukce výchozí ie. podoby je nejistá, asi *(μ)ep(e)ro- 'kanec'.

veranda. Přes něm. *Veranda* z angl. *veranda(h)* z hind. *varandā* tv., jež se zase pokládá za výpůjčku z port. *varanda* 'otevřená předsíň, balkon'. Původ neznámý.

verbální 'slovní', *verbalismus*. Podle moderních evr. jazyků (něm., fr., angl. *verbal*) přejato z lat. *verbālis* tv. od *verbum* 'slovo, sloveso, výraz'. Srov. ↓*verva*.

verbež. Příp. -ež (jako *mládež* ap.) od ↓*verbovat*, vlastně 'zverbovaná sebranka'. U Jg nedoloženo.

verbovat expr. 'najímat (vojáky ap.)'. Z něm. *werben* 'verbovat, dělat reklamu, propagovat', jež je asi příbuzné s angl. *wharf* 'přístaviště'. Původní význam byl 'otáčet (se), obracet (se)' (tak sthñ. (h)*werben*, stangl. *hweorfan*), vývoj významu byl přes 'otáčet se, být neustále zaměstnán' k 'aktivně někoho získávat k něčemu'.

vercajk ob. 'nářadí'. Z něm. *Werkzeug* tv. z *Werk* 'práce' a *Zeug* 'nářadí, materiál'. Srov. ↓*verpánek* a ↑*cajk*.

verdikt '(rozhodující) výrok'. Přes něm. *Verdikt* z angl. *verdict* tv. a to ze střlat. *ver(e)dictum* 'výpověď pod přísahou, rozsudek', což je polatinštělé anglonormanské *verdit*, stfr. *veirdit* tv.

z lat. *vērus* 'pravdivý' (srov. ↓*víra*, ↓*verifikovat*) a *dictum* 'výrok' od *dīcere* 'říkat' (srov. ↑*edikt*).

verifikovat 'ověřit správnost', *verifikace*. Z pozdnělat. *verificāre* 'učinit skutečným; prověřit' z lat. *vērus* 'pravý, pravdivý, skutečný' (srov. ↓*víra*, ↑*verdikt*) a odvozeniny od *facere* 'dělat' (srov. ↑*fikace*).

vermut 'dezertní kořeněné víno'. Z něm. *Wermut*(*wein*) od *Wermut* 'pelyněk', jehož původ není jistý. Příbuzné je angl. *wormwood* tv., jež bylo lid. etym. (D2) příkloněno k *worm* 'červ' a *wood* 'dřevo'.

vernisaž 'slavnostní zahájení výstavy'. Z fr. *vernissage* tv. od *vernis* 'lak, fermež' (viz ↑*fermež*). Původně asi 'pozorováním obrazů před jejich fermežováním', odtud pak přeneseno na jejich první oficiální představení.

verpánek 'třínohá obuvnická stolička'. Z něm. *Werkbank*, vlastně 'pracovní lavička', z *Werk* 'práce, dílo' (souvisí s ř. *érgon* tv., srov. ↑*energie*, ↑*orgán*, ↑*vercajk*) a *Bank* 'lavice, pracovní stůl' (viz ↑*banka*).

versta 'starší ruská délková míra (asi 1 km)'. Z r. *verstá*, jež je příbuzné s ↓*vrstva*.

versus předl. 'proti'. Z lat. *versus* 'směrem k', ustrnulé příč. trp. od *vertere* 'obracet, točit'. Srov. ↓*verš*.

verš, *veršik*, *veršový*, *veršovat*, *zveršovat*, *zaveršovat*. Přes něm. *Vers* z lat. *versus* tv., vlastně 'obrat, otočení', původem příč. trp. od *vertere* 'obracet, točit'. Viz ↓*vrátit*, srov. ↑*versus*, ↓*verze*.

věrtel 'stará dutá míra'. Ze sthñ. *viertel* (něm. *Viertel*) 'čtvrťka' (vlastně 'čtvrť korce') z *vier* 'čtyři' (viz ↑*čtyři*) a *teil* 'díl' (viz ↑*díl*).

vertikální 'svislý', *vertikála*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *vertikal*)

z pozdnělat. *verticālis* tv. od lat. *vertex* 'vrchol, vrch'.

věru část. Nejspíš akuz. od ↓*víra* (stč. *viera*), srov. *na mou věru*.

verva, *vervní*. Novější, z fr. *verve* tv., stfr. 'inspirace', a to z vlat. **verva* z lat. *verba* 'slova, řeč, zařkání' od *verbum* 'slovo'. Srov. ↑*verbální*.

verzál(k)a 'velké písmeno'. Přes něm. *Versal* tv. z lat. *versālis* 'veršový, řádkový' od *versus* 'verš, řádek' (viz ↑*verš*), tedy 'písmeno na začátku verše či řádku'.

verzatilka 'patentní tužka s výměnnou tuhou'. Podle obchodní značky *Versatil*, jež vychází z lat. *versātilis* 'otáčivý, obratný' od *vertere* (přič. trp. *versus*) 'obracet, točit'. Srov. ↑*verš*, ↓*verze*.

verze 'jedna z rozdílných podob (textu ap.)'. Přes něm. *Version*, fr. *version* tv., původně 'překlad, převod (do mateřštiny)', z nlat. *versio* tv. (16. st.) ze stlat. *versio* 'otočení, obrácení, přenesení' od lat. *vertere* 'obracet, točit'. Viz ↓*vrátit*, srov. ↑*verš*, ↑*konverze*, ↑*averze*.

veřej 'křídlo dveří; zárubeň'. P. *wierzeja*, r. *verejá*, sln. *verēja*, stsl. *verēja* 'závora'. Psl. **verēja* je odvozeno od ie. kořene **ger-*, k němuž viz ↓*vřít*, ↓*vrata*. Viz i ↓*veřejný*.

veřejný, *veřejnost*, *uveřejnit*, *zveřejnit*. Stč. *veřejní* 'hlavní, stěžejní' (k významu srov. ↑*stěžejní*), pak 'obecně známý, určený všem' asi podle toho, že věci dávané lidu ve známost byly přibíjeny na veřejné vrat (Ma²) (viz ↑*veřej*).

věřit. Od ↓*víra*.

ves, *víska*, *vesnice*, *vesnička*, *vesnický*, *vesničán(ka)*, *náves*. P. *wies*, str. *vesb*, sln. *vás*, stsl. *vosb*. Psl. **vosb* je příbuzné s gót. *weihs* tv., lat. *vīcus* 'ves, osada, čtvrť', ř. *oikos* 'obydlí, domácnost, rod', av. *vīs-* 'dům, ves, klan'. sti.

vīs- 'bydliště, dům', vše z ie. **ueik-*, **uik-*, **uoiko-* 'dům, ves'. Z významů je zřejmé, že původně šlo o sídliště příslušníků jednoho rodu. Srov. i lit. *višpats* 'pán', sti. *viš-páti* 'pán (domu)' (k druhé části viz ↑*hospodář*). Srov. i ↓*všechen*.

veselý, *veselost*, *veselí*, *veselice*, *veselka*, *veselit se*, *obveselit*, *poveselit se*, *rozveselit (se)*. Všesl. – p. *wesoły*, r. *vesělýj*, s./ch. *věseo*, stsl. *veselō*. Psl. **veselō* má nejbliže k lot. *vesels* 'zdravý, celý' a také ilyr. osobnímu jménu *Veselia*, které odpovídá lat. *Fēlicitās*. Dále je příbuzné stir. *fó* 'dobrý', bret. *gwíou* 'šťastný', sti. *vásu-* 'dobrý', vše vychází z ie. **ues-* 'dobrý'.

-**věsit** (*navěsit*, *ověsit*, *pověsit*, *přivěsit*, *přivěšek*, *rozvěsit*, *svěsit*, *vyvěsit*, *vývěsní*, *vývěska*, *zavěsit*, *zavěs*). P.st. *wiesić*, r. *věsit* 'vážit', sln. *véstiti*, csl. *věsiti*. Psl. **věsiti* je kauzativum k **visěti*, původní význam tedy je 'způsobit, že něco visí'. Dále viz ↓*viset*, srov. ↓*věšet*.

veslo, *veslový*, *veslař(ka)*, *veslařský*, *veslice*, *veslovat*, *veslování*, *odveslovat*, *přiveslovat*. Všesl. – p. *wiosło*, r. *vesló*, s./ch. *věslo*, stsl. *veslo*. Psl. **veslo* je odvozeno od **vezti* (příp. *-slo*, srov. ↑*máslo*), tedy 'co slouží k jízdě (po vodě)'. Dále viz ↓*vězt*.

vesměš přisl. Viz ↑*v* a ↑*směš*, podobně i *veskrze*.

vesmír, *vesmírný*. Přejato v obrození z r. *ves* 'mir' 'celý svět' (jinak ovšem r. slova pro *vesmír* jsou *kósmos* a *veselennaja*) místo stč. *vesvět*, *veš svět* 'celý svět'. Viz ↓*všechen* a ↑*mir*.

vesna kniž. Přejato z obrození z r. P. *wiosna*, r. *vesná*, sln. *věsna* (také z r. či odjinud), stsl. *vesna*. Psl. **vesna* 'jaro' je příbuzné s lit. *vāsara* 'léto', stisl. *vār* 'jaro', lat. *vēr*, ř. *éar*, arm. *garun*, sti. *vasantā-* tv.. vše od ie. **uesg*, gen. **uesn(e)s* 'jaro'.

vést, *vedení, vedoucí, vůdce, dovést, navést, návod, navádět, odvést, odvod, odvádět, povést se, podvést, podvod, podvádět, provést, průvod, průvodce, průvodčí, provádět, převést, převod, převaděč, předvést, přivést, přívod, rozvést, rozvod, svěst, svůdný, svůdce, uvést, úvod, uvádět, vyvést, vývod, vyvádět, zavést, závodčí, zavádět aj.* Věsl. – p. *wiesć*, r. *vesti*, s./ch. *věsti*, stsl. *vesti*. Psl. **vesti* (l.os.přít. **vedq*) (A5) odpovídá lit. *vesti*, lot. *vest* tv., stír. *fedid* 'nese, veze', příbuzné je i av. *vādayeiti* 'veze, vleče', vše od ie. **wedh-* 'vést, přivádět, ženit se'. Srov. ↓*vodit*, ↓*závod*, ↑*nevěsta*, ↑*veno*.

vesta, *vestička*. Přes něm. *Weste* tv. z fr. *veste* 'kazajka, kabátek, blůza', it. *veste* 'šat, oblek, oděv' z lat. *vestis* tv. Srov. ↑*investovat*.

vestibul 'velká vstupní místnost veřejných budov, dvorana'. Podle něm. *Vestibül*, fr. *vestibule* tv. z lat. *vestibulum* 'předdomí, předsíň, vchod', jehož další výklad není jistý (k druhé části srov. lat. *stabulum* 'stanoviště, stáj').

věstník 'časopis přinášející pravidelně odborné zprávy'. Z r. *věstník* 'věstník, hlasatel' od *vesti* 'zpráva'. Dále viz ↓*zvěst*, ↓*věstit*.

veš, *veška*, expr. *všivý, všivák*. Věsl. – p. *wesz*, r. *voš'*, ch. *ůš*, s. *všš*, csl. *vašb*. Psl. **vašb* je asi stejně jako lit. *utė*, *vėvesa*, lot. *uts* tv. tabuové přetvoření (D4) ie. **lus-*, **lūs-* (ve slov. odsunutí l- (B4)), které je dochováno v stisl. *lūs*, angl. *louse*, něm. *Laus* tv. i wal. *llau* 'vši', korn. *low* tv. Jiná tabuová obměna je v sti. *yūkā*, páli *ūkā* 'veš'.

věšet, *věšák*. Věsl. Psl. **věšati* je opětovací sloveso od **věsiti* (viz ↑*věsit*).

veškerý. Stč. *veškeren* vedle *veškern*, *vešken* aj. Rozšíření základu *veš* 'všechn', k němuž viz ↓*všechen*.

věštit, *věštec, věštkyně, věštecký, věštha, věštírna*. V č. asi až od obrození (u Jg bez starších dokladů, z p. *wieszczyc?*), ale může se opřít o stč. *věšti*, *věšči* 'nadaný věšteckým duchem, moudrý', *věščěvání* 'věštění', *věščicě* 'věštkyně'. Vše vychází z psl. **věst* 'b, vlastně 'vedoucí, znalý', z ie. **uoid-tjo-* (B2,A5,B3), což je odvozenina od téhož základu jako ↑*vědět*.

***veta** přisl. (*být veta po někom, po něčem* 'být konec s někým, něčím'). Stč. *býti s kým vet* 'být s někým vyrovnán', *vetovati se* 'sázet se' ze stfhn. *wette* 'splacený, vyřízený, vyrovnaný', *wetten* 'sázet se, dávat fant'. Ze spojení *wette sin* 'být splacený, skončený' se pak vyvinul č. význam 'být konec s něčím'. Germ. slovo znamenalo původně 'zástava, fant, závazek', odtud i angl. *wedding* 'svatba'. Srov. ↑*odveta*.

věta, *větný, souvětí*. Jen č. a slk., nové (u Jg ještě není). Od -*větni*, k němuž viz ↑*odvětit*, srov. ↑*vece*, ↑*přívětivý*, ↑*obět*.

veterán '(vojenský) vysloužilce'. Přes něm. *Veteran* tv. z lat. *veterānus* 'starý' (zpodstatnělý pl. *veterāni* 'staří vojáci, vysloužilci') a to od *vetus* (gen. *veteris*) 'starý'. Viz ↓*vetchý*.

veterinář 'zvěrolékař', *veterinářka, veterinární, veterinářství*. Podle něm. *Veterinär*, fr. *vétérinaire* z lat. *veterinārius* tv. od *veterīna* 'tažná zvířata' a to od *veterīnus* 'zestárlý, tažný'. To by ukazovalo na souvislost s *vetus* (gen. *veteris*) 'starý' (snad proto, že zestárlá zvířata nehodící se pro boj ap. se využívala jako zvířata tažná). Jiný výklad vychází z **vehiterīnus* od *vehere* 'vézt' (viz ↓*vězt*).

vetěš, *vetěšník, vetěšnický, vetěšnictví*. R. *vetoš'*, r.-csl. *vetošb* 'stáří'. Psl. **vetošb* je odvozeno od **vetochb* (viz ↓*vetchý*).

větev, *větévka, větvicka, větvoří, větvit se, rozvětvit se, rozvětvený*. P.

witka 'větévka', r. *vetv*, stsl. *větvъ*. Psl. asi **věty* (gen. **větovę*) je příbuzné se str. *witwan* 'vrba', lot. *vite* 'šlahoun', sthn. *wīda* (něm. *Weide*) 'vrba', lat. *vītis* 'réva', ř. *iitę* 'vrba', sti. *vętasę* 'druh rákosy', vše z ie. **wei-t-* od **wei-* 'vinout, kroutit', od něhož je utvořen i druhý psl. název větve **vęja* (viz *†vějička*). Dále viz *↓vit*.

vetchý, *zvětšely*. P. *wiotki* 'slabý, měkký, ohebný', r. *větchij*, s./ch.st. *vět*, stsl. *vetochę* 'starý'. Psl. **vetochę* 'starý' odpovídá lit. *vętušas* tv., stejně jako u lat. *vetustus* 'starý, starobylý' je východiskem ie. **wetuso-* 'starý, letitý'. To je odvozeno od **wet-* 'rok', od něhož je i lat. *vetus* 'starý, vetchý', alb. *vit* 'rok', ř. *ętos*, sti. *vaisę*, chet. *qitt*-tv. Srov. *†veteš*, *†veterán*.

veto 'projev nesouhlasu, který umožňuje zmařit určitý záměr i proti přesile hlasů', *vetovat*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Veto*, fr. *vetos*) z lat. *vetō* 'zakazují, zabraňují' od *vetāre* 'zakazovat'.

vetřelec. Od *vetřít se*, viz *↑v* a *†třít*.

větší, *vęšina*, *vęšinový*, *zvětšit*, *zvětšovací*, *zvětšenina*. Stč. *vęčší*, *vęčít*, *vęčší* (pak s neetymologickým *-t* *vęčít*, *vęčítš*), ve jmenném tvaru *vęci*. P. *większy*, s./ch. *vęci*, stsl. *vęštii*. Psl. **vęř'bję* (B3, B7) funguje jako 2. stupeň k adj. **velbję* (*†velký*), jeho původ však je nejasný. Srov. *↓více*.

veverka, *veverčí*. Všesl. – p. *wiewiórka*, r.st. *vęverica* 'veverka, hranostaj', ch. *vjęverica*. Psl. **vęverica* 'veverka' je příbuzné se str. *weware*. lit. *vęveris*, lot. *vęvere* tv., lat. *viverra* 'lasicke, fretka', per. *varvarah* 'veverka', východiskem je ie. **we(r)-wer-*, zdvojený útvar od kořene **wer-* 'vinout (se), kroutit (se)', který je také v druhé části germ. slov (stangl. *acweorna*, něm. *Eichhorn* 'veverka').

věvoda, *věvodkyně*, *věvodský*, *věvodství*, *věvodit*. P. *wojewoda*, r. *vojevoda*,

s./ch. *vęjvoda*, stsl. *vojevoda*. Psl. **vojevoda* (B9) je stará složenina z **voję* (*↓vojl*) a **voditi* (*↓vodit*), původní význam tedy je 'kdo vede vojsko'.

vezdejší kniž. 'každodenní; pozemský'. Stč. *vezdajši*, *vezdajši* od *vezdy*, *vezda*, *vezda* (viz *↓vědy*), původní význam tedy byl 'každodenní, jsoucí stále'. Po změně *aj>ej* (C5) se lid. etym. (D2) přichýlilo k *↓zde*, *zdejší* a k tomu se vytvořil i nový význam.

vězení. Viz *↓vězet*.

vězet, *vęzení*, *vęzeň*, *vęzenkyně*, *vęzeňský*, *vęznice*, *vęznit*, *vęznitel*, *uvęznit*. Stč. *vęzęti* 'vězet, meškat; být vězněn'. Jen č. (p. *więzienie* 'vázání, vězení'). Z psl. **vęzęti* (B7), které je přitvořeno k **vęzati*, **vęznęti* (viz *†vázati*, *†vážnout*), významově má blízko především k druhému z nich.

vezír 'vysoký hodnostář (v některých islámských zemích)', *vezírský*. Z tur. *vezir* z ar. *wazir* tv., doslova 'kdo nese břemeno', od *wazara* 'nést břemeno'.

věžnit. Viz *†vězet*.

vęzt, *dovęzt*, *dovoz*, *dovážet*, *odvęzt*, *odvoz*, *odvážet*, *provęzt*, *provážet*, *převęzt*, *převoz*, *převozník*, *převážet*, *přivęzt*, *přivoz*, *přivážet*, *rozvęzt*, *rozvoz*, *rozvážet*, *svęzt*, *uvęzt*, *vyvęzt*, *vývoz*, *vyvážet*, *zavęzt*, *závozník* aj. Všesl. – p. *vięzić*, r. *vezti*, stsl. *vesti* (1.os.přít. *vezę*), slabě dochováno v jsl. Psl. **vęzti* odpovídá lit. *vęžti* tv., dále je příbuzné sthn. *węgan* 'pohybovat se' (něm. *sich bewegen* tv., *Weg* 'cesta'), stangl. *węgan* 'přinášet, přivádět' (angl. *way* 'cesta'), lat. *vehere* 'vézt, přepravovat', av. *vazaiti* 'vede', sti. *vähati* 'veze, vede, jede', vše z ie. **weǵh-* 'jet, vézt' (A1). Srov. *↓voziti*, *↓váž*, *↑úvoz*, *↑veslo*, *↓věž*, *↑vehikl*, *↑váha*.

věž, *vęžička*, *vęžový*, *vęžovitý*, *vęžák*. Stč. *vęžę* 'věž, vězení'. Dl. *wjaža* 'dům', p. *więża* 'věž', str. *vęža* 'přístřešek,

obytný vůz, věž', sln. *věza* 'předstří'. Psl. **věza* se obvykle spojuje s **vezti* (předsl. **věz-ja* (B3, B5), původní význam by byl zachován ve str. – 'obytný, krytý vůz'. Odtud pak asi jednak 'přístřešek', jednak 'pojiždný kryt' a z toho pak na většině zsl. a vsl. území 'vyvýšená obranná stavba'. Dále viz ↑*věz*.

vhodný. Viz ↑*hodit se*.

viadukt 'železniční (případně silniční) mostní stavba překlenující údolí, ulici ap.'. Přes něm. *Viadukt* z angl. *viaduct* tv., jež bylo zač. 19. st. uměle utvořeno z lat. *via* 'cesta, dráha' a *ductus* 'vedení' podle lat. *aqueductus* (viz ↑*akvadukt*).

vibrafon 'druh džezového bicího nástroje'. Viz ↓*vibrovat* a ↑*fon*.

vibrovat 'chvát se, kmitat', *vibrace*, *vibrační*, *vibrátor*. Podle moderních evr. jazyků (něm. *vibrieren*, fr. *vibrer*, angl. *vibrate*) z lat. *vibrare* tv. z ie. **ueib-* od **uei-* 'vít, kroutit' (viz ↓*vít*).

více přísl. Stč. *viece*. P. *więcej*, str. *vjače*, s./ch. *věče*, stsl. *vešte*. Psl. **vet'e* 'vice' je přísl. od **vet'ebj* (viz ↑*většít*). Tento základ je ve jméně *Václav* (pč. **Več(e)slavъ* (B7)), znamenajícím asi 'mající více slávy' (srov. obdobné r. *Vjačeslav* a z pč. podoby vyvozené lat. *Venceslaus*, něm. *Wenzel*).

více- (ve složeninách) 'místo-, zástupce'. Srov. *viceprezident*, *vicepremiér*, *viceadmirál*. Z lat. *vices* tv. z *vices* 'na místě někoho, za někoho', což je původem ablativ od subst. doloženého dále jen v gen. *vicis* a ak. *vices* s významem 'střídání' (srov. *vices versa* 'obráceně, naopak'). Srov. také ↓*vikář* a ↓*vikomt*.

vid 'jedna z gramatických kategorií slovesa', *vidový*. Novější, z r. *vid* tv., vedle toho 'pohled, vzhled' (viz ↓*vidět*). Srov. lat. *aspectus* tv. (↑*aspekt*).

vid' citosl., *vidie*. Stč. *ved'*, *vedě* ve významech 'vždyť, zajisté, věru, viz,

což aj.' (srov. slk. *ved'* 'vždyť') ze starobylého *věděl* 'vím', pokleslého na přísl. (viz ↑*vědět*, k podobnému vývoji srov. ↑*totiž* i ↑*hle*). Z vět jako *Ved' že tomu tak* (vlastně 'zajisté, že...'). *Vid' že pravda* ap. (Jg) pokleslo na pouhé citosl. vyjadřující očekávání souhlasu (podoba s -i- svědčí o kontaminaci (D3) s tvary slovesa ↓*vidět*).

vida citosl. Nejspíš z ustrnulého přech. přít. od ↓*vidět*.

vidět, *vidění*, *vidoucí*, *vidomý*, *nevidomý*, *vidina*, *viditelný*, *viditelnost*, *uvidět*. Všesl. – p. *widzieć*, r. *videt'*, ch. *vidjeti*, s. *videti*, stsl. *viděti*. Psl. **viděti* je příbuzné s lit. *pavydėti* 'závidět', gót. *witan* 'pozorovat', lat. *vidēre* 'vidět', ř. *eidon* 'viděl jsem', sti. *vetti* 'ví', vše z ie. **ueid-*, **uid-* 'vidět'. Viz i ↑*vědět*, srov. ↑*vid*, ↑*nenávidět*, ↓*závidět*, ↑*vida*.

vidle, *vidlice*, *vidlička*. Stč. *vidly*. Všesl. – p. *widly*, r. *viljy*, s./ch. *vilě*. Psl. **vidlu* (pl. **widly*) je odvozeno od psl. **viti* 'vít, ohýbat' (↓*vít*), význam příp. však není vykládan jednoznačně. Nejspíš původně 'to, co slouží k navijení' (Ma², HK).

vidovat 'označit, že spis ap. byl přečten'. Od lat. *vidi* (značka v.) 'viděl jsem, prohlédl jsem' od *vidēre* 'vidět' (viz ↑*vidět*).

vidrholec ob. 'větrné místo na výšině, stráni ap.'. U Jg i *fidrolec*, *fidrholec*, původně prý název lesa na cestě z Českého Brodu do Prahy, který býval skrýší loupežníků. Původ nejasný, zřejmě něm. (ve druhé části něm. *Holz* 'dřevo'). Na dnešní význam možná působila i lid. etym. (D2) – asociace s *vít* a *holý*.

vigilie 'večer před velkým svátkem'. Ze střlat. *vigilia* tv. z lat. *vigilia* 'bdění, hlídání, stráž' od *vigil* 'bdělý; hlídač' od *vigēre* 'být plný života, být zdráv', jež je příbuzné s *vegēre* tv. (viz ↑*vegetace*). Souvisí také s něm. *wachen* 'bdít', angl. *wake* tv.

vigvam 'obydlí severoamerických Indiánů'. Přes angl. *wigwam* z nějakého jazyka skupiny algonkin. Vyládá se ze spojení *wekuwomut* 'v jejich domě'.

vích 'svazek slámy k zapalování, čištění ap.'. P. *wiecha*, r. *wécha* 'tyč s vichem slámy', sln. *véha* 'zátká'. Psl. **věcha*, **věcha* je příbuzné s ním. *Wisch* 'vích, utěrka' a dále s lit. *výstiti* 'zavinout', lat. *vīscus* 'vnitřnosti', stl. *věštá*- 'smyčka', vše od ie. **weis-* 'kroutit, vinout' (A6, A8, B2), rozšířeného kořene od **wei-* tv. (viz ↓ví). Viz i ↑*věchet*, srov. ↓*vichr*.

vichr, *vichřice*. Všesl. – p. *wicher*, r. *vichr*, s./ch. *vihar*, *vihör*, cs. *vichřo*. Psl. **vichōra*, **vichōrb* 'vichřice' je příbuzné s lit. *viesulas* tv., obojí vychází z ie. **weis-* 'kroutit, vinout' (A8, B2), původně tedy asi 'vřívá, krouživá větrná smršť'.

vikář 'zástupce vyššího katolického hodnostáře', *vikářský*. Ze střlat. *vicarius* tv., lat. *vicārius* 'zástupce, náměstek' od *vice* 'na místě někoho, za někoho' (viz ↑*vice*-).

vikend, *vikendový*. Z angl. *weekend* tv. z *week* 'týden' (příbuzné s ním. *Woche* a asi i *Wechsel* 'změna' (↑*veksl*), tedy vlastně 'změna dnů') a *end* 'konec' (souvisí s lat. *ante* 'před', stl. *ánta*- 'hrana').

vikey, *viká* 'druh pícniny'. Ze střhn. *wicke* (něm. *Wicke*) a to z lat. *vicia* tv., jež je příbuzné s *vincire* 'vázat, věnčit'.

viklat (se), *viklavý*, *rozviklat*, *vyviklat*, *zviklat*. Stč. *viklati* 'viklat; váhat, kolísat'. Stejně jako p. *wiklać* 'motat, ohlupovat, zaplétat' zřejmě přejato ze střhn. *wickeln* 'vinout', *wackeln* 'viklat se, kolísat', podrobnosti však nejsou jasné (forma je z *wickeln*, ale význam z *wackeln*). Srov. ↑*vachrlatý*.

víko, *víčko*. Stč. *vieko*. P. *wieko*, r. *véko*, sln. *véka*. Psl. **věko* je

příbuzné s lit. *vóka*, lot. *vāks* tv. Psl. tvar se vyládá ze ie. **vēko-m* (sg.). balt. z **uākā* (kolektivum), další ie. souvislosti nejisté.

vikomt 'šlechtický titul'. Z fr. *vicomte*, stfr. *visconte*, *vesconte* (odtud angl. *viscount*) a to ze střlat. *vīcomes* (gen. *-itis*) 'místohrabě' z *vice-* (↑*vice-*) a *comes* (viz ↑*kmet*, ↑*komtesa*).

vikslajvant ob. 'voskované plátno'. Z něm. *Wachsteinwand* tv. z *Wachs* 'vosk' (↓*vosk*) a *Leinwand* 'plátno' z *Lein* 'len' (↑*len*, srov. i ↑*lajntuch*) a *Gewand* 'oděv, háv' (souvisí se střhn. *wāt* tv., viz ↑*váček*).

vikýř. Ve starší č. i *vikěř*, *vykýř* vedle *vikuš*, *výkuš* (Jg). Ze střhn. *wīc-hūs* 'bojový domek (na hradbách, na válečném slonu ap.)' z *wīc* 'boj' a *hūs* 'dům'. Zakončení podle ↑*arkýř*, s nímž se sblíží i významově.

vila, *vilka*, *vilový*. Přes něm. *Villa* z lat. *vīlla* 'statek, dvorec, vila, letohrádek, osada', jež je tvořeno příp. *-sla* od základu, který je ve *vīcus* 'ves, osada' (viz ↑*ves*).

víla. Asi přejato z jsl. (sln. *vīla*, s./ch. *vīla*, b. *vīla*), je i str. *vīla* tv. a stč. *vīla* 'blázen, šašek'. Psl. **vīla* nemá jednoznačný výklad. Příbuzné je nejspíš r. *vīlját* 'vrtět, kroutit, uhýbat', lit. *vīlius* 'klam, podvod', *vīlióni* 'vábít, lákat, svádět', stangl. *vīl* 'klam, lest', vše asi od ie. **wei-* 'vinout, kroutit'. Původně tedy asi 'zlá, klamající lesná žínka'. Srov. i ↓*vilný*.

vilný 'chlípný, oplzlý', *vilnost*. Již stč., vedle toho *vilý* 'nemoudrý, pošetilý', *vīla* 'bloud, blázen, šašek', p. *vīla* tv. Původ zřejmě stejný jako u ↑*vīla*. Východní významem je asi 'klamat, svádět z cesty', z toho ve stč. v jedné skupině odvozenin významy spojené s bloudstvím, pošetilostí, ve druhé se smilstvem, prostopášností.

vína, *vinný, viník, vinice, povinný, povinnost, vinit, obvinít, obvinění, obviněný, provinít se, zavinit*. P. *wina*, r. *viná*, b. *viná*, stsl. *vina*. Psl. **vina* je příbuzné s lit.st. *vaina* 'chyba', lot. *vaina* 'vína, vada, nemoc', východiskem je asi ie. **uei-* 'směřovat k něčemu, pronásledovat'. Původní význam by tedy byl 'pronásledování (zločince ap.)', z toho pak 'provinění'. Od stejného základu je ↓*voj*), ↓*vítat*.

vindra hov. 'nepatrný peníz'. Z něm. *Wiener (Heller)*, vlastně 'vídeňský (haléř)'.
vínek. Zdrobnělina od ↑*věnek*, u Jg i v širším významu 'čím se něco ovinuje'. Odtud *dát do vínku* 'dát dítěti darem' (původně kladli kmotři při křtu peníze dítěti do jeho ovinutí).

víněta 'nálepka (na lahvi)'. Z fr. *vignette* tv., původně 'ozdoba v podobě listů či větviček vinné révy', od *vigne* 'vinná réva' z lat. *vīnea* tv., jež souvisí s *vīnum* 'víno' (viz ↓*vīno*).

vínkulace 'omezení volného nakládání s penězi', *vínkulovat, vínkulovaný*. Novější, k lat. *vinculum* 'pouto, vazba' od *vincire* 'vázat, ovijet'.

vīno, *vinný, vínový, vinice, viniční, vinař, vinařský, vinařství*. Všesl. Psl. **vino* je staré přejetí (možná prostřednictvím sthn. *wīn* či gót. *wein*) z lat. *vīnum*, jež má paralely v ie. jazycích středomořské oblasti – alb. *verë, venë*, ř. *oīnos*, arm. *gini*, het. *gijana*- tv. Pěstování vína prý má původ na jižním Kavkaze (srov. gruz. *γvino*), do ie. mohlo být převzato i ze semit. jazyků (srov. ar. *wain*, asyr. *inu*, hebr. *fajin* tv.). Uvažuje se však i o domácím ie. původu – od ie. **uei-* 'vinout' (↓*vít*). Srov. ↓*vinohrad*.

vinohrad. R. *vinograd* 'vinná réva' (z csl.), s./ch. *vinograd*, stsl. *vinogradъ*. Psl. **vinogordъ* se obvykle považuje za výpůjčku z germ. (srov. gót. *weina-*

gards, angl. *vineyard*, něm. *Wingert* tv.), mohlo by však jít i o domácí složeninu. Dále viz ↑*vīno* a ↑*hrad*, srov. ↓*zahrada*.

vinout, *vinutí, ovinout, převinout, přivínout, rozvinout, svínout, vyvinout, vývin, zavínout, závin, zavínáče*. Stč. *vinúti*. Utvořeno kmenotvornou příp. -*nq-* od psl. **viti* (↓*vít*), srov. ↑*vanout*.

viňovat zast. ob. 'přát', *viňš*. Z něm. *wünschen* tv., jež je příbuzné s angl. *wish* tv. a také lat. *venus* 'láska, půvab' (srov. ↑*venerický*), vše od ie. **uen-* 'usilovat, toužit'.

vinyl 'chemický radikál odvozený od etylenu'. Utvořeno příp. -*yl* (viz ↑*metyl*) od lat. *vinum* 'víno' (↑*vīno*).

viola 'smyčcový hudební nástroj větší než housle', *violový, violista, violistka*. Přes it. *viola* ze stprov. *viola* tv., jehož další původ není jistý. Uvažuje se o souvislosti se stfłat. *vitula* 'strunný nástroj', často se připouští onom. původ slova. Srov. ↓*violoncello*.

violka 'druh drobné byliny'. Z lat. *viola* 'fialka' (viz ↑*fiala*).

violoncello 'smyčcový hudební nástroj menší než kontrabas', *violoncellový, violoncellista, violoncellistka*. Z it. *violoncello*, což je zdrobnělina od *violone* 'basové housle', což je naopak zveličelé slovo (příp. -*one*) od *viola* (↑*viola*). Srov. ↑*cello*.

vír, *vířit, víření, vířivý, rozvířit, zvířit, zavířit*. Všesl. (kromě luž.) – p. *wir*, r.d. *vír*, s./ch. *vír*. Psl. **viro* je nejspíš odvozeno od **vrēti* (↓*vřít*), vlastně 'místo, kde voda jakoby vše'. Příbuzné je lit. *výrius*, lot. *virags* tv.

víra, *věrný, věrnost, věrnostní, nevěra, věřit, věřící, věřitel, ověřit (si), pověřit, prověřit, prověrka, svěřit (se), uvěřit, zpronevěřit, zpronevěra, důvěra, pověra, bezvěrec*. Všesl. – p. *wiara*, r. *věra*, ch. *vjěra*, s. *věra*, stsl. *věra*. Psl. **věru* formálně odpovídá sthn. *wāra*

'věrnost, smlouva, záštita' (z ie. **uēra*), dále je přibuzné něm. *wahr* 'pravdivý, pravý', stir. *fír*, lat. *vērus* tv. z ie. **uēro*-tv. Původní význam našeho slova tedy byl asi 'pravdivá věc, věrnost ap.'. Srov. ↑*věru*.

-vírat. Viz ↓-vřít.

virbl slang. 'víření na buben', *virblovat*. Z něm. *Wirbel* 'víření, vír, zmatek', jež souvisí s *werben* (viz ↑*verbovat*).

virgule 'proutek (k hledání vody)'. Z lat. *virgula*, což je zdrobnělina od *virga* 'prut, proutek, větvička', jež souvisí s ↑*vých* (vychází z ie. **ueis*- 'vinout, kroutit').

viróza 'virové onemocnění', *virózní*. Z nlat. *virosis* od *virus* (↓*vir(us)*).

virtuální 'možný, potenciální; domnělý, zdánlivý'. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *virtualis* tv. od lat. *virtūs* 'mužnost, schopnost, ctnost' od *vir* 'muž' (srov. lit. *výras*, sthn., stangl. *wer*, stir. *fer*, sti. *vīrā*-tv.) z ie. **uīro*-tv., jež asi souvisí s lat. *vīs* 'síla'. Srov. ↓*virtuos*.

virtuos ' vynikající hráč na hudební nástroj; člověk vynikající v určitém oboru', *virtuózní*, *virtuozita*. Přes něm. *Virtuos(e)* z it. *virtuoso* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem 'ctnostný, znamenitý' z lat. *virtuōsus* tv. od *virtūs* 'ctnost, mužnost, schopnost' od *vir* 'muž' (viz ↑*virtuální*).

vir(us) 'mikroorganismus vyvolávající choroby', *virový*. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Virus*, fr., angl. *virus*), v nichž bylo v 19. st. pro potřeby soudobé medicíny přejato z lat. *vīrus* 'jed, otravná šťáva, sliz'.

virvál ob. expr. 'hluk, zmatek'. Z něm. *Wirrwarr* 'zmatek, chaos' od *wirr* 'zmotaný, zmatený', *wirren* 'zmotat, uvést ve zmatek', jež souvisí s lat. *verrere* 'mést, smýkat'.

viržinko 'tenký doutník se slámkou uprostřed'. Podle severoam. státu *Virginie*, jehož jméno připomíná 'panenskou královnou' Alžbětu I. (angl. *virgin* 'panna'). Angličané tam pronikli již r. 1584.

vířít. Viz ↑*vír*.

viset, *vis*, *visutý*, *visací*, *visačka*, *odviset*, *převis*, *souviset*, *záviset*, *závislý*, *závislost*. Všesl. – p. *wisieć*, r. *visět'*, ch. *všjeti*, stsl. *visěti*. Psl. **visěti* nemá spolehlivé ie. přibuzenstvo. Spojuje se s lit. *atvipti* tv., stpr. *vipis* 'větev', sthn. *weibōn* 'kolísat, být nestálý', sti. *vébate* 'třese se', východiskem by pak bylo ie. **ueip-s-* (A7,B2) od **ueip-* 'kroutit, vinout (se)' a to od **uei-* tv. (viz ↓*vít*). Srov. ↑-*věsit*.

viska. Viz ↓*whisky*.

viskat 'probírat se někomu ve vlasech'. Původní význam byl 'hledat vši' (Jg), vznikl zúžením významu stč. *jískati* 'hledat' (k etymologii viz ↓*žiskat*). Počáteční v- asi kontaminací (D3) s ↑*veš*. Podobný vývoj významu je dosvědčen i v balt. – vedle lit. *ieskóti* 'hledat' je lot. *ieskāt* 'hledat vši, probírat vlasy'.

viskózní 'vazký', *viskozita*, *viskóza*. Přes moderní evr. jazyky z pozdnělat. *viscōsus* od *viscum* 'jmelí, lep (na ptáky)'. Srov. ↓*višeň*.

višeň, *višňový*, *višňovka*. Všesl. – p. *wišnia*, r. *vīšnja*, s./ch. *vīšnja*. Psl. **višbn'* i či **višbn'a* jistě souvisí se sthn. *wīhs(e)la*, něm. *Weichsel* tv., jejich poměr však není jasný. Dále se sblízuje s lat. *viscum* 'jmelí' (viz ↑*viskózní*), ř. *ixós* 'ptačí lep' (z višňové smůly se totiž stejně jako z jmelí dělal ptačí lep). Východiskem by mohlo být ie. **uiks-* 'strom, z něhož se dělá ptačí lep'.

vít, *navíjet*, *naviják*, *ovít*, *ovljet*, *povít*, *rozvít*, *rozvíjet*, *rozvoj*, *rozvojový*, *svítet*, *svitek*, *uvít*, *vyvíjet*, *vývoj*, *vývojový*, *zavíjet*, *závoj*, *závit*, *závitek*. Všesl. –

p. *wic*, r. *vit*, s./ch. *viti*. Psl. **viti* (1.os.přít. **vbjq*) je příbuzné s lit. *výri* tv., lat. *viere* 'vázat, plést', sti. *vayati* 'tká, plete', vše od ie. **uei-* 'vinout, kroutit, ohýbat'. Srov. ↑*vinout*, ↑*věnac*, ↑*obinadlo*, ↑*obojek*, ↑*větev*, ↑*vějička*, ↑*vidle*, ↑*vích*, ↑*vichr*.

vitální 'životní; živý, temperamentní', *vitalita*. Podle něm. *vital* tv. z lat. *vitalis* 'životní' od *vita* 'život', jež je příbuzné s *vivere* 'žít'. Viz ↓*žít*, srov. ↓*vitamin*.

vitamin 'organická látka nezbytná pro organismus', *vitaminový*. Umělý výtvor am. biochemika C. Funka (1914) z lat. *vita* 'život' a *amin* (viz ↑*amin*). Pojmenování není příliš výstižné, protože vitaminy jsou různorodé látky a neřadí se mezi aminy.

vitat, *vitáný*, *přivítat*, *uvítat*, *zavítat*. P. *witać*, r. *vitati* 'vznášet se, vitat', stsl. *vitati* 'pobývat, bydlet'. Psl. **vitati* znamenalo původně asi 'přijít' (srov. *zavítat*), dnešní zsl. význam by se vyvinul podobně jako v s./ch. *dobrodóšli vítejte* či něm. *willkommen*, angl. *welcome*, fr. *bienvenu* tv. Stsl. význam by vznikl posunem 'přijít' → 'pobývat', nejasný však je vztah k lit. *vietà* 'místo'. Psl. **vitati* by bylo odvozeno od ie. **uei-* 'směřovat, jít, následovat', nejbliže se mu zdá stát lat. *invitare* 'pozvat, pobízet', srov. i sti. *vítá-* 'oblíbený, následovaný', lit. *vítas* '(pro)následovaný' od *výri* 'lovit, pronásledovat'. K r. významu 'vznášet se' srov. sti. *vevřate* 'letí'. K jiným modifikacím významu viz ↑*vina* a ↓*vojl*.

vítěz, *vítězka*, *vítězný*, *vítězství*, *vítězit*, *zvítězit*. Hl.st. *wiczaz* 'svobodný rolník; vazal', r.st. *vítjaz* 'hrdina, rytíř', s./ch. *vítěz* 'rytíř', cs. *vítěz* 'hrdina'. Historie slov. **vítědzь* 'rytíř, hrdina' není příliš jasná, obvykle se však slovo považuje za výpůjčku z germ. **viking-* (srov. stisl. *vikingr* 'Viking'), podoba s -i- místo očekávaného **vicędzь* (B1, B7) by se vysvětlila disimilací (srov.

i ↑*řetěz*). Germ. slovo souvisí se stsas. *wik*, sthn. *wih* 'obydlené místo, bydliště'. Místo přejetí a vůbec jeho podrobnosti nejsou příliš jasné. Jsou i pokusy vysvětlit slovo z domácího základu (psl. **vitъ* 'prospěch, užitek') (Ma²), ale slovtvorně jsou méně přesvědčivé.

vitr, *větrák*, *větrný*, *větrový*, *větroň*, *větrovka*, *větrník*, *větrat*, *větrák*, *provětrat*, *vyvětrat*, *zvětrat*, *větrít*, *zvětrít*, *zavětrít*, *povětrít*, *povětrný*, *zavětrít*. Všesl. – p. *wiatr*, r. *véter*, ch. *vjětar*, stsl. *větrъ*. Psl. **větro* má nejbliže k stpr. *wetro* tv., lit. *vėtra* 'bouře, vichr', východiskem je ie. **ue̯etro-*, což je odvozenina od **ue̯-* 'vát, dout' (↑*vát*). Jinými příp. od téhož základu je tvořeno lit. *vėjas*, gót. *winds*, angl. *wind*, něm. *Wind*, lat. *ventus*, sti. *vāta-*, vše ve významu 'vitr'.

vitrína, *vitrínka*. Přes něm. *Vitrine* z fr. *vitrine* tv. a to z pozdnělat. *vitrīnus* 'skleněný' od *vitrum* 'sklo'. Srov. ↓*vitriol*.

vitriol zast. ob. 'kyselina sírová'. Přes něm. *Vitriol* ze stfla. *vitriolum* tv. od lat. *vitrum* 'sklo' (připomíná tekuté sklo). Srov. ↑*vitrína*.

vivat citosl. zast. 'ať žije'. Z lat. *vivat* tv., což je konjunktiv 3.os.sg. od *vivere* 'žít'. Viz ↓*živý*.

vivisekce 'operační zákrok na živém zvířeti bez znečitlivění'. Přejato z moderních evr. jazyků, utvořeno v 18.st. z lat. *vivus* 'živý' (↓*živý*) a *sectiō* 'řezání, sekání' (↑*sekce*).

vizáž hov. 'tvář, vzhled'. Přes něm. *Visage* z fr. *visage* tv. od stfr. *vis* 'tvář, zrak' z lat. *visus* 'vidění, pohled, zrak, zjev' od *videre* (přič. trp. *visus*) 'vidět' (↑*vidět*). Srov. ↓*vize*, ↓*vízum*.

vize 'umělecká představa; vidění do budoucnosti', *vizionář(ka)*, *vizionářský*. Přes něm. *Vision* tv. z lat. *visiō* 'vidění, zjev, představa' a to od *videre* 'vidět' (↑*vidět*). Srov. ↑*vizáž*, ↓*vizita*, ↓*vízum*.

vizita 'pravidelná obchůzka lékařů a prohlídka nemocných v léčebném zařízení'. Přes něm. *Visite* z fr. *visite* tv., vlastně 'navštěva', od *visiter* 'navštívit' z lat. *visitare* tv. od *visere* 'dívat se, prohlédnout si, navštívit', což je intenzivum k *videre* (příč. trp. *visus*) 'vidět'. Srov. ↓*vizitka*, ↑*vize*, ↓*vizum*.

vizitka 'navštivenka'. Přejato a upraveno z něm. *Visitenkarte*, srov. i fr. *carte de visite*, angl. *visiting-card*, viz ↑*vizita* a ↑*karta*.

vizmut 'těžký lesklý kovový prvek'. Z něm. *Wismut*, raně nhn. *wissemat* (15. st.), polatinštilé *vismutum*, *bisemutum*. Původ nejistý. Od 15. st. se těžil v německé části Krušných hor, jméno se odvozovalo od poslední části jména prvního naleziště *St. Georgen in der Wiesen* a slovesa *muten* 'vyhledávat', což je výklad poněkud krkolomný. Možná původu ar., srov. ar. *imīd* 'antimon', ve zkomolené podobě (v alchymii) *ibšimit* (oba kovy se dříve používaly k podobným účelům).

vizuální 'týkající se zrakového vnímání'. Podle něm. *visuell*, fr. *visuel* z pozdnělat. *visuālis* tv. a to od lat. *visus* 'vidění, zrak, oči', což je zpodstatnělé příč. trp. od *videre* 'vidět' (viz ↑*vidět*).

vizum 'povolení opravňující k vstupu do cizího státu či pobytu v něm', *vízový*, *bezvízový*. Z něm. *Visum* z lat. *visum* 'viděno', což je příč. trp. od *videre* 'vidět' (viz ↑*vidět*). Srov. ↑*vizuální*, ↑*vize*.

vjem. Viz ↑*v* a ↑*jmout*.

vkus, *vkusný*. Přejato za obrození (Palacký) z r. *vkus* tv. z csl. *vbkustb* (viz ↑*v* a ↑*kusit*). K významu srov. lat. *gustare* 'chutnat, okusit' a *gustus* 'chuť, záliba, vkus'.

vláčet, *uvláčet*, *rozvláčný*, *závlačka*. Všesl. – p. *wlóczyć*, r. *voločít*, s./ch. *vláčiti* 'vláčet púdu (branamí)', stsl. *vlačiti*. Psl. **volčiti* (B8) je opětovací

sloveso od **velkti* (viz ↓*vléci*). Srov. ↓*vláčňý*, ↓*vlak*.

vláčňý, *vláčňost*, *vláčňět*, *zvláčňět*. Od ↓*vléci*, ↑*vláčēt* ve významu 'táhnout'. Původně tedy 'roztážitelný, pružný', pak 'poddajný, měkký'.

vládnout, *vláda*, *vládní*, *vladař(ka)*, *vladařský*, *vládce*, *vládkyně*, *ovládnout*, *převládnout*, *zvládnout*, *zavládnout*, *bezvláď*. Stč. *vlásti* (1.os.přít. *vladu*), stp. *włodać*, r. *vladér* (z csl.), s./ch. *vládati*, stsl. *vlasti*. Psl. **volsti* (1.os.přít. **voldq*) (A5, B8) je pfbuzné s lit. *veldėti* 'vládnout, mít v moci', lot. *valdīt* 'vládnout', gót. *waldan*, něm. *walten* tv., vše z ie. **waldh-*, rozšířeného kořene **ual-* 'být silný', od něhož je i stír. *fal-n-* 'panovat', lat. *valēre* 'být silný, být zdravý', toch. B *walo* 'král'. Srov. ↓*vladyka*, ↓*vlast*, ↑*oblast*, ↓*vlašti*.

vladyka 'příslušník nižší staročeské šlechty', *vladycký*. P. *władyka*, r. *vladyka* (z csl.) 'biskup pravoslavné církve', csl. *vladyka*. Psl. **voldyka* je tvořeno ojedinelou příp. *-yka* od základu **vold-*, k němuž viz ↑*vládnout*.

vláha, *vlahý*, *vlažňý*, *vlažňost*, *ovlažit*, *svlažit*, *zavlažit*. Hl. *włóha*, r.d. *vológa* (spis. *vlága* z csl.), s./ch. *vľága*, stsl. *vłaga*. Psl. **volga* (B8) je pfbuzné s lit. *valgys* 'jídlo', lot. *valgums* 'vláha', stangl. *włac* 'vlažňý', sthn. *welc* 'vlhký, vlažňý, mírný, zvadlý', něm. *welk* 'zvadlý', *Wolke* 'mrak', vše z ie. **welg-* 'vlhký, mokrý' (viz i ↓*vlhký*) (A6), od varianty **welk-* je stír. *folcaim* 'navlhčuji'. *Vlažňý* ve významu 'mírně teplý' a 'nehorlivý, mdlý' je jen č. (již stč.) a jistě se rozvinulo vlivem něm. Ani tam však není přechod k významům 'mdlý, zvadlý ap.' příliš jasný – myslí se především na působení vlhkosti na některé potraviny (chléb ap.), tedy ztrátu chuti, zatuchlost ap.

vlajka, *vlaječka*, *vlajkový*. Jen č., od ↓*vlát*.

vlak, *vláček*, *vlakový*. Ve starší č. 'náčiní, na němž se něco vláčí', původně 'vlečení' (Jg) z psl. **volka*, což je dějové jméno k **velkti* (↓*vléci*). Dnešní význam podle něm. *Zug* 'tah, tažení' i 'vlak' od *ziehen* 'táhnout, vléci' (srov. i p. *pociąg* 'vlak'). Z č. přejato do jsl.

vlákno, *vláknitý*, *vláknina*. Všesl. – p. *włókno*, r. *volokno*, s./ch. *vlákno*. Psl. **volkno* (B8) je nejspíš příbuzné se sti. *valká-* 'lýko', stangl. *wlōh* 'vlákno', výchozí ie. **uolko-* by bylo variantou ke kořeně **uolko-* (k tomu viz ↓*vlas*). Méně pravděpodobná je souvislost s ↓*vléci*.

vlas, *vlásek*, *vlasec*, *vlasový*, *vlasarý*, *vlásenka*, *vlásečnice*. Všesl. – p. *włos*, r. *włos*, s./ch. *vlás*, stsl. *vlasъ*. Psl. **volsъ* vychází z ie. **uol-ko-*, z něhož je i sti. *válša* 'výhonek, mladá větev', av. *varasa-* 'vlas, chlup', případně i stangl. *wlōh* 'vlákno', isl. *ló* 'chuchvalec' (mohou být i z ie. **uolko-*, k němuž viz ↑*vlákno*). Ie. základ je rozšířený ie. kořen **uel-* 'chlup, vlina ap.' (viz ↓*vlina*²).

vlast, *vlastenec*, *vlastenka*, *vlastenecký*, *vlastenectví*. Stč. 'země, krajina, oblast', *vlast přirozená* 'rodná země' (odtud zúžením dnešní význam). P. *włóśc* 'panství, kraj, země', r. *vlast'* (z csl.) 'moc, vláda, úřady', s./ch. *vlást* tv., stsl. *vlastъ* 'moc, vláda, panství'. Psl. **volsъ* 'vláda, moc' je odvozeno od **volsi* 'vládnout' (viz ↑*vládnout*, srov. ↑*oblast*).

vlastní, *vlastnost*, *vlastně*, *vlastnit*, *vlastník*, *vlastnický*, *vlastnictví*, *přivlastnit*, *vyvlastnit*. Původně 'co náleží pod něčf vládu' (viz ↑*vlast*). Přisl. *vlastně*, původně stč. 'výstižně, jak náleží, skutečně', pokleslo v ně. na částici s významem opravným či zpřesňujícím.

vlašský. Od *Vlach* 'Ital', k tomu viz ↑*valach*.

vlaštovka, *vlaštovčí*, *vlaštovičník*. Stč. *vlastovicě*, *lastovicě* (v- předsunuto). Všesl. – p. *jaskółka*, r. *lástočka*, s./ch.

lăstavica. Psl. **lastovica*, **lastovka* ap. nemá příliš jasný původ. Spojuje se s lit. *laksyti* 'létat sem a tam' od *lėkti* 'létat', možný je i onom. původ slova.

vlát, *vlající*, *rozevlát*, *vyvlát*, *zavlát*. Přejato v obrození z r. *vlájat* (*sja*) 'vlnit se', jež stejně jako stsl. *vblati* (*sę*) vychází z psl. **vblati* (*sę*) tv. Příbuzné je ↑*valit* a ↓*vlina*¹.

vlažný. Viz ↑*vláha*.

vléci, *vlek*, *vlektý*, *vlečka*, *vlečný*, *vlečňák*, *navléci*, *navlek*, *odvléci*, *povléci*, *povlak*, *podvléci*, *provléci*, *převléci*, *převlek*, *přivléci*, *svléci*, *vyvléci*, *zavléci*. Všesl. – p. *wlec*, r. *volóc'*, s./ch. *vúci*, stsl. *vlěšti*. Psl. asi **velkti* (1.os.přít. **velko*, odtud nový inf. **velkti*), což odpovídá lit. *vilkti* (1.os.přít. *velkü*) tv., příbuzné je i av. *varək-* tv., východiskem je ie. **uelk-* 'táhnout, vléci'. Srov. ↑*obléci*, ↑*vláčet*, ↑*vlak*, ↑*oblak*, ↑*svlačec*.

vlha 'pestrbarevný jihoevropský pták'. Původně 'žluva', tak starší č. a slk. *vlha*, p. *wilga*, r. *ivolga*, ale s./ch. *vüga* 'moudiváček'. Psl. **vblga* se obvykle srovnává s lit. *volungė* 'žluva', lot. *vāluodze* a s druhou částí stfhn. *witeval* (wite 'dřevo'), něm.-švýc. *Wiedewalch* tv., uvádí se i av. *vār:(n)gan-* 'jakýsi pták'. Další souvislosti nejasné.

vlhký, *vlhkost*, *vlhčit*, *navlhčit*, *zvlhčit*, *vlhnout*, *navlhnout*, *provlhnout*, *zvlhnout*. P. *wilgomy*, r.d. *volgój*, sln.d. *volgák*. Psl. **vblga*(*kō*) je příbuzné s lit. *vilksnas* tv., *vilgvi* 'vlhčit', k dalším souvislostem viz ↑*vláha* (A6).

vlídný, *vlídnost*. Jen č. a slk. (*vl'údny*), od ↑*líd*, vlastně 'kdo je k lidem (laskavý)'.

vliv. Viz ↑*v* a ↑*lít*.

vlk, *vlče*, *vlček*, *vlčice*, *vlčí*, *vlčák*. Všesl. – p. *wilk*, r. *volk*, s./ch. *vák*, stsl. *vlōkō*. Psl. **vblka* je příbuzné s lit. *vilkas*, lot. *vilks*, gót. *wulfs*, angl. *wolf*, něm.

Wolf, av. *vōhrka-*, sti. *vīka-* tv., vše z ie. **wlk^o*- 'vlk'. Z příbuzných východisek je i lat. *lupus*, alb. *ujk* a ř. *lýkov* tv. Různými přeneseními pak i 'dětská hračka, která při otáčení zvučí' (základ je asi onom.), 'opruzenina' (srov. i něm. *Wolf* 'nežit'), 'jalový výhonek stromu'. Srov. i ↓*vlkodlak*.

vlkodlak. P. *wilkotak*, r.d. *volkolák*, *volkodlák*, s./ch. *vukodlak*. Psl. nejspíš **vlkodlakø*, složenina z **vlkø* (↑*vlk*) a **dlaka* 'srst' (csl. *dlaka*, sln. *dláka* tv.), tedy 'kdo má vlčí srst'. Srov. něm. *Werwolf* tv. ze sthn. *wer* 'muž' (srov. ↑*virtuální*) a *wolf* 'vlk'.

vlna¹, *vlnka*, *vlnový*, *vlnit (se)*, *vlnění*, *vlnivý*, *vlnitý*, *vlnovitý*, *vlnovka*, *rozvlnit*, *zvlnit*, *zavlnit*. R. *volná*, b. *válná*, stsl. *vlāna*. Psl. **vlāna* je příbuzné s lit. *vilnis*, lot. *vilna*, něm. *Welle*, alb. *valë*, sti. *ūrni-* tv., vše vychází z ie. **uel-* 'kroutit, vinout, válet', k němuž viz i ↑*valit* a ↑*vlát*.

vlna², *vlněný*. Všesl. – p. *welna*, r.d. *vólna*, s./ch. *vūna*, stsl. *vlāna*. Psl. **vlna* odpovídá lit. *vilna*, lot. *vilna*, lat. *lāna*, av. *varōnā*, sti. *ūrñā*, chet. *hulana-* tv., vše z ie. **wlñā* 'vlna'. Z příbuzných východisek je něm. *Wolle*, angl. *wool*, wal. *gwlan* tv. Základem všeho je ie. **uel-* 'chlup, srst, vlna', k němuž viz i ↑*vlas* a ↑*vlákno*.

vločka, *vločkový*. Z něm. *Flocke* tv. (u Jg i *floček*, *fložka*), jež bude asi z lat. *flocus* 'vložka, chmýří'. Spojuje se však také s lot. *plaukas* (pl.) 'vložky, vlákna, odpadky vlny či lnu'.

vloha. Vlastně 'co je do člověka vloženo', viz ↑*v* a ↑*ložit*.

vlys 'ozdobný pruh na stěně stavby'. Zřejmě počestněné něm. *Fries* tv. z fr. *frise* tv. a to z pozdnělat. *frisium*, *phrygium* 'výšivka, ozdoba' z ř. *fr̥ix* 'frygijský' (původně o zlatých ozdobách; starověcí Frygové byli vyhlášení zlatníci).

vnada, *vnadný*, *vnadidlo*, *navnadit*. Jen č., srov. však r. *prináda* tv. Původně 'nástraha, návnada'. Nejspíš z **vnø* (↑*v*), **na* (↑*na*) a odvozeniny od ie. **dhē-* 'položít' (viz ↑*dít se*). Psl. **vnada* by pak bylo podobný útvar jako **qda* (viz ↑*duce*); **qda* je nástraha, která se vkládá do něčeho (do vody), zatímco **vnada* na něco.

vně přísl. předl., *vnější*, *vnějšek*, *zevnějšek*. Viz ↑*ven*.

vnikat. Viz ↑*v* a ↑*nikat*.

vnímat. Viz ↑*v* a ↑*jímat*.

vnitřek, *vnitřní*, *vnitro*, *vnitřnosti*. Od staršího přísl. *vnitř* 'vnitřít', stč. *vnuř*. P. *wewnqtrz*, r. *vnutri*, s./ch. *ūnutar*, stsl. *vønqtrø*. Psl. **vønqtrø* je složeno z **vøn* (viz ↑*v*) a **qtrø* (samostatně v stsl. **qtrø* 'uvnitř, dovnitř'), které vychází z ie. **ontri* (B7), což je lokálový tvar příbuzný s ie. **enter*, z něhož je lat. *inter* 'mezi', alb. *ndër* 'mezi, v', sti. *antár-* 'mezi', *ántara-* 'vnitřní', a s **pter*, reprezentovaným sthn. *untar* 'mezi, pod', něm. *unter*, angl. *under* 'pod' (A7). K první části ie. slov viz ↑*v*, k druhé např. ↑*externí*, ↑*ultra-*. Viz i ↑*úroby*, ↑*játra*.

vniveč přísl. P. *wniwecz* (srov. i *niweczyc* 'ničit'). Psl. **vnivøcø* (s opakováním **vø*), viz ↑*v*, ↑*ni* a ↑*co*.

vnuk, *vnouček*, *vnouče*, *vnučka*. Všesl. – p. *wnuk*, r. *vnuk*, s./ch. *ūnuk*, csl. *vnučka*. Psl. **vnučkø* není etymologicky příliš jasně. Nejbližší mu stojí lit. *anūkas* tv., ale to je asi výpůjčka z vsl. Vzhledem k něm. *Enkel* tv., které je zdobnělinou k sthn. *ano* 'předek, děd' z ie. **an-* 'předek, prarodič', se předpokládá, že základem našeho slova je redukováná podoba téhož kofene **an-* (A6, B3), k níž se přidala zdobňující příp. (srov. dnešní *-uk*, *-juk* časté v ukr.). Spojení ob generaci totiž bylo u Indoevropanů velmi silné, věřilo se, že duše zemřelého předka přechází do těla

vnuka, často se mu i dávalo jméno po dědovi (Ma²). Ie. **an-*, od něhož je i lit. *anỹta* 'tchyně', lat. *anus* 'stařena', arm. *han* 'babička', chet. *an-na-aš* 'matka', je jako většina příbuzenských názvů z dětské řeči (srov. ↑*máma*, ↑*otec*)

vnuknout, vnuknutí. Viz ↑*ponoukat*.

voda, vodstvo, vodní, vodný, vodový, vodnatý, vodnatět, vodárna, vodárenský, vodák, vodačka, vodácký, vodník, Vodnář, vodnice, povodí, rozvodí, povodeň, povodňový, odvodnit, rozvodnit (se), zavodnit. Všesl. – p. *woda*, r. *vodá*, s./ch. *voda*, stsl. *voda*. Psl. **voda* se rozvinulo z ie. kolektiva **uedōr*, gen. **udens* 'vody, vodstvo', z něhož je i angl. *water* 'voda', něm. *Wasser* (A4), umb. *utur*, alb. *ujë*, ř. *hýdōr* tv., arm. *get* 'řeka', sti. *udán(i)* 've vodě', chet. *uĩtār* 'vody, vodstvo'. Kořenné -o- vzniklo vlivem singulárového **uōdŕ*, gen. **uēdŕs*, doloženého v chet. *uĩtar*, gen. *uĩtenaš* 'voda'. Nazalizovaná podoba kořene je v lit. *vanduō* (gen. *vandeĩs*), stpr. *wundan*, *unds*, stisl. *unnr* 'vlna, voda', lat. *unda* tv. Fin. *vesi* 'voda' ukazuje na širší příbuznost nostratickou. Srov. ↓*vodík*, ↓*vodka*, ↓*vydra*, ↑*vědro*.

vodík, vodíkový. Utvořeno Preslem od ↑*voda* podle nlat. *hydrogenium*, něm. *Wasserstoff* (při jeho hoření vzniká voda).

vodka. Z r. *vōdka*, což je zdobnělina od *vodá* (↑*voda*). K podobné motivaci viz ↓*whisky*.

voj zast. 'vojenský oddíl, jednotka'. P. *woj* 'bojovník', stsl. *vojь* tv. Ve většině slov. jazyků hlavně v odvozeninách (viz ↓*vojín*, ↓*voják*, ↓*vojna*, ↓*vojsko*). Psl. **vojb* je původem dějové či činitelské jméno od nedoloženého slovesa odpovídajícího lit. *vỹti*, l.os.přít. *vejũ* 'pronásledovat', dále je příbuzné sthn. *weidōn* 'lovit', lat. *via* 'cesta', ř. *ĩemai* 'spěchám, jdu', sti. *vēti*, *vĩyati* 'pronásleduje, usiluje', vše od ie.

**uei-* '(pro)následovat, směřovat' (srov. ↑*vítat*, ↑*vina*). Původní význam našeho slova je tedy asi '(pro)následování', případně '(pro)následovatel'. Srov. i ↑*věvoda*.

voj². Viz ↑*oj*, varianta s protetickým v- (B3) pronikla i do spis. č.

-**voj** (rozvoj, vývoj, závoj). Viz ↑*vít*.

voják, vojačka, vojákyňe, vojácký, vojákovat. P. *wojak*, r.hov. *vojáka* 'pěkný voják' (ironicky), ch. *vōjāk*. Psl. **vojakb* je odvozeno od **vojb* (↑*voj*), srov. ↓*vojín*, ↓*vojna*, ↓*vojsko*.

vojín. R. *vóin*, stsl. *voinъ*. Psl. **vojina* je tvořeno individualizující příp. -*inъ* (viz ↑*jiný*, ↑*jeden*) od **vojb* (viz ↑*voj*!).

vojna, vojenský. Všesl. – p. *wojna*, r. *vojná*, ch. *vōjna*, stsl. *voina*, vše ve významu 'válka'. Psl. **vojnbna* je odvozeno od **vojb* (↑*voj*!).

vojsko. Všesl., viz ↑*voj*!

vojtěška 'druh píceiny'. Zjevně ke jménu *Vojtěch*, ale motivace pojmenování nejasná.

vokál 'samohláska', *vokalizace*. Podle něm. *Vokal* z lat. *vōcālis* tv., vlastně zpodstatnělé adj. s významem 'mluvící lidským hlasem, zvučný, zpěvný', od *vōx* (gen. *vōcis*) 'hlas'. Srov. ↓*vokální*, ↓*vokativ*.

vokální 'týkající se zpěvu'. Přes něm. *vokal* z lat. *vōcālis* 'zvučný, zpěvný' (viz ↑*vokál*).

vokativ 'pátý pád (v češtině)', *vokativní*. Z lat. (*cāsus*) *vocātivus* '(pád) volací' od *vocāre* 'volat' od *vōx* 'hlas'. Srov. ↑*vokál*.

volán 'skládaný nebo nabíraný proužek látky jako ozdoba', *volánek*. Přes něm.st. *Volant* z fr. *volant* tv., doslova 'létající, vlající', přech. přít. od *voler* 'létat' z lat. *volāre* tv. Srov. ↓*volant*.

volant. Etymologie zcela stejná jako u ↑*volán*, významovým mezičlánkem ve fr. bylo 'lopatka větrného mlýna, setrvačnick'.

volat, volání, volající, volaný, obvolat, odvolat, povolát, povolání, povolaný, provolat, předvolat, přivolat, svolat, vyvolat, zvolat, zavolat. Jen zsl. (p. *wolac*). Snad je příbuzné s lot. *valoda* 'jazyk, řeč', původ by mohl být onom.

volavka 'druh brodivého ptáka'. Již ve střední č. Od ↓*vole*, protože při číhání má dlouhý štíhlý krk esovitě přitisknutý k tělu, takže působí dojmem volete. Srov. u Jg *volavý* 'mající vole'.

vole 'struma; rozšířená část jícnu ptáků'. Již stč.; p. *wole*. Málo jasné. Snad souvisí s něm. *Wulst* 'zesílení, otok', jehož původ také není jistý, základ by mohl být stejný jako ve ↑*valit*.

volej 'zasazení míče v letu'. Z angl. *volley* tv. (původně v tenisu) z fr. *volée* 'let, volej, salva' od *voler* 'letět' z lat. *volāre* tv. Srov. ↓*volejbal*, ↑*volán*, ↓*voliéra*.

volejbal, volejbalový, volejbalista, volejbalistka. Z angl. *volley-ball* tv., viz ↑*volej* a ↑*bal*.

voliéra 'velká klec pro ptáky'. Z fr. *volière* tv. od *voler* 'létat' z lat. *volāre* tv. Srov. ↑*volán*, ↑*volant*, ↑*volej*.

volít, volený, volenka, volba, volební, volič(ka), voličský, volitel, volitelný, volitelnost, povolit, povolný, podvolit se, přivolit, svolit, svolný, uvolit se, vyvolit si, zvolit. Všesl. – p. *wolec* 'chtít raději, dávat přednost', r.st. *voliti* 'chtít, přát si', sln. *voliti* 'volit', ch. *vòljeti*, s. *vòliti* 'mít rád', stsl. *voliti* 'chtít, mít rád'. Psl. **voliti* 'vyjadřovat svou vůli' úzce souvisí s **vol'a* (viz ↓*vůle*). Odpovídá mu gót. *waljan* 'vybírat', stisl. *velja*, něm. *wählen* tv. i sti. *varáyati* 'volí, vybírá si', vše od opětovacího slovesa

tvořeného od základního ie. **uel-* 'chtít, přát si'. Viz i ↑*velet*.

volný, volnost, uvolnit, zvolnit, nevolník, nevolnický, nevolnictví. Všesl. – p. *wolny*, r.d. *vól'nyj* 'volný, familiérní', s./ch. *vòljan* 'svolný', stsl. *vol'bnъ*. Psl. **vol'bnъ* je odvozeno od **vol'a* 'vůle', původně tedy 'mající svobodnou vůli'. Viz ↓*vůle*, srov. ↑*volit*, ↑*velet*.

volt 'jednotka elektrického napětí', *voltáž*. Podle it. fyzika A. *Volty* († 1827).

vonět. Od ↓*vůně*.

vor, vorař, vorařský. Takto jen č., je však r.st. *vor* 'ohrada, plot'. Psl. **vorъ* je odvozeno od **verti* (viz ↓*vřít*), tedy původně asi 'sevřená řada kůlů, klád'.

voršilka 'členka ženského řeholního řádu'. Podle patronky řádu sv. *Voršily*, což je stč. podoba lat. *Ursula*, doslova 'medvědička' (srov. ↑*medvěd*).

vorvaň 'druh velkého kytovce', *vorvaní*. Preslovo přejetí z r. *vórvan'* 'velrybí tuk', jehož původ je nejasný. Spojuje se s něm. *Walrat* 'vorvanina' či *Waltran* 'velrybí tuk', nebo stšvéd. *narhval* (viz ↑*narval*), jméno by pak prošlo značným zkromelením. Hledá se i ugrofinský (laponský) původ slova.

vosa, vosí. Stč. *os*, *vos*, na vých. Moravě i dnes *osa*. Všesl. – slk., p. *osa*, r. *osá*, s./ch. *òsa*. Psl. **(v)osa* je příbuzné s lit. *vapsvā*, stpr. *wobse*, sthn. *węsa*, *wąsa*, *waspa* (něm. *Wespe*), angl. *wasp*, stír. *foich*, lat. *vespa*, stšper. *vavž* tv., vše z ie. **uobhsā*, **uopsā* tv. (A7), to možná od **uebh-* 'tkát' (jejich hnízdo je jakoby utkané).

vosk, voskový, voskovice, voština 'prázdné včelí plásty', *voskovat, navoskovat.* Všesl. – p. *wosk*, r. *wosk*, s./ch. *vòsak*, stsl. *woskъ*. Psl. **woskъ* odpovídá lit. *vāškas*, lot. *vasks*, něm. *Wachs*, angl. *wax* tv. Východiskem je asi ie. **uokso-* (v bsl. přesmýk).

původně **uogso-* od **uēg-* 'ikái'.
K tvoření a významu srov. †*vosa*.

votivní 'postavený, darovaný ap. na znamení díků, záslibný'. Podle něm. *votiv* z lat. *vōtīvus* tv. od *vōtum* 'zaslibená věc, oběť', což je původem příč. trp. od *vovēre* 'slibovat, zaslibovat'.

vous, vousek, vousatý, vousáč. P. *wqs*, r. *us* 'knír, vousy zvířat', sln.d. *vōs* tv., csl. *qsō*. Psl. *(*v*)*qsō* je asi příbuzné se stpr. *wanso* 'první porost na tváři', střir. *fēs* 'vousy, ochlupení', *find* 'vlasy', ř. *ionthos* 'mladý vous', východiskem by bylo ie. **uendh-* ' vlas, vous', bsl. tvary z rozšířeného **uondh-s-* (A6, A7, B7). Srov. †*housenka*, †*licousy*.

vozataj zast. 'kdo řídí spřežení'. Psl. **vozataj* je tvoření příp. -*taj* od základu, který je ve **voziti* (↓*vozit*). Srov. č.st. *rataj* 'oráč' z **ortaj* od **orati*.

vozt, vozidlo, vozítko, vozka, vozovka, navozit, odvozit, povozit (se), rozvozit. Všesl. – p. *wozić*, r. *vozt*, s./ch. *vōziti*, stsl. *voziti*. Psl. **voziti* je opětovací sloveso k **vezti*, viz †*vězi*.

-vozovat (navozovat, odvozovat, provozovat, provoz, uvozovat, vyvozovat). Odvozeno od †*vodit*. Jiné je *dovoz*, *vývoz* (viz †*vězi*).

vrabec, vrabčák, vrabčí. Všesl. – p. *wróbel*, r. *voroběj*, s./ch. *vrābac*, stsl. *vrabьj*. Psl. **vorbьcbь*, **vorbьjь* se spojuje s lit. *žvirblis*, lot. *zvirbulis* tv. a dále i ř. *rhóbillas* 'jakýsi pták'. V lit. a lot. se předpokládá kontaminace (D3) se slovy na *žvi-*, resp. *zvi-* (je i lot. *zviğurs*, *zvipuris* tv.). Ie. kořen stejně nejistý.

vracet. Všesl. – p. *wracać*, r. *voróčat* 'obracet', s./ch. *vrācati*, stsl. *vraštati*. Psl. **vortati* (B3, B8) je opětovací sloveso k **vortiti* (viz ↓*vrátit*, kde je další příbuzenstvo).

vrah, vražedkyně, vražednice, vražda, vražedný, vraždit, povraždit, vyvraždit, zavraždit. Stč. 'nepřítel; vrah'. Všesl.

– p. *wróg* 'nepřítel', r. *vrag* (z csl.) tv., *vórog* 'nepřítel, čert', s./ch. *vrāg* 'čert, dábel', stsl. *vragō* 'nepřítel'. Psl. **vorgō* 'nepřítel' je příbuzné se stpr. *wargō* 'zlý', lit. *vařgas* 'bída, nouze', *vėrgas* 'otrok', dále asi s gót. *wraks* 'pronásledovatel', stangl. *wrecca* 'vyhnanec, ubožák' (z toho angl. *wretch* 'ubožák; darebák'), lat. *urgere* 'tísnit, dotírat, soužit', vše by bylo z ie. **uerg-*, **uerg-* 'tísnit, pronásledovat' (tedy původně 'utlačitel, pronásledovatel'). Může však souviset i s jinou skupinou germ. slov (uvažuje se i o přejetí, Ma²) – stsl. *wargr* 'vlk; psanec', stangl. *wearg* 'lupičí, zločinec', sthn. *war(a)g* tv., něm. *Würger* 'škrtič, vrah, kat'. Pokud je příbuzné stsas. *wurgil* 'provaz' (viz dále †*povříslo*), byl by původní význam 'davičí, škrtičí'.

vrak. Z něm. *Wrack* tv., původu dněm. (srov. niz. *wrak*, angl. *wreck* tv. a také středn. *wrak* 'poškozený, zničený'). Dále je příbuzné angl. *wreak* 'napáchat škodu, zlo', východiskem je ie. **uerg-* 'tísnit, pronásledovat' (viz †*vrah*). Srov. i †*brak*.

vrána, vrání. Všesl. – p. *wrona*, r. *voróna*, s./ch. *vrāna*. Psl. **vorna* (B8) odpovídá lit. *várna*, lot. *vārna*, příbuzné je asi i toch. B *wrauña* tv. Je to vlastně ženský protějšek k psl. **vornō* 'havran' (srov. stsl. *vranā*, č.st. *vran*) odpovídajícímu lit. *vařnas* tv. To se dále vykládá z ie. **uorno-* 'černý, spálený' (viz dále ↓*vraný*). Srov. však i †*havran*.

vraný 'černý (o koni)', *vraník*. Všesl. (kromě luž.) – p. *wrony*, r. *voronój*, s./ch. *vrān*, csl. *vranō*. Psl. **vornō* (B8) se vykládá z ie. **uorno-* 'černý, spálený', jež by bylo odvozeno od ie. **uēr-* 'hořet, pálit', k němuž viz †*vrahit*. Viz i †*vrána*, †*havran*.

vráska, vrása, vrásčítý, vrásnit, vrásnění, zvrásnit, vraštit, svaštit. Již stč. Csl. *vraska*, sln.st. *vráska*. Psl. **vor(p)ska* bude odvozeno od **vorpa*

tv., doloženého v stč. *vráp*, *vrapa*, hl. (*w*)ropa, sln. *vrápa*, *rápa*. Dále se vykládá z ie. **uer-p-*, rozšířené podoby kořene **uer-* 'vinout, kroutit', z níž je i lit. *vařpas* 'klas', *varpýti* 'rýpat', angl. *wrap* 'balit, ovíjet', ř. *rhopě* 'sklon, obrat, náraz'.

vrata, *vrátka*, *vrátný*, *vrátnice*. Všesl. – p. *wrota*, r. *voróta*, s./ch. *vráta*, stsl. *vrata*. Psl. **vorta* (B8) (vlastně kolektivum od **vorto*) odpovídá lit. *vařtai* (pl.), stpr. *warto* tv. (bsl. *uorto-*), stejnou příp. má i stangl. *weord* 'dvůr', alb. *vathë* 'obora, dvůr', toch. B *warto* 'zahrada, sad', významem dále odpovídá osk. *veru* 'vrata' (akuz.). Vše je od ie. **uer-* 'zavřít, ohradit' (viz ↓*vřít*, srov. ↑*vor*, ↑*obora*).

vrátit, *vratný*, *navrátit*, *návrat*, *odvrátit*, *podvrátit*, *převrátit*, *převrat*, *rozvrátit*, *rozvrat*, *vyvrátit*, *zvrátit*, *zvrát*, *zvratky*, *závrat*. Všesl. – p. *wrócić*, r. *vorotít*, s./ch. *vrátiti*, stsl. *vratiti*. Psl. **vortiti* (B8) je kauzativum k **vortěti* (viz ↓*vřít*), původní význam tedy je 'způsobit, že se něco otočí, kroutí ap.'. Příbuzné je lit. *vartýti* 'obracet', *veřti* 'obrátit', něm. *werden* 'stát se', lat. *vertere* 'obracet, točit', sti. *vartáyati* 'dává do (krouživého) pohybu', *vartati* 'otáčí', toch. A *wärt-* 'hodit', vše z ie. **uert-*, což je rozšířená podoba ie. **uer-* 'otáčet, kroutit, vinout'. Srov. ↑*obrátit*, ↓*vratky*, ↓*vřeten*, ↓*vrstva*.

vratký, *vratkost*. Stč. *vrátký* i *vrký* 'vratký, nestálý'. Jen č., od ↓*vřít*, viz i ↑*vrátit*.

vrávorat, *vrávoravý*, *odvrávorat*, *přivrávorat*, *zavrávorat*. Jen č. (již stč.), přesto asi staré. Psl. **vorvorati* by bylo expr. zdvojení kořene **vor-*, asi ablativové varianty ie. **uer-* 'kroutit (se), otáčet (se)'. Viz ↓*vřít*, ↑*vrátit*, ↓*vrba*. K tvoření srov. ↑*plápolat*, ↑*blábolit* ap.

vrba, *vrbový*, *vrboví*. Všesl. – p. *wierzba*, r. *vérba*, s./ch. *vrba*, stsl.

vrba. Psl. **vrba* je původně asi kolektivum od subst. doloženého v lit. *viřbas* 'prut', lot. *viřbs* 'hůlka, kolíček' (tedy vlastně 'proutí, množství prutů'). Dále je příbuzné lat. *verbēna* 'prut, ratolest', ř. *rhábdos* 'prut, berla', dále i gót. *waifran*, něm. *werfen* 'hodit' (srov. ↓*vrhnout*), vše z ie. **uerb-* od **uer-* 'kroutit, vinout'.

vrčet, *vrčivý*, *zavrčet*. Všesl. – p. *warczecz*, r. *vorčáć*, s./ch. *vřčati*. Psl. **vřčati* zřejmě souvisí s lit. *uřkti* tv., *veřkti* 'plakat', lat. *urcēte* 'vrčet (o rysu)', vše je onom. původu (ie. **ur-*?). Srov. ↓*vrkat*, ↓*vrnět*.

vrhcáby 'staročeská hra v kostky'. Ze střhn. *wurfzabel* (s překladem první části, tzv. polokalk) z *wurf* 'vrh, hod' od *werfen* (viz ↑*vrba*) a *zabel* '(hrací) deska' i 'desková hra' z lat. *tabula* 'prkno, deska' (viz ↑*tabule*) (A4).

vrhnout, *vrhat*, *vrh*, *vrhač(ka)*, *vrhačský*, *navrhnout*, *návrh*, *odvrhnout*, *opovrhnout*, *opovrzení*, *opovržlivý*, *podvrhnout*, *podvrh*, *převrhnout*, *přivřženec*, *rozvrhnout*, *rozvrh*, *svrhnout*, *uvrhnout*, *vyvrhnout*, *vyvrhel*, *zvrhnout*, *zvrhlík*, *zavrhnout*. Stč. *vrći*, l.os.přít. *vrhu* (přešlo do 2. třídy, k slovesům na -*nou-*). R. *otvergnūt*, sln. *vréći*, s./ch. *vřći*, stsl. *vřšiti*. Psl. **vergiti* (l.os.přít. **vbrgq*) je příbuzné s lot. *savergt* 'svraštit se', lat. *vergere* 'chýlit se, obracet se', sti. *vřnákti* 'obrací, otáčí', vše od ie. **uer-g-*, rozšířené varianty kořene **uer-* 'otáčet, kroutit'. K významu srov. gót. *waifran*, něm. *werfen* 'vrhat, házet', toch. A *wárt* tv. od jiných variant těžko kořene (viz ↑*vrba*, ↑*vrátit*). Srov. i ↑*vrhcáby*, ↓*vřtět*.

vrch, *vršek*, *vrchní*, *vrchnost*, *vrchovatý*, *vrchovina*, *svrchní*, *svršek*, *povrch*, *povrchový*, *povrchní*, *vřšit*, *dovřšit*, *navřšit*, *zavřšit*, *vrchlík*, *vrchol*, *vrcholek*, *vrcholný*, *vrcholový*, *vrcholit*, *vyvrcholit*. Všesl. – p. *wierch*, r. *verch*, s./ch. *vřh*, stsl. *vracha*. Psl. **vbrcha*

odpovídá lit. *viršūs*, lot. *virsus* tv., dále je příbuzně lat. *verruca* 'bradavice', sti. *várřiyas-* 'vyšší', *várřman-* 'vrchol, vrch', vše od ie. **uer-* 'vyvýšenina' (A8).

vrkat, *zavrkat*. Stč. *vrknúiti* 'zavrčet; ceknout', do nč. zúženo jen na zvuk vydávaný holuby. P. *warkac* 'vrčet', r. *vorkovat* 'vrkat'. Onom. původu, viz ↑*vrčet*.

vrkoč kniž. 'pramen vlasů, cop'. Již stč.: p. *warkocz*. Podle Ma² původně koudelová vložka se stužkou, jež se vplétala nevěstě do copu, v první části vidí něm. *Werg* 'koudel'. Jinak nejasné.

vrnět, *zavrnět*. Jen č., onom. původu. Srov. ↑*mrně*, ↑*škvrně* a ↑*vrčet*, ↑*vrkat*.

vroubit 'lemovat, obklopovat'. V tomto významu splynulo s *obroubit* (Jg), obojí od ↑*roubit*. Viz i ↓*rub*.

vroucí. Od ↓*vřít*.

vrstva, *vrstvička*, *vrstevnatý*, *vrstevník*, *vrstevnice*, *vrstvit* (*se*), *navrstvit*, *rozvrstvit*. Stč. 'vrstva, stav, věk'. Všesl. – p. *warstwa*, r. *versta* 'délková míra', s./ch. *vřsta* 'řada, druh, třída', stsl. *vrsta* 'lidský věk'. Psl. **vbrsta*, **vbrstva* je příbuzné s lit. *viřstas*, což je příč. trp. od *viřsti* 'převrhnout, převrátit', *vařstas* 'vzdálenost od jednoho oráčova obratu k druhému', lat. *versus* 'obrat; řádka, brázda' (původem příč. trp. od *vertere* 'obrátit'), sti. *vřttá-* 'způsob života' (původem také příč. trp.), vše od ie. **uert-* 'obrátit' (viz ↑*vrátit*). Vývoj významu 'obrat' → 'řádka, brázda' (a dále 'délková míra') je objasněn v lit. *vařstas*. Obtížně se však spojí i s významem 'lidský věk', proto se myslí na kontaminaci (D3) s jiným slovem příbuzným se sti. *vřddhá-* 'dospělý, velký', *vřddhāti* 'roste' od ie. **uerdh-* 'růst' (Ma²).

vrtat, *vrtačí*, *vrt*, *vrtný*, *vrták*, *vrtáčka*, *navrtat*, *provrtat*, *převrtat*, *rozvrtat*, *uvrtat*, *vyvrtat*, *zvtat*, *zavrtat* (*se*). P. *wiercić* tv. Souvisí s ↓*vřtět*, tedy vlastně 'vrtěním, otáčivým pohybem pronikat'.

vřtět, *vrtnout se*, *vrtivý*, *vrtkavý*, *vrtoch*, *vrtošivý*, *vrtule*, *vrtulník*, *zavřtět*, *zvrtnout* (*se*), *vřtichvost* (viz ↑*chvost*). P. *wiercić* 'vrtat, vřtět', r. *vertět* 'otáčet, kroutit, vřtět', ch. *vřjeti*, s. *vřieti* tv., stsl. *vřotěti* 'točit, ohýbat'. Psl. **vbrtěti* 'otáčet, ohýbat, kroutit' vychází z ie. **uert-* tv. (k příbuzenstvu viz ↑*vrátit*). Srov. i ↑*vrtat*, ↑*vrstva*, ↑*vřetenó*.

vrub, *vroubek*. Od staršího *vroubiti* '(u)dělat vrub', viz ↑*v* a ↑*roubit*, srov. i ↑*vroubit*.

vrzat, *vrznout*, *vrzavý*, *rozvrzat*, *zavrzat*. Taktó jen č., srov. však r. *otverzát* 'otvírat', *vérzit* 'mlátit prázdnu slámu, žvanit', sln. *vřzėti* 'být otevřen'. Tato slova vycházejí z psl. **verzti* 'zavřít, svázat' odpovídajícího lit. *vežti* 'túsnit, svírat', východiskem je ie. **uergh-* 'svírat, užít, škrtit' (viz ↑*povřislo*, srov. ↑*vrah*). V č. se asi význam 'zavřít' (a z předp. sloves vyabstrahované 'otevřít' jako v sln.), tedy význam pohybu (dveří ap.) vyvinul v nápodobu zvuku vydávaného dveřmi ap. Nelze však vyloučit přímo onom. původ slova; pak by ovšem s uvedenými slov. slovy nesouviselo.

vřava. P. *wrzawa*, s./ch. *vřeva*, srov. i sln. *vřvėje* 'ruch, tlačení', ch. *vřjeti* 'hemžit se'. Psl. **vbráva* a **vbrvėti* (jsl.) jsou asi odvozeniny od **vbrěti* (viz ↓*vřít*). Druhou možností je vyjít z ie. **uer-* 'kroutit, otáčet' (viz ↑*ververka*, ↑*vrávorat*, ↑*vřtět*).

vřed, *vřède*, *vředový*. Všesl. – p. *wrząd*, r.d. *véred*, ch. *vřijęd*, s. *vřéd*, stsl. *vřěds* 'vřed, nemoc, škoda'. Psl. **verds* (B8) je zřejmě příbuzné s něm. *Warze* 'bradavice', stangl. *wearte* tv., švéd. *var* 'hnis' a snad i lot. *varde* 'žába', výcho-

diskem je ie. **uerd-*, **uer-* 'vyvýšenina (na kůži)'. S jiným rozšířením sem patří stír. *ferbb* 'uher', lat. *varix* 'křečová žíla', *verruca* 'bradavice' (viz i ↑*vrch*).

vřes, *vřesový*, *vřesoviště*. P. *wrzos*, r. *wéresk*, ch. *wrijēs*, s. *wrēs*. Psl. **werso* (B8) je příbuzné s lit. *viržis*, lot. *virsis*, něm.d. *Brüsch*, stir. *froech*, wal. *grug*, ř. *erefkē* (odtud lat. *erica*) tv. Tato slova nelze vyvodit z jednoho ie. kořene (psl. tvar je z **uerk-*, lit. z **uǝǵ-*, ř. z **ueriek-* ap. (A1)), kvůli této různorodosti se myslí na ie. přejetí z nějakého 'praeevropského' substrátu.

vřeštět, *vřeštitivý*, *vřeštan*, *zavřeštět*. Všesl. – p. *wrzeszczęć*, r. *weresčat'*, ch. *wrřštati*, csl. *wrěštati*. Psl. **wersčati* je odvozeno od **werskati* (↓*vřískat*) (B1, B8), příbuzné je lit. *verkšnóti* 'plakat, vzlykat', lot. *verkšēti* tv., původ onom.

vřeteno 'kuželovitý nástroj k ručnímu předení', *vřetenní*. Všesl. – p. *wrzeciono*, r. *weretenó*, s./ch. *wretěno*, csl. *wřetěno*. Psl. **werteno* formálně odpovídá sti. *variana-* 'otáčení, obrat', obojí z ie. **uerteno-*, odvozeniny od **uert-* 'otáčet, obracet'. Viz ↑*vratit*, ↑*vřítět*.

vřídlo, *vřídelní*. Novější (od obrození), od ↓*vřít*.

vřískat, *vřísknout*, *vřískot*, *vřískavý*, *zavřísknout*. Sln. *wrřskati*, ch. *wřřskati* (nepravdělná změna *ě* > *i* na rozdíl od č. (C5)), b. *wrřaskam*. Psl. **werskati* má onom. původ, dále viz ↑*vřeštět*.

vřít, *vření*, *vřelý*, *vyvřít*, *vyvřerát*, *vyvřelina*. P. *wrzec'*, r.d. *wrēt'* 'silně se potit', s./ch. *wrěti* 'vřít, kypět, kvasit', stsl. *wrěti*. Psl. **wrěti* je příbuzné s lit. *wirti* 'kypět, vřít', lot. *wirt* tv. Bsl. slovo označovalo kypění vody, způsobené varem či vyvěráním na povrch. Nejspíš lze spojit s ↑*vařit* a tedy ie. **uer-* 'hořet, pálit', dále srov. ↑*wrouci*, ↑*wřídlo*, ↑*wř*, ↑*nevřlý*, ↓*zanevřít*.

-vřít (*dovřít*, *otevřít*, *otvor*, *přivřít*, *rozevřít*, *sevřít*, *zavřít*, *zavěr*, *uzavřít*, *uzávěr*, *uzávěrka*). P. *zawrzec'*, r.d. *werēt'* 'zavřít', sln. *owrėti*, *zawrėti*, stsl. *zawrěti*. Psl. **werti* (B8) (od opětovacího slovesa **woriti* je např. slk. *otvorit'*, p. *otworzyć*, s./ch. *otwòriti*, *zawòriti*) je příbuzné s lit. *wėrti* 'otevřít' i 'zavřít' (*užvėrti* 'zavřít', *atvėrti* 'otevřít'), lat. *aperire* 'otevřít' (z **ap(o)-uer-*), sti. *api-wrñóti* 'zavře' a asi i gót. *warjan*, něm. *wahren* 'bránit', vše od ie. **uer-* 'zavřít, pokrýt; bránit, chránit'. Srov. ↑*otevřít*, ↑*wrata*, ↑*veřej*, ↓*dávora*, ↑*borora*, ↑*wor*.

vstát, *povstat*, *povstání*, *povstalec*, *přivstat si*, *vyvstat*. Všesl. – p. *wstac'*, r. *wstat'*, s./ch. *ustati*. Psl. **wstati* je tvořeno z předp. **waz-* (↓*wz-*) a **stati* (↑*stát se*, ↑*stát'*).

vstřebat. Stč. *střebati* 'srkat'. P.d. *sarbac'*, *serbac'*, str. *serebati*, r.d. *serbát'*, ch. *srěbati*. Stsl. **serbati*, **srbati* 'srkat' je příbuzné s lit. *srėbti*, lot. *strėbti* tv., alb. *gjerb* 'srkám', lat. *sorbere* 'srkat, pohlcovat', ř. *rhofēō* 'srkám', arm. *arbi* 'pil jsem', vše od ie. **serb(h)-*, **srb(h)-*, **sreb(h)-* (A2), jistě onom. původu. Jiná varianta je v ↑*srkat*.

vstříc přísl., *vstřicný*, *vstřicnost*. Stč. *vstřieci(i)* z **v střiecu* z předl. ↑*v* a akuz. nedoloženého **střieca*, které odpovídá r. *wstręca* 'setkání', b. *sręšta* tv., s./ch. *sręca* 'úděl', vše z psl. **wstręta* (B3, B7). Dále viz ↑*střetat*, srov. ↑*ústrety*.

však sp. část. Stč. *však*, *všake*, *všako* 'však, přece, ale', p. *wszak* 'však, přece, vždyť'. Původně příslovce tvořené od zájmena *weš* (viz ↓*všechen*) stejným způsobem jako ↑*jak*, ↑*tak*, *jednak* ap. Původní význam tedy byl 'vším způsobem, na každý pád'. To je ještě dnes patrné ve větách jako *Však já se uživím*, stejně tak i ve stč. spojení *kakžkoli – však 'i když – přece* (na každý pád). Z významu 'přece' se pak vyvinul význam odporovací, srov.

větu *Nechtěl jít, oni ho však přinutili* (podrobněji viz Ma²).

všanc přisl. Viz ↑v a ↑šance.

všecko. Viz ↓všechen.

všední, *všednost*. Z **všdb-dbn-jb* (B6, B9), viz ↓všechen a ↑den, tedy 'každodenní, běžný'. Srov. ↑vezdejší.

všechen. Stč. *veš*, *všē* (ž.r.), *vše* (stř.r.), často s různými rozšířeními (podoba *všechen* vychází z gen. pl. *všech*, srov. i ↑všecko, ↑všeškerý). Všesl. – p. *wszystek*, r. *ves*, sln. *vēs*, s./ch. *sāv* (přesmyk), stsl. *všsb*. Kvůli zsl. *š* a vsl., jsl. *s* se musí rekonstruovat psl. **všchb* 'všechen' (ojedinělý doklad 3. palatalizace v kořeni slova (B1)). Odpovídá mu lit. *visas*, lot. *viss*, stpr. *wissa-*, vše z ie. **uiso-* (A8, B6), srov. i sti. *višu-* 'do různých stran'. Východiskem je asi ic. *ui-* 'od sebe, různě' (sti. *vī-* tv.), od něhož je jinou příp. tvořeno i sti. *všva* 'všechen, každý', stper. *vispa* tv. Srov. ↓všude, ↑však, ↑všední, ↓všetečný, ↑vesmír, ↓vždy, ↑vezdejší.

všetečný, *všetečnost*. Stč. *všetečný* 'všetečný, drzý', p. *wszeteczny* 'nestoudný'. Vlastně 'všeho se dotýkající', viz ↑všechen a ↑týkat se, srov. ↓výtečný, ↑netečný.

všímat si, *všímnout si*, *všímavý*, *povšímnout si*. Stč. nezvratné *všímati* tv. Jen č., málo jasné. Výklad ze spojení **vš* *aši jímati* 'do uší jímat' (Ma²) vypadá dost fantasticky (zvlášť předpokládá-li starobylý a jinak nedoložený duálový tvar **aši* místo obvyklého psl. **uši*), ale zcela jej zavrhnout nelze. Přechod významu od sluchového vnímání k zrakovému je přijatelný; rovněž to, že v druhé části slova by mohlo být **jímati* (srov. ↑vnímat) vypadá docela pravděpodobně.

všívák expr. Viz ↑veš.

všude přisl. Stč. *všudy*. Tvořeno od *veš* (viz ↑všechen) stejným způsobem jako ↑kudy, ↑tudy ap.

vteřina, *vteřinový*. Obrozenecký kalk lat. *secunda* tv., od adj. *vterý*, které v odpovídalo r. *vtorój* 'druhý' (ve stč. nedoloženo je jen v Rukopise královédvorském). K etymologii viz ↑úterý.

vtíp, *vtípný*, *vtípkalek*, *vtípkovat*, *důvtip*, *důvtipný*, *dovtípit se*. Již. stč., jinak jen slk. a p. (*dowcip*). Nepřliš jasné. Možná souvisí se stč. *tiepiti*, *těpiti* 'nést, snést se', pak by *vtip* bylo vlastně 'co je vneseno (do člověka Bohem?)', *důvtip*. Hláskoslovně přijatelnější se však zdá spojení s r.d. *típati* 'lehce udeřit, chytat, štípat', ukr. *típaty* 'potřásat, bít' (vedle toho *dostěpnij* 'vtípný'), sln. *típati* 'dotýkat se', vše od psl. **tip-*, **tip-*, asi onom. původu.

vůbec část. Stč. *vóbec* 'vůbec; veřejně; otevřeně'. Ze spojení **vš* *obycb* (se zdĺoužením *o*) (B6), viz ↑v a ↑obec. Význam 'veřejně, obecně' pak poklesl na vyjadřování všeobecné platnosti, srov. např. větu *Nikodem se zu učedníka Kristova vůbec nevydával* (původně 'veřejně') (Jg).

vůči předl. Stč. *vóci* 'zpríma, z očí do očí', viz ↑v a ↑oko. Dnešní význam a funkci pochopíme z vět jako *Vůči táhl nepříteli* (Jg pod oko).

vůdce, *vůdčí*, *vůdcovský*. Stč. *vódcē*, viz ↑vodit, ↑vést.

vůl, *volský*, zhrub. *volovina*. Všesl. – p. *wól*, r. *vol*, ch. *vól*, s. *vā*, stsl. *volb*. Psl. **volb* nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s ↑velký (srov. ř. *mělon* 'drobný dobytek', jež souvisí s ↑malý), případně ↑vole či ↑valit, motivací těchto pojmenování je byla velikost, tloušťka tohoto zvířete. Nelze vyloučit ani onom. původ (jako u ↑byk, srov. ↑volat) a koneckonců ani výpůjčku (srov. podobné výrazy v urál. jazycích – komi *vól* 'vůl', udmurtské *val* 'kůň').

vůle, *volní*, *z vůle*. Všesl. – p. *wola*, r. *vólja*, s./ch. *vólja*, stsl. *volja*. Psl. **vol'a* je příbuzné s lit. *valià*, lot. *vaļa*, něm. *Wille*, angl. *will* tv., jsou to odvozeniny od ie. **uel-* 'chtít, přát si'. Viz i ↑*velet*, ↑*volit*.

vulgární 'hrubý, sprostý', *vulgárnost*, *vulgarita*, *vulgarizovat*, *vulgarizace*, *vulgarismus*. Podle něm. *vulgär* 'hrubý, sprostý, obyčejný' z lat. *vulgāris* 'obecný, všední, nízký' od *vulgus* 'lid, dav, chátara'. Srov. ↑*veliký*.

vulkán 'sopka', *vulkanický*, *vulkanizovat* 'chemicky měnit kaučuk v pryž'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Vulkan*, it. *vulcano*) a tam z lat. *Vulcānus*, což je jméno římského boha ohně, syna Jupitera a Junony.

vulva 'zevní ženské pohlavní ústrojí'. Z lat. *vulva*, *volva* 'pochva, děloha', jež je příbuzné se sti. *úlva* tv. Asi souvisí s lat. *volvare* 'valit, otáčet', původně asi něco jako 'obal, to, co obaluje'.

vůně, *voňavý*. Všesl. – p. *woń*, r. *von* 'zápach', s./ch. *võnj* 'pach', stsl. *vonja*. Psl. **von'b*, **von'a* se obvykle vyzovuje z ie. **an-* 'dýchat, vát' (počáteční v- buď vlivem ↑*vát*, nebo nepravdělnou protezí (B3)). Příbuzné je gót. *uz-anan* 'vydechnout', stír. *anáł* 'dech', lat. *anima* 'duše', ř. *ánemos* 'vítr', sti. *ániti* 'dýchá'.

vuřt. Viz ↑*buřt*.

vůz, *vozik*, *voziček*, *podvozek*. Všesl. – p. *wóz*, r. *voz*, s./ch. *vóz* 'fůra' (s. především 'vlak'), stsl. *vozъ*. Psl. **vozъ* je příbuzné s něm. *Wagen*, stír. *fén*, ř. *óchas*, sti. *vahas-* tv., vše od ie. **uoǵho-*, odvozeného od **ueǵh-* 'vézt'. Viz i ↑*vézt*, srov. ↑*vagon*, ↑*veslo*.

vy zájm. Všesl. – p. *wy*, r. *vy*, s./ch. *vī*, stsl. *vy*. Psl. **vy* (gen. **vasъ*) je původem asi akuz. (tak ještě ve stč., pak nahrazen gen. *vás*) odpovídající lat. *vōs* 'vy' i 'vás' (akuz.), z nepřímých

pádů je i sti. *vaŕ* 'vy'. Původní ie. tvar nom. je dochovan v lit. *jūs*, lot. *jūs*, gót. *jūs*, angl.st. *ye* (dnešní *you* je původně dat., akuz.), av. *yuš*. ie. východisko bylo asi **jūs*, gen. **jōsom* (odtud psl. **vasъ*). Celé skloňování se pak většinou analogicky vyrovnávalo (D1) buď podle nom., nebo podle nepřímých pádů. Srov. i ↑*váš*, ↑*my*.

vy- předp. P. *wy-*, r. *vy-*, v jsl. místo toho *iz-*. Psl. **vy-* odpovídá gót. *ūt* 'ven', angl. *out*, něm. *aus* tv., sti. *úd-*, *út-* 'vzhůru, ven', vše z ie. **ūd-* 'vzhůru, ven' (A4.A9.B4), dále viz i ↓*vz-*.

výbava. Od *vybavit*, viz ↑*bavit*.

výborný. Již stč., jen č. a p. Od stč. *výbor* 'vybrání, vyvolení' (viz ↑*vy-* a ↑*brát*), vlastně tedy 'vybraný'.

vydra, *vydrí*. Všesl. – p. *wydra*, r. *výdra*, s./ch. *vǐdra*. Psl. **vydra* je příbuzné s lit. *ūdra*, strp. *wudro*, angl. *otter*, něm. *Otter*, lat. *lutra* (srov. i ↑*nutrie*), ř. *enydrís* tv., *hýdra* 'vodní drak' (srov. ↑*hydra*), av. *udra-* 'vydra', sti. *udrá-* 'nějaké vodní zvíře', vše z ie. **ūdrā*, **udrā*, **udro-* 'vodní zvíře, vydra' (B4), odvozeného od **uodǵ* 'voda' (viz ↑*voda*).

výheň. Hl. *wuhení*, sln. *vígenj*, s./ch. *vǵanj*. Psl. **vvgnj* 'kovářské ohniště' není etymologicky zcela jasné. Obvykle se předpokládá souvislost s psl. **ogn'b* (↑*oheň*); východiskem může být ie. **ūgnjo-* (B4) odvozené od **ugni-*, jež je doloženo v lit. *ugnis*, lot. *uguns* 'oheň'.

vyhřeznout 'vysunout se, vylézt (o vnitřnostech ap.)'. Původně zřejmě 'vynořit se, vypadnout', srov. stč. *zahřaznūti* 'zabřednout, zapadnout', *hřeziti* 'ponořovat'. Z psl. **gręznōti* 'nořit se', dále viz ↑*pohroužit se*.

vychrtlý. Od ↑*chrt*, tedy 'hubený jako chrt'.

vyjknout. Viz ↑*vy-* a ↑*ječet*, ↑*jektat*.

vyjukaný expr. 'vyplašený'. Od *vyjkat* 'polekat, vyplašit', *vyjuknout* 'vykourknout, vybafnout' od *jukat* onom. původu (vlastně 'dělat *ju(k)*').

vykat, *vykání*. Od ↑vy, srov. ↑*tykat*, podobně i ↑*houkat*, ↑*mňoukat*. Stč. vykání neznala, je až od střední doby.

-vykat (*navykat si, návyk, návykový, odvykat, přivykat, uvykat, zvykat si, zvyk, zvykový*). P. *-wykać, stsl. vykŋati*. Psl. **vykati, *vykŋati* úzce souvisí s ↑*čít* (*se*), kde je uvedeno i příbuzenstvo. Slova na **vyk-* vycházejí z ie. podoby **ūk-* (B4). Srov. ↑*obyčej*.

vymanit. Viz ↑vy- a ↑*man*, srov. ↑*podmanit*.

výměnek '(dříve) zaopatření hospodáře na odpočinku', *výměnkář(ka)*. Jen č. a slk. Od *vyminít* (*si*), viz ↑*minít*.

výmol. Od *vymlít*, viz ↑vy- a ↑*mlít*.

výňatek. Novější, viz ↑vy- a ↑*jmout*, srov. ↑*sňatek*.

vypouklý. U Jg i *vypouchlý*. Asi tu splynuly dva základy – jeden onom. (srov. ↑*puchnout* i ↑*pukat, ↑pučet*) a stč. *pukla* 'vypouklá ozdoba' ze střhn. *buckel* 'kruhová kovová ozdoba na štitu' (srov. angl. *buckle* 'přezka') a to z lat. *buccula*, zdobněliny od *bucca* 'tvář, líc'.

výr, ob. expr. *vejrat*. Již stč., takto jen č. Příbuzné je zřejmě r. *vyp* 'bukač', csl. *vypb* 'racek', jež je příbuzné s lot. *ūpis* 'výr', sthn. *ufo* 'noční sova', vše z ie. **ūp-*, **up-* onom. původu (viz i ↑*úpět*) (B4). Základem je onom. **ū-* napodobující hlas výra (srov. i něm. *Uhu* 'výr'), srov. i ↓*výt*. Č. koncové *-r* nejasné.

vyrábět, *výroba, výrobní, výrobce*. Viz ↑vy- a ↑*robit*.

výsada, *výsadní*. Od stč. *vysaditi*, jež znamená také 'vyjmout, vyloučit, ustanovit', viz ↑vy- a ↑*sadit*.

výskat, *výsknout, výskot, zavýsknout*. Souvisí asi s p. *wiskać* 'hlasitě hvízdát', r.d. *wikat* 'plakat', str. *wiskati* 'ržát', s./ch. *wkati* 'křičet', *wiska* 'ržání, křik', csl. *vykanije* 'křik'. V těchto slovech asi splynuly dva psl. onom. základy **vy-*, **vi-*, k prvnímu srov. lot. *ūkšuot* 'vřískat' i ↓*výt*, ↑*výr*, k druhému např. něm. *wiehern* 'ržát'.

výsledek, *výsledný*. Novější, od obrození. Viz ↑*sledovat*, vlastně 'co vychází (následuje) z nějaké činnosti'.

vysoký, *výsost, výsostný, vysočina, výška, výškový, výškař, výšina, navýšit, povýšit, povýšený, převýšit, vynyšit, zvyšit*. Všesl. – p. *wysoki*, r. *wysokij*, s./ch. *wisok*, stsl. *wysokø*. Psl. **wysokø* se vyvinulo z předsl. **ūpsoko-* (A9, B4), příbuzné je stir. *úasal*, wal. *uchel*, ř. *hypsélôs* tv., *hýpsos* 'výška', vše od ie. **ups-*, odvozeniny od **up-*, **upo-* 'na, nahoru', jež je v gót. *uf* 'na', něm. *auf* tv., angl. *up* 'nahoru', ř. *hypó* 'pod', sti. *úpa* 'na, k, při'. K druhé části viz ↑*hluboký*.

výspa. Přejato Jg z p. *wyspa* 'ostrov', souvisí se ↑*zypat*, srov. *násep*.

vystrnadit. Od ↑*strnad*, prý podle toho, že při hnízdění se samci násilně vyštípují (Jg, Ma²).

výt, *výtí, zavýt*. Všesl. – p. *wyc*, r. *vyt*, s./ch. *zawijati*, stsl. *vyti*. Psl. **vyti* vychází z ie. onom. **ū-* (B4), které je i v něm. *Uhu* 'výr', s různými rozšířeními pak např. v něm. *Eule*, angl. *owl* 'sova', r. *úkat* 'křičet'. Příbuzné je i ↑*výskat*, ↑*výr*, ↑*povyk*.

výtečný. Již stč. ve významu 'sličný, ctný'. Od *vytknout*, vlastně 'vytknutý, vystrčený, vyňatý (svým vzhledem, vlastnostmi)'. Viz ↑*řýkat se*, srov. ↑*netečný*, ↑*všetečný* a co do významu ↑*výborný*.

výtka. Od *vytknout* (↑*řýkat se*), srov. ↑*důtka*.

vyvěrat. Od *vyvřít*, viz ↑vy- a ↑vřít.

vyvrhel. Novější, stč. *povrhel* tv. Viz ↑vy- a ↑vrhnout.

vyza 'obrovitá ryba příbuzná jeseteru', vyzf. P. wyz, ukr. vyz, sln.st. *viza*. Psl. či slov. *vyzъ, *vyza zřejmě souvisí se sthn. *hūso* (dnes *Hausen*) tv., snad je to výpůjčka (B4). Něm. slovo se někdy spojuje s ř. *kýstis* 'měchýř' (A4), právě měchýř je na této rybě cenný a používá se k různým účelům.

vyzáblý. Již ve střední č. Původně 'vymrzlý, vyschlý zimou', odtud 'vyhublý, vychrtlý'. Dále viz ↓zábst.

vyžle expr. 'velmi hubené dítě'. Stč. *vyžle*, *vyžlec* 'druh menšího loveckého psa'. P. *wyžel*, r. *výžlec*, s./ch. *vížel*. Psl. či slov. *vyžlъ nemá jasný původ. Uvažuje se o přejetí z maď. *vísła*, *vísla* 'slídicí pes; bdělý', či nějaké germ. předlohy, z níž je sthn. *wísel* 'vůdce'. Jsou i pokusy objasnit slovo jako domácí, nejčastěji ve spojení s ↑vřít, srov. p. *wyga* 'starý pes; ostřílený člověk'.

vz- předp. Stč. i jako předl. s významem 'na, nad, proti'. Všesl. – p. *wz-*, r. *voz-*, *vz-*, s./ch. *uz-* tv., *uz* 'u, při', stsl. *vъz-* i *vъz* 'za, proti'. Psl. *vъz se asi stejně jako lit. *už* 'za, mimo', *už-* 'za-, vy-', lot. *uz* 'na', *uz-* 'na-, vz-' a av. *us-*, *uz-* 'vz-, na-' vyvinulo z ie. *uds- 'vzhůru, ven' (A9, B4), což je rozšířené *ud-, *úd-, o němž viz ↑vy-. V č. se před souhláskou někdy zjednodušuje, srov. ↑vstát, ↑schopný, ↓dvíhat, ↓dymadlo, ↓zpět.

vzácný, vzácnost. Stč. 'vzácný, vznešený, příjemný'. Odpovídá mu (rozdíl je jen v předp.) r.st. *izjásěnyj* 'obratný, vynikající', esl. *izęstъnъ* 'vybraný', východiskem je psl. *vъz-ęt'-bnъ (B3, B7) odvozené od *vъzętb 'vzatý, vybraný', což je příč. trp. od *vъzęti (viz ↓vzít, ↑vz- a ↑jmout). Srov. také lat. *eximius* 'vybraný, vynikající' od *eximere* 'vyjímat' a ohledně významu i ↑výborný, ↑vřetčný.

vzájemný, vzájemnost. Podle Jg z p., ale ve starší č. je doloženo přísl. *vzájem* 'vzájemně, na oplátku'. To je složeno z ↑v- a ↓ájem ve starším významu 'půjčka, závazek', původně tedy 'na půjčku, v odplatu'.

vzápětí přísl. Stč. v *zápětí* tv., vlastně '(hned) za patami'. Viz ↓za a ↑pata, srov. ↑opět, ↓zpět.

vzdor, vzdorný, vzdorovat, navzdory. Stč. *vzdor* 'příkoří', *vzdora* 'vzdor, odpor, násilí, příkoří'. Jen č. Jisté z ↑vz- a odvozeniny od ↑drát, ↑dřít (srov. ↑nádor), významový vývoj však není zcela jasný. Srov. i ↑udeřit.

vzduch, vzdušný, vzduchový, vzduchovka, odvzdušnit, zavzdušnit. Přejato v obrození z r. *vôzduch*, viz ↑vz- a ↑duch. Stč. *povětřie* (podobně i v jiných zsl. jazycích).

vzežření. Stč. *vzežřenie* i *vezžřenie* tv. Viz ↑vz- a ↓žřít.

vzhůru přísl. Stč. *vzhóru*, *zhóru* i *vz hóru*. Z ↑vz- a akuz. stč. *hora*, *hóra* (↑hora).

vzít, převzít. Všesl. – p. *wzac*, r. *vzjat*, s./ch. *üzęti*, stsl. *vъzęti*. Psl. *vъzęti je tvořeno z *vъz- (↑vz-) a *(j)ęti (↑jmout), původně tedy 'vzhůru uchopit, zdvihnout'. Srov. ↑předsevzetí, ↑vzácný.

vzlykat, vzlyk. Viz ↑vz- a ↑polykat, ↑lkát.

vznešený, vznešenost. Ve stč. jen *vzneseny* 'domyšlivý, ješitný, nadutý', od střední doby dnešní význam i varianta s nenáležitým -š-.

vznět, vznětlivý. Novější, u Jg pouze *vznúiti*, viz ↑vz- a ↑nítí.

vznikat, vznik. Viz ↑vz- a ↑-nikat.

vzor, vzorový, vzorný, vzorek, vzorec, vzoreček, vzorkový, vzorkovna, vzorkovnice. Přejato v obrození z p.

wzór tv., viz ↑v a ↓zřít (srov. ↑obzor, ↑názor), asi tedy 'to, v co se hledí'.

vzpomínat, *vzpomínka*, *vzpomínkový*, *zavzpomínat*. Viz ↑vz- a ↑-pomínat.

vzpor. Viz ↑vz- a ↑přít (*se*).

vzpoura, *vzpourný*. Stč. *púra*, *zpoura*, *vzpúra* 'vzpurnost, zpurnost, pýcha' a *púřiti se* 'pyšnět'. To je asi odvozeno od ie. *pu-, *pū- 'dout, nadouvat se' stejně jako ↑*puchnout*, ↑*pýří*, ↑*pýcha*. Druhotně pak zřejmě spojováno se stč. *vpor* 'odpor, spor'.

vzpouzet se. Viz ↑vz- a ↑pudit.

vztek, *vzteklý*, *vzteklina*, *vztekloun*, *vztekát se*, *rozvzteklit se*, *vyvztekat se*. Stč. *vzteklý*, *vztéci se*, viz ↑vz- a ↑téci, vlastně tedy 'vylít se vzhůru'. Srov. i ↓*ztéci*.

vždy, **vždycky** přisl. Stč. *vešdy*, *veždy*, *všdy*, *vždy*, *vžda*, *vzdy*. Tvořeno ze stč. *veš* (↑*všečen*) a část. *-dy*, která je i v ↑*kdy*, ↑*tady* ap. Srov. ↓*vždyť*.

vždyť sp., část. Spojení ↑*vždy* a zesilovací částice *-ť*. Původní význam 'vždy, ještě stále' je vidět ve stč. *To místo Pražané dobře znají, vždyť jemu bojiště říkají*, z takovýchto vět se pak vyvinul dnešní význam důvodový.

W

walkman 'malý přenosný zvukový přehrávač se sluchátky'. Z angl. *walkman* tv., doslova 'chodící člověk'. Tento poněkud nelogický název není ve skutečnosti anglický, vymysleli ho vynálezci uvedeného přístroje Japonci.

waltz 'druh společenského tance'. Z angl. *waltz* a to z něm. *Walzer* 'valčík' (viz ↑*valčík*). Oba tance jsou ve třičtvrtovém rytmu, liší se jen tempem.

watt 'jednotka výkonu (elektrického proudu ap.)', *wattový*. Podle angl. fyzika *J. Watta* († 1819).

western 'film ap. s námětem z Divokého západu'. Z am.-angl. *western* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem 'západní' od angl. *west* 'západ' (obecně germ.), jež se obvykle spojuje s první částí lat. *vesper* 'večer', ř. *hesperos* tv. (viz ↑*večer*), tedy vlastně 'strana, kde je večer slunce'.

whisky. Z angl. *whisky*, jež je přejato a zkráceno ze skotského (gaelského) *uisge beatha*, doslova 'voda života' z *uisge* 'voda' (srov. ir. *uisce* tv., vzdáleně příbuzné s ↑*voda*) a *beatha*

'život' (příbuzné s lat. *vita* 'život', viz ↓*živý*). K pojmenování srov. fr. *eau-de-vie* 'kořalka, pálenka' i ↑*vodka*.

whist 'druh karetní hry'. Z angl. *whist* tv., původně *whisk* od slovesa *whisk* 'šlehat, mrskat' onom. původu. Přikloněno k citosl. *whist* 'pst, ticho' na základě myšlenky, že šlo o tichou hru.

windsurfing 'vodní sport prováděný na úzkém plováku s plachtou'. Z angl. *windsurfing* tv. z *wind* 'vítr' (viz ↑*vítr*) a *surfing* 'jízda na prkně v příbojových vlnách' od *surf* 'příboj, vlnobítí' nejistého původu.

workoholik 'kdo trpí závislostí na práci', *workoholička*, *workoholismus*. Z angl. *workaholic* tv., jež vzniklo slovní hříčkou z *work* 'práce' (srov. ↑*vercajk*) a *alcoholic* 'alkoholik' (srov. ↑*alkohol*).

wolfram 'těžký kovový prvek'. Z něm. *Wolfram* tv., doslova 'vlčí špína', z *Wolf* 'vlk' (viz ↑*vlk*) a sřhn. *rām* 'špína'. Původně slangové označení odpadků cínové rudy, z níž se wolfram těžil (k podobným názvům srov. ↑*kobalt*, ↑*nikl*).

X

xantípa 'zlá, hašteřivá žena'. Podle Sokratovy ženy *Xantipy*, která prý měla tyto vlastnosti.

xenofobie 'nepřátelství, nedůvěra ke všemu cizímu; strach z cizinců'. *xenofobní, xenofob*. Přes moderní evr. jazyky; novější složenina (zač. 20. st.) z ř. *xénos* 'cizí, cizinec' a ↑*fobie*.

xerox 'kopírovací přístroj'. Podle obchodního názvu těchto přístrojů utvořeného od angl. *xerography*

(č. *xerografie*), vlastně 'suchý tisk', z ř. *xērós* 'suchý' a ↑*-grafie*.

xylofon 'bicí hudební nástroj tvořený soustavou dřevěných destiček rozeznívaných dvěma paličkami'. Přes moderní evr. jazyky; novější složenina (19. st.) z ř. *xýlon* 'dřevo' a ↑*-fon*.

xylolit 'stavební hmota na podlahy'. Uměle utvořeno z ř. *xýlon* 'dřevo', druhá část asi podle ↑*monolit* ap. (srov. ↑*sololit*).

Y

yard 'anglická délková míra'. Z angl. *yard* tv. ze stangl. *giard* 'prut' (srov. něm. *Gerte* tv.), jež je příbuzné s lat. *hasta* 'hůl, kopí, oštěp'. Původně tedy prut, hůl, sloužící jako délková míra.

yeti 'sněžný člověk'. Přes angl. *yeti* z tibetštiny.

yperit 'chemická bojová látka způsobující puchýře'. Podle belgického

města *Ypres*, kde byla tato látka za první světové války poprvé použita.

ypsilon. Z ř. *ἦ ψιλόν*, doslova 'prosté y', od *psilós* 'holý, hladký, prostý'.

yzop 'jihoevropský polokeř s drobnými kvítky'. Přes lat. *hyssōpus* z ř. *ἡσσῶπος* tv. a to z hebr. *esōbh*.

Z

z předl. Všesl. – p. z. r. iz. s./ch. iz. stsl. izb. Psl. **zbz* ‘ven, z’ (v č. zánik pobočné slabiky, srov. †*mít*, †*hrát*) odpovídá lit. *iš*, lot. *iz*, stpr. *is* tv. Východiskem je redukováná podoba ie. **eghs* (s *i*-místo *e*-) (A1), z něhož je i stir. *ess-*, lat. *ex*, ř. *ek*, *ex* tv.

za předl. Všesl. Psl. **za* je příbuzné s lit.d. *ažiu*, *ažiu* ‘za, vzadu’, lot. *aiz* ‘za’ (k rozdílu v *a*-srov. †*na*!). Jako východisko se předpokládá ie. **ghō*, což by mohl být nějaký pádový tvar zájmeného kořene **ghe-*, **ghe-*, jenž se objevuje jako zesilovací částice např. v gót. *mi-k*, něm. *mi-ch* ‘mě’, ř. *eme-gé* tv. Srov. †*zda*(li), †*že*.

zábava, *zábavný*. P. *zabawa*, r. *zabáva*, s./ch. *zábava* tv., stsl. *zabava* ‘těžkost’. Psl. **zabava* je odvozeno od **zabaviti* ‘zabavit, zaměstnat něčím’, původně ‘způsobit zapomnění’ (ještě původněji ‘způsobit, že je něco vzadu’), což je kauzativum k **zabyti* ‘zapomenout’. Viz †*bavit* (*se*), †*být*, srov. †*zabývat se*, †*výbava*.

zabavit ‘zkonfiskovat’. Původně ‘zadržet, nepustit, překaziti’ (viz †*zábava*).

zabedněný ‘omezený, nechápavý’. Již stč. ve významu ‘uzavřený’, dále viz †*bedna*.

zabradlí. Viz †*za* a †*bradla*.

zabst. Všesl. – p. *ziębnąc*, r. *zjábnut*, s./ch. *zępsti*, csl. *zębsti*. Psl. **zębsti* původně znamenalo asi ‘hryzat, řezat’ (metaforicky o zimě). Příbuzné je lit. *žėmbti* ‘řezat’, alb. *dhëmb* ‘bolí’, sti. *jámbhate* ‘chňape’, vše od ie. **gēmbh-* ‘hryzat’. Viz i †*zub*, srov. †*vyzáblý*, †*zobat*.

zabývat se. Stč. *zabývati se* ‘bláznit, zapomínat se, zuřit; bavit se, dovádět’. Dále viz †*zábava*, †*bavit* (*se*).

začít, *začínat*, *začátek*, *začáteční*, *začátečnick*, *začátečnice*, *začátečnický*. Viz †*za* (zde má jen vidovou funkci, žádný význam) a †*čít*.

záda, *zád*, *zadní*, *zadnice*, *zadek*, *pozadí*. Stč. *zad* ‘zadní část, zadek’ (do nč. přešlo v pl. tvaru asi podle *prsa*, *bedra* ap.). Všesl. – p. *zad*, r. *zad*, s./ch. *zǎdak*, csl. *zadъ* tv. Psl. **zadъ* ‘zadní část’ je zřejmě tvořeno z předl. **za* (†*za*) a odvozeniny od ie. **dhē-* ‘položiti’ (viz †*dít se*), původní význam tedy je ‘co je položeno vzadu’. Srov. †*nad*, †*pod*, †*před*, †*příd*, †*úd*.

záděra. Viz †*za* a †*dřít*.

záducha ‘astma’. Viz †*za* a †*duch*, †*dýchat*.

záhada, *záhadný*. Převzato z p. *zagadka* či r. *zagádka* ‘záhada, hádanka’, viz †*za* a †*hádat*.

zahájit, *zahájení*. Stč. *zahájiti* ‘zabránit, zakázat, vyhradit; uhájit, obhájit’, p. *zagaić* ‘zahájit’, r.d. *zagáiti* ‘zavřít’. Viz †*za* a †*hájit*. Dnešní význam ze spojení *zahájiti soud*, vlastně ‘ohradit, zahradiť soudní místo (a tím začít soud)’, snad i pod vlivem něm. (*Gericht*) *hegen* tv. (*hegen* ‘hájit, chovat’). Srov. také zahajovací formulí u Všeherda *Já tento soud zahajuji boží mocí, matky boží mocí* atd. (tedy ‘zaštiťuji’). Význam ‘(veřejně, slavnostně) začít’ se pak rozšířil jinam (ještě u Jg však pouze ve spojení se soudem).

zahálet, *zahálka*, *zaháleč*, *zahálčivý*. Jen č. (již stč.), nepřilíš jasně. Snad souvisí s č. nář. *haliti se* ‘hlasitě se smát’ (snad i †*halas*?), p. *gatuszyc* ‘hlučet’, ukr. *hałyrysja* ‘dovádět’, r.st. *gálit’sja* ‘posmívat se, žertovat’. Vývoj významu by byl ‘hlučet, smát se’ → ‘dovádět, bavit se’ → ‘zahálet’. Příbuzné pak je gót. *gōljan* ‘vítat křikem’, něm. *gellen* ‘ječet

pronikavě znít', angl. *yell* tv. i druhá část něm. *Nachtigall*, angl. *nightingale* 'slavík', vše od ie. **ghel-* 'křičet'.

záhon, *záhonek*. Stč. ve významu 'záhon, rádek, sloupec'. P. *zagon* tv., také 'zájezd, vpád'. Od *zahnati* (viz ↑*za* a ↑*hnát*), ale motivace pojmenování není zcela jasná. Původně to byl 'vyvýšený pruh pole', podle Ma² tedy od toho, že se hlína 'zahání' z obou stran ke středu záhonu.

zahrada, *zahrádka*, *zahradní*, *zahradník*, *zahradnice*, *zahradnický*, *zahradnictví*, *zahradničit*, *zahrádkář*, *zahrádkářský*, *zahrádkářství*. Takto jen č., srov. však p. *ogoród* tv., r. *ogoród* 'zahrádka (na zeleninu)'. Původně 'ohrazené místo', viz ↑*hrad*.

záhy přísl. Stč. *záhe*, *záhé* 'brzy, zavčas', jinak jen hl. *zahi* 'časný, raný', *zaha* 'časně'. Původ slova nejistý, nejspíš lze vyjít z tvaru **za-goje* (B9), což by byl ustrnulý stf. r. adj. **za-gojb* přítvořeného k přísl. **za-goja*, původně 'za hojnosti, za nadbytku' (myslí se snad dostatek času, tedy 'včas'), srov. stč. *hoj* 'hojnost, nadbytek' (viz ↑*hojný*, ↑*hojit* (se)). Stč. *záhé* mělo dát *záhý* (B5), krátké -y je podle *brzy* ap. (srov. podobně *také* - *taky*) (HK).

záchod, *záchodový*. Vlastně 'místo, kam se zachází' (srov. ↑*podchod*, ↑*příchod* ap.). Dříve i ve významu 'západ (slunce)', jenž je u tohoto slova všel.

zájem, *zájmový*, *zájemce*, *zájemkyně*. Stč. 'půjčka, závazek; zajetí, kořist' od *zajieti* 'zajmout, vzít, vypůjčit si' (viz ↑*jmout*). Rozšířením i. v. (záspěch, účast, záliba) jen č. a slk. (záujem). Srov. ↑*vzájemný*, ↓*zájímavý*.

zajíc, *zajíček*, *zaječf*. Všel. - p. *zajac*, r. *zajac*, s./ch. *zéc*, stsl. *zajęcb*. Psl. **zajęcb* nemá jednoznačný výklad. Nejlepší se zdá vyjít z ie. **ghōjǵko-*, což je odvozenina (k tvoření srov. ↑*měsíc*) od **ǵhei-* 'živé se

pohybovat, skákat' (A1, A6, A7), od něhož je i lit. *žaisi* 'skákat', arm. *ji* 'kůň', sti. *háya-* tv. a s *d-*ovým rozšířením možná i něm. *Geiss*, angl. *goat*, lat. *haedus* 'kozel'. Lit. *zuikis* a lot. *zakis* jsou asi výpůjčky ze slov. jazyků.

zajíkat se, *zajíkavý*. Ve starší č. i *jíkati*, stč. *zajiekavý* 'koktavý'. Všel. - p. *jakac sie*, r. *ikát*, *zaikrát'sja*, s./ch. *ičati*. Onom. slovo označující zvuk při vzlykání ap. Srov. ↑*ječet*.

zájímavý, *zájímavost*. Novější (u Jg bez starších dokladů), od ↑*zájem*.

zájmeno, *zájmenný*. Obrozenecký kalk z lat. *prōnōmen*, srov. podobně p. *zaimek*, r. *mestoiiménie*, sln. *zaimek*.

zákampí zast. 'zákoutí, zátiší'. V č. od střední doby, asi od lat. *campus* 'pole', tedy původně 'zápolí'. Viz i ↑*koutí*.

zákeřný, *zákeřník*. Viz ↑*za* a ↑*keř*, vlastně 'kdo číhá za keřem'.

zaklesnout (se). Souvisí s ↑*klestit*.

zákon, *zákonný*, *zákonnost*, *zákonitý*, *zákoník*. Všel. - p. *zakon*, r. *zakón*, s./ch. *zákon*, stsl. *zakonъ*. Psl. **zakonъ* souvisí se **začęti* (viz ↑-*čęti*, ↑*konat* i ↑*konec*). Původní význam byl snad 'počátek' či možná 'počátek i konec, pořádek' (srov. r. *kon* tv.).

zákristie. Viz ↑*sakristie*.

zakrslý, *zákrsek*. Příbuzné je snad sln. *kržljāv* tv. Psl. **kōrs-* nemá jistý původ. Možná souvisí s ↑*kršet*, spojuje se však také s lit. *kāršti* 'dosáhnout vysokého věku', stsl. *horr* 'vyhublost', sti. *křšá-* 'vyhublý' z ie. **kerk-*, **kork-*, **křk-* 'smrštit se, zhubnout' (A1, A6).

zálety, *záletný*, *záletník*. Nesouvisí s ↑*letět*, jak by se mohlo zdát, ale se stč. *letný* 'důvěrný, přátelský, milostný', stsl. *jestь lětь* 'je dovoleno, volno'. Psl. asi **lětь* 'dovolený, přátelsky nakloněný', možná je příbuzné s lat. *laetus*

'tučný, bohatý, radostný', spolehlivé přibuzenstvo však chybí.

záležet, *záležitost*. Viz ↑za a ↑ležet, srov. ↑důležitý.

zalknout se, *zalknutí*. Viz ↑kát, ↑polykat, ↑vzlykat.

záłudný, *záłudnost*. Novější, u Jg jen *záluda* 'sofisma, zdánlivě správný, ale logicky chybný úsudek k oklamání jiných'. Ze ↑za a ↑loudit, srov. ↑obluda.

zálus 'choutka, žádostivost'. Viz ↑za a ↑louskat, původně asi 'chuť rozlousknout něco (a dobrat se něčeho skrytého)'.

zamanout si. Stč. *zamanúti* 'vzpomenout si, usmyslit si', zřejmě od ↑maně, tedy asi 'pojmout okamžitou myšlenku'. Zřejmě na ně působilo významově blízké *-pomanúti* (viz ↑pomenout).

záme¹ 'zamykací zařízení', *zámeček*, *zámkový*, *zámečník*, *zámečnice*, *zámečnický*, *zámečnictví*. Od *zamknout*, viz ↑za a ↑-mknout. Viz i ↓záme².

záme² 'šlechtické sídlo', *zámeček*, *zámecký*. Přeneseně od ↑záme¹ podle něm. *Schloss*, které má také oba významy. Vlastně 'uzavřená, opevněná budova' (v něm. od 13. st., tedy původně 'hrad', srov. i r. *zámok* 'hrad, zámek').

záměr, *záměrný*. Od *zamířít*, viz ↑za a ↑mířít.

zaměstnat, *zaměstnání*, *zaměstnaný*, *zaměstnanost*, *zaměstnanec*, *zaměstnankyně*, *zaměstnanecký*, *zaměstnavatel(ka)*, *zaměstnavatelský*. Jen č., stč. *zaměstknati*. Viz ↑za a ↑místo.

záminka. Viz ↑za a ↑mínit.

zámožný. Viz ↑za a ↑moci, srov. ↑velmož.

zanevřít. Viz ↑nevřít. Možná tu působilo i významově totožné *zanevražiti* (viz ↑nevražiti).

zaonačit. Ze ↑za a *onačit*, vlastně 'dělat jinak, onak' (viz ↑onen).

zaostat, *zaostalý*, *zaostalost*. Viz ↑za, ↑o a ↑stát², ↑stát se. Vlastně 'zůstat za někým, něčím'.

zápas, *zápasový*, *zápasník*, *zápasnice*, *zápasišť*, *zápasit*. Již stč., ze spojení *jiiti za pasy* (viz ↑pás), p. *zapasy* tv. Původně tedy 'potýkání, při němž se soupeři snažili jeden druhého povalit uchopením v pase'. Srov. ↓*zapolit*.

zapeklitý. Stč. *zapekelný*, *zapeklený*, *zapeklitý* 'zatvrzelý, urputný'. Buď přímo od ↑peklo (srov. u Jg něm. ekvivalent *verhöllt* od *Hölle* 'peklo'), nebo od jeho dřívějšího významu 'smůla', srov. u Jg *uši zapeklita se* 'zatvrdily se, zacpaly se (smůlou)' (duál).

záplata, *záplatovat*. Stč. jen ve významu 'zaplacení, plat', je však *pláčenie* 'látání, záplatování'. R. *zapláta* 'záplata', sln. *zapláta*, csl. *zaplata* tv. Psl. **zaplata* je odvozeno od **platiti* 'látat, záplatovat' a to od **plata* 'kus látky' (dále viz ↑platit, které je téhož původu).

zapolit, *zapolení*. Jen č. Tvoření je obdobné jako u ↑zápas, *zápasit*, tedy ze spojení *za poly (se bráti)* 'v půli těla, za pás', srov. stč. *v poly, u poly* 'uprostřed, v pase'.

zapomínat. Viz ↑za a ↑pomínat.

zápor, *záporný*, *záporka*. Od *zapřít*, viz ↑za a ↑přít (se).

záprtek 'zkažené vejce; zakrnělý tvor'. R.st. *záportok*, sln. *zapřtek*. Psl. **zapřtka* se obvykle spojuje s wal. *erthyl* 'potrat', ř. *pörtis* 'tele', sti. *přřhuka* 'zvřecí mládě' od ie. **per-* 'rodit'. Druhou možností je vyjít ze stejného základu jako u slovesa **přrtiti* 'kazit' (srov. starší č. *zapřtati* 'zkazit', r. *pörtii*, csl. *přřtiti*), jež se spojuje s ↑*párat*. Viz i ↑*spratek*.

zarděny. Od *↑rdít se* (podle červené výrazky).

zároveň přísl. *Ze ↑za a roveň* 'úroveň, stejná moc' (viz *↑rovny*).

zarputilý, zarputilost. Stč. *zarpučený*. Souvisí s *↑urputný*.

zárubeň 'rám dveří'. Viz *↑za* a *↑rubat*.

záře, zářný, zářivý, zářivka, zářit, záření, zářič, ozářit, prozářit, rozzářit, vyzářovat, zazářit. Stč. doloženo jen *zora, zořě, zóřě* 'jitřenka, svítání'. Všesl. – p. *zorza* 'červánky, svítání, záře', r. *zarja* 'ranní či večerní červánky', sln. *zárja* 'svítání', s./ch. *zóra* tv., stsl. *zarja, zorja* 'záře, ranní červánky'. Psl. **zor'a*, **zar'a* a **zariti* 'zářit' je příbuzné s lit. *žerėti* 'svítit, blyskat se', *žarà* 'záře' a dále asi i stsl. *grár* 'šedý', angl. *grey*, něm. *grau* tv. (vlastně 'barva nebe při svítání'), vše od ie. **gher-* 'zářit, lesknout se' (A1). Viz i *↓žřít*.

zářít, zářijový. Stč. *zárjij*, *zárjij* (C1). *Ze* spojení **za řujě* 'za říje' (viz *↑řije*). Srov. i s. *riujan* 'zářít'.

zásada, zásadní, zásadový, zásadovost, zásaditý. Stč. 'lest, úklad', vlastně 'co je zasazeno, nastaveno ap.'. Viz *↑sádit*.

zase přísl., část. Stč. *zasě* 'zpět, naopak, navzajem, naproti tomu, opět', p. *zas* 'naopak, avšak'. *Ze* spojení *za se* 'za sebe, nazpět' (viz *↑za* a *↑se*), srov. stč. *ustúpiti za se* 'ustoupit zpět', pak chápáno jako 'opět, na druhou stranu ap.'. Nejen ve významu místním; někde chápeme toto spojení jako 'za svou osobu', srov. *To já si zase myslím, že ...* (Ma²).

zasmušilý, zasmušilost. Od stč. *smušiti se*, což je zřejmě expr. útvar k *smutiti, smútiti* (viz *↑smutný, ↑rmoutit*).

zásoba, zásobní, zásobník, zásobárna, zásobit, zásobování, zásobovací, zásobitel, zásobovač. *Ze* spojení *za sobú* (*jmieti*), tedy 'co má člověk za sebou

(jako zálohu)'. Srov. starší *sobiti se* 'zásobovat se' a dále *↑osoba, ↑púsobit, ↑násobit*.

zástava kniž. 'prapor'. Přejato ze s./ch. *zústava* tv., původně 'do země vetknutý prapor na žerdi', vlastně 'co je postaveno' (viz *↑státí*?).

zástěra, zástěrka. Od *zastírat*, viz *↑za* a *↑střít*.

zašantročit ob. expr. 'zastrčit, začachrovat'. Stč. *šantročiti* 'šidit, nepoctivě obchodovat', *šantrok* 'podvod, lež, lichva'. Původ ne zcela jasný. Snad z něm. *Schandtrog* 'dřevěná nádoba, v níž byli za trest do vody nořeni nepoctiví prodavači' (něm. *Schande* 'hanba, ostuda', *Trog* 'koryto, necky, díže', srov. *↑vantroky*). Jiný výklad hledá ve druhé části stfh. *truc* 'podvod, lež'.

záškrt 'choroba projevující se silným zánětem mandlí a dýchacích cest'. Od *zaškrtit*, viz *↑za* a *↑škrtit*.

zášť. Stč. *záštie* 'hněv, nenávisť, svár; zajít, zablouzení'. Jen č., z pč. **zašbstje* (B9, B6) odvozeného od psl. *přič*. trp. **za-šbd-řo* (A5), viz *↑šel, ↑přístí*. Původní význam tedy byl 'zajít', srov. stč. *zajiti s kým* 'povadit se, začít boj', *zajiti* 'přepadnout, zmocnit se'.

záštitá. Od *zaštitit se*, viz *↑za* a *↑štit*.

zátka. Od *zatknout* 'zarazit', viz *↑tknout se, ↑týkat se*. Srov. *↑důtka, ↑výtka*.

zatracený. Již stč., od *zatrattiti* 'zatrattit, zničit, zahubit, ztratit' (viz *↑trattit*). Jako slovo ze sakrální oblasti podléhalo různým tabuovým obměnám (D4): *zatrápěný, zatrolený* ap.

závada, závadný, závadnost. Viz *↑za* a *↑vadit*.

zavazadlo, zavazadlový. Dříve i *zavazedlo* (Jg), jen č. Od staršího *zavázeti* (dnes mor. *zavazet*) 'překázat, vadit' (*↑vadit*). Původní význam je

vidět u Komenského: *Ryřík pln byl jam (...)* těž kamení a kládí (...) a jiných zavazadel. Zúžně významu na 'cestovní taška, kufr ap.' možná asociací se *zavazovat* (↑*vázat*).

závěj. Viz ↑*za* a ↑*vát*.

závěř. Přejetí z r. *zavět* tv. z psl. **větiti* 'řící'. Viz ↑*odvětit*, srov. ↑*obět*, ↑*přivětivý*, ↑*vece*.

zavilý, zavilost. Stč. 'stočený, zavinutý', viz ↑*za* a ↑*vít*. Původně o zkrouteném, těžko štipatelném dřevu, pak o zarputilém, tvrdšíjším člověku.

záviset, závislý, závislost. Viz ↑*za* a ↑*viset*, co do významu srov. ↑*záležet*.

závist, závistivý. Všesl. – p. *zawisć*, r. *zawist'*, s./ch. *závist*, csl. *zavistb*. Psl. **zavist* je odvozeno od **zaviděti* (srov. ↑*pověst* a *nenávist* od ↑*nenávidět*), jež je příbuzné s lit. *pavydėti*, *užvydėti*, lat. *invidere* tv. Základem je sloveso 'vidět' spojené s předp., která vyjadřuje postrannost, nepřímou ap. Srov. ↑*nenávidět*.

závit, závitnice. Viz ↑*za* a ↑*vít*.

závod 'sportovní soutěž', *závodní, závodník, závodnice, závodnický, závodistiš, závodit, závodivý*. Již stč., jinak p. *zawody*, csl. *zavodb* tv. Původně asi 'sázka, zástava' (Jg), srov. něm. *Wette* 'sázka', *um die Wette* 'o závod' a starší č. *závod získati*, v *závod, o závod běžeti* ap. (Jg). Vlastně 'co je zavedeno, založeno', srov. *zástava* i starší č. *základ* tv. Viz ↑*vést*, srov. ↓*závodě*?

závod 'podnik', *závodní*. Přejato z r. *zavód* tv., původ stejný jako u ↑*závod*¹, tedy 'co je zavedeno'. Srov. č. *zavedená firma* ap.

závoj, závojnata. Viz ↑*za* a ↑*vít*.

závora, závorka. Od ↑*zavřít*, viz ↑*za* a ↑*-vřít*, srov. ↑*obora*.

závrať, závratný. Stč. *závrat* od *zavrátiiti* (*sě*) 'převrátit (se), zatočit se', viz ↑*za* a ↑*vrátiit*, ↑*vřět*.

zázrak, zázračný. Jen č. Nejspíš od nedoloženého **zazračiti* (*sě*), srov. stč. *zračiti se* 'vyjevit se, ukázat se'. Viz ↓*žít*, ↓*zrak*, srov. ↑*přízrak*.

zázvor, zázvorový. Nejspíš z it.d. *zenzavero*. Jinými cestami bylo přejato něm. *Ingwer* (odtud p. *imbier*, r. *imbir'*, sln. *ingver*) – přes sthn. (*g*)*ingibero*, stfr. *gingibre* z lat. *zingiber, gingiber* (odtud i it.d. slovo) a to z ř. *zingíberi*. To je přejetí ze stínd. jazyka *pálí* (*siñgivera*), původ slova je zřejmě drávidský (-*vera*-tam znamená 'kořen').

zbabělý, zbabělost, zbabělec. Stč. *babinec* tv. Viz ↑*bába*.

***zblo** (ve spojení *ani zbla*). U Jg 'chmýří ve lnu; maličkost, nic'. Ze stč. *stblo* 'stěblo', viz ↑*stěblo*.

zbojník, zbojnický. Již u Komenského ve významu 'loupežník', nově asi ze slk. Viz ↑*bít*, ↑*boj*.

zboží, zbožní. Stč. *sbožie* 'jmění, statek, bohatství', hl. *zbože* 'štěstí', p. *zbože* 'obilí', r.d. *zbóž'e* 'dostatek, bohatství, obilí'. Psl. *sbožboje* 'bohatství, dostatek, štěstí' je odvozeno od adj. **sboğa*, které odpovídá sti. *subhága-ššastný* 'ze su- 'dobrý' a *bhága-ššestí, úděl*'. Dále viz ↑*s-* a ↑*bohatý*, ↑*bůh*.

zbraň, zbraňový. Stč. *bran, braň, zbraň* 'zbraň; obrana, odpor'. P. *broń* 'zbraň', csl. *branb* 'válka'. Psl. **bornb* od **borniti* (viz ↑*bránit*).

zbrklý, zbrklost. Od staršího *zbrknouti* (*se*) 'unáhlit se'. Souvisí s ↑*brkat*, původ nejspíš onom.

zbrocený. Stč. *brotiti* 'potříšňovat krví', původně asi 'červenit'. P. *broczyć* 'zalévat (krví)', csl. *brošib* 'červeně'. Původ nejasný. Spojuje se s ř. *brotōō* 'zbrocuji krví, zakrvácím', *brótos*

'proud krve', ale to asi vychází z ie. **mrtó-* 'mrtvý' (srov. †*ambrózie*).

zbroj, *zbrojní*, *zbrojnice*, *zbrojař*, *zbrojařský*, *zbrojiř*, *zbrojovka*, *zbrojit*, *zbrojení*, *ozbrojit*, *přebzbrojit*, *vyzbrojit*. Stč. *zbrojě*, *zbrojě* 'houf, zástup; zbroj, výzbroj' (vedle toho *zbroj* 'pohlavní úd'), p. *zbroja* 'zbroj'. Dále viz †*brojit*.

zbytek, *zbytkový*, *zbytečný*, *nezbytný*, *zbytněly*. Od *zbýt*, stč. *zbýti* 'setrvat; zbavit se, ztratit; uniknout', viz †*z* a †*být*.

zda(li) sp., část. Stč. *zda*(li), *za*(li), *zat* 'zda, což, kdyby' i *azda* 'zda, aspoň, snad' (srov. slk. *azda* 'snad'). Jen č., nepřiliš jasně. Asi stejného původu jako †*za*, srov. jinou podobu této částice v slit. *an-gu* 'zda', stpr. *an-ga* tv. Podoba *zda* vznikla asi kontaminací s **da* (r. *da* 'ano, ba', sln. *dā* 'že', s./ch. *dā li* 'zda'), které má stejný původ jako †*do*. Srov. i †*že*.

zdar. Viz †*dařit* se.

zdat se, *zdaní*, *zdanlivý*. Stč. *sdieti sě*, *zdiati sě*, *zdāti sě*, p. *zdać się*. Vlastně 'udát se (ve snu)', viz †*s* a †*dít se*. Podoby s -*a*- kontaminací (D3) s †*dát* jako u †*udát se*.

zdatný, *zdatnost*. U Jg nedoloženo. Viz †*z* a †*dát*, vlastně 'kdo (ze sebe) hodně vydá'. Srov. †*udatný*, *vydatný*.

zde přís. Stč. *sde*, r. *zdes*, stsl. *sode*. Psl. **sode*, k první části viz †*sem*, k druhé †*kde*.

zdeř 'součást k spojování, stahování', *zdřka*. Původně *sděř*. Nepřiliš jasně. Nejspíš souvisí s †*dřra*, †*dřrā*?, asi tedy 'co stahuje nějaký otvor'.

zdobit, *zdobený*, *nazdobit*, *ozdobit*, *přizdobit*, *vyzdobit*. Stč. *zdoba* 'dobrá příležitost', *zdobný* 'dobrý, užitečný, vhodný', p. *ozdobić*, ukr. *zdobyty*. Původně tedy 'činit vhodným, dobrým'. Vyjit je třeba od subst. doloženého ve stč. (původně **sdoba*), jeho význam

přesně odpovídá jednotlivým částem †*s*- a †*doba*. Srov. †*podoba*, †*nádoba*.

zdráhat se, *zdráhání*, *zdráhavý*. Jen č. a p. *drożyć się*, *wzdragać się* (druhé asi z č.). Málo jasně. Snad nějak souvisí s †*drahý* ('dělat se drahým?'), sem patří i *dělat drahoty*.

zdravý, *zdraví*, *zdravotní*, *zdravotník*, *zdravotnice*, *zdravotnický*, *zdravotnictví*, *zdravice*, *zdravit*, *ozdravit*, *ozdravný*, *ozdravovna*, *pozdravit*, *pozdrav*, *uzdravit*. Všesl. – p. *zdrowy*, r. *zdorovýj*, s./ch. *zdrāv*, stsl. *sōdravъ*. Psl. **sōdorvъ* (B8) se nejspíš vyvinulo z ie. **su-dorvo-*, doslova '(jsoucí) z dobrého dřeva', viz †*s*- a †*dřevo*. K významu srov. stper. *duruva* 'zdravý' od stejného základu, dále např. lat. *rōbustus* 'z dubového dřeva' i 'silný, otužilý'. *Zdravit*, *pozdravit* ap. znamená vlastně 'přát zdraví, říkat *bud'* *zdrāv*'.

zdroj. Za obrození přejato z p. *zdroj* 'pramen' a tam z psl. **ǰbz-rojъ* (-*d*-vkladné, srov. csl. *izrojъ* tv.), viz †*z* a †*roj*.

zdvihat, *zdvihnout*, *zdvih*, *zdviž*, *na-zdvihnout*, *nadzdvihnout*, *pozdvihnout*, *pozdvihování*, *pozdvížení*, *uzdvihnout*, *vyzdvihnout*. Všesl. – p. *dźwigać*, r. *dźvigať* 'posunovat, pohybovat', s./ch. *dignuti* 'zdvihnout, vzít', stsl. *dvignqti*. Psl. **dvignqti* (v č. jen předponové **vōzdvignqti*) nemá spolehlivý výklad. Uvažuje se o přibuznosti se stangl. *twiccian* 'trhnout, šknout', něm. *zwicken* 'štípnout'; tato slova se spojují s číslovkou †*dvě*, původně tedy 'uchopit dvěma prsty, dvěma konci ap.'. Jiná možnost vychází z ie. **ueig-* 'ohýbat; rychle pohybovat', od něhož je např. sthn. *wihōn* 'skákat, tancovat', sti. *vijáte* 'vznášá se, spěchá, letí' a z předpokladu, že *d-* je velmi starobylým pozůstatkem předp. **ud-* 'vzhůru' (viz †*vy-*), slov. slovo by pak odpovídalo sti. *ud-vijāti* 'zdvihá se' (Ma²).

zdvořilý, *zdvořilost*. Jen č., od ↑*dvůr*. Srov. stč. *dvorný*, *dvorský* 'dvorný, zdvořilý', *dvořiti* 'sloužit u dvora'.

zdymadlo, *zdymadlový*. Od staršího *zdýmati* 'vzdouvat (vodu ap.)', opětovacího slovesa *k zednouti*, *zednouti*, viz ↑*z-* a ↑*dmout (se)*.

zebra, *zebrů*. Z moderních evr. jazyků (něm. *Zebra* ap.), pramenem je port. *zebra*, původně 'divoký osel' (port. mořeplavci toto pojmenování přenesli na podobné zvíře v Africe). Port. *zebra*, šp. *cebra* vychází zřejmě z vlat. **ecifera*, pozděnělat. *equifera* 'divoká kobyla' z lat. *equus* 'kůň' a *ferus* 'divoký'.

zebu 'zdomácnělý tur indický'. Přes něm. *Zebu* z fr. *zébu* (jako zoologický termín od pol. 18. st.) a tam z tibetštiny (*zeba* tam označovalo charakteristický hrb tohoto tura).

zed', *zídka*, *zedník*, *zednický*, *zdit*, *zdený*, *zdivo*, *obezdít*, *podezdít*, *podezdívka*, *vezdít*, *vyzdít*, *zazdít*. Stč. *zed*, str. *zodb* 'hlína, jíl', sln., s./ch. *zid* 'stěna', csl. *zodb*. Psl. **zodb*, **zidb* je odvozeno od slovesa **zdati* (1.os.přít. **zid'q*) 'lepiti stěnu (z jílu ap.)' doloženého v stsl. *zdati* 'stavět, tvořit', sln., s./ch. *zidati* tv., r. *sozdat'* 'vytvořit'. Příbuzné je lit. *žiesti* 'dělat z jílu (nádoby ap.)', lot. *ziest* 'mazat', stpr. *seydis* 'zed'. Bsl. **gheidh-* 'mazat, hníst (hlínu)' (A1) je zřejmě přesmyknutá podoba ie. **dheigh-* tv., z něhož je i něm. *Teig* 'těsto', lat. *ingere* 'tvořit' (srov. ↑*figura*, ↑*řingovat*), ř. *teichos* 'zed, hrabá', sti. *déhmi* 'zamažu, zakyтуji'. Srov. ↑*díže*.

zednář 'člen tajné společnosti (vzniklé v 18. st.)', *zednářský*, *zednářství*. Dříve *svobodný zedník* (Jg) podle něm. *Freimaurer*, fr. *franc-maçon* tv. – tato společnost se totiž vyvinula z pozděně středověkého cechu zedníků a stavitelů. Dále viz ↑*zed'*.

zefír 'jemná bavlněná tkanina'. Z fr. *zéphyr* tv. a to z ř. *zéfyr*os 'západní

(večerní) vánek' (srov. č. kníž. *zefír* 'vánek'), jež asi souvisí s *zófos* 'tma, večer, západ'.

zejména část. Stč. i *zejmene*, vlastně 'jménem, jmenovitě'. Viz ↑*jméno*.

zelený, *zeleň*, *zelenavý*, *zelenina*, *zeleninový*, *zelinař*, *zelinařský*, *zelinařství*, *zelenat (se)*, *zazelenat se*, *zezelenat*, *nazelenalý*, *zelenit se*. Všesl. – p. *zielony*, r. *зелёный*, s./ch. *zelen*, stsl. *zelenъ*. Psl. **zelenъ* je původem příč. trp. od slovesa dochovaného dosud v lit. *žėlti*, lot. *zelt* 'zelenat se'. Východiskem je ie. **ghel-* 'svítit' a jako označení barev 'zelený, žlutý, zlatý aj.' (A1). Z jeho různých ablautových podob (A6) je pak např. lit. *žalias* 'zelený', lot. *zaļš*, stpr. *saligan* tv. (ale i lit. *žilas* 'šedý', lot. *zils* 'modrý'), stisl. *gulr* 'žlutý', něm. *Gelb*, angl. *yellow*, wal. *gell* tv., bret. *gell* 'hnědý', lat. (*h*)*olus* 'zelenina, zelí', ř. *chlōrōs* 'svěže zelený, žlutozelený', sti. *hári-* 'světlý, žlutozelený, zlatožlutý'. Dále viz ↓*žlutý*, ↓*zlatý*, ↓*žluč*, srov. i ↓*zelí*.

zelí, *zelný*, *zelňačka*. Všesl. – p. *ziele* 'bylina, zelina', r.st. *zěl'je* 'býlí', s./ch. *zělje* 'zelenina, zelí', stsl. *zělje* 'býlí, zelenina'. Psl. **zельje* je kolektivum od **zель* 'zelená rostlina', dále viz ↑*zelený*.

zemák nář. 'brambor'. Podle něm. *Erdapfel*, fr. *pomme de terre* 'zemní jablko', dále viz ↓*země*.

zeman 'příslušník nižší šlechty', *zemanský*. Stč. *zeměnin*, pl. *zeměně* (gen.pl. *zeman*, dat. *zemanóm* atd., odtud -a- do všech nč. tvarů), p. *ziemianin*. Tedy původně 'kdo vlastní nějaké pozemky' (viz ↓*země*).

země, *zemní*, *zemský*, *zemina*, *zemitý*, *pozemní*, *pozemek*, *pozemský*, *podzemí*, *podzemní*, *přčzemí*, *přčzemní*, *území*, *územní*, *zázemí*, *uzemnit*. Všesl. – p. *ziemia*, r. *земля*, s./ch. *zěmlja*, stsl. *zemlja*. Psl. **zem'a* odpovídá lit. *žėmė*, lot. *zeme*, stpr. *same* tv., dále je příbuzné stir. *dú* 'místo', lat. *humus* 'země', alb.

dhe, ř. *chthôn* (*chamaí* 'na zemi'), av. *zā*, stl. *kšāh* tv. a zřejmě i toč. A *tkam*, chet. *tekán* (gen. *dagnaš*) tv. Rekonstrukce ie. tvaru je obtížná, novější výklady vycházejí z ie. **dhégh-ōm*, gen. **dhégh-m-és*, bsl. tvary by byly z lok. **dhéghémi* 'na zemi' (jinak Ma², HK). Srov. ↓*zmije*.

zeměžluč 'druh léčivé byliny'. Podle lat. *fel terrae* tv. (podle hořké chuti), viz ↓*žluč*, ↑*země*.

zenit 'nadhlavník; vrchol'. Přes něm. *Zenit* z it. *zenit*, fr. *zénith* a to z ar. *samt* (*ar-ra's*) tv., doslova 'směr (hlavy)' (myslí se směr od temene vzhůru). Slovo by podle vulgární výslovnosti mělo být přežato v podobě **zemi*, mylným čtením však bylo -*m*- převedeno jako -*ni*-.

zepsout ob. expr. Viz ↑*z* a ↑*pes*, srov. ↑*psota*.

zerav 'túje'. Preslovo pojmenování vzniklé údajně mylným čtením a chápáním slovesa *žeřaví* (psáno *zerawí*, srov. ↑*řeřavy*) v jednom stč. rukopise (HL), ale ten tvar slovesa je podivný.

zesnulý. Od *zesnout*, viz ↑*z* a ↑*sen*.

zet kniž. 'být doširoka rozevřen, být nápadně viditelný, číšet', *zející*. P. *ziac*, r. *ziját*, s./ch. *zijati*, stsl. *zijati* 'zívát'. Psl. **zijati*, **zjati* je příbuzné s lit. *žióti* 'otevřít ústa, rozevřít chřipí', něm. *gähnen* 'zívát', lat. *hiāre* 'otvírat se, otvírat ústa', ř. *chāinō* 'zívám', vše z ie. **ghē(i)-* 'zívát, otvírat (ústa ap.)'. Srov. ↓*zívát*, ↑*rozjívený*, ↓*zevloun*.

zeť. Stč. *zēt* 'zeť, švagr'. VĚsl. (kromě luž.) – p. *zieć*, r. *zjat*, s./ch. *zēt*, stsl. *zētb*. Psl. **zētb* je příbuzné s lit. *žentas*, lot. *znuots* tv. a dále s ř. *gnōtós* 'známý, příbuzný', sti. *jñātí-* tv., což ukazuje nejspíš na ie. **ghen-* 'znát' (viz ↓*znát*) (A1), původní význam by tedy byl 'známý' (nejde tu o pokrevní příbuzenstvo) (Ma²). Možné však je pomýšlet i na homonymní **gen-* 'plodit,

rodit', pak by byl původní význam asi 'příbuzný' či 'ploditel (nové generace)'.

zeugma 'zanedbání dvojí vazby (u sloves)'. Z ř. *zeūgma* 'uzávěra, jho' od *zeūgnými* 'spřahuji, uzavírám'. Srov. ↑*jho*.

zevlovat, *zevloun*. Od staršího č. *zevel* 'člověk dívající se s otevřenou pusou' (Jg) a to od stč. *zievati*, *zévati* (viz i ↓*zívát*, ↑*zet*, ↑*rozjívený*).

zevní. Viz ↑*ven*.

zevrubný. Jen č. Vlastně 'podle vrubů', tedy 'úplný, přesný'.

zhebnout zhrub. Z psl. **gābnoti* (-*e*- se asi rozšířilo z přičestí **gāb-la*) (B6). Dále viz ↑*hynout* a ↑*hubit*.

zhrzený 'odmítnutý, opovržený'. Od stč. *zhrzēti* 'pohrdat, opovrhovat' a to k ↑*hrdý*.

zhurta přísl. expr. Od střhn. *hurt* 'naráz, úder' a to ze stfr. *hurt* (dnes *heurt*) tv. od *hurter* 'narazit, srazit se, udeřit' (odtud angl. *hurt* 'zranit'). Další původ se hledá v kelt. či germ. (stisl. *hrūtr* 'beran').

zhýralý. Viz ↑*hýřit*.

zima, *zimní*, *zimnice*, *zimničný*, *zimník*, *zimoviště*, *zimovat*, *přezimovat*, *zazimovat*, *ozim*, *ozimý*. VĚsl. – p. *zima*, r. *zimá*, s./ch. *zima*, stsl. *zima*. Psl. **zima* odpovídá lit. *žiemà*, lot. *ziema*, stpr. *semo* tv., východiskem je ie. **ghēi-mā*. To je odvozenina od ie. **ghēi-ōm* (gen. **ghēi-m-és*) 'zima. sníh' (A1, A6), z jehož různých podob vychází i střř. *gem-adaig* 'zimní noc', lat. *hiems* 'zima', alb. *dimër*, ř. *cheima* tv., *chiön* 'sníh', arm. *jiun* tv., av. *zyā* (gen. *zimō*) 'zima'. sti. *himá-*, chet. *ginmanza* tv.

zimostráz 'hustý keř s neopadávacími lístky'. Viz ↑*zima* a ↑*strádat*, myšleno asi tak, že jeho listy neopadávají a tedy přes zimu 'strádají'.

zinek, *zinkový*, *zinkovat*, *pozinkovat*. Z něm. *Zink* tv. a to od *Zinke(n)* 'hrot, zub', protože tento kov při tavení vytváří vrubovité, klikaté tvary.

zip. Z angl. *zip(-fastener)* (vynalezen ve 20. letech 20. st.) od *zip* 'svist, ryc, říz, šmrnc' onom. původu a *fastener* 'spona, upevňovač'.

zírat, *dozírat*, *nazírat*, *odezírat*, *podezírat*, *podezřelý*, *přezírat*, *přezíravý*. Opětovací sloveso od *zřít*.

získat, *zisk*, *ziskový*, *získání*, *vyzískat*. P. *zyskač* tv. (z psl. **ъz-iskati*), jinde jen bez předp. – r. *iskát* 'hledat', ch. *iskati* 'žádat', stsl. *iskati* 'hledat'. Psl. *(*u*)*iskati* 'hledat' odpovídá lit. *ieškoti* tv., dále je příbuzné sthn. *eiscōn* 'žádat', angl. *ask* tv., sti. *ičchátí* 'hledá, touží'. Vše je odvozeno příp. **-sk-/*-sk-* od ie. **ais-* 'přát si, hledat', které je v sti. *éšati* 'hledá'. Původní význam č. a p. slova tedy byl 'vyhledat', z toho pak 'vyhledáním získat'. Srov. *získat*.

zítra pšsl. Stč. *zjutra*, *zjutra* (C1), viz *z* a *zjutro*.

zívat, *zívání*, *rozžívat se*, *zazívat*. Všesl. – p. *ziewać*, r. *zévát* 'zívat, zevlovat', ch. *zijejati*, stsl. *zěvati* 'zívat, zet'. Psl. **zěvati* je opětovací sloveso od **zvjati* 'zet, být doširoka rozevřen'. Viz *z*et, srov. *zjevovat*, *zrozjivený*.

zkoumat. Viz *zkoumat*.

zkroušený. Od *zkroušit* 'zdeptat, zdrtit', viz *zkroušný*.

zkusit. Viz *z* a *zkusit*.

zlato, *zlatý*, *zlatavý*, *zlatník*, *zlatnice*, *zlatnický*, *zlatnictví*, *zlatit*, *zlacený*, *pozlatit*, *zlátnout*, *zezlátnout*. Všesl. – p. *zloto*, r. *zóloto*, s./ch. *zláto*, stsl. *zlato*. Psl. **zolto* (B8) je stejně jako lot. *zelts* (srov. i lit.d. *želtas* 'zlatý'), gót. *gulþ*, stisl. *gull*, *goll*, angl. *gold*, něm. *Gold* tvořeno příp. **-to-* od různých ablautových stupňů kořene **ghel-* 'svítit:

zlatý. *Žlutý*, *zelený* aj.' (A1, A6). S jinou příp. sem patří av. *zaranya-* 'zlato', sti. *híranya-* tv., k další příbuznosti viz *zelený*, *zžlutý*, *zžluč*.

zloděj, *zlodějka*, *zlodějský*, *zlodějství*, *zlodějina*. Všesl. – p. *złodziej*, r. *złoděj* 'zločinec', sln. *zlódej* 'dábel', stsl. *złodějs* 'kdo páchá zlo'. Psl. **złodějs* je složeno ze **zlo* (*zřlý*) a odvozeniny od **děti* (*zřít se*). V zsl. zúžení významu na 'kdo krade'.

zlý, *zlo*, *zlost*, *zlostný*, *zloba*, *zlobný*, *zlobivý*, *zlobit*, *nazlobit (se)*, *pozlobit*, *rozlobit*, *uzlobit*, *zazlobit*, *rozezlít*, *rozezlený*, *zazlívat*. Všesl. – p. *zly*, r. *zloj*, s./ch. *zžo*, stsl. *zlob*. Psl. **zlob* 'zlý, špatný' má nejbliže k lit. *-žilūs* v *atžilūs* 'hrubý, bezcitný', *ižilūs* 'drzý, nestoudný'; ie. **ghulo-*, původně 'křivý, pokřivený', je odvozeno od **ghyel-* 'křivit se, uchylovat se (od správné cesty)', od něhož je i lot. *zvelt* 'udeřit, zvednout', lat. *fullere* 'klamati, podvádět', ř. *fělos* 'podvodný', av. *zūrah-* 'nespravedlnost', sti. *hválati*, *hvárate* 'jde křivě, schází z cesty'.

zmatek, *zmatečný*, *zmatkář*, *zmatkovat*, *zazmatkovat*. Od *zmást*, viz *zmást*.

zmátořit se ob. 'vzchopit se'. U Jg *zmatorit se* 'přijít k sobě'. Příbuzné nejspíš bude stč. *matorný* 'zralý, dospělý, vážný', p. *zamatorzaly* 'ztvrdlý', r. *matěrnyj* 'zralý', b. *mátor* 'dospělý, zralý'. Další souvislosti jsou nejisté. Nápadná je blízkost lat. *māturus* 'zralý, včasný, dospělý' od ie. **mā-* 'dobrý, včasný', jiní vycházejí z ie. **mō-* 'velký, vážený'.

změť. Ve starší č. *změt* a to z **ъz-metb* (B7, C1), viz *z* a *zmást*, srov. *zmatek*.

zmetek 'vadný výrobek', hanl. 'spratek'. Původně 'nedochůdce, nedonošené mládě', vlastně 'co je vyvrženo, vymeteno', viz *z* a *zmést*, *zmetat*.

zmije, *zmíjí*. Všesl. – p. *zmija*, r. *zmējá* 'had', s./ch. *zmija* tv., *změj*

'drak', stsl. *zmija* 'had', *zmii* 'drak'. Psl. **zmbja*, **zmija* a **zmbjb*, **zmijb* jsou starobylé odvozeniny od stejného základu, který je v ↑*země*. Původně tedy 'zemní (živočich)', zřejmě tabuový název obávaného plaza (D4).

zmítat (se). Viz ↑*mést*.

značný, značně, význačný. Od *značit* (tedy 'mající význam') od ↓*znak*!

znak¹, znakový, značit, značený, značka, značkový, značkovat, naznačit, náznak, odznak, označit, přeznačit, vyznačit. Všesl. (kromě luž.) – p., r. *znak*, s./ch. *znák*, csl. *znakъ*. Psl. **znako* je odvozeno od **znati*, tedy původně asi 'co je známo, domluveno'. Srov. ↓*znamení*, viz ↓*znát*.

znak², naznak. Stč. *vznak*, *znak* 'naznak, na záda, dozadu', p. *na(w)znak*, r.d. (*ná*)*vznak*, s./ch. *náuznák*, stsl. *vznakъ*. Psl. **vznakъ* je složeno z **vz-* (↑*vz-*) a **naka*, které se nejspíš vyvinulo z ie. **nōk^ho-* 's očima obrácenýma nahoru', to pak je z **nō* 'nahoru, na' a **ok^h* 'oko'. K podobným útvarům viz ↑*opak* a ↑*nikat*.

znamení, znaménko, znamenitý, znamenat, poznamenat, poznámka, poznámkový, předznamenat, vyznamenat, vyznamenání, význam, významný, zaznamenat, záznam, záznamník. Stč. *znamenie* tv., *znamenitý* 'zřejmý, pozoruhodný, nápadný', *znamenati* 'označovat, poznávat, vykládat'. Psl. **znamenje* je odvozeno od **znamę*, gen. **znamene* 'znamení, znak' (srov. p. *zamię* tv., r. *známija* 'prapor'), to pak je z ie. **ǵnō-men-*, odvozeniny od **ǵnō-* 'znát' (B1). Podobný útvar je ř. *gnōma* 'znamení, znalost, důkaz'. Dále viz ↓*znát*, srov. ↑*znak*!

znát, znalý, znalost, znalec, znalkyně, znalecký, známý, známost, obeznámit, oznámit, oznámení, seznámit, seznam, znatelný, doznat, doznání, poznat, poznání, poznatelný, přiznat, přiznání,

rozeznat, uznat, uznání, vyznat, vyznání. Všesl. – p. *znać*, r. *znat'*, s./ch. *znāti*, stsl. *znati*. Psl. **znati* 'vědět, znát' je příbuzné s lit. *žinoti*, lot. *zināt*, gót. *kunnan*, něm. *kennen*, angl. *know* tv., stir. *itar-gninim* 'poznávám, jsem rozumný', lat. *nōscere* 'poznávat', alb. *njoh* 'znám', ř. *gignōskō* 'poznávám, znám', arm. *caneay* 'poznal jsem', sti. *jānāmi* 'vím', vše od ie. **ǵen-*, **ǵnō-* 'poznat, znát' (A1, B5). Srov. ↑*znamení*, ↑*znak*!, ↑*značný* a snad i ↑*zet*.

znělec 'druh vyvřelé horniny'. Podle vědeckého názvu *fonolit*, vlastně 'znějící kámen' (srov. ↑*fonologie* a ↑*monolit*). Viz ↓*znít*.

znít, znění, znělý, znělost, znělka, doznít, odeznít, rozeznít, vyznít, zaznít. Stč. *zvnieti*, dl. *zněš*, r. *zvenět'*, csl. *zvbñeti*. Psl. **zvbñeti* je příbuzné s lit. *žvėngti* 'řzát', *žvangėti* 'znít', arm. *jain* 'hlas', vše z ie. **ǵh̥yēn-* 'znít'. Původ onom., rýmuje se s ie. **ǵyēn-* tv., z něhož je lat. *sonāre*, sti. *svānati* tv. Viz i ↓*zvon*, ↓*zvuk*.

znoj zast. 'pot, vedro'. P. *znój* 'vedro, pot, námaha', r. *znoj* 'vedro', s./ch. *znój* 'pot', stsl. *znoi* 'vedro'. Psl. **znojъ* nemá příliš jasný původ. Spojuje se s č. nář. *znět'* 'doutnat' (Ma²), r.d. *znet'* 'tlít, rozpadat se', jež se zase spojuje s ↑*hnít* (z- by bylo z **ǵ-* (A1)). *Znoj* by pak slovtvorně odpovídalo ↑*hnůj*.

zobat, zob, zobák, zobáček, sezobat, vyzobat, zazobaný. P.st. *zobać*, r.d. *zobát'*, s./ch. *zobati*, stsl. *pozobati* 'pojíst'. Psl. **zobati* je příbuzné s lit. *žėbti* 'pomalu jíst', *žėbeti* 'zobat' a dále asi i s něm. *Kiefer* 'čelist', ir. *gob* 'zobák, ústa', av. *zafar-* 'ústa, jícen', východiskem je ie. **ǵebh-*, **ǵobh-* 'jíst, žrát; ústa', což je asi nenalizovaná varianta kořene **ǵembh-* 'kousat', k němuž viz ↓*zub*. *Zazobaný* ve významu 'bohatý' je již u Jg, nejspíš od *zazobati se* 'přejíst se'. Srov. ↑*dobat*.

zodiak 'zvěrokruh'. Přes lat. *zōdiacus* z ř. *zōdiakós* 'mající podobu zvířete, souhvězdí' od *zōdion* 'zvířátko, obrázek, souhvězdí', což je zdrobnělina od *zōon* 'živočich, zvíře, podoba zvířete'. Srov. ↓*zoologie*.

zóna 'pásmo', *zónový*. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Zone*) z lat. *zōna* 'pásmo, pás' z ř. *zōnē* 'pás, opasek' od *zōnynai* 'opásat se'.

zoologie 'nauka o živočišstvu', *zoologický*, *zoo*, *zoolog*, *zooložka*. Novodobá složenina z ř. *zōon* 'živočich' od *zōō*, *zāō* 'žiju', jež vzdáleně souvisí s ↓*živý*, a ↑*-logie*. Srov. ↑*zodiak*.

zornice. Viz ↓*žít*.

zotavit (se), *zotavovna*. Stč. *otaviti se* 'zotavit se, okrát'. Jen č., ale staré. Jde o kauzativum k *otýti* (viz ↑*tý*, srov. ↑*otýlý*), tedy vlastně 'způsobit, že se tuční, nabývá tuku'. Srov. ↑*tava*.

zoufat, *zoufalý*, *zoufalec*. Stč. *zúfati* 'zoufat, být všeho schopen' je složeno ze ↑*z* (zde odlučovací význam vyjadřující zrátu něčeho) a *úfati* 'doufat, důvěřovat', k němuž viz ↑*doufat*.

zout (se), *nazout*, *přezout (se)*, *přezůvky*, *vyzout*, *zouvák*. Všesl. (někdy s dalšími předp.) – p. *zuc*, r. *razút*, s./ch. *izuti*, stsl. *izuti*. Psl. **jbz-uti*, dále viz ↑*about*.

zpátky přísl. Viz ↓*zpět*.

zpečovat se. Stč. (v) *zpiečovati se* je opětovací sloveso od (v) *zpiečiti se* 'postavit se na odpor', jež zřejmě vzniklo kontaminací (D2) sloves *vzpáčiti se* (od ↑*páčiti*, ↑*opak*) a *vzpietiti se* (od ↓*zpět*) tv.

zpět přísl. Stč. i *vzpjēt*. R.st. *vspjāt*, sln. *spēt*, csl. *všpětb*. Psl. **všpětb* je tvořeno předp. **všz-* (↑*vz-*) a odvozeninou od **pětu* 'pata' (B7), vykládá se tedy jako 'proti patě', srov. ↑*opět*. Někteří v druhé části vidí spíš druhotvar k **pōtb* (↑*pout*), ale to je stejně s ↑*patu* příbuzné. Srov.

i ↑*zpátky*, stč. *zprávem*, které vychází z **všz-pětbka*.

zpívat, *zpěv*, *zpěvný*, *zpěvavý*, *zpěvák*, *zpěvačka*, *zpěvácový*, *zpěvník*, *odzpívat*, *přezpívat*, *předzpívat*, *rozezpívat*, *vyzpívat*, *zazpívat*. Stč. *zpievati* z psl. **všzpievati*, případně **ššpievati* (p. *špiewać*, r. *vospevát* 'opěvovat', ch. *pjěvati*) a to od **pěti* (viz ↑*pět*).

zpropadený expr. 'zatracený'. Vlastně 'propadlý (do pekla)', viz ↑*padat*.

zrupný, *zrupnost*. Stč. i *vzrupný*. Jen č., asi souvisí s ↑*ruppek*, ↑*pupen*, tedy od psl. **pqp-*, ie. **pamp-* 'nadouvat se' (B7).

způsob, *způsobný*, *způsobilý*, *způsobilost*, *přizpůsobit*, *přizpůsobivý*, *uzpůsobit*. Stč. *zposob*, *spůsob*, p. *sposób*, r. *spůsob*. Psl. asi **ššposoba* (spíše než **všzposoba*), vlastně 'jak jde něco po sobě'. Dále viz ↑*působit*.

zpytovat. Stč. *zpytovati*, *vzpytovati*. Viz ↑*vz-* a ↑*tát se*.

zrada, *zrádný*, *zrádce*, *zrádkyně*, *zrádcovský*, *zrádcovství*, *zradit*, *prozradit*, *vyzradit*. Jen č. a p. *zrada*, stč. také *prorada* tv. Viz ↑*z* a ↑*rada*.

zrak, *zrakový*, *zračit se*, *průzračný*. P. *wzrok* 'zrak', r.d. *zōrok* 'vzhled', ch. *zrāk* 'vzduch', s. *zrāk* 'paprsek', csl. *zrako* 'vidění, podoba'. Psl. **zorko* 'zrak, vzhled' je odvozeno příp. -ko- od stejného základu jako **zbrěti* (viz ↓*žít*). Srov. ↓*zrcadlo*, ↑*přizrak*, ↑*zázrak*.

zrát, *zrání*, *zralý*, *zralost*, *dozrát*, *přezrát*, *přezrálý*, *uzrát*, *vyzrát*, *vyzrálý*. P.st. *žreč*, r. *zret*, s./ch. *zrěti*, stsl. *sazbrěti*. Psl. **zbrěti* (v č. přešlo k slovesům na -ati, aby se vyhnulo homonymii s ↓*žít*) je příbuzné s ř. *gérōn* 'stařec', arm. *cer*, per. *zar* tv., sti. *žryvati* 'staře, ochabuje, puchří', vše z ie. **ger-* 'zrát, stárnout, puchřet' (A1A6). Srov. ↓*zrno*.

zrcadlo, zrcátko, zrcadlový, *zrcadlovka, zrcadlit se.* Slk. *zrkadlo*, p. *zwierciadlo*, r. *zérkalo*, ch. *zřalo*. Psl. **zbrcadlo* je odvozeno od psl. **zbrkati*, **zbrcati* (vlastně 'co slouží k dívání') a to od stejného základu jako *zřít, zřak*.

zrno, zrní, zrnko, zrníčko, zrnkový, zrnitý. Všesl. – p. *ziarno*, r. *zernó*, s./ch. *zřno*, stsl. *zrno*. Psl. **zbrno* odpovídá gót. *kaúrns*, něm. *Korn*, angl. *corn*, stír. *grán*, lat. *grānum* tv. z ie. **ǵrno-* (A1, A7), příbuzné je dále lit. *žirnis* 'hrách', stl. *žirná-* 'vyžilý, zpuchřelý, rozpadlý, starý'. Slovo je odvozeno od ie. **ǵer-* 'zrát, puchřet, rozpadat se' (viz *zřát*), výklady motivace pojmenování se však rozcházejí. Někteří interpretují jako 'dozrálý (plod)', jiní jako 'co je drceno'.

zrůda, zrůdný, zrůdnost. Novější, u Jg není doloženo. Od *zrodit* (srov. *řodrůda* a co do významu *řstvůra*), viz *řz* a *řrod*.

zrzavý, zrzek, zrzka. Stč. *rzavý*, od střední doby *zrzavý, zrzavý* (*z(e)*-přidáno k usnadnění slabiky). P. *rdzawy* 'rezavý', r. *ržavyj*, s./ch. *řdāv* tv., csl. *roždava* 'červený, ryšavý'. Psl. **řad'avb* (B3) je odvozeno od **řad'a* 'rez' (viz *řrez*).

zřejmý, zřejmě. Již stč., od *zřít*, tedy 'očividný, na první pohled patrný'.

zřetel, zřetelný, zřetelnost. Již stč. *zřetel* 'zřetel, vztah, souvislost'. Příp. *-tel* naznačuje, že původní význam byl činitelský (srov. r. *zřitel* 'divák'), v č. změněno na dějový ('zření, ohled'). Viz *zřít*.

zřídlo kniž. ('přírodní pramen'). Stč. *žriedlo, zriedlo, hriedlo* (druhé dvě podoby vznikly disimilací, srov. *řhřbě*) 'ústí nádoby, otvor do pece, díra, odkud vyvěrá pramen'. Všesl. – p. *žródlo* 'pramen', r. *žerló* (r.d. *žereló*) 'ústí, otvor, jícen', ch. *ždrijélo* 'jícen, rokle', csl. *žřelo* 'jícen'. Psl. **žerdlo* 'jícen, chřtán' (B8) je odvozeno od **žerti* (viz *zřát*), původně tedy 'to, čím se

žere' (srov. *řhrdlo*). Dnešní význam asi vlivem podobného *řvřídlo*.

zřít, zřítelnice, zorný, zornice, dozírat, dozor, dozorce, nazřít, nazřítat, názor, názorný, prozřít, prozřívání, průzor, uzřít. Všesl. – p.st. *žrčev*, r. *zřet*, s./ch. *zřeti*, stsl. *zbrěti*. Psl. **zbrěti* je příbuzné s lit. *žerėti* 'svítit, blýskat se' (k významu srov. *řhledět*), naproti tomu spojení s lit. *žiūrėti* 'dívat se' (Ma2) je z hláskoslovných důvodů problematické. Východiskem je ie. **ǵher-* 'zářít, svítit, lesknout se', k němuž viz i *řzřfe*, dále srov. *řzřejmý, řzřetel, řpodezřelý, řpozor, řzrak, řzrcadlo*.

zřet 'rozhodující fáze vojenského útoku'. Od *zřetci* 'dobýt, zdolat', stč. i *vztěci*, viz *řvz-* a *řtěci*.

zřepilý, zřepilost. Jen č., stč. *těpělý, tepilý*, dnešní podoba od střední doby (asi ze **vzřepilý*). Základem je zřejmě stč. *těpati, tiepati* (*sě*) 'nosit (se)', původní význam by tedy byl 'vznosný'.

zřetelý 'ztrouchnivělý, zpuchřelý'. Od kniž. *teřeti* (u Jg jako mor.). Snad souvisí s *řřít*, srov. *řudeřit* od *řdřít*, k významu srov. *řtroud, řtrouchnivý*.

zub, zoubek, zubní, zubatý, zubař(ka), zubit se, zazubit se, ozubený, bezzubý. Všesl. – p. *zqb*, r. *zub*, s./ch. *zúb*, stsl. *zqb*. Psl. **zqb* odpovídá lit. *žambas* 'hrana, něco ostrého', lot. *zuobs* 'zub', angl. *comb* 'hřeben', něm. *Kamm* tv., alb. *dhëmb* 'zub', ř. *gômfos* 'kolík, čep', stl. *jámha-*, toch. A *kam* tv., vše z ie. **ǵombho-* 'zub' od **ǵembh-* 'hryzat', nazalizované varianty od **ǵebh-* 'jíst, žrát, zobat'. Viz i *řzobat, řzábst*.

zubr, zubř. P. *žubr* (asi z vsl., původní tvar v p.d. a st. *zabrz*), r. *zubr*, sln. *zöber* (podle jiných slov, jazyků). Psl. **zqbrb* nemá spolehlivý výklad. Zřejmě souvisí s balt. názvy téhož zvířete – lit. *stumbras*, lot. *sumbrs*, stpr. *wissambris*, stpr. slovo je zase nápadně podobné stisl. *visundr*, sthn. *wisunt* tv. Germ.

slova se vykládají od ie. **weis-* 'téci, páchnout', od přech. přít. **uis-ont-*, tedy 'páchnoucí'. Cesta k slov. slovu je ovšem nejasná. Srov. †*bizon*.

zunkat, *vyzunknout*. Onom. původu, srov. †*zurčet*.

zurčet, *zurčivý*. Zavedeno Hankou podle r. *žurčár* onom. původu. Z domácích slov srov. †*črčet*, †*zunkat* ap.

zurřit, *zurřivý*, *zurřivost*, *rozzurřit (se)*. Stč. vedle *zurřivý* i *zórřivý* 'přísný, prudký, hněvivý', *zeřřivý* tv. P. *žurzyć się* 'hněvat se, zlobit se' vedle *jurzyć się* 'čepýřit se, rozčilovat se' ukazuje, že východiskem by mohlo být psl. **vz-(j)uriti* (s mylným rozložením předp. **v-z(j)uriti*). K druhé části dále srov. ukr. *jurýty* 'rozoblit se', r. *jurít* 'spěchat'. Psl. **juriti* nemá jasný původ, někteří spojují s lot. *aurēt* 'výt, křičet, douť', původ snad onom.

zůstat, *zůstatek*, *pozůstatek*, *pozůstatý*, *pozůstalost*. Stč. *zůstati* z **jbz-* (†*z*) a **ostati* (viz †*ostatní*).

zvat, *zvaný*, *nazvat*, *název*, *ozvat se*, *ozvěna*, *odezva*, *pozvat*, *pozvání*, *přizvat*, *sezvat*, *vzývat*, *vyzvat*, *vyzvání*, *výzva*. Všesl. – p. *zwać*, r. *zvat'*, s./ch. *zvaťi*, stsl. *zovati*. Psl. **zavati* (1.os.přít. **zovq*) 'volat' je příbuzné s lit. *žavėti* 'čarovat, zaříkávat', stír. *guth* 'hlas', arm. *jaunem* 'světím', av. *zavaiti* 'volá, proklíná', sti. *hávate* 'volá, vzývá, zve', vše od ie. **ghau-* 'volat' (A1,A6). Patří sem asi i gót. *gub*, něm. *Gott*, angl. *god* (z ie. **ghu-to-*), vlastně 'vzývaný'.

zvedat, *zvednout*, *zvedací*, *zvedák*, *nadzvednout*, *pozvednout*, *uzvednout*, *vyzvednout*. Stč. *zvednutí* tv. od *zvésti* 'vztyčit, zdvihnout', viz †*vz-* a †*vést*. Původní *zvésti* zaniklo, přitvořilo se nedok. *zvedati*.

zvědavý, *zvědavost*, *zvídavý*, *zvídavost*. Od stč. (v)*zvěděti* (nedok. (z)*viedati*)

'zvědět, poznat, dovědět se', viz †*vz-* a †*vědět*.

zvěř, *zvěřina*, *zvěřinec*, *zvěrstvo*. Stč. *zvěř* 'zvěř' i 'zvěře'. Všesl. – p. *zwierz*, r. *zver'*, ch. *zwjěr*, s. *zvěr*, stsl. *zvěr*. Psl. **zvěrb* odpovídá lit. *zveris*, lot. *zvērs*, stpr. *swirins* (akuz. pl.), ř. *thēr* tv., vše z ie. **ghuēr* ('divoká) zvěř' (A1) (příbuzné je lat. *ferus* 'divoký'). Srov. †*zvíře*.

zvěstovat. Od *zvést*, srov. stč. *zvēstie*, r. *izvēstie* 'zpráva'. Viz †*z* a †*vědět*, srov. †*pověst*, †*věstník*.

zvící přísl. zast. 've velikosti, veliký jako'. Stč. *vzvieci* z †*vz-* a akuz. od nedoloženého **viēcē* 'velikost' (viz †*vice*, †*věšti*).

zvíře, *zvířátko*, *zvířecí*, *zvířena*. Luž. *zwjerjo*, p. *zwierze*. Jen zsl. **zvěre*, odvozeno od **zvěrb*, které má jinde význam 'zvěř' i 'zvíře' (viz †*zvěř*).

zvláště přísl., část., *zvláštní*, *obzvláště*, *obzvláštní*. Stč. *zvláščē*), *zvlasti*, *v(z)láščē* 'zvláště, odděleně, stranou', p. *zwlaszcza* 'zvláště', podobné je i sln. *złasti* tv. Z předl. spojení **jbz volšča* (C1) z **jbz* (†*z*) a gen. jmenného tvaru adj. **volščb* (stč. *zvláščē*, *vlaščē* 'zvláštní, ojedinělý, vlastní'), viz †*vlastní*, †*vlast*.

zvon, *zvoněk*, *zvoneček*, *zvonit*, *zvonivý*, *odzvonit*, *rozezvonit*, *sezvánět*, *vyzvánět*, *zazvonit*. Všesl. – p. *dzwonię*, r. *zvon*, s./ch. *zwać*. Psl. **zvonb* ('zvonění, řinčení', s./ch. *zvon* 'zvonění', *zvonb* 'zvon', stsl. *zvonb* 'zvuk'). Psl. **zvonb*, původně 'zvonění, zvuk', je příbuzné s **zvoněti* 'znít' (viz †*znít*).

zvuk, *zvukový*, *zvukař*, *zvučet*, *rozezvučet*, *ozvučit*. Všesl. – p. *dźwięk*, r. *zvuk*, s./ch. *zwać*. Psl. **zvoqk* (B7) asi od **zvěkati* (srov. r.d. *zvjakat* 'šumět, znít'), východiskem je ie. **ghuenk-* od **ghuen-* 'znít' (A1). Viz †*znít*, srov. †*zvon*.

zvyk, *zvykový*, *zvyklost*, *zvykat si*. Viz †*vykat*.

Ž

-ž část. Např. v ↑*kéž* ↑*tož*, *když*, *budiž* ap. Viz ↓*že*.

žába, *žabka*, *žabička*, *žabí*, *žabák*, *žabinec*. Všesl. – p. *žaba*, r. *žába* 'ropucha', s./ch. *žába*, csl. *žaba*. Psl. **žaba* je příbuzné se stpr. *gabawo* tv., něm. *Quappe* 'pulec', angl.d. *quab* 'marast, bahno', vše od ie. **g^hebh-* 'slizký; slizký živočich'.

žábry, *žaberní*. Přejato Preslem z r. *žábry*, jež nemá jistý původ. Obvykle se vychází z ie. **gēb(h)-r-* (B1) a spojuje s něm. *Kiefer* 'čelist', av. *zafar* 'ústa, jícen', jež ovšem vycházejí z **gēb(h)-*, případně **gēp(h)-* 'čelist, ústa; žrát' (viz ↑*zobat*). Museli bychom tedy předpokládat ztvrdlé iniciální *g-* jako např. v ↓*žlutý*, ↑*husa*.

žádat, *žádaný*, *žádoucí*, *žadatel(ka)*, *žádanka*, *žádost*, *žádostivý*, *žádostivost*, *dožadovat se*, *požádat*, *požadavek*, *vyzádat si*, *zažádat*, expr. *žadonit*. P. *žadać*, r.d. *žadár*, stsl. *žedati*. Psl. **žedati* (B7) je příbuzné s lit. *gedūti* 'přát si, tesknit po něčem', *pasigēsti* (1.os.přít. *pasigendū*) 'postrádat', stír. *guidim* 'prosím', ř. *pothē* 'nedostatek, stesk, touha', stper. *Jadiyāmiy* 'prosím', vše z ie. **g^hhedh-* 'žádat, toužit' (A3, B1). Nazalizace ve slov. asi podle přezentu (srov. výše lit. *pasigendū*). Srov. ↓*žádný*, ↓*žřeň*.

žádný zájm. Stč. také v původním významu 'žádaný, žádoucí, žádostivý' (viz ↑*žádat*). Dnešní význam se vyvinul ze záporných konstrukcí jako *nebylo tam žádného člověka* ('žádaného', zobecněním pak 'nikoho'), stč. bylo také *ižádný*, *ižádúci* 'žádný, nikdo', původně 'i (ten) nejlepší', pak 'kterýkoli' a konečně – protože šlo o zápor – 'žádný' (srov. *ižádný nevie*). Tvar *nižádný* je tedy až druhotný podle ostatních záporných zájm. na *ni-*.

žáha 'palčivý pocit v hltanu a jícnu při poruchách trávení'. Stč. *žáha*, *žháha*, p. *zgaga*, str. *izgaga* (r. *izžóga*). Psl. **jbc-gaga* z **jbc* (řz) a odvozeniny od stejného kořene, jaký je v ↓*žhnout* (zde je předsl. **-gōgā*). Nynější č. tvar podle staršího *žáhati* 'pálit' (srov. *žahavý*, *žahavka*), jež zase vychází z předsl. **gēg-* (B1).

žák, *žáček*, *žačka*, *žákyně*, *žactvo*, *žákovský*. Stč. *žák* 'žák, student; čekatel kněžství'. Stejně jako p. *žak* (asi z č.), r.st. *d'jak* 'písař', sln. *diják* 'žák, student', s./ch. *dák* tv. ze střlat. *diacus* a to přes stř. *diákos*, *diákōn* z ř. *diákonos* 'sluha, pomocník; čekatel kněžství s nižším svěcením'. Viz i ↑*jáhen*.

žaket 'pánský slavnostní oblek'. Z fr. *jaquette* tv., což je zdrobnělina od *jaque* ('středověká) *kazajka*, vlastně přezdívká pro vesničana od vlastního jména *Jacques* 'Jakub'. Srov. ↑*kuba*.

žal, *žalost*, *žalosný*. Všesl. – p. *žal*, r. *žal* (jen v přísudku) 'líto, škoda', s./ch. *žao* tv. Psl. **žalb* je příbuzné s lit. *gėlà* 'bolest, trápení', *gėlti* 'bolet, bodat', lot. *dzelt* 'bodat, štípat', sthn. *quelan* 'trpět, cítit bolest', něm. *Qual* 'muka', korn. *bal* 'mor', ř. *belonē* 'hrot, jehla', arm. *ketem* 'mučím', vše od ie. **g^hel-* 'bodati; bodavá bolest, muka' (srov. i r. *žálit* 'bodati, štípat'). Srov. ↓*žalovat*, ↓*želet*.

žalář, *žalárník*, *žalářovat*. Stč. i *želář*. Jen č., málo jasné. Někteří považují za přejetí z fr. *geôle* tv. z pozdnelat. *caveola*, což je zdrobnělina od *cavea* 'klec, ohrada', ale nejasná je pak příp. Zdá se, že druhotně se sblížilo se ↑*žal* (D2).

žalm, *žalmový*, *žalmista*. Přes sthn. *salm* ze střlat. *psalmus* tv. a to z ř. *psalmós* 'hra na strunný nástroj, píseň, žalm' od *psállō* 'rvu (struny), hraju,

zpívám chvalozpěv'. *Žaltář* 'kniha žalmů' je přejato přes sthn. *saltāri* ze stílat. *psalterium* tv., původně 'strunný nástroj', z ř. *psaltérion* tv.

žalovat, *žaloba*, *žalobce*, *žalobkyně*, *žalobník*, *obžalovat*, *obžalovaný*, *obžaloba*, *zažalovat*. Původní význam byl 'naříkat, stěžovat si' (tak i ve stč., kde je ovšem už i význam dnešní). Dále viz ↑*žal*.

žalud, *žaludový*, *žaludský*. Věsl. – p. *žotqdz*, r. *želud*, s./ch. *želūd*, csl. *želqdb*. Psl. **želqdb* má formou nejbližší k lat. *glāns* (gen. *glandis*) tv., lit. *gilendra* 'bohatá sklizeň (ovoce, původně žaludů)', dále je příbuzné lit. *gilė* 'žalud', lot. *dzīle*, strp. *gile*, ř. *bálanos*, arm. *katin* tv., vše vychází z ie. **g^hel-*, původně asi 'dub'. Podle Ma² z homonymního **g^hel-* 'hltat, polykat' (srov. ↓*žaludek*, ↑*hltat*), žaludy byly totiž nejdůležitější zdroj vepřů.

žaludek, *žaludeční*. Věsl. – p. *žotqdek*, r. *želūdok*, s./ch. *želudac*. Psl. **želqdbkə*, **želqdbcb* je zdobnělina od **želqdb* tv., jehož etymologická totožnost s ↑*žalud* je však z významových důvodů sotva přijatelná. Spojuje se s ř. *choládes* 'vnitřnosti, střeva' (ie. **ghel-ond-* vedle **ghol-nd-*), nebo se vychází z ie. **gel-*, **g^hel-* 'hltat, polykat', k němuž viz ↑*hltat*.

žaluzie. Přes něm. *Jalousie* tv. z fr. *jalousie*, it. *gelosia* tv., původně v obou případech 'žárlivost, závist' ze stprov. *gelozia* tv. od *gelos* 'horlivý, žárlivý' (termín stprov. trubadúrské lyriky) a tam z pozdnelat. *zēlōsus* tv. od ř. *zēlos* 'horlivost, žárlivost, závist'. V it. a fr. tak byla v 16. st. nazvána neprůhledná dílcová zástěna v okně, která chránila před žárlivými či závistivými pohledy zvenčí.

žampion, *žampionový*. Z fr. *champignon* (případně přes něm. *Champignon*) a to z vlat. *(*fungus*)

campaniolus '(houba) rostoucí na poli' od lat. *campania* 'pole' od *campus* tv. Srov. ↑*šampion*, ↑*kemp*, ↑*kampaň*.

žandarm zast. 'četník'. Přes rak.-něm. *Gendarm* z fr. *gendarme* tv. a to ze staršího spojení *gent d'arme*, doslova 'lidé zbraně', z *gens*, *gent* 'lidé' (z lat. *gēns* 'rod, plémě') a *arme* 'zbraň' (viz ↑*armáda*).

žánr 'umělecký druh', *žánrový*. Z fr. *genre* 'druh, rod, typ' z lat. *genus* (gen. *generis*) 'rod'. Srov. ↑*gen*.

žár, *žárový*, *žároviště*, *žárovka*. Věsl. – p. *žar*, r. *žar*, s./ch. *žār*. Psl. **žarə* je pokračováním ie. **g^hhēro-* (A3,B1), odvozeniny od **g^hher-* 'teplý, horký', k němuž viz ↑*hořet*. Srov. ↑*požár*, ↓*žárlit*.

žargon 'hantýrka'. Z fr. *jargon* tv., původu onom., srov. od podobného základu *gargouiller* 'chrčet, hrčēt', *gazouiller* 'cvrlikat, štěbetat'.

žárlit, *žárlivý*, *žárlivost*, *žárlivec*. Novější, od ↑*žár*, možná přejato z p. *žarliwy* 'horlivý' s posunem významu (k souvislosti obou významů srov. i ↑*žaluzie*).

žasnout, *užasnout*, *úžas*, *úžasný*. Stč. i *žásati*, *žěsiti* 'lekat, děsiti', r. *užasnūt'sja* 'zděsiti se, užasnout', b. *úžas*, stsl. *užasə* 'úžas'. Psl. *(*u*)*žasnqti*, *užasə* nemá jednoznačný výklad. Po významové stránce je lákavé spojení s gót. *us-geisnan* 'leknout se' (Ma²), dále něm. *Geist* 'duch', angl. *ghost* 'strašidlo', av. *zəša* 'hrozný', východiskem těchto slov však je ie. **gheis-*, **ǵheis-*, s nímž nelze psl. -a- v kofeni pravidelně spojit. Spojuje se dále s lit. *išsigāsti* 'leknout se', jehož další souvislosti jsou rovněž nejasné, a také s ↑*hasit*, kde jsou zase překážky významové. Srov. ↑*děsiti*.

žatva kniž. 'žně'. Přejato ze slk., viz ↓*žnout*.

ždíbec, *ždíbeček*. Znělá varianta k *štipec*, vlastně 'co se uštipne dvěma prsty', od ↑*štipat*. Srov. ↑*špetka*.

ždímat, *ždímačka*, *vyždímat*. Již stč., p. *zýmnač* 'zmáčknout, skrčit', r. *žimát* 'mačkat'. Č. slovo (stejně jako p.) vychází z předp. **jbz-žimati*, k vývoji skupiny *zž-* viz ↑*děsit*. Psl. **žimati* je opětovací sloveso k **žeti* (1.os.přít. **žbmq*) 'svírat, mačkat' (srov. r. *žat*, s./ch. *žéti*, stsl. *žęti* tv.), jež je příbuzné s lot. *gumt* 'uchopit', ř. *gémō* 'jsem naplněn', vše od ie. **gem-* 'uchopit (oběma rukama), mačkat'. Srov. ↓*zmoulat*, ↓*zmolek* i ↑*hustý*, ↑*homole*, ↑*hmota*.

že sp., část. Stč. *že*, *ž*, *ježe*, *jež*, *ež*. P. *že* (stp. *eže*), str. *ježe*, s./ch. *jer* 'protože'. Psl. **ježe* je tvořeno tvarem zájmena **jb* (nom., stf.r., viz ↑*jenž*) a zesilovací částicí *-*že* (k užití ukazovacího zájmena jako spojky srov. angl. *that*, něm. *dass* 'že'). Psl. **že*, *-*ž* (srov. ↑*až*, ↑*než*, ↑*už*, ↑*nůž*, ↑*kež* ap.) je příbuzné s lit. -*gu*, -*gi* (např. *negù* 'než'), ř. -*ge*, sti. *gha*, *ga*, východiskem je ie. **ghe-* asi zájmenného původu. Viz i ↑*ža*, ↑*zda*.

žebrot, *žebrový*, *žebrač*, *žebračka*, *žebrot*, expr. *žebrotit*. Již stč., jinak jen slk. *žebrať*, p. *žebrač*. Jde o expr. útvar, obměnu stč. *škebrati* 'škemrat, reptat' onom. původu. Viz i ↑*škemrat*.

žebro, *žeberní*, *žebrový*, *žebrovi*. Všesl. – p. *žebro*, r. *rebró*, s./ch. *řebro*, stsl. *rebro*. Psl. **rebro* (v č. a p. disimilace *r'-r>ž-r*) je příbuzné s něm. *Rippe*, angl. *rib* tv., obojí je nejspíš od ie. **rebh-* 'zastřešovat, překlenovat', od něhož je i ř. *eréřō* 'zastřešuji'. Původně tedy asi 'co překlenuje (hrudní dutinu)'. Srov. ↓*žebřík*.

žebřík, *žebříček*, *žebřina*, *žebřinák*. Stč. *žebřl* (srov. ↑*žebřik*) z psl. **rebrubj* od **rebro* (viz ↑*žebro*). Jen č., podle podoby žeber.

žeh. Viz ↓*žhnout*.

žehlit, *žehlicí*, *žehlička*, *žehlárna*, *nažehlit*, *přežehlit*, *vyžehlit*, *zažehlit*. Novější, u Jg není. Přítvořeno k *žehl*, *l-ovému* přič. staršího *žéci* (viz ↓*žhnout*), snad podle hl. *žehlic* tv.

žehnat, *požehnat*, *požehnaný*, *přežehnat*, *rozžehnat se*, *zažehnat*. Přejato ze střhn. *segnen* (dnes *segnen*) tv. a to přes střlat. z lat. *signāre* 'znamenat, označovat'. Srov. ↑*signál*.

žehrat kníž. 'vyjadřovat nespokojenost, hubovat'. Stč. *žehrati* 'napomínat, kárat, žárlit'. Jen č., nepřiliš jasné. Lze považovat za expr. útvar typu ↑*žebrot*, ↑*škemrat* (srov. nář. *škehrat* 'nařikat na někoho'), na druhé straně se nabízí i spojení s ↓*žhnout*, srov. ↑*žárlit*.

žejdlík 'stará dutá míra'. Již stč. Z něm. *Seidel*, střhn. *sīdel* tv. a to z lat. *situla*, *situlus* 'vědro'.

žel. Viz ↑*žal*, ↓*želet*.

želatina 'klihovitá hmota živočišného původu', *želatinový*. Z fr. *gélatine* tv. a to k lat. *gelātus* 'zmrzlý, ledový', což je původem přič. trp. od *gelāre* 'mrznout, ledovatět'. Srov. ↓*želé*, ↑*chlad*.

želé '(ovocný nebo kosmetický) rosol'. Z fr. *gelée* tv., což je zpodstatnělé přič. trp. ž. r. od *geler* 'mrznout, ledovatět' z lat. *gelāre* tv. Srov. ↑*želatina*, ↑*chlad*.

želet, *oželet*. Všesl. – p. *žalíc się* 'litovat, nařikat si', r. *žalét* 'litovat, šetřit někoho', s./ch. *žaliti* 'oplakávat, truchlit, litovat'. Psl. **žalęti*, **žaliti* (C1) je odvozeno od **žalb* (viz ↑*žal*).

železo, *železko*, *železný*, *železný*, *železnárny*, *železárna*, *železárenský*, *železářský*, *železářství*, *železnice*, *železniční*, *železničář*. Všesl. – p. *želazo*, r. *želęzo*, ch. *želęzo*, s. *železo*. Psl. **želęzo* je příbuzné s lit. *geležis*, lot. *dzelzs*, stp. *gelso* tv., nejisté je spojení s ř. *chalkós* 'měď, bronz'. Balt. a slov. slova vycházejí ze základu **g(h)el(e)g(h)-* (A1, B1), který se

obvykle považuje za kulturní přejetí z neznámého východního jazyka.

želva, *želvička*, *želví*, *želvovina*. U Jg i *želv* (asi přejetí z jiných slov. jazyků). P. *žólv*, r.d. *žolv'*, ch. *želva*, csl. *želova*, *želovb*. Psl. **žely* (gen. **želove*) je příbuzné s ř. *chélýs*, *chelónē* tv., ie. východiskem by bylo **ghelū-* či **ghelō-*. To se dále spojuje s ie. **ghel-* 'zelený, žlutý' (v bsl. i **ghel-* 'žlutý'), viz ↑*zelený*, ↓*žlutý*. Slovotvorně se sblížuje s lit. *želvas* 'nazelenalý', lat. *helvus* 'medově žlutý'.

žemle, *žemlový*, *žemlovka*. Z něm. *Semmel*, střhn. *semel(e)*, *simel(e)* tv. a to přes střlat. *simila* tv. z lat. *simila* 'jenná pšeničná mouka' původu zřejmě východního (srov. asyr. *samidu* tv.).

žeň, *žňový*. Viz ↓*žnout*.

žena, *ženský*, *ženskost*, *ženství*, *ženit (se)*, *ženatý*, *oženit (se)*, *vyženit*. Všesl. – p. *žona*, r. *žená*, s./ch. *žěna*, stsl. *žena*. Psl. **žena* je příbuzné se stpr. *genna*, gót. *qino*, stangl. *cwene* tv., *cwēn* 'královna' (odtud angl. *queen* tv.), stír. *ben* 'žena', alb. *zonjë* 'paní', ř. *gynē* 'žena, paní', arm. *kin*, per. *zan*, stí. *Jáni-*, toch. B *šana* tv., východiskem je ie. **g'ēnā* (a další příbuzné podoby) 'žena, paní' (A3, B1). Srov. ↓*ženich*, ↑*gynekologie*.

ženich. R. *ženích*, sln.d. *ženih*, stsl. *ženichō*. Psl. **ženichō* je odvozeno od **ženiti (se)* příp. -*chō* (srov. ↑*čich*, ↑*spěch* ap.), dále viz ↑*žena*.

ženijní 'týkající se technického zajištění vojenské činnosti', *ženista*. Od fr. *génie* 'ženijní vojsko, inženýrství' (v 17. st. 'opevňovací umění'), přeneseně z 'velké nadání, duch, génius' z lat. *genius* '(strážný) duch, duše'. Viz ↑*génius*, ↑*inženýr*.

žentour 'pohonné zařízení uváděné do kruhového pohybu zapřaženým dobyt看'. U Jg s významem 'nástroj

k vytahování vody a kovu z podzemních dolů' (viz i Ma²). Jen č., dosavadní výklady nejsou uspokojivé. Podoba slova napovídá, že by mohlo jít o cizí přejetí, snad z nějaké něm. složeniny, v jejíž první části je *Senk-* od *senken* 'spustit, ponořit', ale celkově nejasné.

žerd'. P. *žerdž*, r. *žerd'*, sln. *žrd*, stsl. *žrōb* 'hůl, kyj'. Psl. **žbrōb* se asi vyvinulo z ie. **ghgdh(i)-* (A7, B1), odvozeniny od **gherdh-* 'ohrazovat, oplocovat' (viz ↑*hrad*). Původní význam tedy asi byl 'tyč, kůl v plotě'.

žernov zast. 'mlýnský kámen'. Všesl. (kromě luž.). – p. *žarna* (pl.), r. *žernov*, s./ch. *žřvanj*, stsl. *žrony*, *žronovb* 'mlýn'. Psl. **žbrny* (gen. **žbrnove*) 'ruční mlýn, mlýnský kámen' je příbuzné s lit. *girma* 'mlýnský kámen', lot. *džirmas* 'ruční mlýnek', *džirmavas* 'mlýn', angl. *quern* 'ruční mlýnek', stisl. *kvern* 'mlýnský kámen, ruční mlýnek', stír. *bráu* tv., arm. *erkan* 'mlýnský kámen', ie. východiska jsou **g'gnū-*, **g'rāuō(n)-* aj. 'mlýn, mlýnský kámen' (A3, A7, B1), odvozeniny od ie. **g'er-* 'těžký'. Srov. ↑*hrdy*.

žert, *žertovní*, *žertovat*, *zažertovat si*. Stč. *žertovati* 'dělat šprýmy; klamat, obelhávat'. Ze střhn. *serten* 'trápit, klamat, podvádět' s pozdějším příkloněním k *scherzen* 'žertovat, bavit se', *Scherz* 'žert'.

žertva kniž. 'oběť (bohům)'. Přejato za obrození z r. *žertva*, to zase zřejmě ze stsl. *žrova* tv. Psl. **žbrtva* je odvozeno od **žerti* (1.os.přít. **žbr'q*) 'slavit, obětovat bohům', jež je asi příbuzné s lit. *girti* 'slavit, chválit', lat. *grātes* 'díky', stí. *gīr-* 'chvála, dík', *ggnāti* 'chválí, velebí, vzývá', vše od ie. **g'er-* 'pozvednout hlas, chválit'. Srov. ↓*žrec*, ↑*hrana*².

žervé 'druh sýra'. Z fr. *gervais* tv. podle fr. výrobce *Ch. Gervaise* († 1892).

žerzej 'druh vlněné plstěny'. Z angl. *jersey* tv. podle ostrova *Jersey* v Lamanšském průlivu, kde se tato tkanina vyráběla.

žestě (pl.) 'skupina plechových dechových nástrojů', *žestový*. Přejato za obrození z r. *žest* 'plech', jež je asi přejetím z ttat. či mong. – srov. kazašské *džez* 'žlutá měď, plech', tat. *džiz* tv., starouzbeké *čas* 'plech, bronz', mong. *džes* 'měď, mosaz'.

žeton 'hrací známka'. Z fr. *jeton* tv., vlastně 'co se háže (místo peněz)', od *jeter* 'házet, vrhat' z vlat. **iectāre* z lat. *iactāre* od *iacere* tv. Srov. ↑*objekt*, ↑*projekt*, ↑*ekakulace*.

žezlo. R. *žezl* 'žezlo, berla, hůl', stsl. *žezlo* 'prut, hůl' (sl. *žezlo*, s./ch. *žezlo* je z č.). Psl. **žezlo*, **žezlo* nemá spolehlivé příbuzenstvo (lot. *zizlis* 'hůl, žezlo' je z vsl.). Nejnadějnější se zdají spojení se stsl. *geisl* 'hůl' (srov. i něm. *Geissel* 'bič', původně 'tyč s bodcem'), což je l-ové rozšíření ie. **ghaiso-* 'hůl, tyč' (A6, B1), nebo se stsl. *kvisl* 'rozsochatá větev', arm. *čit* 'větev', pak by se vycházelo z ie. **g^hislo-*, **g^hisli-* 'větev' (A3).

žezulka zast. 'kukačka'. Stč. *žezhule*, p. *gżegzółka*, r. *zegzica*. Útvary onom. původu, jejichž základem je citosl. *gegu* (B1) napodobující hlas kukačky. Srov. lit. *gegužė*, lot. *dzeguze*, stpr. *geguse* tv.

žhavít. Vlastně 'způsobit, že něco je žhavé', viz ↓*žhnout*.

žhnout. *žhnutí*, *žeh*, *žhavý*, *žhavít*, *žhavení*, *nažhavít*, *rozžhavít*, *žhářka*, *žhářský*, *žhářství*, *ožehnout*, *ožehavý*, *rozžehnout*, *sežehnout*, *úžeh*, *zažehnout*. Stč. *žeci*, 1.os.přít. *žu* (přechod z 1. do 2. třídy na -*nou-* jako v řadě jiných případů). P. *žec*, r. *žeč*, s./ch. *žeci*, stsl. *žešti*. Psl. **žegti* (1.os.přít. **žbgq*) 'pálit' se vyvinulo z předsl. **gegti* (B1, B3), jež se vykládá z ie. **dheg^hh-* tv. buď asimilací *d-g>g-g*, či kontaminací

(D3) s kořenem, který je v ↑*hořet*, ↑*žár* ap. Z ie. **dheg^hh-* vychází i lit. *dėgti* 'hořet, pálit', stír. *daig* 'oheň, bolest', lat. *fovēre* 'zahřívát, chovat', alb. *djeg* 'pálím, pečů', sti. *dáhati* 'pálí', toch. A *tsäk* 'pálit' a zřejmě i stpr. *dagis* 'léto', gót. *dags* 'den', něm. *Tag*, angl. *day* tv. (vlastně 'teplá doba'). Viz i ↑*dehet*. Dále srov. ↑*žehlit*, ↑*žáha*, ↓*žhat*.

žid, *židovka*, *židovský*. Všesl. přejetí z lat. *iudaeus*, asi přes stit. *giudio* tv. Lat. slovo je přejato přes ř. *ludaioš* z hebr. *fhūdah*, doslova 'oslavený'.

židle, *židlička*. Jen č. Přejato ze stírhn. *siddel(e)* a to z lat. *sedile* 'sedadlo, stolička, sedátko' od *sedēre* 'sedět' (viz ↑*sedět*).

žihadlo. Stč. *žahadlo*, *žehadlo* k *žahati*, *žehati* 'žihat, pálit' (viz ↓*žhat*), k němuž se přiklonilo starší **žadlo* (dosud nář. *žádló*, p. *žadlo*, r. *žálo*, sl. *želo*, stsl. *želo*). Psl. **žedlo* je odvozeno příp. -*dlo* od **žeti* 'sekat, tlouci' (viz ↓*žnout*), odpovídá mu lit. *giñklas* 'zbraň, sudlice'.

žihat 'pálit, vystavovat působení vyšších teplot', *žihany* 'mající úzké husté pruhy' (jakoby způsobené ohněm). Ve starší č. i *žahati*, *žehani* (Jg), srov. i s./ch. *žgati* 'píchat (na prsou ap.)'. Psl. **žagati*, **žigati* jsou opětovací slovesa od **žegti* (viz ↑*žhnout*). Srov. ↑*žihadlo*, ↑*žáha*.

žila, *žilka*, *žilkováný*, *žilkování*, *žilnarý*. Všesl. – p. *žyla*, r. *žila*, s./ch. *žila*, stsl. *žila*. Psl. **žila* je stejně jako lit. *gýsla*, lot. *džisla* tv. (z ie. **g^hhī(s)lā*) a lat. *filum* 'nit', arm. *žil* 'šlacha, provaz' (z ie. **g^hhī(s)lo-*) rozšířením ie. **g^hhei-*, **g^hhī-* 'žila, šlacha, nit' (A3), z něhož je dále i lit. *gijà* 'nit', wal. *gi-au* 'nervy, šlachy'. Srov. ↓*žně*.

žiletka. Podle am. podnikatele K. C. *Gilletta*, který holicí čepelku vynalezl (v západoevr. jazycích však není, srov. podobně např. ↑*lux*).

žinantní zast. hov. 'trapný, nemilý, obtížný'. Přes něm. *genant* z fr. *génant* tv., což je původem přech. přít. od *gèner* 'tísnit, překážet, uvést do rozpaků' od *gène* 'tíseň, rozpaky' a to od stfr. *gehir* 'přinutit k doznání mučením' z frk. **jehhjan* 'doznat' (srov. sthn. *jehän* tv.). Srov. ↓*žinyrovat se*.

žinčice 'převařená syrovátka z ovčího mléka'. P. *žetyca*, *žyntycja* aj., ukr. *žentycja*. Slovo pastýřské karpatské kultury, jehož původ se spatřuje ve slov. **žetica* od **žeti* 'ždímat' (viz ↑*ždímat*) – původně se prý získávala stlačováním v jisté dřevěné nádobě. K rumunským pastevcům proniklo jako *jintija* a odtud se zpětně dostávalo do slov. jazyků karpatské oblasti (Ma²).

žíně, *žínka*, *žíněný*, *žíněnka*. Již stč., jinak jen slk.st. *žina* 'provaz', sln.d. *žínja* (spis. *žíma*) 'žíně'. Psl. **žina*, **žin'a* 'provaz, silná nit' je příbuzné s lit. *geinys* 'osnova látky, provaz k lezení na strom s medem divokých včel', lot. *dzeinis* tv., jsou to odvozeniny od ie. **g^hhei-* 'nit, slacha', k němuž viz ↑*žila*.

žinyrovat se zast. hov. 'ostýchat se, rozpakovat se'. Přes něm. *sich genieren* z fr. *se gêner* tv., dále viz ↑*žinantní*.

žír 'výkrm hospodářských zvířat na maso a tuk; přirozená potrava černé zvěře', *žirný* 'úrodný'. P. *žer* 'žrádlo, krmivo', r. *žir* 'tuk', s./ch. *žir* 'krmivo pro vepře', csl. *žirō* 'pastva'. Psl. **žirō* má dva možné výklady – jednak odvození od **žbrati* (viz ↓*žrát*, srov. ↓*žiravý*), tedy 'to, co se žere', jednak příp. -*rō* od **žiti* (viz ↓*žít*), tedy 'co slouží k obživě' (srov. ↓*žito*, slovtvorná paralela by byla v stsl. **pirō* 'jídlo, hostina' od **piti*).

žirafa, *žirafi*. Z it. *girafa* (případně ještě přes něm. *Giraffe*) z ar. *zurāfu*, *zarāfa* tv. a to asi z jazyka středoafričských domorodců.

žiravý, *žiravina*. Novější, jen č. Od -*žirati*, což je opětovací sloveso k ↓*žrát*.

žiro 'bezhotovostní převod peněz'. Přes něm. *Giro* z it. *giro* tv., původně 'kruh, okruh, otočení', a to přes lat. *gýros* 'kruh, zákrut; obor' z f. *gýrōs* 'oblý, okrouhlý'.

žít, *dožít (se)*, *ožít*, *požít*, *požitek*, *požitkář*, *prožít*, *prožitek*, *přežít (se)*, *přežitek*, *sžít se*, *vžít se*, *užít (si)*, *užitek*, *užitečný*, *užitkový*, *vyžít*, *vyžily*, *zažít*, *zážitek*. Stč. *žiti* (1.os.přít. *živu*), p. *žyc*, r. *žit'*, v jsl. druhotné **živēti*. Psl. **žiti* (1.os.přít. **živq*) odpovídá lit. *gyti* 'ožívat, uzdravovat se', lot. *džit* 'zacelovat se', vše z ie. **g^hei-* 'žít' (A3, B1, B2), psl. prézens má obdobu v stpr. *giwa* 'žije', lat. *vivō* 'žiju', sti. *živati* 'žije'. Viz i ↓*živý*, ↓*život*, ↑*hojit*, ↓*žito*, ↑*žír*.

žito, *žiny*, *žitná*. Věsl. – p. *žyto*, r. *žsto*, s./ch. *žito* 'obilí', stsl. *žito* tv. Psl. **žito* 'obilí' je stejně jako stpr. *geits* 'chléb' pokračováním ie. **g^heito-*, vlastně 'co slouží k žítí', od **g^hei-* 'žít' (viz ↑*žít*).

živec 'světlý nerost tvořící podstatnou část hornin'. Od ↓*živý*, asi proto, že je důležitý pro vznik půd.

živice 'přírodní hořlavá organická látka'. *živičný*. Původně 'pryskyřice' (Jg), již ve starší č. Od ↑*žít*, ↓*živý*, snad podle toho, že zaceluje poranění stromů. Stejný původ má stír. *bí*, arm. *kiv* tv. (Ma²).

živočich, *živočišný*. Jen č., utvořeno ve střední době, viz ↓*živý* a ↑*čít*, ↑*čích* (příp. -*ch* tu má význam činitelský jako v ↑*ženich*, vlastně 'kdo žije a čije'). Dříve psáno i *životčich*, srov. u Komenského *Cokoli životem a citem (...)* *obdařeno jest, životčich jest*.

živořit, *živoření*. Za obrození přejato ze slk. (Jg), odvozeno od *živiti* hanlivou příp. -*or-*, dále viz ↑*žít*, ↓*živý*.

život, *životní*, *životný*, *životnost*. P.st. *žywot*, r. *živót* 'břicho', s./ch. *život*, stsl.

živoro. Psl. **životb* 'život', přeneseně i 'střední část těla, břicho', je odvozeno od **živā* (viz ↓*živý*), podobným způsobem je tvořeno i lit. *gyvatā*, lat. *vīta*, ř. *bīotos*, sti. *živita*- *tv*.

živůtek 'část ženského oděvu kryjící horní polovinu těla'. Zdrobnělina od *živoro* tv., přeneseně od *živoro* 'břicho', viz ↑*živoro*.

živý, *živost*, *živný*, *živnost*, *živnostník*, *živnostnický*, *živina*, *živel*, *živit*, *živitel(ka)*, *živitelský*, *oživit*, *obživá*, *přijivit (se)*, *přijivník*, *uživit*, *vyživit*, *výživa*, *výživný*. Všesl. – p. *zywy*, r. *živój*, s./ch. *živ*, stsl. *živā*. Psl. **živā* odpovídá lit. *gyvas*, lot. *dživš*, gót. *gius*, stír. *biu*, *beo*, wal. *byw*, lat. *vivus*, sti. *živā*- *tv*. i ř. *bīos* 'život', vše z ie. **gʷiyo-* 'živý' (A3, B1), odvozeniny od **gʷei-* 'žít'. Srov. ↑*žít*, ↑*živoro*, ↑*živice*, ↑*živochič*. ↑*žito*.

žizeň, *žiznivý*, *žiznit*. Stč. *žiezē* vedle *žiezēn*, *žiezen*, *žiezeň* (asi pod vlivem *žizn*, *žizen*, *žizeň* 'život, hojnost, osvězení'). P. *žqđza* 'žádostivost, touha', r. *žážda* 'žizeň' (z csl., jinak str. *žaža*), s./ch. *žēda*, stsl. *žēžda*. Psl. **žēd'a*, vlastně 'touha, chtivost (pít)'. je odvozeno od **žēdati* (viz ↑*žádat*) (B3, B7, C1).

žízala. Stč. *žúžala*, *žúžela* 'žížala, plaz, červ, housenka, hmyz, mravenec' (srov. i expr. *žoužel* 'havěť, hmyz') (C1). R. *žúželica* 'střevlík', sln. *žúželka* 'hmyz', csl. *žuželb* 'brouk', *žuželica* 'hmyz'. Východiskem je psl. **žuža* označující různé druhy hmyzu a to zřejmě od onom. slovesa **žužati* napodobujícího hmyzí bzучení (srov. r. *žужáť* 'bzучet, hučet' i *žuk* 'brouk').

žížlat. Přehlasovaná obměna k ↓*žúžlat*.

žlab, *žlábek*, *úžlabina*. Stč. *žleb* 'žlab, koryto', *žlabina* 'úžlabina' (nepravdělná změna *e > a* asi jako v ↑*článek*, ↑*čalud*). Všesl. – p. *žlób*, r.d. *žólob*, ch. *žlijěb*, s. *žlěb*, csl. *žlěbs*. Psl. **želbs* (B8) se vyvinulo z ie. **gelbho-*

(B1), odvozeniny od **gelebh-* 'dlatat, řezat', k němuž viz dále ↑*hluboký*.

žláza, *žláзка*. Všesl. – p. *žotzy* (pl.), r. *železá*, ch. *žlijězda*, s. *žlězda*, csl. *žlěza*. Psl. **želza* (B8) je příbuzné s lit.d. *gēležuones*, *gēležūnes* (pl.) i arm. *gełjk'* (pl.) tv., vše z ie. **gel(e)gh-* 'žláza' (A1, B1).

žluč, *žlučový*, *žlučovitý*, *žlučník*, *žlučníkový*. Všesl. – p. *žólc*, r. *žёлё*, s./ch. *žáč*, stsl. *žлѣб*. Psl. **žлѣб* (vzhledem k stsl. možná i **žлѣб*) je příbuzné s lot. *žults*, lit. *tułšis* (přesmykem ze **žultis*), něm. *Galle*, angl. *gall*, lat. *fel*, ř. *chólos*, *cholé* tv., vše jsou to odvozeniny od ie. **ghel-* (pro slov. i **ghel-* 'zelený, žlutý aj.' (A1, B1) (viz ↓*žlutý*, ↑*zelený*, srov. ↑*želva*, ↓*žluna*). *Žluč* je tedy pojmenována podle své žlutozelené barvy.

žluknout, *žluklý*, *prožluklý*. P. *žotknqč*, r. *žёлкнут*. Psl. **žылкноти* je asi příbuzné se **žлѣб* (↑*žluč*), lze chápat jako 'hořknout (jako žluč)', případně, pokud by to bylo paralelní tvoření od ie. **ghel-*, jako 'žloutnout'. Dále viz ↓*žlutý*.

žluna 'žlutozelený pták příbuzný datlu'. Všesl. – p. *žotna*, r.d. *želна*, s./ch. *žúna*, csl. *žlona*. Psl. **žlona* odpovídá lit. *gilná*, lot. *džilna* tv., vše z ie. **ghlŋā-* (A1, A7), což je odvozenina od **ghel-*, **ghel-* 'žlutý, zelený'. Viz ↓*žlutý*, ↑*zelený*, srov. ↓*žluva*, ↑*želva*, ↑*žluč*.

žlutý, *žlutí*, *žlutavý*, *žlutásek*, *žloutnout*, *žloutek*, *žloutkový*, *žloutenka*, *zežloutnout*, *žlutit*. Všesl. – p. *žotly*, r. *žёлты*, s./ch. *žат*, csl. *žлѣтѣ*. Psl. **žлѣтѣ* je příbuzné s lit. *gelšas*, lot. *dželtens* tv., jsou to odvozeniny od ie. **ghel-* (B1), což je pouze v bsl. spolehlivě doložená varianta obecně ie. **ghel-* 'svítit; zelený, žlutý, zlatý ap.'. Dále viz ↑*zelený*, ↑*zlatý*, srov. ↑*žluč*, ↑*žluna*, ↑*žluknout*.

žluva 'zpěvný pták žlutě a tmavě zbarvený'. Jen č. Původní psl. název pro žluvu byl **vblga* (viz ↑*vlha*), z toho snad již v psl. přesmykem **gblva*, po

palatalizaci *žblva (zřejmě pod vlivem ↑žluna, ↑žlutý), které pak zůstalo pouze v č.

žmolit 'mačkat, chumlat', *žmolek*. Prvotní je zřejmě subst. *žmol(ek)* od stč. *žnu* 'ždímu, mačkám', dále viz ↑*ždímat*.

žmoulat. Novější. expr. obměna k ↑*žmolit*.

žnout, *žeň*, *žnec*, *žnečka*, *požnout*. Stč. *žieti* (1.os.přít. *žnu* i *žnu*, podle toho nový inf.). Všesl. – p. *žác*, r. *žat*, s./ch. *žěti*, stsl. *žęti*. Psl. **žęti* (1.os.přít. **žbn'q*), původně 'sekat, bít', je příbuzné s lit. *ginti* 'bránit', stir. *gonim* 'zraňuji, zabývím', ř. *theñō* 'biju', arm. *ganem* tv., sti. *hánti* 'bije', vše od ie. **g^hhen-* 'bít', k němuž viz i ↑*hnát*. Srov. ↑*žatva*.

žok 'velký široký pytel'. V č. doloženo od střední doby. Z něm. *Sack*, případně již střhn. *sac* 'pytel' (viz ↑*šáček*, ↑*sak*).

žokej 'profesionální dostihový jezdec'. Z angl. *jockey* tv., původně i 'koňský handlíř', což je zdrobnělina od *Jock*, severní (skotské) varianty jména *Jack* 'Honza', domácí podoby jména *John*, často používané v různých přenesených významech. Srov. ↑*žaket*.

žold, *žoldněř*, *žoldák*, *žoldácký*. Již stč. Ze střhn. *solt* (gen. *soldes*) tv. ze stfr. *solt* 'mzda, peněz' a to z pozdnělat. *solidus* 'druh zlaté mince', vlastně (*nummus*) *solidus* 'ryzí, pevná (mince)'. Srov. ↑*solidní*, ↑*soldateska*.

žolík 'karta zastupující všechny hodnoty v některých hrách'. Z angl. názvu karty *Jolly Joker* 'veselý šprýmař' (je na ní zobrazen šašek). Původ angl. *jolly* 'veselý' není jistý, *joke* 'vtip, šprým' vychází z lat. *iocus* tv. Srov. ↓*žonglér*.

žonglér, *žongléřský*, *žonglovat*. Přes něm. *Jongleur* z fr. *jongleur* a to přes stfr. *jogleor* z lat. *ioculātor* 'kejkliř, šprýmař' od *iocus* 'šprým, žert'. Podoba fr. slova byla asi ovlivněna slovesem

jangler 'pomlouvat, žvanit' (odtud *jangleor* 'žvanil', jež kontaminovalo stfr. *jogleor* (D3)).

žoržet 'tkanina s plátňovou vazbou krepového vzhledu'. Z fr. (*crêpe*) *georgette* tv. podle vlastního jména *Georgette* 'Jiřina'.

žoviální 'bodrý, blahosklonně přívětivý'. Přes něm. *jovial* tv. z fr. *jovial* 'veselý, bodrý' a to přes it. *gioviale* z pozdnělat. *ioviālis* 'narozený ve znamení Jupitera' od lat. *Iūpiter* (gen. *Iovis*). Podle středověké astrologie měli narození v tomto znamení veselou mysl a šťastný osud.

žralok, *žraločí*. Pozměněno ze staršího *žarlok* (Jg), což je zřejmě Preslovo přejeté z p. *žarlok* 'hltavec, žrout' (vedle *žarlac* 'žralok') od *žar* 'žral', l-ového přič. od *žrec* 'žrát' (viz ↓*žrát*).

žrát, *žravý*, *žravost*, *žrádlo*, *žrout*, *žranice*, *nažrat* (*se*), *ožrat* (*se*), *požrat*, *přežrat* (*se*), *rozežrat se*, *sežrat*, *užrat* (*se*), *vyžrat*, *vyžírka*, *zažrat* (*se*). Všesl. – p. *žrec*, r. *žrat*', ch. *žrdjęti*, s. *ždręti*, stsl. *žręti*. Psl. **žerti* (1.os.přít. **žbrq*, odtud sekundární inf. **žbrati*) odpovídá lit. *gęrti* 'pít', lot. *džęrt* tv., dále je příbuzné lat. *vorāre* 'žrát, hltat', ř. *bibrōškō* 'hltám, požírám', sti. *girāti* 'hltá', vše z ie. **g^her-* 'hltat, polykat'. Srov. ↑*pozřít*, ↑*hrdlo*, ↑*žřídlo*, ↑*hřřva*.

žrec 'pohanský kněz'. Z r. *žrec* tv. z psl. **žbręc* od **žerti* 'obětovat bohům; slavit', dále viz ↑*žertva*.

žuchnout, *žuchnutí*. Onom. původu, srov. ↑*bouchat*.

žula, *žulový*. U Jg *žůla* i *žola* 'kámen tvrdý, granit'. Nejspíš ze střhn. *sol*, *sole* 'podklad štioly', srov. doklad u Jg *Předce jsem se do něho až nu žůly prorazil* (= 'až na samou půdu'). Něm. slovo (srov. dnešní *Sohle* 'podrážka') je z lat. *solum* 'spodek, půda, země'.

žulit expr. 'šidit, obehrávat', *ožulit*. U Jg nedoloženo. Asi přeneseně ze s. *žiljiti* 'tlačit, odírat, olupovat' (srov. i r.d. *žúlit* 'řezat'). Psl. **žuliti* 'řezat, odírat' možná vychází z ie. **geu-* 'křivit, ohýbat', ale podrobnosti nejsou jasné.

žumpa. V č. od střední doby. Z něm. *Sumpf* 'bažina, bahno, jámka na kal', jež vychází z ie. **suomb(h)o-* 'houbovitý, porézní'.

župa '(dřívě) vyšší správní celek', *župní, župan* 'správce župy'. P. *župa* 'župa, solný důl', str. *župa* 'oblast, správní okruh', s./ch. *žúpa*, csl. *župa* tv., stl. *župište* 'hrob, mohyla'. Psl. **župa* nemá jistý původ. Pokud přijmeme jako základní významy 'solný důl' či 'hrob', lze vyjít z ie. **geupā* 'jáma, prohlubeň' (příbuzné by bylo něm. *Koben* 'chlívek, kotec', ř. *gýpē* 'jáma v zemi', stl. *guptá-* 'skrytý', vše od ie. **geu-* 'ohýbat, klenout'), ale přechod k významu 'správní okruh' je těžké objasnit. Proto se někdy obě skupiny významů oddělují a pro *župa* 'správní celek', *županš* 'správce župy' se hledají etymologie jiné. Uvažuje se o přejetí z východu, srov. avarské *zoapán* dochované v jednom nápisu, či ttat. *čupan* 'pomocník starosty'. Viz i *↑pán*, které se někdy se *župan* spojuje.

župan, župánek. Nejspíš z it. *giuppone* 'hrubý mužský plášť, kaftan', což je zveličelé slovo od *giuppa, giubba* z ar. *ğubba* 'svrchní oděv s dlouhými rukávy'. Viz i *↑šuba*.

žurnál '(ilustrovaný) časopis', *žurnalista, žurnalistka, žurnalistický, žurnalistika*. Přejato (případně přes něm. *Journal*) z fr. *journal* 'deník, časopis' od jour 'den' z lat. *diurnus* 'denní' od dies 'den'.

žužlat expr. Expr. útvar, jenž souvisí s dalšími expr. slovy na *žm-* či *žv-* (srov. *↑žmoulat, ↓žvanit, ↓žvást* ap.). srov. i u Jg doložené *žvižlat* (*↑žížlat*).

žúžo ob. expr. 'báječný'. Expr. útvar asi k fr. *joujou* 'hezoučká věc, hračička' (vedle *jojo* 'hezoučký') expr. zdvojením k *jouer* 'hrát', *jeu* 'hra' od lat. *iocus* 'hra, žert'.

žužu 'druh měkkých bonbonů'. Z fr. *joujou*, viz *↑žúžo*.

žvanec 'rozžvýkané sousto'. Od staršího *žvátí* 'žvýkat', viz *↓žvýkat*.

žvanit hanl., *žvanění, žvanil, prožvanit, vyžvanit*. K staršímu a stč. *žvátí* 'žvýkat; žvanit, tlachat' (od slovesného subst. *žvání* 'žvanění, tlachání'), dále viz *↓žvýkat*.

žváro ob. 'cigareta'. K slovům na *žv-* (srov. *↑žvanec, ↓žvýkat*), zakončení zůstalo podle *cigáro*.

žvást hanl., *žvástat*. Zesilovací výrazy k *↑žvanit*.

žvatlat, žvatlavý. K staršímu *žvátí* 'žvanit, tlachat', dále viz *↓žvýkat*.

žvýkat, žvýkací, žvýkačka, ožvýkat, přežvýkat, přežvýkavec, rozžvýkat, sežvýkat. Odvozeno asi od subst. *žyvk* (u Jg 'chuchvalec, který u dobytka po žrádle zůstává v ústech') a to pak od stč. *žvátí* (1.os.přít. *žuju*) 'žvýkat; žvanit, tlachat'. P. *žuč*, r. *ževát*. Psl. **žvati* (1.os.přít. **žujo*) je příbuzné s lit. *žiáunos* 'žábry', lot. *žaunāt* 'hodně jíst', něm. *kauen* 'žvýkat', angl. *chew*, nper. *jāviden* tv., vše nejspíš z ie. **ǵ(i)eu-* 'žvýkat' (A1,B3,B2). Srov. *↑žvanit, ↑žvanec, ↑žvatlat, ↑žváro*.